

वि. सं. २०४१

मूल्य :
सौ रूपये

मुद्रण व्यवस्था:

मोहनलाल जमनादास शाह

२१. अचल भवन,
मोती स्ट्रीट, फोर्ट
बम्बई-४०० ००१

*

प्रारम्भ के पृष्ठ
भग्न प्रिन्टरी
दानार्थ के पीछे,
पालीताना-३६५ २७०

प्रा....सि....स्था....न

*

विजयभद्र चेरिटिवल ट्रस्ट

पार्श्वभक्तिनगर, हाईवे,
भीलडीया तीर्थ
(वाया डीसा, गुजरात.)

>

मोतीलाल बनारसीदास

बगला रोड, जवाहरनगर,
दिल्ली-११० ००७

∴

सरस्वती पुस्तक भंडार

हाथीखाना, रतनपोल,
अमदावाद-३८० ००१ (गुजरात)

*

सोमचंद डी. शाह

“मुचोपा” कार्यालय
पालीताना-३६५ २७० (गुजरात)

**HĪRA SAUBHĀGYA
MAHĀKĀVYAM**

with auto commentary by
DEVAVIMAL GANI

EDITORS :
Pt. SHIVADATTA
Pt KASHINATH SHARMA

Copies can be had of

Parsva Bhakti Nagar	Motilal Banarasidass
High way,	40, U. A Bungalow Road,
BHILADIYAJI	jawahar nagar,
(Via Deesa, Gujarat)	DELHI-110 007
*	*
Saraswati Pustak Bhandar	Somchand D. Shah
Hathi Khana, Ratanpole,	Sughosha Karyalaya,
AHMEDABAD	PALITANA-364270
380 001	(Gujarat)

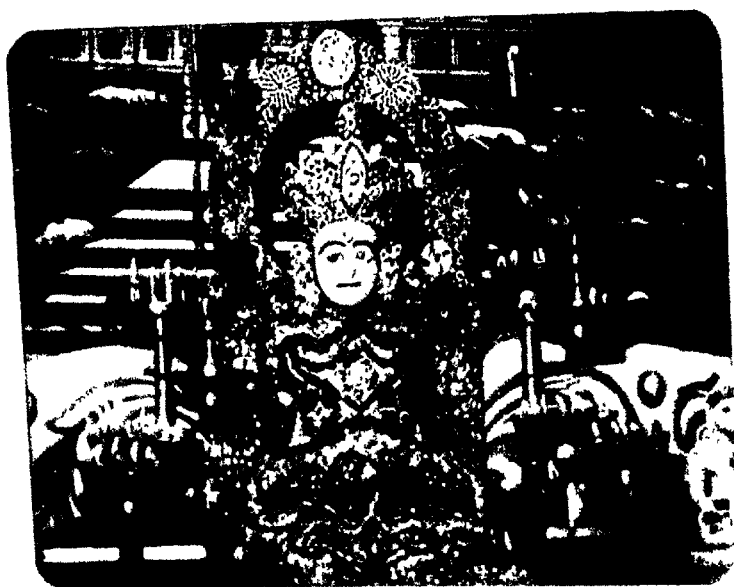

1985

PRICE:
100 Rupees

Front Pages Printed at ,
BHARAT PRIFTERY
Kantilal D Shah
Behind Grain Market,
PALITANA-364270

देवाधिदेव श्री मुनि सुव्रत भगवान्
कालंद्री (राजस्थान)

स्मृतिरेखा

महामहिम श्री मुनिसुव्रतस्वामी भगवान् आदि
जिनविम्बों की

पूज्यपाद शासनप्रभावक आचार्यदेव श्रीमद्
विजयॐकारसूरीश्वरजी महाराजा की

पावन निश्चा में सम्पन्न

प्रतिष्ठा

(वि. सं. २०४०, वैशाख शुक्ला पंचमी)

की पावन स्मृति में

श्री कालन्द्री जैन संघ द्वारा प्रकाशित

हीर सौभाग्य महाकाव्यम्

હીરસૌભાગ્યમ્ની

સ્વોપજ્ઞવૃત્તિઃ

એક વિશાળ સંદર્ભ ગ્રંથ

-પં. શ્રી પ્રદ્યુમ્નવિજયજી ગણી.

સંસ્કૃત કાવ્ય સાહિત્યમાં ‘હીર સૌભાગ્યમ્’નું નામ અને સ્થાન આગલી હરોળમાં છે

તેના સત્તર સર્ગોમાં આવેલા ત્રણ હજાર સાતસોને અડસઠ પ્રલોકોમાં પથરાયેલી કાવ્ય પ્રતિભા રસજ્ઞ વિદ્વાનને પ્રથમ નજરે જ આકર્ષી લે તેવી છેઃ વાંચતા બંધ, તેના પૃષ્ઠોને વીંધતી સરસરી યાત્રા કરતા બંધ અને રસ-છોળથી તમે પૂરેપૂરા ભીંબાઈ બંધ.

બહુશ્રુત કૃતિકાર :-

કાવ્ય દ્વારા રસ-સમદર બહુ જોયી જતા પૂજ્ય કવિ શ્રી દેવવિમલ ગણી સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાનના વિસ્તૃત અવકાશની યાત્રાએ સહુદય વાચકને લઈ બંધ છે.

સત્તાણસો પીસ્તાલીસ પ્રલોક પ્રમાણુ કાયાવાળી આ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ એક વિશાળ સંદર્ભ ગ્રંથની ગરજ સારે છે

ટીકામાં ઠામ ઠામ અનેક કૌષેના ઉદાહરણો આપીને અને પોતાના રચના પ્રયોગોની પુષ્ટિ માટે અનેક માન્ય કાવ્યોની પંક્તિઓની પંક્તિઓ ટાંકીને વૃત્તિકારે પોતાનું ‘બહુશ્રુતપણું’ અને રચના પ્રત્યેની વક્ષાદારીપૂર્ણ ચીવટ બતાવી છે. (વૃત્તિમાં આવતા આવા ઉદ્ધરણો વિષે મહેનત કરવામાં આવે તો કર્તાના બહુશ્રુતપણાને ઉદ્ધરણ ગ્રંથોનો મોટો આંક સ્પષ્ટ રૂપમાં બહાર લાવી શકે.)

‘ ધન્યો દેવકવિ:...’

જિજ્ઞાસુ વાચકને વૃત્તિના વાચનથી આડકતરો લાભ એ મળે છે કે, એક ગ્રન્થનું આ વાચન અનેક ગ્રન્થોમાં તેને પ્રવેશ અપાવી શકે છે.

સંસ્કૃત કાવ્ય ગ્રન્થોના પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર શ્રી મહિનાથે શ્રી માધવ કવિ માટે કહ્યું છે તેમ આપણે શ્રી દેવવિમલ ગણી માટે કહી શકીએ : ‘ ધન્યો દેવકવિ:; વચં તુ કૃત્તિન:; તત્સૃક્તિ સંસેવનાત્..... ’ માત્ર ‘ હીર સૌભાગ્યમ્ ’ ના ઊંડા પરિશીલનથી વાચકમાં પારદર્શી વિદ્વતા પ્રગટી ઊઠે.

સુભાષિતોનો ખબનો :-

કાવ્યગત પદાથોને વધુ વિશદ બનાવવા માટે, વૃત્તિમાં, જે તે સ્થળે, તત્કાલીન/સાળમા સૈકામાં પ્રચલિત લોકભાષાની કહેવતો તથા સુભાષિતો કવિવરે ટાંક્યા છે. તત્કાલીન સાંસ્કૃતિક વિષયો પર સારો પ્રકાશ પાડનાર આ કહેવતો/સુભાષિતો ભાષા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ સારા અધ્યયનની તક પૂરી પાડે છે.

નમૂનારૂપે એક લોકોક્તિ આપું. સર્ગ ૧૪, શ્લોક ૨૧ની ટીકામાં આ હુહો કેવો મઝાનો છે :

સાયર વપ્પ, મુરારિ પિય, ચન્દ સરિસા માય ।

લચ્છી હિંડહ ઘરિ ઘરિ, મહિલા પસ સમાવ ॥

હુહો કહે છે : લક્ષ્મીજીને સાગર જેવો પિતા મળ્યો, કૃષ્ણ જેવા પતિ મળ્યા અને ચન્દ્ર જેવો ભાઈ મળ્યો, તોય તે ઘરે ઘરે ફરે છે; ખરેખર નારીનો સ્વભાવ ક્યાંથી બધ ?

પ્રસ્તુત શ્લોકગત ટીકામાં જ અનિત્યતા સુચક એક સુભાષિત છે; જે વાંચતાં જ હૃદયંગમ બની બધ છે :

યૌવન જાહ વેગિ નદી, આયુ જલહર જાહ ।

ઈન્દુ ચન્દુ નાગિન્દુ, કહો કુળ થિર રહહ ॥

એક મહત્વપૂર્ણ પાઠ :-

વૃત્તિકાર ઘણા સ્થળે પોતે મૂળમાં કરેલ શબ્દ પ્રયોગ શુદ્ધ છે એ બતાવવા અન્ય માન્ય કાવ્યોની પંક્તિઓની પંક્તિઓ ટાકે છે એમ ઉપર મેં લખ્યું છે ; હવે અહીં જણાવું કે આવા સાક્ષીપાઠો આપણને કેવો નવો પ્રકાશ આપી જતા હોય છે.

એક ઉદાહરણ આપું : સકલાર્હંત્વં ચૈત્યવન્દનના છેડે અવનિતલગતાનાં એ શ્લોક બોલાય છે; તેનું અન્તિમ ચરણ આપણે આ પ્રમાણે બોલીએ છીએ : જિનવરભવનાનાં ભાવતોડહં નમામિ । આને અર્થ કરતા પ્રશ્ન એ આવે છે કે નમસ્કાર રૂપ ક્રિયાનું કર્મ કયું ? હું નમું છું... પણ કેને ? ઉપરના ત્રણે ચરણો તો જિનવરભવનાનાં એ પદના જ વિશેષણો છે

આ પ્રશ્નને સુદર ઉત્તર ‘હીરસૌભાગ્યમ્’ ની વૃત્તિમાં મળે છે. સર્ગ ૧૬, શ્લોક ૧૩૩ની ટીકામાં મૂળ શ્લોકમાં અર્ચા શબ્દ પ્રતિમા અર્થમાં વાપર્યો છે. તેની પુષ્ટિ કરતાં વૃત્તિકાર કહે છે : અર્ચા શબ્દેન પૂર્વસૂરિભિઃ પ્રતિમા પ્રોક્તાઽસ્તિ । યથા અવનિતલગતાનાં કૃત્રિમાકૃત્રિ માનાં, વરભવનગતાનાં દિવ્યવૈમાનિકાનામ્ । इह मनुजकृतानां देव-राजाचितानां, જિનવરભવનાનાં ભાવતોડર્ચા નમામિ ॥

કેવું સરસ સમાધાન મળી ગયું ! ‘ભાવતોડર્ચા નમામિ’ પાઠે છૂપાયેલ કર્મને શોધી કાઢ્યું. હું ભાવથી આવા જિન મંદિરોમાં રહેલ મૂર્તિને નમું છું

અર્ચા શબ્દ પ્રતિમા અર્થમાં અન્યત્ર પણ વપરાયેલ છે. નિશીથ ચૂર્ષિ, પ્રથમ ઉ ગાથા ૬૦૪માં તથા ત્રિષષ્ટિ પર્વ ૧. સર્ગ ૫, શ્લોક ૩૬૮માં પણ અર્ચા શબ્દ પ્રતિમા અર્થમાં ઉપયુક્ત થયેલો આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

ઓસરી શબ્દનું મૂળ અવસર :-

હું અગાઉ લખી આવ્યો છું કે, ભાષા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ પણ આ વૃત્તિનું અનુશીલન મર્જાનું બની રહે તેવું છે.

સરસરી નજર નાખતાં સર્ગ ૧૭, ૨શ્લોક ૧૧૩ની ટીકામાં દેહરાસર શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે તેના પર મારી દષ્ટિ પડી આવા અનેક દેશ્યશબ્દો પ્રસ્તુત ટીકામાંથી આપણને મળી શકે.

મૂળ પાઠ આમ છે : યસ્યોપદેશાદ્ વહ્વો વિહારાઃ સંજજિરે મન્દિરચૈત્યયુક્તા । ટીકામાં લખ્યું છે : મન્દિરચૈત્યયુક્તાઃ ગૃહદેવતા-વસર સહિતા દેહરાસર ઇતિ... અહીં મન્દિર અને ચૈત્ય શબ્દ એકાર્થક લાગે; પણ તેની સ્પષ્ટતા કરતાં ટીકાકારે ઘરદેહરાસર માટે ચૈત્ય શબ્દવાપર્યો છે... દેવતા-અવસર શબ્દ આપણને ખ્યાલ આપે છે કે ઓસરી શબ્દનું મૂળ અવસર શબ્દમાં છે.

મંલીર અધ્યયનની આવશ્યકતા : -

ઉપર જેની આછી શી માહિતી આપી છે તેવી સામગ્રી વૃત્તિમાં ખૂબ પડી છે રસજ્ઞ વાચક માટે મૂળ કાવ્ય રસનો ખબનો ખોલી આપે છે અને જ્ઞાનપિપાસુ વાચકને તેની વૃત્તિ અધ્યયન/સંશોધનની નવી નવી તકો પૂરી પાડે છે :

વર્તમાન સમયમાં, જ્યારે મંલીર અધ્યયન વિરલ બન્યું છે ત્યારે આવા મહાકાવ્યનું અધ્યયન વધુને વધુ પ્રમાણમાં થવું જોઈએ. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ પછી સંસ્કૃત ભાષાની વ્યુત્પત્તિ માટે આ કાવ્યનો તેમજ તેને પગલે પગલે સૌમ સૌભાગ્ય, વિજય પ્રશસ્તિ, વિજય દેવ માહાત્મ્ય વગેરેનું અધ્યયન જરૂરી છે

પ્રસ્તુત મહાકાવ્ય પરથી સમકાલીન કવિ શ્રી ઋષભદાસે હીર-વિજયસુરિનો રાસ વિ સં. ૧૬૮૫માં રચ્યો છે પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાના અધ્યેતાઓ માટે પ્રસ્તુત રાસમાં વિપુલ સામગ્રી ભરેલી છે.

દેવકીનંદન જૈન ઉપાધ્યય,
નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
માગસર વદિ ૩, ૨૦૪૧

ही र सौं भा ग्य म् : संक्षिप्त परिचय

-गणिवर्यश्री यशोविजयजी

कविवर श्री देवविमल गणीने प्रस्तुत महाकाव्य हीरसौभाग्यम् एवं उस पर पाण्डित्यपूर्ण व्याख्या 'सुखावबोध' लिखकर, निःशङ्क, ख्यातकीर्ति विद्वानोंकी पङ्क्ति में स्थान अर्जित किया है। उनके पार-गामी बहुश्रुतत्व का स्पष्टतः प्रतिभासन कराती है प्रस्तुत कृति ।

कृति का शीर्षक

जैसा कि नाम से सूचित है, हीर सौभाग्यम् जगद्गुरु श्री हीरविजयसूरि महाराज की जीवनी को स्वयं में समेटे हुए है । कृति का नाम 'हीरसौभाग्यम्' श्री प्रतिष्ठा सोम कृत 'सोम सौभाग्यम्' (सोमसुन्दरसूरि महाराज की जीवनी जिस में उकेरी गई है) से सादृश्य रखता है । हो सकता है कि वह पूर्वकालीन 'सोम-सौभाग्यम्' पर से रखा गया हो ।

अंग्रेजी प्रस्तावना में डॉ. जी. वी. तगारी महोदयने दूसरा भी सूचितार्थ उक्त नाम से नीकाला है । उनके कथानानुसार, प्रत्येक सगे के अन्त में अपनी श्रद्धेय जननी सौभाग्यदेवी का स्मरण करने वाले ग्रन्थकार ने कृति का नाम इस रूप में रखकर माता को श्रद्धासुमन अर्पित किये हैं ।

रचना समय

मुनिराजश्री दर्शनविजयजी (त्रिपुटी) ने अपने ग्रन्थ 'पट्टावली समुच्चय' (खण्ड १) में प्रस्तुत ग्रन्थ का रचना समय विक्रमीय

सत्रहवीं शती के द्वितीय और तृतीय चरण निर्धारित किया है। उन्होंने लिखा है कि वि. सं. १६३९ में प्रस्तुत ग्रन्थ की रचना प्रारंभ हुई एवं वि. सं. १६५६ में ग्रन्थ पूर्ण हुआ।

रचना समय के आकलन के आधार स्तंभों में पहला स्रोत हे उपाध्याय धर्मसागरजी रचित स्वोपज्ञ 'गुरु परिवाडी' की टीका। वि. सं. १६४८ में पूर्ण उक्त कृति में जगद्गुरु हीरविजयसूरि महाराज की सद्धित जीवनी लिख कर विशेषार्थियों को 'हीरसौभाग्यम्' देखने की सूचना दी है। अतः ग्रन्थरचना का प्रारंभ वि. सं. १६४८ से पूर्व अनुमित किया जा सकता है।

चरित्रनायक हीरविजयसूरि महाराज का स्वर्गगमन वि. सं. १६५२ में हुआ। स्वर्गगमन तक की पूर्ण जीवनी वर्णित होने के कारण ग्रन्थपूर्णता के समय का अनुमान लगाया गया।

हीरविजयसूरि महाराज

आपका जन्म वि. सं. १५८३, मृगशीर्ष शुक्ला नवमी को पालनपुर (गुजरात) में हुआ। पिताजीका नाम: कुराशाह। माताजी का नाम: नार्थीवाई। आपका नाम था हीरजी।

विजयदानसूरि महाराज के करकमलों से आपकी दीक्षा वि. सं. १५९६, कार्तिक कृष्णा दूज को हुई। दीक्षा-नाम: मुनि हीरहर्ष।

स्व-पर शास्त्रों के मर्मगामी अभ्यास के बाद नाडलाई (राजस्थान) में वि. सं. १६०७ में उन्हें पंडितपद ने, उसी गाँवमें वि. सं. १६०८ में उपाध्याय पद ने एवं वि. १६१० में निरोही (राजस्थान) में आचार्यपद ने विभूषित किया गया।

आचार्य पदार्पण के समय उनका नाम हीरविजयसूरि रखा गया । वि. सं. १६२२ में बडावली (गुजरात) में आचार्यवर श्री दानसूरि महाराज का स्वर्गवास होने से आप गच्छनायक बने ।

वादशाह अकबर की ओर से उनको आमन्त्रण । वि. सं. १६३९, मार्गशीर्ष कृष्णा सप्तमी को गन्धार (गुजरात) से विहार एवं उसी वर्ष की ज्येष्ठ कृष्णा द्वादशी को फतेपुर सीक्री में वादशाह से भेंट ।

आपके चारित्र्य एवं ज्ञान का वादशाह पर अनन्य प्रभाव पडा और अहिंसा के पथपर वादशाहने पदार्पण किया ।

महाकाव्य एवं उसकी व्याख्या

प्रस्तुत महाकाव्य 17 सर्गों में विभक्त है । कुल मिलाकर पद्य संख्या 2789 है । टीका का श्लोकान्न 9745 है ।

पाण्डित्यपूर्ण व्याख्या में समय समय पर 'रघुवंश' एवं 'नैषध' जैसे काव्यों के अवतरण देकर अपनी बात कविने पुष्ट की है । व्याकरण विषयक चर्चा में 'क्रियाकलाप' जैसे ग्रन्थों को उद्धृत किया है । चाचिलि [सर्ग १४, श्लोक ७३] प्रयोग सिद्ध करने के लिए 'प्रक्रिया कौमुदी' का आश्रय लिया है ।

उस समय में प्रचलित कतिपय गुजराती शब्द भी व्याख्या में दृष्टिगोचर होते हैं; जैसे कि, सूरवाच [स. ९, श्लोक ९२], हिन्दु [पृ. ६१८], कथीयो [पृ. ९०२], मांडवो [पृ. ९४२], घाट [पृ. ९०२], अणान्युं [पृ. ६७५] आदि ।

ग्रन्थकार एवं उनकी अन्य कृति

ग्रन्थकार देवविमल गणी विमलसिंहविमल गणी के शिष्य थे ।

उनके पाण्डित्य के विषय में हम ज्यादा नहि लिखेंगे, क्योंकि स्वयं कृति ही उसे बोल रही है ।

ईडर (गुजरात) स्थित श्री आत्म—कमल—लब्धिसूरीश्वरजी शास्त्र संग्रह से [प्रत क्रमांक ९८९] ६ पृष्ठ की एक प्रत मिली है । इस कृति का नाम है ' हीरसुन्दर काव्य ' । टिप्पणी वाले इस काव्य के कर्ता हे श्री देवविमल गणी ।

हीर सुन्दर काव्य के 121 श्लोक प्रमाण प्रथम सर्ग एवं उसकी टिप्पणी उपलब्ध है । मुनिश्री दर्शनविजयजी की मान्यतानुसार पं. देवविमल गणी ने पहले हीर सुन्दर काव्य बनाया था और तत्पश्चात् उसमें परिवर्तन करके ' हीर सौभाग्य महाकाव्यम् ' बनाया था ॥ [जैन सत्य प्रकाश, वर्ष १५, अंक १] ॥

हीर सुन्दर काव्य का प्रथम सर्ग तो उपलब्ध हुआ है ॥ आगे सर्जन हुआ होगा या नहि यह तो कोई प्रत ही कह सकती है ॥

अन्तिम कामना

व्याकरण के अध्ययन के पश्चात् इस ग्रन्थ के अनुशीलन से संस्कृत भाषा को ठोस आधार दिया जा सकता है ॥ विद्वानों से अनुग्रह हे कि वे इस ग्रन्थ को अपने अध्यापन में विशेष रूप में स्थान दें ॥

राम उत्तम

याप

(सहायक शिक्षक, इलाहाबाद)

संस्कृत विश्वविद्यालय, इलाहाबाद

DEVA VIMALA GANI'S HIRA SAUBHĀGYAM: INTRODUCTION

BY G. V. TAGARE

Gujarat has a glorious tradition of Sanskrit Scholarship. Lakuliṣa, the author of the Pāsupata Sūtra and probably the founder of that Śaivite sect, Sthiramati, the famous Mahāyāna Buddhist, philosopher, Uvata the pre-Sāyana commentator of the vedic works, the grammarian-poet Bhatti, Māgha, the author of the Mahākāvya Śisupālavadhā, the great Jaina polymath Hemachandrācārya; to name a few, all are the eminent sons of Gujarat. The Scholar-poet Deva-vimala Gani (DV.) the author of the present beautiful religious-cum-historical epic poem 'Hira-saubhāgyam' is another son of Gujarat who carried the tradition of Sk. scholarship in the 16th century A. D.

THE TITLE

From the colophone of every Canto (Sarga), verse 19 of the concluding verses of the poem and the 3rd stanza of the introduction of the poet's commentary of this epic 'Hira-Saubhāgyam' (H. S.) seems to be the title of this poem.²

It seems to be the fashion at those days to add the word 'Saubhāgyam' to the name of the hero of the

1. (देवविमलेन) निरमायि काव्यमेतत्प्रमोदतो हीरसौभाग्यम् । ग्रन्थप्रशस्ति verse 19 ॥
2. स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यस्याव्यासशालिनीम् etc.

Also vide benediction sought for HS. in canto XVII

213 विजयता हीरसौभाग्यकाव्यम् ॥

poem to indicate the glory or the glorious life of the hero. Thus Soma-saubhāgyam describes the glorious life of Soma-sundara Sūri. But here the word Saubhāgya in Hira-Saubhāgyam has a special significance as Saubhāgya-Devi was the name of the author's mother. The poet has thus indicated his affection and respect for his mother by immortalising her name in the title of the epic.

The avowed aim of the author was to describe the life of Hira-vijaya Suri (HV.). 'Hira-Saubhāgya' is the name of the poem as can be seen from the last verse of every canto :

तद् ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हिरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरस्वरि चरिते सर्गो

(Number of the sarga stated after this)

Hira-vijaya Suri was the leader of the Tapāgachha in the 16 th. Cent. A. D He was greatly respected by the Moghul emperor Akbar who conferred on Suri the title ' Jagad-guru ' (The teacher of the world) The Ain-i-Akbarī and Akbarnāmā testify to the relations between Akbar and Sūri. As the hero is historical person, a few facts of his life as gleaned from historical records and poems like HS, Padmasāgara's Jagadguru Kāvya, Rsabhadāsa's Hiravijaya-sūri Rasa may be briefly presented

HIRAVIJAYA SURI

(A biographical sketch of the hero)

Hiraji Kūrā-Shāh Oswal¹ was born in V. S. 1583

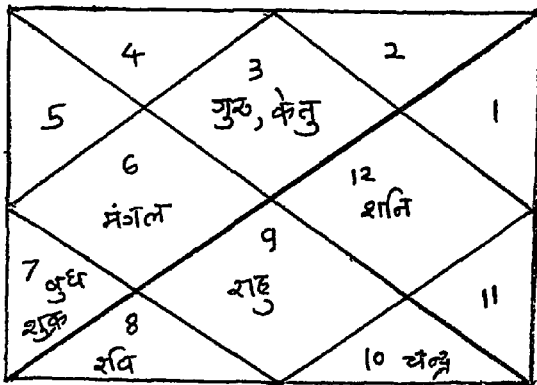
1. सूरि और सनात प. २० (इन्द्राल कर्मा's Hindi translation, Agrā, Samat 1963) by मुनिराज, विद्याविजयको ॥

(A. D. 1527) on Monday, Mārgasīrsa Śukla Navamī,¹ at Prahādāna-pura (i.e. Pālanpur). His mother's name was Nāthībaī. He has three brothers viz. Samghajī, Surajī and Śrīpala and three sisters namely Rambhā, Raṇī, and Vimalā. He lost his parents in his early childhood. His elder sisters Vimalā and Rānī (who were married and had homes in Anhilwāda Pātan) brought the parentless child to Patan. At that time, Vijaya Dāna Sūri of Tapāgaccha was staying at Patan. Hīrajī, though a child attended his sermons and he got himself initiated under Vijay Dāna Sūri on Monday, 2nd day in the dark half of Kārtika V S. 1596² (A. D. 1540). After the Dīksā (Initiation ceremony), he was named "Hīraharsa".

At that time, Devagiri (Daulatābād) in Mahārāshtra was a famous centre of learning with specialisat

1. In his commentary on HS. III 26-32 gives the horo-
scope of HV as follows :

2. सवत् १५९६ वर्षे गुर्जरमण्डलानुसारेण कार्तिक वदि देवमासानुसारेण तु मार्ग-
श्रीर्षासितद्वितीयाया तियौ हीरकुमारदीक्षा इत्युक्तम् । -HS V 208-209
Com P. 246

ion in Nyāya (Logic). He studied under Brāhmin Pandits Nyāya (Logic), Vyākaraṇa (Grammar), Jyotisa (Astronomy-cum-Astrology), Mathematics, six systems of philosophy (Darśanas) and Śaiva Śāstra as in Cintāmani.¹

After his return in V. S. 1607, Hiraharsa was made a Pandit at Nadulāi (Marwār). He was promoted as Vacaka² in V. S. 1608 (A. D. 1552). In V. S. 1610 (A. D. 1554) Vijaya Dāna Sūri conferred on Hiraharsa (HV.) the Surī-ship (the title Ācārya) on the 5th day of bright half of Pausa³.

After his Surī-ship, he was renamed as " Hira-Vijaya Sūri. " He became de jure head of Tapāgaccha, soon after Suriji's teacher passed away on the 12th day of the bright half of Vaiśākha V. S. 1622 (A. D. 1566) at Vaṭapallikā (Vadālī)⁴.

Those were very troublesome days to non-muslims. We are told how HV had to go underground to save

1. H. S. VI 55-65. The Com. gives us a clear idea of the syllabus of studies traditionally prescribed for Jaina initiates

2. H. S. VI 76 com

3. मत्स्य इति चर्चं वीरमाने शुक्लपञ्चमीवासरे श्रीहर्षनाचकस्य सूरिपदस्थापना ।
-HS VI 108-109 com.

A special feature of this ceremony is that the old Ācārya 'seats' his pupil (established him on his post of an Ācārya) and bows down to him formally once only. Afterwards the senior retired Acarya is paid respect as a guru by the new Acarya of others as well.

4. HS VI. 169; Surivara sur Samrāt p. 26.

his life and how his community Protected him.¹ But better days came when Akbar conquered Gujarat In A. D. 1575 Akbar established Ibadatkhana for religious discussions² which led to the proclamation of Din-e-Ilahi in A. D. 1579. In Ain-i-Akbari II. 3 (H S. Jarret's translation), we have a list of participants in these discussions and HV is mentioned as ' Hariji Sur' There are two versions how Akbar came to know of HV According to our text (X. 96-130) Akbar enquired if there was any saint who was competent to help people. across this Samsara and Sūriji's name was strongly recommended by the members of that assembly. The other version gives the credit to a young Jaina Śravikā Campā who told that HV was her Guru.³

Akbar sent an order to Sahib Khān (Shāhabuddin Ahmed Khān) his Subhedar at Ahmedabad to send for Sūriji respectfully with elephants, horses and other paraphernalia It was the same Sāhib Khān who harassed Suriji in V S 1636. But the imperial order must be obeyed and the invitation to Fatehpur was conveyed to Acarya who was then staying at Gandhār on the west coast of Gujarat. Sūriji accepted the invitation but

1 Sūrīśvara aur Samiāt pp. 26-34.

2. " The Shāhanshāh's court became the home of enquirers of seven clames and the assemblage of the wise of every religion and sect".

-Akbar-nāmā (H. Beveridge's translation) Vol. III p 366

3. Rsabhadāsa's Hīravijaya Sūri Rāsa and Padmasāgara Gani's Jagadguru Kāvya inform us that the procession of Campā after her six months fast made Akbar curious and she told her of HV.

declined to accept presents and conveyance It was regarded as a triumph of the Jaina community and HV's journey from Gandhār t. Ahmedabad and from Ahmedabad to Fatehpur via Mabiśāne (Mehsanā) Anahil-Pātan Siddhapura, Mt. Abu, Śrīrohinī (Sirohī), Rāṅapura, Medinipura (Medtā) .Sāṅgānera and Abhirāmābāda was celebrated like a triumphal march, by the local Jaina communities. Acarya went to see Akbar for the first time on the 12th day of the bright half of JyesthaV. S. 1639.

Akbar enquired about the reality of the nature of God, Guru (Spritual preceptor) and Dharma, which HV. explained to Akbar's satisfaction (HS XIV. 28-36) Akbar then enquired about the vows (vratas) to be observed by Jaina sages. HV succinctly explained those vows. (HS XIV-38-61). After the discussion, Akbar offered (the Jaina section of) his library. But he gratefully declined that offer. (Other sources say that a library in the name of Akbar was established at Āgra) Suriiji spent that Cāturmāsya (Four months stay in the rainy season) at Āgrā. Though our text is silent, Padmasagara's Jagadguru Kāvya and Hemavijaya's Vijayaprasasti Mahākāvya mention that it was at the saying of HV that Akbar prohibited animal-slaughter during Paryusana Parva.

Akbar was so much influenced by Suriiji that at his order he released all the encaged birds, freed all prisoners and prohibited fishing in the Dābar Lake near Fatehpura (HS XIV 176-181). He conferred on HV the title ' Jagad-guru ' (HS.XIV 203-205). HS. XIV. 273-275 give a list of days on which animal-

slaughter was prohibited. He said Akbar to abolish Jeziyā tax¹ and tax on sacred places in Gujarat. During his stay at Akbar's capital he visited places like Mathurā, Gwālior

In V. S. 1642, owing to an urgent call from his successor-disciple Vijayasena Sūri, Ācārya returned to Gujarat but kept behind him his eminent disciple at Akbar's court. He initiated 160 disciples, conferred Pandit-ships on 160 Sādhus and made 7 sages as Upādhyāyas. (Rsabhadāsa-HV-Sūri Rāsa 221). Being a Mahākāvya, our text is selective in describing events. The greatest event in the last stage of HV's life was his pilgrimage to Śatruñjaya Hill. Our text has devoted one complete Canto (XVI) for the description of this pilgrimage in V. S. 1650 which should be read in the original. Rsabhadāsa corroborates it in his Hīravijaya Sūri Rāsa. One important point noted in our text (XVI 141) is that HV had to stay at Siddhācala (Śatruñjaya Hill) at night due to his physical disability.

After returning to Pālitanā, Sūriji promised his followers at Dvīpa (Diu) to visit their place. He spent the Cāturmāsa of V. S. 1651 at Unnata-nagara (ūnā). His health broke down. A message sent to his successor-disciple Vijaya-sena Sūri who was at Lāhor with Akbar. His health deteriorated fast. Paryusana Parva of V. S. 1652 was completed. At night on the 10th day of bright half of Bhādrapada V. S. 1652 he sent for Vimalahārṣa and other sādhus and gave them final instructions

1. Akbar abolished the Jeziyā tax from his realm in the 9th year of his reign. But at that time Gujarat was not a part of his kingdom. Hence this firman.

to abide by the advice of Vijayasena Sūri. The next day in the evening, he knew that the time for Pratikramaṇa had come.

After Pratikramaṇa, he sat in meditation and passed away quietly.

Akbar donated 22 Bighas of land for his memorial. Ladakībaī of Diu built a Stūpa and established Pādukās. Vijayasena Sūri arrived 15 days after the Sāmādhi (Kāla Dharma) of his Guru and assumed the leadership of his Gaccha.

The poet prays pārśvānatha 'Victory' to his poem Hīrā Saubhāgya Kāvya. Thus the epic starts with a mangalācaraṇa in praise of Pārśva and concludes with a prayer unto him.

HIRA-SAUBHĀGYAM AS AN EPIC POEM

Hīra-saubhāgyam (HS) is a historical epic poem. A reference to the biographical sketch of Hīra-Vijaya Sūri (HV) will show that HV played a historic role for his community through his religious influence over Akbar. In fact the imperial conferment of the title Jagadguru on HV inspired the poet to write this ornate epic on him¹. but the selection of a धीरप्रशान्त hero instead of a धीरोदान्त hero (like Dāsarathi Rāma) has modified the nature of this epic and transformed it into a religious saga, as no wars, Svayamvaras and other flamboyant incidents of royal life have any scope in the life

1. तस्य साहिश्रीमदकञ्चरनरपतिप्रदत्तजगद्गुरुविरुदतया जगति विख्यातिभाजो व्रतिना साधूनामिन्द्रस्य श्रीहीरविजयसूरीश्वरस्य वृत्तं काव्यं चरितं वा जनोमि । Com. on HS. I. 5

of a sage. But Deva-Vimala Gani (DV), being a gifted, Poet, has written an ornate classical epic on HV. The poem contains 17 Sargas and 2789 verses. Thus the first condition of the composition of a Mahā Kāvya viz division into Sargas is fulfilled.

After paying respects to Tirthankara Pārśva, the poet paints a glowing picture of Gujarat, its rivers, towns and country side. To him Gujarat with the Sarasvatī flowing over it is like god Śiva with the Gaṅga flowing over him. The river Sarasvatī greets young couples by waving lotus-flowers with a warmy hand swan-voice (I.49). The Picture of the happy pastoral life in Gujarat (I.59-64) is still covetable. One feels with the poet that goddess Lakṣmī decided to abide permanently in Gujarat (I. 61).

The descriptions of towns—another characteristic of a Mahākāvya—are graphic with beautiful similes and Utpreksās. For example the description of Prahādanapura or modern Pālanpur (I.69-74), Śrīkarī or modern Sīkri near Fatehpur (U.P.) in Canto X 63 ff. The journey of the hero from Gujarat to Fatehpur appears like the triumphal march of a victorious king. As far the description of a person, the poet describes Akbar (X. 12 ff) like a hero from Hindu mythology. But it will be a matter of opinion whether all the parts of the body of a female deity—sasana devata—be described so romantically because Ācārya Hemcandra Sūri described Lord Mahāvira and others in so many details in the Trisastiśalākāpurusa-carita. His descriptions of various seasons in I. 85-92 and elsewhere (another condition of a Mahākāvya) are charming. But the poet is

at his best when he describes his (Jaina) holy places. For example his description of Śātruñjaya Hill in Ch. XV 20 ff should be read in the original. The epic thus fulfills most of the traditional characteristics of a Mahākāvya.

THE AUTHOR

The author of this beautiful religious epic is Deva-Vimala Gaṇi (D. V.). In the concluding stanza of each Canto (सर्ग) DV states that he is the son of Śivā Sādhu or Śivā Sāha and Saubhāgya-¹ evī. In designating this epic as Hīra-Saubhāgyam, he has immortalised his mother's name by incorporating it in the title of the poem, though it must be conceded that it was then a fashion to bring ' Saubhāgya ' in the title of poem. For example, Soma-Saubhāgyam on the life of Soma-Sundara-Sūri.

The name of DV's preceptor is Sīnha-Vimala-gaṇi. In the Praśasti verses at the end of book, he gives the genealogy of his teachers as follows :

Sripati श्रीपति, Jagarsi जगर्षि, Sīnha-Vimala-gaṇi सिंहविमल गणि. Emulating the example of Ācārya Hemacandra sūri, he wrote a commentary on his own work (Svopajna-Vrtti स्वोपज्ञवृत्ति) called Sukhāvabodhā सुखावबोध on his epic poem Hīra-Saubhāgyam (HS), the present text. In its Praśasti he acknowledges that the (Ms. of his) epic was completely corrected (handslips rectified ?) by Dhana-Vijaya (धनविजय) the disciple of Kalyaṇa-Vimala (कल्याणविमल) He concludes the Praśasti by extending the same request (of correcting the slips) to his readers¹

1. यत्किञ्चिदप्यवद्यं भवेदिहानुग्रहं प्रणीय मयि ।

संशोध्य तद् विदुषैः साधिमसुखानुगमनिविमिः ॥ प्रशस्ति २२ ॥

Both the poem and the commentary show that he was an erudite scholar familiar with Jaina and Brāhmanical literature. The knowledge of different Śāstīic works¹

1. e. g. जैन आगम, अलङ्कारशास्त्र, ज्योतिष, काव्य, नाट्यशास्त्र, नाटक, प्रमाणशास्त्र, वेदान्त and लक्षण (grammar)

The list may be summarised as follows : I. Compleat Śvetāmbara Jaina Āgama, II. Non-Āgamic works :

1. अलङ्कारग्रन्थ :- वाग्भटालङ्कार, काव्यानुशासन, छन्दोनुशासन, वृत्तरत्नाकरः

2. ज्योतिष (Astronomy-cum-Astrology) : नारचन्द्र, आरम्भसिद्धि, वाराहीसिद्धि, कर्णकुतूहल

3. काव्य : रघुवश, मेघदूत, कुमारसम्भव, किरात (किरातर्जुनीय) माघ (शिशुपाल वध), नैषध, चम्पू, कादम्बरी. पद्मानन्द यदुसुन्दर (no name of the Campū is mentioned even while quoting).

4. Dramaturgy & Dramas (नाट्यशास्त्र and नाटक) पिङ्गल, भरत and Dramas : हनुमत्, इताङ्गद, रघुभीम

5 Logic (प्रमाणशास्त्र) Brahmanical :- तर्कभाषा, सप्तपदार्थी, मितभाषिणी, प्रमाणमञ्जूषा, शशधर-वरदराजी (१), मणिकण्ठ-वर्धमान, प्रशस्तपाद-भाष्य, वर्धमानेन्दु, किरणावलि, चिन्तामणि, पूर्वमीमासा, पञ्चाभ्यायी

5 B Jaina Logic : प्रमाणमञ्जरी, स्याद्वादमञ्जरी, रत्नाकरावतारिका सम्मति, स्याद्वादरत्नाकर

6 Vedanta : Upanisads or the Com. on the four vedas

7. Grammar (लक्षण) : Three sects of the schools of Sk grammar

(1) ऐन्द्र, चान्द्र, काशकृत्स्न, आपिशल, शाकटायन, पाणिनीय, अमरचन्द्र and जैनेन्द्र

(2) ब्राह्म, ईशान, ऐन्द्र, प्राजापत्य, वृहस्पति, त्वाष्ट्र, आपिशल and पाणिनीय

§ The last two are on metrical science or prosody. Was prosody regarded a part of अलङ्कारशास्त्र in Gujarat at the poet's time ?

attributed to his hero HV in HS VI 62-64 and XIV-86 89 can be expected of him though in the commentary, he limits himself mainly to five Brāhmanical Mahākāvya especially to नैषध and शिशुपालवध and Ācāry Hemacandra's Sk. grammar and Lexicon.

But a reference to his commentary on HS. shows that he is not intersted in grammar or Metrics though he has used a rich variety of metres in HS. He depends more on Ācārya Hemacandra's Sk. grammar and Lexicon (Haima Kośa) and specifically quotes his authority. He did know Pānini's system of grammar as he quotes Rāmacandra's Prakriyā Kaumudī in explaining the form Cācāli (HS XIV. 73) as ' atis'ayena cañacālāh. He often quotes from Raghuvamśa Naisadha and Śisupālvadha though Naisadha, seems to be his favourite poem. His apt quotations from Prākṛit and Apabhramśa certify to his taste and acquaintance with Prākṛits. Though a master of classical Sk., he adopts his Sk. to his times by using Hyper-Sanskritisation for

(3) ऐन्द्र, पाणिनि जैनेन्द्र, शाकटायन, वामन, चान्द्र, सरस्वती कण्ठाभरण, बुद्धिसागर, विधान्तविद्याभरण, भीमसेन, कलापक, मुष्टिव्याकरण, शैव, गौड, जयोत्पल, चारस्वत, सिद्धहर्म, जयहर्म

It is doubtful whether these grammars were actually available or the author is repeating traditional names recorded in the following verses :

1. The list of eight महाव्याकरणः

ब्राह्मणीयानभेदे च प्राजास्य वृहस्पतिम् । त्वाष्ट्रमाविशलं चैव पाणिनीयमथाष्टमम् ॥

2. The list of eighteen महाव्याकरणः.

ऐन्द्र-पाणिनि-जैनेन्द्र शाकटायन-वामने । चान्द्रं सरस्वतीकण्ठाभरणं बुद्धिसागरः ॥

विधान्तविद्याभरणं भीमसेनकलापकम् । मुष्टिव्याकरणं शैव गौड नन्दिजयोत्पलम् ॥

चारस्वत सिद्धहर्म चारुहर्म तथामम् । एते व्याकरणं सर्वदण्डप्राप्तितुल्यम् ॥

the names of persons¹ titles and places and things or adopts them directly.

On rare occasions, he assimilates Gujarati words by Sanskritising them. For example

सखाय (VII-82) for समीरण, कथीपक for कथीपो, मण्डपिका for मण्डपे, but मण्डप is a Sk. word (see monier-williams P. 775 3rd column.) पासे an arm current in Gujarat then.

DATE OF HIRASaubhāgya

As pointed out by H.R. Kapadiā, on the strength of the reference in Dharma-Sāgara-gani's Pattāvalī-Samuccaya DV completed the major portion of the poem before VS 1648 but completed it after the death of HV in V.S. 1652 (Jaina-Satya Prakās' a XVII 136)

Whether DV composed a poem called Hira Sundara Kāvya and enlarged it into the present Hira Saubhāgyam is a moot point. H. R. Kapadia does not believe in the theory proposed by Muni Maharaja Sri Darśana Vijayaji in Jain Satya Prakās's Vol. 15. Further research will throw some light on it as an epitome can be an abridgement of a big work and not necessarily the first draft or पूर्वभव as the Muniiji puts it.

Muniiji Muncandra Vijayaji has rendered a valuable service to the scholarly world by republishing this beautiful historical-cum-religious Sk. epic.

44 Pratibha nagar,
KOLHAPUR-416 008

1. For examples : मुगल for Mogul, गाजी for Gazi XIV 82, पातिसाहि for Padshah (XIV. 84, XVII. 191), महमुन्द I. 129 for Mohmad, स्फुरन्मान (XI. 18) for Firman.

Names of places : मेदिनीपुर (Medta), विक्रमनगर (Bikaner), श्रीरोहिणी (Sirohi), श्रीकरी for (Sikri), अर्बुद for (Mr Abu), उन्नतनगर for (Una).

श्रीलाभलाभपुरयुङ्गमुल्लताननाम-

नीवृद्धयस्य कुसुमाशुगवाणसहस्रम् ।

षष्ठं तु रक्षणकृते स्वसवेशदेशे,

तत्साधुसिन्धुरसना रजनीश्वरस्य ॥१४ । १९४ ॥

परेऽपि तत्रोपागत्य सङ्गाः स्थानं निजं निजम् ।

तीर्थानिव विभोः पादानभिवन्ध यशुः क्रमात् ॥ १४ । २५८ ॥

ज्ञात्वा शक्तिमितो विराटनगरे गन्तुं प्रभुः स्वामयं

श्रीहर्षाह्वयवाचकायनिर्मणिं प्रैषीत्तदाभ्यर्णगम् ।

स्वीयां मूर्तिभिवापरां सपदि स प्राप्य क्रमात्तत्पुरं,

कृत्पैस्तत्र महामहैर्विरचयाञ्चक्रे प्रतिष्ठां ततः ॥१४ । २६२ ॥

पुरीमद्यापामिव पञ्चवक्त्रध्वजो जिनेन्द्रः पुनरुन्नताह्वाम् ।

कृत्वा पवित्रां चरणारविन्दैश्चक्रे चतुर्मासकमन्तिमं सः ॥१७ । १२० ।

पुज्यपाद संघस्थाविर आचार्यदेव
श्रीमद् विजयभद्र सुरेश्वरजी महाराजा

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
७	२६	प्राकारं
११	५	चलस्य
११	२७	कारितं
१२	८	सोमसौ
१२	१०	सुमङ्गलाभुं
१२	११	भरतचक्री
१३	२०	जिनं
१४	२१	दाती
१५	१९	शनीभविष्णु
१७	१०	कौतुकिनीस
२०	३	कृताश्रता
२७	१	गृयाकौ
२९	८	वर्माणि
३२	१७	परिष्ठा ल्प
३३	२८	विधेयालक्षि
३६	१२	मारकते
३६	२९	मुदभनं अहिन- मनुष्यं यन्क

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
३७	१६	मिलितुं नभः प्र
४२	१८	दिग्पतिं
४३	३१	साधुमघवा
४४	१३	मघवा
५२	२७	गगसागरात्
५६	४	गगनपं
५८	४	शोचिःसुर
५९	१२	शोचिःसं
६१	६	सरःसरि
६१	२०	निर्मिमातं
६४	९	जान्श्रुतं
६४	२५	मेदुरैः
६५	३१	सयमेव
६६	२	मुद्रिये
६८	२९	पकाकारस्य
७०	६	दृङ्मन्दरं
७०	७	नगृहं
७१	५	वयस्याऽन्ति

१. २३ अक्षरान् पुर १२२ ५. ४३ सुभिक्षिपतेः पुरा १२२२ आचारविद्यया
 १. २३ अक्षरान् पुर १२२ ५. ४३ सुभिक्षिपतेः पुरा १२२२ आचारविद्यया
 १. २३ अक्षरान् पुर १२२ ५. ४३ सुभिक्षिपतेः पुरा १२२२ आचारविद्यया
 १. २३ अक्षरान् पुर १२२ ५. ४३ सुभिक्षिपतेः पुरा १२२२ आचारविद्यया

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
७२	१०	उरुदेशे	१०२	७	श्रीइन्द्रभूति°
७७	१२	चतुःसमुद्रीप°	१०२	१३	°कृतेन्दु-
७८	१७	धर्किरत्नपा	१०२	३०	°भवभा°
७९	१३, १५	प्यशैल°	१०४	२५	केन
७९	३०	मुक्तिलक्ष्म्या	१०४	२६	यदेकङ्घ्रिक
८०	२०	राज्यं			निष्ठया
८०	२२	क्रमाच्चक्री	१०५	११	सभा स
८१	७	°मणीचकां	१०५	२३	पुनरप्य°
८१	२५	°जितो°	१०६	११	निर्गमनाद्
८१	३०	वातैः जितः से°	१०६	२	°दण्डौ°
८४	७	के न	१०७	९	पाणिःप्र°
८४	१६	पुंसां	११०	९	उन्नीय
८७	२	°रचनावाग्दे°	११०	२९	°सिक्त-
८७	१५	साधुमघवा	१११	८	चक्रव°
८७	२९	°जागरिकाकर°	१११	९	सामुद्रि°
८७	२९	°महेभ्य°	१११	२५	द्वैतीयिकः
९१	८	चकाङ्घ्रे	११२	२७	स्वर्णाद्रि
९१	२१, २५	स्वः सानु	११२	२८	°फली विलासी
९३	२५	ऽवश्यायदीधिति°	११३	१	चलचञ्चु
९३	२७	तन्मुखे-	११४	३०	किमुत्प्रेक्ष्यते
९४	२६	कुमुदिनीसुरभि°	११५	१०	अवलम्बितं
९४	२७	शरदिवाजनि	११६	१९	विहृतं
९६	४	°विद्भो	११६	२७	°यः मेने मानित.
९६	६	कुसुमायुधस्य	११८	५	वपत्रा
१०१	३०	लब्धिश्रिया°	११८	८	वपत्रा
१२०	६	लब्धिनां	११८	२५	लङ्घयता

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
११९	२१	सुतस्वरि°
१२२	२	°मनःसुमनः°
१२३	३०	मनीज्ञता
१२४	१६	सौहृदं
१२५	१९	तुल्यं
१२७	३	वक्त्राब्ज°
१२७	२५	मध्यमपद लो°
१२८	१	दशनैरपि
१२८	१९	सृक्कणी
१२९	२१	°कंदले
१३०	१६	तान् हु°
१३०	२७	लयो नु शाखा
१३१	८	°प्यमुष्य
१३२	३	वक्षः-
१३२	१३	शीलः
१३३	२५	स्वकीय
१३४	१७	स्वरिभरे°
१३४	२२	यत्र कृता
१३४	२५	दस्तपदह°
१३५	१२, १७	गन्धफली
१३५	२३	नेप-दोषे
१३६	२४	भीष्माली
१३६	२८	अभीष्मालीय
१३६	१	प्रसृगा
१३६	१४	यदाम
१३६	१४	न मनः

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
१३६	१९	°कार्मुकैः
१३८	२५	°रणार्थ
१३८	२८	रयोश्ववाह्यम्
१४०	२	स्नपयन्त्य
१४१	५	हारः
१४१	११	मानसे मानसौक
१४२	१६	शतितभा°
१४३	१८	अग्निभृति
१४३	१९	°मेतार्य°
१४३	२०	उन्मेष्यते-
१४३	२४	लब्धा
१४३	२७	वक्त्रभावं
१४४	६	सपुन°
१४४	१८	श्मीनिव यः
१४५	४	तपस्विनो°
१४६	२१	पट्टरमा
१४६	२८	निशु°
१४७	६	°न्दिरा सृति°
१४८	५	स्तेनोपि
१४८	८	स्तेनोपि
१४९	१०	कृनेऽकृत श्री
१५०	१५	°रोणन्स्यजि°
१५०	२६	भद्रयाहुनामा°
१५१	१	मंघात्
१५१	४	मंघात्
१५१	८	मिथ्यान्वि°

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
१५१	२७	°मध्यस्थस्तु- कौस्तुभम्°	१७१	२८	भूपीठस्य
१५३	२३	स्यंदने	१७२	१७	सिंहोऽध्य
१५४	२	उत्तुङ्ग°	१७२	२४	सोमप्रभश्रीमणि
१५४	१७	°न्यादिमगुल्म°	१७२	३०	°तद्वल्लनाभि°
१५३	४	सत्यापि°	१७३	२	येनौजिञ्च
१५५	२	स्म लक्ष्मीं	१७३	१७	विनिर्जयान्ते
१५५	२०	श्रिया षट्त्रि°	१७४	२९	जिनराज°
१५५	१२	कोट्यंश°	१७५	१६	°चत्वरानयन°
१५६	१२	प्रभवेऽनुष्मान्	१७५	२५	ज्ञातवृत्तान्तः°
१५६	१३	°निक्षेप-पारि°	१७५	२६	°गणिना
१५६	१६	एव न चेतहि	१७६	१३	°शूलपाणि°
१५८	११	संघं साधु°	१७६	१६	स्वा व्यधा°
१५८	२०	मुक्तिन°	१७६	१८	पेथडदे
१५८	२३	°स्याग्रहीच्च	१७६	२१	चतुरशीति°
१६०	१०	श्वस्तन°	१७७	२५	पठनना°
१६०	१५	विद्याधराख्याः	१७८	२८	कान्त्येव
१६०	२१	विद्याधराभि°	१७९	७	°पद्मवा
१६२	१५	°राज्ञीः	१७९	२०	निर्धाटनपू°
१६७	१०	पदे पट्टे	१७९	२८	श्रीमुनिसुन्दर°
१६८	१२	°द्वीयोभव°	१८०	१४	सुरसुन्दरीगुण°
१६८	१४	विस्तट्ट°	१८०	१४	उत्प्रेक्ष्यते यः श्री
१६९	१०	पदे पट्टे	१८०	१५	अत्र जगति जम्बू
१६९	१६	पाश्र्वो			गणनाथो जम्बू-
१६९	२२	शाखाप्र°			स्वामी इव जज्ञे,
१६९	२२	°द्वट्म्येव	१८१	९	अथवा महिमोद-
					येन अपरोऽन्यः
					मानो

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
१८२	१५	भाविनी मङ्ग°	१९४	२	द्रमका नि°
१८२	२८	तत्वरितमेव	१९४	११	महोदयपुरस्य
१८६	२	सर्गे	१९४	१७	पवाभवन्
१८६	१२	°धिष्ठानपै°	१९४	२०	अनर्थदण्ड
१८६	१२	कर्णःश्रोत्रं	१९५	७	कुण थिर
१८६	२७	सर्वजलमयी	१९५	८	पुनर्थत्कर°
१८६	३०	ध्रियते	१९५	२४	भवे न
१८७	११	फलवतीं	१९७	२५	°लाक्षीसार्व°
१८७	२२	°हृद्गट्टारक°	१९८	६	ईशित्वम्
१८७	२४	प्राबोधयत्तीव्रत- पःप्रतापमावि-	१९८	३०	गृहीष्यामीति
		भद्राप्तोक्ति°	१९९	१	मैनाक°
१८७	२८	चतुर्विधाहार°	१९९	२१	देशना श्रवण°
१८८	१०	°सङ्घपतिज्ञ°	१९९	२२	°विजयदानसूरी- न्द्रस्य
१८८	१७	°रुहिणीप्रेयानिव	२००	२१	भवभग्नो
१८९	३	तद्ब्राह्मीक्रम°	२००	२३	°र्वपुः शोभा
१८९	२३	°सरोरारज°	२००	२६	°नृपपत्नी°
१९०	३	व्याहृतामितमधु	२०१	४	विरचितं
१९०	१६	सुरा देवा एव	२०१	१०	°पत्रं त्रपुः क
१९१	२०	उत्तारसमव°	२०१	१५	°ज्यापरि°
१९२	२६	साधूनां	२०२	१	°गृहेवाग°
१९२	२८	भव्यप्राणिगणानां	२०२	४	°गृहेव
१९३	२	निर्गमे न	२०२	१२	यथा
१९३	१६	दृश्यन्ते	२०२	१५	तदनु ता°
४			२०२	१५	°वस्थायाः

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
२०२	१६	धर्मं त्वं वि°	२२४	३०	विनता°
२०२	१७	त्रभवता	२२५	२३	°वावां
२०३	३	कणेहत्य	२२६	१५	हंरिहरेश्च
२०३	६	स्वभगिन्या	२२७	३	महः कटकौघा
२०४	१०	भुवने भूषिते स्व°	२२७	९	अमीपाला°
२०४	२८	पुनस्तमवोचत्	२२९	७	सुधाप्यदसीये
२०५	११	वद शैषं	२२९	१३	°पङ्क्तिः संम°
२०५	१५	त्वं शैषं	२२९	२१	°ध्वनितयः
२०६	३	°विकाहेतवः	२२९	२४	°ध्वनितय
२०६	३०	°रोग-तृण°	२२९	२५	मोहनामनि
२०७	१८	°पवरकः	२३०	३	मृषासंग्रामो
२०८	२	गीतयो गां	२३०	५	प्रहरेति
२०८	६	यौ	२३०	८	°ध्वनि°
२०८	१२	वक्रभाव°	२३१	१८	विवधं
२०८	१३	केशान्	२३२	३	°हस्तेन
२०८	१८	सीमाल°	२३२	५	नि जौकः स्था°
२०९	११	दधत्कशाप्र°	२३३	१४	°ननयितीव
२१०	१७	लघुभ्रातरस्य	२३३	२३	°वारिणा व्यलि°
२११	२७	भुञ्जन्ति	२३४	१७	°मालाम्
२१३	२४	क्रयाण°	२३४	२०	कलत्रं कटीरं
२१३	२७	°दनिनादान्			ककुद्भृतीति
२१४	१५	°रतर्केनिश्चि°	२३४	३१	शीलितुं
२१७	२१	संश्रयन्निं	२३५	१	°धिभावनरसे°
२२२	२२	शोभितम	२३६	६	°पि न स्यादे°
२२४	२१	नभस्त	२३६	२३	ज्योत्स्नैव

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
२३७	२०	विपञ्चीव°	२५९	१	°वृन्दविवरैवि°
२४०	२४	भुव इवा°	२५९	२२	नागरीणां
२४०	३२	कलं विधुम्	२६१	१०	श्राद्धी हीरहर्ष- गणस्तत्र
२४३	१६	°पुरुहूत°	२६५	५	शेषो
२४४	१८	छल्लीभि°	२६५	२७	°द्विजात्
२४४	१८	छल्ली चोचं वल्कं च वल्कलं	२६६	२४	°मसीव चन्द्रिका
२४६	२४	साऽप्यनेन	२६७	२४	°नरीनृत्यति
२४७	८	°नेः यशसा श्लोकेन	२६८	६	समवायाङ्ग
२४७	११	°मुक्ता मरन्द°	२६८	७	प्रज्ञप्त्य°
२४७	११	°पानुषङ्गी	२६८	७	°पातिकदशा°
२४९	१३	हसां°	२६८	८	°प्रज्ञप्ति
२४९	७	असाधा°	२६८	८	औपपातिक
२४९	१७	तद्ब्राह्मीक°	२६८	८	°प्रज्ञप्ति
२५१	२०	विद्वत्त°	२६८	९	°प्रज्ञप्ति
२५१	२१	मेघानां	२६८	९	श्रुतस्कन्धम्
२५२	१८	°विभ्रमान्	२६८	११	जीत-
२५२	१९	व्रजतीह	२६८	१२	पर्युषणा°
२५२	३१	लोचयितुं किमु	२६८	१४	तन्दुल वैचारिक
२५३	१६	जिनः प्र°	२६८	१४	चन्दा विज्ञय
२५५	२९	कमठना°	२६८	१५	अनुयोगद्वार
२५६	१०	तीर्थकर°	२७०	२	कलित°
२५८	१५	°भृच्छाय°	२७१	२१	सख्यां
२५८	२७	नगरन्प्रकृत्युतो	२७१	२९	श्रीहीरहर्ष
			२७२	२२	संगतो

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
२७२	३०	°हर्षवाचक	२८५	१४	महोभरैः
२७२	३१	अवस	२८५	२४	स्वभर्तव
२७४	२	°चामाम्लादितपो	२८६	१५	°शान्ततामित्यर्थः
२७४	२६	विजयदानसूत्रे	२८७	६	विजहृतुः
२७४	१५	°देवता प्रभोः	२८८	१	विमाननीयताम्
२७४	१८	गणिपीडका	२८८	४	सत् कर्णं
२७६	३०	°घवर्दलाद्वा	२८८	१३	जानिधन्विनः
२७७	१३	दिनवक्त्रे	२९०	२	गगनाध्वं
२७७	२६	°निमित्तानि श- कुनानि शुभानि तु अवैक्षयत् अ- दर्शयत् ।	२९१	१०	वाससोर्णोति
			२९३	६	°क्रमणसूत्रं
			२९४	३	सुप्तया
२७७	२९	°षां जनिभाजां	२९६	८	ऋष्यांक
२७८	११	°कृता	२९६	२०	°तिकाचन्द्रं
२७८	१७	भणितां	२९७	१७	फलकलितां
२७९	१२	°शिल्पकोतु	३००	९	जयसिंहशिशां
२७९	१६	°ज्ञानानां कौतु- कस्य प्र	३०१	५	°पुरुहूतः
			३०१	२०	यदुज्जयते
२८०	२६	श्री हीरहर्ष	३०१	२०	भङ्गाऽभिं
२८१	४	°भिविक्तोत्र	३०१	२३	दिनंयावं
२८२	९	श्रमणद्यु	३०२	१	°नादमेदुरीं
२८२	३०	°कारापणार्थ	३०२	१०	पृक्थ्वं
२८३	५	°समर्थभणं	३०२	११	पृक्थ्वं
२८४	१५	गृहसंपत्ति	३०६	६	श्रवपत्तेन
२८५	६	परानपि	३१४	१६	पौरुहूती
२८५	७	°रान्दिशां	३१६	९	°धिकापाणिं

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
३१७	५	पाराचारां	३३६	२५	लक्ष्मीरिव
३१८	५	पथेस्तन्निजिघृत्	३३७	७	कृते सौं
३१८	१४	जीवेऽसुं	३३८	२५	दश्या
३१९	१४	प्रलेषाकुलितानां	३३८	३१	वद्वा
३२०	५	संतमससमृहं	३३९	१३	डुढोके
३२२	११	निष्काषितोऽहं	३३९	१५	करणाय
३२२	२०	सितो लोकं	३३९	१७	निभं न्याजः
३२२	२२	तमोजिघांसो	३३९	१८	प्राभृतीकृत इव
३२२	२३	लाली	३४१	७	मृणालानि
३२३	२२	सुधाशैः	३४१	१५	नयनानां
३२४	२	दिशा	३४१	२१	हैङ्गुलं
३२४	२२	रव्यन् निजं	३४२	१	व्यजना
३२५	१९	रजतस्यां	३४२	९	धृतोच्छं
३२५	२९	नाल्लि पुरं	३४३	८	ब्रूअजवर्मं
३२६	१५	संकल्पपात्मानो	३४३	१८	प्रकाण्डाद्याः
३२६	२५	नाद्वीतेः	३४३	२२	स्वपरदेशां
३२७	२	भोगाकलिते	३४४	२	विड्वरं
३२७	१५	पौरुहृती	३४४	१	प्रसादयत्यं
३२८	२	हंसांसाहतं	३४५	११	अङ्घ्रिर्वेवीं
३३१	३	श्रेणी शशां	३४५	१०	जङ्घासदृशं
३३१	२७	तयाधि-	३४६	११	रूपवर्णयोनिं
३३३	७	धातक्रीखण्डं	३४६	११	तद्देवीवपुं
३३३	१४	भृत्तरिराजः	३४६	११	तद्देवीवपुं
३३५		पमा	३४६	१९	न चेदक्षं
३३६		विम्बं			

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः
३४६	२६	मोहं	३५७	२६	°कान्तोत्तान°
३४६	३१	उरू अर्थाद्यस्या त	३५८	१४	पराभातु°
३४७	२५	तत्कैव	३५८	१९	°शालीकुरु°
३४८	२५	हन्तु	३५८	२६	निध्याय
३४९	६	कटीरं	३५९	१	प्रचालास्ती°
३४९	२४	°जन्मशिशु°	३५९	१	वभुवुः
३४९	२५	°स्थली हाटक°	३६०	७	°लंता शालि°
३५०	१२	प्रसूनशया	३६०	२७	°भुजामृणाली
३५१	११	यस्या वलमनेन	३६२	६	तुल्यामि
३५१	२६	मध्याज्यादि	३६२	२९	भजन्तः
३५२	९	त्रिवली वि°	३६३	७	°लंतावासनि°
३५२	१५	नैषधे	३६३	१७	°पायिचकोर°
३५२	१९	तस्याः	३६४	२	णाडन्नराजी ि
३५२	३०	स्वत्वेशु°	३६४	४	°नीरविप्रुषो
३५३	३	देवी प्रसत्तेः	३६६	२	°न्तचदः
३५३	८	परमेष्ठयजो°	३६८	३	°श्रिया मिश्रित
३५३	१२	कालिन्दी	३६८	१८	अन्येऽपि
३५४	२२	पव जल°	३६८	२८	वदनार°
३५५	५	स्म चित्त	३६९	४	नैकेऽभिरूपाः
३५५	६	°कुम्भसं°	३६९	१३	°या न
३५५	७	स्म विलसतः स्म			वभस्तीति
३५६	१७	श्रेयोनिपा°	३७०	८	°णवमन्दिरं
३५६	३१	सुखिनौ	३७०	२०	रसज्ञापात्र्या°
		सातवन्तौ	३७१	९	°सुधाहूदे°
३५७	१५	कूटे	३७१	१२	ब्रह्मस्तत्र

पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः
३७१	१५	सरसी सुधाया	३८५	१२	कलापं
३७२	२३, २५	परिवा°	३८५	१९	°कण्ठपृष्ठे
३७३	१२	°वादभाजोः	३८६	३१	क्षपाणां
३७३	२४	°यश्वसिती°	३८७	२७	°निलै°
३७३	२८	यश्वसितं	३८८	१५	°सुषमामाश्लि°
३७४	३	मलयवायोः	३८९	७, १०	पुरुहूत
३७४	६	°स्विमनः	३९१	५	पितृमा°
		कलितः	३९४	२६	°षतीविलोचना
३७६	३	आत्मदर्शो	३९७	६	अथवाशनाया
३७६	२५	°धेर्मर्धनि	३९७	७	°रुन्त्यंकु°
३७७	५	शपथमिव	३९७	७-८	समूरैणस्य-
३७७	१२	°श्वकोराम्बुज°			रोहिषाः
३७७	२४	°गर्धपक्षौ	३९८	२२	स्वभाणुं पाश°
		काण्डाशु°	३९८	२५	मन्दिरः प्रचेताः
३७८	१	सुधामु°	३९९	१७	दाक्षायण्यः
३७८	१	°मध्याचक्षु°	३९९	१९	°ने तारका
३७८	१०	°त्कुरङ्गः			अस्तां
३७८	२२	तत्ततोऽनुकु°	४००	२१-२२	°कृताः बहु°
३७८	२९	°केतोरान्दो°	४००	२२	°भञ्जिकामुख°
३७९	१२	शस्त्राणि	४००	२२	यदनेक सौधक-
३७९	२८	°सुरी श्रवः°			न्धराहरिभिः
३८०	५	स्वर्वधु°	४००	३०	संश्राराग°
३८०	२६	मनोभृधनु°	४००	३१	जुन्वणं
३८२	१७	प्रणिन्ये	४०१	१	प्रातःसेना°
३८२	२३	प्रणिन्ये	४०१	१०	कौशिका
३८२	७	°धृष्यमनाकल्-	४०१	१०	°-°
		नीयम्			

पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः
४०२	१०	सुरतोत्सव	४१६	२१	°तानाम् आचारा°
४०२	१८	पारित्राजि°	४१७	१८	सम्यक्त्वानी°
४०४	२५	°शीलभू°	४२१	१७	अरुन्तुदं
४०५	८	°प्रस्तुतैररु°	४२१	२८	मरुन्तुद°
४०६	४	उत्पादश्च	४२२	७	तन्महोभूष°
४०७	२६	नन्दन्को°	४२२	२५	तस्याहृति°
४०८	११	कुङ्कुमखचि- यञ्च जीवलोप	४२२	२९	सत्यंकारमिष
४०८	२२	स्त्रियोगीव	४२५	३०	°परितनभूमौ
४०९	१४	भवनव्यन्तर°	४२६	२८	°मुक्तिकामचाल°
४०९	२६	चतुर्मासी°	४२७	२६	°वषोयैर्विक्रैः
४०९	२७	हर्षाद्द्वर्षा	४२७	२७	विक्रौ
४०९	२९	°अतुर्मासी°	४२७	३१	वल्लिगृह°
४०९	३१	वर्षाशर°	४२९	३	°यतिदिनचर्या°
४१०	१६	धात्रीपुरंदरः	४३०	१९	कुम्भवत्कु°
४१०	२४	पुरुहूतो	४३१	१८	विजेतु°
४१०	२८	संवेन	४३२	५	पवाप्रधा°
४१०	२८	नीगृह्यत	४३३	६	वल्लिगृहं
४११	६	°गर्दतोय°	४३८	१८	°च्छसन्ति
४११	७	°आग्नेय°	४३८	३०	तगंधिया
४११	१८	°निर्ग्रन्थ°	४४०	९	मानव्यग्रहभे°
४१२	७	जनैर्लोकैर्नि°	४४०	१६	जन्यावनी यद
४१३	३	ख्यापितो	४४०	१९	°ऽनुकः काम°
४१५	७	°यंक्रजृम्भकगी°	४४१	१०	°महोहुताश-
४१५	१७	हुताशने	४४३	१२	°नेत्रपाट्त्राः
			४४३	२८	°कीर्तिहंस-

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
४४५	७	दिगीशान्	४६९	१२	स्वः स्वैण°
४४५	१८	तङ्गात्	४७०	२७	कु कुत्सितं
४४६	१	भूमी-	४७०	२८	प्रमदां
४४६	१६	°ज्जयश्री-	४७१	१०	°वेवाङ्गल्लियो-
४४६	२४	लक्ष्म्याः			जितं
४४९	१	तथा	४७१	२४	षट्त्रिंशत्प्रति°
४५०	१७	°जन्तोऽदान°	४७४	१३	°टवीपर्य°
४५०	२४	नेष्यन्ते	४७६	२८	प्रतिघतं
४५१	९	विहितः	४७९	२१	वजेन्दानुजौ
४५२	२३	मीनांकस्य	४८१	१	°मीश प्रयां
४५३	७	°भूयसां	४८२	२२	स्वरेः स्मेर
४५४	४	°हीतदिकिरो-	४८३	२१	तत्वानुगां
		हितः	४८६	२३	स संभां
४५४	८	°मिविधैर°	४८७	३०	°लक्षविल°
४५४	११	सङ्गरङ्गाः	४८८	२९	श्रोत्रवत्साध्वं
४५५	१७	ग्रहाब्जिनीगो°	४८९	२७	°स्तचूमानि°
४५६	१७	°सरःसविधे	४९०	२२	प्रीतिमन्त°
४५६	२३	°पेन्द्रावजे	४९१	१६	स्वदेश°
४५६	२५	निधिक्रिम्पु°	४९१	१८	संवसथा-
४५६	९	विध्रं	४९१	१९	°द्रानद्यः
४६०	४	°मुख्या	४९२	७	पाणिग्रहणं
४६०	१७	°धाम्न्या	४९५	१५	°रुगातंकः
४६०	१९	°नगरी	४९५	११	मावत
४६१	४	°गी अमरपुरीं	४९५	१५	ततस्तो°
		अमरावती°	४९६	२३	°हस्ताऽर°
४६३	२२	°सुधामीनाङ्कस्य	४९६	१०	आपाथोना°
४६७	१	तनप्रभो!	४९९	१२	°राशामु°
४६७	१५	प्रमाणातीता°	४९९	५	°शोभः
४६८	११	°रचुना	४९९	२९	लौहो°

पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
४९९	३१	लौहो°	५३७	२५	°कच्चोलका°
५००	२१	°केरत्नगर्भाञ्जरोधे	५३८	५	चरणारविन्द
५०२	१५	न वसती°	५३८	१९	विजयसेनसूरे°
५०३	२८	°यते बालवाय°	५३८	२४	नां निवहस्य
५०४	१४	असिबत्करवाल	५३८	२५	तम सम°
५०५	१६	शैषे करीब	५३८	२५	सुधांशोर्बहलं
५०५	२१	शैषे शिशिर°	५३९	८	°पुरुहूतो
५०६	१४	पद्मद्रहादा°	५४१	१७	अधः कृतः
५०८	१६	शिष्टिर्निरा°	५४३	९	बाणे पृपक्त°
५११	८	°न्तीत्यपिशाखे	५४३	९	खगगार्धपक्षौ
५११	१४	चेदप्र°	५४४	१०	°द्वल्लो तस्या उ°
५१२	१८	पुरुहूतो	५४४	१९	°ज्ञसगः
५१३	१०	°भग्भूत°	५४४	२८	°त्मभृस्वरि°
५१३	१९	पयःसुतो	५४५	९	°विकसितैर
५१४	१३	जम्बूचास°	५४६	१०	°म्बरीसाद°
५१४	१३	°हे तहेव न°	५४७	४	वर्धिष्णुभिः
५१४	१६	वाक् केका	५४७	२३	°भृता विन्ध्य°
५१५	२	झैरवी	५५१	२	°वपुः शोभा°
५२१	४	°मुदयज्योति°	५५१	२२	°तावसृक्वयः
५२२	१४	°नाम् आली	५५२	१	शाखिशाखा
५२२	१८	°निलालोल°	५५२	९	शाखिशाखा
५२४	२२	पुरुहूतो	५५५	११	°धाम
५२४	२५	पुष्ट°	५५५	१४	सानुनीवोद°
५२७	३	प्रतिभट-	५५५	१९	सानुनि
५३०	२८	येनत्रजा	५५६	२७	शोभया
५३२	२५	°क्रयाणक° -	५५८	२८	सत्यभामेति

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्ति	शुद्धपाठः
५६०	१२	मृगाङ्कस्थो°	५९७	१२	मुक्तिकान्तां
५६०	१९	कुतः	५९७	१५	मुक्तिकान्तां
५६२	२३	निर्भराम्भल्लावाः	५९७	१९	कांश्चन
५७२	१	जातोक्ष°	५९७	२१	कांश्चन
५७२	४	जातोक्ष°	५९७	२५	रौप्या निपा
५७४	२२	पुरुहूत	५९८	११	°गतातीन्द्र°
५७५	१४	°रन्दो मर°	६००	१३	तीवचीवधः
५८०	१७	सुरैः	६०१	१६	वीक्ष्यावलोक्य
५८१	१७	चञ्चरीकः	६०१	२४	°कट्यादि°
५८१	२०	चञ्चरीकः	६०१	२६	वहिष्यते
५८७	३	मानवानाम	६०२	३	पुरुहूतं
५८९	१०	न धर्म्या	६०२	५	पावनीकर°
५९०	३	वितिष्ठते	६०२	७	°भृतिपुत्रं
५९०	१६	नाथमाथे	६०२	१४	तनुजन्मनः
५९०	२१	माथे मथन°	६०२	२३	स्वाहाग्राथी
५९०	२६	°दभ्येत्य			प्रियाऽस्य
५९१	२३	तादृशे !	६०२	२६	वितिष्ठमानः
५९२	१६	°ये न गो°	६०४	७	स्याद् वृद्धि°
५९२	१७	न विषयी°	६०४	२५	पुरुहूतं
५९२	२१	°पुरुहूतस्य	६०५	१८-१९	गोगान नाश°
५९२	२०	पुरुहूतस्य	६०५	२१	सुधा वृधा°
५९२	२४	°धातुभाट्टी°	६०५	२७	°पवर्गादि नर्ष
५९३	१८	पुनरुत्तेजिनउत्ते	६०७	७	°चलोपमा°
५९३	१९	पुनरुत्तेजिनः	६१०	७	°यद्रान्प्र°
		संज्ञानानि च	६११	९	निर्ज्ञानसियाऽम°
५९३	१९	°स्वरूपा°	६१२	२७	प्रामादे क°

पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः	पृष्ठम्	पंक्तिः	शुद्धपाठः
६१३	११	शेखः	६३५	२७	आर्जिहाना°
६१३	२१	शेखाय	६३७	३०	लेखी च लेखा°
६१४	२६	शेख	६३९	२९	°प्याधार्कर्मिकाः
६१५	२६	नभस्यसजल°	६४०	७	°तमस्नेह°
६१६	८	°त्साधो°	६४०	२०	गगनाध्वगो गण°
६१७	३	पातिसाहे°	६४१	५	शृङ्गरिणीः
६१७	९	शेखगृह°	६४१	१८	च तोषे
६१७	१५	°शेषीकरणे	६४३	२५	जगती यं
६१७	२९	टंकार°	६४४	१०	°शतिमर्हतां
६१८	६६	प्ररूपयती	६४५	२	विंशतिं वि°
६१९	९	प्रतिभा प्रति°	६४५	९	ये लक्ष्म्येव
६२०	२७	°सुरेर्वाङ्म°	६७५	२५	अनुत्तरोपपातिक°
६२१	३१	वाचीव	६७५	२९	औपपातिक
६२४	३०	उग्रं	६७६	७	भक्तपरिज्ञा
६२५	४	वृत्तिः	६७६	८	तन्दुल वैचारिक
६२६	१४	°तीवा त्वा°	६७६	११	°जीतकल्प°
६२६	२२	प्रमातयुगं°	६७६	१५	उत्तराध्ययन
६२७	८	°गणिवर°	६७६	२९	प्रशस्तपादभाष्य
६२९	२९	°मिवाकरं	६७६	३१	सम्मति
६३४	३१	°चङ्क्रमणा°	६७७	१	वैयाकर
६३५	३	°मत्वर्थका°	६७७	२	°अनेन्द्र°
६३५	२७	स्वयंवरस्या- जिर°	६७७	२	वामने
			६७७	३	भीमसेन

पुज्यपाद शासन प्रभावक आचार्यदेव श्रीमद्
विजय अंकार सुरीश्वरजी महाराज

विषयानुक्रमणिका ।

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
मङ्गलान्तरणम्	१	वसन्तर्तुवर्णनम्	२८
वाग्देवीनमस्कारोक्तिः	२	श्रीष्मर्तुवर्णनम्	२९
प्रसत्तिस्तृह्या	३	वर्षावर्णनम्	२९
अनुकूलवदार्शना	३	शरद्वर्णनम्	२९
प्रस्तुताभिधेयत्वम्	३	हेमन्तवर्णनम्	३०
खानौद्वस्यप्रकटनम्	४	शिथिरवर्णनम्	३०
स्वेतरायोर्यत्नम्	४	प्राकारवर्णनम्	३३
स्त्रीययोग्यताप्रदर्शना	४	हृष्टावर्णनम्	३४
रचनासामर्थ्यदर्शना	५	शुद्धवर्णनम्	३५
पीठिकासमाप्तिः	५	नागरवर्णनम्	३९
वर्णनारम्भः	५	नागरीवर्णनम्, प्रह्लादपुरवर्णनसमा-	
जम्बुद्वीपवर्णनम्	७	सिथ	४०
भेरुवर्णनम्	७	मुहमन्दपातिसाहिवर्णनम्	४०
भरतक्षेत्रवर्णन तद्गागध	८-९	प्रथमसर्गसमाप्तिः	४३
तदन्तःपातिगद्गावर्णनम्	९		
आनन्दपुरवर्णनम्	११	द्वितीयसर्गारम्भः	४४
शतेश्वरनाथवर्णनम्	१२	कुंरासाहवर्णनम्	४४
स्तम्भननाथवर्णनम्	१६	नाथीवर्णनम्	४८
सरस्वतीवर्णनम्	१७	दम्पत्योर्वनक्रीडा	४९
साग्रमतीवर्णनम्	१८	गजस्वप्नादिकम्	६४
केन्द्रीशैलवर्णनम्	१९	गजस्वप्नविचारकथनस्वशयनसङ्गम-	
फेनारवर्णनम्	२०	नम्	६५
गोधेनुवर्णनम्	२१	स्वप्नजागरिकायां भरतदिग्विजयौ-	
शेनवर्णनम्	२२	द्वारप्रतिमाप्रासादादकारादिवर्णनम्	७०
प्रशास्त्रपुरवर्णनम्	२३	सख्युक्तरात्रिविरामादिकथनम्	८०
प्रासादनपार्श्वनाथवर्णनम्	२५	द्वितीयसर्गसमाप्तिः	८७
नरनरगणिवर्णनम्	२५		
नगरोत्पन्नवर्णनम्	२७	तृतीयसर्गारम्भः	८७
शने पद्मना सतादर्शनम्	२८	नाथीगर्भधारणादिकम्	८७

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
कपोलस्तनादिपाण्डित्यं स्तनयोः	९२	सामन्तभद्रवर्णनम् ...	१६१
पयःपूर्णत्वं च ...	९३	वृद्धदेवसूरिवर्णनम् ...	१६१
हीरजन्मसमयादिकम् ...	९७	प्रद्योतनसूरिवर्णनम् ...	१६२
हीरजन्ममाहात्म्यम् ...	१०१	मानदेवसूरिवर्णनम् ...	१६२
पुत्रवर्धापनिकादानादिः ...	१०५	मानतृप्तसूरिवर्णनम् ...	१६४
पुत्रोत्सवनामकरणादिः ...	१०७	वीराचार्यवर्णनम् ...	१६५
धात्रीपरिपालनशृङ्गारकरणादिकम्	११०	जयदेवसूरिवर्णनम् ...	१६५
वालक्रीडा ...	११६	देवानन्दवर्णनम् ...	१६५
हीरकुमारसर्वाङ्गवर्णनम् ...	१२०	विक्रमसूरिवर्णनम् ...	१६६
कुमारगुणलक्षणभूषणादिवर्णनम् ...	१३५	नरसिंहसूरिवर्णनम् ...	१६६
तृतीयसर्गसमाप्तिः ...	१४१	समुद्रसूरिवर्णनम् ...	१६६
चतुर्थसर्गारम्भः ...	१४२	द्वितीय-मानदेवसूरिवर्णनम् ...	१६७
महावीरपट्टपरम्परावर्णनारम्भः ...	१४३	विद्युध्रमसूरिवर्णनम् ...	१६७
महावीरवर्णनम् ...	१४३	जयानन्दसूरिवर्णनम् ...	१६७
गौतमस्वामिवर्णनम् ...	१४३	रविप्रभसूरिवर्णनम् ...	१६७
सुधर्मास्वामिवर्णनम् ...	१४५	यशोदेवसूरिवर्णनम् ...	१६८
जम्बूस्वामिवर्णनम् ...	१४६	प्रद्युम्नदेवसूरिवर्णनम् ...	१६८
प्रभवस्वामिवर्णनम् ...	१४८	तृतीय-मानदेवसूरिवर्णनम् ...	१६८
शाय्यंभवस्वामिवर्णनम् ...	१४८	विमलचन्द्रसूरिवर्णनम् ...	१६९
यशोभद्रस्वामिवर्णनम् ...	१४९	उद्द्योतसूरिवर्णनम् ...	१६९
संभूतिविजयस्वामिवर्णनम् ...	१५०	सर्वदेवसूरिवर्णनम् ...	१६९
भद्रबाहुसूरिवर्णनम् ...	१५०	देवसूरिवर्णनम् ...	१७०
स्थूलभद्रवर्णनम् ...	१५१	द्वितीय-सर्वदेवसूरिवर्णनम् ...	१७१
आर्यमहागिरि-आर्यसुहृस्तिवर्णनम्	१५३	यशोभद्र-नेमीचन्द्रसूरिवर्णनम्	१७१
सुस्थितसुप्रतिबद्धयोर्वर्णनम् ...	१५५	सुनिचन्द्रसूरिवर्णनम् ...	१७१
इन्द्रदिन्नसूरिवर्णनम् ...	१५५	अजितदेवसूरिवर्णनम् ...	१७२
दिन्नसूरिवर्णनम् ...	१५६	सोमप्रभ-मगिरिभद्रसूरिवर्णनम्	१७२
सीहगिरिसूरिवर्णनम् ...	१५६	जगच्चन्द्रसूरिवर्णनम् ...	१७३
वज्रस्वामिवर्णनम् ...	१५७	देवेन्द्रसूरिवर्णनम् ...	१७४
वज्रसेनसूरिवर्णनम् ...	१५९	धर्मघोषसूरिवर्णनम् ...	१७४
चन्द्रसूरिवर्णनम् ...	१६०	सोमप्रभसूरिवर्णनम् ...	१७७
		सोमतिलकसूरिवर्णनम् ...	१७७

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
देवसुन्दरसूरिवर्णनम् ...	१७७	विमलायास्तृतीयवारं वाक्यम् ...	२०८
सोमसुन्दरसूरिवर्णनम् ...	१७८	विमलां स्वसारं प्रति कुमारस्यापि	
मुनिसुन्दरसूरिवर्णनम् ...	१७८	तृतीयवारं प्रतिवचः ...	२१०
रत्नशेखरसूरिवर्णनम् ...	१८०	विमलाया दीक्षादेशप्रदानम् ...	२१०
लक्ष्मीसागरसूरिवर्णनम् ...	१८०	दीक्षानुज्ञादानानन्तरं धर्मकारकत्वेन	
सुमतिसाधुसूरिवर्णनम् ...	१८०	भगिनीसुतिः ...	२१०
हेमविमलसूरिवर्णनम् ...	१८१	भगिनीवचनानन्तरं स्वजनवर्गादेश-	
धानन्दविमलसूरिवर्णनम् ...	१८१	ग्रहणम् ...	२१२
विजयदानसूरिवर्णनम् ...	१८७	दीक्षामुहूर्तदिवसावलोकनम् ...	२१३
चतुर्थसर्गसमाप्तिः ...	१८९	दीक्षासमये कुमारशृङ्गारवर्णनम् ...	२१४
		दीक्षासमये हीरस्यारोहणार्थं तुरगा-	
पञ्चमसर्गारम्भः ...	१८९	धानयनम् ...	२२४
हीरकुमारागमन-गुरुवन्दने ...	१८९	दीक्षाग्रहणप्रस्थानसमये कुमारपुरो	
गुरुदेशना ...	१९२	गीतनृत्यवादित्रादिकथनम् ...	२२४
हीरकुमारस्य वैराग्योत्पत्तिः ...	१९५	तत्समयानीतगजाश्वरथलोकभारवा-	
हीरकुमारं प्रति गुरुवाक्यानि ...	१९५	हुल्यम् ...	२३०
विजयदानसूरिपुरो हीरकुमारस्य		पौराङ्गनामिविधिविचेष्टितवर्णनम् ...	२३१
दीक्षाग्रहणनिश्चयः ...	१९८	कुमाररूपदर्शनादिविचारः ...	२३७
विमलाभगिनीं प्रति हीरकुमारस्य		पौराङ्गनानां हीरकुमारदर्शनोद्भूत-	
दीक्षादेशमार्गवचनम् ...	१९९	मिथः कथाप्रथा ...	२३९
विमलायाः प्रथमोक्तिः ...	२०१	हीरकुमारस्योपवनप्रवेशः ...	२४१
प्रत्रज्याहृदताया भगिनीं प्रति कु-		दीक्षाग्रहणयोग्यवटद्वमवर्णनम् ...	२४३
मारवचः ...	२०३	हीरकुमारस्य दीक्षाग्रहणम् ...	२४४
शीतकालकाव्यम् ...	२०४	पञ्चमसर्गसमाप्तिः ...	२४९
श्रीधमसमयकाव्यम् ...	२०५		
वर्षर्तुकाव्यम् ...	२०६	षष्ठसर्गारम्भः ...	२४९
विमलाया द्वितीयवारं वाक्यानि ...	२०६	हीरहर्षणजेः पठनसमयशुणवत्त्वम्	२४९
कुमारोक्तं यत्तिसातकृच्छ्रीतकाल-		मलयाचलवर्णनम् ...	२५३
काव्यम् ...	२०७	माणिक्यस्वामिवर्णनम् ...	२५५
कुमारोक्तसुनिमनःसुखद्वीधर्मर्तु-		अन्तरीक्षपार्श्वनाथवर्णनम् ...	२५५
काव्यम् ...	२०७	करहेटकपार्श्वनाथवर्णनम् ...	२५६
कुमारोक्तश्रमणस्नानविश्रामकारि-		जीवत्स्वामिवर्णनम् ...	२५६
वर्षर्तुकाव्यम् ...	२०७	गिरिवननद्यः ...	२५६

विषयः ।	पृष्ठे ।।	विषयः ।	पृष्ठे ।
देवगिरिवर्णनम्	२५७	कमावर्णनम्	२९१
देवगिरिनागरवर्णनम्	२५८	कोडिमदेवीवर्णनम्	२९२
देवगिरिनगराह्णवर्णनम्	२५८	कोडिमदेव्याः सिंहस्रग्दर्शनम्	२९३
देवगिरिनिजामसाहिवर्णनम्	२६०	विजयसेनसूरेर्जन्मदीक्षादिवर्णनम्	२९५
देवसीव्यवहारिवर्णनम्	२६१	हीरविजयसूरेः पट्टधरत्ववर्णनम् ...	३००
जसमादेवीवर्णनम्	२६२	डीसानगरवर्णनम्	३०१
पण्डितद्विजवर्णनम्	२६४	चतुर्मासागमनम्	३०२
हीरहर्षगणेशद्विजपण्डितपार्श्वे पठन- वर्णनम्	२६५	षष्ठसर्गसमाप्तिः	३०३
हीरहर्षगणेशः स्वपरशास्त्रपरिज्ञानम्	२६७	सप्तमसर्गारम्भः	३०३
विहारमार्गवर्णनम्	२६८	वर्षावर्णनम्	३०३
हीरहर्षगणेशसुपार्श्वगमनम्	२७०	हीरविजयसूरेः सूरिमन्त्रस्य ध्यान- विधानारम्भः	३०५
हीरहर्षगणेशोच्चकपदस्थापनासमयः	२७१	शारद्वर्णनम्	३०५
स्वामानिकदानम्	२७२	सूर्यास्तवर्णनम्	३०८
विजयदानसूरेर्ध्यानम्	२७३	सध्यावन्दनाधिकारे सर्वपक्षिरवादि- वर्णनम्	३११
विजयदानसूरिपुरोध्यानप्रत्यक्षीकृत- शासनदेवताप्रोक्ताचार्यपदोच्चि- तकथनम्	२७४	सध्यारागवर्णनम्	३१४
विजयदानसूरिध्यानविधानानन्तरं वहिरागमनम्	२७६	सध्यारागतमिस्रवर्णनम्	३१७
शकुनावलोकनम्	२७७	अन्वकाराविर्भवनम्	३१८
हीरविजयसूरेराचार्यपदस्थापनाकालः	२७८	तारकाणामुदय	३२०
आचार्यपदमहोत्सवः	२८०	चन्द्रोदयवर्णनम्	३२४
सूरीन्द्रद्वयस्य पत्तनप्रवेशः	२८१	चन्द्रिकाप्रचारवर्णनम्	३२७
समरथभणशालीकृतमहोत्सवपूर्वक- हीरविजयसूरिपुरंदराचार्यपदन- न्दिवन्दनकप्रदानवर्णनम्	२८२	सप्तमसर्गसमाप्तिः	३३३
हीरविजयसूरेस्तपागच्छसाम्राज्य- प्राप्तिः	२८४	अष्टमसर्गारम्भः	३३४
हीरविजयसूरिशुणाः	२८६	सूरेर्ध्यानविधानम्	३३४
मेदपादमण्डलवर्णनम्	२८७	सूरिपुरो निचीये शासनदेवागमनम्	३३५
नारदपुरीवर्णनम्	२८९	शासनदेवतावर्णनारम्भः	३३७
उदयसिंहराणकवर्णनम्	२९०	अङ्गवर्णनारम्भः	३३९
		पादतल्लरक्तिमवर्णनम्	३३९
		पदनखा. . . .	३३९
		पादाः	३४१

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
पाणिः	३४३	कणकुण्डलवर्णनम्	३८०
चरणवर्णनम्	३४३	कणोत्पलवर्णनम्	३८०
जहावर्णनम्	३४४	भ्रूयुगलवर्णनम्	३८१
जानुवर्णनम्	३४६	देवीललाटस्युलवर्णनम्	३८२
जपनवर्णनम्	३४६	देवीवदनवर्णनम्	३८३
निगन्धवर्णनम्	३४८	केशपाशवर्णनम्	३८४
षट्त्रिवर्णनम्	३४९	सीमन्तवर्णनम्	३८५
शृङ्गेरावर्णनम्	३४९	केशपाशे कुमुतरचनावर्णनम्	३८६
नाभिवर्णनम्	३५०	अष्टमसर्गसमाप्तिः	३८८
मध्यवर्णनम्	३५१		
त्रिवेणीवर्णनम्	३५२	नवमसर्गोन्मथः	३८९
रोमराजीवर्णनम्	३५४	सुर्वभिप्रायजिज्ञासया देवीप्रश्नः	३८९
चण्डादृष्टपत्नीविरहवर्णनम्	३५५	सुरोर्देवीप्रश्नः	३९१
रामवर्णनम्	३५६	देवतया पशुपुरीधरत्वकथनम्	३९२
पाणिन्याः	३५७	सुरोर्दृष्टये विमर्शः	३९३
वराहवर्णनम्	३५८	नासनप्रेषतागमनम्	३९४
पाणिवर्णनम्	३५९	चन्द्रस्यालाचलगमनम्	३९८
भुजावर्णनम्	३५९	चन्द्रस्यात्प्रमथनम्	३९९
हृदयवर्णनम्	३६१	सुजादिगदसारास्ताः	३९९
वसुधैव कुटुम्बकम्	३६२	अन्धकारगमनम्	४०१
सुखावर्णनम्	३६२	राजिगमनम्	४०१
श्रीमद्विष्णुसूक्तम्	३६४	प्रातःसंभवावर्णनम्	४०३
सर्ववर्णनम्	३६५	सूर्योदयवर्णनम्	४०५
श्रीमद्भगवद्गीतावर्णनम्	३६६	सुरासुरप्रभाववर्णनम्	४०६
दशवर्णनम्	३६८	सुप्रभाप्रसन्नारः	४०७
सर्ववर्णनम्	३७०	सुप्रभाप्रभातः विपुलागमनाद्यैवप-	
सर्ववर्णनम्	३७३	सततम्	४०८
सर्ववर्णनम्	३७३	सोमः सुनेतुमनात्मवत्तमः ...	४१०
सर्ववर्णनम्	३७४	होरेति त्वमसुरेणैवैतुस्त्वामम्	४१०
सर्ववर्णनम्	३७५	सर्ववर्णनम्	४२०
सर्ववर्णनम्	३७६	सर्ववर्णनम्	४२१
सर्ववर्णनम्	३७८	सर्ववर्णनम्	४२३
सर्ववर्णनम्	३७९	सर्ववर्णनम्	४२३

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
निजयसेनसूरिनन्द. ...	४२३	श्राद्धानामाकरण तत्प्रश्नश्च ...	४९४
हीरविजयसूरिधर्मकृत्यानि महिम- संपदश्च	४२४	राजनगरश्राद्धाना खानदत्तहीरविज- यसूरीश्वराकारणादेशः ...	४९६
गान्धारवर्णनम्	४२६	अथ नेपुरश्राद्धाना गुणवन्दनालोचः	४९७
गान्धारनगरे हीरसूरिस्थितिः ..	४२७	गन्धारे श्राद्धानां गमनम्... ..	४९८
नवमसर्गसमाप्तिः	४२८	श्राद्धानामकव्बरसाहि साहिवखानयो- रदन्तकपनपूर्वै गुरुणा तत्स्फुर- न्मानार्पणम्	४९९
दशमसर्गारम्भः	४२९	उपकारकरणकथनम्	५०२
दिल्लीदेशवर्णनम्	४३९	सत्तामपकारकारिण्युपकारकरणवि- ज्ञप्तिः	५०४
दिल्लीपुरवर्णनम्	४३२	प्रभोः साहिसमीपे गमनार्थं श्राद्धानां विज्ञप्तिः	५०५
हमौठपातिसाहिवर्णनम्	४३३	हीरसूरिप्रतिवचनम्	५०६
अकव्बरवर्णनम्	४३४	हीरगुरोः श्राद्धकृतस्तुतिः... ..	५१०
श्रीकरीवर्णनम्	४५५	हीरविजयसूरेः प्राचीं दिशं प्रति प्रस्थितौ शुभशङ्कनानि ...	५१२
तस्याः प्राकारवर्णनम्	४५९	गन्धाराकमिपुरमध्यमार्गवर्णनम् ...	५१६
हृष्टावलीवर्णनम्	४६०	सूरेरकमिपुरसंमुखीकरणम् ...	५१९
नगरनृपगृहवर्णनम्	४६०	सूरेभूपगृहगमनोपवेशने	५२३
नरनारीवर्णनम्	४६२	साहिवखानस्य सूरिपुरो वस्तुग्रहण- विषया विज्ञप्तिः	५२५
अकव्बरवासितफतेपुरवर्णनम् ..	४६२	खानस्य तुरङ्गादिप्रदानामहे गुरोः प्रतिवचनानि	५२८
अकव्बरसमावर्णनम्	४६३	स्वसंयमसमृद्धि निरूपणम्... ..	५३१
साहिप्रश्नाः	४६९	सूरिणा तस्य खामिमक्तता प्रका- शिता	५३४
हीरविजयसूरियुगाः	४७२	एकादशसर्गसमाप्तिः	५३६
दशमसर्गसमाप्तिः	४८४	द्वादशसर्गारम्भः	५३६
एकादशसर्गारम्भः	४८५	हीरसूरे- पत्तये समागमनम् ..	५३६
द्वाहाहानवचनानि	४८५	पुरकृतानुसारेण समवसरणवर्णनम्	५४०
द्वाप्रोक्तलोकपालादिषु कृत्यामाव- कथनम्	४८८	पत्तनात् शिरोत्तराथावन्मार्गं ..	५४४
दूतयोः साहेः सूरिसमाकारणादेशः	४८९		
अकमिपुरे दूतगमनम्	४९०		
साहिस्फुरन्मानस्वार्पणं वाचन च	४९१		
साहिवखानकृतसाहिपरिवारादीनां कुशलप्रश्न	४९२		
द्वाप्रोक्तसाहिप्रमुखकृत्यालोकिः ...	४९४		

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
अर्जुनपत्नीपतिगृहागमनम् ...	५४५	साहिसंदिष्टवचनश्रवणपूर्वं शेषग्रह-	
अर्जुनकिरातपतिप्रमदानां विविधवि-		गमनम्	६१५
लासे चेष्टास्वरूपवर्णनम् ...	५४७	स्वमतागुशिष्टिष्टच्छा	६१८
अर्जुनपत्नीपतितत्सेवकानां नियम-		कर्मणो जगत्कर्तृत्वस्थापने सूरिप्रत्यु-	
दानम्	५५३	त्तरम्	६२०
अर्जुदाचलवर्णनम्	५५४	हीरविजयसूरिवर्णनम्	६२१
अर्जुदाचलकौतुकानि	५६०	शारीरकसुखप्रश्नः	६३०
अर्जुदाचलसर्वप्रासादवर्णनम् ...	५६३	साध्वाचारादिकुशलप्रश्नः	६३०
विमलवसतिवर्णनम्	५६५	साहिःकृतकुशलालापप्रश्नः	६३०
विमलवसतिमध्यवर्णनम्	५६७	साहिःकृतकुशलागमादिप्रश्नप्रत्युत्तराणि	६३१
ऋषभदेवस्तुतिः	५७१	आक्षेपप्रश्नवाक्यम्	६३३
वस्तुपालवसतिवर्णनम्	५७४	आकारणावपरार्थोद्भावनम्	६३५
द्वादशसर्गसमाप्तिः	५७८	स्थानस्य साहेः प्रश्नोत्तरम्	६३५
		मौन्दिकमालमेवाढावर्णितसूरिगुणाः	६३७
त्रयोदशसर्गारम्भः	५७८	द्वौ प्रति साहेः सूरेराकारणागमन-	
शिवपुराणी प्रभोः पादावधारणवर्णन		हेतुक्तिः	६४२
तन्महवर्णनं च	५७८	सूरिकथितानि तीर्थानि	६४३
धरणविहारवर्णनम्	५८२	साहिजातानामाशीर्वाददानम्	६४६
राणपुरयात्रा	५८५	त्रयोदशसर्गसमाप्तिः	६४७
मेदिनीपुरागमनफलपार्श्वनाथयात्रा			
वाचकप्रस्थापन च	५८६	चतुर्दशसर्गारम्भः	६४८
विमलहर्षोपाध्यायस्य साहिना मिल-		सूरिन्द्रकपालताजैनशासनयोः प्रशंसा	६४८
नगोष्ठीपश्चादागमनानि	५८८	चित्रशालिकायामागस्य सूरिचूपावुप-	
फतेपुरसमीपे प्रभोरागमः	५९०	विष्टौ	६५१
सूरेः प्रवेशोत्सवकरणार्थं साहेर्विज्ञ-		धर्मकथारम्भः	६५२
तिस्तदादेशप्राप्तिश्च	५९१	साहेदेवगुरुप्रति देवगुरुवर्णनां	
फतेपुरसंघस्य समुखगमनारम्भः	५९२	प्रश्नः	६५५
पुरसंघकृतहीरसूरिसंमुखकरणोत्सवः	५९२	देवस्वरूपम्	६५६
गुरुवन्दनाधिकारः	६०२	गुरुस्वरूपम्	६५७
सूरिदेशानन्तर ध्राददानम्	६०४	धर्मस्वरूपम्	६५७
सर्वागमनारम्भः	६०६	ब्रह्मदेवगुरुस्वरूपणम्	६५८
सूरिसमागमस्य साहेर्निवेदनम् ...	६११	साहेः पुरः सूरिभिः स्वस्य तत्त्वत्र-	
		चाराधन प्रोक्तम्	६५८

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
सूरीणा क्रियद्गतधारणविषये साहेः	...	गुरोर्दानाय पुनराग्रहः ...	... ७०२
प्रश्नः	... ६५८	गुरोर्वेन्दिमोचनार्थं याचना	... ७०३
प्रथम व्रतम्	.. . ६५९	सूरिवाक्याद्वेन्दिमोचनम् ..	... ७०३
द्वितीय व्रतम् ..	... ६६०	प- २पक्षिमोचनमार्गणम् ...	. ७०४
तृतीय व्रतम् .	.. ... ६६१	मनसा साहिप्रशसा ..	... ७०६
चतुर्थ ब्रह्मव्रतम् .	. ६६१	डामरतटाकार्पणम् ..	... ७१०
पञ्चम व्रतम् .	... ६६५	सर्वजगज्जन्तुकृपाविषयप्रश्नः	... ७११
षष्ठ रात्रिभोजनम् ..	६६६	नवरोजनामामारिप्रदान गुरोः	... ७११
सप्तम निमित्ताद्यभाषणव्रतम् . .	६६७	जगद्गुरुविरुद्धम् ...	... ७१३
खस्य व्रतपालनसामर्थ्यकथनम् . .	६६७	बन्दीमोचनम् ..	... ७१३
परीक्षार्थं साहिप्रश्ने गुरोर्निषेधवाक्	६६८	पक्षिमोचनम् .	. ७१४
शेखपुरः साहिवर्णिता गुरोर्गुणा. .	६६९	अमारिप्रवर्तनम् .	... ७१५
साहे. गुरुप्रति शिष्यप्रश्नः ..	६७३	वनचारिणा वार्ता ...	. ७१६
साहिना खयमेवोक्तसूरिशिष्यसख्या	६७४	गजमिथुनालापः .	. ७१६
यतिना परस्पराभिधाननिवेदनम्	६७४	महिषमिथुनालापः . .	... ७१७
यतिप्रोक्तपुस्तकरहस्यावबोधः	६७५	व्याघ्रमिथुनालापः .	. ७१७
पुस्तकोत्पत्तितत्प्रदानकथनम्	६७७	वराहमिथुनालापः..	. ७१९
साहेः पुस्तकदानाग्रहः सूरैर्निषेधवचश्च	६७८	मृगमिथुनालापः .	. ७२०
शेखनाथसिंहविज्ञापनात्साहिपुस्तक- ग्रहणम् .	६८१	इति वनचराः . .	... ७२०
सूरैः समह वसतावागमनम् ...	६८४	मयूरमिथुनालाप' .	... ७२०
थानसिंहकृतसूरिसमागममहोत्सवः	६८८	कोकिलमिथुनालापः	... ७२१
पुस्तककोशः	६८९	कुक्कुटमिथुनालापः...	... ७२१
आगरानगरे गमनम् .	६८९	हसमिथुनालापः .	. ७२२
आगरानगरे चातुर्मासकरणम् .	६८९	चक्रवाकमिथुनालापः	.. ७२२
सूरैः शौर्यपुरागमनम् .	६९०	इति खचराः .	... ७२३
नेमिनाथवर्णनम् .	६९३	मत्स्यमिथुनालाप' .	... ७२३
फत्तेपुरागमनम्	६९४	वादलमिथुनालापः	.. ७२४
पुनर्गुरोः शेखगृहागमनम्. ...	६९७	नकादिजलजन्तुमिथुनालाप'	. ७२४
सूरीणा समं साहेद्वितीयवार गोष्ठी	६९७	इति जलचरा....	... ७२४
सूरीणा गजश्रादिप्रदाने साहिविज्ञप्तिः	६९८	इति श्रीहीरविजयसूरिवचनादकञ्च-	
साहिदीयमानवस्त्वगुदाने सूरिप्र-		रसाहिना निखिलमण्डलेष्वमारिः	
त्युत्तरवचः ...	... ७००	प्रवर्त्तिता ...	... ७२७

विषयः ।	पृष्ठे ।	विषयः ।	पृष्ठे ।
धानसिंहप्रतिष्ठार्या शान्तिचन्द्रस्यो- पाध्यायपदम्	७२८	पद्यया प्रथममेखलारोहणम् ...	७९७
मधुरायात्रा	७२८	गुरोर्विमलाचलपठ्यारोहणे गिरिमेख- लावर्णनम्	७९८
गोपगिरियात्रा	७२९	शत्रुजयतीर्थे प्रथमप्राकारे प्रवेशः	८०३
श्रीहीरविजयसूरिश्राद्धदानम् ..	७३०	मरुदेवीशिखरवर्णनम्	८०४
मेवातमण्डलादागस्य नागपुरे चतु- र्भासकरणम्	७३०	द्वितीयप्राकारप्रासादेषु देववन्दनम्	८०६
विराटनगरप्रतिष्ठा	७३२	सर्वान्धन्तरप्राकारप्रतोलीसोपानानि	८०८
शिवपुर्यां देवप्रतिष्ठाद्वयपूर्वकं चतु- र्भासकरणम्	७३४	मूलप्रासादवर्णनम्	८१०
गुर्जरदेशागमनम्	७३५	तोरणवर्णनम्	८१२
शान्तिचन्द्रोपाध्याययुर्जरागमनं फुरमानदानं च	७३६	चैत्यकघरासृगेन्द्राः	८१४
अमारिदिनव्यक्तिः	७३७	शिखरवर्णनम्	८१५
जेजीयाकविमुक्तिः	७३८	चैत्यकलशः	८१७
गुरोर्विमलाचलार्पणम्	७३८	चैत्यशृङ्खदण्डः	८१७
भातुचन्द्रस्योपाध्यायपदम्	७४१	पताका	८१८
विजयसेनसूरेवां दे विजयाः सवाई- विरुद च	७४२	पताकापञ्चाननः	८१९
सूरिकीर्तिवर्णनम्	७४४	शिखरपार्श्वप्रदेशाः	८२१
चतुर्दशसर्गसमाप्तिः	७४८	मण्डपमध्यचित्राणि	८२२
पनदशसर्गारम्भः	७४९	प्रासादमध्यस्तम्भाः	८२३
शत्रुजयदर्शनम्	७४९	गजस्कन्धाधिरूढा मरुदेवी	८२४
सिद्धिशील विद्विनिष्टि	७५०	गर्भागारः	८२५
त्रिचैनीसगमः	७६०	ऋषभप्रतिमा	८२६
पनदशसर्गसमाप्तिः	७८५	राजादनी	८२७
द्वोऽशसर्गारम्भः	७८५	हीरसूरिकृता ऋषभदेवस्तुतिः	८३०
पादलिप्तपुरम्	७८५	शत्रुजयाद्रिमाहात्म्यवर्णनम्	८३६
संपागमनम्	७८८	षोडशसर्गसमाप्तिः	८४८
सन्तिमरुदेवरे यात्रिणजनविधिनीटा शत्रुजयान्तिव शिवप्रासादे भासका- पस्थानम्	७९२	सप्तदशसर्गारम्भाः	८४८
	७९४	पादलिप्तपुराद्वीपचन्द्रिदं प्रति प्रस्थानम्	८४८
		मार्गोद्घटनम्	८५०
		जलदोदयः	८५८
		सागरस्य सागरे पिपतिपा ..	८६०
		पद्मावल्यादेवाः	८६१
		अजयराजस्य रागोपशमः...	८६२

विषय ।	पृष्ठे ।	विषय* ।	पृष्ठे ।
अजयराजरोगापहारका जयपार्श्वना- थप्रस्तावनम् . . .	८६५	सर्वनियमविरोधनालोचनम् . . .	८९३
द्वीपत्रन्दिरे सधागमनम् . . .	८६६	आराधनाविधानम् . . .	८९३
द्वीपोन्ननपुरसमुद्रागमनवर्णनम्	८६७	उत्तपुरपार्श्वग्रामस्य भट्टस्य दिव्य- विमानदर्शनम् . . .	८९७
उपाध्यायगमनम्	८७२	मण्डपिकाकरणसूरिगरीरशायनम्	९०१
उन्नननगरे चतुर्मास्यवस्थानम्	८७२	सूरिशरीरसंस्कारकरणम् ..	९०४
अभिग्रहध्यानस्वाध्यायादि	८७३	सूरिनिर्वाणप्रस्तावनम् . . .	९०५
सूरेरातपस्यासमय तपःक्रियानुष्ठाना- दिवर्णनम् ...	८७५	पातिसाहे स्वप्ने स्वस्य स्वलोकगमन- कथनम्	९०६
परिवारकथनम्	८८२	नागरनैगमस्य नक्त नाटकदर्शनम्	९०७
माहात्म्यकथनम्	८८४	विमानदर्शनवार्ताकथनम्	९०७
सलेखनादर्शनम्	८८६	माकन्दफलस्य पातिसाहिसमीपे त्रे- पणम्	९०७
अर्हत्सिद्धसाधुधर्माणां चतुर्णां शरणम्	८८७	स्तूपकरणं तन्माहात्म्यं च	९०८
पञ्चज्ञानाचारादिपञ्चाचारातीचारा- लोचनम्	८८८	विजयसेनसूरिविजयः	९१०
प्रथमत्रते प्राकृतजीवहिसालोचनम्	८८९	विजयसेनसूरेर्गुरौ स्वर्गते खेदवा- क्यानि	९११
द्वितीयत्रते मृपावादालोचनम् ..	८९१	आशीर्वादः	९१४
तृतीयत्रते अदत्तादानालोचनम्	८९१	ग्रन्थान्तमङ्गलकरणम्	९१६
चतुर्थत्रते भैरुनालोचनम् . . .	८९१	ग्रन्थसमाप्तिः	९१६
पञ्चमत्रते परिग्रहालोचनम्	८९२	ग्रन्थप्रशस्तिः	९१७
षष्ठत्रताचारणलोचनम्	८९२		
पष्ठत्रते रात्रिभोजनक्रियासौधित्या- लोचनम्	८९२		

काव्यमाला ।

देवविमलगणिविरचितं हीरसौभाग्यम् ।

सोपज्ञया व्याख्यया समलंकृतम् ।

प्रथम सर्गः ।

श्रेयः श्रीजयमङ्गलैकानिलयः संकल्पकल्पदुमो
भूयाद्भूरिविभक्तये म भगवान्श्रीपार्श्वचिन्तामणिः ।
भव्यानां दशदिग्भुवां प्रणमतां मन्ये निहन्तु तमो
विप्राणां दशता बभुः क्रमनस्ता यस्मार्भभास्वस्विवः ॥
श्रीचिन्तामणिपार्श्वमौहितकरं चिन्तामणीवदृणां
सिद्धिर्श्रीपरिरम्भिर्णं प्रणिदधे विश्वत्रयीनायकम् ।
सान्दानन्दमरन्दसुन्दरहृदम्भोजन्मलीलालसा
इंसीवद्विधिना पुनः प्रवि(णि)दधे वाग्वादिनां देवताम् ॥
सोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यसाव्यासगालिनीम् ।
कुर्वे श्रुति विदग्धानां झगित्यर्थविबोधिकाम् ॥

इह हि ग्रन्थारम्भे ग्रन्थकर्ता स्वाभिमतार्थसिद्धये शिष्टाचारपरिपालनाय च सकलवि-
प्रविधातकारक विशिष्टदेवतानमस्कारलक्षणं महलमाचरति । तदेव सूत्रमुच्यते—

श्रियं स पार्श्वधिपतिः प्रदिश्यात्सुपाशनाधीशवर्तसितांहिः ।

जगन्निदिध्यासुरिव त्रिमूर्तिर्यत्कीर्तिरासीच्चिदशशवन्ती ॥ १ ॥

स त्रिजगदद्वैतमहिमा श्रिया त्रैलोक्याधिपत्यलक्षणा चतुर्दिशुदतिशयरूपया ल-
क्ष्या वा युक्तः पार्श्व एवाधिपतिः स्वामी जगदीश्वरः । यद्वा—अष्टचत्वारिंशत्सहस्रयक्ष-
नायकः पार्श्वनामा यक्षस्तस्याधिपतिः प्रभुः । सकलसुखासुराधिपत्येऽपि पार्श्वनायशासनाधि-
ष्ठातृतया सर्वदा पार्श्वनायसमीप एव वर्तितया च । मद्रवाहुस्त्रासिनापि तथैवोक्तम् ।
'उवसगगहरं पासम्' इति तस्योपादानम् । श्रियं लक्ष्मीं प्रदिश्यात्प्रदेयादित्याः प्र-
योगः । किंलक्षणः पार्श्वधिपतिः । सुधाममृतमश्रन्तीति सुधा अमृतमवानं वेधा वा ।
सुधा पीयूषमश्नते एभिरिति भावे(?) वा । सुधागना देवास्तेषामधीशा नायकाः । द्वात्रिं-
शच्चत्वारिंशदाः, विंशतिभुवनेन्द्राः, दश कल्पेन्द्राः, द्वां सूर्याचन्द्रमसौ इति चतुःषष्टि-
रिन्द्रास्तैर्वर्तसिता । 'तत्करोति तदाचष्टे' इतीनक्तप्रत्यये 'वष्टि भासुरिरल्लोपमवाच्योरुपस-

गयोः' इत्यकारलोपे च वत्सिताविति सिद्धौ । अवतसौ कुर्वन्तीति अवतंसयन्ति, अव-
 तस्येते स्म इत्यवतसितौ । अथवा सुधाशनाधीशानामवतंसः । 'सजातोऽनयोः । इतो जा-
 तार्थे' इतीतःप्रत्ययः । तादशावंद्री चरणौ यस्य । अथ यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्स कः ।
 यत्कीर्तिः यस्य पार्श्वनाथस्य समाज्ञा । 'श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिव्या समाज्ञा' इति हेमचन्द्र-
 नाममालायाम् । जगन्ति त्रीणि भुवनानि निदिध्यासुर्निध्यातुमिच्छुरिव । 'निध्यानम-
 वलोकनम्' इति ह्यैम्याम् । तथा—'पश्यति विभावयत्यपि विलोकते नाक्षते गवेषयति ।
 निध्यायत्यन्विषति' इति क्रियाकलापे । द्रष्टुकामेव । तिलो मूर्तयन्तनवो यस्याः सा त्रिमू-
 र्तिस्त्रिदशस्रवन्ती सुगन्दी गङ्गा आसीज्जाता । गङ्गारूपा जातेत्यर्थः । गङ्गा हि त्रिष्वपि
 लोकेषु प्रवहतीति कविसमयः । तथा [हि]—'विबुधानन्दमन्दिर विबुधाना देवानां जल-
 क्रीडादिभिरानन्दमन्दिरं प्रमोदसदनम् । अर्थात्स्वर्गमार्गप्रवृत्तम् । पुनः—रसान्तरप्रौढ
 रसायां पृथिव्यामन्तरे स्वप्ने अर्थात्पाताले प्रवहति स्मेति प्रौढम्' इति चम्पूकथाया
 तद्विप्पनकेऽर्थश्च । इति गङ्गा त्रिपथगा । तेन त्रिलोकीं स्वैर दिदक्षोर्यत्कीर्तौत्रिपथगारू-
 पमूर्तिनिर्माणं युक्तमेवेति ॥

सम्यगुपासिता हि वाग्देवता कवितृणामसाधारणीं कवित्वशक्तौ विश्राणयति, अतो
 वाग्वादिर्नां नमस्कुर्वन्कविराह—

प्रीणाति या प्राज्ञदृशाश्चकोरीर्विभावरीवल्लभमण्डलीव ।

तमस्तिरस्कारकरीं सुरीं तां भक्तेर्नतेर्गोचरयामि वाचम् ॥ २ ॥

अहं तां प्रसिद्धा विद्यासिद्धये सकलकविकुलैः समाराध्यमानां वाचं सुरीं सरस्वतीं
 दवतां भक्तेः सेवासत्क्रियावशात्ततेः प्रणामस्य गोचरीकरोमि । गोचरा करोमीति गोच-
 रयामि । 'त्रिद्विंशत्करणे' इति त्रिः । प्रणमामीत्यर्थः । 'गोचरयन्ति न वाचो यच्चरितं च-
 न्द्रचन्द्रिकाचरिम् । वाचस्पतेर्वचस्वी को वान्यो वर्णस्य जगति ॥' इति हस्तिमतीचैत्य-
 प्रशस्तौ । कीदृशीं वाचम् । तमसोऽज्ञानस्य पापस्य वा । तस्याः पापक्षयकारिता ज्ञा-
 न्नेऽपि दृश्यते । यथा—'सुभदेवया भगवईनाणावरणीयकम्मसघाय । ते सिंखवे उलययन्ति ।'
 तथा—'भवविरहवरं देहि मे देवि सारम्' इति ससारदावान्भुती । भवविरहस्तु कर्मक्षय-
 जनित एव स्यात् । तथा—'जीसेरिव ते सा हता देवी हरतु दुरियाइ' । यद्यपरा क्षेत्र-
 देवी दुरितहन्त्री तां हतदेवी पातकघातुका कथं न । तिरस्कारो विनाशस्तस्य करीं
 कारिका अज्ञानहन्त्रीम् । सा का । या वाग्देवी प्राज्ञाना विदग्धाना दृष्टो दृष्टीः प्रीणा-
 ल्यानन्दयति । केव । विन्ना० । यथा विभावरी रात्रिस्तस्या वल्लभो भर्ता चन्द्रस्तस्य म-
 ण्डलीं सपूर्णविम्बम् । मण्डलशब्दस्य त्रिलिङ्गत्वेन मण्डली । यथा—'शुद्धा सुधादीधिति-
 मण्डलीयम्' इति । चकोरीश्चकोराङ्गनाः प्रीणयति । विभावरीवल्लभमण्डल्यपि कीदृग्व-
 धा । तमसो ध्वान्तस्य तिरस्कारकरी निर्नाशिका ॥

अयं गुरोरनुभावादेव देवादीना सम्यक्स्वरूपावगमो वाग्देवतासमागधनमन्त्राद्युपा-
 याधिगमश्च भवेत्, नतस्त्वत्प्रसक्तिं स्पृहयन्कविराह—

यच्चक्षुषा मातृमुखोऽप्यशेषविशेषविच्छेखरतानुषङ्गी ।

गुरुं सुराणामधरीकरोति भवन्तु ते श्रीगुरवः प्रसन्नाः ॥ ३ ॥

ते विश्वविख्याताः श्रिया शोभया युक्ता गुरवोऽर्थान्मयि विषये प्रसत्तिभाजः प्रसाद-
भाजन भवन्तु । ते के । यच्च० । येषां गुरुणां चक्षुषा दृशा प्रमत्तनयनावलोकनेन कृत्वा ।
'यदृष्टिपातसामर्थ्यान्मूको वाचस्पतिर्भवेत्' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । मातृमुखो जडोऽपि
अशेषाः समस्ता ये विशेषा वाच्ययरहस्यानि विदन्ति जानन्तीति अशेषविशेषविदो
विशारदास्तेषां शेखरताया उत्तसभावस्यानुषङ्गः प्रसन्नोऽस्यास्तीति तादृशः सन् सुराणां
गुरुं बृहस्पतिमधरीकरोति हीनोऽकरोति स्वप्रतिभाप्रागल्भ्येन पराजयते ॥

विशदहृदयात्मदर्शप्रतिबिम्बितसमस्तभुवनपदार्थसार्थान्सदसद्विवेचनचातुर्याचार्यान्महा-
त्मनो निजविनिर्मितवृत्तविशुद्धिवृत्तवे अनुकूल्यन्कविराह—

कवित्वनिष्कं कथितुं कवीनां येषा मनीषा कषपट्टिकेव ।

सन्तः प्रसन्ना मयि सन्तु शुद्धाशयाः प्रवाहा इव जाह्नवीयाः ॥ ४ ॥

ते सन्तो महात्मानो मयि विषये प्रसन्नाः प्रसादोपेताः प्रज्ञाप्राग्भारावगताशेषवि-
शेषोपनिषत्तया वृत्तशुद्धिविधानविधिना मय्यनुग्रहपरायणाः सन्तु भवन्तु । किं [विधाः]
सन्तः । शुद्धो मात्सर्धरहित आशयोऽभिप्रायो मनो वा येषां ते । आशयश्चन्द्रेण चित्त-
मपि प्रोच्यते । यया नैषधे—'दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिवीचकार' इति । तद्वृत्तिः—त-
दाशये नलचित्ते । शुद्धाशयाः क इव । प्रवाहा इव । यया जाह्नवीया जाह्नव्या गङ्गाया
इमे जाह्नवीयाः प्रवाहा ओषा निर्मलमध्याः स्युः । ते के सन्तः । येषा सतां मनीषा
शुद्धिः कवीनां काव्यकर्तृणां कवित्वं काव्यम् । जातावेकवचनम् । तदेव निष्कं सुवर्णं क-
थितुं सम्यक्परीक्षितुं कषपट्टिकेव कपः स्वर्णपरीक्षणपाषाणविशेषस्तस्य पट्टिका शिला
तद्द्रव्यंते । यया कषोपलेन स्वर्णं परीक्ष्यते तथा यत्प्रतिभाप्रागल्भ्येन काव्यमपि वि-
शुद्धं विधीयते ॥

अथ प्रस्तुताभिधेयमाह—

अमन्दगन्धैरिव गन्धसारो दिशो यशोभिः सुरभीकरोति ।

वृत्तं व्रतीन्द्रस्य तनोमि तस्य कुरान्ववायाम्बरपद्मन्वयोः ॥ ५ ॥

अद तस्य साहिश्रीमदकच्यरनरपतिप्रदत्तजगद्गुरुविरुदतया जगति विख्यातिभाजो
प्रतिना साधुनामिन्द्रस्य श्रीहीनविजयसूरीश्वरस्य वृत्तं काव्यं चरितं वा तनोमि
विस्तारयामि । करोमीत्यर्थः । 'नयिताः करणे तनने प्रयने चोत्पादने च ये पू-
र्वम् । ते धातवः स्तुवन्ति प्रायस्तुल्यार्थतामेव ॥' इति क्रियाकलापोक्तः । किं च वृत्त-
नायकाश्रयविधा कथ्यन्ते । धीरोदात्ताः, धीरोद्धताः, धीरलज्जिताः, धीरप्रशान्ताश्च । तत्र
धीरोदात्ता रामचन्द्रादयः, धीरोद्धता दृशोयनादयः, धीरलज्जिता नलादयः, धीरप्रशान्ता
जीमन्वाहनप्रसन्नाः । नैशु नैष्वपि नारकेषु श्रीहीनविजयसूरीश्वरप्रशान्तत्वेन वृत्तकरण

युक्तिमदेव । कि० । कुरा इति नामा व्यवहारी तस्य योऽन्ववायो वंशः । 'गोत्रं तु संता-
नोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम्' इति हैमः । स एवाम्बरमाकाशं तत्र प्रकाशकत्वात्पद्मानां
बन्धुरिव पद्मबन्धुर्मास्वान् । यत्तदोः संबन्धात्तस्य । कस्य । यो ब्रतीन्द्रो यशोभिः स्वकी-
र्तिभिः कृत्वा दिशः सर्वा अप्याशाः सुरभीकरोति वासयति । चित्रास्पदीकरोतीत्यर्थः । क
इव । गन्धसार इव । यथा चन्दनद्रुमः अमन्दैरतिबहुलैर्गन्धैः परिमलैर्दिशः सुरभयति
समस्तहारेतः सुरभीकुरते ॥

वर्णनीयस्योत्कर्षाविष्करणद्वारेण आत्मनोऽनौद्धत्यं प्रतिपादयन्कविराह—

पारे गिरां वृत्तमिदं क सूरेस्तनुप्रकाशा क च शेमुषी मे ।

प्रक्रम्य मोहादहमङ्गुलीस्तत्प्रमातुमीहे चरणं सुरारेः ॥ ६ ॥

सूरैः श्रीहीरविजयतीन्द्रस्य गिरां पारे वाचामगोचरः । 'गिरा हि पारे निषेधेन्द्र-
त्तम्' इति नैषधे । वक्तुमशक्यमिदमिदानींतनसर्वजनप्रतीत वृत्तं क्वास्ते । च पुनः तनुः
स्तोकः प्रकाशो विषयो यस्या एतादृशी मे मम शेमुषी बुद्धिः क्व । तत्तस्मात्कारणादहं
मोहान्मौल्यादज्ञानाद्वा । 'सोऽहं हसायितु मोहाद्भक्तः पद्भुर्ययेच्छति' इति चम्पूकययायाम् ।
मोहोऽज्ञानमिति तद्वृत्तिः । अङ्गुलीः करशाखाः प्रक्रम्य प्रारभ्य । 'प्रारम्भः प्रोपतः क्रमः'
इति हैम्याम् । स्थापयित्वा । सुरारेर्नारावणस्य चरणं पदम् । आकाशमित्यर्थः । प्रमा-
तुमीहे' प्रमाणविषयं नेतुमिच्छामि । यथा कश्चिदज्ञानवान्पुमान्स्वाङ्गुलीमण्डयित्वा अ-
नन्तं नभः प्रमातुमारभते, न पुनः प्रभवति, तथा वाचा गोचरातीतं गुरुवृत्तं कर्तुं प्रार-
ब्धवानप्यहं न सम्यक्तया पूर्णं प्रणेतुं प्रभविष्णुरिति तत्त्वम् ॥

न तु कश्चिदपि प्रमुवृत्तं भाषितुं प्रभुर्भवेत्तदेवाह—

यो वालुका हैमवतीप्रतीरे प्रमाति संख्याति च विष्णुषोऽब्धेः ।

ताराः पुनः पारयति प्रमातुं गुणान्गणेन्दोर्गणयेन्न सोऽपि ॥ ७ ॥

यो जनो हैमवत्या मन्दाकिन्याः । 'गङ्गा त्रियथगा ऋषिकुल्या हैमवती' इति हैम्याम् ।
प्रतीरे तटे । 'तटं तीरं प्रतीरं च' इति हैम्याम् । वालुकाः सिकताकणान्प्रमाति प्रमाणय-
ति च । पुनः—यो अब्धेः समुद्रस्य विष्णुषो जलविन्दून्संख्याति संख्यागोचरीकरोति । पुनः—
यस्तारास्तारकाः प्रमातुं प्रमाणीकर्तुं पारयति समर्थोभवति । सोऽपि प्रज्ञाप्रकर्षपराभूत-
पुरुहूतसूरिरपि गणत्तपागच्छस्तत्र इन्दुरिव सर्वेषामाल्लादकृत्वेन इन्दुस्तस्य गच्छनाय-
कस्य हीरविजयसूरैर्गुणाञ्ज्ञानदर्शनचारित्र्यदामदादिकाद्य न गणयेद्गणयितुं न शक्नुयात् ॥

प्रायुक्तं पुनरपि द्रव्यन्स्वकीयसामर्थ्यं वक्ति—

वृत्तं विभोर्भाषितुमप्रभुर्यज्जम्भारिसूरिस्तदहं किमीशे ।

यः श्रुद्धिश्रुद्धाग्रगतैर्दुरापः किं भूमिगस्तं विधुमाददीत ॥ ८ ॥

विभोर्हीरविजयसूरेश्वरस्य वदन्तं चरित्रं भाषितुं वक्तुं जम्भारिः शक्रस्य सूरि-

राचार्यः । 'प्रहाप्राम्भारपरार्युखीकृतपुग्दरगुहः' इति चम्पूकषायाम् । सोऽप्रमुरसमर्थः । तद्वृत्तं वक्तुमहं कविः किं कथम् । अथ वा किमिति प्रश्ने वितर्कं ईशे समर्थो भवामि । अपि तु नेत्यर्थः । उक्तमर्थमर्थान्तरेण द्रव्यति—यश्चन्द्रः श्वङ्गिणः शिखरिणः शैलस्य श्दं शिखरं तस्य यदग्रं सर्वोपरितनभूमिभागः तत्र गतैः प्रातैः पुरुषैः । दुःखेन कष्टेन आप्यते लभ्यते इति दुरापः । सर्वेषां प्राप्तिं न शक्यः । तं विधुं चन्द्रमस्तं भूमिगो भूमौ स्थितः पुमान्किमिति प्रश्ने आददीत दृष्टीपात्स्वपाणिना ॥

यद्येव तर्हि वृत्तं न कर्तव्यम् । नहि, कर्तव्यं स्ववश्यमेव । तर्हि कथं करिष्यतेऽतः कारणसामर्थ्यमाह—

प्रभोः प्रभावादथ वा कथं न प्रभुर्भवामि प्रविधातुमेतत् ।

स्वःसप्तसादात्रिदशाचलस्य शिखासु खेलायति किं न खल्लः ॥ ९ ॥

अथ वेति स्मरणार्थे पदान्तरे वा । अत्रान्तरे मम गुह्यमक्तिप्राम्भारवशाविभूतमा-
योदयात्स्मृतिविषयमावातम्, तदेव कान्ये प्रोच्यते ! प्रभोर्हीरविजयसूरैः प्रभावान्माहा-
त्म्यादेतत्काव्यं प्रविधातुं निर्मातुमहं प्रभुः समर्थः कथं न भवामि । अपि तु प्रभुर्भवा-
म्येव । उक्तमर्थमर्थान्तरेण समर्थवति—स्रजश्चरणविकलः पुत्रान् स्वः स्वर्गे सीदति
तिष्ठतीति स्वःसदेवसस्य प्रसादादनुग्रहात्रिदशाचलस्य मेरोः शिखासु अग्रमगमभूमिं, पुं किं
न खेलायति क्रीडति । अपि तु खेळतीत्यर्थः । यथा स्रजो दिव्यानुभावात्सुरशिखरेशिखरैः
खेळति, तथाहमपि हीरसूरमाहात्म्यादेतत्काव्यं कर्तुं समर्थो भवाम्येव । 'क्रीडति विद्व-
रति रमते खेळति खेलायतीति खेलायाः' इति कियाकृत्वापि ॥

इति पीठिकापद्धतिः ।

अथ वर्णनप्रारम्भः—

सुपर्वभिर्भोगिभिरङ्घ्रिसवैलीलां स्वयं विभ्रदिव त्रिलोक्याः ।

प्रेयानिव स्त्रीभिरिहास्ति जन्वृद्धीपोऽन्विवेलाभिरुपास्यमानः ॥ १० ॥

इदं जगति भूमण्डलरथमधरमलोकं पाथिवो रजतहेमरत्नमयोऽनाहताभिवानस्य द्वी-
पाधिरेवस्नाशतन्त उत्तररुचवतीं जन्वृद्धीपोऽन्विवेलाभिरुपास्यमानः ।
जन्वृद्धीपोः किं स्थितमानः । उपास्यमानः नैव्यमानः । काव्यः । अर्थः नसुद्रस्य वे-
दान्मन्त्रैरुद्दिभिः । कः काव्यमिह । प्रेयान् स्त्रीभिरिव । यथा अतिशयेन प्रियः ।
मन्त्रैरेव, तदुपास्यमानोऽपि पतिग्नाना स्त्रीणां प्रेयाधिक्यं भवेत्येव तेन प्रेया-
नि । श्रीराशमम् । जगत्तः स्त्रीभिरिहोव्यते । जन्वृद्धीपोः किं सुर्वन् । उत्प्रेत्यते—वि-
भ्रदिव पाथिविभिरुपास्यमानः । तस्मात् । स्त्रीणां शोभां खिलाम वा । कल्याः । त्रिलोक्या जगत्त्र-
लोकः । जगत् । स्वयन्मानस्य । तः । श्रीशार्धमानः । त्रयश्चिरसुखसतिप्रदशदित्वा-
दिभिर्भोगिभिरुपास्यमानः । तथा—भोगिभिरुपास्यमानः । 'सुवः
सुपर्वः शोभा सूर्यः' । अत्रास्ति त्रिलोक्याः । अत्रिभः । १० । सुतो भवामि

पवाणि पशुषणादीपालिकादीनि येषां ते तथा । पुनः किं० । भोगो राज्यादिसुखमस्त्ये-
षामिति मत्वर्थीयप्रत्यये भोगिनस्तैः । विलासम् । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति घात्वर्थत्वा-
दाश्लेषणं मिलनं कलयन् ॥

नीराजयन्तीष्विव चित्रमानुमादाय दिग्वारविलासिनीषु ।

संवर्धयन्तीषु पयःपृषद्भिर्वेलासु कान्तास्विव मुक्तिकाभिः ॥ ११ ॥

यं शंभुशैलच्छविरोमगुच्छचन्द्रातपत्रोद्धतवाहिनीकम् ।

वार्धेस्तरङ्गा मगधा इवोर्वाधवं स्तुवन्तीव गभीररावैः ॥ १२ ॥

यं जम्बूद्वीप वार्धेः समुद्रस्य तरङ्गाः कल्लोलाः । उत्प्रेक्ष्यते—गभीररावैर्मन्द्रस्वरैः स्तुव-
न्तीव स्तुतिं कुर्वन्तीव । के इव । मगधा इव । यथा मागधा वंशादिस्तुतिकारिण उर्वी-
धवं पृथ्वीपतिं स्तुवन्ति । किं० जम्बूः । शंभुशैलः कैलासस्तस्य च्छवयः स्फटिकरज-
निर्यद्दुतय एव रोमगुच्छाक्षामराणि यस्य तथा चन्द्रो विधुमण्डल एवातपत्र छत्रं यस्य ।
पुनः किं० । उद्धता रङ्गतरङ्गैरुत्कटा वाहिन्यो नद्यो यस्य । पश्चात्कर्मधारयः । उर्वीधवम-
पि शंभुशैलच्छत्रिवदुञ्ज्वला रोमगुच्छा यस्य । तथा—चन्द्रतुल्यमातपवारणं यस्य । तथा—
उद्धताः स्वच्छोत्कर्षाद्वैरिवारं ढण मन्यमाना वाहिन्यः सेना यस्य । अत्रापि कर्मधारयः ।
कासु सतीषु । दिग्वारविलासिनीषु सतीषु दिश एव वाराङ्गनास्तासु । उत्प्रेक्ष्यते—नीरा-
जयन्तीष्विव । नीराजनामारात्रिकां कुर्वतीषु । नीराजनां कुर्वन्ति इति नीराजयन्ति ।
करणे निप्रत्ययः । नीराजयन्तीति नीराजयन्त्यस्तासु । 'प्रदक्षिणीकृत्य जयाय स्रष्टथा
रराज नीराजनया स राजयः' इति नैषधे । 'नीराजनया आरात्रिकविधानेन' इति तद्वृत्तिः ।
किं कृत्वा । चित्रमानुं सूर्यमादाय गृहीत्वा । अन्या अपि वारविलासिन्यश्चित्रमानुं वदि-
मादाय राजानं नीराजयन्ति । 'त्रभ्रो हंसश्चित्रमानुर्विवस्वान्' । तथा—'वृषाकापिः पावक-
चित्रमानु' इति सूर्यवहिनानी ह्यैम्याम् । पुनः कासु सतीषु । वेलासु समुद्रजलवृद्धिषु
सतीषु । किं कुर्वतीषु । संवर्धयन्तीषु अवकिरन्तीषु । उत्प्रेक्ष्यते—वर्धापयन्तीष्विव ।
वर्धापयन्तीति प्रयोगः कल्पकिरणावल्याम् । कैः । पयसा पानीयानां पृषद्भिर्विन्दुभिः ।
कास्विव । कान्तास्विव । यथा कामिन्यः क्षमाकान्त मुक्तिकाभिर्मुक्ताफलैरुपलक्षणाज्ञै-
रीप वर्धापयन्ति । 'अवाकिरन्वयोवृद्धास्तं लाजैः पौरयोयितः' इति रघुवशेऽपि । 'सिता
वमन्तः खलु कीर्तिमुक्तिकाः' इति नैषधे ॥ युगम् ॥

चन्द्रकिंचक्रद्वयशृङ्गभूतक्षेत्रप्रभू रत्ननिधानवार्धिः ।

यैः कोऽपि चक्रीव चकास्त्यसंख्यद्वीपावर्त्तपैः समुपास्यमानः ॥ १३ ॥

यो जम्बूद्वीपः कोऽप्यद्भुतवैभवः । 'जयति मधुसहायः सर्वसंसारवल्लीजननजरठकन्दः
कोऽपि कन्दर्पदेवः' इति चम्पूकथायाम् । 'कोऽप्यद्भुतवैभवः' इति तद्विपनके । च-
क्रीव सार्वभौम इव चकास्ति शोभते । किंविशिष्टो यः । चन्द्रो विधुरकः सूर्यस्तावेव

चक्रे रथाङ्गे तयोर्द्वयं विभर्ताति चक्रद्वयभृत् । पुनः किंभूतः । प्रभूतानां क्षेत्राणाम् । १ भरत
 २ हिमवत ३ हरिवर्ष ४ महाविदेह ५ देवकुरु ६ उत्तरकुरु ७ रम्यक ८ ऐरण्यवत ९
 ऐरावताभिधानानां नवसंख्याकानां वर्षाणां प्रकर्षेण भूरुपतिस्थानम् । पुनः किंभूतः ।
 रत्नानां मणीना निधानानां च वार्धिर्वाधिनामधेया सख्या यत्र । 'शतं सहस्रमयुतं लक्ष-
 प्रयुतकोटयः । अष्टदमञ्ज खर्वं च निखर्वं च महाम्बुजम् । शङ्खुर्वाधिर्नृत्यं मध्यं परार्ध्यं
 चेति नामतः॥' इति हैममालायाम् । लौकिका सख्या । यद्वा रत्नैरुपलक्षितानि संपूर्णानि
 वा निधानानि निधयः वार्धिश्च । सगरचक्रवर्तिवचसा सुस्थितसुरानीतः शत्रुंजयसैला-
 द्वादशक्रोशद्वरमुक्तः समुद्रो यत्र । पुनः किंभूतः । असंख्याः सख्यातीता ये द्वीपाः । १ धातु-
 कीखण्ड २ पुष्कर ३ वास्णी ४ क्षीर ५ घृत ६ इक्षु ७ नन्दीश्वर ८ अरुण ९ अरुण-
 वर १० अरुणवरावभास एवं त्रिप्रत्ययावतारकुण्डल-शङ्ख-रुचक-भुजग-कुश-श्रौतृप्रमुखा
 असख्याता द्वीपास्त एवावर्त्नी पृथ्वीं पान्ति रक्षन्ति इति कृत्वा भूपास्तेरुपास्यमानः संसे-
 व्यमानः । चक्री तु एकचक्रभृत्तया एकस्य भरतादेः क्षेत्रस्य प्रभुः स्वामी । तथा चतु-
 र्दशनवनिधानवानेव, द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्याकैरेव भूपै राजभिः सेव्यः ॥ इति जम्बूद्वीपः॥

अन्तःस्फुरन्मौक्तिकरत्नराजीविराजिकुल्येशदुकूलभाजः ।

भास्वज्जगत्यर्जुनमेखलाया निशावशाहर्मणिकर्णिकायाः ॥ १४ ॥

संध्यारुचीकुङ्कुमपङ्किलङ्काप्राचीप्रतीचीक्षितिभृत्कुचायाः ।

द्वीपश्रियास्तारकतारहारे किंनायको राजति रत्नसानुः ॥ १५ ॥

यत्र जम्बूद्वीपे रत्नसानुमेव राजति शोभते । किं० । उत्प्रेक्ष्यते—द्वीपश्रिया जम्बूद्वीपल-
 क्ष्म्यास्ताम्का ज्योर्वाषि ता एव तारा निर्मलमौक्तिकानि । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यने-
 कार्थः । तेषा हारस्तत्र किंनायको मध्यमणिः । किंभूताया द्वीपश्रियाः । अन्तर्मध्ये
 स्फुरता चोत्तमानानां मौक्तिकानां मुक्ताफलानां रत्नानां मणीनां राजी श्रेणी तया विरा-
 जते इत्येवशीलो य. कुल्याना नदीनाम् । 'कुल्या तु सारिणी नद्योः' इत्यनेकार्थः । ईशः
 स्वामी । 'यादः स्रोतोवार्नदीशः' इति हैमीवचनात् । स[मुद्र] एव दुकूलं क्षौमवर्त्नं भ-
 जन्वाश्रयते सा तस्याः । 'सागराद्याप्रे स्युर्नेमी मेखलाम्बरा.' इति हैमीवचनात् । समुद्रस्य
 ब्रह्मत्वेनोपादानम् । पुनः किंभूतायाः । भास्वन्ती दीप्यमाना या जगती । कपिशिपैकव-
 जितप्रकारभित्तिः । सैवार्जुनस्य सुवर्णस्य मेखला क्वाथी यस्याः सा तस्याः । पुनः किंभू-
 तायाः । निशा रात्रिर्वशा श्रिया यस्य स निशापतिश्चन्द्रस्तथाहर्मणिभस्करस्तावेव कर्णिके
 कर्णभूषणे यस्याः सा तस्याः । पुनः किंभूतायाः । संध्ये किंनायवसानभवे तयो रूची कान्तिः ।
 रूचीशब्दो दीपिकारान्तोऽप्यस्ति । यथा—'रुच्यो रुचाभिर्जितकाञ्चनाभिः' इति नैषधे ।
 सैव कुङ्कुम केसर तेन पङ्किलौ व्याप्तावद्वायुत्सङ्गौ ययोस्तथाविधौ यौ प्राची पूर्वा प्रतीची
 पश्चिन्ना तयोः क्षितिभृत्तौ पर्वतावुदयास्ताचलनामानौ तावेव कुर्वा स्तर्ना यस्यास्तस्याः॥
 युगम् ॥

१. 'कुण्डलायाः' इति पाठः.

यत्रोल्लसद्गौरिमलुङ्गिमश्रीक्षिरप्रवृत्तिः स्फुटभद्रशाली ।

करीव हेन्नः शिखरी विभाति रवीन्दुघण्टाग्रहवर्धरीमान् ॥ १६ ॥

यत्र द्वीपे हेन्नः स्वर्णस्य शिखरी पर्वतो मेरुविभाति । क इव । करीव हस्तीव । किंभूतो मेरुः करी च । उल्लसन्ती प्रोल्लासं प्राप्नुवन्ती स्फुरन्ती गौरिन्नः । 'गौरस्तु श्वेतपीतयोः' इत्यनेकार्थः । पीतत्वस्य श्वेततायाश्च । तथा—तुङ्गिन्न उन्नतत्वस्य श्रीः शोभा यस्मिन् सः । समासान्तविधेरनित्यत्वाद्भवस्थितविभाषयात्र समासान्तः कप्रत्ययो नागात् । नैषधेऽप्येवं दृश्यते । यथा—'उदुपरिवदि मध्यस्थायिशोतांशुलेखानुकरणपटुलक्ष्मीमक्षिलक्षीचकार' इति । गजविशेषणेऽप्येवमेव । पुनः किंभूतः । झराणा निम्नगणा प्रवृत्तिः प्रवर्तनं प्रसरणं यस्माद्यस्मिन्वा मेरौ । करिणि तु निर्धरप्रचारवस्तप्राप्रवृत्तिर्मदप्रवाहो यस्मिन् । 'भदो दानं प्रवृत्तिश्च' इति हैम्याम् । पुनः किंभूतः । स्फुटं विनिव्रमुन्मिषित विकसितम् । 'दलितं स्फुटितं स्फुटम्' इति हैम्याम् । भद्रशालाख्यं वनं यत्र । करी तु स्फुटं प्रकट भद्रजातित्वेन शालते शोभते इति सः । 'शाल प्रशसायाम्' इति कल्पद्रुमे । पुनः किंभूतः । रवीन्दु सूर्याचन्द्रमसौ तावेव घण्टे तथा महा मङ्गलाद्या उपलक्षणान्नक्षत्रतारकास्त एव धर्षयैः क्षुद्रघण्टिका यस्मिन्सः । गजोऽपि रवीन्दुवद्वृत्तघण्टाभ्यां ग्रहसदृक्किङ्किणीभिश्च युक्तो भवति ॥

यत्रार्थिनोऽर्थेशमिव प्रसार्य करान्सुवर्णं विवरीषवः किम् ।

प्रदक्षिणागोचरतां नयन्ति ज्योतिर्गणा गैरिकसानुमन्तम् ॥ १७ ॥

यत्र जम्बूद्वीपे ज्योतिर्गणा ग्रहनक्षत्रतारासमूहा गैरिकस्य । 'गैरिक स्वर्णघात्वोः' इत्यनेकार्थः । सानुमन्त पर्वतं सुमेरुम् । प्रदक्षिणाया दक्षिणावर्तभ्रमिक्रियाया गोचरता नयन्ति प्रापयन्ति । 'मन्ये न मे श्रवणगोचरता गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तवे । तथा—'द्वीपाधिपालयनयोर्नैय गोचरत्वम्' इति नैषधे । कि० । उत्प्रेक्ष्यते—करान्किरणान्पाणीप्रसार्य विस्तार्य विवरीषवः । 'वृञ् याचने' । वरीतुमिच्छवो याचितुकामाः किम् । के इव । अर्थिन इव । यथा याचकाः करान्प्रसार्य सरलीकृत्य स्वर्णमभ्यर्थयितुकामा अर्थेश धनपतिं प्रदक्षिणयन्त्यनुकूलीकुर्वन्ति ॥ इति मेरुः ॥

सवेशकैश्यायितकूलिनीशो ललामलीलायितसिद्धशैलः ।

द्वीपेन्द्रिराया इव भालपट्टो यस्मिन्व्यभाद्भारतनाम वर्षम् ॥ १८ ॥

यस्मिञ्जम्बूद्वीपे भारतमिति नाम यस्य तादृश वर्षं क्षेत्रं व्यभाद्भ्रभासे । यादृक् प्रथमादरकेश्वभूत् तादृक्पञ्चमारके नास्ते । अवसापिणीकालानुमावात्सर्वेऽपि पदार्था अनन्तगुणपर्यादिभिर्होयमानाः सन्त्यत एव भूतकालः । उल्लेक्ष्यते—द्वीपेन्द्रिराया जम्बूद्वीपलक्ष्या भालपट्टो ललाटमिव । किंभूतः । सवेशे सनिधौ श्यागत्वात्कैश्यायितः केशसमह

इवाचरितः । 'केशानां कैश्यकेशिके' इति ह्यैयाम् । कूलिनीशो लवणाम्बुराशिर्यस्य । पुनः किभूतः । ललाप्रतिलकस्य लीला विलासस्तद्वदाचरितः सिद्धशैलः शत्रुंजयादिर्यस्मिन् यस्य वा । ललामशब्दो नकारान्ताकारान्तोऽप्यस्ति लिङ्गानुशासनावच्छर्णो ॥

पराजितद्वीपततिप्रतीष्टचिरत्नरत्नाद्युपदागणेन ।

द्वीपेन पृथ्वीपतिनेव वर्षं व्यधायि धामोपनिधेरिवैतत् ॥ १९ ॥

द्वीपेन जम्बूनाम्ना एतद्वर्षं भारतं क्षेत्रमुपनिधेः । उत्प्रेक्ष्यते—न्यासस्य धाम गृहं व्यधायि चक्रे । केनेव । पृथ्वीपतिनेव । यथा गङ्गा निक्षेपस्य निकेतनं क्रियते । धिभूतेन द्वीपेन पृथ्वीपतिना च । पराजिता निजौजोविभवैः पराभूता स्वायत्तीकृता च । 'ओजो बले प्रतापे च' इत्यनेकार्थः । या द्वीपानां ततिः श्रेणी तस्याः सकाशात्प्रतीष्टो गृहीतश्चिरत्नानि चिरकालोत्पन्नानि रत्नानि मणयस्त्वदादिरुपदागणः प्राश्रुतप्रकटो येन स तेन । 'प्रतीष्टकामञ्जलदलजालकम्', तथा 'चिरत्नरत्नाचितमुच्चितं चिरात्' इति नैषधे ॥ इति भरतक्षेत्रम् ॥

वैताढ्यशैलो विपुलां द्विफालां विनिर्मिमीते स्म निजेन यस्य ॥

यमीभ्रमीभङ्गिविभूष्यमाणां त्रैणस्य सीमन्त इव प्रवेणीम् ॥ २० ॥

वैताढ्यनामा शैलः यस्य भरतक्षेत्रस्य भूमौ द्विफालां द्विभागौ विनिर्मिमीते स्म कृतवान् । 'द्विफालबद्धाश्चिह्नुराः शिरःस्थितम्' इति नैषधे । केन । निजेन आत्मना । श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति नैषधे । 'निजमात्मानम्' इति तद्वृत्तिः । क इव । सीमन्त इव । यथा त्रैणस्य लीणा समूहस्य सीमन्तः केशवत्स्रं प्रवेणीं कवरीं द्विफालां कुरुते । किभूताम् । भूमौ प्रवेणीं च । यमी यमुना तस्या भ्रमी भ्रमणमावर्तकृज्जलपरिभ्रान्तिस्तस्या भद्रयो विलासाः । 'शृङ्गारमद्भिश्चिरेऽपि' इति नैषधे । 'शृङ्गारविलासयोग्येऽपि' इति तद्वृत्तिः । रघनाथ । नाभिर्विभूष्यमाणामलक्रियमाणाम् ॥

वैताढ्यशैलेन विभज्यमानावुभौ विभागौ भरतस्य भातः ।

द्वीपावनीपं किमुपेत्य भूत्या जितौ भजन्तौ फणिनाकिलोकौ ॥ २१ ॥

भरतक्षेत्रस्य वैताढ्यनाम्ना शैलेन विभज्यमानौ विभागौ क्रियमाणौ द्वौ विभागावशौ भातौ राजतः । किमुपेत्येक्ष्यते । भूत्या स्वलक्ष्म्या जितौ पराभूतौ सन्तौ उपेत्य समीपमागल द्वीपमेवावनीपं भूपं सेवमानौ भजन्तौ फणिनां नागानां नाकिनां देवानां लोकौ भुवनौ । पातालस्वर्गलोकैकावित्यर्थः ॥ इति भरतक्षेत्रस्य द्वौ विभागौ ॥

स्वच्छन्दकेलीतरलीभवन्त्याः स्रस्तं शिरस्तो भुवि वर्षलक्ष्म्याः ।

किमुत्तरीयं मरुतोत्तरङ्गीकृतं सितं यत्र वभस्ति गङ्गा ॥ २२ ॥

यत्र भरतक्षेत्रे गङ्गा वभस्ति भासते । 'निगानभःसदृशे रजनीगगनबुल्ये । तथा निदानैस्तेजस्विभिर्बभस्तीति । तथा सदृश इः कामो यस्य' इति चम्पूटिप्पनके । उद्रे-

क्षयते—स्वच्छन्दं स्वेच्छया केली क्रीडा । 'केलीभिरुद्धर कृशोदरि' इति नैषधे । तथा तरलीभवन्याश्चक्षलाजायमानाया वर्षलक्ष्म्या भरतक्षेत्रश्रियाः शिरस्तो मस्तकाद्भ्रवि भूमौ सस्तं पतितमुत्तरीयमुपर्याच्छादनवस्त्र प्रावरणमिव । किंभूतम् । मरुता वायुना उत्प्राव-
ल्येन तरङ्गयुक्तं कृतम् । पुनः किंभूतम् । सितमुज्ज्वलम् ॥ इति गङ्गा ॥ इति भरतक्षेत्रम् ॥

तद्दक्षिणार्धे सुरगेहगर्वसर्वकषो गूर्जरनीवृदास्ते ।

श्रियेव रन्तुं पुरुषोत्तमेन जगत्कृताकारि विलासवेश्म ॥ २३ ॥

तस्य भरतक्षेत्रस्य दक्षिणदिक्पार्श्ववर्तिनि अर्धे सामिभागे खण्डे सुरगेहस्य स्वर्गस्य यो गर्वः स्ववैभवाहंकारस्तस्य सर्वकषः सर्वापह्वरी गूर्जर इति नामा नीवृद्देश आस्ते वर्तते । उत्प्रेक्षयते—पुरुषोत्तमेन नरश्रेष्ठेन । जातावेकवचनम् । विष्णुना च सार्धं रन्तुं क्रीडितुं श्रिया लक्ष्म्या कर्त्या जगत्कृता सर्वसृष्टिविधायिना विद्यात्रा विलासवेश्म केलिनिकेतनमकारि कारितमिव । प्यन्तप्रयोगः ॥

अशेषदेशेषु विशेषितश्रीर्यो मञ्जिमानं वहते स्म देशः ।

आक्रान्तदिक्चक्र इवाखिलेषु वसुंधरामर्तुषु सार्वभौमः ॥ २४ ॥

यो देशो गूर्जरमण्डलो मञ्जुनो भावो मञ्जिमा त चाद्यतां वहते स्म दधौ । किंभूतो देशः । विशेषः सर्वातिशायिता संजातोऽस्यामिति विशेषिता श्रीर्धनधान्यादिका सर्वापि संपत्तिरूपा लक्ष्मीः शोभा वा यस्य । अत्र समासान्तविधेरनित्यत्वात्कप्रत्ययाभावः । केषु । अशेषेषु समस्तेषु देशेषु जनपदेषु । पुनः किंभूतम् । आक्रान्त महत्त्वादात्मना व्याप्तं दिशां चतस्रणामुपलक्षणाद्विदिशामपि एतावता अष्टानां हरिता चक्र मण्डलं येन । क इव । सार्वभौम इव । यथा सर्वभूमिरीश्वरश्चक्रवर्ती अखिलेषु सर्वेषु वसुंधरामर्तुषु भूपालेषु विशेषितश्रीर्भवति । किंभूतः । आक्रान्त खमुज्ज्वलेन विजित दिक्चक्र येन ॥

सुखामिभाजो विवुधाभिरामाः सजिष्णवो यत्र पुरः स्फुरन्ति ।

धृता दधानेन दिवाभ्यसूयां येनामरावत्य इवाप्रमेयाः ॥ २५ ॥

यत्र देशे पुरो नगर्यः स्फुरन्ति । किंभूताः । सुशोभनं नीतिमन्तं स्वामिन राजान भजन्ति इति सुखामिभाजः । पुनः किंभूताः । विशेषेण वुधाश्चतुर्दशविधावेदिनः पण्डितास्तैरभिरामा मनोज्ञाः । पुनः किंभूताः । सह जिष्णुभिर्जयनशीलैः सुमटादिभिर्वर्तन्ते यास्ताः । उत्प्रेक्षयते—दिवा देवलोकेन सहाभ्यसूयामीर्ष्यां दधानेन वहता येन देशेन अप्रमेयाः प्रमातुमशक्या गणनातीता अमरावत्य इन्द्रपुर्यं इव धृताः । किंभूता अमरावत्यः । सुखामिनं सहस्राक्षत्वात्सर्वप्रकृतिभाववेदिन पुरंदर स्वामिकार्तिकं वा भजन्तीति । पुनः किंभूताः । विवुधैर्देवै रम्याः । पुनः किंभूताः । सह जिष्णुना शक्रेण कृष्णेन वा वर्तन्ते यास्ताः । सश्रीका हरय इति चम्पूकथायाम् । अथ वा जिष्णुश्च जिष्णुश्च जिष्णु कृष्णेन्द्री ताभ्यां सह । सरूपाणामेकशेषे ॥

अथ कानिचित्तीर्थानि प्रतिपाद्यन्ते—२

शत्रुंजयाद्रेस्तलहृट्टिकायां यदार्धभिर्वासयति स्म पूर्वम् ।

द्विषन्निव क्षोणिभृतां विनीतां यस्मिंस्तदानन्दपुरं समस्ति ॥ २६ ॥

यन्नगरं पूर्वं प्रथमयात्राकरणसमये शत्रुंजयाद्रेदर्शनादुत्पन्नमन्दानन्दात् शत्रुंजयाद्रेः सिद्धावलयस्य तलहृट्टिकायां सीमभूमौ । 'सम्मेतशैलतलहृट्टिकायां ग्रामसत्तमे । क्षेमंकरः सार्येनामा ग्रामाध्यक्षो भवानभूत् ॥' इति प्रतिक्रमणसूत्रवृहद्दृत्तौ । ऋषमस्यापत्यमार्धभिर्भरतचक्री वासयति स्म निवेशितवान् । वार्धकिरत्नेनेति शेषः । क इव । क्षोणिभृतां द्विषन्निव । यथा पर्वतानां शत्रुरिन्द्रः पूर्वं प्रथमं श्रीऋषमस्वामिराज्यावसरे सर्वनगर-पुरग्रामादिनिवेशनप्रथमप्रारम्भे विनीतां नान्नां नगरां वासितवान् । धनदेनेति शेषः । यस्मिन्देशे तदानन्दपुरमधुना नु बृहन्नगरापरामिधानं पुरं विमाति ॥ इत्यानन्दपुरम् ॥

यत्तुङ्गतारङ्गगिरौ गिरीशशैलोपमे कोटिशिला समस्ति ।

स्वयंवरोर्वीव शिवाम्बुजाक्षीपाणिग्रहे कोटिमुनीश्वराणाम् ॥ २७ ॥

यस्मिन्देशे तुङ्गेऽप्रलिङ्गे तारङ्गनाशि पर्वते कोटिशिला समस्ति विद्यते । किंभूते तारङ्गगिरौ । गिरीशस्य शिवस्य शैलः कैलाशस्तस्योपमा सादृश्यं यस्य स तस्मिन् । उ-त्प्रेक्ष्यते—कोटिसंख्याकानां मुनीश्वराणां शिवं सिद्धिः सैवाम्बुजाक्षी वधुस्तस्याः पाणिग्रहे विवाहे स्वयंवरोर्वी स्वयवरमण्डपमेदिनीव ॥

यत्पर्वते कल्पितसप्तभूमी राजर्षिणाकार्यत जैनगेहः ।

इवाधिरोढुं शिवचन्द्रशालां निःश्रेणिकारोहणसप्तकाङ्का ॥ २८ ॥

यस्मिंस्तारङ्गशैले राजर्षिणा कुमारपालेन कल्पिता रचिताः सप्तसंख्याका भूमयः । पिष्टणिका । उपर्युपरि स्थितिस्थानकानि यत्र स कल्पितसप्तभूमिजैनगेहः प्रासादः शिल्पिभिरकार्यत निर्मापितः । उत्प्रेक्ष्यते—शिवं मोक्षस्तदेव चन्द्रशाला शिरोग्रहं तामधिरोढु-मुपरि चटितुम् । चटतिप्रयोग ऋषिमण्डलवृत्तौ । यथा—'चटिष्यति कथं प्रौढदेहोऽयं गजराजवत्' इति । आरोहणानां सोपानानां सप्तकपङ्के उत्सङ्गे यस्यास्तादृशी निःश्रेणिका अधिरोहणी कारितेव ॥

गभीरतापःकृतवार्धिनेवोपदीकृतं दन्तिनमुद्रहन्तम् ।

राजर्षिरस्मिन्विजयाङ्गजातं तीर्याधिपं स्थापयति स्म चैत्ये ॥ २९ ॥

आस्मिंस्तारङ्गगिरौ चैत्ये स्वकारिताप्रासादे राजर्षिः कुमारपालभूपालो विजयाया जित-शत्रुपत्न्या अङ्गजातं नन्दनमजितनामानं द्वितीयतीर्थकरं स्थापयति स्म निवेशयामास । किं कुर्वन्तम् । उद्ग्रहन्तं दधनम् । कं कर्मतापत्रम् । दन्तिनमर्याङ्गाञ्छनरूपं गजम् । उत्प्रेक्ष्यते—गभीरतया गाम्भीर्येणापःकृतेन अलञ्घमध्यत्येन परामृतेन वार्धिना समुद्रेण उपदीकृतं दौकितमिव । वार्धो जलकरिणां सङ्गाव[स]त्वादिरावणस्याप्यर्धवे समुत्पन्नत्वा-

चेयमुत्प्रेक्षा । अथ वा 'विन्ध्येन धैरैरिव धिक्कृतेन' इति पाठः । तत्र धैर्यमन्द्रादिभ्योऽप्यतिशायिस्वधीरताभिर्धिकृतेनातिभूतेन विन्ध्येन विन्ध्याचलेनोपदीकृतमिव । विन्ध्याचले हि करिणां सद्भावः । 'रोहणाचले रत्नानि । मलयद्रौ चन्दनानि । विन्ध्याचले गजाः' इत्यादि काव्यकल्पलतायाम् । तथा—'स्वस्थानात्पदमात्रमप्यचलतो विन्ध्यस्य चानेकशो जायन्ते मदपालिपालितयशःश्रीलम्बिनः कुम्भिनः' इति सूक्तोऽपि ॥

चैत्येन चूडामणिनेवं शीर्षं विभूष्य राजर्षिरमुष्य शृङ्गम् ।

सिद्धाचलस्येव सुमङ्गलाभूस्तीर्थत्वमुर्व्यां प्रथयांचकार ॥ ३० ॥

कुमारपालोऽमुष्य तारणगिरेः । तारण इत्यभिधानं सामसौभाग्यकाव्ये । तीर्थत्वं च सकलकर्मक्षयकरणविधिना मोक्षगमनस्थानकतामुर्व्यां पृथिव्या प्रथयांचकार विस्तारयामास । क इव । सुमङ्गला भूरिव । यथा सुमङ्गला ऋषभदेवपत्नी तस्या तस्या वा मवतीति सुमङ्गलाभूर्भरच(त)क्री सिद्धाचलस्य शत्रुजयाद्रेस्तीर्थता प्रथयति सा । किं कृत्वा । विभूष्य विभूषां शोभा लम्भयित्वा । कम् । शृङ्ग शिखरम् । अर्धात्तारणगिरेरेव । केन । चैत्येन स्वकारितविहारेण । किं केनेव । शीर्षं चूडामणिनेव । यथा कश्चित्पुमान् मस्तकं चूडामणिना विभूषयति ॥

देशे पुनस्तत्र समस्ति शङ्खेश्वरोऽन्तिकस्थायुकनागनाथः ।

धात्रा धरित्र्यां जगदिष्टसिद्धौ मेरोरिवादाय सुरद्रुसः ॥ ३१ ॥

अपरतीर्थवर्णनाधिकारे तत्र गुर्जरदेशे पुनरन्यत् श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथः तीर्थं समस्ति जागर्ति । किं शङ्खेश्वरः । अन्तिके समीपे स्थायुकः सेवाहेवाकितया नित्यं तिष्ठत्येवशीलः नागानां नाथः प्रभुर्धरणेन्द्रो यस्य । अथ वा । षष्ठाशीतिसहस्रनागनायकप्रागजन्मवर्धमानाचार्याभिधानशङ्खेश्वराधिष्ठायकनागेन्द्रो यस्य । अथ वा पुरुषादेयनामकर्मणि श्रीपार्श्वनाथं विमुच्य अन्त्येषा देवानां समीपे अधिष्ठात्स्वेन । अमानोना प्रतिषेधे । ना कदाचिदपि न गच्छन्तीति नागाः अष्टाचत्वारिंशसहस्रयक्षास्तेषा नाथः पार्श्वयक्षो यस्य स । उत्प्रेक्ष्यते—जगदिष्टसिद्धौ । 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' इति न्यायाज्जगज्जनानामिष्टस्याभिलषितस्य सिद्धौ पूर्तये मेरोः सुरतरुनिवासभूमेरादाय गृहीत्वार्थात्कल्पद्रुम धात्रा ब्रह्मणा धरित्र्यां गुर्जरमण्डलमेदिन्याम् । धरित्रीति गुर्जराभिधानम् । अथवा केवलं भूमावेव सुरद्रुः कल्पवृक्ष उप्तः प्ररोपित इव ॥

विद्याधरेन्द्रौ विनमिर्नमिश्र यद्विम्बमभ्यर्चयतः स पूर्वम् ।

स्वर्गे ततोऽपूजि विडौजसा यत्स्वधाम्नी एव स्पृहयेव सिद्धेः ॥ ३२ ॥

नमिश्च पुनर्विनमिर्नाम विद्याधरेन्द्रौ छन्दस्यश्रीऋषभदेवसेवासंतुष्टघरणेन्द्रप्रदत्तवैताड्यदक्षिणोत्तरश्रेणिद्वयराज्याष्टाचत्वारिंशद्विद्यालंकृतौ पूर्वं प्रथममस्याश्वतुर्विशत्यादिसमये श्रीमद्युगादिदेवे विद्यमाने सति नमिर्विनमिनामानौ खेचरेन्द्रौ यस्य श्रीशङ्खेश्वरपार्श्व-

नायस्य त्रिम्व प्रतिमामभ्यर्चयतः स्म पूजयतः स्म । विम्बशब्दः पुंनपुंसके । तत्तत्तदनन्तरं यद्विम्बं विडोञ्जसा शक्रेणापूजि पूजितम् । उद्रेक्ष्यते—स्वर्गे देवलोकै मनुष्यावतार विनैव देवमन्विष्यत्रैक्रियशरीरेणैव सिद्धैर्मुक्तेः स्पृहया वाञ्छयेव ॥

तेनाथ मुक्त गिरिनारिशृङ्गेऽधिगम्य माणिक्यमिवावमराणां ।

नीत्वात्मधाम्नोर्विधुपद्मपाणी यदार्चितां निर्वृतिमीहमानौ ॥ ३३ ॥

विधुपद्मपाणी चन्द्रार्कौ यत् श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वविम्बमात्मधाम्नोः स्वगृहयोर्निजाविमानयोर्वा नीत्वा आनीय आर्चिता पूजयतः स्म । किं कृत्वा । अथ क्रियत्कालं पूजनात्तं तेन शक्रेण सौधमेन्द्रेण गिरिनारिशृङ्गे रैवताद्रेः काञ्चनबलानकाल्यशिखरे मुक्तं स्थापितम् अर्थाद्यत्पार्श्वविम्बं सुराणां माणिक्यमिव चिन्तारत्नमिवाधिगम्य संप्राप्य । विधुपद्मपाणी किं कुर्वाणौ । ईहमानौ काङ्क्षन्तौ । काम् । निर्वृतिं मुक्तिं सुखं च ॥

ताभ्यां ततः स्थापितमुज्जयन्ते पार्श्वे स्वसर्वस्वमिवावसाय ।

आखण्डलः कुण्डलिनां क्रमेण सभाजनायानयदात्मधाम्नि ॥ ३४ ॥

कुण्डलिनां भुजंगानामाखण्डलः पुरंदरो नागेन्द्रः क्रमेण कियता कालेन श्रीपार्श्वविम्बं सभाजनाय पूजनार्थम् । 'सभाजनं तत्र ससर्जं तेषां सभाजने पश्यति विस्मिते सा' इति नैपथे । 'सभाजनं पूजनम्' इति तद्वृत्तिः । आत्मधाम्नि स्वमन्दिरे आनयदानयति स्म । किं कृत्वा । अवसायं ज्ञात्वा । काम् । पार्श्वेनाथम् । पुनः पूर्ववदेव ताभ्यां चन्द्रार्कौभ्यामुज्जयन्ते रैवताचले स्थापितं न्यासीकृतम् । किमिव । स्वसर्वस्वमिव स्वस्यात्मनः सर्वमन्वितिपिगिव ॥

गिराय नेमेरविन्दनाभिरुपान्वय पद्माप्रियमष्टमेन ।

आनाययत्तेन जितं तमात्मद्विपञ्चयं मूर्तिमिवाश्रयन्तम् ॥ ३५ ॥

अथ कियत्कालपूजनागन्तरमरविन्दनाभिर्गिरायणो नेमेः श्रीनेमिनाथस्य गिरा वाचा-एमेनात्मभक्तेन पद्माप्रियं पद्मावत्याः प्राणनार्थं धरणेन्द्रमुपास्य आराध्य तेन धरणेन्द्रेण तं पूर्वधारायितस्वरूपं जितं पार्श्वेनाथमानाययत् । उद्वेक्ष्यते—मूर्ति शरीरमाश्रयन्तमात्मनः एतस्य द्विपता परिणा विजयमिव । 'अरविन्दनाभिः' इति माघकाव्ये । तथा 'अरविन्दनाभिर्नाल्लोचनधरुपागिरिन्यादयः निःप्रदोषाः संमता एव' इति कातञ्जव्याकरणशक्तिरेऽऽ ॥

ततो जरा येन चदृद्रहानां न्यवारि वारा रूपनोद्भवेन ।

राणस्तु लुष्टं बहुपस्तिपेव राजीविनीनीधितवल्लभेन ॥ ३६ ॥

राजोद्भवाणामनन्तरं येन श्रीपार्श्वेनाथेन रूपनोद्भवेन निजस्नानमुत्तरत्वेन वारा रूपनोद्भवेन चदृद्रहानां बहुपस्तिपेव समरायदावकाता एता प्रतिपद्युःखजराभविदारकश्चदृद्रहानिः । 'विपला उता' इति रैव्याम् । न्यवारि विनारिता । केनेव । राजी-

विनीजीवित्तवक्रमेनेव । यथा पद्मिनीप्राणनाथेन भानुना त्विषा स्वकिरणेन कृत्वा चाणस्य
चाणनाम्नः कवेर्वपुषः शरीरात्कुष्ठ दुष्टरोगविशेषो निराकृतः । एतद्व्यतिकरवित्तरभक्ता-
मरस्तवदृत्तेरवस्यैः ॥

यत्रार्हताध्मायि निजध्वजिन्यास्त्राणाय कम्बुध्रमता समन्तात् ।

तत्राच्युतेनारिजयप्रशस्तिरिवात्मनः शङ्खपुरं न्यधायि ॥ ३७ ॥

यत्र स्थाने निजस्या(जाया) आत्मीयाया निजस्य स्वस्य वा ध्वजिन्याः सेनायास्त्रा-
णाय रक्षणाय समन्तात्तेनासर्वतो भ्रमता भ्रमणां कुर्वता सता अर्हता श्रीनेमिनाथेन
कम्बुः शक्रशङ्खोऽध्मायि वादितः पूर्यते स्म । तत्र तस्मिन्स्थाने अच्युतेन विष्णुना श-
ङ्खपुरं नाम नगरं न्यधायि स्थापितम् । वासितमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनो निजस्य
शत्रूणामरीणां जयप्रशस्तिः संग्रामे जरासंधादिद्वेषिनिवृद्नाद्यक्षरमालिकेव ॥

वसुंधराया इव वैजयन्तं निर्माप्य चैत्यं सुरगोत्रमित्रम् ।

निवेशयामास सुवर्णविन्दुरानन्दसान्द्रोऽत्र जिनेन्द्रविम्बम् ॥ ३८ ॥

सुवर्णविन्दुरायाणोऽत्र चैत्ये जिनेन्द्रविम्बं श्रीपार्श्वनाथप्रतिमां निवेशयामास स्थापि-
तवान् । किं कारयित्वा । निर्माप्य विधापयित्वा । किम् । चैत्यं प्रासादम् । किमूतम् ।
सुराणां गोत्रस्य गिरेर्मैरोः । शैलोऽद्रिः शिखरी शिलोच्चयगिरी गोत्रोऽचलः सानुमान्
इति हैम्याम् । मित्रं सुराद्रिवत्तुङ्गमित्यर्थः । किं० सुवर्णविन्दुः । आनन्दसान्द्रः प्रमो-
दमेदुरः । उत्प्रेक्ष्यते—वसुंधरायाः पृथिव्या वैजयन्तामिन्द्रप्रासादमिव ॥

स्वकारितेशाचलचारुचैत्ये निवेशितः सज्जनमन्त्रिणा यः ।

स रोपितः स्वःशिखरीव सौर्धाङ्गणेऽस्य जज्ञेऽखिलसिद्धिदायी ॥ ३९ ॥

स शङ्खेश्वरपार्श्वनाथोऽस्य सज्जनमन्त्रिणोऽखिलाः समस्ता अष्टसंख्याका अणिमाद्या
अन्या वा मन्त्रतन्त्रस्वर्णरूप्यादिका हृदयाभिलाषिता सिद्धीर्दानालियेशीलौ दायी दा-
यको जज्ञे जातः । क इव । स्वःशिखरीव । यया सौघस्य निजमन्दिरस्याङ्गणे रोपित
उप्तः सुरद्रुमो निखिलार्थसिद्धिदः स्यात् । स कः । यः प्रभुः स्वैनेवात्मनैव कारितं शि-
ल्पिमिनिर्मापितम्, तथा—ईशाचलः कैलाशस्तद्व्यचारु तुङ्गं सुधाधवलं च यच्चैत्यं प्रासा-
दस्तस्मिन् सज्जननाम्ना मन्त्रिणा निवेशितः स्थापितः । अथ वा सज्जनमन्त्रिणा स्वकारि-
तोत्तुङ्गचैत्ये निवेशितस्तस्मिन् सौधाङ्गणे प्ररोपितसुरतरुविव सकलार्थसिद्धिदातासीत् ।
अत्र च 'प्ररोपितः' इति पाठः ॥

निःस्वादिवैश्वर्यमनाप्य झङ्गपुरार्कतो दुर्जनशल्यभूमान् ।

रूपं यतः स्मारमिवाप्य देवसन्नेव यच्चैत्यमचीकरच्च ॥ ४० ॥

च पुनः—कियति काले व्यतीते सति दुर्जनशल्यनामा भूमान् राजा यच्चैत्यं यस्य
भगवतः प्रासादमचीकरत् शिल्पिभिः कारयामास । उत्प्रेक्ष्यते—देवसन्नेव सुपूर्वविमान-

मिव । किं कृत्वा । यतः श्रीशङ्खेश्वरपार्श्ववायात् रूपं दुष्टरोगापगमात्सर्वाङ्गसुमगतामाप्य
 लब्ध्वा । उत्प्रेक्ष्यते—स्मार स्मरसवन्धि रूपं संग्राप्य । पुनः किं कृत्वा । अनाप्य अ-
 नासाद्य । कुतः—शंङ्गपुरे शंङ्गवाहाख्यग्रामे । योऽकं साधिष्टायकसूर्यप्रतिमा ततः । प्रथम
 हि दुर्जनशल्यभूमिपतिः सूर्यपुर उपविष्टः । ततस्तदधिष्टायकेन प्रोक्तं यत्—‘तवाहङ्गुष्ठा-
 दिरोगामयो मयापनेतुं न शक्यते । ततस्त्वं शङ्खेश्वरपार्श्वनाथपार्श्वे प्रयाहि । स एव तव
 सर्वाङ्गीणान्तोगानपनेष्यति ।’ तदनु शङ्खेश्वरपार्श्वनाथमाराध्य सम्पन्नं रूपवानासीदिति सं-
 प्रदायः । अतो शंङ्गपुरस्यमास्करात्सम्यक् रूपं न प्राप्तम् । कस्मादिव । निःस्वादिव । यथा
 दरिद्रपुरुषादैश्वर्यं नाप्यते । अत्र पूर्वाचार्यप्रणीतस्तुतिकार्यानि यथा—‘अपूपुजत्वां
 विनमिर्नमिश्च वैताढ्याशैले वृषभेशकाले । सौधर्मकल्पे सुरनायकेन त्वं पूजितो भूतिरं
 च कालम् ॥ १ ॥ आराधितस्त्व समर्थं कियन्तं चान्द्रे विमाने किल भानवेऽपि । प-
 द्मावतीदेवतया च नागाधिपेन देवावसरेऽचितस्त्वम् ॥ २ ॥ यदा जरसंघप्रयुक्तविद्या-
 बलेन जातं स्वबलं जरातम् । तदा मुदा नेमिगिरा मुरारिः पातालतस्त्वां तपसा नि-
 नाय ॥ ३ ॥ तव प्रभोस्तान्त्रजलेन सिक्तं रोगैर्विमुक्त कटक बभूव । संस्थापितं तीर्थ-
 म्द तदानां शङ्खेश्वराख्यं यदुपुंगवेन ॥ ४ ॥ तथा कथंचित्तव चैत्यमत्र श्रीकृष्णराजो
 रचयांचकार । स द्वारकास्थोऽपि यथा भवन्त ननाम निर्वं किल सप्रभावम् ॥ ५ ॥
 श्रीविक्रमान्मन्मथबाणमेरुमहेशतुल्ये समये व्यतीते । त्वं श्रेष्ठिना मञ्जननामकेन निवेशितः
 सर्वसमृद्धिदोऽभूः ॥ ६ ॥ शंङ्गपुरे सूर्यपुरोऽनवाप्तं त्वतोऽधिगम्याह्वमनह्वरूपम् । अचोकर-
 दुर्जनशल्यभूमौ विमानतुल्य तव देवचैत्यम् ॥ ७ ॥’ इति ॥

पद्मावतीप्राणपतिः प्रसूनाशनी भविष्णुश्वरणारविन्दे ।

तन्तन्यते यन्महिमानमुर्व्यां सरोजसौरभ्यमिवाहिकान्तः ॥ ४१ ॥

पद्मावत्या वैरोट्यापरनामधेयायाः प्राणपतिर्भर्ता धरणोरगेन्द्रो यन्महिमानं यस्य श्रीश-
 ङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्य माहात्म्यमुर्व्यां धरिण्यां तन्तन्यते अद्यापि यावदतिगयेन विस्तारयति ।
 पद्मापतिः किन्तः । प्रसूनं पुष्पं तदेवाशानमाहारो यस्य स प्रसूनाशनो भृद्ः । ‘भोज्य
 तु पुष्पमधुनी’ इति हैमीवचनात् । स भविष्णुभवनशीलः । कस्मिन् । अर्थाद्यद्भवत-
 श्वरणारविन्दे पादपद्मे । क इव । अहिकान्त इव । यथा अहिकान्तो वायुः । ‘वातो-
 ऽहिकान्तपवमानमरुत्’ इति हैम्याम् । सरोजसौरभ्यं कमलपरिमलं क्षितौ तन्तनोति ॥

यो ध्वंसतेऽष्टापि द्रोत्रराणां व्यालान्ववायानिव वैनेतेयः ।

शयेशचालः पुनरष्टसिद्धाः प्रणैमुपां यः कुरुते कृपाले ॥ ४२ ॥

यो भगवान्द्राणामार्यादात्माश्रितमानवानां दरान् मनुष्यादुत्पन्न इह लोकभयम्, सिंह-
 पोद्युत्पन्नपरलोकभयम्, चौरराजाद्युत्पन्नादानभयम्, अग्निविद्युदाद्यकल्पाद्भयम्, दुःकालजा-
 तजीविकाभयम्, मरणभयम्, अयसोभयम्, नरकातिर्यग्गन्धादिदुःखज्ञं संसारभयमेतान्यष्टौ ।
 अथ वा मत्तैभ्योन्द्रदवाग्निभुजगतंश्रानममुद्ररोगचौराभिधानानि महामयानि विवञ्चते ना-

शयति । क इव । चैनतेय इव । यथा चैनतेयोऽष्टसह्यान् व्यालानां सर्पाणामन्ववायान् कुलानि वासुत्रयनन्ततक्षककक्रोलपद्ममहापद्मशङ्खकुलीशशिनामानि विध्वसते । पुनर्यः कृपालुर्दयावान् प्रणेमुषा निजपादाम्बुजयोनंभ्रीभूताना जनानां लघिमा वशिता ईशत्व प्राकाम्य महिमा अणिमा यत्र कामावसायित्व प्राप्तिरित्यष्टसंख्याका भट्टनाम्न्यो वा सिद्धयः ताः शये हस्ते शयालः शयनशीला हस्तस्थिताः कुरुते सपादयति ॥

ऊर्जस्वलत्वं कलयन्कलौ यो निधिर्महिम्नां महसामिवांशुः ।

जागर्ति शङ्खेश्वरपार्श्वनाथः श्रेयःपुरीप्रस्थितपान्थसार्यः ॥ ४३ ॥

यः श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथो जागर्ति स्फूर्जति । किं कुर्वन् । कलौ कलिकालेऽपि युगे ऊर्जस्वलत्व स्फूर्तिमत्तां कलयन् धारयन् । किंभूतः । महिमा माहात्म्याना प्रभावाना निधिराश्रयस्थानम् । क इव । अशुरिव । यथा सूर्यो महसां तेजसां प्रतापानां वा निधानम् । पुनः किंभूतः । श्रेयः सिद्धिरेव पुरी नगरी तत्र प्रस्थिताश्चलिता ये पान्था भव्याध्वगास्तेषा सार्य इव सार्यः ॥ इति श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथः ॥

तत्रापि च स्फूर्तिमित्यर्त्यपूर्वा श्रीस्थम्भने स्थम्भनपार्श्वदेवः ।

व्यध्वंसि धन्वन्तरिणेव येन कुष्ठोपतापोऽभयदेवसूरेः ॥ ४४ ॥

अपि च—पुनरन्यद्वर्णनप्रस्तावे तत्र गुर्जरमण्डले श्रिया लक्ष्म्या युक्त यत्स्थम्भनं स्थम्भतीर्थपुर तत्र स्थम्भननामा पार्श्वदेवोऽपूर्वामसाधारणी स्फूर्तिमित्यति गच्छति । प्राप्नोतीत्यर्थः । येन श्रीस्थम्भनपार्श्वदेवेन नवाङ्गीवृत्तिविधोऽभयदेवसूरेः कुष्ठोपतापः । अर्थात् शरीरात्कुष्ठनामा उपतापो रोगः । 'रोगो रुजा रुगतङ्को० आम आमय आकल्यमुपतापो गदः समः' इति हैम्याम् । व्यध्वंसि निरस्तः । केनेव । धन्वन्तरिणेव । कविसमयानुसारेण नारायणासुरसुरमथितक्षीरसमुद्रसमुद्रूतचतुर्दशरत्नमध्ये धन्वन्तरिनाम वैधरत्नमजायत । यथा धन्वन्तरिरत्नेन धन्वन्तरिनाम्ना वैधराजेन कुष्ठादिसर्वरोगो विध्वस्यते ॥

स्वक्षारतां सूनुकलङ्कितां च मार्ष्टु क्रमाम्भोजरजोमृतेन ।

वेलाछलाद्यं जलधिर्द्विवेलमुत्कण्ठितो नन्तुमिवाभ्युपैति ॥ ४५ ॥

जलधिः समुद्रो द्विवेलं द्वे वेले वारौ यत्रेति क्रियाविशेषणम् । वारद्वयं वेलाछलाद्वा-रिद्वद्विव्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—य स्थम्भनपार्श्वदेव नन्तु नमस्कर्तुमिवाभ्युपैति अभिमुखं समेति । किंभूतो जलधिः । उत्कण्ठितः कण्ठाद्ध्वंसुत्कण्ठ उत्कण्ठत्वं सजातमस्येति भावप्रधानो निर्देशः । अन्योऽप्युत्कण्ठित आत्सुक्यकलितो जिन नन्तुमायति । किं कर्तुम् । मार्ष्टुमपनेतुम् । काम् । स्वस्यात्मनः क्षारता लवणता श्रोहन्तशक्रोद्धता च । च पुनः सूनोश्चन्द्रमसः । विधोः समुत्पन्नत्वात् । कलङ्को गुरुदाराधिगमनात्परस्त्रीलाम्प-व्यापवादोऽस्यास्तीति कलङ्गी तस्य भावः कलङ्किता ताम् । 'कलङ्कोऽङ्गापवादयोः' इत्यनेकार्थः । केन । क्रमादर्थाद्भगवत्पादावेवाम्भोजे कमले तयो रजो रेणुस्तदेवामृतं पीयूष तेन । 'त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्भदेहा' इति भक्तामरस्तोत्रे ॥ इति स्थम्भनपार्श्वनाथः ॥

तीर्थानि तीर्थाधिपपावितानि परस्सहस्राण्यपराण्यपीह ।

स्फूर्तिं परां विभ्रति पूर्वदेशे जिनेशकल्याणकशालिनीव ॥ ४६ ॥

. अपि पुनः, इह देशे लाडणचारुप्रमुखानि अन्यान्यपराणि परस्सहस्राणि सहस्रात्पराणि सहस्रशः अनेकसहस्रसंख्यानि तीर्थानि पुण्यस्थानानि परां प्रकृष्टां स्फूर्तिं विभ्रति कलयन्ति । किं० । तीर्थाधिपौजिनेन्द्रैरर्थात् जिनप्रतिमाभिः पावितानि पावनीकृतानि । पवित्रितानीत्यर्थः । कस्मिन्निव । पूर्वदेश इव । यथा पूर्वदेशे सहस्रसंख्याकानि तीर्थानि स्फुरन्ति । किंभूते पूर्वदेशे । जिनेशास्तीर्थकरास्तेषां कल्याणकानि व्यवजनमदीक्षाज्ञान-मोक्षगमनस्थानानि तैः शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलस्तस्मिन् ॥ इति पुण्यस्थानानि ॥

अथ क्रीडास्थानकानि—

नवोदयं हीरकुमारचन्द्रं निरीक्षितुं कौतुकिनीसमेता ।

स्वयं स्वयंभूतनया किमेषा सरस्वती यत्र विभाति सिन्धुः ॥ ४७ ॥

यत्र देशे सरस्वतीनामा सिन्धुर्नदी विभाति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—नवो नूतनो भाविनि भूतोपचाराद्दुदयो यस्य त तयोक्तम् । हीरनामा कुमारेषु कुमाराणां वा मध्ये चन्द्र इव दीप्यमानत्वात् विविधनादहासवाग्विलासविश्राणनादिभिराह्लादकत्वाद्वा कुमारचन्द्रस्तं निरीक्षितुं द्रष्टुं कौतुकं विद्यते यस्याः सा कौतुकिनी कुतूहलाकलिता । एषा किं स्वयंभुवो धातुस्तनया पुत्री भारती स्वयमात्मना नदीरूपेणेत्यर्थः । 'ब्रह्मपुत्री सरस्वती नदी' इति हैमीवचनात् । समेता समागतैव । अन्यापि वचा कौतुकाच्चोदयं चन्द्रं प्रेक्षितुं समेति ॥

कपोलपालीमृगनामिपत्रलताङ्कितैश्च द्विजचन्द्रिकाङ्कैः ।

क्रीडन्मृगाक्षीवदनैर्वभौ या सहस्रचन्द्रेव विरञ्चिपुत्री ॥ ४८ ॥

या विरञ्चिपुत्री सरस्वती सरित् क्रीडन्त्यो जलविलासं छजन्त्यो या मृगाक्ष्यः सारङ्गनयनास्वरुण्यस्तासां वदनैर्मुखैः सहस्रचन्द्रेव दशशतमृगाङ्कैव वभौ भाति स्म । किंभूतैर्वदनैः । कपोलपालीपु गण्डस्थलेषु । पालीशब्दे दीर्घोऽप्यस्ति । 'कपोलपाली जनितानुविम्वयोः' इति नैपथे । या मृगनाभेः कस्तूरिकायाः पत्रलताः पत्रवल्लभः तामिरीङ्कितैः कलितैः । पुनः किंभूतैः । द्विजानां दन्तानां चन्द्रिका ज्योत्स्ना । कान्तिरित्यर्थः । ता अङ्के क्रीडे येषां तैः । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघुवंशे ॥

यूनो रिरंसोपगतान्सकान्तान्हंसखनैः स्वागतमुच्चरन्ती ।

तरङ्गहस्तास्थितपङ्कजैर्या विश्राणयामास किमर्षमव्यान् ॥ ४९ ॥

या सरस्वती नदी यूनस्तरुणान् । तरङ्गाः स्वकल्लोला एव हस्तास्तेषु स्थितैः पङ्कजैः कमलैः श्रुत्वा । किम् । उत्प्रेक्ष्यते—अर्षं पूजाविधिम् । 'अर्षः पूजाविधौ मूले द्रव्ये' इत्यनेकार्थः । विश्राणयामास । 'इत्ते ददाति विश्राणयति प्रयच्छति च' इति क्रियाकलापे । प्र-

दत्ते स्म । या किं कुर्वती । उच्चरन्ती कथयन्ती । पृच्छन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—उच्चरन्तीव । गर्भितोत्प्रेक्षा । किम् । स्वागतं सुलेनागतं कुशलप्रश्नं वा । कैः । हस्तस्वनेर्महत्तरावैः । कान्प्रति । यूनस्वरुणान् । किंभूतान् । रिरंसया जलक्रीडां कर्तुमिच्छया उपगतान् स्वस्मिन् विषये समागतान् । पुनः किंभूतान् । सकान्तान्सहकान्ताभिर्वर्तन्ते ये प्रियायुक्तान् । पुनः किंभूतान् । अर्व्यान् पूजायोग्यान् ॥

विधोर्धियामन्दमरन्दलीनशिलीमुखोन्मीलितपुण्डरीकम् ।

वीक्ष्याभितो यत्र चक्रोरिकाभिरभ्रामि पीयूषरसाभिकाभिः ॥ ९० ॥

यत्र सरस्वत्या सारिति अमन्दमरन्दार्यं प्रचुरमकरन्दपानकृते लीना अन्तर्नीलीय स्थिता । शिलीमुखा भ्रमराः यत्र एवंविधम् । तथा—उन्मीलितं विकसितं पुण्डरीकं लिताम्भोजं वीक्ष्य विलोक्य पीयूषस्यानृतस्य रसो निःसन्दस्तस्याभिकाभिः कामयित्राभिः । 'कामुकः कामिना कम्बोऽनुकः कामयिताभिकः' इति हैन्यान् । चक्रोरिकाभिर्ज्योत्स्नाः प्रियजायाभिर्विधोर्धिया चन्द्रबुद्ध्या अभितः समन्ताद्भ्रामि भ्राम्यते स्म । चक्रोरिकानाममृतपानमग्रे वक्ष्यते ॥ इति सरस्वती ॥

मुक्तालताङ्गेव निजोपकण्ठश्रेणीभवलुक्ष्मणपक्षिलक्षैः ।

शिञ्जानमञ्जीरवतीव कूलानुकूलकूजत्कलहंसिकाभिः ॥ ९१ ॥

शिलीमुखाश्लेषिसरोरुहेव सनेत्रवक्राश्रियमाश्रयन्ती ।

रथाङ्गनामद्वितयेन तुङ्गपीनस्तनद्वन्द्वमिवोद्बहन्ती ॥ ९२ ॥

रोमावलीं शैवलवल्लरीभिरिवाद्धानापि च यत्र देशे ।

खकेलिलोलान्वरवर्णिनीव युवप्रजान्साभ्रमती तनोति ॥ ९३ ॥

अपि च पुनः—यत्र देशे साभ्रमती नाम नदी वरवर्णिनीव प्रधानस्त्रीव युवव्रजास्तरणणान् स्वस्यात्मनि विषये केलिषु जलक्रीडासु कामकेलिविलासेषु वा लोलाश्वपटानत्युत्सुकास्तनोति । करोतीत्यर्थः । किंभूता साभ्रमती । निजस्यात्मनः स्वकीयस्य बोपकण्ठे समीपे तटपार्श्वे । 'काटा' इति लोकप्रतिबद्धा । श्रेणीभवता पद्मया वितिष्ठमानानां लक्ष्मणपक्षिणा सारसविहगमानाम् । 'सारस्तसु लक्ष्मणः सार्व' इति हैन्याम् । लक्ष्मैः मुक्तालताङ्गेव नुक्ताफलहारोऽङ्गे । 'पूर्वभागे उपत्योऽङ्ग' इति हैन्याम् । कटहर्ष्वं पूर्वकायः । कण्ठादिषु यस्याः । अथवा अङ्गो मूषा यस्यास्तादृशीव । 'अङ्गो मूषारूपकलक्ष्मसु' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूता । कूले तटेऽनुकूलं कर्णयोरमृतायमानं कूजन्तीभिः शब्दायमानाभिः कलहंसिकाभिः कृत्वा शिञ्जानमञ्जीरवतीव रणभणिति निष्कणायमाननूपुरमण्डितेव । पुनः किंभूता । सह नेत्रेण नयनेन वर्तते यत्तत्सनेत्रं यद्वक्त्रं तस्य श्रियं लक्ष्मीमाश्रयन्तीवैत्युत्प्रेक्ष्यते । केन । शिलीमुखं भ्रमरमाश्लेषत्यालङ्कृतीत्येवशीलं यस्सरोरुद् पद्म तेन । 'तत्रलात्सरस' पद्माव परै रुद्बृहजन्मजैः' इति हैन्याम् । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—उद्बहन्तीव दधनीव ।

किम् । तुङ्गमुच्च पानं पुष्ट यत्स्तनद्वन्द्वं कुचयुग्मं तत् । केन । रथाङ्गनात्रोत्थकवाक्यो-
द्वितयेन युगलेन । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—आदधाना आ ईषत्कलयन्तीव । काम् । रोमावलीं लो-
मलेखाम् । कामिः । शैवलवल्लीभिः शेवालमञ्जरीभिः । 'चञ्चुच्युता शैवलमञ्जरीव' इति
कुमारसंभवे । स्त्रीणां प्रायो लोमलेखा स्वल्पैव प्रशस्यते । 'बहुलोमा दरिद्रा स्यात्' इति
वचनात्ततोऽत्रादधानेत्युपादानम् । किं च स्त्रीणामुदरे रोमराजी वर्ण्यमाना दृश्यते । तथा—
'घणपत्न्यरोमरायवणहण' इति । तथा—'वयसी शिशुता तदुत्तरे सुदृशी स्वाभिविधिं
विधित्सुमी । विधिनापि न लोमलेखया कृतसीत्री प्रविभज्य रज्यतः ॥' इति नैषधेऽपि ।
तथा—'वरत्राणिन्यप्युक्ताविशेषणविशिष्टैव स्यात्' इति ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥ इति सात्रमती ॥

यत्रोन्नमद्वारिद्वर्मिताङ्गास्तडिल्लतोपात्तनिशातशस्त्राः ।

आखण्डलेन द्विपतेव रोपाद्योद्धुं व्यवस्यन्ति विलासशैलाः ॥ ५४ ॥

यत्र देशे कुत्राप्येकस्मिन्पार्श्वे इलादुर्गपुरसवेशप्रदेशे विलासशैलाः क्रीडापर्वता रो-
पान् स्वत्रंश्यलक्षप्रच्छेदोद्भूतात्क्रोपाद्रिपता वैरिणा आखण्डलेन रक्षेण साकं योद्धुं सं-
ग्रामं कर्तुं व्यवस्यन्ति प्रगल्भन्ते प्रयतन्ते इव । किमूताः शैलाः । उन्नमन्त उत्थाव-
ल्येन जलभरेण नम्राभवंतो वारिदा मेघास्तैर्वर्मितं वर्म सनाहः । स संजातोऽस्मिन्निति
वर्मिन सनाहयुक्त जातमद् वपुर्धेपा ते । संनाहानां तु जात्यलोहत्वेन श्यामत्वात् । धनोऽपि
श्यामन्तत एकवर्णत्वेन तदुपमानमिति । पुनः किमूताः । तडिल्लता विद्युद्वितानान्येव उपा-
त्तानि गृहीतानि शोषोत्तेजितानि शस्त्राणि प्रहरणानि यैः । विद्युता निकषनिर्मलीकृतानां
सांख्यमानानां शस्त्राणां द्वागदिमति दीप्तिव्यातुल्यता । तथा—करवालंजलाळङ्करीषीजज्ञव-
द्वददन्तदृजिर्जीवीज' इति पूर्वार्थकृतजीगपट्टीपार्श्वनायप्राकृतस्तोत्रे संप्रामाधिकारे ॥

इयत्तयानन्तमपि प्रमातुं प्रगल्भमाना इव कौतुकेन ।

शैलाः कृतव्योमवहावगाहा जगाहिरे निर्जरराजमार्गम् ॥ ५५ ॥

प्रापि यत्र देशे शैलाः पर्वता निर्जराणा राजा निर्जरराजः शक्तस्तस्य मार्गं पन्थानमे-
तावता गगन तथा गुणगा मार्गत्तया सुरेन्द्ररापि मार्गः । 'यैनामुना बहुविगादसुरेश्वराध्व-'
इत्यादि नैषधे । जगाहिरे अत्रगाहन्ते स्म । व्याप्तवन्ति स्मैत्यर्थः । किमूताः शैलाः । कृतो
निर्मनोऽस्तुन्नतया व्योमवगायानाकाशगतप्रायानवगाहो जले प्रवेशो यस्ते इवेत्युत्प्रेक्ष्यते ।
संख्येन एतद्वेन । अनन्तमपि पाररहितमपि निर्जरनम इयत्तया एतावत्प्रमाणत्वेन
प्रमातुं प्रमाणविषयं कर्तुं प्रगल्भमाना उद्यम कुर्वाणा इव । कौतुकिनो हि निर्विचारम-
लीकृतान्मायत्र तत्राप्युत्सर्जन्ते ॥

मदात्किंकाः स्मितनृत(ज)चूतच्छत्रा अरजिर्गरीरोमगुच्छाः ।

अनिर्गना धरणीवदवनिवात्मना यत्र वसुर्गिरिन्द्राः ॥ ५६ ॥

यत्र देशे जगाहिरे देशे गिरिन्द्रास्तद्वर्षाः वसुर्गमानिरे इवेत्युत्प्रेक्ष्यते । आत्मनां स्वेषां
पर्वतपर्वत भूस्वरूप गिरिव राजता चेत्यर्थः । अनिर्गुचानाः प्रकटीकर्त्तव्या इव । 'स्तुटं

च लब्धामरयुगमचिह्नैरनिङ्गवानं निजवाजिराजताम्' इति नैषधे । किंभूता गिरीन्द्राः । सह वाहिनीभिर्नदीभिः सेनामिश्र वर्तन्ते ये । अत्र समासान्तः कः । पुनः किंभूताः । स्मिता विकसिता मञ्जरीपिञ्जरीकृतास्पता नूता(जा) नवीना ये नूताः सहकारास्त एव च्छत्राणि आतपत्राणि येषाम् । पुनः किंभूताः । झरन्तो वहन्तो ये निक्षेरास्त एव रोमगुच्छाश्चामराणि येषाम् । राजानोऽपि छत्रचामरसेनासंयुताः स्युः ॥

विद्युन्मणीभूषणभूष्यमाणा मिलद्वलाकाघनपुष्पनद्धा ।

कादम्बिनी बद्धशिखानुषङ्गा यद्गोत्रलक्ष्म्याः कवरीव रेजे ॥ ९७ ॥

यत्र देशे शैलोपरि कादम्बिनी मेघमाला रेजे । प्रायो मेघा गिरौ भवन्त्येवेति 'गिरौ वर्षन्ति वारिदाः' इति सूक्तेऽपि । भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यद्गोत्राणा गुर्जरभूषराणां लक्ष्म्याः श्रियः कवरी वेणीव । किंभूता कादम्बिनी कवरी च । बद्धो रचितः शिखाया-मधित्यकाया शृङ्गाप्रे मस्तकोपरि वा अनुषङ्गः प्रसङ्गो यया सा । पुनः किंभूता । विद्यु-देव विद्योत्तमानानि वा । 'विद्युन्मणिमेखलालकारधारिण्यः' इति चम्पूकथायाम् । 'विद्योत्तमानरत्नकाञ्ची' इति तटिप्पनके । मणीना भूषणान्याभरणानि तैर्भूष्यमाणा अलंक्रिय-माणा । पुनः किंभूता । मिलन्तीभिः सङ्गं कुर्वन्तीभिर्वलाकाभिर्वककान्ताभिः । तथा घनपुष्पैर्जलैर्नद्धा युक्ता । 'क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यापः पयःपाथती' इति हैम्याम् । ह्यर्थत्वात् घनपुष्पमिति पक्षे मिलद्वलाकातुल्यैः शुभ्रत्वाद्धनैः सान्द्रैः पुष्पैः कुसुमैर्नद्धा गुम्फिता ॥

नित्यातिवाहाद्भिगतावलम्बेऽम्बरेऽम्बरद्वीपवती विखिन्ना ।

प्रोत्तुङ्गयद्भूधरनिर्क्षराणां निभेन भूभागमिवाभ्युपैति ॥ ९८ ॥

अम्बरद्वीपवती गगनापगा आकाशगङ्गा भूभागं पृथ्वीदेशमभि लक्ष्मीकृत्याभ्युपैति अवतरति । प्रथिव्यामवतरतीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रोत्तुङ्गा अश्रुलिहा ये भूधरा गुर्जरगिरयस्ते-षा निर्क्षराणां निभेन कपटेनेव भूभागमभ्युपैतीति शेषः । किंभूता अम्बरद्वीपवती । वि-खिन्ना प्राप्तखेदेव । कस्मात् । नित्यातिवाहान्निरन्तरातिशयेन वहनात् । क । अम्बरे आकाशे । किंभूते अम्बरे । विगतावलम्बे सर्वथापि सर्वत्राप्यपगत आश्रयो यस्माद्यस्य वा ॥ इति केलिशैलाः ॥

कैदार्यमुज्जृम्भितशालि यस्मिन्विहंगवृन्दैर्व्यरुचच्चरद्भिः ।

महीन्दिराया मणिगुम्फगर्भो नीलीविनीलः किमयं निचोलः ॥ ९९ ॥

यस्मिन् देशे । क्वचिदपीत्युपार्थाहार्यम् । कापि प्रदेशे उज्जृम्भिता निर्यदद्गुराः शालयः क-लमाया यत्र तत्तद्योक्तम् । कैदार्यं कैदारसमूहः । चरद्भिर्भक्षयद्भिर्भूषणैः कर्तुमितस्ततो विचरद्भिर्वा विहंगवृन्दैः सगणैर्व्यरुचद्भ्योऽस्मिन् । किमुत्प्रेक्ष्यते—महीन्दिराया भूमिलक्ष्म्या

मणीनां विविधरत्नानां गुम्फो रचना गर्भे मध्ये यस्य । तथा नीला । लोके 'गुली' इति प्रसिद्धा । तद्वनीलो हरितवर्णो निचोलः । असी कञ्जुक इव ॥

कैदारिकं कापि समञ्जरीकशालि व्यलासीन्नदसंनिधाने ।

रोमावली नाभिविभासिमध्यदेशे किमेषा विषयेन्द्रारायाः ॥ ६० ॥

यत्र कापि कस्मिन्नपि प्रदेशे समञ्जरीकाः कलिकाकलिताः शालयो यत्र तत्तथोक्तं कैदारिकं केदारवारो नदसंनिधाने ब्रह्म(हृद)संनिधाने व्यलासीद्विलसति स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—विषयेन्द्रारायाः देशश्रियाः नाभिना तुन्दकूपिकया । नाभिश्चन्द्रः पुंश्रियोः । विभासित्ति शोमनशीले मध्यदेशे उदरे । एषा प्रत्यक्षलक्षा रोमावली लोमलेखेव ॥

उत्तालतालं करतालिकाभिः सृजन्ति गीतीरिह शालिगोप्यः ।

श्रिया समग्रान्विषयान्विजित्य कीर्तीः स्थितानामिह गुर्जराणाम् ॥ ६१ ॥

इह गुर्जरदेशे उत्तालतालमुत्तालास्त्वरितवादिनस्ताला यत्रैवं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । करतालिकाभिर्हस्ततालाहतिध्वनितैः । शालीनां कमलक्षेत्राणां गोप्यो रक्षिता गीतीर्मधुरध्वनितालापगानानि सृजन्ति कुर्वन्ति । इत्योत्प्रेक्ष्यते—श्रिया सर्वातिशयिलक्ष्या समग्रान् भूमीमण्डलवर्तिसमस्तान् विषयान् मण्डलान् विजित्य स्थितानामेकस्थानस्थायुकानां गुर्जराणां गुर्जरनामदेशानाम् । देशानामपे बहुत्वमेव वाच्यम् । कीर्तीर्घशांसीव गायन्ति ॥ इति केदाराः ॥

कुत्रापि दम्यैरनुगम्यमानाः सरिद्धरायाः सखितां दधानाः ।

यद्गोचरद्रोणदुघाश्वरन्ति मूर्ताः समाज्ञा इव मण्डलस्य ॥ ६२ ॥

कुत्रापि कस्मिन्नपि स्थाने क्वचन गुर्जरदेशप्रदेशे यस्य देशस्य गोचरे गवा चरणस्थाने । द्रोणपरिमार्णं दुग्धमासासामिति द्रोणदुघा गावश्चरन्ति । 'चर गतिभक्षणयोः' अयं प्रयोगः । घृणादि मक्षयन्ति । गावः किं क्रियमाणाः । दम्यैर्वत्सतरैरनुगम्यमानाः । स्वप्रौढवत्ससहिता इत्यर्थः । पुनः किं कुर्वाणाः । सरिद्धराया गद्गायाः सखिता श्रेयास्तादृश्यं दधाना विभ्रन्यः । इत्योत्प्रेक्ष्यते—मण्डलस्य गुर्जरदेशस्य मूर्ताः शरीरसंयुक्ताः समाज्ञाः कीर्तय इव ॥

गावः क्वचिद्भ्रान्ति सुधामुधाकृत्पयःस्त्रवन्त्यः प्रविभाव्य वत्सान् ।

यदीर्षय्या निष्ठितनाकभाग्यैरिवावतीर्णा भुवि देवगावः ॥ ६३ ॥

क्वचिन् प्रदेशे गावो धेनवो भ्रान्ति । किं कुर्वन्त्यः । सुधां पीयूषं सुधा स्वमाधुर्यातिशयान्निष्ठता करोति तादृशं पयो दुग्धं त्रवन्त्यः । किं कृत्वा । वत्सोस्तर्णकानात्मनीयवत्स-रूपानि प्रविभाष्य दृष्ट्वा । इत्योत्प्रेक्ष्यते—यदीर्षय्या गुर्जरदेशेन मममरूपया । ईदृशोद्भूतपापेभिरिदं कृतं । निष्ठितः समग्रमुग्धना भ्रित्तुत्तितोदयेन वा क्षीर्णनाकस्य स्वलोकास्य भाग्यः सुधीः भूमि क्षोण्डासुर्धामरुत्तौर्णाः समागता देवगावः कामधेनव इव ॥

ब्रह्माण्डभाण्डोपरिमित्तिभागप्रोत्तानयानोद्भवदतिभानः ।

सातं चरन्त्यः किमुपेत्य धात्र्या स्वर्धेनवो यत्र विभान्ति गावः ॥६४॥

यत्र देशे गावो भान्ति । किमुत्प्रैक्ष्यते—ब्रह्माण्डभाण्डस्य भुवनगोलकस्योपरितनमि-
त्तिभागे ऊर्ध्वकुण्डस्यप्रदेशे प्रोत्तानयानमम्बुप्रतिविम्बवदूर्ध्वपादमधोवपुरेवविधं यद्गमन ते-
नोद्भवन्तीं प्रादुर्भवन्तीमातिं पीडाम् । 'पीडा बाधातिराभीलम्' इति हैम्याम् । चिन्तां
वा मजन्तीति तादृशः सत्यः धात्र्या भूमौ उपेत्यागत्य सातं सुखं यथा स्यात्तथा चरन्त्यः
स्वैरं गच्छन्त्यः । अथ वा । स्वेच्छया तृणाद्याहरन्त्यः । 'चर गतिभक्षणयोः' इति धा-
तोर्गमनभक्षणार्थत्वात् । स्वर्धेनवः कामगव्य इव । प्रोत्तानयान नैषधे यथा—'वैदमीकैलि-
शोमे मरकतशिखरादुज्जितैरशुदभे ब्रह्माण्डाघातमग्नस्यदजमदतया हीधृतावाङ्मुखैः ।
कस्या नोत्तानगाया दिवि सुरसुरभेरास्यदेशे गतात्रैर्ध्वोग्रासप्रदानत्रतसुकृतमविश्रान्तमुज्जृ-
म्भते स्म ॥' इति ॥ इति गोधेनवः ॥

यस्मिंश्च राजर्षियशोमरन्दवृन्दारविन्दैः पुटभेदनान्तः ।

द्वात्रिंशता श्रीऋषभादिसार्वचैत्यैर्विलेसे दशनैरिवास्ये ॥ ६५ ॥

यस्मिन्देसे च पुनः पुटभेदनान्तः । अणहिल्लपटकनामपत्तनमध्ये । किं च सामान्य-
तोऽपि पुटभेदनशब्देन नगरमुच्यते । नैषधे यथा कुण्डिनपुरम्—'द्वीपान्तरेभ्यः पुटभेदन
तत्क्षणदावपि सुरभूमिभूयैः' इति । विशेषस्तु 'पत्तन रत्नयोनिस्तत्पत्तन पुटभेदनम्' ।
द्वात्रिंशता द्वात्रिंशत्संख्याकैः श्रिया युक्तानाम् ऋषभादीना सार्वाना जिनाना चैत्यैर्दन्त-
पङ्कथेव एकैव श्रेण्या स्यात्पितैः एकस्मिन्नेव प्रासादे । द्वात्रिंशत्प्रासादा दन्तद्वात्रिंशिका-
विहारः । तैर्द्वात्रिंशद्विहारैर्विलेसे शुशुभे । कैः । राजर्षेः कुमारभूपालस्य यशसि कीर्तयस्ता-
न्येव मरन्दानां मकरन्दानां घृन्दानि पटलानि तेषामरविन्दानि कमलानि तैः । कैः क-
स्मिन्निव । दशनैरास्य इव । यथा वक्त्रे दन्तैर्विलस्यते ॥

श्रीस्तम्भतीर्थं पुटभेदनं च यत्रोभयत्र स्फुरतः पुरे द्वे ।

अहम्मदाबादपुराननाया किं कुण्डले गूर्जरदेशलक्ष्म्याः ॥ ६६ ॥

यत्र देशे उभयत्र द्वयोः पार्श्वयोः द्वे पुरे नगरे विभातः शोभेते । द्वे के । एक श्रिया
जलधिन्दनया युक्त स्तम्भतीर्थं च पुनर्द्वितीयं पुटभेदनं बृहत्पत्तनम् । इवोत्प्रेक्ष्यते—अह-
म्मदाबादपुरं साप्रतीनसमये राजधानी राजनगरमेवाननं वदन यस्यास्तादृश्या गूर्जरदेश-
लक्ष्म्या द्वे कुण्डले कर्णाभरणे इव ॥

विभूतिभाक्कालभिदङ्कदुर्गः क्रीडत्कुमारः सकलाधरश्च ।

अहीनभूषः सवृषः सुपर्वसरस्वतीभृद्भववह्नौ यः ॥ ६७ ॥

यो देशो भववदीश्वर इव बभौ भाति स्म । किंभूतो देशो भवश्च । विशिष्टा भूतिं
लक्ष्मीं विभूतिं सपद वा भस्म च भजतीति । 'भूतिस्तु भस्मनि । मासपाकविशेषे च स-

पदुत्पादयोरपि' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । कालं कलिकालं सर्वदापि सर्वसुखाद्युभवन्-
 त्वाद्यन्मण्डले कलिगुणस्य प्रवेशमात्रमपि नास्तीति । तथा—दैत्यं कालनामानं भिनत्तीति
 कालभित् । पुनः किंभूतः । अङ्गे क्रोडे दुर्गाः कोट्टाः पार्वती च यस्य सोऽङ्गदुर्गः । पुनः
 किंभूतः । क्रीडन्तो विविधबालावस्थोचितकैलिपरायणा रममाणाः कुमारा बालकाः । तथा
 क्रीडन् बालवयोयोग्यां यौवनसमाययोग्यां वा क्रीडां विलासं कुर्वन्कुमारः स्वामिकातिंको
 यस्य यत्र वा स क्रीडत्कुमारः । पूर्वं हि तारकासुराभिभूताः पुरंदरप्रसुखाः सर्वे सुराः
 विधातुः पार्श्वे गत्वा स्वदेवीरत्नमञ्जूषाग्रहणसुरद्रुमोन्मूलनादिममात्मपराभवं निवेदयामासुः ।
 तदनु ब्रह्मणोक्तम्—'प्राग्नेन दुस्तपस्तप्त्वा मामति प्रसन्नं प्रणीय सप्तवासराशिक्षुं सुक्त्वा
 परः कश्चित्सुरो नरो वा मां हन्तुं न शक्नुयादिति मत्तो वरं जग्राह । ततः स्वयमुत्तवि-
 पक्षोऽपि स्वेनैव छेत्तमसप्रतम् । तस्मान्ममैवायं हन्तुमनुचितः । ततो यदा ईश्वरः पा-
 र्वतीं परिणेष्यति तत्सुतः सप्तमे दिने युष्माकं सेनानीत्वमद्गीकृत्य तारकं हनिष्यति' ।
 ततो मुदिता देवाः । स्वस्थानमागत्य कामः प्रेषितः । स शंभुना भस्मीकृतः । ततो गौ-
 रीतपसा प्रीत ईश्वरः परिणिनाय । तत्पुत्रः स्वामिकातिंको जातः—इति कुमारसंभवे ।
 पुनः किंभूतः । कलाश्वत्-षाष्टिर्द्वांसप्ततिश्च धरन्तीति तादृशैः स्त्रीपुरुषैः सह वर्तते यः ।
 पक्षे कला षोडशोऽंशः षोडश कला विभर्तीति तादृशेन शशिना सह वर्तते यः । पुनः
 किंभूतः । अहीनां संपूर्णम् । तथा अहीना सर्पाणामिनः स्वामी तेन भूषा शोभा यस्य । पुनः
 किंभूतः । वृषेण धर्मेण वृषभेन वर्तते यः । पुनः किंभूतः । सुशोभनानि पर्वाण्यक्षतद्वती-
 यादीनि सरस्वतीं नाम्नां नदीं सुरसरितं वा विभर्तीति ॥

यत्रैकदेशे वपुषीव वक्रः श्रीधानधाराभिधमण्डलोऽस्ति ।

स्वर्लोकजैत्रैर्विभवैरिव स्वैरधःकृतो येन भुजंगलोकः ॥ ६८ ॥

त(य)त्र गुर्जरदेशे एकदेशे एकस्मिन् भूभागे स प्रसिद्धो धानधाराभिधमण्डलोऽस्ति ।
 क इव । वक्र इव । यथा वपुषि शरीरे एकदेशे सुखमस्ति । वक्रशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः ।
 येन धानधारादेशेन स्वर्लोकस्य जैत्रैर्जयनशीलैः स्वैर्विभवैः स्वधियामातिशयैर्भुजंगलोको नाग-
 लोको पलिवेशम अयःकृतो हीनीकृतस्तिरस्कृतः स्वाधो विहितः ॥ इति देशवर्णनम् ॥

अथ प्रहादनपुरवर्णनावसरः—

सवाडघे श्रीपुरुषोत्तमाङ्गे नाथे नदीनामिव तत्र देशे ।

प्रहादनं नाम पुरं चकास्ति पुरः प्रतिच्छन्द इवाद्रिदस्योः ॥ ६९ ॥

प्रहादनं नाम पुरं नगरं चकास्ति दीप्यते । कुत्र । देशे । किंभूते । तत्र—गुर्जर-
 मण्डलस्यैतत्सार्धैर्वातनि धाराधारात्मण्डले । उत्प्रेक्ष्यते—नदीनां नाथे इव मन्द्रे ।
 किंभूते देशे समुद्रे च । सदा वादत्रैर्विभवैर्विभवेन वाहवानल्लेन च वर्तते यः न सवाडवस्तस्मिन् ।
 पुनः किंभूते । धिया विविधविभवेन शोभया वा युक्ताः पुरुषोत्तमाः प्रहृष्टनगा व्यावहारि-
 प्रमुग्धाः, एक्ष्मीकृष्णी च, अङ्गे उत्तरे मध्ये यस्य स भ्रांपुरोत्तमाट्टन्नस्मिन् । पुरमुत्तरे-

इयते—अद्रिदस्योरिन्द्रस्य पुरो नगर्या अमरावत्याः प्रतिच्छन्दः प्रतिबिम्बमिव । समुद्र-
जले प्रनिबिम्बमुचितमेव ॥

इदं पुरा सारदलैः प्रणीय त्वष्ट्रावशिष्टैरिव तद्दलांशैः ।

दृक्कर्णगीर्वाणपुरे प्रणीते न चेत्किमाभ्यामतिरिच्यते तत् ॥ ७० ॥

त्वष्ट्रा विश्वकर्मणा दृक्कर्णाना नागाना गीर्वाणाना देवानां पुरे नगरे प्रणीते निमित्ते
इवोत्प्रेक्ष्यते । किंभूते । अवशिष्टैः शेषैरुद्धतैस्तस्य सारस्य दलानि तेषामंशैर्लवैरिव
कृते । किं कृत्वा । पुरा पूर्वं सारदलैः प्रधानद्रव्यैरिदं प्रहादनाद् पुरं प्रणीय निष्पाद्य ।
एवं चेन्न तर्हि प्रहादनपुरमाभ्या नाकिनागपुराभ्या कथं केन प्रकारेण अतिरिच्यते अ-
धिकीभवति । श्रियेति शेषः ॥

रघूद्वहोपक्रममन्विधमध्यस्थायीव सेतुः शशिकान्तकृतः ।

चन्द्रार्चिराश्लेषविनिर्यदर्णः पूर्णान्तिकः कापि चकास्ति यस्मिन् ॥ ७१ ॥

यस्मिन् प्रहादनपुरे कापि कुत्रापि स्थाने शशिकान्तैश्चन्द्रोपलैः कृतो रचितः सेतुः
पथा चकास्ति । नगरवर्णने च चन्द्रकान्तसूर्यकान्तमयाः सेतवो वर्ण्यमाना दृश्यन्ते ।
यथा नैषधे—‘रविकान्तमयेन सेतुना सकलाहजर्वलनोहितोष्मणा’ इति । किंभूतः ।
चन्द्रस्याश्लेषः कान्तेराश्लेषेण सपर्केण विनिर्यद्भिर्गच्छद्भिर्गणैः पानीयैः पूर्णं पूरितं भ-
रितं अन्तिके समीपे द्वे पार्श्वे यस्य सः । क इव भाति । रघूद्वहोपक्रमसेतुरिव । यथा रघू-
द्वहेन नन्दनेन रामेण आदावुपक्रान्तः मन्दोदरीप्रमुखसपादलक्षान्तःपुरीपतित्वेऽपि
परदारतिलम्पटतया स्वभगिनीशूर्पनखाव्यावर्णितद्वितरु[प]लक्ष्मीसमाकर्णनतत्सद्गमो-
त्सुकितदशमस्तकापहतस्वकान्तासीतानयनाय लङ्गागमनावसरे रघुनन्दनेन समुद्रोपक-
ण्ठादारभ्य लङ्का यावन्निरुद्ध इत्यर्थः । तादृशः सेतुश्चकास्ति । किंभूतः । अर्धेर्दक्षिण-
समुद्रस मध्ये विचाले तिष्ठतीत्येवंशीलः ॥

क्वचित्पुरं प्रत्यफलत्तटाकोदरे जगत्पत्तनजित्परश्रि ।

येनाभिभूतिं गमिता महेन्द्रपुरीव दुःखादिह दत्तसम्पा ॥ ७२ ॥

जगता त्रयाणां भुवनानां पत्तनाना यावन्नगराणाम् । अत्र पत्तनशब्दः सामान्यतः पु-
रनगरवाची । न विशेषद्योतकः । जित्वरी जयनशोला पुत्रद्वारे ईकारो गतः । श्री. सप्त
शोभा वा यस्य तत्तथोक्तं पुरं नगरम् । क्वचित्कुत्रापि समीपभूमागभाजि तटाकोदरे सरो-
मध्ये प्रत्यफलत्प्रतिबिम्बति स्म । नैषधेऽपि नगरस्य जलाशये प्रतिफलनं दृश्यते । यथा—
‘विल्लास जलाशयोदरे क्वचन द्यौरनुविम्बितेव या’ इति । इवोत्प्रेक्ष्यते—येन प्रहाद-
पुरेणाभिभूतिं स्वाद्वैतश्रिया पराभव गमिता प्रापिता सती दुःखाब्जगत्समक्षस्वविजयकर-
णजाता सा तादृशे तटाकोदरे दत्ता सम्पा अगाधतलमध्ये संपातपाटत्रं यथा तादृशी
महेन्द्रपूरिन्द्रनगरीव अमरावतीव ॥

कपालिमित्रं त्रिशिराः कुवेरः पिशाचकी पुण्यजनः पतिर्मै ।

तन्नाभिगम्यः किमितीत्वरीव त्यक्त्वा तमागादलकेयमुर्व्याम् ॥ ७३ ॥

यत्पुरं भातीति संबन्धः । किमुत्प्रेक्ष्यते—इयं प्रत्यक्षलक्ष्या अलका धनदपुरी उर्व्या भूमण्डले आगादायाता । किं कृत्वा । त्यक्त्वा मुक्त्वा । कम् । तं धनदपतिम् । केव । इत्य-
रीव । यथा पांशुला धनदमपि स्वकान्तं विहाय स्वाभिमतेऽन्यपुंसि रता परपृथिव्यामा-
गच्छति । किमिति हेतोः । तं हेतुं दर्शयति—यस्यान्मे मम पतिरेवंविधः कपालिनो
रुद्रस्य रुण्डमालिनो योगिनो वा मित्रं सुहृद् एतावता भिक्षुकः । पुनः किभूतः । त्रीणि
शिरसि मस्तकानि यस्य इति वीभत्सः । पुनः किभूतः । कुत्सितं निकृष्टं वैरं शरीरं
यस्येति कुरूपः । पिशाचाश्छलकारिणो देवविशेषा यस्येति छलावेशादिदोषभीतिः । पुनः
किभूतः । पुण्यजनो राक्षसः इति क्रूरः । 'यक्षो नृधर्मघनदौ नरवाहनश्च' इति यक्षापरा-
भिधानम्, तथा 'यक्षः पुण्यजनो राजा' इति द्वयमपि हैम्याम् । तत्त्वतस्तु सर्वाण्यपि धनद-
नामानि । तत्तस्मात्कारणान्नाभिगम्यः न सेव्यः ॥

रामायुतैस्त्वाक्षर्यशतै रमाभिः प्रद्युम्नकोट्या शतशूरवंशैः ।

जितेन कृष्णेन पुरी स्वकीयोपदीकृतेयं किमु मण्डलस्य ॥ ७४ ॥

पुरं भातीति संबन्धः । किमुत्प्रेक्ष्यते—कृष्णेन नारायणेन मण्डलस्य देशस्थोपदीकृता
दौकिता इय प्रह्लादनपुरलक्षणा स्वकीया पुरी द्वारकेव । किभूतेन कृष्णेन । जितेनार्था-
दूर्जरदेशेन । कैः । रामाणामयुतैः । अयुतं दशसहस्री स्यात् । बहुवचनत्वाल्लक्षसंख्यैः ।
रामो बलभद्रः, रामाः स्त्रियः । समासान्तपदे न कोऽपि भेदः । ताक्षर्याणां शतैः शतसंख्यैः ।
उपलक्षणत्वात्सदस्रलक्षसंख्यैः । ताक्षर्यो गरुडो वाजी च । पुनः काभिः । रमाभिर्विध-
प्रकाराभिर्धनधान्यरूपाभिलक्ष्मीभिः संपद्भिः । पुनः कैः । प्रकृतानां न्यायमार्गोपाजि-
तानां बहुसंतीत्यर्थानां वा युत्रानां द्रव्याणां कोट्या शतलक्ष्या । प्रद्युम्नो मदनः । पुनः
कैः । शतसहस्रसंख्यैः शूराणां सुभटानां वशैरन्वयैः कुलैः । शूरनामा यादवपूर्वजहरिवं-
श्यनृपः । कृष्णस्य तु एतत्सर्वेऽप्येकैका इति पराजयः ॥ इति समुदायेन प्रह्लादनपुरवर्णनम् ॥

अयं पृथक्पृथक्वर्णनेषु प्रथमं प्रह्लादनपार्श्वनायवर्णनप्रस्तावः—

प्रह्लादनाच्चन्द्र इवाङ्गभाजामन्वर्थनामाजनि यो जगत्याम् ।

प्रह्लादनः पार्श्वपतिः स तत्र प्रह्लादनाद्दे व्यलसद्विहारे ॥ ७५ ॥

तत्र प्रह्लादनपुरे प्रह्लादन इत्याहा नाम यस्य तस्मिन्विहारे चैत्रे । पाल्हविहार
इति लोके प्रसिद्धे । स जाग्रन्महिमा प्रह्लादो नाम पार्श्वपतिर्व्यलसद्विलसति स्म ।
न कः । यः पार्श्वनाथोऽऽभाजा प्राणिनां प्रह्लादनादानन्दोत्पादनाजगतां क्षितौ विश्वे
वा । 'स्यानोत्ते विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्' इति हैमीवचनात् । अन्वर्थमनुगतार्थ
सन्वार्थं नाम यस्य स तयोक्तः । अजनि संजातः । क इव । चन्द्र इव । यथा चन्द्रो-
ऽग्निनामारोदनादनुगतार्थो जायते । 'चदि भासादे' । चन्दत्याहादयति जनानिति चन्द्रः ॥

यदीयमूर्तिनिरमापि भक्त्या प्रह्लादनाम्ना पुरि राणकेण ।

तस्याजयस्येव नृपस्य पार्श्वोऽप्यामापहः स्नानजलेन जज्ञे ॥ ७६ ॥

प्रह्लादनाम्ना राणकेन पुरि स्वनगरे भक्त्या सेवासक्त्या । अयुंदेशैलाचलदुर्गशिखर-
स्थन्तुर्वेदनप्रासादमध्यगतैकपित्तलमयप्रतिमागालनादुत्पन्नकुष्ठादिमहामयेन निजरोगाप-
गमनचिकित्साप्रश्नादनु नवीनश्रीपार्श्वनाथप्रतिमाप्रासादिनिर्माणत्वाद्वात्समप्ररोगाः
शान्तिं यास्यन्तीति सातिशयज्ञानवत्साधुसिन्धुरवचसा यदीया श्रीप्रह्लादनपार्श्वनाथसव-
न्धिनी मूर्तिः प्रतिमा निरमापि कारिता । अपि पुनः स पार्श्वनाथस्तस्य प्रह्लादनराणकस्य
स्नानजलेन आमाम् रोगान् कुष्ठादीनपहन्तीति आमामपहस्तादशो जज्ञे जातः । कस्येव ।
अजयस्येव । यथा पञ्चावतीवचनात् जलदगर्जितताडितप्रचण्डपवनादिविन्नोपशान्तिकृते स-
मुद्रसलिलान्तरालाकर्षणस्वयानपात्रे निवेशनार्थिर्विन्नद्वीपवन्दिरागतरत्नसारव्यवहारिसमा-
नीतापेक्षाजयपार्श्वनाथो दशरथपुत्रजयनाम्नो नृपस्य राज्ञः सप्तोत्तरशतरोगापहन्ता जातः ।
एतद्विस्तरस्त्वग्रे वक्ष्यते ॥

प्रदेहि नः साक्षरतामबाह्यां बाह्यामिवाख्यातुमितीव पार्श्वः ।

भोगैर्निजैः पञ्चशतीमिताभिर्यः सेव्यते विश्वलयुक्पुरीभिः ॥ ७७ ॥

पञ्चशतीमिताभिर्यसहस्रप्रमाणभिः विश्वल इति पूर्वप्रयुक्तेन शब्देन युजन्ति योग
प्राप्नुवन्तीति ताश्च ताः पुर्यश्च ताभिः । वीसलपुरीनामनाणकविशेषैरित्यर्थः । कर्त्तव्यैर्नि-
जैरात्मीयैर्भोगैः पूजादिप्रकारैर्यैः पार्श्वनाथः सेव्यते उपास्यते । इत्याख्यातुं वक्तुमिव ।
इति किम् । यन्नोऽस्माकमबाह्यामन्तरङ्गा साक्षरता प्रदेहि प्रयच्छ । कामिव । बाह्यामि-
व । यथास्माकं बाह्या साक्षरता अक्षरयुक्ततास्ते । एतावता प्रत्यह पञ्चशतीवीसलपुरी-
णा श्रीपार्श्वनाथस्य भोगो जायते ॥

स्वचोक्षभावेन जिता जिनेन निर्मातुकामा इव तत्प्रसत्तिम् ।

यन्नाक्षता मूढकसमिता यच्चैत्येऽनिशं प्रागुपजग्मिवासः ॥ ७८ ॥

यत्र नगरे यस्मिन्प्रह्लादनविहारे अनिश निरन्तरं प्रतिदिन मूढकसमिता मूढकप्र-
माणा अक्षता निष्कृषाः कलमा. प्राक् पूर्वं श्रीमजगच्चन्द्रसूरिवारके उपजग्मिवास आग-
च्छन्तोऽभूवन् । उल्लेक्ष्यते—जिनेन श्रीपार्श्वनाथेन स्वस्यात्मनश्चोक्षभावेन निर्मलाशयत्वेन
जिता अभिभूताः सन्तस्तस्य श्रीप्रह्लादनपार्श्वस्य प्रसत्तिं प्रसादना निर्मातुकामाः कर्तुमि-
च्छन्त इवागताः । एतावता प्रह्लादनविहारे नित्यमेकमूढकमाना अक्षता आयान्ति स्मे-
स्यर्थः ॥

उद्वेगमावं स्वमिवापकर्तुं श्रीपार्श्वभर्तुः परिशीलनाभिः ।

नित्यं कलासंख्यमणप्रमाणान्यस्मिन्पुनः पूगफलान्युपेयुः ॥ ७९ ॥

अस्मिन्शैले प्रह्लादनविहारे नित्यं प्रत्यहं कलाः षोडश तत्संख्यानां मणानां चत्वारिंश-

स्वेरमितानां प्रमाणं त्रेधां तानि पूगफलानि क्रमुकीसस्थानि । 'पूगे क्रमुकग्रीवाकू तस्यो-
द्वेगं पुनः फल्गुम्' इति हेम्याम् । उपेयुः पुरा आगच्छन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीपार्श्वभर्तुः
परिशीलनाभिः सेवाभिः कृत्वा स्वं स्वकीयमुद्वेगमाव निर्वेदत्वमपकर्तुं हन्तुमिव । एता-
वता चैत्रे प्रत्यहं षोडशमणपूगीफलान्यागच्छन्ति स्म ॥

अशीतिरस्मिन्नधिकाश्चतुर्भिर्महेभ्यमुख्याः श्रितशीकरीकाः ।

सुरा विमानैरिव याप्यमानैः स्वागत्य शृण्वन्ति गिरं गुरुणाम् ॥ ८० ॥

आस्मिन् प्रह्लादनपुरे चतुर्भिरधिका अशीतिः । चतुरशीतिरित्यर्थः । महेभ्यमुख्याः प्रकृष्ट-
व्यवहारिणोऽर्थोत् प्रह्लादनपार्श्वनाथं प्रणम्य गुरुणां धर्माचार्याणां गिरं वाणीं देशनां शृ-
ण्वन्ति स्म शुश्रुवुः । किंभूता । श्रिताः शीकर्यो महेभ्यताया राजमान्यताया वा चिद्-
विशेषा यैः आसन्नविशेषा वा छत्राकृतयो वा । फिरद्देशप्रसिद्धाः । किं कृत्वा । आगत्य ।
कैः । याप्यमानैः शिबिकाभिः । कैरिव । विमानैरिव । यथा देवा विमानैरागच्छन्ति ॥
अथ रत्नपुरुषोत्पत्तिस्थानकता कविर्दर्शयति—

वपुःश्रिया भर्त्सितमच्छकेतुरद्वैतवैराग्यरसान्पुराशिः ।

लब्धीर्दधानो विविधाश्च वज्रस्वामीव विश्वागमपारदृश्वाम् ॥ ८१ ॥

सोमादिमः सुन्दरसूरिसिंहः प्राग्वाटवंश्यो निजजन्मना यत् ।

साकेतमिक्ष्वाकुकुलावतंसो महोक्षलक्ष्मेव पुरापुनीत ॥ ८२ ॥

प्राग्वाटानां वंशे भवः प्राग्वाटवदयः । सोम इति शब्द आदिमः प्रथमो यस्य स सु-
न्दरनामा सूरिस्वाचार्येषु सिंहो मुख्यः । 'सिंहशार्दूलनागाद्याः प्रशस्यार्थप्रकाशकाः' इति
हेमीवचनात् । एतावता श्रीसोमसुन्दरसुरीन्द्रः निजस्यात्मन उत्पत्त्या कृत्वा यत्प्रह्लाद-
नपुरं पुरा पूर्वमपुनीतं पवित्रीचकार । क इव । महोक्षलक्ष्मेव । यथा इक्ष्वाकूणां कुलस्य
वशस्य अवतसः शेष्वरः श्रीवृषभलाञ्छनो जिनो भाविति भूतोपचागत । साकेत कौ-
शलं नगरं स्वजन्मना पावनीकरोति स्म । सूरिः किंविशिष्टः । वपुषः शरीरस्य श्रिया
गोभया भर्त्सितो न्यतृतो मच्छकेतुर्मोक्षवज्रो मदनो येन । पुनः किंभूतः । अद्वैतोऽसा-
धारणो यो वैराग्यरसः संसारविरक्तताशान्ततादिरूपः नस्याम्बुनाशिः नमूद्रः । पुनः कि
दुर्वाणः । दधानो विप्राणः । काः । विविधा नानाप्रकारा लब्धीः सामर्थ्यविशेषान् । च
पुनः किंभूतः । दिव्ये समस्ताः स्वदर्शनपरदर्शनसत्ता ये आगमाः शास्त्राणि तेषां पार
दृश्वान्ति पारदृश्वाम् । स्वसमग्रपरसमयपागर्भा । क इव । वज्रस्वामीव यथा वज्रस्वामी
पूर्वोक्ताविशेषणविशिष्टोऽन्ननिष्ठ ॥ युग्मम् ॥ इति नररत्नखनिर्नगरम् ।

अथ मुख्यतो नगरवर्णनम् । तत्रादावुपवनं वर्णयति—

विभाति यज्ञोपवनं विनिद्रत्सान्द्रद्रुमद्रोणिमिलद्विहङ्गम् ।

भूवास्तुपौलस्त्यपुरीभ्रमेण तामन्वितं चित्ररथं किमेतत् ॥ ८३ ॥

यत्र प्रह्लादनपुरे उपवनं समीपोद्यानं विभाति शोभते । किंभूतम् । विनिद्रन्तो विक-
स्वरीभवन्तस्तथा सान्द्राः सच्छाया घनपत्रच्छन्ना वा ये द्रुमा वृक्षास्तेषा द्रोणिः श्रेणिः ।
'भिल्ली पल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमद्रोणिषु' इति चम्पूकथायाम् । द्रोणिः श्रेणिरिति
तट्टिप्पनके । तथा 'द्रोणी तु नीवृति । नौभेदे शैलसधौ वा' इत्यनेकार्थः । 'द्रोणी द्रोणिरि-
दन्तः श्रेण्यामपि' इत्यनेकार्थावचूरिः । तत्र मिलन्तो विहङ्गाः पक्षिणो यत्र तत् । किमु-
त्प्रेक्ष्यते—भुवि पृथिव्या वास्तु गृहं यस्थाः । वास्तुराब्देन गृहमपि । यथा नैषधे—'याव-
त्पौलस्त्यवास्तुभवद्भुभयहरिल्लोमलेखोत्तरीये' इति । सा पौलस्त्यपुरी घनदनगरी तस्या भ्र-
मेण शङ्कया तामन्वितमनुपुष्टे समेतं तच्चक्षुर्गोचरतामगच्छत् । चैत्ररथं वैश्रवणोद्यानमिव ॥

आमुष्मिकामैहिकवत्समीहां निर्माहि नः पूरयितुं प्रभूष्णून् ।

विज्ञीप्सवः पार्श्वमितीव यत्र प्राप्ता द्रुमाङ्गा इव कल्पवृक्षाः ॥ ८४ ॥

यत्रोपवने द्रुमा वृक्षास्त एवाङ्गं शरीरं येषां ते कल्पवृक्षाः प्राप्ताः समेताः । उत्प्रेक्ष्यते—
पार्श्वं प्रह्लादनपार्श्वनाथमित्यमुना प्रकारेण विज्ञीप्सवो विज्ञापितुं विज्ञापिका कर्तुमिच्छव
इव । इति किम् । हे पार्श्वप्रभो, त्वं नोऽस्मानैहिकवत् इहलोकसंबन्धिनीमिव आमु-
ष्मिका परलोकसंबन्धिनीमपि समीहा वाञ्छा पूरयितुं प्रदातुमर्थात्सुरासुरनराणां प्रभू-
ष्णून् समर्थान् निर्माहि ॥

अथ वने पढूतनां सत्ता दर्शयति—

श्रीनन्दनं हीरकुमाररूपं यस्यां भविष्यन्तमवेत्य मन्ये ।

साहायकायास्य समं समेत्य सर्वर्तवस्तद्विपिनं भजन्ते ॥ ८५ ॥

सर्वे वसन्तप्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिरनामान ऋतवः समयविशेषाः सम समकालं
समेत्यागत्य तस्याः पुर्यास्तदेव वा विपिन वन भजन्ते सेवन्ते । तत्राहमेवं मन्ये जानामि
विचारयामि वा । हीरकुमारस्य रूपं स्वरूपं यस्य तादृशं श्रीनन्दनं काम यस्या पुर्यां
भविष्यन्तं भावितमवेत्य ज्ञात्वा अस्य स्मरस्य प्राग्वत्साहायकाय सहायककार्यायैव वन
श्रयन्ते ॥ इति समुदायेन सर्वर्तवः ॥

अथ प्रथम वसन्तऋतुः—

यत्र भ्रमद्भृङ्गरसालमाला विलोक्य कूजत्कलकण्ठवालाः ।

रतीशवीरस्तृणवत्रिलोकीमजीगणत्रिस्तुलशस्त्रलाभात् ॥ ८६ ॥

यत्र वने भ्रमन्तो मकरन्दपानार्थमितस्ततः पर्यटन्तो शृङ्गा मधुकरा यासु तादृश्यो
रसालमालाः सहकारपद्मीविलोक्य निस्तुलानामसाधारणानां प्रतिभटकोटीभिरप्यभिभ-
वितुमशक्यानां शस्त्राणामायुधानां लाभात्प्राप्तेः । रतीशवीरः स्मरसुभटत्रिलोकीं जगन्नयीं
तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशान्नाकिनागनागान् टणवत्तृणमिव अजीगणत् गणयति स्म मन्यते
स्म वा । किंभूता रसालमालाः । कूजन्यः पक्षमध्वनिसुद्रावयन्त्यः कलकण्ठानां कोकि-
लानां वालाः त्रियो यासु ताः ॥

चूतप्ररोहायुधकिंशुकार्धचन्द्राशुगानां दलवर्मितानाम् ।

यद्भूरुहां स्वर्द्वुजयोद्यतानामदुन्दुभीयन्त पिकाः कणन्तः ॥ ८७ ॥

स्वभूरुहां कल्पशुक्लाणां जयाय परामवायोद्यतानां प्रगल्भमानानां कृतोद्यमानां यस्य वनस्य भूरुहा तरुणां कणन्तः कूजन्तः पिकाः कलकण्ठा अदुन्दुभीयन्त दुन्दुभय इवाचरन्ति स्म । किंभूतानां भूरुहाम् । चूतानां माकन्दानां प्ररोहा अद्भुरास्त एवायुधानि प्रहरणानि येषां ते तथा किंशुकानि पलाशकुसुमानि तान्येवार्धचन्द्राकारा आशुगा वाणा येषां पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतानाम् । दलैः पत्रैः कृत्वा वर्मितानां संनाहितानां कवचयुक्तीभूतानां तथा दलानि सैन्यानि कर्माणि कवचास्तानि संजातानि एषामिति वा ॥

अथ ग्रीष्मः—

बभे नभस्याम्बुधरायमाणतमालधारागृहधोरणीभिः ।

तपर्तुताम्यत्तनुकुञ्जलक्ष्म्याः सुसीमतायै किमनुष्ठिताभिः ॥ ८८ ॥

नभस्यस्य भाद्रपदस्य अम्बुधरो मेघस्तद्वदाचरन्तीभिस्तमालानां तापिच्छतरुणां धाराभिर्यञ्चविशेषकृतजलधाराभिरुपलक्षितानां गृहाणां सौधानां धोरणीभिः श्रेणीभिर्वभे रजे । उत्प्रेक्ष्यते—तपर्तुना ग्रीष्मसमयेन ताम्यन्ती ग्लानिं खेदं वा गच्छन्ती तनुः शरीरं यस्यास्तादृश्याः कुञ्जलक्ष्म्या वनश्रियाः सुसीमतायै शीतलताकृते । 'शीते तुषारः त्रिशिरः सुसीमः शीतलो जडः । हिमः' इति हैम्याम् । किंभूताभिः । अनुष्ठिताभिः कृताभिर्योजनैस्तया वा ॥

अथ वर्षा—

श्रीहीरवौक्षोत्सुकिता इवान्तर्नेत्राणि विस्मेरमणीचकानि ।

धाराकदम्बा दधतेऽत्र सत्रा सान्द्रापनिद्रत्कुटजावनीजैः ॥ ८९ ॥

अत्रोपवने धाराभिमंघशृष्टिभिराहता आच्छोटिताः कदम्बा नीपद्रुमास्ते विस्मेराणि विकचानि मणीचकानि कुसुमानि दधते धारयन्ति । कथम् । सत्रा सार्धम् । कै. । सान्द्राः क्षिग्धा अपनिद्रन्तो विकसन्तो ये कुटजा गिरिमल्लिका एवावनिजा द्रुमास्तैः । इवोत्प्रेक्ष्यते । अन्तश्चित्ते श्रीभिर्युक्तस्य हीरकुमारस्य वीक्षायां दर्शने उत्सुकिता उत्कण्ठिताः सन्तो विनिद्रनेत्राणीव दधते ॥

अथ धरत्—

सप्तच्छदान्त्पधितदानगन्वीन्तोलम्बरावाकुलितान्विलोक्य ।

विरोधिकुम्भिभ्रममादधाना धावन्ति सुम्बा इह सिन्धुरेन्द्राः ॥ ९० ॥

इह वने सुम्बा मूर्खा मटोद्धततया किमप्यविदन्तो वा सिन्धुरेन्द्रा गजगजा अभिमुखा धायन्त्यभिसुख गच्छन्ति । किं कुर्वाणाः । विरोधिकुम्भिनः प्रतिभटगजानां भ्रमं भ्रान्ति आदधाना विभ्रतः । किं कृत्वा । सप्तच्छदान् सप्तपर्णद्वमान् विलोक्य । किंभूतान् ।

स्पर्धितः स्पर्धाविषयीकृतो दानस्य निजमदाम्बुनो गन्धो यैस्तान् । पुनः किंभूतात् ।
रोलम्बानां अमराणां रावैर्युजितैराकुलितान् सशब्दान्संजातान् ॥

अथ हेमन्तः—

शाखाविशेषोन्मिषितप्रसूनान्शार्दूलवालयानिव लोद्रसालात् ।

दृष्ट्वा हृदुत्पिञ्जलितैर्निकुञ्जे ललङ्घिरे तत्ककुभः कुरङ्गैः ॥ ९१ ॥

निकुञ्जे उपवने नगरोधाने कुरङ्गैर्भृगैस्तेषा लोद्रद्रुमाणां ककुभो दिशो ललङ्घिरे उल्ल-
ङ्घिताः । पलायितैरित्यर्थः । किभूतैः । हृदि मनसि विषये उरिपञ्जलत्वं श्रृशमाकुलत्वं
जातं येषां तैः । कि कृत्वा । दृष्ट्वा । कान् । शाखाविशेषेषु शिखात्रेषु उन्मिषितानि विक-
सितानि प्रसूनानि पुष्पाणि एषा तथोक्तान् । लोद्रा जातिविशेषा गान्धिकापणेषु प्रसिद्धाः ।
सालाः पादपास्तान् । कानिव । शार्दूलानां व्याघ्राणाम् । 'शार्दूलो राक्षसान्तरे । व्याघ्रेऽत्र
पशुभेदे च सत्तमे तूत्तरस्थितः' इत्यनेकार्थः । बालान् डिम्भानिव ॥

अथ शिशिरः—

पङ्क्तिप्ररूढैः प्रचलत्पतङ्गपोतैः प्रियङ्गुप्रकरैर्वभेऽस्मिन् ।

वनश्रियाः प्रावरणैरिवान्तर्विच्छित्तिमद्भिस्तुहिनद्विषद्भिः ॥ ९२ ॥

अस्मिन् पुरो वने प्रियङ्गुप्रकरैः फलिनीपटलैः वभे । किभूतैः । पङ्क्त्या श्रेण्या प्ररू-
ढैरुद्भूतैः । पुनः किभूतैः । प्रचलन्तोऽन्तः सचन्तः पतङ्गानां विहङ्गानां पोताः शिशवो
येषु ते तैः । उत्प्रेक्ष्यते—वनश्रिया उद्यानलक्ष्म्याः प्रावरणैरिव प्रच्छादनैरिव । पुनः कि-
भूतैः । विच्छित्तिमद्भिः रचनाश्रितैः । पुनः किभूतैः । तुहिनस्य हिमस्य । शीतस्येत्यर्थः ।
द्विषद्भिः शत्रुभिर्निवारकैः ॥

दृग्दानदासीकृतदेववन्द्याः प्रगल्भसे त्वं पुरतः कियन्मे ।

वनश्रियाश्चैत्ररथं किमित्थं दन्ता हसन्त्या इव भान्ति कुन्दाः ॥ ९३ ॥

कुन्दा मुचकुन्दतरवो भान्ति शोभन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यममुना प्रकारेण चैत्ररथम-
लकाकानन प्रति हसन्त्या पराभूतिगर्भे हास्य स्रजन्त्या वनश्रियाः प्रह्लादनगरोपकाननलक्ष्म्या
दन्ता दक्षना इव । इत्थं कथम् । हे चैत्ररथ, दृग्दानेनैव संमुखावलोकनेनैव दासीकृताः
किंकर्यो देवानां वन्द्यो यावत्काननानि यथा । 'स्ववनीसंप्रवदत्पिकापिका' इति नैषधे ।
तादृश्या मे मम पुरोऽग्रे त्व कियत् प्रगल्भसे कियन्तमुस्ताह वहसे । मत्पुरस्त्व न कि-
मपीत्यर्थः ॥

इति षडृतवः ।

क्रीडत्तुरङ्गद्विपपद्मनेत्राः क्रीडासरस्यो विपिनं विरेजुः ।

उच्चैःश्रवःस्वार्द्धिरदाप्सरस्काः सुधापयोधेः प्रतिभा इवैताः ॥ ९४ ॥

यस्येति संबन्धः । विपिने क्रीडार्यं सरस्यो महान्ति सरसि विरेजुर्भान्ति स्म । किं-
मूताः । क्रीडन्तो जलकैलि कुर्वन्तस्तुरङ्गा अश्वा द्विपा हस्तिनः पद्मनेत्रा विलासवत्यश्च
शसु ताः । इवोत्प्रेक्ष्यते—सुधापयोधेः क्षीरसमुद्रस्यैताः क्रीडासरस्यः प्रतिभाः प्रतिवि-
न्वानीव । किंमूताः । उच्चैःश्रवा इन्द्राश्च, स्वर्द्धिरद ऐरावतः, अप्सरसः उर्वश्यादयो यैसु
ताः । सर्वेषां क्षीरसमुद्रसमुत्पन्नत्वेन ॥

मधुप्रधावन्मधुकृन्निरुद्धैर्जाम्बूनदैर्यत्र वभेऽरविन्दैः ।

सरःश्रियामाभरणैरिवान्तःसंदर्भगर्भोभवदश्मगर्भैः ॥ ९५ ॥

यत्र वने जाम्बूनदैः सौवर्णैररविन्दैः कमलैर्दभे वभासे । 'विकसितकनककमलकुवलयो-
न्मल्लितरजःपुत्रपिञ्जरितराजहस्तावतसया' इति चम्पूकथायां स्वर्णकमलसद्भावः । किंभूतैः ।
मध्वर्थं मकरन्दकृते प्रधावन्तो दूरादाप्राय त्वरितमागच्छन्तो मधुकृतो भ्रमरास्तैर्निरुद्धै-
र्व्याप्तैः । उत्प्रेक्ष्यते—सरःश्रियां तटाकलक्ष्मीणामाभरणैर्भूषणैरिव । किंभूतैः । अन्तर्मध्ये
सदर्मो विविधरचना येषां तादृशा गर्भोभवन्तः कुक्षौ सपद्यमाना अश्मगर्भा मरकतम-
णयो येषु तैः ॥

पत्रान्तराजज्जलविन्दुवृन्दैः सरःसु यस्मिन्स्मितपुण्डरीकैः ।

अदीपि मुक्ताकलितातपत्रैर्नन्दीसरःश्रीजयिनामिवैषाम् ॥ ९६ ॥

यस्मिन् वने सरःसु अर्थादुपवनमध्यस्यक्रीडातट्टाकेषु स्मितविकसितैः पुण्डरीकैः श्वेत-
कमलैरदीपि व्यराजि । किंभूतैः । पत्रान्तेषु पलाशप्रान्तेषु राजन्तो जगम्भाभिति कान्त्या
दीपमाना ये निन्दवः सलिलकणास्तेषां वृन्दानि येषु तैः । इवोत्प्रेक्ष्यते—नन्दीसरःश्रीज-
यिना शक्रमरसौलक्ष्मीजित्तराणाम् । 'मघवास्य तु । (अस्येन्द्रस्य) द्विपः पत्नी सुतः' इ-
त्यायास्य 'दाहादयस्तु गन्धर्वाः' इति यावत्सर्वेऽप्यस्य हरेरिति व्याख्येयमिति हेमचन्द्र-
टाडम् । तेनेन्द्रसर इति । एषा सरसां मुक्ताकलितातपत्रैर्मुक्ताजालकयुक्तच्छत्रैरिव ॥
इति वनक्रीडातटाकाः ॥

दृक्कण्वेणी कलकण्ठकण्ठी विम्बाधरा सिन्धुरराजयाना ।

प्रनूतनेत्रा स्तवकस्तनी च भुक्ता वनश्रीरिह गन्धवाहैः ॥ ९७ ॥

इदं स्थाने पुनर्वहतेःपरिचरे वनश्रीरुद्यानलक्ष्मीर्गन्धवाहैर्भुक्ता विलसिता । अन्यापि
सां यने गन्धस्य मृगनाभिचन्दनारिसौरभस्य बर्हिर्धार्क्युवभिर्भुज्यते । किंमूता वनश्रीः
श्री य । दृक्कण्वेणी भुजगा एव तत्तुल्या च वेणी कवरी यस्याः सा । पुनः किंमूता । ए-
जोऽपि चकारः सर्वत्रापि योद्यः । कलकण्ठानां क्रोन्तिलानां कण्ठो ध्वनिर्वस्याः तत्तु-
ल्या ध्वनिर्वस्याः सा । 'कण्ठो ध्वनी संनिधाने श्रोत्रायां मदनद्रुमे' इत्यनेकार्थः । च पुनः
सिन्धुः । सिन्धु दिव्य गोदरुं वा तदेव तत्तदृश्य अधर ओष्ठो यस्याः । पुनः किंमूता ।

१. 'उर्वश्यादय इव प्रतिकृतयः' इति व्याख्येयम्.

सिन्धुराजानां गजेन्द्राणां यानं गमनं तद्दत्त्वा गतिर्यस्याः । च पुनः किंभूता । प्रसूनं पुष्प-
मेव तत्समान नेत्रं नयनं यस्याः । च पुनः किंभूता । स्तवकौ कुसुमगुच्छौ एव तत्स्वरूपौ
स्तनौ कुचौ यस्याः सा ॥ इति प्रह्लादनपुरोपवनवर्णनम् ॥

कम्प्रेण वप्रेण वसुप्रमेणासतीव यूना सह संसिच्छुः ।

दूर्तां चिकीर्षुः परिखामिवास्य स्थितानुबिम्बेन निकुञ्जलक्ष्मीः ॥ ९८ ॥

निकुञ्जलक्ष्मीर्वनश्रीरनुबिम्बेन प्रतिबिम्बितेन कृत्वा स्थिता । अर्थात् परिखापयसि
तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अस्य पुरस्य परिखा दूर्तां सदेशहारिकां स्वेच्छ्या परदारपुरुषेषु
सचारभाजोरभिसारिकयोः पुरुषयोपितोमियः सदेशादीनुक्त्वा दत्त्वा च मियः सगमकारि-
कावार्ता चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुरिव स्थिता । दूर्ताकरणे हेतुमाह—वनश्रीः किं कर्तुमिच्छुः ।
संसिच्छुः । सङ्घं कर्तुमिच्छुः । 'निर्वापयिष्यान्निव संसिच्छुः' इति नैषधे । केन । वप्रेण
प्राकारेण । 'वप्रत्रयं चारुचतुर्मुखं दत्त्वा' इति हैम्याम् । तथा 'वप्रः प्राकारोधयोः । क्षेत्रे
तते चये रेणौ' इत्यनेकार्थः । किंभूतेन । कम्प्रेण मनोज्ञेन । 'काम्य कम्प कम्पनीयम्' इति
हैम्याम् । वसूनां मणीनां प्रभा कान्तिर्यत्र । केव । असतीव । यथा पासुला स्त्री केनापि
यूना सह कर्तुं कामा कामपि समीपवतिनीं दूर्तां कर्तुमिच्छन्ती तद्गृहे उपेत्य तिष्ठति । किं-
भूतेन यूना । कम्प्रेण स्वकामुकेन । 'कामुकः कमित्ता कम्पः' इति हैम्याम् । पुनः किंभूतेन ।
वसुभिर्द्रव्यैः प्रकर्षेण भातीति । 'वसु स्वादौ रत्ने कृद्बौषधे धने' इत्यनेकार्थः ॥

स्वजिष्णुपुर्याः परिखाल्लवङ्गरावैरुदस्यात्मतरङ्गहस्तान् ।

अदःपुरस्ते कियती विभूतिर्वस्वोकसारामिति गर्हतीव ॥ ९९ ॥

स्वः स्वर्गस्य जिष्णोर्जयनशीलायाः पुर्याः प्रह्लादननगर्याः परिखा खनिका । उत्प्रे-
क्ष्यते—आत्मनस्तरङ्गानेव हस्तानुद्यम्य ऊर्ध्वोक्त्य ल्लवङ्गरावैर्मण्डूकराजैर्वस्वोकसारारं ध-
नदनगरीम् । इत्यमुना प्रकारेण गर्हति निन्दतीव । अदःपुरः अस्या नगर्या अग्रे ते
विभूतिः समृद्धिः कियती कियत्प्रमाणा । न किमपीत्यर्थः । इहाखिलेऽपि काव्ये केवल-
मुत्प्रेक्षेव । अन्यत्र प्रन्थादावप्येव कापि दृश्यते । यथा नैषधे—'सिन्दूरद्युति मुग्धमू-
र्धनि घृतस्कन्धावधिद्र्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्धुरे धावति । जा-
नीमो नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसध्याधियेवास्त यान्ति समस्तवाहुजमुजातेजसहस्ता-
शवः' ॥, 'अविरलमिदमम्भः स्वच्छयोच्छालयन्त्या विक्रवकमलकान्तोत्तानहस्तद्वयेन ।
परिकलित इवार्थः कामवाणातिथिभ्यः सल्लिभिव वित्तीर्णे बाल्यलीलासुखाय ॥' इति
चम्पूकथायाम् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥

पिपासितं रोचकितं च रङ्गं वाः पायितुं चारयितुं च शृण्वान् ।

चन्द्रः किमागात्परिखेन्दुविम्बपश्यैर्व्यमश्रांति जनै रजन्याम् ॥ १०० ॥

परिखायां खातिकाजले इन्दोश्चन्द्रस्य विम्ब प्रतिविम्बं पश्यन्तीति परिखेन्दुविम्ब-

पश्यास्तैर्जनेलोकै रजन्यां राजौ इत्यमुना प्रकारेण व्यर्थांश्चित्कर्त्तव्ये स्म । इति किम् ।
पिपासितं द्रवितम् । च पुनः रोचकितं बुभुक्षितम् । 'बुभुक्षायामशनाया जिघत्सा रोचको
रुचिः' इति हैम्याम् । रोचकः संजातोऽस्येति रोचकितस्तं रद्भुमुत्सङ्गमृगं वाः पानीयं
पायितुं च पुनः शष्पान्नीलदण्डांश्चारयितुम् । किमुत्प्रेक्ष्यते—इह परिखायां चन्द्र आगा-
दिव ॥ इति पुरपरिखा ॥

नभःपरीरम्भणलोलुभैर्यद्वप्रो मणिश्रेणिमहःप्ररोहैः ।

घनान्विनारखण्डलघन्वदण्डमकाण्डमाडम्बरयन्निवास्ते ॥ १०१ ॥

यद्वप्रो यस्य प्रलादनपुरस्य वप्रः प्राकार आस्ते वर्तते । उत्प्रेक्ष्यते—मणिश्रेणीनां रत्न-
राजीना महःप्ररोहै रोचिरद्भुरैर्घनान् मेघान्विना । अन्येष्वपि ऋतुषु मेघागमः काला-
नुभावेन भवत्येव । माघेऽपि मेघस्य दृश्यमानत्वात् । तथा प्रावृत्कालेऽपि कदाचि-
ज्जलधारा भवन्ति न भवन्ति चेति कलियुगे नियमो न दृश्यते, अतः प्रोक्तं प्रावृषं
विना मेघानपि विना चेति । अकाण्डं प्रावृषमन्तरेण आखण्डलघन्वदण्डमिन्द्रघनुर्यष्टी-
माटम्बरयन् प्रकटयन्निवास्ते । रत्नकान्तिरिन्द्रघनुकारा' निर्यान्ति । किम्भूतैः प्ररोहैः ।
नभस आकाशस्य परीरम्भणमालिङ्गनं तत्र लोलुभैर्लालसैः ॥

सालोऽदसीयः ससनातनश्रीः कपाटपक्षश्च सुवर्णकायः ।

विगाहमानो गगनं कथं न लभेत ताक्ष्येण सदृक्षभावम् ॥ १०२ ॥

अस्याः पुर्यां अयमदसीयः 'नःसादसीया तिलपुष्पवृणम्' इति नैषधे । सालः प्राकारः
ताक्ष्येण गरुटेन सदृक्षमात्रं सादस्यं कथं केन प्रकारेण न लभेत प्राप्नुयात् । अपि तु प्रा-
प्तोन्नेयेति । किम्भूतः सालो गरुडश्च । सह सनातनया अनन्धरया नित्यस्यायुक्तया । 'सदा
सनातिरा दा इन्' इति हेमीवचनात् । श्रिया अद्वैतशोभया विष्णुलक्ष्मीभ्यां च वर्तते यः ।
'दामोदरः शौरिमनातनौ विभुः' इति हैम्याम् । स च पुनः किम्भूतः । कपाटावेव
तत्सुन्दर्या पक्षी यस्य सः । स च पुनः किम्भूतः । सुवर्णस्य हेन्रः कायोऽङ्गं यस्य स
द्विरम्भयः । पुनः किं दुर्वाणः । गगनमाकाशमनुचैस्त्वेन अरणेन च विगाहमानः स्वगो-
चरीदुर्वाणः ॥

मणीघृणिश्रेणिधुतान्धकारैरभ्रं कर्पैर्यत्कपिशीर्षकौघैः ।

यान्प्ररोदित्वरकर्मसाक्षिलक्षेव पूर्वज्ञानैरलक्षि ॥ १०३ ॥

इदंज्ञानैरम्भणलोलुभैः प्रलादनपुरी अनन्धराः शाश्वता उदित्वरा उदयशीलाः कर्म-
साक्षिनो भस्त्रगन्धिषां लक्ष्याः प्रतन्वदस्तानि यस्यामेवविधे वाळ्क्षि दृश्यते स्म ।
'सः । अन्धं तर्पणमनो' इति निर्देशकशिरीषंज्ञानामटालकानामोघैः समष्टैः । किम्भूतैः ।
मणीघृणिना रत्नकान्तीना श्रेणीनां राजीभिर्भूतानि दलितान्यन्वकारानि धीः ॥

चन्द्राश्मवेश्मसितमुद्ग्रहन्तीं कटाक्षयन्तीं सितकेतनैश्च ।

युवेव जायां नगरीमिवैतां क्रोडीकरोति प्रणयेन वप्रः ॥ १०४ ॥

वप्रः प्राकारः प्रणयेन स्नेहेन । 'प्रणयः स्नेह्याच्चयोः । विद्यमभे प्रसरेऽपि च' इत्यनेकार्थः । उत्प्रेक्ष्यते—एतां नगरीं क्रोडीकरोति आलिङ्गतीवेत्युत्प्रेक्षा । 'आलिङ्गन परिष्वङ्गपरी-रम्भः क्रोडीकृतिः' इति हैम्याम् । वास्तवार्थे तु मध्येकरोति इत्यर्थः । क इव । युवेव । यथा युवा तरुणः स्नेहेन जाया पत्नीं क्रोडीकरोति परिरम्भते । किभूतां पुरीं जायां च । चन्द्राश्मवेश्मानि विधुकान्तरत्नघटितगृहाणि तान्येव तत्तुल्यं च स्मितं हसित-मुद्ग्रहन्तीं विभ्रतीम् । पुनः किभूताम् । सितकेतनैरुज्ज्वलपताकाभिः कृत्वा कटाक्षयन्तीं कटाक्षान्छजन्तीं मुञ्चन्तीम् । 'कटाक्षाः कृष्णाः श्वेताश्च वर्ण्याः' इति काव्यकल्पलता-याम् ॥ इति प्राकारः ॥

स्वव्यालवेश्मावनिवास्तुशस्तवस्तुव्रजात्मंभरिगर्भगेहैः ।

यत्रापणैः कुत्रितयापणानां वंश्यैरिवावाप्यत कापि लक्ष्मीः ॥ १०५ ॥

यत्र पुर्यामापणैर्हृष्टैः काप्यनिर्वचनीया लक्ष्मीः शोभा अवाप्यत प्राप्ता । उत्प्रेक्ष्यते—कुत्रितयापणाना कूनां स्वर्गनागलोकभूलोकनान्ना भूमीनां त्रितयं त्रिकम् । त्रैलोक्यमित्यर्थः । तात्स्थान्तव्यपदेशात्रिभुवने विद्यमानसकलपदार्थसार्थास्ते मन्त्रतन्त्रादिविधिनाराध्यमानैः पूर्वमित्रैर्वा देवैः संपूयैत(पण्यन्ते) एध्विति ते कुत्रिकापणास्तेषा वश्यैः कुलेषुद्भवैरिव । किभूतरापणैः । स्वः स्वलोके, व्यालवेश्मनि नागलोके पाताले, अवनौ भूमण्डले च वास्तु स्थान येषां तादृशाः शस्ताः सर्वोत्कृष्टाः प्रशस्या वस्तुव्रजा धनधान्यवस्त्रादिपदा-र्थसार्थास्तैरात्मंभरयो श्रुतमध्या गर्भगेहा गर्भगाराणि अपवरकादिस्थानानि येषा तैः । 'कुमुदमकरन्दौघैः कुक्षिभरिर्धमरोत्करः' इति नैषधे । कुक्षिभरिर्धृतमध्य इति तद्दृत्तौ ॥

वाह्नीककालागुरुगन्धसारसारङ्गनाभीहिमवालुकाभिः ।

सद्भिः समाज्ञाभिरिवादसीयापणैरवास्यन्त दिशोऽप्यशेषाः ॥ १०६ ॥

अदसीयापणैः पुरीसंविन्धभिर्हृष्टैरशेषाः समस्ता अपि दिशोऽत्रास्यन्त सुरभी-क्रियन्ते । काभिः । बाहिकानि कुङ्कुमानि कालागुरवः काकतुण्डा गन्धसाराश्वन्दनाः सारङ्गनाभ्यः कस्तूरिकाः । कस्तूरीवाच्यपि नाभिशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । यथा नैषधे—'गोरोचनाकुङ्कुमचन्दनैषनाभीविलेपान्पुनरुक्तयन्ति' इति । हिमवालुकाः कर्पूरास्ताभिः । काभिरिव । समाज्ञाभिरिव । यथा—सद्भिश्चतस्रैः समाज्ञाभिः स्वकीर्तिभिर्दिशो वास्यन्ते ॥

यदापणश्रेणिषु सान्द्रचान्द्रक्षोदेषु गाङ्गास्त्रिव वालुकासु ।

मौग्धयेन नीलैरिव काचगोलैः क्रीडन्ति डिम्भाः स्फुरदिन्द्रनीलैः ॥ १०७ ॥

यदापणश्रेणिषु पुरीविपणिषु डिम्भा मदेभ्यवालकाः क्रीडन्ति रमन्ते । कैषु ।

सान्द्रचान्द्रक्षोदेषु स्निग्धेषु निविहेषु वा कर्पूराणां चूर्णेषु । केन । मौग्धेन ज्ञानेन । कास्त्रिव । वालकास्त्रिव । यथा गात्रासु गद्गासंबन्धिनीषु पुलिनसिकतासु कुमाराः क्रीडन्ति, तथैव घनसारचूर्णेषु रमन्ते इति कर्पूरपारीप्रासुर्यात्तत्क्षोदास्तु वहिः क्षिप्यन्ते । कैः । स्फुरन्तो दीप्यमाना ये इन्द्रनीला नीलमणयो मरकतरत्नानि तैः । कैरिव । काचगोलैरिव । यथा—शिशवः काचानां क्षारमृद्विकाराणां गोलैर्गुटकैः शङ्खा इति प्रसिद्धैः खेलन्ति । किमूतैः । नीलैर्हरिद्वर्णैः । अनेन विशेषणेन मणिरत्नबाहुल्यमपि प्रतिपादितम् ॥ इति दृष्टः ॥

यच्चान्द्रचामीकरवेश्मचन्द्रचण्डार्चिषौ गर्भगताङ्गिरवैः ।

मिथः किमित्युन्नयतोऽभियातिर्जेयः कथं राहुरज्यवीर्यः ॥ १०८ ॥

यस्याः पुर्याश्चान्द्राणां चन्द्रकान्तमणीनां (चान्द्राणां सौवर्णानाम् ?) । 'चन्द्रोऽमनुकाम्ययोः । स्वर्णे सुधांशी कर्पूरे कम्पिल्ले मेचकेऽपि च' इत्यनेकार्थः । (चामीकराणां सौवर्णानाम्) चन्द्रोपलैः स्वर्णैश्च घटिते कापि वेश्मनि गृहे एव चन्द्रचण्डार्चिषौ विभुभास्करौ तौ गर्भे गृहमध्ये गतानां प्राप्तानामङ्गिनां मनुष्याणां रावैर्मियोवार्तादिशब्दैः मिथः परस्परमित्यमुना प्रकारेण । किमुत्प्रेक्ष्यते—उन्नयतः किमु । विचारयत इव । 'वितर्कः स्यादुन्नयनं परामर्शो विमर्शनम्' इति हैम्याम् । इति किम् । यत् अजय्यं जेतुमशक्यं वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशो राहुरभियातिः शत्रुः । कथं केन प्रकारेण आत्मभ्यामावाभ्यां वा जेयो जेतव्यः । पराभक्त्योचरीकर्तव्य इति ॥

शशाङ्कविम्बं कुलिशाङ्गणान्तर्दृष्ट्वा वृषानानिह मुग्धडिम्बान् ।

विलोम्य केलीकलहंसचालैराश्वासयन्ति स्म कथंचिदम्बाः ॥ १०९ ॥

दृष्ट्वा पुरि मुग्धानविदग्धान् डिम्बान् वालकान् केलीकृते क्रीडार्थम् । 'नित्योदयोत्पदं समस्तकमलाकेलीगृहं राजते' इति पूर्वाचार्यप्रणीतचिन्तामणिपार्श्वनायस्तोत्रे । रक्षिता ये राजहस्यवालकास्तौविलोम्य लोभयित्वा अम्बा जनन्यः कथंचिन्महता कष्टेन आश्वासयन्ति । किरुर्व्यापान्मालान् । वृषानान् याचमानान् । किं कृत्वा । दृष्ट्वा प्रेक्ष्य । किम् । शशाङ्कविम्बं चन्द्रविम्बम् । क । कुलिशैर्हैरकैर्द्वानाम् । 'शुचामुत्तं तु हीरकः । वरादहं रत्नमुच्ये वज्रपर्यायनाम च' इति हैम्याम् । बद्धानां निर्मितानामङ्गणानां गृह्यजित्पापान्मर्षये ॥

चन्द्रोदये चन्द्रिकान्तगर्भसंदर्भशृङ्गान्ववदन्मुपूरैः ।

शिरःस्फुरत्सिद्धयुनी धरेन्द्रो यत्रानुचक्रे कलधौतसौधैः ॥ ११० ॥

यत्र ह्ये चन्द्रोदये शिधोरभ्युत्थमकाले कलधौतसंधे तप्यमन्दिरैः शिगमि मस्तके स्फुरन्ती प्रमत्ती वदन्ती वा सिद्धयुनी गद्गा यस्य तादृशो धराणां पर्वतानामिन्द्रो राजा

हिमाचलः । 'अद्रिराग्नेनकाप्राणेशो हिमवान्' इति हैम्याम् । अनुचक्रे सदृशकृतः ।
क्रिभूतैः सौधैः । चन्द्रिकान्तानां चन्द्रोपलानाम् । चन्द्रर इति चन्द्रमाः शेषनाममाला-
याम्, अन्येष्वपि प्रत्येषु दृश्यते । गर्भे मध्ये संदर्भो रचना येषां तादृशेभ्यः श्रेष्ठेभ्यः
स्रवन्तो निःसरन्तोऽम्बुपुराः पयःप्रवाहा येषु तैः ॥

वातातिवेल्लङ्घनपलवाग्रकरणे रावेण च किङ्किणीनाम् ।

या वैभवस्पधितया मघोनः पुरीं स्मयादाह्वयतीव योद्धुम् ॥ १११ ॥

या नगरी वैभवेन स्वलक्ष्म्या सार्धं स्पधितया संहर्षिभावेन मघोनः शक्रस्य पुरीमम-
रावतीं स्मयादहंकाराद्योद्धं संग्राम कर्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते—आह्वयत्याकारयतीव । केन ।
वातेन वायुना अत्यतिशयेन वेल्लन्तश्चञ्चलीभवन्तो ये ध्वजपल्लवाः पताकावल्लणि तेषा-
मग्रः स एव करो हस्तस्तेन । च पुनः केन । किङ्किणीनां क्षुद्रघण्टिकानां रावेण
शब्देन ॥

श्रीवत्सरामाङ्गजकम्बुताक्ष्यचक्राङ्कितैर्मरकितैर्निकेतैः ।

जज्ञे मुकुन्दैरिव यत्र चित्रमेतत्परं धेनुकमद्विषद्भिः ॥ ११२ ॥

यत्र मरकतानामिमानि मारकतानि अश्मगर्भसंबन्धीनि तैर्निकेतैर्युद्धैः । 'शङ्के स्व-
सकेतनिकेतमाप्ताः' इति नैषधे । मुकुन्दैः कृष्णैरिव जज्ञे जातम् । अत्र बहुवचनं
बहुवासुदेवापेक्षया, महत्त्वख्यापनार्थं वा । यथा च जिनशतके—'यत्क्रमाश्चक्रिणो वा'
इति । क्रिभूतैर्युद्धैः कृष्णैश्च । श्रीलक्ष्मीः, वत्सास्तर्णकाः, श्रीवत्सो हृदयचिह्नम् । उत-
मपुरुषाणां वक्षसि लक्षणविशेषः । रामाः स्त्रियः, रामो बलभद्रश्च । अङ्गना नन्दनाः,
अङ्गजः कामश्च । कम्बवः शङ्गाः, कम्बुः पाश्वजन्यः । गृहेषु कम्बवो दृश्यन्ते । यथा
नैषधे—'बहुकम्बुमणिर्वराटिका—' इति । ताक्ष्या अश्वाः, ताक्ष्यो गरुडश्च । तेषां चक्राणि
समूहाः, चक्रं सुदर्शनं च । तैरङ्कितैः संहितैः । परं केवलमिदं चित्रमाश्चर्यम् । यत्रिकेतैर्धेनुकं
धेनुसमूहो गोकुलमद्विषद्भिः पालयद्भिः । 'धेनूनां धेनुकं धेन्वन्तानां गोधेनुकादयः'
इति हैम्याम् । कृष्णैस्तु धेनुकनामा असुरस्त द्विषद्भिर्द्रुह्यद्भिस्तस्य द्विषद्भिः शत्रुभिर्वा
घातुकैः ॥

एतज्जगज्जित्वरलक्ष्मिवीक्षाक्षणोदितद्वै(द्भू)तकुतूहलेन ।

शङ्के त्रिदश्यः स्तिमितीभवन्त्यो विभान्ति यद्वैश्मसु शालभङ्ग्यः ॥ ११३ ॥

यद्वैश्मसु पुरीमन्दिरेषु शालभङ्ग्यः पुत्रिका विभान्ति । तत्रैव शङ्के मन्ये । एतसाः
पुर्यां जगतां त्रिभुवनपुरीणां जित्वर्या जयनवीलाया लक्ष्म्याः वीक्षा विलोकन स एव
क्षण उत्सवस्तेनोदितमुद्भूत यत्कुतूहल कौतुकं तेन स्तिमितीभवन्त्यो निश्चला जाय-
मानास्त्रिदश्यो देव्य इव । लक्ष्मीशब्दः समासमध्ये ह्रस्वोऽप्यायाति । यथा ऋषभनम्र-
स्त्वे—'वरणलक्ष्मिकरग्रहणोत्सवे' इति ॥

विष्णोर्निहन्तुं नरकं गतस्यौत्सुक्यात्क्रमाग्निर्गलितेव गङ्गा ।

ज्यौत्स्नीषु यच्चान्द्रगृहच्युताम्भोघारा भुवं भूपयति स्म यस्मिन् ॥११४॥

यस्मिन् पुरे ज्यौत्स्नीषु पूर्णिमाराविषु यस्य पुरस्य चान्द्रगृहेभ्यः चन्द्रकान्तमणिनिर्मित-
मन्दिरेभ्यश्च्युतानां चन्द्रकिरणसंपर्केण निःसृतानामम्भसां पानीयानां धारा प्रवाहः । 'प्र-
वाहः पुनरोद्यः स्याद्देही धारा रयश्च सः' इति हैम्याम् । भुवं भूर्मी भूपयति स्म अलंकुरुते
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—औत्सुक्याद्रामस्यान्नरकं नरकनामानं दैव्यमुखं निहन्तुं गतस्य विष्णोः
कृष्णस्य क्रमाच्चरणात् निर्गलिता निर्गल्य पतिता । 'विदत्यसव्ये मकरन्दलीलां मन्दाकिनी
यच्चरणारविन्दे' इति नैषधे । गङ्गा भूर्मीमध्येतीव ॥

ज्योतिस्तरङ्गीकृतयन्त्रिकेतहरिन्मणीशालिशिखा चकासे ।

इदंपदव्येव पतङ्गपुत्री नमः प्रयान्ती मिलितुं स्वतातम् ॥ ११५ ॥

ज्योतिभिः कान्तिभिस्तरङ्गीकृतानां कल्लोलयुक्तीकृतानां यन्त्रिकेतानां नगरीगृहाणां
हरिन्मणीभिर्नीलरत्नैः शाल्ले शोभते इत्येवंशीला शालिनी शिखा उपरितनप्रेदेशः चकासे
गुण्ये दिदीपे वा । उत्प्रेक्ष्यते—इदंपदव्या एतन्नगरं मन्दिरशिखरामागौणं । 'इदंयक्षांसि
द्विपतः सुधामुचे' इति नैषधे । 'अस्य कीर्तयः' इति तद्वृत्तौ । समासात्त एव इदंशब्दः ।
स्वनातं भास्करम् । 'सूर्यजा यमी' इति हैम्याम् । तथा 'यावद्गङ्गा तपनतनयाभारतीनां
समाजे' इति पूर्वैकविकृतौ । मिलितुं प्रयान्ती गच्छन्ती पतङ्गपुत्री यमुनेव ॥

गाङ्गेयगारुत्मतपन्नरागचन्द्राश्मवेश्मावलिखललास ।

प्रेयांसमुद्दिश्य महीमहेन्द्रं पुरश्रिया क्लृप्त इवाङ्गरागः ॥ ११६ ॥

गाङ्गेयानि सुवर्णानि, गारुत्मतानि द्विरण्मणयः, पन्नरागा रक्तोपलाः, चन्द्राश्मानः श-
शिकान्तमणयः । तैर्निषद्वा घटिता वेश्मावलिः सौधश्रेणिहृत्कलास स्फुरति स्म । उत्प्रे-
क्ष्यते—महीमहेन्द्रं भूर्मीवासवं राजानं स्वप्रेयांसं निजकान्तं प्रत्युद्दिश्य पुरश्रिया नगर-
लक्ष्म्या अङ्गरागे विलेपनं क्लृप्तो रचितः । अन्यापि स्त्री मत्रां सङ्गं चिकीर्षुर्वपुष्पद्वागं
कुरुते ॥

वेश्माश्मगर्भाङ्गसिताश्मकुम्भं निभाल्य मुग्धाभ्रपुनीरयाङ्गयः ।

शशी स विश्लेषयिता द्विपन्नः क्रुध्रेति तं घ्नन्ति किमद्भिघातैः ॥ ११७ ॥

यस्येति संपन्थात् । वेश्मनि कापि नगरीगृहे अश्मगर्भाणां मरकतमणिनामङ्को मध्यो
यस्य तादृशं सिताश्मनां स्फटिकरत्नानां कुम्भं कलशं निभाल्य दृष्ट्वा मुग्धा अचतुरा
भ्रम्रपुन्या गगनापगाया आम्नाशगङ्गायाः रयाङ्गयश्चक्रवाक्योऽर्द्धाणां पदाना घातैः प्रहारेः
प्रभित् प्रहरन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—इति कुधा प्रन्ति । इति किम्—यत् नोऽस्माकं द्विप-
घातैः अत्र एव विश्लेषयिता वियोगकारकः स प्रसिद्धः शशी मृगान् इति रूपा ॥

अर्काशुसंपर्कचयार्ककान्तोद्भूतानलोभावनसंनिभस्य ।

गोहाप्रभृन्नस्यगजद्विपद्भिर्द्वैष्यैरघृष्यस्य कथंचनापि ॥ ११८ ॥

भियाभ्रमूवल्लभवाहनारेः प्रणश्य शङ्के शरणं श्रयन्तः ।

लघूभवन्मन्दरमुख्यशैलाः पुरस्य रेजुर्भणिहेमगेहाः ॥ ११९ ॥

पुरस्य मणिहेमया गेहाः सौधा रेजुर्भान्ति स्म । तत्रैवमह शङ्के विचार-
यामि । अभ्रमूनामा हस्तिनी । अभ्रमूशब्दो दीर्घोकारान्तोऽप्यस्ति । 'गजानामभ्रमू-
पतिः' इति काव्यकल्पलतायाम् । तथा 'अभ्रमूवद्भारुडम्' इति पाण्डवचरित्रेऽपि ।
तस्या वल्लभो भर्ता ऐरावणः स एव वाहनं यान यस्येन्द्रस्य स एवारिः शत्रुस्तस्य भिया
भयेन प्रणश्य स्वस्थानान्नष्टा पुरस्य शरणमाश्रयन्तो भजन्तस्तथा लघूभवन्तः स्वल्पतनवः
संपद्यमाना मन्दरमुख्याः । मन्दरो जैनमते मेरुः । शैवशासने तु मन्दरोऽन्य इन्द्रकोल-
नामा मन्या नगः स एव प्रधानं येषु ते शैलाः पर्वता इव । इह पुरे शत्रुप्रवेशाभावे कारण-
द्वयमाह—किभूतस्य पुरस्य । अर्कस्य 'भानोरंशवः किरणात्तेषा संपर्कः संगमस्तेन च-
यस्य वप्रस्य प्रकारपीठभूमिकासदृशेभ्योऽर्ककान्तेभ्यः सूर्यकान्तमणिभ्य उद्भूतः प्रकटी-
भूतो योऽनलो वहिस्तेनोभावनसनिभस्य बाणासुरपुरसदृशस्य । तत्र हि वाङ्मिप्राकारो-
ऽन्तीति ख्यातिः । तथा 'यथोद्यमानः खलु भोगिभोजिना प्रसह्य वैरोचनिपुत्रपत्तनम् ।
विदर्भजाया मदनस्तथा मनोऽनलावरुद् वयसैव वैशितः ॥' इति नैषधे । एतत्काव्यो-
परि पुरावृत्तमुच्यते—पूर्वं हि स्त्रीकार्योदन्यत्राजेयो भावीत्याराहृगौरीपतिसुपर्वदत्तवरस्य
बाणासुरस्य उपानाम्ना कन्यया गौरा कुलदेवीमाराध्य मम को भर्ता भविष्यतीति प्रथे
कृते प्रद्युम्नमन्दरोऽनिरुद्धो भावीति गौर्या प्रोक्ते कथचित्कुमारिकया स आनाथ्य परिणी-
तः । तामादाय गच्छन्तं ज्ञातव्यतिकरो बाणस्त निजित्य नागपाशैर्बद्धवान् । तत उपया कृष्ण-
प्रद्युम्नादयः तद्वाचिकं विहापिताः । ततः कृष्णरामप्रद्युम्ना गरुडमारुह्य पावकप्राकारेऽपि
बाणपुरे गत्वा हरिर्बाणासुर शतखण्डीकृत्योपायुक्तमनिरुद्धमादाय द्वारिकायामगादिति ।
पुनः किभूतस्य । गेहाना पुरसौधानामग्रशृङ्गाणि उपरित्तनशिखराणि तेषु तिष्ठन्तीति
तस्या गजद्विपन्तः सिंहास्तेः । पुरमन्दिरेष्वपि केसरिणा सद्भावो यथा—'यदनेऽर्कसौ-
धरुधरा हरिभिः कुक्षिगतीकृता इव' इति नैषधे । कथचनापि महता प्रयासेनापि
द्वैर्ध्वरिभिरघृष्यत्यानाकलनीयस्य । गजयानस्य हि सिंहाङ्कितयामं समागमनमशक्यम् ।
दृशानां तु सर्पया प्रवेशोऽपि न सादत्त एतत्पुराश्रयणं शत्रुभयाभावात् ॥ युगम् ॥

वालारुणज्योतिरसर्वगर्वनिर्वासिमाणिक्यनिकाश्यकोटिः ।

व्यक्तीभवन्भात्यनुभूपकान्तं पुरश्रियोद्धीर्णं इवानुरागः ॥ १२० ॥

वालारुणस्याभ्युदयद्भानोर्ज्योतिषा कान्तानामसर्वमतिशयितं गर्वमहंकारं निर्वस-
यन्ति निष्कृतस्यन्ति निर्नाशयन्तीत्येवंशीलानि यानि माणिक्यानि पद्मरागमणयः निका-
श्याना तन्मयाना गृहाणां कोटिर्विभाति शोभते । कापि माणिक्यशब्देन केवलरत्नमेव ।
कुम्भापि माणिक्यशब्देन पद्मरागमणयः । 'रत्नं वसु मणिर्माणिक्यमपि' इति हंमीरुत्तौ ।
'भाद्रान्तरिच्युन्तं परिमूर्त्तं च यथांश्चिन्तं यद्दूरं निहितं च नीरस्तथा तत्र व्यथा

मा कृयाः । अन्तस्तत्त्वविचारणान्धवधिरे तद्वानरेणाधुना रे माणिक्य तदेतदेव सुकृतं
वच्चूणित नादमना ॥' इत्यत्र केवलमाणिक्यमेव । 'शिञ्जुतरमहोमाणिक्यानामहर्मणिमण्डली'
इति नैषधे । प्रत्यग्रकिरणपद्मरागाणासिति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते—भूषं नृपतिं भर्तारमनु-
लक्षीकृत्य पुरश्रिया उद्गीर्णा अत एव प्रकटीभवन् प्रकटो जायमानः अनुराग इव ॥

प्रीतादुपास्त्याधिगता गिरीशान्निरङ्कनैकाङ्कविधानविद्या ।

प्रपञ्चिता कौतुकिना किमेषा चन्द्रेण यच्चान्द्रगृहच्छलेन ॥ १२१ ॥

कौतुकिना कुतूहलाकलितेन चन्द्रेण एषा प्रत्यक्षलक्ष्या । निर्गतोऽङ्को लक्ष्म येभ्यस्तानि
नैकानि बहूनि यान्यद्गानि शरीराणि तेषां विधानं निर्माणं यसां तादृशी विद्या । यस्या
नगर्याश्चान्द्रगृहाणा चन्द्रक्रान्तमणिमयमन्दिराणा छलेन कपटेन । किमुत्प्रेक्ष्यते—प्रप-
ञ्चिता विस्तारिता । किमूता विद्या । अधिगता प्राप्ता । कस्मात् । गिरीशदीश्वरात् ।
किमूतात् । उपास्त्या नित्यसेवया प्रीतात् । प्रसन्नीभूतादित्यर्थः । संतुष्टात् ॥ इति गृहाः ॥

यस्मिन्दिदीपे मधुदीपरूपश्रीगर्वनिर्वासिविलासिवृन्दैः ।

रूपस्मयं वीक्ष्य जयस्य तस्य मदच्छिदे किं विधिना प्रणीतैः ॥ १२२ ॥

यस्मिन् पुरे मधुदीपस्य मदनस्य रूपश्रिया शरीरसौन्दर्यलक्ष्म्या गर्वमभिमामं निर्वास-
यन्ति निर्दल्यन्तीलेवशीला ये विलासिनो भोगिनस्तेषां वृन्दानि तैर्दिदीपे चक्रासे ।
'मधुदीपमारौ मधुसारथिस्मरौ' इति हैम्याम् । किमुत्प्रेक्ष्यते—जयस्येन्द्रपुत्रस्य रूपस्मयं
निजाङ्गचक्षिमगर्वं वीक्ष्य दृष्ट्वा तस्य जयन्तस्य मदच्छिदे उन्मत्ततोच्छ्रित्यै विधिना
धात्रा कृतैः प्रणीतैरिव ॥

मेरोः शिखाप्रावसथव्यथाभिरुत्तीर्य सातस्थितिमीहमानाः ।

यस्मिन्समेताः किमु नाकिशाखित्रजा वदान्या व्यलसन्युवानः ॥ १२३ ॥

यस्मिन् युवानस्तरुणा व्यलसन् शृङ्गभिरे । किमूताः । वदान्या दानशीला दान-
शौण्डा वा । किमुत्प्रेक्ष्यते—शिखाप्रे शिखरोपरि य आवसथो वसतिः स्थानं वासस्तेनो-
द्भवन्तीभिः प्रकटाभिर्जायमानाभिर्यथाभिरतिभिः कृत्वा मेरोः काञ्चनाचलादवतीर्य
भूमामण्डले समेस सातस्थितिं सुखनिवासमीहमाना इच्छन्तो नाकिनां शाखिनो देवतरवः
कल्पद्रुमास्तेषा व्रजा गणा यस्मिन् समेता इव संगता इव ॥

जितस्मरान्पौरजनान्निपीय मा तद्रूपस्यन्त्यसती सती स्तात् ।

इतीव योपावपुषा स्ववर्ष्मं द्विधा मस्यस्य व्यतिसीव्यते स्म ॥ १२४ ॥

मस्यनाम्नो दैत्यस्य द्विधा वैरिणा शमुना । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोर्योपावपुषा पार्वती-
शरीरेण समं स्ववर्ष्मं निजशरीरं व्यतिसीव्यते स्म परस्परं स्यूतं योज्यते स्म । इति किम् ।
यन् जितो रूपाभिभूतः स्मरः कामो यैस्तादृशान् पौरजनान् नगररक्षणान् निपीय सादर-
मवलोक्य सती पार्वती तद्रूपस्यन्ती रागोद्रेकात् कामातुरा तेषां कामुकी भवन्ती नती
सती असती व्यभिचारिणी मा स्तात् भवतात् ॥ इति नागराः ॥

यस्मिन्विभान्ति स विलासवत्यः स्मरावरोधभ्रमसुद्वहन्यः ।

किं शक्तयो मन्मथमेदिनीन्दोरमूर्मोवास्त्रिजगद्विजेतुः ॥ १२९ ॥

यस्मिन् पुरे विलासवत्यः प्रमदा विभान्ति । किं कुर्वन्त्य । स्मरावरोधः कन्दर्पान्तः-
पुर रतिस्तल्प भ्रम भ्रान्तिम् । 'स्मरावरोधभ्रममावहन्ती' इति निषेधे दमयन्तीवर्णने । उद्ध-
हन्त्यो विभ्रतयः । किमुत्प्रेक्ष्यते—मन्मथमेदिनीन्दोर्गदननैन्द्रस्य भ्रमः प्रत्यक्षाद्यभ्रुलक्ष्या
भ्रमोघा अवन्ध्याः सफलाः शक्तयः प्रहरणविशेषाः । किमतस्य मन्मथस्य । त्रिजगतस्त्रि-
भुवनस्यापि विजेतुः पराभवसालस्य ॥

त्यक्ताश्रवःश्चुकिकामुकाभिः सकर्णयन्नागररागिणीभिः ।

स्वमन्दिरात्कुण्डलिनीभिरस्निन्किमीयुषीभिः शुशुभेऽङ्गनाभिः ॥ १२६ ॥

अस्मिन् नगरे अङ्गनाभिः शुशुभे । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्वमन्दिरात्त्रिजगत्कैतनाजगल्लो-
कादीयुषीभिरागताभिः कुण्डलिनीभिर्नागाङ्गनाभिरिव । किभूताभिः । त्यक्ता उज्जिता
अश्रवसः । अकर्णवधिरा इत्यर्थः । कत्रुकिनः सौविदलाः । कुञ्जवामना इत्यर्थः । अथवा
कुत्रिमङ्गलीनाः कामुकाः कामयितारः कान्ता याभिस्ताभिः । पुनः किभूताभिः । सकर्णाः
प्राज्ञाः श्रोतारो वा यस्याः पुर्या नागराश्चेकास्तेषु रागः स्नेहातिशयो विद्यते यामा
तास्ताभिः । तेष्वनुरागयुक्ताभिरित्यर्थः ॥

भान्ति स यस्मिन्सुमनोभिरामा रामा रमाधःकृतकामरामाः ।

स्वस्पर्धिनं येन रूपेव देवगृहं निगृह्याप्सरसो गृहीताः ॥ १२७ ॥

यस्मिन् नगरे रामा नागयो भान्ति स । किभूताः । सुमनोभिः कुसुममालिकाभिः,
अथवा सुमनस्त्वेन सतीत्वेन निष्पापत्वेन वा अभिरामा मनोहराः । पुनः किभूताः । रमाभिः
वपुःप्रियरूपकसुपमाभिरधःकृते ह्रीने विहिते तिरस्कृते कामस्य मदनस्य रामे रतिप्रीती
याभिस्ताः । इवात्प्रेक्ष्यते—येन प्रह्लादपुरेण रषा कुधा स्वस्पर्धिनं निजसमृद्ध्या सार्धं
स्पर्धाविधायिनं देवगृहं स्वर्गं निगृह्य पगजित्य वन्दीकृत्य गृहीता अप्सरसः स्वर्गवध इव ॥

किमग्रदूत्यो मदनावनीन्दोः सख्योऽथ वा स्वर्वरवर्णिनीनाम् ।

भुजंगमीनां किमुतानुवादा यत्राञ्जनेत्रा मद्यन्ति चेतः ॥ १२८ ॥

यत्र पुरे अञ्जनेत्राः कमललोचनाः सुहृताः चेतः अर्थाद्युना मनः मद्यन्ति दन्मा-
दयुक्तं कुर्वन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—मदनावनीन्दोः स्मरराजस्य किम् अप्रदूत्य प्रथमसदेश-
हारिका इव । अथ वा स्वः स्वर्गस्य वरवर्णिनीना प्रधानस्त्रीणा रम्भाघृताचीतिलोत्तमा-
प्रमुखाणाम् अथवा पौल्लोमीप्रभृतीना सख्यो वयस्यः किमु । उत पुनः । भुजंगमीना
नागाङ्गनामनुवादा अनुकारा इव ॥ इति नागयैः ॥

इति प्रह्लादपुरवर्णनम् ।

तत्रास्ति भूमान्महमुन्दनामा स्यामैकभूर्भूवल्यैकवीरः ।

वधूर्नवोदेव दिने दिने भूः श्रियं दधौ यत्करपीडितापि ॥ १२९ ॥

तत्र देशे महसुन्द इति नामाभिधानं यस्य तादृशो भूमान् पातिसाहिरिति म्लेच्छवंश-
प्रसिद्धमधिपतिनाम । सोऽस्ति तत्समयानुसारेण बभूव । किंभूतः । स्यान्नां पराक्रमा-
णामेकाद्वितीया भूः स्थानम् । पुनः किंभूतः । भूवल्यस्य भूमण्डले वा एकोऽसाधा-
रणो वीरः सुमटः । स कः । यस्य करेण राजदेशेन पीडिता सयुक्ता जाता भूर्वसुधा दिने
दिने श्रियं लक्ष्मीं धनघान्यादिकां दधौ धारयति स्म अनेकलक्ष्मीवती भवति स्म ।
केव । वधूरिव । यथा नवोढा नवपरिणीता वधूर्वशा करेण पीडिता आश्लेषणादिकं नीता
सती दिने दिने श्रियं शरीरोपचयलक्षणां शोभां घत्ते ॥

प्रजां द्विजिह्वैरिव पीड्यमानां कलेर्विलासैरवसाय विश्वाम् ।

तां शासितुं दाशरथिः किमात्तजन्मा स्वयं साहिरसौ वभासे ॥१३०॥

असौ महसुन्दनामा साहिः पातिसाहिः वभासे राजते स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—तां
विश्वान् वसुधां शासितुं पालयितुं स्वयमात्मना पुनर्द्वितीयवारमात्तजन्मा गृहीतावतारो
दाशरथी राम इव । किं कृत्वा । अवसाय विज्ञाय । काम् । विश्वान् पृथ्वीम् । किं क्रियमा-
णाम् । कलेः कलियुगस्य विलासैर्विलसितैः पीड्यमानां संताप्यमानाम् । कामिव । प्रजा-
मिव । यथा प्रजां प्रकृतिं पुरंदरालोकां द्विजिह्वैः पिशुनैः पीड्यमानाः कश्चित्प्रशास्ति ॥

निर्द्ध्वान्मन्यानगमथ्यमानमहाहवक्षीरधिजन्मना यः ।

वन्ने वलिध्वंसविधानधुर्यो जयश्रिया शत्रुरिवासुराणाम् ॥ १३१ ॥

यः साहिर्जयश्रिया विजयलक्ष्म्या वन्ने वृतः । क इव । असुराणां शत्रुरिव । यथा कृष्णो
जयेनोपलक्षितया श्रिया त्रियते । किंभूतः । यः वलिनां बलवताम् । पलं सैन्ये पराक्रमे च ।
रिपुनृपाणां बलेर्दैन्यस्य ध्वंसविधानं वधकरणं तत्र धुर्यः समर्थः शत्रुवधविधायिनां घुरि
गण्यः । किंभूतया जयश्रिया । निर्द्ध्वानः खड्गः स एव मन्यानगः मन्दराद्रिः । 'मन्या-
नगः स भुजगप्रभुवेष्टिघृष्टिलेखाचलद्धवलनिर्झरवारिधारः' इति नैषधे । वासुकेर्वेष्टन-
घर्षणजातासु लेखासु भ्रमन्त्यो घवला निर्झरवारिधारा यस्य स मन्याः । मथिनृशब्दस्य
'पथिमप्यभूमात्मा' इत्यात्वे धेन्योदेशे रूपम् । नगः शैलः मन्दराद्रिः—इति तद्वृत्तिः ।
तेन मथ्यमानो विलोड्यमानो यो महाहवो महासंप्रामः स एव क्षीरधिः दुग्धसमुद्रः तस्मा-
च्चन्द्रोत्तार्यस्याः सा तथा ॥

अश्यामितास्यं कमलातिदानैर्जितैः प्रसत्तिप्रणिनीषयास्य ।

अभ्रैरिवाभ्राद्भुवमभ्युपेतैर्द्यूभुजो गन्धगजैर्विरेजे ॥ १३२ ॥

यस्य भूभुजः साहैर्गन्धगजैः गन्धोपलक्षितैः सिन्धुरैः विरेजे शुभ्रमे । वट्प्रेक्ष्यते—अभ्रादा-
काशाद्भुव भूमीमभ्युपेतैः समागतैर्भूमीमभिलक्षीकृत्य । 'अभिरभागे' भागवत्त्राजितेऽर्थेऽभिः

१. 'मन्यानग' इत्यस्य समासघटकत्वेन सुपरत्वाभावादात्त्रानुपपत्तेर्द्विन्यमेतत्-
नैषधे तु समासाभावात् प्र कोऽपि दोषः.

कर्मप्रवचनीयः स्यात्तत्र द्वितीया । हरिमभीति प्रक्रियायाम् । पृथिव्यामायातैरभ्रैर्मघैरिव ।
क्रया । अस्य भ्रूजः प्रसत्तेः प्रसादस्य प्रणिनीपया कर्तुमिच्छया । किमभ्रैः । जितैरभि-
भूतैः । कैः । कमलाना लक्ष्मीनामुत्सर्गपयसां च दानैर्विश्राणनैः । कथम् । अद्यामिता-
स्यमुन्वलीकृत वक्रः यत्रैवविध यथा स्यात्तथा ॥

अजय्यवीर्यं निजनिर्जयायोद्यतं यमालोक्य विपक्षलक्षैः ।

स्वक्षत्रवृत्तीरपहाय भेजे क्षेत्रस्य वृत्तिः कृपिकैरिवात्र ॥ १३३ ॥

अत्र भुवि विपक्षाणां साहिशत्रूणां लक्षैः स्वस्यात्मनः क्षत्रवृत्तिः क्षत्रियत्वेन या आ-
जीविकाः । 'क्षत्र तु क्षत्रियो राजा' इति हैम्याम् । ता अपहाय साहितः स्वमारणभी-
तेस्त्यक्त्वा क्षेत्रस्य केदारस्य वृत्तिर्जावन भेजे सिधेवे । कैरिव । कृपिकैरिव । यथा
कृषिकारकैः क्षेत्रवृत्तिर्वाधीयते । किं कृत्वा । निजस्यात्मनो निर्जयायाभिभवयोद्यतं प्रग-
ल्भीभूतम्, तथा अजय्य जेतुमशक्य वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृश पातिसाहिमालोक्य दृष्ट्वा ॥

जम्बालयद्भिर्जलदैरिवोर्वी मदान्भुभिर्यस्य वभे द्विपेन्द्रैः ।

द्विजैत्रयात्रासु जितैर्दिगीशैर्दिग्वारणेन्द्रैरुपदीकृतैः किम् ॥ १३४ ॥

यस्य साहोर्द्विपेन्द्रैर्गजराजैर्वभे व्यराजि । किं कुर्वद्भिः । जम्बालान्कुर्वन्तीति जम्बाल-
यन्ति, जम्बालयन्तीति जम्बालयन्तः, तैर्जम्बालयुक्ता विदधद्भिः । काम् । उर्वी पृथ्वीम् ।
कैः । मदान्भुभिः दानवारिभिः । कैरिव । जलदैरिव । यथा मेघैर्भूर्जम्बालकलिता क्रियते ।
किमुत्प्रेक्ष्यते—दिशां हरिता जैत्रीषु जयनशीलासु यात्रासु अभिषेणनेषु । सेनासमुदायेन
रिपून् प्रत्यभिगमनेष्वित्यर्थः । जितैः स्ववशीकृतैर्दिगीशैर्दिग्यतिभिरुपदीकृतैर्दौकितैर्दि-
ग्वारणेन्द्रैर्दिगजैरिव ॥

विश्वैकधन्वी शरसात्रुपोऽसौ मा कापि कुर्यात्परराजवन्माम् ।

जिजीविषुर्भीत इतीव राजा नभो भ्रमीगोचरयांचकार ॥ १३५ ॥

राजा चन्द्रो नभो गगनं भ्रमण्या भ्रान्तेः । 'अपि भ्रमीभक्तिभिरावृताङ्गम्' इति नैषधे ।
गोचरीकरोति स्म गोचरयांचकार । नभसि वभ्रामेत्यर्थः । राजा किं कर्तुमिच्छुः । जी-
जीविषुः सादृष्टेः सकाशाब्जीवितुमिच्छुः । इवोत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण भीतश्चकित
इव । इति किम् । विश्वे जगति पार्थ इवैकोऽद्वितीयो धन्वी धनुर्धरोऽसौ नृपः, परे शत्रवः,
अन्ये च ये राजानस्तामिव मा राजान शरसाद्घाणविद्धम् । 'प्रसूनधन्वा शरसात्करोति माम्'
इति नैषधे । मा कुर्यात् । यथा साहिः विपक्षक्षितिपान्वाणैर्विध्यति तथा मामपि वाणैर्मा
हतादित्यर्थः ॥

यस्य द्वेषिनिषूदनत्रतजुषः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां

संत्रासेन कलिन्दभूधरगुहागर्भं किमासेदुषाम् ।

स्त्रेणस्याञ्जननीलिमाङ्कितपतङ्गाष्पाभ्युपूरैरिव

क्षमापीठे प्रसरद्भिराविरभवत्पाथोजवन्धोः सुता ॥ १३६ ॥

यस्य साहेः प्रत्यायपृथ्वीभुजां वैरिभृषाणां स्त्रेणस्य स्त्रीणां समूहस्य अञ्जनानां नयनक-
ञ्जलाना नीलिना इयःमत्वेनाङ्कितैर्युक्तैः तथा पतद्भिः दुःखमराल्लोचनेभ्यो निःसरद्भिः बाष्पा-
भ्युपूरै रोदनजल्पद्वैः । इत्रोत्प्रेक्षते—पाथोजवन्धोर्भानोः सुता पुत्री यमुना आविरभव-
त्प्रकटीभूता । किं वा—‘अये यदि समीहसे परन्तुपावरोर्षं तदा त्वमाकलय मद्बचः किमपि
रूपनारायण । प्रतीपनृपनागरीनयननीरकल्लोलिनीसमुत्तरणचातुरीं तुरगराजमध्यापय ॥’ इति
कविकृतकाव्यादां वाप्यजलेभ्यो नदीप्रादुर्भावः । तथा—‘राम त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालाव-
लीशोपिताः मयं वारिधयस्तवारिवनितानेत्राम्भुभिः पूरिताः’ इति खण्डप्रशस्तौ बाष्पजलेः
समुद्रसद्भावोऽपि वर्णितः । किंभूतैः पूरैः । क्षमापीठे भूमण्डले प्रसरद्भिः पयःप्रवाहतया
विस्तार गच्छद्भिः । किंभूतस्य यस्य । द्वेषिणा निषेदने मूलादुन्मूलने व्रतं सर्वेऽपि
अत्रयो मयावद्यमुच्छेदनीया इति रूपं नियम जुपते सेवते तस्य । किंभूतानां प्रत्याय-
पृथ्वीभुजाम् । संत्रासेनास्याकस्मिकमयेन कलिन्दनाम्नो भूधरस्य शैलस्य गुहानां कन्द-
राणा गभो मध्यभागस्तस्याङ्गमुस्तदनातेदुषा प्राप्तवताम् । कलिन्दाद्रिकन्दरामध्यप्रविष्टा-
नामित्यर्थः ॥

सुत्रामाभ्युधिधामदिगिरिकुचद्वन्द्वविधनेमीधवः

पृथ्वीपालललाटचुम्बितपदप्रोदामकामाङ्कुशः ।

द्या स्वर्णाचलसार्धभौम इव यो निःशेषविश्वंभरां

शासच्छात्रवगोत्रजिद्विजयते श्रीगुर्जरोर्वीपतिः ॥ १३७ ॥

श्रिया सत्ताजलक्ष्म्या ऐश्वर्यशोभया वा युतो गुर्जराणा गुर्जरभुमेर्नायक उर्वीपतिः
यातिगार्हिवजयने सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तते । किंभूतः । सुत्रामा शक्रः अभ्युधिधामा वरुण-
नयोदिगोः प्राचीवर्ताच्चोर्गांगरी पर्वता उदयास्ताचलाभियानां ताविव कुचद्वन्द्वं स्तनगु-
गतमस्त्यास्तादृश्या अचिधनेमेः समुद्रमेखलाया भूमेधेवो भर्ता । पुनः किंभूतः । पृथ्वी-
पालाना गारा ललाटेर्भौमस्तुताः स्पृष्टाः पदवोश्चरणयोः प्रोदामाः प्रकृष्टाः कामाङ्कुशा
रुपं यस्य । किं कुर्वन् । शासन् पालयन् । काम् । निःशेषां समग्रां विश्वंभरां पृथ्वीम् ।
तामिव । यामिव । यथा स्वर्णाचलस्य मेरोः सार्धभौममध्यकवर्ती दिवं शास्ति । ‘जाम्नु-
नते ॥ अश्वमेधभौमः’ इति नैषधे । यथा भूसार्धभौमस्तर्धैवेति यतः परसमये मेरोरुपरि
श्वर्गाः । नैषधे यथा—‘दिवमदादमरादिरागताम्’ इति । मेरुर्भूमि(?)स्तत्रामरावती
नैषधे दशः । पतिरिन्द्रः इति तन्वम् । किंभूतो राजा इन्द्रश्च । शात्रवाणामात्मवैरिणा
मेरोरा पतन् । शात्रवास्तिपर एव गौराः परंतास्तान् जयतीति ॥ इति नृपवर्णनम् ॥

यं प्राप्नुव दिवात्तनागुमथवा सौभाग्यदेवो पुनः

श्रीमत्श्रीगिर्जासहस्रीहविमलान्तेवासिवास्तोप्यतिम् ।

तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽथमाद्योऽभवत् ॥ १३८ ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये प्रथमप्रारम्भे जम्बूद्वीप-भरतक्षेत्र-गुर्जरदेश-प्रह्लादनपुर-महसुन्दपातिसाहि-वर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।

हीर इति शब्देन युनक्ति यौगं प्राप्नोतीति हीरयुक् तादृशं सौभाग्यमिति अभिधा नाम यस्य । एतावता हीरसौभाग्यकाव्यम् । तच्च तद्धीरसूरेर्हीरविजयसूरीश्वरस्य चरितं वृत्त च । पश्चात्कर्मचारयः । तत्र तस्मिन् हीरसौभाग्यकाव्ये अथ प्रत्यक्षलक्षो वर्णनागोचरीकृतः । तथा आद्यः प्रथमः सर्वमर्गणा धुरि अभिहितः सर्गः अधिकारविशेषः अभवत् बभूव । किंभूतः । स पूर्वोक्तस्वार्सां ब्राह्म्या वाग्देवतायाः क्रमौ चरणौ सेवते आराधयतीत्येव-शीलश्च तादृशेन देवविमलेन व्यावर्णिते । विशेषवर्णनागोचरतां प्रापिते इत्यर्थः । यत्तदोर्न-त्याभिमवन्धान् न कः । य देवविमलं शिवा इत्याह्ना नाम यस्य तादृशः साधुः साहेपु-मयवा प्रधानत्वादिन्द्रः साधुरिति वणिजा नाम प्राकृते तु असुकसाह इत्युच्यते । तथा श्रीममृतिसाधुसूरिकृतसोमसौभाग्यकाव्ये वणिजः साहस्य साधुरिति सज्ञा दृश्यते । सात्रापि । तथा—‘अपलपति रहसि दत्तं प्रकटितदत्तेऽपि सशय कुरुते । क्रयविक्रये च लुण्ठति तथा लोके वणिक्साधुः ॥’ इति सुमाधिते । पुनः शिवासाहपत्नी नात्रा सौभा-ग्यदेवी य प्राप्तु जनयामास । यं किंभूतम् । श्रीमन्तो विद्वद्द्वन्द्वारकत्वेन शोभाभाजो ये कोविदाः पण्डितास्तेषु सिंह इव सिंहः परवादिपुञ्जुजरेन्द्रैरप्यजेयः कथमप्यना-कलनीयश्च । मुख्य इत्यर्थः । सीहविमलनामा प्रज्ञाशः । तस्यान्तेवासिना शिष्याणां मध्ये वास्तोऽतिरग्रणीः प्रथमशिष्यत्वेन प्रधानः ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते स्वोपज्ञहीरसौभाग्य-काव्यवृत्तौ प्रथमप्रारम्भे जम्बूद्वीप-भरतक्षेत्र-सतीर्थसतिर्द्विरिकेदारगोधनवन्पुरगुर्जरदेश-प्रह्लादनपार्श्वनाथोपवनपरिखाप्राकारगृहदृष्ट्युवचुवतीयुक्तप्रह्लादनपुर-महसुन्दपातिसाहि-वर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥

द्वितीयः सर्गः ।

पुरेऽथ तस्मिन्व्यवहारिपुंगवो बभूव कुरा इति नाम धामवान् ।

महीरुहां स्वःशिवरीव विश्रुतो रसास्पृशां न्यकृतविश्वनिःस्वतः ॥ १ ॥

अथ देशप्रामादिवर्णनानन्तरं मातृपितृमातृस्वप्नादिवर्णनादि प्रारम्भे । तस्मिन्पूर्ववर्णित-प्रह्लादनपुरे कुरा इति नाम व्यवहारिषु महेश्वेषु पुंगवः श्रेष्ठो बभूव सजातः । ‘पुंगवो गवि भैषज्ये प्रधाने चोत्तरस्थितेः’ इत्यनेकार्थः । किंभूतः । धामवान् गृहमेधी । अथवा तेजस्वी प्रभाववान् । ‘धाम स्थाने गृहे गेहे प्रभावे जन्मतेजसोः’ इत्यनेकार्थतिलकः । पुनः

किभूतः । विधुतो विख्यातः । केषां मध्ये । रसास्पृशां पुरुषाणाम् । क इव । स्वःशि-
खरिव । यया महीरुहाणां वृक्षाणां मध्ये कल्पवृक्षो विख्यातोऽस्ति । अतएव किभूतः
कल्पवृक्षः स च । न्यङ्कृता निवारिता जगन्नानां समस्ताधिनां निःस्वता दारिद्र्यं येन ॥

अरिष्टकेतुं नवभोगसङ्गिनं त्रिरेखपाणिं पुरुषोत्तमं पुनः ।

भ्रमाद्विवोदुर्जलधेरिवोद्वहा महेभ्यमभ्येत्य वभाज यं मुदा ॥ २ ॥

जलधेरुद्वहा समुद्रपुत्री लक्ष्मीर्यं महेभ्यं व्यवहारिणमभ्येत्य समागत्य मुदा प्रीत्या वभाज
समाश्रिता । उत्प्रेक्ष्यते—विवोदुः स्वभर्तुः कृष्णस्य भ्रमात् भ्रान्तेरिव । किभूतं महेभ्यम् ।
अरिष्टेषूपद्रवेषु अरिष्टनात्रि वृषमरूपे दैत्ये च केतुं धूमकेतुनामग्रहस्य सदृक्षम् । तद्विध्वंसक-
त्वात् । पुनः किभूतम् । नवाना नूतनानां स्तुतिसंयुक्तानां वा भोगानां सुखानां सङ्गः
संगमोऽनुभवः प्राप्तिरस्येति । पक्षे—भोगः सर्पकायः अर्थात् शेषनागशरीरं तस्य सङ्गिनं
तच्छयनत्वात् । पुनः किभूतः । त्रिरेखः आकृत्या शङ्खः पाञ्चजन्यश्च पाणी हस्ते यस्य ।
पुनः किभूतः । पुरुषेषु समस्तेषु मानवेषु उत्तमं श्रेष्ठं नाम च ॥

कुबेर इत्यात्मजनावमाननां व्यपोहितुं किंपुरुषेश्वरः स्वयम् ।

वितीर्णसौवर्णमणीगणोऽर्थिनां प्रणीय यन्मूर्तिमिवावतीर्णवान् ॥ ३ ॥

कुंराख्यो महेभ्यो भातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—किंपुरुषेश्वरो धनदः यस्य कुंरासाधोः
मूर्ति शरीरं प्रणीय निमग्नं स्वयमात्मना अवतीर्णवान् प्रफादपुरे । अवतारं गृहीतवानिव ।
किं कर्तुं । व्यपोहितुमपकर्तुम् । काम् । अयं कुबेरः कुत्सितशरीरः । कुरुष इत्यर्थः ।
तथा—‘जातौ न वित्ते न गुणे च कामः सौन्दर्य एव प्रवणः स वामः । स्वच्छे स्वशैले-
क्षितकुत्सितवेरस्तां प्रत्यगात्र क्षितरा कुबेरः ॥’ इति नैषधे । स वामो वक्रः । जातावुत्तम-
वधे प्रवणो न, नापि वित्ते धने, न च गुणे त्यागशौर्यादीं, किं तु स कुटिलः कामः सौन्दर्य
एव तात्पर्यवान् । अत एव स्वच्छे निर्मले स्वशैले कैलाशे ईक्षितं दृष्टं कुत्सितं वेरं वपु-
र्येन ईदृशः कुबेरस्तां क्षितरां नारीश्रेष्ठां दमयन्तीं प्रति नागात् । ‘घरूपकल्पं चेलद्—’
इत्यत्र ‘शिरयोऽन्यतरस्याम्’ इति ह्रस्वः । कलेवरत्वाच्चे त्वक्षरद्वयलोपे मात्राविपर्यये वेर इति
प्रयोगः । सत्यभामा मामेतिवत्—इति घृतिः । इत्यात्मनः स्वस्य लोके जनेऽवमानना-
मनगणनाम् । निन्दामित्यर्थः । किभूतः । अर्थिनां याचकानां वितीर्णः विश्राणितः प्रदत्तः
सौन्दर्यः सुवर्णानां समूहः । तथा मणीनां रत्नानां गणो वक्रो येन । एतावता वदान्यता
सूचिता ॥

तमःसपन्नः धिनशंभुशीलनः कुमुद्विक्रशी वचनममृतं किरन् ।

शशीव योऽशीलि कलाभिरिभ्यराट् विमुक्तदोषः स तदत्र कौतुकम् ॥ ४ ॥

र इभ्यराट् वचनार्थिवाक्यः कलाभिरिभ्यराट् कलाभिः शिल्परूपाभिर्वा भशीति ने-
तिः । क इव । शशीव । यया चन्द्रः शीतलनराभिः कलाभिः शील्यते । किभूतो यः शशी

च । तमसामज्ञानाना दुष्कृतकर्मणां वा ध्वान्ताना च सपल उच्छेदकृत् । पुनः किभूतः । श्रितमर्थाश्रितमित शशोजिनेन्द्रस्य जैनश्रावकत्वात्, शिवस्य च शिरःस्थायुकत्वात्, शील-
नमाराधन सेवा येन न' । पुनः किभूतः । कौ पृथिव्या सुद प्रीति प्रमोद कैरवाणि
कुमुन्दि विकाशयति प्रकटीकरोति विदधाति प्रशोभयतीत्येवशीलः । पुनः किभूतः ।
वचनमेव वाणीतुच्य च अमृत सुधा किरन् विस्तारयन् वर्षन् पर तदत्र व्यवहारिणि
चित्रमाश्रयमस्ति । यत्न महेभ्यो मुक्तास्त्यक्ता दोषा अपयुगा येन । शशी तु सह दोषया
रात्र्या वर्तते यः स मद्दोषः ॥

अलम्भि दम्भोलिशयेभशालिनी न कीर्तिरेतस्य परशतैः परैः ।

शरत्प्रसन्नीकृतचन्द्रगोलिका सुधामरीचेर्ग्रहतारकैरिव ॥ ९ ॥

तस्य कुराव्यवहारिणः दम्भोलिवज्ज ज्ञये यस्य स शक्रः तस्य य इभ ऐरावणस्तद्वत्
शालिनी श्रैत्यात् शोभमाना कीर्तिः परशतैः शतात्परैः परशतैः सहस्रलक्षकोटिमह्यैरन्यै
परैरभ्यर्णालम्भि न प्राप्ता । कैरिव । ग्रहतारकैरिव । यथा सुधामरीचेरमृतकिरणस्य
चन्द्रस्य शरदा घनात्ययेन प्रसन्नीकृता जलधरोधापसारणाद्विमलीकृता चन्द्रगोलिका
चन्द्रिका प्रहा मङ्गलादयः, नारका नक्षत्रतारास्तैर्न लभ्यते नैव प्राप्यते ॥

वहन्सुपर्वद्भुमरामणीयकं सनन्दनो गोत्रपरार्ध्यतां दधत् ।

सुजातरूपः सुमनोमनोरमोऽनुयाति यः स्वेन सुपर्वपर्वतम् ॥ ६ ॥

यो महेभ्यः स्वेनात्मना सुपर्वपर्वतं सुरगिरिं मेरुमनुयाति अनुकरोति । मेरुणा
सदृशीभवतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । वहन् कलयन् । किम् । सुपर्वद्भुमाः कल्पवृक्षा-
दानरूपभूषणसुयमाभिस्तद्भूतैश्च रामणीयक मनोहरताम् । पुनः किभूतः । सहनन्दना+ग
हार्कुमारश्रीपालाभिषाभ्या वर्तते यः । भाविनि भूतोपचारात् । पक्षे—नन्दनवनेनान्वि-
तः । पुनः किभूत । गोत्रे स्ववशे, गोत्रेषु सर्वशैलेषु हीरसूरिपुरंदरपिनृत्वेन लक्षयांज-
नप्रमाणतया सर्वोन्नतत्वेन च परार्थता प्रकृष्टता महिमान दधत् विश्रत् । पुनः कि-
भूतः । सुशोभन जातमुत्पन्न रूप वपुः सुभगता यस्य । मेरौ तु सुष्टु जातरूप स्वर्ण
यत्र । पुनः किभूतः । सुमनोभिर्द्वारादिकुसुमैर्मनो हरती(?)त्येवंशीलः । सुष्टु निष्पाप
मनो येषा साधूना तेषा मनसि सुगुणधर्मित्वेन रमते इति वा । सुमनसा महात्मना मध्ये
अभिगमो वा । सुमनस्त्वेन मनोज्ञो वा । मेरुस्तु सुमनोभिर्देवैः सुन्दरः ॥

जगज्जनावाह्ननसावगाहिना गम्भीरभावेन जितेन साधुना ।

सुधास्रवन्तीपतिना हृदा दधे किमेप रोषो वडवार्चिषो मितान् ॥ ७ ॥

येन साधुना कुरासाहेन गम्भीरभावेन स्वगाम्भीर्येण जितेनाभिभूतेन सुधास्रवन्ती-
पतिना क्षीरसमुद्रेण । किमुत्प्रेक्ष्यते—हृदा हृदयेन कृत्वा वडवार्चिषो वडवानलस्य
मिधात् कपटात् रोषः क्रोधः एष प्रत्यक्षः किं दधे धृत इव । किभूतेन गम्भीरभावेन ।

जगतां पातालममिस्त्रलोकानां जनानामसुरनरसुराणां न वाङ्मनसौ वचनचित्ते भवगा-
हृते गोचरयतीत्येवंशीलस्तेन । वक्तुमशक्येनेत्यर्थः ॥

समाप्य कामान्मरुतां स्वदारुतां निरस्य तेषां च वरात्प्रसेदुषाम् ।

मिपादमुष्येप्सितदित्सया विशामिवावनौ स्वःफलदोऽवतीर्णवान् ॥ ८ ॥

इभ्यो भातीति सवन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—अमुष्य व्यवहारिणो मिषाद्दम्मादवनौ पृथि-
व्यामवतीर्णवानागतः स्वःफलदः कल्पवृक्ष इव । कया । विशां नरेन्द्राणामीप्सितानां
कामितानां मनोभिलाषाणां दित्सया दातुमिच्छया । किं कृत्वा । मरुतां देवानां का-
मान्सर्वाभिलाषान्तमाप्य सपूर्णाकृत्य । दत्त्वेत्यर्थः । पुनः किं कृत्वा । प्रसेदुषां स्वाभिल-
षितसकलार्याभिगमेन प्रसन्नीभूतानां तेषां देवानां वरादिष्टप्रदानवचनात्त्वस्यात्मनो दारुतां
काष्टमावं निरस्यापाकृत्य ॥

अतिस्मरैतत्तनुकामनीयकैः सहाभ्यसूयां दधतौ निजश्रिया ।

अनौचितीक्रुद्धजगत्कृतार्कजावकारिषातां वडवासुताविव ॥ ९ ॥

निजश्रिया स्वल्पसौन्दर्यलक्ष्या अतिक्रान्तोऽर्थान्निजितः स्मरः कामो यैस्तादृशै-
रेतस्य कुराव्यवहारिणस्तनोः शरीरस्य कामनीयकै रमणीयताभिः । 'कामनीयकमधः-
कृतकामम्' इति नैषधे । सह सार्धमभ्यसूयामीर्ष्यां दधतौ विभ्राणौ अर्कजौ अश्विनीपुत्रौ ।
उत्प्रेक्ष्यते—अनौचित्या अयुक्ततया क्रुद्धेन कुपितेन जगत्कृता ब्रह्मणा वडवासुतावश्व-
विवाकारिषातां कृतां ॥

मिथः परिस्पर्धतया वदान्यतागुणैर्विजित्य व्यवहारिणामुना ।

इमा अरक्ष्यन्त सुधाशधेनवः स्वगोधनस्योपधिनेव धामनि ॥ १० ॥

अमुना कुंगसाहनात्ता महेभ्येन स्वगोधनस्य निजगोकुलस्योपधिना कपटेन धामनि
अर्थादात्ममन्दिरे इमाः सकलजगज्जनदृग्गोचराः सुधाशधेनवः कामगव्य इव अर-
क्ष्यन्त रक्षिताः । किं कृत्वा । वदान्यता दानशीलत्वं तस्या गुणैरुत्कर्षैः स्फूर्तिभिर्वा
मिथः परस्परं परिस्पर्धतया समन्तात्स्पर्धनशीलत्वेन विजित्य पराभूय गृहे रक्षिताः ॥

सुपात्रसत्प्रेहगुणाऽयवृत्तिभृत्तमःप्रतीपः स्वकुलप्रकाशकृत् ।

प्रदीपदेइयोऽपि परं न धूममाकुलं न चाध्यामलयत्कदापि यः ॥ ११ ॥

यो महेभ्यः प्रदीपस्य वेदोऽपि सदृशोऽपि सन् । 'देवं देवेन्द्रदेवीयम्' इति पाण्डवचरित्रे ।
परं केवलं कदापि कस्मिन्नपि प्रस्ताये न धूममाकु न निषेधे कोपयुक्तो धमूव ।
धूमशब्देन कोपः । यथा भक्तान्मरस्तोत्रे—'निर्धूमवार्तिरपवर्जिततैलपूरः' इति । दी-
पान् धूमयुक्तः । न पुनः कदाचिदपि कुल वशमपदादादिना नाध्यामलयन्न मलिनी-
नकार । दीपस्तु यत्र रक्ष्यते तद्गृहं स्थानं वा द्यामलयति । 'कुलं कुल्यगणे
गरे देरे जनपदेऽन्वये' इत्यनेकार्थः । किंभूत इभ्यः । सु शोभनानि पात्रानि

महाव्रताणुव्रतधारकादिसधो यस्य, तथा सहज्जेहेन देवे गुरौ स्वजनादिषु प्रीत्या वर्तते यः सः, तथा गुणैरौदार्यादिभिरभ्यां मुख्या वृत्ति वाणिज्यादिकामाजीविकां वा विभर्तीति । 'वृत्तिस्तु वर्तने । केशिक्यादौ जीवने च' इत्यनेकार्थः । सर्वेष्वप्यग्रेसरो वा । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । तमसामज्ञानानां पापानां वा प्रतीपः शत्रुः स्वय पुण्यकर्माण्याचरन् परानपि धर्मे दृढीकरोति । पुनः किंभूतः । स्वस्यात्मनः कुलमौकेशर्वं शस्तत्र प्रकाशकृत् उद्योतकर्ता । स्वेन सूरिसिंहेन सूनुना वा । दीपोऽपि पात्रकलितः, ज्ञेहेन तैलेन युक्तः । 'तैल ज्ञेहोऽभ्यञ्जनं च' इति हैम्याम् । तन्तुप्रधानदशाधारकः । 'वृत्तिर्वतिंश्च तदशा' इति हैम्याम् । तथा ध्वान्तोच्छेत्ता, यस्मिन् गृहे येन वा प्रबोधितस्तदेव तस्य वा गेह तन्नोद्योतकारकः ॥

धुनीधवं येन गभीरनिःस्वनैर्विजित्य मुक्तामणिविद्रुमावलिः ।

ततः समग्रा जगृहे तदाद्यसौ बभूव किं निःस्वतया जडाशयः ॥ १२ ॥

येन कुराव्यवहारिणा गभीरैः सजलजलधरगर्जितसान्द्रमधुरैर्निःस्वनैः स्वशब्दधुनीधवं नदीपतिं समुद्र विजित्य ततः समुद्रात् मुक्ताफलानि मुक्तामणयो रत्नानि विविधजातीनि विद्रुमाः प्रवालानि नेपामावलिः श्रेणिः समग्रा समस्तापि जगृहे गृहीता । किमुत्प्रेक्ष्यते—असौ समुद्रस्तदादि त दिनमारभ्य निर्गतं स्वं सप्रप्रद्रव्यं यस्मात्त निःस्वस्तस्य भावस्तया निःस्वतया दरिद्रत्वेन जडः किं कर्तव्यतामूढ आशयश्चित्तं यस्य । अथ किं कारिष्यते, क्व गमिष्यते, कस्य पुनः पूत्कारिष्यते, कथं वा स्व प्रत्यानेष्यते इति विमर्शानभिज्ञो बभूव । डलयोरैक्यादिय घटना ॥

व्यमोचि नामुप्य कदाचिदन्तिकं रथाङ्गपाणेरिव पद्मसद्मना ।

गुणव्रजेनेव नियन्त्र्य मुक्तया वितीर्णवाचेव यदृच्छयाथ वा ॥ १३ ॥

प्रश्ने कमले सप्र गृह यस्याः सा तथा पद्मसद्मना लक्ष्म्या अमुष्य कुरासाधोः कदाचिदपि कस्मिन्नपि समये अन्तिक समीपं न व्यमोचि न मुक्तम् । कस्येव । रथाङ्गपाणेरिव । यथा रथाङ्ग चक्र पाणौ हस्ते यस्य तस्य कृष्णस्य स्वमर्दत्वेन कदाचिदपि काले पतिव्रतया श्रिया पार्श्वं न विमुच्यते नैव त्यज्यते । उत्प्रेक्ष्यते—अनेन व्यवहारिणा गुणानामौदार्यैर्धैर्यागम्भीर्यादीनां रदमीनां वा व्रजेन समूहेन । 'गुणो भीमे हृषीके ज्यारज्जुशौर्यादितन्तुषु । सूदेऽप्रधाने संध्यादौ निर्दोषे रूपसत्त्वयोः ॥' इत्यनेकार्थतिलकः । नियन्त्र्य निर्वर्धयेव मुक्तया रक्षितया । अथ वेति पक्षान्तरे । उत्प्रेक्ष्यते—यदृच्छया तन्महेभ्यमूरिभाग्यप्राग्भारप्रेरितस्वेच्छया वितीर्णा विश्राणिता दत्ता वाक् वाग्वधो यथा तादृशयेव । वाचं दत्त्वा स्थितयेत्यर्थः ॥ इति कुरासाहः ॥

मनः समुत्कण्ठयतस्तनूमतां पयःप्लवं शैवलिनीपतेरिव ।

अमुप्य नाथी सुमुखी बभूवुषी कुमुद्रतीव द्विजचक्रवर्तिनः ॥ १४ ॥

अमुष्य कुरासाहस्य नाथीति नाम्ना सुमुखी प्रसन्नवदना पत्नी बभूवुषी संजाता ।

केव । कुमुदतीव । यया द्विजचक्रवर्तिनश्चन्द्रस्य । 'कन्दर्पेऽनल्पदर्पे विकिरति किरणाञ्जर्वरीसार्वभौमः' इति नाटकग्रन्थे । यया शर्वरीसार्वभौमस्तया द्विजचक्रवर्तीति । कुमुदिनी नाम प्रिया वर्तते । अमुंध्य किं कुर्वतः । तन्मतां मनश्चितं समुत्कण्ठयतः सम्यगुत्कण्ठया स्वदर्शनात्मगुणगणार्कणनविधावलयौत्सुक्येन कलितं कुर्वतः । कामिव । पयःप्लवमिव । यया विधुः शैवलिनीनां नदीनां पत्युर्भर्तुः समुद्रस्य पानीयपूर्वकण्ठात्कूलादूर्ध्वं नयति । वृद्धिमन्त करोतीत्यर्थः । कण्ठादूर्ध्वं करोतीत्युत्कण्ठयति । 'तत्करोति तदाचष्टे' इति णिजिति पाणिनिः । सारस्वते तु 'अद्विंत्कारणे' इति । 'उत्कण्ठयति मां भक्तिरिन्दुलेखेव सागरम्' इति वाग्भट्टालंकारे ॥

चलेति विश्वे वचनीयताश्रुतेः प्रियेण बाणद्विषता तिरस्कृता ।

उदीतदुःखादिदमात्मना जनुः परं प्रपेदे किमु पद्ममन्दिरा ॥ १५ ॥

नाथी भातीति संबन्धः । किमुत्येक्ष्यते—पद्ममन्दिरा लक्ष्मीरिदमात्मना एतत्स्वरूपेण । नाथीवपुषा इत्यर्थः । परमन्यजनुर्जन्म प्रपेदे प्रतिपन्नवतीव । कस्मात् । उदीतदुःखात्प्रकटीभूतासातात् । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कित—'इति नैषधे । किंभूता । बाणनाम्नो दैत्यस्य द्विषता वैरिणा कृष्णेन प्रियेण भर्त्रा तिरस्कृता धिक्कृता । कस्याः । इयं श्रीश्रृङ्खलास्विरातिचपला इत्यमुना प्रकारेण विश्वे लोके जगति वचनीयताया अर्थोलक्ष्म्या अपवादस्य श्रुतेः श्रवणात् ॥

ततं वचो यत्र धनं पदाङ्गदध्वनिश्च काञ्च्याः सुधिरं स्वनः पुनः ।

तया वभे जङ्गमरङ्गशालया किमत्र शृङ्गारनटस्य नृत्यतः ॥ १६ ॥

तया मृगदृशा नाथीदेव्या वभे शुश्रुमे । अत्र जगति । नृत्यतस्ताण्डवं कुर्वतः शृङ्गारनाम्नो नवरसेष्वादिभूतस्य रससैव । नटस्य नर्तकस्य जङ्गमया चलन्त्या रङ्गशालया नर्तनमवनभुवेव । यत्र रङ्गशालायां वचः अर्थात्तस्या वचनं ततं वीणाप्रभृतिकं विस्तीर्णं च । च पुनर्वचं पदाङ्गदाना नूपुराणाम् । 'नूपुरं तु तुलाकोटिः पादतः कटकाङ्घ्रि' इति हैम्याम् । ध्वनी रावः । धनं तालप्रभृतिकं बहलं चास्ति । पुनर्वचं काञ्च्या मेखलायाः स्वनः शब्दः सुधिर वंशादिकं किङ्कण्यादिजं च वर्तते । 'तत वीणाप्रभृतिकं तालप्रभृतिकं धनम् । वंशादिकं तु सुधिरम्' इति हैम्याम् ॥ इति नाथीवर्णनम् ॥

जगन्नयीजन्मजुषां मृगीदृशां विजित्य राजीर्निजजित्त्वरश्रिया ।

अधारि किं मूर्धनि पद्मचक्षुषा जयाङ्गवालव्यजनं कचच्छटा ॥ १७ ॥

यया पद्मचक्षुषा कमललोचनया नाथीदेव्या मूर्धनि स्वमस्तके कचच्छटा केजपाशः । 'बालाः स्युस्तत्पराः पाशो रचना भार उच्यः । हस्तः पक्षः कलापश्च केगभूयस्त्ववाचकाः ॥' इति हैम्याम् । तथा छटाशब्दः समूहवाचकश्च । 'तदान्ताविश्रान्ततुरङ्गमच्छटा' इति नैषधे । किमुत्येक्ष्यते—जयाङ्गवालव्यजनं वैरिविजयसूचकचिदचामरं किं धृतमिव । अर्थात्स्वमस्तके । जयचिह्नं हि चामराङ्गुशादिकं मौलावेव प्रियतं । गारुडिकादीनाम-

यापि तथैव दर्शनात् । किं कृत्वा । विजित्य परिभूय । कया । निजस्यात्मनो जित्तर्या
जयनशीलया श्रिया शोभया पुवद्भावे ईकारलोपः । काः । राज्ञीः श्रेणाः । कासाय ।
मृगीदृशो हरिणनयनानां क्षीणाम् । किम्भूतानाम् । जगतां नागलोकस्वर्लोकमूलोकाना
मयी त्रिक तत्र जन्मावतारं जुषन्ते भजन्ते तादृशीनाम् । त्रिभुवनोद्भवानामित्यर्थः । एतावता
सुरासुरनररमणीश्रेणीनिजित्य जयचामर विभर्तीत्यर्थः ॥

विधुं द्विधाकृत्य विधिव्यधत्त यल्ललाटमर्धेन शिवे न्यधात्परम् ।

न चेन्मृगाङ्गार्धघरः कथं हरः किमर्धचन्द्रोपमितं च तद्वहेत् ॥ १८ ॥

विधिविधाता विधुमर्थादीश्वरमस्तकस्यसपूर्णचन्द्रमादाय द्विधाकृत्य द्वौ खण्डौ विधाय
अर्धेन विधोस्तदेकभागेन यस्या ललाट भाल व्यधत्त चक्रे । अत्र गभितोत्प्रेक्षा । कृतवा-
वानिव । पुनः परं द्वितीयमर्धं शिवे ईश्वरे न्यधात्स्थापयामास । एव चेन्न स्यात्तदा हरः
शिवो मृगाङ्गार्धघरो अर्धचन्द्रभृत् । 'लब्धार्धचन्द्र ईश.' इति चम्पूकथायाम् । कथ
केन प्रकारेण । च पुनस्तद्भाल तस्या ललाटमर्धचन्द्रोपम(मित)मष्टमीमृगाङ्गोपमान च
कथं कया रीत्या वहेद्वरेत् ॥

मृगीदृशो हेलितकेलतीश्रियो ललाटपट्टे कुरत्लेन निर्वमे ।

स्मितारविन्दस्य धियेव तस्थुषा यदानने पौष्पपिपासयालिना ॥ १९ ॥

तस्या मृगीदृशो नाथीदेव्या ललाटपट्टे भालस्थले कुरत्लेन भ्रमरालकेन निर्वमे व-
भाते । 'अक्षवाजवलयेन निर्वमे' इति रघुवंशे । किम्भूताया मृगीदृशः । हेलिता अप-
गणिता केलत्याः कन्दर्पपत्न्या रत्याः श्रीः शोभा यया । 'केलतीमदनयोसुपाश्रये' इति
नैपथे । उत्प्रेक्ष्यते—स्मितस्य विकसितस्यारविन्दस्य पद्मस्य धिया बुद्ध्या यदानने नाथी-
मुखे पौष्पस्य पुष्पानामथ पौष्पो रसः यथा पुष्पोद्भवरजस्तथा पुष्पोद्भवो मकरन्दोऽपि
तस्य पिपासया पातुमिच्छया तस्थुषा स्थितवता अलिना भ्रमेण च । किं च पौष्प मक-
रन्द इति भोजप्रबन्धादिक्रकाव्येषु दृश्यते । तथापि सति परः पाठः—'स्मितारविन्दस्य
धिया यदानने स्थितं रसस्येव पिपासयालिना' । उत्प्रेक्ष्यते—स्मितारविन्दस्येव प्रोज्जृ-
म्भिताम्भोजस्य धिया यदानने नाथीवदने रसस्य मकरन्दस्य । 'रसो मधु मकरन्दो मर-
न्दश्च' इति हैम्याम् । पिपासया पानस्याभिलाषेण स्थितमर्थादागत्य अलिना भृङ्गेण
स्थीयत इव ॥

अमूदृशाम्भोजदृशा स्म भूयते न जातुचिद्यौवतनिर्मितौ मम ।

इतीव रेखेयमिदंमुखे मषोर्मिषाङ्गुवोर्नाभिभुवा व्यधीयत ॥ २० ॥

नाभिभुवा धात्रा इदंमुखे अस्या नाथीदेव्या वदने । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोर्भ्रुवोर्मि-
षाङ्गुमान्मपेर्मिलिनाम्बुन इयं दृश्या रेखा व्यधीयत कृतेव । इति किम् । यन्मम यौवत-
निर्मितौ त्रिभुवनस्त्रीसमूहनिर्माणे अमूदृशा एतत्सदृश्या अम्भोजदृशा पद्मलोचनया

क्षिया जातुचित्तदाचिदपि न भूयते स्म न जाता । त्रैलोक्येऽप्येवंविधा मया कापि युवती
निर्मिता नास्तीत्यर्थः ॥

स्वकामिनीकैरविणीतनूभवे विरञ्चिना लोचनतामवापिते ।

विधातुमङ्गे किमु लोलकैरवे यदास्यभावः शरदिन्दुना दधे ॥ २१ ॥

शरदिन्दुना घनात्ययसमयसंबन्धिना चन्द्रेण यदास्यभावो नाथीवदनता दधे अङ्गी-
कृता । उत्प्रेक्ष्यते—लोले चपले कैरवे कुमुदे अङ्गे उत्सङ्गे विधातु कर्तुमिव । उत्सङ्गग्रहणे
हेतुमाह—स्वस्यात्मनः कामिन्याः प्रियायाः कैरविण्याः कुमुद्वत्स्यास्तनूभवे अङ्गजाते ।
स्वसुतयोरुत्सङ्गे कारणं तु न्याय्यमेव । पुनः किमूने कैरवे । अवापिते नीते । काम् ।
लोचनताम् । अर्थात्नाथीदेव्या नेत्रत्वम् । केन । विरञ्चिना वेधसा ॥

विभाति यद्भ्रूयुगभासिनासिका विजित्य विश्वत्रितयं मनोभुवा ।

यदङ्गरुक्पुञ्जपयोधिंसनिधौ कृतो यशःस्तम्भ इव ध्वजाङ्कितः ॥ २२ ॥

यस्या भ्रुवोर्युगेन भासते दीप्यते इत्येवगीःला नासिका विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—मनो-
भुवा स्मरेण यशःस्तम्भः कृतः कीर्तिस्तम्भ आरोपित इव । किमूनः । ध्वजाङ्कितः
पताकाकलितः । कस्मिन्नोपितः । यस्या नाथीदेव्या अङ्गं शरीरं तस्य रुचा का-
न्तीनां पुञ्जः समूहः स एव पयोधिरतिवहुलत्वात्समुद्रस्तस्य संनिधौ पार्श्वे । किं कृत्वा ।
विश्वाना स्वर्भूमिपाताललक्षणानां जगता त्रयं विजित्य निजौजसा स्वाज्ञावशंवदं विधाय ।
अपरोऽपि विजयी राजा जगत्विता समुद्रतटे कीर्तिस्तम्भानारोपयतीति स्थितिः ॥

विडम्बिताखण्डमृगाङ्गमण्डले कपोलपाली स्फुरतस्तदानने ।

मणीमये दर्पणिके यदोकसोरिभे रतिप्रीतिमृगीदशोरिव ॥ २३ ॥

तस्या देव्या आनने मुखे विडम्बित विजाश्रिया परामवनं विडम्बनां प्रापितमनुकृतं
वा अखण्डं सपूर्णं मृगाङ्गस्य चन्द्रमसो मण्डलं विम्बं याभ्या तादृशे कपोलपाली मण्डस्यले
स्फुरतो लसतः । उत्प्रेक्ष्यते—यदोकसोर्या नाथी एवौको गृहं ययोस्तादृशो रतिप्रीतेरेव
मृगीदशोः कामस्य कान्तयोः । एतावता या नाथी निमात्य(व्य) रतिश्चित्तनिर्वृतिः, प्रीतिः
संहः प्रमोदश्च, संपद्यत इत्यर्थः । इमे दृग्लक्ष्ये मणीमये रत्नरचिते दर्पणिके आदर्शिके
इव । 'यन्मूर्ता विमलदर्पणिकायाम्' इति नैपथे ॥

किमिच्छता पाशयितुं जगन्नयीयुवत्रजान्वागुरिकेन(ण) रङ्गवत् ।

स्मरेण यादःपतिपाशजित्वरी दधे द्विपाशी सुदृशः श्रुतिद्वयी ॥ २४ ॥

सुदृशो नाथीदेव्याः श्रुतिद्वयी श्रवणयुगली । भातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—स्मरेण
मदनेन द्वयोः पाशयोः समाहारो द्विपाशी बन्धनग्रन्थी किं दधे धृतेव । अन्योऽप्यर्थां
यथा—स्मरेण किं द्विपाशी बन्धनग्रन्थिद्वितीयी किं दधे । सा का । सुदृशो नाथी-
देव्याः श्रुतिद्वयी । 'श्रवमप्सरसोऽवतीर्थं यं शनमध्यासत तत्सखीजनः' इति नैपथे । यु-

वमृप्रेक्षयते—अप्सरसोऽवतीर्य यां कुण्डिनपुरीमध्यासत । कः । तत्सखीजन—इति तद्दृष्टिः । स्मरेण किं कुर्वता । इच्छता वाञ्छता । किं कर्तुम् । पाशयितु पाशे पतितान् पाशेन बद्धान् वा कर्तुम् । कान् । जगन्नधीयुद्व्रजान् त्रिभुवनतरुणगणान् । किञ्चत् । रद्भुवत् । यथा वागुरिकेण जालिकेन रद्भून् जातिविशेषमृगान् । 'मृगभेदा रुच्यङ्कुरङ्कुगोकर्ण-शम्बराः' इति हैभ्याम् । पाशयितु काङ्क्षता पाशो घ्नियते । किंभूता द्विपाशी । यादःपते-र्वरुणस्य पाशस्य जित्वरी जयनशीला ॥

वियोगवत्स्यौषधियोषया यदाननीभवत्कान्तसितद्युति प्रति ।

स्थितस्तदङ्गे प्रहितस्तनूजवत्प्रवाल आह्लातुमिवाधरोपधेः ॥ २५ ॥

वियोगो विरहो वीनां शृङ्गप्रमुखखगानां योगः सन्धयो यस्यास्तादृश्या, औषधिवेव योषा स्त्री तथा । यदाननीभवन्त नार्थीवक्रसपद्यमान कान्त स्वमतीर सितद्युति चन्द्र प्रति आह्लातुमाकारयितु प्रहितः प्रेषितस्तनूजवत् पुत्रवत् । प्रवालः प्रकृष्टो दक्षः । श्लेषे वयोरैक्यात् बालः शिष्टः, पल्लवश्च । उत्प्रेक्षयते—अधरोपधेरोष्ठकपटात् तदान्तिके चन्द्रोत्सङ्गे स्थित इव । बालः सुतः पितुरुत्सङ्गे तिष्ठतीति स्थितिरेव ॥

निपातुकेन द्विजकान्तिमिश्रितसितेन यस्या रदनच्छदे बभौ ।

जलेन वातूलतरङ्गितात्मना सुधापयोधेरिव हेमकन्दले ॥ २६ ॥

यस्या रदनच्छदेऽधरो निपातुकेन निपतनशीलेन द्विजानां दन्ताना कान्त्या मिश्रितेन खचितेन स्मितेनेषद्वसितेन । 'ताम्रेऽष्टपर्यस्तस्यः स्मितस्य' इति रघौ । यमे शुशुभे । केनेव । जलेनेव । यथा सुधापयोधेः क्षीरार्णवस्य पयसा हेमकन्दले विद्रुमे दीप्यते । किंभूतेन । वातूलेन वातमजेन तरङ्गितः कल्लोलयुक्तीभूत आत्मा स्वरूपं यस्य ॥

स्वकान्तवक्रामृतकान्तिदर्शनाद्दृदन्तरुद्वेलितरागसागरात् ।

निरित्वरी विद्रुमकन्दली च यद्विलासवत्या दशनच्छदो बभौ ॥ २७ ॥

यस्याः । 'विलासो ह्यवे लीलायाम्' इत्यनेकार्थः । तत्र 'हावः शृङ्गारभावात्तौ रम्योक्त-स्मितवीक्षितम् । प्रियस्यानुकृतिलोला श्लिष्टावाग्नेषचेष्टितैः ॥' इति तदवचूरिः । स वि-द्यते यस्याः सा तस्या विलासवत्या दशनच्छदोऽधरो बभौ भाति स्म । उत्प्रेक्षयते—स्वस्या-त्मनः कान्तस्य भर्तुः कुरासाधोर्वक्रामृतकान्तेर्मुखेन्दोर्दर्शनादवलोकनात् हृदन्तर्मनोमध्ये उद्वेलितद्विलामतिक्रान्त उद्वेल उद्वेलत्वं सजातमस्मिन्निति भावप्रधानो निर्देशः । तस्मादुक्त-ष्ठितात् कण्ठादूर्ध्वमागतात् रागसारात् निरित्वरी निर्गमनशीला विद्रुमकन्दली प्रवा-लाङ्कुर इव । कन्दलशब्दलिङ्गः ॥

द्विजाधिपत्यं मुख एव मुख्यतो मृगीदृशोऽस्या न कुमुद्वतीपतौ ।

द्विजैरमीभिर्व्यदसौ दिवानिशं निषेवणाया विषयं स नीयते ॥ २८ ॥

अस्या मृगीदृशः सरङ्गलोचनाया मुखे वदने एव मुख्यतः प्राधान्याद् द्विजानामधि-
पत्यमैश्वर्यामास्ते । परं कुमुद्वृत्तीपतौ कुमुदिनीवङ्गमे चन्द्रे न, यद्यस्मात्कारणात् अस्तौ
मुख एव । मुखशब्दः पुंनपुंसके । दिवानिशम् अहोरात्रम् अभीभिश्चशुल्लक्ष्यैर्द्विजैर्दन्तैर्नि-
पेवणायाः सेवायाः विषयं गोचरं नीयते स्म प्रापितः । चन्द्रस्य तु नक्षत्रताराग्रहा यथा
प्रलक्षा दृश्यन्ते, तथा न द्विजा इति ॥

यदाननान्तर्वसतेः सुधारसादिवोद्धतः पाटल एष कन्दलः ।

विलासदोल्लेव निखेलितुं गिरोऽथ वा मृगाक्षीरसना स्म शोभते ॥२९॥

मृगाक्ष्या नाथीदेव्या रसना जिह्वा शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या आननं मुख त-
स्यान्तर्मध्ये वसतिर्वसो यस्य तादृशात् सुधारसादमृतनिस्यन्दादुद्धतः प्रलब्धः प्रकटीभूतो
वा पाटलो रक्त एष जिह्वालक्षणः कन्दलो नवाङ्कुर इव । अथ वा पक्षान्तरे यद्वदनमध्य-
सौधाया गिरो वाग्देवताया निखेलितुमान्दोलितुं दोलान्दोलनलीना निर्मातुं विलासदो-
लेव क्रीडाप्रेङ्खेव ॥

यदीयवाचं विधिना विधित्सुना सुधामुपात्तामधिगम्य निस्तुषाम् ।

सुधाशाना अध्वरभोजिनस्तदादितो बभूवुस्तदभात्रतः किमु ॥ ३० ॥

सुधाशानाः पीयूषभोजना देवास्तदादितस्तद्विषयप्रारम्भात् । यस्मिन्नहनि सुधा निष्ठिता
तद्दिनमादौ कृत्वेत्यर्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते—तस्याः सुधाया अभावात्सुधाध्वरमार्थाद्यज्ञांशं
शुक्लन्तीत्वेवंशीला अध्वरभोजिनो यज्ञाहारा बभूवुः संजाता इव । किं कृत्वा । अधिगम्य
ज्ञात्वा । काम् । सुधाम् । किभूता सुधाम् । उपात्ता गृहीताम् । पुनः किभूताम् ।
निर्गतस्तुषो अवशिष्टो बुशमात्रो यस्या सा । 'तुषो बुशे' इति हैम्याम् । केन । विधिना
सृष्टिकर्त्रा । विधिना किं चिकीर्षुणा । विधित्सुना कर्तुं काङ्क्षता । काम् । यदीयां ना-
थीसंघन्धिर्नां वाचं वाणीम् । नाथीवचनचातुरीमेत्यर्थः ॥

कुशेशयादर्शसुधाशुनित्वरं विधाय वेधाः इदमीयमाननम् ।

इदं दृशा मा कुदृशां प्रदुष्यतादिति चक्रे चिबुकेन दन्तुरम् ॥३१॥

वेधा विधाता अस्या इदम् इदमीयमाननं वदनं विधाय निर्माय । उत्प्रेक्ष्यते—इति
हेनोः चिबुकेन असिकाधःप्रदेशेन कृत्वा । 'दन्तवर्षं च तत्प्रान्तौ स्रक्णीं असिकं त्वधः ।
असिकाधस्तु चिबुकम्' इति हैम्याम् । दन्तुर विषमोन्नत चक्रे कृतवानिव । किमतमान-
नम् । कुशेशयानि पत्रानि, आदर्शा दर्पणाः, सुधाशवश्चन्द्राः, तथा जित्वरं जयनर्वालयम् ।
यथा द्वादशमूर्यास्तया चन्द्रा अपि बहवः सन्ति । 'स्फुरदन्मःसरोदन्मार्त्सैर्दिकेयमया-
दिव । राकामृगाङ्गाः संभूय विभान्ति गरणागताः ॥' इति राघवपाण्डवीयचरित्रे । तथा—
'विधोर्विधिर्न्यशतानि लोपं लोपं कुदृत्रात्रिपु मासि मासि । अभङ्गुरधीकमिम किमस्या सु-
खेन्दुमस्यापयदेकशेषम् ।' इति नैषधे । तत्र चन्द्राणां बहुत्वोक्तं दोषः । इति किम् ।
यदिदमाननं कुदृशा दुष्टाना दृशा दृग्दोषेण मा दुष्यतादिकृति मा गच्छतादिति हेतुः ॥

विजित्य कान्त्या जगृहे क्रुधा यदाननेन लक्ष्मीः क्षणदापतेस्तथा ।

हृदस्फुटचेन्न कुतस्ततः सुधा निरित्वरी क्षुद्रतदङ्करन्ध्रनः ॥ ३२ ॥

यदाननेन नाथीमुखेन कान्त्या स्वशोभया । 'आभा राटाविभूषा श्रीरभिल्याकान्ति-
विभ्रमाः' इति हेम्याम् । तथा—'कान्तिः शोभाकामनयोः' इत्यनेकार्थः । कामना इच्छा ।
'प्रभाया काव्यगुणे च कान्तिः' इति तदवचूरिः । विजित्य क्षणदापतेर्निशापतेश्चन्द्रस्य
तथा तेन प्रकारेण क्रुधा स्वस्पर्धिभावोद्भूतकोपेन लक्ष्मीर्जगृहे आदत्ता । तथा कथम् ।
यथा येन स्ववैभवादानाविर्भूताद्वैतदुःखातिरेकेण तस्य चन्द्रस्य हृत् हृदयमस्फुटत् स्फु-
टितम् इति चेन्न भवेत्तदा कुतः कारणात् क्षुद्रो लघुर्घस्तस्य चन्द्रस्याङ्कः कलङ्कः स एव
रन्ध्र छिद्र ततस्तस्मात्ततश्चन्द्रात्सुधा निरित्वरी निर्गमनशीला स्यात् ॥

समं यदास्येन मृधे महौजसा निरोजसाभाजि किमेणलक्षमणा ।

यतोऽमुनाद्यापि तदङ्कबोधिका व्यमोचि नाभ्रभ्रमणी कदाचन ॥३३॥

महौजसा महाकान्तिना महाबलेन वा महाप्रतापेन वा । 'ओजो दीप्तिप्रकाशयोः ।
अवष्टम्भे बले धातुतेजसां' इत्यनेकार्थः । 'प्राणः स्यामतरः पराक्रमवलद्युभ्रानि शौर्या-
जसां' इति हेम्याम् । ओजःशब्देन प्रतापोऽप्युच्यते । यथा नैषधे—'तदोजसस्तयशसः
स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः
कुण्डलनां विधोरपि ॥' इति । यदास्येन नाथीमुखेन सम सार्वे मृधे सप्रामे निरोजसा
निर्धलेन एणलक्षमणा मृगलाञ्छनेन चन्द्रेण अभाजि भ्रमम् । पलायितमित्यर्थः । यतो यस्मा-
त्कारणात् अमुना विधुना तस्य भङ्गस्य अङ्कश्चिह्नं तस्य बोधिका ज्ञापयित्री कथयित्री वा ।
'निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिका' इति नैषधे । कदाचनापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे । अद्ययाव-
दित्यर्थः । अभ्रे आकाशे भ्रमणी पर्यटनम् । 'विधेः कदाचिद्भ्रमणी विलासे' इति नैषधे ।
नमति भ्रान्तिर्न व्यमोचि न मुक्ता । नेत्यव्यय निषेधे ॥

त्रिनेत्रनेत्रानलभस्मितात्मभूप्रभोर्जगन्निर्जयवादनोचिनः ।

जगत्कृतादाय यदङ्कनिर्मितौ किमेप कम्बुर्गलकन्दलीकृतनः ॥ ३४ ॥

जगत्कृता विश्वत्रियायिना धात्रा यदङ्कनिर्मितौ नार्थदेहनिर्माणे । किमुत्प्रेक्ष्यते—एष
प्रत्यक्ष-कम्बु-शक्नो गलकन्दलीकृतः कण्ठपीठता प्रापित इव । किं कृत्वा । आदाय
पृथीत्वा अर्थान् कम्बुम् । कस्य । त्रिनेत्रः शिवन्तस्य नेत्र तृतीयलोचन तस्यानलेन
कोपवादिना भस्मितस्य ज्वालनस्य आत्मभूप्रभोः स्मरराजस्य । 'आत्मभूः स्मरवधतोः'
इत्यनेकार्थः । किभूत कम्बुम् । जगता सुषुप्तनराणां निर्जये वादनस्योचितो योग्यः ॥

अनन्यलावण्यतरङ्गचङ्कतां नितम्बलीलापुलिनं च विभ्रती ।

धुनीव रोयोविहसन्मृणालिका भुजाद्वयी या त्रिभरावभूवुधी ॥ ३५ ॥

या नाथी भुजाद्वयी धारुगलीम् । 'अस्त यान्ति समस्तबाहुजभुजातेज-सहस्राश्व' ।

इति नैषधे । विभारंदभुवुषी विभार्ति स्म । केव । धुनीव । यथा सरित् रोधसि तटे विहसन्तीमुन्मिषन्तीं मृणालिका विसलतां घत्ते । या किं कुर्वती । अदन्यस्यासाधारणस्य लावण्यस्य रूपातिशयस्य तरङ्गाणां चङ्गतां चारुताम् । 'राजते जिनवचनपद्धतिरुक्तिचङ्गिममालिनी' इति पद्मसुन्दरकविकृतसंस्कृते चङ्गशब्देन मनोज्ञः । पुनः किं कुर्वती । नितम्ब आरोहः स्त्रीकट्याः पञ्चाद्भागः । 'नितम्बारोहौ स्त्रीकट्याः पञ्चाजघनमप्रतः' इति हैम्याम् । स एव लीलाकारि विलासविधायकमर्थान्मध्यपदलोपाद्वा पुलिनं तटं विभ्रती धारयन्ती ॥

सकुङ्कुभैतद्वदनेन निर्जितं जिगीषया तच्छलदर्शिनोत्सुकम् ।

किमागतं कोकनदं तदन्तिके चकास्ति तस्या नवपाणिपल्लवः ॥ ३६ ॥

तस्या नायीदेव्या नवनं नवः स्तुतिः । 'गु स्तुतौ' । सलक्षणतया दातृतया वा स्तुति-युक्तो यः पाणिपल्लवः करकिसलयं स चकास्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—कोकनद रक्तोत्पलं तस्य मुखस्य समीपे पार्श्वे आगतं समेतमिव । किंभूतम् । सह कुङ्कुमेन पुच्छणेन वर्तते तादृशा । रक्तीभूतेनेत्यर्थः । एतस्याः कुंराकान्ताया वदनेन मुखेन निर्जितं पराभूतम् । 'अयमुदयति घुच्छणारुणतरुणीवदनोपमश्चन्द्रः' इति विदग्धमुखमण्डनकाव्ये । तथा—'स्पर्धामिलत्कुङ्कुमरोषभासा' इति नैषधेऽपि । अत एव । पुनः किंभूतम् । तस्य मुखस्य च्छलस्य स्वल्लिनस्य दर्शने अवलोकने उत्सुकमुत्सुकीभूतम् । कया । जिगीषया अर्था-त्त्वशत्रोस्तन्मुखस्यैव जेतुमिच्छया । प्रतिपक्षो हि छले प्राप्ते परिभूयते ॥

पृथक्पृथक्पञ्चमुखद्विपन्मुखाग्निहन्तुकामेन रुषा मनोभुवा ।

शराश्रये यत्करनाग्नि कल्पिता अमी शराः पञ्च किमङ्गुलीमयाः ॥ ३७ ॥

मनोभुवा चेतोजन्मना स्मरेण यस्या हीरजनन्याः करः पाण्डुरेव नाम यस्य तादृशे तस्मिन्वा शराश्रये तूणीरे । किमुत्प्रेक्ष्यते—अङ्गुलीमयाः करशास्त्रारूपाः पञ्च कल्पद्रुमसंख्याकाः अमी जनदृग्गोचराः कल्पिता रचिता इव । स्मरेण किं कर्तुकामेन । रुषा स्वव्यापादनापादनोदितद्वेषाकोपेन पञ्चमुखः शंभुरेव द्विपन् वैरी तस्य मुखान् पञ्चसंख्याकानि वक्राणि । मुखशब्दः पुंनपुंसके । पृथक् पृथक् भिन्नानि भिन्नानि कृत्वा निहन्तुकामेन छेत्तुमिच्छता । एतावता पञ्च शिरासि छेत्तुमित्यर्थः । मुखशब्देन शिरःसमेतमेव । यथा दशमुखस्य 'हरिहरि हरिणीदृशो निमित्तं दश दशकंधारमौलयो लुप्तन्ति' इति खण्डप्रशस्तौ । यथा तत्र दश मौलयस्तयात्रापि पञ्चापि मस्तकानि इति ॥

यदीयपृष्ठे कनकत्विपि स्मितप्रसूनशून्येतरकुन्तलच्छटा ।

शिलातले स्वर्गगिरेरिव ग्रहाङ्किताभ्रवीथी प्रतिविम्बिता व्यभात् ॥ ३८ ॥

कनकत्विपि काञ्चनकान्तनि यस्या इदं यदीयं नायीसंवाग्धि तच्च तत्पृष्ठं च तनोश्चरमः प्रदेशः । 'पृष्ठं तु चरम तनो.' इति हैम्याम् । तत्र स्मिन्वैविकस्मितैः प्रसूनैः पुष्पैः

शून्येतरा निर्भरभृता कुन्तलच्छटा केशश्रेणिल्यंभाद्भ्रमासे । केव । अभ्रवीथीव । ...
 ..... यथा स्वर्गिगिरेर्मैरोः काञ्चनेन स्वर्णत्वेन त्विषते दीप्यते इति काञ्चनत्विद्
 तस्मिन् तादृशे शिलातले प्रतिबिम्बिता । 'तत्कम्बुप्रतिबिम्बित किमु शरत्पर्जन्यराजि-
 भ्रियः' इति नैषधे । अभ्रवीथी गमनपद्धतिविभाति । 'वीथी वर्त्मनि पङ्क्तौ च पृष्ठाद्गे ना-
 द्यरूपके' इत्यनेकार्थः । किंभूता अभ्रवीथी । ग्रहैरुपलक्षणाभक्षत्रताराग्रहैः अङ्किताः
 सहिताः ॥

परानवाप्यान्निजवासपत्तनान्मनोभिधानान्मदनावनीभुजः ।

जगद्विजेतुं चलितस्य हृत्सुमस्रजा पुरो वन्दनमालिकायितम् ॥ ३९ ॥

यस्या नाथीदेव्या हृत् हृदयं तत्र वक्षसि सुमस्रजा पुष्पमालया मदनावनीभुजः स्मर-
 राजस्य पुरोऽग्रे पुरस्ताद्द्वन्दनमालिकायित मङ्गल्यदामवदाचरितम् । मङ्गलाय जातमि-
 त्यर्थः । किंभूतस्य मदनस्य । चलितस्य प्रस्थितस्य । कुतः । परैरन्यराजन्यजनैरवातुं
 योग्यमवाप्यं न अवाप्यमनवाप्य तस्मात्प्राप्तमशक्यात् मनोभिधानादर्थात् नाथीचित्त-
 नान्नः निजस्यात्मीयस्य पत्तनादधिष्ठाननगरात् । राजधान्या इत्यर्थः । एतावता स्वभर्तार
 विना परेण केनापि पुसा तन्मनः सर्वथापि प्रहीतुमशक्यम् । एतेन विशेषणेन तस्याः स-
 वीत्वमसूचि । चलितस्य किं कर्तुम् । विजेतु स्ववशीकर्तुम् । किम् । जगत् त्रिस्रुवनम् ॥

यदीयहृत्केलिनिकेतखेलिनं श्लषाङ्गमाकारयितुं सुहृत्तया ।

सितांशुनेव प्रहितोडुमण्डली विभाति यद्वक्षसि मौक्तिकावली ॥ ४० ॥

यस्या वक्षसि हृदये मौक्तिकावली हारलता हारमौक्तिकपङ्क्तिर्विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—
 सितांशुना चन्द्रेण सुहृत्तया स्वमित्रत्वेन श्लषाङ्ग मच्छलाञ्छन काममाकारयितु स्वपार्श्वे
 आह्वातु प्रहिता प्रेषितोडुमण्डली तारकश्रेणिरिव । किंभूत श्लषाङ्गम् । यदीय नाथीसं-
 बन्धि हृन्मन एव केलिनिकेत क्रीडापृष्ठे तत्र खेलतीत्येवशीलम् । 'भीमं कृत्वाङ्गखे-
 लिनम्' इति पाण्डवचरित्रे ॥

रथाङ्गलीलां दधतौ प्रभाम्भसि स्तनौ तदीयौ स्फुरतः संचूचुकौ ।

मरन्दलुभ्यङ्गरानुषङ्गिनौ(णौ) सुवर्णपङ्केरुहकुञ्जलाविव ॥ ४१ ॥

प्रभाम्भसि यत्कायकान्तिनीरपुरे रथाङ्गयोश्चक्रवाकयोर्लीला शोभां दधतौ धारयन्तौ
 तस्या इमौ तदीयौ नाथीसबन्धिनौ कुचौ स्फुरतः । किंभूतौ । सह चूचुकाभ्यां स्तनवृ-
 न्ताभ्या वतैते यौ । उत्प्रेक्ष्यते—सुवर्णपङ्केरुहयोः कनककमलयोः कुड्मलौ कोशाविव । कु-
 ङ्खलौ पुङ्गीबलिङ्गे । किंभूतौ । मरन्देषु मधुषु लुभ्यता लोलीपीभवतां भ्रमराणामनुषङ्गः
 सङ्गो ययोः । उपरिभ्रमरपरीरम्भितावित्यर्थः ॥

तनूलतागाधतरङ्गितप्रभाप्रतानपाथोधिपयस्तितीर्षया ।

हरिन्मणीसेतुरिवात्मजन्मना व्यधायि रोमावल्लिरेणक्षुषः ॥ ४२ ॥

यस्या एणचक्षुषो मृगेक्षणाया रोमावल्लोमलेखा । इवोत्प्रेक्ष्यते—आत्मजन्मना स्मरेण
हरिन्मणीनां मरकतरत्नानाम् । नीलरत्नघटित इत्यर्थः । सेतुः पद्मेव व्यधायि निष्पादितः ।
कया । तनूलता नार्थाकाययष्टिः तस्या अगाधमतिशायि अलम्बमस्य तथा तरङ्गितं
कल्लोलितं यत् प्रभाणां कान्तीनां प्रतानं वृन्दः स एव पाथोभिः समुद्रः तस्य पानीयाना
तितीर्षया त्रीतुमिच्छया । अथ वा 'रिरंसया' इति पाठे तु समुद्रजले सहावरोधेन खेलि-
तुमिच्छया । श्रूयते हि 'स्तम्भतीर्थे खासमोहल इति नाम्नः स्वमन्दिराञ्जलिधजले खेल-
नार्था केनापि पातिसाहिना सेतुः कारितोऽभूत्तदाकृतिरधुनापि किञ्चित् दृश्यते श्रूयते
च' इति । अत्रोत्प्रेक्षार्थे स्मरेण, वास्तवार्थे त्वात्मजन्मना धात्रा । 'मनःशृङ्गारसकल्पा-
त्मनो योनिः' इति स्मराभिधानम् । तथा 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति धातुरभिधा । इदं
द्वयमपि हैम्याम् ॥

द्रवीभवद्भूरिसिताभ्रचन्दनप्रगल्भवालहीककुरङ्गनाभिभिः ।

विलिप्य काचित्कुतुकात्पृथग्बलीः कदाचिदेतामिदमूचुषी सखी ॥ ४३ ॥

काचित्सखी कदाचित्प्रसाधनसमये एतां नाथोदेवीमिदमग्रे वक्ष्यमाणमूचुषी कथित-
वती । किं कृत्वा । कुतुकात्कौतूहलाद्वलीरुदरवर्तिमांससंकोचलक्षणा रेखा विलिप्य
लिप्त्वा । काभिः । द्रवीभवन्त्यः सपद्मजलभाव भजनस्यो याः भूरिः प्रचुरः, तिताभ्रः कर्पूरो
यत्र तादृक्चन्दन श्रीखण्डम्, तथा प्रगल्भ मनोज्ञं वाल्हीकं कुङ्कुमम्, तथा कुरङ्गनाभिः क-
स्तूरिका, ताभिः । कथम् । पृथक् एका वली चन्दनेन, द्वितीयां वलीं कुङ्कुमेन, तृ-
तीया वलि कस्तूरिकयेत्यर्थः । इदं किमुवाच तदेवोच्यते ॥

त्वया स्वकीर्त्या सुमनस्तरङ्गिणी वचोविलासेन पुनः सरस्वती ।

यमस्वसा कुन्तलभङ्गिभिर्जिता भजन्त्युपेत्य त्रिवलीच्छलादिव ॥ ४४ ॥

हे सखि, त्वया भवत्या स्वकीर्त्या अद्वैतपतिव्रताव्रतोद्भूतात्मयशसा सुमनस्तरङ्गिणी
सुरसरिद्वहा । पुनर्वचोविलासेन वचनचारुयेण सरस्वती ब्रह्मपुत्री । पुनः कुन्तलाना के-
शाना भाङ्गिणी रचनाभिर्यमस्वसा यमुना तिष्ठोऽपि नद्यो जिताः सन्त्य उपेत्य पार्श्वे आगत्य
त्रिवलिच्छलादुदरस्थवलित्रिककपटाद्भजन्तीव सेवन्ते इव । इत्यनयासाधारणयोत्प्रेक्षया
तत्तनूलताया त्रिवेणीसगमोऽपि सूचितस्तेन च सा तीर्थभूतापि प्रतिपादिता । तीर्थं च महा-
पुरायगमनं सभवत्सेव । तेन महापुरूपस्य हीरविजयसूरेन्द्रावतरणं युक्तमेवेति ॥ युग्मम् ॥

निरीक्ष्य लक्ष्मीं निजभर्तृमातरं स्थितां सदाध्यास्य विजृम्भि पङ्कजम् ।

द्वानुकर्तुं रतिरात्मनापि ना यदीयनाभीनलिने निषेदुषी ॥ ४५ ॥

रतिः कन्दर्पपत्नी यदीयनाभीनलिने नाभीतुन्दकूपिकाकमले । 'नाभिः स्यात्तुन्दकूपि-
का' इति हैम्याम् । 'नाभिविलेपात्पुनरुक्तयन्तीम्' इति नैषधे । निषेदुषी स्थितवती ।
इवोत्प्रेक्ष्यते—आत्मना त्वेन स्वयमपि लक्ष्मामनुकर्तुं कमलायाः सदृशां भवितुमिव ।

किं कृत्वा । निरीक्ष्य दृष्ट्वा । अर्थात् काम् । ता लक्ष्मीम् । किंभूताम् । निजस्या-
त्मनो भर्तुः कन्दर्पस्य मातरं जननीं स्वश्वश्रुम् । पुनः किंभूताम् । स्थिता वसन्तीम् ।
किं कृत्वा । विजृम्भि पङ्कज स्मेराराविन्द सदा नित्यमध्यास्य आश्रित्य ॥

अगण्यलावण्यतरङ्गचङ्किमानुषङ्गिशोचिः सुरसिन्धुसंनिधौ ।

निखेलितुं किं पुलिनं स्मराभ्रमूप्रियस्य यस्या जघनं विधिर्व्यधात् ॥ ४६ ॥

विधिर्व्रह्मा यस्या जघनं स्त्रीकथ्या अश्रेतनप्रदेशः । 'पेडू' इति जने प्रसिद्धम् । तद्वय-
धात् चकार । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्मरः काम एवाभ्रमूप्रिय ऐरावणस्तस्य । अभ्रमूशब्दो दी-
र्घोकारान्तः । तस्य शास्त्रोक्तानि प्रागुक्तानि सन्ति । खेलितुं क्रीडितुं पुलिनं जलोच्छ्रित
तटमिव । कुत्र । अगण्यं प्रमातुमशक्यमेतावत्तया सम्यङ्निधेयुमशक्यं वा यद्बलावण्य य-
द्यपि 'सद्गमनसन्निर्रीक्षणसज्जल्पनमिति वदन्ति लावण्यम् । स्पृहणीयो रतिसुभगः स्पर्श-
शुणो भवति सौभाग्यम् ॥' एव प्रतिपादितमस्ति, तथाप्यत्र तु कोऽप्यद्वैतरूपातिशय
एव लावण्यमुच्यते न प्राक्तनः । वपुः सुमगता । तस्य तरङ्गाणां लहरीणां । 'रुपचतुर-
पणविभ्रवघणयौवनलहरई जाइ । एणइ अवसरि रंढापणु पगिपगि षडकइ माइ ॥' इति
दोधकेऽप्युक्तम् । चङ्किन्नश्वात्त्वस्यानुषङ्गोऽस्त्यस्य चङ्किन्नस्तु प्रागुक्तम् । अत्रेनमन्प्रत्ययः ।
तादृक् । शोचिरेव कान्तिरूपा सुरसिन्धुर्गङ्गा तस्याः सनिधौ पार्श्वे ॥

अजय्यवीर्यं मृडमन्यहेतिभिर्विजित्वरीभिर्जगतोऽपि जानता ।

स्मरेण धात्रा किमु कार्यते स्म यन्नितम्बचक्रं युवयोगिधैर्यजित् ॥ ४७ ॥

स्मरेण कामेन कर्त्रा धात्रा विश्वसृष्टिकृता पार्श्वे । किमुत्प्रेक्ष्यते—यस्या नितम्बः कटी-
पश्चाद्भाग आरोहः एव चक्रं कार्यते स्म । कारितम् । स्मरेण किं कुर्वता । जानता अ-
वधारयता । किं कर्मतापन्नम् । मृडमीश्वरम् । किलक्षणम् । अजय्य जेतुमशक्यं वीर्यं
विक्रमो यस्य तम् । काभिः । अन्याभिरपराभिर्हेतिभिर्धनुर्बाणकृपाणकुन्तशक्तिप्रमुख-
प्रहरणैः । किंभूताभिः । जगतः समस्तस्य विश्वजनस्य विजित्वरीभिर्जयनशीलाभिः ।
ताहं चक्रेणापि किं भावि । अत एव किं चक्रं युवानो यावन्नियजत्तरुणा योगिनः समाधि-
भाजः तेषां धैर्यं सत्त्वमतिशयवद्दीर्घमवष्टम्भं जयतीति । शशुरपि योगी । अतस्तद्धैर्यवि-
ध्वंसकारकं चक्रं कारितमिति ॥

करीन्द्रहस्तात्कदलीप्रकाण्डतो निरस्य कार्कश्यमसारतां पुनः ।

इमौ किमादाय परस्परौषमं यदूरुयुगं विधिना विनिर्ममे ॥ ४८ ॥

विधिना विधात्रा यस्या ऊरुयुगं विनिर्ममे कृतम् । किंभूतम् । परस्परमन्योन्यमे-
वोषमा सादृश्यं यस्य तत् । किमुत्प्रेक्ष्यते—इमौ करीन्द्रहस्तात्कदलीप्रकाण्डौ आदाय शरी-
त्वा किमु चक्रे । किं कृत्वा । निरस्य अपाकृत्य कर्षयित्वा । किम् । कार्कश्यं कठि-
नताम् । कस्मात् । करीन्द्रः प्रधानहस्ता मद्रजातीयगन्धसिन्धुरस्तस्य हस्तः शुण्डादण्ड-

स्तस्मान् । पुनः किं कृत्वा । निरस्य अपास्य । काम् । असारताम् । कुतः । कदली-
प्रकाण्डतः रम्भाद्रुमस्य मूलशाखावधिप्रदेशस्यान्तरालभागात् ॥

यदूरुजङ्घायुगयोर्विवृत्सतोः परस्परद्वैतविरोधिताजुषोः ।

द्विराजताया गयतस्तदन्तरानिवासिजानू किमलक्ष्यतां गतौ ॥ ४९ ॥

यस्या ऊरुजङ्घायुगयोरन्तराले मध्ये निवासिनौ नितरां वसनशीलौ जानू ऊरुपर्वणी
अलक्ष्यतामदृश्यमाव गतौ प्राप्ता । किं कर्तुमिच्छतोः । विवृत्सतोः वधितुमिच्छतोः ।
किंमृतयोर्धेदूरुयुगयोः—परस्परमन्योन्यं या अद्वैतता असाधारणत्व तया विरोधितावै-
रिभावः । ऊरु जङ्घे आक्रम्य तदुपरिस्थिते । इदमेव परमविद्वेषितामूलम् । तां जुषेते
सेवेते । किमुत्प्रेक्ष्यते—द्वौ राजानौ यत्र तद्विराजं द्विराजस्य भावो द्विराजता द्वैराज्यस्य
भयतो भयान् किमदृश्यतां याताविव ॥

रतीशगेहेऽजनि यत्र जङ्घयोर्गृहाश्रयस्थूणिकयोरिव द्वयम् ।

यदीयगुल्फावपि गुप्ततां गताविवाङ्घ्रिशोचिः सलिले निमज्जनात् ॥ ५० ॥

यत्र देहे जङ्घयोर्द्वयमजनि । उत्प्रेक्ष्यते—रतीशस्य स्मरस्य गेहे मन्दिरे गृहाश्रययोः
संधाधारभूतयोः स्थूणिकयोः स्तम्भयोर्द्वयमिव । अपि पुनर्यदीवगुल्फौ नायीचरणग्रन्थी
गुप्ततां प्रच्छन्नतां प्राप्ता । स्त्रीणां गुल्फावदृश्यावेव वर्ण्येते । यथा नैषधे—‘अरुन्धती क्राम-
पुरान्निभ्रलक्ष्मीजन्मद्विपद्धारनवाम्बिकानाम् । चतुर्दशीयं तदिहोचितैव गुल्फद्वयासा
यददृश्यसिद्धिः ॥’ एतद्भक्तिः—‘वसिष्ठपत्नी च, रतिश्च, लक्ष्मीश्च, जन्मद्विषद्वाराः शची
सा च, नवाम्बिकानवदुर्गास्ताश्च, एतासामियं भैमी चतुर्दशी चतुर्दशसंख्यापूरिकापि
चतुर्दशी तिथिश्च तत्तुल्येत्यर्थः । तदिहास्यां भैम्यामुचितैव यतो हेतोरदृश्यसिद्धिरदृश्यत-
यावस्थानम् अन्तर्धानविधिष्विव्या गुल्फद्वयेनासा । अरुन्धत्यादिसनिधाने अदृश्यसिद्धि-
र्भुक्तैव । चतुर्दशीतिथौ चादृश्यसिद्धिर्जायते इत्यागमशास्त्रसंप्रदायः । गुल्फयोश्चानम्बि-
क्तत्वं सुलक्षणम्’ इति । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—अद्वयोश्चरणयोः शोचिः कान्तितरेव सलिलं पा-
नीयं तस्मिन्निमज्जनाद्ब्रह्मनादिव । जले निमग्नं न दृश्यते इति प्रसिद्धिः ॥

पदारविन्दोन्नतताभिरात्मनः पराजितैः कुञ्जरराजयानया ।

अगोपि मन्दाक्षविलक्षितात्मभिर्वने वसद्भिः कमठैरिवाननम् ॥ ५१ ॥

कर्मठः कच्छपैराननं स्वमुत्तमगोपि गुप्तीकृतम् । क्रोटिक्षेपणादिति शेषः । किं कुर्वद्भिः ।
वने जले विपिनेवावसद्भिस्तिष्ठद्भिः । ‘वनं प्रस्रवणे गेहे प्रवासेऽम्भसि कानने । समूहे पर्वते-
ऽपि स्यान् (प्रस्रवणे निक्षेरे)’ इत्यनेकार्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते—कुञ्जरराजयानया गजेन्द्रगमनया
यया आत्मनः स्वस्य पदारविन्दयोश्चरणकमलयोरुन्नतताभिः पराजितैः सद्भिः मन्दाक्षेण
लज्जया विलक्षितो विमनीभूत आत्मा चित्तं यस्य तादृशैः किमास्यमगोपि । ‘आत्मा
चित्ते र्थता यत्ने धिपण्यायां कलेवरे । परमात्मनि जीवेऽन्ते हुताशनसमीरयोः ॥ स्वभावे,
इत्यनेकार्थः ॥

यदीयपादौ सरलङ्गुली द्युता करम्भितौ आंकृतिकारिनूपुरौ ।

श्रियानुयातः कमले दलहले मरन्दनिःस्यन्दिनदतिसतच्छदे ॥ ९२ ॥

यदीयौ पादौ नाथीसंवन्धिनौ चरणौ श्रिया शोभया कमले पद्मे अनुयातः अनुकु-
रुतः । सदृशौ भवत इत्यर्थः । किंभूतौ पादौ । सरला अकुटिला अङ्गुल्यः पदशाखा ययोः ।
पुनः किंभूतौ । द्युता कान्त्या करम्भितौ व्याप्तौ । पुनः किंभूतौ । आंकृति रणक्षिति-
शब्द कुरुत इत्येवशीलौ नूपुरौ मञ्जीरौ ययोः । कमले किंभूते । दलन्ति विजृम्भमा-
णानि दलानि पत्राणि ययोः । पुनः किंभूते । मरन्दं मधु निःस्यन्देते क्षरत इत्येवशीले ।
तथा—नदन्तः शब्दायमानाः सितच्छदा हसा ययोस्तौ पश्चात्कर्मधारयः ॥

प्रभाप्रथातैलकरम्भितान्तरे यदङ्घ्रिपात्रेऽङ्गुलिवर्तिवर्तिनः ।

नखाः प्रदीपा इव विस्फुरत्विपोऽपुपन्विभूषामभिभूततामसाः ॥ ९३ ॥

नखा अर्थाच्चायीकामाङ्गुशाः प्रदीपा इव विभूषा शोभामपुषन् पुष्टामकार्षुः । क ।
यदङ्घ्रिपात्रे यस्याश्वरणनाम्नि अमत्रे भाजने । किंभूते । प्रमानां कान्तीनां प्रथा विस्तार
एव तैल ज्वेहस्तेन करम्भितमर्यात्संपूर्णमन्तर मध्यं यस्य तस्मिन् । नखाः किंभूताः ।
अङ्गुल्य एव वर्तयो दशास्तासु वर्तन्ते तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः । पुनः किंभूताः । विस्फुरन्ती
विद्योतमाना त्विट् ज्योतिर्येषां ते । पुनः किंभूताः । अभिभूता ध्वस्तास्तामसास्तमसां
ध्वान्तानां समूहा येस्ते । 'तामसास्तिग्मरोचिषः' इति वीतरागस्त्वै ॥

व्यलीलसत्पाटलिमा पदाम्बुजद्वयस्य यस्याः सरसीजचक्षुषः ।

स्वमार्दवेनाभिमवं विधित्सतः प्रवालपुञ्जैरुपदीकृतः किमु ॥ ९४ ॥

सरसीज कमल तद्वचसुर्लोचनं यस्यास्तादृश्या यस्याः पदाम्बुजयोश्चरणकमलयोर्द्वय-
स्य युगलस्य पाटलिमा रक्तता व्यलीलसद्भासते स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्वमार्दवेन निज-
सुकुमारतया अभिभवं पराभूति विधित्सतो विधातुमिच्छतः चरणारविन्दद्वन्द्वस्य प्रवा-
लपुञ्जैः पल्लवपटलैः उपदीकृतः किमु । बौकित इव ॥

असौ जयन्ती जलजं स्वपाणिना रदैश्च तारश्रियमात्मना रमाम् ।

मृगाङ्कमास्येन रुचा च चम्पकं सरस्य हेतिः किमु विश्वजित्वरी ९५

असौ नाथीदेवी । किमुत्प्रेक्ष्यते—विश्वजित्वरी जगन्जयनशीला स्मरस्य कामस्य
हेतिः किमु शस्त्रमिव । जगन्विष्णुतां दर्शयति—असौ किं कुर्वती । जयन्ती परा-
भवन्ती । किम् । जलज कमलम् । केन । स्वपाणिना निजहस्तेन । पुनः काम् ।
तारश्रिय तारकाणां निर्मलमौक्तिकानां वा । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थवचनात् ।
यद्वा रजतानां श्रियं शोभाम् । नक्षत्रवाची तारशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'प्रथममुप-
हृत्यार्थं तारैरखण्डितपट्टलैः' इति नैषधे । कैः । रदैर्दन्तैः । पुनः काम् । रमां लक्ष्मीम् ।

केन । आत्मना स्वरूपेण शरीरेण वा आत्मशब्देन च वपुः । प्राग्नेकार्योक्तिन दर्शितम-
स्तीति । पुनः क्रम् । मृगाङ्क चन्द्रम् । केन । आस्येन वदनेन । अपि पुनः किम् ।
चम्पक हेमपुष्पकम् । चम्पककुसुममित्यर्थः । जातावेकवचनम् । कया । रुचा कान्त्या ॥
इति नायीसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

अथो मियः प्रीतिपरीतदम्पती इमौ कलाकेलिविलासशीलिनौ ।

विलेसतुः केलिसरः सरिद्वनीगिरीन्द्रभूमीषु रतिस्मराविव ॥ ९६ ॥

अथो कुरानाथोदेव्योर्गुणरूपवर्णनानन्तरं तयोर्विधक्रीडावर्णनारम्भः । मियः परस्परं
प्रीत्या हेहेन प्रमोदेन वा परीतौ व्याती दम्पती स्त्रीभर्तारौ इमौ नायीकुंराख्यमहेभ्यौ
अथवा इमौ पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपौ दम्पती नायीकुंराख्यवहारिणौ केलये क्रीडायां ये
सरासि पश्चात्कराः सरितो नद्यः वन्य उद्यानानि गिरीन्द्राः सर्वक्रीडास्पदोपेताः पर्वताः
तेषां भूमीषु स्थानकेषु विलेसतुः विविधक्रीडां चक्रतुः । इमौ किंभूतौ । कलाकेलेः कामस्य
विलासं लीलां शीलतो भजत इत्येवंशीलौ । इवोत्प्रेक्ष्यते—इमौ रतिस्मरौ केलती-
कामाविव ॥

सकाकतुण्डैणमदद्रवाङ्कितोरसोः परिक्षालनतः कदापि तौ ।

सुतामिवार्कस्य विहारवाहिनीं विनिर्मिमाते जलकेलिलालसौ ॥ ९७ ॥

कदापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे दम्पती नायीकुंराख्यां सह काकतुण्डेन कृष्णागुरुणा
वर्तते तादृशस्यैणमदस्य कस्तुरिकाया द्रवः पङ्कस्तेनाङ्कितयोर्व्याप्तयोश्चरसोर्वक्षःस्थलयोः
परिक्षालनतो धावनतः विहारवाहिनीं विलासनदीम् । 'विहारस्तु जिनालये । लीलायां
भ्रमरे स्कन्धे' इत्यनेकार्थः । 'निद्रा विहारार्थपथे गतानाम्' इति रघौ । अर्कस्य सुता-
मिव यमुनामिव कस्तुरीद्रवैः श्यामलीकृतजलाम् अत एव यमुनापेमां निर्ममाते कुर्वाते ।
किंभूतौ । जलकेलौ सलिलक्रीडायां लालसौ लोलौ । 'लालसा लोलयाच्चयोः । लृष्णाति-
रेके औत्सुक्ये' इत्यनेकार्थः ॥

कुसुत्सिमता पट्पदपङ्क्तिकुन्तला स्मितोत्पलाक्षी कजकुञ्जलस्तनी ।

प्रियेव पाथःप्लवने सहसिका तरङ्गवाहुः सरिदालिलिङ्ग तम् ॥ ९८ ॥

सरित् क्रीडानदी पाथःप्लवने जलकेलिसमये स्नानविधाने त महेत्थं कुंरासाधुमालिलिङ्ग ।
केव । प्रियेव । यथा पाणिग्रहीती पत्नी स्वपतिमाश्लिष्यति । किंभूता नदी प्रिया च ।
कुसुत्करवम् । जातावेकवचनम् । तदेव तद्द्रवा स्मितमीपद्धसितं यस्याः सा । भर्त्रा श्लेष-
णममये स्त्रियाः किञ्चित्स्मितं जायते । पुनः किंभूता । पट्पदाना भ्रमराणां पङ्कयः श्रेणयस्ता
एव तद्द्रव इयामाः कुन्तला केशा यस्याः । पुनः किंभूता । स्मितं विकसितं यदुत्पलं
तदेव तद्द्रवा आक्षिणी चक्षुर्षी यस्याः । 'किन्तु कुवलयनेत्राः सन्ति नो नाकनार्याविदशप-
तिरहल्या तापसां यत्सिपेवे' इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभूता । कजकुञ्जला कमल-
मुकुला तावेव तद्द्रवा स्तनौ ऊर्चा यस्याः । पुनः किंभूता । हंस एव हंसकः । 'हंसको

हसन्पुरयोः' । सह हसकेर्मरालंहसकाभ्या नृपुगभ्या वा वर्तते वा । पुनः किभूता । तरङ्गो
अर्थादुभयपार्थवार्तिर्ना कलोलौ तात्रेव च तत्तुल्यौ वाहू मुञ्जा यस्याः ॥

विजृम्भिजाभ्वूनदपद्मनिष्पतत्परागपिङ्गीकृतवारिशालिनि ।

समं करिण्या करिणेव पङ्कजाकरेऽमुनाक्रीडि कुरङ्गचक्षुषा ॥ ५९ ॥

अमुना कुरामहेभ्येन कुरङ्गचक्षुषा खमृगलोचनया आत्मस्त्रिया सम कदाचित्पङ्कजा-
करे कमलकलिततटाके अक्रीडि क्रीडा चक्रे । किभूते पङ्कजाकरे । विजृम्भाणि विस्मे-
राणि जाम्बूनदानि सौवर्णानि यानि पद्मानि तेभ्यो निष्पतद्भिनिःसरद्भिर्विगलद्भिः परागं
रजोभिः पिङ्गीकृतेन पीतता प्रापितेन वारिणा जलेन शालने शोभते इत्येवशीलस्तस्मिन् ।
कनककमलसद्भावश्चम्पूकथोक्तेन प्राग्दशितोऽस्तीति । केनेव । करिणेव । यथा करिणा
हस्तितना करिण्या स्वहस्तिन्या समं विन्ध्याचलजलाशये क्रीड्यते ॥

स्मितारविन्दोदयदिन्दुविभ्रमादिवाञ्जुलीलासमये तयोर्मुखे ।

विमुग्धसारङ्गचकोरशावका मरन्दपीयूषपिपासयाभजन् ॥ ६० ॥

विमुग्धा अचतुराः सारङ्गाणा भृङ्गाणाम् । 'सारङ्गो हरिणे शैले कुञ्जरे चातके खगे ।
शबले चिक्किरीके च' इत्यनेकार्थतिलके । चकोराणां ज्योत्स्नाप्रियाणा शावका बाला अञ्जु-
लीलासमये जलक्रीडाकरण्यतिकरे तयोर्नाथीकुंरामहेभ्ययोर्मुखे वके भमजन् सेवन्ते
स्म । कया । मरन्दाना मधूना पीयूषाणाममृताना च पिपासया पातुमिच्छया । इवोत्प्रे-
क्ष्यते—स्मितारविन्दस्य विकसितकमलस्य तथा उदयत उदय गच्छत इन्दोश्चन्द्रस्य च
भ्रमाङ्गान्तेः । 'कणे हस्य चकोरीणां गणः पीत्वा सुधासवम् । अजायत मदेनेव गुञ्जापुञ्जा-
रणेक्षणः ॥' इति चकोराणां सुधापानं वस्तुपालक्रीतिकौमुद्याम् ॥

प्रफुल्लकङ्केलिरसालमल्लिकाकदम्बजम्बूनिकुरम्बचुम्बिते ।

अलीव साकं सुदृशा स निष्कुटे कदापि रेमे श्रितसूनशीलनः ॥ ६१ ॥

स महेभ्यः कदापि कस्मिन्नपि समये सुदृशा स्वस्त्रिया साकं सार्धं निष्कुटे गृहारामे
रेमे कीडति स्म । क इव । अलीव । यथा भ्रमरो भ्रमर्यां सममारामे रमते । किभूतः । श्रित
निमित्त सूनाना कुसुमाना शीलनमवचयमालाग्रन्थनप्रियावतंसीकरणादि येन । भृङ्गोऽपि
पुष्पसेवी । किभूते निष्कुटे । प्रफुल्लाः कुसुमिता ये कङ्केलयोऽशोकाः, रसालाः सहकाराः,
मल्लिका विचकिलाः, कदम्बा नीपाः धाराकदम्बाश्च, जम्ब्वः श्यामफलाः प्रसिद्धाः
तेषां निकुरम्ब घृन्दं तेन चुम्बिते कलिते ॥

रसालसालस्य तले विलासिना प्रणीय वीणां कणनानुवादिनीम् ।

अगीयत श्रोत्रसुधारसोपमं कचिन्मृगाक्ष्या सह किंनरेन्द्रवत् ॥ ६२ ॥

विलासिना क्रीडाशीलेन कुंरासाधुना मृगाक्ष्या म्वप्रियया नाथीदेव्या सह कुत्रापि
कस्मिन्नपि वनप्रदेशे रसालसालस्य सहकारतरोस्तले अधोभूमौ श्रोत्रयोः कर्णयोः सुधा-

रमस्य अमृतनिस्पन्दस्य उपमा साम्यं यत्रैवविधमगीयत गीतम् । किं कृत्वा । कण्ठं निजध्वनिमनुवदतीति अनुकरोतीत्येवशालां वीणां प्रणाय सजीकृत्य । किंनत् । किंनरेन्द्रवत् । यथा किंपुरुषेश्वरेण स्वरसेन ख्रिया सह गीयते ॥

कदापि मन्दार इव स्मितद्रुमे विलासदोलामवलम्ब्य लीलया ।

न्यखेलि तेनोपवने मृगीदृशा समं स्वदेव्या सुसदेव नन्दने ॥ ६३ ॥

कस्मिन्नप्यवसरे तेन व्यवहारिणा मृगीदृशा स्वदयितया सह उपवने पुरस्य वा स्वगृहस्य समीपारामे लीलया शृङ्गारभावजक्रियया न्यखेलि क्रीडितम् । 'लीला केलिर्विलासश्च शृङ्गारभावजा क्रिया' इत्यनेकार्थः । अत्र विलासः स्थानादीना वैशद्यमित्यवच्छर्णा । किं कृत्वा । मन्दारे कल्पद्रुमे इव । कस्मिन्नपि स्मितद्रुमे विकसिततरौ । तरुशाखायामित्यर्थः । विलासार्थं दोलां क्रीडाकृते प्रेङ्खोलनमवलम्ब्याधित्य । केनेव । सुसदेव । यथा देवेन स्वदेव्या समं मन्दारे मन्दारनाम्नि कल्पवृक्षे दोलां वद्धा नन्दनवने क्रीञ्चते ॥

कदाचिदिभ्यः कलधौतभूषरे चिखेल सार्धं परमाणुमध्यया ।

मृगाङ्कचूडामणिरद्रिचक्रिणस्तनूजयेवाद्भुतभूतिभासुरः ॥ ६४ ॥

इम्यो व्यवहारी कदाचित्कस्मिन्नपि वासरे कलधौतभूषरे क्रीडार्थनिमित्तरजतपर्वते परमाणुमध्यया स्वकृशोदर्शो नाथीदेव्या समम् । 'अध्यापयामः परमाणुमध्याः' इति नैपथे । चिखेल खेलति स्म । श्वेत्याद्रपतुल्योरूपमयो वा । तथा चम्पूकृत्यायाम्—'राजते राजतेनार्यं सानुना सानुनायकः' इति । यथा शृङ्ग तथा सर्वोऽप्यद्रिः । क इव । मृगाङ्कचूडामणिरिव । 'मृगाङ्कचूडामणिवर्जनाजितम्' इति नैपथे । यथा—ईश्वरोऽद्रिचक्रिणो हिमाद्रिस्तनूजया पुन्या पार्वत्या सम रूपाचले कैलासे खेलति । इभ्यः किभूतः । अद्भुतया विद्वचेतश्चमत्कारकारिण्या भूत्या संपदा भासुरो नागरिकेषु दीप्यमानः । शिवस्तु भस्मना शुभ्रः । 'भूतिस्तु भस्मनि । मासपाकविशेषे च संपदुत्पादयोरपि' इत्यनेकार्थः ॥

विनोदमेवं सृजतोरहर्निशं तयोः स्मरान्नैकवर्शवदात्मनोः ।

दिनानि दोगुन्दकदेवयोरिव प्रमोदभाजोरतिचक्रमुः क्रमात् ॥ ६५ ॥

तयोर्याथीकुराव्यवहारिणोः क्रमाद्विविधविलासकरणपरिपाठ्या दिनानि वासरा अतिचक्रमुरातिक्रामन्ति स्म । तयोः किभूतयोः । प्रमोदभाजोरानन्दमेदुरयोः । पुनः किभूतयोः । स्मरस्य मदनस्याज्ञा आदेशः तस्या एकौऽद्वितीयो वगवद आयत्त आत्मा चित्तं च ययोस्ती । पुनः किं कुर्वतोः । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण अर्हानंशं निरन्तरं विनोदं क्रीडा यजतोः । कयोरिव । दोगुन्दकदेवयोरिव । यथा दोगुन्दकदेवयोर्विधिव्यक्रीडाकुर्वतोर्वासरा अतिक्रामन्ति ॥ इति दम्पन्योर्वनादिक्रीडाकरणादिः ॥

कदाचिदम्भोरुहिणीव निद्रया सुखं प्रसुप्ता प्रहरेऽन्तिमे निशः ।

तदङ्गनास्वप्नसरोवगाहिनं न्यभालयज्जम्भनिशुम्भकुम्भिनम् ॥ ६६ ॥

कदाचिदाधानकाले तदद्गना कुंगपत्नी नाथी निजो राजेरान्तिमे पश्चिमे चतुर्थे प्रहो यामे जम्भनात्रो दैत्यस्य निःपुम्भो हिसन यस्य यस्माद्वा । स इन्द्रस्तास्य कुम्भिनमरावण न्यभालयत्पश्यति स्म । किंभूतम् । स्वप्न एव सरस्तटाकस्तमवगाहते भजते इत्येव शीलः । ऐरावणोऽपि तदद्गना इत्यतोऽकारपृथक्करणेन अस्वप्राना सरो नन्दीसरोनामान पद्माकरमवगाहते मध्ये प्रविश्य क्रीडया इतस्तत स्वेच्छया गच्छतीत्येवशालः स्यात् । किंभूता तदद्गना । निद्रया निर्गतिस्वापेन । अतएव सुख यथा स्यात्तथा । सातेनेत्यर्थः । प्रसूता शश्यायां शयाना । केन । अम्बुरुहिणीव । यथा पद्मिनी राज्ञी स्वपिति ॥

अथ चतुर्भिर्गज विशिनष्टि—

श्रियेव निजित्य समग्रदिग्गजान्धृतेर्जयाङ्कैश्चमरैर्विराजितम् ।

प्रभुं धराणामिव धात्वधित्यकां स्वमूर्ध्नि सिन्दूररुचिं च विभ्रतम् ॥६७॥

किलक्षणं गजम् । चर्मै रोमगुच्छैर्विराजितं शोभितम् । इवोत्प्रेक्ष्यते—श्रिया शौण्डीरिमत्तुद्धिमथेतिमलक्षणागणितशुणगणादिमस्वलक्ष्म्या समप्रान् सर्वान् । पुण्डरीकवामन-कुमुद-अञ्जन-पुष्पदन्त-सार्धभ्रौम-सुप्रतीकाख्यान् सप्त दिग्गजाभिर्जित्य जित्वा जयाङ्कैस्ताद्धिजपसूचकैर्धृतैरिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । विभ्रतं धारयन्तम् । काम् । सिन्दूरस्य श्यङ्गारभूषणस्य रुचिं कान्तिम् । रक्तिमाचमित्यर्थः । कस्मिन् । स्वमूर्ध्नि निजमत्तके । कमिव । धराणा प्रभुमिव । यथा गिरिराजो हिमाद्रिधातोर्गैरिकस्य अधिप्यकामूर्ध्व-मूर्ध्ना धत्ते ॥

अखण्डचण्डेतरधाममण्डलान्तरालतो निर्गतमङ्गवर्त्मना ।

महीतले स्थानतया कथंचनावतिष्ठमानं किमु वा सुधारसम् ॥ ६८ ॥

वा अथवा । गज किमत्प्रेक्ष्यते—महीतले भूमण्डले स्थानतया स्थितमितत्वेन कथंचन केनापि प्रकारेण अवतिष्ठमान स्थितिं कुर्वाणं सुधारसमिव । किमत्प्रेक्ष्यायाम् । किंभूत सुधारसम् । अखण्डस्य सपूर्णस्य चण्डातीक्ष्णादितरं शिशिर धाम तेजो यस्यैतावता चन्द्रस्य मण्डल बिम्ब तस्यान्तरालतो मध्याभिर्गत निःसृतम् । केन । अङ्गवर्त्मना लच्छनमार्गेण ॥

सृजन्तमुच्चैः स्वकरं मदोदयात्कुलाद्रिसान्द्रप्रतिनादमन्दुरैः ।

स्वर्गजितैः स्पर्धितया पयोमुच्चा चमूं विगायन्तमिवातिकोपतः ॥ ६९ ॥

गज किं कुर्वन्तम् । मदस्योन्मत्तताया उदयादाविर्भावात्स्वक्रं निजशुण्वादण्डमुच्चै-रुच्चैः सृजन्त कुर्वन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—स्वर्गजितैरात्मगर्जारावैः सार्धं स्पर्धितया हसर्धित्वेन अतिकोपतोऽधिकक्रोधात् पयोमुच्चा मेघाना चमूमनीकम् । वृन्दमित्यर्थः । विगायन्त-मन्त्रगणयन्तमिव । 'नवाम्बुदानीकमुद्दूर्तलाञ्छने' इति रघुवशे । अनीकवचमूः । किमूर्तै-र्गर्जितैः । कुलाद्रिषु मन्दरप्रमुखकुलशैलेषु सान्द्रेण बहुलेन प्रतिनादेन प्रतिशब्देन मेदुरैः पुष्टैः ॥

कुतूहलेनैव महीविहारिणं महीधरं कैरवबन्धुधारिणः ।

किमेतयोर्भाग्यनभोमणेरहः शरद्विधोर्वा किमु पिण्डितं महः ॥ ७० ॥

अथ वा उत्प्रेक्ष्यते—कुतूहलेन कौतुकेन मद्यां पृथिव्यां विहरति खेलति इत्येवं-
शीलं कैरवबन्धुं चन्द्रं धरतीत्येवंशीलस्तस्य शंभोर्महीधरं शैलं कैलासमिव । अथ वा
किम् । उत्प्रेक्ष्यते । एतयोर्नाथीकुंठान्वयवहारिणोर्भाग्यं पुण्यं तदेव नभोमणिः सूर्यस्तस्याहदि-
नमिव । अद्यो भानोरुदयः । तथा एतस्मात्स्वप्नात्तयोर्भाग्याभ्युदयो भविष्यति । अथ वा
शरद्विधोर्मैघालयोदितचन्द्रस्य पिण्डितं पिण्डीभूतं महः कान्तिरिव ॥ आदितः पञ्चभिः
कुलकम् ॥ इति गजस्वप्रः ॥

व्यमोचि तं स्वप्नमवेक्ष्य संलये विलोचनाम्भोरुहसुद्रणानया ।

पयोरुहिष्येव पयोजवान्धवोदये शचीकान्तहरिन्महीधरे ॥ ७१ ॥

अनया नाथीदेव्या संलये निद्रायाम् । 'निद्रा प्रमीला शयनं संवेशः स्वापसंलयौ'
इति हैम्याम् । तं पूर्वोक्तं गजस्वप्रमवेक्ष्य दृष्ट्वा विलोचनाम्भोरुहयोर्नयनकपलयोर्मुद्रणा निमी-
लन व्यमोचि मुक्तम् । निद्रा त्यक्त्यर्थः । कथेव । पयोरुहिष्येव । यथा शच्या इन्द्राण्याः
कान्तः शक्रस्तस्य हरित् दिक् पूर्वा तस्या महीधर उदयशैलस्तत्र पयोजवान्धवस्य
भास्करस्य अभ्युदयं विभाव्य पयोजिन्या पद्मिन्या नेत्रतुल्यपयोरुहयोर्मुद्रणा मुकुलनं
विमोच्यते ॥

सुखं शयाना निशि निद्रयाङ्गना निभात्य तं स्वप्नमवाप संमदम् ।

यथा परब्रह्म समीररुन्ध(रोध)नैर्निबद्धपद्मासनयोगिमण्डली ॥ ७२ ॥

अङ्गना नाथी संमदं हर्षमवाप लेभे । किं कृत्वा । निभात्य दृष्ट्वा । कम् । तं पूर्व-
व्यावर्णितस्वरूपं हस्तिस्वप्नम् । किंभूता नाथी । निशि रात्रौ निद्रया सुखं सातेन शयाना
स्वपन्ती । सुप्ता सतीत्यर्थः । केव । निबद्धेति । यथा निबद्धं रचितं पद्मासनमासनविशेषो
यैस्तादृशानां योगिनां योगमार्गसाधकानां मण्डली श्रेणी समीराणां प्राणापानादीनां
पवनानां रुन्ध(रोध)नै रोधैः परब्रह्म परमात्मानमालोक्य परमं संमदं प्राप्नोति । योगिनो
हि पद्मासनेनोपविश्य वातरुन्ध(रोध)नपूर्वकमेकताना योगध्यानं कुर्वन्तः परमात्मानमा-
त्मनि हृदयकमलकार्णिकायां वीक्ष्य । 'त्वा योगिनो जिन सदा परमात्मरूपमन्वेषयन्ति
हृदयाम्बुजकोशदेशे' इति कल्याणमन्दिरस्तवेषुपि । 'परमानन्दमाजः सन्तो ध्याना-
द्विरमन्ते' इत्येव व्यतिकरः कुमारसंभवे ॥

गभीरिमाणं दधतः सपल्लवस्मितप्रसूनत्रजराजितान्तरात् ।

स्वहंसतुलीशयनोदरादसौ क्षणादुदस्थात्करिणीव सैकतात् ॥ ७३ ॥

असौ नाथी स्वस्य हंसतुलीनाम्रः शयनस्य । यद्वा आत्मनो हंसाना पक्षरोमभिर्युता
तुली । अथवा हंसनामलक्षणकेन पटशाटकेन । 'स्वयमेवामरणालंकारं सुयद्' इति कल्पसू-

त्रे । 'भगवान्स्वयमेवाभरणालकारान्मुञ्चति । तान्याभरणानि कुलमहतरिका हंसलक्षणेन पटशाटकेन प्रतीच्छति । तथा 'पञ्च मुडिय लोय करेइ ।' शक्रोऽपि हसलक्षणेन पटशाटकेन केशान्प्रतीक्ष्य क्षीरसमुद्रे वाहयति ।—इति कल्पवृत्तिः । निर्मिता तुली प्रस्तरणोपकरणविशेषः । लोके 'तुलाइ' इति प्रसिद्धा । तत्सयुक्तस्य शयनस्य वा शय्याया उदरान्मध्यात्क्षणात्तत्कालमुदस्थादुत्थिता । किं कुर्वतः स्वहंसैत्यादि । दधतो धारयतः । कम् । गभीरिमाण मध्ये निम्नता 'मज्झन्ने गम्भीरे' इति कल्पादिमसूत्रवचनात् । पुनः किभूतात् । सपल्लवाः किसलयकलिताः स्मिता विकसिता ये प्रसूनव्रजाः कुसुमसमूहास्तै राजितं शोभितमन्तरं मध्य यस्य । केव । करिणीव । यथा हस्तिनी उभयपक्षपरावर्तनादिना । कर्णचिन्निश्रीभूतात् । 'शय्यां त्यजन्त्युभयपक्षविनीतनिद्राः' इति रघौ । उभयाभ्यां पक्षाभ्यां पार्श्वभ्यां परावर्तनेन लोठनेन विनीता अपाकृता निद्रा यैः—इति तद्वृत्तिः । तथा समीपतरनिष्पतत्पल्लवपुष्पोपचितात्सैकताबलोऽञ्जिततटादुत्तिष्ठते ॥

मरालबालेव विलासगामिनी क्षितौ क्षिपन्ती पदपद्मयामलम् ।

ततः समुद्दिश्य पति पतिव्रता महेभ्यपत्नी पदवी व्यभूषयत् ॥ ७४ ॥

शय्याया उत्थानानन्तरं महेभ्यपत्नी नाथी पतिं स्वमर्तारमुद्दिश्य । पतिपार्श्वे गन्तुकामैत्यर्थः । पदवीं मार्गं व्यभूषयदलकृतवती । किभूता । पतिरेव स्वभर्तैव व्रत सतीत्वेन यसाः स्वपाणिग्रहीतार विना स्वप्रेऽपि त्रिधापि नान्य पुमास कामयते सा पतिव्रता । प्रथम तु सतीत्वसूचनमुक्तम् । अत्र काव्ये तु प्रकटत्वेन सतीत्वं प्रतिपादितम् । किं कुर्वन्ती । क्षितौ पृथिव्यां पदपद्मयोर्यामल युग्मं क्षिपन्ती स्थापयन्ती । पुनः किभूता । विलासेन लीलया मन्थर गच्छतीत्येवशीला । केव । मरालबालेव । यथा हसस्य पत्नी हसी विलासगामिनी भवेत् ॥

सणादथोर्वोवलयोर्वसी मणीविभूषणध्वंसितरोदसीतमाः ।

असौ पुरस्तात्प्रकटीवभूवुषी प्रियस्य मूर्तेव कुलाधिदेवता ॥ ७५ ॥

अथ स्वप्रदर्शनोत्थाननिर्गमनानन्तरमसौ नाथी क्षणात्स्तोककालादेव प्रियस्य कुरासाधोः स्वमर्तुः पुरस्तादग्रे प्रकटीवभूवुषी व्यक्ता जाता समेत्याग्रे तस्यौ । किभूता । उर्वोवल्यस्य भूमण्डलस्य उर्वसी नामापसराः । 'विशति विशति वेदीमुर्वसी सेयमुर्व्याः' इति नैषधे । पुनः किभूता । मणीभूषणे रत्नाभरणैर्ध्वंसित निर्दलित रोदस्पोर्थावामूम्योस्तमो ध्वान्तं यथा सा । उर्वेक्ष्यते । तस्येत्यस्य मूर्ता तनुमती कुलाधिदेवता गोत्राधिष्ठात्री देवीव । साप्यप्सरा भूषणमाणिक्यकान्तिविध्वस्ततमाः स्यात् ॥

तथा क्रमादिभ्यविभावरीवरो विमुद्गणाया गमितः स गोचरम् ।

वचोविलासैररुणांशुभिर्यथारविन्दवृन्दं दिवसाननश्रिया ॥ ७६ ॥

तथा नाथीदेव्या क्रमादागमनानुक्रमण वचोविलासैः स्ववचनचातुर्यातिशयैः स कुरा-

ह्र इभ्येषु लक्ष्मीवस्तु निमावरीवरश्चन्द्रो मुख्यो विमुद्रणाया जागरणस्य गोचरं विषयं गमितः प्रापितः । प्रयोधित इत्यर्थः । कथेव । दिवसाननाश्रियेव । यथा प्रभातलक्ष्म्यारुणा-शुभर्भानुकिरणैरविन्दानां पद्माना घृन्दं विमुद्रणाया गोचरं गम्यते । विकाश्यते इत्यर्थः ॥

सुमध्वजोर्वोधरजैत्रशस्त्रया रहस्यवत्स्वप्न उदात्तनेत्रया ।

विनिद्रतां लोचनयोर्वितन्वते न्यवेदि तस्मै व्यवहारिमास्वते ॥ ७७ ॥

उदात्ते स्फारे कुमुदकमलकुवलयचकोरहरिणखजनजयनशीले नेत्रे नयने यस्यास्तया तस्मै स्वक्रान्ताय स्वप्नो निद्रावस्थाया गजेन्द्रदर्शनं न्यवेदि कथितः । किवत् । रहस्य-वत् । यथा रहस्यं स्वाप्रेयाय निवेद्यते । तस्मै किंभूताय । व्यवहारिषु दीप्यमानत्वा-द्भास्वते सूर्याय । पुनः किं कुर्वते । विलोचनयोर्नेत्रयोर्विनिद्रता निद्राभावात्स्मेरतां त-न्वते विस्तारयते । कुर्वत इत्यर्थः । तथा किंभूताया । सुमध्वजोर्वोधरः स्मरराजस्तस्य जैत्र जगन्नयनशीलं यत् शस्त्रमायुध तद्रूपया ॥

किमाधयोरेष फलं प्रदास्यति स्वपाणिमिक्तस्मयमानशाखिवत् ।

इदं निगद्य प्रमदाद्रसुंधराप्सरा व्यरंसीद्यवहारिवर्णिनी ॥ ७८ ॥

व्यवहारिणः कुंरामाधोर्वर्णिनी स्त्री नाथी प्रमदादानन्दात् इदमेतदुच्यमानं निगद्य क-थयित्वा अर्थाद्भर्तुः पुरः । व्यरंसीद्विरमति स्म । किंभूता । वसुंधराया भूमोदिव्यरूपत्वाद्-प्सराः । 'धातु जलौकोऽप्सरसः' । 'सिकताः सुमनः समाः' । एतेषां शब्दाना बहुलं वा स्यात् । इति लिङ्गानुशासनं । इदं किम् । यदेष गजस्वप्न आवयोर्दम्पत्योः किं फलं प्रदास्यति । किवत् । स्वपाणिना निजहस्तेन सिक्तो जलेनाभिषिक्तोऽत एव स्मयमानः शास्त्राप्रशा-खापत्रपल्लवपुष्पोपचितो जायमानः शाखिवद्दृक्ष इव ॥

तदाननेन्दोरमृतोर्मिमालिनो गिरं सुधाया भगिनीमिवोद्गताम् ।

निषीय कर्णेः पुटकैरिवान्तरा स कूणिताक्षः परमां मुदं दधौ ॥ ७९ ॥

स महेश्वरः कुराख्योऽन्तरा हृदयमध्ये परमामुत्कृष्टा मुदं प्रीतिमानन्दं दधौ धारयति स्म । किं कृत्वा । निषीय पीत्वा । सादर श्रुत्येत्यर्थः । काम् । गिर वाणाम् । कः । कर्णेः श्रवणैः । तादृक् शुभस्त्रप्रश्रवणोत्कृष्टया वारवारप्रश्ने मुहर्मुहुः कर्णदानाद्बहुत्वम् । उप्रेक्ष्यते । पुटकैरिव । अन्योऽपि रसः पुटकैः पयिते । किंभूतः सः । विकूणिते निमी-लिते अक्षिणी ह्यौ घेन । 'उत्कृष्टोर्लं दिशि दिशि जनाः कीर्तयिष्यन्ति' यस्याद्यापि श्रवणपुटकैः कूणिकाक्षाः पिवन्ति' इति च-युक्त्यायाम् । किंभूतां गिरम् । उद्गतां प्र-कटीभूताम् । कस्मात् । तदाननेन्दोर्नाथोवदनचन्द्रात् । उत्प्रेक्ष्यते । सुधाया अमृतस्य भागिनः जामिमिव । भगिनीं किंभूताम् । अमृतोर्मिमालिनः सुधासमुद्राद्यादुर्भूताम् । 'ल-धर्मास्तुभपातेजातसहजः सन्तुः सुधाम्मोनिधेर्देवैः प्रणयप्रसाराविधिना मूर्ध्ना धृतः शूनः । अयाप्युज्जति नैव देवविहितं क्षीण क्षपावक्ष्म केनान्येन विलुप्यते विधिगतिः

पापाणरेखासर्खा ॥' इति भोजप्रबन्धे क्षीरसमुद्रस्य सुधासमुद्रत्व प्रतिपादितमस्ति । तथान्यत्रापि काव्यकल्पलताप्रन्थादिष्वपि विद्यते च । अथ वा वदनेन्दोः कथमूतात् । अमृतोर्मिमालिनः सुधासमुद्रात् । 'तदेव गत्वा पतितं सुधाम्नुर्धौ दधार्ति पङ्कभ्रवदङ्गता विधौ' इति नैषधे । अथवा 'तदाननेन्दोरमृताब्धिजन्मनः' इति पाठः । सुधायाः किम्-तायाः । तदाननेन्दोर्वा किमूताम् । अमृताब्धिः समुद्रस्तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्या यस्य वा ॥

द्विजावलीचन्द्रिकयानुविद्धया स्मितश्रिया श्वेतितसुक्रदेशया ।

भुजान्तराभोगविलासिनीरिवोपचिन्वता चञ्चुरमौक्तिकावलीः ॥ ८० ॥

निगद्यते स व्यवहारिणा क्षणं विमृश्य सा तेन सुकेशमानिनी ।

रथाङ्गनाम्नेव रथाङ्गवान्धवोदये रथाङ्गी सविधे समीयुपी ॥ ८१ ॥

(युगमम्)

तेन व्यवहारिणा कुरासाधुना क्षणं स्वरूपकालं विमृश्य विचार्य स्वरुद्धा सु शोभनाः केशाः कुन्तला यस्याः सा सुकेशी । सुकेशी स्वा मन्यते इति सुकेशमानिनी । 'क्यङ् मानिनोश्च' एतयोः परयोः पुंवद्भावः स्यात् सा नाथी निगद्यते स्म भाषिता । केनेव । रथाङ्गनाम्नेव । यथा रथाङ्गवान्धवस्य भानोरुदये सविधे आत्मनः पार्श्वे समीयुपी समागता रथाङ्गी चक्रवाकी रथाङ्गेन चक्रवाकेन वाचने । तेन किं कुर्वता । चञ्चुराः प्रधाना मौक्तिकावलीर्हाराणिव उपचिन्वता पुष्पता । किमूताः । भुजान्तरस्य हृदयस्याभोगो विस्तारस्तत्र विलसन्तीत्येवशीलास्ताः । तथा [स्मितश्रिया ईषद्वसितलक्ष्म्या ।] किमूतया [स्मितश्रिया ।] द्विजावलीचन्द्रिकया दन्तपङ्क्तिज्योत्स्नया । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघौ । अनुविद्धया व्याप्तया । पुनः किमूतया । श्वेतितो धवलीकृतः स्रक्कदेश औष्ठप्रान्तदेशो यथा । 'दन्तवल्गु च तत्प्रान्तौ स्रक्कणी' इति हर्म्याम् ॥ युगमम् ॥

अनेकपस्वप्ननिरीक्षणादवाप्स्यते तदन्वर्थसुतोऽचिरात्त्वया ।

महोदयः केवललम्भतो मुनीसमज्ययेवाम्नुजमञ्जुलोचने ॥ ८२ ॥

हे अम्बुज कमलं तद्वन्मञ्जुनी मनोज्ञे लोचने नयने यस्यास्तस्याः सवोधनमम्बुजमञ्जुलोचने हे प्रिये, अनेकपस्य गजस्य स्त्रप्रस्य निरीक्षणार्शनात् अचिरात्स्तोककालादेव तस्यानेकपस्यान्वर्थोऽनेकान् बहून् पालि रक्षति स्वामितया ससाराद्धर्मोपदेशमहात्राणुव्रतादिप्रदानेन तारयतीत्यनुगतार्थो यस्य तादृशः सुतः पुत्रस्त्वया भवत्या अवाप्स्यते । कथेव । मुनीसमज्ययेव । यथा मुनीनां साधूनाम् । मुनीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । यथा लिङ्गानुशासने— 'यानीमुन्वौ स्वातिगव्यूतिवस्त्यः' इति । भावचारेण विना केवलज्ञानं न स्यादिति मुनीपदोपादानम् । समज्यया सभया अर्थाद्भिन्नेन केवलस्य एकागाकारस्य पञ्चमज्ञानस्य केवलज्ञानस्य आसादनात्पूर्वमहोदयो मोक्षोऽवाप्यते । य उदय आगतः कदापि न याति स एव महोदयः ॥

१. अर्थं पाठ उपचयने हेतुतया योज्यः.

जयन्तवज्जम्भनिशुम्भभामिनी पतिं चमूनामिव सर्वमङ्गला ।

वशेव शौरैः सुमनःशरासनं क्रमाच्च पुत्रं प्रसविष्यसि प्रिये ॥ ८३ ॥

हे प्रिये, गर्भत्वेन प्राप्तं च पुनः क्रमात्पूर्णसमयपरिपाख्या पुत्रं नन्दनं प्रसविष्यसि जन-
विष्यसि । का क्विवत् । जम्भनिशुम्भस्य इन्द्रस्य भामिनी प्रिया इन्द्राणी जयन्तवज्ज-
यदत्तमिव । पुनः का क्विवत् । सर्वमङ्गला पार्वती चमूपतिं स्वामिकार्तिकामिव । पुनः
का क्विवत् । शौरैर्विष्णोर्वंशा लक्ष्मीः सुमनाः सुमनसो वा पुष्पं शरासनं घनुर्यस्य । सुमनः-
शब्दस्य वा बहुत्वमिति लिङ्गानुशासने । 'पुष्पाण्यस्येपुचापात्राणि' इति हैम्याम् । कन्दर्पमिव ॥

इति प्रणीय श्रुतिगोचरं वचः प्रियस्य दग्ध्रे पुलकोद्गमस्तथा ।

तडिद्वतामुर्वरयेव जीवनं निपीय सस्याङ्कुरराजिराजिता ॥ ८४ ॥

तया नार्थदेव्या पुलकोद्गमो रोमाञ्चाविर्भावो दग्ध्रे धृतः । किं कृत्वा । इति पूर्वोक्त-
प्रकारेण प्रियस्य स्वमर्तुर्वचः वचनं श्रुतिगोचरं श्रवणगत प्रणीय कृत्वा । श्रुत्वेत्यर्थः ।
कथेव । उर्वरयेव । यथा सर्वसस्या भुवा तडिद्वतां मेघानां जीवनं जलं निपीय पीत्वा स-
स्यानां सर्वधान्याङ्कुराणां प्ररोहाणां राजिमी राजते इत्येवंशीला तस्या भावो राजिता
सस्याङ्कुरराजिराजिता । सर्वचान्यप्ररोहश्रेणिशोभनशीलत्वं प्रियते । 'उर्वरा सर्वसस्या भूः'
इति हैम्याम् ॥

धवः सुधाधामसगोत्रवक्रयेत्यवादि वद्धाङ्गलिपाणिपद्मया ।

वरे सुरेन्दोरिव कान्त तावके वचःप्रपञ्चेऽव्यभिचारितास्तु मे ॥ ८५ ॥

सुधाधामोऽमृतकिरणस्य चन्द्रस्य सगोत्रं स्वजनो वान्यवः । तुल्यमिति यावत् । वक्र
मुखं यस्यास्तथा चन्द्रवदनया धवः स्वमर्ता इत्यमुना प्रकारेण अवादि भाषितः । तथा
किञ्चतया । वद्धो रचितोऽङ्गलिर्योजनं याभ्यां तादृशौ पाणिपद्मौ करकमलौ यस्याः । क-
मल(?)शब्दः पुत्रीवलिङ्गयोः । इति किम् । हे कान्त, तावके त्वदीये वचःप्रपञ्चे वचन-
विस्तारे वाग्वैभवे वा मे मम व्यभिचरति मृषा भवतीत्येवंशीलं व्यभिचारि न व्यभिचारि
अव्यभिचारि तस्य भावः अव्यभिचारिता सत्यता अस्तु भवताम् । कस्मिन्निव । वरे
इव । यथा सुरेन्दोरिन्द्रस्य प्रधानदेवस्य वा वरे अभीष्टवाक्प्रदाने अव्यभिचारिता भवेत् ॥

मिथः प्रथाभिर्वचसा वचस्त्विनौ किञ्चिदं तस्थतुरत्र दम्पती ।

वसन्तफुल्लत्सहकारकानने पिकाविवोदीरितपञ्चमस्वनौ ॥ ८६ ॥

अत्र इभ्यशय्यागृहे वर्चास्वर्ना विशिष्टवाग्बिलासशालिनौ दम्पती स्त्रीभर्तारौ मिथः
परस्पर वचसा निजनिजवन्नानां प्रथाभिर्विस्तारैः । वार्तामिनोर्दरित्यर्थः । किञ्चिदं कियन्तौ
वेदा यावत्तस्यतुः स्थितौ । काविव । पिकाविव । यया वसन्तेन मधुमासेन फुल्लतां विक-
सताम् । मञ्जरीपिञ्जरीभवतामित्यर्थः । सहकाराणाम् आद्राणां कानने उदीरितः प्रकटीकृतः

पञ्चमनाम्नो रागस्य स्वनो ध्वनिर्याभ्या तौ । पिकी च पिकश्च पिकौ । 'पुमान् स्त्रिया त-
ल्लक्षणश्चेदेवविशेषः । स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते न स्त्री, स्त्रीपुंसलक्षणश्चेदेव विशेषः ।
ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ तल्लक्षणः किम् । कुकुटमयूरी' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ।
तेन पिकीशब्दस्य लोपे पिकाविति । किञ्चिच्चिरं तिष्ठतः ॥

मुदाथ नाथी शयनीयमन्दिरं क्रमेण संक्रन्दनसञ्चमुन्दरम् ।

व्यभूषयार्त्तिकपुरुषप्रभोरिवारविन्ददृङ्गान्दिरकन्दरोदरम् ॥ ८७ ॥

अथ स्वप्रार्थकथनतत्तद्द्वार्तानन्तर नाथी मुदा प्रमोदेन क्रमेण भर्तृविसर्जनशृङ्-
मार्गागमनपरिपाठ्या शयनीयमन्दिर स्वशय्यागृहं व्यभूषयदलकरोति स्म । किंभूतम् ।
सक्रन्दनः शक्रस्तस्य सद्य मन्दिर तत्सबन्धि वा वैजयन्तप्रासादस्तद्वत्सुन्दर रमणीय-
मिति गर्भितोपमा । केव । अरविन्ददृगिव । यथा किंपुरुषाणां किंनराणां प्रभोरिन्द्रस्य प्र-
कृष्टकिनरस्य कस्यचिद्धा पत्नी मन्दरस्य मेरोरिन्द्रकीलशैलस्य वा कन्दराया गुहाया
उदर मध्य विभूषयति । किनराणामवस्थान मन्दरकन्दरासु वर्ण्यते । यथा चम्पूकयायाम्—
'मन्द मन्दकन्दरासु शयितानुत्थापयन्किनरान्' इति ॥ इति गजस्वप्रविचारकथनस्व-
शयनसद्यगमनम् ॥

सुखं स्वकीये सदने निषेदुषी मुदं महास्वप्नजुषं प्रपेदुषी ।

इदं कलाकेलिमरालमानसे व्यचिन्तयत्सा विदुषीव मानसे ॥ ८८ ॥

सा नाथी मानसे स्वचित्ते इदं वक्ष्यमाण व्याचिन्तयद् विमृशति स्म । केव । विदु-
षीव । यथा पण्डिता हृदये शास्त्रार्थादि विचिन्तयति । किंभूते मानसे । कलाकेलिः
कामः स एव मरालो राजहसस्तस्य क्रीडार्थं वासार्थं वा । 'मानसौकाः' इति ह्रैमैविच-
नात् मानसनाम्नि सरसि । सा किंभूता । सुख निराधिव्याधिक यथा स्यात्तथा स्वकीये निजे
शयनीयसदने मन्दिरे निषेदुषी उपविष्टा । पुनः किंभूता । महानद्भुत आश्चर्यकारी यः
स्वप्नः स्वापावस्थायामैरावणवारणविलोकन त जुषते सेवते तादृशीं महास्वप्नसंजाता मुद
प्राप्तिमानन्दं प्रपेदुषी ॥

पुनः सृजन्यां मयि मुद्रणां दृशोः परैरपस्वप्नविजृम्भितैरसौ ।

निहन्यतां मासहजैरिव ग्रहैस्त्रिकोणकेन्द्रोपगतः शुभग्रहः ॥ ८९ ॥

पुनर्द्वितीयवार दृशोल्लोचनयोर्मुद्रणा निमीलनम् । निद्रामित्यर्थः । सृजन्या कुर्वता मयि
परैरन्यैरपस्वप्नविजृम्भितैर्दुष्टस्वप्नप्रदर्शनविलसितैरसौ गजदर्शनलक्षणः शुभः स्वप्नो मा नि-
हन्यतां मा व्यर्थीक्रियताम् । क इव । शुभग्रह इव । यथा असहजैः शत्रुभूतैर्भौममन्दा-
दिभिर्ग्रहैः खेटैर्नवपञ्चम त्रिकोणं प्रथमचतुःसप्तमदशमाख्यानि केन्द्राणि तेषु भवनेषु गतः
प्राप्तः शुभो शुरुधादिः प्रशस्यग्रहो निहन्यते निर्बलीक्रियते ॥

इदं विमृश्येयमजूह्वत्ततः सखीरशेषाः स्वकपारिपार्श्विकाः ।

द्विरेफगुञ्जारवमञ्जुवादिनी वसन्तलक्ष्मीः पिककामिनीरिव ॥ ९० ॥

इदं पूर्वोक्तं विमृश्य विचार्य । इयं नाथी मुदा हर्षेण स्वकपारिपार्थिका निजसमीप-
वर्तिनीरक्षेयाः समस्ता अपि सखीवैयसी(?) रज्जुहवदाकारयामास । केव । वसन्तलक्ष्मी-
रिव । यथा द्विरेफाणां भ्रमराणां गुञ्जारवेण शुक्तितेन एव मनोभ्रं वदतीत्येवंशीला वस-
न्तश्रीः पिककामिनीः कोकिला आह्वयते ॥

ततो वयस्यो(?)ऽन्तिकमाश्रिता मधुव्रताङ्गनाश्वृतलतामिव स्मिताम् ।

वभाषिरे कोकिलकामिनीगणकृणाद्वयीवादनिनादयानया ॥ ९१ ॥

ततः सखीसमागमनानन्तरमनया नाथीदेव्या वयस्यः (?) सख्यो वभाषिरे वादिताः ।
वयस्यः (?) किभूताः । अन्तिकं नाथीसमीपमाश्रिताः सेवमानाः अर्थोत्संनिधाने समागताः ।
का इव । मधुव्रताङ्गना इव । यथा शृङ्गयः स्मितां विकसितां कलिकाकलितां चूतलतां
माकन्दवल्लीमाश्रयन्ते । अनया किभूतया । कोकिलकामिनीगणानां पिकीप्रकराणां कृणेन
रावेण सह अद्वयीवाद एकीभावो यस्य कृणः कलकृजितमिवाद्वयीवादोऽसाधारणतया
यन्मस्तादृशो निनादो रावो ध्वनिर्यस्याः ॥

चकोरिके चन्द्रकले लवङ्गिके मृणालिके पुष्पलते कुरङ्गिके ।

कुरङ्गनाभे सुरभे शशिप्रभे विनोदिके मोदिनि वन्दि सुन्दरि ॥ ९२ ॥

तथा प्रथन्तां कथका यथा कथा ममाग्रतः श्रीजिनचक्रिसंकथाः ।

यथा शुभस्वप्नदृशा मया निशापनीयते पट्टनिवत्पयिसृशा ॥ ९३ ॥

(युगम्)

पूर्वकाव्ये केवलानि सखीना विशेषणान्येव सन्ति । चम्पूकथायामप्येवंविधान्येव
सखीनामानि दृश्यन्ते । नैपवेऽपि च । पूर्वविवा अभिधाना द्वे सख्यः, यूयं ममाग्रतो
मत्पुरस्तान् जिनानामृपभादीना चक्रिणां भरतप्रमुखाणां चक्रवर्तिना संकथा वार्ता । 'त्वत्सं-
कथापि जगता दुरितानि हन्ति' इति मत्तामरस्तोत्रे । नववार्तापीति तद्वृत्तिः । तथा तेन
प्रकारेण प्रथन्तां विस्तारयन्तु । कथयन्तिवत्यर्थः । क इव । कथका इव । यथा कथका
वाचका वक्तारः कथाः पूर्वपुरुषचरितानि प्रथयन्ति विस्तारेण वदन्ति तथा । कथम् ।
यथा शुभ प्रशस्तं स्वप्न पश्यतीत्येवशीला तथा शुभस्वप्नदृशा मया भवत्स्वामिन्या निशा
अवशिष्टा रजानिरपनीयतेऽतिक्राम्यते परिपूर्णाक्रियते वा । क्रिवत् । पट्टतिवत् । यथा पन्थानं
मार्गं स्पृशति भजतीति पथिसृक् पथिकी तथा कथाभिर्वातीभिः कृत्वा पट्टतिमार्गोऽपनीयते
उल्लसते तथा । 'कलहंता, भरकन्ता, भयसंतता, कहाण्येल्गमा । पियदंशण उल्लसिया,
पञ्च वि मग्ग न यणति ॥' इति सूक्तोक्तः ॥ युगम् ॥

कथानुपङ्गेषु मिथः सखीजनोदितेषु काचिद्वयसीदमालपत् ।

परेषु गान्धर्वरसेषु पञ्चमप्रपञ्चगीतिं विदुरेव गायनी ॥ ९४ ॥

मिथोऽन्योन्य सखीरूपैर्जनेल्लैकैरुदितेषु उक्तेषु कथितेषु कथानुपङ्गेषु वार्ताप्रस्तावेषु

सत्सु काचिदनिर्दिष्टनामा वयसी सखी इदमग्रे वक्ष्यमाणमालपट्टभाषे । केत्र । गायनीव । यथा परेष्वन्येषु गान्धर्वाणां गायनानां गीतानां वा । 'गीत गान गेय गीतिगान्धर्वम्' इति हैम्याम् । रसेषु सत्सु त्रिदुर्गा गीतिनिपुणी गायनी गान्धर्विका पञ्चमरागस्य प्रपञ्चो विस्तारो यत्र तादृशीं गीतिमालपति । गायतीत्यर्थः ॥

पुराभवन्नाभिमहीहिमद्युतेस्तनूभवः श्रीवृषभध्वजो जिनः ।

इवात्मभू राजसभावभासितः ससर्ज यो विष्टपसृष्टिमात्मना ॥ ९५ ॥

हे स्वामिनि, पुरा पूर्वे युगस्यादौ सर्वव्यवस्थाप्रादुर्भवनव्यतिकारे नवाशीतिपक्षाधिकत्र्यशीतिपूर्वलक्षावशेषे तृतीयारकपर्यन्ते नाभिर्नामा मह्यां भूमौ हिमद्युतिश्चन्द्रस्तस्य । 'इदं तमुर्वीतलशीतलद्युतिम्' इति नैषधे । तनूभवः पुत्रः श्रिया राज्यतीर्थकृलक्ष्म्या युक्तो वृषभः ककुद्भान् क्रुददेशे ध्वजश्चिह्न यस्य तादृक् जिनस्तीर्थकरः एतावता ऋषभजिनोऽभवद्भूमव । स कः । यत्तादोः सपन्धात् यो राज्ञा राजन्यानामिक्ष्वाकुवशोद्भवाना सभया समूहेन । 'सदेवमण आसुराए परिसाए समणुगम्ममाणगो' इति कल्पसूत्रे । 'पर्षदा समूहेन' इति तद्वृत्तिः । 'सुरसमाजसमाक्रमणोचितः' । समाजः समूह इति रघुवशे । 'अदुपरिषदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचिती' इति नैषधे । नक्षत्रसमूहस्वेति तद्वृत्तिः । ततः सभावाचकाः शब्दाः समूहेऽपि दृश्यन्ते । अथवा सभाया परिगदि अवभासितः शोभित उपविष्टः । तादृशः सन्नात्मना स्वेन विष्टपस्य विश्वस्य मृष्टि सर्वव्यवहारशिल्पकलाराज्यस्थितिप्रजापालनादिसर्गं ससर्ज करोति स्म । क इव । आत्मभूरिव । यथा । ब्रह्मा राजसभावेन रजोगुणस्वभावेन भासितः सन् जगत्सर्गं चक्रे ॥

अमुष्य नाभेयजिनावनीनभोमणेरजायन्त शतं तनूरुहाः ।

पवेरिवास्त्राः ऋतवः शतक्रतोरिव च्छदानीव पुनः पयोरुहः ॥ ९६ ॥

अमुष्य एतस्य नाभेरपत्य नाभेयो वृषभः स एव जिनाना सामान्यकेवलाना मध्ये अवन्या भूमेरिति तेजस्त्वेन नभोमणेः सूर्यस्य । अथवा—अवनीनभोमणी राजा । 'मध्यदिनावधिविधेर्वसुधाविवस्वान्' इति नैषधे । तथा 'पाण्डोरवनिमार्तःऽस्य' इति पाण्डवचरित्रे । जिनराजस्येत्यर्थः । शत शतसंख्याकास्तनूरुहाः । 'तनूरुहस्तु पुत्रे गरुनि लोत्रि वा' इत्यनेकार्थः । अजायन्त जाताः । कस्येव । पवेरिव । यथा वज्रस्य शतमखाः कोट्यो भवन्ति स्म । पुनः कस्येव । शतक्रतोरिव । यथा इन्द्रस्य शतमिताः ऋतवः प्रतिमा यज्ञा वा आसन् । 'इन्द्रेण कार्तिकश्रेष्ठिभवे पञ्चमी प्रतिमा शतवारं व्यूढा' इति कल्पकिरणावल्याम् । पुनः कस्येव । पयोरुह इवात्र षष्ठी । यथा कमलस्य शतं छदानि पत्राणि जायन्ते ॥

जिनावनीन्दोः किल धर्मकर्मणोर्व्यवस्थयास्मादुदभावि भूतले ।

रथाङ्गपाथोरुहयोर्मुदोदितारविन्दिनीवल्लभमण्डलादिव ॥ ९७ ॥

क्रिलेति श्रूयते निश्चितं वा । भूतले भरतक्षेत्रक्षोणीमण्डले अस्माजिनावनीन्दोरैतस्माद्भू-
पमतीर्यकराद्धर्मः सुकृत कर्म कृषिवाणिज्यादि तयोर्व्यवस्थया विवेकेन उदभावि प्रकटी-
भूतम् । कस्मात्कवेव । उदित्ताद्भ्युदय प्रासादरविन्दिनीवल्लभस्य पद्मिनीपतेर्भानोर्मण्डलाद्
धिम्नात् रथाद्दशक्रवाकः पाथोरुह कमलम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । तयोर्मुदा हर्षेणो-
द्भूयते । यतो रथाद्गाना श्रियाभिवियोगः कमलानां संक्रोचश्च राज्ञौ भवेदतो दिवसे हर्षः ।
मुक्षेति कर्तृपदं तृतीयान्तम् ॥

वभूव नाभेयविभुः स आदिमः क्षितौ समग्रावनिभामिनीभुजात् ।

पुलोमजाप्राणपतेर्मतङ्गजो महामृगाणामिव दानशालिनाम् ॥ ९८ ॥

हे नार्थदेवि, क्षितीं पृथिव्या स पूर्वां कस्वरूपो नाभेय एव विभुः स्वामी ऋषभदेवः ।
समग्राये श्रवणं भर्माभेव भामिनो भुवन्ति इति अविनिभामिनीभुजः । 'वसुमतीयुवती-
भुजः' तथा 'यामिनीकामिनीपतिः' इत्यादि काव्यकल्पलतायाम् । राजानस्तीषां मध्ये
आदिमः प्रथमः । अस्यामवसापिण्यां प्रथमं श्रीऋषभदेवस्यैव राज्यस्य जातत्वात् ।
शक्रेण प्रथमम् ऋषभदेवस्य राज्याभिषेकः कृत इति । क इव । मतङ्गज इव । यथा पुलो-
मजाया इन्द्राण्याः । 'हृष्यन्मुहुर्लोम पुलोमजायाः' इति नैषधे । प्राणपतिर्भर्ता शक्रस्तस्य
गज ऐरावण स महामृगाणां हस्तिनाम् आदिमो जज्ञे । तथा च चम्पूकथायाम्—'नारा-
यणनाभ्यम्भोरुहकृहरकृतीमधिशयानस्य वेदविद्यां निगदतो भगवतः पितामहस्य बृहद्या-
न्तरविकीर्णभासयामानि सामानि नावतः सामश्लोकरसनिष्पन्दाहुदपथन्त ऐरावतसुप्रती-
कप्रभृतयोऽर्था दिग्गजेन्द्राः । तेभ्योऽभवन् भद्रमन्द्रमृगसक्रीर्णजातयो गिरिचरनदीचरो-
भयचारिणः करिणः । प्रसिद्धं चैतत्सामजा गजा इति । केचित्पुनरन्यथा कथयन्ति ।
किल सकलसुरासुरकरपरिवर्त्यमानमन्दरमन्यातमथितदुग्धाम्भोघेरजनि जनितजग-
द्विस्मयोऽहसहस्रीमृगाङ्गसुरभिसुरद्रुमधन्वन्तरिकौस्तुभोचैःश्रवतां सहभूः शशधरकरका-
न्तिरैरावतः । तत्प्रसूतिरशेषवनान्यलकोति' इति । किभूतानां शृपाणां च गजानां च ।
दानाविश्राणनेर्मदान्मुभिश्च शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलाः ॥

पयोधिपुत्रीतनयावनीपतेरिवानुविम्बेषु महीविहारिषु ।

शताङ्गजातेषु तदादिमप्रभोर्बभूव मुख्यो भरताभिवोऽङ्गजः ॥ ९९ ॥

तस्य पूर्ववर्णितस्वरूपस्य आदिमप्रभोर्ऋषभदेवस्य शतसंख्येष्वङ्गजातेषु भरत इत्य-
भिधा नाम यस्य तादृशोऽङ्गजः पुत्रो मुख्यः प्रथमः श्रेष्ठो वा बभूव । उत्प्रेक्ष्यते । शता-
ङ्गजातेष्वनुविम्बेषु । कस्य । पयोधेः क्षीगसमुद्रस्य पुत्री नन्दना लक्ष्मीस्तस्यास्तनयः
रामः स एवावनीपतो राजा तस्य । किभूतेष्वनुविम्बेषु । मर्यां भूमौ विहरन्ति क्रीडन्ती-
लेवंशीलेषु । शतमपि मुनाः स्मरप्रतिकृतय इव दृश्यन्ते इत्यर्थः ॥

यदीययात्रासु चमूसुत्थिनैर्दिवस्पृथिव्योः प्रतिसारिपांसुभिः ।

अहरिस्त्रियामीयांतं पद्मिनीपतिः पतङ्गति ध्वान्दति तत्रभामरः ॥१००॥

यस्येमा यदीयास्तासु भरतचक्रिमंवन्विनीषु यात्रासु दिग्विजयकृतप्रयाणेषु चमू-
समुत्थितश्चतुर्दशचक्रचलनाद्भूतैरुष्टीर्नैर्वा दिवस्पृथिव्योराकाशभुवोः प्रविसरन्ति विस्त-
रन्तीत्येवंशालिः । यांसुभिर्धूलाभिरहृदिवसस्त्रियामोयति निशेवाचरति । निःशेषताया
रविप्रकाशस्य रुचनाद् । पुनः पद्मिनीपतिः भास्वान् पतद्गतिं ह्यद्योत इवाचरति ।
किंचिदृश्यमानत्वेन । 'सर्वप्रातिपदिकात् किप् वा आचारे' इत्येके । तेन कृष्णवदाचर-
तीति कृष्णति' इति प्राक्रियाक्रामुद्याम् । तथा पतद्गति । पुनस्तस्य भानोः प्रमाभगे
ध्वान्तति अन्धकार इवाचरति । भासां य्यामीभूतत्वेन ॥

हरेर्महिष्यां हरिति प्रयातवान्य आदितः सादितगोत्रशाश्रवः ।

पतिः सुराणामिव दानवारियुगजेन्द्रसिन्धुद्भववाजिराजितः ॥ १०१ ॥

यो भरतचक्रवर्ती आदितो दिग्विजयकरणव्यतिकरे प्रथमतो हरेरिन्द्रस्य महिष्यां
पत्न्या हरिति दिशि । प्राच्यामित्यर्थः । 'निजमुखमित् । स्मेरं धत्ते हरेर्महिषी हरित्'
इति नैषधे । प्रयातवान् गतः । क इव । सुराणा पतिरिव । यया ऋक् । पूर्वा दिश प्रति
प्रयाति, तत्पतित्वान् । किंभूतो यः शक्रश्च । सादितं हतं गोत्रं धशो येषां तादृशाः शा-
श्रवा वैरिणो यस्य । यद्वा सादिता निर्मूलयुच्छेदिताः गोत्रसहिता सवशाः जात्रवा
रिपत्रो येन । पक्षे—सादिता गोत्राः पर्वता एव शाश्रवो येन । पुनः किंभूतः । दान-
वारिभिर्मदजलैर्गुञ्जन्ति योगं प्राप्नुवन्तीति दानवारियुजो निर्यद्वहूलमदत्तलिला ये गजेन्द्रा
भद्रजातीयगन्धोपलक्षिताः सिन्धुराः [तैः] सिन्धुदेशे उद्भव उत्पत्तिर्येषां तादृशैर्वाजि-
भिरश्वैश्च] राजितः शोभितः । पक्षे—दानवाना दैत्यानामरिभिर्वैरिभिर्गुनक्तीति । देव-
युक्त इत्यर्थः । तथा गजेन्द्र ऐरावणः सिन्धुद्भवः समुद्रोत्पन्न उच्चैः अत्रा अश्वः तेन च
राजितः । 'स सिन्धुज शीतमहःसहोदर हसन्तमुच्चैःश्रवसः श्रिय हयम्' इति नैषधे ॥

स सार्वभौमो ध्वजदण्डशेखरोकृतस्फुरत्काञ्चनकुम्भकान्तिभिः ।

मतङ्गजैरञ्जनशैलमांसलैः क्षितौ तनोतीव सविद्युदम्बुदम् ॥ १०२ ॥

सर्वस्या भूमेरीश्वरः सार्वभौमश्चक्रवर्ती स भरतः । उत्प्रेक्ष्यते । त्रिविद्युदम्बुदं तदि-
त्कलितजलधर क्षितौ पृथिव्यां तनोतीव करोतीव । कैः । अञ्जननामा शैलः पर्वतः
तद्वन्मांसलैः पुष्टैरन्नतैश्च । तादृशैर्मतङ्गजैः स्वसेनाकुञ्जरैः । किंभूतैर्मतङ्गजैः । ध्वजानां
पताकानामर्याङ्गजसन्धिनीनां दण्डेषु शेखरीकृतानामुत्तंसता प्रापितानामुपरिस्थि-
ताना वा स्फुरतां दीप्यमानाना अगङ्गागितिकान्तीना काञ्चनकुम्भाना हेमकलशाना
कान्तिज्योतिर्येषु तैः ॥

दशामवाप्स्यन्ति यदन्तिमामिमेषसदाश्रया लक्षमिताः क्षितिक्षितः ।

विवर्णतेतीव दिग्ङ्गनागणैर्मुखे निषेवेषस्य चमूरजोभरैः ॥ १०३ ॥

दिग्ङ्गनागणैर्हरिद्वधुद्भवैः कर्द्वैभिरस्य भरतचक्रिणश्चमूरजोभरैश्चतुरहदलचलनोद्भूत-

इवेक्षुडिम्भान्क्षितिरक्षिणो महौजसा ममुन्वाय पुनः प्ररोपयन् ।

स पूर्वपाथोनिविसेकतक्षिति(तां) क्षितेर्धिवोढा व्रजति स्म सस्मय १०७

स क्षितेर्भूमोर्वोढा भर्ता भरतभर्गवः पूर्वपाथोनिवेः प्राचांसमुद्रम्य । 'पूर्वपर्वनति-रोहितात्मनः' इति वारधन्वन्पुत्रोरोहितसोम-वग्भट्टविनिमितवन्पुत्रालक्ष्मीनर्काभुर्दी-सोदरसुयोत्सवकाव्ये । सैकने(ताक्षिर्ना) जलोच्चिन्नतप्रदेशे व्रजति स्म जगाम । क्रिमतः । सह स्मयेन गर्वेण वर्तते यः स सस्मयः । किं कुर्वन् । महौजसा मवेभ्यः नातिशा-यिना षट्खण्डमण्डितभरतभूमिवलयोद्भवयावद्वाजिवारणवेससैम्भकरभृश-न्युगलमण्ड-लाकलितसवालद्वन्द्वनयस्थवशासखपुरुषपौरुषानाक्रमणायैव पराक्रमेण अधिकप्रतापेन वा । ओजःशब्देन प्रतापोऽपि कथ्यते । यथा नैषधे—'तगोजसस्तद्यशसः स्थिता-विभौ वृथेति चित्ते क्रुते यदा यदा । ननोति भानोः परिवेषकृतत्रात्तदा विविः कुण्डलना विधोगपि ॥' इति । क्षितिरक्षिणो भूपालान् । 'निषिथि यस्य क्षितिर्क्षिणः कथाः' इत्यपि नैषधे । समुत्खाय राज्याङ्गं चायित्वा । पुनः पश्चात्प्ररोपयन् । राज्यस्थाने वा स्थापयन् । कानिव । इक्षुडिम्भानिव । यथा कश्चित्कृषिकः इक्षुणामसिपत्रकाणा डिम्भान् प्ररोहान् उत्खाय उमस्थानकाद्गतवन्यान्प्रस्मिन्स्थाने प्ररोपयति । 'पलालजलैः पिहितेक्षुडिम्भः' इत्यपि नैषधे ॥

अजिह्वता सुहृन्पैर्विले विलेशयैरिवैतद्वसुधाधवे दधे ।

विनम्रता च ध्रियते स्म वेतसै रये स्ववन्त्या इव भूरिवेतसैः ॥ १०८ ॥

एतद्वसुधाधवे एतस्मिन् भरतभूपाले सुहृन्नामा देवस्तत्रायुक्तेः सुहृन्नामैरजिह्वता सर-लत्वं दधे धृतं तत्कालमेवागत्य प्रणमे । कैरिव । यथा विलेशयैः मुजदमैर्विले भूगतन्त्रे स्वनिवसनस्थाने प्रवेशसमये अजिह्वता अवक्रत्वं ध्रियते । च पुनः अस्मिन् नृपे भूरिवेतसै-र्वेतस्वदेशभूपालैर्विनम्रता विशेषेण नमनशीलत्व ध्रियते स्म । कैरिव । वेतसैरिव । यथा स्ववन्त्या नथा रये प्रवाहे मध्ये तटे वा उद्गमनशीलैर्वेतसनामवृक्षविशेषैर्विनम्रता ध्रियते ॥

अवापितो गोचरतां स मागधैरिव स्तवस्य प्रमदेन मागधैः ।

सृजद्भिरिन्द्रोऽद्रिगणैः कलि गजैरिवोपलै रुद्धनतः कलिङ्गजैः ॥ १०९ ॥

स भरतचक्री मागधैर्मगधदेशोद्भवभूमिः प्रमदेन हर्षेण स्तवस्य स्तुतेर्गोचरता विषयत्वम् । 'द्वीपाधिपान्नयनयोर्नैय गोचरत्वम्' इति नैषधे । अवापितः लम्भितः । कैरिव । मागधै-रिव । यथा मागधैर्वैन्दिजनैश्चक्रवर्ती स्तूयते । पुनः कलिङ्गदेशजैर्भूमिः रुद्धनतः पूर्वं रुद्धः पश्चात्ततः नमस्कृतः । 'पीतप्रतिचद्वरत्साम्' इति रघौ । 'पूर्वं पीतः पश्चात्प्रतिचद्वो वत्सो यस्याः सा' इति तदृत्तिश्च । "पूर्वकालैकजरस्पुराणवकेवलाः सामानाधिकरणेन' एते समानाधिकरणेन समस्यन्ते स तत्पुरुषः । भिन्नप्रवृत्तिनिमित्ताना शब्दानामेकस्मिन्नर्थे प्रवृत्तेः समानाधिकरणम् । पूर्वकालार्थस्तु अपरकालार्थेन । यथा स्नातानुलिम्भः । पूर्व स्नातः पश्चादनुलिम्भः । तथा 'तन्पुरुषः समानाधिकरणेन । कर्मधारयः' । समानाभिप्रेयो

यस्तत्पुरुषः न कर्मधाम्याऽद्यः स्यात् । पीतश्चासौ प्रतिषद्वश्च । तथा ज्ञातश्चासावनुलि-
प्तश्च । तथा रुद्रश्चासौ नतश्च । इत्येषोऽपि विप्रहस्तेन कर्मधारयगमितस्तत्पुरुषः समासः”
इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । किं कुर्वद्भिः । गर्जः साधनभूतैर्हस्तिभिः कालिं संग्रामं घृजद्भिः
कुर्वद्भिः । कैरेव । अद्रिगणैः । यथा पर्वतप्रकरैः उपलैः प्रस्तरैः कृत्वा । युद्धं विदधद्भिः
सद्भिरिन्द्रो ह्यव्यते प्रणम्यते च ॥

चतुर्दिशामप्ययमर्णवावधीनिति प्रदेशान्ध्वजिनीभिरानशे ।

विभासिताभिः सितसिन्धुरश्रिया यथाभ्रिकाभिः प्रसरत्पयोधरः ॥ ११० ॥

अथ भरतसार्वभौम इत्यमुना प्रकारेण ध्वजिनीभिः सेनाभिः कृत्वा चतस्रश्च पूर्वद-
क्षिणपश्चिमोत्तरलक्षणास्ता दिशश्च चतुर्दिशस्तासाम् । कथम् । अपि चतस्रणामपि दि-
शामित्यर्थः । प्रदेशान् विभागान् आनशे व्याप्नोति स्म । किंभूतान्प्रदेशान् । अर्णवः
समुद्रोऽवधिर्मर्यादा यस्य । अथवा अर्णवाश्चत्वारः समुद्राः । ‘पयोधरीभूतचतुःसमुद्रा जु-
गोप गोत्पथरामिवोर्वांम्’ इति रघुकाव्ये । तथा ‘चतुः समुद्रो परिले नृपाणामन्तःपुरे
वासितकीर्तिदारो । दान दया सूनुतमातियेयी चतुष्टयं । रक्षणसौविदल्लाः ॥’ इति नैषधे ।
‘वासिता रक्षिताः कीर्तय एव दारा यत्र । तादृशे चतुरर्णवखातिके भूमिमण्डले एव नृपा-
णामन्तःपुरे दान, कृपा, सत्यवचनम्, अतिथिसत्क्रिया, एतच्चतुष्टयी तदन्तःपुररक्षणार्थं
सौविदल्लाः कञ्चुकिनः । एभिश्चतुर्भिः प्रकारैर्वना कीर्तिर्न तिष्ठति ।’ इति तद्वृत्तिः ।
अतश्चत्वारः समुद्रा मर्यादा येषां ते । किंभूताभिर्ध्वजिनीभिः । सितानां भद्रजातित्वेन
शुभ्राणां सिन्धुराणां हस्तिनां श्रिया शोभया विभासिताभिः शोभिताभिः । क इव ।
प्रसरत्पयोधर इव । यथा श्वेतगजेन ऐगत्रणेन । ‘प्राश्रयेण्यं पयोवाहं त्रिचुर्दारावताविव’ इति
रघौ । अथ वा अभ्रस्य मेघस्य मातङ्गो हस्ती अभ्रमातङ्गः । ‘ऐरावणोऽप्रमातङ्गश्चतु-
र्दन्तः’ इति हंमीवचनात् । विभासिताभिराभ्रकामिर्बर्दलैः कृत्वा गगनाद्रणविस्तरवमेघ-
श्चतुर्दिक्प्रदेशान्व्याप्नोति । अत्र यथा इवार्थं ॥

अथैष वेलातटतः समं भटैर्यवीवृत्तनीरधिनेमिनायकः ।

गभीररावैरुद्धरं भरन्मुवो रयः पयोधेरिव यादसां भरेः ॥ १११ ॥

अथ चतुर्दिग्निजवानन्तरमेघ वर्ण्यमानपुलंत्कपो नीरधिनेमेरासमुद्रान्तर्पृथिव्या ना-
यकः पतिभरतचक्रुन्तां वेलातटतः समुद्रस्य वेलायां जलदृष्टिस्थानकस्य तटात्तीराद्भटैः
मेनाचरैः शूरेः सम साध न्यर्वाहृतान्निवर्तते स्म । पश्चाद्भवले इत्यर्थः । क इव । रय इव ।
यथा पयोधेः ममुद्रस्य रयः पयःप्रवाहः । ‘प्रवःहः पुनरोयः स्याद्द्वेषी धारा रयश्च सः’ इति
हंस्याम् । यादसां नक्रचक्रुपाठीनपीठादीनां भरेः ब्रजैः साकं वेलातटाधिर्वर्तते । किंभूत
एव रयश्च । गभीररावैश्चतुर्द्वगजस्यन्दनपदातिप्रथलपलचलनोद्भूतैः स्वभावजैश्च ग-
म्भीरध्वनिभिः कृत्वा भुवः पृथिव्या उदरं मध्यं भरन् पृथ्वन् । अथ वा ‘पृथिवीं पृथ्व्यन्’
इत्यपि पाठः ॥

स चक्रिणां भारतभूमिभामिनीविशेषकाणा वृषभाङ्गजोऽग्रणाः ।

तदीयवत्सेव जिनावनीभुजामभूत्सुरश्रेणिनिषेवितक्रमः ॥ ११२ ॥

स जगद्विख्यातो वृषभस्यादिदेवस्याङ्गजः सनुर्भरतचक्री भारतभरतक्षेत्रं तस्य भूमिः
सैव भामिनी स्त्री तस्या विशेषकाणां तिलकानां भरत-सगर-मघवा-सनत्कुमार-शान्ति-
कुन्धु-अर-सुभूम-पद्म-हरिषेण-जय-ब्रह्मदत्ताभिवानःनां द्वादशसख्याकानां चक्रिणां मध्ये
अग्रणीर्मुख्यः प्रथमो वा अभूद्भव । क इव । तदीयवत्सेव । यथा तस्य भरतस्याय
तदीयः वसा पिता युगादिदेवः । जिनानां सामान्यकेवलिन्याम् । अयं वा ऋषभ-अजित-
शंभव-अभिनन्दन-सुमति-पद्मप्रभ-सुपार्श्व-चन्द्रप्रभ-सुविधि-शीतल-श्रेयांस-वासुपूज्य-वि-
मल-अनन्त-वर्ध-शान्ति-कुन्धु-अर-मल्लि-मुनिसुव्रत-नमि-नेमि-पार्श्व-वर्धमाननाम्ना चतुर्वि-
ंशतितीर्थकृता मध्ये आदिमः अजायत । किंभूतो भरतस्तरिपता च । सुराणां षो-
डशसहस्राङ्गरक्षकयक्षमुख्यानां चतुःषष्टिदेवेन्द्रादीनां च श्रेणिभिर्निषेवितौ परिचितौ क्रमौ
चरणौ यस्य ॥

य आदिमोद्धारकरो जिनालयं व्यधापयन्मूर्धनि सिद्धभूभृतः ।

समग्रतीर्थेष्वपि सार्वभौमताममुष्य वक्तुं किमु हेमशेखरम् ॥ ११३ ॥

आर्दा भवः असांषिणीदृतीयारपर्यन्ते । प्रथमस्योद्धारस्य चैत्यस्थापनारूपस्य करः
कारकः अत एव यो भरतचक्री सिद्धभूभृतः शत्रुजयस्य मूर्धनि ऋषभकूटनामनि शिखरे
जिनालयम् ऋषभदेवप्रासादं व्यधापयद्दार्ढ्यकिरलपार्श्वे कारयति स्म । किमत्प्रेक्ष्यते ।
अमुष्य श्रीशत्रुंजयगिरेः जमप्रेषु त्रिजगद्वासिषु तीर्थेषु सार्वभौमता चक्रवर्तित्वं वक्तुं क-
थयितुम् । जनानां पुर इति शेषः । हेमशेखर सुवर्णोत्तंसं किमु कारयति स्म ॥

मृगाक्षि सोपारककुल्यपाकयोरमूल्यमाणिक्यविनीलरत्नयोः ।

स्वतातमूर्ती भरतेन कारिते दृशाविवैते भरतावनीश्रियः ॥ ११४ ॥

मृगवदक्षिणी नयने यस्यास्तस्याः संबोधने हे हरिणलोचने, तेन भरतेन अमूल्ययोर्म-
हर्षयोर्मूल्यं ज्ञातुमपि कर्तुमपि केनाप्यशक्ययोर्माणिक्यं पद्मरागमणिरन्यो वा काश्चिन्म-
णिविशेषः विनीलरत्नं मरकतमणिस्तयोः स्वतातस्य ऋषभदेवस्य मूर्ती प्रतिमे कारिते
निर्मापिते । कयोः पुरयोः । सोपारकनाम शत्रुजयतलदृष्टिकाया पत्तनम्, कुल्यपाकनामा-
न्यन्नगरम्, तयोः पुरयोः । अद्यापि विद्येते इत्यध्याहारः । उत्प्रेक्ष्यते । भरतावनीश्रियो
भरतक्षेत्रक्षोणिलक्ष्म्या एते प्रतिमे दृशौ नेत्रे इव ॥

तथा चतुर्विंशतितीर्थैकदृहं धराधवोऽष्टापदभूभ्रमूर्धनि ।

व्यधापयच्छाश्वतसार्वभेदमवत्तदद्य यावद्भुवद्वितीष्ठते ॥ ११५ ॥

तथा पुनः स धराधवो भरतभूपतिरष्टापदभूभ्रमूर्धनि कैलाशशैलशिखरे तुल्यना-
साप्रस्वस्ववर्णप्रमाणपद्मासनाथद्वितचतुर्विंशतितीर्थैकत्प्रतिमालंकारसिंहनिषद्या नाम चतु-

विश्वेस्तीर्यकृतामृषभादीनां वर्धमानान्तानां जिनानां गृहं प्रासादं व्यधापयत्कारित-
वान् । किं तव । शाश्वतसर्ववैश्ववत् सिद्धायतनमिव । तच्चैत्यमथ यावदद्यतनं दिवसं
मयादीकृत्य वितिष्ठते स्थितमस्ति । किंवद् । ध्रुववद् । यया ध्रुव उतानपादजस्तारको-
ऽथाप्याकाशे विद्यते ॥

परान्परःकोटिजिनालयानयं हिरण्यमाणिक्यमयानचीकरत् ।

जिनेन्द्रमूर्तीरपि कोटिशस्त्रीरिवाङ्गिनां संसृतिसिन्धुपातिनाम् ॥ ११६ ॥

अयं भरतचक्रवर्ती परान् अन्यान् परःकोटिजिनालयान् कोटिः परे परःकोट्यः ।
कोटिश इत्यर्थः । तादृशान् प्रासादानचीकरत् कारयामास । किभूतान् । हिरण्यं सुवर्षं
माणिक्यानि रत्नानि मणिविशेषा वा तन्मयान् तै रचितान् । अपि पुनः कोटिशो जि-
नेन्द्राणाम् अतीतानागतवर्तमानचतुर्विंशतितीर्थकृतां मूर्तीः प्रतिमाः कारयति स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते । संसृतिः संसारः स एव सिन्धुः समुद्रः तत्र रागद्वेषादिना पतनशीलाना-
मद्भिनां प्राणिनां तरीस्तरौतुं नाव इव ॥

नृपोऽयमाद्योऽजनि संघनायकः कृशाङ्गि शत्रुंजयरूप्यशीलयोः ।

क्षमाभृतां भोगभृतां च योऽग्रणीरभूत्पुनः कुण्डलिनामिवाधिभूः ११७

हे कृशाङ्गि तन्वद्भि, अयं नृपो भरतभूमिन्द्रः शत्रुंजयरूप्यशीलयोर्विमलाचलाष्टाण्ड-
योराद्यः प्रथमः संघनायकः सघपतिरजनि सजातः । पुनर्यः क्षमाभृतां राज्ञां भोगभृतां
भोगिनाम् । 'भोगः श्रीमरुतेश्वरे प्रतिपदं लब्धिस्तथा गीतमे' इति सूक्तवचनात् । भोगो
राज्यादिसुख सर्पदेहश्च राज्यादिसर्वसुखभाजां वा अग्रणीमुख्योऽभूद्भवत् । क इव ।
कुण्डलिनामधिभूरिव । यया नागनाथः शेषः पृथ्वीधारिणां कुलपर्वतादीनां तथा भोगं
सर्पकार्यं विभ्रतीति भोगभृतस्तेषां वासुकिप्रमुखनागानामग्रणीः । शैला हि पादैर्धरां दधते,
शेषस्तु सहस्रसंख्यैः स्वफणामण्डलैः सर्वा वसुधरा धत्ते । अतोऽग्रणीत्वम् ॥

असौ प्रकामप्रमदं ददानया प्रसूतया ध्यानसुधापयोधिना ।

शिवश्रिया अग्रजयेव केवलश्रिया श्रितो दर्पणिकानिकेतने ॥ ११८ ॥

असौ भरतचक्रो दर्पणिकानिकेतने आदर्शगृहे । 'ग्रन्मतौ विमलदर्पणिकायाम्' इति
नैपथे । केवलश्रिया केवलज्ञानलक्ष्म्या श्रितो भेजे । किंभूतया । प्रकामं सर्वातिशयिन-
मनन्त प्रमद हर्षम् । परमानन्दमित्यर्थः । ददानया यच्छन्त्या । श्रीरपि प्रकृष्टस्य मातृपादात्मो-
जभक्तस्य कामस्य प्रगुहस्य स्वाङ्गात्तस्य प्रमोदं दत्ते । पुनः किंभूतया । ध्यानं शुक्ल-
प्रणिधानं तदेव सुधापयोधिः क्षीरसमुद्रः शुक्लध्यानवदुज्ज्वलत्वात्क्षीरमयत्वात् ध्यानामृ-
ताच्चिः । 'गुणश्रेणिसुधादिन्योः पाण्डोरुजागरीजसः' इति पाण्डवचरित्रे । तेन प्रसूतया
जनितया । श्रीरपि दुग्धाब्देजाता । उत्प्रेक्ष्यते । शिवश्रिया मूर्तिलक्ष्म्या अग्रजया ज्ये-
ष्ठभगिन्येव प्रथमोत्पत्त्येन केवलज्ञानानन्तरं नोक्षप्रप्तेः ॥

दिगन्तवासं किमपास्य काश्यपीविलासशीलैः ककुभां पुरंदरैः ।

तदष्टपट्टक्षितिपैरैवाप्यतामुनेव सीमन्तिनि केवल्येन्द्रिा ॥ ११९ ॥

‘केशेषु वर्त्म सीमन्त-’ इति हंम्याम् । प्रशस्यः सीमन्तोऽस्यस्यास्तस्या- सवोधनं हे सीमन्तिनि, तस्य भरतस्य अष्टसख्याकैः पट्यु पदेयु क्षितिपैः । अथ वा । तत्पट्टयारिभि- र्मध्यपदलोपे वृषैः । भरतादारभ्य अष्टपट्टपरै राजभिरित्यर्थः । अमुनेव भरतचक्रिणेव आदर्श- गृहे केवल्येन्द्रिा केवलज्ञानलक्ष्मीरवाप्यत प्राप्ता । उत्प्रेक्ष्यते । दिगन्तवास दिशा प्रान्ते वसतिमपास्य त्यक्त्वा काश्यपी भूमिस्तस्यां विलासः स्थानवैशिष्ट्य क्रीडन वा तत्र शील स्वभावो येषा तैः । ‘लीला केलिर्विलासश्च शृङ्गारभावजाक्र्या’ इत्यनेकार्थः । केलिः क्रीडा विलासः स्थानवैशिष्ट्यमित्येवं मूरिः ककुभा पुरंदरैरष्टदिक्पालैः किम् । ‘आस्रण्डलो दण्डधरः शिखावाण्पतिः प्रतीच्या इति दिव्यहेन्द्रैः’ इति नैषधे ॥

ततोऽस्य संख्यातिगपट्टपङ्क्तिभिः प्रपद्य शत्रुंजयमूर्ध्नि केवलम् ।

महोदयश्रीः समसेवि भास्करैरिवोदयं द्यौरुदयावनीधरे ॥ १२० ॥

ततः अष्टपट्टधरदण्डवर्षाराजानन्तरमस्य भरतचक्रिणः संख्यामतिगच्छन्त्यतिक्राम- न्तीति संख्यातिगाः । कर्मणि ङः । ताभिः । असख्याताभिरित्यर्थः । पङ्क्तिभिः पट्टधराजरा- जीभिः शत्रुजयमूर्ध्नि विमलाचलशिखरे केवलं केवलज्ञानं प्रतिपद्यासाद्याधिगत्य महोदय- श्रीर्मुक्तिलक्ष्मी समसेवि ससेविता । कैरिव । भास्करैरिव । यथा दिवाकैरुदयावनीधरे पूर्वपर्वते उदयमुद्रममवाप्य सौर्गगनमण्डली सेव्यते ॥

बभ्रुवुरिक्ष्वाकुकुले सहस्रशः सहस्रशोचिःसदृशा महौजसा ।

ततः क्षितीन्द्रा जगदीहितावहा महेन्द्रशैले सुरभूरुहा इव ॥ १२१ ॥

ततः सख्यातिगपट्टपरप्राप्रान्तवार्त्तजितशत्रुभूपतिरासीत्तेन स्वसुताजिततीर्थकृते राज्ये विश्राणितम्, श्रीभगवता च स्वपितृभ्रातृसुमित्रघात्रीपतिपुत्राय सगरकुमाराय राज्य प्रददे, स क्रमाद्वक्री भूत्वा चारित्रमादाय सिद्धः सगरचक्रिणोऽनन्तरम् । इक्ष्वाकुकुले सौ- धर्मेन्द्रेण स्वयं स्थापितस्य श्रीकृष्णभदेवस्य वने सहस्रशः अर्षादसख्याताः क्षितीन्द्राः पृ- थिवीपुरंदरा राजानो बभ्रुवुः सजाताः । किंभूताः । महौजसा अतिशायिप्रतापैः स- हस्रशोचिषः सूर्यस्य सदृशास्तुल्याः । पुनः किंभूताः । जगदीहितावहाः विश्वकामित- विधायकाः । क इव । सुरभूरुहा इव । यथा महेन्द्रशैले मेरौ जगदभिलाषितपूरकाः कल्प- वृक्षा भवन्ति ॥

इति स्वप्रजागरिकाया भरतदिग्विजयोद्धारप्रतिमाप्रासादकाराणकेवलज्ञानतत्पट्टपरप- रावर्धनम् ॥

इदं वदन्त्यामरविन्दचक्षुषः पुरोऽय तस्यामपरा निपस्तनी ।

गिराननं योजयति स कौतुकान्मरालिकायामिव कीरकामिनी ॥ १२२ ॥

अथ भरतचक्रिदिग्विजयादिकथितानन्तरम् अरविन्दचक्षुषः कमललोचनाया नाया-
देव्याः पुगेऽप्रे तस्यां प्रागुक्तायां सह्यामिदं पूर्वोक्तम् ऋषभभरतदिग्विजयचैत्यनिर्माणदि
वदन्त्या सत्याम् अपग अन्या काचिन्निपस्वनी कलशोच्चकुचा कौतुकात् कौतुहलादिरा वाचा
आननं मुखं योजयति स्म । उवाचेत्यर्थः । केव । कोरकामिनीव । यथा मरालिकायां
वदन्त्यां हस्या भायमाणाया सत्यां तुकीं वक्ति ॥

मृगाक्षि पश्यामरसिन्धुसारिणीं त्वमभ्रवर्षीं सुमनोवनीमिव ।

मयूखलेत्रामकरन्दिनारकामणीचक्रा मेचक्रिमालिमण्डलाम् ॥ १२३ ॥

मृगवदक्षिणी यस्यास्तस्याः संबोधनं हे मृगाक्षि स्वामिनि, त्वमभ्रवर्षी गगनपद्मति
पश्य विलोक्य । उत्प्रेक्ष्यते । सुमनोवनीमिव पुष्पवाटिकामिव । देववनं वा । किंमूता ।
अमरसिन्धुगकाशयज्ञा सैव सारिणी कुत्रा यस्याम् । पुनः किंमूता । मयूखलेत्रा किर-
णश्रेणिमेव मकरन्दो मधु विद्यते येषु तादृशास्तारका एव मणीचक्रानि कुसुमानि यस्याम् ।
मेचक्रिमा गगनस्यामत्वम् । 'वृत्तगम्भीरस्त्रीखनीलिमा' इति नैषधे । तथा 'अचि-
श्रण्दांशुरोचिर्गगनमलिनिमा कजलं दह्यमानम्' इति खण्डप्रशस्ती । तदेव अलिनां भ्रम-
राणां मण्डलानि वृन्दानि यस्याम् ॥

मृगेन्द्रमध्ये मृगयस्व तारकाश्रमोदविन्दुस्तबकानिवाङ्गके ।

विभावरीकैरचक्षुषोऽमुना निखेलयन्त्या दयितामृतांशुना ॥ १२४ ॥

मृगेन्द्रः केसरी तद्वन्मध्यमुदरं यस्याः, यद्वा मृगेन्द्रमध्यवन्मध्यं यस्याः । मध्यमपद-
लोपी समासः । कृशोदरीत्यर्थः । त्व तारकान्(?) ज्योतिश्चक्रामि मृगयस्व पश्य । 'पयः-
पारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते' इति खण्डप्रशस्ती । इवोत्प्रेक्ष्यते । अमुना दृश्यमानेन
दयितेन भ्रमामृतांशुना मुपाकरणेन चन्द्रेण सार्धं निखेलयन्त्या सुरतादिमोदा कुर्वत्या
विभावरीकैरवचक्षुषो रजनीकुसुदनेनाया रात्रिक्रियः अङ्गमेवाङ्गकम् । 'अकिंचने किंचन
नायक्ताङ्क' इति नैषधे । श्रमोदविन्दुस्तबकान् परिश्रमसंज्ञातप्रस्वेदजलकण्ठानिव ।
'श्रमोदविन्दुप्रकरान्' इति पाठो वा । तदा परिश्रमसलिलकण्ठलिकरानिव ॥

कुशेशयानोदिनि वीक्ष्यतामसौ शनैः शनैः पङ्कजकाननानिलः ।

त्वदाननाभोजननुःप्रभर्जनानिनातिके किं समुपैति सेवितुम् ॥ १२५ ॥

कुशेशय कर्मठं तद्वदामोशो वपुः परिमलोऽस्त्यस्यात्तस्याः संबोधनं हे कुशेशयामो-
दिनि । पदिनीत्यर्थः । हे स्वामिनि, वीक्ष्यता विलोकयन्त्याम् । अवधायांतामित्यर्थः । असी
प्रसन्नं शरीरस्पर्शानुभूयमानः पङ्कजननानिलो नलिनवनपवनः शनैः आनिके श्री-
मत्याः पार्थ उपैत्यागच्छति किन् । उत्प्रेक्ष्यते । त्वदाननाभोजननुःप्रभर्जनानिनातिके
तियेषां तादृशः प्रमत्तनः त्वद्गणः कर्मठः सुगन्ध्यामसमरिणैर्वीरैः सेवितुं नत्तमीपि
इव समुपैति ॥

करेणुकुम्भस्तनि पश्य दीप्यतेऽन्तिके मणीकुट्टिमविम्बितारकैः ।

त्वदाननस्वामिसितांशुसेवनाकृते नभस्तः किमुपागतैरिह ॥ १२६ ॥

करोणोर्हस्तिनः कुम्भौ शिरसः पिण्डाविव पीनावुद्धौ स्तनौ कुचौ यस्यास्तस्याः स-
बोधनं हे करेणुकुम्भस्तनि कुम्भिकुम्भर्षानोच्चकुचकलशे स्वामिनि, त्व पश्य निरीक्षम् ।
अन्तिके श्रीमत्याः सर्मापि मणिकुट्टिमविम्बितारकैर्विधरत्ननिचद्रसौवप्राहणभूमौ वि-
म्बन्ति अतिस्वच्छवस्तुनि संक्रामन्ति इति विम्बानि विम्बान्यस्त्वे(नि सन्त्ये)षा तादृश-
स्तारकैर्ज्योतिर्भिर्दीप्यते । किमुत्प्रेक्ष्यते । त्वदानन तव मुखमेव स्वर्मा पतिः सि-
तांशुचन्द्रस्तस्य सेवनाकृते पर्युपासनां कर्तुं किमु नभस्तो गगनादिह त्वद्रूपाहणे समा-
गतैः समेतैरिव ॥

त्वदीयवापीतपनास्तमुद्रिताम्बुजन्मकोशव्यसनानुपातिनः ।

क्षपाक्षयार्थोक्तमिन्द्रवर्णकानिव द्विरेफा गणयन्ति गुञ्जितैः ॥ १२७ ॥

हे स्वामिनि, त्वदीयवाप्यां तव क्रीडागृहदीर्घिकायां तपनस्य सूर्यस्यास्तेन परद्वीपो-
पगमनेनादृश्यीभावेन । 'तेजोवसाने व्रजति द्वीपान्तरमहर्मणिः' इति सूक्तवचनात् ।
मुद्रिताना निर्मोळितानां मुकुलीभूतानामम्बुजन्मना कोशेषु यदन्धलक्षण व्यसनमापद
कोशान्तर्दुःस्वस्थितिर्विपात्तिस्नामनुलक्षीकृत्य ज्ञात्वैव । यत्पद्मद्रणाया यामिनीं याव-
त्कोशान्तरदुःखेन स्यातन्यमेवेति विचार्य पतन्तीत्येवंशीलाः पातिनः । पतिस्त्वा स्थिता
इत्यर्थः । द्विरेफा अमराः । अत एवोत्प्रेक्ष्यते । गुञ्जितैर्गुञ्जारैः कृत्वा क्षपाक्ष-
याय निशानाशाय । ओक्तमिन्द्रवर्णकान् ओंकारपूर्वकवर्णस्तस्याक्षराणि गणयन्ति
जपन्तीव ॥

नमःश्रियास्तारकमौक्तिकस्रजः किमेणनाभीशितिमाङ्कनायकः ।

दृशा विनिर्दिश्य शशाङ्कमादरात्परा ददे कापि गिरं मृगेक्षणा ॥ १२८ ॥

परा अन्या कापि मृगेक्षणा सखी आदरात् तस्या स्वस्वामिन्यामतिबहुमानाद्भिदं
वाणीमाददे । जप्राहेत्यर्थः । किं कृत्वा । दृशा नेत्रेण शशाङ्कं चन्द्रं विनिर्दिश्य दर्शयित्वा ।
यतः । शशः अद्भे चक्षुषि उत्सद्भे वा यस्य । 'अद्भे क्रोडेऽन्तिकगणसोः' इत्यनेकार्थः ।
अत एवोत्प्रेक्ष्यते । नमःश्रिया गगनलक्ष्म्यास्तारका ज्योतिर्गणा उज्ज्वलानि वा मौ-
क्तिकानि स्थूलमुक्ताफलानि तेषां स्रजो मालायाः । हारस्येत्यर्थः । एणनाभ्याः कस्तूरि-
कायाः शितिमा श्यामत्वमङ्गे क्रोडे यस्य कस्तुरीकलितमध्ये नायको मद्यमणिः किम् ॥

निजाक्षिलक्ष्मीहसिताञ्जखञ्जनेऽधरीकृतः सुभ्रु तवास्यविभ्रमैः ।

विवर्णनाश्लेषिमुखस्रजपाभरादिवास्ततां याति तमस्विनीपतिः ॥ १२९ ॥

निजस्यात्मनः । यद्वा निजयोरात्मीययोरेणोर्नयनयोर्लक्ष्म्या शोभया हसिता निर्भ-
त्सिता अञ्जामि उत्पलकुन्दजातियावत्कमलानि, तथा खञ्जनाः खञ्जरीटा यया तस्याः

संबोधन हे निजाक्षिलक्ष्मीहसिताञ्जखञ्जने । तथा शोभने भ्रुवौ यस्यास्तस्याः संबोधनं हे सुभ्रु, तमीस्वनीपतिश्चन्द्रोऽस्तनः याति । उत्प्रेक्ष्यते । त्रयाभारलज्जातिशयादिव किम् अवरीकृतो हीनो हितः जित इत्यर्थः । कैः । तवास्वविभ्रमैः भवन्मुखर्षाभिः । अत एव किभूतः । विवर्णताया विन्ध्यताया आश्लेषो यत्र नादद्भुखं यस्य ॥

निजास्यदासीकृतशारदोदयत्तिसतद्युते भृङ्गिततारतारके ।

विनिद्रतां वीक्ष्य तवैक्षणाम्बुजे ह्रियेव निद्राति कुमुद्वनं वने ॥ १३० ॥

निजेनास्मीयेनास्येन कृत्वा दासीकृतः किकरता प्रापितः शारदः शरत्कालसंबन्धी उदयत्रमस्युद्रच्छन् सितद्युतिश्चन्द्रो यया तस्याः संबोधने निजास्यदासीकृतशारदोदय-त्तिसतद्युते हे स्वाभिमिनि, वने कानने जले वा स्थलेऽपि कमलिनीकमलसद्भावो दृश्यते । यथा—‘ददर्श तत्र स्थलपद्मिनी नलः’ इति नैपथे । तथा—‘उत्फुल्लस्थलपद्मानभवच्चरणभूषिता’ इति चम्पूकथायाम् । कुमुद्वनं कैरवकाननं निद्राति संकुचति । उत्प्रेक्ष्यते । भृङ्गिते भृङ्गाविवाचरिते श्यामलत्वात् तारे निर्मलतारिके कनीनिके यत्र तादृशं तव श्रीमत्या ईक्षण लोचनमेवाम्बुजं कमलं तत्र विनिद्रता विकाशतां वीक्ष्य विलोक्य यदा कमल विकसति तदा कुमुद सकुचतीति स्थितिः । ह्रियेव लज्जयेव क(त)स्मात्स्वस्य हानश्रीकत्वात्रया ॥

कृशाङ्गि राजन्यपयातवैभवेऽपराश्रये शोच्यदशावशंवदे ।

शनैः शनैस्त्वारगणा इवानुगा विभावयात्रे विरलीभवन्त्यमी ॥ १३१ ॥

हे कृशाङ्गि तन्वद्भि, स्वमन्त्रे नमसि विभावय पश्य । अपयातवैभवे गतश्रीके राजनि भूपाले चन्द्रे च अनुगाः सेवका इव अमी दृश्यमानास्तारगणा ज्योतिर्व्रजाः शनैः शनै-विरलीभवन्ति स्तोका जायन्ते । किभूते राजनि । अपरेषां सश्रीकाणामाश्रयो भाजनं यन्म । गताखिललक्ष्मीको हि तदर्थं सश्रीक परं श्रयते इति स्थितिरिवेति । तत्त्वतस्तु अपरस्या पत्रिमायामाश्रयो वेश्म यस्य । पुनः किभूते । शोच्या शोचनार्हा दशा अव-स्या तस्या वशवदे आयत्ते ॥

प्रपूर्णपाथोरुहवन्धुर्गाभिणी तनूभवत्तारकतारभूषणा ।

हरेर्हरित्पाण्डुरिमाणमानने विमर्नि मत्तेभगतेव सुस्मिते ॥ १३२ ॥

मु शोभन स्मितमोपद्वसन यस्यास्तस्याः संबोधने हे सुस्मिते । एतावता बहुहास-निषेधः । हरेरिन्द्रस्य हरिद् दिक् पूर्वा आनने मुखे पाण्डुरिमाणमौज्ज्वल्यं धत्ते । किभता । प्रपूर्णः संपूर्णाभूतः प्रसवसमय प्राप्तः पाथोरुहाणा प्रद्याना वन्धुः मास्वान् स एव गमोऽस्त्यस्याः । अत एव । पुनः किभूता । तनूभवन्तः स्तोत्रीभावं भजन्तः प्रमातृत्वात्तारकान्ताग एव नाराण्येवोज्ज्वलानि भग्णानि यस्याः ना । केव । मत्तेभ-गदेव । यथा आपन्नमत्वा स्त्री वक्त्रे पाण्डुरता धत्ते । किभूता । संपूर्णो भाग्यवन्तया

भानुवत्स्वय दीप्यमानो मातुश्च दुःप्रेक्ष्यतेजः करोति । यथा—‘धार्मिकधामगगा(ज्ञा^१)या गङ्गाया इत्र भास्करम् । गर्भमन्तर्दधानाया दुरालोकमभद्रपुः ॥’ इति पाण्डवचरित्रे । गर्भोऽस्त्यस्या एतावता नार्थदेव्या भास्वत्सनिभो गर्भो भावीत्यसूचि । पुनः किभूता । गर्भोद्भवात्स्वेदादल्पीभवत्तारकवदुज्ज्वलमौक्तिकाभरणानि यस्याः । ‘शरीरसादादसमम-भूषणा’ इति रघुकाव्ये ॥

तमस्विनीशेऽस्तमिते प्रकाशतां विलोकयास्ये दधतेऽखिला दिशः ।

कलङ्किदोपाकररुद्रसङ्गिना वहन्ति केन व्यसनोदये मुदम् ॥ १३३ ॥

हे स्वामिनि, त्व विलोकय निरीक्षस्व । तमस्विनीशे निशानायके चन्द्रे अस्त नाश क्षय वा इते प्राप्ते सति अखिलाः सर्वा अपि दिशः आस्ये मुखे प्रकाशता प्रकटता नक्त तु तमिस्रवस्त्रेणाच्छादितत्वादव्यक्तता जातामीत् । प्रभाते पुनस्तमःपटोन्मार्णा-त्प्रकटत्व हर्षहास्य वा दधते धारयन्ति । ‘प्रकाश’ स्फुटहास्ययोः’ इत्यनेकार्थः । युक्तो-ऽयमर्थः । कलङ्किनामपवादवताम् । ‘कलङ्कोऽङ्गापवादयोः । कालायसमलावपि’ इत्य-नेकार्थः । तथा दोपाकाराणा निखिलापगुणखनीना रुद्रस्य चण्डस्य जनसहारकारिणः सद्गोऽस्त्येषामिति रुद्रसङ्गिनस्तेषाम् । ‘क्षये जगज्जीवपिव शिव वदन्’ इति नैषधे । पश्चात्कर्मधारयः । पाप्मवतीपतीना च । ‘तमोऽज्ञानेऽन्धकारे च पाप्मनि’ इत्यने-कार्थः । पुसा व्यसनोदये आपत्प्रकटीभावे के जना मुद हर्षे न वहन्ति विभ्रति । अपि तु सर्वेऽपि मुदमावहन्ते ॥

इतः श्रियानिर्जितविश्वयौवते समुज्जिहानः सविता निपीयतान् ।

किमु स्फुरद्भाग्यभरो विभावरीवियुज्यमानद्विजसंततेरसौ ॥ १३४ ॥

हे श्रिया स्ववपुर्लक्ष्म्या निर्जितानि परामृतानि विश्वेषा त्रयाणा जगताम् । वैलोक्यस्या-पीत्यर्थः । यौवतानि युवतीसमूहा यया तस्याः संबोधने श्रियानिर्जितविश्वयौवते । अ-लुप्तसमासः । हे स्वामिनि, इतः अस्मिन् पार्श्वे । प्राच्या दिशीत्यर्थः । उज्जिहानः सम-भ्युदयन् । ‘मुखेन्दुनानेन सहोजिहानाम्’ इति नैषधे । ‘उज्जिहानामुदयन्तीम्’ इति तद्वृत्तिः । सविता सूर्यस्त्वया निपीयता सादरमवलोक्यताम् । यथा सूर्योदयः सजातस्तया तवापि कुलदिनकरः पुत्रः सजात एवेति सादरत्वम् । किमुत्प्रेक्ष्यते । विभावर्था निशाया विबु-ज्यमानाना वियोगमाप्रवता द्विजाना पक्षिणामर्थीचक्रवाकविहगमानाम् । ‘विहगयोः कृ-पयैव शनैर्ययोरविरहविरहप्रभेदयोः’ इति रघुवशे । सततेः श्रेण्याः असां सूर्यलक्षणः स्फुरन् प्रकटीभवन् भाग्यभरः पुण्यसमुदय इव ॥

निरित्वरीभिर्मधुपीभिरुलसत्सरोजकोशात्सखि मञ्जु गुड्यते ।

किं गायनीभिर्धवलस्य वासरश्रियाञ्जबन्धोः करपीडनोत्सवे ॥ १३५ ॥

हे सखि, उलसत्सरोजकोशात् विकसत्कमलमुकुलान्निरित्वरीभिर्निर्गमनशीलाभिर्म-धुपीभिर्भ्रमरीभिर्मञ्जु मनोहरं यथा सात्तथा गुड्यते गुजारवः क्रियते । किमुत्प्रेक्ष्यते ।

अञ्जनचोर्भास्करस्य वासरश्रिया दिनलङ्घ्या समं करपीडनोत्सवे पाणिप्रहणमहे धव-
लस्य गायत्रीभिर्गानकत्रीभिः । किं धवमङ्गलायनीभिरिवेत्यर्थः ॥

हले हिमाम्भः पतितं विहंगमव्याहारलीलायितवल्लिपल्लवे ।

गायन्तृगाक्षीदशनच्छदे द्विजज्योत्स्नास्मितश्रीरिव लक्षयते क्षणम् १३६

हे हले हे साखे, 'किं नन्दिः किं मुरारिः—क्रीडा कर्तुं प्रवृत्तः स्वयमपि तु हले भूप-
तिर्भोजदेवः' इति धनपालप्रोक्तभोजस्तुर्जा । विहंगमानां पक्षिणा व्याहागणा वचसाम् । कू-
जितानामित्यर्थः । 'व्याहारो भाषितं वचः' इति हैम्याम् । लीलया क्रीडया आचरित यत्र
तादृश्या वक्ष्या लतायाः पल्लवे किसलये पतित हिमाम्भः पुहिनजलं क्षणं क्षणमात्र ल-
भ्यते दृश्यते । केव । द्विजज्योत्स्नास्मितश्रीरिव । यथा गायन्त्या गानं कुर्वन्त्या मृगाक्ष्याः
स्त्रिया दशनच्छदे अधरे पर्यस्ता द्विजानां दन्तानां ज्योत्स्ना कान्तिस्तथा कलितस्मितस्य
हसितस्य 'प्रीलक्ष्मीः क्षणमीक्ष्यते ॥

हैर्भाञ्जनिर्यासपिशाङ्गितैः..... ।

..... ॥ १३७ ॥

हे स्वामिनि, द्वेभ्र इमानि हैमानि अञ्जानि तेषां निर्यासं रसैर्यात् परागमकरन्दैः पि-
शाङ्गितैः पिशाङ्गितैः दितच्छर्दहसैः कृत्वा पल्लवाः सरोवराणि भान्ति । उत्प्रेक्षयते । वतं-
सैः स्वर्णशेखरैरिव । 'वष्टि भागुरिरञ्जोपमवाप्योरुपसंगयोः' इत्यकारलोपः । अपि पुनः
क्रौञ्चैः प्रसिद्धैः पक्षिविशेषैः क्रौञ्चिकयते प्रभातप्रथमारम्भोत्थितं क्रौञ्चाराजो विधीयते । किमु-
त्प्रेक्षयते । कंजाश्रये पश्चाकरे पद्मसञ्चनि वा प्रवेशे प्रवेशकरणमहोत्सवे तूर्णनिःस्वनेः
किमु वादिचनिघोषैरिव ॥

वाता वान्ति स्मितकजसरद्वारि कल्लोलयन्तो

मन्दं मन्दं सखलितगतयः खैणवक्षोजशैलैः ।

जातिस्नेहात्किमिह मिलितुं कम्पितैराननाना-

माजानेया अपि हरिहयानाद्दयन्ते विभाते ॥ १३८ ॥

हे स्वामिनि, वाताः प्रातर्वायवो वान्ति । वाताङ्गविधाः । वर्णयन्ते—शीता मन्दाः
सुरभयश्च । तदेव दर्शयति—किभूता वाताः । स्मितानि विकसितानि कजानि कमला-
नि यत्र तादृश्याः नरितो नद्या वारि प्रवहन्त्ययः पूरं कल्लोलयन्तः लहरीकलितं कुर्वन्तः
उत्तुदरदत्तरद्गुक्तं विरचयन्तः । एतावता कमलकलितजलकल्लोलनेन सुगन्धत्वं गीतत्वं
च दर्शितम् । पुनः किभूताः । मन्दं मन्दं जनैः । 'मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो
यथा त्वाम्' इति मेघदूतकाव्ये । सखलित मन्दीभूता भन्ना वा गतिर्येषाम् । कैः । खै-
णस्य युवतीजनव्रजस्य वक्षोजशैलैः विकृतकुचाचर्तैः । एतावता मन्दत्वं च इति

१. अर्थं मल्लोक्तव्युदितः पुस्तके नोपलभ्यते.

त्रिधापि वाता दशिताः । अपि पुनर्विभाते दिनोदये समये आजानेयाः कुलीनाश्वा आ-
ननाना वक्राणां कम्पितैर्वल्लनैरुर्ध्वाधि'करणैर्हरेरिन्द्रस्य रवेर्वा हयास्तुग्दान् । 'हरिं विदि-
त्वा हरिमिश्र वाजिभिः' इति रघुवशे । इति प्रसिद्धोच्चैःश्रवस्येकस्मिन्नश्वेऽपि इन्द्रस्या-
श्वबाहुल्यम् । तथा—'पर्य(जं)न्यहर्षथक्रमुक्षिवाहु—' इति हैम्याम् । उच्चैःश्रवाः श्वेताश्वः ।
हरयो नीलवर्णा अश्वा यस्येत्यन्यहरिद्वर्णवाजिसद्भावः प्रोक्तः । रवेस्तु तुरङ्गमाना सतत्वेन
बाहुल्यमेवास्ते । आह्वयन्ते आकारयन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते । जातेरश्वानां कुलस्य लोहा-
त्प्रातिः मिलितुमिह भुवि उच्चैर्गमनशक्त्यभावाद्भ्रमीमण्डले स्वसमीपे वा किमाह्वयन्ते ॥

चन्द्राननेऽमन्दमरन्दवाप्सा कुमुद्वती मुद्रितनेत्रपत्रा ।

विधोर्वियोगादिव कोशमध्यावरुद्धगुल्लन्मधुपैर्विरौति ॥ १३९ ॥

चन्द्रानने सपूर्णपार्वणेन्दुरिव वदन यस्याः । अथवा चन्द्रवदालहादक मुख यस्याः
सबोधने नाथीदेवि, कुमुद्वती कैरविणी कोशमध्ये स्वकुमुदमुकुलान्तराले अवरुद्धैश्चन्द्रा-
स्तेन बद्धमुकुलमध्य एव स्थितैः । तथा—गुञ्जद्भिः शब्दायमानैर्मधुपैश्चैर्विरौति शब्दायते ।
इवोत्प्रेक्ष्यते । विधोर्भर्तुश्चन्द्रमसो वियोगाद्विरहादिव रोदिति । रोदनलक्षणमाह—किभूता
कुमुद्वती । अमन्दो बहुलो यो मरन्दो मधु स एव वाष्पो नेत्राम्बु अश्रुजल यस्याः ।
पुनः किभूता । मुद्रिते निमीलिते नेत्रे एव तत्तुल्ये वा पत्रे यस्याः सा ॥

उपगतमिहान्यस्माद्धीपात्रगेऽधिपतिं त्विषा-

मनुरतिपरीरम्भारम्भप्रसारिकरं पुरः ।

विकचवदना राजीविन्यः स्फुटोद्गतकण्टका

नयनकमलैरालोकन्ते वशा इव वल्लभम् ॥ १४० ॥

हे स्वामिनि, राजीविन्यः पद्मिन्यः प्रगे प्रभाते त्विषा पतिं सूर्यं नयनान्धेव ततु-
ल्यैर्वा कमलैः । कमललोचनैरित्यर्थः । आलोकन्ते पश्यन्ति । का इव । वशा इव । यथा
कामिन्यो वल्लभं स्वकान्तं वीक्षन्ते । किभूत सूर्यं वल्लभं च । अन्यस्मादपरस्माद्धीपात्रान्दि-
रात् । 'तैजोवसाने व्रजति द्वीपान्तरमहर्षिणः' इति सूक्तोक्तेः । तथा—'द्वीपमन्तर्जले
तटम्' इत्युक्तेश्च । इतरस्मात्कस्माच्चिद्धीपान्तरात् इह द्वीपे उपगतमागमने । 'गमनार्थाः
समभ्युपाह्वयः पराः कथिताः ।' 'उपगतोऽपि च मण्डलनाभिताम्' इति रघुवशे । उप-
गतः प्राप्त इति तद्दृष्टिः । पुनः किभूतम् । पुरोऽप्रे अनुरत्या अनुरागेण । 'रागोऽनुरागो-
ऽनुरतिः' इति हैम्याम् । यः परीरम्भ आलिङ्गन तस्यारम्भाय उपक्रमार्थं प्रसारिणः प्रसरण-
शीलाः कराः किरणा इस्ताश्च यस्य । किभूताः पद्मिन्यो वशाश्च । विकचवदना विकसि-
तमुखाः । पुनः किभूताः । स्फुटं प्रकटमुद्गताः प्रादुर्भूताः कण्टका अङ्गुर्विशेषाः । ना-
लीत कण्टकाः स्युः । 'कण्टकः पद्मनाले' इति वचनात् । तथा—उद्गतो रोमाञ्चो या-
साम् । 'रोमाश्च कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम्' इति हैम्याम् । स्त्रीपुरुषयोरपि विशेष-
णानि स्युः ॥ इति सखिकथितरात्रिविरासविभातादिनकरोदयवर्णनम् ॥

आनन्दाद्वयवादमेदुरमना मध्ये सखीनामिति

प्रारब्धाभिनवोक्तियुक्तिरचना वाग्देवताश्रीजुपायम् ।

देवीना जयवाहिनीव सुमनोवल्लीव वा वीरुधां

ताराणां विधुमण्डलीव महिला कामप्यवाप श्रियम् ॥ १४१ ॥

सा महिला नाथी देवी सखीना स्ववयसी(स्था)ना मध्ये स्थिता सती कामप्यनिर्व-
चनीया श्रिय शोभामवाप लेभे । किभूता सा । आनन्दस्य प्रमोदस्य योऽद्वयवाद्दो-
ऽद्वैतता तेन मेदुरं पुष्टं मनो यस्याः । किभूताना सखीनाम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणा-
रब्धाः प्रकाशिता अभिनवा नूतना उक्तयो वार्तास्तासा युक्तीनां योजनानां न्यायाना
रचनाः सदर्भास्तैः कृत्वा तामु वा वाग्देवतायाः सरस्वत्याः श्रीजुपां शोभाभाजां वाग्वा-
दिनीवद्वा लक्ष्मीभृताम् । केव कासा मध्ये श्रियमाप्नोति । देवीना देवाङ्गनानां मध्ये
जयवाहिनी इन्द्राणीत्र । पुनः केव । वीरुधा वल्लीनां मध्ये सुमनोवल्ली कल्पतेव ।
ताराणा तारकाणाम् । 'भकनीनिकयोस्ताराः' इति लिङ्गानुशासने । पुंस्त्रीलिङ्गे तारा-
शब्दः । मध्ये विधुमण्डली चन्द्रविम्बमिव । 'कुवलयमृणालमण्डला' इति लिङ्गानुशासने
मण्डलशब्दस्त्रिलिङ्गे ॥

यं प्राप्त शिवाह्वसाधुमथवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदसिहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

नद्वाह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

कसौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गो द्वितीयोऽभवत् ॥ १४२ ॥

पण्डितदेवविमलगणिव्यावर्णिते हीरसौभाग्याभिधे महाकाव्ये हीरविजयमूरिचरिते
द्वितीयः सर्गोऽभवत् जातः ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौ-
भाग्यनाम्नि महाकाव्ये कुरानार्थागजस्वप्र-तज्जागरिका-ऋषभदेवभरतदिग्विजय-सखीक-
थितभरतदिग्विजयादि-रात्रिविरामदिनक्रोदयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः ।

कल्पद्रुमाङ्कुरमिवामरशैलभूमी

रत्नं विदूरधरणीव घनस्वनोत्थम् ।

अन्तर्मदोदयमिवेभकपोल्पाली

नाथी ततोऽवहत दोहदलक्षणं सा ॥ १ ॥

ततः स्वप्रदर्शनयर्ननागरिकरणानन्तर सा कुरामहृभ्ययन्ती नाथीदेवी दोहदलक्षणं गर्भ-

मवहत धने स्म । 'सुदक्षिणा दोहदलक्षणं दधौ' इति रघुवंशे । तथा 'गर्भस्तु गरभो-
 भ्रूणो दोहदलक्षणं च स' इति हैम्यामपि । केच । अमरशैलभूमिव । यथा मेरुमही
 कल्पद्रुमाङ्कुरं सुरतरुप्ररोह वहते । पुनः केव । विदूरधरणीव । यथा विदूरपर्वतस्य पृ-
 थिवी । 'यथा विदूरीन्द्रिरदूर्ता गमी' इति नैषधे । घनस्वनोत्थ प्रावृट्समयप्रादुर्भूत पयो-
 धरधीरगर्जारवश्रवणसपुङ्गुं रत्न वैदूर्यं नाम मणिं विभार्ति । प्रावृट्काले हि सजलजल-
 धरौर्जितगर्जिताकर्णनसमये एव विदूरभूधरभूमौ वैदूर्यरत्नशलाकाः प्रादुर्भवन्तीति श्रुतिः ।
 पुनः केव । इभक्रपोलपान्ठीव । यथा गजेन्द्रगण्डस्थलम् । पालीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति ।
 यथा—'कालिन्दीकूलपालीपु' इति पाण्डवचरित्रे । अन्तर्मध्ये मदाना दानजलानामुदय
 प्रादुर्भावं घत्ते । 'अन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्र.' इति रघौ ॥

श्रीमन्महेम्यपुरुहूतपयोरुहाक्षी

नीराज्यमानवदना शरदिन्दुविम्बैः ।

आसेदुषी शशिसुखी सुषमां दधाना

गर्भं पलालपिहितेक्षुशिशुं क्षमेव ॥ २ ॥

शुक्ती रसोद्भवमिवाम्बु घनावलीव

माणिक्यराशिमिव शैवलिनीश्वेला ।

विद्याविशेषमिव विज्ञसभास्रविम्बं

प्रासादभूमिरिव वायुसग्वं शमीव ॥ ३ ॥

रक्ताङ्कपाङ्क्तिरिव कृष्णलताप्ररोह-

मात्रेयदृष्टिरिव वल्लभमौषधीनाम् ।

धानी निधानमिव शैलगुहेव सिंहं

कंसारिनामिकजकोशकुटीव शंभुम् ॥ ४ ॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

श्रीमतः शोभामाजो गणनातीतलक्ष्मीकलितस्य वा, महेभ्याना अत्युच्चशिलोच्चय-
 प्रमाणवारणपरिमाणसुवर्णवता न्यत्रहारिणा मध्ये पुरुहूतस्य इन्द्रस्य सर्वेभ्योऽपि लक्ष्म्या
 अतिशायित्वात् कुरासाधोः पयोरुहाक्षी कमलनयना स्त्री नाथी नामा पत्नी सुषुमा
 सादिशयिनीं शोभामासेदुषी प्राप्तवती । लेभे इत्यर्थः । किंभूता । शशिसुखी चन्द्रानना ।
 किं क्रियमाणा । शरदिन्दुविम्बैः शरत्कालसवन्धिभृगाङ्कमण्डलैः । अर्थात् वेपसा प्र-
 मणीक्रियाभिः । नीराज्यमानमारात्रिक क्रियमाण वदनं मुख यस्याः । पुनः किं
 कुर्वाणा । गर्भं धारयन्ती । केव । क्षमेव । यथा पलालैर्धान्यत्वग्भिः पिहितमाच्छादि-

तमिधुशिखं दालरसालप्ररोहम् । 'इक्षुः स्याद्रसालोऽतिपत्रकः' इति हैम्याम् । 'रसाल इक्षौ चूते च' इत्यनेकार्थः । 'पलालजाटैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षु-
हिम्नः' इति नैषधे । त धारयन्ती भूर्मा सुषमामासादयति इति सर्वत्र योज्यम् ॥ पुनः
केव । शुक्तिरिव । यथा शुक्तिका रसोद्भवं मौक्तिकम् । पुनः केव । घनावलीव । यथा
मेघमाला भम्नु जलम् । पुनः केव । शैवल्लिनीशवेलेव । यथा समुद्रवेला माणिक्य-
राजी रत्नमण्डलीम् । पुनः केव । विशसभेव । यथा विज्ञाना पण्डितानां सभा समाजः
श्रेया वा विद्याना विरोपं रहस्यमुपनिषदं वा । 'ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्भन्दनीया तमेन्वला'
इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । प्रासादभूमिरिव । यथा प्रासादस्य जैनविहारस्य भूमिः
गर्भागारक्षोणी आसत्स्यार्हतो विम्बं प्रतिमाम् । बाहुल्येऽपि मूलनायकस्यैवैक्येनैकमेवाप्त-
विम्बमिति । पुनः केव । शमीव । यथा शमी 'खेजडी'नामातरुर्वायुसखं कृशानुम् ॥ पुनः
केव । रत्ताङ्गपरिविव । यथा विद्रुममालिका कृष्णलतायाः 'कालीवलि' इति प्रतिद्धायाः
प्ररोहमङ्कुरम् । पुनः केव । अत्रियदृष्टिरिव । यथा अत्रेर्धुनिविशेषस्येयमात्रेयी सा चार्त्तौ
दृष्टिश्च । अत्रिनामतापससंघन्धिनी दृक् । औपधीनां वल्लभं विधुम् । 'विधुरत्रिदृग्जः'
इति हैम्याम् । 'अय नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः' इति रघौ । 'अत्रिजातस्य या
मूर्तिः शशिनः सजनस्य च' इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । घात्रीव । यथा भूमि-
निधानम् । पुनः केव । शैलशुहेव । यथा गिरिकन्दरा केसरिणं सिंहम् । पुनः केव ।
कसारिनाभिकजकोशकुटीव । यथा कसारेः वृष्णस्य नाभिस्तत्रोद्भूत यत्कजं कमलं तस्य
कोशः कुञ्जल स एव कुटी पर्णतृणाच्छादितसदनं सा शंभुं ब्रह्माणम् । 'शंभुर्ब्रह्माहृतोः
शिवे' । 'नारायणनाभ्यम्भोरुहकुहरकुटीमधिशयानस्य' इति चम्पूकथायाम् । प्रागुक्त-
मस्ति । नाभिभवत्वेनेयसुपमा । 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति हैम्याम् ॥ इति गर्माधानम् ॥

एकातपत्रमिह यत्तनुजो विधाता

साम्राज्यमिन्दुविशदं जिनशासनस्य ।

शीतांशुमण्डलमितीव सितातपत्री-

कर्तुं स्वमूर्धनि तथा स्पृहयावभूवे ॥ ९ ॥

तया नाधीदेव्या स्वमूर्धनि निजमस्तके । उद्रेक्ष्यते । इति हेतोः शीतांशुमण्डलं चन्द्र-
विम्बं सितातपत्रीकर्तुं श्वेतचक्रं विधातुं स्पृहयावभूवे आचकाहे । इति किम् । यत्तनुजो
यस्यास्तनुजः पुत्रो जिनशासनस्य इह भूमण्डले एकमद्वितीयमातपत्रं कृत्रं विधाता
कारिष्यतीति । किंभूतम् । इन्दुविशदं चन्द्रकलोज्ज्वलम् ॥

प्रेम्णा गुणाननुगुणीकृतवेणुवाणा

एणीदृशः सुमनसामदसीयसूनोः ।

गास्यन्ति ताभिरिति क्रीव(ः)तया विघानुं

सौहार्दमन्दुजदृशा हृदि कान्यते स्म ॥ ६ ॥

तया अम्बुजदशा नलिननयनया । उन्प्रेक्ष्यते । इति किं कारणात्ताभिः सुरीभिः
सार्धं सौहार्दं मैत्र्य विधातुं कर्तुं हृदि चित्ते काम्यते स्म वाञ्छयते स्म । इति किम् ।
यददसीयसूनोर्नार्थानन्दनस्य गुणान् शमदमसयमगाम्भीर्यधैर्यैर्दार्ढ्यैर्यादिकान् सुमनसा
देवानां तादृशापरानन्यागण्यग्रामगानध्रवणेन निजकृणोपरि नाभ्रसूयन्ति प्रत्युत प्रमोदन्ते
इति सुमनसः । तेषामिणीदृशो वशादेव्यः । प्रम्णा हृदयहार्दंनं क्षेहेन गास्यन्ति । किंभूता
देव्यः । अनुगुणीकृताः स्वस्वरानुयायिनीविहिता निजालापसदृशीकृता वेणवो वशास्तथा
वीणा याभिः ॥

शौण्डीर्यचङ्क्रमणचारिमदानलीला-

श्रीभिर्यतो मम सुतस्तमधो विधाता ।

आरोढुमन्तरिति जम्भनिशुम्भकुम्भ-

कुम्भस्थले किमनया हृदि काम्यते स्म ॥ ७ ॥

अनया नार्थीदेव्या । किमुत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः जम्भनिशुम्भस्य शक्रस्य कुम्भिन ऐ-
रावणस्य कुम्भस्थले स्कन्धप्रदेशे आरोढुं चढितुं काम्यते स्म चक्रमे । कुम्भस्थले चढित्वा
उपवेष्टुं वाञ्छयते स्मेत्यर्थः । यतो यस्मान्कारणात् । शौण्डीर्यस्य पराक्रमस्य । 'पौरुष
विक्रमः शौर्यं शौण्डीर्यं च पराक्रमे' इति हैम्याम् । तथा—चङ्क्रमणचारिणो मन्यरग-
तिविलासमञ्जुलत्वस्य, तथा—दानस्य विश्राणनस्य मन्वारिणो वा, लीला आधिक्याति-
शयविलासास्तासां श्रीभिः कृत्वा मम सुतो नन्दनस्तमैरावणमधो विधाता अधः कर्ता ।
तिरस्करिष्यतीत्यर्थः ॥

यत्तत्सुतो मधुरिवावनिजत्रजानां

कर्ता यशःसुरभिदिग्बलयः प्रबोधम् ।

प्रीतिं प्रणेतुमृतुना किमिति सितास्या

श्रीज्जाग्रजेन सह कामयते स्म चित्ते ॥ ८ ॥

यद्यस्मान्कारणात् तत्सुतस्तस्या नार्थीदेव्याः सुतः पुत्रः, मधुरिव वमन्तसमयवत् अ-
वनौ पृथिव्या जाता अवनिजा जना इमाश्च । 'भुविदिविजमहि(र्हा ?)यम्' इत्यजितशा-
न्तिस्तववचनात् । भुविजा जना दिविजा देवाः अलुक्समानेन नामानि यथा 'दिविपदो
देवाः' 'क्षितिचहः कारस्क्रो विष्टरः' इति हैम्याम् । तथा 'नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाजः' ।
भीमानुजोऽर्जुनः स एव गोजः शास्त्री तं भजन्ते इति विदग्धमुखमण्डने । तेषां ब्रजास्तेषां
प्रबोधं प्रतिबोधं विक्राशं कर्ता करिष्यति । किभूतस्तत्सुतः । यशोभिः कीर्तिभिः सु-
रभि सुगन्धं वाचितं दिग्बलय दिशं विभागो यस्मात् । अथ वा । यशःसुरभीकृत-
दिग्बलयः यशसा स्वकीर्त्या सुरभीकृत सकलदिग्बलं यत् । कृतमध्यमपदस्य लोपे नि-
मित्ताभावै नैमिचित्कस्याप्यभावः । कृधातौ परे चि्वप्रत्ययनिमित्ते गते दीर्घस्याप्यभावो जात

इति । सुरभिदिग्बलयो वसन्तोऽपि । विविधविकसिततरुकुसुमपरिमलैः सुगन्धीकृता-
खिलदिग्बलकः स्यान् । इति हेतोः स्मितास्या हसितवदना नार्थीदेवी ग्रीष्माप्रजेन नि-
दायसमयद्बन्नात्रा उष्णकालात्प्रथमजत्वेन वसन्तानन्तर हि ग्रीष्मसमयोद्भवनात् ।
ऋतुना वसन्तऋतुना समं सार्धं प्रीतिं त्नेहं प्रणेतुं कर्तुं हृदि चित्ते कामयते स्म
ईदृते स्म ॥

तस्याः सुतो रविरिवाम्बुजपाणिविश्व-

चक्षुः प्रबोधकरकृत्तमा महस्वी ।

भावी यतः किमिति पद्मदृशा च काङ्क्षे

तन्मण्डलं स्वसदनेऽनिशमुज्जिहानम् ॥ ९ ॥

यतः कारणात्तस्या नार्थीदेव्याः सुतः पुत्रो रविर्भानुमानिव अम्बुजे पद्मे इव पाणी
हस्तां यरय । तथा—अम्बुजमाकृत्वा कमल पाणौ यस्य । तथा—विश्वस्य जगजनस्य धर्ममा-
ग्रेप्रकाशकत्वेन चक्षुरिव चक्षुः । तथा प्रबोध तत्त्वज्ञानं तस्य करः कारकः । प्रतिबोधदायक
इत्यर्थः । तथा कृत् छिन्नं तमः पापमज्ञान वा येन स तादृशो भावी भविष्यति । रवि-
स्तु—ऋमलकलितकरः जगच्चक्षुर्नामा । प्रबोधो विनिद्रता जागरण तत्कारकः दलिता-
न्वकारश्च वर्तते । पुनः क्रिभूतः । महस्वी प्रतापवान् । कुदशामधृष्यः । अथ वा—
उत्सववान् । उत्सववाच्यपि महःशब्दः सकारान्तोऽप्यस्ति । यथा नैषधे—‘एन मह-
स्विनसुर्पहि सदारुणोच्चैः’ इति । महस्विनमुत्सववन्तमिति तद्दृष्टिः । यत्र यत्रैव व्रजति
तत्र तत्रोत्सवपरम्पराः पदे पदे भविष्यन्तीत्यर्थः । रविरपि तेजस्वी इति हेतोः किमु-
त्येभ्यते । पद्मदृशा ऋमललोचनया नार्थीदेव्या तथा तन्मण्डलं रविविम्बमनिशमहोरात्रं
स्वसदने निजमन्त्रिरे उज्जिहानमुदयमान चकाङ्क्षे वाञ्छितम् ॥

स्वः सानुमन्तमधिरोढुमथात्मदर्शी-

कर्तुं विधुं पुनरपांपतिमुत्तरीतुम् ।

सिद्धालयेष्वपि सभाजयितुं जिनान्सा

गर्मानुभावत इयेप यथार्हदम्बा ॥ १० ॥

मा नार्थी गर्मानुभावतः शुभगर्भप्रभावात् स्वः सानुमन्तं सुमेरुम् । ‘प्लसानुः सुमेरुः
स्वः स्वर्गकाञ्चनतो गिरिः’ इति हैम्याम् । अधिरोढुमध्यासितुं चङ्घितुम् । अथ पुन-
र्विधुं चन्द्रमसमात्मदर्शीकर्तुं दर्पण विधातुम् । स्वाननविलोकनायेति शेषः । पुनरन्यत् ।
अपरापतिं ससुद्रमुत्तरीतुं स्वभुजाभ्यामखिलनापि जलमाक्रम्य तीर्त्वा परतटे प्रयातुम् ।
अपि पुनः सिद्धालयेषु शाश्वतजित्प्रसादेण जिनान् शाश्वतनामभाज ऋषभवर्षमानच-
रान्ननारिरेणान् तीर्थहृत्प्रतिमाः सभाजयितुं पूजयितुम् । ‘सभाजनं नत्र ससर्जं तेषां
सभाजने पराने विस्मिने ता’ इति नैषधे । सभाजनं पूजनमिति नदत्तिः । ‘सभाजनार्थं

सभाजयति' इति क्रियाकलापे । तथा 'श्रुत्वा विनिर्दिश्य सभा सभाजितम्' इत्यपि नैपथे । सभया सभाजनेन सभाजितं पूजितमिति तद्दत्तः । अथ प्रसूतम् । इयं पूर्वांक्त मन्द-
राधिरोहणादि सर्वमपि वाञ्छति स्म । केच । अर्हदम्बेय । यथा जिनजननी श्रीजिनम-
र्भानुभावात् पूर्वोक्तप्रकारानन्यामपि शुभदोहदोहदत्तप्रकारान् जानुति स्म ॥ इति दोहदाः ॥

तद्दोहदप्रकरपूर्तिविधौ सुपर्व-

वल्ल्या विधेरिह तथा स्पृहया व्यत्यासि ।

श्रेयोवतामिव ततिः परिपूर्णकामा

जज्ञे यथानतिचिरादियमायताक्षी ॥ ११ ॥

इहास्मिजगति तस्या गर्भवत्याः दोहदानां गर्भानुभावोद्भूताभिजायाणां प्रकरस्य समू-
हस्य प्रपूर्तिविधौ प्रकर्षेण संपूर्णांकरणप्रकारेण सुपर्ववहया कल्पलतानुरयया विधेर्जगत्छटि-
कृतुः स्पृहया वाञ्छया तथा तेन प्राप्तेन व्यत्यासि मिलनित प्रसूतम् । तथा कथम् ।
यथा आयताक्षी आयते प्रद्यतिप्रमाणे कर्णान्त यावत्प्रच्छते वा अक्षिणी नेत्रे गत्याः सा
इय नाथी अनतिचिरात्स्तोककालादेव परिपूर्णकामा संपूर्णाभूताभिजाया निवत्तमनोरथा
जज्ञे जाता । केच । श्रेयोवता ततिरिव । यथा पुण्यान्याना जनानां अर्था अभिजायावि-
भवनानन्तरं त्वरित प्रथमपुण्यस्त्वात्पूर्वमनोरथा जायते ॥

सा दोहदोदयकृशीकृततत्प्रपूर्ति-

संप्रापितोपचयसंचरचारिमश्रीः ।

भाति सा फाल्गुनविपत्रितचैत्रसान्द्रा-

भूतावनीरुहततिर्विपिनस्थलीव ॥ १२ ॥

सा नाथी भाति स्म । किमृता । पूर्व तेषां दोहदाना जगत्प्रदास्यानामुदयेनाविर्भावेन
कृशीकृता दुर्बला विहिता पश्चाच्च तेषां दोहदानां प्रपूर्त्या प्रकर्षेण पूरणेन संपूर्णाभवनेन
संप्रापितः सम्यक्प्रकारेण लम्बित आसादितो वा उपचयः पुष्टिर्चस्य येन ना तादृशस्य
संचरस्य देहस्य चारिम्णो मनोहरतायाः शौर्यस्याः, चारुत्वयुक्ता लक्ष्मीर्यस्याः सा वा,
समासान्तविधेरनित्यत्वात् । केच । विपिनस्थलीव यथा वनभूमिर्भाति । किंभूता वनस्थ-
ली । प्रथमं फाल्गुनेन फाल्गुनिकमासेन विगतानि पत्राणि पर्णानि येभ्यस्ते विपशाः । वि-
पशान् करोतीति विपत्रयति । 'तत्करोति तदाचष्टे' इतीन्द्रप्रत्ययः । विपश्यन्ते स्म इति
विपत्रिताः । अथवा । विपत्रत्व सजातमेष्टेषां वा । 'इतो जाताथे' इतीत प्रत्ययेऽपि ।
विपत्रिताः पत्रारहिताः कृता इत्यर्थः । पश्चाच्छ्रेण मधुमासेन तान्द्रीभूताः पल्लवपुष्पफलै-
र्घनच्छाया जाता अवनीरुहा वृक्षास्ते विद्यन्ते यस्या सा ॥

निस्तीर्थं दोहदभवातिमथैणचक्षु-

भेदस्वितामवयवेषु बभौ वहन्ती ।

स्मेरद्वलैरुपचिता नवशारदीन-

नालीकिनीवदतिवाहितवारिवाहा ॥ १३ ॥

अथ दोहद्वपूर्णोपवनानन्तरम् । एणचक्षुर्मृगनेत्रा नाथी अवयवेष्वङ्गेषु मेदस्वितां शुष्टं नहन्ती विभ्रती सती वभौ राजते स्म । किं कृत्वा । दोहदेभ्यो गर्भानुभावोत्पन्नाविषिधा-
मिलाषेभ्यो भवासुत्पन्नामतिं पीडां चिन्तां वा निस्तीर्ये तिरस्य । किंवत् । नवशारदीन-
नालीकिनीवत् । यथा नवा नूतना शारदीना शरत्कालसंबन्धिनी नालीकिनी कमलिनी
स्मेरद्विविकसद्भिः । 'स्मेरदम्भोरुहाराम' इति पाण्डवचरित्रे । दटैः पत्रैरुपचिता पुष्टा
कृता । पुनः किभूता । अतिवाहितो वारिवाहो मेघसमयो यथा । 'वर्षासु कमलानि
शीर्षन्ते विद्रागपङ्कजसरसि' इति चम्पूकथायाम् । 'त्रिदिवसमुद्भवन्ति प्रोन्मीलस्य नीलनी-
रजेषु शरच्छ्रीकटाक्षेधिव' इत्यपि चम्पूकथायाम् ॥

शुद्धां क्रियां विदधतामधिमूर्यदेष

भावीरितः किमिति भागवतैः प्रतापैः ।

आनन्दपूर्वविमलव्रतिवासवस्तां

प्राग्जनमनः समय एव समुद्धार ॥ १४ ॥

आनन्द इति शब्दः पूर्व यस्य तादृशो विमलः एतावता आनन्दविमलनामा व्रतिनां
साधूनां मध्ये वासवः शक्रः सुरीन्द्रः जन्मनः प्राक्समये एवार्थात् श्रीहीरविजयसुरीजन्म-
कालात्प्राक् पूर्वकमेव निर्दोषां निरवधां क्रियामनुष्ठानमुद्धार समुद्धारति स्म । एतावता
हीरकुमारो गर्भेऽवतीर्णमात्र एवानन्दविमलसूरिः क्रियोद्धारं कृतवानित्यर्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते ।
भागवतैर्भविष्यत्सूरिसंबन्धिभिः प्रतापैः प्रभावैर्माहात्म्यैः । 'स प्रतापः प्रभाववत्' इति ह्ये-
म्याम् । इति हेतोः ईरितः प्रेरितः किम् । यत्कारणात् एष हीरविजयसूरिः शुद्धा निर्मलां
क्रियामनुष्ठानं विदधता साधूनामाधिमूरधिपतिर्भावी स्वामी भविष्यति । प्रागित्यव्ययम् ॥

कालागुरुद्रवकरम्बितगन्धधूली-

पत्रावलीकलितपाण्डुरगण्डभाजा ।

छायाधरः शरदपास्तपयोदरोधो-

ऽवश्याय दीधितिरहस्यत तन्मुखेन ॥ १५ ॥

तन्मुखेन नाथोवदनेन अवश्यायदोधितिर्हिमद्युतिः । 'अवश्यायस्य तुहिनं प्राण्येयं मि-
दिका हिमम्' इति हैम्याम् । अहस्यत इतितः । तिरस्कृत इत्यर्थः । किमूतेन तन्मुखे-
न । कालागुरुद्रवणं काकतण्डुलस्य पयसा पङ्केन वा करम्बिताया व्यासाया गन्धधूल्या-
यत्तूर्याः पत्रावलीभिः कलितौ संयुतौ । तथा—गर्भानुभावात्पाण्डुरौ विशदौ गण्डौ क-
पोलौ भजतीति भाक् तेन भाजा उच्छसद्दहलमृगमदजललिवितविचित्रपद्ममद्गमव्यविपु-
लकपोलमण्डलेन मुखेन । 'शशाङ्कमन्तःस्फुरत्कलद्रमुपहसन्ती' इति चम्पूकथायाम् ।

किभूतश्चन्द्रः । छायामन्तःश्यामतां भङ्गतीति । पुनः किभूत' । शरदा घनात्ययेन अ-
पास्तो निराकृतः पयोदाना मेघानाम् । 'प्रावृषेण्यो घनो जलदाधी न शरदः' । यत्र
उक्तम्—'अन्ये ते [खलु नीरदा] जलधरास्तृष्णा विनिप्रन्ति ये भ्रातश्चातक किं
कृथात्र रटितैः खिन्नोऽस्ति विश्राम्यताम् । मेघः शरद एव कागधवलः पानीधारस्तोऽरो
गर्जत्येव हि केवल भृशमपा नो पिन्दुमुद्यच्छति ॥' इति वर्षाहाष्टके । अतः पयोदानाम
सार्थकम् । रोधो रुन्धन यस्याः ॥

लीलाचलद्दलगाणा विगलम्भरन्द-

लुभ्यन्त्रिलीनमधुपा सितपद्मपङ्क्तिः ।

प्रस्पन्दमाननयनेन सविभ्रमभ्रू-

भाजा यदीयवदनेन विडम्ब्यते स्म ॥ १६ ॥

यदीयवदनेन गर्भसमयत्वात् पाण्डिममण्डितेन नाथीसुप्तेन सितपद्मपङ्क्तिः कुमुदमण्डली ।
'श्वेते तु तत्र कुमुदम्' इति हैम्याम् । विडम्ब्यते स्म अनुक्रियते स्म । 'गुण्डरीकातपस्त्रं
विक्रसत्कासचामरः । ऋतुविडम्बयामास न पुनः प्राप तच्छिद्यम् ॥' इति रघौ । शरद-
तुस्तं रघु राजान विडम्बयामास । अत्र चामरादिभिरनुचकार, पर तस्मिन् न प्रापेति
तद्वृत्तिः । किभूतेन वदनेन । प्रस्पन्दमाने स्वभावचपले नयने लोचने यस्मिन् । 'प्रस्पन्द-
मानपरस्चेतरतारमन्तश्शुस्तव प्रचलितभ्रमर च पद्मम्' इति रघौ । पुनः किभूतेन सुखे-
न । सह विभ्रमेण विलासेन वर्तते तादृशीं भ्रुवं नयनोर्वगेमपद्मैत भजतीति । किभूता
सितपद्मपङ्क्तिः । लीलया नातिशयेन मन्दमरुत्प्रेरणया चलता लोलीभवता दलाना प-
द्मणां गणो यत्र । पुनः किभूता । विगलन्तो निष्पतन्तो ये मरन्दा मयूनि तदर्थं लु-
भ्यन्तो लोलुपीभवन्तोऽत एव निलीनाः कोशान्तादिश्लोभाभ्य स्थिता मधुपा भ्रमरा
यस्याम् । तादृशी कुमुदावली सगर्भत्वेन पाण्डुमुखस्थोपमानाभेदम् । स्वभावमुखस्या-
न्योऽर्थः । नि'सरन्मधुकृते लुब्धीभवतां निलीनाना च भृङ्गाणामासितमवस्थित यत्र
तादृक् पद्मपङ्क्तिः हसिता ॥

नीलारविन्दनयना कलमावदाता

बन्धूकदन्तवसना सितकान्तिवक्रा ।

कासस्मिता कुमुदिनी सुरभिर्मराल-

लीलागतिः सरसि वाजनि सा तदानीम् ॥ १७ ॥

सा नाथी तदानीं तस्मिन् गर्भाधानसमये शरदिव घनात्ययसमये इव अजनि सजाता ।
किभूता नाथी देवी शरच्च । नीलारविन्दे इन्दीवरे । 'नीले तु स्यादिन्दीवरम्' इति है-
म्याम् । उत्पले तद्वृत्ते एव वा नयने यस्याः । पुनः किभूता । कलमा कलमनामशालयः
तद्वृत्तैश्चावदाता गौरकान्तिः । पुनः किभूता । बन्धुजीवकतरकुसुमानि म-

ध्याह एव विकसनशीलानि 'विपोरियां' इति लोके प्रसिद्धानि । 'बन्धूकप्रसवारणाम्बर-
धराम्' इति लघुस्तवे । तथा 'बन्धूकबन्धूमवदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोष्जिह्वानाम्'
इति नैपथेऽपि । तद्वृत्तान्येव वा दन्तवसनमधरो यस्याः । पुनः किंभूता । सिता उ-
ज्ज्वला कान्तिर्यस्य तादृक् वक्रं सुखं यस्याः । पक्षे सितकान्तिश्चन्द्र एव वदनं
यस्याः । पुनः किंभूता । काशः ईषीकाः कासाः प्रसिद्धास्तद्वृत्ते एव स्मितभीषद्वसितं
यस्याः । पुनः किंभूता । कुमुदिन्यः कैरविण्यस्तथा ताभिश्च सुरभिः सुगन्धिः । पुनः
किंभूता । मराला राजहंसास्तद्वृत्तेषां च लीलया मन्यरतया गतिर्गमनं यस्यां वा ।
वर्षासु हसा मानससरसि यान्ति । 'प्रोषितकलहंसवयसि' इति चम्पूकथायां मेघवर्षने ।
प्रोषिता मानसं प्रति प्रस्थापिताः कलहंसा एव वर्षासि पक्षिणो येनेति तद्विपनके ।
तथा 'शरदि पुनरत्रायान्ति' इति कविसमयः ॥

माणिक्यभूषणगणैर्न तदा कदाचि-

त्खेदोदयाद्भ्रपुरभूष्यत चन्द्रमुल्या ।

क्रीडागतामंकरावचिताम्बुजातां

जानेऽनुयातुमनसा सरितं सुराणाम् ॥ १८ ॥

तदा गर्भसमये चन्द्रमुख्या नार्थेदिव्या विधुवदनया कदाचिदपि माणिक्यानां मणी-
नानुपलक्षणात्स्वर्णरजतादीनां भूषणानामाभरणानां गणैः समूहैः वपुः स्वशरीरं नाभूष्यत
न भूषितं नालंङ्कृतवती(?) । अल्पशब्दस्त्वभावस्यैव वाची । नालंङ्क्रे । कस्मात् । खेदो-
दयात् गर्भधारणनिर्वेदाविर्भावत् । तत्राहमेवं जाने उत्प्रेक्ष्यते वा । क्रीडार्थं जलावगाह-
लंटाट्टते आगतानामभरणामर्थोद्देवीसखानां देवानां करैर्हस्तैरवचितानि स्वप्रियाहारा-
वतंसादिक्रियाकृते चण्डितानि । गृहीतानीत्यर्थः । अम्बुजानि कमलानि यस्यां तादृशीं
सुराणा सरितं देवनदीं स्वर्गहामनुयातुं स्वेनानुकर्तुंकामयेव । अत्र जाने इवार्थे ॥

रेजे स्तानाननविनीलिमंजुलेन

यस्याः समुज्ज्वलपयोधरयामलेन ।

केलीकृते मरकिताङ्कितसानुनेव

रौप्येण शैल्युगलेन मनोभवस्य ॥ १९ ॥

यस्या गर्भवत्याः समुज्ज्वलेन गर्मानुभावात्पाण्डुरीभूतेन पयोधरयामलेन स्तनद्वन्द्वेन
रेजे । तथा—'एतावन्तस्तत्पिण्डपाण्डुरसुचञ्चुकदयामलित्रालंङ्कृतम् आपूर्वमाणमन्तः-
शरीरं क्षणमिदं पयोधरद्वन्द्वसुद्वन्द्वेति' इति चम्पूकथायाम् । किंभूतेन । स्तनानन-
योऽनुयातोर्नीलिना प्रष्टुष्टयामस्तेन मञ्जुलेन मनोज्ञेन । इवोत्प्रेक्ष्यते । मनोभवस्य
पण्डुर रेजेकृते श्रीदार्थे रौप्येण रजतसंयन्धिना शैल्युगेन गिरियुग्मेव । किंभूते-
न । मन्त्रारण्यमर्नीलिमतिभिरद्वित कान्तिम् । रचितमित्यर्थः । सातु शिवरं यज ॥

यस्याः समेचकिमचूचुकचञ्चुरेण
 व्यभ्राजि शुभ्रिमभृता स्तनयोर्द्वयेन ।
 यन्मानसाश्रयनिवासिरतीशरत्यो-
 विप्रो विनोदमधुपाङ्ककुमुद्युगेन ॥ २० ॥
 प्रेम्णा प्रणेत्तुमजरामरतां प्रसद्य
 विश्राणितेन विधिना कुसुमायुधेन ।
 रौप्येण नीलदृषदां दधता पिधानं
 पीयूषपूर्णकलशीयुगलेन किं वा ॥ २१ ॥

यस्या गुर्विण्याः स्तनयोर्द्वयेन व्यभ्राजि शुभ्रमे । किभूतेन । सह मेचकिन्ना श्याम-
 लत्वेन वर्तते ये ते समेचकिमनी कृष्णत्वकालिते तादृशे चूचुके स्तनघृते ताभ्यां चञ्चुरेण
 मनोहारिणा । पुनः किभूतेन । शुभ्रिमाण पाण्डुरता विभर्तीति । तत्र वयमेव विद्यः ।
 उत्प्रेक्षामहे वा । यन्मानसं नाधीचित्तं तदेवाश्रयः स्थानं गृह वा तत्र निवसनशीलयो
 रतीशरत्योः स्मरतद्भ्राययोः विनोदार्थं क्रीडाकृते मधुकरा भ्रमरा अङ्गे क्रोडे सन्त्यस्येति
 तादृशा कुसुयुगेन कैरवद्वयेनैव किं वा । अथ वा प्रसद्य प्रसन्नीभूय विधिना ब्रह्मणा
 कुसुमायुषस्य मदनस्य विश्राणितेन प्रदत्तेन रौप्येण राजतेन रजतसंबन्धिना पीयूषपूर्णेन
 अमृतभृतेन सुधारसपरिपूरितेन कलशीयुगेन कुम्भीद्वयेनेव । कुम्भकलशशब्दौ पुंस्त्री-
 लिङ्गे । 'अवलम्बितकर्णशङ्कुलीकलशी क रचयन्नवोचत' इति नैषधे । कलशीयुगेन
 किर्कुर्वता । नीलदृषदा हरिन्मणीना पिधान दधता विभ्रता । किं कर्तुं दत्तेन । प्रेम्णा
 पितामहत्वलेहेन अजरामरता जरामरणाहित्य प्रणेतुं कर्तुम् ॥ युगम् ॥

पीनस्तनद्वयममेचकितं पयोभि-
 स्तस्याः क्षणं क्षणमपूर्यत गर्भवत्याः ।
 सान्द्रै रसैरिव विकस्वरैरविण्याः
 कोशद्विकं विशदिमश्रियमुद्वहन्त्याः ॥ २२ ॥

तस्या गर्भवत्या गुर्विण्याः पीनं पृष्टं तथा अमेचकितं पाण्डुरीभूत स्तनद्वयं कुचद्वन्द्वं
 क्षणं क्षणं पयोभिः स्तन्यैः । दुग्धैरित्यर्थः । अपूर्यत पूर्णं जायते स्म । निभृत भ्रियते स्म ।
 किमिव कोशद्विकमिव । यथा विकस्वराया विकसनशीलायाः । 'प्रभातेऽम्भोजिनीवासि
 किं चाकस्माद्विकस्वरा' इति पाण्डवचरित्रे । कैरविण्याः कुमुदिन्याः मुकुलयुगलं क्षणं
 क्षणं सान्द्रैर्बहलैर्धनै रसैर्मकरन्दैः संपूर्यते । किं कुर्वत्याः कैरविण्याः । विशदिन्नः श्वेत-
 तायाः श्रिय शोभा तस्या अप्यर्थस्त्रनिः । विशदिन्ना सतीत्वेन । 'असूर्यपद्मा राजदाराः'
 इति वचनात् । नैर्मत्येन पावित्र्येण वा युक्ता श्रियं लक्ष्मीमिन्दिरा वा उद्वहन्त्या
 विभ्राणायाः ॥

दम्भोलिभूषणभरोद्भवदंशुचाप-

चक्राङ्कितेन पयसा परिपूरितेन ।

आदीयते किमु समुन्नमता चकोर-

चक्षुःपयोधरयुगेन पयोधरश्रीः ॥ २३ ॥

चकोरी चकोरश्च चकोरी । 'पुमान् स्त्रिया' स्त्रिया सहोर्का पुमान् शिव्यते न स्त्री इति प्राक्रियासूत्रेण चकोरी तयोश्चक्षुषी इव रक्ते चक्षुषी नेत्रे यस्यास्तस्याः । पयोधरयुगेन स्तनद्वन्द्वेन । किमुत्प्रेक्ष्यते । पयोधराणां जलवाहानां मेघानां श्रीः लक्ष्मीः शोभा वा आदीयते किमु गृह्यते इव । किभूतेन पयोधरयुगेन । दम्भोलीनां वज्ररत्नानामामरणाणां भराद्वृन्दादृद्भवन्तः प्रकट्टाः जायमाना ये विःसरन्तो वा अशवः किरणास्तैः । अथोत् प्रारब्धेन चापचक्रेण धनुर्मण्डलेन अङ्कितेन कलितेन । 'उल्लसन्मयूखमञ्जरीरचितेन्द्रचापचक्राण्याभरणानि' इति चम्पूकपायाम् । तथा 'वृता विभूषामणिरदिभक्रामुर्कैः' इति नैपथेऽपि । पुनः किभूतेन । सं सम्यक् समीचीन यथा स्यात्तथा उन्नमता उच्चैर्भवता उन्नतीभवता च । पुनः किभूतेन । पयसा स्तन्येन पानीयेन च परि सामन्त्येन पूरितेन श्रूतेन ॥ इति कपोलस्तनादिपाण्डिमा स्तनयोः पयःपूर्णात्वं च ॥

संपूर्णचन्द्रवदना प्रसवोन्मुखत्वं

पूर्णेऽथ गर्भसमये विभरां वभूव ।

वर्षाभिमुख्यमुपकण्ठवितिष्ठमान-

ज्येष्ठोन्मुखीकृतजनान्मुदमण्डलीव ॥ २४ ॥

अथ सार्धसप्तदिनाधिकनवमासपूर्णाभवनोत्तरं संपूर्णः षोडशकलाकलितः पूर्णिमा-संचन्धी । चेदेकयापि कलया यत्रेन्दुर्हीनः स्यात्सा तिथिरनुमितिरित्युच्यते । 'कलाटीने त्वनुमितिः' इति हेमीवचनात् । पूर्णिमाग्रामेव संपूर्णश्चन्द्रः स्यादतः संपूर्णचन्द्रवदनेति । तेन पूर्णिमाग्रामभ्युदितो यश्चन्द्रस्तद्दृढदल वक्र यस्याः पार्वेणन्दुसुग्वी सा नाथी गर्भस्य समये काले पूर्णे परिपूर्तिभाव प्राप्ते सति सार्धसप्तदिनाधिकनवसु मासेषु मपूर्णाभूतेषु गस्तु प्रसवस्य सतानजननस्य उन्मुखतां विभरावभूव धारवामान दद्याति स्म । केव । अम्बुदमण्डलीव । यथा नेघमाला कादम्बिनी वर्षेण वर्षेः वृष्टिस्तस्याभिमुख्यं वर्षणसंमुखता धत्ते । किभूता सा कादम्बिनी च । उपकण्ठे सनीपे वितिष्ठमानाः स्थाति लुर्वाणा ज्येष्ठाः कुलवृद्धस्त्रियो ज्येष्ठमासश्च यस्याः । पुनः किभूता । उन्मुखीभूता गर्भानुभाववगतलोकोत्तरप्रभावसतानावलीकृतायंमुक्तीकृता उच्चमुखाश्च कृताः । वर्षाकाले हि लोका उन्मुखीभूय मेघागम विलोकन्ते । यथा चम्पूकपायाम्—'तिरन्कृतगशाः कान्ति कटागेऽबन्मुखमण्डलाः' । अथ न उपपन्नम्—स्त्रियः वर्षाश्च किभूताः । तिग्मकृतः अशाङ्ग्य कर्गन्कलापः शोभागस्तदाद्ये येन नादशसुचानुन्नतं

मुखमण्डल यासां तथा तिरस्कृता आच्छादिता शशाङ्कस्य चन्द्रस्य कान्तिश्चन्द्रिका
याभिस्तथा काय पयोवाहपानीयाय लापा कुटुम्बीजनजेगीयमानरासकास्तेरुच
मेघागमविलोकनार्थमूर्ध्वं मुख वदन येषां तादृशा मण्डला देशा यामु इति । तादृशा
जना विश्वलोकाश्च यथा ॥

वंश्यैः सुधाशनचिकित्सकयोरिवार्भ-
भूत्याविनिर्मितिविशारदतां दधानैः ।

अध्यूपिरेऽखिलभिषग्वृषभैर्महेभ्य-

जम्भद्विषद्भवनगर्भभुवः प्रदेशाः ॥ २५ ॥

अर्भस्य बालकस्य भूत्याया विनिर्मितां करणे विगारदना पाण्डित्य दधानैर्विभ्रद्भि-
अखिलेषु सनग्रेषु भिषक्षु वैद्येषु प्रधानत्वाद्वृषभा पुङ्गवास्तैः । दायीप्रमुखैरित्यर्थः । तथा
'कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भवेस्मिन्' इति रघो । महेभ्येषु महाव्य-
वहारिषु जम्भद्विषतः शकस्य सर्वोत्कृष्टत्वात्करासाहस्य भवनस्य गेहस्य गर्भभुवो
मध्यभूमैः प्रदेशा विभागा अध्यूपिरे । आश्रिथिरे । संश्रिता । उत्प्रेक्ष्यते । वैद्यै-
सुधाशनाना देवाना चिकित्सकयोर्वैद्ययोर्दत्तयोः खलोकवैद्ययोर्वैद्यैर्गोत्रे समुत्पन्नैरिव ॥
इति प्रसवममयः ॥

लभं गुरौ शिखिनि शीलति युग्मनाम

भूमीभवे भजति खिङ्ग इवाथ कन्याम् ।

याते लुलां सितमरीचिसुते सिते च

सूरेऽपि सारस इवालिबिलासशीले ॥ २६ ॥

राहौ पुनः सुकृतिनीव धनं प्रपन्ने

पत्यौ रतेरिव विधौ मकराश्रयेव ।

मीनं शनौ सलिलवन्मदयत्यदीन-

मित्थं ग्रहेषु तदयाभ्युदयावहेषु ॥ २७ ॥

विश्वावनीधरशिलीमुखपूषसंख्ये

संवत्सरेऽवनिपुरंदरविक्रमार्कात् ।

मासः सहस्य विशदश्रियमाश्रयन्त्यां

जन्मानुभावत इवास्य तिथौ नवम्याम् ॥ २८ ॥

लग्नोदयेऽथ शुभशंसिनि सार्वभौम-

जन्मोचितेऽहनि ससाधिमधिष्ययोगे ।

कूलंकपा मखमुजामिव केकियान-
 माखण्डलामृतमयुखसुखी जयं वा ॥ २९ ॥
 आमोदमम्बुरुहिणीव विजृम्भमाणा
 पञ्चाचिपं शुचिमरीचिचकोरक्षुः ।
 सौदामनीवलयमम्बुदमालिकेव
 पृथ्वीव तीर्थमनघं कृषिमुर्वरेव ॥ ३० ॥
 पीयूषकान्तिमिव दुग्धपयोधिवेला
 सिंहं महाभृगरिपोरिव वा महेला ।
 विश्वावबोधमिव वासरचक्रलक्ष्मीः
 श्रीखण्डसालमिव वा मलयाचलोर्वी ॥ ३१ ॥
 शृङ्गारयोनिमिव नीरजनाभपत्नी
 राज्ञः प्रतापमिव वा जगतीजयश्रीः ।
 आचार्यमध्वरभुजामिव फाल्गुनी सा
 नाथी क्रमेण तनयं जनयांचकार ॥ ३२ ॥

(सप्तभिः कुलकम्)

सा नाथी क्रमेण परिपाठ्या तनय नन्दन जनयावभूव जनयति स्म । कस्मि-
 न्सति । लज्जं भूतं तनुभवन गुरौ ब्रूहस्पता, तथा त्रिखिनि केतुग्रहे । 'अश्लेषाम् शिखी
 केतुः' इति ह्यग्याम् । शीलति भजति सति । किंभूतं लग्नम् । युग्म मिथुनमिति नाम
 यस्य इति गुरुकेतुलये । पुनः कस्मिन्सति । भूमीमव मद्गले कन्यां भजत्याश्रयति
 सति । कस्मिन्निव । चिद्ग इव । यथा विष्टः कन्यां कुमारिकानपरिणीतां स्त्रियं भजते ।
 इति कन्यायां मद्गलः । पुनः कस्मिन्सति । सितमरीचेन्द्रस्य सुते बुधे च पुनः
 सिते शुके सति । किंभूते बुधे शुके च । याते प्राप्ते । काम् । तुलां तुलानामलग्नम् ।
 अर्थात्तुलायां बुधे शुके च सति । अपि पुनः । सूरौ सूर्ये अलिनाम वृश्चिकलग्नं तत्र यो
 विलासः । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति धात्वर्थात् । श्लेषणमाश्रयण स्थितिः तत्र शीलं
 स्वभावो यस्य । क इव । सारस इव । यथा सारसपक्षी आल्या श्लेष्या-कृत्वा यो विलासः
 क्रीडार्थं गमनमासनं च तत्र स्वभावो यस्य यथा । 'श्रेणीवन्धाद्वितन्वद्भिरस्तम्भानां तोरण-
 सजम् । सारसः कलनिर्दादः काचिद्दुत्रमिताननौ ॥' इति रर्षा । इति चतुर्थे वृश्चिके
 सूर्यः । पुनः । राहौ विधुतुदे धन धनलग्नं प्रपन्ने सति । कस्मिन्निव । सुकृतिनि । यथा
 पुष्पवान् धनं द्रव्यं प्रपद्यते प्राप्नोति । इति धने राहुः । च पुनः । विधां चन्द्रे मकरो मकरलग्नं

स आश्रयोऽधिष्ठानं यस्य । कस्मिन्निव । पत्याविव । यथा रतेः पत्न्यौ भर्तारि मकरे ध्वज-
रूपत्वाद्वाहने आश्रय आश्रयण यस्य । इति मकरे चन्द्रमाः । पुनः शानां शनैश्चरे मीनं
मीनलम् मदयति सति । किंवत् । सलिलवत् । यथा पानीय मीनं समदं कुरुते पयस्त्रेव
मीनाः समदाः । इति मीने शनैश्चरः । इति नवापि प्रहा जन्मकुण्डल्याम् । इत्यममुना
प्रकारेण जन्मसमये ग्रहेषु सूर्यादिखेचरेषु तस्य हीरकुमारस्य अयस्य शुभकर्मणः
पुण्यस्य अभ्युदयस्य वर्धमानकीर्तिप्रतापसंपद्रूपस्य महोदयस्य आवहेषु कारकेषु सत्सु ।
पुनः कस्यां सत्याम् । नवम्यां त्रिंशो विद्यमानायां सत्याम् । किलक्षणायाम् । विशदश्रिय
शैल्यलक्ष्मीमाश्रयन्त्यां सत्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—हीरकुमारस्य जन्मानुभावतः जननप्रभा-
वादिव । तिथिः कस्य सहस्य मार्गशीर्षमासो मासस्य । कस्मिन् । विश्वानि त्रीणि, जगन्ति
अवनीधरा अष्टौ महाकुलशैलाः, शिलीमुखाः पञ्च स्मरवाणाः, पूषा भासुरेकः, इति
संख्या यस्य तादृशे संवत्सरे । कस्मात् । अवनैः पृथिव्याः पुरंदरो यो विक्रमार्कस्तस्मात् ।
एतावता सवत् १५८३ विक्रमादित्यसंवत्सरे मार्गशीर्षमासे नवम्यां त्रिंशो सोम-
वासरे पूर्वाभाद्रपदमे हर्षणनामयोगे घटी १२ उपरान्तवज्रयोगे मिथुनलम्ने प्रवहमाने
तद्दिने प्रहादनपुरवास्तव्य औकशवश्यसाहकुरापत्नी नाथी देवी सुतरल्लमजीजनत् । इति
संवत्सरादिः । पुनः कस्मिन्सति । अस्य हीरकुमारस्य शुभशक्तिति श्रेयः कथयितारि
लम्नोदये मिथुनलम्नोदमे सति । पुनः कस्मिन्सति । सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमशक्रवर्ती
तस्य जन्मनोऽवतारस्य उचिते योग्ये अहनि वासरे सति । पुनः कस्मिन्सति । सह
साधिना प्रधानत्वेन वर्तते तादृशे धिष्यस्य नक्षत्रस्य योगे सति । 'त्वयादतः किं नरसा-
धिमभ्रमः' इति नैषधे । नाथी नन्दनमसूत इति सवन्धः । अथोपमानान्धाह—केव ।
कूलकषेव । यथा मखभुजां देवानां कूलकषा नदी गङ्गा केकियानं स्वामिकार्तिक जनयतीति
सर्वत्र योज्यम् । पुनः केव । आखण्डलामृतमयूखमुखीव । यथा आखण्डलस्य शकस्य
अमृतमयूखमुखी पीयूषकान्तिवका चन्द्रवदना इन्द्राणी जय जयन्तनामानमङ्गजम् ।
पुनः केव । अम्बुरुहिणीव । यथा विजृम्भमाणा विकसन्ती कमलिनी आमोद परि-
मलम् । पुनः केव । शुचिमरीचिकोरचक्षुरिव । यथा श्वेतद्युतेश्चन्द्रस्य चलचञ्चलोचना
पत्नी रोहिणी पञ्चाक्षिपं बुधम् । पुनः केव । अम्बुदमालिकेव । यथा कादाम्यिनी सां-
दामनीं वलयं विद्यन्मण्डलम् । पुनः केव । पृथ्वीव । यथा वसुधरा अनघ ससारापार-
पारावारपारप्रापकत्वेन सर्वजगज्जनश्लाघनीय तीर्थं शत्रुजयशैलादिसिद्धगमनस्थानम् ।
'पृथ्वीव पुण्यतीर्थं सा' इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । उर्वरेव । यथा सर्वसस्या क्षेत्र-
धरित्री कृषिं कर्षणम् । पुनः केव । दुग्धपयोधिवेलेव । यथा क्षीरसमुद्रवेला पीयूष-
कान्ति चन्द्रम् । पुनः केव । महेलेव । यथा महामृगाणां गजानां रिपोर्वैरिणः केसरिणो
महेला स्त्री सिंही । 'महिला स्यान्महेलया' इति शब्दप्रभेदे । तथा 'यश्च परमहेलारतो-
ऽप्यपारदारिकः' इति चम्पूकथायाम् । सिंहं मृगेन्द्रम् । पुनः केव । वासरवकलक्ष्मी-
रिव । यथा दिनाननस्य प्रभातस्य श्रीविंशत्यस्य जगतोऽवबोधं जागरणम् । पुनः केव । म-
ल्याचलोर्वीव यथा मलयशैलस्य वनभूमिः श्रीखण्डं चन्दनद्रुमाङ्कुरम् । पुनः केव । नीर-

जनामस्य पद्मं ब्रह्मोत्पत्तिकमलं नामौ यस्य स कृष्णस्तस्य पत्नी जाया लक्ष्मीरिव ।
यथा कृष्णकान्ता श्रीः श्वहरद्योनिं मदनम् । पुनः केव । जगतीजयथीरिव । यथा राज्ञौ
विजयिवृपस्य जगत्या भूनेर्विजयलक्ष्मीप्रतापम् । पुनः केव । फाल्गुनीव । यथा पूर्वा-
फाल्गुना अध्वरभुजां यज्ञभाजिनां देवानामाचार्यं गुरुं बृहस्पतिम् ॥ सप्तभिः कुलकम् ।
इति जन्मसमयः ॥

श्यामीकृतानि कुट्टशामपकीर्तिपङ्के-

ग्सन्मुखानि विशदानि विधास्यते यत् ।

एष स्वकीर्तिविमलत्रिदशस्रवन्ती-

विस्फूर्तिभिः किमिति दिक्प्रमदाः प्रसेदुः ॥ ३३ ॥

दिक्प्रमदा दिग्गङ्गनास्तज्जन्मसमये प्रसेदुः प्रसत्रीवभूदुः । निर्मला जाताः । किमुत्प्रे-
क्ष्यते—इति हेतोः । इति किम् । यदेष हीरकमारः कुट्टशां दुर्वादिना कुमतीनां वा
अपकीर्तिभिः अपयशोभिरेव पङ्कैः कर्दमैः श्यामीकृतानि मलीनीकृतानि अस्सन्मुखानि
स्वीयकीर्तिरेव विलसन्त्यास्त्रिजगति प्रसरन्त्यास्त्रिदशस्रवन्त्या गङ्गाया विस्फूर्तिभिर्विल-
सैर्विशदान्युज्ज्वलानि विधास्यते करिष्यतीति । पङ्ककलाषिताना हि गङ्गासलिलक्षालनेन
निर्मलीभवन् युक्तिमदेव । पङ्कषि कर्दमे च । गङ्गात्वानात्पापगमनेन निर्मलीभवत्वेन प्रस-
त्रता स्यादेव ॥

भावी यदेष पृथुकः सुमनोनिषेव्य-

स्तदृष्टयो दिव इतीव गृहे निपेतुः ।

हन्ता यतः स तमसां तमसामिवारिः

प्रागेव तैः किमिति भीतिवशात्प्रणेशे ॥ ३४ ॥

यद्यस्मात्कारणात् नाथीनन्दनः पृथुकः बालकः सुमनोभिर्देवनिषेव्य उपास्यो भावी
भविष्यति । उप्रेक्ष्यते—इति हेतोः तदृष्टयः सुमनोवर्षणाणि पुष्पवृष्टयः दिवो व्योम-
मण्डलान् गृहे अर्धात्तद्भवने निषेतुः पतिताः । 'चित्रोचितमतिबहलपतत्युष्पवृष्टया'
इति नलजन्मसमये चन्द्रकथायाम् । पुनर्बत्कारणात्स कुमारस्तनसामज्ञानानां पापानां वा
आरिहन्ता निवारकः भावी भविष्यति । क इव । तमसामरिरेव । यथा ध्वन्ताना
रात्रुर्भस्वान् तमगामन्धकाराणा हन्ता घातको भवति । किमुत्प्रेक्ष्यते—इति भीतिव-
शाद्गन्धर्धान्यान् प्रागेव पूर्वमेव तद्वपुःप्रभामरैरर्थीशिरन्तमोर्भरैः सूतिकावृहात्प्र-
णेशे प्रणष्टम् । पन्नायितमित्यर्थः । 'सुमनसः पुष्पे देवे महान्मनि च' 'तमोऽज्ञाने पापे
ध्यान्ते रात्रौ च' इत्यनेकार्थाः ॥

लब्धश्रियानुसरता वसुभृतिपुत्रं

नारुप्यमाकलयता च युगप्रभानैः ।

18288

जज्ञे चिराद्यदमुना विभुना ममान्तः-

प्रीत्येत्यनृत्यदिव शांभवशासनश्रीः ॥ ३५ ॥

शमोजिनस्येद शांभवं शासन मत तस्य श्रीजिनशासनलक्ष्मीरनृत्यत् नृत्यति स्म । इवोत्प्रेक्ष्यते—इति कारणादन्तश्चित्ते प्रीत्या हादैन लेहेन प्रमोदनेन वा । इति किम् । यच्चिरादनल्पकालादमुना कुमारेण मम जिनशासनश्रिया विभुना स्वामिना जज्ञे संजातम् । अमुना किं कुर्वता । लब्धानां विविधाना क्षीरास्रवादिकाना श्रिया शोभया संपदा वा वसुभूतिपुत्रम् । 'श्रीइन्द्रभूति वसुभूतिपुत्र पृथ्वीभव गौतमगोत्ररत्नम्' इति पूर्वसूरिस्तवोक्ते । वसुभूतिनाम्नो ब्राह्मणश्रेष्ठस्य पुत्र नन्दन गाँतमस्वामिनमनुसरता अनुकुर्वता । च पुन. किं कुर्वता । युगप्रधानैः वज्रस्वाम्यादिभिः सूरिभिः सारूप्यं साहस्य-माकलयता विभ्रता ॥

विश्वत्रयीश्रुतिपुटैकवतंसिकाना-

मस्माकमेष समजायत वासवेऽम् ।

गम्भीरधीरिममुखाभिरधःकृतेन्दु-

श्रीभिश्च वलितमितीव गुणावलीभिः ॥ ३६ ॥

गम्भीरिमा गम्भीर्यं भावप्रधानो निर्देशः । धीरिमा धैर्यं तावेव मुखे आर्दां यासाम् । अथवा गम्भीरश्च धीरश्च गम्भीरधीरौ गम्भीरधीरयोर्भावो गम्भीरधीरिमाणौ तावेव मुखौ प्रथमौ यासा तादृशीभिर्गुणानामावलीभिः श्रेणीभिः वलित प्रोल्लसितम् । 'सुविकासहाससहकारिकारणोपलम्भपूर्णमनोरथेन वलितमिव वसन्तमासेन' इति चम्पूकथायाम् । किभूताभिर्गुणावलीभिः । अध कृता तिरस्कृता निर्मलत्वेन इन्दुश्रीश्चन्द्रिकाशोभा याभिः । इवोत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोर्वलितामिव । इति किम् । यद्विश्वेषा त्रिभुवनाना तात्स्थ्यात्त-द्यपदेशात्त्रिजगन्नानां श्रुतिपुटेषु कर्णपालीषु एकानामद्वैताना वतसिकानामुत्तसानाम् । 'वष्टि भागुरिरल्लोपम्' इत्यलोपाद्वतसिकानाम् । 'विदर्भपुत्रीश्रवणावतसिका' इति नैषधे । त्रैलोक्याद्वैतकर्णाभरणानामस्माक गुणावलीनामेष हीरकुमारः वासवेऽम् निवसनसदन समजायत संजात ॥

आजन्म यद्विधुरिवैष उदेति कीर्ति-

ज्योत्स्नाः किरन्कुवलयैकविकाशकारी ।

अस्मादृशैः किमयशोऽञ्जनमादधानैः

किंचित्प्रकाशितनिशान्तदशान्तदीपैः ॥ ३७ ॥

भास्वन्मयूरविजिगीषुयदङ्गजात-

नैसर्गिकाङ्गभयभास्वदभीषुजालैः

तत्कालमल्पतमतैलदशैरिवोप-

दीपैरितीव समजायत दीप्तिदुःस्थैः ॥ ३८ ॥

(युग्मम्)

उपदीपैः मृतिकासद्यनि समीपे प्रदीपितः प्रदीपदीप्तिभिर्ज्योतिर्भिर्दुःस्थैर्दीपैः । विच्छार्थैरित्यर्थः । नमजायत जातम् । कैः कृत्वा । भास्वतो भानोर्मयूखाः किरणान्दानपि विजिगीधुभिः स्वस्फूर्सा विजेतुमिच्छुभिस्तादृशैर्यस्या नार्थादेव्या अह्जातस्य पुत्रस्य नेमर्गिकैः स्वामार्गिकैः । 'तद्रेव नैसर्गिकमुन्नतत्वम्' इति रथौ । अह्जान् काययष्टेभैवैः ममुन्पत्रैर्भास्वतां दीप्त्वमानानामभीष्टा कान्तीना जालेर्वितानैर्वृन्दैः । इचोत्प्रेक्ष्यते । तत्कालं स एव कालो चत्र तत्काल तस्मिन्नेव ममय अल्पतमा अतिशयेन स्तोकास्सैलदशाः स्नेहवर्तयौ चेपाम् । 'श्रुतिर्वर्तिश्च तद्दशा' इति हैम्याम् । तादृशैरिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः । इति किम् । यदेव हीरकुमार आजन्म जन्मसमयादारभ्य विशुश्वन्द इव कुवलयस्य भूमण्डलस्य, उत्पलस्य च एकमद्वितीयं यथा स्थात्तथा विकाशां(चं) प्रतिबोधं विकचतां च करोतीत्येवशील उदेति प्रादुर्भवति । किं कुर्वन् । कीर्तिरेव औज्ज्वल्याद्विस्तारवत्तया वा ज्योत्स्नाध्वन्द्रिका. किरन् विस्तारयन् । तर्हि किञ्चित्स्वल्पं प्रकाशितमुद्द्योतितं प्रकटीकृतं निशान्तं गृह रात्रेरन्तो वा यैस्तथा दशाया अवस्थाया वर्तेश्च अन्ते प्रान्ते अवसाने दीर्घदीपनशीलैरेवविधैरन्मादृशैर्दीपैः किमिति प्रयोजन न किमपीह कार्यम् । किं कुर्वाणैः । अयशोऽपकीर्तिं द्यामलत्वात्तदेवाङ्गन कज्जलमादधानैः कुर्वाणैः सद्गिरिन्द्रिः । अथवा—आ सामस्येन दधद्भिः ॥ युग्मम् ॥

स्वःकूलिनीजलविलोलनकूसकेलिः

पाटच्चरो विकचवारिजसौरभाणाम् ।

उत्फुल्लवल्लिनवनाटकसूत्रधार-

स्तं प्रेक्षितुं किमु ववौ पवनोऽनुकूलः ॥ ३९ ॥

अनुकूलन्तजन्मसमये जनानानुकूलवाद्रोचमानः पवनो वायुर्ववौ वाति स्म । किभूत. । स्वःकूलिनीया गगनगङ्गाया जलस्य पयःपूरस्य विलोलनेन मध्ये प्रविश्यावगाहनादुद्दसत्कल्लोल्लेलीकरणेन कूप्ता रचिता केलिविलासो येनेति गीतलना । पुनः किभूतेन । विकचवारिजानाम् । अर्थात्स्व कूलिन्या एव । स्मेराम्भोरुहाणा सौरभाणां परिमलानां पाटच्चरस्तम्करोऽपहृता । 'स्मेराम्भोरुहपत्तने परिमलस्तेयी वसन्तानिलस्तत्रल्यैरिव यामि-कैमधुकैरः प्रारब्धकोलाइलः । निर्यातस्त्वरया चलन्निपतितः श्रीखण्डपद्मवैल्लेप्ते केरल-कामिनीकूचतटे स्वज्जन्मनंगच्छति ॥' इति भोजप्रबन्धे बागवादिन्या पानीचहारिणीरुसं विधाय कालिदानगवांपहारार्थमुक्तम् । इति चुरमिता । पुनः किभूतेन । उत्फुल्लवल्लीनां विक्रितितलताना नवे नूतने नाटके नृत्यकरणे चपलीभवने मूत्रधार. सूचकः ताण्डवप्रारम्भधारणे रटकर्ता च । 'दत्तावलालाकलागुरु' इति नैपथे । 'असौ ते ब्रन्धुविःचं-

मनवनाटकसूत्रभृत्' इति पाण्डवचरित्रे । इति मन्दता । त्रिविधोऽपि समीरणो वर्णितः । किमृत्प्रेक्ष्यते—तं कुनार प्रक्षिप्तु किमु अवलोकयितुमिव ववां ॥

आसीदसौ कलियुगे युगवाहुगस्मि-
नर्हन्निवातिशयितातिशयाश्रितत्वात् ।

एतस्य जन्मनि जिनाधिपतेरिवान्त-

प्रीतेरितीव दिवि दुन्दुभयः प्रणेदुः ॥ ४० ॥

हीरकुनारस्य जन्मनि जननसमये दिवि आकाशे दुन्दुभयो मदन(द्वल)भयौ निःस्वना वा प्रणेदुर्वाचयन्ति स्म । 'उन्नदित वियस्यदृष्टमद्वलवादित्रै' इति नलजन्मनि चम्पूक-
थायाम् । तथा 'निःशेषदिविपद्वर्गप्रमोदपिशुनास्तदा । समाकण्वन्त मानन्द दुन्दुभिध्व-
नयो दिवि ॥' इति युधिष्ठिरजन्मनि पाण्डवचरित्रे च । जिनाधिपतेरिव यथा श्रीजि-
नेश्वरस्य जन्मनि व्योमनि दुन्दुभयः प्रणदन्ति इवोत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकाशं
अन्तः स्वमनसि प्रीतेर्मुदः । इति किम् । यदास्मिन् कलियुगे अतिशयितं स्फूर्तिप्रार्थ-
रतिशयैर्भहिमविशेषैराश्रितत्वादसौ शिशु' अहंनिव तीर्थकर इवासीत् । किभूतः । युग-
वद्वाह्य यस्य धूमरप्रमाणभुजः । आजानुवाहुरित्यर्थः ॥

एकांशवानपि कलौ शिशुनामुनाह-

मङ्गैश्चतुर्भिरुदयीह पुरा भवामि ।

धर्मेण पल्लवितमन्तरितीव जाते

विश्वामुमत्प्रमददायितदङ्गजाते ॥ ४१ ॥

विश्वेषां त्रयाणां सप्तानां वा चतुर्दशानां वा एकविंशतेषां । 'भुवनानि निवप्रीयाशी-
णि सप्त चतुर्दश' इति वाममडालकारे । वृत्त्यादावेकविंशतिरपि । जगतामसुमन्तो ज-
न्तवः तेषां प्रमोद हर्षं ददातीत्येवशीलस्तादृशे तदङ्गजाते नाथीकुराव्यवहारिणोरङ्ग-
जाते पुत्रे जाते सति धर्मेण अन्तश्चित्ते पल्लवितम् । प्रहृष्टमित्यर्थः । 'चिरात्पल्लवितमिव
राजवशेन' इति चम्पूकथायां नलजन्माधिकारं । इति हेतोरिव । इति किम् । यथ-
स्मात्कारणात्कलौ कलिकाले एको न द्वितीयः अशो भागोऽर्थान्चतुर्थपादो विद्यते यस्य
स एकांशवानप्यह धर्मः । 'पदैश्चतुर्भि सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना केन तपः प्रपेदिरे ।
भुवं यदेकाङ्गि कनिष्ठया स्पृशन् दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥' इति नैषधे ।
कृतयुगे किल धर्मैश्चतुर्भिः पार्दैर्विजयी भवेदधर्मः । पुनरेकाशेन स्यात्, कलियुगे तु
अधर्मैश्चतुर्भिः पार्दैर्धर्मैस्त्वेकाशमात्र एतदेव तपस्विनां महत्तप यद्भूर्मा एकपादकनि-
ष्ठाकृत्या स्पृशन् तिष्ठति तथा कृतयुगेऽधर्मः कलियुगे तु धर्मस्तपस्वी कृशत्व मजते ।
प्रस्तुतम् । अमुना कुमारेण चतुर्भिरङ्गैः सपूर्णावयवैः सर्वात्मनैव इह भरतभूमौ उदयी

अभ्युदयवान् पुरा भवामि । भविष्यामीत्यर्थः । यावत्पुरानिपातयोर्योगे भविष्यत्काले वर्तमानाः इति प्रक्रियासूत्रेण पुरायोगे वर्तमानयोर्विभक्तयोर्भविष्यदर्थः प्रकाश्यते । 'पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया' इति नैषधे ॥

एतद्गुणामिनवगानविधानपूर्व-

प्रारब्धताण्डवतरङ्गिरसाङ्गरङ्गः ।

प्रारप्स्यते विनुधराजसमाजरङ्गे-

ऽस्माभिर्मुदेति दिवि किं ननृतेऽप्सरोगिः ॥ ४२ ॥

रम्भातिलोत्तमोर्वशीपृताचीप्रमुखाभिरप्सरोगिः स्वर्गाङ्गनाभिः । किमुत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकारेण कृत्वा मुदा किं हर्षेणैव दिवि आकाशे ननृते नर्तितं ताण्डवममण्डि । इति किम् । विनुधानां पण्डितानां राज्ञामत एव पण्डितराजत्वान्नवस्वपि शृङ्गारादि-रत्नेषु कुशलत्व ज्ञातृत्व च यस्य तादृक् । वास्तवार्थे देवानां नायकत्वस्य समाजः समाप्त एव रङ्गो नर्तनस्थानं तत्र एतस्य भाविसुरैः कुमारस्य गुणानां शयमसंयमाकि (दि)कावां 'त्रिशत्पट्टत्रिशिकासंख्यानानां गणनातीतानां वा अभिनवानां पूर्वगीतापेक्षया नूतनानां नां गीतीनां प्राक्श्रुतगीतिश्रवणे तादृक् रसो न स्याद्यादृक् नवीनगानश्रवणे रसः समु-जते । तस्मादेतस्य ध्रुवपदगानानां विधानं निर्माणं तदेव पूर्वमादिधेत्र तादृशं प्रारब्ध-सुपक्रान्तम् । 'प्रारम्भः प्रोपतः क्रमः' इति हैम्याम् । यत्ताण्डवं नाट्यं तस्य तत्र वा तर-ङ्गुक्ता जातास्तरङ्गिताः कल्लोलिता ये रसाः शृङ्गारादयो नव आस्वादो वा । 'रसः स्वादे जले वीर्ये शृङ्गारादौ विषे द्रवे । बोले रागे देहघातौ तिक्तादौ पारदेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । त एव अद्भुतमवयवः शरीरं वा तादृशो रङ्गः अस्माभिरप्सरोगिः अवाप्स्यते उपकंस्यते । 'तदनन्तरमाकाशे संगीतमुद्गृम्भत । रम्भोर्वशीप्रभृतयो नृत्यमप्सरसो व्यधुः ॥' इति पाण्डवचरित्रेऽर्जुनजन्माधिकारे । तथा 'स्वकान्तिसर्वस्वापहारभयादिव दिवि ननृतु-रप्सरसः' इति चम्पूकथायां दमवन्तीजन्मनि ॥ इति हीरकुमारजन्ममाहात्म्यम् ॥

प्रल्हादनाहनगरं पुरमप्यमुष्य

मूर्त्या पवित्रयितुमन्तरिवेहमानः ।

श्रीसोमसुन्दरयतिक्षितिशीतकान्ति-

र्जन्मापरं स्वयमसौ ग्रह्यांभूव ॥ ४३ ॥

असौ सोमसुन्दरनामा यतीनां साधूनां मध्ये क्षितेः पृथिव्याः शीतकान्तिश्चन्द्र एता-वता राजा श्रीसोमसुन्दरसूरिः स्वयमात्मना परमन्यजन्मावतारं ग्रह्यांभूव जग्राह । उत्प्रेक्ष्यते । असुष्य कुमारस्य मूर्त्या शरीरेण पुनरपि द्वितीयवारं प्रल्हादनमिति आह्वानामयस्य तादृशं नगरं पवित्रयितुं पावनीकर्तुं नोहनानो वाञ्छन्निव । एकवारं सोमसुन्दरसू-रिवपुत्रा प्रल्हादनपुरं पवित्रित द्वितीयवारं हीरविजयसूरिमूर्त्या कृत्वा पवित्रीचिकीर्षुरिति ॥

चक्रस्य चक्रिवदुदित्तरदीप्रदीप्ति-
र्दण्डौघचण्डिमविखण्डितचण्डभास ।

इभ्यः स्वभृत्यजनराजिभिरत्सुकाभिः

संवर्धयते स्म जननेन तनूभवस्य ॥ ४४ ॥

इभ्यः कुराह्वयवहारी उत्सुकाभिरुक्कण्डाकलिताभिः स्वस्य कुरामहेभ्यसंवन्धिन
भृत्यजनानां सेवकलोकानां राजिभिः श्रेणिभिः तनूभवस्य पुत्रस्य जननेन जन्मना सव-
धयते स्म वर्धाप्यते । 'अत्रान्तरे प्रियभापिताभिधाना चेटी राजान वर्धापयति' इति
कल्पकिरणावल्याम् । वर्धित इत्यन्यत्र । वर्धापनिका दत्तेत्यर्थः । किवत् । चक्रिवत् । यथा
चक्रवर्ती चक्रस्योत्पत्त्या वर्धते स्म वर्धाप्यते स्म । किभूतस्य सूनोश्चक्रस्य च । उदित्वरा
उदयनशीला प्रादुर्भवन्त्यो वा । तथा दीप्रा दीपनशीला झलझलयमाना दीप्यमाना
वा, दीप्तयः कान्तयः सरलतया निर्गमनाम् दृश्यमाना वा दण्डाकारा अत एव दण्डा इव
दण्डाः प्रसरा वा तेषामोघो निकरः तस्य चण्डिमभिरत्सुग्रताभिर्विशेषेण खण्डितोऽभिभू
तश्चण्डभा. सूर्यो येन तस्य ॥

सूनोर्जनैरुपनतेरिव सेवधीना-

मुद्गत्वरान्स्वजनवक्रमुधाकरेभ्यः ।

वर्णान्स्वकर्णपुटकेन सुधायमाना-

न्पीत्वा तदा प्रमुमुदे हृदये महेभ्यः ॥ ४५ ॥

तदा तस्मिन् काले महेभ्यः कुराह्वयवहारी हृदये मनसि प्रमुमुदं जहर्ष । किं कृत्वा ।
पीत्वा सादरं श्रुत्वा । कान् । वर्णान् अक्षराणि । किंभूतान् । सुधायमानान् अमृतवदाचरतः ।
केन पीत्वा । स्वस्यात्मनः कर्ण एव पुटकः पद्मभाजन तेन । अन्यदप्यमृत पुटकेन पीयते ।
पुनः किंभूतान् । उद्गत्वरान् अकटीभवनशीलान् । 'उद्गत्वरामृतकरार्धपराधर्मालाम्' इति
नैषधे । केभ्यः । स्वजनानां वन्धुवर्गाणां ज्ञातिजनानां वा आत्मीयभृत्यलोकानां वा
वकाणि वदनानि एव सुधाकराश्चन्द्रास्तेभ्यः । सुधानामाकरात्सुधापि निर्गच्छेदिति ।
वर्णान् कस्याः । सूनोः पुत्रस्य जनेर्जन्मनः । कस्या इव । उपनतेरिव यथा सेवधीना
नवनिधीना स्वर्णरत्ननिधानानां वा आगमनस्य वर्णान् पीत्वा कश्चिन्मोदते ॥

सूनोर्जनिं निगदतामनुगव्रजाना-

मासीददेयमिह तस्य किरीटमेव ।

भूर्भर्तृभावककुदं विशदातपत्रं

धात्रीपतेरिव मुदं दधतो हृदन्तः ॥ ४६ ॥

तस्य कुरामहेभ्यस्य इह पुत्रवर्धापनिकासमये सूनो स्वपुत्रस्य जनिं जन्म निगदता

कथयतामनुग्रजानां सेवकलोकप्रकराणां किरीट मुकुटमेवादेयं दातुमनर्हमासीत् । एता-
वता मुकुटवर्जं सर्वाङ्गीणान्यध्याभरणानि प्रदत्तवानित्यर्थः । कस्येव । धात्रीपतेरिव पथा
भूमीभट्टः राज्ञः भुवः पृथिव्या भर्तृभावस्य स्वामित्वस्य ककुदं विहं सूचकं वा । 'वृष-
तिककुदं दत्त्वा धूने सितातपवारणम्' इति रघौ । विशदातपत्रं श्वेतच्छत्रमदेयं भवति ।
किं कुर्वन्स्वस्य । राज्ञश्च हृदन्तर्मनोमध्ये मुदं नन्दनजन्माविर्भूतां प्रीतिं प्रमोदं दधतो
धारयतः ॥

लक्ष्मीवतामधिपतेरनुजीविवृन्दैः

पुत्रप्रसूतिममितं मधु निर्दिशद्भिः ।

पाणिप्रदेशनविधौ ददृशेऽस्य पञ्च-

शाखोऽपि लेखशिखरीव सहस्रशाखः ॥ ४७ ॥

अनुजीविनां सेवकानां वृन्दैः प्रदेशनविधौ पुत्रवर्धापनिकाप्रदानप्रमोददानसमये
लक्ष्मीवतां धनधान्यादिविविधसमृद्धिभाजां व्यवहारिणामधिपतेर्नायकस्य अस्य कुंरा-
क्यस्य पञ्च शाखाः शिखा अङ्गुल्यो यत्र तादृशः पाणिर्हस्तः स एव लेखशिखरी कल्प-
शाखीव सहस्रसंख्याकाः शाखा लता यस्य । 'शिखाशाखालताः समाः' इति हैम्याम् ।
स सहस्रशाखो ददृशे दृष्टः । अनुजीविवृन्दैः किं कुर्वद्भिः । पुत्रस्य नाथीनन्दनस्य प्रसूति
जन्मैव अमित मानरहितं मधु माध्वीकमस्य महेश्वस्य निर्दिशद्भिः कथयद्भिः । 'अमितं
मधु तत्कथा मम' इति नैपथे ॥ इति पुत्रवर्धापनिकादानादि ॥

आसाद्य तत्प्रसववेष्टम समं सगोत्रैः

सूनोरवृत्तिं स पिबन्वदनारविन्दम् ।

अद्वैतसंभदपरम्परयालिलिङ्गे

लक्ष्म्या पुमानिव पचेलिमपुण्यशाली ॥ ४८ ॥

स महेश्वः न विद्यते द्वैतं युगलं येषाम् । 'युग द्वैतं यमं युगम्' इति हैम्याम् ।
असाधारणानामित्यर्थः । तादृशानां संभदानां प्रमोदानां परम्परया आलिलिङ्गे आश्लिष्टः ।
कथेव । लक्ष्म्येव । यथा पचेलिमेन परिपाक प्राप्तेन उदयाचलिकायामागतेन पुण्येन सुकृ-
तेन शुभकर्मणा शालते शोभते इत्येवंशीलः पुमान् श्रिया क्षीरार्णवचन्दिन्या आलि-
ङ्गयते आश्लिष्यते । आश्रीयते इत्यर्थः । महेश्वः किंविशिष्टः । न विद्यते वृत्तिः सौहित्य-
मत्यादरतया यत्र, वृत्तिरहितं यथा स्यात्तथा क्रियाविशेषणम् । सूनोः स्वपुत्रस्य वदना-
रविन्द सुखकमल पिबन् सादरमवलोकयन् । किं कृत्वा । सगोत्रैः स्वजनैः सम तस्या
नाधीश्व्याः प्रसववेष्टनं सूतिकासदनमासाद्य संग्राह्य समागत्य ॥

तस्याङ्गजास्यशशिदर्शनतोऽम्बुराशे-

वाराभिवोल्लसदमन्दमुदामियत्ताम् ।

हृत्सन्नमूर्त्रितजगन्नयविस्तराणि

विज्ञावली प्रभुरभूत् तदा प्रमातुम् ॥ ४९ ॥

तदा तस्मिन् काले पुत्रप्रसवसूतिकासदनागमननन्दनाचलोकनसमये तस्य कुरा-
साधोः अङ्गजः खनन्दनस्तस्यास्यं वदनमेव शशी संपूर्णपार्वणचन्द्रः । पूर्णचन्द्र एव
शशी लक्ष्यते नान्यथा । अत एव शशी तस्य दर्शनतोऽवलोकनादम्बुराशेः समुद्रस्यैव
चारां जलानामिव उल्लसन्तीनां प्रकटीभवन्तीनाममन्दानामकुण्डानामनल्पानाममेयानां
वा मुदामानन्दनामियत्ता इत्यपरिमाणत्वमेतावन्मात्रतां प्रमातु प्रमाणीकर्तुं विज्ञावली
प्राज्ञश्रेणी न प्रभुरभूत् न समर्थोवभूत् । ज्ञातु कदाचिन्न शक्नोति स्मैत्यर्थः । किंभूता
विज्ञावली । हृत्सन्नसु स्वेषां विज्ञानां मनोमन्दिरेषु सूत्रितः सूत्रतामानीतः गोचरीकृतः ।
विज्ञात इत्यर्थः । जगन्नयस्य त्रिभुवनस्य विस्तरः प्रपञ्चो यथा । 'प्रक्रियां नातिविस्तराम्'
इति सारस्वतप्रथमश्लोके । त्रैलोक्यसकलस्वरूपवेदनविदुरापीत्यर्थः । 'तेजःपालश्च
विष्णोश्च कः स्वरूप निरूपयेत् । स्थित जगन्नयसूत्र यदीयोदरकन्दरे ॥' इत्यर्षुदा-
चल्लक्षणिवसतिमध्यस्थवस्तुपालप्रशस्तौ ॥

आस्वादयंलवणिमामृतमेतदास्या-

वश्यायभासि वसति गवि चानुतिष्ठन् ।

पश्यन्सुतं द्युसदिवाजनि निर्निमेष-

नेत्रारविन्दयुगलः स महेश्यकुम्भी ॥ ५० ॥

स कुरानामा महेश्यकुम्भी व्यवहारिकुञ्जरः सुत खनन्दन पश्यन् विकचलोचना-
भ्यामवलोकयन् दिवि खर्गे सीदति तिष्ठतीति द्युसत् देव इव निर्गतो निमेषो मीलन
ययोस्तादृशे नेत्रे लोचने एवारविन्दे कमले तयोर्द्युगल द्वन्द्व यस्य । मेषोन्मेषरहितन-
यनयामल इत्यर्थः । तादृशोऽजनि संजातः । किं कुर्वन् । एतत्त्यात्मनन्दनस्य आस्ये वदने
एवावश्यायभास्तुहिनकिरणः चन्द्रस्तस्मिन् । 'अवश्यायस्तुहिन प्रालेय मिहिका हिमम्'
इति हैम्याम् । लवणिमा लावण्यमेवामृत सुधारसमास्वादयन् पिवन् । पुनः किंभूतः ।
गवि भूसौ खर्गे च वसति वासमनुतिष्ठन् कुर्वन् । देवोऽपि चन्द्रामृतं पिवति । ['असित-
मेकसुराशितमप्यभून्न पुनरेष पुनर्विंशद् विशम् । अपि निपीय सुरैर्जनितक्षय स्वयमुदेति
पुनर्नवमार्णवम् ॥' इति नैषधे । अस्वार्थः—'अर्णवादागतमार्णव कृष्ण विषमेकेन सुरेण
हरेण अशित जग्धं पुनर्नाभूत् । पुनर्न जातमित्यर्थः । एष चन्द्रः पुन श्वेत विप सुरैर्व-
हथादिभिर्देवैर्निपील्य जनितक्षयम् । 'प्रथमां पिवते रवि' इत्यादि श्रुतेः । 'ईदृशमपि
पुनर्जायते' इति । 'इत्येव देवप्रजभोज्यकृद्धिः शुद्धा सुधादीधितिमण्डलीयम्' इत्यपि
नैषधे ।] खर्गे च तिष्ठति निर्निमेषश्च स्यात् ॥

पूर्वाद्रिपाटलशिलावलये शशीव

लीलामराल इव कोकनदच्छदे वा ।

पारीन्द्रपोत इव गैरिकशृङ्गिशृङ्गे

तत्पाणिपल्लवतले विललास बालः ॥ ५१ ॥

तस्य कुंरामहेभ्यस्य पाणिरेव शोणत्वात्पल्लवः किसलयमिव पल्लवस्तस्य तले उदरे मध्ये म बालः शुशुभे । क इव । पूर्वोद्रेरुदयाचलस्य पादले लोहिते शिलावलये उपलोत्सङ्गे विस्तीर्णप्रस्तरमध्ये वा । मिलिता एकतयैव दृश्यमाना वलयाकाराः शिलाः शिलावलयं तस्मिन् शशी सौम्यथन्द्र इव । पुनः क इव । कोकनद रक्तोत्पलं तस्य पत्रे दले लीलायुक्तः क्रीडाकारी वा मरालः राजहस इव । पुनः क इव । गैरिके घातुमये शृङ्गाणि सन्त्यस्मिन्निति शृङ्गी तस्य शृङ्गिणः शैलस्य शृङ्गे शिखरे पारीन्द्रस्य मृगेन्द्रस्य पोतः बालः केसरिकिशोरक इव ॥

जन्मोत्सवं विदधता तनयस्य तेन

कामाधिकं प्रदिशतार्थिकृतेऽर्थजातम् ।

श्रीदस्तदावगणनां गमितो निकेतं

कैलाशमूर्ध्नि विदधे किमपत्रपिष्णुः ॥ ५२ ॥

तदा तस्मिन् नन्दनजननसमये तेन कुंराव्यवहारिणा अवगणनां दानशौण्डित्वेनावहेलना गमितः प्रापितः सन् श्रीदः धनदः । किमुत्प्रेक्ष्यते । अपत्रपिष्णुर्लज्जानीलः सन् कैलाशस्य स्फटिकाचलस्य मूर्ध्नि उपरि शिखाया निकेतं स्वसदनं विदधे कृतवानिव । महेभ्येन किं कुर्वता । तनयस्य निजनन्दनस्य जन्मोत्सवं जननस्य महामहं विदधता कुर्वता । पुनः किं कुर्वता । कामान्मनोभिलषितादप्यधिकमतिशयितमर्थानां द्रविणानां जात समूहमर्थिकृते याचकजनार्थम् । याचकायेत्यर्थः । प्रदिशता यच्छता ददता ॥

सूनोर्जनेर्महमसौ विभवानुरूपं

श्रीमन्महेभ्यमघवा घटयांभूव ।

संजातजातविधिरप्यदसीयसूनु-

निर्धूतदर्पण इव स्फुरयांभूव ॥ ५३ ॥

असां कुराह्यः श्रीमन्तो लङ्नीकेलिकेतना ये महेभ्या महाव्यावहारिणस्तेषु तेषां मध्ये वा मघवा पुरंदरः प्रथमगणनीयत्वान्सर्वोत्कृष्टत्वाच्च विभवानुरूपं स्वद्रव्यस्वोचितं योग्यं सृष्ट्य सूनोः पुत्रस्य जनेर्जन्मन महमुत्सवं घटयांभूव चकार । 'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निमिगीते च' इति क्रियाकलापे करणार्थाः क्रियाः । अपि पुनः संजातः संपन्नः निर्वातितः जातस्य जन्मसंस्कारादेः प्रथमे दिवसे स्थितिपदिका तृतीये वासरे चन्द्रसूर्यदर्शनादिको विधिः प्रकारो यस्य तादृशोऽदसीयसूनुर्नाथीकुंरामहेभ्यनन्दनः निर्धूतदर्पण इव श्लाघानोत्तेजितात्मदर्श इव । 'निर्धूतहारगुल्किवाविशदं

हिमाम्भः' इति रज्ज्वशे । स्फुरयांबभूव दीप्यते स्म । 'स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेश्य पुरोधसाकृते' इत्यपि रघौ ॥

अर्थिन्नजेन मिलितुं स्वककामुकेन
संकेतसौधमिव वारिधिनन्दनायाः ।

गीतिप्रतिध्वनितनर्तितकेलिकेकि
षष्ठीदिने रजनिजागरणं प्रणीय ॥ ५४ ॥

पातालभूतलसुरालयलोककोटी-
कोटीरहीर इव बालक एष भावी ।

उन्नीच नीतिकृतिनान्तरितीव पित्रा
सत्रा स्वगोत्रिभिरकारि स हीरनामा ॥ ५५ ॥

पित्रा कुराख्यव्यवहारिणा अन्तः स्वचित्ते । उत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकारेण उन्नीच विचार्येव । 'वितर्क स्याद्दुन्नयनम्' इति ह्यम्याम् । उन्नयनम् । पूर्वमुन्नीच गोत्रिभि सत्रा स्वस्वजनैः सार्धं स नार्थीजनित शिशुर्वालकः हीर इति नाम यस्य तादृशोऽकारि कृत । हीरकुमारो नाम निर्मित । किभूतेन पित्रा । नीतौ न्याये योग्यताप्रापणे कृतिना कोविदेन । चतुरेपेत्यर्थः । योग्यत्वनयनमेव दर्शयति । इति किम् । यदेष बालकः अग्रे पातालस्य बलिवेम्भनः भूतलस्य क्षोणीमण्डलस्य सुरालयस्य देवलोकस्य लोकानां नागनागरनाकिनां कोटीनां शतलक्षलक्षितानां कोटिशः सख्याकानां कोटिकोटीनां कोटीरेषु मुकुटेषु हीरक इव सर्वोत्तममणिरिव । लोकप्रसिद्धया 'नगीनो' तद्वदसौ शिशुर्भावी भविष्यति इति वित-
कर्णेव । किं कृत्वा । प्रणीय विधाय । किम् । षष्ठ्या दिने दिवसे रजन्या रात्रौ जागरण-
मुत्सवविशेषम् । किभूतम् । गीतीनां सोत्कण्ठकलकण्ठकण्ठीकण्ठालपितमधुरगानानां प्रति-
ध्वनितैः प्रतिशब्दितैः कृत्वा नर्तितास्ताण्डवाडम्बरकलिता जाताः कृता वा केलिकेकिनः
क्रीडार्थस्वसन्नपालितबालमयूरा यत्र । उत्प्रेक्ष्यते । षष्ठीदिनरजनिजागरणं स्वककामुकेन
निजाभिलाषुकेण अर्थिन्नजेन याचकचक्रेण सम मिलितुं सद्ग कर्तुं वारिधिनन्दनाया
लक्ष्म्या. संकेतः 'अमुकस्मिन् स्थाने त्वया समेतव्यम्, मयापि तत्र समागम्यते' इति
संकेत । यूनो युवत्याश्च । तस्य सौधं गृहमिव । 'विशेषतीर्थेध्विव जद्गुनन्दना' इति
नैषधे ॥ इति जन्मोत्सवनामकरणादि ॥

पूर्वापराम्बुनिधिमञ्जुलमेखलाया
भूमेः स मर्तुरचितैः समभूषि चिह्नैः ।

दानानुकम्पनसभाजननीरसिक्ता-
प्राचीनपुण्यविद्वपिप्रसवैरिचैतैः ॥ ५६ ॥

स हीरकुमारः पूर्वा प्राची अपरा प्रतीची छष्टिभ्रमणेन पूर्वस्या दक्षिणस्यां गमनाद-
क्षिणा गृहीता पश्चिमाया उत्तरस्यां गमनादुत्तरापि गृहीतैव एतावता चतसृणां दिशां
ग्रहणात् तासामम्बुनिधयश्चत्वारोऽपि समुद्राः । 'पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम्' इति रघुवं-
शवचनात् । एव मञ्जुला बन्धुरा स्वर्णमणिमौक्तिकमण्डिना मेखला काञ्ची यस्या मेखला
तु बलयाकारतया कटीजघनादिप्रदेशे परिधीयते ततश्चतुर्दिग्बर्तिसमुद्रोपादानम् । अ-
थवा अपरोऽपि पाठः । यथा 'अर्भश्चतुर्जलधिभञ्जुलमेखलायाः' । चत्वारः प्राची प्रतीची
अवाची उदीचीति चतुर्दिग्बर्तिनो जलधयः समुद्रा एव मञ्जुला मनोहरा मेखला रसना
यस्यास्तादृश्या भूमेः पृथिव्याः भर्तुः स्वामिनः चतुर्दिक्पाथोदिधिपर्यन्तभूमीपालस्य चक्रिव-
र्तिनः उचितैर्योग्यैः चिह्नैः सामुद्रककथिनैर्लक्षणैः समभूषि अलंकृतः । अर्थात् हस्तपा-
दाद्यद्गोपाद्गेषु शोभितः । उत्प्रेक्ष्यते । दानमभयसुपात्रपाणिप्रमुखविश्राणनम्, अनुकम्पनं
मार्यमाणप्राणिमोचनदुःखितदीनकष्टापनयनादिदया, सभाजनं देवगुर्वादिपूजनमक्तिः,
तद्रूपनारैः सलिलैः स्तिकस्य प्राचीनं पूर्वजन्मावतीर्णं यत्पुण्यं स एव विटपाः शाखावि-
शेषाः सन्त्यस्यास्मिन् वा इति विटपी वृक्षस्तस्य प्रसवैः पुष्पैरिव । 'पुष्पं सूनं सुमनसः
प्रसवश्च मणीचकम्' इति ह्येन्याम् ॥

सज्ञातिलोचनचकोरनिर्णीयमानै-

र्लावण्यचञ्चदमृतैरुपचीयमानैः ।

वृद्धिं दधार पृथुकोऽप्रतिमैः प्रतीकै-

र्द्वैतीयिकेन्दुरिव सान्द्रकलाकलापैः ॥ १७ ॥

स पृथुकः हीरकुमारः न विद्यते प्रतिमा प्रतिविम्ब सदृशं वस्तु केनापि सादृश्यं वा
येयाम् । 'न तन्मुखस्य । प्रतिमा चराचरे' इति नैपथे । तैरसाधारणैः प्रतीकैरवयवैः । 'एक-
दंशे प्रतीकोऽङ्गावयवापघना अपि' इति ह्येन्याम् । कृत्वा वृद्धिं पुष्टिं दधार धत्ते स्म ।
किभूर्तं प्रतीकं । सज्ञातीनां स्वजनानां लोचनान्येव चकोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तैर्निर्णीयमा-
नैः सादरमत्स्यं च अवलोक्यमानैः । पुनः किभूर्तः । लावण्यानि सुन्दरतातिशया एव
चक्षन्ति पुण्यानि चेतोहराणि वा अमृतानि सुधारसालैः पुष्टिं प्राप्यमानैः नीयमानैः ।
कः इव । द्वैतीयिकेन्दुरिव । यथा श्वेतपक्षे द्वितीयायां भवो द्वितीयिकः द्वितीयासंभन्धी वा
सन्द्रः मान्द्राणा स्निग्धाना बहुलानां वा कलाना षोडशांशालक्षणाना भागानां कलापैः
कृत्वा वृद्धिं धत्ते । 'केनेयका' इति कप्रत्ययः । गित्वं त्वैषां विकल्पकमिति क्वापि वृद्धिः ।
द्वितीयाया अयं द्वैतीयिकः ॥

पित्रोर्मनोरथगणान्कुटजावर्नाजा-

न्प्रावृट्पयोद इव पल्लवयन्कुमारः ।

उत्सङ्गयोरुदलसत्कलयन्विलासं

फुल्लताफलदयोरिव केलिकारः ॥ १८ ॥

आनन्दमेदुरितमानसपद्मचक्षु-

रङ्गान्तरं परिचरन्स महेभ्यसूनुः ।

अभ्रात्रिकान्तरमिवार्भकभानुमाली

कस्तूरिकामृगशिशुर्विपिनान्तरं वा ॥ ५९ ॥

जननीजनकयोः उत्सङ्गयोर्विलासं बालक्रीडा कलयन् कुर्वन् उदलसत् उल्लसति स्म शृष्टुमे । क इव । केलिकीर इव । यथा केलिकलित क्रीडाकरः कीरः । अर्थात् बालशुक । उल्लसतोर्विकसतोर्लताफलदयोरुत्सङ्गयोरुल्लसति । कुमारं किं कुर्वन् । मनोरथगणान् । अर्थात् पित्रोः । वाञ्छाशतानि पल्लवयन् नवीकुर्वन् फलयन् वा । क इव । प्रावृष्टपयोद इव । यथा वर्षाकालसवन्धी मेघः कुटजावनीजान् नीपट्टमान् पल्लवयति किशलयकलितान् करोति । स महेभ्यसूनु कुराव्यवहारिनन्दनं स हीरकुमारः आनन्देन हर्षेण मेदुरित पुष्टीभूत मानस मनो यासा प्रमोदप्रपूरिताना पद्मचक्षुषा कमललोचनानामेकस्मादङ्गादन्योऽङ्ग उत्सङ्ग अङ्गान्तर परिचरन् सेवमानः । 'भजते श्रयत्युपास्ते शीलत्युपतिष्ठते च शीलयति । उपचरति परिचरति च निषेवते च प्रसादयति ॥' इति क्रियाकलापे । आवभाते शृष्टुमे । क इव । अर्भकभानुमालीव । यथा अप्रत्य मेघस्य अभ्रिकान्तरमेकस्या अभ्रिकाया अपरा अभ्रिका वार्दलिका अभ्रात्रिकान्तरं भजन् डिम्भभास्करो भासते । 'जरी-जृम्भाडिम्भद्युमणिरमणीयाशुलहरी' इति खण्डप्रशस्तौ । पुनः क इव । कस्तूरिकामृगशिशुरिव । यथा कस्तूरिकाहरिणा बालका विपिनान्तरमेकस्माद्विपिनाद्द्वानादन्यद्विपिन विपिनान्तरं शीलन् । पुनः क इव । द्विरदेन्द्रवाल इव । यथा गजराजस्य । 'पद्मवर्षो गजो बालः' इति हैम्याम् । बालः शिशु विन्ध्योपलान्तरमेकस्माद्विन्ध्योपलाजलबालकशैलशिलाया अन्यं विन्ध्योपल शिलोत्सङ्गम् । 'विन्ध्यस्तु जलबालकः' । तथा 'प्रावा शिलोपलो गण्डः' इति द्वयमपि हैम्याम् । पुनः क इव । अर्भककाकपुष्ट इव । यथा क्षीरकण्ठकलकण्ठः कोकिलबालकः चूतद्रुमान्तरमेकस्माच्चूतद्रुमात्सहकारतरोरपरशूतद्रुमः अन्यो माकन्दपादप । पुनः क इव । भ्रमर इव । यथा मधुकरः स्मेराम्बुजान्तरमेकस्मात्स्मेराम्बुजाद्विकचकमलादपर स्मेराम्बुज विकसितपद्म शीलयत् । पुनः क इव । कलहंस इव । राजमरालबालकः तरङ्गोत्सङ्गान्तरम् एकस्मात्तरङ्गस्य कल्लोलस्य उत्सङ्गादपरं तरङ्गोत्सङ्गं लहरीकोडमुपचरन् भासते ॥

स्वर्णेऽद्रिशृङ्ग इव चन्द्रिकयानुविद्ध

कायः शिशोर्विकचगन्धफली विलासी ।

संचारिचन्द्रमलयद्रुमसान्द्रपङ्क-

लिप्तः कयाचन चकोरदृशा चकासे ॥ ६० ॥

क्याचन अनिादृष्टनाश्रया चकोरदृशा बलचञ्चुकक्षुषा धान्या अन्यत्रियया वा क्रीडा-
कारिण्या सचरतीति सर्वत्र मध्ये प्रसरतीत्येवशीलः संचारी तादृशश्चन्द्रः कर्पूरो यत्र । 'च-
न्द्रोऽम्बुकाम्ययोः । खर्णे सुधांशी कर्पूरे कम्पिले मेचकेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । एतावता ।
धनकर्पूरमिश्रितैरित्यर्थः । मलयद्रुमस्य चन्दनतरौ । सान्द्रैर्निविडेः पङ्कैर्द्रवैः लिप्तः अद्भ-
रागकलितः कृतः । शिशोर्हीरकुमारस्य कायो देहश्चकासे विराजते स्म । 'चकास्ति च-
वति भासते भ्राजते लसत्यपि शोभते । विलसत्येवमाथाः स्युर्भ्राजनाथप्रकाशकाः ॥'
इति क्रियाकलापे । कायः किंभूतः । विक्रचा विकसिता या गन्धफली चम्पकपादपकु-
मुमं तद्वद्विलसतीत्येवशीलः । 'इति चम्पकगौरागः कृता विधोर्गन्धफली बलिथियम्'
इति नैपथे । क इव । खर्णाद्रिशृङ्ग इव । यथा कनकाचलस्य मेरोः शिखरं चन्द्रिकया च-
न्द्रज्योत्स्नया अनुविद्धो व्यासः शोभते । 'भगयुगमथ शृङ्गोद्योगसंघा निदाघः' इति
लिङ्गानुशासने शृङ्गशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गे ॥

नीलांशुकाकलितवालककामपाल-

मूर्तेरिवोपमितिमानयितुं कुमारै ।

काचित्कदाचन कुरङ्गमदाङ्गरागं

कौतूहलेन कुरुविन्ददती ततान ॥ ६१ ॥

कुरुविन्दाः पद्मरागमणयः तद्वदृशना दन्ता यस्याः सा कुरुविन्ददती । 'को दर्शयेत्स्वा
कुरुविन्दमालाम्' 'चित्ते कुरुष्व कुरुविन्दसकान्तदन्ति' इति च । 'अग्रान्तशुद्धशुभ्र-
वृषवराहेभ्यश्च' इति दन्तस्य दत्ता । स्त्रीलिङ्गत्वादीप् । 'इति नैपथवृत्ता पाणिनिसूत्रम् ।
पदद्वयमपि च नैपथीयम् । काचिच्चादृशी धात्री कदाचन कस्मिन्नपि समये कौतूहलेन
कुरङ्गमदेन कस्तूरीद्रवेण कृत्वा अङ्गरागमथात्कुमाराङ्गे विलेपन ततान कृतवती । उन्म-
स्यते । नीलेन अशुकेन वसनेन कलितस्य आवृतस्य । परिहितनीलवल्नस्येत्यर्थः । तथा
बालकस्य कुमारवस्थालकृतस्य कामपालस्य बलभद्रस्य मूर्तेः शरीरस्थोपमितिसुपमान
कुमारै स्वाभाविककनककेतुकारशरीरहीरकुमारै आनयितुम् । प्रदापयितुमिवेत्यर्थः ॥

काचिच्चकोरनयना व्यवहारिसूनो-

र्वक्राम्बुजं विकचनेत्रपुटैर्निपीय ।

चेतस्समीदयितनिर्मलित्वात्मदर्श-

सैराब्जादर्शनविधौ शिथिलीचकार ॥ ६२ ॥

वाचिदज्ञानाभिधाना धात्री परा वा गता चकोरनयना कामिनी व्यवहारिसूनोः कु-
रामरेभ्यनन्यनन्य वक्राम्बुजं मुखारविन्दं विकर्त्वावकस्वरैर्नेत्रयुटैर्नयनपत्रपुटैर्निपीय
सादरनवलोरय तनीदयितः पूर्णमाचन्द्रः । तथा निर्मलिनः शायोन्मजितः आत्मदर्शः
स्पृष्टपन्था स्मेराब्ज विकचवमल तेषा दर्शनविधौ अवलोकनप्रकारं चेतः स्वमनः
शिथिलीचकार मन्दीकरोति स्म । पावणेन्दुदर्पणपद्मेभ्योऽप्यधिक यन्मुच्यतेत्यर्थः ॥

एतन् हिगण्यमणिभूषणभूषिनाङ्ग-

मिभ्याङ्गज नयनयोगतिथि प्रणीय ।

सोऽयं सररो हग्हुताशहतोऽवर्तार्ण

एतन्मिपेण समशायि कयाचिदेवम् ॥ ६३ ॥

हिरण्यमणिभूषणः स्वर्णरत्नालङ्कारभूषिनाङ्गमलङ्कृतक्यामिभ्याङ्गज कुराव्यवहारितनयमेन हीरकुमार नयनयोरात्मलोचनद्वन्द्वस्य अतिथि प्राधुणक प्रणीय कृत्वा । यतः 'नयनातिथि विधत्ते नेत्रप्राधुणकमातनोल्पि च,' तथा 'दृग्गोचरीकरोति च लोचनविषय च निर्माति,' तथा 'दृग्गोचरता नयति च लोचनविषयत्व च आनयति' इत्यादि क्रियाकलापे । कयाचिद्वाच्या कामिन्या वा एवममुना प्रकारेण समशायि सशयश्चके । 'नैषधेन समशायि चिराय' इति नैषधे । एव किम् । हरहुताशहतः । त्रिलोचनं स्वभालप्रादुर्भूततृतीयलोचनज्वलनज्वालाज्वालितः । अत एव एतन्मिपेण । हीरकुमारव्याजेन एतद्रूपेणेत्यर्थः । गृहीतावतारः । आद्यत्तापरजन्मा सोऽय प्राक्श्रवणगोचरीकृतसरः काम इव मकरध्वजरुपावतारः । हीरकुमार इत्यर्थः ॥

काचिद्वशा विकचचम्पकमूनशालि-

मालां विलम्बितवती शिशुकण्ठपीठे ।

तस्मिंश्चिकीर्षुरिव कौतुकिनाकिमुक्ता-

प्रालम्बिकाङ्गिनचकल्पतरूपमानम् ॥ ६४ ॥

काचिद्वशा धात्री परा वा वनिता शिशोहीरकुमारस्य कण्ठपीठे विकचाना कुङ्कुमिताना चम्पकाना हेमपुष्पकाणां सूनैः कुसुमैः कृत्वा शालते शोभते इत्येवशीला माला विकसितचम्पककुसुमाकलितहारलता विलम्बितवती चिक्षेप । स्थापयति स्मेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । तास्मन् हीरकुमारे कौतुकिना कुतूहलाकलितेन नाकिना केनापि देवेन मुक्ता अवलम्बिता स्थापिता प्रालम्बिका हेमदामदीनारमालिका सुवर्णञ्जुन्वनकमङ्गे कण्ठेऽस्यास्तीति तादृशस्य नवस्य बालकस्य कल्पतरोद्वेवद्भ्रमस्य उपमान साम्य चिकीर्षुरिव कर्तुमिच्छुः किमु ॥

चूडामणिस्त्रिभुवनस्य यदेष भावी

चूडामणि किमिति कापि दधार मूर्ध्नि ।

सूरिश्रियास्तिलकवद्भविता कुमारी

भालेऽपरास्य तिलक किमतश्चकार ॥ ६५ ॥

यद्यस्मान्कारणात् एव हीरकुमारस्त्रिभुवनस्य त्रिलोक्यस्य चूडामणिरिव चूडामणि शिशोरत्न भावी भविष्यति । किंप्रेक्ष्यते । इति हेतोः कापि कान्ता वात्रा वा अस्य शि-

शोर्मेर्ध्न मलके चूडामणि शिखारत्नं दवार वृतवती स्थापितवती वा । पुनरय हीरकु-
मारः यद्यन्मान्कारणान् सूत्रेऽधिया आचार्यलम्ब्यान्तिलक इव विशेषक इव भविता भवि-
ष्यति । किमुत्प्रेष्यते । अपरा धात्री अस्य कुरानार्थानन्दनस्य अतः कारणात् भान्ने ललाटे
निलके कुङ्कुमादिकस्य स्वर्णरत्नमयं भूषण पुण्ड्रक चकार रचयामास ॥

तत्कर्णयोर्भणिविनिर्मितकर्णपूर-

द्वन्द्वं कयाचन विलम्बितमुद्दिदीपे ।

नित्योदयः कथमभूस्त्वमिदं मुखेन्दुं

प्रभुं किमित्युपगतं शशिसूर्ययुग्मम् ॥ ६६ ॥

कयाचन मण्डनकारिण्या धात्र्यान्यया वा स्त्रिया तत्कर्णयोर्हीरकुमारश्रवणयोः अ-
विलम्बित न्यस्तं क्षिप्त मणिविनिर्मितमथात्स्वर्णरजतचन्द्रिकान्तपीतरत्नमयं कर्णपूर-
द्वन्द्वं कण्डलयुग्ममुद्दिदीपे । शुशुभे । किमुत्प्रेष्यते । इदं मुखेन्दुमस्य हीरकुमारस्य व-
दनचन्द्र प्रति इति प्रभुमेवोपगत समेतं शशिसूर्ययुग्मं चन्द्रदिवाकरद्वयम् । इति किम् ।
हे हीरमुखेन्दो, त्वं नित्योदयः अहर्निशमभ्युदयोऽस्तराहित्य यस्य तादृशः कथं केन प्र-
कारेण अभूः संजातः तत्कारणमावचोवेद । यथा आत्मानमपि नित्योदयौ भवावः ॥

नेत्रामृताञ्जनमसौ जगतां यदस्या-

नञ्जाक्षिणी किमिति काचन कज्जलेन ।

सर्वाङ्गसूत्रमिह धास्यति येन तस्यो-

रःसूत्रिका किमिति काचिदुरस्यधत्त ॥ ६७ ॥

यत्कारणादसौ हीरकुमारः जगतां त्रिमुदनजनानां नेत्राणां नयनानाममृताञ्जनं मुधा-
या अञ्जनमिवास्ति भावी वा । किमुत्प्रेष्यते । इति हेतोः काचन मण्डनकारिणी अस्य
शिशोः अक्षिणी लोचने कज्जलेन आनञ्ज । पुनर्येन कारणेन असौ बालकः इह हृदये सर्वैः
ममर्षरङ्गाचाराद्गन्धिभिरुपलभित सूत्र सिद्धान्तम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । धास्यति
धारयिष्यति । किमुत्प्रेष्यते । इति हेतोः काचि धात्री तस्य हीरकुमारस्य उरसि हृदये
उरःसूत्रिका भौतिकजालिकाम् । 'उरःसूत्रिका तु भौतिककः' । देवाविशेषप्रसिद्धा
बहुधरमुक्ताहारलता वा अधत्त क्षिपति स्म ॥

पादारविन्दयुगलोपग्लिन्विनीनां

काणै रणञ्जाणितगजतर्किकिणीनाम् ।

वीङ्गाविशेषललितेन मराल्बाल-

त्नन्नेरमाविव विगायति यः कुमागः ॥ ६८ ॥

यः कुमारो बाल्यायाः स्वगननस्य विग्रेषेणातिशयस्य ललितेन चारुतया विलासेन

वा । बालशब्दो लालाषण्टान्यायेन उभयत्र संबध्यते । मरालबालस्तम्बेरमौ हसबाल बाल-
गज च । उत्प्रेक्ष्यते । विगायति निन्दतीव । कं: । कर्णः शब्दैः । कासाम् । रणज्ञान इति
शब्दो जात आसु इति । रणन्कारकान्तिता इत्यर्थः । तादृश्यो राजता रूप्यसचान्विन्यः ।
'रौप्यघनघर्षटीजर्जरस्वरम्' इति हसविशेषण चम्पूकथायाम् । तथाविधाः किंकिण्यः
लघुघुर्गुरिकास्तासाम् । किभूताः । पादारविन्दयोरथात्कुमारचरणकमलयोर्युगल तस्यो-
परि लम्बन्ते गुणप्रोताः कृत्वा ऊर्ध्वं लम्बायमानाः संजायन्ते । अथवा पदोपरिप्रदेश-
माश्रयन्ते इत्येवशीलाः । चरणोपरिब्रजानामित्यर्थः । इति धात्रीपरिपालनशृङ्गारक-
रणादि ॥

कुंराह्वयस्य हरति स्म मनो मनोज्ञं

तन्मुन्मुनालपनमिभ्यगभस्तिभर्तुः ।

किंचिद्विजृम्भियुवभावनवोढबाला-

नातिप्रगल्भकिलकिञ्चितवत्प्रियस्य ॥ ६९ ॥

मनोज्ञ जनमनोहरं तस्य हीरकुमारस्य यन्मुन्मुनालपनमस्पष्टभाषणं तत्कुरा इति
आह्वयो नाम यस्य तादृशस्य इभ्येषु व्यवहारिषु मध्ये तत्पुत्रप्रतापेन कृत्वा भास्कर इव
दीप्यमानत्वात् भास्करस्य । सूर्यतुल्यस्येत्यर्थः । मनश्चित्त हरति स्म । किंचित्किमपि स्तौक-
मात्र विजृम्भी प्रकटीभवनशीलो युवभावस्तारुण्य यस्यास्तथा नवोढा नवपरिणीता बाला
वधूस्तस्या नातिप्रगल्भ न अतिशयेन प्रयत्न परिणतीभूत नातिचानुर्यं वा किलकिञ्चितं
विलासविशेषः । 'लीला विलासो विन्दित्तिविन्वोकः किलकिञ्चितम् । मोद्याथितं कुट्टिमितं
ललितं विधृत तथा । विप्रमद्येत्यलकाराः स्त्रीणां स्वाभाविका दश ॥' इति हैम्याम् ।
तद्वत्प्रियस्य भर्तृश्वेतो यथा हरति । 'त्वयि वीर विराजते पर दमयन्तीकिलकिञ्चित
किल' इति नैषधे ॥

इक्ष्वाकुवंश इति नाभिमहीमघोना

विश्वप्रशस्यवृषभाङ्गतनूभवेन ।

उत्केश इत्युदयवांस्तनयेन तेन

मेने महेभ्यवृषभेण निजान्ववायः ॥ ७० ॥

महेभ्यवृषभेण कुराव्यवहारिपुङ्गवेन तेन हीरनाम्ना तनयेन पुत्रेण उत्केश इति नाम्ना
निजान्वयः स्ववंशः उदयवानभ्युदयः युद्धे मानितः ज्ञातः । केनेव । नाभिमहीमघोनेव
यथा नाभिनरेन्द्रेण विश्वेषा त्रिसुवनजनानां प्रशस्येन श्लाघार्हेण वृषभोऽङ्गः उरुप्रदेशे
लाञ्छनं यस्य स वृषभाङ्गस्तेन वृषभदेवनाम्ना तनूभवेन नन्दनेन इक्ष्वाकुनामा वश
उदयवानमामि ॥

धात्र्योदितां प्रथमतः पृथुकप्रकाण्डः

कीरस्य शाव इव चारुमुवाच वाचम् ।

तस्याः पुनः समवलम्ब्य कराङ्गुलीः स

लीलायितं वितनुते स्म गतौ स्त्रिकायाम् ॥ ७१ ॥

स पृथुकप्रकाण्डः बालशादूलः प्रथमतः पूर्वम् । सार्वविभक्तिकस्तस्व । सर्वाभ्योऽपि विभक्तिभ्यस्तस्व स्यादित्येके । धात्र्या उपमात्रा उदिताम् उच्चरितां कथितां चाहं मनोहरां वाच वाणीम् उवाच वक्ति स्म । क इव । कीरस्य शाव इव । यथा शुक्रस्य बालकः प्रथमतः कथितां चार्वां मनोज्ञां वाचं वदति । पुनः स कुमारः तस्या धात्र्याः कराङ्गुलीः हस्तस्य तर्जन्यादिका अङ्गुलीः समवलम्ब्य आप्तित्वा । गृहीत्वैत्यर्थः । स्त्रिकायामात्मीयायां गतौ गमने लीलायित लीलया आचरितं चारुचद्रुमणविलासं तनुते स्म । लीलागमनमदर्शयदित्यर्थः । हसं तनौ संनिहितं चरन्तं मुनेर्मनोवृत्तिरिव स्त्रिकायाम् ॥

चूलाक्रियामहमथाङ्गभवस्य तस्य

संतन्वता पुलककोरकितेन तेन ।

श्रीदायितं प्रदिशता मणिहेमजात-

माढ्यायितं समुदयेन च मार्गणानाम् ॥ ७२ ॥

अथ वाग्गमनपाटवभवानानन्तरं पुलकेन रोमहर्षेण कृत्वा कोरकाः कुब्जलाः संजाता अस्त्येति । 'पुलककोरकिततनुः' इति चम्पुकथायाम् । रोमाश्चक्रुः कितेन कुंराव्यवहारिणा तस्य हीरनाम्नोऽङ्गभवस्य स्वपुत्रस्य चूलाक्रियामहं शिखण्डिकाकरणायुत्सवं संतन्वता कुर्वता श्रीदायित घनदेनेवाचरित वदान्यतातिशयेन । तेन किं कुर्वता । प्रदिशता ददता । क्रमम् । मणयो रत्नानि हेमानि सुवर्णानि तेषां जातं समूहम् । च पुनः मार्गणानां समुदयेन आचकनिकरेण आढ्यायित स्वाभाविकमहेभ्य इवाचरितम् । ईश्वरीभूतमित्यर्थः ॥

शावः शुभैरवयवैः सवितुः प्रयत्ना-

द्वृद्धिं दधावनुदिनं स्वजनैरुपास्यः ।

भूमीभूतो बहलनिर्झरतस्तारङ्गैः

सिन्धुप्रवाह इव पञ्जरथैर्निषेव्यः ॥ ७३ ॥

शावो हीरकुमारः सवितुस्त्वातस्य प्रयत्नात् नमाहितमार्गितप्रदानधोषणप्रकारात् शुभैः प्रशस्तरवयवैः अङ्गोपाङ्गैः अनुदिन निरन्तरं द्वृद्धिं पुष्टिं दधौ वर्धते स्म । किंभूतः शावः । स्वजनैर्ज्ञातिवर्गमानवैर्निजजनैर्वा उपास्यः कृतसेवनः । क इव । सिन्धुप्रवाह इव । यथा भूमीभूतः पर्वतस्य बहुलादनल्पात् निर्झरतः । सार्वविभक्तिकत्वात्सप्रत्ययः । शतशो

निर्झराणा प्रवेशातरङ्गैः कल्लोलैः नदीप्रवाहो वृद्धिं धत्ते । किंभूतः तिन्धुप्रवाहः । पत्ररथै-
विहङ्गमैरभिगम्य स्वगन्धैः ॥

वाचस्पतेर्दिवि विधाय मुरान्विनेया-
नुर्व्यां नरानपि विधातुमुपेयुषः किम् ।

वप्रा व्यमोचि पठितुं सविधे द्विजस्य

कस्यापि वाङ्मयविदः समहं कुमारः ॥ ७४ ॥

हीरकुमारः समह महोत्सवपुरःसरं कस्यापि अनिर्दिष्टनाम्नो द्विजस्य ब्राह्मणस्य स-
विधे समीपे पठितुमर्ह्येतुं वप्रा कुराव्यवहारेणा व्यमोचि मुक्तः । किंभूतस्य द्विजस्य ।
वाङ्मय शिक्षाकल्पव्याकरणादिशैवशास्त्रं वेत्तीति वाङ्मयवित् तस्य । किमुत्प्रेक्ष्यते । स्वर्गं
मुरान् देवान् विनेयान् शिष्यान् विधाय अपि पुनर्नरान् मनुष्यान् अध्यापनादिभिः
शिष्यान् विधातुं कर्तुमुर्व्याभवन्वासुपेयुष आगतस्य वाचस्पतेर्वृहस्पतेरिव ॥

तस्यार्भशक्र इव चित्रशिखण्डिसूनो-

लब्ध्वोपकण्ठमशठः स पठन्नकुण्ठम् ।

पोतः श्रुति स विधिवल्लिपिसंग्रहेण

प्रेम्णा विवेश नगरीमिव गोपुरेण ॥ ७५ ॥

स पोतो हीरकुमारः प्रेम्णा हार्देन हृदयाभिप्रायेण विधिवत् शास्त्रोक्तप्रकारेण लिपेर-
क्षरात्मिकायाः संग्रहेण आगमनेन । शिक्षणेनेत्यर्थः । श्रुतिं शास्त्रं विवेकं प्रविष्टं । शास्त्रान्यास
कर्तुं प्रारब्धवानित्यर्थः । कामिव । नगरीमिव । यथा कश्चित् बालो गोपुरेण प्रतोल्या कृत्वा
पुरीं प्रविशति । पोतः किं कुर्वन् । अशठः सरलाशयः सन् । अकुण्ठं घोषालम्ब्यम-
नादिना तीक्ष्णं सोत्साहं वा सु अनिश्चयेनात्मनः सर्वप्रयत्नेन पठन्नधीयमानः । किं
कृत्वा । तस्याध्यापकस्य उपकण्ठं लब्ध्वा संप्राप्य । क इव । अर्भशक्र इव यथा बालक
इन्द्रः । 'शैशवावाधेयुरगुंररस्य' इति नैषधे । एतेन काव्येन इन्द्रस्य बालत्वं तथा गुरु-
पार्श्वे अध्ययनमपि प्रोक्तम् । चित्रशिखण्डिसूनोर्वृहस्पतेः । 'विचित्रवाक्त्रिचत्राग्नि-
ण्डिसूनोः' इत्यपि नैषधे । पार्श्वे प्राप्य पठति ॥

छायां तनोरिव न लङ्घयितापि वाचं

प्रासादि तेन विनयावनतेन सूरिः ।

सर्वैरभावि च गुरोः सफलैः प्रयत्नै-

स्तास्मिन्ननृशरभुवीव कृषीवलस्य ॥ ७६ ॥

तेन हीरकुमारेण सूरिः कलाचार्यः प्रासादि प्रसन्नीकृतः । तेन किंभूतेन । विनयेन
अवनतेन नम्रेण । तेन पुनः किं कुर्वता । गुरोः स्वाध्यापकस्य वाचं वाणीम् । वचनमा-

वनपालस्ये । नोद्भूयन्ता नातिक्रमन्ता । कालेन । छात्रामिव । यथा कोऽपि स्वतनो-
च्छाया नोद्भूयति गुरोस्तस्याःश्यासकस्य संबं । सफलं । प्रयत्नं तद्वर्मेस्तस्मिन् हीरकुमारो
सफलः फलवद्भिरभावि सजात सपत्नं । कस्येव । कृपावलस्येव । यथा कृषिकस्य कृप-
णकारिणः अनूपरभुव न्वैसस्योत्पत्तिस्थानक्षेत्रभूमौ प्रयत्नं प्रयत्नैः सफलंभूयते ॥

तं साक्षिणं प्रणयवान्स्वगुरुं प्रणीय
स्वल्पैर्दिनैः स बहनैरिव धीविशेषैः ।

संप्राप पारमखिलगमसागरस्य

साधुः समाधिभिरिवानुपमैर्भवस्य ॥ ७७ ॥

प्रणय. खेदो गुरुजनेषु विद्यते यस्य स हीरकुमारस्त स्वगुरु निजकलाचार्यं साक्षिण
प्रतिभुवम् । साक्षिमात्रमित्यर्थे । प्रणीय कृत्वा स्वल्पैरनिस्तोकैर्दिनैर्वासंरः अखिलगमसाग-
रस्य गमस्तन्नास्त्रसमुद्रस्य पार परतीरं प्रान्तं संप्राप लेभे । गृहमेधिवत्सोचितं सर्वशा-
स्त्रमधीतवानित्यर्थे । कं. । धीविशेषैः स्वप्रज्ञोत्कर्षेण । बुद्धि विशिष्टगुणातिशयैः । कैरिव ।
बहनैरिव । यथा यानपात्रैः कृत्वा सायान्त्रिकः समुद्रस्य पारमभिलषितवेलाकूलं प्राप्नो-
ति । अथ पृथगुपमापि । क इव । साधुरिव । यथा यती अनुपमैरसाधारणैः समाधि-
भिर्ध्यानविशेषैः । 'ध्यान तु विषये तस्मिन्नेकप्रसन्नयसंततिः । समाधिस्तु तदेवार्थमात्रा-
भासनरूपकः ॥' इति हैम्याम् । एतावता योगैः कृत्वा भवस्य संसारस्य । 'भव. सत्तात्म-
जन्मसु । रुद्रे श्रेयसि संसारे' इत्यनेकार्थः । पार मोक्षणं प्राप्नोति ॥

अध्याप्य तेन विधिवत्सकलाः स विद्याः

प्रत्यर्प्यते स गुरुणा जनकस्य तस्य ।

श्रीमान्पुरारिरिव तेन हिगण्यरत्न-

कोटीर्वितीर्य सुतस्तरिरपि व्यधायि ॥ ७८ ॥

शु. णा कलाचार्येण विधिवन् शास्त्रोक्तप्रकारेण द्विसप्ततिकलानामादिमा कला
लिखनगणितादिरन्तिमा कला शकुनरुतमित्युक्तप्रकारेण । अथवा मानुकादिकवा-
गिद्वयाद्(न्तो)पाठनैकविधिमा सकलाः समस्ता अपि विद्या अध्याप्य पाठयित्वा तस्य
कुमारस्य कुरास्यस्य वा जनकस्य पितुः । न हीरकुमारः प्रत्यर्प्यते स पश्चादापतः । अपि
पुन तेन तत्रनवेन करामहेभ्येन सुतस्यै त्रपुत्रहीरकुमारस्य कलाचार्यं हिगण्यन्ता
एताना मणीना कोटीवहुनो लक्षद्वानामि वितीर्य दत्त्वा पुरारिः कृष्ण इव श्रीमान् लब्धा-
पान्-भायि विहितः ॥

चित्रामिषेन्दुरनवद्यतमा स विद्या

लब्ध्वा श्रिया तदवधि व्यरुचस्तुमार ।

आसीदसीममहिमाप्यनयार्भकस्य

प्रोल्लेखितस्य निकषेण मणेस्त्रिवेषेव ॥ ७९ ॥

स कुमारः अनवद्यतमाम् अतिशयेन श्लाघनीया विद्या लब्ध्वा संप्राप्य तद्वधि विद्याधिगमदिवस एवावधिर्मर्यादा यत्रेति क्रियाविशेषणम् । तद्दिनमारभ्येत्यर्थः । श्रिया शोभया लक्ष्म्या वा व्यरुचत् शुशुमे । 'सहस्रधान्मा व्यरुचद्विभक्तः' इति रघुवशे । क इव । इन्दुरिव । यथा चन्द्र अनवद्यतमामतिनिर्मुक्तमेधोपरोधा चित्रा त्वाष्ट्रीं नक्षत्र-विशेष प्राप्य श्रिया शारदीनर्कामुदीलक्ष्म्या विरोचते । द्युद्भयो छडि द्युतादिभ्य परस्मैपद वा स्यात् । 'पुषादिद्युतादिलृदितः परस्मैपदेषु' इत्यन्विकरणपुषादेर्लृदितत्थ परस्य च्लेरङ् स्यात् परस्मैपदेषु । अद्युतत् । अद्योतिष्ट । अरुचत् । अरोचिष्ट । इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । अपि पुनस्तस्यार्भकस्य हीरकुमारस्य तथा विद्यया कृत्वा न विद्यते सीमा मर्यादा यस्य सः असीमः । अद्वैत इत्यर्थः । तादृशो महिमा माहात्म्य यस्य तथा-विध आसीत् बभूव । कस्येव । मणेरिव । यथा निकषेण शापेन उल्लेखितस्य उत्तेजितस्य निर्मलीकृतस्य मणे रत्नविशेषस्य त्विषा कान्त्या कृत्वा अनन्य महत्त्वं मूल्य महद्ध्यंता भवति ॥ इति वाल्मीकिः ॥

नाभीभवेन तदुदाहरणीकृतैः किं

सामुद्रशास्त्रगदितैर्नरलक्षणौघैः ।

नालम्बि तत्र कुमरे व्यभिचारिभावः ।

प्रामाणिकैः सदुपमानविधाविवेह ॥ ८० ॥

नाभीभवेन विधात्रा । किमुत्प्रेक्ष्यते । 'हाराम्रजाग्रद्रुडाग्ररदिमपीनाभनाभीकुहरा-न्धकाराम्' इति नैषधे । नाभीशब्दो दीर्घ ईकारान्तोऽस्तीति । तदुदाहरणीति । स हीर-कुमार एव उदाहरण निदर्शन दृष्टान्तो येषां ते तदुदाहरणाः । न तदुदाहरणास्तदुदाहरणा कृतास्तदुदाहरणीकृतास्तः । समुद्रेण कविना कृत शास्त्र ग्रन्थविशेषः । सामुद्रशास्त्र तत्र गदिताः कथितास्तैर्नराणा मनुष्याणा लक्षणाना स्वस्तिकचक्राद्भुशादीनामौघैः समूर्हस्तत्र कुमरे हीरकुमारे व्यभिचारिभावः परस्परविरोधित्वं नालम्बि न प्राप्तम् । 'कुमार-कुमरोऽपि च' इति शब्दप्रभेदे । अन्यत्रापि चरित्रादौ च । कस्मिन्निव । सदुपमानविधाविवे । यथा । इह जगति प्रामाणिकैस्ताकिंकैः सति सर्वप्रकारैर्योग्ये विद्यमाने उपमानविधां अन्यपदार्थस्य सादृश्यीकरणप्रकारे व्यभिचारित्वं न लक्ष्यते ॥

तस्याभवल्लवणिमातिशयः स कोऽपि

प्रोत्तारयन्त्यदुपरि स्थविरः शिवाय ।

मुक्ताः क्षिपत्यनुदिनं पवमानमार्गं

ता एव तत्र किमु तारगणा भवन्ति ॥ ८१ ॥

कुमारस्य स कोऽपि अद्वैतवैभवः लवणिमात्स्नयः लवण्याधिक्यं अभवत् वभू-
व । स कः । यदुपरि यस्य लवण्यातिशयस्योपरि स्थविरः पितामहः । 'स्थविरः शतानन्द-
पितामहौकः' इति हैम्याम् । 'प्रवयाः स्थविरो जरन्' इत्यपि हैम्याम् । शिवाय कल्याण-
कारणाय नित्यं प्रतिवासर प्रोत्तारयन् उत्तारणं सृजन् न्युञ्जनीकुर्वन्वा मुक्ता मौक्तिक-
कानि पवमानमार्गे आकाशे क्षिपति । किमुत्प्रेक्ष्यते । ता एव मुक्तास्तन्नाम्बरे तारगणा
ज्योतिर्मण्डलानि भवन्ति संजायन्ते ॥

स्पर्धोदयादिव मिथः प्रवयं सृजद्भि-

रङ्गैः सच्चङ्गिमवपुर्विभवेन तेन ।

ईर्ष्यां तमीप्रियतमः प्रणयन्विजित्य

लक्ष्मच्छलेन मुमुचे किमु लाञ्छयित्वा ॥ ८२ ॥

तेन हीरकुमारेण ईर्ष्याम् । अर्थात् स्वपुथारिण्या सममसूयाम् । प्रणयन् कुर्वन्
तमीप्रियतमः रजनीजानि चन्द्रः विजित्य । अर्थात्पराभूय । गृहीत्वा वा । किमुत्प्रेक्ष्यते—
लक्ष्मच्छलेन लाञ्छनकपटेन लाञ्छयित्वा लाञ्छनं मध्या धमिजान् मुखे कृत्वा मुमुचे
नभसि मुक्तः । 'किं नन्दिः किं मुरारिः किमु रतिरमणः किं विद्युः किं विधाता' इति
धनपालोक्तोपमानादत्र विधोक्त्येवा । तेन किम् । अङ्गं शरीरावयवैः कृत्वा सह च-
न्निना मनोहरत्येन वर्तते यत्तादृशस्य वपुषः शरीरस्य विभवः शोभातिशयो यस्य ।
अथ वा वपुर्विभवेति साधनेन जित्वेति । किं कुर्वद्भिरद्वैः । इवोत्प्रेक्ष्यते—मिथः परस्परं
स्पर्धायाः संपर्पस्य उदयात् प्रादुर्भावादिव प्रवयं पुष्टिं सृजद्भिर्विदधद्भिः ॥

केशोच्चयः स्फुरति यस्य स नीलकण्ठ-

पृष्टे प्रविष्ट इव येन जितः कलापः ।

आवालयतः कुटिलता मनसोपनीता

यं भेजुपी पुनरिवैत्य कचच्छटानु ॥ ८३ ॥

तस्य कुमारस्य न चामरादिप्रतिपक्षलक्षजित्वरः प्रतिद्वः केशोच्चयः केशपाशः ।
'गता स्तुगन्धराः पातो रचना भार उच्यते । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववा-
नप ॥' इति हैम्याम् । स्फुरति भासते । न कः । येन केशोच्चयेन जितः अभिभूतः
कलापः निगण्टिकम् । उप्रैक्ष्यते—नीलकण्ठः मुमुक्षुश्च तस्य पृष्टे प्रविष्टः शरणे
गम इव । पुनरिव कुमारेण आवालयतः शोभवं मयादीकृत्य मन्थ्य स्वचित्तात् कुटिलता-
पण्यम् अपनीता निष्कामिता मती । उप्रैक्ष्यते—उपेयगत्य यं कुमार कुटिलता क-
चच्छटानु पुनरिवैत्यु भेजुपीयं निगण्टोव । 'दद्यान्वविश्रान्ततरुदमच्छटा' इति छ-
टानुः शक्यतायां नैपरे । तथा 'मनीषिषुमलन्य नम्य [नलम्ब] केगज्जयोऽपि
पण्य भेजे' इति चम्पूश्यावाम् । इति कुमारस्य जेतामलाय वचना कथितान्तीति ॥

स्वध्यानलोपभवक्रोपपिनाकिजाग्र-

दातङ्कशङ्कितमनः सुमनःशरस्य ।

त्यागं तनोर्विदधतः कृतवान्विधाता

छत्रेण यस्य किमु मौलिमवाञ्छुखेन ॥ ८४ ॥

विधाता ब्रह्मा यस्य कुमारस्य मौलिं मस्तकं कृतवांश्चक्रे । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्वस्येश्वरसंबन्धिनो ध्यानस्य एकाग्रमनस्त्वेन परमात्मस्वरूपचिन्तनरूपस्य प्राणिधानस्य लोपेन भङ्गेन कुमारिकावस्थायां पाणिग्रहणकरणकृते सेवार्थं समागतायां गौर्यां विषये रागोत्पादनलक्षणविघ्नविधानेन पञ्चमी वा सर्वत्रभवः समुत्पन्नः क्रोधः व्यापादनकारणकोषो यस्य तादृग्विधात् पिनाकिनः शंभोर्जाग्रता प्रकटीभवता आतङ्केन भयेन । ‘भयभीर्भीतिरातङ्कः’ इति हैम्याम् । शङ्कितं खहननलक्षणशङ्कां प्राप्तं मनो यस्य तथाविधस्य । अतएव प्रतिपक्षपरामवात्प्रागेव तनोः खवेहस्य त्याग विनाश विदधतः कुर्वतः सुमनःशरस्य पुष्पवाणस्य कामस्य अवाञ्छुखेन अधोवक्रेण छत्रेण किमु कृतवान् ! निःस्वामिकतया मदनश्वेतातपत्रोपादानं युक्तमेव ॥

उत्तुङ्गभावमथ वर्तुलतां दधान-

मुष्णीषमस्य सुषमां स विभर्ति मौलौ ।

यस्मिन्समाजिगमिषोस्तरुणत्वलक्ष्म्या

माङ्गल्यकुम्भ इव केशरुहाश्रिताङ्कः ॥ ८५ ॥

अस्य कुमारस्य मौलिं मूर्धनि उष्णीषमाकारविशेषः सुषुमां सातिशायिशोभां विभर्ति स दधार । ‘सोष्णीषमूर्धा ध्वजचिह्नपाणिः’ इति चम्पूकथायां नलविशेषणम् । अत एव तीर्थकृद्भय इतरेषामायुत्तमपुरुषाणामुष्णीष वर्ण्यते । उष्णीष किं कुर्वाणम् । दधान विभ्राणम् । कम् । उत्तुङ्गभावम् उन्नतत्वम् । अथ पुनर्वर्तुलतां वृत्ताकारत्व च । इवोत्प्रेक्ष्यते—यस्मिन्हीरकुमारं समाजिगमिषोः सम्प्रक्प्रकारेण आगन्तुकामायास्तरुणत्वलक्ष्म्या यौवनश्रियः केशा एव रुहा दुर्वा । ‘दुर्वा त्वनन्ता शतपर्विका । हरिताली रुहा’ इति हैम्याम् । तामिराश्रित आकलितः अङ्गे उत्सङ्गे यस्य तादृशो माङ्गल्यः कल्याणकारी कुम्भः कलश इव ॥

यश्चन्द्रिकाङ्कितचतुर्द्विजराजराज-

द्वालार्धशीतमहसो वहते स शश्वत् ।

शुद्धाशयोऽमृतरसायितवाग्विलासो

द्वासप्ततिः कलयतात्स कलाः कथं न ॥ ८६ ॥

यो हीरकुमारः शश्वद्विरन्तरं चन्द्रिकया ज्योत्स्नया अङ्कितान् कलितान् । ‘दशनच-

न्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघौ । इति चन्द्रिकाशब्देन दन्तयुतिश्चन्द्रिका च । चतुः-
संख्याका द्विजाना राजानो द्विजराजा राजदन्ताश्चन्द्रश्च तथा राजत् दीप्यमानं यद्भालं
ललाटमेवार्धशीतमहाः सामिसोमस्तान् । सार्धचतुश्चन्द्रानिस्वर्गः । वहते स्म दधार । स
कुमारो द्वासप्ततिसंख्याकाः कलाः कथं न कलयतात् धत्ताम् । अपि तु सार्धचतुश्च-
न्द्रघारी रागनवा द्वासप्ततिकलाकलित एव स्यात् । किंभूतः । शुद्धो निर्मलः निष्पापः
विशदश्च आशयश्चित्तं मध्य च यस्य । पुनः किंभूतः । अमृतरसवत्सुयानिस्त्यन्द इवा-
चरितो वाग्विलसो वचनवैचित्र्यी यस्य । चन्द्रा अपि श्वेता अमृतपुताश्च स्युः ॥

भालस्थलप्रसृमरांशुपयःप्रवाहो-

पान्तप्ररूढलतिकेव विभाति यद्भूः ।

शङ्खोऽप्यभूद्भूदनवारिजपार्थिवस्य

चन्द्रादिवैरिचिजये किमु वादनार्हः ॥ ८७ ॥

यद्भूर्त्स कुमारस्य भूर्नयनयोरुपरि रोमपद्धतिर्भाति स्म रराज । उत्प्रेक्ष्यते—भा-
लस्थलस्य ललाटपटस्य प्रसृमरा वित्तरणशीला ये अंशवः किरणास्त एव पयःप्रवाहः
सलिलानामोषस्तस्योपान्ते तटप्रदेशे प्ररूढा प्रोद्गता लतिका । अथवा फलिनी बह्वी
सभाबलतिका वा । अपि पुनर्यद्भूके चङ्खः भालश्रवणयोरन्तराले कश्चिन् प्रदेशविशेषः
अभूजज्ञे । 'शङ्खः कर्मा निधिभेदे स्यान्नख्यामलिकास्थनि' इत्यनेकार्थः । ललाटप्रान्त-
वर्तिनि अस्यनीति तदवचूर्णिः । 'शङ्खो भालस्रवोऽन्तरे' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—वद-
नमर्थात् कुमारसुखमेव वारिजानां कमलानां राजा पार्थिवस्तस्य । चन्द्रादीनां विषुदर्प-
णप्रसुखाणां वैरिणां शत्रूणां विजये जयप्राप्तौ परामवनावसानसमये वा वादनस्य पूर-
णस्य अर्हो योग्यः शङ्खः कम्बुः किमु । विजयिराजानो हि रिपूभिर्जित्य स्वविजयसूचक
शङ्खं वादयन्तीति प्राञ्जतननृपरीतिः । यथा—स्वादिनयकरणप्रकुपितमतङ्गतापसप्रदत्त-
मतङ्गजीभवनशापापनयनप्रादुर्भूतस्वामाविकस्वरूपप्रसन्नो भवद्गान्धर्वदेवविश्राणितप्रयुक्त-
संहारविभक्तमन्त्रस्वापनशङ्खानुभावपराभूतसमस्तप्रतिपदाक्षितिपतिपताकिनीप्रारब्ध-
दुर्धरमहाद्योधनपयोनिधिमध्यसमुद्भूतविजयश्रीस्वीकरणावसरे अजकुमारः 'ततः प्रियो-
पात्तरसोऽधरोष्ठे निवेक्ष्य द्भौ जलज कुमारः' इत्येतत्सर्ववित्कारो रघुवशे ॥

लावण्यनीरनयनाञ्जयदीयवक्र-

फासारपालिरिव कर्णयुगं विभाति ।

द्वीपेषु सूचयति किं स्वमितेषु भावि-

श्लोकं शिशोः श्रवणयोश्च नवद्वयाङ्कः ॥ ८८ ॥

कर्णयुगं कुमारश्रवणयुगं विभाति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—लावण्यं ममोत्तता स्वरूप-
सौन्दर्यं वा एव नीरं सलिलं यत्र तथा नयने लोचने एवाञ्जे कनले यत्र तादृशस्य

यदीयवक्त्रकासारस्य कुमारसंवन्धिवदनसरस पाळिः सेतुरिव सरसो जलहन्धनस्थानं
पालिः । 'सेतौ पाल्यालिचंभराः' इति हैम्याम् । च पुनः भ्रवणयोः कर्णयोर्नवाना नवेति
संख्यानां द्वयस्य युगलस्य अङ्कः अष्टादशसंख्यावाची अङ्को लिपिविशेषः स्वेन नवद्वय-
लक्षणेनात्मना मितेषु प्रमाणीकृतेषु अष्टादशसु द्वीपेषु । 'अष्टादशद्वीपचिन्हातयूप' इति
रघुवशे । 'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्' इति नैषधे । इति द्वीपानामष्टादशतापि । शिशोर्हो-
रकुमारस्य भाविनमग्रे भविष्यन्त श्लोक यशः सूचयति कथयति किमु । कर्णयोराकृ-
तिरूपो नवाङ्को दृश्यते । यथा 'कर्णान्तरुत्कीर्णगभीरलेखः किं तस्य सख्यैव न वा न-
वाङ्कः' इति नैषधे । एतावता हीरकुमारयशोऽष्टादशद्वीपेषु भविष्यतीति सूचा ॥

विद्वेषिभावमपहाय परस्परेण

केशच्छटास्फटिकहाटककुण्डलाङ्गाः ।

स्वर्भाणुशुभ्रकिरणाम्बुजबन्धवोऽमी

यस्मिन्विधातुमिव साप्तपदीनमीयुः ॥ ८९ ॥

यस्मिन्कुमारे सम्यक्स्थाने केशच्छटा केशपाशः स्फटिकं श्वेतरत्नं तथा हाटकं काञ्चन
तयो रचनाविशेषेण सदृशीकृते कुण्डले कर्णाभरणे ते अङ्गानि कायारूपणि वा येषां तादृशा
अमी प्रत्यक्षलक्षाः । स्वर्भाणु राहुः, शुभ्रकिरणश्चन्द्रः, अम्बुजबन्धुर्भास्करः, राहुचन्द्रार्काः ।
उत्प्रेक्ष्यते—मिथः परस्परं साप्तपदीनमैत्र्य सौहार्दम् । 'सख्य तु सौहृद सौहार्दं साप्तपदी-
नम्' इति हैम्याम् । विधातु कर्तुम् ईयुरागता इव । किं कृत्वा । परस्परेण अन्योन्येन
विद्वेषिभाव विरोधिताम् अपहाय त्यक्त्वा ॥

सक्तः श्रुतौ शिशुशशी यदसावितीव

तच्चक्षुषी श्रुतियुगं परिषस्वजाते ।

नीलोत्पले उदयतः कुमुदोर्यदाक्ष्णो-

र्लक्ष्मीं तदा तरलतारिकयो श्रयेते ॥ ९० ॥

यद्यस्मात्कारणादसौ अयं वर्ण्यमानः शिशुषु कुमारेषु दृश्यमानो नयनानामाहादकत्वात्
शशी चन्द्र इव शिशुशशी श्रुतौ शाले सक्तः ब्रह्म आसक्तोऽस्ति । उत्प्रेक्ष्यते—इति
हेतोस्ताच्चक्षुषी कुमारलोचने श्रुतियुगं भ्रवणयामल परिषस्वजाते आलिङ्गतः स्म । च पु-
नर्यदा यदि नीलोत्पले कुवलये कुमुदो. कैरवयोर्मध्ये उदयेते उन्नम लभेते तदा तर-
ले चपले तारिके कनीनिके ययोस्तादृशयोस्तदक्ष्णो. कुमारलोचनयोर्लक्ष्मीं श्रिय शोभा
श्रयेते भजेते । कुमुदे कुमारलोचनतुलामाकलयतः ॥

१. 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्' इति हैमाभिधानचिन्तामणि. 'क्षुभ्रादित्वात्तन्तत्त्वम्' इति
नामालिङ्गानुशासनव्याख्यानामाशयः.

दृग्दोषखण्डनकृते भ्रमरं तदीये

चिह्नं मषेरिव मुखे कृतवान्विरञ्चिः ।

विश्वप्रदीपसदृशो यदसौ तदीया

नासापि किं भजति दीपशिखोपमानम् ॥ ९१ ॥

विरञ्चिर्ब्रह्मा तदीये हीरकुमारसंवन्धिनि मुखे वदने भ्रमरं कुरलं भ्रमरालकः अन्यो वा आकारविशेषस्तं कृतवान् चकार । उत्प्रेक्ष्यते—दृग्दोषखण्डनकृते शाकिन्यादीनामि-
तरेषां वा दृष्टिदोषनिवारणार्थं मषेर्यलिनाम्बुनः । 'मलिनाम्बु मषी मसी' इति द्वैम्याम् ।
चिह्नं लाञ्छनमिव कृतवानिति । इदानीमपि बालकानां दृग्दोषच्छिदे मुखे कञ्चलच-
न्द्रक मातरः कुर्वन्तीति प्रसिद्धमेतत् । पुनर्यत्कारणादर्शा विश्वे जगति प्रदीपस्य पदार्य-
मार्थप्रकाशकत्वेन गृहमणेः सदृशस्तुल्योऽस्ति यत्तदोः संवन्धात्तेन हेतुना । उत्प्रेक्ष्यते—
तदीया तस्य कुमारस्य इयं तदीया नासा गन्धनापि दीपशिखोपमानं कञ्चलचन्द्रकलि-
कानुलनां भजति कलयति ॥

चापत्यकैलिकलिते असिताशये य-

न्नेत्रे मिथः सदृशवैभवभाजिनी तत् ।

मा द्रुह्यतां कजमुवेति तदन्तराले

नासानिभेन विदधे किमु सीमदण्डः ॥ ९२ ॥

यत्कारणात् यन्नेत्रे कुमारनयने चापत्यं चपलता सैव केलिः क्रीडा तथा कलिते
युक्ते चञ्चलतया वा यत्क्रीडनमितस्ततः परिरस्फुरणं तेन सहिते । पुनः अस्तिः इयाम
आशयो मध्यं स्वभावो वा ययोस्तादृशे रूढः वर्तते तत्तस्मात्कारणात् सदृशं तुल्यं वैभवं
शोभातिरेकं भजत इत्येवंशीले भाजिनी कुमारलोचने मिथः परस्परं मा द्रुह्यतां मा
द्रोहं कुर्याताम् इति हेतोः कजमुवा ब्रह्मणा तदन्तराले तयोर्नेत्रयोरन्तराले मध्यभागे
नासानिभेन नक्रकपटेन । उत्प्रेक्ष्यते—सीमदण्डो विभागयष्टिः किमु विदधं कृत इव ॥

स्थाणोः शिरोनिवसनानशनाम्बुपानं

संतप्य दुस्तपतपो मणिदर्पणेन ।

प्रापे परं जनुरिवेदमगप्यपुण्य-

संप्रापणीयमदसीयकपोलरूपम् ॥ ९३ ॥

मणिदर्पणेन रत्नादर्शनं अस्य कुमारस्य इमौ अदर्शनीयौ कपोलीं गण्डौ तयो रूपं स्व-
रूपमिदं प्रत्यक्षम् । उत्प्रेक्ष्यते—परमन्यजनुरवतारः प्रापे प्राप्तमेव । किभूतं जन्तुः ।
अगप्येन गणयित्तु प्रमाणीकतुं वशक्येन पुण्येन भाग्येन संप्रापणीयं सम्बन्धप्रकारेण
लब्धुं योग्यम् । कि कृत्वा । दुःखेन कष्टेन तप्यते विधीयते इति दुस्तपं तादृक् तप

उपवासादिकष्टं संतप्य तस्मा यथाविधि[ना] विधाय । किम् । तपः । 'स्थाणु' स्तम्भ-
कीलकशमुषु' इत्यनेकार्थः । तस्य शिरसि मल्लके निवसनं सदा स्थितिस्तथा न वि-
द्यते अत्रान भोजनम्, अभ्युनो जलस्य पानं धीतिर्यत्र । 'धीतिः पानेऽथ शोषणम्'
इति हैम्याम् ॥

यस्य प्रशस्ययशसः श्रुतिपाशमध्य-

निष्पातिनक्रशुकचञ्चुपुटात्कथंचित् ।

विम्बीफलं विगलितं स्वलितं च वक्र-

पद्मोदरे किमु रदच्छदनीवभूव ॥ ९४ ॥

विम्बीफलं गोलहक यस्य कुमारस्य उत्प्रेक्ष्यते । रदनच्छदनीवभूव किमु अधरः
संजात इव । किभूतम् । कथंचित्केनापि प्रकारेण वलात्कारेण वा स्वबन्धनमयाकुलित-
त्वेन विगलित निष्पातितम् । कस्मात् । धृती कर्णापेव पाशौ बन्धनग्रन्थी तयोर्मध्ये नि-
ष्पातितो निष्पतनशीलस्य नक्रशुकस्य नासिकारूपकीरस्य चञ्चुपुटात् श्यपाटिकासंपुटत ।
वक्रोदरादित्यर्थः । पुनः किभूतं विम्बीफलम् । स्वलित पतित्वा स्थितम् । कस्मिन् ।
वक्र वदनमेव पद्मं कमलं तस्योदरे मध्ये यस्य । किभूतस्य । प्रशस्यं विश्वश्लाघनीय
यशः कीर्तिर्यस्य ॥

रक्ताङ्गरक्तमणिपल्लवपाटलश्री-

पाटच्चरो यदधरः श्रियमश्रुते स ।

आस्थानवेदिरिव वाच्यदेवताया

आवासवेश्मनि कुमारमुखारविन्दे ॥ ९५ ॥

यदधरो हीरकुमारस्यौष्ठ. श्रिय शोभामश्रुते व्याप्नोति । विभर्तात्यर्थः । किभूतः ।
रक्ताङ्गा विट्टमाः रक्तमणयः पद्मरागाः पल्लवाः किञ्चलयानि तेषा पाटलश्रियो भावप्रधा-
ननिर्देशाद्रक्तवल्क्ष्म्याः स्वभावशोभाया वा पाटलरस्तस्करः अपहर्ता । उत्प्रेक्ष्यते—
अधरः वाच्यदेवतायाः श्रीसरस्वत्या आस्थानवेदिः सभायामुपवेशनार्थं वेदिकेव ।
कस्मिन् । कुमारस्य मुखमेवारविन्द कमल तत्र । किभूते कुमारमुखारविन्दे । आवा-
सवेश्मनि । वाग्देवताया आवासार्थं निवसनकृते वेश्मनि गृहे । कुमारवदनारविन्दरूपे
मन्दिरे निवसन्त्या इत्यर्थः ॥

अभ्युद्गतैर्मुखस्वनेरिव वज्ररत्नै-

र्वन्तैरदीप्यत कुमारपुरंदरस्य ।

वक्राब्जधाम्न इव वा श्रुतदेवतायाः

सेवासुखानुभवनागतगौरपत्रैः ॥ ९६ ॥

कुमारेषु बालकेषु रूपेण श्रिया वा पुरंदर इव पुरंदरस्तस्य दन्तैर्दशनैरदीप्यत शु-
शुभे । उत्प्रेक्ष्यते—मुखस्वनेर्वदनाकराद्भ्युद्गतैः प्रकटीभूतैर्वज्ररत्नैर्हीरकमणिभिरिव ।
वाथवा उत्प्रेक्ष्यते । वज्राब्जधात्रः कुमारवदनकमलमेव धाम मन्दिरं यस्यास्तादृश्याः
श्रुतदेवतायाः सरस्वत्याः सेवया अर्थात् तद्वाहनत्वात्स्वस्वामिन्या उपासनया कृत्वा
यत्सुखं तस्यानुभवनार्थं तद्वा प्राप्तुमागतैः समकालं समेतैर्गौरपत्रै राजहूसैरिव ॥

विम्बाधरे निपतिताभिरभासि यस्य

निर्घोतमौक्तिकशुचिद्विजचन्द्रिकाभिः ।

कृप्तेन्दुदर्पणपयोजजये कृताभि-

र्नामीभुवेव सुमवृष्टिभिरेतदास्ये ॥ ९७ ॥

यस्य कुमारस्य निर्धूतानि उत्तेजितानि यानि मौक्तिकानि तानीव शुचिभिरुज्ज्वला-
भिर्द्विजानां दन्तानां चन्द्रिकाभिर्ज्योत्स्नाभिरभासि निर्घोतैः । किंभूताभिश्चन्द्रिकाभिः ।
निपतिताभिः आगल्य स्थिताभिः । कस्मिन् । विम्बाधरे गोलहकतुल्ये ओष्ठे । उत्प्रे-
क्ष्यते—एतदास्ये कुमारवक्त्रे नामीभुवा नारायणनाभ्यम्भोरुहजन्मना वेधसा कृताभिः
कुसुमवृष्टिभिरिव । कदा । कृताभिर्निर्मितो य इन्दोश्चन्द्रस्य दर्पणानामादर्शानां पयो-
जानां पद्मानां जयः परस्परविरोधाद्युद्धे पराभवः तत्र । तत्समय इत्यर्थः । 'नामीमधैष
ऋषवाससोऽनु' इति नैपथे नामीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति ॥

पूर्णाभूतैररुणरत्नमनोज्ञमध्या

पङ्कीभवद्विजविराजिसवेशदेशा ।

यस्यानान्तरनिकेतनवाक्त्रिदश्या

वापीव खेलनकृते रसना वभासे ॥ ९८ ॥

यस्य कुमारस्य रसना जिह्वा वभासे रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—आननमर्थात्कुमारवदनं तस्या-
न्तरं मध्यं तत्र निकेतनं सदनं यस्यास्तादृश्याः वाक्त्रिदश्या भारत्याः खेलनकृते जलक्री-
दार्यं वापी दीर्घिकेव । किंभूता वापी । अमृतैः पीयूषैः सलिलैश्च पूर्णाभूतमध्या ।
पुनः किंभूता वापी । अरुणरत्नैः पद्मरागमणिभिः मनोज्ञं रमणीयं वद्धं रचितं मध्यं य-
स्याः । मध्यमलोपीसमाप्तः । पुनः किंभूता । पङ्क्या श्रेण्या भवद्भिर्विचित्रमानैर्द्विजैर्द-
न्तैर्विहंगमैश्च । अर्थात् विशदतया राजहमपाक्षिभिः विराजी शोभनशीलः सवेशदेशः
सभीपविभागो यस्याः । वापी अपि जलक्रीणां रत्नवद्धमध्या विहंगमकलिता च स्यात् ॥

पूज्येषु रङ्गितमना यदसौ कुमार-

स्य स्म रज्यत इतीव रसज्ञयापि ।

शुद्धागवस्य दशनैरिव धार्यते स्म

श्रीमत्कुमारवृषभस्य विशुद्धिमत्ता ॥ ९९ ॥

तस्य कुमारस्य रसज्ञया जिह्वया । उत्प्रेक्ष्यते—इति रज्यते स्म रक्तीभूतमिव । इति किम् । यत्कारणादसी कुमारः पूज्येषु शुर्वादिषु अभ्यर्चनीयेषु विषये रङ्गिन् रागयुक्त जात मनश्चित्त यस्य तादृशवर्तते । 'रद्ग त्यामृत्युद्रुवो रागेऽपि' इत्यनेकार्यः । पुनः शुद्धागवस्य शुद्धो निर्मलो निष्पाप आशयश्चित्त मत्स्य च यस्य श्रीमतो लक्ष्म्या शोभया वा शालिनः कुमारेषु बलवत्तया धर्मकर्मादिषु धुरीणतया वा वृषभ इव वृषभः प्रशस्यो वा तस्य दशनैर्दन्तैरपि विशुद्धिमत्ता अलौक्यत्व धार्यते स्म श्रुता ॥

रक्ताङ्कपल्लवमुखान्द्रिषतो जिगीषु-

र्धत्तेऽसिकं किमधरः सविधेऽदसीय ।

भावी शिशुर्भुवि यदेष सुवृत्तशाली

भेजे तदस्य चिबुकोऽपि सुवृत्तभावम् ॥ १०० ॥

अदसीयः कुमारसंज्ञा अघर' ओष्ठः अतिक्रम अघराय प्रदेशविशेष धत्ते धारयति । उत्प्रेक्ष्यते—रक्ताङ्कपल्लवमुखान् चिद्रुमकिसलयादिमान् द्विषतो वैरिणो जिगीषुर्जेतुमिच्छे. किम् । अतिक्रम अतिरेव अतिक्रम' । स्वार्थे क. । स्व सङ्ग दिभाति । अन्योऽपि वीरो रिपून् निर्जेतुं करवाल कलयति यत्कारणाद्भुवि पृथिव्यामेव शिशुर्वालक सुवृत्तेन शोभनाचारेण शालते शोभते इत्येवशीलो भावी । तत्कारणादस्य कुमारस्य चिबुकोऽपि अतिक्रमप्रदेशोऽपि सु शोभनं वृत्तमाचारो यत्र । तादृश भावमाशयं सदाचारनां वा । वास्तवार्थे तु शोभनवर्तुलतां भेजे सिपेवे । 'तत्प्रान्तौ सृष्टिणी अतिक्रम त्वधः । अतिक्रमधस्तु चिबुकम्' इति हैम्व्याम् ॥

द्वात्रिंशताजनि रदैरपि लक्षणानि

द्वात्रिंशदाकलयतः शिशुवासवस्य ।

पीयूषवार्षिसितरोचिरसूययान्त-

वाग्भिः सुधामिव ववर्ष मुखं तदीयम् ॥ १०१ ॥

करचरणयोश्छत्रचामरादीनि द्वात्रिंशत्संख्याकानि लक्षणानि आकलयतः विभ्रत. । लक्षणानि यथा—'छत्र तामरस धनु रथवरो दम्भोलिकूर्माहृशा वापी स्वस्तिकतोरणानि च सर' पञ्चाननः पादप. । चक्र शङ्खगजौ समुद्रकलशौ प्रासादमञ्ज्या यवा चूपत्तूपकमण्डल्लन्यवनिश्रुत्सञ्चामरो दर्पणः ॥ उक्षा पताका कमलाभिषेक सुदामक्रेकी घनपुण्यभाजाम्' इति षट्पदी । अथवा 'इह भवति सप्तरक्त पञ्चत पञ्चसूक्ष्मदीपिश्च । त्रिविधुल्लघुगम्भीरो द्वात्रिंशत्लक्षण. स पुमान् ॥' इति । शिशुभु महर्षिकत्वेन वासवस्य शक्रतुल्यस्य दन्तैर्वदनदशनैरपि द्वात्रिंशता द्वात्रिंशत्संख्याकरजनि संज्ञातम् । उत्प्रेक्ष्यते—

द्वात्रिंशत्त्वे स्पधेयेव इति गर्भितोत्प्रेक्षा । पुनस्तदीय कुमारसंबन्धि वदनं वारिभवा-
णीभिः कृत्वा सुधां पीयूषं वर्षत वर्षति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पीयूषममृतं वर्षतीत्येवशी-
लस्तस्य सितरोचिपथन्द्रस्य अन्तश्चित्तमध्ये असूयया ईर्ष्ययेव सुधामवर्षत् ॥

उद्धृत्य कण्टकगणान्किमु वारिजन्म

किं वात्मदर्शमपहृत्य विचेतनत्वम् ।

संतक्ष्य लक्ष्मशितिमानमुतामृतांशुं

राजीवभूरकृत हीरकुमारवक्त्रम् ॥ १०२ ॥

राजीवभूर्बेधाः किमु इति वितर्कयामि विचारं कुर्वे । 'वितर्के किमूत च' इति है-
म्याम् । वारिजन्म विकसितकमलम् । अर्थादादाय । कर्मद्वय वा । कृघातोर्द्विकर्मकत्वे-
न हीरनाम्नः कुमारस्य वक्त्रं मुखमद्वयं विरचयांचकार । किं कृत्वा । कण्टकानां गणान्
व्रजानुद्धृत्य निष्कास्य । 'शशिनि खलु कलङ्कं कण्टकाः पद्मनाले जलधिजलमपेयं पण्डिते
निधेनत्वम् । दयितजनविद्योगो दुर्भगत्वं स्वरूपे धनपतिकृपणत्वं रत्नदोषी कृतान्तः ॥'
इति सूक्तवचनात् पद्मे कण्टकाः । वा अथवा विचेतनत्व चेतनाराहित्यम् अपहृत्य अ-
ज्ञानतां मुपित्वा आत्मदर्शं दर्पणं किमादाय, हीरमुखं चक्रे । उत अथवा लक्ष्मणो ला-
ञ्छनस्य शितिमान कृष्णतां संतक्ष्योत्तार्य किम् अमृतांशुं सुधाकरं हीरवदनं विधिर्वि-
दधे ॥ इति मुखम् ॥

निःशेषभूवल्यकुण्डलिवेश्मनाकि-

लोकत्रिके प्रसृमरैर्यशसां विलासैः ।

रेखा भविष्यति महत्सु यदस्य कण्ठे

रेखात्रिकं किमिति निर्मितवान्विधातां ॥ १०३ ॥

विधाता ब्रह्मा अस्य कुमारस्य कण्ठे गलकदले । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतो रेखात्रिकं
निर्मितवान् किमु कृतवानिव । इति किम् । यत् निःशेष समग्रं भूवल्यं मेदिनीमण्ड-
लम्, तथा कुण्डलिना नागानां वेदम गृह पातालम्, तथा नाकिनां देवानां लोको विश्वं
स्वर्गस्तेषां त्रिके त्रयेऽपि प्रसृमरैः प्रतिस्थान विस्तरणशीलैर्यशसां कीर्तनां विलासैर्वैचि-
त्र्यैर्भिरस्य हीरकुमारस्य महत्सु उत्तमजनेषु रेखा भविष्यति । एतस्मात्परः कोऽप्येता-
दृग्गुणगणकलितस्त्रिभुवनेऽपि नास्तीति प्रसिद्धिर्भाविनी ॥

भावी यदेष वृषवज्जिनधर्मयुर्यः

स्कन्धोऽप्यभूत्किमिति तत्ककुदोपमेयः ।

अर्भः पुग भवति येन युगप्रधानो

जनेऽस्य बाहुरपि तेन युगप्रधानः ॥ १०४ ॥

यत्कारणादिषु कुमारः शृण्वद्दृष्यमान इव जिनस्यार्हतो धर्मे सुकृतकर्मणि धुयां धारैर्यो धुरंधुरो भावी भविष्यति । इति हेतोः । अस्य कुमारस्य स्कन्धोऽप्यसोऽपि । उत्प्रेक्ष्यते— तस्य शृण्वन्स्य ककुदेनांसकूटेन उपमेय उपमातु योग्यः । किमभूद्भव । च पुनर्येन कारणेन अर्भो हीरकुमारो युगे कलिकाले विशिष्टातिशयमाहात्म्याभ्युदयात् प्रधानः प्रकृष्टः पुरा भवति अग्रे भविष्यति । पुरायोगे भविष्यदर्थं वर्तमाना 'यावत्पुरानि-पातयोर्योगे लङ्' आभ्यां निपाताभ्या योगे भविष्यत्काले वर्तमाना स्यादिति प्रक्रिया-कामुच्यम् । 'पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा' इति नैपथेऽपि । तेन हेतुना । उत्प्रेक्ष्यते— अस्यार्भकस्य ब्राह्मर्जोऽपि युगबद्धसरवत्प्रधानो व्यायतः आजानुवाहुत्वात् जज्ञे सजातः ॥

उद्दामदुर्गतिपुरेऽर्गलतांगमी य-

चद्वोरितीव लभतेऽर्गलयोपमानम् ।

यस्येभशङ्कमकरान्कलयन्प्रवाल-

शाली पुनः श्रियमसूत शयः समुद्रः ॥ १०५ ॥

यत्कारणात्कुमारः उद्दाममनेकलोकानामातङ्कारत्वादुत्कटम् । 'अवाधोच्छृङ्खलोद्दामा-न्ययन्त्रिनमनर्गलम्' इति हैम्याम् । उच्छृङ्खल यद्दुर्गतिर्नैरकादिक्रगतिः सैव पुरं नगरं तत्रा-र्गलतां परिघभावम् । 'द्वारेषु परिघोऽर्गल' इति हैम्याम् । अयं गमी गमिष्यति । 'यथा वि-द्वाराद्विरवूरतांगमी' इति नैपथे । ये जनाः अमुं स सम्यक् त्रिधा सेविष्यन्ते ता दुर्गतिं गन्तुं न दास्यस्यसी तत इदं विशेषणम् । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोः । तस्य कुमारस्य दो-र्वाहुदण्डोऽपि अर्गलया नगरपरिघेण उपमान सादृश्य लभते प्राप्नोति । 'अमुष्य दोर्भ्यां-मरिदुर्गल्लुठने ध्रुवं गृहीतागर्गलदीर्घपीनता' इति नैपथे । पुनर्थस्य सह मुद्रिकया उर्मि-कया साक्षराहुलीयकेन वा वर्तते यः समुद्रः शयः पाणिः श्रिय शोभामसूताजीजनत् । किं कुर्वन् । दधत् । कान् । कृतिभाजः रेखाकारीभूतान् इमा गजाः, शङ्खाः कम्बवः, मकरा यादोविशेषाः, तान् । पुनः किभूतः । प्रवाल' पल्लवास्तद्वत् शालते रक्तत्वेन सु-कुमारत्वेन शोभते इत्येवंशीलः । समुद्रोऽपि जलगजवारिजमकरकलितस्तथा विद्रुमवि-आजी लक्ष्मीं मूते च इत्युत्प्रेक्षा । उपमा वा ॥

तस्य स्फुरद्दृष्टिपयःपरिपूर्णबाहु-

मूलालवालविलसद्भुजगण्डिभाजः ।

रेजुः शयावनिरुहोऽङ्गुलयोऽनुशाखाः

कामाङ्कुशैः किसलयैरिव शालमानाः ॥ १०६ ॥

तस्य कुमारस्याङ्गुलयः करशाखा रेजुः शुभ्रभिरे । जु इति अव्यय वितर्के वि-चारे प्रश्ने पृच्छायां वा । शयावनिरुह' पाणिरूपपादपस्य शाखाः शिखाः । किभूतस्य शयावनिरुहः । स्फुरन्त्यो दीप्यमाना विस्तरन्त्यो वा द्युतयः कान्तय एव पर्यायि स-

ल्लिलानि तैः परिपूर्णं सामस्येन पूरितं व्याप्तं बाहुनूलं भुजकोटरः स एवालवालं स्था-
नकं तत्र विलसन्नास्तिष्यन् । 'सप्त श्लेषणकोडनदोः' इति वातुः । अर्थात् प्रकटीभवन्
दो भुजो बाहुः स एव गण्डिः प्रकाण्डं मूलान् शाखावधिप्रदेशः तं भजतीति । किं
भूताः शाखाः । कामाङ्गुर्गर्नखैः शालमानाः । उत्प्रेक्ष्यते—किमल्यैः पन्दैति- । अत्र
गमितोत्प्रेक्षा ॥

जानुस्पृशौ शिशुभुजौ विनियन्त्रणाय

पाशाविवाब्धिदुहितुस्तरलाशयायाः ।

हस्तौ समस्तकजराजतयाप्यमुष्या

धात्राक्षतैरिव यवैः समपूजिषातान् ॥ १०७ ॥

शिशुभुजौ कुमारबाहु जानू ऊरुपर्वणि स्पृशत इति जानुप्रलम्बौ अभूताम् । उत्प्रे-
क्ष्यते—तरलक्षपल. आशयश्चित्तं स्वभावो वा यस्यास्तादृश्या अविद्यदुहितुर्लक्ष्म्या विनि-
यन्त्रणाय विवेकैव बन्धनाय एकत्रावस्थितिनिर्मापणाय पाशौ बन्धनग्रन्थी इव । अपि
पुनः । अनुष्य कुनारस्य करौ हस्ता धात्रा ब्रह्मणा अक्षतैरम्बुडैर्यवैः समपूजिषाताम्
अन्विताविव । समस्तानि सकलानि यानि कजानि कमलानि तेषां राजत्वेन स्वान्तितया
आकृष्टा तत्मेव्यत्वेन आधिपत्यम् ॥

वक्ष.शिलाकलितमञ्जुलजातरूपो

नक्षत्रभूषिततनुश्च नभोगयुक्तः ।

स.शास्त्रिर्ब्रह्महिमर्षीरिमराजमानः

शावः सुपर्वशिखरीव पुषोष भूषान् ॥ १०८ ॥

शावः हीरकुमारः सुपर्वशिखरी नेरतिव भूषां शोभां पुषोष । शृष्टमे इत्यर्थः । किंभूतः
शावः मेदश्च । वक्षो हृदय तदेव विलीणत्वात्तदुपमेयत्वाच्च शिखा पृथुलग्रन्थः तथा
कलितः युतः, तथा मञ्जुलं मनोज्ञं जानस्यत्रं रूपं तनुर्वैभवः सुवर्णं च यत्स पद्मालम्ब-
धारय । पुनः किंभूतः । न निर्वैधे क्षत्रियत्वेन राजस्यतया । 'क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा
गजस्यो बाहुसन्ध्रः' इति ह्येन्याम् । तथा—'क्षताम्बिले द्रायन इन्दुदग्रः क्षत्रस्य शब्दो
सुवर्णेषु दटः' इति रथौ । वनिर्गजादित्वात् । नक्षत्रैर्ज्योतिश्चर्भूषिताः अन्वृता तनुर्व-
पुष्यन् । पुनः किंभूतः । न नैव भोगेन वैपथिकसुखेन बालम्ब्राज्यादिमुखेन वा ऊर्ध्व-
दारत्वात् युतः । पक्षे—नभति आकाशे गच्छन्तीति नभोगा विद्याधराः सुराश्च तैः क-
लिनः तेषां श्रीशस्यदन्त्यान् । च पुनः स्वधास्त्रिनः कल्पवृक्षान्द्वयेनां वा दृष्ट्वास्त्रि-
पेन्त्यत्र वा । पुनः किंभूतः । महिर्ब्रह्महिमन्तेनाम्भे भविष्यता । भाविति भूतोन्वारात् ।
भोःरिम्भा स्वभविष्येन धर्म्येन अत्रेऽपि लब्धव्यता धीरत्वेन देवदानवमनववज्रभुविभीषि-
न्यामानि निभक्तवान् शोभमानः ॥

प्रामाण्यमस्य बहतो महतां सदस्य-

प्रामाण्यमाश्रयदुरस्तदिहास्ति चित्रम् ।

श्रीवत्स उल्लसति तस्य पुनः स वक्षः

स्थायी गभीरिविलोकनकौतुकीव ॥ १०९ ॥

इह जगति । तदिति कर्तृपदम् । चित्रमाश्रयं विस्मयोऽस्ति यदस्य उरो हृदयमप्रा-
माण्यं प्रमाणातीततामतिविशालतामनुपादेयतामाश्रयत्सेवते स्म । अस्य किं कुर्वतः ।
महतां महात्मनां सदसि सभायाम् । समूहे इत्यर्थः । 'उडुपरिषदः किं नार्हत्त्व निशः किमु
नौचिती' इति नैषधे । परिषदशब्दः समूहवाची प्रामाण्य यथार्थवादिता मुख्यतां वा य-
दयं वक्तव्याचरति । सन्मार्गं तदस्माकं महतां प्रमाण एवेति प्रमाणातां बहतो विभ्रतः ।
पुनस्तस्य कुमारस्य श्रीवत्सः उत्तमपुरुषाणां हृदयमध्ये कश्चिदाकारविशेषः । उल्ल-
सति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—स श्रीवत्सः गभीरिम्णः अर्थात्कुमारस्य गाम्भीर्यस्य
विलोकने विभावने कौतुक कौतूहलमस्त्यस्येति कृत्वा वक्षसि गाम्भीर्याश्रये हृदये
तिष्ठत्येवशीकः स्थायी बभूवेव ॥

सान्द्रीभवत्तनुविभावरनिर्झरिण्याः

सावर्तशोण इव नाभिरमुष्य रेजे ।

वक्षःस्थलेन विपुलेन सहाभ्यसूया-

माविभ्रतीव कटिरप्यभवद्विशाला ॥ ११० ॥

अमुष्य कुमारस्य नाभिस्तुन्दकूपिका रेजे भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सान्द्रीभवत्तनीरन्ध्रो
जायमानो यस्तनोर्वपुषो विभावरः कान्तिसमूहः स एव निर्झरिणी नदी तस्याः सहाव-
र्तेन पयोविभ्रमविशेषेण युक्तः शोणः हृद इव । अपि पुनरमुष्य कटिः श्रोणिर्विशाला
विस्तीर्णा अभूद्बभूव । उत्प्रेक्ष्यते—विपुलेन विशालेन वक्षःस्थलेन हृदयेन सह सार्धमभ्य-
सूयानीर्घ्या विभ्रती दधानेव ॥

कार्कश्यसंहतिलघूकृतहस्तिहस्ता-

वूरू कृताविव शिशोर्नलिनासनेन ।

स्थम्भोपमो जिनमतावसथे स भावी

स्थम्भोपमां किमिति तस्य विभर्ति जङ्घा ॥ १११ ॥

नलिनासनेन वेधसा कार्कश्यस्य कठिनतायाः संहत्या संहरणेनापनयनेन कृत्वा लघू
अल्पी हस्तौ कृतौ यौ हस्तिनः करिणः हस्तौ शुण्डादण्डौ । उत्प्रेक्ष्यते—शिशोः कुमारस्य
ऊरू सक्थिनी कृतौ निर्मिताविव । पुनस्तस्य कुमारस्य उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः किमु जङ्घा
स्थम्भोपमां स्थूणासादृश्यं विभर्ति । इति किम् ! यत्स हीरार्भः जिनमतमर्हच्छासनमेवा-

वसयः सौधं तस्मिन् तद्धारधरणेन स्थम्भोपमः स्थम्भस्य तुल्यः भावी भविष्यति । यथा स्थम्भो गृहाधारभूतो भवति, तथायमपि श्रीजिनशासनस्याधारभूतो भविता । 'व-
ज्रस्तम्भाविर्विते' इति जिनशतके जहायाः स्थम्भसादृश्यम् ॥

स्पर्धोदयान्निजविद्विद्धिकृतौ यदूरु

जङ्घे पुनः सरसिजन्मभुवा विभाव्य ।

तद्वन्द्वविग्रहनिषेधविधिप्रभूष्ण-

सीमाकरं विरचितं किमु जानुयुगम् ॥ ११२ ॥

स्पर्धायाः परस्पर संहर्यस्य उदयादाविर्भावाग्निजनिजयोरात्मात्मनोर्विशेषेण वृद्धिसु-
पचय वृत्तः स्रजत इति निजविद्विद्धिकृतौ यस्य कुमारस्य ऊरु पुनरर्थात्कुमारजङ्घे विभाव्य
दृष्टा सरसिजभुवा विधिना । उत्प्रेक्ष्यते—तयोर्द्वन्द्वयोर्धुगलयोर्विग्रहस्य मियः कलहस्य
निषेधविधौ निवारणप्रकारे प्रभूष्णः समर्थम् । अत एव सीमाया अवधेर्विभागस्य करं
विधायक जानुयुगं विरचितं कृतम् ॥

शुश्रूषयासनतयानिशमाप्रसादा-

लुब्ध्वा प्रसन्नमनसो वरमात्मयोनेः ।

विश्वाङ्कारविजयप्रभविष्णुलक्षि

सेराम्बुजन्म किमु यत्पदतामवाप ॥ ११३ ॥

सेराम्बुजन्म विकचकमलम् । उत्प्रेक्ष्यते—यत्पदता कुमारस्य चरणत्वम् । पादाव-
तारमित्यर्थः । किमवाप लभते स्मेव । किभूताम् । विश्वेषु जगत्सु ये अङ्कारा जैत्रप्रति-
माः स्वश्रीपरिस्पर्धिनः । 'संकीर्णशकरशशाङ्कलाङ्कारैः' इति नैपथे । तेषां
विजये प्रभविष्णुः समर्था लक्ष्मीर्यस्यास्ताम् । कि कृत्वा । वर स्वाभिलषितवाचं
लुब्ध्वा प्राप्य । कृत्वात् । आत्मयोनेर्विधातुः । किभूतात् । प्रसन्न प्रसादोपेतं हृष्टं मनो
पश्य यस्य । क्या । आप्रसादान् प्रसाद मयीदीकृत्य अनिग निरन्तरमासनतया वि-
ष्टरभावेन शुश्रूषया । 'सेवा भक्तिः परिचर्या प्रसादना । शुश्रूषाराधनोपान्तिः वरिव-
स्तापरिष्ठयः ॥' इति दृष्ट्याम् । आत्मनीभूय प्रसादसमय यावन्नित्य सेवां विधाय ॥

यत्पादपङ्कजमुगाङ्गुलिभिः स्तकीय-

लक्ष्म्या पराभवपदं गमिताः प्रवालाः ।

दुःखादिव द्रुमशित्वाशित्वरान्तरेषु

तित्यक्षवन्तनुलतां निजमुद्वन्धुः ॥ ११४ ॥

पराभवात् कृता दुःखानां गृहानां भिग्यान्नासां भिग्यरानि अप्राणि तेषामन्तरेषु म-
ध्येषु । उत्प्रेक्ष्यते—निजमानानम् । 'दुःखानां भिज भीनजया निरलम्' इति नैपथे । निज-

शब्देनात्मा उत् ऊर्ध्वं वदन्धुः वध्नन्ति स्म । स्व पाशपतित कुर्वते सेल्यर्थः । कि कर्तुमिच्छव' । तिल्यक्षवः स्यक्तुमिच्छयो विहातु कामा । कन्मात् । दु ज्ञात् । काम् । तञ्जुलतां स्वशरीरयाष्टिम् । किभूता. प्रवालाः । पराभवपदमभिभूतिस्थान गमिताः प्रापिताः । कया । स्वकीयया आत्मीयया लक्ष्म्या श्रिया शोभया वा । काभिः । यत्पादपङ्कजयुगाद्गुलिभिः यस्य कुमारस्य पादौ चरणाविव पङ्कजे पत्रे तयोर्युगल द्वन्द्व तस्याद्गुलीभिः पदशास्त्राभिः ॥

कामद्विपेङ्कुश इवोद्भवितायमेव

कामाङ्कुशैः किमिति सूचयति स्म वेधाः ।

रत्नं यदेष भुवि सूरिभरेषु भावी

रत्नश्रियं किमु पुनर्निदधे स तेषु ॥ ११९ ॥

वेधा ब्रह्मा एतस्य कुमारस्य कामाङ्कुशैरिति नामभिर्नखै । 'कामाङ्कुशो महाराज-करजो नखरो नख' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति सूचयति स्म किम् । लोकपुरः कथयति स्मेव । इति किम् । यदय हीरकुमार. कामद्विपे स्मरहस्तिनि विषये अङ्कुश' सणिरिवोद्भविता प्रादुर्भावेष्विति । सर्वथापि दुर्दम मदन यौवनेऽप्येव दमिष्यतीत्यर्थः । पुन. स ब्रह्मा तेषु कामाङ्कुशेषु । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः । अत्र इतिशब्दः पूर्वपदा-देव ग्राह्यः । एककाव्यन्वात् । रत्नश्रिय माणिक्यलक्ष्मी निदधे स्थापितवान् । इति किम् । यदेष कुमारो भुवि पृथिव्या सूरिभारेष्वाचार्यत्रजेषु रत्न माणिक्यमिव भावी भविष्यति । 'नगीनो' इति प्रसिद्धः ॥

यन्मूर्तिदीधितिज्ञरेषु किमु प्ररोहा

रोमाणि कामपि रमां कलयावभूवुः ।

ईदृग्विधा वयमिहैव न चापरत्र

वक्तुं गुणैः किमिति यन्नकृताः स्मरेखाः ॥ ११६ ॥

रोमाणि यस्य लोमलेखा' कामप्यसाधारणी रना श्रिय कल्यणवभूवुः धारयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यस्य कुमारस्य मूर्ति' शरीर तस्य दीधितयः परितः प्रसरत्कान्तयः ता एव क्षरा निर्झरप्रवाहास्तेषु हस्तपहृदयादिवह्णत्वाद्बहुवचनम् । तेषु प्ररोहा नीलतुणाङ्कुराः किमु । पुनर्यत्र कुमारे औदार्यैर्घैर्यागाम्भीर्यादिगुणैः उत्प्रेक्ष्यते । इति वक्तु किमु ज-नानां पुरः कथयितुमिव स्वा स्वा सरुपाणामेकशेषे एक एव स्वशब्दस्तिष्ठति रेखा लघुरुपाः कृताः किमु इति किम् । यत् ईदृशी विधा प्रकारो येषाम् अनन्यसामान्य-माहात्म्येन सकललोकचेतश्चमत्कारिणस्तादृशा वयं सर्वेऽपि गुणा इहैव हीरकुमारे एव स्मो वर्तामहे, च पुनर्नापरत्र अपरस्मिन् स्थाने । एवविधा वय सर्व-थापि न स्मः ॥

स्कन्धोपधेः ककुदडौकनकं विधाय
 यस्माच्छिशोर्गतिरशिक्षि ककुद्भतेव ।
 अभ्यस्यते गतिरिवास्य गतानुकार-
 कामेन विन्ध्यविपिनेष्वपि हास्तिकेन ॥ ११७ ॥

यस्मात् हीरनाम्नः शिशोः कुमारात् । उत्प्रेक्ष्यते—ककुद्भता वृषभेन गतिर्गमनमशिक्षि
 गिदितेव । किं कृत्वा । स्कन्धोपधेरंसकपत्रात्ककुदस्य नैचिकशिरसः डौकनकं प्राभृतं
 विनाय कृत्वा । अपि पुनर्गजव्रजेन विन्ध्यस्य जलवालकशैलस्य विपिनेषु काननेषु
 गह्वरेषु वा । उत्प्रेक्ष्यते—गतिर्मन्थरगमनविलासः अभ्यस्यते अभ्यास इव क्रियते ।
 गिदिते वा । किंभूतेन हास्तिकेन । अस्य कुमारस्य गतस्य विलासेन मन्थरत्वेन वा
 गमनस्य अनुकरणमनुकारः सदृशीभवनं तत्र कामोऽभिलाषो यस्य तेन ॥

लिप्ता द्रवैरिव विलीनहिरण्यराशेः
 संकल्पितेव नवगन्धकलीदलैर्वा ।
 किं रोचनाभिरथ वा रचिता स्मिताब्ज-
 गर्भैरिवाथ घटितास्य तनुश्चकाशे ॥ ११८ ॥

अस्य कुमारस्य तनुः शरीरं चकाशे दिदीपे । उत्प्रेक्ष्यते—विलीनस्य खादिराङ्गारा-
 म्रिगालितस्य हिरण्यस्य राशेः कनकनिकरस्य द्रवं रसैः लिप्यते स्मेति लिप्ता दिग्धेव ।
 वा अथवा नवैः सद्यस्कनैर्वीनैर्गन्धकलीदलैश्चम्पककलिकापत्रैः । 'न पद्मपदो गन्धकलीमजि-
 ग्रन्' इति सूक्ते । संकल्पितेव विरचितेव । अथ वा पद्मान्तरे रोचनाभिर्गोरोचनामगोपित्त-
 विगेषद्रव्यैः किमुत्प्रेक्ष्यते—रचिता निर्मितेव । अथ पुनः स्मिताब्जानां विकचकम-
 लानां गर्भैरन्तर्वातितारदलैर्घटिता कल्पितेव ॥ इति हीरकुमारसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

तस्मिन्पदं प्रविदधे गुणघोरणीभिः
 सर्वाभिरर्णव इवार्णववर्णिनीभिः ।
 आलोक्यते स च क्रदाचन नैषदोषै-
 दौपातनैग्वि तमोभिरभीश्रुमाली ॥ ११९ ॥

तस्मिन् हीरकुमारे सर्वाभिः समस्ताभिरौदार्यधर्मादिगुणघोरणीभिः पदं स्थानं प्रवि-
 दधे कृतम् । कास्त्रिभिव । अर्णव इव । यथा सर्वाभिरर्णववर्णिनीभिः ममुद्रपत्नीभिर्नदीभि-
 रर्णवे जलनिधौ पदं स्थानं प्रविधीयते । च पुनरेष कुमारः दोषैरपपुष्पाः क्रदाचन क-
 स्मिन्नपि समये न आलोक्यते स न दृष्टः । क इव । अभीश्रुमालीव यथा भास्वान्
 योपातनं रात्रिजातस्तमोभिरन्धकारैर्नालोक्यते न प्रेक्ष्यते ॥

स्वस्पर्धिनः शरभवप्रमुखानशेषा-

न्कान्त्या विजित्य विजयीव निजप्रतीपान् ।

स व्यानशे विसृमरैः स्वयशोभिराशा-

देशान्मिलत्परिमलैरिव पुष्पकालः ॥ १२० ॥

स हीरंकुमारः विष्टमरैः प्रसरणशीलं, स्वस्यात्मनो यशोभिः कीर्तिभिः आशादेशान् दिग्विभागान् व्यानशे व्याप्नोति स्म । क इव । पुष्पकाल इव । यथा वसन्तर्तुं मिलद्भिः परस्परं सद् कुर्वद्भिः परिमलैः विकसितविविधविशेषजातितरुल्लसत्कुसुमसभै-
रामोदैर्दिशां प्रदेशान् व्यश्रुते । किं कृत्वा । शरभवप्रमुखान् प्रतीपान् विजित्य पराजित्य । किंभूतान् । खेनात्मना सह श्रिया स्पर्धनशीलान् । क इव । विजयीव यथा जैत्रः । सर्वत्रापि जयवान् राजा समस्तान् प्रतिपक्षान् परिभूय विस्तरन् स्वयशोभिः सर्वांशा व्याप्नोति ॥

भूषाशनिस्फुरितशक्रधनुः समुद्य-

द्धाराङ्कितश्च जलमुक्विश्रतजैनपादः ।

युक्तं यदा स सघनः कमलोदयेन

चित्रं तदेव सुदिनेन यदत्र जज्ञे ॥ १२१ ॥

कमलोदयेन लक्ष्म्या अभ्युदयेन प्राहुर्भावेन घनो दृढ आस वभूव । अथ च कम-
लाना पानीयानामागमेन मेघो भवति । किंभूतः स मेघश्च । भूषाणामाभरणानामश-
निभ्यो वज्ररत्नेभ्यः स्फुरितानि प्रकटीभूतानि शक्रधनुषि इन्द्रचापचक्राणि यत्र ।
'वृता विभूषा मणिरत्नकामुर्के' इति नैषधे । तथा 'एतान्युल्लसन्मणिमयूखमञ्जरीर-
चित्तेन्द्रचापचक्राण्याभरणानि' इति चम्पूकथायाम् । भूषाशब्दो भूषणवाची । 'न भूष-
यैषाधिचक्रास्ति किं तु सा' इति नैषधे । भूषणैः कृत्वा एषा अधिका न चकास्तीति
तद्वृत्तिः । तथा समुद्यता दीप्यमानेन हारेण मुक्ताकलापेन अङ्कितः कलितः । भूषायाः
शोभायाः कारिणी अशनिर्विद्युच्चत्र । तथा प्रकटीभूतमिन्द्रधनुर्वयत्र । तथा समुद्यन्त्यो
निष्पतन्त्यो धारा जलवृष्टयस्ताभिरङ्कितः । पुनः किंभूतः । डलयोरैक्यात् जडानज्ञान्
अज्ञानभाजो वा मुञ्चन् दूर त्यजन् । घनस्तु जलानि पानीयानि वर्षन् । पुनः किं-
भूतः । श्रित आश्रितः जिनस्यार्हतो विष्णोश्च अयं जैनः पादध्वरणः तीर्थङ्करपादौ
विष्णुपदं च येन एतद्युक्तमुक्तम् । परं तदेव चित्रमाश्चर्यमासीत् । यदत्र कुमारैः सुदि-
नेन शासनदिवसेन जातं जज्ञे । घने मेघे तु दुर्दिनेन जायते ॥ इति कुमारगुणलक्षण-
भूषणादिवर्णनम् ॥

क्रीडञ्जयन्त इव यज्ञभुजां कुमारैः

पौराङ्गजैः सह वयोविभवानुरूपैः ।

कालक्रमेण परिवर्तमसौ दिनानां

श्रीमत्कुमारमघवा गमयांवभूव ॥ १२२ ॥

असौ हीरनामा श्रीमत्सु धनाच्छेषु शोभावत्सु वा कुमारेषु अपरिग्रहीतकलत्रेषु म-
घवा सर्वोत्कृष्टविभूत्याधिवायिन्द्रः कालक्रमेण समयपरिपाठ्या दिनानां दिवसानां परि-
वर्तं क्षेपम् । अतिक्रमणमित्यर्थः । गमयावभूव अतिवाहयति स्म । वासरानतिक्रामति
स्मित्यर्थः । किं कुर्वन् । क्रीडन् खेलन् नानाविधवाललीलां कलयन् । कथम् । सह ।
कैः सह । पौराणजैर्नागरिककुमारैः । किंभूतैः । वयो यादृक्षं हीरकुमारस्य वयः वा-
ल्यगेषुरूपं तथा विभवो द्रव्यं तयोरनु रूपैः कथञ्चित्सदृशैः । क इव । जयन्त इव । यथा
पुरंदरनन्दनो जयन्तः यज्ञभुजां देवानां कुमारैः पुत्रैः समं क्रीडति ॥

तस्यानुजो गजगतेः शतकोटिपाणेः

श्रीपाल इत्यजनि विष्णुरिवाद्भिदस्योः ।

द्वे अग्रजे स भवतः पुनरस्य जामी

राणी परा च विमला कमलानुरूपे ॥ १२३ ॥

तस्य हीरकुमारस्य श्रीपाल इति नाम्ना अनुजो लघुप्राता अजनि संजातः । तस्य
किंभूतस्य । गजगतेः गजवन्मत्तगजराज इव गतिर्गमनं यस्य । पुनः किंभूतस्य । शतं
शतशः कोटयः द्रव्याणां शतलक्षाः पाणौ हस्ते यस्य शतैर्मिता वा कमककोटयो हस्त-
प्राप्या यस्य तदधिपत्वात् । कस्येव । अद्भिदस्योरिव । यथा गजेनार्थैर्दैरावणेन गमनं
प्रस्थानं यस्य तथा शतकोटिवृज्ज पाणौ यस्य तादृशस्य अद्भिदस्योः पर्वतरिपोरिन्द्रस्य
विष्णुः कृष्णनामा लघुसहोदरो जज्ञे । किंभूतः । श्रिचं लक्ष्मीं भर्तृत्वेन पालयतीति
श्रीपालः । कुमारोऽप्याकृत्वा वज्रपाणिः । पुनः कुमारस्य द्वे उभे जामी भगिन्वी भवतः
स संजाते । किंभूते । अग्रजे ज्येष्ठे वृद्धे । द्वे कै । एका 'राणी', च पुनः परा अन्या
विमला इति नाम्ना द्वे । किंभूते । कमलाया रूपश्रिया लक्ष्म्या अनुरूपे सदृशे ॥

कृत्वा विलासमवनीवलये यथेच्छं

सोत्कण्ठयोर्विलसितुं सुरसद्वानीव ।

पित्रोरथ त्रिदशपद्मदृशां क्रमेण

दृग्गोचरं गतवतोर्भजतोः समाधिम् ॥ १२४ ॥

कृत्वौर्ध्वदैहिकमसौ विधिना विधिज्ञो

वंशैर्निजैः सह चिरस्य निरस्य शोक्रम् ।

उक्तः कदापि मिलितुं विमलां स्वजामिं

जज्ञे महैभ्यकलभो जयवज्रजयन्तीम् ॥ १२५ ॥

अथानन्तरं वदापि कस्मिन्नपि समये अग्नौ वर्ण्यमानः महेश्वरस्य कुंराव्यवहारिणः कलभः कुमारः । इभाद्रजाद्रव द्रव्यः कलभः यथा कुले भवः कुल्यस्तथायमपीति । विमलं नार्त्रीं निजभगिनीं मिलितुमुत्कण्ठित उत्सुको जने जातः । किं वत् । जयवत् । यथा जयो वासवसूनुः जयन्तीं स्वजामिं शक्रपुत्रीं मिलितुमुत्कण्ठावान् भवति । किं कृत्वा । चिरस्य चिरकालेन शोकप्रेमवन्धाज्जातपरितापनिरस्य त्यक्त्वा । शोकहेतुमाह— किं कृत्वा । कृत्वा विधाय । किम् । आर्ध्वदेहिकः परलोकगमनदिवसे दानजलाञ्जलिप्रसुखम् । कयोः । पित्रोः स्वजननीजनकयोः । कथम् । सह । कं । वक्ष्यं गौत्रिभिः । किंभूतं । निर्जरात्मीर्यः । केन । विधिना यथोक्तलोकप्रकारेण । अर्सा किंभूतं । विधिमान्चारं जानातीति विधिज्ञः । पित्रोः किं कुर्वतोः । समाधि धर्मध्यान भजतोः सेवमानयोः । पुनः किंभूतयोः । गतवतोः प्राप्तवतोः । वम् । दृग्गोचरं नयनविषयम् । कासाम् । त्रिदशाना देवानां पद्मदशा स्त्रीणां देवान्नानाम् । स्वर्गतयोरित्यर्थः । केन क्रमेण । आयुःपर्यन्तसमयपरिपाठ्या । उत्प्रेक्ष्यते—सुरस्रग्नि देवल्लोके विलसितुं क्रीडितुं सौत्कण्ठयोः सह उत्कण्ठया वर्तते यौ तां तादृशयोरिव । औत्सुक्ययुक्तयोरित्यर्थः । किं कृत्वा । अवनीवलये भूमण्डले विलास भोगोपभोगादिक्रीडां निर्माय । कथम् । यथेच्छ स्वाभिलापपूरणपर्यन्तम् । कुमारावस्थायामपि तस्य शीघ्रीयांतिशयं दर्शयितुं कलभशब्दग्रहणम् । कलभस्त्रिशब्दकः ॥

गन्तुं ततः स्पृहयता प्रति पत्तनं स्व-

भृत्येन तेन सतुरङ्गयुगः शताङ्गः ।

आनाय्यते स नमुचेर्दमनेन जम्बू-

द्वीपं विमानमिव पालकनिर्जरेण ॥ १२६ ॥

ततो मगिनीमिलनोत्कण्ठानन्तरं तेन हीरकुमारेण कर्त्रा स्वभृत्येन निजसेवकेन कृत्वा शताङ्गो रथ आनाय्यते स आनायितः । किंभूतः शताङ्गः । महः तुरङ्गयोरश्वयोर्युगेन युगलेन वर्तते यः सः । तेन किं कुर्वता । पत्तनमणहिल्लनाम पुटभेदेन गन्तुं प्रस्थातुं स्पृहयता इच्छता । केनेव । नमुचेर्दमनेनेव । यथा नमुचिनामा दैत्यविशेषस्तस्य हृन्ना पुरंदरेण जिनेन्द्राणां जन्मादिकल्याणकेषु महोत्सवकरणार्थं जम्बूद्वीपं प्रति गन्तुमिच्छता पालकनाम्ना निर्जरेण पालकाख्य विमानमानाय्यते ॥

तं पारियानिकमसावधिरुह्य भूमी-

मार्गे नमस्वदतिपातिरथाश्वचाह्वम् ।

हैमं शताङ्गमथ सारथिना सनाथं

पाथोजपाणिरिव नाकिपथे प्रतस्थे ॥ १२७ ॥

अथ जामिमिलनोत्कण्ठया अनुसेवकपार्श्वे रथानयनानन्तरम् असौ कुमारः भूमी-

मार्गे पृथ्वीपथे प्रतस्थे प्रचलितः । किं कृत्वा । तं प्राक् सेवकेनानायित पारियानिकम-
ध्वरथमधिरुह्य अध्यास्य । किंभूतं पारियानिकम् । नमस्वन्त वायुम् अर्थाद्वायुवेगम-
तिपतति अतिक्रामतीत्येवंशीलो वातादप्यधिको रयो वेगो ययोस्तादृशभ्यामश्वभ्यां
तुरङ्गाभ्यां वाह्यम् वहनयोग्यम् । पुनः किंभूतम् । सारथिना सूतेन सनाथं सहितम् ।
पुनः किंभूतम् । हैम स्वर्णमयम् । क इव । पाथोजपाणिरिव । यथा भास्वान् सुवर्णसं-
वन्धिनं स्यन्दनमाश्रित्य नाकिपथे गगने प्रतिष्ठते । सूर्यरथस्यापि विशेषणानि वायुरंद्दो
विजयि वेगवाजि वहनीयं काश्चनमथमरुणसारथियुक्तं च पाथोजे कोकनदे इवारुणौ
मृदुलौ च सुकुमारौ पाणी हस्तौ यस्येति कुमारस्यापि विशेषणम् ॥

कालं कियन्तमुदयान्तरितं तपस्या-

साम्राज्यसंग्रहविधौ प्रचिलम्बमानः ।

संप्राप्य पत्तनमसौ मुदितः स्वजामे-

श्रौलुक्यवद्भवनभूमिमलंचकार ॥ १२८ ॥

असौ हीरकुमारः पत्तनमगहिल्लपुरं संप्राप्य आसाद्य मुदितो हृष्टः सन् स्वजामेः
स्वभगिन्याः भवनभूमिं गृहभूमिमलंचकार भूपयति स्म । किं च । श्रौलुक्यवत् । यथा
कुमारपालः पत्तनमागत्य प्रमुदितः स्वभगिन्या गेहमलंकृतवान् । किं कुर्वाणः । प्रवि-
लम्बमानः प्रचिलम्बं विदधानः कालक्षेपं निर्दिमाणः । कं कर्मतापन्नम् । कियत्परिमा-
णमस्येति कियान् तं कियन्तं कालं कियत्समयं यावत् किंकालम् । उदयः सूरिपदल-
क्षणो महोदयः अन्तरितः अन्तरं व्यवधानं संजातमत्रेत्यन्तरितः । कस्मिन् । तपस्या
दीक्षा सैव साम्राज्यं सकललोकैर्क्षर्यं तस्य संग्रहं उपादानं तस्य विधौ प्रकारे । श्रौ-
लुक्यस्यापि गुर्जरमण्डलाज्यसंग्रहे ॥

तं जङ्गमं त्रिदशसालमिव स्वपुण्य-

प्राग्भारमङ्गिनमुतागतमात्मधाम्नि ।

दृष्ट्वा निवातसरसीजसगर्भया स्वं

वन्धुं निपीय विमला मुमुदे हृदन्तः ॥ १२९ ॥

त हीरकुमारं स्ववन्धुं मिजमहोदरं दृष्ट्वा नयनेन निपीय सादरमवलोक्य विमला
विजयतिहमहेभ्यमहिला हृदन्तमेनोमध्ये मुमुदे जहर्षं प्रीता । किंभूतया दृष्ट्वा । नि-
वातं वातरहितं यत्सरसीजं पद्मं तस्य सगर्भया सदृशया महोदरया वा । 'निवातपद्म-
स्तिमितं चक्षुषा' इति रघुवंशे । तं किंभूतम् । आत्मधात्रिं स्वगृहे विमलामन्दिरे
समागतम् । उत्प्रेक्ष्यते—जङ्गमं प्रचलन्तं त्रिदशनालं कल्पवृक्षमिव । उत अथवा अ-
ग्निं मूर्तिमन्तं स्वपुण्यं त्वजिसुकृतस्य प्राग्भारमतिशयमिव ॥

कादम्बिनीव सलिलैः सुरशैलशृङ्गं
 हर्षाश्रुभिः स्वसहजं स्रपयत्यमन्दम् ।
 संविभ्रतं कनककेतककान्तकायं
 तं स्वागतादि भगिनी परिपृच्छति स्म ॥ १३० ॥

भगिनी विमला तं स्वसहज निजभ्रातर प्रति स्वागतादि सुखागमनकुशलप्रश्नालाप-
 प्रमुख परिपृच्छति स्म प्रश्नयामास । त कि कुर्वन्तम् । कनककेतकवत् काश्चनक्रकच-
 च्छद इव कान्त मनोज्ञ काय गाङ्गेयगाराङ्गयष्टीं सविभ्रत धारयन्तम् । भगिनी कि कु-
 र्वन्ती । अमन्द बहु यथा हर्षाश्रुभिः प्रमोदनिष्पतन्नयनवाष्पपानीयैः स्रपयन्तीव इति
 गभोत्प्रेक्षा । केव । कादम्बिनीव । यथा मेघमाला सलिलेर्निजजलैः सुरशैलस्य मेरोः
 श्रद्ध शिखरं स्रपयति । 'वामीकराद्रिशिरसीव नवाम्बुवाहम्' इति कल्याणमन्दिरस्तोत्रे
 मेरावपि मेघसद्भावः ॥

विज्ञातपूर्वजननीजनकप्रवृत्तेः
 प्रेम्णा निगद्य कुशलादिकमात्मजामेः ।
 विद्याभृतां कुमरवत्कलधौतकान्तं
 वैताड्यशृङ्गमयमासनमध्युवास ॥ १३१ ॥

अय कुमार' आसन त्रिष्टरमध्युवाम उपविशति स्म । किंभूतमासनम् । कलधौतेन
 रजतेन काश्चनेन वा कान्त मनोज्ञम् । तद्भद्रितमित्यर्थः । 'कलधौतं स्वर्णहृष्ययोः' इत्यने-
 कार्थः । किवत् । विद्याभृतां विद्याधराणा कुमरवत् यथा खेचराणा कुमारो स्रप्यमय
 वैताड्यस्य भरतादिक्षेत्रोभयभागकारिमध्यवर्तिपर्वतस्य श्रद्ध शिखरमधिवसति । कि
 कृत्वा । कुशलप्रमुखस्ववृत्तान्तमात्मनः स्वस्य जामेर्भगिन्याः प्रेम्णा ज्ञेहेन निगद्य क-
 थयित्वा । किभूताया भगिन्याः । विज्ञातपूर्वा पूर्वमेवावजुद्धा जननी नाता जनकः पिता
 तयोः प्रवृत्तिः परलोकगमनवार्ता यथा तस्या' ॥

अनेन गोष्ठीमनुतिष्ठतात्मजामेर्भनीव्याहृतिवैदुषीभिः ।
 अनन्यवृत्ति क्रियते स्म विज्ञै रसातिरेकै रसिकस्य यद्वत् ॥ १३२ ॥

अनेन हीरकुमारेण आत्मजामेर्निजभगिन्या मनश्चित्तमनन्यवृत्ति न विद्यते अन्वा
 परा वृत्तिर्व्यापारो यस्य । अय वा न विद्यते अन्यस्मिन् स्थानके वर्तन श्रवणेषणादि-
 लक्षण यस्य यत्र वा तत् । एकतानमित्यर्थः । क्रियते स्म । काभि । व्याहृतिभिर्वैदुषी-
 भिवचनचातुरीभिः । अनेन कि कुर्वता । गोष्ठीमात्मीयामन्या वा वार्तामनुतिष्ठता विद-
 धता । कैरिव । पण्डित' । शृङ्गारादीना नवानां रसानामतिरेकैराधिक्यैरतिशयैश्च कृत्वा
 रसिकस्य सर्वरसवैतुरतिचातुरीभाज मनोऽनन्यव्यापारं विधीयते ॥

पदे पदे यत्पुरकौतुकानि निरीक्षमाणः क्षणदाकरास्यः ।

निजैर्गुणैर्हार इवैष हीरो व्यधत्त वासं हृदये मनस्विनाम् ॥ १३३ ॥

एष कुरानार्थानन्दनो हीरो निजैरात्मीयैर्गुणैः सौन्दर्यादिभिर्मनस्विना महतां चतुराणां हृदये मनसि वासं वसति व्यधत्त चकार । क इव । हार इव । यथा मुक्ताकलापो गुणैस्तन्तुभिः सूत्रप्रोतत्वेन हारस्य मनस्विनां हृदये वक्षति । 'हृदय मनो वक्षश्च' इत्यनेकार्थः । 'परस्य हृदये लग्न न घूर्णयति यच्छिरः' इति चम्पूकथायाम् । काव्यं परत्यान्यप्राप्तस्य हृदये लग्न चमत्कृत बाण परस्य वैरिणो हृदये वक्षति लग्न मर्मप्रविष्टमिति तद्विपनकम् । वास स्थानं कुरुते । किंभूतः हीरः । क्षणदाकरश्चन्द्रस्तद्वदाननमुख यत्स्य संपूर्णचन्द्रवदनः । किं कुर्वाणः । पदे पदे स्थाने स्थाने यत्पुरस्याणहिल्लावाटकपत्तनस्य कौतुकान्याश्चर्याणि निरीक्षमाणः विलोकमानः ॥

हरिरिव गिरिकुञ्जे मानसैर्मानसौका

इव करकमले वा श्रीपतेः पाञ्चजन्यः ।

मुररिपुरिव वार्धौ स स्वसुर्धाम्नि तिष्ठ-

न्कमपि कलयति स श्रीभरं शावर्सिंहः ॥ १३४ ॥

स हीरनामा शावेषु कुमारेषु शौर्यस्फूर्त्या सिंह इव सिंहः पञ्चानुनः श्रीभरं शोभातिशय कलयति स दधार । किं कुर्वन् । स्वसुर्ध्वभगिन्या विमलानाम्न्या धाम्नि मन्दिरे तिष्ठन् वसन् स्थिति कुर्वन् । क इव । हरिरिव । यथा केसरी गिरेः पर्वतस्य कुञ्जे गह्वरे वने वा निवसति । पुनः क इव । मानसौका इव । यथा राजहत्तो मानसनामानि सरसि स्थिति विधत्ते । वा पुनः क इव । पाञ्चजन्य इव । यथा देवतादत्तो हरिणैव वादनयोग्यः पाञ्चजन्यनामा शस्तः । श्रीपतेर्नारायणस्य करकमले पाणिपद्मे तिष्ठति । अत्र इव-शब्दो लालाषण्टावदुभयत्र योज्यः । पुनः क इव । मुररिपुरिव । यथा नारायणो वार्धौ अर्धात् क्षीरसमुद्रे वसति विधत्ते ॥

यं प्रामूत शिवाह्वमाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्ग्राह्यीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरसु-

क्सौभाग्याभिधहीरसुरिचरिते सर्गस्तृतीयोऽभवत् ॥ १३५ ॥

यं प्रामूतेति । देवविमलाणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये हीरविजयसूरेश्वरचरित्रे तृतीयः सर्गः ॥

एते पण्डितदेवविमलाणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यनामकाव्यवृत्तो गर्भधारण-दोहदुर्गममयलक्षणविर्भावनजन्मजन्मपत्रिकाजन्ममहोत्सववालाकीडापठनसर्वाङ्गलक्षण-मातृपितृपरलोकगमनपत्तनस्थभगिनीगृहागमवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

अथो पुरासन्भरते वृषाङ्कसुखाश्चतुर्विंशतितीर्थनाथाः ।

बाह्यान्वबाह्यानि तमांसि हन्तुं कृतद्विरूपा इव भानुमन्तः ॥ १ ॥

अथेति चतुर्थसर्गाप्रारम्भे अथवा श्रीविजयदानसूरिसमागमनप्रक्रमसमये तत्पूर्व-पद्मवलीप्रकटनप्रस्तावे पुरा पूर्वं तृतीयारकपर्यन्तचतुर्थारकमध्ये भरते भरतनाम्नि क्षेत्रे वृषाङ्कप्रमुखा ऋषभदेवादिकाः । यथा ऋषभ-अजित-शभव-अभिनन्दन-सुमति-पद्मप्रभ-सुपार्श्व-चन्द्रप्रभ-सुविधि-शीतल-श्रेयास-वासुपूज्य-विमल-अनन्त-धर्म-शान्ति-कुन्धु-अर-मल्लि-सुनिमुव्रत-नमि-नेमि-पार्श्व-वर्धमान-नामानश्चतुर्विंशतिसंख्याकान्तीर्थनाथा जिनैन्द्रा आसन्नभूवन् । उत्प्रेक्ष्यते—कृते द्वे द्वे मूर्ती रूपे धैरेतावता चतुर्विंशतिरूपा द्वादश भानुमन्तः सूर्या इव द्वादशानां द्विवारं गणनया चतुर्विंशतिः स्यात् । किं कर्तुम् । बाह्यानि बहिर्लोकान्तर्वर्तीनि अबाह्यानि प्राणिनामन्तरङ्गवर्तीनि हृदयस्थानि तमास्य-न्धकाराणि अज्ञानानि पापानि वा हन्तुं व्यापादयितुं भानवो हि नामभिर्ध्वान्तारातयः ॥

इक्ष्वाकुवंशाश्वुधिशीतभासां द्वाविंशतिस्तीर्थकृतां वभूव ।

यया तमःपङ्कमपास्य पन्थाः प्राकाशि सिद्धेः शरदेव विश्वे ॥ २ ॥

तेषां जिनानां मध्ये इत्यध्याहारः । ऋषभदेवस्य शक्रप्राभृतानीतेषुयष्टेरास्वादानाश-येन शक्रप्रतिष्ठापितेक्ष्वाकुवंश-स एवाश्वुधि समुद्रस्तत्र क्षीरभासस्थन्द्रास्तादृशानां तीर्थकृतां जिनानां द्वाविंशतिर्द्वाभ्यामधिका विंशतिर्वभूव जाता द्वाविंशतिजिनैन्द्रा इक्ष्वाकुकुले समुत्पन्ना इत्यर्थः । यया जिनद्वाविंशत्या विश्वे जगति सिद्धेर्मांक्षस्य पन्था मार्गः प्राकाशि प्रकाशितः प्रकटीकृतः । किं कृत्वा । तमोऽज्ञानं पापं वा तदेव मालि-न्यकारित्वात्पङ्क कर्दमम् अपास्य निराकृत्य । कयेव । शरदेव । यथा घनात्ययेन पङ्क विशोष्य पन्थाः प्रकट-क्रियते ॥

बभूवतुर्द्वौ भुवनप्रदीपौ जिनौ यदूनां पुनरन्ववाये ।

अरिष्टनेमिर्मुनिसुव्रतश्च स्फूर्जद्भुजाविन्द्रियवेश्मनीव ॥ ३ ॥

पुनर्द्वौ जिनौ तीर्थकरौ यदूनां यादवानामन्ववाये वशे बभूवतुर्जानौ । किंभूतौ जिनौ । भुवनेषु त्रिषु सप्तसु वा चतुर्दशसु वा एकाविंशतौ वा । 'भुवनानि निवप्रीयात् त्रीणि सप्त चतुर्दश' इति वाग्मटालंकारे । वृत्तौ एकाविंशतिरपि इति वचनान् । तत्प्र-मितेषु जगत्सु प्रकाशकारकत्वेन प्रदीपाविव प्रदीपौ । द्वौ कौ । एक अरिष्टनेमिर्द्वाविं-शतितमस्तीर्थनाथः । च पुनरपरो मुनिसुव्रतनामा विंशतितमस्तीर्थकरः । पठयोजनया कथञ्चित्पद्यानुपूर्व्यां समानीतौ स्त । काविव । स्फूर्जद्भुजाविव । यथा ऊर्जस्वलां दो-र्दण्डो इन्द्रियवेश्मनि शरीरे स्याताम् । अत्र हेमाचार्योक्तस्य इन्द्रियायतनमिति परप-र्यायस्य परावर्तनम् । 'जुहाव यन्मन्दिरमिन्द्रियाणाम्' इति नैषधोक्तवचनादिदमपि ॥ इति जिनाः ॥

सिद्धार्थभूकान्तसुतो जिनानामपश्चिमोऽजायत पश्चिमोऽपि ।

शशी व्यभात्पङ्किलपङ्कजास्यकादम्बवद्यस्य यशःसुधाब्जौ ॥ ४ ॥

सिद्धार्थनामा भूकान्तः पृथ्वीपतिः तस्य सुतो नन्दनः महावीरदेवः सः अजायत जज्ञे । किभूतः । पश्चिमोऽपि सन् जिनानां सामान्यकेवलानां मध्ये अपश्चिम आद्यः । तत्तीर्थे प्रथम वीरस्यैव केवलज्ञानोत्पन्नत्वेन । ‘अपश्चिमो विपश्चिताम्’ इति चम्पूकथा-याम् । स कः । यस्य यशःसुधाब्जौ कीर्तिरेव सुधाब्जिः क्षीरसमुद्रस्तस्मिन् शशी चन्द्रः । पङ्किलं कर्दमाकलित पङ्कजं कमलमास्ये मुखे यस्यैवंविधकादम्बवत् राजहंस इव व्यभात् भाति स्म ॥

वात्येऽपि हेमाद्रिकम्पि येन प्रभञ्जनेनेव निकेतकेतुः ।

श्रीद्वादशशक्ती च यतः प्रवृत्ता गुरोर्गिरीणामिव जहुकन्या ॥ ५ ॥

येन महावीरेण वात्ये शैशवेऽपि जातमात्रावस्थायामपि जन्माभिषेकसमये हेमाद्रि-मेंदुरकम्पि कम्पितः । णिगन्तोऽय प्रयोगः । केनेव । प्रभञ्जनेनेव । यथा वायुना नि-केतकेतुः । ‘निकेत परितो भ्रमन्’ इति पाण्डवचरित्रे । गृहोपरिध्वजः कम्प्यते । च पुनर्यतो महावीरात् द्वादशशक्ती गणपिटकं प्रवृत्ता प्रावर्तत । कस्मादिव । शुरोरेव यथा गिरीणां गुरोर्हिमाचलात् जहुकन्या गङ्गा प्रवर्तते स्म ॥ इति महावीरः ॥

एकादशासन्गणधारिधुर्याः श्रीइन्द्रभूतिप्रमुखा अमुष्य ।

आर्योपयामे पुनराप्तमूर्ति रुद्राः स्मरं हन्तुमिवेहमानाः ॥ ६ ॥

अमुष्य महावीरदेवस्य श्रिया शोभया लब्धिलक्ष्म्या वा युक्ता इन्द्रभूतिगौतमनामा प्रमुख आद्यो येषां तादृशा एकादशसंख्याकाः इन्द्रभूति-असिभूति-वायुभूति-त्र्यम्ब-सुधर्मस्वामि-मण्डित-मूर्धपुत्र-अकम्पित-अचलभ्राता-भतार्य-प्रभासाभिधाना गणधारिणां गच्छ विभ्रतीति गणधारिणस्तेषां मध्ये धुर्यां धुरंधराः आसन् जज्ञिरे । उत्प्रे क्ष्यते—पुनर्द्वितीयवारं स्मरं मदन निहन्तुं जीविताद्यपरोपयितुमीहमानाः काङ्क्षन्तः । एका-दशसंख्याका रुद्रा इव प्रकटीभूता इत्यर्थः । किंभूतं स्मरम् । पूर्वशरीरापेक्षया दा-हानन्तरमपरवारमार्यायाः पार्वत्या उपयामे पाणिग्रहणसमये आस्ताः स्मरोपरि प्रसन्नी-भवनविज्ञप्तिकारि सुराननुगृह्य प्रसन्नीभूतभूतपतिवरात् लब्ध्वा मूर्तिः शरीरं येन तम् ॥

वभूव मुख्यो वसुभूतिसूनुस्तेषां गणीनामिह गौतमाहः ।

यो वक्रभावं न वभार पृथ्वीसुतोऽपि नो विष्णुपदावलम्बी ॥ ७ ॥

इह जगति महावीरशिष्येषु वा तेषामेकादशानां गणीनां गणधारिणां मध्ये वसुभू-तिनाम्नो ब्राह्मणस्य सूनुः पुत्रो मुख्यः विविधलब्धिसंपन्नत्वात्पङ्कटः अथ वा मुखे आदौ भवो मुख्यः प्रथमः सर्वेषां पूर्वं दीक्षितत्वात् प्रथमगणधरत्वाद्वा वभूव । किंभूतो वसु-भूतिसूनुः । गौतम इत्याहो नाम यस्य सः । यो गौतमः पृथ्व्या ब्राह्मण्याः क्षितेश्च सु-

तोऽपि पुत्रोऽपि सन् वक्रभाष कुटिलस्वभाव न वभार वने स्म । पुनर्विणोर्नारायणस्य
पद चरणमालम्बते आश्रयते सेवते इत्येवर्गालोऽपि न नैव विष्णुभक्तः । महावीरग-
णधारित्वात् । अथ च पृथिव्याः सुनो मङ्गलनामा ग्रहः स तु वक्रभाव वक्रनामत्वम् ।
'वारो वक्रो लोहितान्नो मङ्गलोऽङ्गारकः कुजः' इति मङ्गलनामानि हैम्याम् । अथ च
विष्णुपदमाकाशमवलम्बते भजते इत्येवर्गालोऽस्ति । ज्योतिश्चक्रस्य नभ स्थित्वात् ॥

यत्पाणिपद्मः स पुनर्भवोऽपि दत्ते नतानामपुनर्भवं यत् ।

शिष्यीकृता येन भवं विहाय शिवं श्रयन्ते च तदत्र चित्रम् ॥८॥

तत्प्रसिद्धमत्र जगति चित्रं महदाश्चर्यं दृश्यते । तत्किम् । यत् यन्म्य गाँतमस्वामिनः
पाणिपद्मः करकमलः सह पुनर्द्वितीयवारं भवनमुत्पत्तिस्तेन सह वर्तते यस्तादृशोऽपि
सन् न विद्यते पुनरन्यवारं भवोऽवतारो यत्र न नतानां प्रणमज्जनात् दत्ते विश्रान-
यति । तत्त्वतस्तु कामाद्भुशकलितो मोक्षं ददाति । 'कामाद्भुशो महाराजः' करजो नखरो
नखः । करशङ्को भुजाकण्ठः पुनर्भवपुनर्भवौ ॥' इति हैम्याम् । तथा तत्रैव 'मदानन्दो-
ऽमृत सिद्धिः कैवल्यमपुनर्भवः' इति च । पुनर्येन गाँतमेन शिष्यीकृताः स्वविनेया
विहिताः सन्तो नरा भवमीश्वरं विहाय त्यक्त्वा शिवं शम्भुं श्रयन्ते भजन्ते भवः स एव
शिवश्च । तत्त्वतस्तु भव संसार त्यक्त्वा शिवं मोक्षं यान्ति गाँतमदीक्षितानां सर्वेषामपि
कैवल्यज्ञानोत्पादात् ॥

सूर्यस्य रश्मीनवलम्ब्य वज्रावलम्बरश्मीनिवयः श्याभ्याम् ।

नन्तुं जिनानार्थभिकृत्समूर्त्तिनष्टापदोर्वीधरमारुरोह ॥ ९ ॥

यो गाँतमस्वामी स्वलब्ध्या चोऽष्टापदमारोहति सोऽवग्य तद्भवे एव सिद्धिर्गामीति
देववाच निशम्य प्रश्नानन्तरं भगवतापि तथैव प्रतिपादिते भगवदाज्ञानपूर्वकमष्टा-
पदनामानसुर्वीधरं कैलाशशैलमारुरोहाधिरूढवान् चदितः । किं कृत्वा । अवलम्ब्य
आश्रित्य । काम्याम् । श्याभ्यां स्वहस्ताभ्याम् । कान् । सूर्यस्य रश्मीन् किरणान् ।
लता उर्णनाभः कोलिकस्तस्यास्याद्भुदनाद्विनिर्गता जालतन्तवः तान् वा । 'तपःकृशा-
ज्ञास्त शैलमारोहं न वयं क्षमाः । चटिष्यति कथं प्रौढदेहोऽयं गजराजवत् ॥ पश्यस्य
तेषु मार्तण्डकरानालम्ब्य गाँतमः । गणभृन्निजलब्धैवाष्टापदोर्वै ययौ ध्रुवम् ॥' इति क-
षिमण्डलवृत्तौ । 'सूर्यस्यांशत् समाश्रित्य तेषामुत्पद्यतामपि । स गरुत्मानिवोद्गीयः ययौ
मङ्गु गिरिः शिरः ॥' इति वृन्दारवृत्तौ । रविकिरणावलम्बनम् । तथा 'भयं गेयमो ज
ज्ञाचारणलद्वीपलतापुडगंभिनिस्माए उद्गुप्पयइ जाव ते पलायन्ति' इत्यावश्यकद्वारविधा-
तिमहुर्याम् । मलयगिरिवृत्तावप्ययमेव पाठः । लतातन्तववलम्बनमिति पाठद्वयमपि
शास्त्रानुसारि । अथ प्रस्तुते । उत्प्रेक्ष्यते—वज्रस्य वज्ररत्नविनिर्मितानित्यर्थः । अवल-
म्बायैमालम्बनकृते रश्मीन् गुणान् रज्जूरिव । किमर्थमारुरोह—नन्तु नमस्कृतुम् ।
कान् । जिनांश्चतुर्विंशतितीर्थकृतः । किंभूतान् । ऋषभस्यापत्यमार्थभिर्भरतचक्रवर्ती तेन

कृता निर्निता मूर्तयः प्रतिमा रेषाम् । स्वस्ववर्णप्रमाणोपेतचतुर्विंशतिजिनत्रिभ्वात्म-
सिन्धुलिल्लयः ॥

कथं लभेतास्य तुलां सुरद्वुर्यधस्य नामापि पिपतिं कामान् ।

तपस्वितोऽप्यभ्यवहारयन्वो द्विधामृतास्वादजुषः पुपोष ॥ १० ॥

अस्य गौतमस्वामिनः तुलां साम्यं सुरद्वुः कल्पवृक्षः कथं केन प्रकारेण लभेत । य-
त्कारणात् यन् गौतमस्य नामापि अभिधानमपि कामान् जनानां मनोरथान् पिपति
प्रयति । 'यस्याभिधानं मुनयोऽपि सर्वे गृह्णन्ति भिक्षाभ्रमणस्य काले । मिष्टान्नपाना-
न्तरपूर्णकामा न गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥' इति पूर्वान्नायकृतस्तुत्युक्तेः । तथा
गृहमेधिनीऽपि व्यापारादिकार्यं कुर्वाणा गौतमस्वामिनी लब्धिरित्युच्यते च । अथ
कृतपद्विधाभिधानग्रहणेन कोऽप्यथो न सरीसाति तस्मात्कल्पतरुरूपमानं न स्यादस्येति अपि
पुनर्विनापिन्नस्तपसावभ्यवहारयन् पायसं भोजयन् सन् द्विधा द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां कृत्वा
अमृतला मुद्राया मोक्षस्य वा स्वाद भोगं जुषन्ते सेवन्ते तादृशान् पुपोष । चकारोत्यर्थः ।
प्रथमममृतोपमं पायसमाकण्ठं भोजयित्वा ततः सिद्धिवधूविलासमरसिकाश्च कृतवान्, ए-
तदपि महदाश्चर्यमस्ति ॥ इति गौतमस्वामिनी ॥

आसीत्सुधर्मा गणभृत्यु तेषु श्रीवर्धमानप्रभुपट्टधुर्युः ।

विहाय विश्वे सुरभीतनूजं कः स्तात्परो धुर्यपदावलम्बी ॥ ११ ॥

तेषु गोतमादिषु गणभृत्यु गणधरेषु श्रीवर्धमानप्रभोः श्रीमहावीरस्वामिनः पटे पदे
धुर्युः सुरवरं सुधर्मानामा गणधर आसीत् । युक्तोऽयमर्थः । सुरभीतनूजं सुरभीशब्दो
वीर्धेश्वरान्तोऽपि दृश्यते । यथा कल्पकिरणावल्याम्—'स्वप्ने मानवमृगपतितुरङ्गमात-
रशुभमुरभीनि' इति । तथा पाण्डवचरित्रेऽपि—'दक्षिणस्या दिशः सर्वे नीचन्ते सुर-
भीगगाः' इत्युक्तेः । विहाय स्वक्त्वा परोऽन्व' को धुर्यपदावलम्बी धुर्यस्य श्रीरेवस्य पदं
युगं लक्षणं स्थानं तस्यावलम्ब्य आश्रयोऽस्त्यन्य इदृशः कः स्तात् । अपि तु वृषभं विना
न कोऽपि धुरीणं स्यात् ॥

यः पञ्चमोऽभूद्गणपुङ्गवानां किं पञ्चमीं स्वेन गतिं विद्यासुः ।

यत्रोक्तिभिस्तीर्थकृतां त्रिदीपे शुक्तित्रजे वारिसुचामिवाङ्घ्रिः ॥ १२ ॥

यः सुधर्मनामा यणानां गच्छानां प्रधानानां मध्ये पञ्चानां संख्यापूरणः पञ्चमः अ-
भूत् यन्त्र । उपेक्ष्यते—'त्वेनात्मना पञ्चमीं शुक्तिलक्षणं गतिं विद्यासुः किन्तु गन्तु-
मिच्छति । पञ्चमो जने । यत्र सुधर्मस्वामिनि तीर्थकृता पूज्यत्वद्वयपनायं चहुत्वम् ।
महावर्गम् । 'यथा 'वीरयोः' इति पाठः । तत्र वीरो महावीरः । देशकप्रहणेन देशिनो
प्राणम् । यथा 'मौनमेतः', भामा नल्लभामा, इत्यादिबन्धना वीरपदोपादानेन महावीरप्र-
हणं न चामिच्छन्त्यानी जगदीश्वरस्य उक्तिभिर्वीर्यरागभैरासौगिकत्वात्तेषां दि-
क्षेपि । कर्त्तव्यम् । शुक्तित्रजे द्वे । यथा शुक्तिज्ञानां निकरे वारिसुचा मेघानामद्विः

पानीयैर्दीप्यते मौक्तिकीभूय दीप्तिमतीभिर्जायते । 'शुक्तिव्रजे वारिसुचो यथाद्भिः' इति पाठः । यथा इवार्थे । शेष प्राग्वत् ॥

सरस्वतीशालिलसज्जिनश्रीरगाधमध्ये रसभासमानः ।

सिद्धान्त आस्ते यदुपज्ञमुद्यदभङ्गभङ्गः सरितामिवेशः ॥ १३ ॥

यदुपज्ञं यः सुधर्मस्वा. उपज्ञा आद्य ज्ञान यत्र तत्कर्तृकत्वात् । 'उपज्ञोपक्रम तदा-
चिख्यासाध्याम्' । उपज्ञोपक्रमयोरदेरा(चि)ख्यानेच्छाया तदन्तस्तत्पुरुषो नपुंसक-
स्यात् । पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञ ग्रन्थः तेनादौ कृत इत्यर्थः । नन्दस्य उपक्रमं नन्दो-
पक्रमं द्रोणः तेनादौ उपक्रान्त इत्यर्थः । इति प्रक्रियाकांमुद्याम् । सिद्धान्त आगमः स-
रिता नदीनामीशः पतिः समुद्र इवास्ते विद्यते । किंभूत सिद्धान्त. समुद्रश्च । सर-
स्वत्याः श्रुतदेव्याः सरः प्रसरणं मुखे अस्त्यस्यास्तत्वेन तदधिष्ठापकत्वात् । तथा
वा शालते शोभते इत्येवशीलस्तथा लसन्ती दीप्यमाना जिनाना तीर्थकृता श्रीरतिश-
यादिलक्षणा शोभा वा यत्र । पक्षे—नदीभिस्तत्पतित्वात् ज्ञालमानस्तं तथा लसन्तौ
क्रीडन्तौ क्लिष्यन्तौ वा । 'लस ऋषणक्रीडनयोः' इति धात्वर्थत्वात् । जिनश्रियो कृ-
ष्णलक्ष्म्यां यत्र विष्णोर्जलधिश्चयनत्वेन तत्र क्रीडा । अथवा स्फुरन्सौ जिनो विष्णुस्त-
त्साहचर्योद्धारिपुत्रीत्वाद्वा लक्ष्मीश्च यत्र । समासान्तविधेरनित्यत्वान्न क. । 'उदुपरिषदि
मध्यस्थायिश्रीतांशुलेखानुकरणपट्टलक्ष्मीमक्षि लक्ष्मीचकार' इति नैपथे । पश्चात्कर्मधारयः ।
पुनः किंभूतः । अगाधो महार्थतया अलब्ध मध्यमतल्लस्पृक् च मध्य यस्य । पुनः कि-
भूत. । रसैः चान्तादिभिर्जलैश्च भासमानः । पुनः किंभूतः । समुद्यन्त. प्रकटीभवन्तः
अभङ्गाः संपूर्णाः भङ्गा परमाणुप्रमुखाना श्राद्धव्रतादीनामेकद्वित्रिविधादयो भङ्गाजालनि
तरङ्गाश्च यत्र ॥

गणीन्दुना पाट्टरमा गणीन्दुः पट्टश्रिया च व्यतिभासते स्म ।

निशा निशेशेन निशा निशेश इवापि शंभोः परिचारिचेताः ॥ १४ ॥

अनूचानचन्द्रेण सुधर्मस्वामिना पट्टरमा महावीरदेवपट्टलक्ष्मीस्तथा गणी साइप्रवच-
नाधीतिना मध्ये दीप्यमानत्वेन परमैश्वर्यभाक्त्वेन इन्दुश्चन्द्रः पट्टश्रिया वर्धमानस्वामिप-
ट्टलक्ष्म्या कृत्वा व्यतिभासते स्म परस्परं शोभते स्म । केनेव का । कया क इव ।
निशा निशेशेनेव । निशा निशेश इव यथा रात्रिश्चन्द्रमसा शोभते । यथा । निशा
रान्या कृत्वा चन्द्रमा व्यतिभासते परस्परं राजते । 'पद्भ्रोमासुहृदनिश' इति प्रकि-
योक्तसूत्रेण निशाया निश आदेशः । किंभूतो गणीन्दुः चन्द्रश्च । शंभोर्जिनस्येश-
रस्य च परिचरणशील सेवाहेवाकिस्वभाव चेतो मनो यस्य सः ॥ इति सुधर्मस्वामी ॥

यशःश्रियाधःकृतकुन्दकम्बुर्जम्बूकुमारोऽजनि तस्य पट्टे ।

लघोरपि स्वस्य यतोऽभिभूति पश्यन्द्दियादृश्य इव स्मरोऽभूत् ॥ १५ ॥

तस्य सुधर्मस्वामिन. पटे जम्बूकुमारोऽजनि जज्ञे । किंभूतः । यशःश्रिया कीर्तेरव-
दातताल्मभ्या अध.कृतान्स्त्रिरस्कृता जिताः कुन्दानि कुन्दतरुङ्कुमानि कम्बवः चाह्वा-
श्च येन सः । लघोः शिशोरपि यतो जम्बूकुमारात् स्वस्यात्मनः पराभूतिं तिरस्कारं
पश्यन् विलोकमानः स्मरः । उत्प्रेक्ष्यते—द्विया लजयेव अदृश्यः दृशोरयोचरः अनङ्ग-
त्वात् अभूत् ॥

उज्झांचकारैष महेभ्यकन्या मदेन्दिरामूर्तिमतीरिवाद्यौ ।

नवाधिकां यो नवातिं हिरण्यकोटीर्नु चेटीरिव दोषराजात् ॥ १६ ॥

एष जम्बूकुमारः अष्टौ अष्टसंख्याका महेभ्यानां स्वस्वकन्यानां पाणिमोचनपर्वणि जम्बू-
कुमाराय नवनवकोटीप्रदानलक्षणतो महाव्यवहारिणां कन्याः कुमारिकाः उज्झांचकार
त्यजति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमतीः शरीरमाजो मदेन्दिराः कुलजातिरूपश्रुतैश्वर्य-
तपोलब्धिबलरूपाष्टमदलक्ष्मीरिव जहौ । च पुनर्यो जम्बूः नवभिरधिकां नवातिं नवनव-
तिमितां हिरण्यानां सुवर्णानां कोटीरुज्झांचकार तत्याज । उत्प्रेक्ष्यते—दानान्तरायल-
भान्तरायवीर्यान्तरायभोगान्तरायोपभोगान्तरायहास्यस्वरतिजुगुप्साशोककाममिथ्या-
त्वाज्ञाननिद्राधिरतिरागद्वेषरूपाणामष्टादशसंख्याकानां दोषाणामेव राजां भूपानाम् ।
राजशब्दो व्यञ्जानन्तः । 'राजा राट् पृथ्वीशक्र' इति हैमीवचनात् । चेटीर्दीप्तीरिव
जहाति स्म । साधुः पुमान् दासीसङ्गं न कुर्यात् ॥

वशंवदीभूतजगन्नयस्य न पुस्फुरेऽस्मिन्कमनस्य शक्त्या ।

हृविर्भुजो भस्मितकाननस्य विस्फूर्ज्यते किं महसाम्बुराशौ ॥ १७ ॥

अस्मिन् जम्बूकुमारे । जम्बूशब्दो दीर्घो हस्त्रोऽप्यस्ति । 'मत्कृते जम्बुना त्यक्त्वा
नवोढा नवकन्यका' इति कल्पवृत्ता । कमनस्य कन्दर्पस्य शक्त्या स्फूर्त्या सामर्थ्येन प-
राक्रमेण न पुस्फुरे न स्फुरितं नालेवभूवे । किंभूतस्य कामस्य । वशंवदीभूतं वश्यं
स्वाज्ञाकारिसंजात जगन्नयं त्रैलोक्यं यस्य सः । युक्तोऽयमर्थः । हृविर्भुजो वडैर्महसा प्र-
तापेन किं किमिति प्रश्ने । अम्बुराशौ ससुद्रे स्फूर्ज्यते समर्थोभूयते । अपि तु न । कि-
भूतस्य हृविर्भुजः । भस्मितं भस्तीकृतं भस्मावशेषं विहितं ज्वालितं काननं वनम् ।
उपलक्षणत्वात्पुरादि येन तस्य ॥

पश्यन्तु वैदुष्यमगुष्य जम्बूप्रभोर्वपुर्भस्मितमत्स्यकेतोः ।

विश्वं वृषम्यन्त्यापि पांशुलेव वशीकृता येन शिवास्मितासा ॥ १८ ॥

हे प्राजाः अमुष्यास्य जम्बूप्रभोजम्बूस्वामिनः वैदुष्यं विदुषो भावश्चातुर्यं पश्यन्तु
विलोकयन्तु । किंभूतस्य जम्बूप्रभोः । चपुषा अर्थात् शरीरचौन्दर्येण मात्सितस्त्रिरस्कृ-
तोऽधिकृतो मत्स्यकेतुर्मकरध्वजः कामो येन । पांशुलेव स्वैरिणी व्यभिचारिणीव वि-
श्रमसिलनानि जगजनं वृषस्यन्ती कामधमना । 'वृषस्यन्ती कामुकी स्यात्' इति है-
न्द्र्याम् । अत्यर्थमभिलषन्त्यपि शिवाद्या मुक्तिनाथी स्मितासा विकसितकमलवदना

वधूरद्वैतप्रागल्भ्यभाजा येन जम्बूप्रभुणा वशीकृता स्वायत्ता निर्मिता । त्वया सह सप्त
विधाय एतस्यामवसार्पेष्वा नान्य भारतभव जनमभिलषामीति वाग्वन्धप्रदानपूर्वमात्म-
साकृता ॥ इति जम्बूस्वामी ॥

अलंचकार प्रभवप्रभुस्तत्पट्टश्रियं पुण्डू इवेन्दुवक्राम् ।

स्तेनापि सार्थेश इवाङ्गिनो यः श्रेयःश्रिय प्रापयदत्र चित्रम् ॥ १९ ॥

प्रभवनामा प्रभु स्वामी तस्य जम्बूस्वामिनः पट्टश्रिय पट्टलक्ष्मीमलचकार भूषयति
स्म । क इव । पुण्डू इव । यथा चित्रक तिलकम् इन्दुवक्रां चन्द्रमुखीं वशामलकरोति ।
यः प्रभवप्रभुः स्तेनापि तस्करिभूयापि सार्थेश सार्थपतिरिवाङ्गिनो जनान् श्रेय श्रिय
कुशलकलिता कमलां मोक्षलक्ष्मीं च प्रापयन् लम्बयति स्म । तल्लक्ष्मीप्रदानमत्र(प्र)
भवप्रभौ चित्रमाश्वर्यकारकमस्ति । 'श्रेयःपुरीम्' इति पाठे मुक्तिनगरी नयति स्म ॥

किं वर्णयते वर्ण्यगुणस्य चौर्यचातुर्यमस्य प्रभवस्य भर्तुः ।

अहार्यमप्येष मनोऽभिधानमपाहरद्यत्रिदिवेन्दिरायाः ॥ २० ॥

अस्य जम्बूपट्टधरस्य प्रभवस्य प्रभवनाम्नो भर्तुः स्वामिनो गणधरस्य चौर्यस्य वा चा-
तुर्ये कौशल्य तस्करताप्रागल्भ्य किं कया रीत्या विस्मयकृत्या कथं वा वर्णयते प्रशस्य-
ते स्तूयते वा । अस्य किभूतस्य । वर्ण्यो जगन्नैर्लोकौत्तरतया श्लाघनीया गुणा शम-
दमसंयमरूपा यस्य । यत्कारणादेष प्रभवप्रभुः त्रिदिवेन्दिरायाः स्वर्गलक्ष्म्या अहार्ये
देवताश्रयत्वान्न केनापि हर्तुं शक्यमपि मनोभिधान विधिमपाहरजहार । मुक्तिगमनाभा-
वात् स्वलोकमेवालकृतवानित्यर्थः ॥ इति प्रभवस्वामी ॥

शय्यभवोऽभूषयदस्य पट्टं सिंहासनं पित्र्यमिवावनीन्द्रः ।

कलिन्दिका मौक्तिकमालिकेव यत्कण्ठपीठे विलुठत्यकुण्ठा ॥ २१ ॥

शय्यभवनामा भट्टः अस्य प्रभवस्वामिनः पट्टम् अभूषयत् पदमलकरोति स्म । क
इव । अवनीन्द्र इव । यथा नवाभिषिक्तभूपतिः पितुरिदं पित्र्यं पितुः सन्धिं सिंहा-
सनं केसरिणोपलक्षितमासनं सिंहासनं भूषयति । यस्य शय्यभवगणधरस्य कण्ठपीठे
मुख एव कलिन्दिकाः सर्वविधाः चतुर्दशापि पूर्वाणि वा लुठति तिष्ठति । समायातीत्य ।
किभूता कलिन्दिका । अकुण्ठा स्फुरद्रूपा । केव । मौक्तिकमालिकेव । यथा मुकाहार-
लता कस्यापि भाग्यवतः पुतो गलकन्दले लुठति । किभूता । अकुण्ठा दीप्यमाना ।
आमलकप्रमाणमुक्ता ॥

यूपादधस्तः प्रतिमां जिनेन्दोर्वाचा स वाचंयमपुङ्गवस्य ।

द्वक्संज्ञयेव स्वगुरोः किरीटी नाराचगङ्गां प्रकटीचकार ॥ २२ ॥

यः शय्यभवभट्टः वाचंयमपुङ्गवस्य प्रभवप्रभोर्वाचा गिरा यूपात्सप्रारब्धयज्ञस्तम्भात्

अवस्तः अवधोभूमिभागान् सकोपप्रश्नोत्तरकालं यज्ञवृत्तवृहद्भिज्जोक्त्वा जिनेन्दोः श्रीद्या-
न्तिनायस्य प्रतिमां मूर्तिं प्रकटीचकार कर्षति स्म । 'सिर्जम्बवं गणहरं जिणपडिमादं-
सणेण पडिवुद्धम्' इति दशवैकालिके । अन्यत्तु वृत्त्यादौ । क इव । किरीटीव । यथा
अर्जुनः स्वस्य गुरोः पितामहस्य वृद्धस्य वा । 'मातापिता कुलचार्य एतेषां ज्ञातयस्तथा ।
वृद्धा धर्मोपदेशरो गुरुवर्गं सनां मतः ॥' अथ वा गुरुगाह्येय इति लोकोक्त्यापि गह्वे-
यस्य परशासनेऽपि गुरुगाह्येय इति प्रसिद्धत्वाद्गुरुरिति पदोपादानम् । इत्संज्ञया दृष्टिचै-
ष्ट्या वा नाराचस्य बाणस्य मोचनसमय एव प्रादुर्भूतस्वच्छसुरभिस्त्रादुशीतलविशदपयः-
प्रवाहस्य लोके बाणगह्वेति प्रसिद्धिर्जाता । तां बाणगह्वां प्रकटीकरोति स्म । अथ व्यति-
करः पाण्डववरित्रे ॥

वगाह्य शास्त्रं मनकाहसूनोः कृते कृतश्रीदशकालिकं यः ।

हरिः सुयामुद्धृतवान्मुपर्ववर्गस्य निर्मथ्य यथाम्बुनाथम् ॥ २३ ॥

य. शय्यभगणघारी मनक इत्याह्वा नाम यस्य तादृशस्य सूनोः स्नगन्दनस्य कृते
कार्याय परलोकसाधनार्थं दशाध्ययनयुक्त विकाले दिनावसानवेलायां कृतमतो दशवै-
कालिकं नाम सूत्रमकृतं चक्रे । किं कृत्वा । वगाह्य [अर्वा]गाहयित्वा । किम् । शास्त्रं
सर्वेतिद्वान्तसाद्रोपाह्वचतुर्दशपूर्वैलक्षणम् । क इव । हरिरिव । यथा नारायणः सुगर्व-
वर्गस्य देववृन्दस्य कृते सुयापीयूषमुद्धृतवान् । किं कृत्वा । अम्बुनाथं समुद्रं निर्मथ्य
विलोच्य यथा इत्थं । 'पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य' इति कुमारसंभवे । 'वष्टि भायुरिर'-
होमवाप्योरुपसर्गयोः' इत्यकारलोपः । 'यादःस्रोतोचार्नदीशः' इति हैम्याम् । वार्धे-
जल्पतित्वमुभयत्र पर्यायपरिवर्तनं च ॥ इति शय्यभगवत्खानी ॥

संपूरयन्कीर्तिनभोनदीभिर्दिशो यशोभद्रगणाधिराजः ।

व्यभूययत्पट्टमसुध्य भूमृदधित्यकां दस्युरिव द्विपानाम् ॥ २४ ॥

यशोभद्रनामा गणाधिपञ्जो गच्छपतिरमुष्य शय्यभगणश्रुतः पट्टं व्यभूययत् । किं
कुर्वन् । कीर्तयः स्वयंशा. . . . . एव नभोनद्यो गद्गाः । अर्थात् गदाप्रवाहाः । त्रैलोक्यां
त्रिश्रो(स्रो)तोभिः प्रवहमानत्वेन त्रिपथगा अतो बहुवचनम् । ताभिः कृत्वा दिशो द-
शाप्यागा संपूरयन् । निर्झरं भरन् व्यानुवन् व्यभूययत् । क इव । दस्युरिव । यथा
द्विपानां हस्तिना ज्ञानु. केसरी भूमृतः दैलस्य अधिलकाम्ध्वैभूर्नी विभूषयति ॥

एतद्यशःक्षीरधिनीरपूरैः संपूरितायां परितस्त्रिलोक्याम् ।

अनुध्यमानोऽम्बुनिधिं स्वशय्यां पञ्जशयोऽभूदिव पद्मनामः ॥ २५ ॥

पद्म नामां यस्य स पद्मनामः कृष्णः । उग्रेश्वरते—पद्मे कमले जेते स्वपितीति

१. 'शय्यभवं गणवरं जिणप्रतिमादर्शनेन प्रतिवुद्धम्' इति सस्कृतम्. २. 'समुद्रम्'
इति मूलपाठः. ३. 'गह्वेयम्; स्ववादेशापत्तेः.

पद्मेशयः । अल्लुक्समासोऽयम् । अभूत् वभूवेव । किं कुर्वाणः पद्मनाभः । अबुध्यमानो न जानन् । अपश्यन्नित्यर्थः । क कर्मतापन्नम् । अम्बुनिधिमर्यात् क्षीरसमुद्रम् । किभू-
तम् । स्वस्यात्मनः शय्या पर्यङ्कं तत्र शायित्वात् अचिधशयनत्वेन विष्णोः । कस्या स
स्याम् । एतस्य यशोभद्रसूरेः यशः प्रसरत्कीर्तिनिकरः स एव क्षीरधिदुग्धवारिधिस्तस्य
नीरपूराणि पयःप्रवाहास्तैः परितः सर्वत्रापि सपूरिताया निर्झरभृताया धवलीकृतायां
त्रिलोक्यां सत्याम् ॥ इति यशोभद्रमूरिः ॥

संभूतिपूर्वो विजयो गुरुस्तत्पट्टं श्रिया पल्लवयांचकार ।

कदम्बजम्बूकुटजावनीजकुञ्जं नभोम्भोद इवाम्बुवृष्ट्या ॥ २६ ॥

संभूतिरिति शब्दः पूर्वं यस्य तादृशो विजय एतावता संभूतिविजयनामा गुरुः
सूरिस्तस्य यशोभद्रसूरेः पट्टं श्रिया स्वशोभया पल्लवयांचकार अलंकारयति स्म । क
इव । नभोम्भोद इव । यथा श्रावणमेघः अम्बुवृष्ट्या जलवर्षणेन कृत्वा कदम्बा धारा-
कदम्बा नीपाः, जम्बू इयामफलाः, कुटजा गिरिमल्लिकाः 'कुञ्ज' इति प्रसिद्धा, त
एवावनीजा वृक्षाः तेषां कुञ्जं काननं पल्लवयति किशलयकलितं कुरुते । पूर्वोच्चास्रयो-
ऽपि तरवः प्रावृष्येव पुष्यन्ति ॥

संहर्षरोषात्त्वजिघांसुमेतत्प्रतापमार्तण्डमवेक्ष्य साक्षात् ।

युयुत्सया हैहयवत्सहस्रं सहस्रभासेव करा ध्रियन्ते ॥ २७ ॥

सहस्रभासा सूर्येण सहस्रं दशशतीं करा हस्ताः किरणाश्च ध्रियन्ते धार्यन्ते । उत्प्रे-
क्ष्यते—युयुत्सया योद्धुस्मिच्छयेव । किं वत् हैहयवत् । यथा कार्तवीर्यद्रुपो युयुत्सया स-
हस्रसंह्यान् करान् पाणीन् धत्ते । 'संप्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुर्बभूव योगी किल कार्तवीर्य'
इति रघुवशे । तथा 'बाहुसहस्रार्जुनः पिशुनः' इति सूक्ते च । हैहयस्तु कार्तवीर्यः दो-
सहस्रदर्जुनः' इति हैम्याम् । किं कृत्वा । एतस्य संभूतिविजयस्य प्रताप एव चण्डत्वा-
न्मार्तण्डो भानुस्तं साक्षात्प्रत्यक्षमवेक्ष्य विलोक्य । किंभूतम् । संहर्षेण स्पर्धया
कृत्वा यो रोषः क्रोधस्तस्मात्स्वमात्मानं जिघासु हन्तुं काङ्क्षन्तम् ॥ इति संभूतिविजयः ॥

स तत्सतीर्थ्योऽजनि भद्रबाहुः सूरिः समग्रागमपारदृश्वा ।

दशाश्रुतस्कन्धत उद्धार वज्राकराद्भ्रमिवात्र कल्पम् ॥ २८ ॥

म प्रसिद्धो बाहुभद्रनामा सूरिस्तस्य संभूतिविजयस्य सतीर्थ्यं एकगुरुभ्राता । 'सती-
र्ध्यास्त्वेकगुरवः' इति हैम्याम् । किंभूतम् । समग्राणां सर्वेषामद्गोपाङ्गपूर्वादीनामाग-
माना पारं दृष्टवान् इति पारदृश्वा पारगामी चतुर्दशपूर्वधरत्वात् । स क' । यो भगवान्
अत्र पञ्चमारके कलियुगे वा दशाश्रुतस्कन्धतः प्रत्याख्यानाभिघनवमपूर्वदशाश्रुतस्क-
न्धाध्ययनतः कल्प कल्पनाम सूत्रमुद्धार उद्भूतवान् । कसिच । वज्रमिव । यथा क-
श्चिद्भाग्यवान् वज्राणां हीरकाणामाकरात् खनेर्वज्रं रत्नमुद्ध्यमुद्हरति ॥

उपप्लवो मन्त्रमयोपसर्गहरस्तवेनावधि येन संघात् ।

जनुष्मतो जाङ्गुलिकेन जाग्रद्वरस्य वेगः किल जाङ्गुलीभिः ॥ २९ ॥

येन भगवता मन्त्रमयेन विषधरस्फुलिङ्गनाममन्त्रतद्विधमन्त्रयन्त्रधानेन उपसर्गहर इति नाम्ना श्रीपार्श्वनाथस्य स्वयेन स्तोत्रेण कृत्वा संघात् साधुसाध्वीश्राद्धश्राद्धीलक्षणात् उपप्लवः सिध्यान्विव्यन्तरीभूतप्रातृवराहमिहिरनिर्मितमान्द्यमरकामिधोपद्रवोऽवधिहतो निवारितः । अत्र किलेति इवार्थे । 'उत्प्रेक्षाद्योतका दृष्टे मन्ये नूनमिव ध्रुवम् । जाने किलद्यो ज्ञेया प्रायेणैव क्रियोद्भवा ।।' इति काव्यकल्पलतायाम् । केनेव । जाङ्गुलिकेन किल । यथा विपनिषजा जाङ्गुलीभिः समग्रभुजगविपापहारणीभिः विद्याभिः जनुष्मतो विषवेगघूणितजनात् जाग्रद्वरस्योपाङ्ग प्रसरतो गरस्य विषधरविषस्य वेगः प्रसरो हन्यते निराक्रियते । हन्तेर्वाधिगदेश. भूते सिवियये ॥

यत्कीर्तिगङ्गां प्रनृतां त्रिलोक्यामालोक्य किं षण्मुखतां दधानः ।

जगद्भ्रमीभिर्जननीं दिदृक्षुर्गङ्गासुतोऽध्यास्त मयूरपृष्ठम् ॥ ३० ॥

गङ्गासुत स्वामिकार्तिकः । 'गङ्गामाकृत्तिकासुतः' इति हैम्याम् । मयूरस्य केकिनः पृष्ठतनोश्चरम भाग प्रदेशम् अध्यास्त आरुरोह । कि कुर्वाणः । षट्संख्याकानि मुखानि यस्य तस्य भावस्ता दधानो विभ्राणः । उत्प्रेक्ष्यते—जगत्सु त्रिभुवनेषु भ्रमीभिर्भ्रमणैः पर्यटनै कृत्वा जननीं मातरं मन्दाकिनीं दिदृक्षुर्गङ्गामिच्छुः किमु । भ्रमीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । 'अपि भ्रमीभिर्भ्रावृताङ्गीम्' इति नेपथे । कि कृत्वा । व्यालोक्य दृष्ट्वा । काम् । यत्कीर्तिगङ्गाम् । यस्य भद्रबाहुस्वामिनः कीर्तिरेव मन्दाकिनीम् । किंभूताम् । त्रिलोक्या स्वलोकपाताललोकभूलेव त्रिके निरन्तरतया प्रसृता अतिधवलीकृतत्रिभुवनामित्यर्थः ॥ इति श्रीभद्रबाहुस्वानी ॥

श्रीस्थूलभद्रेण निजान्ववायश्रो(स्रो)तस्विनीनायककौस्तुभेन ।

विश्वत्रयी तद्यशसेव शोभामलम्भि तत्पट्टपयोधिपुत्री ॥ ३१ ॥

धिया शोभया युक्तेन स्थूलभद्रेण तयोः सभूतिविजयभद्रबाहुस्वामिनोः पट्टस्य पयोधिपुत्री लक्ष्मी गोभामलम्भि प्रापिता । केनेव । तद्यशसेव । यथा तस्य श्रीस्थूलभद्रस्य यशसा शोकेन विश्वत्रयी त्रिलोकी गोभा लम्भिना, । किंभूतेन स्थूलभद्रेण । निज. स्वकीयो यो नागरनामा ब्राह्मणवंशः स एव स्रोतस्विनीनायकः नदीपतिः मयुद्रः तत्र कौस्तुभेन नारायणबाहुमध्यस्थानुमैणिविशेषस्वस्तसदृशस्तेन ॥

प्रवालमुक्तामणिमल्लिमश्रीचित्राम्परःस्वर्द्धरदाश्वदृश्यम् ।

कोशागृहं प्रावृषि यः सिधेवे हरिर्धनच्छायमिवाम्बुगाशिम् ॥ ३२ ॥

यः श्रीस्थूलभद्रः प्रावृषि वर्षाकाले कोशानाम्न्या वेद्याया गृह मन्दिरं सिधेवे भेजे । प्रथम चतुर्नाममहापादित्यर्थः । केचित्तु कदादिदपि चकारेत्यूवः । क इव । हरिरिव ।

यथा कृष्णो जलदसमये समुद्रं सेवते । किंभूत कोशागृहमम्बुराशिम् । प्रवाला विद्रुमा
मुक्ता मौक्तिकानि नणयो रत्नानि तेषां मञ्जिष्ठश्चारुतायाः शोभा यत्र । चित्रं चित्रितं-
रालेख्यीकृतरप्सरोभिः सुराङ्गनाभिरथ वा रम्भातिलोत्तमाघृताचीमेनकाउर्वशीप्रमु-
खाभिः खर्वेद्याभिः तथा स्तः स्वर्गस्य द्विरदैरैरावर्णरश्र्वैश्च श्रयोभिः ऐरावणस्य उच्चैः-
श्रवसश्च शतशो रूपनिर्माणादथ वा । द्विरदेन हस्तिमण्डेन अश्वेन उच्चैःश्रवसा सर्वेषामपि
समुदाये बहुवचन नैर्दृश्य दर्शनार्हम् । पक्षे—हेनकन्दलमुक्ताफलमाणिक्याना मणिमा
चारुता यत्र तथा श्रीलङ्गमीस्तथा चित्रा विविधा आश्चर्यकारका वा अक्षरस श्वेतगजोच्चै-
श्रवसौ तद्विलोकयितु योग्य तेषां तत्रोत्पन्नत्वेन पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूत । घ-
ना निविडा छाया वद्मी शोभा यत्र । तथा घना सान्द्रा घनाना मेषाना जलग्रहणागतानां
छाया प्रतिच्छायािका सूर्यातपमुक्त्प्रदेशः । 'छाहृडी' इति लोके प्रसिद्धा यत्र । 'विभाषा
सेनासुराछायाशाखानिधानाम्' । एतदन्तस्तत्पुरुषो वा क्लीव स्यान् । 'द्विजसेन यवसुर
कुञ्जच्छायं गीवाल श्वनिश पक्षे द्विजसेना' इति प्रक्रियाकर्माद्युच्यते ॥

पण्याङ्गनायाः किलकिञ्चितानि न लेभिरे यस्य हृदि प्रवेशम् ।

धनुर्भृतः सानुमतः शिलायां पृषत्कपङ्के. प्रहृतानि यद्वत् ॥ ३३ ॥

पण्याङ्गनायाः कोशावेद्यायाः किलकिञ्चितानि प्रसोदगदिततालीवादनगीतादिव्यामि-
श्रक्रीडालीककपोलात्मपाणिनिवेशानाश्रुपातघातहर्षभियादिसकराः । यस्य श्रीस्थूलभद्रस्य
हृदि मानसे प्रवेश स्थान न लेभिरे न प्राप्नुवन्ति । यद्वयथा धनुर्भृतो धनुर्धरस्य पृष-
त्कानां बाणाना पङ्केः श्रेण्याः प्रहृतानि प्रहाराः सानुमतः पर्वतस्य शिलायामुपलक्षणात्,
गण्डोपले प्रवेश न लभन्ते ॥

प्राङ्निर्जितश्रीरथनेमिमुख्यवीरावलीनामिव वैरशुद्धेः ।

विधित्सयाध्यास्य तदाश्रयं यो ध्यानासिनानङ्गनृपं जघान ॥ ३४ ॥

यः स्थूलभद्रो ध्यान प्रणिधान तदेव अक्षिः खड्गस्तेन कृत्वा अनङ्गनामान नृप रा-
जान जघान हतवान् । किं कृत्वा । अध्यास्य आश्रित्य । प्रविश्येत्यर्थः । कम् । तस्य
अनङ्गस्यैव कोशावेद्यामन्दिररूपमश्रय स्थान गृह वा । 'पस्त्य सस्त्याय आश्रय ।
ओको निवास आवासो वमति क्षरण क्षयः ॥' इति ह्येभ्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—वैरशुद्धेर्वि-
रोधशोधनस्य विधित्सयेव कर्तुमिच्छयेव । कासाम् । प्राक् पूर्वकाले निर्जिता, पराभूता ये ।
श्रीमान् महावीरत्वलक्ष्मीकलित. श्रीनेमिनाथसहोदररथनेमि. । स एव प्रमुखां मुख्य
आदिमो येषु । नन्दिषेणाद्रङ्गमाराधाढभूतिसुखा । परेऽपि वीराः पश्चात् पराक्रमकार-
कत्वात् सुमटास्तेषामान्वयः श्रेण्यस्तासाम् ॥

चक्रीव रत्नानि चतुर्दशापि पूर्वाणि धत्ते स्म पतिर्यतीनाम् ।

यश्च कचिद्देवकुले स्वजामी चित्रीयितु सत्य इवास सिंह. ॥ ३५ ॥

यः स्थूलभद्रः चतुर्दशापि पूर्वाणि क्वचित्सूत्रत. क्वचित्सूत्रार्थत । इति प्रधोषः ।

धत्ते स्व धारयति स्व । किभूतः । यः यत्तीनां साधूनां पतिः स्वामी गणधरः । क इव । चक्राव । यथा चक्रवर्ती चतुर्दशरत्नानि धत्ते । च पुनर्यः क्वचित्कुत्रचिद्देवकुले यक्षाद्यायतने । क्वचित्सिंहगुहायामपीति श्रूयते । यक्षाः, यक्षदिनाः, भूताः, भूतदिनाः, सेना, वेना, रेणा । क्वचिदेपाणि नामद्वन्द्वम् । एतन्नाम्नीः स्वजामीः सत्पापिनिजमगिनीः । क्वचिदेकानकैवभूतां स्वसार चित्रायितुमाश्रययुक्ताः कर्तुमाश्रयमुत्पादयितु सिंहः केसरिरूपधारक आस वभूव । क इव । सत्य इव । यथा सत्यः अवितथः पञ्चाननो भवति ॥

येनोपदेशच्छलतः स्वपाणिसंज्ञाज्ञया स्तम्भतलाददर्शि ।

निधिः स्वनिक्षिप्त इव प्रवासिसुहृद्गृहिण्याः सदने समेत्य ॥ ३६ ॥

येन श्रीस्थूलभद्रेण सदने अर्थान्मित्रमन्दिरे समेत्यागम्य प्रवासिनः परदेशाध्वनीनस्य । व्यापारार्थं याचनाकृते वा परमण्डले यातस्य । ब्राह्मणत्वायाचनाया न दोषः । एतादृशस्य सुहृदः स्वमित्रस्य गृहिण्याः पत्न्या निधिनिधानमदर्शि दर्शितः । कस्मात् । स्तम्भतलात् । स्तम्भादधःप्रदेशात् । कथा । संसारासारताप्रकटनसुहृत्करणानुभावस्वर्गापवर्गादिप्रापकलक्षणस्य उपदेशस्य धर्मदेशनादानन्त्यस्य च्छलतो मिषतः स्वस्यात्मनः पाणेहस्तस्य सन्ना दर्शनादिचेष्टा सैवाज्ञा आदेशस्तया । क इव । स्वनिक्षिप्त इव । यथा आत्मनो हस्तेन भूमौ गुप्तीकृत्य रक्षितः निधिः स्वेष्टस्य दश्यते ॥ इति स्थूलभद्रस्वामी ॥

पट्टेऽथ तस्यार्यमहागिरिश्चापरः क्रमादार्यसुहृस्तिस्सूरिः ।

वभूवतुर्धर्मधुरं दधानौ रथे यथा सारथिकस्य रथ्यौ ॥ ३७ ॥

अथ श्रीस्थूलभद्रे स्वर्गमलकुर्वाणेऽनन्तरं तस्य स्थूलभद्रस्य पट्टे क्रमात् द्वौ पट्टधरौ वभूवतुः संजार्ता । द्वौ कौ । एक आर्यमहागिरिः च पुनरपर आर्यसुहृस्तिस्सूरिः । द्वावपि कि कुर्वाणः । धर्मस्य श्रीमन्महावीरप्रणीतस्य मोक्षमार्गसाधकस्य युक्तस्य धुरं दधानौ धर्मकर्मण्ये कर्मठा । यथा अत्र इवाथे । कस्मिन् काविव । रथे रथ्याविव । यथा सारथिकस्य रथे स्यदने रथ्यौ रथस्य बोधारौ द्वौ वृषभौ भवतः ॥

मरुद्गृहादार्यसुहृस्तिमूर्तिर्भूमौ मरुद्गृक्ष इवोत्तार ।

कृपार्णेवेन द्रमकोऽपि येन त्रिखण्डभूमीप्रभुतामलम्भि ॥ ३८ ॥

आर्यसुहृस्तिनामा सूरिस्तस्य मूर्तिः शरीर यस्य तादृशः । उद्वेप्रेश्यते । मरुद्गृहात् स्वर्गलोकात् मरुद्गृक्षः कल्पद्रुमः भूमौ पृथिव्यामुत्तार अवतीर्णवान् आगतवानिव । कृपार्णेवेन दद्यान्मुद्रेण, येनार्यसुहृस्तिस्सूरिणा द्रमको भिक्षुकोऽपि त्रिखण्डभूमेः यो-
उज्ज्वलप्रदंशोभिः प्रभुतानाधिपत्वमलम्भि प्रापितः ॥

भ्रुमुश्रुचो भर्तृतया प्रगल्भभूपाविशेषानिव आतकौम्भान् ।

त्पादलक्षानिह संप्रतिर्यो निर्मापयानास महाविहारान् ॥ ३९ ॥

यो ब्रह्मकजीवः संप्रतिनृपतीभूय इह स्वभुजवलसाधितत्रिखण्डभूमीमण्डले महावि-
हारान् उक्तङ्गभृङ्गाङ्गणोल्लिखितगगनतलान् प्रासादान्निर्मापयामास शिल्पिभिः कारयति
स्म । किंभूतान् । सह पादेन एकेनाशेन पञ्चविंशतिसहस्रमितभागेन वर्तते यत्तादृश
लक्ष शतसहस्राणि येषु तान् । सपादलक्षप्रमितानित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । भर्तृतया स्वामि-
त्वेन भूरेव सुभ्रूः भूमीभामिनी तस्याः ज्ञातकुम्भाना स्वर्णानामिमे ज्ञातकौम्भास्तान् ।
हिरण्मन्यानित्यर्थः । प्रगल्भान् मनोज्ञान् भूवार्थं शोभाकृते विशेपान् तिलकानिव । अथ
वा अतिशयिनोऽलकारानिव ॥

यः संप्रतिक्षोणिपतिः सपादकोटीर्नु पेटीः स्वयशोनिधीनाम् ।

स्याद्वादिनां सद्मसु शिल्पिसंघैरर्चीकरत्पारगतीयमूर्तीः ॥ ४० ॥

यः संप्रतिर्नाम क्षोणिपतिः राजा शिल्पिना सूत्रधारणा संघैः समूहैः । 'सघसाथौ
तु देहिना वृन्दे' इति हैभ्याम् । स्याद्वादिनामर्हता सद्मसु गृहेषु स्वकारितप्रासादेषु
अन्यत्रापि च पारगतानामिमाः पारगतीया मूर्तीः । प्रतिमा जिनेन्द्रविम्बानि अर्चीक-
रत् निर्मापयामासिवान् । किंभूताः । सह पादेनैकेन पञ्चविंशतिलक्षरूपेण अशेन
युक्ता कोटीः शतलक्षी इति संख्या यासु ता' इति व्युत्पत्त्या बहुत्वम् । अन्यथा तु
एकत्वमेव स्यात् । नु इति वितर्कं । स्वस्यात्मनो यज्ञास्येव निधयः निधनानि सार-
द्रव्याणि तेषां पेटीमञ्जूपा इव ॥

नक्तं नलिन्यादिगुल्मनामविमानमार्गः प्रभुणा च येन ।

क्षेहप्रियेणैव महेभ्यसूनोरदर्श्यवन्तीसुकुमालनाम्नः ॥ ४१ ॥

च पुनर्येनार्यसुहृस्तिनाम्ना प्रभुणा सूरिणा अवन्तीसुकुमाल इति नाम यस्य तादृशस्य
महेभ्यसूनोर्व्यवहारिपुत्रस्य नक्त निशायाः प्रथमे यामे नलिनीतिपदमादौ यस्य तादृशस्य
गुल्मनाम्नः एतावता नलिनीगुल्माभिधानस्य विमानस्य मार्गः तपस्याग्रहणपूर्वकं कन्थेरिका-
श्मशानकायोत्सर्गघोरपरीपहसहनलक्षण. पन्थाः दर्शित. प्रकाशितः । केनेव । क्षेहप्रि-
येणैव । यथा प्रदीपेन नक्त मार्गं प्रदर्श्यते प्रकाश्यते ॥

स्थाने स्ववसुस्त्रिदिवं गतस्य व्यधादवन्तीसुकुमालसुनुः ।

नाम्ना महाकाल इतीह पुण्यपानीयशालामिव सार्वशालाम् ॥ ४२ ॥

इहावन्तीपुरीपरिगरवर्तिकन्थेरिकावनश्मशाने अवन्तीसुकुमालस्य सूनुर्नन्दन-
त्रिदिव स्वर्गं गतस्य प्राप्तस्य स्ववसुः निजतातस्य स्थाने नवप्रसूतबुभुक्षितसर्वापल-
युक्तविकरालभृगाली सर्वाङ्गभक्षणसमयानशनपूर्वकपरलोकगमनभूमिप्रदेशे महाकाल
इति नाम सार्वशाला श्रीमदवन्तीपार्श्वनाथप्रसाद व्यधाचकार । अर्थात्सूत्रधारैरकारय-
दित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । पुण्यमेव पानीय तस्य शाला प्रपामिव । लोकेऽपि पुण्यार्थं पानी-
यशाला त्रया कार्यते ॥ इति अार्यमहागिरि-आर्यमुनिस्तिसुरीन्द्रौ एकपट्टधरौ ॥

श्रीमत्सुहस्तिव्रतिवासवस्य श्रीसुस्थिनः सुप्रतिवद्धसूरिः ।

पदं विनेयौ नयतः स्वलक्ष्मीं क्रमं सुरारेरिव पुष्पदन्तौ ॥ ४३ ॥

श्रीमत्सुहस्तिनाम्नो व्रनिवासवस्य मुनीन्द्रस्य विनेयौ उभौ शिष्यौ पदं पदं श्रियं शोभां नयतः स्म प्रापयतः स्म । द्वौ कौ । एकः श्रीयुक्तः शोभाकलितः सुस्थितनामा सूरिः, अपरः सुप्रतिवद्धनामा आचार्यः । काविव । पुष्पदन्तौ । 'पुष्पदन्तावेकोत्तया शशिमास्करौ' इति हैम्याम् । यथा सूर्याचन्द्रमसौ सुरारेः क्रममाकाशं लक्ष्मीं लम्भयतः ॥

प्रीतिं सृजन्ती पुरुषोत्तमानां दुग्धाम्बुराशेरिव पद्मवासा ।

हृदा जिनं विभ्रत आविरासीत्तसूरियुग्मादिह कौटिकाख्या ॥ ४४ ॥

इह दक्षिणभरतार्थभूर्मा तत्सूरियुग्मात् सुस्थितसुप्रतिवद्धनामाचार्यद्वन्द्वात् गणस्य गच्छस्य कौटिका इति आख्या नामाविरासीत् प्रकटीवभूव । पूर्वं तु सुधर्मस्वामिनमारभ्य सुहस्तिसूरिं यावत्साधूना निग्रन्था इत्यभिधानमासीत् । सुस्थितसुप्रतिवद्धसूरियुगलात् द्वितीय कौटिकगण इति नाम बभूव । कौटिकाः सूरिमन्त्रजापात् कीव्यशसूरि-मन्त्रधारित्वाद्वा कौटिक । केव । पद्मवासेव । यथा दुग्धाम्बुराशेः क्षीरसमुद्रालक्ष्मी-राविर्वभूव । सूरियुग्मात् दुग्धाम्बुराशेश्च किं कुर्वतः । हृदा हृदयेन मनसो मध्येऽन्तरेण जिनमहन्त विष्णुं च विभ्रतो धारयत । कौटिकाख्या पद्मवासा च किं कुर्वती । पुरुषोत्तमानां श्रेष्ठानां वार्मिकाणां विष्णोश्च प्रीतिमानन्दं तुष्टिं जेहं सृजन्ती कुर्वती ॥ इति सुस्थितसुप्रतिवद्धौ सूरौ एकपट्टधरावेव ॥

श्रीइन्द्रदिक्षत्रतिसार्वभौमस्तत्पट्टलक्ष्मीतिलकं बभूव ।

निशुम्भ्यते दाम्भिकता स येन कलिन्दकन्येव हलायुधेन ॥ ४५ ॥

श्रिया त्रिगत्सूरियुगलक्ष्म्याकलितसुप्रतिवद्धिमान् इन्द्रदित्रनामा व्रतिनां वाचंयमानां मध्ये सार्वभौमश्चक्रवर्ता तयोः सुस्थितसुप्रतिवद्धाचार्ययोः पट्टलक्ष्म्यास्तिलकं विशो-पक्रो बभूव संजातः । स कः । येन भगवता दाम्भिकता दम्भवारिता कापट्य निशु-म्भ्यते स्म निर्दलितम् । केनेव । हलायुधेनेव । यथा बलभद्रेण कलिन्दकन्या यमुना निशुम्भिता । पराभूतेत्यर्थः । 'रुक्मिप्रलम्बयमुनाभिदन्तभाल-' इति हैम्यां रामनामसु ॥

पक्षद्वयं भिन्नतमोभरेण पित्रोः पवित्रीक्रियते स येन ।

कुवेरदिग्दक्षिणयोः पदव्योर्द्वन्द्वं प्रियेणेव पयोजिनीनाम् ॥ ४६ ॥

येन इन्द्रदिशसूरिणा पित्रोर्जननीजनकयोः पक्षद्वयं वशद्वन्द्वम् । सातुवंशः पितृवश-धेत्यर्थः । पवित्रीक्रियते स्म पावनीचक्रे । केनेव । प्रियेणेव । यथा पयोजिनीनां कम-लिनीनां भवां भानुना कुवेरदिग्दक्षिणयोः उत्तराचान्योः पदव्योर्मागयोर्द्वन्द्वं युगलं

पवित्र्यते । येन भानुना च किंभूतेन । मित्रो निर्दलितस्तमसामज्ञानाना पाप्मना चा
ध्वान्तानां च भरः समूहो येन ॥ इति श्रीइन्द्रदिन्नसूरिः ॥

श्रीदिन्नसूरिर्गुणभूरिरस्मात्सतर्पिभूरङ्गिरसो यथासीत् ।

येनानुरागोऽवधि कालनेभिः कल्लोलिनीवल्लभशायिनेव ॥ ४७ ॥

अस्मात् श्रीइन्द्रदिन्नसूरेः श्रीदिन्नसूरिरासीत् । किभूतः । गुणा भूरयो बहुला
यस्मिन् । कस्मात्क इव । अद्विरसः सप्तर्षिभूरिव । यथा । अद्विरा नाम तापसविशेष-
स्तस्मान् बृहस्पतिर्जातः । 'बृहस्पति' सुराचार्यो जीवक्षित्रशिखण्डिजः । सप्तर्षयश्चि-
त्रशिखण्डिनः' इति हैम्याम् । तथा । 'गोवृहल्योः पतिस्तथ्यानुजाङ्गिरसौ गुरु'
इत्यपि हैम्याम् । येन दिन्नसूरिणा अनुरागो हतः । केनेव । कल्लोलिनीवल्लभशायिनेव ।
यथा नारायणेन कालनेमिर्नामा दैत्यो निहन्यते स्म ॥

पञ्चाशुगान्यः समितीर्विधाय वभञ्ज पञ्चाशुगपञ्चवाणीम् ।

शरेण केनापि न चेत्कदाचित्कस्मान्न तं स प्रभवेद्वपुष्मान् ॥ ४८ ॥

यो दिन्नसूरिः पञ्च ईर्या-भाषा-एषणा-आदाननिक्षेपपा-पारिष्टापनिकाख्याः पञ्च-
संख्याका समितीराचारविशेषान् पञ्च प्रमाणान् आशुगान् वाणान् विधाय पञ्चाशु-
गस्य कामन्य पञ्चानां वाणाना समाहारः पञ्चवाणी ता पञ्चापि सायकान् वभञ्ज
भनक्ति स्म । 'चिच्छेद' इत्यपि पाठः । तत्र छिनत्ति स्मैत्यर्थः । एव चेत्तर्हि न धनुष्मान्
स्वरघनुर्धरः कदाचित् कस्मिन्नपि प्रस्तावे केनापि संमोहन-उन्माद-तापन-गोपण-मार-
णाख्याना पञ्चाना विशिखानां मध्ये केनचिन् शरेण कृत्वा तं दिन्नसूरिं कस्मात्कारणात्
न प्रभवेत् प्रहरेन् । 'आद्यां संमोहनोन्मादां परौ तापनशोपणां । तथा मारण इत्याहुः
पञ्च वाणा मनोभुवः ॥' इति स्वरवाणनामानि सूक्ते ॥ इति दिन्नसूरिः ॥

सूरीश्वरः सीहगिरिः क्रमेण व्यभासयत्तत्प्रभुपट्टलक्ष्मीम् ।

जिनस्य पादं शिरसा स्पृशन्तीं निकाय्यराजीमिव केतुवारः ॥ ४९ ॥

क्रमेण पटपरिपाठ्या सीहगिरिर्नामा सूरीश्वरः स चासौ प्रभुश्च तत्प्रभुस्तस्य दिन्नसूरे
पटलक्ष्मीं व्यभासयन् कान्तिमतीं चकार । भूयवति स्मैत्यर्थः । क इव । केतुवार इव ।
यथा ध्वजमजो निकाय्यराजा सौधधोरणीं त्रिभासयति । पटलक्ष्मीं निकाय्यराजां च
किंभूताम् । गिरसा मस्तकेन आदिना च । 'नायासिरज' इति लोकप्रसिद्धित्वात् ।
शृङ्गेण च जिनस्वार्हतः पादं पटपरम्पराया आदिभूतत्वान्निस्य विष्णुपदमाकाशं च ।
स्पृशन्तीमाश्रयन्तीम् ॥

विन्ध्यं निपीताब्धिरिव त्रतीन्द्रो य एधमानं निषिषेध कोपम् ।

यद्वाक्तरङ्गैश्च जिताअसिन्धुस्रपातिरैकादिव निम्नगासीत् ॥ ५० ॥

यः सीहगिरिर्नाम व्रतीन्द्रो मुनिपुरंदर एवमानं जगज्जनाश्रयत्वेन वर्षमानं कौपं क्रोध निषिषेध न्यवारयत् । क इव । निपीताब्धिरिव । यथा अगस्तितापसः कथं-चित् सूर्यमार्गं रुन्धनाय बर्धितुं प्रवृत्तविन्ध्याचलं निषेधते स्म । च पुनर्यस्य सीहगिरि-सूरेर्वाक्तरङ्गवचनचातुर्यरसकल्लोलैः कृत्वा जिताभिभूता सती अभ्रसिन्धुर्गगनगद्गा । उत्प्रे-क्ष्यते । त्रपातिरेकात् लज्जातिशयात् नित्रं नीचैर्गच्छतीति निम्नगेवासीदधोवदना जाता ॥ इति सीहगिरिसूरिः ॥

तमोभरोर्वीधरभेदवज्रिवज्रोऽथ वज्रप्रंसुरेतदीयम् ।

पट्टं परां प्रापयति स्म मूषां माणिक्यकोटीर इवोत्तमाङ्गम् ॥ ९१ ॥

अथानन्तरं वज्रप्रभुर्वज्रस्वामी एतदीयं सीहगिरिसंवन्धिनं पट्टं परां प्रकृष्टां मूषां लक्ष्मीं प्रापयति स्म । किंभूतो वज्रप्रभुः । तमसामज्ञानानां पापानां च भरः समुदायः स एवोर्वीधरः पर्वतस्तस्य भेदे व्यापादने दलने वज्रिणः शकस्य वज्र इव कुलिशः । हीरमाणिक्यमपाकर्तुं वज्रीति पटोपादानम् । तथा च नैपथे—‘स्फुलिङ्गाः स्फुटं मालो-द्गतभत्राक्षिमासुहुतमुग्जम्भारिदम्भोलयः’ इति । क इव अलकृतवान् । कोटीर इव । यथा माणिक्याना मणिविशेषाणा कोटीरो मुकुटः उत्तमाह भूपालमौलिं वृषमस्तकं त्रिय नयति ॥

आशैशवादेव जहौ निजाम्बां वेलामिव क्षीरनिधेः सुवांशुः ।

अध्येष्ट यः पालनेके शयानोऽप्येकादशाङ्गी स्मृतपूर्वजन्मा ॥ ९२ ॥

यो वज्रस्वामी आशैशवादेव । किञ्चिन्मूनपण्मास्यवस्थामारभ्य रोदनदम्भेनेत्यर्था-न्तरं निजाम्बानीयामम्बा मुनन्दानार्त्री मातरं जहौ स्वजति स्म । क इव । सुधाशुरिव । यथा चन्द्रो वात्स्यादेव सहरिसुरासुरकैर्मन्दरेण मध्यमानक्षीरनीरनायकान्तरोत्पत्तिसमये एव क्षीरनिधेर्दुग्धवारिधेर्वेणं जहानि स्म । च पुनर्यः पालनेके बालकानामन्दोलन-स्थानकविशेषे शयानोऽपि स्वपन्नपि एकादशानामाचाराङ्ग-सूत्रकृद्गङ्ग-स्थानाङ्ग-तमवाधाद्-भगवत्यद्-आताथमेकधाङ्ग-उपासकदशाङ्ग-अन्तकृद्दशाङ्ग-अनुत्तरोपपातिका-दशाङ्ग-प्रश्रव्याकरणङ्ग-विपाकश्रुताद्-रूपागामद्गणां समाहार एकादशाङ्गी ताम-ध्येष्ट अर्धितवान् कण्ठपर्यर्थाकरोति स्म । स्वसनिधिस्थितवहुश्रुतार्थिकागप्यनानैकाद-शाङ्ग-मूत्रप्रदगादेव पूर्वाधीतामेकादशाङ्गीं स्मृतवानित्यर्थः । अत एव किंभूतम् । स्मृत स्मरन्नेचरीरुत पूर्वं प्रावृत्तन जन्मावतारो येन । जातिस्मरणेनाविज्ञातप्राचीनजन्मा ॥

यः पुष्पदः पङ्कवलीलयेव वैराग्यलक्ष्म्यालमकारि वाल्ये ।

प्राग्जन्मनित्राङ्घ्रिदशान्नभोगविद्यां पुनर्वैक्रियलब्धिमापत् ॥ ९३ ॥

यो वज्रस्वामी दान्ये शेरवे वैराग्यलक्ष्म्या संयमत्रहणवुष्या संसारासारताभाव-विद्या वा अलमकारि अलं हतः भुष्यते स्म । क इव । पुष्पद इव । यथा पादपः प-

लघानां किशल्यानां लीलया विलासेनालक्रियते । पुनर्यौ वज्रस्वामी प्राग्जन्मनः पूर्वदे-
वभवसंवन्धिना मित्रात् सुहृद्भावमासादितात् त्रिदशात् तिर्यक्जृम्भकनिर्जरात् नभो-
गविद्यामाकाशगामिनीं विद्या मन्त्रविशेषं पुनरन्या वैक्रियलब्धिं नवीनरूपादिविकुर्वाणां
शक्तिं च आपलेभे ॥

दुर्भिक्षवर्षेषु सुभिक्षभूर्मी संघं कृपानीरनिधेर्निनीषोः ।

वज्रप्रभोर्यस्य पटः पटीयान्विमानवद्योमनि दीप्यते स्म ॥ ५४ ॥

यस्य वज्रप्रभोः पटो वज्र वपुराच्छादनवसन कल्पः व्योमनि आकाशे विमानवत्
दिव्ययानमिव दीप्यते स्म शुशुभे । किंभूतः पटः । अतिशयेन पटुः पटीयान् पटुमहतीं
बहुसंघजनोपवेशनोचिता शृद्धिं प्राप्तः । ईप्सितस्थान प्रापयितु समर्थो वा । किंभूतस्य
वज्रप्रभोः । कृपायाः दुर्भिक्षसीदत्संघजनोपरिदयाया नीरनिधेः समुद्रस्य । अत एव
किं कर्तुमिच्छोः । निनीषोर्नेतुमिच्छोः प्रापयितुकामस्य । कम् । संघसाधुसाध्वीश्रावक-
श्राविकारूपजैनवर्गम् । काम् । सुभिक्षभूर्मी प्रभूतानिष्पन्नवान्यशतशोऽनुभावसुकालव-
सुधा बौद्धनगरीम् । केपु । दुर्भिक्षवर्षेषु कालानुभावाद्वादशवत्सरीं यावन्मोघजलविन्दु-
मात्रवृष्टेरभावेन अन्नपानदौर्लभ्याहुः कालसवत्सरेषु ॥

सहैव देहेन समग्रसंघं नयत्यसौ सिद्धिपुरीमिवैनम् ।

जनैरिति व्योमनि तर्क्यमाणः पटः प्रभोर्बौद्धपुरीमवाप ॥ ५५ ॥

प्रभोर्वज्रस्वामिनः पटः कल्पः वज्र वा बौद्धपुरी सुगतनगरीमवाप गतः प्राप्तः ।
पटः किं क्रियमाणः । इति अमुना प्रकारेण जनैर्लोकैर्व्योमनि आकाशे अर्थाद्गच्छन् वि-
तर्क्यमाणो विचार्यमाणः । इति कथम् । यदसौ वज्रस्वामिपटो देहेन वर्तमानेन उदारि-
कशरीरेणैव सह एन दृश्यमान समग्रमखिल संघ सिद्धिपुरीं भुक्तिनगरीं नयति
प्रापयतीव ॥

ध्यातुर्वरं श्रीः श्रुतदेवतेव यस्यादरात्पद्मदत्त पद्मा ।

वनात्पितुर्मित्रहुताशनस्याग्रहाच्च यो विंशतिलक्षपुष्पान् ॥ ५६ ॥

पर्युषणदिनेषु अष्टाह्निकामहोत्सव कर्तुमिच्छोः जैनद्विष्टतया बौद्धवृत्तित्वात्परित-
लितमण्डलात् पुष्पमात्रमध्यनाम्बुवतः संघस्य कृते कुसुमानयनार्थं प्रस्थितस्य पद्महृदे
यातस्य यस्य वज्रस्वामिनः पद्मा लक्ष्मी आदरात् भक्तिभरतः स्तवनवन्दनपूर्वक पद्म
स्वहृदा सहस्रपत्रमादाय भगवत्पूजार्थं प्रयान्ती श्रीस्तत्सहस्रदलकमल पद्मार्थोपगतायास्मै
अदत्त दत्तवती । केव । श्रुतदेवतेव । यथा सरस्वती ध्यातुर्ध्यानकर्तुः पुस. वरमभिम-
तार्थसिद्धिं दत्ते । च पुनर्यौ वज्रस्वामी पितुर्धनगिरेर्मित्रस्य हुताशननामदेवस्य वनात्का-
ननात् तत्सुरैवावचित्यानीय षोडशतान् विंशतिलक्षमितान् पुष्पान् कुसुमान्यग्रहीत्
गृहीतवान् । मित्रतिर्यक् जृम्भकदेवविनिर्मितविमाने स्थापितवानित्यर्थः । पुष्पशब्दः
पुनपुसके ॥

मूर्तेरिव स्वस्य गुणैः प्रफुल्लत्पुष्पोत्करैः पर्युषणाक्षणेषु ।

समुन्नतिं शाम्भवशासनस्य तस्यां सुनन्दातनयस्ततान् ॥ ५७ ॥

सुनन्दः नाम्नी धनगिरिपत्नी तस्यास्तनयो नन्दनो वज्रस्वामी पर्युषणाक्षणेषु वार्षिक-
पर्वाद्यादिकादिवासरमहोत्सवेषु तस्या बौद्धनगर्यां शाम्भवस्य जैनस्य शासनस्य उन्नतिं
प्रभावना ततान् चकार । कैः । प्रफुल्लत्पुष्पोत्करैः विकसत्कुसुमसमूहैः । उत्प्रेक्ष्यते । मू-
र्तेरङ्गयुतैः स्वस्य वज्रस्वाम्यात्मनः प्रशमादिभिर्गुणैरिव ॥

प्रावोधयद्बौद्धपुरीप्रभुं यः समं समग्रैरपि पौरलोकैः ।

साकं शकुन्तैरिव पङ्कजानां कुञ्जं समुद्यद्गगनाध्वनीनः ५८ ॥

यो वज्रस्वामी बौद्धपुरीप्रभुं सुगतनगरीस्वामिनं प्रावोधयत् प्रतिवोधयति स्म । जैनं
चकारैत्यर्थः । कथम् । सार्धम् । कैः । समग्रैः समस्तैरपि पौरलोकैर्नागरिकजनैः स-
मम् । क इव । समुद्यद्गगनाध्वनीन इव यथा अभ्युदयं प्राप्नुवन् भास्करः शकुन्तैर्विहं-
गमैः साकं सह पङ्कजानां पद्मानां कुञ्जं वनं कमलपटलं प्रवोधयति । जागरयति वि-
काशयति च ॥

अपास्यति स्माढ्यसुतां सरागां यो रुक्मिणीं काञ्चनकोटिभिश्च ।

क्रीडन्मृगेन्द्रां स्मितसल्लक्रीभिर्निकुञ्जरारजीमिव कुञ्जरेन्द्रः ॥ ५९ ॥

यो वज्रस्वानी काञ्चनानां सुतर्णकानां कोटिभिः । 'कोडीसए धणसंचियस्स गुणस्स
भरियारा कन्नाए' इत्युपदेशमालावचनात् । कोटीनां शतैः सममाढ्यस्य महाव्यवहारिणः
सुतां पुत्रीं रुक्मिणीं नार्जी कन्याम् अपास्यति स्म त्यक्तवान् । किभूताम् । सरागां
सर्वाधत्तनिधिस्थितमाध्वनीगीचमानचद्रुणग्रामा कर्णनोद्भूतासुरागवशंवदतया 'अस्मिन्
भवे मम पाणनाथो वज्रस्वाम्येव नान्य-' इति कृतनिश्चयतया सत्तेहां जहौ । क इव ।
कुञ्जरेन्द्र इव । यथा गजराजः स्मितसल्लक्रीभिर्निकुञ्जरारजीमिव इति । सार्धं 'स-
ल्लक्री तु गजप्रिया' इति हेम्याम् । निकुञ्जरारजा वनमालामपास्यति । किभूता निकुञ्ज-
राजां । क्रीडन्मृगेन्द्रां स्वेच्छया रममाणपञ्चाननाम् ॥ इति वज्रस्वामी ॥

श्रीवज्रमेनोऽथ तदीयपट्टं व्यभासयत्प्रीणितजन्तुजातः ।

स्फुरन्मदोद्भेद इव द्विपेन्द्रकपोलमानन्दितचञ्चरीक ॥ ६० ॥

अभगन्तरे वज्रमेनानां स्फुरन्तदीयपट्टं वज्रस्वामिसंवन्धिपदं व्यभासयत् भूपयति
स्म । किभूतो वज्रमेनः । प्रीणितानि प्रतिवोधप्रदानेन वृत्तियुक्तानि कृतानि जन्तुनां
प्राणिनां जानानि स्मृता येन । क इव । स्फुरन्मदोद्भेद इव । यथा प्रकटीभवन् दानो-
द्भेदयः शीघ्रमानं दोषाचारं दानजलाविर्भावो वा द्विपेन्द्रस्य गजराजस्य कपोलं
स्फुरन्मदोद्भेदयते । किभूतः । आनन्दिना यथाकामं कुसुमानामोदाभिभावुकमदाम्भा-
पतेन प्रमोदिनाश्चरन्त्या मधुकरनिकरा येन ॥

दुर्भिक्षके पायसमेक्ष्य लक्षपक्वं महेभ्यस्य गृहे प्रसुर्यः ।

दिने द्वितीये कुलदेवतेव न्यवेदयद्वाविसुकालमस्य ॥ ६१ ॥

यः वज्रसेनः प्रभुर्गणस्वामी दुर्भिक्षके द्वितीयवारं द्वादशहायनजलवाहावृष्टेः प्लुत-
दुःकालसमये श्रीवज्रस्वामिना दक्षिणस्या दिक्षु प्रेषितः सन् अस्य महेभ्यस्य द्वितीये
आगामिनि दिने वासरे भावि मविष्यत्सुभिक्ष सुकाल न्यवेदयत् कथयामास । केव ।
कुलदेवतेव । यथा सम्यगाराधिता गोत्रदेवी सुभिक्ष निवेदयति । किं कृत्वा । एष्य
आलोच्य । किम् । पायसं परमात्रम् । किंभूत पायसम् । लक्षणे सुवर्णटडानां अत-
सहस्र्या पक्वं जालिदुग्धादि मेलयित्वा राद्ध निघ्नत्रम् । कस्मिन् । यस्य कस्यचिन्महे-
भ्यस्य व्यवहारिणः गृहे मन्दिरे । तस्यैव चतुर्नन्दनस्येभ्यस्य दीक्षाग्रहणवागवन्धपूर्वेक
स्वस्तनदिने याममध्ये पञ्चशतीयुगधरीधान्यभृतवहनागमनैर्भाविसुकालमावेदितवानि-
त्यर्थः ॥

चत्वार एतत्तनया विनेयाः शाखाभृन्स्तस्य विभोर्भूतुः ।

इषामरद्वेषिचमूजयश्रीजुषः सुरेन्द्रद्विरदस्य दन्ताः ॥ ६२ ॥

चत्वारः चतुःसंख्याका एतस्य महेभ्यस्य तनया नन्दनास्तस्य वज्रसेनस्य विभोः
स्वामिनः विनेयाः शिष्या व्रभूवुः । नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति-विद्याराख्याः शाखा
विभ्रति धारयन्तीति तादृशाः । कस्य के इव । सुरेन्द्रद्विरदस्य दन्ता इव । यथा अक्र-
गजस्य ऐरावणस्य दन्तकोशाश्चत्वारो भवन्ति । किंभूता दन्ताः । अमरद्वेषिणा दानवाना
चमूनां सेनानां जयस्य विजयस्य श्रिय लक्ष्मी जुषन्ते सेवन्ते ॥ इति वज्रसेनसूरिः ॥

भर्त्रा सुराणामिव लोकपालेष्वेतेषु सौदर्ययतीश्वरेषु ।

श्रीचन्द्रनाम्ना मुनिपुङ्गवेन तत्पट्टपूर्वा प्रमदेन भेजे ॥ ६३ ॥

एतेषु नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति-विद्याराभिषेषु चतुर्षु सौदर्येषु भ्रातृषु यतीश्वरेषु स्-
रिषु मध्ये चन्द्रनाम्ना मुनिपुङ्गवेन सुरेन्द्रेण तस्य वज्रसेनसूरैः पट्ट एव पूर्वा प्राचीदिक्
भेजे सिषेवे । केन । प्रमोदेनानन्देन । केनेव । भर्त्रेव । यथा इन्द्र-यम-वरुण-कुबेराख्येषु
लोकपालेषु मध्ये सुराणां देवानां भर्त्राधिपतिना शक्रेण पूर्वाशा सेव्यते ॥

राजा स्वयं राजनतं सदोषो निर्दोषमङ्गोपगतो निरङ्गम् ।

सास्तो निरस्तं च निजाधिकं यं समीक्ष्य चिक्षाय शशी किमर्त्या ॥ ६४ ॥

य चन्द्रसूरिं निजादात्मनः सकाशात् अधिकं समीक्ष्य दृष्ट्वा शशी चन्द्र । उत्प्रेक्ष्यते ।
अर्त्या दुःखेन किमु चिक्षाय क्षीणो जात इव । आधिक्यमेव दर्शयति । किंभूतः
शशी । स्वयमात्मना एको राजा । य किंभूतम् । राजभिर्भूमीन्द्रैर्नतं नमस्कृतम् ।
'राजा तु नृपचन्द्रयक्षेषु' इति अनेकार्थः । पुनः किंभूतः शशी । महः दोषः कलङ्का-
दिकैर्दोषया राज्या च तत्पतित्वाद्वर्तते चः । य किंभूतम् । निर्गता दोषा अपगुणा

यस्मात्सः । पुनः किंभूतः शशी । अङ्गेन मध्यवर्दिदयामतालक्षणेन लाञ्छनेन गुरुदारा-
धिगमनात्कलङ्केनापवादेनोपगतो युक्तः । य किंभूतम् । निर्गतोऽङ्कः संयमनालिन्यादिक-
लङ्को मन्तुर्वा यस्मात् । 'अङ्को भूषारूपकलक्ष्मसु । चित्राजौ नाटकाद्यशे स्थाने क्रोडे-
ऽन्तिक्रागसोः ॥' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः शशी । सहास्तेन वर्तते यः । य किंभू-
तम् । निर्गतोऽस्तः क्षयो यस्मात्सदाभ्युदयत्वात् ॥

श्रीचन्द्रसुरेरथ चन्द्रगच्छ इति प्रथा प्रादूरभूद्गणस्य ।

भागीरथीनाम भगीरथाख्यमहीमहेन्द्रादिव देवनद्याः ॥ ६५ ॥

अथ चन्द्रमूरिपट्टभवनानन्तर श्रीयुक्ताचन्द्रनामसुरेगणस्य कौटिकगच्छस्य चन्द्र-
गच्छ इति प्रथा ख्याति प्रादुरभूत् प्रकटीभूता । कस्मात्कस्या इव । भगीरथाख्यम-
हीमहेन्द्रादेवनद्या इव । यथा सगरचक्रियेष्टनन्दनजहुकुमारसूनुर्भगीरथ इत्याख्या नाम
यस्य तादृशान्महीमहेन्द्राद्मुधावासवात् एतावता भगीरथभूषात् देवनद्या गद्वाया भागीर-
थीनि नाम प्रकटीभूतम् ॥ इति चन्द्रमूरिः ॥ इति गच्छस्य चन्द्रगच्छ इति तृतीय नाम ॥

कल्लोलिकारुण्यरसान्वितस्य सामन्तभद्रप्रभुरस्य पट्टम् ।

व्यराजयद्वारिरुहाकरस्य मध्यं यथोन्निद्रितपुण्डरीकम् ॥ ६६ ॥

अस्य चन्द्रसूरे पट्ट सामन्तभद्रप्रभुर्व्यराजयत् विभूषयामास । अस्य किंभूतस्य ।
कल्लोलारुहा वाहुन्येन वृद्धेः सजातास्मिस्तादृशेन कारुण्याख्येन कृपानाश्रा रसेना-
न्वितो युक्तः । तस्य । अत्रापि यथा इवार्थं । किमिव । मध्यमिव । यथा वारिरुहाकरस्य
नटाकस्य मध्यमन्तरालमुन्निद्रित विकसरीभूत पुण्डरीक श्वेतकमलविशेषं विराजयति ॥

वैमुख्यभान्यो विषयात्कुरङ्गद्वेषीव जज्ञे विपिने निवासी ।

तस्मान्मुनीन्दोर्वनवासिसंज्ञा परा पुनः प्रादुरभून्मुनीनाम् ॥ ६७ ॥

य. सामन्तभद्रप्रभु विपिने वन एव निवसति तिष्ठतीति एवशीलो जज्ञे जातः ।
प्रायो वनवास्येवासीदित्यर्थः । किंभूतः । विषयात् शब्दरूपगन्धरसस्पर्शसंज्ञात् गो-
चरात् वैमुख्य पराङ्मुखता भजते सेवते । सर्वथापि तेषु मनोमात्रमकुर्वन् । क इव ।
कुरङ्गद्वेषीव । यथा मृगोन्द्रो विपिने निवासी स्यात् । किंभूतः । विषयाद्देशात् अथ वा
वनङ्गमेर्विमुखतामाश्रयेत् । तस्मात्सामन्तभद्रात्सुरेर्मुनीन्दोः सुरेर्मुनीनां साधूनां पुनश्च-
तुर्थवार परा अन्या वनवासीति चतुर्थ्या संज्ञा नाम प्रादुरभूत् प्रकटीभवभूषो ॥ इति
सामन्तभद्रमूरिः ॥ इति गच्छस्य वनवासीति चतुर्थ नाम ॥

कोरण्टके वीरजिनेन्द्रमूर्तिं दृक्पान्थवृत्तिं दृत्तपुण्यपाकान् ।

य. प्रत्यतिष्ठत्किमु सन्नगालां न वृद्धदेवोऽजनि तस्य पट्टे ॥ ६८ ॥

न प्रसिद्धो वृद्धदेवनामा मूरिः सामन्तसुरेः पट्टेऽजनि जज्ञे । यत्तदोर्निलभिसं-
न्धान्त क' । यो वृद्धदेवमूरिः, कोरण्टके कोरण्टकनाम्नि नगरे वीरजिनेन्द्रस्य महावीर-

देवस्य मूर्तिं प्रतिमां प्रत्यतिष्ठप्रतिष्ठितवान् । किंभूता मूर्तिम् । दृशोऽर्थाद्भव्यनेत्राण्येव पान्था इतस्ततः भ्रमणशीलत्वात्पथिकाः तेषां वृत्तिवर्तनमाजीविका यत्रातिप्रहाददानृत्वान् विश्रामस्थानम् । पुनः किंभूताम् । कृतो निर्मित पुण्यस्य सुकृतस्य पाक फलप्रदानाभि मुखता यथा । उप्रेष्यते—मन्त्रशाला किमु दानशालामिव । कीदृशी । हरवन् पर्यटन-कारिणः पान्था मार्गचारिणः तेषां वृत्तिराजीविका यस्याम् । पुनः किंभूताम् । कृत कल्पितः पुण्य पवित्रः सम्यक् पाक अन्नादिसंस्कारो यस्याम् ॥ इति बृहद्देवसूरि ॥

प्रद्योतनाहप्रभुणाप्यमुष्य पट्टं परं वैभवमावभार ।

त्रैलोक्यलक्ष्मीतिलकायितेन पितुः स्वपुत्रेण यथान्ववायः ॥ ६९ ॥

अपि पुनरमुष्य श्रीबृहद्देवसूरिशकस्य पट्टं प्रद्योतन इत्याह्वा नाम यस्य तादृशेन प्रभुणा सूरीन्द्रेण कृत्वा परं प्रकृष्ट वैभवं शोभामावभार वत्ते स्म । यथा पितुस्तातस्या-न्ववायो वशः स्वपुत्रेण निजनन्दनेन स्वस्य पितुरेव पुत्रेणेति । आरसेनेत्वसूचि । प-रमा धिय विभर्ति । प्रद्योतनसूरेणा पुत्रेण च किंभूतेन । त्रैलोक्यस्य भुवनत्रयस्य लक्ष्म्या अथिस्तिलकवद्विशेषक इवाचरितेन । 'तैर्नैरान्मगुणैरेण त्रिलोक्यास्तिलका-यितम्' इति चम्पूकथायाम् ॥

प्रबोधयन्भव्यसरोजराजी संशोपयन्दुर्नयकर्दमांश्च ।

दोषोदयं निर्दलयन्महस्वी प्रद्योतनोऽन्यः किमभूद्भुवोऽयम् ॥ ७० ॥

अथ प्रद्योतनसूरिः भुवः पृथिव्या अन्यो व्योमापेक्षया अपर प्रद्योतन सूर्यः अ-भूत् संजातः । किंभूत् । भव्याः प्राणिन एव सरोजरज्य कमलमालान्ता प्रबोधयन् सम्यक्त्वशालिन सृजनम् । पुनः किंभूतः । दुर्नया मिथ्यादृश एव पद्मान्ता शोपयन् विरलयन् मूलादुच्छिन्दन् वा । पुनः किंभूतः । दोषाणामपगुणानामुदयमाविर्भाव निर्दल यन् विध्वंसयन् मूलतोऽपि निवारयन् । पुनः किंभूत । महस्वी । 'पटिस्त्वा तेअस्सी' इत्युपदेशमालावचनात् । तेजस्वी परवादिभिरसह । मूर्धोऽपि भव्याः स्वाभिमता मैत्र्यात्पद्मपद्मीविकाशयति, तथा दुष्टो नयो जनादित्रातनासचारलक्षणो येषा तादृक् जम्बालान् शोष नयति, तथा दोषाणा रात्रीणामुदय निर्दलयति । तथा महस्वी प्रताप-वाश्च भवति । 'स राशिरासीन्महसा महोज्वल' इति नैषधे । महसा भुयसः प्रतापाना राशिरिव राशिरिति तद्गुणः ॥ इति प्रद्योतनसूरिः ॥

धिया जयंश्चित्रशिखण्डिसूनुं गङ्गातरङ्गायितवाग्विलासः ।

श्रीमानदेवः पदमेतदीयं सम्यः समास्थानमिवाध्युवास ॥ ७१ ॥

धिया विशिष्टगोभया युक्तो मानदेवनामा सूरिः एतदीय प्रद्योतनसूरिसवन्धि पद पद्मधुवासाश्रितवान् । किं कुर्वन् । धिया प्रतिभाप्राग्भारेण चित्रशिखण्डिना सप्तर्षीणा सूनु पुत्र बृहस्पतिम् । 'सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः' तथा 'जीवश्चित्रशिखण्डिज' इति हं-न्याम् । तथा 'विचित्रवाक् चित्रशिखण्डिनन्दनः' इति नैषधे । जयन् पराभवन् ।

पुनः किमुतः । गङ्गायास्तरङ्गाः कल्लोलव्यद्वदाचरिता वाचां वागीनां विलासा वैचित्र्यो यस्य । 'असकृदमृतविन्दुस्यन्दिनो वाग्विलासाः' इति चम्पूकथायाम् । 'निरन्तरसुवार-साविष्कारिण्या वचनवैचित्र्या' इति चम्पूटिप्पणके । क इव । सम्य इव । यथा पार्श्वः साधुर्वा मभारूपं स्थानं गृहं पदं वा आश्रयति । सम्बोऽपि किमुतः । प्रज्ञया सुराचार्ये जयन्, मन्दाकिनी वीचीयमालवचनचातुर्यः, समायां साधुः सम्यः ॥

पदप्रदानावसरे समीक्ष्य साक्षात्तदसोपरिवाणिपद्मे ।

राज्यादिव क्षौणिपुरंदरस्य अंशोऽस्य भावी नियमस्थितेर्हा ॥ ७२ ॥

इत्थं गुरुं स्वं विमनायमानमालोक्य लोकेश्वरगीतकीर्तिः ।

तस्याज यः षड्विकृतीर्त्रितीन्द्रः षडान्तरीनीव जेतुकामः ॥ ७३ ॥

ये लोकानां पातालभूमिस्वर्गलक्षणानामीश्वरैरिन्द्रैर्नागिन्द्रनरेन्द्रसुरैर्नर्गाता गगनविप-यीकृता कीर्तिता वा कीर्तिव्यस्य तादृशो व्रतिनां साधूनामिन्द्रः स्वामी श्रीमान्देवसूरिः षट्संख्याका घृतपक्वान्नैलगुडविदुग्वाभिवा विकृतीस्त्रिजालजहाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते— षट्संख्याकान् कामक्रोधमदमत्सरमायालोभादिकान् आन्तरान् अन्तरङ्गान् रिपून् विजेतुकामः पराभवितुमिच्छुरिव । किं कृत्वा । इत्यनमुना प्रकारेण विमनायमानं विरुद्धं मनो यन्त्र स विमनाः, न विमना विमनाः स्यादिति विमनायते, विमनायते इति विमनायमानस्तम् । 'श्रुतादिभ्यो भुव्यर्थे च्वेलोपश्च हलः' । श्रुतादिभ्यश्च्यर्थे भवत्यर्थे क्यच् स्यात् न तु च्वन्त्यन्तेभ्यः अन्तह्रस्वलोपश्च । अमृशो मृशो भवतीति मृशायते उन्मनायते' इति प्रकिया कौमुद्याम् । स्वामामीचं गुरुं प्रद्योतनसूरिमालोक्य दृष्ट्वा । इत्थं कथं पदस्य सूरिपदस्य प्रदानावसरे विश्राणनश्चतिकरे तदसोपरि मानदेवमूरिस्त्रिजालोपरिष्टात् साक्षात्प्रत्यक्षलक्ष्ये वाणिपद्मे सरस्वतीलक्ष्म्यौ । वाणिशब्दो हस्तोऽप्यस्ति । 'अन्तर्वापिस्तु शान्नावित्' इति ह्यंभ्याम् । अन्यत्रापि—'व.....' । हा इति खेदे । सरस्वतीलक्ष्मीसंप्रितत्वेन राजादितस्त्कारजनितप्रमादाचरणवशादिसध्याहार्यम् । नियमस्थितेथारित्रौदस्य मन पट्टवरस्य अंशो भावा व्रताद्भ्यो भविष्यतीति । कस्येव । क्षौणिपुरंदरस्येव । यदा कस्यचिद्भ्रातः अन्यायात्तेव नरुपप्रमादाद्राज्याङ्गशो भवति । सुगमम् ॥

चमूमिरुर्वीन्द्रमिवामरीभिरुपास्यमानं यमवेक्ष्य कश्चित् ।

किं स्त्रीयुतोऽसाविति संशयानो नडुलकेऽशिष्यत तामिरैव ॥ ७४ ॥

चमूमिर्गजवाजिरथपात्तलक्षणामिश्चतुरङ्गिणीभिः सेनाभिः सर्वान्द्रं क्षौणीकृत्स्नित्व । पद्मा-जया-विजया-अपराजिताभिवाभिश्चतष्टभिर्देवीभिः प्रत्यक्षमुपास्यमानं चैवमानं नडु-लनगरोपाश्रयापवरके ये मानदेवसूरिमवेक्ष्य दृष्ट्वा अस्मां आचार्यः किं स्त्रीयुतो वसितक-लितोऽस्तीति संशयानं सदेह कुर्वाणः । कश्चिन् स्वयं संतिष्ठानुतया दुट्यवनप्रकरैः प्रशन्नतत्रिकृष्टनिर्जरनिर्मितजनमायुंपद्मोपद्रवतेन तिस्रिषिलानगरीसंवेन दृत्तकायोत्सर्गप्र-

१. 'तक्षशिला' इति पाठो भवेत् ।

भावादागत(पा)नट्टपुरस्थितश्रीमानदेवसूरयो यद्यत्रायान्ति तदा शान्तिर्भवेत्, परमत्र म्लेच्छा आगत्य स्थास्यन्ति, ततः संघेन त्रिवर्षामध्येऽन्यत्र कुत्रापि गत्वा स्थातव्यमिति जिनशासनदेव्या गिरा श्रीमानदेवसूरीन्द्राकारणार्थं तत्समय एव स्वजनमरकोपद्रवप्रशमनो-त्सुकीभूततत्संघेन प्रेषितः । अज्ञातसूरिस्वरूपः कोऽपि श्राद्धः । तामिर्विजयाप्रमुखसूरी-भिरेवाशिक्षि । शिक्षा ताडयित्वा कुट्टयित्वा दृढबन्धनबद्धः पृच्छुर्वाणः कृपापारावारश्री-गुरुवाचैव मुक्त । यत्रैवविधाः शङ्काभाज. श्राद्धास्तत्र सर्वथापि श्रीपूज्यपादैर्न ग-न्तव्यमिति विजयादेवतया निषिद्धा. सन्त श्रीगुरवस्तत्संघे गान्त्यर्थं शान्ति 'शान्ति-निशान्तम्' इति विजयादेवीमन्त्रमयलघुशान्ति विधाय तच्छ्राद्धेन सार्धं प्रेषयित्वा तत्र मरकोपद्रवं निवारितवानिति शेषः ॥ इति श्रीमानदेवसूरिः ॥

तदीयपट्टाम्बरभानुमाली श्रीमानतुङ्गश्रमणेन्दुरासीत् ।

य औजिदत्साधुजनाञ्जिजाज्ञां नाथानृथिव्या इव सार्वभौमः ॥ ७५ ॥

श्रीमानतुङ्गनामा श्रमणाना मुनीना मध्ये इन्दुरिवाह्लादकत्वादिन्दुः सूरिरासीत् बभूव । किंभूतः । तदीयो मानदेवसूरिसवन्वी यः पट्टः स एवाम्बरमाकाश तत्र प्रकाशकत्वा-दुद्द्योतकारित्वाद्भानुमाली भास्वान् यो मानतुङ्गसूरिः साधुजनान् वाचयमत्रजान् अ-न्यदर्शनकदाग्रहाप्रस्तत्वेन समीचीनान् लोकान् निजाज्ञा भगवत्प्रणीतसाध्वाचारलक्षणानि जस्यात्मन आज्ञामादेशमौजिदत्साधुहयामास धारयाचकार । क इव । सार्वभौम इव । यथा चक्रवर्ती पृथिव्या नाथान् भूपतीन् खाज्ञां प्राहयति ॥

भक्तामराहस्तवनेन सूरिर्वभञ्ज योऽङ्गान्निगडानशेषान् ।

प्रवर्तितामन्दमदोदयेन गम्भीरवेदीव करी धरेन्दोः ॥ ७६ ॥

यो मानतुङ्गसूरिः भक्तामरा इत्याह्वा नाम यस्य तादृशेन स्तवने स्तोत्रेण कृत्वा अज्ञात् स्वशरीरादशेषान् अष्टचत्वारिंशदपि निगडान् शृङ्खलान् बभञ्ज भनक्ति स्म । क इव । करीव । यथा धरेन्दो राज्ञः गम्भीरवेदी अवमताङ्कुश' अवगणिततीक्ष्णाङ्कु-शप्रहारो हस्ती प्रवर्तितोऽतिप्रबहमानो यो मदोदयो दानवारेप्रादुर्भावस्तेन कृत्वा पादादिनियमनशृङ्खलान् भनक्ति त्रोटयति । 'त्वग्भेदाङ्गुधिरस्त्रावादारामासव्यथनादपि । संज्ञां न लभते यस्तमाहुर्गम्भीरवेदिनम्' ॥

श्रीमानतुङ्गः करणेन भक्तामरस्तुतेस्तं क्षितिशीतकान्तिम् ।

चकार नम्रं फलपुष्पपत्रभारेण यद्वत्फलदं वसन्तः ॥ ७७ ॥

येन नृपतिना मार्तण्डचण्डीस्तुतिशतकरणापगतकुष्ठवाणकविकृतचतुरङ्गनवीनार्हा-भूतमयूरकविमहिमालोकनोद्भूतचमत्कारेण पुनर्जनदर्शनमाहात्म्यदर्शनोत्कण्ठितचेतसा अष्टचत्वारिंशता शृङ्खलैरापादकण्ठमङ्ग निगडनिबद्धं कृत्वा प्रदत्तमहतालकापवरके निक्षिप्त श्रीमानतुङ्गसूरिः 'भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणाम्' इति नामादिदेवस्तुते' स्तोत्रस्य करणेन निर्माणेन तं पूर्वोक्त स्वपरीक्षाकारिणं क्षितिशीतकान्ति राजान नम्रं स्वचरण-

प्रणमनप्रवणं चकार कृतवान् । यः क इव । वसन्तो यद्वत् अत्र यद्वद्वितीवार्ये । यथा वसन्तो मधुसमयः फलानि सस्यानि पुष्पाणि कुसुमानि पत्राणि पर्णानि तेषां भारेण वीचधेन कृत्वा फलदं दृक्षं नम्रं भूमीमण्डलोपगतं कुरते ॥

भयादिभेनाथ हरस्तवेन यो दुष्टदेवादिकृतोपसर्गान् ।

श्रीभद्रबाहुः स्वकृतोपसर्गहरस्तवेनैव जहार संघात् ॥ ७८ ॥

अथ पुनर्यो मानतुङ्गसूरिर्भयमिति पदमादिभं प्रथमं यत्र तादृशेन हरस्तवेन एतावता 'नमिळण पणयसुरगण' इति नाम्ना भयहरस्तवेन कृत्वा संघात्तातुर्वर्ष्यश्रीसंघमध्यादुष्टाः कूरा ये देवा व्यन्तरभवनपतिज्यौतिष्का आदिशब्दाद्देव्यादीनां संग्रहस्तकृतोपसर्गान् तन्निर्मितविविधोपप्लवान् जहार हतवान् । क इव । श्रीभद्रबाहुरिव । यथा श्रीभद्रबाहु-स्वामी स्वेनात्मना कृतं रचितं यत् 'उवसगगहरं पासं' इति नाम्ना स्तवनं श्रीपार्श्वनाथ-स्तोत्रेण तेन कृत्वा चारित्र्यभ्रंशात्संघापमानितार्तार्थ्यानाद्यन्तरीभूतवराहमिहिरविहितोपसर्ग हरति स्म ॥ इति मानतुङ्गसूरिः ॥

सद्ब्रह्मचाननागेश्वररश्मिसाम्यमन्थाद्रिणालोच्य मदाम्बुराशिम् ।

तत्पट्टलक्ष्मीरथ वीरनाम्नाचार्येण वत्रे वनमालिनेव ॥ ७९ ॥

अथ मानसुरेरनन्तरं वीर इति नाम यस्य तादृशेनाचार्येण सूरिणा । वीराचार्येणैत्यर्थः । तस्य मानतुङ्गसूरिः पट्टलक्ष्मीः वत्रे वृता । केनेव । वनमालिनेव । यथा कुष्णेन श्रीः समुद्रपुत्री वृता । किं कृत्वा । मद् उन्मोहसंभेदः स एवाथ वा अष्टौ कुल-जाति-बल-श्रुत-ऐश्वर्य-रूप-तप-लब्धिरूपा मदास्त एव समुद्रस्तं सत् शोभनं ध्यानं धर्मशुक्लरूपं प्रणिधानं तदेवोज्ज्वलवान्नागेश्वरः शेषनागः स एव रश्मिमयनरज्जुः तदुक्तो यः साम्यं समता तदेव मन्याद्रिमन्दराचलः तेनालोच्य निर्मथ्य कृष्णेनापि क्षीरसमुद्रं मथित्वा तदुद्भूता श्रीः परिणीता ॥ इति वीराचार्यः ॥

ततोऽजनि श्रीजयदेवसूरिर्दूरीकृताशेषकुवादिवृन्दः ।

यद्वाग्बिलासैरवहेलितश्रीः सुधा किमु क्षीरनिधौ ममज्ज ॥ ८० ॥

ततो वीराचार्यादनन्तरं स श्रीजयदेवनामा सूरिरजनि संजज्ञे । किंभूतः । दूरीकृता वादं निर्जित्य निर्वासिता अशेषाः समग्रा अपि कुत्सितं जिनशासनविरुद्धं वदन्तीत्येवं-शीलाः कुवादिनः सांगतादयो निद्रवादयो वा तेषां वृन्दः समुदायो येन । स कः । यस्य श्रीजयदेवस्य सूरैर्वाग्बिलासैर्वचनविलसितैरवहेलिता अवगणनां गमिता श्रीर्मा-धुर्यन्तोभा यस्यास्तादृशी सुधा पीयूषम् । उत्प्रेक्ष्यते—क्षीरनिधौ दुग्धसमुद्रे इव ममव ज्ञेतेव ॥ इति श्रीजयदेवसूरिः ॥

तःकामिनीकीर्तितकीर्तिदेवानन्दश्चिदानन्दमना मुनीन्द्रः ।

तारुण्यभेणाङ्गमुखीमिवैतत्पट्टश्रियं वैभवमानिनाय ॥ ८१ ॥

स्वःकामिनीभिः सुराङ्गनाभिर्नृयादिकारित्वादप्सरोभिः स्ववैश्याभिर्वा कीर्तिता पदे पदे गीता अथवा गीतिभिर्विस्तारिता कीर्तिर्यस्य । 'कीर्तिर्यशसि विस्तारे' इत्यनेकार्थः । तादृशो देवानन्दो नाम मुनीन्द्रस्तस्य जयदेवसूरेः पट्टश्रिय पट्टवैभवं शोभामानिनाय प्रापयति स्म । किं कृत्वा । चिदानन्दे मोक्षे मनो यस्य । क. कामिव ' तारुण्यमेणाङ्गमुखीमिव । यथा यावन् चन्द्रवदनां थिय लम्भयति ॥ इति देवानन्दसूरे ॥

श्रीविक्रमः सूरिपुरंदरोऽभूत्तपट्टदुग्धाच्छिसुधामरीचिः ।

तमश्चमूं हन्तुमनाः समग्रां किं विक्रमोऽङ्गीकृतकाययष्टिः ॥ ८२ ॥

ततो देवानन्दसूरेरनन्तरं श्रीविक्रमनामा सूरिषु पुरंदरः इन्द्रो बभूव । किंभूत । तस्य देवानन्दसूरेः पट्ट एव दुग्धाच्छि क्षीरसमुद्रस्तत्र तस्य वा त्रुद्धिकारित्वात्सुधामरीचिश्चन्द्रः । उद्रेक्ष्यते—समग्रां समस्तामपि तमसामज्ञानाना पापाना चमू सेना समूह वा हन्तुं व्यापादयितुमङ्गीकृता गृहीता काययष्टिः शरीरं येन तादृशो विक्रमः किमु । मूर्तिमान् पराक्रम इवेत्यर्थः ॥ इति विक्रमसूरिः ॥

आसीत्ततः श्रीनरसिंहसूरिः स वाङ्मयाम्भोनिधिपारदृश्वा ।

अत्याजि यक्षः किल येन मांसं स्वापं जगद्वारिजवन्धुनेव ॥ ८३ ॥

ततो विक्रमसूरेः पट्टे श्रीनरसिंहनामा सूरिरासीत्संजातः । किंभूत । वाङ्मय सिद्धान्तः स एवाम्भोनिधिः समुद्रस्तस्य पार दृष्टवानिति पारदृश्वा पारगानी । 'कनिष्कनिष्कान्' इति सारस्वतसूत्रेण वनिष्प्रत्ययः । किलेति श्रूयते । येन नरसिंहसूरिणा कश्चिदनिर्दिष्टनामा यक्षो वदवासी मांसमत्याजि त्याजितः । प्रतिबोधय मासाशानिताममोच्यदित्यर्थः । केनेव । वारिजवन्धुनेव । यथा सूर्येण जगद्विश्वाप्ति निद्रावस्था त्याज्यते ॥ इति नरसिंहसूरिः ॥

महर्ष्यमाणिक्यमिवाङ्गुलीयं षोमाणभूपालकुलप्रदीपः ।

पट्टश्रियं श्रीनरसिंहसूरेरलंकरोति स्म समुद्रसूरिः ॥ ८४ ॥

श्रीनरसिंहसूरेः पट्टश्रियं समुद्रनामा सूरिरलंकरोति स्म । किंभूतः । षोमाणनामानो ये भूपाला राजानस्तेषा कुले वक्षे गृहे वा उद्योतकारित्वात्प्रदीप इव प्रदीपः । किमिव । महर्ष्यमाणिक्यमिव । यथा बहुमूर्त्त्यं रत्नमङ्गुलीयं मुद्रिकामलकुरते ॥

दिग्वाससो येन विजित्य वादे नागहृदे नागनमस्यतीर्थम् ।

स्ववश्यमानीयत भूमिमर्त्रां दुर्गः प्रतीपानिव संपराये ॥ ८५ ॥

येन समुद्रसूरिणा नागहृदाख्ये नगरे वादे शास्त्रचर्चासमये दिग्वाससोऽनेकान्दिग्मन्वारान्विजित्य निरुत्तरीकृत्य नागेन धरणोरगेन्द्रेण नमस्य नमस्करणीय तीर्थं पार्श्वनाथविम्बं स्ववश्यं जैनश्वेताम्बरसंघायत्तमानीयत । केनेव । भूमिमर्त्रं । यथा संपराये सप्रामे प्रतोपान्वैरिणो निजित्य दुर्गः कोटः स्ववश्यः क्रियते ॥ इति श्रीसमुद्रसूरिः ॥

स मानदेवोऽजनि तस्य पट्टे वाग्देवता यन्मुखपद्मसद्व ।

वृत्तामृतैश्चारुवचोविलासच्छलादिवोद्गारमिवातनोति ॥ ८६ ॥

तस्य समुद्रसूरेः पट्टे स भुवि विख्यातो यशोभिः प्रथितः श्रीमानदेवसूरिरजनि ।
स कः । यस्य मानदेवसूरेर्मुखपद्म वदनकमलमेव सद्य वसतिर्यस्यास्तादृशी वाग्देवता स-
म्बन्धी सुधाशनत्वादमृतैः सुधारसैः वृत्ता आकण्ठपानादतिवृत्तिं प्राप्ता सती चारवो
मनोज्ञा ये वामिवलासा वचोवैचित्र्यः तेषां छलत्कपटात्तद्गुद्गारममृतोद्गारमिवातनोति
कुरुते ॥ इति द्वितीयश्रीमानदेवसूरिः ॥

पदे तदीये विबुधप्रभेण स्म भूयते सूरिपुरंदरेण ।

येनाभिभूतः किल पुष्पधन्वा पुनर्युयुत्सुर्विषमायुधोऽभूत् ॥ ८७ ॥

तदीये मानदेवसूरिसंबन्धिनि पदे पदे विबुधप्रभेण सूरिपुरंदरेण आचार्यशक्रेण
भूयते स्म संजातम् । येन श्रीविबुधप्रभसूरिणा अभिभूतः पराजितः पुष्पधन्वा कामः ।
किलेत्युत्प्रेक्षायाम् । काव्यकल्पलतायामुक्तत्वात् । पुनर्युयुत्सुर्द्वितीयवारं प्रभुणा समं यो-
द्धमिच्छुः सन् विषमानि तीक्ष्णानि दुर्जयान्यायुधानि शस्त्राणि यस्य तादृशोऽभूदिव ।
मृदुलान्नोऽभिभूयते न विषमान्नः ॥ इति विबुधप्रभसूरिः ॥

तत्पट्टपङ्केरुहमानसौकाः श्रीमाञ्जयानन्दविभुर्वभूव ।

यस्याशयेऽमात्समयोऽप्यशेषः कुम्भोद्भवस्य प्रसृताविवाब्धिः ॥ ८८ ॥

श्रीर्लक्ष्मी शोभा वा विद्यते यस्मिन् स श्रीमान् जयानन्दनामा विभुर्गच्छधिपः
तस्य विबुधप्रभसूरेः पट्टः स एव पट्टेरुह कमलं तत्र मानसौका हसो बभूव । स कः ।
यस्याशये हृदये अशेषः समग्रोऽपि समयः सिद्धान्तोऽमान्ममौ । आशयशब्देन हृदय-
मपि यथा । 'दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथी चकार कारुण्यरसापगा गिरः' इति नैषधे ।
आशयो मन इति तद्वृत्तिः । कस्यामिव । प्रसृताविव । यथा कुम्भोद्भवस्यागस्तिमुनेः
प्रसृतौ प्रसारिताहुलौ पाणौ अब्धिः समुद्रो भाति स्म ॥ इति जयानन्दसूरिः ॥

यदाननं चन्द्रति दन्तकान्तिर्ज्योत्स्नायते श्रूयुगमङ्कतीह ।

वाचां विलासोऽपि सुधायते तत्पदे मुनीन्द्रः स रविप्रभोऽभूत् ॥ ८९ ॥

तस्य जयानन्दसूरेः पदे स रविप्रभनामा मुनीन्द्रोऽभूत् । स कः । यस्य रविप्रभ-
सूरेराननं मुखं चन्द्रति चन्द्र इवाचरति । 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः किप् वा आचारे इ-
त्येके' इति किप्प्रत्यये तदुदाहरणानि कृष्ण इवाचरतीति कृष्णति स्वति कृष्णामास
स्वामासेति प्रक्रियाकांमुचाम्, तथात्रापीति । यस्य दन्तानां कान्तिर्ज्योत्स्नायते
चन्द्रिकेवाचरति । 'कर्तुः क्यद् सलोपश्च' । उपमानात्कर्तुः सुवन्तादाचारेऽर्थे क्यद्
स्यात्गलोपश्च । 'अकृत्सावंधासुके इति दीर्घः' इति प्रक्रियायाम् । इह मुखचन्द्रे
श्रूयुगमङ्कति लम्बनवदाचरति । अत्राप्याचरणार्थे किप् । अपि पुनरिह वक्रविधां वाचां

वचनानां विलासो वैचित्र्यं वैदुषी वा सुधायते पीयूषवदाचरति ॥ इति रविप्रभसूरिः ॥

वार्धिष्णुयत्कीर्तिसुधारणवेन व्यलुम्पि नामाप्यसितादिभावैः ।

अर्हन्महिम्नेव जगत्यजन्यैः सोऽभूद्यशोदेवविभुः पदेऽस्य ॥ ९० ॥

अस्य रविप्रभसूरिः पदे स यशोदेवनामा विभुर्गणाधिपोऽभूजज्ञे । स कः । वार्धिष्णुवर्धनशीलः । 'दूरवार्धिष्णुपार्थिवः' इति पाण्डवचरित्रे । यशोदेवसूरिः कीर्तिरेव सुधारणवः क्षीरसमुद्रस्तेन कृत्वा करणपदम् । असितादिभावैः कृष्णनीलपदार्थैः खनामापि व्यलुम्पि लुप्तम् । तद्यशोभिर्धवलीकृते सर्वविश्वे नीलादिपदार्थाः कापि नावसीयन्ते इति लोपः । केनेव । अर्हन्महिम्नेव यथा तीर्थकृन्माहात्म्येन करणपदेन कृत्वा जगति भूलोके अजन्यैः ईतिभिः खनामापि लुप्यते । 'अजन्यमूर्तिरुत्पातः' इति हैम्याम् ॥ इति यशोदेवसूरिः ॥

प्रद्युम्नदेवोऽथ पदे तदीये प्रद्युम्नदेवोऽभिनवो बभूव ।

मिन्दन्मवं मुक्तरतिर्दवीयो भवन्मधुर्विश्रविभाव्यमूर्तिः ॥ ९१ ॥

अथानन्तरं तदीये यशोदेवसंबन्धनि पदे प्रद्युम्नदेवनामा सूरिर्वभूव । किंभूतः । अभिनवो नवीनः प्राचीनो द्विसदृशलक्षण प्रद्युम्नदेवः कन्दर्पदेवः । अभिनवत्वमेव दर्शयति । किं कुर्वन् । भवं संसारं मिन्दन् उच्छेदयन् । स्मरस्तु भवेन शंभुना भिन्नः, अथ स्वयं भवं भिगति । पुनः किंभूतः । मुक्ता ल्यक्ता रतिः विश्वे कृयादिपदार्थेषु प्रीतिरासक्तिर्वा येन । स्मरस्तु रतिप्रियः । पुनः किंभूतः । दवीयः अतिशयेन दूरे भवत्संपद्यमान मधु मयं वा यस्मात् । स्मरस्तु मधुर्वसन्तः सहायो यस्य । पुनः किंभूतः । विश्वेन जगत्त्वेन विभाव्या लोचनकचोलकैर्निपीयमानलावण्यामृता सादरमवलोक्यमाना वा मूर्तिः शरीरं यस्य । स्मरस्त्वनङ्गः ॥ इति प्रद्युम्नदेवसूरिः ॥

श्रीमानदेवेन पुनः स्वकीर्तिज्योत्स्नावदातीकृतविष्टपेन ।

एतत्पदश्रीरगमि प्रतिष्ठां शक्तित्रयेणेव नरेन्द्रलक्ष्मीः ॥ ९२ ॥

पुनर्नाम्ना तृतीयवारं श्रीमानदेवेन सूरिणा एतस्य प्रद्युम्नदेवस्य पदश्री पटलक्ष्मीः प्रतिष्ठां सातिशायिशोभां विख्यातिं वा अगमि प्रापिता । 'न्यादयो प्यन्तनिष्कर्मग-
त्यर्था मुख्यकर्मणि । प्रत्यय यान्ति दुष्वादिर्गोणेऽन्ये तु यथारुचि ॥ अस्योदा-
हरणानि यथा—निन्ये विजनमजागरि रजनिमगमि मदमयावि संभोगम् । गोपी
हावमकार्यत भावश्चैनामनन्तेन ॥' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । अथ प्यन्तः गम्-
धातुप्रयोगः । किंभूतेन मानदेवेन । स्वस्यात्मनः कीर्तिरेव ज्योत्स्ना कौमुदी तथा अव-
दातीकृतं धवलितं विष्टपं त्रिभुवनं येन प्रतिष्ठा प्रापिता । केनेव । शक्तित्रयेणेव ।
यथा प्रभुत्वोत्साहमन्त्रलक्षणेन शक्तित्रिकेण नरेन्द्रस्य राज्ञः श्रीः राज्यलक्ष्मीः प्रतिष्ठां
प्राप्यते ॥ इति तृतीयमानदेवसूरिः ॥

वाच्यमेन्द्राद्विमलादिचन्द्रात्पदाब्जचञ्च्रीभवदिन्द्रचन्द्रात् ।

अमुष्य पट्टः श्रियमश्रुते स्म परंतपाद्भूप इव प्रतापान् ॥ ९३ ॥

विमलमेति पट्टमाद्यं यस्य तादृशाचन्द्रात् एतावता विमलचन्द्रान् सुरीधरात् अ-
मुष्य श्रीमानदेवमूरे. पट्टः श्रियं शोभामश्रुते स्म । किंभूतो विमलचन्द्रः । पदाब्जयो-
श्ररणकमलयोर्भृङ्गीभवन्तो व्रमराः संपद्यमाना इन्द्राः शक्राश्चन्द्रा. दशान्ना यस्य । क-
न्मादिव । प्रतापादिव । यथा—भूपो राजा परं वैरिण तापयतीति सत्यार्थात्परंतपा-
प्रतापान् सक्राशाहस्मीं शोभामश्रुते ॥ इति विमलचन्द्रसूरिः ॥

रेजेऽस्य पट्टे स्मररूपधेयः सूरीन्दुरुहचोतननामधेयः ।

दिग्धारणेन्द्रा इव सूरिचन्द्राः संजज्ञिरे यत्पदधारिणोऽष्टौ ॥ ९४ ॥

अस्य विमलचन्द्रमूरे पदे पदे उद्द्योतननामा सूरीन्दुः रेजे वभासे । किंभूतः ।
स्मरः काम. तद्गुह्यधेयं प्रगल्भ रूप यस्य । 'य वभार दहनः खलु ताप रूपधेयमर-
मस्य विमृश्य' इति नैपथे । यस्य उद्द्योतनमूरेः पदधारिणः पट्टधराः अष्टौ अष्टसं-
ख्याका संजज्ञिरे सजाताः।के इव । दिग्धारणा इव । यथा—ऐरावत-पुण्डरीक-चामन-
कुमुद-अजत-पुष्पदन्त-सावर्भौम-मुप्रतीक-इति नामानः अष्टौ दिग्गजेन्द्राः भवन्ति ॥

मुहूर्तमह्रैतमवेत्य टेलीग्रामस्य यः सीमि वृहद्द्रटाघः ।

अस्थापयच्चैत्यतरोस्नलेऽष्टौ पार्श्वे गणेन्द्रानिव काशिकुञ्जे ॥ ९५ ॥

य उद्द्योतनमूरेः अर्द्धत ममप्रग्रहगोचरोद्यग्रहनवाशादिविद्युद्गुह्यमुहूर्तमनाधारण-
वेलाभवत्येव ज्ञात्वा टेलीनात्रो ग्रामस्य सीमि सीमाया वृहद्द्रटाघो महतो न्यग्रोधद्रुमस्य
तले थापन्तादृमो अष्टौ गणेन्द्रानाचार्यान्स्थापयन् स्थापयति स्म । क इव । पार्श्व इव ।
यथा श्रीपार्श्वनाथ काशिकुञ्जे चागगन्गीपुरीपरिमरवने ममवगरणमध्यस्थितमर्धजन-
नटाग्रामारिन्दुलजानोत्पत्तिस्थापयन्त्यतस्तस्य तले अष्टौ गणधरान् स्थापितवान् ॥

ज्ञात्वा प्रजात्वाभिर्गुप्त्य वृद्धिर्बृहद्द्रटस्यैव यतो भवित्री ।

ततो वृहद्द्रुच्छ इतीह नामापरं गणन्य प्रकटीचभूव ॥ ९६ ॥

यतो यस्मात्प्रजात्वात् ज्ञात्वा जयगीमुक्त्याः प्रशास्यन्तदुद्धया अपरापरनामधेयन्पा-
नाभिः कता अमुप गणस्य वृद्धिर्भवित्री विन्दारो भावी । कन्त्येव । वृद्धद्रुच्छेव ।
यथा जन्तो मृतो रुद्धस्य ज वृद्धस्य न्यग्रोधस्य प्रक्षुब्धस्य ज्ञानाप्रजात्वाभिर्बृद्धिर्मेहान्
विनाशो भवती । ततः शरणान् ज्ञा जगति भूमीमण्डले चन्द्रगच्छस्य वृहद्द्रुच्छः लो-
को मया 'वदगच्छ' इत्यस्य पदम नाम प्रकटीचभूव । विख्यातं ज्ञातम् ॥ इति श्रीउ-
त्तरीश्वरः । अत्र गच्छन् वृहद्द्रुच्छः उन्मत्तगच्छा इति पदम नाम ज्ञातम् ॥

गातात्पर्यमशीकृतमर्धदेव पट्टे तदीयेऽजनि मर्धदेवः ।

नारापतिस्तन्निष्कपण्देव गुणधिया यः प्रभुरन्वयायि ॥ ९७ ॥

नदीये उद्द्योतनमूरिसंवन्धिनि पठे सर्वदेवो नाम्ना सूरिरजनि । किंभूतः । माहा-
त्म्येन स्वप्रभावेन कृत्वा नम्राकृता नमनशीला विहिता. सर्वे ममस्ता अपि देवा इन्द्र-
चन्द्रादयः सुरा येन । स कः । य. प्रभु' सर्वदेवसूरिगुणश्रिया शमदमसयमवैर्यगा-
म्भीर्यायनेकगुणलक्ष्म्या अन्वयायि अनुगत । आश्रित इत्यर्थ । क इव । तारापति-
रिव । यथा चन्द्रस्तारकपर्यदा ताराश्रेण्या अनुगम्यते आश्रीयते । अत्र पर्यङ्गव्य-
श्रेणीवाची । 'उडुपरिपदः कि नार्हन्ती निशा किमनौचिती' इति नैपथे । अर्हतो भाव
आर्हन्ती । 'अर्हतो नुम्वा' इति विभाषया नुम्विधानात् आर्हन्ती आर्हती रूपद्वयनि-
द्विरिति प्रसङ्गादर्शिता ॥

यो रामसेनाहपुरे व्रतीन्दुर्लब्धिश्रियं गौतमवदधानः ।

नाभेयचैत्ये महसेनसूनोर्जिनस्य मूर्तेर्विदधे प्रतिष्ठाम् ॥ ९८ ॥

यो व्रतीन्दुः सर्वदेवसूरिः रामसेना इत्याह्वा नाम यस्य तादृक् पुरे रामसेनिनगरे
नाभेयदेवस्य श्रीकृष्णभनाथस्य चैत्ये प्रामादे महसेननाम्नो नृपस्य सूनोर्नन्दनस्य श्रीच-
न्द्रप्रभस्वामिनः मूर्तेः प्रतिमाया प्रतिष्ठा विदधे कृतवान् । सूरिः कि कुर्वाण' । गो-
तमवद्गीतमखानीव लब्धीना नप.शक्तिविशेषाणा क्षीराम्बादिकाना श्रिय शोभा
दधानो धारयन् ॥

चन्द्रावतीशस्य नृपस्य नेत्र इवास योऽशेषविशेषदर्शी ।

तं क्लृप्तचैत्यं प्रतिबोध्य वाचा प्रात्राजयत्कुङ्कुणमन्त्रिणं यः ॥ ९९ ॥

यः सर्वदेवसूरिः कुङ्कुणनामान मन्त्रिणं प्रधान वाचा स्ववाणीविलासेन प्रतिबोध्य
संसारविरक कृत्वा प्रात्राजयद्दीक्षयामास । किंभूत कुङ्कुणम् । क्लृप्त निर्मापित चैत्य
जिनप्रासादो येन । यः कुङ्कुणो मन्त्री चन्द्रावत्याः पुर्या ईशस्य स्वामिन' चण्डालिनग-
रनाथस्य नृपस्य राज्ञः नेत्र इवास नयनमिव बभूव । तद्वारैव सर्वकार्यार्थाना विलोकन-
त्वेन । किंभूतो य. । अशेषाः समस्ता ये विशेषाः षड्गुणशक्तित्रिकमामादिचतुष्कोपा-
यादिकायोंपनिषदस्तान् पश्यति सम्यक्तया जानाति वक्त्रैवैवंशीलः समग्रराजकार्य-
कुशल इत्यर्थः ॥ इति श्रीसर्वदेवसूरिः ॥

कुर्वन्निवासं गवि गौरवश्रीर्गिरामधीशो विबुधैरुपास्यः ।

श्रीदेवसूरिः किमु देवसूरिः पदे तदीयेऽप्यजनि क्रमेण ॥ १०० ॥

अपि पुनः तदीये सर्वदेवसवन्धिनि पदे क्रमेण महावीरपट्टपरिपाठ्या श्रीदेवसूरि-
जनि जातः । उत्प्रेक्ष्यते—देवसूरि देवसूरिवृहस्पतिः किमु देवानां सुराणामाचार्यो-
ऽध्यापकः । द्वयोरपि साधर्म्यं दर्शयति—कि कुर्वन् । गवि पृथिव्यां खर्गे च निवास
वसति कुर्वन् । पुन' किंभूतः । गौरवेण माहात्म्येन गुरुत्वेन शक्रादीनामध्यापकत्वेन ।
अथ वा गुरुवृहस्पतिर्जीवो देवान्चार्यस्तत्त्वेन श्री' शोभा यस्य । पुनः किंभूतः । गिरा

वाचामर्षकः । 'वागीशो वाक्यतां वाग्मन्' इति ह्यस्याम् । 'गीर्वाह्योः पतिः' इत्यपि च । वाचमनिवात् । पुनः किमुतः । विदुषः पण्डितैः कुत्रैश्च उगस्यः सैवः । विदुः पण्डिते सुरे इत्यनेकार्थः ॥ इति श्रीवेवमूरीः ॥

दोषोदयोर्दीप्ततमप्रपञ्चव्यापादनव्याघृतिदीक्षितेन ।

श्रीमवेद्वेदेन पदं तदीयनदीपि दीपेन यथा निकेतम् ॥ १०१ ॥

श्रीमवेद्वेदेन तदीये देवमूरिर्मन्त्रिद्वयदमदीपि उद्घोषितम् । केनेव । दीपेन । अत्र यथा इत्यर्थः । यथा कञ्चकञ्चजेत निजेने मन्दिरे दीप्यते । किमुतेन सवेद्वेदेन दीपेन च । दोग्यागम्युगतानां तिस्रणां च उद्वेदेन विमोवेन उदीयानि सुमेव स्थितानि अथवा दोग्यानां संभवेन प्रकटीभूतानि जाले तन्मिति पञ्चालि कम्पकाराणि च तेषां प्रपञ्चे विनाशः तस्य व्यापदन तदेव व्याघृतिर्वागस्तत्र दीक्षितेन यदीदमतेन । सवेनेत्यर्थः । 'उदीयमानाङ्गितवन्नुत्' इति तैत्तिरीयैः । 'संकेतनिकेतनात्' इत्यपि तत्रैव । इदं रत्नार्थवानुः ॥ इति द्वितीयश्रीमवेद्वेवमूरीः ॥

श्रीमद्योगोभद्रगणायनीन्द्र. श्रीनेमिचन्द्रप्रतिपुङ्गवश्च ।

तरङ्गनाकन्दमुगौ मनेने शुकोऽन्ययुष्टश्च यथा विहंगौ ॥ १०२ ॥

उमौ मूर्गौ तस्य सवेदेवमूरीः नृ एव मज्जन्ः सङ्कारत्तं मनेते संश्रयेते । उमौ कौ । एको यगोभद्रनामा गावनेन्द्रः गच्छद्विराजः । च पुनः परः श्रीनेमिचन्द्रनामा ब्रह्मिन् मन्मथानां मध्ये पुनः प्रबाले सुरधरत्तादृशमो वा । यद्येवमुगमने । कश्चि च विदुषाविव । यथा उमौ विहंगौ माकन्दं मनेते । उमौ कौ । एकः कुकः कौरः, अगरोऽन्ययुष्टः कोकिकः ॥ इति यगोभद्रनेमाचन्द्रमूर्गौ ॥

तयोः पदे श्रीसुनिचन्द्रमूर्गिरभूतानो निर्मितकेशराजः ।

शास्त्रे न कुत्रापि तदीयवृष्टिश्चम्बाल वीङ्हेव मनीगणस्य ॥ १०३ ॥

तयोऽनन्तरं तयोर्दोगोभद्रनेलेनद्रमुनेन्द्रयोः पदे पदे श्रीसुनिचन्द्रमूर्गिरभूतः । किमुतः । निर्मिते तयोर्गामि इत्यपि स्वयं नैकानि कृति ज्ञानाणि अस्यां देन । तदीयमन्त्रिभयदममभार तेषां विना न स्यादत एवोक्तम् । तदीयः श्रीसुनिचन्द्रमूर्गिसंभवमो वृष्टिमूर्तिः कुत्रापि कश्चिदपि शास्त्रे न वस्त्रत न स्वयन्तान न कृतीभूता । अन्तरितानुसूतवाक्यव्याहारे प्रागन्यवनीत्यर्थः । केव । वीङ्हेव । यथा मनीगणस्य पवनस्य वेगा गतिः कुत्रापि वस्त्रहृत्तदी न स्वयन्ति ॥

मूर्गोद्वेदगडापि चरुवर्णा यनीसद्वज्गदिकृतीर्षिहो यः ।

कदापि कथे न द्रव्यमसत्त्वं पगौ पुनर्थः सकृदाग्न्यालम् ॥ १०४ ॥

यः श्रीसुनिचन्द्रमूर्गः यदुसंज्ञाक इत्यनेनदुसवर्धिव-इत्यनुसुतवादीर्षे-पुनर्मोहादिदेशकत्वेनेहो तस्याज । कदाचिदपि न मुनसि(सुदे) स्तस्यर्थः ।

क इव । चक्रवर्तीव । यथा द्वात्रिंशत्सहस्रदेशाधिपतिश्चक्रवर्तीत्युच्यते । स सार्वभौमः
वैताल्ब्यशैलद्विभागीकृतोत्तरार्धदक्षिणार्धभरतक्षेत्रस्य द्वयोरप्यर्धयोः गङ्गासिन्धुनदीभ्यां
त्रिभिर्भोगैर्विभक्तत्वात् । एको गङ्गातः प्राच्या दिशि, द्वितीयो गङ्गासिन्धुमध्यवर्ती,
तृतीयः सिन्धुनदीतः पश्चिमायाम् । एव भूपीठस्य भारतक्षेत्रक्षोणीमण्डलस्य पट् ख-
ण्डान् जहाति । किं कुर्वन् । यतीभवन् । ससारोद्विप्रः साध्वाचरामङ्गीकुर्वन् । दीक्षा
गृह्णन्वित्यर्थः । च पुनर्यः सूरिः सकृदेकवारमेचारनाल कात्रिक पपां पिबति स्म । किं कु-
र्वन् । कदापि कस्मिन्नपि ऐश्वर्यमहन्वानुभवसमयेऽपि काये खगरीरे मम इत्यस्य भावो
ममत्वं नैव दधत् ॥ इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिः ।

निर्जीयते स्म कचनापि नायं कृतोपसर्गेरपि देववर्गैः ।

इतीव नाम्ना भुवि विश्रुतेन जज्ञेऽस्य पट्टेऽजितदेवसूरिः ॥ १०५ ॥

अस्य मुनिचन्द्रसूरिः पट्टे अजितदेव इति नाम्ना सूरिर्जज्ञे । उत्प्रेक्षयन्—इतीव हे-
तोर्भुवि पृथिव्या नाम्नाभिधानेन विख्यातेन । इति किम् । यदयं सूरिः कृता विहिता
उपसर्गा विविधमनोवचनकायक्षोभनप्रकारा उपद्रवा यस्तादृशैरपि देववर्गैः सुरसार्थैः
कचनापि कुत्रापि काले देशे वा न निर्जीयते स्म नाभिभूत इति हेतोरजितदेव इति
नाम्ना आसीत् ॥ इति श्रीअजितदेवसूरिः ॥

जगत्पुनानः सुमनःस्रवन्तीरयो जटाजूटमिवेन्दुमौलेः ।

अमुष्य पट्टं विजयादिसिंहो ध्यासांबभूवाथ तपस्त्रिसिंहः ॥ १०६ ॥

अथानन्तरममुष्याजितदेवसूरिः पट्टं विजय इति पदमादां यत्र तादृशः सिंह एतावता
विजयसिंहसूरिः अध्यासावभूव आश्रयति स्म । किंभूतः । तपस्त्रिषु तपःकारकेषु
साधुषु वा सिंहः पञ्चाननः । क इव । सुमनःस्रवन्तीरय इव । यथा सुमनसां देवानां
स्रवन्ती नदी गङ्गा तस्या रयः प्रवाहः इन्दुमौलेरीश्वरस्य जटाजूट कपर्दम् । 'शमोः क-
पर्दस्तु जटाजूटः' इति हैम्याम् । श्रयते । विजयसिंहो गङ्गाप्रवाहश्च किं कुर्वाणः । जग-
द्विश्व पुनानः पवित्रीकुर्वाणः ॥

सोमप्रभः श्रीमणिरत्नसूरी अमुष्य पट्टं नयतः स्म लक्ष्मीम् ।

इक्ष्वाकुवंशं भरतश्च बाहुवलिस्तनूजाविव नाभिसूनोः ॥ १०७ ॥

अमुष्य विजयसिंहसूरिः पट्टमेकः सोमप्रभनामा अपरो मणिरत्ननामा सूरी आचार्यौ
लक्ष्मीं शोभा नयतः प्रापयताम् । काविव । तनूजाविव । यथा नाभिनाम्नः सप्तमकुल-
करस्य सुनोर्नन्दनस्य श्रीऋषभदेवस्य पुत्रौ । एको भरतचक्रौ न पुनर्द्वितीयो बाहुवलिद्वौ
तनयौ श्रीऋषभदेवस्य वात्यावस्थाया वंशस्थापनार्थं समेतस्य पुरंदरस्य पाणिस्थितेऽ-
यष्टेरवलोकात्प्रभोस्तद्वल्लानाभिलाषादिन्द्रेण स्थापितमिक्ष्वाकुवंशं भूषां नयतः ॥ इति
सोमप्रभमणिरत्नसूरीन्द्रौ ॥

श्रीमज्जगच्चन्द्र इदंपदश्रीललामलीलायितमाततान ।

येनोज्झि त्रैथिल्यपथस्तटाको घनाविलो मानसवामिनेव ॥ १०८ ॥

श्रीमानतिशायिशोभाभाजन जगच्चन्द्र इति नाम्ना सूरिरिदं पदस्य इन्ददः एतदित्या-
दिशब्दा समाप्तान्ता अपि दृश्यन्ते । यथा नैषधे—‘इदं यशामि त्रिपनः सुधारत्.’
इति । अनयो सोमप्रभमपिरत्नमूरीन्द्रयोः पदस्य श्रियो लक्ष्म्या लम्बन्नस्तिलकस्य
ललामस्य वा । ललामगवदो नान्तोऽदन्तश्च । लीलायित लीलावदाचरितं लीलयाचरितं
वा आततान कुरुते स्म । गुरुपट्टलक्ष्मीतिलकमासीदित्यर्थः । येन श्रीजगच्चन्द्रसूरिणा
शैथिल्यपथः स्वगच्छत्रामिमायुजनाना कलिकालानुभावात्संयमपालने हीनतमाध्यवसाय-
भाज्जा गिथिलताकलिनो मार्गं त्रैज्जि ल्यक्तः । प्राचीनमुनीनां मार्गं आदत् इत्यर्थः ।
त्यक्तः केनेव । मानसवामिनेव । यथा हंमेन घनेन मेघदृष्ट्या आविलः कल्प्याभूत-
जलन्तटाक उज्ज्यते । वर्षाकाले हि हमा जलदजलागमनजम्बालवहुलीभूतपयांसि
सरानि सत्यज्य मानसमेवादियन्ते । ‘कुद्वोलकनस्रप्रपातविगल्यक्षा अपि स्वाश्रयं ये
नोज्झन्ति पुरीपपुष्टवपुपस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरङ्गिणीविसलतालेशेन सवधि-
ता गदानीरमपि त्यजन्ति कल्प ते राजहसा वयम् ॥’ इति मूके ॥

द्वात्रिंशदाशावसनैरभेद्यो वादं सृजन्हीरकवधदासीत् ।

आघाटभूपेन स हीरलाद्यो नाम्ना जगच्चन्द्र इति न्यगादि ॥ १०९ ॥

यद्यस्मात्कारणायः श्रीजगच्चन्द्रसूरिः द्वात्रिंशत्संख्यांकराशावसनैर्दिगम्बराचार्यैर्वा-
दिभिः सार्धं वादं सृजन् कुर्वन् हीरकवधस्रमणिरिव अभेद्यो भेत्तुमगक्यः अजेय आसीत्
तत्कारणादाघाटनामनगरस्य भूपेन राज्ञा संप्रति लोके आहूडनगरमिति प्रसिद्धपुरस्य
स्वामिना स सूरिः इदमेतन्न्यगादि प्रोक्तः । इदं किम् । यद्यं सूरिन्द्रो नाम्ना हीरला
इति पदमाद्य यत्र तादृशो जगच्चन्द्र एतावता हीरलाजगच्चन्द्रसूरिरिति कथितः ॥

आचाम्लकैर्द्वादशहायनान्ते तपेत्यवापद्विरुदं मुनीन्दुः ।

महाहर्वैर्वैरिविनिर्नयान्ते भतंव भूमेर्जितकाशिसंज्ञाम् ॥ ११० ॥

यो मुनीन्दुः श्रीजगच्चन्द्रसूरिः निरन्तरनिर्निर्नयान्तेऽचाम्लकैः केवलजलान्तभक्तमक्षण-
लक्षणतपोविशेषैः कृत्वा द्वादशसंख्याकानां हायनानां वर्षाणामन्तेऽवसाने तपा इति
विन्दनवापत् प्राप । द्वादशवत्सर्गं यावन्निरन्तरमाचाम्लान् कुर्वन् य प्रेक्ष्य नृपेण
श्रेष्ठं यदनी महातपा दृश्यन्ते तत्रा तपा इति विरुद्वान् प्रभुरभुवित्स्वर्गः । क इव ।
भूमिभतंव । यथा पृथ्वीपतिमैहृद्विसुंभिराहवैः संश्रमैः कृत्वा वैरिणां शत्रूणां त्रि-
निर्जयस्य पराभवन्तस्य प्रान्ते पयन्ते जितकाशी जिताहव इति सज्ञां प्राप्नोति ॥

अस्मात्ततः प्रादुरभूत्तपाख्या नेत्रादिवान्नेर्द्विजराजलेखा ।

अदीपि यस्माच्च सुसुभुलक्ष्म्या वसन्तमासादिव भानुभासा ॥ १११ ॥

ततस्तथा इति नामकथनानन्तर तद्विनमारभ्य च अस्माज्जगच्चन्द्रमूरेवृहद्ब्रह्मच्छस्य त-
पागच्छ इत्याख्या नाम प्रादुरामीत्प्रकटीवभूत् । कस्मादिव । नेत्रादिव । यथा अत्रे-
स्तापसविशेषस्य नयनाद्विजराजस्य चन्द्रस्य लेखा भण्डनी प्रादुर्भूता । च पुनर्ब्रह्मान्प्र-
भोर्मुसुक्षुलक्ष्म्या यतिश्रिया अदीपि अविक दीप्यते न्म । कस्मादिदम् । नयन्नसामा
दिव । यथा मधुममयाद्धानोर्भास्करस्य भासा प्रभया दीप्यते ॥ इति श्रीजगच्चन्द्रमूरि ॥
इति वृहद्ब्रह्मच्छस्य तपागच्छ इति पद्य नाम सजातम् ॥

देवेन्द्रकर्णाभरणीभवद्विर्ग्रशीभिरुद्वासितविष्टपेन ।

देवेन्द्रदेवेन वभेऽस्य पट्टे विष्णोर्यथा वक्षसि कोन्नुभेन ॥ ११२ ॥

अस्य श्रीजगच्चन्द्रमूरे' पट्टे देवेन्द्र इति नाम यस्य तादृशेन देवेन भद्रारकेण । 'पादा
भद्रारको देव प्रयोज्याः पूज्यनामतः' इति हंसीवचनात् । वभे शुभे । किंभूतेन ।
देवेन्द्राणां सुरसार्वभामाना कर्णयो. धवणयोराभरणीभवद्विभूपणं मपयमानं' क-
र्णपूरायमाणैः गीतगोष्ठीषु तुम्बुरुप्रमुखमुरगन्धर्वगणजेगीधमानयद्रुणध्रवणकतानाः सु-
रेन्द्राः संजायन्ते इत्यर्थः । यशोभि. कृत्वा उद्गापिन शोभा नीन विष्टप विश्व येन ।
केनेव । कांस्तुभेनेव । यथेत्युपमाने । इवार्थं वा । यथा विष्णोन्ारायणस्य वक्षसि हृदये
कौस्तुभेन समुद्रोत्पन्नरत्नविशेषेण उद्गास्यते ॥ इति श्रीदेवेन्द्रमूरि ॥

निजाङ्गनोद्गीतयदीयकीर्तिं शुश्रूपुरक्षिन्न(श्र)वसामृभुक्षा' ।

चक्षुःसहस्रे रसिकः किमाधात्पट्टे स तस्याजनि धर्मघोषः ॥ ११३ ॥

तस्य देवेन्द्रमूरेः पट्टे स मन्त्रादिशक्तिमान् मुनीना विप्रहतां प्रतिद्वः धर्मघोषसूरि-
रजनि जातः । यस्य निजस्य शेषनागात्मनः अङ्गनाभि. कामिनीभि' धर्मगीतगोष्ठ्यामु-
त्प्राबल्येन हर्षोत्कृष्टतया वा गीता गानविषय नीता यदीया श्रीधर्मघोषसवन्धिनी
कीर्तिं शुश्रूषु' श्रोतुमिच्छु' रसिक' जगदद्वैतगुणगणप्रगुणयद्गीतगानाकर्णनो . ल सन्
अक्षिणी नेत्रे एव स(ध्र)वमी कर्णां येषां तेषामक्षिध्रवसा नागानामृभुक्षा इन्द्र' । नागाना
हि चक्षुष्येव कर्णां, न तु पृथक् ध्रवणेन्द्रियभाजः । यत 'अश्रोत्रा' फणिनस्तदेव रु-
चिर नो चेदहिस्वामिना' इति खण्डप्रशस्ती । उत्प्रेक्ष्यते—नागेन्द्र चक्षुःसहस्रे नयन-
विंशतिशती(१) आधाञ्चकार दधार वा । 'शेषो नागाधिपोऽनन्तो द्विसहस्राक्ष आलुक्
इति ह्यभ्याम् । भोगिनो हि नयनं' पश्यन्ति शृण्वन्ति च यन । 'अदस्तदाकर्णं फ-
लाब्जजीवित दशोद्द्वय नस्तद्वीक्षि चाफलम्' इति नैपथे ॥

मिथ्यामतोत्सर्पणवद्धकक्षं प्रेक्ष्य क्षितौ जीर्णकपर्दिनं यः ।

प्रबोध्य वाचा जितराजबिम्बाधिष्ठायकं पूर्वमिव व्यधत् ॥ ११४ ॥

यः श्रीधर्मघोषसूरिः जावडिनिर्मित श्रीशत्रुजयोद्धारसमये वज्रस्वामिमाहात्म्याश्र्वी-
नकपर्दियक्षेण त्याजितशत्रुञ्जय जीर्णकपर्दिंराज गोमुखापरपर्याय वाचा स्वभुरया गिरा

प्रतिबोधय सम्यक्त्वधारिणं विधाय जिनराजस्य तीर्थकृत्ते विम्बस्य प्रतिमाया अधिष्ठायकं व्यधत्त चकार । कामिव । पूर्वमिव । यथा पूर्वं विमलाचले ऋषभमूर्तेरधिष्ठायकोऽभूत्तथैव तत्राप्यकृत । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । अर्थात्तं कपर्दिनम् । किंभूतम् । सिध्यामतस्य विमलाद्रेर्निष्कासनान्यकपर्दिस्थापनेर्ध्वारोषेण मिथ्यात्वस्योत्सर्पणे वृद्धिविधाने वद्वा कक्षा-
हीकारो येन । कस्याम् । क्षितौ देवकपत्तनादिभूमौ ॥

शिष्यार्थनानिर्मितसंस्तवस्यानुभावतो देवकपत्तनेऽब्धिः ।

भूपस्य शुश्रूषुरिवास्य रत्नं तरङ्गहस्तैरुपदीचकार ॥ ११५ ॥

कौतुकान्मणिदर्शनोत्कण्ठया वा निजशिष्याणामर्थनया याचनया आग्रहेण वा निर्मितो रचितोऽर्थान्मन्त्रमयः संस्तवः स्तोत्र तस्यानुभावतः प्रभावात् देवकपत्तनसमीपसमुद्रः अस्य श्रीधर्मबोधसूरेस्तरङ्गाः कल्लोला एव हस्तास्तै रत्न मणिमुपदीचकार डौक्यमासा । तेषां च स निधेयन्यवैनाग्रहणाभावादम्बुधिः स्वतरङ्गहस्तोपरि रत्नं दर्शयामासेत्यर्थः । कस्येव । भूपस्येव । यथा शुश्रूषुः सेवां कर्तुमिच्छुः पुमान् राजो रत्नमुपदीकुरुते ॥

विद्यापुरे योऽखिलशाकिनीनामुपद्रवं द्रावयति सः सूरिः ।

श्रीहेमचन्द्रो भृगुकच्छसंज्ञे पुरे यथा दुर्धरयोगिनीनाम् ॥ ११६ ॥

यः श्रीधर्मबोधसूरिः प्राक् साधुजनसंतापकारिकाणां खागमने पट्टकादिमण्डनं मांस-
लोहकटकीभूतपायसवटकविहारणं च गुरुशयनपट्टिकोत्पाटनचच्चरानयनमित्याद्युपद्रववि-
धायिकानां श्रीविक्रानामधारिकाणामखिलानां सर्वासां शाकिनीनां सिद्धसीकोत्तरिकाणा-
मुपनयनमुपद्रव द्रावयति सः । चच्च(त्त्वरं)रे गमनानन्तरं शुभभिरुच्छायाभिमन्त्रितचतु सूचीनां
पट्टिकाचतुःपादोपरिक्षेपणेन स्तम्भितानां विभातप्रायविभावर्थां विवचनानां तासां बहु-
विलपनाननाङ्गुलीक्षेपणनृपतिस्मृतिभीतिनिवेदनब्रह्मादिसप्तवागवन्धप्रदाननगरजनविज्ञस्य-
चधारणालयान्तःपट्टिकानयनपूर्वकं निवारितान् साधुजनान् निरुपद्रवांश्चक्रे । क इव । श्रीहे-
मचन्द्र इव । यथा श्रीहेमाचार्यः भृगुकच्छ इति सज्ञा नाम यस्य तादृशे पुरे खनिर्मापित-
श्रीमुनिसुव्रतस्वामिप्रासादे प्रह्लादाद्भगवत्पूजां प्रणीय साय चैत्याकाशभूमौ नृत्यं कुर्वत्तस्त-
दवसरे कुत्रचित् प्रयान्तीनां दुर्धरणासुत्कटानां दृष्टानां चतुःषष्टिमितानां योगिनीना-
मव्यन्तरीविशेषाणां दोषे सजाते सति निश्चेष्टकाष्टीभूताम्रमन्त्रिणो ज्ञानवृत्तान्तःपचन-
साधनया गगनमार्गेण क्षणेनागतः श्रीहेमचन्द्रसूरिः समेत्य सार्धं समेतयगोभद्रगणिता
सिन्धुदेवीप्रासादे गत्वा हृक्कादानात्सिन्धुदेवतया भाषणकृते जिह्वाकर्षणादतिरोषजुषा ग-
णिनो दूष(त्त्र)लमध्ये कर्करोपरिमुशलप्रहारप्रदानान्नाहि त्राहीति सिन्धुदेवीशरणीभूताभि-
स्ताभिः सम सिन्धुदेवी सयशोभद्रश्रीहेमचन्द्रसूरिं सासुनयं पदयोः प्रणनाम । तद्वागवन्ध-
कपूर्वकं सर्वदेवानामुपद्रव विद्रावितवान् आम्रभट च सञ्जीकृतवान् ॥

यो योगिनं पुष्पकरगिडनीस्थं दुश्चेष्टितैर्भापनवद्भकक्षम् ।

पादावनम्रं विदधेऽन्तिमोऽर्हन्निवास्थिकग्रामिकशूलपाणिम् ॥ ११७ ॥

य. श्रीधर्मघोषसूरिः पुष्पकरण्डिन्यामुज्जयिन्याम् । 'उज्जयिनी स्याद्विभालावन्ती पुष्पकरण्डिनी' इति हैम्याम् । तिष्ठतीति पुष्पकरण्डिनीस्थस्त कमपि सिद्धचेटकपेट-कमन एव दुष्टचेष्टित्मयकरप्रकारै साधूना भापने भयोत्पादने बद्धकक्ष सञ्जीभूत कोऽपि साधुस्त प्रतिर्कुर्तुं न शक्नोति अतएव तद्भयकरणप्रकारमाह—प्राक् साधुविहारनिषेधक गुवांगमने च गोचरीगतसाधूना प्रक्षे स्थास्यथ । गुरुशिक्षित्तैरुक्तम् । स्थिना स्म । ततो महत्कुहालतुल्यदन्तानदर्शययोगी । साधवः कपोणिका दर्शयित्वा गुरुपाश्र्वे गता । तत उपाश्र्वयेऽपि अतिभयकरप्रचुरोन्द्रविडालकुक्रुरशृगालश्रापददृश्विकमुजगादिदर्शनादिना गुरुमपि भापनोद्यत प्रभुणा च जैनमन्त्रस्मरणानुभावेन पुरजननृपतन्त्रिष्ठयसमक्ष मन्त्राधिप्रायकेन बद्धा पुरप्रासादशिखरसघट्टनास्फालनपूर्वक घनघृध्यमाणप्रवहच्छोणितशरीर शिष्या अह म्रिये म्रिये कोऽपि मामवत्विति पुनः पुनर्दानभापिण वेदनया पूत्कृवाण गगनेनोपाश्र्वये नीत योगिन पदावनम्र स्वचरणयोर्नमनशील विदधे कृतवान् । ३. इव । अर्हन्निव । यथा अन्तमश्वरमश्वतुर्विशतितमोऽर्हन् जिनः श्रीमन्महावीर-देव' अस्थिकग्रामस्थायुकश्रूतपाणिनामान यक्ष स्वचरणसेवापरायण चक्रे । सोऽपि किभूतः । दुष्टैर्जावप्रणाशनकरैश्चेष्टितैरुपसर्गैर्भगवतो भापनोद्यतम् (?) ॥

यस्योपदेशज्ञापमन्त्रिपृथ्वीधरश्चतुर्भिः सहितामशीतिम् ।

ज्ञातीरिवोद्धर्तुमिदंमिताः स्था व्यधापयतीर्थकृतां विहारान् ॥ ११८ ॥

यस्य श्रीधर्मघोषसूरेरुपदेशाद्वाचा नृपस्य मालवमण्डलपतिमण्डल पाचलस्थपातिसा-हेमन्त्री प्रधानः पृथ्वीधरः लोकोकत्या च पेशडदे इति नामा चतुर्भिः सहिता युतामशी-तिमेतावता चतुरशीतिं तीर्थकृता श्रीजिनाना विहारान् प्रासादान् व्यधापयत्कारिनवान् । उत्प्रेक्ष्यते—इदंमिताः प्रासादसख्याश्चतुर्विंशतिप्रमाणाः स्था' स्वकीया' वणिक्मबन्धिनी-श्चतुरशीतिज्ञातीरुद्धर्तुं ससारात्रिस्तारयितुमिव । तथा तस्योपदेशाच्च श्रीशत्रुजयगिरि-नारिसंघपतीभवन् रैवतगिरौ च इदमस्माक तीर्थमिदमस्माक तीर्थमिति मिथो दिग्म्बरे' सह विवादे 'य इन्द्रमाला परिधत्ते तस्येद तीर्थम्' इति संघवृद्धैः प्रोक्ते सुवर्णसिद्ध्या-प्रायेण स्वकृतसुवर्णषडपञ्चाशद्दटीभिः इन्द्रमाला परिहितवान्, तथा शत्रुजयोज्यन्तमूल-प्रासादशिखरदण्डयोरेकसौवर्णध्वजाधिरोपणादिना चाष्टौ घटीर्व्ययितवाश्चेति शेषः ॥

दंशादहेर्ग्राहितकाष्ठभारविषौषधीसज्जतनुर्निशान्ते ।

महात्मवद्यो विकृतीर्विहाय वृत्ति व्यधादेव युगंधरीभिः ॥ ११९ ॥

यो धर्मघोषसूरिः युगंधरीभिरेव वृत्तिमाहारं व्यधात् । अन्यधान्यप्रत्याख्यान चकारे-त्यर्थः । किं कृत्वा । घृतादिका. पड्विकृतीर्विहाय स्वकृत्वा विमुच्य । किवत् । महात्म-वत् । यथा महात्मा सुजनोविकृतीः परद्रोहादिप्रकारान् पिशुनता वा विजहाति । किं-भूतः । अहेर्गुजङ्गमस्य दंशाद्भक्षणान् निशान्ते राज्यवसाने प्रभाते ग्राहिता श्राद्धपार्श्वं समानायिता या काष्ठभाराद्विषस्यौषधी वल्ली विषापहारिणी लता तथा सजा निर्विषा तनुः

शरीरं यस्य । अत्राय संप्रदायः—कदाचिन्नक्तं दुष्टसर्पस्य दशाद्विषवेगोद्भवन्मूर्च्छया घूर्णितं गुरुमालोक्य कमपि तदुपायमजानन्त किंकर्तव्यतामूर्द्धं संधं विज्ञाय प्रभुः संधं प्रत्याचख्यौ—‘प्रातर्यां प्रथमं काष्ठभारिका समेति तन्मध्यादमुकाभिज्ञानेन विषापहारिणीर्मापधीं गृहीत्वा घृष्टा च मृदुंको(मदंशे) देया सज्जो भविष्यामि’ इति गुरुगिरमाकर्ष्य हृष्टेन सधेन तथाकृते सजीभूतः प्रभुस्तदादिपट्टिकृतीः प्रत्याख्याय युगधर्षेण केवलमाहारमकरोदिति ॥ इति धर्मघोषसुरिः ॥

यस्माद्दिदीपे चरणस्य लक्ष्मीज्योत्स्नेव चान्द्री शरदोऽनुपङ्गात् ।

सोमप्रभाख्यो जनदृक्चकोरीसोमप्रभः सूरिरभूत्पदेऽस्य ॥ १२० ॥

अस्य धर्मघोषसूरेः पदे सोमप्रभ इत्याख्या नाम यस्य तादृशः सूरिरभूत् । किंभूतः । जनानां लोकानां दृशो दृष्टयः ता एव चकोर्यौ ज्योत्स्नाप्रियप्रियास्तासां प्रह्लादकत्वेन सोमस्य चन्द्रस्य प्रभेव चन्द्रिकेव यः । यस्मात्सुरेश्वरणस्य चारित्रस्य लक्ष्मीर्दिदीपे अतीव शोभितवती । केव । ज्योत्स्नेव । यथा शरदो मेघाख्यस्यानुपङ्गादाश्लेषात्सगमाद्यन्त्रस्येय चान्द्री कौमुदी दीप्यते ॥ इति श्रीसोमप्रभसूरिः ॥

तेनापि सोमतिलकाभिधसूरिरात्म-

पट्टे न्यवेशि वशिलक्षिमलसल्ललामम् ।

वादेपु येन परवादिकदम्बकस्या-

नध्यायता प्रतिपदेव मुखे न्यवासि ॥ १२१ ॥

अपि पुनस्तेन श्रीसोमप्रभसूरिणा आत्मपट्टे स्वपदे सोमतिलक इत्यभिधा नाम यस्य तादृशः सूरिराचार्यः न्यवेशि स्थापितः । ‘न्यवेशि रत्नत्रितये जिनेन यः’ इति नैपधे । किंभूतः । वशिना जिनात्मना श्रमणानां या लक्ष्मीस्तस्या लसदीप्यमानं ललाम तिलकम् । ललामशब्दो नकारान्तोऽकारान्तोऽप्यस्ति । येन सोमतिलकसूरिणा वादेपु पारे नैयाधिकृत्य पारे जनाभारता परपक्षीयास्त एव वादिनो वाद कर्तुमुद्यतास्ताकिंका या तेषां कदम्बकस्य वृन्दस्य मुखेऽनध्यायता तूष्णीकता मानमेव न्यवासि वासिता । कचेत् । प्रतिपदेव । यथा प्रतिपत्तिथिना छात्राणां मुखेऽनध्यायता अध्ययनाभावो मुखे वारपदे । ‘प्रतिपत्पठनाशिनो’ इत्युक्तं ॥ इति सोमतिलकसूरिः ॥

संस्थापितो निजपट्टे गुरुणाथ तेन

श्रीदेवमुन्दरगुरुः सुरमुन्दरश्रीः ।

अहोमुखेन तिमिरेण तमस्त्रिनीव

येन व्यपाम्यत ममं मदेनेन माया ॥ १२२ ॥

अथानन्तरं तेन प्रभुणा श्रीमोमतिलकसूरिन्ध्रेण निजम्यात्मन पदे पट्टे श्रीदेवमुन्दरगुरुं म्यागिनः । किंभूतः । देवमुन्दर इव मुन्दरा जनमनोहरा श्रीः शरीरशोभा

यस्य । येन श्रीदेवसुन्दरगुरुणा मठेन(दनेन) सुन्मोहसंभेदेन गवेंण वा । अथ वा जाता-
वेकवचनम् । अष्टभिर्मदैः सम माया शठता दम्भचारिता वा व्यपास्यत निरस्ता । केनेव ।
अहोमुखेनेव यथा प्रभातेन तिमिरेणान्वकारेण सार्वं तमस्त्रिनी रात्रिव्यपास्यते । अहो-
मुखेनेखत्रालुक्समासः, पृथक् पदद्वयी वा ॥ इति श्रीदेवसुन्दरसूरि ॥

धूकैरकमिव द्विषद्भिरुदये हन्तुं परैः प्रेषितं

कंचिच्चन्द्ररुचा प्रमादविमुख स्थापेऽपि दृष्ट्वा प्रसुम् ।

क्षाम्यन्तं गदिताखिलव्यतिकरं संबोध्य योऽदीक्ष्य-

त्स श्रीमानथ सोमसुन्दरगुरुर्भजे तदीयं पदम् ॥ १२३ ॥

अथानन्तरं स प्रसिद्धमहिमा श्रीमान् जगति संयमसंबेगादिगुणैः कृत्वा शोभावान्
सोमसुन्दरनामा गुरुस्तदीय देवसुन्दरसूरिसंबन्धि पद भेजे श्रितवान् । स क । यः
श्रीसोमसुन्दरसूरिः कचिदनिर्दिष्टनामान घातुक घातकारिण पुमांस संबोध्य प्रतिवो-
धयित्वादीक्षयत् संघस्यादेशपूर्वकं तत्समक्षं च प्रात्राजयत् । कचित् किंभूतम् । उ-
दये उद्गमनसमये अर्कं सूर्यं धूकैः कौशिकैरिव उदये सूरिमाहात्म्यदर्शनचमत्कृतचेतो-
भिर्जगज्जनैः प्रतिपदं प्रणीतातिश्लघाकर्णनव्यतिकरे द्विषद्भिः वैरायमाणैः परैः परप-
क्षीयैर्दुर्वादिभिर्वा हन्तुं गुरुं व्यापादयितुं प्रेषितं प्रहितम् । पुनः किं कुर्वन्तम् । च-
न्द्रोदये चन्द्रे गगनमण्डलमवगाहमाने सति जालान्तरागतसान्द्रचन्द्रिकया स्थापे निद्रा-
वस्थायामपि प्रमादादानवधानताया विमुखम् । प्रमादरहितमित्यर्थः । रजोहरणेन सस्ता-
रकं स्वस्य पार्श्वं च पृष्ठं च प्रमाज्यं पार्श्वं परावर्तयन्त दृष्ट्वा दृग्गोचरीकृत्य 'अहो अमी
निद्रायामपि क्षुद्रजन्तुजातरक्षाकारिणो दृश्यन्ते, तत्कथमेते कृपापीयूषपारान्तराः प-
रेभ्यो दृष्टवन्तो भविष्यन्ति । ततो महापातकिभिरेतहुष्कर्मकारणार्थं प्रेषितेन मया
परलोके शुभोदकंकाङ्क्षिणा सर्वथाप्येते महानुभावा न घाल्या, प्रत्युत रक्षणीया, आ-
त्मनोऽप्यैहिकलौकिकपारलौकिकशिवाय शरणमाश्रयणीयाश्च' इति वितर्कपूर्वकं गुरुं
जागरयित्वा मनोजनितमपि स्वापराध पादयोर्लंगित्वा क्षाम्यन्तं गर्हन्तं च । अत एव
किंभूतम् । गदितः कथितः स्वस्यात्मनोऽखिलः समस्तोऽपि व्यतिकरः परप्रेषणादिकः
व्यापारः समयो वा येन ॥ इति श्रीसोमसुन्दरसूरिः ॥

पट्टश्रियास्य मुनिसुन्दरसूरिशक्रे

संप्राप्तया कुवलयप्रतिबोधदक्षे ।

कान्तेव पद्मसुहृदः शरदिन्दुविग्ने

प्रीतिः परा व्यरचि लोचनयोजनानाम् ॥ १२४ ॥

श्रीमुनिसुन्दरनाम्नि सूरिशक्रे संप्राप्तया समागतया अस्य श्रीसोमसुन्दरसूरैः पट्ट-
श्रिया जनानां भविकलोकानां लोचनयोर्नंत्रयोः परा प्रकृष्टा प्रीतिः प्रमोदो व्यरचि ।

कस्मिन्निव । शरदिन्दुविम्ब इव । यथा शरदः शरत्कालसंबन्धिनि चन्द्रमण्डले समे-
तया पद्मसुहृदः सूर्यस्य कान्त्वा दीप्त्या जनदशां परा प्रीतिर्विरचन्त्यते । 'पुषोष वृद्धि
हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः' इति रघुवंशे । हरिदश्वो भास्वांस्तस्य दी-
धितेः कान्तेरनुप्रवेशात्सक्रमणात्सुचन्द्रो द्वितीयां प्रारभ्य वर्धते—इति तद्वृत्तिः ।
किंभूते मुनिमुन्दरमूरीन्द्रे चन्द्रविम्बे च । कुवलयं भूमण्डलमुरगलं च तस्य प्रतिवोषे
योधिबीजदेशाविरतिसर्वविरतिप्रमुखप्रदाने विक्रासने च दक्षे चतुरे ॥

योगिनीजनितमार्युपप्लवं येन शान्तिकरसंस्तवादिह ।

वर्षणादिव तपर्तुतप्तयो नीरवाहनवहेन जग्निरे ॥ १२५ ॥

येन श्रीमुनिमुन्दरसूरिणा इह शिवपुर्या भूमीमण्डले दुष्टयोगिनीभिर्दुराशयव्यन्तरी-
देवीविशेषाभिर्जनिना उत्पादिता मारेजनमरकसोपद्रवा उपद्रवाः 'सन्तिकरं सन्ति-
जिगम्' इत्यादि शान्तिकरनाम्रः संस्तवात्लोत्रात्मुनिप्रभावाद्जग्निरे निहता निवारिताः ।
केनेव । नीरवाहेनेव । यथा मेघेन वर्षणाजलदृष्टिविधानात्तपतोऽप्रांभसमयस्य तप्तय-
न्वापा निहन्यन्ते ॥

चाल्येऽपि रश्मीन्सरसीजवन्धुरिवावधानानि वहन्सहस्रम् ।

अष्टोत्तरं वर्तुलिकानिनादशतं स्म वेवेक्ति धियां निधिर्धयः ॥ १२६ ॥

यो मुनिमुन्दरमूरिर्वाच्येऽपि शैशवे धुल्लकत्वेऽपि अष्टाभिरधिकं वर्तुलिकानां कचो-
लिकाना 'घाटका कचोली' इति प्रनिद्राना निनादानां शब्दानां शत क्वचित्सहस्र-
मपि वेवेक्ति पृथक् पृथक् कृत्वा कथयति स्म । पत्तनसमागतैरभुक्तदेशोपेतपण्डितद्विजं
पत्रावलम्बनं विधाय प्रतिपत्तनपण्डितस्थानं जलभृतकुण्डलकं तृणपूलकं च स्वशिष्य-
भोजयन्त तन्दिग्ध्यनिद्रटिनपूर्वकं मुनिमुन्दरशिष्युना राजमभायां 'स्वेन सार्यं समाग-
नचतुरशीतिर्वा(?)पथशालासत्काचार्यैर्वादि जायमाने षण्मास्यन्ते राजकथनपूर्वं स्वाह-
ष्टाष्टोत्तरशतवर्तुलिकानां पृथक् पृथक् शब्दान् कथयित्वा तं विजिग्ये । पदप्रणम्रीचके
चेति भावः । किंभूतः । धियां विशिष्टबुद्धीनां निधिर्निधानम् । किं कुर्वन् । महत्त्वं
दशशतीमवधानानि बहुप्रकारधारणाविशेषान् वहन् विभ्रत् । क इव । सरसीरुहवन्धु-
रिव । यथा भास्वान् चाल्येऽपि रश्मीन् सहस्रं रश्मीन् वहते धारयति ॥

अलम्भि यान्यां दिशि येन काली सरस्वतीदं विरुदं बुधेभ्यः ।

रवेरुदीच्यामिव तत्र तेजोऽनिरिच्यते यत्पुनरत्र चित्रम् ॥ १२७ ॥

येन भीमुन्दरमूरिणा यान्या दक्षिणस्यां दिशि अयं काली सरस्वती इदमेतद्विरुदं नाम
विशेषोऽलम्भि प्राप्तम् । केभ्यः । बुधेभ्यः दक्षिणालपण्डितेभ्यः । पुनर्यदु(दी)च्यामु-
त्तरस्यां दिशि रवेर्भानोरिव तत्र दक्षिणस्यां दिश्यपि अत्य सूरैस्तेजः प्रतापः । 'एत-
न्लोत्तरमय नः समजनि त्वत्तेजसां लहने माहसैरपि पट्टरादिभिरभिव्यक्तीभवन्मातु-
मान्' इति नैषधे । तेजसां प्रतापानां लहनेऽनिक्रमणे—इति तद्वृत्तिः । अनिरिच्यते

अग्निशायी भवति । तदत्र जगति महच्चित्रमम्माक जायते । सूर्यस्य दक्षिणस्यां तु तेजो-
हानिरुत्तरस्यां तु तेजोऽद्भिः । एतद्गुरोस्तु दक्षिणत्वामपि प्रतापः केनापि सोढुं न श-
क्यत इत्याश्चर्यम् ॥ इति श्रीसुनिमुन्दरसूरिः ॥

सूरेस्ततोऽजायत रत्नशेखरः श्रीपुण्डरीको वृषभध्वजादिव ।

वाम्नीति नाम्ना द्विजपुङ्गवेन न्यगादि यो बालसरस्वतीति ॥ १२८ ॥

ततस्तस्मात् श्रीसुनिमुन्दरसूरीन्द्रात् रत्नशेखर इति नामा सूरिरजायत । क इव ।
यथा भरतचक्रवर्तिप्रथमसुतः-थिया गणभृङ्गस्या कलितः पुण्डरीकनामा श्रीवृषभध्व-
जात् वृषभलाञ्छनान् । ध्वजध्वजे पताकाया शिश्रे पूर्वदिशो गृहे । खट्वाङ्गे शोण्डिके
माने' इत्यनेकार्थतिलके । आदिदेवाजने । य. श्रीरत्नशेखरसूरिः स्थम्भतीर्थे वाम्नी-
नाम्ना द्विजपुङ्गवेन ब्राह्मणध्रेणेन अयं बालसरस्वती इति न्यगादि कथितः । तदादि
बालसरस्वतीति विरुदं दधार ॥ इति रत्नशेखरसूरिः ॥

लक्ष्मीसागरसूरिशीतमहसा लक्ष्मीरवापे ततो

दीपेनेव गुणोदयं कलयता ज्योतिर्वृहद्भानुतः ।

गायन्तीः सुरसुन्दरीगुणगणान्यस्याष्टदिवसङ्गिनी-

विज्ञायाष्ट विनिर्मेमे किमु विधिः श्रोतुं श्रुतीरात्मनः ॥ १२९ ॥

ततः श्रीरत्नशेखरसूरे. सकाशात् लक्ष्मीसागर इति नाम्ना सूरिगीतमहमा आचार्येषु
भक्तिकाल्हादकत्वेन चन्द्रेण लक्ष्मीः पश्यीरवापे प्राप्ता । केनेव । दीपेनेव । यथा गृह-
मणिना वृहद्भानोवेधे. सकाशात् ज्योतिर्दीप्तिरवाप्यने । कि कुर्वता सूरिणा दीपेन च ।
गुणानां शमदममार्दवाजर्वगाम्भीर्यैर्वयादीना वृत्ते मूत्रमय्याश्चोदयमाविभावं च कल-
यता विभ्रता । यस्य गुरोर्गुणाना गणान् समृहान् अष्टसु पूर्वाम्रियानीनेऋतप्रतीची-
वायूदीचीशानीदिशु विदिशु च सङ्गोऽस्त्वामामिल्यष्टदिवसङ्गिनीगष्टदिशु सतिष्ठमानाः
सुरसुन्दरीर्देवाद्भना गायन्ती' कलकण्ठीकण्टानुकरणप्रवणानुकण्ठकण्ठकुहरप्रेह्वोलनापूर्व-
कमपूर्वगीतिमातन्वतीर्विज्ञाय ज्ञात्वा विधिर्त्रंसा तान् गुणान् श्रोतु स्रध्रवणगोचरीक-
र्तुम् । उरप्रेक्ष्यते—आत्मनः स्वस्याष्टसंख्याका. श्रुती कर्णान्किमु निर्मेमे कृतवानिव स्र-
ष्टिकर्तृकलात् । 'द्विहिणो विरब्धिर्द्विघणो विरञ्जः परमेष्ठयजोऽष्टध्रवणः स्वयम्भू' इति
हेम्याम् ॥ इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिः ॥

सुमतिसाधुरभूदथ तत्पदे त्रिजगतीजननेत्रमुधाज्जनम् ।

समकुचत्रपथा हृदि यद्विरां मधुरिमाधरिता किमु गोस्तनी ॥ १३० ॥

अथानन्तर तस्य श्रीलक्ष्मीसागरसूरेः पदे सुमतिसाधुरिति नामा सूरिरभूद्भव ।
किंभूतः । त्रिजगत्याल्लौक्यस्य 'त्रिजगतीं पुनन्ती कविसेविता' इति सप्तगतीस्त्वो-
त्रकर्तृजिनप्रभसूरिकृत्न ऋषभनाम्नः स्तोत्रे तथा जगतीचन्द्रेण विश्रमप्युच्यते । यथा—

‘स्यल्लोको विष्टयं विश्वं भुवनं जगती जगत्’ इति हैन्याम् । तेन त्रित्वसंख्योपलक्षिता जगती भुवनं त्रिजगतीति समाख्याते । जना लोका अर्थात् सुरासुरोरगनरास्तेषां नै-
त्राणां सुधावनं नयनामेचनकरवेनामृतमयश्रोताञ्जनं यद्विरां यस्य वचनविलासानां
मधुरिन्ना माधुर्यानिशयेनापरिता हीनाकृता तिरस्कृता सती गोस्वनी द्राक्षा हृदि
मनसि त्रपया लज्जोदयेन । उत्प्रेक्ष्यते—समकृच्छत्किमु संकोचं प्राप्तवतीव ॥ इति धी-
सुमतिसाधुसूरिः ॥

शीलेन जम्बुगणनाथ इवात्र वज्र-

स्वामी परः किमथ वा महिमोदयेन ।

जज्ञे नवद्वयशतव्रतिसेव्यमाना

नाम्नाथ हेमविमलः प्रभुरस्य पट्टे ॥ १३१ ॥

अथानन्तरमस्य सुमतिसाधुसूरेः पट्टे नाम्ना अभिधानेन हेमविमलः गच्छाधिराजो
जज्ञे जातः । किभूतः । नवानां नवसह्यानां द्वयं नवद्वयमेतावताष्टादश तन्मितानि
शतानि नवद्वयशतानि । तानीव ते व्रतिनश्च साधवस्तः सेव्यमानो विल्यमुपास्यमानः ।
‘नवद्वयद्वीपवृषभजयश्रियाम्’ इति नैपथे । अष्टादशव्रतश्रमणपरिवार इत्यर्थः । यः धी-
हेमविमलसूरिः शीलेन दृढव्रतचर्येण कृत्वा अत्र जगति । उत्प्रेक्ष्यते—अपरोऽन्यः
किमु वत्तस्वामी जज्ञे ॥ इति हेमविमलसूरिः ॥

विभूषामह्वैतामकलयदथानन्दविमले

व्रतीन्द्रे विद्राणास्त्रिलकुट्टशि सत्पट्टकमला ।

वसन्ते वासन्तीततिग्वि पुनर्धर्मजयिनि

क्षितीन्द्रे राज्यश्रीरिव विजितविश्वप्रतिभटे ॥ १३२ ॥

अथानन्तरं तस्य श्रीहेमविमलसूरेः पट्टकमला पदलक्ष्मीः आनन्दविमलनाम्नि प्र-
तिना माधुनामिन्द्रे पुरन्दरे सूरिसाके न विद्यते द्वैतं सुमलमर्थादपरं चम्बुतुल्यं अस्याः
सा तदा ताम् । अमाध्यागणामित्यर्थः । विभूषां शोभानकलयन् दधार । किभूता । विद्राणाः
पलायिताः । ‘विद्राणं रमचन्द्रगन्’ इति नैपथे । अश्विलाः रामप्रा अपि कुट्टशः परपा-
क्षिणः । दुर्गतभाजः परवादिनी वा यन्मान् । पुनः केव । वाग्मन्तीततिरिव । यथा
माधुमदने माधवो अतिमुक्तगी ताम् लतापरिरनन्त्यां प्रियं विभक्तिं । पुनः केव ।
राम्यभासिव । धर्मगोपलक्षितः । अथ वा । धर्मेण कृत्वा जन्तोऽस्यास्तीति धर्मजयी
तस्मै क्षितीन्द्रे पुरातपुरन्दरे राज्यश्रीर्भूषत्वलक्ष्मीः शोभां घत्ते । किभूते वृषे । वि-
जित्वा पदाभूता विधे नर्धं प्रतिभटा वरिणो वेन ॥

त्यस्यन्दाशेषकृपाक्षिकांश्च कुट्टयः क्रिपाकभूमीरुहा-

न्गोलेन्द्रैग्वि पाणिजातगिन्गी यो जन्मिभिः शिश्रिये ।

येनात्मा शिथिलीभवन्मुनिपथादप्युद्धृतः सूरिणा

संसाराम्बुनिधेरिवोद्धृतकुट्टग्यादोत्रजव्याकुलात् ॥ १३३ ॥

यः श्रीआनन्दविमलसूरिः जन्मिभिर्भविर्क. शिथिये थिनः । किं कृत्वा । कुट्टगः सौगतादीन् च पुनरंगेपान् समस्तान् कुपक्षिकान् छम्पाकप्रमुञ्चान् त्यक्त्वा विमुञ्च श्रितः । कैरिव । रोलम्बैरिव । यथा भ्रमरैः किपाकनामानो महीरुहा महाकाला-दपाः विषवृक्षास्तान्विहाय दूरेणापात्य पारिजानशिखरी मन्दारनामा द्रुमो वृक्षविशेषः कश्चित्सेव्यते । अथ वा कल्पवृक्षविशेषः । कल्प., पारिजातः, मन्दार., हरिचन्दन, संतान., एते पञ्चापि देवद्रुमाः । कल्पद्रुमेष्वपि विशेषः पारिजातः । यथा रघौ—'कल्प-द्रुमाणामिव पारिजातः' इति । अपि पुन्येन भगवता शिथिलीभवन् प्रमादपदवीं परि-गच्छन् यो मुनीना साधूना पन्था मार्गस्तस्मादात्म स्वजीव उद्धृतः । उत्प्रेष्यते—उद्धृता उत्कृता ये कुट्टगो दुर्वादिनः नैयायिकादयः परपक्षिका कुमनमतोद्बोधका वा त एव यादोत्रजा दुष्टजलचरनिकराः मकरादयस्त्वैर्ब्याकुलात्संकीर्णपरिपूर्णाभूताद्रयक-राद्वा संसारोऽनन्तपाभवपरम्पराभ्रमणरूप. स एवापारत्वादम्बुधिः समुद्रस्तस्मादिवो-द्धृतः पार प्रापितः ॥

शुद्धा क्रियासुद्धरतोऽस्य भाविनीमद्वत्प्रवृद्धिस्तमितीव शंसितुम् ।

स्वप्नेऽनुयुक्तेरनु कस्यचिज्जिनध्यातुर्द्वितीयेन्दुरदर्शयन्निजम् ॥ १३४ ॥

जिनस्य श्रीपार्श्वनाथस्य ध्यातुर्ध्यानकर्तुं । पार्श्वनाथमन्त्राराधकस्यैत्यर्थः । कुमरगि-रिसत्कस्य कस्यचित् श्राद्धस्यानुयुक्ते. प्रश्नादनु पश्चात्स्वप्ने स्वापजागरावस्थायामुपवि-ष्टस्यैव प्रभो. पुरः किञ्चिन्निद्रानिमीलितनयनस्य द्वितीयेन्दुः उदयद्वितीयादिनचन्द्रः निजमात्मानमदर्शयन् दर्शयति स्म । उत्प्रेष्यते—इत्यमुना प्रकारेण शसितु कथयितु-मिव । इति किम् । मद्भवथाद्य विविधातोद्यन्नादनजननमस्करणमहोत्मवविधानपूर्व-कमहमुदितो दिने दिने चन्द्रिकाकलादिभिर्मम वृद्धिर्भाविनी । तथा—शुद्धा निर्दोषा क्रियां यथावत्साधुमार्गीनुष्ठानसुद्धरतोऽनुतिष्ठतः । विशुद्धक्रियोद्धार विद्यत इत्यर्थः । अस्य श्रीआनन्दविमलसूरे. प्रकरणेण शिष्यप्रगिष्यमाहात्म्यादिभिर्बृद्धिर्भवित्री भविष्य-चीति । तथा—क्रियोद्धारविधित्सुना सूरीन्द्रेण कश्चित्सिद्धश्रीपार्श्वनाथमन्त्रः श्राद्ध-प्रथमं पृष्ठस्तेन च ध्यानं विदधता किञ्चिन्निद्रामुद्रितनेत्रेणाम्बुदयमान द्वितीयाचन्द्र दृष्ट्वा समेत्य प्रभुपुर. प्रोचे । यद्यूय द्वितीयाचन्द्र इव दिने दिने वर्धमानाम्बुदय-भाजो भविष्यथ, तच्चरितमेव क्रियोद्धार कुरुत, विलम्बो नैव विधेयः । तत श्रीआ-नन्दविमलसूरिणा श्रीहैमविमलसूरिणासनपूर्वं शुद्धक्रिया उद्धृता इति वादः ॥

जैनार्चाश्रमणाद्यभावभणनाम्भःप्लाव्यमानात्मनां

जज्ञे द्वीप इव त्रतीशितुरिहोद्धारः क्रियाया नृणाम् ।

विद्यामागारनाम्नाचक्रवरो यस्याथ दुर्दृग्गणा-

न्सेनानीरिव चक्रिणो रिपुनृपान्प्राक्स्वस्य वदयान्व्यधात् ॥ १३५ ॥

इह भग्नक्षेत्रदक्षिणार्धमध्यखण्डे तनीक्षितुः श्रीआनन्दविमलम्बरैः क्रियायाः शुद्धानु-
ष्ठानन्योद्धारो विधानं नृणां भव्यजनानां द्वीपं दवान्तर्जले तदमिव जज्ञे जातः । किभूतानां
नृणाम् । जनार्चना तीर्थस्नानवन्धिनीनां प्रतिमानां, तथा धर्मगानां माधूनामभावमत्ततां
निन्दान्ते जापि प्रतिभा प्रोक्ता नास्ति, गुर्जरादिदेशेषु माधवः सर्वथा न मन्तीति भग्न
नृपनाकद्रुकमतीनां कथनम् । इत्याद्यपरापरकुपक्षिपलस्वस्वकपोलकल्पितकुनतवा-
रुर्ध्वरम्भाभिः प्रवर्धमाननीरपूरैः प्राव्यमान उपदृश्यमाणो विविधोद्गतकुनतिततसंत-
तमद्विलप्रवे । मूढत्रिस्वयंः । आत्मा मेयाम् । अध क्रियोद्धारानन्तरं क्वचित् समये व्य-
निकान्ते मति अध पुनर्यस्य मुरेर्विधागागर इति नाम यस्य तादृशो वाचकवरः उपा-
न्यरश्रेष्ठः दुर्दृग्गणान् दृमतिममृत्तान् स्ववदयानाम्वायत्तान् सूक्ष्मशामनविधायिनो व्य-
धात् कृतवान् । क इव । सेनानीरिव । यथा चक्रिणश्चमृपतिः रिपुनृपान् प्राक् प्रत्यक्
सप्रादिसन्नेष्टभूपालान् स्वपश्यान् नरुजनिनिर्दिष्टकारिणः कुरुते ॥

प्रातः साधुवृत्तम्वदापणपुगे यो याति सूरीशिता

सन्धयकसंयमवान्स पूर्वगणिवन्धेव्यन्त्वयाहर्निशम् ।

स्यमेष्टव्यमगिगेति यं निजगृहे नीन्यातिभक्त्या प्रभुं

श्राद्धः कश्चन मण्डपाद्रिवन्तिभंजे सगोत्रैः समम् ॥ १३६ ॥

प्रातः सोऽपि मण्डपाद्रीं मण्डपान्तरेः वगतिर्गृहं यस्य तादृक् श्राद्धः कटुकमतिग-
मिः सति सगोत्राणां प्राप्तिं प्रभुना पशारेणात्मप्रगिरा पूर्वजन्मवचनेन धनिभक्त्या
पुत्रादिपुत्रो भवति भोवा समानो य ए प्रभु स्वगोत्रैः स्वसजनेन सम भेजे धाद्रीभू-
तास्यवति स्म । इति निम् । ते एव, ये तु दुर्गदिवानोत्तमिषाविरुद्धालपनाकर्णनाक-
रिभोः स वलजदिवानोत्तमिषाः पुत्रादिवानोत्तमिषाः पुत्रादिवानोत्तमिषाः पुत्रादिवानोत्तमिषाः । तथा-
दि प्रातः, प्रभवे सामानन्तरमपनि, साधुभिः भक्त्या परित्यक्तः परित्यक्तः नः
सूरीशिता य सूरीशिताः तदपरापत्य तव मन्त्रेण पुरीशमे चापि मण्डपि, न सूत्रिभिरि-
तिपुगे सन्तः स समस्तम् । विष्टु-वगतिजश्रितः स्वस्य भयतारनिशं निरन्तर
पूर्वमेव सः सगोत्रिणां स इव मेव उपासनीयः । श्राद्धे प्रवचनेऽर्थाती सन्निभूता-
नां इति विदयाम् । तन्नाभित्तान् एव इति कृतमान्यपयानांनि जागरणेऽपि पार्श्वे
पुनरपि सादरं सपत्न्यात् न सप्रतिवेदन्तुं दर्शितवामेति कश्च्येऽनुचनपि जाग-
रतुर्धुं शोच्यम् ॥

सगोत्रोत्तमस्यै कृतयनयोर्दोषान्तमे

पशुं श्रीसूरीशितां सगोत्रभक्त्या नानिमताम् ।

मृगारातिव्यालद्विग्दशवरव्यूहवहुले

गिरर्दुःसंचारे गहन इव सार्थं पथिजुपात् ॥ १३७ ॥

यः श्रीसृगेन्दुरानन्दविमलमूरिसुधांशु कलां पद्ममारककाले जनिनता प्राग्निनामा-
धयोऽभवद्भव । कलां किभूते । तमगानज्ञानाना पापाना च न्नीम ममूहस्तेन प्रायो
बहुलः । पुनः किभूते । कुनयनाना दुर्चादिना कुपदिकलाणां च गर्णं परिवारं दारुपतमे
अनिशयेन मुदशा भयकारिणि । ते हि मंगताः सन्तोऽनन्तभवयम्परा वर्धयन्तीति
भीतिहेतवः । क इव । सार्थं इव । यथा सार्थः जनसमुदायः गिरं पर्यतम्य दु त्वेन
सचरणं यत्र स दुःखेनोद्भूयितुं शक्ये तादृशे गहने कान्तारे रविर्किरणाप्रवेशे शा-
खाप्रशाखाभिरेः क्रीभूतद्विविधवृक्षलक्षप्रदेशे पन्यान जुपन्ते सेवन्ते इति कृत्वा पथिजुपः
पान्यास्तेयानाश्रयो विश्रामस्थान शरणं भवति । किभूते गहने । मृगारातय मिहा,
व्याला भुजगा दुष्टा गजा वा, द्विरदा पारे हस्तिनः, शवरा भिन्नाः, तेषां व्यूहः समूह-
वहुले निर्भेगभूते । पुनः किभूते । तम न्नीमप्राये अन्धकारभूते । पुनः किभूते । कुन-
यनाना दृष्टिवियसपांणा गणदार्शनतमे अतिर्भाषणं ॥

गभीरिण्या पाथोनिधिरिद महिम्नापरमत्-

द्विरिश्चैतोजन्मप्रतिभटतया वा गगनजित् ।

प्रसारै रश्मीनां सरस्तिरुहिणीनामिव पतिः

पवित्रीचक्रे यो विहृतिभिरशेषा अपि दिग्गः ॥ १३८ ॥

यो भगवान् गभीरिण्या गार्भीर्येण कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—पाथोनिधिः समुद्र इव वर्तते ।
पुनर्महिम्ना नाहाल्येन कृत्वा महतो भावां महिमा । 'लोहितादेर्दिन् इमन्' इति सार-
स्वतसुत्रेण इमन्प्रत्ययः । उत्प्रेक्ष्यते—अपरोऽन्यो मरुतां देवाना गिरिः पर्वत ।
अन्यो मेरुरेव । वा पुनरुत्प्रेक्ष्यते—चेतस्ति जन्मोत्पत्तिर्यस्य स स्वरस्त्वय्य प्रतिभटतया
शत्रुत्वेन गगनजिद्बुद्ध इव । 'बुद्धन्तु सुगतो धर्ममारलोक्कलजिद्धर्मराजो विज्ञानमा-
चूकः' इति ईश्याम । समुद्र इव गम्भीर मेरुरिव महिमावाप्तः । बुद्ध इव कामजेते-
त्यर्थः । तथा यो गुरर्विहृतिभिः स्वविहारं कृत्वा अशेषाः मनस्ता अपि चतस्रः पृथां-
पश्चिमादक्षिणोत्तरालक्षणा दिशः पवित्रीचक्रे पावनोद्धतवान् । क इव । पतिरिद ।
यथा सरस्तिरुहिणीनां पश्चिमीनां पतिर्मतां सूर्यः रश्मीनां स्वकिरणाना प्रसारैर्विस्तारणं
कृत्वा सर्वांशाः पुनाति पवित्रयति ॥

यो दक्षिणावर्त इव स्रवन्तीपानिप्लवे कन्नुकदम्बकेन ।

वाचंयमानां निवहेन पृथ्वीपीठे परीतो विजहार सूरि ॥ १३९ ॥

यः श्रीव्यानन्दविमलसूरिः वाचंयमानां सुनीनां निवहेन वृन्देन परीतः परिश्रुतः
सन् पृथ्वीपीठे भूमण्डले विजहार विहारं कृतवान् । क इव । दक्षिणावर्त इव दक्षिणे

पार्श्वे आवर्तः कुण्डलनालक्षणो यस्य तादृशः शङ्खः कम्बूनां वामावर्तवतां शङ्खानां कदम्बेन गणेन परिवृतः स्रवन्तीनां नदीनां पत्युर्मतुः समुद्रस्य पयःप्रवे नीरपुरे विहरति विचरति ॥

भागीरथीव यद्ब्राह्मी पुनीते भुवनत्रयम् ।

परं विशेषः कोऽप्यस्या निम्नगा न कदाचन ॥ १४० ॥

यद्ब्राह्मी यस्य वाणी भुवनत्रय त्रैलोक्य पुनीते त्रिजगज्जनान् पवित्रीकुरुते । केव । भागीरथीव । यथा गङ्गा त्रिमिर्निजैः प्रवाहैः त्रिस्रोतस्त्वेन त्रिभुवनं स्वर्गपातालभूमीत्रयं पवित्रयति । यथा—‘चित्तुधानन्दमन्दिरं वन्दे रसान्तराण्डम्’ इति चम्पूकथायाम् । चित्तुधाना देवानामानन्दमन्दिरं प्रमोदनमित्यर्थात्स्वर्गमार्गप्रवृत्तम् । ‘नदस्याकाशगहायाः स्रोतस्युहामदिग्गजैः’ इत्यपि रघौ । तथा रसाया पृथिव्याम्, तथा अन्तरे स्वप्ने अर्थात्पाताले प्रकषेण ऊढम्—इति चम्पूवृत्तिः । एतद्विशेषणेन त्रैलोक्येऽपि त्रिभिः प्रवाहैर्गङ्गा प्रवहतीति कविसमयः । परमस्य ब्राह्म्या कोऽप्यद्भुतवैभवः अस्या विशेषोऽस्ति यत्कदाचन कस्मिन्नपि काले निम्नगा निम्नं नीचैरवथ गच्छतीति तादृशी न, गङ्गा तु निम्नगा । अथ च यस्य ब्राह्मी सरस्वती सरित गङ्गे च त्रिभुवनं पुनीते । परं केवलमस्याः कोऽप्यार्थ्यकारी विशेषः । यद्गङ्गा त्रिभिः स्रोतोभिः त्रिभुवनम् । इयं तु एकेन स्रोतसा वचोनिरन्तर्येऽपि स्रोतःशब्दः—इति टिप्पणके । पवित्रयति निम्नगापि नेत्यर्थवन्तिः ॥ -

ये कर्णाभरणीवभूवुरनिशं विश्वत्रयीजन्मिनां

सान्द्रोन्निद्रितचन्द्रिका इव शुचीचक्रुःखिलोकीमपि ।

यान्संस्तोतुमिवाभवद्भुजगराद्जिह्वासहस्रद्वय-

स्तेषां सूरिपुरंदरः स समभूदेको गुणानां निधिः ॥ १४१ ॥

स विशुद्धक्रियोद्धारकारकत्वेन जगद्विख्यातः सूरिपुरंदरः श्रीआनन्दविमलसूरीन्द्रः तेषां विश्वाह्लादविधायिना पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानां वा गुणानामेकोऽद्वितीयत्वेन निधिर्निधान समभून् सम्यक् जातः । ते के । ये गुणा अनिशं निरन्तरं विश्वत्रयीजन्मिनां त्रैलोक्योत्पत्तिभाजा सुरासुरनगणां कर्णाभरणीवभूतः कर्णपूर्तां प्रापुः । त्रैलोक्यलोकाः सोऽकण्ठमहर्निशमाकर्णयन्ति स्मेत्यर्थः । पुनर्ये गुणाखिलोकीं जगत्रयीमपि शुचीचक्रुः धवलयन्ति स्म । का इव । सान्द्रा नीरन्त्रा बहला उन्निद्रिताः दिवस्पृथिव्योर्विस्तृताः चन्द्रिकाश्चन्द्रज्योत्स्ना इव । यथा चन्द्रिका भुवनं श्वेतयति । पुनर्यान् गुणान्संस्तोतु स्तुतिगोचरीकर्तुं भुजगराद् शेषनागेन्द्रः जिह्वायां रसजानां सहस्रयोर्दशशलोर्द्वय युगल विशतिशती यस्य तादृश आसीत् ॥

अश्रोत्रैः श्रोतुकामैर्भुजगपरिवृद्धैर्यज्जगद्गीतकीर्तिं

शब्दाधिष्ठानसृष्ट्यै शतदलनिलयो याचितस्तां चिकीर्षुः ।

न्याय्या नासौ मयातिक्रमितुमिह जगत्सर्गभङ्गीव्यवस्था

शक्तिं शब्दं ग्रहीतुं किमिति स कृतवानेव तद्दृष्टिसर्गं ॥ १४२ ॥

स जगत्सृष्टिनिर्माणकर्मकर्मठत्वेन प्रसिद्धः अनानि शतसंख्याकानि दलानि पद्मानि यत्र तादृश 'परं शतसहस्राभ्यां पत्र राजीवपुष्करे' इति हैमीवचनान् कमल निलयं गृहं यस्य । 'ताम्यस्तामरसान्तरालवमतिदेव स्यभूरभूत्' इति खण्डप्रशस्तौ । त्रया तद्दृष्टिसर्गं तेषां नागेन्द्राणा दृष्टीनां लोचनानां सर्गं सृष्ट्या निर्माण एव । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः किमु शब्दं ग्रहीतुं श्रोतुमित्यर्थः । शक्तिं सामर्थ्यं कृतवानिव । दृक्गणाः कृता इत्यर्थः । इति किम् । यदिह जगति अमौ मत्कृता जगतो विश्वस्य सर्गस्य छटेभङ्गी रचना तस्या व्यवस्था स्थापना परिपाटी वा मयैव ब्रह्मणा कर्त्रा अतिक्रमितुमुल्लङ्घयितुं न न्याय्या न युक्तिमती उचिता । योग्येति यावत् । ब्रह्मा किं चिकीर्षुः । ता कर्णगृष्टि चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुः । अधोत्रैः श्रवणरहितैर्भुजगपरिशृङ्खलैर्नागनायकैः शब्दाभिष्टानानां कर्णानाम् । 'धृतौ ध्रुवः शब्दाधिष्ठाना पञ्जमहानाश्वनिप्रहा । श्रोत्रं श्रवणं च' इति हैम्याम् । छट्यै नवीननिर्माणाय चाचितोऽन्यर्थितः सन् । किंभूतैर्नागेन्द्रैः किं कर्तुंकार्मैः । यस्य श्रीआनन्दविमलसूरेर्जगद्भिस्तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायाजगता जनैः सुरासुरनागनागरकिंनरविद्याधरसिद्धसमाजमिधुनैः सानन्दं गीतां नधुरश्वनिभिर्गानगोचरीकृतां कीर्तिं श्रोतुकामैराकर्णयितुमभिलषद्भिः ॥

भूरेषा किमु चन्द्रचन्दनरसैरालिप्यते सर्वतो

दुग्धाब्धिप्रसरत्तरङ्गितपयःपूरैरिवाप्लाव्यते ।

क्षोदैर्मौक्तिकजैर्विलीनतुहिनैः कुन्दैरुतापूर्यते

यत्कीर्तिं प्रसृतां विभाव्य विबुधैरित्यन्तरारेक्यते ॥ १४३ ॥

यस्यानन्दविमलसूरेः प्रसृता भूमण्डले विस्मृतां कीर्तिं विभाव्यालोक्त्य विबुधैः पण्डितैरित्यमुना प्रकारेण अन्तश्चित्तमध्ये आरेक्यते विचार्यते । 'रेकड् शकुड् चाङ्गायाम्' इत्यस्य धातोः प्रयोगः । इति किम् । एषा भूर्भूमी । उत्प्रेक्ष्यते—चन्द्रचन्दनरसैः कर्पूराकलितश्रीखण्डद्रुमद्रवैः सर्वैः सर्वेष्वपि प्रवेगेषु आलिप्यते किमु धवलीक्रियत इव । अथवा—दुग्धाब्धेः क्षीरसमुद्रस्य प्रसरद्भिर्विस्तारं गच्छद्भिस्तरङ्गितैः कण्डोलमालाकलितैर्भवद्भिस्तरङ्गाः संजाता एष्विति वा तादृशैः पयःपूरैर्जलप्रवैः उत्प्रेक्ष्यते । आप्लाव्यत इव । स्वमध्यगतेव क्रियते । सर्वापि सर्वललमयी विधीयते । उताथवा मौक्तिकेभ्यो मुक्ताफलेभ्यो जायन्ते स्मेति मौक्तिकजैः क्षोदैश्चूर्णैरिव । चूर्णाकृतमुक्ताभिः पूरितेव । उताथ वा विलीनैर्द्वीभूतैस्सुहिनैर्हिमैर्वा आपूर्यते । अथ वा कुन्दैर्विनिद्रमुचकुन्दकुसुमैर्वा आपूर्यते निर्भरं म्रियते इत्यारेकास्त्वान्ते क्रियते । 'नन्देहृद्वापरारेका' इति हैम्याम् । यत्र संदेहस्तत्रैव विचारः ॥ इति श्रीआनन्दविमलसूरेः ॥

विजयदानमुसुक्षुपुरंदरः पदममुष्य ततः समभूषयत् ।

उदयभूमिभृतः शिखरं शरद्विशददीप्तिरिवाम्बरकेतनः ॥ १४४ ॥

ततोऽनन्तरं विजयदाननामा मुसुक्षुणां श्रमणानां मध्ये पुरंदर इन्द्रः असुष्य श्री-
आनन्दविभलसूरेः पदं पदं समभूषयत्सम्यक् प्रकारेणालंकरोति स्म । क इव । अम्ब-
रकेतन इव । यथा भास्वानुदयाचलस्य शृङ्गं गिखरं भूषयति । 'गगनाध्वजाध्वगा'
इति ह्यम्याम् । पर्यायपरिवर्तनात् । अम्बरकेतनः किभूतः । शरदा मेघापगमेन वि-
शदा निर्मला जलधररोधाभावादतिदीप्ता दीप्तिः कान्तिर्व्यस्य ॥

आज्ञां यस्य विधाय मूर्धनि मुदा शीर्षामिवासप्रभोः

सौराष्ट्रेषु जगर्षिनामविदुधाधीशा विहारैर्निजैः ।

लुम्पाकान्परिवर्तमारुत इव प्रोन्मूल्य मूलाड्मा-

न्सम्यक्त्वाख्यकृषिं सुखं कुलवर्ता चक्रे नभोन्मोदवत् ॥१४५॥

जगर्षिनामानः जग उच्छ्रियिरिति नामाभिधानं येषां तादृशा विदुधाधीशाः पण्डितम-
ण्डलाखण्डलाः सौराष्ट्रेषु सम्यक्त्वमित्याख्या नाम यस्मात्तादृशा कृषिं कर्षणं सुखं नित्त-
पद्वरं यथा स्यात्तथा फलवर्ता सफलां चक्रे । करोति स्म । क इव । नभोन्मोद इव ।
यथा श्रावणमेघः कृषिं कर्षणं विशेषात्पृथिक्यत्रीहिजातिसफलां कुरुते । किं कृत्वा ।
लुम्पाकान् 'लुंका' इत्यभिधानान् कृपाक्षिकान् मूलात्पादादारभ्य प्रोन्मूल्य मूलादुन्मूल-
यित्वा । कानिच । द्रुमानिच । यथा परिवर्तस्य कल्पान्तकालस्य मारुतः पवनः तदन्
मूलाद्भ्रादुन्मूलयति । स्थानकात् कृद्वा बहिः क्षिपति । कैः । निर्जरान्मीर्यैर्विहारैर्विचरणैः ।
पवनोऽपि स्वप्रचाररंहोभिः द्रुमाणा ध्रुवतरुणां नृणामनुन्मूलनेन ससार । अथ वा
'नादण' इति लोकप्रसिद्धेन कृत्वा कृषिः सफला स्यात् । विहाराः । किं कृत्वा । यस्य श्री-
विजयदानसूरेः आज्ञामादेशं मुदा हर्षेण मूर्धनि स्वमस्तके विधाय कृत्वा । कानिच ।
शीर्षामिव । यथा आसप्रभोरहृद्भ्राष्टारकस्य आसस्तीर्यकः स चासी प्रभुश्च स्वामी भु-
वनार्थाशस्तस्य शीर्षा 'शेषा' इति प्रसिद्धां कश्चिद्भाग्यवान् लब्ध्वा मौलौ धत्ते ॥

प्राबोधयद्दुःशकनैकतीव्रतपोमिहासोक्तिकृतोक्तियुक्तिभिः ।

स तत्र लुम्पाकजनं यतीन्द्रो भास्वानिवाग्भोजवनं मरीचिभिः ॥१४६॥

स यतीन्द्रो जगर्षिप्रज्ञासस्तात्र सौराष्ट्रमण्डले लुम्पाकजनं लुंकागतभावितलोकं प्राबो-
धयन् बोधयति स्म । कभिः । आसोक्तिः सिद्धान्तस्तेन कृता निर्मिता वा उक्तीनां
युक्तयन्त्राभिः । किभूतः । सतीव्राप्यतिदुष्कराणि चतुर्विधारप्रत्याख्यानरूपपत्रपद्यसप्तष्ट-
नवदशाशुपवसनस्त्राणि तपसि तान्येव प्रतापस्त्वेषा वा प्रतापस्त्वभावित्रन्कलचन् ।
क इव । भास्वानिव । यथा भानुमान् मरीचिभिः कान्तिभिः कृत्वा अम्भोजवनं कमल-
काननं प्रबोधयति विकासयति ॥

यद्वाचा गलराजमन्त्रिमुकुटो निर्माप्य पाप्मासिकी
 मुक्ति सिद्धगिरौ व्यधाद्भरतवद्यात्रां समं यात्रिकैः ।
 पद्माक्षीं दमितुं च पञ्चचिकृतीस्तत्याज यः सर्वदा
 प्राणश्यंस्तरणेर्ग्रहा इव पुनर्यस्योदये दुर्दशः ॥ १४७ ॥

यस्य श्रीविजयदानसूरेर्वाचा अर्थादुपदेशेन कृत्वा गलराज इति नामा मन्त्रिषु प्रधा-
 नेषु मुकुटः कोटीर. गलराजः । अथ वा 'गलो महतो' इति लोके प्रसिद्धः । स षट्सु
 मासेषु भवा पाप्मासिकी । पाप्मासान् यावदित्यर्थः । मुक्ति 'मुगतञ' इति प्रसिद्धा
 केनापि कस्यापि पार्श्वे शुक्लद्रविणं न मार्गणीयम् अहमेव श्रीमदुक्त यथेप्सित द्रव्य दास्या-
 मोत्सधिपस्य प्रोक्त्वा या यात्रिकाणा यात्रा कार्यते सा मुक्तिरिति तां निर्माप्य कारयि-
 त्वा सिद्धगिरौ श्रीशत्रुजये भरतवत् ऋषभदेवनन्दनप्रथमचक्रवर्तिसघपतेरार्षभिरिव
 यात्रिकैर्वात्रा कर्तुमागतैः संघजलैः सम सार्धं यात्रां व्यधाच्चकार । च पुनर्यः सूरिः
 सर्वदा यावज्जीव पञ्चचिकृतीस्तत्याज । अहासीजहौ । उत्प्रेक्ष्यते—पद्मानामक्षाणां समा-
 हार. पद्माक्षी पद्मेन्द्रियाणि तां दमितु यच्चयितुम् अथवा स्ववशीकर्तुं किमु । इति गर्भि-
 तोत्प्रेक्षा । पुनर्यस्य सूरेरुदये माहात्म्यप्रादुर्भावे समागमनसमये वा दुर्दशः कुपाक्षिकाः
 प्राणश्यन् पलायिताः । क इव । प्रहा इव । यथा तरणेर्भानोरुदये प्रहा उपलक्षणानक्ष-
 तताराः प्रणश्यन्ति ॥

रत्नानामिव रोहणोऽम्बुरुहिणी प्रेयानिव ज्योतिषां
 विन्ध्याद्रिः करिणामिवामरगिरिः स्वर्भूरुहाणामिव ।
 लब्धीनां वसुभूतिनन्दन इवाम्भोधिः सुधानामिव
 श्रीमत्सूरिशतक्रतुर्भुवि चिरं जीयाद्गुणानां गृहम् ॥ १४८ ॥

श्रीमन्तो गणलक्ष्मीशालिनः शोभाभाजो वा ये सूरय आचार्यास्तेषु तेषा मध्ये वा
 अद्वैतैश्वर्यकलितत्वेन शतक्रतुरिन्द्र इव । इन्द्रः श्रीविजयदानसूरिर्भुवि पृथिव्या चिर
 गलितावधिकालं जीयाद्विजयताम् । किभूतः । गुणाना शमदमादीना गृह वास' वेदम् ।
 क इव । रोहण इव । यथा रोहणो रत्नाचलो रत्नाना मणीना गृहम् । 'ये रत्नाचलवा-
 सिनो हि पुरुषास्तेषां न रत्नोद्यमः' इत्युक्तेः । पुन क इव । अम्बुरुहिणीना प्रेयानिव
 यथा कमलिनीनां भर्ता भाजुर्ज्योतिषा किरणाना गृहम् । पुन. क इव । विन्ध्याद्रिरिव ।
 यथा विन्ध्याचलः करिणां गजाना गृह स्थानम् । पुनः क इव । अमरगिरिरिव । यथा
 देवानां पर्वतो मेरुः स्वर्भूरुहाणां कल्पवृक्षाणां स्थानम् । पुन क इव । वसुभूतिनन्दन
 इव । यथा वसुभूतिनाम्नो ब्राह्मणस्य पुत्रः श्रीगौतमस्वामी लब्धीनामक्षीणमहानसीप्रसु-
 खाणा तपःसिद्धिविशेषाणां स्थानम् । पुन. क इव । अम्भोधिरिव । यथा समुद्र'
 सुधाना समुद्रमध्योत्पन्नत्वेन पीयूषाणां स्थानम् ॥

यं प्राप्तुं शिवाहसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्भाषी क्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरसु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गश्चतुर्थोऽभवत् ॥ १४९ ॥

इति श्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि
महाकाव्ये श्रीमन्महावीरदेवपट्टपरम्परावर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

तेन ब्राह्म्या वाग्वादिन्याः क्रमां सेवते आराधयतीत्येवंशीलेन विशेषेण आसाम-
स्येन जन्मादिप्रारम्भं मर्यादीकृत्य वर्णनागोचरीकृते विरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि
महाकाव्ये श्रीमन्महावीरपट्टपरम्परावर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः अभवद्भूव ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ

श्रीमन्महावीरदेवमारभ्य विजयदानसूरीन्द्रं यावत्पट्टपरम्परा-

प्रादुर्भवनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

पञ्चमः सर्गः ।

आजगाम विहरन्स धरित्र्यां पत्तने विजयदानसुनीन्द्रः ।

राजहंस इव जहुसुतायाः प्रोल्लसत्कमलशालिनि नीरे ॥ १ ॥

अथ चतुर्थसर्गानन्तरं पञ्चमसर्गप्रारम्भे स पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपो विजयदाननामा
सुनीन्द्रः साधुवाक्को धरित्र्या गुर्जरदेशविशेषोऽभिधानं तत्र विहरन् आमामुग्रामं विच-
रन् सुख सुखेन विहार कुर्वन् पत्तने अणहिल्लपाटकाभिधाने पुटभेदने आजगाम आगत्य
समवसतः । किंभूते पत्तने । प्रोल्लसन्ती वृद्धिं प्राप्नुवन्ती कमला लक्ष्मीस्तया शालिनि
शोभनशीले । तत्सुरूपे हस्त्वम् । अथ वा प्रकर्षेण निरन्तरतया वासस्थानत्वादुल्लसन्ती
हृद्यमाणा कमला श्रीर्यत्र तया शोभनशीले । क इव । राजहंस इव । यथा राजमरालो
जहुसुताया गदाया नीरे आगच्छति समायाति । किंभूते नीरे । प्रोल्लसन्ति विजृम्भ-
माणानि यानि कमलानि तैः शालते इत्येवशीले गोभाकलिते । 'महानन्दसाराराजम-
रालायाहंत ननः' इति सकलार्हत्प्रतिष्ठाने ॥

सांप्रतीनयुगजन्तुपवित्रीकर्तुरर्हत इव त्रतिभर्तुः ।

आगमं श्रवणगोचरयित्वा नागरा हृदि ननन्दुरमन्दम् ॥ २ ॥

नागराः पत्तनश्राद्धजना हृदि हृदये अमन्द बहु ननन्दुर्जहृषुः । 'परिचरणामन्दमन्द-
नल्लेन्दुः' इति नैपथे । किं कृत्वा । आगममागमनं श्रवणयोः कर्णयोगोचरयित्वा गोचरं
विधाय । श्रुत्वेत्यर्थः । कस्य । त्रतिभर्तुर्विजयदानसूरेः । उत्प्रेक्ष्यते — सांप्रतीन आधुनिको

दुःखः कालिकलः तस्य तालिन् वा ये जन्तवः प्रागिनस्तान् पवित्रीकृतः पवनीकरण-
शालस्य । शीते वृक्षे । अहंतस्वीयकरत्येव ॥

व्याहृता मितनद्यु स्पृहयद्भिर्नागरैरुपगतैर्गणधारी ।

दानधारि मधुकान्तिपुरन्वैर्गन्धसिन्धुर इवैष नि(सि)पैवे ॥ ३ ॥

अर्गतः समायातैर्नागरैः पतन्सक्तजनैरेष विजयदानमूर्तिनिवे(?)भेले । किं कुर्वद्भिः ।
व्याहृतं सूतेचवत्सदेवमितं प्रनागरहितं नद्यु क्षौद्रं स्पृहयद्भिः । 'अमितं नद्यु तत्कथा
मम श्रवणाशुष्ककृता जनैः' इति नैग्धे । कैरिव । मधुकान्तिपुरन्वैरिव । यथा मृद-
गर्भः गन्धनोपलक्षितः सिन्धुरो वारणो गन्धहस्ती निषेव्यते । किं कुर्वद्भिः । दानवति
मदान्नः क.हाभिः ॥

सुरिशक्रपारिषत्कृतभूषणद्वेषणरसादानिभेषैः ।

वाक्सुधारसपिष्टैः पुरलोकैर्भृगतैरिव बभे सुरलोकैः ॥ ४ ॥

पुरलोकैर्भृगतैर्भेहे इत्यने । किंभूतैः पुरलोकैः । सुरेशस्त्वाचार्यपुरंदरस्य पर-
णस्तनः । 'पवेत्रारिषदा नह' इति शब्दप्रभेदे । तत्र इता निर्दिता भूषा शोभा धैर्यः ।
एतः किंभूतैः । तस्य सुगोन्दस्य अर्थाद्वरसुखस्य यद्गोष्णं दर्शनं तस्य रसादनुपगमात्
विद्यते निष्पे नैत्रनिर्गलनं येगन् । एतः किंभूतैः । वाक् सुरोवर्णां चैव सुधारसोऽह-
स्तानि.सुन्दः तं पिबन्तीति । उल्लेख्यते—सुगतैः पृथ्वीनामैर्भूमौ समेतैर्वा पुरा देवा एव
जन्तैरिव । तेषु च शक्रसन्नादिहितगोसा निष्परहिताः पीड्यपायिनश्च भवन्ति ॥

आत्मनान्विव वत्सविधिन्सात्सुस्तुकैर्निकञ्जकोकनदेन ।

पौरुषौलिनिरनुच्यत सुरैः संनदात्पद्भ्युगं युगवाहोः ॥ ५ ॥

पौरुषौलिनिरनुच्यते. संनदादानन्दसूरैर्विजयदानपुरोः पद्भ्युगं वरपद्मद्वन-
नुच्यत । पद्भ्योर्नन्त्रिभूतः इत्यर्थः । किंभूतस्य सुरोः । युगवद्भृतर इव दीर्घो बाहू
यस्य । आजातुवाहुन्नादि विशेषणम् । उल्लेख्यते—आत्मनां लेषां विक्रमेन लिपेन
कोकनदेन रचीतरेन वत्सस्य शेरस्य या विधित्वा कुरुमिच्छा तत्रातिशयेन उत्स-
कन्तुच्छितैरिव । 'वद्वि भादुरि-' इति सूत्रेण अवोपसर्गस्वाकारस्य लोपः ॥ इति सुरो
पौरुषगन्धवन्दने ॥

आगर्भं गणधरस्य कुनारो ज्ञातवानथ मिथो जनचारिभः ।

कोकपोत इव नक्तविरामे तात्रचूडवन्नैस्तपनस्य ॥ ६ ॥

अथ सुरोरागन्धानन्तरं पूर्वतःवर्षितखलणे हीरकुनारो मिथः परस्परं जनानां न-
गरीकलोकाणां वागिनवचनरचनाभिर्गणधरस्य विजयदानसुरैर्गच्छनायकस्यागर्भं पतनो-
पाश्र्वसंस्तरणं ज्ञातवान् कुडुषे । व इव । कोकपोत इव । यथा चक्रवाकवाल्क्यः नक्त-
विरामे निशास्ये तात्रचूडानां कुडुडानां वचनैर्भाषितैस्तपनस्यागममुदयं जानाति ॥

बालसाल इव कोरकभूषामुद्रहन्वपुपि कण्टकलेखाम् ।

तं मुदा नमसितुं स्पृहयन्सोऽध्यास सारथिसनाथरथाङ्गम् ॥ ७ ॥

स हीरकुमारः सारथिना सूतेन सनाथः संयुक्तो यो रथः स्यन्दनस्तस्याङ्गमुत्तङ्गम् । मध्यमित्थर्थः । अध्यास अधिरोहति स्म । किं कुर्वन् । स्पृहयन् काङ्क्षन् । किं कर्तुम् । तं गुरुं नमसितुं नमस्कर्तुम् । 'नमसितुमना यन्नाम त्यान्ननाम न पूषणम्' इति नपथे । इया । मुदा हर्षण । किं कुर्वन् । वपुषि शरीरे कण्टकलेखां रोमाञ्चराजीम् । 'रोमाञ्च. कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम्' इति हैम्याम् । उद्रहन् धारयन् । क उव । बालसाल इव । यथा नवतरुः कोरकाणां कलिकानां मञ्जरीणां भूषां शोभासुद्रहते ॥

रंहसास्य मनसो विभुवीक्षोत्कण्ठितस्य दधता किमु मूर्तिम् ।

संचरन्पथि रथेन स तेन प्राप्तवानुपमुनीन्द्रनिकेतम् ॥ ८ ॥

स हीरकुमारस्तेन पत्तनागमनसमये व्यावर्णितेन रथेन शताङ्गेन पथि पत्तनमध्य-
मागं सचरन् प्रचलन्नुपमुनीन्द्रनिकेतं गुरोरुपाश्रयसमीपं प्राप्तवान् समायात । उत्प्रे-
क्ष्यते—मूर्ति शरीरं दधता विभ्रता विभोः सुरेर्वीक्षा दर्शनं तत्रोत्कण्ठितस्यात्युत्सुकित-
स्यास्य कुमारस्य मनमश्चित्तस्य रंहसा वेगेनेव रथेनेत्यसाउत्प्रेक्षा ॥

न्यन्दनान्मणिहिरण्यवरेण्यश्रीजुषः प्रमदमेदुरिताङ्गः ।

स्वर्गिवर्ग इव नाकिविमानादुत्तार सुवि हीरकुमारः ॥ ९ ॥

हीरकुमारः स्यन्दनाद्रथाङ्गवि पृथिव्यामुत्तार उत्तरति स्म । गुरुं बन्दिदुस्मिति शेषः ।
किभूतः कुमारः । प्रमदेन हर्षेण मेदुरितं पुष्टिप्राप्तं पुष्टं जातं वा अङ्गं शरीरं यस्य ।
स्यन्दनात्कस्मात्क इव । नाकिविमानान् स्वर्गिवर्ग इव । यथा देवयानाद्देवव्रजो भूमौ
उत्तरसामवगरणस्य जिनं नन्नुमिति शेषः । किभूताद्रथाद्रिमानाच्च । मणिभी रत्नैर्हिरण्यैः
सुवर्गवैरेण्या प्रकृष्टा श्रिय जुषन्ते सेवते इति ॥

सूरिवक्रविभुवीक्षणजन्मानन्ददुग्धनिधिफेन इवोद्यन् ।

चन्द्रिकाच्छुरितरुग्दशनानामाने स्मितमनेन वितेने ॥ १० ॥

अनेन हीरकुमारेण आनने स्वमुखे स्मितमीपद्ददिन वितेने त्रिदशे चक्रे । किंभूतं
स्मितम् । दशनानां दन्तानां चन्द्रिकया दीप्त्या छुरिता व्याप्ता । 'दशनचन्द्रिकया व्यव-
भाषितम्' इति । तथा 'चन्द्रच्छुरितं वपु' इति पाण्डवचरित्रे । हकान्तिर्यस्य तत् ।
उत्प्रेक्ष्यते—उद्यन् प्रकटीभवन् सुरैर्विजयदानगुरोर्वैकं मुखमेव विभुश्चन्द्रस्तस्य वीक्ष-
णाद्दशनान्मनोत्पत्तिर्यस्य तादृशो य आनन्दो हर्षः स एव दुग्धनिधिः क्षीरममुद्रस्तस्य
फेनो लिङ्गीर इव ॥

सूरिराजचरणाम्नुजयुग्मे नेमुषो सुस्त्रममुष्य वभासे ।

आगतो मिलितुमत्र वसन्ती जामिमात्मन इव श्रियमिन्दुः ॥ ११ ॥

अमुष्य हीरकुमारस्य मुखं वदनं वभासे राजते स्म । अमुष्य किं चक्रुषः । नेमुषः प्रणतस्य । क । सूरिराजस्य विजयदानमुनीन्द्रस्य चरणौ पादावेवाम्बुजे कमले तयो-
 शुंगमे द्वन्द्वे । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र गुरुपादाम्बुजे वसन्तीं नित्यस्थायुकां वासिनीमात्मनः स्वस्य
 जामिं भगिनीं श्रियं लक्ष्मीं मिलितुमिन्दुश्वन्द्र इवागतः समायातः । हीरकुमारवदनस्य
 पाद्वेणरोहिणीरमणस्य समानत्वादियमुपमा । चन्द्रलक्ष्म्योर्द्वयोरपि समुद्रोत्पन्नत्वेन भ्रातृ-
 भगिन्योर्व्यवहारः । 'रत्नाकरस्तव पिता कमले निवासो भ्राता सुधामयतनुः पतिरादि-
 देवः । किं देवि केन कमले वद शिषितास्ति सारङ्गशृङ्गकुटिलानि विचेष्टितानि ॥' इति सूक्ते ॥

भाति तत्पदरजोऽस्य ललाटे पूर्वमेव तिलकं कृतमेतत् ।

त्वय्यथ त्वरितमेव समेप्ये भाषितुं किमिति तत्पदलक्ष्म्या ॥ १२ ॥

तस्य गुरोः पदस्य चरणस्य रजो रेणु. अय्य हीरकुमारस्य भाले ललाटपट्टे राजते ।
 उत्प्रेक्ष्यते—तत्पदलक्ष्म्या विजयदानसूरिपट्टश्रिया इत्यमुना प्रकारेण भाषितुं वक्तुं
 पूर्वं प्रथममेव एतत्प्रत्यक्षलक्ष्य किमु तिलक विशेषक कृत रचितमिव । इति किं यत्
 अथ एतस्मात्सूरैः सकाशाद्दह त्वयि विषये त्वरित शीघ्रमेव समेप्ये समागमिष्यामि स-
 मेप्ये । अयम् 'ईडन्' गतौ दिवादिको धातुरात्मनेपदी च ॥

तस्य लोचनपथे पृथुकेन्द्रस्तस्थिवानथ यथासनमेषः ।

सत्क्रियेव विधिना परिषत्सा तेन कांचिदपुषच्च विभूषाम् ॥ १३ ॥

अथ वन्दनविधेरनन्तरम् एष हीरकुमारलक्षण पृथुकेन्द्रः कुमारपुरंदरस्तस्य सूरैः
 लोचनयोर्नयनयोः पथे मार्गे । पथशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'यथा कः पथः स्मृत'
 इति । 'तथापथ' पथि स्मृतः' इति शब्दप्रभेदे । नकारान्तो वायम् । तत्र टाडका
 इति डप्रत्ययः । गुरोरग्रं इत्यर्थः । तस्थिवानुपविष्टः । कथम् । यथासन यथास्थानम्
 आस्यते उपविद्यते अस्मिन् प्रदेशे इत्यात्मनम् । पुनः—सा परिषत् सभा तेन हीरकुमारेण
 कांचिदपूर्वां विभूषां शोभामपुषत् पुष्पाति स्म । केव । सत्क्रियेव । यथा शोभनमनुष्ठान
 विधिना शास्त्रोक्तप्रकारेण कृत्वा शोभते ॥ इति हीरकुमारागमनगुरुवन्दने ॥

देशानां शमवतां शतमन्युः स प्रबोधयितुमङ्गिसमाजम् ।

प्रादिशद्वरयिता वसतीनां कौमुदीमिव वनं कुमुदानाम् ॥ १४ ॥

स महावीरपट्टपरम्परायातो विजयदानसूरिः नामा शमवतामुपशमिना साधून मध्ये
 शतमन्यु 'शतक्रतु' शक्रः देशना धर्मोपदेश प्रादिशद्दौ । व्याख्यान करोति स्मेत्यर्थं ।
 किं कर्तुम् । अङ्गिनां भव्यप्रगणिनां समाजं सभा प्रबोधयितुं धर्मं स्थापयितुम् । क इव ।
 वरयितेव । यथा वसतीनां रात्रीणां कान्तश्चन्द्रं कुमुदानां कैरवाणां वनं काननमाकर्षं वा
 प्रतिबोधयितुं विकाशयितुं कौमुदीं चन्द्रिकां प्रदिशति । विस्तारयतीत्यर्थः ॥

इन्द्रवारणमिवेयमसारा संसृतिः कृतदुरन्तविकारा ।

पङ्किलावट इवात्र निमग्ना निर्गमेन भविनः प्रभवन्ति ॥ १५ ॥

भो भव्याः, इयं संसृतिः संसार इन्द्रवारणनाम कटुकं फलं तद्वदसारा । इन्द्रवारणफलं हि बहिर्दृश्यमानं रम्यं परं मध्ये निःसारम् अतिकटुकतया केनापि खादितुमशक्यत्वाद्विष-फलवत् तथा संसृतिरपि । किंभूता संसृतिः । कृतो निष्पादितो दुर्दुष्टोऽनन्तदुःखदा-यकत्वेन अन्तोऽवसानं यस्य तादृशो विकारो विकृतिर्यथा । फलमपि दुष्टविकृतिकृतम् । तथा अत्र संसारे निमग्ना मूर्च्छिताः । पतिता इत्यर्थः । भविनो जीवा निर्गमे निःसरणे विषये न प्रभवन्ति नैव समर्थाभवन्ति । निगोदादिष्वनन्तपुद्गलपरावर्तकचूर्त्वेन । क-स्मिन्निव । पङ्किलावट इव । यथा जम्बालजालाकलितकूपे निमग्ना निमज्य स्थिता जन्तवो निर्गन्तुं न प्रभवन्ति ॥

नारकादिगतयोऽत्र चतस्रः संस्फुरन्त्यसुमतामिव पुर्यः ।

सन्ति भूपतिपथा इव लक्षा योनयश्चतुरशीतिरमूषु ॥ १६ ॥

भो भव्याः, अत्र संसृती असुमतां जन्तूनां चतस्रश्चतुःसंख्याका नारकादिगतयः । 'नरकस्तु नारकः स्यान्निरयो दुर्गतिश्च सः' इति हैम्याम् । आदिशब्दात्तिर्यङ्नरसुर-लक्षणा गतयो गमनस्थानानि संस्फुरन्ति प्रकाशीभावं भजन्ति । का इव । पुर्ये इव । यथा जन्तूनां वासस्थानां नगर्यां दृश्यन्ते । पुनरमूषु चतुरशीतिषु चतुरशीतिलक्षा योनयो जीवानामुत्पादस्थानकानि सन्ति वर्तन्ते । क इव । भूपतिपथा इव । यथा नगरीषु चतुरशीतिप्रमाणा राजमार्गो भवन्ति । 'चतुराशी चहुदा' इति लोकप्रसिद्धिः ॥

मर्त्यजन्मनगरीमधिगत्य प्राणिनो भ्रमिवशेन कथंचित् ।

दर्शनादिवरवस्त्वनवाप्तेरायुरेव धनवत्क्षपयन्ति ॥ १७ ॥

प्राणिनो जीवा दर्शनं सम्यक्त्वमादौ येषां देशविरतिसर्वविरतिप्रमुखाणां वरव-स्तूनां प्रधानपदार्थानामनवाप्तेरलोभात् धनवदर्थान्नीवीद्रव्यमिवायुर्जीवितकालमेव क्षप-यन्ति निष्ठापयन्ति । किं कृत्वा । भ्रमिवशेन भवपरम्परारण्यपरिभ्रमणप्रकारेण कथंचि-दृशदृष्टान्तैर्महता कष्टेन कृत्वा मर्त्यजन्म मनुष्योत्पत्तिर्नाम नगरीमधिगत्य प्राप्य । 'अ-धिगत्य जगत्पथीश्वरात्' इति नैषधे । अधिगत्य । लब्ध्वा इत्यर्थः ॥

निर्गतायुरखिलद्रविणास्ते रङ्गवन्नरकवर्त्म भजन्तः ।

हा दुरागतदशा अशरण्या नित्यदुःखमनुभूय म्रियन्ते ॥ १८ ॥

हा इति खेदे । ते पूर्वोक्ताः प्राणिनः न विद्यते शरणागतसाधुः रक्षिता पालयिता वा येषां ते अशरण्या । शरणरहिता इत्यर्थः । तथा दुर्दुष्टा शोचनार्हां आगता दशा अवस्था येषां तादृशाः सन्तो नित्यमनिशं दुःखं क्लेशपरम्परामनुभूय विवक्ष्य प्राप्य वा म्रियन्ते । किं कुर्वन्तः । निर्गतं निष्ठितं क्षयं प्राप्तमायुर्जावितकालत्वेन देवास्त्रिं

ममस्त द्रविण धनं येभ्यो येषां वा तथाविधाः सन्तो नरकस्य दुर्गतवर्त्ममार्गं भजन्ते आश्र-
'यन्ते । किंवत् । रङ्गवत् । यथा द्रमकानिष्ठापितसमस्तस्वधनाः सन्तो मार्गं नगर-
ध्वानं भजन्तः केनचिदप्यकृतरक्षा दुष्टावस्थापतिता नित्यमनुभूय भ्रियन्ते ॥

धर्ममार्हतमतो जनिमन्तो यानपात्रमेव संग्रहयध्वम् ।

तस्थुर्पी भवपयोनिधिपारे मुक्तिनामनगरीं च जिहीध्वम् ॥ १९ ॥

हे जनिमन्तो भव्याः, अतोऽस्मात्कारणाद्यानपात्र वह्नमिवाहृतं जिनप्रणीतं धर्म स-
ग्रहयध्वम् । धर्मसंग्रहं कुरुतेत्यर्थः । 'ग्रप्ति ग्रहयते लति' इति क्रियाकलापे ग्रहणार्थाः
क्रियाः । पुनर्थयं भवन्तः भवः संसारः स एव पयोनिधिरगाधत्वात्समुद्रः तस्य पारे
परस्मिन्स्ते तस्थुर्पी स्थितिमतीं मुक्तिः सिद्धिरेव नाम यस्यास्तादृशीं नगरीं जिहीध्व
गच्छत । यानपात्रसंग्राहिणो जना हि पाथोधिपरपारपुरीमासादयन्तीति स्थितिः ॥

द्वे महोदरपुरस्य पदव्यौ प्रध्वरा च विपमा च जिनोक्ते ।

आदिमा ननु महाव्रतनामा पश्चिमा पुनरणुव्रतरूपा ॥ २० ॥

भो भव्याः, महोदयपुरस्य मुक्तिनामनगरस्य द्वे उभे पदव्यौ मार्गौ स्तः भगवता कथितौ
वर्तते । द्वे के । एका प्रध्वरा सरला च, पुनरपरा विपमा कुटिल । तत्र द्वयोर्मध्ये आ-
दिमा पदवी प्रथमो मार्गः ननु निश्चित महान्ति सर्वसावधव्यापारनिषेधरूपाणि ।
सर्वप्राणातिपातविरमण—सर्वमृपावादविरमण—सर्वादत्तादानविरमण—सर्वमैशुनविरमण—
सर्वपरिग्रहविरमण—इति पञ्च महाव्रतानीति नाम यस्याः सा । 'साक्षादप्सरसो वि-
मानकलितव्योमान एवाभवान्' इति नैषधे । तेन महाव्रतनामा इति प्रयोगः । पुनः
पश्चिमा तयोरन्तिमा अणुव्रतानि देशविरतिभाजाम् । स्थूलप्राणातिपातविरमण-
स्थूलमृपावादविरमण—स्थूलादत्तादानविरमण—स्वदारसंतोपपरस्त्रीविधवावेद्रयाकन्याविर-
मण—स्थूलपरिग्रहपरिमाण—दिविरमण—भोगोपभोगविरमण—अनर्घदण्डविरमण—सामा-
यिकव्रत—देशावगासिक—पीषधोपवासरत—अतिथिसविभागव्रतरूपाणि द्वादशसख्याकानि
रूपं यस्याः सा ॥

तूर्णमस्ति यदि तत्र यियासा प्रध्वरे पथि ततः प्रयतध्वम् ।

सौगतोदितपदार्थ इवास्ते यद्भवः स्फुरदशाश्वतभावः ॥ २१ ॥

भो भव्याः, यदि भवता तत्र महोदयपुरे तूर्णं शीघ्रं यियासा गन्तुमिच्छास्ति वर्तते,
तत्तस्मिन् प्रध्वरे साधुमार्गरूपे सरले पथि पदव्यां प्रयतध्वं प्रयत्नं कुरुध्वम् । यद्यस्मा-
त्कारणात् भवः संसारः स्फुरन् प्रकटीभवन् अशाश्वतभावः विनश्वरता यत्र एतादृश
अस्ते । क इव । सौगतादिपदार्थ इव । यथा बौद्धकथितवस्तुत्रजे 'सर्वे क्षणिकम्' इति
वाक्यात् यावत्पदार्थसाधे अनित्यता वर्तते ॥

अनिलतामेव दर्शयति—

सांध्यराग इव जीवितमास्ते यौवनं च सरितामिव वेगः ।

यत्क्षणेव कमला क्षणिकेयं तत्त्वरध्वमनिशं जिनधर्मे ॥ २२ ॥

यत्कारणात् सांध्यरागः संध्यासमयसंबन्धी रागः उपलक्षणात्रीलपीतकृष्णश्वेतरका-
त्रिकाप्रकरस्तद्गुणवितम् । यथा संध्यारागः क्षणात् प्रध्वंसं भजते तथा जीवितव्यम-
पीति । च पुनर्यौवनं तारुण्यं सरितां प्रावृषेण्यनदीनां वेग इवास्ति । यथा नदीनां पूरं
त्वरित प्रयाति । यतः 'यौवन जाइ वेगिनदी युंजलवहइ इन्दचन्दनागेन्द कहो कुण थिट
रहइ' इति सूक्तोक्तैः । तथा यौवनमपि । पुतर्चत्कारणात् इयं कमला लक्ष्मीः क्षणेव
विद्युदिव क्षणशब्दो वेदमरलशान्तिचरित्रेऽस्ति । क्षणिका क्षणमात्रस्थायिका । 'करिकर्ण-
चला कमला' इति वचनात् । तत्कारणादनिशं जिनधर्मे त्वरध्वं त्वरां कुरुध्वम् । शीघ्रं
जिनधर्ममेव कुरुतेत्यर्थः ॥ इति गुरुदेशना ॥

भारतीमिति निशम्य शमीन्दोः कल्पिताप्लव इवामृतकुण्डे ।

उल्लसपुलकपल्लविताङ्गश्चेतसीति विततर्कं कुमारः ॥ २३ ॥

कुमारो हीरनामा चेतसि स्वमनसि इति वक्ष्यमाणं वितर्कं चिन्तयामास । किंभूतः
कुमारः । उल्लसन् प्रकटीभवन् यः पुलको रोमाश्वस्तेन पल्लवितमङ्गं वपुर्धस्य । उत्प्रेक्ष्यते—
अमृतस्य सुधायाः कुण्डे कल्पितः कृतः आप्लवः स्नानं येन तादृश इव । किं कृत्वा । श-
मीन्दोर्मुनिचन्दस्येत्याद्युक्तप्रकारेण भारतीं वाणीम् । देशनामित्यर्थः । निशम्य श्रुत्वा ॥

अस्ति कश्चन न कस्यचनापि भ्रातृपुत्रपितृमित्रजनादि ।

संभृतौ क्षणिकतां कलयन्त्यां नानुयाति परलोकजुषं यत् ॥ २४ ॥

कस्यचनापि पुंसो भ्राता चन्धुः, पुत्रः सुतः, पिता जनकः, मित्रं सुहृत्, जनः कुटुम्ब-
वर्गः, स आदौ पूर्वं यस्य तादृक्श्चिन्नास्ति यत्कारणात् क्षणिकतां क्षणमात्रस्थायित्वं 'जे
पुव्वदे दिद्रा ते अवरदे न दीसन्ति' इति वचनात् क्षणविध्वंसिभावं कलयन्त्यां दधत्यां
समृती ससारे परलोकजुष भवान्तरभाजं स्वजनं कोऽपि नानुयाति न पश्चात्पृष्ठे वा
व्रजति । अन्यस्मिन् भवेन कोऽपि सार्धं याति । एक एव जीवो थातीत्यर्थः । यतः
'परलोकजुषां स्वकर्ममिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम्' इति रघौ ॥

वल्लभीभवति यद्भवभाजां स्वार्थ एव न तथात्र परार्थः ।

पर्वणीन्दुरपि पङ्कजपार्ष्णिं यात्यसौ वसुकृतेऽपरथा नो ॥ २५ ॥

यत्कारणात् जगति भवभाजां जन्तूनां यथा येन प्रकारेण स्वार्थ एव केवलं
निजकार्यमेव वल्लभीभवति दृष्टो जायते, तथा तेन प्रकारेण प्राणिनां परेषामर्थः अन्य-
कृत्यं न वल्लभः स्यात् । उक्तमर्थं दृष्टान्तेन दृढयति—अर्सा प्रत्यक्षो महत्सु विख्यातिमान्
दन्दुश्चन्द्रोऽपि पर्वणि भमावात्स्यायां वसुकृते रवकृते । वसु कान्तिधनयोः । तदर्थं

पद्मजपाणि सूर्यं प्रतिभानुपाश्रं याति । क्षीणधन्त्रः पर्वणि भास्करपाश्रं गत्वा कान्ति-
मादायान्मुदयते इति कविममयः । अपरथा अन्यसमये अर्थे सृते स्वाभ्युदये संजाते
न कदाचिद्गच्छति । एवमन्योऽपि कमलाङ्कितकरं धनिन प्रति द्वयार्थं प्रयाति । कायं
सृते तत्पार्श्वमपि नोपैति । तस्मात्कोऽपि कस्यापि नास्ति । 'प्रकारवचने थाल्' ।
'सामान्यस्य भेदको विशेषं प्रकारस्तद्गतेः किमादेस्थाल् स्यात् सर्वप्रकारेण इति सर्वथा
इतरथा अपरथा' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

कार्यकाल इतरोऽपि नरेणादीयते तदनु मुच्यत एव ।

विभ्रमाय विधृतो हृदि हारो हीयते रहसि सोममुखीभिः ॥ २६ ॥

नरेण मनुष्येण कार्यकाले स्वकृत्यसमये इतरोऽप्यन्योऽपि स्वकार्यकृते आदीयते
स्वीक्रियते । तदनु कार्यकरणानन्तरं सृते कृते मुच्यते लय्यत एव । उक्तमर्थमर्थान्त-
रेण दृढीकरोति—सोममुखीभिः स्त्रीभिः विभ्रमाय विलासार्थं शोभाकृते वा हृदि वक्षसि
हृदये धृतः परिहितो हारो मुक्ताकलापो रहसि सुरतक्रीडाकरणसमये । 'संभोगश्च रहो
रतिः' इति हैम्याम् । हीयते उच्चार्यते हृदयात् पृथङ्घ्रियते । ततः सर्वेषां स्वार्थं
एवामीष्टः ॥

जन्मिनामयमकृत्रिममित्रं श्रेयसे तद्दुदयेजिनधर्मः ।

वैभवाय परिशीलनभावं लम्बितः क्षितिशशीव कृतज्ञः ॥ २७ ॥

तत्कारणात् असारे ससारे अयं स्वर्गपवर्गसाधकत्वेन प्रसिद्धः अकृत्रिममित्रं स्वा-
भाविकसुहृत् जिनोक्तो भगवत्प्रणीतो धर्मः परिशीलनभावमुपासनागोचरतां लम्बित-
प्रापितः सन् श्रेयसे ऐहलौकिकमुक्तिकृते च उदयेत् प्रकटीभवेत् । किंभूतः । कृत
निर्मित जानातीति कृतज्ञः । क इव । क्षितिशशीव । यथा कृतज्ञो नृपः सेवितः सन्
वैभवाय विभूतिकृते भवेत् ॥

स्वानुजन्मभगिनीकुलवृद्धानाददे तदनुयुज्य तपस्याम् ।

पारलम्बनविमुर्भववार्येत्तरीव नियमस्थितिरेषा ॥ २८ ॥

यत्कारणाद्देवा सुक्तिनगरप्रध्वरप्रद्वतिः प्रसिद्धा नियमे पञ्चमहाव्रतादिमूलगुणोत्तर-
गुणसम्बन्धपालनरूपे यावन्जीवावस्थान नियमस्थितिर्दाक्षा तरीव नौरिव ससारसमुद्रस्य
पारलम्बने परतटप्रापणे विभुः समर्था आस्ते । 'तां तृतीयपुरुषार्थवारिधेः पारलम्बन-
तरीमरीरमद्' इति नैषधे । तत्कारणात् स्वो ज्ञातिवर्गः । अनुजन्मा कनीयान् श्रीपा-
लाह्यभ्राता राणीविमलासख्ये द्वे भगिन्यौ जामी कुलवृद्धान् गोत्रमहत्तराननुयुज्य पृष्ट्वा
अहं तपस्यां संयममाददे गृह्णामि ॥ इति हीरकुमारस्य संसारसारताविचारः ॥

सूरिसिन्धुरपुरः स कुमारो व्याजहार मनसीति विमृश्य ।

दन्तकान्तिमुच्चुकुन्दसुमैस्तत्पादयोरिव सृजन्नुपहारम् ॥ २९ ॥

स हीरकुमारः मनसि खचिते इति पूर्वोक्त विमृश्य विचार्य सूरिषु सिन्धुरः शौ-
ण्डीरत्वेन गजस्तस्य पुरोऽग्रे व्याजहार वदति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—दन्तानां कान्तय एव
मुचकुन्दा हुमविशेषास्तेषां सुमैः पुष्पैस्तस्य सूरैः पादयोश्चरणयोरुपहारं पूजाम् । 'पूजा-
हंणासपर्योचां उपहारवली समौ' इति हैम्याम् । छजन् कुर्वन्निव ॥

प्राप्य तावककरादिह दीक्षामाहितायतिहितामिव शिक्षाम् ।

सेवितुं चरणतामरसं ते मानसं मुनिप कामयते मे ॥ ३० ॥

हे मुनिप सूरीन्द्र, ते तव चरणतामरसं पादपद्मं सेवितुं मे मम मनः कामयते वा-
ञ्छति । किं कृत्वा । इहास्मिन्नेव समये तावकात् त्वदीयात्करात् पाण्येदीक्षां प्राप्य स-
मासाद्य । उत्प्रेक्ष्यते—आहित स्थापितमायतौ उत्तरकाले हित पथ्यं यथा तादृशीं
शिक्षामिव ॥

एवमुक्तवति हीरकुमारे सूरिशीतकिरणः स्म गृणाति ।

मथ्यमानमकराकररावं ह्रेपयन्निव गभीरविरावैः ॥ ३१ ॥

सूरिषु मध्ये शीतकिरणः सौम्यगुणेन चन्द्रो गृणाति स्म वभाषे । कस्मिन् सति ।
एवममुना प्रकारेण उक्तवति कथितवति हीरकुमारे सति । उत्प्रेक्ष्यते—सूरिर्गभीरवि-
रावैर्मन्द्रध्वनिभिर्मध्यमानो नारायणेन मन्दरगिरिणा विलोच्च्यमानो यो मकराकरः ससु-
द्रस्तस्य राव गम्भीरनिर्घोषं लज्जयन् लब्धायुक्तं कुर्वन्निव ॥

मा कृथाः कचन तत्प्रतिबन्धं वान्धवस्वजनमिन्नजनेषु ।

गन्धवाह इव भूधरसिन्धुग्रामसीमपुरभूमिधुनीषु ॥ ३२ ॥

हे कुमार, यद्येवं तवाशयस्तत्तदा तर्हि कचन केचपि वान्धवा आतरः, स्वजनाः
सगोत्राः ज्ञातयः, मित्राणि सुहृदः, तत्प्रमुखेषु जनेषु लोकेषु प्रतिबन्धं ममत्वेन स्नेहेन
कृत्वा संसारे स्थायिभावं मा कृथा मा कुर्याः । क इव । गन्धवाह इव । यथा वायुभू-
धराः पर्वताः, सिन्धवः समुद्राः, ग्रामाः संनिवेशाः, सीमा ग्रामनगरसमीपवहिःप्रदेशाः,
पुराणि नगराणि, भूमयोऽखिलवसुंधरा, धुन्यो नद्यः, ताषु प्रतिबन्धं न विदधाति ॥

यैरवार्थिं जिनधर्मसुरद्रुः पूर्वजन्मनि जनैरिह तेषाम् ।

तद्दलानि कमलाकमलाक्षी सार्वभौमपदवीप्रमुखानि ॥ ३३ ॥

तत्सुमानि सुरवैभवलम्भः कीर्तयः परिमलोऽप्यदसीयः ।

सिद्धिमुग्धमृगदृक्परिरम्भारम्भणानि पुनरस्य फलानि ॥ ३४ ॥

(युग्मम्)

हे हीरकुमार, वैर्जनैः पूर्वजन्मनि प्राचीने भवे जिनधर्मरूपः सुरद्रुः कल्पश्री-
ऽवर्धिं वृद्धिं प्रापितः, तेषां जनानामिह जन्मनि कमला लक्ष्मीः । अथ च कमला श्री-
सत्तुल्या कमलाक्षी धरविन्दलोचना स्त्री, यथा परिणीतमात्रया गृहे चागतया सत्या

सर्वतः सौधधनधान्यद्विपदचतुष्पदादिभिः परिपूर्यते सा लक्ष्मीसदृशा पद्याक्षी तथा सार्वभौमः सर्वस्या भूमेरीश्वरश्चक्रवर्ती तस्य पदवी एताः प्रमुखाः आदिमाः प्रकृष्टा वा येषु तादृशानि तस्य सुरद्रोर्दलानि पत्राणि सन्ति । तथा सुराणामुपलक्षणादिन्द्रादीनां वैभवानां संपदां लम्बः प्राप्तिः सा तस्य सुमानि पुष्पाणि । 'प्रसून कुसुमं सुमम्' इति हैम्याम् । तथा कीर्तयः सुरासुरनरखेचरकिंनरमिथुनगीयमानयशांसि अपि पुनरस्याय-मदसीयः परिभलः आमोदः सौरभम् । तथा सिद्धयो लधिमा, वशिता, ईशत्वम्, प्रा-काम्यम्, अणिमा, महिमा, यत्र कामावसायित्वम्, प्राप्तिः, इत्यष्टौ अन्यां अपि मन्त्रत-न्त्रविद्यातपःशक्तिप्रमुखाः सिद्धय एव मुग्धमृगदृशो रम्याङ्गना । अथ वा सिद्धिर्सु-क्तिरेव प्रधानवधूस्ताभिस्तया वा सार्धमालिङ्गनानि परिरम्भणानि आसद्दनानि तेषा-मारम्भाः प्रकामास्तानि पुनरस्य कल्पद्रोः फलानि वर्तन्ते ॥

धर्म एव मनुजैरिह मन्त्रः सार्वकामिक इवैष निषेव्यः ।

येन वाङ्मनसपारगतं यत्तत्करोति करसात्तरसासौ ॥ ३५ ॥

इह जन्मनि मनुजैर्मानवैरेष पूर्वव्याघर्णितस्वरूपः धर्म एव निषेव्यः सेवनीयः आ-राध्यः । क इव । मन्त्र इव । यथा कैश्चित्कुम्भिनियदिना प्रसन्नीभवद्गुरुप्रदत्तः स-र्वान् समस्तान् कामान्मनोभिलषितान् करोति पूरयतीति सार्वकामिको मन्त्रो निषे-व्यते सम्यगुपासनागोचरीक्रियते । येन कारणेनासौ धर्मो यद्वस्तु वाङ्मनसयोः पार-गतं वचनमनसोर्गोचरातीतं यत्र पदार्थे वाचो मनसश्च गोचरो न भवति तदपि वस्तु तरसा शीघ्रं करसात्करप्राप्तं करोति । 'का नाम तत्र चिन्ता प्रभवति पुरुषस्य पौरुषं यत्र । वाङ्मनसयोरविषये विधौ च चिन्तान्तरं किमिह ॥' इति चम्पूकथायाम् ॥ इति कुमारमुद्दिश्य गुरुवाक्यम् ॥

तां निपीय मुनिवासववाचं स्मेरदृक्प्रबुबुधे स कुमारः ।

कैरवोत्कर इव स्मितकोशश्चन्द्रिकां कुमुदिनीरमणस्य ॥ ३६ ॥

स कुमारः प्रबुबुधे प्रतिबुद्धः । किभूतः । स्मेरदृक् हर्षेण हसितनयनः । तां पु-वोक्तां मुनिवासवस्य सूरीन्द्रस्य वाच वाणीं निपीय सादर श्रुत्वा पीत्वा । क इव । कैरवोत्कर इव । यथा कुमुदिनीरमणस्य विधोश्चन्द्रिकां ज्योत्स्ना निपीय कुमुदप्रकरः प्रबुध्यते विकाश लभते । किभूतः । स्मिता विकसिताः कोशाः कुञ्जला यस्य ॥

निश्चिकाय विनयानतकायस्तत्पुरः शिशुशशी स्वतपस्याम् ।

शंभुसुभ्रुव इवाम्बुजनामः प्रत्यगाच्च भवनं निजजामेः ॥ ३७ ॥

शिशुशशी कुमारचन्द्रः तस्य सुरेः पुरोऽग्रे स्वस्यात्मनस्तपस्यां दीक्षाग्रहणं निश्चि-काय अहमवद्यं श्रीमत्पार्श्वे परित्रजां गृहीष्यामीति निश्चयं कृतवान् । किभूतः । विन-येन आ सामस्त्येन नतो नम्रीभूतः कायः शरीरं यस्य । च पूनर्निजजामेविमलाया भवनं गृहं प्रत्युजगाम । क इव । अम्बुजनाम इव । यथा कृष्णः शंभुसुभ्रुवः पार्वत्या

भवनं प्रति गच्छति । भवानी हि कृष्णभगिनीति कविसख्यः । 'भवानी कृष्णमेनाक-
खसा' इति हैम्याम् । अम्मोजनामः अम्बुजनामः इत्याद्यः प्रयोगाः पाण्डवचरित्रे
सन्तीति ॥ इति विजयदानसूरिपुरो हीरकुमारस्य दीक्षाग्रहणनिश्चयकरणम् ॥

इच्छता हृदि महोदयलक्ष्मीसङ्गदूतिमिव जैनतपस्याम् ।

भाष्यते स्म भवनं प्रविभूष्यानेन भावयतिना निजजामिः ॥ ३८ ॥

अनेन निजजामिः खभगिनी भाष्यते स्म भाषिता वादिता । अनेन किंभूतेन । भा-
वेन परिणामेन यतिना साधुना । अथ वा भावे आशये मनसि यतित्वं चारित्र्यमस्येति
तेन भावयतिना । किं कृत्वा भाषिता । भवनमर्थाद्भगिनीभवनं प्रकर्मणं विभूष्य शोभां
नीत्वा गृहे आगत्येत्यर्थः । अनेन किं कुर्वता । जिनानां तीर्यकतामियं जैनीं तपस्यां दीक्षा-
मर्थाद्दहीपुमिच्छता हृदये वाञ्छता । उत्प्रेक्ष्यते—महोदयलक्ष्म्या मुक्तिश्रिया महाभ्यु-
दयसंपदो वा सङ्गे संगमे मिलने दूतिमिव संदेशहारिकामिव । 'तस्याः स्वयंवरपरिग्रह-
तिरेपा मुक्तावली हृदिपदं भवतः करोतु' इति चम्पूकथायाम् । 'दूत्यां दूतिरपि
स्मृता' इति शब्दप्रभेदे ॥

धारिणीसुत इवाद्य सुधर्मस्वामिनं विजयदानमुनीन्द्रम् ।

वन्दितुं विजयसिंहमहेम्याम्भोजदृग्गत इतोऽहमभूवम् ॥ ३९ ॥

विजयसिंहनामा यो महेभ्यो व्यवहारी तस्याम्भोजदृक् प्रियतमे हे जने अद्याह-
मितो भवत्या गृहाद्विजयदाननामानं मुनीन्द्रं सूरिं वन्दितुं नमस्कृतुं गतोऽभूवम् । क
इव । धारिणीसुत इव धारिणीनामा ऋषभव्यवहारिणी तस्याः सुतो जन्तुकुमारः सु-
धर्मस्वामिनं श्रीमहावीरपञ्चमगणधरं नन्दुं गतोऽभूत् ॥

कीलनैकललितं कलयन्ती या कशेव तुरगस्य भवस्य ।

देशनाश्रवणगोचरभावं लम्बिता श्रमणशीतमरीचेः ॥ ४० ॥

हे जामे, श्रमणशीतमरीचेर्विजयसूरीन्द्रस्य सा परमशान्तरसमयी धर्मकथा मया
सञ्ज्ञाया श्रवणयोः कर्णयोः गोचरभावं विषयतां लम्बिता नीता । श्रुतेत्यर्थः । 'नूनं न
मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तोत्रे । सा का । या धर्मदेशना भ-
वस्य संसारस्य कीलने ताडने अथ वा कीलनायां पराभवविधानविषये । 'व्रजते हेलि-
ह्यालिकीलनाम्' इति नैषधे । एकमद्वितीयं ललितं विलासं व्यवसायं कलयन्ती वि-
प्रती वर्तते । केव । कशेव । यथा कशा चर्मदण्डः 'चावसो' इति लोके प्रसिद्धा
पुरगत्याश्वस्य ताडने अद्वैतं व्यापारं विभर्ति ॥

उन्नमज्जलधरादित्र जाभे सूरिराजवदनादुदयद्भिः ।

वाणिवैभवरसैर्द्वयमेतत्पूर्यते स्म मम कर्णकलशयोः ॥ ४१ ॥

हे जाभे हे विभले, सूरिराजस्य वदनान्मुखादुदयद्भिः प्रकटीभवद्भिः वाणीनां वाचां

द्विलासा वैचित्र्यास्त एव रसा जलानि तैर्मैदं मदीयमेतत्प्रत्यक्षशब्दविषयगोचर कर्णश्रवणावेव कलशयो कुम्भ्यौ तयोर्द्वय युगल पूर्यते स्म पूर्णाभूतम् । श्रवणशब्द. पुनपु सके । 'आलोचनान्तात् श्रवणौ वितत्य' इति लिङ्गानुशासनावचूर्णौ । तथा 'अवलम्बितकर्णशङ्कुलीकलशीक रचयन्नवोचत' इति नैपथे । कस्मादिव । उन्नमन्नलधरादिव । यथा उन्नमतो जलभरैर्नग्रीभवन्तो जलधरान्मेघादुदितः प्रादुर्भूतैर्नारैः सलिलैकलशीद्वन्द्वं परिपूर्णाभवति । वाणिशब्दो हस्रोऽप्यस्ति । यथा 'अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित्' इति हैम्याम् । तथा भर्तृहरशतके प्रोक्तं च—'केयूरा न विभूषयन्ति पुरुहारा न चन्द्रोज्ज्वला न स्नान न विलेपन न कुसुम नालकृता मूर्धजाः । एका वाणिरलकरोति पुरुष या संस्कृता पठ्यते क्षीयन्ते किल भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥' इत्यत्रापि वाणिशब्दो हस्रः ॥

सूरिभर्तुरमृतादपि वाचो दृश्यते जगति कोऽपि विशेषः ।

त्यक्तमन्यव इदंरसिका यन्मन्युबद्धमनसस्त्वमृताशाः ॥ ४२ ॥

हे जामे, जगति विश्वे अमृतात्पीयूषात्सूरिभर्तुर्वाचो वाण्याः कोऽप्यद्भुतवैभवो विश्वेषः अतिशायिल्लमनिर्वचनीयमहिमा दृश्यते अवलोक्यते ज्ञायते वा । यद्यत्सात्कारणात् इदरसिका गुरुवचनसुधापानरसवन्तो जनास्त्वक्तमन्यव उज्जितकोपा जायन्ते । अस्या वाण्या रसिका इदरसिकाः । 'इद यत्रासि द्विपत सुधारचः' इति नैपथे । तु पुनः । अमृताशाः सुधापायिनो देवा मन्युबद्धमनसः कोपकलितान्तःकरणाः तत्त्वतस्तु यज्ञोत्कण्ठहृदयाः तदशनत्वात् । 'स्वाहा स्वधा ऋतुसुधाभुज आदितेयाः' इति हैम्याम् ॥

सांप्रतं भगिनि तेन मुनीन्दोः संनिधौ ग्रहयितुं व्रतलक्ष्मीम् ।

उत्सुकोऽहमभवं भवमग्नो धारिणेय इव वीरजिनेन्दोः ॥ ४३ ॥

हे भगिनि, तेन एतादृगुरुवचनामृतपानौत्सुक्येन कारणेन सांप्रतमधुना मुनीन्दोर्विजयदानसुरैः पार्श्वे व्रतलक्ष्मी चारित्रश्रिय ग्रहयितुमादातुमहमुत्सुक उत्कण्ठितोऽभवं संजातः । 'गृह्णाति ग्रहयते लाली' इति क्रियाकलापे । ग्रहयते इत्यस्य प्यन्तस्य तुमप्रत्ययप्रयोगः । अहं किभूतः । भवात्ससारात्पुनः पुनः पर्यटने भग्न उद्विग्नः । क इव । धारिणेय इव । यथा श्रेणिकटपत्नी धारिणी तस्या नन्दनो मेघकुमारः श्रीमहावीरजिनवरस्य पार्श्वे व्रत ग्रहीतुमुत्सुको जज्ञे ॥

सेतुबन्धमिव संसृत्तिसिन्धोस्तद्भ्रताय मम देहि निदेशम् ।

विघ्नयेन्न हि महोदयलक्ष्मीसंमुखं निजजनं हितकाङ्क्षी ॥ ४४ ॥

हे जामे, तत्कारणात्त्व मम व्रताय चारित्रग्रहणार्थं निदेशमाज्ञा देहि । कमिव । सेतुबन्धमिव पद्याविरचनमिव । लोके 'पाज' इति प्रसिद्धा । कस्य । ससृत्तिः ससारः स एवागाधत्वात्सिन्धु समुद्रस्तस्य । हि यस्मात्कारणान्महाजुदयोऽस्त्वैश्वर्यं मोक्षश्च तस्य

लक्ष्मीस्तत्राभिमुखं संमुखीभूतं निजजनं स्वकीयबन्धुवर्गं हितकाङ्क्षी स्वजनहिताभिला-
षुको जनः को विप्रयेद्विप्रं कुर्यात्, अपि तु न कोऽपि नान्तराची भवेत् ॥ इति विम-
लाभिगिर्ना प्रति हीरकुमारस्य दीक्षादेशमार्गवचनम् ॥

तद्वचो विचरितं सहजेन प्राप्तमात्रमपि कर्णपुटान्तः ।

क्षिप्ततप्तगुरुपत्रमिवास्या दुःखमप्रतिममातनुते स्म ॥ ४६ ॥

सहजेन भ्रात्रा । [‘भ्राता तु स्यात्तहोदरः । समानोदर्यः सोदर्यः सगर्भसहजा
अपि ॥’ इति हैम्याम् ।] विरचितं कथितं तद्वचो दीक्षादेशमार्गग्रहणं तत्पूर्वोक्तं वाक्यं
कर्णपुटान्तः श्रोत्रपत्रमध्ये प्राप्तमात्रमपि केवलमेकवारं गतमपि अस्या विमलाया
हीरकुमारस्य बृहद्भगिन्या अप्रतिममसाधारण दुःखमातनुते स्म चक्रे । किमिव । क्षिप्त-
तप्तगुरुपत्रमिव । यथा—क्षिप्तं स्थापितं तप्तमुष्णीकृतं गुरुपत्रं कर्णचोरतिदुःखदं स्यात् ॥

दिम्भलम्भितविडम्बनभाजा दुःखतः परभृतेव भगिन्या ।

स न्यगादि मृदुगद्गदवाचा साधिमाधरितपुष्पधनुःश्रीः ॥ ४६ ॥

स हीरकुमारो भगिन्या विमलास्त्रज्ञा न्यगादि भाषितः । किभूतया । मृद्धी को-
मला तथा वाय्वरस्पर्शा तादृशी वाग्वाणी यस्याः । अथवा साधनभूतया वाचा कृत्वा ।
कुन । कुतस्त्वादभ्रातृपत्रज्या परिणामोद्भूतदुःखतः । स किभूतः । साधिना शरीर-
रक्षेण । ‘साधुरम्यमनोज्ञानि’ इति हैम्याम् । अधरिता हीनीकृता तिरस्कृता वा
पुष्पधनुष कामस्य श्रीवंपुः शोभा येन । ‘त्वयादृतः किं नरसाधिमभ्रमः’ इति नैषधे ॥
उम्भेभ्यते—परभृतेव । यथा कोकिलया भाष्यते विस्तरमुच्यते । किंभूतया । दि-
म्भेन अव्यक्तवालकेन लम्भितं प्राणितं यद्विडम्बनं संतापनं तद्भ्रजतीतिपरान् काकवाल-
कान् पुष्पन्तीति परभृतः । ‘कोकिलैः पालितः काकन्तथा चाभ्रैस्तु पोषितः’ इति
वचनात् । तथा परभृतं व्यजनान्तः । ‘परभृतां मदनालसचेतसाम्—’ इत्यादि रघुकु-
मारयोरपि ॥

सांप्रतं व्यतिकरस्तव कोऽयं वार्धकोचितविधेश्वरणस्य ।

लीढि वत्स विषयस्य रसालस्येव पङ्क्तिमफलस्य रसांस्त्वम् ॥४७॥

हे वत्स, सांप्रतमिदानीं वाललीलाया तव भवतश्चरणस्य चारित्रस्य कोऽयं व्यतिकरः
‘एव प्रस्तावममय’ । किभूतस्य चरणस्य । वार्धके द्वृद्धावस्थायासुचितो योग्यो विधिरा-
चरणस्य । किं च हे बन्धो, अधुना त्वं विषयस्य शब्दादिगोचरस्य रसानास्वादान्
लीढि धाम्नादयः । रागाननुभवः । कस्येव । पङ्क्तिमफलस्येव । यथा कोऽपि रसालस्य
‘दरुकरतरोः परिपङ्क्तस्य रसात्रित्वान्दानास्वादयति जनः ॥

१ मृदुतस्तु परभृता न्यायेव । कोकिलदिम्भो रूपसादृश्यविडम्बनात् काकान्या
पान्ते नन्दे संप्रदानः

भाग्यभाजि जलजन्मगृहैवागन्तुका तरुणता त्वयि वत्स ।

कामकेलिवसतौ रतिसख्यां त्वं रमस्व युवतीभिरमुष्याम् ॥ ४८ ॥

हे वत्स, त्वयि विषये तरुणता यौवनावस्था आगन्तुका आगमनोत्सुकशील वर्तते । केव । जलजन्मगृहैव । यथा भाग्यभाजि पुण्यवति पुरुषे जलजन्ममन्दिरा लक्ष्मीरागमनशीला भवेत् । पुनर्हे वन्धो, त्वममुष्यां तारुण्यावस्थायां युवतीभिर्यौवनवतीभिः स्त्रीभिः सार्धं रमस्व विलासं कुरु । 'युवतीकरनिर्मलनिर्मथितम्' इति दीर्घोऽपि युवती-शब्दः । किभूतायाममुष्याम् । कामस्य कन्दर्पस्य केलिवसतौ क्रीडार्थगृहे । पुनः किं-भूतायाम् । रते रागस्य सख्या वयस्याम् । 'रतिः स्मरस्त्रिया रागे रते' इत्यनेकार्थः ॥

यौवनेऽर्जय यशोगुणलक्ष्मीः क्षोणिमानिव महःक्षितिकोशान् ।

आर्हतं तदनु धर्ममयि त्वं स्थाचिरे स्थिरतया विदधीथाः ॥ ४९ ॥

हे वत्स, यौवने तारुण्ये यशसि कीर्तीर्शुणान् महत्त्वादायार्दिलक्षणान् लक्ष्मीरमिताः श्रियश्च अर्जय स्वायत्तीकुरु । क इव । क्षोणिमानिव । तथा भूपतिस्त्वारुण्ये महः प्र-ताप क्षितिं परदेशमण्डलं कोशान् बहून् भाण्डागारोत्करानुपार्जयति । 'स्वात्पालधन-मुक्नेतृपतिमत्त्वर्थकादयः' इति हैम्यामुक्तात्वेन क्षोणिमानित्वत्र मत्त्वर्थीयप्रत्ययः । अयि पुनर्हे वत्स, अनु तारुण्यावस्थायां पश्चात्स्थाविरे वार्धके बृद्धवयसि स्थिरतया स्थैर्येण अचपलचित्तत्वेन आर्हतमर्हद्भुक्तं तं चारित्र्यलक्षण धर्मं विदधीथाः कुर्वीथाः ॥

मौक्तिकेन किल सोदर सर्वैः श्लाघ्यतेऽत्र भवता पितृवंशः ।

आतृवत्यहमपि त्वयकासि श्रीरिवामृतकरेण वरेण ॥ ५० ॥

हे सोदर, अत्र लोके भवता त्वया कृत्वा । अथ वा अत्रभवता पूज्येन । भाविनि भूतो-पचाराब्जानानां माननीयेन वा भवता । अत्रभवत्तत्रभवच्छब्दौ पूज्यार्थे निपात्येते इति वचनात् । पितृवशस्तातान्वयः कुरासाहकुलम् । सर्वैर्जनैः श्लाघ्यते प्रशस्यते स्तूयते । केनेव । मौक्तिकेनेव । अत्र किलेति इवार्थे । यथा मौक्तिकेन मुक्ताफलेन कृत्वा मुक्ताफलानां पिता तस्माद्दुत्पन्नत्वात्तेषां तादृशो वंशो वेणुः शतपर्वा जनैः श्लाघ्यते । 'उत्प्रेक्षाद्योतकाः शङ्के मन्ये नूनमिव ध्रुवम् । जाने किलादयो ज्ञेयाः प्रायेणैव क्रियोद्भवाः ॥' इति कविशि-क्षायाम् । अपि पुनर्हे वन्धो, अहं त्वयका कृत्वा भ्रातृमती सोदरवती अस्मि वर्ते । केव । श्रीरिव । यथा लक्ष्मीरमृतकरेण चन्द्रेण वन्धुमत्यस्ति । द्वयोरपि ससुद्रोत्पन्नत्वेन । किंभूतेन त्वया चन्द्रेण च । वरेण जनेषु ज्ञातिषु श्रेष्ठेन ॥

त्वद्भ्रूमुखसुधांशुसुधायाः पानमुत्सुकतया प्रविधित्सु ।

मद्विलोचनचकोरशकुन्तौ चपलं रचयतश्चिरमेतौ ॥ ५१ ॥

हे वन्धो, एतौ दृश्यमानौ मद्विलोचने मम नेत्रे एव चकोरशकुन्तौ ज्योत्स्नाप्रियप-क्षिणौ चिरं बहुकालं यावच्चापलं चञ्चलताम् । उत्कण्ठतास्मिन्नर्थः । रचयतः कुर्वते । किं-

कर्तुमिच्छ । उत्सुकतया उत्कण्ठितत्वेन त्वद्गद्वास्तव जायायाः । 'दाराः क्षेत्रं बधूर्भार्या
जनी जाया परिग्रहः' इति हेम्याम् । सुखं वदनमेव सुधांशुस्तस्य सुधां दर्शनामृतं तस्याः
पानं पीति प्रविधित्सु कर्तुमिच्छ । 'कणे हस्यचकोरीणा गणः पीत्वा सुधासवम् । अ-
जायत मदेनेव गुक्तापुष्कारुणेक्षणा ॥' इति वस्तुपालकीर्तिकौमुद्यां चकोराणां ज्योत्स्नां-
पाने प्रसिद्धेऽपि इत्यमृतपानमपि ॥ इति विमलायाः प्रथमोक्तिः ॥

वाङ्मयैर्विरचितैरिदमाद्यैः श्रोत्रपत्रपथिकैः स्वभगिन्याः ।

प्रेरितो निगदति स्म कुमारो गर्जितैरिव शिखी घनपङ्केः ॥ १२ ॥

कुमारो हीरनामा बालको निगदति स्म वभाषे । किलक्षणः । प्रेरितः प्रणोदितः ।
कैः । इदं पूर्वोक्तमाद्यं प्रथमं येषु तादृशैर्वाङ्मयैर्वाचां प्रपञ्चैः । 'इतीदृशैस्त्वं विरचय्य
वाङ्मयैः' इति नैपथे । किंभूतैर्वाङ्मयैः । विरचितैः प्रणीतैः । उक्तैरित्यर्थः । कया । भगिन्या
स्वबृहत्स्वभा । पुनः किभूतैः । श्रोत्रयोरर्थात् कुमारस्य कर्णयोः पथिकैः प्राणुणीभूतैः ।
श्रुतैरित्यर्थः । वभाषे । क इव । शिखीव । यथा मयूरो घनपङ्केः मेघमालाया गार्जितै-
र्गर्जारवैः प्रेरितो वकि केकारवं कुरुते ॥

जीवितं कुशशिखास्थमिवाम्भः पांशुलेव तरला कमलापि ।

ऐक्ष्वाप्रमिव यौवतमेतत्प्रेक्षणक्षण इव स्वजनोऽपि ॥ १३ ॥

हे जामे, जीवितमायुर्जीवितव्यं कुशशिखास्थं दर्भाप्रस्थायुकमम्भो नीरमिव वर्तते ।
दर्भाप्रस्थमम्भः कियत्कालमवतिष्ठते तथा जीवितमपि । अपि पुनः—कमला पांशुलेव
व्यभिचारीणीव तरला चपला । अस्थिरा आस्ते । पुनरेतत्संसारिजनैराद्रियमाणं यौवतं
युवतीनां समूहः स्त्रीगुणः ऐक्ष्वाप्रमिव इक्ष्णामिदमैक्षवं तादृशमग्रं प्रान्तं तद्वत् । यथा
इक्ष्णामग्रे नीरसता तथा विचार्यमाणमनुभूयमानं च स्त्रैणं प्रान्ते नीरसमेव जायते ।
अपि पुनः स्वजनो ज्ञातिवर्गः परिजनो वा प्रेक्षणक्षण इव रामलक्ष्मणादिरूपदर्शननाट-
कप्रस्ताव इव क्षणदृष्टनष्टः स्यात् ॥

यद्गमिष्यति ममार्भकभावोऽलंकरिष्यति तनुं च युवश्रीः ।

वार्धकं पुनरमात्यमिव स्वं भूषयिष्यति क इत्यवगच्छेत् ॥ १४ ॥

हे जामे, यन्मम मदीयोऽर्भकभावः शैशवं गमिष्यति चास्यति । च पुनर्युवश्रीः
भावप्रधाननिर्देशात्तारुण्यलक्ष्मीः । अथ वा युवत्त्वेन श्रीलक्ष्मीः शोभा मम तनुः शरीर-
मलकरिष्यति । पुनर्वार्धकं वृद्धावस्था स्वमर्यादात्मीयात्मानं भूषयिष्यति । कमिव ।
अमात्यमिव । यथा प्रयान वार्धकं भूषयति । 'वार्धकं भूषयत्यत्र राजामात्यभिषङ्गुनीन्'
इति वचनात् कः पुमानित्यवस्थात्रय भावीटमवगच्छेत् अवयुष्येत । अपि तु न
कोऽपीत्यर्थः ॥

जन्तुरेप इह जामिकलत्रभ्रातृमातृपितृपुत्रविशेषैः ।

वम्भ्रमीति परमाणुरिवैको नीलिमारुणिमपीतिमरागैः ॥ १५ ॥

हे भगिनि, एष जन्तुः प्राणी इह जगति एक एव जामिर्भगिनी, कलत्र पत्नी, भ्राता बन्धुः, माता जननी, पिता जनकः, पुत्र-सुतः, एतेषा विशेषै प्रकारैः बन्धुमीति ससारचक्रे अतिशयेन पर्यटति । क इव । परमाणुरिव । यथा एक एव परमाणुनाल-त्वपीतत्वरक्तत्वादिरागैरङ्गभुवनै भ्राम्यति ॥

सौरभेण मलयद्गुरिवात्मा यस्य धर्मविधिना स्म विभाति ।

तेन विष्टपमशेषमभूषि प्रोच्यते स्म किमुताभिजनादि ॥ १६ ॥

हे जामे, यस्यात्मा धर्मविधिना जैनधर्माचरणप्रकारेण विभाति स्म गोभितः । क इव । मलयद्गुरिव । यथा चन्दनतरुः सौरभेण परिमलेन विभाति तेन पुसा अशेष समस्तमपि विश्वमभूषि भूषितम् । तर्हि अभिजनादि किमुत प्रोच्यते । निखिलेऽपि भुवने स्ववंशादि तु सुतरामेव भूषितमिति बोध्यम् ॥

निम्नगेव परिसर्पति निम्नं या दधाति पितृसूरिव रागम् ।

भोगिनीव कुटिला कमलाक्षी सा सतामनुचिताभ्युपगन्तुम् ॥ १७ ॥

हे जामे, या स्त्री निम्नगेव नदीव निम्न नीचैः परिसर्पति गच्छति । नीचगामिनी । 'कामिन्यो नीचगामिन्यः' इति वचनात् । तथा—या स्त्री पितृसूः संध्येव क्षण राग दधाति । यथा सध्या क्षण पश्चाप्यतिशायिवर्णविशेषान् दर्शयित्वा नीरागा स्वयमपि कापि याति तथैव स्त्री । तथा या कान्ता भोगिनीव भुजङ्गीव कुटिला । वक्रगामिनी वक्ति अन्वदन्यच्च कुरते सा कमलाक्षी वनिता सतामुत्तमानामभ्युपगन्तुमङ्गीकर्तुमनुचिता सर्वथापि नैव योग्या ॥

या जहाति न कदाप्यनुषङ्गं या विरागवति चाधिकरागा ।

तां जगज्जनमनःकमनीयां लिप्सते शिवकनी मम चेतः ॥ १८ ॥

हे जामे, या वधूः क्वापि कस्मिन्नपि समये भर्तुरनुषङ्गं सद्गम् । पार्श्वमित्यर्थः । न जहाति न मुञ्चति । च पुनर्या विरागवति वैराग्यभाजिनि नीरागेऽपि पुसि अधिकरागा उत्कृष्टरङ्गा भवति । तां शिवकन्या जगद्विख्याता मुक्तिकन्यां मम चेतश्चित्त लिप्सते वाञ्छति । किंभूताना जगताम् । भूर्भुवःस्वन्नयीजन्मिनां सुरासुरनराणा मनोभिरन्तःकरणै कमनीयामभिलषणीयाम् ॥ इति प्रव्रज्यादृढताया भगिनी प्रति कुमारवचः ॥

निश्चिकाय वचनैरथ तैस्तैस्तस्य सा व्रतविधौ द्रढिमानम् ।

मौक्तिकसजमिवाश्रुकणौधैस्तन्वती हृदि पुनस्तदवोचत् ॥ १९ ॥

अथ भ्रातुर्वचनश्रवणानन्तरं सा विमला तैस्तैः पूर्वोक्तवचनैस्तस्य हीरकुमारस्य व्रत-विधौ दीक्षाग्रहणविषये द्रढिमान दृढतां निश्चिकाय निर्धारयामास । निर्धार कृतवती । पुनः सा जामिः तं भ्रातरमवोचद्वक्ति स्म । कि कुर्वती । अश्रुकणौधैः वाष्पविन्दुवृन्दैः ।

उज्ज्वल्यते—हृदि हृदये वक्षति मौक्तिकस्रजं मुक्ताफलमालिकामिव तन्वती कुर्वती
विस्तारयन्तीव ॥

वत्स वत्सलतया तव किञ्चिद्वृत्तिमि कर्णपथिकीकुरु तत्त्वम् ।

यद्रसायनमिव स्वजनानामस्ति वाग्विरचना हितगर्भा ॥ ६० ॥

हे वत्स लघुभ्रातः, तव भवतः वत्सलतया हितरुच्येन यत्किञ्चिद्भविनामायतिहित-
विधायक विचार्याहं वृत्तिमि कथयामि, तत्त्वं तवाप्यायतिसुखदं मनुक्त कर्णपथिकीकुरु
श्रवणप्राप्तुषुं प्रणय । शृण्वित्वर्थः । यद्यस्मात्कारणात्स्वजनानां वन्धुवर्गाणां हित पथ्य-
मायतां सुखकारकोपायो गर्भे मध्ये यस्यास्तादृशी वाग्विरचना वचनक्रमः । हितशिक्षे-
त्यर्थः । रसायन सिद्धौषधमिवास्ति । प्राणिनां तुष्टिपुष्टिकुरुवति ॥

अङ्गनाङ्गपरिरम्भहसन्तीगर्भगेहनिवहान्प्रविहाय ।

मर्षयिष्यसि कथं वद सैष्यं भूमिमानिव भटानरिसैन्यम् ॥ ६१ ॥

हे भ्रातः, त्व वद कथय अङ्गनानां स्वपाणिगृहीतगृहिर्णानामङ्गस्य कायस्य परिरम्भ
आश्लेष स्वकामिनीकायेन सममालिङ्गनम् । शीतकाले तस्योष्णस्पर्शत्वान् । तथा—हसन्त्यः
कृगानुगकटिका, तथा—गर्भगेहा अपवारकाः । 'उरडा' इति लोके प्रसिद्धा । एतेषां नि-
वहान् समूहान् प्रविहाय त्यक्त्वा त्व सैष्य शिशिरर्तुम् । उपलक्षणद्वेमन्तमपि । एता-
वता शीतकाल कथं केन प्रकारेण मर्षयिष्यसि सहिष्यते । 'सहते मृष्यति मर्षति मृष-
यति मर्षयति मर्षते चैव । क्षमते नितिक्षते च क्षाम्यति चेति क्षमाविषयाः ॥' इति
क्रियाकलोपे सहनार्थाः क्रियाः । क इव । भूमिमानिव । यथा राजा भटानवीरान् विहा-
य मुक्त्वा अरिसैन्यं शत्रुसेना कथं सहते ॥ इति शीतकालकाव्यम् ॥

चन्द्रचन्दनशिरोगृहशय्यावारवामनयनावनकेलीः ।

अन्तरेण तरणीरिव सिन्धुर्ग्रीष्म एष किमु निस्तरणीयः ॥ ६२ ॥

चन्द्रः शीतरुचिः, चन्दनं श्रीखण्डविलेपन शिरोगृहम्, चन्द्रशाला । उष्णकाले हि यु-
वानो गृहोपारितनाकाशभूमौ शेरते शीतलत्वान् । तथा—शय्या हंसार्कतूल्यः पत्यङ्गा वा ।
तथा—वारवामनयनाः एकैकस्य राजादेरन्यस्यापि पुण्यवतः पुंसो वद्वीषु गृहिणीषु या
स्त्रीयवारके स्वस्ववसरे समेल्य पत्या समं विलसति सा अथ वा चक्रवर्त्यादीनामिव
वारविलासिन्यः एकैकस्याः स्त्रियोऽनु द्वे द्वे वाराङ्गने । 'सहेलिका' इति प्रसिद्धा । तास्तु
चक्रवर्त्यादिभिरेव भुज्यन्ते । नान्यं. पाणिगृहीतिवन् । इति ता नारवर्गिन्यः । तथा—
वनकेलयः उद्याननिखेलनानि तमालधारा जलयन्त्रमन्दिरादियु क्रीडा । एता अन्तरेण
विना हे भ्रातः, त्वया भवता एष लूकाइलादिभिः सकलजगत्सतापहृारको ग्रीष्म उष्ण-
कालः । वसन्तग्रीष्मौ द्वावप्युष्यासमयः । स किमु कथं निस्तरणीयः अतिक्रमणीयः ।
क इव । सिन्धुरिव । यथा तरणीवेडा विना समुद्रः कथं निस्तर्यते उत्तीर्यते ॥ इति
ग्रीष्मसमयकाव्यम् ॥

क्रीडितुं रतिपतेरिव गेहाः प्रावृषेण्यदिवसाः कथमेते ।

गीततृत्ययुवतीजनलीलासुरख्यसौख्यविमुखेन विषह्याः ॥ ६३ ॥

हे भ्रातः, एते व्रजनप्रसिद्धा जगजीविका हेतवः प्रायेण हि विजयदशमी यावज्जनाः धन समीहन्ते तेन शरदपि वर्षान्तरे वोच्यते । प्रावृषेण्या वर्षासमयसंबन्धिना दिवसा दिनानि कथं कया रीत्या लया विषह्याः सहनीयाः । किभूतेन लया । गीत गानम्, तृत्य नाटकम्, युवतीजनस्तारुणीभिः सार्धं लीला विलासः दोलान्दोलनप्रमुखाः क्रीडाः, ता मुख्याः प्रकृष्टा मुखे अर्द्धा भवा मुख्या भाया यत्र तादृक् यत्सौख्य सासारिकसुख तस्माद्विसुखेन पराङ्मुखेन । तत्पक्वकामत्वात् । प्रावृषेण्यदिवसा उत्प्रेक्ष्यन्ते—रतिपतेः कामस्य क्रीडितुं विलसितुं गेहा मन्दिराणीव ॥ इति वर्षाकृतुकाव्यम् ॥

जृम्भमाणजलजद्वितयीवाङ्घ्रिद्वयी प्रदधती प्रदिमानम् ।

क्षोणिचङ्गमणदुःखमियं ते मर्षयिष्यति कथं कथयैतत् ॥ ६४ ॥

हे सहोदर, त्वमेतन्मया प्रोच्यमान कथय निवेदय । इय शङ्खचक्राङ्कुशातपवारणा-दिलक्ष्णैर्लक्षिता अङ्घ्रिद्वयी चरणयुगली क्षोणिचङ्गमणस्य कठिनभूमीपीठे पर्यटनस्य पर्यटनेन वा दुःखमसात कथं मर्षयिष्यति सहिष्यते । किं कुर्वती । अदिमान सौकु-मार्यं प्रदधती प्रकर्षेणातिशयेन विभ्राणा । केव । जृम्भमाणजलजद्वितयीव । यथा स्मेरत्कमलयामलं अदिमान धत्ते ॥

वक्रवारिजधिया समुपेतां षट्पदावलिमिवालकमालाम् ।

लुञ्जयिष्यसि कथं मुखलक्ष्मीन्युञ्छितामृतमयूख सगर्भ ॥ ६५ ॥

हे मुखलक्ष्म्या वदनशोभाया उपरि न्युञ्छितो न्युञ्छनीकृत्य क्षिसोऽमृतमयूख-श्चन्द्रो यस्य [अर्थोद्विधिना] स तस्य संबोधन हे मुखलक्ष्मीन्युञ्छितामृतमयूख, समानो गर्भो यस्य । 'सहादे.' इति समानस्य स आदेशः । हे सगर्भ एकमातृगर्भोत्पन्नभ्रातः, त्वमलकमालां चिकुरच्छटा केशपाशं कथं लुञ्जयिष्यसि उत्पाटयिष्यसि । उत्प्रेक्ष्यते—वक्रै वदने वारिजस्य पद्मस्य धिया बुद्ध्या भ्रमेण समुपेता समागता षट्पदावलिं शृङ्खमालिकामिव ॥

राशिना सुमनसामिव सर्पिस्तर्पितोद्धतधनंजयकीलाः ।

तत्परीषह्णततिः किमसह्या विग्रहेण मृदुना तव सख्या ॥ ६६ ॥

हे भ्रातः, तव भवतो मृदुना सुकुमारेण विग्रहेण शरीरेण असह्या कातरचित्तेन सोढुमशक्या । तादृशी चासौ कातरिकृतानेकजना द्वाविंशतिमाना प्रसिद्धा जिनशासने विख्याता परीषहाणाम् [क्षुधा-पिपासा-शीत-उष्ण-दश-मशक-अचेल-अरति-स्त्री-चर्या-निषदा-शय्या-आक्रोश-वध-याचना-अलाम-रोग-नृण-स्पर्शन-सत्कार-मेल-पन्ना-अज्ञान स म्यक्त्वनाम्ना] तति. श्रेणी कथं केन प्रकारेण सख्या मर्षणीया सोढव्या । केनेव । राशि-

नेव । यथा सुमनसां कुसुमानां निकरेण सर्पिषा घृतेन तर्पितो य उच्छ्रुत् उच्छिखो वा
घनजयो वद्विस्तस्य क्रीला उवाला कथ क्षम्यते ॥ इति विमलाया द्वितीयवार चाक्यानि ॥

कुन्दकुम्भलजयं सृजतेवाभीशुभिः प्रसुमरैर्दशनानाम् ।

प्रत्यवादि वदतां विदुरेणानेन जामिरिति नीतिमता सा ॥ ६७ ॥

अनेन कुमारेण जामिर्विमलाभगिनी इति वक्ष्यमाणं प्रत्यवादि प्रत्युत्तरीकृता । प्रत्यु-
त्तरो दत्त इत्यर्थः । अनेन किभूतेन । वदतां वक्तृणां मध्ये विदुरेण विदग्धेन अतिच-
तुरेण । पुनः किभूतेन । नीतिमता न्यायशालिना नययुक्तेन । उत्प्रेक्ष्यते—दशनानां
खदन्तानां प्रसुमरैर्विस्तरणशीलैरभीशुभिः किरणैः कृत्वा कुन्दकुम्भलानां मुचकुन्दक-
लिकानां पराभवं सृजता कुर्वतेव ॥

वर्णिनीव विरतिः कृतसङ्गा ध्यानसंततिरसौ हसनीव ।

शान्ततापवरकः किमु जामे शर्मणे शमवतां तुहिनर्तौ ॥ ६८ ॥

हे जामे, तुहिनर्तौ हिमसमये शीतकाले शमवतामुपशमिनां मुनीनाममी शर्मणे
सुखाय भवन्ति । अमी के तान् प्रतिपादयति—कृतो विहितः सङ्गः सर्वाङ्गानुषङ्गो यथा
तादृशी विरतिः सर्वसङ्गपरित्यागलक्षणा सदापार्श्ववर्तिनी वरवर्णिनीव कान्तेवास्ते । तथा
असौ संसारं मुमुक्षुभिरहर्निशं ध्यायमाना ध्यानसंततिः प्रणिधानानामेकाद्यैः क्रिय-
यमाणत्वात् परम्परा हसनी अङ्गारशकटीव ध्यानलीलाणां न शीतं न तापश्च लगति ।
तथा शान्तता शमपरिणामः अपवरक इव वर्तते । किमु इवार्ये । गर्भागारः किमु । 'ग-
र्भागारेऽपवारकः' इति ह्यम्याम् ॥ इति कुमारोक्तं यतिसातकृच्छीतकालकाव्यम् ॥

अङ्गरागमिव सदुरुशिक्षा श्रीजिनस्य च विधोरिव सेवा ।

कैलिरञ्जसरसीव च योगे प्रीणयन्ति शमिनोऽपि निदाधे ॥ ६९ ॥

हे जामे, एते पदार्था निदाधे प्रीणसमयेऽपि शमिनः शान्तमानसान् मुनीन् प्रीण-
यन्ति तोषयन्ति । तानेव प्रदर्शयति—एकः सन् शोभनो गुरुर्हिताहितोपदेशकः तस्य
शिक्षा स्वर्गापवर्गमार्गैकसाधनविधायिकानुशास्तिः अङ्गरागो विलेपनमिवास्ते । च
पुनः श्रीमिश्रतुल्लिखदतिशयलक्ष्मीभिः कलितो जिनो वीतरागस्तस्य चिबोश्चन्द्रमस इव
सेवा परिचर्यो । च पुनर्योगे यम-नियम-करण-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समा-
धिरूपाष्टाङ्गलक्षणे अञ्जसरसि कमलकलिततटाके इव कैलिर्जलक्रीडा प्रीणातीति शेषः ॥
इति कुमारोक्तं मुनिमनः सुखकृतं प्रीणसमयकाव्यम् ॥

यत्र गीतय इवागमघोषास्ताण्डवा इव पुनर्भवभावाः ।

वारिवाहदिवसाः शमभाजां नित्यमुत्सवमया इव सन्ति ॥ ७० ॥

हे भगिनि, वारिवाहदिवसा वर्षाकालवासराः शमभाजा शान्तरसशालिनां श्रमणानां

१. आदर्शपुस्तके त्रुटितोऽय सार्धश्लोकः स्वकल्पनयात्माभिः संभावितः.

मित्य गदोत्सवमयाः महामहप्रचुराः सन्ति । तदेव दर्शयति—यत्र प्रावृषि वर्षाकाले आगमानां सिद्धान्तावां घोषाः पठनध्वनयः गीतयोगानामिव श्रूयन्ते । पुनर्यत्र भवभावाः यत्रं ससारपदार्थाः संसारस्वरूपाणि वा ताण्डवा नृत्यानीव नाटकानीव विलोक्यन्ते । नाण्डवशब्दः पुनपुसके । 'पूर्वेत्रिदिवताण्डवाः' इति लिङ्गानुशासने ॥ इति कुमारोक्तं श्रमणस्नान्तविश्रामकारि वर्षर्तुकाव्यम् ॥

यो विजेतुमिव वारिजराजीं पश्यतस्तत इतः क्रमणेन ।

पल्लवांश्च विभवैरतिदृप्तौ तौ क्रमौ कलयतः किमसातम् ॥ ७१ ॥

हे भगिनि, तौ क्रमौ चरणां असात दुःख कथं कलयतः घत्तः । यौ क्रमौ विभवै-
र्लक्ष्मीभिः कृत्वा अतिदृप्तौ अधिकमदाध्मान्तौ सन्तौ वारिजराजीं कमलमालां च पुनः
पल्लवान् प्रवालान् जेतुं परामवितुं तत इतः इतस्ततः क्रमणेन पर्यटनेन पश्यतः वि-
लोकयतः । यौ परान् विजिगीषतस्तौ सातासातं न गणयतः ॥

द्वेषिणामिव गणाः शितिमानं वक्रभावमपि ये कलयन्ति ।

को महाभट इवात्महितैषी नोच्छिनत्ति ननु तानिह केशान् ॥७२॥

ननु इति प्रश्ने । हे स्वसः, तान् केशान् कुन्तलान् कः प्राज्ञः पुमानोच्छिन्नति नो-
च्छेदयति । कः किंभूतः । आत्मनः स्वस्य हितमायतिकालं सुखमिच्छतीत्येवशील
आत्महितैषी स्वसुखाभिलाषुकः । क इव । महाभट इव । यथा सर्वाङ्गीणवलवान् सु-
भटः राजादिकः स्वाभ्युदयकाङ्क्षी सन् कुत्सितान् ईशानधिपतीन् केशान् कुग्रामवा-
सिनः पक्षीपतिप्रमुखानथ वा सीमालाभूपालान् स्वस्पर्धित्वेन शत्रून्च्छेदयति । तान्
कान् । ये द्वेषिणां वैरिणां गणां व्रजा इव शितिमानमर्थान्मनसि श्यामतां कालुष्यम् । द्रो-
हमित्यर्थः । अपि पुनर्वक्रभावं कुटिलतां कपटिभाव कलयन्ति विभ्रति । प्रायः सत्पु-
र्याणां स्त्रीणां च केशेषु वक्रत्वं वर्धते । यथा चम्पूकथायाम् 'वक्रोक्तिकुशलस्य नलस्य
केशकलापोऽपि वक्रतां भजे' । तथा 'अरालकेशी वशा' ॥

जैमिनीयमनुजा इव दैवे विग्रहे न शमिनः कृतयत्नाः ।

क्षेत्रमत्र हि तपोविधिसीरक्षेडितं विशति निर्वृत्तिसस्यम् ॥ ७३ ॥

हे महोदरे, शमिनश्चारित्रिणो विग्रहे शरीरे मेघकुमार इव न कृतयत्ना नैव विनि-
र्मितपालनाः समत्वपरिणामरहिता भवन्ति । के इव । जैमिनीयमनुजा इव । यथा
जैमिनीयमनानुयायिनो मनुजा जना दैवे देवतासवन्विनि शरीरे न कृतोद्यमा नैव
निर्मितप्रयत्नाः ते हि देवानां शरीरं न मन्यन्ते । 'विग्रहं मखभुजामसहिष्णुस्तस्य जै-
मिनिमुनित्वमुदीये' इति नैषधे । हि यस्मात्कारणात्तपसां विधिभिः एकावल्यादिवहुवि-
धप्रकारैरेव सीरैर्हलैः क्षेडितं गृहीतसारं त्रिसतीकृतं च सत् क्षेत्रं वपुः कृपिभूमिश्च ।

तत्र शस्त्रयोः स्थापयित्वाः । केदारो गिरिशूलयोः इत्यनेवायं । तत्र जगति शिखिण्यः
होतः स्तोत्रं कुरुद्वारा धाम्यं विन्दति वदति । मन्त्रं ध्यान्वत्युत्थोक्तिः ॥

इन्द्रियाभ्यनिद्यमुपवृथा निद्रात्कलानिधे वहन्वासरदगीन्द ।

यो नियत्रयति जन्तुरविज्ञा प्राण्य निष्टेतिपुरीं स सुखी स्यात् ॥६३॥

इति श्री शिवसंज्ञा चण्डिका शक्तिप्रयोगविधिः । तत्रोक्तं । प्रकृतौ च प्राण्य निद्रात्कलानिधे वहन्वासरदगीन्द । यो नियत्रयति जन्तुरविज्ञा प्राण्य निष्टेतिपुरीं स सुखी स्यात् ॥ ६३ ॥

सायन्मन्दिरगम्यो ह्यनुभवं च यथाप्युच्यते ।

पञ्चमो दिनगतः करुणामं तस्मिन्कर्मणामं शरणायम् ॥ ६४ ॥

इति श्री... ॥ ६४ ॥

पञ्चमो दिनगतः करुणामं तस्मिन्कर्मणामं शरणायम् ।

॥ ६४ ॥

...

रूपद्वयं स्यात् । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचिती' इति नैषधे । यद्यस्मात्कारणात्तवाङ्गे भवतः शरीरे शैशवं बालभावः स्फुरति दीप्यते । बाल्यावस्थाया हि संयमग्रहणमनुचितं शिशुत्वेनायोग्यत्वात् । कस्येव । योद्धुरिव । यथा भटस्यापद्रुताया सत्यामसामर्थ्ये सति आहवे संग्रामे अनौचिती । 'योद्धारस्तु भटा योधाः' इति हैम्याम् । तेन हेतुना हे वत्स, त्वं कियती. कियत्प्रमाणाः शरदो वर्षाणि तिष्ठ गृहे स्थितिं कुर्व प्रतीक्षस्व । स्वसौध एव वैराग्यवान् वासं विधेहि ॥ इति विमलायास्तृतीयवारं वाक्यम् ॥

शैशवेऽपि मदमोहमहेभान्सिंहशाव इव हिंसितुमीशः ।

तत्समादिश ममास्य निदेशं तामिदं तदनु सोऽपि जगाद ॥ ७८ ॥

तदनु मगिनीभाषितस्य पश्चात् सोऽपि हीरकुमारोऽपि तां विमलां प्रति इदमस्मिन्नेव काव्ये प्रोच्यमानं जगाद वभाषे । हे जामे, शैशवे बाल्येऽप्यह मदाः जाति-कुल-रूप-बल-श्रुत-स्लाम-तप-ऐश्वर्य-नामानोऽष्टौ, तथा मोहो मौढ्यं रागो वा, त एव महेभा मत्तहस्तिनस्त्वान् हिंसितुं निहन्तुं समर्थोऽस्मि । क इव । सिंहशाव इव । यथा केसरिकिशोरकः शिशुत्वेऽपि गजेन्द्रान् दलयितुमलभूष्णुर्भवेत् । 'विश्वव्यापि तमो हिनस्ति तरणिर्बालोऽपि कल्पाङ्कुरो दारिद्र्याणि गजावलिं हरिशिशुः काष्ठानि बहेः कणः ।' इति पूर्वाचार्यप्रणीतश्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथस्तुतौ । तथा 'सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु । न पुनर्नखमुखाविलिखितभूतलकुहरस्थिते नकुले ॥' इति सूक्तेऽपि तत्कारणात्त्वं मम लघुभ्रातास्य संयमस्य ग्रहणस्य निदेशमाज्ञां देहि ॥ इति विमलां स्वसारं प्रति कुमारस्यापि तृतीयवारं प्रतिवचः ॥

तस्य वीचिभिरिवामरसिन्धोरुक्तियुक्तिभिरितोऽप्यपराभिः ।

ओमिति प्रवदति स कथंचित्सापि बाष्पभरगद्गदवाग्भिः ॥ ७९ ॥

अमरसिन्धोर्देवनद्याः गङ्गाया वीचिभिः रङ्गतरङ्गैः इव तस्य कुमारस्य इतोऽप्येतत्-वोक्तादप्यपराभिरन्याभिरुक्तियुक्तिभिर्वचनप्रपञ्चैः सा विमला जामिरपि कथंचिन्मह-ता कष्टेन बाष्पाणां दुःखाश्रूणा भरेण निरन्तरप्रवाहेण कृत्वा गद्गदाभिरस्पष्टाक्षराभिर्वा-भिर्बर्वाणीभिः कृत्वा । ओमिति एवमस्त्विति प्रवदति स कथयति स । दीक्षादेश-ददावित्यर्थः ॥ इति विमलाया दीक्षादेशप्रदानम् ॥

पूर्वमेव नियमस्थितिकालात्सा गलहहलहृगजलपूरैः ।

आतरं स्वयमिव स्नपयन्तीदं पुनर्गदितुमारभते स्म ॥ ८० ॥

सा विमला पुनरिदं वक्ष्यमाणं गदितुं वक्तुमारभते स्म उपचक्रमे । किं कुर्वती । नियमस्थितिकालात्संयमग्रहणसमयात्पूर्वं प्रथममेव गलतां लोचनद्वन्द्वान्निःसरता बहू-ल्लानामविच्छिन्नानां प्रवाहानां दृशोश्चक्षुषोर्जलानामसुसलिलानां पूरैर्धारावर्षप्रवैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—आतरं स्वबान्धवं स्नपयन्ती स्नानं कारयन्तीव ॥

यादसां भवधुनीधवमव्ये मादृशानत्तिदुराकलनीयः ।

संयमः सुकृतविप्रयुतानां आतरल्पतरसामिव दुर्गः ॥ ८१ ॥

हे आतः, सुकृतविप्रयुतानां पुण्यरहितानां नादृशानलद्विधानां संयमद्वारेणनत्तिदुराकलनीयः अतिसूयेन दुरविगमः दुःखेनादरणीयः । नादृशां किंमूलानाम् । भवः संसारः च एव धुनीधवो नदीपतिः समुद्रस्वल्प नव्ये क्रौंचे यादसां जलचरणानां नक्रानाम् । क इव । दुर्ग इव । यथाल्पतरसां स्वल्पवलयानाम् । 'श्रान्तस्थानतरः पराक्रमवल्बुजानि सौम्यैर्जती' इति ह्यभ्याम् । त्वोक्तं सैन्यं मुजबलं वा देनां तेषां वृथानां दुर्गः क्रौंचः दुष्प्रायः प्रहीतुमशक्यः ॥

संततोपचितकर्मगणस्यानादिघामवपरन्पर्यास्ते ।

क्रीतमृत्यु इव मर्त्यजनस्त्रायत्तधीरिह सुधीरपि वन्द्यो ॥ ८२ ॥

हे वन्द्यो, इह जगति कनादिवा न विद्यते आदिर्घस्ताः सा कनादिः कनादिप्रकरा इत्यनादिवा तादृशी भवपरन्परा संसारे संसारदा क्वतरसंततित्तया कृत्वा संततं निरन्तरमुपचितः शत्रुवीर्यतो चः कर्मणां पुण्यकारुपाणां गणस्य ब्रजस्य सुधीरपि पण्डितोऽपि जानन्नप्ययत्तधीरं वास्ते । क इव । क्रीतमृत्यु इव । यथा मृत्युवर्द्धनः सेवको मर्त्यजनस्य स्वामिनोऽधीनः स्यात् । 'कनादिवा विश्वपरन्पर्याम्' इति नैषधे ॥

कर्मसंततिविरोहितभावश्चेष्टतेऽत्र निरवग्रहचेष्टः ।

लोक एव निखिलोऽपि पिशाचावेशिताशय इव त्रतकाङ्क्षिन् ॥ ८३ ॥

हे त्रतकाङ्क्षिन्, संयमाभिलाषुक हे आतः, एष जगति इन्द्रमानः निखिलः समस्तोऽपि लोको जनः पिशाचेन व्यन्तरजातिविशेषेण देवेन वैशितोऽविविष्टे कः च यद्विषं परिणामो वा यत् तादृश इव निरवग्रहा स्वदन्त्रा चेत्या हास्यविनोदनींकारणदित्वाभावो यत् तयाविवः सन् चेतते विलसति । किंमूलो लोकः । कर्मणां प्राचीनजन्तवर्षाणां शुभाशुभपुद्गलपरिणामरूपाणां संतला प्रकृतिपरन्पर्या विरोहित कः इदो मानः सम्यग्ज्ञानरूपो जीवस्वभावो यत् ॥

संसृतेः सुखमशेषममुध्या वान्धवान्मृत्तमिवाणुमवन्ति ।

हीनसंगमामिवारमणीयं जानते न तु जनाः परिणामे ॥ ८४ ॥

हे बान्धव हीरकुमार, लोकाः समस्ता अपि संसारेजनाः समुध्याः संसृतेः लक्ष संसारसाशेषं समग्रमपि सुखं शर्म अमृतमिव सुवारसुखादमिवाणुमवन्ति मुञ्चन्ते । तु पुनः हीनसंगममेव नां च जाला कर्मणा वा पिशुनत्वेन वा दिक्कर्मिलनं सैः हार्ददिकरणाभिव परिणामे प्रान्ते लवसाने विरलं महादुःखदं जना न जानते नैव विदन्ति । यदुक्तं सूक्तम्—'नीचसरीरे क्रीज्ज संग चदह वचद् हृद् जसमद् । हाभि कर्त परर जद् कोद् कद् दानर वद् कालो होई ॥' इति ॥

संसृतेर्मतिमतां वर तस्यास्त्वं पृथग्भवितुमिच्छसि वत्स ।

पुण्डरीकमिव पल्लवपङ्कात्तत्सगर्भं भुवि धन्यतमस्त्वम् ॥ ८५ ॥

हे मतिमतां वर सुबुद्धिभाजां श्रेष्ठ हे वत्स, लघुभ्रातः । 'वन्सा उरस्तुग्वर्षतर्णकाः' इत्यनेकार्थः । तुक् अपत्यसुपलक्षणाच्छुभ्रात्रादावपि इत्यवचूर्णिः । तस्याः पूर्वव्यावर्णित-स्वरूपायाः संसृतेः ससारात्सकाशात्त्वं पृथग्भवितुम् । त्यक्तुमित्यर्थः । इच्छसि वाञ्छसि । किमिव । पुण्डरीकमिव । यथा पल्लवपङ्कात्तटाककर्दमात्मकमल भिन्न भवति । भूमी-पीठे जम्बालः, तद्गुपरि जलम् । द्वे अपि मुक्त्वा द्वयोरुपरि पद्म तिष्ठेत् । पुण्डरीकशब्देन तस्य श्रेष्ठत्वख्यापन तत्कारणात् । हे समान, एको गर्भो यस्य तस्य सर्वो धन हे सगर्भ वान्धव, भुवि पृथिव्यां त्वमेव धन्यतमः अतिशयेन पुण्यवान् । 'सुकृती पुण्यवान् धन्यः' इति ह्यैम्याम् ॥ इति दीक्षानुज्ञादानानन्तरं धर्मकारकत्वेन भगिनीस्तुतिः ॥

एतदालपितमात्मभगिन्याः श्रोत्रपत्रपुटकेन निपीय ।

सातमाप मृदुतिक्षिरपिच्छस्पर्शजातमिव हीरकुमारः ॥ ८६ ॥

आत्मभगिन्या निजजाभेः एतत्पूर्वांक्त भ्रातृप्रशंसाकरणत्मकमालपित भाषित श्रोत्र कर्णस्तदेव पथस्य पर्णस्य पुटको भाजनविशेषः । 'दुदडो' इति लोकप्रसिद्धः । तेन निपीय पीत्वा । सादरं श्रुत्वेत्यर्थः । हीरकुमारः सात सुखमाप लेभे । उत्प्रेक्ष्यते—मृदु सुकुमार यत्तिक्षिरः खरकोणः पक्षिविशेषः । लोके 'गणेश' इति प्रसिद्ध । तस्य पिच्छ पतत्र तनूरुह तस्य स्पर्शः सघट्टस्तेन जातमुत्पन्नमिव सुखम् । अर्थात् कर्णयोः तिक्षिर-पक्षिणोऽतिमृदुलपिच्छस्य परावर्त्यमानस्य कर्णेऽतीव सात जायते । यदुक्त चम्पू-कथायाम्—'कोणं किं नु निविच्यते तव बलात्तैलं सखि श्रोत्रचोरन्तस्तिक्षिरपक्षिपत्रमथ वा मन्द मृदु भ्राम्यति । येनाङ्गेषु निखातमन्मथशरप्रस्फारपिच्छच्छविर्नालीमेचकितोच-कसुकुरुचा रोम्णां बहृत्युद्गमः ॥' इति ॥

रोमहर्षणमिषात्तदनुज्ञोद्वेलहर्षजलधौ शिशुकाये ।

उत्ससन्ति किमु किंचन लोलह्वालशालिशफराः परितोऽमी ॥ ८७ ॥

शिशुकाये हीरकुमारशरीरे रोमहर्षणस्य रोमाब्जस्य मिपाच्छलादमी प्रत्यक्षलक्षाः किंचन किमपि लोलन्तश्चक्षलीभवन्तः । 'कावेरीतीरभूमी गहसुजगवधूमुक्तमुक्तावशेषः कर्णाटीचीनपीनस्नवनसनदशान्दोलनस्पन्दमन्दः । लोलह्वालीलालकतिलकलतालःस्य-लीलाविलोलः कष्ट मो दाक्षिणात्यः प्रसरति पवनः पान्थकान्ताकृतान्तः ॥' इति भोज-प्रबन्धे । बाला लघवः शालिनः शोभाकलिताः शफरा मीनाः । परितः सर्वतः । उत्प्रेक्ष्यते—उत्ससन्ति उच्छलन्ति । किभूते शिशुकाये । तस्या विमलानाम्न्या भगिन्या अनुज्ञा संयमादानादेशस्तैनोद्वेलो वेलामतिक्रम्य प्रसरन् यो हर्षः प्रमोदः स एव जलधिः समुद्रो यत्र । यादःपतित्वान्मकराकरत्वाच्च मीनानां समवो युक्त एव जलनिधौ ॥

एतया ध्वनिरिस्तविपङ्क्या भूतलोपगतयेव घृताच्या ।

त्वं गृहाण च सगोत्रजनेभ्यः शासनं स पुनरेतदवादि ॥ ८८ ॥

एतया भगिन्या पुनरेतदित्यममुना प्रकारेण स कुमारोऽवादि भाषितः । किभूतया एतया । ध्वनिना मधुरस्वरेण निरस्ता तिरस्कृता विपक्षी वीणा यया । उत्प्रेक्ष्यते—भूतले क्षोणीमण्डले उपगतया प्राप्तया । 'उपगतोऽपि च मण्डलनाभिताम्' इति रघुवंशे । मण्डलनाभितां द्वादशराजचक्रवर्तितां प्राप्त इति तद्वृत्तिः । आगतया वा । 'आगमने च गमनार्थाः समभ्युपाद्भ्यः परा. कथिता.' इति क्रियाकलापे । घृताच्या घृताचीनामा-प्सरसा इव । 'अवतरति घृताचोऽस्क्रन्धविन्यस्तहस्तः' इति चम्पूकथायामिन्द्रविशेषणम् । तथा—'इत्यनक्षरमवाचि घृताच्या दीर्घनिःश्वसितनिर्गमितेन' इति नैषधे । इदं किम् । तदाह—हे वत्स, च पुनस्त्व सगोत्रः स्वजना एव जनास्तेभ्यः शासनं दीक्षादेशं गृहाण आदत्स्व ॥

भारतीं श्रुतियुगाञ्जलिना तां स्वस्वसुर्मधुसखीं विनिपीय ।

शैक्षवन्निजगुरोर्हितशिक्षां सै स भूत्समदमेदुरिताङ्गः ॥ ८९ ॥

स हीरकुमारः स्वस्वसुर्निजभगिन्या विमलायास्तां स्वजनादेशादानरूपं भारतीं वार्णीं श्रुतियुगं कर्णयुगमेवाञ्जलिस्तेन विशेषेण सादरं निपीय पीत्वा प्रमदेन हृषेण मेदुरितं पुष्टीभूतमर्द्धं वपुर्वस्य तादृशः स्म भूत्संजातः । किवत् । शैक्षवत् । यथा शैक्षः प्राथम-कल्पिकः निजगुरोर्हितमैहिक्कासुप्मिकसाधनकारिणीं शिक्षां सादरं श्रुत्वा हृद्यो भवति । किभूता भारतीम् । मधुन. क्षात्रस्य सखीं वयस्यै मधुमृष्टाम् ॥

स्वानुजादिनिखिलस्वजनेभ्यः शासनं त्रतविधेः पृथुकोऽपि ।

आददे पुनरसौ व्यवहारी लाभद्विविधवस्तुगणेभ्यः ॥ ९० ॥

अपि पुनः पृथुको हीरकुमारः स्वस्यात्मनोऽनुजो भ्राता श्रीपालनामा स आदी येषां तादृशाः निखिलाः समस्ताः स्वजनाः गोत्रिवर्गमनुष्यास्तेभ्यः सकाशाद्रतविधेः संयमा-चरणस्य शासननादेशमाददे गृहीतवान् । किवत् । लाभवत् । यथा व्यवहारी व्यापारका-रको विविधानां नानाप्रकाराणां वस्तूनां क्रियाणकाणां गणेभ्यः समुदायेभ्यो लाभसधि-कफलं गृह्णाति । 'लाभोऽधिकं फलम्' इति हैम्याम् ॥ इति भगिनीवचनान्तरं स्वजन-वर्गोदेशग्रहणम् ॥

भूचरानिव विधेर्नुवादान्सोपवीतकृतवेदनिदानान् ।

राजहंसगकमण्डलुपाणीनाजुहाव गणकान्स सुवाणीन् ॥ ९१ ॥

स हीरकुमारो गणकान् ज्योति.शालविदः । 'सावत्सरो ज्योतिषिको मोहूर्तिको निमित्तविन् । देवज्ञगणकादेशिजानिकाताग्निक्ता अपि ॥' इति हैम्याम् । आजुहाव आ-

कारयामास । किभूतान् । सहोपवीतेन यज्ञसूत्रेण वर्तन्ते ये । पुनः किभूतान् । कृतं निर्मितो वेदाना निनाद उच्यारो यैस्ते । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किभूतान् । राजहस्य वदच्छन्तीति । पुनः किभूतान् । कमण्डलुः कुण्डिका पाणी हस्ते येषाम् । 'कुण्डिका । कमण्डलुः' इति हेम्याम् । ततः कर्मधारयः । पुनः किभूतान् । सुवाणीन् शोभना वाच्येषां ते । उत्प्रेक्ष्यते—भूचरान् क्षोणीचारिणः । विधेर्रक्षणोऽनुवादा अनुवदन्ति सदृशी भवन्तीति स्वरूपाणीव । ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वेन घोपवीतता वेदेककर्तृत्वाद्देवोच्चारित्वं कमण्डलुकरत्वं सुवाक्त्वं च युक्तम् ॥

आत्मकामितमुखानिव मूर्तान्पुष्पपल्लवफलाक्षतपुञ्जान् ।

तत्पुरोऽयमुपहृत्य सगोत्रैः पृच्छति स्म चरणस्य मुहूर्तम् ॥ ९२ ॥

अथ हीरकुमारः सगोत्रैः स्वजनैः सम चरणस्य चारित्रस्य मुहूर्तं पृच्छति स्म । किं कृत्वा । उपहृत्य ढौकयित्वा । कान् । पुष्पाणि कुसुमानि, पल्लवाः किशलयानि, फलाणि तरुसस्यानि, अक्षता लाजा अक्षततण्डुला वा, तेषां पुञ्जान् व्रजान् । कथम् । तत्पुरस्तेषां माहूर्तिकानामग्रे । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनः स्वस्य कामितानामभीप्सितपदार्थानि मुखान् प्रारम्भानिव ॥

पूर्वनिर्मितपरस्परतर्के निश्चितोच्चपदसंपदुदर्कः ।

तैरथौच्यत महोदयसद्गद्गारवद्गतदिनं पृथुकेन्दोः ॥ ९३ ॥

अथ प्रश्नानन्तरं तैर्ज्यौतिषिकैर्ब्रतदिनं सयमग्रहणवासरं औच्यत कथितम् । किं वत् । पृथुकेन्दोः कुमारचन्द्रस्य महानुदयो मोक्षो वा महोदयः स एव सद्गद्गारं द्वारवद्गारमिव । तं किभूतैः । पूर्वं प्रथमं निर्मितः कृतः परस्परमन्योन्यं तर्को दोषराहित्यप्रहगोचराशोचनीचादीनां विचारो र्थः । पुनः किभूतः । निश्चितो निश्चयं नीतिनिर्धारितोऽर्थात्कुमारस्यैव उच्यस्यातिशयिनः पदस्य गणधरत्वलक्षणस्य संपदो लक्ष्म्या उदर्कः उत्तरकाले फलं वै ॥

स्वर्णरूप्यमणिमौक्तिकदानैरीश्वरानिव विधाय विधिज्ञः ।

निश्चितव्रतमुहूर्तदिनस्तान्वर्णिनः स विससर्ज कुमारः ॥ ९४ ॥

स हीरकुमारः वर्णिनो ब्राह्मणानधिकारान्मौहूर्तिकान् विससर्ज यथागतं प्रैषीत् । किं कृत्वा । विधाय निर्माय । अर्थात् ज्यौतिषिकानेव । कानिव । ईश्वरानिव महेश्वरानिव । कैः । स्वर्णानि काञ्चनानि । रूप्याणि रजतानि मणयो रत्नानि मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां दानैर्विश्राणनैः । किभूतः कुमारः । विधिमुचितकरणादिकं जानातीति विधिज्ञः सदाचारचतुरः । पुनः किभूतः । निश्चितो निर्धारोऽकृतः व्रतस्य दीक्षामुहूर्तस्य दिनो दिवसो येन सः ॥ इति दीक्षामुहूर्तदिवसावलोचनम् ॥

आगतेऽह्नि सुहृदीव तदुक्ते शुद्धगोचरनवांशकयुक्ते ।

संमदाद्विजयसिंहमुखेभ्याः प्रारभन्त चरणक्षणमस्य ॥ ९५ ॥

विजयसिंहनामा हीरकुमारस्य भगिन्या विमलाया मतां स मुञ्च आदिवेषां तादृशाः
इभ्या व्यवहारिणः अस्व कुमारस्य चरणक्षण चारित्रमहोत्सवं प्रारभन्त उपकामन्ति
स्म । कस्मात् । संमदात्प्रमोदात् । कस्मिन्सति । तैर्गणैरुक्ते कथिते अहि दिवसे
आगते संप्राप्ते सति । कस्मिन्निव । सुहृदीव । यथा विवाहादावाकारिते मित्रे महोत्सवाः
प्रारभ्यन्ते । किंभूतेऽहि । शुद्धा निर्दोषा गोचरा रेखादानादयः नवांशका लभमध्यगत-
विशिष्टतमवैलासैर्युक्ते सहिते ॥

केचिदुच्चमणिपीठनिषण्णं गन्धवन्धुरपयोभृतकुम्भैः ।

निर्जरा इव जिनावनिजानिं दीक्षणस्य समयेऽल्लपयंस्तम् ॥ ९६ ॥

केचित्पुराणा दीक्षणस्य संयमग्रहणस्य समये प्रस्तावे अर्थान्मुहूर्तवासरे तं हीरकुमार-
मल्लपयन् लानं कारयन्ति स्म । कैः । गन्धैर्वासनार्थमन्तर्मुक्तकुसुमादिपरिमलैर्वन्धुरै-
र्मनोहैः पयोभिः सलिलैर्धृताः पूरिता ये कुम्भाः कलशास्तैः । किंभूतं तम् । उच्चमुन्नतं
तथा मणिमव रत्नघटितं यत्पीठमासनम् । लानचतुष्किका इत्यर्थः । तत्र निषण्णमुपविष्टम् ।
के कमिव । निर्जरा जिनावनिजानिमिव । यथा दीक्षाग्रहणावसरे देवा अर्थाच्चतुःप-
ष्टिप्रमितेन्द्रादयोऽमरा जिनाना सामान्यकेवलानां मध्ये अवनिर्जाया भूमिरेव पत्नीर्यस्य ।
'जायाया नि' । जायाशब्दान्निद्रप्रत्ययो भवति । 'लोपो व्योर्वलि' । वकारयकारयो-
र्वलिप्रत्यये परे लोपो भवति । सखरयोरिति शेषः । यकारलोपे । अवनिजानी
राजा एतावता जिनराजं तीर्थोदकपूर्णकलशैः ॥

सांप्रतं कथममुष्य जडेनाश्लेषणं विबुधकैरववन्धोः ।

कोऽप्यरुक्षयदितीव तदीयं वाससातिमृदुलेन शरीरम् ॥ ९७ ॥

कोऽपि पुनान् अतिमृदुलेनाधिककुसुमारणे वामसा वल्लेण तदीयं हीरकुमारसंबन्धि
शरीरं कायम् । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोः अरुक्षयत्रिर्नारयामास । इति किम् । यद्विबुधेषु
विचक्षणपुरुषेषु कैरववन्धुश्चन्द्रस्तस्य पण्डितपुरंदरस्यामुष्य हीरकुमारस्य जडेन मूर्खेण
दलयोरैक्याजलेन पानीयेन समनाश्लेषणं सगमनं कथं केन प्रकारेण सांप्रतं युक्तम् ।
अपि तु न कथमपीति । पण्डितो हि मूर्खेसह कदापि न कुर्यादिति ह्यातिः । 'मूरख-
सरिसी गोठडी पणि पणि कर न बुधीज' इति सूक्तोक्तैः ॥

काञ्चनप्रतिमयेव नितान्तोत्तेजनादनुपमप्रभयास्य ।

मार्जानामृदुलगन्धदुकूलैर्निर्मलेन वपुषा पुपुषे श्रीः ॥ ९८ ॥

मृदुलानि कोमलानि गन्धेनोपलक्षितानि दुकूलानि क्षौमानि गन्धकायाव्यः तैर्मांज-
नादिर्नीरीकरणाट्टलणादिर्मलेन शुचिना अस्व कुमारस्य वपुषा देहेन श्रीः शोभा पुपुषे
पुत्रा कृता । उत्प्रेक्ष्यते—काञ्चनप्रतिमयेव यथा सुवर्णमूर्त्वा नितान्तानतिगयेनोत्तेजना-
दुदीपनादिर्मलीकरणादनुपमा असाधारणा प्रभा कान्तिर्यस्यास्तादृशी श्रीः पुष्यते ॥

तत्कलाकुशलमानववर्गस्तं प्रसाधयितुमारमते स्म ।

स्वस्वरूनिव निपातयितुं श्रीगर्वपर्वतशिखामधिरूढान् ॥ ९९ ॥

तस्य प्रसाधनस्य मण्डनस्य कलाया विज्ञाने कुशलश्चतुरः । 'तथैव तत्कालमयानुजी-
विभिः प्रसाधनासङ्गनशिल्पपारंगैः । निजस्य पापिग्रहणक्षणोचिता कृता नलस्यापि वि-
भोर्विभूषणा ॥' 'विभूषणा प्रसाधना कृता' इति नैपथे, तद्रूतौ च । इति पुरुषस्यापि प्र-
साधना इदञ्चते । मानवानां मनुष्याणां वर्गः समुदायः तं कुमारं प्रसाधयितुं मण्डयितु-
मंशुक्रानरणादि परिषापायितुमारमते स्म उपक्रामति स्म । उल्लेख्यते—श्रीणां विशि-
ष्टद्योमानां यो गर्वोऽहंकारः स एव पर्वतो गिरिस्तस्य शिखाम् । उपरितनभूमीशिखरमि-
त्यर्थः । तानविरूढानव्याश्रितान् स्वस्वरून् कल्पवृक्षान् निपातयितुमवःक्षेप्तुं चेतुमिव ॥

सान्द्रचन्द्रनिकुरम्बकरम्बीभूतनूत(त्)घुसृणुद्रवचर्चा ।

तत्तनौ विलसति स्म सुमेरौ चन्द्रिकाखचितसांध्यरुचीव ॥ १०० ॥

सान्द्रा, त्रिगुणा बहला वा ये चन्द्राः कर्पूरास्तेषां निकुरम्बः समूहस्तेन करम्बीभूतो
मिश्रो जातो यो नूतो(लो) नवीनो घुसृणानां कुङ्कुमानां रूचो बहलपङ्कः तस्य चर्चा विले-
पनम् । 'चन्द्रो विधौ च कर्पूरे खणं च' इत्यनेकार्थः । तस्य कुमारस्य तनौ काये वि-
लसति स्म शृगुमे । केव । चन्द्रिकाखचितसांध्यरुचीव । यथा सुमेरौ सुराचले चन्द्र-
व्योत्पन्ना मिथिता संध्यासमयसंवन्विनी कान्तिः । [सांध्यराग इत्यर्थः] शोभते ।
'रुच्यो रुचीर्भिजितकाश्चानामिः' इति नैपथे रुचीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति ॥

सौरमं सुमनसां समुदायोऽध्यापयेद्यदि महारजतस्य ।

अङ्गरागल्लितार्मकमूर्तेस्तल्लभेत तुलनां कलयापि ॥ १०१ ॥

सुमनसां कुसुमानां समुदायः सर्वजातिजातपुष्पप्रकरः यदि महारजतस्य सुवर्णस्य
सौरमं सुगन्धिनं स्वपरिमलमध्यापयेत् पाठयेत् शिलयेत् । दद्यादित्यर्थः । विद्याप्रदानं
हि अध्यापननिजामोठं वृत्ते । तत्तदा अङ्गरागेण श्रीखण्डत्रिलेननेन ललिताया मनोज्ञाया
अर्मकस्य हीरकमारस्य मूर्तेः शरीरस्य कलया अंशेनापि तुलनां सद्दशीमात्रं लभेत प्रा-
प्तुयान् । महारजतमित्यर्थः ॥

विश्वजैत्रमिव मोहमहीन्द्रं हन्तुमर्षधरणीरमणेन ।

स्वप्नरत्नमिव केशकलापो धूपधूमपटलीभिरधूपि ॥ १०२ ॥

अमो हीरकमारः स एव धरणीरमणो राजा तेन केशकलापः केशपाशः धूरस्य
कृष्णाशुक्रद्वन्द्वरुक्तरुक्कप्रमुत्रमुगन्धवस्तुनः धूमपटलीभिर्धूमश्रेणीभिरधूपि धूपितः सु-
गन्धीकृतः । वासित इत्यर्थः । उल्लेख्यते—विश्वेषां सुरासुरोरगनराणां जैत्रं जयनशीलं
मोहनामानं महीन्द्रं राजानं हन्तुं व्यापादयितुमिव स्वप्नरत्नं धूपितम् । राज्ञापि वैरिणं
व्यापादयितुं स्वप्नरत्नं धूप्यते इति रीतिः ॥

स्वं क्षणात्क्षयमवेक्ष्य सृजद्भिः पारलौकिकसुखाय तपांसि ।

धूमपानमिव धूपजधूमव्याजतस्तदलकैः क्रियते स्म ॥ १०३ ॥

तदलकैः कुमारस्य केशैः । उत्प्रेक्ष्यते—धूपात् केशधूपनाद्यो जातो धूमस्तस्य व्या-
जात्कपटेन धूमपानमिव क्रियते विधीयते । किं कुर्वद्भिः । परलोक्ये भवत्यारलौकिकं
तच्च तन्मुखं च तस्यै तदर्थं कष्टानि तपांसि सृजद्भिः कुर्वद्भिः । किं कृत्वा । क्षणात्क्ष-
ल्पकालात्स्वमात्मीयं क्षयं विनाश्च लोचलक्षणमवेक्ष्य ज्ञात्वा ॥

मानिनीजनमनोनयनस्त्वं यैरनीयत हृतेर्विषयत्वम् ।

पारिपन्थिकभरैरिव लेभे वन्धनं किमिति तच्चिकुरैस्तैः ॥ १०४ ॥

तैस्तस्य कुमारस्य चिकुरैः केशैः । [उत्प्रेक्ष्यते—] इति पश्यतोहरत्वाद्देतोर्वन्धनं निय-
ध्न्यं लेभे प्राप्तम् । कैरिव । पारिपन्थिकभरैरिव । यथा तस्करगणैश्चौरिकाकरणद्रव्यं
प्राप्यते । तैः कैः । यैश्चिकुरैर्मनिनीजनानां नागरिककामिनीलोकानां मनांसि हृद्यानि
तथा नयनानि विलोचनानि तान्येव स्वं विभवो हृतेरपहरणस्य विषयत्वं गोचरताम् ।
'मन्ये न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तवने । अनौच्यत लम्बितं
प्रापितम् । अपहृतमित्यर्थः ॥

सूनसंगतशिलीमुखलेखासूनसायकधनुःशरराशेः ।

संश्रयच्छिद्यमिवार्भकमल्लीकुञ्जलाकलितकुन्तलहस्तः ॥ १०५ ॥

अर्भकस्य हीरकुमारस्य मल्लया मल्लिकायाः कुञ्जलाः कोरकाः । 'मल्लीभिः प्रतिमल्ली-
भावं दधती विभाति भावत्की' इति राजवर्णने । तैराकलितो युक्तो यः कुन्तलहस्तः
केशपाशः सूनेषु कुसुमेषु संगता मकरन्दपानार्थमागता ये शिलीमुखा भ्रमरास्तेषां
लेखा श्रेणिः सैव सूनसायकस्य धनूपि कार्मुकाणि शरा वाणास्तेषां राशेः समूहस्य श्रियं
शोभां श्रयन्निवास्तीत्युत्प्रेक्षा ॥

मूर्ध्नि तस्य मुकुटेन दिदीपेऽनर्घ्यरत्नपटलीललितेन ।

वर्हचामरजयं चिकुराणां विभ्रमैरिव विधाय धृतेन ॥ १०६ ॥

तस्य कुमारस्य मूर्ध्नि मल्लके मुकुटेन किरिटेन दिदीपे रेजे । किभूतेन । अनर्घ्यानां बहुमू-
ल्यानां रत्नानां विविधमणीनां पटली श्रेणी तथा ललितेन मनोज्ञेन । उत्प्रेक्ष्यते—चि-
कुराणामर्थात्कुमारकेगानां विभ्रमैः शोभाभिः । 'आभा राढा विभूषा श्रीरभिख्याकान्ति-
विभ्रमाः' इति ह्यैभ्याम् । विलासैर्वा । वर्हाणि मयूरपिच्छानि । 'अस्य वाक्केका पिच्छवर्ह-
शिखण्डकम्' इति ह्यैभ्याम् । तथा चामराणि बालव्यजनानि तेषां जयं परामवं विधाय
कृत्वा धृतेनेव कलितेनेव ॥

पट्टिकार्भकविभोः कनकस्यालीकमण्डलमलंकुरते स्म ।

विभ्रमेण चिहुराम्नुधराणां हादिनीव निकटे विलुठन्ती ॥१०७॥

कनकस्य हेमः पट्टिका भूषणविशेषः कोऽपि ललाटस्य । नलस्य माले पट्टिका । तथा दमयन्त्या अपि । 'धृतैकया हाटकपट्टिकालके' । स्त्रीपुरुषयोरपि पट्टिकास्य आभरणविशेषः—इति नैषधे । अद्युना तु स्वस्मतीर्थद्वीपादौ लोकप्रसिद्धा 'असावउ' इति ज्ञायते । तदपि बहुतिलकमयं ललाटाभरणमर्भकविभोः कुमारैन्द्रस्य अलीकमण्डलभालस्थलमलंकुरुते स भूषणामास । उत्प्रेक्ष्यते—चिहुराः केशाः एवाम्बुधरा मेघास्तेषां भ्रमेष भ्रान्त्या बुद्ध्या निकटे समीपे विलुठन्ती तिष्ठन्ती मिलन्ती च द्वादिनी विद्युदिव । 'चिकुराश्चिहुरा' इति शब्दप्रभेदे ॥

दिद्युते मणिकरम्बितयास्ये शातकुम्भकृतपट्टिकयास्य ।

सैरमात्मन इवाननलक्ष्म्या निर्मितेन वरणेन निवस्तुम् ॥ १०८ ॥

अस्य कुमारस्य आस्ये मणिभिः रत्नै करम्बितया खचितया शातकुम्भेन कनकेन कृतया निर्मितया पट्टिकया दिद्युते । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनः स्वस्य खैरं स्वेच्छया निवस्तु वासायै स्थातुमाननलक्ष्म्या निर्मितेन रचितेन वरणेन प्राकारेणैव । प्राकारस्थायोऽप्रे वक्ष्यते । तस्मादन्यापतद्वयी(?) ॥ पाठान्तरे उत्प्रेक्ष्यते—मुखस्थार्थात्कुमारवक्रस्य इन्दुश्चन्द्रः, पद्मानि कमलानि, मुकुरा दर्पणास्तेषामभिभावेन पराभवनेन उद्भूतसाक्षात्प्रकटीभूत नूतं नवीनं महः प्रतापस्तेनेव वा ॥

मालमण्डलममण्ड्यत राजज्जातरूपतिलकेन तदीयम् ।

तस्थुषात्र चरणक्षणवीक्षाकाङ्क्षिणाल्पवपुषांशुमतेव ॥ १०९ ॥

भालमण्डलं ललाटपट्ट. राजन् शोभमानः जातरूपस्य स्वर्णस्य तिलविशेषकस्त्रिलकः तेनामण्ड्यत भूषितम् । उत्प्रेक्ष्यते—चरणस्य चारित्रस्य क्षणो महोत्सवः तस्य वीक्षां दर्शनं काङ्क्षतीत्येवंशीलेन अभिलाषुकेण, तथा अल्प लघु वपुः शरीरं यस्य तादृशेनात्र भाले तस्थुषा अर्थात्समेत्य स्थितवता अंशुमता भास्करेणैव ॥

यस्य भालतलचन्दनविन्दोर्दम्भतो वदनकैरवबन्धुः ।

कोपनां प्रियतमामिव तारामानुकूल्यविधये व्यधिताङ्गे ॥ ११० ॥

यस्य कुमारस्य वदनकैरवबन्धुर्वक्रचन्द्रमा भालतले ललाटे कृत. श्रीखण्डस्य मण्डलाकारतिलकविन्दुः तस्य दम्भतच्छलात्कोपना चण्डामत्यमर्षणां नथा प्रियतमामतिशयेन वल्लभा तारा कामपि कान्तां तारिकाम् । तस्य तारापतित्वात् । उत्प्रेक्ष्यते—आशुक्रल्यविधये खानुकूलीकरणप्रकाराय अङ्गे निजोत्सङ्गे व्यधित कृतवानिव । 'अञ्जुम्बि या चन्दनविन्दुमण्डली नलीयवक्त्रेण' इति नैषधेऽपि ॥

यस्य चान्दन उपश्रु वमासे विन्दुरङ्गजभटं प्रणिहन्तुम् ।

नासिकानलिकया गुलिकेयं येन मोक्षुमनसा विधृतेव ॥ १११ ॥

१. 'इन्दुपद्ममुकुराद्यभिभावोद्भूतनूतमहसेव मुखस्य' इति पाठान्तरम्.

यस्य कुमारस्य उपभ्रु मुनोर्मध्ये समीपे चान्दनश्चन्दनसंबन्धी विन्दुवृत्ततिलकं व-
भासे शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गजः स्मरः कमनः । 'कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः'
इति ह्यन्याम् । तथा 'अङ्गजो मन्मथे सुते । मदे केशे' इत्यनेकार्थः । स एव भट्टो
वीरस्य प्रणिहन्तु यमातिथिं कर्तुं नासिकैव नलिकागुलिकाक्षेपणोपकरणं 'बन्दूकहाथ-
नाली' इति लोकप्रसिद्धा । तथा 'नलिके न तदुच्चनासिके त्वयि नालीकविमुक्तिका-
मग्नोः' इति नेपथे । नासा नलिकेव । तथा कृत्वा मोज्जुमनसा क्षेप्तुकामेन इय प्रत्यक्ष-
लक्ष्या गुलिकेव । धृता । 'सीसागोली' इति प्रतिद्धा ॥

चापलस्य नियमोऽभ्युपगम्योऽतःपरं ह्युनिशमत्र युवाभ्याम् ।

एतदापितुमञ्जनरेखा कल्पिता नयनयोरिव तस्य ॥ ११२ ॥

तस्य हीरकुमारस्य नयनयोर्नेत्रयोरञ्जनस्य कञ्जलस्य रेखा कल्पिता । लोचने अञ्जिते
इत्यर्थः । बाल्यवाद्य वा महोत्सवाभिमिता रेखा । किं च विवाहादौ तरुणानां वृद्धानां
पुरुषाणामपि चक्षुषोरञ्जनरेखा क्रियते इति लोकलक्षित्वात् स्थितिश्च । उत्प्रेक्ष्यते—एत-
दत्रैव कथ्यमानमालपितुं वक्तुमिव । तदेवाह—हे नयने, अतःपरम् अद्यतनदिवसादारभ्य
शुनिश दिचारत्रां चापलस्य चटुलताया नियमो निषेधः युवाभ्यामभ्युपगम्यः अङ्गी-
करणीयः । कदाचिदपि चापल्यं न विधेयमिति भावः ॥

उत्पलाञ्जकुमुदादिमदस्यून्यद्विलोचननृपौ परिभूय ।

सालयोः सुखमिवाञ्जनरेखानीलरत्नकृतयोर्वसतः स्म ॥ ११३ ॥

यस्य कुमारस्य विलोचने नयने एव नात्री ययोस्तौ तादृशी नृपौ राजानौ उत्पलं
नीलकमल अञ्ज पद्मं कुमुद श्वेतकमल तान्यादिमानि प्रथममवामि येषां तादृक्षान् दस्यून
विषक्षान् परिभूय जित्वा अञ्जनरेखारूपैर्नीलरत्नेर्हैरिन्मणिभिः कृतयोः सालयोः सुखं यथा
स्यात्तथा क्रियाविशेषणम् । उत्प्रेक्ष्यते—वसतः स्म अतिप्रतामिव ॥ अथ वा । यद्विलोच-
ननृपौ कुमारनयननाराजौ सालयोः प्राकारयोर्मध्ये सुखं शर्मणा यथा स्थानथा वसतः
तिष्ठतः स्म । किभूतयोः सालयोः । अञ्जनरेखाव्यापि यानि नीलरत्नानि मरकतमणयः तैः
कृतयोर्निष्पादितयोः । उत्प्रेक्ष्यते—उत्पलानि कुचलयानि अञ्जानि कमलानि कुमुदानि
करवाणि तान्यादिमानि प्रथमानि येषां तादृक्षान् दस्यून शत्रून् परिभूय निजित्वैव
सुखं वसतः । येन सर्वेऽप्यरयोऽभिभूय वशीकृताः स सुखं वसतीति ॥

भृङ्गसंगतवतंससरोजे तस्य कर्णयुगले शुशुभाते ।

विप्रहीतुमनसी नयनाभ्यामागते किमितरेतरवैरात् ॥ ११४ ॥

तस्य कुमारस्य कर्णयुगले श्रवणद्वन्द्वे शृङ्गाभ्यां मधुपानागतभ्रमराभ्यां सगते संयुक्ते
घतनमरोजे कर्णपूरकमले शुशुभाते रेजतु । उत्प्रेक्ष्यते—इतरेतरेण परस्परं वैराद्विरो-
धान्नयनाभ्यां नेत्राभ्यां सार्धं विप्रहीतुमनसी योऽङ्गमे किमागते पार्श्वे संप्राप्ते ॥

श्रोत्रपत्रयुगमाश्रितवत्या दिद्युते मणिवतंसिकयास्य ।

अर्चिवेषे वदनान्तरमान्त्या पिण्डभावमितया स्थितयास्मिन् ॥ ११५ ॥

अस्य कुमारस्य श्रोत्रे कर्णावेव पत्रे तयोर्युग द्वन्द्वमाश्रितवत्या भजन्त्या मणिवत-
सिकया रत्नोत्तसेन । 'विदर्भपुत्रीश्रवणावतसिका' इति नैपथे । दिद्युते शोभितम् । उ-
त्प्रेक्ष्यते—वदनान्तर्मुखमध्ये अमान्त्या त्राहुल्यात्स्थालुमशक्नुवत्या अर्चिषा कान्तयेव ।
अर्चिः कान्तिवाची । खील्लीवलिङ्गः । 'रोदोर्चिपीनामगुणत्पयट अयट्' इति लिङ्गानु-
शासने । किंभूतया अर्चिषा । पिण्डभाव पिण्डतामितया प्राप्तया । पिण्डीभूय स्थित-
येत्यर्थः । पुनः किंभूतया । अस्मिन् कुमारकर्णे स्थितया वरन्त्या ॥

मन्महे सकलशीतलभासां सार्वभौममिदमाननचन्द्रम् ।

कुण्डलच्छलतमीरमणाभ्यामन्यथा कथमुपास्यत एषः ॥ ११६ ॥

इदमाननचन्द्रममुष्य मुखमेव चन्द्र विधु सकलाः समस्ता ये शीतलभास चन्द्र-
मसः तेषां सार्वभौमव्यतिकरेण कुण्डलयोः कर्णाभरणयोः छलात्कपटात्तमीरमणाभ्यां
चन्द्राभ्यामेष इदमाननचन्द्रं कथं केन प्रकारेण उपास्यते सेव्यते ॥

कुण्डले कैलयती प्रतिविम्बे गण्डयोर्वहति हीरकुमारः ।

क्रोधमुख्यचतुरात्मविपक्षान्भेतुकाम इव चक्रचतुष्कः ॥ ११७ ॥

हीरकुमारः कुण्डले कर्णवेष्टिके वहति धारयति । कुण्डले किं कुर्वती । गण्डयोः
कुमारस्यादर्शोपमगण्डयोः कपोलयोः प्रतिविम्बे प्रतिमे कैलयती विभ्रती । उत्प्रेक्ष्यते—
क्रोधः कोपो मुख्यः प्रकृष्टः प्रथमो वा येषु तादृशाः । क्रोधमानमाबालोभामिधाना-
श्रित्वारः चतुःसख्याकोः कपाया एवात्मनः स्वस्य विपक्षाः शत्रवस्तान् । चतु कषाय-
द्वेष्यानित्यर्थः । भेतुकामो वैरादेककालमेव हन्तुमनाः सन् चक्राणामायुधविशेषाणां
चतुष्क चतुष्टयमिव विभर्ति ॥

व्यालवल्लिदलखण्डनजन्मा शोणिमाधरदले विललास ।

एतदीयहृदयादनुरागो निःसरन्वाहिरिव स्थित एषः ॥ ११८ ॥

अधरदले कुमारस्याधरोष्ठपत्रे शोणिमा रक्ता । 'वर्णदृढादिभ्य च्यश्च' । वर्णविशे-
पार्थेभ्यो दृढादिभ्यश्च च्यश्च स्यात्, इमनिज्वा भावार्थे । 'शौक्ल्यं शुक्तिमा, दार्ढ्यं इ-
दिमा, लावण्यं लवणिमा ।' इति प्रक्रियाकौसुयाम् । विललास वभासे । किंभूतः शोणिमा ।
व्यालवल्लया नागरवल्लया । 'ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागपर्यायवल्लयपि' इति हैम्याम् ।
दलानां पत्राणां खण्डनाच्चर्वणाज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य । उत्प्रेक्ष्यते—एतदीयात्कुमारसंबन्धि
हृदयान्मनसः । 'हृदयं मनो वक्षश्च स्तनान्तरं हृत् हृदयम्' । तथा 'हृत्सेतो हृदयं चित्तम्'
इति द्वयमपि हैम्याम् । निःसरन्निर्गच्छन्नेष प्रत्यक्षो वहिःप्रदेशे अधरोष्ठे स्थित इव ॥

१-२. कलयती इति शुभ्रहितः प्रयोगः 'शपस्यनोर्नित्यम्' इति सूत्रविरुद्धः.

रागसङ्गिरदनच्छदराजचन्सितं दशनदीधितिमिश्रम् ।

पल्लवोदरविहारिहिमाम्भोविभ्रमं किमु जिघृक्षति लक्ष्म्या ॥१९॥

रागस्य नागवल्लीदलास्वानदनजनितरक्ततायाः सङ्गोऽस्त्यस्य तादृक् यो रदनच्छद ओ-
ष्ठस्तत्र राजहीष्यमान यत्तस्मितं प्रमोदमेदुरतया ईषन्मात्रं कुमारस्य हसितं तत्कटुपदं
लक्ष्म्या स्वशोभया महद्यो वा । उत्प्रेक्ष्यते—पल्लवोदरे प्रवालमध्ये विहरति एवंशीलं
हिमाम्भुहिनजल तस्य विभ्रम श्रिय विलासं वा किमु जिघृक्षति ग्रहीतुमिच्छतीव ।
किभूतम् । तस्मित दशनानां दन्तानां दीधित्वा कान्त्वा मिश्रं करम्बितम् ॥

रज्यते स्म दशनप्रक्रेणामुष्य कुण्डलिपुरंदरवाहोः ।

रागिणीं सविधगां च रसज्ञां प्रेक्ष्य कैर्न प्रियते ह्यनुरागः ॥१२०॥

अमुष्य कुमारस्य दशनप्रकरेण दन्तवृन्देन रज्यते स्म रक्षीभूतम् । सरागीभूयते ।
शालाना दन्ता हि यावकपुस्तिकया रज्यते स्म स्त्रीणा चेति लोकस्य व्यवस्था । किभू-
तस्य अमुष्य । कुण्डलिना भोगिनां पुरंदरो वासवः शेषनागेन्द्रस्वद्विषौ वाहू भुजौ
यस्य । यद्रक्षीभूत तद्युक्तमेव । तदेव दर्शयति—हि यस्मात्कारणात्सविधगां पार्श्ववर्तिनीं
समीपस्थायुकां रागिणीं रागो रक्षिमा अनुरागोऽन्तरङ्गज्ञेहश्च तेन कलितां रागवतीं
तथा रसान्खादान् । तिक्तः कटुकयायाम्ललवणमधुराख्यानं, अथ वा शृङ्गारहास्य-
फटणारोद्रवीरभयानकवीभत्साद्भुतशान्तनामकान्नवप्रमाणान् रसान् जानातीति रसज्ञा
तां प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । कै. । पुभिः अनुरागो न प्रियते, अपि तु विविधरसेषु निपुणां रागवतीं
पार्श्वस्थाधिनीं कामिनीं विलोक्य सर्वैः कामुकै रागो प्रियत एव । तत्त्वतस्तु रसज्ञा जिह्वा ॥

संयमाध्यवसितिप्रथमानप्रावृषेण्यजलवाहघटायाः ।

विन्दुवृन्दमुदियाय किमेतत्कण्ठपीठकृतमौक्तिकहारः ॥ १२१ ॥

एतस्य कुमारस्य कण्ठपीठे गलकन्दले कृतः स्थापितः । परिहित इत्यर्थः । मौक्तिक-
हारो मुक्तालता । स उत्प्रेक्ष्यते—विन्दुवृन्द कणनिकर इवोदियाय प्रकटीभूतम् । कस्याः ।
संयमस्य चारित्रस्य या अच्यवसितिरध्ववसायः परिणामः सैव प्रथमाना विस्तरन्ती
प्रावृषेण्य वर्षाकालसवन्धिनी जलवाहानां वर्षणोन्मुखमेघानां घटा माला तस्याः ॥

एतदीयवदनामृतभासा स्पर्धयेव सह शीतलभासा ।

नूततारकततिप्रियते सामुक्तमौक्तिकलताकपटेन ॥ १२२ ॥

एतदीयेन हीरङ्गमारसंचन्विना वदनामृतभासा वक्रविद्युना नूता नवीना तारक-
ततिव्योतिर्मण्डला प्रियते स्म विभरां वभूवे । केन । आमुक्ता कण्ठपीठे स्थापिता
परिहिता या मौक्तिकन्दता मुक्ताफलापः स्थूलमुक्ताफलहारः तस्य कपटेन छलेन ।
उत्प्रेक्ष्यते—शीतलभासा गगनाद्गणस्थायुकसामाविकचन्द्रेण सह सार्वे स्पर्धया संघ-
र्षेण इष्येयं धृता इत्यर्थः ॥

भारसासहितया जितशेषः किं श्रितो वलयमस्य विभाति ।

मोहशूरमसुभिः प्रवियोज्यानेन वीरवलयं विधृतं वा ॥ १२३ ॥

अस्य हीरकमारस्य वलय कनककटक विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—भारस्य क्षमादर्शा-
विनि भूतोपचारात्सूरिपदादेर्वा सासहितया सहनशीलःवेन । भृशं सहते इति सासहिः ।
'अहिर्महीगौरवसासहिर्यः' इति नैषधे । सासहिश्चाचलि पापतिर्वाचदिरित्यादय इका-
रान्ता निपातिताः—इति तद्वृत्तिः । जितः पराभूतः शेषो नागेन्द्रः । किं सश्रितः । अथ
चा मोहनामानं वीरं सुभटमसुभिः प्राणैः प्रवियोज्य पृथक्कृत्वा । निहत्येत्यर्थः । वीरवलय
सुभटत्वसंसूचकः कटको विधृत धारितमिव वा ॥

योगिनेव दधतात्मनि मुद्रामूर्धिकां च दधताम्बुधिनेव ।

फुल्लपल्लवविलासजुषा तत्पाणिनाध्रियत कांपि विभूषा ॥ १२४ ॥

तत्पाणिना कुमारहस्तेन काव्यपूर्वा अनिर्वचनीया शोभा अध्रियत धृता । किंभू-
त्तेन तत्पाणिना । फुल्ल विनिद्रीभूता ये पल्लवाः किसलयानि तेषां विलास लीला जुषते
भजते । तत्पाणिना किं कुर्वता आत्मनि स्वस्मिन्विषये मुद्रा साक्षरोर्मिकां वहता ।
केनेव । योगिनेव । यथा योगभाजा मुनिना आत्मनि विषये योगमुद्रा उहते । 'मुद्रा-
तो लभते मूल्य विमुद्र' कार्यनाशक । राजा मुनिश्च लेखश्च कोशो मुष्टिश्च पञ्चम ॥' इय
जु स्वाभाविकी मुद्रा च पुनर्वाङ्मनसा योगो रुन्धन नियन्त्रण विद्यते यस्य स मुनि-
मुद्रामिङ्गिताकारविशेषम् । पुनः किंभूतेन । दधता विभ्रता । काम् । ऊर्मिका निरक्षर-
मञ्जुलीयकम् । केनेव । अम्बुधिनेव । यथा समुद्रेण ऊर्मय एवोर्मिकास्तरङ्गा धीयन्ते ॥

पाणिना विरुरुचे पविरोचिश्चापचक्रविलसत्कटकेन ।

गन्धसिन्धुरतुरङ्गशताङ्गालकृतेन जगतीपतिनेव ॥ १२५ ॥

पाणिना अर्थादधिकाराद्वा कुमारहस्तेन जगत्या. पृथिव्याः पत्या भर्त्रेव राज्ञेव वि-
रुरुचे क्षोभितम् । किंभूतेन पाणिना राज्ञा च । पवीना वज्ररत्नानां रोचिषि कान्तय
एव चापचक्राणि धनुर्मण्डलानि तैर्विलसन् दीप्यमानः कटको वलय यस्य । 'धृता वि-
भूषा मणिरक्षिकामुक्तैः' इति नैषधे । तथा विविधरत्नप्रभासवलित शक्यञ्जुरिति कवि-
समये प्रसिद्धिः—इति नरहर्याम् । अथ च वज्रनामा आयुधविशेषस्तथा कान्तियुक्तैर्धनु-
श्चक्रैः प्रहरणैश्च विस्फुरद्विशेषेण प्रतिपक्षलक्षपरामभवनप्रकारेण विशिष्टतया स्वस्वामिभ-
क्तिमत्त्वेन वा स्फुरदितस्ततो जिष्णुतया भूमण्डल स्वस्वाम्यायत्त कुर्वन् कटक सैन्य
यस्य । पुनः किंभूतेन । गन्धसिन्धुरतुरङ्गशताङ्गालकृतेन अर्थादाकृतिभूतैः गन्धसिन्धुरो
गन्धहस्ती तथा तुरङ्गः सपर्याणितान्ध. तथा शताङ्गो रथस्तैरलकृतेन विविधलक्ष्मीभूतै-
र्विभूषितेन । पक्षे गन्धगजेन्द्रा विविधजातीयवाजिनः पुष्परथ-योग्यारथ-अध्वरथ-
कर्णारथ-प्रमुखरथास्तैरलकृतेन कलितेन ॥

रामणीयकहृतापरचित्तं तत्कलत्रभवलोक्य युवेव ।

जातरूपकलितो गुणशाली शृङ्खलः किमकरोत्परिरम्भम् ॥१२६॥

तस्य कुमारस्य कलत्रं कटीम्, अर्धध्वनिना त्रियं वा, अवलोक्य हग्योचरीकृत्य ।
उत्प्रेक्ष्यते—शृङ्खलः । 'सा शृङ्खला पुंसकटिस्था' । शृङ्खलशब्दत्रिलिङ्गः । रत्नजटितकन-
कघटितकटिदवरकः परिरम्भमालिङ्गनमकरोत्किमु आलिङ्गति स्मेव । क इव । युवेव ।
यथा तरुणः पुमान् कस्यापि लघोः प्रौढीभूतं कलत्रं युवतीं परिरम्भते । किंभूतं कलत्रम् ।
रामर्णायकेन रमणीयत्वेन स्वाभाविकसौन्दर्येण हृतानि स्ववशीकृतानि अपरेषां लक्ष-
प्रेक्षकलोकानां कामिनां च चित्तानि मनासि येन । किंभूतः शृङ्खलो युवा च । जातरू-
पेण सुवर्णेन कलितो हिरण्यमयः । तथा जातमुत्पन्नं थदद्वैतं रूपं वपुःसुन्दरता तेन
युक्तम् । पुनः किंभूतः । गुणैः सुवर्णदवरकैः हेमतन्तुभिः शालन्ते इत्येवंशीलस्तैर्प्र-
थितत्वात् । तथा गुणैरौदार्यादिभिः शृङ्गरादिभिर्वा द्वाप्तप्रतिकलागुणैर्वा शोभते
इत्येवशीलः ॥

भूषणैः कनकरत्ननिबद्धैर्भूषितो व्यरुचदेष कुमारः ।

मञ्जरीभरकरम्बितकायः कल्पसाल इव भूतलशाली ॥ १२७ ॥

एष हीरनामा कुमारः तदानीं कनकानि काषणानि रत्नानि मणयस्तौर्निबद्धै रचितैर्भू-
षणैरामरणैः कृत्वा भूषितोऽलंकृतः व्यरुचत् विराजते स्म । 'द्युज्यो लुडि' द्युतादिभ्यः
परस्मैपदं वा स्यात् । 'पुष्पादियुतादिल्लदितः परस्मैपदेषु' । इयन्विकरणपुष्पादेशुंतादेर्ल-
दितथ परस्य च्छेरद् स्यात्परस्मैपदेषु । अद्युतत् अद्योतिष्ठ । व्यरुचत् व्यरोचिष्ट । इति
प्रक्रियाकौमुद्यां साधना । उल्लेख्यते—मञ्जरीणां कलिकानां भरः समूहस्तेन कर-
म्बितः पूरितः कायः शाखाप्रशाखालक्षणं वपुर्वस्य तादृशो भूतले पृथ्वीपीठे शालते
शोभते इत्येवशीलः । भूमीमण्डलोपगत इत्यर्थः । कल्पसालः सुरतरुविव ॥

दर्पणीष्विव गवेषयति स्वं भूषणेषु किरणाङ्कुरितेषु ।

दर्पणार्पणविधाभिरमुष्मिन्निष्फलाभिरजनि स्वजनानाम् ॥ १२८ ॥

अमुष्मिन् हीरकुमारे स्वजनानां दन्तुवर्गलोकानाम् अथवा स्वस्य जनानामालीय-
लोकानाम् । सेवकानामित्यर्थः । दर्पणानामादर्शानामर्पणानि प्रदानानि । आत्मदर्शदर्शानानी-
त्यर्थः । तेषां विधाभिः प्रकारैः निष्फलाभिर्निरर्थकाभिरजनि जाता । अमुष्मिन् किं कु-
र्वति । किरणैः कान्तिभिः कृत्वा अङ्कुरितेषु प्ररोहसहितेषु जातेषु भूषणैश्चाभरणेषु
स्वमालानम् । [स्वरूपमित्यर्थः] । गवेषयति विलोकयति । केष्विव । दर्पणीष्विव । यथ
कथिन्सुरेषु स्व निभालयति ॥

दीप्यते किमधिकं सुषमा नोऽमुष्य वा मुषितमन्मथकान्तेः ।

भूषणानि मृगयन्त इतीव स्फाररत्ननयनैरिदमङ्गम् ॥ १२९ ॥

भूषणानि आभरणानि । उत्प्रेक्ष्यते—स्फाराणि विकाशभाञ्जि रत्नान्येव नयनानि तैरिति हेतोरिदमद् कुमारकाय मृगयन्ते पश्यन्तीव । इति किम् । नोऽस्माकं भूषणानां सुपमा अतिशयिनी शोभा किं अधिका, अथवा मुषिता अपहृता आच्छिद्य गृहीता मन्मथस्य कामस्य कान्तिः शोभा येन तादृशस्य कुमारस्य सुपमा शरीरातिशयायि सौन्दर्यं किं वा अधिका दीप्यते ॥

तद्विभूषणमणीनिकुरम्बैः स्पर्धिभिः प्रतिभटैरिव मृत्या ।

प्राप्य तन्मृधधरां दधिरे स्वज्योतिरङ्कुरसुरेन्द्रधनूंषि ॥ १३० ॥

भूत्या शोभया लक्ष्म्या वा स्पर्धिभिः स्पर्धनशीलैस्तस्य कुमारस्य विभूषणानामलकाराणां मणीनिकुरम्बै रत्नप्रकरैः तन्मृधधरां स कुमार एव सप्रामकरणोचितभूमी ता प्राप्य आसाद्य । उत्प्रेक्ष्यते—ज्योतींषि दीधितय तेषामङ्कुराः प्ररोहास्त एव सुरेन्द्रधनूंषि इन्द्रचापचक्राणि दधिरे घृतानीव । कैरिव । प्रतिभटैरिव । यथा सपदा स्पर्धमानैः प्रतिपक्षैः शत्रुभी रणभूमीर्लब्ध्वा परस्पर सप्रामकरणे कृते सुरेन्द्रचापोपमानि कार्मुकानि ध्रियन्ते ॥

भूरुहैर्विहसितैरिव कुञ्जः सौरभैरिव सरोरुहपुञ्जः ।

सान्द्रचन्द्रकिरणैरिव दोषा भूषणैरपुषदेष विभूषाम् ॥ १३१ ॥

एष कुमारो भूषणैरलकारैराभरणैः कृत्वा विभूषा शोभामपुषत्पुष्पाति स्म । क इव । कुञ्ज इव । यथा कानन वसन्तर्तुना विहसितैः कुसुमितैः भूरुहैर्वृक्षैः कृत्वा शोभते । पुनः क इव । सरोरुहपुञ्ज इव । यथा पद्मप्रकरः सौरभं परिमलैः कृत्वा शोभा लभते । पुनः केव । दोषेव । यथा रजनी सान्द्रैर्नयनानन्ददायिभिर्नारन्ध्रैश्चन्द्रस्य विधोः किरणैः रन्दिमभिः कृत्वा त्रिय पुष्पाति ॥ इति दीक्षासमये कुमारशृङ्गारवर्णनम् ॥

निर्जितेन यशसा सितभासा प्राभृतीकृतमिवैत्य नमस्तः ।

आनयन्नथ तुरङ्गममुष्यारोहणार्थमनघस्य मनुष्याः ॥ १३२ ॥

अथ शृङ्गारविधानान्तरं मनुष्या मानवाः असुष्य कुमारस्यारोहणार्थमध्वारोहं तुरङ्गं जाल्यवाजिनमानयन्नानयन्ते स्म । किंभूतस्यासुष्य । अनघस्य प्रशस्यस्य निष्पापस्य वा । उत्प्रेक्ष्यते—यशसा अर्थाद्यश शैत्यश्रिया निर्जितेन पराभूतेन सितभासा चन्द्रमसा नमस्त आकाशमण्डलादेत्यागस्य प्राभृतीकृतमर्थोत्कुमारस्य ढौकितमिव ॥

यन्नमस्वदतिपातिरथेन न्यकृतेन विनतातनयेन ।

तत्तुलां कलयितुं बलिदस्युः सेवनामगमि यानतथेव ॥ १३३ ॥

यस्य तुरगस्य नमस्वन्तं समीरणमतिपतत्यतिक्रामतीत्येवशीलेन रथेन वेगेन । 'रथो वेगप्रवाहयोः' इत्यनेकार्थः । न्यकृतेन विजितेन विततानाम्नी अरुणगरुडयोर्जननी तस्यास्तनयेनात्रार्थाद्भरुडेन तत्तुला कुमारारोहणार्थमानीततुरङ्गमवेगसादस्य कलयितुं

प्राप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—यानतया बाहनत्वेन बलिदस्युः कृष्णः सेवनां परिचरणामगमि
प्रापित इव सेव्यते स्म । 'न्यादयो ष्यन्दनिष्कर्मा गत्यर्था मुख्यकर्मणि । प्रत्यय यान्ति
दुह्यादिर्गाणेऽन्ये तु यथारुचि ॥' अनन्तेन कृष्णेन गोपी वनमगमि नीता । इत्युदाह-
रणम्' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

यो दृशा भुवि पुनर्दिवि फालैर्नागवेश्मनि खुरोत्स्वननैश्च ।

स्फूर्तिभिस्तत इतस्त्रिजगत्यां स्वाङ्कारमिव पश्यति जेतुम् ॥ १३४ ॥

यस्तुरङ्गमः स्फूर्तिभिर्विस्फूर्जनं' इतस्ततः संस्फुरणैः कृत्वा त्रिजगत्यां त्रिलोक्या-
मपि । 'त्रिजगतीं पुनती कविसेविता' इति जिनप्रभसूरिकृतर्षभनम्रखोत्रे । इत्यत्रैक-
वचनाद्विजगत्यामप्येकवचनम् । त्रित्वेन त्रित्वसंख्यया वा उपलक्षिता जगती भुवनं
त्रिजगतीति एव संभाव्यते । तत्र तु तज्जा एव विदन्ति । स्वाङ्कारं निजरंह'स्फू-
र्जितजैत्रप्रतिमल्ल जेतु परामवित्तुमिव इतस्ततः सर्वत्रापि पश्यति । 'दूरं गौरगुणैरहं
कृतिभृतां जैत्राङ्कारे चरति' इति नैपथे । कथं विलोकयति तदेव दर्शयति—भुवि
पृथिव्यां दृशा विलोचनावलोकनेन । पुनर्दिवि गगनाङ्गणे फालैर्दक्षैरल्ललनलक्षणैः । 'सा-
न्द्रोत्कालमिपाद्विगायति पदा स्प्रष्टुं तुरङ्गोऽपि गाम्' इति नैपथे । च पुनर्नागवेश्मनि
पाताले खुरैः शकैरुत्स्वननैः भूविदारणैः ॥

स्पर्धयार्कतुरगान्स्त्रिजगीषूनधूननेन शिरसः समराय ।

अङ्कारविभवाभिभवाहंपूर्विकाभिरयमाह्वयतीव ॥ १३५ ॥

अयं तुरङ्गः अङ्कारविभवानां जैत्रप्रतिमल्लसंपदाम् । 'शशाङ्गकलाङ्कारैः' इति नै-
पथे । अभिभवः पराभवन तेनाहपूर्विका गर्वावेआस्ताभिः कृत्वा शिरसो मस्तकस्य
धूननेन कम्पनेन । स्वकन्धराया अघउर्ध्वकरणेनेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अर्कतुरगान् सू-
रधरध्ववाजिनः समराय संग्रामविधानाय आह्वयत्याकारयतीव । किभूतानर्कतुरङ्ग-
मान् । स्पर्धया संहर्षेण स्वस्यात्मनः स्वमात्मानं वा जिगीषून् जेतुमिच्छन् ॥

आत्मफेनहरिचन्दनसान्द्रस्यन्दचर्चनविधाभिरिवार्चा ।

पत्प्रहारभवमम्बुधिनेमैः स्वापराधमधरीकुरुते यः ॥ १३६ ॥

य' अर्वा तुरगः अम्बुधिनेमैर्भूमेः । उत्प्रेक्ष्यते—पदा चरणानां प्रहारैर्घातिः ताड-
नर्भव 'पत्कजमिति' दर्शनात्प्रहारैरिति । अथ च । 'कं तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे'
इति नैपथे । पदो लवः पद्मः इति व्युत्पत्त्या तस्य नलस्य छायाया लवोऽप्यंशः कं'
इति तद्गता । स्वापराध निजमन्तुमग्रीकुरुते शामयतीव । काभिः । आत्मनः फेना मुख-
लालान्द्रूपा हरिचन्दनस्य श्रीरुण्डस्य सान्द्रा' किंथा ये स्यन्दा रमा द्रवा वा तैश्च-
चर्चनविधाभिः पूजनप्रकारैः ॥

वृत्रशात्रवतुरङ्गममुख्यान्वैभवेन परिभूय तुरङ्गान् ।

स्कन्धकेसरसटाकपटाचच्चिह्नचामरमिवायमपत्त ॥ १३७ ॥

स्कन्धस्यांसस्य स्कन्धेऽस्ते वा प्रखडानां प्रादुर्भूतानां केसराणां केशानां सटा श्रेणी केसरनामानः सटास्तुरगस्कन्धकुन्तलाः तत्कपटादयं तुरङ्गः । उत्प्रेक्ष्यते—तस्य जयस्य चिह्नं लक्षणं चामरं वालव्यजनमपत्त विभक्तिं स्मेव । किं कृत्वा । वैभवेन खलक्ष्म्या वृ-
त्रशात्रवस्य शक्रस्य तुरङ्गम उच्चैःश्रवाः स एव मुख्यः प्रकृष्टः प्रथमो . वा येषु तादृशा-
स्तुरङ्गान् परिभूय जिला ॥

रोहिणीकमलिनीरमणाश्वान्सोपरिस्थितिजुषः सुयमाभिः ।

निर्जिगीषुरिव निर्जरमार्गे फालकेलिमुच्चैरुल्लस्य विशेषस्य विलासमातनुते स ॥ १३८ ॥

अयमश्वः निर्जरमार्गे आकाशे फालकेलिमुच्चैरुल्लस्य विशेषस्य विलासमातनुते स । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मन उपरि ऊर्ध्वं स्थितिं स्थानं जुपन्ते भजन्ते । ऊर्ध्वगामित्वेन आकाशगमनशीलत्वेन निजोपरिस्थितानित्यर्थः । तादृशान् रोहिण्याः कमलिन्याश्च रम-
णयोर्मन्त्रैः चन्द्रसूर्ययोः अश्वस्तुरङ्गमास्तान् सुयमाभिः अतिशायिशोभाभिः कृत्वा नि-
र्जिगीषुर्निर्जितुमिच्छुरिव ॥

अर्जितानि गरुडस्य च गत्या निर्जयैर्हरिहरैश्च विभूत्या ।

उद्गिरन्निव यशांसि हरिर्यः फेनपिण्डपटलीकपटेन ॥ १३९ ॥

यो हरिस्तुरङ्गः फेनानां मुखनिर्गतकफलालानां पिण्डा बुद्बुदाकारा गोलकास्तेषां प-
टली वृन्दं तस्य कपटेन व्याजेन यशांसि स्वकीर्त्तोरुद्गिरन्निव प्रकटीकुर्वन्निवास्ते ।
किंभूतानि यशांसि । गत्या पवनवेगगमनेन गरुडस्य, तथा विभूत्या खलक्ष्म्या हरिहरै-
रिन्द्राश्वस्य उच्चैःश्रवसो, निर्जयैः पराभवनैरर्जितानि संचितानि ॥

आरुरोह जितजिष्णुहयं तं श्वैत्यतः फणिपतिं च जयन्तम् ।

वाजिनं कनकवैभवरा(भा)जं कैटमारिरिव नीडजराजम् ॥ १४० ॥

स कुमारो वाजिनमश्वमारुरोह अध्यासामास । किंभूतं वाजिनम् । जितोऽर्थ-
लक्ष्म्या पराभूतो जिष्णोरिन्द्रस्य हय उच्चैःश्रवा नाम तुरगो येन तम् । पुनः किं कुर्व-
न्तम् । श्वैत्यतः शुभ्रिमविभ्रमात्फणिपतिं शेषनाग जयन्त परिभवन्तम् । पुनः किंभू-
तम् । कनकानां काश्चनानां वैभवः पर्याणखलीनप्रमुखभूषा तं भजतीति । क इव । कै-
टमारिरिव । यथा कृष्णो नीडे कुलये 'मालो' इति प्रसिद्धे जाता नीडजाः पक्षिणस्तेषां
राजा गरुडस्तमारोहति चठति । किंभूतं नीडजराजम् । जितो जिष्णुर्वासवो येन व-
ज्जितित्वात् । गत्या चातित्वरितगगनगमनेन हय इन्द्राश्वो येन । च पुनः किंभूतम् ।
फणिपतिं नागेन्द्रम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । सर्वनागनायकान् जयन्तं पराभवन्तम् ।

तदरातिवत् । स्वर्णशोभावन्तं स्वर्णकायत्वात् । गरुडविशेषणान्यपि ॥ इति दीक्षास-
मये कुमारारोहणार्थमानीततुरगवर्णनम् ॥

तत्र भावयतिनः पुलकोद्यत्कञ्चुकानणुमहः कटकौघाः ।

मुक्तिपत्तनजिघृक्षुमनस्कौत्सुक्यभाज इव राजकुमाराः ॥ १४१ ॥

भूविहारिहयवाहनशस्यानेकमूर्तय इवोत्सवपश्याः ।

वाहपृष्ठमधिरुह्य कुमारा आगमन्नपि परे जितमाराः ॥ १४२ ॥

(युग्मम्)

तत्र तस्मिन्नवसरे तस्मिन् स्थाने वा जितमाराः स्वरूपसौन्दर्याभिभूतमदनाः अपरे
अन्येऽपि भावयतिनः अभिप्रायेण चारित्रवन्तः अमी पालादिमाः कुमाराः आगमन्
समागताः । किं कृत्वा । वाहानां जात्यतुरङ्गाणां पृष्ठमधिरुह्य अध्यास्य । उत्प्रेक्ष्यते—
उत्सव सचममहामहं पश्यन्त्यवलोकयन्तीति तादृश्यो भूविहारिण्यः क्षोणीचारिण्यः
हयवाहनस्य एव तस्य शस्याः श्लाघ्याः रम्यास्तया अनेका बह्व्यो मूर्तयः शरीराणि इव ।
किंभूताः कुमाराः । (इव यथा पृथ्वीपति) पुलको रोमाञ्चः स एवोद्यन् प्रकटीभवन् क-
ञ्चुकं सनाहो येषाम्, तथा अनणु महन्महः कान्तिः प्रतापश्च येषाम् । अथ वा अनणु-
भिर्बहुलैर्महोभिः किरणैः प्रतापैश्च युक्तानां कटकानां वलयानां सैन्यानामोघाः समूहाः
येषाम् । पुनः किंभूताः मुक्तिः सिद्धिः सैव पत्तन महानगरं तजिघृक्षु प्रहीतुमिच्छु मनो
येषाम् । समासान्तः कप् । पुनः किंभूताः । यत एव मुक्तिनगरजिघृक्षवस्तत एवोत्कण्ठां
भजन्त इति । अथ वा औत्सुक्य संयमोत्कण्ठा भजन्ते । पश्चात्कर्मधारयः । उत्प्रेक्ष्यते—
राजकुमारा इव । यथा पृथ्वीपतिपुत्राः एवंविधा भवन्ति ॥

पद्मिनीप्रियतमो दिवसादौ पावकादिव सहस्रमयूरैः ।

पूरुषैर्निखिलमण्डलमध्यात्तक्षणादुपगतैः परिवन्त्रे ॥ १४३ ॥

हीरकुमारो निखिलः समस्तो यो मण्डलो गुर्जरदेशस्तस्य मध्यादन्तरालात्तक्षणात्स
एव कुमारस्य सचमग्रहणलक्षणः क्षणः प्रस्वावः उत्सवो वा तस्माद्धेतोरुपगतैरायातैः
पूरुषैर्नातुर्पूरुषलक्षणात्माहवर्चाद्वा स्त्रीभिश्च । 'पुरुषः पूरुषो नरः' इति हैम्याम् । परि-
वन्त्रे परिव्रत । क इव । पद्मिनीपतिरिव यथा भास्वान् दिवसादौ प्रभाते पावकाद्दृश्यते-
रतैः समेतैः सहस्रसंख्याकैः किरणैः परिव्रियते । सूर्यो हि सायमस्तं गच्छन् स्वकिर-
णान् वर्षां निक्षिपति । प्रभाते च गृह्णाति इति च कविसमयः । तथा च रघुवशे—
'दिनान्ते निहित तेजः सवित्रेव हुताशने' इति ॥

तत्र तद्गतमहोपगतानां मेलकः स्फुरति पञ्चजनानाम् ।

कौतुकेन निजशक्तिदृष्टक्षोर्नाकिनः किमिह कायनिकायः ॥ १४४ ॥

तत्र व्यतिकरे तस्य कुमारस्य व्रतस्य सयमस्य महोत्सवे उपगतानां समागतानां पञ्चजनाना लोकानाम् । 'मर्त्यः पञ्चजनो भूस्पृक्' इति हैम्याम् । मेलक. संगमः स्फुरति । 'मेलके सङ्गसंगमाः' इति हैम्याम् । तथा 'जगत्रयीनायकमेलकेऽस्मिन्' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—कौतुकेन कुतूहलेन कृत्वा निजस्यात्मनः । 'श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति नैषधे । निजशब्देनात्मा । शक्तिं सामर्थ्यं दिदृक्षोर्द्रष्टुमिच्छोर्नाकिनः कस्यचिद्देवस्य इहास्मिन् प्रस्तावे स्थाने वा कायनिकायो देहप्रजः किमु । निकायस्तु सधर्मिणां समुदायः । 'तथास्याहेर्भूयः फगसमुचितः काययष्टीनिकायः' इति नैषधे ॥

निष्पतन्मदविलोककपोलास्तपुरः समचलन्द्विरदेन्द्राः ।

विन्ध्यभूध इव निर्झरशाली जङ्गमः कृणवंहिममाली ॥ १४५ ॥

तत्पुरः हीरकुमारस्याग्रे द्विरदेन्द्रा गजराजाः समचलन् संचरन्ति स्म । किभूताः । निष्पतन्निरन्तर निःसरन् यो मदो दानाम्भस्तेन विलोलाश्वक्षलाः कपोला गण्डस्थलानि येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते—विन्ध्यभूध इव विन्ध्याचल इव । किभूतः । जङ्गमः संचरन् । पुनः किभूतः । निर्झरैर्निःसरत्सलिलैः शालते शोभत इत्येवशीलः । पुनः किभूतः । करणानां शरीराणां बहिमा बाहुल्य मलते धारयतीत्येवशीलः । 'मलि मल्ल धारणे' धातुः । बहुरूपवानित्यर्थः ॥

स्यन्दनैः स्यदविगानितवातैस्तपुरोऽङ्कविलसज्जनजातैः ।

पुस्फुरे सुरसमूहसनाथैः क्षमागतैरिव मरुद्रथसाथैः ॥ १४६ ॥

तस्य कुमारस्य पुरोऽग्रे स्यन्दनै रथैः पुस्फुरे दिदीपे । किभूतैः स्यन्दनैः । स्यदेन वेगेन विगानितोऽवगणितो वातः पवनो थैः । 'स्यदझाङ्गारितपन्नपद्धतिः' इति नैषधे । पुनः किभूतैः । अङ्के क्रोडे रथोत्सङ्गे विलसन्तः शोभमाना जना मनुष्यास्तेषां जात समूहो येषु । उत्प्रेक्ष्यते—क्षमागतैर्भूमण्डले समेतैः सुराणा देवानां समूहेन गणेन सनाथैः सहितैर्मरुद्रथसाथैः निर्जरथद्वन्दैरिव ॥

स्वर्णपल्ययनपल्लविताङ्गास्तपुरः प्रविचलन्ति तुरङ्गाः ।

तचुरङ्गविजिताः शशिर्मास्वद्वाजिनः किमु निषेवितुमेताः ॥ १४७ ॥

तस्य कुमारस्याग्रे तुरङ्गाः प्रविचरन्ति । किभूताः । स्वर्णस्य हेम्रः पल्ययन पर्याण तेन पल्लवित मण्डितमङ्ग कायो येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते—तेन हीरकुमारारोहणार्थमानीतेन तुरङ्गेणाश्वेन विजिताः स्वधिया पराभूताः सन्तो निषेवितुमर्थात्तमेवाश्वमुपासितुमेता आगताः । शशिनः चन्द्रस्य माखतः सूर्यस्य वाजिनोऽश्वा इव ॥

मागधा मधुरमङ्गलवाचः प्रोच्चकैरुदचरन्पुरतोऽस्य ।

आह्वयन्त इव दर्शयितुं किं दिक्नहेन्द्रनिवहं महमेनम् ॥ १४८ ॥

मागधा मङ्गलपाठका अस्य कुमारस्याप्रतः प्रोचकैरतिशयेनोच्चखरेण मधुरा मिष्टाः श्रवणसुखकारिण्यो मङ्गलवाचः कल्याणदासिनीर्वाणीः उदचरन् उचरन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—एन मह कुमारदीक्षोत्सवं दर्शयितुं दिङ्महेन्द्रनिबहं लोकपालमण्डलम् । ‘आखण्डलो दण्डधरः शिखावान् पतिः प्रतीच्याः इति दिङ्महेन्द्राः’ इति नैषधे । इह पत्तनभूमौ आह्वयन्त आकारयन्त इव । किम् इवाथं ॥

गायनैरयमगायि समेतैः स्वर्गहात्किमिह तुम्बुरुवर्गैः ।

अभ्यपिच्यत सुधाप्यवसीये वेणुभिः श्रवसि वैणविकौधैः ॥ १४९ ॥

अथ हीरकुमारो गायनैर्गानकर्तृभिर्जनैः अगायि गानगोचरीकृतः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वर्गहादेवलोकरूपसद्मनः सकाशादिह भूलोके पत्तने समेतैस्तुम्बुरुवर्गैः देवगायनानां समुदायैरिव अपि पुनर्वैणविकौधैर्वैशवाक्यन्दैर्वेणुभिर्वैशैः कृत्वा अदसीये कुमारसंघन्धिनि श्रवति कर्णं सुधा पीयूषमभ्यपिच्यत सिक्ता ॥

घोषणास्य यज्ञसामिव भेरीमाङ्कतिर्व्यरचि कैश्चन मार्गे ।

किंनरालिरिव वैणिकपङ्क्तिंसंमदात्सुपवीणयति स्म ॥ १५० ॥

कैश्चन भेरीवादकैर्मार्गे पथि भेरीणां वादित्रविज्ञेयाणां दुन्दुभीनां वा भाङ्कतिर्माङ्कारध्वनिर्व्यरचि चक्रे । उत्प्रेक्ष्यते—अस्य कुमारस्य यज्ञसां कीर्तनां घोषणा पटहवादनिव । पुनर्वैणिकानां वीणावादकानां पङ्क्तिः श्रेणिः संमदात् हर्षात् तं हीरकुमारसुपवीणयति स्म वीणया गायति स्म । ‘उपवीणयितुं यद्यी रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः’ इति रघौ । किमिव । किंनरालिरिव यथा किपुरुषमालिका वीणया कृत्वा गायति गान कुरुते ॥

साङ्गजे प्रवलमोहमहीन्द्रे प्रापिते पितृपतेरतिथित्वम् ।

यस्य चञ्चुपुटचञ्चुररावा मङ्गलध्वनितमः किमुदीर्णाः ॥ १५१ ॥

चञ्चुपुटास्तालाः कांस्यतालाः वायविशेषास्तेषां चञ्चुराः मनोज्ञा रावाः शब्दा उदीर्णाः प्रकटीकृताः । ताला वादिता इत्यर्थः । अर्धान्मार्गे तालवादकैः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्य कुमारस्य मङ्गलध्वनितमः मङ्गलशब्दा इवोदीर्णाः । कस्मिन्सति । सहाङ्गजेन स्मरेण पुत्रेण च वर्तते यस्तादृशे मोहनामति महीन्द्रे राजनि पितृपतेर्यमस्य अतिथित्वं प्राखण्य प्रापिते नीते सति । हते इत्यर्थः । ‘यमः कृतान्तः पितृदक्षिणाशाप्रेतात्यतिः’ इति हेम्याम् ॥

ताण्डवं व्यरचि वारवधूमिस्तत्पुरः किमु सुपूर्ववधूभिः ।

तथ्यवत्पथिमिथः पृथु मिध्यायुद्धसुद्धतनरैर्निरमायि ॥ १५२ ॥

नस्य कुमारस्य पुर पुरन्नादारवधूभिः पणाङ्गनारूपपार्श्वान्नाडवं वृत्त्य व्यरचि विर-

चितं कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—सुपर्व्वधूमिः अप्सरोभिरिव । 'स्वःस्वर्गिबध्वोऽप्सरसः' इति
 हैम्याम् । पुनरुद्धतनरैरुत्कटपुरुषैः पथि मार्गे मियः परस्परं पृथु बहु यथा स्यात्तथा
 मिध्यायुद्धं नृथासंग्रामो निरमायि निर्मितम् । विवाहादिमहोत्सवेषु दाक्षिणात्या नरः
 पुरस्तात्प्रतिचतुष्पथं स्नग्पाणयः परस्परं मिध्यायुद्धं कुर्वन्तीति साराष्ट्रमण्डलादौ दृ-
 श्यते । 'ततः प्रतीच्छ प्रसरेति भाषिणी परस्परोल्लासितशल्पपल्लवे । मृषामृथं सादि-
 वले कुतूहलाश्रलस्य नासीरगते वितेनतुः ॥' इति नैपथे । किञ्चत् । तथ्यवत् । यथा
 उद्धनाः स्नग्पाणयः पुरुषाः सल्यं युद्धं विदधते ॥

दुन्दुभिध्वनितिभिर्जयशब्दं तस्य बन्दिदुदीरयतीव ।

तद्गुणानिच मुदा निगदन्ती दध्वनीति मधुरापि न(नु)भेरी ॥१९३॥

दुन्दुभिर्मदनभेरी निल्लातो वा ध्वनितिभिर्भाङ्गाररावैस्तस्य कुमारस्य जयशब्दः ज-
 यजयरावमुदीरयति प्रकटीकरोति इव वदतीव । किञ्चत् । बन्दिदवत् । यथा महल-
 पाठकः जयजयेति शब्दमुदीरयति । अपि पुनर्भेरी वाद्यविशेषो दध्वनीति अतिशयेन
 शब्दायते । किंभूता । मधुरा श्रवणसुखकारिरावा । उत्प्रेक्ष्यते—मुदा हर्षेण तस्य
 कुमारस्य गुणान् धैर्यौदार्यगाम्भीर्यवैराग्यशमद्रमादिकाग्निगदन्ती कथयन्तीव दध्व-
 नीति ॥ इति दीक्षाग्रहणप्रस्थानसमये कुमारपुरो गीतनृत्यवादित्रादिकथनम् ॥

क्षात्रियैरिव सुतैर्युवराजोऽलंकृतैः परिवृतोऽन्यकुमारैः ।

प्रस्थितिं पथि चकार कुमारोऽनल्पकल्पितमहेषु सगोत्रैः ॥ १९४ ॥

ह्रीरकुमारः सगोत्रैः स्वजनैरनल्पा अतिशायिनो बहवो वा कल्पिता विरचिता ये
 महा उत्सवास्तेषु सत्सु पथि मार्गे प्रस्थितिं प्रस्थान चकार । प्रचचालेत्यर्थः । किंभूतः ।
 परिवृतः सहितः । कैः । अन्यैः दीक्षाग्रहणोत्सुकीभूतैरपरैः कुमारैः । किंभूतैः । अलङ्क-
 तैर्मणिस्वर्णादिभरणगणभूषितैः । क इव । युवराज इव । यथा क्षात्रियैः क्षत्रियसव-
 न्धिभिः सुतैर्नन्दनैः परिवृतो युवराजः पथि प्रतिष्ठते । किंभूतो युवराजः । स स्वपितु-
 समप्रराज्यमारधुरंवरः । क्षात्रियैः सुतैः किंभूतैः । गां पृथ्वीं क्षत्रियत्वेन त्रायन्ते
 सम्यक्कथा रक्षन्तीति गोत्रास्तैः । केषु सत्सु । प्रस्थानमहल्लादिकादभ्रनिर्मितोत्सवेषु ॥

हेषितैर्हयगणस्य गजानां गर्जितैश्च रथचीत्कृतिभिश्च ।

रोदसी जनरवैरपि शब्दाद्वैतवादकलिते इव जाते ॥ १९५ ॥

रोदसी थावापृथिव्यौ शब्दाद्वैतवादकलिते न विद्यते द्वैतो द्वितीयो वादो वदनं क-
 थनं यत्र स शब्दानामद्वैतवादः शब्दाद्वैतवादस्तेन युक्ते इव जाते इव केवलम् । द-
 ब्दमये इव संपन्ने । कैः । हयगणस्य वाजित्रजस्य हेषितैर्ह्येवारवैः । 'हेषा हेषा तुरङ्ग-
 णाम्' इति हैम्याम् । च पुनः कैः । गजानां हृस्तिनां गर्जितैः गर्जारवैः । च पुनः
 रथानां शताङ्गानां चीत्कृतिभिः चीत्काररवैः अपि पुनर्जनरवैर्लोककोलाहलैः ॥

रेणुभिः समुदडीयत रङ्गद्वाजिवारणरथाम्युदिताभिः ।

दिकपतीन्निगदितुं महमत्रामृतभाविनमिवोत्सुकिताभिः ॥ १९६ ॥

रङ्गन्तस्त्वरितत्वरितमुपर्युपरि चलन्तो वाजिनो बहुविधाधा वारणाः शृङ्गारितगजा रथाः पुरुषबीभृतस्यन्दनाः तेभ्योऽभ्युदिताभिरुच्छ्रिताभिः रेणुभिर्धूलीभिः समुदडीयत उड्डीयतम् । 'उदडीयत वैकृतात्करग्रहजादस्य विकस्वरस्वरैः' इति नैषधे । 'कटाहौ पष्टिरेणिवु' इति लिङ्गानुशासने रेणुशब्दत्रिषु लिङ्गेषु प्रोक्तस्तेनात्र ज्ञील्लिङ्गो विवक्षितः । उत्प्रेक्ष्यते—दिकपतीनिन्द्रादिलोकपालान् अत्र जगति अभूतं न कदाचिदपि पूर्वं संजातम्, तथा न भाविनमागामिकाले कदाचिदपि न भविष्यन्तम्, भूतश्चासौ भावी च भूतभावी, न भूतभावी अभूतभावी, तं महमर्थात्कुमारदीक्षामहोत्सवं निगदितुमुत्सुकिताभिरिवोत्सुकिताभिरिव ॥

तद्गजादिभरमारमसखं स्वेन वीक्ष्य निरपेक्षमहीन्द्रः ।

याचितेन जलजन्ममुवेवाचीकरत्कुलगिरीन्खसहायान् ॥ १९७ ॥

अहीन्द्रो नागराजः याचितेन भूमीभारधारणसंभागिनमर्थितेन जलजन्ममुवा विधात्रा कर्त्रा कुलगिरीन् भूमरधारिणोऽष्टौ मन्दरकैलाशहिमाचलदिकान् कुलचलनचीकरत्कारयामास । 'यद्यपि कूर्मकुलाचलफणिपतिविद्वृतापि चलति बहुचेयम् । प्रतिपन्नमचलमनसा न चलति पुंसां युगान्तेऽपि ॥' इति सूक्ते । उत्प्रेक्ष्यते—स्वसात्मनो भूमारोद्धारणसहायानिव कारयति स्म । किं कृत्वा । तद्गजादीति । तस्मिन् कुमारसंयममहोत्सवसमये समानीतगजवाजिरयजनत्रजभवमुत्पन्नं भारं विविधं स्वेनात्मना निर्गता अपेक्षा परसहायता यत्र एवं यथा स्यात्तथा एकेनात्मना बोद्धुमुत्पादयितुमसक्षमशक्यं वीक्ष्य दृष्ट्वा ज्ञात्वा ॥ इति तत्समयानीतगजाश्वरथलोकमारवाहुल्यम् ॥

तद्विलोकनरसक्तिमितानां चित्रविभ्रममिवोपगतानाम् ।

तत्पुरालयविलासवतीनां चेष्टितैरिति तदाविरभावि ॥ १९८ ॥

तदा तस्मिन् समये तत्पुरमणहिल्लपत्तनं नगरं तत्रालयो यासां तासां पत्तननिवासिनीनां विलासवतीनां युवतीनामित्यमुना प्रकारेण चेष्टितैर्विलसितैराविरभावि प्रकटीभूतम् । किंभूतानां विलासवतीनाम् । तस्य महामहपुरःसरं संयमं प्रदीतुं प्रस्थितस्य कुमारस्य यद्विलोकनं निरीक्षणं तस्य रसेन रागेण स्तिमितानां निश्चलीभूतानाम् । उत्प्रेक्ष्यते—चित्रविभ्रममालेख्यविलासमुपगतानां प्राप्तानामिव । चित्रलिखितानामिव जातानाम् ॥

काचिदीक्षणरसेन ववन्धोद्वेष्टितं न निजकुन्तलहस्तम् ।

कौस्तुकादिव कलापिकलापश्रीकलापमनुमातुमनेन ॥ १९९ ॥

काचिद्विलामवती ईक्षणस्यार्थात्तद्विलोकनस्य रसेन उद्वेष्टितं छोटितमपि निजस्या-
त्मनः कुन्तलहस्त केशपाश न ववन्ध । उत्प्रेक्ष्यते—कौतुकात्कौतुहलादनेन निजकुन्त-
लहन्तेन कलापिना मयूराणां कलापस्य वर्हस्य शिखण्डकस्य श्रीकलाप शोभासमुद्यम-
नुमातुं सदशीर्कृतुमिव ॥

कापि वीक्षणरसत्वरमाणा स्रस्तमप्यधृत मूर्ध्नि न माल्यम् ।

यज्जितेन मदनेन निजौकः स्थायिनोज्झितमिवास्त्रमवेत्य ॥१६०॥

कापि कामिनी स्रस्तमर्थान्मस्तकात्पतितमपि माल्य पुष्पदाम मूर्ध्नि स्वशिरसि नाधृत
न धृतवती नारोपयति स्म । किभूता । वीक्षणस्यार्थात्कुमारालोकनस्य रसेन रागेण
त्वरमाणा शीघ्रं व्रजन्ती भवन्ती वा । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मीयस्यात्मनो वा यदोको
वशा रूपं मन्दिरं तत्र स्थायिना वसनशीलेन । तथा येन कुमारेण जितेन मदनेन का-
मेन उज्झितं त्यक्तमस्त्र प्रहरणमिव अवेत्य ज्ञात्वा ॥

हंसपादभरितार्धमहासीत्केशवर्त्म तमवेक्षितुमन्या ।

पूर्णागिणमिह प्रविधातुं श्यामलाशयमलंभवतात्कः ॥ १६१ ॥

अन्या कापि खञ्जनयना त कुमारमवेक्षितुमर्थाद्दुत्सुका सती हसपादेन सिन्दूरेण
भरित पूरितमर्धे सामिभागो यस्य तादृश केशवर्त्म सीमन्तमहासीत्तत्याज मुक्तवती ।
युक्तोऽयमर्थः । इह जगति श्यामलाशय मलिनमानस पिशुनम् । 'दयासमुद्रे स तदाशये-
ऽतिथिचकार कारुण्यरसापगा गिर.' इति नैषधे । आशये मनसीति तद्दृष्टिः । पूर्णो रा-
गोऽस्त्यस्मिन्वा तादृशमतिशायि रागरङ्गतरङ्गित कर्तुम् । कः पुमानलंभवतात् समर्थो
भवतु । अपि तु न कोऽपीत्यर्थ ॥

भाति मुक्तमलिके रभसेनाप्यन्ययार्धकृतचन्दनचित्रम् ।

सार्धजित्त्वरकलां शिशुसोमोऽध्येतुमागत इवैष मुखाब्जात् ॥१६२॥

अपि पुनरन्यया अपरया कयापि कामिन्या अलिके खललाटपदे अर्धकृतं सामिर-
चित चन्दनस्य श्रीखण्डस्य तिलक रभसेनौत्सुक्येन मुक्त त्यक्त ललाटे अर्धकृतमेव तिलक-
ममोचि इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—एषोऽर्धतिलकरूपः शिशुसोमो बालचन्द्रः मुखाब्जाद्युव-
तीवदनकमलात्सार्धर्षिणा स्वशोभाविद्वेषिणा जित्त्वरं जयनशीला कलां चातुरीमध्येतु
पठितुमभ्यस्तितुमागतः समेत इव ॥

पातुमप्रभु कुमारविभूषां स्वं दृशोर्द्वयमवेत्य कयाचित् ।

लोचने इव धृते इतरे स्वश्रोत्रयोः स्मितवतंससरोजे ॥ १६३ ॥

कयाचित्कान्तया स्वश्रोत्रयोरात्मकर्णयोः स्मिते विकसिते वतंससरोजे उत्तसकमले
धृते धारिते । क्षिप्ते इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इतरे अन्ये लोचने नयने इव कलिते । किं
कृत्वा । अवेत्य ज्ञात्वा । किं कर्मतापन्नम् । दृशोर्द्वय चक्षुषोर्द्वितयम् । किभूतम् । स्वमा-

त्नीयम् । पुनः किभूतम् । अप्रभु असमर्थम् । किं कर्तुम् । पातुम् । सादरावलोकनं पानमुच्यते । सम्यक्तया निरीक्षितुम् । काम । कुमारविभूषां हीराशशो. शरीर-शोभाम् ॥

राजतः श्रुतिपुटे धृतमेकं कुण्डलं च मुखमुत्सुकितायाः ।

भास्करामृतकराविव पर्वाप्यन्तरेण मिलितौ स्फुटमेतौ ॥ १६४ ॥

उत्सुकितायाः कुमार प्रेक्षितुमुत्कण्ठितायाः कस्याश्चित् श्रुतिपुटे कर्णपालौ धृतं स्था-पितमेकमलौत्सुक्यादेकस्मिन्नेव कर्णे एकं कुण्डलं क्षिप्तं रामस्थानान्यदित्यर्थः । तच्च पुनर्वदनं तस्या एव मुख द्वे राजतः शुश्रुभाते । उत्प्रेक्ष्यते—पर्वामावास्यामन्तरेणापि । 'पक्षदद्यां यज्ञकालौ पक्षान्तौ पर्वणी अपि' इति हैमीवचनात् । पूर्णिमावावस्योः पर्वेति संज्ञा । अमावास्यां विनापि स्फुटं प्रकटं यथा स्यात्तथा मिलितौ संगतौ एकत्र भूतौ एतौ कुण्डलमुखौ भास्करामृतकरौ सूर्याचन्द्रमणाविव । अमावास्यायां हि सूर्यचन्द्रौ एकत्र मिलतः । 'दर्शः सूर्येन्दुसंगमः' इति हैम्याम् ॥

तद्दिदृक्षुरपराञ्जनयश्र्वानञ्ज सव्यनयनं न तदन्यत् ।

वामतां भजति यः श्रितिमैव स्यात्तदाननमितीव विचिन्त्या ॥ १६५ ॥

त कुमारं दिदृक्षुर्दृष्टुमिच्छुस्त्रिदृक्षुः । 'तावदेव ऋषिरिन्द्रदिदृक्षुर्नारदद्विदशवाम जगाम' इति नैपथे । अपरा पूर्वोक्ताभ्यः अन्या काचित्कामिनी अञ्जनयष्टया कञ्जलग-लकया कृत्वा सव्यं वामं नयनम् । 'वामं शरीरेऽङ्गं सव्यमपसव्यं तु दक्षिणम्' इति है-म्याम् । चञ्चुः आनञ्ज । तदन्यत्तस्मात्सव्यादन्यदपरमपसव्यं नयनं दक्षिणं नेति निषेधे । रामस्थानानि च स्म । 'अञ्ज व्यक्तिसक्षणकान्तिगतिषु' रुधादिर्धातुः । तेनानकीति टप् । परोधायामानञ्जेति । उत्प्रेक्ष्यते—इति विचिन्त्य वितर्क्य । इति किम् । 'यः वानतां सव्यत्वमथ च प्रतिकूलभाव भजति आश्रयति तदानने तस्य वदने एव नि-धिनं गितिमा इयामतैव स्यात्' इति ॥

काचनातिरभसान्मृगनाभीवारिणाव्यलिखदेककपोलम् ।

मन्मुखं जितशशी श्रयतेऽसौ गण्डमूर्तिरिति किं व विवक्षुः ॥ १६६ ॥

वाचन मृगाक्षी मृगस्याक्षिणी इवाक्षिणी यस्याः सा मृगाक्षी । 'वैयधिकरण्ये बहु-श्रीहो मःप्रमपदलोपथ' इति सूत्रेण एकाक्षिशब्दलोपः । सूत्रोदाहरणं यथा—कुमुदस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः सा कुमुदगन्धिः । अत्रैकगन्धशब्दलोपः इति गारखते । हरिण-नयना अतिरभसान्मृगारविलोकनस्यान्त्युक्त्यान्मृगनाभीवारिणा कस्नूरिकाद्रवेण कृत्वा एकं गोलं निजगण्डस्थलं व्यलिखन् । पत्रवल्लीकलिनं कृतवनी । चित्रयति स्मैत्यर्थः । गौरं हि कपोलमण्डले मृगनाभिमण्डनमतीव शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—इति किं विवक्षुल्लो-कनां सुरस्तादमुना प्रकारेण वक्तुमिच्छुरिव । इति किम् । चदगौ गण्डमूर्तिः कपोलकाय' जितः स्वरोभानिशयेनाभिभूतः शशी चन्द्रः मन्मुखं मम वदनं श्रयते सेवन् इति ॥

तद्विभावनरसव्यवसाया नागवल्लिदलविभ्रमतोऽन्या ।

. कापि केलिकमलं निजवक्रस्पर्धयेव कवलीकुरुते स्म ॥ १६७ ॥

अन्या कापि कान्ता नागवल्ल्यास्ताम्बूलीलताया दलानां पत्राणां विभ्रमतो भ्रान्ते । बुद्धेरित्यर्थः । 'कर्णान्तविभ्रमभ्रान्तकृष्णार्जुनविलोचना' इति चम्पूकथायाम् । विभ्रमेण भ्रान्तेति तद्विपनके । केलिकमलं श्रीलापद्म कवलीवृ रुते स्म । खादति स्मेत्यर्थः । कि-
भूता कापि । तस्य कुमारस्य यद्विभावन विलोकन तस्य रसो रागः स एव व्यवसायो व्यापारोऽस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—निजेनात्मीयेन वक्रेण वदनेन सार्धं स्पर्धया संहषेणेव । विभूपाभिरीर्ष्येत्यर्थः ॥

काचन व्यधित काञ्चनकाञ्ची कण्ठपीठलुठितां रभसेन ।

इन्दुजां मिलितुमञ्जपिशङ्गां यन्मुखाङ्गपितृसोममिवैताम् ॥ १६८ ॥

काचन मितम्बिनी रभसेन कुमारदर्शनात्सुत्रयेन काञ्चनकाञ्ची कलधौतमेखलां क-
ण्ठपीठे गलकन्दले लुठितां विलम्बिताम् । क्षिप्तमित्यर्थः । व्यधित चकार । राभस्यान्मुक्ता-
हारभ्रान्त्या मेखला कण्ठे चिक्षेपेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्याः सीमन्तिन्याः मुख वद-
नमेवाङ्ग कायो यस्य यत्स्त्री(मुख)वपुषं पितरं तात सोम चन्द्र मिलितु तातस्नेहादे-
तामागतामञ्जैरर्थात्सुवर्णकमलपरागैः पिशङ्गां पीतां भूतामिन्दुजां रेवानदीमिव ॥

कापि मौक्तिकलतां स्वकटीरे विभ्रमादधृत सारसनस्य ।

वेश्मनीव रचितां रतिभर्तुः कुन्दकुञ्जालितवन्दनमाला ॥ १६९ ॥

कापि वरवर्णिनी सारसनस्य मणिमेखलाया विभ्रमान्त्रान्तेः कुमारदर्शनात्सुत्रया-
त्स्वकटीरे निजकटीतटे । 'कलापो रसना सारसन काञ्ची च सप्तकी,' तथा—'श्रोणिः
कलत्रकटीरं काञ्चीपदं ककुब्जतान्ति' द्वयमपि हैम्याम् । मौक्तिकलतां मुक्ताहारम् ।
अधृत परिदधौ । उत्प्रेक्ष्यते—रतिभर्तुः स्वरस्य वेश्मनि । गृहद्वारे इत्यर्थः ॥

हारचारिमकुचौ परया नो वाससातिरभसात्पिदधाते ।

माल्यशालिकलशद्वितयीव श्रेयसे पथि धृता व्रजतोऽस्य ॥ १७० ॥

परया अन्यया कयाचिन्महिलया हारस्य मुक्तालतायाश्चारिमा रमणीयता ययोर्हा-
रेण रम्यत्व वा ययोस्तादृशौ कुचौ स्तनौ अतिरभसात्कुमारप्रेक्षणास्वीत्सुक्यान्नो
इति निषेधे । 'अमानो नाः प्रतिषेधे' इति व्याकरणवचनात् वाससा वल्लेण कृत्वा पि-
दधाते पिहितौ परोक्षाद्विवचनम् । उत्प्रेक्ष्यते—व्रजतो दीक्षाग्रहणार्थं गच्छतोऽस्य
हीरकुमारस्य पथि मार्गे माल्येन पुष्पमालया शालते शोभते इत्येवशीला कलशयोः
कम्बयोः द्वितयी द्वयीव श्रेयसे कल्याणकृते धृता पुरस्कृता ॥

नूपुरं निजभुजे रभसेनाजीघटत्कटकविभ्रमतोऽन्या ।

वैभवैर्भुजभवैरभिभूतं शालितुं किमु मृणालमुपेतम् ॥ १७१ ॥

अन्याः परा कापि चकोरलोचना रभसेन कुमारविभावरसेनोत्सुकत्वेन कटकस्य व-
लयस्य विभ्रमतो भ्रान्तेर्नपुर मञ्जरि निजस्यात्मनो निजे आत्मीये वा भुजे वाह्ये अ-
जीषट्त्वं घटयामास परिभ्रूतवनी । उत्प्रेक्ष्यते—भुजभवैर्विभवैः स्वबाहुसमुत्पन्नशो-
भातिशयैः अभिभूतं पराजित मन्मूणात् कमलनालं शीलितुमर्थान्निजजित्वरभुजमेव
सेवितुमुपेतमागतमिव ॥

तद्गवेषणरसोत्सुकचेताः काचनाध्वनि धृतश्लथबन्धम् ।

अम्बरं हरिणदृक्स्वकरेणालम्ब्य संचरति चन्द्रकलेव ॥ १७२ ॥

काचन हरिणेक्षणा तस्य हीरकुमारस्य यद्गवेषण निर्वर्णेन तस्य रसो रागस्तेनोत्सुक-
मुत्कण्ठित चेतश्चित्त यस्यास्तादृशी सती अध्वनि पतनमार्गं व्रतः कलितः श्लथः शिथिलः
बन्धो बन्धनप्रन्थियेन तादृग्विवमम्बर परिधानवत् स्वकरेण निजहस्तेन आलम्ब्य
आश्रित्य । गृह्णावैत्यर्थः । संचरति व्रजति । केव । चन्द्रकलेव । यथा शशिलेखा
अम्बरमाकाश स्वकरेण आत्मकिरणेन । जातिवाचित्वादेकवचनम् । आश्रित्य संचरति ॥

अन्ययाधरचित्तात्मकलापापातिमौक्तिकभरै रभसेन ।

सृज्यते स विधये किमु लाजोत्क्षेपणा वरयितुर्व्रतलक्ष्म्याः ॥ १७३ ॥

अन्यथा अपरया कयाचित्तरल्लोचनया रभसेन कुमारेक्षणोत्सुकभावेन अधरचितः
साभिप्रोतो य आत्मकलाप. स्वस्य मणिसौक्तिककाव्यनमयमेखला तत्सकाशादासामस्त्येन
पतन्तीत्येवशीलानि निपातुकानि यानि मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां भरैः समूहैः
कृत्वा व्रतलक्ष्म्याश्चारित्र्याः वरयितुः परिणेतुः कुमारस्य विधये आचारार्थं लाजो-
त्क्षेपणा अक्षतः सर्वधनं मौक्तिकैर्वर्धापनमित्यर्थः । किमु सृज्यते । क्रियते परिणेता हि
मङ्गलार्थं सधवधूर्भिर्लाजंरक्षतमौक्तिकैर्वा वर्धाप्यते इति विधिः ॥

काचिद्वर्भकमपास्य धयन्तं यात्यवेक्षितुममुं स्वगवाक्षम् ।

वैशमनि स्तननिपातिपयोभिर्जाह्वी जनयतीव नवीनाम् ॥ १७४ ॥

काचिदन्या युवती वैशमनि निजमन्दिरे पयोधरकुम्भयोर्निष्पतनशीलरविरलनिर्भ-
लङ्घिः पयोभिर्दुग्धधाराभिः । उत्प्रेक्ष्यते—नवीना नूतना जाह्वी गद्गा जनयति उत्पा-
दयतीव । करोतीवेति चावत् । किं कुवन्ती । अमु हीरकुमारमवेक्षितुं विलोकयितुं स्व-
गवाक्ष निजनिजेनसवन्धिजालक प्रति यान्ती गच्छन्ती । किं कृत्वा । धयन्त स्व-
पयोधरपयः पिबन्ममर्भक निजनन्दनमपास्य लब्ध्वा रुदन्तमेव विहायत्यर्थः ॥

प्रासरूपद्विभवं वहतं यः स्यात्किमत्र स जडैरनुपङ्गी ।

अर्धधौनमिनिरा न्यमिनीवोत्कण्ठिता तरलदृक्कूममौज्जत् ॥ १७५ ॥

उत्कर्णटना कुमारदमनोन्मुक्तिचता टनग अपग तरलदृक् चपललोचना । उत्प्रे-

इयत्—इति हेनोः स्वमात्मीय क्रमं चरणमवर्ध्यात् साम्प्रदायिकित्तमांज्ज्वहाति स्स
 ल्यक्तवती । इति किम् । हेतुमाह—यः पुमान् प्राप्तरूपविभवमधिगतसम्यग्रण्वेन
 शोभां पण्डितत्वेन वा संपदम् । विद्वान्मुष्ठीकविविचक्षणलब्धवर्णा ज्ञापाररूपकृतिरु-
 द्धधभिरूपधीराः’ इति हैम्याम् । वरते धारयति । अत्र जगति स जनः जडैः । इल-
 योरैक्यात् । जलैः पानीयं. मूखैश्च सार्धमनुषङ्गी सगमवान् कृतसदः कथं भवति ।
 अपि तु कदाचिदपि स्यादेवेति विचारः ॥

स्फाटिकावनिषु वेदमनि यान्त्या वीक्ष्य यात्रकपदानि परस्याः ।

मुग्धभृङ्गविहगैर्जलरोहद्रक्तपङ्कजधियेव दधावे ॥ १७६ ॥

वेदमनि खग्रहे स्फाटिकावनिषु स्फाटिकरत्ननिवद्रभूमीषु चान्त्या अर्थात्कुमार द्र-
 द्रमुत्सुकतया प्रजन्त्या अपरस्या अन्यस्यास्तरुण्याः यावकपदानि नवीनालक्तकरसा-
 द्राणि पदानि क्रमस्थापनानि वीक्ष्य विलोक्य मुग्धैरचतुरैर्भृदा भ्रमरा एव विहङ्गाः
 पक्षिणस्तैर्दधावे धावितम् । उड्डीय गत्वा तदुपरिष्टादुपविष्टमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—ज-
 लेषु सरःप्रभृतिपानीयेषु रोहन्त्युद्गच्छन्ति प्रादुर्भवन्ति इति जलरोहन्ति तादृशानि
 यानि रक्तपङ्कजानि शोणकमलानि कोकनदानि तेषां धिया बुद्ध्या भ्रमेणेव ॥

काप्यलक्तकधियोत्सुकिता पत्यन्नयोरकृत चन्दनचर्चाम् ।

रक्तयोर्न सविधे प्रहितां स्वां चन्द्रिकां शशभृता सखितार्यै ॥ १७७ ॥

उत्सुकिता कुमारावलोकनरसेनोत्कण्ठिता कापि कान्चिदपरा लीलवती अलक्तधिया
 यावकरसभ्रान्त्या पत्यन्नयोः स्वचरणतामरसयोः चन्दनस्य श्रीखण्डद्रवस्य चर्चा विलेप-
 नम् । ‘अङ्गरागो विलेपन चार्चिक्यं समालम्भन चर्चा त्यात्’ इति हैम्याम् । अकृत
 कृतवती । उत्प्रेक्ष्यते—रक्तयोः खानुरागिणोः । ‘रक्तं नील्यादिरञ्जिते । कुङ्कुमेऽष्टज्य-
 नुरक्ते प्राचीनामलकंऽरुणे’ इत्यनेकार्थः । स्वाभाविकारुणयोरिति तत्त्वम् । अर्थाभिजो-
 परि रागं दधानयोः अनयोः पदपद्मयोः सविधे पार्श्वे सखितार्थं मैत्रीकरणार्थं शशभृता
 चन्द्रेण प्रहितां प्रेषितां स्वामात्मीया चन्द्रिकां कौमुदीं न अपि तु ज्योत्स्नेव नकारो
 मालार्थमेव वक्षति । यथा नैषधे—‘अनुभवति शर्चात्थं सा घृताचीमुखामिर्न सह-
 नहचरतीभिर्नन्दनानन्दमुच्चैः’ इति । चन्द्रिका तु दन्तकान्तिरप्युच्यते । ‘दशनचन्द्रि-
 कया व्यवभासितं हतितमासवगन्धि मधोरिव’ इति रघुवचनात् । ततः स्वचन्द्रिका-
 सित्युक्तम् ॥

दर्शयन्त्यपरपद्ममुखी तं कापि पाणिमकरोन्निजमुच्चैः ।

व्योमपत्वलमिव सयमानोन्नालताग्रनलिनं प्रणयन्ती ॥ १७८ ॥

कान्चिदपरा अन्या पद्ममुखी अरविन्दवदना तं कुमारं दर्शयन्ती लोचनगोचरं का-
 रयन्ती सती निजनाम्नीयं पाणिं हस्तमुच्चैः ऊर्ध्वमकरोच्चकार । उत्प्रेक्ष्यते—सयमानं

विजृम्भमाण विक्रमत्तथ उत्रालमुच्चैर्नलं यस्य तादृक् ताम्रं रक्त कमल यत्र तादृश
व्योमपल्लव गगनतटाक प्रणयन्ती कुर्वन्तीव ॥

सुभ्रुवामिह महे जगृहे किं चक्षुषैव सकलेन्द्रियवृत्तिः ।

ज्योतिरिचिरिव मानुमता यत्कापि सा प्रभवति स्म न किञ्चित् १७९

इहास्मिन् महे कुमारदीक्षाया उत्सवे सुभ्रुवाम् अणह्निद्रपादकपतनवलितनां नि-
खिलानां चतुर्णां श्रवणनासिकारसनास्पृशंननात्रामिन्द्रियाणां वृत्तिर्व्यापारः । उत्प्रे-
क्ष्यते—चक्षुषा लोचनेनैव जगृहे गृह्यता किम् । केनेव । मानुमतेव । यथा भास्करेण
ज्योतिषा ग्रहनक्षत्रतारकाणामर्चिः कान्तिर्गृह्यते । यद्यस्मात्कारणान् सा चतुरिन्द्रिय-
वृत्तिः कापि क्वचिदपि स्वस्वव्यापारे किञ्चित्किमपि श्रोतुमाश्रोतुमास्त्रादयितु स्प्रष्टुमपि
न प्रभवति स्म न नमय्यावभूव । ज्योतीष्यपि कापि ज्योतिरिचिरपि कापि किञ्चिन्नालं
भवति ॥ इति पौराणनादिविधचेष्टिनवर्णनम् ॥

रामणीयकतिरस्कृतकामं तं निपीय नयनैः पथि कामम् ।

वहक्रीकुलसखीमिव वाणीमित्यथो युवतिराजिरभाणीन् ॥ १८० ॥

अथो विविधचेष्टितानन्तरं स्वगृहगवाक्षस्थितानां युवतीनां पत्तननगरिणा राज्ञिः
श्रेणिः इत्यग्रे वञ्चयमाणा वाणीं वाच मिथः परस्परमभाणीन् वभाषे । किं वृत्ता । तं कु-
मार काममत्ययं नयनैः स्वलोचनैः पथि मार्गे अर्थाद्दीक्षाग्रहणार्थं गच्छन्तं निपीय सा-
दरमवलोक्य । किभूत कुमारम् । रामणीयकेन शरीरसौन्दर्येण निरस्तुतो निर्भस्मितः
कामः कन्दर्पो येन तन् । वाणीमुप्रेक्ष्यते—वहक्रीकुलस्य वीणात्रजस्य वीणावदस्य वा ।
'गोत्र तु सनानोऽन्ववायोऽभिजनं कुलम्' इति हेम्याम् । 'कुलं तेषां गजातीनाम्' इ-
त्यपि हेम्याम् । वीणावदस्य नखामिव वयसीमिव विपथीवचावीं वाचास्तेनर्थः ॥

मांप्रतं तदिह शैशवशेषः सांप्रतं व्रतजिघृक्षुरयं यत् ।

अन्यथा कथमसावनुकुर्यादात्मना जगति जन्तुकुमारम् ॥ १८१ ॥

शैशव वात्सावस्या शैशवशिशो यस्य किञ्चिद्विद्यमानमिशुन्वदमः । त्रयोदशतनुर्दम-
नपीयत्वान् । प्रणीतवाक्शैशवशेषवानयम्' इति शेषे । तादृशोऽयं हीरकुमारः
अम्गप्रतमयुना प्रतमिभूत् नयनमाशानुमिच्छुरस्ति इहास्मिन् शैशवममये तन्व्यमग्र-
हण मांप्रत युक्तम् । अन्यथा प्रतग्रहणमन्तरेण जगती विश्वे अनां हीरकुमारः आ-
त्मना खेन शृत्वा जन्तुकुमारं वरमक्वेवतिन जन्तुस्त्वामिन् कथं केन प्रकारेणः कन्तुकु-
मारं शृणुं शृणोति । जन्तुकुमारो दीपों हस्तोऽप्यग्नि । मारस्वतव्याकरणं वज्रजन्तु-
मर्षो नदीवराति । तथा 'मन्तुते जन्तुना अस्मा नवोटा नवकन्धकाः' इति
न्यपर्या ॥

अङ्गनाभिलषणोद्भवो नवान्ताचित्तचतुराननशापात् ।

रत्रेनत्रगिग्विनीव निपत्यादत्त जन्म कमनः पद्मेतत् ॥ १८२ ॥

कमनः कन्दर्पः । उत्प्रेक्ष्यते—एतत्प्रत्यक्ष दृश्यमानं हीरकुमाररूप परमन्यजन्माव-
तारमादत्त गृहीतवान् । किं कृत्वा । रुद्रस्य शमोर्नेत्रं तृतीयं भाले लोचन तस्य शिम्बि-
मि तस्य वदिमयत्वेन अमोर्विद्यमानत्वात् वर्द्धा निपत्य क्षम्पां दत्त्वा भस्मीभूय वा । कस्मा-
त् । अद्भु जायास्त्रिलोतमानाम्न्याः खनन्दनाया यदभिलषणं वाञ्छन कामक्रीडाचिकीर्षी
तस्माद्भुव उत्पत्तिर्यस्य तादृशो यः क्रोपः क्रोधः तेन वान्त पूरित चित्त मनो यस्य
तादृग्विधो यश्चतुराननो ब्रह्मा तस्य शापात् । यदुक्त कुमारसंभवे—‘अभिलाषमुदीरिते-
न्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः । अथ तेन निगृह्य विक्रियामभिदासः फलमेतद-
न्वभूत् ॥’ इति । तथा नैपथेऽपि—‘पद्मनन्दनसुतारिरंसुता ॥’

अद्रिजार्धघटनाङ्कितमूर्त्या व्रीडमाकलयता गिरिशेन ।

प्रैयरूपकवती तनुरेतत्कैतवात्किमुररीक्रियते स्म ॥ १८३ ॥

गिरिशेन ईश्वरेण एतस्य हीरकुमारस्य कैतवात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—प्रैयरूपक-
वती रमणीयत्वकलिता तनुः शरीरयष्टिः उरगीक्रियते स्म अङ्गीकृता गृहीता प्रियरू-
पस्य भावः प्रैयरूपकम् । मनोज्ञादित्वाद्गुण् । ‘प्रैयरूपकविशेषनिदेशः’ इति नैपथे ।
गिरिशेन किं कुर्वता । व्रीड लज्जाम् । व्रीडशब्दः शब्दप्रभेदे अकारान्तोऽप्यस्ति । यथा—
‘व्रीडायां भवे व्रीड.’ इति । ‘त्वयि स्मरव्रीडसमस्ययानया’ इति नैपथेऽपि । आकल-
यता दधता । कथा । अद्रिजाया हिमाचलपुत्र्याः पार्वत्याः अर्धस्य शरीरार्धभागस्य या
घटना योजना तथाङ्किता कलिता या मूर्तिः स्वशरीरं तथा कृत्वा । ‘सापीश्वरे शृ-
ण्वति तद्गुणौघान् प्रसह्य चेतो हरतोऽर्धशशुः । अभूदपर्णाङ्गुलिद्वकर्णा’ इति नैपथे ।
अर्धं शंभोरित्यर्धशशुरिति तद्गतिः । तेन कारणेन ता स्वतनुं सत्यज्य ईश्वरेण जननयन-
निरीक्षणीया अपरा मूर्तिरङ्गीकृतेत्यर्थः ॥

त्यक्तपूर्ववपुषा निजयोषाविप्रयोगजनितान्तरदुःखात् ।

उर्वशीप्रियतमेन किमेतत्कैतवेन जगृहे तनुरन्या ॥ १८४ ॥

उर्वशीनामाप्सरास्तस्याः प्रियतमेन भर्त्रा पुरुरवसा । ‘पुरुरवा बोध एल उर्वशीरम-
णश्च सः’ इति द्वैमीवचनात् । एतत्कैतवेन हीरकुमारमिषेण । उत्प्रेक्ष्यते—अपरा कुमा-
रलक्षणा तन्मूर्तिर्जगृहे गृहीतेव । किभूतेन उर्वशीप्रियतमेन । त्यक्तमुञ्जितं पूर्वं प्रा-
चीनं पुरुरबोलक्षणं वपुः शरीरं येन । कस्मात् । निजस्यात्मनो निजा आत्मीया वा
या योषा प्रियतमा उर्वशी अप्सरा । ‘अप्सरः स्वप्सराः प्रोक्ता’ इति शब्दप्रभेदे । ‘वा
तु जलौकोऽप्सरसः निकतासुभनः समाः’ एते शब्दा बहुत्वे वा । ‘इमा जलौकसः ।
इयं जलौकाः । इमा अप्सरसः । इयमप्सराः’ इत्यादि लिङ्गानुशासने च । तस्य । विप्र-
योगेण विरहेण जनितमुत्पादितं यदन्तरमन्तर्मनसि भवमन्तरङ्गमतिशायि इत्यर्थः ।
दुःखं तस्मात् । ‘प्रियाविद्योगज्वलतादिवैलाम्’ इति नैपथे । पुरुरवस उर्वशीविद्योगः ।
तथा नलवर्णने—‘करोषि लज्जा गुरुमौलिर्भलदल्ला हठश्रीहरणाद्बुदस्ता’ इत्यापि नैपथे ॥

दम्बयोः किमयमन्यतमोऽस्मिन्नागतस्त्रिदिवतः क्षितिपीठे ।

निष्कलङ्क इव विष्णुपदस्योपास्तिभिः कुमुदिनीदयितो वा ॥१८५॥

दम्बयोरश्विनीपुत्रयोर्मध्ये । उपप्रेक्ष्यते—अथ हीरकुमाररूपः अन्यतमः एकः कश्चि-
त्रिदिवतो देवलोकादस्मिन् क्षितिपीठे पत्तनलक्षणे भूमण्डले आगतः किं समायात
इव । अथ वा विष्णुपदस्य पुरुषोत्तमपादस्य उपास्तिभिः सेवाभिः कृत्वा निर्गतः कलङ्को
लाञ्छनमपवादो वा यस्मात्तादृशः । उपप्रेक्ष्यते—कुमुदिनीदयितः कैरविर्णाप्राणप्रियश्चन्द्रो
वा क्षितौ पत्तनपृथिव्यां समागतः ॥ इति कुमाररूपदर्शनादिविचारः ॥

माद्यसि स्मर जगज्जयिनीभिर्हेतिभिः किमु हताश वशाभिः ।

संश्रिते हि चरितश्रियमार्सिंमस्त्वन्मदोऽयमवकेशिवदासीत् ॥१८६॥

हे हताश, मूलादेव विगता उच्छिन्ना आगा वाञ्छा यस्य ईदृशः हे स्मर कन्दर्प
जगता त्रयाणां भुवनानाम् । 'तात्स्थ्यात्तद्यपदेशः' इति न्यायान्नकिनागनागराणां त्रिज-
गजनाना जयिनीभिर्जयनशालाभिर्वशीकारिकाभिः वशाभिस्तस्मिन्भिरेव हेतिभिः स्वा-
मोघप्रहरणभूताभिः कृत्वा किं कथं माद्यसि मदमाकलयन्ति मत्तो भवसि । हि य-
स्मात्कारणान् अस्मिन् सासारिकविषयविमुखे हीरकुमारे चरितश्रियं चारित्रलक्ष्मीं सं-
श्रिते सति अथ सर्वजगज्जनविदितः प्रत्यक्षलक्ष्यस्त्वन्मदः यदहं युवतीरूपमोघशक्तिभिः
कृत्वा हरिहरेन्द्रचतुरगननादिकान् सर्वान् स्ववशीकरोमि इति तवाभिमानः अवकेशि-
वनिष्फलतरुविव आसीत् 'फलवन्ध्यो बभूव ॥

दैत्यमर्त्यमरुतां विजये त्वं साहसिक्यमथ मोह जहीहि ।

भूधरं हरिरिवाशनिनासौ संयमेन निहनिष्यति यत्त्वाम् ॥ १८७॥

हे मोह, अथाद्यतनदिनात्प्रारभ्य त्वं दैत्या दानवा मर्त्या मानवा मरुतो देवास्तेषां
विजये परामवने साहसिक्यं साहसकर्मसत्त्वं वरुवतां वा जहीहि त्यज मुञ्च । सहसा
वर्तने इति साहसिकः । 'भोजः महोम्भसा वर्तते' इतीकण् । साहसिकस्य भावः साह-
सिक्यम् । 'अहो मदीयस्त्व साहसिक्यम्' इति नैषधे । यत्कारणादसौ हीरकुमारः संय-
मेन शुद्धचारित्र्येण कृत्वा त्वा भवन्त निहनिष्यति व्यापादयिष्यति मूलादुन्मूलयिष्यति ।
क इव । हरिरिव । यथा पुरंदरः अशनिना वज्रेण कृत्वा भूधरं पर्वतं हन्ति चूर्णा-
करोति ॥

संसृते व्रतरमानिरतोऽसौ दुष्प्रवृत्तिमिव यत्त्यजति त्वाम् ।

निष्फला तद्वत्त्वेव परस्यां सक्तमानसपतेरपमानात् ॥ १८८ ॥

हे संसृते संसार, यद्यस्मात्कारणान् व्रतरमायां संयमलक्ष्म्यां निरत आसक्तमना
रक्षीभूतचेता असौ हीरकुमारस्त्वं भवती जहाति । कामिव । दुष्प्रवृत्तिमिव । यथा म-
हात्मा दुष्टां प्रवृत्तिं वार्तां दुष्टं निन्द्यमाचरणं वा मुञ्चति तत्तन्मात्कारणान् त्वं भवती

सद्यतिर्निष्फला अभूर्जाता । स्वरूपेण तरुणीगणामिलवणीयेन विविधविधयसुखासक्तेन भाग्यवता पुमा संमारः सफलो भवेत्तनु अनेन नादत्त तन्मात्वं निष्फलैव । केव । अ-
बलेव । यथा युवती परस्यामन्यवनितायामासक्तीभूतमादरवजातं सानुरापीभूत मानस मनो यस्य तादृशस्य पत्युः प्रियस्यापमानादवगणनात्त्रिफला भवति । संसारसुखानुभ-
वनरूपफलानवाप्तेर्निष्फलत्वमिति ॥

राग सागर इवासि निपीतोऽनेन पीततटिनीपतिनेव ।

दर्प खर्परकरीभव सर्पन्त्रङ्कवद्युधि जितो यदनेन ॥ १८९ ॥

हे राग हे अनुराग, सागरः समुद्र इव त्वमनेन कुमारेण निपीत आचान्तो निष्ठा-
पितोऽसि । केनेव । पीततटिनीपतिनेव । यथा अगस्तिना तापसेन समुद्रो निपीतशुद्ध-
कीकृतः । 'अगस्त्योऽगस्तिः पीताब्धिः' इति हैम्याम् । पीताब्धिरित्यत्राब्धिवपर्यायपरिव-
र्तन कृतम् । पुनर्हे दर्प अभिमान, यत्कारणात्त्वमनेन हीरकुमारेण युधि परस्परं सं-
ग्रामे जितः पराभूतः निःसारीकृतः तत्कारणात्सर्पन्त्रितस्ततः पर्यटन् भ्रमणी कुर्वस्व
रङ्कवत् द्रमक इव भिक्षुकवत् खर्परकरीभव खर्परं घटादिकपालठिकरं तदेव करे पाणौ
यस्य तादृशो भव संपद्यत् । ठिकरं करे कृत्वा भिक्षां मार्गयेत्यर्थः ॥

मानमाननसरोरुहनत्या मानिनीजन जहीहि जहीहि ।

मोहनाहमणिनेव मनस्वी न व्यमोह्यत यतो भवतायम् ॥ १९० ॥

हे मानिनीजन हे रूपचातुर्यादिभिः साभिमानकामिनीलोक, त्वं लजावशेनाननस-
रोरुहाणां वदनकमलाना नत्या नम्रीकरणेन मुख नीचैः कृत्वा मान दर्पं गर्वं जहीहि
जहीहि । कोपनात्युक्तौ वीप्सा पुनः पुनर्भाषण वीप्सा । लज लज । सभ्रमवशाद्वा द्वि-
रुक्तिः । 'लज लजाकारणरोपणे स्वप्न' इति नैषधे । यतः कारणात् मनस्वी विगिष्ट-
मनोवा(नस्वा)न् देवतादिभिरप्यक्षोभ्यमना वा अय कुमारो भवता त्वया न व्यमोह्यत
न मोहितं नाम्यवशीकृतः । केनेव । मोहनाहमणिनेव यथा मोहनकृत्नामरत्नेन जनो
मोह्यते मोहं प्राप्यते ॥

स्वर्णजालकविमानगतानां सुभ्रुवां भ्रुव इवाप्सरसां सः ।

आननामृतरुचीभ्य उदीतास्ताः सुधा इव कथाः पिवति स्म १९१

स कुमारः सुभ्रुवा पत्तनपुरंध्रीणामाननानि वदनानि ताम्येनामृतरुच्यः चन्द्राः ।
रुचीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । 'रुच्यो रुचीभिर्जितकाञ्चनाभिः' इति नैषधे । तेभ्य उदीता
उद्गता । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कितः' इत्यपि नैषधे । ईद् गता दीर्घईकारो धातुः । ता'
पूर्वोक्ताः कथा वार्ताः । 'त्वत्सकथापि जगतां दुरितानि हन्ति' इति भक्तामरस्तवे । 'सं-
कथा वार्ता' इति तद्भक्तिः । पिवति स्म सादरं शृणोति स्म । उद्रेक्ष्यते—सुधा इव ।
यथा कश्चिद्देवश्चन्द्रादुदितो सुधां पिवति । 'विरहिर्गर्गधव्यसनाकुल कलय पापमक्षेप-
फलं विधुम् । सुरनिपीतसुधाकमपापकम्' इति नैषधे । किभताना सुभ्रुवाम् । स्वर्ण-

जालकानि काञ्चनरचितगवाक्षा एव विमानानि देवतानां स्वर्गे स्थितिस्थानानि तेषु गतानां मन्नाप्तानाम् । सुख निवेदुर्पानामित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—भुवः पृथ्व्या अप्तरसां सुराङ्गानामिव । अप्तरसोऽपि विमानस्थायिन्यः स्युः ॥ इति पौराङ्गानां हीरकुमारदर्शनाद्भूतमित्यः कथाप्रथा ॥

नीरदोऽवनिभृतामिव तापं वृष्टिभी रजतहेममयीभिः ।

सोऽर्थिनां प्रमथयन्पथि दौःस्थ्यं संचचार पुटभेदनमध्ये ॥१९२॥

स हीरकुमारः पुटभेदनमध्ये पत्तनविन्नाले संचचार संचरति स्म । 'पत्तनं पुटभेदनम्' इति हैन्याम् । तथा 'द्वीपान्तरेभ्यः पुटभेदनं तत्क्षणादवापे सुरभूमिभूपैः' इति नैषधे । किं कुर्वन् । रजतानि रूप्याणि हेमानि काञ्चनानि तन्मयीभिस्तैः प्रचुराभिः धानाभिर्घा वृष्टिभिः दानैः रूपकस्वर्णकादिविश्राणनैः कृत्वा पथि मार्गे अर्थिनां याचकानां दौःस्थ्यं दारिद्र्यं प्रमथयन्निर्दलयन् । क इव । नीरद इव । यथा वारिदो मेघः अवनिभृतां भूधराणां पर्वतानां तापं निदाघदार्यं प्रमथयति प्रशमयति । यदुक्तम्—'धारावरा एव धरावराणां निदाघदार्यौघविघातदक्षाः' इति सूक्तम् । कामिः । वृष्टिभिर्जलवर्षणैः ॥

तद्यशोधरणिभर्तुरितोऽन्यद्वीपनिर्जयकृते प्रयियासोः ।

अध्वरोधिजलधीनिव रोदुं तत्क्षणे क्षितिरजोमिरुदीये ॥ १९३ ॥

तस्मिन् कुमारस्य दीक्षाग्रहणार्थं समहं गमनसमये क्षितेः पृथिव्याः सकाशात् रजोभिर्धूलिभिरुदीये प्रकटीभूतम् । प्रकृतमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इतोऽस्साजम्बूद्वीपादन्येया षण्णाम् पुन्करशाकनौबकुलशाल्लनलङ्गनाम्ना द्वीपानाम् । 'सप्तद्वीपा वसुमती' इति शिवराजर्षिवचनात् । षड्द्वीपाभिवानानि नैषधे । जन्मते तु जम्बूद्वीपं घातुकीखण्डम्, पुष्करवरद्वीपम्, वारुणीवरद्वीपम्, घृतवरद्वीपम्, क्षीरवरद्वीपम्, इक्षुवरद्वीपम्, इति । अथवा अष्टादशसत्त्वाकानां द्वीपानाम् । 'अष्टादशद्वीपनिखातयूपः' इति रघुवशे । तथा । 'नवद्वयद्वीपपट्टगजयधियाम्' इति नैषधे । निर्जयकृते विजयार्थं प्रादिकासोः प्रयानुमिच्छोः तद्यशोधरणिभर्तुं, कुमारश्चोकराजस्य । धरणिशब्दो हस्तोऽप्यस्ति । यथा—'धरणिविरहिणि क्रान्तसमुद्रे समुद्रे' इति नाटककाव्ये । अश्वान मार्गं गन्धतीत्येवशीलान् जलधीन् । लवणस्नाद्दकलीरोदधिषण्डघृनोदसुरोदकेश्चुरसनान्नः जिनशासने सप्त समुद्राः । लवणसमुद्रकालोदधिपुष्करोदधिवारुणीसमुद्रघृनोदसीरोदधिद्विष्टुरससमुद्रनामानोऽर्णवाः सप्तसत्त्वाकान् गमनमार्गरोधकान् समुद्रान् रोदुनावरीतुं स्थलीकर्तुमिव रेणुभिः प्रसङ्गे ॥

संथमाय समियाय कुमारः पत्तनोपविपिने दितदोषः ।

पूर्वपर्वतशिरःशिल्वराङ्के पद्मिनीपतिरिन्वाम्युदयाय ॥ १९४ ॥

हीरकुमारः संथमाय चारित्रग्रहणार्थं पत्तनस्थोपविपिने पत्तनीरोधाने समियाय सना-

जगाम । क इव । पद्मिनीपतिरिव । यथा कमलिनीकान्तो भास्करः अभ्युदयाय उद्गमनार्थं पूर्वपर्वत उदयाचलः । 'पूर्वपर्वततिरोहितात्मनः' इति वस्तुपालक्रीर्तिकामुदी-
ध्रातृपुरयोत्सवकाव्ये । तस्य शिरसि मस्तके । उपरितनभागे इत्यर्थः । यच्छिरः शृङ्ग
तस्याङ्क उत्सङ्गे समेति । किंभूत कुमारः पद्मिनीपतिश्च । दिता । 'दो अवखण्डने' ।
खण्डिताश्चिन्ना दोषा अपशुणा रात्रयश्च येन सः ॥

कौतुकाद्भुवमुपेत्य वसन्तीं स्वःपुरीमिव पुरीमवगत्य ।

आगतं किमनु नन्दनमत्रोद्यानमेष निपपौ नयनाभ्याम् ॥ १९५ ॥

एष हीरकुमारो उद्यान विपिनं नयनाभ्या निजनेत्राभ्या कृत्वा पपौ सादरमवलोक-
यति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र पत्तनसमीपे अनु पश्चादागत किं नन्दन देवराजवनमिव । किं
कृत्वा । पृष्ठे समेत कौतुकान्नागरिकनिकरविशिष्टरूपविविधविचेष्टितवीक्षणोद्भूतकौतुहला-
द्भुव भूमीमण्डलमुपेत्य अभ्यागत्य । 'भुवि समेत्य' इति वा पाठे भुवि पृथिव्या समेत्यागत्य
वसन्तीं वासं छजन्तीं तस्थुषीं स्वःपुरीं स्वर्नगरीममरावतीमिव पुरीम् अणहिल्लपत्तन-
रूपां नगरीमवगत्य ज्ञात्वा । 'ज्ञात मितगते अवात्' इति हैम्याम् । तथा—'अवगच्छति
मूढचेतनः प्रियनाश हृदि शल्यमर्पितम् । स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समु-
द्भूतम् ॥' इति रघुवशे ॥

शारिकाशुकशिखण्डिकपोतीपोतकेलिकलनाकमनीयम् ।

मत्तवारणविचित्रितसालं प्राविशद्गृहमिवोपवनं सः ॥ १९६ ॥

स हीरकुमारो गृह मन्दिरमिव उपवन तत्पत्तनसमीपोद्यानं प्राविशत् प्रविशति स्म ।
किंभूत गृहमुपवन च । महेभ्यानां गृहे क्रीडाविनोदविधानार्थं विविधा पक्षिणः स्युः । तदेव
दर्शयति—शारिकाः पीतपादाः, शुकाः कीराः, शिखण्डिनो मयूराः, कपोतीना पारा-
वताङ्गनानाम् । 'परिणतरविगर्भव्याकुला पौरद्वृती दिगपि धनकपोती हुकृतैः क्रन्थतीव' इति
कालिदासकृतप्रभातवर्णनकाव्ये । पोताः शिशवः । अथवा कपोल्यः अत्यन्तविषयित्वात्कदा-
चिदपि कपोताः प्रियाणा पार्श्वं न मुञ्चन्त्यतः कपोताः कपोल्यः । तथा पोताः दशवर्षीया
गजबालाः । 'पञ्चवर्षो गजो बालः स्यात्पोतो दशवर्षिकः' इति हैम्याम् । पोतसाहचर्यात्-
न्मातरं पितरोऽप्यागता एवेति । महेभ्याना गृहेऽपि गजा भवन्ति । 'गजान्तलम्भीः
ध्वजान्तः प्रासादः' इति वचनात् । तेषां याः केलिकलना क्रीडाकरणानि तैः कमनीय
मनोज्ञम् । पुनः किंभूतम् । मत्तवारणः मदोद्दुरसिन्धुराः । पूर्वोक्तास्तु सामान्यगजा,
एते तु गन्धसिन्धुराः, अय विशेषः । तथा विशिष्टाश्चिन्ना आखुपर्णी समुद्राभिधाना वा
औषधयस्ताभिर्युक्ता जाता । अथवा चित्रिता उरगविशेषाः । 'चित्रदि' इति प्रसिद्धाः ।
तैः सहिता जाता वा । वृक्षाणां कोटरेषु प्रायो भुजङ्गा भवन्ति । साला वृक्षा यत्र गृहे तु
मत्तालम्बाः । 'मत्तालम्बोपाश्रयः स्यात्प्रप्रीवो मत्तवारणः' इति हैम्याम् । 'घोडला' इति
प्रसिद्धाः । तथा विविधैश्चित्रैरालेख्यैः सहिता जाताः । श्लेषे शसचोरैक्यात् । शाला

चित्रशाला यत्र । 'चित्रा त्वाखुपर्णासुभद्रयोः । गौडुम्याप्सरसोर्दन्त्यां नक्षत्रौषधिभेदयोः'
इत्यनेकार्थः । राजगृहे तु सुतरां स भवेदेव । यत्रा पाण्डवचरित्रे दमयन्तीप्रवासे—
'लीलाकुरङ्गक्रीडासारिके केलिवर्हिणः । गृहपारावताः सन्न कीरवापीसितच्छदाः ।
प्रेयासमनुगच्छन्तीमनुजानीत मां मनाच् ॥' तथा द्रौपदीप्रवासे—'हंहो बर्हिन्नहो हंस
हले हरिणि हे शुक्र । कुशलं वस्त्वसौ देवाद्याति वः परिचालिका । इत्यापृच्छय पत-
द्वाग्पा केलिपात्राणि सर्वतः ॥' इति ॥

पुष्पपल्लवफलानि दधानाः शाखिनः स्मितशिखाप्रशयेषु ।

स्वागतं द्विजरवैः किमुदीर्यास्यातिथेयमतिथेरिह चक्रुः ॥ १९७ ॥

इह वने शाखिनो वृक्षाः अतिथेर्निजप्राप्तुणकस्य अस्य कुनारस्य आतिथेयमतिथिस-
क्तियां किमु चक्रुः कुर्वन्ति स्म । किं कृत्वा । द्विजानां स्वाङ्गस्यायुक्तानां पक्षिणां रवैः
शब्दैः स्वागतं सुखेनागतं कुशलप्रश्नादिकं वा उदीर्य कथयित्वा । पृष्ट्वा वा इत्यर्थः । किं
कुर्वाणां शाखिनः । स्मिता विकसिता याः शिखाः स्वशाखास्ता एवाप्रहस्ता हस्ताप्राप्ति
अथ वा तासां शिखानामप्राणि तान्येव शयाः पाणयस्तेषु पुष्पाणि कुसुमानि पल्लवाः प्र-
वालाः फलानि मत्स्यानि दधानाः धारयन्तः ॥

तत्र सस्यमरगौरवभाग्भिः क्रोकिलाकणितसंस्तववाग्भिः ।

पादपैरयमनमन्यत वन्यैर्भाक्सूरिपुरहृतधियेव ॥ १९८ ॥

तत्रोद्याने अथ कुमार. वन्यै. काननभवंः पादपवृक्षैः अनमन्यत नमस्कृतः । किमूतैः
पादपैः । मत्स्यानां फलानाम् । 'फलं तु सस्यम्' इति हैम्याम् । मराः समूहास्तेषां गौरवं
भारं भजन्तीति । पुनः किमूतैः । क्रोकिलानां कन्ठकण्ठानां कणितानि कृजितानि पञ्चमा-
लापास्तान्येव संस्तवः स्तुतिन्वद्युक्ताः तद्रूपा वा वाग्येषाम् । उन्प्रेक्ष्यते—भाविनो भवि-
ष्यतः आचार्यपुरंदरस्य धिया बुद्धयेव ॥ इत्युपवनम् ॥

कामनीयकमशेषममुप्यान्वेषयन्वटतरुं स ददर्श ।

श्रीतिरस्कृतसमप्रवनस्य छत्रमेतदिव मूर्ध्नि वनस्य ॥ १९९ ॥

स कुमारो वटतरुं प्रक्षवृक्षं ददर्श पश्यति स्म । किं कुर्वन्कुमारः । अन्वेषयन् विलो-
कयन् । किम् । अमुष्योद्यानस्याशेषं समस्तमपि कामनीयकं मनोजनान् । कामनीयस्य
भावः कामनीयकम् । मनोजादित्वाद्गन् । 'कामनीयकमथ कृतकामम्' इति नैषधे ।
उन्प्रेक्ष्यते—श्रीभिः स्वशोभाभिः तिरस्कृतानि पराजितानि समप्राणि सर्वाप्यपि वनानि
मन्दनचन्द्रयार्दानि कान्तानि येन तादृशस्यास्य वनस्य पत्तनोपविपिनस्य मूर्ध्नि मन्त्रके
एतन्महावटरूपेण दृश्यमानं छत्रमेतदिवारगमिव ॥

न्यक्षरक्षनिकरेषु गुरुत्वं यद्विभर्ति मनुजेष्विव भूमान् ।

गौरवात्कामिति लोलविहङ्गैर्वीज्यते स्म चमरैरिव पदैः ॥ २०० ॥

यो वटतरुलोलैरुद्भयनादितस्ततः पर्यटनाद्वा चपलैर्विह्वलैः पक्षिभिः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोगौरवान्माहात्म्यात्किमु चमरैर्वालव्यजर्नरिव । ‘चमरश्चामर.’ इति शब्दप्रभेदे । तथा ‘चमरश्चामरे दैत्ये’ इत्यनेकार्थः । पक्षस्तनूरुहैर्वीज्यते स्म । इति किम् । यद्यस्मात्कारणात् न्यक्षाः समस्ता ये रुक्षाः पादपास्तेषु निकरेषु गणेषु गुरुत्व महत्त्व विमर्ति धत्ते । क इव । भूमानिव । यथा मनुजेषु अशेषमनुष्येषु राजा गौरव कलयति । पाठान्तरे—अथवा सर्ववृक्षेषु मखभुक्शिखरी सुरतरुः कल्पवृक्षो गुरुता धत्ते ॥

रागिणः प्रणयतोऽखिललोकाञ्ज्ञैश्वावधिजगज्जनगेयान् ।

तद्गुणानिव निशम्य सरागः पल्लवैरयमशालत शालः ॥ २०१ ॥

अर्थं शालो वटतरुः पल्लवैः किसलयैः अशालत गोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—तद्गुणान् हीरकुमारस्य धैर्यौदार्यगाम्भीर्यशमदमादिमान् गुणान् निशम्याकर्ण्य सरागो रक्तो जात इव । गुणान् किं कुर्वत । अखिलान् समस्तान् लोकान् नाकिनागररूपजनान् रागिणो निजानुरक्तान् प्रणयतः । पुनः किभूतान् । शैशवावधि बाल्यावस्थां मर्यादीकृत्य जगता पातालस्वर्गभूमीलक्षणानां भुवनाना जनैः सुरासुरनरैर्गेयान् गातु योग्यान् ॥

वलकलैः कलयतात्मनि भूषां विभ्रता कपिशशालिजटालीम् ।

काननस्थितिमताजनि तेनातन्वता किमु तपो व्रतिनेव ॥ २०२ ॥

तेन वटद्रुमेण । उत्प्रेक्ष्यते—व्रतिनेव तापसेनेव तपः अनाहारलक्षण कष्ट किमु कुर्वता अजनि जातम् । केनेव । व्रतिनेव । यथा तापसेन तपःकुर्वता जायते । किंभूतेन तेन व्रतिना च वलकलैः वल्लीभिर्वृक्षविशेषत्वनिभश्च । ‘त्वत्वि वल्ली चोक्त वलकलम्’ इति हैम्याम् । कृत्वा आत्मनि स्वस्मिन् विषये भूषा शोभा कलयता दधता । पुनः किंभूतेन । कपिशां पीतरक्ताम्, तथा शालिनीं शोभनशीलाम्, जटानां शिफानां वृक्षमूलानां सटानां सार्द्रमस्यभरैरेकीकृतकेशानां च । ‘प्रकाण्डौघजटाः शिफाः’, ‘जटा सटा’ इति द्वयमपि हैम्याम् । ‘जटा केशविकारे मासिमूलयो.’ इत्यनेकार्थः । आलीं श्रेणीं विभ्रता धारयता । पुनः किंभूतेन । कानने वने स्थितिर्वाघो विद्यते यस्य ॥

निष्कुहान्तरितविष्किरवारस्फारतारनिनदैर्वटशाखी ।

यो मरुत्तरलपल्लवहस्तैराह्वयन्निव निजान्तिक एतम् ॥ २०३ ॥

यो वटतरुः एत कुमारम् । उत्प्रेक्ष्यते—निजान्तिके स्वसमीपे आह्वयन्नाकारयन्निवास्ते । कैः । निष्कुहान्तरितानां स्वकोटरव्यवहिताना तरुस्कन्धरन्ध्रमध्यगताना विष्किराणां विह्वलाना वारस्य समूहस्य स्फारैः स्फटैः पट्टभिस्तारैरत्युच्चैः कूर्तनिनादैः कूजितैः । पुनः कैः । मरुता पवनेन तरलाश्वत्थला ये पल्लवाः प्रवालास्त एव हस्ताः पाणयस्तैः कृत्वा चेत्यध्याहार्यम् ॥ इति दीक्षाग्रहणयोग्यवटद्रुमवर्णनम् ॥

शिथ्रिये विजयदानयतीन्द्रः पूर्वमेव तदुपागमनाद्यम् ।

छाययाखिलजनं सुखयन्तं कः श्रयेन्न धनदाश्रयमत्र ॥ २०४ ॥

विजयदाननामा यतीन्द्रः सूरिः तदुपागमनात्कुमारस्यागमनात्पूर्वमेव प्रथममेव च घटतरु शिश्रिवे श्रितवान् । प्रागेव तत्रागत्य निषण्ण इत्यर्थः । सुकोऽयमर्थः । अत्र जगति छायाया आश्रयेण । 'वयं श्रीमच्छायया जीवामः' इति लोकरुद्धिः । प्रतिच्छायिकया चाखिलजन समस्तलोक सुखयन्त सुखीकुर्वन्तम्, तथा धनदानां वदान्यानां वैश्रवणस्य वा आश्रयं स्थानम् । 'वटो वैश्रवणाश्रयः' इति हैम्याम् । कः सुखार्थी पुमान्नाश्रयेत्र सेवेत । अपि तु सर्वोऽपि जनस्तं भजेदित्यर्थः ॥

तीर्थनाथमिव चैत्यनरोस्तत्पादपस्य सविधे स्थितिमन्तम् ।

संमदेन स कुमारमहेन्द्रस्त्रिः प्रदक्षिणयति स्म मुनीन्द्रम् ॥ २०५ ॥

स कुमारमहेन्द्रः हीरनामा । शिशुच(श)क्रुः संमदेन हर्षेण कृत्वा मुनीन्द्र श्रीविजयदानसूरिं त्रिः वारत्रय प्रदक्षिणयति स्म प्रदक्षिणीकृतवान् । किंभूतं मुनीन्द्रम् । तस्य पूर्वव्यावर्णितस्य पादपस्य वटशाखिनः सविधे समीपे स्थितिरुपवेशन विद्यते यस्य । कमिव । तीर्थनाथमिव । यथा महेन्द्रः पुरंदरक्षैत्यतरोरशोकद्रुमस्य केवलज्ञानोत्पत्तिस्थानकवृक्षस्य वा पार्श्वे तिष्ठन्त जिनेन्द्र त्रिःकृत्वः त्रिवारं प्रदक्षिणीकरोति । प्रभोः प्रदक्षिणात्रय ददाति स्मेत्यर्थः ॥

उत्तार तुरगात्स कुमारो बार्हिणादिव सुतः सुरसिन्धोः ।

श्रीगुरुं प्रमुदितश्च ललाटन्यस्तहस्तनलिनस्तमनंसीत् ॥ २०६ ॥

स हीरनामा कुमारसुरगादश्चादुत्तार उत्तीर्णवान् । क इव । सुरसिन्धोः सुत इव । यथा सुरसिन्धोर्देवनयाः गदाया नन्दनः स्वामिकार्तिकः बार्हिणान्मयूरादुत्तरति । 'आवासवृक्षोन्मुखबार्हिणानि' इति रघुवंशे । उत्तीर्थं च पुनस्तं महावीरदेवपट्टपरम्परायात् दीक्षादानगुरुं वा श्रीगुरुं शोभाकलितविजयदानसूरिम् अनंसीत् प्रणमति स्म । किंभूतः । प्रमुदितो हृष्टवदनः । पुनः किभूतः । ललाटे खमालस्थले न्यस्तौ स्थापितौ हस्तौ पाणी एव नलिने कमले यत्र ॥

रामणीयकविधेरवधेर्मे भूषया वपुषि कृत्रिमया किम् ।

तत्यजे निजतनोरिति सर्वाङ्गीणभूषणभरः किमनेन ॥ २०७ ॥

अनेन हीरकुमारेण निजतनोः स्नाहात् । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः सर्वाङ्ग्यङ्गानि व्याप्नोति । 'पथ्यङ्गमेपत्रपात्रं व्याप्नोति' इति सूत्रेण ख ईनादेशश्च । सर्वाङ्गीण इति सर्वाङ्गोपाङ्गसंबन्धी । भूषणानामाभरणानां भरः समूहस्तत्यजे त्यक्तः । सर्वानलकाराभिजाद्वादुत्तरयति स्मेत्यर्थः । इति किम् । तत्कारणमाह—रामणीयकस्य रमणीयताया मनोज्ञत्वस्य विधेः प्रकारस्य अवधं सीमाया मे मम वपुषि शरीरे कृत्रिमया औपाधिक्या भूषया शोभया भूषणैर्वा । भूषाशब्देन भूषणान्यप्युच्यते । उचं तु प्राक्प्रतिपादितमास्ते । किमस्तु । न किमपीत्यर्थः । रमणीयस्य भावो रामणीयकम् । योपधाद्बुन् ॥

पद्महेपुगणिसंख्यमितेऽन्दे कार्तिकस्य च तिथौ द्विकसंख्ये ।

यन्निरस्तभवानि.श्वसितार्चिर्धूमवर्तितभिरिवाविजयादास्ये ॥ २०८ ॥

संयमं विजयदानमुनीन्दोगददे सह परैः स कुमारः ।

पद्मिनीप्रियतमात्प्रविकाशं पुण्डरीकमिव पद्मजपुञ्जैः ॥ २०९ ॥

स हीरकुमारः परैरन्यैरमीषालकुमारप्रमुखैरपरकुमारैः सार्व श्रीविजयदाननाम्ने मुनीन्दोः साधुसुधाशो. सूरीन्द्रात्सकाशान् संयम चारित्रमाददे जगृहे । किमिव । पुण्डरीकमिव । यथा तिनाम्भोजं पद्मजपुञ्जैर्गन्धकमलकलापैः सम पद्मिनीप्रियतमात्पूर्यान् सकाशात्प्रविकाशं विकल्परतामादत्ते । पुण्डरीकशब्दः. प्राधान्यरव्यापकः । 'पुरिसवर-पुण्डरीआणम्' इति शकस्तववचनात् । कस्मिन् सति । पद्मसमिता संख्या, प्रहा आदि-त्याया इदानींतनलोकप्रसिद्धा नव, इषवः स्वरस्य चाणाः पद्म, शशी चन्द्र एकः, एषा संख्यया प्रमाणेन मिते मानीरुते अन्दे वर्षे सति । च पुनः कस्मिन् सति । कार्तिकस्य बाहुलस्य । कार्तिकमासस्येत्यर्थः । द्विकसंख्ये द्विकसंख्या प्रमाण यस्य तादृशे एतावता द्वितीयानाम्नि तिथौ । तिथिशब्दः पुत्रियोः । 'प्रश्नित्थ्यशनीमणिश्रणि.' इति लिङ्गानुशासने । तिथौ क्रिभूते । अविशदास्ये न विद्यते विजयमुज्ज्वलमास्य मुख प्रारम्भो वा यस्य । कृष्णद्वितीयायां प्रथमाश्रतसो घटिका निशा अन्धकारेण श्यामाः स्युः । उत्प्रेक्ष्यते—येन हीरकुमारेण निरस्तो ध्वस्तोऽभिभूतो यो भवः सनारस्तस्य नि श्वसि-तानि दुःखप्राग्मारोद्भूतनि श्वासानान्येनार्चोपि अत्युष्णत्वाद्वद्वयस्तेषां धूमवर्तयो धूमलेखास्ताभिः । 'उष्णीकृतमुत्पे इव नि.श्वासानलधूमवर्तय इवोद्गीर्णास्तमोराजय.' इति चम्पूकथायाम् । एतावता विक्रमार्कात् षण्णवत्यधिके पद्मदशयते वर्षाणामतिक्रान्ते १५९६ कार्तिकवहुलद्वितीयाया हीरकुमारो दीक्षा जत्राहेति तात्पर्यार्थः । संवत् १५९६ वर्षे गुर्जरमण्डलानुसारेण कार्तिकवदि देवमासानुसारेण तु मार्गशीर्षासितद्विती-यायां तिथौ हीरकुमारदीक्षा इत्युक्तम् ॥

संयमश्रियमवाप्य कुमारः साधिकं शरदमिन्दुरिवाभात् ।

सोऽप्यनेन सुपमं श्रयते स्मार्थेन वागिव पुरीव नृपेण ॥ २१० ॥

स कुमारः संयमश्रिय चारित्रलक्ष्मीमवाप्यासाद्य । सहाधिकतया वर्तते यत्तत्साधिक-मिति क्रियाविशेषणम् । आभात् वमासे । अथ वा स कुमारः अधिकं यथा स्यात्तथा वमौ । क इव । इन्दुरिव । यथा चन्द्रः शरद घनालस्य सप्राप्याधिक शोभते । पाठ-न्तरार्थो यथा—स कुमारः संयमश्रियमुपेत्यागस्य । प्राप्येत्यर्थः । अधिक आमाद्भाति स् । क इव । अत्रिनेत्रज इव । यथा अत्रिर्नामा मुनिविशेषस्तस्य नेत्रं नयनं तस्माद्भायत इत्यत्रिनेत्रजश्चन्द्रो यथा । यथा रघुवंशे—'अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरनेरिव- वौः' इति ।

१. 'संयमश्रियमुपेत्य स चित्रामत्रिनेत्रज इवाधिकमाभात्' इति पाठान्तरम्.

चित्रां त्वाष्ट्रीं प्राप्याधिक दीप्यते । अपि पुनः सा संयमश्रीरपि हीरकुमारेण कृत्वा सुषमामतिशायिशोभा श्रयते स्म । केव । वागिव । यथा काव्यादिरूपा सक्तविवाणी चतुरचेतश्चमत्कारकारकेणार्थेन सुषमां श्रयते । पुनः केव । पुरीव । यथा नगरी नीति मता नृपेण सुषमा भजते ॥

हीरहर्ष इति नाम तदीयं निर्ममे विजयदानयतीन्द्रः ।

स्पर्धयेव यशसास्य जनानां कर्णपूरपदवीं तदवापत् ॥ २११ ॥

श्रीविजयदाननामा यतीन्द्रः सूरिः तदीयं हीरकुमारसंबन्धिनामाभिधानं हीरहर्ष इति निर्ममे कृतवान् । तन्नाम अस्य हीरहर्षमुनेः श्लोकेन साक स्पर्धया संहर्षेणैव ईर्ष्याया वा कृत्वा जनानां सकलभूलोकलोकाना कर्णौ श्रवणौ पूर्येते अनेनेति कर्णपूरौ कर्णाभरणौ कुण्डलौ तयोः पदवीं मार्गमेश्वर्योदिमय स्थानं श्रयमाणतापद वा अवापत् प्राप ॥

नभोज्जणान्निर्जरहस्तमुक्तामरन्दलुभ्यन्मधुपानुषङ्गे ।

पपात तस्योपरि पुष्पवृष्टिः कटाक्षलक्षा इव मोक्षलक्ष्म्याः ॥२१२॥

नभोज्जणादाकाशात्तस्योपरि पुष्पवृष्टिः कुसुमवर्षं पपात जाता । किंभूता । निर्जराणां देवाना हस्तैः कर्तुः मुक्ता । पुनः किंभूता । मरन्देषु अविरलानर्गलगलन्मधुपु लुभ्यतां लुब्धीभवता लोष्टपीभावभाजां मधुपाना भ्रमराणामनुषङ्गो यस्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—मोक्षलक्ष्म्याः मुक्तिधियाः कटाक्षणामक्षिकृणितानां लक्षाः शतसहस्राणि इव । लक्षशब्दः स्त्रीस्त्रीवयोः । 'माने लक्षम्' इति लिङ्गानुशासने ॥

महाव्रती कालमनोभवारिमहोक्षलीलागतिगौरकान्तिः ।

शिवाश्रितः शंशुरिव क्रमेणैशानीं दिशं पूर्वमसौ वभाज ॥२१३॥

अयं हीरहर्षमुनिः क्रमेण दीक्षाग्रहणानन्तरं पूर्वं प्रथममंशानीं दिशमीशानविदिश वभाज श्रितवान् । तस्या विहार कृतवानित्यर्थः । दीक्षितो हि तपस्याग्रहणानन्तरं प्रथममंशानीं दिशं प्रति विहरतीति विधिः । क इव । शंशुरिव । यथा ईश्वर ऐशानी दिशं तदधिपत्वात् । कथंभूतोऽयं शंशुश्च । महाव्रती पञ्चमहाव्रतवान् शंशुनामा च । 'महाव्रती वदिहिरण्यरेता' इति हैम्याम् । महाव्रत कापालिङ्गमस्यांस्तीति व्युत्पत्तिः । कालः कलिकाल मनोभवः स्मरस्तयो रिपुः । 'कालो यमे दैत्ये च' । मृत्युजयः कालारिः स्मरदाही च शिव । पुनः किंभूत । महानुक्षो मत्तवृषभल्लद्वृत्तिर्गमनं यस्य । 'मत्तोक्षगमनः पुमान्' इति काव्यकल्पलतायाम् । नत्तो(हो)क्षेण गमनं, यस्य वृषभवाहनत्वात् । पुनः किंभूतः । गौरा स्वर्णवर्णा कान्तिर्धस्य । पक्षे—श्वेता वर्णेन भस्मना वा रुचिर्धस्य । 'गौरः श्वेतेऽरुणे पाते विशुद्धे चन्द्रमस्यपि' इत्यनेकार्थः । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । शिवैर्मन्त्रैः शिवया पावंत्या च आश्रितः अर्धशंभुत्वात् ॥

कलभो यूथनाथेन यद्वद्दम्यः ककुब्जता ।

हीरहर्षः समं सूरीशक्रेण विजहार स' २१४ ॥

स हीरहर्षमुनिः सूरीशक्रेण श्रीविजयदानसूरीन्द्रेण मम सार्वं विजहार विहारं कृतवान् । किंवत् । यद्वन् । यथा कलभो बालगजः यूथनाथेन पष्टिवर्षीयगजराजेन समं विहरति । पुनर्यद्वद्यथा दम्यो वत्सतरः पुष्टो वत्सः प्राढवृषभेण सह विहरति । 'दम्यो वत्सतरः समौ' इति हेम्याम् । यद्वच्छन्द इवायं । डमरुकमणिवल्लाघण्टान्यायेनोभयत्रापि सवध्यते ॥

प्रीतिर्जिनेषु वृजिनेषु न तस्य जज्ञे

योगं व्यगाहत मनो न कदापि भोगम् ।

अङ्गीचकार विरतिं न रति कदाचि-

न्नव्योऽप्यनव्य इव सोऽजनि साधुधुर्यः ॥ २१५ ॥

स हीरहर्षनामा साधुषु यतिषु धुर्यो धुरीणः नव्योऽपि नवदीक्षितोऽपि अनव्यः पुरातन इव बहुकालीनमुनिरिवाजनि सजातः । तदेव दर्शयति—नसा हीरहर्षमुनेः जिनेषु तीर्थकरेषु प्रीतिः ज्ञेहस्तत्परता, पर वृजिनेषु हार्दं न जज्ञे । 'ज्ञेहः प्रीतिः प्रेम हार्दम्' इति हेम्याम् । तस्य मनः योगः यमनियमाद्यष्टाङ्गलक्षणा सर्वविरतिमङ्गीचकार । पुनः कदापि कस्मिन्नपि क्षणे रतिं चिन्तामन्तिकम् । 'वृद्धास्त्रिव गतप्रायासु वर्षासु रतिमकुवाण' इति चम्पूकथायाम् । राते चिन्तासक्तिमिति तद्विपनके । अथ वा रतिमसुराग मैथुनादिकं वा ॥

सूरीन्दोः संनिधौ श्रीमान्कुमारश्रमणोऽनिशम् ।

संतानस्य नवोन्निद्रत्पारिजात इवावभौ ॥ २१६ ॥

श्रीमानतिशाचिशोभावान् कुमारश्रमण हीरहर्षत्साधु अनिश निरन्तरं सूरीन्दोर्विजयदानसूचिन्द्रस्य संनिधौ पार्श्वे बभौ । क इव । नवोन्निद्रत्पारिजात इव । यथा नवीनो बाल उन्निद्रद्विकस्वरीभवनकुसुमादिकलितो जायमानः पारिजातो विशिष्टकल्पवृक्षः संतानस्य नात्रो देवद्रुमस्य समीपे भाति । 'कल्पः पारिजातो मन्दारो हरिचन्दनः । सतानश्व' इति पञ्चसु कल्पतरुषु मध्ये कविसमये पारिजातस्यैव प्राधान्यं दृश्यते प्रायः । यथा रघुवशे—'तेषां महार्हासनसंस्थितानामुदारनेपथ्यभृताः स मध्ये । राजा भ्रात्रा रघुसूनुरेव कल्पद्रुमाणामिव पारिजातः ॥' इति ॥

श्रमणधरणीभर्तुः पादारविन्दनिषेवना-

त्प्रमुदितमना नाथीदेवीतनुजयतीश्वरः ।

अनुपमशमक्षीराम्बोधौ विलासरसं सृज-

न्सितगरुदिवामन्दाचन्दं दिनानि निनाय सः ॥ २१७ ॥

स नाथीदेव्यास्तनूजो नन्दनः स एव यतिनां मध्ये । 'यतिश्च यतिनि प्रोक्तः' इति शब्दप्रभेदे । ईश्वरो मुख्यः हीरहर्षमुनीन्द्रो दिनानि शुद्धसंयमविधिना वासरात्रिनाय अतिवाहयामास । अतिक्रामति स्नेहार्थः । किंभूतः । भ्रमणानां साधूनां भर्तुः स्वामिनो विजयदानसूरैः पादारविन्दनिषेवनया चरणकमलपरिचर्यया कृत्वा प्रसुदितमाह्लादयुक्तं जात मनो यस्य । किं कुर्वन् । अनुपमो न पिद्यते उपमा साम्यं यस्य । साधारण इत्यर्थः । तादृशो यः शमः शान्तरसाकलितपरिणामः स एव क्षीराम्बोधिद्विगुधजलनिधिस्तत्रामन्दो बहुल आनन्दो यत्रैव यथा स्यात्तथा विलासरसं क्रीडास्वादम् । आस्वादोऽनुभवने । अथ वा विलासे क्रीडाया रसमनुराग सृजन् कुर्वन् । 'रसः स्वादे जले वीर्ये शृङ्गारादौ द्रवे विद्ये । वोले रागे देहघातौ तिक्तादौ पारदेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । क इव । सितगरु-दिव । यथा सितच्छदो हसः परमानन्दः सन् क्षीरसमुद्रे विलासरसं जलक्रीडारसं सृजति हसानां मन्दावः क्षीरसमुद्रेऽपि दृश्यते । यथा ज्ञातस्यास्तुतौ—'हंसासाहतपन्न-रेणुकपिशक्षीराण्वाम्बोधृतैः' इति ॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्निमम् ।

तद्भाह्वी क्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

न्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽभवत्पञ्चमः ॥ २१८ ॥

इति पण्डितदेवविमलगणिना व्यावर्णिते वर्णनागोचरीकृते हीरसौभाग्यनाम्नि महा-काव्ये पञ्चमः सर्गः अभवज्जातः ॥

इति पण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ श्रीविजयदान-सूरिवन्दनदेवनाथवर्णवैराग्यभवनविमलाभगिन्यादिकादेशमार्गणविधिधयुक्तिनिषेधनदा-ह्योधिमननपूर्वकादेशप्रदानशृङ्गारभूपादिपरिधानवर्णाश्वरोहणतौर्यत्रिकादिमहोत्सवपु-रःनरपुरमध्यप्रस्थानपर्याराङ्गनाविविधचेष्टनतनानाप्रकारवार्ताश्रवणोपवनवट्टमुवर्णनदी-क्षाग्रहणनामस्थापनविहारादिवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

पष्ठः सर्गः ।

अथ सूरिपुरंदरान्तिके निखिलं वाञ्छयमामनन्नयम् ।

गणधारिसुधर्मसंनिधाविव जम्बूः सुयमामपूपुषत् ॥ १ ॥

अथ दीक्षाग्रहणानन्तरं मूरिपुरंदरस्य विजयदानसूरीन्द्रस्यान्तिके समीपे निखिल समग्रं वाञ्छयं शास्त्रमामनन् पठन् अभ्यसन् वा । 'त्रा अभ्यासे' इत्यस्य धातोर्मनादेशः

‘पठस्यामनति’ इति क्रियाकलापे । अथ हीरहर्षनामा मुनिः सुषमां सातिशयशो-
भामपुषत् पुष्पाति स्म । अविक शुभे इत्यर्थः । क इव । जम्बूरिव । यथा श्रीमहा-
वीरदेवैरानुज्ञात गणं साधुगच्छ धरतीत्येवशालो यः सुधर्मस्वामी सुधर्मनामा पञ्चमग-
णधरः तस्य संनिधौ पार्श्वे शास्त्रमधीयानो जम्बूस्वामी सुषमा पुषोष ॥

श्रुतमत्र गणीन्दुनामुना निहित स्फूर्तिमनुत्तरां दधौ ।

इव शुक्तिकसंपुटान्तरे सलिलं स्वातिमिलत्पयोमुचा ॥ २ ॥

अमुना विजयदाननात्रा गणीन्दुना सूरचन्द्रेण अत्र हीरहर्षमुनौ निहित स्थापितम-
र्थादध्यापित सत् श्रुत शास्त्रमनुत्तरामसाधारणीं स्फूर्तिं चमत्कारकारितां दधौ धत्ते
स्म । किमिव । सलिलमिव । यथा खातिनक्षत्रेण मिलता सगच्छमानेन पयोमुचा मेधेन ।
शुक्तिकयोः संपुटस्थान्तर्मध्ये निहितं जलमद्भुतामद्वैतमुक्ताकारतया स्फूर्तिं विभर्ति ॥

अधिगत्य ततः श्रुतं त्रतिक्षितिभर्तुर्दधिरेऽमुना श्रियः ।

सुरभेः समिरेण सौरभं मलयोर्वीरुहकाननादिव ॥ ३ ॥

अमुना हीरहर्षमुनिना ततस्तस्माद्विजयदानाभिधानाद्गतिक्रितिभर्तुः सूरैः सकाशात्
श्रुत शास्त्रमधिगत्य प्राप्य । ‘अधिगत्य जगत्सधीश्वरादथ मुक्तिं पुरुषोत्तमात्तत्’ इति
नैषधे । श्रियः शोभा दधिरे धृता । केनेव । समिरेणव । यथा सुरभेर्वसन्तस्य संमि-
रेण मलयानिलेन मलयोर्वीरुहाणा चन्दनाना काननाद्द्वनात्सौरभ सुगन्धिता परिमल
प्राप्य शोभा ध्रियते ॥

स्खलति स्म न कुत्रचिद्धचोरचनास्यागमपाण्डुश्वनः ।

हदिनीहृदयेशितुश्चलज्जलकल्लोलपरम्परा किमु ॥ ४ ॥

आगमानां जैनसिद्धान्तानां पारं प्रान्तं दृष्टवानित्यागमपाण्डुश्च तस्य । आगमपाण्डुगामिन
इत्यर्थः । अस्य हीरहर्षमुनेर्वचोरचना वाक्चातुरी वचनविलासो वा कुत्रचित्कापि
स्थाने न स्खलति स्म न कुण्ठीभूता । सर्वत्राप्यस्खलितप्रचारैवासीदित्यर्थः । केव । चल-
ज्जलकल्लोलपरम्परेव यथा हदिनीनां नदीनां हृदयेशितुर्हृदयनायकस्य । ‘हृदयेशा
प्राणसमा’ इत्यादिनामानि स्त्रीभक्तौर्भवन्ति । तथा—‘हृदयनायकचक्रिजिनश्रियो’ इति
ऋषभनम्रस्तवे । प्राणवल्लभस्य समुद्रस्य चलन्ती दिशि दिशि प्रसरन्ती जलानां काशे-
लाना तरङ्गाणां परम्परा श्रेणी कापि न स्खलति । किमु अत्रेवार्थे ॥

असमानमहा दिनेशवन्मतिमांश्चित्रशिसण्डिपुत्रवत् ।

भटवच्चरणोल्लसन्मना विनयी यो रघुमूनुवद्भवात् ॥ ५ ॥

यो हीरहर्षमुनिर्व्रभात् वधौ । किंभूतः १. असमानमसाधारण महः प्रतापो यस्य परः
परैर्वादिभिः परप्राक्षिकैः स्वप्राक्षिकैर्वा असहनीयप्रतापः । किंवत् । दिनेशवत् दिवस-

नायक इव । यथा भास्करः सन्यासस्यप्रतापो भवेत् । पुनः किंभूतः । नत्तिमान् कुम्भ-
प्रतीक्ष्यबुद्धिर्विद्यते यस्य । किंवत् । चित्रशिल्पिदुःखवद्यथा बृहस्पतिरद्वैतप्रभावान्
वर्तेते । 'जीवाश्चित्रशिल्पिगण्डजः' इति हैम्याम् । तथा 'विचित्रवक्त्रिचित्रशिल्पिगण्डनन्दनः'
इति नैपथे । विचित्रवाग्बिदयथे चित्रशिल्पिगण्डनन्दनो बृहस्पतिरेवेति तद्भूतिः । पुनः
किंभूतः । चरणे चारित्रे उन्नतप्रोशसेन प्रह्लादेन कलितं मनश्चितं यस्य । किंवत् ।
भद्रवत् । यथा—शूरो रणे संग्रामे उल्लसत्सोऽन्तुकीभवत्सामिन्नायं वा जायमानम् । 'विप्र-
हसिच्छन्ति भटा वंघ्राश्च व्याधिपीडितं लोकम् । मृतकवहुलं च विजाः क्षेपसुभिक्षं च
निर्ग्रन्थाः ॥' इति वचनात् । मनो यस्य । च पुनरर्थः । पुनः किंभूतः । विनयी विनयक-
लितः । किंवत् । रघुमनुवर्द्धसंगवत् । 'विनये लम्भणः' इति काव्यकल्पलतायाम् । इय
वा विशिष्टः शास्त्रागमप्रोक्तो नयो न्यायोऽस्त्यस्मिन्निति । किंवत् । रघुसुवद्रामचन्द्र
इव । 'न्याये रामः' इत्यपि काव्यकल्पलतायाम् ॥

गिरिराज इव क्षमाधरो बुधलक्ष्मीं दधदग्रमार्गवत् ।

जलजासनवद्भवान्तच्छुद्रतधुर्यः स महोक्षवद्भूमौ ॥ ६ ॥

स हीरहर्षसुनिर्वर्भौ भागि स्व । किंभूतः । क्षमां क्षान्ति निष्क्रोपतां धरतीति । क
इव । गिरिराज इव । यथा हिमाचलः क्षमाधरः पृथ्वीधारकः कुलाचलत्वात् । यद्यपि
'क्षमकुलाचलफणिपतिविश्रुतापि चलति बहुधेयम्' इति सूक्तोक्तेः 'हिमालयो नाम
नगाधिराजः' इति कुमारसंभवे मेरुर्वा । मेरोरापि गिरिपतित्वं यथा—'पातालना-
विगतु यातु सुरेन्द्रलोकमारोहतु क्षितिधराधिपतिं सुमेरुम् । मन्त्रार्थैः प्रहरणैश्च करोतु
रक्षा यद्भ्रात्रि तद्भवति नात्र विचारहेतु' ॥' इति सूक्तावल्याम् । क्षमावत्त्वं तु ई-
त्वात्कुलगिरित्वाद्वा । पुनः किं लुर्वन् । दधन् धारयत् । काम् । बुधत्वेन चिद्वत्तदा
लक्ष्मीं शोभाम् । किंवत् । मार्गवत् । यथा अत्रागां नेषाणां मार्गं आकाशः । 'सुरा-
भ्रोडुनदत्तयोऽन्वरम्' इति हैम्याम् । बुधस्य चन्द्रपुत्रस्य ग्रहविशेषस्य लक्ष्मीं शिवं
विभर्ति । 'बुधः सौम्ये कर्वा' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । भवान्कृत्स्नारोच्छेदकः ।
किंवत् । जलजासनवत् । यथा कमलामने ब्रह्मा भवान्तच्छुद्रतास्तै । पुनः किंभूतः ।
व्रते चारित्रे धुर्यः पञ्चमहाव्रतमारोद्धारैरुत्तुरीणः । किंवत् । महोक्षवद्यथा हृषीमो धुरं-
धरः स्यात् ॥ इति हीरहर्षसंगणे पठनमनवशुगवत्त्वम् ॥

तरुणी तपनात्मजन्मतो हरिदान्ते भुवि नाम दक्षिणा ।

किमु कस्यचनपि कोपिनो व्रतिनः स्वर्निपपात शायतः ॥ ७ ॥

भुवि पृथिव्यां तपनात्मजन्मतो भानुनन्दनस्य दनस्य नदीनां गृहिणी हरिद्विगस्ते ।
किं नाम । दक्षिणा अर्पाचीनाग्नेत्यर्थः । यद्यपि तरुणीशब्देन सुवती कथ्यते मानस्येन
गृहिण्या अर्घ्यभिधानं दृश्यते । यथा चम्पूक्यायां नत् प्रति प्रहितस्मिन्नेण स्यात् कि-
नरीं प्रशुक्कम्—'अजति रजनिः किमेतन्गन्निन्नरतीव दक्षिणयोर्वा । चन्नरनि

तरुणि विपिने क्वचिदस्मिन्नेव निवसामः ॥' इति दिशोऽपि स्त्रीत्वम् । 'निजमुखमितः स्मेरं धत्ते हरेर्महिषी हरित् ।' तथा 'वरुगृहिणीमाशाभासादायन्तमसु रुची' इति पदद्वयमपि नैषधे । तेन इदमपि तद्वत् । उत्प्रेक्ष्यते—कस्यचनप्यनिर्दिष्टनाम्न कोपिनो रोषवत् । त्रतिनस्तापसस्य शापतः शापवशात्स्वः स्वर्गः निपपात उच्चैः स्थानादधोभूसौ त्रुटित्वा निपतितः इति परशासनकविसमग्रवर्णनमात्रमेव । यथा कादम्बरीकथायां केनापि तापसेन तापसः कश्चित्वरित गच्छन् शप्तः । 'यतस्त्व मामवन्दित्वैव तुरगवद्गच्छसि ततस्त्व तुरगो भव ।' स तथैव जातः । तथा 'मतङ्गशापादवलेपमूलादवाप्तवानस्मि मतङ्गजत्वम्' इति रघौ । परं न जैन वच इति ॥

वसति स्म घटोद्भवो मुनिर्दिशि यस्यां चिरमुज्झितान्यदिक् ।

किमु शम्बरवैरिविभ्रमैर्युवतीभिर्युववद्विमोहितः ॥ ८ ॥

घटात्कुम्भादुद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशो मुनिरगस्तितापसः । यस्या दक्षिणस्या दिशि चिर गलितावधिकाल वसति स्म स्थितिमानजनि किम् । उज्झिता ल्यक्ता अन्याः पूर्वादिकास्तिस्रो दिशो येन । उत्प्रेक्ष्यते—युवतीभिर्दक्षिणात्यतरुणीभिः शम्बरनाम्नो दैत्यस्य वैरिणो हन्तुः स्मरस्य । 'अरी शम्बरशर्पका' इति हैम्याम् । विभ्रमैर्विलासेर्युववत्तरुण इव विशेषेण मोहितः । मोहमत्यन्तराग ज्ञेहातिशय वा । मोह मूर्च्छामविद्याम् । यथा अनेकार्थनाममालायाम्—'मोहो मूर्च्छाविपर्यया' । "मूर्च्छाविद्या । 'न मुञ्चामः कामानहह विषमो मोहमहिमा" इति तदवचुरिः । अविद्या अहमत्यज्ञाने प्रापितः किमु नीत इव ॥

स्मरविष्टपञ्चैत्रशस्त्रितस्त्रितरोदीर्णविनोदविभ्रमात् ।

व्रजतीव कुतूहलीक्षितुं किमु मन्दीभवदङ्घ्रिरंशुमान् ॥ ९ ॥

अशुमान् सूर्यः इह दक्षिणस्या दिशि व्रजति । किभूतः । मन्दीभवन्तः वीक्षणरसाद्रमने अत्वरिता जायमानास्तेजोभिः प्रतापैः रहिता वा भवन्तो जायमानाः । 'दिशि मन्दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि' इति रघुवचनात् । अङ्गयश्चरणाः किरणा वा । अङ्घ्रिशब्देन किरणा अप्युच्यन्ते । यथा नैषधे—'साहस्रैरपि पङ्कुरङ्घ्रिभिरभिव्यक्तीभवन् भातुमान्' इति । किभूतः । कुतूहल कौतुकमस्यास्तीति । अत एवोत्प्रेक्ष्यते—स्मरस्य कन्दर्पस्य विष्टपानां त्रयाणा भुवनाना तात्स्थ्यात्तद्यपदेशान्नाकिनागनागराणा जैत्रशस्त्रिताभिर्जयनशीलप्रहरणवदाचरिताभिस्त्रितराभिः प्रधानस्त्रीभिः । 'रह' सहचरी राजनेतामपि स्त्रितरा क्षणम्' इति नैषधे । स्त्रितरा श्रेष्ठामिति तद्वृत्तिः । 'हस्रो वा, स्त्रियां कापि तरादौ च परे हस्रो वा भवति । वेणीका श्रेयसीतरा श्रेयसितरा' इति सारस्वते । तथा स्त्रितरा स्त्रीतरा इति । उदीर्णाः स्वभावेन प्रकटीकृता विनोदा हास्यक्रीडानृत्यगीतादिका विभ्रमा ह्रावभावविलासाः । अथवा विनोदेन परस्परानन्दक्रीडाहास्येन विलासास्तानीक्षितु मोचयितु किमु व्रजति । दक्षिणदेशविचक्षणनारीति लोकप्रसिद्धिः ॥

शमनस्य मृगीदृशो दिशो मणिमुक्ताफलशालमानया ।

सरितां दयितस्य वेलया विलसन्मेखलयेव दिद्युते ॥ १० ॥

सरितां नदीनां दयितस्य भर्तुं समुद्रस्यार्थादक्षिणोदधेर्वेलया । 'विला स्याद्द्विरम्भ-
साम्' इति हैम्याम् । दक्षिणदिशि वेलया दिद्युते शमनस्य धमेराजस्य मृगीदृशः
पत्न्या. क्षिया दिशो दक्षिणाद्याया दक्षिणदिद्मृगीदृशः मणिभिर्विधरलैस्तथा मुक्ता-
फलैर्नाक्तिकैः शालमानया शोभमानया विलसन्त्या आश्लिषन्त्या । 'लस श्लेषणक्रीड-
नयोः' । अय धातुः । मेखलया काश्येव । 'खगकालकलत्रदिग्भवः' इति नैषधे ॥

तिलकं हरितामसावभूं जिनमाणिक्यविभुर्यतः श्रितः ।

किमपाच्यपयोनिधिः स्वनैरिदमावेदयते तरङ्गजैः ॥ ११ ॥

अपाच्यो दाक्षिणात्यपयोनिधिः समुद्रः दक्षिणाणवस्तरङ्गजैः विजलोलकल्लोलकला-
पजन्मभिः खनैर्गम्भीरनिधेयैः इदमस्मिन्नेव काव्ये कथ्यमानमावेदयते । अर्थाल्लोकाना
कथयतीव । [णि]जन्तानां धातूनामुभयपद स्यात् । तेनात्रात्मनेपदम् । तथा च प्रकि-
याकौमुद्याम्—'णिचश्च' । 'णिजन्ताद्घातोरात्मनेपदमपि स्यादात्मगामिनि कर्तृफले ।
चोरयति चुरादेश्णिच्' । अनेन सूत्रेण णिजन्तत्वे आत्मनेपदे चोरयते तथात्रापीति
बोधयम् । इदं किम् । यदसौ हरिदक्षिणा दिक् हरितां पूर्वापरोत्तराणा दिशां तिलक
विशेषकम् । यतः कारणदम् दक्षिणां दिशं जिनप्रथमस्तीर्थकरः माणिक्यनामा विभुः
स्वामी भरतेन स्वसुद्रामाणिक्यनिर्मापितस्तत्रार्थमेव माणिक्यस्वामी धितः । वैताव्य-
शैलादागत्यात्रैव स्थितिमतानीत् । यत्कारणादगस्तिसुनिरप्यमू दिशां श्रितः । तिलो
हरितस्त्वक्त्वा अर्धत्रैव तिष्ठतीत्यर्थः । इयं तु परसमयानुसारिष्यनुमानमात्रेणैवोक्तिः ।
इति केवलदक्षिणदिक् ॥

अथ तत्र केपाचित्पदार्थानां वर्णनावसरः—

मलयो मलयद्भुमेदुरः शुशुभे यत्र सुमेरुसोदरः ।

शमनस्य विलाससानुमानिव रन्तुं निजदिद्मृगीदृशा ॥ १२ ॥

यत्र दक्षिणस्या दिशि मलयो नाम पर्वतः दक्षिणावलः शुशुभे भाति स्म । किभूतः ।
उच्चैस्तरत्वेन सुमेरोः काञ्चनाचलस्य सोदरो वन्धुः । सदृश इत्यर्थः । पुनः किभूतः । मल-
यद्भुमैश्चन्दनतर्भभिः मेदुरः पुष्टः । भृत इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—शमनस्य यमस्य निजस्या-
त्मनो या दिग्दक्षिणा हरितैव मृगीदृक् हरिणेषु पत्नी तथा सार्धं रन्तुं विविधं वि-
नोद विधातुं विलाससानुमानं क्रीडापर्वत इव ॥

मलयो बलिवेदमवह्नमौ कलयन्कुण्डलिमण्डलीरिह ।

विशदानृतकुण्डमण्डितो धृतपुंनागवलाहकोत्सवः ॥ १३ ॥

इह दक्षिणस्या दिशि मलयो गिरिराशाचलो बलिवेदमवह्नमौ इव वभौ । किं

कुर्वन् । कुण्डलिना गन्धशैल्यलोभाच्चन्दनद्रुमान् परिरभ्य स्थिताना नागाना मण्डलीः कलयन् । 'चन्द्रे लाञ्छनता हिन हिनगिरौ क्षार जल सागरे रुद्धाश्चन्दनपादपा विप- धरैरम्भोरुहं कण्टकैः' । तथा—'दोजीहा वंकरगया जइ विसहरा न हुति । ता चंदण तुह छांढडी बहुसजण निवसंति ॥' इति सूक्ते । तथा—'विपमो मलयोहिमण्डलीविप- फूत्कारमयो मयोहितः' इति नैषधेऽपि । नागलोकोऽपि नागश्रेणीभिर्भृतः । पुनः किंभूतः । विशद्वानि निर्मलान्यच्छानि श्वेतानि च यान्यनृताना नीराणा मुधानाम् । 'अमृतं रागने हृद्ये खर्णतोये रसायने । कैवल्ये गोरसे यज्ञशेषे माक्षीकवर्णयोः ॥ मुधा- याचितयो रत्ने चन्द्रे च' इत्यनेकार्थतिलकः । कुण्डानि दृषद्द्वन्निन्नजलस्थानानि तैर्म- ण्डितो भूषितः । पाताले तु नवसख्याकानि सुधाकुण्डानि सन्तीति कविसमयः । पुनः किंभूतः । घृताः पुनागाः सुरपर्णिका वृक्षविशेषा येन । पक्षे—पुमानागो बासुकिः सर्पराजो येन । 'धूर्जटिजटाजूट इव पुंनागवेष्टितो वापीपरिसरः' इति चम्पूकथायाम् । पुंनागो बासुकिरिति तद्विष्णुके । तथा बलाहकाना वकानामुत्सवः सुरतक्रीडागर्भ- प्रसवादिर्व्यत्र वर्षाकाले हि वकाः क्वापि नीडान् विधाय प्रायुट् उपविशन्ति । 'पावस वक वड्ढा' इति लोकप्रसिद्धम् । अथ वा बलाहकाना मेघानामुत्सव उन्नमनमत्र । मेघा हि प्रायो गिरिषु सर्वदैव भवन्ति । 'शरत्प्रवासिताः सन्तः पुनस्वत्कमलास्ये । शैलादौ क्वापि तिष्ठन्ति तपस्यन्त इवाम्बुदाः ॥' इति वचनात् । पक्षे बलाहको नागवि- शेषः । 'अथ कम्बलाश्वतरघृतराष्ट्रबलाहकाः । इत्यादयः परे नागाः' इति हैम्याम् । तस्योत्सवो महो हर्षोल्लासः । 'बलाहकोऽम्बुदे शैले दैत्ये नागे हयान्तरे । वके च' इत्यनेकार्थतिलकः ॥

मलयो मलयद्रुसौरभैः प्रतिदिक्षु प्रहितैर्नरैरिव ।

रसिकायितदिग्विलासिनीर्निजभूमौ ह्यतीव खेलितुम् ॥ १४ ॥

मलयः पर्वतः कर्ता प्रतिदिक्षु समन्तात्सर्वदिशासु । 'आपं चैव हलन्ताना यथा वाचा निशा दिशा' इति सारस्वतव्याकरणे प्रक्रियाया च । प्रहितैः प्रेषितैर्नरैः स्वसेव- कपुरुषैरिव । उत्प्रेक्ष्यते—मलयद्रुमाणां श्रीखण्डपादपानां सौरभैः परिमलैः कृत्वा रसिका इवाचरिता इति रसिकायितास्तादृशीर्दिग्विलासिनीर्दिगङ्गनाः । कर्मपदम् । खेलितुं क्रीडा विघातु निजभूमौ आत्मीयविनोदस्थाने ह्यवत्याकारयतीव ॥

यदुदीतसमीरणः समं प्रसरच्चन्दनसारसौरभैः ।

कटकैर्विजयीव भूपतिर्निखिलाशा अपि पर्यपूरयत् ॥ १५ ॥

यस्मान्मलयाचलादुदीतः प्रकटीभूतः समीरणः पवन । मलयानिल इति प्रसिद्धः । समं समकालमतिवेगवत्तया चतुर्दिक्प्रसृतत्वाच्चैकसमचमेव निखिलाशाः समग्रा अपि दिशाः पर्यपूरयव्याप्नोति स्म । भरति स्मेल्यथं । कं । प्रसरद्भिरविरल नि सरद्भिश्चन्द- नानां गन्धसारतरूणां सारैः प्रकृष्टैः सौरभैः सुगन्धताभिः परिमलं । क इव । भूपति-

रिव । जयनशीलो विजयी राजा वटकैः स्वसैन्यैः कृत्वा सकला अप्याशाः पूरयति ॥
इति मलयाचलः ॥

इह शंकरभूमिभृत्सुखंकरमाणिक्यविभुर्विभासते ।

महिषाङ्गदिगङ्गनामुखे किमु माणिक्यमयो विशेषकः ॥ १६ ॥

इह दक्षिणदिशि शंकरनामा यो भूमिभृद्राजा तस्य रोगोपशामकत्वेन सुखंकरः शं-
करं कर्ता माणिक्यनामा विभुः स्वान्ति विभासते भाति । उत्प्रेक्ष्यते—महिषः कासरः स
एवाङ्गश्चिद यस्तंतावता महिषवाहनो यमः । 'इदयते खलु वाह्यत्वे वृषस्य वृषवाहनः ।
तथा धार्यत्वे वृषलाञ्छनः । 'तथा वृषाङ्गोऽपि' इति हैम्याम् । तथा महिषाङ्गो महिष-
वाहनो यम' तस्य दिग्दक्षिणाशा नैवाहना गृहिणी तस्या मुखे माणिक्यमयो नीलरत्न-
घटितो विशेषकस्तिलक इव ॥

विविधाभरणप्रभाङ्कुरच्छुरिता या जिनमूर्तिरावभौ ।

किमशेषयज्ञःप्रशस्तिका प्रथमार्हचनुजन्मचक्रिणः ॥ १७ ॥

या माणिक्यस्त्वामिनो मूर्तिः प्रतिमा आवभौ । किभूता । विविधान्यनेकप्रकाराणि चा-
न्याभरणान्यलज्जारास्तेषा प्रभाणा कान्तीनामद्गुरा' प्ररोहास्तैश्चुरिता व्यामाः । 'चन्द-
नच्छुरित वपुः' इति पाण्डवचरित्रे । उत्प्रेक्ष्यते—प्रथम आद्योऽहर्त्सार्थं करो वृषभदेव-
स्तस्य तनुजन्मा नन्दनः स एव चर्क । एतावता भरतचक्रवर्ती तस्याशेषाणां समयाणां
यदासा दिग्विजयस्यपतिभवनप्रमुख्यनेकनेकरोपोद्भूताद्भुतकीर्तीनां प्रशस्तिका किमु
लिखिताक्षरमालिकेव ॥ इति माणिक्यस्त्वानी ॥

अपि पार्श्वजिनान्तरिक्षकाभिध उच्चैः स्थितिकैतवादिह ।

किमु लम्भायितुं महोदयं भविनां भूवलयाल्लिखितान् ॥ १८ ॥

अपि पुनरर्थे । इह दक्षिणस्यामाग्रायानन्तरिक्ष इत्यभिधा नाम यस्य सोऽन्तरिक्षका-
भिधः पार्श्वनामा जिनसार्थंकरः । एतावता श्रीअन्तरिक्षपार्श्वनाथः उच्चैरन्तरिक्षे गगने
या स्थितिः दगनस्थान तस्याः कृतवान्निपाद्वलयाल्लोपीमण्डलात्प्रचेलिवान् प्रस्थितः ।
उत्प्रेक्ष्यते—भविना स्वभक्तभक्तजनन्ता महोदयं लोकप्रस्थानं मोक्षं लम्भायितुं किमु
प्रापयितुमिष प्रचक्षितः ॥

फणशृङ्गरावलिमालनादनुभूताहिविभुत्वैभवः ।

स्पृहयन्नुवनहृद्यदितां फणदन्भाङ्गजतीव यं पुनः ॥ १९ ॥

फणशृङ्गोन्मः फणदन्भाङ्गजतीवद्वितीयवारं [यमन्तरिक्षपार्श्वनाथम्] । उत्प्रे-
क्ष्यते—भगवतीं शिवतादि । किभूतः । भगवतः कम्बुनादम्पनान्निपाथनश्वयस्ता-
समसां गतामिरेषयदिजारां सारमस्यवेतिर्दमामिप्रज्जदित्तरांरुसुंस्त श्रीमन्पार्श्वना-
थं प्रन्दरीं तिमालनादशांतासामानुभूतः प्राप्तः उहीना नागवेदानां दिभुन्

स्वामिता धरणेन्द्रभावस्तस्य वैभवः संपद्येन सः । एकस्य नागलोकस्यैश्वर्यं प्राप्तोऽपि
पुनर्भुवनद्वय्याः क्षोणीमण्डलसर्गलोकद्वयस्येशता स्वामित्वं स्पृहयन् । एतावता सम
त्रैलोक्येशतां काङ्क्षन्निवेत्यर्थः ॥ इत्यन्तरिक्षपार्श्वनाथः ॥

करहेटकपार्श्वनायको दिशि यत्रास्ति पुनः प्रभाववान् ।

न जहाति कदापि यत्पदं किमु तस्यैव समीहया फणी ॥ २० ॥

पुनरन्यतीर्थाविर्भावने । यत्र दक्षिणस्या दिशि स जगद्विख्यातः करहेटकनामानि पुरे
करहेटक इति नाम यस्य तादृशः पार्श्वनायकः । एतावता 'करहेडो' पार्श्वनाथः इत्यर्थः ।
अस्ति जागर्ति, किंभूतः । प्रभाववान् अतिमाहात्म्यकलितः । यत्पदं यस्य करहेटकपार्श्व-
नाथस्य चरण कदापि कस्मिन्नपि समये फणी नागेन्द्रो न जहाति न मुञ्चति । उत्प्रे-
क्ष्यते—तस्यैव तस्य प्रभोः पदं स्थितिस्थानं मोक्षलक्षण तीर्थं करपदवीं वा तस्यैव
समीहया किमु स्पृहयेव ॥

विभवैः सह माधवादयः प्रतिवर्षं यमुपेत्य भेजिरे ।

किमिदं गदितुं तनूमतां मरुतामप्ययमेव देवता ॥ २१ ॥

माधवादयः कृष्णप्रमुखाः सर्वे देवाः प्रतिवर्षं सवत्सरं संवत्सरं प्रति दीपालिकादिवसे
इत्यर्थोदवसेयम् । विभवैः सह स्वस्वभक्तलोकपात्रवाद्यादिभिः ऋद्धिभिः सार्धं उपेत्य समीपे
समेत्य श्रीकरहेटकाख्यपार्श्वनाथं भेजिरे । आत्मीयात्मीयसेवककृतनृत्यगीतवाद्यमान-
वादित्रादिभक्तिभिः सिषेविरे । अद्याप्येवमेव दृश्यमानमस्तीति । उत्प्रेक्ष्यते—तनूमतां
कलिकालजातसर्वजगज्जन्तूनामिदमत्रैव वक्ष्यमाणं गदितुं किमु कथयितुमिव । इदं
किम् । तदेवाह—यद्य श्रीपार्श्वनाथो मरुतामस्तत्प्रमुखाणां समग्रगीर्वाणानां देवता अ-
स्माकमप्ययमेवाराध्यस्ततो देवाधिदेवः स्वयमेव नास्तत्प्रमुखाः सुरा इति ॥ इति
श्रीकरहेटकपार्श्वनाथः ॥

इह जीवत आदिमप्रभोरपि सोपारकनामपत्तने ।

प्रतिमा प्रतिभासते सतां वृषकोशः प्रकटः किमार्षभेः ॥ २२ ॥

अपि पुनरिह दक्षिणस्या जीवत प्राणान् धारयतः । विद्यमानस्येत्यर्थः । आदिमप्रभोः
प्रथमतीर्थकरस्य ऋषभदेवस्य । जीवत्स्वामिन इत्यर्थः । प्रतिमा मूर्तिरार्षभेर्भरतचक्रिणः
प्रकटः स्पष्टो जगज्जननयननीयमानो वृषकोशः पुण्यभाण्डागारः किमु सतां सन्नाना
प्रतिभासते हृदये स्फुरति । कस्मिन् । सोपारक इति नाम यस्य तादृशे पत्तने पुट-
भेदने ॥ इति जीवत्स्वामी ॥

दिशि विभ्रति यत्र भूभृतः श्रियमअंकषशृङ्गसङ्गिनः ।

किमु शक्रभयद्रुताः श्रिताः कुलशैला जिनमन्तरिक्षकम् ॥ २३ ॥

यत्र दक्षिणस्या दिशि भूभृतोऽनेके शैलाः श्रिय शोभा विभ्रति धारयन्ति । किं

भूताः । अभ्रमाकाश कषन्त्युल्लिखन्ति घर्षयन्तीत्यत्रकयापि । गगनाद्विहीनीत्यर्थः । श्व-
द्वाणि त्रिखराणि तेषां सङ्घो विद्यते येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनो विद्वेषो शत्रुः
इन्द्रस्य भयेन विद्वृताः पलायिता नद्याः सन्तः अन्तरिक्षं श्रीअन्तरिक्षनामानम् ।
स्वार्थे कः । जिनं जगन्नाथं श्रिताः सेवमानाः कुलाचलाः किमु नन्दरहरगिरिप्रमुखाः
पर्वता इव ॥

विपिनानि पदे पदे मुदं ददते यत्र विलासशालिनाम् ।

स्फटिकाचलमूर्धनीव यद्विजितं चैत्ररथं हिया ययौ ॥ २४ ॥

यत्रापाच्यां दिशि विपिनानि विस्मेरद्विविधवृक्षलक्षकमनीयानि वनानि पदे पदे
स्थाने स्थाने मुदं हर्षं ददते विश्राणयन्ति यच्छन्ते । केषाम् । विलासेन ह्यादिभिः
समं पुष्पावचयासवपानगीतनृत्यनिधुवनादिविनोदेन विविधक्रीडया शालन्ते शोभन्ते
इत्येवशीलाः । तरुणीसखतरुणा इत्यर्थः । तेषाम् । यैर्वनैर्विजितं स्वशोभया परामूर्तं
सचैत्ररथं धनद्वनम् । उत्प्रेक्ष्यते—हिया लज्जया कृत्वा स्फटिकाचलमूर्धनि कैलासशि-
खरशिरसि । 'रजताद्रिस्तु कैलासोऽष्टपदः स्फटिकाचलः' इति हैम्याम् । ययौ
गतमिव ॥

सरितो दिशि यत्र निम्नगोत्वपवादं व्यपनेतुमात्मनः ।

स्थितवत्य उपेत्य सेवितुं किमपाचीगृह्णामिसंभवम् ॥ २५ ॥

यत्र याम्यां दिशि हरिति सरितोऽनेका नद्यः उपेत्सागस्य स्थितवत्यः न्यवसन् । स्थिता
इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अपाच्यां दक्षिणस्यां दिशि गृहं स्थानं वसतिर्वस्य तादृग नामेष्ट-
पातसंभव उत्पत्तिर्वस्य ऋषभदेवं माणिक्यस्वामिनमथवा सोपाकरकपत्तनाधीशजीवत्स्वा-
मिनम् । आदिदेवमित्यर्थः । सेवितुं स्थितवत्य इव । किं कर्तुम् । आत्मनः स्वस्य मित्रं
गच्छन्तीति निम्नगा नीचगामिनीत्यपवादं निन्दामपद्यशो वा व्यपनेतुमपाकर्तुम् ॥

पिवतान्मुनिरेष नोऽपि मा पतिवत्पर्वतजा भयादिति ।

दिशि यत्र समेत्य संश्रिता इह जीवद्वृषभाङ्गपारगम् ॥ २६ ॥

(इति पाठान्तरम्)

यत्र दक्षिणस्यां दिशि पर्वतजा नद्यः । उत्प्रेक्ष्यते—इति मद्योदिव सेनेत्सागस्य जी-
वद्वृषभाङ्गपारग विद्यमानवृषभाङ्गपारगं जिनम् । जीवत्स्वामिनमित्यर्थः । इति किम् । एव
मुनिरगस्तिः पतिवत्समुद्रमिव नोऽस्मानपि मा पिवतात् । अगस्तिर्मुनिर्भगवांस्तु मुनी-
श्वरोऽस्ति । अतः श्रवणं भयापहम् । इति पाठान्तरे ॥ इति गिरिवननद्यः ॥

माणिकाञ्चनकल्पनन्दनैर्विवुधैः श्रीहरिभिः सजिष्णुभिः ।

इह देवगिरेरिव श्रियं कलयन्देवगिर्विरोचते ॥ २७ ॥

इह दक्षिणस्या दिशि देवगिरिर्नाम नगरं विरोचते भाति । उत्प्रेक्ष्यते—देवगिरे-

मेरोः श्रिय शोभा कलयन् दधत् । 'भेरुमस्तके हि स्वर्गोऽस्त्रि' इति कविसमयः ।
 'वरणः कनकस्य मानिनीं दिधमद्गादम्पराद्विरागताम् । घनरत्नकपाटपक्षतिः परिरभ्यासुन-
 यमुवास याम् ॥' इति नैपथे । तेन मेरों स्वर्गधर्मारोपणे न दोषः । कैः कृत्वा । मणिभी
 रत्नैः काञ्चनैः सुवर्णैः कल्पैः सदाचारैः कल्पवृक्षैश्च । नन्दनं पुत्रं नन्दनवनेन च । एते
 धर्मास्तु मेरों । अथ स्वर्गधर्माः । विद्वुर्धर्विर्विधैर्विदिशिष्टैर्वा बुधैः विशारदैः देवैश्च श्री-
 युक्ताः शोभाकलिता हरयः तुरगा गजा वा यत्र । पक्षे लक्ष्म्या सयुतो हरिर्विष्णुयत्र
 सहजिष्णुभिर्जयनशीलैर्भटैर्वर्तते । पक्षे सहजिष्णुना पुरदरेण विद्यन्ते ये ते ॥

कचिदिन्दुमणीमिथोमिलद्बह्लोद्दच्योतनिकेतकैतवात् ।

ध्रुववासविधानकाङ्क्षिणी वसति स्वैरमिवात्र पूर्णिमा ॥ २८ ॥

अत्र देवगिरिनगरे ध्रुवः शाश्वतो यो वासः स्थितिवसन तस्य यद्विधान निर्माण त-
 ताकाङ्क्षति अभिलषतीत्येवशीला । उत्प्रेक्ष्यते—स्वैरं स्वेच्छया पूर्णिमा पूर्णचन्द्रा राका-
 तिथी रात्रिरूपा वसति तिष्ठतीव । कस्मात् । कचित्कुत्रापि स्थानं इन्दुमणीना चन्द्र-
 कान्तरत्नानां मिथः परस्पर मिलनेकीभवन् यो बहलो निविट उद्द्योतः प्रकाशो येषा
 तादृशानां निकेतानां गृहाणा कृतवाच्छलात् । 'शङ्के स्वककेतनिकेतमाप्ता' इति नैपथे ॥

अपि नीलमणीनिकेतनच्छलभूछायमुदित्वरैः करैः ।

द्विपतेव विवस्वता पुरीं शरणीकृत्य युयुत्सु लक्ष्यते ॥ २९ ॥

अपि पुनः कुत्र चन्दनप्रदेशे नीलमणीनियद्धाना निकेतनाना मन्दिराणां छल कपट
 यस्य । [नीलमणीना मन्दिराणि क्वापि दृश्यन्ते । यथा नैपथे—'नृपनीलमणीगृहविषामुप-
 धेयत्र भयेन भास्वतः । शरणार्थमुवास वासरेऽप्यसदानृच्युदयत्तम तमः ॥' इति ।] तादृश
 भूच्छायमन्धकारमुदित्वरैरुच्चैरुच्चिर्निर्गच्छद्भिः करैः किरणहस्तैश्च । उत्प्रेक्ष्यते—द्विपता
 स्ववैरिणा विवस्वता सूर्येण सार्धम् । 'मित्रो ध्वान्तारातिरब्जाशुहस्तः' इति हैम्याम् । यथा
 हि । 'ध्वान्ते रविचन्द्रदीपका वैरिणो वर्ष्यन्ते' इति कविकल्पलतायाम् । युयुत्सु यो-
 द्भुमिच्छु इव लक्ष्यते । अर्थाञ्जनैर्ज्ञायते । दृश्यते सग्राम चिकीर्षुः तावदुच्चैःकरः स्यात् ।
 महत्तः कस्यापि पार्श्वं गृहीत्वा महस्त्रिणा सम सग्रामो विधीयते । अथ शास्त्रविधिः ।
 अत एव किं कृत्वा पुरीं देवगिरिनगरीं शरणीकृत्य स्वाश्रयां(य) विधाय ॥ इति देव-
 गिरिनगरम् ॥

नगरे नगरन्ध्रकृद्युतो नितरां दिद्युतिरेऽत्र नागराः ।

मरुतां तनुगर्वस्वर्वाकृतये विश्वकृता कृता इव ॥ ३० ॥

अत्र देवगिरौ नगरे पुरे नागराः पौरयुवानो नितरामतिशयेन दिद्युतिरे विमान्ति
 स्म । किंभूताः । नगस्य कौश्वाचलस्य रन्ध्रं छिद्रं करोतीनि नगरन्ध्रकृत्स्वामिकार्तिकस्त-
 द्बद्ध्युत्कान्तिर्येषाम् । 'पाददीर्घात्कारद्युतिद्युतः' इति हैम्याम् । 'सनगरं नगरन्ध्रकरोजसः'
 इति रघौ । 'स्कन्देन वाणैः कृत्वा कौश्वाचलः सच्छिद्रो विहितोऽस्तीति' पट्टिकायाम्

तथा । 'स्कन्देष्टुष्टुन्दनिवरीर्विवरीतुकामः कौञ्चाचलः' इति नैषधे । स्वामिकार्तिकचररा गे-
कृतविवरैर्दिग्दरैरिति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते—मरुतां देवानां तनूनां भवः शरीरसौन्दर्या-
तिरायाभिमानः तस्य खर्वता कुञ्जीकरणत्व नीचैः कारिता तिरस्कारकत्वं तस्य कृतये
कार्यार्थं विश्वकृता जगत्त्रिदिविधयिना ब्रह्मणा कृताः स्वयं निष्पादिता इव ॥

रतिकान्तकलावहेलि यत्तरुणानां तनुरामणीयकम् ।

स्पृहयन्त इवात्मजन्मनो निकटेऽहर्निशमासते सुराः ॥ ३१ ॥

सुरा देवा आत्मजन्मनो ब्रह्मणः । 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति हैम्याम् । निकटे स-
नीपे अहर्निशं नियमासते तिष्ठन्ति । 'आसते शतमधिकक्षिति भूपास्तोयराशिरसि ते
खलु कूपाः' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—यत्तरुणाना देवगिरिनगरवयस्थानागराणां रतिका-
न्तस्य स्मरस्य कलां रूपसौभालक्ष्यगाम् । अथ वा भावप्रधाननिर्देशात्कलत्वं मनोज्ञतामव-
हेलयत्येवशीलं तनूना शरीराणां रामणीयक सौन्दर्यं स्पृहयन्तः इव अर्थादभ्यर्थयन्त
इव ॥ इति देवगिरिनागराः ॥

प्रतिपञ्चमुखं द्विषं व्ययीकृतसर्वास्त्रतया निरायुधः ।

अकरोद्विदमङ्गनामिषादिव हेतीः शतशः स्मरः पुनः ॥ ३२ ॥

स्मरः कामः इदमङ्गनाना देवगिरिनागरीणा मिषात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—शतशः ।
यद्विनि शतानि हेतीः प्रहरणान्यकरोदिव चकार । किभूतः स्मरः । द्विष स्ववैरिणं प-
ञ्चमुखमीश्वरं प्रति । 'पञ्चमुखोऽष्टमूर्तिः' इति हैम्याम् । व्ययीकृतानि संग्रामे क्षिप्तानि
सर्वाणि समस्तान्त्राण्यायुधानि येन तत्त्वेन । मुखं मुखं प्रत्येकैकं बाणं क्षिप्तम् । एवं
पञ्चानामपि शराणां क्षेपात्रिरायुधीभूतः शस्त्ररहितो जातः ॥

स्वपदाभिककुम्भसंभवं तपसः पातयितुं मरुद्भवत्वात् ।

इदमिन्दुमुखीमिषादिह प्रहिताः स्वर्गिमृगीदृशः किमु ॥ ३३ ॥

मरुद्भवत्वात् इन्द्रेण इदमिन्दुमुखीनामस्य देवगिरिनगरस्य चन्द्राननां नागराणां
मिषायाजात् । उत्प्रेक्ष्यते—इह दक्षिणस्यां दिशि स्वर्गिमृगीदृशः अप्सरसः किमु प्र-
हिताः प्रेषिता इव । किं कर्तुम् । स्वपदमिन्द्रपदवी देवलोकैश्वर्यं तस्याभिकं तपसा का-
मयितारं कुम्भसंभवमर्गलं तापसं तपस उपवासादिकष्टकरणात्पातयितुं भ्रंशयितुम् ।
इदं तु शंभुरासनानुयायि वचो न जैनपरम् । कविसमयानुगामित्वाद्दुकमित्वाद्भ्रम्यत्वात् ॥

जलक्रेल्लिगलद्विलेपनीकृतगोशीर्षिविलोचनाञ्जनैः ।

पुरि पद्मदृशः प्रकुर्वते गृहवापीर्विधुमण्डलीरिव ॥ ३४ ॥

पुरि देवगिरिनगरे पद्मदृशः कमललोचनाः त्रिव्यः गृहवार्पाजलमवनविलासदीर्घिका
विधुमण्डलैः शशिविम्बानीव प्रकुर्वते । मण्डलशब्दत्रिषु लिङ्गेषु । 'कुचलयमृणालम-
ण्डलाः' इति लिङ्गानुसारणे । मण्डलः, मण्डलम्, मण्डली । तथा च नैषधे—'शुद्धा सु-

धादीधितिमण्डलीयम्' इति । कैः । जलकेलिषु नलिलक्षीयामु गलद्रिजलस्रगमान् श-
चोभूय निभनद्रिः । विलेपनीकृतेरद्गरागता प्रापिनेगोर्गीपथ्यन्दनद्रवन्त्या विलेचनाना
नेत्राणामर्जनं कञ्चल । कृत्वा चन्दनद्रवानुपद्गासल्लिखानामाञ्ज्वल्य तथा कुत्रन्त्रि-
ञ्छनस्थाने कञ्चलकालिमा जायते इति शशाङ्गमादरयम् ॥ इति देवगिरिनगराहनाः ॥

पुरि तत्र निजामसाहिनाजनि राज्ञा रघुसुनुनीतिना ।

तदुपात्तविद्या महस्विना विदधे येन यमोऽपि दण्डभृत् ॥ ३५ ॥

तत्र तस्या पुरि देवगिरिनगर्या निजाममाहिरिति नाम यस्य तादृशेन राज्ञा नृपेण
अजनि जने । किभूत । रघुसुनुः रामचन्द्रसद्व्रौतिन्यायो यस्य । येन महस्विना प्रबल-
प्रतापवता निजाममाहिना यम सुरमृतोऽपि दण्ड राजदेव्याय वेत्रयष्टि वा विभर्ताति
दण्डभृत् विदधे । दण्डदाता प्रतीहारो वा कृत इत्यर्थः । किभूतेन येन । तस्य यमस्य
उपात्ता गृहीता स्वावर्त्तीकृता दिग्दक्षिणा हरिधेन । 'यमः कृतान्तः पितृदक्षिणाशप्रे-
तात्यतिर्दण्डधरोऽर्जुन' इति ह्यम्याम् ॥

समरे निहृत्तारिनिष्पतद्गुधिराहासवपानकाङ्क्षया ।

यदसिञ्छलतः स्फुटीकृता रसनेवाम्बुजवन्धुसूनुना ॥ ३६ ॥

यस्य निजामसाहेरसिः खल्लता तस्य छलतः कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—अन्वुजाना प-
श्चाना वन्धुर्भिर्ग सूर्यस्तस्य सूनुना पुत्रेण यमेन रसना जिह्वेव प्रकटीकृता । कथा । समरे
अर्थात्रिजामसाहेवैग्भिः सम सप्राने निहृता व्यापादिता येऽरयो वैरिवीरास्तेषा निष्प-
तन्ति शरीरान्निःसारन्ति यानि रुधिराणि तान्चेवाहा नाम यस्य तादृश आसवः सीधुदे-
शविशेषजा मदिरा राजादीना पानयोग्या न विकलताकृत् । सोऽधुना द्वीपवन्दिरादीं
'सरसक' अन्युच्यते । तस्य पान तस्य काङ्क्षया वाञ्छयेव ॥

महसां निवहे महीशितुविपिनेऽपि स्फुरितेऽतिदुःसहे ।

द्वधीविधुरास्तदाश्रयाः प्रतिपक्षाः सरसीर्जगाहिरे ॥ ३७ ॥

महीशितुनिजामसाहेर्गहसा प्रतापाना निवहे समूहे । 'स राशिरासीन्महसाम्' इति
नैपथे । महसा भूयसः प्रतापानामिति तद्वृत्ति । विपिने अरण्येऽपि स्फुरिते प्रकटीभूते
सति तदेव विपिनमाश्रयः स्थान येषामरण्यस्थाचिनः प्रतिपक्षास्तद्वरिणः । द्वधीविधुरा
वने दावानलोऽथ लग्न इति बुद्ध्या व्याकुलीभवन्तः सन्तः । 'देव त्वञ्जुजदण्डदर्पगिरिमोद्री-
णंप्रतापानलज्ज्वालापक्किमकीर्तिपारदघटीविस्फोटिता विन्दवः' इति खण्डप्रशस्तौ । प्रता-
पस्य बहिरूपत्वम् । सरसीर्महातटाकान् महन्सरः सरसीर्जगाहिरे अवगाहितवन्तः ।
स्वप्रज्वलनभयेन सरसीषु प्रविष्टा इत्यर्थः । किभूते निवहे । अतिगयेन दुःखेन सख्यते
इत्यतिदुःसहे सोऽहमशक्ये । इयमत्र गर्भितोत्प्रेक्षा ॥

अहिता अमुना पराहता वनवासाः गवरा इवामवन् ।

अवला इव वातवेपितादपि पत्राद्विपिनेऽपि विन्धिये ॥ ३८ ॥

अमुना निजामसाहिना पराहताः सग्रामे परिभूता अहिता वैरिभूपालाः शवरा भि-
 ला इव । 'इति शवरवधूभिस्तर्क्यमाणान्यवापुः सपदि विपुलविन्ध्यकन्धमध्यं वलानि'
 इति चम्पूकथायाम् । शवरवधूभिर्भिल्लीभिरिति तद्विष्णुकै । वने वासो वसनं स्थिति-
 येषां तादृशा अभूवन् जाताः । अपि पुनर्भीतिविद्धताः सन्तः भयाकुलिता वा विपिने
 वनेऽपि वातवेपितान्मारुतान्दोलितात्पद्मत्पर्णादपि आगतोऽस्यत्पृष्ठे शत्रुरिति धिया अ-
 वला निःसत्त्वा इव स्त्रिय इव वा विभ्यरे महाभयमलभन्त । भीताः पलायन्ते स्मैल्यर्थः ॥
 इति देवगिरिखामिनिजामसाहिः ॥

अथ तत्पुरि देवसीत्यभूदभिधानेन वणिक्पुरंदरः ।

विधिनास्य यशःप्रशस्तयोऽम्बरपट्टे लिखिता इवोडवः ॥ ३९ ॥

अथेति दिगादिशुपवर्णनानन्तरम् । अथ वा या श्राद्धीहीरगणिस्तत्र द्विजपार्श्वे पठतो
 ब्रह्मादिदायिनी भाविनी तद्दम्पत्योर्वर्णनारम्भः । 'अथ अथो समुच्चये मङ्गले संशयार-
 म्भाधिकारान्तरेषु च' इत्यनेकार्थः । तस्यां पुरि सा चासौ पूष तत्पुस्तस्यां तत्पुरि देव-
 गिरिनगरे । देवसीत्यभिधानेन नाम्ना वणिजा नैगमानां मध्ये पुरंदरः श्रेष्ठः अभूत्संजातः ।
 उन्प्रेक्ष्यते—विधिना ब्रह्मणा अस्य देवसीव्यवहारिणो यशःप्रशस्तयः कीर्तिवर्णनमयाक्ष-
 रमालिका अम्बरमाकाशरूपः पट्टस्तस्मिन् लिखिता उत्कीर्णा इव । प्रशस्तयः काः । उडव-
 स्तारका एव । तारकस्वरूपेण वा प्रशस्तिवर्णाः । 'ध्रुवमप्सरसोऽवतीर्थं या शतमध्यासत
 तत्सखीजन' इति नैपथे । 'जघनस्तनभारगौरवाद्द्वियदालम्ब्य विहर्तुंमक्षमाः' सत्यः श-
 तशोऽप्सरसः सुराङ्गना अवतीर्थं आकाशादागल्य चा नगरीं कुण्डिनपुरमध्यासताश्रयन्ति
 स्म । अप्सरसः कस्तत्सखीजनो दमयन्त्या वयसीजनरूप इत्यर्थः । इति तद्वदिदमपीति ॥

सुरयौवतजैत्रकान्तियद्युवतीसंगमरङ्गिमानसः ।

वपुरस्य दधत्सुधाशनः किमु कोऽप्यत्र पुरेऽवतीर्णवान् ॥ ४० ॥

अत्र देवगिरौ कोऽप्यनिर्दिष्टनामा सुधाशनो देवः । उत्प्रेक्ष्यते—अवतीर्णवान्किमु ।
 अवतारं गृहीतवानिव । किं कुर्वन् । अस्य देवसीव्यवहारिणः वपुः शरीरं दधत् वि-
 प्राणः । किभूतः । सुधाशनः सुराणां देवानां यौवतस्य युवतीसमूहस्य जैत्रा जयनशीला
 कान्तिः शोभा यासा तादृशीभिर्यस्य नगरस्य युवतीभिस्तरुणीभिः सम संगमे रद्दो रा-
 गोऽस्यास्मिन्वा । 'रद्दो वृक्षयुद्धवोः । रागे च' इत्यनेकार्थः । तादृज्जानसं मनो यस्य ॥

कमनः कमनात्प्रसेदुषः सह सारङ्गदृशोपशीलितात् ।

भव साङ्ग इनीव तन्निभाद्वरमाप्याजनि मूर्तिमानिह ॥ ४१ ॥

कमनः कामस्तन्निभादेवसीच्छलान् । उत्प्रेक्ष्यते—इह देवगिरौ मूर्तिमान् शरीरयुक्त
 इवाजनि संजातः । किं कृत्वा । सारङ्गदृशा सह स्वप्रियया रत्ना सार्धम् । उपशीलितात्स-

१. अयं नैपथीयसंवाद् उत्तरश्लोकयोग्यः, अत्र श्लोकेऽवतारवोधकपदाभावात्.

गीर्णं समैस्यातिशयेन सेवितादत् एव प्रसेदुग. प्रमर्शाभूतात्कमनाद्विधातुः । 'कमनः क-
लाकेलिरनन्यजोऽङ्गज' इति कन्वर्धनामानि । तथा । 'कमनः सात्त्विकवेदगर्भा.' इति
विधातुर्नामानि । इदं द्वयमपि हेम्याम् । सकाशादित्यमुना प्रकारेण वरमिश्राभिलापित-
द्विमप्य लब्ध्वा । इति किम् । यत् हे स्वर, त्वं सादो भव अस्तत्प्रभावात्सशरीरः सप-
यस्वेति ॥ इति देवसीव्यवहारी ॥

अदसीयविलासवत्यभूज्जसमादेव्यभिधानधारिणी ।

विधिना प्रहितेव वर्णिका त्रिदिवस्त्रैणदिदृक्षुभूस्पृशाम् ॥ ४२ ॥

अदसीया देवसीव्यवहारिसंबन्धिनी । 'मुखविधुमदसीय सेवितु लम्बमानः' इति
नैषधे । विलासवती गृहिणी जसमादेवीत्यभिधान नाम धरत्येवशीला धारिणी अभूत्त-
जाता । उत्प्रेक्ष्यते—त्रिदिवस्य स्वर्गलोकस्य त्रैलोक्यं देवाङ्गनावर्गं द्रष्टुमिच्छन्वो दिदृक्षव-
स्तादृशा भूस्पृशो मानवास्तेषां कृते विधिना ब्रह्मणा वर्णिकेव प्रहिता भूमौ प्रेषिता ॥

कमलान्मधुपानुषङ्गिनः सितकान्तेरुदयास्तदूपितात् ।

कमलाब्धिशयालुकेशवादतिखिन्नेव तमेत्य भेजुषी ॥ ४३ ॥

कमला लक्ष्मीरेखागल्य त देवसीव्यवहारिण भेजुषी सेवते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अति-
खिन्नेव अतिशयेन खेदं प्राप्तवतीव । कस्मात् । कमलाद्वासपन्नात् । किंभूतः । मधु-
धर्मधर्मैः पदपदैर्वा अनुपद्मो मिलनं यस्य । पुनः कस्मात् । सितकान्तेश्चन्द्रात् । किंभूतात् ।
उदयेन स्तोत्रस्तोत्रोद्भवेन अस्तेन नाशेन दिने दिने मरणेन क्षीयमाणशरीरतया च दृ-
षिताद्गुर्ध्रीकृतात् । सतापितादित्यर्थः । अर्घ्यां समुद्रे पञ्चविषयभोगसुखानुभवनसमयप-
थोदरकाले शयालोर्निद्राशीलात् केशवात्समर्तुर्नारायणात् । उद्विभेत्यर्थः ॥

वृषभध्वजगोधिचोचनानलक्रीलाशलभं स्वचल्लभम् ।

अवगत्य रतिः परं जनुर्निभतोऽस्या. प्रतिपेदुषी किमु ॥ ४४ ॥

रतिः स्वरकान्ता अस्या जसमादेव्या निभतो व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—परमन्यजन्मा-
वतारं प्रतिपेदुषी किमु प्रतिपन्नेव । किं कृत्वा । वृषभध्वज. शकर. । 'धार्या ध्वजाल्लपा-
ण्यङ्गमौलिभूषणभृन्निभा.' इति हैमीवचनात् । वृषभस्य धार्यत्वेन शमोर्ध्वभध्वजत्वम् ।
तस्य गोधिर्भौलम् । 'भाले गोध्वलिकाङ्गीकाः' इति हेम्याम् । तस्य तत्र वा यल्लोचन
तृतीयं नयनं तस्यानलो वह्निस्तस्य क्रीलासु ज्वालासु शलभं पतद्गम् । भस्मीभूतमित्यर्थः ।
वृषभ निजजीवितेश्च काममवगल्य ज्ञात्वा ॥

अनया निजरूपसंपदाभिभवं लम्बितया श्रिया किमु ।

जलधौ विमनायमानया दयितोपास्तिनिभादगम्यत ॥ ४५ ॥

अनया जसमादेव्या निजस्यात्मनो निजया आत्मीयया वा रूपसंपदा शरीररामणी-
यक्रव्रभवेन अभिभव पराजय लम्बितया प्रापितया श्रिया हरिप्रियया । उत्प्रेक्ष्यते—

विमनायमानया विरुद्धमनस्कीभवन्त्या लत्राखेदचिन्तादुःखोदयमनुभवन्त्या । 'चिराय तस्ये विमनायमानया' इति नैपथे । 'भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः' । 'भृशादिभ्यो भुव्यर्थे भवत्यर्थे क्यद् स्यात् । न तु च्यन्तैभ्यः अन्तहलु लोपश्च । अभृशो भृशो भवतीति भृशायते । नोन्मना उन्मना भवतीत्युन्मनायते' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । तथा न विमना विमना भवतीति विमनायते इति विमनायमाना तथा विमनायमानया सत्या दयितोपास्तिभिभात्समुद्रशायिन कान्तकृष्णस्य सेवाकपटाञ्जलधौ समुद्रे अगम्यत गता । वृद्धितेत्यर्थः ॥ इति जसमादेवी ॥

युवसंमदकन्दलीघनैः कमलानन्दनकेलिशीलनैः ।

त्रिदशाविच दम्पती सुखं वसतस्तौ त्रिदिवोपमे पुरे ॥ ४६ ॥

तौ दम्पती जसमादेवीदेवसीव्यवहारिणी पुरे देवगिरिनगरे सुखं यथा स्यात्तथा वसतस्त्रिदशः । किभूते पुरे । त्रिदिवस्य देवलोकस्य उपमा सादृश्यं यस्य । तौ काविच । त्रिदशाविच । यथा देवीदेवौ त्रिदिवे स्वर्गे सुखं वसतः । देवी च देवश्च देवौ, त्रिदशी च त्रिदशश्च त्रिदशौ । 'पुमान् स्त्रिया' । 'स्त्रिया सहोर्कां पुमान् शिष्यते, न स्त्री । ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । तथा 'आदेश्च द्वन्द्वे' । 'द्वन्द्वे आदिपदस्य लोपो भवति । माता च पिता च पितरौ पुत्रौ श्वशुरौ' इत्यादि सारस्वतव्याकरणेऽपि । सुखं वसतः तिष्ठतः । कमलाया लक्ष्म्या नन्दनः पुत्रः कामस्तस्य केलिशील तस्याः शीलनैः सेवर्नैः पञ्चविषयभोगानुभवनैः । किभूर्तः । यूनां तरुणानां संमदा शानन्दास्ते एव कन्दल्यः कन्दास्तेषु घनैर्मैधैः । तदुल्लासकारकत्वात् । 'कन्दलु तु नवाङ्कुरे बलध्वनासुपराने मृगमदे कलापे पञ्चस्वपि त्रिलिङ्गः । कदलीद्वये रम्भाख्ये' इत्यनेकार्थस्तदवचुरित्थ । अथ वा तरुणानां हर्षा एव कन्दल्यः रम्भास्तेषु घनैः जलधरैः ॥

परशासनशास्त्रमालिकामयमध्येतुमथो गुरोर्गिरा ।

व्रजति स्म कदापि दक्षिणां हरितं हीरमुनिर्दिनेशवत् ॥ ४७ ॥

अथो हीरहर्षगणेरधिकारप्रारम्भे अथ पूर्वव्यावर्णितो ग्रन्थनायको वा हीरमुनिर्हीरदर्पनामा मुनिर्गिराचार्याप्राध्यादीनां सर्वेषां साधुसंज्ञा तु जागत्सर्वेति दक्षिणां हरितं पति व्रजति स्म । ऊदा । कदापि कस्मिन्नपि समये । कथा । गुरोर्विजयदानसूरेर्गिरा यांचा । किं वक्तुम् । परेषां शैवादीनां शासनानि दर्शनानि तेषां तत्संबन्धिनां शास्त्राणां प्रमाणग्रन्थानां गार्हिका श्रेणीमध्येतु पठितुम् । परशासनोपनिषदं ज्ञातुमित्यर्थः । किंवत् । निनेगपत् । यथा भास्वान्दक्षिणा दिश प्रति याति ॥

अथ देवगिरावगम्यताखिलतर्काधिजिगांसयामुना ।

पटलेन पयोमुचां यथा सलिलादानसमीहयाम्बुधौ ॥ ४८ ॥

अथेति दक्षिणदिग्गमनानन्तरममुना हीरहर्षगणिना देवगिरिं नगरे अगम्यत गतम् ।

कया । अखिल समस्त यत्तर्कशास्त्र तस्याधिजिगासया पिपठिषया । 'इडश्च' । 'इड् अध्ययने' इत्यस्य धातोर्गमिरादेशः स्यात्सनि परे । 'अविजिगांसते' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । केनेव । पटलेनेव । यथा पयोमुचां मेघाना पटलेन वृन्देन सलिलानां जलानामादान प्रहण तस्य समीहया वाञ्छया अम्बुधौ समुद्रे गम्यते । 'अब्दैर्वारिजिघृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः' इति खण्डप्रशस्तौ । अत्र यथा इवार्थे ॥

पठता सह धर्मसागरव्रतिना देवगिरौ गुरुर्व्यभात् ।

सहकार इव प्रफुल्लता नवराजादनशाखिना वने ॥ ४९ ॥

सह पठता सार्वमधीयानेन धर्मसागरनाम्ना व्रतिना मुनिना गुरुर्भावविभूतोपचारात् हीरहर्षगुरुर्व्यभात् वभासे । क इव । सहकार इव । यथा प्रफुल्लता विकसता नवः प्रत्यग्रः राजादनः प्रियाल एव शाखी द्रुमः तेन वने सहकारो माकन्दो भाति ॥

पुरसंघजनैः प्रणोदितैरमुनाधीतिकृते कृतीन्दुना ।

प्रतिबिम्बमिव द्युसद्गुरोर्द्विज आनायि ततः कुतश्चन ॥ ५० ॥

ततस्तदनन्तरं कृतीन्दुना कोविदचन्द्रेण अमुना हीरहर्षगणिना अधीतिकृते स्वाध्य-यनकार्याय प्रणोदितैः प्रेरितैः पुरस्य देवगिरिनगरस्य संघजनैः श्राद्धवर्गैः । यद्यपि साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपचतुर्विधः संघः प्रोच्यते तथाप्यत्राधिकारात्संप्रदायाद्वा श्राद्धवर्गो एव संघः कुतश्चन कस्मादपि स्थानात् द्विजो ब्राह्मण आनायि आकारितः । उत्प्रेक्ष्यते—शुसद्गुरोर्वृहस्पतेः प्रतिबिम्बमिवापररूपमिव ॥

तदुपान्तभुवं व्यभूषयत्स ततो गौरगरुद्रतिद्विजः ।

अवतीर्ण इवारविन्दभूः स्वकसर्गस्य दिदृक्षया क्षितौ ॥ ५१ ॥

तत आकारितानन्तर-स द्विजः पण्डितब्राह्मणः तस्य हीरहर्षगणेरुपान्तभुवं समीप-क्षोणी व्यभूषयदलचकार प्रभोः पार्श्वे समायात । किभूतो द्विजः । गौरगरुद्रत्सितच्छदो हसस्तद्वन्मन्थरा गतिर्यस्य । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकस्यात्मना कृतस्य सर्गस्य भूलोकसृष्टेः दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया क्षितौ पृथिव्यामवतीर्णवानायात अरविन्दभूर्ब्रह्मैव ॥

द्विज विशिनिष्टि—

मृडमूर्धनिवाससौहृदान्मिलितुं जह्नुमुतामिवागताम् ।

अलिकार्धविधुं ललाटिकां वहमानो हरिचन्दनोद्भवाम् ॥ ५२ ॥

किं कुर्वाणो द्विजः । हरिचन्दनोद्भवा श्रीखण्डनिर्मिता ललाटिकां ललाटालकारम् । तिलकमित्यर्थः । 'ललाटिकासीमनि चूर्णकुन्तला' इति नैषधे । लोके 'आडि' इति प्रसिद्धा । वहमानो विभ्राणः । उत्प्रेक्ष्यते—मृडस्येश्वरस्य मूर्धनि मस्तके निवास एकत्र स्थिता-निवसनं तेन यत्सौहृदं मैत्री तस्मादलिकार्धविधुं भालरूपार्धचन्द्रम् । 'लब्धार्धचन्द्र ईशः' इति चम्पूकथायाम् । मिलितुमागतां जह्नुसुता गद्गामिव ॥

उपदीतसुर स्वलान्तरे कलयंश्चन्दनचन्द्रचर्चितः ।

दमनो मदनस्य भूतिमानिव वैकक्षितकुण्डलीश्वरः ॥ ९३ ॥

पुनः किं कुर्वन् । उरःस्थले वक्षोनभ्ये उपवीत यज्ञसूत्रं कलयन् दधन् । किंभूतः । चन्दन मलयतद्द्ववस्तथा चन्द्रः कर्पूरस्ताभ्या कृत्वा चर्चितः कृताङ्गरागः । उत्प्रेक्ष्यते—
वैकक्षः उत्तरासदः संजातोऽस्य प्रावारीकृतो वा कुण्डलीश्वरः शेषनागाधिपो यस्य येन वा । 'त्रेपो नागाधिपोऽनन्तो द्विनहत्वात्र आलोकः । स च श्यामोऽथ वा शुक्रः सित-
पङ्कजलाञ्छनः ॥' इति हैम्याम् । तथा भूतिमान् भस्मोद्गलनः । मदनस्य कामस्य दमनो
वैरो शशुरिव ॥

शिववाङ्मयवार्धिपारगोऽनिशपद्कर्मरतो व्रतान्वितः ।

वपुर्भ्युपगत्य वार्णिनामिव धर्मः प्रकटीभवन्नयम् ॥ ९४ ॥

अथ वा वपुः शरीरमभ्युपगत्याङ्गीकृत्य प्रकटीभवन्नक्षिलङ्ग्यं संपद्यमानः वार्णिनां
ब्राह्मणानामय प्रत्यक्षो धर्म इव । किंभूतो द्विजः । शिववाङ्मयं नैयायिकशास्त्रं तदेव
वार्धिः ममुदः तस्य पारगः पारगामी । पुनः किंभूतः । अनिजं घट्टु अध्वयनाध्यापन-
यजनयाजनदानप्रतिग्रहलक्षणेषु कर्मसु ब्राह्मणोचितेषु कार्येषु रत आसक्तः । पुनः किं-
भूतः । व्रतब्राह्मणानां शैवशासनस्य वा उचितैर्योग्यैर्नियमैरन्वितः कलितः । अत एव
तद्गमोत्प्रेक्षा ॥ इत्यादिचतुर्भिः कलापकेन पण्डितद्विजवर्णनम् ॥

स पपाठ सधर्मसागरोऽखिलनैयायिकवाङ्मयं ततः ।

समयं सुगतस्य सौगतादिव हंसः परमादिहंसयुक् ॥ ९५ ॥

स हीरहर्षगणिततो ब्राह्मणादखिल समग्र नैयायिकानां वाङ्मयं शास्त्रं पपाठ पठति
स्व । स किंभूतः । सह धर्मसागरेण वर्तते यः । क इव । हंस इव । यथा हरिमद्रमू-
रिभागिनेवको हंसः सुगतस्य वाङ्मय समय शास्त्रम् । 'आतोक्तिः समयागमो' इति है-
न्याम् । 'सनयः शपथे भाषासंपदोः कालसंविदो । सिद्धान्ताचारसंकेतनियमावसरेषु च ॥
क्रियाकारे निर्देशे च' इत्यनेकार्थः । सौगताद्ब्राह्मणाचार्यान्पठति स्व । किंभूतो हंसः । प-
रम इति पदमादा यस्य तादृशेन हसेन युक्तिके सङ्गं प्राप्नोति एतावता परमहंसकलितः ॥

कलयन्प्रतिभामनुत्तरामतितीक्ष्णां स कुशः शिखामिव ।

प्रथमं प्रविधाय तर्कयुक्परिभाषामुल्लशास्त्रसंग्रहम् ॥ ९६ ॥

द्रविणार्पणहृष्टमानसाद्दथ चिन्तामणिमग्रहीद्विजान् ।

परिशीलनकर्मतोपितादिव चिन्तामणिमादितेयतः ॥ ९७ ॥

अथ पठनप्रारम्भानन्तरं स हीरहर्षगणितद्रविणानां द्रव्याणामर्पणादानान्प्रापित हृष्टं मानसं
मनो यस्य तादृशाद्विजासपण्डितब्राह्मणाच्चिन्तामणिनामणिनामगैवशास्त्रसंग्रहोत् । कुन इव । आदि-
तेयत इव यथा कश्चिद्भाग्यवान् पुण्यः परिशीलनकर्मणा मैत्राविधिना तौपितान्प्रसन्नोऽह-
३४

नादादितेयतो टेवाचिन्तामणिनाम रत्नं गृह्णानि । किं कृत्वा । प्रथमं पूर्वं तर्कशब्देन
युनक्ति तादृशी परिभाषा नामप्रमाणादिमशास्त्रं तन्मुखे आर्दा येयां तेषां तर्कपरिमापा-
मित्तभाषिणी-शशधर-मणिकण्ठ-वरदराजी-प्रशस्तपदमाध्य-वर्धमान-वर्धमानेन्दु-किरणव-
ली-प्रमुखशास्त्राणां संग्रहमध्ययनं कृत्वा इत्यर्थः । स किं कुर्वन् । अतितीक्ष्णामतिशयेन
निशितामनुत्तरामसाधारणीं च प्रतिभां बुद्धिं कलयन् । क इव । कुश इव । यथा दर्भः
अतितीक्ष्णां शिखामप्रमाणं कलयति । शिखां किंभूताम् । अनुत्तराम् । तस्मादुत्तरोऽग्रे-
तनवर्ता कोऽपि पदार्थो न तीक्ष्णः स्यादिति ॥

प्रतिभाविभवैः पठन्क्रमात्समयस्यास्य स पारमाप्तवान् ।

प्रचरन्पवमानवर्त्मनोऽध्वरथैर्भानुमतामिव ब्रजः ॥ ९८ ॥

स हीरहर्षगणिः क्रमादनुक्रमेण पठनपरिपाठ्या पठनध्ययनं कुर्वाणः प्रतिभाविभवैः
बुद्धिविशेषैः कृत्वा अस्य पाठकद्विजस्य समयस्य गान्धस्य पारमन्तं प्राप्तवान् लभते स ।
क इव । ब्रज इव । यथा प्रचरन् प्रचारं कुर्वन् भानुमतां सूर्याणां समूहः द्वाढगत्वा-
द्भानूनाम् । 'सूरस्त्वष्टा द्वादशाल्मा च हेलि.' इति हैम्याम् । 'गुहनेत्र-राशि-भासा संका-
न्त्यादित्यचक्रिराजानः । चक्रनृहस्पतिहस्ताः सभासदो द्वादश भवन्ति ॥' इति संख्या
नाममालायाम् । काव्यकल्पलतायां चेति वचनात् च ब्रजपदोपादानम् । जैनमताच्च
संख्या । सूर्याः अध्वरथैः पारिवानिकैः पवमानवर्त्मनो वायुमार्गस्य गगनस्य पारमाप्तोति ॥

अमुनाध्ययने समापिते द्विजराजद्रविणार्पणाविधौ ।

सुमनोलतिकेव केवलं जसमादेव्यजनिष्ट सा तदा ॥ ९९ ॥

अमुना हीरहर्षगणिना अध्ययने पठने समापिते संपूर्णोद्धते सति तदा तस्मिन्नवसरे
द्विजराजस्य पाठकब्राह्मणश्रेष्ठस्य द्रविणानां धनानामर्पणा प्रदानम् । 'चकारसेवाचणद-
र्पणार्पणा' इति नैपथे । तस्या विधिः प्रकारस्तत्र केवलमेकेव सा पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा
देवसीदयिता जसमादेव्येव सुमनोलतिकेव कल्पवत्रीवाजानि । जसमादेव्येव सर्वमपि
पाठनद्रविणं वितीर्णमित्यर्थः ॥

शिरसीव शिवस्य जाह्नवी शरदश्चन्द्रमसीव जाह्नवी ।

अलिनीव सृणालिनीवने हृदि रेमेऽस्य गणेः कलन्दिक्का ॥ १० ॥

अस्यामुष्य हीरहर्षनाम्नो गणेर्हृदि हृदयत्रिपथे कलन्दिक्का सर्वविद्या रेमे वसति स्फुर-
द्गुप्ता वा जाता । केव । जाह्नवीव । यथा शिवस्यैश्वरस्य शिरसि मत्तके जाह्नवी गङ्गा
रमते । 'धूर्जटिजटाजूट इव गङ्गा पुण्यसर्लिलं प्लावित.' इति चम्पुकथायाम् । पुनः
केव । चन्द्रिकेव । यथा शरदो घनालयसंबन्धिनि चन्द्रमसि विद्यां कौमुदी रमते ।
पुनः केव । अलिनीव । यथा सृणालिनीनां कमलिनीनां वने अमरी रमते ॥

विधिना वचसामधीश्वरी किमुतकारि वृहस्पतिः क्षितेः ।

निखिलागमपारगाहिं तमुदीक्ष्येदमर्ताकिं तार्किकैः ॥ ६१ ॥

निखिलानां समस्तानां जैनशैवादीनामागमानां शास्त्राणां पारमन्तं गच्छतीत्येवशीलं त हीरहर्षगणिसुदीः च दृष्ट्वा तर्कं विचारे प्रमाणशास्त्रे वा चतुरास्तार्किकास्तैरिदमत्रैव वक्ष्यमाणमतर्किं विचारितम् । इदं किम् । स्वर्गं वाग्वादिनी वृहस्पती वनेते विधिना ब्रह्मणा क्षितेः पृथिव्या इय वचसामधीश्वरी सरस्वती अकारि कृता, उतायवा भूमेरयं वृहस्पतिः सुरगुरुरकारि निर्मित इव ॥ इति हीरहर्षगणोर्द्विजपण्डितपार्थं यठनवर्णनम् ॥

भवति स्म विचक्षणः क्षणादथ सामुद्रिकवत्स लक्षणे ।

अपि काव्यविशेषवित्तया विजिनः काव्य इवभवनरामः ॥ ६२ ॥

तत्पठितमर्वशास्त्रकथारम्भाधिकारे स हीरहर्षपण्डिलक्षणे गच्छन्नात्रे । जानिनाचिन्वादेकवचनम् । अष्टसु व्याकरणेषु ऐन्द्र-चान्द्र-काशि(श)-कृष्ण(स्त्र)-आपिशल-शाकटायन-पाणिनीय-अनर-चान्द्र-जैनेन्द्ररूपेषु । अथवा 'ब्राह्मणीशानमैन्द्रं च प्राजापत्यं वृहस्पतिम् । त्वाष्ट्रमापिशलं चैव पाणिनीयमथाष्टमम् ॥' इत्यष्टसु महाव्याकरणेषु । अथ वा अष्टादशसु महाव्याकरणेषु । 'ऐन्द्रपाणिनिजैनेन्द्रं शाकटायनवामने । चान्द्रं सरस्वतीकण्ठाभरणं बुद्धिसागरः ॥ विश्रान्तविद्याभरणं भूमिसेनकलापकम् । सुष्टिव्याकरणं शैवगौडं नन्दिजयोत्पलम् ॥ सारस्वतं सिद्धहैमं जयहंसं तथापरम् । इति व्याकरणं सर्वशब्दगभृतिचंभवम् ॥' इत्येवमेषु । इति नामसु लक्षणग्रन्थेष्वित्यर्थः । विचक्षणश्चतुरो भवति स्म । कथम् । क्षणात्स्वल्पकालात् । किञ्च । सामुद्रिकवद्यथा समुद्रेण पण्डितेन प्रोक्तं सामुद्रं तद्वेचीति तत्र चतुरो वा सामुद्रिकः लक्षणे नरनारीणां करचरणरेखाद्याकारगरीरस्थामधीतिलकादिविशेषे निपुणः । अपि पुनः काव्यानां रघु-कुमारसंभव-मेघदूत-चम्पू-नादम्बरी-भाष-पद्मानन्द-नैषयादीनां विशेषवित्तया रहस्यानां ज्ञानृत्वेरेत्यपि व्याख्येयम् ॥

पदनस्य हृदि व्यतन्तनीदनिशं ज्योतिर्गिवाभ्रवर्त्मनि ।

नरिवृत्त्यति नर्तकीव धीरपि तर्कागमरङ्गवेद्मनि ॥ ६३ ॥

ज्योतिःशास्त्रमस्य हीरहर्षगणेर्हृदि दृश्यं पदं स्थानं व्यतन्तनीद्वितनोति न्य । चकार-त्यर्थः । कथम् । अनिशं निरन्तरम् । कन्मन्किमिव । अभ्रवर्त्मनि ज्योतिरिव । यथा मेघमार्गे गगने ज्योतिर्ग्रहनक्षत्रतारकादि स्या पत्रं कुरुते । 'नक्षत्रं तारका ताराज्योतिषी मसुडु प्रहः' इति ह्यस्याम् । अपि पुनरन्यं धीर्द्वित्तर्कागमः प्रमाणशास्त्रम् । 'आग-मल्वागर्तां शास्त्रे' इत्यनेकार्थः । स एव रङ्गवेदमनाटकस्यान्कमन्दिरं तत्र नरीवृत्त्यति अनिशयेन नृत्यं कुरुते । केव । नर्तकीव । यथा नाण्डवकारका रङ्गवेदमनि नृत्यं कुरुते ॥

गणितं ह्यनुरागिरागवन्न विसस्मार स मानसात्रिजात् ।

प्रसृतास्य मतिर्जिनागमेऽम्बुधिकाङ्ग्यामिव चक्रिणश्चमूः ॥ ६४ ॥

ए हीरहर्षगणिरगणित सख्यानं शाल त्रिजतीलीलावतीप्रमुख हि निश्चित निजादा-
त्मीयान्मानसाच्चित्तात् न विसस्मार न विस्मारयति स्म । किंनत् । अनुरागिरागवत् ।
यथा कोऽपि रागवान् पुमान् खानुरक्तीभूतजनस्नेहम् । तज्जनमेवेत्यर्थः । मनसः कदाचिन्न
विसमारयति । पुनरस्य मतिर्जिनागमे । आचाराङ्ग सूत्रकृदङ्ग-स्थानाङ्ग-समयाङ्ग-विवाह-
विहस्यङ्ग-ज्ञाताधर्मकयाङ्ग उपासरुदशाङ्ग-अनुत्तरोपपातिकादशाङ्ग-प्रश्रव्याकरणाङ्ग-विपा-
कश्रुताङ्ग इत्येकादशाङ्गानि । अपातिका-राजप्रश्रीय-जीवाभिगम-प्रजापना-चन्द्रप्रज्ञसी-
जम्बूद्वीपप्रज्ञसी-द्वीपमागारप्रज्ञसी-निरयावलिका-दशाश्रुतस्कम्-निशीथव्यवहार इति द्वा-
दशोपाङ्गानि । क्वचिद्व्यान्यपि । सूर्यप्रज्ञप्ति-जम्बूद्वीपप्रज्ञसी-चन्द्रप्रज्ञसी-कल्पिका-क-
ल्पावतसिका-पुष्पिता-पुष्पचूलिका-शृष्णिदशा इति । निशीथ-महान्निशीथ पञ्चकल्प-जात-
कल्प-पर्युपणकल्प-व्यवहार इति षट् छेदाः । उत्तराध्ययन-पिण्डनिर्युक्ति-भावस्यक-
दशवैकालिक इति चत्वारो मूलग्रन्थाः । चतुःशरण-आतुरप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान-
भक्तप्रकीर्णक तण्डुलवैकालिक-चन्दाविस्मय-गणिविद्या-भरणविभक्तिक-देवेन्द्रस्तव स-
स्तारकप्रकीर्णक इति दशप्रकीर्णकानि । नन्दीसूत्र-अनुयोगधार इति पञ्चचत्वारिंशदा-
गमाः । ते च दृष्टिभाष्यचूर्णवचूरिनिर्युक्तिटिप्पनिककर्मग्रन्थक्षेत्रविचारसप्रहणीचरित्र-
प्रमुखजैनशास्त्रे प्रसृता विस्तारं प्राप्ता । केव । चमूरिव । यथा चक्रिणः पदखण्डा-
धिपतेः सेना अम्बुधिकाङ्ग्यां समुद्रमेखलायामासमुद्रान्तक्षोणीमण्डले प्रसरति ॥

बहुना किमु तन्मनस्विनोऽखिलषट्दर्शनशास्त्रमालिका ।

गलकन्दलमालिलिङ्ग यद्युववत्खञ्जनमञ्जुलेक्षणा ॥ ६५ ॥

बहुना किमु अर्थाद्बहुकेन किमस्तु । यद्यस्मात्कारणात् अखिलानि भाष्यटीकावचूरि-
मुख्याङ्गयुक्तानि जैननैयायिकबौद्धसाख्यवैशेषिकनास्तिकाख्याना पण्णां दर्शनानां शा-
स्त्राणां तन्मतप्रमिद्धानामागमाना प्रकरणाना च सततिः श्रेणिः स चासौ मनस्वी च अथ
वा तस्य मनस्विनो विशुद्धमानसस्य निष्पापस्य हीरहर्षगणेरगलकन्दल कण्ठपीठमालिलिङ्ग
आलिङ्गति स्म । किंवत् । युववत् । यथा यूनस्तरुणस्य पुसः कण्ठपीठं खञ्जनः खञ्जरीटः
पक्षिविशेषः लोके 'गोडेट्ट' इति क्वचित्प्रसिद्धः अतिचपलस्त्रभाव तद्रन्मञ्जुले म-
नोक्षे ईक्षणे नेत्रे यस्यास्तादृशी ली आलिङ्गति । 'भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षी' इति पद्माशि-
कायाम् । 'अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते' इति नैपथे ॥ इति हीरहर्षगणेः स्वपरगात्रपरिज्ञानम् ॥

सविधे स्वगुरोः सगौरवं गमनायोत्सुकमाशयं तनः ।

अयमर्जितशास्त्रवैभवोऽधित सार्थेण इव व्रतीशिता ॥ ६६ ॥

ततः पठितानन्तरम् । अथ हीरहर्षनामा व्रतीशिता मुनिनायकः सगौरवं सचहुमां

यथा स्वातथा स्वगुरोः श्रीविजयदानमूरेः सावधे समीपे गमनाथोपगन्तुमुन्मुक्तमुत्कण्ठन-
माश्रय परिणाम मनो वा अधित दधार । किभूत । अर्जितः स्वायत्तीकृतः शास्त्राप्येव
वैभवः संपत्तिर्धनं । क इव । सार्धेश इव । यथा उपाजित बहुविभवः सार्धनायः स्व-
गुरोः पितुः पार्श्वे गन्तुमुत्कण्ठमना भवेत् ॥

अथ दक्षिणदेशतो महाव्रतभृन्मूर्च्छितमत्स्यलाञ्छनः ।

मलयानिलवत्प्रचेलिवान्यशसा सौरभयन्भुवस्तलम् ॥ ६७ ॥

अथ स्वगुरुसमीपगमनोत्सुकाश्रयानन्तरं पठितानन्तरं वा दक्षिणनामा देशो जन-
पदस्तः ह्रीरहर्षगणिः प्रचेष्टिवान् प्रतिष्ठते स्म । किभूतः । महाव्रतानि पञ्च प्राणाति-
पातविरमणादीनि व्रतानि विभतीति । अत एव पुनः किभूतः । मूर्च्छितो मूर्च्छा चैतन्य-
रोधं निघनावस्था च नीतो मत्स्यलाञ्छनः स्मरो येन । महाव्रतीश्वरोऽपि एवंविधः स्मरन्नः ।
पुनः किभूतः । यत्रासा स्वकीर्त्या कृत्वा भुवस्तल मेदिनीमण्डल सौरभयन् सुगन्धीकुर्वन्
धवलयन् । किवत् प्रचेलिवान् । मलयानिलवद् यथा दक्षिणदेशो मलयाचलप्रदेशः ।
'मलय आपादो दक्षिणाचलः' इति ह्यस्याम् । तस्मान्मलयानिलो दक्षिणपवनः प्रच-
लति । 'कष्टं भो दक्षिणात्यः प्रसरति पवनः पान्यकान्ताकृतान्तः' इति भोजप्रवन्धे ।
सोऽपि किभूतः । मूर्च्छितो वृद्धि नीतो मन्मथो येन । 'मूर्च्छन् वृद्धिमूर्च्छनयोः' अयं धातुः ।
सुवो मध्यमपि सुगन्धयति च ॥

मरुतामिव पद्भतीः पुरीवृषकन्यामिथुनाजराजिनी ।

मकरान्वितमीनशालिनीः सरितः साञ्जवलाहकाः पुनः ॥ ६८ ॥

वसतीरिव वल्गुविष्टराः सकुरङ्गाः शशिमण्डलीरिव ।

स्फुरदप्सरसो यथा दिवः पदवीर्लङ्घितवान्मुनीश्वरः ॥ ६९ ॥

(युग्मम्)

सुनीश्वरो ह्रीरहर्षगणिः पुरीर्नगरीर्लङ्घितवान् अतिचक्राम । किभूताः पुरीः । वृषा
वृषभा तथा कन्याः कुमारिकाः मिथुनादि क्रीडासक्ताना यूनां पशूनां पक्षिणा वा यु-
गलानि स्त्रीपुंसलक्षणानि अजादृष्टागा हरिहरविराड्विप्रतिमा वा । 'अजश्छागो हरे विष्णौ
रघुजे देवति स्मरे' इत्यनेकार्थः । तं राजन्ते इत्येवशीलाः । का इव । महतां देवानां
पवनाना वा पद्भतीर्मागीनिव । देववीथीः किभूताः । वृषकन्यामिथुनमेयामानो राज्ञयः
तैः शोभन्ते इत्येवशीलाः । पुनर्थः सरितो नदीरुद्धितवान् । किभूताः । मकरा
जलयादासि तरन्विता युक्ताः, तथा नीना मत्स्यास्तैः शालन्ते शोभन्ते इत्येवशीला
धापि । पुनः किभूताः । सहाञ्जं कमलं, तथा घलाहकैर्वर्चवर्तन्ते यास्ताः । अपि वा-
युर्वाधीनिव । किभूताः । मकरराक्षिकलिता मानराशिना शालन्ते । सहाञ्जेन चन्द्रमसा
तथा बलाहकैर्भर्चवर्तन्ते याः । 'नगनवीथीमिव विहराधिराजिता उत्पत्तद्गमुन्निभमवृत्रि-

कामाभिर्भूतमार्द्रगोहिणी मूला च' इति चन्द्रकवचाम् । पुनः पदार्चमार्गानुवृत्तये । किं-
भूताः । वल्गव नगोङ्गा' पञ्चपञ्चमूनफलजालिनन्वेन रम्याः विष्टरा वृक्षा धाम्नु ।
का इव । वनतीरिव यथा गृहा प्रकृष्टासनाः स्युः । 'विष्टरः पीठवृक्षयोः' इत्यनेकार्थे ।
पुनः किंभूता । सह कुरङ्गैर्गवैर्नन्ते ये (था) । का इव । शशिनण्डलीरिव । यथा च-
न्द्रविम्बा लाल्छनमृगवृक्षा' स्यु । पुनः किंभूताः । स्फुरन्नि पदेषु द्वे इत्यनेनानि अप्प-
धानानि सरासि यागु । यथा इवाथं । का इव । दिवा यथा । देववसती । स्फुरन्त्य
इतस्ततो भ्रमन्त्यः क्रीडन्त्यो वा अप्परसः उर्वगीप्रनुदा सुराङ्गा यतु ॥ इति वि-
हारमार्गः ॥

मरुदेशमभूपयत्क्रमादथ कुंराङ्गजसाधुसिन्धुरः ।

अतुलैरिव ध्रन्वजन्मिनां सुकृतैः स्व शिखरी समीयिवान् ॥ ७० ॥

अथ मार्गाङ्गनानन्तरं कुंराङ्गो हीरहर्षः स एव माधूनां मध्ये सिन्धुरः क्रमाङ्गुरु-
मेग मरुनामान देश मण्डलं अभूपयत् गोमां नयति न्म । उत्प्रेक्ष्यते—ध्रन्वो नन्दे-
दासवन्धिनो ये जन्मिनो जनास्तेषां न विद्यते तुला सम्भवं तेषां तैरसाश्ररुणैः सुकृतैः
पुण्यैः स्वःशिखरी कल्पद्रुमः इव सनीयिवान् सनाजगाम ॥

कविना च बुधेन संनिधिस्थितिभाजा क्षिनिजन्मना पुनः ।

सविधे स गुरोरुपेयिवान्विधुवद्भागमृतं ततः किरन् ॥ ७१ ॥

ततो मरुदेशागमनानन्तरं स हीरहर्षगणिगुरोर्विजयदानशूरेः सविधे पार्श्वे उगैयि-
वान् आगतः । किं वत् । विधुवत् । यथा चन्द्रो गुरोर्वाचस्पतेः पार्श्वे उपैति । किं-
भूतः स विधुः । कविना काव्यकर्त्रा शुक्रेण च । पुनः केन । बुधेन । तलाधे पठनात्
पाण्डितेन चार्थाद्भ्रमसागरगणिना, सोमपुत्रेण च । किंभूतेन । क्षितौ भूमण्डलं जन्मो-
त्पत्तिर्वस्य मनुष्यत्वात्, यथा मन्त्रेण च । पुनः किंभूतेन । संनिधौ सनीपे, एकराशौ
च स्थितिं निवासं भजतीति भावः तेनान्वितो युक्तः । किं कुर्वन् । वाग्वाप्येवामृत
सुधां किरन् वित्सारयन् ॥

स चुचुम्ब पदान्बुजं गुरोरभिनीनूय नवैः स्तवैस्ततः ।

मतिदर्पणिकानुविम्बितश्रुतिभावः शकटालसूनुवत् ॥ ७२ ॥

ततो सुस्तमीपागमनानन्तरं स हीरहर्षगणिगुरोर्विजयदानशूरेः पदान्बुजं चरणकमलं
चुचुम्ब वान्दितवान् । किं कृत्वा । नवैर्नवीनैः स्तवैः स्तोत्रैः कृत्वा अभिनोन्वातिग-
येन स्तुत्वा । किंभूतः । मतिर्बुद्धिरिव दर्पणिका आदर्शिका । 'नन्मर्ता विमलदर्पणिका-
याम्' इति नैपथे । मेवातदेषादी हस्तकं विना दर्पणस्यादर्शिकस्यभियान्म् । तस्याम्बु-
विम्बिता. संक्रान्ता. ध्रुवीनाः सम्स्तशास्त्राणां भावा रहस्यानि यत्नः । अथवा धृतं
पद्दर्शनशास्त्राणां भावा जगत्पदार्था नन्व । किं वत् । शकटालनामा नन्दुपन्थनं तस्य

सूनुः पुत्रः स्थूलभद्रस्तद्वत् । यथा श्रीस्थूलभद्रो मुनिः पठित्वागल्य संभूतिविजययुरोः
पादारविन्दं ववन्दे ॥ इति हीरहर्षगणेः गुरुपार्श्वगमनम् ॥

अथ नारदनाम्नि पत्तने तुरगव्योमरसेन्दुवत्सरे ।

वृषभाङ्गजिनालये गिरेरिव शंभोर्विभवैः सहोदरे ॥ ७३ ॥

पदमाप्यत पण्डिताह्वयं गणिना तेन यतिक्षितीशितुः ।

अभिभूय बुधं बुधश्रिया पदमस्यैव किमात्तमात्मना ॥ ७४ ॥

(युगमम्)

अथ गुरुवन्दनानन्तरं हीरहर्षगणिना यतिनां मध्ये क्षितीशितुः वृषाद्विजयदानसूरी-
न्द्रात् पण्डित इति आह्वयं नाम एतादृशपदं प्रज्ञाम् । संपदमित्यर्थः । आप्यत प्राप्तम् । उ-
त्प्रेक्षते—बुधश्रिया भावप्रधाननिर्देशाद्बुधत्वस्य पण्डितस्य लक्ष्म्या बुध रोहिणीनन्दनम-
भिभूय पराजित् । त(अ)स्यैव बुधस्यैव पदमात्मना खेनात्तं किं गृहीतमिव । कुत्र
वत्सरे । तुरगाः सूर्याश्वाः सप्त (७), व्योमाकाश शून्यम् (०), रसाः तिक्त-कट्ट-कषाय-
धान्त्व-लवण मधुराख्याः षट् (६), इन्दुश्चन्द्रः एक (१) एव, एतावता विक्रमार्कात्
सप्तोत्तरे षोडशशतवर्षे (१६०७) । कुत्र पुरे । नारद इति नाम यस्य तादृशे पत्तने । प-
त्तनशब्दः सामान्यतो नगरवाची । 'नगरी पुःपुरी द्रङ्ग पत्तन पुष्टभेदनम्' इति हैमीवच-
नात्, न तु सुख्यवृत्त्येति । अथवा रत्नोत्पत्तिस्थानम् । 'पत्तनं रत्नयोनिः' इति वचनात् ।
रत्नोपमविजयसेनसूरेरुत्पत्तिस्थानकत्वाद्वा पत्तनम् । 'नडुलाई' नगरे इत्यर्थः । कुत्र
स्थाने । वृषभाङ्गस्य सौरभेयध्वजस्यादिनाथस्यालये चैले । उत्प्रेक्षते—विभवैस्तुङ्गिमधव-
लिमादिशोभाभिः कृत्वा शंभोरीश्वरस्य गिरेः शैलस्य कैलासस्य सहोदरे वान्धवे इव ॥
संवत् १६०७ वर्षे हीरहर्षगणेः पण्डितपदस्थापना ॥

अपि नारदपुर्षनुत्तरैरिव संख्यां विभवैर्हरेः पुरः ।

तपसः सितपञ्चमीदिने कुलशैलाभ्ररसात्मवत्सरे ॥ ७५ ॥

सुहृदेव समेत्य शोभिते वरकाणाख्यफणीन्दुकेतुना ।

जलजध्वजसार्वमन्दिरे पदमस्याजनि वाचकाह्वयम् ॥ ७६ ॥

(युगमम्)

अपि पुनर्जलजः शक्तो ध्वजशिव यस्य स चासौ सार्वश्व । एतावता नेमिनाथतीर्थकृत् ।
जलजशब्देन शक्तोऽप्युच्यते । यथा रघुवंशे—'ततः प्रियोपात्तरसाधरोष्ठे निवेद्य दक्ष्मी
जलज कुमारः' इति । 'जलज कमले शक्ते' इत्यनेकार्थेऽपि । तस्य मन्दिरे प्रासादे
वास्य श्रीहर्षप्रज्ञांगस्य वाचकाह्वय उपाध्यायनामपदमजनि संजातम् । किंभूते मन्दिरे ।
वरकाणा इत्याख्या नाम यस्य तादृशेन फणीन्दुर्नागराजः केतुशिव यस्मैतावता शीव-

र्षकाणापार्श्वनाथेन समेत्य वरकाणापुरावागल्य शोभितेऽलकृते । केनेव । सुहृदेव । यथा मित्रेणागल्य मित्रमन्दिर भूयते । कस्या पुत्र्याम् । नारदपुरि पूत्रोक्ताया नारदपुत्र्याम् । उत्प्रेक्षते—अनुत्तररसाधारणविर्भवः सपद्भिः कृन्वा हरेरिन्द्रस्य नाराचणस्य वा पुरः अमरावत्या द्वारिकाया वा सत्या वयस्यामिव । कदाजनि । कुलमल्य अष्टौ (८), अप्र-माकाशम् (०), रसास्तिकादयः षट् (६), आत्मा एकः (१), एतन्मिते वत्सरे हायने विक्रमाकोवनीन्द्रादष्टाधिक्रयोदशशते (१६०८) । कस्मिन्वासरे । तपनो माघमासस्य । 'माघस्तपा' इति ह्य्याम् । सिताया उज्वलायाः पनम्या दिने ॥ सवत् १६०८ वर्षे पण्डितहीरहर्षगणेर्वाचकपदस्थापना ॥

विवुधावथ राजपूर्वको विमलो धर्मयुतश्च सागरः ।

सचिवाविव वाचकेश्वरौ कृतवान्सूरिमहीपुरंदरः ॥ ७७ ॥

अथ पुनः सूरिमहीपुरदरो विजयदानसूरिराजः विवुधा पण्डितपदधारिणा । प्रज्ञा-शावित्यर्थः । एको राज इदं पद पूर्वं यस्य स राजपूर्वकः तादृशो विमलः च पुनः धर्म इति नाम्ना युतः सहितः सागरः एतावता राजविमलयर्मसागरनामानां विवुधा वाचके-श्वरौ उपाध्यायमुह्यौ कृतवान् । काचिव । सचिवाविव । यथा महीमहेन्द्रः कौचिद्यो-ग्यां प्रधानां विदधाति ॥

श्रियमाश्रयते स्म वाचकत्रितयी सा श्रमणावनीशितुः ।

प्रतिबोधयितुं जगन्नयीमिव मूर्तित्रितयी समुद्यता ॥ ७८ ॥

श्रमणावनीशितुः विजयदानसूरिभूमीपते सा पूर्वोक्ता वाचकानामुपाध्यायाना त्रि-तयी श्रिय शोभामाश्रयते स्म शुशुभे । उत्प्रेक्षते—जगत्त्रितयीं त्रैलोक्य प्रतिबोधयितुं धर्मे स्थापयितुं सूरैर्मुनीन्द्रस्य मूर्तित्रितयीव समुद्यता । तिस्रो मूर्तय इव प्रकटीभूता ॥

विहरन्सह वाचकेन्दुना शिवपुर्या समवासरद्गुरुः ।

वसुभूतिसुतेन संगतौ भगवान्राजगृहे यथान्तिमः ॥ ७९ ॥

वाचकेन्दुना प्रक्रमात् हीरहर्षउपाध्यायविधुना सह विहरन् महीमण्डले ग्रानातुग्राम सुख सुखेन विहार कुर्वन् गुर्विजयदानसूरिः शिवपुर्या श्रीरोहिण्या सीरोहानामनगरे समवासरत् समवसतः । समागत इत्यर्थः । क इव । भगवानिव यथान्तिमश्वरमो भग-वास्तीर्थकृत् श्रीमन् महावीरदेवः वसुभूतिनाम्नो द्विजस्य सूतेन पुत्रेण गीतमस्त्रामिना भंगतः सहितो राजगृहे समवसरति स्म ॥

त्रिदिवोज्जयिनी पुरीं तदाजनि दूदाहनृपो विभूषयन् ।

सुखयञ्जनां वदान्यतां कलयन्विक्रममानुमानिव ॥ ८० ॥

तदा तस्मिन्नवसरे श्रीविजयदानहीरहर्षकाचककलितश्रीविजयदानसूरिपादावधा-रणममये दूदा इति आह्ला अभिधान यस्य तादृशो नृपो राजा अजनि सजातः । दवस-

रापेक्षया वर्तते इत्यर्थः । किं कुर्वन् । विभूषयन् शोभां लम्बयन् । काम् । त्रिदिवं स्वर्गं अमरावर्तीं तात्पर्यात् तव्यपदेशात् स्वर्गवर्गीं स्वसमुद्ध्या उत्प्रावल्पेन जयति पराम् । त्वेवंशीलां पुरीं श्रीरोहिणीम् । पुनः किं कुर्वन् । जनतां पुरजनपदवासिं सर्वं लोकसमूहं सुखयन् सुखीकुर्वन् । पुनः किं कुर्वन् । वदान्यता दानशीलत्व कलयन्-तिशयिनमुदारभावं विभ्रत् । क इव । विक्रमभानुमानिव । यथा विक्रमादित्त्वभूपाल जातः । सोऽपि लक्ष्म्या त्रिदिवतुल्यां उज्जयिनीमवन्तीम् । मध्यमपदलोपी समासः । भूपयत्रलंकुर्वन् परदुःखकातरविरुदत्वेनास्तिल्लोकं सुखयन् निर्विघ्नं विदधत् कोटिशः सुवर्णदंकाकानां दानृत्वेन । 'अवलोचने सहस्सं आलावे दस सहस्नाइं । हतिरुण देइ ल्खसं परिउसे विक्रमो कोडी ॥' इति खाभाविकदानम् । काव्यगाथादीनां कोटिशः सुवर्णापि इति दानिभावं च विभ्राण इति ॥

सचिवः पुनरस्य भूमुजोऽजनि चाङ्गाभिषसंधनायकः ।

जिनधर्मरतो निधिर्धियामभयः श्रेणिकभूपतेरिव ॥ ८१ ॥

पुनरन्यदस्य द्वाभिषस्य भूमुजो भूसीपालस्य चाङ्गा इत्यभिधा नाम यस्य तादृशः संधनायकः संधपतिरेतावता 'चाङ्गोसंधवी' नामा सचिवः मञ्जी अजनि संजातः । किंभूतः । जिनस्यार्हातो धर्मे रतः आसक्तः श्राद्धधर्मपालकः । पुनः किंभूतः । धियां बुद्धीनां निधिर्निधानम् । क इव । अभय इव । यथा श्रेणिकनाम्नो भूपतेः पृथिवीनायक-स्याभयकुमारनामा प्रधानः समभवत् । सोऽपि जिनप्रणीतधर्मरतस्त्वयौत्पातिक्यादीनां चतस्रणां बुद्धीनां शेषधिः ॥

निरमापयदस्य पूर्वजो धरणो राणपुरे चतुर्मुखम् ।

वृषभध्वजतीर्थकृद्गृहं नलिनीगुल्ममिवागतं क्षितौ ॥ ८२ ॥

अस्य चाङ्गासंधभूपतेः पूर्वजः कुले पूर्वं जायते स्म तादृशो धरणो धरणकः इति नामा संधपतिः राणपुरे राणपुरनाम्नि नगरे चत्वारि चतुःसंख्याकानि मुखानि द्वाराणि यस्य तादृशं वृषभो ध्वजश्चिद्रं लाञ्छनं यस्य स एव तीर्थकृज्जिनेन्द्रः एतावता ऋषभदेवस्तस्य गृहं प्रासादं निरमापयत् क्षिल्पिभिः कारयति स्म । उत्प्रेक्षयते—क्षितौ पृथिव्यामर्थात् स्वर्गादागतं नलिनीगुल्मं नलिनीगुल्मनामविमानमिव ॥

गणपुंगवमग्नमन्वहं विधिनाराद्धमना मुनीश्वरः ।

अथ सुस्थितसूरिशक्रवत्प्रणिधानं विदधे स तत्पुरे ॥ ८३ ॥

अथ शिवपुराणमनानन्तरं मुनीश्वरः श्रीविजयदानसूरिः प्रणिधानं ध्यानं विदधे कृतवान् । क । तत्पुरे श्रीरोहिणीनगरे । क्विवन् । सुस्थितसूरिशक्रवत् यथा सुस्थित-नामा सूरिषु शक्रः पुरंदरः अर्थात् काकन्यां नगर्यां ध्यानं करोति स्म । किं कर्तु-क्षमः(मनाः) । गणपुंगवस्य सुरैर्मन्त्रं आचार्याणां परम्परया आगतं (गौतमगणभृत् किं)

मन्त्रं अन्वह निरन्तरम् । त्रिमासी यावदित्यर्थः । केन । विधिना पश्चाष्टमचतुर्थी-
वामाह्लादितपोविधानजिनसौभाग्यादिसुद्राप्रमुखशास्त्रोक्तयुरम्परप्राप्तप्रकारेण । आ-
राद्धु सावयितुं मनो यस्य ॥

विषयेऽप्यखिले तदा पुरीपतिना मारिरवारि जन्मिनाम् ।

परमार्हतभूमिभास्करं किमु संसारयितुं स्वयं नृणाम् ॥ ८४ ॥

तदा विजयवानसूरेर्ध्यानविधानावसरे पुरीपतिना शिवपुरीस्वामिना द्वाभिधानभू-
पेन अखिले समस्तेऽपि विषये खमण्डले जन्मिना द्विपदचतुःपदपश्चिमन्यादीना
प्राणिनां मारिहिंसा अवारि निषिद्धा, अमारि प्रवर्तिता । उत्प्रेक्ष्यते—परमार्हतः कु-
मारपालः । 'कुमारपालश्चौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।' इति हैम्याम् । स एव भूमे-
पृथिव्याः भास्करः सूर्यः । 'माध्यदिनावधि विधेर्वैशुधाविवस्वान्' इति नैषधे । एतावता
कुमारपालभूपाल स्वयमात्मना नृणा मनुष्याणां संसारयितुं न्मूर्तिगोचर कारयितुं किमु ॥

अनिशं वरिवस्यितस्य तत्तपसः सिद्धिरिवाङ्गसङ्गिनी ।

स्वककान्ततयातिहार्दतो व्रतलक्ष्मीरिव वा वपुष्मती ॥ ८५ ॥

सुरसिन्धुरवत्कदाचन प्रणिधानाम्बुधिमध्यगाहिनः ।

जिनशासनदेवताप्रभोः प्रकटीभावमवीभजत्पुरः ॥ ८६ ॥

(युगमम्)

कदाचन कस्मिन्नपि समये ध्यानपरिसमाप्तिव्यतिकरे जिनशासनदेवता शासनाधिष्ठा-
यिका सुरी (१) वाणी (२) त्रिभुवनस्वामिकी (३) श्रीदेवी (४) यक्षराज (५) गणिपीवका
एते शासनाधिष्ठातारः । तत्र तिस्रणां देवीनां मध्ये अन्यतमा अमरी देवता प्रभोर्विजय-
दानसूरेः पुरोऽप्ये प्रकटीभाव प्रत्यक्षतामवीभजन् भजते स्म । प्रादुर्भूनेत्यर्थः । प्रणिवान
सूरिमन्त्रध्यानं तदेवाम्बुधिरर्थात् क्षीरसमुद्रस्तस्य मध्य गाहते इत्येवशीलस्य । कि-
वत् । सुरसिन्धुरवत् । यथा ऐरावणः प्रणिधानं शुक्लध्यानं तद्ब्रह्मलम् । एतावता दु-
ग्धाम्बुधिस्रस्य मध्यमवगाहते तदुत्पन्नत्तस्य । उत्प्रेक्ष्यते—जिनशासनदेवता अ-
निशं अहोरात्र वरिवस्यितस्य सेवितस्याचीर्णस्य तस्य विजयदानसूरेस्तपसः अङ्गस-
ङ्गिनी अङ्गस्य शरीरस्य सङ्गः अस्त्वस्या इति मूर्तिमती सिद्धिरिव वा । अथवा स्वकका-
न्ततया निजमर्तृत्वेन अतिहार्दता बहुज्ञेहात् । 'ज्ञेहः प्रीतिः प्रेम हार्दम्' इति हैम्याम् ।
वपुष्मती अङ्गीकृताङ्गता शरीरिणी व्रतलक्ष्मीश्चारित्र्यश्रीरिव प्रादुर्भूता ॥ इति विजय-
दानसूरेर्ध्यानम् ॥

सफलीकुरु किंकरीमिव कचिदादिश्य विधौ व्रतोन्द्र मासु ।

प्रणित्य पदाम्बुजं प्रभोरिति मा शासननिर्जरी जगौ ॥ ८७ ॥

सा ध्यानप्रत्यक्षीकृता शासननिर्जरी जिनशासनदेवता इति वक्ष्यमाणं जगौ व-

भाषे । किं कृत्वा । प्रभोर्विजयदानसुरैः पदान्बुजं चरणारविन्दं प्रणिपत्य नमस्कृत्य । इति किम् । हे त्रतीन्द्र सुरे, क्वचित् कुत्रचन विधौ कार्ये आदिश्य आज्ञां दत्त्वा । विधिर्ब्रह्मविधानयोः । विधिवाक्ये च दैवे च प्रकारे कालकल्पयोः ॥ इत्यनेकार्थः । किं करीं स्वदासीमिव मां सफलीकुरु कृतायैव ॥

निजगाद गुरुर्गभीरिमाधरितद्वीपवतीपतिस्ततः ।

भविताभ्युदयः पदस्य मे वद कस्माच्छरदो मुनेरिव ॥ ८८ ॥

ततो देवतावचनानन्तरं गुरुर्विजयदानसुरैर्निजगाद गदति स्म वभाषे । गुरुः किल गभीरिन्ना गाम्भीर्यातिशयेनाधरितो हीनीकृतो निर्जितो वा द्वीपवतीनां नदीनाम् । 'द्वीपमन्तजंते तदम्' तानि द्वीपानि विद्यन्ते यासु तासाम् । 'कर्षुर्द्वीपवती समुद्रदयिता धुन्यां स्रवन्ती' इति हैम्याम् । पतिर्भर्ता समुद्रो येन । किं निजगाद तदाह—हे देवि, त्वं वद कथय । मे पदस्य पदस्य कस्मान्मुनेर्नद्विनेयादभ्युदयो भविता भविष्यति । कस्याः कस्येव । शरदो मुनेरिव यथा शरत्समयादगस्तेरुदयो भवति । यथा रघौ शरद्वर्णने—'प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्मेहोजसः' इति । 'मुनिद्वयः कोरकितः चित्ति-युतिः' इति नैषधे । 'मुनिद्वयः अगस्तिवृक्षः' इति तद्भूतौ ॥

अवधेरनुभावतो गुणैरसमानं जिनमेदिनीन्द्रवत् ।

अतिथिं प्रविधाय भृङ्गवद्भृदयाम्भोरुहि हीरवाचकम् ॥ ८९ ॥

अनयेत्यमभष्यत प्रमुर्भगवन्नभ्रमणोर्दिनादिव ।

भविता भवतः पदोदयो भुवि नार्थीसुतसाधुसिन्धुरात् ॥ ९० ॥

(युग्मम्)

अनया शासनदेवतया प्रभुर्विजयदानसुरैरेत्यममुना प्रकारेणामष्यत प्रोच्यते स्म । किं कृत्वा । अवधेरवधिज्ञानस्यानुभावतः प्रभावत् । 'अवधिः स्यादवधाने कालसीमा-वलेषु' इत्यनेकार्थः । हृदयान्मोरुहि हृदयारविन्दे भृङ्गवत् भ्रमरमिव हीरवाचकं हीरह-र्षोपाध्यायं अतिथिं प्राशुणकं प्रविधाय । हृदि ज्ञात्वेत्यर्थः । किंभूतं हीरवाचकम् । गुणैः संवमशमदमज्ञानादिभिरसमानमसाधारणम् । किं च जिनमेदिनीन्द्रवजिनराजमिव । दिवमाणि । हे भगवन्, भुवि पृथिव्यां नार्थीसुतो हीरहर्षः स एव साधुषु भ्रमणेषु सिन्धुरो हन्त्री तस्मादेतावता हीरहर्षोपाध्यायान् ते तव पदस्याभ्युदयो भविता भविष्यति । कस्मान् कस्येव । दिनादभ्रमणैरेव यथा दिवसात् सूर्यस्य अभ्युदयो भवेत् ॥

पदपद्मविलासलालसभ्रमरीभूतवसुंधराधवः ।

भगवन्तः युगप्रधानवन्महिमश्रीभवनं भविष्यति ॥ ९१ ॥

हे भगवन्, स हीरहर्षोपाध्यायो युगप्रधानवद्भ्रजस्वामिप्रसुत्तयुगप्रधानाचार्य इव महि-मप्रिया माहात्म्यलक्ष्या भवनं गृहं भविष्यति । किंभूतः । पदपद्मयोधरणकमलयोर्वि-

लासेषु श्रीहासु लालनाः साभिल्लवास्तादृशा अमरीभूता मधुकरा इवावरीता वसुंधरा-
वधाः राजानो यत्न राजनेत्र्यो भावास्तथे ॥

अयमेव हि हीरवाचक्रोऽस्त्युचितः सूरिपदस्य नापरः ।

घरणीयवसुपुरेव यद्वसुवाधीशपदस्य नेतरः ॥ ९२ ॥

हे प्रभो, हि निश्चितं अयमेव एव हीरहर्षवाचक्रेन्द्र एव सूरैन्दन्याचार्यमद्वल्लान-
नाय उचितो योग्योऽस्ति । परं नापरः नान्यः निम्नः । यद्वल्लान्कारणाद्वसुवाधीशप-
दस्य राज्यस्योचितो घरणीयवस्य भूमीविभवस्य राज्ञः मधुः राजपुत्रः एव परं नेतर-
जातीयः हीनकुलीनः ॥

प्रणिगद्य पुरो गुरोरिदं प्रमदेनापि विनन्य तत्पदम् ।

त्रिदशी क्षणतस्तिरोदधे स्तनयित्वा स्तनयित्पुपङ्गिवत् ॥ ९३ ॥

त्रिदशी शत्रुनदेवता । 'निपीय तं यद्विदशीभिरर्जिनः' इति नैषधे । क्षणतः
क्षणमात्रात् उत्कलमेव तिरोदधे अदृश्या बभूव । किं कृत्वा । गुरोः सूरैः पुरोऽप्रे
इदं प्रगुप्तं प्रणिगद्य कथयित्वा । अपि पुनः प्रमदेन हर्षेण तत्पदं गुरुचरणं विनन्य
विदेषेण पञ्चाङ्गभूत्वर्चनादिकानां नत्वा अदृशीभूता । किं च । स्तनयित्पुपङ्गिवत् इत्यथा
नेषणाला स्तनयित्वा गर्जित्वा विनन्योन्नतान्मूर्त्यार्थद्वर्षयित्वा तिरोवत्ते ॥ इति
विजयदानसूरिपुरोध्यानस्यस्त्रीकृतश्रासनदेवताश्रोत्राचार्यपदोचितन्यनम् ॥

स तदीयगिरं निपीय तां शितिवल्लीनिव हेमकन्दलः ।

मुदमन्तरनुचरां दधद्वनयानास दिनाति कानिचित् ॥ ९४ ॥

स सूरिः अर्धाद्रथानस्यः एव कानिचिदिनाति स्त्रियत्नमगान् वासरात् गमया-
नासातिक्रानति स् । किं कृत्वा । अन्तश्चित्तमध्ये अनुत्तरामनन्यसानान्यां मुदं हर्षं
दधत् धारयत् । क इव । हेमकन्दल इव । यथा विद्वन्ः अन्तरा स्वमध्ये शितिवली
कृष्णकलां 'काकीवेनी' इति प्रतिद्वीं षते । किं कृत्वा । तदीयां श्रासनदेवतासंबन्धिनां
गिरं वाणी निरीय पीत्वात्यादरेण निगम्य ॥

अथ साधुमुद्याशनाधिपः प्रणिधानं परिपूर्य सूर्यरुक् ।

शशभृच्छरदम्रकादिव प्रणिधानास्पदतो विनिर्ययौ ॥ ९५ ॥

अथ श्रासनदेवताप्रत्यक्षागमनध्यानचंपूर्णमन्त्रानन्तरं साधूनां मुनीनां मध्ये उवा-
चमन्तं अरुन्धीति च्छनं भोजनं येषां वा ते सुधाशनाः देवाः तेषामधिपः स्वामी
इन्द्रः एतावता विजयदानसूरिपुरंदरः प्रणिधानस्य ध्यानस्यस्युद्धं स्थानं ततो वि-
निर्ययौ बहिराजगाम । क इव । शशभृदिव । यथा चन्द्रः शरदम्रकान् शरदशालसं-
बन्धिनोऽम्रकान्नेधान्नेषवर्षकं द्वा निर्गच्छति । किं कृत्वा । प्रणिधानं सूरिनकल्प

जाप स्वरण परिपूर्ण समाप्य परिपूर्णकृत्य । किभूतः । सूर्यस्यैव देदीप्यमाना रुक्
कान्तिर्यस्य । विश्वरुपि सूर्यस्य रुचो दीधितयो यस्मिन् । 'पुषोष शब्दे हरिदश्रुदी-
धितैरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः' इति रघी ॥

स वभाज समाजमात्मना श्रमणानां श्रमणावनीमणिः ।

श्रित्तिमानिव बाहुजन्मनां विलसन्मङ्गलतूर्यनिस्वनैः ॥ ९६ ॥

न प्रसिद्धः मूरिपरम्परायातः प्रणिधानविधाना वा श्रमणावनीमणिः यतिराजः
आत्मना स्वेन श्रमणाना साधूना समाज पर्यटं वभाज शिष्याय । क इव । श्रित्तिमा-
निव । यथा भूपतिवाहुर्वृषणो भुजोत्पत्तिर्यां ते वाहुजन्मानः क्षत्रियास्तेषाम् । 'क्षत्रं तु
क्षत्रियो राजा राजन्वो वाहुसंभवः' इति ह्यम्याम् । 'तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य बाहुज-
भर्ताराम्भि रम्भा-' इति नैपथेऽपि । सभा भजते । कः । विलसतां हर्षोत्कर्षात्प्रति-
दिश मधुर वाद्यमानानां मङ्गलकारिणा नूर्याणा बाद्यानां निस्वनैर्निर्घोषैः । समम् ॥

जहिरे मिहिरौजसा महीपतिना वारचरास्तदा नराः ।

भमरा इव कोशशायिनो दिववक्त्रे स्मितपद्मराशिना ॥ ९७ ॥

तदा शुरोः सभायामागमनावसरे महीपतिना शिवपुरीस्वामिदृशामिधभूपतिना
वारचराः कारागारनिवासिनो बन्दीजना जहिरे मुमुचिरे । किभूतेन महीपतिना ।
मिहिरला भानोरिव । 'दिवादिनाहर्दिवसप्रभाविभाभास' करः स्यान्मिहरो विरोचनः'
इति ह्यम्याम् । ओजः प्रतापो यस्य । 'तदोजसलद्यशमः स्थिताविर्मा' इति नैपथे ।
ओजःशब्देनात्र प्रताप उच्यते । केनेव । स्मितपद्मराशिनेव । यथा दिनवक्त्रे प्रभाते
विकचकमलकल्पेन कोशेषु निजमुकुलेषु शेरते सूर्यास्तेन मुकुलीभूतेषु कुड्मलेषु
निर्गमनानलभूणुतया तत्रैव बद्धा इव तिष्ठन्तोन्वेषणीला वनरा भृश हीयन्ते मु-
च्यन्ते । 'तदप्यवेहि स्वगणे गचालु' इति नैपथे । करस्थितमित्यने ॥ इति विजय-
दानमूर्तिध्यानविधानानन्तरं बहिरागमनम् ॥

व्रतिनामिव तथ्यभाषिणां जनिभाजां विपिनाभ्रचारिणाम् ।

श्रमणेन्दुर्गवैक्षयत्युनः स निमित्तानि निमित्तवेदिभिः ॥ ९८ ॥

न भ्रमणेन्दुर्विजयदानसुरिनन्द्रः शकुनानि निन्दति जानन्तीति निमित्तवेदिनन्त-
निमित्तानि शकुनानि शुभानि तु . . . . . तथा नैपथे 'काला प्रतीपपव-
नाशकुनाप जग्मुः' इति पुनसुम्पद्वसुभयत्रात्र । तेषाम् । विपिनेषु वनेषु वक्षे
७-७-७-७ चरन्तीमेवगीता विपिनाभ्रचारिणन्तेषा मृगशृगालादयो वनचारिणः, चाप-
शरचरन्तिमित्येवगीताभारद्वाजाऽयो गणनचरन्तेषा रजनिभाजां प्रातिनाम् । कि-
र-७-७-७-७ । मतिना साधूनामिव । तत्र सर्वं भावते दृश्यामीनान्वक्ष्यमा-
पितः तेषाम् ॥

न्यगदन्निति ते पुरो गुरो. सितपक्षादिव शीतदीधितेः ।

उदयो भविता पदस्य ते भुवि कुराङ्गजवाचकेन्द्रतः ॥ ९९ ॥

ते शकुनावलोकका निमित्तवेदिनः गुरोर्विजयदानसूरेः पुरोऽग्रे इत्यमुना प्रकारेण न्यगदन् कथयन्ति स्म । हे गुरो, भुवि पृथिव्यां कुराङ्गजवाचकेन्द्रतः हीप्रहोपाध्याय-पुरंदरात् ते तव पदस्य पट्टस्योदयो भविता उन्नतिर्भाविनी । 'उदयः पर्वतोन्नत्योः' इत्यनेकार्थः । कस्मादिव । सितपक्षादिव । यथा शुक्लपक्षात् शीतदीधितेः शिशिरकिरणस्य चन्द्रमस उदयो भवति ॥ इति शकुनावलोकनम् ॥

विधुवद्गणपुंगवं नवोदयमालोकयितुं हृदीच्छता ।

अथ सूरिपदार्पणाविधौ प्रसुरागृह्यत धीसखेन सः ॥ १०० ॥

अथ ध्यानसमाप्तिवहिरागमनशकुनावलोकनानन्तरं धीसखेन अर्थात् शिवपुरीस-धपुरःसरीकृत चाङ्गासंघपतिमन्त्रिणा स प्रभुर्विजयदानसूरिः सूरैराचार्यस्य पदस्वापंगा प्रदानं तस्य विधिः प्रकारस्तत्र विषये । 'विभूषणानां मणिमण्डले नलः । स्वरूपलेखामव-लोक्य निष्फलीचकार सेवाचणदर्यपारणाः ॥' इति नैपथे । आगृह्यत गुरोरत्याग्रहः कृतः । धीसखेन कि कुर्वता । नवोदय नवीना उन्नतिर्यस्य तादृशं गणपुगव गच्छ-नायक आलोकयितुं द्रष्टुं हृदि स्वहृदये इच्छता काङ्क्षता । क्विवत् । विधुवत् यथा धीसखेन विद्वज्जनेन शुभकार्यकरणार्थं नवोदयं चन्द्र स्पृहयता भूयते ॥

अवधार्य तदाग्रहं हितामिव वाणीं मणितो हितैषिणा ।

तत ओमिति वक्रवारिजं वचसा योजितवान्स तत्पुरः ॥ १०१ ॥

ततस्तदाग्रहकरणानन्तरं स गुरुर्विजयदानसूरिस्तत्पुरश्चाङ्गासघपतेरग्रे इत्यमुना प्रकारेण वचसा वचनेन कृत्वा वक्रवारिज वदनकमल योजितवान् योजयामास । इति किम् । वाक्ये एवमस्तु । ओमिति स्वीकारे । 'ओमिति प्रतिपद्यस्व' इति हेमाचार्य-कृतवीतरागस्तवे । किं कृत्वा । तदाग्रह ससघचाङ्गासंघपतिविज्ञप्तिकामवधार्य हृदये धृत्वा । कामिव । वाणीमिव । यथा हितैषिणा स्वस्वार्थतां सुखकाङ्क्षिणा पुरुषेण स्वजनेन मित्रेण वा मणितां कथितां हितां पथ्यां वाच विद्वान् ह्यवधारयति । 'हित पथ्ये गते धृते' इत्यनेकार्थः ॥

निरधारि मुहूर्तमात्मना गणकैः श्रीश्रमणावनीन्दुना ।

महनीयमहो विवाहवत्पुनरारभ्यत मन्त्रिणा पुरे ॥ १०२ ॥

श्रीश्रमणावनीन्दुना श्रिया गणलक्ष्म्या शोभया वा युक्तः श्रमणानां मुनीना मध्ये अवनीन्दुर्वेषुधासुधाकरो राजा एतावता श्रीविजयदानसूरिणा धात्मना स्वयम्पविश्य गणकैर्ज्योतिषिकैः सप्त मुहूर्तं सूरिपदस्थापनोचितोदयास्तशुद्धिग्रहगोचरोचस्थग्रहादिशु-भदिनवेला निरधारि विश्रयीकृतम् । पुनर्मन्त्रिणा चादाह्यधीसखेन महनीयं सर्व-

जनैरतिश्लाघनीयो मह उत्सवः पुरे शिवपुर्यां आरभ्यत प्रारब्धः । किंचित् । विवाह-
वन् । यथा केनाप्यभिमानवता धनिना पाणिग्रहणावसरे संसारिजनातिप्रशस्यो
महामद्गः प्रारभ्यते ॥

अथ शिल्पिचणैरचीकरन्ननुवादैरिव विश्वकर्मणः ।

मणिमण्डपमंशुडम्बराधरितादित्यममात्यमानवाः ॥ १०३ ॥

अथ मुहूर्तनिर्धारणमहोत्सवप्रारम्भणानन्तरं अमात्यमानवाः चाज्ञासंघपतिप्रधानसे-
वकजनाः शिल्पिचणैः प्रशस्तविज्ञानिभिर्मनीषीनां उपलक्षणात् काञ्चनरत्नानां गणैः
स्वचित् मण्डप जनाश्रयनचीकरत् कारयन्ति स्म । किभूतं मणिमण्डपम् । अश्ललां
किरणानामाडम्बरेण प्रतिदिश अविरलातिप्रसरणेनाधरितो हीनीकृतस्तिरस्कृतो वा
आदित्यो भास्करो येन । शिल्पिचणैस्तप्रेक्षते—विश्वकर्मणो देवानां वर्द्धकैः सूत्रधारस्या-
नुवादैः प्रतिरूपैरिव । प्रशस्तार्थे चञ्चुचणौ शब्दौ योज्याविति प्रक्रियायाम् ॥

मणिकल्पिताशिल्पिकौतुकप्रकरालोकनलालसाशयाः ।

त्रिदशासिदशीसखा दिवः किमिहालेख्यमिषादुपागमन् ॥ १०४ ॥

इह मण्डपे आलेख्यानां चित्राणां मिषात् कपटादिवो देवलोकात् त्रिदशीसखाः
स्वस्वदेवीसंयुक्ताः त्रिदशा निर्जरा उपागमन् किम् आगता इव । किंभूतास्त्रिदशाः ।
मणिभिः पञ्चविधरत्नैः कल्पितानां रचितानां शिल्पानां चित्ररूपादिविज्ञानानां प्र-
करस्य समूहस्य आलोकने दर्शने लालसा लोलुपा आशया अभिप्राया मान-
सानि वा येषां ते ॥

स मुहूर्तदिने गुरुः समं मुनिभिर्मण्डपमध्यमीयिवान् ।

सदसः सदनं द्युसन्नभिः प्रतिपन्थी पृथिवीभृतामिव ॥ १०५ ॥

स गुरुर्विजयदानसूरैः मुनिभिः समं गणिपण्डितोपाध्यायादिशास्त्रभिः सार्द्धं मुह-
र्तस्य दिने वासरे मण्डपस्य मध्यमीयिवान् गतः । क इव । प्रतिपन्थीव । यथा पृथि-
वीभृता पर्वतानां प्रतिपन्थी वैरी इन्द्रः द्युसन्नभिः स्वर्गगृहैः सूरैः सह सदसः समायाः
सदनं मन्दिरभेत्यागच्छति । 'वृपस्य नातिप्रमनाः सदोऽगृहम्' इति रघुवशे ॥

इदमीयमहामहेक्षणोपनतैः पौरनरैः परःशतैः ।

निभृतं त्रियते स्म मण्डपो नवकासार इवाम्बुदाम्बुभिः ॥ १०६ ॥

परःशतैः शानात्परे परः शाना. तैः सहस्रसंख्यैः पौरनरैर्नागरिकलोकैः मण्डपः सूरि-
पदप्रदानात्पद निभृत घन त्रियते स्म भृतः । किभूतैः पौरनरैः । इदमीयस्य हीरहर्षो-
पाध्यायसंघान्धिने नञ्ज्ञानहस्ताचार्यपदस्यापनातिशयितोत्सवस्य ईक्षणार्थमुपनतैः स-
न्नागतैः । क इव । नवकासार इव । यथा नवीनस्वडागः अम्बुदाम्बुभिः प्रावृत्पयो-
धरपानार्थं निर्भर एत्यते ॥

त्रिशलातनुजन्मगासनाभ्युदयं मूर्तिमिव व्रतीश्वरम् ।

यतिभिस्तमजूहवद्गुरुस्त्रिदशीशंसितभाग्यवैभवम् ॥ १०७ ॥

गुरुर्विजयदानसूरिः साधुभि उपाध्यायपण्डितादिमुनिभि कृत्वा न हीरहर्षोपा-
ध्यायमजूहवत् आकारयामाम । किभूत तम् । त्रिदश्या शासनदेवतया शक्तित श्रा-
धितो भाग्यस्य सुकृतस्य पुण्योदयस्य वैभवः सपद् यस्य । इवोत्प्रेक्षते—मूर्ते मूर्तिम-
न्तमङ्गीकृताङ्गं त्रिशलायाः सिद्धार्यपृथिवीपतिपत्न्यास्तनुजन्मनो नन्दनस्य श्रीमन्महा-
वीरदेवस्य शासनस्य अभ्युदयमुन्नतिमिव ॥

गगनात्परसेन्दुहायने विशदे पौषजपञ्चमीदिने ।

धृतशीतरुचीरुचिच्छलोज्ज्वलवस्त्रे किंमु तत्पदोत्सवे ॥ १०८ ॥

व्रतिवारिधिनेमिवासवः स्वपदे स्थापितवान्स वाचकम् ।

इव पञ्चमकं गणाधिपं मृगराजध्वजतीर्थनायकः ॥ १०९ ॥

(युगम्)

स विजयदाननामा व्रतिना श्रमणाणा वारिधिनेमेर्वसुधरायाः नायक स्वामी । राजा
इत्यर्थः । सूरिः त हीरहर्षनामानं वाचकमुपाध्यायं स्वपदे निजपट्टे स्थापितवान् स-
स्थापयामास । क इव । मृगराजध्वजतीर्थनायक इव यथा मृगराजः सिंहो ध्वजश्चिह्न
लाञ्छन यस्य तादृशस्तीर्थनायकस्तीर्थेश्वर एतावता श्रीमहावीरजिनः पञ्चाना सख्या-
पूरणः पञ्चमः, पञ्चम एव पञ्चमकः, तं गणस्य साधुसमुदायरूपगच्छस्य नायक स्वामिन
पञ्चशतच्छात्रैः सम प्रव्रजितत्वात् । तद्यतिकरे पञ्चशतसाधूना गणस्य नाथ गणधर
सुधर्मस्वामिन स्वपदे स्थापयति स्म । कस्मिन्हायने । गगनमाकाशं शून्यम् (०), आत्मा
क्षेत्रज्ञ एकः (१), रसास्तिक्तादय षट् (६), इन्दुश्चन्द्रोऽप्येकः (१), तन्मितहायने वत्सरे
विक्रमादित्याद्दशाधिकषोडशशत (१६१०) वर्षातिक्रमे । कुत्र दिवसे । पौषजपञ्चमीदिने
पौषमासे जाता या पञ्चमी नात्री तिथिल्लदिवसे । किभूते । विशदे शुक्ले । उत्प्रेक्षते—
तत्पदोत्सवे तस्य हीरहर्षोपाध्यायस्य पदस्याचार्यपदप्रदानस्य उत्सवे महामहे धृतं
परिहितं शीतरुचीरुचिः चन्द्रचन्द्रिका तस्यादृष्टलेन कपटेन उज्ज्वल धवल वस्त्रं वसनं
येन एवंविधे इव वासरे । शुक्लपञ्चमीदिने इत्यर्थः ॥ सवत् १६१० वर्षे पौषमासे शुक्लप-
ञ्चमीवासरे श्रीहर्षवाचकस्य सूरिपदस्थापना ॥ इति श्रीहीरविजयसूरेराचार्यपदस्थापना ॥

हृदि हीर इवैष विष्टपे विजयोऽस्यैव पुनर्भविष्यति ।

अत एव कृतास्य सूरिणा विजयाहा किमु हीरपूर्विका ॥ ११० ॥

यत्कारणादेष सूरिः हृदि अर्थाजगतां हृदये हीर इव वज्रमाणिरिव । जनभाषया
'हीरो' । रहस्यं च भविष्यति । पुनरपरार्थं न्यासे विष्टपे विश्वे अस्मैव सूरेरेव जयो
कुवादिवादिषु विजयो भविष्यति नान्यस्य । उत्प्रेक्ष्यते—अत कारणात् सूरिणा वि-

जयदानगुरुणा अस्य हीरहर्षस्य हीर इति नाम पूर्वं यस्याः सा हीरपूर्विका विजयाद्वा विजय इत्याख्या कृता किमु । एतावता हीरविजयसूरिरित्यभिधानं निमित्तम् ॥

इदमेव दिनं जगत्पतेरभिषेकार्हमितीव संमदात् ।

उदयादिमसिंहभूमिमानभिषिक्तात्र तदैव बाहुजैः ॥ १११ ॥

अत्र शिवपुराणे संमदादानन्दात् बाहुजैः राजन्यैः । 'तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य बाहु-जभट्टारामि रम्भा-' इति नैपथे । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्तदैव तस्मिन्नवसरे उदय इति पदमादिमं पत्रं तादृशः सिंह एव भूमिसाम्रूप एतावता उदयसिंहराजा अभिषिक्त इव श्रीरोहिणीमण्डलराज्ये संस्थापितः । इति किम् । इदमेव दिनं यस्मिन् दिने श्रीहीर-हर्षविजयसूरेराचार्यपदं प्रदत्तं तदेवं दिनं जगता भूलोकस्य पत्युर्भंतुश्चक्रवर्त्यादेरभिषेकस्य राज्यस्थापनाया अर्हमुचितं योग्यम् ॥

भुवि मङ्गलतूर्यनिस्वनो दिवि दिव्योऽजनि दुन्दुभिध्वनिः ।

इति तौ किमु शंसतो गुरुर्न ऋतेऽस्मादपरोऽस्ति रोदसोः ॥ ११२ ॥

भुवि पृथिव्यां मङ्गलानां भूयसां श्रेयसां सूचकानां तूर्याणां वादित्राणां निस्वनो निघोषः, तथा दिवि आकाशे दिव्यो देवतासवन्धी दुन्दुभीनां मदनभेरीणा निखानानां वा ध्वनिः शब्दः अजनि संजातः । उत्प्रेक्ष्यते—तौ द्वावपि शब्दा इत्यनुना प्रकारेण शसनोऽर्थाल्लोकानां पुरः कथयत इव । इति किम् । यत् रोदस्योर्धावापृथिव्योरस्मात् हीरविजयसूरेरपरोऽन्यो द्वितीयो कोऽपि असाधारणगुणगणो गुरुर्नास्ति ॥

पिकपञ्चमकूजितकणास्तमगायन्धृणुकोदरीगणाः ।

अदसीययज्ञोजिगासयोपगताः किपुरुषाङ्गना इव ॥ ११३ ॥

ह्यणुकोदरीगणा कृशोदरीनारीनिवहाः । 'शृङ्गारमर्गं ह्यणुकोदरीयम्' इति नैपथे । तदा तस्मिन् सूरिपदप्रदानसमये तमगायन् तद्गुणग्रामं गायन्ति स्म । किभूनाः । पिकानां कोकिलानां पञ्चमकूजितं वसन्तसमयोभिद्रसान्द्रमाकन्दकलिकास्वादोद्घटितकण्ठकुहरप्रोङ्खोलितपञ्चममधुरध्वनिस्तद्वत् कणो गिनादो यासाम् । उत्प्रेक्ष्यते—अदसीयानां हीरविजयसंबन्धिनानां यगसां कीर्तानां जिगासया गातुमिच्छया उपगताः । खलोकाद्रलोके स्वस्थानाद्वा शिवपुर्यां समागताः किपुरुषाङ्गनाः किन्त्य इव ॥ इत्याचार्यपदमहोत्सवः ॥

त्रिजगन्नयनामृताञ्जनं शुशुभाते यतिपुंगवावुभौ ।

सुरभीकृतभूतलौ यज्ञःसुमनोभिर्मधुमाधवादिव ॥ ११४ ॥

उभौ द्वौ यतिपुर्वा विजयदानहीरविजयसूरिन्द्रौ शुशुभाते शोभां लभते स्म । निभूतां । त्रिजगता तात्त्व्यान् तव्यपदेशत्वात् त्रिभुवनजनानां नयनेषु लोचनेषु आहादकरधेन अमृताञ्जनं मुधाया अञ्जनतुल्यां । पुनः किभूतां । यज्ञोत्थिरिव सुमनोभिर्वि-

कसितकुसुमंः कृत्वा सुरभीकृत वानित सुगन्ध विहितं भूतलं महीमण्डलं चाभ्याम् ।
उत्प्रेक्ष्यते—मधुमाधवी चैत्रवैशाखमासाविव ॥

द्युसदामिव मेदिनीरुहौ जगतीजंगमतानुसङ्गिनौ ।

स विभूषयतः क्रमेण तौ विहरन्तावणहिल्लपत्तनम् ॥ ११५ ॥

क्रमेण विहारपरिपाठ्या तौ विजयदानहीरविजयसूरीन्द्रौ अणहिल्लनाम पत्तनं विभू-
षयतः स अलवक्रतुः । किं कुर्वन्तौ । उत्प्रेक्ष्यते—द्युसदा देवाना मेदिनीरुहौ पादपौ
कल्पवृक्षाविव । किभूतौ । जगत्यां भूमिपीठे जगमतायाः संचरणशीलत्वस्य अनुसङ्गः
सङ्गोऽस्स्यनयोक्तौ ॥

श्रवणद्युमणी मणीव तौ मुनिमुक्तावलिमध्यशालिनौ ।

पुरि तत्र तमोनिशुम्भनौ गणलक्ष्मी मदयावभूवतुः ॥ ११६ ॥

तत्र पुरि पत्तननगरे तौ विजयदानहीरविजयनामानौ श्रमणद्युमणी मुनिमार्तण्डौ ।
सुरीन्द्राविल्यर्थः । गणलक्ष्मीं तपागच्छप्रिय मदयावभूवतुः । शृङ्गारकलिता कुर्वते स्तेत्यर्थः ।
काविव । मणीव । नायकरत्ने इव । मणीवादिवर्जमिति द्विवचनेऽपि संधिः स्यात् । यथा
मणीव दपतीव रोदसीव । 'मणीव नीलोत्तरलौ विरेजतु' इति नैपथेऽपि । किभूतौ ।
मुनयः साधव एव मुक्तावलिर्मौक्तिकहारस्तस्य मध्ये शालेते इत्येवशीलौ । पुनः किं-
भूतौ । तमसामज्ञानान्धकाराणां निशुम्भनौ व्यापादकौ । नायकमणी अपि स्त्रियं समदा
सजतः मुक्तावलिमध्यस्थायिनौ तमोनिहन्तृकौ च ॥ इति द्वयोरपि सूरीन्द्रयोः पत्तने
पादावधारणम् ॥

अथ तत्र समर्थनामभृङ्गणशाली भवति स भूतिमान् ।

सचिवो यवनस्य भूभुजो मतिवार्थिश्रृणकाङ्गजन्मवत् ॥ ११७ ॥

अथ पत्तनागमनानन्तरं तत्राणहिल्लपत्तने समर्थ इति नाम विभर्ताति समर्थनामभृत्
भणशाली वक्षस्कारव्यापारकरिणां कश्चित् संज्ञाविशेषः भवति स्माभवत् । एतावता
समर्थभणशालीतिनामा । किंभूतः । सचिवः । प्रधानः । कस्य । भूभुजः पत्तनाधीशस्य
सेरखानस्य । किंभूतस्य । यवनस्य 'पठाण' इति नाम म्लेच्छजातीयस्य । पुनः किंभूतः । भू-
तिमान् हस्तितुरगादिलक्ष्मीकलितः । पुनः किंभूतः । मतिवार्थिः । बुद्धिसमुद्रः । किंवत् ।
चणकाङ्गजन्मवत् । यथा चणकनामा द्विजविशेषस्तस्याङ्गजन्मा पुत्रश्चाणक्यो धीनि-
धिरभूत् ॥

उपचक्रमिरे महामहा असुनाचार्यपदस्य नन्दये ।

शिवशैवलिनोवरोद्धोपयमार्थं प्रथमोत्सवा इव ॥ ११८ ॥

असुना समर्थभणशालीसचिवेन आचार्यपदस्य नन्दये नन्दिकारापरणार्थं महामहा
अतिशयिन उत्सवा उपचक्रमिरे प्रारब्धाः । उत्प्रेक्ष्यन्ते—शिवमे(ए)व मुक्तिरूपो यः

शैवलिनीना नदीनां वरो भर्ता समुद्रस्तस्योद्वाहा पुत्री लक्ष्मीस्तस्या उपयमः पाणिग्रहणं तस्मिन् । सिद्धिलक्ष्मीविवाहे इत्यर्थः । प्रथमोत्सवा इव आदिभाः क्षणा इव ॥

पुरि जानपदीयमानवव्रज आकार्यत तेन सेवकैः ।

पिकभृङ्गभरः स्वसौरभैरिव कुञ्जे स्मितचूतशाखिना ॥ ११९ ॥

तेन समर्थमणशालिमाञ्चिणा सेवकैः स्वभृत्स्ववर्गेर्जानपदीयो गुर्जरमण्डलसंबन्धी मानवव्रजो जनसमूहः पुरि पत्तननगरे आकार्यत आहूयते स्म । आमन्त्रित इत्यर्थः । केनेव । स्मिन्चूनशाखिनेव । यथा वसन्तसमयविकसितसहकारतरुणा स्वस्यात्नीयस्य सौरभैरामोदैः परिमलै कृत्वा पिकभृङ्गभरः क्रोकिलमधुकरनिकरः कुञ्जे कानने आकार्यते ॥

मुकृतं प्रविधाय सत्क्रियाममुना संघजनस्य संमदात् ।

समचीयत शम्बलं महोदयपुर्या प्रथियासुना किमु ॥ १२० ॥

अमुना पत्तनाधीशधीमत्सेन मुकृत पुष्य समचीयत सम्बन्धप्रकारेण पुष्ट क्रियते स्म । किं कृत्वा । समदादतिहर्षान् संघजनस्य चातुर्वर्ण्यस्य संघलोकस्य सत्क्रियामशन-पानस्वादिमवल्लभरणश्रीफलादिदानेन सत्कार प्रविधाय कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—महोदयपुर्या निर्द्वृत्तिनामनगर्यां प्रथियासुना प्रकर्षेण गन्तुमिच्छुना सता अमुना मन्त्रिणा शम्बलं मार्गनिर्वाहकृत्पाथेय किमु सचितम् ॥

गुरुनन्दिमहेऽङ्गनासखैर्वसतेर्मध्यमभूषि मानुषैः ।

जिनजन्ममहे मरुद्विरेरिव गीर्वाणगणैरधित्यका ॥ १२१ ॥

गुरोर्हारविजयसूरीशितु नन्दिमहे गच्छानुजामहोत्सवे अङ्गनासखैः स्वस्वकालत्रक-लितैरथवा निजापरवनितावर्गसहितैर्मानुषैः पुरुषैर्वसतेरुपाश्रयस्य मध्यमभूषि अलंक्रियते स्म । कैरिव । गीर्वाणगणैरिव । यथा जिनस्य अर्हद्भट्टारकस्य जन्ममहे जन्माभिषेकोत्सवे सुराङ्गनासुगतैर्भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कविमानवासिष्ठुरसमूहैर्मरुद्विरे-निर्जरोर्वीधरस्य मेरोरधित्यका ऊर्ध्वभूमिश्चलिका भूष्यते ॥

गणिनन्दिमहेऽप्सरोगणैरिव मुक्ताभिरुपेत्य यौवतैः ।

करपीडनमण्डपो यथाक्षतपुञ्जैः समवर्धयन्नालयः ॥ १२२ ॥

साङ्गे प्रवचने अर्धाती गणिरनूचानश्च तस्य गणेनन्दिमहे निर्वाणमहोत्सवे यौवतैर्विचिघ-कृत्जन्मपुरनिवासियुवतीममूर्हेरुपेत्यागलाक्षतपुञ्जैर्लाजत्रजैरालयः उपाश्रयः श्रीशुभं अतिबहुलसमर्दतः प्रामुसशकुत्रङ्गिन्मदाश्रयत्वाद्दसतिरेव समवर्धयत वर्धापितः । क इव । करपीडनमण्डप इव । यथा विवाहमण्डपः सधववधूभिरक्षतैर्वर्धाप्यते । कैरिव । अप्स-रोगणैरिव । यथा गांतमादिगणवर नन्दिमहोत्सवे सुरमुन्दरीवृन्दैर्मुक्ताभिर्मुक्ताफलैः सवर्धयते । 'आप्तैर्वर्धापयाचने शुभे योगः शुभस्य हि' इति प्रतिक्रमणमन्त्रवृत्ती ॥

जिनवद्गणधारिणः पदं समनुज्ञाप्य स सूरिचक्रिणः ।

गुरुरस्य सहस्रदीधितिप्रमितावर्तनवन्दनान्यदात् ॥ १२३ ॥

स गुरुर्विजयदानसूरिः अस्य मूरिचक्रिणः हीरविजयसूरिसार्वभौमस्य सहस्रदीधि-
तयो द्वादशभास्करा. तैरिव प्रर्मायन्ते प्रमाणविषयीक्रियन्ते इति सहस्रदीधितिप्रमितानि
तादृशान्यावर्तनानि हस्तावर्तकरणानि येषु तादृशानि । एतावता द्वादशावर्तवन्दनकानि
अदात् ददाति स्म । किं कृत्वा । गणधारिणः गच्छधरस्य पद समनुज्ञाप्य सम्बन्धप्रकारे-
णानुज्ञा दत्त्वा । किं वत् । जिनवत् । यथा जिनोऽर्धान्महावीरतीर्थकरः सुधर्मस्वामिनो
गणधारिणः पद समनुज्ञापयति ॥

वशिनोऽस्य ततो वशंवदां गणभृद्भूमिमणिर्गणश्रियम् ।

स्वसुतस्य पितेव संपदं प्रणयेन प्रणिनाय नीतिमान् ॥ १२४ ॥

ततो द्वादशावर्तवन्दनकप्रदानानन्तरं गणभृत्सु गच्छधरेषु भूमिमणिः क्षोणीरत्न
राजा विजयदानसूरीन्द्र. प्रणयेन लेहेन वशिनो जितेन्द्रियस्य अस्य हीरविजयसूरेर्ग-
णश्रिय तपागच्छलक्ष्मीं वशवदामायत्ता प्रणिनाय चकार । 'हृजति करोति प्रणयति
घटयति निर्माति निर्मिमीते च' इति करणार्थाः क्रियाकलापे । क इव । पितेव । यथा
जनक स्वसुतस्य निजपुत्रस्य संपदं गृह्यसंपत्तिं अनुक्रमागततामृहलक्ष्मीं वशंवदा प्र-
णयति । किंभूत् । नीतिमान् युक्तायुक्तविचारोपेतः । गुरुः पिता च ॥ इति समरथम-
णशालीकृतमहोत्सवपूर्वकश्रीहीरविजयसूरिपुरंदराचार्यपदनन्दिवन्दनकप्रदानवर्णनम् ॥

मुदमादधिरे मुमुक्षवस्तमवाप्याभिनवोदयं प्रभुम् ।

ननृते नरकद्विषं पुनर्गणलक्ष्म्या पुरुषोत्तमं पतिम् ॥ १२५ ॥

मुमुक्षवः ससारासारकारागार मोक्तुमिच्छन्. तपागच्छसाधवः अभि सामत्येन नवः
'णु स्तुर्ता' नवनं नव' स्तुतिस्तुक्तं. प्रणसास्पद नवीनो वा उदयोऽभ्युदयनं प्रादु-
र्भावो यस्य तादृश प्रभु स्वामिन हीरविजयसूरिं अवाप्य लब्ध्वा मुदमानन्दम् । अ-
र्थान् मानसे आदधिरे धारयन्ति स्म । पुनरर्थान्तरन्यासे गणलक्ष्म्या तपागच्छश्रिया
नवीनाभ्युदय त पतिं नायक प्राप्य ननृते नर्तितम् । किंभूतम् । नरकस्य दुर्गतेर्द्विषं
वैरिणम् । पुन. किंभूतम् । पुरुषेषु सकलमनुष्येषु उत्तम आचार्यत्वात् श्रेष्ठम् । तथा
श्रिया क्षीरनीरनिधेर्नन्दिन्यापि नरकासुरसंहारकारिणं पुरुषोत्तमं नारायणं पतिं भर्तारं
संग्रह्य ननृते ॥

गणपूर्वगिरौ महोदयश्रमणव्योममणीसमीक्षणात् ।

कुनयैरिह कौशिकायितं भविकैः पङ्कजकाननायितम् ॥ १२६ ॥

इह जगति भूमिपीठे वा गणस्तपागच्छ. स एव पूर्वगिरिरुदयाचल । 'पूर्वपर्वततिरो-
हितात्मनः' इति सुरभोत्सवकाव्ये पूर्वशब्दः । तथा 'अयोदयः पूर्वोद्विः' इति हैम्या-

मपि । तस्मिन् महान् सर्वातिशायी उदयः पदस्थापनासमय एव सर्वोत्कृष्टं माहात्म्यं यस्य तादृशो यः भ्रमणव्योममणी सर्वसाधुषु तेजस्वित्वेन भास्करः तस्य समीक्षणादर्शनात् कुत्सितो विरुद्धो नयो मत येषां ते कुनयाः कुपाक्षिकास्तैः कौशिकाः घृकास्तैरिवाचरित प्रण(न)टमित्यर्थः । पुनर्भ्रम्यैर्मोक्षगमनयोर्यैर्जनैः सम्यग्दृष्टिभिः पङ्कजानां कमलानां काननैर्वनैरिवाचरितम् । विकसितमित्यर्थः ॥

स्वयमेव शिवं गमी पुरानपि संप्रापयितुं प्रभुः प्रभुः ।

इति वक्तुमिवेश्वरान्दिशा यशसा व्यानशिरेऽखिला दिशः ॥ १२७ ॥

यशसा अर्थात् सूरिन्द्रक्षोकेनाखिलाः समस्ता दशापि दिशः व्यानशिरे व्याप्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—दिशां हरिताम् ईश्वरान्नायकान् । दिक्पालानित्यर्थः । इत्यत्रे वक्ष्यमाणं वक्तुं कथयितुमिव । इति किम् । यद्येव प्रभुर्हारविजयसूरिः स्वयमात्मना शिवं मोक्ष गमी गमिष्यति कालसाम्राज्यभावाद्भवान्तरेऽपि पुनः परानन्यानपि जन्तून् मोक्षं संप्रापयितुं प्रभुः समर्थोऽस्ति । 'यथा विदूरादिरदूरतां गमी' इति नैषधे ॥

कजपाणितमोद्विषज्जगन्नयनस्यास्य महोभरैर्भरात् ।

किमु चण्डरुचेरसूयया भ्रियते भूमिनभस्तलद्वयी ॥ १२८ ॥

अस्य सूरैः मेहोभारैः प्रतापपटलैर्भरादतिशयाद्भूमिनभस्थलद्वयी मेदिनीगगनमण्डलयामलं भ्रियते अभिव्याप्यते । उत्प्रेक्ष्यते—चण्डरुचेः सूर्यस्थाथात् प्रतापैः सार्द्धमसूयया ईर्ष्ययेव । अस्य किंभूतस्य । कज कमल अरुणत्वेन मृदुत्वेन वा तत्सुत्यः पाणिर्यस्य । अथवा आकृत्वा कज पद्म पाणौ हस्ते यस्य । तथा तमसामज्ञानानां पापानां वा द्विपन् वैरी । तथा जगतां विश्वेषा धर्ममार्गदर्शकरत्वेन नयनरूपः । पक्षे कमलाङ्कितकरस्थान्धकारद्विषतः जगच्छुषः । विशेषणत्रयेऽपि कर्मधारयः ॥

स पतिव्रतयेव वल्लभो गणलक्ष्म्या समुपास्यत प्रभुः ।

अमुनागमि सा पुनर्मुदं नगरी नीतिमतेव भूभृता ॥ १२९ ॥

न हीरविजयसूरिर्गणलक्ष्म्या तपागच्छश्रिया समुपास्यते सम्यक् सेव्यते स्म । कथेव । पतिव्रतयेव पतिः । स्वभर्तृव व्रतं नियमो यस्याः स्वकीयं भर्तारं विना स्वप्नेऽपि नान्यं कामुक कामयते । सा पतिव्रता तथा सत्या युवत्या वल्लभः स्वकान्तः सम्यक् त्रिकरणशुद्धा सेव्यते । पुनरन्यदर्थे अमुना सूरिणा सा गगलक्ष्मीर्मुद परमानन्दमगमि प्रापिता । केनेव । भूभृतेव । यथा नीतिमता न्यायनिष्ठेन पार्थिवेन नगरी उपलक्षणात् स्वजनपदकलिता आत्मवासराजधानी प्रमोद प्राप्यते । अथवा 'तरुणीवत्तरुणेन मूरिणा' इति पाठस्तदा किंवत् । तरुणीवत् । यथा तरुणेन वृना पुना तरुणी युवती मुद प्रीति गम्यते प्राप्यते । प्यन्तः प्रयोगः । किंभूतेन तरुणेन । सूरिणा पण्डितेन विद्विधविलाभरसचनुरशीतिकामासनक्रीडानमैवचनचातुरीचनुरेण । 'मेधाविकोविद-

विदारदसूरिदोषदक्' इति हेम्या विद्वन्नाम । तथा । 'वाचो वाच्यविवेकयिद्भवधिया-
नीदृशिवधा मादृशां लक्ष्यन्ते इ किलावनामथवा सर्वसाराः सूरयः' इति च-
कथायामपि । अथयेति स्वरणमं पशान्तरे वा नूरयो विद्वान् सवेयहा' । मादृशा-
मनतिप्रकृष्टा अपि वाचः सहिष्यन्ते त्वयवधारयिष्यति भ्रातृत्वादिति नष्टिप्पनके ॥

अभजन्त यतिव्रजा विसुं विहगाः स्मेरमिवाधनीरुहम् ।

पृणति स स तान्पुनर्महोदयमस्यं स प्रद्विजंस्तानिव ॥ १३० ॥

यतिव्रजात्तपागणश्रमणसमूहा विसु हीरविजयसूरिभभजन्त सेजन्ते स । के इव ।
विहगा इव । यथा पक्षिणः स्मेरं विजयिनमवनीरुहं पक्षं सेवन्ते । पुनः स सूरिस्तान्
सुनिमग्नलान् पृणति स प्रीणाति स । किं कुर्वन् स' । महोदयो मोक्षो महाबुदयो
वा स एव सर्वं फलं प्रदितान् प्रवच्छन् दद्यानः । क इव । स इव । यथा न स्मेरावनी-
रुहः फलं स्वसत्य विश्राणयन् विहगान् प्रीणाति । 'प्रीणाति प्रीणयति च पृणतीति
प्रीणनायाः स्युः' इति क्रियाकल्पे ॥ इति हीरविजयसूरैस्तपागच्छसाम्राज्यप्राप्तिः ॥

कुनयात्रयता विनम्रतां जयिनेव प्रतिगर्जतोऽमुना ।

दधताधरितः क्षमां ह्रिया किमु पानालमहीश्वरोऽविशत् ॥ १३१ ॥

क्षमामतिशयिनीं धाम्नि उपशान्तवामिसर्धं दधता धारयता अमुना सूरिणा अ-
धरित हीनांकृतो धिक्कृतः सन् अहीश्वरः क्षमां पृथिवीं धरतीति तादृशः जेयनागः ।
उत्प्रेक्ष्यते—ह्रिया लब्धा किमु पातालं रसातलमविशन् प्रविष्ट इव । 'क्षमा क्षिति-
क्षान्त्योः' इत्यनेकार्थः । अमुना किं कुर्वता । [प्रतिगर्जतो वतपिङ्कान्] कुनयान् कु-
पाधिकान् शाक्यादीन् विनम्रतां प्रणमनशीलता नयता प्रापयता । केनेव । जयि-
नेव । यथा विजयकारिणा नृपतिना प्रतिगर्जन्तः स्पर्द्धिनं पार्थिवा विनम्रता नोचन्ते ।
'सहृदयो हृदयः प्रतिगर्जताम्' इति रघुवशे ॥

परिशीलितशीललीलया तुलयञ्श्रीसकडालनन्दनम् ।

स गभीरतयेव सागरं गुणमाणिक्यनिधिः पराभवत् ॥ १३२ ॥

गुणाः शनदमार्जवमार्दवादयस्त एव माणिक्यानि रत्नानि तेषा निधिनिधानं स सूरि-
उत्प्रेक्ष्यते—गभीरतया त्रिजगन्नानिशाखिलगान्मार्थेण सागरं पराभवत्पराजैपीदिव ।
किं कुर्वन् । परिशीलितभावालात्परिपालितं यद् शीलं ब्रह्मचर्यं तस्य लीला विला-
सस्तया सकडालनाम्नो नागरजातिद्विजस्य नन्दनं पुत्रं श्रीस्थूलभद्रं तुलयन् सदृशी-
कुर्वन् ॥

निजधैर्यवदान्यताश्रिया विजिता येन सुराचलद्रुमाः ।

किमु तद्विजयाय मन्त्रणं सहवासच्छलतो वितन्वते ॥ १३३ ॥

येन सूरिणा निजस्यात्मनो धैर्यस्य धैर्यताया घोरोपसर्गपरिपहनिष्कम्पनायाः, तथा

वदान्यताया दानशीलतायाः श्रिया शोभया आधिक्येन वा सुराणां देवानां अचलाः पर्वताः पञ्च मेरवः तथा द्रुमा वृक्षाः पञ्च कल्पतरवः विजिताः पराभूताः सन्तः सह-वासच्छलतः एकत्र निवसनकपटतः । उत्प्रेक्ष्यते—तद्विजयाय सूरिपराभवनाथं मन्त्रणं मिथ आलोच किमु वितन्वते ऊर्ध्वन्तीव ॥ इति हीरविजयसूरिगुणाः ॥

अधिपौ निखिलक्षमाभृतां सुरसेव्यौ कलधौतदीधिति ।

हिमहेमगिरी नु जंगमौ मुनिचन्द्रौ भुवि तौ विजहदुः ॥ १३४ ॥

तौ मुनिचन्द्रौ विजयदानसूरि-हीरविजयसूरीन्द्रौ भुवि पृथ्वीपीठे विजहदुः विहारं चक्रुः । किभूतौ । निखिलाः समस्ताः क्षान्तिधराः शान्तिरत्नशालिनः साधवः तेषामधिपां श्चामिनो । पुनः किभूतौ । सुरदेवैः सेव्यौ उपासनीयौ । पुनः किभूतौ । कलधौत काञ्चनं तद्वदीधिति शरीरकान्ती ययोस्तां । नु इति वितके । जंगमौ सचरन्तौ हिमहेमगिरी हिमाचलश्रुवाचलाविव । किभूतौ । क्षमाधराणां पर्वतानां नाथौ । 'हिमालयो नाम नगाधिराजः' इति कुमारसंभवनामकाव्ये । तथा 'भारोहतु क्षितिधरा-विर्षति सुमेरुम्' इति सूक्तावत्त्वाम् । तथा देवैर्निषेवनीयौ । 'कलधौतं रूप्यसुवर्णयोः' इत्यनेकार्थः । कलधौतं इव रूप्यसुवर्णं इव कान्ती शोभा रुची शोभा वा ययोस्तां ॥

अथ भावडसूनुसूरिराण्मुदिरैर्मेदुरिते नभस्तले ।

इव मानस इष्टमानसः कृतवान्सूरतिवन्दिरे स्थितिम् ॥ १३५ ॥

अथ हीरविजयसूरेर्निन्दभवानानन्तरं कदाचित् कस्मिन्नपि संवत्सरे मुदिरैः प्राच्ये-प्यपयोर्दंमेदुरिते पृष्ठे कृते निभृते नभस्तले गगनमण्डले सति । वर्षाकाले इत्यर्थः । भावड इति नाम्ना व्यवहारिणः सूनुर्नन्दनः न एव सूरिराद् एतावता विजयदानसूरि-भूमिमपत्रा मूरतिनात्रि चन्दिरे स्थलजलमार्गागमनस्थाननगरे स्थितिं चतुर्मासिका-भ्यामलक्षणां चके कृतवान् । क इव । इष्टमानस इव । यथा राजहंसो वर्षासमये मा-नगनात्रि सरसि यमाति कुहते । 'नृपमानसमिष्टमानसः' इति नैपथे । इष्टमानसो हस इति तद्गुणो ॥

विलसत्यथ मेदपाटकाभिधदेशो वसुधाविशेषकः ।

निखिलैष्वपि मण्डलेषु यः प्रसुप्तोऽज्ञावयवेषु वक्रवत् ॥ १३६ ॥

अथ विजयमेनसूरेर्जन्मशीलावसरः अथापरवर्षानप्रारम्भे मेदपाट इत्यभिधा नाम गन्ध गारगो देवो विलसति शोभते । निभृतः । वसुधायाः पृथिव्याः विशेषकः अर्था-श्लोकीत्यभ्याम्भिधानः यो नभसः निखिलेषु मण्डलेषु देशेषु प्रसुप्तः प्रकृतः सर्वेषामु-त्सर्गोऽभ्यान्नेन प्रसुप्तः । निभृतः । वक्रवत् । यथा समन्त्रे वक्रवयवेषु वक्रः चञ्चल प्रसुप्तं पशुरिति वक्रवत् इति नैपथ्यं । तथा पुनपुनके ॥

सुरमन्दिरजित्वरश्रिया गमितं येन विमानमीयताम् ।

फणमृद्भुवनं भुवस्तलं भजति व्रीडभरोदयादिव ॥ १३७ ॥

येन मेदपाटमण्डलेन सुरमन्दिरस्य खलोकस्य जित्वर्या जयनशीलया श्रिया लक्ष्म्या विमाननीयतामपमानपदवीं गमितं प्रापितं सत्फणाभृद्भुवनं नागलोक उत्प्रेक्षते—व्रीडभरस्य लज्जातिरेकलोदयादाविर्भावाद् भुवस्तल भूमेरधोविभाग भजति शीलतीव । व्रीडशब्दोऽकारान्तोऽपि नाममालावृत्तौ तथा 'व्रीडायां च भवेद्रीडः' इति शब्दप्रभेदे ॥

अलकायितपूःपरम्पराः परमं विभ्रति यत्र विभ्रमम् ।

नभसोऽनवलम्बनच्युतेः शतशोऽशा इव भूतले दिवः ॥ १३८ ॥

यत्र देशे अलकायिता सर्वसमृद्धया धनदनगरीवदाचरिता' पूःपरम्परा पुरीपद्मयः परमसुदृष्टं विभ्रमं शोभा विभ्रति धारयन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—नभसः आकाशादनवलम्बनेन आचाररहितत्वेन च्युतिः पतन यस्यास्तादृश्या दिवो देवलोकस्य भूतले भूमि-मण्डले शतशः शतसंख्याका अंशा भागाः खण्डा इव ॥

त्रिजगद्विजयोद्यतस्य यद्वनराज्यो रतिजानि धन्विनः ।

सुमसंगतषट्पदा धनुर्विशिखोल्लासिखल्लरिका इव ॥ १३९ ॥

यद्वनराज्यो मेदपाटमण्डलसंबन्धिन्यो विविधविपिनश्रेणय शोभन्ते इति संबन्ध' । किंभूताः । सुमेषु पुष्पेषु वगता विकसलत्र प्रकरनि.सरदमन्दमकरन्दपानागमनेन लि-लिता अथवा मकरन्दपानलोल्लपतया समेतान्तर्नीलीयमानाः षट्पदा मधुकरा यासु ता' । उत्प्रेक्ष्यन्ते—त्रिजगद्विजयोद्यतस्य त्रिभुवनजनपरम्परापरामभवनविनिर्मितोद्यतस्य र-तिर्जाया यस्य स रतिजानिः । 'जायाया निडू' इतिनिप्रत्ययः । 'लोपो व्योञ्जलि' इति यकारलोपे सिद्धं जानिरिति प्रक्रियाकौमुद्याम् । रतिपनि. स एव धन्वी धनुर्धरस्तस्य कुसुमायुधधानुष्कस्य धनुषि कोदण्डा विशिखा वाणास्तैरुल्लसन्ति शोभन्ते इत्येवशीलाः खल्लरिका' धनुर्विद्याभ्यसनभूमय इव । यत्र धनु.परिश्रम' क्रियते ॥

श्रितनागसगन्धसारभूरुहमाला व्यलसन्निहाचला' ।

मलयस्य विलासमूर्तय' शमनाशाङ्कमपास्य हृष्यतः ॥ १४० ॥

इह मेदपाटमण्डले अचलाश्चित्रकूटप्रसुखाः पर्वता व्यलसन् विभान्ति स्म । किंभूता' । श्रिता नागा हस्तिनो यैः । तथा सह गन्धैः परिमलैस्तथा सारैर्मज्जभिर्वर्तन्ते तादृशो भूरुहाणां विविधवृक्षाणा मालाः श्रेणयो येषु । पश्चात् कर्मधारय. । उत्प्रेक्ष्यते—मल-यस्य दक्षिणाचलस्य विलासेनाश्रीडया अथवा विलासार्धे मूर्तय काया इव । किंभूता मूर्तयः । श्रिता नागा भुजगा याभिः । 'रुद्धाश्चन्दनपादपा विषधरैरम्भोरुहाः [कण्ठ]-कैः' इति सूक्तोक्तैः । अथ अन्येषामपि द्रुमाणा कोटरेषु प्रायो भुजंगा भवेयुरिति सगन्धसाराः चन्दनद्रुमकलिता भूरुहाणां रसालसालधुनागप्रियगुलवद्गादितरुणा मा-

लाः पङ्क्तयो बाहु । मलयस्य किं कुर्वतः । शमनस्य चमस्याशाया वाञ्छन्वा अङ्गमुत्त-
द्गम् । नत्वनस्तु दक्षिणादिक्त्रोडम् । अपास्य लवत्वा हृष्यतः प्रमोदं प्राप्नुवतः । प्रायो
दुष्टाशयसमीपं त्यजन् जन. संतुष्यति ॥ इति नेदपादमण्डलः ॥

इह नीवृति नारदाभिधा नगरी नागपुरीव राजते ।

वलिराजविराजितान्तरा रममाणानणुभोगिभाजिनी ॥ १४१ ॥

इहास्मिन् नीवृति मण्डले नारदाभिधा 'नडुलाई' इति नाम्ना लोकप्रसिद्धा नारद
इत्यभिधा नाम यस्यास्तादृशी नगरी नागपुरीव भोगवतीव राजते दीप्यते । किंभूता ।
बलिना बलवता राजा विशेषेण राजितं शोभितं अन्तरं मध्यं यस्याः । पक्षे—बलि-
नाम्ना नृपेण दानवाधिपतिना भूषितनन्तरं मध्यं बलिवेदमत्वात् । पुनः किंभूता । रम-
माणाः स्त्रैरं क्रीडां कुर्वाणाः अनणवो महान्तो भोगिनो राज्यादिसुखवन्तो विलासिन-
स्तान् मजतीत्येवंशीला । पक्षे—खेलनमहाकायभुजगकलिता ॥

उपमातुमिवामरावतीं भुवने तन्निभभावदुर्विधे ।

कृतवानरविन्दनन्दनः पुरमेतां विदुषैरुपासिताम् ॥ १४२ ॥

अरविन्दनन्दनो ब्रह्मा । 'पद्मनन्दनसुतारिरंसुना' इति नैषधे । यथा पद्मनन्दनस्तथैवार-
विन्दनन्दन इति । एतां 'नडुलाई'नगरीं कृतवान् निर्मितवान् । किंभूताम् । विदुषै-
र्विगिष्टपण्डितैर्देवैश्च उपासितां सेविताम् । उत्प्रेक्ष्यते—तन्निभभावैस्तस्या अमरावत्या
निभास्तुल्या ये भावा नगरीरूपाः पदार्थास्तैर्दुर्विधे दरिद्रे इन्द्रपुरीप्रतिमापरनगरीरहिते
तादृशे भुवने विश्वे अमरावतीमिन्द्रनगरीमुपमातुमुपमायुक्तां कर्तुमिव । अमरावतीसं-
निभामित्यर्थः ॥

युवतीयुवराजिराजिते नगरे सालनिभान्मनोभवः ।

स्थितवान्नवसूरिसाध्वसादिव दुर्गं प्रविधाय सानुगः ॥ १४३ ॥

मनोभवो मदनो नगरे 'नडुलाई'पुर्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—नवसूरेः हीरविजयाच्चायस्य
साध्वसाद्भयात् स्थितवानिव । किं कृत्वा । दुर्गं कोटं प्रविधाय निष्पाद्य । कस्मात् । साल-
निभात् नगरीप्राकारच्छलात् । किंभूते नगरे । युवतीयुवराजिराजिते तदुगीतहनश्रेणी-
भूषिते । स्वरः किंभूतः । सानुगः सहानुगः स्वसेवकैर्निजपरीवारैर्वर्तते यः ॥

यदनन्यहिरण्यशीतरुग्मणिऋत्ताललयलङ्गिमकाङ्गया ।

चरणं सुरवैरिणोऽनिगं शुचिचन्द्रानुपचरेत्तुः किमु ॥ १४४ ॥

यस्याः नारदपुर्यां अनन्यानामसाधारणानां हिरण्यैः सुवर्णैः तथा शीतरुग्मणिभिः
नन्दकान्तररुः कृतानां निर्मितानाम् । सुवर्णचन्द्रकान्तमयानामित्यर्थः । आलयानाम् ।
अनेकमन्दिरानामित्यर्थः । लङ्ग्याः शोभायाः । लङ्गीगन्धः गन्धमेते हस्त्रोऽप्यस्ति ।
तथा समानमप्ये हस्त्रगन्धानयने न दोषः । यदुक्तं जिनप्रमत्परिकृतवृत्तवृत्तिजिनस्तद्व-

ऋषभनम्रे—'चरणलक्ष्मिकरग्रहणोत्सवे' इति । उत्प्रेक्ष्यते—शुचिचन्द्रौ सूर्याचन्द्रमसो । 'हृदिः शुचीनौ गमनाद्भजाध्वगौ' इति हैम्यां रविनामानि । सुरवैरिणो विष्णोश्चरण पद अनिश्च निरन्तरं किमु उपचरतुः सेवेते स्म ॥

प्रविभाव्य भवेन भस्मितं स्मरमेतन्निखिलानुजीविनः ।

किमु यत्र समेत्य चक्रिरे वसतिं पौरपरम्परोपधेः ॥ १४५ ॥

एतस्य स्मरस्य निखिलाः समस्ता अप्यनुजीविनः सेवकाः यत्र नारदपुर्यां समेत्या-
गस्य । उत्प्रेक्ष्यते—पुरे भवाः पांराः नागरिकजना' तेषां परम्पराः श्रेणयः तासासुपधेः
कपटात् वसतिं निवास चक्रिरे कृतवन्तः । किमु किं कृत्वा । भवेन शंभुना स्वधैर्य-
लोपोद्भूतकोपानलेन भस्मितं ज्वालित्वावशेषीकृतं भस्म करोतीति भस्मयति भस्मयते
स्मेति भस्मितस्तम् । 'तत्करोति तदाचष्टे' इति विः ज्यन्तत्वा(न्ता)तक् । स्मरं स्वस्वा-
मिन मनोभवं प्रविभाव्य दग्गोचरीकृत्य ॥

कुतुकाद्बहुरूपिणं स्मरं हृदि निश्चित्य रतिर्युवभ्रमात् ।

स्वयमप्यकरोदिदमिता निजमूर्तीरिव यद्वधूपधेः ॥ १४६ ॥

रतिः शृङ्गारयोनिसीमन्तिनी स्वयमात्मनापि । उत्प्रेक्ष्यते—यद्वधूपधेर्नारदनामनग-
गरीसुन्दरीदम्भात् । इदमिताः स्मररूपप्रमाणा यावन्ति स्मररूपाणि तावन्निजमूर्ती-
रात्मीयकायान् किमु अकरोत् कृतवतीव । किं कृत्वा । युवभ्रमानारदनगरीतरुणजन-
भ्रान्त्या कुतुकात् कौतुहलात् स्वकान्त स्मरं बहुरूपिण भनेकानि रूपाणि सन्त्यस्येत्येव-
विध हृदि मनसि निश्चित्य निधाय निश्चयेनावधार्य यावन्ति रूपाणि स्वमर्त्रां स्मरेण
कौतुकात्कीडार्थं कृतानि, रत्यापि तेन समं रमणार्थं तावन्त्यात्मीयानि रूपाणि निर्मि-
तानीत्यर्थः । एतावता स्मररूपा युवानः, रतिरूपाश्च युवस्यः मन्तीत्यर्थः ॥ इति
नारदपुरीवर्णनम् ॥

सुरवैरिपुरीव माधवोऽजनि तत्रोदयसिंहभूधनः ।

धरणी रमणं प्रणीय यं शुशुभे स्मरमिवारविन्दिनी ॥ १४७ ॥

तत्र नारदपुर्यां उदयसिंहनामा भूधनो भूमीपतिरजनि संजातः । क इव । माधव
इव । यथा यथा सुरनाम्नो दैत्यस्य वैरी नारायणस्तस्य पूर्नगरी तस्या द्वारिकाया
पुर्यां श्रीपतिर्नाम भूपतिः संजायते स्म । तथा धरणी मेदपाटमण्डलमेदिनी य उदय-
सिंहराणक रमणं भर्तारं प्रणीय कृत्वा शुशुभे शोभते स्म । केव । अरविन्दिनीव । यथा
कमलिनी सूरं सूर्यं स्वपतिं प्रणीय शोभितवती ॥

युवतीव युवानमङ्गजान्कलधौतप्रमुखान्खनीव्रजान् ।

पृथिवी पृथिवीपुरंदरं यमवाप्य प्रमदादजीजनत् ॥ १४८ ॥

पृथिवी मेदपाटदेशवनी प्रमदादानन्दाय पृथिवीपुरंदर उदयसिंहराणकमवाप्य

मर्तुत्वेन अधिगत्य कलधौते कनकरूप्ये प्रसुखे आदी येषां तादृशान् सर्वधातुप्रधानान्
खनीत्रजान् खानिनिकरानजीजनत् प्रकटीकृतवती । केव । युवतीव । यथा तरुणी स्त्री
तदृषं युवानं तरुण यौवनमदोन्मत्त कान्त प्राप्य अङ्गजान् नन्दान् जनयति ॥

विपुलां विपुलाहवाहताहितशूरस्रवदम्बराशिना ।

हृदयेशवदूर्णनाव यो नवकौमुम्भिकवाससा वशाम् ॥ १४९ ॥

य उदयसिंहमहीमहेन्द्रो विपुलाहवेषु महासंग्रामेषु आहताः सामस्त्येन सपरिवारेण
व्यापादिता येऽहिताः स्वचतुभूताः शूरा स्वमटास्तेषां स्रवतोद्गोपाङ्गेभ्यो निःसरता
अम्बराशिना रुधिरप्रकरेण विपुलां वसुधामूर्णनावाच्छादयामास । किवत् । हृदयेशवन्
प्राणवल्लभ इव । यथा भर्ता स्वकान्ता नवेन सद्यस्केन कौमुम्भिकेन कुसुम्भेन रक्त वल्ल
कौमुम्भिकं तेन कुसुम्भरञ्जितेन वाससा नोर्णोति आच्छादयति परिधापयति । 'ऊर्णुकृच्छ
आच्छादने' ह्यादिको धातुः ॥

बहुना महिमाभिनन्द्यते किममुष्योदयसिंहभूपतेः ।

न चिरादजरामरीभवेद्युधि योऽभ्येत्य हि संमुखीभवेत् ॥ १५० ॥

अमुष्योदयसिंहभूपतेर्महिमा माहात्म्य बहुनाधिक्येन किं अभि सामस्त्येन नन्द्यते
समृद्धि प्राप्यते । अभिनन्द्यते प्रशस्यते वा । यस्मात् कारणाद्युधि संग्रामे य कोऽपि
वीरः सुभटः अमुष्य भूवल्लयैकवीरस्य राज्ञः अभ्येत्य शौर्यादागत्य संमुखीभवेत् संमु-
खीभूयात् तेन सह संग्रामं कुर्यात् स विक्रान्तो न चिरादल्पकालादेव अजरामरीभवेद-
जरामरत्व लभते । देवभूयं भजेदित्यर्थः । यतः—'जिते च लभ्यते लक्ष्मीमूर्ते चापि
सुराङ्गना । क्षणविध्वंसिनि काये का चिन्ता मरणे रणे ॥' इति वृत्तरत्नाकरवृत्तिवचनात् ॥
इत्युदयसिंहराणकः ॥

अपि तत्र कमाख्यनैगमोऽजनि तद्गुरुहृतसंमतः ।

व्यवहारिषु यः पुरोगतां समवर्गेषु दधार धर्मवत् ॥ १५१ ॥

अपि पुनस्तत्र नडुलाईनगर्या कमा इत्याख्या नाम यस्य तादृशो नैगमो वणिक् अजनि
जातः । किभूतः । तस्य पूर्वव्यावर्णितस्य भूपुरुहृतस्योदयसिंहभूमीन्द्रस्य संमतो मान्यः ।
'इदमः प्रत्यक्षगते समीपतरवर्ति चैतदो रूपम् । अदसस्तु विप्रकृष्टे तदिति परोक्षे विजानी-
यात् ॥' ग्रन्थकरणावसरे तस्य राज्ञः परोक्षत्वात् एतत्कथनम् । अथवा इदं स्वाभाविक-
वचनम्, कवीना वर्णनैस्तुक्त्वात् सर्वमपि प्रत्यक्षमेव स्यान्नैपथ्ये प्रयोगनिदर्शनात् । इह
नगर्या यः कमाख्यः साधुर्व्यवहारिषु लक्ष्मीवत्सु पुरोगता प्रकृष्टताम् । 'वर्षे वरेण्य प्रकर
पुरोगम्' इति हैम्याम् । मुख्यतामित्यर्थः । दधार विभार्ति स्म । किवत् । धर्मवत् ।
यथा समेषु सर्वेषु चतुर्षु वर्णेषु अर्थादिलक्षणेपु धर्मः प्रधानता धत्ते । अर्थकाममोक्षाणां
धर्माधीनत्वेन धर्म एव मुख्यः ॥

किमपास्य जिनांहिसेवया शशिना येन कलङ्ककश्मलम् ।

स्थितमेत्य दिवः क्षितौ पुनर्नभसो नीलिमसङ्गशङ्कया ॥ १९२ ॥

येन यद्रूपेण कमामूर्तिना शशिना चन्द्रेण । उत्प्रेक्ष्यते—दिव आकाशादेत्य आगस्य क्षितौ पृथिव्याम् । अर्थात् नङ्गलाईनगर्याम् । स्थित वासो विहितः । किं कृत्वा । जिनो वीतरागः स्वविमानप्रसादगतशाश्वताहृत्प्रतिमा तस्याहैः पदस्य सेवया विविधपूजास्त-
वाद्युपासनया । अथ च जिनो विष्णुस्तस्याह्नेरुपास्याः । तत्त्वतस्तु 'आकाश विष्णुपदम्'
इत्यभिधानम् । कलङ्करूप कश्मल मलमपास्य निरस्य । तर्हि तत्रैव कथं न स्थितम्,
स्थानाभावे हेतुमाह—कथा । पुनर्व्याघुष्य नभसः आकाशस्य नीलिमा श्यामलत्व तस्य
सङ्गो मिलन भवन तस्य शङ्कया अनिष्टोत्प्रेक्षणेन । 'धृतगम्भीरखनीखनीलिमा' इति
नैषधे गगनस्य श्यामत्वम् । श्यामनीलत्वयोरभेदः ॥

करवीरगृहत्वमुग्रतां प्रविहायात्मविरूपनेत्रताम् ।

पुरि यन्निभतोऽवतीर्णवानिव पीयूषमयूखशेखरः ॥ १९३ ॥

पुरि नारदपुर्यां यस्य कमासाहस्य निभतः कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—पीयूषमयूखशेखर-
श्चन्द्रमौलिरीश्वरोऽवतीर्णवानिव अवतारं गृहीतवानिव । किं कृत्वा । करवीरगृहत्व स्म-
ज्ञानवेद्मताम् । 'श्मज्ञान करवीरं स्यात्' इति हैम्याम् । पुनरुग्रताम् । चण्डता तथात्मनो
निजस्य विरूप विरुद्ध विद्वताकारं वह्निमयत्वात्रेणं यस्य तत्ताम् । 'अहिर्बुध्नो विरूपाक्ष-
विषान्तकौ च' इति हैम्याम् । तृतीयानललोचनतामित्यर्थः । प्रविहाय त्यक्त्वा ॥ इति
कमावर्णनम् ॥

कोडाईत्यस्य कान्तासीज्जगतीयुवतीमणिः ।

यथा सुमनसां सार्वभौमस्य जयवाहिनी ॥ १९४ ॥

अस्य कमाव्यवहारिणः कोडाई इति नाम्ना कान्ता पत्नी आसीत् । किभूता । जग-
त्या भूमेर्युवतीनां यावद्वनितानां मध्ये मणी रत्नम् । केव । जयवाहिनीव । यथा सुमनसां
देवानां सार्वभौमस्य चक्रवर्तिनः शक्रस्य पौलोमी नाम पत्नी आस्ते । यथेतीवार्थे ॥

रम्भा दम्भादिवासुप्यास्त्रिदशी त्रिदशौकसः ।

विमोहिता कमारूपं निरूप्यास्यामुपागता ॥ १९५ ॥

कमाव्यवहारिणो रूप शरीरसौन्दर्यं निरूप्य विलोक्य विमोहिता रागातिशय प्राप्तौ
सती असुप्या कोडिमादेव्या दम्भात् कपटात् त्रिदशौकसः स्वर्लोकतः अस्या मङ्गलाई-
पुर्या उपागता समेतां । उत्प्रेक्ष्यते—रम्भानाम्नी त्रिदशी अप्सरा इव देवीव । अथवा
'प्रेक्ष्य क्षमायामुपागता' इति पाठः ॥

दृष्ट्वा पतिं रतं रत्यां प्रीत्येव त्यक्तकायया ।

दुःखात्सपत्न्यास्तपत्न्या व्याजाज्जन्माददेऽपरम् ॥ १९६ ॥

प्रीत्या प्रीतिनाम्न्या स्मराङ्गनया तस्य कामापाधो पन्थः । व्याजात् कोडिमदेवीद-
म्भान् । उत्प्रेक्ष्यते—अपरमन्यजन्मावतार आददे गृहीतम् । किभूतया प्रीत्या । समान
एकः पतिर्यस्याः सा सपत्नी । 'सपत्न्यादिषु नित्यं लुक् वाच्यः' इति सपत्नी । तस्या दुःखा-
दसातान् स्वक उज्झिन' काय' शरीरं यथा । कि कृत्वा । पतिं स्मरं स्वकान्त रत्यां
रतिविषये रतमत्यासक्तं दृष्ट्वा विलोक्य । 'श्रेणीद्वयेशयोः कन्ये उपायस्त स...कमात् ।
वैजयन्तीं जयन्तीं च रतिप्रीती इव स्मरः ॥' इति रत्नशेखरसूरिकृतप्रतिक्रमसूत्रवृत्तां
स्मरस्य रतिप्रीतिनाम्न्यौ द्वे पन्थौ ॥

त्यक्त्वावतीर्णां पुरुषं पुराणं स्वमिमां रमाम् ।

विलक्ष्यः प्रेक्ष्य तद्दुःखान्ममज्जेवार्णवे जले ॥ १९७ ॥

अर्थात् श्रीपतिः तद्दुःखात्तस्याः स्वपत्न्याः लक्ष्म्याः दुःखादसातादतीवार्त्तां । उत्प्रेक्ष्यते—
आर्णवे समुद्रसंभन्धिन्धगाधे जले पानीये ममज्ज मग्नवानिव । किभूतः । विलक्ष्यः पत्न्याः
परलोकगमनावलोकनाद्विमनायमान' । कि कृत्वा । प्रेक्ष्य प्रविभाव्य । काम् । रमां ल-
क्ष्मीम् । किलक्षणाम् । अवतीर्णां गृहीतावताराम् । काम् । कोडिमदेवीम् । कोडाईरूपाभि-
त्यर्थः । 'ध्रुवमप्सरसोऽवतीर्य यां शतमध्यासत तत्सखीजनः' । ध्रुवसुत्प्रेक्ष्यते—'शत श-
तशः संख्याः अप्सरसः सुरादनाः अवतीर्य यां नगरीमध्यासताश्रयन्ति स्म । पर कः ।
तत्सखीजनः तस्या दमयन्त्या वयसीरूपो लोकसमुदायः' इति नैषधतद्दृत्ती । कि
कृत्वा । पुगणं जीर्णं वृद्ध पुरुष भर्तारं स्वमात्मानं त्यक्त्वा निरस्य । वृद्धपुरुषनिर्वेदान्निज
विमुच्येत्यर्थः ॥

स्पर्धयेव दिवा दम्भादस्याः स्त्रैणशिरोमणेः ।

धृतेतरा पुरा रम्भा चित्तभूभूमिभृत्सभा ॥ १९८ ॥

पुरा नारदनामनगर्यास्याः कोडिमदेव्या दम्भाद्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—इतरा अन्या रम्भा
अप्सरोविशेषा धृता कलितेव । कथा । दिवा दैवल्लोकेन समं सार्धं सार्धया संपर्पण अ-
सूयवा वा । अस्याः किलक्षणायाः । स्त्रीणां समूहः स्त्रैण तस्य शिरोमणेभ्रूडामणिसंनि-
भायाः । किभूता रम्भा । चित्तभूः कामः स एव भूमिभृत्पार्थिवस्तस्य सभा उपवेष्टुमा-
स्थानशाला ॥ इति कोडिमदेवी ॥

अमन्दानन्दसंदोहमेदुरौ तौ वधूवरौ ।

गमयांचक्रतुः कालं केलतीश्रीसुताविव ॥ १९९ ॥

तौ पूर्वव्यावर्णितस्वरूपां वधूवरौ कोडिमदेवीकामाङ्गव्यवहारिणां कालं सुखगृह्णामस-
पन्निन गमयांचक्रतुरतिचक्रमतुः । काविव । केलतीश्रीसुताविव । यथा केलती रतिः ।
'केलतीमदनयोक्तृपाश्रवे' इति नैषधे । 'केलती रतिः' इति तद्दृत्तां । श्रीसुतः कामः ।
विधिपविलासैरनेहम गमयतः स्म । किभूता । अमन्दा अकुण्ठाः प्रत्यह वर्धमाना ये
पानन्दास्तोषां संशोदो नानात्व तेन मेदुरौ पुष्टां ॥

कदाप्यदर्शि तत्पत्न्या स्वप्ने सुखशयानया ।

उत्सङ्गसंगतः सिंहः श्रेयोराशिरिवाङ्गवान् ॥ १६० ॥

कदापि कस्मिन्नपि निशासमये सुखेनाधिव्याधिरहितत्वेन शयानया सुव्वचा किञ्चि-
न्निद्रायमाणया तत्पत्न्या कमाकान्तया कौडिमदेव्या स्वप्ने निद्रावस्थायामुत्सङ्गे निजक्रोडे
संगतः स्थायुकः सिंहः केसरी अदर्शि दृष्टः । उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गवान्मूर्तिमान् श्रेयोराशिः
पुण्यपुत्र इव ॥

मृणालधवलान्स्कन्धे विभ्रद्वन्धुरकेसरान् ।

शिखरे शिखरी शंभोः शारदीनानिवाङ्गवान् ॥ १६१ ॥

सिंहः किं कुर्वन् । स्कन्धे भुजशिरसि मृणाल कमलनालतद्द्वयवलयानुज्ज्वलान्, तथा
वन्धुरान्मनोज्ञान् केसरान् स्कन्धोद्गतरोमाणि विभ्रत् धारयन् । क इव । शिखरी यथा
शंभोर्भूधरः कैलासः शिखरे स्वशृङ्गे शारदीनान् शरत्कालसंवन्धिनः निःशेषेण वर्षणेन
विशदीभूतान् अम्बुदान् मेघान् विभर्ति । 'अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णा वि-
निग्नन्ति ते भ्रातश्चातक किं वृथात्र रटितैः खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघ शारद एष
काशधवलः पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवल भृशमपा नो विन्दुमप्युज्जति ॥'
इति चातकाष्टके सूक्ते शारदमेघे धवलिमा ॥

किमभ्यर्थयमानानामुच्छेतुं दौस्थ्यमर्थिनाम् ।

कुम्भिकुम्भभिदालना मुक्ता विभ्रन्नखान्तरे ॥ १६२ ॥

पुनः किं कुर्वन् । नखानां कामाङ्कुशानानन्तरे मध्ये अर्थात्रलापेषु कुम्भिनां भद्रजा-
तिभवाना हस्तिनां कुम्भानां शिरःपिण्डानाम् । 'कुम्भौ तु शिरसः पिण्डौ' इति हैम्याम् ।
मस्तकानां भिदा विदारण द्विधाकरण तदवसरे विलभानां नखाप्राणामतितीक्ष्णत्वे भिदा
समये लगित्वा स्थिता मुक्ता मौक्तिकानि विभ्रद्भवत् । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्यर्थयमानानां
याचनां कुर्वाणानामर्थिनां याचकानां दौस्थ्यं दारिद्र्यमुच्छेतुं मूलाग्निहन्तुं किं धनाढ्यी-
कर्तुमिव ॥

जृम्भणादानं काशप्रतीकाशो विकाशयन् ।

मत्तस्तम्बेरमीकान्तकवलीकृतये किमु ॥ १६३ ॥

पुनः किं कुर्वन् । जृम्भणात् जृम्भाकरणात् आनन निजमुख विकाशयन्निवकस्वर कु-
र्वन् । प्रसारयन्नित्यर्थः । किंभूतः । काशाः प्रतीता ईपिकास्तेषां प्रतीकाशः श्वेत्येन तत्स-
निभः । 'विकसत्कासचामरः' इति रघुवंशे । उत्प्रेक्ष्यते—मत्ता मदोत्कटा ये स्तम्बे-
रमीकान्ताः करिणः तेषां कवलीकृतये गण्डोलीकरणार्थं किमु । मक्षार्थमित्येत्यर्थः ॥
आदितश्चतुर्भिः कुलकम् ॥ इति सिंहस्वप्नः ॥

जहे महेलया निद्रा विनिद्रन्नेत्रपत्रया ।

संगतिर्दौर्जनीयेव सज्जनानां समज्यया ॥ १६४ ॥

विनिद्रती विकाशं प्राणुवती नेत्रपत्रे नयनकमलदले यस्यास्तया कमाकान्तया को-
डिमदेव्या निद्रा प्रमीला सुस्थवस्था जहे त्यक्ता । 'महिला स्यान्महेलया' इति शब्द-
प्रभेदे । तथा । 'यश्च परमहेलारतोऽप्यपारदारिकः' इति चम्पूकथायाम् । कथेव ।
समज्ययेव । यथा सज्जनानां साधूनां समज्यया सभया । 'ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्वन्दनी-
या समेखला' इति चम्पूकथायाम् । श्रेण्यर्थवाची सभाशब्दः । दुर्जनानामिव दौर्जनीया
दुर्जनसंबन्धिनी सभा श्रेणी । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशाः किमनौचिती' इति
नैषधे परिषच्छब्दः पद्म्यर्थवाची । संगतिर्मिलनम् गोष्ठी वा हीयते ॥

कंसारेरिव रुक्मिण्या स स्वप्नः स्वपतेः पुरः ।

तया मुदितयाभाषि भाषितेशोपमेयया ॥ १६५ ॥

तया कोडिमदेव्या स सिंहदर्शनलक्षणः स्वप्नः स्वपतेः कमाख्यव्यवहारिणः
निजभर्तुः पुरोऽप्रे अभाषि कथितः । कथेव । रुक्मिण्येव । यथा रुक्मिनृपमणिन्या
स्वपतेः कंसारेः कृष्णस्याप्रे नक्तदृष्टः स्वप्नोऽभाषि प्रोक्तः । तया रुक्मिण्या च किंलक्ष-
णया । मुदितया हृष्टचितया । पुनः किभृतया । भाषितेशोपमेयया भाषितेशया
स्ववचनचातुर्या कृत्वा सरस्वत्या सार्धसुपनीयते उपमातुं योग्येत्यर्थः ॥

स विचार्य विचारज्ञोऽङ्गनामिदमजीगदत् ।

सूनुः सिंह इवाधृष्यो भविता तव भामिनि ॥ १६६ ॥

स कमानाम व्यवहारी अङ्गनां निजकामिनीं कोडिमदेवीं इदमत्रैवानुष्टुभि वक्ष्य-
माणमजीगदत्कथयति स्म । किं कृत्वा । विचार्य स्वस्वाभाविकमतिपूर्वकबुद्धिवि-
ज्ञानेन विमृश्य । सिंहदर्शनलक्षणापूर्वस्वप्रविचारं विधायेत्यर्थः । स व्यवहारी किं
विचारज्ञः । आयतौ स्वपरहितावहोदकविमर्शने कुशलः । इदं किम् । हे भामिनि
वर्णिनि सिंह इव पश्वाननवत् परैरधृष्योऽनाकलनीयः । 'अधृष्यश्चाभिगम्यश्च' इति
रघुवंशे । तव भवत्याः सूनुर्नन्दनो भविता भविष्यति ॥

गन्धसिन्धुरराजस्य वशेवालसगामिनी ।

अन्तर्वन्वी ततः पत्नी महेभ्यस्य वभृवुषी ॥ १६७ ॥

ततः सिंहस्वप्नदर्शनपुत्रप्राप्तिरूपतदर्थश्रवणानन्तरं महेभ्यस्य कमानामव्यवहा-
रिणः पत्नी जाया कोडिमदेवी अन्तर्वन्वी गुर्विणी गर्भवती वभृवुषी संजायते
स्म । किंभूता । अलसं मन्यरमचपलं गच्छतीत्येवंशीला गामिनी । केव । वशेव ।
यथा गन्धेनोक्तमदवारिसौरभेणोपलक्षितः । सिन्धुरराजो गजेन्द्रस्तस्य वशा प्रिया
दन्तिनी मन्यरं नजति नत्रापि गर्भमन्तवहन्ती सा । 'वशा नार्या वन्ध्यगव्यां

हस्तिन्यां दुहितर्यपि । वेद्यायामपि' इत्यनेकार्थः । यद्यपि वगाशब्दो हस्तिन्यां प्रवर्तते तथापि बाहुल्यान्नार्यामेव प्रयुज्यमानत्वाद्बन्धसिन्धुराराजस्य वशा हस्तिनीत्यभिधानम् । गन्धेभपत्नीत्वात्प्राधान्यं च ॥

समयेऽथ तथा रत्या ब्रह्मसूरिव नन्दनः ।

सुषुवे सुषुमास्तोमः प्रोद्भवन्मूर्तिमानिव ॥ १६८ ॥

अथ गर्भभवानन्तरं समये सार्धसप्तवासराधिकनवमासपरिपूर्तिप्रस्तावे तथा कोडिमदेव्या नन्दनः पुत्रः सुषुवे प्रसूतः । कथेव । रत्येव । यथा कन्दर्पपत्न्या ब्रह्मसूरनिरुद्धनामा तनयः प्रसूतः । 'कन्दर्पसुतोऽनिरुद्ध ऋष्याक ऊपेशो ब्रह्मसूक्ष्मसः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमान् शरीरसंयुतः प्रोद्भवन् प्रकटीभवन् सुषुमास्तोमः सातिशाथिशोभासमुदय इव ॥

तनूजन्माननज्योत्स्नानाथे लवणिमामृतम् ।

चकोरेणेव पिबता ननृते पितृचक्षुषा ॥ १६९ ॥

पितृचक्षुषा कमामहेभ्यलोचनेन ननृते नर्तितम् । किं कुर्वता । पितृचक्षुषा तनूजन्मनः स्वनन्दनस्य आननमेव वदनमेव ज्योत्स्नानाथश्चन्द्रमास्तास्मिन् लवणिमा लवण्यं सौन्दर्यमेवामृतं सुधां पिबता । सादरमवलोकयतेत्यर्थः । केनेव । चकोरेण यथा ज्योत्स्नाग्निरेण कुमुदवान्धवविम्बे ज्योत्स्नामृतं पिबता सता नृत्यते ॥

क्षीरकण्ठः कृतोत्कण्ठः संजाते जातकर्मणि ।

उत्तेजित इवादर्शः शिश्रिये परमां श्रियम् ॥ १७० ॥

क्षीरकण्ठः शिशुः कमादारकः जातकर्मणि जातस्य संप्राप्तजन्मनः सूनोः स्थितिपदिकाचन्द्रसूर्यदर्शनषष्ठीजागरणाशुचितादिनिवर्तनादिके कर्मणि कर्तव्ये संजाते सति परमां प्रकृत्यं श्रियं शोभां शिश्रिये श्रयति स्म वभाज । किंभूतः क्षीरकण्ठः । कृता निर्मिता स्वसौन्दर्यादिगुणैः स्वजनादीनां दर्शनाद्युत्कण्ठा औत्सुक्यं येन । क इव श्रियं श्रितवान् । उत्तेजितः शाणोल्लिखितो निर्मलीकृत आदर्श इव । यथा उत्तेजितो दर्पणः शोभां भजते ॥

अयं जयं यतः कर्ता सिंहवद्द्वेषिदन्तिनाम् ।

जयसिंह इतीवास्ये बीजी नाम विनिर्ममे ॥ १७१ ॥

बीजी तत्पिता कमाद्वः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्तास्य कुमारस्य जयसिंह इति नाम विनिर्ममे कृतवानिव । इति किम् । यतः कारणादयं कुमारः सिंहवत्केसरीव द्वेषिणः स्वशान्नवा[न्] जिनशासनप्रतिकूलताभाजो वा कुवादिनस्त एव दन्तिनो गजास्तेषां जयं परामवं कर्ता विधास्यति । 'वत्सा तु जनकस्तातो बीजी जनयिता पिता' इति हैम्याम् ॥

धात्रीभिः प्रेमपात्रीभिः पाल्यमानः स वाल्यतः ।

रामो यादवरामाभिरिवासौ ववृधे क्रमात् ॥ १७२ ॥

अथ नामादिनिर्माणानन्तरं स जयसिंहकुमारः क्रमादनुक्रमेण ववृधे वर्धते स्म ।
किंभूतः । वाल्यतो जन्मदिन प्रभृतीकृत्य प्रेमपात्रीभिः कुमारोपर्यतिज्ञयितस्नेहभाजन-
भूताभिर्धात्रीभिरुपमातृभिः पाल्यमानः रक्ष्यमाणः सम्यग्यत्नेन गोप्यमानः । क इव ।
राम इव । यथा बलभद्रो यादवानां यदुवशोत्पन्नानां रामाभिर्वन्निताभिः पाल्यमानो
वर्धते स्म ॥

पुपोषाचयवैर्वृद्धिं स क्रमेण स्तनंधयः ।

आलवालाम्बुपायीव शाखाभिश्चन्दनाङ्कुरः ॥ १७३ ॥

स जयसिंहः क्रमेण परिपाठ्या अवयवैरङ्गोपाङ्गैर्वृद्धिसुपचय पुपोष पुष्पाति स्म ।
किंभूतः । स्तनंधयः उपमातृणां पयोधरपयःमा(पा)नविधायी । क इव । चन्दनाङ्कुर
इव । यथा आलवालस्य स्थानकस्याम्बु पानीय पिवतीत्येवंशीलः श्रीखण्डपादप्ररोहः
शाखाप्रशाखाभिरुपचय लभते ॥

स प्राक्चङ्कमणैः पित्रोरारोप्य प्रीतिवीरुधम् ।

आलपन्सफलीचक्रे वर्षन्निव घनाघनः ॥ १७४ ॥

स जयसिंहः आलपन् द्रुवन् सन् पित्रोर्जननीजनकयोः प्रीतिवीरुधं स्नेहलतां सफ-
लीचक्रे कलकलितां कृतवान् । किं कृत्वा । प्राक् पूर्वं चङ्कमणैर्हिण्डनैः कृत्वा आरोप्य
स्थानके निवेद्य । रोपयित्वेत्यर्थः । सफलीचक्रे क इव । घनाघन इव । यथा वर्षन्
वारिदृष्टिं स्रजन् वारिवाहः प्राग्बलीं वृक्षादिष्कारोप्य स्थापयित्वा सफलीकुरुते ॥

वर्धमानः क्रमेणासावजनिष्टाष्टहायनः ।

प्रत्यहं प्रणयन्केलीः सिन्धुराधिपपोतवत् ॥ १७५ ॥

असौ जयसिंहः क्रमेण वर्षपरिपाठ्या वर्धमानः सन्नष्टा(ष्टौ)संख्याकानि हायनानि
वत्सराणि यस्य तादृशोऽजनिष्ट सजातवान् । किं कुर्वन् । प्रत्यहं घाल्यत्वान्निर्गलः
प्रतिवासरं केलीवांलत्रयोयोग्याः क्रीडाः प्रणयन् कुर्वन् । किवन् । सिन्धुराधिपपोतवत् ।
यथा गजेन्द्रस्य दशवार्षिकः शिशुर्गजो बालक्रीडां कुर्वन् वर्धते । 'स्वात्पोतो दशवा-
र्षिकः' इति हैम्याम् ॥

सोऽनवद्यास्ततो विद्याः स्माधीते गुरुसंनिधौ ।

हार्दं तासां च जग्राहाभिज्ञवन्मुग्धचेतसाम् ॥ १७६ ॥

ततोऽष्टवर्षभवनानन्तरं स जयसिंहो गुरुसंनिधौ कलाचार्यस्य समीपे अनवद्या नि-
ष्पापाः प्रशस्ता वा विद्या अधीते स्म पठति स्म । च पुनस्तानां विद्यानां हार्दं रहस्यं

विशेषादिकं जग्राह । यत्—‘वेद्यानामित्रं विद्यानां मुखं कैः कर्त्तुं बुभुवितम् । हृदयप्रा-
हिणस्तासां द्वित्राः सन्ति न वा क्षिती ॥’ इति सूक्तवचनान् । स विद्याहृदयप्राही जने ।
किं वत् । अभिज्ञवत् । यथा छेकः पुमान् मुग्धं कार्याकार्यविचारगनभिज्ज हितहित-
ज्ञानरहितं वा पशुवचनकपट्यभिप्रायवेदनामूढं वा चेतो मनो येषां तेषां पुसा हार्दं गृ-
ह्णाति रहस्यं पृष्ट्वा दत्ते । यतः—‘रचावडं रचइ नही परमनं लिन्ति न दिन्ति । धुत्तछ-
यल्ला एह गुणं मनं हरिं मानं करन्ति ॥’ इति वचनात् ॥

सिद्धध्वानं प्रतिष्ठासुर्विधित्सुर्धर्ममार्हतम् ।

सखायमिव तद्वत्सा संयमं समुपाददे ॥ १७७ ॥

ततोऽनन्तरमित्यध्याहारः । तस्य जयसिंहस्य वृत्ता पिता संयमं चारित्र्यं समुपाददे
सम्यक्प्रकारेण गृह्णाति स्म । कमिव । सखायमिव । यथा कश्चिन्गन्वाय मित्रं वा गृ-
ह्णाति । सख्युर्ग्रहणे कारणमाह—किं चिकीर्षुं । सिद्धध्वानं जोधनार्थं प्रतिष्ठासुः प्र-
स्थातुमिच्छुः । पुनः किं कर्तुमिच्छुः । मार्हतं जेन धर्मं चारित्र्यलक्षणं विविन्तु विधातु-
मिच्छुः कर्तुंकामः । यो हि मार्गं प्रतिष्ठते तस्य सहायोऽवश्यं विलोक्यते । कार्यकर-
णेऽपि च सख्युर्गपेक्षा स्यादिति ॥

ततो नमसितुं तातं कुमारः स कदाचन ।

प्रतिष्ठते स्म सानन्दं वृषभाङ्गमिवार्पिभिः ॥ १७८ ॥

ततः पितुः परित्रय्याग्रहणानन्तरं स जयसिंहकुमारः कदाचन कस्मिन्नपि समये
तातं स्वपितरं कर्माधि नमसितुं नमस्कर्तुम् । ‘नमस्मितुमना यन्नाम स्यान्ननाम न पूषणम्’
इति नैषधे । सानन्दं सप्रमोदं प्रतिष्ठते स्म । प्रचंचाल । क इव । आर्पिभिरिव । यथा
भरतो वृषभाङ्गं स्वतातसृषभदेवं प्रणन्तु प्रचलति स्म ॥

प्रीतिवापीपयःपूराप्लवनैः पुलकाङ्किता ।

प्रसूस्तमनुयाति स्म गौरिवाङ्गजमात्मनः ॥ १७९ ॥

प्रसूज्यसिंहजननीं कोडाईं तं स्वनन्दनमनुयाति स्म अनुजगाम । किभूता । प्रीतिः
स्वपुत्रोपरि यः स्नेहः सैव वापी दीर्घिका तस्या पयःपूरे आप्लवनैः नानं कृत्वा पुल-
काङ्किता रोमाञ्चकञ्चुककलिता जाता । कंब । गौरिव । आत्मनोऽङ्गजं वन्सत्पमनुगच्छति ॥

श्रीमन्मुनिनिशारत्नं जयसिंहकुमारराट् ।

प्रणतेर्गोचरीचक्रे श्रीवीरमतिमुक्तवत् ॥ १८० ॥

जयसिंहनामा कुमारराट् पृथुकपार्थिवः श्रीमन्तं गणलक्ष्मीरमणं मुनीनां मध्ये निशा-
रत्नं चन्द्रमसं विजयदानसूरिं प्रणतेर्नमस्कारत्वं गोचरीचक्रे विपरीकृतं । प्रणतं इत्यर्थः ।
किं वत् । अतिमुक्तवत् । यथा अतिमुक्तककुमारः श्रीवीरं श्रीमन्महावीरदेवं प्रणतवान् ॥

अथ पृथुकपुरोगः संमदेन त्रतीन्दो-
रिव गजसुकुमालः स्वामिनोऽरिष्टनेमेः ।

अधिकमधरयन्तीं साधिमानं सुधाना
श्रवणविषयभावं देशनामानिनाय ॥ १८१ ॥

अथ सूरतिवन्दिरे सूरिपार्श्वगमनानन्तर पृथुकपुरोगः कुमारश्रेष्ठः । 'वर्षं वरेष्वं प्रवरं पुरोगम्' इति हैम्याम् । समदेन हर्षणं त्रतीन्दोः सुरेदेशना धर्मोपदेशं श्रवणविषयभाव श्रुतिगोचरनामानिनाय प्रापयति स्म । शृणोति स्मेत्यर्थः । देशनां किं कुर्वतीम् । सुधानाममृतरसाना साधिमानं चारुताम् । आखादमित्यर्थः । अधरयन्तीं हानीं कुर्वतीम् । किमधिकं बहु यथा स्यात्तथा । मिष्टत्वेन सुधामपि विङ्गुर्वतीमित्यर्थः । क इव । गजसुकुमाल इव । यथा कृष्णलघुभ्राता देवक्या अष्टमः पुत्रो गजसुकुमालः अरिष्टनेमेः श्रीनेमिनाथस्य स्वामिनो जगन्नाथस्य तीर्थं कृतो देशनां शुभाव ॥

असाराद्देहिना देहात्सारोऽर्हद्धर्म एव हि ।

उद्धार्योऽनर्थकार्यार्थाद्दानशौण्डेन दानवत् ॥ १८२ ॥

देहिना भविकप्राणिना असारादाधिव्याधिजरादिभिः साररहितीकृताद्देहादात्मशरीरा-
दर्हतो जिनस्य जिनप्रणीत एव सारो निश्चिन्तार्थसाधको धर्म एवोद्धार्य उद्धरणीयः ।
किवत् । दानवत् । यथा अनर्थं पितृभ्रातृपुत्रमित्रादिद्रोहं कारयतीत्येवंशीलादर्थाद्द-
नादानशौण्डेन वदान्येन दानमुद्भ्रियते । यदुक्तम्—'दानं वित्तादहं वाचः कीर्तिष्वहौ
तथाद्युषः । परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥' इति ॥

प्रवुबुधे प्रमुदेशनयानया शिशुसहस्रदृशा सममम्बया ।

विशदचन्द्रिकयेव कुमुद्वतीलतिकया कुमुदेन तमीमणेः ॥ १८३ ॥

शिशुसहस्रदृशा कुमारपुरंदरेण प्रवुबुधे प्रतिबोधः प्राप्यते स्म संसाराद्यरज्यत् ।
कथम् । समं सार्धम् । कया । अम्बया तजनन्या कोडिमदेव्या । कया । प्रभोर्विज-
यदानसुरेरनया पूर्वोक्तया देशनया धर्मकथया । केनेव । कुमुदेनेव । यथा तमीमणे-
श्चन्द्रस्य विशदचन्द्रिकया शरत्समयनिर्धूतोद्भुरजलधररोधनिर्मलीभवच्चन्द्रगोलिकया
कृत्वा कुमुद्वतीलतिकया कुमुदिनीवत्तथा समं करवेण प्रबुध्यते ॥

प्रभोरुपान्तेः सममम्बया महामहैर्महेभ्यीभवदर्थिमण्डलैः ।

सुनन्दया सींहगिरेः स वज्रस्वामीव जग्राह शिशुस्तपस्याम् ॥ १८४ ॥

स शिशुर्जयसिंहकुमारः अम्बया कोडाईमात्रा समं प्रभोर्विजयदानसुरेरुपान्ते
समीपे महानहैर्भविकजनविनिर्मितानेकाधिकोत्सर्वस्तपस्यां दीक्षा जग्राह आदत्ते स्म ।
महामहैः क्लिष्टगणैः । महैभ्योभवदर्थिमण्डलैर्महेभ्योभवन्तः कामिताधिकधनप्रदानै-

र्धनाद्या जायमाना अधिनां याचकानां मण्डलाः समूहा येषु । क इव । वज्रस्त्रानीव ।
यथा धनगिरिसुतः वज्रस्त्रामिनो जननी सुनन्दानात्रौ तथा स्वजनयित्र्या साथे सीह-
गिरिनामाचार्यस्य पार्श्वे महामहोत्सवैः प्रव्रज्या गृह्णाति स्म ॥

जयविमल इदं तन्नामधेयं विधिज्ञो

व्यधित विजयदानः सूरिसारङ्गराजः ।

पुनरभिनवसूरस्तं प्रदत्ते स्म सूनी-

र्विनयिन इव वसा स्वं क्रमेणागतं स्वम् ॥ १८५ ॥

विजयदाननामा सूरिष्वाचार्येषु सारङ्गराजो मृगेन्द्र. सिंहः जयविमल इदमेतत्तल्ल
जयसिंहमुनेर्नामधेयमभिधानं व्यधित विदधाति स्म । किंभूतः । विधिं शास्त्रोक्त लौ-
किक च आचार जानाति वेत्तीति विधिज्ञ. । पुनरन्वयमर्थमभिधत्ते—पुनस्त जयविमल-
मुनिमभिनवसूरैर्नवीनस्थापिताचार्यस्य हीरविजयसूरैः प्रदत्ते स्म दत्तवान् । क इव ।
वप्तेव । यथा पिता तात. कुलक्रमेण स्वान्ववाचपरिपाद्या समेत स्वमात्मांश्च स्व द्रविणं
विनयिनो विनयवतः स्वनन्दनवैनयिककर्तव्यापहतचेताः पिता सूनीर्विनन्दनस्य
प्रददाति ॥ इति विजयसेनसूरैर्जन्मदीक्षादिवर्णनम् ॥

विजयदानविभुर्वटपल्लिकाभिधपुरेऽथ विभूपितवान्दिवम् ।

भुवि भरेण विसार्य पुनर्दिवि प्रथयितुं महिमानमिवात्पनः ॥ १८६ ॥

अथानन्तर विजयदाननामा विभुर्गच्छाधिपतिः सूरिः वटपल्लिका ('बडली' इति लोक-
प्रसिद्धा) इत्यभिधा नाम यस्य तादृशे पुरे दिव स्वर्लोकं विभूपितवान् अलकरोति स्म ।
उत्प्रेष्यते—आत्मनः स्वस्य महिमानं माहात्म्यं दिवि देवलोके पुनर्भूमण्डलापेक्षया
द्वितीयस्थाने प्रथयितुं विस्तारयितुमिव । किं कृत्वा । भुवि पृथिव्या भरेणातिशयेना-
र्थान्महिमानं विसार्य विस्तारयित्वा ॥

सूरीन्द्रहीरविजयः प्रतिपद्य पट्ट-

लक्ष्मी गुरोरनु विशिष्य पुपोष भूषाम् ।

वभुर्निजस्य युवराज इवाधिपत्यं

क्रान्तारिचक्रमखिलाम्बुधिमेखलायाः ॥ १८७ ॥

सूरीन्द्रः सूरीणां सर्वेषां मध्ये परमैश्वर्यादिन्द्रः एवविध. श्रीहीरविजयः एतावता
श्रीहीरविजयसूरिपुरंदरः गुरोर्विजयदानसूरैरनु पश्चात् पट्टलक्ष्मीं पट्टश्रियं प्रतिपद्याङ्गी-
कृत्य विशिष्य विशेषप्रकारेण कृत्वा भूषा शोभा पुपोष पुष्पाति स्म । क इव । युवराज
इव । यथा युवराजपदवीं प्रतिपन्नो राजकुमारो निजस्य वभुः आत्मीयस्य जनकस्या-
नन्तरं क्रान्तारिचक्रं पराभूताभिमानिभूमिपतिमण्डलं वशीकृतसमस्तप्रतिपत्न्यपाधिवशाथ
वा अखिलाम्बुधिमेखलायां निःशेषकाश्यपीपीठस्याधिपत्यमैश्वर्यं प्राप्याधिकं शोभते ॥

मण्डयत्यमरमन्दिरं गुरौ दीप्यते स्म मुनिवासवोऽधिकम् ।

यामिनीप्रियतमे पराम्बुधेर्मध्यभागमिव पद्मिनीपतिः ॥ १८८ ॥

गुरौ विजयदानसूरीश्वरे अमरमन्दिरं सुरसदन देवलोक मण्डयत्यलकुर्वति सति । 'मण्डति भूपत्यलकरोत्यपि च मण्डयति भूषयत्यपि' इति क्रियाकलापे । मुनिवासवो हीरविजयसूरिपुरद्वृतः अधिकमतिशयेन दीप्यते स्म स्फूर्तौ विभक्तिं स्म । क इव । पद्मिनीपतिरिव । यथा यामिनीप्रियतमे निशानाथे चन्द्रे पराम्बुधेः पश्चिमसमुद्रस्य मध्यभागमन्तराल भजति सति पद्मिनीपतिरधिकमतिशायितया दीप्यते एतावता दिवसोदयनवाप्य भास्वानधिकतेजस्वी स्यात् ॥ इति विजयदाने सूरीन्द्रे परलोक प्राप्ते श्रीहीरविजयसूरेः पट्टधरत्ववर्णनम् ॥

यद्देहशृङ्गाङ्गणनद्धमारुतप्रेङ्खत्यताकापटपल्लवच्छलात् ।

गोष्ठीमनुष्ठातुमिवामरावती श्रिया सखीमाह्वयतीव पाणिना ॥ १८९ ॥

यत्पुर डीसानगरम् । उत्प्रेक्ष्यते—गोष्ठीमनुष्ठातु परस्पर प्रीतिवार्ता विधातुं श्रिया समृद्धया शोभया सखी वयसीममरावती पुरदरपुरी प्राणिना हस्तेन आह्वयत्याकार-यतीव भूचराणा तूर्ध्वलोकगमन न भवेत्, खेचराणा त्वध उर्ध्वगमनशक्तिरस्त्येव, तस्मादमरावत्याकारण युक्तमेव । कस्मात् । गेहशृङ्गाङ्गणे डीसानगरगृहशिखराजिरे नद्धः अद्भुटकमध्यनिवेशितदण्डप्रान्तनिवद्धः, तथा मारुतेन वातेन प्रेङ्खितस्ततश्चञ्चली-भवनपताकापटपल्लवो ध्वजवसनाञ्चलस्तस्य छलं कपट तस्मात् । अत्र यावद्भुजवाचि-त्वादेकवचनमेव विवक्षितम् ॥

यदीयराजद्विभवाभिभूतया पौलस्त्यपुर्या किमभाजि लज्जया ।

यदुष्ण्यतेऽद्यापि तया न भङ्गोऽभिज्ञानमीशानशिलोच्चयाश्रयः ॥ १९० ॥

यदीयो डीसानगरसवन्धी राजन् जगति शोभां प्राप्तुवन् यो विभवः समृद्धयतिशय-स्तेनाभिभूतया जितया पौलस्त्यपुर्या धनदनगर्या । उत्प्रेक्ष्यते—लज्जया त्रपया कृत्वा किमभाजि नष्टा गतम् । यस्मात्कारणादद्यापि अद्यतनदिनं यावत्तया अलकापुर्या भङ्गाभिज्ञानं पलायनचिह्नमीशानशिलोच्चयाश्रयः कैलासशैलशिखरस्थितिर्नोऽज्यते न त्यज्यते ॥

यदीयलक्ष्म्या विजितेव लङ्का प्रणश्य मध्येऽम्बुनिधेर्विवेश ।

कदाचन प्रावृषि सूरिराजो डीसाह्वयं तत्पुरमाससाद् ॥ १९१ ॥

यदीयया डीसानगरसवन्धिन्या लक्ष्म्या श्रिया विजिता पराम्भूता सती लङ्का दक्ष-मल्लकपुरी । उत्प्रेक्ष्यते—पराम्भूता त्रपातिरेकाद्दु खान्ना प्रणश्य प्रपलाय्य अम्बुनिधेर्मध्ये समुद्रान्तराले विवेश प्रविष्टेव । कदाचन कस्याचित्प्रावृषि वर्षाकाले सूरिराजो हीर-विजयसूरिचैत्रेणवाचिवसान् । तत्पूर्वेव्यावर्धित 'डीमा' इत्याह्वय नाम यस्य तादृक्पुर-माससाद् भजति । इत्यन्ते त्रिनिर्विशेषकम् ॥ इति डीसानगर च ।

कुलाद्रिवाधिप्रतिनादभेदुरीभविष्णुनिःस्वानिततूर्यनिःस्वनम् ।

जिनेश्वरस्येव जना वितेनिरे पुरप्रवेशेऽतिमहं मुनीशितु ॥ १९२ ॥

जना डीसानगरसघलोकाः जिनेश्वरस्येव तीर्थकर्तुरिव मुनीशितुर्होरविजयसूरेः पुरप्रवेशे डीसानगरमध्यसमागमनावसरे अतिशयेन महमुत्सव वितेनिरे कुर्वन्ति स्म । किंभूतं महम् । कुलाद्रिषु मन्दरहिमाचलकलासादिकाष्टकुलपर्वतकदरेषु, तथा वार्धौ समुद्रमध्ये प्रतिनादैः प्रतिशब्दैर्मेदुरीभविष्णुः पुष्टीभवनशीलः तादृशो निःस्वानितानां वादितानां तूर्याणां वादित्राणां निःस्वनो यत्र । अथ वा निःस्वाना राजवाद्यानि संजातानि एषु लोके 'नीसाण' इति प्रसिद्धास्तादृशा वाद्यानां निर्घोषो महाशब्दो यत्र ॥

सूरिवासवसमागमस्फुरत्प्रीतिपल्लवितचित्तवृत्तिभिः ।

नागरैरमितपृत्कु(रिक्थ)वर्षिभिः स्पर्धयेव धनदो निधीश्वरः ॥ १९३ ॥

अमित मानातीत प(रि)क्थ द्रविण वर्षन्ति याचकानां यथाकाम ददते इत्येवशीलैर्नागरैर्डीसानगरजनैः सार्धम् । उत्प्रेक्ष्यते—स्पर्धया सह(घ)र्षणेव निधीश्वरो वैश्रवणो धन ददातीति धनदोऽभूदिव बभूवानिव । किंभूतैर्नागरैः । सूरिवासवस्य हीरविजयसूरिन्द्रस्य समागमेन समवसरणेन कृत्वा स्फुरन्ती प्रकटीभवन्ती या प्रीतिः प्रमोदातिशयस्तया पल्लविता मेदुरीभूता चित्तवृत्तिर्मनोव्यापारो येषाम् ॥

नृत्यचन्द्रकिचक्रमुन्मदनदहूपीहवालाकुलं

श्रीसूनोरिव यौवराज्यसमयं व्यालोक्य वर्षागमम् ।

क्रीडञ्छान्तरसाहमानससरोजन्माकरे हंसव-

च्छ्रीसूरिश्वरहीरहीरविजयस्तस्मिन्सुखं तस्थिवान् ॥ १९४ ॥

श्रिया स्वस्वगणलक्ष्म्या युक्ता ये सूरीणां स्वल्पश्रुताध्ययनेन सामान्याचार्याणां मध्ये ईश्वरा व्यवहारिणः साङ्गप्रवचनेष्वधीतिनोऽनूचानास्तेषु हीरो मुकुटमणिवञ्ज्रल तत्तुल्यः श्रीहीरविजयनामा सूरिपुरदरः तस्मिन् डीसानगरे चिन्तानान्वान्तहृदयत्वेन निर्विघ्नत्वेन वा सुखसहितं यथा स्यात्तथा तस्थिवान् चतुर्मासीमासीदिति स्म । स्थित इत्यर्थः । किं कृत्वा । वर्षागम मेघागमनसमयं व्यालोक्य समीक्ष्य । किंभूतम् । नृत्यन्ति कान्तकेकारवकलितताण्डव कुर्वाणानि चन्द्रकिणा मयूराणां चक्राणि पटलानि यत्र । चन्द्रक पिच्छमिति विद्यते येषां ते चन्द्रकिणः । 'मेचकश्चन्द्रकः समौ' इति हैम्याम् । 'सैव्याः सप्रति सान्द्रचन्द्रकिकुलैरुत्ताण्डवैर्मण्डिताः' इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभूताः । उत्कृष्टो मदो येषां ते । मदोद्धता इत्यर्थः । नदन्तः शब्दायमानाः नन्दन्त्यो बप्पीहानां चातकानां बालाः खिद्यः शिष्यावो वा । प्रायो विपदि स्त्रीणां शिशूनां च कातर्यं स्यात्, अतो बालाशब्दोपादानम् । ताभिस्तैर्वा आकुलं व्याप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीन्-नोः कन्दर्पस्य यौवराज्यसमयसिन्धुः । युवा चासौ राजा च युवराजस्तस्य भावो यौवराज्य

तस्य समयं युवराजपदाभिषेचनप्रस्तावमिव । सूरिः किं कुर्वन् । कीदृक् । केर्लं
निमिमाणः । कुत्र । ज्ञान्तरसौ नवमोपशम रस इत्याहा नाम वल्ल तादृशे मानसनात्रि
सरोजन्मनां पद्मानामाकरे । 'पद्माकरस्तडाग. स्वाद' इति हीनीवचनान् । मानससरोवर
इत्यर्थः । किं वत् । हंभवन् । यथा हसो वर्यागमं विलोक्य मानससरस्ति कीदृक् तिष्ठति ॥

यं प्रासूत जिवाहसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं क्रोविदसिंहर्साहविसलान्तेवासिनामग्रिमन् ।

तद्भाक्षीक्रमसेविदेवयिमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्तसौभाग्याभिधहीगसूरिनरिते षष्ठोऽत्र सगोऽभवत् ॥ १९५ ॥

अत्र हीरविजयमूरिचरित्रे हीगसौभाग्यनात्रि महाकाव्ये षष्ठा संख्यापूरणः षष्ठः
सगोऽधिकारः अभवन्नंजानः ।

इति पण्डितसौहृदिमलगाभिगान्त्र्यपण्डितदेवविमलगानिविगिनायां खोमजहीरसौभा-
ग्यकाव्यवृत्ता हीरहर्षगणेशे भिगदिगमनद्विजसनीपण्डनमेदपाटम्ण्डलस्थगुरुनाश्यागमन-
ण्डिनवाचकपदप्रदानमरुदेगणिवपुरीमघाग्रहबनाचार्ये नदप्रस्थापनाणहिल्लरत्तननन्दिमव-
नविजयसेनसूरिजन्मदीक्षादिकथनडीसापुरचतुर्मासागमनवर्णने नाम षष्ठः सर्गः ॥

नमसः सर्गः ।

सूरीन्दुगनन्द्यानि स्म तस्मिन्पुरे सनग्रानपि नागरान्सः ।

पचेलिम प्राक्तनगुण्यपुञ्जः प्रादुर्भवन्मूर्त इवैष तेषाम् ॥ १ ॥

म श्रीहीरविजयमूरिसुधाकरः तस्मिन् डीसानात्रि पुरे सनग्रान् सर्वानपि नागरा-
न्यौरलोकान् क्षानन्द्यति न्न प्रमोदमुन्यादयामास । उत्प्रेत्यते—तेषां डीसापुरपौरा-
णामेव चक्षुप्रत्यक्षलब्धः मूर्तस्तुम्भन् पचेलिम. परिपाकं प्राप्तः प्राक्तनः प्राचीनज्ञ-
न्मोपार्जितः पुण्यपुत्र सङ्गतमनूह इव ॥

मिलहूलाकान्त्रगमुद्रहन्ती लीलागतोद्वेजिनराजहंसा ।

श्यामातिनत्रा च पयोधरोद्यद्वाराभिगना पिहिताननेन्दुः ॥ २ ॥

मुरायुधभ्रूत्निकात्मयोनिमुज्जीवयन्तीव तडिद्विलासा ।

सुदे तदानीमजनिष्ट यनां प्रादृण्वनवोढा वरवर्षिनीव ॥ ३ ॥

तदा तस्मिन् डीसानगरे हीरविजयसूरेश्चतुर्मासकस्थितिसमये यूनां तरुणजनानां मदनमदमेदुरीभूतानां नवोढा यौवनवती नवपरिणीता वरवर्णिनी सर्वकलाकुशलप्रधानस्त्रीव प्रावृद् वर्षा सुदे प्रमोदायाजनिष्ठ संजाता । वृद्धानां तु शीतवातकर्दमादिना दुःखदायिन्यत एव यूनामिति पदोपादानम् । किलक्षणं प्रावृद् वरवर्णिनी च । मिलन्त्यः क्षिप्यन्त्यः भर्त्रा समागम कुर्वन्त्यः बलाका बलाकाङ्गना यत्र । 'गर्भाधानक्षणपरिचयान्ननमावद्धमाला, सेविष्यन्ते नयनसुभग खे भवन्त बलाकाः' इति मेघदूतकाव्ये । प्रायो वर्षाकाले बकास्तु वृक्षादिद्रूपविश्य तिष्ठन्ति । बकाङ्गनास्तानाहारैः पोषयन्त्यत एवाम्बरे भ्राम्यन्ति । तादृशमम्बरमाकाशम् । पक्षे मिलन्त्यः श्रेणीभवन्त्यः बलाका बलाहकमहिलास्तद्गुञ्ज्वल नवपाणिग्रहणावसरत्वाद्वलमम्बरं वसनमुद्धहन्ती धारयन्ती । यतः । श्वेत परिणयवासः स्यात् । पुनः किंभूता । लीलया स्वभावैव, न तु मन्त्राकर्षणादिना, आगतेन अनादिजगन्निसर्गेण वर्षितुमागमनेन उद्वेजिता विजयकरणप्रस्थानेषु विघ्न प्रापिता राजहसा विजयिराजानो यथा । 'विश्रान्तजिष्णुक्षमापालयुधि' इति चम्पूकथायाम् । विजयिनो हि राजानः प्रावृद्समये कुत्राप्यवस्थितिं कुर्वते, शरदि च विजयाय प्रतिष्ठते । अथ वा लीलया वर्षणविलासेन यदागमन वेनोद्वेजिता जम्बालजालाविलजलावलोकनेनोद्वेग गमिता अत एव मानस प्रति प्रस्थातुमुत्सुकीकृता राजहसा यथा । 'प्रोपितकलहसवयसि' इति चम्पूकथायाम् । 'प्रोपिता मानस प्रति प्रस्थापिताः कलहसविहंगमा येन' इति तद्भूतौ । पक्षे मन्थरगमनविलासेनावहेलिता राजमराला यथा स्त्रिया । पुनः किंभूता । श्यामा सजलदपटलकालिमाकलिता । पक्षे षोडशवार्षिकी । पुनः किंभूता । अतिनम्रा अतिशयेन शुर्वादिषु नमनशीला लघुवृद्धाना विनयपरा । यदुक्तम्—'नमणी पमणी बहुगुणी विहुपखिवसविशुद्ध । पुण्यविना नवि पामिद् करिधनुहा घरि भज ॥' इति वचनात् । पक्षे अतिशयेन नम्रा उन्नमग्यागता मेदिनीमण्डलालिगिबहुंलिका । पुनः किलक्षणा । पयोधरेभ्यो मेघेभ्य उच्यन्तीभिः प्रकटीभवन्तीभिर्भारिर्जलवृष्टिभिरभिरामा । पक्षे पयोधरयोः पीनोच्छुब्धयोरुचता उपरिस्फुरता हारेण मुक्ताकलापेन हारिणी मनोज्ञा । पुनः किलक्षणा । पिहित आवृतोऽर्थात् घनाभ्रमरेणाददयीकृत आननस्य मुखस्य तुल्य इन्दुश्चन्द्रो यस्याम् । पक्षे नवपरिणयनलजावशाद्दसनेनाच्छादितो वदनचन्द्रो यथा । पुनः किलक्षणा । सुरायुधमिन्द्रधनुरेव ह्यीपक्षे शक्रचापचक्रवद्भक्ता कुटिला भ्रूवल्ली यस्याः । पुनः किलक्षणा । आत्मयोनि स्मरमुजीवयन्तीव ग्रीष्मसमये तापातिरेकान्मृतप्राथीभूतमदन पुनर्जावित कुर्वतीव । पक्षे विश्रमविलासैः काममुद्दीपयन्तीव । भर्तुरिति शेषः । वर्षाणां तरुणयोषितामवलोकनात्प्रायो यूना स्मरः प्रादुर्मवेदिति । पुनः किंभूता । तडिता विसुर्ता विलासाः स्फुरणानि झकारा वा यस्याम् । पक्षे तडित्वद्विलासाश्चञ्चलकेलयो यस्याः शृङ्गारचेष्टितानि वा यस्याः ॥ युगम् ॥ इति वर्षागमः ॥

अथ व्यघत्त प्रणिधानमिच्छन्कंचित्स संस्थापयितुं स्वपट्टे ।

पुरेऽपि जीवातुरिवाखिलेऽपि प्रावर्तत प्राणभृताममारिः ॥ ४ ॥

अथ तत्र डीसानगरे चतुर्भासीमासीने सति वर्षावहलीभवनानन्तरं स हीरविजय-
सूरिः प्रणिधान सूरिमन्त्रस्मरणं व्यघत्त विदधाति स्म । किं कुर्वन् । इच्छन्काह्वन् ।
किं कर्तुम् । कमपि योग्यं शिष्यं स्वपट्टे निजपदे संस्थापयितुम् । अपि पुनस्त्वस्मिन्नि-
खिलेऽपि समग्रेऽपि पुरे डीसानगरे प्राणभृतां जन्तूनाममारिर्द्विपदचतुष्पदपक्षिमत्स्या-
दिप्राणिघननिषेधो जीवदया प्रावर्तत प्रवृत्ता । तत्पुरस्वामिना प्रवर्तितेत्यर्थः । क इव ।
जीवातुरिव अर्थात् स्थलचरस्त्रचरजलचराणां जीवनापेधमिव ॥

द्वारं स्वसिद्धेरिव सूरिराजो ध्यानं दधानो वसुभूतिसूनोः ।

आह्वान्यहर्बान्धवबन्धुरौजास्तन्निष्ठयेवागमयद्बहूनि ॥ ५ ॥

सूरिराजः श्रीहीरविजयसूरिभूमीपुरुहूतः तस्य ध्यानस्य निष्ठा चतुर्थषष्ठाष्टमाचा-
माम्लादिविविधतपोनेकमुद्रासनादिविधानपूर्वकसूरिगणनविधिक्रिया तथैव निश्चयेन
बहूनि घनान्यहानि दिनानि अगमयदतिक्रामति स्म । सूरिमन्त्राराधनविधेस्त्रिमासावधि-
त्वात् ऋतोस्तु द्विमासावधित्वाच्चेति । किभूतः । अहर्बान्धवो भास्वान् । 'चक्राब्जाह-
र्बान्धवः सप्तसप्तः' इति हैम्याम् । तस्येव बन्धुरमतिशायि ओजः प्रतापो यस्य ।
किं कुर्वाणः । वसुभूतिनाम्नो द्विजस्य सूनोर्नन्दनस्य श्रीगौतमस्वामिनो ध्यानं स्मरणमनु-
चिन्तनमर्थात्स्वहृदये दधानो चित्राणः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनः सिद्धेः श्रीजिनशास-
नाधिष्ठायकदेवतागमनलक्षणफलनिष्पत्तेर्द्वारं प्रवेशनमार्ग इव ॥ इति हीरविजयसूरेः
सूरिमन्त्रस्य ध्यानविधानारम्भः ॥

संपिप्रती कामितमुत्सुकानां दिग्जेत्रयात्रासु धराधवानाम् ।

अथोपतस्थे शरदस्य सूरैर्विधित्सयेव प्रणिधानसिद्धेः ॥ ६ ॥

अथ ध्यानविधानावसरे शरद्वनविरामसमयः उपतस्थे समाजगाम । 'अथैनं समु-
पस्थिता ! पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पङ्कजलक्षणा ॥' इति रघुवशे । 'उपस्थिता आगता'
इति तद्गतिः । किं कुर्वती । दिशां पूर्वादीनां हरितां जयनशीलासु यात्रासु प्रस्थानेषु
सम्यगुत्सुकानामुत्कण्ठितानाम् । दिग्विजय कर्तुकामानामित्यर्थः । धराधवानां पृथिवीप-
तीनां नृपाणां कामित समीहित संपिप्रती संपूरयन्ती पूर्णं प्रणयन्ती । 'पृपालनपूर-
णयोः' इत्यय धातुः । उत्प्रेक्ष्यते—अस्य हीरविजयनाम्नः सूरैर्भट्टारकस्य प्रणिधानसि-
द्धेर्विधित्सया कर्तुमिच्छयेवागता ॥

मलीमसीभूतमशेषमभ्रमातङ्गसङ्गेन पदं मुरारेः ।

द्विजाधिपः क्षालयतीव यस्यां निस्तन्द्रचन्द्रातपनीरपूरैः ॥ ७ ॥

यस्यां शरदि द्विजाधिपो ब्राह्मणश्रेष्ठः शशभृच्च । उत्प्रेक्ष्यते—निस्तन्द्रो मेघाभ्राह्-
मधूमप्रमुखनिर्मुक्तत्वेन निर्मलो यश्चन्द्रातपश्चन्द्रिका तत्तुल्यैर्विशदैर्नीरपूरैः । गङ्गोदकसमु-
दायैरित्यर्थः । पक्षे । ज्योत्स्नैव जलप्लवैः कृत्वा सुरारैर्नारायणस्य पदं स्थानं चरण च
नभः क्षालयति धावयतीव । किभूतं पदम् । मलीमसीभूत अपावनं जातम् । केन । अ-
भ्रस्थाकाशस्य मातङ्गश्वाण्डालस्तस्य । अथवा गगनमातङ्गेन सम संगमेन । अथवा अभ्रे
आकाशे पर्वताद्युच्चस्थाने स्वपाचेन समं संगमेन कृत्वा अस्पृश्यभावमभ्युपगतम् ।
मातङ्गस्पृष्ट हि वस्तु जलेन शुध्यतीति जनप्रतीतिः । पक्षे । अभ्रमातङ्गैर्मैघैः । 'नभसः
कलमैरुपासितम्' इति नैषधे । 'नभसः कलमैर्मैघैः' इति तद्रुत्तिः । मलीमसीभूत श्यामलं
संजातं घनान्धकारमयीभवनात् । 'दिधमपि श्रूयमाणरजनिशङ्काकुलचक्रवाकचक्रकुशि'
इति चम्पूकथायाम् । मलिनीभूत हि जलैः क्षालयित्वा निर्मलीक्रियते इत्यपि लोकरुढिः ।
तत्त्वतस्तु ऐरावणगजकलित जातम् । 'प्रावृपेण्यं पयोवाह विद्युदैरावताविव' इति रघुवशे ।
पुनः किभूतम् । अशेष संपूर्णमप्याकाशं वस्तुतस्तु चन्द्रचन्द्रिकया नभो धवलीक्रियते ।
'आप्लावितमिव मुक्तमर्यादेन दुग्धवारिधिना विलिप्तदिग्भिक्तिकमिव सान्द्रसुधापङ्कपिण्डैः
प्रविष्टमिव स्फटिकमणिमहामन्दरोदरदरीषु भुवनमासीत्' इति चम्पूकथायाम् । चन्द्रो-
दये सर्वं श्वेतीक्रियते ॥

गाथा व्यधाद्याम्बरचुम्बिरङ्गत्तरङ्गपुरानपि सिन्धुदारान् ।

जगत्प्रसारोत्सुकयद्यशःक्षमाधरस्य किं सुप्रतराः प्रणेतुम् ॥ ८ ॥

या शरत् अम्बरमाकाश चुम्बन्ति आलिङ्गन्ति इत्येवशीलाः, तथा रङ्गन्त उपर्युपरि
प्रसर्पन्तस्तरङ्गाः कल्लोला येषु तादृशाः पूराः पयःप्लवा येषा तादृशानपि सिन्धुदारान्
समुद्रपत्नीर्नदीर्गाथाः पादोत्तरणयोग्याः । 'सरितः कुर्वती गाथाः' इति रघुवशे । व्यधा-
च्चकार । उत्प्रेक्ष्यते—जगत्सु त्रिषु भुवनेषु प्रसारः प्रसरण पर्यटनं तत्रोत्सुकस्योत्क-
ण्ठितस्य यस्य हीरविजयसूरैर्यशः श्लोकः स एव क्षमाधरो राजा तस्य सुप्रतराः सुखेन
स्वय पादोत्तरणसातेन तीर्थन्ते उत्तीर्थन्ते प्रोलङ्घयन्ते तादृशविधाः प्रणेतुं कर्तुं सुखेन
तरीतुं शक्या विधातुमिव वा ॥

आस्वादितस्वादुमृणालकाण्डाः कूजन्ति लीलालसराजहंसाः ।

आगन्तुकार्हन्मतदेवतायाः स्मरध्वजाः पूर्वमिव ध्वनन्तः ॥ ९ ॥

लीलया विविजलम्बीडया अलसा मन्थरा राजहसा अलरुणचक्रुचरणा मरालाः
कूजन्ति शब्दायन्ते । 'राजहसास्त्वमी चक्रुचरणैरतिलोहितैः' इति हैम्याम् । किभूताः ।
आस्वादिताः कवलीकृताः स्वादवो मधुरा रसनावदनहृदयाह्लादकरा मृणालानां कमल-
नालानां काण्डाः स्वम्वाः पटलानि यैः । उत्प्रेक्ष्यते—आगन्तुकाया आगमनशीलाया
हीरविजयसूरेः पुरः प्रकटीभवितुकामाया अर्हन्मतदेवतायाः शासनदेव्या पूर्व प्रथम-

मेव ध्वनन्तः शब्दायमाना वाद्यमाना वा स्वरध्वजा वाद्यानीव । 'वाद्यं चादित्रमातोद्यं तूर्यं तूरं स्वरध्वजः' इति हैम्यां वादित्रनामानि ॥

निर्मृष्टनिःशेषनिषद्वारायाः किं वर्ण्यतेऽस्याः शरदिन्दिरायाः ।

जडाशयानप्यसृजत्प्रसन्नाशयान्कविश्रीकलितांश्च यत्सा(द्या)॥१०॥

अस्याः हीरविजयसूरीध्यानसमयसमेतायाः शरदिन्दिराया जलधरविरामलक्ष्म्याः किम् अर्थाद्वीप्सा किं किं माहात्म्यं दृश्यते प्रशस्यते । किंभूतायाः । निर्मृष्टो निःशेषेण मृष्टो निवारितोऽपहृतो वा निर्गतः शेषो लवलेषामात्रो निषद्वारः कर्दमो यस्याः । अथवा निर्मृष्टो निर्धूतः शोष नीतो निःशेषः समस्तोऽपि कर्दमो यथा । यद्यस्मात्कारणात् या शरलक्ष्मीर्जडाशयान् जडस्वभावान् जडहृदयान्वा । मूर्खानित्यर्थः । प्रसन्नाशयान् निर्मलीभूतमध्यान् प्रसन्नतायुक्तस्वभावान् क्षणित्यर्थावबोधगोचरत्वं प्रसादगुणस्तद्युक्तचित्तान् लरितमेव शास्त्रार्थमवबुध्यन्ते तादृशान् । पण्डितानित्यर्थः । असृजत्कृतवती । च पुनः कवित्वेन पाण्डित्येन काव्यकर्तृत्वेन वा । 'विद्वान् सुधीः कविविचक्षणलब्धवर्णा' इति हैम्यां पण्डितनामानि । तथा 'वयमपि कवयः कवयः [कवयः] कवयश्च कालिदासाद्याः' इति कविशब्देन काव्यकर्तापि । या श्री. शोभा लक्ष्मीर्वा तथा कलितान्युक्तान् करोति स्म । तत्त्वतस्तु डलयोरैक्यात् जलाशयास्तडाकादिनीरस्थानानि स्वच्छमध्यान् तथा कस्य पानीयस्य वयः पक्षिणो हसादयस्तीः सहितांश्चक्रे । वर्षासु हसा हि मानससंगतिं यान्ति । शरदि पुनः कमलकलितेषु निर्मलसलिलेषु सरःसु समायान्ति इति कविसमयः ॥

स्मितेषु पद्मेषु मुखेष्विवास्या रङ्गस्तु नेत्रेष्विव खञ्जनेषु ।

वन्दिष्विव स्मेरसरोजपौष्पनिष्पातिगुञ्जन्मधुकृद्भजेषु ॥ ११ ॥

पटीष्विवोद्दामकलामकौघावदातकेदारवसुंधरासु ।

भूपास्विवास्या विविधासु लीनशिलीमुखस्मेरसुमावलीषु ॥ १२ ॥

गणाधिराजे प्रणिधानदुग्धपाथोनिधौ मीन इवातिलीने ।

तदा कदाचिद्गगनाध्वनीनोऽपराचलाम्ब्यर्णभुवं वभाज ॥ १३ ॥

तदा तस्मिन् शरत्समये कदाचित्कस्मिन्नपि दिनावसानव्यतिकरे गगनाध्वनीनः । 'गगनाद्गगान्नी' इति हैम्याम् । सूर्यनामसु । तथा 'अध्वनीनोऽध्वनोऽध्वन्यः पान्यः पान्द्वेधिका' इति हैम्याम् । अपराचलस्य अस्ताद्रेरभ्यर्णभुवं समीपभूमीप्रदेशं वभाज श्रयति स्म । कस्मिन् सति । गणाधिराजे हीरविजयसूरीन्द्रे प्रणिधान ध्यानम् । 'सोऽपश्यत्प्रणिधानेन सततं स्तम्भकारणम्' इति रघुवशे । तदेव दुरधपाथोनिधिः क्षीरसमुद्रः तस्मिन्मीनो मत्स्य इव अतिशयेन लीने मर्माभूते । अथ समयवर्णनम् । केषु सत्सु । स्मितेषु विकसितेषु पद्मेषु कमलेषु सम्भु । उदप्रेक्ष्यते—अस्याः शरलक्ष्म्याः

मुखेषु क्रीडाकृतानेकवदनेष्विव । पुनः केषु सत्सु । रङ्गत्सु लीलया अशानाथर्थं वा इतस्ततो
 आम्यत्सु खञ्जनेषु खञ्जरीटेषु 'गंगेटिया'ख्यपक्षिविशेषेषु सत्सु । वर्षाकाले हि खञ्जनाना
 शिरःसु शिखा समायाति तदनुभावाददृश्यीभावं भजन्ते । ततः शरदि पुनः शिखा-
 पाताक्षधुल्लक्षतामाकलयन्ति तेनेतस्ततो भ्रमण कुर्वते । तदुपर्युत्प्रेक्षा । उत्प्रेक्ष्यते—
 शरलक्ष्म्या नेत्रेषु स्त्रीस्वभावाच्चञ्चललोचनेष्विव । 'भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि' इति विल्ह-
 णपञ्चाशिकायाम् । पुनः केषु सत्सु । स्मेराणां विनिद्राणां सरोजानामरविन्दानां पौष्पेषु
 परागेषु निष्पातिनो निपतनशीला आगत्य मकरन्दपानकृते निलीय स्थितिं कुर्वाणाः
 तथा खच्छन्दमाकण्ठमकरन्दास्वादनोन्मदिष्णुभवदमन्दानन्द शब्दायमाना गुञ्जन्तः
 गुञ्जारतं विदधाना मधुकृतां भ्रमराणां व्रजा. समूहास्तेषु सत्सु । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः
 शरलक्ष्म्या वन्दिषु मङ्गलपाठकेष्विव । पुनः कासु सतीषु । उदामाः परिपाकप्राप्तत्वेन
 मनोरमा ये कलामकाः कलमशालयः । 'कलमस्तु कलामकः' इति हैम्याम् । तेषामोधाः
 समूहास्तैरवदाता उज्वलाः । केदाराणां वहुंधरा भूमयस्तासु सतीषु । उत्प्रेक्ष्यते—
 शरदिन्दिरायाः पटीषु उत्तरीयनिवसनेष्विव । पुनः कासु सतीषु । विविधासु श्वेतरक्त-
 नीलपीतकृष्णाद्यनेकविधासु । तथा लीना मधुपानकृते मध्ये प्रविश्य स्थिताः शिलीमुखा
 शृङ्गा यासु तादृश्यासु(शीषु) स्मेरासु हसितासु सुमाना पुष्पाणामावलीषु श्रेणीसु सतीषु ।
 उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः शरदिन्दिराया विविधप्रकारासु भूषासु आभरणेष्विव । 'विनापि
 भूषामवधिः श्रियामसौ' इति नैषधे । 'भूषा भूषणानि' इति तद्वृत्तिः । त्रिभिर्विशेषकम् ।
 इति शरत्समयः ॥

विधेर्नियोगेन निजास्तपश्यान्पुत्रानिवोत्सङ्गजुषः स्वरश्मीन् ।

दृष्ट्वा यियासूस्तदुदीतकोपादिवारुणीभूतमथारुणेन ॥ १४ ॥

अथास्त्राचलसमीपगमनानन्तरम् अरुणेन भास्करेण अरुणीभूतं रक्तेनाभूयत । उ-
 त्प्रेक्ष्यते—तदुदीतकोपादिव तेषु खरदिमेषु उदीत. प्रादुर्भूतो य. कोपः क्रोधस्तस्मा-
 दिव । किं कृत्वा । दृष्ट्वा अवलोक्य । कान् । खरश्मीन् आत्मीयकिरणान् । किंभूतान् ।
 उत्सङ्गं क्रोडं जुषन्ते भजन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—पुत्रानन्दनानिव । पुनः किंभूतान् । विधे-
 र्दैवस्य नियोगेन परवशतया निजस्य सूर्यात्मनः अस्त्रं क्षयं पश्यन्ति विलोकयन्तीति ।
 अत एव किं कर्तुमिच्छन् । यियासून् आत्मनः पार्श्वोदन्त्यत्र कुत्रचिद्गन्तुमिच्छन् ॥

जहेऽम्बरं सायमशीतभासा नीत्वास्तधात्रीधरगह्वरान्तः ।

प्रदोषनाम्ना परिमोषिणेवासहायिभावेन बलाद्गृहीतम् ॥ १५ ॥

न विद्यन्ते शीता. शिशिराः शीतला भासः कान्तयो यस्थोष्णरदिमत्वात् अशीत-
 भास्तेनाशीतभासा मानुना साय सध्यासमये अम्बरमाकाशं वसनमपि जहे त्यक्तम् ।
 उत्प्रेक्ष्यते—प्रदोष इति नाम यस्य तेन प्रदोषनात्ता परिमोषिणा तत्करेण । यामिनीमुख-
 च्चैरेणेत्यर्थः । अस्तधात्रीधरः पश्चिमाचल. तस्य गह्वरान्त. गृहामध्ये घनद्रुमगहन-

मध्ये च नीत्वा प्रापयित्वा असहायिभावेन सहायः सखा अस्यास्तीति सहायी न साहायी असहायी तस्य भावस्तेन सहायराहित्येन । एकाकित्वेनेत्यर्थः । बलात् हठात् गृहीतमादत्तमिव । कस्मिंश्चिद्बलवति तस्करादिके वसनादि गृहीतुमुद्यते एकाकिना निर्वलेन पुंसां त्यज्यत एव ॥

कलङ्कवानिन्दुरथाभ्युदेताकलङ्किनो विश्वविबोधिनो मे ।

न सांप्रतं सांप्रतमत्र वस्तुमितीव याति कचिदंशुमाली ॥ १६ ॥

अंशुमाली सूर्यः क्वचित् कुत्रचन स्थाने याति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—इति कारणादिव । इति किम् । यत् । अथ दिवसावसानानन्तर कलङ्कवान् दोषाकरत्वेन कलङ्ककलितः । अथवा कामितया गुरुदारकामुकत्वात्कलङ्क इन्दुश्चन्द्रोऽभ्युदेता उदयिष्यते तत्कारणादकलङ्किनो निष्कलङ्कस्य तथा विश्वविबोधिनः जगत्प्रतिबोधप्रविधानशीलस्य मे ममात्र भुवने सांप्रतमधुना वस्तु स्यातु न सांप्रत न युक्त नोचितीमञ्चति ॥

स्तरागिणीमञ्जनकुम्भिकुम्भप्रगल्भपीनस्तनद्विड्भृगाक्षीम् ।

निर्वर्ण्य रागीव दिनावसाने किं पद्मिनीप्राणपतिः प्रयाति ॥ १७ ॥

पद्मिनी । यस्याः शरीरमरभभरमाप्राय मधुरा मालतीप्रमुखकुसुमजातीविहाय चद्रमनोपरि परिभ्राम्यन्ति सा पद्मिनीत्युच्यते । तस्याः प्राणपतिः प्राणेभ्योऽतिवल्लभः पतिप्रतावेन भास्वान् दिनावसाने सध्यासमये प्रयाति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—अजननामा पथिमदिग्गजः । यतः—‘ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽजनः । पुष्पदन्तः सावैर्भौमः सुप्रतीकथ दिग्गजाः ॥’ एते पूर्वाद्यथाना दिशामर्थां डिग्दन्तिनः सन्ति । तेषु प्रतीच्या दिग्दन्ती अजननामा कुम्भी गजस्तस्य कुम्भौ शिरसः पिण्डौ तावेव प्रगल्भौ कामिजनमनोहारिणी तथा पीनावतिपुष्टौ स्तनौ पयोधरौ यस्यास्तादृशी दिक् प्रतीची रिव भृगाक्षी हरिणनयना तां स्वन्मिन्विषये रागिणीमनुरागिणीं प्रेमातिरेकभाजिनीमरुणा न निर्वर्ण्य दृष्टेव याति । क इव । रागीव । यथा कश्चिद्रागी पुमान् पद्मिनीपतिरपि स्वदममवगणयन् । ‘स्वार्थिनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति । नपुण्डोऽपि तत्राङ्गे काङ्कः कुम्भोदकं पिबति ॥’, तथा ‘नातुयं गान्धर्वं सुगणमशिरसो भाग्य-रानावदक्ष्णीं न्नाधीनां भूमिभाज विमलकुलभवा जीलमाशीलयन्तीम् । प्रेमादया पद्मिनीं स्या पशुपतिरितो हा विहायेन्दुवकामन्या वामा कुरुपामनुमरति जनीं न-ग्न्य मदिगरु ॥’, ‘महृदये विज्ञान अणरन्मन्म विगाढ्यं गीयम् । नियमहिलागयस्य मन्दिनेन न अन्धन्ति ॥’ इति वचनान् । रागातिरेकवान् यन् स्वमिप्रत्यु-त्पन्नं कर्मिन् प्रेक्ष्य गाय तन्मन्दिभं याति ॥

उत्प्रेक्ष्यन्तं शिखावलन्धि किंजल्कलीलायिनरश्मिराशि ।

पयोभिपरेऽन्तुजगन्धुविन्ध्यं स्तरारुणान्भोरुहवद्विभाति ॥ १८ ॥

पयोधिपूरे पश्चिमसमुद्रसलिलप्रवे अम्बुजवन्धोः पद्मसुहृदो विवाकरस्य विम्ब
मण्डल स्मेरारुणाम्भोरुहवद्विकसितरक्तकमलमिव विभाति । नीरधिनीरोपरि विकच-
कोकनदमृष्टेण दृश्यते इत्यर्थः । किंभूतम् । उत्तुङ्गो गगनाद्रणालिनी चत्वारङ्गस्तरङ्गाणां
समूहन्तारङ्ग । अत्र समुहाथेऽण् । कल्लोलकल्पः । 'वारं वारं तारतरस्वरनिर्जि-
तगङ्गातारङ्गाम्' इति पद्मसुन्दरनिर्मितभारतीस्त्वने । तस्य शिखानग्रभागमवलम्बते
आश्रयतीति एव गोलन् । पुनः किंभूतम् । किञ्चकानां कमलकेसराणां लीला विला-
सस्तद्दवाचरितो रश्मिराशिः करनिकरो यस्य ॥

पूरे समुद्रस्य वमस्ति विम्बं राजीविनीजीवितनायकस्य ।

पयोधिपत्यङ्गतले शयालोरुल्लासि चक्र किमु चक्रपाणेः ॥ १९ ॥

समुद्रस्य पश्चिमर्वाचिमालिनः पूरे पयःप्रवे राजीविनीना पद्मिनीना जीवितनाय-
कस्य प्राणवद्गमन्य विम्बं मण्डल वमस्ति भामते । 'वररजनीकर कान्ते चित्राभरणे
निशानम.सदृशे । तव नृप मजनभवने सविता नाभाति परमश्री ॥' इति चम्पूकथा-
याम् । 'तत्र द्वितीयराजार्थे निशानैस्तेजस्विमिवमस्ति' इति तद्विष्णुकं । उत्प्रेक्ष्यते—
पयोधि. समुद्र एव पत्यङ्गः शय्या तस्य तले शयालं शयनशालस्य । 'दायार्हः पु-
रुपोत्तमोऽधिगयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजा' इति ह्यन्याम् । चक्रपाणेर्विष्णोरुल्लासि प्रोक्त-
सनशील चक्र किमु । विस्फुरत्सुदर्शनं नाम रथाद्रमिव ॥

खण्डेन चण्डद्युतिमण्डलेन न्यमज्जि पूरे मकराकरस्य ।

सूरैर्महःसाम्यकृतेऽधिभ्रम्पासृजा अनैर्निष्पततेव भीतेः ॥ २० ॥

चण्डद्युतेर्भास्करस्य मण्डलेन खण्डेन शकलेन चतुर्यभागेन कृत्वा मकराकरस्य
समुद्रस्य पूरे न्यमज्जि वृद्धितम् । मण्डलचतुर्यागो जलविमध्ये निमग्न इत्यर्थः । उत्प्रे-
क्ष्यते—सूरैर्हीरविजयमूरीन्द्रस्य महसां भूयसा प्रतापाना साम्यकृते तुल्यत्प्रप्राप्त्यर्थ-
मर्थां समुद्रे भ्रम्पां पय संपातपाटव स्रजति करोति इत्यधिभ्रम्पासृज् तेनाकंण भीते.
खान्ते भयवशान् अनैर्लघु निष्पततेव ॥

अन्मोधिमध्येऽर्धितविम्बमम्भोजिनीवरस्य स्फुरति स्म सायम् ।

अतादृर्गा प्रेक्ष्य दशां प्रियस्य किमधिमज्जद्दिनलक्षिममालम् ॥ २१ ॥

मायं संध्यासमये अन्मोधेः समुद्रस्य मध्ये अम्भोजिनीवरस्य पद्मिनीपतेर्भानोर-
धिनि भावप्रधाननिदेशार्थत्वं जातमस्तिन्नित्यर्धितं विम्बं मण्डलम् । अर्धमधिमध्ये
मग्नम्, अर्थे च वहिर्दृश्यमानं चेत्यर्थः । स्फुरति दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—प्रियस्य स्व-
भर्तुर्भानोरतादृशी विश्वगोच्यामस्तलक्षणा दशानवस्था प्रेक्ष्य दृग्गोचरीकृत्य । अर्धा-

तद्दुःखातिरेकादब्धौ मन्वन्त्या ब्रूडन्त्याः पतन्त्या वा दिनलक्ष्म्या वासरश्रिया भालं ललाटमिव ॥

भानोर्बभौ मण्डलखण्डमब्धौ गन्तुः पुरारेर्मिलितुं मुरारिम् ।

मृगाङ्गलेखेव सरोषचण्डीसालक्तपादाहतिशोणितश्रीः ॥ २२ ॥

अब्धौ समुद्रे भानोः सूर्यस्य मण्डलस्य बिम्बस्य खण्डं शकलम् । बिम्बचतुर्थांशमात्र-
मित्यर्थः । बभौ शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मुरारिं नारायणं मिलितुं गन्तुर्गच्छतीति
गन्ता तस्य पुरारेः शभोर्मृगाङ्गलेखेव शिरःशेखरपीयूषमयूखकलेव शिरःशशिकलेव ।
किंभूता । सरोषा कुतश्चित्कारणात्कोपकलिता या चण्डी अत्यन्तकोपना कामिनी पार्वती
व । ‘चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः’ इति हैमीवचनात् । स्त्री चेच्चण्डी । ‘दुर्गा चण्डी सिंहयाना
मृडानी’ इत्यपि हैम्यां पार्वतीनामानि । तस्याः सालक्तकेन सह यावकरसेन वर्तते
यस्तादृशः पादश्वरणस्तस्याहत्या शिरसि प्रहारेण शोणत्वं संजातमस्यामिति शोणिता
रुक्तीभूता श्रीर्वपुर्लक्ष्मीर्थस्याः । कथचित्सुरतकलहे कुपितां पार्वतीमनुनेतु पादपति-
तस्य शभोः शिरसि कोपात्पादप्रहारः प्रदत्त , तदवसरे चरणान्माल्ककरसे लभे रक्ता
जातेत्यर्थः ॥

द्वीपे परस्मिन्नितरोऽस्ति कश्चिदस्य व्रतीन्द्रस्य वशी सदृक्षः ।

दिदृक्षयान्तः कुतुकादितीव पतिस्त्विषां याति परत्र खण्डे ॥ २३ ॥

त्विषां पतिर्भानुमानपरत्र अन्यस्मिन् खण्डे द्वीपे प्रदेशे वा याति । उत्प्रेक्ष्यते—
अन्तश्चेतोमध्ये कुतुकात्कौतूहलादित्यमुना प्रकारेण दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव । इति
किम् । यदन्यस्मिन्नपरस्मिन्द्वीपेऽस्य हीरविजयनाम्नो व्रतीन्द्रस्य सूरैः सदृक्षस्तुल्य इतो-
ऽन्यः कश्चिद्वशी जितेन्द्रिय आस्ते न वेति ॥

अनक्षिलक्ष्मीभवति स भास्वान्निजाङ्गनायामनुरागिभावात् ।

कचिन्निगूढं वरुणेन रोषादिवैष पाशेन नियन्त्रय मुक्तः ॥ २४ ॥

भास्वान्तार्तण्डः अक्षोर्नयनयोर्लक्ष्यो दृश्यः अक्षिलक्ष्यः दृग्गोचरो नाक्षिलक्ष्योऽन-
क्षिलक्ष्यः स भवति स्मेति अनक्षिलक्ष्मीभवति स । अदृश्यो जातः । अस्त गत इत्यर्थः ।
उत्प्रेक्ष्यते—निजाङ्गनायां पश्चिमदिग्भ्रमलोचनायाम् । ‘वरुणगृहिणीमाशाभासादयन्तममुं
रुची’ इति नैषधे । अनुरागः प्रेमातिरेकोऽस्त्यस्मिन्वा दृग्भावश्चित्ताभिप्रायो यस्य
अनुरक्तत्वेन वा रोषात्कोपोदयात्कचित्कुत्रापि प्रदेशे वरुणेन प्रतीचीपतिना पाशेन
वन्धनप्रन्थिना नियन्त्रय बद्धा निगूढ गुप्तस्थाने मुक्तः स्थापितो रक्षित इव ॥ इति सूर्या-
स्तवर्णनम् ॥

आवासविस्मेरमहीरुहाणां सायं शिखाः शिश्रियिरे शकुन्ताः ।

विश्वोपकर्ता क गतः सगोत्रः खगस्तदीक्षार्थमिवास्थुरुचैः ॥ २५ ॥

शकुन्ताः पक्षिणः सायं संध्यासमयमनुलक्ष्यीकृत्य आवासनमावासस्तदर्थम् । निशायां निवस्तुमित्यर्थः । आवासार्हा वा विकसिता ये महीरुहा पादपास्तेषाम् । 'आवासवृक्षो-
न्मुखवर्हिणानि' इति रघुवशे । तथा 'फलवर्हिभ्यामिनच्' । 'फलिनः, वर्हिणः' इति
प्रक्रियाकौमुद्याम् । शिखाः शाखाः शिश्रियिरे भजन्ते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वोपकर्तो
जगज्जनानां प्रबोधालोककारकत्वेनोपकारकारकः तथा सगोत्रो नोऽस्माकमाकाशचर-
त्वेन सदृशं गोत्र नाम यस्य स सगोत्रः । 'गोत्रसंज्ञानामधेयाख्याह्वा' इति हैम्याम् ।
खगो भानुमाली । 'सूर्योऽर्कः किरणो भगो ग्रहपुपः पूषा पतङ्गः खगः' इति सूर्या-
भिधानानि हैम्याम् । क कुत्रस्थाने गतः यातवान् । तस्य खगस्य ईक्षार्थमालो-
कनार्थमिवोच्चैः उपरितनशिखासु अस्थुः स्थिताः ॥

मरन्दनिस्पन्दितमालतालीः सायं स शीलन्ति कलापिमालाः ।

प्रावृद्पयोदस्य धियेव मैत्र्यादुपेयुषोऽभ्रान्मिलितुं क्षमायाम् ॥२६॥

कलापिमाला मयूरमण्डली सायं संध्यासमये मरन्दानां विकसितकुसुममकरन्दानां
नितरामतिशायितया स्पन्दः क्षरणमस्त्रासु तादृश्यस्तमालास्त्रापिच्छास्त्रालीवृक्षविशेषाः
शीलन्ति श्रयन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्रादाकाशान्मैत्र्यात्सौहार्दान्मिलितुमर्थादात्मनो-
मिलनार्थं क्षमायां भूमण्डले उपेयुषः समागतस्य प्रावृद्पयोदस्य वार्षिकमेघस्य धिया
बुद्ध्या । भ्रमादिवेत्यर्थः ॥

विकालवेलांमनु सूत्रकण्ठा अनीनदनीडसनीडभाजः ।

दृष्ट्वा जगच्चक्षुरनिष्टमेते पठन्ति किं शान्तिकमन्नपाठान् ॥ २७ ॥

विकालवेलां दिवसावसानसमयमनुलक्ष्यीकृत्य । व्यालोक्येत्यर्थः । 'दिनावसानमुत्सूरो
विकालसवली अपि' इति हैम्याम् । सूत्रकण्ठाः शुकाः अनीनदन् अतिशयेन शब्दायन्ते स्म ।
किभूताः । नीडानां कुलायानां सनीड समीप भजन्तीति । उत्प्रेक्ष्यते—जगतां विश्वेषां
प्राणिनां सर्वमार्गाणां स्वेषां परेषां वा सर्वपदार्थानां दर्शकत्वाच्चक्षुरिव लोचनमिव तस्य
जगच्चक्षुषो भानोरनिष्टमस्तलक्षणामापद् दृष्ट्वा एते द्विजाः किं शान्तिकान् शान्तिकार-
कान्मन्त्रपाठान्मन्त्रोच्चारान्पठन्त्युचरन्तीव । ब्राह्मणा हि विपत्तौ विघ्ने वा शान्तिक
कुर्वन्नाः शान्तिकमन्त्रपाठानुचरन्तीति लोकरुढिः । 'सूत्रकण्ठः शुके विघ्ने खञ्जरीटक-
पोतयोः' इत्यनेकार्थतिलकः ॥

वियन्मणीवल्लभविप्रयुक्तां पाथोजिनीं मुद्रितवक्रकोशाम् ।

रसार्पणप्रीतहृदस्तदानीमालापयन्तीव रवैर्द्विरेफाः ॥ २८ ॥

तदानीं संध्यायां सूर्येऽस्तमिते द्विरेफाः मधुकरा रवैः स्वगुञ्जारवैः शब्दैः कृत्वा
पाथोजिनीं पद्मिनीम् । उत्प्रेक्ष्यते—आलापयन्तीव शोकापनोद मनाक् प्रणेतुं वादन्तीव ।
किभूता द्विरेफाः । रसानां निजोज्ज्वलमानपाथोजनिर्यन्मकरन्दानामर्पणेन पूर्वप्रदाने-
नाकण्ठपानोपकारकरणेन प्रीतमतीव हृष्ट हृद मनो येषाम् । किभूतां पद्मिनीम् । विय-

न्मणी गगनरत्नं सूर्यः । 'भासुर्नभोद्धर्मी' इति हैम्याम् । स एव वल्लभः प्राणप्रियो भर्ता पद्मिनीपतित्वेन तस्य । तेन विप्रयुक्तां प्राप्तवियोगाम् । विरहिणीमित्यर्थः । पुनः किंभूताम् । अत एव मुद्रितो मुकुलीकृतः संकोचितः पिहितो वा वक्त्रसदृशः कोशः कुब्जलो यस्यास्ताम् । पूर्वप्रीणितखजनादिः कामपि प्रियवियोगिनीं कामिनीमागल्य सुखदुःखादिवार्तां प्रश्नेनालापयतीति रीतिः ॥

सरोजिनी कोशकुचौ निपीड्याधरच्छदे पीतरसैः स्ववातात् ।

मीलन्मुखी कम्पमिषान्निषेद्धी जहे महेलेव युवद्विरैफैः ॥ २९ ॥

युवद्विरैफैस्तरुणभृद्भिः सरोजिनी पद्मिनी जहे । केव । महेलेव । यथा युवभिर्युवती लज्यते । किं कृत्वा । कोशी मुकुलावेव कुचौ निपीड्य मर्दयित्वा । किंभूतैर्द्विरैफैः युव-मिष । अधरच्छदे अधस्तनपत्रे श्लोष्ठदले च । निपीतो नितरामास्त्रादितो रसो मकरन्दोऽमृतारसो यैः । 'स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेख्याम्' इति नैषधे । 'अधस्तनोऽधरः' इति तद्भूतिः । किंभूता । स्ववातान्निजपक्षपवनाद्यः कम्पस्तन्मिषान्निषेद्धी निषेधनशीला स्त्रं निवारयन्ती । अत एव किंभूता । मीलन्मुखी संकुचद्वन्दना ॥

विश्वं विशन्तीं द्विषतीमुषां स्वामन्विष्य तस्याः किममङ्गलाय ।

रथाङ्गनाम्नां निवहैर्वियुक्तैर्विमुक्तकण्ठं रुदते दिनान्ते ॥ ३० ॥

वियुक्तैः वियोगिभिः निजाङ्गनारथाङ्गविहंगमीभ्यः पृथग्भूतैर्देववशात्स्वां प्रियां मीलितुमशक्नुवद्भिः इत एव पृथक्स्थानस्थितैः । 'रविरहविरहध्रुवभेदयोः' इति रघुवंश-वचनात् । रथाङ्गनाम्नां चक्रवाकानां निवहैर्निकरैर्दिनान्ते दिवसावसाने प्रदोषसमये विमुक्तकण्ठं गाढस्वरेण रुदते रोदनमकारि । किं कृत्वा । विश्वं जगन्मध्यं विशन्तीं प्रवेष्टं घञन्तीम् । तथा स्वामात्मीयां द्विषतीं वैरिणीमुषां निशामन्विष्य विलोक्य । उल्लेक्ष्यते—तस्या रात्रेः किममङ्गलायापहाकुनार्थम् । गमनागमने हि प्रायः प्राणिनां स्वर्थं रोदनं पररोटनश्रवणं च महाकष्टाय जायते ॥

शृगीदृशाभङ्गनमङ्गलाभिर्विलोचनश्रीभिरिवामिमृताः ।

श्रीडेन नीडहुमकोटरान्तः प्रयान्ति संध्यामनु खञ्जरीटाः ॥ ३१ ॥

संध्यां पितृप्रसूसमयमनुलक्ष्यीकृत्य खञ्जरीटाः खञ्जननामानः शकुनविशेषाः नी-डानां खस्रकलायानां ये हुमा महीवहास्तेषां कोटरान्तः निष्कृष्टमध्यभागे । 'निष्कृष्टः कोटरो मेका' इति हैम्याम् । प्रयान्ति गच्छन्ति । प्रविशन्तीत्यर्थः । उल्लेक्ष्यते—शृगीदृशां सारङ्गिनयनानां सुलोचनानां स्त्रीणामङ्गनमङ्गलाभिः कञ्जलशलाकाङ्गनावन्मनोहाभिः विलोचनश्रीभिर्विशिष्टनयनलक्ष्मीभिरिमिमृताः सन्तो श्रीडेन लब्धयेव । श्रीडवान्दोऽका-रान्तोऽप्यस्ति । 'श्रीडमावहति मामकं मनः' इति नैषधे ॥

१. भवेति तु प्रकृतानुपयुक्तं भवेत्.

दोषामुत्तेन द्विषतेव वार्षीं क्षिप्तं समीक्ष्य स्वविपक्षमर्कम् ।

शत्रोरगोत्रीभवनादिवाप्रभुर्वोर्मुदाभ्रान्यत धूकलोकैः ॥ ३२ ॥

धूकलोकैः त्रैलोक्यद्वन्द्वसंकरैरभ्रभुवोर्धावापृथिव्योर्मुदा स्वगात्रववातिजवान्धवा-
स्वविभावनान्दुदितप्रभोर्देन अभ्रान्यत इतस्ततो वंन्नन्यते स्म । 'आलोक्यालोकमुद्ध-
कलोक' इति नैपथे । तथा 'आकाशे तमसि सममिते कोकलोके सगोत्रे' इति
नाट्यशास्त्रेऽपि पञ्जिगच्छानां पुरः समूहवानां लोकदात्रो दृश्यते, तेन धूकलोक इति
प्रयोगः । उल्लेख्यते—शत्रोरगोत्रीभवनात् स्वविपक्षजगन्भ्रुवो वंनस्य नात्रोऽपि वा
अभावो जात इतीव मुदा भ्रान्तम् । किं कृत्वा । द्विषतेव गात्रवनेव दोषामुत्तेन
प्रदोषेण स्वविपक्षं निजप्रत्यर्थिनं भास्करं वार्षीं अगावपचोविपद्योमये क्षिप्तं पातितं
समीच्य दृष्ट्वा ॥

कपोतपालीतटसंनिविष्टा हुंकुर्वते कापि कपोतपोताः ।

गोच्यां दशां प्राप्तमुदीक्ष्य मित्रमुदीयनानान्ननसीव दुःखात् ॥ ३३ ॥

कापि हुत्रापि स्थाने कपोतगत्या विद्वृत्स्य । 'कपोतपाली विद्वृत्' इति ह्यन्याम् ।
तटे एकत्र भ्रान्तप्रदेशे संनिविष्टाः संस्थितिं कूर्वाणाः सन्तः कपोतपोताः पारावतवा-
ल्का हुंकुर्वते हुंकारं कुर्वन्ति । कपोतानां कूजितं प्राय एवंविधनेव श्रूयते । यदुक्तं
कालिदासकविना विमातवर्णनाधिकारे—'परिपतरविगर्भेभ्याकृला पौरकृती दिगपि घन-
कपोती हुंकुर्वतेः कुन्धतीव' इति । उल्लेख्यते—गोच्यां शोचनार्हा दग्धान्त्तल्लक्षण-
वस्थां प्राप्तनासादितं मित्रं सूर्यं सुहृदं च उदीक्ष्य दृष्ट्वा मनसि स्वचेतसि उदीयनानात्
भ्रन्तीभवतो दुःखादिव ॥

पिकाश्चुकुजुः सहकारकृञ्जे रत्या रतभ्रान्ततया शयालोः ।

जगज्जयस्यावसरं जिगीषोः संसूचयन्तीव रतीशर्भुः ॥ ३४ ॥

सहकारकृञ्जे नाकन्दपादपकानने पिकाः कोकिलाश्चुकुजुः गच्छन्ते । श्रोत्रिभ्रसा-
न्तान्दनाकन्दमञ्जरीपुष्पास्त्रादनमधुरध्वनिप्रपञ्चपञ्चमगीतिमुचरन्ति । उल्लेख्यते—स-
पत्न्या रत्या सनं रतेन संसोगामोषादिभोदेन भ्रान्ततया प्राप्तभ्रान्तत्वेन सुरतसंजातल्लेदेन
शयालोर्विद्राशीलस्य । तथा जिगीषोर्निजगन्नेतुमिच्छोः रतीशः कामः स एव भर्ता
प्रभुस्तस्य जगतां तास्त्व्यात्तथ्यदेशान्नाक्तिनागनागराणां जयस्य पराभवनत्रिविवानस्या-
वसरं व्यतिक्रमं वेलां प्रत्याव्रं संसूचयन्ति व्ययन्तीव । यतो नक्तं प्रायः सर्वेऽपि संसारीणो
जनाः स्मरवशा जायन्ते इति ॥ इति संध्यावर्णनाधिकारे सर्वविहगवित्तादिवर्णनम् ॥

समुल्ललासाप्रथेऽथ संध्यारागो विरागीकृतचक्रचक्रः ।

पञ्चेषुणा विश्वजिगीषुणेयं प्रादायि शोणीव नवोपकार्या ॥ ३५ ॥

सद्य संन्यासमयाविर्भावान्तरमत्राणां नेद्यानां पथे मार्गे । नमोद्गणे इत्यर्थः ।

संध्यारागः । रवेरस्तगमनानन्तरं प्रायो व्योमाङ्गणे दिशि दिशि रक्तिमा प्रादुर्भ-
वति । संध्यासमये जातत्वात्संध्यारागः समुल्लास सम्यग्दृश्यमानः स्फुरति स्म ।
किभूतः । विरागीकृतानि विद्योगव्याकुलाङ्गीभवनत्वेन सद्गुःखानि कृतानि चक्राणां चक्र-
वादानां चक्राणि घृन्दानि येन । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वानि त्रीणि सप्त चतुर्दश वा एकविं-
शतिर्वा जगन्ति भुवनानि जिगीषुणा पराभवितुमिच्छुना पञ्चेषुणा मदननृपतिना
इयमेया संध्यारागलक्षणाप्रत्यक्षा शोणी रक्ता नवोपकार्या नवीनपटकुटी प्रादायि दत्ता ।
'रचयति रुचिः शोणीमेतां कुमारितरारवैः' इति नैषधे ॥

नभोज्ञे सान्द्रितसांध्यरागैर्वभेऽम्बुधि शीलति हेलिबिम्बे ।

भर्तुर्विधोरागमने प्रणीतै रात्रिस्त्रिया कुङ्कुमहस्तकैः किम् ॥ ३६ ॥

नभोज्ञे गगनमण्डले सान्द्रत्वं निविडीभावः संजातोऽस्त्येषु तादृशैः संध्यायां
सूर्यास्तमये भवैः सांध्यरागैः पदे पदे पाटलाभ्रपटलैः वभे शुशुभे । कस्मिन्सति ।
हेलिबिम्बे मार्तण्डमण्डले अम्बुधि समुद्रमध्यं शीलति श्रयति सति । उत्प्रेक्ष्यते—विधो-
यन्द्रमसः भर्तुः स्वप्राणवल्लभस्यागमने पादावधारणसमये रात्रिस्त्रिया यामिनीकामिन्या प्र-
णीतैः प्रदत्तैर्दिग्भिक्तिगगनाङ्गेषु वितीर्णैः कुङ्कुमहस्तकैः घुसृणद्रव्यालिप्तहस्तविम्बकैः किम् ॥

मज्जत्कुकुङ्कुञ्जरविन्दुवृन्दारुणीभवद्योमसरित्तरङ्गैः ।

अत्रेऽरुणाम्भोजरजोविमिश्रैरदभ्रसंध्याभ्रनिभात्प्रसले ॥ ३७ ॥

मज्जता मकलवासरतपत्तपनतापसंतापिततप्तुतया साय शिशिरतानिर्मितये जलके-
लिकरणसमये लीलया सलिलान्तरे भ्रूडतां कुकुभामष्टदिशानैरावतायष्टदिग्गजाना
विन्दुवृन्दैः शोणमदोदककणगणैः । पञ्चम्यां हि दशाया करीन्द्राणां कपोलपालीभ्यः
पाटला विन्दवो निगच्छन्तीति शाल्मे कविसमयः । तथाहि—'भूर्जत्वचः कुञ्जरविन्दु-
शोणा' इति कुमारसंभवे । अरुणीभवद्भिः शोणिमान प्राशुवद्भिः व्योमसरितो गगनग-
ण्यारारङ्गैः कण्ठैः अदभ्राणि अनेकानि अत्राणि संध्यासमयाविर्भवद्दका(ला)नि तेषां
निभात्प्रसदादत्रे व्योममागं प्रसले प्रष्टतम् । इति गर्भोत्प्रेक्षा । किभूर्तस्तरङ्गैः । अरुणा-
म्भोजानि कोकनदानि तेषां रजोभिः पाटलपरार्गैः विमिश्रैः करम्बितैः ॥

आगासुकं कामुकमक्षिलक्ष्यं प्रणीय राजानमनन्तलक्ष्म्या ।

अङ्गेऽङ्गरागो घुसृणैः प्रणीतः सांध्योल्लसल्लोहितिमा किमेयः ॥ ३८ ॥

संध्यासयन्धी समुत्सव् स्फुरन् लोहितिमा रक्तिमा । राग इत्यर्थः । भातीत्युक्ति-
लेयः । उत्प्रेक्ष्यते—एष दृश्यमानः प्रत्यक्षः सांध्यराग एव अनन्तलक्ष्म्या गगनत्रिया
अने खलनूतनावां घुसृणैर्द्वैर्वाभवत्कुमुमरदरागो विलेपन कि प्रणीतो निर्मित इव । कि
कृत्वा । कामुक स्वकामधितारं स्वस्यां विषये भोगाभिलाषिणमत एव आगासुकमात्म-
नीये नमगमनशील राजान चन्द्र नृप च अक्षिलक्ष्यं दृगोचरं प्रणीय कृत्वा ।
सुन्दर्यः ॥

निशानने श्रीयुतमत्तकान्तैरत्युत्सवायोत्सुकभावभाग्भिः ।

दिग्दारसारङ्गविलोचनाभिः संध्यारुणश्रीरुदगारि रागः ॥ ३९ ॥

दिश एव वारसद्गङ्गविलोचना वारविलासिन्यः ताभिः संध्यायाः अरुणशी रक्तिमश्रीः, स एव तद्रूप एव वा । उत्प्रेक्ष्यते—रागः स्वपति प्रत्यतिशाब्द्यनुरागः उदगारि उद्गीर्णः । प्रकटीकृत इत्यर्थः । किंभूताभिः । दिग्दारसारङ्गविलोचनाभिः निशानने यामिनीमुखे एव संध्यात एवारभ्य श्रीसुतेन कन्दर्पेण कृत्वा मत्तैरुन्मदिष्णभूतैरुन्मादिभिर्मदोद्गैरः कान्तैः स्वमर्तुभिः दिङ्नायकैः सार्धं रतेः सुरतस्योत्सवाथ विविधप्रकारकामकीडाविला-सार्थमुत्सुक उत्कण्ठितो यो भावश्चित्ताभिप्रायस्तमाशय भजन्तीति तादृशीभिः ॥

स्वयौवताङ्घ्रिप्रतिकर्मसज्जप्रसाधिका पाणिपयोरुहेभ्यः ।

निपातुकालक्तकपङ्कपङ्क्तिः संध्यात्रिका व्योम्नि बभूवुषीव ॥ ४० ॥

स्वयौवतानां स्वर्गाङ्गनामप्सरसां 'स्वःस्वर्गिणध्वप्सरसः' इति हैम्याम् । अङ्गीणा चरणानां प्रतिकर्म प्रसाधन मण्डनादिकरणम् । 'मण्डन पुनः प्रसाधन प्रतिकर्म' इत्यापि हैम्याम् । तत्र प्रसाधने सजानां प्रवणानां पङ्क्तिः श्रेणी सैव । उत्प्रेक्ष्यते—व्योम्नि आकाशे संध्यात्रिका संध्यासमयप्रादुर्भवदभ्रपटली बभूवुषी जातेव ॥

अनीदृशी व्योममणेर्दिनश्रीचूडामणेः प्रेक्ष्य दशां स्वमर्तुः ।

दुःखेन ताम्बूलमहायि वक्रात्संध्याभ्रदम्भादिव दिग्बधूमिः ॥ ४१ ॥

दिग्बधूमिर्दिगङ्गनाभिः दुःखेन चित्तोद्भूतातिखेदोदयेन संध्याकालीनाभ्राणा दम्भा-व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—वक्रान्निजवदगात्ताम्बूल दशनचर्वितनागवल्लीदलचूर्णमहायि क्षिप्तमिव । किं कृत्वा । दिनश्रिया वासरलक्ष्म्याश्चूडामणे' शिरोमणेव्योममणेः सहस्रकि-रणस्य अनीदृशी दुष्टमस्तलक्षणम् । 'ईदृशी च कथमाकलयित्री' इति नैषधे । दशामवस्थां प्रेक्ष्य चक्षुर्लक्ष्मीकृत्य । किभूतस्य भानोः । स्वमर्तुर्निजेश्वरस्य । 'दिशो हरिर्दिहैरितामिवेश्वरः' इति रघुवशे । 'हरितामीश्वरः पतिः सूर्यः' इति तद्वृत्तिः ॥

पत्न्यौ गवां कापि गतेऽस्य बन्धूपद्मान्थाङ्गान्निपुवत्प्रदोषः ।

क्लिंभाति कोपात्किमतो दिगीशैः संध्याभ्रदम्भादरुणीवभूवे ॥ ४२ ॥

दिगीशैर्दिक्पालकैः । उत्प्रेक्ष्यते—अत एतत्कारणात् उत्पन्नात् प्रकटीभूतात्कोपा-त्कोधात्संध्याभ्राणां दम्भाभ्याजात्किमरुणीवभूवे रक्तैर्जातम् । कारण प्रतिपादयति—गवा भूमीनां किरणानां च पत्न्यौ स्वामिनि भास्करे राजनि च कापि कुत्रापि स्थाने गते प्रयाते सति अस्य बन्धून्मित्राणि पद्मान् कमलान् । द्वावापि पुनपुसकलिङ्गा । रथाङ्गाश्च-क्रवाकान् संकोचवियोगादिप्रकारै रिपुवद्वैरिवत्प्रदोषो यामिनीमुख क्लिंभाति पीडयति । यथा कश्चित्प्रत्यर्थां पुष्पनीनाथे कार्यवैयथ्यात्कचन गते सति तत्स्वजनजनान् संताप-यति ॥ इति संध्यारागः ॥

अग्रे मनावसंतमसैः प्रदोषरागान्तरेऽथ प्रकटीभूये ।

प्रवालपुञ्जे स्मयमानकृष्णवल्लीप्ररोहैरिव वार्धिमध्ये ॥ ४३ ॥

अथ सध्यारागभवन्नानन्तरमग्रे आकाशे प्रदोषो यामिनीनुख संध्या तस्य यो रागो रक्तिमा तस्यान्तरे मध्ये मनाक् किञ्चन संतमसैरन्वकारैः प्रकटीयभूये प्रादुर्भूतम् । कैरिव । स्मयमानकृष्णवल्लीप्ररोहैरिव । यथा वार्धिमध्ये परीवारान्तरालभूमौ प्रवालपुञ्जे विद्वमकन्दलवृन्दे विस्मेरकृष्णलतानां 'कालीवेल' इति लोकमध्ये प्रसिद्धानामङ्कुरैः प्रकटीभूयते ॥

विभ्राजिसंध्याभ्रपरम्परामिरलम्भि भूच्छायभरैर्विभूतिः ।

सौरारुणाम्भोरुहमण्डलीभिर्भृङ्गैरिवान्तर्मधुपानलीनैः ॥ ४४ ॥

विभ्राजन्त इत्येवंशीलाभिर्विभ्राजिनीभिः गोभनशीलाभिः सध्यारागकर्त्तृनूतानामश्राणां वर्दलिकानां परम्पराभिः श्रेणीभिः कत्राभिर्भूच्छायभरैरन्वकारनिकरैः करणैर्विभूतिः शोभा अलम्भि सप्राप्ता । काभिरिव । स्मेरारुणाम्भोरुहमण्डलीभिरिव यथा विक्रान्ता कौकनदानां मालिकाभिः अन्तर्विकसितकोशमध्ये मधुनां मकरन्दानां पानार्थमास्त्रादनकृते लीनैरावृत्तिपानरसान्निध्यलीभूतैर्भृङ्गैर्भ्रमरैः कृत्वा लम्बीः शोभा प्राप्यते ॥

तमोगणालिङ्गिनभोज्जणश्रीः संध्याभ्ररागच्छुरिता चकासे ।

वृन्दारकैः कुङ्कुमगन्धधूलीद्रवैरिवासिच्यत शक्रमार्गः ॥ ४५ ॥

संध्यासमयोद्गतानामश्राणां रागं रक्तिमभिच्छुरिता व्याप्ता । 'चन्दनच्छुरितं वपुः' इति पाण्डवचरित्रे । तमसां तिमिगणा गणेन समुदायेन आलिङ्गिता सुन्विता कल्पिता नभोज्जणश्रीगणतललक्ष्मीश्रकासे शोभते स्म । उप्रेष्यते—वृन्दारकैर्देवैः कुङ्कुमैर्बुल्लग-रमकलितैर्गन्धधूलौनां जाल्यमृगनाभीनां द्रवैः पङ्कैः कृत्वा शक्रमार्गः पुरंदरपदवी गगनमसिच्यत तिस्र इव । 'येनामुना बहुविगाढसुरेश्वराध्व-' इति नैयधे । 'सुरेश्व-राध्वा गगनम्' इति तट्टितः ॥

सुधान्वसामध्वानि सांध्वरागोल्लासं विलुप्य प्रच्युतं तनोभिः ।

मलीमसाः स्वावसरं प्रपद्य परोदयं हन्त कृतं सहन्ते ॥ ४६ ॥

सांध्वरागस्य जगत्स्वभावात्प्रादुर्भवतः संध्याया दिनाद्यौ दिनान्ते च द्वे मास्ये भवतः । अत्र चाधिजरादिनान्तसंध्याया एवेति वाच्यम् । यतोऽप्रेतननिशायां शाम्नदेवता मनेत्यती विवक्ष्यते रागो रक्तिमा तस्योत्पत्तनाविर्भाव प्रसार या विदुष्य निराकृत्य निमित्तं सुधान्वृतमेवान्यो भोजन येषां ते सुधान्वृत्यो देवाः । 'स्वाहास्वध्वान्तुसुधासुज-वार्दितेषाः' इति दृग्भावचान् । सुधादानां देवास्तेजान्ध्वानि मासं पथि गगने तनोभिर्भू-च्छायभरैः प्रच्युत विस्तृतम् । जगद्भासिल्लयः । सुन्नोऽयमर्थः । न्नीमन्ना मन्दिनाः

यादा वा क्लृप्त्यन्वयेऽवसरं प्रस्तावं वैलान-सुदयन्मयं वा प्रपद्य गन्ध । हन्त इति खेद्रे । परंशामन्यैपामात्मव्यतिरेकानामुदयमुन्नतिं वृत्तः सद्दन्ते । अपि तु नीचस्वमा-
दास्य सद्दन्ते एव ॥ इति संस्कारागतमिच्छवर्गनेन ॥

पुरारिक्तसारिपदप्रसूचैरज्यवीर्यं शशिनं निजान्य ।

ध्वान्तोपथेस्तानि निवृथयेव तनोभिरभ्रे बहुभिवेभूव ॥ ४७ ॥

ध्वान्तानामन्वकाराणासुपथेष्वंजान् । उल्लेख्यते—तनोभिः स्वर्मानुभिरभ्रे आकाशे
बहुभिवेभूवैभूवै संजातमिव । अनेके विधुनुदा द्रमुदरित्यर्थः । अथ । तस्य स्वकवलाय-
मानस्य शशिनो निजिप्रलय निप्रहीतुमिच्छया निग्रहं कर्तुं काङ्क्षया । किं कृत्वा ।
पुरान्तो वैस्यस्य अरिः शत्रुरीश्वरन्तस्य तथा कंसनामासुरस्य अरिर्द्वैर्षा तस्य च पदस्य
क्रमस्य विन्दुयदस्य प्रसूतेः प्रसादान्नेवानुभवजित्तनगक्यमज्यं वीर्यं पराक्रमो यस्य
तदर्थं शशिनं चन्द्रं तंशान्य आकृत्य ॥

क्वचिजगत्साक्षिणमेदय आतं जगज्जगज्जीवपिवो जिघत्सुः ।

स्वीयं विभाव्यादसरं सरारिभूच्छायकायां सृजतीव मायाम् ॥४८॥

जगज्जीवित्त्वं विश्वप्रगहरः । ईश्वररूपेण संहारकारकत्वान् । 'जीवेऽन्तुजीवित्प्रणाः'
इति हैम्याम् । तथा 'अथे जगज्जीवित्त्वं शिवं वदन्' इति नैषधे । सरारिरीश्वरः स्वा-
यम्भान्नीचं नमस्तेऽन्त्युदयत्वात् शिवस्तु नमः प्रगुणः अत एव अवसरं प्रस्ताव समर्थं
विभाव्य विलोक्य ज्ञात्वा वा । उल्लेख्यते—जगद्विश्वं जिघत्सुः स्वादिनुमिच्छुः भूच्छाय
निविद्धतननित्तमेव कायः शरीरं ज्ञात्वास्वाहर्षां मायाम् । ध्वान्तरीकरपटाविद्यामित्यर्थः ।
सृजतीव करोतीव । किं कृत्वा । जगत्साक्षिणं शुभाशुभकर्मकर्तृणां जगज्जाना प्रतिभुव
मान्करं क्वचित्प्रापि दृग्गोचरप्रदेशे यातम् एष्य विभाव्य ॥

पञ्जोरिवोर्वीद्विन्नगोचरस्य ध्वान्तस्य सोः पश्यत मन्दिमानम् ।

निहन्यमानोऽपि मुहुः करेण चण्डद्युता थावति रोदसौर्यत् ॥४९॥

सो लोकाः पण्डिताः, चूचं पञ्जोरिव इव छागल्येव वा ध्वान्तस्य निशान्धकारस्य
मन्दिमानं नृदत्तां नृदत्तमजानता पश्यत विलोकयत । 'अथोदयति निदोषे सचिवेन्द्री
नवे रवेः । क्रौञ्चोऽकृतदान्दिमन्दिमाननगान्महः ॥' इति वलुपालश्रीर्तिकानुषां
सूर्योत्पन्ननवर्गने । किंभूतस्य । उर्वीद्विन्नगोचरस्य धावामूर्त्ताविषयस्य पञ्जोरिव भूर्त्तप-
वेताद्युर्वस्थाने चरणगोचरो यस्य । यद्यत्साकाराणां चण्डद्युता अत्यन्तकोपना वा-
न्धित्यस्य । नैपारुणीनृदत्तेत्यर्थः । तादृशेन पुंसां करेण किरणेन खरेण करेण हस्तेन
चपेटादिप्रदायिपाणिना मुहुर्वारिवारं निहन्यमानः ताव्यमानं हस्तपादप्रभृतिप्रहतिभिः
ज्यादाद्यमानं दधातिभिः सन् रोदसौर्यवस्तुधिव्योर्वावति पुनः पुनः समायाति । ध्वान्त-
शब्दः सुनसुनकठिन्धोः ॥

अङ्गाश्रयताया रभसेन वाल्यालीलां सृजन्त्याः स्वपितुर्गमिस्तैः ।

जामेयमस्येव पयःप्रवाहैर्भृते नभोभूमितले तन्नोभिः ॥ ९० ॥

तमोभित्तिमिरैर्नभोभूमितले नमस्तलं भूमीतलं च भृते व्याप्तिं वाल्याद्वाल्स्वनावा-
लीलां क्रीडाम् । 'क्रीडा लीला च नमं च' इति हैन्याम् । सृजन्त्याः कुर्वन्त्याः स्वस्य
जनकस्य पितुर्गमस्तैर्भास्करस्य अङ्गादुत्सङ्गात् रभसेनौत्सुक्येन स्रुतायाः पतितायाः
यमस्य शमनस्य जामेयगिन्या कलमत । शमनस्रुप्तः शिशुत्वम् 'दिवसकराङ्गतले चला
लुङ्गन्ती' इति नैपथे । यमुनायाः पयःप्रवाहः सलिलैर्घैरिव व्योमनहीमन्डले निर्नरं
भृते । कालिन्याः कृष्णजलत्वेनेयमुत्प्रेक्षा ॥

रथाङ्गनाम्नां दिवसावसाने वियोगभाजां सनमङ्गनाभिः ।

स्फुरद्विषादानलधूमलेखा मन्ये तमिस्रा बहुलीवभूवुः ॥ ९१ ॥

तमिस्रा अन्धकाराणि । तमिस्रशब्दः स्त्रीङ्गीवलिङ्गोः । बहुलीवभूवुः नित्रिडा
नीरग्राः संजायन्ते स्म । तत्राहमेवं मन्ये विचारयामि । दिवसावसाने दिनपथंते
सेव्याया एवारभ्य अङ्गनाभिः स्त्रीचवदनाभिः रथाङ्गविहङ्गनाभिः सनं सार्वं वियोग-
भाजां परस्परविह्वेषकुलितानां रथाङ्गनाम्नां चक्रवाकानां स्फुरन्त्यः प्रक्रीडामन्त्यः
विषादः खेदः स एवानलो हुताशनः तस्य धूमानां लेखाः श्रेणय इव ॥

गते गवां स्वामिनि नाभ्युदीते राजन्यथाराजकवद्विभाव्य ।

सैरप्रचारेण जगत्समग्रमुपाद्रवहस्युरिवान्वकारः ॥ ९२ ॥

अन्वकारः सैरं स्वेच्छया प्रचारेण द्यावाभून्योः संचरणेन दस्युरिव प्रलयार्थं चौर
इव वा समग्रं जगत्सर्वमपि भुवनमुपाद्रवदुपद्रवति स्म । किं कृत्वा । गवां किरणानां
पृथिवीनां च स्वामिनि नायके भानौ भूवने च । 'गोस्वामिनि स्फुरिततेजसि दृष्टमात्रे'
इति कल्याणमन्दिरस्वप्ने । कापि कुत्रापि गते कस्तमिते परजनपदे प्रचयते मृते वा
सति अय पश्चात् राजनि चन्द्रे पृथ्वरूपे च नाभ्युदीते नोदयं प्राप्ते पटे स्थान्ति
च । अत एवाराजकवशि.स्वामिक्रमेव जगद्विभाव्य निरीन्य । 'हा हा न्हाञ्छमराजकं
जगत्' इति मृगयावपने धन्पणलोकिकः ॥

क्रियद्विहायः क्रियती अितिर्वा प्रमातुकामस्तमसां समूहः ।

कुतूहलकान्तमना इतीव चावापृथिव्योः प्रसरीसरीति ॥ ९३ ॥

तमसामन्वकारानां ममूहो द्यावापृथिव्योर्नभोभूमण्डलयोः प्रसरीसरीति अतिमयेन
प्रसरति । उत्प्रेक्ष्यते—विहायो गगनं किंप्रमाणस्येति क्रियत् । तथा वा पुनः क्षितिः
पृथिवी क्रियती क्रियत्प्रमाणा । 'क्रियती पञ्चसहस्री क्रियती लक्षा च कोटिरिति क्रियती ।
संशयोद्वतममसां रत्नवती वसुमती क्रियती ॥' इति सूक्तोक्तिः । इत्यमुना प्रचारेण

कुतूहलेन कौतुकेनाक्रान्तमाकुलितं व्याप्त वा मनो यस्य तादृक् सन् प्रमातुकामः प्रमाणी-
कर्तुमना इव ॥

तेपे तपो भूधरगह्वरान्तस्त्यक्ताशनाम्भः प्रतिवासरं यत् ।

व्योमावनीव्यापकसिद्धिरस्मादलम्भि मूच्छायभरैरिवैषा ॥ ५४ ॥

भूच्छायभरैः संतमसमूहैर्भूधराणां पर्वतानां गह्वराणां गुहानां महाकन्दराणामन्त-
र्मध्ये अर्थात्स्थित्वा प्रतिवासरं दिवसं दिवसं प्रति त्यक्ते अशनाम्भसी आहारपाने यत्र
तादृशं क्रियाविशेषणं वा सुक्तान्नपानं यथा स्यात्तथा तपस्तेपे । नियमविशेषकष्ट
तप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—अतोऽस्माद्गुप्ततपसः एषा प्रत्यक्षलक्ष्या व्योमावन्व्योर्नभोभूम्योर्व्या-
पनरूपा सिद्धिः फलनिष्पत्तिलैन्विविशेषा अलम्भि लब्धा संग्राप्ता ॥ इत्यन्धकारा-
विर्भवनम् ॥

अथोददीप्यन्त नभःपदव्यां झगज्झगित्युसविमिश्रताराः ।

स्वकान्तमायान्तमवेत्य रात्र्या पुष्पोपचारो व्यरचीव मार्गे ॥ ५५ ॥

अथ तमःप्रसारानन्तरं झगज्झगिति कृद्भिर्देदीप्यमानैरुसैः किरणैर्विमिश्राः करम्बि-
तास्तादृशास्तारास्तारका ज्योतिर्मण्डला नभःपदव्या गगनमार्गे उददीप्यन्त प्रस्फुरन्ति
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकान्तं निजवल्लभं रात्रिपतित्वाचन्द्रम् । 'रोहिणीद्विजनिशौषधीपतिः'
इति हैमीवचनात् । आयान्तमागच्छन्तम् । स्वपार्श्वे इत्यध्याहारः । अवेत्य विज्ञाय
रात्र्या चन्द्रपत्न्या । 'उषादोषेन्दुकान्ता' इति हैम्याम् । मार्गे भर्तुरागमनस्याध्वनि
पुष्पोपचारः कुसुमप्रकरो व्यरचि विरचित इव ॥

कुक्षिभरि क्षोणिनभःपदव्यो दृसाहितं संतमसं जिघांसोः ।

ताराः स्वयं राज्ञ इहायियासोः पताकिनीव प्रसृता पुरस्तात् ॥ ५६ ॥

इह जगति गगनाङ्गणे वा स्वयमात्मनायियासोरागन्तुकामस्य राज्ञः रजनीजीवि-
तवल्लभस्य पार्थिवपुंगवस्य च पुरस्तादग्रे तारास्तारकारूपा पताकिनी सेनेव प्रसृता प्रस-
रति स्म । यत्र राज्ञोऽभिषेणनाभिलाषस्तत्र पुरस्त्वरित्तमनीकं प्रसरतीति रीतिर्नीतिश्च ।
राज्ञः किं कर्तुमिच्छोः । क्षोणिनभःपदव्योश्चतुर्दिग[न्त]सागरान्तगगनाम्बरमण्डलयोः
कुक्षिभरि भृतमध्यम् । तथा दृप्तं जगदाक्रम[ण]कारकम् । तथा अहित प्रतिपक्षम् ।
'ध्वान्तस्य रविचन्द्ररत्नदीपकाविपक्षाः' इति काव्यकल्पलतायाम् । संतमसमन्धकारं
जिघांसोर्हन्तुमिच्छोः । अन्योऽपि बलवान् भूपतिर्दृप्त भुवमाक्रामन्तं बलिष्ठ प्रतिपन्थिन
हन्तुमिच्छति ॥

चिरंविनोदैर्दिननायकेनाभिकेन साकं सुरवर्त्मलक्ष्म्या ।

नक्षत्रलक्षात्किमशेषवक्षः श्रमाम्बुभिर्विन्दुकितं बभूव ॥ ५७ ॥

अभिक्रेन निजकासुकेन दिननायकेन साक भासुमता समं चिरं बहुकाल सकलं वासरं यावद्विनोर्दैर्निविधमानसाभिलषितक्रीडारसैः कृत्वा सुरवर्त्मलक्ष्म्या गगनधिया भशेषमखिलं वक्षो हृदयस्थलम् । उत्प्रेक्ष्यते—नक्षत्राणामुद्गनाम् इति सामान्योक्तिः । यतो हैम्यामपि सर्वेषां नामानि सामान्येनैवोक्तानि न विशेषात्, यथा—‘नक्षत्रं तारका ताराज्योतिषी भसुद्गुग्वाः । विष्यमृक्षम्’ इति, तथापि उपलक्षणाद्बहनक्षत्रतारकाणां लक्षात्कपटात् श्रमाम्बुभिः बहुविनोदविधानोद्भूतप्रत्वेदसल्लिलैर्विन्दवः संजाता अस्ति इति । स्वार्थे कः । विन्दुकितं जलकणकलितं जातम् । ‘स्वेदविन्दुकितनासिकाशिखं तन्मुखं मुखयति स्म नैषधम्’ इति नैषधे । किं बभूव संजातमिव ॥

आगन्तुकस्योदयशृङ्गिशृङ्गास्थानीं तमोद्विद्धमनस्य राज्ञः ।

नभोवितानं किमकारि तारामुक्ताङ्कितं सृष्टिकृतोपरिष्ठात् ॥ ५८ ॥

सृष्टिकृता जगत्सर्गविधायकेन विधात्रा राजश्चन्द्रस्य पृथिवीपुरंदरस्य उपरिष्ठात् मत्सकोपरितनभागे । उत्प्रेक्ष्यते—तारास्तारका उपलक्षणात्रक्षत्रताराग्रहा एव मुक्ताफलानि तैरङ्कितं विचित्ररचनाचारिमाञ्चितं नभो गगनतलमेव वितानं चन्द्रोदयः किमकारि निर्मितम् । रचितमिव । राज्ञः किंभूतस्य । शृङ्गिणः पर्वतस्य । पूर्वपर्वतस्येत्यर्थः । शृङ्गं शिखरं तदेवास्थानीसुपवेशनसभामागन्तुकस्य आगमनशीलस्य । पुनः किंभूतस्य । तमांस्त्वेव द्विषन्तः शत्रवस्तेषां दमनस्यान्तकारकस्य । ‘अप्यन्तकारिदमनदर्पच्छिन्मयनादयः’ इति हैम्याम् ॥

नभोगसारङ्गदृशां रतीशराभस्यवश्यप्रियखेलिनीनाम् ।

वक्षःस्थहारच्युतमुक्तिकामिर्नभःस्थली तारकिता किमासीत् ॥ ५९ ॥

रतीशराभस्येन तारुष्यवयस्त्वेन यन्मदनौत्सुक्यं यौवनोन्मादेन मदनात्सुक्-
ण्ठाभाक्त्वेन वक्ष्या स्वायतीभूता ये प्रिया बल्लभालैः समं स्मरमते वात्स्यायनोक्तवि-
विधविनोदैः खेलन्ति क्रीडन्तीत्येवंशीलास्त्वादृशीनाम् । ‘भीमं कृत्वाङ्गखेलनम्’ इति पा-
ण्डवचरित्रे । नभसि आकाशे गच्छन्तीति नभोगा देवास्तेषां सारङ्गदृशो मृगलोचनाः
त्रियो देव्यस्तासां वक्षःसु हृदयस्थलेषु तिष्ठन्तीति वक्षःस्थास्त्वादृशा हारा मुक्ताकलापा-
स्तेभ्यश्च्युतालुटित्वा पतिता मुक्तिका मुक्ता एव मुक्तिका मुक्ताफलानि ताभिः कृत्वा ।
उत्प्रेक्ष्यते—नभःस्थली गगनमण्डलो तारकिता तारकाः संजाता अस्यागिति तादृशी
तारककलिता किमासीत् बभूवुषीव । ‘नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न भोगैः खलु भोग-
भाजः’ इति चम्पूकथायां नलस्य नेरोरप्याधिक्यवर्णनम् । ‘न भोगैः राज्यादिदुर्लभं
सुखः । पक्षे नभोगैर्देवैः सहितः’ इति तट्टिप्पनके ॥

स्वर्दण्डदण्डं दधता तमिलत्रासो वसानेन सितेतरश्रि ।

कपालमालेव धृता विहायःकपालिना वक्षसि तारतारा ॥ ६० ॥

विहायःकपालिना नभोनाम्ना योगिना वक्षसि खहृदवस्थले तारा उज्ज्वला केश-
चर्मरहितत्वेन केवलं तुम्बिकात्वेन च धवला तारा ज्योतिश्चक्रं च तद्रूपा । उत्प्रेक्ष्यते—
कपालमाला निर्नाथद्रमकमनुजमुण्डली च 'तुम्बिली' इति लोकप्रसिद्धा धृतेव कलितेव ।
कपालिना कपालधारणं युक्तिमदेव । यतः कपालानि विकचत्वद्द्रुमुण्डानि मालात्वेन
सन्त्यस्येति कपाली । किं कुर्वता । स्वर्दण्डो लोके 'स्वर्दण्डठ' अथ वा पितृपथः इति
प्रसिद्धः । गगनान्तराले भ्रमन् किञ्चित् श्वेतवर्णो दण्डाकारेण दृश्यमानो मार्गाकारेण वा
स दण्डो यद्विस्तृतं दधता विभ्रता । पुनः किं कुर्वाणेन । सितादुज्ज्वलवर्णादितरा कृष्ण-
वर्णा श्रीः शोभा यस्य तादृक् तमिस्रं ध्वान्तं तदेव वासो वसनं वसानेन परिदधानेन ।
'गुणिप्रायाणि वल्लाणि भूषणानि तव प्रभो । वसानश्च दधानश्च सत्कविर्द्वारि तिष्ठति ॥'
इति भोजप्रबन्धे ॥

तथा तवाप्यस्तु यथा त्रियामे निष्कास्यतेऽहं गलहस्तयित्वा ।

शपन्नितीवाक्षिपद्दक्षलक्षाक्षतानहुर्योग्यभिमद्भ्य गच्छन् ॥ ६१ ॥

गच्छन् परद्वीप प्रति ब्रजन्नहर्दिनमेव योगी त्रियानां प्रत्यक्षिपत्क्षिपति स्म । उत्प्रे-
क्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण सिद्धविद्यामन्त्रतन्त्रोपयोगवान् अभिमद्भ्य मन्त्रेण स्थानभ्रं-
शादिकारक्या विद्यया मन्त्रयित्वा जाप दत्त्वा ऋक्षाणां तारकादिज्योतिषां लक्षात्कपटात्
लाजानक्षततण्डुलान्वा त्रियामां प्रत्यक्षिपत्क्षिपति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण
त्रियामामात्मप्रवासदायिनीं वैरिणीं चन्द्ररमणीं शपन् शपं ददान इव । इति किम् । हे
त्रियामे इति संबोधनम् । शात्रवत्त्वेन चतुर्यामाया अपि त्रियामेति कथनं क्षयकृतसूचकम् ।
यथाहं त्वया गलहस्तयित्वा गलेहस्तं 'गलोघो' इति प्रसिद्धः, चपेटां वा दत्त्वा निष्का-
स्यते लोकमध्यात् रोदःकन्दरमन्दिराद्वा कर्ष्यते तथा तेनैव प्रकारेण गलहस्तचपेटा-
दिप्रदानादिना तवापि भवत्या अपि निष्कासनमस्तु स्तोकवैल्यैव भवतात् ॥

प्रस्थातुकामेन तमो जिघांसोर्जयाय पूर्वावनिभृद्गतेन ।

अक्षेपि राज्ञा दशदिक्षु मन्ये शान्त्यै वलिस्तारकतन्दुलालीः ॥ ६२ ॥

पूर्वावनिभृद्गतेन उदयाचलरूपराजधानीस्थायुकेन पूर्वादौ स्थितेन वा । राज्ञा चन्द्रेण
जिष्णुजगतीमुजा च । उत्प्रेक्ष्यते—शान्त्यै निर्विघ्नतानिर्माणकृते दिक्षु सर्वदिशां
प्रदेशेषु तारकाणामेव ज्योतिषामेव तन्दुलानां निस्तुषोकृताक्षतकल्मानां साला श्रेणी ।
तद्रूप इत्यर्थः । वलिः देवदानवादीनां रागनादिदिक्षु क्षेपणीयसिद्धान्नादिवस्तुजातमक्षेपि
क्षिप्त इव । राज्ञा किं कर्तुकामेन । तमसां तमसो वा अन्धकारस्य विधुंतुदस्य वा जिघां-
सोर्निजप्रत्सनीकस्य जयाय वशीकरणार्थं भूयः पराभवनाथं वा प्रस्थातुकामेन प्रचलि-
तुमनसा ॥

१. 'निष्कास्यते' इति प्रथमपुरुषप्रयोगाश्रित्यः, 'अहम्' इति कर्मणा समानाधिकर-
ण्यात्. 'अहयुः' इत्यत्रैवाहमो विभक्तिप्रतिरूपकत्वेन वा समाधेयम्.

कान्ते निमग्नोऽम्बुनिधौ प्रणश्य दिनश्रियोऽज्राणतया प्रयान्त्याः ।

आच्छिद्य मुक्ताभरणानि तारा द्विषत्तयेवाददिरे रजन्या ॥ ६३ ॥

अज्राणतया अरक्षकत्वेन अक्षरगभावेन वा प्रणश्य जीवनाशं नष्टा प्रयान्त्याः क्वचिद्दुःस्थाने गच्छन्त्या दिनश्रियो दिवसलक्ष्म्यास्तारा एव ज्योतीरूपाणि वा मुक्ताभरणानि मुक्ताफलमयानि भूषणानि द्विषत्तया वैरिभावेन रजन्या राज्या आच्छिद्य दृढद्रव्यं कृत्वा आदिरे उद्वाह्य गृहीतानीव । कस्मिन्सति । कान्ते अर्थादिनश्रिया भर्तारि भास्करे अम्बुनिधौ ससुद्रपथःप्लवे निमग्नो ऋडिते सति ॥

सःशूलिनीकूलविलासिनीनां प्रदोषविश्लेषिविहंगमीनाम् ।

विलोचनोद्भूतपयःपृषद्भिः किमम्बरं तारकितं पतद्भिः ॥ ६४ ॥

सःशूलिन्या गगनगङ्गायाः कूले तटे विलसन्ति । 'सस श्लेषणक्रीडनयोः' इति घासत्वेन आश्लिष्याश्रित्य तिष्ठन्ति स्वैरं भर्त्रां वा क्रीडन्तीति वा । इत्येवंशीलास्तादृशीनाम् । तथा प्रदोषे दोषामुखे विश्लेषो मिजप्रियेण समं वियोगोऽस्त्यासां तासां विहंगमीनां पक्षिणीनाम् । अर्थाच्चक्रवाकीनाम् । 'विहंगयोः कूपयेव सनैर्ययौ रविरहर्निरहधुवसेदयोः' इति रघुवंशे । 'दिवसावसाने निश्चयेन वियोगयोः विहंगयोश्चक्रवाकीचक्रवाक्योः कूपयेव' इति तद्गतिः । 'पुमान् स्त्रिया,' 'स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते न तु स्त्री' इति केवलविहंगशब्दः । तथा 'निजपरिशुद्धं गाढप्रेमा रथाङ्गविहंगमी' इति नैषधे विहंगमीशब्दः । 'स्वर्गिगङ्गारथाङ्गः' इति काव्यकल्पलतायाम् । विलोचनेभ्यः नेत्रेभ्य चन्द्रतानां वियोगातिदुःखोदयादाविर्भूतानाम् । नेत्रनिःसृतानामित्यर्थः । पयसामभ्रजुज्वानां पृषद्भिर्विन्दुभिः । 'विन्दौ पृषत्पृषतविष्णुषः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—पतद्भिः क्षरद्भिः अर्थात् गगनाङ्गणमागस्य तिष्ठद्भिः सद्भिः अम्बरमाकाशं तारकितं तारकाः संजाता अस्मिन्निति तादृशं तारककल्पककलितं किं जातं बभूवेव ॥

सां निष्ठितां प्रेक्ष्य सुधां सुधांशैः पुनः कृतेऽस्या इव मथ्यमानात् ।

सुधाम्बुष्वोसि ससुच्छलद्भिरम्भःकणैस्तारभरैर्वभूवे ॥ ६५ ॥

सुधाम्बुषुः क्षीरसमुद्रात्सुधाया उत्पत्तिस्थानत्वात्कविसमये प्रसिद्धत्वाच्च सुधाम्बुधिः । तथा 'सुधाम्बोनिधिच्छिन्दीरपिण्डपाण्डुयशःकुरोशयस्त्रण्डमण्डितसकलसंसारसराः' इति चम्पूकथायाम् । व्योम्नि पवमानपदव्यासुच्छलद्भिरूर्ध्वं गच्छद्भिरम्भःकणैर्जलविन्दुभिः । उत्प्रेक्ष्यते—तारभरैर्ज्योतिर्भूवे संजातम् । सुधाम्बोषेः किं क्रियमाणात् । सां स्त्रीयां नारायणमथनसमयसमुद्भूतां प्राचीनां सुधां पीयूषं निष्ठितां व्यथितां भुक्त्वा पीत्वा सर्वामपि क्षयं नीतां प्रेक्ष्य दृष्ट्वा पुनर्व्यावृष्य अस्याः सुधायाः कृते अर्थाय । तर्हि तेऽम्भमप्याहारं कथं न कुर्वन्तीत्यत आह—यतस्ते केवलं सुधाममृतमेवाश्रन्तीति सुधाया देवास्तैर्मथ्यमानात्, विलोब्धमानात् ॥ इति तारकाणामुदयः ॥

अथो दधे चण्डकरे प्रयाते प्राच्या मुखे किंचन पाण्डिमश्रीः ।

न्मितं प्रमोदादिव सौम्यराजोदयं प्रकृत्येव दिशां समीक्ष्य ॥ ६६ ॥

अथो सध्यारागान्वकारतारकाभ्युदयानन्तरं चण्डकरे उग्रदण्डे नृपे सूर्ये प्रयाते अन्नमिते सति प्राच्या पूर्वदिशा किंचन किमपि मुखे स्ववदने पाण्डिमश्रीदञ्चलतायाः शोभा दधे वृता । प्राच्यां दिशि धवलिमा प्रादुर्भवति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सौम्यराजो-
दय सोगतासंयुक्तस्य राजश्वद्रस्य भूवःभस्य च उदयमुद्गमन पतृकपदप्राप्तिलक्षणाभ्यु-
दय मनीक्ष्य विलोक्य प्रकृत्येव प्रजयेव नगरलोकेनेव । 'राज्यादानि प्रकृतयः पाराणां
श्रेयसांसि च' इति ह्यस्याम् । दिशा पूर्वहरिता प्रमोदात्स्वाभिमतराजप्राप्तिसमितहर्षा-
विर्भावास्मितं हसितमिव ॥

संमृज्य रज्यद्वयितेन पत्नी हरेर्हरितारविभूषणश्रीः ।

गर्भं वहन्ती मिहिकामयूखं मुखेऽपुपत्पाण्डुरिमाणमूहे ॥ ६७ ॥

हरेरिन्द्रस्य पत्नी कान्ना हरित् दिक् एतावता पूर्वदिक् मुखे निजास्ये पाण्डुरिमाणं
धनलतामपुपत् पुपोप अतीव पाण्डुरवदना संजातवती । 'निजमुलमितः स्मेर धत्ते
हरंनेहिषो हरित्' इति नैपथे । तत्राहमेवमूहे तर्कयामि । 'ऊह वितर्के' इत्यत्र धातुः ।
मिहिकामयूखं हिमकरं चन्द्रं तमेव गर्भं श्रृणु दोहदलक्षणं वहन्ती सती दधानेव । किं
कृत्वा । रज्यता अनुरक्तीभवता । 'रज्यत्रस्वत्याहु लिपश्चकस्य' इति नैपथे । दधितेन प्राणप्रि-
येणः पुरदरेण साकं समं संसृज्य सद्गं कृत्वा । 'निर्वापयिष्यन्निव सत्सिद्धो' इति नैपथे ।
'सद्गं कर्तुमिच्छोः' इति तद्वृत्तिः । किंभूता हरित् । ताराणां निर्मलमौक्तिकानाम् ।
'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थः । ताराणां राजतीयानां वा ताराणां श्रुभ्राणां वा
तारकरूपाणां वा विभूषणानामाभरणानां श्रीः शोभा यस्याः । 'प्रथममुपहृत्सार्थं तारै-
रखण्डिततन्दुलैः' इति नैपथे । तारकवाचीं तारशब्दः । अपरस्तद्वत् । अपरापि युवती
राज्यं निजवद्भवेन समं सगमनाहुर्विणी सती स्ववदने विशद्विमानं दधातीति रीतिः
स्थितिश्च ॥

आकण्ठमम्भःसु निमज्य काममन्त्रोऽलिशब्दैः कुमुदैरसाधि ।

द्विकाशलक्ष्मीं ददती किमेपा तत्सिद्धिरिन्दुद्युतिराविरासीत् ॥ ६८ ॥

कुमुदैः कैरवैश्वन्त्रविक्राशिकमलैः आकण्ठ गलकन्दल मर्वादीकृत्य अम्भःसु पानीयेषु
निमज्य वृद्धित्वा अलिगण्डमेषुकरमधुरगुकारवैः कृत्वा काममन्त्रो मानसमनीपितप्रदा-
यिका विद्या असाधि साधित आराद्धः । उत्प्रेक्ष्यते—एषा प्रत्यक्षलक्ष्या इन्दुद्युतिश्चन्द्र-
चन्द्रिकाहना तत्साधकस्याभीष्टविधायक्रमन्त्रस्य सिद्धिः फलनिष्पत्तिराविरासीत्किमु-
ऽऽभीष्टेव । नन्सिद्धिं किं कुर्वती । एषा कुमुदाना विन्नागलक्ष्मीं स्मेरताभिर्यं
विश्राणयन्ती ॥

सान्द्रद्रुमोल्लासिनि पूर्वशैलशृङ्गाङ्गणे चञ्चति चन्द्रलेखा ।

किंचिन्निरिक्ष्या हरिदिङ्मृगाक्ष्याश्चूडामणिः किं चिकुरान्तरस्था ॥ ६९ ॥

सान्द्रविनिद्रदल(निविडदल)मण्डलकलितान्तरालसच्छायपादपटलोल्लसन्शीले पूर्व-
शैलस्य उदयाचलस्य शृङ्गाङ्गणे शिखराजिरे उपरितनभूविभागे किंचिन्निरिक्ष्या स्वल्प-
तरचक्षुर्लेक्ष्या चन्द्रलेखा शशिकला चञ्चति संशोभते । 'चञ्चति चकास्ति लसत्यपि शोभते'
इति क्रियाकलापे । उत्प्रेक्ष्यते—हरेः पुरंदरस्य दिक् पूर्वाशा सैव मृगाक्षी हरिणेक्षणा
वधूसल्लाः चिकुराः केशपाशास्तेपामन्तरे मध्ये तिष्ठतीति चिकुरान्तरस्था निविडधन-
केशकलापत्वेन किचिन्मनाक् निरीक्ष्या दृग्गोचरा चूडामणिः किमु शिरोरत्नमिव । मणि-
शब्दः पुत्रीलिङ्गयोरपि । यथा 'प्रश्निस्तिथ्यशानीमणिः सृणिः' इति लिङ्गानुशासने । तथा
द्वयो दीर्घोऽपि । अथ वा चूडामणिर्मस्तकाभरणविशेषः । सौराष्ट्रगुर्जरेषु तु 'वाक'
इति लोकोक्त्या तत्र पुलिङ्ग एवावधार्यते ॥

दत्त्वाधिपत्यं निखिलाचलानां स्वदिग्गिरेः स्वर्गिरिचक्रिणेव ।

मौलिस्थले राजतपट्टवन्धो विनिर्मितः स्फूर्जति सामिसोमः ॥ ७० ॥

सामिसोमः अर्धविधुः स्फूर्जति स्फूर्तिमियति । दीप्यते इत्यर्थः । 'पूर्वं गाधिसुतेन
सामिषदिता मुक्ता नु मन्दाकिनी यत्प्रासाददुकूलवल्लिरनिलान्दोलैरखेलद्विवि' इति
नैषधे । 'सामिषदिता अर्धनिष्पादिता' इति तट्टितिः । उत्प्रेक्ष्यते — स्वर्गिरिचक्रिणा काञ्च-
नाचलचक्रवर्तिना शक्रेण । 'जाम्बूनदोर्वाधरसार्धमौम' इति नैषधे इन्द्राभिधानम् ।
स्वदिग्गिरेरात्मीयाशाशैलस्य उदयाभिधानस्य भूधरस्य निखिलाचलानां सकलभूमण्डल-
वर्तिपर्वतानामाधिपत्यमैश्वर्यं राज्य दत्त्वा मौलिस्थले शिरोमण्डले राजतो राजतस्यायं
रूपसवन्धी पट्टवन्धो विनिर्मितः कृत इव वद्ध इव ॥

सुरेन्द्रदिग्भूधरमूर्ध्नि विन्वमपूर्णमाभासत शीतभासः ।

खण्डं शिखायामिव सैहिकेयदंष्ट्रान्तरायन्नणतोऽजनिष्ट ॥ ७१ ॥

सुरेन्द्रस्य निर्जेरनायकस्य दिक् पूर्वाशा तस्या भूधर उदयपर्वतः तस्य मूर्ध्नि मत्तके
शिखरे शीतभासश्चन्द्रस्य अपूर्ण किंचिन्वृत्तं किमपूर्णनिर्गमनात्खण्डं विन्वमण्डलमाभा-
सत राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सैहिकेयस्य सिंहिकासुतस्य स्वर्भानोर्द्व्यूषां दाढानाम-
न्तरा मध्ये यन्नगतः पांडनतः निर्गमनतः शिखायामग्रभागे खण्डं शकलमिवाजनिष्ट
सजातमिव ॥

संपूर्णपीयूषमयूखविन्वं वभौ ततः स्वीयदिग्गङ्गनाथै ।

मरन्दलीनालिपुरंदरेण समर्प्यते स्म स्मितपुण्डरीकम् ॥ ७२ ॥

ततोऽनन्तर संपूर्णमखण्ड पीयूषमयूखस्य चन्द्रस्य विन्वं मण्डल वर्मा भासते स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते—पुरंदरे इन्द्रेण स्वीयार्थं आत्मीयार्थं दिग्गङ्गनाथं हरित्कान्तायै निजपूर्व-

दिक्पद्मनयनार्यं मरन्दार्यं मकरन्दपानकृते लीना अन्तर्निश्चलीभूता अलयो भ्रमग यत्र तादृक् स्मितपुण्डरीक विस्मेरश्वेतकमल किं सनप्यते स्म विश्राणित दत्तमिव ॥

पितामहस्य प्रतिराट्चरित्रैश्चित्रीयमाणस्य विधूतमौलेः ।

कमण्डलुश्चान्द्र इवोत्पलाङ्कः सस्तः शयादुल्लसति स्म सोमः ॥ ७३ ॥

सोमश्चन्द्र उल्लसति स्म उल्लास दशदिक्षु ज्योतिःप्रसारमातनुते स्म शोभते स वा । कवेरपरवर्णनराभस्येन मा ग्रन्थनायको विस्मृतोऽभूदिति । तमेव स्मारयति इति सर्वत्रापि योजनीयम् । उत्प्रेक्ष्यते—प्रतिराजः श्रीहीरविजयसूरिपुरंदरस्य चरित्रैः सर्वातिशायिभिरवदातैश्चित्रीयमाणस्य अनन्यसामान्यविस्मयरसं दधानस्य अत एव विस्मयातिरेकाद्विधूतः कमिप्तो मौलिमैस्तक येन तादृशस्य पितामहस्य वृद्धस्य विधातुः शयात्पाणिपद्मात्सस्तः कथंचित्पतितः अत्याश्चर्यरसवशाच्चित्तवैयर्थ्येण पाणिपद्मजाह्नलितः । तथा उत्पलाङ्कः कुवलयकलितं तथा चान्द्रश्चन्द्रकान्तमणिमयः कमण्डलुरिव कुण्डिकाख्यं जलपानपात्रमिव । 'कुण्डिका तु कमण्डलुः' इति हेम्याम् ॥

पीयूषपूर्णः कलघौतकृप्तोऽभिषेककुम्भः किमु कौमुदीशः ।

शृङ्गारयोनिं जगदाधिपत्येऽभिषिञ्चता विश्वकृता व्यधायि ॥ ७४ ॥

शृङ्गारयोनिं श्रीनन्दनम् । 'मनःशृङ्गारसंकल्पात्मनो योनिः' इति हेम्यां स्मरनामसु । जगदाधिपत्ये सर्वेषां भुवनानां राज्ये नक्तं स्मरस्यैश्वर्यादभिषिञ्चता अभिषेकं कुर्वाणेन विश्वकृता जगदृष्टिकारकेण विधिना । उत्प्रेक्ष्यते—कौमुदीशः चन्द्रिकापतिः शीतकान्तिरूपः पीयूषेणामृतरसेन पूर्णो भरितः । तथा कलघौतै रजतैः कृप्तो विनिर्मितो घटितः अभिषेककुम्भः अभिषेककरणकृते कलशः किमु व्यधायि विनिर्मित इव ॥

क्षयात्सुधायाश्चिरकालपानात्तां याचमानाननुगृह्य देवान् ।

सुधारुचिर्विश्वसृजा सुधाया अक्षीणकुम्भः किमु कल्प्यते स ॥ ७५ ॥

विश्वसृजा त्रिसुवनसर्वदृष्टिविधायिना वैवसा सुधारुचिश्चन्द्रः । उत्प्रेक्ष्यते—सुधाया अमृतरसस्य न कदाचिदपि क्षीयत इत्यक्षीणः अक्षयकुम्भश्चन्द्रकान्तमणिमयः कलशः किमु कल्प्यते स विनिर्मितो घटित इव । किं कृत्वा । चिरकालं बहुसमय यावत्पानाद्द्वैतेः सुधायाः पूर्वंपीयूषस्य क्षयान्नाशात्तां पुनः सुधा याचमानानभ्यर्थयमानान्मार्गयतो देवाननुगृह्य सर्वेषां सुराणासुपरि पीयूषपायित्वेन अनुग्रहं कृत्वा ॥

प्राग्दिङ्मृगाक्ष्या प्रणयेन पत्यौ समीयुषि स्वावसथं सुरेन्द्रे ।

उद्धोषितो भेत्तुमिवान्धकारं निशीथिनीनायकदीप्रदीपः ॥ ७६ ॥

प्राग्दिङ्मृगाक्ष्या पूर्वहरिनामहरिणनयनया रात्रित्वादनधकारं भेत्तु निराकर्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते—निशीथिनीनायकः शर्वरीवरयिता चन्द्र एव दीप्रो दीपनशीलः प्रसरज्ज्योतिर्जालजटिलो दीपो मन्दिरमणिरुद्धोषितः प्रकटीकृत इव । कस्मिन्सति । प्रणयेन

प्रेम्णा याचनया वा । 'प्रणयः प्रेमयाच्चवयोः । विज्ञप्ते प्रसरे चापि' इत्यनेकार्थः । स्वा-
वसथं निजविक्रैतनं समीयुषि सम्यग्भोगागकलिते संप्राप्ते पत्नौ भर्तृरि सुरेन्द्रे निर्जर-
नायके सति । अथ वा शक्रे केहेन स्वगृहे समागते सति ॥ इति चन्द्रोदयः ॥

पूर्वाद्रिमौलैरथ मन्दमन्दं प्रचक्रमे गन्तुमचण्डरोचिः ।

निजोदयश्रीनवनृत्तसूत्रधारापराद्रिं मिलितुं किमुत्कः ॥ ७७ ॥

अथाभ्युदयानन्तरं न विद्यन्ते चण्डानि तीक्ष्णानि रोचिषि यस्य सः अचण्डरोचिः
शैतकान्तिश्चन्द्रः पूर्वाद्रिमौलेरुदयाचलचूलातः मन्दमन्दं शनैःशनैः । 'गगनमवजगाहे
मन्दमन्दं मृगाङ्कः' इति चम्पूकथायाम् । तथा—'मन्दं मन्दं लुदति पवनश्चातकस्तोय-
गृध्रः' इति मेघदूतेऽपि दृश्यते । गन्तुं प्रचलितुं प्रचक्रमे प्रारब्धवान् । 'प्रचक्रमे
वज्रमनुक्रमज्ञा संवित्तरं वाक्यमिदं सुनन्दा' इति रघुवंशे । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनः
उदयश्रिया अभ्युद्गमनलक्ष्म्या नवं नवीनं यन्मृतं ताण्डवं नाटकं तत्र तस्य वा सूत्रधारं
वृत्तकलाचार्यम् । नाटकप्रारम्भकमित्यर्थः । तादृशमपराद्रिं पश्चिमाचलम् । अस्त्राद्रिमिस्यर्थः ।
मिलितुमुत्कः किमु उत्कण्ठित इव । चन्द्रस्य हि प्रतिपद्भिर्तीययोः पश्चिमाचलादेवाभ्यु-
दयः । तस्मादस्त्राचल एव चन्द्रस्योदयाचलः । 'उदयगिरिकुरङ्गीष्टङ्कण्ठयनेन स्वपिति
सुखमिदानीमन्तरोदोःकुरङ्कः' । पुनः 'परिणतरविगर्भेव्याकुला पौरहृती दिगपि धनक-
पोतीहृङ्कते क्रन्थतीव' इत्युदयनाचार्यकालिदासकवीन्द्रयोः प्रातर्वर्णने पृथक्पृथक्
पदद्वये ॥

स्वर्भाणुभीतेः शरणीकृतेन प्राचीधवेनायमुपेक्षितः सन् ।

त्रसन्लशङ्कः किमु पश्चिमाशापतेः शरण्यस्य समेत्युपान्ते ॥ ७८ ॥

त्रसन् रिपोः सकाशात्रासमाकस्मिकं भयं संप्राप्नुवन् अयं गगनावगाही शशङ्क-
श्चन्द्रः । उत्प्रेक्ष्यते—शरण्यस्य शरणागतवत्सलस्य पश्चिमाशापतेः पश्चिमदिक्पालकस्य
वर्णस्योपान्ते समीपे किमु समेति समागच्छतीव । किंभूतः सन् । स्वर्भाणुभीतेः निज-
स्यात्यन्तप्रलार्थितया गिलनशीलस्य विधुंतुदस्य भीतेर्भयात् शरणीकृतेन आगत्याश्रितेन
प्राचीधवेन पूर्वदिक्पतिना वज्रपाणिनाऽप्युपेक्षितः अकृतममत्वः सन् न स्वशरणे रक्षित
इत्यर्थः ॥

प्राचीपयोराशिपयःप्लवान्तर्विलासमाधाय मरालवालः ।

श्रीढां चिकीर्षुः किमु पश्चिमाब्धौ नमोध्वनासौ प्रचचाल चन्द्रः ७९

अथौ प्रत्यक्षलक्ष्यः वर्णनगोचरीकर्तुमारब्धो वा चन्द्रः श्वेतकान्तिर्नमोध्वना गगन-
प्राणेण प्रचचाल चलति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पश्चिमाब्धौ प्रतीचौसमुद्रनीरपूरे श्रीढां
मलकेलिविलासं चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुर्मरालवालः शिशुकलहंसः किमु प्रचलति । किं
कृत्वा । प्राचीपयोराशेः पूर्वसमुद्रस्य पयःप्लवान्तः पानीयपूरमध्ये विलासं मन्वनोन्मवन-

तरणतामरसविसाखादनादिकां क्रीडामाधाय कृत्वा । समुद्रे हसानां सद्भावो दृश्यते ।
यदुक्तम्—‘हसान्सहेत(?) पद्मरेणुकपिशङ्गीराणं वाम्भोभृतैः’ इति स्नातस्य स्तुतौ ॥

संचारि निर्दण्डमिवातपत्रं विहस्तको वा चलदात्मदर्शः ।

क्रीडातडागः किमु जङ्गमो वा सरावनीन्दोः शशभृद्भ्रमासे ॥ ८० ॥

शशभृच्चन्द्रो वभासे राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सरावनीन्दोः मेदिनीकुमुदसुहृदः
कामराजस्य संचारि दिव्यानुभावेन स्वयं सचरणशील तथा निर्गतो दण्डो यस्मात्तत्रि-
र्दण्डमवष्टम्भयष्टया रहितमातपत्रं सितातपवारणमिव वाथ वा । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—सर-
नरपतेर्विहस्तको हस्तग्रहणोचितस्थाणुनिर्मुक्तः चलन् स्वयमेव प्रतिष्ठमान आत्मदर्शः
दर्पण इव वा । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—कन्दर्पपार्थिवस्य जङ्गमः कथंचन देवतानुभावान्नमरणसि-
कक्रीडातडाको लीलासरोवरमिव ॥ इति चन्द्रमण्डलसंचारः ॥

भीतेः खिकाया दिवसस्य लक्ष्मीं विज्ञाय नष्टामिह जीवनाशम् ।

विद्यो वसत्या हसितं हसन्त्या ज्योत्स्ना जजृम्भे गगने सुधांशोः ॥ ८१ ॥

सुधांशोश्चन्द्रस्य मनागिल्लध्याहार्यं ततः किञ्चित् ज्योत्स्ना चन्द्रिका जजृम्भे प्रकटीभूता
विस्तृता वा । इहात्र ज्योत्स्नाविजृम्भणे वयमेव विद्यो जानीमः । विचारयाम इत्यर्थः ।
इह जीवल्लोके खिकायाः स्वस्या रात्र्याः सकाशात् । ‘हसं तनौ संनिहित वरन्तं
मुनेर्मनोवृत्तिरिव खिकायाम्’ इति नैषधे । भीतेर्भयाजीवनाश नष्टं जीव गृहीत्वा
प्रपलाय्य गतां दिवसस्य वासरस्य लक्ष्मीं श्रियं विज्ञाय ज्ञात्वा अवधार्य हसन्त्याः
सोत्कर्षेण हासं सृजन्त्यावसत्या निशाया हसित स्मित हासमिव ॥

अम्बरे विरुरुचे सुधारुचेश्चन्द्रचञ्चुरमरीचिसंचयः ।

दुग्धवारिनिधिरात्मजं विधुं किं चिराय मिलितुं समीयिवान् ॥ ८२ ॥

अम्बरे आकाशमण्डले सुधारुचेरमृतकिरणस्य चन्द्रस्य चन्द्रवत्कर्पूर इव चञ्चुरो म-
नोज्ञः । धवल इत्यर्थः । ‘चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः । स्वर्णे सुधाशौ कर्पूरे कम्पिल्ले मेचकेऽपि च ॥’
इत्यनेकार्थः । मरीचीनां कान्तीनां संचयो निकरो विरुरुचे विरोचते स्म शुशुभे । ‘विरुरुचे-
...ष्टितभूमिषु’ इति रघुवंशे । उत्प्रेक्ष्यते—दुग्धवारिनिधिः क्षीरसमुद्रः स्नात्मज नन्दन
दुग्धाम्भोनिधाडत्पत्रत्वेन विधुं सुधादीधितिं चिराय वहो कालात् । ‘चिराय चिररा-
त्राय चिरस्य च चिराचिरम्’ इति हैम्यामव्ययाधिकारे । मिलितु पुत्रलेहेन मिलनार्थं
समीयिवान्कि समागत इव ॥ गगने चन्द्रगोलिकाङ्गः ॥

स्वर्गं गता क्रतुभुजां प्रभवामि तृष्ट्यै

• तद्वन्नृणामपि धरामधिगत्य नित्यम् ।

पीयूषसंततिरितीव विचिन्तयन्ती

ज्योत्स्नातनूरवततार तलेऽचलायाः ॥ ८३ ॥

ज्योत्स्नातनूश्चन्द्रिकाकाया पीयूषसंततिरमृतराजी । उत्प्रेक्ष्यते—इति विचिन्तयन्ती
सती अचलायास्तले मण्डले अवततार उत्तीर्णैव । इति किम् । यथेत्थ्याहारः ।
यथाहं स्वर्गं देवलोकं गता संप्राप्ता सती क्रतुभुजां यज्ञांशमोजिनां देवानां तृप्त्यै
सौहिल्याय वृभुक्षोपशमाय प्रभवामि समर्थी स्यां तद्वत्तया धरामधिगल्य पृथिवीं संप्राप्य
मनुष्याणामप्यव्राज्ञानानां नित्यं सदा तृप्तिकृते समर्थीभवामि ॥

प्रससार महीविहायसोर्मिहिकादीधितिदीधितित्रजः ।

युवतेरिव शीतदीधितेरुपसंव्यानममेचकद्युति ॥ ८४ ॥

मिहिकादीधितेर्हिमकिरणस्य विधोः । 'प्राण्यं मिहिका हिमम् । स्वाग्नीहारस्तुपारश्च'
इति ह्यम्याम् । दीधितिनां कान्तीनां त्रजो निकरः महीविहायसोर्भूमीनमसोः प्रससार
विस्तरति स्म । दानापृथिव्योः समकालं विस्तारं प्राप्त इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—शीतदीधि-
तेश्चन्द्रस्य युवतेस्तद्वत्तया यामिन्या अमेचकाः श्वेता न मेचका अमेचका उज्ज्वला द्युतिः
कान्तिर्यस्य । 'या कुन्देन्दुतुपारहारधवला या श्वेतपद्मासना या वीणावरदण्डमण्डित-
करा या शुभ्रवत्ताश्रुता' इति विशेषणाद्वाग्देवतावसनवद्विशदमुपसंव्यानं परिधानवत्प्रभव ।
'गुणशब्दो विरोध्यर्थे नजादिरितरोत्तरः । अभिषत्तं यथा कृष्णः स्यादसितः सितेतरः ॥'
इति ह्यम्याम् ॥

वारिराशिरशनाविहायसोः कौमुदीभिरुदरं स पूर्यते ।

अन्धकाररिपुनिर्जयोद्भवत्कीर्तिभिः किमु कुमुद्वतीपतेः ॥ ८५ ॥

कौमुदीभिश्चन्द्रिकाभिर्वारिराशिः समुद्रः स एव रशना मेखला यस्या एतावता स-
[म]मुद्रा मेदिनी । मेखला तु शरीरान्तरेऽवस्थायिनी न पृथग्भवतीति । अतः समुद्रस-
हिता महीति समेतम् (?) । तथा विहाय आकाशं तयोदरं मध्यं पूर्यते स्म पूर्णाकि-
र्यते स्म । व्याप्तमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—कुमुद्वतीपतेः कैरविणीकान्तस्य विधोः अन्धकार
एव रिपुर्ध्वान्तशत्रुः । अथ वा रिपुः सूर्यः । 'मित्रो ध्वान्तारातिरञ्जंशुः' इति ह्यनीव-
चनार्त् । गन्धोदये भातुरस्तमीयते । सूर्यः स्वोदये च चान्द्रमर्षी सर्वांमपि विभूतिमा-
दत्ते इति परस्परनश्रुतापि । तस्य ध्वान्तस्य सूर्यस्य वा निर्जयात्पराभवादुद्भवन्तीभिः
प्रफटानिर्जयमानाभिः कीर्तिभिः किमु समाग्राभिरिव दिवस्पृथिव्यौ व्याप्ते ॥

भूमीनभोमण्डलमेदुरश्रीज्योत्स्नावपुर्विष्णुपदीप्रवाहैः ।

नक्तंदिनं जटुपदप्रसत्तेः प्राकान्म्यरूपा किमवापि सिद्धिः ॥ ८६ ॥

भूमीं पृथिवीपीठं नभोमण्डलं गगनस्थलं तयोर्विषये मेदुरा उपचयप्राप्त्यै प्राप्ता
भोमण्डलीः शोभा वा यत्नास्तादृशी ज्योत्स्ना कौमुदी सैव वपुर्गात्रवर्धित्यैस्तान्वाद्दद्या
रिपुण्यया मन्त्रायाः प्रवाहैः प्रसरत्तपःपूर्वनेकेदिनं रात्रौ दिवा च जटोर्नारायणस्य
पशुभक्त्या चरणैश्च तस्य प्रसत्तेः प्रसादनतः । 'प्रसादनं प्रसत्तिः' इति व्युत्पत्त्या नैव-

नमित्यर्थः । मक्तेः सकाशात् । उत्प्रेक्ष्यते—प्राकाम्यरूपा रोदःकन्दरविस्तरणशीला
बहुरूपकारिणी सिद्धिः फलनिष्पत्तिरवापि किं लब्धा संप्राप्तेव ॥

चूर्णैः प्रपूर्णा किमु मौक्तिकानां पीयूषपङ्कैः किमु वा [विलिप्ता ।

श्रीखण्डनीरैरथवा]भिपिक्ता ज्योत्स्नाभिरुर्वी धवलीकृताभात् ॥ ८७ ॥

ज्योत्स्नाभिः [धवलीकृता] प्रतिदिश प्रसरच्चन्द्रसान्द्रचन्द्रिकाभिर्निरन्तरमतिश्रेयता
प्रापिता उर्वी समस्तापि वसुमती आ[भात् आ]वभासे । उत्प्रेक्ष्यते—मौक्तिकानां
स्थूलमुक्ताफलानां चूर्णैः क्षोदैर्निष्पिष्य सूक्ष्मीकृतजरजोभिः प्रपूर्णा प्रकर्षेण (धवलीकृता)
पूरिता किमु भरितेव । वा अथवा पीयूषपङ्कैरमृतकर्मैः स्वानीभूतसुधारसैर्विलिप्ता
किमु विशेषेण कृतविलेपने च अङ्गरागकलिता कृता । अथ वा श्रीखण्डनीरैः
स्थूलघृष्टचन्दनवारिद्रवैरभिपिक्ता किं कृताभिपेकेव ॥

आप्लाविते किं सुरसिन्धुसुभ्रुवः स्रोतःसहस्रैः परितः प्रसृत्वैः ।

कर्पूरपारीविलसद्यशोभरैः सूरीशितुर्वा विशदीकृते इव ॥ ८८ ॥

विलीयमानैस्तुहिनावनीभृन्नीहारचारैर्निभृतं भृते वा ।

प्रपूरिते सान्द्रितचन्द्रचन्द्रातपैर्विभातः स्म दिवस्पृथिव्यौ ॥ ८९ ॥

सान्द्रं नीरन्ध्रत्वं सजातमेषामेषु वा इति सान्द्रिता वहलितान्ध्रस्य विशानाय-
कस्य चन्द्रातपाश्वन्द्रगोलिकास्तैः प्रपूरिते प्रकर्षेण पूर्णाकृते । सर्वतोऽपि निर्भरं भरिते
व्याप्ते इत्यर्थः । दिवस्पृथिव्यौ द्यावाभूम्यौ विभातः स्म । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—परितः सर्व-
तोऽपि दशदिक्प्रदेशेष्वपि प्रसृत्वैः प्रसरणशीलैः सुराणां देवानां तिन्धोः समुद्रस्य
सुभ्रुवः पत्न्याः । 'कर्षुद्वीपवतीसमुद्रदयिताधुन्यौ सवन्तीसरस्वत्यौ' इति हैम्याम् । देव-
नद्या गङ्गायाः स्रोतसा पयःप्रवाहाणां सहस्रैर्दशशतीभिः आप्लाविते किम् । स्वकुक्षिगतीकृते
इव निर्भरं भृते इत्यर्थः । वा पुनरुत्प्रेक्ष्यते—सूरीशितुर्हीरविजयसूरीन्द्रस्य । पुनः सूरी-
नामग्रहणं बहुबहुमानसूचकम् । कर्पूराणां घनसाराणां पार्यः । 'फडसि' इति लोके
प्रसिद्धाः । 'पारी पूरपरागयोः । पात्र्यां कर्करिकायां च पादबन्धे च हस्तिनः ॥' इत्यने-
कार्यः । 'कर्पूरपारीपरिधूसराङ्गम्' इति तद्वृत्तिः । तथा 'कर्पूरपूरकमनीयशोभिरामम्' इति
स्तुत्यादौ । तत्र पूरशब्देन समूह एव । तद्वद्विलसद्भिः शुभ्रिमविभ्रमैः शोभमानैः य-
शसां भरैः श्लोकानां प्रकरैः । 'श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिख्या समाज्ञा' इति हैम्यां यशोना-
मानि । विशदीकृते इव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—विलीयमानैर्गलद्भिर्द्रवीभवद्भिः तुहिनावनीभृतो
हिमाचलस्य नीहारचारैर्हिमनिवहैर्निभृतं निचितं भृते वा भरिते वा । शुग्मम् ॥ इति
चन्द्रचन्द्रिकायाः प्रचारः ॥

१. 'ज्योत्स्नाभिः' इत्युत्तरमुचितोऽपि 'धवलीकृता' इति पाठः कैश्चिदत्र प्रक्षिप्तः.

गङ्गावज्रलज्जन्मबन्धुतनया स्वःकुम्भिवत्कुञ्जरो

नीरं क्षीरबदुत्पलं कुमुदवत्कादम्बवद्वायसः ।

वल्ली मौक्तिकहारवन्मरकतश्रेणीशशाङ्काश्मव-

ल्लसमीं कांचिदमी दधुः सिनरुचौ चन्द्रातपं चिन्वाते ॥९०॥

सितरुचौ शारदीये चन्द्रे चन्द्रानपं चन्द्रगोलिका चिन्वति पुष्पति उपचय प्रापयति सति । विस्तारयतीत्यर्थः । अमी अत्रैव दृष्टे प्रकाशयमाना यमुनादयः पदार्थाः कांचिद-
नन्यां लसमीं शोभां ददुर्विभ्रति स्म । तानेव दर्शयति कविः—जलजन्मना कमलानां
बन्धुः सूयः नन्य तनया पुत्री यमुना । 'यमुना यममगिनी कालिन्दी मूर्धजा यमो' इति
ईम्याम् । गङ्गावज्रसमीं धत्ते । चन्द्रिकया शुचीभवत्ययः प्रवाहत्वेन गङ्गासाम्यमापत्यर्थः ।
तथा कुञ्जरो गजः । जातावेकवचन सर्वत्रापि योज्यम् । समस्ता अपि हस्तिनः स्वःकु-
म्भिवत् ऐरावणगजवद्भव विभ्रति स्म । नीरं समप्रमापि जल क्षीरवद्गुग्मिव ।
तथा उत्पल इवलयनीलकमलमण्डलं कुमुदवत्कैरवम्पिव श्वेतारविन्दमिव । तथा वायसः
कोलः मध्वेऽपि द्रष्टुभुजः कादम्बवत्कलहंसा इव । तथा मरकतानां गास्मनानां
नीलमणीनां श्रेणी माला शशाङ्काश्मवच्चन्द्रकान्तरजपद्भिरिव । तथा वल्ली समप्रलतावि-
तान मौक्तिकहारवन्मुक्ताफलकलाप इव शोभां वमार ॥

स्मेरकैरवशङ्कया कुवलयान्युत्तंसयत्यङ्गना

भृङ्गान्मालिकवालिकाः सुमधिया गृह्णन्ति केलीवने ।

मुक्ताभ्रान्तिभृतः किरातवनिताश्चिन्वन्ति गुञ्जावजां-

श्चञ्चन्द्रमसौ भ्रमं वितनुते नो कस्य चन्द्रातपः ॥ ९१ ॥

चञ्चतो गगनमण्डले निखिलकलाकलापकलनदीप्यमानस्य चन्द्रमसः सुधादीधितेः
चन्द्रातपःप्रतिहरितप्रन्वरगान्द्रचन्द्रिका कस्य पुसः स्त्रीगणस्य वा भ्रमं भ्रान्ति नो वित-
नुते चितुते । अपि तु सर्वन्यापि करोतीत्यर्थः । तमेव प्रदर्शयति—अङ्गना सुगन्धकामिन्यः
स्मेरता विकसताम् । 'स्मेरदम्भांहरारामपवमानमिवानिलः' इति पाण्डवचरित्रे स्मेरद्वि-
काशनाथं दृश्यते । कैरवाणां श्वेतकमलानां शङ्कया भ्रमेण कुवलयानि नीलोत्पलानि
उत्तंसयन्ति अवतसानि कुर्वन्ति । शिरसि श्रवणयोर्वा अवतसनेमांघ्रान्द्रन्द्रमिदं द-
श्यते ज्ञान्वादा यथा ! 'अर्षाडशेखरोत्तयावतसाः धिरसः स्रजि' इति ईम्याम् । तथा
'विलोचनाभ्यामतिनात्रपीडितेऽवतसनीलाम्बुसदृशौ जल । नयोः प्रतिद्वन्द्वितयाधिः
रोपयावभूवदुभान्मुनःश्रुनी ततः ॥' इति नैपथे । पुनर्नालिकानां मालाकाराणां वालिका-
कुमार्यः । अथ वा बाला एव बालिकाः स्त्रियः । केलीवने कीडाकानने क्षेया परेया राजादीनां
वा । 'निलोद्भयानपद ममस्रकमला केलीगृहे गजते' इति श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथन्यात्रे
केर्याशब्दो दीर्घाऽप्यस्ति । सुमधिया पुष्पदुद्धया भृङ्गान् भ्रमरान् गृह्णन्ति । पुनर्मुक्तानां

संज्ञाकलां प्राप्ते भ्रम विप्रदीते मुक्तप्राप्तिपृतः मौक्तिकप्रमथारिष्यः किरातव-
लिताः पुण्ड्रिन्दुरभ्यः युञ्जामजाश्वन्वन्ति आददते ॥

शायन्ते वसुधासुधाकरगृहा गजार्खैः कुम्भिनां

दुग्धाप्यिः प्रतिनादमदुरमिलत्कल्लोलकोलाहलैः ।

शैलाः कन्दरमन्दिराङ्गविलुठत्कण्ठीरवक्ष्वेडितै-

जीने श्वेतकरोदयेऽन्वरमरिड्विण्डोरपिण्डोपमे ॥ ९२ ॥

अन्वरसरेतो गगनापगायाः सिद्धमिन्योः । भूमीठस्थगङ्गायास्तु प्रावृद्धप्रसरम्रीरवाह-
वर्षाप्रकथप्रवहत्प्रबलजन्मालज्जलाविलोभवजलजन्मालिनीप्रवर्त्मलनात्कदाचित्कल्प-
नापि भवत्येव । यदुक्तम्—'गङ्गानीरनापि स्वजन्वि कल्पं ते राजहंसा वयम्' इति ।
पर नमोनया तु कदाचिदप्याधिर्नीभावो न स्यादेव ; तस्मादाकाशगङ्गायाः डिण्डीराणां
फेनाना पिण्डाः मनुहाः । 'पिण्डो वृन्दे जपासुष्यं गोलै चोलेऽनृतिह्वयोः । क्वठे च'
इत्यनेकार्यः ! तेषामुग्मा साष्ट्यं गस्य तादृशे श्वेतकरस्य चन्द्रस्य उदये जाते सति ।
पशुधा पथिवो तस्या भाद्रादकारकत्वानुधाकराश्वन्द्रा अतिन्यायिवत्तया बुधासहसा
जाचितानिस्त्रिकत्वेन अनृनोपमानाः करा राजदेयांशा येयाम् । 'इदं तमुवांततशीतल्यु-
तिम्' इति नैदये । तेषा राज्ञा गृहा आवासाः ते कुम्भिनां मदोदुरतिन्पुराणां गजार्खैः
कृत्वा शायन्ते नक्ष राजकायागतराजसेवकैरवलीयन्ते उपलस्यन्ते वा । तथा प्रति-
नादैः प्रतिशब्दैः कृत्वा नेदुरैः पुष्टैश्चैव प्राप्तैर्देहलोभूतेर्वा म्लेकतानमन्योन्व्यं संगच्छन्तौ
सन्निहितीभवताम् । वा अथ वा स्वयमेव प्रादुर्भवतां कलोलानां तरङ्गाणां कोलहलैर्द्वैत-
नादंलुप्तैर्वा कृत्वा दुग्धाप्यिः क्षीरसमुद्रो शायते । तथा कन्दरा गृहा एव मन्दिरानि
निवासदधानि तेषानु उरस्यैः । कन्दरगच्छासिपु लिङ्गानुशासने । यथा 'पिठप्रतिसरपा-
त्रकन्दरा' इति । विरुट्प्रनामितस्ततः पार्श्वं परिवर्तयतां कण्ठीरवाणा मृगेन्द्राणां क्ष्वेडितैः
त्वेषाशब्दैः सिद्धनादैः । 'क्ष्वेडा तु सिहनादोऽथ' इति हंभ्याम् । इत्या शैलाः पर्वता
शायन्ते अवसुध्यन्ते । अवलोकैरिलध्याहारः । शारदीनसान्द्रचान्द्रचन्द्रिकया क्षीमा-
मण्डले धवलीकृते एतैरभिजातैः कृत्वा प्रागुक्ताः पदार्थाः कथमप्येवमुच्यन्ते बुधैरिलयैः ॥

दुग्धाभोनिधिनिर्जरा इव नराः सर्वेऽपि संजज्ञिरे

स्वःसिन्धोराधिदेवता इव वभुसत्यत्कुरङ्गीदृशः ।

स्फारस्फाटिकरत्नकोटिघटितेवासीत्पुनर्मैदिनी

सुभ्यत्क्षीरसमुद्रसान्द्रविभवे जाते शशाङ्कोदये ॥ ९३ ॥

सुभ्यत्तः हृदेया मन्दरमन्याचलनिर्गमनावसरे क्षीमं प्रादुवतः इतस्ततः सडिण्डीर-
पिण्डपाण्डुरसत्त्विलेच्छलमेनातौव शुभ्रिमभाजः क्षीरसमुद्रस्येव सान्द्रोऽतिहेहलो बहली-
भूतो वा विभवो धवलिमश्रीवैत्य तादृशे शशाङ्कोदये चन्द्राभ्युद्गमने जाते सति सर्वे

ममत्ता अपि नरा भूचराः पुद्वाः दुग्धान्मोलिवेः क्षीरनीरधेनिर्जरा अधिष्ठानुसुर इव सज्जिह्वरे । ते हि अतीव शुभ्रवपुर्वसनविभवाः स्युः । अत एव तदुपमानम् । पुनश्च-
स्मन्त्यत्रासं प्रामुवसो याः क्रुरङ्गो मृगाङ्गसदृतरत्नायत्रा इसो चासाम् । एतावता
वनिताः सर्वा अपि सःस्तिर्बोर्गहाया अधिदेवता इव अधिश्रयिका देवता पञ्चादेव्य
इव वसुः शोमन्ते स । पुनर्मेदेनां पृथ्वी । इत्येकवदे—स्वारा अनर्थ्या ये स्व-
दिकाः स्फटिकमणिसमूहास्तेषु रत्नान्यनीव सारमणयः सुह्यानि वा । यदुक्तम्—‘देवां
मन्दररत्नगणेशिखरे जन्माभिषेकः कृतः’ इति नादस्य सुता । मन्दरानां यानुश्चन्द्र-
पुष्कराद्यद्वीपसत्कानां चतुर्णां मेरुणां मध्ये रत्नं सर्वेभ्य उच्चैरत्वेन रत्नप्रधानप्रमाणत्वेन
सुह्य इत्येकव्याख्या । तेषां स्फटिकमणानां द्वादशटाभिः कृत्वा षट्पतेव लिप्यादि-
वासीद्भूत भूतो ॥ इति चन्द्रिकान्मुदये विविधा भावाः ॥

विजयिन इव राज्ञः श्वेतमासो विभाव्या-

न्मुदयमल्लिकार्णामध्यराजत्करस ।

विहितसकलसंध्यावश्यको ध्यानलीला-

कमलकलमरालः स स भूत्पूरिराज्ञः ॥ ९४ ॥

स श्रीश्रीरविजयनामा सूर्यगणनाचार्याणां मध्ये ब्रह्मनाम्नात्प्राप्तपवत्त्वाद्वा राज्ञा ।
अथ वा राजा मुख्यः । स ध्यान सूर्यमन्त्रज्ञापकप्रणिवानं तदेव लीलाकलमं ऊडाकर-
णोचिनमरविन्दं तत्र कलमरालः कलहंसः । ‘कलमरालःविहंगमवाहना’ इति वाग्देवना-
स्तोत्रे । प्रहृष्टो राजहंसो वा । स भूदजायत । ‘सयोगेऽप्यदो लोर्गलिच्छन्ति । स भू-
’ इति सारसतन्त्राकरणे । स किलजयः । विहितं कृत उक्तं समस्तं संख्यायां दिनावसाने
आवश्यकं प्रतिक्रमणादेविविद्येन । अथ वा निर्मितसंख्यासंवाग्निभक्त्यावश्यकनवदयकृत्यं
येन । किं कृत्वा । श्वेतमासः सितकन्तेश्चन्द्रत्वान्मुदय दिनाव्य । ‘पश्यति विभाव-
’स्यपि विलोकते वीक्षते यवेपयति’ इत्यादि क्रियाकलापे विलोकनायाः क्रियाः । क-
स्वेव । विजयिनः सर्वत्राप्यप्रतिहतपरक्रमत्वेनानेकराजचक्रजयनशीलस्य राज इव
नृपस्य । किंभूतस्य चन्द्रस्य राज्ञश्च । अन्धितानां समप्राणां काष्ठानां दिशो मध्ये राजन्तो
दीप्यमानाः कराः किरणा राजदेवांसा यस्य ॥

यं प्राप्तं शिवाहसाधुमधवा मौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं क्रोविदसिहर्साहविमलान्तेवासिनामग्निम् ।

तद्वाक्षीकमसौविदेवविमलव्यावर्णिते हीरसु-

न्सौभाग्याभिवहोरसूरिरचिते सर्गोऽगवत्सतमः ॥ ९९ ॥

अत्र श्रीहीरसीभाग्यनात्रि महाकान्ये सप्ताना संख्यापूरणः सप्तमः सर्गः अकार-
नामविशेषोऽमवन्सजातः ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिताया स्रोपह्वहीर-
सीभाग्यमहाकाव्यवृत्ती वर्षाशरत्समयमूर्यास्तसंध्यारागतिमिरतारकचन्द्रो-
दयचन्द्रिकाप्रचारादिवर्णने नाम सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

अथो निशीथे द्विजराजराजज्ज्योतिःप्रथाभिर्मथितान्धकारे ।

निवातनालीक इव व्रतीन्दुर्ध्यानं दधानः स्तिमितवीवभूव ॥ १ ॥

अथो चन्द्रोदयचन्द्रिकाप्रसारानन्तर ध्यान मनो निश्चलीकरणानन्तर वा नितीथेऽर्ध-
रात्रे ध्यान सूरिमन्त्रप्रणिधान दधानः । कुर्वाण इत्यर्थः । सन्नतीन्दुः सूरिशीतकान्तिः ।
निवातनालीक इव वातवेगाभावेन निष्प्रकल्पपद्मवत्स्तिमिनीवभूव निश्चलो जातः ।
'निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा' इति रषी । क्रिभूते निशीथे । द्विजाना राजा चन्द्रस्तस्य
राजता दीप्यमानानां ज्योतिषा किरणानामर्थांचन्द्रिकाणा प्रधाभिर्विस्वारैः कृत्वा मथित
निर्दलितमन्धकार ध्वान्त यत्र । नालीकशब्द पुष्पीवल्लिङ्गयोः ॥

पर्यङ्कवन्धः स विभोर्जितश्रीचिलासपर्यङ्क इवावभासे ।

कथं भरोऽमुष्य मया विपद्यो हृदेति यस्मिन्समशेत शेषः ॥ २ ॥

विभोः सूगिन्द्रस्य स यो ध्यानसमये विहितः पर्यङ्कवन्धः पद्मासनरचनाविशेषः
भावभासे सामस्त्येन शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—व्रतधिया सयमलक्ष्म्या विलासार्थं
क्रीडाकृते पर्यङ्कः पत्यङ्क इव । स कः । यस्मिन् पर्यङ्कवन्धे शेषः शेषनामा नागाधि-
राजो हृदा स्त्रमनसा इत्यमुना प्रकारेण समशेत सशय कृतवान् । इति किम् । यद-
मुष्य पर्यङ्कवन्धस्य भरो भारोऽसहायेन एकैनैव मया कथं केन प्रकारेण विपद्यो वि-
शेषेण सहनीय' । धार्यं इत्यर्थः । ध्यानभाजा हि योगीन्द्राणा ध्यानसमये पर्यङ्कवन्ध-
स्यातिशयाय भारो भवतीति कविसमयः । यदुक्तं कुमारसम्भवे—'ततो भुजगाधिपतेः
फणाग्रैरथः कथंचिद्भूतभूमिभागे । शनैःकृतप्राणविमुक्तिराशेः पर्यङ्कवन्ध निदिड वि-
भेद ॥' इति ॥

भुजान्तरासन्नशयारविन्दे विमोश्चकासे विशदाक्षमाला ।

हृद्यानदुग्धाम्बुनिधिप्रतीरं प्रपेदुषी किं कलहंसपाङ्क्तिः ॥ ३ ॥

भुजान्तरस्य वक्षःस्थलस्य आसन्ने सर्नापवर्तिनि शयारविन्दे करकनले धवलवर्णा
अक्षमाला जपमालिका चकासे भासते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—हृदि हीरविजयसूरिहृदयवि-
षये यो ध्यान शुक्लप्रणिधान तदेव दुग्धाम्बुनिधिः क्षीरसमुद्रस्तस्य प्रतीर तद प्रपेदुषी

प्राप्तवती मानसादिजलाशयेभ्यः क्षैरं विलासरत्निकायितमानसा समागतवती कलह-
सानां राजमराजानां माकाधोरणी पङ्क्तिरिव ॥

श्रीसूरिमन्त्रं विजने त्रतीन्द्रो जपन्स गोत्रत्रिदशीमिव स्तान् ।

दध्यौ हृदा श्रीजिनशासनस्याधिष्ठायिकां निर्जरनीरजाक्षीम् ॥ ४ ॥

विजने एकान्ते अपरजनरहितस्थाने श्रिया सर्वशक्तिवन्द्वा युक्तः सूरीगामाचा-
याणां मन्त्रं जपन् ध्यायन् सन् त्रतीन्द्रो हीरविजयसूरिः हृदा मनसा कृत्वा षड्दर्श-
नेष्वपि सर्वातिशायिन्या श्रिया लक्ष्म्या शोभया वा कल्पितस्य जिनशासनस्य कविष्ठा-
यिकां प्रत्यक्षसान्निध्यविधायिनीं निर्जरनीरजाक्षीं नाक्किमललोचनं देवतां दध्यौ
ध्यायति स्म । कामिव । स्त्रां स्वकीयां गोत्रत्रिदशीमिव । यथा कश्चित्सुनात्रिजां कुल-
देवतां ध्यानगोचरां कुरुते । 'निपीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः' इति नैषधे । 'गोत्रं तु
संतानोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम्' इति हैम्याम् ॥ इति सूरेर्ध्यानविधानम् ॥

ध्यानानुभावेन ततो निशीथे सूरीशितुः शासनदेवतायाः ।

केतुर्निकेतस्य रयेण वायोरिव क्षणादासनमाचक्रम्ये ॥ ५ ॥

ततो ध्याने जिनशासनाधिष्ठायिकास्तृतिगोचरीकरणानन्तरं सूरीशितुर्हीरविजयसू-
रीश्वरस्य ध्यानानुभावेन प्रणिवानमाहात्म्येन शासनदेवताया निशीथेऽर्धरात्रे कासन-
मुपवेशनस्य विष्टरम् । 'विष्टरः पीठमासनम्' इति हैम्याम् । साचक्रम्ये वा सान-
स्त्येन दोलायमानमासीत्प्रचलति स्म । क इव । केतुरिव । यथा निकेतस्य गृहस्य केतुः
वैजयन्ती वायोः पवमानस्य रयेण वेगेन कृत्वा कल्पते चञ्चलीभवति ॥

स्वविष्टरं कल्पनवेक्ष्य विन्वमिवोत्तरङ्गाम्बुविचित्रिन्वितेन्द्रोः ।

शोणारविन्दायितमीक्षणेन रोषारणेन त्रिदशाङ्गनायाः ॥ ६ ॥

त्रिदशाङ्गनाया जिनशासनदेवताया रोषेण कोपेन कृत्वा करणेन रक्ताभूतेन ईर-
पेन लोचनेन । नयनद्वन्द्वेनेत्यर्थः । शोणारविन्दायितं कोकनदनिदाचरितम् । अत्र ग-
मितोत्सृष्टत्वे । किं कृत्वा । स्वस्यात्मनः स्वमालीनं विष्टरं सिद्धासनमवेक्ष्य विलोक्य ।
किभूत विष्टरम् । कल्पे कल्पनशीलं चञ्चलीभूतम् । किन्निव । दिन्वन्निव । यथा उदूर्ध्वं
गगनसुन्दिनत्तरङ्गाः कञ्चोला यस्य एतावता समचस्त्रभावेन प्रचलपवनवेगप्रवृद्धो यो-
ऽम्बुधिः समुद्रस्त्र विन्वितः रात्रौ जलस्यातिस्वच्छभावेन संक्रान्तः । 'दद्यापि स्व-
च्छभावेन दर्शयस्मम्बुधिर्नदीम् । तथापि जासुदम्बोऽयमिति चेतसि मा हृयाः ॥' इति
पञ्चतन्त्रम् । प्रतिविम्बितो य इन्दुश्चन्द्रस्य विम्बि प्रतिमानावै प्रातं मन्डलं कल्पते
अतिसयेन कल्पनशीलं स्यात् ॥

ध्यानसितं शासनदेवता सा निपीय तं ज्ञानदृशा वशीन्द्रम् ।

सुदं दधाराशृतकुण्डमध्यप्रणीतलीलाह्वनेन चित्ते ॥ ७ ॥

सा ध्यानगोचरीकृता शासनदेवता श्रीजिनमताधिष्ठायिका निर्जेरी ज्ञानदशा विजा-
वधिज्ञानलोचनेन ध्यानस्थित प्रणिधानोपविष्ट हीरविजयनामान वशीन्द्र जितेन्द्रिवा-
णामधिराज सूरिं निपीय सादरमवलोक्य चित्ते स्वमानसे मुदमानन्दं दधार धत्ते स्म ।
ब्रह्मोद प्रापेत्सर्वैः । उत्प्रेक्ष्यते—अमृतस्य सुधायाः कुण्डे परितो निवृद्धानेकसोपानपट-
लप्रवणे जलाशये अर्थादमृतकुण्डमध्ये प्रणीत कृत लीलया खैरक्रीडया । ननु तापम-
लापनोदाय देवानां तापाद्यभावात् । आह्वयनं ज्ञानं यथा तादृशीव । 'ज्ञानं सवनमाह्वयः'
इति हैम्याम् । आह्वयनमाह्वयः इति वाक्यमेवानीतमस्तीति ॥

अथाविरासीद्विशिशीतकान्तेः पुरः स्फुरज्जैनमताधिदेवी ।

प्रसादितोपासनया शमश्रीरिवेयमङ्गीकृतकाययष्टिः ॥ ८ ॥

अथ ध्यानस्थिरस्थायुकसूरीन्द्रदर्शनानन्तर स्फुरन्ती वपुराभरणमणिदीप्तिभिर्दीप्य-
माना जिनानां दीर्घकृताम् । अथ वा जिनस्य महावीरस्येदं जैनम् । तादृशं मतं शासन
तस्याधिदेवी अधिष्ठात्री देवता वशी जितेन्द्रियप्रामो मुनिजनस्तन्मध्ये शीतकान्तेध-
न्द्रस्यैतावता सूरीन्द्रस्य पुरोऽग्रे भाविरासीत्प्रकटीभूता । उत्प्रेक्ष्यते—उपासनया निर-
न्तरसेवनया कृत्वा प्रसादिता प्रसाद्युक्ता विहिता । अतएवाहीकृता
उपास्ता गृहीता काययष्टिस्तनूलता यथा तादृशी शमश्रीर्मूर्तिमती उपलक्ष्मीरिव प्रभोः
पुरः प्रादुर्भूता ॥

कलामिवेन्दोर्जगते द्वितीयां प्राप्तां सुरीं दर्शयितुं स्वमस्मै ।

निद्रां दृशा किञ्चन चुम्बतापि प्रेक्ष्यामुनाजायत जाग्रतेव ॥ ९ ॥

अमुना सूरीन्द्रेण जाग्रतेव जागरणावस्थितेनेव निन्द्रारहितेनेव अजायत संजातम् ।
अमुना किं कुर्वता । किञ्चन किमपि उदरिकामञ्च दृशा नेत्रेण निद्रां प्रमीलां चुम्बता
आश्रयतापि । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य व्यालोक्य । काम् । सुरीं शासनदेवताम् । क्लिप्त-
णाम् । अस्मै सूरीन्द्राय स्वमात्मानं दर्शयितुं दृग्गोचरीकारयितुं प्राप्तां पुरःसमागताम् ।
कामिव । द्वितीयां तिथिमिव । यथा इन्दोः सुधादीधितेः कलां घोडशांशम् । अत्रार्थावग-
तिस्थितिवशाच्च कलात्रयमर्थीं खेलां जगते सकललोकाय दर्शयितुं प्राप्तां जनो जानाति ॥

प्रवाललक्ष्मीमिव कामितद्रोस्तच्छानसिद्धेः किमुताग्रदूती ।

प्रत्यक्षवत्प्रादुरभूत्पुरोऽस्य स्वप्नेऽपि सा सार्वमताधिदेवी ॥ १० ॥

सा हीरविजयसूरिसूरिमन्त्रध्यानानुभावाभ्यागता सार्वस्य श्रीमन्चरमकृन्महावीरभग-
वतो मतं शासन तस्याधिदेवी अधिष्ठायिका निर्जेरी । श्रीवीरशासनदेवता इत्यर्थः ।
स्वप्ने किञ्चिन्निद्रावस्थायामपि प्रत्यक्षवत्प्रादुरभूत्पुरोऽस्य स्वप्नेऽपि सा सार्वमताधिदेवी ।
अस्य सूरैः पु-
रोऽप्रतः प्रादुरभूत्प्रकटीभवति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कामितद्रोरर्थात् हीरसूरैरभिलषित-
शास्त्रिनः प्रवाललक्ष्मीः पल्लवश्रीरिव । इमाणां हि प्रथमं पल्लवाः प्रादुर्भवन्ति । तदुप-

मानम् । उताथ वा तस्य सूरैर्ध्यानस्य सूरिमन्त्रजापस्य सिद्धेः फलनिष्पत्तेः । अथ च सिद्धिनाम्न्या देवताया विघ्नराजपार्श्वे सिद्धिवुद्धिनाम्न्यौ देवते अनुचर्यौ वर्तते इति लोकप्रसिद्धिः । तस्या अप्रदृती । किं प्रथमशासनहारिकेव ॥ इति 'सूरिपुरो निशीथे शासनदेवतागमनम् ॥

अथ शासनदेवतावर्णनारम्भः—

सृष्टिं सिद्धक्षोः सुदृशां पुरा यः स्वयंभुवः शिल्पगुरुर्वभूव ।

विधाय तां विम्बमिवादसीयशिक्षाकृतेशोऽर्पयति स्म तस्मै ॥ ११ ॥

स शिल्पगुरुः अमूषां सुलोचनानामियमदसीया । 'नासादसीवा तिलपुष्पतूणम्' इति नैषधे । सृष्टिः सर्गः । स्त्रीरूपघटनमित्यर्थः । सृष्टिरिति मध्यमपदलोपी समासः । तस्याः सृष्टेः शिक्षणं न पुनर्निर्माणक्रिया तत्कृते तदर्थं विम्बं मूलरूपं निरूप्य अन्यानि तद्रूपाणि निर्माप्यन्ते । एतावता शासनदेवतारूपविम्बे विधाय तस्मै धात्रे अर्पयति स्म दत्तवान् । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात् । स कः । सुदृशां चारुचक्षुषां स्त्रीणां हि कटाक्षादिहेतुतया दृष्टिरेव प्रधाना तस्यां च शोभनत्वेन सर्वाङ्गीणशोभनत्वं सुतरामागतमिवेति । तथोक्तम्—'सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानम्' इति । तथा—'तदनु पुनरपाहोत्सङ्गसंचारितानां जयति तरुणयोषिल्लोचनानां विलासः' इति चम्पूकथाद्वितीयश्लोकान्त्यद्विपदी । इति सृष्टिरचनार्थं सिद्धक्षोः कर्तुमिच्छोः स्वयंभुवो ब्रह्मणः पुरा पूर्वं विज्ञानज्ञानाभ्यासनसमये शैशवे यः कश्चिदज्ञाताश्रुतनामा शिल्पगुरुर्विज्ञानाचार्यः कलाचार्यो वा बभूवसीत् । प्रायो हि कलाकौशल्यगृह्यगुरुमन्तरेण जगत्तत्त्वमत्कारि शिल्पं न संगच्छते ॥

महीवियद्वीक्षणकेलिलोलीभवनमनाः स्वैरविहारिणीयम् ।

जम्बूहृदिन्या अधिदेवतेव समीयुषी काञ्चनचारिमश्रीः ॥ १२ ॥

इयं शासनसुरीरूपा । उत्प्रेक्ष्यते—जम्बूहृदिन्या जम्बूनामनयाः । जम्बूद्वीपसत्कजम्बूवृक्षाः । तेषां जम्बूफलरसैर्जम्बूसरित्प्रवहति । तन्मृत्ला च जाम्बूनदं भवति । जम्बूनद्यां भवं जाम्बूनदमिति व्युत्पत्त्या इति कविसमयः । तदेव दर्शयते—'जाम्बूनदं जगति विश्रुतिमेति मृत्ला कृत्वापि सा तव रुचा विजितश्रि यस्याः । तज्जाम्बवद्रवमवासा सुधाविधाम्बुजम्बूमरिद्वहति सीमनि कम्बुकण्ठि ॥' इति नैषधे । अधिदेवता अधिष्ठायिका देवी समीयुषीव समागतवतीव । किंभूता । मक्षा भूमेर्वियत आकाशस्य च द्वयोर्भूभसोर्वाक्षणमवलोकनं तदेव केलिः क्रीडा तत्र लोलीभवच्चञ्चलं जायमान मनश्चेतो यस्याः । अत एव पुनः किंभूता । स्वैरं स्वेच्छया विहरति संचरतीत्येवंशील । देवा देव्यो हि स्वैरविहारा भवेयुः । अतोऽपि स्वेच्छया संचारिणी । पुनः किंभूता । काञ्चनत्वेन काञ्चनवद्वा चारिम्यो वपुर्भनोऽज्ञत्वस्य श्रीः शोभा यस्याः सा ॥

निर्यत्पुरास्त्राज्ञानिभूषणानि विरेजुरङ्गानि सुराङ्गनायाः ।

स्वस्पर्धिनः श्रीभिरिवेन्द्रचापवज्राण्यमीभिर्विधृतानि जेतुम् ॥ १३ ॥

सुराङ्गनाया जिनशासनत्रिदश्या अहान्दवचवाः । 'एकदेशे प्रतीकोऽह्नावयवापघना अपि' इति हैम्याम् । तथा 'अहमन्तिकमात्रयोः । उपसर्जनभूते स्यादभ्युपायप्रतीकयोः ॥' इत्यनेकार्थः । विरेजुर्विमान्ति स्त । किंभूतान्यह्नानि । निर्यन्ति निर्गच्छन्ति प्रादुर्भवन्ति सुरास्त्राणि इन्द्रधनुषि । 'धनुर्देवायुधम्' इति हैम्याम् । इन्द्रघन्ताप्युच्यते । तथा 'तस्मै स्वभूषा ह्यपदंशु शिल्पं बलिद्विषः कार्मुकमर्पयन्ती' इति नैषधे । मणिज्योतिरिन्द्रधनुरा-
कृत्या निर्याति । यथा नैषधे—'वृता विभूषा नगिरश्मिकानुकैः' इति । येभ्यस्तादृशान्यशास्त्रभूषणानि वज्ररत्नखचितामरणानि येषु तानि । अशनिशब्देनात्र वज्ररत्नमुच्यते । 'शुचीमुखं तु हीरकः । वराटकं रत्नमुत्कृतं वज्रपर्यायनाम च ॥' इति हैम्याम् । उत्प्रे-
त्यते—अनीभिरङ्गैः श्रीभिः शोभाभिः कृत्वा स्वस्पर्धिनः निजप्रतिमल्लीभूतशत्रून् जेतु परामवितुमिन्द्रचापवज्राणि शस्त्राणीव विधृतानि ॥

राजीवराजी विजिता यदङ्गैर्मृदुश्रिया रङ्गदनङ्गरङ्गैः ।

तत्तुल्यभावाय तपः सृजन्ती वने वसन्तीव कुशेशयासीत् ॥ १४ ॥

यदङ्गैर्यस्या देव्या अङ्गैरवयवैर्मृदुश्रिया भावप्रधाननिर्देशात्सौकुमार्यलक्ष्म्या विजिता परामृता सती राजीवराजी कमलमालिका । उत्प्रेत्यन्ते—वने निकुञ्जे वसन्ती सती वाचं विदधती । तिष्ठन्तीत्यर्थः । कुशेशयासीत् दम्भशायिनी वभूवेव । 'वनं काननवी-
रयोः' इत्यनेकार्थः । तथा कुशेशयं पद्मनामापि । यथा 'कमलं नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम्' इति हैम्याम् । तत्रोत्प्रेक्षापि । 'कुशो दमे जले द्वीपे' इत्यनेकार्थः । किं कु-
र्वन्ती । तेषामङ्गनां तुल्यभावाय सादृश्याय तपः सृजन्ती अनुतिष्ठन्ती । अन्यापि किञ्चित्फलं मनसि स्पृहयन्ती सती वनमध्यस्थायिनी तपः कुर्वाणा कुशप्रस्तरे गेते ।
किभूतः । यदङ्गैः रङ्गनृत्यं कुर्वन् । 'नृत्यविधाने नृत्यति नटाति च रङ्गति च विलसति च' इति त्रियाकलापे । चोऽनङ्गः स्वरत्नस्य रङ्गैर्नर्तनस्थानै रङ्गन्ती जङ्गमा अतङ्गनर्तकस्य रङ्गा नर्तनशाला वा ॥

अगण्यनैपुण्यसुखान्नियञ्च्य संरक्षितान्प्रेक्ष्य गुणांस्त्रिदश्याः ।

स्वयङ्गप्रोद्भूतमयातिरेकात्तस्याः प्रणेशे किमशेषदोषैः ॥ १५ ॥

तस्याः शासनदेव्याः सकाशात् अशेषदोषैः समग्रापगुणैः प्रणेशे प्रणष्टं प्रपलाप्य गतम् ।
उत्प्रेत्यन्ते—स्वेषां स्वकीयात्मनां यद्यन्त्रण बन्धनं तस्माद्भूतात्वात्तद्भयातिरेकात्साध-
सातिशयादिव । किं कृत्वा । अगण्यान् गणचितुमशक्यान् गणनातिगानतिशायिनो वा
नैपुण्यं दाक्षिण्यम् । चातुर्यमित्यर्थः । तदेव सुखमादौ सुखे वा धुरि येया तान् । 'सुखमुपाये
प्रारम्भे श्रेष्ठे निःसरणास्ययोः' इत्यनेकार्थः । गुणान्निचञ्च्य नितरां यच्चयित्वा बद्धा त्रि-

दस्या शासनदेव्या रक्षितान् स्वप्नेऽप्यन्यस्यानगमनाप्रदानतया गोपितान् प्रेक्ष्य हृगो-
चरीकृत्स्व ॥ इति शासनदेवतासाधारणसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

अथ प्रथमवर्णनारम्भणम् । तत्र 'मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणतः पुनः' इति
वचनात्कविसमयानुसारेण देवतापादादारभ्य वर्णयितुं प्रारभ्यते—

जिनैशितुः शासनदेवतायाः पादारविन्देऽरुणिमा दिदीपे ।

प्रणोमुषीणां दिविषद्वधूनां सीमन्तसिन्दूरमिवात्र लग्नम् ॥ १६ ॥

जिनानां सामान्यकेवलिनानीशतुरधिराजस्य श्रीतीर्थकृतः शासनदेवताया जिनम-
क्तचातुर्वर्ण्यसंघस्य सम्यक्सांनिध्यविधाधिन्व्या देव्याः पादारविन्दे चरणतामरसे अरुणि-
मा पादतले स्वामाविक्री रक्तता दिदीपे दीप्यते स्म शुश्रुभे । उत्प्रेक्ष्यते—प्रणोमुषीणां
सेव्यत्वेन प्रणीतप्रणामानां दिविषद्वधूनां देवाङ्गनानां सीमन्तस्य केशेषु वर्त्मनः सिन्दूरं
भृङ्गारभूषणम् अत्र पादारविन्दतले लग्नमिव ॥

यत्पादपद्मेन पराजितेन विजृम्भमाणारुणवारिजेन ।

शुश्रूषणायारुणिमा तदङ्गे शङ्के ङुढौत्केऽरुणलक्ष्मिलक्षात् ॥ १७ ॥

विजृम्भमाणेन विकाशं प्राप्नुवता अरुणवारिजेन रक्तकमलेन । कोकनदेने-
त्यर्थः । कर्त्री । शुश्रूषणाय सेवाकारणाय अरुणिमा आत्मीयरक्तिमा तदङ्गे पाद-
पद्मेत्सङ्गे अहमेवं शङ्के संशय कुर्वे मन्ये । विचारयामीत्यर्थः । अरुणा या लक्ष्मीः शोभा
विभूतिर्वा तस्या लक्षात्कपटात् । 'व्यपदेशो निषं लक्षं निभव्याजः' इति हैम्याम् । ल-
क्ष्मिशब्दो हस्तः शब्दप्रभेदे । अरुणिमा रक्तता खरागो ङुढौके किमु प्राभृतीक इव ।
किंभूतेन कोकनदेन । यत्पादपद्मेन यस्याः शासनदेवतायाः पादपद्मेनैव चरणारविन्दद्व-
न्द्वेन पराजितेन परामवपदवां प्रापितेन अर्थादात्मीयविभवेन ॥ इति पादतलरक्तिमा ॥

यस्याः स्फुरत्कान्तिविकाशिताशाः कामाङ्कुशा दिद्युतिरे पदाब्जे ।

इदं मुखाम्भोजविनिर्जितेन राज्ञे च रत्नान्युपद्रीकृतानि ॥ १८ ॥

यस्याः शासनदेव्याः पदाब्जे चरणारविन्दद्वन्द्वं कामाङ्कुशा नखा दिद्युतिरे योः
तन्ने स्म शुश्रुभे । किंभूताः । स्फुरन्तीभिरितस्ततः प्रसरन्तीभिः सूर्यज्योतिः-
स्पर्धया वा स्फूर्जन्तीभिः कान्तिभिर्दीप्तिभिः विकाशिता प्रकटीभावं प्रापिता ल्यो-
निता आशा दशदिशो द्युस्ते । उत्प्रेक्ष्यते—इदं मुखाम्भोजेन अस्या वदनवारि-
जन्मना । 'इदं वृषप्रार्थिभिरुज्जितोऽर्थिभिः,' तथा 'इदं यथास्ति द्विपतः सुधारुचः' इति
पदद्वन्द्वमपि नैपथे । गिनोर्जितेन पराजयगोचरोकृतेन राज्ञा चन्द्रेण वृषेण च रत्नाक-
रोत्पथेन कोकनदीधारायैव नैवेन च द्वयोरेपि मणीनां सद्भावात् रत्नानि जात्यपधरा-
गमन्यः उपदीकृतानि टांकितानीव ॥

यदाश्रयीभूय किमर्भसूराः राहुं निहन्तुं नखराङ्गभाजः ।

प्रणम्रगीर्वाणवधूप्रवेणीछायाच्छलाङ्गीकृतचन्द्रहासाः ॥ १९ ॥

दानवारिपरिग्रहपदमेव । अथ वा यो दानवारिपरिग्रहः स एवाश्रयः शरणं येषां तादृशा भूत्वा यत् यो वा आश्रयो येषां ते यदाश्रयाः । न यदाश्रया अयदाश्रया भूत्वा इति यदाश्रयीभूय अर्भसूराः बालारुणाः प्रभातप्रोद्यन्मार्तण्डाः शासनत्रिदशीकमका-
माङ्कुशाः एवाङ्गं चपुल्लतां भजन्ते सेवन्ते तादृशाः सन्तो भवन्तः राहु स्वर्भाणुदानव
निहन्तुं शमनसदानातिथीकर्तुं प्रणम्राणां देवीचलनमनशीलानां गीर्वाणवधूनां सुराङ्ग-
नानां प्रवेणीनां कवरीणां छायाः प्रतिबिम्बानि तासां छायाणां छलेन कपटेन अङ्गीकृता
गृहीताश्वन्द्रहासा महाखड्गा इव सन्ति । नखानां रक्तवेनोद्गच्छदादित्योपमानम् ॥

इदंपदीभूय भवान्तरेऽपि लौहित्यलक्षात्कलिनानुरागाम् ।

पद्मद्वयीं प्रेक्ष्य नखाङ्गबालारुणा इवैतन्मिलनार्थमीयुः ॥ २० ॥

पद्मद्वयीं स्वचन्द्रभूतामम्भोजन्मद्वितयीं प्रेक्ष्यालोक्य चक्षुर्लक्ष्यीकृत्य एतस्याः
पद्मद्वय्या अर्थाद्द्वन्द्वत्वेन मित्रत्वेन वा मिलनार्थमीयुरागता नखा अर्थाद्देवीचरण-
जन्मकामाङ्कुशा एवाङ्गानि शरीराणि येषां तादृशा बाला नवमुदयं लभमाना अरुणा
भास्करा इव । किंभूतां पद्मद्वयीम् । इदंपदीभूय । 'जगत्कर्तृजगत्सर्गप्रणयनप-
रवशत्वे विधेर्विश्वव्यापारपारवद्यादवतीर्णस्य ससारचक्रे' इति चम्पूकथायाम् । अस्या
जिनशासनदेवतायाश्चरणौ भूत्वा पदभावं प्रपद्य भवान्तरेऽन्यस्मिन्नपि भवे जन्मणि
अपरावतारे संप्राप्तेऽपि लौहित्यस्य खाभाविकस्फुरद्रक्तताया लक्षात्कपटात्कलितः पूर्व-
वद्भूतोऽनुरागः स्नेहातिरेकता पाटलिमा च यथा ताम् ॥

प्रपेदुषीं यत्पदतां पयोजद्वयीं विभाव्यार्भकशीतभासः ।

निजानुरज्यन्मनसं प्रणेतुं नखीवभूवुः किमु तन्निदश्याः ॥ २१ ॥

अर्भकशीतभासो बालचन्द्राः । तेषां चारुणत्वं कविसमये दृश्यते । यथा—'अ-
यमुदयति घृष्टणारुणतरुणीवदनोपमश्वन्द्रः' इति विदग्धमुखमण्डने, तथा—'स्फुरद-
म्भ.सरोदम्भात्सैहिकेयमयादिव । राकाभृगङ्गाः संभूय विमान्ति शरणागताः ॥'
इति पाण्डवचरित्रे च चन्द्रबाहुल्य प्रोक्तमस्तीति । तथात्रापीदं द्वयमपि उच्यता
चन्द्रसूर्याणां बालत्वमेव प्रतिपद्यते । तन्निदश्याः सा सूरिध्यानाकृष्टागता वासौ त्रि-
दशी च त्रिदशवशा तस्या नखीवभूवुः तत्पदपुनर्भवभावं भजन्ते स्म । देवतानक्षा जाता
इत्यर्थः । किं कृत्वा । यत्पदतां तन्निदशचरणभावं प्रपेदुषीं प्राप्तवती प्योजयोः कमल-
योर्द्वयीं युगलीं विभाव्य चक्षुषा समीक्ष्य । उत्प्रेक्ष्यते—तां पद्मद्वितयीं निजे स्वात्मनि
विषये अनुरज्यतु सरागीभवत् । 'चकास्ति रज्यच्छविरज्जिह्वानः' इति नैषधे । मनः
स्वान्तं यस्यास्तादृशीं प्रणेतु किमु कर्तुमिव । 'सृजति करोति प्रणयति' इत्यादिकर-
णार्थाः क्रियाः क्रियाकलापे ॥

सौन्दर्यपाथःप्लवपादपद्माकरेऽङ्गुलीनालजुषोऽनिमिष्याः ।

कामाङ्कुशाः शोणसरोजराज्यो ज्योतिर्मरन्दोपचिता इवाबभुः ॥ २२ ॥

अनिमिष्या देवतायाः नखा अनुरागा मान्ति स्म । अयं प्रयोषः क्रिया-
रत्नसमुच्चयेऽप्यस्ति । उत्प्रेक्ष्यते—शोणसरोजराज्यः क्रोकनदपङ्क्तय इव । कस्मिन् ।
सौन्दर्ये मनोहरत्वं तदेव पाथसां पानीयानां प्लवः पूरो यास्मिन्स्वादशे पादे चरणरूपे
पद्माकरे सरसि । चरणे त्वाकृतिकमलानां सद्भावात्कमलाकरत्वम् । किं शोणसरोजराज्याः ।
अङ्गुल्यः पादशाखास्ता एव नाला मृणालि जुषन्ते भजन्ते । पुनः किंभूताः । ज्योतीषि
नखकान्तयः एव मरन्दा मधूनि तैरुपचिताः पुष्टाः । शृता इत्यर्थः ॥ इति पदनखाः ॥

नखोल्लसत्पल्लवशालमानैर्नम्रामरीनेत्रमिलद्विरेफैः ।

शास्त्राविशेषैः पदशाखिनः किं तदङ्गुलीभिर्भ्रियते स्म शोभा ॥ २३ ॥

तदङ्गुलीभिर्देवीपदशाखाभिः शोभा भ्रियते भ्रियते स्म । 'इष्टम् धारणपोषणयोः'
इत्यस्य रूपम् । उत्प्रेक्ष्यते—पदशाखिनः पादपादपस्य किं शाखाविशेषैर्विदिष्टशाखा-
भिरिव । किंभूतैः । नखाः एवोल्लसन्तः स्फुरन्तः विकसन्तो वा पल्लवाः प्रबालास्तैः
कृत्वा शालमानैः शोभामासुरैः । पुनः किंभूतैः । नम्राणां नमनशीलानाममरीणां त्रिद-
शीनां नेत्राणां नवानां प्रतिविम्बितान्येव । मध्यमपदलोपी समासः । मिलन्तः समीपे
समागच्छन्तो द्विरेफा शृङ्गा येषु ॥

पदं मयेदं प्रददे शिरःसु दिशां दशानामपि सुन्दरीणाम् ।

इतीव रेखाः क्रमयोरमर्त्याङ्गुलीमिषात्तत्प्रमिता विभर्ति ॥ २४ ॥

अमर्त्या देवसुन्दरी । 'अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने' इति नैषधे । यथा
मर्त्या तथा अमर्त्या । तथा अमर्त्यापि अङ्गुलीनाम् । अत्राङ्गुष्ठोऽप्यङ्गुलीमध्ये एव गण्यते
न पृथक् क्रियते । यदुक्तं नैषधेऽपि—'रम्यन्नखस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ द्विजुलप-
पात्पणे । हेमैकपुङ्गास्ति विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरी स्वरस्य ॥' इति । दशानां मिषा-
च्छलात्कमयोर्द्वयोश्चरणयोस्त्वत्प्रमिता दशदिक्प्रमाणा रेखा विभर्ति धत्ते । उल्लेक्ष्यते—
इति हेतोर्विव । इति किम् । यन्मया स्वीयाद्वैतरूपभ्रिया कृत्वा दशानां पूर्वा, अग्निः,
दक्षिणा, नैऋती, प्रतीची, वायवी, उत्तरा, ऐशानी, ऊर्ध्वदिक्, अधोदिक् । एकस्मिन्
पक्षे । अष्टदिक्षु मानुष्यः ऊर्ध्वलोके देवाद्गनाः अधोलोके च नागाङ्गना असुराङ्गनाथ ।
अपरस्मिन् पक्षे । तिर्यग्लोके दशदिक्षु सर्वत्रापि देव्यो वर्तन्ते इति । दशदिग्वातिनीनां
सुन्दरीणां स्त्रीणां शिरःसु मस्तकेषु रूपसन्दर्शातिरेकात् इदं पदम् । अयं चरणः प्रददे
प्रदत्तम् । पदशब्दः पुंलिङ्गनपुंसकलिङ्गयोः । 'चरणः क्रमणः पादः पदोऽङ्गिश्चलनः क्रमः'
इति हेन्द्यान् । तथा—'पदं किमस्याद्वैतमूर्ध्वरेखया' इति नैषधे ॥ इति पादाङ्गुल्यः ॥

विलासिवालयजनाधृतोद्यच्छत्रा स्फुरद्वारिजराजमाना ।

अधीश्वरीवाखिलवारिजानां यदीयपादद्वितयी दिदीपे ॥ २५ ॥

यस्या देव्या इयं यदीया शासनदेवतासंबन्धिनी पादद्वितयी चरणशुगली दिदीपे शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—अखिलानां समप्राणां वारिजानां जलजन्मनाम-त्रार्थात्कमलानामेव पदयोः पद्मानामुपमानत्वात् । वारिजशब्देन शङ्खोऽप्युच्यते । 'कम्बुस्तु वारिजस्त्रिरेखः षोडशावर्तः शङ्खः' इति हैमीवचनात् परं तन्निरासः । अथ वारिजशब्देन मुख्यतया पद्ममेवोच्यते तस्मात्कमलानामेवाधीश्वरी स्वामिनीव रा-ज्ञीव । किं राजचिह्नं दर्शयते विलसत इत्येव शोभमाने वालव्यजने आकृतिरूपे । 'छत्तचामरपढागजूअलचमडिया' इत्यजितशान्तिस्तवनात् । चामरे यस्यां यस्या वा । पुनः किभूता । धृतमाकलितमाकारकायमातपत्रं छत्रं यथा । स्फुरद्भिः प्रकटीभवद्भिः रेखाकारधारिभिर्वारिजैः पद्मैर्विराजमाना शालिनी ॥

कथंचनाभ्यर्थनया मृदुत्वं रागश्रियं चाप्य पदारविन्दात् ।

प्रवालमाला धरणीरुहाणामिवाधमर्णीभवति स्म तस्याः ॥ २६ ॥

धरणीरुहाणां पादपानां प्रवालमाला पल्लवपङ्क्तिः । तरूणां प्रवालकथनेन विद्वमणा निरासः कृतः । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या देव्या अधमर्णीभवति स्म ग्राहका जाताः । किं कृत्वा । कथंचन महता कष्टेन केनापि प्रकारेण वा अभ्यर्थनया देवीपुर-स्ताद्याचनया कृत्वा पदारविन्दादर्थात् शासनदेवीचरणकमलान्मृदुत्वं सौकुमार्यं च पुनः रागश्रियं लौहित्यलक्ष्मीं चाप्य लब्ध्वा ॥

प्रसादकान्ती दधती सुवर्णालंकारिणी रम्यतमंक्रमा च ।

संश्लेषदक्षप्रतिभोपमानश्रीः श्लोकमालेव सुरी चकासे ॥ २७ ॥

सुरी(शान)त्रिदशी श्लोकमालेव असुशुभां पङ्क्तिरिव चकासे दीप्यते स्म । किभूता सुरी श्लोकमाला च । प्रसाद प्रसन्नभाव कान्ति शोभा वपुरर्दीप्ति वा तथा क्षगित्यर्थवबोधगोचरत्वं प्रसादगुणः । तथा दीप्तरसत्वं कान्तिस्ते दधती दधाना । पुनः किभूता । सुवर्णैः काञ्चनैर्विरचिता अलंकारा अङ्गप्रख्यङ्गाभरणानि विद्यन्ते सन्ति वास्याः । तथा शोभना वर्णा अक्षराणि । तथा उपमोत्प्रेक्षारूपकाद्या अलंकारास्ते सन्ति अस्यामिति । अस्त्यर्थे च इन् । पुनः किभूता । रम्यतमौ अतिशयेन मनोज्ञौ सामुद्रो-क्तलक्षणलक्षितावत एवातिरुचिरौ क्रमौ चरणौ यस्याः अतिरमणीयचतुश्चरणा अनु-क्रमो वा यस्याः । पुनः किभूता संश्लेषे स्वकामुकेन बलभेन सम सन्नेहसरोमाश्वाञ्चित लतावेष्टितकाद्यालिङ्गनविशेषे निपुणा चातुर्यवती । तथा । शब्दगुणार्थगुणशब्दालका-रार्थालंकारादिरूपः सम्यक् समीचीनश्चेतश्चमत्कारकारी श्लेषस्तत्र दक्षा पट्वी । पुनः किभूता । अप्रतिभोपमानश्रीः न विद्यते प्रतिमा सादृश्यं यस्याः । 'न तन्मुक्षस्य प्रतिमा

चराचरे' इति नैषधे । तादृशी उपमानश्रीः शोभा लक्ष्मीर्वा यस्याः । तथा अप्रतिमा
असाधारणा उपमानैरुपलक्षणादुत्प्रेक्षाद्यैः श्रीलक्ष्मीः शोभा यस्याः ॥ इति पादाः ॥

यत्पादराजौ परिशुद्धपार्ष्णी निर्जित्य गत्याखिलराजहंसान् ।

उच्चै रचिस्फूर्तिमिषाज्जिगीषू प्रस्थानुकामाविव नाकिनागम् ॥ २८ ॥

यस्या देवतायाः पादौ चरणावैव राजौ राजानौ पार्थिवौ अपरावपि बलवद्भू-
पती नाकिनां नागं गीर्वाणानां वारणमैरावणं निर्जेरभ्रेष्टं शकं वा । यदुक्तं है-
म्याम्—'स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुजराः । सिंहशार्दूलनागाधास्ताल्लजश्च मतल्लिकाः ।
मचर्चिकाप्रकाण्डोद्धथः प्रज्ञस्यार्थप्रकाशकाः ॥' इति । जिगीषू जेतुमिच्छन्तौ सन्तौ ।
रुचीनां निःसरद्बहलप्रवलकान्तीनां स्फूर्तैः स्फुरणस्य मिषात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—
उच्चैरुर्वै स्वर्गलोकं प्रति प्रस्थानुकामौ गन्तुमीहमानाविव अचलितुमनसाविव । ऐराव-
णवासवयोः स्वर्गस्थायुकत्वेन उच्चैर्यमनम् । राज्ञामपि इन्द्रनिर्जयनं दृश्यते । यथा रघु-
वशे इन्दुमतीस्वयंवरे कार्तवीर्यवर्णनाधिकारे—'कारागृहे निर्जितवासवेन लङ्केश्वरेणोषि-
तमा प्रसादात्' । तथा सूक्ते—'दृषद्भिः सागरो बद्धः इन्द्रजिन्मानवैर्जितः । वानरैर्वे-
ष्टिता लङ्का जीवद्भिः किं न दृश्यते ॥' इति । किं कृत्वा । गत्या गमने विलासेन प्रयागे-
नाभिलाषेण तेन बाखिलान् समस्तान् राजहंसान् सितच्छदान् पार्थिवपुङ्गवांश्च । प्रव-
लपृथिवीपुरंदरानित्यर्थः । निर्जित्य पराभूय स्ववशीकृत्य च । किंभूतौ पादराजौ । परि
सामस्त्येन सर्वप्रकारेण समन्तात्समप्रतया वा शुद्धो लाञ्छनाभावेन निर्मलः पार्ष्णिः
शुद्धोरथः प्रदेशो ययोः । तथा परि समन्तात् समप्रखपदेशापेक्षया निर्दोषो विरोधा-
दिरहितः पार्ष्णिः पाश्चात्यो विजयिनो राज्ञः स्वदेशगृष्टवर्ती राजा ययोस्तौ । 'शुद्धपार्ष्णि-
रयान्वितः' इति रघुवशे । यो विजयी नृपोऽपरदेवसाधनार्थं प्रतिष्ठते सोऽवश्यं
स्वदेशपाश्चात्यं पार्थिवं पुरप्रामाश्च हस्तादिप्रदानेन भैत्रीविधानेन च शुद्धं खानुकूटी-
करोतीति स्थितिः । नो चेदशुद्धः स तद्देशे विद्वरं कुरुते तस्मान्निर्दोषीकरणं तदभिधानं
च पार्ष्णिरित्युच्यते ॥ इति पार्ष्णिः ॥

जम्भद्विपत्कुम्भिपराम्बिन्या ययातिभूतिं गमितः स्वगत्या ।

किं हंसकस्तां चरणारविन्दे तस्थौ प्रसर्त्तौर्विपयीचिकीर्षुः ॥ २९ ॥

हंस एव हंसकः । स्वार्थे कः । राजहंसः नृपुरम् । 'पिष्याकसक्षरहंसक-
शङ्खपुराः' इति लिङ्गानुशासने- पुनपुंसकलिङ्गः । चरणारविन्दे अर्थाद्देवीपादपद्मे तस्थौ
स्थितवान् । उत्प्रेक्ष्यते—तां शासनदेवतां प्रसर्त्तेः प्रसादस्य विपयीचिकीर्षुः किं गो-
चरोन्तुमिच्छुरित्येव । हंसकः कथंभूतः सन् । यथा त्रिदश्या स्वगत्या निजगमनातिवि-
लासेन अतिभूतिं परामर्षं गमितः प्रापितः सन् । किंभूतया गत्या । जम्भनामा ईल-
त्तम्यं द्विपत् वैरी हन्ता वासवस्तस्य कुम्भी हस्ती ऐरावणस्तं पराम्बवति निर्जयति
इत्येवशोला तथा ॥

स्वजिह्वयानेन विगानितः सन्नाखण्डलः कुण्डलिनामिवैताम् ।

सिञ्जानमस्त्रीरविनिर्मिताङ्गः प्रसाह्यत्याङ्घ्रियोजलग्नः ॥ ३० ॥

कुण्डलिनां भुजंगमानामारण्डलः पुरंदरः स्वाग्नी शेषनामानागाधिराजः पादप-
चोजे क्रमक्रमले लग्नं शाश्वतस्थितः सन् । उत्प्रेक्ष्यते—एतां शासनदेवतां
प्रसन्नां करोतीय । प्रसादकलितानि निर्मिमीत इव । यो हि बलवन्तं निजजेतारं
प्रसादयितुमिच्छति स तत्पदयोर्लगाति । चाटुवाक्यानि ब्रूते । इति रीतिः । किंभूतः ।
सिञ्जानं शुब्दायमानं रणक्षणातिरावं कुर्वाणं यन्मस्त्रीरं नूपुरं तदेव विहितं निर्मितमङ्गं
यपुर्येन । पुनः किलक्षणः सन् । स्वस्यात्मनो जिह्वेन चक्रेण यानेन गमनेन । यौवनो-
न्मादेन प्रायः स्त्रीणां गतिर्वक्त्री भवति । अपरोऽपि पाठः । यथा—‘स्वश्लोकशोभनेन’
स्वस्यात्मनः श्लोकस्य यशसः श्लोक्येन शुकृतया वा विगानितोऽधरीकृतः ॥ इति
चरणनूपुरम् ॥

यया जगज्जैत्रतमश्रियाङ्घ्रिगुल्फः परां कोटिमवापितः सन् ।

पराक्षिलक्ष्यत्वमयावभूव न चक्रवर्ती तु कदाचनापि ॥ ३१ ॥

यया शासनदेवतया जगता भुवनानां तात्पर्यात्तयपदेशान्नैलोक्यकामिनीनां
जैत्रतमया अतिशयेन जैत्रया जयनशीलया श्रिया आत्मलक्ष्म्या परां प्रकृष्टां
कोटिसुत्वर्षं काष्ठामवापितो नीतः सन् । पराक्षिलक्ष्यत्वम् अङ्घ्रिगुल्फधरणप्रस्थिभु-
ण्डकः कदाचनापि कस्मिन्नपि समये पराक्षिलक्ष्यत्वं परेषामन्येषां चक्षुष्मतामङ्गोल्लो-
चनयोर्लक्ष्यत्वं दृश्यतां गोचरत्वं न अयावभूव गच्छति स्म । ‘अयं गतौ’ इत्यस्य
धातोरात्मप्रत्यये प्रयोगा यथा—अयांचक्रे, अयावभूव, अयामासेति । क इव । चक्रेण
नरखेचरेन्द्राद्यप्रतिद्वेतेनामोघरयाद्वायुधेन वर्तते । पटुखण्डक्षोणीमण्डलान्तरे प्रवर्तते
दिग्भिन्नजयं विदधातीत्येवंशीलचक्रवर्ती सार्वभौम इति । यथा चक्री परेषां प्रसार्थिनां
कदाचिदपि कस्मिन्नपि प्रस्तावे आजीवितान्तमक्षिलक्ष्यत्वं लोचनगोचरत्वं तां नायते
न प्राप्नोति । प्रतिमदैर्भूपैर्दृष्टथापि द्रष्टुं न शक्यते इत्यर्थः । एतावता देवीगुल्फी न द-
श्येते । स्त्रीणां गुल्फजानू अदृश्यावेव श्लाघ्येते इति सामुद्रशाले । तथा ‘गुल्फद्वयासा
यददृश्यसिद्धिः’ इति नैषधे ॥

यज्जङ्घयाघःकरणादुदीतम्रीडातिरेकादिदमीयगुल्फः ।

मन्ये न्यमज्जङ्घनिर्यद्विचरिर्णःप्रपूर्णाभवदङ्घ्रिशोणे ॥ ३२ ॥

यस्याः शासनसुराङ्गनायाः जङ्घया अघःकरणात्रीर्चविधानातिरस्करणाद्वा उदीता
प्रकटीभूता । ‘उदीतमातङ्कितवानशङ्कत’ इति नैषधे । या म्रीडा लजा तस्या
अतिरेकादतिशयात् अस्या अयमिदमीयः । ‘मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयम्’ इति नैषधे ।
देवीचरणसंबन्धी गुल्फी घुण्टकः । अहमेवं मन्ये वितर्कयामि । नवानि नवीनानि नि-
र्यन्ति प्रादुर्भवन्ति यान्यचीषि अर्थात्तत्कमकान्तयः तान्येवार्णोसि पानीयानि तैः प्रपु-

र्णामवत्राकण्ठ व्याप्तः संपद्यमानः अज्जिर्देवीपादः स एव शोणो हृदस्तस्मिन्त्रयमञ्जन्किमु
ब्रूवति स्मेव ॥

श्रीमज्जिनाधीशमताधिदेव्या जङ्घे विभूषामनघे दधाते ।

किमु प्रगल्भक्रमनामघेयवृन्दारकोर्वोरुहयोः प्रकाण्डे ॥ ३३ ॥

श्रीमांश्चतुस्त्रिंशदतिशयादिका लक्ष्मी त्रैलोक्याधिपस्यलक्ष्मीर्वा विद्यते यस्य स श्री-
मान् यो जिनानां जयन्ति सर्वथापि रागद्वेषादिकानन्तरङ्गान् शात्रवानिति जिनास्तेषां
सामान्यकेवलीनामधीशः स्वामी तीर्थकरोऽर्थान्महावीरमगवान् तस्य मतं शासनं तस्या-
धिदेव्या अधिष्ठायिकाया देवतायाः अनघे निष्पापे प्रशस्ये जङ्घे नलकिन्धौ विभूषां शोभां
दधाते कलयतः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रगल्भौ प्रकृष्टौ यौ क्रमौ देवीपादौ तात्त्वे नामघेयम-
भिधानं ययोस्तादृशयोर्वृन्दारकोर्वोरुहयोः कल्पवृक्षयोः । प्रकाण्डे किमु वृक्षस्कन्धाविव ।
'मूलाच्छाखावधिर्गण्डः प्रकाण्डौघः' इति ह्यम्या प्रकाण्डः पुंस्त्रीबलिङ्गयोः ॥

यस्याः प्रकाण्डस्फुरदुग्रजङ्घा सदृक्षलक्ष्मीस्पृहयालवः किम् ।

विषह्य भारं भवनत्रजानां स्तम्भा मनुष्यानुपकुर्वते स्म ॥ ३४ ॥

स्तम्भाः स्थूणाः भवनत्रजानां गृहगणानां भारं वीवध विषह्य क्षान्त्वा मनुष्यानुप-
लक्षणत्सुरान् त्रिभुवनेऽपि गृहभाराधारभूतस्तम्भानां विद्यमानत्वेन एतावता त्रिज-
गन्नानुपकुर्वते स्म उपकारं कुर्वन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यस्यास्त्रिदश्याः प्रकाण्डे
वृक्षस्कन्धाविव स्फुरन्त्योः शोभमानयोः जङ्घयोः सदृक्षलक्ष्म्याः समानविभूषायाः
स्पृहयालवः किम् अभिलाषुक्ता इव कामयितार इव ॥

सारङ्गनाभीसुरभेरसुष्या जङ्घाविभूषाभिरधःकृताभिः ।

मृगाङ्गनाभिर्गिरिगह्वरोर्वी मन्दाक्षलक्ष्याभिरिव प्रपेदे ॥ ३५ ॥

मन्दाक्षस्य लजाया लक्ष्याभिर्विध्याभिस्त्रिपातिरेककलिताभिर्मृगाङ्गनाभिर्हरिणरमणी-
भिः । उत्प्रेक्ष्यते—गिरिगह्वरोर्वी गिरीणां शैलानां गह्वरगणा गुह्यानाम्, अथ वा निकुञ्जाना-
सुर्वी भूमिः । 'गह्वरो विलभेदयोः । कुञ्जे' इत्यनेकार्थः । तथा 'गौरीसुरोर्गह्वरमाविवेश' इति
रघुवंशे । 'परस्परमितच्छाखापटलपादपङ्क्तिनिविडवनमित्स्वयः' इति तद्गतिः । प्रपेदे
प्रपन्नेव । किंभूता । मृगनाभिः सारङ्गनाभिः कस्तूरिका । 'गोरोचनाचन्दनकुडुर्मणनाभी-
विद्येपा पुनरुक्तयन्ती' इति नैषधे । तथा कस्तूरिकानामापि । 'मृगनाभिर्मृगमदः
कस्तूरीगन्धधूल्यपि' इति ह्यम्याम् । तद्वत्सुरभेः सुगन्धायाः । श्वासवपुःपरिमल्क-
लिताया इत्यर्थः । अमुष्या वर्ण्यमानशासननिर्जरनितम्बिन्याः जङ्घयोर्नलकिन्धौ-
र्विभूषाभिः शोभाभिरधःकृताभिस्त्रिस्तृकृताभिः । जिताभिरिल्वयः ॥

जङ्घे यदीये प्रणयन्प्रयत्नात्प्रकाण्डसारं पृथिवीरूहाणाम् ।

जग्राह धाता किमभावि तेषु ततः स्फुरत्कोटरकूटरन्ध्रैः ॥ ३६ ॥

यस्या इमे यदीये देवतासंबन्धिनीं जह्ने प्रयत्नात्सादरादेकतानतया वा एकामम-
नसा प्रणयन्कुर्वन् सन् धाता जगत्कर्ता पृथिवीरुहाणां रमणीयसान्द्रद्रुमाणां प्रकाण्डानां
सारं सारदलिकपटल जग्राहाददे गृहीतवान् । उत्प्रेक्ष्यते—ततः सारवस्तुग्रहणानन्तरं
तेषु प्रकाण्डेषु तरुस्कन्धेषु स्फुरन्तः प्रकटीभवन्तो ये कोटराः निष्कुहाः । 'पोलाडि'
इति लोके प्रसिद्धाः । त एव कूट कपट येषां तादृशै रन्तर्दिछैर्भूतभावि भूतम् । सजात-
मित्यर्थः ॥ इति जह्ने ॥

कपोलयुग्मेन मरुद्युवत्या तिरस्कृते दर्पणिके विभूत्या ।

गुप्तं स्थिते जानुनिभादुपेत्य जेतुं द्विषं छिद्रदिदृक्षयेव ॥ ३७ ॥

दर्पणिके आदर्शिके । 'यन्मतां विमलदर्पणिकायाम्' इति नैपथे । उपेत्य । कुत-
श्चिदागत्स गुप्तं छत्रं स्थिते तिष्ठतः स्म । कस्मात् । जानुर्जानुनो रूपवर्णोर्निभाद्ममात् ।
अर्थात् तद्देवी वपुष्येवोपिते । उत्प्रेक्ष्यते—द्विष स्वशात्रव जेतु पराभवितु छिद्राणां
वैरिणोरपगुणानां दोषाणां र्यग्वेपित्तदोषैः स्वद्वेषी सुख निमेषमात्रातिहिन्यते निर्जा-
यते वा । तदन्व्रानां दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव । तथा दोषे जाते सति शत्रुः सुखेन
पराभ्युते इति लोकेऽपि प्रसिद्धिः । तस्मात् किलजगणे दर्पणिके । मरुद्युवत्याः गौर्वाण्यु-
द्विष्याः । शासनदेव्या इत्यर्थः । कपोलयुग्मेन गल्लयामलेन विभूत्या स्वीयवभवेन कृत्वा
तिरस्कृते तिरस्कारं न्यकारं प्रापिते । पराभूत इत्यर्थः । गुप्तमिति विशेषणात् दृश्यते ।
'निगूढज्ञानु—' इति कल्पसूत्रेऽपि लक्ष्मीवर्णने ॥

आदर्शिकाघानि मिथो मृधेषु यज्जानुना स्पर्धितया स्वकान्त्या ।

ततः किमु प्रापदतुच्छमूर्च्छां न वेद चैतन्यवती किमेषा ॥ ३८ ॥

यज्जानुना यस्या देवताया नलकीलेन स्वस्यात्मनः कान्त्या विभूयया । 'कान्तिः
शोभायामिच्छाया प्रभायामपि' इत्यनेकार्थः । समं सार्धं स्पर्धितया स्पर्धोद्भातुकभा-
वेन संहर्षित्वेन मिथो मृधेषु परस्परक्रोधोद्धततया विधीयमानयुद्धेषु आदर्शिका
मुकुरिका लोके मेवातमण्डलादौ यस्या अधो हस्तको न स्यात् पृष्ठे च ग्रहणार्हं
किमप्यङ्कटकादि भवेत्तस्या अभिधानम् 'भारसी' इत्युच्यते । अधानि दृढग्रहा-
रादिभिर्निहता । उत्प्रेक्ष्यते—ततः प्रहारादिहेतोरतुच्छामतिघना वालयितुमग्न्या
मूर्च्छा मोहचैतन्याभावं किमु प्रापलब्धवतीच । एव चेन्न तर्हि एषा आदर्शिका अचैतन्य-
वती चेतनाया सावद्यैतन्यं तद्विद्यते यस्याः सा चैतन्यवती न चैतन्यवती अचैतन्य-
वती चेतनाविरहिता किं कथं लक्ष्यते ॥ इति जानू ॥

रम्भास्फुरद्वैभवयत्सुपर्वसारङ्गदृक्कोलिनिकेतनस्य ।

अन्तर्वसत्सालसदृक्स्मरस्य स्तम्भौ प्रगल्भौ स्फुरतः किमूरु ॥ ३९ ॥

गुरु अर्धाद्यस्याः स्र स्फुरतः शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—रम्भा नामापसरास्वद्वत्स्फुरन्
प्रकटीभवन् दीप्यमानो वा वैभवो वपुःशोभातिशयः तादृशी या सूरिपुरस्तात्त्यायुका

चात्तौ शुभसंसारङ्गहृद् च सुरहरिणीनयना शासनदेवी सैव केल्ये क्रीडाकृते अर्था-
न्मनोभवसैव यन्त्रिकेतनं मन्दिरं तस्य स्तम्भौ स्थणे इव । अन्यदपि रम्भाग्रहं कद-
लीग्रहं 'केलिहर' इति वा प्रसिद्धम् । तत्राप्याधारस्तम्भौ भवतः । किलक्षणस्य गृहस्य ।
अन्तः सौधमध्ये वसन् वास विदधान् तिष्ठन् । सह अलसदृशा, मन्थरनयनया, स्वगु-
णेनोपमानेन मनोज्ञादिपदेन च विशेषिताङ्गकर्मा स्त्री यथा तरललोचना । 'अलसेक्षणा
मृगाक्षी' इति हैम्याम् । ज्ञिया रसा वर्तते यः स स्मरः कामी यत्र तस्य ॥

यदूरुष्टृष्ट्यै करिणां करेभ्यो मन्ये मृदुत्वं गृह्यांभवम् ।

स्वयं स्वयंभूरिति तेषु नो चेदेकान्तकार्कश्यमिदं कुतस्त्यम् ॥ ४० ॥

यदूरुष्टृष्ट्यै यस्या देवताया उर्वोः सङ्क्षोः छष्ट्यै निर्माणाय स्वयंभूर्विवाता स्वयमात्मना
नाथैरत्राहमेव मन्ये जानामि वितर्कयामि करिणां गजेन्द्राणां करेभ्यो हृस्तेभ्यः । शुण्डा-
दण्डेभ्य इत्यर्थः । मृदुत्वं सकुमारभावम् । सौकुमार्यकलितदलिकसारमित्यर्थः । गृह्यां-
भवम् गृहीतवान् । 'गृह्णाति गृह्यते लाति' इति ग्रहणार्थः क्रियाः क्रियाकलापे । 'अ-
न्तादाम्' इति गृह्यावभूवेति । एवं चेन्न तर्हि तेषु हस्तिहृस्तेषु इदं प्रत्यक्षलक्ष्यं सर्व-
जनप्रतीतं वा एकान्तेन अतिमात्रं केवलं वा कार्कश्यं त्वचि काठिन्यं कुतस्त्वं कुतो-
भवम् । ततो ज्ञायते सौकुमार्यं गृहीते केवलं कर्कशतैव स्थितवती । 'नागेन्द्रहस्तास्त्वचि
कर्कशत्वात्' इति कुमारसंभवेऽपि ॥

इसां यदूरुद्वितयीं प्रतीपामन्विष्य संहर्षकरिं करेण ।

प्रणश्य भीत्याभ्रमुकामुकः किं दम्भोलिपाणिं शरणीचकार ॥ ४१ ॥

अभ्रमुकामुक ऐरावणगजः । 'पयोनिनीनाभ्रमुकामुकावलीरदान्' इति नैषधे ।
'ऐरावतो हस्तिमहः श्वेतगजोऽभ्रमुप्रियः' इति हैम्यामपि । भीत्या भयेन कृत्वा प्रणश्य
प्रपलाय्य दम्भोलिपाणिं वज्रिणं पुरंदरं शरणीचकार धाश्रितवान्, वज्रपागित्वेन देव-
दानवभानवैरजेय इति तं वभाज । भीतेः कारणमाह—किं कृत्वा । करेण स्वकीयशुण्डा-
दण्डेन समं संहर्षकरो स्पर्धाकारकाम् अत एव प्रतीपा प्रतिपक्षां तथा पुनर्हस्तां वलिष्ठा
यदूरुद्वितयीं देवीसन्निभयुगलीमन्विष्य व्यालोक्च ॥

तत्कैव वार्ता मम राजहंसान्सर्वानसौ यज्जयति स्वगत्या ।

इत्यूरुकायं किमु तावदस्याः करं करीन्द्रो व्यतरत्रिदश्याः ॥ ४२ ॥

अथैव देवी स्वगला निजगमनेन आत्मीयाभिपेणवेन कृत्वा सर्वान् समस्तानपि रा-
जहंसान् प्रकृष्टबलिभूषालान् तत्त्वतस्तु स्वमन्थरगमनविलासेन कृत्वा राजमरालान्
यत्कारणान्वयति स्ववशीकरोति परामवति च, तत्तस्मात्कारणान् मम पशुमात्रस्य पर-
वशीभूतस्य च कैव वार्ता मज्जयेऽस्या न कश्चिदपि प्रयासः । यतोऽहं करो राजदेयां-
शोऽस्यान्तीति करदाता चतुष्पदनात्रं तस्मान्मन्थरमवश्यमेवा कर्त्तव्येति । उन्प्रेक्ष्यते—
इति हेतोः करीन्द्रो गजराजः तावत्प्रथममेवान्यात्रिदश्या जघनेन कृत्वा अग्रभागेन

वभासे श्चुशुभे, मन्ये इत्युत्प्रेक्षायाम् । उत्प्रेक्ष्यते—अथवा जघनस्थलशोभाविषये
अहमेवं मन्ये विचारयामि यत्स्वस्यात्मनो विलासवत्या रत्या पत्न्या सह रिरंसया
रन्तुमिच्छया सुरतादिविविधक्रीडाविलासकरणार्थं सुमनःशरेण कुसुमवागेन मनोमवेन
कृतेन देवशक्त्या स्वयं विनिर्मितेन विनोदविधायिना क्रीडानिर्माणसमीहोत्पादकेन
जाम्बूनदस्य जात्यकाञ्चनस्य मन्दिरेण सदननेव ॥

भस्मीकृतं धूर्जटिनाक्षिलक्ष्मीकृत्य प्रसूनध्वजजीवितेशम् ।

मा हन्तुमामेष इतीव रत्या गुप्तं गृहं यज्जघनं व्यधायि ॥ ४३ ॥

रत्या स्वरपत्न्या यज्जघन देव्याः कटेरग्रभागः 'पेह्' इति प्रतिद्ध गुप्तं छन्नं पर-
लोचनागोचरं गृहं व्यधायि स्थान चक्रे । किं कृत्वा । धूर्जटिना श्चभुना भस्मीकृतं नि-
जातिकोपप्रज्वलललाटलोचनानलज्वालावलीभिर्ज्वलित भस्मावशेषीकृतं प्रसूनध्वजो
मदनः । 'प्रद्युम्नः श्रीनन्दनश्च कन्दर्पः पुष्पकेतनः' इति हैम्याम् । 'केतुः पताका केतन
ध्वजः' इति ध्वजनामानि हैम्याम्, यथा पुष्पकेतनस्तथा प्रसूनध्वज इति, स एव जी-
वितेशः स्वप्राणनाथो भर्ता स्वरस्तमक्ष्णोः खनेत्रयोर्लक्ष्यं दृश्यम् । स्वदृग्गोचरमित्यर्थः ।
कृत्वा । व्यालोक्येत्यर्थः । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोरिव । इति किम् । यदेष धूर्जटिः
स्वरशत्रुत्वान्मां स्वरपत्नीं मा हन्तु मा व्यापादयतात् ॥ इति जघनम् ॥

तीर्थाधिभर्तुर्मतदेवतायाश्चकास्ति लक्ष्म्याप्रतिमो नितम्बः ।

मोधीकृतेषूमखजिद्विषन्तं जेतुं धृतं चक्रमिव स्मरेण ॥ ४४ ॥

तीर्थस्य चातुर्वर्ण्यस्य संघस्याधिभर्ता स्वामी नायकः जिनो महावीरस्वस्य यन्मत
शासनं तस्य देवता अधिष्ठायिका देवी तस्या लक्ष्म्या शोभया कृत्वा अप्रतिमः न वि-
द्यते प्रतिमा प्रतिरूपं सहस्र वस्तु यस्य स नितम्ब आरोहः कटीपृष्ठप्रदेशः । 'नितम्बा-
रोहो ज्ञीकट्याः पश्चाज्जघनमप्रतः' इति हैम्याम् । चकास्ति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—मो-
धीकृता निष्फला विहिता इषवो बाणा येन तादृशो यो मखजित् मखनामा कश्चिद्दानव-
विशेषस्तस्य जित् जेता एतावता ईश्वरः स एव द्विषन् प्रत्यर्थी त जेतुं स्मरेण कामेन
धृत धारितमङ्गीकृतं चक्रमायुधविशेष इव । नितम्बस्य चक्रोपमानम् । यथा—'रोमाव-
लीदण्डनितम्बचक्रे' इति नैषधे । तथा—'प्रद्युम्नवर्तुलतन्त्रितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशि-
क्षया । विधिरककचक्रचारिण किमु निर्मितसति मान्मथ रथम् ॥' इत्यपि नैषधे ॥

यदङ्गरङ्गन्नवराजधानीनिवासिनः श्रीसुतभूविबोदुः ।

स्फुटीभवत्पुष्परथस्य शङ्के रथाङ्गमेतन्निदंशीनितम्बः ॥ ४५ ॥

त्रिदश्याः शासनदेव्या नितम्बो विभातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या देवताया
अङ्गं शरीरं तदेव रङ्गन्ती जङ्गमा नवा राजधानी स्कन्धावारो मूर्धाभिषिक्तनिवासन-
गरी तत्र निवसतीत्येवंशीलो यः श्रीसुतो लक्ष्मीनन्दनो मदनः स एव भूविबोडा धरणी-
रमणस्तस्य पुष्परथस्य क्रीडाकरणोचितशतान्नस्य । 'सक्रीडार्थं पुष्परथः' इति हैम्याम् ।

शलत्वेन वचनचातुर्ये' इति तद्वृत्तिः । उपान्ते' मगीपे फलामातृकाधारम्मतो लिखितगणितादिमाः शकुनरुतपर्यन्ताद्वा सप्ततिकला मानवप्रसिद्धाः । देवानां कलास्तु त एव विदन्ति नास्माकं बालानोगोचरा अध्येतुकामस्य पठितुमनसः ॥

संक्रान्तवेणीप्रथितप्रसूनपङ्क्तिर्बभौ पृष्ठतटे तदीये ।

संवेशनश्रान्तशयालुकामकृतेऽर्कतूली किमु निम्नमध्या ॥ ४९ ॥

तस्या देव्या इदं तदीयं तस्मिन्देवीसंवन्धिनि पृष्ठतटे 'वासर' इति लोकप्रसिद्ध नाम वपुःप्रान्तप्रदेशे संक्रान्ता प्रतिविम्बिता वेण्यां कवयो या प्रथिता शुम्भिता वेणी-प्रथनावसरे मध्ये संदृष्ट्वा प्रसूनानां कुसुमाना पङ्क्तिः श्रेणी बभौ विराजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—संवेशनेन रतिप्रीतिपत्नीभ्यां सम चिरसंभोगेन श्रान्तस्य श्रम प्राप्तस्यात एव प्रायोभोगिनां शय्या कुसुमान्यास्तीर्यन्ते इति रीतिस्थिति । अर्कतूली शयालोर्निद्रा-शीलस्य कामस्य मदनस्य कृते कार्याय निम्न गम्भीर मध्यमन्तराल शय्यामध्यवर्ती प्रदेशे यस्यास्तादृशी अर्कतूली अर्कतूलपटलोपचिता प्रसूनशयो वा प्रायो भोगिना शय्या कुसुमान्यास्तीर्यन्ते इति रीतिस्थिति । अर्कतूलीनामा काचित् शय्याविशेषो वा ॥ इति पृष्ठदेशः ॥

आवर्तविभ्राजितरङ्गितान्तज्योतिःपयःपूरितनाभिरस्याः ।

समं वशाभ्यां स्मरसिन्धुरस्य स्वैरं रिरंसोः स्फुरतीव शोणः ॥ ५० ॥

अस्याः शासननाकिनायकाया आवर्तेन भ्रमरकाकृतिविशेषेण, पयसा भ्रमेण वा । 'आवर्तः पयसां भ्रमः' इति हैमीवचनात् । विभ्राजते शोभते इत्येवशील तथा तरङ्गाः कल्लोलाः संजाता अस्मिन्निति तरङ्गितं तादृशमन्तर्मध्य येषां तादृग्विधानि ज्योतीषि स्वाभाविकरत्नस्फुरत्कान्तयस्तान्येव पयांसि सलिलानि तैः पूरिता व्याप्ता नाभिसुन्द-कूपिका स्फुरति परमा स्फूर्तिमतिलभते । उत्प्रेक्ष्यते—वशाभ्यां रतिप्रीतिनामभार्याभ्यां हस्तिनीभ्यां च । 'वशा नार्या वन्ध्यगव्यां हस्तिन्या दुहितर्थिणि । वेश्यायां च' इत्यने-कार्थः । स्वैरं स्वैच्छया रिरंसोः रन्तुमिच्छोः जलक्रीडा कर्तुकामस्य वा स्मरसिन्धुरस्य मदनोन्मत्तोद्धतत्वान्मदनदन्तिनः कामरूपमहामृगेन्द्रस्य शोणो हृद् इव । हृदेषु करिणः क्रीडन्त्येव ॥

प्रसारिशोचिर्भकरन्दसान्द्रा परिस्फुरत्कामुकदृग्द्विरेफा ।

अनन्यलावण्यजले यदीयनाभिर्बभौ जृम्भितपद्मिनीव ॥ ५१ ॥

अनन्यमसाधारण यत्नवण्य शरीरसौन्दर्यं तदेव जलं सलिलं तत्र यस्यास्त्रिदश्या इयं यदीया नाभिसुन्दकूपिका जृम्भिता विकसिता या पद्मिनी कमलं तद्वद्बभौ भाति स्म । 'पद्मिनी योषिदन्तरे । भवजेऽब्जिन्यां सरस्यां च' इत्यनेकार्थः । किंभूता । प्रसारि प्रसरणशीलं यत् शोचिर्ज्योतिस्तदेव मकरन्दो मधुरसस्तेन सान्द्रा स्निग्धा । पुनः किंभूता । परि समन्तात्स्फुरन्तो ये कामुकास्तदभिलाषुकास्तेषां दृशस्तदुपरि निक्षिप्तने-

त्राणि । यदुक्तम्—‘सा पिच्छद्द पिबवयणं जोई पुणनाहि मण्डलं तीसे । पुव्वभवन्तर-
नेहो कागाइ चुणन्ति तक्करम् ॥’ इति । ता एव द्विरेफा अमरा यत्र ॥

यदङ्गगेहे निवसन्प्रसूनायुधः सुधामुक्स्पृहयन्स्ववल्भाम् ।

अचीकरत्कूपमिवामृतस्य विरञ्चिना पूर्तकृतेव नाभिम् ॥ ५२ ॥

प्रसून कुसुममेवायुधं प्रहरण यस्य । ‘पुष्पाण्यस्येषुचापास्त्राणि’ इति हैम्याम् । स
स्मरः सुधामुक् सुधां पीयूष भुनक्ति आहारयति इति सुधाशानो देवः स्वस्यात्मनो व-
ल्भामशनमाहारं स्पृहयन् काङ्क्षन् सन् । उत्प्रेक्ष्यते—नाभिमर्थाद्देवतातुन्दकूपिकां पूर्तकृ-
तेव खनकेनेव विरञ्चिना ब्रह्मणा अमृतस्य पीयूषस्य कूपमचीकरत्कारयति स्म । किं
कुर्वन् । स्मरः यदङ्ग यस्याः शरीर तदेव गेहं सुवर्णसौध तत्र निवसन्निवासं कुर्वन् ॥
इति नाभिः ॥

यस्यावलग्रेण विगानितेन पञ्चाननेनानुचिकीर्षयास्य ।

वैमुख्यभाजा विषयाद्विशेषार्त्तिकं तप्यते भूयग्गह्वरान्तः ॥ ५३ ॥

पञ्चाननेन भृगेन्द्रेण भूधरस्य पर्वतस्य गह्वरान्तर्गृहामध्ये । उत्प्रेक्ष्यते—अस्यावलग्रेण
मध्यस्य अनुचिकीर्षया अनुकर्तुमिच्छया तप्यते तप इव क्रियते । किभूतेन पञ्चाननेन ।
यस्या देवताया बलग्रेण मध्यप्रदेशेन विजितेन । पुनः किभूतेन । विशेषाद्विशेषप्रकारेण
विषयात् शब्दादिगोचरान् । ‘संवत्सरेण रतमेति किलकवार सिंहावली द्विरदशकरमा-
समोजी’ इति हेमचन्द्रवचनात् । अथ च विषयाजनपदाच्च विमुखः विरक्तेन परादृष्टुत्वेन
च । प्रायः सिंहादयो हि श्वापदा विजनघनगहनसानुमत्कन्दरनिवासिन एव भवन्ति ॥

तपस्यतः शंभुदियक्षयाङ्घ्रिकनिष्ठया स्पृष्टभुवः स्मरस्य ।

मध्यं पुरो निर्मितनाभिहोमकुण्डा तपोवेदिरिव क्रयिष्टा ॥ ५४ ॥

अर्थसंगत्या शामनदेव्या मध्यं विभातीति सवन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—शंभुदियक्षया
सर्वन् शम्भोरीश्वरस्यापि दिधक्षया दग्धुमिच्छया भस्मसात्कर्तुं काङ्क्षया तपस्यतः नीत्रं
तपः कुर्वतः । यतो घोरतपःसाधनमन्तरेण निजाभिलषितसिद्धिर्न स्यात् । तपसि
भित्तस्य क्रयिष्टा अतिशयेन क्रुद्धा वेदिरिव तपःकरणव्यतिकरोपवेशनवेदिकेव ।
किभूता वेदिः । पुरोऽप्रभागे निर्मितं निष्पादितं नाभिरर्थाद्देवतायास्तुन्दकूपिकैव हो-
कार्थं कृण्व यस्याः । तापमा हि तपः नाधयन्तः सन्तः मध्वज्यादि जुहति ।
किभूतान् स्मरस्य । अङ्गैर्वामन्वरणस्य कनिष्ठया प्रान्ताद्गुल्या कृत्वा स्पृष्टा आदिष्टा
भूर्भूमिपते । ‘भुवं यदेकाङ्गिकनिष्ठया स्पृशन्दधावधर्मोऽपि क्रुशस्तपस्विताम्’ इति
नैषधे । ‘एतदेव तपनिना महत्तपः । यद्वामन्वरणकनिष्ठाऽल्पप्रमात्रेण भुवं स्पृशस्तप-
स्यति’ इति तद्गीते । सादृक् दारीरावस्थितिभेदत्र तादृगेव स्थानं विलोक्यने नत एव
कनिष्ठे ॥

सर्वाङ्गसृष्टिं सृजतस्तदीयां धातुर्विलयस्य विधानकाले ।

प्राप्तः क्षयं सारदलस्य कोशोऽल्पीयस्ततोऽभूदिव मध्यमस्याः ॥ १५ ॥

तस्या इयं तदीया सर्वेषां समग्रामद्गानानवयवानां सृष्टिं रचना निर्माणं सृजतः कुरुवतो धातुर्जगत्कर्तुर्विलमस्यार्थादेवीमध्यस्य विधानकाले प्रणयनसमये सारदलस्य प्रकृ-
ष्टनिर्माणयोग्यपरमाप्तुपिण्डस्य कोशो भाण्डागारः क्षयं क्षीणतां लोकाभावं प्राप्तः ।
उत्प्रेक्ष्यते—ततस्त्वस्मात्कारणादस्यात्तिदस्या मध्यमर्लीयः अतिशयेनाल्पं कृद्यत्तमम-
भूदिव जातम् ॥ इति मध्यम् ॥

यदङ्गयष्टीवहलीभविष्णुरोचिष्णुरोचिश्चयनिर्झरिण्याः ।

प्रादुर्भवन्ती त्रिवलीविलासिकलोलमालेव विभाति मध्ये ॥ १६ ॥

मध्ये अर्थादेव्या उदरे विलम्बे त्रिवली त्वन्संकोचलप्रणा त्रित्वचंख्यायुक्ता वली त्रिव-
ली । यया जिनप्रभसूरिष्ठतऋषभनम्रत्ववे—‘त्रिजगतीं पुनतीं कविदेविता’ इति । वि-
भाति शोभते । ‘मध्येन सा वेदिविलम्बमध्या वलित्रयं चारु वमार बाला’ इति कुमार-
संभवे । ‘मध्येनोदरेण’ इति तद्भक्ति । तथा ‘त्रयोमयीभूतवलीविभङ्गा,’ पुनः ‘उदर परि-
भाति सुष्टिना सुतुकी कोऽपि दमलसु’ किमु । घृततच्चतुरकुलोव यद्वलिभिर्भाति सहे-
नकाशिमिः ॥’ इति नैषधे । उदरे वलित्रिकं मवेद्भाग्यवचोयिताम् । उत्प्रेक्ष्यते—
यदङ्गयष्टया चत्सा देव्या अङ्गयष्टयास्तनूलतायाः । ‘अध्याहारः स्वरहरशिरश्चन्द्र-
शेषस्य शेषस्याहर्भूयः फणसमुचितः कायचष्टीनिकायः’ इति नैषधे । तत्र वहलीभवि-
ष्णुरोचिष्णुप्रभवनशीलः तथा रोचिष्णुः शोभनशीलो यो रोचिश्चयः कान्तिकिरः च
एव निर्झरिणी नदी तस्यां प्रादुर्भवन्ती प्रकटीसंजायमाना विलसति परस्परमाहि-
ष्यतीत्येवशीला कलोलमाला तरङ्गमण्डलीव । अथवा प्रकटीभवन्ती लोचनगोचरत्व-
भागच्छन्ती तिलक्ष ता वल्यक्ष त्रिवल्यत्रिवल्य एव विलसनशीला विराजमानत्वभावा
रहुरी राजीव ॥

चण्डी सपत्नी प्रबला ममास्ते ज्यायानजो वेदजडः पतिर्मे ।

भर्त्रा वियोगो हरिणा ममापि दुःखं जहीदं तिष्ठणामपीति ॥ १७ ॥

वक्तुं जगत्कल्पितकल्पवल्लिं जहोर्विधेश्चांशुनतः सुताभिः ।

मध्ये समेत्य त्रिवलीच्छलेन प्रसादपात्रीक्रियते किमेषा ॥ १८ ॥

सुताशब्दः त्रिषु त्यानेषु प्रत्येकं योजनीयः । जहोर्नारायणस्य सुता गङ्गा । ‘तीर्थे
तोयव्यतिकरमवे जहुकन्यासरज्जो’ इति रघौ । पुनर्विधेर्भङ्गणः सुता चरत्सती ।
‘ब्रह्मपुत्री चरत्सती’ इति हैम्याम् । तथा ‘दशमनामब्रह्मणः सुता’ इति भारवीत्वोत्रे ।
च पुनरंशुमतः सूर्यस्य । ‘स्यत्वेऽंशुपतिरंशुमान्’ इति हैम्याम् । सुता पुत्री यमुना ।
‘कृतान्तजनकः प्रयोत्तनस्वापनः’ इति हेमचन्द्रोक्तिः । तथा ‘अलमत शननलसुः

सिञ्चत्वं दिवसकराद्गतले चला लुठन्ती' इति नैषधे । एतावता गङ्गासरस्वतीयमुनानामन-
दीभिः मध्ये उदरे तिमृणां वलीनां त्वक्संकोचलक्षणानां छलेन कपटेन समेत्य देवी-
पार्श्वे आगत्य । उत्प्रेक्ष्यते—इति वक्तुं कथयितुम् । किम् । एषा देवीप्रसत्तेः प्रसादस्य
पात्रं स्थानं क्रियते । याचना सफला तु प्रसादपात्रीकृतादेव प्रभोः स्यादतो देवी प्रसा-
द्यत इत्यर्थः । इति किम् । मम गङ्गायाः प्रबला सिंहयानत्वेन बलवती चण्डी अत्यन्त-
कोपना पायैती सपत्नी वर्तते । द्वयोरपीश्वरपत्नीत्वेन सापत्यम् । तथा मम मरुखल्याः
पतिर्व्यायानतिवृद्धः, तथाज. पञ्चमैद्या, तथा वेदजडोऽज्ञानः । 'स्थविरशतानन्दपि-
तानहौ कस्तथा परमेष्टाजोऽष्टभ्रवण. स्वयभू' इति हैम्याम् । किमपि न वेत्ति वैदिकः ।
यतः 'न वेदता वेदजडः सवत्काम्' इति नैषधे सरस्वत्या ब्राह्मणलीत्वम् । तथा
एकादश नाम ब्रह्मणी । इति हेतोर्मम पतिर्भर्तास्ते । तथा भर्त्रां प्रियेण हारेणा
रूपेण सार्धं मम यमुनाया वियोगो विरहः । 'जम्मन्तरेण विहृद्द उचममहिछाणजं
किय पिम्मम् । कालिन्दा कन्हविरहे अजवि कालं जल बहइ ॥' इति वृत्तरत्नाकरवृ-
त्तियोधकवचनात् । विद्यते इदमेतत्सूक्तलक्षणम् । तिस्रणामप्यस्माकमुषितानां पूरणे
प्रदानं कल्पबलिं मुरल्लते अहिं निवारय मूलाच्छिन्धि । इति विज्ञापयितुमिव । दुःखम-
नातम् ॥

अध्यारुरुक्षोर्हृदधित्यकायां वपुर्गृहस्य स्मरमेदिनीन्दोः ।

सौवर्णसोपानपरम्परेव मध्ये विरेजे त्रिवली त्रिदश्याः ॥ ९९ ॥

त्रिदश्याः गामनदेवताया मध्ये उदरे त्रिवली विरेजे । हृत् हृदयमेव अधित्यकाया-
सुपरितनभूमिका चन्द्रशालिकामल्यासस्फोरध्यारोढुमिच्छोः । यद्गुः यस्या देव्या वपु-
रेव गृह मन्दिरं यस्य तादृशः स्मरः कामः स एव मेदिन्या भूमेरिन्दुराल्हादकवा-
गन्तः । 'कामयेम हि महीमिहिकांशो' इति नैषधे । सौवर्णा सुवर्णसंयन्धिनीं काञ्चनर-
चिता गोपानानामारोहणानां परम्परा श्रेणीव ॥

जगद्भयौत्सौणजयार्जितायाः श्वेत्येन कीर्तिरनया विजित्य ।

वन्द्रीकृता निर्झरिणी सुराणांमिव त्रिवेणी त्रिवली चक्रास्ति ॥ १० ॥

देव्या इति संयन्धात् । त्रिवली मांससंकोचलक्षणा त्रित्वमंश्याकलिता वली चक्रास्ति
श्वेत्येन । उत्प्रेक्ष्यते—अनया क्षामनदेवता कीर्तेः स्वकीयनवासः श्वेत्येन शुभ्रिमप्रिया
निजेन पराभूय वन्द्रीकृता निगूय रक्षिता सुराणां निर्झरिणी नदीव गो, व किं तिस्र-
सिं त्रिवेणी निघो वेत्सुः प्रवाहा यन्त्याः । 'प्रवाहः पुनरोद्यः स्यादेषांघाग रन्ध स'
इति ईश्याम् । तथा गमयात्स्वितस्त्यात् । 'स्वित्योता जायते मन्दाकिनी' इति है-
म्याम् । तैत्तिरिः सूतायाः । जगता स्वर्गनालभूतगुहलानां त्रयी त्रिद तस्या. र्गमन्व
सुरासुत्तरनागाइत्यागमन्व जनेन तिर्ज्वममभरेण परामवेनाजितायाः
इति त्रिवेनी ॥

स्तनान्तरीपाङ्गवपुःप्रसर्पज्योतिःस्रवन्तीसलिलप्ररूढा ।

लोमावली शैवलवल्लीव रराज राजीवविलोचनायाः ॥ ६१ ॥

राजीवे कमले तत्तुल्ये विलोचने यस्याः कमलचक्षुषो देव्याः लोमावली रोमराजी रराज राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—शैवलवल्लीव शैवालमञ्जरीव । 'सुखेन्दुमातस्तननक्र-
वाकचट्टच्युता शैवलवल्लीव' इति कुमारसंभवे । किभूता । तन्नौ कुचावेवान्तरीपे
अन्तर्जले तटे द्वीपी अङ्गे उन्सङ्गे मध्ये यस्यास्तादृगे वपुषि काये वपुषो देहस्य वा प्रस-
र्पति कञ्जोलविलासैरित्तस्ततः प्रसरति ज्योतिः कान्तिरेव स्रवन्ती नदी तस्याः सलिले
पानीये जलमध्ये प्ररूढा समुद्रता । प्रादुर्भूतेत्यर्थः ॥

विनिद्रनीलोत्पलकेसरश्रीः स्रःसुभ्रुवो राजति रोमराजी ।

किं रुद्रवक्षोजकलिन्दशृङ्गिशृङ्गान्तरोदीतकलिन्दकन्या ॥ ६२ ॥

स्रःसुभ्रुवः सुराङ्गनायाः । 'स्रः स्वर्गिण्योऽप्सरसः' इति हैम्याम् । रोमराजी रो-
मलेखा राजति । किभूता । विनिद्राणि विकसितानि यानि नीलोत्पलानि इन्दीवराणि
तेषामिव श्रीः शोभा सौन्दर्यं यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—रुद्रावत्युच्चौ यां वक्षोजौ कुच्चौ ता-
वेव कलिन्दनात्रः शृङ्गाणि शिखराणि तन्ति अस्यास्मिन्वा स शृङ्गी शैलस्तस्य शृङ्गान्तरे
शिखरमध्ये उदीता प्रादुर्भूता कलिन्दकन्या कालिन्दी किं यमुनेव ॥

सरद्विपस्यैणमदाभिरामवक्षोजविन्ध्याचलसंनिधाने ।

नाभीहृदाभ्यर्णविभासिनी यल्लोमावली केलिकृते वनीव ॥ ६३ ॥

यल्लोमावली यस्या रोमराजी सरद्विपस्य काम एवातिमदोन्मत्तत्वाद्भ्रजः तस्य के-
लिकृते क्रीडाकरणार्थं वनी उद्यानमिव । 'स्ववनी चंप्रवदतिपकापि का' इति नैषधे ।
क स्थाने । एणमदैः एणानां मृगाणां मर्दः क्रीडाविनोदरसैरभिरामः । 'मदो रसो मये
इभदानयोगैर्वै । वीर्यं कस्तूरिकामुदोः' इत्यनेकार्थतिलकः । तत्त्वतस्तु कस्तूरिकाविले-
पनाभिरामो यो वक्षोजः स्तनः । एवं जलवालकशैलस्तस्य संनिधाने समीपे । निकटवर्ति-
प्रदेशे इत्यर्थः । किभूता वनी । नाभीरूपो हृदो हृदस्तस्याभ्यर्णे पार्श्वे विभासते शोभते
इत्येवंशील ॥

निजाक्षिलक्ष्मीहसितैणशावकश्रेण्या व्यभाल्लोमलता त्रिदश्याः ।

मध्यं कृशं वर्षथितुं किमस्या वयःश्रिया नीलमदायि सूत्रम् ॥ ६४ ॥

निजस्यात्मनोऽक्षिलक्ष्म्या नेत्रवैभवेन हसिता अवहेलिता एणानां सारङ्गणां शावकाना
वालकानां श्रेणी घोरणी यथा तादृश्याः त्रिदश्याः ग्रासनदेवतायाः लोमान्येव रोमाभ्येव
सरललताकारत्वाल्लतेव व्यभाद्रभासे । उत्प्रेक्ष्यते—अस्या देव्याः कृशं क्षामं परमाणु-
परिमाणत्वात् । 'अध्यापयामः परमाणुमध्याः' इति नैषधे । मध्यमुदरं वर्षथितुं किञ्चि-
दुपचयगोचरीकर्तुं वयःश्रिया यौवनलक्ष्म्या । वयःशब्देनात्र तादृश्यमेव लक्ष्यते ।

यथा नैषधे—‘उरोमुवा कुम्भयुगेन जृम्भितं नवोपहारेण वयः कृतेन किम्’ । ‘यौवनेन कृतेन नवीनोपयानेन स्तनकलशद्वन्द्वेन’ इति तद्वृत्तिः । नील नीलवर्णं सूत्रमदायि । दन्तकैव दत्ता ‘दोरी’ इति प्रसिद्धा । यः पदार्यो वर्धयितुं काङ्क्षते तत्र प्रथमं दन्तिकासूत्रं दीयते इति सूत्रकृच्छिल्ये प्रसिद्धम् ॥ इति रोमराजी ॥

यस्याः स्तनौ संस्फुरतः सच्चिन्निवासिमीनाङ्गमहीधनस्य ।

विलासवन्द्योरिव शातकुम्भासंदृग्धलीलालयतुङ्गशृङ्गौ ॥ ६५ ॥

यस्या अमर्त्यायाः स्तनौ पयोधरो संस्फुरतः विलसतः । उत्प्रेक्ष्यते—चित्ते अर्था-
द्देवीहृदये निवसनशीलस्य मीनो मत्स्योऽङ्गुश्विर्बन् यस्य स मकरध्वजः स्मरः । ‘निपधव-
सुधामाजाङ्गस्य प्रियाङ्गमुपेयुषः’ इति नैषधे । स एव मही भूमिरेव धनं यस्य एतावता
राजा तस्य मदननृपस्य विलासवन्द्यो रतिप्रीतिनाम्नोर्नितम्बिन्योः शातकुम्भेन सुवर्णेन
संदृग्धौ निर्मितौ घटितौ वा । हिरण्मयाविलम्बः । लीलालययोः क्रीडामन्दिरयोस्तुङ्गाव-
त्युन्नतौ शृङ्गा शिखरे इव । ‘नखयुगमधिकाङ्गः संयुगः पद्मरागो मगयुगमघटंगोद्योग-
शृङ्गा निदाघः’ इति लिङ्गानुशासने पुंनपुंसकलिङ्गे ॥

तन्निर्वृतेः स्थानमुरोजयुग्मं जागर्ति गीर्वाणमृगीदृशोऽस्याः ।

प्रोद्यन्महानन्दरसा यदस्मिन्मुक्ता दृशो नोपनमन्ति भूयः ॥ ६६ ॥

तत्तस्मात्कारणादस्या गीर्वाणमृगीदृशः ज्ञासनदेवतायाः उरोजयुग्मं वक्षोजन्मद्वन्द्वं
स्तनद्वयं निर्गृतेर्मोक्षस्य सुखस्य च स्थानं पदं जागर्ति विद्यते । ‘सत्तायामस्त्वास्ते जा-
गर्ति च विद्यते’ इति क्रियाकलापे सत्तार्थाः क्रियाः । प्रकटीभवति वा । यद्यस्मात्कार-
णात् अस्मिन् देव्याः उरोजयुग्मं पयोधरद्वन्द्वं मुक्ता मोक्षं प्राप्ताः संसारकारागारादिति ।
सकलकर्मक्षयान्मुक्तात्मतां गताः । कामुकै रागातिशयान्मुक्ताः प्रेषिता निःक्षिप्ता वा ।
दृशो दृश्यः प्रोद्यन्प्रकटीभवन्महानतिशायि आनन्दस्याश्रयत्वादानन्दः प्रमोदः संजाय-
मानोत्कृष्टानन्दस्तस्य तत्र वा यो रसः आस्वादो रागो वा यासां तादृश्यः सत्यः भूयः
पश्चान्न उपनमन्त्यागच्छन्ति । तत्रैव स्थितास्तिष्ठन्ति । मुक्तात्मानः कामुकदृश्यश्च
सर्वेषामपि पश्चात्तायान्तेवेत्यर्थः ॥

मित्रे गतेऽस्तं वियुनक्ति राजन्रात्रिः कलत्रं तव नः कुलाग्निं ।

इतीव दुःखं गदितुं प्रपन्नौ यद्वक्त्रचन्द्रं किमु चक्रवाकौ ॥ ६७ ॥

कुचावेव चक्रवाकौ स्तनरूपं वा रथाङ्गविहगमौ यद्वक्त्रं यस्यास्त्रिदृश्या वक्त्रं वदनमेव
आननरूपं वा चन्द्रं द्विजपतिं प्रपन्नौ समाश्रितौ । ‘त्वामेव वीततमसं परवादिनोऽपि
नूनं विभो हरिहरादिधिया प्रपन्नाः’ इति कल्याणमन्दिरस्तवने । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना
प्रकारेण दुःखं स्वकीयातीवासात् गदितुं कथयितुमिव । इति किम् । यत् हे राजन् हे
सुवलययान्धव हे मध्यमभुवनजनाहादक, मित्रे अर्थोदस्माकं सुहृदि वान्धवे च भा-
स्करे सत्तु धर्म्यं द्वीपान्तरं वा तेजोवसाने । ‘व्रजति द्वीपान्तरमहमेणिः’ इति सूक्तमु-

काकलपे । तव भवतः कलत्रं कामिनी यामिनी नः अस्माक कुलानि गोत्राणि वक्षान्
वियुक्तं वियोजयति । परस्परं वियोगं प्रापयति । यदृक्त्म्—‘उत्कृजति श्वसिति मु-
ह्यन्ति याति तीरं तीरात्तर्षं तक्षतलात्पुनरेति वापीम् । वाप्यां न तिष्ठति न वाप्ति
मृणालखण्डं चक्रः क्षपासु विरहे खलु चक्रवाक्याः ॥ क्वलितमिह नालं कन्दल
त्वेह दृष्टमिह हि कमलकोणे पीतमम्भः सुशीतम् । इति विरटति रात्रौ पर्यटन्ती तटान्ते
सहचरपरिमुक्ता चक्रवाकी वराकी ॥’ इति परस्परचक्रवाकदम्पत्योर्विरहः ॥

प्रोत्तुङ्गपीनस्तनवैभवेन ययाभिभूतौ सुरकुम्भिकुम्भौ ।

ऊहे सहेते श्रियमाप्तुमेतत्साधारणीमङ्कुशकीलनानि ॥ ६८ ॥

सुराणां देवानां कुम्भी हस्ती ऐरावणस्तस्य कुम्भौ शिरसः पिण्डौ अङ्कुशस्य निशिताङ्कु-
शस्य कीलनानि ताडनानि प्रहारान् सहेते क्षाम्यतः । तत्राहमूहे तर्कयामि । किं कुम्भौ
प्रोत्तुङ्गौ अत्युन्नतौ तथा पीनौ पुष्टौ उपचय प्राप्ता यौ स्तनौ खस्याः कुची तयोर्वैभवेन
शोभया कृत्वा यया देव्या अभिभूतौ परामव प्रापितौ । उत्प्रेक्ष्यते—एतत्साधारणीम्
एतयोर्देवीस्तनयोः एताभ्या वा साधारणीं सदृशीम् । तुल्यः समानः सदृशः सरूपः
सदृशः समः । साधारणसधर्माणौ सवर्णः संनिभः सदृक्’ इति हैम्यां तुल्यनामानि ।
तथा ‘साधारणीं गिरमुषर्षुधनैघाभ्याम्’ इति नैपथे । श्रियं लक्ष्मीं प्राप्तुमधिगन्तुमिव ॥

प्रसूनमालाभिरलंकृताभ्यां स्वःसुभ्रुवोऽभासि पयोधराभ्याम् ।

प्रस्थातुकामस्य जगज्जयाय श्रेयो निपाभ्यामिव मीनकेतोः ॥ ६९ ॥

स्वःसुभ्रुवः शासनदेवतायाः पयोधराभ्या स्तनाभ्यामभासि शुभ्रुभे । भावोक्तिरि-
यम् । भावस्यैकत्वादेकवचनमेव । किंभूताभ्या पयोधराभ्याम् । प्रसूनानां विकचपक्ष-
वर्णकुमुमाना मालाभिर्विचित्ररचनाप्रथितमाल्यैर्हीरैरलंकृताभ्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—जगज्ज-
याय जगतां तात्स्थ्यात्तद्यपदेशाजगज्जनाना सुरासुरनागनागराणां जयाय स्ववशीकर-
णार्थं स्नाहैकवशंवदविधानाय प्रस्थातुकामस्य प्रस्थानं कर्तुं कामयमानस्य अघलिन्मनो-
राजधानीतः प्रतिष्ठासमानस्य मीनकेतोर्मकरध्वजस्य धात्रीपतेः श्रेयोर्थं महल्लकृते नि-
पाभ्यां कुम्भाभ्यामिव । ‘युक्तं हि पार्थिवनिपस्य सतस्तवैव’ इति कल्याणमन्दिरस्त्ये ।
तथा ‘घटः कुम्भः करीरश्च कलशः कलसो निपः’ इति हैम्याम् ॥

कुम्भीन्द्रकुम्भौ कुचभूयमूहेऽनुभूय यस्याः सुखिनावभूताम् ।

सुव्यक्तमुक्ताफलमालिकानां सौभाग्यमाभ्यामिह लभ्यते यत् ॥ ७० ॥

कुम्भीन्द्रस्य गजराजस्य कुम्भौ शिरःपिण्डौ यस्या देव्याः कुचभूयं विश्वदृजो विश्व-
विधानव्यापारपारवश्यतास्तनभावमनुभूय संप्राप्य । ‘स्वदेवभूय चरितार्थमस्तु’ इति नै-
पथे । तथा ‘भ्रुवो भावे’ इति क्यप् । ‘ब्रह्मभूयं गतः ब्रह्मभावं प्राप्तः’ इति सारस्वत-
व्याकरणे । सुखिनः सातवन्तः । यद्यस्मात्कारणात् । सु अतिशयेन व्यक्तानां प्रकटानां

जगन्नयननिपेथानां मुक्ताफलनामामलकमानमौक्तिकानां श्रेणीनां स्रजां हाराणां च आभ्यां कुम्भिकुम्भाभ्यां सौभाग्यं सुषमा सौन्दर्यं लभ्यते प्राप्यते । स्वभावेन तु तयोर्मध्ये मुक्ता गुप्ताः, न लेचनगोचराः सन्ति । यतो भद्रजातित्वेन तयोस्तेषामुत्पादात् ॥

प्रसूनतारावलिशालितायां वेणीतमायासुदिते मुखेन्दौ ।

यन्माद्यतस्तत्कुचचक्रवाकौ श्रीसूनसौराज्यविजृम्भितं तत् ॥ ७१ ॥

प्रसूनानि मालतीकुन्दादिकुसुमानि एव श्रैल्यात्तारास्तारकार्त्तेषामावलिः परम्परा तथा शालितायां शोभितायां देव्याः शासनदेवतायाः वेणी कवरी सैव तस्मात्तान्निः । 'त्रियामा यामिनी भौती तमी तमा विभावरी' इति हैम्याम् । तस्यां निशायां मुखेन्दौ देवीवदनचन्द्रे उदिते उदयं प्राप्ते सति यत्तस्याः कुचौ स्तनावेव चक्रवाकौ रथाङ्गविहंगमौ माद्यतः मदं लभेते । यत्सुखोस्तमायां वियोग एव स्यान्न संयोगः । तं विरहमपाल्य नक्तदिनं संयुक्तौ सन्तौ परस्परेण प्रसुदितमनसौ यन्माद्यतस्तत्राहमेवममुना प्रकारेण मन्ये जाने विचारयामि । नत् श्रीसूनोर्लक्ष्मीनन्दनस्य मदनराजस्य सुशोभनराजतायाः सौराज्यस्य विजृम्भितं विलसितम् । यदा सुराज्य स्यात्तदा केषामपि दुःखातङ्को न स्यादेवेति ॥

पत्रावलीव्याजवती यदीयवक्षोजदम्भर्भनामकूपे ।

विजित्य विश्वं विजयप्रशस्तिर्लिपीकृता श्रीसुतचक्रिणेव ॥ ७२ ॥

विश्व सचराचरं जगद्विजित्य निजाज्ञापालनपर प्रणीय श्रीसुतः कामनामा चक्रौ-सार्धभौमः तेन । उत्प्रेक्ष्यते—यदीयो यस्या देव्या अयं देवीसंबन्धी यो वक्षोजः स्तनः स एव दम्भः कपटं यस्य तादृशे ऋषभनामकूटे क्षुल्लहिमवद्भिर्निकटवर्तिनि षट्स्रण्डविजयविधायिनश्चक्रवर्तिनः स्वनामलिखनस्थाने जिनशासनप्रसिद्धं । ऋषभकूटनामर्शलशिलायामित्यर्थः । पत्रावली पत्रवल्ली स्तनतटे चान्दनद्रवो द्विविधरचनाविशेषः । यथा हेमाचार्यकृतकर्णराजवर्णने—'मुखे हारावातिर्नयनयुगले कङ्कणभरो नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणियुगलम्' इति । यथा पत्राली अपि सैव व्याजः कपटं विद्यते यस्यास्तादृशी विजयप्रशस्तिरिव लिपीकृता लिखिता । यन्मया सचराचरमपि त्रैलोक्यं स्वमुजवीर्यवैभवेन विजित्य मच्छासनवशंवदं व्यधाधि । इत्यहंकारसूचकाक्षरमात्मिका लिप्सितेव स्वयम् । 'अद्विरलमिदमम्भः स्त्रेच्छयोच्छालयन्त्या विकचकमलकान्नोत्तोनहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्थः कामबाणातिथिभ्यः सलिलमिव वितीर्णं बाल्यलीलापुत्राव ॥' इति चम्पूकथायाम् । एवमेका केवलवोऽप्रेक्षा दृश्यते तस्मात्केवलोऽप्रेक्षा युक्तिमती चम्पूक्षेरानयनेनेति न कश्चिद्दोषः ॥ इति स्तनौ ॥

यथा स्ववक्षोरुहयोर्जितेन तुङ्गश्रिया रोहणभूधरेण ।

दत्तानि दण्डे किमुदात्तलक्ष्मीपुष्पाणि पाण्योर्नखरच्छलेन ॥ ७३ ॥

यया देव्या स्वयोरामीयथोर्वक्षोरुहयोरुरोजन्मनोः स्तनयोस्तुङ्गश्रिया उचत्वल-
क्ष्म्या जितेनाभिभूतेन रोहणभूधरेण रत्राचलेन पाण्पोर्हृस्तयोर्नखराणां कामाङ्कुशाना
छलेन कपटेन । उत्प्रेक्ष्यते—उदात्तानि महाध्याणि । ‘उदात्तनायकोपेता’ इति चम्पूक-
थायाम् । तथा ‘उदात्तो महात्मा महाधैर्यश्च नायको वृत्तस्वामी मध्यमणिश्च तेनोपेता
युक्ता’ इति तट्टिप्पणके । लक्ष्मीपुष्पाणि पद्मरागमणयः दण्डे विजयावसाने दण्डकर-
णसमये दत्तानि किं विश्राणितानीव । तथा—‘अष्टौ हाटककोटयत्रिनवतिर्मुक्ताफलानां
तुलाः पश्चात्तन्मदगन्धल्लघ्नमधुपक्रोघोद्दुराः सिन्धुराः । अश्वानामयुतं मरुशुवतिजिह्वा-
राङ्गानां शत दण्डे पाण्ड्यनृपेण ङैकितमिदं वैतालिकस्यापितम् ॥’ इति विक्रमार्कदान-
पत्रे । अत्रापि ङैकितमग्रे दत्तमुक्तम् ॥

स्वयं विनिर्मापयितुं जयं स्वशोभापरामावुकयञ्खानाम् ।

राजानमभ्यर्थयते स्वकान्तमुपान्तयाता किमु तारकाली ॥ ७४ ॥

उपान्तयाता समीपे समेता तारकाली ताराश्रेणी । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकान्तं निजम-
तीरं राजानं चन्द्र भूपतिं च किमु अभ्यर्थयते याचतीव । किं कर्तुम् । स्वस्याः शो-
भायाः वैभवस्य परा भावुकानां परामवनशीलानां यस्या देव्या नखानां कामाङ्कुशानां
निजेनात्मनैव परामव निर्मापयितु कारयितु हे राजन् त्व तथास्माक साहाय्यं कुरु
यथा वयं स्वयं वैरिणो जयामः । ‘नखानामुपमानानि रत्नताराप्रसूनानि’ इत्यादि का-
व्यकल्पलतायाम् ॥ इति पाणिनखाः ॥

प्रसूनधन्वा निजेदेहदाहे.निध्याय दग्धान्विशिखानशेषान् ।.

कामाङ्कुशाली कुरुविन्दपुङ्खान्यदङ्गुलीस्तानथ किं चकार ॥ ७५ ॥

प्रसूनधन्वा कुसुमकोदण्डः अथ पश्चात्पुनर्वा यदङ्गुलीर्यस्याः करशाखा एव तान्विशि-
खान् । किम् । उत्प्रेक्ष्यते—चकार कृतवानिव । ‘प्रसूनधन्वा शरसात्करोति माम्’ इति
नैषधे । किंभूतान् तान् । कामाङ्कुशानां नखानामाली श्रेणी एव कुरुविन्दस्य हिङ्गुलस्य
पुङ्खाः । अथ वा कुरुविन्दमणिमयाः पुङ्खा. वाणपश्चात्प्रदेशा येषाम् । चित्ते कुरुष्व कु-
रुविन्दसकान्तदन्ति’ इति नैषधे । ‘पद्मरागमणिसमानकान्तिकादन्ति’ इति तद्वृत्तिः ।
किं कृत्वा । निजस्थात्मनो देहस्य दाहे स्वशरीरस्य भस्मीभवन्नसमये अशेषान् समस्ता-
न्यश्चापि विशिखान्वाणान् दग्धान् ज्वलितान् निघाय दृष्ट्वा पश्यति विभावयत्यपि ।
‘विलोकते वीक्षते गवेषयति निध्यायत्यन्विषति’ इति क्रियाकल्पे ॥

वने स्वमुद्गध्य शिखासु भूमिरुहां तपोऽतप्यत यन्निरन्नम् ।

यदङ्गुलीभूयमिव प्रवालैः पचेलिमैस्तैः सुकृतैरवापे ॥ ७६ ॥

वने कानने निकुञ्जमध्ये भूमिरुहां तरुणा शिखासु श्वाखासु स्वमात्मानमुद्गध्य ऊर्ध्वं
बद्धा प्रवालैः पल्लवैः यन्निरन्नं निराहारं तपः कष्टमतप्यत तप्तमाचरितम् । उत्प्रेक्ष्यते—
पचेलिमैः परिपाकं प्राप्तैरुदयावलिकायामागतैस्तपोजनितैः सुकृतैः पुण्यैः कृत्वा य-

दङ्गुलीभूयं देवीकरशाखाभाव इवापि प्राप्तः । द्रुमप्रवालीस्तीत्रं तपस्वत्ना चदङ्गुलीभ्रम्भ
इत्यर्थः ॥

सुपर्वपारिप्लवलोचनायाः श्रियं दधौ धौरणिरङ्गुलीनाम् ।

विजृम्भमाणारुणपाणिपङ्केरुहे प्ररूढा दलमालिकेव ॥ ७७ ॥

सुधाशनस्य पारिप्लवलोचना चञ्चलाक्षी । 'चञ्चलं चपलं लोलं चलं पारिप्लवास्थिरे'
इति हेम्याम् । तस्या अङ्गुलीनां करशाखानां धौरणिः श्रेणी श्रिय शोभां दधौ श्रयते
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विजृम्भमाणं दिवाकरकरनिकरसंपर्काद्विकाशमाश्रयमाणं निर्निंदीभ-
वत्तया अरुणं रक्तं यत्पाणिरेव पङ्केरुहं करकोकनदं तत्र प्ररूढोद्भूता दलमालिकेव पा-
दलिमशालिनी पत्रपङ्क्तिरेव ॥ इति कराङ्गुल्यः ॥

अजय्ययत्पाणिपयोरुहाभ्यां सहाहवे संस्रवदत्तपूरैः ।

शोणीभवद्भिः कमलैरवापेऽरुणाम्बुजख्यातिरिच क्षमायाम् ॥ ७८ ॥

अजय्ये केनापि प्रतिपक्षेन पक्षलक्षवैभवाभ्यां जेतुमशक्ये यस्या देव्याः पाणिपयो-
रुहे करकमले ताभ्यां सह सार्धमाहवे गहासंप्राप्ते क्रियमाणे सति स्रवन्तः प्रत्यर्थिप्रग-
ल्भप्रहरणप्रहारैः शरीरेभ्यो निःसरन्तो चेऽलाणां रुधिराणां पूराः प्रवाहास्तैः कृत्वा शो-
णीभवद्भिः सर्वाङ्गेष्वपि शोणमयैरिच जायमानै रक्तां प्राप्नुवद्भिश्च कमलैः । उत्प्रेक्ष्यते—
एतानि सर्वाणि अरुणाम्बुजानीति ख्यातिः कोकनदानीति प्रसिद्धिरवापे प्राप्तेव ॥

आवालमुद्यद्बलयः शिस्ताश्चाङ्गुल्यः पुनर्यत्र नखाः सुमानि ।

ज्योतिर्मरन्दानि करद्भुमोऽस्या यूनां गनोभृङ्गगणं धिनोति ॥ ७९ ॥

अस्या देव्याः । यत्तदोर्नित्यसंवन्धादमतोरपि यत्तदोर्मध्ये एको गृह्यते । स प्रसिद्धो
जिनमच्चानां सिद्धिविधायी करः पाणिः स एव द्रुमस्तकः कर्ता । यूनां तरुणजनानां
मनांसि चित्तानि एव भृङ्गा भ्रमरास्तेषां गणं धिनोति श्रीणयति । 'धिवि श्रीणने'
इदित्वाशुम् । 'धिवि कृण्वोरश्च' आभ्यामुग्रलयः म्यादकारान्तादेशश्च स्यात्कर्तरि सार्ध-
धातुके । उग्रलयस्याशित्वादलोपः । अलोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपवापुणः । धिनोतीति
सिद्धम् । यत्र करद्भुमे उद्यन्प्रकटीभवन्दीप्यमानो वा बलयः कटकः । 'पूजाजन्यप्रमय-
समया राजसूयो हिरण्यारण्ये संख्यं मलयबलयौ वाजपेयः कपायः' इति छिद्वागुशा-
सने पुंस्त्रीपलिङ्गे । आवालः स्थानकम् । च पुनर्यत्र पाणिपादपे अङ्गुल्यः करशाखाः
एष शिक्षाः शाखाः । पुनर्यत्र ज्योतीष्येव निःसरन्तान्तय एव मरन्दा मधूनि तेषु
वाटशानि नखाः कान्नाङ्गुशा एव सुमानि पुण्यानि वर्तन्ते ॥ इति पाणिः ॥

मृणालिकाभिर्जैर्लदुर्गभाग्भिरपि स्वजैत्रां प्रविभाष्य वाहान् ।

स्वसूनुपन्नः प्रहितः किमेतदुपास्तये पाणिरराजदस्याः ॥ ८० ॥

अस्या देवतायाः पाणिः करः अराजत् दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—जलं पानोयमेव

दुःखेन गम्यते तीर्थेते ग्रहीतुं गम्यते इति वा दुर्गः अगाधि नीरं कोट्टे वा, त भज-
न्त्याश्रयन्तीत्येवंविधाभिरपि जलदुर्गस्थिताभिरैभिः मृणालिकाभिः कमलनालैः खासा-
मात्मनां जैत्र्यां जयनशीलाम् अस्याः शासनदेव्या वाहां भुजा प्रविभाव्य समीक्ष्य
खसूनुर्निजाङ्गजन्मा पद्मः कमलमेतस्यास्त्रिदश्या जैत्र्या उपास्तये सेनाकरणार्थं प्रहितः
किमु प्रेषित इव । यो येन जीयते स खय सूनुना वा तमुपास्ते इति रीतिः ॥

इयं मृणाली जडसङ्गमौज्ज्वल्य निजाङ्गजेनानुगताम्बुजेन ।

एत्याश्रिता किं विबुधाम्बुजाक्षीं यद्दोर्लताशालिशया व्यलासीत् ॥ ८१ ॥

यस्या देव्या दोर्लता बाहुवल्ली व्यलासीद्विलसति स्म । किंभूता । शालिशया शालन-
शीलः शोभाकलितः शयः पाणिर्यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—जडानां मूर्खाणां डलयोरैक्या-
जलानां पानीयानां सङ्ग सहवासं चिरकालवस्थितिम् औज्ज्वल्य संख्यज्य निजेनात्मीयेना-
ङ्गजेन नन्दनेन खस्मिद्युत्पन्नत्वादम्बुजेन जलजन्मना पद्मेन अनुगता सहिता इयमेपा
प्रत्यक्षा बाहुदेहा मृणाली कमलनाम् । मृणालशब्दस्त्रिलिङ्गः । 'कुचलयमृणालमण्डला'
इति ऋिगानुशासने खतस्त्रिलिङ्गे । एत्यागस्य विबुधां सर्वचातुर्यकलाकलितां विदुषीम-
म्बुजाक्षीं कमललोचनां स्त्रिय सुराङ्गनां चाश्रिता किं निषेधितवतीव ॥

वभौ भुजाभ्यां मखमुद्मृगाक्षी दग्धायुधस्येव कृते स्मरस्य ।

रसालवल्लीमयकार्मुकाभ्यामभ्यर्थनादात्मभुवा कृताभ्याम् ॥ ८२ ॥

मख यज्ञं भुनक्तीति मखमुक् देव । 'खाहास्वधाक्रतुसुधाभुज आदितेयाः' इति
हैम्याम् । 'मखाशभाजा प्रथमो निगद्यसे' इति रघौ । 'मुख मखास्वादविदाम्' इति नै-
षधे । तस्य मृगाक्षी हरिणेषणा प्रिया शासनदेवी भुजाभ्या बाहुभ्यां कृत्वा वभौ भाति
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—दग्धानि ज्वलितानि आयुधानि समग्रगङ्गाणि यस्य तादृशस्य स्म-
रस्य कामस्य कृतेऽर्थमभ्यर्थनादर्थान्मदनातिथिविहितबहुयाचनात् आत्मभुवा विधात्रा
कृताभ्या निर्मिताभ्यां रसालवल्लीमयाभ्यामिच्छुलतारूपाभ्यां कार्मुकाभ्यां कोदण्डाभ्या-
मिव । 'पुष्पाः पञ्चशरः शरासनमपि ज्याद्यन्यमिक्षोर्लता जेतव्य जनता त्रय प्रतिदिन
जेताप्यनङ्गः किल' इति चम्पूकयाम्याम् । तथा 'इक्षु. स्याद्रसालोऽसिपत्रक' इति
हैम्याम् । तथा 'रसाल इक्षौ चूते च' इत्यनेकार्थः । अथ वा रसालवल्लीमयाभ्यामात्र-
लताप्रधानाभ्या चापाभ्यामिव ॥

समुच्चरच्चन्द्ररुचीचयाम्भा पार्श्वद्वयोद्भूतमुजा मृणाली ।

जम्बूनदीवोच्चकुचान्तरीपा या भाति दृग्भृङ्गमुखारविन्दा ॥ ८३ ॥

या शासनसुदी जम्बूनदीव भाति । किंभूता । समुच्चरन्तीना प्रादुर्भवन्तीनां चन्द्रसा-
न्द्राणा सुवर्णसदृशीनां हेमरूपाणा वा रुचीनां कान्तीनाम् । 'वरुणगृहिणीमाशामासाद-
यन्तमसु रुची निचयसि च याशाशन्नशक्रमेण निरञ्जकम्' इति नैषधे । चय समूहः
स एवाम्भो नीर यस्या वपुषः काश्चनवर्णत्वात्तद्भ्रूयोऽपि तादृग्वर्णाः स्युः । पुनः किं-

भूता । पार्श्वद्वयमुभयतटयुगलं समीपद्वन्द्वं वा । 'कक्षाधःप्रदेशद्वितयं पार्श्वनन्तिके । कक्षाधोऽवयवे वक्रोपायपङ्क्तिसमूहयोः ॥' इत्यनेकार्थः । तत्रोद्भूतौ उद्भूतौ भुजास्यौ बाहु-
मूखौ मृणाल्यौ कमलनाले यस्याम् । 'शुद्धोऽथलिङ्गभुजशाटसटाः स्याटः' इति लिङ्गानु-
शासने । भुजः । भुजाशब्दः पुंल्लील्लिङ्गयोः । पुनः किंभूता । उच्चाबुजतौ कृचावेवान्तरीपे
अन्तर्जले तटे यस्याम् । पुनः किंभूता । दशावेव भृहौ पदचरणौ यत्र तादृशं मुखं
वदनमेवारविन्दं कमलं यस्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—जम्बूनदीव ॥ इति भुजा ॥

भुजान्तरानुत्तरराजधान्या अभ्यर्णभूमौ रतिजानिभर्तुः ।

किमु स्फुरच्चन्दनचारिमश्रीक्रीडाद्रिकूटौ लसतस्तदंसौ ॥ ८४ ॥

तस्या देव्या अंसौ स्कन्धौ लसतः शोभां लभेते । उत्प्रेक्ष्यते—रतिरेव जाया यस्य
स रतिजानिः कन्दर्पदेवः स एव भर्ता त्रिभुवनं विभर्तीति सुरासुरोरगनराणां तदाज्ञाव-
शंवदीभूतत्वेन । अथ वा हास्यविविधविनोदविलाससंयोगमोगादिभिर्जगन्नान्विभर्ति
पुण्यातीति । 'डुभृत् धारणपोषणयोः' अयं धातुः । ततः.....स्वामी श्रीनन्दनरा-
जाधिराजस्तस्य स्फुरन्ती परमोत्कर्षमुद्ग्रहन्ती चन्दनस्य मलयद्रुमद्रवस्य गोशार्पशा-
खिनो वा पत्रवल्लीविचित्रचित्ररचनाविलेपनादेः सुरभिपर्णश्रेणिपरिमलादेर्वा चन्दनतरौ
पुष्पफलानामसंभवः । यदुक्तम्—'यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलपुष्पवर्जितो वि-
हितः । निजवपुषैव परेषां तथापि संतापमपनयति ॥' इति वचनापत्राणां संभवे
दृश्यते । तथा चम्पूकथायाम्—'नागरुचिताश्चन्दनपत्रभङ्गा भवद्वैरिवधूतदनेवनेव' ।
'किलक्षणे नागरुणा काकतुण्डेन चिता व्यासा सहिताश्चन्दनद्रवस्य पत्रवलयो भान्ति । तथा
नागानां युजंगमानां रुचिता ईप्सिता चन्दनद्रुमाणां पत्राणां पर्णानां भङ्गाः शकलानि भान्ति'
इति चम्पूटिप्पणकम् । चारिमायाः सुगन्धितायाः श्रीः शोभा यथोः तादृशौ क्रीडाद्रेः केलि-
शैलस्य कूटौ शिखरे इव कूटे इव । कुत्र । भुजान्तरं देवीहृदयं तदेवानुत्तरा न विद्येते
वैशिष्येण लक्ष्म्या वा उत्तरः अत्रेतनवर्ता पदार्थो यस्याः सासाधारणा राजधानी सर-
राजनिवसनस्थाननगरं तस्या अभ्यर्णभूमौ समीपप्रदेशे । राजधान्याः संनिधौ क्रीडा-
वननदीवापीपर्वतादयो भवन्ति । तत्र प्रियासखा नृपादयः स्वैरं क्रीडन्तीति रीतिः ॥

स्वःसुभ्रुवः प्रेक्ष्य पयोधरौ स्वसंस्पर्धिनौ तुङ्गिमविभ्रमेण ।

जयाय तद्युद्धविधित्सयेव कुम्भौ समेतौ स्फुरतस्तदंसौ ॥ ८५ ॥

स्वःसुभ्रुवः सुराङ्गनायास्तस्याः अंसौ स्कन्धौ स्फुरतः । उत्प्रेक्ष्यते—जयाय प्रतिप-
क्षपरामवकृते स्वयं तद्युद्धविधित्सया ताभ्यां स्तनाभ्यां सार्धं युद्धस्य संग्रामस्य विधि-
त्सया चिकीर्षया विधातुमिच्छया समेतावागतौ कुम्भौ कलशाविव । किं कृत्वा । तुङ्गिन्न
उच्चताया विभ्रमेण लक्ष्म्या कृत्वा स्वाभ्यां घटात्मभ्यां सार्धं स्पष्टेते इत्येवशीली ।
स्वःसुभ्रुवः पयोधरौ कुभौ प्रेक्ष्य दृग्गोचरीकृत्य ॥ इति स्कन्धौ ॥

अग्न्याः सदृशां श्रियमाश्रयन्ती नास्ति त्रिलोक्यामपि कापि कान्ता ।
इतीव गेखात्रितयं ततान तत्कण्ठपीठे सरसीजजन्मा ॥ ८६ ॥

सरसीजान्मलजन्म उत्पत्तिर्गम्य स सरसीजजन्मा विधाता तस्या देव्याः कण्ठपीठे गलकन्दले । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतो रेखानां त्रितय त्रिकं ततान विस्तारयासास । च-कारैत्यर्थः । इति किम् । यदस्याः शाननत्रिदद्याः सदृशां साधारणीम् । तुल्यामित्यर्थः । श्रिय शरीरसौन्दर्यलक्ष्मीमाश्रयन्ती भजन्ती कापि ज्ञाताज्ञाता काचन कान्ता सुलोचना त्रिलोक्या स्वर्गवलिगृहमहीवल्लयत्रयेऽपि नाकिनागनागराङ्गनासु नास्त्येवेति जगत्रयेऽपि न विद्यते ॥

कण्ठश्रिया स्वःकुरविन्ददत्या निर्जीयमानैर्निखिलैस्त्रिरेखैः ।

रथाङ्गपाणिं प्रति पाञ्चजन्यः पूकर्तुकामैः प्रहितः किमेकः ॥ ८७ ॥

निखिलैस्त्रिरेखैः समस्तैः शङ्खैः पूकर्तुकामैः एव कर्तुमिच्छद्भिः सद्भिः अर्थात्सर्वैः सभूय रथाङ्ग वरेवारिभिरप्रतिहतं चक्र पाणौ हस्तं यस्य स रथाङ्गपाणिर्विष्णुस्त प्रति एकः पाञ्चजन्यनामा शङ्खः । उत्प्रेक्ष्यते—किं प्रहितः प्रेषित इव । किं क्रियमाणैः । निखिलैस्त्रिरेखैर्निर्जीयमानैः पराभवनपदवीं नीयमानैः हठात्प्राप्यमानैः । कथा । स्वःकुर-विन्ददत्या स्वर्गस्य कुरविन्दाः पद्मरागमणयः । 'स्वे हि दर्शयति कः परेणथानर्त्यद-न्तकुरविन्दमालिके' इति नैषधे । तद्द्वन्ता दशना यस्याः सा । कथा कृत्वा । कण्ठश्रिया निजगललक्ष्म्या साधनभूतया ॥

कण्ठीकृतो यज्जलजस्त्रिदश्यास्तद्वेधसा साधु विधीयते स्म ।

नैसर्गिकानार्जवमात्मनिष्ठं जह्यादवाह्यं कथमन्यथायम् ॥ ८८ ॥

वेधसा ब्रह्मणा यज्जलजस्त्रिरेखः त्रिदश्या देव्याः कण्ठीकृतः कण्ठपीठतां प्रापितः । 'ततः प्रियोपात्तरसाधरंछे निवेश्य दध्मौ जलज कुमारः' इति रघौ । अहमेव मन्ये । जगत्स्रष्टिकृता तत्साधु सम्यग्निवधीयते स्म समीचीनमनुष्ठितम् । अन्यथा अपरप्र-कारेण यत्कण्ठपीठीकरणमन्तरेण अय शङ्खः आत्मनि खसिान्निवषये निष्ठा स्थितिर्यस्य तादृशं नैसर्गिकं स्वाभाविकं स्वोत्पत्तिसमयादेव जातमपर्यवसानस्थायुकमनार्जव कथं केन प्रकारेण जह्यात्यजेत् । यदुक्तम्—'विमलता वचनस्य न गोचरे जनयिता तव शङ्ख महोदधिः । मुदमलं तनुते च तव ध्वनिः किमु ततो निहिता हृदि वक्रता ॥' इति । अपि तु न कयापि विधया नैव युञ्जेत् ॥

यत्कण्ठपीठेन हठादुपात्तां दृष्ट्वात्मभूषामखिलास्त्रिरेखाः ।

पूकुर्वते किं विकलीभवन्तः प्रत्यालयं भैक्षमुजो भुजन्तः ॥ ८९ ॥

अखिलाः समस्तास्त्रिरेखाः शङ्खाः विकलीभवन्तो गृथिला जायमानाः प्रत्यालयं गृहं गृहं प्रति पृच्छन्ते । लोकानां पुरः पूकारं कुर्वन्तीत्यर्थः । विकलतामेव दर्शयति—किं-

भूताः । भिन्नाणां सन्तुहो भैक्ष भुजन्त्यश्नन्तीति भैक्षमुजो भिक्षुकाः सान्यासिकच्योगिप्र-
मुखास्तान् भजन्तः सेवमाना इति विकल्पेन विचारानभिज्ञता । वैकल्पकारणमाद्—कि
कृत्वा । यस्या देव्याः कण्ठपीठेन गलकन्दलेन हठाद्वलादुपातां गृहीतामात्मगः स्वस्य
भूषामाभग्न्यादिलक्ष्मीम् । 'विनापि भूषामवधिः श्रियामसौ' इति नैषधे । आमरणगणम-
न्तरेणापि दमयन्ती श्रियां सुपमाणामवधिः सीमास्तीति' इति तद्दृतिः । दृष्ट्वा वि-
लोक्य ॥ इति कण्ठपीठः ॥

यूनो मनोजन्मनृपस्य तस्या वपुर्लतायाः स निकेतभाजः ।

शृङ्गारभूषासुषमादिदक्षोरिवात्मदर्शः शुशुभे तदास्यम् ॥ ९० ॥

तस्मान्निददया आस्यं शुशुभे रेजे । उत्प्रेक्षयते—यूनस्वरूपस्य मनोजन्मनृपस्य स्म-
राजस्य आत्मदर्शो दर्पण इव । किभूतस्य मनोजन्मनृपस्य । यस्या देव्या वपुर्लता शरी-
रयथी घवावास्त्रार्थं वासकृते निकेतं भवन भजतीति तस्य । पुनः किं कर्तुमिच्छोः ।
शृङ्गारार्थं शोभाकृते या भूषा भूषणानि । 'तस्यै स्वभूषाद्वयदशुशिल्पयलिद्विपः कर्मुक-
मर्षयन्ती' इति नैषधे । 'निजभूषणमणिकिरणगणव्यतिरेकेण' इति तद्दृतिः । तेषामाभ-
रणानां सुपमां सातिशायिनीं शोभाम् । 'सुपमा सातिशायिनी' इति ह्यम्याम् । 'सा
अनिशायिनी शोभा सुपमा प्रोच्यते' इति तद्दृतिः । तां दिदक्षोः द्रष्टुमिच्छोः । 'ताव-
देव ऋषिरिन्द्रदिदक्षुः' इति नैषधे । 'नारदर्षिरिन्द्रद्रष्टुमिच्छुः' इति तद्दृतिः ॥

कृष्णच्छर्विं भ्रूयुगलीं दधानं ज्योत्स्नासुधापायि चकोरचक्षुः ।

उत्सङ्गसङ्कीकृततारदन्तमास्यं त्रिदश्याः शशिविम्ब्रति स्म ॥ ९१ ॥

त्रिदश्याः शासनामर्त्याया आस्य वदन शशिविम्ब्रति चन्द्रमण्डलमिवाचरति ।
'मवंप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वाचारे इत्येके' इति क्विप्प्रत्यये शशिविम्ब्रतीति सिद्धम् । कि
द्वर्षणम् । लक्ष्म लाञ्छन तद्दृष्टकृष्णा मेचका छविः कान्तिर्यस्यास्तादृशीं भ्रूयुगलीमूर्ध्व-
नयनयोः पराप्रदेये रोमपद्मतिद्वितयीम् । 'उच्चं राज्यादिदानात्कलिः कल्पमलक्ष्णात्ता-
मग्नानामुनिः उन्दाद्विप्रभेदादिदशपति करस्पर्शनादर्शनस्य । हेतुत्वात्सस्यमूर्यासुदयफल-
परराजमज्जनभूषाद्वलं नामेयदेवप्रभुगदयुगली'.... 'गौरिवेह ॥' इति श्रीमाममुन्द-
रगूरित्तोत्रे युगलीगच्छः । दधानं विभ्राणम् । पुनः किभूतम् । ज्योत्स्ना चन्द्रिका
ज्योत्स्नाप्रियत्वात् तथा सुधापानमृत पिबत इत्येवशीर्ला । 'कणे ह्यस्य चकोरीपां गगः पीत्वा
पुनः गच्छम् । अजायत मन्नेन गुजापुनाक्षणेक्षणाः ॥' इति वस्तुपालनीतिर्वीमुचां चन्द्रोदय-
संभवे चकोरीपां ज्योत्स्नापान तथा सुधापानमपि दृश्यते इति । चकोरी ज्योत्स्नाप्रि-
त्यये चक्षुषी चक्षुः । अथ वा ज्योत्स्नापानं सुधा सुधारुचिन्वात्पिबत इत्येवशीर्ला तादृशो
पानम् एतच्छले वा चक्षुषी नेत्रे च । पुनः किभूतम् । सत्यतो षोडशोऽन्त्यानां
पर्यायः इत्याहाराकारकाः । 'तारकाभरुनीदिकयोन्तारं' इति लिङ्गानुशासने गक्ष-
पुनोऽन्त्यापानोन्तारकाः पुनोऽन्त्या । यथा 'तारत्वारं च' इत्यन्त्या । एव
'स्य' इति च तन्त्या वा दन्ता गग्य तम् ॥

चिकीर्षता यन्मुखमात्तसारमात्मानमन्विष्य चतुर्मुखेन ।

गलन्मरन्दाश्रुकणाञ्जराजीद्विरेफरावैरिव रारटीति ॥ ९२ ॥

गलन्तः पतन्तो ये मरन्दाः मधूनि मकरन्दविन्दवस्त एवाश्रुकणा रोदने नयननि-
र्गतनीरविप्लवो यस्याम् । तादृशी अञ्जराजी कमलमाला । उत्प्रेक्ष्यते—द्विरेफरावैर्मधुकर-
गुञ्जारवै रारटीति अतिशयेन रोदिति पूरकृतिं वा कुरुते । किं कृत्वा । यन्मुखं यस्याः
शासनदेवताया वदनं चिकीर्षता कर्तुमिच्छता चतुर्मुखेन ब्रह्मणा आत्त गृहीत सारम् ।
'सम्यग्मना सारो मजि' इति हैम्याम् । सारदलं वा स्वकीयसद्वस्तु यस्मात्तादृशमा-
त्मानमन्विष्य विलोक्य ॥

यदीयचेतोवसतौ वसन्तं स्वमित्रपुष्पाखनृपं निरीक्ष्य ।

किमागतस्तं मिलितुं मृगाङ्को वक्रं चकासे सुरकम्बुकण्ठ्या ॥ ९३ ॥

सुरस्य कम्बुः त्रिरेखः एतावता दक्षिणावर्तशङ्खं तद्वत् रेखात्रिकाङ्कित कण्ठो यस्या-
खस्याः । सुरकम्बुकण्ठ्याः सुरस्य कम्बुकण्ठ्या वध्वा इति वा । सुधाशनवध्वा वक्र
वदन चकासे दिदीपे । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या इद यदीयं चेतश्चित तदेव वसतिर्वासवेदम्
तत्र वसन्त वासं कुर्वाणम् । देवीसंबन्धिनि हृदयसदने तिष्ठन्तमित्यर्थः । तथा खस्या-
त्मनो मित्र सखाय पुष्पाखनामान मदनाभिधानं नृप राजान निरीक्ष्य व्यालोच्य । त
प्रति मिलितुमागतो गगनात्समागतः । किंभूतः । मृगाङ्कः शशधरश्चन्द्र इव ॥

यस्या मुखं स्वर्वनितार्चितायाः संवर्ध्य ताराततिमुक्तिकाभिः ।

स्वःसिन्धुतीरे किमु दिङ्मृगाक्ष्यो निर्मिच्य रात्रीमणिमुत्सृजन्ति ॥ ९४ ॥

ख.खर्गस्य वनिताः सीमन्तिन्यः तामिरार्चितायाः पूजितायाः यस्याः शासनदेव-
ताया मुखं वदनं निर्मिच्य नीराजयित्वा मुखस्य न्युञ्छन् कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—दिङ्मृ-
गाक्ष्यः दिगङ्गनाः स्वःसिन्धुतीरे खर्गङ्गातटे रात्रीमणिं निशारज चन्द्रम् । 'कथयति
परिश्रान्तिं रात्रीतमः सह युध्वना' इति नैषधे रात्रीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । चन्द्रकान्त-
रत्नमपि किमु उत्सृजन्ति त्यजन्ति । किं कृत्वा । ताराणामर्थाङ्गहनसूत्रतारकाणां ततयः
श्रेणयः एव मुक्तिकाः लघुमुक्ताफलानि तामिः । 'सिता वमन्त्यः खलु कीर्तिमुक्तिकाः'
इति नैषधे । अथवा मुक्ता एव मुक्तिकास्ताभिः कृत्वा संवर्ध्य वर्धयित्वा इदानींतन्या
अपि सधववध्व. खगुरुन्मुक्ताफलैर्वर्धयित्वा मणिप्रमुखं न्युञ्छनीकृत्य क्वचिन्मुक्षन्तीति
रीतिः ॥ इति मुखम् ॥

अगण्यलावण्यपयस्त्रिदश्या आस्यात्प्रसर्पद्विलसत्तरङ्गैः ।

मा स्ताहहिस्तादिति निम्नभागं चक्रे विरञ्चिश्चिवुकं किमन्ते ॥ ९५ ॥

विरञ्चिर्ब्रह्मा अन्ते वक्रप्रान्तप्रदेशे । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोर्निम्नो गम्भीरो नीच
भागः प्रदेशो यस्य तादृश चिद्युक्तमसिकाध प्रदेशं चक्रे निर्मितवान् । इति किम् ।

यदस्यास्त्रिदश्या देव्या आस्याद्भक्तकुण्डाद्विलसत्तरङ्गैः प्रस्फुरत्कल्लोलैः स्वरङ्गाकारीभवत्कान्तिप्रतानैः । 'विमलं वर्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभो' इत्युक्तेः । कृत्वा प्रसर्पतिःसरत् 'गच्छति विसर्पत्यत्ययते' इति क्रियाकलापे । यथा विसर्पति तथा प्रसर्पत्यपि । अग्न्यममेयं यन्नावप्य लवणिमा तदेव पयः पानीय वह्निस्तान्मुखाद्बहिर्भागे मा त्वान्मा भवतु वक्राद्बहिर्भा निर्यातु । 'धृत्युद्भवा यच्चिबुके चकास्ति नित्रे मनागह्वलियन्त्रणेव' इति नैषधे ॥

यदाननाम्भोरुहवाससौधे सातं वसन्त्या जलराशिपुत्र्याः ।

विलासवापीव पयोविहारं स्वैरं विधातुं चित्तुकास्त्रिदश्याः ॥ ९६ ॥

त्रिदश्याः शासनदेव्याश्चित्तुकः । उत्प्रेक्ष्यते—जलराशिपुत्र्या लक्ष्म्या विलासवापीव क्रीडादीर्घिकेव । किं कर्तुम् । स्वैरं स्वेच्छया पयसि वारिणि विहारं जलकेलिम् । 'यस्यावरोपस्वनचन्दनाना प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले' इति रघुवशे । विधातुं कर्तुम् । किं कुर्वन्त्या जलराशिपुत्र्याः । यदाननाम्भोरुहवाससौधे यस्या देव्या आनन वदनमेवाम्भोरुह कमलं तदेव वाससौधं वसनसदन तत्र सात सुखं यथा स्यात्तथा वसन्त्याः स्थिति कुर्वन्त्याः ॥ इति देवीचित्तुकाः ॥

रेजेऽधरोऽस्या हरिमन्थकालात्प्रवासिनं यन्मुखचन्द्रपुत्रम् ।

हृत्सेखभाजा मिलितुं प्रवालः पयोधिनाहातुमिव प्रयुक्तः ॥ ९७ ॥

अस्या देव्या अधरः ओष्ठो रेजे राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पयोधिना समुद्रेण यस्या मुरगमेव चन्द्र सपुत्रमाहातुभाकारयितुमिव प्रवालः समुद्रोत्पन्नत्वाद्द्विद्वमः । अध वा प्रकृष्ट उक्तदेशवाक्यकथको बालकः प्रयुक्तः प्रेषितः । किलक्षणेन समुद्रेण । हृत्सेखमुत्कण्ठार्मात्सुन्य भजतीति तादृशेन । किं कर्तुम् । मिलितुं पुत्रप्रेम्णा सद्ग कर्तुम् । चन्द्रस्य समुद्रोत्पन्नत्वेन नन्दनत्वम् । किंभूतं चन्द्रम् । हरिणा विष्णुना मन्दराद्रिणा यो मन्यो मन्पनं तस्य कालः समयः तस्मादारभ्य प्रवासिनं परदेशे गत पुनरागतम् अत एव मिलनोत्कण्ठा ॥

यदाननाङ्गीकृतविग्रहेण रदच्छदाङ्गः क्षणदाकरेण ।

प्रियौषधेरङ्गभवः किमेव प्रपाल्यते वसृतया प्रवालः ॥ ९८ ॥

यस्या देव्या आनन मुरगं तदेव अङ्गीकृतः अभ्युपगतः गृहीतो विग्रहः शरीरं येन तादृशेन क्षणदाकरेण विष्णुना प्रियायाः स्वकान्ताया औषधेः फलयाक्तावगताकायाः अङ्गभवत्समुजः । चन्द्रस्याौषधीपतित्वान् पतिपरनीसंबन्धः । प्रवालस्य चापयोधिनातन्वाः र्धापर्या पुत्रत्वमेवोपपन्नम् । तथा रदच्छदोऽधरः स एवाः यस्य तादृश प्रवालः परसः प्रदोऽथालः प्रवालः । अधवा प्रकरेण बालकश्च वसृतया पितृवैतः परागल्गे गन्तव्यता पाल्यते । अन्यो यत्ता आत्मपत्नीसंजातमतीव बालकं निजवन्नं प्रेम्णा वसृतया ॥

इदंमुखीभूतमवेत्य चन्द्रं बालं तदीयं करचक्रवालम् ।

अन्वागतं प्राक्प्रणयादिवैतद्वन्तच्छन्दः स्फूर्तिमिर्यति तस्याः ॥ ९९ ॥

तस्या देव्या दशनच्छदो दशनपत्रमधरः स्फूर्तिं शोभामिर्यति । उत्प्रेक्ष्यते—इद-
मुखीभूतम् अस्या वदनभाव प्राप्त चन्द्रं स्वजनकुमुदसुहृदमवेत्य ज्ञात्वा सम्यगवबुध्य
प्राक्प्रणयात्पूर्वसैद्धान्द्रावस्थाया नित्यमुत्सङ्गसङ्गीकरणप्रीतेः एतद्दशनच्छददेह देवीद-
न्तवल्गगात्रं तदीयं यद्वदनीभूतचन्द्रसंबन्धि तथा बाल लघुकुमारं कारणां किरणानां चक्र-
वाल मण्डलमन्वागतं पृष्ठे समेतमिव । यो बालः स पितुर्मातुर्वा पृष्ठे समेतीति रीति-
रपि बालत्वात्किरणानामरुणत्वमपि युक्तमेवेति ॥

यद्वन्तपत्रेण रणेऽभिभूता नष्टा प्रविष्टापि पयोधिमध्ये ।

रक्ताङ्गराजी हृदि कृष्णवल्लीं शल्यं किमद्यापि न पर्यहार्षीत् ॥ १०० ॥

यस्या देवताया दन्तपत्रेण दशनदलेनाधरेण रणे परस्पर्धितया मिथो युद्धे अभि-
भूता पराजिता सती रक्ताङ्गराजी विद्रुममालिका हृदि मनसि विषये हृदये वक्षसि वा कृष्ण-
वल्लीम् । 'कालिवेल' इति लोकप्रसिद्धा । तद्रूप तामेव वा शल्यं शूककण्टकादीनां शलाका
हृदये मर्मप्रविष्टशस्त्रं वा । 'शल्यं शस्त्रशलाकयोः' इत्यनेकार्थः । तथा 'शल्यं शरी-
रान्तर्गतं शस्त्रादिसीमाच्छिद्रं वंशादीनां शलाकाविशेषश्च' इति लिङ्गानुशासने । अ-
द्यापि अद्यतनं दिनं यावन्न पर्यहार्षीत् परिहरति स्म हृदये एवावतिष्ठमानमास्ते किम् ।
नष्टा यदधरोद्गुरविरोधि विरुद्धविधानातिसाध्वसात्प्रणय पयोधिः समुद्रस्तस्य मध्ये अ-
स्यगाधजलान्तः प्रविष्टा प्रविश्य स्थितापि ॥ इत्यधरः ॥

बन्धूकबन्धूभवदेतदीयदन्तच्छदे दन्तरुचिश्चकासे ।

निपेतुषी कोकनदच्छदाङ्के शरत्सुधादीधितिकौमुदीव ॥ १०१ ॥

बन्धूको बन्धुजीवः । 'विपोहरिया' इति लोकप्रसिद्धिः । स रक्तकुसुमः स्यात् ।
तथा 'बन्धुजीवविघातं श्रीष्मदिवसावसानजनाः' इति चम्पूकथायाम् । श्रीष्मे हि बन्धू-
कानि श्लुष्यन्ति । तथा 'बन्धूकप्रसवारुणाम्बरधराम्' इति लघुस्तवेऽपि । तस्य बन्धू-
ककुसुमस्य बन्धूभवन् सहोदरो मित्रं वा जायमानो य एतदीयो देवतासबन्धी दन्त-
च्छदोऽधरस्तत्र निपेतुषी पतनशीला पतिता वा दन्तानामर्थाद्देवीदशनानां रुचिः
कान्तिश्चकासे दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कोकनदस्य विकसितरक्तोत्पलस्य यच्छद पत्र
तस्याङ्के उत्सङ्गे निपेतुषी समीयुषी प्राप्ता शरदो घनात्ययस्य सुधादीधितिरमृतवत् शर-
त्कालेन जलधरोद्योपरोधावधीरणेन निर्मलीकृतत्वादुज्ज्वला अतिविशदीभूता दीधि-
तयः कान्तयो यस्यैत्यन्वर्थनामा चन्द्रस्तस्य कौमुदी चन्द्रिकेव । अथ वोपमा । यथा
रक्तकमलपलाशे शारदीयनिशानायककौमुदी शोभते ॥

पीयूषपूर्णसरकेलिशोणमणीनिवद्धाधरदीर्घिकायाम् ।

यस्या विनिद्रद्विजचन्द्रिकाभिराश्रीयते कैरविणीवनश्रीः ॥ १०२ ॥

यस्याः श्यामनसुर्याः विनिद्रन्तीनिर्ध्वजृम्भमाणाभिर्द्विजानां दन्तानां चन्द्रिकाभिर्ज्यो-
त्स्नाभिः । कान्तिभिरित्यर्थः । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रथौ । कैरविणीनां
कुमुदिनीनां चन्द्रविकाशिविशदधिकसितारविन्दिनीना वनं काननम् । वृन्दमित्यर्थः । तस्य
श्रीः लक्ष्मीः शोभा आश्रीयते आलम्ब्यते । कस्याम् । पीयूषैः सुधारसैः पूर्णायां निर्भरभरि-
तायां स्वरस्य रतिपतेः केलये क्रीडाकरणार्थं शोणै रक्षैसीणीभिः रत्नैः । पद्मरागगणैरित्यर्थः ।
निवद्धायां रचितायां घटितायामधगेऽर्धादेव्या ओष्ठः स एव दीर्घिका वापी तस्यां
राजीव । 'वनराजिनि दीर्घिकावारिणि स्नानम्' इति पाण्डवचरित्रेऽर्जुनस्याष्टापदयात्रा-
धिकारे । यत्र राजीवानि तत्र राजीविनीलताया अपि सद्भाव इति । तथा 'केचिद्द-
दन्त्यमृतमस्ति पुरे सुराणां केचिद्ददन्ति वनिताधरपल्लवेषु । ब्रूमो वयं त्वदरिवर्गकरा-
डुलीपु यत्सानतो मरणमागतमप्यपास्तम् ॥' इति भोजप्रबन्धे वनिताधरेषु सुधारसः ॥

स्वर्माणुभीरो रजनीचरिष्णोः कलङ्कभाजः क्षयिनः सितांशोः ।

ज्योत्स्ना किमुद्रेगवती यदास्यं भेजेऽपविघ्नं दशनांशुदम्भात् ॥ १०३ ॥

सितांशोश्चन्द्रादुद्रेगवती खेदं प्राप्ता सती ज्योत्स्ना । उत्प्रेक्ष्यते—दशनानां राजद-
न्तानामशवः किरणास्तेषां दम्भात्कपटात् अपगता विघ्ना वसती स्वानिष्टकारिणः प्र-
त्युहा यस्मात्तादृक् यदास्य देवीवदन भेजे ध्रितवतीव । उद्रेगकारणान्याह—किंभूतस्य
सितांशोः । स्वर्माणो राहोः सकाशाद्दीरोर्भीरुकस्य । स्वाभ्यवहारकारिसिंहिकेयभयवि-
ह्वलीभूतस्येत्यर्थः । एतावता स्वैरत्वमुक्तम् । पुनः किंभूतस्य । रजन्यां निशायामेव
पारदारिकपाटचरादिवचरिष्णोः संचरणशीलस्य । एतावता चौरविटादिचेष्टावत्त्वं च ।
अत एव पुनः किंभूतस्य । कलङ्क गुरुदाराभिगमनादपवादं लाञ्छनं च भजतीति कलङ्क-
भाजः । एतावता सापवादत्वं सुशीलताराहित्यं च । पुनः किंभूतस्य । क्षयिनः क्षयरोग-
वतः । स्वपरदारेष्वत्यासक्तस्य व्यसनिनो राजयत्नादयो रोगा भवेयुरवश्यम् । यतः
'कम्पः स्वेदध्रमो मूर्च्छां भ्रमिग्लानिर्विलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥'
इति योगशास्त्रे । पक्षे कृष्णपक्षानुभावात् कलानिर्हीयमानतया क्षीणताभाजः । सितांशो-
रिति पदेनापि पाण्डुरत्वं सूचितम् । तच्च रोगादिना दुःखाद्यतिरेकेण वा पाण्डिमा
जायते । ततः पाण्डुकुष्ठरोगवतः भूतादिवद्वलदेहस्य वा । ततोऽपि विरूपवतः । ए-
तेभ्यः कारणेभ्यः एतैः कारणैर्वा मनस्युद्रेग प्राप्ता ॥

यस्याः पूषान्निर्जरदृक्चक्रोरान्दन्तप्रभाभिर्वदनं दिदीपे ।

शरद्विनिद्रीकृतचन्द्रिकाभिर्विभावरीणामिव सार्वभौमः ॥ १०४ ॥

यस्या देवताया दन्तप्रभाभिर्दशनदीप्तिभिः कृत्वा वदनं मुखं दिदीपे । वदनं किं
कुर्वत । शृणुत प्रीणयत् । 'पूष प्रीणने' तुदादिधातोरेयं प्रयोगः । कान् । निर्जग देवा-
स्तेषां दशो लोचनान्येव चक्रोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तान् । क इव । सार्वभौम इव । यथा
विभावरीणा सार्वरीणा सार्वभौमश्चक्रवती प्राणनाथश्चन्द्रः । 'कन्दर्पेऽनल्पदपे विक्रिरति

फिरणाञ्छावैरीसार्वभौमः' इति नाटकग्रन्थे । शरदा घनाख्येन विनिर्द्रीकृता जलध-
रधारवर्धारेणने निर्मलीकृत्य विस्तारिता याश्चन्द्रिकाश्चन्द्रगोलिकास्ताभिः कृत्वा दीप्यते॥

स्मितश्रियामिश्रितदन्तकान्तिश्चकास्ति गीर्वाणमृगेक्षणायाः ।

वन्दीकृता चन्द्रमसं विजित्य ज्योत्स्नास्य दारा वदनेन विद्मः॥१०५॥

गीर्वाणस्य अमोघसदसद्वचनप्रपञ्चनाराचस्य षेवस्य मृगेक्षणाया हरिणलोचनायाः
स्त्रियः शासनदेवतायाः स्मितस्य कथंचिद्विनोदावसररसविनिर्मितहसितस्य श्रिया श्वे-
तिमलङ्ग्या मिश्रिता करम्बिता व्यासा दन्तानां दशनानां कान्तिर्दांतिश्चकास्ति दी-
प्यते । तत्र वयमेवं विद्मो जानीमो वितर्कं वा कुर्मः उत्प्रेक्षामहे वा । वदनेन देवता-
मुखेन अर्थोभिजजगजित्वरचैभवेन चन्द्रमसं कुमुदधान्धव विजित्य पराभूयास्य चन्द्र-
मसः दारा जाया ज्योत्स्ना कौमुदी वन्दीकृता निगृह्य रक्षितेव । 'विद्म इत्युत्प्रेक्षाविष-
येऽपि भवेत्' इति काव्यकल्पलतायाम् ॥ इति सस्मितदन्तकान्तिः ॥

मरुन्मृगाक्षीवदनाव्जदन्तैस्तारेशतारैर्विजितैर्विभूत्या ।

आलोच्यते तद्विजिगीषयेव संभूय तीरेऽम्बरनिर्झरिण्याः ॥ १०६ ॥

तारा ज्योतीषि तेषामीशस्तारेशश्चन्द्रः । तथा तारा उपलक्षणात्सर्वेऽपि ग्रहनक्षत्र-
तारकास्तैः संभूय एकत्र मिलित्वा अम्बरनिर्झरिण्या गगनतरङ्गिण्याः । आकाशगङ्गाया
इत्यर्थः । तीरे रोषसि तटप्रदेशे । उत्प्रेक्ष्यते—आलोच्यते भन्यते विचार इव विधीयते ।
कया । तद्विजिगीषया । तेषां स्वद्वेष्याणां वक्त्रदन्तानां विजिगीषा परादुभूषा अभिभवि-
तुमिच्छा तथा । अन्यापि निजप्रतिपन्थिपराजयचिकीर्षया एकान्तप्रदेशे मिलित्वा
मिथो मन्त्रयन्ति । किम् । तारेशतारैर्मरुन्मृगाक्ष्या सुरहरिणचक्षुषा देवतया वदनाव्जेन
स्वमुखकमलेन तथा दन्तैर्दशनैश्च विभूत्या तेषामद्वैतलक्ष्म्या कृत्वा विजितैः पराभूतैः ॥

अजय्यवीर्यं मुखपद्ममस्याः श्रिया जयन्तं स्वमवेत्य राज्ञा ।

संधि विधातुं प्रहिताः प्रधाना द्विजाः समं तेन किमुल्लसन्ति ॥१०७॥

द्विजा देवीदशना उल्लसन्ति दीप्यन्ते । किभूताः । प्रधानाः प्रकृष्टलक्षणोपेताः ।
उत्प्रेक्ष्यते—राज्ञा चन्द्रेण नृपेण च तेन स्वजैत्रेण मुखपद्मेन समं संधिं परस्परं मेल
प्रीतिं वा विधातुं प्रधानाः सचिवा द्विजाः स्वपारिपार्थका ब्राह्मणाः पुरोहितादयः प्र-
हिताः प्रेषिता इव । किं कृत्वा । अजय्य जेतुमशक्य केनापि स्पर्शना विरोधिना क-
दापि कथमपि षड्गुणैस्तिस्रभिः शक्तिभिश्चतुर्भिरुपायैश्चतस्रिभिरुद्विभिरपि न जीयते
पराभूयते इत्यजय्यं तादृश वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशमस्या देव्या मुखपद्म वादनार-
विन्द स्वमात्मानं श्रिया लक्ष्म्या कृत्वा जयन्तं पराभवन्तमवेत्य ज्ञात्वा योऽधिकबलो
निजनिर्जिगीषुश्च तेन सार्धं संधिरेवोचित इति ॥

पाण्डुः क्षयी शून्यनभश्चरिणुर्निरङ्गराहोर्द्विषतोऽपि विन्ध्यत् ।

दोषाकरः श्याममुखो वराकोऽस्माकं पुरस्ताज्जड कस्तम्बकः ॥ १०८ ॥

हंसद्युतोऽक्षीणसुखा मुखस्था जिताहिताः स्फीतगुणा विशुद्धाः ।

नैकेऽभिभूताः किमितीन्दुमुद्यद्द्युता त्रिदश्याः प्रहसन्ति दन्ताः ॥ १०९ ॥

त्रिदश्याः शासनमर्त्यायाः दन्ता दशना उद्यन्ती प्रकटीभवन्ती उच्चैर्निर्यान्ती वा युक्तान्तिस्तया कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतो इन्दुं विधुं प्रकर्षेण हसन्तीव शशिनो हास्य सृजन्तीव । इति किम् । यत् हे इन्दो हे जड मूर्ख जडस्वरूप जडाशय । 'किमु दधौ जड वा बडवानलात्' इति नैषधे चन्द्रसंवोधनं जड इति । अस्माकं पुरस्ताद्दन्ता-
नामप्रे वराकः तपस्वी द्रुमको वा त्वं कः । न कश्चिदपीत्यर्थः । वराकतामेवादशयति—
किंभूतस्त्वम् । पाण्डुः पाण्डुरोगवान् श्वेतकुष्ठविनष्टवपुः । भूतादिचन्द्रबलनिग्रहो वा ।
पुनः किंभूतः । क्षयी राजयक्ष्मा रोगोऽस्यास्तीति । क्षयात्प्रतिदिनं कलानामपगमात् । बहुल-
पक्षे वपुषः क्षीणता अस्त्यस्त्रिभिति वा क्षयी । पुनः किंभूतः । शून्यं निर्मानुषं तथानेनैव
सम्यक्त्वा बभस्तीति भातीति नभः कुत्सितस्थानम् । 'निशानभःसदृशे' इति चम्पू-
कथायाम् । निशानैस्तेजस्त्रिभिरिर्वभस्ति शोभते इति निशानिभास्त्वया सदृशः इ-
कामो यस्य तस्य संबोधनम् । पक्षे रात्रिगगनतुल्ये इति तृष्टिपन(ण)के । तत्र नगर-
प्रामाराममानवादिरिक्तके स्थानके चरिष्णुः संचरणशीलः श्वशानादिषु भक्षणशीलो
वा । 'चर गतिभक्षणयोः' अस्य धातोः प्रयोगत्वेन जग्चिः स्थितिश्चेति व्यर्थता । पुनः
किंभूतः । निर्गतमङ्गं शरीरं यस्य । विष्णुना सुदर्शनचक्रे शिरोवशेषीकृतत्वादङ्गराहित्यम् ।
तादृशाद्राहोः विधुतुदाद्विषतो वैरिणः सक्राशाद्विभ्यद्भयमाकलयत् । पुनः किंभूतः । दो-
षाणामपगुणानामाकरः खनिः निशाकरश्च । पुनः किंभूतः । श्यामं कलङ्केन कृत्वा कृष्णं
मुखं वक्त्रं यस्य । प्रायः कलङ्कलिताः श्यामानना एव स्युः । पुनः किंभूतः । एको
नास्ति द्वितीयः सदृशः कोऽपि एवंविधस्त्वं क्व । वयं पुनः कीदृशाः । हंसवत् उभयपक्ष-
विशुद्धत्वेन द्योतन्ते इति । पुनः किंभूताः । अक्षीणं न क्षीयते स्मेत्यक्षीणम् अनिष्टीय-
मानं संपूर्णं वा सर्वाङ्गीर्णं वा सुखं सातं येषाम् । एतावता रोगराहित्यसातवन्तः । पुनः
किंभूताः । सुखे सर्वेषामप्यप्रे वक्त्रे च तिष्ठन्ति इति मुखस्थाः । एतावता सुस्थानभाजः ।
पुनः किंभूताः । जिताः स्वकीयपरमवैभवंभिभूताः वज्ररत्नकुन्दतारकादयोऽहिताः
प्रतिस्पर्धिनो वैस्ते जिताहिताः । एतावता निर्वैरिताः । पुनः किंभूताः । स्फीता विश्ववि-
ख्याता वृद्धिं प्राप्ता वा गुणा येषां ते स्फीतगुणाः । एतावता गुणवत्त्वम् । पुनः किंभूताः ।
विशेषेण शुद्धा निष्कलङ्काः सर्वत्रावदाताः । एतावता सर्वदाप्युच्चैःशिरसः । पुनः
किंभूताः । नैके अनेके द्वात्रिंशत्प्रमाणत्वेन । एतावता वृद्धिभाजः सगोत्रत्वात् । पुनः किं-
भूताः । अभिलक्षणयुक्तं रूपं येषाम् । 'अभिर्वाप्सालक्षणयोः' इत्यनेकार्थः । अभिरूपाः
पण्डिताः । 'विद्वान्मुषीः कविचित्रक्षणलक्षवर्णाः ज्ञप्राप्तस्वकृतिः कृष्णभिरूपधाराः'-
इति शैल्याम् ॥ युगम् ॥

आशानुरागातिशयं सृजन्ती प्रचेतसः स्फारमरीचितारा ।

समुज्जिहानद्विजराजराजिवक्रा स्र संध्येव विभाति देवी ॥ ११० ॥

सा श्रीवीरशासनाधिष्ठायिका देवी संध्येव दिनावसानपितृसूरिव विभाति स्र । प्रातःकालीनापि संध्या प्रोच्यते । अतोऽर्थेन दिनावसानस्येत्युक्तम् । 'संध्या तु पितृस्रः' इति संध्यानामद्वयं हैम्याम् । देवी संध्या च किं कुर्वती । प्रचेतसः प्रकृष्टमुद्यतेच्छ चेतो मनो यस्य तादृशस्य महतोऽपि आशाया वाञ्छाया अनुरागस्य मोहस्य स्नेहस्य वा अतिशयमाधिक्यमुत्कर्षं वा सृजन्ती कुर्वन्ती । महान्तोऽपि यामालोक्य मुह्यन्ति स्निह्यन्ति च । यां स्पृहयन्तीत्यर्थः । पक्षे प्रचेतसो वरुणस्य । 'वरुणस्त्वर्णतममन्दिरं प्रचेताः' इति हैम्याम् । आशाया दिशः पश्चिमाया अनुगतं क्रमागतं रागस्य रक्तताया अतिशयं प्राबल्यं संध्यारागं सृजन्ती विदधाना । पुनः किभूताः । स्फारा उदारा बहुप्रदेशदर्शिन्यो लक्षयोजनविषयत्वान्मरीचयो दीप्तयस्तादृशे तारे कनीनिके यस्याः । पक्षे दीप्यमाना क्षगज्जगिति कुर्वन्त्यः कान्तयो रोचिषो येषां तादृशास्तारा ज्योतीषि यस्यां सा । पुनः किभूताः । समुज्जिहान उदयमानः । 'मुखेन्दुनानेन सहोजिहाने' इति नैषधे । 'बन्ध्रेण समुदयन्ती' इति तद्दृष्टिः । द्विजराजश्चन्द्रः द्विजानां रदनानां राजानो द्विजराजा दन्तप्रेष्ठाः । 'कचिदमाद्यन्तस्य परत्वम्' इति दन्तानां राजा राजदन्ता इति दन्तशब्दस्य परत्वम् । तै राजन्ते इत्येवंशीलः प्रारम्भः । पूर्णिमायां संध्याप्रारम्भ एव चन्द्रोऽभ्युदेति । अतः प्रारम्भो वदनं च यस्याः सा । राजदन्तशोभितवदना देवी । उदितचन्द्रप्रारम्भा च संध्या ॥ इति दन्ताः ॥

शशी सुधां प्रेक्ष्य निपीयमानां सुरैः सृजंस्तत्र ममत्वमन्तः ।

ररक्ष निक्षिप्य रहो रसज्ञा पात्र्यामिवैतां कृतयन्मुखाङ्गः ॥ १११ ॥

शशी शशधरो विधुः एतां खसुधां रह एकान्तस्थानस्थितार्यां रसज्ञा देवीरसना सैव पात्री भाजनविशेषस्तस्यां निक्षिप्य स्थापयित्वा । उत्प्रेक्षयते—ररक्षेव गोपायति स्मेव रक्षितवानिव । किंभूतः शशी । कृतं स्वैनैव निष्पादितं स्वात्मनैव विरचितं यस्या देव्या सुखं वदनमेव अङ्गं शरीरं येन । शशी किं कुर्वन् । अन्तश्चित्तमध्ये तत्र ससुधां विषये ममत्वम् इयं सुधा मया यथाकर्षं चिद्रक्षणीयैवेति । मम इत्यस्य भावो ममता तां मोहमूर्च्छां सृजन् कुर्वन् । किं कृत्वा । सुरैः सुधाशयैः निपीयमानां पीत्वापीत्वा निष्ठाप्यमानाम् । यदुक्तम्—'विरहिवर्गवधव्यसनाकुलं कलय पापमशेषकल विभुम् । सुरनिपीतसुधाकमपापकम्' इति नैषधे । सुराश्चन्द्रमसः सुधां पिवन्ति इति सुधां निजाङ्गस्थायुकपीयुषं प्रेक्ष्य विलोक्य ॥

यस्या रसज्ञां जयिनीं निभाल्य शोणच्छदं तत्तुलनाविलासम् ।

पितामहं प्रार्थयते स्वतातारविन्दगेहे निवसन्तमूहे ॥ ११२ ॥

शोणच्छदं रक्तोत्पलपत्रं पितामहं जनकजनकं धातारं च प्रति अहमेवमूहे वितर्क-

गमि । तत्सुलनाविलासं तस्या द्वेवीरसहायाखुलनां सादृश्यं तस्य विलासं वैचिन्त्यं लीलं वा । 'असकृदमृतविन्दुस्यन्दिनो वाग्विलासाः' इति चम्पूकथायाम् । 'निरन्तरसु-
धारसाविष्कारिणो वाग्विलासा वचनवैचित्र्ये' इति तट्टिप्पन(ण)कम् । प्रार्थयते याच-
तीव । प्यन्तत्वाद्भ्रिकर्मत्वम् । पितामहं किं कुर्वन्तम् । स्वस्यात्मनः स्वजन्मकर्तृत्वेन तातो
जनकोऽरविन्दः पद्मः स एव तत्र वा गेहं मन्दिरं तत्र निवसन्तं निवासं कुर्वन्तम् ।
एतावता संबन्धो जातः संबन्धे च प्रार्थना फलेग्रहिः स्यादिति किं कृत्वा प्रार्थयते ।
यस्या देवताया जिह्वां रसज्ञां जयिनीं निजजयनशीला निभास्य निरीक्ष्य ॥

स्वं निष्ठितं नित्यमुपवर्षापानात्पीयूषमन्विष्य सितत्विवेव ।

प्रेषीदमानापयितुं रसज्ञासुधाहृदोऽस्या द्विजराजिराभात् ॥ ११३ ॥

अस्या देवताया द्विजराजिर्दन्तपङ्क्तिराभाद्रभौ । उत्प्रेक्ष्यते—सितत्विवेवा चन्द्रमसा
इदं पीयूषमानापयितुमात्मार्थं आनयनार्थमस्या देव्या रसज्ञा जिह्वा सैव सुधाया अमृत-
रसस्य हृदो द्रवस्वप्न द्विजराजिस्तदधिपतित्वात्स्वभृत्स्ववर्णांभूता द्विजपङ्क्तिर्दशनावलीरूपा
ब्राह्मणमण्डली प्रेषि प्रहितेव । किं कृत्वा । नित्यमहोरात्रं सुपर्वणां देवानां सुधाशान-
त्वात्पानात्पानवशतः निष्ठितं क्षीणं स्वल्पावशिष्टं वा पीयूषं सुधारसमन्विष्य समीक्ष्य ॥

जाने यदास्यं सरसीरुहाया विजृम्भिजिह्वारुणपद्मपद्मा ।

श्रेणीभवन्तः पुलिनावतंसा हंसद्विजाः स्युः कथमन्यथास्याम् ॥ ११४ ॥

यदास्यं देवीवदनम् अहमेवं जाने वेत्ति । सुधाया अमृतरसस्य सरसी महत्सरोवर-
मिव । किंभूतम् । विजृम्भि विकसनशीलं जिह्वा देवीरसना सैवाहणपद्मस्य रक्तकमलस्य
पद्मं दलं यस्यां सा । एवं चेन्न तर्हि अन्यथा सुधासरसीमन्तरेण अस्यां सरस्यां पुलि-
नस्य जलोज्जितप्रदेशस्य तदस्थ्येत्यर्थः । 'पुलिनं तत्रलोज्जितम्' इति हेम्याम् । अव-
तंसाः शैखरीभूतास्तथा श्रेणीभवन्तः पद्मथा जायमानाः सन्तस्तिष्ठन्तः हंसद्विजाः सि-
तच्छदविहंगमाः हंसवदुज्ज्वला द्विजा दक्षिणा. कथं केन प्रकारेण स्युर्भवेयुः ॥

वर्धिष्णुदेवीहृदयानुरागवारांनिधेर्विन्दुमकन्दलीव ।

कण्ठत्रिरैलेन मुखे गृहीता पुपोष भूषां रसनादसीया ॥ ११५ ॥

अदसीया अमुष्या इयमदसीया शासनदेवतासन्नन्धिनी रसना जिह्वा भूषां शोभां
पुपोष पुष्पाति स्म । शुशुभे इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—कण्ठ एव त्रिरैलः तिस्रो रेखा यत्रेति
कम्बुनोपमेयत्वात्कम्बुरेव तेन मुखे स्ववदने गृहीता उपात्ता वर्धिष्णुवर्धनशीलो यो
देव्या हृदये मनसि । हृदयं मनो वक्षश्च । अनुरागः स्वप्रियाद्युपरी अत्यन्तानुरक्तता
वर्धमानो रागः स एव वारांनिधिः समुद्रः तस्य । तदुत्पन्नस्वेत्यर्थः । विद्धमस्य प्रवालस्य-
कन्दली नवाङ्कुर इव । 'कन्दली रूपरागेऽपि कल्पे च नवाङ्कुरे । मृगजातिप्रभेदे च'
इति लिङ्गानुशासनावचूर्णो विद्धमाणां शङ्खानां च समुद्रे सद्भावात्तद्गृहणमुचितमेवेति ॥
इति रसज्ञा ॥

जडीभवन्ती रिपुनिर्जये यद्वाचा जिता ह्रीविधुरा विपञ्ची ।

यियासया शैवल्लिनीशपारे तुम्बद्वयं किं विभरांभव ॥ ११६ ॥

यद्वाचा देवीसुधारसोद्गारायमान(ण)वाप्या जिताभिभूता अत एव किञ्चा परात्प-
राभवोद्भूतभूरिलजया विधुरा विह्वला व्याकृता विपञ्ची वीणा । शैवल्लिनीशस्य सारिद्रुतुः
रामुद्रस्य पारे अपरपान्श्वर्तिनि तटे यियासया मन्शक्षलक्षीकृततत्पेनापरस्य कस्यापि
खास्य दर्शयितुमशक्तुवन्ती गन्तुमिच्छया । उत्प्रेक्ष्यते—तुम्बद्वयं किम् । अलासुयुगलनिव
विभरांभव भूतवंतीव । यो नद्यादिजलमुत्तितीर्षुः स तुम्बकानि धरति इति रीतिः ।
किं कुर्वती । रिपुनिर्जये प्रतिपन्न्यपराभवने प्रतिपक्षस्य प्रतीकारकरणे जडीभवन्ती
किं कर्तव्यतायाम् अतः पर मयाथ किं करणीयमिति कार्यकरणविषये मन्दिमानं
गृहतां दधाना । न्यशात्रवं प्रतिकर्तुमशक्तुवन्तीत्यर्थः ॥

श्रवःसुधायै जगतां यदीयवाचे पिकेन स्पृह्यालुनेव ।

अभ्यस्यते भैक्षभुजा तरुभ्योऽनिशं वने पञ्चमगीतिरुच्चैः ॥ ११७ ॥

पिकेन कोकिलेन अनिशं निरन्तरं वने सहकारकानने । प्राचः पिकानां मनो मारु-
न्दनिष्ठोऽप्ये एव रमते नान्यस्मिन् शारिराण्डे । यतः—‘चयपि दिशि दिशि तरवः
परिमलमत्तालिपटलयाचालाः । तदपि स एकरसाल. कोकिलहृदि हन्त जागर्त ॥’ इति ।
सर्धरतिशयेन यादस्वरैण वा पद्मस्य पद्मनाद्धो रागस्य गीतिगानं कण्ठकुहरान्तराने-
कतानलयगूर्धनाधोलनापूर्वको ध्वनिर्वा अभ्यस्यते अभ्याससाध्यो विधीयते । यः पठन्
शास्त्राभ्यासं कुरुते स वाटस्वरैणैव उद्धोषं कुरुते । किंभूतेन पिकेन । तरुभ्योऽर्थान्मा-
कन्दपादपेभ्यो भैक्षं मज्जरीकलिनात्प भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । अत्र समूहार्थेऽण्-
प्रत्ययः । भुनक्ति भक्षतीति तेन भैक्षभुजा । उत्प्रेक्ष्यते—स्पृह्यालुनेवाभिलाषुकै-
नेव । कस्यै । जगतां त्रिजगज्जानाना ध्रुवसा कर्णानामुपोपितानामिव पारणायै सुधायै
अमृतरसभूतायै ॥

स्वरैकसारं परवादिनीभ्यः संगृह्य जाने जलजासनेन ।

विधीयते स ध्वनितं त्रिदश्यास्ताभ्योऽतिरिच्येत न चेत्कुतस्तत् ॥ ११८ ॥

परवादिनीभ्यः सप्ततन्त्रीविपञ्चीभ्यः । ‘साय तन्त्रीभिः सप्तभिः परवादिनी’ इति
हैम्याम् । सर्ववीणासकाशात् स्वराणाम् ‘पद्ज-ऋपम-गान्धार-मध्यम-पञ्चम-वैवत-
निषध-इति सप्तानां तन्त्रीभवानां ध्वनीनाम् ‘पद्ज-ऋपमगान्धारा मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
ध्वतो निषध. सप्ततन्त्रीकण्ठोद्भवाः स्वराः ॥’ इति हैम्याम् । अत्र तु वल्लकीकणानामे-
वोपादान मध्यादेकमद्वितीयं सारं श्रेष्ठदलम् । ‘सारो मन्वास्थिरांशयोः । वले श्रेष्ठे च’
इत्यनेकार्थः । संगृह्य संग्रहं कृत्वा गृहीत्वा वा जाने वेद्यि । उत्प्रेक्ष्यते वा—अहमेव
चिद्गोचरीकरोमि । जलजासनेन कमलविष्टरेण ब्रह्मणा त्रिदश्या वीरशासनदेवताया

ध्वनितं सारस्वरो विधीयते-स कृतम् । एवं चेन्न तर्हि तद्भूतितं देवानिखनस्ताभ्यः
परवादिनीभ्यः कुतोऽतिरिच्यते कस्मात्कारणादधिकीभवति ॥

यद्वाक्पुरस्तादिव पाण्डुराभिर्विलीयते स्म त्रपया सुधाभिः ।

सितोपलामिश्र तपस्विनीभिस्तृणं किमादाय मुखेन तस्थे ॥ ११९ ॥

यस्या देवताया वाचां माधुर्याद्वैततया निजनिजित्वरीणा वाणीनां पुरस्तादग्रे त्रपया
लजया कृत्वा पाण्डुराभिर्धवलीभूलाभिर्दुःखातिरेकात्पाण्डुभूय सुधाभिरमृतरसैः । उन्प्रे-
क्ष्यते—विलीयते स विलीनमेव गलित्वा गतमिव द्रवीभावः प्रापेव । च पुनर्यस्या वाचा
पुरः तपस्विनीभिर्वराक्रीभिः दुर्बलाभिः पाण्डुराभिरपि सितोपलामिः शकैराभिः तप-
स्वितया । उत्प्रेक्ष्यते—मुखेन वक्त्रेण कृत्वा तृणमादाय गृहीत्वा किं तस्थे स्थितमिव ।
यद्वाचा जिता पाण्डुरीभूय अमृतं विलीय गत सित्ता मुखे तृणं गृहीत्वा स्थितेति
भावः ॥ इति वाणी ॥

स्वप्रीतिरत्योरिदमोष्ठघात्रोः सापन्न्यतः संस्थितिवासभाजोः ।

स्मरस्तदर्धे विवभाज सीमां रेखाभिषार्त्तिकं विनिनीपुराजिम् ॥ १२० ॥

स्मरः कन्दर्पस्तदर्धे तयोर्निजनिनम्बिन्योर्निवासस्थानकीभूताधारस्वार्धे तुल्योभय-
पार्श्वयोर्मध्ये । उत्प्रेक्ष्यते—रेखाया अघरमध्यगतरेखाकारस्य मिषात्कपटात्सीमामवधि-
भूतभूर्मां विवभाज विभागीकृतवानिव विभागीकृत्य द्वयोर्दत्तवानिव वा । स्मरः किं कर्तुंमि-
च्छुः । विनिनीपुः व्यपनेतुमिच्छुर्निवारयितुं काङ्क्षन् । काम् । आजि परस्परकलहम् । कयोः ।
स्वस्वात्मनः प्रीतिरतिनाम्नोः पठयोः । किभूतयोः । इदमस्या देव्या ओष्ठो दशनच्छद
एव धाम मन्दिरं ययोः । अत एवः पुनः किभूतयोः । समान एव पतिभर्ता ययोस्ते
सपत्न्यौ सपत्न्योर्भावः सापन्न्यं सापन्न्यतः सपत्नीभावतः कृतसपत्नीकत्वादित्यर्थः । सं-
स्थितौ परस्परं सम्यक्स्थितौ वसतित्रिपये विशेषेण वाद् कलिम् इद् स्थानक मदीय-
मिद स्थानक मदीयमिति क्लेश भजतस्तयोः । स्वस्वस्थानाधिकस्थानलिप्सया मिथो वि-
वादकारिण्योरित्यर्थः ॥ इत्यघरोष्ठमध्यरेखा ॥

तत्साधु मन्ये मलयानिलेन यदेतदीयस्वसितीवभूवे ।

सर्वर्तुपुष्पोद्भवसौरभस्य सौभाग्यमामोति किमन्यथासौ ॥ १२१ ॥

तत्साधु मन्ये अह कविस्तत्साधु समीचीनं मन्ये हृदि मानयामि वेदि यन्मलयानि-
लेन मलयद्रुमपरिमलसुरभीकृतमलयशैलप्रसरत्पवनेन दाक्षिणात्यवायुना एतस्या इदमे-
तदीय देवतासंबन्धि यत्स्वसित श्वासः तद्भूवे जातम् । 'श्वासस्तु श्वसितम्' इति द्वैम्याम् ।
देवीश्वासरूपेण संजज्ञे अन्यथा तद्भवनव्यतिरेकेण असौ मलयानिलः सर्वं वा ते ऋत-
वश्च सर्वतैवः हिम-शिधिर-वसन्त-ग्रीष्म-वर्षा-शरत्क्षणाः षडपि ऋतवः समय-
विशेषास्तेत्या पुष्पाणि कुसुमानि तेभ्यः उद्भवेभ्य उद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशं यत्सौरभ
सुरभिता आमोदो ना तस्य सौभाग्य लुभगता माहात्म्य वा किं कथं केन प्रकारेण-

प्रोति लभते । अपि तु न केनापीति । यतो मलयामिञ्जे वसन्तर्नावेव नान्यर्तुषु ततो वसन्तर्तो एव कुसुमसौरभं लभते । एतद्वदनश्चात्मानिलस्य तु सर्वतुंकपुष्पपरिमललम्भः तस्मात्साधिभैव प्रलयवायोः संजातः ॥

निमीलनोन्मीलनदूषितेभ्यो नित्यं दधञ्चो मधुपानुपङ्गम् ।

निर्वेदवान्पद्मकुमुद्वनेभ्यः स्थितः किमामोद इदं सुखाञ्जे ॥ १२२ ॥

पद्मकुमुद्वनेभ्यः कमलकरवकाननेभ्यः सकाशात्रिवंदवान् खेदमेदस्त्रिमनः कलितः प्राप्तोद्वेगः । उत्प्रेक्ष्यते—आमोदः परिमलः इदसुखाञ्जे शासनसुरीवक्रारविन्दे किं स्थितः समेस्य स्वयं वसतीव । किभूतेभ्यः पद्मकुमुद्वनेभ्यः । निमीलनं सकोचः, उन्मीलनं विकाशः । निशाया पद्म निमीलति कैरवमुन्मीलति दिने पद्ममुन्मीलति कुमुद निमीलति । आभ्या क्रमात्संपद्विपञ्चा दूषितेभ्यः विकार प्रापितेभ्यः । पीडितेभ्य इत्यर्थः । पुनः किभूतेभ्यः । नित्यं निरन्तर मधुपैर्मद्यपायिभिर्भ्रमरैर्वा अनुपद्मो मिलनं सगम दधञ्चो धारयञ्च । कुर्वञ्चः इत्यर्थः ॥

विश्राणयित्वेव पुरा स्वसारसौरभ्यमेतद्वदनाम्बुजाय ।

शोभासहस्रांश इतः पयोजपरम्पराभिर्गृह्यां वभूवे ॥ १२३ ॥

पयोजपरम्पराभिः पद्मानामनेकाभिः पङ्क्तिभिः इतोऽस्मादेव तद्वदनाम्बुजादेवतावदनारविन्दात् शोभानां श्रीमत्ता-सुकुमारता-सुरभिता-संपूर्णता-वृत्तता-मनोज्ञता-प्रभृ-तिलक्ष्मीणां सहस्रः दशशतसंख्ये. अंशो भागः । 'यदि प्रसादीकुरुते सुधांशोरेपा सहस्रा-शमपि स्मितस्य' इति नैपथे । गृह्यां वभूवे गृहीतः । उत्प्रेक्ष्यते—पुरा पूर्वं पूर्वसि-न्काले एतस्याः शासनदेव्या वदन मुखनेवाञ्जं कमल तस्मै स्वस्यात्मनः सारं श्रेष्ठभूत सौरभ्यं सुरभितां विश्राणयित्वेव प्रदायेव ॥ इति देवीवक्रपरिमलः ॥

व्यर्थाकृतां शक्तिमवेत्य पूषद्विषा विरक्तेर्निजहेतिहातुः ।

तुणीरमादाय मनोभवस्य विरञ्चिनास्या व्यरचीव नासा ॥ १२४ ॥

विरञ्चिना अस्त्रास्त्रिदश्या नासा व्यरचि चक्रे । उत्प्रेक्ष्यते—मनोभवस्य स्वरस्य तू-णीरं निषङ्गं रिक्त शाराश्रयमादाय गृहीत्वेव । किभूतस्य मनोभवस्य । विरक्तेर्विरागा-न्मानसीयनिर्वेदात् हेतोर्हेतीना निजप्रहरणाना हातुस्त्यजनशीलस्य । 'ओहाक् त्यागे' तृन् । हान शीलो हाता तस्य हातुः जहातीत्येवशीलस्य । कि कृत्वा । पूषद्विषा पूष-नाम्नः शत्रोः व्यापादकेन शत्रुना । 'गजपूषपुरानङ्गकालान्धकमखासुहृत्' इति ह्यम्याम् । शक्तिं स्वस्य वीर्यं बलं सर्वायुधसामर्थ्यं वा व्यर्थाकृता निष्फलां वन्ध्या विनिर्मिताम-वेत्य ज्ञात्वा ॥

यन्नासिकां वीक्ष्य जगन्निरीक्ष्यामेतत्पुरः श्रीर्मम का ह्रियेति ।

शङ्केऽनिशं न्यकृतिकैतवेन स्वं गोप्यते कीरसृपाटिकाभिः ॥ १२५ ॥

कीरसपाटिकाभिः शुक्रचक्षुभिः अहमेवं शङ्के विचारयामि । उत्प्रेक्ष्यते वा—इति हेतोर्हिंया रजया अनिशं निरन्तरं दिवा रात्रावपि न्यकृतेर्नाचैःकरणस्य कृतत्वेन कप-
टेन कृत्वा स्वमात्मानं गोप्यते गुप्तीक्रियते छन्नो रक्ष्यते इव । इति किम् । एतत्पुनः
एतस्या नासिकाया पुरस्तान्मम श्रीः का । न कापीत्यर्थः । किं कृत्वा । सम्यग्लक्षणोपे-
ततया जगन्निरीक्ष्यां त्रिजगज्जनैर्विलोकनीयां यस्या देव्या नासिकां वीक्ष्य ॥

मुक्त्वा द्विषः पञ्चमुखीं प्रति स्वान्पञ्चापि रोपान्स्मरधन्विनाजौ ।

यदङ्गवाप्तौकसि किं निषङ्गो रिक्तो विमुक्तोऽजनि नासिकास्थाः ॥ १२६ ॥

स्मरधन्विना विषमायुधधनुर्धरेण यस्या देवताया अहं शरीरं तदेव वासार्थं निव-
सनकृते ओको गृहं तत्र रिक्तो निखिलविशिखव्यपगमनतोच्चारणरहितः अत एव वि-
मुक्तः सदान्तःस्थापितः निषङ्गः तूणीरः । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः ज्ञासनदेवताया नासा
गन्धज्ञा किमजनि संजात इव । किं कृत्वा । द्विषः स्वशात्रवस्य ईश्वरस्य पञ्चानां मुखानां
समाहारः पञ्चमुखी तां प्रति । शंभोः पञ्च वदनानि सन्ति कविसमये । 'मृत्युञ्जयः
पञ्चमुखोऽष्टमूर्तिः' इति हैम्याम् । पञ्चसंख्याकानि मुखानि प्रति आजौ संप्रामे पञ्चापि
पञ्चप्रमाणानपि । स्मरस्य पञ्चैव बाणास्तूणीरे नाधिकाः । यतः—'बाणाः पञ्च रतिभिर्बाः'
इति हैम्याम् । रोपान् बाणान् मुक्त्वा क्षिप्त्वा ॥

स्वमन्दिरे यद्ददनारविन्दे लावण्यलक्ष्म्या प्रकटीकृतेव ।

भ्रुकैतवात्कज्जलमुद्गिरन्ती प्रदीपलेखा विललास नासा ॥ १२७ ॥

नासा अर्थाब्जिनशासनदेवताया नासिका विललास शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्व-
स्यात्मीयस्य मन्दिरे निवाससदने यस्या देव्या वदनारविन्दे मुखकमले लावण्यं लव-
णिमा विभ्रमविलासशोभातिशयः तस्य लक्ष्म्या श्रिया प्रकटीकृता उद्गीथिता प्रदीपलेखा
श्लेहप्रिया कलिकेव । किं कुर्वन्ती । भ्रुवोर्लोचनयोर्ध्वयो रोमपद्मयोः कैतवाद्याजात्क-
जलमञ्जनमुद्गिरन्ती स्वशिखायाः सकाशात् भ्रूयामिकाञ्जनं प्रादुःकुर्वन्ती ॥ इति
नासिका ॥

निजप्रतिद्वन्द्विविधुंतुदस्य निरीय भाग्याभ्युदयेन वक्रात् ।

पुनस्तदातद्धितचेतसेव यद्गण्डभूयं विधुनानुसस्ते ॥ १२८ ॥

विधुना चन्द्रेण यस्या देव्या गण्डभूयं गल्लभावः कपोलरूपता अनुसस्ते आश्रिता ।
उत्प्रेक्ष्यते—पुनर्व्याघुव्य द्वितीयवारमपि तस्माद्विधुंतुदाद्वैरिणः सकाशादतद्गो भयं
संजातोऽस्मिन्निस्स्यतद्धितं भीतियुक्तं जातं चेतो मनो यस्यैवंविधेनेव । किं कृत्वा ।
निजस्यात्मनः निज आत्मीयो वा प्रतिद्वन्द्वी प्रत्यर्था यो विधुंतुदो राहुत्सस्य वक्रान्मु-
खाद्भाग्यस्य प्राचीनाचीर्णसुकृतस्याभ्युदयेनाविर्भावेन कथंचित्पूर्वपुण्यप्रकरपरिपाक-
शेन कृत्वा निरीय निर्गल्य केनापि भाग्यसंभारोदयेन वैरिवदनाद्विनिर्गल्य पुनस्तदानन-
निष्पतनाशङ्कया विधुना यत्कपोलकायीबभूवे इत्यर्थः ॥

यदास्यतोऽभ्यर्धयितुं विन्मृगानं त्रियामादयितात्मदर्शी ।

तन्नित्यसेवाविद्यये कपोलपालीद्वयीभावनिवामजेताम् ॥ १२९ ॥

त्रियामादयितो निशायनि चन्द्रस्तथा आत्मदर्शी दर्पण एतां द्वावपि तस्य देवैर्द्व-
न्द्वस्य तिल्लनहोरसत्रमाविरहितं सेवायाः पर्युणस्तौर्विषये प्रकाशय । करणार्थमित्यर्थः ।
कपोलगल्लोर्गण्डस्थस्योः । 'कपोलगलीजमितादुविन्मयोः' इति नैषधे । द्वयी द्विद्वयी
यानलं तस्या नावं तन्त्ररूपताम् । उत्प्रेष्यते—जनजेताम् भेजतुरिव । किं कर्तुम् ।
यदास्यतो देवीवदनात् विभूगानं शोभास्तनुदयतिद्यच्चमन्दयतिश्रितुं याचितुम् ॥

कपोलभित्तौ मृगनाभिपङ्केश्चित्रीकृतोऽस्या मकरश्रकासे ।

यद्वेम्ननोऽदृश्यतनोरनङ्गतयात्मयोनेरिव लक्ष्म लक्ष्यम् ॥ १३० ॥

यस्याः शासनदेवतायाः कपोले गण्डस्तद्रूपायां भित्तौ लुक्ते मृगनाभः चन्द्रिकायाः
पङ्कः कृत्वा चित्रीकृतं कपोलरूपां प्रापिको नक्षरो मत्स्यविशेषः लोके 'मगर' इति
प्रतिद्वः । चन्द्रेण शोभते स्म । 'कपोलपञ्चान्नकरात्सन्धेनुः' । 'कपोले पत्रकशीदणान्क-
रात्' इति तद्वृत्तिः । उत्प्रेष्यते—आत्मयोनेनंकरध्वजस्य लक्ष्यं जन्मगोचरं कस्य
केतनं विदम्बित्वा । किंभूतस्य आत्मयोनेः । यद्वेम्ननो यैव शासनदेवतैव वेम्न वासन-
नं यस्य । पुनः किंभूतस्य । चन्द्रस्तथा लक्ष्यरीरत्वेन शंभुना मत्सीकृत्य नामरूपैर्दृष्ट-
त्वात् लक्ष्यं न नयनगोचरीभूता तस्य शरीरं यस्य ॥ इति कपोलः ॥

हिरण्यगर्भः प्रणयन्सुरीं तां विभोऽरविन्दं वदनीचकार ।

नरन्दुलभ्यन्नयनद्विरेणौ न चैद्भवेतां कथनन्यथात्मिन् ॥ १३१ ॥

वचनेन विद्मः लालीनः उत्प्रेमानहे वा । हिरण्यगर्भः विधाता । 'हिरण्यगर्भो लो-
केषु नामिषम्रात्मनूरुषि' इति हैन्याम् । तां जिनशासनाधिष्ठात्रीं सुरीं प्रणयन् षड-
यन् मकरविन्दं प्रफुल्लयन्नं वदनीचकार तस्या मुखं कृतवान् । एवं चेन्न तर्हि अन्यथा
स्वरूपकारेण अरविन्दव्यतिरेकेण अस्मिन्मानननाडिने नरन्दर्यं नकरन्दणनद्वे उ-
भ्यन्तौ लोहृगीनवन्तौ नयने लोचने एव द्विरेणौ अनन्तं कथं केन प्रकारेण भवेताम् ॥

स्फुरन्महोगोचरिताखिलाशौ भूपाविवास्या भवतः स्म नेत्रौ ।

अधारिषातां कथनात्पत्रे पद्मोपधे नूर्धनि चेन्न ताम्याम् ॥ १३२ ॥

यस्याः सुवचनसारहूलोचनाया नेत्रौ नयने भूपाविव राजानाविव भवतः स्म संजातौ ।
स्फुरता सर्वत्र प्रसरता महला तेजसा गोचरिता रुदसीनविषयीकृता । दृष्टेयर्थः । अ-
खिलाः समस्ता अपि आद्या दिशो याम्यां तौ । स्फुरद्भिः प्रलक्षिषाधिष्वशंसिन्नानां
प्रदधद्भिः महोभिः प्रतापैः । 'स राक्षिरासीन्महसान्' इति नैषधे । 'महसां प्रतापानां'
इति तद्वृत्तिः । गोचरीकृता व्याताः सन्ना अपि हरितौ ग्रान्यां भूयाम्याम् । एवं चेन्न
तर्हि राजमावमन्तरेण ताम्यां नेत्राभ्यां नूर्धनि निजोपरान्तरेण पद्मोपधेनेत्रोन्म-
त्तादात्पत्रे द्वे छत्रे कथं केन प्रकारेणाधारिषातां विद्वेते ॥

असूयया स्वीयपरामविष्णुं दृशं यदीयां प्रविभाव्य भृङ्गाः ।

स्पर्धां न दध्मोऽथ वयं कदाचिदितीव चक्रुः कजकोशपानम् ॥ १३३ ॥

भृङ्गा भ्रमराः इति हेतोः कजानां कमलानां कोशानां कुब्जलानां मुकुलानां पानमर्थान्मकरन्दवीतिम् । 'धीतिः पाने' इति हैम्याम् । 'धेद् पाने' अस्य धातोः रूपम् । धानं घयनं धीतिः । पानं कुर्वन्ति स्म कोशपानं शापथमिव चक्रुः कृतवन्तः । इति किम् । पूर्वं तु यदभूत्तु जातमेव । अद्यतनादिनादारभ्य वयं त्वया समं स्पर्धां सहर्षं कदाचित्कस्मिन्नपि समये न दध्मो धारयामो न वहामो वा । स्पर्धां न कुर्म इत्यर्थः । किं कृत्वा चक्रुः । यदीयां देवीसंबन्धिनीं दृशं दद्विमसूयया भृङ्गाणां मानसे संस्पर्धितामवधार्य तदुद्भूतमूरितमेर्ष्या कृत्वा स्वीयामात्मीयां परामविष्णुं परामवशीलं प्रविभाव्य समीक्ष्य ॥

सारैर्दलैः शासनदेवतायाः प्रणीय नेत्रे इव पद्मयोनिः ।

शेषैरशेषैर्दलिकैरकार्षीत्पुनश्चकाराम्बुजखञ्जरीटान् ॥ १३४ ॥

पद्मयोनिर्ब्रह्मा । 'जनकाद्योनिजरुद्रजन्मभूसूत्राणादयः' इति हैम्याम् । पुनर्द्वितीयवारं शेषैरुद्भूतैरशेषैः सकलैः सारैतरदलिकैर्वस्तुभूतैः कृत्वा चकोरान् ज्योत्स्नाप्रियात्नम् अम्बुजानि कमलकुबलयकुमुदादीनि सलिलजन्मानि तथा खञ्जरीटान् खञ्जनान् लोके 'गङ्गेदिवा' इति प्रसिद्धानकार्षीत्करोति स्म । किं कृत्वा । प्रणीय निर्माय । कैः । कर्मतापक्षैः । उत्प्रेक्ष्यते—सारैः सर्वविशिष्टभूतैः अशेषद्वेषिसंताननिर्जित्वरैर्दलैरद्वैतद्रव्यैः शासनदेवताया जिनमताधिष्ठायिकायाञ्चिदश्याः किमु नेत्रे कर्णान्तायतलोचने इव कृत्वा ॥ -

जेया त्रिलोक्येव शरैस्त्रिभिस्तच्छेषा द्विकाण्डी किमिति स्मरेण ।

त्यक्ताथ सा पद्मभुवा कृतार्थीकृतेव देव्या नयने प्रणीय ॥ १३५ ॥

अथ पश्चान्मदनधनुर्धरेण त्यजनानन्तरं सा कृत्यबन्धत्वेन क्षिप्त्वा त्यक्त्वा द्विवाणी द्वयोर्वाणयोः समाहार इति पद्मभुवा पद्मजन्मना विधिना देव्याः शासनदेवताया नयने विलोचने प्रणीय विधाय कृतार्थीकृता सफल विहितेव । सा का । या द्वयोः काण्डयोः समाहारो द्विकाण्डी द्विशरी । 'बाणे पृषक्विशिखी खगगर्धपक्षाकाण्डाशुगप्रदरसायकपद्मवाहाः' इति हैम्याम् । बाणद्वयमित्यर्थः । इति हेतोः स्मरेण विपमायुधधानुष्केण त्यक्त्वा उज्जिता । इति किम् । त्रयाणां खर्गपातालभूमण्डलक्षणानां लोकानां समाहारत्रिलोकी एव त्रिभुवनमेव जेया परामवनविषयीकरणीया । नापरा भ्रम जेतुं योग्या त्रिलोकी । सा तु त्रिलोकी त्रिभिरेव पत्रिभिर्मया जेष्यते तर्हि शेषा पद्मसु शरैश्चवशिष्टा द्विवाणी किमिति किं कार्यार्थं केवलं मारभूतेव । न किंचित्कृत्य कृते तेनोज्जिता ॥

श्रिया सुधाभाक्पग्माणुमध्या चक्षुर्विभूषामनुकर्तुकामैः ।

गुप्तं क्वचित्प्रावृषि खञ्जरीटैराराध्यते मन्त्र इवामदत्तः ॥ १३६ ॥

खञ्जरीटैः खञ्जनपक्षिभिः प्रावृषि वर्षाकाले क्वचिन्कुत्रापि जनदृग्गोचरे स्थाने गुप्त-
मत एव यथा कश्चिन्न वेत्ति तथा छन्नं यथा स्यात्तथा । उत्प्रेक्ष्यते—भासेन विश्वास-
प्राप्तेन केनचित् हितकृता सिद्धेन वा केनचन दत्तोऽतिप्रसन्नो भूत्वा विश्राणितो मन्त्रो-
ऽतिप्रभावयुक्तवर्णपाठमयः आराध्यते साध्यते इव । किं कर्तुकामैः खञ्जने । श्रिया
खशोभया वैभवेन सुधाभुजो देवस्य परमाणुवदतिसूक्ष्मत्वान्मध्यमुदरं यस्याः सा पर-
माणुमध्या । तस्याश्वधुयो लोचनस्य विभूषां लक्ष्मीं विलासमनुकर्तुं स्वेन सदृशीं विधातु
कामोऽभिलाषो येषा तैः ॥

चन्द्राच्चकोरोऽमृतपानदम्भाद्यानस्थितो गन्धवहात्कुरङ्गाः ।

पितामहात्पङ्कजमासनस्थं यदक्षिलक्ष्मीमिव मार्गयन्ति ॥ १३७ ॥

चकोरजातिवाचित्वादेकवचनम् । ज्योत्स्नाप्रियप्रकरः चन्द्रात्सुधाकरादमृतपानस्य
दम्भात्कैतवात् यस्याः शासनदेवतायाः अक्ष्णोर्दृशोर्लक्ष्मीं सुपमां मार्गयतीव । उत्प्रे-
क्ष्यते—याचतीव यथा याने वाहने स्थितः सन् कुरङ्गो मृगो गन्धवहात्पवनात्सका-
शात् । 'मातरिश्वा जगत्प्राणः पृषदश्चो महाबलः' इति हैम्याम् । पृषत्कुरङ्गातिविशेषः ।
तथा 'कर्तुं शशाङ्गाभिसुखं न भैम्या मृगं दृगन्मोरुहनिर्जितं यत् । अस्या विवाहाय
ययौ विदभौस्तद्वाहनस्तेन न गन्धवाहः ॥' इति नैषधे । पवनात्सकाशात् । उत्प्रेक्ष्यते—
यदक्षिलक्ष्मीं मार्गयतीव । आसने विष्टरे तिष्ठतीत्यासनस्थं ब्रह्मणः सरोरुहासनत्वात् ।
'भवान्तकृजगत्कर्तुंसरोरुहासनाः' इति हैम्याम् । पङ्कज कमल पितामहाजनकजनका-
द्विधातुः सकाशाद्देवीविलोचनविभ्रम याचतीव ॥

स्मितं दिने निश्यपि नित्यरङ्गद्भृङ्गाङ्कितं स्याद्यदि पुण्डरीकम् ।

प्रस्पन्दमानान्तरतारिकां तत्तनोतु कुर्याद्दृशमेतदीयाम् ॥ १३८ ॥

यदि कदाचिद्देवतानुभावात् दिने वासरे निश्यपि रात्रावपि स्मितं विकाशं प्राप्तं
तथा नित्यं रात्रौ दिवा वा विरहितं रङ्गन्तौ मकरन्दं पातुमितस्ततो भ्रमणतश्चपलाय-
मानौ शृङ्गौ द्विरेफौ ताभ्यामङ्कितं कलितमेवविधं पुण्डरीकं श्वेतकमलं स्यात्तत्सार्द्धं य-
थाकथञ्चित्तःपुण्डरीकं प्रस्पन्दमाना प्रचलन्ती अन्तरे मध्ये तारिका कनीनिका यस्यां
तादृशीम् । एतदीयामेतस्या इमा त्रिदश्या देव्या इमां दृष्टिमनुकुर्यात् सदृशीभवेत् ।
अनुकारं विदध्यादित्यर्थः ॥ इति लोचनम् ॥

प्रीत्य च रत्या सह मीनकेतोरन्दोलनादोहदपूरणाय ।

विनिर्मिते नाभिभुवेव लीलादोले तदीये श्रवसी विभातः ॥ १३९ ॥

तदीये देवीसंबन्धिनी श्रवसी ऋणौ विभातः शोभेते । उत्प्रेक्ष्यते—नाभिभुवा पद्म-

जन्मना लीलादोले केलिप्रेङ्खोले विनिर्मिते स्वयंकृते इव । कर्त्तुं । प्रीला च पुनः रत्या प्रीतिरतिनाम्न्यां द्वे स्मरपत्न्यां ताभ्यां स्त्रीभ्यां समं सह मीनकेतोमैकरध्वजस्य दोलाभ्यां प्रेङ्खोलनाभ्यां यान्दोलना तस्या त्रयो दोहदो वाञ्छा अभिलाषस्तस्य पूरणाय संपादनाय परिपूर्तये । 'दोलान्दोलनदोहदोऽपि च चलद्वीचीचयैः पूर्यते' इति हंसष्टके॥

मोघीकृताशेषशरं गिरीशं प्रत्यर्थिनं पाशयितुं कथंचित् ।

अधारि पाशो विषमायुधेन यद्वेद्मनेव श्रवणच्छलेन ॥ १४० ॥

यद्वेद्मना या शासनदेव्येव वैद्म वासमन्दिरं यस्य तादृशेन विषमायुधेन विषमायुधेकीभावभाङ्गि । एकत्रिपञ्चसप्तसंख्यावन्ति विषमायुष्यन्ते । 'लक्ष्मैतत्सप्त गणा गोपेता भवति नेह विषमे जः ।' आर्याया एतल्लक्षणम् । अष्टमस्थाने गुर्वक्षरयुताश्वतुर्मात्रिकाः । सप्त गणा भवन्ति । 'इहार्थीयां विषमे एकत्रिपञ्चसप्तस्थाने जगणो न भवति' इति वृत्तरत्नाकरे । तथा समानि तु द्विचतुःषडष्टादीनि तेनात्रार्थोद्विषमाणि पञ्चसंख्याकानि आयुष्यानि अर्थाद्वाणा यस्य । विषमाणि दुर्धराण्यसङ्गानि वा शास्त्राणि यस्य । 'विषमायुधो दर्पकः कामहृच्छया' इति हैम्याम् । स तेन स्परेण श्रवणच्छलेन कर्णकपटेन । उत्प्रेक्ष्यते—पाश इवाधारि वन्धनग्रन्थिरिव धृतः । किं कर्तुम् । मोघीकृता व्यर्था विहितास्तृणप्रायाः प्रणीता अशेषाः समस्ताः शरा अर्थान्मन्मथमार्गणा येन तादृशं गिरीशं शकरं प्रत्यर्थिनं स्वशत्रुं कथंचित्केनापि प्रकारेण कृत्वा पाशयितुं पाशसात्कर्तुं पाशेन बद्धं पाशे पातितं वा कर्तुम् ॥

धृतैकपाशेन पयोधिधाम्ना स्वाङ्कप्रभुत्वेन किमात्मयोनिः ।

स्पर्धा दधानः श्रवसी त्रिदश्याः पाशद्वयीमाकलयंचकार ॥ १४१ ॥

आत्मयोनिर्मदनः त्रिदश्या जिनशासननिर्जरनितम्बिन्याः श्रवसी कर्णोवेव पागद्वयी वन्धनग्रन्थियुगलीमाकलयंचकार त्रिभार्तिं स्म । उत्प्रेक्ष्यते—धृत उपात्त एक एव पाशो येन तादृशेन पयोधिधाम्ना जलनिधिनिकेतनेन वरुणेन । 'वरुणस्त्वर्णवमन्दिरः प्रचेताः' इति हैम्याम् । सम सार्धं स्वस्यात्मनः अङ्कशिर्षं मकरः यादोऽपरनाभा । 'अन्येऽपि यादोभेदाः स्युर्बहवो मकरादयः' इति हैम्याम् । तस्य मकरस्य प्रभुत्वेन स्वामितया । 'जलयादःपतिपाशिमेषनादाः' इति हेमचन्द्रवचनात् । स्वस्य तस्य च मकरप्रभुत्वेन हेतुना स्पर्धा संघर्षमीर्ष्या वा दधानः विभ्रदिव ॥ इति कर्णौ ॥

श्रियाभ्यभूयन्त मया समग्रा नवद्वयद्वीपमहीमहेलाः ।

इतीव वक्तुं जगतां स्म धत्ते सुरीश्रवःसङ्गि नवाङ्कयुग्मम् ॥ १४२ ॥

सुरी शासनसुधागनवधुः श्रवनोः कर्णयोः सङ्गो मिलन स्थितिर्वा यस्य तादृगं नवाङ्कयोर्नवसंख्याकयोरङ्कयोर्मानविशेषयोः नवाङ्काकारयोर्युग्मं द्वन्द्वं धत्ते धारयति । उत्प्रेक्ष्यते—जगता त्रिजगज्जनानां सुरासुरनराणामित्यमुना प्रकारेण वक्तुं कथयितुमिव ।

इति किम् । यन्मया श्रिया स्ववपुर्लेतारामणीयकलक्ष्म्या कृत्वा नवानां नवसंख्याकानां द्वय युगल ते च ते द्वीपाश्च । अष्टादशद्वीपे इत्यर्थः । 'अष्टादशद्वीपानेखातयूपः' इति रघुवशे । तथा 'नवद्वयद्वीपपृथगजयश्रियाम्' इति नैषधे । तेषां मही पृथिवी तस्मात्स-
त्रोत्पन्ना वा महेशः प्रमदाः अभ्यभूयन्त पराभवगोचरीचक्रिरे इतिकारणात्कर्णयाम-
लसंगतनवाङ्कद्वन्द्वं स्वधूर्धते । 'कर्णान्तरुत्कीर्णगभीरलेखः किं तस्य संख्यैव नवा
नवाङ्कः' इति नैषधे ॥ इति कर्णान्तरगतनवसंख्याङ्कः ॥

स्वपृष्ठलभागतकेशकायस्वर्भाणुमालोक्य जिनाधिदेव्याः ।

त्रायस्व नौ वक्तुमितीन्दुभानू श्रुत्योर्विलम्बाविव कुण्डलाङ्गौ ॥ १४३ ॥

स्वयोः सूर्याचन्द्रमसात्मनोः पृष्ठे पश्चात्प्रदेशे लग्न एवागतः पृष्ठश्लिष्ट एव समुपेतः
तादृक् । तथा केशा देवीचिकुरा एव कुन्तलरूप एव कायः शरीर यस्य श्यामवर्णत्वा-
त्स्वर्भाणुर्विधुंतुदस्तं आलोक्य वैरित्वात्सभय विभाव्य । कुण्डले कर्णवैष्टिके एव अङ्ग
देहो ययोस्तादृशौ इन्दुभानू चन्द्रसूर्यौ । जयति पराभवति बाह्यावाह्यशत्रूणिति जिनः
त्रिभुवनाधिनाथस्तस्याधिदेवी अधिष्ठात्री देवता तादृक्स्वामिसेवकतया तस्या अप्यचि-
न्त्यसामर्थ्यात् । श्रुत्योः श्रवणयोः । उत्प्रेक्ष्यते—इत्येतद्वक्ष्यमाणं वक्तुं कथयितुमिव वि-
लम्बौ लगित्वा स्थितौ । अन्यावपि किञ्चित्स्वकृत्यं कथयितुकामौ स्वामिश्रवणयोर्विलगतः ।
इति किम् । हे त्रैलोक्याधीशाधिदेवते प्रबलपराक्रमे, त्व नौ आवयोः प्रचण्डनिधुंतुद-
दैत्यादसन्निघासोः सकाशात्रायस्व रक्षाजीवितप्रदानेन पालय ॥ इति कर्णकुण्डले ॥

नीलोत्पले कर्णयुगे चकासांबभूवतुः स्रैणमणेः सुराणाम् ।

युयुत्सुनी तन्नयनोत्पलाम्यामिव प्रतिस्पर्धितयाम्युपेते ॥ १४४ ॥

सुराणां निर्जराणां स्त्रीणां समूहः जैर्णं स्त्रीसमूहापेक्षया सुराणामित्यत्र बहुवचनं तस्य
तस्मिन्वा मणे रत्नभूतायाः शासनदेवतायाः कर्णयुगे कर्णयुगले नीलोत्पले इन्दीवरे'नीले
सु स्यादिन्दीवरम्' इति हैम्याम् । चकासांबभूवतुः भातः स्म । उत्प्रेक्ष्यते—तस्यास्त्रिदश्या
नयने विलोचने एवोत्पले कुवलये ताभ्यां समं सार्धं प्रतिस्पर्धितया परस्परार्द्धैतवैभवाति-
रेकोद्भूताभ्यसूयया कृत्वा युयुत्सुनी योद्धुकामे इवाभ्युपेते संमुखं समेते । अपरोऽपि
संस्पर्धोदयाभिजसपत्नोपरि योद्धुमायाति ॥

अभ्यस्यतास्याः श्रवसी मनोभूर्धनुर्धरेणेव धृते शरव्ये ।

न चेद्भवेतां कथमन्तरालेऽनयोर्विनीले कमले कलम्बौ ॥ १४५ ॥

अभ्यस्यता त्रिजगज्जयकृते शराभ्यासं कुर्वता मनोभूर्धनुर्धरेणेव धृते शरव्ये धृते मण्डिते
एकस्तेन अस्त्रास्त्रिदश्याः श्रवसी श्रवणावेव । उत्प्रेक्ष्यते—शरव्ये वेद्ये धृते मण्डिते
इव । एवं चेन्न तर्हि अनयोः श्रवःशरव्ययोः अन्तराले मध्ये विनीले नीलवर्णे कमले
एतावता नीलोत्पले एव कलम्बौ बाणौ । 'रोपाः कलमाशरमार्गणचित्रपुङ्गवः' इति

हैम्याम् । कथं केन कारणेन भवेताम् । किं च कुण्डले नीलोत्पले च नैषधे दमयन्ती-परिणयनभङ्गाराधिकारे दृश्येते । यथा—‘अवादि भ्रमो परिधाप्य कुण्डले वयस्य याभ्यामभितः समन्वयः’ । तथा—‘भूतं च तं सोत्पलयुगमेतया व्यराजदस्यां पतिते दद्याविव’ । इत्यपि तत्रैव इदं द्वितयमप्यानीतमस्ति । किं चैवं ज्ञायते यत्कर्णकुण्डलमध्ये एव नीलोत्पले भविष्यतः ॥ कर्णयोस्तरले ॥

कटाक्षत्राणान्प्रगुणान्प्रणीय स्वःसुभ्रुवो भ्रूः कुटलीभवन्ती ।

धनुर्लता श्रीसुतधन्विनेव प्रसाधिताभान्निजगज्जयाय ॥ १४६ ॥

कुटलीभवन्ती वक्रभावं भजन्ती स्वःसुभ्रुवो देव्या भ्रूव्यै रोमपद्मतिरभाद्भौ । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीसुतधन्विना मदनधानुष्केण त्रिजगतस्त्रिभुवनस्य जयाय पराभवनाथ वशीकरणाय वा प्रसाधिता प्रगुणीकृता धनुर्लतेव कोदण्डयष्टिरिव । किं कृत्वा । कटाक्षान् क्षिचिकूणितानि नेत्रत्रिभागावलोकितानि एव त्राणाः शरास्तान् प्रगुणान् सज्जान् प्रणीय विधाय ॥

उज्जृम्भवक्राम्बुजमन्दिराया लीलाप्रवालोऽयमिवेन्दिरायाः ।

उत्ता तथा वा फलिनीव भालाजिरे विरेजे सुरसुभ्रुवो भ्रूः ॥ १४७ ॥

सुरसुभ्रुवः सुपर्वप्रमदायाः भ्रूविरेजे भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—उज्जृम्भं विकसितं यद्गङ्गा देवीवदन तदेवाम्बुजं जलवद्दं कमलं तत्र मन्दिरं सदनं यस्यास्तादृश्या इन्दिराया लक्ष्म्याः अयं प्रत्यक्षलक्ष्यो लीलायै विलासार्थं प्रवालः तमालसालपल्लवः इव । वाथ वा तथा श्रिया भालाजिरे ललाटप्राङ्गणे उत्ता प्ररोपिता फलिनी प्रियकुलतेव । ‘प्रियङ्गुः फलिनी श्यामा’ इति हैम्याम् ॥

मिथो मुनीन्द्रेण मृधे मनोभ्रूभूमीपतिर्जर्जिरिताङ्गयष्टिः ।

सुपर्वसुभ्रूभ्रुवमाश्मगर्भयष्टीमिवालम्बकृते ततान ॥ १४८ ॥

मनोभ्रूभूमीपतिश्चेतोभववसुधाधिनाथः मदनवृषः आलम्बकृते स्वस्यैवावलम्बनार्थमाधारविधानोपयोगार्थम् । उत्प्रेक्ष्यते—सुपर्वसुभ्रुवः सुराङ्गनायाः भ्रुवमेवादनगर्भयष्टीं भरकतमणिमयदण्डम् । ‘भरकतं त्वद्गर्भः’ इति हैम्याम् । ततान कृतवानिव । किंभूतः । मिथः परस्परं मृधे संप्राप्ते मुनीन्द्रेण हीरविजयसूरिणा जर्जिरिता प्रहारेर्जर्जरीकृता अङ्गयष्टिः शरीरं यस्य । जर्जरः पुमान् स्वशरीराधारकृते हस्ते यष्टिं गृह्णाति । किं चापरवर्णनादिरामस्याङ्गन्यकृतामावर्णनीयनायको विस्मृतः स्यादिति तदन्तर्देवीवर्णनान्तराले मुनीन्द्रपदोपादानम् । यथा नैषधेऽपि कुण्डिनपुरवर्णनाधिकारे—‘पयसा नैषधशीलशीतलम्’ इति तद्वृत्तावप्येतदेवैकमस्ति ॥

नीलारविन्देन पुरा प्रणीय दृशं त्रिदश्याः सरसीजजन्मा ।

किञ्चिद्वृन्दैर्वदाने तदीयैः प्रणीतवान्भ्रूलतिकामिवास्याः ॥ १४९ ॥

सरसीजजन्मा पद्मनन्दनः विधाता अस्याः शासनदेवताया वदने मुले तदीयैर्नाल-
रविन्दसंषन्धिभिः किञ्जल्कवृन्दैः केसरनिकरैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—भूलतिकां लोचनो-
ध्वरोमपद्मतिवर्लीं प्रणीतवान् कृतवानिव । 'प्रणीतवाञ्छैशवशेषवानय जगजय तेन
च कौशमक्षयम्' इति नैषधे । किं कृत्वा । पुरा प्रथमं नीलारविन्देनाविनिद्रदिन्दीवरेण
त्रिदश्या बर्हिर्मुख्योषितः दश विलोचनं प्रणीय स्वयं विनिर्माय ॥

संस्पर्धिभावं दधता खलक्ष्म्या खण्डेन चण्डेतरकान्तिनेव ।

जग्राह योद्धुं त्रिदशीललाटं भ्रूयुग्मकायां करवालयष्टिम् ॥ १९० ॥

त्रिदशीललाटं शासनवृन्दारकसुन्दर्यां मालं भ्रूयुग्म भ्रुवोर्यामलमेव कायः शरीर
यस्यास्तादृशीं करवालयष्टिं निकषोल्लिखितनिशितनिह्रिशलतां जग्राह गृह्यावभूष ।
उत्प्रेक्ष्यते—खलक्ष्म्या आत्मीयश्रिया समं संस्पर्धिभावं खवैभवोत्सेकितया स्पर्धनशी-
लतां दधता विश्राणेन खण्डेनार्धेन । 'खण्डेऽर्धशकलं भित्तम्' इति हैम्याम् । चण्डा-
त्तीक्ष्णादितरा अपरा एतावता अनुष्णा शीता कान्तिः दीप्तिर्यस्य तादृशेन चन्द्रेण
सुधादीधितिना एतावताष्टमीतमीरमणेन सम सार्धं योद्धुं संग्राम विधातुमिव । 'खङ्गा-
यत्ताखिला पृथ्वी' इति वचनात् ॥ इति भ्रूयुगलम् ॥

स्मरं रतिप्रीतिनितम्बिनीभ्यां सहाभिषेक्तुं भुवनाधिपत्ये ।

यद्भालदम्भाज्जलजासनेन मन्ये प्रणिन्धै कलधौतपट्टः ॥ १९१ ॥

रतिप्रीतिनात्रीभ्यां द्वाभ्यां नितम्बिनीभ्यां गृहिणीभ्याम् । 'रतिप्रीती इव स्मरः'
इति प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ । ततो मदनस्य एका रतिः अपरा च प्रीतिः एते द्वे पत्न्यौ
ताभ्यां सार्धं राज्ञामभिषेकसमये राज्ञीनामप्यभिषेको दृश्यते । यथा 'कृताभिषेका महिषी'
इति हैम्याम् । स्मरं कामं भुवनाधिपत्ये त्रैलोक्यराज्ये अभिषेक्तुमभिषेकं विधातुम्
अहमेवं मन्ये जानामि । उत्प्रेक्षे वा । जलजासनेन कमलविष्टरेण ब्रह्मणा यस्या देव्या
भालस्य ललाटस्य दम्भात्कपटात्कलधौतस्य काञ्चनस्य पट्टः पट्टकः प्रणिन्धै विनिर्मित इव ॥

त्रैलोक्यमाक्रम्य पराक्रमेण सुखं निवण्णस्य झषध्वजस्य ।

व्यधत्त हेम्नः फलकं विधातावष्टम्भनायेव तदीयमालम् ॥ १९२ ॥

विधाता ब्रह्मा । झषो मीनो ध्वजः केतनं चिह्नं वा थस्य स मत्स्यलाञ्छनो मदनः
अर्यान्मन्थपृथ्वीपतिस्त्रयावष्टम्भनाय पृष्ठप्रदानार्थम् । उत्प्रेक्ष्यते—तदीयं शासनसु-
रीसंवन्धि मालं ललाटं हेम्नः काञ्चनस्य फलकं 'पाटिउ' इति प्रसिद्धं व्यधत्त विद-
धाति स्म चकार । किंभूतस्य झषध्वजस्य । पराक्रमेण स्वपुरुषाकारेण निजभुजवीयेण
कृत्वा त्रैलोक्यं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशात्सुरलोकपातालभूमीलोकवासिनः सुरासुरनागनागर-
निकरानाक्रम्य पराभूय खलैकवशवदीकृत्य सुखं सातेन निवण्णस्योपविष्टस्य आसीनस्य ॥

अध्वृष्यमन्विष्य यदीयभालं निजं प्रति स्पर्धितया जिगीषत् ।

अर्धासृताशुः प्रपलाप्य पूषद्विषो जटाजूट इव प्रविष्टः ॥ १५३ ॥

अर्धासृताशुः सामिसोमः प्रपलाप्य भयात्प्रणश्य । उत्प्रेक्ष्यते—पूषद्विषः पूषनाप्तो दानवेन्द्रस्य व्यापादकस्य शंभोर्जेटाजूटे विकटकपदे प्रविष्ट इव निलीय तस्थिवागिव । किं कृत्वा । स्पर्धितया स्पर्धनशीलत्वेन निजमात्मानम् । निजशब्देन काप्यात्माप्युच्यते । यथा नैषधे—‘श्रुत्वा निज भोमजया निरस्तम्’ इति । जिगीषत् जेतुमिच्छत्पराभितुं महिमानं तादृशं तदीयभालं देवललनाललाटमेवाध्व्य मनाक् कलनीयम् कथमप्यभिभवितुमशक्यं द्वेष्यं वैरिणमन्विष्य निरीक्ष्य ॥

अद्वैतलक्ष्मीकमवेक्ष्य यस्या भालं तदीयश्रियमीहमानः ।

विश्वंभरस्येव पदे लगित्वा तां मार्गयत्यर्भे इवार्धचन्द्रः ॥ १५४ ॥

अर्धचन्द्रः अष्टमीतमीप्रियतमः विश्वं भुवनमभीप्सितप्रदानेन पुष्पाति पुष्टं कुरुते । ‘कुभृत् धारणपोषणयोः’ अस्य धातोः प्रयोगः । विश्वं रक्षति प्रत्यूहव्यूहापहरणेन वा इति विश्वंभरः कृष्णः तस्य पदे चरणे विष्णुपदे लगित्वा विलग्य समाश्लिष्य । उत्प्रेक्ष्यते—तां विदुषवधूललाटलक्ष्मीं मार्गयतीव याचतीव । ‘अर्दति मार्गति मार्गयति याचति याचतेऽर्थनाथोः स्युः’ इति क्रियाकलापे । क इव । अर्भे इव । यथा बालकः पितुः पदं विलग्य याचते । किं कुर्वीणः । तदीयां सुधाशनवधुगोधिसंबन्धिनीं श्रियं लक्ष्मीमीहमानः काङ्क्षन् । किं कृत्वा । यस्याः शासनसुमनःसुन्दर्या अद्वैतं न विद्यते द्वैतं युगलमेतत्सदृशमपरं वस्तु यस्याः सा तादृशी लक्ष्मीः सुषमा यस्य । स्वार्थे कः । अद्वैतलक्ष्मीकमसाधारणवैभवं भालमलीकमवेक्ष्य व्यालोक्य ॥

यद्भाललक्ष्म्याधरितोऽर्धचन्द्रस्तत्साम्यमिच्छन्वरुणालयस्थाम् ।

अभीष्टदां कामदुघां प्रतीचीमस्तच्छलाद्याति किमारिरात्सुः ॥ १५५ ॥

यस्या भालसालिकस्य लक्ष्म्या विभूषयाधरितो हीनीकृतो धिकारभावं लम्बिनोऽर्धचन्द्रः सामिकुमुदिनीदयितः प्रतीचीं पश्चिमां दिशमाशामस्तच्छलात्कपटात् याति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—तत्साम्यं तस्य अप्सरोललाटस्य लक्ष्म्या शोभायाः साम्यं सादृश्यमिच्छन् मनसि वाञ्छन् सन् वरुणस्य पश्चिमदिक्पतेरालये गृहे तिष्ठतीति तां वरुणवेदमनिवासिनीमित्यर्थः । तथा अभीष्टमभिलषितं जनमनःकामितं ददातीति तादृशं काम मनोरथं दोग्धि प्रपूरयतीति कामदुघा । ‘दुह प्रपूरणे’ अयं घातुः । तां कामधेनुमारिरात्सुः आराधयितुमिच्छुरिव । ‘हविषे दीर्घसत्रस्य सा चेदानीं अचेतसः । भुजङ्गपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति ॥’ इति रघुवंशे । तथा ‘ऋतोः कृते जाप्रति वेत्ति कः कति प्रभोरपां वेदमनि कामधेनवः’ इति नैषधेऽपि ॥ इति देवीललाटस्थलम् ॥

यदाननश्रीजितमञ्जवन्धोः पद्मं करकोड इवैत्य बन्धोः ।

निर्वेदमावेदयते स्वमेतत्पुरोऽमभृद्भृङ्गणकणेन ॥ १५६ ॥

पत्रं कमलं भ्रमन्तो मधुपानकृते समेख लोलुभतयेतस्वतो भ्राम्यन्तो ये वृक्षा भ्र-
मरास्तेषां गणस्य समुदायस्य क्रमेण गुभारवेण कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्य स्वबन्धो.
सूर्यस्य पुरोऽग्रे स्वमात्मीयं निवेद पराभवोद्भूतभूयस्तरखेद निजावमाननादुःख वा
आवेदयते कथयतीव । किं कृत्वा । वन्धोः स्वमित्रस्य । अञ्जवन्धोरविन्दसुहृदो भानोः
करकोडे हस्तोत्सङ्गे एत्यागस्य । 'चक्राञ्जाहर्वान्धवः सप्तसप्तिः', तथा 'मित्रो ध्वान्ता-
रातिरञ्जाश्रुहस्ताः' इतीदं द्वयमपि हैम्याम् । तथा 'स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम्' इति
नैषधे । किंभूत पद्मम् । यस्या देव्या भाननस्य स्वपरिस्पर्धिपराभावतुक्वैभववदनस्य
श्रिया शोभया जितं पराभूतम् ॥

वक्रं त्रिदश्या विजितात्मदर्शनिशामणिं प्रेक्ष्य हिरण्यगर्भः ।

सृष्टिं सिसृक्षुः किमदोनुरूपां विनिर्मितीतेऽम्बुजहस्तलेखम् ॥ १९७ ॥

हिरण्यगर्भो ब्रह्मा अम्बुजैः सकलकमलकलापैः कृत्वा हस्तलेखम् 'हस्तोल्क' इति
प्रसिद्धम् । विनिर्मितीते कुरुते । उत्प्रेक्ष्यते—अदोनुरूपाम् अस्या गीर्वाणवृद्धिणीवदनार-
विन्दसदृशीम् । 'अदःसमित्संमुखवैरियौवतश्रुटदुजा कम्बुमृणालहारिणी' इति नैषधे
समासान्तोऽदस्शब्दः । सृष्टिं रचनां सिसृक्षुः स्रष्टुमिच्छुः कर्तुं काङ्क्षन्निव । किं कृत्वा ।
विजिताः स्ववैभवाभिभूता आत्मदर्शा दर्पणा निशामणयध्वन्मसो येन तादृश त्रिदश्याः
शासनसुररमण्या वक्रं चदनं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । वक्रशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः । 'नेत्रं वक्रप-
वित्रपत्रसमरोशीरान्वकारावरः' इति लिङ्गानुशासने ॥

मन्ये कुमुद्वन्धुरिदंमृगाङ्गमुखीमुखीभूय सुखी बभूव ।

नियद्भ्य यत्नेन तमः स्वदस्युः प्राक्षेपि पृष्ठे स्फुटकेशकायः ॥ १९८ ॥

अहं ग्रन्थकृदेवममुना प्रकारेण मन्ये विचारयामि । यत्कुमुद्वन्धुः कैरवसुहृद्वन्धुः
हृदंमृगाङ्गमुखीमुखीभूय इयं चासौ मृगाङ्गमुखी च कौमुदीदयितवदना च तस्या सुखी-
भूय वदनभावं प्रतिपद्य । 'इदं नृपप्रार्थिभिरुज्जितोऽर्थिभिः' इति नैषधे । अत्रेदशब्दः
समासान्तः । सुखी बभूव सातवान् निश्चिन्तो वा संजातः । यद्यस्मात्कारणात् स्फुटः
प्रकटो दृश्यमानत्वाकेशा एव देवीशिरश्चिकुरा एव कायो देहो यस्य तादृशः । स्वद-
स्युनिजप्रत्यनीकस्वमोविधुंतुदः नियद्भ्य वद्ध्वा पृष्ठे स्वपृष्ठप्रदेशे प्राक्षेपि प्रक्षिप्तः । धम्मि-
ल्लस्य विधुंतुदोपमानत्व काव्यकल्पलतायाम् । 'धम्मिल्लः संयताः केशाः' इति हैम्याम् ।
एतदेव महत्सुखम् । यत्स्वद्विषन्नभिभूय नियद्भ्य रक्ष्यते ॥ इति देवीवदनम् ॥

अहो महीयान्महिमा सुपर्वसारङ्गचक्षुश्चिकुरच्छटायाः ।

निर्जित्य यस्मात्पशुनापि पश्चादचीकरद्या चमरान्प्रतीपान् ॥ १९९ ॥

अहो इत्याद्यर्थः । यथा नैषधे—'अहो अहोभिर्महिमा हिमागमेऽप्यभिप्रपेदे प्रथितां
स्मरार्दिताम्' । सुपर्वसारङ्गचक्षुषः सुरहरिणेक्षणायाः शासनदेव्याः चिकुरच्छटायाः कु-

न्तलकलापस्य । 'जहास तस्याः कुटिलाः कचच्छटाः' इति नैषधे । छटास्रवदेन श्रोणी । 'भटान्तविश्रान्तपुरङ्गमच्छटाः' इत्यपि नैषधे । 'अश्वश्रोणी' इति तद्दृष्टिः । महीयान-
तिशयेन महानतिशायी महिसा माहात्म्यं दृश्यते । यस्मात्कारणात् या चिकुरच्छटा
प्रतीपान् स्वश्रीप्रतिस्पर्धितया प्रतिकूलीभूतान् चमरान् बालव्यजनानि निर्जित्य निर्जौ-
जसा पराभूय पशुना तिरश्चापि चमरधेन्वापि कर्ष्या । न किञ्चिदर्थे पशुशब्दातिर्व्यङ्गात्रे
अज्ञानेऽपि । तथा 'पशुस्तिर्यक्' इति हैम्याम् । तथा नैषधे—'पशुनाप्यपुरस्कृतेन
तत्तुलनामिच्छतु चामरेण कः' इति । पार्श्वे पश्चाद्भागे । उपहास्यवाक्यमेतत् । अचीकरत्
कारयति स्म ॥

स्पर्धां विधत्ते सुमनःसुकेशीकेशच्छटाभिर्व्यदसौ कलापः ।

अनौचितीयं तमितीच केकी जहाति कोपादपि पक्षभूतम् ॥ १६० ॥

केकी मयूरः । उत्प्रेष्यते—इति हेतोः पक्षभूतमपि सहायभूतमपि । 'पक्षः सहायः पिच्छं
च,' तथा 'पक्षो मासार्थे पिच्छे च सहाये विरोधे । देहाङ्गे राजकुञ्जरे' इत्यनेकार्थः । कलातं
शिखण्डकं कोपालक्रोधातिरेकाब्ध्वाति त्यजतीव । इति किम् । यदसौ मम शोभाकारी प-
क्षभूतोऽपि मात्सर्यासूयादिदोषनिर्मुक्तं मनो मानसं यस्यास्तादृश्याः सुकेश्याः । केश-
क्षणेन कृत्वा सर्वोप्यप्यङ्गलक्षणानि सूचितानि स्त्रियाः । तत्त्वतस्तु शासननायिकायाः
केशच्छटाभिः कुन्तलमालिकाभिः सार्धं स्पर्धां संघर्षं विधत्ते करोति इयमनौचिती न
योग्यता । 'सानौचिती चेतसि नश्वकास्तु' इति नैषधे । एतन्नौचित्यमिति कारणात्त्यागः ॥

श्रीस्पर्धया यच्चिकुरान्विजेतुं व्यवस्यमानान्त्वमवेत्य बर्हः ।

त्रासात्प्रणश्यन्निव नीलकण्ठः पृष्ठे प्रविष्टः शरणाभिलाषी ॥ १६१ ॥

बर्हः कलापः त्रासात् रात्रौ आकस्मिकात्तद्भात् । 'त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम्' इति है-
म्याम् । प्रणश्यन् प्रपलायमानः सन् शरणमात्मत्राणमभिलषतीत्येवंशीलः नीलकण्ठो
महादेवो मयूरश्च । तस्य पृष्ठे प्रविष्ट इव । नीलकण्ठं शरणीचकारेत्यर्थः । किं कृत्वा ।
श्रिया शोभया लक्ष्म्या वा या परस्पर्धा संघर्षः तेन कृत्वा स्वमात्मानं विजेतुं पराभ-
वितुं व्यवस्यमानानुद्यमं कुर्वाणान्प्रगल्भमानान्देवीकेशान्कुन्तलानवेत्य ज्ञात्वा ॥ इति
केशपाशः ॥

सीमन्तदण्डः सुरपद्मदृष्टेरुन्मादयामास मनांसि यूनाम् ।

सहावरोधैश्वरतः सरस्य व्यक्तीभवन्ती पदवी किमेषा ॥ १६२ ॥

सुरपद्मदृष्टेर्वृन्दारकारविन्दलोचनायाः सीमन्तः केशवर्त्मा स एव दण्डाकृतित्वाद्दण्डः ।
द्वाभ्यां कृत्वा यदावधयन्ते तदा मध्ये केशरहिता दण्डाकृतिलक्ष्यते । सैव सीमन्तः
'सईषो' इति लोकप्रसिद्धः । परं स्त्रीणामेव न पुंसाम् । सौराष्ट्रसर्जराविषु । परं ला-
ददेशादिषु श्रूयते । यथा लाटदेशवासिना श्रीहर्षकविना नैषधे समानीतोऽस्ति 'द्विफालव-
द्वाधिकुराः शिरःश्रितम्' इति । द्वाभ्यां फालाभ्यां च संयम्यमाने केशपाशे मध्ये

सीमन्तः स्यादेवेति । स देवीसीमन्तो यूना वयःस्थानां तरुणानां मनांसि सस्परवि-
कारचेतांसि उन्मादयामास । 'उन्मादश्चित्तविप्लवः' । तद्युक्तानि कृतवानित्यर्थः । उत्प्रे-
क्ष्यते—अवरोधैरन्तःपुरपुरीषीभिः रतिप्रीतिनाम्न्यौ द्वे पत्न्यौ प्रसिद्धे स्त्रः, परमन्या
अपि भाविन्यः एवमवसीयते कविसमयानुसारेण । यदुक्त नैषधे—'सखीशताना सर-
सैर्विलासैः स्मरावरोधभ्रममावहन्ती । विलोकयामास सर्मां स भैम्या' इति । चरतः
अत्र देवीशिरसि संचरतः सतः अनङ्गरङ्गाभिधाने शाले प्रोक्तमस्ति यत्पञ्चदशसु ति-
थिषु स्त्रीणां पञ्चदशसु शिरःप्रभृतिषु स्थानकेषु स्मरः संचरति इति । स्मरस्य कामस्य
व्यचीभवन्ती प्रकटा जायमाना एषा केशवर्त्मलक्षणा पदवी मार्ग इव । यतो घनजल-
संचारेण अमार्गो मार्गः स्यादिति प्रत्यक्ष लक्ष्यते ॥

प्रेक्ष्य स्वदाहे ज्वलितास्त्रमालां जेयं कथं विश्वमिदं मयेति ।

पितामहोऽदान्मदनस्य तस्याः सीमन्तदण्डं विमनायितस्य ॥ १६३ ॥

पितामहो ब्रह्मा पितुः पिता च इत्यमुना प्रकारेण विमनायितस्य विरुद्धमना इवाच-
रितस्य विमनस्कीभूतस्य मदनस्य । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या मन्युभुङ्गानिन्याः सीमन्तमेव
दण्डं प्रतिभटकोटिकटकाप्रतिहृतिप्रचण्डदण्डरत्नमदादिव पौत्र प्रेम्णा प्रदत्तवानिव । इति
किम् । स्वदेहदाहे शम्भुना कोपानलेनात्मशरीरभस्मीकरणसमये ज्वलिता दग्धा भ-
सितीभूतामल्लमालां प्रहरणपटलीं प्रेक्ष्य निर्णाय । अथो भस्मीभूताशेषाल्लसघातेन
मया विजयिना मद्नेन विश्व त्रिभुवन कथं केन प्रकारेण जेयं जेतव्यं पराभवनीयं
वशीकर्तव्यं वा इति ॥

सिन्दूरपूरप्रचितेन तस्याः सीमन्तदण्डेन शिरोरुहाली ।

विद्युद्विलासेन पयःप्रपूर्णा पयोसुचां पङ्क्तिरिव व्यराजत् ॥ १६४ ॥

पूरशब्दोऽत्र लक्षणया समूहवाची । सिन्दूरपूरेण शृङ्गारभूषणगणेन प्रचितेन व्यासेन ।
सिन्दूरपूरितेनेत्यर्थः । सीमन्तदण्डेन कृत्वा तस्या देवतायाः शिरोरुहाली कचच्छटा
व्यराजद्भ्राति स्म । का केनेव । पङ्क्तिर्विद्युद्विलासेन । यद्वा पयोभिः पानीयैः प्रपूर्णानां
निर्भरं शृतानां पयोसुचां वर्षन्नेषाना मालिका तडिद्विलसितेन कृत्वा विद्युद्विजृम्भितेन
कृत्वा विराजते ॥ इति सीमन्तः ॥

प्रफुल्लमल्लीकुसुमावनद्धयत्केशपाशः स्फुरयांबभूव ।

अपूजि पुष्पैरिव चामरादिद्विषज्यस्यावसरे दिगीशैः ॥ १६५ ॥

प्रफुल्लैर्विकसितैर्मल्लया मल्लिकाया विचकिलस्य । 'मल्लीभिः प्रतिमल्लीभाव दधती वि-
भाति भावत्की' इति राजवर्णने । कुसुमैः पुष्पैरवनद्धो प्राथितो यस्यां महत्सीमान्तिन्या के-
शपाशः स्फुरयांबभूव विप्राजते स्म । अत्र स्वार्थं निः केवलार्थकथयित्री । उत्प्रेक्ष्यते—
चामरादीनाम् । आदिशब्दाकलापिकलापविधुतुदक्षपाणाना ग्रहः । द्विपता परस्परस्पर्धा-

विभावाहंरिणामेव विजयस्य पराभवनस्यावसरे प्रत्तावे दिगीर्षैस्तद्वैरिविजयन्मालोकनोद्-
ताद्वैताश्वरैरशेषाशापालकैः पुष्पैः कुसुमैः कृत्वा अपूजि पूजितोऽभ्यर्चित इव ॥

संदर्भितान्तमुचकुन्दमल्लीकचच्छटायाः कपटादमुष्याः ।

वक्रेन्दुना मैत्र्यविधित्सयेव ताराङ्कितेयं कुहुराजगाम ॥ १६६ ॥

संदर्भो रचनाविशेषः संजातो यासां ताः संदर्भिता प्रथिता अन्तर्मध्ये मुचकुन्दाः
कुन्दद्रुमास्तथा मल्लयो नवमल्लिका । 'मल्लिका स्याद्विचक्रिलः सप्तला नवमल्लिका' इति ही-
म्याम् । अर्थात् तद्विकसितविकचकुसुमानि यस्यां तादृश्याः कचच्छटायाः कुन्तल-
मालिकायाः कपटाद्व्याजादियं दृश्यमाना कुहुरमावास्या आजगाम समागता । किंभूता ।
ताराङ्किता प्रहनक्षत्रतारककलिता । उत्प्रेक्ष्यते—अमुष्या अनिमिष्या वक्रेन्दुना वदन-
कुमुदिनीदयितेन समं सार्धं मैत्र्यं सौहार्दं तस्य विधित्सया विधातुमिच्छया एव कर्तुं
काङ्क्षयेव ॥ इति केशपाशे कुसुमरचना ॥

वेणीकृपाणा भुजकर्णपाशा नासानिषङ्गा नयनाशुगा च ।

श्रूकार्मुका कान्तनितम्बचक्रा सरास्त्रशालेव सुरी चकासे ॥ १६७ ॥

सुरी शासनदैवतमत्तेभगमना चकासे दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सरस्य मधुसाराये-
रक्षाणामायुधानां शाला सदनेमिव । आयुधान्येव दर्शयति—किं वेणी कबरी सैव कृ-
पाणश्चन्द्रहासासिर्यस्याम् । पुनः किंभूता । भुजौ बाहु तथा कर्णौ श्रवणावेव पाशा दन्वन-
प्रत्ययो यस्याम् । पुनः किंभूता । नासा गन्धज्ञा सैव निपङ्क्तृणीरो यस्याम् । पुनः
किंभूता । नयने लोचने एवाशुगौ वाणौ यस्याम् । पुनः किंभूता । भ्रूरेव कार्मुकं श-
शासनं धनुर्वस्याम् । पुनः किंभूता । कान्तो मनोज्ञो वैरिणां कस्य सुखस्यान्तोऽवसानं
यस्मात्तादृशो वा नितम्ब आरोहः एव चक्रं रयाङ्गं यस्याम् । 'रोमावलीदण्डनितम्बचके
गुणं च लावण्यजलं च बाला । तारुण्यमूर्तेः कृचकुम्भकर्तुः विभर्ति मन्ये सहकारि चक्रम् ॥'
इति नैषधे नितम्बस्य चक्रोपमानम् । 'स्तनकलशकारकस्य तारुण्यकुलालस्य यौवनकु-
म्भकारस्य बाला दमयन्ती सहकारिकारणानां चक्रं समूहं विभर्ति इत्येवमहं शङ्के । क-
रणान्याह—रोमावत्येव चक्रभ्रामको दण्डः नितम्ब एव चक्रं गुणं सूत्रं स्वामाविकर्षी-
गुणत्रयश्च लावण्यमेव जलम्' इति तद्दृष्टिः ॥

विभूषणैः स्वर्णमणिप्रणीतैर्वसन्तलङ्गीरिव नैकपुष्पैः ।

विदिद्युते सा मलयानलैरिवामोदैर्दिशः सौरभयन्त्यहर्निशम् ॥ १६८ ॥

सा आदितेयवासतेया वरवदना विदिद्युते विशेषेण द्योतते स्म । कैः । स्वर्णं जाल-
जान्म्वूनदं मणयो नैकविधरत्नानि तैः प्रणीतैर्घटितैर्विभूषणैराभूषणैः । केव । वसन्तलङ्गी-
रिव यथा सुरभिसमयश्रीः । 'वसन्त इष्वः सुरभिः पुष्पकालो बलाइकः' इति वसन्तना-
मानि हैम्याम् । नैकैरनेकप्रकारैर्विविधजातीयैः पुष्पैः कुसुमैः कृत्वा दीप्यते । किं कु-

वन्ती । आमोद्रेः स्वाभाविकशरीरसुरभिताभिर्वेदनारविन्दामोदैर्वा दिशः सर्वा अपि ककुभः
अहर्निशं नित्यं सौरभयन्ती सौरभकलिता । कुर्वन्ती । सुरभेर्भावंः सौरभम्, सौरभयुक्ता
करोतीति सौरभयति । सुगन्धयन्ती । कैरिव । मलयानिलैरिव । यथा मधुश्रीर्दाक्षिणा-
ल्यमारुतैः कृत्वा दिशः सुगन्वीकरोति ॥

दिव्यैर्दुकूलभरणैर्विभूषिता संपूरयन्ती जगतामपीहितम् ।

आकृष्य भाग्येन विभोर्मरुल्लता नीता पुरस्तादिव देवता बभौ ॥ १६९ ॥

देवता शासनदेवी बभौ शुशुभे । किभूता । दिव्यैर्देवतासंबन्धिभिर्दुकूलैः क्षीमिः तथा
आभरणैः कनकमणिविभूषणैः कृत्वा विभूषिता अलंकृता । किं कुर्वन्ती । जगतां
जगज्जनानां विशेषतो जिनशासनैकतानलीनमनसां भव्यलोकानानीहितमैहिकयावन्म-
नःकामितं संपूरयन्ती पूर्णाकुर्वन्ती । इच्छापूर्णपर्यन्तं प्रयच्छन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—
विभोर्शुभोभाग्येन सुकृतेन आकृष्य पुरस्तादनीता मरुल्लता सुरवीरुत्कल्पवल्लीव ॥

निखिलदिविषद्योषालेखाकुमुद्वनकौमुदी

श्रिततनुलता तद्भाग्यश्रीरिवामरसुन्दरी ।

नखरशिखरादारभ्येति क्रमाच्चिकुरावधि

प्रथितसुषममाश्लिष्यन्ती पुरः शुशुभे प्रभोः ॥ १७० ॥

अमरसुन्दरी श्रीजिनशासनाधिदेवता प्रभोर्हरविजयसूरीश्वरस्य पुरोऽग्रे शुशुभे वि-
भाति स्म । किंभूता । निखिलाः समस्ता ये दिविषदो देवास्तेषां भवनपति-वानव्यन्तर-
ज्योतिष्क-वैमानिकनाकिनां चोषा विलासवलयः तासां लेखाः श्रेणयस्ता एव कुमुदां
कैरवाणां वनानि तेषामाहाददायकत्वेन कौमुदी चन्द्रचन्द्रिका । प्रायो ज्योत्स्ना हि
गाननर्तनविविधविलसनप्रकारैः स्वकामुककलितयामिनीनामेव विशेषत आनन्ददायेनी
त्यादिति तद्विशेषणम् । यदुक्तं च—‘कुरु चन्द्र तथा ज्योत्स्ना विभाति न निशा यथा ।
ताम्बूलीदलवत्प्रेथान्यतो मोक्तुं न शक्यते ॥’ अत्रार्थं दोषकोऽपि—‘चन्द्राकरितम्
चांद्णी जिम रयणविहाय । नागरवेलोपान जिम कतन मेल्लो जाय ॥’ इति चन्द्रिकावाङ्-
म्यमपि स्त्रीणाम् । किं कुर्वन्ती । नखरशिखरान् चरणनखशिखाया आरभ्य क्रमाद्दु-
क्रमेण चिकुराः केचा अवधिः सीमा यत्र तादृशीं प्रथितां सुरासुरनरनिकरविल्लतां
सुषमां सातिशाचिर्ना श्रियमाश्लिष्यन्ती । आलिङ्गन्ती आश्रयन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—
श्रिता अद्भीकृता गृहीता वा तनुलता शरीरयष्टिर्था तादृशी तस्य हीरसूरेर्भाग्यश्रीमूर्तिः
पुष्पलक्ष्मीरिव ॥

यं प्राप्तुं शिवाहसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदासिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्वाहीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽजनिष्ठाष्टमः ॥ १७१ ॥

पण्डितदेवविमलगणिविरचितायां खोपज्ञहीरसौभाग्यनाममहाकाव्यवृत्तौ अष्टानां सं-
ख्यापुरणोऽष्टमः सर्गो बभूव जातः ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां खोपज्ञहीरसौभा-
ग्यनाममहाकाव्ये ध्यानविधानशासनदेवीसमागमतत्सर्वाङ्गवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

नवमः सर्गः ।

अथ सा त्रिदशी सूरिपुरद्वतपुरो व्यभात् ।

मुक्तिसीमन्तिनीमुक्तदूतीव विवरीषया ॥ १ ॥

अथ ध्यानविधानसमये पुरः प्रत्यक्षागमनानन्तरं सा पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा त्रिदशी शा-
सनदेवता सूरिषु पुरद्वतः पुरंदरो हीरविजयसूरीन्द्रस्तस्य पुरोऽभ्यासे व्यभाद्धिमाति
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मुक्तिः सिद्धिरेव सीमन्तिनी अत्रार्थात्स्वयंवरवनिता अथ वा का-
मुकी अन्या सामान्या वशा तथा मुक्ता प्रेषिता दूती शासनहारिकेव । 'शासनहारिणा
हरेः' इति रथौ । किं चिकीर्षया । विशेषेण महामहपुरःसरं वरीतुं पाणिं गृहीतुमिच्छया
परिणयनाभिलाषेण ॥

वाग्विलासैः सृजन्तीव हारहरावहेलनाम् ।

तृणतां च नयन्तीव निक्कणं वेणुवीणयोः ॥ २ ॥

पिकीव पञ्चमोद्धारमृतोः सख्युर्मनोसुवः ।

गीर्वाणगृहिणी वाणीं श्रमणेन्दोः पुरोऽग्रहीत् ॥ ३ ॥

सा गीर्वाणगृहिणी शासनद्वरी श्रमणेन्दोर्भुमुक्षुक्षणदारमणस्य पुरः पुरस्ताद्वाणीं वाच-
मप्रहीजग्राह । वचनमुवाचेत्यर्थः । केव । पिकीव । यथा कोकिला मनोसुवः स्वरस्य
सख्युर्मित्रस्य ऋतोर्घसन्तस्य । 'सखा रतीसस्य ऋतुर्यथा वनम्' इति नैपथे । तथा 'ज-
यति मधुसहायः सर्वसंसारवह्नी' इति चम्पूकथायाम् । पुरः अग्रे पञ्चमोद्धारं पञ्चमनाम्ना
श्रीराग-वसन्तराग-पञ्चमराग-भैरवराग-मैघमल्लहारराग-नट्टनारायणराग-एतेषु पद-
खपि रागेषु प्रायो विलासिना पुसां पञ्चमरागो बल्लभः स्यात् । अतः पञ्चमनाम्नो राग-
स्योद्धारं ध्वनितं गृह्णाति । पञ्चमालाप कुरुते इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—देवी वाग्विलासैः
स्ववचनरचनाविचित्रीभिः कृत्वा हारहराणां गोस्तनीनां द्राक्षाणामवहेलनामवगणनां
सृजन्तीव विदधतीव । च पुनर्वेणुवीणयोः वशविपक्षयोर्निक्कणं मधुरध्वनिं तृणतां न
किञ्चित्करतां नयन्ती प्रापयन्तीव ॥ युवमम् ॥

स्वयं श्रमणशक्रेण ध्यानेनेवानुगामिना ।

यदाहूतानुगृह्णाहं कारणं तत्प्रसाद्यताम् ॥ ४ ॥

अनुगामिना सेवकेनेव ध्यानेन सूरिमन्त्रस्य प्रणिधानेन स्मरणेन जापेन वा कृत्वा श्रमणशक्रेण वाच्यमवास्तोष्पतिना स्वयसात्मना यत्कारणमुद्दिश्य अनुगृह्य ममोपर्यनुग्रह प्रणीय प्रसाद प्रविधाय अहमाहूता आकारिता तदाकारण यत्कारण सहैतुः प्रसाद्यता निगद्यताम् । ममेति शेषः ॥

व्यापार्य कार्ये क्वचन किंकरा मां कृतार्थय ।

वज्रस्वामीव पद्मस्यार्थने पाथोधिनन्दनाम् ॥ ५ ॥

हे प्रभो सूर, क्वचन कस्मिन्कार्ये कर्तव्ये व्यापार्य आज्ञामनुज्ञां वा प्रदाय दत्त्वा किंकरां श्रीमच्चरणसरोरुहसेविका मां त्व कृतार्थय सफलीकुरु । क इव । वज्रस्वामीव । यथा द्वादशाब्दिके दुर्भिक्षे स्वकप्रावरणकल्पाध्यासनपूर्वकं बौद्धदेशसमानीते तद्वैद्वदृषा-देशानवाप्तकुसुममात्रविमनायितेन संघेन पर्युपणापर्वणि जिनपूजाकृते कुसुमानवनार्पण-भ्यर्थितः स्वपितुर्मित्रादेशागृहीतविशतिलक्षकुसुमं श्रीवज्रस्वामी पद्महृदे गत्वा लक्ष्म्या प्रेक्ष्य नमस्कृत्य चागमनकारणप्रश्नानन्तरं सहस्रपत्रपद्ममार्गणेन ब्रह्मेण पाथोधिनन्दना समुद्रपुत्रीं धियं कृतार्थयामास ॥

निगद्येति जिनाधीशशासनामरमुन्दरी ।

भेजे जोषं मुखे शारदीनेव शिखिमण्डली ॥ ६ ॥

जिनाना सामान्यकेवलिनामधीशस्य तीर्थकरत्वात्स्वामिनः श्रीमहावीरस्य शासनस्यामरमुन्दरी देवाङ्गना इत्यमुना प्रकारेण निगद्य कथयित्वा मुखे वदने जोष मौन भेजे सेवते स्म । 'जोषमासनविशिष्य वभाषे' इति नैषधे । तथा 'तूर्णीं तूर्णीकां जोष च मौने' इति हैम्याम् । मौनं कृत्वा स्थितवतीत्यर्थः । केव । शिखिमण्डलीव । यथा शारदीना शरत्कालसंचन्धिनी । घनात्ययसमये इत्यर्थः । शिखिमण्डली मयूरमाला मुखे जोषं भजते न ब्रवीतीत्यर्थः । यदुक्तं माघकान्ये—'समय एव करोति बलावल प्रणिगदन्त इतीव मनीषिणः । शरदि हसगवापरुषीकृतस्वरमयूरमयूरमणीयताम् ॥' इति ॥

यदास्यकौमुदीकान्नवाक्पीयूषाभिलाषिणी ।

चलच्चञ्चलच्चक्षुरिव सा रभसादभूत् ॥ ७ ॥

सा देवी रभसादौत्सुवयात् चलचञ्चोश्चकोरस्य चलचञ्चुश्चललोचना वनिता चकोरी तद्वदभूत्संजाता । किंभूता । यस्य सूरिन्द्रस्य आस्यमानन तदेव कौमुदीकान्तश्चन्द्रस्तस्य वाग् वाणी एव वचोरूप वा पीयूष सुधारसस्तदभिलषति वाञ्छतीत्येवशीला । 'कणे ह्य चकोरीणां गणः पीत्वा सुधारसम् । अजायत मदेनेव गुञ्जापुञ्जारुणेक्षणाः ॥' इति ज्योत्स्नापाने मत्स्यपि चकोरीणां सुधापानं क्रीतिकौमुद्याम् ॥ इति शुर्वभिप्रायजिज्ञासया देवीप्रश्नः ॥

वाचं वाचंयमश्रेणीरोहिणीरमणस्ततः ।

तत्पुरो ग्राहयामास सुधाया औरसीमिव ॥ ८ ॥

ततो देवीवचनानन्तरं वाचयमाना भ्रमणानां श्रेणीषु घोरणीषु रोहिणीरमणः विभावरीबल्लभः सूरीन्द्रः तत्पुरो जिनशासनदेवतापुरस्तादग्रे वाचं वाणीं ग्राहयामास जग्राह । उवाचेत्यर्थः । उद्रेक्ष्यते—सुधाया अमृतस्य औरसीं सुजातां केवलपितृमात्रोत्पन्नामिव नन्दिनीमिव । 'सुजातस्तवौरनौरसी' । पुत्री त्वौरमी । 'उदधुरेष व्यञ्जन्निजौरसीम्' इति नैषधे ॥

अट्टगोचरपारस्य वाङ्मयस्याम्बुधेरिव ।

यन्मनीषा सुखं देवि तरीव पारदृश्वरी ॥ ९ ॥

विनेया विनयावासाः कतिचिच्चे ममासते ।

शौण्डीरिमधरा गन्धसिन्धुरा इव बन्धुराः ॥ १० ॥

हे देवि, मम ते स्वगुणैर्दिव्यानिभाजः कतिचित्क्रियत्सख्याका विनेयाः शिष्या आसते सन्ति । 'आसते शतमधिकेति भूपास्तोरराशिरसि ते खलु कृपाः' इति नैषधे । तथा 'सत्तायामस्त्वास्ते' इति क्रियाकलपे । किंभूताः । विनयावासाः विनयकुलमन्दिराणि । पुनः किंभूताः । बन्धुराः कौलीन्यादिगुणोपेताः । पुनः किंभूताः । शौण्डीरिमाणं कर्मसंपन्नसेनां प्रतिशौर्यं धरन्तीति । के इव । गन्धसिन्धुरा इव । यथा गन्धहस्तिनः प्रत्यर्थिपृतनापराभवनपटवो भवन्ति । ते के । येषां विनेयानां मनीषा प्रतिभा सुखं यथा स्यात्तथा अट्टगोचरो नयनविषयो न चक्षुर्ग्राह्यः पारं परतीरं यस्य । पारशब्दः पुनपुंसकलिङ्गयोः । तादृशस्याम्बुधेरिव समुद्रस्येव वाङ्मयस्य सिद्धान्तस्य सर्वशास्त्रस्य वा तरीव नौरिव पारदृश्वरी पारं दृष्टवतीति पारगामिनी । 'वनोरचू' । 'वनन्तात्त्रियामीप्रत्ययो भवति रश्चान्तादेशः' इति प्रक्रियासूत्रेण ईप्रत्ययः, नकारस्य रकारः । पारदृश्वरी ॥ युगम् ॥

मध्येऽमीषां विनेयानां कतमः कमलानने ।

भास्वान्विष्णोरिव पदे ममास्त्यभ्युदयंगमी ॥ ११ ॥

हे कमलानने पद्मवदने शासनदेवि, अमीषा विनेयानां शिष्याणां मध्ये कतमः शिष्यः मम पदे पटे अभ्युदय पट्टधारिता गमिष्यत्यभ्युदयगर्भा अस्ति । अभ्युदय जगद्विख्याततां गमिष्यतीत्येवशीलो गमी । 'भविष्यति गम्यादयः' । 'गम्यादीनामुपसहयानणिनि वा वृद्धिर्यति' । यदुक्तं नैषधे—'साधोरपि स्वः खलु गामिनाधोगमी स तु स्वर्गमितः प्रयागे' इति । साधनिका तु प्रागुक्ता विकल्पेन वृद्धिर्गामी गमी । क इव । भास्वानिव । यथा भास्करो विष्णोः पदे गगने अभ्युदयं गच्छति ॥ इति गुरोर्देवीप्रश्नः ॥

एवमालपिता तेन तं सुरी पुनरुचुषी ।

प्रावृषेण्यमिवाम्भोदं नभोम्बुपनितम्बिनी ॥ १२ ॥

तेन हीरविजयसूरिणा एवममुना प्रकारेण आलपिता भाषिता भाविपटधराभिधान
पृथा सती सुरी निर्जरी पुनर्द्वितीयवारमूचुषी भाषितवती । जगादेत्यर्थः । केव । नभो-
म्बुपनितम्बिनीव नदीहृदनिपानादिनीरमनीह्रमानः केवल नभस आकाशाद्धनाघननिर्मु-
क्तमम्बु पियनीति नभोम्बुपो वप्पीहस्तस्य नितम्बिनी प्रमदा चातकी तेन जीवनदाना-
रिना जगत्प्रसिद्धेनार्थान्मेघेन गर्जितेन गभीरगर्जारवेणालपिता वादिता सती प्रावृषेण्य
वर्षाकालस्रवन्निधनम् । 'प्रावृषेण्य पयोवाह विसुदैरावताविव' इति रघुवशे । तथा प्रावृष
एण्यप्रत्ययः । इति प्रावृषेण्यनिष्पत्तिः । अम्भोद जलधरं प्रति ब्रवीति ॥

आस्ते श्रीजयविमलो यस्तेऽन्तेवासिवासवः ।

स ते दम्यो रथस्येव धुरं पट्टस्य धास्यति ॥ १३ ॥

हे प्रभो, यस्ते तवान्तेवासिनां शिष्याणां मध्ये वासव इव वासवो मघोनः सदृशः
अखिलशिष्यशिखारत्नं श्रिया शोभया युक्तो जयविमल इति नामा वर्तते स जयविम-
लप्रज्ञांशः ते तव पट्टस्य धुरं धास्यति धारयिष्यति । क इव । दम्य इव । यथा प्रथम-
वया गौरथवा प्रौढीभूतो वत्सो वत्सतरः । लोके 'गोधो' इति प्रसिद्धः । दम्यो रथस्य
धुरं दधाति । 'धुरीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृश विभर्ति' इति रघौ ॥

त्वया विश्राणिता देव विधिना स्वपदेन्दिरा ।

वार्धिना विष्णुनेव श्रीश्रिरमेतेन रंस्यते ॥ १४ ॥

हे देव हे भटारक, त्वया प्रभुणा स्वपदेन्दिरा निजपट्टलक्ष्मीविधिना पूर्वाचार्यैरुक्त-
कृतप्रकारेण विश्राणिता प्रदत्ता सती एतेन जयविमलप्रज्ञाशेन सम चिर बहुकालं
यावत् रंस्यते क्रीडिष्यति । केव । श्रीरिव । यथा वार्धिना क्षीरनीरविधिना विधिना वे-
दोक्तप्रकारेण विश्राणिता वित्तीर्णा पाणौ प्राहिता श्रीनिजनन्दना लक्ष्मीविष्णुना स्व-
प्रेयसा साक चिरं रमते ॥

तं गुणैरप्रतीकाशं त्वद्गुणश्रीः श्रयिष्यति ।

वल्ली विवर्धमानेव स्मयमानमहीरुहम् ॥ १५ ॥

हे सूरिपुरंदर त्वद्गुणश्रीः तव गुरुपरम्परायाता तपागच्छलक्ष्मीर्गुणैः शमदमार्जवमा-
र्द्वज्ञानादिभिरप्रतीकाशमन्यसामान्य त जयविमलं श्रयिष्यति सेविष्यते । केव । वल्लीव ।
यथा विवर्धमाना प्रावृषेण्यप्रवर्षत्पयोधराभिषेकप्रसभप्रवृद्धिं प्राप्नुवती लता स्वयमान
विकसितं पल्लवपत्रपुष्पफलकलापकलित महीरुह पादप श्रयते भजते ॥

पट्टधुर्येऽङ्गजे राज्ञा युवराज इवोर्जिते ।

त्वयास्मिन्निरमिते कापि भाविनी शासनोन्नतिः ॥ १६ ॥

हे हीरविजयसूरे, त्वयास्मिन् जयविमलप्रज्ञाने पट्टधुयं गणभारधुरीणे निर्मिते कृते काप्यद्भुतवैभवा जगदाश्रयकारिणी शासनस्य श्रीजिनमनस्योन्नतिभोविनी भवित्री । केनेव । राज्ञेव । यथा भूमीपतिना लज्जते प्रबलबले युवराजे पट्टधुयं निजराज्यधुराधुरंधरे विहिते सति शासनानामुपलक्षणान् पुरनगरग्रामजनपदानां न्यायविधि विदधति सति समुन्नतिर्भवति । 'दीयतां दशलक्षानि शासनानि चतुर्दश' इति विक्रमार्कदानपत्रे श्लोकः । अथवा शासनस्याज्ञायाः काप्यद्वैता उन्नतिर्जायते । कोऽप्याज्ञा नोल्लङ्घयतीत्यर्थः ॥

विक्रमार्क इव श्रीमत्सिद्धसेनदिवाकरात् ।

त्वत्तस्तदनु कोऽप्युर्वीत्रभो बोधिमवाप्स्यति ॥ १७ ॥

हे देव, तस्य जयविमलस्य पट्टस्थापनानन्तरं त्वत्तः श्रीमत्सकाशात् कोऽप्यद्भुतवैभवः । उर्ध्वं पृथिवीं तस्या प्रबलप्रतापैः ब्रह्म इव ऋभ्रः सहस्रकिरणरुद्रशो महामण्डलीकमहीपतिर्बोधिं समत्वमवाप्स्यति लप्स्यते । क इव । विक्रमार्क इव । यथा श्रीमतः पूर्वादिज्ञानातिशायिगुणैः कलिकालसर्वज्ञ इति विरुद्धधारणासाधारणलक्ष्मीवतः सिद्धसेनदिवाकराद्विक्रमादित्यवृषो बोधिवीजमवाप्तवान् ॥ इति देवतया पट्टधुरंधरकथनम् ॥

समाकर्ण्य सुरीवर्ण्यमानं तं पिप्रिये प्रभुः ।

रथाङ्गवान्निशावेदिगदिताभ्युदयं रविम् ॥ १८ ॥

प्रभुः सूरीन्द्रः सुर्यां शासनदेवतया वर्ण्यमानं श्लाघ्यमानं तं जयविमलनामानं प्रज्ञांशं समाकर्ण्य श्रवणगोचरीकृत्य पिप्रिये निजपदाभ्युदयविभावनाभिप्रायेण हृदये परमां प्रीतिं प्राप्तवान् । 'प्रीद् प्रीतौ' । जहषेत्यर्थः । क्विवत् । रथाङ्गवत् । यथा चक्रवाकः निशावेदिभिस्ताम्रचूडैर्गदितो निवेदितोऽभ्युदय उद्गमनसमयो यस्य तादृग रविं दिवाकरं प्रीयते प्रियाभिः परस्परवियोगापगमाशया ह्ययति ॥

इत्यतर्क्यत तेनान्तर्भाग्यसौभाग्यभूरसौ ।

प्रणुनयेव पुण्यैर्यत्रिदश्यापि प्रशस्यते ॥ १९ ॥

तेन सूरीणा अन्तर्मनोमथ्ये इत्यमुना बन्धमाणप्रकारेण अतर्क्यत विचार्यते स्म । इति क्रिम् । यदसौ मन्दिनेवो जयविमलाभिधानविबुधः भाग्यं भागधेयं पुण्यं तथा सौभाग्यं सुभगतां लोके विद्वातिर्वा तयोर्भूः स्थानं वर्तते यद्यस्मात्कारणात् त्रिदश्या जिनशासनवृन्दारिकयापि प्रशस्यते । उत्प्रेक्ष्यते—पुण्यैरथात्तन्मुक्तैः प्रणुनया प्रेरितयेव ॥

मेरुभूरिव भात्येषा जिनपट्टपरन्परा ।

समुद्भवन्ति येनास्यां सूरीन्द्राः स्वर्द्धमा इव ॥ २० ॥

एषा निःशेषगणधरयोरेणी तरुणीचूडागंगाभूता अभ्युदिता अभ्युदीयमाना अभ्यु-

उदित्वा कथयित्वा । प्रभोः पुर इत्यध्याहारः । पुनरित्यस्याप्यध्याहारः । प्रभु सूरिन्
नत्वा प्रणम्य ॥ इति शासनदेवतागमनम् ॥

कलधौतावदातश्रीर्द्विजज्योत्स्नाविराजितः ।

कुर्वन्कुवलयोल्लासं विभुर्विधुरिवाभवत् ॥ २९ ॥

विभुः श्रीहीरविजयसूरिः विभुः सुधादीधितिरिवाभवत् जातः । किंभूतः । कलधौतं
काञ्चनं तद्वदवदाता निर्मला पीता श्रीर्वपुःशोभा यस्य । 'विभ्राजते तव वपुः कनकाव-
दातम्' इति भक्तामरस्तोत्रे । चन्द्रः किंभूतः । कलधौत रजत तद्वदुज्ज्वला मण्डलक्ष्मी-
र्यस्य । 'कलधौतं रूप्यहेमोः' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । द्विजानां दशनाना ज्यो-
त्स्नया कान्त्या विराजितः । पक्षे द्विजैश्चन्द्रपारिपार्थक्यैः सेवकविशेषैः । द्विजपतित्वाच-
न्द्रस्य । तथा ज्योत्स्नया चन्द्रिकया विराजितः शोभितः । पुनः किं कुर्वन् । कुवलयस्य
भूमण्डलस्य प्रतिबोधदानादिना यशसा वा उल्लासमानन्दातिशयम् । पक्षे । कुवलयाना
चन्द्रविकाशिकमलानामुत्पलानां विकाश कुर्वन् सजन् ॥

अश्रान्तानन्तपदवीलङ्घनैः श्रान्तवानिव ।

शशी शनैः शनैरस्ताचलचूलामथाश्रयत् ॥ ३० ॥

अथ देवतागमनानन्तरं शशी शीतकान्तिः । शनैः शनैर्मन्द मन्दमस्ताचलस्य चर-
माद्रेः प्रतीचीपर्वतस्य चूलां शिखामाश्रयद्भजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अश्रान्त विगतवि-
श्रामं यथा स्यात्तथा निरन्तरं विद्यते अन्तोऽवसानं यस्याः सा अनन्ता अपरिमिता प्र-
माणातीता या पदवी मार्गः गगनाङ्गणं तस्या लङ्घनैरतिक्रमणैः श्रान्तवान् श्रम प्राप्त-
वानिव । यः परिश्रमं प्राप्तः स कुत्रचन विश्रामार्थमवतिष्ठते ॥

गर्भाश्मगर्भचन्द्राश्मकल्पितोत्तंसिकेव सा ।

अस्ताचलश्रीर्भाति स्म मौलिलीलायितेन्दुना ॥ ३१ ॥

मौली अर्थात् पश्चिमाचलस्य शिरःशिखरं लीलया स्वविचरणविलासेन न तु परस्य
कस्यापि बलेन आकर्षणादिवलात्कारेणाचरितमाचरण यस्य स लीलाचरितस्तादृशेने-
न्दुना चन्द्रेण कृत्वा सा प्रसिद्धा चन्द्रस्योदयदायिनी त्रितीयाया प्रथममस्ताचलदेवो-
दयत्वात् । अथ वा सूर्याचन्द्रमसयोरस्तकारकत्वेन ह्यातिमती अस्ताचलस्य पश्चिमध-
रिबीधरस्य श्रीलक्ष्मीर्भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—गर्भे मध्यप्रदेशे अश्मगर्भा मरकतमणयो
यस्याः । 'मरकतं त्वश्मगर्भम्' इति हैम्याम् । तादृशी । चन्द्राश्मभिश्चन्द्रकान्तरदैः ।
'नन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिश्चान्द्रोपलश्च सः' इति हैम्याम् । यथा चन्द्रोपलस्तथा च-
न्द्राश्मा । कल्पिता रचिता उत्तंसिका शेखरो यस्यास्तादृग्वधेव । 'विदर्भसुभ्रूवणावत-
सिका' इति नैषधे । अवतसिका तथैवोत्तंसिकापि ॥

चन्द्रश्चङ्गमणह्वान्तं स्वाशनायितरोहितम् ।

वनाय मोक्षुमस्ताद्रेरध्यास्त किमधित्यकाम् ॥ ३२ ॥

चन्द्रो मृगाङ्गः अस्ताद्रेःश्चरमाचलस्याभित्यकामूर्ध्वभूमौ सर्वशिरःशिलरकाश्यपीन-
ध्यास्त आश्रयति स्म । उन्प्रेक्ष्यते—चङ्गमणे चतुर्यामीं यावद्विश्रमेण निखिलनमोत्रमं-
पेन ह्वान्तं परिश्रान्त विभातश्रायाया विभावर्या स्वस्याम्नः क्रोडातिगलात्समानपात्य-
मानम् । अथ वाशना या दुभुक्ता सजाता अस्प्येस्वशनायितं दुभुक्तालामद्वाक्षि रोहितम-
ङ्गमृगभेदगतकुरङ्गम् । यतो 'मृगभेदाररन्यङ्कुरकुशोर्णपराः । चमूत्चीनचमराः समरा-
णस्य रोहिषौ । कदलीकन्दलीरुष्णसारः पृथतरोहिताः ॥' इति ह्यभ्याम्, तथा 'त्रस्यच्च-
मृगचलचक्षुपमाचचक्षे,' तथा 'नश्यन्पृथीविलोचने,' तथा 'पृथतिकोरी वृरतामसंगतं
कथ मनोवृत्तिमपि द्विपाधिषे,' तथा 'सुन्नं वसत्येप कलङ्करङ्कु' इत्यादि नैषधे । मृ-
गभेदा मृगा एवोक्ताः सन्तीति । तर्धवात्र रोहितनामा मृगभेदविशेषन्तं वनाय
चरणार्थं मोक्षुमिव । 'वनाय पीतप्रतिवद्ववन्सा यशोधनो धेनुमुषेर्षुनोच' इति रघौ ।
मोचनार्थमिव ॥

विभुना वाक्सुवास्पन्दिबदनेन विधुर्जितः ।

तत्तुलास्यै तपःकाङ्क्षीवागादस्तादिगह्वरे ॥ ३३ ॥

विभुः मृगाङ्गः अस्ताद्रेः प्रतीचीपर्वतस्य गह्वरे विविधविटपिकोटिसंक्रान्तिकृचे गुहा-
यां वा आगादाजगाम । उन्प्रेक्ष्यते—तस्य भगवद्वृत्तस्य तुला साहस्यमुपमा तस्या आस्यै
प्राप्तये आसादनार्थं तपःकाङ्क्षी तीन तपः कर्तुं काङ्क्षन्वाञ्छन् इव । किभुनो विभुः ।
वाचं वाणीमेव सुधाममृतरसं स्पन्दते क्षरत्युद्गिरतीत्येवंशब्देन वदनेन स्त्रीयाननेन
कृत्वा विभुना सूरिणा जितः पराभूतः ॥

हृद्वा यान्तं जघन्यायामन्तभृताभ्यसूयया ।

चन्द्रश्चन्द्रिकया रुच्य इव चण्डिकया जहे ॥ ३४ ॥

चन्द्रः कैरविपीरमणः चन्द्रिकया ज्योत्स्नया जहे लक्तः । उन्प्रेक्ष्यते—अन्तर्नने-
मभ्ये भूता प्रकटा जाता अभ्यमृया इष्यां नयेव । किं कृत्वा । जघन्यायां निकृष्टायां
जातेषां रूपाद्वा श्रपचरुषायामतिकृन्मिताया च । स्वभावतः स्त्रीजातावमृयावाहुल्यं
स्यात्पत्नीमपि श्रुत् न शक्नोति ततोऽन्यस्याः वा किंवदन्ती । तत्रापि तां विट्टडां वि-
श्राद्वाद्दायिनीमेकपत्नीं रतीं विहाय मन्त्रहृत्वा जगद्विप्रादविधायिनीं कृत्वा माताह-
नानेपोऽभियरःपैषा नदीत्यस्मृया नयेव कृन्वोञ्जितः । अथ च जघन्या पश्चिमा-
'जघन्य प्रचेता' । मलः किभूतः । अजघन्यः म्बोक्तृष्टः । तपः प्रकृतस्मनमन्वो-
चिन चेतो मन्वो यस्त । तथा प्रचेता मन्वन्तु सजघन्यः सह जघन्या प्रणीच्या दिशा
वर्तते सः स तदगिगतिन्वान्' इति चन्द्रकणनाम् । यान्तं गन्तुं गमनं कुर्वन्तम्

तमीप्रियतमो मध्ये प्रत्यग्द्वीपवतीपतेः ।

जनिकर्तुर्निजस्येव मिलनाय समीयिवान् ॥ ३८ ॥

विभावरीप्राणवल्लभं विधुः प्रत्यग्द्वीपवतीपतेः पश्चिमदिक्संबन्धिघ्नो निर्झरिणीनाय-
कस्य समुद्रस्य प्रतीचीपाथोधेर्मध्ये समीयिवान् समागच्छति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—निज-
स्यात्मन आत्मीयस्य वा जनिकर्तुः जनकस्य । यतः—‘सागरान्मुनिविलोचनोदराथद्-
यादजनि तेन किं द्विजः’ इति नैषधे । मिलनाय पितृहेहातिरेकान्मिलनार्थमिव ॥

इतोऽभ्युदयते भानुरितश्चन्द्रोऽस्तामीयते ।

इदं किमप्यनीदृक्षमहो विलसितं विधेः ॥ ३९ ॥

इतोऽस्मिन् पार्श्वे पूर्वस्या दिशि भातुः सहस्ररश्मिः अभ्युदयते अभ्युदयं प्राप्नोति ।
‘अथ गतौ’ भ्वादिः आत्मनेपदी च । तथा ‘गच्छति विसर्पत्यख्ययते’ इत्यादिक्रियाः
क्रियाकलापे । इतः प्रतीचीननीरनिधेर्मध्ये । पश्चिमायां दिशीत्यर्थः । चन्द्रो रजनीजीवि-
तेऽवरः अस्तं क्षय नाशमीयते लभते । ‘इद् च गतौ’ दिवादिरात्मनेपदी च । अहो
इत्याश्चर्यं खेदे वा । किमप्यपूर्वमनीदृक्ष विद्वद्भिरपि वक्तुमशक्यं वचनगोचरातीतं वि-
धेर्देवस्य विलसितं विजृम्भित दृश्यते ॥ इति चन्द्रमसोऽस्तमयनम् ॥

दत्त्वोदयं त्वमेवास्तं कथं दत्से प्रियस्य नः ।

तारका इत्युपालब्धुं भेजुरस्ताचलं किमु ॥ ४० ॥

तारका अर्धदशिन्यादिनक्षत्राणि दाक्षायिष्यः सर्वाः शशिप्रियाः । हेमाचार्येण नामसु
कश्चिद्विशेषः प्रोक्तो नास्ति । किं च ‘भकनीनिकयोस्तारा, तारा शब्दो भे नक्षत्रे कनीनि-
कायां च । तारा एव तारका नक्षत्राणि’ इति लिङ्गानुशासने । चन्द्रकरा अस्ताचल प्र-
तीचीपृथ्वीधरं भेजुराश्रिताः । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण उपालब्धुमुपालम्भ प्र-
दातुमिव । इति किम् । हे चरमाद्रे, नोऽस्माकं तारकाणां प्रियस्य प्राणनाथस्य निशी-
थीनीनायकस्य त्वमेव भवानेव उदयमुद्गममैश्वर्यं वा दत्त्वा वित्तीयं प्रतिपद्धितीययोस्ति-
थ्योरस्ताचले चन्द्रोदयदर्शनात् । तस्माद्विधोरस्ताद्विरेवोदयाचलः । तथा प्रातर्वर्षणे-
ऽप्युदयनाचायैणापि प्रोक्तं यथा—‘उदयगिरिकुरङ्गीभृङ्गकण्डूचनेन स्वपिति सुखमि-
दानीमन्तरेन्दोः कुरङ्गः’ इति । प्रतिपच्चन्द्रोदयदर्शनं प्रायः सुरभिणामेव । यदुक्तम्—
‘प्रतिपच्चन्द्रं सुरभी नकुलो नकुली पयश्च कलहसः । चित्रकवली चापः सूक्ष्म धर्म
सुधीर्वेत्ति ॥’ इति । पुनस्त्वमेवास्तमस्तमग्रं क्षय च कथं दासे ददासि ॥

नक्षत्रपद्धतेः प्रातर्भ्रश्यन्तोऽम्बुधरादिव ।

क्षणाद्विलयमासेदुस्तारकाः करका इव ॥ ४१ ॥

तारका प्रहनक्षत्रतारा प्रातः प्रभातसमये करका घनोपला इव क्षणान्निमेयमात्रा-
द्विलयं क्षयमासेदुः प्राप्नुवन्ति स्म । किं पुर्वन्तः । नक्षत्रपद्धतेराकाशात् । ‘अग्रं नु-

राभ्रोद्गमरूपयोऽम्बरम्' इति ईम्याम् । अश्यन्तो भ्रंशं प्राप्नुवन्तः । 'भ्रंशभ्रंश अधः-
पतने' दिवादिकी ईमधातुपाठे । कस्मादिव । अम्बुधरादिव । यथा जलधरान्मेघात्करका
भ्रश्यन्त्यधः पतन्ति ॥

अर्त्यान्धिमग्नं प्रत्यूपद्विपता मुपितश्रियम् ।

तारास्तारापति प्रेक्ष्यान्वमज्जंस्तमिवार्णवे ॥ ४२ ॥

ताराः प्रातर्दृश्यमानाः गुरुशुक्रादिमहत्तारका अर्णवे समुद्रे । उत्प्रेक्ष्यते—त चन्द्र-
मन्वमबन्वन् विबुधपृष्ठे बुज्जुरिव कृत्वा । तारापति खस्वामिन शशिनं प्रेक्ष्य समीक्ष्य ।
अथ गुरोस्तारकः, अर्थं शुक्रतारकः, इति लोकोक्त्यापि तारकास्तेषां तारकाणां स्वामित्व
तु चन्द्रमस एव । यतः—'तारकराद् किरीटः' इति नैषधे । 'अथ वा गृह अदासीत-
द्वी संतारकोटिकोटीणं । छासठिसहस्रसनवसयपणहत्तरीपगससिमित्र' ॥ इति वच-
नात् प्रहपतित्वमपि । किं च । यावान्परिवारः सूर्यस्य तावान्परिवारश्चन्द्रस्येति जीवा-
भिगमे । किंभूतः । प्रत्यूपं प्रभात एव द्विपन् द्वेपी शत्रुस्तेन मुपिता गृहीता छलदर्शिना
स्वावसरं छलं च प्राप्य दृष्टात्सर्वाप्यादत्ता श्रीरैस्य अत एवास्मां चिन्तया पीडया वा
दुःसातिरेकत्रपया अन्वयौ समुद्रे मम वृद्धितम् ॥

निशाशनायितेनाभ्रपथे तारकतन्दुलाः ।

दिनाननशकुन्तेन शङ्के कुक्षिगतीकृता ॥ ४३ ॥

निशाया रात्र्या कृत्वा निशायां वा चरणाभावाददर्शना जातास्त्यस्यैत्यशानायितो
बुभुक्षितः तेन दिनाननं प्रभातं तदेव शकुन्तः पक्षी तेन शकुन्तेन अहमेवं शङ्के वित-
र्कयामि उत्प्रेक्षे वा । अभ्रपथे मेघमार्गे गगनवर्त्मनि वा तारकतन्दुलास्तारका एवास्मि-
ज्ज्वत्पाततन्दुलास्तुषनिर्मुक्तकलमाः । 'प्रथममुपहृत्यार्थं तारैरखण्डिततन्दुलैः' इति नैषधे
तारकास्तन्दुलीकृताः । कुक्षी उदरे गताः । 'कृता' इति चिबप्रत्यये कुक्षिगतीकृता ।
'इव बहुरूपकशालमञ्जिका मुखचन्द्रेषु कलङ्करङ्गवः । यदनेकपसौघकन्धरा हरिभिः कु-
क्षिगतीकृता इव ॥' इति नैषधे ॥

दिग्गजेन्द्रावगाहेनोत्पन्नाः स्वःसिन्धुबुद्बुदाः ।

क्षणादिव व्यलीयन्त तारकास्तारकापथे ॥ ४४ ॥

तारकास्तारास्तारकापथे नक्षत्रवर्त्मनि आकाशे क्षणाद्दृश्यमाना एव स्वल्पकालादेव
व्यलीयन्त विलयं क्षय लभन्ते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—दिग्गजानामाशामातङ्गानामैरावतादि-
हरिकुञ्जराणां जलावगाहेन सलिलक्रीडाकरणमज्जनादिविधिना उत्पन्ना उद्भूताः स्वःसि-
न्धोराकाशतरङ्गिण्याः । गगनगङ्गाया इत्यर्थः । बुद्बुदाः पानीयस्थासका इव । 'जल्प-
पाठो' इति प्रसिद्धाः । बुद्बुदा हि स्वल्पकालावस्थायिनः स्युः । यद्बुद्धम्—'सम्भारा-
गजलबुद्बुदस्त्वमे जीवि एभ जलबिन्दुचक्षुले । बुद्बुणेयनइवेगसंनिहे श्रावजीव किमर्थं
न बुज्जसि ॥' इति वैराग्यशतके ॥ इति शुक्रादिमहत्तारास्तः ॥

आगामिनो गवां पत्युः प्रातः सेनापतेः पुरः ।

कांदिशीका इवानश्यन्नन्धकारविरोधिनः ॥ ४९ ॥

आगमिष्यतीत्येवशीलस्य आगामिनो गगतमण्डले समागन्तुकस्य गवां किरणानां भूमीनां च पत्युः स्वामिनः सूर्यस्य पार्थिवस्य प्रातः प्रभाताभिधानस्य दिनाननरूपस्य वा सेनापतेरनीकिनीनायकस्य पुरः पुरस्तादग्रे । उत्प्रेक्ष्यते—कांदिशीका भयद्रुता इव । अन्धकारविरोधिनः संतमससंपन्नसंदोहा अनश्यन्पलायांचक्रिरे । 'मित्रो ध्वान्तारातिर-
ज्जांशुहस्तः' इति हैम्याम् । एकस्य शत्रुत्वे द्वावपि परस्परं शत्रवौ भवतः इति ॥

गह्वरे भूभृतां गुप्तं तामसास्तापसा इव ।

कृशाः किमु तपस्यन्ति पुनरभ्युदयाशया ॥ ४६ ॥

तमसां समूहास्तामसाः । अत्र समूहार्थेऽण् । तिमिरप्रकराः कोशिका वा । 'ताम-
सास्तिग्मरोचिषः' इति वीतरागस्तवे । कृशाः परिपन्थिपाथोजिनीपतिनिपतद्वृद्धतरकर-
निकरप्रसभप्रहारजर्जरीभवद्भूधनोद्भवद्भूरिचिन्तातिशयवशातो दुर्बलीभूताः सन्तः । उ-
त्प्रेक्ष्यते—भूभृतां धरणीधराणां गह्वरे महत्कन्दरे कोटरे किमु तपस्यन्ति तीव्रतमं
सुक्षान्नपानं तपःकष्टं कुर्वन्तीव । कथम् । गुप्तं छन्नं यथा स्यात्तथा केनाप्यज्ञातम् । कथा ।
पुनर्द्वितीयवारमभ्युदयस्य चन्द्रचण्डरुचिप्रदीपप्रमुखद्विषत्पराभाबुकविषयद्वैतस्फूर्तिम-
त्तया आशया स्पृहया वाञ्छया । के इव । तापसा इव । यथा परित्राजकाः समग्रशात्र-
वक्षत्रगोत्रचित्रासनैकालम्भविष्णुवृपादिपदवीकामनया तपस्तन्वते ॥ इत्यन्धकारगमनम् ॥

अथ विभातप्राया शर्वरी उच्यते—

विद्राणोत्पलदृक्क्षीणशुक्रा भ्रश्यत्पयोधरा ।

म्लानास्येन्दुस्त्यक्ततारमुक्ता वृद्धेव शर्वरी ॥ ४७ ॥

शर्वरी रात्रिर्धृद्वेव जरती स्त्रीवासीत् । किभूता निशा वृद्धा च । विद्राणे संकुचिते
निमीलिते गते वा उत्पलानि कुबलयानि एव तत्तुल्ये च दृशौ नयने यस्याः । पुनः कि-
भूता । क्षीणोऽस्तमितप्रायः । विभातेऽपि कदाचित् शुक्रो निरीक्ष्यते । ततोऽस्तमितप्रायः
अस्तमितो वाहगोचरीभूतः शुक्रः प्रहविशेषो यस्याः । पक्षे । गर्भाधानाभावात्क्षीणं
विनष्टं शुक्रं पुंवीर्यं यस्याम् । पुनः किभूता । भ्रश्यन्तोऽविरलीभवन्तः । पाश्चात्सरात्रौ
प्रायो वर्दलानि भवन्ति सूर्योदये च यान्ति । अत एव चम्पूकथायां प्रातर्वर्णने प्रोक्तं
सूर्यविशेषणम्—'करपरामृष्टपयोधरे' इति । पयोधरा मेघा अत्ररूपा यस्याम् । पक्षे ।
भ्रश्यन्तावधःपतन्तौ पयोधरौ स्तनौ यस्याः । पुनः किभूता । म्लानो विच्छाद्यीभूतो
गतचन्द्रिकत्वाद्वृद्धत्वाच्च आस्येन्दुर्वदनसदृशः चक्रमेव चन्द्रो यस्याः । पुनः किभूता ।
त्यक्ता उज्जितास्तारा एव उज्ज्वला वा मुक्ता मुक्ताफलानि यया । प्रायो वृद्धानां भूष-
णपरिधानं शोभावन्न दृश्यते । यदुक्तम्—'मा ज्ञातुरियं पल्हाणि इ परकण्ठइपडप्य ।
एतन्नेभसुहामणां बुद्धकानिधङ्क ॥' इति प्राकृतवाक्यात् ॥

रजनीत्रियुजां जग्ने द्विजानामपशापतः ।

कैरवाक्षी क्षणाद्राज्ञः क्षीणतां प्रतिपेदुषी ॥ ४८ ॥

राज्ञः सुधाधाम्नः नृपतेश्च कैरवाक्षी कुमुदनयना निशीथिनी जाया राज्ञी क्षणात्स्वल्पसमयादेव क्षीणतां क्षयभावमतिकृशीभावम् । अस्थिचर्मावशेषतामित्यर्थः । 'छिन्नोऽपि रोहति तरुः क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः । इति त्रिसृशन्तः सन्तः सतप्यन्ते न ते विपदा ॥' अत्र क्षीणता तु कलावशेषमात्रेणैव । 'मूलाद्दुच्छिन्नस्योपचय एव नास्ति क्षीणस्य स्वल्पावशेषस्यैवोपचयः' इति सूक्तोक्तिः । प्रतिपेदुषी प्रपन्ना सप्राप्तवती । उत्प्रेक्ष्यते—रजन्यां निशासमये वियुजन्ति परस्परं वियोग प्राप्नुवन्तीति तादृशा द्विजाः पक्षिणो रथाङ्गनामानो ब्राह्मणाश्च । 'विह्वगयोः कृपयैव शनैर्ययां रविरहर्विरहध्रुवभेदयोः' इति रघुवशे । तथा वस्तुपालकीर्तिकौमुदीसहोदरे सुरयोत्सवकाव्येऽपि—'रजनीत्रियुजां पतत्रिणाम्' इति । चक्रवाकानामिति । अपशापतः विरुद्धशपनादिव स्वाचारनिरतानां ब्राह्मणानां शापो लगति न तु ब्राह्मणद्वेषाणाम् । यतः—'वृत्तस्था ब्राह्मणा ज्ञेयाः क्षत्रियाः शस्त्रपाणयः । कृषिकर्मकरा वैद्याः शूद्राः प्रेक्षणाकास्तथा ॥' इति क्रियया ब्राह्मणत्वं न तु जात्या उत्तराध्ययने 'बन्धवचरेण यमणे' इति ॥

त्यक्ततारपरीवारा छिन्नध्वान्तकचच्छटा ।

तमीं तपस्विनीवासीद्दयितेऽस्तमिते विधौ ॥ ४९ ॥

विधौ चन्द्रमसि दयिते भर्तारि अस्तमिते परलोक प्राप्ते सति तमीं त्रियामा । उत्प्रेक्ष्यते—तपस्विनीं तापसी आसीदिव परित्राजकेव बभूव । किभूता । त्यक्तो मुक्तस्वारास्वारका उपलक्षणाद्ब्रह्मक्षत्राणि एव परीवारः परिच्छदो यया । पुनः किभूता । छिन्ना लूना भद्रकारिता ध्वान्तान्यन्वकाराण्येव कचच्छटा केशपाशो यया । योषितो हि भर्तारि मृते शिरःकेशान्मुण्डयन्ति ॥

संसिद्धक्षुः शशी कान्तां कामगादनुरागवान् ।

इत्यालोकयितुं शङ्के तमीं तमनुजग्मुषी ॥ ५० ॥

तमीं इन्दुकान्ता शशिन स्ववल्गुं विधुमनुजग्मुषीं वृष्टे प्रस्थिता पश्चाद्गच्छति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यालोकयितुमित्यमुना प्रकारेण प्रेक्षितुमिव । इति किम् । अनुरागवाननुरतिकलितः । 'रागोऽनुरागोऽनुरतिः' इति द्वैम्याम् । अनुगतो रागो रक्तिमा तेन संयुक्तः । अस्ताद्रिसंगमान्मनागरुणीभूतत्वादिद् विशेषणम् । शशी कां चतुर्भुवणेषु अन्यतरां खेचरीमप्सरस वा नागाङ्गना वा । किनात्रां कान्तां स्त्रिय संसिद्धक्षुः कस्याः सद्कर्तुमिच्छुः । अगात्कुत्रापि मा विमुच्य गतः । 'निर्वापयिष्यन्निव संसिद्धक्षुः' इति नैषधे ॥

किं पाथेयमिवादाय क्षपा नक्षत्रमुक्तिकाः ।

प्रत्यूषे प्रोषितं कान्तं मृगाङ्कमनुगच्छति ॥ ५१ ॥

प्रत्यूषे प्रभातसमये प्रोषितं द्वीयान्तरं प्रति प्रस्थितं दृगाङ्गं हीरगलाञ्छनं निजहृद-
यनायकं कान्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—अपा निजा किमनुगच्छति पृष्टे प्रयातीव । किं कृत्वा ।
नक्षत्राणि उदवः उपलक्षणात्तारका एव तद्रूपा वा मुक्तिका मुक्ताफलानि बन्धनार-
बहुमूल्यानि मौक्तिकानि आदाय गृहीत्वा । किमिव । पायेयनिव । यथा काचित्रिपुटिका
'शैवडीनीकरणहार' इति जने प्रसिद्धा दीर्घदर्शिनी नैपुण्यवती स्त्री क्रयमप्यकल्पत्कार-
णाद्विशंबलं स्ववल्गुं कुत्रचित्जनपदे प्रस्थितं विज्ञाय स्वयं सम्यग्रमल्लिमुक्तादिपायेय-
मादाय तमनुयाति ॥

वितत्य मायिकीवाश्रे मायां तारामयीं तमी ।

क्षणाददृश्यतां नित्ये मन्ये तां दिवसानने ॥ ९२ ॥

तमी यामिनीं दिवसानने प्रभातसमये मन्ये उत्प्रेक्षे बहमेवं मन्ये मान्यानि विनर्धे
विदधामि वा । अणाल्लगनात्रतां स्वयं प्रपञ्चितां मायां प्रेक्षणरूपकादिरचनाकपटपाटव-
मदृश्यतां दृशोरगोचरतां नित्ये लम्बयामास । किं कृत्वा । अश्रे द्वादिन्दीनच्योमम-
ण्डले मायिकीव इन्द्रजालिकविद्याविधुरा वलितेव । तारामयीमुपलक्षणाद्बह्वनक्षत्रप्रचुरां
मायां शान्दरीम् । इन्द्रजालमित्यर्थः । वितत्य वित्तार्यम् ॥

तमस्त्रिन्या विधोः पत्युर्विरहासहमानया ।

प्रातःसंध्यावृहद्भानौ स्वतनूः किमहूयत ॥ ९३ ॥

तमस्त्रिन्या पीयूषमयूखप्राणवल्गुमया विधोश्चन्द्रमनः पत्युः स्वमर्तुर्विरहं विधोषं न
सहते इत्यसहमाना तादृश्या सत्या प्रोहामविरहाकुलया विधुवल्गुमविधोषं सोढुमसमर्थया
भवन्त्या । उत्प्रेक्ष्यते—प्रातःसंध्या दिवसाननरक्तिमा संत्र वृहद्भानुः कृशालुन्मस्मिन्
स्वतनूनिजगात्रलता किमहूयत हुतेव भस्तीकृतेव ॥

तूर्याणां यामिनीयामविरामे ध्वनिरुद्ययौ ।

प्रयाणं सूचयन्प्रातरिव राज्ञो मृगीदृशः ॥ ९४ ॥

यामिन्या निशाया यामानां चतुर्णां प्रहराणां विरामे अपगमे तुर्याणां वादित्राणां
'नगरा' इति लोकप्रसिद्धानां ध्वनिः शब्दः उद्ययौ प्रादुर्भूतः । उत्प्रेक्ष्यते—राज्ञश्चन्द्र-
मसौ नदीपतेवौ मृगीदृशो निशाया महिष्या वा प्रयाणं प्रस्थानं सूचयन्कथयन्निव ॥
इति रात्रिगमनम् ॥

चक्रे श्रमणशक्रेण विधिवैमातिकस्ततः ।

जैत्रं तन्नमिवापृष्यभावद्वेष्यजिगीषया ॥ ९५ ॥

ततो रात्रिगमनानन्तरं श्रमणशक्रेण वाचयन्पुरंदरेण हीरविजयमूर्तिना । विमाते
विधीयते, विमातस्याय वा वैमातिकः प्रातःकालमन्दन्धी विधिरात्रारः प्रातरादृश्यका-
दिकः चक्रे इतः । उत्प्रेक्ष्यते—अपृष्यायामनाकन्दनीयानां दुर्धरानां भावानानन्तरश-

गामष्टकर्मणामष्टादशदोषाणां वा द्वेष्याणा प्रतिमतानां जिगीषया जेतुमिच्छया । जैत्रं
शाश्रवणोत्रमात्रजयनशीलं तन्त्रमुपायमर्थसाधकमिव । 'तत्र सिद्धान्ते राष्ट्रे च परि-
च्छन्दप्रधानयो । अगदे कुटुम्बकृत्वे तन्तुवाने परिच्छन्दे ॥ श्रुतिशास्त्रान्तरे शास्त्रे
करणे अर्थसाधके । कर्तव्या तन्नोक्तिः' इत्यनेकार्थः ॥

उपमुज्य प्रियां प्राचीं वज्रिणा व्रजता दिवम् ।

व्युत्सृष्टमिव ताम्बूलं शोणिमा प्रातरुद्ययौ ॥ ९६ ॥

प्रातः प्रभातकाले शोणिमा प्रभातसंध्याराग उद्ययौ प्रकटीवभूव । उत्प्रेक्ष्यते—
प्राचीं पूर्वदिशं प्रियां स्वजायाम् । 'कौशिकः पूर्वदिग्देवाप्सरस्वर्गश्चनीपतिः' इति
हैम्याम् । पूर्वदिक्पतित्वेन उपमुज्य नक्तं भुक्त्वा । 'निजमुखमितः स्मेरंधते हरेर्महिषी
हरित्' इति नैषधे । दिवं स्ववाससदनं त्रिदिवं व्रजना गच्छता वज्रिणा शक्रेण व्यु-
त्सृष्टं नीरसत्वेनात्ममुत्स्रात्यक्तं ताम्बूल सचूर्णस्वदिरपूगनागवल्लीदलचर्वणपिण्डमिव ॥

प्रातःसंध्या व्यभाद्रहिहेतिर्मुक्ता विवस्वता ।

हन्तुं महाहवोन्मादिमन्देहानिव क्रोपतः ॥ ९७ ॥

प्रातः प्रत्यूषसंन्धिनी सध्या प्रभातसमयप्रादुर्भूतशोणिमा व्यभात्संध्यारागे भाति
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—महति प्रौढे प्रबले आह्वये सप्राप्ते उन्माद्यन्ति उन्मत्ता भवन्ति
इत्येवंशीला ये मन्देहा नाम मार्नण्डे इति यक्षभूतराक्षसविशेषाः क्रोपतः क्रोधाति-
रेकात्तान् स्वप्रत्यनीकान् हन्तुं व्यापादयितुं मस्सात्कर्तुं विवस्वता भास्वता मुक्ता
तान्प्रति प्रहिता क्षिप्ता वह्निहेति कार्गानव शन्नमिव । 'इह हि समये मन्देहेषु व्रज-
न्त्युदवज्रताम्' इति नैषधे । तथा 'तिस्रः कोव्योऽर्धकोटी च मन्देहा नाम राक्षसाः ।
उद्यन्तं सहस्रांशुमभियुध्यन्ति ते सदा ॥' इति नैषधवृत्तौ ॥

संध्यारागारुणं जैनं पदं प्रातर्व्यराजत ।

अपूजि निर्जेरैर्भक्तिप्रह्वैः किं कुङ्कुमद्रवैः ॥ ९८ ॥

जिनोऽर्हन् विष्णुश्च तस्येद जैन तादृकपद विष्णुपदमाकाश प्रातः प्रभाते सध्या-
रुणं संध्यारागेण कृत्वा रक्षीभूतं व्यराजत विराजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते— मत्स्या सेवा-
शक्त्या कृत्वा प्रद्वैर्नैर्नमनशीलैर्भूतैर्निर्जेरैः सुपर्वभिः कुङ्कुमैर्धुस्रणपद्मैर्द्रवैरपूजि किं
पूजितमभ्यर्चितमिव विलिप्तमिव वा ॥

प्रातर्दिग्दन्तिनां गङ्गां व्रजतां जलकेलये ।

जज्ञे गण्डगलद्विन्दुवृन्दैर्व्योमारुणं किमु ॥ ९९ ॥

व्योमाकाशमरुणं सध्योल्लसद्गणेण कृत्वा रक्तं जज्ञे जातम् । शोभीवभूवेल्यथः ।
उत्प्रेक्ष्यते—प्रातर्दिनमुखे जलकेलये सलिले क्रीडाकरणार्थं गङ्गामम्बरजम्बालिनीं प्रति
व्रजता गच्छता दिग्दन्तिना हरित्कुञ्जराणां गण्डेभ्यः कपोलपालिभ्यो गलद्विनिःसगद्भिः

बिन्दुवृन्दैः पद्मनामभिः शोणच्छविमदवारिकणणैः । 'बिन्दुजालं पुनः पद्मम्' इति हैम्याम् । पद्मम्यादेदशायां करिणां कपोलेभ्यो रक्कविन्दवो निःसरन्तीति कविसमयः । 'भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः' इति कुमारसंभवे ॥

प्रत्यूषे मखमुग्लेखातल्पेभ्यः पतयालुभिः ।

किमास्तीर्णारुणाम्भोजपर्णैः शोणीकृतं नभः ॥ ६० ॥

नभो गगनं शोणीकृतम् अधिकारार्थात्प्रभातसंघ्यारागेण पाटलं प्रणीतम् । उत्प्रेक्ष्यते—प्रत्यूषे दिनवदने मखमुजां यज्ञांशमोजिनां लेखा श्रेणी तस्यास्तल्पेभ्यः पत्य-ङ्केभ्यः पतयालुभिः पतनशीलैरास्तीर्णैः प्रस्तृते अरुणाम्भोजानां कोकनदानां पर्णैर्दलैर्म-ण्डलैरिव ॥ इति प्रातःसंध्या ॥

अथो पाथोजिनीनाथोऽम्युदियाय नभोज्जणे ।

कपोलकुङ्कुमक्लिन्नं प्राच्याः किं कर्णकुण्डलम् ॥ ६१ ॥

अथो संघ्यारागानन्तरं नभोज्जणे आकाशाजिरे पाथोजिनीनां जलजन्मिनीनां नाथः प्राणपतिः सूर्यः अभ्युदियाय उदयाचलचूलायामुद्गम लभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कपो-लस्य गण्डस्थलस्य पत्रवर्णी प्रापितेन कुङ्कुमेन घुघ्रणेन क्लिन्न व्यासम् । 'अयमुदयति घुघ्रणारुणतरुणीवदनोपमश्चन्द्रः' इति विदग्धमुखमण्डनवचनात् प्राच्या आखण्डलम-हिष्याः पूर्वदिशः कर्णस्यैक कुण्डल स्फुटं प्रकट ताटङ्क इव ॥

पूषद्विषं प्रसाद्याम्भोमूर्तिं नित्यानुशीलनैः ।

पद्मिनीभिरभीर्भर्ता पूषाहृतः किमुद्ययौ ॥ ६२ ॥

पूषा भानुमान् उद्ययौ उदयमालिङ्गति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पद्मिनीभिः कमलिनीभिः प्रेयसीभिर्भर्ता स्वप्राणनाथः । अथ वा पद्मिनीभिररविन्दैर्वांशवैः सुहृद्भिर्वा निजसुहृद्-न्धुराहृतः । सप्रणयं तादृशस्य पूषद्विषः शंकरस्य नित्यमहर्निशमनुशीलनैः सर्वावसरसा-वधानताविधानाद्वैतसेवाभिः । जलमूर्तिरीश्वरस्य । यदुक्तम्—'क्षितिजलपवनहुताशनय-जमानाकाशसोमसूर्याख्याः । यस्य खलु मूर्तयोऽष्टौ स भवतु भवतां शिवः सिद्धैः ॥' इति कविसमयोक्तिः । प्रसाद्य पूर्वं प्रसन्नोक्त्याभयदानमार्गाणसन्मानप्रदानादि सम्यग्व-रोपादानपूर्वं संतोष्य ॥

अभ्रमूवल्लभेनेवोत्खातः प्रातर्निखेलेता ।

प्राग्गिरेर्गैरिको गण्डोपलो बालारुणो व्यभात् ॥ ६३ ॥

बालारुणोऽर्भकभानुमाली व्यभाद्भिभासते स्म । 'जरीजृम्भट्टिम्भद्युमणिविलस-' इति खण्डप्रशस्तौ । तथा 'विश्वव्यापि तमो हिनस्ति तरणिर्बालोऽपि कल्पाद्गुरो दारिद्राणि गजावली हरिशिशुः' इति श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथस्तुतौ । उत्प्रेक्ष्यते—प्रातः प्रभातसमये निखेलेता स्वतन्त्र तदाघातादिक्कीडा कुर्वता अभ्रमूवल्लभेन अभ्रमूनामा हस्तिनी तस्या

भर्त्रा । अत्रमूषाब्धो दीर्घोऽपि दृश्यते—यथा 'गजानामत्रमूपतिः' इति काव्यकल्पलता-
याम् । तथा 'अत्रमूषाभारुह निशाशेषे कदाचन । स्वप्ने महेन्द्रमद्राक्षीत्पृथा पृथुमनो-
रथा ॥' इति पाण्डवचरित्रेऽपि । ऐरावणवारणेन प्राग्गिरिः पूर्वपर्वतस्य गैरिको धातुमयो
गण्डोपलः स्थूलपाषाण इवोत्तानः उत्पाद्य क्षिप्तः इव । ऐरावतदन्तावलस्य पूर्वस्या
दिशो दिग्गजत्वान्प्राग्गिरेरिति कथन युक्तिमत ॥

द्यावाभूमी पराभूष्णुं भूच्छायामरवैरिणम् ।

भेत्तुं व्यमोचि चण्डांशु चक्रं किं चक्रपाणिना ॥ ६४ ॥

चक्रपाणिना नारायणेन । उन्प्रेक्ष्यते—चण्डास्तीक्ष्णा रुद्रा वा अंशवः किरणा यस्य
सूर्यरूपं वा । अथ वा चण्डं भयकारि अशु शीघ्रगामि । 'अशुः सूत्रादिसूक्ष्माशे किरणे
चण्डदीधितौ' इत्यनेकार्थः । शीघ्रगामिति वाच्यलिङ्गः । शौघ्येऽपि तत्र क्लीबम् । चक्र
सुदर्शन नाम स्वरधाङ् व्यमोचि मुक्तमिव । किं कर्तुम् । द्यावाभूम्योर्दिवस्पृथिव्योर्न-
भोभुवोः पराभूष्णुमभिवनशौलं भूच्छायमन्धकारभेवामरवैरिणं दानवं भेत्तु विदारयितु
हन्तुम् ॥

कण्ठपीठीलुठत्प्राणरथाङ्गाह्विहायसाम् ।

जीवातुर्यमुनावीजी व्यरचीव विरञ्चिना ॥ ६५ ॥

'विरञ्चिना ब्रह्मणा यमुनायाः कालिन्ध्या बीजी जनकः । 'वसा तु जनकस्तातो बीजी
जनयिता पिता' इति हैम्याम् । 'सहस्ररश्मिर्यमुनाकृतान्तजनकः प्रद्योतनस्तापनः'
तथा 'यमुना यमभगिनी कालिन्दी सूर्यजा यमी' इति द्वितयमपि हैम्याम् । उन्प्रेक्ष्यते—
जीवातुर्जीवनाषधमिव व्यरचि विहितम् । केषां कण्ठपीठ्यां गलकन्दले । 'जयत्पुरदरि-
सरद्वरसराजपीठीपठच्चतुर्मुखमुखावलीरन्वितसामनामस्तुतिः' इति चम्पूकथायाम् ।
'वशिकवक्रोष्ट्रिककान्यकुब्जपीठानि' इति लिङ्गानुशासने स्त्रीक्लीबलिङ्गयोः । पीठं पीठी
च । लुठन्तः वियोगातिव्यथाव्याकुलतया निर्गमनायागच्छन्तः प्राणा असवो येषाम् ।
कण्ठगतजीवितानामित्यर्थः । तादृशाना रथाङ्ग इति आङ्गा नाम येषाम् । 'चक्रवाको रथा-
ङ्गाह्वः कोको द्वन्द्वचरोऽपि च' इति हैम्या रथाङ्गशब्देन चक्रमुच्यते तन्नाम्ना विहायसा
पक्षिणां चक्रवाकविहङ्गानां जीवनस्य भेषजमिव । 'विहायो व्योमपक्षिणोः' इत्यनेकार्थः ॥
इति सूर्योदयः ॥

शोणी दीप्तिर्दिनेशस्याधात्कुमारितरा श्रियम् ।

कोकैर्दुःखानलज्वाला किमुद्गीर्णाः सुहृत्पुरः ॥ ६६ ॥

दिनेशस्य दिवसनायकस्य भानोः दीप्तिः कान्तिः श्रिय शोभामघाद्वरते स । किं-
भूता । कुमारितरा बाला । प्रथमतपन्ना । अतिशयेन कुमारी कुमारितरा । 'हस्रो वा'
इति सारस्वतसूत्रेण तरतमयोः परयोः सतोर्वा इवः । अत एव किंभूता । शोणी
अत्यन्तारुणा । 'रचयति रुचिः शोणीमेता कुमारितरा रवेः' इति नैषधे । उन्प्रेक्ष्यते—

कोकैश्चक्रवाकैर्विङ्गमैः सुहृदः खमित्रस्य भास्करस्य पुरोऽप्ये दुःखरूपानलस्य सकलशर्व-
रीपरस्परविधोगसंजातासाततीव्रज्वलनज्वाला इवोद्गीर्णाः हृदयवदनाद्दहिरद्वान्ता इव ॥

निजानुरागिणीर्वीक्ष्य दारान्स्मेरसरोजिनीः ।

किमुद्गीर्णोऽरुणज्योतीरागो राजीवबन्धुना ॥ ६७ ॥

राजीवबन्धुना अरविन्दसुहृदा सूर्येण अरुणमतिरक्तं यज्ज्योतिः कान्तिः एव रागो
हृदयोदयदनुरागोऽनुरतिरुद्गीर्णः प्रकटीभूतः । किं कृत्वा । स्मेरा विकसिताननसरोजाः
सरोजिनीः पद्मिनीदीरान् निजप्रेयसीः । निजे आत्मनि विषयेऽनुरागोऽस्त्वासामित्यनु-
रागिण्यस्ताः सानुरागा वीक्ष्य व्यालोक्य ॥

हरिव्यापादितध्वान्तकुम्भिकुम्भसमुद्भवैः ।

रक्तै रक्तीकृता शङ्के प्रभा भाति स भानवी ॥ ६८ ॥

भानोरिय भानवी सूर्यसबन्धिनी प्रभा अर्थात्कुमारीकान्तिर्भाति स शुश्रुभे । तत्रा-
हमेवं शङ्के वितर्कयामि । हरिणा भानुना केसरिणा च व्यापादिता कराग्रनिशितनिर्झि-
शोद्गुरधाराविदारिता ध्वान्ता अन्धकारा एव कुम्भिनः श्यामवर्णत्वादन्यकारसाधारणा
वारणाः । यत उक्तम्—‘दूरतया स्थूलतया श्यामतया गन्धलोच्छ्रुपैर्मधुपैः । धावितमिभ-
राजधिया तत्त्वधिया चाप्रतो महिषः ॥’ इति । प्रायोऽधुना कृष्णवर्ण एव दन्तिनो द-
श्यन्ते । तेषां कुम्भेभ्यः शिरःपिण्डेभ्य उद्भव उत्पत्तिर्येषा तादृशै रक्तै रुधिरै रक्तीकृता
शोणा निर्मितेव ॥

कान्तागमे धृताताम्राम्बरा इव दिगङ्गनाः ।

बन्धूकबन्धुरैर्ब्रह्मभवैर्भान्ति प्रभामरैः ॥ ६९ ॥

बन्धूकबन्धुबन्धुकुसुमानीव ‘विपोहरिया’ इति लोकप्रसिद्धानि । बन्धुरैः शोणिन्ना
सुन्दरैः ब्रह्माद्भानोर्भवेत्पत्नैः प्रभामरैः कान्तिकलपैर्दिगङ्गना आशावशा भान्ति वि-
राजन्ते । उत्प्रेक्ष्यन्ते—कान्तस्य स्वभर्तुः सूर्यस्यागमे समागमनसमये । ‘दिशो हरिन्द्रिह-
रितासिवेश्वरः’ इति रघुवशे । धृतानि परिहितान्याताम्राणि सामस्त्येन शोणान्यम्बराणि
वासांसि याभिः एतादृश्य इव ॥ इत्यरुणतरुणप्रभा ॥

द्रुमद्रोणिषु संचिन्वल्लुलसन्पल्लवानिव ।

तन्वन्निव तटाकेषु निन्दन्कोकनदश्रियम् ॥ ७० ॥

कुर्वन्निव गिरेः शृङ्गे गैरिकावनिविभ्रमम् ।

ताम्बूलश्रियमास्येषु दिग्बधूनां दिशन्निव ॥ ७१ ॥

सीमन्तेषु मृगाक्षीणां सिन्दूरं पूरयन्निव ।

प्रातः प्रस्तारयन्भाति भानुमान्भानुविभ्रमम् ॥ ७२ ॥

भानुमान् किरणमाली सूर्यः प्रातः वासरवदने भानुनां निजार्भकप्रभाणां विभ्रमं श्रोभां विलास वा प्रस्तारयन् विस्तारयन् भाति विभ्राजते । हुमाणा तरुणां द्रोणिषु । द्रोणी द्रोणिरिदन्तः श्रेण्यामपि' इत्यनेकार्थवचूर्णिः । भानुविभ्रम विस्तारयन्निति सर्वत्र योज्यते । उत्प्रेक्ष्यते—उल्लसतः स्फुरतः विकसतो वा पद्मवान्प्रवालान्संचिन्वन्नुपचयं बाहुल्य प्रापयन्निव । तथा तटाकेषु पद्माकरेषु । उत्प्रेक्ष्यते—कोकनदाना रक्तोत्पलानां श्रियं लक्ष्मीं तन्वन्विस्तारयन्निव बहूनि कोकनदानि कुर्वन्निव । तथा । गिरेः पर्वतस्य शृङ्गे शिखरे । उत्प्रेक्ष्यते—गैरिकान्वने रक्तघातुभूमेर्विभ्रमं भ्रान्तिं कुर्वन्निव विरचयन्निव । पुनर्दिग्बधूनां दशदिग्गङ्गानाना आस्येषु वदनेषु । उत्प्रेक्ष्यते—ताम्बूलश्रियं दिशन्ददान इव । ताम्बूले चर्विते वाधरादौ रक्किमा भवेत् । पुनर्दृग्गाक्षीणां त्रस्तघारद्दृष्ट्यां सीयन्तेषु केशपाशवर्त्मसु । उत्प्रेक्ष्यते—सिन्दूरं शृङ्गारभूषण पूरयन् सिन्दूरेण भरन्निव इति लोहितलक्ष्मीविलसित सिद्धान्ते । 'कुङ्कुमस्ववियच्च जीवलोपे' इति सूर्यस्याभ्युदयसमये कान्तिरप्यतीव रक्षा स्यादिति । त्रिभिर्विशेषकम् ॥ इति सूर्यप्रभाप्रस्तारः ॥

प्रारंभे भानुना व्योम्नि क्रमाच्चङ्क्रमणक्रमः ।

विश्वविश्वंभराभोगं प्रेक्षितुं किमु काङ्क्षता ॥ ७३ ॥

भानुना मार्तण्डेन व्योम्नि गगनाङ्गणे क्रमादनुक्रमेण चङ्क्रमणक्रमः गमनस्यानुक्रमः परिपाटी चङ्क्रमणकलितः क्रमः प्रारंभे पादाः प्रारंभिरे । अथ वा चङ्क्रमस्य क्रम आनन्तर्यनिरन्तरत्वं विश्रामरहितत्वेन गन्तुं प्रारभतेत्यर्थः । 'क्रमः कल्पान्निशक्तिषु परिपाठ्याम्' इत्यनेकार्थः । 'परम्परायां पादक्षेपे आनन्तर्ये पदसंभावपि क्रमः' इत्यनेकार्थवचूर्णिः । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वस्य जगतः अथ वा विश्वस्याः समप्राया विश्वभरायाः वसुंधरायाः आभोगं विस्तारं प्रेक्षितुं द्रष्टुं काङ्क्षता किमु चाञ्छतेव ॥ इति दिनोदयः ॥

आसाद्य दर्शनं तस्याः शासनस्वर्गिसुभ्रुवः ।

व्यरंसीच्छानतः सूरिर्यागीव परमात्मनः ॥ ७४ ॥

सूरिर्ह्यरविजयसूरीन्द्रो ध्यानतः सूरिमञ्जजापतः प्रणिधानाद्यरंसीद्विरमते स्म । किञ्चत्वा । तस्याः पूर्वोक्तसर्वाङ्गवर्णनागमनादिव्यतिकरायाः शासनदेवतायाः दर्शनं प्रत्यक्षावलोकनमासाद्य अधिगत्वा । साक्षात्समीक्ष्येत्यर्थः । क इव । योगीव । यथा योगसाधको जितेन्द्रियो ध्यानविधानैकतानः परमात्मनः परमात्मस्वरूपस्य दर्शनं प्राप्य विरमति । ध्यानं कुर्वाणा योगीन्द्रा हृदि परमात्मानमालोक्य ध्यानाद्विरमन्ते । यथा 'योगस चान्तः परमात्मसंज्ञ दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम' इति कुमारसंभवे ॥

सूरीन्दुर्वसतेर्मध्ये ध्यानस्थानादथागमत् ।

प्राग्गिरेः कन्दरकोडाद्भास्वानिव नभोङ्गणम् ॥ ७५ ॥

अथ शासनदेवतागमनप्रश्नकथनध्यानविरमणानन्तरं सूरीन्दुर्ह्यरविजयसूरीन्द्रो ध्यानस्थानात्प्रणिधानविधानास्पदाद्दसतेरुपाश्रयस्य मध्ये उत्सङ्गे आगमदागतः । क इव ।

भास्त्रान्निव । भानुमाला यथा प्राग्गिरेः प्राचीनपर्वतस्य कन्दरस्य । कन्दरशब्दखिल्लिङ्गे ।
‘पिठरप्रतिसरपात्रकन्दराः’ इति लिङ्गातुगासने । कोडात् हृदयात् । मध्यादित्यर्थः ।
अथ वा कोडाद्दुत्सद्वात्रभोग्गण गगनाजिरे समागच्छति ॥

प्रीतिप्रह्वैः प्रभुस्तत्र परिवत्रे त्रतिव्रजैः ।

मुनासीर इवास्थानीमासीनः स्वर्गिणां गणैः ॥ ७६ ॥

तत्र मौलोपाश्रये प्रभुः सूरीश्वरः प्रीत्या प्रमोदेन गुरुशिष्यज्ञेहेन धर्मस्य हादेन
प्रह्वर्नेम्रीभूतैः पदाम्भोजे अमरीभाव प्राप्तैर्त्रतिव्रजैः श्रमणपुद्गवणैः परिवत्रे परिवृतः ।
क इव । मुनासीर इव । यथा आस्थानां मुचर्माभिधाना समामासीन आश्रित्य तिष्ठन् ।
उपविष्ट इत्यर्थः । सहस्रलोचनं स्वर्गिणां गीर्वाणानां गणैर्वृन्दैः परिव्रियते ॥

तत्रागमन्पत्तनादिसंधास्तं धेन्दितुं तदा ।

स्वर्गादिदेवाः समवसरणस्थं यथा जिनम् ॥ ७७ ॥

तत्र डीसाभिधे नगरे पत्तनमणहिल्लुपुटभेदनमादिषेपां तेषा नगराणा संघाः श्राद्धग-
णास्त ध्यानोत्थित सूरिं वन्दितुं नमस्कृतुंमागमन्नागच्छन्ति स्म । यथा इवाथे । के इव ।
देवा इव । यथा स्वर्गां देवत्रेक आदिः प्रथमं येषा तेषां भवननगरज्योतिर्विमानाना
देवा भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कद्वादशकल्पवासिनः सुराः समवसरणे तिष्ठतीति समव-
सरस्थस्त जिनं तीर्थंकरं नमसितुमाचान्ति ॥

प्रबोधयन्सुदृक्पद्मान्कुदृक्पद्माश्च शोषयन् ।

स्पर्धयेव रवेः सूरैः प्रतापो व्यानशे दिशः ॥ ७८ ॥

सूरैर्हीरविजयवाचयमेन्दोः प्रतापो दिशो दशापि हरितः प्रति व्यानशे व्याप्नोति
स्म । उत्प्रेक्ष्यते—रवेः सूर्यस्थान्मातेण्डचण्डप्रतापस्य स्पर्धया संघर्षेण मनस्सूस्रया
वा । किं कुर्वन् । सुदृशं सम्यक् दृश्य एव पद्मा. कमलानि प्रबोधयन् प्रतिबोधवन्धु-
रान् विदधन् । सुदर्शनिनः कुर्वन् । सूर्याऽपि पद्मानि प्रबोधयति विकाशयति । च
पुनः किं कुर्वन् । कुत्सिताः ज्ञान्यादिमतोपादानपटलसवल्लिता दशः दृश्यो येषां
सिद्धान्तविरुद्धवादिवाद्दृष्टा दृश्यो येषा ते कुदृशः कुवादिनः कुनतान्येव पद्माः कर्द-
मास्तान् शोषयन् निघ्रापयन् । सूर्याऽपि पद्मं शोषयति ॥

प्रतिक्रम्य चतुर्मासी स क्रमाद्ब्रह्मरत्ततः ।

हर्षाद्वर्षा इवोल्लङ्घ्य मानसादिष्टमानसः ॥ ७९ ॥

स सूरिः क्रमाद्गुक्रमेण विजयदशमीदीपालिकादिनगमनपरिपाठ्या चतुर्णां नासानां
समाहारश्चतुर्मासीं वार्षिकचतुर्मासिकम् । अथ वा वर्षां शरद्वृक्षणयोर्द्वौर्मासां मासाभ्यां
कृत्वा चतुर्मासी, ता प्रतिक्रम्य । एतावता कार्तिकचतुर्मासिकप्रतिक्रमणं प्रणीय चतु-
र्मासी पूर्णाकृत्य वा ततस्तस्माद्गीर्वाणगाराब्धहरत् विहारं कृतवान् । इत्यर्थः । क इव ।

इष्टमानस इव । यथा इष्टमानसो राजहस्र. वर्षा वर्षासमयमुच्छ्रय मानसात् स्वावास-
कासारतः हर्षादानन्दद्विहरति पृथिवीपीठपानीयप्रपूर्णानेकपङ्कजनिजुजमजुलजलाशयेषु
खैरं विहरति । 'नृपमानसमिष्टमानसः' इति नैपथे ॥

क्रमेणाहम्मदावादपुरे सूरिः समीचिवान् ।

नभोनीरधिवाणिन्याः प्रतीरे सुप्रतीकवत् ॥ ८० ॥

सूरिर्हीरगुरुः क्रमेण प्रामातुप्रानादिविहारपरिपाठ्या अहम्मदावाद इति नाम यस्य
तादृशे पुरे नगरे समीचिवान् समाजगाम । क्रिवत् । सुप्रतीकवत् । यथा ईशानविदि-
क्वसंचन्धी अष्टमः सुप्रतीकनामा ककुप्कुञ्जरः नभस आकाशस्य नीरधेर्जलराशेर्वर्णनी
पत्नी । 'वशा सीमन्तिनी वामा वर्णिनी महिलावला' तथा 'कर्पुर्द्रौपवती समुद्रदयिता
धुन्यौ स्रवन्ती सरः' इति द्वितयमपि हैम्याम् । एतावता आकाशगङ्गा । 'नदत्याकाशग-
ङ्गायाः स्रोतस्सुद्धामदिग्गजे' इति रघुवंशे । तस्याः प्रतीरे तटे । 'तटं तीरं प्रतीरं च'
इति हैम्याम् ॥

देवीनिगदितागण्यभाग्यसौभाग्यशालिनः ।

स्वस्यान्तेवासिनस्तस्य कम्माङ्गजयतीशितुः ॥ ८१ ॥

सूरीन्दुः कामयांचक्रे दातुं सूरिपदं ततः ।

तनूजस्येव राज्यस्य धुरं धात्री पुरंदरः ॥ ८२ ॥ (युग्मम्)

ततोऽहम्मदावादगमनान्तरं सूरिर्हीरविजयरजनिजानि. स्वत्यात्मनः आत्मीयस्य
वान्तेवासिनः समीपे वसुनशीलस्य शिष्यस्य कम्मानात्रो व्यवहारिणः गृहीतमत्तत्वात्सा-
धोर्वा अङ्गजः पुत्रः तथा यतीनां मध्ये ईशिता मुख्यो गीतार्थत्वात् । अथ वा भा-
विनि भूतोपचारात् निर्ग्रन्थाना नायकः तस्य विमलप्रज्ञाशस्य सूरिपदमाचार्यपद
प्रदातुं कामयांचक्रे अभिलषति स्म । किंभूतस्य । देव्या शासनतरुण्या निगदिते सूचिते
कथिते अनप्ये अप्रमेये ब्राह्मणसगोचरीकर्तुमशक्ये भाग्यं पुण्यं तथा सौभाग्यं सुभ-
गता विश्ववाङ्मय ताम्ब्यां शालते शोभते इत्येवंशीलस्य । क इव । धात्रीपुरंदर इव ।
यथा पृथिवीपुरङ्गतो राजा तनूजस्य निजनन्दनस्य राज्यस्य स्वसकलमण्डलाधिपस्यधुर
प्रदातुं कामयते ॥

प्रक्रमे तत्र तत्रत्यसंधेनागृह्यत प्रभुः ।

तमिवाभिनवं सूरिशक्रमन्यं दिदृक्षता ॥ ८३ ॥

तत्र प्रक्रमे तस्मिन्प्रस्तावे तत्रत्येन कमीपुरीयेण संधेन भ्राद्वर्गेण भगवानदृश्यत ।
अर्थात्सूरिपदप्रदानार्थं प्रभोराप्रह. कृतः । संधेन किं कर्तुमिच्छता । तमिव हीरविजय-
गणधरमिव अन्यमपरं अभिनवं नवीनं सूरिचाक गणभारधुरंधरं दिदृक्षता द्रष्टुमिच्छता ॥

ततः स्वाशयसंवादि प्रपेदे तद्वचः प्रभुः ।

त्रतव्यतिकरे लौकान्तिकदेवोक्तमासवत् ॥ ८४ ॥

ततः संधाप्रहानन्तरं प्रमुहूर्तिरविजयसूरिः स्वस्वात्मन आशयमभिप्रायं संवदत्यनुक-
रोल्लेवंशीलं यादृशं युक्तिते तादृश एव संधाग्रह इत्यर्थः । तद्वचः संधवचनं प्रपेदे
प्रतिपन्नवान् । किंवत् । भासवत् । यथा जिनेन्द्रः व्रतव्यतिकरे दीक्षाग्रहणावसरं लोकस्य
पञ्चमकल्पस्य अन्तः प्रान्तोऽवसानं तत्र तमिश्रराजिकान्तरालवालिविमानेषु । अर्चि-
धार्चिमालि-वैरोचन-प्रमंकर-चन्द्राभ-सूर्याभ-शुकाम-सुप्रतिष्ठाम-अरिष्टाभिधानेषु
भवा लौकान्तिकाः । ते च नवविधाः । यथा—सारस्वत-आदित्य-वह्नि-वरुण-गर्दतो-
तुषित-अव्यावाध-आग्नेय-अरिष्टनामानो देवास्तेषामुक्तं कथितमिवाह्नीकृतवान् ॥

सूरिन्द्रेणाथ दैवज्ञैर्मुहूर्तं निरधार्यत ।

एतन्महोदयस्येव प्रारम्भप्रथमक्षणः ॥ ८५ ॥

अथ संधाग्रहाह्नीकारानन्तरं सूरिन्द्रेण दैवज्ञैर्मौहूर्तिकैः सार्धं मुहूर्तं दोषादिविमुक्तशु-
भवासरवेलात्मं निरधार्यत निश्चीयते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्य जयविमलप्रज्ञांशस्य
यो महोदयो महानभ्युदयः तस्य प्रारम्भस्य प्रथमं आद्यः क्षणः अवसरः कालविशेषः
पञ्चदशलक्षक्षणः ॥

शिल्पिभिः कारितः संघैर्मण्डपो यन्मुनीशितुः ।

पट्टश्रियं वरीतुं किं स्वयंवरणमण्डपः ॥ ८६ ॥

संघैः कमीपुरश्राद्धसमुदायैः कर्तुंभिः शिल्पिभिर्वैज्ञानिकैस्तद्रचनचालुर्यैः कृत्वा साध-
नभूतैर्मण्डपो बहुजनाश्रयः कारितो निर्मापितः । उत्प्रेक्ष्यते—जयविमलनाम्नो मुनीशि-
तुर्निग्रन्थनाथस्य पट्टश्रियं वरीतुं सूरिपदलक्ष्मीमुद्बोद्धं स्वीकर्तुं किं स्वयंवरणमण्डपः ॥

एतद्व्यतिकरेऽनेककौतुकालोकलालसा ।

त्रिलोकी चित्रदम्भेन मण्डपे किमुपेयुषी ॥ ८७ ॥

एष चासौ व्यतिकरश्च एतद्व्यतिकर आचार्यपदप्रदानावसरस्तस्मिन्ननेकानि कौतुकानि
आश्चर्याणि तेषामालोकने लालसा उत्सुका त्रिलोकी भुवनत्रयी चित्राणामालेख्यभावं
लम्बितानामथार्त्सुरानुरनागराणां दम्भेन कपटेन कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—तत्र मण्डपे
किमुपेयुषी आगतेव ॥

विस्तीर्णोऽपि स संकीर्णो बभूवानेकनागरैः ।

भाविभट्टारकागण्यपुण्याकृष्टैरिवागतैः ॥ ८८ ॥

स स्रपजननेर्नापिनो विस्तीर्णोऽप्यतिविपुलोऽपि सन् मण्डपो जनाश्रयः अनेकैर्गण-
नातीर्तैर्नागरैर्जनपदग्रामसनिवेशपुरनगरजननिवहैः संकीर्णः अतिलघीयः स्थानमिव
बभूव संजातः । किंभूतैर्नागरैः । आगतैः मनेनैः दशदिग्गन्तादपि तत्रोपनतैः । उत्प्रे-
क्ष्यत—भाविनो भाविष्यतो भट्टारकस्य जयविमलगुरैरगण्यैः गुरनरादिभिरपि
जैतुमद्यर्थैः पुण्यभागधैरैराकृष्टैर्वारिकाचट्टानां तैरिव उपायातैः ॥

निशि तारैरिवाकाशो भ्रियमाणः म निर्भरम् ।

तन्महोमित्तै रेजे पौरैर्जानपदैर्जनैः ॥ ८९ ॥

तस्य जयविमलप्रज्ञाशस्य पट्टप्रदानस्य महसि उत्सवे मिलितैरितस्तत आगल्लंकी-
भूतैः । उत्सववाची महःशब्दः सकारान्तोऽप्यस्ति । यथा—‘एन महस्विनमुपैहि
सदारुणोर्चैः’ इति नैषधे । नलानलयोर्वर्णने । ‘महस्विन तेजस्विनमनलमुत्सववन्त च’
इति तद्दृष्टिः । तथा ‘महस्तेजस्युत्सवे च’ इत्यनेकार्थः । पौरैर्नार्गैर्जानपदैर्गूर्जरापाद्वा-
ल्लाटवौराष्ट्राद्यनेकनीवृजन्मभिर्जनैर्लोकै निर्भर निचितं नीरन्द्र भ्रियमाणः पूर्यमाणः स
मण्डपो भाति स्म । कैरिव । यथा निशि तमिस्रायां रात्री तारकैरुपलक्षणाभिरिखिल-
ज्योतिःसतानैर्भ्रियमाण आकाशो गगन भाति । चन्द्रोद्योते च केचिदृश्यन्ते, केचिन्न ।
तमिस्राया दर्शयामिन्त्यां तु सर्वेऽपि स्फुटा एव लक्ष्यन्ते, तस्मादत्र तस्मिन्ना रात्रिरेवो-
पादीयते नापरा ॥

तीर्थेशितेव समवसरणं श्रमणाग्रणीः ।

श्रमणश्रेणिभिः सार्धमध्यासामास मण्डपम् ॥ ९० ॥

श्रमणाना तत्समयवर्तिनां संविग्रपक्षिणां श्रद्धाचारवता च श्रमणाना साधूनामग्रणी-
सुख्यो हीरविजयसूरिः श्रमणश्रेणिभिः मुनिमण्डलीभिः सार्धं मण्डपमाचार्यपट्टप्रदान-
स्थानमध्यासामास । क इव । तीर्थेशितेव । यथा तीर्थनाथः साधुभिः सार्धं समवसरण
धर्मदेशनमन्दिरमध्यास्ते । केनापि महर्षिकेन देवेन दानवेन वा रचितमिति शेषः ॥

पण्डितास्त्रण्डलं श्रीमज्जयाद्यविमलाभिधम् ।

आह्वातुं प्रेषयामास मुनिमुख्यान्मुनीश्वरः ॥ ९१ ॥

मुनीश्वरो हीरभट्टारकः । जयेति पदमाद्य यस्यास्तादृशी विमलेत्यभिधा नाम यस्य
स जयविमलस्तमेव पण्डितेषु कोविदेषु आस्त्रण्डल इवास्त्रण्डल इन्द्रस्तमाहातुमाकार-
यितु मुनिमुख्यान्वाचकादिवाच्यमपुंगवान् प्रेषयामास प्रहिणोति स्म ॥

अयमानीयतामीर्भिमण्डपं पण्डिताग्रणीः ।

उत्तराहैर्गन्धवाहैरम्बुवाहोऽम्बराङ्कवत् ॥ ९२ ॥

अमीभिर्मुनिमुख्यैरयं जयविमलनामा पण्डिताग्रणीः कोविदकुलाः मण्डप जनाभ्य-
मानीयत आनीत । कैरिव । गन्धवाहैरिव । यथा उत्तरस्था भवैरुत्तराहै समीरणैः ।
लोके ‘सूरवाय’ इति प्रसिद्धैः । अम्बुवाहो जलभरनिर्भरभृतमध्यो धाराधर अम्बर-
स्याकाशस्याङ्गमुत्सङ्गमानीयत ॥

प्रभुं वभाज तैः सार्धं साधुभिः साधुसिन्धुरः ।

युवराज इवानल्पैः सामन्तैः पितरं निजम् ॥ ९३ ॥

स साश्रुतिन्दुरः जयविमलमुनीन्द्रः तैः सूरिप्रहितैर्मुनिपञ्चाननैः सार्धं प्रभुं हीरविज-
यसूरीश्वरं बग्गाज आगत्य प्रणम्य सेवते स्म । क इव । युवराज इव । यथा सकलज-
नपदप्रजाचिन्ताकारकतया स्वापितो नृपकुमारः अनल्पैर्वहुभिः सामन्तैः सीमालभुपालै-
रनेकमण्डलीकमहीपालैर्वा समं निज पितरं जनकं सेवते ॥

भाविन्सूरैरभूत्तस्योपाध्यायपदमादितः ।

परमावधिवत्साधोरुदेप्यत्केवलश्रियः ॥ ९४ ॥

भविष्यतीत्येवशीलो भावी स चासौ सूरिश्च तस्य भविष्यदाचार्यस्य आदितः
प्रथमं तस्य जयविमलविदुषः उपाध्यायनाम पदमभूद्भूव । एतावता आचार्यपदादा-
नुपाध्यायपदं प्रदत्तमित्यर्थः । किभूतम् । परमावधिवन् । यथा उदेध्यन्ती प्रकटीभवि-
ष्यन्ती केवलश्रीः केवलज्ञानलक्ष्मीर्यस्य तादृशस्य साधोः श्रमणस्य परममुत्कृष्टं पृथक्प-
रमाणुज्ञानकृलोकमानमलोकेष्वपि लोकप्रसिद्धासहस्रेष्वखण्डावबोधविधायकमवधिज्ञानं भ-
वति । अथ वा प्रादुर्भविष्यत्केवलमेकाकारं निखिललोकालोकाकाशप्रकाशकं ज्ञानं यस्य
तादृशविषयं जिनेशितुः तीर्थकरस्य आदितः सयमग्रहणप्रथमसमय एव तूर्यं चतुर्थं
मनःपर्यायसज्जं ज्ञानं भवति इति द्वितीयपाठः ॥

महामहैस्ततस्तस्य सूरिः सूरिपदं ददौ ।

जातवेदाः स्फुरज्ज्योतिर्निकेतनमणेरिव ॥ ९५ ॥

तत उपाध्यायपदप्रदानानन्तरं सूरिर्हीरविजयप्रभुः महामहैरधिकजायमानोत्सवै-
स्तस्य जयविमलोपाध्यायस्य सूरिपदमाचार्यपदं ददौ । क इव । जातवेदा इव । यथा
जातवेदाः कृदानुर्निकेतनमणेरिपस्य स्फुरद्देदीप्यमानं ज्योतिस्तेजो दत्ते । अथ
वा । क इव । यथा श्रेष्ठप्रियो दीपस्य दग्धेन्धनस्य तमोपह्वं भूच्छायभिदुरं निजमात्मीयं
ज्योतिर्महो विभ्रणयति ॥

उज्जित्वा शमिनोऽशेषान्सुरानिव रमा हरिम् ।

तं सूरिसुपगच्छन्ती रेजे सूरिपदेन्दिरा ॥ ९६ ॥

त नव प्रसन्नं जयविमलनामानं सूरिसुपगच्छन्ती समायान्ती सूरिपदेन्दिरा आ-
चार्यपदलक्ष्मीं रेजे विराजते स्म । किं कृत्वा । उपगच्छन्ती अशेषान् समस्तान्
तद्विलासुवान् परान् शमिनो वाचस्पत्याशप्रमुखान् मुनीशुजिज्ञासास्यस्य । केव ।
रमेव । यथा समग्रान् सुरानुरानांज्ज्वा हरिं नारायणसुपयान्ती मन्दरमन्थानकनधनस-
मने हीरपाथोरिपाथोवेलागमुदिभनसर्वाश्रीगलक्ष्मीं गमु-
त्तं स्त्रीं राजते । किञ्च 'देवेन
भुवनमृत्तमपदापनरे सुरासुरारपरिपदं गन्मन्दरमन्थानकनिषीदवधिरितसमस्तरोद-
कन्दरारिषाभिः दुरोच्यन्तिनदग्धुकाराग्नारत्नारगिनमभनः समुत्पन्नान्ज्ज्वाभारिवन्तु-

१. 'उदेरकहेरुदेवैव तूर्यं ज्ञानं जिनेशितुः' इति पाठान्तरम्. २. 'प्रदीप इव
दीपतरं निजज्योतीन्वनोपरम्' इति पाठान्तरम्.

विस्ताराद्बुद्धच्छदप्तरसां मुखमण्डलैः क्षणमिव विहितविकचनलिनशोभादनेकाश्चर्यकुक्षेः
क्षीरसागरात् अजनि जनितजगद्विस्मया स्मरजननी हस्तस्थिततरुणारविन्दा देवी
देदीप्यमाना पुण्यलक्ष्मीर्यस्याः सर्वाङ्गलावण्यमधु विकचलोचनकपरापीय पीयूषभुजो
मदननदपरवशाः परस्परमवेर्धन्तश्चक्रुश्चक्रपाणिना सम संगरम् । अथ सर्वानप्यन्तरा-
न्तरापततस्तानुलङ्घ्य मन्दरगिरिशिखरशातकुम्भनिकषोपलायमानवाहोर्भगवतश्चिक्षेप ।
क्षेपीयः कण्ठे वैकुण्ठस्य स्वयवरकुसुममालिकाम् इति चम्पूकथायाम् ॥

तस्य पूरयतो विश्वकामांश्चिन्तामणेरिव ।

श्रीमद्विजयसेनेति सूरिराजोऽभिधां व्यधात् ॥ ९७ ॥

सूरिराजो हीरविजयसूरीन्द्रस्तस्य जयविमलसूरेः श्रीमान् विजयसेन इत्यभिधा
नाम व्यधाचकार । तस्य किं कुर्वतः । विश्वेवा जगज्जनानां कामान्मनोभिलपितान्
पूरयतः पूर्णान् सृजतः । कस्येव । चिन्तामणेरिव । यथा देवमणिः सर्वान्कामान्
सपूरयति ॥

किनर्ये इव नागर्यो जगुर्गीतिं पिकीकणाः ।

संगीतं तेनिरे नाकिकुमारा इव नर्तकाः ॥ ९८ ॥

नागर्यो नागराङ्गनाः किनर्येः किपुरुषयोषित इव गीतिं गान जगुर्गायन्ति स्म ।
किंभूताः । पिकीनां कोकिलानामिव कणः पञ्चमसूचकालापनमधुरध्वनिर्योसा तथा
नर्तका नटा नाकिना देवाना कुमारा इव संगीतं प्रेक्षणकनिमित्तप्रयुक्तगीतनृत्यवाद्यत्र-
यम् । अथ वा प्रेक्षणकं नाटकमेव तत्तेनिरे चक्रिरे ॥

त्रिलोकीमपि कुर्वाणं तत्र चित्रीकृतामिव ।

नेत्रश्रोत्रसुधास्पन्दि तौर्यत्रिकमजायत ॥ ९९ ॥

तत्र व्यतिकरे नेत्राणा लोचनाना श्रोत्राणां श्रवणाना च मध्ये सुधाममृततरसं स्पन्दते
क्षरति सिञ्चतीत्येवशीलं तादृश तौर्यत्रिक गीतनृत्यवाद्यत्रयमजायत जातम् । किं
कुर्वाणम् । त्रिलोकीं विश्वत्रयीमपि चित्रीकृतामालेख्यलिखितामिव कुर्वाण विदधानम् ॥

तत्रास्ति श्राद्धमूर्धन्यः श्राद्धो मूलाभिधः सुधीः ।

सौन्दर्यधर्मदाढ्याभ्यां कामदेव इवापरः ॥ १०० ॥

तत्राहम्भदावादान्नि राजनगरे श्राद्धेषु श्रीमत्तया पक्षश्रावकवर्गेषु मूर्धन्यः शेखरः
श्राद्ध भास्तिकः मूल इत्यभिधा नाम यस्य मूलकश्रेष्ठिनामा सोऽस्ति विद्यते । किं-
भूतः । सु शोभना जिनधर्मानुगामिनी दानादिधर्मेषु धीर्बुद्धिर्धर्मस्य सः । उत्प्रेक्ष्यते—
सौन्दर्येण वपुःप्रेयरूपकेण तथा धर्मेण पुण्यकृत्येषु दृढाशयतया च अपरोऽन्यः काम-
देव इव । शरीररमणीयतया अपरः कन्दर्पदेव एकः सुस्मरो विद्यते । अपरस्त्वय
तत्तल्यत्वेन तथा धर्मकर्तव्यदाढ्येन महावीरभगवतः द्वितीयश्रावकः कामदेवनामा
यादक्षोऽभूत्तादगेवायमप्यास्ते ॥

जृम्भकत्रजवज्जन्मोत्सवे शंभोर्वणिगवरः ।

ववर्ष वसुधाराभिस्तस्य सूरिपदक्षणे ॥ १०१ ॥

वणिगवरः समयनैगमगणेष्वग्रणीः मूलाख्यश्रेष्ठी तस्य विलयसेनसुरैराचार्यस्य यत्पदं तस्य क्षणे प्रदानस्य महोत्सवे वसुधाराभिः सुवर्णरूप्यमाणकश्रेणिभिर्वर्ष वर्षति स्म । सुवर्णरूप्यकमहसुन्दिनाणकैः प्रभावना कृतवानित्यर्थः । किंवत् । जृम्भकत्रजवत् । यथा शंभोस्तीर्थकरस्य जिनेन्द्रस्य जन्मोत्सवे जननमहामहोत्सवसौधमेन्द्रादिष्टधनदलोकपालानु-
ज्ञया वैश्रवणसेवकस्तिर्यक्जृम्भकग्रीवाणगणो हीरप्यस्वर्णरजतरजवल्लवासचूर्णपुष्पफ-
लादिशृङ्खला कुर्वन्ति ॥

तस्मिन्विनिहितं सूरिपदं सूरिसितांशुना ।

दिदीपे भास्वता ज्योतिरिव सायं धनंजये ॥ १०२ ॥

तस्मिन्विजयसेनाभिधाने व्रतीन्द्रे सूरिसितांशुना हीरविजयसूरिसुधामरीचिना सुरै-
राचार्यस्य पदं विनिहितं स्थापितं सद्दिदीपे दीप्यते स्म । किमिव । ज्योतिरिव । यथा
भास्वता दिवाकरेण सायं संध्यासमये धनजये वैश्वानरे विनिहितं ज्योतिर्नक्षत्रमतीव
दीप्यते । वासरे तादृशी दीप्तिर्न भवति यादृशी निशायां दीप्रा दीमिर्भवति । प्रसिद्धं
चैतत् । किं चास्तं व्रजब्रह्मोजिनीवल्लभो धूमध्वजे स्वतेजोऽवस्थाप्य गच्छति प्रातरा-
गतश्च शृङ्खलातीति कविसमयः । तथा रघुवंशे—'दिनान्ते निहित तेजः सवित्रेव
हुताशने.' इति ॥

शोभामुभौ लभेते स्म श्रीमत्सूरिपुरंदरौ ।

प्रणिघ्नन्तौ तमःस्तोमं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ १०३ ॥

श्रीमन्तौ गणनायकैश्चर्यलङ्घनीकलितौ यशःशोभाभास्वरी सूरिपुरंदरौ हीरविजयसे-
नाभिधाचार्यविडौजसौ उभौ द्वावपि शोभा कीर्तिं हयाति लभेते स्म आसादयामासतुः ।
किंभूतौ । तमसामज्ञानानां दुरितानां वा स्तोमं समूहं प्रणिघ्नन्तौ व्यापादयन्तौ ।
काविव । सूर्याचन्द्रमसाविव । यथा दिवाकरनिशाकरौ तमःस्तोममन्धकारनिकरं मूलादु-
च्छिन्दतौ शोभां भुवने प्रसिद्धिं लभेते ॥

वनीमिवावर्णा सूरिशक्रौ चङ्गमणैः क्रमात् ।

मधुराधाविव मासौ शोभां लम्भयतः स्म तौ ॥ १०४ ॥

तौ हीरविजयविजयसेननामानौ सूरिशक्रौ आचार्यपर्जन्यां क्रमादनुक्रमेण चङ्गमणै-
र्विहरणैः विहारक्रमेण अवर्णां नेदिनीमण्डलशोभां श्रियं लम्भयतः स्म प्रापयामासतुः ।
काविव । मधुराधाविव । यथा मधुशैत्रः, तथा राज्ञो वेगाखः । 'चैत्रे मधुशैत्रकथं वैशाखे
राधमाधवौ' इति द्रुम्याम् । एतावता वसन्तनुसंवन्विनां चैत्रवैशाखमासौ क्रमादनुक-
मतः प्रथमं चैत्रः पञ्चपुण्यमङ्गरीकलिकाफलोदयोन्मुखान्कुशते । ततो वैशाखमासः

परिणतफलमण्डलकलिनान् सालमण्डलान् विदधाति इत्यनुक्रमः । चक्रमर्षीनिजागमनः कृत्वा वनीमुद्यानवीथीं वनमाला लम्भयतः । 'खवनीसंप्रवदत्पिकापि का' ॥ इति ध्यानोत्थानाकमिपुरागमनाचार्यपदस्थापनम् ॥

कोऽपि मेधाविमूर्धन्यो लुम्पाकानां मते तदा ।

मेघजी ऋषिरित्यास्ते नाम्नामेध्ये मणिर्यथा ॥ १०५ ॥

तदा तस्मिन्नवसरे लुम्पाकाना 'लउका' इति नाम्ना प्रसिद्धाना मते पक्षे मेघजी इति नाम्ना कोऽपि ऋषिदृषिः तन्मतवेषधारकः आले विद्यते । किभूतः । मेधाविना बुद्धिमतां पण्डिताना वा मध्ये मूर्धन्यो मुकुटायमानः प्रज्ञालचूडामणिः । क इव । मणिरिव । यथा इवायं । यथा अमेध्ये अशुचिस्थानं रत्न मणिर्भवति ॥

ऋषिः कुअरजीनामा तं लुम्पाकमतप्रभु ।

पल्लीपतिर्यथा वङ्कचूलं निजपदे व्यधात् ॥ १०६ ॥

लुम्पाकाना मतस्य प्रभु. स्वामी भारवाही कुअरजीनामा ऋषिः लुम्पाकवेषभूत मेघजीऋषि निजपदे स्वस्थाने व्यधात्स्थापयति स्म । यथा इवायं । क इव । पल्लीपतिरिव । यथा पल्लीपति. पित्रातीवान्याय कारित्वात्कुपितेन स्वदेशात्प्रवासित स्वपल्लीप्राप्त नितरा कृरार्नातिकारकत्वेन स्वस्थानोचित पुत्राभावाद्दङ्कचूल नाम राजपुत्र निजपदे निधत्ते स्म । अथ वा रतिकलहकुपितपरगङ्गुखभवनापरस्थानस्थचौरिकार्थगततदङ्ग-स्पर्शनातिस्मरपरवशीभूतस्ववशाप्रार्थनाप्रक्रमनिर्व्यूढनिष्कलङ्कशीलव्रतदर्शनाह्लादितकेश-ववसुधावासवः स्वपदे युवराजपदं स्थापितवान्वङ्कचूल नृपनन्दनम् ॥

सिद्धान्तानेष निध्यायन्कदाचित्त्वक्षुषा ।

प्रतिमामार्हती चित्रवल्ली चाप इवैक्षत ॥ १०७ ॥

एष मेघजीऋषिः कदाचित्कस्मिन्नपि प्रस्तावे । सिद्धान्ताना चाराङ्गाद्यङ्गोपपातियु-पाङ्गप्रमुखानागमान्निध्यायन् विलोकमान सन् तत्त्वक्षुषा शुद्धमनोनयनेन कृत्वा सार्हता तीर्थकृतामियमार्हती ता भगवत्प्रतिमा ऐक्षत विलोकते स्म । क इव । चाप इव । यथा नीलचापः चित्रवल्लीमीक्षते । कि कुर्वन् । ध्यायन् पदयन् । कान् । आ सामस्येन गमो गमनमुपलक्षणादागमं गमागमौ येषु त आगमाः भूमीप्रदेशाः तान् । 'चित्रकवर्णी चापः' इति सूत्रोक्तैः ॥

लुम्पाकानां मतात्तस्मादिव कारानिकेतनात् ।

निर्गन्तुं कामयामास स ततो मेघजीसुनि ॥ १०८ ॥

ततो जिनप्रतिमाक्षरदर्शनानन्तर स मेघजीसुनिस्तस्मात्लुम्पाकमतानिर्गन्तु निःसर्तुं कामयामास काङ्क्षति स्म । कस्मादिव । कारानिकेतनादिव । यथा कश्चिन्ननः न्यायेन वा अन्यायेन न्यायेऽप्यन्यायीकृत्य वैरिवाहुल्यादिति न्यायात् । चारकं नृपा-

दिना क्षिप्तः स तस्याहृन्दिमन्दिरात् प्रपञ्चचातुर्येण कृत्वा निर्गन्तु कामयते । इति मेघ-
जीमुनेः प्रतिमाक्षरदर्शनात्प्रतिबोधः ॥

तन्मताधिकृतान्वेषधरान्वागुरिकानिव ।

पाशे पातयतो मुग्धान्मृगानिव विवेद सः ॥ १०९ ॥

स मेघजीमुनिस्तस्य लुम्पाकस्य यन्मतं पक्षस्तत्राधिकृतोऽङ्गीकृतो यो वेषो विरुद्ध-
साधुलिङ्गं धरतीति तन्मतस्याधिकारिणो वेपधरा वा केवललिङ्गधारकास्तान् लुम्पाकान्
वागुरिकान् वागुरा मृगजातिलकामृगादिजन्तुग्रहणपाशोऽस्त्येषामिति वागुरिकाः ।
अस्त्यर्थे इकः । 'अइके मत्वर्थे' इति सारस्वतेन । तान् जालिकानिव विवेद हृदि
जानाति स्म । किं कुर्वतः । मृगान् हरिणानिव मुग्धानभिज्ञान् तरवातत्त्वविचारणाच्चतु-
रेतरान् जनाञ्जन्तून् पाशे पाशसदृशे कुमते पातयतः क्षेपयतः । तथात्रापि कोऽपि
मुग्धः प्रतिभाप्रागल्भ्यनिर्मुक्तो न किमपि कपटचर्यादिकं वेतीति तादृग्ज्ञः केनापि
धूर्तेन वागवन्धादिप्रदानेन विमोक्ष स्वीकृतो लोकैः पाशे पातितेऽसौ विमुच्यते ॥

अमी वीङ्क्षां प्रकुर्वन्ति वका इव शनैः शनैः ।

सतां सम्यग्दृशो हन्तुं काङ्क्षन्तः शफरीरिव ॥ ११० ॥

अमी लुम्पाकवेषधारा वका वकोटा इव शनैः शनैर्मन्द मन्दमालोक्यालोक्य मुग्ध-
विप्रतारणयुद्धया वीङ्क्षां गमनं प्रकुर्वन्ति पादौ विमुञ्चन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—सताम् अस्मात्
श्रावकत्वं नात्रा विद्यते परं तत्त्वं सम्यक्तया न विद्मः तेषां श्राद्धानां सतां परं
मुग्धानां सम्यग्दृशः सत्यज्ञानदृष्टी । सम्यक्त्वानीत्यर्थः । हन्तुं व्यापादयितुं प्रंशयितुमिव
काङ्क्षन्तः इच्छन्तः । का इव । शफरीरिव । यथा वकाः शफरीर्मत्स्वीर्हन्तुं स्पृहयन्तः
शनैर्हिण्डन्ते ॥

विगोपनमिवैतेषां वेषं वेषभृतामवैत् ।

तन्मतस्थं पुनर्मेने सौधं कूपगतं निजम् ॥ १११ ॥

स मेघजीमुनिरेतेषाममीषां कलिकालविलसितेन महावीरदेवशासनेऽपि कण्टकप्राप्नु-
र्याद्गुह्यभूतानां लुम्पाकानां वेपभृतां जैनाभासलिङ्गधारिणा वेष लिङ्ग विगोपनमिव विदम्य-
नाप्रायमवैत मनसि युयुधे । पुनः स मेघजीमुनिः तेषां लुम्पाकानां मते पक्षे तिष्ठतीति
तन्मतस्थं निजमात्मानं सौधं कूपगतमिवेत्यध्याहारः । बहन्धकारकलितपातालावटमध्य-
निष्पतितमिव मेनेऽज्जारीत् । इति गभितोपमा ॥

आप्तोक्तिरत्नगर्भायाममीषां प्रतिमार्हताम् ।

निधिकुम्भीव दुःस्थानां पथिकी नामवदृशोः ॥ ११२ ॥

आप्तोक्तिरागमः सैव रत्नगर्भो वसुधरा तस्यां दुःस्थानां दरिद्राणां निधिकुम्भीव
रत्ननिधानकलशीव । अमीषां लुम्पाकमतपक्षीभूतभूयोवेषधारिणामर्हतां तीर्यकृतां

प्रतिगा विम्बगर्भा श्लोलेननयोः पथिकी विद्यमानापि पार्थ्या गोचरा नाभवत् । तत्र निमित्तं तु गदाह एव ॥

ऐहिकामुष्मिके सौख्ये दूरेऽत्र स्थायिनो मम ।

नीरतीरे सरःपङ्के निगमस्येव दन्तिनः ॥ ११३ ॥

अत्र भवपरम्परापारावारप्रतिहरीत्प्रसरत्पथः पुरान्तरनिपतनप्रस्फुरन्महावर्तभूते लुम्पाकमते तिष्ठति चिरं स्मिंति धिरचरणीत्येवशीलस्य स्थायिनो मम मेघजीनामात्मनः श्लोकोपरलोकायन्विपनी सौख्ये शार्ङ्गेणी दूरे विप्रकृष्टे वर्तते । भगवदाजाविरोधेनोद्भूतभयस्वरदुरन्तदुरितोदयप्रादुर्भूततिर्यङ्करकाशनन्तदुर्भवपरम्परोपलम्भतः क्षमलेगोऽपि उत्रस्थः सत्त्वः प्राप्नुयादिति । कस्यैव । दन्तिन इव । यथा सरःपङ्के निदापानिदापश्चदुर्भोग्युतितीमत्तरकरनिकरग्रुष्णत्पीयःसलिलपत्तलपहुलजम्बाले निगमस्य सर्वरप्यद्गोपाङ्गुष्ठित्वा स्तिरतस्य किञ्चित्प्रादुस्य नीरतीरे पानीयप्रतीरे अतिदूरे भवतः ॥

चेतसीति विचिन्त्यासौ पण्डवानिव पण्डितः ।

कैश्चिच्चालोचचतुरैरालोच्य सचिवैरिव ॥ ११४ ॥

स पल्लवमिवामेध्यं हंसो लुम्पाकनायकः ।

अत्याक्षीत्पक्षमात्मीयं विनेयैस्त्रिंशता समम् ॥ ११५ ॥ (गृग्मम्)

स मेघजीनामा लुम्पावानां नायकः स्वामी त्रिंशता त्रिंशत्सख्यैर्विनेयैः शिष्यैः सममात्मीय लुम्पाव संवन्धिन पक्षं लुम्पाकमत गच्छ वा अत्याक्षीजहाति स्म । क इव । हंस इव । यथा राजगराल, पुरीपानेकास्थिपञ्जरभिकटकण्टकटिक्करकचहुजल बालशेवालकलितमत एवाभेध्यमपावन वायसनिवाद्योत्पादशयनादिशकुन्तसतान् पल्लव त्यजति । किं कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेणार्थात्त्रय तथा सिद्धान्तविरुद्धवचनभाषणभीरुस्त्राभिलषितरापरगीतार्थैश्च चेतसि स्वस्यैव चेतसि वेत्ति । विचिन्त्य चिन्तयित्वा । विचार्येत्यर्थः । क इव । पण्डवानिव । यथा तत्पातुगतमतिमान् पण्डितो मेघावी विचिन्तयति । सम्यग्देवगुरुधर्मादितत्त्वं विचारयति । च पुन सचिवैरमालैरिव आलोचेषु मन्त्रणेषु चतुरैर्निपुणैः कश्चिदात्मीयैः सिद्धान्तवचनभाषणातिभीरुस्त्राभिमतभिप्रायज्ञापरगीतार्थैश्चालोच्य विचारयित्वा च ॥ युग्मम् ॥ इति मेघजीमुनेर्लुम्पाकमतलज्जनम् ॥

निर्जित्य स्वमतैश्चर्यस्यं तौर्यत्रिकोत्सवैः ।

प्राणमत्प्रतिमां जैर्नी जयीव निजमातरम् ॥ ११६ ॥

स मेघजीऋषिः स्वस्यात्मनो मतस्य लुम्पाकवर्गस्य ऐश्वर्यमाधिपत्य तस्य स्वयमहकारं गर्वं निर्जित्य पराभूय । तदैश्वर्यं मुक्तत्वेत्यर्थः । अथवा 'निर्मुच्य' इति पाठो वा । तत्र निःशेषेण मुक्त्वा संबन्धमात्रमप्यरक्षयन् स्ववत्त्वा । 'निर्मुक्तः पञ्चदेव्या परममुखमय' प्रास्तकर्मप्रपञ्चः इति पद्यमीसुतौ । तौर्यत्रिकोत्सवैर्गीतत्रयवाद्यत्रिकेणोपलक्षितश्राद्ध-

जनारब्धमहामहैः सार्धं जैर्नां जिनसंबन्धिनीं प्रतिमां मूर्तिं प्राणमत् प्रणमति स्म ।
क इव । जयीव । यथा निखिलदिग्बहलनिर्जयनशीलः पृथिवीपाळो निजमातरं
स्वजननीं प्रणमति ॥

कलौ स्वकामिताप्राप्तेर्लोकानालोक्य सीदतः ।

पूर्णकामांश्चिकीर्षु तान्स्वः सुरद्रुमिवागतम् ॥ ११७ ॥

सोदयाय कलिं लुप्त्वा किमु कर्तुं कृतं युगम् ।

नक्तंदिनमिवादित्यं धर्मं मूर्तिमिवोद्गतम् ॥ ११८ ॥

चतुर्धारकवल्लोकान्पञ्चमेऽप्यरकेऽथ वा ।

अवतीर्णमिवोद्धर्तुं कृपया गौतमं पुनः ॥ ११९ ॥

तपागच्छश्रिया लीलाललाममिव जङ्गमम् ।

श्रीहीरविजयं प्रीतरैषीदेष निषेवितुम् ॥१२०॥ (कलापकम्)

एष मेघर्जाकृषिः श्रिया मूरिलक्ष्म्या कलितं हीरविजयम् । श्रीहीरविजयसूरिमित्यर्थः ।
प्रीतेरानन्दात् । विशुद्धधर्मप्ररूपकत्वेन गुणलेहाद्वा निषेवितुमुपासितुमैषीद्वाञ्छति स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते—तपागच्छश्रिया तपोगणलक्ष्म्या जङ्गम संबन्धशील लीलाललामं शृङ्गारकृते
विश्वं कनकतिलकमिव । ललामशब्दो नकारान्तोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'ललामवल्लाम-
मश्वादनः पुक्लवलिङ्गे नकारान्तः ऋव एव' इत्यनेकार्थः । अथ हीरविजयसूरिं वि-
शिनष्टि । उत्प्रेक्ष्यते—स्वः स्वर्गलोकादागतं भूमीमण्डलेऽवतीर्णं सुरद्रुं कल्पवृक्षमिव ।
किं कर्तुमिच्छुम् । तान् लोकान् पूर्णकामान् इच्छापूर्णपर्यन्ताधिगतसमस्तस्वप्नतोभि-
लायाश्चिकीर्षु कर्तुमिच्छुम् । किं कृत्वा । कलौ कलिनानि युगे पञ्चमारके स्वेषामात्मनां
कामितानामभीष्टानामप्राप्तेरनासादनात्सीदतः दुःखीभवतः सकलान् चावद्रुसुधावलयव-
र्तिनो लोकानालोक्य विजायेत्यर्थः । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिं शरीरवन्तमद्गीकृतकार्यं वा
उद्गतं प्रकटीभूतं धर्मं जैनधर्ममिव । किं कर्तुम् । नक्तंदिनमहोरात्रम् । निरन्तरमित्यर्थः ।
स्वम्यात्मन उदयाय चतुर्भिरशैन्दिरोभवनाय चतुरङ्गतया प्रादुर्भवाय वा काले प्रवक्त-
पर्वन्ताराहपद कलियुगं लुप्त्वा विद्युन्व निखिलावनीमण्डलात्रिकास्य कृतं युगं प्रथममय
कर्तुं विधातुम् । कृतयुगे हि धर्मश्चतुरङ्गः स्यात् । यदुक्तम् नपथे—'पदैश्चतुर्भिः सुकृते
शिर्षगृह्णते कृतेऽमुना के न तपः प्रपदिरे' इति । कसिंवा । आदित्यमिव । यथा भास्करः
नक्तं निशा विद्युन्व दिने वामरं कर्तुमुच्छति । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—पञ्चगे दुःसन्नागान्य-
प्यरके कृपया कारुण्यरससमुद्रतया लोकाङ्गजन्तून् भविकजनान्वा उद्गतं भवविकट-
वटाडुङ्गल मोक्षे महानन्दपदे नेतुं प्रापयितुं पुनर्द्वितीयवारमवतीर्णं गृहीतावतारं गौत-
ममिव श्रीमन्महाश्वीरप्रथमदिप्यं गणधराप्रगम्यमिव ॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥

व्रतं जिघृक्षुः सोऽकाङ्क्षीद्वीरसूरेः समागमम् ।

श्रीसुव्रतजिनस्येव कार्तिकः श्रेष्ठिपुङ्गवः ॥ १२१ ॥

स मेघजीरुपिः व्रत प्रव्रज्या जिघृक्षुः 'गृहीतुमिच्छु' सन् हीरसूरेर्हीरविजयसूरीश्वरस्य समागमनकामिपुरे पादावधारण समागमननकाहीत् वाञ्छति स्म । क इव । कार्तिक इव । यथा श्रेष्ठिना श्रीदेवताप्रतिमाङ्कितचन्द्रशिरःसुवर्णपट्टाना नगराधिकारिसुस्थानां मध्ये पुङ्गवः प्रथानः कार्तिकनामा श्रेष्ठी सुव्रतजिनस्य श्रीसुनिसुव्रतस्वामिनः आगमनं काङ्क्षति स्म ॥

विज्ञाय हीरसूरीन्दुराशयं मेघजीमुनेः ।

आगादहम्मदावादे माकन्दे कीरवत्कमात् ॥ १२२ ॥

हीरसूरीन्दुः हीरविजयसूरीश्वरीसार्धभौम कमाद्दामानुग्रामादिविहारस्य परिपाठ्या अहम्मदावादे गुर्जरमण्डलविपुलाखण्डलनिवासस्थानत्वेन राजनगरे आगान् आगच्छति स्म । स्वयमागत्य अकामिपुरे समवस्यत इत्यर्थः । किं वत् । कीरवत् । यथा माकन्दे सहकारमहीरुहे शुकः समेति । किं कृत्वा आगतः । मेघजीमुनेराशय स्वपार्श्वं सयमग्रहणाभिप्रायं विज्ञाय ज्ञात्वा स्वतः परतो वा अवसाय ॥ इति हीरविजयसूरेरकामिपुरीगमनम् ॥

प्राच्यामिव प्रतीच्यां च महोऽभ्यधिकमावहन् ।

पैरोलक्षान्दधत्तार्ध्यान्गृह्णन्राज्ञां श्रियं पुनः ॥ १२३ ॥

सैहिकेयाञ्जयञ्शौर्याद्योऽजैपीत्पूषणं श्रिया ।

स गुर्जरेष्वध्यागच्छत्साहिः श्रीमदकब्बरः ॥ १२४ ॥ (सुग्मम्)

अथास्मिन्व्यतिकरे सकलवसुधावलचप्रसिद्धः श्रीमाननेकजनपदनचकाधिपत्सादे तलक्ष्म्या ललित साहिः पातिसाहिः गुर्जरेषु आगच्छत्समागतः । स कः । योऽकब्बरसाहिः श्रिया वैभवेन कृत्वा पूषण सहस्रकिरणनर्जधीनयति स्म परावभूत् । 'नमस्तिमना यन्नाम स्यान्न सप्रति पूषणम्' इति नैपथे । किं कुर्वन् । प्राच्या पूर्वस्या दिशि इव प्रतीच्या पश्चिमायामप्याशायामभ्यधिकमतिशायितम प्रतिपक्षपक्षलक्षदु सह स्वमहो निजप्रतापमावहन् आकलयन् । पुनः किंभूतः । लक्षारपरं पैरोलक्षा लक्षशस्तार्ध्यान् जालपुरदमान् अर्थादश्वचारान् दधद्धारयन् । कटकं कति बाजिनः सन्ति लक्षद्विलक्षी त्रिलक्षी वा इति लोकभार्येव वर्नेते । पर तावन्तोऽश्ववारा एव ज्ञेया इत्युक्तेः । पुनः किं कुर्वन् । राज्ञामपरापरपृथ्वीपालाना श्रिय सपद देशनगरग्रामादिविभूतिं गृ-

१. पाणिनीयमते तु 'नाञ्जल्लं' इति. सूत्रस्थ 'पारस्करादिवात्सुद्' इति, कैवटा-
नुसारेण सुद एव सभवे तल्ल परादित्वेन पदान्तन्वाभावाद्भवोत्वयोरप्राप्तौ 'परत्ल्लक्षान्'
इति भवेत्.

हन्नाददानः । पुनः किं कुर्वन् । शौचान् शूरत्वात्सहिक्वाया अपत्यानि चैहिकेयाः के-
सरिणः जयन्परामवन् पराक्रमन् सिंहव्याघ्रादिश्यापदाश्विन्नन् । सूर्यस्तु प्रतीच्यां न-
न्दायमानमहाः सप्ताश्व एव राक्षः भ्रिचं दिग्गन् । 'पुपोष वृद्धिं हरिदश्वर्दाधिवेरेनु-
प्रवेशादित्र बालचन्द्रमाः' इति रथौ । तथा नैहिकेयान्स्वर्भानोः सक्तादादिभिवं लभ-
मानः । अत एवाकञ्चरसाहेः सूर्यजयो युक्त एव ॥ युग्मम् ॥ इत्यकञ्चरः ॥

साहिना सार्धमभ्येयुः प्राच्याः केऽपीह नैगमाः ।

शर्वरीमार्वभौमेन नभोमार्गे प्रहा इव ॥ १२५ ॥

साहिना अकञ्चरपातिसाहिना सार्धं केऽपि केचन प्राच्याः पूर्वदिक्संबन्धिनः नै-
गमा वणिजो व्यवहारिणः इह गुर्जरमण्डले अभ्येयुरागताः । के इव । प्रहा इव । यथा
शर्वरीसार्वभौमेन विद्युना सार्धं नभोमार्गे गगनादूणे प्रहाः समायाति ॥

तेऽप्यासञ्शासने जैने लीना नीना इवास्त्रुनि ।

स्थानसिंहादिमा मान्या अमात्या इव भूपतेः ॥ १२६ ॥

ते नैगमा अपि जैने शासने भगवत्सवन्धिनि तपागच्छाभिधाने शासने लीना लि-
लीचमानमानसाः एकतानीवृत्तचित्ताः सन्ति । क इव । नीना इव । यथा अस्त्रुनि पानी-
यविषये लीनास्त्रिष्टन्ति । किंभूताः । स्थानसिंहः रामासाहसुजुः आदिभः प्रथमो सुह्यो
वा येषु ते तादृशाः । पुनः किंभूताः । महीपतेरकञ्चरपातिसाहेर्मान्या माननीयाः ।
क इव । अमात्याः सचिवा भूपतेर्माननाहं भवन्ति ॥ इति प्राचीनश्राद्धाः ॥

अरंतुदं कुपक्षणाभिवासेचनकं मताम् ।

परित्रज्योत्सवं कर्तुं काङ्क्षन्तो मेघजीमुनेः ॥ १२७ ॥

निगितायसगल्यानि हृदि मिथ्यादृशामिव ।

आनयन्ति स ते तुर्याण्यकञ्चरमहीहरेः ॥ १२८ ॥ (युग्मम्)

ते प्राचीनाः श्राद्धा अकञ्चरनात्रो महीहरेः पृथ्वीपुरंदरस्य तुर्यानि वाडिन्नाप्यानयन्ति
स । उत्प्रेक्ष्यते—मिथ्यादृशा कुवादिनां हृदि हृदये वक्षति निगितानि तीष्णानि श्वाय-
सानि लोहमयानि शल्यानि त्रिशूलानीव । 'हृदि शल्यमिवापितम्' इति रथं । 'अनि-
पीडाकारेणवात्रिशूलम्' इति तद्रुतिः । तथा 'परस्परोल्लासितगल्परञ्चव' इति नैयधे ।
'मिथ उल्लासितकुन्ता येऽप्रे' इति तद्रुतिः । ततः शल्यानि कुन्ता इव । तथा 'शल्य ग-
त्रशलाकयोः' इत्यनेकार्षे । शल्याणीव वा । प्राच्याः किं कुर्वन्तः । मेघजीमुनेः प्रत्रज्याया
दीक्षाया उत्सवं महाहव कर्तुं निमांतु काङ्क्षन्तः ईहमानाः । किंभूत परित्रज्योन्मवम् । उ-
त्प्रेक्ष्यते—कुपक्षणा कुम्पाकादीनां हुमतमाजामरंतुद मन्मन्व्यञ्जलिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—
सतां साधूना जैनानां मुदृशाभासेचनकमाप्यायकमिव । 'तदमेचनकं दस्य दर्शना-
दृष्टं तृप्यति' इति ह्यस्याम् । अत्र लालात्रपटान्यायेनोभयत्रापि इव संबध्यते ॥ दृग्मम् ॥
इति बायागयनम् ॥

स्पृहयद्भिरिचोद्बोद्धुं सिद्धियुग्धमृगीदृशम् ।

श्राद्धैरस्य तपस्यायाः प्रारभ्यत महामहः ॥ १२९ ॥

प्राच्यैर्गौर्जरैश्च श्राद्धैः श्रावकैरस्य मेघजीमुनेस्तपस्याया दीक्षाया महामहः महोत्सवः प्रारभ्यत प्रारब्धः । उत्प्रेक्ष्यते—सिद्धिर्मुक्तिरेव मुग्धमृगीदृक् कमनीयकामिनी ताम् । 'मुग्धो मूढे च रम्ये च' इत्यनेकार्थः । उद्बोद्धुं परिणेतुं स्पृहयद्भिः कामयमानैरेव ॥

पूरिताशेषदिग्ध्वानढका तद्यशसामिव ।

तन्महो भूपदिग्जेत्रयात्राढक्काकणा इव ॥ १३० ॥

कुलशैलपयोराशिप्रतिध्वनिविधायिनः ।

वाद्यमानघनातोघनादाः प्रादुरवीभवन् ॥ १३१ ॥ (युग्मम्)

वाद्यमानानि ताड्यमानानि वादित्रवादिकैर्जनैः करैर्दण्डेन वा निहन्यमानानि घनानि प्रभूतानि आतोद्यानि तूर्याणि तेषां नादाः शब्दाः प्रादुरवीभवन् प्रकटीभवन्ति स्म । किंभूताः । कुलशैलाः मेरुमन्दरकैलाशादिकाः कुलाचला तथा पयोराशिः समुद्रस्तेषु ये प्रतिध्वनयः प्रतिशब्दास्तान्विदधते प्रणयन्तीत्येवंशीलाः । उत्प्रेक्ष्यते—तद्यशसा तस्य मेघजीकृपेः यशसां कीर्तना पूरिता निर्भरं भूता अशेषाः समस्ता दिशो दशाप्याशा येस्तादृशा ध्वानाः शब्दा यासां ता ढका यशःपटहानि खाना इव । अथवा । तस्य मेघजीमुनेर्यथा एव भूपो राजा तस्य दिशां समस्तहरिता जयनशीला यात्रा वैरित्रजोपरि विजयकृते प्रस्थानं तस्य तदर्थं वा ढक्काकणा नि.खाननि.खना इव । राज्ञा हि प्रयाणेषु नि.खाना वाद्यन्ते, तद्गुनिभिश्च सर्वेऽपि सजीभवन्ति ॥ युग्मम् ॥

वदान्यैः श्रीदवद्दानं ददेऽगीयत गायनैः ।

अनर्ति नर्तकैरुच्चैर्बन्दिभिर्विरुदावली ॥ १३२ ॥

तत्र मेघजीकृषिदीक्षासमये श्रीदवद्दानं ददरिव वदान्यैर्दानशौण्डैर्विभ्राणनशीलैर्दानं ददे दत्तम् पुनर्गायनैर्वन्धर्ववर्गैर्मधुरध्वनि अगीयत । पुनर्नर्तकैर्नटैस्ताण्डवाडम्बरविधायिभिर्नर्तिं वृत्य निर्मितम् । पुनः वन्दिभिर्भङ्गलपाठकैर्विरुदानामावलि. भ्रेणिः उच्चैः कथिता ॥

वैधेयवन्निरियान्धकूपात्कूपे पतामि किम् ।

परपक्षान्गणैः स्वस्य स्वस्याहूतिकृतस्तदा ॥ १३३ ॥

अवमत्येति दीक्षां स श्रीहीरविजयान्तिके ।

सत्याकृतिमिवादत्त संगमे सुगतिश्रियाम् ॥ १३४ ॥ (युग्मम्)

स मेघजीमुनिः श्रीहीरविजयसूरैरन्तिके सनिधौ पार्श्वे दीक्षा जैननपसां जग्राह गृह्णाति स्म समादत्तवान् । कामिव । सत्याकृतिं सत्यकारमिव । लोके 'संचकार' इति प्रसिद्धः । कासाम् । सुगतीनां स्वर्गपवर्गफलदानां श्रिया लक्ष्मीणाम् । उत्प्रेक्ष्यते वा—

त्रिदिवचिखरणा सत्याकृतिमिव । किं कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेण तदा तस्मिन्दीक्षा-
प्रहमहोत्सवसमये परपक्षान् परगच्छीयान् खरतरस्वनिकादीनवमत्यागणयित्वा । वि-
मुच्येत्स्यर्थः । किंभूतान् परपक्षान् । स्वस्यात्मनः गणैर्यच्छैस्तस्य मेघजीमुनेराहूतिकृतः
आकारणविधायिनः । आकारण सूरीपदादिप्रदानादिना लोभयित्वा हठं कुर्वन्तीति तान् ।
इति किम् । यदह वैधेयवन्मातृशासितो मूर्ख इव ज्ञानवानप्यज्ञानवानिव अन्धकूपात्
ध्वान्तोपचितान्तरावटान्निरीय निर्गल्य पुनर्द्वितीयवारं कूपे अपरस्मिन्कूपे किं कथं प-
तामि ज्ञप्सामि । अपि तु नैव पतिष्यामीत्येव विचार्येत्यर्थः ॥ युग्मम् ॥

उद्द्योतं शासने तेने विजयं दुर्दृशां च यत् ।

इतीवास्य व्यधात्सूरिरुद्द्योतविजयाभिधाम् ॥ १३५ ॥

सूरिर्होत्रविजयप्रभुः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोरस्य मेघजीकृषेः उद्द्योतविजय इत्य-
भिधा नाम व्यधाच्चकार । इति किम् । यत्कारणादसौ त्यक्तलुम्पाकमताधिपस्यः शासने
उद्द्योतं प्रकारं तेने विस्तारयामास । च पुनर्दुर्दृशां कुपक्षाणा कुमतानां विजयमवगण-
नारूप विदधे निर्मितवान् । परामव विहितवानित्यर्थः ॥

पादपीठलुठन्मूर्धा वद्धाञ्जलिरसौ विभुम् ।

श्रीनाभ इव नामेयं स्वयंभुवमवीमजत् ॥ १३६ ॥

असौ उद्द्योतविजयमुनिः विभु हीरविजयसूरीन्द्रमवीमजत्तिसद्धान्तोक्तविधिवद्विनय-
विधानादिप्रकारेणातिशयेन भजते स्म निषेवते स्म । तदेव दर्शयते—किंभूतः । पाद-
पीठे पदासने लुठन्मलन्मूर्धा मौलिर्यस्य । पुनः किंभूतः । वद्धाञ्जलिः कलाटपट्टघटित-
करकमलकुड्मलः । क इव । श्रीनाभ इव । यथा श्रीनाभनामा गणधर' नामेर्नाभिनानृ-
पस्यापत्यं सतानम् । नन्दन इति यावत् । नामेयः श्रीऋषभदेवस्त वृषभं स्वयंभुवं तीर्थकरं
भजते स्म । विशेषेण पूर्ववत् । पादपीठे लुठन् सघट्ट प्राप्नुवन् मूर्धा मस्तक यस्य ।
तथा वद्धो रचितोऽञ्जलिः पाणिद्वययोजन येन ॥ इति मेघजीऋषिमहः ॥

पारीन्द्र इव सूरीन्द्रः प्राणिहृत्य तमोद्विपम् ।

नृणां व्यश्राणयद्दोधिं मुक्तापङ्क्तिमिवाथिनाम् ॥ १३७ ॥

सूरीन्द्रो हीरविजयगुरुः नृणां भव्यप्राणिनां दोधिं सम्यक्त्व व्यश्राणयद्ददाति स्म ।
कामिव । मुक्तापङ्क्तिमिव । क इव । पारीन्द्र इव । यथा केसरी अर्थिनां याचकानां
मुक्ताना स्वहारितकुम्भिकुम्भमध्यनिष्पतन्मात्तिकाना श्रेणीं विश्राणयति प्रयच्छति ।
किं कृत्वा । प्राणिहृत्य व्यापाय । किम् । तम. अज्ञान पापं वा तद्रूपं इयामत्वात्तत्सदृशं
द्विप हस्तिनम् ॥

मह्यां विहरति स्वैरं श्रीमत्सूरिपुरंदरे ।

दानवार्धितया भव्यव्रजेनानेकपायितम् ॥ १३८ ॥

श्रीमति अद्वैतवैभवभासिनि हीरविजयनाम्नि सूरिषु पुरंदरे वासवे मह्यां महीमण्डले स्वरं स्वेच्छया न पारतक्याद्विहरति विहार विदधति सति दान द्रविणादिविश्राणनमदा-
म्भश्च वर्षतीत्येवशीलस्तत्तथा । 'दान विश्राणनमदाम्भसोः' इत्यनेकार्थे । दानवर्षणस्वभा-
वेन भयत्रजेन भविकजन्तुजातेन अनेकान्त्वहृन्दुःस्थानर्थिनो वा पान्ति दारिद्र्यादुद्धरन्ति
सुखीकुर्वन्ति च तेऽनेकपाः मतङ्गजाश्च तद्ब्रुवाचरित सामयोनिसदृशीभूतं च ॥

पितेव सूनुना सार्कं कम्माङ्गजयतीन्दुना ।

पत्तनं पावनीचक्रे हीरसूरीश्वरः क्रमात् ॥ १३९ ॥

हीरसूरीश्वरः क्रमादनुक्रमाद्विहारपरिपाठ्या स्वतन्त्रसुखविचरणात् पत्तनमण्डल-
वाटकाभिधानपत्तनं पावनीचक्रे पवित्रीकरोति स्म । कथम् । साकं सह । केन कसात् ।
कम्मासाधोरङ्गजो नन्दनः स एव यतिषु वाच्यमेतु यतीनां मध्ये आहादकरवाद्वा-
गमृतवर्षित्वादिन्दुरिव । इन्दुराचार्येणेत्यर्थः । क इव । पितेव । यथा जनकः सूनुना सार्धं
पत्तनादिपुरं समेति ॥

कृत्वा क्रमादनूचानपदनन्दि मुनीश्वरः ।

देशं स्वसूनो राजेव गणं तस्य वशं व्यधात् ॥ १४० ॥

मुनीश्वरो हीरविजयप्रतिवासवः गण तपागच्छ तस्य विजयसेनसूरेर्वशमायत
व्यधाचकार । किं कृत्वा । क्रमादनुक्रमेण । हेतौ तृतीया पञ्चमी च वाच्येति तृती-
यार्थः । पूर्वसूरिपरिपाटीतः अनूचानपदस्याचार्यपदस्य नन्दि द्वादशावर्तवन्दनानु-
ज्ञानादिविधिं कृत्वा विधाय । क इव । राजेव । यथा सकलभेदिनीमण्डलाखण्डलो
निजनन्दनस्य देशं स्वजनपदं वशमधीनं विधत्ते ॥

प्रभोर्नन्दिमहे हेमराजो मन्त्रीश्वरो मुदा ।

अमानि मानवैः श्रीद इवामितधनं ददत् ॥ १४१ ॥

प्रभोर्विजयसेनसूरेर्नन्दिमहे आचार्यपदानुज्ञावन्दनकदानादिमहोत्सवे हेमराजो नाम
मन्त्रीश्वरः सचिवो मानवैर्जानपदैः पौरैर्नागरिकैश्च मनुजैः श्रीदो वैश्रवण एव अमानि
विज्ञातोऽवबुद्धः ॥ किं कुर्वन् । मुदा प्रभोदेन अमित प्रमाणातीतमगणितं धनं द्रविणं
ददद्यच्छन् ॥ इति विजयसेनसूरिनन्दिः ॥

प्रत्यतिष्ठत्पर्यरोलक्षा आर्हतीः प्रतिमाः प्रभुः ।

कल्पितानल्पसंकल्पाः कल्पसाललता इव ॥ १४२ ॥

प्रभुर्हीरविजयसूरिः परोलक्षा लक्षशः आर्हतीर्जैनीः प्रतिमा मूर्तीर्विम्यानि प्रत्य-
तिष्ठत् प्रतितिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कल्पिताः अदत्ताः पूर्णाकृता अनल्पा अनेके
भूयस्तराः संकल्पा मनोभिलषितानि याभिस्तादृशीः कल्पसाललताः कल्पद्रुमवती-
रिव । 'कल्पद्रुमलताः' इति सोमसौभाग्यकाव्ये ॥

१. अत्र च १२३ संख्याकश्लोकटिप्पणिवत् 'परस्तक्षा' इति भवेत्.

पान्थानिव महानन्दपुटभेदनपद्धतौ ।

दीक्षयामास सूरीन्द्रोऽनेकानिभ्यतनूभवान् ॥ १४३ ॥

सूरीन्द्रोऽनेकान्परःशतानिभ्यतनूभवान्व्यवहारिपुत्रादीन्दीक्षयामास प्रत्राजयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—महानन्दो मोक्षः स एव पुटभेदनं रजयोनिपत्तनम् । रजयोनिरिति लोककृदिः । तथा च रत्नसदृशानां पुरुषाणामुपत्तिस्थानम् । महानन्दे तीर्थंकरचक्रवर्तिवल्देवमहामण्डलीकमहीपतिसूरिवाचकमहासुनिप्रमुखा रत्नेभ्योऽभ्यधिकानां महापुरुषाणामुत्पत्तिस्थानक ततः पत्तनोपमानम् । तस्य पद्धतौ मार्गे पान्थान् पाथिकानिव ॥

शाखाप्रशाखाश्रेणीभिराकीर्णः श्रमणाग्रणीः ।

व्यभाद्वट इव च्छायाच्छन्नः सेव्यश्च राजभिः ॥ १४४ ॥

श्रमणाना साधूनामग्रणीः पुरोगो हीरविजयसूरिः वट इव न्यग्रोधपादप इव व्यभात् । किभूतः । शाखा विमलविजयसागरसुन्दरादिका प्रशाखा आनन्दहर्षसौभाग्यविशालकुशलादिकास्वासां श्रेणीभिराकीर्णः परिवृतः । पुनः किभूतः । छायाया शोभया छिन्नो निचितः सहितः । पुनः किभूतः । राजभिर्भावनिभूतोपचाराद्भूपालैः सेव्यः उपासनीयः । वटस्तु स्कन्धनिसृताः शाखास्त्राभ्यः पुनर्निर्गताः प्रशाखास्वासां राजभिर्व्याप्तो भरितः । तथा छायाया प्रतिच्छायिकयाञ्चितः सिञ्चितः । तथा राजभिर्यक्षैः सेवनीयः । यक्षाणां वटवासित्वात् । 'यक्षः पुण्यजनो राजा गुशको वटवास्यपि' इति हैम्याम् ॥

समस्थापयतीर्थसार्थाननेकाननेकान्तवादांस्त्रुजाम्भोजवन्धुः ।

महीमण्डले रन्तुमुत्कण्ठितायाः स्फुरत्केलिवेहा इव ब्रह्मलक्ष्म्याः ॥ १४५ ॥

एकान्तेन निश्चयेन वदनमेकान्तवाद्यो न एकान्तवादो यत्र तदनेकान्तवादं जिनशासनम् । यतः—'स्याद्वादवाचार्हतः स्यात्' इति हेमाचार्योक्तिः । स एव तदेव वाम्बुजं सरसीरुह तत्र तद्विकाशने अम्भोजवन्धुः पद्मबान्धवः सहस्ररदिमः सूरीन्द्रः अनेकान्तवादाः तीर्थानां पापसंतापापनोदस्थानानां सार्थान् समूहान् । यद्यपि हैम्याम् 'संघसार्थौ तु देहिनाम्' इत्युक्तम्, तथापि हेमचन्द्रणैवानेकार्थं प्रोक्तम्—'सार्थो वृन्दे वणिग्गणे' इत्युत्पन्नभेदात्, तथा 'पदार्थसार्थ' इत्यपि दर्शनात्, अनुप्रासत्वाद्वा लक्षणयापि समूहार्थं एव तस्मादानीतः । समस्थापयत्संस्थापयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—महीमण्डले पृथ्वीपीठे रन्तुं क्रीडितुमुत्कण्ठिताया उत्सुकिताया ब्रह्मलक्ष्म्या मुक्तिश्रियाः । 'शिवं निःश्रेयसं श्रेयो निर्वाणं ब्रधनिर्घृति.' इति हैम्याम् । स्फुरन्तः निखिलसुदृग्दृग्गोचरीभाव भजन्तः केलिवेहा विलाससौधानीव । सूरिस्थापितानां तीर्थानां पृथिवीपीठस्थायुक्त्वात् अथ च ब्रह्मलक्ष्म्यार्क्षलोकयोपरितभूमौ स्थायित्वाथ महीमण्डले क्रीडाकाङ्क्षेति ॥ इति हीरविजयसूरिधर्मकृत्यानि महिमसंपदः ॥

अथो विहारप्रतिष्ठादीक्षाद्यनन्तरं कस्मिंश्चिदकम्बरसाहेराकारणसमये गन्धारनगरे चतुर्मासो तिष्ठासो मूरेर्गन्धारवर्णन किञ्चित्—

अथो लाटलक्ष्मीललामायमानं पुरं वार्धितीरेऽस्ति गन्धारनाम ।

किमुद्वेज्यमाना जलैरम्बुराशेः प्रतीरं पुरी संश्रिता शार्ङ्गपाणेः ॥ १४६ ॥

लाटस्य लाटनास्रो मण्डलस्य लक्ष्म्या ललामायमान तिलकमिवाचरत् वार्षेः समुद्रस्य तीरं तट तत्र गन्धार इति नाम यस्य तादृश पुर नगरमस्ति विद्यते । उत्प्रेक्ष्यते—
अम्बुराशेः कल्लोलमालिनः प्रसरत्तुङ्गतरङ्गरङ्गविरलजलैरुद्वेज्यमाना अत्युद्वेगं प्राप्यमाना शार्ङ्गपाणेर्नारायणस्य पुरी द्वारका नगरी विष्णोः कुत्रापि गते सति समुद्रेणाप्लाव्य स्वसलिलमध्ये गृहीता, अत एव पानीयोद्वेगात्प्रतीर तट संश्रिता पानीयाद्दहिरागस्यात्र स्थितेव ॥

निधानेशरम्भाकुमारीगणेशान्दधानेन गाङ्गेयराजेश्वरांश्च ।

जिता येन वस्त्रोक्तसारा स्वलक्ष्म्या ह्रियेवाश्रिता शंभुशैलस्य मौलिम् १४७

गन्धारनगरेण स्वलक्ष्म्या निजवैभवेन जिता परिभूता सती चस्त्रोक्तसारा धनदपुरी ह्रियेव त्रपातिरेकादिव शंभुशैलस्य मौलिं मस्तकमुपरितनशिखरमाश्रिता भेजुषी । येन किं कुर्वाणेन । दधानेन । कान् । निधानानां निधीनामीशाः स्वामिनो निधिपतयः तास्तथा रम्भाः कदलीः कुमारीः कन्यकाः तथा गणाना जनसमुदायानामीशा गणनायकास्तान् तथा गाङ्गेय स्वर्णं तथा राजेश्वरं देशाधिपतिं राज्यलक्ष्मीवन्तमीश्वरा गजप्रमाणद्विविण्धारिणः तान् विभ्राणेन । अलकापक्षे तु सर्वेऽप्येकैकाः । निधानेशो धनदः, तथा रम्भानाम्नी धनदाङ्गजनलकूबरपत्नी । 'अस्मान्किमश्रोत्रमुधां विधाय रम्भा चिरं भामतुला नलस्य । तत्रानुरक्ता तमनाप्य भजे तन्नामगन्धानलकूवरं सा ॥' इति नैषधे । कुमारी पार्वती गणेशो विघ्ननायकः गङ्गाया अपस्य गाङ्गेयः स्वामिकार्तिकः । 'गङ्गामाः कृत्तिकासुतः' इति हैम्याम् । तथा 'गाङ्गेयो गुहृभीष्मयोः' इत्यनेकार्षेः । राजानो यक्षां ईश्वरः शंभुस्तान्निध्रती ॥

स्फूर्त्या मणीकम्बुवराटमुक्तिका प्रवालमातङ्गतुरङ्गमश्रियाम् ।

द्विहेलितेनाम्बुधिना द्विवेलं वेलाच्छलाद्यन्नगरं न्यषेवि ॥ १४८ ॥

मणयं चन्द्रकान्ताद्याः सामान्येन सर्वजातिजानि रत्नानि कम्बवः शङ्खाः वराटा रत्नसुख्यानि हीरका कपर्दी वा मुक्तिका मुक्ताफलानि । 'बहुकम्बुमणीवराटकागणनाटकरकर्कटोत्करः' इति नैषधे । हृष्टेषु कम्बवोऽपि दृश्यन्ते । प्रवाला विद्रुमा मातङ्गा हस्तिनः दुरङ्गसा अश्वाः श्रीर्धनधान्यादिविविधलक्ष्मीस्तासां स्फूर्त्या अत्युद्वेगवैभवभरेण कृत्वा विद्वेहितेनावगणितेनाभिभूतेनाम्बुधिना समुद्रेण द्वे वेले वाराववसरी यत्र । 'वेला वाराववसरः प्रस्तावः' इति हैम्याम् । तथा 'वेला स्याद्द्विरम्भसः' । द्विवेलमिति क्रियाविशेषणम् । वेलाच्छलाञ्जलवृद्धिकपटात् । वेलागमसिषेणेत्यर्थः । यन्नगरं गन्धारपुरं न्यषेवि

उपास्यते स्म । अम्बुधावपि मग्यादयः सर्वेऽपि पदार्थाः सन्ति । ऐरावणोच्चैःश्रवतो-
स्तत्रोत्पन्नत्वात् जले गजाश्वानां संभवःद्वा ॥

इन्द्रनीलमणिशालिजालकाश्चन्द्रकान्तकृतचन्द्रशालिकाः ।

भूतलान्मुद्यदयिनो वभासिरे शारदीनशशिमण्डला इव ॥ १४९ ॥

यत्र गन्धारनगरे इन्द्रनीलमणिभिः मरकतादिनीलरत्नैः शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीला
जालका गवाक्षा यासु तादृश्यः चन्द्रकान्तैश्चन्द्रमणिभिः कृता निर्निता चन्द्रशालिका
अर्थात्सौधानां शिरोगृहाणि उपरितनभूमिका वभासिरे भासन्ते स्म दीप्यन्ते स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते—भूतले महीमण्डले अभ्यागस्योदयन्त्युद्गच्छतीत्येवशीलास्तथा शारदीनाः
प्रसरत्पयोधररोधापगमप्रोल्लसत्प्रचुरचन्द्रिकाकलिताः शरत्कालसंवन्धिनीः शशिना-
मिति सार्धकं नाम कलङ्ककालिमाकलितचन्द्राणां मण्डला विम्बा इव । मण्डलश-
ब्दलिपु लिङ्गेषु । चन्द्रशालिकासु लक्ष्मसदसोन्द्रनीलगावाक्षाः ॥ इति गन्धारवर्णनम् ॥

महैर्महीयोभिरनेकनागरैः प्रवेशितः सूरिपुरंदरः पुरम् ।

दिग्जैत्रयात्रासु निजानुगीकृतप्रतीपभूमिपतिसार्वभौमवत् ॥ १५० ॥

अतिशयेन महान्तो महीयांसस्त्रैर्महीयोभिरत्यभ्यधिकैर्महैरुत्सवैः कृत्वानेके गण-
नातीता नागराः पुरजनास्तैः सूरिपुरंदरो हीरविजयसूरिवासवः पुरं गन्धारनगरं
प्रवेशितः पुरे प्रवेशः कारितः । किञ्च । दिशां पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तराणां चतष्टणां
जैत्रासु जयनशीलासु यात्रासु सेनाभिः समं शात्रवेधभिगमोऽभिवेणनं तेषु निज-
स्थात्मनोऽनुगीकृताः सेवकभावं लम्बिताः प्रतीपाः पूर्वं प्रतिकूला विजये कृते च कथं-
चिदानुकूल्यभाजः भूमीपतयो राजानो येन तादृक् सार्वभौमवत् । यथा चक्रवर्ती
महामहैः कृत्वा नागरैर्नगरं प्रवेश्यते ॥

गणकैरविणीरमणः श्रमणैर्बहुभिः सह तत्पुरमध्यवसत् ।

कलमप्रकरैरिव गन्धगजो जलवालकभूधरभूवल्यम् ॥ १५१ ॥

श्रमणैः साधुभिः सार्धं गणे तपागच्छे आह्लादकत्वेन कैरविणीनां कुमुदिनीनां
रमणः प्राणनाथश्चन्द्रो गच्छनायकः तद्गन्धाराभिधान नगरमध्यवसत् आश्रयति स्म ।
गन्धारवन्दिरे तस्थिवानित्यर्थः । क इव । गन्धगज इव यथा कलमैस्त्रिशदब्दकैः प्रौढैर्ग-
जत्रजैरुपलक्षणाद्दिशतिवर्षार्थैर्विक्रैः दशवार्षिकैः पौतैः पञ्चवार्षिकैर्बालैः इत्यादिभिर्द्विरदैः
समम् । 'पञ्चवर्षां गजो बालः स्यात्पौतो दशवार्षिकः । विक्रो विंशतिवर्षः स्यात्कलम-
त्रिंशदब्दकः ॥' इति हैम्याम् । गन्धहस्ती जलवालको विन्ध्यः स एव भूधरः पर्वत-
स्तस्य भूवल्यं वनगहनपृथिवीपीठमधिवसति विन्ध्याद्रिवनत्तण्डे तिष्ठति । 'विन्ध्यस्तु
जलवालकः' इति हैम्याम् ॥

अमरपुरीकृतलज्जे तत्र विजेतुं बलिगृहे संजे ।

प्रावृषि दुग्धपयोधौ मधुपरिपन्थीव तस्यौ सः ॥ १५२ ॥

स प्रसिद्धः सूरिः तत्र गन्धारनगरे प्रावृषि वर्षाकाले वार्षिकचतुर्मास्यां तस्थौ तिष्ठति स्म । क इव । मधुपरिपन्थीव । यथा प्रावृद्रसमये दुग्धपयोर्धौ क्षीरसमुद्रे मधुनात्रो दैत्यस्य परिपन्थी शत्रुर्नारायणः तिष्ठति । किंभूते गन्धारपुरे । अमराणां देवानां पुर्यां नगर्यां अमरावत्याः स्वातिशायिताभ्यविक्रवैभवभरैः कृता विहिता लज्जा मन्दाक्ष येन । पुनः किंभूते । बलिगृह नागलोके विजेतु त्रिशेषेण स्वभिभवाविक्रयेन पराभवितुं सज्जे सज्जीभूते ॥ इति गन्धारनगरे हीरसूरेः स्थितिः ॥

जीविकामिव नमोम्बुपावलेः प्रावृषं पुनरवेत्य पत्तने ।

हीरसूरिपुरुहूतशासनात्तस्थिवान्विजयसेनसूरिराट् ॥ १५३ ॥

विजयसेन इति नाम यस्य तादृशः सूरीणां राट् राजा हीरसूरिपुरुहूतस्य हीरविजयसूरिशकस्य शासनादादेशात्पुनरपरार्थं पत्तने अणहिल्लावाटकनगरे तस्थिवान् स्थितः । किं कृत्वा । प्रावृष वर्षासमयमुपेतमवेत्य जातात्वा । प्रावृषं कामिव । नमोम्बुपानात्तातकानामावलेः पङ्केः जीविका जीवनवृत्तिमिव ॥

प्रीणन्प्राणिनभोम्बुपान्प्रविदधदुर्वादिनां दुर्दिनं

बोधोद्भूकरम्बितां विरजसं कुर्वेश्च चित्तक्षितिम् ।

आनन्दं ददते स्म विस्मयकरिं व्याहारधारां किर-

भूमौ सूरिपुरंदरो जलधरो जम्भारिमार्गे पुनः ॥ १५४ ॥

भूमौ महीमण्डले सूरिपुरंदरो हीरविजयसूरीन्द्रः अथ च सूरिरेव पुरंदरो मेघः । यदुक्तम्—‘एक एव खगो मानी चिर जीवतु चातकः । पिपासितो वा म्रियते याचते वा पुरंदरम् ॥’ इति । पुनर्जम्भारिमार्गे शक्रपद्धतौ आकाशे । यथा देवमार्गस्तथा देवेन्द्रमार्गोऽपि । तथा ‘थेनामुना बहुविगाढसुरेश्वरा धू राज्याभिषेकविकसन्महसा वभूवै’ इति नैपथेऽपि । जलधरो मेघ आनन्द जनानां प्रमोद ददते स्म । ‘दद दाने’ भवादिरात्पनेपदी च । किं कुर्वन् । प्राणिनो जन्तव एव नमोम्बुपा वप्पीहास्तान् प्रीणन् तर्पयन् वृत्तिमुत्पादयन् तेषाम् । पुनः किभूतः । दुर्वादिनां परवादिना मिथ्यादृशां दुर्दिनं दुष्टदिवसे पराजयगोचरीकृतत्वान्मेघान्धकारं च प्रविदधत् प्रकर्षेण कुर्वन् । पुनः किभूतः । बोधस्तत्त्वज्ञान सम्यक्त्व वा तदेवाद्भूतं प्ररोहः । अथ वा बहुवचनम् । बहुजनपक्षया तत्त्वज्ञानानि सम्यक्त्वानि च त एवाद्भूरास्तैः करम्बितां व्याप्तमत एव विरजस विगतरजस्कां पापधूलीभ्यां रहितां चित्तक्षितिं मनोमेदिनीं कुर्वन् यजन् । पुनः किभूतः । विश्वेषां जगजनानां विस्मयकरिमाश्वर्योत्पादिकात् । व्याहारा एव वाग्विलासा एव धाराममृतवृष्टिं किरन्विस्तारयन् ॥

भवसलिलनिधेरिवैकसेतुं विधिमवलम्ब्य तदागमप्रणीतम् ।

घनसमयदिनान्दिनेश्वरश्रीर्गमयामास मुनीश्वरः क्रमेण ॥ १५५ ॥

तदः तस्मिन् प्राट्टसमये मुनीश्वरो हीरविजयसूरिः क्रमेण पर्युषणादिपरिषाव्या
घनसमयदिनान्प्रावृषेप्यवासरान् गमयामासातिक्रामति स्म । किंभूतः । दिनेश्वरश्रीः
सूर्यवत्तेजोलक्ष्मीयेस्य । किं कृत्वा । आगमे सिद्धान्ते उच्यनिर्गुक्तियदिनचर्यादिशास्त्रे
वा प्रणीतं प्रोक्तं विधिं चातुर्मासिकसाधुसबन्धिविधिप्रक्रियानुष्ठानादिकमवलम्ब्याश्रित्य ।
उत्प्रेक्ष्यते—भवः संसार एवानन्तत्वाददृग्गोचरपारत्वात्सलिलनिधिः समुद्रस्तस्य तत्र
वा एकमद्वितीयं सेतुमिव । पद्यायाज इति जनप्रसिद्धाभिधानम् ॥

यं प्रासूत शिवाह्लासाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदसीहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

सर्गोऽसौ नवमोऽत्र देवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिरचिते संपूर्णतां प्राप्तवान् ॥ १५६ ॥

अत्र हीरसौभाग्यकाव्ये अर्धा अयमेव यो लिंगोचरीकृतः । नवानां संख्यापूरणो
नवमः सर्गः अधिकारविशेषः संपूर्णतां प्राप्तवान् संपूर्णो बभूव ॥

इति पण्डितमीहृद्विमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलविरचिताया खोपज्ञहीरसौभाग्यम-
हाकाव्यवृत्तां शासनदेवीप्रकटीभवन-गुरुप्रश्न-तदुत्तर-स्वस्थानगमन-बन्धनतारातमस्त-
मीविरामदिनकरोदयविजयसेनसूरिसूरिपद-मेघजीकृपिसमागमन-गन्धारनगरादिवर्ण-
नो नाम नवमः सर्गः ।

दशमः सर्गः ।

निःशेषदेशककुदं भुवि भाति दिल्ली-

देशोऽथ केलिनिलयो नलिनालयायाः ।

नाभीभुवा भुजगनिर्जरसन्नसार-

मादाय निर्मित इवैष खनिः सुखानाम् ॥ १ ॥

एतथ अकञ्चरपातिसाहिमिलनादिप्रारम्भणे भुवि पृथिव्यां गुर्जरजनपदापेक्षया पू-
र्वेस्या दिशि दिग्देशो मेवातनाममण्डलो दिक्षीमण्डल इत्यप्यभिधा भाति शोभते ।
किलक्षणः । निःशेषाणा समस्ताना देशाना जनपदानां ककुदं प्रधानः । 'ककुदं तु
प्रधानंऽस्ते वृषाङ्गे राजलक्ष्मणि' इत्यनेकाधेतिलके । पुनः किंभूतः । नलिने कमले वा-
लयः सदन यस्यास्तस्याः श्रियः केलये कीडार्थं निलयः मौधम् । उत्प्रेक्ष्यते—नाभी-
भुवा नारायणनाभ्यम्भोजजननना ब्रह्मणा भुजगनिर्जरपद्मनोर्नागलोकस्वर्गयोः सारं
सन्ध्यगदलिकपटलीमादाय गृहीत्वा सुखाना सर्वशर्मणा त्वनिराकरः । एष देशो
निर्मितः कृत इव ॥

यस्मिन्निभाति भगिनी नपनाङ्गजन्य

रङ्गनङ्गशिवगेन्मथितागविन्दा ।

देशश्रियः किमपि निर्गलितोत्तरीया

वेणी विभूषणवतीव परिस्फुरन्ती ॥ २ ॥

यस्मिन्दिह्लीमण्डले तपनस्य भानोरद्गजो नन्दनो धर्मराजस्य भगिनी जाम्बिक-
मुना यमभगिनी । 'कालिन्दी सूर्यजा यमी' इति हैम्याम् । किंभूता । रत्नन्तश्चलन्तो ये
तरङ्गाः कल्लोलास्तेषां शिखराभ्यप्राणि तेषून्मथितानि विकसितानि अरविन्दानि पद्मानि
यसाम् । उत्प्रेक्ष्यते—देशश्रियः दिह्लीमण्डलक्ष्म्याः किमपि कथमपि केनापि प्रकारेण
निर्गलितं क्वापि निपतितं उत्तरीयमुपरितनच्छादननिवसनं यस्याः तादृशी परिस्फुरन्ती
दृग्गोचरीभवन्ती प्रलक्ष्म्या वेणी कवरीव । किंभूता । विभूषणवती चूडामण्यादिम-
स्तकभरणभरविभ्राजिनी ॥

उत्ताननक्र इव वक्रकजं कुशाद्या-

वर्ते विभूषयति मध्यमह्रीमसुष्य ।

उत्पत्तिमाकलयतो ददतोऽङ्गिकामा-

न्शीरणवे क्रतुमुजामिव पादपस्य ॥ ३ ॥

आसेदुषीभिरवने विदुषीभिरिक्षु-

च्छायासु यन्नवकुटुम्बिघनस्तनीभिः ।

कीर्तिर्जगज्जयिरीशजयोर्जितेव

राजीमतीशितुरगीयत गीतिरुच्चैः ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

यस्य दिह्लीमण्डलस्य नवामिस्तरुणीभिः कुटुम्बिनां कर्षुकाणां घनस्तनीभिः पीन-
पयोधराभिः अथ वा घटस्तनीभिः जम्भवत्कुचैः यासामित्युन्नतस्तनीभिः वनिताभिर्गो-
तिर्गानमुच्चैः सातिशाचिमञ्जुरध्वनिनागीयत जगे गीता । किंभूताभिः । इक्ष्णा
रसात्मनां छायासु निरातपस्यानेषु आसेदुषीभिरुपविष्टाभिः । इत्थं किम् । अवने
इक्षुक्षेत्ररक्षणे विदुषीभिर्निपुणाभिः । उत्प्रेक्ष्यते—जगन्ति त्रीणि भुवनानि । सुरासुर-
नरानित्यर्थः । जयतीत्येवंशीलस्य रतीशस्य मन्मथस्य जयेन परामवेन क्षीदेनामूर्छो-
जिता स्त्रीकृता राजीमतीशितुः श्रीनेमिनाथस्य कीर्तिरेवागीयत । राजीमतीशितुः किं
कुर्वतः । कुश इति पदमार्थं यत्र तादृशे आवर्ते । कुशावर्ते देशे इत्यर्थः । उत्पत्तिं जन्म
आकलयतः दधतः प्राप्नुवतः । कस्येव । पादपस्येव । यथा क्रतुमुजा देवानां पादपः
पारिजातनामा कल्पद्रुमः क्षीरणवे दुग्धपयोधौ उत्पत्तिमाकलयति । पुन किंभूतस्य ।
खर्द्वमवदङ्गिनां प्राणिनां भविकानां कामानभिलाषान्ददतः यच्छतः । अथ वा ।
क्षीरणवे कल्पद्रुमस्येव कुशावर्तजनपदे जन्माकलयतः । कुशावर्ते किं कुर्वति । वक्र-
कजं वदनारविन्दं उत्तानमुन्नतं नक्रं नासिका तस्मिन्निव । अमुष्य दिह्लीमण्डलस्य मध्य-

महीमन्तरालभूर्मी विभूषयति शोभां लम्भयति । मेवात्तमण्डलमध्वे श्रीनेमिनाथजन्म-
स्थानं कुशावर्तदेशोऽस्तीत्यर्थः ॥ युग्मम् ॥

संसेवितो द्विरसनैरसुराश्रयश्च

ख्यातो रसातलतया नरकानुषङ्गी ।

एतद्विगानमपनेतुमिदंभिषेण

वासो व्यधायि किमु भोगिगृहेण भूमौ ॥ ९ ॥

भोगिगृहेण नागलोकेन इदंभिषेण अस्य दिल्लीदेशस्य दम्भेन कपटेन भूमौ मही-
मण्डले वासः स्थितिर्व्यधाधि विहिता । उत्प्रेक्ष्यते—एतदिद्वैव जनैरभिधीयमानमीदृशं
वा विगानमपवादमपनेतुं निवारितुमिव । एतत्किम् । यदसौ भोगिगृहो द्विरसनैर्भुजगैः
खलैश्च संसेवित आश्रितः । च पुनरसुराणां दैत्यानामाश्रयः स्थानम् । ‘असुरा दिति-
दशुजाः पातालौकःसुरारयः’ इति हैम्यम् । पुनः रसातलमित्यनिष्टवाक्यम् । धनपालो-
ऽप्याह—‘रसातलं यातु यदत्र पौरुषम्’ इति । तत्त्वेन ख्यातः प्रथितः पुनर्नरकस्य
नाम्नोऽसुरविशेषस्य । सतनरकानां दुर्गतीनामनुषङ्गो मिलनं चस्य ॥

तन्निर्जयोद्यतनिजस्य भयादवेत्य

यातं प्रणश्य बलिसन्न तलेऽचलायाः ।

पृष्ठे विलग्न इव तं विजिगीषुरेष

सर्गः क्षितावुपजगाम मिषादमुष्य ॥ ६ ॥

तद्विजिगीषुस्तद्वलेः सन्न नागलोक विचेतुमिच्छुः परामभवनशीलः । अत एव पृष्ठे
पश्चाद्विलग्नः अमुष्य दिल्लीदेशस्य मिषाद्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—एष प्रत्यक्षः स्वर्गो देव-
लोकः क्षितां क्षोणीमण्डले उपजगाम सनागतः । किं कृत्वा । तस्य बलिसन्नो निर्जये
परिभवनविधाने उद्यतस्य उद्यमं विनिर्मिमाणस्य उत्सुकस्य वा । निजस्यात्मनो भया-
दर्यात्स्वर्गस्य भीतेरचलायाः पृथिव्यास्तले अधस्ताद्भ्रान्ते प्रणश्य यातं प्रतिभ्रष्टं बलिसन्न
नागलोकमवेत्त विज्ञाय । पूर्वं हि बलिसन्न भूलोकस्तलैर्क्रयोरपरिग्राहसीत्—इति कवि-
समयः । यदुक्तं नैषधे—‘बलिसन्न दिव स तप्यवागुपरि स्माह दिवोऽपि नारदः’
इति । पश्चादद्वैताविभूतिजाताबलवत्तया क्रतुभुजां भुवनेनाभिभूतं भूतले गतमित्यर्थः ॥

यः पद्मनन्दन इवास्ति हिरण्यगर्भो

रम्याप्सरा हरिरिवाच्युतवत्सलक्ष्मीः ।

रत्नाकरोऽम्बुधिरिवारिरिवात्मयोने-

दुर्गान्वितः पविरिवासहजैरजेयः ॥ ७ ॥

यो देशः पद्मनन्दनो विरश्चिरिव । ‘पद्मनन्दनस्तारिरंस्तुता’ इति नैषधे । हिरण्यं

सुवर्णं गर्भं मध्ये यस्य । आकरादौ खर्णानां सद्भावात्, कनकभृत्कलशानां भूमिगर्भेषु स्थायित्वाद्वा, सुवर्णादीनि गर्भं मध्ये यस्य व्यवहारिणा सौधेषु पर शतपरोलक्षपरःकोटि-हिरण्यदर्शनाद्वा । ब्रह्मणस्तु केवलं नामैव । 'हिरण्यगर्भं लोकेशो नाभिपद्मालम्भूरपि' इति हैम्याम् । अस्ति विद्यते । पुनर्यो हरिरिव इन्द्र इव । रम्याणि कमलाकरसद्भावा-न्मनोज्ञानि अत एवात्प्रधानानि सरांसि तटाका यत्र । हरिस्तु रम्या रन्तुं योग्या कल-केलिकलाभिर्विलसितुमुचित्तः । रमणार्हा इत्यर्थः । अप्सरसो रम्मा-तिलोत्तमा-धृताची-मेनकाप्रभृतयः खर्वनिताः यस्य । पुनर्योऽच्युतवन्नारायण इव सह लक्ष्म्या धनधान्या-दिविभवेन शोभया वा वर्तते सः । 'समासान्तविधेरनित्यत्वात्कप्रत्ययाभावः' । कृ-ष्णस्तु श्रिया पत्न्या सहितः । पुनर्योऽम्बुधिः पारावारः इव रत्नानां प्रशस्तवस्तूनां रत्नपुरुषाणां नेमिनायकृष्णवलभद्रादीनां महापुरुषाणामाकर उत्पत्तिस्थानम् । समुद्रोऽपि रत्नाकरः । पुनर्यो देशः आत्मयोनेः स्मरस्य अरिः शंभुरिव दुर्गेरद्रिकोटैरन्वितः । शिवस्तु दुर्ग्या पार्वत्या पत्न्या युक्तः । अर्धाङ्गभाजित्वात् । पुनर्यः पविरिव वज्रवद-सहजैः शत्रुभिरजेयो जेतुमशक्यो वैरिभिरप्राह्यः । वज्र तु दुर्भेद्य गिरिष्वप्यकुण्ठत्वात्, सुरासुराणां दुर्जयत्वाद्वा ॥ इति दिल्लीदेशः ॥

दिल्लीति तत्र नगरी न गरीयसीभिः

श्रीभिः कचिद्विरहिता रहिता न नीत्या ।

रेजे गिरीशगिरिशृङ्गकृतैस्तपोभिः

प्राप्ता परां श्रियमसौ त्रिशिरःपुरीव ॥ ८ ॥

तत्र तस्मिन्मण्डले दिल्ली इति नाम्नी नगरी पुरी अस्ति । किभूता । गरीयसीभिः अतिमहतीभिः श्रीभिर्लक्ष्मीभिः कचिद्विरहापि स्थाने न विरहिता न वियुक्ता । पुनः किभूता । नीत्या न्यायेन न रहिता न वियुक्ता । 'रीत्या' इति पाठे रीत्या मर्यादया उत्तमकुलाद्याचारेण व्यवहारेण वा । उत्प्रेक्ष्यते—गिरीशस्य शंभोः गिरेः कैलाशस्य शृङ्गे शिखरे कृतैः स्वस्थित्यां विहितैर्निरञ्जनपानादिकष्टतपोभिः कृत्वा परा प्रकृष्टां सर्वोत्कृष्टां वा श्रियं लक्ष्मीं शोभा वा प्राप्ता असौ दिल्ली त्रिशिरसो वैश्रवणस्य पुरी नगरी अलकेव ॥

दम्भोलिपाणिनगरीविभवाभिभाव-

प्रागरुम्यमाकलयता निजवैभवेन ।

निर्जित्य या बलिगृहं पदमस्य मौलौ

कालीव कासरसुरासहजं ससर्ज ॥ ९ ॥

या दिल्लीपुरी निजवैभवेन आत्मीयाद्वैतलक्ष्म्या । 'स्फुरन्माङ्गिष्ठवैभवः' इति काव्यक-स्पन्दतायाम् । बलिगृहं नागलोक निर्जित्य पराम्य अथ बलिगृहस्य मौलौ मस्तके पद

चरण स्थान स्रष्टं स्रजति स्त । किभूतेन वैभवेन । इम्मोलिर्वेष पाणी हृत्ते यस्त
 स तस्य स्रष्टनेत्रस्य नगर्या अमरावत्या विभवस्य अग्निभवनमभिभावनात्र प्रागल्भ्यं
 प्रतिभाषया चातुर्यमुपममुत्साहं वा आकलयता विप्रता पद चक्रे । चेत् । कालीव ।
 यदा पावेही कश्चरनामानं मुरागा देवानामस्रष्टं विरोधिन स्वस्यात्मनो विभोभांनो
 वैभवम् । अत्र भावेऽण् । तेन वैभवेन सामर्थ्येन महत्त्वेन वा । 'स्तोत्रं सुविस्तृतमतिर्न
 विशुद्धिमाद्युम्' इति क्लृप्तान्मन्दिरनये । 'विभुः समर्थः' इति स्रष्टृत्तिः । बालगृह
 पाताल निजित्व जित्वा अन्य महिषासुरस्य मौली मस्तके पदं स्वचरणं चकार ।
 मन्मूर्तेक्षत्रकारदर्शनात् ॥ इति दिनी ॥

तस्यां महीहिमकरेण हमाँडनाम्ना

जजे पुरंदरविजित्परविक्रमेण ।

यस्यौजसेव विजितेन पदं मुरारे-

न्तुत्यतां स्पृहयतांशुमता न्यपेवि ॥ १० ॥

मुरां दिग्गिर्गया हमाँड इति नाम यस्त्विति तेन हमाँडनाम्ना महीहिमकरेण क्षोपी-
 रोत्पीरगलेन जजे संजातम् । किभूतेन । पुंरंदरस्य रामवस्य विजित्वरो विरोधेन जय-
 नशीतो विक्रमो बल यस्य तेन । यस्य हमाँडपातिनाहैरोजया प्रतापेन विजितेनाभिभूतेन
 मुरा । पुनस्तस्य हमाँडप्रतापस्य तुल्यता नास्तेन स्पृहयता इच्छता अनुमता मय्येव ।
 उभेदन्ते—मुरारेर्नारायणस्य पद चरण विद्युत्पद न्यपेवि नैव्यते न्न इव ॥

श्रीकाण्डिष्ठाधिपतिवध्वरपातिगाहि-

पुत्रः पुन्योमदमनोऽखिलमुद्रलानाम् ।

मूरस्य मृनुमपि निर्मितदान्मदण्ड

हाल करालमपि यः प्रमरन्मतापैः ॥ ११ ॥

ने हमाँडपातिगाहिः मन्मूर्तेक्षत्रकारदर्शनात् दिग्गिर्गया हमाँडनाम्ना महीहिमकरेण क्षोपी-
 रोत्पीरगलेन जजे संजातम् । किभूतेन । पुंरंदरस्य रामवस्य विजित्वरो विरोधेन जय-
 नशीतो विक्रमो बल यस्य तेन । यस्य हमाँडपातिनाहैरोजया प्रतापेन विजितेनाभिभूतेन
 मुरा । पुनस्तस्य हमाँडप्रतापस्य तुल्यता नास्तेन स्पृहयता इच्छता अनुमता मय्येव ।
 उभेदन्ते—मुरारेर्नारायणस्य पद चरण विद्युत्पद न्यपेवि नैव्यते न्न इव ॥

तस्याङ्गजोऽभवदकञ्चरभूमिभास्वा-

न्भूपालमौलिमणिच्युम्बितपादपद्मः ।

शौरैरिवाम्बुधिगयो भुजपङ्गरान्त-

र्विश्रान्तवार्धिवसनाजयराजहंसः ॥ १२ ॥

तस्य हर्मांससाहेरकञ्चर इति नामा भूमिभास्वान् परतेजन्त्रिस्कारिप्रतापवत्त्वादहै-
तत्वाच्च क्षोणीसहस्ररश्मिरभवत् । 'मध्यदिनावधिविधेर्वसुधाविष्वान्' इति नैपथे ।
क इव । अम्बुधिशय इव । यथा शौरैर्वसुदेवस्य कृष्णः पुत्रो वभूव । किलक्षणः । भूपा-
लानां महानृपाणां मौलीनां मुकुटानां मणीभिर्मणिक्वैद्युम्बितमाश्लिष्य समालीढ पाद-
पद्मं चरणकमलं यस्य । पुनः किलक्षणः । भुजौ स्वधाहू एव पङ्गरं पक्षिरक्षणस्थान
तस्यान्तर्मध्ये विभ्रान्तो विश्रामाय स्थितो वार्धिः समुद्रो वसन वल्ल यस्याः एतावता
आचतुःसमुद्रान्तपृथिव्या जयः स्वायत्तीकरण स एव राजहंसो यस्य सः ॥

साम्राज्यमप्यधिगतो निखिलस्य नाक-

लोकस्य लोलुपतया पुनरीहमानः ।

भोक्तुं समग्रमपि मध्यमलोकमेत-

द्याजादुवास मघवेव वसुंधरायाम् ॥ १३ ॥

एतद्याजादकञ्चरसाहिकपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—वसुंधरायां विश्वभरावलये मघवा शक्र
इवोवास वसति स्म । किंभूतः । निखिलस्य समस्तस्यापि नाकलोकस्य स्वर्गस्य साम्रा-
ज्यमाधिपत्यम् । 'सम्राट् तु शास्ति यो नृपान्' इति हैम्याम् । अतः सर्वेषामपि विमा-
नाधिपतिनाकिनायकानामैश्वर्यमधिगतः प्राप्तोऽपि । 'अधिगत विधिब्रह्मदपालयत्' इति
रघुवंशे । 'अधिगतं प्राप्तम्' इति तद्वृत्तिः । पुनर्लोलुपतया अधिकाधिकसपदैश्वर्येष्टृह-
यालुतया समग्रं समस्तमपि मध्यमलोकं पातालदेवलोकयोरध उपरि च वर्तमानयोर्ब-
ध्येऽन्तराले वर्तिनं लोकं भुवनं मध्यमलोकं सकलसमुद्रमेखलामण्डलं भोक्तुं स्वभोगविषय
विधातुमीहमानो वाञ्छन्निवेति गर्भितोत्प्रेक्षा ॥

अथास्य दिग्बिजयविधित्सया प्रस्थाने वैरिणामुत्पाताविर्भावः—

यात्रासु यस्य चतुरङ्गचमूषचार-

प्रोद्भूतधूलिपटलैः परितः प्रसस्ये ।

प्रस्थानमस्य दशदिग्बिजयाय जाने

यातैरितः कथयितुं हरितां महेन्द्रान् ॥ १४ ॥

यस्याकञ्चरपातिसाहेर्योत्रासु परजनपदजिघृक्षया प्रस्थानेषु चत्वारि चतुःसंख्याका-
न्यहानि साधकानि गजवाजिरथपदातिलक्षणाः प्रकाराः स्कन्धा यस्यास्तादृश्याब्जम्बाः

सेनायाः प्रचारेण प्रकथं चलेन प्रोद्धतानां प्रबलतयोत्थितानां धूलीनां भूमिरजसां पटलै राशिभिः परितः सर्वदिक्षु प्रसले प्रसृतम् । तत्राहमेवं जाने वेधि । उत्सेष्यते वा—
दशानां दशसंख्याकानाम् पूर्वाग्निःक्षिणानैऋतपश्चिमावायूत्तरेशानाधोमुवनोर्ध्वलोकानां दिशा ककुभां विजयाय स्वायत्तीकरणार्थमस्य पातिसाहेः प्रस्थानं दिग्जैत्रयात्रां हरितां दशानामाशाना महेन्द्रान्पुरदरान् । 'पतिः प्रतीच्या इति दिव्यहेन्द्राः' इति नैपथे । इन्द्राप्रियमराक्षसवरुणपवनकुवरेशाननागेन्द्रब्रह्माभिधान्दिक्पालान् प्रति कथयितुं निवेदयितुमितो भूमण्डलाद्यातैरुद्गीय यातैः गतैरिव ॥

यत्प्रस्थितौ रथहयद्विपपत्तिवीह्वा-
प्रोत्खातपांसुपिहिताखिलदिञ्मुखेषु ।

आक्रन्दि चक्रमिथुनैरथ पांसुलाभिः

प्राह्लादि पल्लवितमन्तरुल्लकलोकैः ॥ १५ ॥

यस्याकच्वरपातिसाहेः प्रस्थितौ दिग्जैत्रयात्रायां प्रयाणावमरे रथाः स्यन्दना हया वाजिनः द्विपा हस्तिनः पत्तयः पदातयः पादचारिणस्तेषां वीह्वाभिश्चङ्क्रमणैः बाहुल्यात्सर्वदिक्संचरणैः कृत्वा प्रोत्खातैरुत्थापितैः पांसुभिर्धूलीपटलीभिः पिहितान्यावृतानि आच्छादितानि । जनदृशामगोचरीकृतानीत्यर्थः । अखिलानि समप्राणि दिशां हरितां मुद्धानि विभागास्तेषु सत्सु सजलजलदपटलसंचलितरजनीजनितान्धकारप्रचारप्रान्ते-
क्षणाणां चक्रवाकाना मिथुनैर्द्वैराक्रन्दि परस्परवियोगाद्गया दुःखादाक्रन्दोऽक्रियत । मुक्तकण्ठ रुद्रे इत्यर्थः । अथ पुनः पांसुलाभिर्व्यभिचारिणीभिस्तरुणीभिः प्राह्लादि प्रमुमुदे । घनान्धकारसमये हि तासा स्वेच्छाविहरणोत्साहस्पृहा पूर्णा स्यात् । पुनरुल्लकलोकैर्धूकप्रकरैरन्तश्चित्तमध्ये पल्लवितमुच्छ्रितम् । निशि तेषां स्वैरसंचारत्वात् । 'आलोकतालीकमुल्लकलोकः' इति नैपथे ॥

वलवति भूमण्डलासण्डले दिग्विजयाय प्रतिष्ठमाने सति भादिपराभवाः प्रतीपपृथ्वी-
पालाः भूकम्पजोवृष्टिदिग्दाहरविमण्डलच्छिद्रादिकानुत्पातान्पदयन्तीति अत एवादी त एव प्रोच्यन्ते—

धत्ते स कम्पमभिषेणयति क्षितीन्द्रे

यस्मिन्प्रतीपपृथिवीपुरुहृतपृथ्वी ।

यस्मादतः परमसौ भविता पतिर्मे

प्रीतेर्हृदन्तरिति निर्मितताण्डवेव ॥ १६ ॥

यस्मिन्प्रकच्वरनाम्नि क्षितीन्द्रे वसुधावलयवानवे अभिषेणयति रिपुपार्थिवान्प्रति पताग्निनागिरभिगच्छति मति प्रतीपा, प्रतिभद्रा ये पृथिवीपुरुहृताः वसुमतीविडा-
जसः तेषां पृथ्वी वसुधरा कम्पं वेपथुं चञ्चलतां धत्ते स्य दृष्या । भूः कम्पते संस्रयः । उन्नेष्यते—इति हेतोर्हृदन्तः स्वमानममध्ये प्रीतेः प्रनोदादिव । सम्यङ्दि-

अचेनोभिप्रेतमर्तारि श्रेहाद्वा निर्मितं कृत ताण्डव नृत्यं यया तादृशीव । इति किम् ।
यस्मात्कारणादतः परमयतनयासरादारभ्य अर्सा सकलराजचक्रचूडामणीरद्वैतनोतिमता-
मप्रणीरकच्चरक्षोणीनभोमणीमम भर्ता भावी भविष्यति ॥

संप्रस्थिते वसुमतीविजयाय यस्मि-

न्भूपैर्विरोधिभिरदृश्यत दिक्षु दाहः ।

जाने निजव्यसनवीक्षणभूतनूता(त्रा)-

सातस्वदिग्भुवतिनिःश्वसिताग्रिकीलः ॥ १७ ॥

यस्मिन्नकच्चरनृपतां वसुमत्या वसुधराया विजयाय स्वायत्तीकरणार्थं संप्रस्थिते स-
म्यग्भिवजयविधाग्रिसुहृतादिने चतुरङ्गचमूचक्रेण सम निर्मितप्रस्थाने सति । प्रचलिते
सतीत्यर्थः । विरोधो विद्यते येषां ते विरोधिनस्तैर्विपक्षैर्भूपैः क्षोणीपालैर्दिक्षु सर्वांशसु
दाहो ज्वलज्वालादि ज्वालामालाकुलत्वमदृश्यत दृष्टः । सर्वा अपि हरितो ज्वलन्त्यो
दृष्टा इत्यर्थः । तत्राहमेव जाने विदाकरोमि उत्प्रेक्षे वा निजानामात्मीयानामर्थादक-
च्चरपरिपन्थिपूर्वादिदिक्पतिनृपतीनां व्यसनानां भाविमरणावविपत्तीनां वीक्षणेन
दीर्घदर्शितया अवलोकनेन ज्ञानेन कृत्वा भूतसुत्पन्न यज्ञं नवीनमसात दुःख यासां
तासां खेषां तत्तद्विपत्तिनृपाणां दिशाभेव युवतीनां प्रियाणां निःश्वसिताग्नेर्निःश्वासानि-
लस्य कीलो ज्वालैव । कीलशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'त्रिनेत्रनेत्रानलकीलनीलम्'
इति नैपथे । तथा 'वह्निराफरमयूरकीलहालाः' इति लिङ्गानुशासने पुष्पिलिने कीलः
कीला ॥

भूपेऽभिषेणयति यत्र रजोभिवृष्ट्या

दृष्टा दिशः परनृपैर्मलिनाः समग्राः ।

स्वस्वामिसंकटसमीक्षणमूर्च्छनोर्वा-

निष्पातधूसरितगात्रलता इवैताः ॥ १८ ॥

यत्र यस्मिन्भूपे अकच्चरनृपे अभिषेणयति सति सेनाभिः सम प्रतिनृपतीनभिग-
च्छति सति परनृपैः प्रतिभटभूपालकलापै रजोभिवृष्ट्या अतिबहुलाना धूलीनामभि
समन्ताद्वर्षणेन कृत्वा मलिनाः कश्मला मलीमसाः समग्राः समन्ता अपि दिश आशा
दृष्टाः । उत्प्रेक्ष्यते—एता दिशः स्वामामात्मीयानां स्वामिना भर्तृणां समन्ताना व्यग-
नाना समीक्षणेन मन्थयन्निश्चितत्वेनावलोकनेन कृत्वा मूर्च्छनैर्दुःखोद्भूतातुच्छमूर्च्छाभिर्दुर्गा
भूर्गा निष्पातो निष्पन्नं लुग्नं वा तेन धूमरिता ईपत्पाण्डुरिता धूलील्लङ्घिता वा रजो-
मया वा जाता गात्रलताः शरीरचष्टयो यासां तादृश्य इव ॥

यन्मेदिनीकुसुदिनीरमणप्रयाणे

छिद्रं न्यभालि परिपन्थिभिरभ्रपान्थे ।

मद्वंशजक्षितिरथोदयिनी हृदन्त-

दुःखप्रकर्षत इति स्फुटितोरसीव ॥ १९ ॥

कुमुदिनीना कैरविणीना रमणो वरयिता कुमुदिनीरमणः । मेदिन्या धरण्याः कुमुदिनीरमणः स चासां कुमुदिनीरमणश्च । 'इदं तमुर्वीतलज्ञीतलद्युति' इति नैषधे । तस्य प्रयागे खरिपूपरि प्रस्थाने परिपन्थिभिः प्रत्यर्थिभिरथौत् पृथिवीनाथैरभ्रपान्थे गगनपथिके भास्करे । 'हरिः ज्ञानी गगनाद्गूढध्वगौ' इति हैम्याम् । सूर्यमण्डले इत्यर्थः । छिद्रं विवरं न्यभालि दृष्टो दृष्टम् । उत्प्रेक्ष्यते—अथाकब्बरसाहेरागमनानन्तरं मद्दंशे मदीयान्ववाये जायन्ते स्म उत्पद्यन्ते स्मेति मद्दंशजाः सूर्यवशीयास्त्वेषामेतावता सूर्यवशोत्पन्नाना भूपालाना राजन्यवीराणां च क्षितिः क्षयो विनाश उदेष्यति भविष्यतीत्येवशीला उदयिनी भाविनी इति हेतोर्हृदन्तश्चित्तमध्ये दुःखस्य प्रकर्षतोऽतिशयतः स्फुटितं द्विधाभूत् सच्छिद्रं वा जातसुरो हृदयं यस्य तादृश इव । 'पन्था भान्ति दृश्यते शिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः' इति नैषधे । त्रियमाणा रणे सूर्ये छिद्रं पश्यन्तीत्यरिष्टवेदिनः । यद्वा । 'द्वावेतौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलमेदिनः । परित्राडयो गयुक्तश्च रणो चाभिसुखो हतः ॥' इत्युक्तत्वात् । 'स सूर्ये छिद्रं निरीक्षते' इति तु तदृप्तिः । ततो भानौ रन्ध्रनिभालनमिति ॥ इति प्रतीपनृपतीनामरिष्टाविर्भावना ॥

यस्य प्रसृत्वरयशःशरभूसवित्री

स्त्रःकूलिनीव करवाललता वभूव ।

यस्यां निमज्ज्य रिपुराजपरम्पराभि-

र्येनान्वभावि दितिजद्विषतां विभूतिः ॥ २० ॥

यथाकब्बरसाहेः करवाललता खड्गयष्टिः स्त्रःकूलिनी मन्दाकिनीव वभूव जाता । किंभूता । प्रसृत्वर विश्वविस्तरणशीलं यद्यशः कीर्तिः तदेव शरभुः स्वामिकार्तिकस्तस्य नवित्री जननी येन कारणेन । यस्यां करवाललतान्त्रःकूलिन्या निमज्ज्य वृद्धित्वा ह्यात्वा तदभिमुखमागस्य प्रहृत्य च पञ्चत्वमासाय रिपवः शत्रवो जना एव राजानस्त्वेवा परम्पराभिः ध्रेणीभिः दितिजानां दितेरसुरमातुर्जायन्ते स्मेति दितिजास्त्वेवा द्विषतां वैरिणा देवाना विभूतिः सुरश्रीरन्वभावि अनुभूयते स्म । गद्गायां रणे च त्यक्तप्राणा देवभूयं भजन्तीति परमतम् । 'मृते चापि सुराहनाः' इत्युक्तेः ॥

यस्मिन्प्राङ्गणगते प्रहताहिताश्वाः

शौयोदयाद्वि सुहुर्मुहुरुत्पतन्ति ।

स्यौ निजाभिभवतः सवितुः सगोत्रां-

स्ताक्ष्यानिवाश्रयितुमुत्सुकतां वहन्तः ॥ २१ ॥

यस्मिन्प्रसृत्वरभूरतौ रणाङ्गणं संग्राममध्ये गते प्राप्ते सति प्रहताः शस्त्रप्रहारादिना व्या-

पादिता ये अहितानां प्रतिपक्षिणामश्वाल्लुरदमास्ते शीयं दद्यात् शूरतायाः प्रादुर्भावान्मु-
हुर्मुहुः वारं वारं दिवि गगने उत्पतन्ति उच्छलन्ति उच्चैः फाला ददते । उत्प्रेक्ष्यते—
भूमौ पृथ्वीपीठे निजस्यात्मनोऽभिभवतः पराभवनोदयात् सवितुः सूर्यस्य पितुर्वा
सगोत्रान् स्वजनान्वन्धून् ताक्ष्यानश्चान् आश्रयितुं चरणीकर्तुं सुत्सुकतामुत्कण्ठं वहन्तो
धारयन्त इति । विपत्तां स्वजनाः श्रीयन्ते इति स्थितिः । क्षुतिर्वा ॥

एतत्कृपाणनिहताहितकुम्भिकुम्भ-

निष्पातिमौक्तिकततिः समरे विरेजे ।

दृष्ट्वा हतान्स्वपतिभूमिपतींस्तदीय-

लक्ष्मीक्षणप्रपतदश्रुकणावलीव ॥ २२ ॥

एते अकञ्चरसाहिना कृपाणेन निजचन्द्रहासयष्टिना कृत्वा निहता व्यापादिता विदा-
रिता ये अहितानां स्वप्रतिपक्षाणां कुम्भिना मद्रजातिजातानां कुम्भाः क्षिरपिण्डा-
स्तेभ्यो निष्पतति निर्गलति निःसरतीत्येवशीला निष्पातिनी मौक्तिकानां मुक्ताफलनां
ततिर्मौक्तिका समरे संप्रामाहणे विरेजे राजते स्म निर्भ्रमौ । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनः
पतीन्नायकान् भूमिपतीन्धरणीरमणान् हतानर्थदकञ्चरेण स्वविरोधितया चमातिधीकृ-
तान्दृष्ट्वा ब्यालोक्य तदीयलक्ष्मीणां अत्यर्थिपार्थिवसंचन्विनीनां श्रीणाम् । राज्यलक्ष्मीणामि-
त्यर्थः । ईक्षणेभ्यो विलोचनेभ्यः प्रपतन्ती प्रकर्षेणाविरलवाराधराम्बुघारायमाणवारं
निःसरन्ती अश्रुकणानां वाष्पविन्दूनामावलीव धोरणिरिव ॥

रोमाङ्कुराः समिति यस्य समुच्छ्रसन्ती

संवाससंगतगुणप्रगुणीभवन्तः ।

एतद्दुद्धतविरोधिघराघवाना

हृल्लेखतामिव निशुम्भकृते वहन्तः ॥ २३ ॥

यस्य हर्मोऽनन्दनवृषस्य समिति संप्रामाहणे रोम्णां तनूरुहाम् । लोन्नामित्यर्थः । 'रो-
मलोमतनूरुहः' इति हैम्याम् । अङ्कुराः प्ररोहाः समुच्छ्रसन्ति उच्चैः संजायन्ते उल्ल-
सन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—एतद्दकञ्चरसाहिरिव उद्धता उत्कटा मद्येन्मत्ता ये विरोधिघरा-
घवाः अत्यर्थिपार्थिवास्तेषां निशुम्भकृते दक्षिणारमणमदिराङ्गणप्राप्तुर्णोकरणार्थं हृल्लेखतामु-
त्कण्ठोद्रेकभावं वहन्तो विभ्राणा इव । अत एव किलक्षणा । संवासेनाकञ्चरसाहिर्वेहे
सम्यग्वसनेन सहस्थानेन वा कृत्वा संगता मिलिताः समागता वा ये गुणाः शौचात्सा-
हसत्त्वाद्यस्ते प्रगुणीभवन्तः प्रगल्भा जायमानाः । 'यादृशैः सहवासः संगतिस्वादशा एवा-
यान्ति गुणाः' इति लोकप्रसिद्धिः । यदुक्तं च—'जौं जारिसेण सगं सो वि हु तारिषो
होद । कुसुमेहिं सह वसंता तिलावि तगं धिया हुति ॥' इति सूत्रौक्तिकः ॥

एतद्विनेशशशिभूदिनयामिनीभ्यां
 सृष्टिं विधातुमखिलां विमुना न वैश्वीम् ।
 तादृग्दिनेन्दुदयिताकृतये किमेत-
 तेजोयशोरविधिषू विधिना प्रणीतौ ॥ २४ ॥

विधिना विश्वरजा विधाना तादृशोरतिमहस्योर्विगलितावधिसमयाभ्युदयभाजो-
 दिनेन्दुदयितयोर्दिवसनिशयोः कृतये निर्नाणाय । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्याकव्वरसाहेस्तेजः
 प्रतापः । 'निजस्य तेजः शिखिनः परःशताः' इति नैषधे । तथा 'एतस्योत्तरमद्य नः सम-
 जनि त्वत्तेजसा लङ्घने' इत्यपि नैषधे । 'त्वत्तेजसां भवत्प्रतापानाम्' इति तद्वृत्तिः ।
 तथा यशः श्लोकस्तावेव रषिविधू सूर्याचन्द्रमसौ प्रणीताविष निर्मापिताविष । किंभूतेन
 विधिना । एताभ्यां प्रत्यक्षलक्ष्य विद्यमानाभ्या दिनरजन्योर्गमागम कुर्वाणाभ्यां दिनस्य
 वासरस्य ईशः पतिः । यतः—'परविषयाक्रमणकलाकलाघरस्यैव विषयमायाति । रज-
 निपतिर्भजति दिन दिवसपतिर्भजति नो रजनीम् ॥' इति सुभाषितोक्तेः । दिननायको
 गस्करः शशी मृगाङ्गस्ताभ्या सकाशाद्भूरुपतिर्यथोक्तादृश्यौ दिनयामिन्यौ वासरविभा-
 वयो ताभ्यां कृत्वा अखिला समस्तामपि समग्रामपि वैश्वीं जगत्संवन्विनीं सृष्टिं सर्वा
 निर्माणं कर्तुं रचयितुं न विमुना तयोर्द्वयोः प्रत्येक चतुर्यामत्वेनाल्पत्वान्न समर्थेन ॥

यद्वैरिराजकयशोगुणराशिरात्री-

प्राणेशतारकगणेन कदाचनापि ।

द्वीपान्तरं परिचरत्यपि यत्प्रताप-

प्रद्योतने न समवाप्युदयावकाशः ॥ २५ ॥

यस्याकव्वरपातिसाहेः प्रताप एव प्रद्योतनः सहस्रकिरणः तस्मिन् द्वीपान्तरमपरं
 द्वीप द्वीपानामष्टादशत्वात् । 'नवद्वयद्वीपपृथरजयश्रियाम्' इति नैषधे । तेष्वन्यतमं
 कचिद्वीपं परिचरति भजति सति परद्वीपे गतवति अपि सति यद्वैरिराजकस्याकव्वररिपुभू-
 पतिप्रकरस्य । राज्ञां समूहो राजकम् । 'स्याद्राजपुत्रक राजन्यकं राजकमाजकम्' इति
 हर्म्याम् । यशः श्लोकस्तथुक्ता गुणाना राशयः समूहास्त एव रात्रीप्राणेशश्चन्द्रमास्तथा
 तारकाज्योर्तापि तेषां गणेन मण्डलेन कदाचनापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे उदयस्योद्गमनस्य
 प्रकटीभावस्यावकाशः समयो चेत् नैषधे समवापि संप्राप्तः । जगत्सामान्यात्सूर्ये
 द्वीपान्तरं गते अस्तमिते चन्द्रे ग्रहनक्षत्रतारका उदयावकाशं लभन्ते, परमकव्वरप्रताप-
 सहस्ररश्मेर्नार्य प्रकारः । यतः अष्टादशत्वापि द्वीपेषु सर्वत्रैव सद्भावः, परमत्र नास्ती-
 त्वेव न तस्मिन् सहस्राशौ सति चन्द्रादिज्योतिषानुदयावकाशः कुतः स्यादिति ॥

अश्रान्तदण्डनिहताहववादनीय-

वाद्यस्वरैः प्रसृमरैः समरे धरेन्दोः ।

अस्तम्भि वैरिन्पदोर्युगदण्डदर्पः

सर्पेन्द्रदर्प इव गारुडिकस्य मन्त्रैः ॥ २६ ॥

धरेन्दोर्वसुमतीवासतेयीपतेः प्रस्रमरंः सकलदिव्यचक्रविस्तरणशीलरश्रान्तमनवरत-
वाद्यवादकमानवैर्दण्डैर्वाद्यवादनयष्टिभिर्निहतानि ताडितानि तथा आह्वये संप्रामाद्ग-
णेषु वादनीयानि वादयितुमुचितानि यानि वायानि रणतूराणि अन्यवादित्राणि वा तेषां
स्वरैर्निर्घोषैः कर्तुंभिरिणोऽत्र चवरमाहेरसहजा एव नृपाः पायिवास्तेषां दोर्युगदण्डानां
भुजयामलकुटानां जान्वायतत्वेन दण्डाकारत्वादण्डास्तेषाम् अथ वा बाहुद्वन्द्वानां सै-
न्यानां च चक्रगुरुदिव्यबूहानां वा अश्वानां प्रतिनृपतियानरत्नतुरङ्गमाणां वा उपलक्ष-
णादश्ववाराणां गजरथारोहिणां च । 'दण्डः संन्ये दमे यमे ॥ मानव्यूहे ग्रहे भेदेष्वश्वेऽर्का-
नुचरे मथि । प्रकाण्डे लकुटे कोणे चतुर्थोपायवर्गयोः ॥' इत्यनेकार्थः । दर्पोऽभिमाम-
नोऽस्तम्भि स्तम्भ्यते स निराकृतः । जटीकृताः मर्वेऽपीत्यर्थः । कैरिव । मन्त्रैरिव
गारुड स्थावरजन्मविपनिवारणप्रवणमन्त्रत्रादिशास्त्रमध्यंते वेत्ति वेत्ति गारुडिकः
तस्य मन्त्रैर्जालीप्रमुखैः सर्पेन्द्रस्य नागराजस्य दर्पो गवो विपवेगाहकारः स्तम्भ्यते ॥

यत्कीर्तिविद्विषदकीर्तिहतप्रतीपा-

सृक्पङ्क्तिजहृतरणिद्रुहिणाङ्गजाभिः ।

जन्यावनीयदवनीशशिनस्त्रिवेणी-

सङ्गः किमाविरभवत्त्रिदिवाभिकानाम् ॥ २७ ॥

यस्यासावकञ्चरामिधानस्यावनीशशिनो वसुधासुधांशोर्जन्यावनी संप्रामेदिनी ।
उत्प्रेक्ष्यते—त्रिदिवाभिकानां सुरलोकाभिलाषुकाणाम् । 'कामुकः कविता कस्रोऽनुकाम-
यिताभिकः' इति द्वैभ्याम् । वीराणां तिस्रणा वेणीनां तरङ्गिणीप्रवाहानां सङ्गो मिलन
गङ्गायमुनासरस्वतीसङ्ग इव आविरभवत् प्रकटीवभूव । वनिकाभिः कृत्वा यस्य साहेः कीर्तिः
प्रसरद्यशस्तथा विद्विषामकञ्चरपातिसाहिपुगे रणे भ्रमना प्रत्यर्थिपार्थिवानामकीर्तिरप-
यशः । तथा च हता अकञ्चरनरेन्द्रेणैव रणाङ्गणे व्यापादिता ये प्रतीपाः परिपन्थिपृ-
थिवीनाथास्तेषामसृजां रुधिराणां पङ्क्तयः श्रेणयस्ता एव जहोर्विष्णोस्तथा तरणेर्मातै-
ण्डस्य । तथा च द्रुहिणस्य ब्रह्मणः अङ्गजा नन्दिन्यः । जहूनन्दना गङ्गा तरणिनयथा यमु-
ना द्रुहिणोद्बहा सरस्वती । सरस्वती सरित्परसमये शोणसलिला प्रोच्यते । ततो-
ऽसृगानयनम् । तामिः एता एकत्र मिलितास्त्रिवेणीसङ्गोऽजलि ॥

यत्संप्रहारहतहास्तिकमस्तकान्त-

निष्पातिशुक्तिजततिर्युधि पौस्फुरीति ।

दन्तावली प्रकटिता शमनेन जन्या-

पाने विरोधिरुधिरासवपायिनेव ॥ २८ ॥

येन साहिना सप्रहारे समरे सम्यक्परविल्वकारि प्रहारेण वा हतानि निर्दलितानि हास्तिकानि मतङ्गजत्रजाः । हस्तिना समूहो हास्तिकम् । 'हास्तिकं तु हस्तिनां स्यात्' इति हैम्याम् । समूहार्थेऽण् । तेषां मस्तकानि कुम्भस्थलानि तेषामन्तर्मध्याद्भद्रजातिजनितत्वेन शिरःपिण्डान्तरालान्निष्पातिनां निःशेषेण निरन्तरं वा पतनशीलानां शुक्तिजानामामलकप्रमाणमुक्ताफलानां ततिर्धारणी समरे सप्रामे विरेजे विशेषेण भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—जन्यापाने रणाङ्गणरूपवारुणीपानगोष्ठीस्थाने । 'आपान पानगोष्ठी स्यात्' इति हैम्याम् । विरोधिनामकम्बरप्रतिभटभटानां रुधिराणि प्रहरणमहाप्रहारप्रवहदप्रमाणशोणितान्येवासक्तो मदिराः पिवतीत्येवशीलेन शमनेन यमेन प्रकटिता जनदृग्वोचरीकृता दन्तावली दशनश्रेणिरिव ॥

एतद्भुजारणिसमुत्थमहो हुताश-

ज्वालाज्वलद्बहलबाहुजवंशराशेः ।

उद्भवैः प्रस्रमरैरिव धूमवारै-

राचिर्वभूव शितिमा दिविषत्पदव्याम् ॥ २९ ॥

एतस्याकम्बरसाहेर्भुजो दोर्दण्डः स एवारणिरभिकाष्ठ तस्मात् सम्यक् मित्राणां शारदीनसुधाकरतया अमित्राणां परिवर्तप्रचण्डकिरणतया उत्था उत्थानं यस्य तादृशं यन्महः प्रवलप्रतापः स एव हुताशो ज्वलज्ज्वालस्तस्य ज्वालाभिरभ्रकपशिखाभिज्वलन्तो दह्यमाना भस्मीभवन्तो वा ये बहला भूयिष्ठा अतिशयेन बहवः । 'बहोरिष्टेयिः बहोश्च भूवादेशः' । बाहुजा राजन्याः । 'राजन्यो बाहुसभवः' इति हैम्याम् । साहिविपक्षपक्षलक्षास्तेषां वशा अन्वयास्त एव वशा वेणवो वा तेषां राशिः समूहः तस्माद्गुद्भवैरुत् ऊर्ध्वं गमनशीलैः उच्चैर्निर्याथिभिरुत्थितैर्वा तथा प्रस्रमरैर्जंगव्यापनशीलैर्धूमवारैर्बायुवाह्नजैः । 'स्याद्वायुवाहोऽग्निवाहो दहनकेतनः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—दिविषत्पदव्या देवमार्गे गगनाङ्गणे शितिमा श्यामता आविर्बभूव प्रकटीभूता । प्रायो वशेषु दह्यमानेषु प्रवला घूमाः प्रादुर्भवन्ति बहुभिश्च दहनकेतनैर्गृहाद्युपरितनभागे च मेचकिमा भवेदिति प्रत्यक्षमेव दृश्यते ॥

यस्याशुगः प्रसरदाशुगवन्निषङ्गा-

त्कर्षागमेषु लघुहस्ततया कदाचित् ।

नालक्ष्यताक्षिमिरपि प्रतिपक्षलक्षै-

रङ्गे लग्नपुनरनुध्यत युद्धमूर्ध्नि ॥ ३० ॥

यस्य साहेराशुगो वाणः । जातावेकवचनम् । युद्धमूर्ध्नि संप्राममस्तके प्रतिपक्षलक्षैः परिपन्थिकपृथिवीवासवशतसहस्रैः लघुहस्ततया शीघ्रवेधित्वेन निपद्वात्पूणीरात् आवपां आकर्षणानि तथा आगमा आगमनानि तेषु कदाचिदपि कस्मिन्नपि समये प्रस्तावि

अक्षिभिरात्मीयविलोचनगण्यि नालक्ष्यत न दृश्यते स्म । क इव । प्रकंपेण सरन् चलन्
गच्छन्नाश्रुगवन् वायुरिव । यथा पवमान आगच्छन्न लक्ष्यते पर पुनरङ्गे काये लग्न
प्रहस्य मध्ये प्रविगन् सोऽबुध्वन त्रायते स्म ॥

यं स्वर्णकायमरिनागनिपाननिष्णं

दृष्ट्या निर्पीय हरिवाहनवद्धलीलम् ।

चित्रं किमत्र यदरातिमहीन्द्रवाहु-

कुम्भीनसैः समरमूर्ध्नि जडीवभूवे ॥ ३१ ॥

खर्णं जाम्बूनदं तत्सदृशो गौरवर्णत्वात्कायस्तनूलता यस्य तम्, तथा अरिपु परिपन्थिपु
नागाः प्रधानाः । 'सिंहशादूलनागायाः । स्युरुत्तरपदे प्रख्याः प्रवास्तार्थप्रकाशकाः ।'
इति हैन्याम् । महीपालास्तेषां निपाते यमधामाजिरातिवीकरणे निष्णं निपुणम्, तथा
हरिरन्व एव उपलक्षणाद्भ्रजोऽपि वाहन यानं तत्र बद्धा रचिता लीला क्रीडा बाह्याली-
काया परस्परसंप्रहारादिका येन तादृशं यं पातिसाहिमकच्चरं दृष्ट्या विलोचनेन निर्पी-
यापीय । भयविह्वलतरलकातरदृशा दृष्टेः अर्थः । यदरातयः तस्य विपक्षकक्षामङ्गीकुर्वाणा
एव महीन्द्रा महानिदिनीमधवानस्तेषां वाहवो दोर्दण्डा एव कुम्भीनसा भुजगमाल्लैज-
डीवभूवे प्रहरणग्रहणवाणक्षेपणादिप्रकारे निषेधे रजजातम् । किं कर्तव्यतामूर्धैरिव
आलेख्यलिखितैरिव वा निर्व्यापारैर्जज्ञे । अत्र प्रकारे किं चित्रं को विलम्बः । यद्दृ-
डदर्शनादेव तत्कालं व्याला अपि जडीभवन्ति एव । गच्छः किलक्षणः । सुवर्णस्य
कायः पक्षप्रभृति शरीरं यस्य । तथा अरिभूताः शत्रुभाव प्राप्ता ये नागा भुजगस्तेषां
निपाते नितरां पाते निष्णो निपुणः । तथा हरेर्गोविन्दस्य वाहनत्वे यानभावे बद्धा
निर्मिता लीला विलासो येन ॥

यस्याश्रुगान्प्रणयतः प्रतिभूपतीना

प्राणानसुराध्वनि विधाय रविं शरव्यम् ।

आजिः सकार्मुककरस्य खलूरिकेव

रन्त्रं रवौ रिपुभिरैक्षि न चेत्कुतस्त्यम् ॥ ३२ ॥

यस्याकच्चरस्य राज्ञः आजिः संग्रामभूमिः खलूरिका शत्राभ्यासभूरिवाभूद्भूव ।
यस्य किं कुर्वतः । सुराध्वनि गगनाङ्गणे रविं मार्तण्डमण्डल शरव्य वेद्य विधाय कृत्वा
प्रतिभूपतीनां प्रतिपन्नक्षोणीपालानां प्राणाञ्जीवितानि आशु त्वरिततर गच्छन्ति परलोक
यान्तीत्याश्रुगाः शीघ्रगामिनः शराश्च तान्प्रणयतः मृजतः । यस्य किंभुगत्य । सह कार्मु-
केन कोदण्डेन वर्तते यः स तादृशः करः पाणिर्यस्य । एवं चेन्न ताहिं रिपुभिः पद-
पन्थिपृथ्वीपतिभिः रवौ सूर्यचिन्त्रे रन्त्रं छिद्रं कुतस्त्यं कुतोभवमैक्षि विलोकित दृश्यम् ॥

देनाहवे प्रणिहृतात्मपतिप्रवृत्ति

कृत्वा स्वर्कर्णपथिकीं पणिपन्थिकान्ताः ।

वक्षःशिलाः स्म विलिखन्ति नखाग्रटङ्कैः

कीर्तिप्रशस्तिमिव भूमृदकञ्चरस्य ॥ ३३ ॥

परिपन्थिना आत्रवधरित्रीभृतां कान्ताः प्रेयस्यः वक्षांसि हृदयान्येव शिलाः पृथुल-
पायाणास्ता नखाना स्वकरजानामप्राणि शिला एव टङ्काः पायाणोत्कीर्णनकराप्यायसो-
पकरणानि टङ्गकानाति प्रसिद्धास्तैर्विलिखन्ति विदारयन्ति स्म । उन्प्रेष्यते—भूमृदो
गत्रोऽकञ्चरस्य नृपस्य कीर्तिर्व्यञ्जस्तस्याः प्रशस्तिर्जगद्विजयकरणवर्णनवर्णावली तामिव ।
किं कृत्वा । येन पातिसाहिनाहवे महाविग्रहे प्रलिहता यमराजगृह्याङ्गवागगाहिनो
विहिता ये आत्मनां स्वासां पतयः प्राणनाथास्तेषां प्रवृत्तिं वार्तां स्वेषामात्मोचानां
कर्मानां ध्रुवणानां पथिकीं पथीप्रावृणकीं कृत्वा । श्रुत्वेत्यर्थः ॥

एतद्भवन्निति शुम्भमभविष्णुशङ्का-

तङ्काकुलीकृतवनेचरवैरिवध्वः ।

रङ्गत्पया इव पयोधरशातकौम्भ-

कुम्भाश्च्युताश्रुजलपूरितनेत्रपात्रः ॥ ३४ ॥

एतस्माटकञ्चरधरणीधरात् भवदुत्पद्यमानो यो निजस्य स्वात्मनः निशुम्भो वधस्त-
म्भाद्रविष्णुर्भवन्शीला या शङ्का अलिष्टसंभावन तथा आतङ्को भयं तेनाकुलीकृता
विपत्ता जाता अत एव वने गिरिगहने निकुञ्जे वा चरन्ति संचारिणो वनेचरा ये वैरिणो
विपक्षसितिपालान्तेषां वध्वः स्त्रियः रङ्गन्त्यः संचरन्त्यः । जंगमा इत्यर्थः । प्रयाः पानीय-
शाला इवासन्वभूयुः । किंभूताः । पयोधरा उच्छ्लुचाः सलिलधारिणः । जलभृता इत्यर्थः ।
आनकौम्भा' सुवर्णसंवन्धिनः कुम्भाः कलशा यामु यासां वा । पुनः किंभूताः ।
च्युतानि दुःखप्रकर्षाद्विलोचनेभ्यो निःसरन्ति यान्यश्रूणि वास्यानि तेषां जलै रूदननी-
रभरः पूरितानि निर्भरभृतालि नेत्राणि नयनानि एव पात्राणि पर्णानि साज्जानि चासा
यामु वा । 'पात्रं तु कूलयोर्मध्ये पर्णे नृपनिमाञ्जलि । योग्यभाजनयोर्व्यञ्जमाग्दे नाभ्यानु-
कनैरे ॥' इत्यनेकार्थः ॥

यस्याहवोऽजनि घनाधनवत्कृपाण-

विद्युत्पतत्समददन्तिमदान्नुधारः ।

भङ्गीनिक्वत्तरिपुशोणितसिन्धुवेषी-

रुद्रुनिपांसुपिहितान्विलडिन्विभागः ॥ ३५ ॥

शून्यं नृजन्मुवनमप्यङ्गीर्तिहंसः

श्रेण्या कूले द्विपति दुर्दिनमादधानः ।

विद्रावयन्परवधूवदनाम्बुजानि

शूरद्रुमान्पुलककोरकितान्प्रकुर्वन् ॥ ३६ ॥ (युग्मम्)

यस्य जलालदीनसाहेराहवः सप्रामो घनाघनवन्मेघ इवाजनि सजज्ञे समभूत् ।
 किभूतः । कृपाणा. शाणशिखरोल्लिखितनिशितझगझगितिकान्तिकरवाला एव विशुतस्त-
 ङ्घितानानि यत्र । पुनः किभूतः । पतन्त्यः कपोलपालीभ्योऽविरल नि'सरन्त्य'
 समदाना मदोदुराणा दन्तिना दन्तावलेन्द्राणां मदाम्बूना दानजलाना धारा वृष्टयो
 यत्र । पुनः किभूतः । भल्लीभिः शस्त्रविशेषः । 'तिमिरकरिकुम्भभेदनभल्लीध्रिव दीपक-
 लिकासु' इति चम्पूकथायाम् । निकृताङ्छेदिता ये रिपवो विपक्षास्तेषां शोणितानि
 रुधिराणि एव सिन्धूनां नदीनां वेणयः प्रवाहा यत्र । 'उच्छृङ्खल चलन्तीनामस-
 रजलवियोपिताम्' इति पाण्डवचरित्रे । वेणीशब्दो दीषां हस्त्रोऽप्यस्ति । पुनः कि-
 भूतः । उड्डीनैरुर्ध्वगतैर्दशदिग्विस्तृतैः पांसुभिः गजवाजिरथपत्तिप्रकराणामितस्ततस्त्व-
 रितसचरणैरुत्सातैर्भ्रमदभ्राभ्रकविभ्रमायमाणै रजोम्रजै. पिहिता आच्छादिता अट्टगो-
 चरीकृता अखिलाना समस्तानां दिशां हरिता विभागाः प्रदेशा यत्र । अपि पुनः कि कुर्वन् ।
 अरीणां शत्रूणां कीर्तय एव हसास्तेषा श्रेण्या धोरण्या कृत्वा भुवन विश्व पानीयम् ।
 'भुवन वन घनरसो यादोनिवासोऽमृतम्' इति हैम्याम् । शून्यं रिक्त च सृजन् कुर्वन् ।
 प्रायः प्रायुषि राजहंसा मानससरसि यान्ति । प्रायुदवृष्ट्या बहलजम्बालागमेन जलका-
 लुष्यान्नान्यजलाशयेषु तिष्ठन्तीति । पुनः कि कुर्वाण. । द्विषति वैरिणि कुले वशे विप-
 क्षान्ववाये दौस्थ्यौर्ध्वागवधनवासपुत्रकलत्रमित्रप्रमुखसजनजनवियोगादिरूप दुर्दिन
 कुदिवसं दुष्टं दिनमेघान्धकारं वादधानः निर्मिमाण' । 'वधूवन्नाम्भोजं भवतु न स तेषां
 कुदिवसः' इति नैषधे । पुनः किभूतः । परेषां पथिकपृथ्वीनायकाना वधूना पुरघ्राणा
 वदनान्येवाम्बुजानि तामरसानि विद्रावयन् म्लानि प्रापयन् गतप्रायाणि सृजन् ।
 'विद्राणपद्मजरसे' इति चम्पूकथायां वर्षावर्षने । पुनः किभूतः । शूरा सुभटा एव
 द्रुमा वृक्षास्तान्पुलकेन रोमाश्वेन रोमहर्षणेन सनिभाश्च कोरकाः कुब्जला. सजाता ए-
 च्छ्विति कोरकितान्प्रकथान्प्रकथेण कुर्वन् । 'कदाचिदच्युत इव शिशिरकमलाक-
 रगाहोत्पन्नपुलककोरकितततु' इति चम्पूकथायाम् । शूरा हि साहिचौर्यै श्रुत्वा रोमा-
 ञ्चकञ्चुकिता जायन्ते इत्यर्थः ॥ युग्मम् ॥

एतत्तुरङ्गमगणा दिवि संपराये

प्रोत्तालफालललितं कलयांबभूवुः ।

जित्वा धरां विबुधधाम पुनर्जिघृक्षोः

संलक्ष्य तत्क्षणमिवाशयमात्मभर्तुः ॥ ३७ ॥

संपराये संग्रामे एतस्याकम्बरनृपतेस्तुरङ्गमगणा वाजिजजा दिवि मरुन्माणे प्रो-
 त्ताल शीघ्रम् । 'उतावद्ध' इति प्रसिद्धि । तथा 'चलद्बल्यमुखरकरतलोत्तालतालिका-

रम्भरमणीवरसिकरामक्रीडानिर्भरा.' इति चन्द्रकथायां भिल्लीवर्णने । फालानामुच्चैर्गतिविशेषाणां ललित विलासं कलयांबभूत् । 'यान्द्रोत्कालमियाद्वि गायति पदास्त्रष्टं तुरङ्गोऽपि गाम्' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—धरामासमुद्रपर्यन्तगृथिवी जित्वा आत्मसाद्विधाय पुनरधिकलिप्सोरत एव विबुधग्राम स्वर्गं जिघृक्षोर्गृहीतुमिच्छोरालम्भतुः स्वस्वामिनोऽकञ्चरधरित्रीरचयितुः तत्क्षणं तत्कालं त्वरिततरमेवाशयमभिप्रायं संलक्ष्य विज्ञाय बोधैः स्वर्गदिग्बिभागे यातुं प्रगल्भन्ते ॥

एतद्भवद्भयगृहीतदिशो दिगीशा

नि.स्त्राननिःस्वनभरः प्रतिभूरिवान्तः ।

भूत्वात्मनाह्वयनिवावनिपद्मिनीश-

मेनं पुनः प्रणतिगोचरतां प्रणेतुम् ॥ ३८ ॥

नि.स्त्रानाना राजवाधाना 'नीसाण, दमामा वा' इति लोके प्रसिद्धानां निःस्वनभर. प्रबलनिषेधं पुनर्द्वितीयवारमेनमकञ्चरम् भवनिपद्मिनीश मेदिनीमण्डलमार्तण्डं प्रणतिगोचरता नमस्कृतेर्विषयतां प्रणेतुं निर्मातुम् । उत्प्रेक्ष्यते—दिगीशान् हरित्पतीन् आह्वयत्राकारयन् इव । किं कृत्वा । अन्तः शकञ्चरसाहिहरिन्महेन्द्राणां मध्ये प्रतिभूरिव साक्षीवात्सना स्वेन भूत्वा । यदा चान्तराले कश्चित्थाविषः प्रतिभूर्भवेत् तदा एकस्य कस्याविरुद्धवत् स्यादिति हेतोः स्वयमेव साक्षीभूयाखिलान्दिकपालानाकारयति । किंभूतान् दिगीशान् । एतस्मादकञ्चरपातिसाहेद्रुद्रवत् उत्पद्यमानाद्भयादातद्भया गृहीता उपात्ता दिश आशा चैस्ते गृहीतदिशस्तान् । पलायितानित्यर्थः । 'पलायितस्तु नष्टः स्यात् गृहीतदिक्तिरोहितः' इति हेम्याम् ॥

स्वीयान्त्रवायभवभूधरराजिमाजौ

येनाहतामहितपक्षतया समीक्ष्य ।

मान्येतु जेतुमथ मामपि राजभावा-

द्वेजेऽद्रिजापतिमितीव पती रजन्याः ॥ ३९ ॥

रजन्या रात्रेः पतिर्भर्ता चन्द्रः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोरद्रिजापतिर्माश्वरमद्रौ पर्वते जाता इत्यद्रिजा विषमदुर्गभूमिस्त्रयतेः । पर्वते कीदृक्स्वामिनं भेजे श्रितवान् । तदाश्रयणाच्च दुर्जयत्वं परस्य धरिणा. अन्यस्य राजभावाद्राजत्वादयं राजा तथाहमपि राजा तस्मात्परराजत्वान्मयि राजभावादखिलापरवृत्तिपरिभवानन्तरं मामपि जेतुं परिभाषितुं मान्येतु मा गच्छतान् इति भीतेः कृत्वा स्वीये आत्मीयेऽन्ववाये सतानं । चन्द्रवर्जे इत्यर्थः । भवा उत्पन्ना ये भूधरा भूपालाश्चन्द्रवंशीयकादयपीपतच-स्तेषां राजां श्रेणीमहितपक्षतया स्वधरिवर्गत्वेन येनाकञ्चरेण आज्ञां संप्राप्तविषये आह्वया निपातिना नमोक्ष्य नवनयोगोच्चरीभावमानीय ॥

पूर्वापरान्बुनिधिसैकतसीमभूमी

संचारिचञ्चुरचमूचरभूरिभारम् ।

सोढुं न सासहिरहीश्वर एकमूर्धा

शीर्ष्णा सहलमिति कि रचयांचकार ॥ ४० ॥

बहीश्वरः शेषनागनायकः । उःप्रेक्ष्यते—इति हेतोः शीर्ष्णा मत्सकानाम् । फणानामि-
त्यर्थः । सहस्रं दशशतीं कि रचयांचकार रचितवानिव । इति किम् । यदहं पूर्वापरां
प्राच्यप्रतीच्यां यावन्बुनिधी समुद्रौ तयोः सैकते नोरनिर्मुक्तपुलिते ते एव सीमनी न-
यांदास्थाने यस्यास्तादृशी भूमी वस्तुया तस्यां विषये संचारिणां संचरणशीलानां चञ्चुराणां
शौर्यधैर्यादिगुणगणप्रधानानां स्वस्वामिन्यर्थकरणप्रवणानां चमूचराणां सेनाप्रभटनानां
भूरि भूचिष्टं भारं गजाश्वस्यन्दनपदातिरम्परावीवयं सोढुं धारयितुम् । एकेन नृशं
मत्सकेन कृत्वा न सासहिर्न समर्थः । 'अहिर्नहोर्गौरवसासहिर्यः' इति नैषधे । तथा
सहजशीलः शृंगं सहते इति । 'सासहिर्वावदिश्वानलिःपापतिप्रभृतय इकारान्ता तिपता.'
इति नरहर्षा नैषधचर्त्ता ॥

पाणौ रणाङ्गणगतस्य कृपाणयष्टिः

क्षोणीमणेस्तृणयतः पृतनां रिपूणाम् ।

भाति प्रचण्डभुजदण्डवसज्जयश्रीः-

केशच्छटा प्रकटतानिव दीकमाना ॥ ४१ ॥

क्षोणीमणेभूमिरल्लस्याकम्बरपातिसाहैः पाणौ हृत्वे कृपाणयष्टिः करवाल्लना भाति
राजते । किंभूता । रणाङ्गे युद्धमूर्ध्नि गतस्य प्राप्तस्य । अत एव कि कुर्वतः । रिपूणां
प्रतिभटानां पृतनां सेनां पताकिनीं तृणयतः तृणप्रायां मन्थनानस्य तृणीद्वेषतः । न किं-
चित्करतां प्रणयतः तृणवत्प्रणयतो वा । उःप्रेक्ष्यते—प्रकटतां प्रकाशभाव जन-
दृग्योचरत्वं दीकमाना गच्छन्ती । प्रचण्डौ जानुयुगव्यायतौ द्विषजनासह्यपराङ्मनौ
भुजदण्डौ तयोर्वसन्त्या चिरं व.सं वज्रन्याः । तिष्ठन्त्या इत्यर्थः । जयधियो जय-
लक्ष्म्या केशच्छटा वृन्तलहस्तो वैगी वेल्यर्थः ॥

खङ्गाहतोद्धतमतङ्गजदन्तकुम्भ-

प्रोद्भूतपावकक्रणोत्करमुक्तिकाभिः ।

सुण्णे तुरङ्गनखुरै रणभूतले य

ओजोयशोऽवनिरुहोर्वैपतीव व्रीजम् ॥ ४२ ॥

यः साहिसुरक्षणाणां शौर्याद्योल्लुक्ततया खुरैः शक्रेर्नखशेखराभिः सुण्णे क्षोदिते व-
नित्राहिते 'खेडलं' इति जनप्रतिद्वे रणभूतले रणाङ्गे युद्धधरानण्डले । उःप्रेक्ष्यते—

ओजः प्रतापः युगः क्रीनित्त एवावनिरुहौ पादपौ तयोर्वाजं यौनिनिबन्धनं तत्प्ररोहप्रा-
दुर्भावकरं पवनेवपनीव निःक्षिपनीव । काभिः । खट्वैर्भिषिततरवारिभिराहता गाढद-
त्तप्रहाराः मर्वाद्येषु आसामस्त्येन निम्बिशतया निम्बिशैनिहता वा तथा उद्धताः समरशूरा
अनवरतविनि. मरत्सप्तस्थानदानपयःप्रवाहोत्कटा वा ये मतद्गजाः कुञ्जराम्तेषां दन्तेभ्यो
दन्तकोशेभ्यः 'दन्मल' इति प्रसिद्धेभ्यः । तथा कुम्भेभ्यः विरःपिण्डस्थलेभ्यः प्रोद्धताः
प्रकटा जाता ये पावककणोत्करा वदिस्फुल्लिङ्गगणाम्न्तया मुक्तिका मुक्ताफलानि खट्व-
प्रहतेभ्यो दन्तकोशेभ्यः कृगानुस्फुलिङ्गा । दन्तेभ्यः खडाहतः पावकोद्भवः । तथा
कृपाणविदीर्णप्रहारकुम्भस्थलेभ्यो मौक्तिकानि विनिर्जग्मुः । कुम्भान्तरे मुक्त्तानामुत्प-
त्तित्वात्तन्निर्गमः इति । ताभिरवापेव ॥

युद्धोद्धरे भुवनभीतिकरे नरेशे

त्रासात्स्वकीयवसनेरिव मूरराजौ ।

अष्टौ पुनस्तदनवेक्षणतोऽन्तरिक्षे

प्रेक्षाकृते तत इतो अमिमादधाते ॥ ४३ ॥

युद्धे समराङ्गणे उद्धरे उद्धते उत्कटैर्वैरिभिर्द्विष्टमशक्यैः । तथा भुवनानां प्रवलवलवत्तया
जगतामपि सुगदानवमानवेन्द्राणामपि आकासिकात्यन्तिकान्तकशङ्कावनेरि नरेशे अकञ्च-
राभिधाननरनायके त्रासादाकस्मिकात्मपराभवनभयभरात् मूरराजौ सुभद्रभूपतीं सूर्य-
चन्द्रौ । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकीयवसतेरात्मीयनिवसनस्थानकाङ्क्ष्यैः शंशं प्राप्तौ । अतिभीतेः
स्वस्थान परित्यज्य अन्यत्र कुत्रापि प्रपलाप्य प्रयाताचित्यर्थः । पुनर्व्याप्तुं तदनवेक्ष-
णतः तस्य स्वस्थानकस्य अनवेक्षणतोऽनवलोकनाददर्शनात् । निजनिवासस्थाने न पश्यत
इत्यर्थः । अन्तरिक्षे आकाशे न तद्गयाद्भूमौ प्रेक्षाकृते अर्थात्स्वस्थानदर्शनार्थं तत इतः
पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तराद्यु अग्नि भ्रान्तिमादधाते कुर्वते । स्ववास्यस्थानमलमभमानौ नित्यं
भ्राम्यत इत्यर्थः ॥

आकस्मिकं तुमुलमेतदनन्यजन्य-

व्याहन्यमानभद्रकोटिभवं निगम्य ।

आतङ्कितैः किमिदमित्यमरेर्वदद्भि-

र्केभे किमीक्षणयुगेषु निमेषनैस्व्यम् ॥ ४४ ॥

एतेनाकञ्चरेणान्ये असाधारणे अदृष्टाज्ञातपूर्वे जन्त्ये संप्रामे व्याहन्यमानानां
व्यापायमानानां भटानां राजन्यवीराणां कोटीभ्यः । कवीनां कुत्रचित्केचित् कोटीप्र-
मुखाः शब्दाः प्रायो बाहुल्ये दृश्यन्ते । यथा पाण्डवचरित्रे घटोत्कचस्य 'घटको' इति
प्रसिद्धस्य भीमहिडम्बाङ्गजानस्यकरात्रिरणे—'रथान् पिपेय पापाणैर्जघान तत्सन्निर्ग-
जान् । सवैगापातवातेन भद्रकोटीरपातयन् ॥' तथा तत्रैव गादेचस्य दशमदिवससं-

ग्रामेऽप्युक्तम्—‘कोटिशो भटसमारसंहारे विहितश्रमम् । धनुर्विश्रामयाचक्रे कृपयेव पितामहः ॥’ इति । श्रेणीभ्यो भवमुत्पन्नम् । अकस्माद्भवनाकस्मिक तुमुल व्याकुलकोलाहलशब्द निशम्य श्रुत्वा आतङ्कितैः सजातभीतिभि अत एव किमिदं किं जातं चेत्समुना प्रकारेण वदद्भि कथयद्भिरमरैर्देवैः । उत्प्रेक्ष्यते—ईक्षणयुगेषु नेत्रद्वन्द्वेषु निमेषाणां नेत्रोन्मीलननिमीलनानां नैस्य दारिद्र्यं किं लेभे प्राप्तमिव । भीतेरतिशायितया विकाशितलोचनैरेवाभूयतेत्यर्थः ॥ इति अकच्चरसाहिसमरवीररसवर्णनम् ॥

भूमेर्जयाय चतुरम्बुधिमेखलाया

आराध्य पूर्वविधिना किमु जैत्रमन्नम् ।

गुप्तं कच्चिन्नजमुजप्रभवत्प्रताप-

वहौ ततोऽयमरिकीर्तिकनी जुहाव ॥ ४५ ॥

अयमकच्चरपातिसाहिः चत्वारश्चतुःसख्याकाः पूर्वापरदक्षिणोत्तरलक्षणा अम्बुधयः समुद्रा एव मेखला काशी यस्यास्तादृश्या भूमेः पृथिव्या जयाय स्वीकरणाय पूर्वविधिना जापयतः प्रमुखपूर्वसेवाप्रकारेण जैत्रं यावन्नजप्रतिपक्षपक्षाणां जयनशीलं पराभवनेकस्वभावं मन्त्रसप्रभाववर्णात्मका विद्यामाराध्यं सम्यगुपासना विधाय । ततः पूर्णपूर्वविधिसेवानन्तरं कच्चित्कुत्रचित्प्रदेशे गुप्तं छन्नम् यथा कश्चिज्जनो न पश्यति न वेत्ति तादृगेकान्तस्थाने । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनो भुजाभ्यां बाहुभ्यां प्रकर्षेण भवन्मुत्पद्यमानो यः प्रतापो महःसंदोहः स एव वहिः कृशानुस्तास्मिन् । अरीणां वैरिवसुधाधवानी कीर्तिरूपा कीर्तिनाम्नीं वा कर्णीं कुमारिकां जुहाव । तन्मन्त्रसिद्धयर्थमुत्तरसेवावसाने जुहोति स्मेत्यर्थः । शत्रुजयमाहात्म्ये केनचित् खेचरेण होतुमानीता निविडनिबद्धा गुणसुन्दरी राजकुमारी रोदनशब्दश्रवणागतेन महीपालकुमारेण रणप्रकरणप्रहरणप्रोक्तौपधीसजीकृततद्विद्याधरपार्श्वान्मोचिता सोऽपि प्रतिबोधितश्च । नेमिचरित्रेऽपि नेमिनाथेन पञ्चमभवे अपराजितनाम्ना कुमारेण तथैव मोचितेत्यर्थः ॥

उत्कंधरावनिधराधिकधीरभावै-

भूमीभुजा विगणनां गमिताः समग्राः ।

एनं निभात्परिणतोद्धुरसिन्धुराणां

संसेवितुं क्षितिधराः किममी समीयुः ॥ ४६ ॥

भूमीभुजा अकच्चरराजेन उत्कंधरत्वेनोच्चैःशिरस्तथा । सर्वेभ्योऽपि भूयूद्धयो महत्त्वेनेत्यर्थः । तथा अवनिधरत्वेन भूमीमण्डलधारकत्वेन नागेन्द्रवत् अथवाधिकेन विश्वातिशायिना धीरभावेन धैर्येण एतैः प्रकारैः कृत्वा विगणनामवहेलना गमिताः प्रापिताः सन्तः अमी मेरुमन्दरगौरिगुरुकलासप्रमुखा समग्राः समस्ता अपि द्वितिधराः पर्वताः परिणतानां तटेषु तिर्यक्प्रहारप्रदायिनाम् । ‘परिणतगजप्रेक्षणाय ६-

दर्श' इति मेघदूतेऽपि । यथा उद्गुराणामुक्कटानां स्निग्धुराणां वारणानां निमात्कपयत् ।
उत्प्रेक्ष्यते—एतं मुद्गलमेदिनीमण्डलाखण्डलम् किं संसेवितुं सम्यग्बिबिधिनोपात्तितुमिव
समीयुः समागताः ॥

कल्यावनीरुहवनानि महीमघोना
प्रोहामदानललितैरवहेलितानि ।

गुच्छप्रसूनफलभारनमच्छिखानि

श्रीढोदयादिव बभूवुरघोमुखानि ॥ ४७ ॥

महीमघोना अकम्बरक्षोणीसहस्रचक्षुषा प्रोहामानां जनमनःसनीहितोपिचतया प्र-
वलानां दानानां स्वर्णमणीगणादिविश्राणनानां ललितैः विलासैर्विजृम्भितैरवहेलितानि
लवणानां गमितानि कल्यावनीरुहाणां झुरतरूणां वनानि ज्ञानानि । समूहा इत्यर्थः ।
उत्प्रेक्ष्यते—श्रीढोदयाल्लजायाः प्रादुर्भावादिव । स्वावज्ञासंजातास्मिन्दाक्षोद्भननेत्यर्थः ।
अधोमुखानि नीचैर्भूतानि वदन्ति येषां तादृशानि बभूवुर्जातानीव । किंभूतानि ।
गुच्छाः स्वबकाः, प्रसूनानि कुसुमानि, फलानि सखानि, तेषां भारेण वीचयेन नमन्त्यो
भूमावैल लगन्त्यः शिखाः शिखा येषाम् ॥

एतन्महस्त्रिभुवनभ्रमणीविलासं

जैत्राङ्कारनिकरैरपि दुःप्रघृष्यन् ।

उल्लङ्घितुं स्पृहयतेव सहस्रपादी

निर्भीयते स्म सरसीरुहिणीवरेण ॥ ४८ ॥

सरसीरुहिणीनां कमलिनीनां वरेण भर्त्रा भानुना । सहस्रसंख्याकानां पादानां सन्ना-
हारः सहस्रपादी दशशतचरणाः । 'पादो मूलाक्षतुर्थांशाङ्घ्रिषु प्रसन्तपर्वते' इत्यनेकार्थः ।
निर्भीयते स्म । कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्माकम्बरसाहेनेहः प्रतापमुक्ताङ्घ्रिषुमतिक्रमिषु-
मेव । 'लघूद् गतौ' अर्थं धातुभ्र्वादिरात्मनेपदी । अतिदुःसह्यतया निजजैत्रतया च
एतत्पुरस्त्वरितुं पलायितुं वा स्पृहयता काङ्क्षता । किंभूतं महः । त्रिभुवने त्रैलोक्येऽपि
भ्रमणी पर्यटनम् । 'विधेः कदाचिद्भ्रमणीविलासे' इति नैषधे । तत्र विलासः क्रीडा यस्य ।
पुनः किंभूतम् । जैत्राणां जयनशीलानां प्रतिपन्नलक्ष्मिणिरुच्छ्रितदिग्भितानामङ्काराणां
प्रतिमहानां जिष्णुतामपि जित्वराणां निकरैः ससुदायैरपि दुःप्रघृष्यं दुराकञ्चनीयम् ।
सर्वथापि जेतुमशक्यमित्यर्थः । 'दूरं गौरगणैरहं कृतिभृतां जैत्राङ्कारे वरन्' इ-
त्यपि नैषधे ॥

आकालिकीकुलिशशैवालिनीशिवहि-

वैश्वानरान्दुरहिणीरमणप्रदीपाः ।

अंशा अमी त्रिजगतीव परिस्फुरन्ति

राशेरिवास्य महसां रिपुराजघस्य ॥ ४९ ॥

रिपून् राज्ञो निखिलसपत्नावनिपतीन् हन्तीति पञ्चतामोचरान् चरीकर्ताति रिपुरा-
जघः । 'पाणिघताढ्यौ शिल्पिनि विपये निपास्यौ, राजघश्च राज्ञो हन्ति' इति प्रक्रियाकौ-
मुद्याम् । तथा 'राज नीराजनया स राजघ.' इति नैषधेऽपि । तस्य एतस्याकञ्चरपा-
तिसाहेर्महसां भूयसः प्रतापानां राशेः समूहस्य । 'स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः'
इति नैषधे । अर्थस्तु वृत्तौ । एवमेवेति । त्रिजगति त्रैलोक्ये अमी जनचक्षुःप्रत्यक्ष-
लक्ष्याः अशा भागा इव परिस्फुरन्ति स्फूर्तिं विभ्रति । तानेव दर्शयति—आकालिकी
दिव्युत्, कुलिश शक्रकराम्भोरुहभास्वद्भूमोलिनामायुधम्, शैवलिनीशो नदीपतिः
समुद्रस्तस्य वहिर्दुताशनः वदवानलः । 'और्वः संवर्तकोऽव्यभिर्वाडवो वदवामुखः'
इति हैम्याम् । तथा वैश्वानरः स्वाभाविकापरदवानलादि ज्वलनः अम्बुरुहिणीरमणः
पद्मिनीप्राणनाथः सहस्ररश्मिः, प्रदीपाः स्नेहप्रियाः, इत्येते ॥

यस्यातिदानवशतः परितोषभाग्भि-

र्विश्वार्थिभिः सुरगवामपमानितानाम् ।

भूयोभवद्भिरविसर्जनतः पयोभि-

र्निष्पातिभिः किमभवद्विवि देवसिन्धुः ॥ ५० ॥

सुरगवां कामधेनूनामविसर्जनतो दानभावाद्भूयोभवद्भिरतिबहुलीभाव प्राप्नुवद्भिः
अत एव निष्पातिभिर्निःसरणशीलैरधस्तात्पतद्भिः पयोभिर्दुग्धैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—
दिवि आकाशे देवसिन्धुस्त्रिदशतटिनी स्वर्गगद्गा अभवजातेव । किंभूतानां सुरगवाम् ।
यस्याकञ्चरसाहेरतिदानवशतो याचकजनानामिच्छाभ्यधिकविश्राणनाधीनतया परि सा-
मस्त्येन तोषं संतोषं खान्तस्वास्थ्य खेच्छापरिपूर्तिंतया संतुष्टिं भजन्तीति तादृशैर्विश्व-
त्रयाणां भुवनानाम् । त्रैलोक्यस्येत्यर्थः । समस्तैर्निःशेषैरर्थिभिर्याचकैरपमानितानामव-
गणितानाम् । स्वप्नेऽप्यप्रार्थितानां भूपस्य मनःकामिताधिकदानैः संतुष्टचित्तैस्त्रिजगद्याचकैः
स्वप्नावस्थायामपि कामधेनवो निष्यन्ते इत्यर्थः ॥

संप्रीणता कुवलयं नृपसूरिराज-

श्लोकावनीधनयुगेन महोदयेन ।

द्वैराज्यवज्जगदभूत्परमत्र चित्र-

मद्वैतसंमदपदं दधुरङ्गभाजः ॥ ५१ ॥

नृपोऽकञ्चरपातिसाहिः सूरिराजो हीरविजयसूरिवसुधरावासवः । पुनरपरवर्णनांशु-
क्येन ग्रन्थनायको विस्मृतो मा स्तादिति सूरिराजाभिधानग्रहणम् । तयोः श्लोकौ य-
शसी तावेवावनीधनौ राजानौ तयोर्युगेन द्वन्द्वेन कृत्वा जगद्विश्वम् । द्वौ राजानौ यत्र ।

राजा चन्द्रो नृपथेति द्विराजं तस्य भावो द्वैराज्यं तद्वद्वैराज्यमिवाभूत् जातम् । किलक्ष-
णेन नृपसुरिराजश्लोकावनीघनयुगेन । महानतिशाची अभ्युदयोऽनवरतोलक्षप्रतिपक्ष-
पयोधरविधुंतुदादिभिरप्रतिहतद्वैतवैभवो यस्य । पुनः किं कुर्वता । कुवलयं पृथ्वीमण्ड-
लमुत्पलं च संप्रीणता । प्रीतिमुत्पादयतेत्यर्थः । विकासयता च । परं केवलमत्र द्वैराज्ये
तद्यित्रमाध्वर्यमस्ति । यत्कारणादन्नमाजः प्राणिनः न विद्यते तद्वैतं द्वितीयं कारणं
युगल वा यत्रैतद्वैतमसाधारणमानन्दपद हर्षस्थान दधुधारयन्ति स्म । द्वैराज्ये हि
जनानां विपाद एव स्यात्, अत्र तु परमप्रमोदः, एतदेव महदाश्चर्यम् ॥

स्पर्धा दधन्नियजयशःप्रसरैः स्वलक्ष्म्या

क्षोणीभुजा वहिरितो विहिताः स्वदेशात् ।

स्वःसिन्धुरोधसि तदादि मृगं दधानो

राजानिशं मृगयुवत्किमु वम्भ्रमीति ॥ १२ ॥

क्षोणीभुजा अक्षवरनृपतिना मिजानामालीयानां यशसां कीर्तीनां प्रसरैर्विस्तारैः सह
स्वलक्ष्म्या आत्मश्रेयस्रिया सार्धं स्पर्धां संहर्षमभ्यसूयां दधद्विभ्राणः सन् राजा चन्द्रो
नृपथ इतोऽस्माद्भ्रमण्डलवर्तिनः स्वदेशान्निजनपदादात्मप्रदेशाद्वा वहिःकृतो निष्का-
सितः देशत्यागं कारितः । उत्प्रेक्ष्यते—तदादि तस्माद्वासरादारभ्य मृगं लक्ष्म कृष्णसारं
दधानः कलयन् मृगयुवहुव्यक इव स्वःसिन्धोर्गेगनगङ्गाया रोधसि तटे अनिशामहोरात्रं
किमु वम्भ्रमीति अतिशयेन भ्राम्यतीव । प्रायो मृगेणैव मृगा गृह्यन्ते नयादिनीरसं-
निधाने च पयःपानार्थं वन्यसत्त्वाथ समायान्ति इति स्वयम्भःस्पर्धां चन्द्रो राज्ञा पृथ्वी-
पीठान्निष्कासितो नमसि पर्यटतीत्यर्थः ॥

यस्यौजसि स्फुरति जैत्र इव त्रिलोक्यां

त्रासादिवाम्बुनिधिमम्बुधिमम्ब्रजिह्वः ।

वज्रः पुरंदरकरं सरसीजपाणिः

पादं हरेरपि दवोऽद्रिसुवं वभाज ॥ १३ ॥

यस्य रामो जैत्रे जयनशीले इव क्षोजति प्रतापे त्रिलोक्यां जगत्प्रयेऽपि स्फुरति
परिभाष्यति इति प्रागादाकल्मिकभयात् । उत्प्रेक्ष्यते—अम्बुधेः समुद्रस्य मम्ब्रजिह्वः
प्रागात्तुः गच्छानलः अम्बुनिधिर्मूर्तिमात्मियमित्य वभाजाप्रयति स्म । अपि पुनर्वज्रो
दन्तैः पुरंदरस्य जगत्करं ददं हृद्यमिवाभिनः । अपि पुनः सरसीजं कमलं पाणी
रम्ये यस्मैतावत् नान्यथो हरेर्नरानाम्ना पादं चरणं विपुत्रपद्माकारं प्रितवानिय ।
एतं पुनर्द्वेषो दधन्तः, एतद्रिसुवं परंत्पनगद्गनावनीमित्य सेवते स्म ॥

१. विनिर्वाच्यं विनिर्वाच्यं 'परस्वप्ता' इति भवेत्.

अभ्रभ्रमद्यदमिमात्ययशोल्ललाय-

मालोक्य भीतिविवशस्य हरेर्हयस्य ।

संत्रस्यतो वदननिर्यदमन्दफेनै-

ज्योतिष्मतीव समभूत्पुरुहूतपद्या ॥ ९४ ॥

हरेरिन्द्रस्य हयस्य तुरगस्योच्चैःश्रवसो वदनान्मुखगह्वरान्निर्यद्भिरघोभूमौ निष्पतद्भिरम-
न्दैर्बहुलैः फेनैर्मुखकफैरश्वमुखलालाभिः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—पुरुहूतपद्या शक्रमागो ग-
गनम् । ज्योतिष्मती ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रतारका विद्यन्ते यस्यां तादृशी किमभवत्संपन्नेव ।
हयस्य किंभूतस्य । भीत्या भयेन विवशस्य विह्वलस्य व्याकुलस्य । अत एव किं कु-
र्वतः । संत्रस्यतः अकस्मान्निजजिघासुदर्शनोद्भूतभूरिभीतिवशतो नश्यतः । किं कृत्वा ।
अत्रे आकाशे भ्रमन्तं परितः पर्यटन्त यस्याकञ्चरस्याभिमातीनां विरोधिनामयशोऽप-
कीर्तिरेव श्यामवर्णत्वाल्ललायं महिषमालोक्य समीक्ष्य । महिषो हि तुरगद्वेषी ।
यतः—‘रजस्वलो वाहरिपुः’ इति हैम्याम् । तथा जिनजन्माभिषेके देवागमे—‘वा-
जिस्थ कासराहूढः’ । तथा ‘हयद्विषद्वृक्कयिणीपयःसुतम्’ हयद्विषसा महिष्या
किभूताया बष्कयिण्याः प्रौढाङ्गजाया यत्पयः सरसदुग्धं तस्य सुत इषि । दु-
ग्धोद्भवात्पयः सुतमिति । तथा ‘रामालिरोमावलिदिग्विगाहिध्वान्तायत्ते वाहनमन्त-
कस्य । यत्प्रेक्ष्य दूरादपि विभ्यतः स्नानश्वान्गृहीत्वापद्यतो विवस्वान् ॥’ इत्यमपि
नैषधे ॥

पञ्चापि देवतरवोऽधरिताः स्वदान-

लीलायितैर्वसुमतीकुसुमध्वजेन ।

संभूय काञ्चनशिलोच्चयचूलिकायां

किं मन्त्रयन्त्यवनिवृत्रहणं विजेतुम् ॥ ९५ ॥

वसुमत्या वसुंधराया अतिरूपरामणीयकेन कुसुमध्वजेन श्रीनन्दनेन । ‘निषधवसुधा-
मानां कस्य प्रियाङ्गुपेसुषः’ इति नैषधे । ‘सर्वातिशायिशरीरसौन्दर्याद्भूमौस्मरेण’ इति
तद्दृष्टिः । स्वदानस्य निजवितरणस्य लीलायितैर्विलसितैरधरितास्तिरस्कृताः पराभूताः
सन्तः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि कल्प-पारिजात-मन्दार-हरिचन्दन-संताननामानो
देवतरवः सुरद्रुमाः । उत्प्रेक्ष्यते—काञ्चनशिलोच्चयस्य स्वर्णशैलस्य मेरोश्चूलिकायां
शिरःशिखरे संभूय एकत्र मिलित्वा सर्वेऽप्येकीभूय अवनेभूमेवृत्रहणं पुरंदरमकञ्चरसाहिं
विजेतुमभिमवितु किं मन्त्रयन्ति रहसि आलोचनमिव कुर्वन्ति । ‘रहस्यालोचनं
मन्त्रः’ इति हैम्याम् । तथा पाठान्तरम्—तत्र कूलंकषाणां नदीनां प्रणयी पतिः स-
मुद्रः सनेमिः स्यन्दनचक्रधाराकारो यस्याः सा भूमिस्त्वंस्यास्तमीविबोद्धः रजनीरमणस्य ।
अकञ्चरभूपतेरिस्यर्थः । विजिगीषयेव स्वाभिभवविधातुर्विजेतुमिच्छयेव अनिमि-

षान्देवान् संजीवयन्ति तोषयन्ति । समीहितदानादिना प्रीता हि देवा अनीष्टसिद्धिं ददते इत्यर्थः ॥

सर्वानुवाद इव यन्महसां विहायः-

पान्थः किमु प्रतिनिर्घृतेतभुक्पयोधेः ।

वज्रोऽनुकार इव कायलता हुताश-

पङ्क्तिः पुनः सहचरस्तडितां विलासः ॥ ५६ ॥

यन्महसाम् अकञ्चरसाहेर्भूयसः प्रतापानां विहायःपान्थो गगनाध्वनीनः सहस्र-
रदिमः सर्वं समस्वरूपमनुवदतीति सर्वाणुवादः पुनरन्यभिधानमिव । पुनः पयोधेः स-
मुद्रस्य हुतभुक् ज्वालाजिह्वो वडवासुखः प्रतिनिधिः प्रतिविम्बमिव । पुनर्वज्रो वासव-
हस्तदम्भोलिः अनुकारः सादृश्यमिव । पुनर्हुताशानां पावकानां पङ्क्तिर्मालिका कायलता
शरीरयष्टिरिव । पुनस्तडितां विद्युतां विलासो विजृम्भितं सहचरः सखा । 'स्निग्धः
सहचरो मित्रं सखा' इति हैम्याम् ॥

प्रेश्वर्यमीशत इव प्रभुतां सुरेन्द्रा-

दोजो रवेर्निधिपतेश्च वदान्यभावम् ।

भोगीश्वरादवनिगौरवसाहसित्व-

मादाय योऽम्बुजभुवा निरमायि भूमान् ॥ ५७ ॥

यो भूमान् अकञ्चरसाहिः अम्बुजभुवा नारायणनाभिनीरजजन्मना ब्रह्मणा । उत्प्रे-
क्ष्यते—ईशत ईश्वरादेश्वर्यमीश्वरताम् । तथा सुरेन्द्रादेवनायकात्प्रभुतां स्वामितां सामर्थ्यं
वा । पुनः रवेः सहस्रकिरणादोजः प्रतापम् । 'यदोजसो यद्यशसः स्थिताविभौ' इति
नैषधे । ओजःशब्देनाश्र प्रतापः । च पुनर्निधिपतेर्वैश्रवणाद्दान्यभावं दानशीलताम् ।
पुनर्भोगीश्वरात् शेषनागनाथादवनेर्मेदिनीमण्डलस्य गौरवस्य साहसित्वं सहनशीलताम् ।
'सद्विषहिलिपतिभ्यो यडन्तेभ्यः किकिनौ वाच्यौ' । 'सासहिः वावहिः चाचलिः पा-
पतिः' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । आदाय गृहीत्वा निरमायि निष्पादित इव ॥ इत्यकञ्चर-
साहियशःप्रतापदानुतादियुगाः ॥

क्षोणीक्षितः क्षितिरुहानिव वायुरंहः

प्राच्याननामयदकञ्चरभूमिपालः ।

तस्माद्दिशो जगृह्णरेऽपि च दाक्षिणात्य-

क्ष्माभृद्धरेण शरभादिव सिन्धुरेण ॥ ५८ ॥

अकञ्चरनामा भूमीपालः क्षितिरक्षिता प्राच्यान् पूर्वदिग्भवान् पूर्वदिक्संबन्धिनो
वा क्षोणीक्षितः पार्थिवान् । 'महोक्षित्पार्थिवो मूर्धाभिपिक्तो भ्रूज्जाटुपः' इति हैम्याम् ।

अनामयत् स्वपदप्रणतान् प्रणयति स्म । क इव । वायुरंह इव यथा वातवेगः क्षि-
तिरुहान् पादपान् नामयति नम्रीकरोति । अपि च पुनस्तस्मादकञ्चरमुद्गलपातिसाहेर्द-
क्षिणस्यां दिशि भवा दाक्षिणात्यास्ते च ते क्षमाभृतश्च राजानस्तेषां भरेण शृन्देन दिशो
जगृहारे पलायितम् । 'पलायितस्तु नष्टः स्याद्गृहीतदिग्भिराहितः' इति हैम्याम् ।
शरभादिव । यथा अष्टापदात्कुञ्जरारातेः सकाशात् । 'शरभः कुञ्जरारातिरुत्पादकोऽष्ट-
पादपि' इति हैम्याम् । सिन्धुरेण । जातिवाचित्वादेकवचनम् । निजाहितत्वेन हननभी-
तेर्गलेन प्रपलाय्यते ॥

आज्ञा यदम्बुनिधिनेमिविधेरधारि
शीर्षेव मूर्ध्नि धरणीरमणैरुदीच्यैः ।

पाश्चात्यभूमिपतयो यतयो बभूवु-

भीतेर्विरागत इवोज्झितसङ्गरङ्गः ॥ ६९ ॥

यथासौ अम्बुनिधिनेमौ वसुधावलये विबुध तस्याकञ्चरभूपते राज्ञः आज्ञा शासन-
मुदीच्यैः उत्तरस्यां भवैर्धरणीरमणैः पृथिवीपतिभिर्मूर्ध्नि स्वमस्तके शीर्षेव 'सेस' इति
लोकप्रसिद्धा । अधारि धियते स्म । तथा पाश्चात्यभूमिपतयः पश्चिमदिक्संबन्धिनो
भीतेरकञ्चरसाहिसाध्वसातिरेकाद्यतयस्तापसा बभूवुः संजाताः । 'वैखानसो वानप्रस्थो
मिथुः सांन्यासिको यतिः' इति हैम्याम् । किंभूताः । उज्झितसत्यक्तः सङ्गस्य गृहगृ-
हिणीघनैश्चर्यादिसंगमस्यानुपङ्गस्य रङ्गश्चित्तोत्साहो यैः । उत्प्रेक्ष्यते—विरागत इव ।
यथा वैराग्यात्तापसीभवन्ति । तेऽपि च विरागिणस्त्यक्तसङ्गरङ्गाः स्युः ॥ इत्यकञ्चरस्य
चतुर्दिगाक्रमणम् ॥

सर्वे जनाः सृजति राजनि यत्र राज्यं

प्रहृत्तिपल्लवितचित्तपथा बभूवुः ।

दुःस्यैरिवापि न परं प्रतिपक्षलक्ष-

क्षोणीमहेन्द्रमहिलानिवहैः सुखांशः ॥ ६० ॥

यत्र यस्मिन्नकञ्चरे राजनि चतुरम्बुधिमेखलाखण्डले राज्यं सकलविपुलामण्डलै-
श्चर्यं सृजति कुर्वति सति सर्वे समस्ता अपि जनाः प्रजालोकाः प्रहृत्सा प्रमोदेन ।
'ह्लाद इति योगविगाभात् ह्रस्वः प्रहृत्तिः' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । कृत्वा पल्लविताः वह-
लीभूताश्चित्तपथा मनोवृत्तयो येषां तादृशा बभूवुः संजाताः । परमयं विशेषः । भय
वा परं केवलं प्रतिपक्षा अकञ्चरसाहेत्येतोवचनादिनिर्विपक्षीभूता मनसैव विरुद्धवि-
धित्सवो वा न तु कायेन कथंचिदपि प्रभविष्णवः तादृग्विधा विरोधिनस्ते च लक्षा
लक्षसंख्याका ये क्षोणीमहेन्द्राः पूर्वावस्थापेक्षया क्षितिऋमुष्णाणः महानृपास्तेषां महिला
अवरोधवध्वस्तासा निवहैः समूहैः दुःस्यैरिद्रीर्निर्धनैरिव सुखस्य सातस्य शर्मणो ले-

शोऽप्यशोऽपि नावापि न प्राप्तः । महाराजा अपि यत्प्रतिपक्षतया परिभवं प्राप्य सर्वं राज्यं जनपदपुरग्रामद्विणादि निर्गम्य द्रमकीभूय वनेचरा इव क्रान्तारान्तरचारिणो बभूवुः । अतस्तपस्विनीभिस्त्रद्वनिताभिः क्रुतः छुखांशोऽपि प्राप्यत इत्यर्थः ॥

मेरुगिरिष्विव गभस्तिरिव ग्रहेषु

वर्हिर्मुखेष्विव वृषा प्रमुखो नृपेषु ।

आक्रम्य चक्रिवदसौ क्षितिशक्रचक्रं

शास्ति स्म साहिरखिलां चतुरव्यिकाञ्चीम् ॥ ६१ ॥

असौ साहिरकवरः अखिलां समग्रामपि चत्वारोऽभ्युचयः समुद्राः काञ्ची मेखला यस्यास्तादृशीं पृथ्वीम् । यथप्युत्तरस्यां चक्रिसाध्यस्य भरतक्षेत्रस्य पर्यन्तो हिमवद्गिरिः तथापि कविसमयानुसार्थदो वचः । तथा च रघुवंशे—‘पयोधरीभूतचक्रुःसमुद्रां छु-
गोप गौरुपधरामिबोर्वांम्’ इति । तथा च नैषधे दमयन्तीस्वयवरसमागमे भूततीनाम्—
‘रम्येषु हर्म्येषु निवेशनेन सपर्यया कुण्डिननाकनाथः । त्रियोक्तिदानादरनम्रतामि-
रुपाचरचारु स राजचक्रम् ॥ चतुःसमुद्रीपरिखे नृपाणामन्तःपुरे वासितकीर्तिदारैः । दानं
दयासूत्रतमातिधेयी चतुष्टयीरक्षणसौविदलाः ॥’ इति । शास्ति पालयते । किं कृत्वा ।
चक्रिवत् चक्रवर्तिवत् क्षितिशक्राणां मूर्धाभिषिक्तानां महानृपाणां चक्रं वृन्दमाक्रम्य
खसेवकीकृत्य । असौ किभूतः । गिरिषु सर्वपर्वतेषु मेरुः सुवर्णाचल इव । यथा ग्रहेषु
मङ्गलप्रभृतिष्वष्टावीतिसंख्येषु गभस्तिर्नास्कर इव । ग्रहपतित्वात् । ‘ग्रहाब्धिनीगो
गुपतिर्विकर्तनः’ इति हैम्याम् । यथा बर्हिर्मुखेषु वृन्दारकेषु वृषा पुरंदर इव । तथा
नृपेषु समस्तभूपतिषु प्रमुखो मुख्यः ॥ इत्यकवरवर्णनम् ॥

श्रीआगरापुरमुपेत्य कियन्ति वर्षा-

प्यम्भोधिनेमिविधुना वसतिर्वितेने ।

भूकश्यपेन मधुरामिव हेमपद्म-

निष्पातिपौष्पकपिशार्कसुताकलापाम् ॥ ६२ ॥

अम्भोधिनेनेः समुद्रकाश्या विधुना सुधाकरेणाकवरणेण पातिसाहिना दिङ्लीनगरात्
श्रिया विविधलक्ष्म्या कलिताम् आगरा इत्यभिधान यस्यास्तादृशीं पुरीं नगरमुपेत्यागत्य
कियन्ति कतिचिद्वर्षाणि यावत्स्थितिः वसतिर्वितेने विहिता । स्थित इत्यर्थः । केनेव ।
भूकश्यपेनेव । यथा वसुदेवेन शौर्यपुरान्मधुरामागत्य कियन्ति हायनानि वसतिर्वित-
न्यते स्म । ‘वसुदेवो भूकश्यपो दन्दुरानकदुन्दुभिः’ इति हैम्याम् । किभूतां पुरम् ।
हेमपद्मानां जाम्बूनदारविन्दानां निष्पातिभिर्नितरां पतनशीलैरथ वा काञ्चननीरजेभ्यो
गलद्भिः । ‘पशुपतिजटाजूट इव विकसितकनकमलकुवलयोच्छलितरजःपुङ्गपिञ्जारि-
तराजहंसावतंसया’ इति चम्पुकथाया हेमपद्माना सद्भाव इति । पौष्पैः परागैः कपिशा
पिङ्गीकृतपथा यर्कसुता भाद्रुनन्दना सैव कलापः कलधौतमेखला यस्यां सा ताम् ॥

[तस्यै समाः स क्रियतीः पुरमागराख्यां
भूमान्विभूष्य मथुरामिव वृष्णिसूनुः ।
भर्तुर्वशैव सरसा सरसीरुहास्या
श्यामाङ्गमर्कतनुजा भजते स्म यस्याः ॥

स भूमण्डले शुद्धलेन्द्रतया विख्यातो भूमानकञ्चरः आगरा इत्याख्या नाम यस्या-
च्चादृशीं पुरं नगरीं विभूष्यालकृत्य क्रियतीः क्रियत्संख्याकाः समा वर्षाणि । 'हायनोऽब्दं
समाः शरत्' इति हैम्याम् । यावत्तस्यां स्थितिमकार्षीत् । क इव । वृष्णिसूनुरिव ।
यया वृष्णोरन्वक्रवृष्णोः सूनुर्नन्दनो वयुदेवोदसारः कंसोपरोधेन कतिचित्संख्याकान्
संवत्सरान् स्थितवान् । यस्या आगराख्यायाः पुरो मथुरापुत्रांश्च अर्कतनुजा कालिन्दी
अङ्गं समीपं भजते स्म सिपेवे । 'अङ्को भूपालपकलन्मसु । चित्रार्जुं नाटकार्दशे स्थाने
क्रोडेऽन्तिकागसोः ॥' इत्यनेकार्थः । केव वशेव । यया पत्नी भर्तुरन्तिकमुत्सर्गं भजते ।
किंभूता । सह रसैः पानीर्यैः शृङ्गारादिभिर्वा वर्तते या सा सरसा । पुनः किंभूता ।
सरसीरुहं पत्रं तदेव तद्गद्गा व्यासं वदनं यस्याः । पुनः किंभूता । श्यामा कृष्णवर्णा ।
'जम्भन्तरे न विहृदइ उक्तममहिलाण जं क्रियंषि कम्मं । कालिन्दी कन्हविरहे अववि
कालं जलं वहरई ॥' इति वृत्तरत्नाकरवृत्तौ । पक्षे पौढश्वार्पिन्की ॥ पाठान्तरम् ॥]

स श्रीकरीपुरमवासयदात्मशिल्पि-

सार्थेन ङावरसरः सविधे धरेशः ।

इन्द्रानुजात इव पुण्यजनेश्वरेण

श्रीद्वारकां जलधिगाधवसंनिधाने ॥ ६३ ॥

स धरेशः अकञ्चरधरणीरमणः आत्मनः स्वान्नावशवर्तिना शिल्पिसार्थेन विज्ञानिनि-
वहेन ङावर इति नात्रः सरसः प्राक् साहिनैव स्वयं खानितस्य द्वादशक्रोशमितस्य
तटाकस्य सविधे पार्श्वे श्रीकरी इति नार्जीं पुरं नगरं अवासयत् वासयति स्म । क इव ।
इन्द्रानुजात इव । यथा 'शक्रावरजो विष्णुः दाकार्हेः । पुरुषोत्तमोऽब्धिशयनोपेन्द्रावजे-
न्द्रानुजाः ॥' इति हैम्याम् । तथा 'का नुजे मम निजे दनुजारी' इत्यपि नैषधे । पुण्यज-
नानां चक्षाणानीश्वरेण स्वामिना । 'कैलाशोकायज्ञधननिविपुष्यकिंपुरुषेश्वरः' इति
हैम्याम् । शक्रादिष्टधनदेन । जलधिगानां नदीनां धनो भर्ता समुद्रस्तस्य संनिधाने स-
मीपे त्रिधा स्वर्गरेत्नादिसमृद्ध्या संयुक्तां द्वारकानार्जीं पुरीं वासयामास निवेशयति स्म ॥

प्राकाश्यपीपतिरकञ्चरपातिसाहि-

स्तस्याः पुरः प्रतिमटान्मचलन्विजेतुम् ।

आशा दशापि कुरुते स्म फते स यस्मा-

त्स्मात्फतेपुरमिति प्रददे तदाहाम् ॥ ६४ ॥

नस्मात्कारणात् काश्यपीपतिरवनिनायकः तस्याः श्रीकर्या आर्वां नाम फतेपुरमिति प्रददे दत्तवान् । करोति स्मेल्यर्थः । यत्तदोर्निस्त्राभिसंबन्धाद्यस्मात्कारणात् सोऽकन्व-
रपातिसाहिः प्राक् पूर्वं वासनक्षमये तस्याः श्रीकर्याः पुरो नगर्याः प्रतिभटान् प्रत्यर्थि-
पार्थिवान् विजेतुं प्रचलन् प्रतिष्ठमानः दशापि प्राची-आग्नेयी-दक्षिणा-नैऋती-प्र-
तीची-वायवी-उत्तरा-ऐशानी-नागी-ब्राह्मीलक्षणा आशा दिशः फते स्वायत्ताः । य-
वना हि विजयस्त्राभिन्ना 'फते' इति कथयन्ति इति । 'दशदिगन्तजिता रघुणा यथा'
इति रघुवशे । दशदिशा जयः कुरुते स्म कृतवान् । जैनमते तु महानद्यादिषु इत-
न्ततः पयःप्रवाहागमनैर्निन्नीभवद्भागनिवासिश्चक्रादिप्राभाः शैलसंधिगङ्गारमध्यगतभि-
ल्लपत्यो वा अधोदिग्वर्तिनः तथा पर्वतोपरिकोशद्वय ऊर्ध्वदिग्भाज इति तत्त्वम्
इति दशदिग्जयः जिगायेत्यर्थः ॥

गौरीमहेश्वरगणा स्फटिकावनद्ध-

मध्या सशेषधिपतिः प्रचलत्कुमारा ।

कर्णातिथीभवदिभाननधीररावा

कैलासभूमिरिव या नगरी रराज ॥ ६९ ॥

या श्रीकरीनगरी कैलासभूमिः स्फटिकाचलक्षोणीव रराज राजते स्म । किंभूता ।
गौरीभिः काश्चनचासुवर्णवर्णनीयवर्णिनीभिः कलितानां महेश्वराणां महेश्यानामगणित-
द्रविणवतां व्यवहारिणा गणा ब्रजा यत्र । पक्षे पावेतीसंयुनशंभुः तथा गणाः पार्श्वदाः
प्रमथादयो यस्याम् । पुनः किंभूता । स्फटिकादुज्ज्वलमवनद्ध सुधाकल्पितं गृहविपणिग-
णमय मध्यं यस्याम् । पक्षे स्फटिकरत्नैरवनद्ध वद्धं मध्यं यस्याः स्फटिकाद्रित्वात् । पुनः
किंभूता । सह शैवधीनां निधानानां पतिभिः स्वामिभिः अगणिताप्रमाणद्रविणत्वात्प्रतिस्था-
ननिक्षिप्तानेकनिधिनायकैरीश्वरैर्वर्तते या । पक्षे सधनदा । 'कैलासौकायक्षधनमिधिकि-
पुरंश्वरः' इति हैम्याम् । पुनः किंभूता । प्रचलन्तः क्रीडाकृते स्वतन्त्रमितस्वतः परि-
प्राप्त्यन्तः कुमारः राजामाल्यसामन्तमहेश्यादीनां बालका यत्र । पक्षे प्रचलन् पित्रो-
र्मिलनार्थं गमागन कुर्वन् कुमारः स्वामिकातिको यत्र । स्कन्दस्यान्यत्रापि स्थितिसंभ-
वाद्गमागनौ युक्तौ । तथा—'सुगन्धिगन्धमादनाधिवासिनः स्कन्ददेवस्य दर्शनार्थमितो
गनवानस्ति' इति चम्पूकथायाम् । अथ वा गौरीनन्दनत्वात्त्रापि मानुः पार्श्वेऽवस्थि-
तत्वाच्चेति द्वयोरपि कर्मधारयः । पुनः किंभूता । कर्णातिथीभवन्तः श्रवणप्राधुर्णां जा-
यमाना इभाना मदगन्धवन्द्युरमिन्दुराणामाननेभ्यो वक्त्रेभ्योऽर्थाभिर्गता धीराः पानी-
यपूर्णांप्रमाणश्रावणसवन्विजलधरध्वनिनासुकारिणो रावा गम्भीरगर्जारावा यस्याम् ।
पक्षे धूममाणो गगनायकधीरध्वनिर्निर्यस्याम् । विनायकत्वापि गौरीतनूजत्वात् ॥

भूमीभूतां प्रतिभटं सुमनःसु मुख्यं

जिष्णुप्रधन्वपविपाणिसहस्रनेत्रम् ।

प्रेक्ष्य प्रभुं हरिमिव स्वमुपेतसुव्यां

प्रीतेरनूपगतवत्यमरावतीयम् ॥ ६६ ॥

यं नृपम् । यन्मूर्तिमित्यर्थः । उर्व्यां महीमण्डले उपेतमागत स्वमात्मीय प्रभु स्वामिन हरिमिन्द्र प्रेक्ष्य विलोक्य । विज्ञायेत्यर्थः । प्रीतेः स्वस्वामिनि ज्ञेहातिरेकात् अतु पृष्ठे उपगतवती समायाता । उत्प्रेक्ष्यते—इय श्रीकरीरूपा अमरावती इन्द्रनगरीव । किंभूत यं हरिं च । भूमीभृता विपक्षक्षोणीक्षितां पर्वतानां च प्रतिभट विद्वेषिण निहन्तुकम् । पुनः किंभूतम् । सुष्ठु शोभन मनो येषां निरवचहृदयेषु महत्सु देवेषु च सुख्यमप्रगण्यम् । पुनः किंभूतम् । जिष्णुं जयनशीलं तथा उग्र प्रचण्डं स्वासहजपरःसहस्रसंहारकारक धन्व कोदण्ड यस्य । तथा पविर्वज्रमाकृत्वा पाणं, हस्ते यस्य । प्रायः पुण्यवता पाणिपादेषु वज्रचक्राङ्कुशादिलक्षणानि स्युः । तथा सहस्र दशशतसंख्याकानि नेत्राणि लोचनानि यस्य । 'सहस्रबी राजा' इति लोकवाक्येऽपि । चरप्रधानपुरोहितादीना इतिभर्भूपाळाः पश्यन्तीति कविसमयोऽपि । पश्चात्कर्मधारयः । शकस्य त्वेतानि नामान्येव सन्ति ॥

स्पर्धा यया विदधतं त्रिजगज्जयिष्य

दृष्ट्वा बलेर्गृहमियं क्वचिदौचिती न ।

ध्यात्वेति पद्मजनुषा प्रतिघातिरेका-

त्क्षिप्तः क्षणात्क्षितितले बालेना किमेषः ॥ ६७ ॥

पद्मजनुषा ब्रह्मणा इत्यसुना प्रकारेण ध्यात्वा विचिन्त्य प्रतिघातिरेकादनुचितविभावनोद्भूतकोपातिशयात् । उत्प्रेक्ष्यते—बलिना बलिनाम्ना दैत्येन सार्धम् । अत्र सार्धपदाध्याहारः । अथ वा बलिना बलवता विधिना । बलवन्त विना कापि कार्यसिद्धिर्न स्यात् । अत एष बलिगृहः क्षणान्निमेषमात्रात्क्षितेः पृथिव्यास्तले अवोभागे क्षिप्तः पाताले प्रवेक्षितः । 'बलिसन्न दिव सतथ्यवागुपरि स्माह दिवोऽपि नारदः' इत्युपरि स्थितिर्बलिगृहस्य नैषधे । इति किम् । त्रिजगज्जयिष्या भुवनत्रितयीयावन्नगरीजयनशील्या यया श्रीकर्षा नगर्या सार्धं स्पर्धामभ्यसूयां विदधत कुर्वोणम् । बलेर्गृह नागलोक दृष्ट्वा स्वयमन्विष्य इयमनया श्रीकरीपुरा सह स्पर्धाकृतिः क्वचित्कुत्रापि नौचिती न युक्तिमती इति चेतसि विचार्य ॥

निर्वर्ण्य वर्ण्यविभवैः स्वभवैः पुरीं यां

संस्पर्धया निजजयाय समुज्जिहानाम् ।

तद्भूतभूरितरभीतिविहस्तचेता.

किं द्वारका प्रविशति स्म पयोधिमध्ये ॥ ६८ ॥

द्वारका नारायणनगरी पयोधिमध्ये समुद्रसलिलदुर्गान्तराले प्रविशति स्म प्रविष्टा ।
उत्प्रेक्ष्यते—तस्याः श्रीकरीपुर्याः सकाशाद्भूता उत्पन्ना भूरितरा अतिमहती या भीति-
भयं तथा कृत्वा विह्वस्तं व्याकुलीभूतं चेतो मनो यस्याः । किं तादृशीव किं कृत्वा ।
स्वस्याः श्रीकर्णा भवैरुपसैर्वर्ष्यैर्जगन्नयजनवर्णनीचैर्बिभवैः श्रीभिः संस्पर्वया अभ्यसूयया
कृत्वा निजस्य द्वारवत्याः आत्मनो जयाय पराभवनाय समुज्जिहानामुद्यतां प्रगल्भानां
कृतोद्यमाना वा यां श्रीकरीपुरीं निर्वर्ष्यं दृग्गोचरीकृत्य ॥ इति समुदायेन नगरीवर्णनम् ॥

अथ पृथग्वर्णनम्—

धात्रीधृतौ फणसहस्रभृताभ्यसूयां
विभृद्भुजंगविभुनाम्बरचुम्बिमौलिः ।

सालः स्मयेन कपिशीर्षककोटिमुच्चै-

र्धतुं मरुदृहमिव स्वयमप्यधत् ॥ ६९ ॥

सालो यत्प्राकारः स्मयेन गर्वावेशवशवदतया । उत्प्रेक्ष्यते—स्वयमप्यात्मनोऽपि मरु-
दृहं स्वर्गं धर्तुमुद्बोद्धे धारयितुमुच्चैर्ध्वंसुपरिष्ठान् कपिशीर्षकाणामष्टालकानां 'कासीसां'
इति प्रसिद्धानां कोटिमधत् धृतवानिव । सालः किं कुर्वन् । भुजंगविभुना शेषनाग-
नाथकेन सममभ्यसूयामोर्ध्यां स्पर्धां विभ्रद्धानः । किंभूतेन भुजंगविभुना । धान्या
धरिण्या दृतौ धारणविषये फणानां स्वशिरसा सहस्र दशशतीं विभर्तीति । सालः
किंभूतः । अम्बरमाकाशं चुम्बतीति त्रिखरेण स्पृशतीत्येवंशीलो मौलिर्मूर्धा यस्य ।
अत्रलिह इत्यर्थः ॥

यद्भ्रमवज्ररुचिसंचितशक्रचाप-

चक्रात्रचुम्बिकपिशीर्षकराजिराभात् ।

युद्धं विधातुमहितेन विधुंतुदेन

मिन्नान्तिकं किमु समीयुरमी सगोत्राः ॥ ७० ॥

यस्या नगर्याः वज्रः प्राकारः तस्य तत्संबन्धिना वा वज्राणां गर्भसंदमीकृतकुलिशर-
ज्ञाना रुचिभिः कान्तिभिः संचितानि पुष्टानि कृतानि प्रकटीकृतानि वा शक्रचापचक्राणि
इन्द्रधनुर्मण्डलानि । अथ च वज्रशक्रकोदण्डचक्राख्यानि आयुधानि यस्यां तादृशी । तथा
अप्रमाकाशा चुम्बल्यालिङ्गतीत्येवंशीला अप्रकषा कपिशीर्षकाणां राजिः पद्भिः आमा-
द्वर्षा । उत्प्रेक्ष्यते—अहितेन शत्रुणा विधुंतुदेन राहुणा सार्वं युद्धं संग्रामं विधातुं कर्तुं
मित्रस्य सुहृदः मूर्धस्य चान्तिकं समीपममी सगोत्राः स्वजनाः किमु समेता उपगता इव ।
सगोत्रत्व तु वृत्ताकारत्वेन प्रकाशकत्वेन च नमःपान्थरत्वेन प्रमाकरत्वेन च । तथा सगोत्रा
हि नावुधाः संग्रामसमये सगोत्रसमीपे प्रायः समाचान्ति इति रीतिरियम् । तत्रापि

अश्वित्त्सगोत्रोऽप्यनिष्टो भावदेवं च सत्पय परं मित्रः ततः सर्वमप्युचिनन्वेवेति ॥
इति प्राकारः ॥

यत्रापणेष्वगुरुचन्दनगन्धधूली

चन्द्रप्रकीर्णकमणीसुरदुष्यमुख्याः ।

ज्ञानैर्जिनैस्त्रिजगतीव समस्तवस्तु-

वीथी व्यलोक्यत नरैर्निजनेत्रपद्मैः ॥ ७१ ॥

यत्र फतेपुरे आपणेषु व्यवहारिणां हृष्टेषु समत्त्वानां वस्तूनां कचाणकानां वीथी
श्रेणी नरैर्नगरप्रामजनपदजन्मभिर्जनैर्निजनेत्रपद्मैः खनयनारविन्दैर्व्यलोक्यत समीक्ष्यते
स्म । किंभूता । अगुरवः काकतुण्डाः, चन्दनाः श्रीखण्डाः, गन्धधूल्यः कस्तूरिकाः,
चन्द्राः कर्पूराः सुवर्णानि वा, प्रकीर्णकानि चामराणि मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः सर्वजातिर-
त्नानि वा सुरदुष्याणि देवकलानि वासांसि सुहयान्यादीनि प्रधानानि वा यस्याम् ।
कैरिव । जिनैरिव । यथा वीतरागैः केवलिभिः केवलज्ञानैः कृत्वा त्रिजगति
त्रैलोक्ये समस्तवस्तुविस्तारो विलोक्यते । समस्तवस्तुविस्तारो लोके एव नालोके, तत-
स्त्रिजगद्ग्रहणम् ॥

श्रेणीभवन्त्युभयपक्षवलक्षरत्न-

हृष्टावली विलसति स्म फतेपुरस्य ।

सुस्वामिसंमदितयत्पुरपद्मघाम्ना

वक्षःस्थलीकलितमौक्तिकमालिकेव ॥ ७२ ॥

फतेपुरस्याकञ्चरनगरस्य श्रेणीभवन्ती द्विपङ्क्त्या जायमाना उभयपक्षयोर्द्वयोः पा-
श्वयोः । 'शय्यां जहृत्युभयपक्षविनीतनिद्राः स्वप्नेरमाः' इति रघुवशे । 'उभयाभ्यां
द्वाभ्यां पक्षभ्यां पार्श्वभ्यां परिवर्तनेन कृत्वा विनीता अपहस्तिता निद्रा वैः' इति
तद्भूतौ । वलक्षरत्नानां स्फटिकमणीनां स्फटिकोपलकल्पितानां हृष्टानामापणानामावली
धौरणी विलसति स्म शृङ्गमे । उत्प्रेक्ष्यते—सुशोभनो नीतिमान् स्वामी अकञ्चरसाह-
स्तेन संमदो हर्षः संजातोऽस्यास्तथा संमदितया संजातानन्द्या चत्पुरस्य फतेपुरनग-
रस्य पद्मघाम्ना अरविन्दमन्दिरया लम्ब्या वक्षःस्थले सहृदये आकलिता धृता परि-
हिता मौक्तिकमालिका मुक्ताहारलतेव ॥ इति हृष्टावली ॥

वेश्मन्नजाः पुरि विभान्ति मणीमरीचि-

संचारचूर्णिततमीतिमिरप्रसाराः ।

स्फूर्त्या विजित्य सुमनोनगरी गृहीता

मन्ये विमाननिवहा अनयादसीयाः ॥ ७३ ॥

पुरि फतेपुरनगर्या वेन्नत्रजा गृहगया विभान्ति । किंभूताः । नगीनां विविधरत्नानां मरीचीना कान्तीना संचारेण प्रसारेण चूर्णिताः खण्डशः कृताः तनीतिस्मिराया निगान्धकाराणा प्रसारा विस्तारा चैः । तत्राहमेव मन्थे मानयामि जाने उप्रेक्षे वा । अनया नगर्या स्फूर्त्या स्वविभूषाविस्फूर्जितेन सुमनोनगरी अमरपुरी अमरावती विजित्य परिभूय अदसीयाः स्वःपुरीसदान्विनो विमाननिवहाः सुरचाननिकरा गृहीता इवादाता इव ॥

चित्ते विचिन्त्य भयमभ्रपथेऽभियाति-

स्वर्माणुतो निजपरिच्छदमप्यशेषम् ।

आदाय यद्विविधरत्ननिकेतकायाः

सातं क्षिताविव वसन्ति सितांशुसूर्याः ॥ ७४ ॥

यन्नगर्या विविधानामनेकजातीयानां रत्नानां कर्कतनादीनां मणीनां च निकेता नैकोचितचञ्चुररचनासंदर्भितभवनास्त एव कायाः शरीराणि येषां ते । सिताशवः श्वेतकान्तयश्चन्द्राः सूर्या आदिसाः । उत्प्रेक्ष्यते—क्षितीं पृथिव्यां सात सुखं यथा स्यात्तथा वसन्ति निर्बिन्नं स्थितं कुर्वन्ति । किं कृत्वा । अभ्रपथे मेघमार्गं गगने अभियातिः प्रतिपन्थी यः स्वर्माणुविधुतुदः तस्मात्सकाशाक्षिते स्वमानसे भयं निजग्रसनसाध्वस विचिन्त्य विवृश्य अपि पुनः अशेष समस्तमात्मपरिच्छदं ग्रहणक्षत्रतारकादिपरीवारमादाय सार्धं गृहीत्वा ॥

उन्नालनीरजमिव श्रियमापदेक-

स्तम्भं निकेतनमकव्वरभूमिभानोः ।

वंश्या रवेरिव परेऽपि गृहा वहन्ते

शोभां मणीद्युतिविभासितदिग्विभागाः ॥ ७५ ॥

अकव्वरनामा भूमेर्विश्वंभराया भाजुर्मास्वांस्तस्य एतावता राज्ञः एक एवावत्त्वाद्भागे स्तम्भ आधारास्थणा यस्य तादृशं निकेतनमेकस्तम्भमभवनं श्रियं शोभानापहभते स्त । तिमिव । उन्नाल नीरजमिव । यथा उत् ऊर्ध्वमुदुर्ध्वं सल्लिलाद्दृष्टिर्वर्ति जनलोचनगोचरं वा नालं मृणालं यत् तादृक् नीरज कमलं श्रियं शोभामाप्नोति । अपि पुनरकव्वरसाहेः परेऽन्येऽपि गृहाः सप्तभूमिकादयः प्रासादाः शोभां विभूषां वहन्ते । भासन्ते इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—रवेः सूर्यस्य वंश्याः सगोत्राः इव । एकस्मिन् वंशे भवाः समुत्पन्ना वंश्याः प्रोच्यन्ते एकवंशजाः प्रायः सहजा भवेयुरिति । अत एव मणीनां भवनगर्भसंदर्भाभूतानां नानाविधरत्नानां द्युतिभिर्ज्योतिर्भिविभासिताः प्रकाशिता उद्द्योतिता दिशां दशानामप्याद्यानां विभागाः प्रदेशा चैः ॥ इति नगरनृपगृहाः ॥

छायापथे निरवलम्बतया वसन्ती
 संख्यातिपातिमखभुग्भरभारितैव ।
 पौरस्फुरत्पुरनिभादमरावतीयं
 भूमौ समं निजजनैर्न्यपतञ्जुटित्वा ॥ ७६ ॥

परैर्नागरैर्नगरवाप्तिभिनिखिलजनैः स्फुरन्निर्भरभृतं दृश्यमान विलसद्वा यत्पुरं फते-
 पुराभिधनगर तस्य निभात्कपटान्निजजनैः खदेवीदेवलोकेः समम् । उत्प्रेक्ष्यते—इयं
 प्रत्यक्षलक्ष्या भमरावती पुरदरपुर्गव ज्ञुटित्वावस्थानाद्भ्रगमवाप्य न्यपतत् । अधो-
 भूर्पटि निपातिता स्थिता चान्नायाधारम् । किभूता । छायापथे छायारूपे न तु क्रमादि-
 मोचिने स्थाने तादृशे पथे मार्गं गगने निरवलम्बतया निराश्रयभावेन वसन्ती वास
 विदधती । तिष्ठन्तीत्यर्थः । पुनः किभूता । संख्या गणनामतिपतन्ति अतिक्रामन्तीत्येव-
 शाला ये मखभुजो देवास्तोया भरुवीववैर्भारः गौरव सजातोऽस्या इति भारिता भार-
 युक्ता जाता नम्रीभूना । अत एव ज्ञुटित्वा पतिता इत्यर्थः ॥

स्मारावरोधनधियं विदुषां ददाना
 यस्मिन्स्मताम्बुजदृशः श्रियमाश्रयन्ते ।
 गोष्ठी विधिस्त्व इवात्र चतुर्निकाय-
 देवाङ्गनाः कुतुकिता मिलिता मिथोऽमूः ॥ ७७ ॥

यस्मिन् फतेपुरे स्मिताम्बुजदृशः स्मरारविन्दनयना श्रिय शोभामाश्रयन्ते विभ्रते ।
 कि कुर्वाणा । ददानाः प्रयच्छन्त्यः । काम् । स्मरस्य मदनस्येव स्मार तादृगवरोधनमन्तःपुर
 तस्य धिय बुद्धिम् । केयाम् । विदुषां पण्डितानाम् । 'स्मरावरोधभ्रममावहन्ती' इति
 नैपथे । उत्प्रेक्ष्यते—अम् प्रत्यक्षाः चतुर्णां वनपतिव्यन्तरज्योतिष्कविमानवासिलक्ष-
 णानां निष्क्रान्ताना जातिविशेषाणा देवानामङ्गनाः स्त्रियः मिथः परस्परम् अत्र नगरे
 अमूः जगजननयनविषया मिलिता इव । किभूताः । गोष्ठी विधिस्त्वः अन्योन्य गोष्ठी
 स्वस्ववार्ता कर्तुं काङ्क्षन्त्यः । अत एव किभूताः । कुतुकिताः कुतुक स्वपरस्परस्वान्त-
 र्युक्तिप्रविधाने कौतूहल हृदयोत्साहो जातमासासिति कुतुकिताः ॥ इति नरनार्यः ॥

स्वर्गं सुरेश इव शेष इवाहिगोहे
 चन्द्रो दिवीव निधिनाथ इवालकायाम् ।
 प्रीणन्प्रजा दशदिशां विजयं विधाय
 नस्यां पुरि क्षितिपतिः स्म करोति राज्यम् ॥ ७८ ॥

दशानामपि दिशा हरितामासमुद्रक्षितेर्विजय स्वायत्तीकरण विधाय कृत्वा प्रजाः
 प्रकृतीः समस्तलोकान् प्रोणन् सतुष्टान् कुर्वन् । स क्षितिपति जगत्प्रसिद्धिमानक-

व्वरपातिसाहिः तस्यां फतेपुरनाम्न्यां पुरिं नगर्यां राज्यं करोति स्म । समप्रनगरजनपद-
गजचक्रैश्वर्यं भुनक्ति स्म । क इव । सुरेश इव । यथा स्वर्गे देवलोके देवेन्द्रो राज्यं पाल-
यति । पुनः क इव । शेष इव । यथा अहिगेहे नागलोके शेषनागाधिपो धरणेन्द्रो वा
राज्यं कुरुते । पुनः क इव । चन्द्र इव । यथा दिवि आकाशे निशापतिर्ज्योतिषामैश्वर्यं
कुरुते । पुनः क इव । निधिनाथ इव । यथा अलकायां निधीनां समस्तमहीमण्डलगतनि-
धानानां नाथः स्वामी धनदः राज्यं पालयति ॥ इत्यकव्वरवासितफतेपुरवर्णनम् ॥

गान्धर्विकाः कचन घोषवतीं वहन्तो
गायन्ति यत्र नवपञ्चमगर्भगीतिम् ।

प्रस्थापितास्तमुपवीणयितुं मघोना
स्वर्गायनाः स्वजयशङ्कितचेतसेव ॥ ७९ ॥

यत्राकव्वरसभायां कचन कुत्रापि प्रदेशे घोषवतीं वीणां वहन्तः करे धारयन्तः
गान्धर्विकाः गायनवरा इतरगायनजनगानेभ्योऽसाधारणोऽश्रुतपूर्वत्वानवीनः पञ्चम-
नामा रागो गर्भे मध्ये यस्यास्तादृशीं गीतिं गानं गायन्ति गेयविषयीकुर्वन्ति । उत्प्रे-
क्ष्यते—स्वात्मात्मनो जये पराभवे असौ स्वर्गे समेत्य मा मां जयतादिति शङ्कितं शङ्कयुक्तं
जातं चेतो यस्य तादृशेन मघोना शक्रेण तं साहिं वीणया कृत्वा उप समीपे समेत्य गातुं
गानगोचरीकर्तुं प्रस्थापिताः प्रेषिताः स्वर्गायना हाहाद्दृष्टुप्रमुखा देवगन्धर्वा इव ॥

यस्यां महीमदनसंसदि नर्तकेषु
नृत्यं मनोनयनवृत्तिहरं सृजत्सु ।

सप्तस्वरैस्तदुदिताप्रमितप्रसत्ति-
सप्ताङ्गलक्षिममुदितध्वनितैरिवासे ॥ ८० ॥

यस्यां वर्णनागोचरीकर्तुमारब्धायामतिशायिरूपत्वान्महीमदनो भूमीमनोभूरकव्वर-
पातिसाहित्यस्य संसदि सभायाम् । 'निपथवसुधामानां कस्य' इति नैषधे । नर्तकेषु नृत्य-
कारकेषु मनसा तथा नयनानामर्थोच्चतुरचित्तलोचनानां वृत्तेर्व्यापारस्य हरमपहारकम्
अनन्यवृत्तिविधायकं नृत्यं ताण्डवं सृजत्सु कुर्वन्सु सत्सु । षड्ज-ऋषभ-गान्धार-म-
ध्यम-पञ्चम-धैवत-निपथनामभिः सप्तभिः स्वरैरासे । सप्तस्वराणां तानमानमूर्च्छना-
मिर्भवतु इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—तस्मादकव्वरसाहेरुदिता प्रकटीभूता या अप्रमाणा
प्रमाणातीता असाधारणा प्रसत्तिः प्रसन्नता यस्यास्तादृश्याः । स्वासि-अमास्य-सुहृत्-
कोश-राष्ट्र-सुर्ग-सैन्यलक्षणानि सप्तसंख्याकान्यज्ञानि अवयवा यस्यास्तादृश्याः
रुन्ध्या राज्यश्रियाः । समासमध्ये लक्ष्मिशब्दो हस्वोऽपि दृश्यते । यथा—'चरणल-
क्ष्मिणकरणग्रहणोत्सवे' इति ऋषभमन्त्रस्तवे । तथा—'लक्ष्मीर्लक्ष्मिर्हरेः त्रियाम्' इति
शब्दप्रभेदेऽपि । मुदितध्वनितैरिव प्रमोदनेदुरमनस्त्वेन शब्दितैरिव ॥

कुत्रापि मौरजिकमण्डलवाद्यमान-

माद्यन्मृदङ्गनिनदाननुकर्तुकामः ।

जैनं पदं परिचरन्विगतावलम्बः

श्रेयोऽनुतिष्ठति घनः किमु कामवर्षा ॥ ८१ ॥

कुत्रापि साहित्यभाषायाः कस्मिंश्चित्प्रदेशे सुरजान्वादयन्तीति मौरजिका मृदङ्गवादका-
स्तोषां मण्डलेन संदोहेन वाद्यमानानां विविधतालैः पाणिभित्ताब्जमानानां तथा मा-
द्यतां भोजनदानलोभेन मदवतां गम्भीरनिजाभ्या मृदङ्गानां मर्दलानां निनदान्
शब्दाननुकर्तुं सदृशीमवितुं कामोऽभिलाषो यस्य तादृक् घनो जलधरः श्रेयः सुकृत
पुण्यमनुतिष्ठति करोतीव । किंभूतः । विगतो निर्यातोऽवलम्ब आश्रयः स्वजनादिवर्गः
स्वामिनगरायुषष्टम्भो यस्य । एतावता एकाकी गगनेस्थितत्वान् च निराधारः । पुन-
किंभूतः । काममतिशयेन जनमनोभिलाष वा वर्षति प्रचुरपयोऽष्टिं कुर्वते प्रददातीत्येव-
शीलः कामवर्षा । पुनः किं कुर्वन् । जैनं जिनोऽर्हचारारयणश्च तत्संबन्धि पदं चरण
परिचरन् सेवमानः । अर्हश्चरणं विष्णुपदं च भजमानः । आकाशे तिष्ठन्नित्यर्थः ॥

स्वर्गे न किञ्चिदपि दानमवामुवद्भिः

प्राप्तैस्तदासुभवनीं घनदाद्धरेन्द्रात् ।

देवैर्न तुम्बुरुमुखैः कचन प्रवीणै-

वीणा अवादिषत कर्णसुधां किरन्त्यः ॥ ८२ ॥

कचन सभायाः कुत्रचित्स्थाने प्रवीणैर्वाणावादानातिनिपुणैर्वैणिकैर्वाणावादकैर्वाणा
विपश्योऽवादिषत वाद्यन्ते स्म । किं कुर्वन्त्यो वीणाः । कर्णयोः श्रोतृश्रवणयो सुधाम-
त्यन्ताह्लादकारित्वादमृत किरन्त्यो वर्षन्त्यः । उत्प्रेक्ष्यते—तुम्बुरुर्नामा कश्चित्पुरगाय-
नविशेषः स मुख आदिर्येषां तैः । देवगायनैरित्यर्थः । नेत्युत्प्रेक्षाथं । किंभूतैर्देवैः । अवनौ
भूमीं प्राप्तैरागतैरिव । किं कर्तुम् । अवन्त्या भूमेर्धनदादतिवदान्यतया वैश्रवणाद्धरे-
न्द्रादकम्बरात्सकाशाह्वानं मनसमीहितधनं आप्तमधिगन्तुम् । तर्हि किम् । स्वर्गे दान
नास्ति । तदेवाह—किंभूतैर्देवैः । स्वर्गे ऋषलोके किञ्चिदपि स्तोत्रमात्रमपि दानं विश्राणनं
द्रविणादि । नेति निषेधे । नावाप्रवद्भिः अलभमानैः । देवेन्द्रादीनां दृढमुष्टितया वक्षु-
धाया वदान्यबाहुल्यादुपेतमिति ॥

एषैव पूञ्जिजगतीजयिनी निवस्तु-

मौचित्यमाचहति भो हरितां महेन्द्राः ।

कुत्रापि वेणुरिति वैणविकैः प्रणुन्नो

वस्तुं किमाह्वयति तानिह सान्द्रनादैः ॥ ८३ ॥

कुत्रापि साहिसभायाः कचन प्रदेशे वैणविकैः वेषुं वादयन्तीति वंशवादकैर्गन्ध-
र्वजनैः प्रयुक्तः प्रेरितः । वादित इत्यर्थः । वेणुर्वंशः 'बासली' इति प्रसिद्धः । सान्द्रैः
श्लेहलैः ध्रुवणहृदयप्रेमोत्पादकैर्वहलैर्नारन्ध्रैर्वा नादैर्निजनिनादैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—
इति हेतोस्तान् हरितां महेन्द्रान् इह फतेपुरनाम्नि साहिनगरे वस्तुं वाचं विधातुं
किमाह्वयति आकारयतीव । अन्योऽपि कश्चिन्नः केनापि प्रेरितः कमप्यनिर्दिष्टनामा-
नमाकारयति ; इति किम् । भो इति संबोधने । अहो हरितां महेन्द्राः दशानामपि
दिशामधीयाः, त्रिजगतीजयिनी त्रिभुवननिखिलनगरी निर्जयनशीला एषैव फतेपुरलक्षणा
पूः पुरी निवस्तु वस्तु निवाचं विधातुर्नोचिन्त्यमाहन्तीयोग्यतामावहति दधातीति ॥

कुत्रापि केलिचिह्ना मगधा इवोर्वी-

भानोर्मुदा जयजयेदमुदीरयन्ति ।

शास्त्रान्बुधेरिव सुधालहरीर्हृदन्त-

स्थास्रोः कथाश्च कथकाः कथयांनभूवुः ॥ ८४ ॥

कुत्रापि सभायाः कस्मिन्नपि भूमिभागे केलिचिह्ना राजशुकसारिकाप्रमुखपत्राणिः मुदा
दृष्टफलावलीप्राप्तिप्रमुदितमनस्त्वेन उर्वीभानोरतिशायिप्रतापवत्त्वेन वसुधाविवस्वतः
अकम्बरस्य जयजयेदं हे साहे, त्वं चिरं विगलितावधि जय जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व
सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व इदमेतदुदीरयन्ति । 'तदर्धमध्याप्य जनेन तद्वने शुक्रा विमुक्ता
पटवस्तमस्तुवन्' इति नैषधे । कथयन्ति । क इव । मगधा इव । यथा मागधा महलजय-
शब्दादिकथकाः जयजयशब्दं राशो वदन्ति च पुनः कथकाः पुराणोदितव्याख्यानका-
रिणः पुरातनकथाकथयितारो वा ब्राह्मणादयः पुरुषाः कथा महापुरुषचरितानि कथयां-
नभूवुः । उत्प्रेक्ष्यते—हृदन्तर्हृदयमध्ये स्थास्रोः स्थायुकस्य निवसनशीलस्य शास्त्रान्बुधे-
र्वांश्वयसमुद्रस्य सुधालहरीरन्ततरङ्गानिव ॥

यस्यामवीज्यत विभुश्चमरैः सुरेन्द्रः

स्वर्वाणिनीभिरिव वारविलासिनीभिः ।

रेजे पुनर्नृपतिमूर्ध्नि सितातपत्रं

राजत्वनिर्जित इवोपचरन्मृगाङ्कः ॥ ८५ ॥

यस्यामकम्बरसभायां विभुरकम्बरपातिसाहिः वारविलासिनीभिः बाल्यजनवीज-
नातपत्रधारणादिप्रकारैः पार्थिवसेवाविधाधिकारिभिः पण्याङ्गनाजातिभिः वारसारङ्गोच-
नाभिः चमरैर्बाल्यजनैः कृत्वा । 'चमरधामरोऽपि च' इति शब्दप्रभेदे । अवीज्यत
वीज्यते स्म । क इव । सुरेन्द्र इव । यथा वासवः स्वर्वाणिनीभिरुर्वशीप्रमुखाभिरप्सरोभिः
दिव्यपद्मैर्गर्भैर्वीज्यते । पुनरपरोक्तौ यस्यां संघदि नृपतिमूर्ध्नि पातिसाहिमस्वके
प्रितातपत्रं सितातपवारणं रेजे भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—राजत्वेन राजभावेन निर्जितः

सशुपचरन् सेवां कुर्वाणो मृगाङ्गः सुधादीधितिरिव । यो येन निर्जित्य निजसेवकीकृतः
स तस्यातपनिवारणादिना संनिधौ तिष्ठन्ननिश सेवा विधत्ते ॥

शृङ्गारिताः कचन मत्तमतङ्गजेन्द्रा

विन्ध्याञ्जनावनिभृतोरिव तुङ्गशृङ्गाः ।

वाजिप्रजाः कचन सन्नि परैरसह्य-

तेजोजितैः कजकरैरुपदीकृताः किम् ॥ ८६ ॥

यत्र सभायां कचन कुत्रचित्प्रदेशे शृङ्गारिताः सिन्दूरतलादिभिः तथा चमरकाञ्चनर-
चितपटवन्धादिभिर्विभूषिताः मत्ता मदोद्भुराः सप्तसु स्थानकेषु द्वौ कपोलौ द्वे पार्श्वे द्वौ
शिरःपिण्डौ मेढू च । अथ च कुत्राप्येव दृश्यते यथा—‘द्वौ गण्डौ लोचने द्वे च गुद
मेढू करः पुनः । मदच्युतिर्भवेत्सप्तस्त्रिति स्थानेषु हस्तिनाम् ॥’ इति । पश्चात्तद्रक्षिता रावा
तच्छास्त्रविदो विदन्तीति । एतेषु स्थानकेष्वविरलमदप्रवाहक्षरन्तोऽत्युत्कटा मतङ्गजेन्द्राः
गजराजाः सन्ति सजलजलधरगलगर्जित कुर्वन्तो विद्यन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—विन्ध्यो जल
वालकाद्रिः, विन्ध्याचलः अञ्जननामा च अवनिशृत्, तयोस्तुद्ग गगनाङ्गणलिङ्गिनः शृङ्गा-
शिखराणीव । शृङ्गः पुनपुसकलिङ्गे । कचन वाजिप्रजा शृङ्गारिताः । अत्राप्येतद्विशेषणम् ।
सुवर्णखलीनपर्याणादिभिः शोभिताः तुरङ्गमगणाः सन्ति वितिष्ठन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—परै-
सर्वैरिवारैरसह्यानि सोढुमशक्यानि यानि तेजासि प्रबलप्रतापाः तैः कृत्वा जितैः
परिभूतैः कजकरैः पद्मपाणिभिः । ‘मित्रो ध्वान्तारातिरञ्जांशुहस्तः’ इति हैम्याम् ।
भास्करैः । सूर्याणां बाहुल्याद्बहुत्वम् । ‘द्वादशात्मा च हेलिः’ इति हैम्याम् । उपदीकृता
दौकृता इव ॥

शौर्याज्जिगीषुमवगत्य निजं मृगेन्द्रै

रेजेऽनुनेतुमिव यं प्रहितैर्मृगैः स्वैः ।

स्कन्धेन येन विजितैर्वनजैस्तुरङ्ग-

द्वेष्यैर्निषेवितुमिवोपगतैश्च यस्याम् ॥ ८७ ॥

च पुनर्यस्यां सभाया कचन मृगैः कृष्णसारैर्हरिणै रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—शौर्यात् शर-
भावात् य नृपं निजमालान जिगीषु जेतुमिच्छुमवगत्य ज्ञात्वा मृगेन्द्रं सारदराजैस्तम-
नुनेतु प्रसादयितुं खानुकूलीकर्तुं स्वैरात्मीयसेवकैर्मृगेन्द्रत्वात्प्रहितैः सेवाकृते प्रेषितैः
सारहैरिव । च पुनर्यस्या कचिद्रेजे । तुरङ्गद्वेष्यैर्वनजैस्तुरङ्गजन्मभिः । ‘रजस्वलो वाहरिषु’
इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—येनाकवरेण स्कन्धेन निजासस्थलेन कृत्वा विजितैः । अत
एव तं नृपं निषेवितुमुपासनागोचर नेतु वनजैर्वन्यैः कासरैरिवोपगतैः ॥

द्वीपाधिपत्वमिह नो वनवासभाजो

यद्वीपिनो मम निरर्थकमेव नाम ।

तत्तद्व्रभोः प्रदिश कल्पिनकल्पशास्त्रि-

न्द्रीपित्रजो भजति वक्तुमितीव भूपम् ॥ ८८ ॥

यस्या क्वचित्स्थाने द्वीपित्रजो व्याघ्रसमूहो भूपं भजते । उत्प्रेक्ष्यते—इति वक्तुमिव कथयितुमिव । इति किम् । मम द्वीपीति नाम निरर्थकमिव वर्तते । द्वीपानि मन्वस्येति द्वीपी इदमभिधानं व्यर्थमेवास्ति । चत्कारणादिह जगति भूमण्डले वा मम द्वीपाधिपत्वमेव नास्ति । मम किंभूतस्य । वनवासभाजः । द्वीपाधिपत्वं तु दूरे तिष्ठतु, द्वीपनगरादि-मध्ये स्थितिरपि नास्ति । इदं तु जम्बुद्वीपम् । तद्व्याघ्रसमूहोऽपि स्थितेरभावः । गिरिगङ्गरे वासभाजः स्थितिं कुर्वाणस्य । तत्तस्मात्कारणात् । हे कल्पितानां मनसोऽभिलषितानां पूरणे कल्पशास्त्रिन् स्वस्वरो हे प्रभो हे साहे, तन्ममत्वं द्वीपाधिपत्वं प्रदिश देहि । इति विश्वमुमिव ॥

प्राचीपतिं विबुधराजबलारिघाति-

जिष्णुं सहस्रनयनं शतकोटिपाणिम् ।

दृष्ट्वा भ्रमादिव हरेः स्वपतेरुपेताः

स्वःसुभ्रुवो व्यसुरिहामितवारवध्वः ॥ ८९ ॥

इह समायाममेताः प्राणातीतास्ताम्बूलजलवालयजनादिवाहिन्यो वारवध्वो वारवि-
लासिन्यो व्यसुः शुशुभिरे । उत्प्रेक्ष्यते—स्वःसुभ्रुवोऽप्सरसः उपेता आयताः । क-
स्यात् स्वस्यात्मनः पत्युर्भर्तुर्हरेरिन्द्रस्य भ्रमान्धान्त्या । किं कृत्वा । दृष्ट्वा । अर्थायं नृपम् ।
किंभूतम् । प्राचीपतिं पूर्वदिक्स्वामिनम् । गुर्जरदेशापेक्षया फलेपुरस्य पूर्वदिग्बर्तित्वात् ।
पुनः किंभूतम् । विबुधानां पण्डितानां राजानमधीश्वरम् । सर्वशास्त्रकलापारगामित्वात् ।
पुनः किंभूतम् । बलेन कलिता बलिष्ठा ये अरयो वैरिणस्तेषां घातिनं हननशीलम् ।
पुनः किंभूतम् । जिष्णुं जयनशीलम् । सर्वत्राप्यप्रतिहतत्वात् । पुनः किंभूतम् । सह-
स्रनयन सहस्राक्षम् । पुनः किंभूतम् । शतशः कोटयः स्वर्गादीनां शतसहस्रलक्षाः पाणी
यस्य प्रबलकोशकलितम् । इन्द्रार्थे पूर्वापतिं देवराजं बलन्तामदैत्यस्य रिपोर्घातिनं
नाम्ना जिष्णुं सहस्रनयनं वज्रहस्तं च ॥

ऊर्ध्वदमा क्वचन मौलिविलासिहस्ताः

श्रीकण्ठमित्रमिव शीलति राजराजिः ।

शैला इवैतदभिभूतमहीपतीनां

मुक्तामणीवसुगणाद्युपदाः स्फुरन्ति ॥ ९० ॥

क्वचन क्वापि सभायां राज्ञां महामहीन्द्राणां राज्ञिः श्रेणी शीलति । अर्थात्सभापतित्वात् ।
य नृपं भजते । किंभूताः । ऊर्ध्वदमा ऊर्ध्वोभूताः । प्रायोऽकम्बरसाहिसभाजे सर्वेऽपि
जनाः सामन्तादय ऊर्ध्वोभूयैव संतिष्ठन्ते इति रीतिरासीत् । पुनः किंभूताः । मौलं

मस्तके विलसनशीलौ स्यायुक्कौ हस्तौ यस्या । कर्मिव । श्रीकण्ठमित्रमिव । यथा वैश्रवणं यक्षेश्वरत्वात् राज्ञा यक्षाणां राजिघोरणी शीलति । 'यक्ष. पुण्यजनो राजा' इति हैन्याम् । पुनः कचन एतेनाकञ्चरसाहिना अभिभूताना स्वसेवकीभूताना महीपतीना राज्ञा मुक्ता मौक्तिकानि, मणयो रत्नानि । अधुना 'जवाहर' इति प्रसिद्धाः । वसूनि खण्णरूप्यधनानि, तेषां गणा आदौ यासां तादृश्य उपदाः प्राभृतानि दौकनदानि 'भिटणा' इति प्रसिद्धाः स्फुरन्ति । क इव । शैला इव । यथा अत्युचाः शैला वीक्ष्यन्ते । यथा अतिबहव्योऽभ्रंलिहाश्वोपदा दृश्यन्ते ॥

शीलन्ति यं कचन संसदि लोकपालाः

शच्या इव प्रियतमं च चतुर्दिगीशाः ।

साङ्गा इव कचन वीररसाश्च वीराः

सेनान्यमेव चतुरङ्गचमूरनूनाः ॥ ९१ ॥

च पुनः संसदि सभायां कचन प्रदेशे चतस्रणां प्राची-भवाची-प्रतीची-उदीची-लक्षणाना दिशां हरितामीशाः स्वामिनो लोकपाला राजानो यमकञ्चरं शीलन्ति । कर्मिव । यथा शच्या इन्द्राण्या प्रियतमं प्राणनाथ पुरंदरं सोमयमवरुणवैश्रवणाभिधायाश्चतुर्दिग्युक्ता लोकपालाः शीलन्ति । च पुनः कचन कापि वीरा. सुभटाः शीलन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—साङ्गा सशरीरा चीरनामानः पञ्चमा रसाः इव । पुनः अनूना सुदृढतनुत्रनिशितशस्त्रादिद्विचन्वारिंशद्गुणपरणकलिता चत्वारि गजवाजिरथपदाति-लक्षणानि अङ्गान्यवयवा यस्यात्तादृशी चमूः शीलति । कर्मिव । सेनान्यमेव । अत्र एव इवार्थे । यथा चक्रवर्त्सदिसेनापतिं चतुरङ्गिणी सेना सेवते । अथवा । सेनान्यं स्वामिकार्तिकं चतुःस्कन्धा सुरसेना सेवते । देवैः स्कन्दमेव सेनानीत्वेऽभिषिच्य तारको निहतः । एतद्विस्तरः परसमये ॥

आकाशवत्कविबुधश्रियमादधाना

नीरेशितार इव जिष्णुरमाभिरामाः ।

श्रीदा इव प्रदधतोऽत्र वदान्यभावं

सभ्या विभान्ति धिषणा इव बागधीशाः ॥ ९२ ॥

अत्राकञ्चरसभायां सभाया साधवः सभ्याः सभासदः राजसभोपवेष्टारः विभान्ति शोभन्तः । किंभूताः । कवितया काव्यकर्तृत्वेन । यदुक्ता खगर्वापहारिणा केनचिद्दिदुषा— 'वयमपि कवयः कवयः कवयः कवयश्च सिद्धसेनाद्याः । यद्यपि उलयोरैक्यं तर्किक कल-भीयते क्रमः ॥' इति । तथा बुधतया पाण्डित्येन श्रियं शोभामा सामस्त्येन सर्वकला-वेत्तृत्वेन देवानाः सभाया विभूषां कुर्वाणा वा । किंवा । आकाशवत् । यथा आकाशाः कवीना बुधाना बुधानां रोहिणीनन्दनाना च श्रियं लक्ष्मीमा सामस्त्येन विभ्राणाः कुर्वाणा

वा सन्ति । सूर्याणां द्वादशत्वेन बाहुल्याद्ब्रह्माणामपि बाहुल्यम् । सूर्याणां ग्रहपतित्वात् । पुनः किभूताः । जिष्णुन्वेन सुभटनया शौर्येण जयनशीलतया रसा लक्ष्मीः तथा अ-
भिरामा गजाश्वग्रामादिबहुविभूतिभ्राजिनः । 'जिते च लभ्यते लक्ष्मीः' इति वचनात् । शत्रुं जैत्राणां सुभटानां हि प्रायः स्वामिनो प्रामान्ददते इति रीतिः । के इव । नीरै-
शितार इव । 'वानदीयः सरत्वान्' इति ह्यम्याम् । वारिपतिर्नदीपतिश्चेति संयोगाद्वा । यथा समुद्रा जिष्णुरमाभ्यां कृष्णतत्पत्नीभ्यां कृत्वा मनोज्ञाः । समुद्रशायी कृष्णः ।
लक्ष्म्यास्वजायान्वेन सानिध्यम् । पुनः किभूताः । वदान्यभावं दानशौण्डतां प्र-
दधेण दधते विप्रतः । के इव । श्रीदा इव । यथा धनदा दानशौल्लवं दधते । पुनः
किभूताः । वागधीशाः । प्रगल्भवाग्विलासाः । 'वागीशो वाक्पती' इति ह्यम्याम् । क
इव । विषया इव । यथा सुराचार्याः । 'विषयः फाल्गुनीभवः । गीर्वृहस्योः पतिः' इति
ह्यम्याम् । वाचामधीशा भवन्ति ॥

स्वस्त्रैणजैत्रमणिकल्पितशिल्पचञ्च-

त्पाञ्चालिकापहतलोचनचित्तवृत्तिः ।

पूर्वापराम्बुनिधिसीममहीमयोर्नो

या संसदाप सुषमां वलभित्सभेव ॥ ९३ ॥

पूर्वापराम्बुनिधी प्राच्यप्रतीच्यसमुद्रौ सीमा अवसानं मर्यादा यस्यास्तादृश्या सद्या
भूमेर्मैधोने वासवस्य ससत् सभा सुषमा सातिशादिशोभां प्राप लेभे । केव वलभि-
त्सभेव । यथा बलनामान दानवेन्द्र भिनत्ति हन्तीति बलमित्युरंवरस्य सभा पर्वत्
सुषमानाम्नी सुषमामाप्नोति । किभूता । स्वः स्वस्य वीणां समूहः स्वैण सुराङ्गनाग-
णस्तस्य जैत्रीभिर्जयनशीलाभिः मणिभिर्विधरत्नैः कल्पितं रचितं शिल्पं विज्ञानं
तेन चञ्चन्तीभिः शोभमानाभिः । अथ वा मणिभिर्निर्मितं विज्ञानं यासां तथा चञ्च-
न्तीभिः पाञ्चालिकाभिः पुत्रिकाभिरपहता स्वायत्तीकृता स्वाधु एकताना विहिता
लोचनानामर्याद्विलोककान्तानयनाना मनसां चेतसां च वृत्तिर्व्यापारो यथा सा ॥ इत्यरु-
च्चरसभावर्णनम् ॥

गोष्ठीं सृजन्क्षितिसितांशुरशेषशास्त्रा-

धीतीव तत्सदसि क्रोविदमेदुरायाम् ।

धर्मं विशिष्य परिचेतुमना इति स्व

सामाजिकाननुयुनक्ति कदाचिदेषः ॥ ९४ ॥

एषोऽकच्चरः क्षितिसितांशुर्धरणीरोहिणीरमणः कदाचिन् कस्मिंश्चित्सग्रे विशिष्य
विशेषप्रकारेण कृत्वा धर्मं मोक्षसाधकं मार्गं परिचेतुं परिचितिगोचरीकर्तुं मनोऽन्तः-
करणं यस्य सः । तस्यां पूर्वव्यावर्णितस्वरूपाया सदसि सभाया सामाजिकान्

सभ्यानित्यमुना प्रकारेणानुयुनक्ति स्म । पप्रच्छेत्यर्थः । किभूतायां सदसि । को-
विर्दनिर्बद्यविद्याविदुरविशारददृन्दर्भेदुराया पुष्टाया भृतायाम् । मण्डितायामित्यर्थः ।
क्षितिस्तिताशुः कि कुर्वन् । गोष्ठीं विनोदवार्तां सृजन्निर्ममाणः । क इव । अशेषशास्त्रा-
धीतीव । यथा अशेषेषु समस्तेषु शास्त्रेषु व्याकरणसाहित्यप्रमाणच्छन्दोवेदज्योति-
रलंकारनीतिचाणक्यादिषु वाच्येषु अधीतमध्ययनमस्यास्तीत्यधीती सर्वशास्त्राध्येता
गोष्ठीं सृजति ॥

किं पप्रच्छ तदेवाह—

भास्वानिव प्रकटयत्यनवद्यमार्गं

प्राणान्निजानिव पिपतिं समग्रसत्त्वान् ।

धत्ते स्पृहामिह न सिद्धमिव कचिद्यो-

ऽनुक्रोशशालिपदवीमिव योजनौषः ॥ ९५ ॥

विश्वासुमत्सु समदृक्परमेशितेव

सङ्गं कुसङ्गमिव शान्तमना जहाति ।

यः पोतवचरति तारयते परांश्च

संसृत्युदन्वति स कश्चिदिहास्ति साधुः ॥९६॥ (युगमम्)

इह ममाज्ञावर्तिनि महामण्डले सर्वदर्शनेषु वा स प्रसिद्धिमान् साधुर्महात्मा कश्चि-
त्कोऽपि अस्ति वर्तते । यत्तदोर्नित्यसंबन्धात् स कः । यो महात्मा भास्वान् मार्तण्ड
इवानवद्यं निष्पाप मार्गं पन्थानं प्रकटयति प्रकाशयति । तथा यो निजानात्मीयान्प्रा-
णान् असूनिव समग्रान् सर्वान् सत्त्वान् प्राणिनः पिपतिं पालयति । तथा यः सिद्धो
मुक्तात्मेव इह विश्वे पुत्रकलत्रधनादिसंसाराभिषङ्गे वा क्वचित्कुत्रापि पदार्थे स्पृहा
वाञ्छां न धत्ते दधाति सृजति वा । पुनर्योजनानां चतुःकोशीमानानां मार्गप्रमाण-
विशेषाणामौषधः समूह इव अनुक्रोशेन दयया । 'कृपाजुक्पानुक्रोशः' इति हैम्याम् ।
अनुगतैः परस्परं संबद्धैः क्रोशैर्गव्युत्तिभिः शालते शोभते इत्येवशीलां पदवीं मार्गमा-
चारं पन्थानं च धत्ते । तथा यः परमेशितेव परमेश्वर इव विश्वेषा त्रयाणां भुवनानां
समस्तेषु वा असुमत्सु जन्तुषु समा ममभावा स्वपरव्यवसायरहिता एकस्वभावैव दृक्
दृष्टिर्यस्य । तथा यः शान्तमुपशमशालि मित्रामित्रेषु समनया ममपरिणामतया अव-
र्तमानं वा मनः स्वान्तं यस्य तादृक् सन् कुसङ्गं कुकुत्सित पाप्मभिव्यंसनिभिः पि-
शुनैर्वा सङ्गं संगममिव । सङ्गं प्रसुदाप्रमुखसंबन्ध धनभोगविलासादिकं संगमं वा ज-
ह्वाति स्वयं त्यजति । च पुनः सद्यतिः संसारः स एवागाधोऽपरचञ्चुरलक्ष्यतलः उद-
न्वानपारः समुद्रः तस्मिन् पोतवद्यानपात्र इव स्वयं तरति परपारं प्रयासं विनैव मुग्धेन
प्रयाति, परांश्च तारयते परं पारं लम्बयते ॥

वाचं मुधामिव निपीय ततः समुद्र-

नेमीतमीवरयितुः श्रवणाञ्जलिभ्याम् ।

सामाजिकैः स जगदे द्विजचन्द्रिकाभिः

संर्वाधितस्फुरदुरःस्थलतारहारैः ॥ ९७ ॥

ततः साहिप्रभ्रानन्तरं सामाजिकैः पार्षदैः स साहिर्जगदे भाषितः प्रत्युत्तरं प्रदी-
यते स्म । किंभूतः । निजवदनपद्मविराजिद्विजाना दशनानां चन्द्रिकाभिः कान्तिभिः ।
दन्ताधिकारे चन्द्रिकाशब्देन कान्तिरेवोच्यते । यथा रघौ—‘दशनचन्द्रिकया व्यवभा-
सितम्’ इति । सर्वाधिताः सम्यक्प्रकारेण वृद्धिं नीताः स्फुरन्तो दीप्यमाना उरःस्थले
वक्षःस्थाने स्थितास्तारा उज्ज्वलास्तारकसदृक्षा वा हारा मुक्ताकलापा यैः । किं कृत्वा ।
श्रवणे कर्णाविवाञ्जलो यो जिनपाणिः एकोऽञ्जलिः ताभ्यां द्वाभ्यां कृत्वा समुद्रनेम्या
क्षणेः तनोवरयितुः शर्वरीचरस्याकव्वरपातिसाहेः पूर्वरूपितप्रश्नलक्षणां वाणीं नि-
पीय सादर श्रवणविषयीकृत्य । कामिव । मुधामिव । कश्चिद्भाग्यवान् पुमान् सद्गुरु-
प्रदत्तमन्त्राराधनविधिना पूर्वप्रेम्णा वा प्राचीनाचीर्णोत्तिष्ठाविपुण्येन वा प्रसन्नीभूत-
क्षुधाभुजा प्रदत्त पीयूषमञ्जलिभ्यां पिवति ॥

अस्माभिरीशितरदृश्यत दर्शनेषु

सर्वेषु शेरखर इवाखिलवार्मिकाणाम् ।

एकः स हीरविजयाभिधसूरिराजः

क्षमापालपङ्क्तिषु भवानिव भूमिपीठे ॥ ९८ ॥

हे इष्टे सर्वत्र पृथिवीपीठे विजयविधानादौ समर्थाभवतीति ईशिता तस्य संवो-
धनम् हे ईशितः स्वामिन्, अस्माभिः श्रीमत्सदस्यैः भूमिपीठे निखिलमेदिनीमण्डले
सर्वेषु समस्तेषु जैनबौद्धशैवसांख्यवैशेषिकनास्तिकलक्षणेषु षट्सु दर्शनेषु शासनेषु । अथ
वा भाद्रप्रभाकरजैमनीयादिषु षड्दर्शनानां शाखाप्रशाखाभतञ्चरि । सोऽसाधारणग-
णितानपुगुणगर्जगन्धये विख्यातः । एको न द्वितीयो यस्वाद्वितीयः हीरविजय इत्यभिधा
नाम् यस्य तादृशः सूरिष्वाचार्येषु त्रिगतप्रतिरूपादिषु षण्णितपटत्रिंशद्गुणै राजते दीप्यते
इति राजा एतावता श्रीहीरविजयसूरिपुरुहूतोऽदृश्यत दर्शनगोचरीचके नापरः । क
इव । भवानिव । यथा निखिलानां मुद्गलानां प्रतिष्ठानानां ‘पटाण’ इति प्रतिष्ठानां वि-
विधजातितुरुष्काणां राजपुत्राणां क्षमापालानां पृथिवीपतीनां पङ्क्तिषु मण्डलीषु भवान्
साहीनामापि साह्रिर्दृश्यते । उत्प्रेक्ष्यते—अखिलानामिदानींतनयुगजन्मानां समस्तानां
धार्मिकाणां धनेर्कर्तृणां शेरखरोऽवतस इव मुकुटो वा ॥

अथ हीरविजयसूरिगुणवर्णनप्रारम्भः—

अध्याप्य देवगुरुणा स्वविनेयवर्गैः
स्वख्यातये प्रतिभुवं प्रहितैरिवैतैः ।
सम्भैर्गुणान्कवयितुं कतिचित्तदीया
प्रारभ्यते स्म वसुधाधिपतेः पुरस्तात् ॥ ९९ ॥

सभायां साधुभिः सभ्यैः सभास्तारैः वसुधाधिपतेर्भूमण्डलाखण्डलस्य पुरस्तादग्ने
तदीयान् हीरविजयसूरिसंबन्धिनः कतिचित्सर्वात्मना कथयितुमशक्यतया क्रियत्सख्या-
कान् गुणान्कवयितुं स्तोत्रम् । 'इदं कवयति कवते' इति क्रियाकलापे । प्रारभ्यते न्य ।
उत्प्रेक्ष्यते—देवगुरुणा सुराचार्येण बृहस्पतिना अध्याप्य पाठयित्वा स्वय सर्वशास्त्रक-
लापारगामिनो विधाय स्वख्यातये सर्वावनीवलये निजप्रतिद्विविहितये भुवं प्रति भूमि-
मण्डले प्रहितैः प्रस्थापितैः स्वविनेयवर्गैर्निजान्तेवासिभ्यन्दैरिव ॥

एतस्य दृष्टिरजनिष्ट विभो सदृक्षा
भिक्षाचरेऽमृतमुजामपि सार्वभौमे ।
भक्तेऽप्यभक्तिकृति वार्षिकवारिदस्य
वृष्टिर्यथेक्षुविपिने कनकद्रुमे च ॥ १०० ॥

हे विभो स्वामिन्, एतस्य हीरविजयसूरेर्दृष्टिर्दृष्ट भिक्षया प्राप्तमात्रेण चरति वृत्तिमा-
जीविकां विदधातीति भिक्षाचरो भिक्षुकः । दरिद्र इत्यर्थः । तस्मिंस्तथा अमृतमुजां
सुधाधानानां देवानां सार्वभौमे चक्रवर्तिनि पुरदरे च सदृशा निर्विशेषा सदृशी अजनिष्ट
संजाता । पुनर्भक्ते स्वसेवासक्ते भक्तिनिर्भरान्त-करणतयाशनाद्युकादिदायके वा
तथा अभक्तिकृति अवज्ञाकारिणि अनिष्टविधायिनि वा पुंसि तुल्यैव अस्य सूरेर्दृष्टिरज-
निष्ट । यथा वर्षासु भवो वार्षिकः वर्षाकालसंबन्धिनो वारिदस्य बहुलसलिलस्वण्डधारा-
वर्षिणो मेघस्य दृष्टिर्वर्षणमिक्षूणां रसालानां 'सेलडी गूंदगरी' इति प्रतिद्वानां विपिने
वने । क्षेत्रे इत्यर्थः । तथा कनकतरौ धत्तूरकवृक्षे च सदृशैव सजायते ॥

संध्याभ्रविभ्रममिवाध्रुवभावभाज-
मुद्गावयन्भवमभङ्गुरतां च सिद्धेः ।
आवेदयत्यसुमतः कुलयातयामो
वंश्यानिवायतिहितः स हिताहितार्थम् ॥ १०१ ॥

स हीरविजयसूरिसुमतः सकलमविक्रजन्तुं प्रति हिताहितपरलोकेष्टान् । तथा
अहितान् द्वयोरपि लोकयोरनिष्टविधायिनोऽर्थान् भावान्पदार्थान्वा आवेदयते कथयति ।
क इव । कुलयातयाम इव । यथा गोत्रद्वयः पुमान् वदयान्निजपुत्रपौत्रादिकान् प्रति

हिताहितार्थानावेदयते शुभाशुभान् भावान् कथयति हितमहितं च वक्ति । सूरिः किं कुर्वन् । संध्याभ्राणां संध्याकालसंजातविविधनीलपीतरक्तादिरागकलिताम्रकाणां दिवसावसानपितृ(सू)प्रभवद्विविधरागाणां विभ्रमं विलासमिव । अध्रुवभावभाजमश्राश्वतपरिणामञ्जुषं भवं संसारमुद्गावयन् प्रकटीकुर्वन् । च पुनः किं कुर्वन् । सिद्धेर्महानन्दनगर्भा अभङ्गुरतामनश्चरत्वं शाश्वतसुखानुषङ्गितां प्रकटयन् प्रकाशयन् । अर्थान्जनानां पुरस्तात् । अत एव सूरिर्यातयामश्च किलक्षणः । आयतावृत्तरकाले इहपरलौकादौ सांसारिकसर्वव्यवहारादौ च हितः शुभचिन्तकः पथ्यवक्ता च ॥

यस्मिन्नातावधि चसन्ति परे निमग्ना

मीनव्रजा इव जना वृजिनावगूढाः ।

तस्माद्भवाम्बुनिधितः स पृथग्भवभूव

पङ्कान्तराद्भनरसादिव पुण्डरीकम् ॥ १०२ ॥

स सूरिस्तास्पादवाञ्छनसगोचरीभूतपूर्वपारादनन्तानन्तपुद्गलपरावर्तिनिवर्तनवृत्तसुत्र-धारात्संसारो देवागाधापारत्वेनाम्बुनिधिः समुद्रस्तस्मात्सकाशात् पृथक् बभूव भिन्नो जातः । संसारं निरस्य मोक्षमार्गे संयमे तस्थिवानित्यर्थः । किंभूतात्तस्मात् । पङ्कः पापमन्तरे मध्ये यस्य । केवलपापमयादित्यर्थः । 'अंहः कलङ्कमघं पङ्कः' इति हैम्याम् । किमिव । पुण्डरीकमिव । यथा सिताम्बोजं पुण्डरीकं पङ्कः कर्दमोऽन्तरे मध्ये तले यस्य तादृशात् घनरसात्सलिलत्पृथक् भवति । स कः । यस्मिन् भवाम्बुनिधौ संसारसमुद्रे वृजिनैः पापकर्मभिरवगूढा आश्लिष्टा व्याप्ताः पापभरभारिताः सन्तः परे इतरे बहुल-संसारिणो जना लोका विगतो विशेषेण यातोऽवधिः सीमावसायं यत्रेति क्रियाविशेषणम् । अनन्तानन्तसमयमित्यर्थः । लीनास्तल्लीनमानसा चसन्ति संतिष्ठन्ते । क इव । मीनव्रजा इव । यथा मत्स्याः समुद्रे निमग्ना एव तिष्ठन्ति ॥

संज्ञस्यदेणरमणीदृगपाङ्गरङ्गो-

त्सङ्गप्रणार्तितकटाक्षपरम्पराभिः ।

चेतस्यविश्यत मुसुक्षुमणेर्न तस्या-

लोकस्य मध्य इव चण्डरुचीरुचीभिः ॥ १०३ ॥

तस्य हीरविजयस्य मुसुक्षुमणेः भ्रमणमाणिक्यस्य चेतसि चित्ते संज्ञस्यन्तीनां लुब्धकादीनामाकस्मिकभयाङ्कलतया पलायमानानामेणरमणीना सारहाङ्गानानां दृगिव चटुल्लोचनमिव दृक् दृष्टिर्यासां तासाम् । चपलविलोचनानां स्त्रीणामित्यर्थः । दृशां नयनानामपा-ङ्गयोर्नेत्रप्रान्तयोरेव रङ्गयोर्नेत्रस्थानकयोस्तद्रे कोडे प्रणार्तितमित्स्वाण्डवं कारिताभिः कटाक्षाणामक्षिविकृणिताना परम्पराभिर्धोरणीभिर्नाविद्वयत न प्रविष्टम् । काभिरिव । चण्डरो(रु)चीरुचीभिरिव । यथा तीव्रकिरणस्य भास्करस्य रुचिभिः कान्तिभिः ।

रुचीशब्दो दीर्घदकारान्तोऽप्यस्ति । यथा नैषधे—‘वरुणप्रहिणीमाशामासादयन्तममुं
रुचीनिचयमिव’ इति । ‘नो चेत्ता चण्डरोचीरुचिरुचिर्रुची’ इति जिनशतकेऽपि ।
अलोकस्य जीवाजीवादीनामनाधारक्षेत्रस्य मध्ये विचालेन प्रविश्यते । अलोकेषु सूर्या-
दीनां न प्रकाशः । परशासनेऽपि दृश्यते । यथा रघुवंशे—‘सोऽहमिज्याविशुद्धात्मा
प्रजालोपनिमीलितः । प्रकाशश्चान्धकारश्च लोकालोक इवाचलः ॥’ ‘चक्रवालाचलाद-
वाक् प्रकाशः परतश्चाप्रकाशः’ इति तद्भूतौ । ‘लोकालोकश्चक्रवालः’ इति हैम्याम् ॥

संसृत्यसारसरणीभ्रमणीभवेन

विश्वत्रयीजनिमतां नयता विमोहम् ।

सङ्गेन यद्यत्पितेः पुरतः प्रणेशे

नागेन नागदमनीत इवोद्धतेन ॥ १०४ ॥

यस्य यत्पितेर्निर्ग्रन्थनाथस्य पुरतोऽग्रे सङ्गेन स्वजनपरिजनाभिष्वङ्गेन प्रणेशे प्रण-
ष्टम् । संसारविरक्तत्वात्तस्य कुत्रापि प्रतिबन्धो नास्तीत्यर्थः । किंभूतेन । संसृतिः
संसारमनन्तमवाटवी पर्यटनं संसारः तद्रूपा विविधनरकतिर्यगादिदुःखपरम्परादाधि-
त्वादसारा निकृष्टा सरणिर्मार्गस्तत्र भ्रमण्या पर्यटने भ्रमणेन कृत्वा भवेनोत्पन्नेन । सांसा-
रिककुटुम्बसंबन्धसंजातेनेत्यर्थः । अत एव किं कुर्वता । विश्वत्रय्याल्लोकव्यस्य जनिमतां
सुरासुरनराणां विमोहं मीढ्यं नयता प्रापयता । केनेव नेशे । नागेनेव । यथा उत्कटेन
मदेन कोपेन वोद्धुरेण भुजगमेन नागानां सर्पाणां दमनी शक्तिमवनी औषधिविशेष-
स्तस्मात्प्रणश्यते ॥

संक्रान्तशक्रबलिधामधरापदार्थ-

सार्थे जिनागमकषोल्लिखितान्तराले ।

संक्रान्तिरापि न कदापि हृदात्मदर्शे

सूरीश्वरस्य किमनङ्गतयाङ्गजेन ॥ १०५ ॥

सूरीश्वरस्य हन् हृदयमेवातिस्वच्छत्वादात्मदर्शो दर्पणस्त्रत्र अङ्गजेन कंदर्पेण कमनः
कलाकेलिः । ‘अनन्यजोऽङ्गजः’ इति हैम्याम् । कदापि कस्मिन्नपि काले स्वापजाप्रद-
वस्थातारुण्यतरुणीदर्शनादिसमयेऽपि संक्रान्तिः संक्रमण प्रतिबिम्ब प्रवेश च नापि न
प्रापे । यस्य मनसि कस्मिन्नपि प्रस्तावे स्मरोद्रेको नासीदित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अनङ्ग-
तया अशरीरत्वेनेव संक्रामणं तु देहस्यैव स्यात्तस्य तु स एव नास्ति तस्मात्कृतः संक्रा-
न्तिरिति । किंभूते हृदात्मदर्शे । संक्रान्ताः प्रतिबिम्बिताः शक्रसेन्द्रस्य वलेर्बलिनाशो
दानवेन्द्रविशेषस्य धात्रोर्मन्दिरयोः स्वर्गपातालयोः । तथा धराया निखिलमहीमण्डलस्य
च पदार्थानां घटपटस्तम्भकुम्भदानवदानवारिमानवायनेकवस्तूनां सार्थाः समूहा यत्र ।
प्रतिबिम्बं च निर्मले वस्तुनि स्यात् । अत एव पुनः किंभूते हृदात्मदर्शे । जिनागमो

जेनसिद्धान्तः स एव कथः शाणाप्रं तेनोल्लिखितमुत्तेजितं देदीप्यमानं निर्मितमन्तरालं
मध्यं चस ॥

नीत्वा वहिर्निजमनःसदनाग्निहन्य-

मानं विभाव्य विभुना स्वमरातिभावात् ।

नश्यन्निवान्यजनहृत्परमाणुमध्ये

रागो विवेश विवशाशयतादधानः ॥ १०६ ॥

रागोऽधुरागः सांसारिकः ज्ञेहः । उत्प्रेक्ष्यते—नश्यन्पलायमानः सन् अन्येषां
सूरिव्यतिरिक्तानामितरेषां जनानां हृत् हृदयमेव परम उत्कृष्टो योऽणुः सर्वलघुरति-
सूक्ष्मस्थानं तस्य मध्ये विचाले विवेश प्रविष्टवान् । नैयायिकानां मते हि मनसः
परमाणुत्वमुच्यते । यथा नैपथे—‘यत्पथावधिरणुः परमः सा योगिधीरपि न पश्यति
साक्षात् । बालया निजमनःपरमाणौ ह्रीदरीशयहरीकृतमेनम् ॥’ इति । किंभूतः । विवशं
व्याकुलमाशयमभिप्रायं मनो वा आ सामस्त्येन सर्वप्रकारेण दधानो^१ विभ्राणः । तदेव
व्याकुलत्वमाह—किं कृत्वा । निजस्यात्मनो मनश्चित्तमेव सदनं वाससौधं तस्माद्बहिर्बा-
ह्यप्रदेशभूमौ नीत्वा निःसार्य कर्षयित्वा । निष्क्रान्त्येत्यर्थः । अरातिभावात्प्रतिभवं
दुःखदायकत्वेन वैरित्वाद्बिभुना सूरिणा निहन्यमानं मार्थमाणं स्वमात्मानं विभाव्य दृष्ट्वा
विज्ञाय वा ॥

एतेन दुर्गतिरशोष्यत भूपमुख्य

ग्रीष्मोष्मणेव विगलज्जलपङ्कपङ्क्तिः ।

उल्लङ्घ्यते स्म भवपद्भितिरप्यनेन

पाथोजिनीप्रियतमेन यथाअवीथी ॥ १०७ ॥

हे भूपमुख्य सकलराजचक्रचक्रवर्तिन्, एतेन सूरिणा दुर्गतिः सम्पङ्क्तिमयमसंयमारा-
धनतो दुष्टा अनन्तदुःखदायका नरकतिर्यग्लक्षणा कुगतिरशोष्यत निषिद्धा निष्ठापिता
स्वतः । केनेव । ग्रीष्मोष्मणेव यथा निदाघदाघेन विगलन्ति तापातिरेकान्त्रिर्यान्ति विशुष्य
गन्ठन्ति जलानि पानीयानि यस्यास्तादृशी पङ्कानां जम्बालानां पङ्क्तिः श्रेणी शोष्यते ।
अपि पुनरनेन गुरुणा भवपद्भतिः भाविनि भूतोपचारात्संसारमार्गं उल्लङ्घ्यते स्म अति-
क्रान्तः । केनेव । पाथोजिनीप्रियतमेनेव । यथा पथिनीप्राणनाथेन सूर्येण अत्रवीथी
गगनपदवी मेघमाला वा उल्लङ्घ्यते ॥

वाचंयमावनिभृतः शमनामसाम-

योनिप्रतीपकलिताङ्गमनोगुहायाम् ।

स्त्रालम्भभीलुक इवोत्कटकोपकुम्भी

कर्तुं प्रवेशमपि नो प्रभविष्णुरासीत् ॥ १०८ ॥

हे सकलराजचक्रचूडामणे, वाच वाणीं चमयन्ति सावयव्यवहारे प्रवर्तमाना निय-
न्त्रयन्तीति वाचयमा वाग्गुप्तिधारका । वाक्यनेन मनःकायगुप्तीं समेते । मध्यग्रहणेन
आद्यन्तयोर्ग्रहणं कार्यम् । 'तुलादण्डस्थेष' इति न्यायेन । तथा 'ढक्कायसमारम्भे' इत्यत्र स-
नारम्भ इति मध्यमपदग्रहणेन संरम्भारम्भयोराद्यन्तयोः पदयोर्ग्रहणम् । 'तुलादण्डन्या-
येन' इति श्रीरत्नशेखरसूरिपादाः श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ प्रोक्तुः । तेषां सगुप्तित्रयधारिणां
साधूनां तेषु चावनिभृत्यार्थिवः पर्वतश्च तस्य जमः प्रशान्तरसः स एव नामाभि-
धानं यस्य तादृशाः । सामवेदाद्योनिरूपितिर्यस्य । श्रूयते च—'नारायणनाभ्यम्भोरुहकु-
हरकुटीरमधिशयानस्य वेदविद्यानिगदतो भगवतः पितामहस्य बृहद्रथान्तरविकीर्णाभा-
सनामानि गायतः सामश्लोकरसनिष्पन्दाडुदपद्यन्त ऐरावतसुप्रतीकप्रभृतयोऽष्टौ दिग्ग-
जेन्द्रास्तेभ्योऽभवन् भद्रमन्दमृगमिश्रजातयो गिरिचरनदीचरोभयचारिणः । प्रसिद्ध
चैतत् सामजा गजाः' इति त्रम्पूकथायाम् । तस्य तेषां वा प्रतीपः शत्रुः केसरी तेन
कलितोऽङ्ग उत्सङ्गो यस्यास्तादृशीम् । मनः चित्तमेव गुहा कंदरा तस्यामुत्कटो मदोद्धतः
कोपः क्रोध एव कुम्भी हस्ती प्रवेशमपि कर्तुं प्रभविष्णुः समर्थो नासीत् न वभूव ।
उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मन आलम्भो व्यापादनं तत्र भीलुको विभ्यदिव ॥

विश्राणयत्यसुमतां क्षितिकान्त वोधि-

वीजं निर्धिं जनयितेव निजाङ्गजानाम् ।

सिद्धः स्वसिद्धिमिव भक्तिमतां विनीता-

न्तेवासिनामिव गुरुः परमात्मविद्याम् ॥ १०९ ॥

हे क्षितेर्भूमामिन्याः कान्त वल्लभ, असुमतां भव्यजन्तूनां वोधिबीज सम्यक्त्व
विश्राणयति ददाति । क इव । जनयितेव । यथा पिता निजाङ्गजाना स्वनन्दनाना
निधिं निधानं दत्ते प्रयच्छति । पुनः क इव । सिद्ध इव । यथा विद्यासिद्धिभृद्भक्तिमता
स्वसेवासक्तानां स्वस्यात्मनः सिद्धिं मन्त्रादिसामर्थ्यं दत्ते । पुनः क इव । गुरुरिव । यथा
सम्यग्धर्मोपदेष्टा विनीतानां विनयकलितानां स्वादेशवशवदानामन्तेवासिना शिक्ष्याणा
परमात्मविद्यामध्यात्मान्नाथ वितरति ॥

मानोपमानमगुनः गमितः क्षितीन्दो

जेतुं पुनः प्रतिहतस्तमरातिमिच्छन् ।

साहाय्यकं किमु चिकारयिषुः स्वकीयं

नक्तंदिनं वितनुते जगतामुपास्तिम् ॥ ११० ॥

हे क्षितीन्द्रो वसुधासुधांशो, भानोऽभिमानो गर्वः अपमानमर्यात्तेन सूरीगैवावगणनां
गमितः प्रापितः सन् पुनर्व्याप्तुष्व्य प्रतिघात्कोपात्तं सुरिमेवात्मारगतं स्ववैरिणं जेतु-
मभिमवितुमिच्छन् वाञ्छन् सन् जगतां त्रिभुवनजनानामुपाश्रित सेवां विततुते विद-
धाति । कथम् । नक्तंदिन रात्रिदिवा । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकीयमात्मीयं साहाय्यकं साहाय्यं
चिकारयिषुः कारयितुमिच्छुरिव ॥

विद्वेषिणीयमिति येन निहन्यमाना

शिश्नाय शंबरमसौ दितिजं प्रणश्य ।

स्थातुं न तत्र विभुरेतदुदीतभीतेः

प्रत्यङ्गिनं त्रिभुवने भ्रमतीव माया ॥ १११ ॥

इयमस्माकं प्रतिभवं विद्वेषिणी वैरिणी महाहानिविधायिनी इति कृत्वा निहन्यमाना
मार्यमाणा सती असौ प्रायः संसारवर्तिसर्वजनहृदयसदत्वेन जगत्प्रतीता माया शठता
दम्भचर्या । कपटवर्तितिरिख्यर्थः । प्रणश्य क्रयचित्प्राप्त्या प्रपलाय्य शंबरं शंबरनामानं दितिर्दा-
नवमाता तस्या जायते स्मेति दितिजस्त शिश्नाय श्रिता । एतस्मात्सुरेदीतायाः प्रादु-
र्भूताया भीतेर्भयात् तत्रापि शंबरसमीपेऽपि स्वरेण घातित्वात्स्थातुं स्थितिं कर्तुं न
विभुरसमर्था सती । उत्प्रेक्ष्यते—निर्विघ्नस्थानाभावात्त्रिभुवने त्रैलोक्येऽपि प्रत्यङ्गिनं ज-
न्तून् जन्तून् प्रति माया भ्रमति पर्यटतीव ॥

संतोषतोयनिधिमध्य इवास्य मग्नो

दग्धः किमुद्धतसितप्रणिधानवह्नौ ।

जग्धोऽथ वा चरणकेसरिणा करीव

लोभः प्रमोरिति न चेत्किमनक्षिलक्ष्यः ॥ ११२ ॥

हे प्रभो स्वामिन्, सुरैर्लोभः । उत्प्रेक्ष्यते—संतोषः धृतिः निर्लोभता स एव तोय-
निधिः समुद्रस्त्वस्य मध्ये गर्भे जलान्तराले मग्नो ब्रूडित इव । अथ वा उत्प्रेक्ष्यते—
वद्धतः प्रज्वलन् सितप्रणिधानमेव शुक्लव्यानमेव वह्निर्ज्वालजिह्वः तत्र तन्मध्ये दग्धो
मस्मीभूत इव । अथ वा करीव हस्तीव चरणं चारित्रं तदेव केसरी पञ्चाननस्त्वेन
जग्धो भक्षितः कुक्षिगतीकृतः इव । इति चेन्न तर्हि किं कथमनक्षिलक्ष्यः न लोचन-
गोचरः कदाचिदपि लोभो न दृश्यत इत्यर्थः ॥

तृष्णां महीतलमहेन्द्र विभुर्विरत्या

यो वागुरामिव कृपाणिकया न्यकृन्तत् ।

दुःखान्यलम्बिषत मुग्धजनैर्निपत्य

यस्यां मृगैरिव मवं चिपिनं अमाद्भेः ॥ ११३ ॥

हे महीतलमहेन्द्र हे भूमीमण्डलाखण्डल, चो विभुर्हीरविजयसूरिः तृष्णां नानाभिलाषस्वरूपां स्पृहां विरत्या निखिलामिलाषविरमणरूपनियमेन कृत्वा न्यकृन्तत् चिच्छेद । कामिव । वागुरामिव । यथा कश्चित्सकलजन्तुजातकृपापरः पुमान् वागुरां मृगजालिकां कृपाणिकया क्षुरिकया कर्तार्या वा कृन्तति छिनत्ति । यस्यां तृष्णायां वागुरायां भवं संसारं विपिनमरण्यं च भ्रमद्भिर्मुग्धैर्गैरिगैरिव मुग्धजनैरज्ञानिलोकैर्निपत्य तदधीनीभूय पतित्वा दुःखानि अनेकप्रकारासातपरम्परा अलम्बिषत प्राप्तानि ॥

विश्वत्रयीश इव निःशरणात्मभाजा-

मास्ते महीमिहिर यः शरणं शरण्यः ।

मैत्र्यं विभर्ति जगता न कदाप्यमित्र-

भावं स भानुरिव नश्यदशेषदोषः ॥ ११४ ॥

हे महीमिहिर भूमीमानो, विश्वत्रयीशः त्रैलोक्यनायकः परमेश्वर इव यः सूरिर्निर्गतं शरणमाधारो यस्य तादृशमात्मानं भजतीति तेषामशरणानां शरणं गतिरास्ते । किंभूतः । शरण्यः शरणागतवत्सलः । पुनः स भानुरिव भास्वानिव जगता विश्वलोकेन साकं मैत्र्यं मित्रतां सखिभावं विभर्ति, परं कदापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे अमित्रनाव वैरिताशयं न विधत्ते । किंभूतः । नश्यन्तः पलायमाना अशेषाः समस्ता दोषा अपगुणा यस्मात् । सूर्यस्तु सर्वदापि मित्र इत्यभिधानत्वं परं नामित्राल्प्यताम् । सोऽपि किंभूतः । नश्यन्तोऽशेषाः सर्वा अपि श्वेताः कृष्णाश्च दोषा रात्रयो यस्मात् ॥

संमोहसंतमससंततिसान्द्रितेषु

मानावनीधरतटीस्थपुटीकृतेषु ।

संसारवर्त्मसु विमोहवतां शिवस्या-

ख्याता पथः स जगतामिव वर्त्मवेदी ॥ ११५ ॥

हे स्वामिन् अखिलजलधिमेखलापीठप्रभो, संसारवर्त्मसु भवगहनमार्गेषु विमोहवतां सिध्यात्वाज्ञानादिना मूढभावभाजां दिङ्मूढीमूतानां जगतां तात्स्थ्यात्तद्यपदेश इति न्यायेन जगन्नानां शिवस्य मोक्षस्य पथो मार्गस्याख्याता कथयिता ते । किंभूतः । संमोहो महाज्ञानम् । 'संमोहधूळीहरणे समीरम्' इति संसारदावस्तुतो । स एव संतमसानि प्रध्मरान्धकाराणि तेषां संतत्या परम्परया सान्द्रितेषु नीरन्ध्रीकृतेषु । पुनः किंभूतः । मानोऽहंकारः स एवावनीधरः पर्वतस्त्वस्य तटीभिः प्रपातस्थानकैः स्पुटीकृतेषु विषमेषु विहितेषु । क इव । वर्त्मवेदीव यथा सदसन्मार्गवेत्ता पुमान् पथियु विमोहवतां मार्गामार्गदिगपदिकशुद्धिविरहितानां पथिकलोकानां शिवस्य निरुपद्रवरूपस्य मार्गस्याख्याता वक्ता भवेत् । महापर्वतादिगह्वरैरन्धकारैर्वहलीभूतेषु विपमेषु च ॥

अर्थात्क्षमाधरपदं क्वचिदप्रवृत्तं

यस्यात्मनस्तु गिरिभूपतिभिर्विभक्तम् ।

ज्ञात्वा तदासुमिव शीलति शार्ङ्गपाणिं

पर्यङ्कमूर्तिधरकुण्डलिचक्रवर्ती ॥ ११६ ॥

पर्यङ्कस्य पत्यङ्कस्य मूर्ति शरीरं धरतीति विभतीति तादृशः कुण्डलिनां भोगिनां चक्रवर्ती सार्वभौमः शेषनागेन्द्रः शार्ङ्गपाणिं केशवं शीलति सेवते । 'शेषशय्याशायाी कृष्णः' इति श्रुतिः । उत्प्रेक्ष्यते—तत्सूरेः स चासौ हीरविजयनामा सूरिराचार्यश्च तस्य क्षमाधरपदम् आसुं लब्धुमिव । किं कृत्वा । यस्य सूरेरर्थात्परमार्थदृष्ट्या क्षमाधरपदमद्वै-
तभावेन क्वचिदन्यत्र पुरुषादावप्रवृत्तं कुत्रचित्कदाचित्केनापि न प्राप्तम् । तु पुनः आत्मनः स्वस्य शेषनागस्य तु क्षमाधरपदं गिरिभिः कुलशैलादिशिलोच्चैः तथा भूपतिभिर्मूपालै-
र्विभक्तं विभागीकृतम् । गिरयो भूपालाश्च क्षमाधराः शेषनागोऽपि क्षमाधरः इति न किमपि । शेषः । सूरिसदृशस्त्वन्यः कोऽपि त्रैलोक्येऽपि क्षमाधरो नास्ति । क्षमा क्षान्तिः क्षितिश्च विज्ञाय ज्ञात्वा ॥

गम्भीरभावं दधता जिनं च हृदा विगीतः प्रमुणा पयोधिः ।

पादारविन्दे किममुष्य लक्ष्मलक्ष्मादुपास्त्यै स्थितवानुपेत्य ॥ ११७ ॥

पयोधिः समुद्रः अमुष्य सूरेरुपास्त्यै सेवायै । उत्प्रेक्ष्यते—लक्ष्मणः आकृतिरूपल-
च्छनस्य लक्ष्माकृपटादुपेत्यागत्य समीपे समेत्य पादारविन्दे सूरिचरणकमले किं स्थित-
वांस्तस्याविव । किंभूतेन । प्रमुणा सूरिन्द्रेण गम्भीरभावं गाम्भीर्यं तथा च पुनर्जिनम-
ईन्तम् । चन्द्रसूर्यादीनां राजधानीषु प्रासादसद्भावात्तत्र चत्वारः ऋषभ-चन्द्रानन-वारि-
षेण-वर्धमान-नामानः शाश्वतजिनाः सन्ति । जिनजातिवाचित्वादेकवचनम् । तथा
लोकप्रवादेन कृष्णं समुद्रशायित्वाहावाहः । 'पुष्योत्तमोऽन्विशयनोपेन्द्रावप्रेन्द्रानुजः'
इति हैम्याम् । तं दधता । अयं सूरिस्तु जिनशासनाधारत्वात्नैवत्वाच्च जिनं वीतरागं
विभ्रता । केन । हृदा हृदयेनान्तःकरणेन मध्येन च ॥

धरेश येनाधरितो महिम्ना सुजातरूपेण च धीरताभिः ।

महीपरो मन्दुसुजासुदीतवीडाज्जडीभावमिवावभार ॥ ११८ ॥

हे धरेश पृथिवीपते, येन सूरिणा महिम्ना स्वमाहात्म्येन निजगार्वणेन, तथा सुष्ठु शो-
भनं यजातं प्रकटीभूतं रूपं सौन्दर्यातिशयः शोभनेन स्वर्णेन च, तथा धीरताभिः परी-
षदादिभिर्निष्प्रकल्पताभिः अनन्यसामान्यधैर्यैर्वा अधरितः हीनीकृतस्त्रिरस्कृतः सन्
मन्दुसुजां यज्ञांशाम्बवहारिणां सुराणां शैलः पर्वतो नेहरुदीतः प्रादुर्भूतो यो व्रीडो
लम्बा तस्मात् । 'उदीतमातङ्गितवानशङ्कत' इति नैपथे । तथा 'व्रीडायां च भवेद्रीडो

लज्जामात्रेऽप्यपत्रपा' इति शब्दप्रभेदे । त्रीदशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'सरव्रीडसमस यानया' इति नैषधे । जडीवभूव मूढः । विचेत इति यावत् । जातः ॥

बाह्यं हन्ति तमो द्विधापि स नृणामस्तंगमी नास्तवा-
न्विश्वस्यैव विबोधकृत्स जगतां कृत्स्नपृणन्कौशिकम् ।

गृह्णन्सर्वरसानसौ नवरसांश्चिन्वञ्जनांस्तापय-

च्छान्तानेष सृजन्प्रभो तदुपमां घृते क भास्वांस्ततः ॥ ११९ ॥

हे प्रभो स्वामिन्, ततस्तस्मात्कारणात् भानुः सूर्यस्तदुपमां सूरिसाम्यं क कुत्र लभते । अपि तु न कुत्रापि । यतो हेतोः सूर्यो बाह्यं चक्षुर्गोचरं लोकगतं तमोऽन्धकारं हन्ति । पुनः सूरिर्द्विधापि बाह्यं तमोऽज्ञानं मौर्ख्यं तथा बाह्यं पापमपि व्यापादयति । तथा भानुः अस्तं नाशं गच्छतीत्येवंशीलो गमी । सूरिस्तु न विद्यतेऽस्तः क्षयोऽभ्युदयप्रशो वा यस्येति नास्तवान् । सर्वदोदयीत्यर्थः । पुनः किभूतः । विश्वस्यैकस्यैव भूलोकस्य विबोधकृत्वागारकारकः उद्घोतकर्ता वा सूरिस्तु जगतां त्रयाणां भुवनानां प्रतिबोधविधाता । भास्वान्क कुर्वन् । कौशिकमुद्रकलोक कृत्स्नं पीडयन् वासरे तस्यान्वीमवनात् । गुरुस्तु कौशिक पुरंदरं पृणन् अतिज्ञाथिसंयमगुणैः कृत्वा प्रीतिसुत्पादयन् । पुनः किभूतः भानुमान् । सर्वानशेषान् रसान् भूयण्डलगतपानीयानि गृह्णन्नाददानः । 'प्रीप्ते सदृशरश्मिः भूतलगतस्वार्सानादत्ते' इति श्रुतिः । मुनीन्द्रस्तु सरसव्याख्यानविधानावसरे नवान् नवीनान्नवसंख्याकान् शृङ्गारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानकवीभत्साद्भुतशान्ताभिधानान् रसांश्चिन्वन् पुष्टान्कुर्वन् । प्रायश्चरितानुवादेषु सर्वेऽपि रसाः समाचान्ति न तथा सिद्धान्तव्याख्यानादिषु । पुनर्मातृष्टः किं कुर्वन् । जनांश्लोकांस्तापयन् स्वकीयालुष्णकिरणैस्तापसंतापभाजः सृजन् । भवपरम्परापरिचितीकृतदुरन्तदुरितोदीतदुःसहदुःखदावानलज्वालाप्रतप्तानेकमविकलोकान् ध्वंसितापरसिद्धान्तवैरुष्यजैनराद्धान्तसंबन्धिवन्दुरस्त्वव्याख्यानप्रागल्भ्यप्रगुणानशुपयोधरामृतधाराधोरणीभिः शान्तान्निस्त्राण्वाञ्छीतलान् शान्तरसयुक्तान् वा कुर्वाणः ॥

यद्वाग्विधित्सया घात्रादत्तां वीक्ष्याम्बुधिः सुधाम् ।

खेदादिवोर्मितुमुलैः पतितो रटति क्षितौ ॥ १२० ॥

अम्बुधिः क्षीरसमुद्रोऽर्थांश्लभ्यते उर्माणां चतुर्दिगमनप्रवृत्तकल्लोकलापानां तुमुलैर्व्याकुलशब्दकोलाहलैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—क्षितौ भूपीठे पतितः सन् रटति रोदितीव पूत्कुरते इव । किं कृत्वा । यद्वाचां वाचंयमन्वन्द्रमसा वाणीनां विधित्सया विधातुमिच्छया करणस्पृहया घात्रा जगत्सजा ब्रह्मणा आदत्तां गृहीतां सुधां स्वामृत वीक्ष्य । धनिकदोहनावसरे प्रेमातिरेका स्वतर्णकपानकृते गौर्गवां वा दुग्धमिव हरिणा मन्यानगमन्यानकमथनसमये तस्मात्कथंचिच्चोरित्वा रक्षितं पीयूषं प्राप्तं प्रेक्ष्य ॥

न कदाचन गोचरा मनाक्स भजन्ते प्रभविष्युतां प्रभौ ।

दशना इव दन्तिनां महीभृति वा भानुमतीव तामसाः ॥ १२१ ॥

हे माहे, प्रभां सृतीन्त्रे सकलसामर्थ्यवति वा यत्र कदाचन कस्मिन्नपि तादव्यादेस्-
मने गोचराः शब्दरूपगन्धरसस्पर्शाख्याः पत्रापि विषयाः प्रभविष्युतां सामर्थ्यं न
भजन्ते स्म । ते न प्रभवन्ति स्यः । क इव । दशना इव । यथा दन्तिनां गलेन्द्राणां
दन्तकोशा महीभृति पर्वते न प्रभवन्ति । वा पुनस्तामसा इव । यथा तामसान्द्रमसां
घृन्ना घृक्षा वा भानुमति सहस्रकिरणे न प्रभवन्ति ॥

मुधायामदुग्धान्विकर्पूरपारीकुमुत्कुन्दशुभ्रैर्यशोभिर्वतीन्दोः ।

कुट्टफोटिसिंटीकमानायशोभिः पुनर्विश्वमीशप्रयागी(गा)यते स्म ॥ १२२ ॥

हे इष्टे सम्बलभूमण्डलश्रयवान् भवतीति ईशस्य संशोचनं हे ईश्वर, यतीन्दोः
मरेः मुधायामादुग्धकिरणधन्द्रः, तथा दुग्धाच्छिः क्षीरसमुद्रः, तथा कर्पूरानां धनसा-
राणां पार्यः शकलानि 'फटति' इति प्रसिद्धाः समूहा वा कुमुदानि ईश्वरानि
कुन्दानि मुचकुन्दकुमुमानि तद्वत् शुभ्रैरुज्ज्वलैर्यशोभिः कीर्तिभिः । पुनः कुट्टनां
कुट्टफोटिसिंटीकोटैः संटीकमानैः प्रसरद्भिरयशोभिर्भयीदयामानकीर्तिभिः कृत्वा विश-
न्दि जगन् प्रयागी(गा)यते स्म गद्गायमुनासंयोगदाचरति स्म । मूर्च्छिगान्द्रुज्ज्व-
लानि गद्गाप्रवाहाः, कुट्टनामयशोभि इयमानि कस्मिन्दीकलुपजलानि, तेषां सहो नि-
गिडेभि लोकेऽतो विश्वमेव प्रयागी(गा)यति(ते) प्रयागं तु एकवागते ॥

राजन्यस्य गुणान्तालन्मितिमुधास्यन्दान्निपीयादरा-

न्मज्ञोऽप्या अपि मय्यनादरपरा भोगीश्वरा भाविनः ।

मां तातानुगृहाण तेन मुधयात्यभ्यर्धितः साग्रहं

तानश्रावयितुं किमन्वुरुहभूरेनान्विकर्पान्विषयात् ॥ १२३ ॥

हे राजन्, समुद्रदूर्ध्वं तात् मूर्च्छिगान्द्रुज्ज्वलान् न भवानोच्यते इति ।
राजेश्वरः—एतत् भोगीश्वरान् विकर्पान्विकर्पान्विषयात् व्यथयत् तावदिति । 'मार्गोऽप्यः
परिपूर्यते' इति नो वेदोक्तिरस्ति' इति मत्प्रवचनम् । किमुज्ञो वेदः । येन
वचनेन हे तात, तामनुग्रहात् सावदुग्धं उक्तं इत्यमुना प्रवचनेन स्वयात् कर्पो-
रान्वितं इत्युक्तं इत्यत् सोपरोधमनाभिने कर्पिनः । यमयोः सावनादेन कर्पितेन
कर्पणं निरुद्धं निरुद्धं न वेत्तु । अग्रान्विषयः । तामनुग्रहं सावनादेनानुग्र-
हत् तान् शुभ्रैरुज्ज्वलान् निषोक्तं तादरे भुक्त्वा तस्मिन् सोऽपि सोऽपि वेत्तु हे मज्ञोऽप्या
मज्ञोऽप्या मज्ञोऽपि मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या
मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या
मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या मज्ञोऽप्या ॥

सुरशिखरिणस्तुङ्गे शृङ्गे ध्वनिग्रहपारणां
 त्रिदशसुदृशां गायन्तीनां गुणाञ्छ्रमणेशितुः ।
 रसिकमनसौ श्यामारामाचराम्बरकेतनौ
 किमयत इतो गीति श्रोतुं तमीदिवसात्यये ॥ १२४ ॥

श्यामा शर्वरी सैव रामा वनिता तस्या वरो भर्ता । 'यामिनीकामिनीपति' इति काव्यकल्पलतायाम् । चन्द्रः, तथा अम्बरकेतनः सूर्यः । 'गगनध्वजाध्वगा.' इति हैम्याम् । यथा गगनध्वजस्तथा पर्यायपरिवर्तनादम्बरकेतनः । 'द्वयेऽपि भूभृदाद्येषु' इति हैमी-वचनात् । इति तौ तमी रात्रिर्दिवसो वासरस्त्रचोरख्ये विरामे क्षये वा । प्रभाते संध्यायां चेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—त्रिदशसुदृशां सुराङ्गानां गीतिं गुणप्रामगान श्रोतुं श्रवणविपयीकर्तुं किमयतः गच्छत इव । त्रिदशसुदृशां किं कुर्वन्तीनाम् । सुरशिखरिणः सुपर्वपर्वतस्य तुङ्गे गगनालिङ्गिनि शृङ्गे शिखरे गायन्तीनां गानगोचरीकुर्वन्तीनाम् । कान् । श्रमणेशितुः सूरिराजस्य गुणान् । किंभूतां गीतिम् । ध्वनिग्रहपारणां रसिक-चित्तमानसमनुजानां श्रवणानाम् । 'श्रुतौ श्रवः । शब्दाधिष्ठानपञ्जपमहानादध्वनिग्रहाः ॥ कर्णः श्रोत्रं श्रवणं च' इति हैम्याम् । पारणाम् । यथा उपोषितानां षड्ससरसीकृतरसव-तीवहने पारणा तदास्वादे चातितृप्तिः स्यात् तथा सूरिगुणगीतिश्रवणेन कर्णाणां तृप्तिः स्यात् । अत एव श्रुतिपारणां गीतिं श्रोतुं प्रयातः कुत इतोऽस्मात्स्थानान्मेरोः समीपे शिखरसंनिधाने । किंभूतौ । स्वादरसिकमनसौ सरसगानाकर्णने रसकलिते उत्सुकतायुक्ते चेतसी ययोस्तौ ॥

धन्यास्ते नृपते फलेग्रहि पुनस्तेषामभूज्जीवितं
 तैः प्रापे स्वजनुःफलं प्रथमतो गण्याश्च पुण्यात्मनाम् ।
 यैर्लावण्यसुधां न्यपीयततमामाकण्ठमुत्कण्ठितैः
 सूरैः स्मेरमुखाम्बुजन्मनि शरच्चन्द्रे चकोरैरिव ॥ १२५ ॥

हे नृपते हे नरनाथ, जगति ते पुरुषा धन्या, कृतपुण्या पुण्यवन्तः । पुनस्तेषां पुरुषाणां जीवितं प्राणितव्यं फलेग्रहि सफलमभूत्सजातम् । पुनस्तैरेव मानवैः स्वज-नुप, निजावरस्य फल सार्थकभाव प्रापे लब्धम् । च पुनस्ते मानुषाः पुण्यात्मनां पवित्रात्मनाम् । सुकृतवतामित्यर्थः । मध्ये प्रथमत आदितो गण्याः पुण्यवन्तो जनास्ता-नादीं संस्थाप्य गणनीयाः संख्यागोचरीकर्तव्याः । ते के । चैरुत्कण्ठा औत्सुक्यं जाता येषां ते उत्कण्ठितास्तैरुत्कण्ठितैः सद्भिः सूरैर्हीरविजयधतिराजस्य स्मेर विकसितं चन्दु-खाम्बुजं तस्मिन्निषये लावण्यं सौन्दर्यमेव सुधाम् आकण्ठं कण्ठं मयादीकृत्य नितराम-तिशयेनापीयततमामापीता आस्वादिता । कैरिव । चकोरैरिव । यथा शरच्चन्द्रे जलधर-विरामसमयोदयमानसुधाकिरणे ज्योत्स्नाप्रियैः पीयूषं पीयते ॥

ताडङ्का इव कर्णपूरपदवीमालम्बमाना पुन-

विभ्राणा हृदये श्रियं त्रिजगतां मुक्ताकलापा इव ।

हर्षाद्बुद्धिषिता वयं स्मृतिवशाच्चेषां प्रियाणामिव

क्षोणीभूषण भूषणैरिव गुणैस्तैर्भूष्यते स प्रभुः ॥ १२६ ॥

हे क्षोणीभूषण मेदिनीमण्डलमण्डन, भूषणैर्मणीस्वर्णामरणैरिव तैर्जगज्जनिवह्यतै-
र्गुणैः कृत्वा स प्रभुः भूष्यते अलक्रियते । ते के । ये गुणास्ताडङ्काः कुण्डला इव ।
कुण्डलशब्दः पुनपुंसकलिङ्गे । 'क्रमलं मलं तु शालशालकुण्डलाः' इति लिङ्गानुशासने ।
कर्णौ श्रवणौ पूरयन्तीति, कर्णौ श्रवणौ पूर्ये पूर्येते चैर्वा, तेषां पदवीं पदमालम्बमानाः
आश्रयन्तः सन्तीत्यध्याहारः । पुनर्ये गुणाः मुक्ताकलापा इव मौक्तिकहारा इव त्रि-
जगतां त्रिभुवनजनानां हृदये मनसि वक्षसि च श्रिय शोभां विभ्राणाः सन्ति । पुन-
र्येषां प्रियाणामिष्टानामिव स्मृतिवशात्स्मरणयोगाद्द्वयं श्रीमत्सभ्या अपि हर्षाच्चेतःप्रस-
न्नताया वशात्प्रमोदाद्वा उद्बुषिता रोमाञ्चिताः स्मः ॥

पण्डा चित्रशिखण्डिनां तनुजवच्चेत्स्यादसाधारणी

यस्यास्ये भुजगप्रभोरिव भवेज्जिह्वासहस्रं पुनः ।

यस्याप्यस्वललिता सुरेश्वरसरिद्वीचीव वाक्चातुरी

संस्तोतुं प्रभवेन्न सोऽपि सुगुरोर्यावद्गुणान्भूमणे ॥ १२७ ॥

हे भूमणे क्षोणीभाणिक्य, सोऽपि पुमान् सुगुरोर्हीरमूरैर्यावतः समस्तान् । 'वाव-
वनरजनव्रती' इति नैषधे । 'समस्तलोकरागोत्पादने व्रतमस्यास्ति' इति तद्वृत्तौ । गुणान्
संस्तोतु सम्यक्तया सर्वप्रकारेण वर्णयितु न प्रभवेन्न समर्थमवेत् । स कः । यस्य पुसः
चित्रशिखण्डिनां सप्तर्षाणाम् । 'सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः' इति हैम्याम् । तनुजवन्नन्दस्येव
बृहस्पतेरिव । 'विचित्रवाक्चित्रशिखण्डिनन्दनः' इति नैषधे । पण्डा तच्चानुगामिनी
मतिथेद्यदि असाधारणी विश्वे कस्यापि सदृशी न सर्वेभ्यो वाग्देवतावाचस्पतिप्रमुखम-
रुगुदानवमानवेभ्योऽभ्यधिका । 'साधारणी गिरमुपकुर्वन्नैषवाभ्याम्' इति नैषधे ।
'साधारणात्कार्ये भो विकल्पो डीपोऽपि विकल्पोक्तिः । साधारणी साधारणा' इति
प्रक्रियार्कामुच्यम् । अपि पुनर्भुजगप्रभोर्नागराजस्येव यस्यास्ये यदीचवदने जिह्वानां
रमनानां सदृशे द्विसहस्री वा इत्यर्थाद्भ्यते । भवेत् । अपि पुनः सुरेश्वरसरितो
गगनगद्गायाः । 'सिद्धस्वःस्वर्गिरवापगाः' इति हैम्याम् । यथा सुरापगा तथा सुरेश्व-
रपगापि । तथा 'सुरेश्वरतटिनीतीरस्थसिद्धाङ्गाः' इति भोजप्रवन्धेऽपि । वीचीव
जातापेक्षवचनम् । क्योलनालिकेवेल्यः । यस्या वाक्चातुरी वचनविलासः कुत्रापि
पुनर्नादां कस्वललिता अद्गुष्टा क्वापि न स्त्रयति ॥

दृशो गोचरो न श्रुतेः प्राप्नुष्वश्रु प्रणीतः परः कश्चिदस्माभिरीदृक् ।
विधात्रा विधायैनमारोपि विद्मो ध्वजोऽधीश सत्सर्गसौघाग्रशृङ्गे ॥ १२८ ॥

हे अधीश हे नायक, अस्माभिः स्वपरानेकदेशे दृश्वभिः श्रीमत्सभात्तारौदृगद्वै-
त्तुणमणीगणरोहणधरणीधरः परोऽन्यः कश्चित्कोऽपि दृशो लोचनस्य गोचरो विषयः
चक्षुर्लक्ष्यः तथा श्रुतेः प्राप्नुष्वः कर्णस्याप्यतिथिनं प्रणीतः । न दृष्टो नापि श्रुत इत्यर्थः ।
अत्र वचमेवं विद्मः—विधात्रा वेद्यसा सतामुत्तमानां सर्गः सृष्टिनिर्माणं स एव सौध
मन्दिरं तस्याग्रशृङ्गसुपरितनशिखरं तत्र ध्वज. केतुरारोपितः । किं कृत्वा । एनं सूरि
विवाय निर्माच ॥ इति हीरविजयसूरिगुणवर्णनम् ॥

अवनिरजनिजानिः प्रेमरोमाञ्चिताङ्गो

निगदितमिति तेषां कर्णपेयं प्रणीय ।

रणरणाकितचेता जायते स व्रतीन्दोः

ऋतुमुज इव सिद्धेर्दायिनो दर्शनाय ॥ १२९ ॥

अवनिः क्षोणी तस्याः । रजनी रात्रिर्जाया यस्य । 'जायाया निङ् वलो-
पश्च' इति । रजनिजानिचन्द्रः अकञ्चरपातिसाहिः व्रतीन्दोः सूरेश्वरस्य दर्शनाय अव-
लोकनार्थं रणरणक औत्सुक्यं जातं यस्मिन्स्तरणरणाकितं चेतो मनो यस्य तादृशो
जायते स वभूव । किंभूतः । प्रेम्णा स्नेहेन रोमाक्षेन पुलकेन च युक्तमङ्ग यस्य ।
कस्येव । ऋतुमुज इव । यथा कश्चित्सिद्धेरामिलपितस्य दायिनो दानशीलस्य दर्शनार्थ-
मुत्कण्ठमना भवेत् । किं कृत्वा । इति पूर्वोक्तप्रकारेण तेषां सभ्यानां निगदितं भाषितं
सूरिस्तुतिरूपं वचःकर्णयोः पेयं पातुं योग्यं श्रवणार्हं प्रणीय कृत्वा ॥

अवनिवलयवासवो वशीन्दोर्जगदतिशायिगुणैकतानचेताः ।

वसुपुरुषमिवात्मदिष्टदिष्टं स्वसविधमेनमुपानिनीपुरासीत् ॥ १३० ॥

अवनिवलयवासवो भूमण्डलाखण्डलः एनं सूरिं स्वसविधं निजसमीपमुपानिनीपुरा-
नेतुमिच्छुः आसीत् । किंभूतः । जगन्ति त्रीणि भुवनान्यतिगरेते अतिक्रामन्ति
इत्येवशीला ये गुणास्तेषु एकतानं लयाद्युगर्मकार्यं चेतो यस्य मानसं यस्य सः ।
कस्मिन् । वसुपुरुषमेव । यथा आत्मनो निजस्य दिष्टेन भाग्येन दिष्टं दत्तं स्वर्णनरं स्वस-
नीपमानयति ॥

यं प्रासूत शिवाहसाद्युमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्निमम् ।

संजातो दशमोऽत्र देवविमलव्याचणिते हीरयु-

वसौमान्यामिधहीरसूरिचरिते सर्गो रसैरुज्ज्वलः ॥ १३१ ॥

अत्रास्मिन् हीरसौभाग्यमिति नाम यस्य तादृशे हीरसुरेर्हीरविजयगणधरस्य चरिते दशमः सर्गः संजातः समभवत् । किंभूतः । रसैः वीरकृष्णाधीमत्सशान्तादिभिर्नामभिः कृत्वा उच्चलो दीप्यमानः ॥

इति पण्डितसीह्विमलशिष्यपण्डितदेवविमलविरचितायां खोपकृहीरसौभाग्यनाममहाकाव्यवृत्तौ दिल्लीमण्डलनगरनागरद्वर्मांजतत्रन्दनाकञ्जरसाहिरिपुदिग्विजयफतेपुरस्थापनासाहिसभासाहितप्रश्रसभ्यप्रोक्तश्रीहीरविजयसुरिगुणवर्णनो नाम दशमः सर्गः ॥

एकादशः सर्गः ।

अथाह्वातुमीहांवभूवाञ्चिनेमीतमीशो मुनीनां सुनासीरमेनम् ।

प्रबोधाय धर्मात्मनः किं निजस्यावतीर्णं पुनर्हेमचन्द्रं व्रतीन्द्रम् ॥ १ ॥

अथ सभ्यजनवर्णितभ्रमश्रेन्द्रगुणश्रवणानन्तरमञ्चिनेमेः समुद्रमेखलाया भूमेस्तमीशो रात्रिपतिश्चन्द्रः । भूपतिरित्यर्थः । सः अकञ्जरसाहिः एनं श्रीहीरविजयनामानं मुनीनां सुनासीरं वाचंयमपुरंदरमाहातुं स्वसमीपे समाकारयितुमीहांवभूव वाञ्छति स्म । धर्म एव आत्मा स्वरूपं यस्य भाविनिभूतोपचारात् तादृशस्य निजस्याकञ्ज्वरात्मनः प्रबोधाय धर्मावबोधार्थम् । अथ च धर्मात्मनः कुमारपालस्य । 'कुमारपालश्चैल्लुक्वयो राजर्षिः परमार्हतः । मृतस्वमोक्षा धर्मात्मा मारिव्यसनवारकः ॥' इति हैम्याम् । प्रबोधाय प्रतिबोधकृते पुनर्द्वितीयवारभवतीर्णं गृहीतावतारं हेमचन्द्रं व्रतीन्द्रं हेमाचार्यमिव ॥ ततोऽञ्जुह्वद्वृतयुग्मं वियुग्मीकृतारातिपक्षः क्षमाकर्मसाक्षी ।

पयोराशिपर्यन्तराष्ट्रप्रतिष्ठा मनीषीव यद्वेद निःशेषभाषाः ॥ २ ॥

ततः सुरैराकारणाकाङ्क्षानन्तरं क्षमायाः क्षोणेः कर्मसाक्षी भाखानकञ्जरसाहिः स्वसभायां भूसौ च प्रसिद्धं ख्यातिमत दूतयुग्मं संदेशहारकद्रन्दमञ्जुह्वदाकारयामास । किंभूतः क्षमाकर्मसाक्षी । वियुग्मीकृताः वियोगं स्त्रीभिः समं-विक्लेशं प्रापिताः अरावीनां चैरिणां पक्षा बंशा रिपुवर्गा येन । किंभूतं दूतयुग्मम् । यद् निःशेषाः समस्ता भाषा विविधदेशोक्तविद् जानातीति । क इव । मनीषीव । यथा विद्वान्निःशेषाः पठपि संस्कृत-भ्रा-कृत-मागधी-शौरसेनी-पैशाची-उपभ्रंजी-लक्षणा भाषा वेत्ति । क्लिप्तना भाषाः । पयोराशयधत्वारः समुद्राः पर्यन्तः प्रान्तो येषां तादृशा ये राष्ट्रा देशाः । राष्ट्रशब्दः पुनपुसके । 'भद्रपह्लरराष्ट्रातकजठराः' इति लिङ्गाव्यासने । तेषु प्रतिष्ठा माहात्म्यप्रसिद्धिर्वासां ताः ॥

विपक्षान्क्षितौ क्षमाभूतो हन्तुमेतो द्युलोकादिवाखण्डलः स्वर्गिवर्गैः ।

द्विपत्कालरात्रीयितानेकवीरं द्विषां पर्षदीति स्तवीति प्रभुं यत् ॥ ३ ॥

यद्दूतयुग्म द्विषा यद्रूपा पर्यदि सभामध्ये प्रभुं स्वस्वामिनित्यसुना प्रकारेण स्ववीति वणंयति । किंभूतं प्रभुम् । द्विपतां प्रतिपक्षलक्षणां कालरात्रिः प्रलक्षितशा । यस्यां

यामिन्यां कालिका सर्वान् सत्त्वान्कुक्षिगतान्करिष्यति तद्दवाचरितानामशेषीकृताशेष-
द्विषः संख्यातिगा वीराः सुभटा यस्य तम् । इति किम् । यदस्माकं स्वामी द्युलोकदेव-
भवनात्स्वर्गात्स्वर्गिर्वर्गैर्देववृन्दैः सम विपक्षान्वैरिण एव तद्रूपान्वा क्षमाभृतः क्षोणी-
पालान्पर्वतांश्च हन्तुं व्यापादयितुसुच्छेत्तुं क्षितौ पृथिव्यामेत आगतः आखण्डलः
शक इवास्ते ॥

हतारातिसारङ्गदृक्जलाङ्गसवह्वाष्पभानूद्द्रहावारिपुरे ।

अभिष्टौति लीलामरालायमानं यशो यत्प्रभोवैरभाजां समाजे ॥ ४ ॥

यदूतयुग्मं वैरभाजा विद्वेषिणां समाजे सभाया हता. स्वस्वामिना संग्रामाङ्गणे
व्यापादिता ये अरातयः विपक्षक्षोणीन्द्रा तेषां सारङ्गदृशो मृगलोचनाः प्रियतमास्तासां
दृग्भ्यो नयनेभ्यः कज्जलमञ्जनमङ्गे क्रोडे अर्थान्मध्ये मिथ्रीभूतत्वाद्येषां तादृशाः खवन्तो
गलन्तो निरन्तरनिष्पतन्तो वाष्पा अम्बु(क्षु)धारास्त एव भानूद्द्रहा सूर्यसुता यमुना
तस्या वारिपुरे पयःप्रवाहे लीलामरालायमानं क्रीडालसराजहस इवाचरत् प्रभोः स्वामिनो
यशः श्लोकमभिष्टौति वर्णयति ॥

वचोवैदुषीमेतदीयामधृष्यां निरूप्य प्रतीपैः क्षितीशैः प्रणेशे ।

यदुर्वीविभोरगमात्प्राग्गभस्तेरिवानूरुरोचिस्तमिश्रप्रसारैः ॥ ५ ॥

एतदीयां दूतयुग्मसंबन्धिनीमधृष्यामनाकलनीया प्रतिपक्षपक्षक्षस्तान्तक्षोभकारिका
वचोवैदुषीं वचनचातुरीं निरूप्य प्रेष्यार्थादवधार्य यदुर्वीविभोः यस्याकन्वरसाहेरा-
गमादभिवेणनैरागमात्प्राक् पूर्वमेव प्रतीपैर्विरोधिभि क्षितीशैर्भूपालैः प्रणेशे प्रपलायि-
तम् । कैरिव । तमिश्रप्रसारैरिव । यथा गभस्तेर्भानोः आगमादुदयात्पूर्वमनूरुरोचि.
अरुणप्रभां विभाव्य । ध्वान्तविस्तारैः प्रणश्यते ॥ आदितश्चतुर्भिः कुलकम् ॥ इति
दूतस्वभावः ॥

चिरं जीव नन्देति दूतौ निगद्याधिपं नेमतुर्मूर्ध्नि पाणी प्रणीय ।

पुनस्तौ सुधासाधिमानं दधत्या संभावयामास वाचेव दृष्टया ॥ ६ ॥

हे प्रभो, त्वं चिरं बहुकालं गलितावधिसमयं जीव मेरुमहीधरसमानमायुः परिपालय ।
तथा नन्दं पुरंदरवत्परमसमृद्धिमान् भव । इत्यमुना प्रकारेण निगद्य आशीर्वचन
कथयित्वा । तथा मूर्ध्नि मस्तके पाणी खहस्तीं प्रणीय संयोज्य । शिरस्यङ्गलं विधायेत्यर्थः ।
तौ दूतौ संदेशहारकौ अधिप स्वामिन नेमतु प्रणमत. स्म । पुनः सोऽकन्वरसाहि. तौ
दूतौ प्रति सुधयेव पीयूषेनेव साधिमानं मधुरिमाणं शुभ्रिमाणं च दधत्या धारयन्त्या ।
'द्वयादृतः किं भरसाधिमप्रम' इति नैपथे । वाचेव वाप्येव दृष्टया दृशा विलोकनेन
कृत्वा संभावयामास । प्रसन्नदृशा व्यलोकयदित्यर्थः ॥

ततः क्षोणिशकाशयं तौ बुभुत्सू स्म युङ्क्तः स्ववक्रान्बुजे वाग्विलासैः ।
सरित्प्रेयसश्चेतसस्तादृशानां पुनः केन येन प्रतीयेत पारः ॥ ७ ॥

ततः साहिना दृष्टिंभाववानन्तरं तौ दूतौ वाग्विलासैर्वचनवैचित्र्यभिः स्ववक्राम्बुजे
निजवदनकमले युङ्क्तौ चोजयतः स्मेल्यर्थः । किं कर्तुमिच्छ । बुभुत्सू बोद्धुमिच्छ ज्ञातुं का-
ङ्क्षन्तौ । कम् । क्षोणिशकस्य साहेराशयं मनोभिप्रायम् । येन कारणेन सरित्प्रेयसः समुद्रस्य
पुनस्तादृशाना गम्भीरागयाना महात्मना चेतसो हृदयस्य च पारः परतीरं पूर्णाशय-
भावः केन पुंसा प्रतीयेत ज्ञायते । अपि तु न केनाप्यवबुध्यते ॥

हरिर्वा कृतान्तः प्रचेताः कुवेरः किमु त्वद्दिगम्भोजदृग्रक्षकेषु ।

यदेतेषु केनापि कृत्यं भवेत्तत्प्रगल्भीभवावस्तदाह्वाविधासु ॥ ८ ॥

हे ईश, हरिर्न्द्रः, तथा कृतान्तो यम, तथा प्रचेता वरुणः, तथा कुवेरो वैश्रवणः,
एतेषु चतुर्षु मध्ये चेद्यदि ते तव एकेनाप्यन्यनमेन कृत्य कार्यं भवेत्स्यात् । उत्प्रेक्ष्यते—
त्वद्दिगम्भोजदृशः तव पूर्वादक्षिणापश्चिमोत्तरालक्षणाना नाम्नां दिग्सृगाक्षीणां रक्षकेषु
किमु रक्षाकारकेष्विव सौविद्लेष्विव । यतो हरिवानरः, कृतान्तः कालः अथवा कृत-
स्योपकारस्यान्तोऽवसान यस्मिन् स कृतं किमपि न वेत्ति कृतघ्नः, तथा प्रचेताः सुमना
राजपत्नीं जननीं मनुते । तथा कुत्सितशरीरः, एवविधानामवरोधरक्षणं युक्तमेवेति ।
त्वदन्तःपुररक्षकेषु तर्हि तदाह्वाविधासु तेषामिन्द्रादीनां चतुर्णां लोकपालानां प्राकार-
णप्रकारेषु प्रगल्भीभवाव उद्यम कुर्वैः । तस्माकारयाव इत्यर्थः ॥

त्रिलोक्या इवाधीशितुर्भूमिभर्तर्भवत्तो भवेत्कोऽपि वैमुख्यभाग्यः ।

पुरस्तादुदेष्यन्त्यजानन्वनाङ्गेष्वनन्तानि दुःखानि खानिः स्मयानाम् ॥९॥

हे भूमिभर्तः हे धरणीरमणीरमण, यः कोऽपि विपक्षादिको भवत्तत्त्वत्तः सकाशात्
वैमुख्यभाक् पराङ्मुखताभाजी भवेत् । कस्मादिव । त्रिलोक्यास्त्रिभुवनस्य अधीशितुः
स्वामिनः परमेश्वरादिव । यथा कोऽपि पापात्मा परमेष्ठिनः पराङ्मुखो भवति । किं
कुर्वन् । अजानन् अविदन् । कानि । वनाङ्गेषु काननाना क्रोद्धेषु मध्येषु पुरस्तादग्रे
उदेष्यन्ति प्रकटीभविव्यन्ति उत्पत्त्यमानानि अनन्तान्यपाराणि न विद्यतेऽन्तोऽवसानं
येषां तादृशानि दुःखानि । यः किंभूतः । स्मयानामहकाराणां खानिराकरः स्थानम् ।
अथ च भगवतः पराङ्मुखोऽपि पाप्मा अनादिकालानामास्याकीनं शैवशासनमिति गर्वा-
वेशवशंबदो दुर्बुद्धिर्वनाङ्गेषु सूक्ष्मवदरसाधारणप्रत्येकवनस्पतिकायादिमध्येषु पुरस्ताद्गा-
विसरारपरम्परासु प्रादुर्भवन्त्यन्ति सपत्त्यमानानि अनन्तानि अनन्तकालवेद्यानि
दुःखानि छेदनभेदनाद्यनेकवेदना न जानीते । मिथ्यामतमूढीभूतत्वात् वेतीत्यर्थः ॥

असंख्येषु संख्येषु विद्वेषिलक्षाविलक्ष्यीकृतेर्विभ्रदुत्सेकभावम् ।

विधित्सुर्धृषं भूषवौद्धत्यभाग्यस्त्वया पूर्वदेवेशवत्केशवेन ॥ १० ॥

हे भूधव पृथिवीप्रियतम, औद्धत्यवान् उद्धततया उन्मत्तत्वेन वा युक्तः कोऽपि
 तृपः त्वया भवता साहिना समं मृधं युद्धं विधित्सुः कर्तुमिच्छुर्भवेत् । किन्तु । पूर्वदेवे-
 शवत् । यथा दानवेन्द्रः केशवेन नारायणेन सार्धं संग्रामं विधातुमिच्छति । 'असुरा
 दितिदनुजाः पातालैकः सुरारयः । पूर्वदेवाः शुक्रशिष्याः' इति हैम्याम् । यः किभूतः ।
 असंह्येषु संख्यातीतेषु अनेकेषु संख्येषु संग्रामेषु विद्वेषिणां वैरिणां लक्षणां शत-
 सहस्राणां विलक्ष्यीकृतेरभिवचनादुत्प्रेकभावं गर्वावेशवशंवदताम् । 'उपदा विविशुः
 शश्वन्नोत्सेकाः कोसलेश्वरम्' इति रघौ । विश्रद्धान् ॥

भवच्छिद्रदर्शी भवेद्वा यदन्यः पुरोभागिवद्भागधेयैर्विसुक्तः ।

प्रणीयानुकूलीभवन्मानसं तं पदाब्जे प्रमोर्भृङ्गभूयं नयावः ॥ ११ ॥

हे प्रभो स्वामिन्, च पुनर्यद्यदि अन्यः परः कोऽपि वैभववान् पुरोभागिवद्भुवनज-
 नदोपदर्शनैकतानदृष्टिरिव भवतस्त्वव छिद्राणि स्वेन परामवितुमिच्छया सासूयत्वेन
 देशादिजिघृक्षया वा अपगुणान्दोषान्पश्यतीत्येवंशीलो भवच्छिद्रदर्शी भवेन्नतः स्यात्
 किं भागधेयैः सुकृतैर्विसुक्तो भाविराज्यादिभ्रशात्युष्यैस्त्वक्तः । त पूर्वेक्त सकलमप्य-
 नुकूलीभवत्तव सेवाहेवाकिभाव भवन्मानस मनो यस्य तादृश प्रणीय कृत्वा प्रभोः
 स्वामिनः पदाब्जे चरणकमलाङ्गे भृङ्गभूय भ्रमरीभाव नयावः प्रापयावः ॥ त्रिभि-
 र्विंशैकम् ॥

तपस्वी सभस्मा इमशानाश्रयो वा त्रिदण्डी जटी वा मठी रुण्डमाली ।

व्रती वाडवो धूमपः सोमपो वा भवेद्येन ते कृत्यमादिश्यतां सः ॥ १२ ॥

हे साहे, तपस्वी तापसः, सह भस्वना भसितोद्भूलितेन वर्तते यः स सभस्मा । योगी-
 स्वर्थः । इमशाने प्रेतवने आश्रयो यस्य स इमशानवासी चेटकादिकुमन्त्रसाधकः । तथा
 त्रिदण्डी त्रयो दण्डा यस्य स कापिलः त्रिशूली वा । तथा जटा भस्मावगुण्डितके-
 शकलापः अस्यास्तीति जटी वृहजटाधारकः । तथा मठो निवसनस्थान छात्रपठन-
 शाला वा अस्यास्तीति मठी मठवासी । तथा रुण्डानां विकचनरकपालाना माला हृदये
 हारोऽस्यास्तीति कपाली । तथा व्रती मौननम्रत्वादिनियमवान् सान्यासिको वा यती
 वा । तथा वाडवो ब्राह्मणः । धूम पिवति मन्त्रादिसाधनकृते कष्टक्रियार्थं वा ऊर्ध्वपा-
 दाद्यःशिरा इमशिखासु खशरीरलम्बनपूर्वं धूमपानकर्ता । सोमपः अमृतवल्लीरसपायी
 वा, एतेषु मध्ये येन केनापि ते तव कृत्य कार्यं स्यात्स आदिश्यता प्रसाद्यता कथ्य-
 ताम् ॥ इति द्रुतवचनानि ॥

निगद्येति विश्रान्तयोरेतयोस्तां गिरं श्रोत्रवर्माध्वनीनां प्रणीय ।

अगृह्यन्त वाचः पयोराशिकाञ्चीशचीशेन शङ्के सुधाया वयस्यः ॥ १३ ॥

पयोराशिः समुद्रः काञ्ची मेखला यस्यास्तस्या भूमेः शचीशेन पुरंदरेण वाचो
 वाप्यः अगृह्यन्त गृहीताः । यभापे इत्यर्थः । तत्र वाङ्मु अहमेव शङ्के वितर्कयामि

उत्प्रेक्षे वा—वाचः सुधाया अमृतस्य वचस्य. सत्य इव । किं कृत्वा । इत्यमुना प्रका-
रेण निगद्य साहे. पुरः कथयित्वा विश्रान्तयोर्मौनमाधाय स्थितयोः एतयोर्दूतयोस्तां
पूर्वप्रतिपादिता गिरं वाणी श्रोत्रयोः स्तश्रवणयोरेव वर्त्मनोर्गर्गयोरेवर्त्मानां पान्थी
प्रणीय ॥

धनैरायुरापूर्तिभिश्च प्रजानां प्रचेतस्तया कोशसंपूरणैश्च ।

भजन्तेऽनुकूलं प्रवृत्तिं दिगीशाः प्रवाहा इवावारपारप्रियाणाम् ॥१४॥

हे दूता, दिगीशाश्चत्वारोऽपि हरिन्महेन्द्राः मम मनोवचितां ममाभिलषितां वा
प्रकरणं वृत्तिं वर्तनम् । व्यापारमिति यावत् । भजन्ते श्रयन्ति । ममात्तु कूलकरणार्थं प्रच-
तन्ते । कूलं कृत्वा । धनैरेन्द्रो मेघवर्षणैः । जानामि त्वा प्रवरः (कृति)पुत्रं कानक्यं
मघेन. इति मेघवृत्तकाव्ये । 'इन्द्रादिष्टो मेघो वर्षति' इति श्रुतिश्च । च पुनरायुरापूर्तिभिः
यमः प्रजाना ममापत्याना सकललोकानामायुषो जीवितकालस्य आ सामस्त्येन पूर्तिभिः
संपूरनैर्वावदायुर्जीवितप्रदानैः । अर्थायुष्कं कमपि न दमो गृह्णातीत्यर्थः । च पुनः प्रजानं
प्रकृतीना प्रचेतस्तया प्रकृष्टचित्तत्वेन सायुष्टित्तत्वा वरुणः । प्रजानामित्युभयत्रापि
लालाषण्टान्द्यायेन संवध्यते । च पुनर्मे मम कोशाना भाष्ठागाराणां रत्नस्वर्णरजता-
दीनां संपूरणैः पूरणीकरणैर्भरणैर्धनद । के इव । प्रवाहा इव । यथा अवारपारप्रियाणां
पयोराशिपत्नीनामोषा कूल तटमनु लक्ष्मीकृत्य प्रवृत्तिं प्रवर्तन प्रसरणं गमनं
भजन्ते गच्छन्ति ॥

नृपैर्भूमिर्नि मालेव दक्षे ममाज्ञा पुरोगैरिवाभावि भूपैः प्रतीपैः ।

अहं देववत्संस्तुतस्तापसाद्यैस्ततस्तेर्ममान्ते न किञ्चिद्विधेयम् ॥ १५ ॥

हे दूता, यस्माद्धेतोः नृपैरन्यराजभिर्मालेव पुष्पदामवन्दुभिर्लम्ब्यते मदाज्ञा मम
शासन दक्षे वृता । पुनः प्रतीपैः भूपैः प्रतिपक्षक्षोणीन्द्रैर्मम पुरोगैः यदातिभिरिवाभावि
भूत बभूवुः । पुनस्तापसाद्यैः परिव्राजकप्रमुखैरहं देववन्निजाभीष्टदेवतेव संस्तुतः । ततः
कारणार्थयुष्मत्प्रोक्तप्रतीपवृत्ततापसादिभिर्मम किञ्चित्किमपि विधेयं कार्यं नालं न
विद्यते ॥ इति दूतप्रोक्तलोकपालादिषु कृत्याभावकथनम् ॥

पुनः प्रस्तुतं वक्ति—

पुरे लाटलक्ष्मीललाभायमाने प्रतीरेऽन्वुधेः किं तु गन्धारनाम्नि ।

प्रभावंसुवं भासयन्हीरसूरीश्वरः साधुधर्मस्तन्दृसानिवास्ते ॥ १६ ॥

हे दूता, किं तु एतत्कृत्यमाले । अन्वुधेः अनुद्रस्य प्रतीरे तटे गन्धार इति ना-
मामिभा यस्य तादृशे पुरे नगरे हीरसूरीश्वर श्रीहीरविजयमूरिपुरदर आले विद्यते ।
किभूते पुरे । लाट इति नाम मण्डलस्य 'लाटदेश' इति प्रसिद्धस्य लम्ब्याः धिया
अर्थाङ्गलाटपट्टे ललाभायमाने तिलकवदाचारिते । हीरमूरिः किं कृवं । प्रभावंसुवंहात्यैः
प्रतापैर्वा । 'सप्रभावः प्रभाववत्' इति हैम्याम् । भुवं भूमीनगडं भासयन् सोमा
६२

नयन् दीपयन्वा । उत्प्रेक्ष्यते—तन्नमान् शरीरयष्टि विभ्राणः साधुधर्म इव यत्साचारः किमु । 'धर्मो यमोपमापुण्यस्वभावाचारधन्वसु । सत्सङ्गे हन्याद्दिसादौ न्यायोपनिषदोरपि' इति । 'धर्मं दानादिके' इत्यनेकार्थः ॥

असातस्य लेशोऽपि तेनैकपद्यां यथावाप्यते नात्मना ब्रह्मणीव ।

शिवानामिवावासमत्रानयेतां भवन्तौ ततः सूरिसारङ्गराजम् ॥ १७ ॥

हे दूतौ, भवन्तौ तथा तेन प्रकारेण ततो गन्धारनगरतस्त्व हीरविजयनामान सूरिष्वाचार्येषु सारङ्गराजं कण्ठीरवमत्र मत्पार्श्वे आनयेताम् । उत्प्रेक्ष्यते—शिवानां सर्वकल्याणानामावासं वासस्थानकमिव । तथा कथं येन प्रकारेण तेन सूरिणा एकपद्यां गन्धारफतेपुरचोरन्तरालमार्गं । 'पदव्येकपदी पद्या पद्धतिर्वर्त्मवर्तनी' इति हैम्याम् । असातस्य दुःखस्य लेशोऽप्यंशोऽपि नावाप्यते न लभ्यते । केनेव । आत्मनेव । यथा सुक्तात्मना ब्रह्मणि मोक्षे दुःखांशो न प्राप्यते । 'क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः' इति हैम्याम् ॥

मदीयानुगः साहिवः खान आस्ते हितैषी पितेवाङ्गिनां गुर्जरेषु ।

ददातां युवां तस्य निःशेषवाच्यं दधानं स्फुरन्मानमेतन्मदीयम् ॥ १८ ॥

हे दूतौ, गुर्जरेषु धरित्रीजनपदेषु मध्ये मदीयानुगो मम सेवकः साहिवः साहिवनामा खानः । 'खान' इति नाम यवनजातौ प्रसिद्धम् । सामन्त इत्यर्थः । आस्ते विद्यते । किभूतः । अङ्गिनां प्राणिना पितेव जनक इव हितमायतावमीष्टमिच्छलभिलषतीत्येवशीलो हितैषी इष्टाभिलाषुकः । हे दूतौ, एतन्मया भवतोर्हस्ते समर्प्यमाणं मदीय मम संवन्धि स्फुरन्मानम् । राजल्लेखमित्यर्थः । 'फरमान' इति यवनभाषया लेखाख्या । तस्य साहिवखानस्य ददातामर्पयताम् । स्फुरन्मानं किं कुर्वाणम् । निःशेषं समस्तमपि वाच्यमुदितं(दन्तं) मम हृदयहार्दं दधानं धारयत् ॥

यदास्तेऽन्य आत्मेव मे देहभेदात्स कर्ता ततः सर्वमस्मद्विधेयम् ।

निवृत्ते निगद्येति भूसार्वभौमे परां प्रीतिरन्तर्दधाते स दूतौ ॥ १९ ॥

हे दूतौ, तौ अन्तश्चित्ते परां प्रीतिं दधाते स दधतुः । कस्मिन्सति । भूसार्वभौमे अक्रव्वरे इति निगद्य भाषित्वा निवृत्ते विरामे सति । इति किम् । यत्कारणात् स साहिवखानः मम देहस्य शरीरस्य भेदात्पार्थक्यादन्यः अपरः । आत्मा जीव इवास्ते विद्यते ततः कारणात्स साहिवखानः सर्वं समस्तमप्यस्मद्विधेयमस्माकीन कार्यं कर्ता करिष्यति ॥ इति दूतयोः साहेः सूरिसमाकारणादेशः ॥

ततो दूतयुग्मं क्षमापूषलेखं प्रतस्थे समादाय तत्संनिधानात् ।

अनूनां तनूमुद्वहन्नेतदीयाभिलाषः प्रसर्पन्प्रसीव त्रतीन्द्रम् ॥ २० ॥

ततो भूपालादेशानन्तरं दूतयुग्मं सदेशहारकद्वन्द्वं तस्य साहेः संनिधानात्समीपात्प्रतस्थे प्रवचाल । किं कृत्वा । क्षमायाः पृथिव्याः पूषा भाखान् तस्य लेखं स्फुरन्मानं

सम्यक् शिरस्यारोपणपूर्वसादाय गृहीत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—अनूनां संपूर्णां तन् शरीर-
मुद्रहन् विभ्राणः । तथा वतीन्द्रं सूरिराज प्रति प्रसर्पन् गच्छन् । एतदीयोऽकञ्चरसा-
हिसंबन्धी अभिलाषः कामः मनोरथ इव ॥

प्रबुद्धैरवोधीति नोत्तालफालं चलद्वीक्ष्य जङ्घालदूतद्वयं तत् ।

स्पदस्फूर्तिरस्यैर्यभाजां मनोभिस्ततस्तेन तेभ्योऽथ वाधीयते स्म ॥२१॥

उत्ताला भतित्वरिता फाला गगनगामीनि उल्लङ्घरूपा गतिविशेषा यस्य तादृशं
तत्साहिसंबन्धि साहिप्रेषित वा जङ्घालमतिवेगवद्गतिकं दूतद्वयं संदेशहारकयामल
चलत्पथि प्रसर्पत् वीक्ष्य विलोक्य प्रबुद्धैर्विद्वद्भिरेतनाबोधि न ज्ञातम् न मनस्यवधा-
रितम् । इति किम् । न स्यैर्ये स्थिरता भजन्ते इत्यस्यैर्यभाजः चपलाशयास्तेषां मनो-
भिश्चितैस्त्वस्माद्दूतयुग्मात्किमिति उत्प्रेक्षायां विचारणार्थां वा । स्पदाना गतिवेगानाम् ।
'रयो रदस्त्वरः स्पदः' इति द्वैभ्याम् । तथा 'स्पदश्चाङ्कारितपत्रपद्धतिः' इति नैपथे ।
स्फूर्तिरतित्वरितता अधीयते स्म पठिता । अथ वा तेन दूतद्वन्द्वेन तेभ्यो मनो-
भ्योऽधीयते स्म शिक्ष्यते स्म किम् । इति संशयोत्प्रेक्षा ॥

क्रमाभ्यामतिक्रम्य संदेशहारिद्विकं ग्रामकुल्याचलारामसीमाः ।

मुदाहम्मदावादमागात्क्रमात्तत्सहाध्यायि किं रंहसां मारुतानाम् ॥ २२ ॥

क्रमादनुक्रमतः स्वादेशपरदेशप्रचलनपरिपाठ्या तत्साहिसंबन्धि संदेशहारिद्विकं
दूतद्वयं मुदा हर्षोत्कर्षेण अहम्मदावादमागादकमिपुरमाजगाम । 'मा गास्तं खेदमन्दि-
रम्', तथा 'अरे त्वं साध्वसं मागाः' इति सारखतव्याकरणादौ । ग्रामाः संबन्धया-
स्तोकचातुर्यादिगुणा ग्रामा लघुपुराणि वा उपलक्षणात्रगरपुरपत्तनादीन्यपि, तथा कुल्या
लघुमहद्वादित्यः, अचलाः पर्वताः, आरामाः उद्यानानि उपलक्षणाद्नगरगहनारण्यादीन्यपि,
सीमा ग्रामनगरादीना क्षेत्रभूमयो देशावसानभुवो वा, ताः क्रमाभ्यां स्वपदाभ्यां न तु
यानैरतिक्रम्योद्गृह्य । उत्प्रेक्ष्यते—दूतद्वन्द्वं मारुतानां पवनानां रंहसां वेगानां सह
सार्धमध्येतील्वेवंशीलं सहाध्यायि एकगुरुसमीपेऽधीतिक्रमिकम् । वेगेन तुल्यत्वादिचसु-
त्प्रेक्षा ॥ इत्यकमिपुरे दूतगमनम् ॥

रणे वैरिणां पार्थिवा येन देहा हताः पेतुरुर्वीमिवाम्वां मिलन्ति ।

ययौ तत्पुराधीशितुः संनिधाने द्वयं दूतयोर्मुद्गलक्षोणिभर्तुः ॥ २३ ॥

दूतयोः शासनहारिणोर्द्वयं युगलं तस्याहम्मदावादनान्नः पुरस्य नगरस्याधीशितुः
स्वामिनः मुद्गलानां काविलमण्डलजन्मनां चवनजातिविशेषाणा क्षोणिभर्तुर्भूपत्य संनि-
धाने समीपे ययौ । तस्य कस्य । येन साहिवखानेन रणे संग्रामादृणे वैरिणां शत्रूणां
पृथिवीपरमाशुभिरारब्धाः पृथिवीविभागाः पृथिवीसंबन्धिनः । 'पार्थिवं हि निजमा-
जिपु वारा गौरवाद्गुरुरास्य भजन्ते' इति नैपथे । देहाः शरीराणि हताः क-

रवालंघ्यांपादिताः मन्त' पेदु' । क्षितौ पतन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—उर्वामन्या क्षीर्णं
मातर मिलन्तीव पृथिव्युत्पन्नत्वेन ल्लेहात् ॥

सुवर्णश्रियाद्वैतयालंकृतायाः सुधास्पन्दिवाग्धैदुर्धीभूपितायाः ।

कुमार्या इव क्षमापतेः पत्रिकाया असौ तेन पाणिग्रहः कार्यते स्म ॥ २४ ॥

तेन दूतद्वन्द्वेन अनां साहिवखानः क्षमापतेर्भूमीभर्तुं कुमार्या' कन्याया इव क्षमापते-
रकव्वरसादे पत्रिकाया स्फुरन्मानस्य पाणिना हस्तेन ग्रहणमादान स्वीकरण वा
पाणिग्रहण परिणयन च कार्यते त्त निर्माण्यते स्म । पाणौ ग्राहितेत्यर्थः । किंभूतायाः
पत्रिकायाः कुमार्याश्च । अर्द्धतया अनन्यसामान्यया मुञ्चोभनानां वर्णानामक्षराणा
हेत्रश्च श्रिया लङ्ग्या सुवर्णतुल्यया वा श्रिया अलंकृताया भूपितायाः । पुनः किंभू-
तायाः । सुधाममृत स्पदन्ते क्षरतीति प्रलवतीत्येवशीला या वाग्धैदुधी वचनचासुरी
तया भूपितायाः ॥

ततः कोशवद्भूमहेन्द्रस्य मुद्रां प्रमोदादुपादाय लेखं दधानम् ।

विमुद्र्याक्षराण्यक्षिलक्षाणि कुर्वन्निवेदाशयं तस्य निःशेषमेव ॥ २५ ॥

ततो लेखादानानन्तरमेव साहिवखानः तस्य स्फुरन्मानस्य निःशेषं समग्रमप्याश-
यमभिप्राय रहस्यं विवेद जानाति स्म । किं कुर्वन् । विमुद्र्या मुद्रयित्वा अक्षराणि
वर्णानक्षिलक्षाणि लोचनगोचरान् कुर्वन् । किं कृत्वा । प्रमोदादानन्दात्लेख साहिस्फुर-
न्मानमुपादाय 'तसलीम' इति यवनप्रसिद्धेन नाम्ना प्रणामपूर्वं तदुपरि स्वशिरोमौ-
चनपूर्वं वा गृहीत्वा । किं कुर्वाणं लेखम् । भूमहेन्द्रस्य राज्ञः कोश भाण्डागारमेव
मुद्रां मुद्रणं निमीलनं दधानम् ॥ इति साहिस्फुरन्मानस्यार्पण वाचन च ॥

पुरस्तात्तयोः प्रीतिमान्मुद्रलेखो गिरं वासयामास वक्रारविन्दे ।

विनिर्यद्विजश्रेणिशोचिर्विमिश्रस्मितेनेव तन्वन्मरालैकलीलाम् ॥ २६ ॥

प्रीतिमान् जेहाङ्गहृदयो मुद्रलेखः साहिवखानः तयोर्दूतयोः पुरस्तादग्रे वक्रारविन्दे
वदनकमले गिरं वाणीं वासयामास स्थापयति स्म । वभाषे इत्यर्थः । अथ च गिरं
सरस्वतीं देवीं मुखपथे वासितवान् । सरस्वत्याः चनिधाने त्ववश्यं वाहेन हस्तेन
भाष्य तदेव दर्शयति । उत्प्रेक्ष्यते—विनिर्यद्वदनाद्दहिर्निःसरद्विजावा दन्तानां प्रेष्योर्मा-
लिकयोः शोचि. कान्तिस्तेन विमिश्रेण करम्बितेन स्मितेन कृत्वा मरालस्य राजहंसस्य
एकामद्वितीया लीला विलास शोभां वा तन्वद्विस्तारयन्नि ॥

प्रभुर्भद्रवान्कश्चिदास्ते हमाजंसुतोऽकव्वरो वव्वरोर्वीशवंश्यः ।

जिताश्चण्डदोर्दण्डवीर्येण येन न्यवात्सुर्दिगन्तेषु शङ्के दिगीशाः ॥२७॥

कश्चिदिष्टपरिश्रे अव्ययम् । द्विवचनस्याप्यव्ययाद्विभक्त्यर्थः । हे दूतौ, अकव्वर-
प्रभुर्न. स्वानी भद्रवान् कुशली आस्ते । किंभूतः । हमाजनात्रो राज्ञः सुतः । पुनः

किंभूतः । क्वरनामा उर्वीचो मुद्गलेन्द्रस्तस्य वंशे गोत्रे भवः वंश्यः । अहमेवं शङ्के उत्प्रेक्षे । येनाकञ्चरसाहिना चण्डेन प्रवलेन प्रतिभटोद्भटभूमिमेन्द्रासद्येन दोर्दण्डवो-
भुजपरिघयोर्वीचैण पराक्रमेण जिताः परिभूताः सन्तः दिगीशाश्रत्वारोऽष्टौ दश वा दिगीशा दिक्पाला दिशां हरितामन्तेष्ववसानेषु न्यवात्सुरिव निवसन्ति स्म किमु शङ्के इवार्थे ॥

चतुर्वार्धिसंवर्तकीभूततेजस्ततेः सन्ति जैवात्रिकास्तस्य पुत्राः ।

महीचारिणः पूषविद्वेषिगोत्रद्विषद्यक्षराजाङ्गजाता इवैते ॥ २८ ॥

हे दूतौ, चतुर्षु प्राच्यप्रतीच्यापाच्योदीच्यलक्षणेषु वार्धिषु समुद्रेषु संवर्तकीभूता वडवानलभावं प्राप्ता तेजसां प्रतापानां ततिर्मण्डली यस्य तस्य साहेः पुत्राः शेषज्जी-पाहडी-दानिया-इत्यभिधानास्त्रयोऽपि नन्दना जैवात्रिका दीर्घायुषः सन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—महीचारिणः क्षीप्यां कौतूहलेन सचरणशीला पूषविद्वेषी ईश्वरो गोत्रद्विष-
न्यवैततिपुरिन्द्रो यक्षराजो धनदस्तेषां क्रमेणाङ्गजाताः । स्वामिकार्तिक-जयन्त-नल-
शूबर-नामानस्तनुजा इव ॥

अये स्वस्तिमन्त्यो नृपाम्भोजनेत्रा उपेता इव क्षमां हरेरिन्दुवक्राः ।

परीवार आस्ते शिवः सोऽपि येनावनीन्दोर्मनो ज्ञानिनेवान्चगामि ॥२९॥

अये दूतौ, नृपाम्भोजनेत्रा अकञ्चरसाहेः कमललोचनाः स्त्रियः स्वस्तिमन्त्यः कुशलिन्यः वर्तन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—क्षमां महीमुपेताः समागताः हरेः शचीकान्तस्य जयवा-
हिनीवल्लभस्य वासवस्य इन्दुवक्राः कान्ताः प्रिया इव । अपि पुनरवनीन्दोर्भूमीतमीरमणस्य राज्ञः स परपक्षविजयित्वेन ख्यातः परिवारः स्वजनादिपरिजनः शिवो निरुपद्रवो वर्तते । स कः । येन परीवारेण ज्ञानिना ज्ञानवतेव ज्ञानाभिप्रायेणवावनीन्दोः पातिसा-
हेर्मनो मानसमन्वगामि । इक्षिताकारज्ञातृत्वेन मनसोऽमिलषितमेव विधीयते इत्यनु-
गम्यते । 'अये किचद्यावदुपैषि दूर्म्' इति नैपथे ॥

अनीकं शुभं भूभुजो येन जज्ञे युगान्तान्धकद्वेषिणेवारिचके ।

प्रजा आसते प्रीतिभाजः प्रजावन्मुदा प्रश्रयामास तावित्यधीशः ॥३०॥

हे दूतौ, भूभुजः अकञ्चरसाहेः तद्विजित्वरतया सर्वत्र प्रसिद्धमनीकं वाजिवारण-
रथपदातिरूपं चतुरङ्गकटकं शुभं कल्याणकलितं वर्तते । तत्किम् । येनानीकेन अरीणां वैरिणां चक्रे इन्दे सेनार्था वा । 'वरूथिनीचमूचकम्' इति हैम्याम् । युगान्तस्य कल्या-
न्तकालस्यान्धकनाम्नो दानवस्य द्वेषिणा शत्रुणेव एतावता शत्रुनेव जज्ञे संजातम् ।
संहारकत्वेन वभूवे इत्यर्थः । 'क्षये जगन्वीवपिवं शिवं वदन्' इति नैपथे । पुनर्भूभुजः
प्रजाः प्रकृतयो लोकाः प्रजावत्संततय इव प्रीतिं प्रभोदं ज्ञेहं वा भजन्ते इति प्रीति-
भाजः सन्ति । अधीशः अकस्मिपुरप्रभुः इत्यमुना प्रकारेण तौ दूतौ प्रश्रयामास
पृच्छति स्म ॥ इति साहिबखानकृतसाहिपरिवारादीनां कुशलप्रश्नः ॥

स्थितोऽद्रिः सुराणामिवाक्रम्य सर्वा दिग्गः साहिरास्ते प्रभो पर्वतायुः ।
 सुताः शक्तिभेदा इव स्फूर्तिमन्तः सुखिन्यः सुमुख्योऽपि किं राजलक्ष्म्यः ३१
 कुले धैर्यभाजामिवाधीश साहेः परिवारतन्त्रे अनातङ्किनी स्तः ।
 महानन्दयुक्ताश्च मुक्तात्मवत्तत्प्रजा इत्यसुं तद्वयं प्रत्यवोचत् ॥ ३२ ॥

तद्वयं दूतयुग्मम् अमु साहिवस्तानं प्रति इत्यमुना प्रकारेण प्रत्यवोचत् प्रतिभाषते
 स्म । प्रत्युत्तरं प्रददावित्यर्थः । हे प्रभो हे साहिवखान, साहिरकच्वरः पर्वतवद्विरिरिव
 दीर्घमायुर्यस्य तादृशास्ते । किंलक्षणं । सुराणामद्रिमंरुव सर्वा समस्ता अपि दिशः
 आक्रम्य स्त्रीकृत्य स्थित । पुनः सुताः साहिपुत्राः प्रभुत्वोत्साहमन्त्रलक्षणानां तिष्ठणां
 शक्तीनां भेदा इव स्फूर्तिमन्तः प्रोर्जस्वलाः सन्ति । अपि पुनः सुमुख्यः साहियृहिष्यः
 सुखिन्यः शर्मशास्त्रिन्यः सन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—सुमुख्यो राजलक्ष्म्य इव । प्रबलप्रति-
 भटाभावात् राजलक्ष्म्यः सुखिन्यो भवेयुः । हे अधीश हे स्वामिन्, साहेः परी-
 वारतन्त्रे परिच्छदसंन्ये । 'कृटकं ध्वजिनी तन्त्रम्' इति हैम्याम् । अनातङ्किनी
 नीरोगे समाधिशास्त्रिणी । के इव । कुले इव । यथा धैर्यभाजां धीरताधारिणा सत्त्व-
 वताम् । महावीराणामित्यर्थः । गोत्रे वशी अनातङ्किनी निर्भये भवतः । 'रोगो रजा-
 रगान्तकः,' तथा 'भयं भीर्भीतिरातङ्कः' इति द्वयमपि हैम्याम् । च पुनस्तस्य साहेः
 प्रजाः पौरजानपदाश्च लोका महानन्देन परमाहादेन युक्ताः सहिता वर्तन्ते ।
 किंवत् । मुक्तात्मवत् । यथा ससारनिर्मुक्तात्मानः सिद्धाः महानन्देन मोक्षेण सहिता
 भवन्ति ॥ इति दूतप्रोक्तसाहिप्रमुखकुशलोक्तिः ॥ युग्मम् ॥

निपीयेति तद्वाग्विलासामृतं स हृदं दन्तिवत्प्रीतिमन्तर्जगाहे ।

अवेत्य प्रसक्तिं पुनः पातिसाहेरवैति स्म संप्राप्तसर्वस्ववत्स्वम् ॥ ३३ ॥

स साहिवखानः इति पूर्वोक्तप्रकारेण तयोर्दूतयोर्वाग्विलासो वचनचातुरी स एवा-
 मृतं सुधां निपीय सादरं श्रवणगोचरीकृत्य अन्तश्चित्ते प्रीतिं मोदं जगाहे प्राप्नोति
 स्म । किंवत् । दन्तिवत् । यथा हस्ती अमृतं पानीयं नितरा पीत्वा हृदं ब्रह्मवगाहते ।
 पुनरपरार्थकथने । खानः पातिसाहेरकच्वरधराधिराजस्य प्रसक्तिं स्वस्मिन्विषये प्रसादं
 संजुष्टिपुष्टिमवेस्य हृद्रोचरीकृत्य स्वमात्मानं संप्राप्तं हस्ते अधिगतं सर्वस्वं नि.शेषस्मा-
 मण्डलमध्यवर्तिद्रव्यम् उपलक्षणात् राज्यादिग्रहः सर्वपदार्थसार्थो वा येन । तद्वद्वैति
 स्म जानाति स्म बुबुधे ॥

अथाकारिताः श्रावकास्तेन भृत्यैश्चकोरा इव श्वेतभासा मयूखैः ।

क्रमात्तेऽपि तेषां गताः संनिकर्षं निदेशं प्रभोर्निर्दिशन्ति स्म सर्वम् ॥ ३४ ॥

अथ दूतवचनानन्तरं तेन साहिवखानेन भृत्यै स्वसेवकैः श्रावका अन्विपुरवृद्ध-
 श्राद्धा आकारिता आहूताः । केनेव । श्वेतभासेव । यथा चन्द्रमसा मयूखैः स्वकिरणैश्च-

कोरा ज्योत्स्नाप्रियाः आकार्यन्ते स्म । अपि पुनः ते भृत्याः क्रमात् खस्वामिनिदेशश्र-
वणप्रणामकरणपरिपाठ्या तेषामकमिपुरतपापक्षश्राद्धानां संनिकर्षं समीपं गताः प्राप्ताः
सन्तः प्रभोः खस्वामिनः सर्वं निदेशमाज्ञां निर्दिशन्ति स्म निवेदयन्ति स्म कथयन्ति स्म ॥

समानीयमाना अमीभिर्जनास्तेऽप्यराजन्त मध्येपुरं दानशौण्डाः ।

महामात्रवृन्दैर्द्विपेन्द्रा इवोर्वीपतेर्मन्दिरं दानघारां किरन्तः ॥ ३५ ॥

अमीभिः साहिवखानभृत्यैर्मृत्येपुरमकमिपुरस्य मध्ये । 'पारे मध्ये षष्ठ्या वा समस्यते' ।
समासश्चाव्ययीभावः । 'गङ्गायाः पारे पारेगङ्गम् । गङ्गायामध्ये मध्येगङ्गम्' इति प्रक्रि-
याकौमुद्याम् । तद्वन्मध्येपुरं सम्यक् संमाननादिप्रकारेणास्ते भ्राद्धा अपि व्यराजन्त
शुशुभिरं । किभूताः । दानशौण्डाः बहुद्रव्यप्रदायिनः विश्राणनेन विख्याता वा ।
'शौण्डा विख्यातमत्तयोः' इत्यनेकार्थः । के इव । द्विपेन्द्रा इव । यथा महामात्राणां
हस्तिपकाना 'भाहत' इति प्रसिद्धानां वृन्दैराधोरणगणैः उर्वीपते राज्ञो मन्दिरे नीय-
माना गजराजा विराजन्ते । किं कुर्वन्तः । दानघारां मदवारिवृष्टिं कुर्वन्तः स्रजन्तः
क्षरन्तः ॥

जना जैनपक्षैकदक्षाः क्षितिक्षित्समाजं विशन्ति स्म संभूय सर्वे ।

ततस्तेऽप्यनर्घ्योपदापूर्णपाणीन्स्वबन्धूनिवास्थापयत्तानुपान्ते ॥ ३६ ॥

सर्वं समस्ता जनाः जिनानां वीतरागाणामय जैनः स चासौ पक्षश्च । जिनशासनमि-
त्यर्थः । तत्रैकतया अद्वितीयत्वेन दक्षा अतिनिपुणा जनाः भ्राद्धाः संभूय एकत्र
मिलित्वा क्षितिक्षितः खानस्य समाज सभां विशन्ति स्म । सभामध्ये ययुरित्यर्थः ।
ततो जनागमनानन्तरं सोऽपि खानः अनर्घ्याभिः प्रवास्याभिरुपदाभिः प्राभृतैः पूर्णाः
भृताः पाणयो हस्ता येषां तान् जनान् स्वबन्धूनात्मस्वजनानिव उपान्ते स्वसमीपे
अस्थापयदुपवेशयति स्म ॥

अमी मूलकर्मैव तच्चित्तवृत्तेः पुरः प्राभृतं भूमिभर्तुर्विसुच्य ।

अलीकातिथीभूतहस्तेऽरविन्दाः प्रमोदप्रगल्भाः स भाषन्त इत्थम् ॥ ३७ ॥

अलीके ललाटे अतिथीभूतानि प्राञ्चणानि जातानि हस्ता एवारविन्दानि पद्मानि
येषां कृताञ्जलय इत्यर्थः । अमी भ्राद्धाः प्रमोदेन हर्षेण प्रगल्भाः सोत्साहा इत्थमप्रे
वक्ष्यमाणमभाषन्त प्रोचुः । किं कृत्वा । भूमिभर्तुर्वृत्तस्य पुरोऽप्रे प्राभृतं दौकितक
विसुच्य दौकयित्वा । उत्प्रेक्ष्यते—तस्य साहिवखानस्य चित्तवृत्तेर्मनोव्यापारस्य मूलकर्म
कार्मणमेव ॥

नृणां शासिता त्वं वयं शग्सनीयाः वयं सेवकास्त्वं पुनः सेवनीयः ।

नियोज्या वयं त्वं नियोक्तासि यस्मात्तदादिश्यतां कृत्यमस्माकमीश ३८
हे ईश, त्वं यस्मात्कारणात् त्वं नृणां नराणां शासिता पालयिता असि, पुनर्वयं

शासनीयाः पालयितव्याः स्म । पुनस्त्व सेवनीयः सेवितव्यः सेवितुं योग्योऽसि,
पुनर्वय सेवकाः सेवाकारकाः स्म । पुनस्त्व नियोक्ता कार्यं प्रयोजकोऽसि, पुनर्वय
नियोज्याः कर्तव्ये निदेश्याः स्म । तत्तस्मात्कारणादस्माकं कृत्य कार्यमादिश्यता प्रसा-
यताम् ॥ इति श्राद्धानामाकरण तत्प्रश्नश्च ॥

स ऊचेऽथ वाचेति पीयूषवर्षं किरन्कैतन्नाहन्तनिर्यद्दृच्युतीनाम् ।

चतुर्दिक्षु चण्डांशुवद्यत्प्रतापो भ्रमत्यधिनेमीचरोऽकञ्चरोऽस्ति ॥ ३९ ॥

अथ श्राद्धजनप्रश्नान्तरं स साहिवखानो वाचा वाप्या कृत्वा इत्यग्रे वक्ष्यमाणमूचे
वभाषे । किं कृन्न् । इन्तेभ्यो दशनेभ्यो निर्यान्तीना निःसरन्तीना शुचीना कान्तीना
कैतवात्कपटात्पीयूषवर्षममृतवृष्टिं किरन्विस्तारयन्निवेतीय गर्भितोत्प्रेक्षा । किमूचे तदे-
वाह—हे जना, अकञ्चरनामा अधिनेनीचरः आपायो नायकपर्यन्तपृथ्वीनाथोऽस्ति ।
यत्प्रतापश्चतुर्दिक्षु पूर्तापगदन्निगोत्तरालक्षणानु हरिन्धु भ्रमति पर्यटति । किन्वत् ।
चण्डांशुवत् । तथा भास्वाश्रुगन्नामुपरि भ्रमति ॥

यया ज्योत्स्नयेवावदातीक्रियन्ते दिशः सस्मिता वा स्वकान्तैः क्रियन्ते ।

सखीभिर्विशिष्येव गोशीर्षचन्द्रद्रवैः पत्रमङ्गैकतालंक्रियन्ते ॥ ४० ॥

कदाचिज्जगत्कर्णपूरायमाणा गुणश्रेणिमाकर्ण्य ता हीरसूरेः ।

तमाह्वातुकामेन तेनात्मदूताविह प्रैपितौ दर्शनोत्कण्ठितेन ॥ ४१ ॥

हे जना, तेनाकञ्चरपातिमाहिना इहाहन्मदावादे मत्पात्रे वा आत्मदूतौ स्वदेश-
हारकौ प्रैपितौ प्रहितौ स्तः । तेन किं कर्तुकामेन । तजगत्प्रसिद्धगुणम हीरविजयसू-
रिमाह्वानुमाकारयितुं कामोऽभिलाषो यस्य तादृशेन । अत एव पुनः किंभूतेन । दर्श-
नोत्कण्ठितेन गुरोरालोकनोत्सुक्यभाजा । किं कृत्वा । कदाचित्कस्मिन्नपि समये जगता
भुवनानां कर्णौ श्रवणौ पूयते अनयेति कर्णपूरा । अथवा कर्णपूरौ कर्णाभरणे तद्वदाच-
रिता यावज्जगज्जनाह्लादिनीं हीरसूरेर्गुणानां श्रेणीं धोरणीमाकर्ण्यं श्रुत्वा । तां काम् ।
यथा गुरुगुणश्रेण्या ज्योत्स्नया चन्द्रचन्द्रिकयेव दिशः सर्वा अन्याशा अवदातीक्रियन्ते
श्वेता विधीयन्ते । अथ वा स्वकान्तैरात्मात्मभर्तुभिर्दिशो निजनिजदिग्दत्ता नर्मलीला-
वशात्सस्मिताः सहासाः क्रियन्ते घञ्जन्ते । वा अथ वा । सखीनिवैयसीभिर्नैखनकारि-
काभिर्वा गोशीर्षकाणां चन्दनानां चन्द्राणां कर्पूराणां च द्रवैः पङ्कैः कृत्वा यत्र वलीभिः ।
'देव भवद्वैरिषधूवदने वने च नागरुचिताश्चन्दनपत्रमङ्गाः' इति चम्पूकथायाम् । उत्प्रे-
क्ष्यते—विशिष्य विशेषप्रकारेणालक्रियन्ते भूयन्ते इव ॥ युगमम् ॥

समुद्रोऽपि भीर्तिं दधद्धारिपूराद्विशुद्धोऽपि काष्ण्यं पुनर्विभ्रदन्त ।

भुवो वासवेनैष लेखो विशेषप्रवृत्तिं वहल्लेखवत्प्रेषितश्च ॥ ४२ ॥

हे जना, च पुनर्भुवो वासवेनाकञ्चरेण पृथ्वीपुरंदरेण विशेषप्रवृत्तं खहदयामि-

प्रायनिवेदकनार्ता वहन्दधत् एष मत्करकिसलयवर्ता लेखवत् देव इव लेखः स्फुरन्मानं
प्रेषितः प्रहितोऽस्ति । किं कुर्वन् । सह सुद्रया सुद्रेण जनुषामधुरेण वर्तते यः ।
सुद्रायुक् इत्यर्थः । समुद्रः पयोधिरपि वारिपूराब्जप्लवाद्भीति भवं दधत् धारयन् ।
पुनः किं कुर्वन् । विशुद्धो धवलोऽपि काष्ठीयं भषिवर्णश्यामिकां अन्तः विभ्रक्तलयन् ॥

अनुन्नीतसंप्राप्तमद्भृत्यवर्गैर्निजालोकनाविष्कृतातङ्कसर्गैः ।

भविष्यत्यमुष्य व्ययो यत्समाधेः सरस्या इवाकालमेधैः कजानाम् ॥४३॥

त्रियामाविरामा इवाम्भोजवन्धुं व्रतीन्द्रं ततो यूयमेवानयध्वम् ।

निगद्येति खानेन संमान्य ते स्वान्विसृष्टा निवासान्ययुः प्रीतिमन्तः ॥४४॥

साहित्यखानेन नाम्ना इति पूर्वोक्तं निगद्य कथयित्वा संमान्य संमानं च प्रदाय
विषष्टाः पश्चात्प्रेषिताः श्राद्धाः प्रीतिमन्तो हृष्टमानसाः सन्तः स्वान्विवासान् ययुर्जगमुः ।
निजनिक्केतनस्थानेषु गता इत्यर्थः । इति किम् । हे हीरसूरिभक्तजनाः, ततः कारणात्
यूयमेव भवन्त एव व्रतीन्द्रं सूरिमानयध्वम् । अत्र गन्धारनगरादकमिपुरे आकारयत ।
के इव । त्रियामाविरामा इव । यथा विभावरीणां विरामा दिवसावसानसमया अम्भो-
जवन्धु मास्करमत्र जीवलोके रोदःकंदरे वा आनयन्ति । ततः कुतः । यतः कारणा-
भिजानामालनामालोकनान्मुद्गलजातित्वेन भीमाशयत्वाद्दर्शनादेवाविष्कृतः प्रगटभावं
प्रापितः आतङ्को भयं तस्य सर्गः सृष्टिर्येस्तादृशैरनुन्नीतैरविताकितैरज्ञातपूर्वैः संप्राप्तैरर्थात्
हीरसूरिसर्गोपे समागतैर्मद्भृत्यवर्गैर्मम सेवकगणैरमुष्य हीरविजयपुरैः समाधेर्धानस्य
चित्तस्वास्थ्यस्य वा व्ययो व्यपगमः क्षयो भविष्यति । केषामिव । कजानामिव । यथा
भरसा महत्तरसः कजस्य कमलस्य । जातिवाचित्वादेकवचनम् । सर्वजातीयाम्भोजव-
नस्य अकालमेधैरसमयसंप्राप्तपयोधरैर्व्ययो भवति । 'यवनीमुखपद्मानां सेहे मधुमदं
न सः । बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः ॥' इति रघुवंशे ॥ इति राजनगरश्राद्धानां
खानदत्तहीरविजयसूरीश्वराकारणादेशः ॥

विचिन्त्यात्मचित्ते तदादेशमर्हन्मतस्योदयस्वर्द्धमस्येव वीजम् ।

नपापक्षमुख्यास्त्रिलोका मिलित्वा मिथः प्रोचुरानन्दसान्द्राः ॥४५॥

तपा इति नाम यस्य तादृगणस्य गच्छस्य पक्षः स्त्रीकारो येषां ते तपापक्षाः ।
'अपक्षपातेन परीक्ष्यमाणः पक्षः' इत्यनेकार्थवृत्तौ । तेषु मुह्याः श्रेष्ठा अस्त्रिलाः समप्राः
श्राद्धलोकाः श्रावकजना मिलित्वा एकत्र संभूय मिथः परस्परमानन्देन सान्द्रा व्याप्ताः
प्रोचुः कथयन्ति स्म । किं कृत्वा । आत्मचित्ते निजमनसि तदादेशं साहित्यखानाशा-
मर्हन्मतस्य जिनशासनस्य य उदयः स एव स्वर्द्धमः कल्पवृक्षः तस्य बीजं निदानमुत्प-
त्तिकारणमिति विचिन्त्यालोच्य ॥

इतः शासनं शासितुर्नः प्रजानामितो वन्दनीया विभोर्वन्द्यपादाः ।

इदं सौरभारोपणं जातरूपे त्रिरेखे पयःपूर्तिरप्याचिरासीत् ॥ ४६ ॥

इतोऽस्मिन्पार्श्वे एकपक्षे प्रजानां शास्त्रितुरङ्गमिपुराधिपतिसाहिबखानस्य नास-
नमादेशः । तथा इतोऽपरस्मिन्पार्श्वे दिभोः सूरिन्दोर्वन्धात्रिभुवनजननमस्करणीयाः
पादाक्षरणा वन्दनीयाः प्रणतिगोचरीकार्याः । तर्हि इदमेतज्जातरूपे सुवर्णे सौरमस्य
सुगन्धताया आरोपणं कर्तव्यमस्ति । पुनत्रिरेखे शङ्के पयसां दुग्धानां पूर्तिः पूरणमा-
विरासीत्प्रकटीभूतम् ॥

हृदन्तर्तुनीन्दोर्निर्नंसा पुरास्ते नियुक्ता पुनः स्वामिनेदं तदासीत् ।

प्रतिस्थानमालोकमानान्मनुष्यान्समेत्य स्वयं पद्मवासा वृणीते ॥ ४७ ॥

पुरा पूर्वं हृदन्तरस्मिन्चित्तमध्ये सुनीन्दोः सूरान्तरस्य निनंसा नन्तुमिच्छा आस्ते
विद्यते । पुनस्तदुपरि स्वामिना स्वानेन नियुक्ता आदिष्टाः । तर्हि इदमासीदितज्जातम् ।
किं प्रतिस्थानं प्रति बालोकमानान्पश्यतो मनुष्यान् जनान् स्वयमात्मनैव समेसागस्त
पद्मवासाः कमलालया लङ्नीर्हृणीते वरयति ॥

अलं मन्दवद्वो विलम्बैः सगर्मात्स्वरध्वं ब्रजामः प्रभोः संनिधाने ।

विमृश्येति सर्वेऽभिनिर्वाणयोग्यं मुहूर्तं मिथो निर्णयन्ति स्म पौराः ॥ ४८ ॥

सर्वे पौरा नागरिकाः राजनगरभावकाः इत्यनुना प्रकारेण विमृश्य विचारयित्वा
अभिनिर्वाणस्य स्वप्रस्थानस्य योग्यमुचित मुहूर्तं शुभवासरवेलां निर्णयन्ति स्म । द्वि-
जन्मोक्तिपिक्केर्निर्वाणरञ्जित स्म । इति किम् । हे सगर्मा प्रातरः, वो युष्माकं मन्दवक्ति-
गस्तु कुण्डः सालसा वा सुन्दपरिमृजा वा मूर्खा वा तद्वृत्तेपाप्सिव विलम्बैः प्रतीक्षणेः
पूर्यतां त्वरध्वं शीघ्रीभवत । प्रमोर्धुरोः संनिधाने सनीपे गन्धारवन्दिरे ब्रजामो यामः ॥
इत्यकमिपुराद्धानां गुरुवन्दनालोचः ॥

अथात्स्य बाह्यानि ते श्राद्धलोकाः पुरे भूमिशृङ्गारगन्धारसंज्ञे ।

प्रभुं वन्दितुं प्रीतिमन्तः प्रचेष्टुर्जिनं स्वर्गिबर्गा इव क्षोणिपीठे ॥ ४९ ॥

अथ मुहूर्तवासरारामनानन्तरं भूमेः क्षोणीलङ्ग्याः शृङ्गारे मण्डनायमाने भूषामृते
गन्धार इति संज्ञा नाम यस्य तादृशे पुरे प्रभुं हीरविजयसूरिं वन्दितुं नमस्कृतुं ते पूर्व-
प्रोक्ताः श्राद्धलोकाः श्रावकजनाः प्रचेष्टुः इति श्रन्ते स्म । किं कृत्वा । बाह्यानि रथादीनि
वाहान्यारुह्याद्यास्य । किंभूताः । प्रीतिमन्तः प्रमोदमेदुराः । क इव । स्वर्गिबर्गा इव ।
यथा क्षोणिपीठे भूमीमण्डले जिनं तीर्थनायकं नेतुं नमस्सिन्धुं सिंहराजाश्वफणिरुहादीनि
स्वस्वायनाच्यधिरुह्य देवाः प्रचलन्ति ब्रजन्ति ॥

शिवश्रीविवाहोत्सुकीभूतचित्तैर्यथा यात्रिकैः सिद्धधात्रीधरस्य ।

प्रयाणैरभूयःप्रमाणैरभीभिः समीपे शमीन्दोः समागन्त्यते स्म ॥ ५० ॥

अनीभिः श्राद्धैर्न विद्यते भूयो बहु प्रमाणं येषां तादृशैः प्रवर्णनिर्वावासादितिलङ्घनैः
प्रतिदिनप्रचलनैः शमीन्दोः सूरैः सनीपे पार्श्वे गन्त्यते स्म समागतम् । यथा यात्रि-

कैर्विधिधतीर्ययात्राविधायकैर्जनैः स्तोकमानैरल्पप्रमाणैः सिद्धघात्रीधरस्य श्रीशत्रु-
जयशैलस्य संनिधाने गम्यते । किंभूतैः धाद्वैः यात्रिकैश्च । शिवश्रिया मुक्तिरुपस्था
विवाहे पाणिग्रहणकरणे उत्सुकीभूतमुत्कण्ठितं चित्तं मनो येषां तैः ॥ इति गन्धारे
श्राद्धानां गमनम् ॥

स्फुरद्बाहुशालः सपाणिप्रवालः प्रवर्हेश्रियं विभ्रदभ्रान्तशोभा ।

नखानूनसूनाचिंरुधन्मरन्दो नमन्नागरीनेत्रविभ्राजिभृङ्गः ॥ ५१ ॥

द्विजोद्भासितः सिद्धिसस्यैकधारी भवग्रीष्मतिग्मांशुतापापहारी ।

शिवाध्वन्यसंसेव्यमानो न्यभालि त्रतीन्द्रोऽध्वशाखी स तैः पौरपान्थैः ॥ ५२ ॥

तैरकमिपुरसत्त्वैः तत्रागतैर्वा पौरैर्नागरैरेव पान्थैरर्थान्मुक्तिपुरपथिकैः स सर्वजगद्दि-
ह्यातो हीरविजयनामा त्रतीन्द्रः सूरिरेवाध्वशाखी मार्गच्छायातरुः न्यभालि निरीक्षितः ।
किंभूतः । स्फुरद्बाहुर्भुजैव शाखा यस्य । पुनः किंभूतः । सह पाणिप्रवालैश्च हस्तपल्लवेन वर्तते
यः । पुनः किं भुजैव । प्रवर्हा प्रकृष्टामय च प्रकृष्टानां वर्हाणां पत्राणाम् । 'वर्हः पर्णे
परीवारे कलापे' इत्यनेकार्थः । श्रियं शोभा विभ्रद्वत् । पुनः किंभूतः । न भ्रान्तत्वेन मिथ्या-
भ्रमज्ञानत्वेन सत्यज्ञानतयैव शोभते इत्येवशीलः । तथा द्रुमार्थे अत्युच्चैस्तरत्वादाकाशे
भवमानत्वेन शालते इत्येवशीलः । पुनः किंभूतः । नखा एवानूनानि सर्वावयवसम्पू-
र्णानि सूनानि कुसुमानि यस्मिन् स तथा । अचिरधाम्नखानानेव कान्तितरेवोद्यन्प्रकटी-
भवन्मरन्दो मधु यत्र । पुनः किंभूतः । नमन्तीना भक्तिप्रवृत्तया ऋणारविन्दे लग-
न्तीना नागरीणा गन्धारनागरिकनारीणा नेत्राणि लोचनान्येव विभ्राजिनः शोभनशीला
भृङ्गा भ्रमरा यत्र । पुनः किंभूतः । द्विर्नैर्दशनैः शरुन्तैश्च उद्भासितः शोभितः । पुनः
किंभूतः । सिद्धिर्मुक्तिरेव, अथ वा सिद्धयोऽष्टावलिमायाः, अथ वा तथा तपःशक्तयो विवि-
धलब्धयस्ता एव सखानि फलानि तेषामेकोऽद्वितीयोऽन्येषु तादृक्सादृश्यभावाद्द-
रतीत्येवशीलो धारि धारकः । पुनः किंभूतः । भवः ससारः स एव ग्रीष्म उष्णकालः
तस्य तिग्माशुः सार्धं क्र नाम चण्डकिरणस्तस्य ज्येष्ठमाससंबन्धी तापस्तदुपरि च तप-
नतापो महानिदापस्तस्य हन्ता अपहन्तीत्येवशील । अत्र शीले तृन् । हन्ता हननशीलः ।
दृक्छायाया तापोपशान्तिः स्यादिति । पुनः किंभूतः । अत्यन्तमौक्षमार्गप्रस्थितपान्थैः
सम्यग्ज्ञानचारेभ्योऽपिपुष्पकलादानपूर्वकं तेव्यमान उपास्यमानः । वृक्षधर्माः
सर्वेऽप्यत्रैव दर्शिताः सन्तीति ॥ युग्मम् ॥

नभोम्भोद्रगर्जोत्तस्तोत्ररावप्रतिध्वानितोपान्तपाथोधिमध्याः ।

मुदा हीरसुरीन्द्रपादारविन्दं व्यधुर्मूर्ध्नि लोहोत्तमोत्तंसवत्ते ॥ ५३ ॥

ते धाद्वै मुदा प्रभोदेन हीरसुरीन्द्रस्य हीरविजयमृतिपुरदरस्य पादारविन्दं चरण-
बन्धत् लोहोत्तमाना मुवर्गानामुत्तंसवदवत्संशरन्निव मूर्ध्नि निजगम्यके व्युः कुर्वन्ति
स्य । किंभूतः । नभतः भावचमातास्य योऽम्भोदेो वारिवर्षा मेघन्तस्य गर्जा गजितध्व-

निस्तद्वर्जिता' प्रवलाः तत्सदृशा वा स्तोत्राणां गोथमसोहमेत्यादिकानां मूरीन्दो. सु-
तिपाठानां रावाः शब्दास्त्रैः प्रतिध्वानितं प्रतिशब्दयुक्तं कृतमुपान्ते समीपे गन्वारसं-
निधौ यः पाथोधिः समुद्रस्तस्य मध्यं जलान्तरालं यैः । समीपे दूरे वा जलधौ प्रतिध्व-
निर्दृश्यते । यथा नैषधे नलस्य दमयन्तीपरिणयनगमनावसरे—'विचित्रवादित्रनिनाद-
मूर्च्छितः सुदूरचारी जनतासुखारवः । ममी न कर्णेषु दिगन्तदन्तिनां पथोधिमध्यप्र-
तिनादमेद्दुरः ॥' इति ॥

पयःपूरितप्रावृषेण्याम्बुदानामिव स्तोककैरुन्मुखत्वं दधानैः ।

स्फुरद्वाग्विलासामृतं पातुकामैः पुरस्तात्प्रभोस्तैरगृह्यन्त वाचः ॥ १४ ॥

तैः श्राद्धैः प्रभोर्गुरोः पुरस्तादग्रे वाचो वचनान्यगृह्यन्त आदत्ताः । किं कर्तुकामैः ।
स्फुरन्ती चित्ताह्लादकत्वेनोन्नतन्ती या वाग्वाणी तस्या विलासो वैचित्र्यं स एवामृत
सुधारसं तत्पातुमास्वादयितुं कामोऽभिलाषो येषां तैः । पुनः किं कुर्वाणैः । उन्मुखत्व
गुरुवदनावलोकनार्थं किंचिदुच्चैः समुखभाव दधानैर्धारयद्भिः । कैरेव । स्तोककैरेव ।
यथा अमृतं पथोदपयः पातुकामैः अत एवोन्मुखत्वमुच्चैर्वदनात् चक्षुषुत्वं विभ्राणैश्चातकै-
पयोभिः सलिलैः पूरितानां शृतमध्यानां तथा प्रावृषेण्यानां वर्षाकालसंबन्धिनाम् ।
प्रावृषेरेष्यत्प्रत्ययः । अम्बुदानां मेघानां पुरस्ताद्वाचो गृह्यन्ते । यदुक्तम्—'विल-
पति तृषा सारङ्गोऽयं त्वमुन्नतिमानहो जलमपि च ते सयोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः ।
उपकृतिकृते ब्रह्मं तेऽतः कुरुष्व यदप्रतो भ्रमति पवनः कस्त्व कोऽयं क्व ते जल-
विन्दवः ॥' तथा 'एक एव खगो मानी चिर जीवतु चातकः । पिपासितो वा भ्रियते
याचते वा पुरंदरम् ॥' इति ॥

सखीभूतदिकसुभ्रुवः सौविदल्लीकृतौदार्यधैर्यादिभास्वद्गुणौघान् ।

चतुर्वीचिमत्स्वातिकं रत्नगर्भावरोधोऽनिशं वासयन्कीर्तिदाराण् ॥ १५ ॥

विपक्षान्विपक्षक्षमाभृत्सहस्रान्त्सजन्मुद्गलाखण्डलः पूर्वदेशे ।

विभो वर्ततेऽकम्बरो द्रष्टुकामः किमाशां निजामुग्रधन्वावतीर्णः ॥ १६ ॥

हे विभो हे गुरो, पूर्वदेशे इत. पूर्वस्या दिशि मेवातमण्डले अकम्बरनामा मुद्गलाना
यवनजातिविशेषाणां काबिलजनपदजन्मनामाखण्डलो वासवो वर्तते । उत्प्रेक्ष्यते—
निजामात्मीयामाशा दिशं प्रार्थीं द्रष्टुं स्वचक्षुषा निरीक्षितुं कामोऽभिलाषो यस्य तादृशः ।
उग्र प्रव्रल द्वेषैरघृष्य धन्व देवासुध शक्रधनुर्वा स्त्राभाविककोदण्डो वा यस्य स उग्र-
धन्वा शक्र इवावतीर्णः । क्षोणीमण्डल इवाजगाम । किं कुर्वत् । विपक्षा वैरिणः अथ वा
विशिष्टाः पुत्रपौत्रमित्रभ्रातृस्वजनानिकादिकाः पक्षा येषां तादृग्विधा ये क्षमाभृतो
भूपतयः । अथ च विशेषा वैशिष्ट्यमाजं सर्वत्रोदयसामर्थ्यवन्तः पक्षा गतौ येषां
तादृक्षा ये क्षमाभृतः पर्वताश्च तेषां सहस्रान् सहस्रसंख्याकान् विपक्षान् विगता

पक्षाः परीवाराः सहाया वा मित्राणि वा पक्षतयश्छन्दाश्च येषां तादृशान् रजन् कुर्वन् । पक्षतिवान्देन पक्षा अप्युच्यन्ते । यथा नैषधे—‘दिवमङ्गादभराद्रिरागतां घनर-
त्नकपाटपक्षतिः’ इति । किं कुर्वन् । अलिशं निरन्तरं रत्नगर्भा भूमिरेवाचरोधोऽन्तःपुरं
तत्र कीर्तय एव दाराः पत्न्यस्तान् वासयन् स्थापयन् निवासं कारयन् । किंभूतान्
कीर्तिदारान् । सखीभूता वयस्यो जाताः दिवसुञ्जवः आशावशा दिग्गङ्गा येषां तान् ।
पुनः किंभूतान् । सौविदल्लीकृता अन्तःपुररक्षकाः कृताः कञ्चुकिभावं प्रापिताः । कञ्चु-
किनो हि पुरुषा नृपाणामवरोधरक्षाविधायिनः स्युरिति स्थितिः । औदार्यं दानशौ-
ण्डता । अतिदातृत्वमित्यर्थः । धैर्यं देवदानवमानवादिभिरचालनीयसत्त्वं धीरता आर्दा
येषा तादृश भास्वन्तो भुवनेषु स्फूर्तिमन्तः जगच्चेतश्चमत्कारकारिणो वा गुणानामोधाः
समूहा येषु येषां वा । किंभूता रत्नगर्भा । वत्वारः प्राच्यप्रतीच्यापाच्योदीच्यलक्षणाश्च-
तु.संख्याका ये वीचिमन्तः कल्लोलमालिनः समुद्रा एव खातिका परिखा यत्र । अत्र
गर्भितोत्प्रेक्षा ॥ युगम् ॥

जगन्मानसानामिवाकृष्टिरश्मीन्सुधाधामवद्विभ्रतः शुभ्रिमाण्णम् । 18288

कदाचित्समाकर्ण्य युष्मद्रुणौघान्प्रभ्रून्प्रेक्षितुं काङ्क्षता तेन साक्षात् ॥ १७ ॥

तनुमन्निदेशं नृपस्येव लेखं करे विभ्रतः प्रेषिताद्वृत्तयुग्मात् ।

प्रभोः सूक्ष्मदर्शोव शास्त्रस्य हार्दं विदित्वा मुदा साहिवः खानसुख्यः ॥ १८ ॥

इवानूरुरर्चिष्यतीन्पूर्वशैलं तदीयान्तिकं पूज्यपादान्निनीषुः ।

सहायानिवाह्य नः श्रीसुनीन्दो सुखं प्रेषयामास वः संनिधाने ॥ १९ ॥

हे श्रीसुनीन्दो, साहिव इति नामा खानेषु चवनसामन्तेषु मुख्यः श्रेष्ठः स मुदा
हर्षेण सहायान् सखीनथ वा अनुजीविन इव नः अस्मान् आहूयाकार्यं सुखं यथा स्या-
त्तथा बहुमानपुरःसरं न तु बलेन वो गुष्मार्कं संनिधाने समीपे प्रेषयामास प्रहिणोति
स्म । साहिवखानः किं कर्तुमिच्छुः । पूज्यपादान् श्रीमद्भगवच्चरणास्तदीयान्तिकमक-
ञ्चरसाहिपार्श्वे निनीषुः नेतुमिच्छुः । क इव । अनूरुरिव । यथा सूर्यसारथिरूपः अर्चि-
ष्यतीन् भास्करान् पूर्वशैलमुदयाचल नयति । एतावता अनेनोपमानेन कृत्वा द्वयोर-
प्यभ्युदयः सूचितः । किं कृत्वा । दत्तयुग्मात्संदेशहारिद्वन्द्वत्प्रभोरकञ्चरसाहैः स्वस्वा-
मिनः हार्दं हृदयाभिप्रार्थं विदित्वा ज्ञात्वा । क इव । सूक्ष्मदर्शोव । यथा कुशाग्र्यमतिः
शास्त्रस्य हार्दसुपनिषद रहस्यं वेत्ति । दत्तयुग्मात्किं कुर्वतः । करे स्वहस्ते लेखं साहि-
स्फुरन्मानं विभ्रतो धारयतः । उत्प्रेक्ष्यते—नृपत्याकञ्चरपातिसाहैर्मूर्तिमन्तं देहमाज
मूर्तं वा निदेशमाज्ञामिव । पुनः किलक्षणात् । तेन साहिनैव प्रेषितात्स्वयं गुर्जरैषु
प्रस्थापितात् । किं कुर्वता । प्रभून् श्रीमद्भगवत्पादान् साक्षात्प्रत्यक्षेण स्वपुरः पदाव-
धारिताभिजनयननलिनाभ्या प्रेक्षितुं विलोकयितुं काङ्क्षता समीहमानेन । किं कृत्वा ।
कदाचित्कस्मिंश्चिदपि व्यतिकरे विविधविद्वद्गोष्ठीसमये युष्मद्रुणौघान् श्रीमतां गुणगणान्

समाकर्ष्य सम्यक्प्रकारेण ध्रुवणगोचरीकृत्य । ध्रुवैत्यर्थः । गुणान् किं कुर्वतः । सुधा-
धामवत्पीयूषकर्णान्खिन्द्यानिव शुभ्रिमाणं श्वेतभावं विभ्रतो धारयतः । उत्प्रेक्ष्यते—
जगतां त्रिभुवनजनानां सुरासुरनराणामन्तःकरणानामाकर्षणे स्वसमीपानयने रदमीन्
रञ्जरेव ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सुवर्णोऽप्यवर्णः सुरावासवासी न लेखोऽपि मूकोऽप्युदन्तं भ्रुवाणः ।

प्रभो गृह्यतां नागरैरित्युदित्वा स लेखः पुरोऽमोचि वाचंयमेन्दोः ॥६०॥

नागरैरकमिपुरश्रावकैरित्यमुना प्रकारेणोदित्वा कथयित्वा वाचयमेन्दोः साधुसुधा-
रुचेः सूरैः पुरोऽग्रे अकञ्चरसाहिप्रहितो लेख स्फुरन्मानापरनामा अमोचि मुक्तः ।
सूरीणां पाणिपद्मे समर्पित इत्यर्थः । इति किम् । हे प्रभो, अयं लेखो गृह्यताम् ।
किंभूतः । सुशोभनो वर्णो ब्राह्मणादिर्विद्यते यस्य । पुनः किंभूतः । अवर्णः न विद्यते
वर्णो यस्य । इति विरोधः । विरोधशान्तौ तु विशिष्टः शुक्लादिरथ वा शोभन स्वर्णम्
अथ वा चित्रमाच्छेद्यं वा यस्मिन् सः । अथ कृष्ण इव श्यामा वर्णा अक्षराणि यत्र ।
'वर्णः स्वर्णं मखे स्तुतौ ॥ रूपे द्विजादौ शुक्लादौ कृषायामक्षरे गुणे । भेदे गीतक्रमे
चित्रे यशस्वालविशेषयोः ॥ अङ्गरागे च वर्णं तु कुङ्कुमे' इत्यनेकार्थः । पुनः किलक्षणः ।
लेखो देवोऽपि सन् सुराणां निर्जराणामावासे वसतीत्येवशीलः । अयमपि विरोधः ।
लिख्यते लिपिक्रियते खहृदयगतोदन्तादिरत्रेति लेखः । पुनः किंभूतः । मूकः अवागपि
वचनरहितोऽपि उदन्त वाचिक सर्वसमाचारं भ्रुवाणो वदन् । अयमपि विरोधः ।
शान्तौ तु प्रेषकेणान्तलिपिविपयीकृत सविस्तर वाचिक कथयन् ॥ इति ध्राह्मनाम-
कञ्चरसाहिसाहिवखानयोः उदन्तकथनपूर्व गुरुणा तत्स्फुरन्मानार्पणम् ॥

प्रदेशीव केशित्रितिक्षोणिशकैरसौ वोधनीयो नृपः पूज्यपादैः ।

महान्तो हि विश्वोपकृत्यै यतन्ते घनाः किं न सर्वं जगज्जीवयन्ति ॥६१॥

पूज्यपादैः श्रीपूज्यैरसौ नृपोऽकञ्चरपातिसाहिः वोधनीयः प्रतिवोधयितव्यं धर्मे
स्थापनीयः । क इव । प्रदेशीव यथा केशित्रितिक्षोणिशकैः केशिनामगणधरैः प्रदेशी
नाम नृपो बोधितः श्रीमन्निधर्मे स्थापितः । हि यस्मात्कारणात् महान्तः सन्तो विश्वस्य
जगन्मनस्य उपकृत्यै उपकारकृते यतन्ते उच्यते कुर्वन्ति । तदेव दृष्टान्तयति—घना
मेधाः सर्वं समस्त सचराचर जगद्विश्वजनं किं न जीवयन्ति । अपि तु स्ववारिशृष्टिभि-
र्जीवयन्त्येव । यदुक्तम्—'संप्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि देवता वरदाः ।
जलद त्वयि विश्राम्यन्ति जगतोऽपि हि जीवितारम्भः ॥' इति जीवनदायित्वाच्च ॥

अपेक्षां च न क्वापि कुर्वन्ति सन्तः स्वभावेन किं तूपकुर्वन्ति सर्वान् ।

किमभ्यर्थितानि प्रसूनानि कैश्चिज्जनान्सौरभैः स्वैर्यदामोदयन्ति ॥ ६२ ॥

न पुनः क्वापि कुत्रापि स्थाने यः कश्चिदभ्येत्साल्यर्थं मामभ्यर्थयते तस्याहं कृत्य
करोमीत्यपेक्षा । ता न कुर्वन्ति किं तु सन्तः स्वभावैवैव सर्वानुपकुर्वन्ते । परेषामा-

त्मव्यतिरेकानामुपकारपरावणाः स्युः । तदेव दर्शयति—कैश्चिद्भोगाङ्गरहिभिः पुरवै-
रागल्य प्रसूनानि कुसुमानि किमिति प्रश्ने अभ्यर्थितानि यच्चमभ्येत्य अस्मान्त्वसौरमैः
सुगन्धीकुर्वतेति किं प्रार्थितानि । यत्कारणात् स्वैरत्मीयैः सौरमैः परिमलैः कृत्वा
जनान् लोकानामोदयन्ति सुरमीकुर्वन्ति । 'वामोदो गन्धहृषयोः' इत्यनेकार्थः ॥

कदाचिद्द्वसन्तस्य संदेशवाचोऽपि च प्रेषिता कापि किं कुञ्जलक्ष्म्या ।

मृगाक्षीमिवोत्कण्टकां मञ्जरीभिः प्रसूनैरयं हासयामास यचाम् ॥६३॥

अपि पुनरर्थे । अपि चापराये च । कदाचित्कस्मिन्नपि समये कापि कुत्रापि स्थाने कुञ्जल-
क्ष्म्या वनश्रिया वसन्तस्य वसन्तसमयत्वं किं संदेशवाचः उदन्ताः प्रेषिताः प्रहिताः सन्ति ।
यत्कारणादयं वसन्तस्तस्मान्स्थानेन्द्रिया मृगाक्षी स्वसारङ्गलोचनां प्रेषयतीति प्रसूनैः स्मेरकु-
सुमैः कृत्वा हासयामास । कान्तोऽपि स्वकान्तां प्रसूनादिक्रीडामिः हासयति । हासकलि-
तामिव चकारेत्यर्थः । किंभूतां श्रियं कान्तां च । कलितानि सुरभिसमयस्वयमानामा-
नपादेशु नवप्रकटीभवत्कुसुमकोरकैस्त्कण्टकां सरोमाञ्चकण्डुकामुच्चै रोमाञ्चं च ॥

किमभ्यर्थ्यते केनचिच्चण्डरोचिर्द्युर्वीदिवौ भासयत्येष यद्वा ।

निपक्षानिवोद्भासयत्यन्धकारान्पुनर्योजयत्यङ्गनामी रयाङ्गान् ॥ ६४ ॥

यद्वा अथ वा केनचिच्चक्रवाकादिना चण्डरोचिः सूर्यः किमभ्यर्थ्यते । यत्कारणादेव
चण्डरोचिः उर्वीदिवौ भूमीनभसौ भासयति प्रकाशयति । पुनर्विपक्षान् शत्रून् इव
अन्धकारांस्तमांसि । अन्धकारशब्दः पुंस्त्रीबलिहयोः । 'नेत्रं वक्रपवित्रपन्नसमरासी-
रान्धकारा-' इति लिङ्गानुशासने । उद्भासयति लोकमध्याभिष्कासयति । पुनर्वि-
योगव्याकुलान् रयाङ्गैश्चक्रवाकानङ्गनाभिः स्वरयाङ्गीभिः स्त्रीभिः समं योजयति । संगमं
कारयतीत्यर्थः ॥

अयाच्यन्त किं वाम्बुदाः केनचित्किं यदुर्वीधराणां व्यपोहन्ति तापम् ।

जलैर्जावयन्तीह वप्पीहवालान्स्वनादैश्च वैदूर्यमुद्भासयन्ति ॥ ६५ ॥

किं च पुनरर्थे । केनचित्पर्वतचातकादिना किमम्बुदा मेघा अयाच्यन्त प्रार्थिताः ।
यत्कारणादुर्वीधराणां पर्वतानां चद्वा उर्वी धराणां शैलानां च । 'प्रावापर्वतभृधरधराः'
इति हैम्याम् । तथा 'धरः कूर्माधिपे गिरौ । कर्पासकूले' इत्यनेकार्थः । तापं निदाघ-
दाघं व्यपोहन्ति निन्नन्ति शमयन्ति । यदुक्तम्—'धाराधरा एव धराधराणां निदाघ-
दाघौधविधातदक्षाः' इति । पुनरिह जगति वप्पीहवालान्श्वातककपोतान् जलैः स्ववृष्टि-
सलिलपानैः कृत्वा जीवयन्ति । पुनः स्वनादैर्निजगर्जरवैदूर्यं विदूरपर्वचे वाल्वायु-
जापरनामवैदूर्यरत्नशङ्काम् । जाताविक्रवचनम् । उद्भासयन्ति अकटयन्ति । मेघपरिजितैर्हि
विदूरशैले वैदूर्यशलाकाः प्रादुर्भवन्तीति क्वचित्समयः ॥

उपाकारि किं कैरवैर्वा चकोरैर्यदेतान्सितांशुः पृणत्सेप किं वा ।

सगोत्राः पुनश्चन्द्रिकाः किं धरित्र्याः शुचीकुर्वन्ते तां यदेताः सुधावत् ६६

किं वा अथ दा करैर्वैः कुमुदैर्वा अथ वा चकोरैर्ज्योत्स्नाप्रियैः किं सितांशोधन्त्रस्य
उपाकारि उपकृतम् । यद्यस्मात्कारणादेयः प्रत्यक्षः सितांशुरेतान्कैरवचकोरान् पृणति
प्रीणयति । विकाशामृतज्योत्स्नापानैरिति शेषः । 'पृणत् प्रीणने' तुदादिर्धातुः । पुनश्चन्द्र-
काश्चन्द्रज्योत्स्नाः किं धरित्र्या भूमेः सगोत्राः सजातय' सन्ति । यत्कारणादेता. कौमुद्यः
ता वशुंधरां सुधावदमृताप्लावा इव । 'छोह' इति लोकप्रसिद्धा. सुधा इव शुचीकुर्वते
धवलयन्ति । 'सुधावन्तो दृश्यन्ते अतः प्रचुराः प्रासादाः वहिश्च धारणेन्द्रा' इति च-
म्पुकयायाम् ॥ इत्युपकारकरणकथनम् ॥

न चैवं हृदा चिन्तनीयं शमीन्दो दधानोऽसिवत्स्वेन निखिंशभावम् ।

तमः श्वेतकान्तेरिव म्लेच्छमौलिः कदाचित्स मे मा विदध्याद्विरुद्धम् ॥६७॥

शमः क्षान्तिः शत्रौ मित्रे च समभावो विद्यते येषां ते शमिनस्तेषा मध्ये इन्दुरति-
शाशिशान्तिरसभृद्भार तत्संबोधनम् । त्वया हृदा मनसाप्येवममुना प्रकारेण न नैव
चिन्तनीयं विचारणीयम् । एकवचनं तु भक्तिवशात् वीतरागस्तवजयतिहुक्षणप्रमु-
खादौ दृश्यते—'तवाङ्गे भृद्भतां यान्ति नेत्राणि सुरयोषिताम्' इत्यादि । तथा 'तु साम-
यितुं मायवप्यतुंमित्तपियं क्रूर' इत्यादि । यदेष असिवत्कराल इव स्वेनात्मना निखिंश-
भावं क्रूरस्वभावम् । 'क्रूरे वृशसनिखिंशौ' इति हैम्याम् । पक्षे निखिंशता चन्द्रहासताम् ।
'करवालनिखिंशकृपाणखड्गा.' इत्यपि हैम्याम् । दधानो विभ्राणः । म्लेच्छाना मुद्गलाना
मध्ये मौलिः मुकुटः अकब्बरपातिसाहिः कदाचित्कस्मिन्नपि प्रश्रोत्तरीप्रतिवचनादिस-
मये भवत्समीपं गतस्य मम विरुद्ध दुष्टमनार्थत्व मा विदध्यान्मा कुर्यात् । क इव ।
तम इव । यथा सैहीकेयः श्वेतकान्तेधन्त्रस्य कदाचित्पूर्णमाप्रान्ते एव नान्यदिनेषु,
इति विरुद्धगिलनलक्षणं विरुद्धं विदधाति ॥

अपि स्वापकर्तुर्जनस्योपकारं प्रकुर्वन्त्यसावौचिती सत्तमानाम् ।

कुठारं स्वशाखाविशेषांछुनानं यतो गन्धसारः सुगन्धीकरोति ॥६८॥

हे प्रभो, स्वशात्मनोऽपकर्तुर्विरोधं विधातुरपि जनस्य उपकार शिक्षाचारता दान-
भानभोजनादिकं प्रकषेण कुर्वन्ति । असावेषा पूर्वोक्तलक्षणा सत्तमाना महातामौचिती
उचितकारिता योग्यता स्वभाव एव वर्तते रीतिरेवास्ति । यतः कारणात् गन्ध एव
सारं यस्य फलपुष्पवर्जितत्वात् । 'यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलपुष्पवर्जितो वि-
हितः' इत्युक्त्वात् चन्दनद्रुमः स्वशाखाविशेषान्निजशिखाप्राणि छुनान छिन्दानमपि
कुठारं परशुं सुगन्धीकरोति सुरभयति ॥

महात्माथ वा येन नीयेत तापं प्रयत्येत तेनैव तस्योपकर्तुम् ।

दहेद्यो निजं चूर्णयित्वा कृशानौ तमेव स्वयं धूपयेत्काकलुण्डः ॥६९॥

अथ वा इति स्मरणगर्भे पक्षान्तरे वा महात्मा सत्तमः येनानार्येण पुसा तापं स-
ताप नीयेत प्राप्येत तेनैव महात्मना तस्यैव खोपतापकर्तुं पुरुषस्यैव उपकर्तुं

सम्यग्निवशात् प्रयत्येत प्रयत्नः क्रियेत । तदेव दर्शयति—यः पुमान् निजमात्मानमशु-
रमेव चूर्णयित्वा शकलीकृत्य कृशानौ ज्वलज्वलने दहेद्भस्मीकुर्यात् ज्वालयेद्वा स का-
कतुण्डः कृष्णागुरुः तमेव खदाहकारिणं पुमासं धूपयेत्सुगन्धीं कुर्यात् । तस्य सर्वाङ्गा-
ण्यपि वासयेदेव ॥

इतां स्वोपकर्तापकर्ता च चित्तेऽथ वैकां तुलां प्राप्नुतो निर्दिशेषम् ।

विषेन्दू इवानङ्गदस्योः सुधोर्वाविवाग्धेः पुनश्चन्द्रिकाङ्गाविवेन्दोः ॥७०॥

अथ वेति पुनः पक्षान्तरे । स्वस्यात्मनः उपकर्ता उपकारकः, च पुनरर्थे स्वस्यापकर्ता
विरुद्धकृत्, एतौ द्वावपि सतामुत्तमाना चित्ते अन्तःकरणे एकां साधारणीं तुलां सादृश्यं
प्राप्नुतः । सदृशीभावं लभेते इत्यर्थः । कथम् । निर्गतो विशेषो मानापमानलक्षणो यत्र तत्रि-
विशेषम् । क्रियाविशेषणम् । कस्येव । अनङ्गदस्योरिव । यथा शंभोर्विधं कण्ठदाहकृत्काल-
कूट तथा इन्दुः चूडामणिशोभाकृच्चन्द्रः । पुनः कस्येव । अग्धेरेव । यथा समुद्रस्य जग-
जीवनौषधं सुधा पीयूषं तथा उर्वो निजाखिलसलिलशोषकृद्बवानलश्च । पुनः कस्येव ।
इन्दोरिव । यथा चन्द्रिका जगदुद्घोतविघाघिका चन्द्रगोलिका तथा अङ्गः स्वकलङ्कदा-
यकं लम्बनं च तुल्यां तुलां लभेते निर्दिशेषभावं भजतः ॥ इति सतामपकारकारिण्यु-
पकारकरणविज्ञप्तिः ॥

समुत्कण्डुलं मानसं मेदिनीन्द्रः प्रभौ यद्विमर्त्येष सैष्ये करीव ।

जलस्येव दुग्धेन सङ्गं सिसृक्षोस्त्वया किं पुनर्वाच्यमस्योपकृत्यै ॥७१॥

यत्कारणदेवोऽकच्चरनामा मेदिनीन्द्रः पृथिवीपुरंदरः पातिस्राहिः प्रभौ श्रीमद्विषये
समुत्कण्डुलम् । 'सोत्सुकमुत्कण्डुलम्' तत्राचारप्रदीपे प्रतिक्रमसूत्रवृत्तौ च । श्रीमद्रत्नशेखर-
सूरीकृतौ । उत्कण्ठाकलित मानसं मनो विमर्ति धत्ते । क इव । करीव । यथा गजेन्द्रः
स्वमदशोभाविघाघिनि सैष्ये शिशिरश्रुतौ उत्कण्ठता मनोवृत्तिं दधाति । 'करिणां हि
शिशिरतौ मदोद्भावो भवेत्' इति चाग्मदकाव्यानुशासने । तत्कारणात् पुनरस्य पाति-
साहेरुपकृत्यै उपकृतिकरणाय किं वाच्यं श्रीमतां वक्तव्यं किमस्ति । अस्य किं कर्तु-
मिच्छोः । त्वया भगवता समं सङ्गं संयोगं मिलनं सिसृक्षोः स्वदुर्मिच्छोः कर्तुं कामस्य ।
केनेव कस्य । दुग्धेनेव जलस्य सलिलस्य । यथा जलं पयसा साकं सङ्गं सिसृक्षति
विधातुमिच्छति ॥

प्रणिघ्नन्वने व्याधवन्नैकसत्त्वानसत्त्वीकृताशेषविद्वेषिवर्गः ।

ततो हेमचन्द्रेण चौलुक्यभूमानिवासौ त्वयाकच्चरो बोधनीयः ॥७२॥

ततः कारणात् सत्तत्त्वहेतोः त्वया श्रीमता असौ अकच्चरो नाम सुद्रलपातिसा-
हिबोधनीयः प्रतिबोधं प्रापयितव्यः । केनेव । हेमचन्द्रेणैव । यथा हेमाचार्येण चौलुक्य-
भूमान् कुमारपालभृण्गलः प्रतिबोधं लम्बितः । असौ किं कुर्वन् । वने वानने उपमंश-
६४

णाद्विरिगह्वरारण्यादौ व्याघवलुब्धक इव नैकान्मानगतौतान् सत्वान् मृगादिप्राणिनः
प्रणिघ्नन् व्यापादयन् । पुनः किभूतः । असत्वीकृताः बलरहिताः कृता धैर्यापन्नात्
कातरा विहिता वा । 'सत्त्वं द्रव्ये गुणे वित्ते व्यवसायस्वभावयोः । पिशादावात्मभावे च
बले प्राणेषु जन्तुषु ॥' इत्यनेकार्थः । व्यवसायरहिता वा निर्मिताः अशेषाः सनत्ता
विद्वेषिणां वर्गाः पक्षा येन सः ॥

हिमोर्वीधरोर्वीव सिन्धोः सुराणां कृपाया उपादानमुक्तिस्त्वदीया ।

महत्त्वं विमोर्लप्स्यते चित्तवृत्तौ पयो मौक्तिकत्वं घनस्येव शुक्तौ ॥७३॥

हे प्रभो, त्वदीया श्रीमत्संबन्धिनी उक्तिर्वचनचातुरी संचितधर्मदेशना वाग्बलतो
वा विमोः स्वात्मिनोऽकव्वरस्य चित्तवृत्तौ मनोविषये महत्त्वं प्रौढिमानं प्रतिष्ठां लप्स्यते
प्राप्स्यति । किमिव । पय इव । यथा घनस्य स्वातिनक्षत्रसंबन्धिजलधरस्य शृष्टेगुच्छ
वारि शुक्तौ शुक्तिकाया विषये मौक्तिकत्वं मुक्ताफलभावं लभते । किभूतम् ।
कृपाया जगन्वीवदयाया उपादानं मूलकारणम् । केव । हिमोर्वीधरोर्वीव । यथा हिमा-
चलवसुधा सुराणां देवानां सिन्धोर्नद्याः गङ्गायाः उपादानं मौलं कारणम् । 'बुद्धि-
मवत्पद्मद्रवादाविर्भवति भागीरथी' इति जिनमते । शैवे तु 'हिमवतो गङ्गा प्रभवति'
इति भवेत् ॥

पयोदा इव प्रावृषेण्या नमन्तः प्रमोश्चक्रपाणेः पदं संस्पृशन्तः ।

निगद्येति वाच्यमेन्दोः पुरस्ताच्च्यषेवन्त जोषं मुखे श्राद्धमुख्याः ॥७४॥

ते श्राद्धमुख्या अकमिपुरसक्तश्रावकपुङ्गवाः वाच्यमेन्दोः साधुसुधारुचेः सूरैः पुर-
स्तादित्यमुना प्रकारेण निगद्य कथयित्वा । विश्लेष्येत्यर्थः । मुखे निजानने जोषं तूर्णभाव
न्यषेवन्त सेवन्ते स्म । मौनं कृत्वा स्थिताः । किं कुर्वन्तः । नमन्तः प्रणमनप्रद्वीम-
वन्तः । पुनः किं कुर्वन्तः । संस्पृशन्तः अर्थान्मस्तकेन संघट्टयन्तः वन्दमानाः । किम् ।
पदं चरणम् । कस्य । प्रभोः सूरैः । किभूतम् । चक्र चक्रिण आयुधविशेषं रथाङ्ग पाणौ
आकृत्या महापुरुषत्वेन हस्ते यस्य । के इव । पयोदा इव । यथा प्रावृषेण्या वर्षा-
कालसंबन्धिनी वारिदृष्टिविशिष्टमेघा नमन्ति समुन्नम्याथान्ति । जलभरपूर्णत्वाद्गमा-
नुषेय लगन्ति । तथा चक्रपाणेर्विष्णोः पदं गगनमण्डलं च स्पृशन्ति ॥ इति प्रभोः
साहिसमीपे गमनार्थं श्राद्धानां विज्ञप्तिः ॥

तदीयां गिरं कर्णिकावत्सुवर्णाङ्कितां सूक्तिमुक्तावलीशालमानाम् ।

विमुक्ताङ्गरागोऽपि भोगीव योगीश्वरः कर्णपूरीचक्रारेति चित्रम् ॥७५॥

विमुक्तास्त्वक्षाः अङ्गस्य स्वशरीरस्य रागाः जानोद्वर्तेनविलेपनभूपणधारणादयो
येन तादृशोऽपि सन् । योगिनां यमनियमकरणप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
नामधेयानामष्टाङ्गयोगसाधकाना मनोवाक्काययोगवता वा साधुनामीश्वरो नायको राजा
सूरिः भोगीव सांसारिकभोगमागिव तदीया श्राद्धसंबन्धिनी गिरं विज्ञप्तिवार्णी कर्ण-

कावत्कर्णभूषणमिव कर्णौ पूर्येते अनयेति कर्णपूरा तामकर्णपूरां करोति स्वेति कर्ण-
पूरीचकार इति चित्र महदाश्चर्यमास्ते । अतः कर्णभूषणं तु भोगीन्द्रस्यैव युज्यते न तु
योगीन्द्रस्य । अथ तु योगीन्द्रोऽपि सन् कर्णिकां दधारेस्वाश्चर्यम् । किमूतां कर्णिकाम् ।
सुवर्णेन काञ्चनेनाङ्कितां घटिताम्, सुशोभना वर्णा अवरागि तैः कलिताम् । पुनः
किमूताम् । सुष्ठु हृदयाहादविधायिन्य उक्तयो बचनचातुर्य एव मुक्तावली मौक्तिक-
परिः तथा शालमाना शोभमाना । पक्षे ह्येते शस्योरैक्यात् शुचीना शुक्तिचंद-
निधनीनां मुक्ताना मुक्ताफलानाम् । एतावता भद्रगजवसाना निषेधः । आवली माला
शान्तनिचद्धा घोरणी तथा शालमाना दीप्यमाना ॥

महीमण्डलान्तः किमाविर्भवन्तं पुनः शासनस्योदयं श्रीजिनेन्दोः ।

अशेषावनीशासितुः शासनं तन्निशम्येत्यसौ चिन्तयामास चित्ते ॥७६॥

अर्चा हीरविजयसूरिः अशेषावनीशासितुः समस्तक्षितिपालपालशिवुरकञ्चरस्य
तत्त्वस्याकारणलक्षण शासनमादेश निशम्याकर्ष्य इत्यसुना प्रकारेणाग्रे वक्ष्यमाणं चित्ते
स्वननति चिन्तयामास विचारयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—तच्छासन पुनरस्मिन्वर्तमाने
कलिङ्गलेऽपि महीमण्डलान्तः पृथिवीपीठमध्ये आविर्भवन्त प्रकटं जायमान श्रीजिने-
न्दोर्महावीरस भगवतः शासनस्योदयमभ्युद्गममिव ॥

अयं हन्ति दावाशिवद्वन्द्वजन्तून्प्रचण्डाशयो दण्डभृद्ब्रह्मदास्ते ।

क्षितौ स्वं निधानं धनीवावनीन्दोस्तदेतस्य चित्ते कृपां निक्षिपामि ॥७७॥

चत्वारणादयमकञ्चरो मुद्गलपातिसाहिः दवामिवहावानल दव वने भवान् वन्यान्
काननोरुप्रान्तं जन्तून् दशशंवरवराहहरिणादिसत्त्वान् हन्ति निपातयति स्वतन्त्रापे-
टकरीदायदावदतया व्यापादयति । पुनर्वत्कारणाद्य हमाऊनन्दनः दण्डभृद्ब्रह्म इव ।
प्रचण्डो राट्रो निर्दय आशयश्चित्तमभिप्रायः पारेणामो वा यस्य तादृश आत्मे ।
तत्कारणादेतस्यावनीन्दोरकञ्चरसाहेधित्तैऽन्तःकरणे कृपां दया विश्वनत्वोपरि कृपां
निक्षिपामि स्थापयामि । क इव । धनीव । यथा धनवान् पुमान् स्वमालीय निधानं
सुवर्णरूपकमनिर्मासिः कर्णमृन्मम रूपाकटाहादिक निधि क्षितौ वसुधाविषये निक्षिपति
न्यासीकरोति ॥

दधानेन धर्म्या धुरं किं क्षितोन्द्रः कृतः संसृज्जीनः स केनापि धर्मे ।

फलाभ्युद्गमे विश्वलोकंपृष्टेन प्रसूनत्रजेनेव विन्मेरवास्ती ॥ ७८ ॥

धर्म्या धर्मस्यनिर्माणं सुर पुर्यां दधानेन विधत्ता । धनेधुरंधरेणेत्यर्थः । केनापि सत्त-
मेन न क्षितोन्द्रः पातिगतीः धर्मे जन्मभूमिदिये संसृज्जीनोऽभिनृगः कृतः विहितः ।
रेनेन । प्रसूनत्रजेनेव । यथा विश्वलोकेऽस्मान् नमस्तजगत्कामन्ददादिना प्रसूनत्रकरेण
विमेरवास्ती विनिर्गमः फलागं सजातिभोगिनां सत्यानामभ्युद्गमे प्रादुर्भावे संसृजः

क्रियते । यतः प्रायः कृष्टमेभ्य एव फलान्याविर्भवन्ति । यदुक्तम्—‘अहो अमेघजा
वृष्टिरहो अक्रुसुमजं फलम् । अहो पुराकृतं पुण्य यद्दृष्टो नाथलोचनैः ॥’ इति जिनस्तुतौ ॥

किमाविर्भवूवे स्वभावेन धर्मे धिया शांभवे काश्यपीशासितुर्वा ।

यदन्तर्मदीयागमं लिप्सतेऽसौ विलासीव पुंस्कोकिलः पुष्पकालम् ७९

अथ वा काश्यपीशासितुर्भूपालस्य धिया बुद्ध्या स्वभावेन सहजेनैव शांभवे जने ।
‘शंभुः स्वयंभूर्मगवान् जगत्प्रमुस्तीर्थकरः’ इति हैम्याम् । धर्मे किमिति वितर्के प्रश्न वा ।
आविर्भवूवे प्रकटीभूतम् । यद्यस्मात्कारणादसौ नृपः अन्तश्चित्तमध्ये मदीयागम ममाग-
मनं लिप्सते कामयते वाञ्छति । क इव । पुंस्कोकिल इव । यथा पुमान्कोकिलः
पुष्पकालं वसन्तसमयं समीहते । किंभूतः । विलासी क्रीडालालसः । वसन्ते हि कोकि-
लानां मदोदयस्वतस्तत्रैव क्रीडासक्तिः ॥

अथो जल्पतस्तान्प्रति श्रीव्रतीन्दोः क्षितीन्दोर्दधानस्य निर्देशमन्तः ।

ध्वनिर्निर्वभौ ढौकितो वाहिनीनां धवेनेव गम्भीरिमश्रीजितेन ॥८०॥

अथो तच्छ्राद्धकपनानन्तरं तदुक्तिश्रवणादनु मनसि विमर्शानन्तरं वा तान् श्राद्धान्प्रति
जल्पतः प्रतिवदतो मुनीन्दोर्हारगुरोर्ध्वनिः शब्दो निर्वभौ निःशेषतया भाति स्म ।
‘अक्षवीजवलयेन निर्वभौ’ इति रघुवशे । किं कुर्वाणस्य । व्रतीन्दोः क्षितीन्दोर्मेदिनीच-
न्द्रस्य पातिसाहेर्निर्देशमादेशमन्तः स्वचित्तविषये । ‘आज्ञा शिष्टिनिराद्भिभ्यो दशो
नियोगशासने’ इति हैम्याम् । दधानस्य विभ्राणस्य । जत्प्रेक्ष्यते—गम्भीरिमश्रीया
गम्भीर्यलक्ष्म्या । ‘गम्भीरिमगुरुरगुर्म्’ इति पाण्डवचारेत्रे । जितेनाभिभूतेन वाहिनीनां
नदीनाम् । सेनानामित्यप्यर्थः । धवेन भर्त्रा स्वामिना वा सेनान्या समुद्रेणैव ढौकित
उपदाकृत इव ॥

निनसोर्जिनाधीशकल्याणकोर्वामभूत्पूर्वमेवाशयः पूर्वदेशे ।

विहर्तुं ममार्हन्मताम्भोजभृङ्गा यियासोरिवाशा विजेतुं नृपस्य ॥८१॥

हे अर्हन्मत श्रीमजिनशासनं तटेवाम्भोजं विजृम्भमाणकमलं तत्र भृङ्गा प्रमरा
जिनशासनैकतानमानसाः हे श्राद्धाः, पूर्वदेशे प्राचीमण्डले विहर्तुं विहार विधातुं पूर्वं
नृपाकारणश्रीमत्कथनेभ्यः प्रागेव ममाशयः परिणामः अभूद्भव । मम किं कर्तुमिच्छोः ।
जिनानां सामान्यकेवलिनामयीशास्तीर्थनायकत्वादहन्तश्चतुर्विंशतितीर्थकृतस्तीपां जन्म-
दीक्षाकेवलज्ञानमोक्षगमनप्रसुप्तकल्याणकानामुर्वी भूमिं निनसोर्नन्तुमिच्छोः । कस्येव ।
नृपस्येव । यथा आशाश्रतसोऽपि दिशो विजेतुं स्वायत्तीकर्तुं यियासोर्गन्तुमिच्छोः
नृपस्य चक्रिणो विजयिनो मण्डलीकभूपालस्य वा पूर्वं पूर्वदेशे विहर्तुं गन्तुमभिप्रायो
भवति । विजयी राजा हि पूर्वं पूर्वदिशि यातीति स्थितिः ॥

समागान्ममाह्वाननं भूमिभानोः पुनर्वृष्पभट्टेरिवामस्य राजः ।

दिनारम्भवन्मोहनिद्राशयालुं ततस्तत्र गत्वा तमुद्घोषयामि ॥ ८२ ॥

हे श्राद्धाः, पुनर्नमस्किरीषोरूपारि भूमिमानोरकम्बरसाहेर्ममाह्वाननमाकारणं समागात् सम्यग्रीत्या अनुकूलवृत्त्या न बलहठप्रकृत्या । आह्वाननशब्दोऽपि दृश्यते । यथा चम्पूक-
थायाम्—‘तत्तातस्य कृतादरस्य रमसादाह्वाननं दूरतस्तच्छाङ्गे विनिवेद्य बाहुयुगलेना-
श्लिष्य संभाषणम् । ताम्बूलं च तदर्धचर्चितमतिप्रेम्णा मुखेनार्पितं पाषाणोपमं हा कृ-
तं हृदयं स्मृत्वा न किं दीर्यसे ॥’ इति । ‘समागान्ममाह्वानमुर्वोमघोनः’ इति पाठान्तरं
वा । उर्वोमघोनः पृथ्वीपुरंदरस्याकम्बरस्य मम सम्यग्ज्ञानपूर्वकमाह्वानमाकारणभागात् ।
कस्येव । बप्पमट्टेरिव । यथा बप्पमडिसूरेरामस्य गोपालगिरिराजनगरराजितकान्यकुञ्ज-
जननदनायकस्य राज्ञो भूपालस्याकारणं समागात् । ‘पितृदत्तराज्योपविष्टामराजेन खप्र-
धानपुरुषान्प्रेष्यातिमैत्र्याद्गुरुपार्श्वार्द्रप्यभट्टिराकारितः’ इति तत्प्रबन्धात् ज्ञेयम् । ततः
कारणात् तत्र पूर्वदेशे गत्वा तमकम्बरपातिसाहिमहमुद्रोधयामि उत्प्रावत्येन सम्य-
ग्ज्ञानशालिनं करोमि । प्रतिबोधयामीत्यर्थः । किंभूतम् । मोहोऽज्ञानमेव निद्रा तन्द्रा
तथा कृत्वा शयालुं शयनशीलम् । सदसद्विवेकामावविकलीभूतमित्यर्थः । किंवत् ।
दिनारम्भवत् । यथा प्रभातं मौढ्येन निद्रया शयानं जगज्जागरयति ॥

ततः पूर्वसूरीन्द्रवत्प्राच्यदेशे प्रणम्या मया श्रीजिनाधीशितारः ।

मयीतः प्रयाते यतस्तत्र धर्मोऽधिगन्ता विवृद्धिं मृगाङ्गे कलावत् ८३ .

ततः कारणात् पूर्वसूरीन्द्रवत्प्राचीनाचार्यवत् मया प्राच्यदेशे पूर्वदिग्बन्धले श्रीजि-
नाधीशितारः श्रीमञ्जिननायकाः प्रणम्या नमस्करणीयाः । यतः कारणात् मयि
इतोऽस्मात्स्थानाद्गुर्जरेश्यो वा तत्र मेवातमण्डले साहिपार्थे वा प्रयाते सति धर्मो वि-
वृद्धिं विशेषेण वृद्धिं पुष्टिं दीप्तिं वा अधिगन्ता प्राप्स्यति । ‘अधिगतं विधिवदपाल-
यत्’ इति रघौ । अधिगतं प्राप्तम् । ‘अधिगत् जगत्पृथ्वरादथ मुक्तिं पुरुषोत्तमात्ततः’
इति नैषधे । अधिगत् प्राप्येति खस्तनीप्रयोगस्तातारौतारम् । किंवत् । कलावत् ।
यथा मृगाङ्गे चन्द्रे पूर्वदेशं गते सति कला वृद्धिमधिगच्छति ॥

प्रतिष्ठासमानस्य मे वाङ्मिषेधी हितं काङ्क्षता केनचित्तो निगद्या ।

यदत्रान्तराधीभवन्नम्बुदानामिवावग्रहः कस्य न स्यादनिष्टः ॥ ८४ ॥

हे श्राद्धाः, प्रतिष्ठासमानस्य पूर्वदेशान् प्रति प्रस्थातुकामस्य प्रचलितुमिच्छतो मे
मम हितमायतौ इष्टं समीहितार्थं काङ्क्षता वाञ्छता केनचिच्छाङ्गेन साधुना वा चतुर्वि-
धसंघमध्ये केनापि निषेधी निषेधिका निषेधं प्रतिपादयित्री वाक् वाणी नो निगद्या न
वाच्या न कथनीया । यत्कारणादत्र कार्ये ममान्तराधीभवन् विन्नकर्तृत्वेन जायमानः
कस्य हितैषिणो धर्मवृद्धिविधातुः पुंसोऽनिष्टो द्वेषकारी असूयाकारणं न स्यात् । अपि तु
सर्वस्यापि धार्मिकस्यानिष्ट एवेति । क इव । अवग्रह इव । ययाम्बुदानां जलदायकानां
मेघानामवग्रहो वृष्टिरोधविधात्री जगतोऽप्यनिष्टः स्यात् ॥

अनध्यायिकास्ये तिथिर्वास्यते स्माश्रये प्राप्नुणीवेत्युदित्वाथ तेन ।

निजास्यामृतांशोस्तिथीनां प्रणीत्वं तदा सार्थकं त्वेन निर्मित्तसेव ८५

अथेति पूर्वोक्तकथनानन्तरं तेन हीरसूरिणा इति पूर्ववाक्यमुदित्वा कथयित्वा भ्रातृ-
पुरस्तान्निवेद्य आस्ये खवदने अनध्यायिका चस्यां तिथौ किमपि नाधीयते तानध्या-
यिका तिथिः । 'प्रतिपत्पाठनाशिनी' इति वचनात् । वास्यते स्म वासिता । मौनं हत्वा
स्थितमित्यर्थः । केव । प्राद्युणीव । यथा आश्रये स्वगृहे कापि पूर्वपरिचिताप्यपराप्य-
भ्यागतिका सौजन्यात्स्त्राप्यते आदरपूर्वं रक्ष्यते । उत्प्रेक्ष्यते—तदा तस्मिन्नवसरे नि-
जास्यामृताशोरात्मीयवदनचन्द्रस्य तिथीनां प्रतिपदादिदिनानां प्रणवति करोति इति
प्रणीस्तत्त्व तिथिकारकत्वम् । 'तिथिप्रणी व्यभिधानत्वात् श्वेतवाज्यमृतसूस्तिथिप्रणी'
इति हैम्याम् । सार्धक सत्यार्थं निर्मित्तता निर्मातुं कर्तुमिच्छता वाञ्छतेव ॥ इति
हीरसूरिप्रतिवचनम् ॥

प्रभोर्वाक्सुधासारमाकण्ठमेते सकर्णा निपीय स्वकर्णाञ्जलिभ्याम् ।

सृजन्तो निमेषानपि क्ष्मां स्पृशन्तो दधुः सौमनस्यं तदाश्चर्यमेतत् ८६

एते सकर्णाः प्राज्ञाः श्राद्धाः निमेषानयननिमीलनोन्मीलनानि सृजन्तः कुर्वन्तोऽपि
पुनः क्ष्मां क्षोर्णां स्पृशन्तोऽपि पादाभ्यां भुव संघट्टयन्तोऽपि यत्सुमनसा भावः सौम-
नस्य देवत्वं दधुः धारयन्ति स्म । देवा हि निमेषान्न कुर्वते भूमीमपि न स्पृशन्ति
च । एते तु तथा नेति एतन्महदाश्चर्यमतिशायि चरित्रम् । वस्तुतस्तु शोभनप्रसन्नम-
नस्त्वमिति । किं कृत्वा । प्रभोर्हीरसूरेर्वाक् वाणी सैव सुधा पीयूष तस्या आसारो वे-
गवती वृष्टिः । अथ वा सुधाया अमृतादपि सारं वस्तु श्रेष्ठः पदार्थः । तं पीत्वा । कथ-
माकण्ठं कण्ठपीठं यावत् आस्वाद्य सादरं श्रुत्वा वा ॥

किरन्त्यामृतं प्रीणितानेकजन्तोर्गिरा तस्य धाराकदम्बा इवामी ।

समुल्लासिलोमावलीकोरकाङ्गा इदं व्याहरन्ति स्म पौराः प्रमोदात् ८७

अमी अकमिपुरीयाः पौराः श्राद्धाः इदं वक्ष्यमाणं व्याहरन्ति स्म धर्मापरे ।
किम् । समुल्लासिनी प्रोत्सन्नशीला लोमावली रोमराजी एव कोरकाः कल्का अङ्गे
वपुर्लतायां येषां ते । कथा कृत्वा । प्रीणिताः प्रीतिं प्रापिताः अनेके यावज्जातीया ज-
न्तवः प्राणिनो येन तादृशस्य गुरोरमृतं सुधा किरन्त्या विस्तारयन्त्या भव्यानाममृत-
पानं कारयन्त्या गिरा वाण्या । उत्प्रेक्ष्यते—धाराकदम्बा इव । यथा धाराभिर्ज-
लवाहवृष्टिभिराहिताः संसिक्ताः कदम्बा धाराकदम्बाः कोरकिताङ्गाः कुञ्जलकलित-
शाखा भवन्ति ॥

“किरन्त्यामृतं तस्य लोकंपृणस्याम्बुवाहस्य वृष्ट्येव धाराकदम्बाः ।

गिरोल्लासिलोमावलीकुञ्जलाङ्गा इदं व्याहरन्ति स्म पौराः प्रमोदात् ८७

पौरा नागरिकाः प्रमोदादानन्दादिदं वक्ष्यमाणं व्याहरन्ति स्म भाषन्ते स्म ।
किम् । उल्लसतीत्येवशीला उल्लासिनी या लोमावली रोमराजी सैव कुञ्जलाः कोरकाः

कलिका येषु तादृशाः, हानि काया येषाम् । कथा । तस्य मूरेगिरा वाण्या । तस्य किं-
लक्षणस्य । लोकपृथक्स्य त्रैलोक्यलोकस्याह्लादोत्पादकस्य । गिरा किं कुर्वन्त्या । अमृतं
सुधारसं मोक्षं वा किरन्त्या विस्तारयन्त्या पायन्त्या ददत्या च । अमृतपानमिव प्रीति-
मुत्पादयन्त्या मुक्तिदायिन्या च । कोरकिताहाः क इव । धाराकदम्बा इव । यथा
पि प्रसाहिष्याविवायिनोऽम्बुवाहस्य मेघस्यामृतं घनसलिलं वितन्वन्त्या वृष्ट्या वर्षणेन
कृत्वा धाराकदम्बाः प्रोल्लसल्लोममालिकातुल्यैः कोरकैः कुमुमकलिकाभिः कान्ताः कायाः
शाखाप्रतिशाखारूपा देहा भवन्ति । धाराभिर्जलदजलवृष्टिभिराहताः कदम्बद्रुमाः
धाराकदम्बाः । धाराहताः किल कदम्बाः पुष्यन्तीत्यत्रात्रे सिद्धान्तेऽपि च दृ-
श्यते—‘धाराहयकयम्बसमुच्छसिरोमकूवा’ इति । तथा ‘स्तोकैनेव वहन्ति पुष्पपुलकं
धाराकदम्बद्रुमाः’ इति चम्पूकथायाम् । ‘वर्षाकालमधिगलोज्ज्वमिता नीपाः धाराक-
दम्बाः । रजसि ये पुष्पन्ति ते धूलीकदम्बाः । वर्षासु ये पुष्पन्ति ते धाराकदम्बाः’
इति चम्पूकथाटिप्पणके ॥’ इति पाठान्तरम् ॥

जडिम्ना निजां दूषितामङ्गयष्टिं तपोभिस्त्यजन्तूर्ध्वसंस्थानमुख्यैः ।

सुमेरुः किमादत्त सूरिन्द्रदेहं न चेह प्रतीकाशधैर्यैः स कस्मात् ॥८८॥

सुमेरुः सुवर्णाचलः । उत्प्रेक्ष्यते—सूरिन्द्रस्य देहं काय किमादत्त एहेतवानिव ।
सूरिशरीरी वभवेत्यर्थः । किं कुर्वन् । ऊर्ध्वमुखीभूय यत्संस्थानं सम्यक् समीचीनास-
नीचीनतया वा स्थितिर्निष्ठा वा तत्प्रमुखैस्तपोभिर्निरन्तरपानादिकश्चैर्यमनियमविशेषैर्वा
कृत्वा जडिम्ना दृप्तया जाड्येन दूषितां कलङ्किता निजामात्मायामङ्गयष्टिं वपुर्लेतां ल्य-
जन्नुज्जन् । एव चेन्न तर्हि स सूरिः कस्मात्कारणात् अप्रतीकाशमसाधारण धैर्यं धारिमा
यस्य सः । अद्वैतधीरताकलितः कथं भवेत् ॥

यदुद्यत्सते भूषवस्योपकर्तुं त्वयं सूरिकण्ठीरवस्तद्वि साधु ।

विनैतं कथं सोऽवबुध्येत धीमान्यथा कार्तिकैकादशीमन्विश्यायी ॥८९॥

सूरिकण्ठीरवः हीरविजयसूरिर्षिंहः स्वयमात्मना यद्भूषवस्याकव्वरस्योपकर्तुमुपकारं
कर्तुमुद्यत्सते प्रागल्भते उद्यमं प्रयत्नं कुरुते । हि निश्चितम् । तत्साधु सम्यक् । यत्कार-
णादेतं सूरिं विना स धीमान् महाप्राज्ञः कथं केन प्रकारेणावबुध्येत सम्यग्ज्ञानमवा-
प्नुयात् । क इव । अन्विश्यायीव । यथा कार्तिकमासस्यैकादशीं शुक्लैकादशीं हरिप्रबो-
धतिथिं देवउठणीएकादशी तामन्तरेण कृष्णः कथं जागर्तते । वर्षासमयमनुलक्ष्यी-
कृत्यान्धो समुद्रे शेते इत्येवंशीलोऽन्विश्यायी ॥

अहो पश्यतास्य प्रभोः साहसिक्यं परं येन नापेक्षते कंचनापि ।

द्विजेशद्विपद्वेषिपूषप्रदीपैः प्रतीक्ष्येत किं कापि साहायकाय ॥ ९० ॥

अहो इति परस्परसवोधने । आतरः, अस्य प्रभोः श्रीगुरोः साहसिक्यं साहसतां
साहसकर्मतां सहसा वर्तते इति साहसिकः । ‘ओजः सहाम्भसा वर्तते’ इति इक् ।

तस्य भावः कर्म वा साहसिक्यम् । 'अहो महीयस्तव साहसिक्यम्' इति नैपथे । प-
श्यत विलोकयत । येन कारणेनायं परमन्य कंचनापि कमपि नापेक्षते न काङ्क्षति ।
युक्तोऽयमर्थः । द्विजेशश्चन्द्रः, द्विपद्वेषी केसरी, पूषा सूर्यः, प्रदीपः कजलध्वजः,
एतैश्चन्द्रादिभिः क्वापि कुत्रापि विषये । किमिति प्रश्ने । साहायकाय साहाय्यकृते । 'यो-
पधाद्भूरूपोत्तमाद्भुक्' । रमणीयसहायाद्वा । साहायकं साहाय्यम्' इति प्रक्रियाकौमु-
थ्याम् । प्रतीक्ष्येत परापेक्षा क्रियेत । अपि तु सर्वत्र स्वयमेव प्रागल्भ्यते । यदुक्त
सत्त्वे—'रथस्यैक चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरालम्बो मार्गेश्वरणरहितः सारथि-
रपि । रथियात्येवान्त प्रतिदिनमपारस्य नभसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महता
नोपकरणे ॥ विजेतत्या लङ्गा चरणतरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणमुवि
सहायाश्च कपयः । तथाप्याजी रामः सकलमवधीद्राक्षसकुल क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति
महतां नोपकरणे ॥' इत्यादि ॥ इति हीरपुरोः श्राद्धकृतस्तुतिः ॥

ततोऽन्यैः समं साधुभिः सूरिसिंहः समुद्दिश्य पूर्वा दिशं स प्रतस्थे ।

जिगीषुः समग्रान्दिगन्ताननेकैरिवाखण्डलोऽम्भोधिनेमेरनीकैः ॥९१॥

श्राद्धप्रशंसानन्तरं स हीरविजयनामा सूरिषु निर्भयत्वात्साहसिकत्वाच्च सिंह इव सिंहः
पञ्चाननः अन्यैः स्वपारिपार्श्वकभूतैरपरैः साधुभिः श्रमणैः समं सार्धं पूर्वा प्राचीं दिश-
मुद्दिश्य मनसि कृत्वा प्रतस्थे प्रस्थानं कृतवान् । क इव । आखण्डल इव । यथा समग्रा-
न्दिगन्तान्दिगन्तान्निवभागान् । दिशामवसानभूमीर्यावदित्यर्थः । जिगीषुः स्त्रीचिकीर्षुः अम्भो-
धिनेमेः पृथिव्या आखण्डलः पुरहृतो भूमान् अनेकैर्गजाश्वरथपत्तिप्रकरपरिकलितानीकैः
कटकैः साकं प्राचीं ह्रितमुद्दिश्य प्रतिष्ठते ॥

अलंकारमालां दधाना वसाना दुकूलानि पुष्पाणि पाणौ प्रणीय ।

कनी प्रागभूस्तंमुखीना मुनीन्दोः पुरः प्रादुरासेव मूर्ता जयश्रीः ॥९२॥

मुनीन्दोः सूरैः प्रस्थानावसरे प्राक् पूर्वं कनी कन्या कुमारिका संमुखीना अभिसुखा
अभवत् । समुखमाजगामेत्यर्थः । किं कृत्वा । पुष्पाणि विकसितकुसुमानि पाणौ सहस्ते
प्रणीय कृत्वा । आदायेत्यर्थः । किं कुर्वाणा । अलंकारमालामाभरणश्रेणीमलकारान् म-
णिसुवर्णभूषणानि कुसुममालिकां च वा दधाना विप्राणा परिधरन्ती वा । पुनः किं
कुर्वाणा । दुकूलानि क्षीमाणि पट्टकूलप्रमुखदिव्यवसनानि वसाना वस्ते स्मेति परिदधाना ।
उत्प्रेक्ष्यते—मुनीन्दोः सूरैः पुरोऽग्रे मूर्तिमती सशरीरा जयश्रीर्जयलक्ष्मीः प्रादुरा-
सेव प्रकटीभूतेव ॥

विधास्यामि सांनिध्यमभ्यासमेवानिशं तस्थुषी ते किमेतद्विचक्षुः ।

असौ शासनस्वर्गगाक्षी समेता पुरः सौरभेयी बभूव व्रतीन्दोः ॥९३॥

व्रतीन्दोर्हीरसूरैः पुरोऽग्रे सौरभेयी सवत्सा गौर्बभूव संमुखं समेता । उत्प्रेक्ष्यते—

प्रथो दृश्यन्ते । भंरी प्रसिद्धा मदनभेयंपि । दुन्दुभिर्निःस्नानो राजवाद्यमानकः पटहः
'ढोल' इति प्रसिद्धः ॥

त्वयारोपि केतुः कुले योगभाजामितीवालपन्तं कृणैः किंकिणीनाम् ।
स्वमूर्धा विहायः स्पृशन्तं स केतुं मुमुक्षुक्षितीशोऽक्षिलक्षीचकार ९७

एतमुमुक्षुक्षितीशः । निजाग्रे इति ज्ञेयम् । केतुं ध्वजमक्षिलक्षीचकार लोचनगोचरी-
कुरते स्म पश्यति स्म । किं कुर्वन्तं केतुम् । स्वमूर्धां निजमस्तकेन कृत्वा विहायो
व्योमाङ्गण स्पृशन्तं संघट्टयन्तम् । अम्बरचुम्बितमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—किंकिणीनां
क्षुद्रघण्टिकानां कृणैः रणञ्जणितिशब्दैः इत्यालपन्तं गुरु प्रति कथयन्तमिव । इति
किम् । हे प्रभो, त्वया योगभाजा योगीन्द्राणां कुले वशे केतुः पताका ध्वज आरोपितः ॥

सशब्दानिवाब्दान्पतद्धारिधारान्ध्वनद्भृङ्गनिर्त्यद्रसान्सान्द्रसालान् ।

निरीक्ष्य क्षणं नृत्यतः क्लृप्तकेकारवान्केकिनो दक्षिणानैक्षतासौ ॥ ९८ ॥

असौ सूरिर्दक्षिणान्दक्षिणदिग्बिभागवर्तिनः अनुकूलान्वा केकिनो मयूरानैक्षत भाले-
कते स्म । कतिचन शकुना दक्षिणविभागस्थिता सिद्धिविधातारो भवन्ति । यदु-
क्तम्—'जम्बूवासमयूरो भारद्वाहेतहेचनललेभम् । दसणमेव पसत्यं पयाहिणे सव्वस-
पती ॥' इति । किंभूतान्केकिनः । क्लृप्तो विरचितः कृतः केकारवो यैस्ते । केकिना वा
केका शुक्लपाद्मोऽस्य वा, केका । अत एव केका विद्यते येषां ते केकिनः तान् । पुनः
किं कुर्वतः । नृत्यतः ताण्डवमाडम्बरयन्तः । किं कृत्वा । क्षणं निमेषमात्र सान्द्रान्
सच्छायान् सज्जेहान्वा सालान्द्रमान्द्रक्षान्त्रिरीक्ष्य दृष्ट्वा । किंभूतान् सालान् । ध्वनन्तो
मङ्गुञ्जारव कुर्वन्तः शब्दायमाना भृङ्गा भ्रमरा येषु । पुनः किंभूतान् । निर्वन्तोऽविरल
निर्गलन्तो नि.सरन्तो रसा मकरन्दा येभ्यस्तान् । कानिव । अब्दानिव । यथा सह-
शार्ङ्गर्जारवैर्वर्तन्ते ये ते तथा । पतन्त्यो निरन्तरं निर्यान्त्यो वारिणां जलानां धारा
रेखाकारा दृश्यो येभ्यस्तादृशान् । मेघानालोक्य मयूरा नृत्यन्ति ॥

अवामेव वामाप्यमुष्यानुकूलं चुकूज दुभे भक्ष्यमादाय देवी ।

त्रिलोकीमिवाकारयन्सेवनायै विभोर्दक्षिणीभूय चाषोऽप्युवाच ॥ ९९ ॥

देवी कृष्णवटिकापोतकी नामा । यदुक्तं सुरयोत्सवकाव्ये—'पोतकीदयितपिच्छस-
च्छविः' इति । लोके तु देवीति प्रसिद्धा । निष्कण्टकहरिततरौ स्थिता जपमिश्रा सती
वामापि सव्यभागवर्तिन्यपि अथ च वामाप्रतिकूलप्युच्यते । परं नात्र परमार्थतः ।
अवामेव दक्षिणेव अनुकूलेव वेत्यर्थः । अमुष्य सूरैरनुकूलमायतौ हितसूचक चुकूज
जमाषे । वर्धमानस्वरान् कृतवती । किं कृत्वा । भक्ष्यसमूहं 'चूणि' इति प्रसिद्धमा-
दाय गृहीत्वा भक्षयित्वा । अपि पुनः चाषः किंकीदिविः नीलपक्षिविशेषः । लोके 'नी-
लवास' इति प्रसिद्धः । दक्षिणीभूयापसव्यभागवती भूत्वा तोरणं बद्ध्वा प्रदक्षिणीकृत्य

वा उवाच ब्रूते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विभोः सूरीश्वरस्य सेवनायै सेवाकरणाय त्रिलोक्ये विश्वत्रयीनाकारयन्निव ॥

ममाग्रे द्विजिह्वा यथा यान्ति दूरे तवापीति वभ्रुवदन्दक्षिणोऽभूत् ।

तवाधीश वामोऽप्यवामोऽस्तु मद्रत्स्वरस्य स्वरः किं ब्रवीतीव वामः १००

वभ्रुवदन्दः प्रमोर्दक्षिणोऽनुकूले दक्षिणदिग्भागभागभूत् । वामादक्षिणदेशे जगामे-
त्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इति वदन्कथयन्निव । इति इयं गर्भितोत्प्रेक्षा । इति किम् । हे
अधीश, यथा ममाग्रे द्विजिह्वा भुजगा दूरे यान्ति तथा तेनैव प्रकारेण तवाप्यग्रे द्वि-
जिह्वा द्विरसना मत्सरिणः स्वलाः पिशुना दूरे यान्ति । पुनः स्वरस्य गर्दभस्य स्वरः ।
उत्प्रेक्ष्यते—इति ब्रवीतीव भाषते इव । किंभूतः । वामः सव्यभागवर्ता । इति किम् ।
हे अधीश, तव वामोऽपि प्रतिकूलोऽपि मद्रदहस्मिवावामोऽस्तु अनुकूलो भवतात् ॥

यतो जन्मिनामीप्सितं शर्म दत्से प्रभो भिन्धि नस्तेन तिर्यक्त्वदुःखम् ।

इतीव स विज्ञप्यते तित्तिरैणैः स सव्यापसव्योद्भवद्भानयानैः ॥ १०१ ॥

तित्तिराः स्वरकोणाः । लोके 'गणेश' इति प्रसिद्धाः । तथा एणा मृगाः हरिणास्तैः
सव्यापसव्ययोर्बोमदक्षिणयोर्द्ववन्ति प्रकटानि जायमानानि यानि ध्वानाः शब्दाः तथा
यानानि गमनानि तैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—स सूरिरिति विज्ञप्यते स्म । तस्य प्रभो-
रिति विज्ञप्तिर्विधीयते स्म । इति किम् । हे प्रभो, यतः कारणार्थं जन्मिनां प्राणिना-
मीप्सितं मनोवाञ्छितं शर्म सुखं दत्से ददासि तेन कारणेन त्वं नोऽस्माकं तिर्यक्त्वस्य
तिर्यक्त्वेन वा यद्दुःखं कष्टमसुखं वा भिन्धि भेदय नाशयेति ॥

व्यपोहैकदृक्त्वं त्वमसद्विगानं रसन्तीति किं वायसास्तस्य वामाः ।

शुभायामरी भैरवी वाभ्युपेताप्यवामाभवद्भैरवी निःस्वनन्ती ॥ १०२ ॥

वामाः सव्ये भागे वर्तमाना वायसाः काकाः । उत्प्रेक्ष्यते—इति रसन्ति किम् इत्यं
वदन्तीव । इति किम् । हे प्रभो, त्वमसद्विगानमस्माकमपवादं लोके निन्दाकारि
एकदृक्त्वं काणक्षवं धूर्ततामित्यपि ध्वनिः । व्यपोह निराकुर । अपि पुनः निःस्वनन्ती
शब्दायमाना भैरवी पक्षिविशेषः । लोके 'भैरव' इति प्रसिद्धा अवामा दक्षिणा अ-
नुकूला अभवत्सजाता । उत्प्रेक्ष्यते—शुभाय कल्याणकरणार्थं भैरवी भवानीनामा
भवानीत्वभिधाना अमरी देवी वाभ्युपेता समायता ॥

अमुष्य मुख्याः अकुनाः परःशताः परेऽप्यभूवञ्शुभशंसिनः पथि ।

तदर्थासिद्धेरुपगन्तुकायाश्चिह्नानि किं प्राक्प्रकटीभवन्ति ॥ १०३ ॥

अमुष्य श्रीहंरमूरः पांथ मांग शुभशंसिनः शुभोदककथयितारः परेऽन्येऽपि पुर-
वनसशंसिनः परःशताः शतशः मुख्याः प्रशस्या अभूवन्संजग्निरे । उत्प्रेक्ष्यते—
उपगन्तुकाया आगमनशीलायाः । भविष्यन्त्या इत्यर्थः । 'आगमने गमनार्थाः समभ्यु-

पाद्भ्यः पराः कथिताः' इति क्रियाकलापे । तदर्थसिद्धेस्तस्य सूरैरर्थसिद्धेः कामितकार्थनिष्पत्तेः प्राक् पूर्वं प्रकटीभवन्ति प्रकाशानि जायमानानि चिह्नानि किलक्षणानीव । शकुनशब्दः पुनपुसके दृश्यते ॥

वाचोऽनुविम्बाभिरिवाङ्गनाभिराशीर्भिरध्वन्यभिनन्द्यमानः ।

महोदयोदर्कविधायिनो धिया विमृश्य सूरिः शकुनानुपुरोऽचलत् १०४

सूरिस्तपागच्छनायकः महानतिशायी उदयो मोक्षश्च स एवोदर्क उत्तरकालजं फल तं विदधति कुर्वन्तीत्येवशीलान् शकुनान् धिया स्वयुद्धया विमृश्य विचार्य पुरोऽग्रे अचलच्चाल प्रतिष्ठते स्म । किं क्रियमाणः । अध्वनि प्रस्थानमार्गे अङ्गनाभिः श्राद्धवधूभिराशीर्भिर्मङ्गलशंसनवाणीभिरभिनन्द्यमानः स्तूयमानः । उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गनाभिर्वाचो वाग्देवताया अनुविम्बाभिः प्रतिकृतिभिरिव । सरस्वतीदेवीप्रतिविम्बाभिरिव ॥ इति हीरविजयसूरे' प्राचीं दिशं प्रति प्रस्थितौ शुभशकुनानि ॥

द्विवेल्लीलाप्रविसारिवेलापयोभुजाभ्यां परिरभ्य भूम्ना ।

मत्तेभयानामिव वल्लभेनाम्भोराशिना स्वाङ्गमवाप्यमानाम् ॥ १०५ ॥

महीयसीं नाम महीं स्ववन्तीं विजृम्भिहैमाञ्जरजःपिशङ्गाम् ।

वेणीमिव स्वर्णमयीं नदीशनेमीन्दिरायाः प्रमुल्लङ्घे ॥ १०६ ॥

प्रमुहूर्तरम्रिः महीं नाम स्ववन्तीं नदीमुल्लङ्घे उत्तरति स्म । किलक्षणाम् । महीयसीमतिशयेन महतीम् । महत्प्रमाणामित्यर्थः । पुनः किलक्षणाम् । विजृम्भिना विकसनशीलाना हेमाना काञ्चनसवन्धिनामञ्जानां कमलाना रजोभिः पीतपरागैः कृत्वा पिशङ्गां पीतवर्णां संजाताम् । उत्प्रेक्ष्यते—नदीशनेमीन्दिरायाः । सरित्पतिमेखलालक्ष्यभूमौश्रिया इत्यर्थः । स्वर्णमयीं काञ्चनरचितां वेणीं स्त्रीशिरोरुहाभरणं संयतानां केशानामुपरि धीयते । केशाः संयतास्तन्मध्ये क्षिप्यते वा सा स्वर्णमयी प्रलम्बा गजशुण्डाकारा वेणीत्युच्यते । स्वर्णवेणीति शिरोरुहभूषणमधुना दक्षिणस्यां श्रूयते दृश्यते च । महीं किं क्रियमाणाम् । अम्भोराशिना समुद्रेण स्वाङ्ग निजोत्सङ्गमवाप्यमानाम् । केन कामिव । वल्लभेन मत्तेभयानामिव । यथा स्वकान्तेन मदोदुरसिन्धुरगमना स्वप्राणप्रिया स्वकीयकोटं प्राप्यते । किं कृत्वा । द्वे वेले वारौ यत्र तद्विवेल लीलया स्वभावेन नोपाधितः विश्वस्वाभाव्यतः प्रकर्षेण विसरणशीलयोर्विस्तारिण्योर्वेलयोरम्भोदृढयोः पयसी सलिले एव भुजे बाहू ताभ्या कृत्वा भूम्ना बाहुल्येन परिरभ्य वपुषोरेकीकरणेन गाढमालिङ्गय ॥

क्वापि स्थपुटितां क्वापि द्रुमद्रोणीसमोकुलाम् ।

कचिद्बहद्वाहिनीकां किराताकलितां कचित् ॥ १०७ ॥

द्विपद्वीपिद्विपद्वेभ्यमुख्यजन्तूचितां क्वचित् ।

पदवीं क्षोणिभृत्क्षोणीमिव सूरिरलङ्घयत् ॥ १०८ ॥

सूरिः क्षोणिभृतः पर्वतस्य तल्लटदेशाधिपस्य च क्षोर्णां गह्वरोर्वी भूमीमिव पदवीं मार्गमलङ्घयत् अतिक्रामति स्म । किंभूताम् । कापि कुत्रापि प्रदेशे स्थपुटत्वं विषमोन्नतत्वं संजातमस्यामिति स्थपुटिता तथा कापि स्थाने द्रुमाणां द्रोणीभिर्विधिघतरुश्रेणीभिः समाकुलां निर्भरभृताम् । द्रोणिशब्दः श्रेणीवाची । यथा चम्पूकथायाम्—‘मिह्रीप-ह्ववशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमद्रोणिषु’ इति । ‘द्रोणी तु नीवृत्तिभेदे शैलसंधौ च’ इत्यनेकार्थः । तथा ‘द्रोणिरिदन्तोऽपि समूहार्थवाची च’ इति तदवचूर्णिः । तथा क्वचित्कुत्र-चिदेशे वहन्त्यो महीधरकुण्डादिभ्यो निःसरन्त्यो वाहिन्यो नयो यत्र । पुनः क्वचिद्ब्रह्म-रादिषु नीरागमननिम्नप्रदेशादिषु वा कोतरा इति प्रसिद्धेषु किरातैर्भिहैराकलितां संयुक्ताम् । पुनः क्वचिदरण्यादौ द्विपा मत्तमतद्गजा द्वीपिनो व्याघ्रचित्रकाया द्विपद्वेभ्यः केसरिणस्त एव मुख्याः प्रकृष्टाः प्रमुखा वा ये जन्तवो वनसत्त्वास्तेषामुचितां निवास-योग्याम् ॥ युग्मम् ॥

क्रमाद्दटदले फुलाम्भोजे भृङ्ग इवागमत् ।

स्वम्भतीर्थस्य सङ्घेन तस्मिन्प्रसुरवन्धत् ॥ १०९ ॥

क्रमाद्द्विहारपरिपाठ्या प्रभुर्होरसूरिवटदले ‘वडदळं’ इति नाम्ना प्रसिद्धे पुरे आगम-दाजगाम । क इव । भृङ्ग इव । यथा फुल्ले विकसिते अम्भोजे कमले मधुकर आग-च्छति । पुनस्तस्मिन्वटदलाग्रामे प्रभुः स्वम्भतीर्थसंघेन साधुसाध्वीश्राद्धश्राद्धीरूपजनस-मुदायेन अवन्धत् समेत् नमस्कृतः ॥

भक्तिप्रहमना जिनाधिपमताधिष्ठायिनी निर्जरी

तस्मिन्नक्तमवाकिरद्भ्रतिपति नीरन्ध्रमुक्ताफलैः ।

श्रुत्वा तीर्थकरानुकारिभगवन्माहात्म्यमुत्कण्ठिता

विद्यो वन्दितुमागताः प्रियतमा राज्ञः स्वतारोत्करैः ॥ ११० ॥

तस्मिन्वटदलाग्रामे भक्त्या सेवाभक्त्या ग्रह नष्टं प्रवर्णं निर्भरं वा मनोमानसं य-स्यात्वाद्दशी जिनमतस्य श्रीजिनशासनस्य अधिष्ठायिनी अधिष्ठापिका निर्जरी सिद्धा-यिका नाम्नी देवता नक्तं रात्रौ । कलां प्रायो देवतानां नक्तमेवागमस्य दृश्यमानत्वाद् भूयमाणत्वाच्च निशि । नीरन्ध्रनिच्छिद्रैर्वधरहितैः । रक्षितैरिखर्धः । मुक्ताफलैर्मौक्तिकैर्भक्ति-पतिं श्रीहीरविजयसूरिनवाकिरद्भ्रपंथामास । ‘अवाकिरन्वयोवृद्धास्तं लाजैः पौरयो-पितः’ इति रघुवशे । तत्र वयमेव विद्यो जानीमः । उत्कण्ठिता उत्कण्ठाकलिता उत्सुकीभूता सती स्वताराणां स्वशरणीभूतानामात्मपरिवारीभूतानां तारकारणां तारका-भिधसेवकानां ज्योतिषां चोत्करैः समूहैः सार्वं राज्ञः कस्यचिन्नृपस्य चन्द्रस्य वा प्रिय-

तमा राज्ञी रात्रिर्वा वन्दितुं नमस्कर्तुमागता समेतेव । किं कृत्वा । तीर्थंकरं श्रीमन्वि-
राजमनुकरोति युगप्रधानादिमहिम्ना सदृशीभवति इत्येवशीलं भगवतः मुरीन्द्रस्य
माहात्म्यं महिमानं श्रुत्वा समाकर्ष्य ॥

तत्रानन्ध जनान्दिनानि कतिचिद्वाच्यमाधीशिता

वर्त्मतिक्रमिनुं क्रमात्प्रवृत्ते भूमेः समं साधुभिः ।

वाचा चन्द्रिकया तमः प्रशमयन्नेत्रांश्चक्रोरान्पृण-

स्ताराणां निवहैर्विहायस इव श्यामाङ्गनानायकः ॥ १११ ॥

वाच्यमाधीशिता मुनिनायकः क्रमादनुक्रमेण साधुभिः स्वकपारिपार्श्वकभ्रमणैः सम
सार्धं भूमेर्योरन्या वर्त्म पन्यानमतिक्रमिनुमुल्लङ्घयितुं प्रवृत्ते प्रचक्रमे प्रवृत्तः । किं
कृत्वा । तत्र वटदलग्रामे कतिचित्किञ्चिन्दिनानि वासरान् थावज्जनान् भविकलो-
कानानन्ध प्रह्लाद्य प्रमोदमेदुरान्विधाय । सूरिः किं कुर्वन् । वाचा स्ववचनविलासेन
कृत्वा तमोऽज्ञानं पापं वा प्रशमयन्निष्ठापयन् शान्तिं नयन् वा । च पुवनेत्रान्नयनानि ।
नेत्रशब्दः पुंस्त्रीबलिद्वयोः । पृणन् संश्रीतिसुत्पादयन् । क इव । श्यामाङ्गनानायक इव ।
यथा चन्द्रस्ताराणां ज्योतिषा निवहैर्त्रैजैः सह विहायस आकाशस्य वर्त्मध्यानमति-
क्रमितुं प्रवर्तते सोऽपि शशी चन्द्रिकया कौमुद्या जनानानन्दयति । तथा तमो विशान्व-
कारं प्रशमयति तथा चक्रोरांश्च प्रीणाति । श्यामा रात्रिः सैवाङ्गना स्त्री तस्या नायकः
पुतावता विधुः । 'यामिनीकामिनीपतिः' इत्यादिपदानि काव्यकल्पलतावृत्तौ । अथ च
श्यामा षोडशवार्षिकी तरुणी सैवाङ्गना पाणिगृहीत्री तस्या नायकः पतिः । सर्वेषां स्त्र-
शास्त्राणां रहस्यानां वेत्ता अनुभविता च नायकः प्रोच्यते । सोऽपि कचित्कार्यवशा-
द्गतो निवृत्तो वा सज्जनः समं भूमेर्भागमुल्लङ्घते स्वतादृग्विधचानुस्येचर्येनाधिक्रमयीभूतम-
नस्त्वाद्वा वाचान्यानन्यानन्दयति यो हार्दिकं वेत्ति तामेव वादयामि इति विरह-
रूपं तमः पापमपि प्रशमयति भावित्स्वभाभिर्नासद्योगत्वात् स्निग्धत्वाच्च परनेत्राप्यापि
प्रीणयति ॥

क्वचित्पवनवर्त्मवन्मृगपतङ्गचित्रान्वितं

क्वचिन्मदनमेदुरं कुलमिवैणकान्तादृशाम् ।

क्वचित्कुरुनिकेतवत्सहदेवभीमार्जुनं

विराटनृपगेहवत्कचन कीचकैरञ्जितम् ॥ ११२ ॥

क्वचिन्नृपसमीपवद्विविधवाहिनीमण्डितं

क्वचित्कलितमग्निविद्भवनवच्छिखिस्फूर्जितैः ।

करीन्द्रकुलसंकुलं क्वचिद्विन्ध्यभूमीप्रव-

द्यलङ्घत यतिक्षितिद्विजपतिः स वर्त्म क्रमात् ॥ ११३ ॥

स यतिनां श्रमणानां मत्स्ये क्षितेः क्षोण्या द्विजपतिश्चन्द्रः । राजेत्यर्थः । क्रनाद्विहारपरि-
पाठ्या वर्त्म मार्गं व्यलङ्घत अतिक्रान्तवान् उलङ्घयामास । किंभूतं वर्त्म । ऋचित्रदेशे
मृगाः कुरङ्गः उपलक्षणादन्येऽपि वन्यश्रापदाः तथा चित्राः संप्रजातिविशेषाः लोके
'चित्रडि' इति प्रसिद्धा उपलक्षणात्तत्त्वात्तयश्च । अथवा चित्रा आशुक्रपर्णा इन्द्रवा-
रुणी वा उपलक्षणात्सर्वोषधयस्ताभिरन्वितम् । किंवत् । पवनवर्त्मवद्यथा आकाशं मृगो
मृगशीर्षे पतङ्गः सूर्यः तथा चित्रा नक्षत्रं तैर्युतम् । 'चित्रादन्यां सुभद्रायां नक्षत्रौष-
धिभेदयोः । दिव्यस्त्रीसर्पयोराशुपर्ण्यां च' इत्यनेकार्थतिलके । पुनः किंभूतम् । मदनैर्म-
ण्डल इति नाम प्रसिद्धैः पादपैर्मंडुरं भृतम् । किमिव । कुलमिव । यथा एणकान्ता
मृगाङ्गना हृतिष्यस्तासां दृश इव दृशोऽतिचपलानि लोचनानि यासां तासां स्त्रीणां वृन्दं
मदनेन कंदर्पेणोपचितम् । पुनः किंभूतम् । सह सहदेवैरौषधिविशेषैस्तथा भीमैराम्बवे-
तसैः तथा अर्जुनैरर्जुननामवृक्षविशेषैर्वर्तते यत्तत् । किं च कुरुनिकेतवत् यथा कु-
रूणां कौरववंशीयवृषाणां पाण्डूनां राज्ञाम् । महत्त्वाद्गुह्यचनम् । कुरोः पाण्डोर्युपस्य वा
गृहं सह सहदेवो माद्रीनन्दनः भीमार्जुनौ कुन्तीसुतौ वृकोदरकिरीटिनौ तैर्युक्तम् ।
'सहदेवैकैकैः स्वर्धमाना अनेकैः सहदेवैः संगताः' इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभू-
तम् । कचिल्लुत्रचित्याने कीचकैः सच्छिद्रवशैः वेणुभिः अशितं कलितम् । किंवत् ।
विराटवृषगेहवत् । यथा विराटराजस्य गेहं कीचकैर्विराटवृषपत्न्याः सुदेष्यायाः शतस-
होदरैः कलितं सहितम् । पुनः किंभूतम् । ऋचित्रदेशे विविधा लघुवृद्धादयो वाहिन्यो
नद्यस्ताभिर्मण्डिताम् । किंवत् । नृपसमीपवत् । यथा राज्ञः पार्श्वे विविधाभिर्गजहृदयरघ-
पदातिप्रमुखाभिः सेनाभिर्भूषित भवति । 'वाहिनी सिन्धुसैन्ययोः' इत्यनेकार्थः । पुनः
किंभूतम् । शिखिनां मयूराणां विविधैः स्फूर्जितैः केकारवताण्डवकीडादिविलासैः
कलितम् । किंवत् । अमिविद्भवनवत् यथा अमिहोत्रीयाणां गृहं शिखिनां दक्षिणाग्निह-
वनीयगार्हपत्याभिधानां त्रयाणां हुताशनाना विस्फूर्जितैः स्फूर्तिभिः कलितं भवेत् ।
पुनः किंभूतम् । करीन्द्राणां यूथनाथानां कुलैर्वशैः संकुलं व्याप्तम् । किंवत् । विन्ध्यभू-
मीध्रवत् । यथा विन्ध्यचलो गजेन्द्रकुलैः संकुलो भवति ॥ इति गन्धाराकमिपुरमन्थ-
मार्गवर्णनम् ॥

विलुघपतिपुरं प्रीवन्धुरारब्धलीलं

जिनपदकृतशोभं संचरच्छ्वेतदन्ति ।

तटमिव वरटाया वल्लभः स्वर्वहाया

अकमिपुरसमीपं भूषयामास सुरिः ॥ ११४ ॥

सूरिरकमिपुरसमीपमहम्मदादादनगरपार्श्वं भूषयामासालं करोति स्म । किंभूतः । वि-
लुघपतीनां कोविदपुरंदराणां पुरंधीभिः शुक्रकामिनीभिः वन्धुराः तदणकामिजनमनो-
हराः आरब्धाः प्रकान्ता लीला वनवसन्ततरुकुसुमावचयहस्त्रीषकगाननृत्यान्दोलनादि-

विलासा यत्र । पुनः किंभूतम् । जिनाना तीर्थकृतां पदैः स्यानैः । प्रासादैरित्यर्थः । कृता विहिता शोभा यत्र । पुनः किंभूतम् । संचरन्तः सम्यक् समीचीन खरोचमान-सल्लकीक्षुप्रमुख चरन्तो भक्षयन्तः । अथ वा सम्यक् स्वहस्तिनीभिश्चरमस्वर्णपट्टवन्धपञ्च-शब्दवादित्रविधिविरुदावलीप्रकटनपूर्वक प्रचलन्तः श्वेता भद्रजातिजातत्वेनोज्ज्वला दन्तिनो गजेन्द्रा यत्र । क इव । यथा वरटाया राजहस्या । 'वारला वरला हसी वारटा वरटा च मा' इति हैम्याम् । तथा 'नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी' इति नैषधे । वल्लभो भर्ता राजहसः । स्वर्वाहाया गगननिम्नगाया गङ्गायास्तट तीरं भूपयति । किलक्षण तटम् । विबुधपतिः सुरेन्द्रस्तस्य पुरंधीभिः पत्नीभिः कमनीयप्रक्रान्तजलजन्मोपचयम-ज्जनोन्मज्जनादिजलविला यत्र । पुरग्रीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । यथा 'अखिलपुरपुरंग्रीने-त्रनी-' इति नैषधे । तथा जिनस्य विष्णोस्त्रिभिस्तारा रूपैः पदैः कृता निर्मिता शोभा यत्र । अथ वा जिनपदे आकाशे विरचिता श्रीर्येन । एतावता गगनगङ्गेत्युपपन्नम् । तत्रैव च शक्रकान्तानामुपलक्षणात्सुराङ्गनानां च जलक्रीडाया औचित्ती । तथा सचरन् जलपानार्थमागच्छन्नैरावणो यत्र ॥

प्रभोरागमनोदन्तः प्रससार पुरान्तरे ।

चान्दनीय इवामोदः क्षितौ मलयभूसृतः ॥ ११६ ॥

प्रभोर्हारसूरेरागमनस्यापादावधारणस्योदन्तः प्रवृत्तिः समाचारः पुरान्तरे अकमिपु-रमध्ये प्रससार विस्तरति स्म । क इव । आमोद इव । यथा चान्दनीयः श्रीस्रण्डद्रुम-संबन्धी परिमलः मलयाचलस्य आषाढभूधरस्य क्षितौ भूमौ प्रसरति ॥

विज्ञायागमनं यतिक्षितिपतेरामोदमेदस्वितां

प्राप्ताः पौरपरम्परा मधुऋतोर्व्यूहा इवोर्वीरुहाम् ।

गन्तुं संमुखमस्य नश्यदतनोः सज्जीवभूतुस्ततः

श्राद्धा राजगृहोद्भवा इव मृगारातिध्वजस्यार्हतः ॥ ११६ ॥

ततस्तदागमनश्रवणानन्तरं पौरपरम्परा नागरिकपङ्क्तयः अकमिपुरश्रावकप्रकराः नश्यन् द्वेषितया हन्तुं प्रतिश्रुतत्वेन मृत्तिभीतेः पलायमानः अतनुरनङ्गो यस्मात् । 'अतनुना नवमम्बुदमाम्बुदम्' इति नैषधे । तस्यास्य सूरेरभिसुखं गन्तुं सज्जीवभूतुः । के इव । श्राद्धा इव । यथा राजगृहे नगरे उत्पत्तिर्येषा तादृशाः श्राद्धाः मृगाराति' सिंहो ध्वजश्चिह्न यस्य तस्यार्हतस्तीर्थकरस्य । महावीरदेवस्यैत्यर्थः । समुख प्रयातु सज्जा भ-वन्ति स्म । किंभूताः । आमोदेन हर्षेण मेदस्वितां पुष्टतामाह्लादोल्लसितरोमाञ्चक्रुको-पचितकायत्व प्राप्ता इत्यर्थः । किं कृत्वा । यतिक्षितिपतेर्मुनिराजस्य आगमनमकमिपु-रसमीपे समवसरण विज्ञायावगत्य । क इव । व्यूहा इव । यथा मधुऋतोर्वसन्तसमय-स्यागमनं प्रादुर्भाव ज्ञात्वा उर्वीरुहा वृक्षाणां समूहा आमोदमेदस्विता परिमलोपचि-ततां प्राप्नुवन्ति ॥

पर्याष्यन्ते स वाहा हरिहरय इवोत्तीर्णवन्तः क्षमायां

काप्यप्रासावलम्बाम्बरचरणभवद्भूमनिर्वेदभाजः ।

शृङ्गार्यन्ते गजेन्द्रा गिरिगुरुवपुषः क्लृप्तसिन्दूरपुरा

विद्यः प्रातस्त्यसंध्याः कुनयसमुद्रवृक्षयोतिरस्तं नयन्त्यः ॥ ११७ ॥

वाहास्तुरगाः पर्याष्यन्ते स पत्ययनकलिताः क्रियन्ते स । उत्प्रेक्ष्यते—क्वापि कस्मिन्नपि प्रदेशे अप्राप्तमनासादितमालम्बनमूर्ध्वोभवनोपवेशनादिस्थित्याधारस्थानं यत्र तादृशेऽम्बरे गगनाङ्गणे चरणं परित्रमणं तस्माद्भवत्पद्यमानो यो भुञ्जा वाहुल्येन निर्वेदः खेदः तं भजन्तीति तादृशाः सन्तः क्षमायां श्रुथिव्यामवतीर्णवन्त आगता इन्द्राश्वा इव । 'शतैस्तमक्षामनिमेषवृत्तिभिर्हीरि विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः' इति रघुवंशे शकत्साश्वानां वाहुल्यं न त्वेक एवोच्चैःश्रवाः । अथ वा सूर्यांश्वा इव । पुनर्गजेन्द्राः शृङ्गार्यन्ते स रक्तपीताम्बरचरणरक्तकिष्णीघण्टायनेकशृङ्गारयुक्ताः निर्मायन्ते स । किंभूताः । गिरिः पर्वतसद्वद्भुव महद्भुवः शरीरं येषाम् । पर्वतप्राथा इत्यर्थः । पुनः किंभूताः । ऋप्सो रचितः सिन्दूराणां शृङ्गारमूषणानां पूरः समूहो येषु । उत्प्रेक्ष्यते—प्रातस्त्याः प्रातःकालीनाः संध्या इव । किं कुर्वन्त्यः । कुनयानां शाक्यादीनां कुमतानां वा समुदायो गणः स एव ज्योतिर्ग्रहनक्षत्रतारकादिस्वस्तं नाशं नयन्त्यः प्रापयन्त्यः ॥

भूम्या व्योमेर्ष्ययेवाधृषत रविरथाः पद्महस्तैः श्रिताङ्गाः

कैश्चित्सज्जीक्रियन्ते कनकमणिमयाः सत्तुरङ्गाः शताङ्गाः ।

पङ्क्तिः पादातिकानां विविधमणिगणालंक्रुतीरुद्गहन्ती

रामस्यादस्पृशन्ती सुवमपि सुमनःश्रेणिवत्सज्जति स ॥ ११८ ॥

कैश्चित्सुरैः सन्तः शोभनास्तुरङ्गा अश्वा येषु तादृशाः शताङ्गाः स्वन्दना रथाः सज्जीक्रियन्ते । किंभूताः । कनकं स्वर्णं मणयो रत्नानि प्रचुराणि प्रधानानि वा येषु । पुनः किंभूताः । पद्महस्तैः कीर्त्तयै हस्ते गृहीतकमलैः, अथवा आग्यवत्तया पद्ममाकृत्वा हस्ते येषां तैः । श्रितोऽङ्गः सेवित उत्सहो येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते—व्योम्ना नमस्य समीर्ष्यया स्वर्षोद्भूताभ्यसूचया भूम्या श्रुथिव्या रविरथाः मूर्यस्वन्दना इवाधृषत त्रियन्ते स । तेऽपि कमलप्राणिभिर्मात्सरैरधिष्ठितमध्यास्तथा सुवर्णमणिमयाः शोभनाश्वाश्च । सूर्याणां वाहुल्याद्रथानामपि बाहुल्यम् । पुनः पादातिकानां पत्तीनां महेश्वानां सार्धम् । सशङ्गाः पत्तिजना भवन्त्येव । अथ वा पादचारिणीमन्त्रद्रव्यत्वाद्वाहनाभावस्तेन चरणचारिता तेषां पङ्क्तिः परम्परा सजति स । किं कुर्वन्ती । विविधानामनेकप्रकाराणां मणिगणानामर्थोत्सर्णरत्नराजीनामलंक्रुतीर्भूषणानि उद्गहन्ती धारयन्ती । पुनः किंभूता । रामस्यात्सुभ्रुवदौत्सुक्याद्भवं क्षोणीमण्डलमप्यस्पृशन्ती न संघटयन्ती । किं वन् ।

भुमनश्रेणिवत् । यथा देवराजी भुव न सृशति । पादाभ्यामिति शेषः । रत्नाल-
कारकृतीश्च धत्ते ॥

प्रसाधिकामिः परमाणुमध्या विभूषिताङ्गचः पुपुषुर्विभूषाम् ।

निनंसयेवोपनता व्रतीन्दोर्भुजंगलोकान्द्रुजगेन्द्रवध्वः ॥ ११९ ॥

प्रसाधिकामिर्मण्डनकारिणीभी रमणीभिः । 'प्रसाधिकालम्बितमप्रपादमाक्षिप्य का-
विद्वरागमेव' इति रघुवशे । विभूषित विचित्रपत्रवल्लोरचनाभिरलेकृतमद्ग वपुर्लता
यासां तादृश्यः । परमाणुमध्याः कृशोदर्थः । 'अध्यापयामः परमाणुमध्याः' इति नै-
षधे । भूषां शोभां पुपुषुः चिन्वन्ति स्म । दधुरित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—भुजंगलोकान्नागम-
वनाद्ब्रतीन्दोः सूरिन्द्रस्य निनंसया नन्दुमिच्छया उपनता आगता । 'उपनमन्ति तनी-
शसमुत्सुकाः प्रणयतो वरितुं सकलाः श्रियः' इति ऋषभनम्रस्तवे । 'उपनमन्त्याग-
च्छन्ति' इत्यवच्यौ । भुजगेन्द्रवध्वः नागनायकनायिका इव ॥

सुदृशां शिरसि व्यलीलसत्कलशाली मणिहेमनिर्मिता ।

स्तनवैभवभर्त्सितेव यद्विजिगीषुः परमभ्युपेयुषी ॥ १२० ॥

सुदृशा सकान्तकामिनीना शिरसि मस्तके कलशाना कुम्भानां माली श्रेणी व्यलील-
सत् विलसति स्म । शुशुभे इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—स्तनानामर्थात्तकामिनीकृचमण्ड-
लानां वैभवेन तुङ्गादिशोभया भर्त्सिता अभिभूता सती तद्विजिगीषुस्तान् कुचान्
पुनर्व्याघ्रव्य विजेतुमिच्छुरभ्युपेयुषी । अभिमुखमुपेता समीपे समागता वा ॥

विहायोङ्गपालिङ्गिगेहाग्रशृङ्गानिलालोकैतुकणःकिकिणीभिः ।

पुरी प्रेक्ष्य सूरिं किमायान्तमन्तर्भवत्प्रीतिरातन्तनीतीव गीतिम् १२१

आयान्त स्वस्यान्तिकं समागच्छन्तं सूरिं हीरगुरुं प्रेक्ष्य व्यालोक्य अन्तर्मध्ये अर्था-
न्निजचित्ते भवन्त्युत्पद्यमाना प्रीतिः प्रमोदो यस्यास्तादृशी पुरी अहम्मदावादाभिधाना
नगरी । गीतिं गानमातन्तनीति अतिशयेन सृजतीव विस्तारयतीव वा । कामिः ।
'विहायोङ्गण गगनाजिरमालिङ्गन्त्याश्लिषन्तीत्येवशीलाना गेहाना महेभ्यसवनानामप्राणि
उपरितनानि शृङ्गाणि शिखराणि तेष्चनिलै पवनैरालोलाश्वश्ल ये केतवो वैजयन्तः
पताकास्तेषा ऋणन्तीभिः शब्दायमानाभिः किंकिणीभिः क्षुद्रघण्टिकाभिः सुर्षि
कामिः कृत्वा ॥

तुमुलैर्बन्दिवृन्दानां तूरस्वरकरम्बितैः ।

भूपरीरम्भकाम्बोदनिर्हृदैरिव निर्वभे ॥ १२२ ॥

बन्दिवृन्दानां मङ्गलपाठकप्रकरणां तुमुलैः कोलादलैः बहुदानादानमनोरथैरुपयुंषी
पततां व्याकुलशब्दैर्निर्वभे तस्मिन्नवसरे नितरां शुशुभे । किभूतैः तुमुलैः । तूराणा-
मनेकजातीयनादित्राणां खरैः शब्दैः करम्बितैः सिन्ध्रीकृतैः । व्यासैरित्यर्थः । 'अश्ववीजव-

स्येन निर्वमे' इति रघौ । उत्प्रेक्ष्यते—भुवो भूमीन्द्रियाया भूमिभामिन्याः परीरम्भकस्य
आलिङ्गनदायिनः अम्मोदस्य मेघस्य निर्हाईः गर्जारवैरिव ॥

केऽपि कुतूहलकलिता वन्दितुमितरे विलोकितुं केचित् ।

विकसितसुरतरुसुममिव मधुपास्तमुपागमन्पौराः ॥ १२३ ॥

केऽपि केचन नागरिकाः कुतूहलेन कर्तुकेन कलिताः सहिता उत्सुक्रीकृता वा
सन्तः । पुनः इतरे केचित् अन्ये केचन तं सुखं वन्दितु नमस्कर्तुमपरे केचन विलो-
कितुं तद्दुत्सवं द्रष्टुं पौरा नागरिकास्तं सूरिसुपागमन् सूरिसमीपे समागच्छन्ति स्म ।
के इव । मधुपा इव । यथा भ्रमरा विकसितं विजृम्भितं सुरतरोः कल्पवृक्षस्य सुमं
पुष्पम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । कुसुमसमूहमुपायान्ति ॥

प्रभोः पदाम्भोजयुगं पुरीजना नमस्कृतेर्गोचरतां नयन्तः ।

प्रमोदनिर्यञ्जयनाश्रुविन्दुभिः श्रान्तं पथा संस्त्रपयन्ति मन्ये ॥ १२४ ॥

पुरीजना अहम्मदावादासिभ्राद्भसमूहाः प्रभोः सूरैः पदाम्भोजयुग चरणारविन्द-
द्वन्द्वं नमस्कृतेर्नमस्कारस्य प्रणामस्य गोचरता त्रिषयत्नं नयन्तः प्रापयन्तः सन्तः प्रमो-
देनानन्देन निर्यतां निर्यच्छता नयनाश्रूणां लोचनधलिलाना विन्दुभिः कर्णैः कृत्वा ।
उत्प्रेक्ष्यते—पथा मार्गेण । मार्गोल्लहनेनेत्यर्थः । श्रान्तं प्राप्तकृतं संस्त्रपयन्ति स्नानं कार-
यन्तीव । मन्ये इवाथे ॥

सुसुलुक्षोणीन्द्रक्रमक्रमलभक्तिप्रणमन-

क्रियाश्लिष्यत्यांसुप्रसरविलसद्भालफलकाः ।

व्यराजन्त स्वःश्रेयसविहितये क्लृप्ततिलका

व्यवस्यन्तः सिद्धिश्रियमिव वरीतुं पुरनराः ॥ १२५ ॥

सुसुलुक्षां संसारकाराणारादात्मानं मोचयितुमिच्छन्तां मुनीनां मध्ये क्षोणीन्द्रो राजा
एतावता हीरसूरिस्तस्य क्रमक्रमलयोः पादारविन्दयोः भक्त्या प्रणमनं नमस्करणं तस्य
क्रिया व्यापारकालस्तस्यामाश्लिष्यतो मिलतो लगतः पासारथात्पदाम्बुजरजसः प्रसरो
विस्तारस्तेन विलसन्ति शोभमानानि भालफलकानि ललाटपद्मं येषां तादृशाः पुरनराः
अहम्मदावादाभ्राद्वाः व्यराजन्त ब्रह्मासिरे । उत्प्रेक्ष्यते—सिद्धिश्रियं मुक्तिवर्षां वरीतुं
परिणेतुं व्यवस्यन्तः प्रगल्भमानाः सन्तः । स्वःश्रेयसविहितये कल्याणकृतये । रति-
कायितमानसैरिति पुरातनकाव्ये । क्लृप्तं रचितं तिलकं यैस्तादृश इव ॥ इति सूरैरक-
मिपुरसंमुद्धीकरणम् ॥

प्राघुणः श्रवणयोः श्रमणेन्दोरामोऽक्रमिबुरोऽविभुवोऽद्य ।

वह्निवीजविलसद्दलमालाशालिवारिजवतंसवदासीत् ॥ १२६ ॥

अथ सूरैः भ्राद्भानां संमुखमहोत्सवमवनानन्तरं श्रमणेन्द्रोः यस्तिरजविजानेरागमः

पादावधारणमकामिपुरस्थाहम्मदावादस्य अचिभूः स्वामी । 'अधिपस्त्वीशानो नेता परिदृढोऽधिभूः' इति हैम्याम् । साहिबखानस्तस्य श्रवणयोः कर्णयोः प्राहुणोऽतिधिरासीत् भवति स्म । साहिबखानेन सूरिसमागमनमाकर्णितमित्यर्थः । किञ्चत् । वद्विबीजस्य कनकस्य । 'कलधौतलोहोत्तमवद्विबीजान्यपि गारुड गैरिकजातरूपे' इति हैम्याम् । विलसता विकस्वरीभवतां दलानां पत्राणां मालया श्रेण्या शालते शोभते इत्येव-शीलस्य वारिजस्य पद्मस्य वतंसवत् । यथा हैमाम्बुजावतंसः श्रवणयोः प्राहुणो भवेत् ॥

चतुरङ्गचमूचलनप्रसृतै रजसां निवहैर्हरितां दयितान् ।

सममाह्वयतीव पुराधिपतिर्यतिनाथनिनंसुरसौ प्रचलन् ॥ १२७ ॥

असौ साहिबखाननामा पुराधिपतिः राजनगरराजः रजसां रेणूनां निवहैः समूहैः हरितां दयितान् दिक्पालान् समं समकालमेवाह्वयति । अथ वा आत्मना समं सार्ध-माकारयतीव । अर्थात्प्रभु नन्दुम् । किंभूतैः । चत्वारि चतुःसंख्याकानि वाजिवारण-रथपदातिलक्षणान्यद्गानि अवयवा यस्यां तादृश्याश्चम्वाः सेनायाश्चलनेन प्रहृतैः प्रति-दिशं विस्तृतैः । असी किंभूतः । यतिनाथं हीरसूरिं निनंसुर्नमस्कर्तुमिच्छुः सन् प्रचलन्प्रतिष्ठमानः ॥

तत्पुराधिपतिसाधुधरित्रीनाथयोः पथि युगं मिलति स्म ।

कौमुदीदयितनिर्जराजाचार्ययोर्द्वयमिवैककराशौ ॥ १२८ ॥

तत्पुरास्थाहम्मदाबादनगरस्थाधिपतिः साहिबखानस्तथा साधूनामनगराणां मध्ये धरि-त्रीनाथो महीपतः राजा तयोर्युगं युगलं पथि सूरिसमागमनमार्गे मिलति स्म एकत्र भवति स्म । किमिव । द्वयमिव । यथा एक एव एककः स चासौ राशिश्च सेषादिकः ए-कराशिस्तस्मिन् कौमुदीदयितश्चन्द्रः तथा निर्जराणा सुराणा राजा स्वामी पुरदरस्तथा-चार्यो बृहस्पतिः । 'शैशवावधि गुह्यंरुरस्य' इति नैषधे । तयोर्द्वन्द्व मिलति ॥

नमति स्म मुनीश्वरं पुरीपुस्कृतोऽमितभक्तिनिर्भरः ।

शिखरीव गरीयसीं श्रियं फलपङ्केः कलयन्जलातलम् ॥ १२९ ॥

न भीयते स्मेल्यमिता प्रमाणरहिता तादृश्या भक्त्या निर्भरः सोत्सुकः तादृशः पुरी-पुरदूतः राजनगराखण्डलः मुनीश्वरं नमति स्म । प्रभोः प्रणाम कृतवानित्यर्थः । क इव । शिखरीव । यथा फलानां सस्याना पङ्केः धोरण्या गरीयसीमतिगुर्वी श्रियं शोभां कलयन्निवभ्राणो वृक्षः इलातलं भूमीमण्डलं नमति ॥

प्रेक्षप्रस्वलिताखिलाम्बरचरत्राते प्रणीते क्षणे

पौराणां प्रकरैः प्रवेशितमतिप्रीत्या पुरस्यान्तरे ।

आगृह्णानयति स्म तत्पुरपतिः स्रीश्वरं स्वानृहा-

न्नेतं संप्रतिकार्यपीपतिरिव श्रीमत्सुहार्तिप्रभुम् ॥ १३० ॥

यस्मिन्पुरे पौरैः प्रभोः प्रवेशः कारितः तत्पुरस्याहम्मदावादानात्रो नगरस्य पतिः
स्वामी खानः एतं सूरीश्वरामाष्ट्याख्याग्रहं विज्ञप्तिं विधाय खान् गृह्णन्निजान् भवनान्
आनयति स्वानीतवान् । क इव । संप्रतिकाश्यपीपतिरिव । यथा संप्रति नामा का-
श्यपीपतिः पृथ्वीनाथः श्रीमन्तं सुहस्तिनामानं प्रभुं सूरिं स्वान्तौषधान्त्रत्यानिनाय ।
द्वावपि विशिनष्टि—एतं किंभूतम् । अतिप्रीत्याधिकप्रभोदेन पौराणां नागराणां प्रकुरैष्टुन्दैः
पुरस्याहम्मदावादस्य पाटलीपुत्रस्य नगरस्य च अन्तरे मध्ये प्रवेशितं प्रवेशं कारितमा-
नीतम् । कस्मिन्सति । प्रेक्षया विलोकनेन, अथ वा प्रेक्षार्थं दर्शनार्थं प्रस्खलिताः
कौतुकतिरेकात्स्थिरीभूताः अखिलाः सनस्ता अम्बरचराः सिद्धमन्वर्वविद्याधरदेवता-
दिका नभश्चारिणो निरन्तरगमनगामिनो यत्र तादृशे क्षणे महोत्सवे प्रणीते अर्था-
त्पौरैः कृते सति ॥

शृङ्गैरम्बरसुम्बिभिर्विदधतं विभ्रं विवस्वद्भूतेः

प्रासादं त्रिदशार्चयेव परमं प्राप्य मूषामरम् ।

भूमन्त्रेव हिरण्मयं प्रदलितप्रोन्मादिभावद्विषा

रम्योर्णायुमयं विनेयनिहितं तेनासनं शिश्रिये ॥ १३१ ॥

तेन सूरीणा रम्यं प्रशस्यमूर्णायुमयं कम्बलिकारूपमासनं विष्टरः शिश्रिये मेजे ।
किंभूतमासनम् । विनेयेन शिष्येण निहितं स्थापितम् । आस्तीर्णमित्यर्थः । केनेव । भूम-
न्त्रेव । यथा भूयस्तिना विशिष्टं वस्तु नीयते अर्थात् स्वस्वामिने नीयते प्राप्यते इति ।
विनेयाः सुसेवकास्तीर्निहितं हिरण्मयं सौवर्णमासनं श्रीयते । किंभूतेन सूरीणा राज्ञा
च । प्रदलिता हता प्रोन्मादिनो दुर्धरा भावा अन्तरङ्गाः, तथा प्रोन्मादी प्रकर्षेण उन्मत्तो
भाव आशयः स्वभावो वा येषां तादृशो द्विषो वैरिणो येन श्रितम् । किं कृत्वा । त्रिद-
शस्य देवस्य अर्चया प्रतिभयेव । प्रासादं देवगृहं भूपतिनिकेतनं च । 'प्रासादो
देवभूषणाम्' इति हैम्याम् । परममतिशायिनं मूषामरं सोमासमुदयं प्राप्यवार्थादात्म-
नैव लम्बयित्वा । प्राप्येति क्रियारत्नसमुच्चये । प्रासादं किं कुर्वन्तम् । अम्बरमाकाशं
सुम्बल्यालिङ्गिति स्वाग्रेः संषट्पतीत्येवंशीलैः शृङ्गैरात्मीयशिश्रैः कृत्वा विवस्वतः
सूर्यगमनस्य विभ्रमन्तरायं दधतं कुर्वाणम् ॥ इति सुरैर्मृषगृह्यागमनोपवेशने ॥

उपायनीकृत्य मणीहिरण्यदुकूलदामामरणादि भूमान् ।

कृताञ्जलिः संमदमेदुराङ्गः स मृत्यवत्कृत्यविदित्युवाच ॥ १३२ ॥

स भूमान् राजा साहिबखानः इत्यमुना प्रकारेण उवाच गुरोः पुरो वभाषे । किं-
भूतः । कृत्यमुचितानुचितकार्यं वेत्ति जानातीति । अवसरोचितवेतित्यर्थः । पुनः
किंभूतः । संमदेन हर्षेण कृत्वा मेदुरसुपचीयमानमङ्गं वपुर्यस्य सः । पुनः किंभूतः ।
कृताञ्जलिः विहितहस्तद्विदितयोजनः । किंभूतः । मृत्यवत् । यथा मरुः सेवकः कृताञ्जलि-
पुटः स्वस्वामिपुरो वकि । किं कृत्वा । मण्यो रजानि, हिरण्यानि सुवर्णानि, दुकृत्यनि

क्षोभाभिः सप्लक्षणादनराष्यव्यंशुकरकन्धलादीनि, दानाणि मुक्ताङ्गारादीनि, आभरणानि रज्जुकरनकषट्टेणविविधभूषणानि, तान्वादीं प्रथमं च तद्दृशं वस्तुजातम् । पदार्थसार्ध-
मैत्यर्थः । उभावर्णा इत्य ढाँकयित्वा ॥

किमुवाच तदेवाह—

साहिश्रीमदक्रव्वरावनिभुजेत्यादिष्टमास्ते मम

द्युन्नस्यन्दनवाजिवारणमुखं संपूर्य तत्कामितम् ।

श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयं संप्रापयेत्त्वं ममा-

न्यासं स्त्रीयमिवाद्रियत् तदिदं विश्राप्यमानं मया ॥ १३३ ॥

हे प्रभो, तत्कारणात् नया विश्राप्यमानं तुभ्यं पुरवे दीयमानमेदं प्रत्यक्षं श्रीमत्पुरो
ढौकिं सर्वं वस्तुजातमाद्रियत् स्त्रीकुर्य । किमिव । स्त्रीयमिव । यथा जनैः आत्मीय-
नक्षेत्रवस्तुजातमङ्गीक्रियते । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धान् यत्कारणात् । साहिना पातिसाहिना
श्रीनता सभुजोपाजितदद्यद्विषयकल्ङ्गीवता अक्रव्वरनात्रा अवलिभुजा भूमीमामिना-
नोक्ता । पृथ्वीपालेनेत्यर्थः । इत्यमुना प्रकारेण आदिष्टं लेखद्वारा प्रसादितमास्ते । स्फुर-
न्माने लिप्याकारितमस्तीत्यर्थः । इति किम् । श्रिया संयमलम्ब्या क्षेत्रीन्द्रिया च
युक्ता ये सूक्ष्माचारार्थान्तरा अलिमादित्तिद्विविधलक्ष्मिभाजो महत्तनात्वेडु
सर्वोत्कृष्टत्वाद् हीरोऽमूल्यवज्रमणिः । मुख्य इत्यर्थः । तादृशं हीरविजयं सूरिं ममाम्यात्
पार्थ्यं प्रापयेः सम्बद्ध संलग्नादिप्रकारेण प्रेषयेः । किं कृत्वा । द्युनाति सुवर्णरजतनाग-
कादीनि द्रव्यानि, स्यन्दना रथाः, वाजिनस्तुरगाः, वारणा हस्तिनः, तन्मुखे वदने वा
आर्दा यस्य तादृशं तत्कामितं सूरिसनीहितं संपूर्य संपूर्णोक्तत्वात् । सूरिर्धन्नागर्थति
तत्तदपचित्वा फलेपुरे मत्सर्नापे शीघ्रं संप्रेषणीय इत्यर्थः ॥

स्वामिन्ने गन्धवाहा इव धृततनवः स्वान्तवेगास्तुरङ्गाः

सोढर्याः क्रज्जलाद्रेरिव मदमुदितप्रान्तभृङ्गाः करीन्द्राः ।

त्वष्ट्रेव स्वेन सृष्ट्या यदुपतय इवोद्यद्रथाङ्गाः शताङ्गाः

पत्तित्राताश्च मूर्तिं दधत इव रसा वीरनामान एते ॥ १३४ ॥

हे स्वामिन् गुरो, मम मदीया एते श्रीमत्प्रत्यक्षलक्ष्यास्तुरङ्गाः अश्वाः सन्ति । कि-
मूताः । स्वान्तवन्मन इव त्वरितो वेगो येषाम् । उत्प्रेष्यते—धृततनवः अङ्गीकृताङ्गाः
गन्धवाहाः पवना इव । च पुनरेते ह्यगोचरा गर्जज्वलघरानुवादिनः करीन्द्राः कुञ्जरराजा
वर्तन्ते । किंभूताः । मद्देन करिकपोलस्थलनिर्गन्द्बृहलदानजल्पानेन सुदिता हृष्टाः
एत एव क्रान्ताः परितो क्रमणीकारिणो मृष्टा क्रमरा येषु ते । उत्प्रेष्यते—क्रज्जलाद्रे-
रङ्गनागिरेः सोढर्याः सहोदरा इव । स्वामन्तया तुङ्गत्या वा भ्रातर इव । पुनरेते श्रीपु-
रस्कृतस्वानरज्वजनन्दिघोषाद्यलङ्कृताः शताङ्गाः रथा विद्यन्ते । किंमूताः । उत्प्रेष्यते

वासुदेवेन चन्द्रयाङ्गं रथपादो यत्र । 'इणु गतौ' इत्यस्य घातोः शत्रुप्रसूये यत् इति निष्पद्यते । 'यद्गाराणदारणं प्रकुर्वाणम्' इति व्यासषष्टिके काव्ये । प्रयोगस्तु क्रियारत्न-समुच्चये । के इव । चतुपतय इव । यथा चासुदेवेशाः उद्यद्दीप्यमानं रथाङ्गं प्रतिमञ्ज-प्रतिहतं चक्रं नामायुधविशेषो येषां तादृशाः स्युः । उत्प्रेक्ष्यन्ते—शताङ्गाः त्वष्टा विश्व-कर्मणा देववार्षकिना स्वैनात्मना स्रष्टा निर्मिता इव । पुनरेते श्रीमत्पुरस्वादूर्ध्वदमाः पक्षिभ्रजाः पदातिप्रकरा जाप्रति सन्ति । 'सत्तायामस्यास्ते जागर्ति च विद्यते च ध्रिय-तेऽथ' इति क्रियाकलापे । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्ति तनुं दद्यतो विभ्राणाः वीर इति नाम येषां तादृशाः पञ्चमा रसा इव । अस्मिन्काव्ये संबोधनपदादग्रे मे इत्यादेशोऽस्ति । स तु यद्यपि सारस्वतव्याकरणे 'संबोधनपदादग्रे न भवन्ति वसादयः' इत्युक्तत्वात्तदनुसारेण संबोधनपदादग्रे एते वसादय आदेशा न भवन्त्येव, तथाप्यन्यत्र काव्यादेशा दृश्यन्ते । यथा वाक्यप्रकाशे—'सिञ्ज ते मे मोदते मनः' इत्युक्तेः । तथा वैतालिककृतौ वि-कमादिखस्तुतावपि—'खच्छेऽन्तर्धानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुयानामिलाषः' इत्यु-क्तत्वाच्च । अत्रापि स्वामिन्निति संबोधनादग्रे 'मे' इत्यादेशपदं प्रयुक्तं न दोषायैति ॥

स्वर्णं तदेतद्भवदङ्गचङ्गिमश्रीस्पर्धिशिक्षावितितीर्षवो रुषा ।

निक्षिप्य वह्नौ च धनैर्निहत्य च्छिन्दन्ति टङ्कैरिव यत्कलादाः ॥१३५॥

हे पुरो, इदं श्रीमत्पुरो दौकितं स्वर्णं काञ्चनं तत्प्रतिद्वस्वनीभवमास्ते । अथ वा तद्यत्संबन्धनिष्ठम् । तर्कभूतम् । यत्सुवर्णं भवतां श्रीमतामङ्गस्य वपुषश्चङ्गिमा चारुता तस्य श्रिया लक्ष्म्या राजते । 'जिनवचनपद्धतिरक्तिचङ्गिममालिनी' इति पद्मसुन्दरक-तमालवरागजिनघुवपदे । स्पर्धते इत्येवशीलमत एव कारणात् शिक्षां ताडनादिदण्डं वितितीर्षवो दातुमिच्छन्तः कलादाः स्वर्णकाराः रुषा अनौचित्यकरणोद्भूतभूमकोपेनेव वह्नौ वैश्वानरे निक्षिप्य क्षेपयित्वा । च पुनर्वनैर्लोहमयकुटनोपकरणैर्निहत्य कुट्टयित्वा टङ्कैरायसतीक्ष्णमुखटङ्कनकैश्च च्छिन्दन्ति शकलीकुर्वन्तीव ॥

स्फूर्जज्ज्योतिर्जलदपथवद्दृन्दमेतन्मणीनां

मुक्तापङ्क्तिस्ततिरिव सतां शुद्धिमत्तां वहन्ती ।

यानत्राता व्रतिप शिविकाद्या विमाना इवामी

वासांस्येतान्यपि सुमनसामंशुकानीव सन्ति ॥ १३६ ॥

हे व्रतिप व्रतिनः संयमिनः पाति रक्षयति पालयतीति व्रतिपस्तस्य संबोधनम् । एतत्प्रत्यक्षं ज्ञगज्जगिति कान्तिततिनिर्दलितान्धकारं मणीनां नानारत्नानां वृन्दं वर्तते । किमुदम् । स्फूर्जदीप्यमानं ज्योतिर्दामित्यस्य । किञ्चत् । जलदपथवत् । यथा जलदानां पन्था मार्गो गगनम् । स्फूर्जन्ति ज्ञगज्जगिति कान्तिमन्ति ज्योतीपि ग्रहनक्षत्रतरका यत्र तत् । पुनरेषां श्रीमल्लोचनगोचरसंचरिष्णुमौक्तिकमाला विद्यते । किं कुर्वन्ती । श्लाघ्यतामतिशयेन निर्मेदत्वं वहन्ती धारयन्ती । केव । सतां ततिरिव । उत्तमपङ्क्तिर्नि-

मैलाशयता वहते । निष्कलङ्किता वा धत्ते । च पुनरिमे बहुजनवाह्याः भिविका या-
व्ययानमाद्य प्रथम येपु लोके 'पालखी' इति प्रसिद्धा । तत्तद्यानत्राताः सुखासनचक्रजे-
लाभिधानोपवेशनोचितासनसंघाता वर्तन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—विमाना इव । विमानशब्द-
पुंस्त्रीवलिङ्गे । यथा 'धनविधनविमाना.' इति लिङ्गानुशासने 'पुनरेतानि श्रीमत्पराधि-
नार्थमानीतानि वासांसि वस्त्राणि सन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—सुमनसां देवानामंशुकानि देव-
दृष्यानीव ॥

अनुगृहाण गृहाण पुरस्कृतं त्वमिदमन्यदपीहितमात्मनः ।

विफलयन्ति यतः सुजनाः सुरावनिरुहा इव न क्वचिदर्थनाम् ॥ १३७ ॥

हे भ्रमो, त्व मामनुगृहाण ममोपरि प्रसादं कुरु । मध्यसुग्रहं कृत्वा इदं त्वत्प्रत्यक्ष
पुरस्कृतं त्वदग्रे मया दौकितं वस्तुजातं गृहाण । अपि पुनरन्यत्परमपि आत्मनः स्वस्य
समीहितं कामितं च मार्गयित्वा याचिन्वा च स्वीकुरु । यतः कारणान् सुजनाः सन्तः
क्वचित्कुत्रापि स्थाने अर्थानां याचनां न विफलयन्ति न मोधीकुर्वन्ति । क इव । सुराव-
निरुहा इव । यथा कल्पवृक्षाः क्वचनापि प्रार्थनां न लिष्फलीकुर्वन्ते ॥

अलिकचुम्बिकराम्बुजयामलः प्रकटयन्विनयं स विनेयवत् ।

इदमुदीर्य वचोव्यवहारतो निववृते श्रमणाधिपतेः पुरः ॥ १३८ ॥

स साहिबखानः श्रमणाधिपतेः सूरैः पुरोऽग्रे इदं पूर्वोक्तमुदीर्य कथयित्वा वचोव्य-
वहारतो वागव्यापाराश्रितवृत्ते निवृत्तः । किभूतः । अलिक भालं चुम्बिकाश्लिषतीत्येवशीलं
करावेवाम्बुजे पथे तयोर्यामलं द्रुन्दं यस्य भालस्थले स्थायि करकमलयुगल । कृताङ्ग-
लिरित्यर्थः । पुनः किं कुर्वन् । विनेयवत् मुशिष्य इव विनयं मक्त्विनप्रता प्रकटयन्
प्रकाशयन् ॥ इति साहिबखानस्य मूरिपुरो वस्तुग्रहणविषया विज्ञप्तिः ॥

गृह्णतो गिरमुदीत्वरदन्तत्रातदीधितिरभासत सूरैः ।

निर्गता वहिरिव प्रणिधानक्षीरनीरधिलसल्लहरीव ॥ १३९ ॥

गिरं प्रत्युत्तरवार्णीं गृह्णत आददानस्य भाषमाणस्य सूरैर्होरगुरोर्बदीत्वरः उद्वच्छन्ती
प्रकटीभवन्ती दन्तानां दशनानां त्रातस्य व्रजस्य दीधितिः कान्तिः अभासत शोभते
स । उत्प्रेक्ष्यते—वहिर्हृदयाद्वाह्यप्रदेशे निर्गता निःसृता प्रणिधानं तदेव क्षीरनिधिः
दुग्धोदधिः तस्य लसन्ती स्फूर्जन्ती लहरी वीचीव ॥

कलिक्षितीन्द्रानिव दुर्बलश्रुतींश्चक्रीकृतास्यान्वृतचापलान्पुनः ।

क्षमा सकोपानिव निम्नतस्त्यजेद्वूरं तुरङ्गान्स्पृहयन्शिवश्रियम् ॥ १४० ॥

हे खान, शिवस्य कल्याणसिद्धेश्च श्रियं लक्ष्मीं स्पृहयन् कामयमानः साधुरुत्तमो
मुनिश्च कलिक्षितीन्द्रान्कलिकालोत्पन्नभूपालानिव तुरङ्गान्वाजिनः दूरं विप्रकृष्टं स्वजेत
मुञ्चेत् । किभूतान् तुरङ्गान् कलितृपाश्च । दुर्बलश्रुतीन् लज्जकणान् । परापवादप्रकटनपद्ध-

पिशुनवचनाकर्षणपरान् । पुनः किंभूतान् । चक्रं जातिस्वभावात्कृटिलं कृतमास्यं वदनं चैः । तथा परोपकारादिकरणे वैमुख्यभाजः । पुनः किंभूतान् । धृतमङ्गीकृतं चापल्यं चक्रगमनोद्भनफालादि वैस्तथा । परदारगम्नादिमकलितस्वभावान् । पुनः किं कुर्वतः । सक्रोपानिब क्रोचोद्धतानिब । क्षमा क्षोणीं निघ्नतः पदप्रहारादिना प्रहरतः सक्रोपाः क्षान्तिमुपशमं धातयन्ति । नृपास्तु नवीनकरणजननिग्रहदण्डादिना पृथ्वी पीडयन्ति ॥

मदोद्धतत्वं मधुपानुषङ्गितां मातङ्गतामाश्रयशास्त्रिषातिताम् ।

यस्माद्ब्रह्मन्ते नृपते मतङ्गजाः सतां तदेषां न शिवाय संगमः ॥१४१॥

हे नृपते राजन्, यस्मान्कारणात् एते त्वया मर्दयमानाथिता अमी मतङ्गजा हस्तिनः मदैः क्षीवताभिः दानप्रवाहैश्च उद्धतत्वमुन्मत्तताम्, तथा मधुपैर्मधुपानविधाधिभिर्भ्रमरैश्चानुषङ्गः सद्गोऽस्त्येषामिति मधुपानुषङ्गिनः तत्ताम्, तथा मातङ्गतां चण्डालतामस्युदयभावं गजताम्, तथा आश्रयाणां स्थानदायिनां छायाशनादिप्रदानैः सुखकारिणां वा शास्त्रिणां शास्त्राः पुत्रपौत्रप्रपौत्रादीनां विस्तारा विद्यन्ते येषां ते शास्त्रिनस्तेषामाश्रयभूतानां कुटुम्बभाजा कुटुम्बवृद्धानां पोषकाणां वा । 'शास्त्रा इमांशे वेदांशे भुजे पक्षान्तरेऽन्तिके' इत्यनेकार्थः । 'पक्षान्तरे संततिविशेषे' इत्यवचूर्णिः । इमाणां च धातितां हननशीलता वहन्ते विप्रते । तत्कारणादेषां गजानां संगमः सतां साधूनां न शिवाय न शुभाय मोक्षाय च ॥

द्यूतकृदिवाक्षविलसन्नरियुक्तः पिशुनवत्पुराधीश ।

निर्वृष्वद्विः सद्भिः शताङ्गराशिर्न काम्येत ॥ १४२ ॥

हे पुराधीश राजनगरनायक, निर्वृष्वद्विः निर्वृतिं सुखं मोक्षं च काङ्क्षद्विः साधुभिः । 'निर्वृणोमि नगतो वसुमत्या स्वारक्षतलमवाहवशङ्की' इति नैषधे । 'निर्वृतिं न प्राप्नोमि' इति तद्दृष्टि । शताङ्गराशिः स्यन्दननिवहः । शतानि शतशः अङ्गानि उपसर्जनभूताः प्रकाराः क्लेशादयो येषु ते भवा जन्मानि तेषां गणः भवपरम्परा न काम्येत नाभिलष्येत । 'अङ्गमन्तिकगत्रयोः । उपसर्जनभूते स्यादभ्युपायप्रतीकयोः ॥' इत्यनेकार्थः । तथा 'गौणोपसर्जनोपाप्राण्यप्रधाने' इति हर्म्यामपि । किभूतः । अक्षेण रथावयवविशेषेण विलसन् शोभमान । क इव । द्यूतकृदिव । यथा द्यूतकारः अदः प्रासर्कः 'पाषा' इति प्रतिद्वनामभिर्विशेषेण नक्तदिन लसन् क्रीडन् रममाणो भवेत् । 'रस श्लेषक्रीडनयो' इत्ययं धातुः । पुनः किभूतः । अराः सन्त्यनयो रथपादयोश्चक्रयोस्ते अरिणी रथाद्ग्रे ताभ्या युक्तः कलितः । क इव । पिशुन इव यथा द्विजिह्वः खलः अरिभिर्गुल्फो भवति । प्रायः खलानां बहवो वैरिणः स्युः । अथ वा अरिरेवेन वैरिभावेन सर्वेषामपि शत्रुतया युक्तः । खलः खलु जगतोऽपि शत्रुभूतो न कस्यापि मित्रमिति । यदुक्तम्—'भृगमीनसञ्जनानां तृणजलसत्तोपविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकवीवरपिशुना लिङ्कारणवैरिणो जगति ॥' इति ॥

राजन्हुताशा इव हेतिभीषणाः पुनर्गिरीशा इव रुद्रताङ्किताः ।

शान्तात्मनामार्द्रहृदां महात्मनां नौचित्यमेते दधते पदातयः ॥ १४३ ॥

हे राजन् भूपते, एते दण्डभृच्चण्डप्रचण्डाकृतयः पदातयः पादचारिणः शान्तः शमवानात्मा स्वरूपं येषां तेषां शान्तात्मनाम् । तथा आर्द्रं यावज्जन्तुजातोपरि कृपया क्लिन्नम् । पूर्णमित्यर्थः । हृदयं येषां तेषामार्द्रहृदां महात्मनां सतां साधूनां वा औचित्ययोग्यतां न दधते विभ्रते । किंभूताः । हुताशाः कुशानव इव हेतिभिर्विधायाधुधैर्ज्वालावलीभिश्च भीषणा भयानकाः अतिभीतिकारिणः । पुनः किंभूताः । रुद्रतया चण्डत्वेन अङ्किताः कलिताः । क इव । गिरीशा इव । यथा ईश्वरा रुद्राभिधानत्वेनान्विताः । यतः एकादश रुद्राः । 'रुद्रोद्गीशो वामदेवो वृषाङ्कः' इति हैम्याम् ॥

माद्यन्त्यष्टापदैः पृथ्वीकान्त कैतवजीविनः ।

सन्तः संयमसाम्राज्या न पुनर्नयचक्षुषः ॥ १४४ ॥

हे पृथ्वीकान्त भूभासिनीवल्लभ, कैतवेन दुरोदरेण जीवन्ति प्राणान्धारयन्तीति कैतवजीविनो द्यूतकाराः अष्टापदैः शारिफलैः द्यूतकीडोपकरणविशेषैः कृत्वा माद्यन्ति मदेन हृष्यन्ति । पुनः सन्तः साधवः अष्टापदैः स्वर्णैः कृत्वा न मदद्युक्ता भवन्ति निर्भ्रन्त्यत्वान्निष्परिग्रहत्वाच्च । किंभूताः । संयमस्य चारित्र्यस्य साम्राज्यमैश्वर्यं येषाम् । तथा नये नैगमादिसप्तभेदभिन्ने न्याये वा चक्षुर्दर्शनं येषां नय एव चक्षुर्येषां वा ॥

धामसाधिमभृतः कलयन्त्यः स्त्रीत्वमात्मनि पुनर्वनितावत् ।

त्यक्तगेहगृहिणीद्रविणानां प्रीणयन्ति न मनो मणिमालाः ॥ १४५ ॥

हे वृष, त्यक्तानि सुक्तानि गेहानि मन्दिराणि गृहिण्यः स्त्रियः द्रविणानि धनानि यैस्तेषां साधूनां मनश्चित्त मणिमाला रत्नश्रेणयो न प्रीणयन्ति न तोषयन्ति । किंभूतस्य । धान्नां तेजसां साधिमानं चारिमाणं स्फूर्तिं विभ्रतीति । 'त्वयाहतः किं नरसाधिमभ्रमः' इति नैषधे । किं कुर्वन्त्यः । आत्मनि स्वे स्त्रीत्व स्त्रीलिङ्गतां कलयन्त्यः । किंवत् । वनितावत् । यथा नार्यः धामसु सौषेभु साधुतां धारयन्ति । यतो गृहमण्डनाः स्त्रियः । अथ वा । 'धरधरणीइपणधरचलइनही' इति लोकोक्तिः । पुनरात्मनि विषये स्त्रीत्व वनिताभावं विभ्रते ॥

विभ्राणा अपि बाह्यतो विशदतां छिद्रं दधत्यन्तरा

तेनामी उचिता न मौक्तिकगणा द्वेषापि शुद्धात्मनाम् ।

भूप स्तम्भजुपो जडात्मवदमी येन प्रजा वीवधै-

र्वाधन्ते च परास्ततो मतिमतामेभिर्न कृत्यं पुनः ॥ १४६ ॥

हे भूप हे पृथ्वीपाल, येन कारणेन अमी मौक्तिकगणा बाह्यतो बहिस्ताम्रनदरगो-

चे विशदतां निर्मलतामुज्ज्वलत्वं बिभ्राणा अपि धारयन्तोऽपि अन्तरा मध्ये छिद्रं रन्ध्रं दोषमप्यवृणुं वा दधति धारयन्ति अर्थात्पिशुनवदिस्यार्थादनुकमप्यवधारणीयम् । यथा खलो वाह्ये विशदतां हासितवदनत्वं दधानोऽपि परानर्थप्रथाविधायि दुष्टाशयतां घते । यदुक्तम्—'मुखं पद्मसमाकारं वाचा चन्दनशीतला । हृदयं कर्तरीतुल्यं त्रिविधं घूर्तलक्षणम् ॥' इति । तेन कारणेन द्वेषापि बहिरन्तरापि शुद्धोऽत्युज्ज्वलः निर्मलो निष्पाप आत्मा स्वरूपं येषां तेषां महात्मनाममी नोचिता न योग्याः । पुनर्हे भूप, यतो हेतोरमी यानम्रजाः बाह्वनसमूहाः जहात्मवज्जहात्मान इव स्वम्भान् स्थूणान् जाळ्यं च जुषन्ते सेवन्ते इति स्वम्भजुषः । च पुनः परानन्यान् जन्तून् वीचयैः स्वमारैः कृत्वा वाचन्ते पीडयन्ति । ततः कारणदेभिर्मतिमतामखण्डपण्डाशालिनां साधूनां न कृत्वं न किमपि कार्यं विद्यते ॥

भूमीन्दोऽसिचया एते उचिता एव शस्त्रिणाम् ।

भवादृशां न चास्माकं शमसौहित्यशालिनाम् ॥ १४७ ॥

हे भूमीन्दो वसुधासुधाकर, एते असिचयाः खड्गगणाः शस्त्राणि प्रहरणानि धरन्ति रसयन्तीत्येवंशीलानां भवादृशां विविधायुधधारिणां विरोधिवधविधानोद्धतक्रोधोद्धाराणां युष्मद्विधानामेव उचिता योग्याः । अथ च वास्तवार्थे सिचया वस्त्राणि युष्मादृशां बहुमूल्यत्वाद्भूमीन्द्राणामेव योग्यानि । न पुनः शमेन शान्तरसास्त्रादेन यस्त्वौहित्यं वृत्तिरुत्तिस्तथा शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलानां मित्रामित्रजनसदृशदृशामस्मादृशामुचिताः । यदुक्तम्—'शुक्तीमहि वयं मैक्ष्यं जीर्णं वासो वधीमहि । शयीमहि महीपीठे कुर्वीमहि किमीश्वरे ॥' इति ॥ इति खानस्य तुरङ्गादिप्रदानाग्रहे गुरोः प्रतिवचनानि ॥

एष निपीय कवेरिव वाचं श्लेषविशेषवतीं व्रतिमर्तुः ।

प्रीतमना इति तं प्रति चाणीं वासयति स्म पुनर्वदनाब्जे ॥ १४८ ॥

प्रीतं गुरोरतिनिर्लोभतानिभालनात्संजुष्टं मनो मानसं यस्य तादृश एष साहिबखानः इत्यमुना प्रकारेण तं सूरिं प्रति वदनाब्जे निजमुखकमले चाणीं गिरं वाग्देवतां वासयति स्व वासितवान् । उवाचेत्यर्थः । अथ च लक्ष्मीमिव वाग्वादिनीं पद्मवासिनीं कृतवानित्याप्यर्थव्यनिः । किं कृत्वा । कवेः काव्यकर्तुरिव अथ च कवेः शुक्रत्येव । 'अजस्रमभ्यासमुपेयुषा समं मुदेव देवः कविना युषेन च' इति नैषधे । कविः काव्यकर्ता । तथा शुक्रः । सुबो विद्वान् । चन्द्राङ्गजश्च । तथा 'उदना भागवतः कविः' इति हर्म्याम् । अथ चायं सुदृत्वाद्गुरुरः असुराणां गुरुत्वाच्च कविवाग्यानमुचितमेव सूरिः सुगणः गुरुरांशुराणामेति वचनाच्च सूरैः श्लेषानां श्लेषोक्तीनां विशेषा अतिशया विद्यन्ते यस्मां सा श्लेषविशेषवती तादृशीं वाचं भारतीं निपीय सादरं ध्रुत्वा ॥

याच्ञा मे क्रियतां फलेग्रहिरसौ द्रोणिर्द्रुमाणामिव
 प्रोञ्चिद्रा मधुना स तुग्यति यथा पृथ्वीमहेन्द्रो मयि ।
 इत्यावेद्य निवृत्तिमीयुषि पुराधीशे वशीन्द्रो गिरं
 जग्राहोष्णऋतौ कृतव्यवसितौ मेघाम्बुधारामिव ॥ १४९ ॥

इत्यमुना पूर्वोक्तप्रकारेण आवेद्य कथयित्वा निवृत्तिमुपरममुपेगुपि मौनमासेदुपि पुराधीशे साहिवखाने सति सूरिहंरगुरुगिरं वाणीं जग्राहोपादत्त । वभाषे इत्यर्थः । क इव । मेघ इव । यथा कृता निर्मिता व्यवसितिः स्वसमयोचितप्रवल्लूकातापपय शोष-प्रमुखा व्यावृत्तियेन तादृशे उष्णऋतौ निदाघसमये निवृत्ते सति जलधरः प्रावृषेष्पयो-धरः अम्बुधारां वारिवृष्टिं गृह्णाति । इति किमावेद्य । हे गुरो, श्रीमता मे मम याच्ञा प्रार्थना फलेग्रहिः सफला क्रियताम् । केनेव । मधुनेव । यथा वसन्तेन ऋतुना द्रुमाणा विविधजातिरूपां द्रोणिः श्रेणिः प्रोञ्चिद्रा विकसिता फलकलिता क्रियते । तथा यथा येन प्रकारेण स पृथिवीमहेन्द्रः अकव्वरसाहिर्मयि तुग्यति हृष्टचित्तो भविष्यति तथा विधीयताम् ॥

रक्षामो जगदङ्गिनो न च मृषावादं वदामः क्वचि-
 न्नादत्तं ग्रहयामहे मृगदृशां बन्धूमवामः पुनः ।
 आदध्मो न परिग्रहं निशि पुनर्नाश्रीमहि ब्रूमहे
 ज्योतिष्कादि न भूषणानि न वयं दध्मो नृपैतान्त्रतान् ॥१५०॥

हे नृप, वयमेतान् व्रतान् नियमविशेषान् दध्मो वारयाम । व्रतशब्दः पुनपुसके । तानेव पृथक्कृत्य दर्शयति—वयं जगता त्रयाणामपि भुवनानामङ्गिनो जन्तून् रक्षाम स्वसतानवत्पालयामः । च पुनः क्वचित् प्राणत्यागेऽपि मृषावाद मिथ्याभावा न वदामो ब्रूमः । पुनः क्वचिद्गमादावरण्यादावपि चादत्त केनापि स्वामिप्रमुखेन अविधायितं चृणावपि न ग्रहयामहे न गृहीमः । पुनर्मृगदृशां सर्वासामपि स्त्रीणां बन्धूमवामः । मुक्ताशेषविषयाभिलाषतया विश्ववनिताः स्वभगिनीतुल्या गणयामः । पुनः परिग्रहं धनधान्यक्षेत्रक्रियाणकाशुक्रादिवस्तुहृद्यसुवर्णहृद्यस्वर्णादिमयस्पालकञ्चालकादिककुण्ड-द्विपदचतुष्पदलक्षणं नवविधवस्तूनां सग्रहं नादध्मः किमपि ससारहेतुभूततया परिग्रह-मात्रं नैव रक्षयामः । पुनर्निशि रात्रिष्वप्ये नाश्रीमहि सर्वथापि नैव भुञ्जामः । पुन-ज्योतिष्कादिनिमित्तलक्षणं चन्द्रग्रहादिकं न ब्रूमहे कदापि न वदयामः । पुनर्भूषणानि मणिस्वर्णादिमयान्याभरणानि न दध्मः वपुषि न धारयामः । अत्र दध्म इति क्रिया घण्टालीलान्यायेन उभयत्र व्रतभूषणादिषु योजनीया ॥

वाहाः पञ्च महाव्रतानि करिणः क्षान्त्यादिधर्मा दश
 शीलाङ्गाख्यरथा नवद्वयमिताः पार्श्वे सहस्राः सदा ।

मुक्ताखर्णमणीगणाः पुनरमी येषां मुनीनां गुणा

यानान्यद्भुतभावनाश्च यशसां पुञ्जाः पुरोगामिनः ॥ १५१ ॥

विश्वस्फूर्जदमारिशिष्टपटहा मोहाचरिध्वंसिनः

साम्राज्यं दधत्तेऽनिशं दशदिशां ये सार्वभौमा इव ।

ये श्वेतांशुकशालिनः कुमुदिनीकान्ता इव क्षमापते

ते प्राप्ताखिलकामिता इव वयं नाशास्महे किञ्चन ॥ १५२ ॥

हे क्षमापते खान, प्राप्तानि सर्वात्मना लब्धानि अखिलानि समस्तानि कामितानि वाञ्छितानि मानसिकवाचिककायिककामा यैस्तादृशा इव ते वयं किञ्चन किमपि नाशालहे न कामयामहे । ते के । येषामस्माक प्राणातिपात-मृषावाद-अदत्तादान-मैथुन-परिग्रहविरमणलक्षणानि पञ्च महाव्रतान्येव बाहाः पट्टजात्यतुरङ्गाः सन्ति । पुनर्येषां क्षान्त्यादयः क्षमा-आर्जव-मार्दव-निर्लोभतारूपमुक्तिः तपः-संयम-सत्य-निष्कप-टतारूपशौच-अकिञ्च ब्रह्मचर्यलक्षणा दशविधसाधुधर्माभिधानाः करिणः पट्टगजेन्द्रा विचरन्ते । पुनर्येषां पार्श्वे संनिधाने सदा निरन्तरं नवद्वयमिता नवाना नवसंख्याना द्वय युगलमेतावता अष्टादश तेन मिताः प्रमाणीकृताः । 'नवद्वयद्वीपवृषभजयश्रियाम्' इति नैपथे । सहस्रा दशशतानि । सहस्रशब्दः पुंङ्गीबलिङ्गे । शीलाङ्गा इत्याख्या नाम येषां तादृशा रथाः एतावता अष्टादशसहस्राः शीलाङ्गरथा वर्तन्ते । पुनर्येषां मुनीनां साधूनां सप्तविंशतिसंख्याका गुणाः । यथा—पण्णां प्राणातिपात-मृषावाद-अदत्तादान-मैथुन-परिग्रह-रात्रिभोजन विरमणलक्षणानां व्रतानां परिपालनम्, तथा पण्णां पृथ्वी-जल-अनल-वायु-वनस्पति-त्रासलक्षणानां कायानां रक्षा, तथा पञ्चानां श्रवण-नयन-प्राण-रसन-स्पर्शननात्रामिन्द्रियाणां निग्रहः, निर्लोभता, क्षमा, भावसत्यक्रिया, विशुद्धि-ता, मनोवचनकायानां जयः, संयमयोगयुक्तता, शीतातपादिवेदनासहनम्, उपसर्गसहनं चेति मुक्ताखर्णमणीगणाः भौक्तिककाश्चनरत्ननिकरा आसते । पुनर्येषामद्भुता आश्चर्यकारिण्यः द्वादशसंख्याका भावनाः अनित्य-अशरण-संसार-एकत्व-अन्यत्व-अशौच-आश्रव-संवर-कर्म-निर्जर-अधर्मस्वाख्यातता-बोधिलक्षणाः । अथ वा पञ्चानां महाव्रतानां पञ्चपञ्चसंख्याभिः पञ्चविंशतिर्भावनाः । यथा मनोगुप्ति-इयासमिति-आदाननिक्षेपाद्यमिति-एषणा-समिति-दृष्टान्नपानग्रहणम् एताः प्रथमव्रतस्य पञ्च भावनाः, तथा हास्यविरति-लोभविरति-भयप्रत्याख्यान-श्लेषप्रत्याख्यान-आलोच्यभाषणम् एता द्वितीयव्रतस्य पञ्च भावनाः । आलोच्यप्रहयाच्चा, अभीष्ट्णवाप्रहयाच्चा, देशकालापेक्षया एतावन्मात्रावप्रहयाच्चा, समानधार्मिकेभ्यः सकाशादयप्रहयाचनम्, अनुज्ञापितान्नपानभोगः, एतास्त्वृतीयव्रतस्य पञ्च भावनाः । स्त्रीपण्डपशुमद्वेऽमस्त्रीभुक्तासनकुञ्चान्तरस्थजनम्, सरागलीकट्वाविव-जंनम्, पूर्वक्रीडितभुक्त्यादिस्मृतिनियेषधनम्, स्त्रीणां रम्याद्वावयवावलोकनस्वाद्भङ्ग-नोद्वेतेनादिसंस्कारनिराकरणम्, प्रणीतगल्त्रेऽविन्दुकातिरसोन्मादकद्रव्यबहुलात्रपान-

परिभोगनिवारणम् एताश्चतुर्धनस्य पञ्च भावनाः । मनोज्ञे शब्दे रागः अमनोज्ञे शब्दे द्वेषः, मनोज्ञे रूपे रागः अमनोज्ञे रूपे द्वेषः, मनोज्ञे गन्धे रागः अमनोज्ञे गन्धे द्वेषः, मनोज्ञे रसे रागः अमनोज्ञे रसे द्वेषः, मनोज्ञे स्पर्शे रागः, अमनोज्ञे स्पर्शे द्वेषः एताः पञ्चमन्त्रतस्य पञ्च भावनाः । संख्यया पञ्चविंशतिर्जाताः । अथ वा एकोनविंशदपि स्वयमूष्ठाः । एता भावना वासना यानानि वाहनानि सन्ति । च पुनर्थे वा पुरोगामिनः अप्रेगमनचीलाः यशसां श्लोकाना पुञ्जा ब्रजा वर्तन्ते । पुनर्थेषां विश्वे त्रैलोक्येऽपि स्फूर्जन्तो वाद्यमाना अमारैर्जीवदयायाः शिष्टयः शिक्षणानि आज्ञा वा त एव तद्रूपा वा पटहा आनकोद्धोषणानि निःस्वाननिरचना वा । पुनः मोह आदिर्येषां तथाविधा अरयः क्रोधमनमायालोभमनोभवमिध्यात्वाद्याः शत्रवः तान् ध्वंसन्ति विघ्नन्तीत्येवंशीला मोहाद्यरिध्वसिनः सन्तीति वैरिविजयकारिणः । पुनर्थे सार्वभौमाश्वक्रवर्तिन इव अनिशं निरन्तरं प्राची-आग्नेवी-अपाची-नैर्ऋती-प्रतीची-वायवी-क्रौवेरी-ऐशानी-पातालभुवन-त्राह्नीलक्षणानां दशानां दिशामाशानाम् । 'दशदिगन्तजिता रघुणा यथा' इति रघुवंशे । साम्राज्यं सुरासुरनराराध्यत्वादाविपस्य दवते विघ्नते । पुनर्थे कुमुदिनीकान्ताः कैरविणीवल्लभाश्वन्द्रा इव श्वेतैरुज्ज्वलैरंशुकैर्वह्नैः । सार्थे कः । किरणैश्च । 'वरुणगृहिणी-माशामासादयन्तममुं रुचीं निवसयति च यादाभ्रान्सक्रमेण निरशुकम्' इति नैषधे । 'कान्तिहीनं च वल्लहीनं वा इति' तट्टृप्तिः । शालन्ते शोभन्ते इत्येवशीलाः । श्वेताम्बरा इत्यर्थः ॥ इति स्वसंयमसमृद्धिनिरूपणम् ॥

श्रीरामे भरतेनेव भक्तेन स्वामिनि त्वया ।

इदं यदुच्यते सर्वं तदञ्चत्यौचित्ती यतः ॥ १९३ ॥

हे भूपते, श्रीरामे भ्रिया बलभद्रत्वलक्ष्म्या, अथ वा भ्रिया पाथोधिपुत्र्या लक्ष्म्या, अथवतारत्वात्सीतया । यथा नारायणो रामरूपेणावतीर्णस्तथा लक्ष्मीरपि जानकीकायेनावतारमादत्तवतीति शैवसमयः । तथा युक्तः रामः कौसल्यानन्दनस्तास्मिन् श्रीरामचन्द्रे भरतेनेव कर्केयीतयुजेनेव स्वामिन्यकच्चररूपे भक्तेन सेवाभक्तेन त्वया भवता इदं गजाश्वरयस्त्रणादिप्रदानं सर्वं यदुच्यते कथ्यते तत्सर्वं त्वयि श्रीमति विषये औचित्ती योग्यतामश्वति गच्छति । युक्तमेवेत्यर्थः । यतः शास्त्रे प्रोक्तमस्ति तदप्रेतनकाव्येनेव निर्दिशति ॥

उपकर्तुं जलदा इव परपृष्ठा इव पुनः प्रियं वक्तुम् ।

जेहितुमिव दृक्पद्माः प्रायः प्रभवन्ति भुवि सुजनाः ॥ १९४ ॥

हे भूमीपाल, जलदा मेघा इव उपकर्तुं जगतोऽप्युपकार कर्तुम्, पुनः परः कालैः पोष्यन्ते स्म इति परपृष्ठाः कोकिला इव प्रियं मृष्टं वक्तुं भाषितुम्, पुनः दृक्पद्मा नयनललिनी इव । कमलनलिनपद्मारविन्दशब्दाः पुनपुंसकलिङ्गयोः । जेहितुं जेह मैत्र्य कर्तुं प्रायो बाहुल्येन भुवि पृथिव्यां विषये सुजना उत्तमजनाः प्रभवन्ति समर्थोभवन्ति ।

यदुक्तम्—‘ब्रह्मैवा नैव नेत्रेभ्यो घनेभ्यो नोपकारिणः । पिकेभ्यो नो प्रियालपा दृश्यन्ते भुवने परे’ ॥

किं बहुनाशुगसूनोरिवात्मभर्तुर्विधातुरादेशम् ।

नीतिमतो दाशरथेरिव राजन्धर्मलामोऽस्तु ॥ १५५ ॥

हे राजन्, किं बहुना भूयिष्ठभाषणेन किमस्तु न किमपि । ततस्तव धर्मलामः धर्मलाम इति नाम्ना अस्मत्पक्षसंमत आशीर्वादोऽस्तु भवतात् । तव किं कर्तुः । आत्मभर्तुः स्वस्वामिनः अकम्बरसाहेरादेशमाज्ञां विदधातीत्येवंशीलस्य । कस्येव । आशुगसूनोरिव । यथा पवनात्मजन्मा हनूमान् स्वस्वामिनो रामचन्द्रस्यादेशविधातासीत् । पवनस्य नामपरावृत्तिर्वहुधा दृश्यते । यथा हैम्याम्—‘हनूमान् वज्रकण्टकः मारुतिः’ इति । तथा चम्पूकथायाम्—‘प्रभञ्जनाः खण्डिताज्जनाधरप्रवालाः’ इत्यादि । पुनस्तव किं लक्षणस्य । नीतिमतो युक्तन्यायोपपन्नस्य । कस्येव । दाशरथेरिव । यथा दशरथस्यापत्यं दशरथिः श्रीरामः न्यायवानासीत् ॥ इति सूरिणा तस्य स्वामिभक्तता प्रकाशिता ॥

तदुदितमधिगत्य चित्रमन्तर्दधता तेन पुरीपुरंदरेण ।

इव कजमलिनाथ चुम्बता तच्चरणयुगं यतिकुञ्जरो व्यंसर्जि ॥ १५६ ॥

अथ सूरिवचनानन्तरं तेन पुरीपुरंदरेण अकम्पिपुराधिपतिना साहिव्रह्मिणेन यतिकुञ्जरः श्रीहीरविजयसूरिः व्यंसर्जि विसर्ज्यते स्म । स्वस्थानगमनायानुमेने । स्ववसतिं प्रति प्रेषित इत्यर्थः । तेन किं कुर्वता । तच्चरणयुगं सूरिपादारविन्दद्वन्द्वं चुम्बता स्पृशता । केनेव । अलिनेव । यथा भ्रमरेण कजं कमलं चुम्ब्यते । पुनः किमूतेन । तदुदितं सूरिभाषितमधिगत्य विश्वाय सन्धगवगम्य अन्तः स्वान्तःकरणे चित्रमाश्चर्यं दधता चित्रता ॥

वसतिमसुमच्चैतांसीव प्रविश्य महोत्सवं

वचनविषयातीतं स्फीतं वितन्वति पूजने ।

सरसिरुहभूः प्रोज्जृम्भाम्मोरुहीव सुखं स्थितः

कतिचन दिनांस्तस्मिन्सूरीश्वरोऽगमयत्पुरे ॥ १५७ ॥

सूरीश्वरो हीरविजयसूरिः तस्मिन्नकम्पिपुरे कतिचन कियत्संख्याकान् दिनानगमयदतिक्रामति स्म । किंभूतः । सुखं यथा स्यात्तथा स्थितः । क इव । सरसीरुहभूरिव । यथा पद्मभूर्गङ्गा प्रोज्जृम्भाम्मोरुही विकसिततामरसे तिष्ठति । ‘ताम्यंस्वामरसान्तरालवसतिर्देवः स्वयंभूर्भूत’ इति खण्डप्रशस्ती ब्रह्मणः कमले वसतिः । किं कृत्वा । वसतिमुपाश्रयं प्रविश्य उपाश्रयमध्ये गत्वा । स्थित्वेत्यर्थः । कानीव । असुमच्चैतांसीव यथा जनानां मन्थलोकानां चेतांसि मनांसि प्रविवेश । चित्तेषु प्रविष्ट इत्यर्थः । अत्रैकवचनस्य बहुवचनोपमास्ति । अन्यत्रापि क्वाप्येवं दृश्यते । यथा रघुवंशोऽप्येवं दृश्यते—‘वि-

दर्भनिर्दिष्टमथो कुमारो नारीमनांसीव चतुष्कमन्तः' इति । कस्मिन्सति । पूजने राजनगरानेकश्रावकवर्गे षचनानां वाचां विषयाद्गोचर(दतीतमतिशायित्वाद्वाग्गोचरम-
तिक्रान्तम् । वक्तुमशक्यमित्यर्थः । पुनः स्मृत पदे पदे क्षणे क्षणे च वर्धमानमेव न तु
हीयमान महोत्सवमतिमह वितन्वति विस्तारयति कुर्वति सति ॥

यं प्रासूत शिवाह्साधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदासिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्भाह्वीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिरचिते सर्गोऽयमेकादशः ॥ १९८ ॥

पण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये एकादशानां सख्या-
पूरणः एकादशः सर्गः संजात इति ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां खोपज्ञहीरसौभा-
ग्याभिधमहाकाव्यवृत्तौ ध्रुवसरसाहिपुरस्तादाकारितदूतद्वन्द्वीगमनविज्ञपनतत्प्रेषणाक-
मिपुरपतिपार्श्वगमनश्राद्धाकारणसाहिप्रवृत्तिकथनसूरिपार्श्वप्रस्थापनतदागमनतद्वाचिककथ-
नस्फुरन्मानार्पणसूरिप्रस्थानशकुनभवनराजनगरागमनखानसमुखागमनस्वसदनानयनग-
जाश्वादिर्जाकनतन्निषेधनखानचमत्कृतिकरणवसत्यागमनादिवर्णनो नाम एकादशः सर्गः ॥

द्वादशः सर्गः ।

सूरिराजोऽथ संप्रस्थितस्तत्पुरान्मेवडाभ्यां पुरोगामुकाभ्यां युतः ।

श्लोकचन्द्रातपश्चेतिताशामुखो यामकाभ्या शशी पूर्वशैलादिव ॥ १ ॥

अथ राजनगरे कतिचनदिनस्थित्यनन्तर सूरिराजः श्रीहीरविजयसूरिः तत्पुराद-
हम्मदाबादनगरात्सम्यक् पदे पदे समानमहोत्सवपूर्वक प्रस्थितः पुरश्चाल । किभूतः ।
पुरो गुरोरेप्रे गामुकाभ्यां गमनशीलाभ्या मेवडाभ्या मोंदीकमालनामाभ्या साहिप्रहि-
तदूताभ्या दूताना लेखहारकाणा च । मुद्रलजातिप्रसिद्ध मेवाडा इत्यभिधान प्रोच्यते ।
पुनः किभूतः । श्लोको यशः स एव चन्द्रातपश्चन्द्रिका तेन श्वेतितानि उज्ज्वलीकृतानि
आशानामर्थाद्दशदिग्ङ्गनानां मुखानि वदन्तानि येन । क इव । शशीव । यथा चन्द्रधारव-
शापुरः समेताभ्या पुनर्वसूतारकाभ्यां युक्तः । 'पुनर्वसू तु यामकौ' इति हैम्याम् ।
युक्तः पूर्वशैलात्प्राचीपर्वतात्प्रतिष्ठते । किभूतः शशी । यशःसदशचन्द्रगोलिकया उ-
ज्ज्वलीकृद्दिङ्मण्डलः ॥

कुत्रचिद्वाणिनी सग्विणी शालिनी यत्र लोकंपृणा क्वापि वातोर्मिका ।
हंसमाला क्वचित्क्वापि कन्या मृगी कुत्रचिन्मालती पुष्पिताग्रा पुनः ॥२॥

कापि शार्दूलविक्रीडितं दृश्यते कापि दृष्यद्भुजंगप्रयातं पुनः ।

सूरिशीतद्युतेः सर्पतः पद्धतौ छन्दसां जातिवत्कुञ्जभूमिः स्म भूत् ॥३॥

सूरिशीतद्युते. हीरसूरिवन्दस्य पद्धतौ मार्गे सर्पतः प्रचलतः कुञ्जभूमिवनावनी छन्दसां वि. चतुस्तानां जातिरेव स्म भूत् बभूत् । 'स्वयोगेऽप्यटो लोपसिच्छन्ति' इति मारखतव्याकरणे । यत्र कुञ्जभूमौ छन्दोजातौ च कुत्रचित्प्रदेशे वाणिनी । 'छेका मत्ता च वाणिनी' इति हैम्याम् । तथा 'यस्मिन्महीं शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्थेपथे गतानाम्' इति रघुवंशे । उद्याने क्रीडार्थं समेता दृश्यते । किभूता वाणिनी । हरिवर्णी सजो मुक्ताफलानां सरिविशेषाः कुसुमानां माला हारा विद्यन्ते यस्याः । पुनः शालिनी अत एवानेकालंकारैः शालते शोभते इत्येवशीला । तथा वाणिनी, सग्विणी, शालिनी चैतास्तिस्त्रोऽपि छन्दोजातयः । तथा कापि प्रदेशे लोकान् कुसुमावचयप्रथनान्योन्य-परिधापनान्दोलनगाननर्तनादिमानेकक्रौंतुकक्रीडाकारिणो जनान्पृथातीति लोकपृणा सकलजनसुखकारका वातानां पवनानामूर्मिका वीची समेति । अथ च छन्दसि वातोर्मिकाजातिः । पुनः क्वचित्कमलाकरादिषु हंसमाला राजमरालराजी क्रीडन्ती दृश्यते । हंसमाला छन्दोजातिश्च । कापि स्थाने स्मेरोद्यानादौ कन्या पुष्पावचयार्थमागता पुष्पाजीविकुमारिका विलोक्यते । अथ च कन्या छन्दोजातिः । पुनः कापि सजलशार्दूलप्रदेशादौ मृगी खलुवालकलिता सारङ्गी चरन्ती निरीक्ष्यते । मृगी छन्दोजातिश्च । पुनः कुत्रचित्क्रीडाकाननादौ मालतीजातिनामलता प्रेक्ष्यते । किलस्रणा । पुष्पितं कुसुमितं प्रसूनपरम्परापरिचितमग्रं शिखरं यस्याः सा तथा । जातिः पुष्पिताया च द्वे अपि छन्दोजाती । कापि कारस्करकोटरविलादौ दृष्यतां दर्पं मदं त्रिप्रतां मदोन्मादिनां भुजंगमाना सर्पाणां प्रयात गमन निमात्यते । भुजंगप्रयातं छन्दोजातिश्च । पुनः कापि गिरिगङ्गारादीना प्रदेशे शार्दूलानां व्याघ्राणां चित्रकायानां वा अथवा अन्य-हंसस्त्रापदविशेषाणां विशेषेण निजमहिलाभिर्बालकैर्वा समं क्रीडित विलसितं विभाव्यते शार्दूलविक्रीडितनाम्नी छन्दोजातिश्च ॥ युगमम् ॥

निम्बजम्बीरजम्बूकदम्बद्रुमान्स्मेरमाकन्दकारस्करं कीरवत् ।

लङ्घयन्ग्रामसीमापुरीः स प्रभुः प्राप्तवान्पत्तनस्योपकण्ठं क्रमात् ॥ ४ ॥

स प्रभुः हीरसूरीश्वरः क्रमाद्ग्रामानुग्रामविहारपरिषाठ्या पत्तनस्याणहिल्लण्टकनाम-पुटभेदनस्य उपकण्ठं चनिधानं प्राप्तवानासादयामास । किं कुर्वन् । ग्रामान् लघुपुगलि संनिवेशान्वा सीमासुमयोर्प्रासथोर्नगरयोर्वा मध्यभूमौ ग्रामसर्मापभूर्वा पुरीमंहस्रगरालि विश्वलपुरमहीशानकादीनि लङ्घयन्नतिक्रामन् । किं व कीरवत् । यथा शुक्रो निम्बान् पिबु-मन्दान् जम्बीरान् जम्मिलान् वृक्षविशेषान् जनप्रसिद्धान् जम्बून् त्र्यामफलान्प्रसि-द्धान् कदम्बान्नीपान् धाराकदम्बान् बूलीकदम्बांश्च जातिद्वयविशिष्टान् एतानेव द्रुमान्

१. पाणिनीयतन्त्रे तु स्वशब्दयोगेऽढागमासावाविधानात्स्वभूदिति पाठः साधुः.

दर्भनिर्दिष्टमथो कुमारो नारीमनांसीव चतुष्कमन्तः' इति । कस्मिन्सति । पूजने राजनगरानेकश्रावकवर्गे वचनानां वाचां विषयाद्गोचर(दतीतमतिशायित्वाद्वाग्गोचरम-
तिक्रान्तम् । वक्तुमशक्यमित्यर्थः । पुनः स्त्रीत पदे पदे क्षणे क्षणे च वर्धमानमेव न तु
हीयमान महोत्सवमतिमह वितन्वति विस्तारयति कुर्वति सति ॥

यं प्रासूत शिवाहसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्भाह्वीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिरचिते सगोऽयमेकादशः ॥ १९८ ॥

पण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये एकादशानां सख्या-
पूरणः एकादशः सर्गः संजात इति ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिताया खोपज्ञहीरसौभा-
ग्याभिधमहाकाव्यवृत्तौ अकञ्चरसाहिपुरस्तादाकारितदूतद्वन्द्वगमनविज्ञपनतत्प्रेषणाक-
मिपुरपतिपार्श्वगमनश्राद्धाकारणसाहिप्रवृत्तिकथनसूरिपार्श्वप्रस्थापनतदागमनतद्वाचिककथ-
नस्फुरन्मानार्पणसूरिप्रस्थानशकुनभवनराजनगरागमनखानसंसुखागमनखसदानानयनग-
जाश्रादिर्दीकनतन्निषेधनखानचमत्कृतिकरणवसत्यागमनादिवर्णनो नाम एकादशः सर्गः ॥

द्वादशः सर्गः ।

सूरिराजोऽथ संप्रस्थितस्तत्पुरान्मेवडाभ्यां पुरोगामुकाभ्यां युतः ।

श्लोकचन्द्रातपश्चेतिताशामुखो यामकाभ्यां शशी पूर्वशैलादिव ॥ १ ॥

अथ राजनगरे कतिचनदिनस्थित्यनन्तर सूरिराजः श्रीहीरविजयसूरिः तत्पुराद-
हम्मदावादनगरात्सभ्यक् पदे पदे संमानमहोत्सवपूर्वक प्रस्थितः पुरश्चाल । किभूतः ।
पुरो गुरोरग्रे गामुकाभ्यां गमनशीलाभ्या मेवडाभ्यां मोंदीकमालनामाभ्या साहिप्रहि-
तदूताभ्या दूताना लेखहारकाणां च । मुद्रलजातिप्रसिद्ध मेवाडा इत्यभिधान श्रोच्यते ।
पुनः किभूतः । श्लोको यशः स एव चन्द्रातपश्चन्द्रिका तेन श्वेतितानि उज्ज्वलीकृतानि
आशानामर्थाद्दशदिगङ्गानानां मुखानि वदानि येन । क इव । शशीव । यथा चन्द्रश्वारव-
शा-पुरः समेताभ्या पुनर्वसूतारकाभ्यां युक्तः । 'पुनर्वसू तु यामकौ' इति हैम्याम् ।
युक्तः पूर्वशैलात्प्राचीपर्वतात्प्रतिष्ठते । किभूतः शशी । यशःसदृशचन्द्रगोलिकया उ-
ज्ज्वलीकृदिक्रण्डलः ॥

कुत्रचिद्वाणिनी सग्विणी शालिनी यत्र लोकंपृणा कापि वातोर्मिका ।

हंसमाला क्वचित्कापि कन्या सृगी कुत्रचिन्मालती पुष्पिताग्रा पुनः ॥२॥

कापि शार्दूलविक्रीडितं दृश्यते कापि दृष्यद्भुजंगप्रयातं पुनः ।

सूरिशीतद्युतेः सर्पतः पद्गतौ छन्दसां जातिवत्कुञ्जभूमिः स्म भूत् ॥३॥

सूरिशीतद्युतेः हीरसूरिचन्द्रस्य पद्गतौ सर्पतः प्रचलतः कुञ्जभूमिवंशवानी छन्दसां चिन्त्रवृत्तानां जातिरेव स्म भूत् बभूव । 'स्मयोगेऽप्यटो लोपसिच्छन्ति' इति मारुखतव्याकरणे । यत्र कुञ्जभूमौ छन्दोजातौ च कुञ्चित्प्रदेशे वाणिनी । 'छेका मत्ता च वाणिनी' इति हैम्याम् । तथा 'यस्मिन्महीं शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्थपथे गतानाम्' इति रघुवंशे । उद्याने क्रीडार्थं समेता दृश्यते । किंभूता वाणिनी । सविवणी सजो मुक्ताफलानां सरिविशेषाः कुसुमानां माला द्वारा विद्यन्ते यस्याः । पुनः शालिनी अत एवानेकालंकारैः शालते शोभते इत्येवंशीला । तथा वाणिनी, सविवणी, शालिनी चैतास्त्रिहोऽपि छन्दोजातयः । तथा कापि प्रदेशे लोकान् कुसुमावचयप्रयनान्योन्यपरिधापनान्दोलनगाननर्तनादिमानेककौतुकक्रीडाकारिणो जनान्पृणातीति लोकंपृणा सकलजनसुखकारका वातानां पवनानामूर्धिका वीची समेति । अथ च छन्दसि वातोर्धिकाजातिः । पुनः क्वचित्कमलाकरादिषु हंसमाला राजमरालराजी क्रीडन्ती दृश्यते । हंसमाला छन्दोजातिश्च । कापि स्थाने स्मेरोद्यानादौ कन्या पुष्पावचयार्थमागता पुष्पाजीविकुमारिका निलोक्यते । अथ च कन्या छन्दोजातिः । पुनः कापि सजलशार्दूलप्रदेशादौ मृगी खलबुबालकलिता सारङ्गी चरन्ती निरीक्ष्यते । मृगी छन्दोजातिश्च । पुनः कुञ्चित्क्रीडाकाननादौ मालतीजातिनामलता प्रेक्ष्यते । किलक्षणा । पुष्पिताप्रा च द्वे अपि छन्दोजातौ । कापि कारस्करकोटरबिलादौ दृष्यतां दर्पं मर्दं विभ्रतां मदोन्मादिनां मुजंगमाना सर्पाणां प्रयातं गमनं निभात्यते । मुजंगप्रयातं छन्दोजातिश्च । पुनः कापि गिरिगह्वरादीनां प्रदेशे शार्दूलानां व्याघ्राणां चित्रकायानां वा अथवा अन्यहिस्रपादविशेषाणां विशेषेण निजमहिम्नाभिर्बालकैर्वा समं कीडितं विलसितं विभाव्यते शार्दूलविक्रीडितनाम्नी छन्दोजातिश्च ॥ शुग्मम् ॥

निम्बजम्बीरजम्बूकदम्बद्गुमान्स्मेरमाकन्दकारस्करं कीरवत् ।

लङ्घयन्ग्रामसीमापुरीः स प्रभुः प्राप्तवान्पत्तनस्योपकण्ठं क्रमात् ॥ ४ ॥

स प्रभुः हीरसूरीश्वरः क्रमाद्ग्रामानुग्रामविहारपरिपाठ्या पत्तनस्थानहिल्लापाटकनाम-पुटभेदनस्य उपकण्ठं संनिधानं प्राप्तवानासादयामास । किं कुर्वन् । ग्रामान् लघुपुराणि संनिवेशान्ना सीमासुमयोर्ग्रामयोर्नगरयोर्वा मध्यभूमौ ग्रामसर्गापभूर्वा पुरीर्मेहनगराणि विश्वलपुरमहीशानकादीनि लङ्घयन्नतिक्रामन् । किं व कीरवत् । यथा शुको निम्बान् पिबु-मन्दान् जम्बीरान् जम्बिलान् वृक्षविशेषान् जनप्रसिद्धान् जम्बून् अथामफलान्प्रसिद्धान् कदम्बात्रीपान् धाराकदम्बान् वृलीकदम्बांश्च जातिद्वयविशेषान् एतानेव द्रुमान्

१. पाणिनीयतन्त्रे तु स्मशब्दयोगेऽढागमाभावाविधानात्स्वभूदिति पाठः साधुः

पादपान् लङ्घयन् मुक्षन् स्मेरं वसन्तऋतुना विकलितं पद्मदलकलिकाकुमुदमफलकलितं
कृतं माकन्दकारस्करं सहकारतरु प्राप्नोत्वधिगच्छति ॥

श्रोत्रपत्रैर्निपीय प्रभोरागामेयपीयूषमानन्दभेदस्त्रिनः ।

तत्पदाम्भोजमभ्येत्य मेजुर्जनाः पान्थसार्था इव स्मेरदुर्वीरुहम् ॥ ५ ॥

जनाः पत्तनश्राद्धलोकाः अभ्येत्सागल्य तत्पदाम्भोजं सूरिचरणाविन्दं मेजुं सेवन्ते
स । प्रणमन्ति स्मेल्यर्थः । के इव । पान्थसार्था इव । यथा पथिकप्रकराः अभ्येत्य दूरात्स-
मागल्य निदाघदाघतप्तीकृताङ्गाः प्रबलपथध्रमश्रान्ताश्च सन्तः स्मेरन्तं विकसन्तमुर्वीरुहं
बहुलपल्लवदलफलच्छायाछन्नं मार्गवर्तिमहीरुहं भजन्ते । 'स्मेरदम्भोऽह्वारामपवमानसि-
वानिलः' इति पाण्डवचरित्रे । जनाः किभूताः । आनन्देन प्रभोदेन भेदस्त्रिनः उप-
चयवन्तः स्फुरद्रोमाश्चक्रक्षुकपुष्टवपुषः । किं कृत्वा । प्रभोः श्रीगुरोरोगम आगमनं तदे-
वामेयं प्रमाणातीतं पीयूषममृतं श्रोत्रपत्रैः कर्णपर्णदुन्दुर्कैर्निपीयातितृप्ततथा पीत्वा ।
सादरं श्रुत्वेल्यर्थः । अथ च 'पीयूषोऽभिनवं पथः' इति हैम्याम् । सद्यस्करुपयःपानाच्च
पुष्टाङ्गा भवन्त्येव ॥

आजगामाथ कम्माङ्गजन्मा यतिक्ष्मातलाखण्डलः संमुखं तत्प्रभोः ।

सूरिणाप्यर्णवेनेव शीतद्युतेः पिप्रियेऽद्वैतमस्योदयं पश्यता ॥ ६ ॥

अथ सूरैः पत्तनसमीपे समागमनानन्तरं कम्मानामसाधोरङ्गजन्मा नन्दनो विजय-
सेननामा यतिषु समुद्भुषु अथ वा यतीनां मध्ये क्ष्मातलस्य महींमण्डलस्याखण्डलो
वासवः । सूरिन्द्र इत्यर्थः । तस्य प्रभोः श्रीहीराविजयसूरिन्द्रस्य नमुखमभिमुखमाजगाम
समागच्छति स । अपि पुनरस्य विजयसूरैरद्वैतमनन्यत्मानान्यमुदयं वैभवातिशयं प्रादु-
र्भावं पश्यता स्वयं विलोकयता सता सूरिणापि हीरगुरुणापि पिप्रिये प्रमुदितमद्वैतग्री-
तिमत्ता समजायत । केनेव । यथा शीतद्युतेः कौमुदीदयितस्याद्वैतमभ्युदय पश्यता
समुद्रेण च द्रजनकेन प्रीयते । यस्माद्ये समुत्पद्यन्ते स तेषां पिता, चतुर्दशानामपि
रत्नानां समुद्रे समुत्पन्नत्वात्समुद्र एव पिता । यथा लक्ष्म्याः प्रसिद्धं नाम क्षीरोदतनया
हैम्याम्, तथा चन्द्रोऽपि प्रसिद्धः समुद्राङ्गजः । तथा च नैषधे—'सिताम्बुजानां विरहस्य
यच्छलाद्द्रुमावलिदयामलितोदरश्रियाम् । तमः समञ्चायकलङ्कसंकुलं कुलं सुधाशोर्वहुल
वहन्निव ॥' इति । 'कुलशब्देन समूहं वशं वा वहति' इति तद्वृत्तिः ॥

हीरसूरिक्रमद्वन्द्वनश्रीभवत्तन्मुखं प्राप कामप्यनन्यां श्रियम् ।

कल्पितानल्पसख्यः कथंचिन्मिथः संगतः पङ्कजेनेव शीतद्युतिः ॥ ७ ॥

हीरसूरैः स्वगुरुश्रीहीरविजयसूरैः क्रमद्वन्द्वे चरणगुले नश्रीभवत्सजायमानं तन्मुखं
विजयसेनसूरिवदनं कामपि वचनगोचरात्तोतानसाधारणीं श्रियं गोभां प्राप लभते स ।
उत्प्रेक्ष्यते—मिथः परस्परं कथंचित्केनापि प्रकारेण कल्पितं निमित्तमनल्पं बहुदृष्टं च

सख्य ईर्ष्याभावो येन तादृशः शान्तद्युतिश्चन्द्रः पद्भजेन पद्मेन समं संगतो मिलित इव ।
चरणस्याम्भोजोपमा वदनस्य च चन्द्रसाम्यमित्युत्प्रेक्षा ॥

प्रश्रयामास भट्टारकाधीश्वरोऽनामयादि स्वयं तस्य सूरीशितुः ।

तेन रेजे पुनः सोऽधिकं सनुना यौवराज्यान्वितेनैव भूवासवः ॥ ८ ॥

भट्टारकाधीश्वरो बृहद्भ्रणधराधिराजो हीरविजयसूरीश्वरः स्वयमात्मना तस्य सूरीशि-
तुर्विजयनेनमूरेरनामयादि नारोगताप्रसुक्त समाधिकुशलतादिक प्रश्रयामास पृच्छति
स्व । पुनः स हीरभट्टारकः तेनाचार्येण समधिकं रेजे वर्मा । क इव । भूवासव इव ।
यथा पृथिवीपुरद्वृतो राजा यौवराज्येन युवराजस्य भावस्तेन यौवराज्यपदवीभावेन
युक्तेन युवराजेन सनुना नन्दनेन कृत्वा राजते ॥

नैककायान्प्रणीय स्वयं दर्शयन्द्वादशार्चिः स्वचातुर्यमुर्व्यामिव ।

शिष्यसार्था मिथो नव्यकाव्यैस्ततः संस्तुवन्ति स तौ सूरिभूमास्करौ ९

ततो विजयसेनसूरिसमागमनानन्तर शिष्यसार्था विद्वद्विनेयव्रजा मिथः परस्परं
नव्यकाव्यैः सद्यस्त्कवित्वैः कृत्वा तां हीरविजयसेननामानौ सूरी एव भूमास्करौ सू-
रिराजा । 'मध्यंदिनावधि विधेर्वसुधाविवस्वान्' इति नैपथे । प्रति संस्तुवन्ति स वर्षाया-
माद्युः । विजयसेनसूरि हीरविजयसूरि श्रीहीरविजयसूरिशिष्या तुष्टुः । उप्रेक्ष्यते—
नैकान्यद्वन्द्वं कायान् मूर्त्तौ । प्रणीय कृत्वा । 'निषेधार्धनकारस्य समासत्वात्प्रलोपाभावो
निषेधार्थसाचकां तत्र निषेधार्थवाची नकारसत्र लोपो न भवति नैपथेत्यादी ज्ञेयः न-
मस्तु लोपो भवत्येव' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । उक्तत्वात्समासत्वाच्च नकारस्यानादेशो न
स्मारिति । द्वादशार्चिर्वृहस्पतिर्द्व्यौ पृथिव्या स्वयमात्मनैव स्वस्यात्मनश्चातुर्यं निपुणतां
दर्शयामिव । अथ वा दर्शयन् द्वादशार्चिरिव ॥

तत्समीक्षोत्मुकीभृतदिङ्गायके पौरपुञ्जैः प्रणीते महाडम्बरे ।

यामिवेन्द्रो जयन्तेन भट्टारकस्तेन सूरीन्दुना प्राविशत्पत्तनम् ॥ १० ॥

भट्टारकः । यद्यपि भट्टारकशब्देन पूज्यत्वस्थापनम् 'पादा भट्टारको देवः प्रयोज्याः
पूज्यनामः' इति दैन्यामुष्णत्वात् पूज्यपादाः तथा भूपतिर्भोजदेवः तथा अर्द्धद्वारकं
गुर्हीयत्वात् प्रशान्तायं प्रवारकत्वं दृश्यते, तथाप्यत्र अर्जुनशासनानुसारेणाधुना लोक-
रुद्धा भट्टारकशब्देन बृहद्भ्रणाधिपस्तच्छिष्यस्तस्मिन्बृहद्भ्रणाधिपे विद्यमाने आचार्यं इत्यु-
च्यते इति सुप्रशारः । श्रीहीरविजयसूरिः तेन सूरीन्दुना विजयसेननाम्ना सूरिवेन्द्रेणा-
काशेनदम्बरे गच्छं पत्तनं पुष्टभेदनं प्राविशत्प्रविशति स्म । 'द्वीपान्तरेभ्यः पृथिवीपे-
ति-र-क्षणादवापि पुष्टभेदनं तत्र' इति नैपथे । क इव । त्र इव । यथा पुरंदरो
नन्दनेन विजयसेनेन जयदनेन समं वा त्वय नन्दनार्द्धं श्रीदित्यागत्य प्रविशति ।
सन्निवृत्तिः इति । पौरपुञ्जैर्गणैर्गणैर्दम्बरे अतिशयितोत्पत्ते प्रणीते कृते सति ।
निष्पन्नं महाडम्बरे । तस्य महाडम्बरः समीक्षा सन्वयन्वर्षप्रकारेणावलोकनं तयो-

त्सुकीभूता उत्कण्ठिता जाता दिङ्मायका दिक्पाला यत्र ॥ इति हीरसुरे पत्तने समागमनम् ॥

देशनामन्दिरं श्रीजिनेन्दोः पुरो व्याल्लोके वसत्यां व्रतीन्द्रस्ततः ।

आसमाराद्भुक्तामेव लोकत्रयी वप्रत्रितयीकैतवात्समीयुषी ॥ ११ ॥

ततः पत्तने प्रवेशानन्तरं व्रतीन्द्रः सूरिः वसत्यामुपाश्रये पुरस्तात् श्रीजिनेन्दोः श्रिया त्रैलोक्याधिपत्यलक्ष्या कलितस्य जिनानां सामान्यकेवलिना मध्ये इन्दुः सर्वाह्लादकत्वातीर्थकरस्तस्य यदग्रे वर्ण्यमानं सुरासुरनरेषु प्रसिद्धं वा देशनामन्दिरं समवसरणं व्याल्लोके विलोकते स्म । दृष्टवानित्यर्थः । तत्किम् । यत्र धर्मदेशनामन्दिरे वप्रत्रितय्याः प्राकारत्रयस्य कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—आप्तं श्रीजिनेन्द्रमाराद्भुक्तामा सेवितुमभिलषन्ती लोकत्रयी त्रिलोकी समीयुषी समागतेव ॥

यत्र वापीषु पश्यन्ति शंभुश्रियं वारिदेव्यः स्मिताम्भोजनेत्रैरिव ।

अर्हतेव स्ववाचामृतं निर्जितं सेवितुं तं पुनस्तासु संतिष्ठते ॥ १२ ॥

यत्र समवसरणे वापीषु जलसंपूर्णदीर्घिकासु वारिदेव्यो जलदेवताः स्मिताभिर्विकसिताभि अम्भोजानि कमलानि तान्येव नेत्राणि नयनानि तैः । उत्प्रेक्ष्यते—विकचकमललोचनैः कृत्वा शंभुश्रियं तीर्थकृतश्चतुस्त्रिंशदतिशायाद्यतिशायिलक्ष्मीं पश्यन्ति विलोकयन्तीव । पुनरर्हता जिनेन्द्रेण स्ववाचा मधुरिमाद्वैतात्मगिरा अमृतपीयूषं निर्जितमभिभूतं सत् । उत्प्रेक्ष्यते—पुनस्तं जिनेन्द्रं सेवितुमुपासितुमिव तासु वापीषु संतिष्ठते समेत्थ स्थितम् ॥

यत्र सोपानपङ्क्तिः शिवाहं महागेहमारोढुमूढेऽधिरोहिण्यभात् ।

निम्नगोत्यात्मकौलीननिर्मृष्टये जाह्नवीवोत्तरङ्गागताहृत्यदे ॥ १३ ॥

यत्र भगवत्समवसरणे सोपानपङ्क्तिः आरोहणश्रेणी अमाद्भौ । उत्प्रेक्ष्यते—शिवं मोक्षमित्याहा नाम यस्य तादृश महागेहमत्युच्चैःस्थानस्थितप्रासादमारोढुमुच्चैश्चद्वितुमधिरोहिणी निःश्रेणिकेव ऊहे इवार्ये । अथ वा चित्तक्यामि । 'तपःकृशाङ्गास्त शैलमारोढु न वय क्षमाः । चटिष्यति कथं प्रौढदेहोऽयं गजराजवत् ॥' इति ऋषिमण्डलवृत्तौ । वा अथ वा इयं निम्नगा नीचगामिनी । कामिन्यो नीचगामिन्यः इत्यप्यर्थध्वनिः । इत्यमुना प्रकारेण आत्मनः स्वस्य कौलीनस्य जनापवादस्य निर्मृष्टये विनाशनाय अर्हत्तत्रैलोक्यनायकस्य पदे चरणे समवसरणरूपे वा स्थाने आगता समागतवती । उत्तरङ्गा उत् ऊर्ध्वमुच्चैस्तराः सोपानरूपास्तरङ्गाः कल्लोला यस्यास्ताःदृशी जाह्नवी जह्नुकन्या गङ्गेव ॥

यत्र सृष्टैरिव श्रेयसे तोरणैः सार्वविश्वाधिपत्याभिषेकक्षणे ।

येन नेतुं जनान्मुक्तिपुर्यामिवोद्धाटितैर्द्वारिवारैः पुनः पुस्फुरे ॥ १४ ॥

यत्र समवसरणे तोरणैश्चतुर्दिक्प्रतोलीषु प्रणीतैर्बहिर्द्वारैर्वन्दनमान्नाभिर्वा पुस्फुरे

शुद्धये । उत्प्रेक्ष्यते—सार्वस्य तीर्थंकरस्य विशेषां त्रिजगतामाधिपत्यां स्वामित्वम् ।
राज्यमित्यर्थः । तस्य तत्र वा अभिषेचनं स्थापनं तस्य क्षणे प्रस्तावे महोत्सवे वा श्रे-
यसे कल्याणकृतये दृष्टैर्निर्मितैरिव । लोकेऽपि प्रायो महोत्सवसमये तोरणानि बध्यन्ते ।
पुनर्यत्र समवसरणे द्वारवारिद्वारद्वारैः पुस्फुरे स्फुरितम् । उत्प्रेक्ष्यते—येन भगवता
जनान् भव्यलोकान् मुक्तिपुर्यां सिद्धिनगर्यां मोक्षमध्ये नेतुं प्रापयितुमुदादितैर्मुकुटैश्चतै-
रयान्मुक्तिपुरीद्वाभिरिव ॥

शंसुमुद्दिश्य मुक्तैः स्मरेणाशुगैर्मोघतां किं गतैरन्तरेऽवस्थितैः ।

दौकितैरात्मनः किं वपुर्लिप्सया पुष्पचापेन वात्राजि यस्मिन्सुमैः ॥१६॥

यस्मिन् समवसरणे सुमैः पद्मवर्णजानुप्रमाणाप्रमाणोज्जुम्भमाणकुडुमैरत्राजि रेजे ।
उत्प्रेक्ष्यते—स्मरेण मनोभवेन विरोधितया शशुं पार्वतीपतिमर्हन्तं वा उद्दिश्य संकल्प्य
मुक्तैः क्षिप्ररसाधारणसिद्धयनुभावात् शंसुविषये पुनर्मोघतां विफलतां गर्तः प्रातैः ।
अत एव वेध्या लम्बात् अन्तमध्ये विचाल एव स्थितैः पतितैराशुगैर्बाणैरिव कामस्य
च पुष्पशरत्वात् । अथ वा पुष्पचापेन श्रीनन्दनेन अनहृत्वादात्मनः स्वस्य वपुर्लिप्सया
शरीरप्राप्तिकाङ्क्षया दौकितैरुपदीकृतैः शरैः किं स्रविशिखैरिव ॥

धीरिमाघःकृते शीलतीव त्रपासंकुचद्वौरेवे स्वर्गिरौ विष्टरे ।

यत्र शौर्येण निर्जित्य वन्दीकृतः श्रीजिनेनेव पञ्चाननोऽधःकृतः ॥१६॥

यत्र समवसरणे विष्टरे भगवदुपवेशनोचिते सिंहासने पञ्चाननः केशरी अधः
अर्थाजिनेन्द्रसाधत्वात्स्वित्यतः तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीजिनेन त्रिभुवनाधिपत्य-
स्पर्शाविलासरासिकेन तीर्थकृता शौर्येण स्वशरतया साहसिक्येन निर्जित्याभिभूय वन्दी-
कृतो वन्द्यं विहितः सन् अधस्तस्थिवान् विष्टरे । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—धीरिण्यां चुराचुर-
नराद्यचालनासाधारणशौर्येण कृत्वा अधःकृते परिभूते नीचैः कृते न्यङ्कारं प्रापिते ।
अत एव त्रपया लम्बाधिक्येन संकुचलघूमवद्गौरवं गुरुत्वमुर्ध्वस्तरत्वं वपुषो महत्त्वं च
यस्य तादृशे शीलति । अर्थाद्भगवन्त संवमाने स्वर्गिरौ सुवर्णाचले ॥

अर्हता त्रातुमात्माश्रितान्संघतेर्भील्लुकार्णिकं चतुर्दिक्समेताञ्जनान् ।

यत्र तेषां चतस्रो गतीर्वा निराकर्तुमूहे चतस्रः कृता मूर्तयः ॥ १७ ॥

यत्र समवसरणे अर्हता तीर्थकृता चतस्रश्चतुःसंख्याका मूर्तयः कायाः कृत्वा नि-
र्मिताः । उत्प्रेक्ष्यते—संघतैः संसारात् अनादिभवपरम्परापरिभ्रमणदुःखमरात् भील्लुकार्ण-
विभ्यतीत्येवर्षात्सन् । तथा च चतुर्दिग्भ्यः पूर्वादिक्षिणापक्षिमोत्तराच्छशाण्यः चतस्रो
हस्तिद्वयः समेतान् स्वयनीये समागतान् अत एवात्मानं भगवन्तम् । 'क्षित्रज्ञ आत्मा
पुरुषः' इति इत्य्याम् । आश्रितान् उपेत्य स्वसरणीमृतान् मावेकस्त्रेकान् किं त्रातुं रक्षि-
तुमिह चतस्रो मूर्तयो विद्धिताः । अथ वा ऊहे अर्हतेन विचारयामि । पूर्वोक्तविष्टे-

षण्विंशतिनामेव तेषा जनाना चतस्रो नरकतिर्यङ्गानुष्यसुरलक्षणाश्चतुःसंख्याका अपि गतीर्भवान्निराकर्तुमिव निवारयितुमिव वा चत्वारो देहा विहिता घृता ॥

भाति भागण्डलं राजवैरादिवासस्य पृष्ठे प्रविष्टः प्रणश्यारुणः ।

ब्रह्मणा यत्र मुक्तः किमर्चिर्व्रजो विश्वकृत्तक्षिताङ्गस्य वा भास्वतः १८

यत्र श्रीजिनधर्मदेशनसदने आप्तस्य तीर्थकृतः पृष्ठे शिरसः पश्चात्प्रदेशे भामण्डल ज्योतिःपुञ्जो भाति विभ्राजते दीप्यते वा । उत्प्रेक्ष्यते—राज्ञा चन्द्रेण नृपेण वा सह वैराद्विरोधात् चन्द्रोदये कापि प्रणश्य याति खोदये च स्वकरैरेव प्रातश्चन्द्रश्रिय मुष्णाति । अत एव विरोधः । तस्मात्प्रणश्य प्रपलाप्य आप्तस्य विश्वस्तस्य अय सर्वथापि प्राणत्यागेऽपि मद्यं कम्मचिदपि न ददाति इति विश्वासं प्राप्तस्य मित्रस्य पृष्ठे प्रविश्य स्थितोऽरुणो भानुमानिव । वाथवा ब्रह्मणा विधात्रा यत्र समवसरणे विश्वकृता देववार्धकिना तक्षित तनूकृत 'तांब्यू' इति लोकोक्त्या तादृशमङ्गं कायो यस्य । स्वदयितादित्यतेजोसहिष्णुदक्षाङ्गजाभ्यर्थितदेववर्धकिना चक्रभ्रममारोप्य उल्लिखितवपुष इत्यर्थः । तादृशस्य भास्वतो भास्करस्य अर्चिर्व्रजस्तेजोराशिरिव मुक्तः स्थापितः । 'आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यच्चोल्लिखितो विभाति' इति रघुवशे ॥

किं प्रिये पूर्णिमाशर्वरी चन्द्रिका वक्रचन्द्रस्य पत्युर्द्विपार्श्वी श्रिते ।

कुन्तलैर्न्यकृते वानुनेतुं स्वयं राजतोऽभ्यर्णयोश्चामराली प्रमोः ॥ १९ ॥

प्रमोर्दृषभतीर्थकृतोऽभ्यर्णयोः पार्श्वयोः प्रदेशयोश्चामराली बालव्यजनमाले राजत शोभेते । उत्प्रेक्ष्यते—पत्युः स्वभर्तुर्वैकचन्द्रस्य वदनविधोः । द्वयोः पार्श्वयोः समाहारो द्विपार्श्वी नामुपान्तद्वन्द्व श्रिते । किंभूते । प्रिये द्वे कान्ते इव । एका पूर्णिमाशर्वरी राकारान्निः, अपरा चन्द्रिका ज्योत्स्ना । 'कौमुदी कुमुदिनीमदक्षजारोहिणीद्विजविशौषधीपतिः' इति ह्यभ्याम् । द्वयोरपि पतित्वात् द्वे अपि उपेत्स द्विपार्श्वी श्रिते । चन्द्रकामिन्याविव वाथवा प्रमोर्नाभियदेवस्य कुन्तलैः परिव्रज्याया उपादानैः पद्ममुष्टिलोचविरचनावसरे प्रसरत्पवनैः प्रेरितागता सस्थूललहलहायमानामानमूर्धजविलोकनानन्दितपुरदरप्रार्थनाक्षणरक्षितैकमुष्टिमस्तकप्रशस्तकुन्तलहस्तो न न्यूकृता तिरस्कृता सती स्वयमात्मना अनुनेतुमर्थात्प्रभु प्रसादयितु वा श्रिते प्रकीर्णकपङ्कयाविव ॥

आतपन्नत्रयी यत्र रेजे विभोः क्षमाम्बरोद्द्योतकृत्त्वत्प्रसत्त्याभवम् ।

मां त्रिलोक्याः पुनर्घोतकं त्वं सृजेतीव वक्तुं त्रिमूर्तिः श्रितोऽयं शशी २०

यत्र समवसरणे विभोस्तीर्थनाथस्य आतपन्नत्रयी छत्रत्रितयी रेजे विराजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण वक्तुं कथयितुं निलो मूर्तेवः शरीराणि यस्य स त्रिमूर्तिः तादृशोऽयं भगवन्तं श्रितः सेवमानः शशी चन्द्र इव । इति किम् । हे विभो, त्वत्प्रसत्त्या श्रीमत्प्रसादात् अहं क्षमाम्बरयोर्भूमिभसोरुद्द्योतकृन् प्रकाशकर्ता अभव

सजात. पुनस्त्व मां त्रिलोक्या भुवनत्रयस्योदयोतकं प्रकाशकर्तारं खज कुम् । यथा
धावागृधिं शोभदांत करामि तथा स्वर्गपातालमूलोकेषु प्रकाशकारक निर्माहि इत्यर्थः ॥

विभ्रतीभिः रूगान्यत्रविभ्राजिनश्चन्द्रहासप्रमूनप्रतानान्वहन् ।

चैत्यशाखी शिखाभिः श्रिताभिर्नभः स्वर्गिवृक्षान्विजेतुं किमुद्यच्छते २१

यत्र धर्मदेशनवेदननि चैत्यशाखा अशोकतरुरपरो वा वटवृक्षादिसालद्रुमावधानः
चैत्यद्रुमः नभो गगनाद्गण श्रिताभिः गार्हसानाभिः शाखाभिः कृत्वा । उत्प्रेष्यते—स्वर्गिवृ-
क्षान् सुरद्रुमान् करुपतस्त्वं विजेतु पराभवितुमुद्यच्छते उद्यम करोतीव सजीभवतीव
वा । किंभूताभिः शिखाभिः । पत्रैः पक्षैर्विभ्राजन्ते शोभन्ते इत्येवशीलान् स्वगान् पक्षिणो
वाणांश्च विभ्रतीभिः धारयन्तीभिः । 'घाणपुपक्तविशिखां स्वगर्गपक्षाः' । तथा
'विहृगं विहृगभसर्गां स्वगर्गपक्षा अपि' इति हैम्याम् । चैत्यशाखा किं कुर्वन् ।
चन्द्रः सुधाकरः कर्पूरो वा हासो हस्तिर्त तथाः श्वेतित्ना तुल्याना प्रमूनाना कुसुमानां
प्रतानान् लवकान् चन्द्रहासखदांश्च वहन् विभ्राणः । अन्योऽपि सुमदो विरोधिना
योद्धमिच्छुः चतुर्विधान्यायुधानि धत्ते । यथा—पाणिमुक्तानि शक्तिप्रमुक्तानि, यन्त्रमु-
क्तानि शारादिकानि, अमुक्तानि शक्तिकाधानि, मुक्तामुक्तमेवद्वयात्मकानि दण्डादिमानि,
इति । तथैवाय चैत्यतरुः गरग्रहणेन पाणियन्त्रमुक्तयोर्ग्रहणम् । चन्द्रहासग्रहणेन च
मुक्तामुक्तयोः संग्रहः । तथा च हैम्याम्—'अत्र तच्चतुर्विधम् । मुक्तं द्विधा पाणियन्त्र-
मुक्त शक्तिशारादिकम् । अमुक्त शक्तिकादि स्याद्यथाद्य तु द्वयात्मकम् ॥' इति ॥

देशनामन्दिरे यत्र जाम्बूनदः शक्रकेतुः पुरश्चुम्बति स्माम्बरम् ।

कौतुकान्नाकिलोकं दिदृशुः क्षितेस्तीर्थभर्तुः प्रसर्पन्प्रतापः किमु ॥ २२ ॥

यत्र धर्मदेशनामन्दिरे श्रीजिनराजसमवसरणे जाम्बूनदः स्वर्णनिर्मितः शक्रकेतुरि-
न्द्रध्वजः पुरो जिनेन्द्रात् अम्बरभाकाशं सहस्रयोजनप्रमाणत्वेनात्युच्चैस्तरत्वात् चुम्बति
सृष्टति । उत्प्रेष्यते—कौतुकान् हृदयमध्येऽतिकुतूहलात् नाकिना देवाना लोकं भुवन
वासस्थान स्वर्गं दिदृशुर्द्रुमिच्छुः क्षितेर्भूमिः सकाशात्प्रसर्पन्नुच्चैर्गच्छन् तीर्थभर्तुर्जिने-
न्द्रस्य किमु प्रतापः ॥

विप्रलब्धं विधात्रेव रूपश्रिया स्वं त्रिदशयोऽवयान्ति स यद्वीक्षणत् ।

यत्र भान्ति स्म ते शालभञ्जीभराः श्रीमुताम्भोजद्विभ्रमत्राजिनः ३३

यत्र श्रीमज्जिनेश्वरसमवसरणे ते जगन्नयीर्लेणजैत्रगात्रलताः शालभञ्जीभराः पाद्मा-
लिकाप्रकराः भान्ति स्म शुशुभिरे । किंभूताः । श्रीमुतस्य कमलानन्दनस्य म्बरस्य
अम्भोजदङ्गमल्लोचना स्त्री रतिन्तस्या विभ्रमः शोभा विलानो वा तद्विभ्रान्जन्ते इत्ये-
वशीला । अथ वा रतिनद्विभ्रमेण शोभया विलसेन वा शोभनशीलाः । ते के !
येषां पुत्रिकाप्रकराणां केशगाहर्गनात् त्रिदशयः सुराङ्गनाः स्वनात्मान् रूपश्रिया वपुषं-
भवेन विधात्रा जगदावन्पुरयोपिद्वर्गन्तुर्विधाचिना विप्रलब्धं वञ्चितमिवावयान्ति न्य

मेनिरे । 'मद्विप्रलभ्यं पुनराह यस्त्वां तर्कः स किं तत्फलं वाचिमूकः' इति नैषधे । विप्रलब्धुं वीर्यं विप्रलभ्यमिति तदर्थः ॥

आंसलक्ष्मीलताया इवोद्यत्फलं वीक्ष्य विश्वेशितुर्देशनावेश्म तत् ।

गोचरी स्यान्न वाक्चेतसोर्यः क्वचित्संमदं विन्दति स्म व्रतीन्द्रः स तम् २४

स व्रतीन्द्रो हीरविजयसूरिः तं मोहदयासादनसदृशं संमदमानन्दं विन्दति स्म लभते स्म । त कम् । यः संमदः क्वचित्कुत्रापि स्थाने नमःकल्लोलिनीविलसत्कल्लोलमाला-स्खलितवाग्विलासशालिसुरासुररनरसूरिषु वा वाक्चेतसोर्वचनमनसोर्वा न गोचरी स्याद्विषयो भवेत् । किं कृत्वा । विश्वेशितुर्लोक्यनायकस्य श्रीमतीर्थकृतो देशनावेश्मस-मवसरण वीक्ष्य लोचनगोचरीकृत्य । किंभूत तत् पूर्वव्यावर्णितस्वरूपम् । उत्प्रेक्ष्यते— आप्तस्य जिनराजस्य लक्ष्मीर्भुवनत्रयैश्वर्यग्रीः सैव लता विकसद्बद्धी उद्यत्प्रकटीभवत्फ-लमिन्व ॥ इति पुरकृतानुसारेण समवसरणवर्णनम् ॥

तीर्थकृद्भ्रूचन्द्रेक्षणोद्वेलितानन्दसिन्धोरिवोद्भूतनूतामृतैः ।

खेन तत्रामिनोनूय नव्यैः स्तवैः श्रीजिनं नेमिवान्हीरसूरीश्वरः ॥ २५ ॥

हीरसूरीश्वरस्तत्र समवसरणे स्वेनात्मना नव्यैः सद्यस्कैः स्तुतिरूपवृत्तैः अभिनोनूय अतिशयेन भक्तिभरेण स्तुत्वा श्रीजिन श्रीमद्भगवन्त नेमिवान् प्रणमति स्म । उल्ले-क्ष्यते— स्तवैः तीर्थकृतो जिनेन्द्रस्य वक्र वदनमेव चन्द्रः पार्वणशार्वरीरवरस्तस्येक्षणादा-लोकनादुद्वेलितस्य वेलागतिकान्तस्योत्कण्ठितस्य आनन्दो मानसान्तःप्रसरत्प्रमोदः स एव सिन्धुरथार्तक्षीरनीरनेधित्वस्मादुद्भूतैः प्रकटैर्जातैः अमृतैः सुधारसैरिव ॥

सृष्टसर्वज्ञसंघः सुधाधामवद्वासरान्कांश्चिदत्रातिवाह्य प्रभुः ।

साधुवर्गैस्ततोऽन्वीयमानः पुरात्पूर्वदेशं प्रति प्रीतिमान्प्रस्थितः ॥ २६ ॥

ततः पत्तने कतिचिद्दिवसस्थित्यनन्तरं पुरादणहिल्लपाटकपत्तनात्पूर्वदेशं प्रति प्राची-नमण्डलं प्रति प्रस्थितः प्रचलति स्म । किं क्रियमाणः । साधुवर्गैर्द्विजयसेनसूरीप्रमुखाने-कैर्मुनिमण्डलैरन्वीयमानोऽनुगम्यमानः । किं कृत्वा । तत्र पत्तने काश्चित्कतिचित्क्रियत्सं-ख्याकान्वासरान्दिवसान् अत्र पत्तनमध्ये अतिबाह्य अतिक्रम्य । किंभूतः प्रभुः । सृष्ट-कृतः सर्वज्ञेन जिनेन्द्रेण सार्धं सङ्गो भक्तिस्त्वनादिको येन । किंवत् । सुधाधामवत् । यथा अमृताकान्तिश्चन्द्रः सृष्टो निर्मितः सर्वज्ञस्य श्रीकण्ठस्य शिरःस्थितिलक्षणो येन स तादृगास्ते ॥

सीमभूमौ वटात्पल्लिकायास्ततो भावडस्यात्मभूः सूरिशीतद्युतेः ।

वैत्यमर्चामिव श्रीजिनेन्दोर्गुरोः पादुकां स्तूपमभ्येत्य स प्राणमत् २७

ततः पत्तनात्प्रस्थितेरनन्तरं वटात्पल्लिकाया वटशब्दादग्रे पल्लिका वटपल्लिका 'व-डली' इति नाम्नी तस्याः सीमभूमौ ग्रामाद्वाद्यावनीप्रदेशे स्तूपमभ्येत्य स्तूपस्य समीपे

सनागल्य गुरोः स्वर्णार्चायस्व पादुकां पदद्वयीस्थापनाप्रतिविम्बं स सूरिः प्राणमन्त्र-
 क्तरोति स्म । किंभूतस्य गुणोः ! भावडस्य भावडनाम्नो व्यवहारिण आत्मभूर्नन्दनः स
 एव सूरिःकीतद्युतिः एतावता श्रीविजयदानसूरीन्दुस्तस्य । कामिव । अर्चामिव । यथा
 भव्यशैल्य श्रीजिनप्रासादमभ्येव श्रीमत्तार्थकृतप्रतिमां प्रणमति ॥

ब्रह्मपुत्री स्मितःनेकपञ्चाङ्किता यत्पुरश्रीमणीमैखलेवाजनि ।

सूरिकण्ठीरवोऽकुण्ठलोकोत्सवैः सिद्धपूर्वं पुरं पावनं तद्वधात् ॥२८॥

सूरिकण्ठीरवः आचार्यपद्माननः अकुण्ठर्वहैल्लैकानामुत्सवैर्महामहैस्तत्प्रसिद्धं सिद्धपूर्वं
 पुरम् । सिद्धपुरमित्यर्थः । पावनं पवित्रं व्याघाचकार । सिद्धपुरे जगामेत्यर्थः । स्थिते-
 त्तिकतिर्तरेनेकैरन्तैरिविधप्रकारैः पद्मैः कमलैरङ्किता ब्रह्मपुत्री सरस्वती नाम्ना नदी
 यत्पुरत्रिया सिद्धपुरलक्ष्म्या मणीनां रत्नखचितमेखलेव काञ्चीव अजनि संजाता ॥

श्रीमदाचार्यपादा उपित्वा कियद्वासकांस्तातपादैः समं वर्त्मनि ।

ते न्यवर्तन्त तेभ्यस्तदादेशतः सैकतेभ्यः पयोधेरिवाम्भःप्लवाः ॥२९॥

श्रीमदाचार्यपादाः श्रीमन्तो विजयसेनमूरयः तातपादैः श्रीह्रीरविजयसूरीश्वरैः समं
 वर्त्मनि मार्गं कियद्वासकान् कृत्तित्त्सद्व्याकान् निवासान् । वासकशब्देन रात्र्य
 एवोच्यन्ते । तत्र दिवसास्तु स्वयमेव समेताः । उपित्वा स्थित्वा तेभ्यः श्रीमद्यारक्येभ्यः
 तदादेशतः तदाज्ञया तदनुशिष्टया न्यवर्तन्त पश्चाद्भवतिरे । के इव । अम्भःप्लवा
 इव । यथा सैकतेभ्यस्तटेभ्यः सकाशात्पयोधेः समुद्रस्य अम्भःप्लवाः पयःपूरा निवर्तन्ते
 पश्चाद्भवन्ते ॥

एष निमंस्तमो विश्वसुद्रोधयन्कैश्चिदुद्यन्महोभिर्मुनीन्द्रैः समम् ।

तत्पुरात्प्रस्थितिं तेनिवान्पद्धतौ सार्वभौमो ग्रहाणाभिवाभ्रे ग्रहैः ॥३०॥

एष ह्रीरसूरिर्मुनीन्द्रैर्वाचकपण्डिताखण्डलैः समं तत्पुरात्सिद्धपुराभिधनगरात्पद्धतौ
 मार्गं प्रस्थितिं प्रस्थानं तेनिवान् कुर्वते स्म । क इव । सावर्भौम इव । यथा ग्रहाणां
 चक्रवर्ता भास्वान् ग्रहैः सहाभ्रे आकाशे प्रस्थितिं तनुते । 'ग्रहाञ्जिनीगोद्युपतिः' इति
 हैम्यमुक्तत्वात् ग्रहपतित्वं भानोः । किं कुर्वन्नेव भानुश्च । तमोऽज्ञानं पापं वा ध्वान्तं
 च निघ्नन् व्यापादयन् । पुनः किं कुर्वन् । विश्वं भुवनसुद्रोधयन्प्रतिबोधयन् बोधिबी-
 जान्वितं वा विदधत् जगदयन् । किंभूतैः मुनिभिः । उद्यत्प्रकटांभवन्महः परवादि-
 जनेषु प्रतापो येषां तैः । जन् ऊर्ध्वं यद्गच्छन् उपलक्षणाहारादिभु स्फुरत् जगज्जागिति
 कुर्वन्महस्तेजो येषाम् ॥ इति पत्तनात् शिरोत्तरायावन्मार्गः ॥

भीरुभावाच्चिजं व्यालमालाकुलं भीष्ममौज्ज्याश्रमं नागपूरागता ।

किं महीमण्डलं भिल्लपट्टी पुरो ह्रीरसूरीन्दुना व्याललोके क्रमात् ॥३१॥

ह्रीरसूरीन्दुना श्रीह्रीरविजयसूरिचन्द्रेण कर्माद्विहारपरिपाटीतः पुरोऽग्रे मिहानां

पुलिन्द्राणां पक्षीपुरी क्षिरोत्तराभिधानप्राग्विशेषः द्रुमश्यामो वा व्यालुलोकं दृग्गोचरीचक्रे ।
उत्प्रेक्ष्यते—महीमण्डल पृथिवीपीठं प्रत्यागता । सप्तमी वा महीमण्डले समेता नागपू-
भोगावतीनाम्नी भोगिनगरीव । किं कृत्वा । भीरुभावात् । विभेतीत्येवशीला भीरुस्तस्य
भावस्तस्मात् । अथ वा स्त्रीस्वभावात् । 'योषिद्विशेषास्तु कान्ता भीरुर्नितम्बिनी' इति
हैम्याम् । भीतिसौलभ्याच्च । व्यालानां विषधराणां मालाभिः श्रेणीभिराकुलं निर्मरपृत-
मत एव भीष्मं भयानक मनस्यत्यन्तभयोत्पादकं निजमाल्मीयमाश्रय निवासस्थान-
मौज्ज्वल्य त्यक्त्वा । 'वसीत निर्भये स्थाने' इति वचनात् द्विजिह्वभरभृत् भोगिभवं
मुक्त्वा क्षितौ समायाता नागनगरीव ॥

कापि शक्तिं वहद्भिः कुमारैरिवाम्भोजनाभैरिवोद्यद्गदाधारिभिः ।

याभिरूपैरिवाभाति कादम्बरी सादरीभूतचित्तैः किरातैर्भृता ॥ ३२ ॥

या भिल्लपत्नी आभाति । किंभृता । बलवतामपि वहद्भिः किरातैर्भृता । तथा कुत्र-
चित्स्थाने अम्भोजनाभैः कृष्णैरिव उद्यन्तीं दीप्यमानां गदां सप्तधातुमयायुषविशेषं
धरन्तीत्येवशीला गदाधारिणस्तादृशैः धारयन्ती शबरैर्व्यासा । कचन पानभूमौ काद-
म्बर्यां मदिरापाने सादरीभूत तत्परं संजातं चित्त मनो येषाम् । कैरिव । अभिरूपैरिव ।
यथा कोविदैः कादम्बरीनामा बाणकविकृतग्रन्थविशेषस्तस्मिन्नादरेण अध्यायनाध्याप-
नासक्तमानसैर्जायते तादृशैः सुरापायिभिर्भिल्लैर्भृता ॥

तत्र वित्रासयन्त्रजुनः शात्रवानस्ति पल्लीपतिः कङ्कपक्षाश्रितः ।

जिष्णुभावं सुभद्रानुषङ्गं पुनर्विभ्रदद्वैतधानुष्कतां पार्थवत् ॥ ३३ ॥

तत्र शिरोत्तरानामपल्लवामर्जुनो नाम पल्लीपतिः अस्ति विद्यते । किंवत् । पार्थवन्मध्य-
मपाण्डव इव फाल्गुन इव । किं कुर्वन् । शात्रवान् विपक्षान् विशेषेण जीव नाथ
त्रासयन्विनाशयन् । पुनः किंभूतः । कङ्काना जीवविशेषाणां पक्षाः पिच्छानि येषु ।
'पत्रं पतत्रं पिच्छं वाजस्तनूरुहम् । पक्षो गरुच्छदश्चापि' इति हैम्याम् । तत्रामन्येव
कङ्कपत्राणि वाणास्तैराश्रितः । उभयपार्श्वेवद्वतूणीरः । अर्जुनोऽप्येतादृक् । पुनर्विशेषः
कङ्कस्य युधिष्ठिरस्य पक्षं सहायताम् अथ वा कङ्केन पक्षं सखिता अद्वैतप्रीतित्वाद्
श्रितः । 'पक्षो मासाधेर्ग्रहसाध्ययोः । जुल्हीरन्ध्रे विळे पार्थे वर्गे केशात्परश्वये । पिच्छे
विरोधे देहाङ्गे सहाये राजकुञ्जरे ॥' इत्यनेकार्थः । तथा 'अजातशत्रुः शल्यारिर्धर्मपुत्रो
युधिष्ठिरः । कङ्कोऽजमीढः' इति हैम्याम् । पुनः किं कुर्वन् । जिष्णुभावं जयनशी-
लतामर्जुनाभिधानं च । तथा सु शोभनानि भद्राणि मङ्गलानि तैः सुभद्रानाम्ना स्वपत्न्या
च अनुपङ्गः सङ्गस्तं विभ्रद्वारयत् । पुनरद्वैतामसाधारणीं धानुष्कतां धनुर्धरतां च
द्विभ्रद्धानः ॥

स्पर्धया यन्मुखालोकनप्रोल्लसत्संमदेनेव वर्षिष्णुभिर्भक्तिभिः ।

सूरिमन्येत्य नत्या निजं पावयन्नात्मगेहाननैषीन्निषादाधिपः ॥ ३४ ॥

निषादाधिपोऽर्जुनः पुलिन्दराजोऽभ्येत्य गुरोः संमुखमागत्य नत्या पादारविन्दप्रणमनेन
कृत्वा निजमालानं पावयन् पवित्रीकृत्यैव सन् सुखं हीरगुहं खान् ग्रहान् आत्मोन्धानि
मन्दिराणि प्रत्यनैषीद प्रापयामास । निनायेत्यर्थः । कामिः । भक्तिभिः । क्लिप्तगामिभिः ।
वार्षिष्णुभिः प्रवर्धनशीलाभिः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्य मूरेर्मुखं वदनं तस्यालोकनेन दर्शनेन
कृत्वा प्रकर्षेण उल्लसन् सर्वप्रकारेण वर्धमानो यः संमदः परमानन्दसंदोहस्तेन सार्धं
स्पर्धयेव संघर्षेणेव ॥ इत्यर्जुनपत्नीपतिग्रहागमनम् ॥

अथ चतुर्दशभिर्वृत्तैः किराताङ्गनां विशिनष्टि । चम्पूकथादौ तथाविधगवरदशावर्ण-
नदर्शनात् । संबन्धस्तु चतुर्दशवृत्ते वक्ष्यते किरातवशा खकान्ता अजह्वदिति—

स्मेरपद्मेक्षणा भृङ्गगुञ्जारवा हंसकोद्भासिनी सुस्मितश्रीभृतः ।

कर्णिकामादधाना रसोच्छासिनीः पद्मिनीर्नीलभासस्तथामोदिनीः ॥३५॥

किंभूताः मिलीः । उत्प्रेक्ष्यते—पद्मिनीरिव । पद्मिनीः स्त्रीः कमलिनीश्च । किंभू-
ताः । स्मेराणि प्रबुद्धानि पद्मानि कमलानि तद्गुणान्येव वा ईक्षणानि नयनानि यासाम् । पुनः
किंभूताः । शृङ्गानां भ्रमराणां गुञ्जा इव रजो ध्वनियीसाम् । शम्पा शृङ्गीपिकीरवी' इति
काव्यकल्पलतोक्तत्वात् । पक्षे मधुकराणां गुञ्जारवो यासु । पुनः किंभूताः । हंसकैर्नूपुरैः
पक्षे हृषा एव हसकाः । स्वार्थे कः । तैर्मरालैवद्भासन्ते प्राबल्येन शोभन्ते इत्येवशीलाः ।
पुनः किंभूताः । सुशोभनां स्थितस्य ईषद्वसितस्य सदा हसितवदनत्वस्य वा तरुणार्क-
किरणसंपर्कवशविकसिततालक्ष्मीं च विभ्रतीर्दधतीः । पुनः किंभूताः । कर्णिकां कर्णभूषणं
बीजकोशं च दधानाः । पुनः किंभूताः । नीला मरकतमणिसदृशा भासो दीप्तयो या-
साम् । पक्षे नीलाः । पुनः किंभूताः । रसैः शृङ्गारादिभिर्विचिक्रीडारसैर्वा पक्षे मकर-
न्दैरुल्लसन्तीत्येवंशीलाः । रसैः सलिलैरुत्सन्ति उद्भवन्तीत्येवंशीला वा, वारिजन्वात् ।
पुनः किंभूताः । आमोदः आनन्दः परिमलश्च अस्ति भासामासु वा ॥

मेखलामालिनीः शालिपादाः स्फुरद्दन्तिका दन्तियानास्तमालत्विवः ।

गण्डशैलोल्लसत्पत्रवल्लीभृतो विन्ध्यशैलाञ्जनोर्वीधरोर्वीधरिव ॥ ३६ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—विन्ध्यशैलो विन्ध्याद्रिस्तथा अञ्जनोर्वीधरः अञ्जनशैलः तवोर्वीधर-
नीरिव । किंभूताः । मेखलां सुवर्णमणीकाञ्चीमद्रिमध्यभागं च मलन्ते धारयन्तीत्येव-
शीलाः । पुनः किंभूताः । शालिन्यः शोभनशीलाः पादा भूपणालम्परङ्गक्लिताश्चरणाः
पर्वन्तपर्वता यासाम् । पुनः किंभूताः । स्फुरन्तो दीप्यमाना इ यमानाश्च दन्ता एव
दन्तिका दशना पर्वता बहिस्त्रिर्यद्विर्गता गिरिप्रदेशाश्च यासां यासु वा । पुनः कि-
भूताः । दन्तिनां मत्तमतङ्गानां जानमेव यानं गमनं यासाम् । मध्यमपदलोपी समासः ।
पक्षे मत्तमानां यानं खरगतिसंज्ञ । पुनः किंभूताः । तमालास्तापिच्छद्रुमविशेषाः ।
यद्द्रुक् नैषवे—'श्रवणपूरतमालदलाङ्कुरं शोशङ्करङ्गसुखे सखि निक्षिप' इति । तद्भव
द्यामास्तिवः शरीरकान्तयो यासाम् । पक्षे । तमालमालाभिः कृष्णकान्तवः । पुनः

किंभूताः । गण्डशैल्योगेण्डस्थलयोरुल्लसन्त्या विचित्रतया स्फुरन्त्यो याः पत्रवल्लयः
पत्रलतास्ता विभ्रतीः । पक्षे गण्डशैलाः पर्वतात्परितः स्थूलाः उपला महत्पाषाणास्तेषु
उल्लसन्त्यो विकसन्त्यः पत्रैः पर्णैरुपलक्षिता उपचिता वा वल्लयो वीरुषस्ता विभ्रतीः ।
'देव भवद्वैरिवधूवदने च भान्ति नारङ्गरूपशोभे गण्डशैलस्थलालकारिण्यो रोग्रलताः'
इति चम्पूकयाम्याम् गण्डयोः शैलोपमानम् । अथ वा गण्डशैलौ कपोलप्रदेशावित्यर्थः ॥

भृङ्गनेत्रा मृणालीभुजा जृम्भिताम्भोजवक्त्रास्तरङ्गोल्लसत्कुन्तलाः ।

वन्धुरावर्तनामी रथाङ्गस्तनी हंसयाना यमीवारिदेवीरिव ॥ ३७ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—यमी वारिदेवीर्यमुनाजलदेवता इव । किलक्षणाः । मकरन्दपानलुभ्य-
दम्भोरुहाभ्यर्णपरिभ्राम्यन्तो भृङ्गा अतिशयामत्वाच्चञ्चलत्वाच्च अमरा इव भृङ्गारवा इव
नेत्राणि नयनानि यासाम् । पुनः किंभूताः । मृणाल्यः कमलनालानि । नालमृणाल-
शब्दौ त्रिष्वपि लिङ्गेषु । यथा—'कुवलयमृणालमण्डलानालमृणालपटलाः' इति लिङ्गानु-
शासने । ता इव । मृणाला एव वा भुजा वाहवो यासाम् । भुजाशब्दः पुल्लीलिङ्गयोः ।
पुनः किंभूताः । जृम्भितानि विकासं प्राप्तानि अम्भोजानि जलजानि तद्वृत्तान्येव
वक्त्राणि वदनानि यासाम् । पुनः किंभूताः । तरङ्गाः पवनप्रसरल्लुत्कल्लोला इव । तरङ्गा
एव वा उल्लसन्तो विविधविच्छित्या स्फुरन्तः कुन्तलाः केशपाशा यासाम् । पुनः
किंभूताः । वन्धुरा मनोज्ञा आवर्ता दक्षिणपार्श्वभ्रमणान्याकारविशेषा यासु तादृश्यः ।
पयोभ्रमाः हवादिषु सलिलमागल्य पश्चाद्वलित्वा भ्रान्त्वा च पुरः प्रचलति 'गवर'
इति समुद्रावगाहिलोकेषु प्रसिद्धा जलावर्तास्तद्वत् एव वा । नाभ्यस्तुन्दकूपिका या-
साम् । पुनः किंभूताः । रथाङ्गश्चक्रवाकास्त्वद्वत् एव वा स्तनाः कुचा यासाम् । पुनः
किंभूताः । हंसानां यान लीलागमनं तद्वन्मनोज्ञं गमनं यासु । तथा हंसानां यान जलक्री-
डाकृते कमलनालबीजकोशबीजास्त्रादनार्थं गमनागमनं यासु ॥

विष्टरोल्लासिनीश्चन्दनामोदिनीः पल्लवोल्लासिजिह्वाः प्रसूनसिताः ।

विम्बदन्तच्छदाः कुन्दमालाः पिकीव्याहता मूर्तिमत्कुञ्जदेवीरिव ॥ ३८ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमतीः मूर्ता अङ्गीकृताङ्गोपाङ्गाः कुञ्जलक्ष्मीर्वनश्रिय इव । किं-
भूताः । विष्टरेषु पीठेषु अथ वा विष्टरैरासनेर्विधिघासनेपवेशैस्त्रावत्येन लासन्ते
इत्येवंशीलाः । 'विष्टरः पीठमासनम्' इति हैम्याम् । पक्षे विष्टरैरनेकजातितरुभिः
शोभनशीलाः । 'विष्टपी कुटः क्षितिफहः कारस्करो विष्टरः' इत्यपि हैम्याम् । पुनः
किंभूताः । चन्दनाः श्रीखण्डा इव पद्मिनीत्वेन विलेपनभूतैर्वा मलयद्रुमैश्च आमोदः
शरीरसौगन्ध्यं परिमलश्च विद्यते यासां यासु वा । पल्लवाः किसलयानि तद्वत्प्रवाला
एव जिह्वा अरुणाल्लकुमारा रसना यासाम् । पुनः किंभूताः । प्रसूनानि विकचकुसुमानि
उज्ज्वलत्वात्तद्वृत्तान्येव वा स्मितं महितं यासाम् । पुनः किंभूताः । विम्बानि विम्बीफ-
लानि विल्वीफलानि पद्मगोल्हकानि तद्वृत्तान्येव वा दन्तच्छदा दशनपत्राणि अधरा

यासाम् । पुनः किभूताः । कुन्दानां मुचकुन्दकुसुमानां मालाः स्रजो हाराः कुन्दद्रुमाणां श्रेणयो यासां यासु वा । पुनः किभूताः । पिकीनां कलकण्ठीनां व्याहृतं पक्षमालापसधु-
रध्वनिरिवालपितं यासां कोकिलाकलरवो यासु ॥

कञ्चुकिप्राञ्चिताः शेषगेहा इवारामदेशा इचोत्फुल्लपुष्पाङ्किताः ।

केकिमाला इवालंकृताश्चन्द्रकैः पूर्णचन्द्राननाः पूर्णिमासीरिव ॥३९॥

पुनः किभूताः । कञ्चुकिभिः सौविदलैः प्रकर्षणाञ्चिताः सहिताः । 'सौविदलः कञ्चु-
किनः' इति हैम्याम् । तथा 'काश्चिन्नराजर्जरशवरकञ्चुकिरावलम्बलीलागामिन्यः' इति
चम्पूकथायाम् । शवराधिराजशवरीणामपि कञ्चुकिसत्तास्ते । शेषगेहा इव । यथा ना-
गाधिराजनिकेताः कञ्चुकिभिर्भुजगमैः संयुता भवन्ति । शेषनागस्य नागाधिपत्वात् ।
पुनः किभूताः । उत्फुल्लैर्निमित्तैः पुष्पैः कुसुमैरङ्किताः कुसुमावतंसहारादियुक्ताः । के
इव । आरामदेशा इव । यथा वनप्रदेशाः प्रसुप्तप्रसूनपरिचिता भवन्ति । पुनः किभूताः ।
चन्द्रकैः ललाटपट्टे वृत्ताकारतिलकैर्लोकैः 'चादलो' इति नाम्ना प्रसिद्धैः अलंकृता भू-
षिताः । का इव । केकिमाला इव । यथा मयूरराजी चन्द्रकैः कल्पैः कलिता भवन्ति ।
'पिच्छं वह्निं शिखण्डकम् । प्रचलाकः कलापश्च मेचकश्चन्द्रकः समौ ॥' इति हैम्याम् ।
पुनः किभूताः । पूर्णैः पार्वणैः षोडशकलाकलितः चन्द्रः कौमुदीपतिरिवाननं वदनं
यासाम् । का इव । पूर्णिमासीरिव । पूर्णं निशाकरे सर्वकलाकलिते चन्द्रमसि सति सा
पूर्णिमा राकेत्युच्यते । यथा हैम्याम्—'सा राका पूर्णं निशाकरे' इति । किभूता राकाः ।
पूर्णचन्द्र एवाननं मुखं यासाम् ॥

मञ्जुसिञ्जानमञ्जीरविस्फूर्जितैः स्पर्धमाना ध्वनद्भिर्मरालैरिव ।

कोलेवातायुपोतान्कचित्कुर्वतीगीर्तिभिर्योगिवद्भ्यश्चानलीनानिव ॥ ४० ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—मञ्जुनि मनोहराणि सिञ्जानानि रणज्जगिति शब्दायमानानि मञ्जी-
राणि नूपुराणि तेषां विस्फूर्जितैर्विलसितैः कृत्वा ध्वनद्भिर्मृदुनदकलरौप्यघनघर्षरीकर-
चिरस्वरं विरचयद्भिर्मरालैः राजहंसैः सार्धं स्पर्धमाना इव स्पर्धां कुर्वाणा इव । क्वचि-
त्कुत्रापि स्थाने केलये क्रीडाकृते समानीय रक्षितान् वातायुपोतान् सारङ्गद्या-
वान् गीतिभिर्माकन्दमञ्जरीपुञ्जास्वादनोद्धटिनीकुष्ककुहरप्रेङ्खोहनास्खलितपरमृतप्रप-
ञ्चितपक्षमरागविरागीकरणप्रवणस्वपाणिवीणाक्षणनानुगुणप्रगुणितामितस्फीतगीतैः कृत्वा
काश्चन योगिवद्योगीन्द्रानिव ध्याने प्रणिध्याने मधुरगानाकर्णने च लीनान्निश्चलाङ्गान्
कुर्वतीः ॥

स्वीयरूपश्रिया मानमातन्वतीः प्रेक्ष्यमाणा मुहुः स्मेरदम्भोरुहम् ।

भूषयाहं विशिष्ये किमेतद्गृहा श्रीरुतेतीव चित्ते विजिज्ञासया ॥ ४१ ॥

पुनः काश्चित्किं कुर्वाणाः । मुहुर्वावरं स्मेरदम्भोरुहं विनिद्रक्तमलं प्रेक्ष्यमाणाः
पश्यन्तीः । उत्प्रेक्ष्यते—चित्ते स्वमानसे इत्यमुना प्रकारेण विजिज्ञासया विशेषप्रकारे-

णावबोद्धुमिच्छया । इति विम् । भूषया वपुःश्रिया कृत्वा अहं विशिष्ये विशेषा भवामि । उताथ वा एतस्मिन्स्मेरदम्भोरुहे गृहमावायो यस्यास्तादृशी श्रीलक्ष्मीर्देवी विगिष्यते । 'कथं च स देशः स्वर्गाद्विशिष्यते न' इति चम्पूकथायाम् । विशिष्ये भवति स्म यः ॥

निर्जितस्त्वत्सखास्मन्मुखेन हिया पश्य पाण्डूभवन्भ्राम्यतीन्दुर्दिवि ।

वीक्ष्यमाणा वपुर्विभ्रमं दर्पणे सूचयन्तीरितीव स्मितं तन्वतीः ॥ ४२ ॥

काश्चिदर्पणे आदर्शे वपुर्विभ्रमं स्वशरीरसौन्दर्यं शोभां वीक्ष्यमाणा निभालयन्ती सतीः । उद्रेक्ष्यते—स्मितमीषद्वलितं तन्वतीर्विस्तारयन्तीर्विदधतीश्च सतीः । इत्यमुना प्रकारेण सूचयन्तीः कथयन्तीरिव । इति किम् । हे दर्पण, त्व पश्य सावधानतया विलोकय त्वत्सखा तव मित्रमिन्दुश्चन्द्रः । 'जलाच्च तातान्मुकुराच्च मित्रानभ्यर्ष्य धतः खलु पद्मचन्द्रौ' इति नैषधे मुकुरचन्द्रयोर्मैत्र्य मिथः । अस्मन्मुखेन अस्माक वदनेन निर्जितः परामभवभरं प्रापितः सन् पाण्डूभवन् पाण्डुरो वपुषा जायमानः सन् धवलीभूतशरीरः हिया लजया कृत्वा दिवि निर्मानुषतया शून्ये नभसि भ्राम्यति पर्यटतीव ॥

निष्कुटानोकहोत्फुल्लपुष्पोच्चये षट्पदान्पाणिभिर्दूर्गतः कुर्वतीः ।

स्पर्धितां विश्रते वाग्बिलासैः सहास्माकमेते हृदीतीव रोषोदयात् ४३

काश्चिन्निष्कुटस्य गृहारामस्य अनोकहाना विविधजातिप्ररोपितपादपानामुन्फुल्लानि विनिद्रीभूतानि पुष्पाणि कुसुमानि तेषामुच्चयश्चुष्टन प्रहणम् । 'उच्चिन्वन्ति च मालतीषु कुसुमभद्रालवो मालिका.' इति चम्पूकथायाम् । तथैवोच्चयः षट्पदान् भ्रमरान् पाणिभिः स्पर्शकैः दूरतः विप्रकृष्टान् कुर्वतीः प्रणयन्ती । उद्रेक्ष्यते—हृदि हृदयमध्ये इत्यमुना प्रकारेण रोषोदयात्कोपप्रादुर्भावात् इव । इति किम् । यदेते षट्पदा भ्रमराः अस्माक वाण्या वाचा सह स्पर्धितां संघर्षिभावमभ्यसूयाम् । 'वाण्या शृङ्गीपिकीरवौ' इति काव्यकल्पलतावचनाद्भृङ्गीसाहचर्याद्भृङ्गोऽप्यागत एव । विश्रते धारयन्ति । कुर्वते इत्यर्थः । स्वद्वेषिणस्तु दूरमुत्सार्यत एवेति ॥

नाभिदग्ने हृदेऽम्भोविहारालसास्त्रासमुत्पादयन्ती रथाङ्गात्कचित् ।

तद्विभूषां स्तनाभ्यां गृहीत्वा पुरा किं पुनस्तद्वपुष्पीतिमादित्सया ४४

काचित्कुत्रापि गृहोद्यानप्रदेशे नाभिदग्ने नाभिप्रमाणे । 'नाभीरम्या नीलतमालका' इति चम्पूकथायाम् । 'नीला हरितत्विवस्तमालद्रुमा नाभिरम्या नाभिदग्ना' इति चम्पूटिप्पनके । इदं ब्रह्मे अम्भोविहारे जलकेलिकरणसमये अलसा मन्यरा लम्पटा वा काश्चित्किरातीः रथाङ्गात् चक्रवाकात् त्रासमाकस्मिक भयमुत्पादयन्तीजंनयन्तीः सतीः । उद्रेक्ष्यते—पुरा पूर्वं स्तनाभ्यां निजकृचाभ्यां कृत्वा तेषां रथाङ्गानां विभूषां शोभां गृहीत्वा पुनर्द्वितीचचारं तद्वपुषा चक्रवाकशरीररणा पीतिन्नः पीततायाः आदि-

त्सया आदातु गृहीतुमिच्छयेव त्रासमुत्पादयन्ती । असद्रस्त्रुग्रहणे समीहा भवेत् ।
यतः स्वयं द्यामवर्णत्वेन स्वर्णवर्णवपुः शोभादानमौचित्यमथति ॥

क्वापि विश्लेषयन्तीर्वकाञ्जीवनाद्धार्तराष्ट्रान्पुनर्भीमवाहा इव ।

राक्षसीवत्क्षपारागिणीरुत्पलाकाङ्क्षिणीः क्लृप्तकीलालपानाः पुनः ॥ ४६ ॥

क्वापि गृहोद्यानदीर्घिकादिप्रदेशे काञ्चित् शबरनायकनितम्बिनीर्जावनाञ्जलात्सका-
शात् वकान् बलाहकान् मीनाशिनो जलचरान् पक्षिविशेषान् तथा धार्तराष्ट्रान् सितेत-
तरपक्षान् राजहंसजातिविशेषान् विश्लेषयन्तीः परस्परं स्ववशाभिः बालकैर्वा विद्योगं
नयन्तीः । उशाययन्तीरित्यर्थः । का इव । भीमवाहा इव । कुन्तीतनुजन्मत्रिकापेक्षजातीया
मध्यमपाण्डवस्य युधिष्ठिरानुजन्मनो वृकोदरभुजा यथा वकानिति वकनामानं राक्षसम् ।
बहुत्वं तु लङ्काधिपतिराक्षसराजत्वात् । तथा धार्तराष्ट्रान् धृतराष्ट्रस्यापत्यानि धृतराष्ट्रस्य
पितृव्यस्य शतं दुर्योधनदुःशासनप्रमुखान् पुत्रान् जीवनाञ्जीवितव्यात् विश्लेषयन्तीर्वियो-
जयन्तीः । निघ्नतीरित्यर्थः । पुनः काञ्चित्क्षपास्तु हरिद्रास्तु । 'हरिद्रा काञ्ची पीता निशास्यया
वरवर्णिनी' इति हैम्याम् । रात्रिसर्वनामभिरर्थे सति हरिद्रैवोच्यते । यथा चम्पूकथा-
याम्—'वररजनीकरकान्ते' इति । 'निशानभः सदृशे मज्जनगृहे । किलक्षणा । वरा ।
विशिष्टविज्ञानोपेता रजनीकरा हरिद्रोद्धर्तनादिकारकाः पुमासस्त्रैः कान्ते प्रधाने ।
निशानमसि किलक्षणे । वरः सर्वकलासंपूर्णो रजनीकरश्चन्द्रस्तेन मनोज्ञे' इति चम्पू-
टिप्पणके । रागो वपुःसद्वर्तनादिना आसत्तिर्विद्यते यासाम् । तथा उत्पलानि कुवलयानि
न्याकाङ्क्षन्तीत्येवंशीलाः । पुनः कुप्यं रचितं कृतं कीलालस्य पानीयस्य पानं याभिः ।
किन्वात् । राक्षसीवत् । यथा निशाचर्यः राक्षस्यः क्षपायां रजन्यां रागोऽस्त्यासाम् । रात्रिचर-
त्वात् । तथा उत्प्रावत्येन पलं मांसमाकाङ्क्षति सामस्येन वाञ्छतीत्येवंशीलाः । पला-
दत्वात् । पुनः निर्मितं कीलालस्य रुधिरस्य पानं याभिः । असक्पत्वात् । 'रात्रिचरो
रात्रिचरः पलादः कीनाशरक्षोनिकसात्मजाश्च । क्रव्यात्कर्बुरनैर्कृताश्वपः' इति हैम्याम् ।
'कीलाल रुधिरे नीरे' इत्यनेकार्थः ॥

केलिवापीपयोमज्जनव्याजतो नागनारीर्विजेतुं व्रजन्तीरिव ।

नागगोहोपसीदत्तदम्भोजदृग्विभ्रमं कुर्वतीर्निःसरन्तीः पुनः ॥ ४६ ॥

काञ्चित्करातेशित्तुः कान्ताः केलिवापीषु क्रीडाकृते या गृहोपवनदीर्घिकास्तास्तु प-
यसि स्वतन्त्रसलिलान्तरालखेलनसमये पयसि पानीये मज्जनानां क्रीडारसाद्गहनानां
दशभ्रादुर्भवनव्यतिकरे वा सलिलाद्दहिर्निर्गच्छन्तीः सतीः नागगोहाद्भ्रुजंगभवनादुपसी-
दन्तीनामागच्छन्तीनां तदम्भोजदृशां नागनिकेतननितम्बिनीनां विभ्रमं विशेषेण
आन्ति कुर्वतीः सजन्तीरिव । एतद्दीर्घिकावारिवत्सैनां नागलोकात्कथंचिद्भ्रूमण्डलालोक-
नकुपुद्गलात्क्रीडाकृते वा निर्गता नागाङ्गा इवेति भ्रमः ॥

भास्वतः कान्तिवह्नारुणीरागिणीः शालिपत्रावलीः शालिशाखा इव ।

नन्दनानन्दिनीर्मन्दरोर्धारिव प्रीणयन्तीर्मनः साधुगोष्ठीरिव ॥ ४७ ॥

काश्चित्किरातीः । वारुणी मदिरा तत्र विपद्ये नत्वाने रागः अन्त्यासामिति रा-
गिणीः । 'काश्चित्कादम्बरीमधुपानमदधूर्णितदृशः' इति चम्पूकथायां भिल्लीनामपि मदि-
रापानं दृश्यते । किं वन् । कान्तिवत् । यथा भास्वतः सहस्ररश्मेः कान्तयो दीप्तयः वा-
रुण्यां वरुणदिकपालस्य इय दिग्वारुणी पथिमा दिक् तस्यां रागिण्यः । पथिमाया
समेतस्य सायं मार्तण्डमण्डलस्य मरीचयो रागरन्विताः सरागा भवन्ति । राग आस-
किररुणिमा च । पुनः किभूताः । शालन्ते शोभन्ते इत्येवशीलाः शालिन्यः पत्रा-
वलयः पत्रलताः यासाम् । का इव । शालिशाखा इव । यथा वृक्षाणां शिक्षाः शोभन-
शीलाः पत्राणां पर्णानामावलयः श्रेणयो यासु तादृश्यो भवन्ति । पुनः किभूताः । नन्द-
नैर्निजाङ्गैः पुत्रैरानन्दः प्रमोदः अस्त्यासाम् । का इव । मन्दरोर्धारिव । यथा मेरुभू-
मयः नन्दननामवनेनानन्ददायिन्यः ताः । जिनशासने मन्दरो मेरुश्च्यते । यथा
मत्कामरस्ववे—'किं मन्दराद्रिशिखरं चलित कदाचित्' इति । यथा स्नातस्य स्तुती
'मन्दररत्नशैलशिखरे जन्माभियेकः कृतः' इति । मन्दरेषु पत्रेषु मेरुषु मेरुषु रत्न लक्ष-
योजनप्रमाणत्वात्सर्वद्वीपसमुद्राणां मध्यवर्तिन्वान्नाभिस्थानकत्वाच्च रत्नम् । अपरे च-
त्वारो मेरवः चतुरशीतियोजनमानाः । जिनजन्माभियेको मेरु विनान्यत्र न स्यादिति ।
तथा सिद्धान्तेष्वपि मन्दरस्मरणं लभते । 'पचयस्स-' इत्यादि । शैवशासनेषु तु
मन्दर इन्द्रकौलशैलः । अत्र तु जैनमतानुसारेणैव मेरुः । पुनः कि कुर्वतीः । मयः
तद्विभ्रमविलासक्रीडादिविलोककानामन्तःकरणं प्रीणयन्तीस्तोपयन्तीः । का इव ।
साधुगोष्ठीरिव । यथा साधूनां संसारसमुक्षणात् । अथ वा साधुभिः सततैः पुभिः समं
गोष्ठीः ससारापारपारावारपारोत्तरणोपायप्रकथनेन सन्मतिशिक्षाप्रदानेन च मानसं
परमानन्दसंदोहासादनमेदुर विदधतीः ॥

आश्मगर्भीयसंदर्भविभ्राजिनीः शालभञ्जीरिव स्वैरसंचारिणीः ।

सूरिपादान्प्रणम्यान्प्रपन्तुं निजास्तत्र कान्ताः किरातेशिताजूहवत् ४८

पुनरुप्रेक्ष्यते—आश्मगर्भीयो मरकतरत्नसंबन्धी । 'मरकत त्वद्गर्भः' इति है-
र्याम् । यः सदसौ रचनाविशेषस्तेन विभ्राजन्ते इत्येवशीलाः । पुनः किभूताः ।
सोच्छ्रया स्वतन्त्र दिव्यानुभावात्कोकाशसूत्रधारादिकृतकीलिकादिप्रयोगाद्वा सचरण-
शीलाः । इतस्ततः परिभ्रमणस्वभावाः शालभञ्जीः पाञ्चालिका इव । एषु सर्वेष्वपि वृत्तेषु
द्वितीयावहुवचनानि ज्ञेयान्यप्रेतनसंबन्धात् । एवं व्यावर्णितस्वरूपा निजा आत्मीयाः
कान्ताः प्रियतमाः किरानानां भिल्लीनामीशिता स्वामी अर्जुनस्तत्र भगवत्पादपवित्रीक-
तनिकेतने प्रणम्यान् जगज्जननमस्करणीयान् सूरिपादान् प्रणन्तु नममितुमजूहवदा-

परदाताम् । इत्यन्तवदुदंभभिः इत्यकम् ॥ इत्यनुनकिरातपतिप्रमदानां विविधविला-
चिच्छान्ताभ्यवर्गनम् ॥

जंगमं सार्वभौमं किमुर्वीभृतां सूरिर्जीनाशुमायान्तमालोक्य तम् ।

अनुनान्भोजनेत्रान्तदस्त्रिद्वयं नेमुरानन्तसान्द्रीभवन्मानसाः ॥ ४९ ॥

अनुननाशः पृथिवतेरम्भोजनेत्रा मलिननयनाः कान्तात्वात् हारमूरेरद्विद्वयं चरण-
गतमेतुः प्रसन्नचित्तं च । किभृताः । आनन्देन प्रमोदेन कृत्वा सान्द्रीभवन्ति विवि-
धैः ज्ञाद्यन्तानि मानसानि मनासि याताम् । कि कृत्वा । सूरिष्वाचावेषु ज्योतिष-
शस्त्रमानेषु मन्त्रे शीताशु सुधाकरं चन्द्रमायान्तमात्ममन्दिरेषु समागच्छन्तमालोक्य
ननयनमोषोचोचैव । इदं द्वयं । उत्प्रेक्ष्यते—जगत् सचरन्त वतुषाविहरणशीलमुर्वी-
भृता एवैतानां सार्वभौमं चक्रवर्तिनमिव । नेहगिरिमिव ॥

कामिनीभिः किरानाधिभर्तुन्मनो मौक्तिकैर्धैरवाकीर्यत श्रीप्रभुः ।

मोऽप्यवैश्वन्त्यलक्ष्मीमिवानश्वरीं स्नेन तान्यो ददौ धर्मलाभाशिपम् ५०

मो इत्यन्तनन्दरं किरानानां पुटिन्द्राणामधिभर्तुः स्वामिनः अमुनम्य कामिनीभिः
कामिनीः मौक्तिकैर्धैरुः साकलमभ्यर्त्त श्रीप्रभुः । श्रीमान् हरिपिण्डवसूतेः अवाकीर्यत
उपक्रमे च । पुनर्वैश्वान्तनन्दरं शोऽपि श्रीप्रभुः स्नेनात्ममुनेन तान्यः किरातेन्द्र-
कामिनीभ्यः । धर्मलाभमेवाशिप महलः अन्तमानीवांद दर्शं दत्तवान् । उत्प्रेक्ष्यते—अन-
श्वरीं शश्वतीं सर्वभयान्तम् अर्षात्तानामेवाऽनुनतारीणामधिपस्य लक्ष्मीमिव । 'वि-
श्वस्य विभक्तं भवे' इति ईश्याम् । तथा 'तत्त्ववैश्वन्त्यमन्तानामन्ताना' इति ईश्या ॥

येनान्भोजधारां सुधाया इव ज्येष्ठजामि मुनीन्द्रस्य पीत्वादगन् ।

भित्तमनुजैरुन्मो मनःशानने चोधिमुत्कल्लनास्त्रेपिहृष्टमनः ॥ ५१ ॥

भित्तमनुजैरुन्मो भित्तानां मन्त्रानां अनुजैरुन्मो मनःशानने शानने
... इति इत्यन्तनन्दरं कृत्वा कामिनीभिः स्वामी स्यात् । यथा यथाऽपि साऽद्विग-
... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-
... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-
... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-

गोपाम् प्रिमन्नामृतमामिनीं विभक्तो भागनीं दत्तमूनीन्द्रवन् ।

दुःसूतो यथा धर्मोपेयं तमेव ईं शोऽपि भित्तप्रदोषिणः ॥ ५२ ॥

... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-
... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-
... इत्यन्तनन्दरं प्रमोदयन्त साऽन्मो प्रदुर्भवाः च । इति शान्तः । मुनी-

रौद्रोऽप्यतिकूरोऽपि भिन्नप्रभुः पुलिन्दपतिरर्जुनः बोधितः बोधिबीजं प्रापितः । केनेव ।
यथा धर्मघोषेण सूरिचन्द्रेण चण्डोऽपि वङ्कचूलनामा राजपुत्रीपत्नीपतिः प्रतिबोधितः ।
कतिचिन्नियमान् आहितौ द्वावपीत्यर्थः ॥

उत्पथे प्रस्थितांस्तन्वतश्चापलं तत्र सूरिः किरातान्परानप्यसौ ।

सत्येऽतिष्ठिपत्सत्त्वरक्षात्रते रश्मिभिः शूकलान्सादिवद्वाजिनः ॥ ९३ ॥

असौ हीरसूरिस्तत्र शिरोत्तरानामग्रामे परानन्यानपि किरातान् भिल्लान् सत्वाना
जन्तूनां रक्षा दद्या अहिंसा तदादिभैः सैव प्रथमा येषु तादृशैर्मतैर्विविधनियमैः कृत्वा
सत्ये शोभनमार्गे अतिष्ठिपत्स्थापयति स्म । किं वत् । सादिवत् । यथा तुरगाणां दूषणमू-
षणलक्षणप्रस्थापनरक्षणनर्तनघौरितादिगतिकारापणादिकलाकुशलः सादी अश्ववारः ।
'अश्वारोहे चाश्ववारः सादी च तुरगी च सः' इति हैम्याम् । शूकलान्दुर्विनीतान् । 'दु-
र्विनीतस्तु शूकलः' इत्यपि हैम्याम् । रश्मिभिः बल्गाकशादिरञ्जुभिः कृत्वा सत्ये सर्व-
जनातिवाहिते वर्त्मनि स्थापयति । किलक्षणान् किरातान् । उत्पथे हिंसादिविधाने
दुष्टाप्सुनि मार्गादितरस्थाने वा प्रस्थितान्प्रवर्तमानान्प्रचलितान् । पुनः किंभूतान् ।
चापलं द्यूतमांसमदिरावेद्यापापधिचौर्यपराङ्गनागमनाद्यनेकदुर्व्यसनेषु चञ्चलतां लौट्यं
चक्रपदस्थापनगमनादि च तन्वतः प्रकुर्वतः आद्रियमाणान्विस्तारयतश्च ॥ इत्यर्जुन-
पत्नीपतितत्त्वेवकानां नियमदानम् ॥

सूरिशीतांशुरापृच्छ च भिल्लाधिपं संप्रणिन्ये पुरस्तादथ प्रस्थितिम् ।

तावदग्रे ददर्शार्बुदोर्वाधरं विन्ध्यमभ्येतमेतं विनन्तुं किमु ॥ ९४ ॥

अर्बुदनादीनां नियमदानानन्तरं सूरिशीतांशुर्हीरसूरिचन्द्रः भिल्लाधिपमर्जुन किरात-
राजमापृच्छथ प्रश्नयित्वा पुरस्तादग्रे प्रस्थितिं प्रस्थानं गमनम् । प्रयाणमित्यर्थः । संप्र-
णिन्ये करोति स्म । प्रमुर्मन्त्ररक्तस्तावदग्रे पुरतः अर्बुदनामानमुर्वाधरं पर्वतं ददर्श
लोचनगोचरीकरोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विन्ध्यं जलबालकापरपर्यायं शैलम् । 'विन्ध्य-
स्तु जलबालकः' इति हैम्याम् । एतं सूरिं विनन्तुं विशेषेण नमस्कर्तुमभ्येतं
संमुखमागतमिव ॥

यो गिरिस्तुङ्गिमश्रीभिरन्यान्पराभूय शृङ्गाग्ररङ्गत्पयोदोपधेः ।

छत्रमाधच मायूरमुर्वाधराधीशितुर्नन्दनस्तं जयाङ्कं किमु ॥ ९५ ॥

य उर्वाधराणां पर्वताणां भूपालना चाधीशितुर्भर्तुर्नायकस्य भर्तुर्हिमाचलस्य चक्र-
वर्तिनो वा नन्दनः पुत्रः । 'शौरीवरश्चशुरभूधरसंभवोऽयमस्त्यर्बुदः ककुदमद्रिकदम्बकस्य ।
मन्दाकिनीधनजटे दशदुत्तमाङ्गे यः शालकः शशिभृतोऽभिनय करोति ॥' इति गुर्जरेश्व-
रपुरोहितवस्तुपालव्यस्यसोमेश्वरमहद्विरचितलृणिंगवसतिपट्टिकोत्कीर्णवस्तुपालप्रशस्ताव-
र्बुदाद्रोहिमाद्रिपुत्रत्वं प्रकटमास्ते । एतावतार्थेन अर्बुदनामा गिरिः कश्चित्सावंशौमतनुजन्मा
च । उत्प्रेक्ष्यते—शृङ्गाग्रे शिखरोपरितनप्रदेशे रङ्गतां चरतां पयोदानां सजलजलधरा-

णासुपवेधेनघटाकपटात् तन्वयाङ्कं तेषां पर्वतानां भूपानां च जयस्य परामवनस्य
अङ्कं चिह्नं किमु मायूरं मयूरपिच्छसंवन्धि छत्रमातपन्नमिवाधत्ते विभर्ति स्म । किं
कृत्वा । तुङ्गिन्नः उच्चत्वस्य महिन्नः पराक्रमस्य करितुरगादिपरिवारस्य जात्यादेर्वा मह-
त्त्वस्य श्रीभिल्लक्ष्मीभिर्वैभवेर्वा कृत्वा अन्यान्परान् गिरीन्नराधिपान्वा पराभूय विजित्य
स्ववशीकृत्य वा ॥

अध्वरोद्भुः सुधाधामचण्डद्युतोर्विन्ध्यघात्रीधरस्येव संपर्षया ।

शृङ्गलेखाभिरभ्रंक्रषाभिर्नभःपद्भति रुद्धवानर्बुदोर्वीधरः ॥ १६ ॥

अर्बुदाभिधान उर्वीधरः शैलः अभ्रमाकाशं कषन्ति विलिखन्ति घृष्यन्तीति । 'कषू
विलेखने' इत्ययं घातुः । अभ्रंक्रषास्ताभिर्गगनमण्डलोलेखिनीभिः शृङ्गलेखाभिः शिखर-
राजीभिः कृत्वा नभःपद्भति व्योममार्गं रुद्धवानात्मना रुणद्धि स्म । उत्रोक्ष्यते—सुधा-
धामा चन्द्रः, खण्डशुत्सूर्यः, तयोरध्वनो मार्गस्य रोद्भुः रोधविधातुर्विन्ध्यघात्रीधरस्य
विन्ध्याचलस्य संपर्षया संहर्षणेव असूययेव ॥

क्वापि शृङ्गे विनीले तमालैः शशी यस्य चूडामणीवत्कचानां चये ।

क्वापि शोणाश्मशृङ्गे पुनर्भानुमान्प्राग्गिरेः सानुनी वोदयँल्लक्ष्यते ॥१७॥

यस्यार्बुदाग्रे क्वापि कुत्रापि स्थाने तमालैः समुल्लसद्बहुदलमण्डलसच्छवितापिच्छ-
पादर्पविनीले अतीव श्यामलीभृते शृङ्गे शिखरे शशी चन्द्रमाः कचानां चये कामिनीके-
शपाशे चूडामणीवत् चूडारत्नमिव लक्ष्यते ज्ञायते वा । पुनरपरेश्ये क्वापि कुत्रापि
प्रदेशे शोणाश्मभिः पद्मरागमणिभिर्निर्मिते शृङ्गे कूटे भानुमान् सहस्ररदिमः प्राग्गिरे-
रुदयाचलस्य सानुनी प्रत्ये उदयन्नभ्युद्गमं लभमान इव लक्ष्यते निरीक्ष्यते ॥

मौलिलीलायमानामृतांशुक्षरत्रिर्क्षराम्भःप्रवाहस्वरूपैरसौ ।

सातपन्नस्फुरच्चाभरैर्भूभृतां राजभावं विभर्तीव भूमीधरः ॥ १८ ॥

असौ भूमीधरः अर्बुदाचलः सहातपन्नेण छत्रेण वर्तन्ते यानि तानि सातपन्नाणि ।
तथा स्फुरन्ति इतस्ततः प्रसरन्ति चक्षलीमवन्ति यानि चामराणि रोमयुच्छानि तैः
कृत्वा । उत्रोक्ष्यते—भूभृतां सर्वपर्वतानां राजभावं स्नामित्वमाधिपत्यं वा विभर्ति
धारयतीव । किंभूतः । मौलौ क्षिरःशिखरोपरि लीलायमानो लीलया स्ववशेनाचरन्
प्रवर्तमानः प्रचलन्वा अमृतांशुः शीतदीधितिः । तथा क्षरतां शिखरान्तरालेभ्यो
निःसरतां निर्क्षेराणामम्भसां पानीयानां प्रवाहा धारास्ता एव स्वरूपमाला येषां तैः ॥

कुन्दरुद्धनीरमुद्धनीलकण्ठः पुनश्चन्द्रचूडः शिवः सिंहायानाङ्कितः ।

चातवेल्लक्ष्मिस्तलास्यः सरिद्योऽनुयातीव दिग्वाससं किं दिवा ॥१९॥

योऽर्बुदगिरेः दिवा दिवसं दिश आशा एव वासालि वल्गानि यस्यासां दिग्वासा
ईश्वरः तमनुवात्यनुकरोति सदशीभवतीव । 'दिङ्क्षितिवासा भवनीललोहितौ' इति द्वै-

म्याम् । द्वावपि विशिनष्टि—किलक्षणः । कुन्दानां विकसितकुसुमसंततिसितिकृतमुचकु-
न्दद्रुमाणा रुक् कान्तिर्यत्र । पक्षे कुन्दवदुज्ज्वला रुक् कायकान्तिर्यस्य । पुनः किभूतः ।
नीरसुग्भिः उन्नमन्नीरदैः कृत्वा नीलः श्यामलीभूतः कण्ठः उपत्यकाभागः शिरःशिव-
रादधस्तनप्रदेशो यस्य । पक्षे मेघवन्नीलः विषविपमानलज्जालाज्वलितत्वात्काल कण्ठो
गल यस्य । 'दधदम्युदनीलकण्ठताम्' इति नैपथे । अर्थः पूर्ववत् । पुनः किभूतः ।
चन्द्रो विधुरत्युच्चैस्तरत्वात् चूडायामप्रभागे अश्रकपशिसरोपरितनप्रदेशे यस्य । पक्षे
चूडायां जटाजूटे यस्य । पुनः किभूतः । शिवो निरुपद्रवः परैर्ग्रहीतुमशक्यः शिव-
नामा च । पुनः किलक्षणः । सिंहानां केसरिणा यानानि गमनागमनानि तैरङ्कितः
कलित । पक्षे सिंहयानया पार्वत्या अङ्कितश्चिहितः । तस्या अर्धाङ्गत्वात् । 'प्रसद्य
चेतो हुरतोऽर्धशमोः' इति नैपथे । अर्धशमोरीश्वरस्य शरीरार्धघटनया इत्यर्धशमोः ।
पुनः किभूतः । वातैः पवनैः वेल्लन्यश्वश्वलीभवन्त्यो या लताः वल्लवस्तामित्स्त्रद्रा क्लृप्त
लास्यं नाटक येन । महानटत्वान्नाव्यप्रियत्वाच्च । पुनः किभूतः । सरिर्निर्झररूपा अत्यु-
ज्ज्वलत्वात्स्वःसरिर्द्रा यस्य । पक्षे निर्झरंतुल्याः गिरीशत्वात् गिरीशो हिमाद्रिरपि ।
तत्र निर्झररूपैव गङ्गा यत्र । अथवा सरति गच्छति विस्तरतीत्येवशीला व्यवस्थि-
तविकल्पत्वादीर्घत्वाभावस्तादृशी नित्यवाहिनी खर्वाहिनी यस्मिन् । तथा शैलोऽपि
अत्युच्चत्वादतिविस्तरत्वात्पातालमूलत्वाच्च दिग्वासा दशशु दिक्षु वासो वसन अथवा
दशापि दिशो वासासि वस्त्राणि यस्य सः । 'शिरःस्व.सरित्' इति वा पाठः । तत्र
शिरसि अत्युच्चैस्तरत्वान्मस्तके स्वःसरित् गगनगङ्गा यस्य । तथा च वस्तुपालवसतिप्रश-
स्तावर्षुदाद्रिवर्णने—'मन्दाकिनी घनजटे दधदुत्तमाङ्गे' इति ॥

रत्नसान्वौषधीप्रस्थमुख्यश्रिया मेरुमुख्यक्षमाभुज्जयादर्जिताम् ।

शृङ्गनिर्गत्यराणां झराणां निभात्कीर्तिमेतां विभर्तीव मूर्तीं गिरिः ॥ ६० ॥

यो गिरिरर्षुदाचलः शृङ्गेभ्यः स्वशिखरेभ्यो निर्गत्यराणां निःसरणशीलानां झराणां
निर्यन्निर्झरपयःप्रवाहाना निभाभ्याजात् मूर्तीं शरीरवतीमेतां जगज्जनताप्रत्यक्षलक्षां
कीर्तिं यशोविस्तृतिं विभर्तिं दधतीव । किभूताम् । रत्नसानूनां मणिमयानां शिखराणां
तथा औषधीनां फलपाकावसानिकानां वशीकरणस्वर्णरजतादिकारिकाणां वा लताद्रुमवि-
शेषाणां प्रस्थानां विविधघातुरसकूपिकादिस्थानकानामपरशृङ्गाणां मुख्यया प्रकृष्टया
श्रिया तत्प्रमुखया वा लक्ष्म्या वैभवेन क्षोभया वा । मेरोर्मणिशिखराणि, हिमाचले
त्वौषधीप्रस्थं शृङ्गम् । अत एव मेरुः स्वर्णाचलो मुख्यः प्रधानो येषु । मुखे भावो
मुख्य आदिर्वा येषु तादृशानां क्षमाश्रृतां पर्वतानां जयात्परामभवादर्जितां स्वायत्ती-
कृताम् ॥

अर्जुनश्रीदधो मर्त्यमालास्फुरत्कंदरो भद्रसालोल्लसन्नृक्षभूः ।

विभ्रतः स्वःसुमेरोरिव स्पर्धया यः पुरं कापि धत्ते धरित्रीधरः ॥ ६१ ॥

सो धरंश्रीवरः अर्जुदपर्वतः कापि कुत्रापि प्रदेशे पुरं नगरं धत्ते विभर्ति । जज्जे-
दत्त—स्र. स्वर्ग दिप्रतो धारयतः सुमेरोः कनकाचलस्य । 'निदः स्वर्गधातः' इति
रत्नये । चतुक्त च नैपथे—'दिवमद्वादमराद्रिरागताम्' इति । स्वर्धया सह्यैषैव ।
ः किभूतः । अर्जुनानां ककुभट्टमाणा मेरुपक्षे स्वर्णानां च श्रियं शोभां दधातीति
श्रः । पुनः किभूत । मर्त्यानां विलासागनाद्नायुतननुव्याणा पक्षे धमर्त्यानां स्वाङ्ग-
शङ्गतकिनरविद्गन्वर्षादिदेवाना मालाभिः श्रेयिभिः स्फुरन्सः शोभमाना कंदरा
द्वा वस । पुनः किभूतः । मद्रैः श्रेष्ठैरथवा कल्याणकलितैः कदाचिदकेऽपि तान् खण्ड-
न्ति तादर्थ. मालं. पादपैर्द्वैवदादिभिर्वा उल्लससुक्लास प्राप्नुवन् । मेरुपक्षे—मद्रमालनात्ता
न्द्रोपल्लवावतिना वनेन च शोभमानः । पुनः किभूतः । अज्ञाणां भद्रज्ञानं महर्कै-
तादृताद्गाना 'रीटि' इति लोके प्रसिद्धानां वन्यस्त्रापदानाम् । मेरुपक्षे—अज्ञाणा नक्ष-
त्राणाम् । भूः स्थानम् । 'नक्षत्रभूः स्रज्जुलप्रसूतेर्युक्तो नभोगैः खलु भोगभाजः । मुजा-
हरोऽपि न वानि वस्य समानता काचन कायनाद्रिः ॥' इति चम्पूकथाधाम् ॥

अम्बरालिङ्गिशृङ्गावलीपल्वलोपाश्रयाः स्मेरदम्भोजिनी रागिणीः ।

योऽभिकेनाभ्रपान्थेन साकं सदा मित्रवत्कारयामासिवान्संगमम् ॥ ६२ ॥

योऽर्द्धशेऽर्द्धिर्मित्रवत्सत्वेव रागिणीः शोणा अनुरक्ताश्च स्मेरन्तीविकवन्तीः अनु-
पगतैरेकान्तुगीभवन्तीधाम्भोजिनीः पद्मिनीत्रियः कमलिनीश्च । अभिकेन जामुकेन ।
कानुक कथिता कनोऽनुकः कामयिताभिक.' इति ह्यन्याम् । तथा 'प्रत्यामस्याम-
भयेन रथा कर्तुं भ्रमोन्व मिजात्रमस्ति' इति नैपथे । अनुरागिणा अभ्रपान्थेन भानुन,
साकं सदा प्रतिदिन संगमं संयोग कारयामासिवान् निर्मापयति स्त । प्रियमित्रोऽपि
क्याचिदनुरागिण्या पद्मिन्या कामिन्या समं स्वस्मिन्न संगमयति । किभूताः । अम्बर-
नाकासामादिद्वन्द्वित ससृष्टान्तीत्येवशीलानां शृङ्गाणा शिखराणामावली श्रेणो तस्यां
ये पन्था अत्तातघराति तेषु उपाश्रयः स्थानं यास्याम् । 'केलती मदनयोक्पाश्रये'
इति नैपथे । उपाश्रयः स्थानं साधूनामपि प्रसिद्धम् । अत्युर्ध्वस्तरशिरसरसरसिकहिणीनां
रदिन संयोगः मुक्तर एवेति । पद्मिनीनामपि चन्द्रशालसंगतानाम् । 'चन्द्रशाला
दिरंग्मर' इति ह्यन्याम् ॥

सिन्धुरौलोद्भवद्वोरवैर्दुर्वहां विश्रतो भूतधार्त्री फणामण्डलैः ।

भोगिनां वासवस्येव विश्रान्तये निर्मितो नाभिजातेन यः क्षमाधरः ६३

यः शम्भुस्यतः । अम्ब्रेऽपते—भोगिनां भुजंगमना वानवस्त पुरंरन्व मेपनामना-
स्य निश्रान्तये विश्राम दातु नाभिजातेन प्रजापतिना ब्रह्मणा निर्मितः कृत्न इव ।
निश्रान्त वासवस्य । शिवस्यः सर्वेऽपि मष्ट्राः, यथा मेरुशिखारिचलायाः दमन्या
१ : पर्वता, वेदस्यः उद्भवतिरवदमार्त्तमांरवभारंशुम्बरभरंरुर्वेदा दुःसिन घोडु वा-
वस्यम् । शुभेन परामयेऽभ्येन एकेन सादमेवासातेनोद्यते इति दुर्वदा तादर्थी भूत-

धार्त्री भूतानां चराचराणां गिरिसमुद्रादिमनुष्यपर्यन्तानां धरणशीलां समग्रमध्यमलोक
फणानां स्वशिरःस्फटाना मण्डलैश्चक्रवालैः कृत्वा विभ्रतो धारयतः ॥

कण्ठपीठीलुठत्पार्वणश्वेतरुत्तारकानायकोदात्तमुच्चालता ।

व्योम निर्भिद्य यातेन येनोच्चकैर्धार्यते भूमृतेवात्मभूषाकृते ॥ ६४ ॥

येन भूमृता अर्जुदाचलेन आत्मनः स्वशरीरस्य भूषाकृते शोभाविधानाय कण्ठपीठ्यां
श्रीवायाम् । यथा नैषधे—‘दधदम्बुदनीलकण्ठताम्’ गजमन्दिरवर्णने । कण्ठशब्देन
कन्धरा । एतावता अधित्यका । पीठशब्दः स्त्रीक्रीवलङ्गः । ‘जयत्युदरनिःसरद्वरसरो-
जपीठीपञ्चतुर्मुखमुखावलीरचितसामनामस्तुतिः’ इति चम्पूकथायाम् । तथा ‘वशिक-
वकोष्ठिककन्यकुञ्जपीठानितकमवहित्थम्’ इति लिङ्गानुशासनेऽपि । लुठन्तः इतस्ततो
भवन्तो ये पार्वणाः पूर्णिमासंबन्धी श्वेतरुक् चन्द्रमाः तथा तारकास्तारा उपलक्षणान्
ग्रहनक्षत्राणि तेषां नायको मध्यमणिस्तेन युक्ता उदात्ता उदारा महार्घ्या वा । ‘उदात्त-
नायकोपेता’ इति चम्पूकथायाम् । ‘उदात्तो महात्मा महाध्वंशश्च’ इति तट्टिपनके ।
मुच्चालता मौक्तिकहारो ध्रियते किमु । भूमृता किभूतेन । व्योम गगनं निर्भिद्य अत्यु-
च्चैस्तरत्वाद्वित्वा विदारयित्वा उच्चकैरूर्ध्वं यातेन सप्राप्तेनेत्यत एव कधराया ज्योतिष्क-
क्रमायातम् ॥

अत्रविभ्राजियन्मेदिनीभृद्गुनातनिष्पातिपाथःप्रवाहोत्थितैः ।

उत्पतद्भिः पतद्भिर्नभःपद्भितौ विन्दुवृन्दैरिवाभावि तारामरैः ॥ ६५ ॥

उत्पतद्भिर्महत्प्रस्तरोपरि निपतनादुच्चैरुच्छलद्भिः । अत एव कारणान्नम पद्भितौ
गगनमार्गे पतद्भिर्गत्वा तिष्ठद्भिर्विन्दुवृन्दैर्जलकणनिकरैः । उत्प्रेक्ष्यते—तारामरैः तारक-
निकरैरभावि भूतमिव । शुचिजलकणा एवाकाशे तारा वभुवुः । किभूतैर्विन्दुवृन्दैः ।
अत्रे नगनाङ्गणे विभ्राजिनां शोभनशीलानाम् । नभसंगतानामित्यर्थः । यन्मेदिनीभृद्गुना
यस्यार्जुदाचलस्य शृङ्गाणां भैरवक्षम्पारूपाणां वा तटानां ज्ञातेभ्यः समूहेभ्यो निष्पातिभ्यो
निष्पतनशीलेभ्यः अधोनिर्गमनशीलेभ्यः पाथसा निर्झरनीराणां प्रवाहेभ्यो धाराभ्यः
उत्थितैश्चतैः प्रादुर्भूतैः ॥

मित्रपुत्र्या सह स्थातुमप्यम्बरे तामुपादाय भूमेः पुनः स्वःसरित् ।

यद्विरेर्वर्त्मना शालितालीमिलत्कुन्दमालाच्छलाद्गच्छतीवाम्बरम् ॥ ६६ ॥

शालिनीभिः शोभनशीलाभिः तालीभिः राजतालीनामभिस्तरविशेषैः । देशैकग्रहणेन
देशिनीं ग्रहणम् । यथा भामाग्रहणेन सत्यतामेति । तैः सम मिलन्त्यः सद्ग कुर्वन्त्यः
एकत्रोद्गतायाः कुन्दानां विकसितकुसुमकदम्बकवलक्षीकृतमुच्चकुन्दपादपानां मालायाः
श्रेण्यादृष्टलाकपटात्स्वःसरिन्मन्दाकिनीं यद्विरेर्यस्यार्जुदशैलस्य वर्त्मना मार्गेण भूमे
सकाशाश्विभस्त्रलाङ्गुलीमुत्तीर्य पुनस्त्रज गमनेन द्वितीयवारमम्बरमाकाशं गच्छतीव य
तीव । किं कृत्वा । मित्रस्य सख्युर्भानोर्वा पुत्र्या यमुनया सह अम्बरेऽपि गगना

नेऽपि स्थातुमेकत्र स्थितिं विधातुं यथा एकया मूर्त्त्या प्रयागे यमुनया सह तिष्ठामि
तथा अपरयापि मूर्त्त्या आकाशेऽपि यमुनया सहाहं वसामीति विचिन्त्य मिश्रपुत्रो
कालिन्दीनाम्नीं सह सार्धमुपादाय गृहीत्वा ॥

रोहिणीरागिभावान्निजत्यागिनं कान्तमेणाङ्गमुत्सृज्य कोपाकुला ।

औपधीसंततिर्निर्मिमीतेऽनिशं तापसीवत्तपांसीव यस्मिन्निरौ ॥ ६७ ॥

औपधीनां विधुवधूनाम् । चन्द्रस्य तत्पतित्वात् । 'रोहिणीद्विजनिशौषधीपतिः' इति
हेमचन्द्रवचनात् । संततिः श्रेणिर्यस्मिन् गिरौ अर्बुदपर्वते । उत्प्रेक्ष्यते—तापसीव परि-
म्राजिकाराजीव अनिशं निरन्तरं तपांसि शीतोष्णतापनिरशनादिकष्टाणि निर्मिमीते
करोतीव । किंभूता । कोपाकुला रोपोद्रेककल्पीकृताशया । किं कृत्वा । रोहिण्यां दक्षा-
हजायां रोहिणीनाम्न्यां स्वसपत्न्यां पत्न्यां विषये रागिभावादत्यन्तानुरक्ताशयत्वात्त्रिज-
स्वात्मनस्त्यागिनं लजनशीलमेणाङ्ग चन्द्रमसं कान्तं स्वभर्तारमुत्सृज्य त्यक्त्वा ॥

भासते शातकुम्भाश्मगर्भोपलश्रेणिसंकृप्तशृङ्गद्वयं कुत्रचित् ।

यस्य विश्वातिशायिश्रियं वीक्षितुं मेरुविन्ध्याविवाल्पीभवन्तौ स्थितौ ६८

कुत्रचित्प्रदेशे शातकुम्भानां काञ्चनानां तथा अश्मगर्भोपलानां मरकतरत्नानां च श्रे-
णिभिः सम्यक्प्रकारेण कृप्तं रचितं देवादिना कौतुकाद्विनिर्मितं शृङ्गद्वयं शिखरद्वन्द्वं
भासते दीप्यते । उत्प्रेक्ष्यते—यस्य हिमाद्रिनन्दनगिरेः विश्वेभ्यः समस्तपर्वतेभ्योऽपि
विश्वेभ्यो जगद्गणो वा अतिशायिनीमत्यभ्यधिकां श्रियं शोभां लक्ष्मीं वा वीक्षितुं
सदग्नोचरीकर्तुं स्थितावागत्य वसन्तौ तथा अल्पीभवन्तौ वपुषा लघूभवन्तौ स्वश-
रिरे स्वल्पे प्रणय मेरुविन्ध्यौ स्वर्णाचलजलबालकशैलाविव । 'विन्ध्यलु जलबालकः'
इति श्रुत्याम् ॥

विभ्रतो वाहिनीर्यस्य वार्धिष्ठावाहाविनीः श्रीपराभूतभूमीभृतः ।

तिष्ठतः क्षोणिमाक्रम्य पूषार्चिषा वेदगर्भः करोतीव नीराजनाम् ॥६९॥

वेदगर्भो यथा कस्यार्बुदभूमीभृतः पूषा माखांस्वत्यार्चिज्ज्योतिरथ च पूष्णोर्मनोस्तुल्यो
नन्दत्यत्मनःशुभं शरोऽर्चिर्निधूमधूमध्वजस्तनं नीराजनामारात्रिका करोतीवत्युप-
श्रुते—अन्धत्वापि रात्र आरात्रिकोत्तारण क्रियते । यथा कस्यापि भूभृतो वेदगर्भो
यस्यः स्वर्गानुरोधाः । वेदगर्भ इति साभिप्राय नाम तेन वेदमन्त्रोच्चारणपूर्वकं दीप्रव-
हिना नीराजना निमिमीते । यत्न किं कर्तव्यतः । क्षोणिं भूमीमण्डलमाक्रम्यपार्श्वेऽप्य-
दक्षिणस्यादिभिरात्र तिष्ठतः वदतः स्मरति कुर्वत । पुनः किंभूतस्य । वार्धिणा ननुःम-
दुग्धेनां त्रयान् पारिपूरानात्रावयन्त्यतिक्रामन्ति आश्रमन्ति चेत्येवंशोऽथ वार्धिर्नानदीः
नदीव विभ्रतः । किंभूतस्य । श्रिया आत्मान्यया शोभया चतुरङ्गजगतिर्बर्भः कृत्वा
पराभूतः विभ्रतः स्वपादपद्मपुङ्करीकृता भूमीभृतः पर्वता नृपाय देन नः ॥

यत्रमःसङ्गिशृङ्गाङ्गणालिङ्गिनां किनराणां समं यौवतैर्गायताम् ।
गीतमाकर्ष्य रङ्गुर्मृगाङ्गं तदाक्षिसचेता व्रजन्नप्रतोऽस्तेदयत् ॥ ७० ॥

रङ्गुश्चन्द्रस्याङ्गुसुगः अग्रतः अर्बुदाचलभृङ्गाणि सत्यज्य पुरस्ताद्गजन् प्रतिष्ठमानः मृ-
गाङ्गं विधुराख्येदयत् महत्स्वेदमुत्पादयति स्म । किंभूतो रङ्गुः । तदाक्षिसचेताः तत्र
किनरकृतगीते आक्षिप्तं विलभं चेतो मनोवृत्तिर्यस्य सः । किं कृत्वा । यस्यार्बुदगिरेर्न-
भसोऽम्बरस्य सहो मिलन विद्यते येषां तादृशानि भृङ्गाङ्गणानि शिखरोपरितनप्रदेश-
स्तान्यालिङ्गन्त्याङ्गिष्वन्ति आश्रयन्तीत्येवंशीलास्तादृग्विधानाम् । तथा यौवतैर्दुवतीना
किनरीणां गर्णैः समं सार्धं गायता स्वरसेन गान कुर्वता किनराणां कियुरुषाणां गीतं
मधुरध्वनिलयमथगेयमाकर्ष्य ध्रुवणपारणां प्रणीय ॥

यत्र चन्द्रोदयश्च्योतदिन्दूपलप्रस्थसंस्थायुकोन्निद्रकुन्दद्रुमे ।

राजते राशिरिन्दिन्दिराणां सुधासागरे शेषशायीव शक्रानुजः ॥ ७१ ॥

यत्रार्बुदशैले चन्द्रस्य मृगाङ्गयोदयेनाभ्युद्गमेन श्योतन्तः क्षरन्तोऽमृतरस स्रवन्तो
ये इन्दूपलाश्चन्द्रकान्तमणयस्तेषां प्रस्थं शिखरं तत्र सस्थायुको वसनशीलः उन्नतत्वा-
त्स्थायी तथा उन्निद्रो विकसितः स्मितकुसुमव्रजविशदीकृतो य कुन्दद्रुमः तत्र इन्दि-
न्दिराणां भ्रमराणां राशिः समूहो राजते शोभते । क इव । इन्द्रावरज इव । यथा
सुधाया उत्पत्तिस्थाने क्षीरसागरे शेषे नागाधिराजशय्याया शेते स्वपिति इत्येव-
शीलः शेषशायी कृष्णः शोभते ॥

मेरुमुख्यास्त्रिलोर्वीधराणामिवोपात्तसारैरसौ वेधसासृज्यत ।

एष निःशेषभूमीभृतां निर्जयं निर्भिमीते न चेद्वैभवैः स्वैः कुत ॥ ७२ ॥

मेरुः स्वर्णाचलो मुख्यः सर्वोच्चैस्तरत्वात् रन्नसानुसुवर्णमयन्वाच्च प्रकृष्ट आदिमो
वा मुखे आदौ भव इति व्युत्पत्त्या प्रथमो येषां तादृशानामखिलानां समग्राणामुर्वीध-
राणां पर्वतानामुपात्तैरुप समीपे आगत्य आर्तैः सम्यगवलोकनपूर्वैः सगृहीतैः सारैः
सर्वातिशायिपरमाणुदलैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—असौ अर्बुदाचलो वेधसा जगत्सृजा अ-
सृज्यत सृष्टो विरचित इव । एवं चेन्न तर्हि एषोऽर्बुदादिः स्वैरानीयैर्वैभवैः शोभाति-
शयैः कुरवा निर्गतः शेषोऽवशिष्टो येषु ते निःशेषाः समन्तात्तेषां भूमीभृता यावज्जगत्त्र-
रीणां निर्जयं नितरां जय परिभवं कुतः कस्मात्कारणान्निर्भिमीते करोति ॥ इत्यर्बु-
दाचलवर्णनम् ॥

आरुरुक्षुर्मुमुक्षुक्षितीन्द्रस्ततोऽलंकरोति स्म देशं सवेशं गिरेः ।

गौरवेणाधिकोऽहं गिरिर्वास्त्यसौ चेतसीतीव हल्लेखवान्बीक्षितुम् ॥ ७३ ॥

नतोऽर्बुदाद्रिदर्शनानन्तरमारुरुक्षुरर्बुदपर्वतोपरिभूमीमध्यारोहमिच्छुः चदितुकामो
मुमुक्षुक्षितीन्द्रः भ्रमणधरपीरमणो गिरेर्हिमाद्रिनन्दनसानुमतः सवेशं समीपवर्तिन

देशं भूभागमलकरोति स्म भूषयामास । इत्यमुना प्रकारेण वीक्षितुं विलोकयितुं चेतसि स्वमानसे हृद्रेष्ववसुत्कण्ठाकलिः इव । इति किम् । गौरवेण माहात्म्येन गुरुतया वा कृत्वा अहमाधिको गिरिर्वाभ्यधिकोऽस्ति । यद्यपि परप्रशमरससुधासमुद्रमध्यनिमग्नमनसा कदाचिदप्याश्रये लेशमात्रमप्यनुत्सुकता स्यात्, तन्महात्ममौलीना तेषां सूरीणां स्वप्नेऽपि नायमभिप्रायः प्रदुर्भवेत् । किंतु केवलं कवेरिय कल्पनामात्रोत्प्रेक्षेति । अथ वा छात्रस्यात्कदाचिदुत्कलिकालेनः संभवत्येव गौतमादीनामपि शकादिकृतनाटक-वलोकने ॥

अर्बुदाधित्यकामत्रविभ्राजिनीं सूरिसिंहः समारोढुमारब्धवान् ।

किं व्यवस्यन्नगन्मूर्धसंस्थायिनीमुद्विवक्षुर्महानन्दसीमन्तिनीम् ॥ ७४ ॥

सूरिसिंहः अग्ने आकाशे विभ्राजते इत्येवंशीलाम् । अम्बरचुम्बिनीमित्यर्थः । अथ वा अग्नेर्मधेः कृत्वा शोभनशीलाम् । 'गिरौ तिष्ठन्ति वारिदाः' इत्युक्तेः । अर्बुदस्य हिमाद्रिनन्दनशैलस्याधित्यकामूर्ध्वभूमेकां समारोढु सम्प्रकप्रकारेण चदितुमारब्धवान् आरम्भते स्म । सिंहस्य तु भूधराधित्यकाध्यारोहणं युक्तमेव । उत्प्रेक्ष्यते—जगतां प्रयाणां भुवनानां मूर्ध्नि मस्तके संस्थायिनी जगत्त्रयोपरि संतिष्ठते निवसनशीला इत्येवंशीलां महानन्दो मुक्तिरेव सीमन्तिनीं श्रौढकुमारिकासुद्विवक्षुस्त्रोडुमिच्छुः परिणेतुकामः सन् व्यवस्यन् व्यवसायमुद्यमं कुर्वाण इव ॥

तद्गुणश्रेणिनिर्वर्णनानन्दितो वातपूर्णीभवत्कीचकानां कणैः ।

अद्रिरम्यागतस्येव तस्यान्तिकागामिनः प्रीतिमान्पृच्छति स्वागतम् ७५

प्रीतिः स्नेहः प्रमोदो वा विद्यते यस्य तादृशोऽद्रिरर्बुदान्चलः अन्तिके स्वसमीपे आगच्छति आयातीत्येवशीलस्य तस्य सूरैः वातेन वायुना पूर्णीभवतामन्तःपूर्वमाणाणां कीचकानां सच्छिद्रवंशानां कणैर्निःस्वानैः । 'स कीचकैर्मांसतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्विरापादितवंशकृत्स्नम्' इति रघौ । स्वागतं सुखेनागमनादिवार्तां पृच्छति प्रश्रयतीव । कस्येव । अभ्यागतस्येव । यथा स्वसमीपे समेतस्य प्रियप्रार्थुर्णिकस्य स्नेहकलितः स्वाजन्यात्प्रमोदकलितः प्रियत्वात्स्वागतं पृच्छत्यनुयुनक्ति । किंभूतः अद्रिः । तस्य हीरसूरैर्गुणानां श्रेण-निर्वर्णनाद्दर्शनादानन्दितः प्रहृष्टमानसो जातः ॥

लोलरोलम्बकोलाहलप्रस्तुतस्फीतकीर्तिस्तवामोदमेदस्विनी ।

यत्र सस्यैर्नताङ्गी लताविग्रहावाकिरत्कुञ्जदेवी प्रसूनैः प्रभुम् ॥ ७६ ॥

यत्रार्धुदगिरौ कुञ्जदेवी । जातावेकवचनम् । वनदेवता प्रसूनैः प्रचलपवनप्रसरप्रपतत्कुसुमोत्करैः कृत्वा तं हीरसूरिमवाकिरत् वर्षापयति स्म । 'अवाकिरन्वयोद्दाल्यं लाजैः पौरयोषितः' इति रघौ । किंभूता कुञ्जदेवी । लोला मकरन्दपानकृते चपला ये रोलम्बा मधुकरास्त्वेषां कोलाहलः गुञ्जारूपः कलकलस्तेन प्रस्तुताः प्रारब्धाः

स्फीता वर्धमानाः कीर्तियशसः स्ववाः स्तुतयो यथा । पुन. किंभूता । आमोदेन पुष्पा-
दिपरिमलेन प्रमोदेन वा मेदस्विनी पुष्टा प्रोद्भूतपुलककोरकाकलिता । पुनः किंभूता ।
सस्यैः स्वफलभारेण नताङ्गी नम्रीभवत्तनुयष्टो । पुनः किंभूता । लता कुसुमितफलितवल्ली
एव विग्रहः शरीरं यस्याः सा ॥

यत्र कल्लोलयन्त्रैककल्लोलिनीर्मन्दमान्दोलयन्स्मेरदुर्वीरुहान् ।

स्वर्णदीपवपौष्यैः करम्बीकृतो गन्धवाहोऽनुगामीव तं भेजिवान् ॥७७॥

गन्धवाहः । गन्धं कुसुमादीनां मृगमदादीनां वा सौरभ्यं वहते धारयतीति गन्ध-
वाहो वायुः पुरुषविशेषण वा । यत्र पर्वतेऽनुगामीव सेवक इव तं हीरसूरिं भेजिवान्
सेवते स्म । वायुश्च त्रिधा वर्धते—शीतो, मन्द., सुरभिश्च । तदेव त्रैविध्यं दर्शयति ।
किं कुर्वन् गन्धवाहः । नैका अनेकस्थानस्थायिनी. कल्लोलिनीस्तरङ्गिणीः कल्लोलयन्
स्वरंहःप्रावत्येन कल्लोलमालाकलिताः कुर्वन् । एतेन शीतल । पुनः किंभूतः । मन्द
'शनैः स्मेरतो विजृम्भमाणान् । कुसुमितानित्यर्थः । उर्वीरुहान् विविधवृक्षान् आन्दोलयन्
तरलीकुर्वणः । एतेन मन्द. । घनगहनानोकहास्फालनेन मन्दीभूत इत्यर्थः । पुनः किं-
भूतः । स्वर्णयाः पर्वतस्याभ्रकषट्वेनात्युच्चैस्तरत्वाद्गगनगङ्गायाः पश्चाना कमलाना पौष्यै
रजोभिः करम्बीकृतो व्याप्तः । एतेन सुरभिः ॥

कुत्रचित्तोरणस्रग्विलासश्रियं विभ्रति व्योमसंचारिणः सारसाः ।

सिद्धिपुर्यां यियासोः पुरस्तात्प्रभोर्विश्वकर्त्रेव मङ्गल्यमाला कृता ॥ ७८ ॥

कुत्रचित्कसिंश्वनार्जुदशैलप्रदेशे व्योम्नि आकाशे सचरन्त्युड्डीयमाना गच्छन्तीत्येव-
शीला गगनगामिनः सारसा. पक्षिविशेषाः प्रसिद्धाः पक्षिणस्तोरणस्रजः तोरणमालाया
विलासश्रिय लीलालङ्गी विभ्रति धारयन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—सिद्धिपुर्यां निर्वृतिनगर्यां
यियासोर्गन्तुमेच्छोः प्रभोर्हारसूरीन्द्रस्य पुरस्तादप्रतः विश्वकर्त्रा सर्ववस्तुविधायिना
विधिना कृता विहिता मङ्गल्यमाला वन्दनमालिकेव । जगत्कर्त्रा वा रचितेति शेषः ॥

कापि झाङ्कारिणो निर्झरान्तःप्लवाः प्लावयन्ति स्म तत्पर्वतोपत्यकाम् ।

सिद्धसिन्धुर्नभस्तो निरालम्बना निष्पतन्तीह क्लृप्तावलम्बा किमु ॥७९॥

कापि कुत्रचित्स्थाने झाङ्कार इति शब्दोऽस्त्येष्विति झाङ्कारिणः । निर्झराणां ध्वनेर्झा-
ङ्कार इति संज्ञा । यदुक्तं पाण्डवचरित्रे—‘झरन्निर्झरझाङ्कारी’ इति । सशब्दा निर्झ-
राणामम्भःप्लवाः पयःप्रवाहास्तत्पर्वतोपत्यकामर्जुदाचलशिखराधोभूमिका शिखरापेक्ष-
योपत्यका प्लावयन्ति स्म निर्भरं भरन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—निरालम्बना निर्गताधारा
अत एव नभस्तो गगनाङ्गणादालम्बनराहिल्यान्निष्पतन्ती अयोभ्रदयन्ती सती । पुनरि-
हार्जुदाचले कृप्तो निर्मितोऽवलम्ब आश्रयो यथा तादृशी सिद्धसिन्धुः किमु गगनगद्देव ।
निर्झरपयसामल्योञ्जल्याद्गोत्रेक्षा ॥

पर्वते कुत्रचित्कुर्वतेऽन्तर्मदैर्मेदुराः कुञ्जरा गर्जिविस्फूर्जितम् ।

यज्जितेनेव विन्ध्याद्रिणा प्राभृतं प्रापिताः शक्रनागानुवादा इमे ॥८०॥

पर्वते गौरीगुह्युत्तेऽचले कुत्रचित् गङ्गरादिप्रदेशे अन्तर्मध्ये सट उन्मादो दानप्रवाहो वा तेन मेदुरा खेच्छाचारित्वात्पुथाङ्गाः कुञ्जराः पण्डिहायना यूयनाथा गजाः । यदुक्त-
नुत्तराभ्ययने—‘कुञ्जरे सद्दिहायने’ इति । गर्जिविस्फूर्जितं गर्जारवस्फूर्जितं कुर्वते ।
सजलजलद्वज्जन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—यजितेन अर्जुदपर्वतपराभूतेन विन्ध्याद्रिणा
जलबालकशैलेन शक्रनागमिन्द्रगजमैरावणमनुवदन्यनुकुर्वन्ति ऐरावणोपमानाः । अथ
वा हरिकारिणमनु पश्चाद्दन्ति वयं पूर्वं शोभातिशयादिभिः प्रथमतो गणनीया ऐराव-
तस्तु अस्त्यथाद्गणनीया इति कथयन्ति वा । हस्तिमलप्रतिमला इत्यर्थः । इति शक्र-
नागानुवादा इमे प्रत्यक्षलक्ष्या गजा हस्तिनः प्राप्तमुपदा प्रापिताः दैविकता इव ॥

आशुगालोलसालाङ्गहारो भ्रमद्भृङ्गवाग्गीतिवेल्लताहस्तकः ।

सूरिपादाम्बुजस्पर्शमासाद्य यो नृत्यतीव्र प्रमोदं दधद्भ्रुधरः ॥ ८१ ॥

सूरैर्वाचयमचक्रवर्तिनः पादाम्बुजयोश्चरणकमलयोः स्पर्शमनुपद्ममासाद्य संप्राप्य
प्रमोद मनस्वानन्दं दयद्ब्रह्म यो भूवरोऽर्जुदाचलो नृत्यतीव्रं नृत्यं करोतीव । नृत्यलक्ष-
णानि दर्शयति । किभूतः । आशुगैः शीघ्रगामिभिरतिवेगवत्तरैः पवतैः कृत्वा आसाम-
स्त्येन शाखाप्रशाखादिभिः सार्धं लोलाक्षपलाः सजायमाना ये साला नानाजातीयतरवः
त एव तैः कृत्वा वा अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो नाटकाभिनयदर्शनं यस्य । पुनः किभूतः ।
भ्रमन्तो विविधविकसितकुसुममकरन्दपानार्थमितस्ततः पर्यटन्तो ये भृङ्गास्तेषां वाग्वा-
प्येव गीतिगानं यस्य । ‘वाण्या भृङ्गी पिकीरवा’ इति काव्यकल्पलतायाम् । तथा
वेङ्गन्त्यो मरुत्तरला भवन्त्यो या लता वल्लयस्ता एव हस्तका विविधहस्तचेष्टनानि यस्य ॥

यः परान्कौतुकैः काममुत्कण्ठयन्नास्य जहे मनश्चित्रमत्रास्ति किम् ।

स्मेरयन्नप्यशेषं कुमुत्काननं पद्ममुद्गोघयेत्पार्वणेन्दुः किमु ॥ ८२ ॥

योऽर्जुदाचलः परान्परजनान् कौतुकैरात्मीयालोकेनीयानेककौतुहलैः कृत्वा काम-
तिग्रमेन उत्कण्ठयन्कुसुममावं प्रापयन् सन्नपि अस्य हीरसूरैर्मनो मानसं न जहे न
हृतवान् न स्ववशीचक्रे । अत्रेह स्थाने किं चित्रं किमाश्चर्यम् । तदेव दृश्यति—
अशेषं समस्तं कुमुदा कैरवाणा काननम् । वृन्दमित्यर्थः । स्मेरयन्निव काशयन्नपि पार्वणेन्दुः
पूर्णमासंघन्धी चन्द्रमाः पद्मं सूर्योदयविकसनशीलं कमलं क्लेमुद्गोघयेद्विनिर्द्रीकुर्यात्
विकारायेत् अपि तु न ॥ इत्यर्जुदाचलकौतुकानि ॥

मन्दमन्दं चलन्नर्तुदोर्वीधराधित्यकामध्यरोहद्यतीनां पतिः ।

शंभुसौधैः पवित्रीकृतोर्वीतलां रूप्यग्रैलस्य चूलामिवेच्छावसुः ॥ ८३ ॥

यतीनां प्रमणानां पतिः स्वानी हीरसूरिमन्दमन्दं शनैः शनैः । ‘गणमवजगाहो मन्द-

मन्दं मृगाङ्कः' इति चम्पूकथायाम् । चलन्सचरन्नर्तुदोर्बाधरस्याधेत्यकामूर्ध्वभूमिकाम-
ध्यरोहदारूढवान् सप्राप्तः । क इव । इच्छावसुरिव । यथा धनदः कैलाशशैलस्य चूला-
मधिरोहति । किभूतामधित्यका चूलां च । शभूना वृषभादिचतुर्विंशतितीर्थकृता
सौधैः यद्यपि भरतकारितः सिंहनिषद्यानामा एक एव प्रासादः । तथापि सुरविद्याध-
रराजभिरन्येऽपि तत्पार्श्वे प्रासादाः कारिताः सभाव्यन्ते शत्रुजयरैवताचलादिवत् ।
अथ यद्येक एव तदा सर्वोत्तमत्वात्पूज्यत्वाद्वा बहुवचनम् । पक्षे शभोरीश्वरस्य सौधैः
पत्नीपुत्रप्रमथादिगणानां परिजनपरिवाराणां मन्दिरैः कृत्वा पवित्रीकृत पावन निर्मित-
सुवीतल भूमीषोढ यस्याः सा ॥

पुण्यभाजां हृदाकृष्टिमन्त्रानिव श्रीमदर्हद्गृहानिर्जितस्वर्गहान् ।

अर्बुदश्रीवतंसायमानान्प्रभुर्नेत्रपत्रैरसौ प्रीतचेताः पपौ ॥ ८४ ॥

असौ प्रभुर्त्तरिसुरैः श्रीमतः शोभाशालिनः अर्हद्गृहान् जिनप्रासादान् । अथ वा
श्रीत्रिभुवनाधिपत्यलक्ष्मीर्विद्यते येषाम् तादृशानामहंता तीर्थकृता गृहान् विहारान्
नेत्रपत्रैर्लोचनदलैः नयनपुटकैर्वा पपौ सादरमवलोकयति स्म । किभूत । प्रीत मोद प्राप्त
चेतो मनो यस्य । किभूतान् श्रीमदर्हद्गृहान् । निर्जितानि निजजगज्जैत्रवैभवैरभिभूतानि
स्वर्गहाणि वैजयन्तादिस्वर्गगेहानि विमानानि वा यैः । पुनः किभूतान् । अर्बुदस्य हिमा-
द्विनन्दनगिरे त्रिया लक्ष्म्या अवतसायमानान् शिर.शेखरवदाचरत । उत्प्रेक्ष्यते—
पुण्यभाजां सुकृतिना साधूना हृदा मानसानामाकृष्टेगकर्षणस्य मन्त्रानिव ॥

यत्र विश्वत्रयीश्रीनिवासा जिनाधीशसौधाः स्वशृङ्गाग्रदण्डोपधेः ।

स्वर्गहानूर्ध्वमुत्तम्य पाणीन्निजान्भर्त्सयन्तीव भूषामिभुत्सेकिनः ॥ ८५ ॥

यत्रार्बुदाचले जिनानां सामान्यकेवलिनानामधीशास्तीर्थनाथास्तेषां सौधा मन्दिराणि
प्रासादाः । सौधशब्दः पुनपुत्तके । 'युददोहदकुमुदच्छदकन्दार्बुदसौधमेधोत्सेधकवन्धो'
इति लिङ्गानुशासने । खेपामात्मना शृङ्गाणां शिखराणामग्रे उपरिभागे निवद्धानां द-
ण्डानां ध्वजालम्बनवन्धनयष्टीनामुपधेः कपटान्निजानात्मीयान् पाणीन् उत्तम्य ऊ-
र्ध्वोक्तव्य । उत्प्रेक्ष्यते—स्वर्गहान्देवलोकसघन्धिसौधान् वैजयन्तादिकान् प्रासादान्
भूषाभिः स्वकीयशोभाभिः कृत्वा निर्भर्त्सयन्ति तिरस्कृवन्तीव । किभूता जिनाधीश-
सौधाः । विश्वत्रय्यास्त्रिलोक्या श्रीणा लक्ष्मीणा निवाना वासवेश्मानि । पुन किभूताः ।
भूषाभिः स्ववपुर्वैभवैः उत्सेकिनो गर्वावेशवशवदा मदोद्धराः । 'उपदा दिविश्रुत्स्य नो-
त्सेकाः कोशलेश्वरम्' इति रघौ ॥

निकृणत्किंकिणीमरुतान्दोलिता यत्पताका विलोक्येन्दुकुन्दोज्ज्वला ।

किं ब्रह्मसुर्मिनिर्घोषहुंकारिणी स्पर्धया सिद्धसिन्धुर्नभःपद्मतौ ॥ ८६ ॥

उर्मोणा महत्कल्लोलानां निर्घोषैः शब्दैः कोलाहलैः कृत्वा एता. कियन्मात्रवत्पुरः
अहमेवास्मि नापरा कापि कापि इति स्पर्धामादधती सती हुकरोतीत्येवशाला अथ

वा एताः पताकाः किं मां जयिष्यन्तीति गर्वात् हुंकारोतीत्येवशील सिद्धसिन्धुः स्व-
र्गद्वारं नमःपद्धतौ गगननागैर् स्पर्धया संवर्षेण बहति प्रसरति । 'स्रोतः सारस्वतं बहत्'
इति चम्पूकथायाम् । 'बहत्प्रवर्तमानं प्रसरच्च' इति तट्टिप्पनके । किं कृत्वा । निक्क-
णत्स्यः शब्दायमानाः किकिण्यः क्षुद्रघण्टिका बुर्धुरिका यासु । तथा मारुतैः पवतैः
आन्दोलितास्तारलीकृताः । तथा इन्दुश्चन्द्रः रुन्दानि मुचकुन्दकुसुमानि तद्गद्गुञ्जला
ध्वलाः येषां चैलानां पताका वैजयन्तीर्विलोक्य दृष्ट्वा ॥ इत्यर्जुनाचलसर्वप्रासादवर्णनम् ॥

अथ पृथक् पृथक्प्रासादवर्णनम्—

वैमलीयवसतिं त्रतीशिता दुग्धसिन्धुवयसीमिवैक्षत ।

श्वेतदन्तितुरगान्वितां सुधाशालिनीं जिनपवित्रितान्तराम् ॥ ८७ ॥

त्रतीशिता मुनिनायकः सूरिः विमलस्येयं वैमलीया सा चासां वसतिश्च विमलमञ्चि-
निर्मापितादिदेवप्रासादमैक्षत पश्यति स्म । उत्प्रेक्ष्यतं—दुग्धसिन्धोः क्षीरसमुद्रस्य
वयसीं सखीमिव । क्षीरसमुद्रसाम्बं दर्शयति । किंभूतां वसतिं वयसीं च । श्वेता ध-
वला आरासोपलभयत्वात् तथा दन्तिनो गजा विमलमूर्तिपृष्ठवर्तिनः तथा तुरगो विम-
लसविधाध्यासितोऽश्वः । अन्ये वा पक्षे श्वेतदन्ती ऐरावणः श्वेततुरग उच्चैःप्रवाः ।
यदुक्तम्—'पयोनिनीनाम्रमुकासुकावली,' तथा 'सहस्रसुचैःश्रवसां बहन्निव' इति ।
एतद्वयमपि नैषधे । एतेन क्षीराण्ये ऐरावणोच्चैःश्रवसां बाहुल्यं प्रतिपादितम् ।
ततोऽत्राप्यैरावतोच्चैःश्रवसश्चेत्युक्ते न कोऽपि दोषः । तैरन्वितां कलिताम् । पुनः किं-
भूताम् । सुधया पक्वचूर्णकलेपेन अमृतेन च शालते शोभते इत्येवंशीलाम् । पुनः
किंभूताम् । जिर्णवैविधप्रतिमारूपतीर्थकृद्भिः अथ वा जिनेन मूलनायकभूतेन ऋषभ-
देवेन कृष्णेन तस्य समुद्रसायित्वेन पवित्रितं पावनीकृतम् । अथ वा पविं वज्रं त्रायते
पाणौ लालयति रक्षतीति पवित्रः शक्रः तीर्थे कदाचिद्गन्धनागतः, अथ च कदाचिदसुज-
मिलनागतः पुरंदरः विष्णुशक्री संजातौ सम्यक् प्रादुर्भूतौ असिन् तादृशमन्तरं
मय्यं यस्याः ॥

कुक्षिसात्कृतमवेक्ष्य सिंहाकासूनुना स्वपतिशीतदीधितिम् ।

चैत्यकैतववतीव कौमुदी तद्भयादिह समेत्य तस्थुषी ॥ ८८ ॥

चैत्यं विमलवसतिरेव कैतवं कपटं विद्यते यस्याः सा चैत्यकैतववती कौमुदी चन्द्र-
ज्योत्स्ना तस्य स्वभर्तृराहोर्मयादिहार्जुदगिरौ समेत्यागल्य तस्थुषी स्थितवतीव । किं
कृत्वा । स्वस्यात्मनः पतिं शीतदीधितिं चन्द्रमसं सिंहाकासूनुना केशरिणा स्वर्मानुना
वा कुक्षिसात्कृतं भक्षितं गिलितं वा अवेक्ष्य दृष्ट्वा ॥

चैत्यमूर्धनिधुकान्तनिष्यतत्पाथसि प्रतिभिनेर्निमाद्विधुः ।

लक्ष्मपङ्कमपनेतुमात्मनः स्नाति दुग्धजलयोर्धिया किमु ॥ ८९ ॥

विषुध्चन्द्रमा दुग्धजलधेः क्षीरसमुद्रस्य धिया बुद्ध्या । प्रनेणेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—

आत्मनः स्वस्य मण्डलहृदयवर्तिन लक्ष्म लाञ्छनमेव पद्म कदमैमपनेतु क्षालयितुं किमु
जाति स्नान करोतीव । कस्मात् । चैत्यस्य विमलवसतेर्भूर्धनि शिखरोपरितनभागे संहब्धेभ्यः
सकल्पितेभ्यो विधुकान्तेभ्यश्चन्द्रकान्तरत्नेभ्यो निष्पतति चन्द्रकिरणसंपर्कोद्विनिःसरति
पाथसि पयःपुरे प्रतिमितेः प्रतिविम्बस्य निभाध्याजात् ॥

यन्मणीमयशिखासु विम्बितं विम्बमम्बरमणिर्वहन्व्यमात् ।

ईयिवानयमियत्तया श्रियः कौतुकादनुमिमीषयास्य किम् ॥ ९० ॥

यस्या विमलवसतेर्मणीमयशिखासु रत्नराशिरचितशिखरेषु विम्बितं प्रतिविम्बमस्य-
च्छतया सक्रान्तं विम्ब स्वमण्डल वहन्नम्बरमणिर्गगनरत्न भास्करो व्यभाङ्गासते स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते—कौतुकात्कुतूहलादस्य मूलप्रासादस्य श्रियो लक्ष्म्या इयत्तया एतावत्प्रमाणत्वे-
नानुमिमीषया अनुमासु प्रमाणीकर्तुमिच्छया अथ भास्वानीयिवान्कि चैत्ये समेत इव ॥

इह जिनालयवज्रविनिर्मिताम्बरविलम्बिशिखाग्रनिर्घर्षणात् ।

उरसि रन्ध्रमजायत यामिनीप्रणयिनः कपटादिव लक्ष्मणः ॥ ९१ ॥

यामिनीप्रणयिनो निशाप्राणनाथस्योरसि वक्ष.स्थले । उत्प्रेक्ष्यते—लक्ष्मणो लाञ्छनस्य
कपटादन्ध्र छिद्रमजायत जातमिव । कस्मान् । इहार्बुदपर्वते जिनालयस्य भगवद्बृहस्य
वज्ररत्नैर्होरकमणिभिर्निर्मिताया रचितायास्तथा अम्बरमाकाशमालम्बते आश्रयते इत्ये-
वंशीलायाः शिखायाः शिखरस्य अग्रे उपरितनभागेऽतिघर्षणात् नितरा घृष्टेः ॥

अभितः सितयद्वसतेर्विशदः शुशुभे लघुदेवगृहप्रकरः ।

उडुयौवतमेतदिहोपगतं शशिना सह रन्तुमिवाम्बरतः ॥ ९२ ॥

सितायाः श्वेतोपलमयत्वादुज्ज्वलाया अथ वा सुधाधवलितत्वेन विशदायाः यद्वसते-
र्मूलप्रासादस्य अभितश्चतुर्ष्वपि दिक्षु पार्श्वेषु वा विशद आरासोपलमयत्वादस्यवदातः
लघुर्मूलप्रासादापेक्षया स्वल्पप्रमाणोचैस्तरः देवगृहाणा देवकुलिकाना प्रकरः समूहं
शुशुभे भासते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—शशिना स्वभर्त्रा विधुना सह रन्तु विविधविलासं वि-
धातुमम्बरत आकाशादिह रसिकदम्पतीना कीडोचिते अर्बुदाचले उपगत आयातमुडव-
स्तारा एव यौवत चन्द्रनितम्बिनीनिवह इव ॥

निर्ग्रन्थपृथिवीनाथश्चैत्यं विमलमन्त्रिणः ।

वैजयन्तमिव प्रीत्या प्राविशत्रिदशेश्वरः ॥ ९३ ॥

निर्ग्रन्थनामनराणां पृथिवीनाथो राजा सूरीन्द्रः प्रीत्या प्रमोदेन विमलनाम्नो मन्त्रिण-
सचिवस्य चैत्य प्रासाद प्राविशत् विमलवसतिमध्ये प्रविशति स्म । क इव । त्रिदशा-
नामीश्वरो नायकः शक्रः यथा वैजयन्तं वैजयन्तीनाम्नी पताका अस्त्यस्मिन्निति वैज-
यन्तः न प्रासाद प्रविशति ॥ इति विमलवसतिवर्णनम् ॥

वस्राच्चिर्मथितोऽनवाप्तपदवत्कुत्रापि वन्धुर्विधुः

शून्ये व्योमनि वम्भ्रमीति विपिनेऽप्यन्यः स्थितः स्वस्तरः ।

क्षिसैका तु जनार्दनेन सद्ने पुंसा पुराणेन मे

जामिः श्रीरपरा सुधापि च सुरैः पानेन निष्ठाप्यते ॥ ९४ ॥

दुःखं कामगवी परा चरति च प्रोक्तानयानाम्बरे

धत्ते कौशिकपत्यगोत्रदमनो मन्मूर्ध्नि पादं पुनः ।

इत्यार्घातिमधीश भिन्धि किमिदं वक्तुं जिनं सप्रजः

स्वर्दन्तीव समागतो गजगणस्तेनाल्लोके पुरः ॥ ९५ ॥ (युग्मम्)

तेन हीरमूरीणा पुरोऽग्रे विमलवसतिप्रदेशे प्रथममेव गजानां श्वेतोपलनिर्मितानां हस्तिना गणो व्रज आल्लोके दृष्टः । सत्प्रेक्ष्यते—जिनं वृषभनीर्यकर विश्वस्याद्विच्छि-
करमथ वा जगत्पालकत्वेन जिनं ब्रह्मरूपेण विश्वं सृजति नारायणरूपेण पालयति ईश्व-
ररूपेण च सहरतीति । ‘एकमूर्तिंल्लयो देवाः’ इति परसमये । इदं वक्ष्यमाणं वक्तुं कथ-
यितुं सप्रजः संचतानः । ‘तोकापत्प्रसूतय’ । तुक्प्रजाः’ इति हेम्व्याम् । स्वर्दन्ती किमै-
रावण इव समागत इह संप्राप्तः । इदं किम् । हे अधीश हे जगत्प्रभो, त्वं मे मम
इति पूर्वोक्तप्रकारा काव्यव्यादावै वर्तमाना आदौ यस्यास्तादृशीमार्तिं मानसीं चिन्तामर्त्यु-
द्र्ज्ञां पीढा शारीरिणी व्यथां वा भिन्धि निवारय मूलादुन्मूलय । इति किं तानेव
प्रकारान्प्रदर्शयति—मे मम वस्रा पिता अन्विः क्षीरसमुद्रः अर्थादेव लभ्यते । चतुर्द-
शानामपि रत्नानां क्षीरनीरनिधौ समुत्पन्नत्वेन तज्जनक एव गीयते । स मथितो हरिणा
सुराभ्यर्थितसुधारसकृते भुजंगराजं नेत्रीकृत्य मन्दरगिरिं च मन्यानक विधाय विलो-
दितः । वन्धुः पुनर्मम सहोदरो विबुश्चन्द्रमाः कुत्रापि नगरग्रामादिस्थाने अनवाप्तमलत्वं
पद वासस्थानं येन तद्वत् शून्ये निर्मासुषे व्योमनि आकाशमार्गे वम्भ्रमीति अतिशयेन
पर्वटति । अपि पुनरन्यो वन्धुः स्वस्तरः कल्पद्रुमः कुत्रापि जनसंगते पुरादौ प्रदेशे
अप्राप्तावस्थितिरेव विपिने कानने स्थितो गत्वा उपितः । तु पुनरेका मे जामिर्भगिनी
श्रीलंकीजंनार्दनेन लोकपीडाकारकेण पुराणेन जीर्णं वृद्धेन पुंसा पुरुषेण । कृष्णेने-
त्यर्थः । सद्ने स्वाम्दिरे क्षिप्ता रक्षिता । अपि च पुनरपरान्या द्वितीया स्वसा सुधा
पीयूषरूपा सुरदैवैः पानिर्धातिभिः कृत्वा निष्ठाप्यते क्षयं नीयते । च पुनरितरा तृतीया
मम भगिनी कामगवी सुरसुरभी दुःखं महाकटं प्रोक्तानमूर्ध्वं पादा अयो वपुरिति व्यव-
स्यवा चान गमनं यस्यास्तादृशी सती अम्बरे आकाशादव्या चरति गोचरं कुरुते
गच्छति वा । ‘चर गतिभक्षणयोः’ इति धात्वर्थात् । तथा ‘कस्या नोत्तानगाया दिवि
सुरसुरभेरास्यदेश गताग्रैः’ इति नैपथे । पुनर्गोत्राणां वंशानां कुलस्य वा जगद्गो-
त्रानां यावत्पञ्चतानां च दमनो ध्वंसकृत्यक्षच्छेत्ता च तथा कौशिक उक्त्वा शक्रश्च म-

न्मूर्ध्नि मम मखके पादं चरणं धत्ते । कुत्रापि जनपदे यदा कस्यचित्तिरस्काररूपानिकृष्ट-
वचनं प्रोच्यते तदा अरे उल्लक इति कथ्यते । तच्च लाभपुरसत्कपडालमेवातमण्डलादा-
वधुना प्रसिद्धं वर्तते । तस्मात्स निन्धः इत्याद्यतिं निवारय ॥ युग्मम् ॥

विमलाभिषधीसखः पुरो ददृशे तेन ह्यं विभूषयन् ।

किमु सार्थनिनंसया शतक्रतुरुच्चैःश्रवसं समीयिवान् ॥ ९६ ॥

तेन मुनीन्द्रेण विमल इत्यभिधा नाम यस्य तादृशो धीर्बुद्धिरेव सखा सहायो मित्र
वा यस्य सः धीसखश्चतुर्बुद्धिनिधानः प्रधानः ददृशे दृग्गोचरीकृतः । किं कुर्वन् । ह्यं
श्वेताश्मत्तुरङ्गमं विभूषयन् आरोहणेन शोभा लम्भयन् । उत्प्रेक्ष्यते—उच्चैःश्रवोनामानं
निजवाजिनमारुह्य सार्थस्यार्बुदाचलाधिष्ठायिवृषभध्वजजिनस्य निनसया नन्तुमिच्छथा
समीयिवानागतः शतक्रतुरिन्द्र इव ॥

प्रभुतोपगतः प्रभुभक्तिभरैः स्पृहयन्निव सिद्धिपदाय पुनः ।

विमलः सचिवोऽञ्जलिशालिशयद्वितयः स्थितवान्भगवत्पुरतः ॥ ९७ ॥

अञ्जलिना ललाटपट्टे मुकुलीकरणेन योजनेन वा शालि शोभनशील शयद्वितय
पाणिद्युगलं यस्य तादृशो विमलनामा सचिवः प्रवानः भगवत्पुरतः युगादिजिनपतेः
पुरस्तादग्रे संमुखः स्थितवान् तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—प्रभोभंगवतो भक्तौना प्राग्ज-
न्मजनितसेवासक्तीनां भरैरतिशयैः प्रभुता रोमदेशाधीसद्वादशपतिसाहिप्रमुखानेक-
राजकपराजयनपूर्वक भूलोकाधिपत्यमुपगतः संप्राप्तोऽपि पुनः सिद्धिपदाय अष्टमहा-
सिद्धिप्रधानस्थानाय मोक्षनगराय वा स्पृहयन् कामयमान इव वाञ्छन्निव । 'स्पृहेरी-
म्पितः । स्पृहेरिष्टः संप्रदानसंज्ञः स्यात् । हरये स्पृहयति । वेति केचित् । गोपी हारिं
स्पृहयति । ईम्पित इति किम् । पुष्पेभ्यो वनं स्पृहयति' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

हरिन्मणीनिर्मितसंनिधिद्वया सिताश्मसोपानततिर्व्यलोक्यत ।

उपान्तविस्मेरवनीव जाह्वी जिनिं भजन्ती विजिता समज्ञया ॥ ९८ ॥

हरिन्मणीभिर्भरकतरन्नैर्निर्मितं रचित संनिधिद्वय पार्श्वयोर्द्वयं यस्यास्तादृशी सिता-
श्मनां स्फाटिकोपलाना सोपानततिरारोहणश्रेणी तेन गुरुणा व्यलोक्यत ददृशे ।
उत्प्रेक्ष्यते—समज्ञया स्वकीर्त्या येन विजिता पराभूता सती जिनिं मारुदेवं भगवन्त
भजन्ती सेवमाना जाह्वी गङ्गैव । किभूता जाह्वी । उपान्तयोर्द्वयोः समीपपार्श्वयोः
विस्मेरा विनिद्रा वनी कानन यस्याः । 'स्ववनीसप्रवदत्पिकापि का' इति नैषधे ॥

अतीश्वरेणैक्ष्यत तोरणावली जिनालयद्वारि शुभस्य शंसिनी ।

जिनाधिभर्तुः किमु मुक्तिकन्यया कृतेयमुद्गाहविधौ विरञ्चिना ॥ ९९ ॥

अतीश्वरेण वाचयमविभुना सूरिणा जिनालयस्य विमलवसतेर्द्वारि द्वारदेशे तोरणावली
वन्दन्मालिकामाला ऐक्ष्यत निरीक्षिता । किभूता । शुभस्य वासिनी प्रेक्षकाणा कल्याण-

कारिणी । अथ वा शुभानि मङ्गलानि जंसति कथयति इत्येवंशीला दृष्टमात्राप्यहं कल्याणानि करोमीति कथयित्रीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—जिनाधिभर्तुर्द्युगादिदेवस्य मुक्तिकन्धया तिरिक्कुमार्या सहोद्गाहविधौ पाणिग्रहणकरणसमये विराधिना विश्वस्रजा किमियं कृता एषा तोरणधोरणी विनिमित्तेव ॥

श्रीभिर्जगन्मूर्धविधूननीभिश्चैत्येऽत्र वैचित्र्यदिदृक्षयेव ।

रूप्याचलोऽनल्पतनुःसमीथिवांस्तेनैक्ष्यत स्तम्भततिःसिताश्मनाम् १००

तेन सुरिणा सिताश्मनां श्वेतोपलनिमितानां स्तम्भानां ततिः पङ्क्तिरैक्ष्यतालोकिता । उत्प्रेक्ष्यते—अनल्पा बह्व्यस्त्रनवो मूर्तयो यस्य तादृग्रूपो रूप्याचलः कैलासः समीथिवा-निव किं समेतः । 'रजताद्रिस्तु कैलासः' इति हैम्याम् । कथा । जगतां त्रिसुवनानां तास्त्यात्तद्यपदैशे सुरासुरनराणां मूर्ध्ना मस्तकानां विधूननीभिः आश्चर्यातिरेकात्कम्प-वित्रीभिः । 'अद्भुतकरी परमूर्धविधूननी—' इति नैषधे । श्रीभिः शोभाभिः कृत्वा अत्र चैत्ये अस्मिन्निमलमग्निनिर्भापितप्रासादे वैचित्र्यस्य विचित्रताया अथ वा विशि-ष्टानां जवावनार्थ्यविधायिनां चित्राणां पाञ्चालिकाप्रमुखानां नानास्वरूपाणामाश्चर्या-णामालेख्यानां वा दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया दृग्गोचरीकरणाकाङ्क्षया ॥

महाव्रतिप्राप्तमूर्तिं निजं पतिं समीक्ष्य कामं श्वशुरं जिनं श्रितः ।

स्मरावरोधः किमु यत्र पुत्रिकाचयोऽमुना लोचनगोचरीकृतः ॥१०१॥

अमुना वाचयमचक्रिणा यत्र विमलवसती पुत्रिकाणां पाञ्चालिकानां प्रचयो व्रजो लोचनयोश्चक्षुषोगोचरीकृतः लक्ष्यो विहितः । दृष्ट इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—जिनं नारायणं श्वशुरं स्वभर्तुः पितरं श्रितः सेवमानः पार्श्वे स्थितः स्मरावरोधः मदनान्तःपुरं किमु । अथ च विधवकुसुमपञ्जजुवतीव्रजः स्वस्यात्मनो जिनमफत्वात् श्राद्धत्वात्तस्य सुरं मोक्षलक्षणाभीष्टदायकं देवं जिन तीर्थकरं श्रितः । 'स्मरावरोधप्रमसुहृहन्ती' इति नैषधे । किं कृत्वा । महाव्रती शंभुः तस्मात्प्राप्ता अधिगता सृतिमरणं येन तादृशं निज-मान्तीयं पतिं महारं कामं कंदर्पं समीक्ष्य । अथ च महाव्रती जिनः स चास्मद्द्रव्यात-कस्यद्वारात्तद्विधूनन मामपि हन्यादतो जिनं स्मरावरोधः सेवते । 'नाश्रितं वैरिणमपि हिनास्त्र महान्' इति धृतिः ॥

ताण्डवं तन्वतीर्विभ्रमैर्हस्तकान्दर्शयन्तीरिहानेकपाञ्चालिकाः ।

पाणिमुत्तम्य शंसुं प्रणन्तुं जनानाह्वयन्तीरिवासौ ददर्श प्रमुः १०२

वर्षा प्रमुः सुरिरनेका विविधजातीयाः शतशः पाञ्चालिकाः पुत्रिका ददर्श दृष्ट-वान् । अथ पुत्रिकाणां विविधसंस्थानान्नाह—किं कुर्वतीः । ताण्डवं काश्चिन्नृत्य त-न्वतीः कुर्वतीः । पुनः किंभूताः । निभ्रमैर्विवासः कृत्वा हस्तकान् हस्तविक्षेपान् दर्श-यन्तीः । पुनः किंभूताः । पाणि काश्चिद्विजहस्तमुत्तम्य ऊर्ध्वोत्थल शंसुं नाभिनन्द-

प्रणन्तुं नमस्कृतुं जनान् लोकान् । उत्प्रेक्ष्यते—इहार्बुदाचले इह विमलवसतौ वा अ-
ह्यन्तीराकारयन्तीरिव ॥

यत्र पाञ्चालिकाशिल्पं निरूप्य सुरसुभ्रुवः ।

मेनिरे पद्मजन्मानं स्वभूषापरिमोषिणम् ॥ १०३ ॥

यत्र प्रासादे पाञ्चालिकानां पुत्रिकाणां शिल्पं जगच्चेतश्चमत्कारकारि रचनाचतुर्यं
निरूप्य सम्यगालोक्य सुरसुभ्रुवः त्रिदशसुदृशः पद्मजन्मानं विधातार स्वस्या आत्मनो
भूषाया वपुःप्रियरूपकस्य परिमोषिण तस्करं मेनिरे जानन्ति स्म । यदस्माक समप्रा-
मपि रूपलक्ष्मीमपहृत्य प्रयत्नेन विधिना एताः शालभञ्जीविनिर्मिताः ॥

चण्डरुक्मिरणमण्डलस्मयं खण्डयन्समवलोकि सूरिणा ।

मण्डपो विमलकीर्तिनर्तकीनर्तनाय नवरङ्गभूरिव ॥ १०४ ॥

सूरिणा मण्डपोऽर्थाच्चैत्यमध्यवर्ती बहुजनाश्रयः समवलोकि सम्यगवधानदानपूर्वक
वीक्षितः । देवभवनवैचिन्यवीक्षणे संयमिनामपि न कश्चिद्दोषः । यतस्तत्र धर्मबुद्धेरद्वो-
धात् । मण्डपः किं कुर्वन् । चण्डरुचः सूर्यस्य किरणै रदिमभिर्मण्डितस्य मण्डलस्य
बिम्बस्य स्मयमहंकारं खण्डयन् शकलीकुर्वन् । उत्प्रेक्ष्यते—विमलमञ्चिणः कीर्तिरेव
नर्तकी तृत्यकारिका पात्रं तस्या नर्तनाय ताण्डवविधानाय नवा नवीना । अथ
वा 'णु स्तुतौ' । नवनं नवः नवस्य स्तुतेर्योग्या मध्यपदलोपे रङ्गभूमिनर्तन-
स्थानक्षोणिरिव ॥

वैजयन्तं विजेतुं विभूषामरैर्वज्ररोचिःस्फुरच्चापचक्रायुधः ।

यः स्वशृङ्गेण गर्वाद्दिवो गाहिना गन्तुमुच्चैर्व्यवस्यन्निवोर्जखलः ॥ १०५ ॥

यो मण्डपो विभूषामरैः सशोभातिशयैः वैजयन्तमिन्द्रप्रासादं विजेतुं परामवितु
दिवो गगनमार्गस्य गाहिना अवगाहनशीलेन । अत्रंलिहेनेत्यर्थः । स्वशृङ्गेण निजशिखरेण
गर्वादहंकारादुच्चैरुर्ध्वं खल्लोके गन्तुं प्रयातुं व्यवस्यन्व्यवसायमुद्योगं कुर्वन्निव । किभूतो
मण्डपः । ऊर्जखलः स्फूर्तिमान् प्रबलबलवान्वा । पुनः किभूतः । वज्राणा वज्रमणीना
रोचिभिः कान्तिभिः कृत्वा स्फुरत्प्रकटीभवद्यच्चापचक्रं धनुर्मण्डलं तदेवायुधं प्रहरण
यस्य । अथ च वज्रमिन्द्रायुधं तथा रोचिषा कान्त्या स्फुरद्दीप्यमान चापयुक्तमिन्द्र-
धनुःकलितं चक्रं रथाङ्गं तथा आयुधान्यपराणि खड्गकुन्तमिन्द्रमालक्षुरिकायमदं-
ष्ट्राप्रमुक्तानि शस्त्राणि यस्य । परोऽपि सुभटः स्वप्रतिद्वन्द्विना समं योद्धुं गच्छन् संपू-
र्णानि शस्त्राणि गृह्णाति ॥

आल्लोकेऽमुना गर्भगेहः पुना राजधानीव धर्मावनीभास्वतः ।

चित्रितामर्त्यमर्त्योरगाणां निभाद्भूर्भुवःस्वस्त्रयेणेव संसेवितः ॥ १०६ ॥

अमुना मुनीन्द्रेण गर्भगेहो गर्भागारो व्याल्लोके 'गमारो' इति लोके प्रसिद्धो दृष्टः ।

उत्प्रेक्ष्यते—धर्म एवावनेभूमैर्मास्वान् विश्वत्रयातिशायितेजस्तया भास्करः एतावता राजाधिराजः । 'पाण्डोरवनिमार्तण्डस्यावदातान् गुणान् रइः' इति पाण्डवचरित्रे । राज्ञो भूमीभास्कर इति नामापि । तस्य राजधानी ससुखनिवासनगरीव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—चित्रितानामालेख्यभावं प्रापितानाममर्त्यानां देवानां मर्त्यानां मनुष्याणामुरगाणां नायानाम् । उपलक्षणादसुरादीना परिग्रहः । तत्साहचर्यादेव दानवमानवानां पत्न्योऽपि गृह्यन्ते । तन्निभात्कपटात् भूर्भुवःखल्वयेण पातालभूमण्डलखर्गलोकत्रिकेण सम्यक् सेवित इवोपासितः ॥

चैत्यस्य परितो देवकुलिकाः पश्यति स्म सः ।

अर्बुदाद्रिश्रियाश्चूडाभरणस्येव मुक्तिकाः ॥ १०७ ॥

स सूरिशैलस्य विमलवसतेः परितश्चतुर्दिक्षु सर्वतो वा देवकुलिका लघुदेवगृहान् पश्यति स्म प्रदक्षिणाप्रदानावसरे दृष्टवानित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अर्बुदनात्रोऽद्रेः पर्वतस्य श्रिया लक्ष्म्याश्चूडायाः शिखाया आभरणस्य विभूषणस्य । चूडामपेरित्यर्थः । लोके 'वाक' इति प्रसिद्धस्य मुक्तिका लघुमुक्ताफलानीव । 'सिता वमन्तः खलुः कीर्तिमुक्तिकाः' इति नैषधे । 'मुक्तिका लघूनि भौक्तिकानि' इति तद्वृत्तिः ॥

चैत्यं प्रदक्षिणीचक्रे समं संघेन स प्रभुः ।

ज्योतिषां मण्डलेनेव मन्दरं कौमुदीपतिः ॥ १०८ ॥

स प्रभुर्हीरविजयसूरिः संघेन साधुसाध्वीश्राद्धश्राद्धीवर्गेण समं सार्वं चैत्यं मूलप्रासादं प्रदक्षिणीचक्रे । त्रिवारं प्रदक्षिणां प्रददिवानित्यर्थः । कौमुदीपतिरिव यथा चन्द्रमा ज्योतिषां ग्रहनक्षत्रतारकाणां मण्डलेन कदम्बकेन साकं मन्दरं मेरुपर्वतं प्रदक्षिणयति । जैनमते मन्दरो मेरुः । चतुर्कं ब्वातस्यास्तुतौ—'येशां मन्दररत्नशैलशिखरे जन्माभिपेकः कृतः' इति । सर्वेषा तीर्थकृता जन्माभिपेकस्थानं मेरुरेवातोऽत्र मन्दरः सुवर्णाचलः । आगमेऽपि 'मंदरस्स पल्लयस्स' इत्यादि । परशासने कविसमये च मन्दर इन्द्रकीलपर्वतः मेरोः पृथक् दृश्यते, परं त्वत्र जैनमतानुसार्येव मन्दरो मेरुरिति वचनम् ॥ इति विमलवसतिमध्यवर्णनम् ॥

विवेश वशिनामीशो गर्भगेहे जिनौकसः ।

स्तम्बेरमीविवोढेव गह्वरे विन्ध्यभूसृतः ॥ १०९ ॥

वशिनां जितेन्द्रियाणा योगिना साधूनामीशो नायकः सूरिर्जिनौकसः वृषभदेवगृहस्य । प्रासादस्येत्यर्थः । गर्भगेहे गर्भागारे विवेश प्रविशति स्म । क इव । स्तम्बेरमीविवोढेव । यथा स्तम्बेरम्या हस्तिन्या विवोढा पतिर्हस्ती । 'विवोढा रमणो मोक्षा' इति हैम्याम् । विन्ध्यभूसृतो जलनालकाचलस्य गह्वरे विविधजातिनिविडविन्द्रद्रुमक्षीणीडुः - प्रवेशविपिने प्रविशति । 'शीरीगुरोर्गह्वरमाविवेश' इति रघौ । 'बहुवृक्षावृत्तं वनं गह्वरम् इति तद्वृत्तिः । तथा 'गह्वरो विलदम्भयोः । कुत्रेऽथ' इत्यनेकार्थः ॥

जातोऽक्षलक्ष्मा भगवानदर्शि सूरिन्दुना संमदभेदुरेण ।

जगन्महानन्दपदं निनीषुः स्वयं ततः किं कृपयावतीर्णः ॥ ११० ॥

संमदैस्तीर्यारोहणचैत्यप्रतिमानिरीक्षणोद्भूतामन्दानन्दैर्भेदुरेण पुष्पाङ्गेन सूरिन्दुना मुनीन्द्रचन्द्रेण जातोऽक्षलक्ष्मा वृषभलाञ्छनो भगवान् श्रीवृषभदेवः अदर्शि नयनविषय नीतः । निरीक्षित इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—जगद्विश्वजगज्जनमित्यर्थः । महान् सर्वोत्कृष्टतम आनन्दः प्रमोदो यत्रेति कृत्वा मोक्षस्तस्य पदं स्थानम् । मुक्तिनगरीमित्यर्थः । निनीषुः प्रापयितुमिच्छुः । ततो महानन्दपदात्स्वयमात्मना कृपया संसारासारवासेऽतिसीदता भविकलोकानामुपर्यनुकम्पया अवतीर्ण इहागत इव ॥

अपि प्रपन्नो भुवने धुरीणतां पुनस्तदीयस्पृहयेव निर्वृत्तौ ।

शीलन्तमङ्गच्छलतः क्रमाम्बुजं जिनस्य जातोक्षमवैक्षत प्रभुः ॥ १११ ॥

प्रभुः सूरिर्जातोक्षं ककुभ्रन्तं वृषभमवैक्षत । किं कुर्वन्तम् । अङ्गस्य लाञ्छनस्य छलतः कपटात् जिनस्यार्थादादिदेवस्य क्रमाम्बुजं चरणारविन्दं शीलन्तं सेवमानम् । उत्प्रेक्ष्यते—भुवने भूमीलोके धुरीणतां घुरंघरत्वं प्रपन्नः प्राप्तोऽपि स्वर्गपातालयोर्लोकयोर्देवदानवेषु सुरदुमैः सुधाभिश्च कृत्वा वृषिं विदधानेषु यतः स्वर्गे कल्पवृक्षाः सुधा च पाताले च नव सुधाकुण्डानि । यदुक्तं पञ्चमीस्तुतौ—‘यात्वा देवाधिदेवागमदशमसुधाकुण्डमानन्दहेतुः’ इति । दशमसुधाकुण्डं जैनागम इत्यर्थः । नव तु पातालस्थानि । ततः क्षेत्राणां कृषीणां चाभावाद्दृषभाणामप्यभावः । ततः पुनर्निर्वृत्तौ मोक्षक्षेत्रे । यदुक्तं जिनशतके—‘मोक्षक्षेत्राभिकाङ्क्षाक्षपितशुभशताक्षेमविक्षेपदक्षाः’ इति । मोक्षरूप यत्क्षेत्रं तत्र धुरीणताया धौरेयभावस्य स्पृहया वाञ्छयेव ॥

पायं पायं विभोर्वक्रविधौ लवणिमामृतम् ।

तदुद्गारैरिवास्तावि स स्तवैरिति सूरिणा ॥ ११२ ॥

सूरिणा इत्यमुना प्रकारेण अग्रे वक्ष्यमाणेन स आदिदेवः स्तवैर्नवस्तुतिभिः अस्ताभिः संस्तूयते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—तस्यामृतस्योद्गारैरिव । किं कृत्वा । विभोः ऋषभदेवस्य वक्रविधौ वदनचन्द्रे लवणिमा लावण्यं सुषमामेवामृतं सुधारसमतिशयिभक्तिमतया पाय पाय वारं वारं पीत्वा पीत्वा आखाद्य । सादरमवलोकयेत्यर्थः । ‘पौनःपुन्ये गन्मपदं द्विष’ इति सूत्रेण गन्मुलप्रत्ययः । प्रत्ययसहितस्यैव धातोर्द्विर्भावश्चेति पायं पायं सिद्धम् ॥

अथ स्तुतिः—

जय त्रिजगदीहितामरतरो सरोजानन

प्रसूनविशिखासनद्विरदभेदपञ्चानन ।

जय त्रिदशसुन्दरीविकचनेत्रनीलोत्पलै-

र्निपीतमुखशीतरुग्लवणिभैकपीयूष हे ॥ ११३ ॥

हे इति संबोधने । यदुक्तं सारस्वतव्याकरणे—‘आभिमुख्याभिव्यक्तये हेऽब्दस्य प्राक्प्रयोगः’ इति । त्रिजगता त्रयाणां भुवनानां त्रीणि च तानि जगन्ति च । त्रिजगत्-नानामित्यर्थः । सुरासुरनराणाम् । अथ च त्रयाणां जगतां समाहारः त्रिजगत् तेषां तस्य वा यानीहितानि कामितानि तेषां पूरणे प्रदानविधौ अमरतरो कल्पवृक्ष इति संबो-वनम् । तथा हे सरोजानन हे विकसितकमलवदन । हे प्रसूनं कुसुममेव विशिखाः शरा अख्यन्ते क्षिप्यन्तेऽनेनेति विशिखासनं धनुर्धस्य स सरः स एव द्विरदो मदोन्मत्तहस्ती तस्य भेदे विदारणे पद्मानन केसरिन् । त्व जय चिरं सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तस्व । तथा हे त्रिदशानां सुन्दर्यः कामिन्यः तासां विकचानि विनिद्राणि नेत्राणि नयनान्येव नीलो-त्पलानि इन्द्रीवराणि कुवलयानि वा तैर्निपीतं सादरमवलोकितमास्त्रादितं वा मुखं वदनमेव शीतघ्नचन्द्रमास्तस्य लवणिमा लावण्यं शोभातिशय एकमद्वितीयं न केनापि समान पीयूषं सुधारसो यस्य तत्संबोधनं पुनस्त्वं जय ॥

जय प्रणतपूर्वदिकप्रणयिमौलिमालागल-

न्मरन्दकणधोरणीस्रपितपादपद्मद्वय ।

जय त्रिभुवनेन्दिरामरण नाभिभूमीधना-

न्ववायगगनाङ्गणाम्बरमणे महोक्षध्वज ॥ ११४ ॥

हे प्रणतः प्रणामप्रद्वीभूतः पूर्वदिशः प्राचीहरितः प्रणयी पुरंदरः उपलङ्घनाच्छतुः-पष्टिरधीन्द्राः तेषां मौलयो मुकुटास्तेषां मालाः पुष्पदामानि तेभ्यो गलन्तो नि.सरन्तो ये मरन्दाः कुसुमरसास्तेषां कणानां विन्दूनां धोरण्यः श्रेणयस्ताभिः ऋपितं कारि-तल्लानं प्रक्षालितं वा पादपद्मयोश्चरणारविन्दयोर्द्वयं द्वन्द्वं यस्य तत्संबुद्धौ । अथ वा केवलमेक एव शक्रोऽपि वाच्यः । त्वं जय विजयस्व । हे त्रिभुवनस्य त्रैलोक्यस्य वा इन्दिरा लक्ष्मीस्तस्या आभरण अलंकारभूत । पुनर्हे नाभिनात्रो भूमीधनस्य राज्ञोऽन्ववायो वशः स एव गगनाङ्गणं व्योमाजिरं तन्नाम्बरमणिः प्रकाशकत्वात्सूर्यः तत्संबुद्धौ । पुनर्हे महोक्षः ककुद्भान् ध्वजे लञ्छने यस्य त्वं जय ॥

जय त्रिभुवनाशिवप्रशमनात्मगम्भीरिमा-

पहस्तिततरङ्गिणीप्रियतमावलेप प्रभो ।

महोदयपयोरुहोदरविनोदपुष्पन्नता-

म्बुजासन इव स्फुटीकृतविशिष्टसृष्टिक्रम ॥ ११५ ॥

हे त्रिभुवनस्य त्रिजगत्ः अशिवस्योपद्रवस्य अरिष्टस्य वा प्रथमन निर्णो(र्नो)यक । पुनर्हे आत्मनः स्वस्य गम्भीरिण्या गम्भीर्येण अपहस्तितो निराकृतो निर्धादितः तर-दिपी सरिता प्रियतमस्य मर्तुः समुद्रस्य अवलेपोऽहंकारो येन । ‘म्रुलेऽवलेपं च हृदये यथैव’ इति प्रतिक्रमसूत्रवृत्तौ । पुनर्हे प्रभो स्वामिन्, त्वं जय । हे महाननन्तज्ञानदर्गन-

चरितसातानन्दादिप्राप्त्या अतिशयी सर्वोत्कृष्ट उदयो यत्र तादृशो मोक्षः स एव
पयोश्च पथ तस्योदरं मध्यं तत्र विनोदो विलासस्तत्र पुष्पव्रतो भ्रमरः तत्संबुद्धौ ।
पुनरम्बुजासनी विधाता तद्वत्स्फुटीकृत. प्रकटितो विशिष्टो मोक्षमार्गाव्यभिचारी सृष्टे
रचनायाः क्रमः परिपाटी येन तत्संबुद्धिः ॥

जय प्रमथितान्तराहितपताकिनीनायको-

ल्लसत्कनककेतकीकमलगर्भगौरद्युते ।

मवान्बुनिधिनिष्पतन्मनुजयानपात्रोच्छ्वस-

दशःसुमसुगन्धितत्रिमुवनत्र जीयाश्चिरम् ॥ ११६ ॥

हे प्रमथिता निर्दलिता आन्तरा अन्तर्भवा अन्तरङ्गा अहिता परमप्रसनीकभूताः
कर्मादयो रागद्वेषकषायादयोऽष्टदश दोषा वा एव पताकिनीनायकाः सेनपतयो भूमी-
पाला वा येन तस्य संबुद्धिः । तथा हे उल्लसतामुल्लासं भजतां विस्मेरीभवता कमकानां
काञ्चनसंबन्धिना स्वर्णभयानां केतकीना कमलानां च यो गर्भो मध्यभागस्तद्गौरौ
पीता । 'गौरः श्वेतपीतयोः' इत्यनेकार्थः । शुक्तिः कान्तिर्पस्य तत्संबुद्धौ । त्व जय ।
पुनर्हे भवः संसारः स एव दुस्तरत्वादम्बुनिधिः समुद्रस्तत्र निष्पतन्तो निरवल्मत्वेन
नितरां मवन्तो ब्रून्तो ये मनुजा मानवास्तेषां त्राणार्थं यानपात्रं प्रवहण । तथा उच्छ्व-
सत् विकसत् प्रकटीभवयशः कीर्तिरेव सुम पुष्पं तेन । तत्परिमलेनेत्यर्थः । सुगन्धित
वासित सुरभीकृतं त्रिमुवन विश्वत्रय येन तत्संबोधने । हे ऋषभदेव । अत्रार्हु-
दपर्वते भूषणीभवन् चिर विगलितावधिसमथं जीया विजयी भूयास्तम् ॥ चतुर्भिः
कुलकम् ॥ इति ऋषभदेवस्तुतिः ॥

कैलासलक्ष्मीतिलकायमानमिवेन्द्रभूतिर्त्रैतिनां विडौजाः ।

तमित्यभिष्टुत्य मुदं दधानः प्रणेमिवान्प्राञ्जलिरादिदेवम् ॥ ११७ ॥

त्रैतिनां मुनीनां विडौजाः पुरहृतः सूरिः प्रकृष्टोऽञ्जलिर्मांलस्थलमिलितं पाणिपद्मद्वय
यस्य स आदिदेवमृषभस्वामिनं प्रणेसिवान् नमस्करोति स्म । किं कुर्वाणः । मुदं प्र-
मोदं दधानः विभ्राणः । किं कृत्वा । तमादिदेवमिति पूर्वोक्तप्रकारेणाभिष्टुत्यं स्तुत्वा ।
क इव । इन्द्रभूतिरिव । यथा गौतमस्वामी कैलासलक्ष्म्या अष्टापदश्रियास्तिलकायमानं
ललामवदाचरितमाचरन्तं वा नामेयं जगच्चिन्तामण्यादिस्तुतिभि अभिनोन्त्य प्राञ्जलिः
प्रणमति स्म ॥

आनन्दवृन्दारकनिर्झरिण्यां निमज्ज्य जन्मद्विषतः करीव ।

निरस्तानिःशेषरजाः स सूरिर्निरीयिवाञ्श्रीजिनराजधाम्नः ॥ ११८ ॥

स सूरिः श्रिया जगद्वैतज्ञोभया युक्ताभिनराजस्यादिनाथस्य धाम्नः सौधात् विमल-
वसतनिरीयिवान् निर्जगाम । किलक्षणः । निरस्त क्षिप्तं दरीकृत नि शेषं समस्तं र-

जोऽद्युभक्तं येन । बहुवचन वा वाच्यम् । किं कृत्वा । आनन्दो भगवद्दर्शनोद्भूता-
ह्लादः स एव वृन्दारकनिर्झरिणी सुरसरिद्रहा तस्यां विषये निमज्ज्य स्नानं कृत्वा । क
इव । जम्भद्विषतः करीव । यथा जम्भनाम्नो दानवेन्द्रस्य द्विषतः शत्रोरिन्द्रस्य करी
ऐरावणः सुरनिन्धौ निमज्ज्य यथेच्छ जलक्रीडादि निर्माय स्वशरीरादपास्त च प्राधा-
तादिना विलग्न रजो येन तादृग्विधो गङ्गाप्रवाहाद्बहिर्निरेति । देवगजानां तु रजोलगमा-
वात् वैरिदमनत्वान्जम्भद्विषत्तुल्यो राजा । 'भूस्तम्भभिदः' इति पाठो वा । भूमैरि-
न्द्रस्तस्य पट्टहस्ती मन्दाकिन्यां क्रीडित्वा स्ववपुर्विलग्नं रजोऽपास्य बहिर्वितिः सरतीत्यर्थः ॥

पिण्डीभवद्भूति वस्तुपालयशः किमालोक्य परं विहारम् ।

तस्मिन्नलीव स्मितपुण्डरीके श्रेयोरसं संस्पृहयन्विवेश ॥ ११९ ॥

सूरिस्तस्मिन्विहारे विवेश प्रविष्टः । क इव । अलीव । यथा भ्रमरो विशिष्टे श्वेत-
चरोजे मध्ये प्रविशति । किं कुर्वन् सूरिः । संस्पृहयन् वाञ्छन् । कम् । श्रेयो मोक्षस्तस्य
रसमास्वादम् । 'रसः स्वादे जले वीर्यं शृङ्गारादीं विषे हृदे । बोले रागे देहघातां ति-
क्तादीं पारदेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । शृङ्गोऽपि स्वश्रेयःकारिणं पुष्टिविधायिन स्वशरीरो-
पचये परम मङ्गलमेव । 'भकरन्द रसो मधु । मकरन्दोऽमरन्दश्च' इति हैम्याम् । काङ्कन् ।
किं कृत्वा परमन्य विमलवसतेरपेक्षया विहारं जिनसद्य आलोक्य समीक्ष्य । उत्प्रे-
क्ष्यते—भूयति अर्जुदानले पिण्डीभवत्पिण्डाकारं संपद्यमान वस्तुपालनाम्नो मन्त्रिणो
यशः किं मूर्तिमती कीर्तिरिव ॥

चुचुम्बेऽम्बरं यन्महामण्डपेन जगन्नेत्रजैवात्रिकेणात्ममूर्ध्ना ।

किमु स्नातुमाकाङ्क्षता स्वर्वाहायाः प्रवाहे विहायोमणीतापितेन ॥ १२० ॥

यस्या वस्तुपालवसतेर्महान् सर्वातिशायी यो मण्डपस्तेनात्ममूर्ध्ना स्वमस्तकेन कृत्वा
अम्बरमाकाशं चुचुम्बे पस्पृशे । आलिङ्गति स्नेहार्थः । किभूतेन । जगतां जगज्जनानां
नेत्राणामाह्लादकरणविधौ जैवात्रिकेण चन्द्रेण । उत्प्रेक्ष्यते—विहायसो व्योम्नो मणी
रत्न भास्वान् तेन तापितेन तस्मीकृतसर्वाङ्गेण सता-स्वर्वाहाया गगनगङ्गायाः प्रवाहे पयः-
पूरे स्नातुमाङ्गवितुमाकाङ्क्षता किमु वाञ्छतेव ॥

विभाव्य यत्राद्भुतशालिभञ्जरीराजीस्त्रिलोकीयुवतीर्जयन्तीः ।

सुरैर्मरुद्यौवतरूपशिल्पी स कल्पयते कारुरिवानधीतिः ॥ १२१ ॥

यत्र वस्तुपालवसती सुरैर्देवैर्मरुतां त्रिदशानां यौवतस्य युवतीसमूहस्य । देवाङ्गनगण-
सेस्यर्थं । रूपस्य वपुरामणीयकस्य शिल्पी रचनाकारकः न विद्यते सम्यक् शिल्पक-
लाया अर्धातिरस्ययन यस्य सोऽनधीतिः स्मरः नीचजातिशिल्पी निकृष्टशिल्पी च
कल्पयते स्म विचार्यते स्म । किं कृत्वा । यत्र वस्तुपालवसती त्रिलोक्या भुवनत्रयस्य
युवतीस्वरुणीर्जयन्तीः पराभवन्तीः अद्भुता अतिप्रकृष्टा जगदाश्रयकारिणीर्वा शालिभ-
ञ्जरीराजीः पाञ्चालिकामालिकाः विभाव्य व्यालोक्य ॥

असूयता शुभ्रिमविभ्रमाय युयुत्सु यच्चैत्यमचण्डभासा ।

विभर्ति विद्वेषिजिगीषयैताममोघशक्तिं किमु दण्डदम्मात् ॥ १२२ ॥

यच्चैस्य वस्तुपालकारितप्रासादः विद्वेषिणां वैभवेन स्वस्पर्धिना जिगीषया परामवितु-
मिच्छया । उत्प्रेक्ष्यते—दण्डस्य ध्वजनियन्त्रणयष्टेर्दम्मात्कपटात् एतां प्रत्यक्षाममोघा
कापि न निष्फलीभवन्तीं शक्तिमायुधविशेषं लोहमयीं 'सागि'नाम्ना प्रसिद्धा विभर्ति
दधतीव । किं कर्तुमिच्छुः । चैस्य युयुत्सु योद्धुमिच्छुः । केन । अचण्डभासा चन्द्रभासा
समं किं कुर्वता चन्द्रेण । असूयता ईर्ष्यां कुर्वता । केन । शुभ्रिमविभ्रमाय स्वशैत्यशो-
भायै । 'कुषुद्रुहेर्ष्यांसूयार्थानां य प्रति क्रोपः । कुषाद्यर्थानां योगे यं प्रति क्रोपः स
संप्रदानसंज्ञः । इति चतुर्थी विभ्रमायेत्यत्र' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

यच्चान्द्रचैत्योपरि शातकौम्भः कुम्भो विभूषां विभरांबभूव ।

सुधासरःसंभ्रमतः समेतो रथाङ्गनामा किमु रन्तुकामः ॥ १२३ ॥

यदेव चन्द्रकान्तमणीप्रणीतप्रासादस्तत्तुल्यो विहारस्तस्य शातकौम्भः स्वर्णमयः
कुम्भः कलशो विभूषा शोभा विभरावभूव । उत्प्रेक्ष्यते—सुधासरसः पीयूषपूर्णपद्माकरस्य
संभ्रमतो धिया समेतः समागतः रन्तु जलादिक्रीडां कर्तुं कामोऽभिलाषो यस्य तादृशो
रथाङ्गनामा चक्रवाक इव ॥

यद्वैजयन्त्या सितिमश्रिया स्वःपाथोधिपत्नी गमिता विगानम् ।

निम्नं व्रजन्ती त्रपयासिताञ्जैः श्यामीकृतास्येव जडाशयासीत् ॥ १२४ ॥

यस्या वस्तुपालवसतेर्वैजयन्त्या पताकया कर्त्र्या सितिमश्रिया स्वशैत्यस्य लक्ष्म्या
साधनेन कृत्वा स्वः स्वर्गस्य पाथोधे. समुद्रस्य पत्नी जाया एतावता स्वर्गगङ्गा सा
विगान वचनीयतां धिक्कारमाव गमिता संप्रापिता सती । उत्प्रेक्ष्यते—जडाशया किं-
कर्तव्यताया विमूढमानसा आसीद्भूवुरिव । किं कुर्वन्ती । त्रपया सहृदयान्तरदमन्दाक्षेण
निम्नं नीचैर्मन्द मन्दं वा व्रजन्ती गच्छन्ती । पुनः किंभूता । असिताञ्जैः नीलोत्पलैः
कृत्वा श्यामीकृतास्या कृष्णं विहितं मुखं यया । यो लजितः कथचित्स्यात्स निम्न मन्दं
प्रचलति । श्यामाननः किंकर्तव्यानभिन्नः स्यादेव ॥

तं रैवतोर्वीधरवत्पवित्रीचिकीर्षयेचारुदमभ्युपेतम् ।

निरीक्ष्य तस्मिन्नयनाभिरामं ननाम शैवैयजिनं यतीन्द्रः ॥ १२५ ॥

यतीन्द्रः सूरिस्तस्मिन् वस्तुपालविहारे शिवायाः समुद्रविजयराजपत्याः अपल
पुत्रः शैवेयः स चासौ जिनश्च तीर्थंकरस्त श्रीनेमिनाथं ननाम प्रणमति स्म । किं कृत्वा ।
निरीक्ष्य स्वलोचनगोचरीकृत्य अर्थान्निनायम् । किंभूतम् । नयनयोरभिरामं हृदयनय-
नयोर्हार्दिणम् । पुनः किलक्षण तम् । व्यावर्णितस्वरूपमर्जुदमर्जुदाचलमभ्युपेत समागतम्
उत्प्रेक्ष्यते—पवित्रीचिकीर्षया पावनीकर्तुमिच्छयेव । किंवत् । रैवतोर्वीधरवत्
यथा उन्नयन्तपर्वतः पूर्वं पावनीकृतस्तथैनमपीत्यर्थः ॥ इति वस्तुपालवसतिवर्णनम् ।

नमनेन मुनीशिता परेष्वपि चैत्येषु जिनेन्द्रसंततेः ।

धनकामयितेव संमदं दधते स्माधिगमेन शेषधेः ॥ १२६ ॥

मुनीनां यतीनामीशिता पतिः सूरिः परेष्वपि देवलपाटकवर्तिष्वपि अन्येषु प्रासा-
देषु जिनेन्द्रसंततेः भगवत्प्रतिमापङ्केर्नमनेन प्रणामकरणेन संमदं हर्षं दधते विधत्ते स्म ।
'दधि धारणे' केवलमात्मनेपदी धातुः । क इव । वनकामयितेव चया द्रव्याभिलाषुकः
पुमान् शेषधेर्निधानस्याधिगमेन प्राप्त्वा प्रसादं दधाति ॥

चौलुक्यचैत्यं विधृतामृतश्रि धर्मप्रपास्थानमिवैष मार्गं ।

नत्वा मुनीन्द्रोऽचलदुर्गमध्ये चतुर्मुखे नाभिसुतं व्यनसीत् ॥ १२७ ॥

एष मुनीन्द्रः । अचलो नामा यो दुर्गः कोट्टस्तस्य मध्ये चतुर्मुखे प्रासादे नाभिसुतम्
ऋषभदेवं व्यनसीत् विशेषेण नव्यस्तुतिपद्माङ्गीभूलगनपूर्वकं नमति स्म । किं कृत्वा ।
देवलपाटकादलदुर्गागमनाध्वनि चौलुक्यस्य कुमारपालभूपालस्य चैत्यं प्रासादं नत्वा
अर्थात्तत्रार्हन्तं प्रणम्य । उत्प्रेक्ष्यते—चौलुक्यचैत्यं धर्मप्रपास्थानमिव धर्मस्य पानीच-
शालागृहमिव । लौकिके व्यवहारे धर्मार्थमार्गश्रमश्रान्तपिपासिपथिकनिर्वृत्त्यर्थं मार्गं
प्रपा कार्यते । किंलक्षणेन । विधृता आश्रिता अमृतवदुज्ज्वला श्रीः शोभा येन । अथ-
वा विधृता खस्मिन्नानीच रक्षिता अमृतश्रीमोक्षलक्ष्मीयेन । प्रपापि धृता आलम्बिता
अमृतानां कुसुमैलकपूर्वादिवसितजलानां प्रागुक्तसलिलैर्वा श्रीः सुधमा येन ॥

दिनानि कतिचित्सूरिर्गिरीन्द्रतनुजे गिरौ ।

स्थितोऽर्हञ्चाननिध्यानश्चारणश्रमणेन्द्रवत् ॥ १२८ ॥

सूरिर्गिरीन्द्रस्य हेमाद्रिस्तनुजे नन्दने गिरौ पर्वते अर्बुदाचले कतिचिद्दिनानि कियतो
वासरान् यावत्स्थितः अर्हद्दर्शनादिलोभेन तत्र तस्थिवान् । किंभूतः । अर्हतो भगवतो
ध्यानेन प्रणिधानेन चित्तैकाग्रयेण कृत्वा निध्यानमवलोकनं चस्य । योगिनो हि स्वहृद-
यकमले परमात्मानं साक्षात्समीक्ष्य ध्यानाद्विरमन्ति इति कुमारसंभवे पार्वतीपाणिग्रह-
णात्पूर्वसमये ध्यानव्यतिकरे । अथ वा अर्हतां सर्वतीर्थकृतां ध्यानं हृद्रोचरीकरण स्म-
रणं वा पौनःपुन्येन । वारंवारस्मित्यर्थः । दर्शनं चैत्यगमनादिना चस्य । किंवत् । चारण-
श्रमणेन्द्रवत् । यथा जहाचारणविद्याचारणादिर्यतिपुंगवाः यात्रार्थं गताः कापि शत्रुञ्ज-
यादितीर्थपर्वते कानिचिद्दिवसानि तिष्ठन्ति । दिनदिवसवासराः पुनपुंसकलिङ्गे ।
श्रूयते तजनपदलोककृत्यां पूर्वमष्टाशीतिऋषयः अत्र स्थाने तपः कुर्वन्नाः आसन् । तेषां
च होमादिसाधनमेका कामधेनुश्चरन्ती सती महागतान्तः पपात् । तत्तत्तां निष्काश-
यितुमशक्ता ऋषयो गत्वा हिमाचलं याचित्वा तत्पुत्रमर्बुदनामानं नहामहोचरमत्रानपुः ।
तावतासाँ कामगवी स्वपयोभिस्तां गर्तामापूर्वं तीर्त्वा च दहिर्निःसरति स्म । ततः
पुनर्मास्या धेनोरेतद्गर्तायां पातो भवतु इत्याशङ्क्य ऋषिभित्त्वरत्नान्यमर्बुदाद्रिणा

पूर्यते स्म । तैः स्थापितस्तत्रैव स्थितः सोऽयमर्बुदो हिमाद्रिपुत्र इति तत्पारिपार्श्वकं-
वलोकस्य प्रवृत्तिः प्रसिद्धिश्च । तथा वस्तुपालवसतिप्रशस्तावपि 'गौरीवरश्वशुरभूषर-
संभवोऽयमस्त्वर्बुदः ककुदमद्रिकदम्बकस्य । मन्दाकिनीघनजटे दधदुत्तमाङ्गे यः शालकः
शशभृतोऽभिनय करोति ॥' इति दृश्यते ॥

उदयशिखरिणीव श्रीमदम्भोजबन्धु-

विषमविशिखवैरी स्फाटिकोर्वीभृतीव ।

त्रिदशपतिरिव स्वर्भूधरे सूरिसिंहो

हिमशिखरिसुतेऽस्मिन्कांचनाभां वभार ॥ १२९ ॥

सूरिसिंहो हीरविजयनामा सूरिशार्दूल. अस्मिन्नर्बुदाचलाभिधाने हिमशिखरिसुते
तुहिनाचलनन्दने कांचन अनिवचनीयामामा शोभां वभार दधाति स्म । क इव । श्रीम-
दम्भोजबन्धुरिव । यथा श्रीमान् सर्वज्योतिश्चक्रज्योतिः परमभवनप्रवणप्रतापलक्ष्मीवान्
अम्भोजबन्धुर्भासुमान् उदयशिखरिणि पूर्वपर्वते अद्वैता शोभा विभर्ति । पुनः क इव ।
विषमविशिखवैरीव । यथा विषमाः सोढुमशक्या अथ वा समेतरे पञ्चत्वाद्विशिखा
वाणा यस्य स स्मरस्तस्य वेत्री प्रतिपक्षः पार्वतीपतिः ईश्वरः स्फटिकस्यायं स्फटिक-
स्तादृश उर्वीभृत्पर्वतः एतावता स्फटिकाचले कलासे । पुनः क इव । त्रिदशपतिरिव ।
यथा सुरेन्द्रः स्वर्भूधरे मेरुगिरौ असाधारणा भूषां विभर्ति । 'जाम्बूनदोर्वीधरसार्वभौम'
इतीन्द्राभिधान नैषधे ॥

यं प्रासूत शिवाहसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्भाह्वीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽभवद्वादशः ॥ १३० ॥

इति पण्डितदेवविमलगणिव्यावर्णिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये हीरविजयसूरि-
चरिते द्वादशानां सख्यापूर्णे द्वादशः सर्गः अभवद्भवम् ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि
महाकाव्ये अकमिपुरप्रस्थानविजयसेनसूरिसंमुखगमनपत्तनपादावधारणसमवसरणवन्दन-
पुरःप्रस्थानासिद्धपुरागमनविजयसेनसूरिपश्चाद्दलनमार्गोल्लङ्घनाञ्जुनपत्नीपतिपत्नीवन्दनार्जु-
दाचलाचिरोहणविमलवस्तुपालवसतिप्रमुखजिनस्तवनादिवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥

त्रयोदशः सर्गः ।

अथार्जुदाद्रेरवतीर्य भूमीं विभूषयामास स सूरिभूमान् ।

वचस्तरङ्गैस्त्रिजगत्पुनानो रयो हिमाद्रेरिव देवनद्याः ॥ १ ॥

अथार्बुदाचलतीर्थकृन्नमनानन्तरं सूरिभूमान् सूरिराजोऽर्बुदादेर्हिमादिनन्दनावनीघ-
 रादवतीर्थं अवस्था उपत्यकामागस्य भूर्मीं पृथिवीपीठं विभूषयामाच शोभयति स्म ।
 किं कुर्वाणः । वचसां वचनानां तरङ्गैरस्खलितप्रचारनिःसरद्वाक्कलोलैस्त्रिजगन्निमुवनजनं
 पुमानः पवित्रीकुर्वाणः । क इव । रय इव । यथा देवनद्याः गङ्गायाः प्रवाहो हिमाद्रे-
 सुहिनाचलादवतीर्थं अधः समेत्य भूर्मीं पुनीते । सोऽपि अस्खलितकलोलैस्त्रिजगन्निस्तोत-
 सत्त्रिमुवनं पावनं कुर्वाणः ॥

यस्यां द्विपेन्द्रैः स्वमदप्रवाहैरारामिकौघैरिव वारिपूरैः ।

वृक्षा अवर्धन्त विमुर्व्यहार्षीत्तत्रार्बुदाम्यर्णवसुंधरायाम् ॥ २ ॥

विमुः सूरिस्तत्र तस्यार्बुदादेरभ्यर्णे समीपे या वसुंधरा भूमिस्तस्यां व्यहर्षात् वि-
 हरति स्म । तस्यां कस्याम् । यस्यामर्बुदाम्यर्णभूमौ द्विपेन्द्रैर्मत्तजगराजैः स्वेषामात्मनां
 मदानां दानवारीणां प्रवाहैरर्थाल्कपोलेभ्यो निःसृत्य पृथिवीपीठे पतद्भिः वृक्षा इमा अ-
 वर्धन्त सिक्ताः सन्तः वृद्धिं नीयन्ते स्म । कैरिव । आरामिकौघैरिव । यथा वनपालवृन्दै-
 र्वारिपूरैरभिषिञ्चनजलध्रुवैः पादपा वृद्धिं प्राप्यन्ते ॥

मित्रं महिम्ना किमनुज्जन्तं स्वदीर्घभावेन सहायवत्तम् ।

इवाचलं शैवलिनीप्रवाहः क्रमान्मुनीन्द्रोऽर्बुदमुल्लङ्घे ॥ ३ ॥

मुनीन्द्रः सूरिः क्रमाद्दिहारपरिपाठ्या अर्बुदं पर्वतमुल्लङ्घे अतिक्रान्तवान् । क
 इव । शैवलिनीप्रवाह इव । यथा शैवलान्यनवरतप्रवलप्रसरत्ययःप्रवाहत्वात्प्रादुर्भूतप्रचुर-
 वहलसेवाळजालानि यस्यां सा शैवलिनी नदी तस्याः प्रवाहः पयःपूरः अचलं मार्गा-
 गतागिरिमुल्लङ्घते । अर्बुदमुत्प्रेक्ष्यते—महिम्ना माहात्म्येन गुरुतया किं मित्रं सखाय-
 मिव । अत एवोत्प्रेक्ष्यते—सहायवद् अभिजनमिव । स्वस्यात्मनो दीर्घभावेन अत्या-
 यामतयातिलम्बतया अनुव्रजन्तमिव पृष्ठे समायान्तमिव । यथा सहायोऽपि प्र-
 स्थितसुषोऽनुयाति । अत्र किमिति लालाघण्टान्यायेन उभयत्रापि योज्यते । द्वयो-
 रप्युत्प्रेक्षयोः संयोजनीयमिति ॥

प्रतिष्ठमानः पुरतो व्रतीन्दुर्भूषामनैषीच्छिवपूःसमीपम् ।

स्रपादसंस्पर्शनतः पयोजकुञ्जं यथा पङ्कजिनीविवोढा ॥ ४ ॥

पुरतोऽप्रतः प्रतिष्ठमानः प्रचलन् व्रतीन्दुः मुनिचन्द्रः सूरिः स्वस्यात्मनः पादयोश्चर-
 णयोः संस्पर्शनतः शिवपुरः श्रीरोहिण्या नगर्याः समीपं पार्श्वप्रदेशं भूषां शोभामनै-
 शीत् प्रापयामास । क इव । पङ्कजिनीविवोढेव । अत्र यथा इत्यर्थे । यथा कमलिनी-
 ररणो मानुमान् स्वेषां पादानां किरणानां संस्पर्शनतः संपर्कात् संश्लेषात्पयोजानां क-
 मलानां कुञ्जं काननं भूषां लम्बयति विकाशलक्ष्मीं नयति ॥

जनारधैरागमनं मुनीन्द्रोस्ततः सुरत्राणनृपो निपीय ।

कलापिकैकाभिरिवाम्बुदस्य नमोम्बुपः संमदमेदुरोऽभूत् ॥ ५ ॥

ततः शिवपुरीसमागमनानन्तरं सुरत्राणनामा नृपः शिवपुरीमण्डलस्थानी देवढाभि-
धानानां राजपुत्राणां राजा जनानां शिवपुरीवासिनां लोकानामारवैः शब्दैः । वार्ताभि-
रित्यर्थः । सुनीन्दोः सुरैरागमनं समवसरणम् । पादावधारणमित्यर्थः । निपीय सारं ध्रुत्वा
संभवेनानन्देन भेदुरः पुष्टः अभूद्भूव । क इव । नभोऽम्बुप इव । यथा चातकः कला-
पिनां मयूराणां केषाभिः केषाभिधानध्वनिभिः । मयूरवाक् केषा इत्युच्यते । अम्बुदस
मेघस्य आगमनं ध्रुत्वा प्रमोदोपचिततनुर्भवति ॥

मत्तया सुरत्राणनृपोऽमिगम्य वेत्रीव दण्डं दधदग्रगामी ।

प्रवेशयामास पुरीं स सूरिं पुराङ्गनागीतयशःप्रशस्तिम् ॥ ६ ॥

स पूर्ववृत्तप्रोक्तः सुरत्राणाभिधानो नृपोऽर्द्धदक्षलाधिपतिर्मकस्या सेवासकस्या भूमि-
गम्य संमुखमागत्य सूरिं पुरीं श्रीरोहिणीं नगरीं प्रवेशयामास । शिवपुरीमध्ये आनिना-
येत्यर्थः । प्यन्तत्वात्कर्मद्वयम् । किंभूतः सः । पुरः सुरैरग्रे गच्छतीति इत्येवंशीलः ।
पुनः किं कुर्वन् । दण्डं वेत्रं दधद्वित्राणः । क इव । वेत्रीव । यथा दौवारिकः प्रती-
हारः वेत्रयाष्टिं करे दधानः पुरो गच्छति । किंभूतः सूरिः । पुराङ्गनाभिः श्रीरोहि-
णीनगरीनगरीभिर्गीता गानगोचरीकृता यथासां कीर्तनां प्रशस्तयो विविधा अव-
दाता यस्य ॥

आलेख्यशेषीकृतकामदस्योरुपास्यमानस्य महीमहेन्द्रैः ।

चक्रीव चक्रस्य पुरे पुरीन्द्रो महामहं कारयति स सूरिः ॥ ७ ॥

पुरीन्द्रः श्रीरोहिणीपुरीपुरंदरः सुरत्राणनामा भूमान् पुरे स्वश्रीरोहिणीनगरे हीरवि-
जयवतीन्द्रस्य महामहं प्रतिगृह्यपणादिषु ध्वजबन्धनादिममतिशायिनमुत्सवं कारयति
स । क इव । चक्रीव । यथा चक्रवर्ती प्रथमोत्पन्नस्य चक्रस्य रथाङ्गरत्नस्य महोत्सवं
निर्मापयति । किंभूतस्य सूरेश्वरस्य च । आलेख्यं चित्रं शेषमवशिष्टं यस्य तादृशः कृतः
निहितः कामः कंदर्परूपो दस्युः शत्रुयैः । पक्षे नामशेषीकृता व्यापादिताः काम-
मतिशयेन शिरश्छेदादिना वैरिणो येन । पुनः किंभूतस्य । महीमहेन्द्रैः पृथ्वीपुरंदरैः
महाराजैर्भावनि भूतोपचारे उपास्यमानस्य चक्रप्रभावादेव चक्री सेव्ये । अतो मुख्य-
वृत्त्या चक्रमेव सेव्यम् ॥

दिदृक्षुरेतन्महिमानमप्रसरित्सहस्रं दधती मुखानाम् ।

यत्रागता किं सितकेतुकाया पुरीं स तां सूरिरलंचकार ॥ ८ ॥

सूरिस्तां सुरत्राणनृपनिर्मापितानेकमहोत्सवबहलां शिवपुरीनाम् नगरीमलंचकार
विभूषयामास । तां काम् । यत्र श्रीरोहिण्यामेतस्य जगबनमानस्य हीरविजयसुरैर्महि-
मानं स्वाभाविकमाहात्म्यम् । अथ वा सुरत्राणधरित्रीसुराणामनिर्मापितानन्यमहोत्सवा-
दिगिरिमाणं दिदृक्षुर्दृष्टिसिद्धुर्विलोकयितुमाकाङ्क्षन्ती सती । अत एव मुखानां पयः-
प्रवाहरूपवक्राणां सहस्र दशशती दधती विभ्रती । सहस्रमुखी गद्देति जनप्रसिद्धेः ।

उत्प्रेक्ष्यते—सितानामुज्ज्वलानां केतूनां ध्वजानां कायाः शरीराणि चस्यास्तादृशी
अत्रसरिद्रगनापगा समागता ॥

द्वितीयराशौ शतमन्युसूरिरिव क्रमेणोपगतः स तस्याम् ।

प्रकाशयन्बोधिनिधीन्विदग्धान्महोदयस्याभिमुखीचकार ॥ ९ ॥

स सूरिः क्रमेण प्रवेशपरिपाठ्या तस्यां शिवपुर्यामुपगतः समायातवान् सन् विद-
ग्धान् कोविदान् छेकाञ्जवान् महान्धुरनराभ्युदयेभ्योऽतिशायी उदयो यत्र तादृशो
मोहस्तस्याभिमुखीचकार । धर्मोपदेशश्रवणात्तदेकाभ्याराधनमनस्त्वेन सिद्धिगामिनो
विदधाति स्म । किं कुर्वन् सूरिः । बोधेरनेकमेदभिन्नसम्यक्त्वरूपात् निधीनिवानानि
प्रकाशयन् प्रकटीकुर्वन् । क इव । शतमन्युसूरिरिव । यथा शतमन्योः शतक्रतोः
पुरंदरस्य सूरिराचार्योऽध्यापयिता बृहस्पतिः । यदुक्तं नैपथे—‘ईदृशीं गिरमुदीर्य वि-
द्वौजा जोषमासनविशिष्य बभाषे । नात्र चित्रमभिधाकुशशक्ये शैशवावधिगुरुर्वरस्य ॥’
इति । यस्य कस्यचिद्भाग्यवतः पुंसः स्वराशितो द्वितीयो राशित्स्वत्र समेतः सन् निघा-
नद्रव्याणि प्रकाशानि विदधानः महोदयस्य राज्यमन्त्रिभ्रेष्ठिपदादिरूपस्य महोदयस्या-
त्यभ्यधिकभ्युदयस्य संमुखीकरोति । यदुक्तं ज्योतिर्विद्भिः—‘द्वितीये नवमे राशौ
बृहस्पतिरुपागतः । कुर्यान्महोदयं पुत्रगोत्रवृद्धिं धनं पुनः ॥’ इति वचनात् ॥ इति
शिवपुर्यां प्रमोः पादावधारणं तन्महवर्णनं च ॥

स प्रस्थितस्तत्पुरतः पुरस्तात्स्थितप्रसूनानादिव चिञ्चिरीकः ।

गण्डे गजस्येव विलङ्घ्य मार्गं स सादडीनाम्नि पुरे जगाम ॥ १० ॥

स सूरिस्ततस्तत्पुरतः सीरोहीनगरात्पुरस्तादग्रे प्रस्थितः प्रचलितः सन् मार्गं पन्थानं
विलङ्घयातिक्रम्य सादडीनाम्नि पुरे जगाम गतवान् । क इव । चिञ्चिरीक इव । यथा
अमरः स्थिताद्विकसितात्प्रसूनानात्कसुभात्प्रचलितः सन् मार्गमुल्लङ्घ्य गजस्य गन्वतिन्धु-
रस्य गण्डे कपोलस्यले गच्छति । ‘कडेपु करिणां पेतुः पुंनागेभ्यः शिछीमुच्चाः’ इति
रघुवंशे । प्रसूनानि त्यक्त्वा शृङ्गा गजेन्द्रगण्डस्यलगलहानवारि पातुं समायान्ति ॥

प्राग्वागडावन्तिविराट्सानमहादिराष्ट्रापरमण्डलेषु ।

सार्थाविपेनेव सुतेन सातं विहृत्य लाभान्श्च बहूनुपार्ज्य ॥ ११ ॥

कल्याणराजद्विजयाभिधानोपाध्यायचन्द्रेण समेत्य तत्र ।

क्रमादविच्छिन्नतमैः प्रयाणैः श्रीतातपादाः प्रणताः प्रमोदात् ॥ १२ ॥ (युग्मम्)

कल्याण इति पदेन राजहीन्यमान विजय इत्यभिधानं नाम यस्य तादृशेनोपाध्यायेषु
वाचकेषु चन्द्रेण जनाहादकत्वेन विष्णुना । एतावता कल्याणविजयोपाध्यायेनेत्यर्थः ।
अविच्छिन्नतमैरतिशयेन खाण्डितैः त्वरितत्वरितैः प्रयाणैः प्रतिदिनं पथि प्रस्थानकैः
क्रमात् खानखटगुर्जराहुदादिपरिसरदेशोल्लङ्घनपरिपाठ्या समेत्य सादडीपुरे समागत्य

श्रीतातपादाः श्रीहीराविजयसूरिचरणगविन्दा' पितृपादाश्च प्रमोदादानन्दोदयात्प्रणता नमस्कृताः । किं कृत्वा । सार्थाधिपेनेव सार्थपतीभूतेन सुतेनेव पुत्रेणेव प्राक् पूर्वं गुर्जर-मालवानाः मध्ये वर्तमाना वागडाः । एतावता गुर्जरकच्छमध्यवर्तिनो वागडा निषिद्धाः । तथा अन्नन्तयो मालत्राः, विराटाः मालवदक्षिणान्तरालशालिनो 'वडराड' इति प्रसिद्धा', तथा खाना लाटदक्षिणवर्तिनः, तथा महा इति पदगदी येषां तादृग्विधा राष्ट्राः । महाराष्ट्राः इत्यर्थः । 'मरहड' इति प्रसिद्धाः । इत्यादिष्वपरेषु गुर्जरापेक्षया अन्येष्वपि मण्डलेषु देशेषु सात सुख यथा स्यात्तथा विहस्य विहारं कृत्वा द्रच्योपार्जनकृते बहुषु जनपदेषु व्यापारार्थं भ्रान्त्वा च पुनर्वह्ननेकान् लामान्पुण्यान्यनेकघनानि चोपार्ज्जं अर्जयित्वा । गृहीत्वैत्यर्थः ॥ युग्मम् ॥

विभूषयद्विन्ध्यधराभृतोऽष्टापदस्य साकेतमिवोपकण्ठम् ।

स वाचकेन्द्रानुगतस्ततः श्रीत्रतीश्वरो राणपुरं वभाज ॥ १३ ॥

ततो वाचकागमनानन्तरं वाचकेन्द्रेण कल्याणविजयोपाध्यायेनानुगतः श्रिया भट्टारकलक्ष्म्या कलितो व्रतीश्वरः सूरिः राणपुरं नगरं वभाज श्रितवान् । पुरं किं कुर्वत् । विन्ध्यधराभृतो विन्ध्याचलस्योपकण्ठ समीप विभूषयदलंकुर्वाणम् । किमिव । साकेतमिव । यथा अष्टापदस्य कैलाशशैलस्य समीपमयोध्या अलङ्कुरते ॥

अथ धरणविहारः—

विन्ध्याचलं तुङ्गतया वयस्यभावं भजन्तं प्रविभास्य विद्मः ।

गिरीशशैलं मिलितुं समेतं स प्रैक्षतासिन्धरणस्य चैत्यम् ॥ १४ ॥

स सूरिरस्मिन् राणपुरे धरणनामव्यवहारिणः चैत्यं प्रासादं प्रैक्षत व्यालोकते स । अत्रार्थे वयमेव विद्मः जानीमः । तुङ्गतया अत्युच्चैस्तरत्वेन वयस्यभावं मित्रतां भजन्तमाश्रयन्तं विन्ध्याचलं प्रविभास्य विलोक्य । विज्ञायेत्यर्थः । मिलितुं समेतमागत समीपे समेत गिरीशशैलं कैलाशपर्वतमिव । अत्र विद्म इवार्थे ॥

विनिद्रनीलाञ्जनिकानमेरुवनीविनीलालकशालमाने ।

मौलौ प्रणीतं द्रुहिणेन चान्द्रचूडामणीं किं धरणीन्दिरायाः ॥ १५ ॥

चैत्यं पुनरुत्प्रेक्ष्यते—धरणीन्दिराया भूमीमण्डललक्ष्म्या मौलौ मस्तके द्रुहिणेन विश्वस्वज्ञा प्रणीतं विरचितं चान्द्राणां चन्द्रकान्तरालानां चूडामणीमिव शिखारत्नमिव । किंभूते मौलौ । विनिद्रा विस्मेरा या नीलाञ्जनिकास्तमालतरवः । 'नीलाञ्जनिकाकुसुमकान्तिनि तमसि' । तथा 'नीलाञ्जनिकाकुसुमकान्तयः किरातयुवतयः' इतीदं द्वयमपि चम्पूकथायाम् । 'नीलाञ्जनिकास्तमालाः' इति तद्विष्पनके । कृष्णकान्तिवृक्षविशेषास्तेषां वनी कानन तद्वत् एव नीला अलकाः केशास्तैः कृत्वा शालमाने शोभमाने ॥

भूमीन्द्रकुम्भाभिधराणकस्य स्तम्भान्दधानं निजमण्डपान्तः ।

अनेकपस्फूर्तिभुवः समज्ञास्तम्भानिवैताञ्छिवगोत्रजैत्रान् ॥ १६ ॥

पुनश्चैत्यं किं कुर्वाणम् । निजस्यात्मनो मण्डपान्तः खलामण्डपमध्ये मेदपाट-
मण्डलाधिपस्य भूमाविन्द्रोपमस्य कुम्भो इत्यभिधा नाम यस्य तादृशस्य राणकस्य । केवा-
चिदपि राजन्यानां राणो इत्यभिधा प्रोच्यते । ततः कुम्भोराणो इति प्रसिद्धस्य । राणः
पञ्चशतीसुवर्णकानां समर्पणेन खनात्रा कारितान् स्तम्भान् सप्तसख्याकान् मण्डपावा-
ष्टम्भस्थूणाविशेषान्दधान विभ्राणम् । किभूतान् स्तम्भान् । अनेकपानां करिणां
स्फूर्तीनां विलसितानां भुवः स्थानानि । उत्प्रेक्ष्यते—शिवस्य शम्भोर्गोत्रस्य शैलस्य
शुभ्रप्रथिया कैलाशस्य जैत्राञ्जनशीलान् एतान्प्रत्यक्षान् समज्ञायाः कीर्तैः स्तम्भानिव ।
किभूतान् । अनेकाञ्जान् व्यापदुद्धरणव्यसनमिराकरणद्रविणवितरणशरणरक्षणदिभिः
पातीति रक्षतीति कृत्वा अनेकपस्तत्त्वेन स्फूर्तीयः प्रसिद्धयस्त्वासां भुव आस्पदाः ॥

स्वतुङ्गिमाधःकृतरत्नसानुं विगाहमानं शिखरैर्विहायः ।

प्रगल्भमानं वपुषैव तेनाश्रितानिव प्रापयितुं द्युलोकम् ॥ १७ ॥

चैत्यं किं कुर्वाणम् । शिखरैः स्वयङ्गैः विहायो गगनाङ्गणं विगाहमानं संस्पृशत्
कपट्वा । पुनः किभूतम् । स्वतुङ्गिमा स्वकीयोचैस्तरत्वेन अधःकृतो हीनो विहितो
रत्नसानुः सुवर्णशिखरी येन । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—आश्रितानागल्य स्वं सेवमानान् अर्थात्
निजनायकजिनभक्तिपरायणान् जनान् तेनैव वपुषा मातुषेनैव द्युलोकं स्वर्गसुवनं
प्रापयितुं प्रगल्भमानसुद्यम कुर्वाणसिव ॥

चेतश्चमत्कारकरीखिलोक्या लक्ष्मीः समालोक्य रसातिरेकात् ।

संस्तम्भिताङ्गीभिरिवामरीभिः पाञ्चालिकाभिः प्रविभासमानम् ॥ १८ ॥

पुनः किं कुर्वाणम् । प्रविभासमानं प्रकपेण दीप्यमानम् । अतिशायिशोभा दधानमि-
त्यर्थः । कामिः । पाञ्चालिकाभिः शालभञ्जीभिः । उत्प्रेक्ष्यते—त्रिलोक्या भुवनत्रितयस्य
चेतसामन्तःकरणानां चमत्कारमाश्चर्यरसातिशयं करोतीति तादृशीर्लक्ष्मीरतिशायि-
शोभाः समालोक्य सम्यक् सर्वाङ्गीणतया निर्वर्ण्य । रसातिरेकात्केवलं दर्शनेन विस्म-
याद्वैततया संस्तम्भिताङ्गीभिर्निश्चलीभूततनूलाभिरिव । अथ वा विमुक्तगमागमस्फुर-
णवार्तान्योन्यावलोकनाद्यशेषापरशरीरव्यापाराभिरमरीभिर्देवाङ्गनाभिरिव ॥

पाञ्चालिकाप्रौढविलासवीक्षाहृणीयमानद्युधवावरोधम् ।

अष्टापदोत्तीर्णवृषाङ्गोहमसासहीवाद्रिनिवासजार्तिम् ॥ १९ ॥

चैत्यमुत्प्रेक्ष्यते—अद्रौ पर्वते । शैलशिखरे इत्यर्थः । यो निवासो नित्यनिवसन त-
स्यान्वाता या अर्तिः पीडा चिन्ता शारीरिकी मानसी च तामसासहिः सोढुमशकम् ।
'अहिर्महीगौरवसासहिर्यः' इति नैषधे । अष्टापदात्स्फटिकपर्वतादुत्तीर्णं भूषीठेऽभ्युपेतं
वृषाङ्गस्यादिदेवस्य गेहं सिंहनिष्पद्या नाम चैत्यमिव । यद्यपि चतुर्विंशतितीर्थकृतामपि
प्रासादोऽस्ति तथा मुख्यद्वरया ऋषभदेवस्यैव । यतो भरतचक्रिणा ऋषभदेवसमये

भगवन्त स्वतातमेवोद्दिश्य निर्मापितः । अथ च परसमयानुसारितया वृषाङ्गत्वेश्वरस्य मन्दिरमेवोत्तीर्णं शमोः कैलासवासित्वादित्यप्यर्थेष्वनिः । किंभूतम् । पञ्चालिकानां विविधरचनाचारिमापूर्वेषुत्रिकाणां प्रौढानां प्रगल्भानां सुरासुरनरोरगणमनोहारिणां विलासानां विभ्रमाणां वीक्षया दर्शनेनैव हृणीयमानो लज्जां प्राप्नुवन् । 'त्वयानपत्या धरणी हृणीयते' इति नैपथे । 'हृणीक् लज्जयाम्' कण्डादिधातुः । शुधवाना सर्वेषामपीन्द्राणा-मवरोधा अन्तःपुराणि यत्र यस्माद्वा ॥

ध्रुवं दधानं चतुराननीं च हिरण्यगर्भं भवसूदनं च ।

पद्मासनं स्वःसदुपास्यमानं पतिं प्रजानामपरं किमुर्व्याम् ॥ २० ॥

चैत्यमुत्प्रेक्ष्यते—उर्व्यां भूमीभुवने अपरमेकः ब्रह्मलोके छष्टिकर्तास्ति अन्य प्रजानां पतिं धातारम् । किंभूतं प्रजानां पतिम् । ध्रुव नित्यस्थायुक स्थिरं च । पुनः किं कुर्वाणम् । दधानं धारयन्तम् । काम् । चतुराननीम् । चतुर्णां पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्घ-र्तिनामाननानां वक्राणां समाहारश्चतुराननी तां चत्वारि मुखानि विभ्रणम् । चतुर्मुख-त्वात् । पुनः किंभूतम् । हिरण्यं स्वर्णं गर्भे मध्ये यस्य । प्राय प्रासादसरोवापीकूपादौ जीर्णोद्धारार्थं तस्वामिनो निधीन्क्षिपन्तीति स्थितिः । यदुक्तं चम्पूकथायाम्—'कूपि तकपिकुलाकुलितलङ्केश्वरकिंकरा इव भग्नकुम्भकर्णघनस्वापाः कूपाः' । 'भग्नाः कुम्भानां घटानां कर्णाः काना इति प्रसिद्धा यत्र । तथा घनाः प्रचुराः स्वा. स्वकीया पातालभूलोत्था न तु प्रवाहादिना प्रविष्टा आपः पानीयानि येषु । अथ च घनस्वा बहुद्रव्या आपो जलानि येषु । प्रायो वापीकूपादौ जीर्णोद्धारार्थं निधिं क्षिपन्तीति स्थितिः । पक्षे भग्नः कुम्भकर्णस्य रावणानुजस्य घनस्वापो घोरनिद्रा चैः' इति चम्पूटि-प्पनके । च पुनः किंभूतम् । भवस्य संसारस्य सूदनं निर्नाशकम् । पद्माना मण्डपान्तराटे अन्यत्र वा आकृतयः पूजादिभिर्वा आसनं स्थानम् । पुनः किंभूतम् । स्व सद्भिः अधिष्ठातृदेवैर्बेनमनक्रीडागतैर्वा सुरैरुपास्यमान सेव्यमानम् । पक्षे ध्रुवनामा । चतुर्भिर्मुखै-र्युक्तः हिरण्यगर्भनामा भवान्तकृदभिधानः पद्ममरविन्दमासने पीठे यस्य । सुरश्रेष्ठत्वा-द्देवसेव्यः ब्रह्म ॥ इति सप्तभिरादिकुलकम् ॥

चातुर्गतीयार्तिमहान्धकूपोद्दिधीर्षयाशेषशरीरभाजाम् ।

मूर्तींश्चतस्रः कलयन्निवासिन्मुनीन्दुनादर्शि युगादिदेवः ॥ २१ ॥

मुनीन्दुना सूरिणा अस्मिन् धरणसंघपतिप्रासादे युगादिदेवः श्रीआदिनाथः अर्वाक्षि लोचनगोचरीकृतः । किं कुर्वन् । चतस्रः चतुःसंख्याका मूर्तीः प्रतिमाः कलयन् दधत् । उपप्रेक्ष्यते—चातुर्गतीयाश्चतस्रस्तिर्यङ्करकमनुजनिर्जराणां गतयः उत्पत्तिस्था-मानि तत्संबन्धिन्वो या अर्तयः शारीरिकयो मानस्यो वा पीडास्ता एव महान्तोऽगाधा अन्धकूपस्तपोनिचिता अवटास्तेभ्य उद्दिधीर्षया उद्भर्तुमिच्छया इव । केयाम् । अशेषाणा समस्तानामपि शरीरभाजामर्थोदज्ञानादन्धकूपान्तःपतता भावैकजनानाम् ॥

निःश्रेयसस्येव सुखं जिनेन्द्रं प्रदक्षिणीकृत्य पतिर्यतीनाम् ।

सुधासनाभीभवदुक्तियुक्तेर्मक्तेः स्तुतेर्गोचरयांचकार ॥ २२ ॥

यतीनां पतिर्निर्ग्रन्थनाथो हीरसूरिः जिनेन्द्रं श्रीऋषभदेवं भक्तेः सेवासक्तिवशात् सुधायाः पीयूषस्य सनामीभवन्स्यः सगोत्राः संजायमानाः उज्जीनां वाक्यानां वचनप्रपञ्चानां युक्तयो रचना यस्यां तादृश्याः स्तुतेः स्तोत्रस्य गोचरयांचकार । तुष्टावैत्यर्थः । 'गोचरयन्ति न वाचो यच्चरितं चन्द्रिकाचरिम् । वाचस्पतेर्वचस्वी को वान्यो वर्णयेन्मनुजः ॥' इति हस्तिनातीनगरीचैत्यप्रशस्तौ । किं कृत्वा । प्रसुं वृषभस्वामिनं प्रदक्षिणीकृत्य युगादिदेवस्य तिलः प्रदक्षिणाः प्रदाय । उत्प्रेक्ष्यते—निःश्रेयसस्य निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसं भोक्षस्तस्य सुखं सातमेव प्रकर्षेणानुकूलीकृत्य आत्मायतीकृत्य । 'दाक्षिण्यमनुकूलता' इति हैम्याम् । दक्षिणोऽप्यनुकूल इति ॥

संप्राप्तयोर्निर्जरनागघाम्नोरिवान्तिकेऽर्हत्क्रमसेवनाय ।

शिरोगृहक्ष्मागृहयोः प्रणम्य जिनान्मुनीन्दुः स ततः प्रतस्थे ॥ २३ ॥

स मुनीन्दुर्हीरसूरिस्ततो राणपुरादग्रे प्रतस्थे प्रवचाल । किं कृत्वा । शिरोगृहयोरुपरितनयोर्द्वयोर्भूमिकयोस्तथा क्ष्मागृहाणि भूमिगृहाणि बहूनि चतुर्मुखसत्कान्यपरचैत्यस्थानानि च तेषु जिनान् भगवत्प्रतिभाः प्रणम्य नमस्कृत्य । उत्प्रेक्ष्यते—अर्हतो मुख्यतयैव युगादिदेवस्य क्रमयोश्चरणयोः सेवनाय उपास्तिकृत्यः अन्तिके समीपे संप्राप्तयोः समागतयोः निर्जरानां सुराणां नागानां घाम्नोर्मेन्दिरयोरिव । स्वर्लोकपाताललोकयोरिव ॥ इति राणपुरयात्रा ॥

आउआपुरेशो जगद्भूः किमन्यस्ताल्हाभिघः साधुरनन्यदानैः ।

पीरोजिकाभिः स्वपुरप्रवेशे प्रभावनाद्युत्सवमस्य चक्रे ॥ २४ ॥

आउआ इति नाम्नः पुरस्य ईशः तदायत्तत्वात्तनाग्रेव वचस्तेरभिधानात् 'ताल्लामानीवसही' इति लोकप्रसिद्ध्या च तस्त्वामी ताल्हो इति अभिधा नाम यस्य तादृशः साधुर्वणिक् । व्यवहारीत्यर्थः । वणिजां 'साह' इति नामोच्यते । ज्ञाता अज्ञाता अपि सर्वे नैगमाः साहा एव प्रतिपाद्यन्ते । तस्य साहस्य साधुरिति पर्यायो दृश्यते श्रीधुमुनिसाधुसूरिकृतसोमसौभाग्यकाव्यादिषु । उत्प्रेक्ष्यते—अनन्यदानैरसाधारणविश्राणैः कृत्वा अन्यो द्वितीयः किं जगद्भूः । प्रतिग्रामपुरदेशाद्यत्रूपकारकरणेन जगदुद्धर्ता एकस्तु भद्रेश्वरपुरवास्तव्य आसीत्, अपरस्तु सौजातः । सोऽस्य हीरसूरेः यत् आउआभिधानं पुरं तस्मिन् प्रवेशे पादावधारणप्रस्तावे पीरोजिकाभिः पीरोजपातिसाहिना स्वनाम्ना कारिताभिः पीरोजिका इति नामनाणकविशेषैः प्रभावना लघुवृद्धप्रतिजनप्रदानं सैवादौ धुरि अस्य तादृशमुत्सवं चक्रे कृतवान् । महदेशेभ्वेव प्रसिद्धाः पीरोजिकास्ता ददावैत्यर्थः ॥

प्राप्यानुशास्ति प्रभुतोऽशुलक्ष्मीं पर्वत्ययाच्चन्द्रमसेव भानोः ।

कल्याणचञ्चद्विजयाभिधानोपाध्यायचन्द्रेण ततो न्यवर्ति ॥ २५ ॥

कल्याणेन चञ्चद्राजमान विजय इत्यभिधान यस्य तादृशोपाध्यायेषु शक्रेण पुरं-
रेण तत आठजाप्रामान्यवर्ति पश्चाद्भक्तितम् । कल्याणविजयोपाध्यायः पश्चाद्भक्ते
सोत्तरः । किं कृत्वा । प्रभुतः श्रीहीरसूरेरनुशास्तिमाज्ञां शिक्षां च प्राप्य लब्ध्वा ।
केनेव । चन्द्रमसेव । यथा चन्द्रेण भानोर्भास्करात्सकाशादशुलक्ष्मीं ज्योतिःशिव स-
प्राप्य पर्वतलयादमावास्याविरामान्निवृत्त्यते ॥

ग्रामक्षमाभृद्वनदेशदुर्गानुलङ्घ्य दुर्लङ्घ्यचभुवो वभाज ।

स मेदिनीनाम पुरं यतीनां पतियथा तक्षशिलां वृषाङ्कः ॥ २६ ॥

स यतीना पतिः स्वामी सूरिः । मेदिनीनाम पुरं मेडताख्यनगरं वभाज शिष्याव ।
किं कृत्वा । ग्रामा लघुपुराणि सन्निवेशा वा, क्षमाभृतः पर्वताः वेल्कसत्कगिरयः । तत्र हि
सर्वेषां शैलानां 'वलो' इति नाम प्रसिद्धम् । वनानि काननानि, देशाः सामन्तानां
राज्ञा मण्डला, दुर्गा विपमभूमय कोट्या वा, तानुलङ्घयतिक्रम्य । किंभूतान् । दुर्लङ्घ्या
दुःखेन उल्लङ्घितुं शक्या भुवो भूमयो वेपाम् । क इव । वृषाङ्क इव । यथा ऋषभदेवो
ग्रामाद्यानुलङ्घ्य तक्षशिलां बाहुवलिनगरं भजति स्म । अधुना तु म्लेच्छाश्रितत्वेन
तस्या 'मक्का' इति नाम प्रसिद्धं श्रूयते ॥

मरुस्थलीविक्रमनागपूर्वपुरीयभव्यैर्भगवानिहैत्य ।

वैताद्व्यशैलोत्तरदक्षिणाख्यश्रेणीनभोगैरिव स प्रणेमे ॥ २७ ॥

मरुपु मा स्थली वालुकाशैलमालाकुलस्थलप्रदेशे यद्विक्रमनगरं 'वीकानेर' इति
नाम पुरम्, तथा नागमिति पदं पूर्वं यत्र तादृकपुरं 'नागोर' इति प्रसिद्धम्, तयोर्विक्रमपुर-
नागपुरयोः संबन्धिभिर्भव्यैः संघैरिह मेडतानगरे एत्यागल भगवान् सूरिः प्रणेमे
नमश्चक्रे । कैरिव । नभोगैरिव । यथा सरतार्धविमजनजनकवैताद्व्यनाम्रः शैलस्य दश
योजनानि भूमेरुर्ध्वं गमने दशदश योजनपृथुला प्रथममेखला तस्यामुत्तरा तथा द-
क्षिणा इति नात्री ययोस्तादृशे श्रेण्यां तयोरुत्तरदक्षिणश्रेण्योर्नभस्ति गगनमण्डले विद्या-
वलेन गच्छन्ति प्रचलन्तीति नभोगा विद्याधरखेचरास्त्रैर्भगवास्तीर्थकरः प्रणम्यते ॥

तं सादिमाद्यः सुरताननामाभ्युपेत्य भूपो बहु मन्यते स्म ।

मणिः सुराणां गुणगौरवेण कुत्रार्चनानागोचरतां न गच्छेत् ॥ २८ ॥

सादिमा इति पदमाद्य प्रथमभव यत्र तादृशः सुरतान इति नामा । सादिमाशुल-
ताननामा भूपो मुद्गलेन्द्रः मेदिनीपुराधिपः अभ्युपेत्य सूरिन्दोः समुत्तमागल्य तं हीरसूरिं
बहु मन्यते स्म बहुमानं प्रदत्ते स्म । तत्र दृष्टान्तमाचष्टे—गुणानां दानाभिलषितमान-
दीना गौरवेण माहात्म्येन सुराणां मणिश्चिन्तारत्नं कुत्र क्व स्थाने अर्चनानां

पूजायाः गोचरतां योग्यतां न गच्छेन्न प्रयायात् । अपि तु सर्वत्रापि पूजां
 आप्नोतीत्यर्थः ॥

पुरं पुनानेऽम्बरवन्मुनीन्द्रे महामहोऽभूदिह दानवानाम् ।

तदास्थलावप्यसुधाधयानां ज्योत्स्नाप्रियाणामिव रोहिणीशे ॥ २९ ॥

मुनीन्द्रे हीरसुरैस्वास्त्रे अम्बरवद्गगनाङ्गणमिव पुरं मेढतास्थनगरं पुनाने पवित्री-
 कुवाणे सति तदा सूरिसमागमनावसरे आस्ये सूरिवदने यल्लावप्यं सौन्दर्यं लवणिमैव सुधा-
 ममृततरुं घयन्ति पिवन्तीति तेषां तादृशानां मानवानां मेढतापुरवासिभविकजनानां
 महामहोऽत्युत्सवोऽभूत्संजायते स्म । केषामिव । ज्योत्स्नाप्रियाणामिव । यथा चन्द्रोऽमृत-
 तपायिनां चकोराणामम्बरमाकाशं पुनाने रोहिणीशे चन्द्रमस्ति महोत्सवो भवेत् ॥

एकोऽहमेव त्रिजगज्जनानां पिपार्मि कामान्परानपेक्षः ।

इति स्यावेश्वशशादिवान्तः परानपास्य स्थितमेकमेव ॥ ३० ॥

मरौ सुराणामिव शालिनं स प्रणेमिवान्श्रीफलवर्षिपार्श्वम् ।

अवग्रहो वृष्टिमिवेष्टसिद्धिं वध्नाति तीर्थव्यतिलङ्घनं यत् ॥ ३१ ॥ (युग्मम्)

स हीरसुरैः श्रिया जनादतिशायिमाहात्म्यलक्ष्म्या कलितं फलवर्षिनामानं पार्श्वं
 श्रीपार्श्वनाथं प्रणेमिवान् नमस्करोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मरौ धन्वमण्डले सुराणां शा-
 खिनं कल्पवृक्षमिव । किंलक्षणम् । परानन्याङ्गिनविम्बानपास्य विमुच्य एकमेव स्वय-
 मेव स्थितं स्वप्रासादे प्रवसन्तम् । भ्रूयते हि तत्पार्श्वं परा कापि जिनप्रतिमापि
 स्यातुं न शक्नोति अतश्चैकाक्येव तिष्ठति । किंचेदमस्माभिरपि श्रुतचरं दृष्टचरं च, यत्
 फलवर्षिपार्श्वनाथप्रासादद्वारे कपाटौ न तिष्ठतः । कदाचित्कश्चिदानीय योजयति तदा प्रा-
 तःसमये प्रासादात्कोशद्वयोपरि पतितौ दृश्येते, न द्वारं स्थितौ । अपि चान्या जिनप्र-
 तिमापि स्थापितापि पार्श्वं न तिष्ठतीति । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण स्यावैश्वो वा-
 दोपः तस्य वशादायत्त्वादिव । इति किम् । परानन्यान्नापेक्षते न काङ्क्षति । अथ वा
 परेषां न अपेक्षा यस्य स परानपेक्षस्तादृशोऽहमेक एव त्रिजगज्जनानां त्रैलोक्यलोकानां
 कामान्मनोरथान् पिपार्मि पूरयामि इत्येको हेतुः ॥ युग्मम् ॥

प्रस्थापित..... ।

॥ ३२ ॥

विमल इति पदमाहौ यस्य तादृशो हर्षः स एवोपाच्यायेषु सिंहः पक्षाननः तस्मि-
 न्नेदिनीपुरे भिभेल मिलति स्म । अर्थादस्य सुरैः । किंवत् । ग्रहवत् । यथा बुधग्रहो दिवि
 गगने इन्दोर्मिलति । विमलहर्षः किंलक्षणः । सिद्धपुरात्पूर्वं सिद्धपुरनगरात्पुरोऽप्ये प्रस्थापि-
 तोऽपि । कथा । साद्वैकम्बरपातिसादेर्हृदयवती य आशयः अभिप्रायः तस्य बुभुत्सया
 बोद्धुमिच्छया । ज्ञातुमिच्छयः ॥

भट्टारकेन्द्रो..... ।

॥ ३३ ॥

..... ।

॥ ३४ ॥ (युग्मम्)

असौ भट्टारकाणामिन्द्रः पुनर्द्वितीयवारं पूर्वंप्रस्थापनापेक्षया तूर्णं शीघ्रममुष्मान्ने-
दिनीपुराभिधानाम्नगरादेतं पूर्वोक्तं वाचकवासव विमलहृषोपाध्यायं पुरोऽपे प्रैपीत्
प्रहिणोति स्म । किं कर्तुम् । क्षितीन्द्रमकम्बरराजमपि पुनरात्मना स्वेन तदीयाज्ञय
साहेर्निजस्याकारणाभिप्रायं किमर्थमहमाकारितोऽस्मीति साहिमनःपरिणामं ज्ञातुम-
वबोद्धुम् । किंलक्षणम् । वाचकवासवम् । श्रिया शोभया कलितो योऽसौ सीहस्तेनादिपद-
भूतेन राजन्ती शोभमाना विमल इत्याह्वा नाम यस्य तादृशेन विज्ञेयु विद्वत्सु उत्तमेन
शेखरेण श्रीसीहविमलप्रज्ञाशेन युक्तं सहितम् । उत्प्रेक्ष्यते—साक्षात्प्रज्ञाप्रगल्भ्याद्रुष्णा
वृहस्पतिनेव शक्रोऽपि तावद्वाचस्पतिना सयुक्त एव स्यादिति । अथोपाध्यायस्योपेक्षा
उत्प्रेक्ष्यते—प्रज्ञा स्वप्रतिभा सैवात्मदर्शो दर्पणं तत्र प्रतिबिम्बति सकामतीत्येवशीला
विश्वे समस्ता विश्वेषा वा त्रयाणां जगतां पदार्थानां सार्थाः समूहा यस्य तादृशं स्व-
मात्मीयं प्रधानमिव मन्त्रिणमिव ॥ युग्मम् ॥ इति मेदिनीपुराणमनफलपार्श्वनाथयाना-
वाचकप्रस्थापनं च ॥

प्रतिष्ठमानस्य ततो व्रतीन्दोः पदे पदे पौरपरम्परामिः ।

महामहश्रीः समतानि भानोरहःसमूहैरिव शारदीनैः ॥ ३५ ॥

ततो मेढतानगरात्प्रतिष्ठमानस्य प्रस्थानं कुर्वतः । प्रचलत इत्यर्थः । व्रतीन्दोः सूरैः
पदे पदे स्थाने पुरनगरप्रामादौ पौराणां जागरिकाणां परम्परामिर्धोरणीभिः महामह-
श्रीरतिमहीवसी उत्सवानां शोभा समतानि निर्मिता । कस्येव । भानोरिव । यथा शार-
दीनैः शरत्कालसुवन्धिभिः अहःसमूहैर्दिनवृन्दैः सूर्यस्य पदे पदे गरीयसी महसा
किरणानां श्रीः संतन्यते । महः किरणवाचीं शब्दप्रभेदे नाममालायामकारान्तो-
ऽप्यस्ति । यथा—‘महं तु महसा साकम्’ इति । तथा सकारान्तोऽप्युत्सववाचीं श-
ब्दोऽस्ति । यथा नैषधे—‘एन महस्त्रिनसुर्पेहि सदारुणोच्चैः’ इति । ‘महस्त्रिनसुत्सवव-
न्तम् । महम्शब्दः सकारान्तोऽप्यस्ति’ इति तद्वृत्तिः । तेजस्त्रिनं वा ॥

फतेपुरं सागरमेखलाया वस्वोकसारामिषं गन्तुमिच्छुः ।

यावत्स साक्षां नगरं पवित्रीकरोति वाचंयमचक्रवर्ती ॥ ३६ ॥

भूपं प्रति प्राक्प्रहितोऽथ तावच्छ्रीवाचकेन्द्रो विमलादिहर्षः ।

सैन्येन सैन्येश इवानुयातो विदग्धवृन्देन फतेपुरेऽग्रात् ॥ ३७ ॥ (युग्मम्)

अथेत्परप्रारम्भे मेदिनीपुरात्प्रभोः प्रस्थानात्प्राक् पूर्वं भूपं प्रति प्रहितः प्रेषितो विमल इति पदमादौ यस्य तादृग्विषो हर्ष इति नामा धियोपाध्यायपदशोभया सहितो वाचकेन्द्र एतावता विमलहर्षोपाध्यायः तावत्समय एव फतेपुरे अगाद्गच्छति स्म । जगामेत्यर्थः । किंलक्षणः । विदग्धवृन्देन पण्डितमण्डलेनानुयातः । अनुगम्यमान इत्यर्थः । क इव । सैन्येश इव । यथा चक्रवर्तिना स्वमित्रमिलनार्थं कश्चित्सैन्येन कटकानुगतः प्रहितः सेनापतिश्चक्रिमित्रनगरे गच्छति । तावत्कुत्र । यावद्वाच्यमानां मुनिनां सार्वभौमशक्रवर्तां यावता समयेन साक्षां नगरं पवित्रीकरोति पुनाति । किं कर्तुमिच्छुः । फतेपुरं गन्तुमिच्छुः श्रांकरीनगरीं यातुकामः । उत्प्रेक्ष्यते—सागरमेखलायाः समुद्रपर्यन्तभूमेः बंखोकसारामिव धनदनगरीमिव ॥ युग्मम् ॥

संलिखतश्चक्षुरिव प्रियं स्वं श्रीपातिसाहिं मिलति स्म पूर्वम् ।

गोष्ठीमनुष्ठाय पुनः सधर्म्यां प्रामोदयत्प्रीतमना महीन्द्रम् ॥ ३८ ॥

स विमलहर्षोपाध्यायः पूर्वं सूरिमिलनात्प्राक् साहिमकञ्चरपातिसाहिं मिलति स्म । किमेव । चक्षुरिव । यथा संलिखतः जेहातिशयं विभ्राणस्य नयनं स्वप्रियं नेत्रजननोपचितं प्रति गत्वा तद्दङ्गसंगमात्पूर्वमेव मिलति, पुनर्मिलित्वा अनन्तरं धर्म्यां धमसवन्धिनां गोष्ठीं मिथो वार्तामनुष्ठाय कृत्वा प्रीतमनाः स्वयं हृष्टमानसः सन् महीन्द्रं पातिसाहिं प्रामोदयत्प्रह्लादयामास ॥

कल्याणवान्कुत्र कियच्च दूरे कदायियासुः पुनरस्ति सूरिः ।

साहिस्तदोदन्तमसुं मुनीन्दोः स प्राश्रयत्सख्युरिवातिहृष्यन् ॥ ३९ ॥

तदा वाचकमिलनव्यतिकरे हृष्यन् मनसि प्रमोदं प्राप्नुवन् साहिरकञ्चरो मुनीन्दोर्ही-
रसुरेसुमिहैव वृत्ते कथ्यमानमुदन्तं समाचारं प्राश्रयत्पृच्छति स्म । कस्येव । सख्यु-
रिव । यथा कश्चित्सखा स्वमित्रस्योदन्तं प्रश्रयति । तमेवोदन्तप्रश्रमाह—स सूरिः
कल्याणवान् कुशलीवर्तते । पुनः सूरिः कुत्र स्थाने पुरं प्राप्ते वा अस्ति । पुनः किय-
दूरे विप्रकृष्टे स्थाने वर्तते । पुनः कदा कस्मिन्काले मासे दिने अवसरे वा आयियासु-
रप्रागन्तुमिच्छुरस्ति ॥

प्रभुः शुभंयुर्वरिवर्ति नीतिशालीव साज्ञानगरं पुनानः ।

वितिष्ठते वर्ष्मनि नातिदूरे विभूषितो वर्ष्मणि वार्धकेन ॥ ४० ॥

शनैः शनैः..... ।

..... ॥ ४१ ॥

स साहिर्वाचकेन्द्रं विससर्ज पश्चात्प्रेषयति स्म । किं कुर्वाणः । प्रभोः सुरेरागमं स्वपुरे
पादावधारणं समीहमानो वाञ्छन् । पुनः किंभूतः । तेनोपाध्यायेनेत्यनुना प्रकारेणोक्तो
दशोत्तरः । इति किम् । हे साहे, प्रभुर्होत्रविजयसुरिर्नात्या न्यायेन शीलते शोभते इ-

त्येवशीलस्तादृक् राजेव शुभंयुः शुभसयुक्तः कल्याणवान् वरिवर्ति अतिशयेन कुशलो वर्तते । पुनरशुना साङ्गानगरं सांगानेरनाम पुर पुनानः पवित्रीकुर्वाणोऽस्ति । हे साहे, नातिदूरे नेदीयस्येव वर्त्मनि मार्गं वितिष्ठन्ते । पुनः वर्षाणि खशरीरे वार्षिकेन वृद्धावस्थया विभूषितः शोभितः । यदुक्तम्—'अलंकरोति हि जरा राजामाल्यभिपग्यतीन्' इति सूक्तेः । तत्तस्माद्धार्षिककारणात् पथि मार्गं मन्दं मन्दं शनैः शनैः संचरिष्णुः सचरणशीलोऽस्ति । तथा खलपैरेव वासरैः स्तोत्रैरेव दिनैः समेता श्रीमत्पार्थं समायास्यति ॥ इति विमलहर्षोपाध्यायस्य साहिना मिलनगोष्ठीपश्चादागमनानि ॥

तद्वाचकेन्द्रादधिगत्य वार्तां श्राद्धैर्निनंसोत्सुकितैः प्रमोदात् ।

अभ्येत्य भव्यैरिव तुङ्गिकायाः पुरो जिनेन्द्रः स ततः प्रणेमे ॥ ४२ ॥

ततोऽकव्वरपार्श्वोदुपाध्यायागमनानन्तरं स चासां वाचकश्च तद्वाचकस्तस्माद्विमलहर्षोपाध्यायसकाशात् साहिजोक्ता वार्तामधिगत्य सम्यक् ज्ञात्वा निनसया सूरिं नन्मुमिच्छया उत्सुकितैरुत्कण्ठितः श्राद्धैः श्रीकरीश्राद्धजनैरभ्येत्य साङ्गानगरं यावत्सुखमागल्य पुरः फतेपुरसंघस्य प्रथमतः प्रमोदादानन्दात् स सूरिः प्रणेमे नमस्वके । कैरिव । भव्यैरिव । यथा तुङ्गिकायास्तुङ्गियानाश्रया नगर्या भविकैः श्रावकैः अभ्येत्य जिनेन्द्रो महावीरः प्रणमते स्म ॥

दत्तां सुरेभ्यो हरिणाम्बुनाथमाघेऽधिगत्येव सुधां सुरेन्द्रः ।

प्रीतेभ्य एभ्यः प्रभुरप्यवेत्योदन्तं तमन्तर्मुदमादधार ॥ ४३ ॥

प्रसुहार्सूरिरपि प्रीतेभ्यो हृष्टेभ्य एभ्यः संसुखागतश्रावकजनेभ्यस्तं विमलहर्षोपाध्यायसत्कमुदन्तं साहिमिलनादिवृत्तान्तमवेत्य ज्ञात्वा अन्तश्चित्तमध्ये मुद हर्षमादधार विमर्ति स्म । क इव । सुरेन्द्र इव । यथा पुरंदरः शक्रः अम्बुनाथस्य जलपते समुद्रस्य । 'यादःस्रोतोवार्नदीशः' इति हैम्याम् । माघे मघनसमयावसाने हरिणा नारायणेन दत्तां विभ्राणिताम् अत एव प्रीतेभ्यः यदर्थं समेता सा सिद्धिः सुराणां समजनि ततः प्रीतिं प्राप्तेभ्यः सुधाममृतमधिगत्य प्राप्य मनसि मोदमाधत् दधौ ॥

पवित्रयंस्तीर्थं इवाध्वजन्तूपुरेऽभिरामादिमवादानामि ।

यावत्समेतः प्रभुरेत्य तावद्वाग्वाचकेन्द्रेण नतः स तावत् ॥ ४४ ॥

स प्रसुहार्सूरिस्तावत्तस्मिन्नेव समये द्राक् शीघ्रमागल्य फतेपुरादभ्येत्य विमलहर्षोपाध्यायेन नतो नमस्कृतः । कदा । यावद्यस्मिन्नेव समये अभिरामा इति पदमादिम यत्र तादृग्वाद इति नाम यस्य तादृशे पुरे एतावता अभिरामवादनगरे समेतः सम्यक् सुखेन आयातः । किं कुर्वन् । तीर्थं इव । तीर्थशब्दः पुनर्पुंसके । 'प्रस्थ तीर्थं प्रोथमल्लिन्दः' इति लिङ्गानुशासने । शत्रुंजयादिरिव अध्वजन्तुमार्गवासिनो मनुष्यान् पवित्रयन् पावनीकुर्वन् । तीर्थमपि अध्वना मार्गेण कृत्वा समायातान्यात्रिकाल्लोकान्पुनाति ॥

मघोः पिकीकान्त इवैष युष्मत्समागमं काङ्क्षति भूमिकान्तः ।

तद्वाचकेनेत्युदितो व्रतीन्द्रः फतेपुरोपान्तभुवं बभाज ॥ ४९ ॥

व्रतीन्द्रो हीरसूरिः फतेपुरस्योपान्तभुव समीपक्षोर्णी बभाज विश्राय । श्रीकरीपार्श्वे समेत इत्यर्थः । किलक्षणः । तद्वाचकेन स चाद्यौ यः साहिपार्श्वे गत्वागतो वाचकश्च तेन इत्यसुना प्रकारेण उदितः कथितः । विज्ञप्त इत्यर्थः । इति किम् । हे प्रभो, एषोऽक-
ब्बरनामा भूमिकान्तः पृथ्वीपतिः युष्माकं समागममागमनं काङ्क्षति वाञ्छति । क इव ।
पिकीकान्त इव । यथा कोकिलावल्लभो मघोर्वसन्तसमयस्य समागमं कामयते ॥ इति
फतेपुरसमीपे प्रभोरगमः ॥

अश्रावि संघेन ततः प्रवृत्तिर्नानानात्सूरिसमागमस्य ।

द्वीपान्तरोपागतपण्यपूर्णपोतव्रजस्य व्यवहारिणेव ॥ ४६ ॥

ततः सूरैः फतेपुरसमीपागमनानन्तरं संघेन श्रीकरीश्राद्धवर्गेण जनानां वर्षापनिका-
दायकानामाननान्मुखात्सूरैः समागमस्य प्रभोः पादावधारणस्य प्रवृत्तिर्वाता अश्रावि
श्रूयते स्म । केनेव । व्यवहारिणेव । यथा व्यापारिणा द्वीपान्तरेभ्यः अन्योन्यद्वीपेभ्यः
उपागतानां तथा पण्यैः क्रयाणकैः पूर्णानां शृतमध्यानां पोतानां यानपात्राणां गणस्य
समूहस्य समागमवार्ता श्रूयते ॥

उपायनीकृत्य नृपैरिवैतन्महीमघोनः कनकांशुकादि ।

तदागमोऽभाष्यत थानसिंहामीपालमानुमुखसंधमुख्यैः ॥ ४७ ॥

थानसिंहो रामाङ्गजसाहिसेवकः, तथा अमीपालोऽपि साहैः प्रतिदिननालिकेरडौकन-
कृत्, तथा मानुमुखाः आया येषु तादृशैः संघैः श्राद्धवर्गैः मुख्यैः प्रकृष्टैः श्राद्धैः एत-
न्महीमघोनः अकब्बरसाहेस्तदागमः सूरैरागमनसभाष्यत प्रोच्यते स्म । किं कृत्वा ।
नृपैरन्यभूपालैरिव कनकं स्वर्णमंशुकानि वस्त्राणि आदौ यस्य तादृग्बस्तुजातमुपायनी-
कृत्य डौकयित्वा ॥

आज्ञां तवासाध समग्रभूमीपालाङ्गपङ्केरुहभृङ्गिताङ्गैः ।

कुर्मो जिनस्येव वयं प्रवेशमहं मुनीन्द्रोर्महनीयकीर्तः ॥ ४८ ॥

समग्राः समस्ता ये भूमिपाला राजानस्तेषामद्गु उत्सङ्गः स एव पङ्केषहं पत्रं तत्र
भृङ्गितौ अमराविवाचरितौ अङ्गी चरणौ यस्य तत्सवोधनम् । हे साहे, तवाज्ञासादेश-
मासाद्य सप्रान्य वयं त्वदीया महाजनजनाः श्रावकाश्च महनीया जगजनश्लाघ्या कीर्ति-
र्वेशो यस्य तादृशस्य तीर्थकरस्येव मुनीन्द्रोः श्रीमदाद्वैतश्रीहीरविजयसूरैः प्रवेशस्य
फतेपुरमध्ये समागमनस्य महसुत्सवं कुर्मः ॥

प्रभोर्निपीयोपगमं प्रमोदप्रोत्फुल्लवक्राम्बुरुहो महीन्द्रः ।

सुधां स्वगाम्भीर्यजिताब्धिनेवोपदीकृतामुच्चरति स वाचम् ॥ ४९ ॥

महीन्द्रः साहिर्वाणीमुच्चरति स्म नभाषे । उत्प्रेक्ष्यते—खस्यात्मनो गाम्भीर्येण ग-
म्भीरतया जितेनाब्धिना समुद्रेण उपदीकृतां सुधामिव । किंभूतः महीन्द्रः । प्रमोदेना-
ल्हादेन उत्फुल्ल विकसितं वक्रं मुखमेवाम्बुसुहृदं कमलं यस्य । किं कृत्वा । प्रमोः सूरे-
रुपगमं पादावधारणं निषीय सादरं श्रुत्वा ॥

यस्मिन्महाश्वर्यरसे निमग्नमीभूता त्रिलोकीजनता यथा स्यात् ।

विनिर्मिमीध्वं तमिह प्रवेशमहं महीयांसमहो मुनीन्दोः ॥ ९० ॥

अहो इति संशोधने । हे आद्वाः, इह मत्फलेपुरमध्ये मुनीन्दोः सूरिराजस्य तं जगति
विख्यातिभाजं महीयांसं बहुद्विविणवितरणविविधविचित्ररचनाकरणादिभिरतिमहान्तं
प्रवेशस्य महमुत्सवं तथा तेन प्रकारेण निर्मिमीध्वं कुरुष्वम् । तथा कथं तं कं च । यथा
येन प्रकारेण त्रिलोकीजनता त्रैलोक्यलोकनिकरः यस्मिन्प्रवेशमहोत्सवे महानतिशयी
य आश्वर्यरसः विस्मयातिरेकरसस्तस्मिन्निमग्नमीभूता त्रिलोक्यस्वीयमाना ब्रूकितेव स्यात् ।
अत्र गर्भितोत्प्रेक्षासौ ॥

गिरं धरेन्दोर्हृदये निधाय नालीकनेत्रामिव नैगमास्ते ।

वाचस्पतेर्गोचरयन्ति वाचो न थां कदाचिन्मुदमादधुस्ताम् ॥ ९१ ॥

ते नैगमा वणिजः आद्वास्तामसाधारणां मुदं प्रमोदं दधुर्धोरयन्ति स्म । या मुद
वाचस्पतेः सुराचार्यस्यापि वाचो वचनरचनाः कदाचित्कस्मिन्नपि प्रस्तावे गोचरयन्ति
विषयीकुरुवन्ति । गुरुगिरोऽपि थां वक्तुं न प्रभवन्तीत्यर्थः । किं कृत्वा । नालीकनेत्रा
प्रफुल्लकमललोचनामिष धरेन्दोरकम्बरस्य वसुधाविधोर्गिरं वाणीं हृदये निधाय हृदय
मनो वक्षश्च तस्मिन् स्थापयित्वा वक्षसि वनिता निधीयते मनसि वागवधार्यते च ॥
इति सुरैः प्रवेशोत्सवकरणार्थं साहेर्विज्ञप्तिस्तदादेशप्राप्तिश्च ॥

निवृत्य पृथ्वीपुरहृतपार्श्वार्त्संघस्य चाथाकथयन्नदन्तम् ।

सोऽपि प्रसर्पत्प्रमदामृताब्धौ मराललीलायितमाततान ॥ ९२ ॥

अथ साहिनाज्ञाप्रदानानन्तरं स्थानसिंहादयः आद्वाः पृथिवीपुरहृतस्य साहेः पा-
श्वान्निवृत्य पश्चाद्वलयित्वा संघस्य समग्रश्राद्धश्रीद्वाजनवर्गस्य उदन्तं भूपतिसवन्धिनं
वृत्तान्तमकथयन्निवेदयन्ति स्म । पुनः संधोऽपि । श्रुत्वैत्यव्याहार्यम् । प्रसर्पन्वर्धमानो यः
प्रमोदो हर्षः स एवामृताब्धिः क्षीरसमुद्रस्तस्मिन्मराललीलायितं राजहृषविकसितमा-
ततानं कुरुते स्म । “हंसासाहृतपद्मरेणुकपिशक्षीराणं चाम्मोभृतैः” इति ज्ञातस्यासुतौ ।
परमानन्दमेदुरीभावं बभारेत्यर्थः ॥

अथ फतेपुरसंघस्य संमुखगमनारम्भः—

संघः प्रतस्थेऽभिमुखं मुनीन्दोरुत्कण्ठितामाकलयन्नकुण्ठाम् ।

कूलंकाकान्त इव प्रवृद्धकलोलशाली रजनीश्वरस्य ॥ ९३ ॥

संघः आगराफतेपुरध्वजसमुदायो मुनीन्द्रोर्हारविजयसुरेरभिमुखं प्रतस्ये प्रचलति स्म । किं कुर्वन् । अङ्गुष्ठमस्यभ्यधिकामुत्कण्ठामौत्सुक्यमस्यास्तीत्युत्कण्ठी तस्य माव उत्कण्ठिता तामाकलयन्दधत् । क इव । कूलंकषाकान्त इव । यथा कूलं मर्यादाभूमी कषन्ति विलिखन्ति पातयन्तीति कूलंकषा नयस्तासां कान्तो मर्ता समुद्रो वृद्धा वृद्धिं प्राप्ता उपचिता ये कल्लोबास्तरङ्गास्तैः शालते शोभते इत्येवंशीलः सन् रजनीश्वरस्य विघोरभिमुखं प्रतिष्ठते ॥

सुवर्णकायानतिवातवेगान्नीह्लाविशेषैः क्षितिमस्पृशन्तः ।

कृष्णा इवाध्यारुरुहुर्वहन्तः श्रियं हरीन्केचन चक्रहस्ताः ॥ १४ ॥

केचन जनाः हरीनश्चानाकरुहुः अन्व्यासामासुः । के इव । कृष्णा इव । यथा नारायणा हरी-
न् गरुडानारोहन्ति । किं कुर्वन्तो जना नारायणाश्च । वहन्तो धारयन्तः । काम् । श्रियम्,
विषिधवस्त्राभरणादिशोभां लक्ष्मीं च । उभयेऽपि कमलां कलयन्तो वा । पुनः किंभूताः ।
चक्र रथाङ्गमाकृत्या मूर्तिमद्वा सुदर्शनं हस्ते पाणौ येषाम् । किंलक्षणान् हरीन् । सुशो-
भनो वर्णो रक्तपीतश्वेतादिको येषाम् । यदुक्तं हैम्याम्—‘सिते तु तत्र कोकाहौ
खोद्गाहः श्वेतपिङ्गले । पीयूषवर्णे सेराहः पीते तु हरयो ह्ये ॥ कृष्णवर्णे तु खुद्गाहः क्रि-
याहो लोहितो ह्यः । आनीलसु नीलकोऽत्र त्रियूहः कपिलो ह्यः ॥’ इत्यादिवचनात् ।
पक्षे । खर्णकायास्तन्मयत्वात् । यदुक्तं हैम्याम्—‘पक्षिस्वामी काश्यपी खर्णकायः’
इति । पुनः किंभूताः । अतिक्रान्ता वातानां पवनानां वेगो यैर्द्वयेऽपि । पुनः किंभूताः ।
वीह्वानां धौरित-बलित-प्लुति-उत्तेजित-उत्तरिताभिधानानां धारागतीनां विशेषैरतिशयै-
र्विषिधप्रकरैर्वा । ‘धौरितं बलितं प्लुत्युत्तेजितोत्तरितानिव । गतयः पञ्च धाराख्यास्तरङ्गाणां
क्रमादिमाः ॥’ इति हैम्याम् । क्षितिं क्षोणीमण्डलमस्पृशन्तः पादैर्न संघट्टयन्तः शीघ्रगामि-
तया । अथ वा उत्तालफालललितैर्भूमीं स्पृशन्तोऽपि न दृश्यन्ते । यदुक्तं नैषधे—‘दृ-
ग्भ्येकेवल्लभः क्रमप्रवाहैर्वाहैरुच्छ्रयत सहस्रदगर्वगर्वः’ इति । पक्षे खगतया ॥

वसुर्विभूषांशुतडिद्वितानान्जोर्जितस्पन्दिमदाम्बुधारान् ।

शक्रेण कायाः कुतुकात्कृताः किं यानाम्बुदान्केचिदिभान्भजन्तः ॥ १५ ॥

केचिजनाः वसुः शुश्रुमिरे । किं कुर्वन्तः । इमान् हस्तिनो भजन्तोऽध्यारोहन्तः ।
उप्येक्ष्यते—कुतुकात्कृतौतुह्लात् शक्रेण कायाः स्वशरीराणि किं कृताः । किं कुर्वन्तः
कायाः । यानानि बाहनीभूतान्बुदान्नेधानाश्रयन्तः । ‘संकन्दनाखण्डलमेघावहनाः’ इति
हैम्याम् । इभान्बुदांश्च किंलक्षणान् । विशिष्टा भूषा आभरणानि वेषामंशवः किरणा
एव तडितां विद्युतां वितानं वृन्दं येषां तान् । ‘विनैव भूषामवधिः श्रियामसौ’ इति
नैषधे । ‘भूषा आभरणानि’ इति तद्वृत्तिः । विशिष्टाः शोभा येषां तादृशा अंशवो यासां
तादृग्विधानां सौदामिनीनां मण्डलं येषु । गर्जाभिर्गर्जारवैः कृत्वा उभयेऽप्युर्जिताः प्र-
वलाः स्पन्दन्ति क्षरन्ति इत्येवंशीला मदा दानानि त एवाम्बुनि जलानि तेषां धाराः

प्रवाहा येषु स्पन्दन्ति निष्पतन्ति इत्येवंशीला मदेनाहकारेण एकैकेभ्योऽभ्यधिकाभ्य-
धिका । अथ वा ग्रीष्मतप्तीभूतं भूलोकं निर्वापयिष्यामः शीतलीकरिष्याम इति मदेन
हर्षेण युक्ताः पयसां धारा येषाम् । 'मदो रेतस्यहकारे मद्ये हर्षमदानयोः । कस्तूरि-
काया क्षेच्ये च' इत्यनेकार्थः । पश्चात्कर्मधारयः ॥

रथ्यैः सनाथान्मणिशातकुम्भसंदर्भगर्भान्स्थिकैः श्रिताङ्गान् ।

मरुद्रथान्स्वःसदना इवात्र व्यभूषयन्केऽपि पुनः शताङ्गान् ॥ १६ ॥

अत्र संमुखगमनोत्सवे पुनः केऽपि जनाः शताङ्गान् रथान् व्यभूषयन् अलंकुर्वन्ति
स्म । किंभूतान् । रथ्यैरथ्यैर्वृषभैर्वा सनाथान् सहितान् । पुनः किंभूतान् । मणीना
नानाविधरत्नानां शातकुम्भानां स्वर्णानां संदर्भो रचना गर्भे मध्ये येषाम् । पुनः किंभू-
तान् । रथिकैः रथारोहिभिः श्रितः सेवितः अङ्ग उत्सङ्गो येषाम् । के इव । स्वःसदना
इव । यथा देवा मरुद्रथान् दिव्यस्वन्दनान् विभूषयन्ति ॥

स्थलप्रफुल्लज्वहैमपद्मलेखाविभूषामिव लम्भयन्तः ।

क्रमद्वयीचक्रमणक्रमेणालंचकिरे केचन वार्धिकाञ्चीम् ॥ १७ ॥

केचन जना क्रमयोधरणयोर्द्वयी तथा यच्चक्रमण प्रचलनं तस्य क्रमेण परिपाठ्या
वार्धिकाञ्चीं भूमीमलचकिरे भूषयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्थले जलातिरिक्तप्रदेशे प्रफु-
ल्लन्ति विजृम्भमाणानि नवानि प्रथमप्ररूढानि हैमानि कनकसंबन्धीनि पद्मानि कमलानि
तेषां लेखाः श्रेणयस्तासां विभूषां शोभां लम्भयन्तः प्रापयन्त इव । उत्फुल्लस्थलपद्मान-
भवचरणभूषिता इति चम्पूकथायाम् ॥

दधुस्तदा जन्मजुषो विभूषां भूषाविशेषान्वपुषा वहन्तः ।

श्रिया जितेनामरसद्मनेवोपदीकृताः स्वीयसुरा नगर्याः ॥ १८ ॥

तदा तस्मिन्नवसरे जन्मजुषो मनुष्या विभूषामलंकारादिकं दधुर्धारयन्ति स्म । किं
कुर्वन्तः । वपुषा शरीरेण भूषाणां शोभानां विशेषानतिशयान् वहन्तः दधतः । उत्प्रे-
क्ष्यते—श्रिया लक्ष्म्या कृत्वा जितेनाभिभूतेन अमरसद्मना स्वर्गेण नगर्याः श्रीकर्याः
स्वीया आत्मीयाः सुरा देवा उपदीकृता दौकृता इव ॥

आरुह्य वाहं पितुरिन्द्रसूनुः स्निग्धैर्निखेलन्किमनेकमूर्तिः ।

पर्याणितप्रौढहयाधिरूढाः शृङ्गारिता भान्ति तदा कुमाराः ॥ १९ ॥

तदा तस्मिन्प्रस्तावे शृङ्गारो बल्लालंकारादिवेषः संजात एषामिति शृङ्गारिताः । अथ
वा शृङ्गारसहितान्कुर्वन्तीति शृङ्गारयन्ति शृङ्गार्यन्ते स्मेति शृङ्गारिताः कुमारा भान्ति
शोभन्ते । क्लिलक्षणाः । पर्याणं पत्ययनं जातमेषामिति पर्याणिताः । पर्याणयुक्तं कुर्व-
न्तीति पर्याणयन्ति पर्याण्यन्ते स्मेति पर्याणिता वा तथा प्रौढाः प्रगल्भाः पुरुषप्रमाणा
वा हया अश्वस्तानधिरूढाः । 'जवेऽपि मानेऽपि च पौरुषाधिकम्' इति नैषधे ।

उत्प्रेक्ष्यते—पितुरिन्द्रस्य वाहमुच्चैःश्रवसमाद्यथाध्यास्य अनेकाः शतशो मूर्तयो देहा यस्य । वाहा अपि अनेका इन्द्रस्य विद्यन्ते । यदुक्तं रघुवंशे—‘शतैस्तमङ्गामानिमेषवृत्ति-
मिहैरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः’ इति वाजिवाहुल्यम् । एतावता श्वेतनीलवर्णा-
नामुपलक्षणादन्वयणसंबन्धिनोऽपि संभाव्यन्ते । अथ च जातिवाचित्वादेकवचनम् ।
अनेकमूर्तित्वेन जयन्तस्मारोहणाश्वा अप्यनेके जाता एव । अथ च श्लिग्धैर्मित्रैः
समं निखेलन् क्रीडन् । मित्रा अप्यनेकवर्णाश्वाधिरूढाश्च संभाव्यन्ते । तादृश इन्द्रसू-
नुर्जयदत्तामेव ॥

तदा कुमारीभिरभासि भास्वन्मुक्तामणीस्वर्णविभूषणाभिः ।

इवानुजाभिः सुरराजसूनो रिरंसयोर्वीतलशालिनीभिः ॥ ६० ॥

तदा तस्मिन्व्यतिकरे भास्वन्ति दीप्यमानानि मुक्तानां लघुस्थूलप्रमाणदीनां मुक्ता-
फळानां मणीनां करतलपद्मरागेन्द्रनीलहीरकमुख्यानां रत्नानां स्वर्णानां श्वेतरक्तपीतवर्ण-
कनकानां विभूषणान्याभरणानि यासां तादृशीभिः कुमारीभिरनूढाश्चनवदशवर्षदेशीयवा-
लिकाभिरभासि शुकुभे । उत्प्रेक्ष्यते—रिरंसया चलवयस्त्वेन क्रीडां कर्तुमिच्छया उर्वीतलं
भ्रूमण्डलं शालन्ति सेवन्ते इत्येवंशीलाभिः सुरराजसूनोर्जयन्तस्यानुजाभिर्लघुभगिनी-
भिरिव । स्वसुहृद्भिः सम क्रीडां कर्तुं कौतुकात्कृतानेकमूर्तिं भ्रातरं जयन्तं विभाव्य
तद्दृशेनोत्पन्नद्वैतात्मकौतूहलाकलितरसिकमानसतया जयन्तलघुभगिन्या जयन्त्या अपि
कृताभिः अनेकाभिर्मूर्तिभिरिवेत्यर्थः । अत एताः सर्वा अपि लघुभगिन्य एव ॥

परम्पराभिः पुरसुन्दरीणां राजी जनानामनुगम्यते स्म ।

महे मुनीन्दोः शरदीव राजमरालमाला कलहंसिकाभिः ॥ ६१ ॥

मुनीन्दोः सुरमेहे प्रवेशोत्सवे जनानामागराफतेपुरादिनगरनागराणां राजी श्रेणो
पुरसुन्दरीणां परम्पराभिः मेघातमण्डलनागरोणा पद्भिः अनुगम्यते स्म । नराणामनु
नार्योऽपि प्रचेष्टुरित्यर्थः । काभिरिव । कलहंसिकाभिरिव । यथा शरदि घनास्यवे
राजमरालमाला राजहसावली राजहंसीभिरनुगम्यते ॥

भूषामणिद्योतितदिष्णुखाभिश्चापल्यचञ्चत्कुलवालिकाभिः ।

वभेऽअखेदाद्भुवमीयुषीभिरिवार्भकामिर्जलवालकाभिः ॥ ६२ ॥

भूषाणामलंकाराणां मणिभिर्मणिक्वयैः । रत्नकान्तिभिरित्यर्थः । द्योतितानि प्रकाशि-
तानि दिशा दशानामपि हरितां सुखानि यामिस्तादृशीभिः । तथा चापत्येन चञ्चलतया
चञ्चन्तीभिः कुलवालिकाभिः सुजातकुमारिकाभिः वभे दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अत्रे
शाकाशमार्गे चिरविलसनेन बहुकाल विलासकरणेनोद्भूतखेदान्निःप्रकटीभवन्निर्वेदा-
द्भुवं भ्रूमण्डलं प्रति ईयुपीभिरागताभिर्वालिकाभिर्लक्ष्मीभिर्जलवालिकाभिर्बिन्दुद्भिरिव ॥

सगर्भभावं विधुना दधानाः सारस्वता मर्त्यनिषेव्यमानाः ।

तदा स रङ्गन्ति पुरस्तुरङ्गाः क्षमायामिवौच्चैःश्रवमोऽनुविन्वाः ॥ ६३ ॥

तदा तस्मिन्नुत्सवे पुरः पुरस्तात्संघाम्ने तुरङ्गा अश्वा रत्नन्ति स्म । सौवर्णपयोपादिभिः
शुभ्राः श्रवसा इन्द्राश्वस्य अनुविन्धाः प्रतिकृतय इव । किं कुर्वाणाः । विधुना चन्द्रेण सह
सगर्भभाव भ्रातृत्वम् । 'सगर्भसहजा अपि' इति हैम्याम् । तुल्यवर्णन समुद्रोत्पन्नत्वेन च
चन्द्रोद्योःश्रवसोः तथा । पुनः किभूताः । सारस्वताः काश्मीरदेशोद्भवाः । तथा मर्त्यैः
सम्यग्लक्षणयुक्तत्वेन मनुष्यैर्नियेव्याः उपास्यमानाः । पक्षे सरस्वति समुद्रे । 'याद-
स्रोतो वार्नदीशः सरस्वान्' इति हैम्याम् । भवः सारस्वनः । तथा अमलैः इन्द्राश्वत्सुरैः
संसेव्यमानैः । ततोऽत्र कर्मधारयः ॥

यस्मिञ्जयन्त्यः कलकण्ठकण्ठाञ्जगुः समुत्कण्ठितकम्बुकण्ठव्यः ।

सिद्धाङ्गनाः स्वर्गिगिरेर्धरायां गुणान्गणीन्दोरिव गातुमेताः ॥ ६४ ॥

यस्मिन्महोत्सवे समुत्कण्ठिताः गुरुगुणान् गातु सम्यक् त्रिचाप्युत्कण्ठा औत्सुक्य
जातमासामिति समुत्कण्ठिताः कम्बुकण्ठव्यः सलक्षणलक्ष्मीवन्मृगाक्ष्यः जगुर्मेधुर गायन्ति
स्म । किं कुर्वन्त्यः । कलकण्ठानां कोकिलानां कण्ठान् ध्वनीन् जयन्त्यः । 'कण्ठो
ध्वनौ संनिधाने ग्रीवायां मदनद्रुमे' इत्यनेकार्थः । उत्प्रेक्ष्यते—गणीनां साङ्गप्रवचने-
ऽधीतानामिन्दोश्चन्द्रस्य सूरिन्द्रस्य गुणान् गातु गानगोचरीकर्तुं स्वर्गिगिरेर्मैरुपवतादेता
आगताः सिद्धा देवविशेषास्तेपामङ्गनाः त्रिय इव । किं च किंनरसिद्धाहना एव गीतौ
प्रसिद्धिभाजः । यदुक्तं भोजप्रबन्धे—'देव त्व जय कासि लुब्धकवधूर्हस्ते किमेतत्पल
क्षामं किं सहज ब्रवीमि नृपते यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रियाश्रुतदिनीती-
रेषु सिद्धाङ्गना गीतान्धा न तृणं चरन्ति हरिणास्तेनामिषं दुर्वलम् ॥' इति । तथा च
'यस्मिन्नासन्नसारङ्गाः सारं गायति किनरी' इति चम्पूकथायाम् । किं च । मेरुः सुरावासः
सर्वेषामपि देवानां साधारणवासत्वात्सिद्धानामप्यावासः । ततस्तत्र आगमनं युक्तमेव ॥

द्विपैर्व्यतायन्त पटिष्ठघण्टाटङ्कारवाव्याहृतवृंहितानि ।

महीतलोद्वासितदुर्नयस्य प्रस्थानदक्काकणितानि मन्ये ॥ ६५ ॥

द्विपैर्वारणैरतिशयेन पट्नि पटिष्ठानि तथा घण्टानामन्तर्लम्बितायतददललाभिवा-
द्यमानवाद्यविशेषाणां देवगृहाद्यैर्गजघण्टादिषु च प्रसिद्धानां टङ्कारवैष्टण्यकृतिकृति-
द्वनिविशेषैरव्याहृतानि अनिहुतानि बहुलीकृतानि वृंहितानि गजगर्जारवाः व्यतायन्त
विस्तार्यन्ते स्म । गजशब्दा वृंहितान्युच्यन्ते । यदुक्तं हैम्याम्—'गजानां गर्जवृंहिते'
इति । उत्प्रेक्ष्यते—महीतलाद्दूमीमण्डलादुद्वासितस्य निष्कासितस्य दुर्नयस्यान्यायस्य
प्रस्थाने प्रचलने दक्का पटहः । 'दक्का भेरी दुन्दुभिरानकः' इति हैम्याम् । तस्य कणितानि
प्रयाणपटहध्वनय इव ॥

भांकारिभेरीनिनदन्नफेरीर्नादैर्दिगन्तानपि पूरयन्तीः ।

कर्णातिथीकृत्य कुपक्षलक्षैर्निर्घोषिवर्षाशरभीबभूवे ॥ ६६ ॥

भामिति शब्दं कुर्वन्तीति भांकारिष्यस्वाद्यो भेर्यो दुन्दुभयः अतिलम्बास्त्राम्रमया तद्युक्ता या निनन्दस्यः शब्दायमानाः नफेर्यः पित्तलमयाः विचित्ररचनावलयः सुख-
वाद्या वादित्रविज्ञेयास्ताः कर्णातिथीकृत्य स्वश्रयणाणा प्राघुणीः प्रणीय । श्रुत्वैत्यर्थः ।
कृतिसतः सिद्धान्तविरुद्धः पक्षः स्वीकारो येषामेतावतां कुमतभाजाम् अथवा मिथ्या-
दशां लक्ष्यैः परोलक्ष्यैः निर्घोषो नितरा घोषः कटत्कारः भयानकगर्जित विद्या तथा
सुता निर्घोषिण्यः ताश्च ता वर्षाश्च प्राच्यप तासाम् । वर्षाशब्दस्य बहुवचनान्तत्वात् ।
शरभीवभूवे । अष्टापदीभाव भेजे । वर्षासु मेघगर्जितं निशम्य शरभा उत्पल्योत्पल्य
भूमौ पतित्वा म्रियन्ते । तथा भेरीनफेरीशब्दानाकर्ण्य कुपाक्षिका अपि मृतप्राया इव
जायन्ते स्म । किं कुर्वतीः नफेरीः । नार्दैः खाद्रैतशब्दैर्दिगन्तानपि निखिलहरिताम-
वसानगङ्गराण्यपि पूरयन्तीर्निर्भर भरन्तीः ॥

संध्याद्रुहः केऽप्यवहन्विहायोर्लिहः शयाम्भोरुहि वैजयन्तीः ।

प्रकाशयन्तः प्रति मुक्तकान्तं मूर्तानुरागानिव रन्तुकामाः ॥ ६७ ॥

केऽपि भव्याः अनुचरा वा शयाम्भोरुहि करुमले । एकवचन जातिवाचित्वात् । पाणि-
पदेश्वित्यर्थः । वैजयन्तीः पताका अवहन् धारयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—रन्तुकामाः
क्रौडितुमिच्छवः सन्तः मुक्तकान्तं सिद्धवधू प्रति मूर्तानुरागानिव प्रकाशयन्तः
प्रकटीकुर्वन्तः इव । किंभूता वैजयन्तीः । संध्या संध्यारागप्रिय रक्ततया द्रुह्यन्तीस्त्रस्य
स्पर्शनीः । पुनः किभूताः । विहाय आकाशं लिहन्ति स्पृशन्ति इति गगनमण्डलो-
ल्लेखिनीः । अतिदुःखाः इत्यर्थः ॥

मृगीदृशः कांचन शातकौम्भान्कुम्भाञ्शिरोभिर्विभरांभवुवुः ।

प्राक्स्वगृहीतां सुषमां स्तनेभ्यः पश्चाज्जिघृक्षुनुपजग्मुषः किम् ॥ ६८ ॥

कांचन मृगीदृशः सधवध्वः शिरोभिस्तमाङ्गैः कृत्वा शातकौम्भान् स्वर्णमयान्कु-
म्भान् कलशान् विभरांभवुवुः विभ्रति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—प्राक् पूर्वं स्वामालीयां गृहीतां
पराभूयोपात्तां सुषमां सातिशायिनीं स्तनेभ्यः युवतीप्रौढपयोधरेभ्यः सकाशात्कथं-
चनानुनयादिना पश्चाज्जिघृक्षुन् प्रहीतुमिच्छुन् । किभूतान् । उपजग्मुषः आगतानिव ॥

रौप्यानिपा नीलकजापिधाना मूर्धस्वधीयन्त तदा पराभिः ।

महामहं तं कचनाप्यदृष्टं द्रष्टुं मृगाङ्गाः किमुपेयिवांसः ॥ ६९ ॥

तदा तस्मिन्प्रभुप्रवेशोत्सवे पराभिरन्याभिः पद्मवदनाभिः रौप्या रजतनिर्मिता
निपाः कलशाः मूर्धसु मस्तकेष्वधीयन्त म्रियन्ते स्म । किलक्षणाः । नीलकजस्य इन्दी-
वरस्य अपिधानमाच्छादनं येषु । 'वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः' अस्मादत्र
विकल्पो ग्राह्यः । तेनावगाहो वगाहश्च, अपिधानं पिधानं चेति । तदेव नैपथे-
ऽप्याह—'व्रजति कुमुदे दृष्ट्वा मोहं दृशोरपिघायके' इति । उत्प्रेक्ष्यते—कचनापि कुत्रापि
स्थाने अदृष्टं न नयनाभ्या निभालितं तं जगदद्रुतमहामहमतिशायिनमुत्सवं द्रष्टुं

साक्षात्पक्षुर्लक्षीकर्तुमुपेयिवांसः गमागताः । किभूताः । मृगाङ्गाः सलक्षमाणश्चन्द्रा इव ।
‘राकाशमृगाङ्गाः संगम्य विभान्ति क्षरणगताः’ इति पाण्डवचरित्रे पूर्णेन्दुवाहुल्यम् ॥

पुरश्चरन्तः पथि हर्षहेपामिपात्तदा वल्गितवेष्टिताङ्गाः ।

गायन्ति गन्धर्वगणा गणेन्द्रगुणान्वितन्वन्त इवाङ्गहारम् ॥ ७० ॥

पथि मार्गे पुरः फतेपुरसंघस्य पुरस्ताधरन्तो गन्धर्वाणां वाजिनां देवगायनानां च
गणाः हृदये युक्ता हेपा ह्यध्वनयः । ‘हेपा देपा तुरङ्गाणाम्’ इति हैम्याम् । तासां
सिपात्कपटात् गणेन्द्रस्य गच्छपुरंदरस्य हीरसूरेणुणान् गायन्ति । किलक्षणाः । वल्गितै-
र्द्वितीयगतिविशेषैः कृत्वा वेष्टितमन्दोलित चदलीकृतमङ्ग कायो र्थस्ते । तत्राप्यु-
त्प्रेक्ष्यते—भङ्गहारमङ्गविक्षेपं नृत्याङ्गविशेषं वितन्वन्तो विस्तारयन्त इव ॥

व्यसीत्पच्छ्रोत्रसुधायमानगाना तदा वैणिकपङ्क्तिरग्रे ।

किमागतामिन्द्रपुरीं पुरीं तां रसाद्दिदृक्षुस्तुरगास्यसंसत् ॥ ७१ ॥

तदा तत्र प्रक्रमे वैणिकानां पङ्क्तिधोरणी अग्रे चघस्य पुरस्ताद्यसीत्पद्विसर्पति स्म
प्रचञ्चाल । ‘गच्छति विसर्पत्ययत्यते’ इति क्रियाकलापे । किभूता । श्रोत्रयोः
श्रोत्रध्रवणयोः सुधायमानमप्रतमिवाचरत् गान गीतं यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—अतिक्रान्ता
स्वर्षभवैः पराभूता इन्द्रपुरी अमरावती यया तस्याः सर्वनगरीभ्योऽतिशयित्वात्
तादृशी श्रीकरी नाम नगरी रसादाश्चर्यैत्सुभयाद्दिदृक्षुर्दृष्टुमिच्छुरागता समेता तुरगा-
स्याना किनराणां संसत्सभा इव समूह इव । ‘उडुपरिपदः किं नाईन्ती निशः किम-
नौचित्ति’ इति नैपथे । ‘उडुपरिपदः तारासमूहस्य’ इति तद्वृत्तौ ॥

निःस्नानवृन्दे प्रददुः प्रहारान्केचिद्विपक्षत्रजवक्षसीव ।

अताडयन्केऽपि पुनर्मृदङ्गानमी सरन्ध्रा द्विसुखा इतीव ॥ ७२ ॥

केऽपि निःस्नानवादका जना निःस्नानानां राजवाद्यानां ‘दामांसा’ इति प्रसिद्धाना
वृन्दे प्रकरे प्रहारान् दण्डमहतीः ददुः । वादयन्ति स्मेत्यर्थः । विपक्षानां जिनशास-
नप्रत्यनीकानां व्रजाना समुदायाना वक्षसि हृदये इव प्रहारान्ददते । दुर्वादिहृदयानीव
ताडयन्ति । पुनः केऽपि मार्दङ्गिकाः ‘माह्लिया’ इति प्रसिद्धाः मृदङ्गान्मुरजानताड-
यन् धौधौ दौदौ वा इति शब्द कारयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्ताडयन्ति ।
इति किम् । यदमी यत्कारणादेते सह रन्ध्रदौषेदिच्छ्रैर्वा वर्तन्ते इति सरन्ध्राः सापगुणाः
तथा द्विसुखाः कर्णेजपवद्धे मुखे येषां ते । एकत्र पृथक् वदन्ति, अपरत्र च भिन्न वद-
न्तीति द्विसुखत्वम् । मृदन्नास्तु नरमादलक्षणत्वे द्वयोः पार्श्वयोः शब्दायन्ते ॥

वनप्रदेशा इव केऽप्यलावृव्यालम्बिवंशा सचिरावित्तालाः ।

केचिन्सुकुन्दा इव कम्बुहस्ता वीणाकराः केऽपि गणा इवासन् ॥ ७३ ॥

केऽपि जनास्तत्समये वनप्रदेशा विपिनभूमिभाग इव अलावुं तुम्बिनीलतां तुम्बकं च विशेषेणालम्बन्ते आश्रयन्ते इत्येवशीला वंशा वेणवो येषां येषु वा अमृतीयुक्ताः केवलमुम्बकेन तन्त्रीवादका वा आसन् । तथा केचिज्जनास्तालधरा विशिष्टं रवन्ति ध्वनन्नीत्येवशीला विराविणस्तादृशास्ताला व्यवपुटाः सशब्दतालद्रुमा वा येषा येषु वा । 'अभ्यभूयत बाहानां चरतां गात्रशिक्षितैः । मर्मरः पवनोद्भूतराजतालीवनध्वनिः ॥' इति रघौ । इदानीमपि शुष्कपत्रास्तालतरवः सशब्दा दृश्यन्ते च । केचिज्जनाः सुकुन्दाः कृष्णा इव कम्बुः सामान्यः शङ्खः पाञ्चजन्यश्च हस्ते पाणौ येषां तादृग्विधा बभूवुः । तथा केचित्पुरुषा गणा ईश्वरसेवकदेवविशेषा । 'प्रमथाः पार्षदा गणाः' इति हैम्याम् । ते इव वीणा विपश्ची । तथा 'गणना तु प्रभावती' इति हैमीवचनात् प्रभावतीनाम्नी वल्ल्भी करे हस्ते येषां तादृशा आसन्नभूवन् ॥

अपूरयन्केऽपि तदा त्रिरेखान्हंसायमानान्मुखपङ्कजाङ्के ।

विघ्नाधिपं किं विधृतावधानं जिघांसया विघ्नततेः सृजन्तः ॥ ७४ ॥

केऽपि शाङ्खिकाः शङ्खवादकाः तदा तस्मिन्व्यतिकरे त्रिरेखान्कम्बूनपूरयन् प्राणवातैः पूरयन्ति स्म वादयामासुः । किंभूतान् । मुखमेव पङ्कज कमल तस्याङ्के उत्सङ्गे हसन् यमनान् मरालानिवाचरतः । उत्प्रेक्ष्यते—विघ्नानां प्रत्यूहानां ततेर्धौरण्या जिघांसया हन्तुमिच्छया विघ्नाधिपं विनायक विधृतावधान दत्तज्ञानोपयोगम् । सावधानमित्यर्थः । किंभूताः । सृजन्तः कुर्वन्त इव ॥

गीतिं जगुः केचन रासकांश्च सुरैर्यशः केऽपि जयारवांश्च ।

कैश्चिन्मुदानार्तिं तमोऽप्यकर्तिं प्रावार्तिं पुण्ये कुपथात्र्यवर्तिं ॥ ७५ ॥

केचन जना गान्धर्विका गीतिं मधुरध्वनिं गान जगुर्गायन्ति स्म । केचन रासकगायकाः रासकान् जन्मदिनादारभ्य सूरिपदैश्वर्यपथेन्तान् रासान् प्राकृतभाषया चरित्रप्रबन्धान् विविधपूर्वपुरुषावदातान्वा जगुः । 'कै गै रै शब्दे' इति धातोः । कथयन्ति स्म गायन्ति इव । केचित्छ्रुतित्रताः पुरुषाः सुरैर्मन्त्ररकस्य यशः जगज्जनजेगीयमाना कीर्तिं गायन्ति स्म । केऽपि मङ्गलपाठकाः जयारवान् जयजयेति शब्दानुदीरयन्ति स्म । पुनः कैश्चिन्नर्तकैः भनतिं नृत्य चक्रे । कया । मुदा प्रमोदाविक्रयेन । अपि पुनस्तमः स्वाज्ञान निजपाप वा अकर्तिं मूलाच्छेदितम् । पुनः कैश्चिद्भक्तैः । पुण्ये इद सर्वमप्युत्सवादिक पुण्याधीन तर्दहिकासुध्मिककामिवत्तदेव कुर्म इति पुण्यविषये प्रावर्तिं प्रवर्तितम् । अत एव कुपथादुन्मार्गात्र्यवर्तिं गुरुभक्तीभूतमर्न्यवां तन्माहात्म्यावलोकनान्मिथ्यादृशां कुपक्षाणां वा मार्गान्मताद्वातिवर्तितम् ॥

खुरैरखानि प्रचलत्तुरङ्गैर्धानी खनित्रैः खनकैरिवात्र ।

गलन्मदाम्भोभिरिभैरिवाम्भोधरैर्धरा पङ्किलयावभूचे ॥ ७६ ॥

अत्र गुरुमहोत्सवे प्रचलद्भिर्गुरुसंमुखं गच्छद्भिस्तुरङ्गैरश्वैर्घात्री धरित्री अखानि क्षोदिता । कैः । खुरं । स्वचरणनखाशिखाभिः । कैरिव । खनकैरिव । यथा पूर्तकृद्भि 'उठ' इति भूमौ प्रसिद्धैः खनित्रैरिति भूमिखननोपकरणैः खनित्रैः 'कुहाला' इति प्रसिद्धैस्तै कृत्वा धरणी खन्यते । पुनः इभैः सिन्धुरैः गलद्भिः कपोलस्थलेभ्यो निःसरद्भिः मद्गम्भोभिः दानवारिप्रवाहैर्धरा पृथिवी पङ्किलयात्रभूवे जम्बालजालकलिता कृता । कैरिव । अम्भोधरैरिव । यथा मेघैः पयःप्रवाहैः भूर्जम्बालजालाकुला क्रियते ॥

संख्यातिगैस्ताद्गजवाजिपत्तिशताङ्गभारोद्ग्रहनाप्रभूष्णुम् ।

धात्रा कृता धारयितुं धरित्रीं स्तम्भा इवाहीन्द्रफणाः सहस्रम् ॥ ७७ ॥

धात्रा जगत्सजा धरित्री क्षोणी धारयितुमतिभारासहितया पातालमूल चार्ता रक्षितुम् । उत्प्रेक्ष्यते—सहस्रं दशशतीमिता अहीन्द्रस्य नागराजस्य फणा विस्तृतशि-
रासि एव स्तम्भाः स्थूणाः कृताः प्रणीता इव । किभूता धरित्रीम् । संख्या गणनाम-
तिगच्छन्त्यतिक्रामन्तीति संख्यातिगा गणनातीता ये एनस्य सुरैः समुखं प्रस्थितस्य
संघस्य गजाः कुञ्जरा वाजिनो विविधजनपदजन्माश्वाः पत्तयोऽनेकजातिपादाचारिभृत्या
मनुष्याः परे वा शताङ्गास्तुरङ्गदृषभरथ्यसनाथरथास्तेषा भारोऽतीववीधवः तस्योद्ग्रहणे
उद्धारणे अप्रभूष्णुमसमर्था शक्तिरहिताम् ॥

तद्वास्तिकाश्वीयरथोद्भूताभिर्धूलीभिरस्तारिषताखिलाशाः ।

क्षिसैर्दिगीशैरिव दिग्वधूभिः क्रीडद्भिरद्वैतरसेन चूर्णैः ॥ ७८ ॥

तस्य संघस्य हास्तिकेन गजगणेन तथा अश्वीयेन वाजिभ्रजेन तथा रथैः स्यन्दनैरुद्भूता-
भिरुखाताभिर्धूलीभिः रजोभिरखिलाः समस्ता अपि आशा दिशः अस्तारिषत । 'स्तु-
आच्छादने' अथ धातुः । आच्छादिताः । उत्प्रेक्ष्यते—दिग्वधूभिः । खहरिन्महिलाभि
सह क्रीडा रहस्यमे स्वतन्त्र कामपि कामलीला वसन्तसमय इव सृजद्भिः कुर्वद्भि-
र्दिगीशैः दिवपतिभिरद्वैतेनासाधारणेन रसेन शृङ्गारविलासविनोदेन क्षितैः परस्पो-
शयितैश्चूर्णैर्वासयौगैरिव । 'वासयोगस्तु चूर्णं स्यात्' इति हैम्याम् । 'अवीर' इति
प्रसिद्धैः ॥ 'क्रीडा सृजद्भिर्हरिता महेन्द्रैः क्षितैरिवाद्वैतरसेन चूर्णैः' इत्यपि पाठः ।
तस्यार्थः—क्रीडामन्योन्ये नमं सृजद्भिर्निर्मिमाणैर्हरिता महेन्द्रैर्दिवपालैः अद्वैतानन्यसा-
मान्येन रसेन शृङ्गारविनोदेन दिग्वधूः स्वकीयस्वकीयदिकान्ताः प्रति क्षितैः प्रेरित-
श्चूर्णैर्वासयौगैरिव ॥

चलद्बलाकं कलधौतकुम्भैः कल्याणकुम्भैः सतडिद्विलासम् ।

रजोभिरआङ्गमुदीतगर्जं तूरस्वरैरत्रमिव त्रुवे तम् ॥ ७९ ॥

अह क्विन्त महोत्सवमत्र सजातोन्नततोयदमिव त्रुवे कथयामि । किलक्षणम् ।
कलधौताना रजताना कुम्भैः कलशैः कृत्वा चलन्त्य उड्डीयमाना गगने विलसन्त्यो वा ।
'गर्भाधानक्षणपरिचयात्' इति मेघदूतकाव्ये । बलाका वकाङ्गना यत्र । तथा कल्याण-

पुनः कनकचर्मैः सह तण्डिता विद्युतां विलासेन विलासितेन लालया वा वर्तते
यन्म । पुनः तिम्रुतम् । रजोभिदृष्टीनधृतोभिरत्राणि दादेलकानि 'लामला' इति
प्रतिज्ञान्द्रे प्रोष्ठे मये दम्य तम् । पुनः तिम्रुतम् । वृत्तानां विविधवादित्राणां स्वर्णि-
स्वर्नरजिताः प्रदटीभूता गर्जा गर्जित गर्म्भारध्वनिर्यत्र ॥

उद्धर्षनिध्वानधृतावधानसौधाग्रजाग्रपुरसुन्दरीणाम् ।

वीथी दिवो वक्रसहस्रपद्मैः सहस्रचन्द्रेव तदा दिदीपे ॥ ८० ॥

तदा तन्निःसृज्यमाने उद्धर्षम् प्रप्रवेष्टुमहोत्सवस्य । 'धनोत्सवोद्धर्षोद्धर्षम्' इति
निध्याम् । निध्याने निरीक्षणे धृतं स्थापितमवधानं मनोव्यान वा वागित्तया टोषानां
मग्नशृङ्गाणाम्ने भिन्नरे उपरि जाग्रतोना सावधानतयोपविधानां स्थिताना वा पुरसुन्द-
रीणा धाट्टव्यतिरिक्तनगरनासीना वक्रसहस्रपद्मैः वदनकर्मलैः त्वा दिवो वीथी गगन-
पट्टनि' गृह्य दसगतीसंख्याया मरुदक्षी वा चन्द्रा इन्द्रो यस्या तादृगीव दिदीपे
सोमते न्य ॥

उत्तमिं हृष्टिर्विधिना नदा किं गर्भाद्भुवो वा किमनी निरीदुः ।

समं निपेतुः किमुतान्धराहा विज्ञैर्लनान्दीक्ष्य तदेत्यतर्कि ॥ ८१ ॥

तदा तस्मिन् एवम् सूरिसंसुप्तमागमनगमने प्रमाणदीप्तान् जनान् लोकान्
दीप्त्यागतोपम विर्विधेयेन पिनारचतुरैः इत्यस्या प्रमारेण अतर्कि विनायते न्य ।
मि. निम् । विविधा दस्मिन्ने सि न्दा एवम् नरीना दस्मिन्नेमितिः त्वा । वाय
वा एवम् एवम् भुवो भूमेर्मभन्मद्यार् म निरीदुः निर्गता । उक्तय वा सम्बराहाहाहा-
य सम एवदत्तमेतायतो निपेतुः निरतिताः ॥

नमोन्मुपानन्द एवानधीतायनान्दजलार्थिजनान्दरेषु ।

नमोर्दोर्षाद्वहनमणीतसंतीतिगेषः स चचाल संघः ॥ ८२ ॥

म णोपुष्ट हः कयो जनसमुदायः । 'धिरगायो तु देहिनाम्' । चचाल सूरिसंसुप्तं
प्रोषते न्य । तिम्रुतम् । मन्दावनो कौरवेण हागिरा' दीपरपदस्ताज्जितितिभायेण
सुलभाय दधी भूमेर्षेने धारते प्रतीता विविधा स्वर्णिना' सुमवो वेत । हा मज
मर्दिमत्तदा य मदी कथ हागिराये ही स्वर्णिता. मन्दाः मेषो नमविताजो यत्र ।
मः ॥ ८२ ॥ । दतीमन्दायनान्दरेषु निपेतुः न्य । एतेना पठित्य अन्वयः वा मर्द-
ना मन्दाः । मन्दायनान्दरेषु वाच्यतेनान्दरेषु तद्वत् तद्वत् । क इव । एव इव ।
नदा हागिरी नमोर्दुःसत नमोर्षो दस्मिन्नेतान् मणीतः । एव प्रोषित समुपुष्टान्द-
ना मन्दु विविधा नि. नमोर्दुःसत मन्दायनम् । म । मणीत इ—एव एव मणी इत्ये
नि. निपेतुः न्य । मन्दायनान्दरेषु निपेतुः न्य । एतेना पठित्य अन्वयः वा मर्द-
ना मन्दाः । मन्दायनान्दरेषु वाच्यतेनान्दरेषु तद्वत् तद्वत् । क इव । एव इव ।

धात्रीपवित्रीकृतये प्रणीतजनिं पुनः किं व्युभूतिपुत्रम् ।

संधो नुनीनां मघवानमेनं स्वचक्षुषोगोचरयांचकार ॥ ८३ ॥

संध एनं पातिसाहिसवहुमानाह्वानायात् नुनीनां ज्ञाघूलां मघवानं पुरह्वं श्रीहीर-
विजयसूरीश्वरं खल्यामनश्चक्षुषोल्लोचनयोगोचरयांचकार । विलोकते त्नेत्यर्थः । उत्प्रे-
क्ष्यते—शत्र्या भरतक्षेत्रक्षोण्याः पवित्रीकृतये पाचनीकरपाच पुनर्द्वितीयवारं प्रणीता
स्वयमेव कृता जनिः स्वोत्पत्तिर्येन तादृशात् । किं वत् । बहुभूतिपुत्रं गौतमस्वामिनमेव ।
'श्रीहृन्मूर्ति बहुभूतिपुत्रश्च्यवीभवं गौतमगोत्ररत्नम्' इति पूर्वोक्तार्थस्तुतौ ॥ इति पुरसं-
घकृतहीरसूरिसंमुखकरणोत्सवः ॥

प्रक्षाल्य दुग्धान्बुधिना पयोभिः कृतं निरङ्कं तनुजन्ममोहात् ।

पुरीदिदृक्षोपगतं मृगाङ्गमिवैनमन्विष्य तुतोष संघः ॥ ८४ ॥

संध एनं सूरिमन्विष्य विलोक्य तुतोष जहर्ष । उत्प्रेक्ष्यते—पुरीदिदृक्ष्य श्रीकरी-
नगरीलक्ष्मीसनीक्षणकाङ्क्षया उपगतमागतम् । 'आगमने गमनार्थाः समन्युयङ्म्वः
पराः कथिताः' इति क्रियाकलापे । मृगाङ्गं चन्द्रमसमिव । किंभूतम् । दुग्धान्बुधिना
क्षीरसमुद्रेण तनुजन्मना खपुत्रस्य मोहात्लेहात् चन्द्रं क्षीरसमुद्रोत्पन्नत्वेन द्रव्योर्जन्य-
जनकभावसंबन्धः । पयोभिः स्वक्षीरैः कृत्वा प्रक्षाल्य श्रावयित्वा निरङ्कं निर्गतकङ्क-
मल्लिदिनानं कृतं निर्मितम् ॥

स्वाहान्वितं वहिमिषोपयन्ता श्रीसंघलोकः सुमुखीसखलम् ।

प्रदक्षिणीकृत्य समाधिपद्मानुषङ्गभाजं प्रणनाम भक्त्या ॥ ८५ ॥

श्रिया महर्ष्यां युक्तः संघस्तं गुरुं भक्त्या प्रणनाम ननत्करोति स्म । तं किंभूतम् ।
समाधिपद्माविधिदृष्टतन्व्यानलक्ष्मा सहालिङ्गनैकतानाद्यनुपद्दो मिथःसंकेपसंबन्धत्वं
नजतीति । संघः किंभूतः । सुमुख्यः क्षिणः सखायो यस्य । किं कृत्वा । प्रदक्षिणीकृत्य
तिष्ठः प्रदक्षिणा दत्त्वा । क इव । उपयन्तेव । यथा नरवाढयोधित्सखः परिपेता स्वाहया
स्वपत्न्या सन्वितं सहितम् । 'स्वाहाप्रहोश्रियस्य च' इति द्वैम्याम् । वाङ् प्रदक्षिणीकृत्य
प्रणमति । 'सन्वात्तितमल्लवला स्वाहयेव हविर्भुजम् इति रघुवंशे । तथा 'हा स्वा-
हाप्रिय धूममङ्गजमसुं सूत्वा न किं दूयसे' इति सूक्तोक्तेः ॥

रेणुर्जिषांशुर्लधिनामनेतत्कमौ क्रिमाक्षिप्य विरतिष्ठमानम् ।

प्रणेनुषां जन्मजुषामलीकलामर्लीलाश्रियमश्रुते स्म ॥ ८६ ॥

रेणुः प्रमुपदान्दुजरजः प्रणेनुषां प्रणतानां जन्मजुषां प्रागिनामलीके मालस्यले
लक्ष्मलीलायास्तिलकविलासस्य श्रियं गोमानश्रुते स्म व्याप्नोति स्म । लेमे इत्यर्थः ।
किंभूतः रेणुः । एतत्कमौ सूरिणर्दां जातिच्छास्त्रिद्वय विरतिष्ठमानो वत् । उत्प्रेक्ष्यते—
लक्ष्मिनां लिलजुषां जिषांशुर्दन्तुस्मिच्छुरिव । ये जाला लघवः सदैव गणना

प्राप्ता न ये कुत्रचित्पद्मयामेव विवर्जिताः प्रतिदिनं भूमौ विळीनाश्चिरम् । उत्क्षिप्ताश्चप-
त्काशयेन मरुता पश्यान्तरिक्षे सखे तुहानामुपरिस्थितिं धितिभृतां कुर्वन्त्यमी पांसवः ॥’
इति मूक्तोर्केलधिमा रेखलाम् ॥

नम्राङ्गभाजां भगवन्नखेषु दृग्दन्तपङ्क्तिमितविम्बितानि ।

वालेन्दुविम्बेषु चकोरताराचन्द्रातपाः किं मिलिता विमान्ति ॥ ८७ ॥

भगवन्नखेषु सूरेन्द्रचरणकामाङ्करोषु नम्राणां नमनशीलानामहभाजां प्राग्निनां दृशो
नेत्राणि, तथा दन्तपङ्क्तिः प्रमोदवशाद्विकसितवदनारविन्दानां दशनश्रेणी, स्मितं हृदितं
तेषां प्रतिविम्बितानि विमान्ति । उःप्रेक्ष्यते—बालान्युदयमानानि इन्द्राणां चन्द्राणां
विम्बानि मण्डलानि तेषु मिलिताः स्नेहेन एकत्रभूताः चकोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तथा तार-
काश्चन्द्रकान्ताश्चन्द्रातपाश्चन्द्रिकाः किम् ॥

प्रभोर्नखैर्नम्रनितम्बिनीनां कचच्छटानां प्रतिमा प्रियन्ते ।

स्वर्माणुविद्वेषिजिगीषयार्भमार्तण्डविम्बैरिव मण्डलाग्राः ॥ ८८ ॥

प्रभोर्नखैर्नखैः क्रमकामाङ्करोषैर्नम्राणां भक्तिप्रह्लत्वेन नमस्करणशीलानां नितम्बि-
नीनां वनितानां कचच्छटानां केशपाद्यानां प्रतिमाः प्रतिविम्बानि प्रियन्ते आश्रीयन्ते ।
उःप्रेक्ष्यते—स्वर्माणुविद्युत्तुदः स एव विद्वेषी प्रतिपक्षस्त्वस जिगीषया जेतुमिच्छया
हन्तुं वाञ्छया वा अर्भो उदयमाना ये मार्तण्डा भास्करास्तेषां विम्बैर्मण्डलाग्रास्तरवार-
रय इव धार्यन्ते प्रियन्ते इव ॥

जहोषिरेऽश्वाश्च गजा जगर्जुर्निध्यानतः साधुसुधामरीचेः ।

जम्भद्विषद्वाजिगजानिवात्मगोत्रेषु वृद्धान्पवितुं ह्यन्तः ॥ ८९ ॥

साधुसुधामरीचेः वाचंयमामृतकिरणस्य सूरेर्निध्यानतः दर्शनादेव । ‘निध्यानमवल्लो-
कनम् । दर्शनम्’ इति हेम्याम् । अश्वाः प्रमोदान्जहोषिरे ह्येयारवं विदधते स्म । च पुन-
र्गजा हस्तिनः जगर्जुः सजलजलवररावानुयायि गर्जारवं विदधिरे । उःप्रेक्ष्यते—शा-
त्मनः स्वस्य गोत्रेषु वंशेषु वृद्धान्प्रजानाधान्वा जम्भद्विषतः पुरंदरस्य वाजिनो बाहा
गजा द्विरदाः । उच्चैःश्रवसः ऐरावणो गजः समुत्पन्नस्तत्संज्ञानानि परेऽश्वा गजाश्च ।
यथा चम्पूकथायाम्—‘क्रिलक्षणः । सकलसुरासुरकरपरिषपतिवर्त्मानमन्दरमन्यानक्रम-
यितदुग्धाम्भोनिषेरजनि जलितजगद्विस्मया स्मरजननी लक्ष्मीसृगाङ्कसुरतवधन्वन्तरिकौ-
स्तुभोच्चैःश्रवसा सहभूः शशधरकान्तिरैरावतस्तत्रप्रसूतिरियमशेषवधान्यलंकरोति ।
यथैव ऐरावतस्य तथैवोच्चैःश्रवसोऽपि प्रसूतिरिति ॥

उत्कण्ठुलास्तन्दुललाजमुक्तापङ्क्त्या प्रमोदात्पथि पौरकन्याः ।

अवाकिरंस्तं पृषतैः प्रवृद्धपयोधिबेला इव शर्वरीशम् ॥ ९० ॥

उत्कण्ठुलाः सोत्कण्ठाः । ‘उदः कण्ठादुलो मत्वर्थे उत्कण्ठुलः’ इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ।

तथा—‘स सूर्योदयादर्वाक् नलिनीगुल्मविमानगमनार्थमुत्कण्डुलः संयमप्रतिपत्तये प्रह-
र्षकः’ इत्याचारप्रदीपे श्रीरत्नशेखरसूरिकृते । पौरकन्या नागरिककुमारीकाः पथि मार्गे
प्रमोदादानन्दात्त गुरु तन्दुलाश्रीक्षा अखण्डाः तुपकलकलमास्तया लाजा भ्रष्टा युवाः ।
लाजैर्वर्धापनं शालेपु दृश्यते । यथा—‘अवाकिरन्वयोद्भ्रष्टास्तं लाजैः पौरयोषितः’ इति
रघौ । तथा मुक्ताफलानि तासा पङ्क्त्या श्रेण्या अवाकिरन् वर्षापयन्ति स्म । का इव ।
प्रयुद्धपयोधिवेला इव । यथा चन्द्रचन्द्रिकालिङ्गनप्रवर्धमानपयसः पयोधे. समुद्रस्य
वेला जलवृद्धिः । ‘वेला स्याद्विद्विरम्भसः’ इति हैम्याम् । पृषतैः पयोविन्दुभिः कृत्वा
शर्वरीशं रजनीनायक चन्द्रमवकिरति वर्धापयति ॥ इति गुरुवन्दनाधिकारः ॥

विशां दृशः प्रीणति शक्रक्रेताविव क्षणेऽस्मिन्वहलीभविष्णौ ।

निशम्यता वर्त्मनि पौरवृद्धाविश्वस्तकान्ताशुभशंसितानि ॥ ९१ ॥

एकत्र जाग्रत्रिजगद्धिभूतिदिदक्षयात्रोपगता प्रमेव ।

शनैः शनैः संचरताथ तेन फत्तेपुरस्योपपुरं प्रपेदे ॥ ९२ ॥ (युग्मम्)

अथ संघस्य संमुखामवन्दनानन्तरं शनैः शनैर्मन्दं मन्दं संचरता युगप्रमाणक्षो-
णीसमीक्षणक्रमेण प्रचलता सूरिणा फत्तेपुरस्य साहिराजधान्या उपपुर शाखापुर प्रपेदे
संश्रिते । तत्राजगामेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—एकत्र एकस्मिन्नेव श्रीकरीलक्षणस्थाने जाग्रत्या
स्फुरन्त्या वसन्त्याः त्रिजगतां त्रयाणां भुवनानामपि विभूतेर्लक्ष्म्या दिदक्षया द्रष्टुमि-
च्छया अत्र फत्तेपुरसमीपे उपगता समेता प्रभा अलका धनदनगरीव । ‘पुरी प्रभा । अलका
वस्त्रोकसारा’ इति हैम्याम् । तेन किं कुर्वता । वर्त्मनि मार्गे पौरेषु नागारिकेषु वृद्धा
मुख्यास्तेषामविश्वस्तानामविधवानाम् । सुवासिनीनामित्यर्थः । ‘विश्वस्ता विधवा समे’
इति हैम्याम् । तादृशीनां कान्तानां सामान्यतः स्त्रीणाम् । अथ वा पुरे भवा. पौरैः
पौरैश्च ता वृद्धाः पौरवृद्धाः नगरसवन्धिन्यस्तथा महत्यः तथा अविश्वस्ताः सघवास्ता-
दृशीनां वशाना शुभशंसितानि आशीर्वचनानि निशम्यता शृण्वता पैङ्गुविषयीकुर्वता ।
कस्मिन् सति । शक्रक्रेतौ इन्द्रध्वज इव अस्मिन्प्रभुप्रवेशे संमुखकरणलक्षणे क्षणे वहली-
भविष्णौ दृढीभवन्शीले बहुतमे जायमाने सति विशा जगन्नाना दृशो लोचनानि
प्रीणति प्रह्लादयति । सर्ववैत्रानन्ददायित्वात् । ‘पुरदूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपङ्कयः’
इति रघौ ॥ युग्मम् ॥

स श्रीकरीं गन्तुमपीहमानः शाखापुरं भूषयति स्म सूरिः ।

आश्लेषितुं केवलपद्मवासां श्रेणीमिवात्मा क्षपकाभिधानाम् ॥ ९३ ॥

स सूरिः श्रीकरीं साहिनालंकृतां नगरीं गन्तुं प्रयातुमपीहमानोऽपि शाखापुरं फत्ते-
पुरस्योपपुरं भूषयति स्म अलंकार । क इव । आत्मेव यथा भवश्चरमशारीरी जीवः
केवलपद्मवासां केवलज्ञानरूपामरविन्दमन्दिरा लक्ष्मीमाश्लेषितुमालिङ्गितु प्राप्तुमीहमा-

नोऽपि पूर्वं प्रथमं क्षपक इत्यभिधानं नाम यस्यास्तादृशीं श्रेणीमलंकुरुते प्रथमं क्षपक-
श्रेणीमाश्रयति ॥

विधातृपुत्रीतनयैरिवायं तोस्तूयमानोऽनुपदं कवीन्द्रैः ।

तत्रापि निर्वन्धवशाद्द्वशीन्द्रः सामन्तभूसृष्टवने न्यवात्सीत् ॥ ९४ ॥

अयं वशीन्द्रः जितेन्द्रियाणां मध्ये वासवो हीरसुरित्तत्रापि शाखापुरेऽपि निर्वन्ध-
वशादस्याग्रहानुरोधात् सामन्तभूसृष्टवने सामन्तः खल्पजनपदग्रामनगराधिपः स एव
भूसृष्ट पृथिवीपतिः तस्य भवनं । जगन्मलनामा कच्छवाह इति केषांचिद्वाजान्यानां
जातिविशेषा एतावता जगन्नालकच्छवाहा तस्य गृहे न्यवात्सीत् निवसति स्म । किं
क्रियमाणः । अनुपदं पदे पदे स्थाने स्थाने कवीन्द्रैः पण्डितमण्डलाखण्डैः तोस्तूयमानः
अतिरायेन काव्यादिभिर्वर्ण्यमानः । उल्लेख्यते—विधातुर्ब्रह्मणः पुत्र्या नन्दिन्याः । 'दशमं
ब्रह्मणः सुता' इति सरस्वतीनद्या अप्यभिधानम् । 'ब्रह्मपुत्री सरस्वती' इति हैम्याम् ।
वाग्देवतायाः तनयैः पुत्रैरङ्गैरिव सारस्वतकुमारैरिव ॥

पचेलिमान्प्राक्तनकर्भरोगान्सायनं दिव्यमिवापनेतुम् ।

तत्रापि शक्रः शमिनां सदस्यानुद्दिश्य धर्मं कथयावभूव ॥ ९५ ॥

तत्रापि जगन्मलभूसृष्टवनेऽपि शमिनामुपशमवतां साधूनां शक्रः पुरंदरस्वन्मध्ये
वा वासवः । सर्वोत्कृष्टशान्तरसवत्त्वात् । सुरिः सदस्यान् सभ्यानुद्दिश्य अङ्गीकृत्य । अथ
वा सभासदामाश्रयतिहितहेतवे धर्मं भगवद्भाषितमुत्कृष्टमङ्गलमशेषसंपदुपादानं धर्मदे-
शनां कथयावभूव दिशति स्म । उल्लेख्यते—पचेलिमान् परिपाकमुदयावत्किं प्रपेदा-
नान् प्राक्तनान् पूर्वजन्मलिमितान् कर्माणि ज्ञानावरणीयादिकान्यथै तान्येव रोगान्
दाप्राशयितुं अपनेतु निवारयितुं दिव्यं देवसंबन्धि रसायनमौषधविशेष इव पापग-
महामयान् सुचारसमिव ॥

निपीयमाना श्रवणाञ्जलिभ्यां तद्देशानासारसुधाबुधानाम् ।

दन्तांशुमिश्रस्मितमूर्तिरन्तरमान्नुपेयाय बहिः क्रिमेषा ॥ ९६ ॥

श्रवणौ कर्णाविवाञ्जली योजितप्रघटपाणी ताभ्यां कृत्वा निपीयमाना सादरं श्रुय-
माणा तस्य सुरेदेशना व्याख्यानरूपा सारा ब्रह्मसकलपदार्थावबोधकारकत्वात् स्वर्गो-
पवर्गोविसर्गवैभवादायकत्वाच्च सारत्वम् सैव सुधा पीयूषम् । अथ वा देशर्तवासारो
वेगवती वृष्टिर्यस्याः तादृशी सुधा अमृतरसो वा बुधानां सकर्णानां श्रोतृणामन्तर्हृदय-
मध्ये अमान्ती अस्तिप्रवाह आगच्छदमृतबाहुत्वेन स्थातुमशक्नुवन्ती सती ।
उल्लेख्यते—दन्ताना दशनानामंशुमिः किरमैमिथं व्याप्तं यत्स्मित प्रभोदोदयादीपद्म-
सितं तदेव मूर्तिर्देहो यस्या एषा प्रत्यक्षलक्ष्या बहिस्ताद्वाह्यस्थानकमुपेयाव समागतैव ॥

निश्चयं वाचंयमवासवस्य तां देशनां स्त्रैणसखा मनुष्याः ।

परस्परस्पर्धितया ववर्षुर्दानैरनैरिव वारणेन्द्राः ॥ ९७ ॥

वाच्यमानां वाक्सुभतिमाजां यतीनां वासवस्य इन्द्रस्य तां धर्मदेशनां निशम्य श्रवणपारणां प्रणीय क्षैणसखा स्त्रीसमूहाः सखायो येषाम् । स्त्रीभिः सहिता इत्यर्थः । परस्परमन्योन्त्यं स्पर्धितया संहर्षशीलभावेन अमानैर्मानातीतैर्दानैर्द्रविणविश्राणनैर्ववर्षुः वर्षन्ति स्म । क इव । वारणेन्द्रा इव । यथा कुञ्जरराजा गन्धसिन्धुरा अमानैः कपोललोचनमेद्रगुदकरलक्षणसप्तसु स्थानकेषु अविरलनिर्गलनतया मानातीतैर्दानैर्दवारिभिर्वर्षन्ति ॥

वदान्यविश्राणनमीक्षमाणो मालिन्यमालम्बत राजराजः ।

अन्वर्थनामा प्रथितस्त्रिलोक्यां कुबेर इत्येष तदादि विद्मः ॥ ९८ ॥

तदेत्यध्याहारस्वस्तमये वदान्यानां दानशौण्डानां विश्राणनं विविधांशुकरजतसुवर्णाभरणादिप्रदानमीक्षमाणः स्त्रिलोचनाभ्यां साक्षाद्विभावयन् धनेश्वरत्वेन पुष्पकविमानाधिरोहणभुवनविलोककत्वेन च साक्षाद्वीक्षणं राजराजः राज्ञामपि राजा चक्रवर्ती यक्षेश्वरश्च धनदः । 'यक्षः पुण्यजनो राजा गुह्यको वटवास्यपि' इति हैम्याम् । तथा 'कैलासौका यक्षधननिधिर्किंपुरुषेश्वरः' इत्यपि हैम्याम् । मालिन्यं यद्यप्यहं दानशरोऽस्मि तथाप्येतेषां गणनातिगकामिताधिकदानाग्रे वदान्यगणनायामह न किंचिदपीति विच्छायातामालम्बत श्रयते स्म । तत्र मालिन्ये वयमेवं विद्मः । तदादि तद्दिनादारभ्य एष राजराजः कुत्सितं विच्छायामीवनादनीदृशं वेरं शरीरं यस्य स कुबेर इत्यमुना प्रकारेण अनुगतः सदृशीभूतोऽर्थो यत्र तदन्वर्थम् । सत्यार्थमित्यर्थः । नामाभिधानं यस्य तादृशस्त्रिलोक्यां जगन्नयेऽपि प्रथितो विख्यातिं प्राप्तवानिव ॥

तदार्थिवाञ्छावचनानुरूपं विहापितं सप्तहयोऽवसाय ।

करान्सहस्रं प्रविसार्थं वाहमिवाष्टमं तत्पुरतो वृणीते ॥ ९९ ॥

तदा तस्या दानवेलाया सप्तहयः सूर्यः सहस्रं दशशती करान् सहस्रसंख्याकान् हस्तान् विसार्थं कराः किरणाः हस्ताश्च । अष्टमं वाह तुरङ्ग तेषां वदान्यानां पुरतोऽग्रे वृणीते याचतीव । किं कृत्वा । अर्थिनां याचकानां वाञ्छाया मनसोऽभिलषितस्य वचनस्य याचनारूपवाक्यस्य चानुरूपं तुल्य योग्यं वा विहापितं वितरणम् । दानमित्यर्थः । अवसाय विज्ञाय ॥ इति सूरिदेशनानन्तरं श्राद्धदानम् ॥

अथ. वर्षागमनारम्भः—

हन्तुं तपतीरिव तापमुर्व्यास्तदाम्बरेऽम्भोधर उल्लास ।

पुरंदरः सूरिपुरंदरस्य विवन्दिषुः पत्कजमागतः किम् ॥ १०० ॥

यदा यस्मिन्नेव दिवसे श्रीहीरविजयसूरयो जगन्मल्लकच्छवाहृष्टे समेतास्तदा तस्मिन्नेव वासरापराहसमये अम्बरे आकाशेऽम्भोधरः सजलजलवाहः उल्लास उन्नमध्यायाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—उर्व्याः पृथिव्यास्तपतीर्ग्रीष्मकालस्य । निदाघसमयजनितमित्यर्थः । तापं संज्वरं तप्तिबाहुल्यं हन्तुं व्यापादयितुमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—सूरिपुरंद-

रस्य हीरसूरिवासवस्य अथ च सूरैः स्त्रीयाचार्यस्य वाचस्पतेः पुरंदरस्य स्वामिनः पत्कञ्चं चरणारविन्दं विवन्दिषुर्नमस्कर्तुकामः पुरंदरः शक्रः किमागतः । पुरंदरशब्देन शक्रो मेघश्च प्रोच्यते । यदुक्तम्—‘यान्ते वा पुरंदरम्’ । पूर्वं लिखितमत्सेतत् । अथ वा मेघवाहनत्वासुरहृतोऽपि । अथ वा मेघोऽपि दिव्यस्वरूपस्तेन तस्य वन्दनमपि युक्तम् । यदुक्तं मेघदूते काव्ये—‘जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः’ इति । इन्द्रस्य तु नमस्कारणं प्रसिद्धमेवेति ॥

प्रवासिहृद्धारिधिमाथमन्थाचलोपमं वारिधरो जगर्ज ।

वीरावतंसालससूनशस्त्रं प्रोत्साहयन्विश्वजिगीषयेव ॥ १०१ ॥

प्रवासिनां पान्थजनानां निजयुवतीजनवियोगव्याकुलीभवत् हत् हृदयमेव वारिधिः समुद्रस्तस्य माधे मन्थनं मास्थस्तसिन् मन्थाचलो मन्दराद्रिलस्योपमा सादृश्यं यस्य । ‘विरहिमनस्तुद्धि’ इति चम्पूकथायाम् । तादृशो वारिधरो मेघो जगर्जं गर्जारवं कुरुते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—वीरावतंसं सर्वसुमटानां मध्ये शैस्त्रायामाणं निदाये दाधवाहुत्सेन जगद्युवजनविजयक्रियाविधावलसमालस्यमाजं तादृशं सूनालि कुसुमान्येव शस्त्राणि प्रहरणानि यस्य स कुसुमायुधः कामस्तं विश्वेषां त्रिभुवनजन्ममाजां सुरासुरनराणां जिगीषया स्ववशीचिकीर्षया प्रोत्साहयन् महोद्यमयुक्तं कुर्वन्निव प्रगल्भभावोपगतं विदधान इव ॥

पौष्पेण चापेन जये त्रिलोक्याः स्वरेण दुःस्त्रीभवतार्थितेन ।

अम्भोजभुवा जगत्पृष्ठिकर्त्रां तदर्धं कर्दपकृते । उत्प्रेक्ष्यते—अमोघं देवदानवमानवलोकेषु सर्वद्राप्यस्खलितमास्त्रण्डलचापचक्र शक्रोदण्डमण्डलं चक्रे कृतमित्थेन । त्रिलोक्येन अम्भोजभुवा । पौष्पेण कुसुमसंबन्धिना प्रसूनमयेन चापेन शरास्त्रेण कृत्वा त्रिलोक्या जये त्रिभुवनवशीकरणे दुःस्त्रीभवता कष्टं प्राप्नुवता स्वरेण मनोभवेन जयितेन व्याचितेन ॥

विश्वेषियोषाविरहोष्मशुष्यत्तर्नूनिहन्तुं दयितेन रत्याः ।

कार्शानवं शस्त्रमित्थं प्रयुक्तं व्यलीलसद्योमि तडिद्वितानम् ॥ १०३ ॥

व्योम्नि गगनागे तडिता विद्युता वितानम् । तृन्दमित्थयः । व्यलीलसदृशप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—रत्या दयितेन भर्त्रा स्वरेण प्रयुक्तं प्रेरितम् । मुक्तमित्थयः । कार्शानवं दृशानुसन्धिं चरिमयं शस्त्रमित्थं । त्रिं कर्तुम् । विश्वेषो निजवत्सर्ववियोगो विधत्ते द्यामां ता विश्वेषिष्यो विरहिष्यत्सादृश्यो योषाः कामिन्यः तासां विरहोष्मणा प्रबलप्रियविपोगनापेन शुष्पन्तीः शोषं प्राप्नुवन्तीः । कृदाभवनतीरित्ययः । तन्ः प्ररीरानिः निहन्तुं पयास्तद्विदुमित्थेन ॥

आक्रम्य दैत्यारिपदं स्थितस्याम्भोदस्य माहात्म्यमुदीर्यते किम् ।

कृतान्ततातो दशदिकप्रसारिकरोऽपि येनाघरितो महस्त्री ॥ १०४ ॥

दैत्याना दानवानामरेर्निपूदनस्यापि पद स्थानं राज्यं वाचरण च विष्णुपदमाक्रम्य स्थितस्याभिव्याप्य वसतः अम्भोदस्य मेघस्य माहात्म्य महिमा किं उदीर्यते वर्ण्यते कथ्यते । येन कारणेन अम्भोदेन महस्त्री प्रतापवान् तथा दशसु दिक्षु व्याप्नुवन्तीत्येवशीलाः करा राजदेयाशाः किरणाश्च यस्य तादृक्षः । तथा कृतान्तस्य सकलसुरासुरनरलोकस-हर्तुरपि तातः पिता अधरितस्त्रिरस्कृतः । आच्छादित इत्यर्थः । 'करः प्रत्यायशु-म्भयोः । रत्नौ वर्षोपले पाणौ' इत्यनेकार्थः । 'प्रत्यायो राजग्राह्यो भागः इत्यर्थः' इति तदवचूर्णः । मेघे समुन्नते रविः कस्य स्वास्यं न दर्शयतीत्यधरीकरणमेव ॥

प्राप्ते प्रियेऽब्देऽजनि भूजनीयं वप्पीहरावैः कृतचाटुकेव ।

प्रोद्भिन्नकन्दैः पुलकाङ्कितेवारब्धाङ्गहारेव कलापिलास्यैः ॥ १०५ ॥

प्रिये प्राणनाथे अब्दे मेघे प्राप्ते समागते सति भूजनीं वसुधावधू. वप्पीहानां सारद्धानां रावैः प्रिय प्रिय इति शब्दैः कृत्वा कृतं विनिर्मितं चाटु प्रियप्राय वाक्य यथा सा कृत-चाटुका तादृशीवाजनि जाता । प्रोद्भिन्नैः प्रकटीभूतैः कन्दैः कन्दलैः पुलकेन रोमाञ्चन अङ्किता कलितेवाजनि । तथा कलापिना मयूराणां लास्यैर्वृत्तैः आरब्धः कृतः अङ्गहारी-रोऽङ्गविक्षेपः ताण्डवविशेषो यथा तादृशीवासीत् ॥

प्रेक्ष्य क्षणं कामरसोन्मदिष्णूर्धनानुषङ्गेण तरङ्गिताङ्गी ।

पुत्रीः स्रवन्तीः पितरो गिरीन्द्राः प्रस्थापयन्तीव पतिं पयोधिम् ॥ १०६ ॥

पितरो जनिकर्तारः ततो गिरीन्द्राः महाशैला हिमाचलाद्याः पुत्रीरङ्गजाताः पर्वतो-त्पन्नत्वात् स्रवन्तीर्नदीः । उत्प्रेक्ष्यते—पतिं भर्तारं पयोधिं समुद्रं प्रति समुद्रस्य नदी-पतित्वात्प्रस्थापयन्ति प्रेषयन्तीव । किं कृत्वा । क्षणं क्षणमात्रं काममतिशयेन रसैः पयःपूरैः उन्मदिष्णूरुन्मत्ताः रङ्गतरङ्गैस्तरीतुमशक्त्याः तटस्थितशास्त्रिनिषूदिनीर्वा । तथा घनाना वारिवाहानामनुषङ्गेण संगमेन तरङ्गाः कल्लोलाः संजाता अस्मिस्तादृशमङ्गं शरीरं यासा तादृशीः प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । अन्येऽपि पितरः सुहृत्तं कदर्परसेन उन्मत्ता धनैरुपपतिभिः समं संगमेन तरङ्गितमुपचितमङ्गं कायो यासां तादृशीः स्वपुत्रीः प्रेक्ष्य भर्तुः पार्श्वे प्रस्थापयन्ति ॥

स्वयं धरित्रीधरताभिषेकोत्सवे प्रयुक्तान्कजजन्मनेव ।

तदोन्नमनीरदमुक्तधारापयःप्रवाहानवहन्महीप्राः ॥ १०७ ॥

तदा तस्मिन्वर्षाकाले उन्नमन्तो नीरभारैर्नभीभवन्तो भूषण्डलमन्वरतलं वार्त्तवर्दलकै-रेकीकुर्वन्तो वा ये नीरदा घनास्त्रैर्मुक्ता या धारा वारिवृष्टिलेखास्तासां पयसां पानीयावां प्रवाहान् महीप्राः गिरयः शैला अवहन्धारयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कजजन्मना ब्रह्मणा

स्त्रयमात्मनैव धरित्रीधरताया राजन्वत्वस्य भूमीमारोद्धृताया वा अभिषेकः पद्मभिषेक-
करण तस्योत्सवे प्रयुक्तान्प्रेरितानिव ॥

किमम्बुमुक्चक्रिणमैक्ष्य वातचमूपतिक्रान्तदिगन्तचक्रम् ।

तदा मुधाभूतनिजप्रयत्ना विश्रमुर्जिष्णुनृपाः प्रयाणात् ॥ १०८ ॥

तदा तस्मिन्मेघागमसमये जिष्णुनृपा जयनशीला राजानः परराजजनपदजयोद्यता
भूपालाः प्रयाणादभिषेणनाद्विवाश्रमुर्विश्रान्ताः स्थिताः । किंभूताः । मुधाभूता विफला
जाता विजा भाल्मीयाः प्रयत्ना व्यवसाया चेषाम् । अविरलसलिलपूरपूरितपृथिवीतलग-
मनागमनसामर्थ्याभावाद्भ्रमोद्यमाः । उत्प्रेक्ष्यते—अम्बुमुक् मेघः स एव चक्री सार्वभौ-
मस्तं किमैक्ष्य दृष्ट्वा । किलक्षणम् । वात उत्तराहपवननाम्ना चमूपतिना सेनान्या
आक्रान्तं स्नायतीकृतं स्वामिजीमूतनूतनाभ्रकाशाश्रुतं कृतं दिशामन्तानामवसानानां
चक्रं मण्डल येन ॥

अम्भोभृताभ्रमदभ्रलेखा विभूषयन्ति स्म सुपर्ववीथीम् ।

शङ्के त्रिलोकीजयजागरूकसूनध्वजोर्वीधवगन्धनागाः ॥ १०९ ॥

अम्भोभिः पानीचैर्भृतानि यान्यभ्राणि पयोवाहास्तेषां भ्रमतां प्रतिदिशं पर्यटताम-
भ्राणाम् 'आभलां' इति प्रसिद्धानां लेखाः श्रेणयः सुपर्ववीथीं मुघाशनपट्टतिं गगना-
ङ्गण विभूषयन्ति स्म । तत्राहमेव शङ्के वितर्कयामि । शङ्के इवायें वा । उत्प्रेक्ष्यते—
त्रिलोक्यास्त्रिभुवनस्य जये विजयकरणव्यवसाये जागरूकस्य जागरशीलस्य सोत्साह
विहिताभियोगस्य सूनध्वजो मदनः स एव उर्वीधवो भूपतिस्तस्य गन्धनागाः सप्तधा-
प्रसवत्प्रवलमदजलसुगन्धितवन्धुरसिन्धुरा इव । राज्ञां हि हस्तिभिर्भाव्यम् । चण्ड-
प्रद्योतस्येव ॥

नमःस्थलीसंवलिताम्बुवाहान्समीक्ष्य रासा ददिरै प्रमोदात् ।

कुटुम्बिनीभिः किमु शूरराजाभिभूतिजायास्तदुपज्ञकीर्तेः ॥ ११० ॥

नमःस्थला गगनमण्डले संवलितान्वहलीभूतान्बुवाहान् वारिधरान् समीक्ष्य
सोत्कण्ठं विलोचनगोचरीकृत्य कुटुम्बिनीभिः कुटुम्बिकधनस्तनीभिः प्रमोदात् हर्षाति-
रेकात् रासा रासका ददिरै दत्ताः । यदुक्तं चम्पूकथायाम्—'कलापोचमुखमण्डलाः'
इति । 'काय जलधरपानीयाय लापाः शब्दाः कुटुम्बिनीजनजेगीयमानमेघरासकास्तैः
कृत्वा उच मेघागमनावलोकनायोर्ध्वीकृत सुखमाननं यैस्वाटशा मण्डला देशा यामु'
इति तद्विम्बनके । इति मेघागमे कुटुम्बिनीना रासकप्रदानम् । उत्प्रेक्ष्यते—शूराणां
शतसहस्रलक्षकोटियोधिनं सुभटानां भास्कराणां च तथा राज्ञां सामन्तवृषाणां मूर्ध-
निधिकाणां सन्नाजां चन्द्राणां चाभिभूतैः पराभवनाजायते इति शूरराजाभिभूतिजा
तस्यास्तदुपज्ञः स मेघ एव उपज्ञा भाव्य ज्ञानं यस्याः सा चासौ कीर्तिस्थ तस्या इव
सुभटराजजयोपार्जिताया मेघस्य कीर्तिरेव रासका इत्यर्थः ॥

तदा वराणां द्विजवत्कनीनां गर्जात्तवेदध्वनिरम्बुवाहः ।

शाखाकरैर्ग्राहयति स्म भूमीरुहां प्रवालाग्रकरांलतानाम् ॥ १११ ॥

तदा तत्र प्रावृद्धप्रथमसमये अवनिषनानां नवपल्लवीभवनानन्तरमम्बुवाहो मेषो भूमीरुहां पादपानां शाखा एव कराः पाणयस्तैः कृत्वा लतानां प्रवालाः पल्लवा एवाग्रकरा हस्ताग्राणि तान् ग्राहयति स्म । किंचत् । द्विजवत् यथा ब्राह्मणो वराणां परिणेतृणां शाखावल्लम्बनानैः करैः । अत्र स्कन्धादारभ्याहुली यावत्पाणिरेव विवक्षितः । कनीना कुमारिकाणां प्रवालवदयान्प्रकृशान् शोणिमसौकुमार्ययुक्तान् हस्तान् ग्राहयति । तत्र तावद्वेदपाठोच्चारो भवति । तमेवाह—किलक्षणोऽम्बुधरः । गर्जाः स्तनिताम्येव आत्ता पृहीता वेदध्वनयो विवाहोचितोचरिता वेदकृचां शब्दा येन ॥

अत्रैरनीकैरिव दिग्विभागानाक्रामतश्छिन्नतपर्तुदस्योः ।

केकारवैः किं क्रियतेऽम्बुदस्य जयध्वनिश्चन्द्रकिबन्दिवृन्दैः ॥ ११२ ॥

अम्बुदस्य जलधरस्य चन्द्रकिनो मयूराः । 'अच्छाच्छैः शुक्रपिच्छगुच्छहरितैश्छिन्ना वनान्तास्तृणैः सेव्याः संप्रति सान्द्रचन्द्रकिकुलैरुत्ताण्डवैर्मण्डिताः' इति चम्पूकथायाम् । त एव बन्दिवृन्दानि महलपाठकपटलानि तैः केकारवैः केका इति शब्दैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—जय जय इति ध्वनिः क्रियते किं विधीयत इव । 'सरूपाणामेकशेषः' इति एकपञ्चजयशब्दोऽवशिष्टः । अम्बुदस्य किं कुर्वतः । अनीकैः कटकैरिवात्रैर्वदलकैः कृत्वा दिग्विभागान् समस्तानां हरिता प्रदेशानाक्रामतो व्यापुवतः स्थायतान्वा दृजतः । पुनः किभूतस्य । छिनो मूलादुन्मूलितस्तपर्तुर्निंदाघसमय एव दस्युः शत्रुर्येन ॥

विषप्रदोऽस्थानु जडाशयश्चेत्यपाचिकीर्षुः स्वमिवापवादम् ।

तदाम्बुदस्तं ककुदं मुनीनामुपासनागोचरतां निनाय ॥ ११३ ॥

तदा प्रावृट्काले अम्बुदो घनाघनः त मुनीना श्रमणाना मध्ये ककुद श्रेष्ठ सुख्यं सूरिम् । 'ककुदं तु प्रधानेऽसे वृषाङ्के राजलक्ष्मणि' इत्यनेकार्थतिलके । उपासनायाः सेवायाः गोचरतां निनाय प्रापयति स्म । सेवते स्मेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकाशेण स्वमात्मीयमपवादमयशो जनमध्ये निन्दामपाचिकीर्षुर्निराकर्तुमिच्छुरिव । इति किम् । यदयं मेषः विषं कालकूटं प्रददातीति । तत्त्वतस्तु जलदः । 'विषं क्ष्वेडे जले च' इत्यनेकार्थः । तथा 'विषः क्ष्वेडो रसस्तीक्ष्णं गरलौषः' इति हैम्याम् । तथा व्यासपञ्चिकमध्ये—'देवराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तके । भक्षयन्नकंपन्नानि विष पीत्वा क्षयं गतः ॥' तत्त्वार्थो यथा—हे देवर, मया वारिणां वारणं तटाकपालिस्तस्य मस्तके उपरि अजो मेषो वात्कटः दृष्टः । किं कुर्वन् । अर्कस्य अर्कतः 'आकडो' इति प्रसिद्धस्य पन्नानि पर्णान् भक्षयन् खादन् । ततो विषं तटाकजलं पीत्वा क्षयं गृहं गतः इति ।

ततो मेयोऽपि विषं गरलं जलं च प्रकर्षेणातिशयेन ददातीति विषप्रदः । तथा अस्यास्तु नाप्येकत्र स्थातुं शक्तः प्रतिनगरप्रामारामसीममीमकान्ताराकूपारान् पर्यटनशीलः । अत एवोक्तम्—‘क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलितश्चन्द्रो रविस्तापकृतपर्जन्यश्चपलाशयः’ । तथा जडाशयो डल्योरैक्यात् जडो मन्दो मूर्खः प्रज्ञाहीनो लिङ्गिद्विराशयोऽभिप्रायश्चेतो यस्य । पक्षे जलमय आशयो मय्यं यस्य जलानामाश्रयो वा । ‘आशय आश्रयेऽभिप्रायपनसयोरपि’ इत्यनेकार्थः । तथा ‘दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथीचकार कारुष्यरसापगा गिरः’ इति नैषधे । ‘रूपापारावारे नलहृदये’ इति तद्वृत्तिः । अतो मनोऽपि एतावता पशुवदज्ञानः पञ्चात्मभेदारयः ॥

निजौजसैवोन्मदयन्मनांसि यो योगिनां यौवनवत्पयोदः ।

अहो व्यनसीत्स्तनितैः स्तवैषैरिव स्तुवन्सोऽप्यनगारशक्रम् ॥ ११४ ॥

यः पयोदो धाराधरः निजस्यात्मनः ओजसा प्रतापेनैव चलेनैव । माहात्म्येनैवेत्यर्थः । योगिनां वशिना शशिनामपि मनांसि चित्तान्यमदयन्मदयुक्तानि कृतवान् । किंवत् । यौवनवत् । तथा तारुण्यं संयमिनामपि नन्दिषेणाद्रिकुमाररथनेमिप्रमुखाणामपि मानसानि समदानि सकन्दर्पाणि करोति स्म । यदुक्तम्—‘यौवने विकिरत्येव मनः संयमिनामपि । राजमार्गं प्ररोहन्ते वर्षाकाले किलाङ्कुराः ॥’ इति । अहो इति आश्चर्ये । सोऽपि कन्दर्पदोत्पादयितापि पयोदः तमनगारशक्रं मुनीन्द्रं व्यनसीत् उन्नमनागमनमिषाद्विशेषेण नमति स्म । उन्नमप्यागतत्वान्नमस्कृतिर्लक्ष्यते । किं कुर्वन् । स्तवैषैः स्तोत्रप्रकरैरिव । उत्प्रेक्ष्यते—स्तनितैर्गजितैः कृत्वा स्तुवन्नैव स्तुतिं कुर्वन्नैव । अन्योऽपि स्तुवन्नैव प्रणमति ॥ इति मेघागमनम् ॥

भोगीव योगी स तदा शमश्रीसङ्गी प्रविश्य प्रणिधानसौधम् ।

दिनं तदर्हद्गुणकीर्तनेन व्यतीत्य सांध्यं विधिमन्वतिष्ठत् ॥ ११५ ॥

तदा तस्मिन् बह्वीभूतनूतनजीमूतसमये स हीरमूरियोगी मनोवचनकाययोगवान्, अयं वाद्यद्वययोगयुक्तः । अर्हतामतीतानागतवर्तमानतीर्थकृतां गुणानां कीर्तनेन स्ववनेन कृत्वा तजगन्महामन्दिरस्वमागननौरदागमनसवन्धि दिनं वासरं व्यतीत्यातिक्रम्य साध्यं दिवसावसानसत्कं विधिं प्रतिरुमणादिकृत्यमन्वतिष्ठत्करोति स्म । किं कृत्वा । दिनं व्यतीत्य । प्रणिधानं ध्यानमेव सीधं विलाससद्यं प्रविद्यान्तर्निर्लीय । किलक्षणः । शमत्रिया सद्गो मियः परिरम्भोऽस्तस्य स उपशमकमलालुपदी । क इव । भोगीव । यथा भोगमाह पुमान् कामिनीगाढालिङ्गनरद्धान् प्रावृषि ऋडामन्दिरं प्रविश्य सयनं दिनं व्यत्येति ॥

प्राग्भूमिभृत्त्वान्युदयाभिलाषी द्वीपे परस्मिन्निव रश्मिमाली ।

निजाननन्यकृतशीतकान्तिस्तस्मिन्नशेषां स उपामनैषीत् ॥ ११६ ॥

स सूरिस्त्वस्मिन् जगमल्लकच्छवाहकसामन्तमन्दिरे अशेषां समस्तामपि उषा रज-
नीगनैषीदतिकामति स्म । क इव । रश्मिमालीव । यथा भानुमान् परस्मिन्नन्यत्र द्वीपे
अखिला निशामतिवाहयति । किंलक्षणः सूरिः मास्त्राश्च । प्राग्भूमिभृतः प्राचीनभूपा-
लात् । यद्यपि चतष्टणामपि दिशां पतित्स्यापि गुरुणां प्रायो गुर्जरस्थितिमतया
गुर्जरापेक्षया च पूर्वदिशि स्थितत्वेन प्राचीपतिरेवोक्तः । तस्मादकञ्चरसाहेः सकाशात्
स्वस्यात्मनः आत्मीयजिनशासनस्य वाभ्युदयमुन्नतिमभिलषति काङ्क्षति इत्येवंशीलः ।
सूर्यपक्षे पूर्वपर्वतादुद्गमनमिच्छतीत्येवशीलः । 'उदयः पर्वतोन्नत्योः' इत्यनेकार्थः ।
पुनः किंभूतः । निजस्य स्वस्य आननेन वदनेन आगमनावसरेण अरुणोदयेन वा न्यङ्क-
तन्स्तरस्कृतः । विच्छायीकृत इत्यर्थः । शीतकान्तिश्चन्द्रो येन ॥

प्राभातिकं कृत्यमथ प्रणीय तृणीकृतांहा विशदाशयश्च ।

फतेपुरं प्रत्यचलद्भृतीन्द्र इवाम्बुधिं सिद्धधुनीप्रवाहः ॥ ११७ ॥

अथ रात्रिविरामानन्तरं सूरिः फतेपुरं प्रत्यचलत् प्रतिष्ठते स्म । किं कृत्वा । प्रामा-
तिकं प्रभातकालसंबन्धि कृत्यमावश्यकादिकं करणीयं प्रणीय निर्माय । क इव । सिद्ध-
धुनीप्रवाह इव । यथा गङ्गायाः पथः पूरः अम्बुधिं समुद्रं प्रति प्रचलति । किंभूतः सूरिः
प्रवाहश्च । तृणीकृतं तिरस्कृतं निवारितमहः पाप येन । पुनः किंभूतः । विशदो निर्मलो
निष्पाप उज्ज्वलश्चाशयो मनो मध्यं च यस्य ॥

स श्रीकरिं कैरविणीशकीर्तिः प्रावीविशद्विश्वजनीनमूर्तिः ।

महःसमूहोऽम्बुजवान्धवस्य विभावरीवल्लभमण्डलीवत् ॥ ११८ ॥

स सूरिः श्रीकरिं पातिसाहिपुरीं प्रावीविशत् प्रविशति स्म । किं वत् । विभावरीवल्ल-
भमण्डलीवत् । यथा अम्बुजवान्धवस्य भानोर्महःसमूहः किरणकलापः चन्द्रविम्बं
प्रविशति । अमावास्याया हि चन्द्रः सूर्यसमीपे गत्वा किरणगण मार्गयित्वा तेनाभ्युदय
लभते । यथा रघुवंशे—'पुपोष दृष्टिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिषु बालचन्द्रमाः' इति ।
किंभूतः सूरिश्चन्द्रश्च । कैरविणीशः शारदचन्द्रः तद्वद्विशदा कीर्तिर्यस्य । कैरविणीना
कुमुद्वतीनामीशत्वेन पतितया कीर्तिः ख्यातिर्यस्य । अथ वा । कैरविणी श्वेतकमलिनी
तथा ईश ईश्वरस्तद्बहुञ्जला कीर्तिर्विस्तारः करप्रसारः सान्द्रचन्द्रिका यस्य । अथ वा
जैनमतानुसारेण कुमुदिनीशकरवद्विशदा कीर्तिः प्रासादः स्फाटिकचैत्यं वा यस्मिन्चन्द्र-
मण्डले । 'कीर्तिर्यस्यति विस्तारे प्रासादिकर्दमेऽपि च' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः ।
विश्वजनेभ्यो हिता विश्वजनीनी । 'तत्र साधौ हिते च यः' इति । भुवनजनवत्सला
प्रबोधकारित्वान्मूर्तिर्यस्य । चन्द्रस्तु औषधीपतित्वाद्मृतमयत्वात् शैत्यकारित्वाच्चन्द्र-
कापतित्वाच्चाह्लादकारिणी हितकारिका च मूर्तिर्विम्बं यस्य ॥

मुमुक्षुशक्रः सदसत्समीक्षाहल्लेखिताशेषजनप्रदीपः ।

मनोरथः सिद्धिमिवावनीपप्रवेशनक्षोणिमलंचकार ॥ ११९ ॥

मुमुक्षुशकः भ्रमणेन्द्रः अवनौ भूमौ पाति पालयति रक्षतीत्यवनीपः अकञ्चरसा-
हित्स्वस्य प्रवेशानं सिंहद्वारं तस्य क्षोणिं भुव ब्रह्मप्रदेशमलञ्चकार भूषयति स्म । क
इव । मनोरथ इव । यथा मनोरथः कार्यकरणाभिलाषः सिद्धिं कार्यनिष्पत्तिमलङ्कुरते ।
किंभूतः सूरिः । सन् सम्यक् मार्गः असन् विरुद्धः पन्थाः तयोः सदसतोः शुद्धाशुद्धयोः
मार्गयोः समीक्षा दर्शनं सम्बन्धानं तत्र हृद्वेस औत्सुक्य संजातमेधामिति हृद्वेक्षिता ।
जातार्थे इतत्प्रस्ययः । उत्कण्ठिता ये अशेषाः समस्ता जना लोकास्तेषामज्ञानां तमो-
ऽन्वकारं तत्र प्रदीप इव प्रदीपो मन्दिरमणिः सर्वेषां पदार्थानां अकाशकारित्वात्
संधारासन्मार्गदर्शकः स्वर्गापवर्गोत्तममार्गप्रकाशकश्च । ततो दीपोपमः ॥

समस्ति शेखोऽवलफैजनामा तुरुष्कशास्त्राम्बुधिपारदृश्व ।

हमाञ्जसूनोः क्षितिशीतमानोर्दृष्टिसृतीयेव परिस्फुरन्ती ॥ १२० ॥

अवलफैज इति नामाभिधानं यस्य तादृशो यवनानां गुरुत्वेन माननीयः शेषः
समस्ति विद्यते । किंभूतः । तुरुष्काणां यवनानां शास्त्राभ्यागमाः सफाराङ्कुरानप्रमु-
खाणि तान्येवाम्बुधिर्वहुरवात्समुद्रस्तस्य पारं दृष्टवान् इति पारदृश्व यवनानेकशास्त्रा-
ध्येता पारगामी । उत्प्रेक्ष्यते—क्षितिशीतमानोर्बसुधासुधाकिरणस्य राज्ञः हमाञ्जसूनो-
रकञ्चरपातिसाहैः परिस्फुरन्ती सामत्ये देदीप्यमाना तृतीया वदनवर्तिनीभ्यां द्वाभ्यां
दृग्भ्यामधिका दृष्टिर्नेत्रमिव । यतोऽसौ साहैः सर्वशास्त्ररहस्यकथयितान्याप्राप्यायो-
पादृष्टा वातस्तृतीया दृक् ॥

सहस्ररश्मेरिव सोमजन्मा समेत्य शेखस्य सवेशदेशे ।

तत्रेयिवांसं व्रतिनामधीशं तं स्थानसिंहो वदति स्म तस्मै ॥ १२१ ॥

स्थानसिंहाभिधानः श्राद्धः साहैः सामन्तसमानस्तत्र राजद्वारे इयिवांसं समागतं तं
हीरविजयनामानं व्रतिनां साधूनामधीशं सूरिं तस्मै शेषाय वदति स्म निवेदयामास ।
किं कृत्वा । शेखस्यावलफैजस्य सवेशदेशे समीपभूभागे स्थाने समेत्यागत्य । क इव ।
सोमजन्मेव । यथा सोमाचन्द्रान्मोद्भवो यस्य स चन्द्राद्भजो बुधः सहस्ररश्मेः
सूर्यस्य सनिधौ मैत्र्याल्लोके च भानोश्छत्रवरो बुध इत्युच्यते । तच्चाधारवशाद्वासमेति ॥

स श्रेणिकायाभयवन्मृगारिध्वजस्य शेखोऽपि सभां समेत्य ।

अकञ्चरोर्वारमणस्य सिंहद्वारे विभोरामनं जगाद ॥ १२२ ॥

स स्थानसिंहः निवेदितायधारितगुर्वागमनः शेखोऽपि अकञ्चरनामा य उर्वारमणो
भूमिमर्ता तस्य सिंहद्वारे विभोः सूरैरामनं जगाद भापते स्म । किं कृत्वा । सभां
साहेरास्थानं समेत्य । किंवद् । अभयवद् । यथा अभयकृमारो मृगारिध्वजस्य महा-
वीरदेवस्य राजद्वारे राजगृहनगरवह्निद्वारस्थगुणशिलाचैत्यस्थाने श्रेणिकवृपाय निग-
दति स्म ॥

अर्घ्यं मुदासाम्बुभिरुल्लसद्भिस्तनूरुहैर्गौरवमादधानः ।

पैङ्गुषयोः प्राधुणकीं प्रणीय वाचं वभाषे पुनरेष शेखम् ॥ १२३ ॥

एष पातिसाहिः शेखं अवलकैजनामान वभाषे वक्ति स्म । किं कृत्वा । वाच
सूरिसमागमनसूचकशेखवार्णी पैङ्गुषयोः कर्णयोः प्राधुणकीमभ्यागतां प्रणीय कृत्वा ।
अथातिथेरातिथेयीकृता विलोक्यते । तामेवाह—मुदा सूरिसमागमश्रवणोद्भूतप्रभोदेन
अस्त्राणि वाष्पाणि तेषां अम्बुभिः जलैरर्घ्यं पादधावनजलमादधानः कुर्वाणः । ददान
इत्यर्थः । पुनरुल्लसद्भिस्तनूरुहै रोमभिः । 'लोमरोमतनूरुहम्' इति हैम्याम् । कृत्वा
गौरवमभ्युत्थानादिक्रियामादधानः सृजन् ॥

ऋतौ वसन्तेऽवनिजन्मनेव समीयुषि श्रीश्रमणावतंसे ।

मनोरथेनाद्य मम प्रवीणचूडामणे पल्लवयां वभूवे ॥ १२४ ॥

हे प्रवीणानां निपुणानां विदग्धानां मध्ये चूडामणे कोटोरहीरायमाण, श्रीमति
श्रमणाना मध्येऽवतंसे शेखरे श्रीहीरविजयसूरीन्द्रे समीयुषि पादावधारिते सति अद्य
सांप्रतीने वर्तमाने त्रासरे मम मनोरथेनाभिलाषेण पल्लवयावभूवे सफलीभूयते स्म ।
केनेव । अवनिजन्मनेव । यथा वसन्ते ऋतौ मधुसमये संप्राप्ते सति अवनिजन्मना ।
जातिवाचित्वादेकवचनम् । समस्ततरुसमुदायेन पल्लवकलितेन उपलक्षणात् प्रवालैः
कुसुमैः फलैश्च संयुक्तैर्जायते ॥

द्रक्ष्यामि दिक्ष्याद्य मुनीन्द्रचन्द्रमिवानुविम्बं परमेश्वरस्य ।

शेखाधुनाहं नियतेर्वशेन किं चास्मि कार्यान्तरचुम्बिचेताः ॥ १२५ ॥

हे शेख, दिक्ष्या माग्येन कृत्वा अद्य विद्यमाने अस्मिन् वासरे एव मुनीन्द्रेषु सर्वेषु
सूरिष्वाह्लादकत्वेन चन्द्रमिव चन्द्रम् । अथ वा स्वस्वशाखासिंहाटकानां स्वामिनो
रत्नाधिका मुनीन्द्रास्तेषा मध्ये अधिकं दीप्यमानत्वात् ज्योतिषामिव स्वामित्वाद्वा तेषा
चन्द्र इवेति वा तं द्रक्ष्यामि दृग्गोचरीकरिष्यामि । उत्प्रेक्ष्यते—परमेश्वरस्य परमात्मनो
विम्ब प्रतिविम्ब मूर्तिरिव । जैनमते तु विम्बशब्देन भगवत्प्रतिमा प्रोच्यते । अथ वा
साक्षात्परमेशितुर्विम्बमिव मूर्तिरिव । तथा 'संसारसिन्धावनुविम्बमात्रं जागर्ति जाने तव
वैरसेनिः । विम्बानुविम्बौ तु विहाय धातुर्न जातु दृष्टातिमरूपसृष्टिः ॥' इति नैषधे ।
परं किं चायं विशेषोऽस्ति । हे शेख, अधुना इदानींतनसमये अहं नियतेर्दैवस्य वशे-
नायत्तत्वेन कार्यान्तरं किंचित्कृत्यविशेषं चुम्बत्यालिङ्गतीत्येवशीलं चेतो मानसं यस्य
कार्यान्तरेण व्यग्रमना अस्मि । एतत्कथनं त्वप्रतिबुद्धत्वेन अज्ञाततत्त्वभावेन म्लेच्छत्वेन
वा । यथास्तिकः स्यात्तदा तु सर्वमपि त्यक्त्वा बन्दत एवेति ॥

अमन्तुजन्तुव्ययपातकेनास्पृश्यां प्रणीतां धरणीं स्वधाम्नः ।

शेख क्षणं तेन पवित्रय त्वं गुरोः पदाम्भोजरजोभृतेन ॥ १२६ ॥

हे श्रेष्ठ, तेन कारणेन येनाहं कार्यान्तरेण गृहान्ताजिगमिषामि ततोऽङ्कुना तदाका-
रणानवसरः तेन हेतुना त्वं क्षण क्षणमात्रं जुहूर्तं यावद्दुरोर्होँरसूरेः पदान्भोजयोश्चर-
णारविन्दचोर्वद्रज परागस्तदेवामृत सुधारसः । 'त्वत्पादपङ्कजरजोमृतदिग्बद्धेहाः' इति
भक्तामरत्नवचनान् । अथ वा अमृतं पानीयं तेन कृत्वा स्वस्यात्मनो धात्रो वासपृ-
हस्य धरणीं भूर्मीं पवित्रय पावनीकुरु । पावित्र्यं प्रक्षालनात् । प्रक्षालन तु पानीयेनैव
स्यात् इति । किंलक्षणा धरणीम् । अमन्तूना निरपराधानां जन्तूना प्राणिनां व्ययो
विनाशो पातस्तस्य पातकेन पपनेन कृत्वा अस्पृश्यां स्पृष्टमप्ययोग्यां प्रणीतां कृताम् ।
अथ च योऽस्पृश्यः कथञ्चित्नातः स लोकव्यवहाराद्द्वारिप्रक्षालनादेव स्पृश्यो भवेदिति
रीतिः । इति गर्भोत्प्रेक्षा ॥

इदं निगद्यान्विगभीरघोषं जोषं मुखे भूमिधवो विधाय ।

जगाम गेहं गृहिणीसनाथं विद्युद्विलासीव गमस्तिरभ्रम् ॥ १२७ ॥

भूमिधवः पृथ्वीपतिः अकञ्चरपातिसाहिः गृहिणीभिः स्वकलत्रैः सनाथं संयुक्तं गृहं
स्वसौधं जगाम गतवान् । क इव । गमस्तिरिव । यथा भातुमान् विद्युद्भिः सौदामिनीभि-
र्विलसति शोभते इत्येवंशीलमभ्रं वर्दलकं 'वादलं' इति प्रसिद्धं मेघं वा गच्छति ।
किं कृत्वा । इदं पूर्वश्लोकं शेषपुरो निगद्यालप्य । कथम् । अन्विधवत् समुद्र इव गभीरो
मन्त्रो घोषो ध्वनिर्धैत्रविव यथा स्यात्तथा । अकञ्चरसाहेः शब्दस्तु नवहस्तकव्या-
प्रवह्नुआरवं कुर्वन्नासीत् ततो घोष इत्युक्तिः । पुनर्मुखे निजवदने जोषं मौनं विधाय
कृत्वा । 'तूष्णीं तूष्णीकां जोष च' इति हैम्याम् । तथा 'जोषमासनविशिष्य वमाथे' इति
नेपथे ॥ इति सूरिसमागमस्य साहेर्निवेदनम् ॥

घनादधीतामिव शेखशक्रो वाणीं समाकर्ण्य हमाउंसूनोः ।

निरीय तस्याः सदसो बभाज भुवं त्रतीन्द्रेण विभूष्यमाणाम् ॥ १२८ ॥

शेषेषु सकलतुरष्कगुरुषु शक्रः इन्द्रः साहिः । मान्यत्वादिन्द्रत्वम् । तस्याः सदसो-
ऽकञ्चरसभाया निरीय बहिर्निर्गल्य त्रतीन्द्रेण सूरिणां विभूष्यमाणामलंकृचमाणं भुवं
भूमीभागं बभाज । सूरिसमीपे सनीविवाहित्यर्थः । किं कृत्वा । हमाउंसूनोर्हमाउंनामा
पातिसाहित्यस्य सूनोः पुत्रत्याकञ्चरसाहेर्वाणीं समाकर्ण्य सम्यक् सादरं श्रुत्वा । उत्प्रे-
श्यते—गभीरधीरत्वात् घनात् नमस्य सजलजलधरात्सकाशात् अधीतां पठितामिव ॥

भक्त्या नताङ्गो बहुमन्यमानः स्वमन्दिरं सूरिपुरंदरं सः ।

निनीपति स्नात्स्त्रिलशेषपूषा नाशंसते निर्जरशाखिनं कः ॥ १२९ ॥

भरिल्लेषु शेषेषु म्लेच्छजातिमान्येषु तत्रातीयेषु वा पूषा महत्त्वादीप्यमानत्वा-
द्वास्तरः अकलंकजशेषः सूरिपुरंदरं हीरविजयसूरीन्द्रं स्वमन्दिरं निजनिवाससदनं
निनीपति स्न नेतुमिच्छति स्म । किंभूतः । भक्त्या दर्शनाद्भुङ्गतपरमश्रीला कृत्वा

नताङ्गः प्रणमनेन नम्रीकृततनुः । पुनः किं कुर्वाणः । बहुमन्यमानः बहुबहुमान ददानः ।
 युक्तोऽयमर्थः । निर्जरशास्त्रिन कल्पपादपं को नाशसते समीहते । अपि तु सर्वोऽपि
 इच्छेत् । 'शंस इच्छायाम्' । उभयपदी । 'आशंसते धनायति समीहते तद्वदाशास्ते'
 इति क्रियाकलापे ॥

अथो पृथिव्या उजना इवासौ निःशेषशास्त्रोपनिषद्यधीती ।

अस्पृष्टशिष्टेतरवृत्ति तस्मै न्यजीगदत्तनिखिलं निगाद्यम् ॥ १३० ॥

अथो सूरिसमीपागमनानन्तरं शेषस्तत्साहिक्रियत निखिलं समप्रमपि निगाद्यं वाच्यं
 न्यजीगदत्कथयति स्म । कथम् । अस्पृष्टा अनाश्रिता अनाहता वा शिष्टात्साधोरितरा
 अन्या दौर्जनी वृत्तिर्व्यापारो यत्रैव यया स्यात्तथा । शेषः किंभूतः । नि शेषाणां सर्वेषां शा-
 स्त्राणां कुरानादियवनागमानामुपनिषदि रहस्ये अधीतमध्ययनमस्यास्तीति । उपप्रेक्ष्यते—
 पृथिव्या भूमेरुशानाः शुक्र इव । तस्य अक्षुराणां गुह्यत्वादिद्यमुत्प्रेक्षा । इदानीं च
 लोकभाषया यवना अमूरा उच्यन्ते । शुद्रकं दोषके—'शुद्रसररअक्षुराहदलजलपीधु-
 वयणेहि । अमरनारदकढावेउतिहानारीनयणेहि' ॥

तदुक्तियुक्तौ सनिदर्शनायां शेषं निरस्तप्रतिबन्धभावम् ।

श्रुतौ प्रबन्धारमिव प्रवीणधुरीणमेनं बुबुधे बुधेन्द्रः ॥ १३१ ॥

बुधानां विपश्चिनां सर्वशास्त्राधीतिना मध्ये इन्द्रः सूरिः सनिदर्शनायां दृष्टान्तकलि-
 तायाम् । 'स्मरात्पराधोरनिमेपदर्शनाद्भिमेमि तद्भिन्ननुदाहरेति सा । जनेन युवः
 स्रवता तदास्पदे निदर्शनं नैपद्यमभ्यपेचयत् ॥' इति नैपद्ये । तस्य साहेरुक्तीनां युक्तौ
 योजनायां चातुर्यौदाररचनायामेनं शेषं प्रबन्धारं प्रबन्धो विस्तारः तस्य कर्तारं बुबुधे
 विवेद जानीते स्म । एनं किंभूतम् । निरस्तो निवारितो मुक्तः प्रतिबन्धभावः प्रतिबन्ध-
 कतादूपकत्वम् । 'विहंगमद्भापितसूत्रपद्धतां प्रबन्धतास्तु प्रतिबन्धता न ते' इत्यपि नैपद्ये ।
 कमेव । प्रवीणधुरीणमिव । यथा विद्वद्बन्धारक सनिदर्शनायां श्रुतौ शास्त्रे निरस्तम् इदं
 च शास्त्रविरुद्धम् । इदं तु दूषणमित्यादिप्रतिबन्धककर्तृत्वं दूषणोद्भावकत्वं विरोधभाषित्वं
 येन तादृशं प्रबन्धारं दूषणनिराकरणनानार्थयुक्तिविशेषोद्देशप्रकाशकारिणं कश्चिद्दि-
 पश्चिद्ध्यते ॥

निशम्य तद्भाषितमेष धात्रीसहस्रनेत्रस्य ततो व्रतीन्द्रः ।

इयेप शेषस्य गृहे प्रयातुं सुरेन्द्रधात्रीव सुपर्वसूरिः ॥ १३२ ॥

ततः शेषवाक्यप्रवणानन्तरमेव हीरविजयनामा व्रतीन्द्रः श्रमणशक सूरिः शेर-
 स्य गृहे मन्दिरे प्रयातुं गन्तुमित्येव वाञ्छति स्म । किं कृत्वा । धात्रीसहस्रनेत्रस्य पृथि-
 वीपुरंदरस्याकब्बरस्य तत्पूर्वोक्तं भाषितं कथितम् । वचनमित्यर्थः । निशम्याकल्पं । क इव
 कस्मिन् गन्तुम् । सुपर्वसूरिरेव । यथा सुपर्वणां देवानां सूरिराचार्यः पाठयिता वाच-
 स्पतिः सुरेन्द्रस्य नाकिनायकस्य धाम्नि वैजयन्तनामनि प्रासादे गन्तुमिच्छति ॥

शुश्रूषमाणस्य विशिष्य शिष्यस्येवास्य शैखस्य वृषा मुनीनाम् ।

गेहं महीपालगृहोपकण्ठे पवित्रयामास पदारविन्दैः ॥ १३३ ॥

मुनीनां वृषा वासवः सूरिर्महीपालस्य पतिसाहेष्टद्वस्य प्रासादस्योपकण्ठे संनिधाने
अस्मावलकैजनाग्रः शैखस्य गेहं भवनं पदारविन्दैश्चरणकमलैः । पूज्यत्वाद्बहुवचनम् ।
पवित्रयामास पावनीकुरुते स्म । अस्य किं चिकीर्षमाणस्य । शुश्रूषमाणस्य सूरिसेवां
विधासुमीहमानस्य । कथम् । विशिष्य विशेषप्रकारेण स्वसेव्याधिक्येन । कस्यैव । शिष्य-
स्यैव । यथा विनेयकः शुरोः स्वसाचार्यस्योपाध्यायस्य य रत्नाधिकस्य वा विशिष्य
सर्वान्तेवासिवर्गोभ्योऽस्यभ्यधिकां परिचर्यां विधित्सति स्वयं सुशिष्यत्वात्स्वर्गापवर्गा-
दिसुखसाधकत्वाच्च ॥ इति साहिसंदिष्टवचनश्रवणपूर्वं शेषगृहगमनम् ॥

संदेहसंदोहमहाम्नुचाहमहाबलेन प्रतिवासवेन ।

बोद्धा श्रुतेः श्राद्ध इव स्वधाम्नि धर्म्यां स गोष्ठीमनुतिष्ठति स्म ॥ १३४ ॥

स शैखः स्वधाम्नि निजनिकेतने प्रतिनां महाव्रतभृतां यतीनां वासवेन मधोना सह
धर्म्यां धर्मसंबन्धिनां गोष्ठीं वार्तामनुतिष्ठति स्म कृतवान् । किंभूतेन प्रतिवासवेन ।
संदेहाः संशयाः शास्त्रविचारणोद्भवाः मानसिका वा तेषां संदोहाः समूहा एव महान्तो
धोराज्ञानान्धकर्तारः अम्बुवाहाः घनाघनाः तेषां विध्वंसने मूलोन्मूलने नामशेखीकरणे
महाबलः प्रलयपवनस्तेन । किलक्षणः शैखः । श्रुतेः शास्त्रस्य बोद्धा अवगन्ता प्रवीणः ।
यदुक्तम्—‘पात्रे स्नामी गुणे रागी भोगी परिजनैः समम् । शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा
पश्चाहः पुरुषः स्मृतः ॥’ इति सूक्ते । क इव । श्राद्ध इव । यथा कश्चिदागमावबोधक उपा-
सकः केनापि सूरिणा समं धर्म्यां गोष्ठीं विषत्ते ॥

हिंसादये निर्दिशती विरोधिधर्मे मिथः स्वीयतदीयशास्त्रे ।

क्षीराम्भसोर्हंसमिवाधिगत्य तयोर्विवेकारमसौ पुनस्तम् ॥ १३५ ॥

पुपोष भाषां स्वमुखेन शैखः पुरो विनेयायितवृत्तिरस्य ।

नतिं दधानो विनयादधीतां पाणौ प्रणीतात्सुगुणादिवास्वात् ॥ १३६ ॥

अथौ स्वसधमि सूरैरनेता शैखः अस्य हीरसूरेः पुरोऽप्रे स्वमुखेन निजवदनेन
कृत्वा भाषां वार्णां पुपोष पुष्पाति स्म पुष्टां चकार । उवाचेत्यर्थः । किंभूतः । विनेया-
यिता विनेयोऽन्तेवासी शिष्यस्तद्ब्रुवाचरिता वृत्तिर्मनोवाक्पायव्यापारो यस्य । अत एव
किं कुर्वाणः । नतिं नम्रतां विनयनेन प्रह्वीभावं दधानो विभ्रणः । उत्प्रेक्ष्यते—पाणौ
रण्यरतया स्वहस्ते प्रणीतात्कृतात् । गृहीतादित्यर्थः । तथा सुगुणात् सुशोभना जगज्जनम-
नोरङ्गस्य धैर्योदार्यगाम्भीर्योर्जवमार्दवादिना गुणा मनोज्ञो वंकारववित्रासितानेकशास्त्रवो
गुणो मौर्वौ च यस्मिन् तादृशादन्नात्कोदण्डात् । ‘धनुष्यापोऽन्नमिध्यासः कोदण्डं धन्व
कर्मसुक्म्’ इति ह्यम्याम् । अधीतां पठित्वामेव । यदुक्तम्—‘नमणी स्वमणी बहुगुणी

विहुपस्त्रिवंशविशुद्ध । पुण्यविना न विपामिद् करिधनुहीधरिभञ्ज ॥' इति सूक्ते । तथा 'शश्वद्गणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुषेव गुणाब्धेन निःशेषो रञ्जितो जनः ॥' इति चम्पूकथायामपि । किं कृत्वा । मिथः परस्परं विरुध्येते इत्येवंशीली धर्मो स्वभावौ ययोः । 'धर्मो यमोपमापुण्यस्वभावोच्चारधन्वसु । संसर्गोऽहंसाहिंसादौ न्यायोपनिषदो-रपि ॥' इत्यनेकार्थः । तथा हिंसा निर्मन्तुजन्तुव्यापादन तथा दया जगन्जीवानां स्वप्राणवद्रक्षणं ते निर्दिशती प्ररूपयति स्वीय यवनजातिसवन्धि तथा तदीय सूरिशासनसंबन्धि च उभे शास्त्रे अधिगल्य विदित्वा । पुनरपरार्थान्तरे । पुनद्वितीयवारमुच्यते । वा इति पुनःशब्दार्थः । क्षीराम्भसोदुग्धजलयोर्हंसं सितच्छदमिव तयोर्हिंसादयाशास्त्रयोर्वि-क्कारम् इदं सम्यक्प्ररूपणमिदमसमीचीनं प्ररूपण च, अथ स्वर्गोपवर्गसाधक-पन्थाः अयं च दुर्गदुर्गतिमार्गः, इयं च निःस्पृहाणामुक्तिः एषा च रसनादिरसलम्प-दानामुक्तिरित्यादि विवेचनकर्तारं तं वशीन्द्र जितेन्द्रियाणा पुरंदरं च अधिगल्य विज्ञाय मनसि निश्चित्य ॥

अथ स्वमतानुशिष्टिपृच्छा—

पैगम्बरैर्नः समयेषु सूरे पुरातनैर्व्याहृतमेतदास्ते ।

निक्षिप्यते न्यास इव क्षमायां यमातिथिर्यो यवनस्य वंद्यः ॥१३७॥

खुदाह्वयश्रीपरमेश्वरस्यास्थानीं स्थितस्याधिपतेरिवोन्व्याः ।

उत्थाय पृथ्व्याः परिवर्तकाले गन्ता समग्रोऽपि जनः पुरस्तात् ॥१३८॥

हे सूरे, नोऽस्माकं पुरातनैः प्राचीनैः पैगम्बरैः । केचनास्वन्मार्गप्रवर्तकाः विशिष्ट-सिद्धिबुद्धिमाजो महापुरुषा अभूवन्, तेऽस्मन्मते पैगम्बर इति सन्नकाः प्रोच्यन्ते । तैस्त्वक्त्रेषु समयेषु शास्त्रेषु मध्ये एतन्मया श्रीमत्पुरो निवेद्यमान व्याहृत भाषित-मास्ते । एतत्किम् । यः कश्चन यमस्य कृतान्तस्य अतिथिः प्राशुणकः । मृत इत्यर्थः । यवनस्य । जातावेकवचनम् । तुरुष्कस्य वश्यो गोत्रजन्मा तुरुष्को न्यासो निःक्षेप इव स्थापनिके च क्षमायां भूमध्ये निक्षिप्यते स्थाप्यते । स क्षोणीनिक्षिप्तः समग्रः समस्तो-ऽपि यवनवंश्यः तुरुष्कजातीयः परिवर्तकाले कल्पान्तकाले पृथ्व्या भूगर्भोदुत्थाय वहि-र्निर्गस्य स्वस्वस्वरूपेण खुदा इत्यस्मत्परंपरायां नाम यस्य तादृशस्य त्रिया समग्रलक्ष्म्या युक्तस्य परमेश्वरस्य समग्रहिन्दुवर्गैर्व्यायमानस्य जगदीश्वरस्य पुरस्तादग्रे गन्ता गमि-ष्यति । किंभूतस्य खुदाह्वयश्रीपरमेश्वरस्य । आस्थानी स्थास्थानसभामागस्य स्थितस्य उपविष्टस्य । कस्येव । अधिपतेरिव सभामासीनस्य उर्व्या भूमेर्भर्तृपत्याग्रे समस्तोऽपि जनः समायाति स्वस्वन्यायनिर्माणार्थम् ॥

आदाशैकायामिव पुण्यपापे संक्राम्य संशुद्धनिजोपलब्धौ ।

विधास्यते साधु स तत्र तस्य न्यायं निरस्य स्वपरानुरोधम् ॥ १३९ ॥

हे सूर, खुदाख्यः परमेधिता तत्र सभामध्ये सर्वस्य पूर्वोक्तस्य यवनजनस्य चात्र सम्यक्प्रकारेण यथा स्यात्तथा न्यायं सदसम्बन्धव्यवहारविचारं विधास्यते स्वयमेव करिष्यते । किं कृत्वा । अयं स्वः स्वकीयो मदीयः, अयं च परः परकीयः न मत्पक्षाश्रितः, इति यज्ज्ञानं स तु सांसारिकव्यवहारः तयोः स्वपरयोरनुरोधो बह्वाग्रहोऽथ वा तयोरेव बोधो ज्ञानं तं निरस्य लक्ष्म्या । यदुक्तम्—‘अयं निजः परो वेति गणना लक्ष्म्ये तसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥’ इति । पुनरपि किं कृत्वा । आदर्शिका हस्तकनिर्मुक्ता पृष्ठे च ग्रहणार्हा केवला दर्पणिका । मेवातमण्डलादौ आदर्शिकेत्युच्यते । तस्यामिव सम्यक्प्रकारेण शुद्धा निर्मला निष्पाया वा स्वपरव्यवसायविरहिता विजस्यात्मन उपलब्धिर्मेतिर्ज्ञानम् । ‘प्रेक्षाप्रतिपत्प्रज्ञाप्रेक्षाचिदुपलब्धयः’ इति हेम्याम् । तस्या पुण्यपापे अर्थोद्यवनजनस्य सुकृतदुष्कृते संक्राम्य स्वहृदये प्रतिबिम्बयित्वा । विचार्यैत्यर्थः ॥

विमृश्य विश्राणयिता फलं स श्रेयोहसोस्तस्य ततोऽनुरूपम् ।

मसूरगोधूमयवादिधान्यबीजस्य सस्योत्करसुर्वरेव ॥ १४० ॥

ततस्तत्सदसज्ज्ञानानन्तरं स खुदाभिधः परमेश्वरः विमृश्य अनेनैवविधं कर्म विनिर्मितम् अत एतस्य ईदृशमेव फलं प्रदत्तं विलोकयते इति स्वमानसे विचार्य । यदुक्तम्—‘यथावथादृशं येन कृतं कर्म शुभाशुभम् । तत्तावतादृशं तस्य फलमीशः प्रयच्छति ॥’ इति चम्पूकथायाम् । एतद्वचनात् तस्य यावद्यवनजनस्य श्रेयोहसोः पुण्यपापयोरनुरूपमुचितं फलं सुखदुःखानुभवनरूपं विश्राणयिता स्वस्वनीप्रयोगः प्रदास्यति । केव । उर्वरेव । यथा सर्वसस्या यत्रोत्तमात्राणि सर्वाण्यपि धान्यानि सम्यक् निष्पद्यन्ते सोर्वरेस्वभिधीयते । तादृशी धरित्री । मसूरा सालवमण्डले बहुप्रसिद्धाः, गोधूमाः सर्वत्रापि ह्यताः, तथा यथा अर्जुदपरिसरे अतिशयेन प्रथिताः प्रायश्चक्षु सर्वत्रापि विश्रुताः, एते त्रयोऽप्यादौ येषां तेषामपरेषामपि धान्यानां बीजं योनिनिबन्धस्य योग्यं सस्योत्करनिवहं विश्राणयति प्रदत्ते । सर्वसस्यायां भूमौ चादृशं धान्यमुप्यते तादृशमेव लयते इत्यर्थः ॥

नावोऽम्बुधेः कूलमिवानुकूलवातेन भिक्षितं गमिता अनेन ।

भोक्ष्यन्ति भोग्याद्भुतभोगमञ्जीतरङ्गिताः केऽपि ततः सुखानि ॥ १४१ ॥

ततः पुण्यफलदानादनेन खुदासंज्ञेन परमेश्वरेण केऽपि पुण्यभाजिनो यवना भिक्षितं स्वर्गं गमिताः प्रापिताः सन्तो भोग्याः भोक्तुं योग्याः अथ वा भुज्यन्ते निरन्तरस्य तं यैस्तानि भोगदानि तैः पुण्यपरिकैः कृत्वा अद्भुताभिराश्चर्यकारिणीभिमोगानां विविधसुखानां नानाप्रकारहृदयगमाभ्यवहाराणामाभरणवसनागणितमणिमौक्तिकस्वर्पादिधनानान्धवा इह लोके राज्यादिल्धनाणां भङ्गीभिः रचनाभिः तरङ्गिताः प्रमोदमेदस्विता गताः सन्तः । ‘भोगस्तु राज्ये वैश्वभृता सुखे । धनेऽहिकायफणयोः पातालाभ्यवहारयोः ॥’

इत्यनेकार्थः । सुखानि शार्माणि भोक्ष्यन्ति । का इव । नाव इव । यथा यानपात्राणि ता-
त्स्थ्यात्तद्यपदेश इति न्यायान्नौजना अनुकूलेन स्वाभिलषितस्थानप्राप्तिकारिणा वातेन
अम्बुधेः समुद्रस्य कूलं तट वेलाकूल वा लम्बिताः सन्तः सुख सासारिक सात
भुञ्जन्ति ॥

श्येनैः शकुन्ता इव पीड्यमानाः कुम्भाः कुलालैरिव पच्यमानाः ।

तद्गोमृभिर्दोयकिमेनसान्ये प्राप्स्यन्ति दुःखान्यपि तेन नीताः ॥ १४२ ॥

अपि पुनस्तेन खुदाख्यपरमेष्ठिना अन्ये कुकर्मकारिणो यवनजनाः एनसा पचेलि-
मेन पापेन कृत्वा दोयकिं नरक नीताः संप्रापिताः सन्तो दुःखानि महाकष्टानि प्रा-
प्स्यन्ति लप्स्यन्ते । किं क्रियमाणाः । श्येनैः शशादनैः सिञ्चानकैः । 'श्येनः पत्नी शशा-
दनः' इति हैम्याम् । शकुन्ता विहगमा इव तद्गोमृभिः तस्य नरकस्य गोमृभिः गोपाय-
न्तीति गोसारस्यैरनरकपालकैः । 'नरयस्सरकेपाला केहिं परिचेया अच्छि । तदुत्तरे
नरकरं केहिं—' इति विदग्धमुखमण्डने । पीड्यमानाः खादनाक्षिकर्षणमारणादिप्रकारैः
सतत सताप्यमानाः । पुनः किं क्रियमाणाः । कुलालैः कुम्भकारैः कुम्भाः कलशा इव
इष्टिकावत्पाचनकटाहोष्णतैलाद्युत्कालान्निक्षेपणतप्तत्रपुमानादिना निरन्तर पच्यमानाः
पचिक्रियां पक्ता भ्रष्टता नीयमानास्तद्गोमृभिरेव ॥

कुरानवाक्यं किमिदं यथार्थं महात्मनां वाक्यमिवास्ति सूरे ।

इव प्रसूने गगनस्य तस्मिन्नुताभ्युदेति व्यभिचारिभावः ॥ १४३ ॥

हे सूरे, महात्मनामन्वितथवाचामुत्तमाना भाषितं वचनमिव यवनानां किं यच्छास्त्र
कुरानमित्युच्यते इदं यन्मया श्रीमत्पुरस्तात्पूर्वं प्रतिपादितं कुरानस्य यवनशास्त्रविशेष
वाक्यं वचनम् । किमिति प्रश्ने । यथार्थं सत्यमस्ति । उताथ वा गगनस्य प्रसूने आकाशकुसुम
इव तस्मिन् कुरानवाक्ये व्यभिचारिभावोऽसत्यत्वमभ्युदेति प्रकटीभवति । इदं सत्य-
मसत्यं वा तत्सम्यक् निश्चित्य वाच्यमित्यर्थः ॥ इति शेषस्य स्वशास्त्रानुसारीप्रश्नः ॥

इदं निगद्य व्यरमत्स तस्य बुभुत्सया वाङ्मयवेदितायाः ।

ततो विडौजा यतिनामिवैकधुरां सिताया भणति स्म वाणीम् ॥ १४४ ॥

स प्रश्नकर्ता शेष इदं पूर्वोक्तं निगद्य कथयित्वा व्यरमद्विरराम । मौनं कृत्वा स्थित
इत्यर्थः । कथा । तस्य साहिना धर्मगोष्ठीमनुष्ठातुमाहूतस्य हीरसूरिवाङ्मयानां न्वपरसमय-
शास्त्राणां वेत्ति सम्यग् जानातीत्येवशीलो वेदी तस्य भावो वेदिता तस्या ज्ञातताया
बुभुत्सया बोद्धुमिच्छया । ततः शेषे मुखे जोषे कृते सति शेषप्रश्नानन्तर वा यतिना
साधूनाम् । 'ब्रह्मशर्मभरचार यतीव' इति नैषधे । मत्वर्थी यन्प्रत्ययः । विडौजा इन्द्रः
सूरिर्वाणीं भणति स्म । उवाचेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—सितायाः शर्करायाः एकधुरामिव
एकां धुरं वहतीत्येकधुरां सदृशाम् । 'एकधुरीणैकधुराडभावेकधुरावहौ' इति हैम्याम् ॥

निरञ्जनः कम्बुरिव व्यपास्तानिःशेषदोषः पुनरर्थमेव ।

ज्योतिर्मथो वह्निरिवास्तमूर्तिर्मीनाङ्गवद्यः परमेशितास्ते ॥ १४६ ॥

यः परमेशिता कम्बुः शङ्ख इव निर्गतमङ्गनं रजः आदिल्लेषो यस्य निरञ्जनः कर्म-
मल्लेपरहितः । 'सङ्को इव निरञ्जणे' इति कल्पसूत्रोक्तेः । पुनर्थः अर्थमेव भास्वानिव
व्यपास्ता निर्मूलमुच्छेदिता निःशेषाः समस्ता दोषा अपयुष्णा रात्रयश्च येन । पुनर्थो
वह्निरिरेव ज्योतिर्मथः परमतेजःस्वरूपः । यदुक्तम्—'तेजोमथोऽपि पूज्योऽपि
धातुना नीचजातिना । संगतः सहते वह्निर्यनघातजघातनाम् ॥' इति । पुनर्मनाङ्ग इव
कंदर्प इवास्ता लक्षा मूर्तिः शरीरं येन । स्मरस्यानङ्गत्वात् । आस्ते । 'सत्तायाम-
स्तास्ते' इति क्रियाकलापे । तथा 'आसते शतमधिक्षिति भूपास्तोचराशिरसिते खड्ग
कूपाः' इति नैषधे । आस्ते आसाते आसते इति बहुवचनम् ॥

भवभ्रमीभङ्गिभरो भवीव किं रूपमाधाय सभागमी सः ।

क्षेसा पुनर्दोयकिभिस्त्रिगत्योर्जनस्य कं हेतुमिह प्रतीत्य ॥ १४६ ॥

स परमेश्वरः भवेयु संसारपरम्परासु भ्रमीणां भ्रमणीनाम् । 'अपि भ्रमीभङ्गिभिरा-
वृताम्' इति नैषधे । भङ्गयो रचना नरकतिर्यङ्करदेववैचित्र्यस्वासां भरः समूहो यस्य
तादृशो भवी जीवः । 'स पुनर्भवी जीवः स्यादसुमान्' इति हैम्याम् । संसारपर्यटनशी-
लजन्तुरिव । यथा जीवः संसारे बंप्रभ्यमाणः सन्नानारूप्याप्यादत्ते तथा संसारी जीव
इव । किं कीदृग्जातीयं रूपं देवनरादिसंबन्धि कीदृशं शरीरमाधाय कृत्वा सभां परिषदं
गमिष्यति उपवेक्ष्यति इति सभागमी । पुनः स खुदा इह जगति कं हेतुं रागद्वेषादिकं
कारणम् । रागद्वेषौ धिना शुभाशुभकारकत्वं न स्यात् । तस्य तु तावेव न स्तः । ततः
कं हेतुं प्रतीत्य समाश्रित्य जनस्य दोयकिभित्तिनात्र्योर्नैरकस्वर्गलक्षणयोग्योः क्षेसा
क्षेप्यति । हेतुरत्र नास्त्येव । हेत्वभावात्तत्र क्षेपणमपि न घटते ॥

सुखासुखानि प्रभविष्णु दातुं पचेलिमं प्राक्तनमेव कर्म ।

तस्यैव तत्कारणतास्तु मञ्जागलस्तनेनेव किमत्र तेन ॥ १४७ ॥

हे श्रेष्ठ, सुखासुखानि सौख्यानि दुःखानि च दातुं प्रभविष्णु समर्थं प्राक्तनं पूर्वज-
न्माचौणे पचेलिमं परिपाकं प्राप्तं कर्मैव नान्यः कोऽपि तत्तस्मात्कारणत्वात् तस्यैव कर्मण
एव कारणता जगत्कर्तृतास्तु । अत्र जगति मञ्जागलस्तनेनेव धागिकानिगरणजेन
पयोधरेणेव प्रायेणेव तेन केनचित्कल्पितेन जगत्कर्ता किमस्तु यदि अजाकण्ठोद्भूत-
स्तनादुर्गंधं प्रादुर्भवति तदा तस्मादपि विश्वघट्टिर्घटते ॥ इति कर्मणो जगत्कर्तृत्व-
स्थापने सूत्रित्युत्तरम् ॥

इदं गदित्वा विरते त्रतीन्द्रे शेषः पुनर्वाचमिमासुवाच ।

विज्ञायते तद्दुर्गण्णवाचि व्रीचीव तथ्येतरता तदुक्तौ ॥ १४८ ॥

इदं पूर्वोक्तं गदित्वा प्रत्युत्तरं प्रदाय व्रतीन्द्रे विरते निवृत्ते सति शेषः पुनर्द्वितीय-
वारमिमामग्रे वक्ष्यमाणां वाचं वाणीमुवाच वक्ति स्म । तदेवाह—हे शुरो, तद्भवदुक्ति-
युक्तिकारणाद्बहुगुणो वाचाटस्तस्य वाचि वचने इव तद्बुद्धौ कुरानवाक्ये तद्येतरता
केवलं मृषाभाषितैव विज्ञायते ॥

वभाण भूयः प्रभुरेतमेतत्स्रष्टा जगत्पूर्वमिदं विधत्ते ।

तत्केतुवत्संहरते स पश्चात्ततोऽस्ति तस्याप्यसमश्रमोऽसौ ॥ १४९ ॥

भूयो द्वितीयवारं प्रभुः सूरिः एतं शेषं प्रति एतदिहैव वृत्ते कथ्यमानं वभाण भ-
णति स्म । निजगादेत्यर्थः । तदेव निर्दिशति—हे शेष, यदि स स्रष्टा जगत्कर्ता इदं
सुरासुरनरनारकलक्षणं जगद्विश्वं विधत्ते निर्मिमीते प्रथमं सकलजगज्जनं निष्पादयति,
पश्चात्स एव स्रष्टा विधाता केतुवद्भ्रमकेतुरिव तत्स्वेनैव कृतं विश्वं संहरते क्षयं नयति ।
ततः कारणात् तस्यापि जगत्कर्तुरपि । अयमसमोऽसाधारणः भ्रमः क्लेशोऽस्ति विद्यते,
न पुनः कदाचनापि स्वास्त्यं यदेकं घटयति परं भनन्तीति ॥

कर्ता च हर्ता निजकर्मजन्यवैचित्र्यविश्वस्य न कश्चिदस्ति ।

वन्ध्यात्मजन्मेव तदस्तिभावोऽसन्नेव चित्ते प्रतिभासते तत् ॥ १५० ॥

हे शेष, निजस्यात्मनः कर्मणा स्वप्राचीनजन्माचीर्णसुकृतदुष्कृतरूपेण कर्मणा
जन्यमुत्पाद्य वैचित्र्यं रचनाया विचित्रत्वं नानात्वं यस्य तादृशस्य विश्वस्य जगतः
कश्चित्कर्ता निष्पादकः च पुनर्हर्ता संहारकः सर्वथा नास्त्येव । तत्कारणात्तस्य जगत्कर्तु-
स्तिभावः सत्ता विद्यमानत्वमसन्नेव अविद्यमान एव प्रतिभासते मम चित्ते । मन्मन-
सीति भावः ॥

शेषं तमित्थं कृतपूर्वपक्षं संबोध्य सिद्धान्तवचोभिरेषः ।

धर्मं निधत्ते स्म तदीयचित्ते कृषीवलो बीजमिवोर्वरायाम् ॥ १५१ ॥

एष सूरिस्तदीये शेषसंबन्धिनि चित्ते मानसे दयारूप धर्मं निधत्ते स्म स्थापयति
स्म । क इव । कृषीवल इव । यथा कर्षुकः उर्वराया सर्वसस्यायां क्षेत्रभूमौ बीजं वपनो-
चितधान्यं निधत्ते वपति । किं कृत्वा । इत्थममुना प्रकारेण कृतो विहितः पूर्वपक्षो विप्र-
तिपत्तिर्न । सदिग्धोऽर्थः पूर्वपक्षः । तं शेषं सिद्धान्तवचोभिर्नि.सपत्नबुद्धिनिधयः
सिद्धान्तस्तस्य वाक्यैर्वचनैस्तद्रूपैर्वा प्रत्युत्तरैः । सिद्धान्तावलम्बेन पूर्वपक्षप्रतिक्षेपो भ-
वति इति व्युत्पत्तिर्नैषधनरहर्थात् । संबोध्य बोधयित्वा ॥

वभूव बल्भावसरोऽधुना तद्विधीयतां काप्युचिते पदे सा ।

दन्ताल्पमङ्गाद्बहु गृह्यते यद्भर्मादि पात्रादिव बुद्धिमद्भिः ॥ १५२ ॥

श्रुत्वेति शेषस्य वचो विधत्ते यावत्स बल्भामुचितप्रदेशे ।

अभाजि भूजम्भमिदा सभाया मध्यं दिवो भानुमतेव तावत् ॥१५३॥

तावत्तदैव तस्मिन्नेव काले भूजम्भभिदा पृथिवीपुरंदरेण अकञ्चरसाहंसभायाः स्व-
 पर्वदो मध्यमुत्सङ्गोऽभाजि समाश्रीयते स्म । सभायां समागत इत्यर्थः । केनेव । मानुम-
 तेव । यथा भास्करेण तदैव तस्मिन्नेव वासरे दिवो व्योम्रो मध्यमाश्रितम् । एतावता
 मध्यंदिनावसरोऽपि जात इत्यर्थः । तावत्किम् । यावद्यथा यस्मिन्नेव समये प्रस्तावे
 उचिते प्रदेशे कर्णराज्यमवने स सूरिर्वल्मा भोजनमाचाम्लं विघत्ते करोति । कर्तुमुप-
 विनातीत्यर्थः । किं कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेण शेषस्य वचो वाक्यं श्रुत्वा आकर्ष्य ।
 इति किम् । हे गुरो, अधुना इदानीम् । गुष्माकमिल्लध्याह्नियते । वल्माया अशनस्याव-
 सरः वभूव संपन्नः । तत्कारणात् कापि कुत्रापि उचिते अस्माक यवनानां चन्द्रानुचितं
 हिन्दुवर्गगृहे श्रीमतामाहारकरणयोग्ये पदे स्थाने वसत्यादौ वा गत्वा स्या वल्मा विधी-
 यता क्रियताम् । वत्कारणाद् द्विमद्भिः पण्डितैः अल्प स्तोकं भाटकमात्रं दात्वा अद्वात्स्व-
 कायात्सकाशात् तपःक्रिया अनुष्ठानादिधर्मो गृह्यते । कथम् । बहु धनतमं यथा स्यात्तथा ।
 कस्मादिव । पात्रादिव । यथा सुपात्राय साधवे स्वल्पमात्रादिकं दत्त्वा तस्माद्बहु स्वर्गोप-
 वर्गादिकमादीयते । यतः 'दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहि कोटिशुणित दिवि दायि'
 इति नैपथेऽपि ॥ युगम् ॥

धर्मोदयस्येव मुहूर्तमात्मगोष्ठीविधानावसरं विभाव्य ।

महीमहेन्द्रस्तमथाजुहाव मुनीन्द्रमिन्द्रावरजोर्जितश्रीः ॥ १९४ ॥

अथ स्वर्सां सभायामागमनानन्तरं महीमहेन्द्रो भूमीन्द्रोऽकञ्चरसाहित् स्वयं गुर्ज-
 रमण्डलादाहृतं मुनीन्द्रं सूरिराजमाजुहाव आकारयामास । स किलक्षणः । इन्द्रस्य पु-
 रंदरस्यावरजो लघुप्राता कृष्णः । 'कानुजे मम निजे दनुजारौ जाप्रति स्वशरणे रण-
 चर्चा । यद्गुजाद्गुपुपथाय जयाङ्क शर्मणा स्वपिमि वीतविशङ्कः ॥' इति नैपथे । 'दासाहः
 पुरुषोत्तमोऽन्विशयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजाः' इति हैम्यामपि । तद्दृष्टिता प्रबला श्रीलं-
 क्ष्मीर्घस्य । किं कृत्वाजुहाव । स्वस्यात्मनः अकञ्चरसाहेरात्मनः गोष्ठीविधानस्य
 सूरिणा समं धर्म्यदातांकरणस्यावसरं समयं विभाव्य विलोक्य । विज्ञायेत्यर्थः । उत्प्रे-
 क्षयते—धर्मोदयस्य श्रीमन्निनधर्मस्याभ्युदयस्य मुहूर्तं वेलावसरमिव ॥

शैखस्ततः साधुविधुं विशुद्धधर्मोपदेशारमदःसमाजम् ।

स्वसाधकस्यान्तिकमिष्टदेवं सिद्धिप्रदो मन्त्र इवानिनाय ॥ १९५ ॥

ततः साहेराकरणानन्तरं शैखोऽबलफैजः साधुविधु वाचंयमचन्द्रमदःसमाजमक-
 च्वरसभामानिनाय आनयति स्म । 'अदःसमित्संमुखवैरिवीवत—' इति नैपथे । अदः-
 शब्दस्य समासविधानम् । किंभूतं साधुविधुम् । विशुद्धो निर्दोषो यो धर्मो दयामूल-
 जिनात्तापूर्वकस्तस्योपदेशरं सम्यक् विविच्य वत्कारम् । क इव । मन्त्र इव । यथा साध्य-
 सद्गुरुदत्तप्रत्यायमन्त्रः स्वस्यात्मनो मन्त्रन्यैव साधकस्याराधयितुः अन्तिकं सर्नाप-
 मिष्टदेवं मन्त्राधिष्ठाककुरमानयति । किंभूतो मन्त्रः । सिद्धेरिष्टाभिलषितस्य प्रदो वि-
 धायतिता ॥

विश्वत्रयीमीक्षितुमुत्सुकेन त्रैरूप्यभाजेव शिवाङ्गजेन ।

शक्तित्रिकेणेव वपुष्मता वानुगम्यमानस्तनुजत्रिकेण ॥ १९६ ॥

विभाव्य विस्मेरविलोचनाम्भोरुहेण तं साहिजलालदीनः ।

ज्ञानेन शक्रः कतिचित्पदानि ज्ञाताङ्गजन्मानमिवाभ्यगच्छन् ॥१९७॥

महतां मुद्गलेन्द्राणां जलालदीन इति यवनभाषया प्रसिद्धं नामोच्यते । साहिजलालदीनः अकब्बरपातिसाहिपुगवः विस्मेरेण हृषोत्फुल्लेन विलोचनाम्भोरुहेण नयनकमलेन विभाव्य दृग्गोचरीकृत्य कतिचित्कानिचिनापि तदानीमभ्यगच्छन्संमुखभागच्छन्ति स्म । क इव । शक्र इव । यथा सौधर्मेन्द्रो ज्ञानेनावधेरुपयोगेन अवधिवक्षुषा ज्ञाताङ्गजन्मानं श्रीमन्महावीरदेवं विलोक्य स्वर्गे स्वसभायामेव कतिचित्सप्ताष्टौ पदानि क्रमान्यावत्संमुखं गच्छति स्म । साहिः किं क्रियमाणः । आद्य एकः शेखजी, द्वितीयः पाटी, तृतीयो दानीयार इति नाम्नां तनूजन्मानं त्रिकेणानुगम्यमानः । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वत्रयीं त्रैलोक्यं ईक्षितुं प्रष्टुं विलोकयितुमुत्सुकेन उत्कण्ठितेन अत एव त्रयाणां रूपाणां भाववैरूप्य तद्गजतीति त्रैरूप्यभाजा रूपत्रयीकलितेन शिवायाः पार्वत्या अङ्गजेन नन्दनेनेव एतावता स्वामिकार्तिकेनेव । अथ वा वपुष्मता शरीरमाश्रयता शक्तीनां प्रभुत्वोत्साहमन्त्रलक्षणानां त्रिकेणेव वा ॥ युगमम् ॥

सूरिं दयाधर्ममिवाङ्गिजातमवन्तमङ्गीकृतकाययष्टीम् ।

तं गोचरं लोचनयोः प्रणीय मीमांसते स्मेति हृदा महीमान् ॥१९८॥

तं हीरविजयनामानं सूरिं मध्वरकं लोचनयोः स्वनयनयोगोचरं विषय प्रणीय कृत्वा । विलोक्येत्यर्थः । महीमानकब्बरपातसाहिर्हृदात्ममनसा इत्यमुना प्रकारेण मीमांसते स्म विचारयति स्म । 'मीमांसा तु विचारणा' इति हैम्याम् । सूरिस्तत्प्रेक्ष्यते—अङ्गीकृता उपात्ता काययष्टी तनूलता येन तादृशमङ्गिजातं प्राणिगणमवन्तं स्वजीवमिव रक्षन्तं दया कृपा जगज्जन्तुषु कादृष्यं तद्रूपं धर्ममिव ॥

विपक्षभावं कलयन्तमुग्रं प्रियां स्वमृत्याममृतां रतिं च ।

निर्णीय निर्विण्णमनास्तनुमांस्तपः प्रपन्नः किमु शम्बरारिः ॥ १९९ ॥

उत्प्रेक्ष्यते—अयं सूरिस्तपः संयमक्रियानुष्ठानोपवासादिकष्ट प्रपन्नः अधिगतः कुर्वाणो वा शम्बरारिः स्वर इव । किंभूतः । तनूमान् विनाङ्गं तपोऽनुष्ठानादि कर्तुं न शक्नुयादित्यङ्गीकृतकाययष्टीः । अथ वा पार्वतीपरिणयनप्रक्रमानन्तरं सर्वदुराधुराल्यर्थाभ्यर्थनाप्रसन्नीभूतभूतपतिना कायः प्रादायि इति कुमारसंभवोक्तैस्तदादिशरीर संजातमिति कायकलितश्च । किंलक्षणः शम्बरारिः । तपःप्रतिपत्तौ कारणमाह—निर्विण्ण खेदखिन्नमनाश्चित्त यस्य । किं कृत्वा । विपक्षभावं वैरितां कलयन्तं विभ्राणम् अग्र महाकूर निःश्लिष वा तत्त्वतः शक्रम् । तथा स्वमृत्यावपि त्रिनेत्रनेत्रज्वलदनलज्जालामस्मीभू-

तेऽपि खदेहे न मृतां नालुविपन्नां रतिनाम्रीं स्वप्रियां प्रियवल्लभामपि निर्धाय नि-
थित्य विहाय ॥

न कापि कामीव जहाति कान्तामकीर्तिमेतामपहर्तुकामः ।

किं वा पृथक्कृत्य निजाङ्गलभां शिवां शिवः साधितसाधुवृत्ति ॥१६०॥

वापवा निजस्यात्मीयस्य अङ्गे काये लभां स्यूतामिवाधोभूताम् । अर्धशंशुरिति
प्रसिद्धत्वेन अर्धं शंशोरित्यर्धशंशुः । तथा 'प्रसङ्गं चेतो हरतोऽर्धशंशुः' इति नैषधे ।
तथा भोजप्रबन्धे च यथा—'अर्धं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्धं शिवस्याहृतं राजन्वि-
श्वमनीश्वरं सममवत्तत्तावदाकर्ष्यताम् । गङ्गा सागरमन्धरं शशिकला नागाधिपः इमातलं
सर्वङ्गलमपीश्वरत्वममजत्वां मां च भिक्षाभिता ॥' इति । अत एवाधोभूतां शिवां पार्वतीं
पृथक्कृत्य स्वशरीराङ्गिभां विधाय । पुनर्द्वितीयवारम् । एकवारं तु पूर्वपत्नीसतीविरहात्तप-
स्रतं पूर्वं पथात्सतीभेव पार्वतीभूतां परिणीय गृह्णेधितामनुभूय तदपेक्षया द्वितीयवारं
साधिता आराधिता साधोर्मुनेर्दृष्टिरावरणं येन तादृशः शिवः किम् ईश्वर इव । किं
कर्तुकामः अयं शिवः । कापि नक्तदिशं सुप्तौ जाग्रदवस्थायामेकीभूतो बहुमध्यगतो वा
गृह्णन्तः सभायां वा कुत्रापि स्थाने कान्तां प्रियां पार्वतीं न जहाति नैव लजति । क
इव । कामीव यथा प्रबलकंदर्पवान् कापि कस्मिन्नपि क्षमये प्रियां नोञ्छति तत्संगत
एव तिष्ठति एतां जगत्प्रसिद्धामपकीर्ति निजापयशः अपहर्तुकामो निराकर्तुमिच्छुः ॥

प्रलम्बबाह्विर्मुसुसशासिशाखावाहः स्फुरत्काञ्चनचारिमश्रीः ।

उत्कंधरो भूमिधरः सुराणां किं वाङ्मुताद्भूतलसंचरिष्णुः ॥ १६१ ॥

किं वा अथ वा अद्भुतादाश्वर्षात् कौतुकौत्सुक्यात् भूतले क्षोणीमण्डले संचरिष्णुः
सम्यग्गीत्या प्रमणशीलः अयं प्रत्यक्षलक्ष्यः सुराणां देवानां भूमिधरः पर्वतः सुमेरुरिव ।
किंलक्षणः । प्रलम्बा अतिदीर्घा या बाह्विर्मुसुसशाखिनः सुरतरोः शाखास्ता एव तद्बद्धा
बाहा भुजा यस्य । पुनः किंभूतः । स्फुरन्ती देदीप्यमाना काञ्चन सुवर्णं तस्य तद्बद्धा
चारिमश्रीः शरीररामणीयकल्पनीर्यस्य । पुनः किंभूतः । उत्कंधरः प्रोचैःशिरा माहा-
त्यवांश ॥

साम्राज्यमासाद्य दिवल्लिलोक्या आशंसमानः पुनराधिपत्यम् ।

तपस्तपस्यत्किमुत क्षमायां पुरंदरोपास्तपुरांमिपाशः ॥ १६२ ॥

उताप वा पूर्वोक्तादपरार्थे अपास्तस्त्यक्तः पुरंभीणां स्वःक्षीणां पाशो बन्धनं येन ।
बहुक्लम—'स्मितेन भावेन च लज्जया भिया पराङ्मुखैरर्धकटाक्षवीक्षितैः । वचोभि-
रोप्योक्त्वहेन लीलया समस्तभावैः चक्षु बन्धनं प्रियः ॥' इति विमुक्चनितानुपपन्नः
तादृशः क्षमायां अन्वभूमित्वेन सुरामुराङ्गनास्वद्वेमादीनां भेदकारणत्वाद्दिवं स्वर्गो कं विहाय
नृणां समेत्य तपस्तपस्यन् कृपांशः पुरंदरः शक इव । किं कृपांशः । दिवः स्वर्गलो-
कस्त साम्राज्यं सनत्त्वामिनाधिपतिं देवेन्द्राणां स्वामित्वं द्वाभिशत्सहस्रदेशाधीश्वरसुकु-

टवद्भूपानामिव सार्वभौमस्य तथा द्वात्रिंशत्क्षविमानाधिपानां प्रभुत्वम् । अत एव साम्राज्यम् । 'सम्राट् तु गच्छति चो नृपान्' इति हैन्याम् । आसायाधिगल्य । पुनत्रिलोक्या विश्वत्रयस्याधिपत्य भर्तृभावमाशंसमानः काङ्क्षन् ॥ इति सूरिदर्शनात्साहि-
हृदयवितर्काः ॥

यावद्वितर्कानिति तर्कशास्त्राधीतीव चित्ते कुरुते क्षितीन्द्रः ।

निर्ग्रन्थनाथं निजसंनिकर्षं विभूषयन्तं पिवति स तावत् ॥ १६३ ॥

क्षितीन्द्रोऽकञ्चरसाहिः इति पूर्वोक्तप्रकारेण यावद्यावता समयेन चित्ते स्वमनस्येव नात्मजनसमक्षवितर्कान्विचारान् कुरुते । क इव । तर्कशास्त्राधीतीव यथा तर्कशास्त्रेषु प्रमाणग्रन्थेषु अधीतमध्ययन सम्यक् शास्त्रावबोधोऽस्यास्तीति तर्कभाषादिकचिन्तामणि-
प्रमुखप्रमाणाध्येता वितर्कान् विविधान् तर्कान् कुरुते तावन्नजिज्ञास्यत्मानः संनिकर्षं सनीप विभूषयन्तमलकुर्वन्तम् । निर्ग्रन्थनाथं हीरविजयसूरिं पिवति स सादरवलोकेकयति स । सादरावलोकन पानमुच्यते ॥

सुत्रामगोत्राधिकगौरवेण मार्गे मया संभ्रमगामिनासौ ।

दुरुद्धभूर्भोगिविभुर्विषादी मा स्तादितीर्वात्वरया चरन्तम् ॥ १६४ ॥

सूरिं किं कुर्वन्तम् । अत्ररया न वेगेन मन्दं मन्दं चरन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः । इति किम् । सुत्रामगोत्रान्मेरोरधिक गौरवं श्रुत्वा माहात्म्यं यस्य तादृशेन मार्गे पथि सभ्रमगामिना औत्सुक्यादिना त्वरितगमनशीलेन । 'आवेगल्लु त्वरिस्सर्णिः सवेगः सभ्रमस्त्तरा' इति हैन्याम् । मया दुःखेन कष्टेन ऊढा सहस्रफणामण्डलविधृता भूयैर्न तादृशो भोगिविभुः शेषनागो विषादोऽस्यास्तीति विषादी विषण्णचेता निवेदवान्वा मा स्तान्मा भवतादिति ॥

इमे चले मेचकिमाङ्किते च तदौचिती रोद्धमदःप्रचारम् ।

नेत्रे क्षिपन्तं किमिति प्रमातं युगंधरायां पुरतो धरायाम् ॥ १६५ ॥

पुनः किं कुर्वन्तम् । पुरतः पुरस्तादप्रतः प्रमातं प्रमाणीकृतं युगधरं कूर्वरं रथस्य श्यमस्य स्कन्धनिक्षेपणस्य योग्य काष्ठविशेष भ्रूसरमिति जने प्रसिद्धं यस्यां तादृश्यां धरायां पृथ्वीपीठे नेत्रे नयने क्षिपन्तं स्थापयन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः किम् । इति किम् । इमे नेत्रे चले चक्षुस्त्रभावे च पुनर्मेचकिमाङ्किते अन्तःश्यामताकलिते । मलिनाशये इत्यर्थः । तत्तस्मात्कारणात् अदःप्रचारमेतयोः प्रसारं रोद्धमंचिती नो-
ग्यता । उपचितमेवेत्यर्थः ॥

दण्डं स्वपाणौ दधतं स्ववाहाजितं भजन्तं किमु कल्पसालम् ।

कल्पं मुनीनामिव मूर्तिमन्तं कल्पं निजाङ्गे पुनरुद्धन्तम् ॥ १६६ ॥

पुनः किं कुर्वन्तम् । स्वपाणौ निजवामहस्ते दण्डं यष्टीं दधतं धारयन्तम् । तयो-

क्ष्यन्ते—स्वाहाया निजभुजेन जितं पराभूतम् अत एव भजन्तं सेवमानं यो येन जितः प्रायस्त्वं स सेवते । कल्पसालमिव कल्पद्रुममिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । निजाङ्गे आत्मीये शरीरे कल्पं यतीनां शरीरावरणयोग्यवल्गविक्षेपं 'कल्पडो' इति प्रसिद्धः । उद्ध्वन्तं विभ्रतम् । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमन्तं शरीरशालिनं मुनीनां सुसाधूनां कल्पमाचारमिव ॥

बुधैर्न दोषाकरवंशजातैर्मरालयानैर्न च नाभिजातैः ।

प्रत्यर्थिभिश्चिन्तमुवो न रुद्रैर्निर्ग्रन्थनाथैरनुगम्यमानम् ॥ १६७ ॥

पुनः किं कियमाणम् । अनुगम्यमानम् अतु पश्चाद्भुज्यमानम् । कैः । निर्ग्रन्थनाथैः वा-
चकपण्डितगणिवरलक्षणश्रमणपुङ्गवैः । किंभूतैः । बुधैः रोहिणीनन्दनैः पुनर्न दोषाकर-
वंशजातैः चन्द्रगोत्रजन्मभिः । अयं तु विरोधः—ये बुधास्ते तु दोषाकरवंशजाता एव
स्युः । विरोधशान्तौ तु बुधा विद्वांसस्तथा दोषाणामपगुणानामाकरः खनियो वंशस्तत्र
जाता न तर्हि विद्युद्धवंशजन्मानः । निर्दोषपितृपक्षा इत्यर्थः । पुनः किंभूताः । मरालो
राजहंसस्तेन यानं गमनं येषां ते । हंसवाहनाः च पुनर्न नाभिजाता न ब्राह्मणाः । अय-
मपि विरोधः—ये मरालयानास्ते तु नाम्नेर्नारायणनाभिपुण्डरीकादेव जाताः । विरोध-
शान्तौ तु हंसवन्मन्थरगमनाः । ईर्यां शोधनात् । तथा द्वौ नञौ प्रकृत्यर्थं गमयतः । मौ-
ल्यार्थं प्रापयतः । ततः न न अभिजाताः कुलीना एव । अयं वा न अभिजाता न कु-
लीनाः । एवं नद्धितीयेन नकारेण अकुलीनत्वनिषेधो निगद्यते । एवं सति कौलीन्यमाया-
तम् । तैरेतावता विद्युद्धमातृपक्षैरित्यर्थः । 'जाह संपन्ना कुलसंपन्ना' इति सिद्धान्तोक्तिः ।
पुनः किंभूताः । चिन्तमुवः कंदर्पस्य प्रत्यर्थिभिर्वैरिभिः परं न रुद्रैर्न भीमैरीश्वरैः । अयमपि
विरोधः—ये कामरिपवस्ते तु रुद्राः शिवा एव स्युः । विरोधशान्तौ तु लज्जसर्वसांसा-
रिकक्रान्ताद्यनुपज्ञत्वान्मनोभवाभिरातिभिः शान्तरसतरत्रिताहितान्तःकरणन्वाच रुद्रैः ।
सौम्यैरित्यर्थः ॥

एकं किमद्वैततया जगत्यां कुमुद्वतीकान्तमिव द्वितीयम् ।

तृतीयमक्षोरिव चन्द्रचूडब्रह्माच्युतानामिव वा चतुर्थम् ॥ १६८ ॥

पुनः किंभूतम् । जगत्यां भुवनमध्ये भरतक्षेत्रभूमौ वा अद्वैततया गुणैरसाधारणत्वेन
नास्तस्य तुल्यः । तादृकोऽप्यन्वो नास्ति येन सा उपमीयते इति हेतुना एकं किम् ।
'जगती मेदिनी रसा' इति हैम्याम् । 'भुवनं जगती जगत्' इत्यपि हैम्याम् । तथा 'ज-
गती विश्वभूमयोः' इत्यनेकार्थेऽपि । पुनर्द्वितीयं कुमुद्वतीकान्तं चन्द्रमिव जगदाह्लाद-
कत्वात् । च पुनरक्षोर्नैत्रयोस्तृतीयम् । यथा जनानां नेत्राभ्यां मौमादिमार्गः प्रका-
श्यते तथा तेनापि नेत्रीभूतेन भविकानां स्वर्गापवर्गादिमार्गो ज्ञाप्यते इति तृतीयं
नेत्रम् । वा पुनः चन्द्रचूडः शिवः, ब्रह्मा विधाता, अच्युतो नारायणः, तेषां मध्ये
चतुर्थमिव त्वपरतीर्थकैरेः त्रयो देवाः सेव्यन्ते, तथा अयमपि गुणवाहुल्यात्स्वपरतीर्थ-
कैरुपास्यते । अतस्तच्चतुर्थमिव ॥

चतुर्षु वेदेष्विव पञ्चमं वा षष्ठं द्रुमाणामिव निर्जराणाम् ।

किं सप्तमं मूर्तिमतामृतानां स्रोतःपतीनां पुनरष्टमं वा ॥ १६९ ॥

च पुनश्चतुर्षु चतुःसंख्येषु ऋक्-यजुः-साम-अथर्वणलक्षणेपु लौकिकेषु मध्ये षष्ठम-मिव । एतस्य सत्यवादित्वाद्देवन्मान्यत्वेन षष्ठमम् । वा पुनः निर्जराणा देवानां द्रुमाणां कल्प-पारिजात-गन्दार-हरिचन्दन-संतानलक्षणाना पत्राना कल्पद्रुमाणां मध्ये षष्ठ-मिवास्ति। गिलयितदायकत्वात् । तथा मूर्तिमतां स्त्रीकृतकाययष्टीना हिम-शिशिर-वसन्त-ग्रीष्म-वर्षा-शरत्लक्षणाना पण्णामृतानां मध्ये सप्तममिव । सर्वेषामपि सेव्यत्वेन । वा पुनः स्रोतःपतीनां लवणोदधि-क्षीरोदधि-नीरोदधि-पृतोदधि-सुरोदधि-स्वादुदधि-दध्दधि-नाश्रां सप्तानां समुद्राणां मध्ये अष्टममिव अतिगम्भीरत्वात् गुणरत्नाकरत्वात् ॥

अपीश्वराणां नवमं दिशां वा कुण्डं सुधानां दशमं किमुर्व्याम् ।

एकादशं वा त्रितिनां वृषेषु किं द्वादशं श्रीगणपुंगवानाम् ॥ १७० ॥

च पुनर्दिशामथानां हरितामीश्वराणां सामिनाम् इन्द्र-अग्नि-यम-नैर्ऋत-वरुण-वायु-कुवेर-ईशानाभिधानामष्टसंख्याकानां लोकपालानां मध्ये नवममिव । यथा दिक्पालः स-र्वेषां मय्याराध्यास्तथायमपीति । वा पुनरुर्व्यां पृथिव्या वर्तमान दशमं सुधाकुण्डमिव । यथा पाताले नवसंख्याकानि फफोलादिपीयूषकुण्डानि विद्यन्ते, तथा भूमण्डले दशमं सुधाकुण्डमिव । अजरामरपददायकत्वात् । वा पुनत्रितिनां साधूनां वृषेषु धर्मेषु मध्ये । 'धर्मः पुण्य वृषः श्रेयः' इति हर्म्याम् । क्षान्ति-आर्जव-मार्दव-निलोभता-तपः-संयमः-सत्य-शौच-अकिंचनता-ब्रह्मचर्यमिति लक्षणेपु दशविधसाधुधर्मेषु मध्ये । यदुक्तम्- 'रातीमज्जवमद्भवमुत्तीतवसज्जमे अबोधव्वे । सब्व सोअं आकिंचणं च वम च जइ धम्मो ॥' इति वचनात् । एकादशमेकादशसंख्यापूरणं मूर्तं साधुधर्ममिव । वा पुनः त्रिया गणभृत्क्ष्मया शोभया वा युक्तानां गणपुंगवानां गणधारिणाम् इन्द्रभूति-अग्निभू-ति-वायुभूति-व्यक्त-सुधर्मस्वामि-मण्डित-मौर्यपुत्र-अकम्पित-अचलभ्राता-मेतार्थ-प्रभासनामानः महावीरजिनैकादशगणधरास्तेषां मध्ये द्वादशमिव ॥

त्रयोदशं चाम्बुजवान्धवानां विश्वेषु देवेषु चतुर्दशं वा ।

रत्नेषु वै षष्ठदशं कलासु शरत्सुधांशोरिव षोडशं वा ॥ १७१ ॥

वा पुनरम्बुजवान्धवानाम् । घाता-अर्यमा-मित्र-वरुण-ईश-भग-इन्द्र-विवस्वत्-धूपा-पर्जन्य-त्वष्टा-विष्णु इति द्वादशसंख्यानामर्काणां मध्ये त्रयोदशं भास्करमिव । प्रतापत्वात् । वैश्वदेवेषु मध्ये । 'विश्वदेवात्रयोदश' इति काव्यकल्पलतायाम्, संख्याना-ममालायां च । चतुर्दशं चतुर्दशसंख्याकामिव । दिव्यरूपत्वात् । वा पुनश्चतुर्दशसु लक्ष्मी-कौ-स्तुभ-पारिजात-सुरा-धन्वन्तरि-चन्द्रमाः-कामधेनु-ऐरावण-अप्सरः-उच्चैःश्रवा-पीयूष-शार्ङ्गधनुः-पाशजन्वशङ्खः-कालकूटविषाभिधानां चतुर्दशप्रमाणाना रत्नानां

मध्ये पञ्चदशं रत्नमिव । वा पुनः शरत्सुधांशोः शारदीयचन्द्रमसः कलासु पञ्चदश-
कलासु मध्ये षोडशमिव । पञ्चदशसु त्रिषु पञ्चदशैव कला वर्धन्ते, षोडशी
कला तु शिवमस्तके अस्तीति श्रुतिः । अत एव नैषधे नलेन प्रोक्तम्—‘भीमजा च
हृदि मे परमास्ते जीवितादपि धनादपि शुर्वी । न स्वमेव मम साहंति यस्याः षोडशा-
मपि कलां किल नोर्वी ॥’ इति । तथा ‘परधार्मिकतियथश्चन्द्रकलाः पञ्चदश भवन्तीह’
इति काव्यकल्पलतायाम् । तथा तत्रैवोदाहरणम् । ‘तिथिं तिथिं प्रति स्वर्गिमोग्यैकैक-
कलाधिका । कला यस्यैशपूजासीदैकः श्लाघ्यः स चन्द्रमाः ॥’ इत्युक्तेः । चन्द्रे तु पञ्च-
दशैव कलाः ॥

किं राजधानी शममेदिनीन्दोर्धवं धुनीनामिव वा समाधेः ।

संकेतसञ्ज्ञेव गुणावलीनां धर्मस्य साम्राज्यमिवाहृतस्य ॥ १७२ ॥

उत्प्रेक्ष्यते—शममेदिनीन्दोः उपग्रामनाम्नो वसुधासुधारुचेः राज्ञः राजधानी सुख-
वासनगरी च । ‘कुलक्रमायाता पुरी राजधानी’ इति हैम्याम् । वा पुनः समाधेर्ध्यानस्य
विशेष्यकलयनिष्ठत्वेन यद्दधानं समाधिस्तस्य धुनीनां नदीनां धव भर्तारं समुद्रमिव ।
पुनरुत्प्रेक्ष्यते—गुणानामवलीनां श्रेणीनां संकेतसञ्ज्ञेव । यत्र कामुकैर्मिलितुमुत्सुकैरप-
रैर्वा मिलनार्थं संकेतस्तत्स्थानं संकेतगृहं प्रोच्यते । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—अर्हतामतीतानाग-
ततीर्थकृतमयमार्हतः स चासौ धर्मश्च । जैनधर्मस्यैवार्थः । साम्राज्यमिव । अनेकान्मू-
र्धाभिपिक्तान्मयित्वा यत्रैश्वर्यं क्रियते तत्साम्राज्यम् । अत्र तु बहुसामन्तभूपनमनं स्फु-
टमेवास्ते इति साम्राज्यमेव ॥

उरो मुरारेः सुभगत्वलक्ष्म्याः कृपासृतस्यैव पतिं तमीनाम् ।

भाग्यस्य वा कोशमिवाक्षयन्तं क्षान्तिस्रवन्त्या इव सानुमन्तम् ॥ १७३ ॥

उत्प्रेक्ष्यते—सुभगत्वलक्ष्म्याः सौभाग्यश्रियाः वासार्थं मुरारेर्नारायणस्य उरो वक्षः-
स्थलमिव । यदुक्तं नैषधे—‘हित्वा दैत्यरिपोररः स्वभवनं शन्यत्वदोषस्फुटा-’ इति
विष्णोर्वक्षो लक्ष्म्यावासमिति । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—कृपा सकलजन्तुजातेषु करुणा सैवा-
मृत सुधारस्रस्तस्य तमीना पतिं चन्द्रमण्डलमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—भाग्यस्य शुभकर्मोद-
यस्य अक्षयन्तं सर्वथापि न व्ययीभावं भजन्तं कोशं भाण्डागारमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—
क्षान्तिः क्षमा सैव स्रवन्ती नदी तस्याः सानुमन्तं पर्वतमिव । यतो भूभृतः सकाशा-
त्सरितः प्रवहन्ति ॥

यशःसुमस्येव सुपर्वसालं किं ज्ञानभानोरुदयाचलं वा ।

सप्तपिपुत्रं किमु चित्रवाचामिवाकरो लब्धिमणीगणानाम् ॥ १७४ ॥

उत्प्रेक्ष्यते—यशः सर्वजगद्वनजेगीयमानस्फीतकीर्तिरेव सुप्तं प्रसूतं तस्य सुपर्वसालं
फलद्रुममिव । सदा विकासपरिमल्दादिबाहुत्वान्तरतरुसुमकृधनम् । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—

ज्ञानमेव भानुः सूर्यः तस्याभ्युदयार्थमुदयाचलं पूर्वपर्वतमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—चित्राणां जगदाश्वर्थकारिणीनां वाचां वचनवैचित्र्याणां सप्तर्षिपुत्रं किमु बृहस्पतिमिव । 'बृहस्पतिः सुराचार्यो जीतश्चित्रशिखण्डिजः' इति हैन्याम् । पुनस्तत्रैव 'सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः' । तथा नैषधे—'विचित्रवाक् चित्रशिखण्डिनन्दनः' इति बृहस्पतेः सप्तर्षिपुत्राभिधानम् । यथा चित्रशिखण्डिनन्दनस्तथा सप्तर्षिसूनुरपीति । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—लब्धयस्तपःप्रादुर्भूत-शक्तिविशेषास्ता एव मणीनां गणास्तेपामाकरं खानिमिव ॥ आदित्ययोदशभिः कुल-कम् ॥ इति हीरविजयसूरिवर्णनम् ॥

तं व्याजहारेति महीमहेन्द्रो जागर्ति वार्ते खलु युष्मदङ्गे ।

हिमं सरःपद्ममिवाध्वजन्मा क्लमोऽपि नाक्रामति वः शरीरम् ॥ १७५ ॥

महीमहेन्द्रः अकञ्चरपातिसाहिः तं सूरिमित्यमुना प्रकारेण व्याजहार व्यक्ति स । इति किम् । हे सूरः, खलु लिखित युष्मदङ्गे श्रीमतां देहे वार्तमनामयं समाधिर्जागर्ति विद्यते । जागर्तिस्यत्र सत्तार्थः । यतः—'सत्तायामस्व्यास्ते जागर्तिर्विद्यते ध्रियते' इति क्रियाकलापे । अपि पुनरध्वजन्मा दूरभागोल्लङ्घनोद्भूतः क्लमः परिश्रमो वो युष्माक शरीरं नाक्रामति न वाधते । किमिव । हिममिव । यथा सरःपद्मं तदाकोत्पन्न कमलं तुहिन व्यथयति ॥ इति शारीरकसुखप्रश्नः ॥

तपांसि वः सन्त्यनघानि कच्चिन्नास्ते समाधेः प्रतिबन्धकश्च ।

मनः प्रसन्नं पुनरस्ति नीरं पद्माकरस्येव घनव्यपाये ॥ १७६ ॥

हे मुनीन्द्रो, पुनर्वो युष्माकं तपांसि अनघानि प्रशस्यानि असौ तपस्वी तीव्रं तप-स्तप्त्वा मासद्राज्यादि वैभवं गृह्णीतादिति भावाद्विप्रकर्तृकाणामभावात् निरन्तरायानि सन्ति विद्यन्ते । पुनः कश्चन घर्मद्वेषी वो युष्माकं समाधेर्धानस्य प्रतिबन्धको विप्रवि-धाता नास्ते न वर्तते । पुनर्युष्माकं मनः प्रसन्नमनाविलमस्ति । किमिव । नीरमिव । यथा घनव्यपाये शरत्समये पद्माकरस्य कमलकुलालंकृतसरसो जल प्रसन्नमतिस्वच्छं स्यात् ॥ इति साध्वान्चारादिकुशलप्रश्नः ॥

का सा पुरी प्रापि दशां दमीशैर्वसन्तनिर्मुक्तवनानुरूपाम् ।

अहो अहोभिर्वहुभिः पयोदैरिवादिमैर्भूरियमन्वकम्पि ॥ १७७ ॥

अहो इति संवोधनप्रश्ने । हे सूरः, सा का पुरी किनात्री नगरी या पुरी दमिनां त-पःक्रियादिकष्टैः स्वात्मदमनपराणा साधूनामीशैर्नीयकैः श्रीमद्भिः वसन्तेन मधुसमयेन निर्मुक्तस्य फलपुष्पपल्लवदलादिविरहिततरुणस्य वनस्यानुरूपा सदृशीं दशामवस्थां प्रापि लम्बिता । तदभिधानं माषणीयमित्यर्थः । अहो सूरिन्द्राः, पुनरादियैः प्रथमैः पुष्करावर्तनाभिः पयोदैर्मधैरिव । इयमास्माकीना मेवातमण्डलसंवन्विनी वा भूः पृथिवी बहुभिरनल्पैः अहोभिर्दिवसैरन्वकम्पि अनुगृहीता पावनीकृता इत्यागमादि-प्रश्नः ॥ इति साहिकृतकुशलालापप्रश्नः ॥

इदं विनिर्दिश्य समुद्रकाञ्चीरुच्ये मुखे तन्वति मौनमुद्राम् ।

धर्मस्य धात्रीमिव वृत्रशत्रुर्वाच्यमानां स उवाच वाचम् ॥ १७८ ॥

वाच्यमाना सन्यगवान्गुप्तिमतां वृत्रशत्रुर्यतीन्द्रः स हीरविजयनासा सूरिर्वाच वा-
णीमुवाच वाचि स । साहिप्रश्नानामुत्तरं ददाति स्मैत्यर्थः । उप्रेक्ष्यते—सूरिवाणी ।
धर्मस्य मुकुतस्य धात्रीमुपमातरमिव वर्धयित्री भूमिमिव । स्थान वा । कस्मिन् सति ।
इदं पूर्वेनिगदितं कुशलादिप्रश्नं विनिर्दिश्य कथयित्वा समुद्रकाञ्च्या जलनिधिमेखलाया
भूमिभामिन्या रुच्ये भर्तारि । 'रुच्यो वरयिता धवः' इति हैम्याम् । अकञ्चरपृथिवीपतौ
सुये खवदने मौनमुद्रा जोषेण कृत्वा मुद्रणां तूष्णीका तन्वति कुर्वति सति ॥

क्षमाकान्तकोटीरमणीमरीचिमधुव्रतापीतपदारविन्द ।

अवेहि वार्तं द्युसदामिवाप्तवचःसुधापानविधायिनां नः ॥ १७९ ॥

क्षमाकान्ता भूमीवल्लभा अन्ये राजानस्तेषां कोटीरा मौलिमुकुटाल्लेषां मणीनां विवि-
धरत्नानां मरीचयः कान्तयः एव मधुव्रता भ्रमरास्तेरा सामस्त्येन पीते चुम्बिते सेविते
वा पदारविन्दे चरणकमले यस्य तस्य संवोधने । यदुक्तम्—'अवताद्दो ह्यप्रोवः
कमलाकर ईश्वरः । सुरासुरनराकारमधुपापीतपत्कजः ॥' इति सारस्वतव्याकरणग्रन्तनम-
स्कृतौ आपीत इति । हे नृप, नः अस्माकं वार्तमनामयमवेहि जानीहि । केपामिदं ।
यथा शुभदा सुराणां देवानामनामयं भवेत् । तत्र हेतुमाह—आप्तानां तीर्थकृताम् । 'पुरु-
षोत्तमवीतरागाप्ताः' इति हैम्याम् । वचांसि वाक्यानि आगमा वा । 'आप्तोक्तिः सम-
यागमां' इति हैम्याम् । तानि त एव वा सुधा अमृतरसास्तेषां पान विदधे इत्येवशीला-
स्तेषाम् । 'आप्तो लब्धे च सखे च' इत्यनेकार्थं । 'सखे अधिसवादके वान्धवेऽप्याम' ।
इति चूर्णः । तथा 'आप्तप्रत्ययितौ समौ' इति हैम्याम् । आप्तस्य पालकत्वेन विष्णोः
स्वामित्वेनेन्द्रस्य वा वचसा सुधापानं कुर्वते इत्येवशीलानां सुराणां तदेवाप्तत्वमुच्यते ।
सृष्टिप्रारम्भे ब्रह्मणा सुरा नराश्च विदधेरे, तदर्थं भोज्यकृते धान्यं सृष्टं नररङ्गीकृतम्,
तदनिच्छद्रिद्वैत्रेणैत्रेण प्रहितैः सृष्टिपालकत्वेन विष्णुर्वाचितः, ततो विज्ञाय कृष्णे-
नापि मन्याचलेन पाथोधि निर्मथ्य पीयूषमुत्पाद्य तेषां पाणौ तिजाप्रजन्मने आप्ताय
गन्धाय प्रहितम्, ततो निजनायकत्वेनाप्तीभूतस्य तस्येन्द्रस्य वचसा सुधाहारा आसन्-
इति षण्णवीं श्रुतिः । तेन द्वयोरपि सुधापानविधायिता ॥

अधानिवाक्षाणि निरीहभावै रश्मिब्रजैर्यन्नयतां स्वयं नः ।

तपांसि निर्बिभ्रतया शताङ्गा इव प्रवर्तन्त उदारकान्ते ॥ १८० ॥

उदारा अतिशापिनी स्फारा वा कान्तिर्दाप्तिः शोभा वा यस्य महती इच्छा वा ।
'कान्तिः शोभाकामनयोः दीप्ता च' इत्यनेकार्थः । तस्य संवोधने हे गाह्ये, नोऽस्माकं
कताहा रथा इव तपांसि नियमविशेषा निर्बिभ्रतया निरन्तरायत्वेन प्रवर्तन्ते प्रचलन्ति

च । अस्माकं किं कुर्वताम् । रश्मिद्रजै रज्जुत्कौस्तुरगानश्वानिच निरीहभावैर्निर्गता ईहा स्त्रीपुत्रमित्रविभवादिषु सांसारिकेषु सर्वेष्वपि पदार्येषु वाञ्छा येषां ते निरीहास्तेषा भावास्तैः कृत्वा निःस्पृहताभिरङ्गाणि समनस्कानि पद्धानीन्द्रियाणि स्वयमात्मना सार-
थिभावेन यन्त्रयतां दमयता वशीकुर्वताम् ॥

प्रत्यूहकृत्कोऽपि न नः समाधेः कुतोऽशिवं स्याद्भुवि यत्स्वयीशे ।

गृहाङ्गणस्थायिनि कल्पशास्त्रिन्युपद्रवोक्तिं नु दरिद्रभावः ॥ १८१ ॥

हे साहे, नोऽस्माकं समाधेर्नःस्वास्थ्यस्य ध्यानस्य वा कोऽपि कश्चिदपि प्रत्यू-
हकृद्भिन्नविधाता नास्ति, यद्यस्मात्कारणात्त्वयि ईशे स्वामिनि अवनीनेतरि समर्थे अशि-
नोपशामके सति भुवि पृथिव्यामशिवमर्थात् त्वद्देशवासिनामकल्याण कुतो भवेत् । अपि
तु न स्यादेव । युक्तोऽयमर्थः । नु इति परिप्रश्ने । गृहस्याङ्गणे अजिरे तिष्ठतीत्येवंशील-
स्तस्मिन् गृहाङ्गणस्थायिनि कल्पशास्त्रिनि सुरद्रुमे दरिद्रभावो दारिद्र्यं किमुपद्रवेत् । अपि
तु न दारिद्र्यलेशोऽपि स्यादिति ॥

अनित्यताभावनया पदार्थसार्थस्य विश्वस्य मनः पुनर्नः ।

क्षोदैरिवाम्भः कतकस्य शश्वन्प्रसन्नमास्ते वसुधासुधांशो ॥ १८२ ॥

हे वसुधासुधांशो सकलावनीरजनीपते भूपते, विश्वस्य जगतः पदार्थसार्थस्य वस्तु-
जस्य अनित्यता अशाश्वतत्वम् । यतः—‘ही संसारसहावो सुचरियनेहापुरायरत्तापि ।
जे पुव्वन्नेदीष्ठा अवरन्ने ते न दीसति ॥’ तथा ‘सञ्जरागजलवुच्चुडव्वमे जीविताण्यजल-
बिंदुचंचले । जुव्वणेयनइवेगसंनिभे पावजीवकिमय न बुज्झसि ॥’, ‘अनित्यानि शरीराणि
विभवो नैव शाश्वतः । नित्य संनिहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥’ ‘यदि जन्म-
जरामरण न भवेद्यदि चेष्टवियोगभय न भवेत् । यदि सर्वमनित्यमिदं न भवेदिह
जन्मनि कस्य रतिर्न भवेत् ॥’ इति वचनात्सर्वमनित्य धर्म एव नित्यः कार्यः इति भाव-
नया वासनया कृत्वा पुनर्नोऽस्माकं मनश्चित्त प्रसन्न धर्मकर्मणि निर्मलमेवास्ते । किमिव ।
अम्भ इव । यथा कतकस्य कतकनाम्नः फलस्य क्षोदैश्चूर्णैर्जलं प्रसन्नं स्वच्छं स्यात् ।
तथा यदुक्तम्—‘विमलस्वामिनो वाचः कतकक्षोदसोदराः । जयन्ति त्रिजगच्चेतोजल-
नैर्मल्यहेतवः ॥’ इति सकलार्हत्प्रतिष्ठाने ॥

गोशीर्षसौरभ्यमिवानिलेन संदेशहारिद्वितयेन हृतः ।

गन्धारनाम्नो नगरान्महीन्दो शनैः शनैर्वृद्धतया समागाम् ॥ १८३ ॥

हे महीन्दो साहे, गन्धार इति नामाभिधानं यस्य तादृशात्प्रगटात्समागाम् श्रीमत्पाथे
समेतः । कथम् । शनैः शनैर्मन्द मन्दम् । कया । वृद्धतया स्थविरत्वेन । किलक्षणः अहम् ।
संदेशहारिणोद्धृतयोः । ‘शासनहारिणा हरेः’ इति रघौ । यथा शासनहारी तथा संदेश-
हारीति । तथा ‘दूतः संदेशहारकः’ इति हैम्याम् । द्वितयेन दृन्देन हृतः आकारितः ।

‘आकारणं ह्यो हृतिः’ इति हैम्याम् । किमिव । गोशीर्षसौरभ्यमिव । यथा चन्दनहु-
मस्य परिमलो अनिलेन वायुना ह्वयते भूमण्डलान्तरमानीयते ॥ इति साहित्यतकृषाल-
गमादिप्रश्नप्रत्युत्तराणि ॥

भूमानथामाषत दूरदेशाद्भूयं समेताः कथमेकपद्याम् ।

महेन्द्रवन्मत्तमतङ्गजेन रथेन पाथोरुहबन्धुवद्वा ॥ १८४ ॥

रेवन्तवद्वा तुरगेण दिव्ययानेन वृन्दारकवृन्दवद्वा ।

स प्रोचिवानुज्झितयानमत्र चरन्क्रमाभ्यामहमाजगाम ॥ १८५ ॥

अथ कुशलागमादिकथनानन्तरं भूमान्मृध्वीपतिरमाषत वदति स्म । हे सूरिन्द्राः,
युयमेकपद्यां मार्गे । ‘पदव्येकपदी पद्या पद्वतिर्वर्त्म’ इति हैम्याम् । कथं केन प्रकारेण समे-
ताः दूरदेशात् अत्रागताः । तानेव प्रकारान्दर्शयति—किं मत्तो मदोदयो यो मतङ्गजो
गजेन्द्रो गजराजः प्रशस्तहस्ती तेन समेताः । किंवत् । महेन्द्रवत् । यथा पुरंदरो मत्तम-
तङ्गजेन ऐरावणेन समेति । वाथवा किं रथेन स्पन्दनेन ‘वहल’ इति प्रतिद्वेन अध्वनि
समेताः । किंवत् । पाथोरुहबन्धुवत् । यथा कमलसुहृद्दास्करो रथेन मरुद्रथेन समाग-
च्छति । वाथवा तुरगेन प्रवरवाजिना कृत्वा समायाताः । किंवत् । रेवन्तवत् । यथा
रेवन्तः अर्करेतोऽजस्तुरगेण समायाति तस्य हयवाहनत्वेन । ‘रेवन्तस्त्वर्करेतोऽजः
प्लवणो हयवाहनः’ इति हैम्याम् । वाथवा दिव्येन मनोरमेण यानेन शिबिकादिना वाहनेन
समीपिवासः । किंवत् । वृन्दारकवृन्दवत् । यथा वृन्दारकाणां निर्जरणां वृन्दः समुदायः
दिव्येन देवसंचन्धिना विमानेन समेति । इत्युक्तेऽनन्तरं स सूरिः प्रोचिवान् कथयति स्म ।
हे साहे, अहमत्र श्रीमतां समीपे उज्झितं संत्यक्तं यानं तुरगवाहनादिकं येन तादृशः
क्रमाभ्यां चरणाभ्यां चरन् प्रचरन् आजगाम आगतवान् ॥ युग्मम् ॥

भूपोऽप्युवाचेति न साहिवाख्यखानेन युष्मभ्यमदायि किंचित् ।

तुरङ्गमस्यन्दनदन्तियानजाम्बूनदाद्यं दृढमुष्टिनेव ॥ १८६ ॥

अपि पुनर्भूपः पातिसाहिः इत्यमुना प्रकारेण प्रोवाच जगाद् । पृच्छति स्नेह्यर्थः ।
इति किम् । हे सूरिन्द्राः, दृढमुष्टिना कृपणेनेव साहिव इत्याख्या नाम यस्य तादृशेन
खानेन मम उम्बरक्रेण सामन्तेन तुरङ्गमा अश्वाः, स्पन्दना रथाः, दन्तिनो गजाः,
यानानि शिबिकादीनि, जाम्बूनदं सुवर्णम्, उपलक्षणाद्रूप्यादिसंप्रहः, अमूनि वस्तूनि
आयानि प्रयमानि मुख्यानि वा यत्र तादृशं किंचित्किमपि वस्तु युष्मभ्यं नादायि न
दत्तम् ॥ इत्याक्षेपप्रश्नवाक्यम् ॥

गुरुर्जगौ बह्वादिशत्स मखं त्वया नियुक्तो हरिणेव मेघः ।

पुनर्न किंचिन्निसिलानुषङ्गमुच्चा मयाप्राहि महीमहेन्द्र ॥ १८७ ॥

सतः साहिप्रश्नानन्तरं गुरुर्हीरसूरिर्जगौ भाषते स्म । हे साहे हे महीमहेन्द्र पृथिवी-

पुरंदर, त्वया श्रीमता नियुक्तः प्रसादितानुशिष्टिः स साहिवखानो मध्यं बहु धनमदिशत्
 यच्छ्रमासीत् । क इव । मेघ इव । यथा हरिणा वासवेन वर्षितुं समादिष्टः घनाधनाः
 बहु पञ्चरत्नं नीरं दिशन्ति प्रददते । जनेभ्य इति शेषः । 'जानामि त्वा प्रवरपुरुषं
 कामरूपं मघोनः' इति मेघदूते । 'इन्द्रादिष्टा हि मेघाः भूमौ वर्षन्ति' इति श्रुतिः ।
 परमय विशेषः । निखिल समस्तमनुपद्म रामाद्रविणादिसद्ग मुञ्चति दूरं त्यजति तादृशेन
 मया किञ्चित्किमपि दीयमानं नाप्राहि नादायि न गृह्यते स्म ॥

अहो निरीहैर्महतां वतंसैर्भूर्भूषितामीभिरिवांशुभिर्घोः ।

तज्जन्मभिः पङ्कमिवारविन्दैर्भवं परित्यज्य पृथग्भवद्भिः ॥ १८८ ॥

अहो इत्याश्चर्ये । सदस्या लोका वा । पश्यत कौतुकं परैरदीयमानमपि जगति के
 नाद्रियन्ते । एते तु वङ्गागृहीता अपि सर्वेषामभिलषणीयानामपि स्वर्णाश्वगजादि नाददते
 तस्मादमीभिः सूरिन्द्रैः कृत्वा भूरशेषापि क्षोणी विभूषिता अलंकृता पवित्रिता वा ।
 कैरिव । अंशुभिरिव । यथा अंशुभिः सहस्ररश्मिभिः । 'आदित्यः सवितार्यमा सरमहस्रो-
 ष्णांशु रविः' इति ह्येभ्याम् । यौर्गगनवीथी शोभिता । किंभूतैः अमीभिः । निर्गता ज-
 गन्मनकलत्रपुत्रद्रविणराज्यादियावत्पदार्थसार्थेषु ईहा वाञ्छा येषाम् । निःस्पृहैरित्यर्थः ।
 पुनः किंभूतैः । महतां समस्तसाधुजनोत्तमाङ्गेषु अवतसैः शेखरायमाणैः । पुनः किंभूतैः ।
 भवं संसारं परित्यज्य निर्मुच्य पृथग्भवनैर्भवद्भिः । कैरिव । अरविन्दैरिव । यथा पद्मैः
 पङ्कं जम्बालं परित्यज्य पृथग्भूयते । किंभूतैः अमीभिः अरविन्दैश्च । तज्जन्मभिः तत्र
 भवे पङ्के वा भविस्वात्पङ्कजत्वाब्जम् उत्पत्तियेषां तैः ॥

चित्ते दधच्चित्रमिति क्षितीन्द्रः पुनर्युनक्ति स्म मुखं स वाचा ।

सौरभ्यविभ्राजिविजृम्भिताब्जं घनात्ययो हंसमृगीदृशेव ॥ १८९ ॥

स क्षितीन्द्रः पातिसाहि पुनर्वाचा वाण्या मुखं स्ववदनं युनक्ति स्म संयोजयामास ।
 किं कुर्वन् । इत्यमुना प्रकारेण चित्ते स्वमानसे चित्रमाश्चर्ये दधद्धारयन् मुखं वाचा
 युयोज । क इव । घनात्यय इव । यथा क्षरत्कालः सौरभ्येन सौगन्ध्येन विभ्रा-
 जते शोभते इत्येवंशीलं तथा विजृम्भितं विकस्वरमब्जं कमलं हंसमृगीदृशा राजमराल-
 महिलया युनक्ति ॥

ग्रीष्मागमेनेव मयाध्वगानां वृथा व्यथा वः पथिजा व्यसर्जि ।

एतत्पुनर्गोधनवन्न किञ्चिच्चक्रे स्वहृद्गोचरसंचरिष्णुः ॥ १९० ॥

हे सूरयः, वो युष्माकं मया वृथा मिथ्यैव पथिजा मार्गजनिता व्यथा शीतातपल-
 काकण्ठकल्लमादिका पीडा व्यसर्जि विभ्राणिता । दत्तेत्यर्थः । केनेव । ग्रीष्मागमेनेव यथा
 निदाघसमयप्रादुर्भावेन अध्वगानां पान्थानां व्यथा तापतृषादिका विस्मृत्यते दीयते ।
 पुनरेतच्चक्रमक्रादिकं किञ्चित्किमपि मया स्वस्यात्मनः हृदो मानसस्य गोचरे विषये
 संचरिष्णुः संचरणशीलं हृदये वर्तमानं न चक्रे न कृतम् । किंवत् । गोघनवत् । यथा

गोकुलं स्नहं निजमनसा । स्नेच्छयेत्यर्थः । गोचरं गवां चरणोचिताचलायां सन्धेयं स्वरचितं यथा तथा चरणशीलं मक्षणस्वभावं क्रियते । अथ वा स्नं मदीवं घनं भूमिः नृपस्य भूधनत्वात् । 'स्नात्पालधनमुग्नेत्पतिमन्वर्थंकादयः' इति हैनीवचनात् । तस्माद्दि मध्ये यो गोचरो गवां चरणस्थानं तत्र संचरणशीलमित्यर्थः ॥

विनाय जज्ञे भगवत्समाधेरहं पयोवाह इवांशुभासाम् ।

युष्माकमाकस्मिक्दुःखजन्मा तत्प्रत्यवायोऽजनि मे महीयान् ॥१९१॥

हे सूरयः, अहं भगवतां पूज्यानां ज्ञानमाहात्म्यादिगुणगणवतां युष्माकं सनाथैः स्वात्प्यस्य ध्यानस्य वा विनाय अन्तराचकृते जज्ञे सजातोऽस्मि । क इव । पयोवाह इव । यथा जलवाहो मेघः अंशुभासा सूर्यकिरणानां विनाय प्रचारप्रत्युद्वाह्य । आवरणा-येत्यर्थः । जायते तत्कारणाद्युष्माकं श्रीमतामकस्मादज्ञातं भवमाकस्मिकमतकैतोपपन्नं वा बहुःखमसात् तस्मान्मोत्यतिर्यस्य तादृशो महीयानतिशुभं मम प्रत्यवायोऽपराधः पाप वा अजनि संजायते स्म ॥ इत्याकारणायपराधोद्भावनम् ॥

क्ष्माचक्रचक्रीत्यथ थानसिंहमुद्दिश्य जग्राह वचो वचस्वी ।

हितैषिणा कल्प इवादसीयः पन्थाः कथं नो कथितः पुरो मे ॥१९२॥

अथ गुरोः स्वप्रत्यवायोद्भावनानन्तरं वचस्वी वाचोयुक्तिमान् क्ष्माचक्रस्य निखिल-भूमीमण्डलस्य चक्री सार्वभौमोऽकचवरसाहिः थानसिंहमुद्दिश्य संमुखमालोक्य इत्य-मुना प्रकारेण वचो वाग्विलासं जग्राह । वदति स्मेत्यर्थः । हे थानसिंह, त्वया भवता मे मम पुरोऽग्रे एषामयमदसीयः एतत्संबन्धी । 'नासादसीया तिलपुण्यतूणम्' इति नैषधे । एकाग्रतापादचारादिको मार्गः साध्वाचारो वा कथं कुतः कारणात् नो कथितो न निवेदितः । केनेव । हितैषिणेव । यथा हित स्वस्य परस्य वा जनस्य इष्टापत्तिमिच्छ-त्यभिलषतीत्येवंशीलेन मद्वात्मना पुसा कल्पः सम्यक्प्रवृत्तिरूप आचारः कथ्यते ॥

इत्यप्यर्वाङ्कं न पदप्रचारैः प्राप्स्यन्ति दुःखं यदिहाजिहानाः ।

निगद्य भूमानिति शारदीनसारङ्गवन्मौनमधत्त वक्त्रे ॥ १९३ ॥

अपि पुनस्त्वमित्यप्येतदपि किं केन प्रकारेण नावक्त् न कथितवान् । इति किम् । यदेते सूरान्द्राः इह दूरदेशे वर्तिनि मेवात्तमण्डलालंकारहारसकलकमलासंकेतनिकेतफ-वेपुरमाश्रयता श्रीमतां संनिधानि पादप्रचारैः स्वचरणचङ्कभगैः आजिहाना आगच्छन्तः । 'स्व वरस्याजिनमाजिहानाम्' इति नैषधे । 'अजिनमागच्छन्तीम्' इति तद्दृती । 'आगमने गमनार्थः सनभ्युपाद्भ्यः पराः कथिताः' इति क्रियाकलापे । 'ओद्वाद् गतौ' इत्यस्य आनश्रप्रत्यये जिहाना आद्योगे आजिहाना आगमनार्थ इति । दुःखमसातं प्राप्स्यन्ति लप्स्यन्ते । एतन्मया प्रोच्यमानं मम कथं न स्मारितम् । भूमानित्यमुना प्रकारेण निगद्य कथयित्वा वक्त्रे स्वमुखे मौनं तूष्णींभावमधत्त दधौ । क्विवत् । शारदीन-

सारङ्गवद् यथा शरत्कालसंबन्धी वष्पीहो मौनं घत्ते । वर्षासु तृषाकान्ततया जलपा-
नार्थमुन्नमन्नीरदपुरस्ताद्गङ्गालप्यालप्य शरदि जलधराभावात्तूर्णौ विषत्ते ॥

किमुत्तरं स्यादिह मन्दधीवन्मीमांसते यावदसौ हृदीति ।

स दीर्घदर्शीव शशी रसायास्तं संशयानं प्रतिशंसति स्म ॥ १९४ ॥

मन्दा कुण्ठा घीर्षुद्विर्यस्य सोऽल्पमेघा इव यावदसौ स्थानासिंहो हृदि निजमनसि
इति मीमांसते विचारयति । इति किम् । यदिह साहिनिगदितवाक्ये किमुत्तरं प्रतिवचः
स्यात् । तावद्दूरादग्रे स्वपरेषां भावि हिताहितं पश्येत् स्वमनीषया विचार्य जानी-
यात्स दीर्घदर्शी तद्वत् रसायाः शशी क्षोणीक्षणदापतिरकञ्चरसाहिः संशयानं संदेहं
विदधानं स्थानसिंहं प्रतिशंसति प्रश्रयित्वा स्वयमेवोत्तरयाञ्चकार ॥

एतद्वयं मानसमानसाङ्गे वलक्षपक्षीकरवाम कामम् ।

इदं त्वयाचिन्त्यत पुण्यलक्ष्मीमाकाङ्क्षता क्षीरविशायिनेव ॥ १९५ ॥

हे स्थानसिंह, काममत्यर्थं वयमेतदग्रे वक्ष्यमाण भवन्मनसि वर्तमान वा मानसं
मदीयमनसस्तदेव मानसं नाम सरस्तस्याङ्गे कोष्ठे वलक्षपक्षीकरवाम हंसायमान विद-
धाम इत्याशीःप्रेरणयोश्चतमपुरुषबहुवचनम् । यदुक्तम्—‘कान्तारे निर्गतासि प्रिय-
सखि पदवी विस्मृता किं तु मुग्ध मा रोदीरेहि यामेत्युपहृतवचसो निन्दुरेनां वयस्य’
इति नैषधे । यामेत्याशीरुत्तमपुरुषबहुवचनमपि । वयमेव हृदि विश्व इत्यर्थः । हे
स्थानसिंह, त्वया भवता इदं मयोच्यमानमचिन्त्यत ध्यातं हृदि विचारितम् । त्वया किं
कुर्वता । पुण्यलक्ष्मीं धर्मश्रियमाकाङ्क्षता वाञ्छता । केनेव । क्षीरविशायिनेव । यथा
दुग्धवाचौ शेते स्वपित्तेवंशीलेन कृष्णेन पुण्या पतिव्रतात्वेन पवित्रा श्रीः काङ्क्षयते ॥

स्वमण्डले भूतलशीतमासानीयन्त एते यदि सूरिशक्राः ।

सुधाशानाम्भोनिधिवल्लभाया भगीरथेनेव पयःप्रवाहाः ॥ १९६ ॥

यदि एते सूरिशक्राः हीरसूरीन्द्राः भूतलशीतभासा साहिना । ‘इदं तमुर्वीतलशीतल-
शुतिम्’ इति नैषधे । स्वमण्डले निजजनपदे आनीयन्ते आकार्यन्ते । केनेव । भगीर-
थेनेव । यथा सुधाशनानां देवानाम्भोनिधिवल्लभा समुद्रपत्नी नदी सुरसरिदङ्गा तस्याः
पयःप्रवाहाः जलप्लवाः भगीरथनाम्ना भूसीन्दुना भूपालेन स्वदेशे समानीयन्ते । ‘गङ्गा
भगीरथेनेव पूर्वेषां पावनक्षमा । इच्छता संततिं तेन न्यस्ता मन्त्रिषु कोशला ॥’ इति
रघौ । तथा ‘गङ्गामिव क्षितितलं रघुवंशदीपः’ इति नैषधेऽपि ॥

सुधारसं प्रीतिभरेण पायं पायं प्रभोर्दर्शनामधेयम् ।

तदा भजामो वयमप्यमर्त्या इव स्वभावादजरामरत्वम् ॥ १९७ ॥

तदा वय मेवातमण्डलश्राद्धवर्णा अपि अमर्त्या देवा इव स्वभावात्सहजेनेव अजरा-
मरत्व जरामरणराहित्यम् । अजरामरभगवमित्यर्थः । भजाम आश्रयामः । किं कृत्वा ।

प्रोत्तिभरेण प्रेमातिशयेन मनोहादेन वा प्रभोर्गुरोर्दशनमालोकनं तदेव नामधेयमभिवा
चस्य । 'नामरूपभागाङ्गय—'इति हैमीवृत्तौ । ततो नामधेयरूपधेयमागधेशानि इति
प्रयोगाः । तादृशं सुधारसमष्टतमित्यन्दं पायं पायं पीत्वा पीत्वा । 'पौनःपुन्ये ण्पूपदं
द्विष्व, पायं पायं भोजं भोजं प्रजति' इति सारस्वतव्याकरणे ॥

पुरो न मे किञ्चन तेन वृत्तं त्वया गुरूणां प्रतिपाद्यते स्म ।

यतः स्वस्वामिभ्युस्त्रीभविष्णुमुपेक्षते कः सुरसौरभेयीम् ॥ १९८ ॥

हे स्थानसिंह, तेन कारणेन गुरूणां तव धर्माचार्याणां हीरसूरीणां वृत्तं साध्वान्पारा-
दिकमाचरणं ने मत्पुरोऽग्रे त्वया किञ्चन किञ्चिदपि न प्रतिपाद्यते स्म न प्रोक्तम् ।
बुकोऽयमर्थः । यतः कारणात् स्वस्यात्मनः गृहस्थाभिमुस्त्रीभविष्णुं सद्यनः संमुखमवन-
शीलां मन्दिरे समागच्छतीं सुरसौरभेयीं कामधेजुं को जन उपेक्षते । अपि तु न
कोऽपि । सर्वोऽप्याधान्तीं समीहते ॥

रामाङ्गनो मध्यमलोकपालवक्रादिदं वाङ्मयमभ्युदीतम् ।

निपीय भृङ्गो मकरन्दमम्मोरुहादिवामोदभरं बभार ॥ १९९ ॥

सर्गपातालयोरपेक्षया मध्यमः अधः पातालमुपरि च स्वर्गः तयोर्मध्यवर्ती मध्ये-
वर्ती मध्येमयो मध्यमस्तादृशो लोको विश्वमुवनं तस्य पालयिता अकम्बरस्तस्य
वक्राङ्गनादभ्युदीतं प्रकटीभूतं वाङ्मयं वाक्प्रपञ्चम् । वचनरचनामित्यर्थः । 'इतीदृशैस्त्वं
विरचय्य वाङ्मयैः' इति नैषधे । 'एवंविधैः वचःप्रपञ्चैः' इति तद्भुक्तिः । रामाङ्गनः
स्थानसिंहो निपीय सादरमाकर्ष्य आमोदभरं प्रमोदातिशयं बभार । क इव । शृङ्ग इव ।
यथा भ्रमरः अम्मोरुहात् पद्माडुदीतं मकरन्दं निपीयास्वाद्य आमोदभरं परिमलातिरे-
कप्रमोदाधिक्यं धत्ते ॥ इति स्थानस्य साहेः प्रश्नोत्तरम् ॥

शशंस सभ्यानाथ पार्थिवेन्दुरानेतुमेतानिह केन जग्मे ।

तेऽप्युत्तुर्वीन्द्रमजप्यवीर्यमिवावतीर्णं सुवि कार्तवीर्यम् ॥ २०० ॥

अथ स्थानसिंहस्य कथनानन्तरं पार्थिवेन्दुः राजराजः सभ्यान् स्वसमासदः पुत्रवान्
प्रति शशंस कथयति स्म । किं शशंस तदेवाह—एतान् सूरीन्द्रानिह मत्पार्थिवे आनेतु-
माकारयितुं केन जग्मे गतम् । ततः ते सभ्या अपि उर्वीन्द्रं वसुधावासवम् ऊचुर्बभौ-
षिरे । उत्प्रेक्ष्यते—सुवि-पृथिव्यामवतीर्णमुत्पन्नं तथा अजप्यं परैर्जेतुमशक्यं वीर्यं
पराक्रमो यस्य तादृशं कार्तवीर्यं बाहुसहस्राङ्गुनमिव अजप्यबलत्वे । 'काराणहे निजित-
वासवेन लङ्केश्वरेणोषितमा प्रसादात्' । तस्य सादृश्यं वीर्यातिशयात् ॥

मौन्दीकमालाविति नामधेयौ निदेशतः शासनहारिणौ वः ।

इतोऽजिहातामिव मूर्तिमन्तौ लेखौ बलेखाविव कामचारौ ॥ २०१ ॥

हे प्रभवः, तौ युष्माकं निदेशतः आदेशमङ्गीकृत्य एको मौन्दी अपरः कमाल इति

नामधेयावभिधानौ शासनहारिणौ दूतौ यवनमुद्रलजातिषु मध्ये मेवञ्च इति संज्ञकौ इतो युष्माकं समीपादजिह्वाताम् गतवन्तावास्ताम् । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमन्तौ मनुष्यव-पुर्माजौ लेखौ काङ्गलौ स्फुरन्माने इव पुनरुत्प्रेक्ष्यते । मूर्तिमन्तौ लेखौ देवाविव देवा हि न केनचिच्चक्षुषा लक्ष्यन्ते । अतः पार्थिवशरीरभाक्त्वाद्विलोचनगोचरौ । क्लिप्तक्षणा । कामं खेच्छया अतिशयेन च दिव्यया देवगत्या चरणं व्रजनं चारौ गमनं यथोक्तौ ॥

तैः शासितुः शासनतः पृथिव्या हूतौ पुरस्तादुपसेदतुस्तौ ।

वसुंधराशेषविशेषवृत्तिं चिद्रोचरीकर्तुमिवास्य नेत्रे ॥ २०२ ॥

तौ दूतौ पुरस्तात्साहेरग्रे उपसेदतुः आगतवन्तौ । किभूतौ । पृथिव्या भूमे. शा-सितुः पालयितुः पातिसाहेः शासनत आदेशात्तैः सभ्यैः सभासद्भिः हूतावाकारितौ । उत्प्रेक्ष्यते—वसुंधरायाः समस्तक्षितिमण्डलस्याशेषां समग्रां विशेषवृत्तिं न्यायान्यायका-रिशिशिशिष्टमित्रामित्रस्वभावोदन्तसूचयित्रां वार्तां चिद्रोचरीकर्तुं ज्ञानविषयता विधातुम् । ज्ञातुमित्यर्थः । अस्याकब्बरसाहेनेत्रे नयने इव । यथा नेत्राभ्यां कृत्वा जनेन सर्वम-प्यालोक्यते तथा दूताभ्यां राज्ञा परमण्डलोदन्ताथखिलं विज्ञायते । 'चरलोचना हि राजानः' इति श्रुतिः । यदुक्तम्—'चरैः पश्यन्ति राजानः सुहृदा व्यवहारिणः । देवाः पश्यन्ति ज्ञानेन सर्वेऽन्ये चर्मचक्षुषा ॥' 'वणिक्पुत्रैर्महेश्वराः' इति पाठः । अथ वा प्रतिभाविषयं विधातुं चिच्छब्देन बुद्धिरपि । 'प्रशाचिदुपलब्धयः' इति हैम्याम् ॥

मुखं मृगाङ्गं मिलितुं स्वबन्धोर्लब्धोदयं वारिरुहे इवैते ।

पाणी प्रणीय प्रणयेन मध्येगोधीति धात्रीशमवोचतां तौ ॥ २०३ ॥

तौ दूतौ धात्रीश साहिं प्रति इत्यमुना प्रकारेण अवोचतां वदतः स्म । किं कृत्वा । प्रणयेन स्वस्वामित्वादिसबन्धक्षेहेन । भक्तेनेत्यर्थः । अथ वा आदेशयाचनार्थम् । 'प्रणयः क्षेहयाचनयोः' इत्यनेकार्थः । मध्येगोधिं भालान्तराले पाणी हस्तौ प्रणीय कृत्वा । ललाटेऽञ्जलिं विधायेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनो बन्धो. सकाशाल्लब्धः सप्राप्त उदयो येन । सूर्यज्योतिरधिगत्वा चन्द्रोऽभ्युदयतीति कविसमयः । यथा रघुका-व्ये—'पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः' इति । तादृशं मुखं मृ-गाङ्गं वदनमेव चन्द्रं मिलीतुमेते समायाते वारिरुहे पद्मे इव ॥

आदिश्यतां देव निदेश्यमित्थं निर्दिश्य तौ संश्रयतः स्म तूष्णीम् ।

धाराधरस्येव ऋतोर्विरामे नमोऽम्बुपाम्भोदसुहृच्छकुन्तौ ॥ २०४ ॥

हे देव, निदेश्यं कथनार्हं वक्तव्यमादिश्यतां प्रसाद्यताम् । इत्यमुना प्रकारेण नि-दिश्य विज्ञाप्य तौ दूतौ तूष्णीं मौनं संश्रयतः भेजाते । काविव । नमोऽम्बुपाम्भोदसु-हृच्छकुन्तौ यथा धाराधरस्य ऋतोर्विर्षाकालस्य विरामे व्यपाये । शरत्समये इत्यर्थः । चातकमयूरविहंगमौ मौनमाश्रयेते ॥

भूमानिभावित्यवदत्ततोऽमी कथं समीयुः पथि कीदृशाश्च ।

तावप्यवक्तां तमुपागतं स्वर्बलिद्विषो हन्तुमिवाञ्जनाभम् ॥ २०५ ॥

तमो दूतोकेरनन्तरं भूमानम्बरसाहिरिनौ दूतौ प्रतीत्यमुना प्रकारेण अवदद्-
भापे । इति क्रिम् । हे मौन्दीकमाला, अमो सूरयः पथि मार्गे कथं केन प्रकारेण स-
मीयुः समागताः । मुद्गल्लेच्छजातित्वान्जैनमार्गानभिज्ञत्वादयं प्रश्नः । च पुनः । की-
दृशाः क्रिमाचाराश्च वर्तन्ते । अपि पुनस्त्वौ दूतौ तं भूपं प्रति अवक्तां कथयतः स्य ।
तमुत्प्रेक्षते—बलिनः पगळमचतुरङ्गचक्रादिकं बल भुजवीर्यं चमूथ विद्यते येषां ते
बलान्नो ये द्विषो धैरिणः तथा बलिनामा पातालाधिपः सुरासुरसेव्यमानो वदान्यमौलिः ।
यज्ञात्रा पातालं बलिसञ्जेति प्रसिद्धम् । स एव रिपुर्दानवैन्द्रत्वान् तांस्तं वा हन्तुं यमा-
नियोक्ये स्वर्गादुपेतं देवलोकान्द्रमावागतम् । यदुक्तं चम्पूकथायाम्—‘कथं च स देशः
स्वर्गात् विशिष्यते । चत्र गृहे गृहे गौर्यः त्रियः महेश्वरो लोकः । सश्रीका हरयः’
इति । ‘गौराश्वः पावती च । महेश्वरः शिवश्च । शोभायुक्तो हस्तश्च । लङ्गनीयुक्तः
कृष्णः’ इति तद्दृष्टिः । अतः स्वर्गस्थत्वम् । अञ्जनाभं नारायणमिव । अञ्जवन्नाभि-
र्पस्य । पक्षे अञ्ज नामां चत्सेति व्युत्पत्तिमात्रम् । तत्त्वतस्त्वभिधानमेव ॥

चूर्णैरिव स्वरूपपद्मपांसुभिः प्राचीनसूरिप्रकरैः प्रतिष्ठिताम् ।

सभाजयन्तः प्रतिमामिव क्षमा क्रमाम्बुजाभ्यां पथि संचरन्त्यमी २०६

हे देव, अमी सूरयः स्वाभ्यां क्रमाम्बुजाभ्यां पथि चरणकमलाभ्यां मार्गे संचरन्ति
एभ्यःशैला प्रचलन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—प्रतिमा परमेश्वरमूर्तिमिव क्षमा क्षोणीं समाज-
यन्तः पूजयन्त इव । समाजनशब्दः पूजार्थेऽपि । यथा नैषधे—‘समाजनं तत्र स-
मर्जं तेषां समाजने पश्यति विस्मिते सा’ इति । ‘समाजनं पूजाम्’ इति तद्दृष्टिः ।
तथा शिवास्त्रोपेऽपि—‘सभाजनार्थं समाजयति’ । प्रतिमा किंभूताम् । प्राचीनसूरि-
प्रकरैः पूर्वाचार्यैश्चैव स्वरूपपद्मानामात्मना पादारविन्दानां पाशुभिः रजोभिः कृत्वा
प्रतिष्ठिताम् । उत्प्रेक्ष्यते—चूर्णैर्वासयोगैरिव पूज्यतया स्थापिताम् ॥

श्रेणीं सतामिव विमुक्तसमग्रदोषां

वल्गाममी विदधते सकृदेव देव ।

आराधयन्ति विधिवद्विधृतावधाना

योगं विधूतवनिताद्यसिलानुपद्मम् ॥ २०७ ॥

हे देव, अमी सुरवः सकृदेव एववारमेव वल्गामाहारं विदधते कुर्वन्ति । किल्ल-
पत् । इत्यनुगतानां श्रेणीमिव । विमुक्तसमग्रदोषां लम्पाः सर्वेऽन्त्यायकमिराः
सकृदेवैरुत्तमिणा अन्नदोषा एतावता न्नक्षीद्विभिर्विद्युद्वा न्यपरोटय उच्यन्ते ।
सकृदेवैरुत्तमिणा परं करयन्ति परं कुर्वन्त नानुमोदयन्ति इति न्यदोऽन्त्याभि-

निर्दीपः तथा अपगुणाय याताम् । पुनरभी विधूतो दूरं निरस्तो वनिता नारी धादौ
यस्य तादृशोऽखिलः सम्स्तोऽप्यनुषङ्गः सङ्गः परिचयो यत्रैव स्यात्तथा विधिवदागमोक्तेन
विधिना योगं यमाद्यष्टप्रकारसंगतमवध्यानविशेषं मनोवाक्कायादीनां स्वखव्यापारेभ्यो
नियमनरूपं वा योगमाराधयन्ति । किंभूता अभी । विधृतं योगे एव तिहितम् अथ
वा विशेषेण धृतं संसारानित्यतायामवधानं ध्यानं मनो वा चैः ॥

विश्वे वेश्मनि तारमौक्तिकनभश्चन्द्रोदयभ्राजिनि
ज्योतिस्तैलभृतौषधीप्रियतमे स्नेहप्रियोद्वासिनि ।

आश्लिष्योपशमश्रियं निजभुजागण्डोपधानाङ्किते
पर्यङ्के जगतीतले सुखममी भूमीशवच्छेरते ॥ २०८ ॥

हे साहे, अभी सूरयः भूमीशवद्भूपाला इव विश्वे वेश्मनि जगन्नाम्नि निकेतने भु-
वने एव भवने वा जगतीतले भूमेस्तपस्वरूपे पर्यङ्के पत्यङ्के शय्यायामुपशमनाम्नी श्रिय
लक्ष्मी नामाङ्गनामाश्लिष्य गाढमालिङ्ग्य सुखं निर्भयं मनःस्वास्थ्ययुतं यथा स्यात्तथा
शेरते स्वपन्ति निद्रासुखमनुभवन्ति । पर्यङ्के किंभूते । निजभुजा स्वबाहुरिव गण्डोप-
धानं गल्लमसूरकं तेनाङ्किते कलिते । किंभूते वेश्मनि । तारास्तारका उपलक्षणात् ग्रहन-
क्षत्राणि एव मौक्तिकानि यत्र तादृशं नभ आकाशमेव चन्द्रोदय उल्लोचस्तेन भ्राजते
इत्येषशीले । पुनः किंभूते । कान्तिज्योतिरेव तैलं स्नेहस्तेन भृतः पूरितः य औषधी-
प्रियतमः चन्द्रः । 'नवोदयं नाथमिवौषधीनाम्' इति रघौ । स एव स्नेहप्रियः दीप-
स्तेनोत्प्रावत्येन भासते दीप्यते सहोद्योतेन शालते इत्येवंशीले ॥

वाह्यावाह्यजिघांसुघातुकतपस्तेजोभिरेभिर्भुवो
जम्भारे गगनार्धगोगणधरैर्धिकारतां लम्बितः ।

शत्रून्प्रत्यपकर्तुमम्बुधिशयं संशीलतीवानिशं
यायादेश कुतः सरस्वति न चेदेणाङ्गयोषामुखे ॥ २०९ ॥

हे भुवो जम्भारे क्षोणीन्द्र, एभिर्गणधरैर्हार्दविजयसूरिभिर्वाह्या बहिर्भवाः कुट्टकप्र-
मुखाः अवाह्या अन्तरङ्गाः रागद्वेषकषादयो जिघांसवो द्वेषिणस्तेषां घातुकानि हिंसनशी-
लानि यानि षष्ठाष्टमादिविक्रुष्टतपासि तेषां तेजांसि प्रतापास्त्रैः साधनैः कृत्वा । तेजः-
शब्देन प्रतापोऽप्युच्यते । यथा नैपथे—'एतस्योत्तरमद्य नः समजनि उत्तेजसां लङ्घने'
इति । 'तत्र प्रतापानामतिक्रमणे' इति तद्वृत्तिः । धिकारतां परामभवभावं लम्बितः
प्रापितः सन् गगनाध्वगः सूर्यः । उत्प्रेक्ष्यते—शत्रून् सूरिप्रतापरूपान्निजविजयित्वात्
स्ववैरिणः प्रत्यपकर्तुं परामभवं विघातुमम्बुधिशयं समुद्रशे(शायि)तारं विष्णुमनिशं निर-
न्तरं शीलतीव सेवते इव । यः शत्रूभूय परं परामवति स तेन दैत्य एवोच्यते ।
ततो विष्णोर्दैत्यनिधूदनत्वेन तत्सेवनं युक्तमेव । एव चेन्न तर्हि एष भातुरेणाङ्गस्य

बन्दस्य योषा क्रान्ता रात्रिलस्य मुखे प्रारम्भे संध्यासमये । 'रजनी वसति-
श्यामा वासतेथी तमसिनी । उषा दोषेन्दुकान्ता' इति, तथा 'प्रदोषो यामि-
नीमुखम्' इति हैम्याम् । सरस्वति समुद्रे कुतः कारणाध्यायाद्गच्छेत् । तत्र गमनकारण
तु दल्यारितेवैव ॥

कामचापश्रुवः स्फारशृङ्गारिणी कुम्भिकुम्भप्रगल्भस्तनीः स्रग्विणीः ।

सर्वशाः किं प्रणश्यत्पृषच्चक्षुषः सुश्रुवोऽमी तृणं मन्यते क्षमापते २१०

हे क्षमापते भूमीनायक, अमी सूर्यः सुश्रुवो नारीस्तृणं मन्यते तृणप्राया गणयन्ति
जानन्ति । किभूताः सुश्रुवः । कामस्य मदनस्य चापः कोदण्डः तद्वद्भ्रुवो यासाम् । पुनः
किभूताः । स्फारो विश्वचेतश्चमत्कारकारी मनोहारी च शृङ्गारो वज्राभरणाद्याडम्ब-
रोऽस्ति आसाम् । पुनः किभूताः । कुम्भिनां गजेन्द्राणां कुम्भौ शिरसः पिण्डौ तद्वत्
प्रगल्भौ तुङ्गौ पीनौ च स्तनौ कृचौ यासाम् । पुनः किभूताः । क्षजः स्वर्णरत्नमुक्तादीनां
रक्तसुमादीनां मालाः सन्त्यासाम् । 'अस्यायामेधास्रग्भ्योऽस्त्यर्थे विनिर्वच्यः' इति
सारस्वते । पुनः किभूताः । प्रणश्यन्तो भयपलायमाना ये पृषतो भृगुविशेषाः तेषां
चक्षुल्लोचने इव चक्षुषी यासाम् । उत्प्रेक्ष्यते—किं साक्षात्सर्वशा अप्सरस इव ।
सुराङ्गनासदृशा अपि वशा एते तृणाय मन्यन्ते । व्यञ्जनान्तोऽपि पृषच्छब्दो भृगुवाची
दश्यते । यथा नैपथे—'पृषत्किशोरी कुरुतामसंगतम्' इति ॥

विरागे नानुरागे न तोषे दोषे न भूविभो ।

मुक्तौ न सुश्रुवां भुक्तौ चेतश्चिन्वन्त्यमी क्वचित् ॥ २११ ॥

हे भूविभो, अनी सूर्यः विरागे वैराग्ये सर्वसंसारसारतापरिज्ञानादनित्यभावनायां
चेतः स्व मनश्चिन्वन्ति पुष्टं कुर्वन्ति, परं नानुरागे क्वचित्कुत्राप्यवस्थायाम् न पुनः
पुनःकलत्रमिश्रद्विषाद्यनुरक्तौ आजन्म यावद्द्वैराग्यरङ्गतरङ्गितमानसा एव वर्तन्ते । तोषे
लिलोभतालक्षणे संतोषे । 'संनिधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते
सतोषो यस्य भूषणम् ॥' इत्युक्तेः स्वास्थ्ये चेतश्चिन्वन्ति, न पुनः क्वचित्कस्मिन्नपि
दोषे अपगुणे रागद्वेषकथायादौ च । पुनर्मुक्तौ कदा अनादिंसंसारपरम्परालता मूलाद्-
नित्यमोक्षे यास्याम इत्याशये, न पुनः क्वचिद्देवनरादिकानां कलत्राणां भुक्तौ भोगे वि-
न्ते राज्यादिसुखवीलासुक्तौ वा । 'जिनेति जिनभद्रेति वा स्मरन् । नरो न लुप्यते
पपे मुक्तिं मुक्तिं च विन्दति ॥' इति जिनकवचनस्तोत्रे । चेतश्चिन्वन्ति ॥

भूलोके भोगिलोके च स्वर्लोके स न कश्चन ।

वावाभ्यामुपमीयेत योगिनां मौलिनामुना ॥ २१२ ॥

हे प्रभो, भूलोके निखिलविपुलामण्डले च पुनर्भोगिनां भुजंगमानां लोके भुवने पा-
तले च पुनः स्वर्लोके देवमन्दिरे कश्चन कोऽपि स वशीन्द्रो नास्ति यो योगीन्द्रः योगि-

नामशङ्कयोगभाजां मनोवाकाययोगवता वा मध्ये मौलिना मुकुटेन शेषरेणामुन्ना
सममावाभ्यामुपमीयेत उपमानीक्रियेत ॥

नमश्चिकीर्षयामीषां तीर्थानामिव सर्वतः ।

परोलक्षा मृगाक्षीभिः सममायान्ति मानवाः ॥ २१३ ॥

हे प्रभो, शत्रुजयोज्यन्तगङ्गाप्रयागादितीर्थानामिवासीषां सूरीणां नमश्चिकीर्षया
नमस्कर्तुमिच्छया सर्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यः मृगाक्षीभिः खल्वस्त्रीभिः सम सार्धं लक्षा-
त्परे परोलक्षाः सहस्रशः मानवाः समायान्ति समागच्छन्ति ॥

दूतास्यपद्महृदनिर्गतेति व्रतीशितुः कीर्तिसुरस्रवन्ती ।

कूलंकषानामिव कामुकेन महीमघोना हृदये न्यधायि ॥ २१४ ॥

इति पूर्वव्यावर्णितस्वरूपयोर्दूतयोः संदेशहारिणोरास्यं वदनमेव पद्महृदशुल्लहिमव-
च्छिखरिमध्यगतसहस्रयोजनविष्कम्भपद्मशतयोजनायामो लक्ष्मीदेवतानिवासस्थान प-
द्यानामाहदो हृदस्वस्मान्निर्गता प्रवर्तिता या व्रतीशितुर्हार्विजयसूरेः कीर्तिरेवाति-
विशदत्वात् सुरस्रवन्ती देववदी गङ्गा सा कूलकषानां सर्वसरितां कामुकेन अभिलाषु-
केण भर्त्रो इव समुद्रेणेव महीमघोना वसुधावासवेन अकञ्चरसाहिना हृदयं मनो वक्षथ
तस्मिन् समुद्रेण वक्षसि साहिना च स्वमनसि न्यधायि स्थापिता । अवधारितेत्यर्थः ॥
इति मौन्दीकमालमेवाढावर्णितसूरिगुणाः ॥

येनाकरा रोहणवन्मणीनामभी गुणानां गणिरोहिणीशः ।

हूतास्ततोऽस्माभिरिहेत्युदित्वा न्यवीवृतनीरधिनेमिनाथः ॥ २१५ ॥

हे दूतौ, येन कारणेन अभी साङ्गप्रवचनाधीतिष्वनूचानेषु गणिषु रोहिणीशाश्वन्द्राः
सूरीन्द्राः गुणानां शमदमसंयमादीनामाकराः खनयन्ति । किं वत् । रोहणवद्रत्नाचल
इव । यथा रोहणनामा पर्वतो मणीनामनेकेषां रत्नानामुत्पत्तिस्थानम् । ततः कारणादभी
अस्माभिरिह मेवातमण्डले फलेपुरे अस्मत्सनीपे वा आहूता आकारिता नीरधिनेमेः
पृथिव्या नाथः स्वामी पातिसाहिः इत्यमुना प्रकारेणोदित्वा कथयित्वा न्यवीवृतत्वं लि-
वर्ततो मौनमाश्रितवान् ॥ इति दूतौ प्रति साहेः सूरेराकारणागमनहेतुक्तिः ॥

द्वाराणीव महानन्दनगर्याः साधुसिन्धुराः ।

कानि वः सन्ति तीर्थानि नृपः पप्रच्छ तानिति ॥ २१६ ॥

नृपोऽकञ्चरस्वान् सूरीन् इत्यमुना प्रकारेण पप्रच्छ प्रश्नयामास । इति किम् । हे
साधुसिन्धुराः, वो युष्माकं कानि किनामानि तीर्थानि सन्ति वर्तन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—म-
हानन्दनगर्घ्याः सिद्धिपुर्याः द्वाराणि गोपुराणि प्रतोत्य इव ॥

१. नवमसर्गाय १२३ संख्याकल्लोकटिप्पणिवत् 'परस्लक्षा' इति भवेत्, 'दृषोदरा-
दित्वात्' यथान्यासमेवास्तु वा.

पतिर्यतीनां जगदुत्तमाङ्गोत्तसायमानक्रमपद्मयुग्मः ।

अर्थेन काव्यं कवितेव वक्त्रं संयोजयामास स भाषितेन ॥ २१७ ॥

यतीना पतिहरसूरिर्भाषितेन वचसा साकं वक्त्रं मुखं संयोजयामास युगच्छिः स संगमयति । क इव । कवितेव । यथा काव्यकर्ता अर्थेन समं काव्यं योजयति । 'भवद्वृत्तं स्तोत्रुन्दुपःस्यैतकण्ठस्य कविनुः' इति नैवधे कवितृशब्दः कवेर्नामापरपर्यायः । किमुतः सूरिः । जगतां जगज्जनानामुत्तनाह्वानि शिरसि तेषूत्तसायमानं शैखरा-यमाणं क्रमौ चरणावेव पद्मौ कमलौ द्वावपि पुनपुसकलिहयोर्दुग्म युगलं यस्य ॥

अथ सूरिः साह्यपुरः कामिचित्तीर्थानि कथयति—

राजन्यत्र पतिवरेव वृणुते कैवल्यलक्ष्मीः स्वयं

संघास्रण्डलमूर्ध्नि वर्षति पयोऽब्दालीव राजादनी ।

यस्मिन्पङ्क इव प्रयाति वृजिनं मार्तण्डकुण्डाम्भसा

तत्तीर्थं विमलाचलो विजयते सौराष्ट्रचूडामणिः ॥ २१८ ॥

हे राजन् पातिचाहे, जगत्रयीप्रतिद्वंद्वं पापापायस्यपायक्षेत्रं विमल इति नामाचलः पर्वतः विमलाचलोऽपुना शत्रुंजय इति नाम तीर्थं विजयते सबांल्लुशत्वेन वर्तते । किमुतः । सौराष्ट्राणां यात्रागतशत्रुंजयोऽज्यन्तपर्वतस्पर्तीर्थद्वयविक्रान्तात्प्रसूदितमर-तचक्रार्तिप्रदत्तदेवदेशाभिधानाना चूडामणिः शिखामणिसदृशः इव । तत्किम् । यत्र विमलाचले पतिवरा स्वयंवरा कस्येव कैवल्यलक्ष्मीः मुक्तिश्रीः सत्यमालनैव वृणुते वरयति । पुनर्यत्र राजादनी प्रिचालद्रुमः । 'नवनवतिपूर्वेष्वारान्यसिन्धसमवासरवु-गादिजिनः । राजादनीतस्तले विमलगिरिरयं जयति तीर्थम् ॥' इति पूर्वाचार्यकृतशत्रुं-जवस्तुर्ता । अब्दालीव कादम्बिनीव संघस्य श्राद्धवर्गसास्रण्डल इन्द्रः संघपतित्तस्य मूर्ध्नि मत्स्योपरि पयो दुग्धं पानीयं च वर्षति । पुनर्यसिन्धिविमलाचले मार्तण्डकुण्डा-म्भसा सूर्यकुण्डजलेन पङ्कः कर्दम इव वृजिनं पापं प्रयाति दूरे गच्छति ॥

आस्तेऽम्रंलिहरैवताद्विरपरः स्वस्याः पवित्रीकृते

जाने सानुनिभेन सप्तजगतीर्थं सेवतेऽहर्निशम् ।

गंभोश्चन्द्रकलेव मूर्ध्नि पुनर्भाति स यस्यान्विका

यस्मिन्नेमिजिनस्तथा राजपदं कुण्डं पुनीते जगत् ॥ २१९ ॥

हे नृप, अपरोऽन्यः अम्रच्छिहः अम्वरंजुम्बी रैवत इति नामा वद्विः पर्वत आस्ते अहर्निव जाने अवगच्छामि । सप्तजगती सप्तसंख्यया युक्ता जगती । सप्त भुवनानी-त्यर्थः । 'त्रिजगती पुनवी कविसेविता' इति ऋषभन्मन्त्रत्वे । यथा त्रिजगती स्वस्या अन्तः पवित्रीकृते पावनोत्तरणाय सानुनिभेन सप्तशिखररूपेन अहर्निश दिवापारत्रौ च गिरिनारगिरि सेवते मज्जतीव । पुनर्यस्य रैवताद्रेर्मूर्ध्नि शिरसि शिखरे अन्विका

श्रीनेमिनाथशासनाधिष्ठायिका देवता भाति स्त शुद्धमे । केव । चन्द्रकलेव । यथा शमो-
रीश्वरस्य मूर्ध्नि मत्स्ये शशिकला भाति । पुनर्थस्मिन् गिरौ नेमिनामा जिनो द्वाविंश-
तितमस्तीर्थनाथोऽधिपतिः श्रीनेमिनाथस्तथा गजपदं श्रीनेमिनाथवन्दनागतसौधमेत्रेण
निजगजरत्नैरावणहस्तिपार्श्वप्रदापितपदातिभारपूर्वकं कारितं सर्वतीर्थावतारं गजपदं
नाम कुण्डं प्रसिद्धं जगद्विश्रयमपि पुनीते पवित्रीकरोति । यदुक्तं नगरपुराणे—‘दृष्ट्वा
शत्रुंजयं तीर्थं स्पृष्ट्वा रैवतकाचलम् । ज्ञात्वा गजपदे कुण्डे पुनर्जन्म न विद्यते ॥’ इति ॥

अस्त्यद्रिप्रमुनन्दनोऽर्बुदगिरिर्यस्मिन्वसत्यात्मना

स्थाणुक्षोणिभृतीव कल्पितशिवाश्लेषो वृषाङ्कः प्रभुः ।

निर्जेतुं दशमौलिवत्क्षितिभृतः किं सांयुगीनान्मुजा-

न्तूपान्विशतिरर्हतां वहति यः संमेतभूभृत्परः ॥ २२० ॥

हे नृप साहे, परः अर्बुदनामा गिरिः अस्ति तीर्थत्वेन प्रसिद्धो विद्यते । किंभूतः ।
अद्रिप्रमोहिमाचलस्य । ‘हिमालयो नाम नगाधिराजः’ इति कुमारसंभवे । पर्वताना प-
तिस्त्वस्य नन्दनस्तनयः । ‘गौरीगुरुस्त्रुरभूधरसंभवोऽयमस्त्वर्बुदः ककुदमद्रिकदम्बकस्य’
इति वस्तुपालवसतिप्रशस्तौ अर्बुदाचले एव । यस्मिन्नर्बुदगिरौ वृषाङ्कः प्रभुः ऋषभदेवः
स्वामी स्वयमात्मना वसति । पूर्वं तु भरतादिसंघपतिभिः स्वखोद्धारकरणसमये ऋषभा-
दितीर्थकृतप्रतिमाः स्थापिताः अभूवन्, परस्मिदानींतनसमये पञ्चमे अरके विमलम-
न्त्रिणा सर्वप्रासादनिर्माणणात्पूर्वं स्वकारितविमलवसतौ ऋषभस्वामी वर्तते । कस्मि-
न्निव । स्थाणुक्षोणिभृतीव । यथा अष्टापदपर्वते सतीष्वपि त्रयोविंशतितीर्थकृतप्रतिमासु
भरतकारितत्वात्स्वतातत्वाच्च मुख्यतया ऋषभदेव एव स्वामी । अयं च वृषाङ्कः श-
भुरचलेश्वरो यत्र परशासनदेवो विद्यते । सोऽपि कस्मिन्निव स्थाणुक्षोणिभृतीव ।
यथा कैलासेऽपि परशासनरीत्या ईश्वरो विद्यते । किंभूतौ द्वावपि । वृषो वृषभोऽङ्को
चामोरूचिर्हं यस्य । शंभोर्वाहनत्वे यस्य । ‘रुद्रोद्गीशो वामदेवो वृषाङ्कः’ इति हैम्याम् ।
पुनः किंभूतौ । प्रभुः स्वामी सर्वादिभूतत्वात्प्रथमराजत्वात्सर्वसृष्टिकारणत्वाच्च शंभुरपि
प्रभुः समर्थः सृष्टिसंहरणकारकत्वात् विश्वं ब्रह्मरूपेण सृजति विष्णुरूपेण पालयति
शिवरूपेण संहरति । अत एवोक्तम्—‘एकमूर्तिस्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । स-
मप्रसर्गनिर्माणपालनक्षयकारिणः ॥’ इति । तथा नैषधेऽप्युक्तम्—‘क्षये जगजीवपिबं
शिवं वदन्’ इति । पुनः किंभूतौ । कल्पितः कृतः शिवस्य मुक्तिलक्ष्म्याः शिवायाः
पार्वत्या आश्लेष आलिङ्गनं येन । किं च नहि गुणरूपाया मुक्तेराश्लेषो युज्यते, परमेतत्तु
कविद्यमयानुसारि वचः ‘नभःपरीरम्भणलोलुभेन’ इत्यादिवत्ताकिंकमतात्कवीनां समयो
धर्मश्च पृथगेवेति नात्र वितर्कः । पार्वत्याः परीरम्भस्तु पतित्वादधर्गत्वाच्च युक्त एव
परोऽन्यः स विंशतितीर्थकृतां निर्वाणकल्याणकत्वेन विख्यातः संमेतनामा भूभृत् शैलो-
ऽस्ति । स कः संमेताचलः । अर्हतां जिनेन्द्राणाम् अजित-शंभव-अभिनन्दन-सुपानि-

पद्मप्रभ-मुपाध्वं-चन्द्रप्रभ-सुविधि-शीतल-श्रेयांस-विमल-अनन्त-धर्म-शान्ति-कु-
 न्चि-मङ्गि-मुनिमुव्रत-शान्ति-नेमि-पार्श्वजिनचन्द्राणां विंशतिविंशतिसंख्याकान् स्तू-
 पान् स्थूलतन्माकृतिविशेषान्वहति विभक्ति । यत्र तीर्थं कृतां चित्साया शरीरसंस्कारो
 भवति तत्रेन्द्राः स्तूपान्कारयन्तीति स्थितिः । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—क्षितिभृतः श्रिया स्वस्प-
 र्पिनः सर्वपर्वतान् नृपांश्च निजैतुं परामवितुं दशमौलिबद्रावण इव । सद्युगे संप्रामे
 साधवः शंयुगीनास्तान् रणशुरीणान् संग्रामशौण्डान् विंशतिभुजान्वाहूनिव विभक्ति ।
 जत्रराजत्यापि परराजजेतुत्व युक्तमेव । 'करशाखाः श्रीभर्तुर्विशोपकाः सकलज-
 ननखाहुत्वः । दशकधरनेत्रभुजाः संख्यया विंशतिर्वाच्याः' ॥ इति काव्यकल्पलतायाम् ॥

यो लक्ष्म्येव जिताः कुलावनिभृतः सोपानकायाश्रिताः

जहुर्यत्परिखीचकार खधुनीं सोऽष्टापदः पर्वतः ।

तेजः सर्वसुपर्वणां परिभवन्भानुर्ग्रहाणां यथा

नाथो यत्र फणिध्वजः समभवत्काशीति तीर्थं पुनः ॥ २२१ ॥

स ईश्वरध्वजनिवासतया प्रथितः अष्टापदनामा पर्वतः स्फटिकाचलाख्यस्तीर्थं
 मुक्तिक्षेत्रं योऽष्टापदे स्वशक्त्याख्य देवान्वदते स च तद्भव एव मोक्षं गन्तेति कृत्वा
 सिद्धिस्थानं वर्तते । स कः । लक्ष्म्या निधिपतिनिवासित्वाग्निधिश्रिया रजतस्फटिकमयत्वेन
 परिमशोभया वा जिताः पराभूताः सन्तोऽष्टसंख्याकाः कुलावनिभृतः हिमाद्रि-कौश-
 ल-मन्दर-विन्ध्य-माल्यवत्-सद्य-इन्द्रकीलाख्याः कुलपर्वताः सोपानान्यारोहणा-
 न्येव कायाः शरीराणि येषां तादृशा ये अष्टापदाद्रिश्रिताः आगस्य सेवन्ते इव । पुनर्जहूनामा
 नृप सधुनीं गतां परिखीचकार यत्परितः खानिकां कुरुते स्म । श्रूयते हि—पुरा श्रीमद-
 जिततीर्थं कृत्विच्यजत्रातुः सगरचक्रिणो जहू प्रमुखैः पृष्टिसहस्रसंख्यैः पुत्रैः पुत्रभ्रेण्या च
 भिनृप्रदत्तभीरुनवर्जत्रयोदशरत्नैः सम यात्रार्थमागतैरष्टापदपर्वते निजपूर्वजमरतका-
 र्तिभिर्हृत्पिया प्रासादे चतुर्विंशतिजिनान्ममस्कृत्य प्रमुदितैः पतितप्रायसोपानानि स-
 न्निह्य तदद्विरक्षाहृते पूर्वं पर्वतपरितो दण्डरत्नेन सहस्रयोजनो द्वेषा परित्वा कृता
 पुनर्दण्डरत्नानागतगन्दाकिनौपयःप्रवाहेण पूरिता च—इति पुरातनी श्रुतिः । विशेषवि-
 न्दरसु शत्रुजयमाहात्म्यादिभ्यो ग्रन्थेभ्योऽवसेयः इति । पुनः काशी वाराणसी इति
 लक्षा तीर्थं वर्तते । परराजने तु 'वाराणसीमरणान्मुक्तिः' इति श्रूयते । यत्र कादर्या
 एनो नगराजो ध्वजकिं चस्य स नाथो योगक्षेमकरः स्वामी । अलक्ष्यस्य लघि-
 वेण, स्वल्प परिपालन क्षेमः, तयोः कर्ता । श्रीपार्श्वनाथ उल्लयः । समभवत्समु-
 द्रतः । किं पुर्वं । सर्वसुपर्वणां लौकिकानां हरिहरयक्षादीनां नमस्त्वानां देवानां तेजः
 प्रकाशं परिभवन् अपहरन् तिरस्कृत्यन् वा । क इव । भानुरिव । अत्र यथा इवार्थः । यथा
 भानुर्गतेन ग्रहानामुपलक्षणान्दहनक्षत्रतारकचन्द्राणां तेजो ज्योतिरपहरति जपे
 त्वेति कृत्यः ॥

सूरिपुरंदरगदितानिति तीर्थान्मेदिनीमुनासीरः ।

श्रवणाभरणानीव व्यधित निजश्रोत्रपत्रयुगे ॥ २२२ ॥

इत्यमुना प्रकारेण सूरिपुरंदरेण हीरविजयसूरिराजेन गदितान् साहिपुरःकथितान् तीर्थान् शत्रुञ्जयादिपुण्यस्थानानि । तीर्थशब्दः पुनपुंसके । 'प्रस्थं तीर्थं प्रोच्यमलिन्दः' इति छिद्धानुशासनपुनपुंसके । मेदिनीमुनासीरो भूमीजम्भारातिः निजस्यात्मनः श्रोत्र-पत्रे कर्णपालौ श्रवणाभरणानि कर्णपूरानिव व्यधित चकार । 'श्रवणपूरितमालदलाङ्कुरः' इति नैषधे । सन्यक् शुभावैल्यर्थः ॥

अपि यतिपर्जन्योदिततीर्थततिश्रुतिसुधारसःप्रसरन् ।

अविशन्मानससुर्वीभर्तुः कर्णप्रणालिक्रया ॥ २२३ ॥

साहिर्न केवलं तीर्थानि श्रवणगोचरमात्राणि कुरुते स्म, किं तु सम्यङ्मनस्यवधारया-मास । तदेवाह—अपि पुनः यतिनां मध्ये पर्जन्येन वासवेनोदितानि निवेदितानि कथितानि यानि तीर्थानि तेषां ततिः श्रेणिस्तस्याः श्रुतिः श्रवणं सैव सुधारसः अमृत-निस्पन्दः स प्रसरन् प्रवर्धमानः कर्णः श्रवणमेव प्रणालिका जलागमननिर्गमन-मार्गः तथा कृत्वा उर्वीभर्तुः नृपस्य मानसं मनः अविशन् प्रविवेश । अथ वा उर्वी-भृत्पर्वतः, प्रस्तावात् हिमाचलः । हिमाद्रौ मानसं सरोऽस्तीति कविसमयः । तथा 'सदा इंद्राकुलं विभ्रन्नमानस प्रचलज्जलम् । भूभृन्नाथोऽपि नायाति चस्य साम्ब हिमाचलः ॥' इति चम्पूकथायाम् । ततः पर्जन्याज्जलधरात्प्रादुर्भूतः प्रवलवृष्ट्या समुत्पन्नः प्रवर्धमानः पदे पदे अपरापरक्षोतःप्रवेशाद्दृष्टिं प्राप्नुवन् पयःप्रवाहः हिमाचलस्य मानसं सरः नीरागमनस्य 'घडनाल' इति लोके ल्यातस्य मार्गेण प्रविशति ॥ इति सूरिकथितानि तीर्थानि साहिना श्रुत्वावधारितानि ॥

शेख्जूजी इत्येकः पाटी अपरश्च दानियार इति ।

तिष्ठन्ति साहिजाता अमी कुमारा इव द्युसदाम् ॥ २२४ ॥

हे सूरयः, अमी पुरःस्थायुकाः साहिजाताः पातिसाहितनयाः लोके 'साहि-जादा' इति प्रसिद्धाः तिष्ठन्ति उर्वीभूय स्थिताः सन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—द्युसदा देवानां कुमारा इव । अमी के । तान्नामग्राहं निवेदयति दर्शयति च—एकः त्रयाणां मध्ये एकोऽयं शेख्जूजी इति नामास्ते । च पुनरपरो द्वितीयोऽयं पाटी इति नाम्ना अस्ति । च पुन-रपरोऽयं तृतीयः कनिष्ठो दानियार इत्यभिधानो वर्तते ॥

एषामाशिषमखिलश्रीणां संकेतसदनमिव ददत ।

सारिण्या शिखरिण इव यथानयामी विवर्धन्ते ॥ २२५ ॥

हे सूरयः, द्युयमेषां मन्त्रन्दनानामखिलानां सर्वप्रकाराणां श्रीणां लक्ष्मीणां संकेत-

सदनं मिलनसंदेशगृहं मिथः प्रीतिभाजामेकान्दे संगमनगोहमिव । आक्षिप्तं मङ्गलसं-
सनं ददत विश्राणयत । यथा येन प्रकारेण अनया श्रीमदाशिषा अमी त्रयोऽपि
साहिजाता विवर्धन्ते वृद्धिं प्राप्नुवन्ति । क इव । शिखरिण इव । यथा सारिण्या कुल्यया
इमा विवर्धन्ते ॥

इति नृपमणिवाणीं कर्णपेयां प्रणीय

व्यतरदयममीभ्यो धर्मलाभाशिषं सः ।

अपि निजकरकूसाशेषराज्या इवैतै-

ऽसमप्रमदसुधावधौ राजहंसीवमूढुः ॥ २२६ ॥

अयं मुनीन्द्रः सूरिरमीभ्यः पातिसाहिपुत्रेभ्यः धर्मलाभ इति नात्रीमाशिषं व्यतर-
ददाति स्म । किं कृत्वा । इति पूर्वोक्तप्रकारेण नृपमणेः समस्तराजसुररत्नस्य साहेवर्णी
कर्णयोः सादरं श्रोत्रु चोग्यां प्रणीय कृत्वा । श्रुत्वेत्यर्थः । अपि पुनरेते साहिपुत्रा अपि
निजकरे स्वपाणौ कृतं कृतमागतमशेषं समग्रं राज्यं मेदिनीमण्डलाधिपत्वं यैस्तादृशा
इव । असमोऽसाधारणः यः प्रमोदः । अत्र प्रमदशब्दगतो रेलो न यतिमङ्गाय संभवेत् ।
तथा 'बहुलभ्रामरमेचकतामसे' इत्यस्मिन्काव्ये ह्रियादयोऽपि सन्तीति काव्यकल्पलता-
वृत्तरत्नाकरदृष्ट्यादौ कथनात् स एव सुधाधिः क्षीरसमुद्रः तत्र राजहंसीभूताः सि-
तच्छदा जाताः ॥ इति साहिजातानामाशीर्वादिदानम् ॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामादिमम् ।

तद्वाङ्गीक्रमसेविदेवविमलेनानन्दतो निर्मिते

वृत्ते हीरगुरोस्त्रयोदशमितः सर्गो बभूवान्सौ ॥ २२७ ॥

इति हीरसूरिचरित्रहोरसौभाग्यनान्नि महाकाव्ये असौ त्रयोदश इति संख्यया
मितः प्रमाणीकृतः सर्गो बभूवान् सजात इति ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगाणिविरचितायां खोपन्नहीरसौभा-
ग्यनाममहाकाव्यवृत्तौ शिवपुरीपादावधारणसुरवाणमहोत्सवकरणराणपुरयात्राआयुष्मापुरे-
शत्रजाप्रभावनाकरणमेडजागमननागपुरविक्रमपुरीयसंघमहोत्सवकरणफलवर्षियाकरणो-
पाध्यायविमलहर्षपुरप्रेषणसाहिमिलनतदुदन्ताकर्णनफत्तेपुरागमनसंघसंमुखगमनशेषणे-
ऽन्वयनन्तासाहिमिलनकुशलप्रभ्रालापद्वतो कसूरियुणाकर्णनतीर्थकथनसाहिजाताशीर्वा-
दप्रदानादिवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥

चतुर्दशः सर्गः ।

अथ प्रदेशीव स केशिनामुना विधातुकामः सुकृतस्य संकथाम् ।

इदं महीन्दुर्मुनिचन्द्रमन्नवीत्पुनन्तु पूज्या मम चित्रशालिकाम् ॥ १ ॥

अथ साहिजातानामाशीर्वादानानन्तरं स महीन्दुर्वसुधासुधांशुरकञ्चरसाहिर्मुनि-
चन्द्रं हीरविजयसूरिं प्रति इदमेतदग्रे वक्ष्यमाणमन्नवीदभाषे । किंभूतः सः । अमुना
सूरिणा समं सुकृतस्य धर्मस्य संकथां वार्ताम् । धर्मगोष्ठीमित्यर्थः । विधातुकामः कर्तुमि-
च्छन् । क इव । प्रदेशीव । यथा प्रदेशी नामा राजा केशिना श्रीपार्श्वनायापत्यकेशिग-
णधरेण सार्धं धर्मसंकथां कर्तुकाम आसीत् । इदं किम् । हे पूज्या जगन्मान्या भग-
वन्तः, मम चित्रशालिकां पुनन्तु पवित्रीकुर्वन्तु ॥

ततः ककुद्भानिव भूमिमानसौ तमित्युदीर्य क्रमचर्ययाचरत् ।

सहामुना सूरिरपि व्यसीत्पद्भिर्द्विजैजसा सूरिरिवामृतान्धसाम् ॥ २ ॥

ततः सूरेश्चित्रशालिकायामाकारणानन्तरं तं सूरिमिति पूर्वोक्तमाकारणलक्षणमुदीर्य
कथयित्वा ककुद्भान्मत्तवृषभ इवासावकञ्चरो भूमिमान् क्षितिपतिः क्रमचर्यया चरणच-
ङ्गमणेन अचल(र)सुरः प्रस्थितः । अपि पुनः सूरिर्गुरुरपि अमुना साहिना सह समं
व्यसीत्पद्भिर्द्विसर्पति स्म जगाम । क इव । सूरिरिव । यथा अमृतान्धसा सुधाशनानां
देवानामाचार्यः उपलक्षणादिन्द्रस्यापि । यदुक्तं नैषधे—'इदृशीं गिरमुदीर्य विद्विजा
जोपमासनविशिष्य वभाषे । नात्र चित्रमभिधाकुशलत्वे शैशवावधिगुरुर्युरस्य ॥' इति
वृहस्पतेरिन्द्रस्याचार्यत्वम् । सूरिः कलाचार्यो वाचस्पतिर्विद्विजसा शक्रेण समं कार्यव-
शात्प्रचलति ॥

धरातुरापाद् शमिनां शशी पुनः पथि प्रयान्तौ श्रयतः परां श्रियम् ।

कथंचिदुर्व्यामिव केलिशालिनौ विभावरीवल्लभभानुमालिनौ ॥ ३ ॥

धरातुरापाद् भूमीन्द्रः । 'धरातुरासाहि मदर्धयाच्ना कार्या न कार्यान्तरचुम्बित्वित्ते'
इति नैषधे । पुनः शमिनां शशी साधूनां सुधाकरः सूरिः । द्वावपि पथि चित्रशालिका-
वर्त्मनि प्रयान्तौ गच्छन्तौ सन्तौ परां प्रकृष्टा श्रियं शोभां श्रयतो लभेते । उत्प्रेक्ष्यते—
कथञ्चित्केनापि कुतूहलादिना प्रकारेण एकत्र मिलित्वा उर्व्या भूमण्डले केलिभिः
क्रीडाभिः शालते शोभते इत्येवंशीलौ विभावरीवल्लभभानुमालिनौ चन्द्रसूर्याविव ।
तस्मिन् समये सूरिदर्शनादतीव शान्तीभूतः साहिश्चन्द्रतुल्यः, सूरिस्तु पुण्यप्रतापा-
त्ताधिकं दीप्यमानत्वाद्भानूपमो दृश्यते ॥

विभुज्य कण्ठं क्षितिपाकशासनो दृशं दिदेश द्विरदद्विषन्निव ।

तथा स्थितानेष गवेषयंस्ततोऽनगारपारीन्द्रमुनीनजूहवत् ॥ ४ ॥

क्षितिपाकशासनो धात्रीसुत्रामा साहिः कण्ठ श्रीवां विभुज्य चक्रीकृत्य पश्चाद्दाल-

यित्वा दृष्टे दृश दिदेश दन्तवान् । क इव । द्विरदद्विषन्निव । यथा दन्तिनां प्रतिपक्षः
 सिंहः कण्ठ विभुज्य दश दत्ते । केशरी अग्रे गच्छन् पश्चाद्विलोक्यतीति तत्स्वभाव
 एव । 'गिरा विमुद्गैरि विभुज्य कण्ठम्' इति नैषधे । ततोऽग्रे क्रियदागल पश्चात् दृष्टि-
 दानानन्तरमेव साहिरनगारपारीन्द्रस्य साधुसिन्धुरारातेः सूरैः । अथ वा अनगारेषु सु-
 निषु पारीन्द्राः दुर्वादिवारणवित्रासकत्वेन कण्ठीरवाः । अथ वा यतिषु मुख्याः । 'स्यु-
 र्त्तरपदे व्याघ्रपुगवर्षमकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥' इति हैम्या-
 मुक्तत्वात् । तादृशान् सुनीन् श्रमणानञ्जद्वेदाकारयामास । एष किं कुर्वन् । यत्र सूरिणा
 सार्धं मिलितास्तत्रैव स्थितास्तिष्ठतः अथ वा तत्रैवाधोभूय स्थितिं कुर्वतो गवेषयन्पदयन् ॥
 सूरैरिवेन्द्रः कलभैरिव द्विपो ग्रहैरिवार्कश्च शशीव तारकैः ।

अदिद्युतद्वर्त्मनि सूरिवासवोऽनुगम्यमानो मुनिपुंगवैस्ततः ॥ ५ ॥

तत्स्वर्तेषां साहिनाकारणानन्तरं मुनिपुंगवैर्वाच्यमदृषभैरनुगम्यमानो वर्त्मनि त-
 स्मिन्नेव चित्रशालिकाध्वनि सूरिवासवः अदिद्युतत् । क इव । सूरैर्वेन्दारकैः इन्द्रः
 पुरंदर इव । पुनः क इव । कलभैः त्रिगद्वर्षीयस्तम्बेरमौद्विपैः षष्टिहायनयूथनाथ इव
 गजेन्द्र इव । पुनः क इव । ग्रहैर्मङ्गलादिभिरकों भास्वानिव ग्रहपतित्वात् । 'ग्रहाञ्जि-
 नीणोद्युपतिर्विकर्तनः' इति हैम्याम् । तथा जीवाभिगमसूत्रवृत्तौ—'धावान् चन्द्रपरि-
 वारस्तावान् सूर्यस्यापि परिवारः । परमतितेजस्त्वाद्भास्वत्पार्श्वे न च दृश्यते ।' पुनः
 क इव । तारकैर्व्यौतिभिः शशी चन्द्र इव अनुगम्यमानो दीप्यते ॥

अथाधिरुह्योर्ध्वधरां स किञ्चनात्मना न्यगादीत्पृथिवीपुरंदरः ।

दुलीचकाख्यास्तरणं त्रतीश्वराः पुनन्तु भूपीठमिव क्रमाम्बुजैः ॥ ६ ॥

अथ साधूनां सूरिर्दंतिधावाद्दानानन्तरमात्मना स्वेन किञ्चन स्तोकमात्रां सोपान-
 त्रयमयीसुचैरुर्ध्वधरां सोपानत्रिकेणैव कृत्वा उच्चैर्भूमीमधिरुह्य अभ्यास्याश्रित्य वा
 स पृथिवीपुरंदरो भूपो न्यगादीद्वभाषे । तदेवाह—हे त्रतीश्वराः सूरयः, राज्ञसुपवेश-
 नोचितं विचित्रचित्ररचनाचञ्चुरमणीयं लोकप्रसिद्ध्या दुलीचा इत्याख्या नाम यस्य ।
 स्वार्थे कः । दुलीचकाख्यमस्मत्सभागमनागमनभूमेः आस्तरणमाच्छादनं क्रमाम्बुजैर्नि-
 जचरणकमलन्यासैः पुनन्तु पवित्रीकुर्वन्तु । किमिव । भूपीठमिव । यथा क्षोणीमण्डलं
 स्वपादपद्मः पविच्यते ॥

गुरुर्नगादेति कदापि कीटिका भवेदधोऽस्मिन्न पदं दधे ततः ।

नृपोऽभ्यधादत्र न कश्चनासुमानमवेत्सुराणामिव मन्दिरे नरः ॥ ७ ॥

गुरुः सूरिरिस्त्रेपे वक्ष्यमाणं जगाद् वदति स्म । इति किम् । हे साहे, अथो दु-
 लीचकस्याधस्तात् भूपदेशे कदाचिदपि दैवयोगात्कीटिकापि चरन्ती तिष्ठन्ती वा म-
 वेत् । ततो जन्तुजातपालनादिहेतोरहनास्मिन्दुलीचके एतावता दुलीचकास्तरणोपरी
 कदापि कस्मिन्नापि प्रस्तावे पद चरण न दधे न सुधासि । चञ्चुरदृष्टभूमौ कथमपि कर्म

न निक्षिपामीत्यर्थः । ततः सूरीकथनानन्तरं साहिरभ्यघाद्वक्ति स्म । हे सूरयः, अत्र मन्त्रिशालिकायां दुलीचकाच्छादितायां च भूमौ कदापि कस्मिन्नपि समये वर्षाग्रीष्मादावपि कश्चन कोऽपि क्रीटकादिरसुमान् जीवो न भवेत् नैव स्यात् । क इव । यथा सुराणां मन्दिरे देवगृहे स्वर्गे भूचरो नरो मनुजो न स्यात् ॥

गुरुर्जगावाचरणं तथाप्यदः पदं निभाल्यैव ददे परत्र नो ।

यतः स्वकीयाचरणं मुमुक्षुणा प्रयत्नतो रक्ष्यममर्त्यरत्नवत् ॥ ८ ॥

गुरुः सूरीः पुनर्जगौ जल्पति स्म—हे साहे, यद्यपि श्रीमन्त्रिशालिकाया रचना-वारिमदुलीचकस्य अध उपरि वा सर्वथापि क्रीटिकादिजन्तुर्न स्यात्, तथापि जीवाभावे सत्यपि ममाद एतदाचरणमाचारो वर्तते यदह निभाल्य अप्रेतना युगप्रमाणां भूमिकां नेत्राभ्यां विलोकयैव पद ददे स्थापयामि, न परत्र चक्षुरनवेक्षिते स्थाने सर्वथापि क्रम न मुञ्चामि । 'दृष्टिपूतं न्यसेत्पाद वल्लपूत पिबेज्जलम् । सत्यपूत वदेद्वाक्यं मनःपूत समाचरेत् ॥' इति नीतिशास्त्रेऽपि । हे साहे, यतः कारणान्मुमुक्षुणा संसारकारागारात्स्व मोचयितुमिच्छता यतिना स्वकीयाचरणं निजस्याचारः प्रयत्नतः प्रमादनिद्राकषायादीनां निराकरणादस्य सम्यक्परिपालनीयम् । किवत् । अमर्त्यरत्नवत् । यथा संतुष्टेन केनचिद्देवेन दत्तं चिन्तामणिं सम्यक्प्रयत्नेन कृत्वा रक्षयते ॥

ततः स यावत्कुरुते तदुच्चकैर्वभूव तावत्प्रकटैव क्रीटिका ।

व्रतिप्रभोरप्रतिमां कृपालुतां पुरः क्षितीन्दोर्गदितुं किमात्मना ॥ ९ ॥

ततो गुरुगदितानन्तरं सोऽकञ्चरो थावहुलीचक करे गृहीत्वा पश्चादुच्चकैः करोति ऊर्ध्वमुत्पादयति, तावत्तत्र प्रदेशे क्रीटिकैव प्रकटा साहिलोचनगोचरा बभूव सजाता नृपेण स्वदृष्टया दृष्टा । उत्प्रेक्षयते—क्षितीन्दोः पुरो राज्ञोऽप्रे व्रतिप्रभोः सूरेः अप्रतिमा-मसाधारणा कृपालुतां दयावत्तामात्मनेव स्वेन गदितु कथयितुमिव प्रकटीकर्तुमिव ॥

ततः क्षितौ स्वस्य यथैकभूपतां गुरोस्तथाद्वैतदयाधिनाथताम् ।

अवेत्य चित्तेऽतिचमत्कृतिं वहन्मुहुर्मुहुस्तं प्रशशंस भूमिमान् ॥ १० ॥

ततः क्रीटिकादर्शनानन्तरं स भूमिमानकञ्चरसाहिर्मुहुर्मुहुर्वारंवारं त सूरीन्द्र प्रशशंस श्लाघते स्म । किं कुर्वन् । चित्ते मनस्यतिचमत्कृतिमतिशयेनाश्चर्यं वहन् दधत् । किं कृत्वा । क्षितौ क्षितिमण्डले स्वस्यात्मनो यथा येन प्रकारेण अन्यराजसु तादृक्स्फूर्तिमाहात्म्याद्यभावात् स्वस्यैव तदद्वैतत्वेन एकभूपतामद्वैतपातिसाहितां तथा तेन प्रकारेण गुरोरद्वैतामन्यसामान्यां दयायाः कृपाया अधिनाथतां स्वामित्वम् । कृपालुतामित्यर्थः । चित्ते स्वमानसे अवेत्य ज्ञात्वा । चित्ते इत्युभयत्रापि योजनीयम् ॥

कृपालुतां वः किमहो महीयसीमुत स्तुवे स्वाचरणप्रवीणताम् ।

पयोदवत्किं तु परोपकारितां निरूपकं वा भवतां शुचेः पथः ॥ ११ ॥

अहो सूर्यः, अहं वो युष्माकं महीयसीमतिशुर्वी विश्वप्रशस्यां कृपाद्धतां सर्वजग-
बन्तुषु कृपावत्तां किमिति प्रश्ने स्तुवे ह्यषाविषयं नयामि । उताथ वा वो युष्माकं
स्वाचरणे निजाचारविधिमार्गपालने प्रवीणतां नैपुण्यं सुशिक्षिततां किं स्तुवे प्रशंसामि ।
पुनरहं पयोद्वद्वाधिकघनाघन इव परोपकारितां परेषा निःशेषालक्षुलुप्राणिनामुपकर्तृत्वं
स्तुवे क्वयामि । वाथ वा भवतां श्रुचैः पवित्रस्य विशुद्धस्य वा पयो मार्गस्य सद्धर्मा-
चरणस्य वा निरूपकमुपदेशरं कथयितारं वा स्तुवे स्तुतिविषयीकरोमि । कं कं स्तुवे
श्लाघे, सर्वमपि प्रशसापरमास्पदमिति ॥

जगत्यसाधारणता व्यतर्किं वः क्षणादनेनाचरणेन शासने ।

सुधासुजां भूमिरुहीव कामितप्रदातृभावेन सुमुखुपुंगवाः ॥ १२ ॥

हे सुमुखुपुंगवाः सूरिश्वराः, अनेन समप्रजगज्जन्तुजातपालनलक्षणेन आचरणेन
सदाचरणविधानेन कृत्वा क्षणादल्पकालात्तत्कालमेव मया वो युष्माकं शासने जैनदर्शने
जगति विश्वे असाधारणता सर्वेभ्योऽद्वैतता एतावता पञ्चभ्यो दर्शनेभ्यो युष्माकं जैनशास-
नसाधारणमेवेति व्यतर्किं मया विचारितम् । ज्ञातमित्यर्थः । कस्मिन्निव । भूमिरुहीव । यथा
कामितानामौहिकाशेषमनोभिलषितानां प्रकर्षेण दातृभावेन दायकत्वेन सुधासुजामसृताश-
नानां प्राप्ते असाधारणता वितर्क्यते, एतावता यथा सर्ववृक्षजातिभ्यः कल्प-
द्रुमा विशेषास्तथान्यशासनेभ्यः श्रीमच्छासनमिति ॥ इति सूरिन्द्रकृपाद्धताजैनशा-
सनयोः प्रशसा ॥

कथीपकस्थास्तरणं ततः करद्वयेन दूरीकृतवान्स्वयं नृपः ।

मुनीन्द्रसङ्गादिव पापमात्मनः प्रभुः पुनाति स पुनः स तां क्षितित्म् १३

ततः प्रभुकृपाद्धतावगमनप्रणीतप्रशंसानन्तरं नृपोऽकम्बरः स्वयं तत्रान्यसेवकाभा-
षादात्मनैव करद्वयेन पाणिपद्मद्वन्द्वेन कथीपक इति नाम्नः परदेशोत्पन्नजातिविशेषपट्ट-
सूत्रमयवज्रसास्तरणं दुर्लभकापराभिधानं दूरीकृतवानपसारयति स । पश्चात्कृत
इत्यर्थः । पृथक्चक्रे । उत्प्रेक्ष्यते—मुनीन्द्रस्य हीरसूरेः सङ्गादात्मनः स्वस्य पापमिव
दूर्यकार । तस्य दूरीकरणत्प्रभुः सूरिस्तामास्तरणरहितां क्षितिं पुनाति स पवित्र-
यामासिवात् । ऊर्ध्वं धरामारुरोहेत्यर्थः । चित्रशालिकात्रिस्रोपानभूमौ चटित इत्यर्थः ॥

धरेशयामाधरिताद्रिसूदनोपदीकृतास्थामिव चित्रशालिकाम् ।

विभूषयांचक्रतुरुर्वरावरानगाररात्रीरमणौ क्रमेण तौ ॥ १४ ॥

सर्वतथाः सर्वसस्याथा भूमेः वरः स्वामी धनधान्यमणिप्रसवित्र्या धरिन्याः पतिः ।
यदुक्तम्—‘शरथ कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् । सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्तु पुरु-
षाख्यः ॥’ इति । तथा रघुवंशेऽपि—‘क्षितिरिन्दुमतीच भासिनी पतिमाद्याथ तमप्रयपौ-
क्ष्यम् । प्रथमा बहुरत्नसूरभूदपरा वारमजीजनत्सुतम् ॥’ इति । तथा अनगाररात्रीरमणः
प्रमणचन्द्रः सूरिस्त्वौ क्रमेण चित्रशालिकां विभूषयांचक्रतुः अलंकुर्वति स । उत्प्रेक्ष्यते—

धरेशेन भूमिपतिना धाम्ना तेजसा बलेन वा अचरीकृतेन हीनीकृतेन । अभिभूयेति शेषः । अद्रिसूदनेन मघोना उपदीकृता द्वीकितामास्या स्त्रीयां सौधर्मां सभामिव ॥

अवग्रहं प्राप्य महीहिमांशोर्निषेदुषस्तत्र यतिक्षितिक्षितः ।

जलालदीनोऽपि पुरोऽभजद्भुवं सुहस्तिनः संप्रतिभूगभस्तिवत् ॥ १५ ॥

जलालदीनो यवनमुद्रलप्रसिद्धमिदं विशेषनाम साहिरापि यतिक्षितिक्षितः सूरिराजस्य । 'महीक्षित्पार्थिवो मूर्धाभिपित्तो भूप्रजानृपः' इति हैम्याम् । पुरोऽप्रेतना भुव क्षोणीं अभजत् वशाज । भूमावेवोपविष्टो नासने । सूरैः किं चक्रुपः किंलक्षणस्य वा । निषेदुपः उपविष्टस्य । किं कृत्वा । महीहिमत्विषो भूमीसोमस्य अवग्रहमुपवेशनार्थमादेशं प्राप्याधिगत्य । किं वत् । संप्रतिभूगभस्तिवत् । यथा संप्रतेरनुज्ञामवाप्य निपण्णस्य सुहस्तिःसूरैः पुरस्तात्संप्रतिनामा भूगभस्तिर्भूमीमास्त्रान् उपविशति स्म । 'मध्यदिनावधि विषेर्वसुधाविषस्वान्' इति नैपथे ॥ इति चित्रशालिकायामागत्य सूरिनृपावुपविष्टो ॥

अथ धर्मकथारम्भः—

स धर्मकिर्मारितसंकथास्वथो मिथः प्रवृत्तासु तमित्यचीकथत् ।

धराविधो वीजमिवावनीरुहां वृषोऽस्त्युपादानमशेषसंपदाम् ॥ १६ ॥

अथो चित्रशालायां द्वयोरुपवेशानन्तरं स सूरिस्तमकच्चरसाहिमित्यमुना प्रकारेणाचीकथत् कथयति स्म । कासु सत्तीसु । धर्मण पुण्यप्रकाशनेन किर्मारितासु मिथ्यासु संकथासु वार्तासु मिथः सूरिभूपयोः परस्पर प्रवृत्तासु प्रारब्धासु । इति किम् । हे धराविधो प्रथिव्या निष्कलङ्क चन्द्र हे साहे, अशेषाणा सर्वात्तामपि संपदा लक्ष्मीणामुपादानमूलकारणं वृषो धर्म एवास्ते विद्यते । किमिव । वीजमिव । यथा अवनीरुहाणा वृक्षाणामुपादानं तत्तज्जातिज वीजं योनेर्निवन्धनम् ॥

अनक्षिलक्ष्यापि यथानुमीयते पयोदवृष्टिस्तटिनीपयःप्लवैः ।

विचक्षणैश्चेत्तसि तक्थ्यते तथा विभूतिभिः प्राक्सुकृतं पचेलिमम् ॥ १७ ॥

हे साहे, यथा येन प्रकारेण तटिन्या नद्या पयःप्लवैः पानीयपूरैः । आगतैरित्यव्याहारः । अनक्षिलक्ष्या लक्षितुं द्रष्टु योग्या लक्ष्या । 'लक्ष दर्शनाङ्कनयोः' इत्यस्य धातोः प्रयोगः । अक्षणोर्लक्ष्या अक्षिलक्ष्या, न अक्षिलक्ष्या अनक्षिलक्ष्या, अदृग्गोचरा । अदृष्टापीत्यर्थः । पयोदानां घनानां वृष्टिर्विचक्षणैर्निपुणैरनुमीयते अनुमानविषयीक्रियते, तथा तेवैव प्रकारेण पण्डितैर्विभूतिभिर्विभवैः कृत्वा अदृष्टिर्विषयीकृतमपि पचेलिमं परिपाकं प्राप्नोदयमागतं प्राक्सुकृतं पूर्वजन्मोपाजितं पुण्य तक्थ्यते विचार्यते विज्ञायते वा ॥

अभङ्गभोगाम्बुधिशंवरयीयतां धरेश धर्मेण विना जनुष्मताम् ।

अपार्थतामुद्ग्रहते परं जनुर्विना फलौघैरवकेशिनामिव ॥ १८ ॥

हे धरेण क्षितिपते, धर्मेण सुकृताचरणेन विना जनुष्मतां प्राणिनां परं केवलं जनुजन्म अपार्यतां निरर्थकत्वम् अपगतोऽर्थः धर्मप्रयोजनं यस्य । यदुक्तम्—‘जे जिणधम्मवाहिरा ते जाणे वाचारि । उग्घा उरहिंघ्ययगया संसारिया संसारी ॥’ इति । तस्य भावस्तत्ताम् । ‘अर्थो हेतौ प्रयोजने । निवृत्तौ विषये वाच्ये प्रकारे द्रव्यवस्तुषु ॥’ इत्यनेकार्थः । एवोद्वहते विभक्ति । तथा ‘यस्य युधिष्ठिर इव न क्वचिदपार्यो वचनकमः’ इति चम्युक्तयाम् । जनुष्मतां किमाचरताम् । अमहा अनवच्छिन्नाः सततप्रवृत्ता ये भोग विभवनिता राज्यादिमुखास्वादास्त एवाम्भुविः समुद्रः तत्र शवरीयतां सीनानामिवाचरताम् । ‘शवरो दानवान्तरे । मत्स्यैणगिरिभेदेषु’ इत्यनेकार्थः । तथा ‘शवरोऽनिमिपस्तिभिः । मत्स्योऽवमीनः’ इति हैम्याम् ॥

कुरङ्गनाभीमपहाय भूषितुं स्ववर्ष्मं गृह्णाति निषद्धं करे ।

निकृत्य गेहोपवने प्ररोपितं सिताभ्रसालं वपतेऽर्कपादपम् ॥ १९ ॥

अपास्य पीयूषरसं जिजीविषुर्मुखादहीन्दोः स्वदते गरं पुनः ।

विमुच्य धर्मं नृप सार्वकामिकं विमुग्धधीर्यो विषयेऽनुरज्यते ॥ २० ॥

हे नृप, सर्वानैहिकासुष्मिकान् कामानभिलाषान् करोति पूरयतीति सार्वकामिकस्तम् । ‘ऋतु विषते यदि सार्वकामिकम्’ इति नैषधे । तादृशं धर्मं विमुच्य त्यक्त्वा यो विशेषेण सुग्धा कृपा कृत्येष्वनभिज्ञा कार्याकार्यविचारविकला धीर्बुद्धियैसासवज्ञानो विषये भोगसुखादावनुरज्यते अतुरक्षीभवति, स पुमान् कुरङ्गनाभीं कस्तूरिकाम् । मृगमदवाच्यपिनाभिश्चन्दो हस्तो दीर्घोऽपि ‘मृगनाभिर्दृग्मदः’ इत्यत्र हैम्या हस्तः । तथा ‘गोरोननावन्दनकुङ्कुमैगनाभीविलेपात्पुनरुक्तयन्ती’ इति नैषधे दीर्घोऽपि । अपहाय सुक्त्वा स्ववर्ष्मं निजशरीरे मुखस्वनायवथवं स्त्रीमधिकृत्य पुनरर्थं केवलं वपुरेव भूषितुं विलेपनादिना भाले तिलकादिना वा शोभां नेतुम् । यथा ‘शोभन्ते स्थितिसौष्टवेन कतिचिःकस्तूरिकाम्,’ ‘नेपालक्षितिपालभालफलके पङ्कं न शङ्केत कः’ इति सूक्तपदद्वयी । निषद्धं पङ्कं कचवरकं करे हस्ते गृह्णाति । पुनः गेहस्य स्वमन्दिरस्योपवने समीपवाटिकायां गृहारामे वा प्ररोपितं स्वयं पृथक् मनोरथैरुप्तं सिताभ्रसालं कर्पूरपादपम् । ‘द्विवा कर्पूरखण्डान्वृत्तिमिह कुरुते कोद्रवाणा समन्तात्’ इति सिन्दूरप्रकरे । निकृत्य छिन्ना । ‘हृत्वी छेदने’ अयं धातुः । अर्कपादपम् ‘आकडा’ इति लोकप्रचिद्धं नामेति अर्कवृक्षम् । ‘अर्काः किं फलसंचयेन भवतां किं वा प्रसूनैर्नैः’ इत्यपि सूक्तम् । वपते प्ररोपयति । वप्यातुर्भवपदी । पुनः स पीयूषरसं तुष्टसुरदत्ताजराभरकृदमृतं सत्यज्यदूरे क्षिप्त्वा जीवितुमिच्छुजिजीविषुः सन् अहीन्दोः विषभाससहस्रभाजः शेषनागराजस्य । ‘विषमारसहस्रेण वासुकिर्नैव रविर्नतः । वृश्चिको विषमात्रेण खोर्ध्वं वहति कण्ठकम् ॥’ इति सूक्तम् । सुखाद्ददनाद्गरं गरलं स्वदते पिबति । ‘संगरं गरमिवाकलमन्ति’ इति नैषधे ॥ युग्मम् ॥

अनश्वरी श्रीर्युवता किमु ध्रुवा जरापि जीर्णा शमनः शशाम किम् ।
 यदेष जन्तुर्विषयाभिलाषुको दधाति धर्मे न मनो मनागपि ॥ २१ ॥
 हे वृष, श्रीर्लक्ष्मीरनश्वरी शाश्वती अस्थिरैव । यदुक्तम्—‘साथरवप्पमुरारिपिय
 चन्दसरीसा भाय । लन्डी हीडइ घरि घरि महिला एह सहाय ॥’ इति पुनर्युवता यौवनं
 ध्रुवा नित्या कदापि न यास्यति । ‘यौवन जाइ वेगिनदीर्युजलहइ । इन्दुचन्दुनागिन्दु-
 कहो कुणथिररहइ ॥’ इत्युक्तेः । पुनर्जरा विस्रसा यौवनवयोहानिलक्षणवस्था जीर्णा
 स्थविरीभूता स्थातुमुत्थातुमप्यशक्ता जाता किम् यन्नाशकभावान्नागामेष्यति । य-
 दुक्तम्—‘यौवनकरेदेदीहडइ कीजइ मित्त दुच्चार । कालिज वडपण भावइइ को न
 विवार ॥’ इति । पुनः शमनो यमः शशाम ज्ञान्तीभूतः । किंभूतः । यद्य क्वमपि न
 व्यापादयिष्यामि मृतो वा यत्कारणादेप जन्तुर्जावो विषयानां कामभोगादिसुखानाम-
 भिलाषुकः कामयिता कामुको लोलुपः सन् धर्मे सुकृताचरणे मनागीपन्मात्रमपि मन-
 श्चित्तं न दधाति स्थापयति ॥

प्रसूत्वरः शंवरत्रैरिविक्रमोऽचिरात्सृजेद्विक्रमिणोऽप्यविक्रमान् ।

उदीयतेऽस्मादपि राजयक्ष्मणा तमोभरेणेव तमस्विनीमुखात् ॥ २२ ॥

हे साहे, प्रसूत्वर* प्रसरणशीलः प्रवर्धमानः शंवरनामा दैत्यविशेषस्तस्य वैरी दस्यु-
 र्हेन्ता स्मरस्तस्य विक्रमो वीर्यं प्रतापः स्मरी अपस्मारप्रसारः मदनोन्मादः अविराद-
 ल्पकालादेव विक्रमिणोऽपि महाशक्तिमतोऽपि अविक्रमान् निर्वीर्यान् अवलान् सृजेत्
 कुर्यात् अपि पुनरस्मान्मदातिरेकात् राजयक्ष्मणा क्षयरोगेण उदीयते प्रादुर्भूयते ।
 केनेव । तमोभरणेव । यथा तमस्विनीमुखात्प्रदोषात्संघासमयादन्धकारेण स्फूर्यते ॥

मनोभुवा मोहयमानमानसो महांहसां संहतिमात्मनाचरन् ।

लभेत कश्चिन्नरकेषु कारणामिहैव शूलामिव पारिपन्थिकः ॥ २३ ॥

कश्चित्पापीयान् पुमान्नरकेषु कारणं सप्तस्वपि दुर्गतिषु परमाधार्मिकनिर्मिता क्षेत्रो-
 ऽद्भूता महारोगशीतोष्णादिजनितां कासश्वासकठोदरादिकां तीव्रवेदना लभेत प्राप्नुयात् ।
 क इव । पारिपन्थिक इव । यथा परस्वाद्यपहर्ता तस्करो नरकेषु नारकित्वेन नरको-
 ऽद्भूता महती पीडां लभते । कामिव । शूलामिव । यथा इह लोके च शूला मार्यमाणचौ-
 राधिरोपणतीक्ष्णतदादिकां महतीं व्यथां प्राप्नोति । जन्तुः किं कुर्वन् । मनोभुवा शत्रु-
 भूतेन कामेन मोहयमानं मोहं मूर्छां सदसद्विवेचनचातुरीविकलतां नीयमानं मानस
 मनो यस्य तादृशः सन्महाहसां प्रबलपापानां संहतिं श्रेणीमाचरन् । यदुक्त नैषधे
 दमयन्त्याः पुरस्तात्—‘दधुना नलः पापभीरुरपि त्वत्प्रापकात्रस्यति नैनसोऽपि’ इति ॥

दुरन्तदुःखाद्विषयात्तु विभ्यता विमुक्तसङ्गेन कृपानुषङ्गिना ।

वशेव सौभाग्यवता स्वकामुकीक्रियेत केनपि मरुद्भृहेन्दिरा ॥ २४ ॥

तु पुनः केनापि धार्मिकेण पुंसा मरुदृहेन्द्रिा स्वर्गलोकलक्ष्मीः स्वकामुकी स्वस्मिन्नि-
 न्छा यस्याः स्वाभिलाषिणी । 'इच्छाद्युक्ता तु कामुका' । च्चिप्रत्यये कामुकीक्रियते । अथ
 वा स्वस्वात्मनः कामुकी लालसाकलिता क्रियते । 'वृषस्यन्ती कामुकी स्यात्' इति द्वै-
 न्याम् । केनेव । सौभाग्यवतेव । यथा 'सद्गमनसन्निरीक्षणसज्जल्पनामिति वदन्ति ज्ञाप्यम् ।
 स्पृहणीयो रतिसुभगः स्पर्शगुणो भवति सौभाग्यम् ॥' इदं च द्वयमपि स्त्रीपुरुषयोः स्यात् ।
 अत्र तु सुभगत्वभाजा वसुदेवनेव सकलकामिनीजनकामेणा वा पुरुषेण वशा वनिता
 स्वकामुकीक्रियते । पुसा किं कुर्वता । दुर्दुष्टोऽन्तोऽवसानं यस्य प्रान्ते कठिनः वि-
 पाको यस्य तादृशं दुःखं यस्मात्तद्विधाविषयाद्गोचरात् शब्द-रूप-गन्ध-रस-स्पर्शल-
 क्षणपञ्चसत्त्वकात् गुणाद्विभ्यता संसारकारागारप्रपतनानन्तासातसहनादिमहाभीतिं वि-
 प्रता अत एव विगीतोऽपमानितो मुक्तः सद्गः पुत्रकलत्रधनादिकः सकलसंसारिका-
 नुपद्गः संसारिकलेशो येन । पुनः किभूतः । कृपानुपद्गेन पृथ्वी-अप-तेजो-वायु-व-
 नस्पत्-त्रसरूपाणा षण्णां कायानां रक्षणलक्षणकरुणाकलितेन षट्काययोःकुलपालकेन
 समस्तयावजगच्चराचरजन्तुरक्षाक्षमेणेत्यर्थः ॥

क्रमादुपक्रम्य समाधिना भवी भवं स मुञ्चन्भजते महोदयम् ।

स्वलोहतां सिद्धरसेन संत्यजन्सुवर्णतां धातुरिव प्रपद्यते ॥ २५ ॥

च विषयविसुखो भवी संसारी जीवः क्रमात्परिपाटीतः स्वर्गे गत्वा प्रशस्तमर्त्यजन्म
 संश्रय्य उपक्रम्य चारित्र्यादिविशिष्टधर्माचरणोपक्रमं कृत्वा समाधिना शुक्लध्यानयोगेन
 भव संसारमुज्ज्वन् मुञ्चन् सन् महोदयं मोक्ष निःसीमानमभ्युदय भजते । संसारसागरं
 निपतीर्य सिद्धो भवतीत्यर्थः । क इव । धातुरिव । यथा धातुर्लोहादिः सिद्धरसेन रसक-
 पित्रादिपानीयविशेषेण स्वलोहतां कालायसभावं नीचधातुतां संत्यजन् मुञ्चन् सुवर्णतां
 प्रपद्यते ॥ इति धर्मदेशना ॥

अभाजि युष्माभिरिवानुगामिभिर्महीमहेन्द्रः परमेशिता स कः ।

अवद्यवन्ध्यां पदवीं प्ररूपयन्नुपासनामर्हति कीदृशो गुरुः ॥ २६ ॥

सुधाधिष्वधो ददतेऽमृतं पुनः स किंविधो धर्म इदं वदन्तु मे ।

महीमहेलादयितोदितामिमां गिरं निपीय प्रभुरप्यचीकथत् ॥ २७ ॥

इमा इत्तापेक्षया पूर्वोक्ता मही भूमिरेव महेला कामिनी । 'यद्य परमहेलारतोऽप्य-
 पारदारिकः' इति चम्पूकथायाम् । तथा 'महिला स्यान्महेलया' इति शब्दप्रभेदे ।
 गन्ता दयितो गर्ता अकट्वरः तेनोदिता कथिता वाणी निपीय सादरं श्रुत्वा प्रभुः सूरि-
 नोऽप्यचीकथत् वदति स्म । इमा काम् । हे मुरीन्द्राः, इदं मयैव निगद्यमानं पृच्छय-
 न्त न मे मम वदन्तु कथयन्तु । इदं किम् । यः परमेशिता परमेश्वरो युष्माभिः श्रीम-
 ङ्गिरभाजि सत्सेव्यते स्म । कैरिव । अनुगामिभिरिव । यथा महीमहेन्द्रो नीतिमान् भूमान्
 संवशः सेव्यते । स कः परमेशी किंनामा च पुनः किंशुणो शुश्रूषासनामर्हति सेवा

कर्तुं योग्यो भवति सेवनीयः स्यात् । गुरुः किं कुर्वन् । अवयेन पापेन वन्ध्याम् ।
 'अवयमुक्तेः पथि यः प्रवर्तते' इति सिन्दूरप्रकरे । सर्वथा पापनिमुक्ता पदवीं मार्गं
 प्ररूपयन् । गुरोर्गुरोरिति विशेषणमपि तत्त्वोपदेष्टा हिताहितनिरूपकः । च पुनः सुधा-
 ण्घिवत्क्षीरसमुद्र इव अमृतं सुधा मोक्ष च ददते विश्राणयति । अयं 'दद दाने' धातु-
 रात्मनेपदी भ्वादिश्च । स धर्मः किविधः कीदृक्प्रकारः ॥ युग्मम् ॥ इति साहेदेवगुरु-
 न्प्रति देवगुरुधर्माणां प्रश्नः ॥

जगन्ति यस्यानुभवेऽनुचिन्वितामिवात्मदर्शे दधते धरापते ।

जिगाय चाष्टादशदोषविद्विषो नवद्वयद्वीपभुवो जयीव यः ॥ २८ ॥

तरङ्गिणीवेणिमिवाम्भसां प्रभुर्न चाङ्गपाली नयते नितम्बिनीम् ।

क्वचित्पुनर्यस्य न नर्मनर्मदाहदावगाहे द्विरदायितं हृदा ॥ २९ ॥

विभर्ति हेतीर्न तनूनपादिवाहितान्पुनर्यो न हिनस्ति हिंस्रवत् ।

भवं भिनत्ति स्म करीव पञ्जरं दधाति देवः स नमस्क्रियाहर्तीम् ॥३०॥

हे धरापते, स दीव्यति क्रीडति त्रैलोक्यैश्वर्यलक्ष्म्या ब्रह्मश्रिया वा स देवः परमे-
 श्वरो निखिलनरसुरासुराणामपि नायकः नमस्कियाया नमस्कृतेरार्हतीमौचित्तीं योग्यता
 दधाति विभर्ति । 'उडुपरिपदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचित्ती' इति नैषधे । अत्र नम-
 विकल्पत्वेन रूपद्वयी आर्हन्ती आर्हती च । आर्हतो भाव आर्हती । 'अण्त्ण ईप्' इतीप्र-
 त्ययः । इति सिद्धिरपि । स देवः प्रणामयोग्यः स्यात् । स कः । यस्य परमेशितुरनुभवे
 ज्ञाने जगन्ति त्रीणि—सप्त—चतुर्दश—एकविंशतिर्वा भुवनानि अनुचिन्वन्ति संक्रामन्तीत्ये-
 वंशीलानि अनुचिन्वीनि अनुचिन्विनां भावोऽनुचिन्विता प्रतिचिन्विशीलतां दधते विभ्रति ।
 कस्मिन्नैव । आत्मदर्श इव । यथा निर्मलदर्पणमण्डले ज्ञापि भूधनधनिगृह्णन्निशालिका-
 दिभित्त्यादौ चित्रोक्तानि त्रीणि जगन्ति प्रतिफलन्ति । च पुनर्हे भूवल्लभ, यो
 देवो दीनान्तराय—लाभान्तराय—वीर्यान्तराय—भोगान्तराय—उपभोगान्तराय—हास्य-
 रति—अरति—भीति—जुगुप्सा—शोक—काम—सिध्यात्व—अज्ञान—मिद्रा—अविरति—राग—द्वे-
 षनामानोऽष्टादशसंख्याका दोषा अपगुणास्त एव विद्विषो महावैरिणो जिगाय परागू-
 तवान् । क इव । जयीव । यथा परराजजित्वरो राजा नवसंख्याकानां द्वयं द्वन्द्वं नव-
 द्वयं नवद्वयं च ते द्वीपाश्च नवद्वयद्वीपाः इति नैषधवृत्तिनरहरिकृतसमासः । तेषामष्टा-
 दशद्वीपानां भुवो भूमौप्रदेशान् जयति स्ववशीकुरुते । 'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्'
 इति नैषधे । तथा 'अष्टादशद्वीपनिस्त्रातयूपः' इति रघौ । च पुनर्यः परमेष्ठी नित-
 म्बिनीर्न कान्तामङ्गपालीमालिङ्गनं न नयते न प्रापयति । 'आलिङ्गनं परिष्वङ्गः संश्लेष
 उपगूहनम् । अङ्गपाली परीरम्भः' इति हैम्याम् । क इव । प्रभुरिव । यथा अम्भसा
 पानीयानां स्वामी समुद्रस्तरङ्गिणीवेणिं नदीप्रवाहं नदीपूरं नदीनां स्वपत्नीत्वेनाश्लेषण
 नयते लम्बयति । पुनर्यस्य परमात्मनो हृदा हृदयेन कञ्चित्कुत्रापि समये प्रवेशे वा

रहसि वा प्रकट वा नर्म क्रीडा तदेव नर्मदा मेकलाचलजाता नदी नर्मदानात्री तस्या
 इदो द्रहस्तस्यावगाहे विलोडने जलकेलिविधौ वा न द्विरदायित गजवदाचरितम् । प्रायो
 विन्ध्यपर्वतोत्पन्ना इत्थिनो विन्ध्योपकण्ठप्रवहन्नर्मदायामनिश स्त्रैरं रमन्ते । यदु-
 क्तम्—‘कौप वारि विलोक्य वारणपते किं विस्मितेनास्यते प्रायो भाजनमस्य संप्रति
 भवान्तपीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीपुलिन्दललनापीनस्तनास्फालनस्फालीभूतमहो-
 र्मिनिर्मलजला दूरे धुनी नर्मदा ॥’ इति गजाष्टके । पुनर्हं भूमण्डलाखण्डल, यो हेतीश्वाप-
 चक्रशूलगदाप्रमुखानि प्रहरणानि न विभति । क इव । तनूनपादिव । यथा ‘वहिर्हेती-
 ज्वाला धत्ते । ‘हेति’ प्रहरणं शप्तम्’, तथा ‘हेतिः कीलाशिखा ज्वाला’ इति द्विकमपि
 ईम्याम् । पुनर्यः हिंसवत् घातुक इव अहितान्स्वरिणो न हिनस्ति न घातयति । पुनर्यः
 भव ससारं भिनत्ति भनक्ति । क इव । करीव । यथा हस्ती पञ्जरं काष्ठकोष्ठं भिनत्ति भेद-
 यति । ‘जयकोईमणकमेलमसलभयपंजरकुंजर’ इत्यभयदेवसूरिकृतजयतिहुअणस्तोत्रे ॥
 त्रिभिविंशेषकम् ॥ इति देवस्वरूपम् ॥

परिग्रहं यो जलमम्बुदाविलं मरालवन्मुञ्चति सध्व संसृतेः ।

प्रबोधशालीनिह यः प्ररोपयेत्कृपारसापूरितमानसावनौ ॥ ३१ ॥

प्रवर्तको यः सुगतेश्च दुर्गतेर्व्यनक्ति मार्गौ रविवच्छुभाशुभौ ।

भवात्तरन्त्वेन परांश्च तारयंस्तरौ च वार्षौ गुरुरीदृशः स्मृतः ॥ ३२ ॥

हे साहे, यः संसृतेः संसारस्य सध्व गृहभूतं परिग्रहं धन-धान्य-क्षेत्र-वस्तु-रूप्य-
 सुवर्ण-कूप्य-द्विपद-चतुष्पदरूप नवविधमपि खयमागमना मुञ्चति जहाति । किवत् ।
 मरालवत् । यथा राजहंसः अम्बुदेन प्रावृषेण्यप्रवलजलधरवारिवर्षेणेन जम्बालजलप्र-
 वागमनेनाविल पङ्किलीकृतं जलं सरसीसलिलं त्यजति । ‘गङ्गानीरमपि त्यजन्ति कल्पं ते
 गजहंसा वयम्’ इति सूक्ते । पुनर्यः कृपारसेन कारुण्यामृतेन पूरितायां भरिताया पूर्णा-
 कृताया वा मानसं भविजनमन एवावनिर्भूमिस्तस्यां प्रबोधाः सम्यग्ज्ञानानि त एव
 शालयः कलमास्तान्प्ररोपयेत् वपेत् । जलभृतभूसौ हि शालय उप्यन्ते इति स्थितिः ।
 पुनर्यो रविवत्सूर्य इव शुभाशुभौ समीचीनासमीचीनौ मार्गौ पन्थानौ व्यनक्ति प्रकट-
 यति । किभूतौ मार्गौ । सुगतेः स्वर्गोपवर्गस्य, तथा दुर्गतेर्नरकतियंक्तादिकुगते-
 प्र-
 वर्तकः । हे साहे, ईदृश ईदृगलक्षणो गृह्णाति तत्त्वं सम्यग्मार्गं च स्वयं विश्वाय भव्य-
 जन्तुपदिशतीति गुरुः स्मृतः शालेषु कथितः । कि कुर्वन् । भवात्ससारात् स्वेना-
 त्मना तरन्पारं प्राप्रवन् च पुनः परानन्यान् भविकांस्वारयद्युत्तारयन् परपारं प्रापयन् ।
 केव । तरौ च । यथा नौवाद्यो मसुद्रे स्वेन तरति पारे गच्छति परान् स्वाथितान् लोकान्
 तारयति परतारं लम्बयति ॥ युग्मम् ॥ इति गुरुस्वरूपम् ॥

जिनास्यपद्मे मकरन्दविभ्रमं दधद्विपत्पूषुताप्रलम्बमित् ।

रुहोदयस्वर्गितरारिवाङ्कुरः कृपापयोराग्नितमस्विनीपतिः ॥ ३३ ॥

नरोरगस्वर्गहृत्सर्वभौमतादिमेन्द्रिा यन्त्र वशंवद्रा सदा ।

पुनर्विधातेव भवान्तकारकः क्षिर्तान्द्र धर्मः पुनरीदृशः श्रिये ॥ ३४ ॥

हे क्षितीन्द्र धरित्रीसहस्रनेत्र, ईदृशो विन्धे ईदृग्लक्षणं संसारसमुद्रमध्यनजसमन्त-
जनताना धारणादुद्धारणाद्धर्मः श्रिये मोक्षलक्ष्म्ये भवति । किं कुर्वन् । जिनस्य राग-
द्वेषाद्यज्ञेपविद्वेषितुः परमेश्वरस्यास्यपञ्चे वदनकमले मकरन्दविभ्रम मधुविलास दधद्वा-
रयन् । सर्वज्ञप्रणीत इत्यर्थः । किलक्षणः । विपदापद्रूपा चा पूष्यता सूर्यपुत्री यजुना
तद्भिदाया प्रलम्बभिद्वलभद्रोपमः । 'रुक्मिप्रलम्बयजुनाभित्' इति हैम्याम् । आपद्र-
हीना मूलोन्मूलनकृदित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—महोदयो मोक्षः स एव स्वर्गितरुः कल्पद्रुम-
स्तस्याङ्गरः प्ररोहः । यथा गुरात्तरुर्जायते तथा धर्मादेव सर्वदुःखक्षयः स्यादिति । पुनः
किंभूतः । कृपा जगजीवानुकम्पा सैव पयोराशिः समुद्रस्तद्रर्धने तमस्विनीपति' विशुः ।
यथा चन्द्रात्समुद्रो चर्धते, तथा धर्मादपि दयापि वर्धमाना भवति । जीवदयामय इत्यर्थः ।
पुनर्थस्य धर्मस्य नरा मनुष्याः, उरगा नागाः, स्वर्गहाः पुराः, तेषां सार्वभौमाश्चक्रव-
र्तिनस्तेषां भावो नरोरगस्वर्गहृत्सर्वभौमता नरेन्द्रता नागेन्द्रता असुरेन्द्रता देवेन्द्रता ता
आदिमा यस्यास्तादृश्य इन्द्रिाः सर्वश्रियो लम्ब्यो यस्य सदा नित्य वशवद्वा आयत्ता
यं ददाति त श्रयन्ते पुनः विधाता ब्रह्मा इव भवस्य संसारस्यान्तकारकः धातुकः
विधातापि भवान्तरुणामा ॥ युग्मम् ॥ इति धर्मस्वरूपम् ॥

जनुप्मतां शालिश्या इवात्मनापुनर्भवोद्भावविधायिनोऽनिशम् ।

त्रयोऽप्यसी सन्ति समग्रमेदिनीधवावतंसीकृतपादपङ्कज ॥ ३५ ॥

समग्रा ये मेदिनीधवाः पृथिवीपतयो राजानस्त्वरवतंसीकृत शेखरोप्रणीत पादपङ्कजं
यस्य स तस्य सर्वोद्यने । अनी देवो गुरुधर्मश्च त्रयोऽपि जनुप्मता जन्मभाजा भवि-
काना शालिश्याः शोभनशीला पाणय इव आत्मना स्वचमपुनर्भवस्य न विद्यते पुन-
स्ततोऽत्रागस्य द्वितीयवार भव उत्पत्तिर्थात्तादृशो मोक्षः तस्य तथा पुनर्भवानासु-
द्भावः प्रकटीभवनं त विदधते कुर्वते इत्येवंशीलाः सुक्किकारिणो विद्यन्ते सन्ति ॥
इति सुधर्मदेवगुरुनिरूपणम् ॥

शिवस्त्रिनेत्रीमिव भूमिमानिव त्रिशक्ति विद्यात्रितयीं सुधीरिव ।

अचालनीयां सुरशैलवत्सुरैस्तदर्हदादित्रितयीमहं वहे ॥ ३६ ॥

हे साहे, अहं तत्पूर्वव्यावर्णितस्वरूपामहंदादीना जिनगुरुधर्माणा त्रितयीं वहे स्वेन
चारयासि । किंभूताम् । सुरैर्देवैरप्याचालनीया चालयितुमशक्याम् । किंचिद् । सुरशैलव-
द्यथा मेरुः केनापि न चाल्यते । अहं वहे । क इव । शिव इव । यथा ईश्वरस्त्रिनेत्री लो-
चनत्रितयं वहति । 'एकत्रिदृग्भालहगेकपादः' इति हैम्याम् । यदुक्तं च—'गतिद्युगलक-
मेवोन्मत्तपुष्पोत्कराणा त्रिनयनतसुपूजा वाय वा भूमिपातः' इति । पुनः क इव । भूमि-
मानिव । यथा रजा तिष्ठण प्रभुत्व—उत्साह—मन्त्रलक्षणानां त्रिकसख्याकाना शक्तीना

सगाहारत्रिर्नाक शक्तित्रिक धत्ते । 'शक्तयस्त्रिः प्रमुत्सोत्साहमन्त्रजाः' इति हैन्याम् ।
'त्रिसाधना शक्तिरिदर्थमक्षयम्' इति रघौ । पुनः क इव । सुधीरिव । यथा विद्वान्
विद्याना व्याकरण-साहित्य-तर्कलक्षणाना त्रितयीं विभक्तिं । भुवनवलिवहिविद्या संध्या-
गजवाजिना भुवननेत्राणि' इति काव्यकल्पलतायाम् । त्रिसंख्याकानि ॥ इति साहेः
पुरः सूरिभिः स्वस्य तत्त्वत्रचाराधनं प्रोक्तम् ॥

कति व्रतानीह वहध्वमात्मना परेण शक्यानि न बोढुमाद्रिवत् ।

इदं नृपे पृच्छति भारती विभोर्मुखारविन्दे मधुपी बभूवुषी ॥ ३७ ॥

विभोर्होरागुरोर्मुखारविन्दे वदनपद्मे भारती वाणी मधुपी बभूवुषी भ्रमरी संजायते
स । प्रोवायेत्यर्थः । कस्मिन् सति । नृपे अकञ्चरे इदं निगद्यमानं पृच्छति प्रश्नं कुर्वति
सति । इदं किम् । हे सूरय', इह जगति संयममार्गं वा यूयमात्मना खेन कति
क्रियत्सख्याकानि व्रतानि नियमविशेषान् वहध्वं धारयत पालयत वा यानि व्रतानि
परेण अस्तत्वेन क्लृप्तप्रायेण पुंसा बोद्धुं धारयितुं न शक्यानि न समर्थानि । किंवत् ।
अद्रिवत् । यथा विष्णुव्यतिरेकेणेत्यध्याहारः । पर्वतोऽन्येन केनचिद्बोद्धुं न शक्यते ।
'सोमसिन्धुर्जगन्नाथो गोवर्धनधरोऽपि च' इति विष्णुनामसु हैन्याम् ॥ इति सूरिणां
क्रियद्गतधारणविषये साहेः प्रश्नः ॥

वसुंधराभोग इवामराचलान्मुपर्वसालानिव काञ्चनाचलः ।

अहं वह्ने पञ्चमहाव्रतानमूनस्वविक्रमाद्यःकृतपाकशासन ॥ ३८ ॥

हे स्वविक्रमेण निजमुजवीर्येण कृत्वा अधःकृतो हीनीकृतस्त्रिस्कारं नीतो वा पाक-
शासनो वज्रपाणिर्हेन तस्य सवोधनम् । अहममूनप्रे वक्ष्यमाणान्प्रोच्यमानान्पञ्चसंख्या-
कान्महाव्रतान् सर्वेभ्योऽप्यतिशायिनियमान्वहे विभक्तिं । व्रतशब्दः पुनपुसके ।
'व्रतोपवीतौ पल्लिलिन्तौ वसन्त' इति लिङ्गानुशासने । क इव । वसुंधराभोग इव । यथा
वसुंधराया सार्धद्वयद्वीपलक्षणमतुष्यक्षेत्रयूमेराभोगो विस्तारः पञ्चामराचलान्मेरून्
विभक्तिं । एको जम्बूद्वीपे, द्वितीयो धातुकीखण्डपूर्वार्धे, तृतीयो धातुकीखण्डपश्चिमार्धे,
चतुर्थः पुष्करार्धपूर्वार्धे, पञ्चमः पुष्करार्धपश्चिमार्धे, एवं पञ्च काञ्चनाचलान् धत्ते । पुनः
क इव । काञ्चनाचल इव । यथा मेरुः कल्प-पारिजात-मन्दार-हरिचन्दन-संताना-
भिधानान्पञ्च सुपर्वसालान् सुरद्रुमान् कलयति ॥

क्षितीन्द्र तेपामिदमादिमं व्रतं समन्तवो मन्तुमुचोऽपि जन्तवः ।

न पञ्चतागोचरचारिणः क्वचिन्निघा क्रियन्ते निजनन्दना इव ॥ ३९ ॥

हे क्षितीन्द्र, तेपा पञ्चाना महाव्रताना मध्ये इदमुच्यमानमादिमं प्रथमं व्रतं वर्तते ।
तदेवाह—यत्कचिद्व्यदेशे ग्रामे अरण्ये वा रहसि प्रकटं वा प्रमोदेन दर्पेण संकल्पेन
वा त्रिघा मनोवाक्यैः कृत्वा समन्तवः सापराधाः अपि पुनः मन्तुमपरार्थं सुञ्चन्ति

ल्यजन्ति ते विरपराधाः जन्तवः प्राणिनः पश्वतायाः पश्वत्वस्य मृतैर्गोचरे विषये चरन्ति ब्रजन्तीति एवंशीलाः नैव क्रियन्ते सर्वथा नैव हन्यन्ते । के इव । निज-
न्दना इव । यथा स्वपुत्राः पश्वताया गोचराः केनचित्पित्रा न क्रियन्ते तथा सर्वेऽपि
जगज्जन्तवः पाल्यन्ते एव ॥

न देवदेवः परमेशितुः परः प्रतापवान्नापि पयोजिनीपतेः ।

गुरुर्नमेरुर्न मरुर्मर्णैर्मणिस्तथा न धर्मोऽस्ति दयाविधेः परः ॥ ४० ॥

हे देवशब्देन राजभट्टारकादिरुच्यते । 'राजा भट्टारको देवः प्रयोज्याः पूज्यना-
मतः' इति ह्यम्याम् । तथा 'देव त्वद्भुजदण्डदपंगरिमोद्गीर्णप्रतापानल-', 'देवे दिग्वि-
जयोद्यते' इति खण्डप्रशस्ती । तथा 'देव त्वं जय कासि लुब्धकवधूर्हस्ते किमेतत्प-
लम्' इत्यादि भोजप्रवन्धादावपि । तथा 'देवेन किं न श्रुतम्' इति चम्पूकथायाम् ।
यथा परमेशितुः परमेश्वरात्परो देवो नास्ति । अथ वा परमेश्वरादपरः देवानां भवनप-
तिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां सुराणामपि देवः पूज्यः एतावता देवाधिदेवः ।
अपरे सर्वे हरिहरपुरंदरदयो देवाः, परमेश्वरस्तु देवदेवः, तथा यथा पयोजिनीपतेः
सूर्यात्परः प्रतापवान्महस्वी तेजस्वी नास्ति । पुनर्यथा मेरोर्लक्षयोजनप्रमाणात्सुदर्शन-
नाम्नः स्वर्णचलात् कौऽपि गुरुर्महान्नास्ति । सर्वेऽप्यपरेऽस्त्युच्चाश्चतुरशीतियोजनमानाः,
अयं तु शतसहस्रयोजनोच्चैस्तरः । पुनर्यथा मरुन्मणेश्चिन्तारत्नात्परो मणिर्नास्ति वज्रप-
द्मरागकर्केतनमरकतेन्द्रनीललोहिताक्षपुलिन्दाञ्जनहसगर्भादयोऽनेकेऽपि मणयः सन्ति,
परं चिन्तामणिं विना सर्वकामकरः कौऽपि नास्ति । यथा दयानिधेः कृपाकरादपरो
धर्मो न वर्तते । 'नास्ति धर्मो दयापरः' इति गीतायाम् ॥ इति प्रथमं व्रतम् ॥

वदन्ति वाचंयमपुंगवास्त्रिधा मृषा न भाषामपि जीवितव्यये ।

इयं यदंहःपटलीव दुर्गतेर्विमानताया अतिशायि कारणम् ॥ ४१ ॥

हे साहे, वाचयमपुंगवाः साधुसिन्धुराः जीवितव्यये प्राणस्वागेऽपि त्रिधा मनोवचन-
कायैः कृत्वा मृषा अलीकां भाषां वाचं न वदन्ति न ज्ञुवन्ति । यत्कारणादियं मृषा
भाषा विमानताया अवगणनायाः पदे पदे अपमानस्य अतिशयते सर्वेभ्योऽभ्यधिकीम-
वतीत्येवंशीलमतिशायि कारण साधन वर्तते । मिथ्याभाषी सर्वत्राप्यपमानं परामर्षं
च प्राप्नुयात् । केव । अंहःपटलीव । यथा अहसा दुष्कृताना पटली परम्परा दुर्गतेर-
तिशायि साधनमाल्ले ॥

यशःसुधांशोरपिधायिका कुहूरिवादशालोलहशः प्रियासस्त्री ।

समूहनीवारजसामिवाङ्गिनां गुणावलीनामनृता हि भारती ॥ ४२ ॥

हे साहे, निश्चितमनृता असत्या भारती वाणी मृषा भाषा कुहूरमावास्येव यथाः
जगत्प्रसारिकीर्तिकलापः स एव सुधांशुध्वन्द्रमास्तस्यापिधायिका । 'ब्रजति कुमुदे मोहं
दृष्ट्वा दशोरपिधायिका' इति नैषधे । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—अत्र इवशब्दो घण्टालालान्यायेन

उभयत्र योज्यते । अदशा विरुद्धा । तदन्यतद्विरुद्धतदभावेषु नञ् वर्तते सारस्-
तोक्तेः । दुर्दशा सैव लोलहक्कामिनी तस्याः प्रियसखी इष्टवयसीव । च पुनरुत्प्रेक्ष्यते—
अङ्गिनां प्राणिना गुणानां शीललज्जार्जवमार्दवादीनामावलीनां घोरणीनां समूहनी संमा-
र्जनीव । लोके 'सारवणी' इति प्रसिद्धा । केषामिव । रजसामिव । यथा घृणीनां गृहा-
दिकत्ववरकाणा प्रमार्जनकारिका । निष्काशयित्रीत्यर्थः ॥ इति द्वितीयं व्रतम् ॥

तृणादि नोपाददते च किञ्चनाप्यदीयमानं मुनयो महीमणे ।

पदं किलाविश्वसितेरिवैकदृक्त्वत्तेररिष्टः पृथिवीपुरंदर ॥ ४३ ॥

हे महीमणे भूमीरत्न, च पुनर्मुनयः साधवः तृणादि दन्तशोधनमात्रप्रमुखं किञ्चि-
दपि वस्तु अदीयमानं केनाप्यविश्राप्यमानं नोपाददते नैव यद्गच्छति । हे पृथिवीपुरंदर
मेदिनीमण्डलाखण्डल, किञ्चेति निश्चितं श्रूयते वा । हेतोर्वा । 'किल संभाव्यवार्तयोः ।
हेत्वर्थचोरलोके च' इत्यनेकार्थः । अस्माकं तु सर्वथापि तत्कारणामावादा लोके जने
एवाकर्ण्यते । अदत्तादानं वस्तु स्वामिना कथमप्यदीयमानवस्तुनो ग्रहणमविश्वसितेरवि-
श्वास्य पदं स्थानमास्ते । क इव । अरिष्ट इव । यथा निम्बतरुः । 'निम्बोऽरिष्टः पित्रु-
मन्दः' इति हैम्याम् । एकदृक्त्वत्तेः काकश्रेण्या निवासस्थानं स्यात् ॥

अदत्तमादत्तं न यस्त्रिधापि तं वृणोति विधेव विनीतमिन्दिरा ।

मृगी मृगेन्द्रादिव दुर्गतिस्ततः प्रयाति दूरादवनीनभोमणे ॥ ४४ ॥

हे अवनीनभोमणे प्रतापवत्त्वाद्भूमीमानो, यः पुमान् त्रिधापि मनोवचनतनुभिः
कृत्वा अदत्तं वस्तु स्वामिना न विश्राणितं यो नादत्त न जग्राह तं पुमांसं इन्दिरा
लक्ष्मीः स्वयभागस्य वृणोति वरयति । मजते इत्यर्थः । कमिव । विनीतमिव । यथा
विनयवन्तं शिष्यं विद्या निषेवते पुनस्ततस्तस्मान्निःस्पृहाश्वरादुर्गतिर्नरकादिक्वगतिर्दूरा-
त्प्रयाति पालयते । क इव । मृगीव । यथा मृगेन्द्रान्मृगी कुरह्वी दूरात्प्रयाति ॥ इति
तृतीयं व्रतम् ॥

पराङ्मुखी स्याद्विषयाद्भ्रतित्रजो निकुञ्जवासीव तदेकभूमिषु ।

क्षमाधरो येन महोदयंगामी वशास्वनीतिष्विव कोऽनुरज्यते ॥ ४५ ॥

हे साहे, व्रतित्रजो सुनिगणो विषयात् शब्द-रूप-गन्ध-रस-स्पर्शलक्षणात्पञ्चप्रमा-
णाद्भेदात्पराङ्मुखी स्यात् विमुखो विरक्तो भवेत् । क इव । निकुञ्जवासीव । यथा वने
एव वसनशीलो जन्तुः श्रापदादिविषयाजनपदाद्विमुखः स्यात्कदाचिन्नगरग्रामादिषु नाग-
च्छेदं । येन कारणेन क्षमायाः क्षान्तेः क्षमाया उपशमस्य वा धरो घर्ता पुनर्महोदयं
मोक्षं गमिष्यति यास्यतीत्येवंशीलः साधुस्तदेकभूमिषु तेषां पञ्चानामपि विषयाणामेका
अर्द्धता भूमयो वासवेदमालि । नहि वाग्निनीं विना विषयाः सुखाय स्युः । तादृशीषु
वशाङ्गं क्रौषु न अनुरज्यते अनुरक्तीभवति । कास्त्रिव । अनीतिष्विव । यथा क्षमाधरो
युवराजपदवीं प्रापितः सर्वराज्यधुरंधरः पुनर्महान्तं सर्वातिशायिनमुदयं राज्यैर्धर्यं

गमिष्यति लप्स्यते इत्येवंशीलः । अथ वा क्षमाघरो जनकेन निजनिजराज्ये स्था-
पितः । पुनर्महान्तं सार्वभौमतादिलक्षणमुदयमाविपत्य प्राप्स्यते इत्येवशीलः ।
तादृशः कः । अनीतिष्वन्यायेषु अनुरागवान् भवेत् । उन्नाभिलाषी सर्वोऽपि न्यायेष्वे-
वानुरज्यते । यदुक्तम्—‘न निमित्तद्विषा क्षेम नायुर्वैधकविद्विषान् । न श्रीनीतिद्विषा-
भेतत्रय धर्मद्विषा नहि ॥’ इति ॥

यतः स शूरः सुदृशां भ्रुवं धनुः कटाक्षवाणान्कवरीकृपाणभृत् ।

नितम्बचक्रं भुजपाशमुत्कटं पुनर्वहन्येन जितः स्मरप्रभुः ॥ ४६ ॥

हे सुदृलेन्द्र, स एव पुमान् शूरः सुमटः । कथ्यते इति शेषः । येन पुसा स्मर एव
प्रभुः त्रिजगज्जेतृत्वात्समर्थो राजा इन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्राणामपि स्वसेवकीकरणाद्वाजा जितो
वशीकृतो हतो वा । किं कुर्वन् । सुदृशा चारुलोचनानां भ्रुवमेव धनुः कोदण्डम्, पुनः
कटाक्षानपाद्गदर्शनान्यक्षिविकृणितानि एव वाणान्नाराचान्, पुनर्नितम्बमारोहं स्त्रीकटीप-
श्चात्प्रदेशम् । येन कृत्वा नितम्बनीत्यभिधानेन प्रसिद्धा । तदेव चक्र रथाङ्गायुधम् ।
पुनरुत्कट केनापि छेतुमशक्यं भुजौ बाहू एव पाशं द्विषद्वन्धनार्थं वज्ररज्जुमयप्रस्थं
वहन् धारयन् । किंभूतः । कवरीं वेणीमेव कृपाणं चन्द्रहासं विभतीति भृत् । प्रभुः
सकलसुरासुरोरगनरनाथकनिर्जयेन सामर्थ्यवानिति साभिप्रायं प्रभुरिति पदम् ॥

स भद्रवांस्त्रैणकुचाचलान्तिकप्ररूढरोमावलिवालगाहरे ।

न दस्युवद्यस्य मनोभुवा शमश्रियो ह्रियन्ते शिवमार्गगामिनः ॥ ४७ ॥

हे साहे, स नरो भद्रवान् कुशली । स कः । शिवे निरुपद्रवे मार्गे पथि भोक्षमार्गे वा
गच्छतीत्येवशीलस्य यस्य महात्मनो दस्युवत्तस्करेणैव । ‘दस्युस्तस्करविद्विषो’ इत्यने-
कार्थः । मनोभुवा मदनेन शमश्रियः प्रशमविभवा न ह्रियन्ते नाच्छिद्य गृह्यन्ते ।
कस्मिन्विषये । त्रैणस्य स्त्रीसमूहस्य कुचाः प्रोत्तुङ्गपीनपयोधरास्त एवाचलाः पर्वतास्तेषा-
मन्तिके समीपे प्रहृता उद्गताः या रोमावल्पो लोमलेखास्ता एव साला विविधविटप-
क्षास्तेषां गह्वरे घननिकुञ्जे तस्करश्वापदादिभयकरकानने ॥

यशस्त्रियामादयिते कलङ्कति द्विपेन्द्रति क्षीरधिसूनुवीरुधि ।

शमारविन्दे तुहिनोदवृन्दति व्रताम्बुवाहेष्वपि गन्धवाहति ॥ ४८ ॥

निदाघति त्रीडवहा पयःप्लवे महत्त्वगोत्रे च सहस्रनेत्रति ।

गुणद्रुमद्रोणिषु मन्त्रजिह्वति क्षितीश शीलं पुरुषेण खण्डितम् ॥ ४९ ॥

हे क्षितीश भूपते, पुरुषेण उपलक्षणाद्विशेषेण त्रिया वा शीलं ब्रह्मचर्यं स्वदारसतो-
पलक्षण परपुरुषत्यागलक्षण यावजीवनियमपालनविव वा खण्डितं त्यक्तं मन्त्रं सत् ।
तस्येति शेषः । यशः कीर्तिरेव त्रियामादयितः शारदीनचन्द्रस्तस्मिन्कलङ्कति लच्छ-
नमिवाचरति । सकलङ्कः स्वयशो मलिनीकरोति । पुनः क्षीरधेः क्षीरसमुद्रस्य सृष्टः

पुत्रो नन्दनः । 'उद्ग्रहोऽङ्गात्मजः सूनुस्तनयो दारकः सुतः । पुत्रो दुहितरि स्त्रीत्वे' इति हैम्याम् । 'स्त्रीत्वे स्त्रीत्विने वाच्ये सनि नन्दननामशब्दो दुहितरि पुत्र्या स्यु' इति तदवचुरि । लक्ष्मीस्तद्रूपा वीरुद्वली तत्र । तदुन्मलने इत्यर्थः । द्विपेन्द्रति ऐरावणोऽन्यो वा गजराजस्तद्रुदाचरति । पुनः शमः प्रशान्तता स एवारविन्द कमलं तस्मिन्सुहिनादवन्दति हिमजलकृणगण इवाचरति । हिमानीयतीत्यर्थः । अपि पुनत्रेतानि पद्ममहाव्रतानि द्वादशाश्रुतानि वा अन्ये नियमविशेषा वा त एवाम्बुवाहाः पयोधरास्तपु गन्धवाहति प्रवलप्रभञ्जन इवाचरति । पुनर्माडो लज्जा स एव वहा सरित् तस्याः पयःप्रवे पानीय-पूरे निदाघति श्रीधमकालति । 'जेणिदिनिपवनप्रचण्डल्लज्जलतानतडका । जिणिदिनि-नदीनिवाणवाणवाविकूमा सवसुक्का ॥' निदाघे हि प्रायोऽखिला जलागयाः शुष्यन्ति । तथा ब्रौडवन्द अकारान्तोऽप्यस्ति । 'ब्रीडनं ब्रौडा चित्तसंकोचः ब्रौडोऽपि' इति हैमीशुती । तथा 'त्वधि स्मरतीडसमसयानया' इति नैपथे । च पुनर्भहृत्वं महिमा तदेव गौत्र' पवतः तत्राचलच्छेदे सहस्रनेत्रति इन्द्र इवाचरति । पुनर्गुणा' सदाचरणाति त एव दुमा वृक्षास्तेषां द्रोणिषु श्रेणिषु । तज्ज्वालने इत्यर्थः । मन्त्रजिह्वति । अर्था-दाकानल इवाचरति । 'भिली पल्लवशङ्क्या विचिनुते सान्द्रद्रुमद्रोणिषु' इति चम्पूकथा-याम् । 'द्रुमद्रोणयो वृक्षश्रेणयः' इति तट्टिप्पनके । 'सर्वप्रातिपदिक्केभ्यः क्तिप् वाचारे इत्येको कृष्ण इवाचरतीति कृष्णति । एव खति स्वामास' इति प्रकियाकौसुयाम् । तस्मादत्र सर्वत्रापि आचाराथं क्तिप्प्रत्ययः ॥ युग्मम् ॥

कृतप्रदोषा पितृसूरिवाशनिश्चला वनीचन्मदनावगाहिनी ।

अहर्मेहेलेव च जिह्वगामिनी वधूः पयोधेरिव निम्नगामिनी ॥ ५० ॥

जलैर्वहाया इव मेघमालिका विवर्धिनी वा भवपद्मतेरथैः ।

मनः शमाद्वैतसुखानुषङ्गिनां वशीकरोतीश वशा न योगिनाम् ॥ ५१ ॥

हे ईश अर्थात् हे अवनीनायक, इह जगति वशा कामिनी योगिना मनोवाक्काय-योगभाजा दगीकृतात्मना मुनीनां मनो मानसं न वशीकरोति न मोहयति न हरति । पदुक्तम्—'अक्रामस्य तृण नारी निरीहस्य नृणं नृपः । तृण ज्ञानवता सर्वं तृणं शस्य जीवितम् ॥' इति वचनात् । किभूताना योगिनाम् । शमेन शान्तभावतद्वृत्त-मत्ताधारण चन्दुख सार्तं तस्यासुपद्म आस्त्रावो विथने एयाम् । किभूता वशा । कृतप्रदोषा इना उत्सादिताः प्रकृपुंण दोषा दम्मादयः । स्त्रीजातौ दान्भिन्कता । तथा 'स्त्रीभ्यः शिङ्यते कृतवम्' इत्यादिसूक्तोक्तैः विविधा अपगुणा यथा । केव । पितृसूरिव । यथा संस्था कृतः प्रदोषो यामिनीमुखं यथा तादृशी स्यात् । पुनः किभूता । चला अलिचञ्चलत्वभावा । केव । व्यगतिरिव । अत्र इवशब्दो लालाषण्डान्यायेन उभयत्रापि ज्येज्यते । ततो यथा अगनि-विद्युरनिचपला आकालिकी शतहृदा । 'चञ्चला चपलाशनि' इति हैम्याम् । 'अशानिर्व-कवेदुनोः' इत्यनेकार्थः । पुनः किभूता । मदनावगाहिनी । मदतं प्रवलकदर्पनवगा-

हृते । 'कुंजुमानिसहङ्गारी' इति वचनात् । धारयतीति । किं वत् । वनीवत् । यथा कान्तारं
 भदननामानं इयम् । 'मोडुल' इति प्रसिद्धं लोके । अवगाहते विभर्ताति । 'स्ववनी-
 चंप्रवदत्पिकापि का' इति नेषधे । पुनः किभूता । जिह्वगामिनी जिह्व वक् गच्छती-
 स्वेवशीला । केव । महैलेव । यथा अहेर्भुजगमस्य महैला वनिता भुजगी कुटिलचारिणी
 भवेत् । पुनः किभूता । निन्नं नीचैर्हान्तमकर्मभिर्गच्छति विचरतीत्येवशीला । अथ वा
 नित्रेषु नीचजातिषु गच्छन्ति सहं कुर्वन्तीत्येवशीला । 'कामिन्यो नीचगामिन्यः' इति
 वचनात् । नीचसक्ताः प्रायः स्युः । केव । वधूरिव । यथा पयोधेः समुद्रस्य वधूः पत्नी
 नदी निम्नगा नीचैर्वहा जलस्य निम्नगतित्वान्नात्रापि च । पुनः किभूता । अधै पापक-
 र्मभिः कृत्वा भवपद्धतेः संसाररचनाया अथ वा संसारपरम्परायां संसारमार्गस्य वा ।
 'पद्धतिः पथि पत्तौ च' इत्यनेकार्थः । एतेषां समीचीना पद्धतिरित्यपि सूच्या दृश्यते ।
 पद्धतिराचरणं रचनापीति । तस्या विवर्धिनी विशेषेण वृद्धिकरणशीला च तत्र विव-
 र्धिनी । केव । मेघमालिकेव । यथा कादम्बिनी जलैः पानीयैः बहाया नद्या वृद्धिकारिणी ।
 यदुक्तम्—'वर्षानदीना पतिरङ्गनानामर्थो नराणामृतुराट् तरुणाम् । स धर्मचारी वृपतिः
 प्रजानां लोकागतं यौवचमानयन्ति ॥' इति ॥ युगम् ॥

पुरःसरास्तस्य सुरा मरुद्धवी गृहाङ्गणे पाणितले मरुन्मणिः ।

पुरः सुरद्वुर्निकटे मरुद्धटः स्वयंवराः स्युर्भुवनत्रयीश्रियः ॥ ५२ ॥

प्रदक्षिणो दक्षिणवारिजः पुनः खलाः सखायः सविधे च शेवधिः ।

न चित्रकृच्चित्रलता च सिद्धयः करेऽदधाद्योऽसिशिखोपमं व्रतम् ॥ ५३ ॥

हे साहे, यः पुमानसिद्धिखायाः खङ्गधाराया उपमा सादृश्यं यस्य तादृशं व्रतं ब्रह्म-
 चर्यमदधाद्धारयति स्म तस्य पुंसः सुरा देवाः पुरःसरा अप्रणामिनस्तदप्रे पदातिवद्-
 च्छन्ति । पुनर्मरुद्धवी कामधेनुः गृहप्रसूता क्रीतगृहीता वा गौरिव गृहाङ्गणे तिष्ठेत् ।
 मरुन्मणिश्चिन्तारत्नं तस्य पाणितले करकोटे हस्तेलिकायामेव वसेत् । पुनः सुरद्वमः
 कल्पवृक्षः पुरः पुरस्तात् च्छायाकारक इव तिष्ठेत् । पुनः मरुद्धटः कामकुम्भः निकटे
 समीपप्रदेशे पानीयपायक इव तिष्ठेत् । पार्श्ववर्तीव वा स्यात् । पुनर्भुवनत्रयीश्रियः
 त्रैलोक्यलक्ष्म्यः स्वयंवरा आत्मभिरेकागल्य तं वृण्वते । पुनर्दक्षिणोऽपसव्यप्रदेशे आ-
 चरतो यस्य स चासी वारिजश्च । मध्यमपदलोपी समासः । दक्षिणवर्तेशः प्रदक्षिणो-
 ऽनुकूलः मार्गितं विनैव सर्वं नमीहितं पूरयति । 'कम्बुस्तु वारिजः' इति ह्यम्याम् ।
 खला द्विजिह्वा दुर्जनाः सखायो मित्राणि भवन्ति । च पुनः शेवधिर्निधानं सविधे पृष्ठे
 अनुलभमिवायाति च । पुनाश्चित्रलता चित्रकवल्ली न चित्रकृत् । अद्रष्टीणामाश्रयकारिणी
 स्थातस्य तु पदे पदे तत्प्राप्तित्वेन न विस्मयविधायिनी । तद्गृह एवोद्गमनत्वेन वा
 भवेत् । च पुनः सिद्धयः लघिमा-वशिता-ऐश्वर्य-प्राकाम्य-महिमा-अणिमा-यत्र
 कामावसायित्वम्-प्राप्तिः-इत्यैश्वर्यम् । अष्टावपि सासारिका महासिद्धयः । करे हस्ते

मनोनुगामिन्वः हस्ततलस्थायिन्यो वा । महत्त्वाद्बहुवचनम् । सिद्धयो जुक्तयोऽपि हस्ते ॥ द्युमम् ॥

गजोऽप्यजो गोप्पदनम्बुधिर्भृगो मृगाधिपः स्रग्भुजगस्तमी दिनम् ।

रणः क्षणश्चाल्पगिरिर्मरुद्धिरिच्छिधापि यो ब्रह्म विभर्ति भूपते ॥ ५४ ॥

हे भूपते, यः पुमान् महिला वा त्रिधापि मनोवाक्कार्यब्रह्म शीलव्रतं परनारीसहो-
दरतां विभर्ति धत्ते, तस्य पुंसस्तन्याः स्त्रियो वा गजो मटोद्गुरसिन्धुरोऽपि अजदृच्छग-
श्राय स्यात् । पुनरम्बुधिः समुद्रोऽपि गोष्पद गोखुरोत्खातभूमिस्थजलमिव तेन तया
बोद्धव्यते । पुनर्मृगाधिपः पद्माननोऽपि मृगो हरिण इव तस्या दूर पलायते । पुनर्भुजगो
विषयरोऽपि तेन स्रगिव कुसुममालिकेव तया चाकरे गृह्यते । तमी सान्धकारा रात्रि-
दिनमिव तस्य तस्या वा जायते । रणो घोरोऽपि संग्रामः क्षण उत्सव इव विभर्ति । पुन-
र्मरुद्धिरैः सुराचलोऽपि अल्पगिरिः किञ्चिदुच्चपापाणभूमिरिवावच्छद्यते ॥ इति चतुर्थ
ब्रह्मव्रतम् ॥

परिग्रहः संयमिनापवादवन्निधापि नाङ्गीक्रियते कदाचन ।

तमस्तमीनामुदयादिवोरगाद्विष यतो दोषभरः परिस्फुरेत् ॥ ५५ ॥

हे भूपते, संयमिना चारित्र्यवता साधुना त्रिधापि मनोवचनतत्पुंभिरपि अपवा-
दोऽप्यवद्य इव । कदाचन कस्मिन्नपि प्रस्तावे सुखे दुःखे वा सुकाले दुःकाले वा सुखा-
जोषिकाया कथाजीविकाया वा परिग्रहो धनधान्यक्षेत्रवस्तुमुवर्णरूप्यकुप्यद्विपदच-
तुष्यदलक्षणे नाङ्गीक्रियते नाद्रियते । यतो यस्मान्परिग्रहाहोपाणा निकेतानि दाहि-
ष्यलोभाद्यपगुणाना भरो गणः परिस्फुरेत् । किमिव । तम इव । यथा तमीनां कृष्य-
पक्षत्रपाणामुदयात्प्रकटीभावात्परिभावाद्वा तमो घरोऽन्धकार स्फुरेत् । परि समन्तात्स-
र्वविश्रान्तः स्फूर्तिमत्पृथात् विश्वव्यापिस्फूर्तिमद्भवेत् । पुनः किमिव । विषमिव । यथा
उरगाद्गुणमादरलमाविर्भवेत् ॥

गिरीन्द्रमारोहति लङ्घतेऽम्बुधीन्प्रयाति जन्यं गहनं च गाहते ।

असंतृणानीव सृजेन्निजाङ्गनस्तदुल्लसल्लोभविजृम्भितं विभो ॥ ५६ ॥

हे विभो हे साहे, यजनो लोकः गिरीन्द्र तुङ्गशैलमारोहति पर्वतोपरितलशिखर-
शिखाया चढति, पुनर्बुधधीन् समुद्रान् लङ्घते यानपात्रादिभिः कथं कथंचिदति-
श्रान्ति अपर पारावारं प्रतीर्ष्य पारपारं याति । पुनर्बुधन्व्य दुराकलनीयरणाङ्ग
प्रपत्ति प्रविशति । च पुनर्गहनं भवानक कानन कान्तरा गाहते सर्वतः परिभ्राम्यति ।
पुनर्जनो निजानान्नीयान्दून्प्राणान् नृणानीव तृणप्राणान् सृजेत् कुर्यात् । हे राजन्, तत्
पूर्वोक्तं सर्वेनापि उल्लसन् वर्धमानः प्रकटीभवन् वा यो लोभमन्वृणा तस्य विजृम्भित
निस्सृजितं प्रभावः ॥ इति पञ्चम व्रतम् ॥

वहन्ति पञ्च व्रतिनो महाव्रतान्यमूनि वक्राणि सृगाङ्गमौलिवत् ।

भजन्ति दन्तद्वितयीं गजा इवापरामिमां देव पुनर्व्रतद्वयीम् ॥ १७ ॥

हे साहे, व्रतिनो नियमवन्तः साधवः अमूनि प्राणालिपातविरमण-सृषावादाविरमण-अदत्तादानविरमण-विषयभोगविरमण-परिग्रहविरमणलक्षणानि पञ्चसंख्याकानि महाव्रतानि मेरुवदुरुद्धराष्यतिशायिनो नियमान् वहन्ति धारयन्ति । किंवत् । सृगाङ्गमौलिवत् । यथा चन्द्रशेखरः शिवः पञ्चप्रमाणानि वक्राणि नन्दनानि विभर्ति । 'पञ्चमुखोऽष्टमूर्तिः' इति हैम्याम् । अथ वा 'महानृगारिवत्' इति पाठः । यथा सृगाणां हस्तिनामरयः केशरिणः पञ्च वक्राणि विभ्रति । 'पञ्चास्यो नखरायुधः' इति हैम्याम् । हे देव, पुनः साधवः इत्याम्रे वक्ष्यमाणामपरा पञ्चमहाव्रतानि उपरितनां व्रतद्वयीं भजन्ति श्रयन्ते । के इव । गजा इव । यथा हस्तिनो दन्तद्वितयी दन्तकोशयुगलं दधते ॥ इति पञ्चमहाव्रतस्वरूपम् ॥

निशाशनं नीतिजुषा निषिध्यते परिप्लुतापानमिवावनीपते ।

निशाशनेभ्योऽपि वरं विहंगमा निशि त्यजन्तो यतिवज्जलाशने ॥१८॥

हे अवनीपते, नीतिजुषा न्यायधर्मवता धर्मे मुनिछावता पुरुषेण परिप्लुतापान मदिरापानमिव । 'गन्वोत्तमाकल्पमिरापरिप्लुताः' इति हैम्याम् । निशाशनं रात्रिभोजन निषिध्यते निवार्यते स्वय नाद्रियते । हे वृषपते, निशाया रात्रावशन भोजन येषां ते निशाशना रात्रिभोजनास्तेभ्यो जनेभ्यः सकाशात् विहंगमाः पक्षिणोऽपि वरं समीचीनाः । वरमिति समीचीनार्थेऽपि दृश्यते । यथा सिन्दूरप्रकरे—'वरं क्षितो हस्तः उपितफणिनो वक्रकुहरे वरं क्षम्पापातो ज्वलदनलकुण्डे विरचितः । वरं प्राप्तप्रान्तः सपदि जठरान्तर्विरचितो न जन्यं दौर्जन्यं तदपि विपदां सद्य विदुषाम् ॥' इति । किं कुर्वन्तः । यतिवन्मुनय इव । निशि रात्रौ जलाशने पानीयात्रे त्यजन्तो सुखन्तः न भुजन्तः पिवन्तश्च ॥

गवामधीशं भुवनोपकारिणं महस्विनं श्रीजिनपादसेवितम् ।

अवेत्य मित्रं विधुरं विधीयतेऽशनादि यत्सा कथमौचित्ति सताम् ॥१९॥

हे साहे, गवामधीशं राजानं पाति भास्करं धेनुनामधीशं कृष्णं नन्दगोपाङ्गजत्वाद्गो-कुलवासित्वाद्गजनाथत्वाच्च गवां वाचामधीशं वागीशत्वाद्गुरु वाचस्पतिमध्येतार विधुरमस्तप्राप्तं मृतम् । 'दिशन्तोऽस्तं कालधर्मः' इति हैम्याम् । अवेत्य ज्ञात्वा यदशनादि भोजनप्रमुख रङ्गसुखकारण विधीयते क्रियते, सा सतामुत्तमाना कथमौचित्ति केन प्रकारेण योग्यता । अपि तु नैव । किभूतस्य । भुवनोपकारिणः । जगतो भूलोकस्य पालनादुपकारको राजा द्यावापृथिव्योरुद्द्योतकर्तृत्वात्सदसन्मार्गप्रकाशत्वात्निम्नत्वाच्चोपकर्ता भाखान् जगदुपद्रवकृद्दैत्यनिवारकत्वात्पालकत्वात्सृष्टेरुपकर्ता कृष्णः अज्ञानान्धकार-च्छेदत्वात् ज्ञानविवेकदायकत्वाद्गुरुः । पुनः किभूतम् । महस्विनं प्रतापवन्तं नृप किरणमालिनं भानुसुत्सवन्तं कृष्णं विद्यावत्त्वात्सर्वदाप्युत्सववत्त्वाद्गुरुः । अथाप्युत्सवाना

भोग इव । यथा सप्तद्वीपाया वसुंधराया आभोगो विस्तारः । 'प्रपञ्चाभोगविस्तारः' इति हैम्याम् । सप्त लवण-क्षीर-दधि-घृत-सुरा-इक्षु-वारिनात्रः अम्भसा प्रभून् समुद्रान् । 'यादःक्षीतोवार्नदीशः सरस्वान्' इति हैम्याम् । धत्ते । पुनः क इव । शिखीव । यथा वक्तिः सप्त शिखा ज्वाला धत्ते । 'विभावसुः सप्तोदन्विः स्वाहाप्राही' इति हैम्याम् । पुनः क इव । धुमणिरिव । यथा नभोरत्नं सहस्ररदिमः सप्त हयान् खरथे सप्ताश्वान् धारयति ॥

पुरातनैराचरितानि सूरिभिर्यथा तथा धर्तुमहं न तान्यल्म् ।

मतङ्गजप्रक्षरधारणक्षमा मतङ्गजा एव न यत्तुरङ्गमाः ॥ ६२ ॥

हे नृपते, अहं स्वल्पमनःकायबलाकलितकलिकालोत्पन्नजनः तथा तेन प्रकारेण तानि सप्त व्रतानि धर्तुं धारयितुं नालं न समर्थोऽस्मि । तथा कथम् । यथा येन प्रकारेण स-पूर्णद्वैतमनोवाक्कायबलशालिभिः सिद्धिसंप्राप्त्युचित चारुसंहननैः सुषमासमवसंप्राप्ता-वर्तारैः पुरातनैः प्राचीनैः सूरिभिराचार्यैरुपलक्षणादुपाध्यायगणाञ्छेदकसाधुभिरप्या-चारितानि सम्यक्पालितानि यद्यस्मात्कारणान्मतङ्गजाना संनाह्याना समरोचिताना दन्तिनां प्रक्षराणा 'पाखर' इति लोकप्रसिद्धानां धारणे उद्वहने परिधाने वा मतङ्गजा एव क्षमाः समर्थाः स्युः न पुनस्तुरङ्गमाः स्वयोग्यप्रक्षरधारणे समर्था अप्यथाः किं राजानामतिशाथिभारदुर्वहं प्रक्षरां धारयन्ति । अपि तु न तथा । अहमपि पूर्वाचार्यानु-ष्ठितोत्कृष्टानुष्ठानं विधातुं समर्थोऽपि देशकालस्वमनोवपुर्वेदानुरूपमनुष्ठानमाचरामिलो-कोच्यथा खरग्रहणं निन्द्यम् । किं च तस्य मूलत एव प्रक्षरैव न भाति तद्ग्रहणमयुक्तेनैव यानेषु रत्नत्वात्प्रक्षरधारित्वाच्च अश्वामिधानं न्याप्यमेव ॥

श्रुतोक्तयावद्गतपालने यदाप्यलं न किञ्चित्तु तथापि शक्तितः ।

विधिं विभर्म्येष तरेन्न तारको नदीमपीशस्तरणेऽम्बुधेर्न यः ॥ ६३ ॥

हे नरेन्द्र, श्रुते शास्त्रे उक्तः प्ररूपितः कथितः यावान् समयः यावत्परिमाणमस्येति यावान् । 'यावज्जनरजनव्रती' इति नैषधे । 'समप्रलोकानां रजने श्रीणने व्रतमस्मास्तीति' इति तद्दृतिः । विधिः कर्तव्यार्थोपदेश आचारो वा तस्य पालने आचरणे यदापि यद्यपि नालं नाहं प्रमुः, तथापि तर्हि एषां शक्तितः स्वसामर्थ्यानुसारात् यादृशी व्रतपालनञ्च किंस्वादृशमित्यर्थः । तु पुनः किञ्चित्कमपि अल्पमात्रं देशकालानुरूपमाचारमाचरामि पालयामि । युक्तोऽयमर्थः । यस्तारकः स्वकलया जलातिक्रामकः अम्बुधेः समुद्रस्य तरणे भुजाभ्यामुत्तरणे नेत्राः प्रभुर्न स्यात् स तारकः नदीं समुद्रापेक्षया स्वल्पपरिमितं सलिलां सरितं किं न तरेन्नोद्भवेत् परपारं न यायात् । अपि तु तरेदेव ॥ इति स्वस्य व्रतपालनसामर्थ्यसुक्तम् ॥

इदं निशम्य प्रमदं दधन्नृपः प्रणीय गोष्ठीमितरां च तान्त्विकीम् ।

परीक्षितुं रत्नपरीक्षको मणीनिवेहमानः पुनरित्यवोचत ॥ ६४ ॥

वृषो राजा विभु सूरिं परीक्षितुं गुरोः पूर्वोक्तप्रतानां परीक्षां कर्तुमीहमानो निजहृदि
वाञ्छन् पुनर्व्याज्य इत्यप्रे वक्ष्यमाणप्रकारेणावोचत वदति । परीक्षितुं क इव । रत्नपरीक्षक
इव । यथा माणिक्यपरीक्षाकारकः 'जवहरी' इति लोके प्रसिद्धः । स मणीन् परीक्षते
रत्नगुणान् परीक्षयति । अल्पानल्पं वा तन्मूल्यं विधत्ते । नृपः किं कुर्वन् । इदं सूरिनिय-
दितव्रतस्वरूपं निशम्य आकर्ष्य प्रमदमानन्दं दधद्विभ्रत् । किं कृत्वा । इतरां एतस्या
वार्तायाः पृथग्वर्तिनीं तात्त्विकीं धर्मतत्त्वसंबन्धिनीं गोष्ठीं प्रणीय कृत्वा ॥

पुरेऽनयीवावनिमानुपेयिवान्य एष मीने तरणेस्तनूरुहः ।

स मत्सरीवापकरिष्यति प्रभो क्षितेः पतीनासुत नीवृतात् किमु ॥६५॥

हे सूर, यः कृष्णविक्रमार्कोदीना संतापकारकः एष प्रत्यक्षतया लोकैर्दृष्टाशय इत्यु-
च्यमानः भद्रादशराशौ समेतो वा तरणेर्भोत्करस्य तनूरुहः पुत्रः शनैश्चरो मीने मीनराशौ
उपेयिवानागतोऽस्ति । क इव । अवनिमानिव । यथा अनयी अन्यायकारको भूपतिः
पुरे नगरे उपैति । हे प्रभो, स शनिर्मत्सरीव अमर्षयुक्त इव पिशुन इव वा । 'पिशुनः
सूचको नीचो द्विजिह्वो मत्सरी स्त्रलः' इति हैम्याम् । किमु क्षितेः पतीनां राज्ञा-
मुताथ वा किमु निवृता देशानाम्, देशग्रहणेन देशवासिजनानां दुर्भिक्षदमरमरक-
परचक्रादिक्रोपद्रवकरणादिना अपकरिष्यति दुष्टं विधास्यति । 'वितर्के किं किमूत च'
इति हैम्याम् ॥

गुरुर्बगौ ज्यौतिषिका विदन्यदो न धार्मिकादन्यदवैमि वाङ्मयात् ।

यतः प्रवृत्तिर्गृहमेधिनामियं न मुक्तिमार्गे पथिकीवभूवुषाम् ॥ ६६ ॥

गुरुर्हारसूरिर्जगौ पातिसाहिं प्रत्युवाच । अद एतत् श्रीमत्युच्छयमानं प्रहादीनां चा-
रगुभाशुभपरिज्ञानं ज्यौतिषिका ज्योतिःशास्त्रविदो विदन्ति जानन्ति । पुनरहं धार्मि-
काद्धर्मसंबन्धिनो वाङ्मयात् शास्त्रादन्यत्पर वाङ्मय नावैमि न वेधि । यतः कारणादियं
प्रहादीनां शुभाशुभपरिणतिकथनादिका प्रवृत्तिः प्रवर्तनं व्यापारः प्रकर्षेण वृत्तिरा-
जीविका वा गृहमेधिना गृहस्थानामास्ते । पर मुक्तिमार्गे मोक्षाध्वनि पथिकीवभूवुषां
पान्थीभूतानां मोक्षमार्गं प्रवृत्तानामियं प्रवृत्तिर्न स्यात् ॥ इति परीक्षार्थं साहिप्रश्ने
गुरोर्निषेधवाक् ॥

निपीय स श्रोत्रपुटैः सुधाशनः सुधां सुधांशोरिव तां प्रभोर्गिरम् ।

पुनर्महीमण्डलमत्स्यलाञ्छनश्चकार वाणीं वदनानुषङ्गिनीम् ॥ ६७ ॥

स साहिः पुनर्महीमण्डलस्य क्षोणीचक्रस्य मत्स्यलाञ्छनः अतिशायिरूपवत्त्वेन रति-
पतिः । 'निपथवसुधामनीनाङ्गस्य प्रियाङ्गमुपेयुषः' इति नैषधे । स साहिर्वाणीं वाचं वद-
नानुषादिनां सुखपद्मसंगतां चकार कृतवान् । उवाचेत्यर्थः । किं कृत्वा । श्रोत्रपुटैः स्त-
नोरूपपद्मपुटैः प्रभोः सूरैः ताम् अहं धर्मशास्त्रादन्यत्र वेद्मीति लक्षणां गिरं वाणीं

निपीय सादरमाकर्ष्य पीत्वा च । क इव । सुधाशन इव । यथा अमृतपानकृद्देवः सुधां-
शोश्चन्द्रमसः सुधां निपीयते । 'पीड् पाने' दिवादिरात्मनेपदी च ॥

द्युतामिवाकर्षाः पयसामिवार्णवा यतः श्रुतीनां निधयः स्थ सूरयः ।

इदं न जानीथ ततः कथं भवेदगोचरः कश्चन सर्वविच्चिदाम् ॥ ६८ ॥

हे सूरयः, यतः कारणाद्ययं श्रुतीनां सर्वेशास्त्राणां निधयः स्थ निधानानि वर्तध्वे ।
के इव । अर्का इव । कविसमयोक्तद्वादशानामपेक्षया बहुत्वम् । यथा भास्करा द्युता कान्-
न्तीनां निधयः । पुनः क इव । अर्णवा इव । अत्रापि कविसमयानुसरणात्सप्तानामपेक्षया
बाहुल्यम् । यथा समुद्राः पयसां पानीयानां निधयः सन्ति । जैनसमयानुसारेण त्व-
सख्यातास्तत्रापि बहुत्वमेव । ततस्त्रिंशत्कारणादिदं बहुक्तं शौरेर्मोनराशावागमनफलम-
न्यग्रहादिचारागमादिफलं वा कथं केन प्रकारेण न जानीय वित्थ । युक्तोऽयमर्थः ।
उक्तमर्थमर्थान्तरेण वा द्रढयति—कविः सर्वं समस्तमतीतानागतवर्तमानरहोगतप्रकट-
भूत विदन्ति जानन्तीति सर्वज्ञास्तेषां चिदां ज्ञानानां कश्चन पदार्थोऽगोचरः अविषयः
अज्ञेयः । अपि तु सर्वमपि सर्वज्ञानगोचर एव । तस्माद्ययं समस्तं स्वपरशास्त्राणि
जानीथ एवेति सर्वज्ञानानां महत्त्वापेक्षया बहुत्वम् । अथ वा मतिश्रुतावधिमनः पर्य-
वकेवलाभिधानानां बहूनां ज्ञानानामप्यपेक्षया बहुत्वम् ॥

प्रवृत्त्य वार्तास्वितरासु तत्फलं पुनः पुनः प्रश्नयति स्म भूधनः ।

यदा तदा स्यादपरं न धर्मतः शशाङ्कविम्बादमृतादिवोदगात् ॥ ६९ ॥

भूधनोऽकम्बरः पुनः पुनर्वारं वारं तत्फलं तस्य मीनराशिगतस्य छायासुतस्य
फलं प्रश्नयति स्म शुभाशुभविनिर्माणकारणं पृष्ठवान् । किं कृत्वा । इतरासु खद्वाद-
शाराशित्यमन्दफलप्रश्नादपररासु वार्तासु किंवदन्तीषु प्रवृत्त्य प्रवृत्तिं कृत्वा मध्ये मध्ये
अन्यां वार्तां विधाय । पुनर्मुहुस्तदेवानुयुनक्ति स्मैत्यर्थः । यदा यस्मिन्काले तदा स्यात्
सूरिवक्रात् धर्मतः अपरमन्यत्रोदगात् न प्रकटीभूतम् । कस्मादिव । शशाङ्कविम्बादिव ।
यथा चन्द्रमण्डलादमृतात्पीयूषादन्यत्रोद्गच्छति ॥

तदा मुदोर्वीवलयोर्वशीवशो विधाय शेषं स्वसवेशदेशगम् ।

स बन्दिवृन्दारकवत्प्रणीतवान्पुरोऽस्य सद्भूतगुणस्तुतिं गुरोः ॥ ७० ॥

तदा तस्मिन् समये सूरिसम्यक्परीक्षाकरणानन्तरं प्रक्रमे स उर्वीवल्यस्य मेदिनीम-
ण्डलस्य उर्वशीवशः पुरुरवाश्चक्रवर्ती । 'तमेनसुर्वीवलयोर्वशीवशः' इति नैषधे । तथा
'पुरुरवा बालपेले उर्वशीरमणश्च सः' इति हैम्याम् । अकम्बरो मुदा हर्षेण कृत्वा अस्य
शेषस्य यवनजातिगुरुप्रायस्य पुरोऽग्रे गुरोः सूरिन्दोः सद्भूतानां सता वर्णनीयानां
भूतानां विद्यमानानाम् । 'भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टवन्तः' इति भक्तारस्तवे । स्तुति-
वर्णनां प्रणीतवान् चकार । किंवत् । बन्दिवृन्दारकवत् । यथा मङ्गलपाठकपुंगवो गुणानां
स्तुतिं प्रणयति । वृन्दारकशब्देन प्राधान्यमपि दृश्यते । यथा चम्पूकथायाम्—'सोऽह

हंसायितुं मोहाद्दकः पङ्कयथेच्छति । मन्दधोस्तद्वदिच्छामि क्विञ्चन्दारकायितुम् ॥' इति ।
स्तुवति स्म । किं कृत्वा । शेषम् अवलोकयन्नामान निजसामन्तीभूतं स्वस्यात्मनः
सवेशदेशं समीपभूभागं गच्छतीति तादृशं विधाय । स्वकीयसंनिधावाकायैवत्यैः ॥

मया विशेषात्परदर्शनस्पृशौ गवेषिताः शेष न तेषु कश्चन ।

व्यलोकि वाचंयमचक्रिणः सदृक्त्वेषु क्रोऽप्यस्ति मृगेन्द्रसंनिभः ॥ ७१ ॥

पराप्यन्यामि बौद्ध-नैयायिक-सांख्य-वैशेषिक-नास्तिक-जैमिनीयादीनि दर्शनानि
स्पृशन्त्यनुभवन्त्याद्वियन्ते इति परदर्शनस्पृशः परपाक्षिका मया विशेषात् स्वप्रागल्भ्यप्रक-
ल्पितानल्पप्रश्ननिर्वाहकरणाप्रावीप्यप्रगुणीभवद्भूतितममन्दाक्षबिलक्षीभवनपरिज्ञानाद्गवे-
षिता दृष्टाः परं तेषु तत्तद्दर्शनेषु कश्चन वाचंयमचक्रिणः हीरसूरेः सदृक् तुल्यो न व्य-
लोकि न निरीक्षितः । युक्तोऽयमर्थः । मृगेषु हरिणेषु मन्ये कोऽपि कश्चिदपि मृगेन्द्रस्य
केसरिणः संनिभः साधारणोऽस्ति । अपि तु न कोऽपि ॥

स्ववासयोग्यां वसति न कुत्रचिन्निरीक्ष्यमाणैरवसादिभिर्गुणैः ।

स्वयंभुवाभ्यर्थ्य निवस्तुमात्मनां मणिर्मुनीनां किमकारि मन्दिरम् ॥ ७२ ॥

हे शेष, गुणैः शमदमार्जवमादंवादिभिरभ्यर्थ्य यद्गीं प्रार्थना कृत्वा आत्मनां स्वेषां
निवस्तु नितरां समकालं सर्वैरेकत्र संभूय वास विधातुं स्यातु स्वयंभुवा ब्रह्मणा कर्त्रा
पार्श्वे । उत्प्रेक्ष्यते—मुनीनां मणिः सूरिरत्नं मन्दिरं वसतिः किमकारि निर्मापितेव ।
गुणैः किं कुर्वीषैः । कुत्रचित्कस्मिन्नपि स्थाने स्वेषामात्मनां वासस्य निवसनस्य
योग्यामुचितां वसतिं वासवैश्च नैव निरीक्ष्यमाणैरपश्यद्भिः अत एव वासादिभिरेव
मेदस्त्रिभिः ॥

असौ मुहुर्मानुजः शनेः फलं मयानुयुक्तोऽपि न किञ्चिदूचिवान् ।

यतः क्वचिद्भङ्गुरसंगरो महान्भवेत्सुराणामचलोऽपि चाचलिः ॥ ७३ ॥

हे शेष, असौ हीरगूरिर्मया चतुर्दिक्चक्रकचक्रिणा मुहुर्वारं वारं मीनभुजो मीनराशे-
र्भोक्तुः शनेः शनैश्चरस्य फलं भूपजनपदद्विपदचतुष्पदादीनां क्षेमाक्षेमनिर्माणलक्ष-
णमनुयुक्तोऽपि पृष्टोऽपि सन् किञ्चित्कमप्यंशमात्रमपि नेत्रिवात्र वभाषे । यतः का-
रणान्महानुत्तमजन क्वचित् काप्येकान्ते वर्षदि वा भङ्गुरसंगरो भजनशीलप्रतिज्ञः
निर्मुक्ताहीकारः स्यात् । 'प्रतिज्ञानूश्च संगरः' इति हैम्याम् । एतेन प्रागुक्तं यदहं
ज्योतिर्निमित्तादि न वन्मि तत्परीक्षार्यमेव केवलं मया स्वमाहात्म्यअथावपि दर्शयि-
त्वा पृष्टम् । पुनरेतेन सत्त्वमात्ममार्गं चानुसृत्य शनिफलं किमपि नोचे । इदं सत्यम् । सु-
राणामचलः मेरुः क्वचिद्वाचलिरतिशयेन चञ्चलः स्यात्, अपि तु न कदाचिदपि । न कम्पते
चलनशीलश्चाचलिः । 'चलिपतिवदिसाहिभ्य ऽणिर्द्वित्व च, पापतिः वावदिश्वाचलिः
पतिः चिन्ताः पयोग्यः' इति मणिः 'मौल्यम् ॥

यथा सुधाब्धेरपरो न वारिधिर्न सिद्धसिन्धोरपरा तरङ्गिणी ।

न पादपः कश्चन कल्पपादपात्परो नृपः कोऽपि न चक्रवर्तिनः ॥७४॥

न धेनुरन्या सुरभेः सुधाभुजां पदं न चान्यत्परमेष्ठिनः पदात् ।

परो न धर्मः करुणाविधेयथा तथास्ति कश्चिन्न वशी विभोः परः ॥७५॥

हे शेष, तथा तेन प्रकारेण विभोरस्मात्सूरेः परोऽन्यः कश्चिद्वशी जितेन्द्रियमनाः कथनकरणयोः सद्यो निजाद्गीकृतप्रतिज्ञानिर्वाहको नास्त्येव । तथा कथम् । यथा सुधाब्धेर्यस्मिन् पीयूषप्रसूतचतुर्दशरत्नान्युत्पाद्यन्ते तस्मात्क्षीरसमुद्रादपरः कः ह्लात्स्यो वारिधिरस्ति । न कश्चिदपि । यथा सिद्धसिन्धोर्गन्दाया अपरा इतरा जगत्या चित्रकारिका त्रैलोक्येऽपि त्रिभिः प्रवाहैः वाहिनी निर्मलजला च तरङ्गिणी नास्ति । यथा कल्पपादपात्सुरतरोः परः कश्चन कामदायक पादपो नास्ति । पुनर्यथा चक्रवर्तिनः पद्मखण्डपृथिवीपतिरन्यः कश्चिन्नृपो नास्ति । पुनर्यथा सुधाभुजा निर्जराणा सुरभेः कामधेनोरपरा कामदुघा सकलकामप्रदा धेनुर्न विद्यते । पुनर्यथा परमेष्ठिनो जगन्नाथस्य पदात्पदव्या अन्यत् अपरं पदं न वर्तते । यत्र त्रैलोक्येश्वर्यम्, यत्र च शिविकावाहकाश्चतुःपष्टिः सुरासुरेन्द्राश्चतुर्दशदिशयाष्टमहाप्रातिहार्यादिलक्ष्मीस्तत्पदादपर किमपि पत् । अपि तु न । अथ वा परमेष्ठिनः स्थानान्मोक्षादपर पदमनन्तसुखानन्दज्ञानात्मक परमपदमित्युच्यमान निवर्तते । पुनर्यथा करुणाविधेर्दयापालनात्परो धर्मो नास्ति । यदुक्तम्—'नास्ति धर्मो दयापरः' इति ॥ युग्मम् ॥

श्रवःपथातिथ्यमनायि यादृशो वशी दृशा दृश्यत एव तादृशः ।

इदंगुणौघान्गणयन्नगद्विरामगोचरान्किं स्थविरोऽभवद्विधिः ॥ ७६ ॥

हे शेष, यादृशो यादृक्प्रकारो मत्स्यदस्यैः सम्यक् वर्ण्यमानः असौ वशी पञ्चेन्द्रियाणि मनश्च वशे स्थापानप्रचाराणि सन्त्यस्येति योगीन्द्र. श्रव.पथस्य श्रवणमार्गस्य आतिथ्यमातिथेयीं प्राद्युगता वा अनायि मया नीतः । धृत इत्यर्थः । तादृशस्तादृग्गुणप्रकार एव दृशा लोचनेन दृश्यते विलोक्यते । हे अवलोक्य शेष, जगतां विश्वजनानां गिरा वाचाभगोचरान् अविषयान् सुरासुरनरैरपि संस्तोतुमशक्यान् कथयितु वा इदंगुणौघान् अस्य सूरेर्गुणगणान् गणयन् सख्या प्रापयन् । उत्प्रेक्ष्यते—विधिविधाता स्थविरो वृद्धः किमभवत्संजात इव तन्नामामि ॥

ददाति धाता गिरिशश्च शक्तिभृच्चतुर्मुखी पञ्चमुखी च षण्मुखीम् ।

भुजंगराजो द्विसहस्रजिह्वातां विभर्ति संस्तोतुमिवोत्सुकीभवन् ॥ ७७ ॥

हे शेष, य सूरिराज संस्तोतु वर्णयितुम् । उत्प्रेक्ष्यते—उत्सुकीभवन्नृकण्ठता धारयन् सन् धाता जगत्कर्ता चतुर्णां मुखाना समाहारश्चतुर्मुखीमिव दधाति धत्ते । पुनर्गिरिशः शकरः पञ्चमुखी पञ्चवक्त्राणीव दधाति विभर्ति । पुनः शक्तिश्रृत्स्वामिकार्तिकं षण्मुखी

ष इ वदनानीव कलयति । पुनर्मुञ्जगराजो नागेन्द्रः शेषनागो द्विसहस्रजिह्वतां द्वे सहस्रे जिह्वा रसनाविषसहस्रमिता वा जिह्वा रसज्ञा यस्य तस्य भावः जिह्वानां विद्यति-शर्ता विभर्ति धारयति । 'प्रजापतिर्ब्रह्म चतुर्मुखो भवान्,' तथा 'मृत्युञ्जयः पञ्चमुखो-ऽष्टमूर्तिः,' तथा 'कुमारः' इति हैम्यां त्रयमपि । तथा 'यस्यास्मिन्नुरगप्रभोरिव भवे-जिह्वासह सद्भयम्' इति चम्पूकथायाम् ॥

कलिं कृतीकर्तुमयं स्वयं वपुर्दधाति धर्मः किमिदंनिभाद्भुवि ।

गुणान्निशम्येति गुरोर्नृपस्तुतांश्चमत्कृतः स स्वपदं मुदागतः ॥ ७८ ॥

हे शेष, भुवि पृथिव्यामिदंनिभादस्य सुरैर्व्याजात् अयं प्रत्यक्षलक्ष्यः स्वयमात्मना धर्मो दयारूपः । उत्प्रेक्ष्यते—किम् । वपुः शरीरं दधाति । किं कर्तुम् । कलिं कलिनाभानं युग कृतीकर्तुं कृतयुग विद्यात् कृतयुगतां प्रापयितुं वा । स शेषः अबलकैजनामा इति पूर्वोक्तप्रकारे नृपस्तुतानकञ्चरपातिसाहिना स्वमुखेन वर्णितान् गुरोर्द्वारविजयसूरेर्गुण-निशम्य नितरा सौत्कण्ठ सरोमाश्वं कक्षुकं श्रुत्वा चमत्कृतो निजहृदये विस्मयं प्राप्तः सन्मुदा प्रभोदेन स्वपद साहिसभाया मध्ये यत्र सर्वेऽपि सामन्तभूपाला ऊर्ध्वं दमी-भूयावतिष्ठन्ते, यत्र च स्वेनाप्यूर्ध्वोभूय स्थीयते तस्मिन् स्थाने जगिभवान् ॥ इति शेषपुरः साहिवर्णिता गुरोर्गुणाः ॥

पिवन्मुनीन्द्रस्य शमामृतं दृशा मुदश्चुदम्भेन तदुद्गिरन्निव ।

अकञ्चरो बच्चरवंशमौक्तिकं पुनः पुरस्तस्य गिरं गृहीतवान् ॥ ७९ ॥

अकञ्चरसाहिस्तस्य सुरैः पुरोऽप्ये पुनः पुनरपि गिरं वार्णां गृहीतवाङ्महाह । उवा-चेत्यर्थः । किंभूतः अकञ्चरः । बच्चरोऽस्य पूर्वजः पातिसाहिस्तस्य वंशे गोत्रे वैष्णो च मौक्तिकं मुक्ताफलोपमः । यदुक्त्वा—'समुद्रस्ताम्रपर्णी च वंशः करिशिरस्तथा । उत्प-द्यन्ते मौक्तिकानि प्रायोऽभीष्टु परत्र न ॥' इति वचनप्रामाण्यतः । किं ऊर्ध्वेनकञ्चरः । दृशा स्वनयनेन कृत्वा मुनीन्द्रस्य हीरसूरैः शमामृतं शान्तताम्रधारसं पिवन्नास्त्रादयन् हृदये एव स्वचमत्कारं वर्णयन् सादरं मुहुः पश्यन् । उत्प्रेक्ष्यते—तच्छमामृतपानं मु-दश्चुदम्भेन प्रबलप्रादुर्भवदप्रतिभोदोदीतनयनबाष्पव्याजेन उद्गिरन्वमन्निव अतितृप्ततया बहृष्टतपानं हृदयान्तराद्बहिर्गिरन्निव ॥

स्फुरन्ति शिष्याः कति वो व्रतीश्वराश्चरित्रदुग्धाम्बुधिन्दना वराः ।

इभप्रभूणां कलमा इवावनीरुहां सुमानीव करा विवस्वताम् ॥ ८० ॥

हे व्रतीश्वराः सूरयः, वो युष्माकं चरित्रं सदाचरणमूलसंयमस्वदेव दुग्धाम्बुधिन्दना क्षीरसमुद्रतनया लक्ष्मीः । 'झायमित्थमथ भीमनन्दनाम्' इति नैषधे । नन्दना नन्दिनी आकारेकारान्तौ द्वावपि शब्दौ दृश्येते । ते तस्या वरा भर्तारः संयमिनः । अथ वा तथा लक्ष्म्या कृत्वा वराः श्रेष्ठाः व्यवहारिणश्चारित्रिणः कति कियत्संख्याकाः शिष्या विनेयाः स्फुरन्ति वर्तन्ते । केषामिव । इभप्रभूणामिव यूयनाथगजराजानामिव । महत्त्वाद्बहुत्वाद्वा

बहुत्वम् । कलमास्त्रिशदन्ददेशीयाः सिन्धुरा भवेयुः । पुनः केषामिव । अवनीरुहामिव ।
 'रुटरुहजन्मजैः' इति हैम्याम् । यथा वृक्षाणां सुमानि पुष्पाणीव भवेयुः । पुनः
 केषामिव । विवस्वतामिव । यथा मार्तण्डानां कराः किरणाः स्युः ॥ इति साहेः
 गुरुप्रति शिष्यप्रश्नः ॥

नृपं प्रति व्याहृतवानिति व्रतीशिता कियन्तो मम सन्ति भूपते ।

इदं मुनीन्द्राननपद्मसंभवं स भृङ्गवद्वाक्मकरन्दमाप्यौ ॥ ८१ ॥

ततो व्रतीशिता सूरिनृपमकञ्चरं प्रति इत्यमुना प्रकारेण व्याहृतवान् भाषते स्म ।
 हे भूपते, मम शिष्याः कियन्तः कतिचिद्वर्तन्ते । परं संख्या नाख्यायि । यतः सन्तः
 उत्तमा निजगौरवं स्वमुखेनैव न ख्यापयन्ति । यदुक्तम्—'न सौख्यसौभाग्यकरा वृणां
 गुणाः स्वयं गृहीता युवतीस्वना इव । परैर्गृहीता द्वितय वितन्वते न तेन गृह्णाति निज
 गुणं महान् ॥' इति । ततोऽनन्तरं स भूमान् इदं स्वमदपरिहारद्वारा शिष्यसंख्याकथन-
 रूपं मुनीन्द्रस्य सूरैराननं मुखमेव पद्मं कमलं तस्मात्संभव उत्पत्तिर्यस्य तादृशं वाक्
 वचनमेव मकरन्दं मधु आप्यौ सादरं शृणोति स्म । किंवात् । भृङ्गवत् । यथा भ्रमरक-
 कमलोद्भव मकरन्दमापिब्रति । 'सुरामुरनराकारमधुपापीतपत्कजः' इति सारस्वतव्याक-
 रणप्रान्ते आपीत इति प्रयोगो दृश्यते ॥

जगाद् गाजी गणपुंगवं पुनः पुरा मयेति श्रुतिगोचरीकृतम् ।

विलोचनानामिव भोगिनां विभोः सहस्रयुग्मं शमिनां समस्ति वः ॥ ८२ ॥

मुद्गलजनपदप्रसिद्धं महत्त्वख्यापकं यवनज्ञातेरभिधानं गाजीति । स गाजी अकञ्चर-
 साहिः गणपुंगवं तपागच्छवृषभं मुख्यं वा प्रति जगाद् गदति स्म । हे व्रतीश्वरः, पुरा
 पूर्वं मया जनवार्तया इति श्रुत्योः श्रवणयोगोचरीकृत विषये विहितमास्ते वर्तते ।
 इति किम् । वो युष्माकं शमिना शिष्यीभूतानां साधूनां सहस्रस्य युग्मं युगलं द्विसहस्री ।
 सम्यक् विद्यते इति समस्ति । केषामिव । विलोचनानामिव । यथा भोगिनां भुजगमानां
 विभोः स्वामिनः शेषनागराजस्य नेत्राणां नयनानां सहस्रद्वयी आस्ते । 'शेषो नागाधि-
 पोऽनन्तो द्विसहस्राक्ष आलुकः' इति हैम्याम् । सहस्रफणामण्डलैर्धरणीधारकत्वात् सह-
 स्रफणानां सहस्रनेत्रद्वयभावात् । इति साहिना स्वयमेवोक्तसूरिशिष्यसंख्या ॥

ततः क्षितीन्द्रः..... ।

..... ॥ ८३ ॥

ततः स्वयं सूरिशिष्यकथनानन्तरं क्षितीन्द्रः साहिः व्रतीश्वरं सूरिं प्रति समीपं भग-
 वत्संनिधानं भजन्ति इति तत्समयसूरिसमीपस्थायुकानां व्रतिनां साधूनामभिधा नामानि
 पृच्छति स्म । ततस्तस्य नृपस्य पुरोऽग्रे परस्परमन्योन्यं तद्विदो व्रतिनामज्ञास्व एव
 व्रतिनो गीतार्था एव ताः पण्डितनामाभिधा अभिधानानि अवदन्कथयति स्म । के-

पामिव । महामणीनामेव । यथा तद्विदो महानणीगुणवेत्तारः परीक्षका महानणीमभिधा
वज्रमरकतवैद्यैर्यप्यग्रागादिनामानि कथयति ॥ इति यतिना परस्परामिधाननिवेदनम् ॥

गृहादथानायितमङ्गजन्मना स खानखानेन च मुक्तमग्रतः ।

महीमरुत्वान्प्रमदादिवोपदां मुनीशितुर्दौक्यति स पुस्तकम् ॥ ८४ ॥

अथ पुरोः शिष्यानां नामावधारणानन्तरं महीमरुत्वान् भूमीन्द्रः । 'धृतनापाङ्गप्र-
धन्वा मरुत्वान्मघवा' इति हैम्याम् । प्रमदादानन्दात् उपदां प्राश्रुतमिव मुनीशितुः
सुरैः पुरोऽग्रे पुस्तकं दौक्यति स । क्रिभूतं पुस्तकम् । अङ्गजन्मना शेख्जनीनात्रा
वृद्धपुत्रेण गृहात्स्वभवनमध्यादानायितं लोके 'अणायु' इति प्रसिद्धं च पुनः खानखानेन
मीयाखाननाम्ना साहिसामन्तेन साहेराप्तेन ततः संप्रामे भूर्जरपातिसाहिविजयविधान-
समये श्रीमदकञ्चरपातिसाहिना स्वयं खानखान इति दत्तविरुदेन अग्रतो नृपपुरस्ताद्
आनीय मुक्त साहिप्रतिशिष्टशेख्जीसूनुना मन्दिरमङ्गूपाभ्यो लिष्कादय मीयाखानस्य
हस्ते प्रदत्तं तेन च नृपाग्रे पुञ्जीकृतम् ॥

ततस्तदुन्मुद्य पुरो धराविधोरवाचि वाचंयमपुंगवैर्गुरोः ।

रहस्यमेतस्य पुनर्न्यगादि तैरमुष्य सख्युः सखिवत्त्वचेतसः ॥ ८५ ॥

तत आनगनानन्तरं प्रभोः सुरैः वाचयमपुंगवैर्यतिकुञ्जैः पण्डिताखण्डलैः तत्पुस्त-
कमुन्मुद्य समस्ताः पुस्तिकाश्छोडयित्वा धराविधोर्मैदिनीन्दोः पुरोऽग्रे अवाचि वाच्यते
स । पुनस्त्रैर्गातायैरेतस्य साहेः पुरोऽमुष्य पुस्तकस्य मय्ये लिखितस्य शास्त्रस्य रहस्यम्
इदं पुस्तकमेतन्नाम शास्त्रमत्र चैतद्वाच्यमित्यादि हार्दं न्यगादि कथितम् । किञ्चत् । सखि-
वत् । यथा सखिभिर्मित्रैः सख्युः स्वकीयनिरन्तरमनसः सख्युः पुनः स्वचेतसो निजहृद-
यस्य रहस्यं गुणं हार्दं निगद्यते प्रोच्यते ॥

उदीतमङ्गैरिह रुद्रविग्रहैरिवास्तपुष्पध्वजकालकेलिभिः ।

पुनस्तमस्तोमभिदाविदांवरैः परैरुपाङ्गैरिव पद्मिनीवरैः ॥ ८६ ॥

इह पुस्तकपञ्चकमय्ये रुद्रा एकादश तेषां चिप्रहैरैरिव एकादशसंख्याकैः आचा-
राङ्ग-सूत्रकृदङ्ग-स्थानाङ्ग-समवायाङ्ग-विवाहप्रज्जनी-ज्ञातायमकयाङ्ग-अन्तःकृद्गान्त-
उपासकदशाङ्ग-अश्रुतरोपपातिकादशाङ्ग-प्रश्रव्याकरणाङ्ग-विपाकश्रुताङ्गलङ्कारङ्गैरुदीतं
प्रादुर्भूतम् । किं लक्षणैः अङ्गैः रुद्रविग्रहैश्च । अस्तः क्षिप्तो विनाशितः पुष्पध्वजः कंदर्प-
स्तथा कालः कलिबालो दैत्यविशेषस्तयोः केलिबालसो धैः । 'उदीतमातङ्गितवानगङ्गत'
इति नैपथे । पुनरिह पुस्तके पद्मिनीवरैर्नन्दिनीनार्थमार्त्करैरेव परैरङ्गैर्योऽन्यद्वाङ्गैः उदीतैः
उपपातिका-राजप्रश्राय-जीवाभिगमप्रज्ञापना-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिका-चन्द्रप्रज्ञप्तिका-मूर्ध-
प्रज्ञप्तिका-निरयावलिङ्का-कल्पिका-कल्पावतप्तिका-पुण्ड्रिता-पुष्पचूलिका-गुण्णदशा-
इति द्वादशसंख्याकैरङ्गानामेव वाच्यसूचकैरुपाङ्गैर्ददीये । किमूर्तः उपाङ्गः सूयैश्च ।

तमसामज्ञानानां दुष्कृतानां वा अन्धकाराणां स्तोमस्य समूहस्य मिदायां विदारणे विदा-
वरैः कुशलैः वेत्तुषु मुख्यैः ॥

प्रकीर्णकैर्धर्मधरापतेरिव प्रकीर्णकैः प्रादुरभावि तत्र च ।

परश्वधैश्छेदकैर्धरारुहामिवांहसां छेदवरागमैस्तथा ॥ ८७ ॥

चतुःप्रमाणैरपि मूलवाङ्मयैश्चतुर्गतीनां प्रतिषेधकैरिव ।

युगेन वा नन्धनुयोगशास्त्रयोर्दृशोरिव श्रीजिनशासनश्रिया ॥ ८८ ॥

च पुनन्तत्र पुस्तके चतुःशरण-आतुरप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान-भक्तपरिज्ञान-
तेदुल्लवैकालिक-चन्द्राविध्वज-गणिविद्या-मरणविभक्ति-देवेन्द्रस्तव-संस्तारकप्रकीर्ण-
क-इति नामभिर्दशप्रकीर्णकैः प्रादुरभावि प्रकटीभूतम् । उत्प्रेक्ष्यते—धर्मधरापतेः
धर्मनाम्नो राज्ञः प्रकीर्णकैश्चामरैरिव । तथा पुनः निशीथ-महानिशीथ-व्यवहार-दशा-
श्रुतस्कन्ध-पञ्चकल्प-जीमूतकल्प-वृहत्कल्पनामभिः छेद इति संज्ञया वरैः प्रधानैः
आगर्भैः सिद्धान्तैः आविर्भूयते स्म । किंभूतैः । अंहसा पापानां छेदकैः खण्डशः का-
रिभिः । कैरिव । परश्वधैरिव । यथा कुठारैः धरारुहा वृक्षाणां शतसहस्रलक्षशः शकल-
कारकैः भूयते । अपि पुनश्चत्वारि प्रमाणानि येषां तैश्चतुःप्रमाणैः मूलवाङ्मयैः आवश्य-
कदशवैकालिक-उत्तरायन-पिण्डनिर्युक्ति-रितिमूलभिधानैराद्धान्तैराविरभावि । उत्प्रे-
क्ष्यते—चतुःप्रमाणत्वेन चतुर्णां नरक-तिर्यङ्-मानव-दानवाहितानां दुष्टानां निकृष्टाना
भवभ्रमणहेतूनां नीचजातीनां वा गतीनां प्रतिषेधकैर्निवारकैरिव । वा पुनः नन्दी तथा
अनुयोग इति नाम ययोस्तादृशयोः शास्त्रयोर्द्युगेन द्वन्द्वेन प्रकटीभूतम् । उत्प्रेक्ष्यते—
श्रीजिनशासनश्रिया श्रीमन्महावीराहंन्मतलक्ष्म्या दशोर्द्वयं नयनयोर्धामलम् किमेतावता
पञ्चचत्वारिंशदागमाः संजाताः ॥ युगम् ॥

अलंकृतिज्यौतिषकाव्यनाटकप्रमाणवेदान्तसलक्षणगगाम् ।

अदर्शयन्साधुसुधांशुसाधवो नृपस्य भावानिव भानुमानवः ॥ ८९ ॥

अथापरशासनसत्करशास्त्राणां नामान्याह—अलंकृतिः चागमटालंकार-काव्यानुशा-
सन-छन्दोनुशासन-वृत्तरत्नाकरादयोऽलंकारग्रन्थाः, ज्यौतिषाणि नारचन्द्र-आरम्भसि-
द्धि-वाराहीसंहिता-खण्डखाद्य-कर्णकृतहलादीनि ज्योतिःशास्त्राणि, काव्यानि रघु-
वंश-मेघदूत-कुमारसम्भव-किरात-साध-नैषध-चम्पू-कादम्बरी-पद्मानन्द-यदुसुन्द-
राव्यानि, नाटकानि-पिङ्गलभरतादीनि तथा हनूमत्-दृताङ्गद-रघुभीमनाटकदीनि च
नाटकशास्त्राणि, तथा प्रमाणं तर्कपरिभाषा-सप्तपदार्या-मितभाषिणी-प्रमाणमञ्जूषा-
शशधरचरदराजी-मणिकण्ठवर्धमान-प्रशस्त्वपदभाष्य-वर्धमानेन्दु-किरणावली-चिन्ता-
मणि-खण्डन-पूर्वमीमांसा-पञ्चाध्यायी-जैनप्रमाण-प्रमाणमञ्जरी-स्याह्लादमञ्जरी-रत्ना-
करावतारिका-संमिति-स्याह्लादरत्नाकरादीनि प्रमाणशास्त्राणि, वेदान्त उपनिषद्-ऋग्-
यजुः-साम-अथर्वणाभिधेयदानां श्रुतिर्वा, सहलक्षणैः इन्द्र-चन्द्र-काशकृत्स्न-आपि

शली-शाकटायन-पाणिनि-अमरचन्द्रजिनेन्द्रौ इत्यष्टौ व्याकरणानि । अथ वा ऐन्द्र-पा-
णिनि-जिनेन्द्र-शाकटायन-वायने-चान्द्र सरस्वतीकण्ठाभरणं बुद्धिसागरं विश्रान्तवि-
द्याधरं च भीमासनकलापकं मुष्टिव्याकरणं शैवं गौडं नन्दिजयोत्पलं-‘सारस्वतं सिद्ध-
हैमं जयहैमं तथापरम् । इति व्याकरणं प्रोक्तं सिद्धप्राश्रुतसंभवम् ॥’ इत्यष्टादशव्याकरणैः
सह वर्तन्ते ये ते तादृशा आगमाः सिद्धान्ताः अक्षोपाङ्गनिर्युक्तिचूर्णिभाष्यादयः सर्वेऽपि
तत्पुस्तकान्तर्वर्तमाना ग्रन्थास्तान् साधुसुधांशोः सूरीन्द्रस्य साधवो गीतार्थो नृपस्यादर्श-
यन् नामप्राह दर्शयन्ति स्म । के इव । भानुमानव इव । यथा दिनकरकिरणा भावान्
जगत्पदार्थसार्थान् दर्शयन्ति प्रकाशयन्ति ॥

. निभाल्य निःशेषमिदं स्वचक्षुषा हृदा दधत्प्रीतिमिवेन्द्रिरात्मजः ।

वभाण भूमीद्युमणिर्गणीश्वरं तृणीकृतानेकनरेन्द्रविक्रमः ॥ ९० ॥

भूमीद्युमणिः क्षोणीसहस्रकिरणः पातिसाहिः । ‘मध्यदिनावधिविधेवंसुधाविवस्वान्’ इति
नैपथे । गणीश्वरमनूचानचक्रिणं प्रति वभाण वदति स्म । किभूतः । तृणीकृतः अधरि-
तस्त्रिरस्कृतः तृणप्रायो गणितः अनेकेषां परोलक्षणा नरेन्द्राणा क्षोणीपालाना विक्रमो
वीर्यं येन । कि क्वर्वन् । हृदा हृदयेन प्रीतिं प्रमोद लेह च दधत् । क इव । इन्द्रिरा-
त्मज इव । यथा कमलानन्दनो हृदा वक्षसा कृत्वा । ‘ममासनार्थे भव मण्डनं ननु प्रिये
मदुत्सङ्गविभूषण भव । भ्रमाद्भ्रमादालपमङ्गमृष्यतां विना ममोरः कररत्नवासनम् ॥’ इति
नैपथे । प्रीतिं प्रीत्या स्वपत्नीं धत्ते । कि कृत्वा । स्वचक्षुषा निजनेत्रेण निःशेष सम-
त्तमपि तत्पुस्तकं निभाल्य विलोकयित्वा ॥ इति यतिप्रोक्तपुस्तकरहस्यावबोधः ॥

पुराभवत्प्रीतिपदं वयस्यवद्विशारदेन्दुर्मम पद्मसुन्दरः ।

न येन सेहेऽम्बुरुहामिवावलीं हिमर्तुना पण्डितराजगर्विताम् ॥ ९१ ॥

हे सूरै, पुरा पूर्वं मम वयस्यवन्मित्रमिव प्रीतिपदं लोहभाजन पद्मसुन्दर इति नामा
विशारदेन्दुः विचक्षणचन्द्रमाः अभवद्वभूत् । येन पद्मसुन्दरेण पण्डितराजस्य कस्य-
चिद्द्वाराणसीतः पठित्वा समेतस्य स्वगुरुणान्यजेयतां स्वस्य प्रख्यापयतः पण्डितवि-
शेषविप्रस्य पण्डितराजस्यभिधानं प्रकटयतः गर्विता स्वचित्तकल्पितानत्पादंकारित्वं न
सेहे न सोढा । वादेनि(वि)र्जित्य सभासमक्षं तद्गर्वं निर्वासयामासेत्यर्थः । केनेव । हिम-
र्तुनेव । यथा हेमन्तकालेन अम्बुरुहा पद्मानामावलिर्न सप्यते । हिमपातेन पद्मानि
कोमलत्वाद्विलिन्वा यान्ति ॥

जगाम स स्वर्गिमृगीदृशां दृशामथातिथेयीं परिणामतो विधेः ।

सुहूर्मयाशोचि स वातपातितजिरप्रलूढामरसालवद्विभो ॥ ९२ ॥

हे विभो हे सूरै, अथ पश्चात्क्रियता कालेन स पद्मसुन्दरो विधेर्देवस्य परिणामतो
वशतः स्वर्गिणां स्वर्गजन्मना देवानां मृगीदृशा संत्रस्तहरिणनेत्राणामद्गनाना दृशः
सोचनानामातिथेयीं प्रादुर्णीभाव जगाम नंप्राप । ततस्तस्य स्वर्गे गमनानन्तरं स मय

मुहुर्वारवारमशोचि शोचितः शोकगोचरना प्रापितः । किवद् । वातेन प्रचण्डपवनेन पातितो मूलादुन्मूल्य निक्षिप्तः । अजिरे स्वगृह्णाद्रेणे प्ररुढ उद्रतः । अमरसालवत्कल्पवृक्ष इव । यथा निजगृह्णाजिरोद्गतवातनिष्पातितरुः शोच्यते तथा मयासौ सुदुलः शोच्यते इत्यर्थः ॥

अमुष्य शिष्येषु गवेषयन्नहं न साधिमानं बहुपात्फलेष्विव ।

चकार तत्पुस्तकमात्मसात्ततो यदिन्दिरा नीतिमुचं विमुञ्चति ॥ ९३ ॥

हे सूरै, ततः पद्मसुन्दरस्य स्वर्गगमनानन्तरं तस्य मद्भयस्यस्य पुस्तकं लिपीकृतसर्व-
शास्त्रचक्रमात्मसात्मनया दत्तं चकार । उत्तमपुरुषैकवचनं णप् । मद्गृहे एवाह रमित्तवानि-
त्यर्थः । अहं किं कुर्वन् । अमुष्य मम सख्युः पद्मसुन्दरस्य शिष्येषु विनेयेषु साधो-
र्भावं साधिमानं साध्वाचारतां श्रीसमीचीनभावम् । 'त्वयादतः किं नरसाधिमत्रमः'
इति नैषधे । न गवेषयन् अपश्यन् । केष्विव । बहुपात्फलेष्विव । यथा न्यग्रोधपादफलेषु
साधिमा चारुता न गवेष्यते गृहीतम् । कुतः । यतः कारणात् नीतिमुचं न्यायत्या-
गिनं स्वाचारहीनं नरमिन्दिरा श्रीर्विमुञ्चति जहाति । यदुक्तम्—'सत्यपि मुञ्चते कर्मणि
दुर्नातिरपान्तरे श्रिय हरति । तैलेऽनुयमुक्तेऽपि हि दीपशिखा किमु न वाताली ॥'
इति । यस्तु सदाचारवास्तमेवागल्य लक्ष्मीः श्रयते ॥

दिनान्तसंध्यासमयस्वधाशानाम्बुजाननाकोशमिवाखिलागमन् ।

इमं प्रदास्याम्यहमत्र कस्यचिन्महानुभावस्य हृदेत्यचिन्तयम् ॥ ९४ ॥

हे सूरै, अहं तत्समस्तपुस्तकं स्वसात्कृत्वा हृदि निजमनसि इत्यमुचा प्रकारेणाचिन्तयं
विचारितवान् । इति किम् । यदहमत्र जगति मम मण्डले परजनपदे वा वासिनः
कस्यचिदसाधारणाचारवत्तया सकलमहीमण्डलाक्षण्डविख्यातिभाजः महानुभावस्य
साधोर्भा इमं पद्मसुन्दरस्यवन्धनमखिलागमं सर्वशास्त्रं प्रदास्यामि । उत्प्रेक्ष्यते—दि-
नान्तस्य संध्यासमयस्य पितृसूकालस्य स्वधा आहुतिविशेषः अशनं भोजनं यस्य स
स्वधाशनस्तस्य अम्बुजानना पद्मवदना । सरस्वती देवतेत्यर्थः । 'दिनान्तसंध्यासमयस्य
देवता' इति नैषधे । तस्याः कोशभाण्डागारपुस्तकमिव । श्रूयते हि—नवव्याकरणं चि-
कीर्षता हैमाचार्येण सिद्धराजजयसिंहदेवजनाः स्वकीयब्राह्मणाश्च काश्मीरे प्रेषिताः । ते
च वाग्देवीवसतिं गत्वा ब्राह्मीं सपूज्यायुक्तक्षेपपूर्वं व्याकरणपुस्तकं याचन्ते स्म । तदैव
तथा साक्षाद्भूय सन्मूर्तिरेका त्वत्पार्श्वं हैमाचार्यरूपास्तीति राज्ञो वाचिककथनपूर्वं व्या-
करणपुस्तकानि समर्पितानि । अन्येषां पूजामार्गाणादिविधिना प्रातः पुस्तकं दृश्यते न
वाग्देवी । ततः काश्मीरे ब्राह्मणा भाण्डागारोऽस्तीति । तेषु सर्वाणि पुस्तकान्यपि
सन्तीति ॥

ततो गुणागण्यमणीमहार्णवा न वीक्षिताः केऽपि दृशा भवादृशाः ।

पदे पदे स्युः किमु निर्जरार्जुनीमणीमहीजन्मनिपावनीधराः ॥ ९५ ॥

हे सूर, ततस्तत्पुस्तकप्रदानयोग्यापरपात्रानवैक्षणरक्षणकारणाद्गुणा एव गणयितुं प्र-
माणीकर्तुमशक्याः गणनार्हा गण्या न गण्या अगण्या वा मण्यो रत्नानि तेषां महा-
र्णवाः क्षीरनीराश्याः रत्नाकरत्वाद् भवादृशाः श्रीमत्सदृशाः केऽपि परे दृशा मया
लोचनेन न वीक्षिता दृष्टाः । युक्तोऽयमर्थः । हे गुरो, निर्जराणामर्जुनी सुरगवी काम-
धेनुः, मणी सुरमाणिक्यं चिन्तारत्नम्, महीजन्मानः सुरतरवः कल्पद्रुमाः, निपाः सुर-
कलशाः कामकुम्भाः, अवनीचराः सुरगिरयः मेरुपर्वताः । किमु इति प्रश्ने । पदे पदे
स्थाने स्थाने किं स्युः । अपि तु न भवेद्युः । निर्जरशब्दादप्रे अर्जुन्यादयः शब्दाः यो-
ज्याः । ततः कामधेन्वादीनि नामानि भवन्ति । यथा श्रीचिन्तामणिपाश्वेनायस्त्रोत्रे—
‘गीर्वाणद्रुमकुम्भधेनुमणयस्तस्याङ्गैरिन्द्रिणः’ इति ॥

इदं तदादत्तसमस्तपुस्तकं सुनीश्वरा मामनुगृह्य शिष्यवत् ।

यदत्र पात्रप्रतिपादनं नृणां भवान्पुराशौ कलशीसुतीयते ॥ ९६ ॥

हे सुनीश्वराः सूरयः, तदुत्तमपात्रत्वादिकारणात् शिष्यवन्नियमितेयमिव स्वमक-
मिव वा मामनुगृह्य ममोपरि अनुग्रहं प्रसादं विधाय इदं पद्मसुन्दरसत्कं श्रीमत्सुरो
मया ढीकितं समस्तमपि पुस्तकं लिपिकृतशास्त्रजातमादत्तं गृहीतं । यतो हेतोरत्र
जगति पात्रप्रतिपादनं साधुदानं नृणां भव्यजनानां भवान्पुराशौ संसारसमुद्रे कलशी-
सुतीयते अगस्तमि(स्तिरि)वाचरति । भवसागरं निष्ठापयति । घटः कुम्भः कलशः
त्रयोऽपि पुञ्जीलिङ्गे ॥

मतिं श्रुतिक्षीरधिपारदृश्वरीं यतो वहन्तः स्थ तपस्विशेखराः ।

इमं ततोऽलंकुरुतां मरालवद्विरञ्चिपुत्र्या इव वः कराम्बुजम् ॥ ९७ ॥

हे तपस्विशेखराः, तपोरूपं स्वं खापतेयमस्त्येषामिति तपस्विनः । ‘अस्य स्वं तपो-
योगसमाधयः’ इति ह्यन्याम् । एतावता श्रमणावतंसः श्राम्यन्ति तपसा इति श्रमणा
इति भगवद्विशेषेण सार्थकं पूर्वोक्तं नाम । यतः कारणात् श्रुतयः शास्त्राणि ता एव
क्षीरधिर्दुग्धाम्भोनिधिस्तस्य पारं दृष्टवतीति पारगामिनीं मतिं बुद्धिं वहन्तो धारयन्तः
स्थ वर्तन्वे । ततोऽद्वैतबुद्धिमत्त्वहेतोरिदं पुस्तकं विरचिपुत्र्याः ‘दशमं ब्रह्मणः सुता’
इत्युक्तत्वाद् विद्यातुर्मेन्दिन्याः सरस्वत्या इव वो युष्माकं कराम्बुजं पाणिपद्ममलंक-
रोत्तु । किंवत् । मरालवत् । यथा राजहंसः करतुलां रक्तत्वेन कोकनदमलंकुरुते । वि-
रचिपुत्र्या अपि करकमले पुस्तकमास्ते । ‘पुस्तकव्यग्रहस्ता च’ इति स्त्रोत्रे ॥ इति पुस्त-
कोत्पत्तितत्प्रदानकथनम् ॥

इदं तदाकर्ण्य स कर्णकेसरी गिरं न्यगादीत्तमसामवावरीम् ।

अवासतृप्तेरशनैरिवासुना न कृत्यमास्ते बहुधीवरीवर ॥ ९८ ॥

१. दीर्घकारान्तोऽपि मणीशब्दे नाममात्रायां प्रसिद्ध एव.

स कर्णकेसरी पण्डितपञ्चाननः सूरिस्तदा पुस्तकदर्शनसमये इदं पुस्तकं यूयं गृहीत इति नृपतिनिगदितमाकर्ण्य ध्रुत्वा तमसामज्ञानानां पाप्मना वा अवावरीमपनेत्रीम् । 'ओण् अपनयने' ओण् धातुः । 'अन्येभ्योऽपि दृश्यते' इति वनिप्रत्ययः । 'पोन्ता-द्रातो ङीप्' इति केचिदिति वन्प्रत्ययस्य ङीप् आगमो नकारस्य राकारादेशः । 'विङ्गनोरनुनासिकस्य' इति सूत्रेण घातोर्णकारस्याकारादेशः । ओकारस्यावादेशः । अवावरी इति सिद्धम्—इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । इरितहर्त्रीं गिरं वाणीं न्यगादीन् वभाषे । किमुवाच—वह्वो घीमन्तो बुद्धिमन्तो वर्तन्ते यस्यां सा बहुधीवरी नगरी श्रीकरी तस्या वरः पतिस्तस्या वरः श्रेष्ठः सर्ववेत्तत्वात् सर्वाधिपतित्वात्तस्य सवोधनम् । बहुवीहौ वा ततो बहुधीवरी बहुधीवा इति प्रयोगद्वयं स्यात् । 'वनोर च' वनन्तास्त्रिया ङीप् रश्चान्तादेशादि सर्वं पूर्ववत् । अयमपि प्रयोगः प्रक्रियायामेव । पुस्तकेन कृत्वा मम किमपि कृत्यं कार्यं नास्ति न विद्यते । कस्येव । अवाप्तत्प्रेरिव । यथा अवा-प्ता लब्धा तृप्तिः साहित्ये येन । एतावता आकण्ठमिच्छापूर्णापर्यन्तं भुक्तवोत्थितस्य पुंसः अशने भोजने कृत्वा किमपि कार्यं न स्यात् ॥

नेरेन्द्र यावद्भ्रतिनां विलोक्यते तदस्त्यमीषां क्रियतेऽधिकेन किम् ।

विमोरिमां दामवद्वद्बहन्हदा गिरं पुनः क्षोणिपुरंदरोऽवदत् ॥ ९९ ॥

हे नराणां मध्ये इन्द्र सहस्रलोचन साहे, भ्रतिना सर्वविरतिवतामनगाराणां यावत्प्र-माणमप्येतु वाचयितुं विलोकयितुं विलोक्यते तावत्प्रमाणं पुस्तकममीषां यति(ती)ना-मस्ति विद्यते तर्हि मूर्खाकारिणा अधिकेन बहुना किं क्रियते । न किमपीत्यर्थः । पुनः क्षोणिपुरंदरो नृपोऽवदत् जगाद । किं कुर्वन् । विभोः सूरैरिमां यावत्पुस्तकं विलोक्यते तावन्मात्रं तत्पुस्तकं वर्तते । साधूनामधिकेनाधिकरणभूतेन पुस्तकेन किं विधीयते न किञ्चिद्विधेयमित्यादिकां गिरं वाणीं हृदा मनसा उद्वहन् । किंवत् । दामवत् । यथा कश्चि-द्भोगी पुमान् हृदा वक्षसा कुसुममालिकामुद्वहते धारयति ॥

ब्रवीमि किं वो बहु येन निःस्पृहा महीधनार्किचनतुल्यचक्षुषः ।

तथापि मन्नाहुतिसिद्धदेववत्प्रसाद्य मे पिप्रतु यूयमीहितम् ॥ १०० ॥

हे सूरयः, वो बुष्मान् प्रति बहु पुनः पुनरधिकं वा किं ब्रवीमि कथयामि । येन का-रणेन यूयम् । बहुशब्द उभयत्रापि योज्यते । बहु अत्यधिकं निःस्पृहाः कुत्रापि सर्वैरप्य-भिलषणीये रमणीयेऽपि वस्तुनि वाञ्छारहिताः । पुनः किंभूताः । महीधनाः भूपतयः तथा अकिचन दरिद्राः तेषु लक्षणात्तृणे द्वैणे च अहौ हारे च दृपदि रत्ने च तुल्य विशेषममत्वरहितं चक्षुर्येषाम् । यद्यप्येवविधाः स्थ यूयम्, तथापि प्रसाद्य मयि प्र-सादं कृत्वा मे मम ईहितं पुस्तकादानलक्षणमभिलषितं यूयं पिप्रतु पूरयन्तु । किंवत् । मन्नाहुतिसिद्धदेववत् । यथा प्रणवमायावीजवागवीजकामवीजादियुक्तेन कृतपूर्णे चोत्त-रसेवाविधिना मन्त्रेण आहुत्यां शुग्मुलाशुक्लफलावलीपञ्चाभृतादिह वनं ? च सि. इः

प्रमत्नीभूतः प्रलक्ष्मीभूतश्च देवो मन्त्राधिष्ठाता सुसाधकस्य मनोवाञ्छित प्ररयति ॥
 इति साहेः पुस्तकदानाग्रहः सूरैर्निषेधवचः ॥

यदान्दे नैष सुहूर्वाहूदितस्तदा हृदा भूपतिनेत्यचिन्त्यत ।

विधीयते किं बहुनिःस्पृहा अमी इवानुरागा न च विक्रमोचिताः ॥१०१॥

यदा एष सूरिः भूपतिना सुहूर्वारवार बहु अत्यन्धधिकमुदितो विजप्तोऽपि नाददे
 साहिपुस्तक न गृहीतवन्, तदा भूपतिना अकञ्चरेण हृदा मनसा इत्यग्रे बध्यमाण-
 मचिन्त्यत विचारितम् । अहो किं विधीयते क्रियते । अमी सूरयो निःस्पृहा निरीहाः
 मदानुभावा मुक्तिं विना कापि बन्धुनि न साभिलापाः च पुनर्महत्त्वेन विक्रमस्य बला-
 त्कान्म्यपि नोचिता नार्हा । क इव । अनुरागा इव । यथा आदिरागा बलयोग्या न
 भवन्ति । अतः मूक्तम्—'कविता धनिता गीतिः स्वयमेवागता वरम् । बलादाकृत्यसा-
 णापि मरसा विरसा भवेत् ॥', तथा—'जरा यौवनस्य प्राणन होइ जातइ प्राणइ
 प्राणन होइ । प्राणनाथस्य प्राणन होइ कीर्तिप्रीतिस्य प्राणन होइ ॥' इत्युक्तेः
 नात्र बलदर्शनमुचितम् ॥

अमीभिरुक्तिर्मम मन्यते न चेत्ततोऽन्तरा कश्चन संधिकवृषत् ।

विधीयते यद्विविधोक्तिभिः प्रभूनुरीकृतिं स्वेन स एव कारयेत् ॥१०२॥

चेद्यदि अभीभिः सूरिभिर्ममोक्तिः सत्कथित न मन्यते नार्हाक्रियते ततः कारणात्
 संधिकवृषत् संधिकारक इव कथन शेषप्रमुख कोऽपि अन्तरा मर्मतेषां च साध्ये
 विधीयते यत्कारणात्स मध्यविहित एव प्रभून् सूरान् विविधा नानाप्रकारा वा उक्तय
 अनुनयविनयमत्सामर्थ्यस्वभावजातिप्रकटीकारकाणि वाक्यानि वचनचानुरोविशेषा-
 स्ताभिः कृत्वा उरीकृतिं स्वीकारं कारयेत् । अतो महन्सु विक्रमो नाचितीमवति किं
 नु विजगिरेव विधेया, यद्वा कमप्यन्तरा विद्यायाऽनुनया प्रणया कथमपि कार्यं कार्य-
 मिति नीतिः ॥

इमं विकल्प परिक्ल्प्य चेतसा विभूषयन्भागमितः क्षितेः परम् ।

मुधारुचेश्चागवशात्सवेद्यगो ग्रहः पदव्या इव नन्युभोजिनाम् ॥१०३॥

महीमरुत्त्वानथ शैखशैखरं प्रतापदेवीतनयं तथाह्वयत् ।

ततः नृजन्तां प्रणति ग्रहेशितुर्ग्रहाविवास्यान्तिक्रमागताजुभौ ॥१०४॥

अथ विचारकरपानन्तरमपरप्रदेशागमनानन्तरं च महीमरुत्त्वान् वरैत्रीसुधागमी
 शैखेषु यवनाना मान्येषु शैखरनवतस सुकृष्टं वा अदलकैर्जं तथा पुनः प्रतापदेव्य-
 रामासां नृजन्तान्पुण्यालय नन्दन पानमिश्राद्यं चादयदाग्ररयामाम । किं तुच्यन् ।
 न परोक्ष मनसैव विचारितं विदित्य विचार चेतसा चिन्तन परैरस्य न्यप्रिय्या
 इति सूरिषाधोपनयन विधेर्भूमिभागं प्रदेयं स्थान विभूषयन् संनान्दृष्ट्यन् । क इव ।

प्रह इव । यथा सौमादिप्रहः चारवशाद्गनिविशेषायत्तत्वात् सवेशगः समीपप्राप्तः सुधारुचेश्चन्द्रस्य पार्श्वान्पर मन्युं चज्ञाश्च भुङ्गते इत्येवशीला देवास्तेषां पदव्या मार्गस्य गगनस्य भागमन्य प्रदंश भूषयति । ततः साहिना आकारणान्तरसुभौ श्लेखथानसिंहौ प्रणति 'पातिसाहिसलामत' इत्युक्त्वा भूमौ हस्त दत्त्वा पुनर्भाले वदन्ते पुनस्तदेव वदन्तौ तथैव विदधातां च इति सलाममिति यवनजातिषु नमस्कृतेरभिधानं तामेव सृजन्तौ कुर्वाणां सन्तौ अस्य साहेरन्तिक सनिधानमागतां । काविव । प्रहाविव । यथा कौचिचारवशाद्गहेशितुः सूर्यस्य पार्श्वे आगच्छतः ॥ युगमम् ॥

अमी न गृह्णन्ति मदीयपुस्तकं निरीहभावेन बहूदिता अपि ।

ततो युवां ग्राहयतां कथंचनाप्यमून्यशो मूर्तमिवेन्दुसुन्दरम् ॥१०५॥

हे श्लेखथानसिंहौ, अमी सूरयो मया बहूदिता वारंवार विज्ञप्ता अपि निरीहभावेन निःस्पृहत्वेन मदीयं समं सचन्धि अथ वा पद्मसुन्दरसत्कमपि मदधीनत्वान्मदीयमेव महत् पुस्तकं न गृह्णन्ति नाददते, ततः कारणायुवा भवन्तौ सूरिपार्श्वे गत्वा बहु बहु उक्त्वा कथंचन केनचित्प्रकारेणापि विज्ञप्त्यनुनयमत्सामर्थ्यानवयप्रकटनप्रकारेणापि अमून्यसूरीन्प्रति इन्दुसुन्दर चन्द्रोज्ज्वल मूर्तं प्रत्यक्षं यशः कीर्तिमिव मदीयपुस्तकं ग्राहयता आदापयताम् । स्वीकारयतामित्यर्थः ॥

इदं गदित्वान्तरिते स्थिते नृपेऽशुमालिनीवाभ्रकशालिनि क्षणात् ।

उपेत्य तावूचतुरित्यमून्यप्रति प्रणीततत्पदकजरेणुचित्रकौ ॥ १०६ ॥

उपेत्य प्रभुपार्श्वे समेत्य तौ श्लेखथानसिंहौ अमूनेतान्सूरीन्प्रति इत्यग्रे वक्ष्यमाण ऊचतुः कथयतः स्म । किमूर्तौ । प्रणीतं विहितं तत्पदकजरेणुभिर्नमस्कृणसमये सूरिचरणारविन्दरजोभिश्चित्रकं भालस्थले तिलकं याम्या तौ । कस्मिन् सति । इदं पूर्वोक्तं गदित्वा भाषित्वा अभ्रके मध्ये मध्ये शालते शोभते इत्येवशीले अभ्रकेणादृश्यमाने अशुमालिनि भास्करे इव अन्तरिते व्यवहिते नृपे राज्ञि स्थिते सति । सूरैरङ्गोचरे नृपो जात इत्यर्थः ॥

इदं व्रतीन्द्राः क्षितिशीतदीधितेर्गृहीतवत्तिष्ठति धाम्नि पुस्तकम् ।

दधाति खेदं पतितं यतः क्षिते रजःस्थितं रत्नमिवात्र गृह्यताम् ॥१०७॥

हे व्रतीन्द्राः सूरयः, इदं पुस्तकं गृहीतवद्वन्दीकृतमिव क्षितिशीतदीधितेरकच्चरस्य धाम्नि तिष्ठति स्थितिमाधत्ते । यतः कारणादत्र साहिगृहे पतितं खेदं विषादम् । तयोर्भाषया 'अदाबम्' इत्युच्यते । दधाति धत्ते । किमिव । रत्नमिव । यथा क्षितेः पृथिव्या रजःस्थितं धूलीभिः स्थगितं छादितं माणिक्यं खेदं विभक्तिं म्लेच्छमुद्गलगृहत्वाद्रज इत्युक्तं पुस्तकं वन्दिमोचनकारणवच्छ्रीमद्भिः गृह्यताम् ॥

हमाउंसू. सोमयशोऽङ्गजन्मत्रहृदाति पात्रं गुरवो युगादिवत् ।

रसो यथेक्षोरपि वस्तु पुस्तकं कथं न गृह्णीथ तदर्हमात्मनः ॥ १०८ ॥

हे सूर्यः, इमाञ्चसूरकञ्चरपातिसाहिः सोमयशसो बाहुबलैर्वृहस्पत्यस्य यन्नामा चन्द्रवंशोऽजनि तस्याङ्गजन्मा पुत्रः श्रेयासस्तद्गृह्णाति । आवश्यवृत्त्यनुसारेण बाहुबलिसुतः सोमप्रमस्तस्य पुत्रो युवराजः श्रेयासः । आवश्यचूर्णौ तु 'भरहस्स पुत्रो सेज्जसो अने भणति । बाहुबलिस्स पुत्तो सोमप्यभोसे अंसो अत्ति तत्त्वं केवल्लिगम्म्यम् ॥' पुनर्युगादिवत् वृषभजिनेन्द्रा इव । गुरनो यूयं पात्र सम्यक् श्रेयो बुद्ध्या दानोचितं स्थानमपि तु पुनर्यथा इक्षो रसालस्य रसः सन्दः तत्राभूत् । तथा अत्र पुस्तक दातव्यं वस्तु । 'अथेच्छु स्याद्रसालोऽपि पत्रकः' इति हैम्याम् । तथा 'रसाल इक्षौ दूते च' इत्यनेकार्थः । ततो दातृपात्रसुवस्तुत्रयाणामप्यत्र संयोगो वर्तते, तत्कारणादात्मनः स्वस्याहंमुचितं ग्रहीतुं योग्यं यूय कथं केन प्रकारेण न गृह्णीथ ग्रहयध्वे । अवश्यं गृह्यतामेवेति थानसिंहोक्तिः ॥

असुं च जानीथ न मुद्गलेश्वरं निदेशशूरं द्विषतां निषूदनम् ।

दिगीश्वरा यच्चकिता इवाखिलास्त्यजन्ति नाद्यापि दिगन्तवासिताम् ॥

हे प्रभवः, च पुनरमुमकञ्चरं परेषा मुत् हर्षो गलति द्रवीभवति । यातीत्यर्थः । येभ्यस्ते मुद्गलास्तेषामपीश्वरं पराभवनकरणे समर्थं स्वामिनं च ऐन्दं युगिनचक्रवर्तिनं न जानीथ सम्यक् हृदये न वित्य नावधारयत । निदेशे आज्ञायां शूरमतिकठिनं य आज्ञा न मन्यते तं स्वशासनोल्लङ्घिनमवश्यमेव निगृह्णाति । पुनः किंभूतम् । द्विषतां वैरिणां निषूदनं मूलादुन्मूलनकारकम् । हे प्रभवः, अखिलाः समस्ता अपि दिगीश्वरा दिक्पालाः । उत्प्रेक्ष्यते—यच्चकिता यस्माद्भयभ्रान्ताः सन्त इव दिशामाशानामन्तेऽवसाने सन्तीत्येवंशीलास्तेषां भावं दिशां प्रान्तेषु दूरे निवसनशीलतामथापि एतद्दिनं यावन्न त्यजन्ति ॥

निजानुकूलीभवतां तनूमतां सुधालतेव त्रतिचक्रवर्तिनः ।

प्रविभ्रतां स्वप्रतिकूलतां पुनर्विषस्य शाखीव समुन्मिषत्यसौ ॥११०॥

हे त्रतिचक्रवर्तिनः, असावकञ्चरो निजस्यात्मनोऽनुकूलीभवतां सेवाहेवाकिभावं भजतां तनूमतां नराणां राजसामन्तादयः सर्वेऽपि तनूमन्त एवेति । सुधालता अमृतवह्निरिव समुन्मिषति जीवातुरिवोदेति । पुनरसौ साहिः स्वस्यात्मनः प्रतिकूलतां विलोमभावं प्रदिष्टभावं प्रविभ्रतां विद्विषतां विषस्य क्ष्वेदस्य कालकूटस्य शाखी वृक्षः क्लिपाकतरुः समुन्मिषत्युद्गच्छति ॥

यदात्मनोर्व्यां परमेश्वरा इवागताः स्थ साक्षादुपकर्तुमङ्गिनाम् ।

इदं विदन्त्येव मुनीन्द्रवो हृदा द्विरुक्तितुल्यं पुनरावयोर्वचः ॥१११॥

हे मुनीन्द्रवः, यत्कारणाद्युचमुर्व्यामसिन् भूमिलोके अङ्गिनां साक्षात्प्रत्यक्षीभूय प्रकटमुपकारं कर्तुं विधातु साक्षात्स्वरूपेण । उत्प्रेक्ष्यते—परमेश्वरा इवागताः जगन्नाथ इव स्वयं समायाताः स्थ वर्तध्वे । ततः कारणादिदमस्मदुक्तं साहिस्वभावादिकं सर्वं

हृदा खननसा कृत्वा हृदि सम्यग्विमुद्ग्य सर्वं च श्रीमन्तो विदन्त्येव । यतः परमेश्वरत्व
ततः सर्वज्ञत्वमप्यास्ते तेन जानन्त्येव । पुनरावयोर्वचः साहिंस्वरूपनिरूपणवचन द्वि-
क्तितुल्यं पुनर्भावणसाधारणं केवलं पिष्टपेवणमेव ॥

स्ववत्तदादत्त समस्तपुस्तकं स्थितौ गदित्वेति पुरः प्रभोरुभौ ।

ततो विनेया अपि तद्भाषिरे निवार्यते कैः स्वयमागतेन्दिरा ॥११२॥

उभौ शेखथानसिंहौ प्रभोर्हीरसूरेः पुरोऽग्रे इत्यमुना प्रकारेण गदित्वा स्थितौ तूर्णौ
कृतवन्तौ इति पूर्वोक्तकारणात्स्ववदात्मीयमिव समस्तपुस्तकमादत्त ग्रहयताम् । ततस्त
योरुक्तेरनु पश्चात् विनेया हीरसूरिशिष्याः वाचकविचक्षणगणिप्रमुखा गीतार्था अपि
शेखथानसिंहकथित स्त्रीकारयोग्यमास्ते तद्गृह्यतामिति तत्तदुक्तमेव वभाषिरे प्रोचुः ।
युक्तोऽयमर्थः । स्वयमात्मनैवागता सप्राप्ता इन्दिरा लक्ष्मीः कैर्मूर्खैर्निवार्यते निषिध्यते ।
अपि तु न कैश्चिदपि ॥

अवेत्य चेतस्यमुना समुन्नति स्वशासने पुस्तकसंग्रहेण सः ।

मुदामिवौङ्कार इदंक्षितिक्षितस्तथेति वाचंयमवासवोऽवदत् ॥ ११३ ॥

वाचयमवासवः यतिजम्भारातिः तथेति एवमस्तु मया साहिप्रदत्त पुस्तक ग्रहीष्यते
इत्यवदत् भाषते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इदक्षितिक्षितः अस्याकच्चरपातिसाहेमुदा परमा-
नन्दानामोङ्कारः आदिरिव । किं कृत्वा अवदत् । इत्यमुना मुद्रलाखण्डलेन चतुर्दिग-
धिपतिना पातिसाहिना स्वयमत्यागृह्य प्रदत्तानामेतत्पुस्तकानां संग्राहणं कृत्वा स्व-
शासने जैनमते तपागच्छे वा समुन्नति दीप्तिमुद्द्योत वा प्रभावाना चेतसि स्वहृदये
अवेत्य विज्ञाय ॥

उपेत्य ताभ्यां तदभाषि भूपतेस्तदेष निश्चेतुमपृच्छदात्मना ।

मुदं प्रणेतुं द्विगुणामिवावनीमणेरुणैन्द्रोऽप्यवदत्तथैव तस्म ॥ ११४ ॥

ताभ्यां शेखथानसिंहाभ्यामुपेत्य पातिसाहिसमीपे समागत्य भूपतेरकच्चरस्य
तत्सूरिकथितपुस्तकस्त्रीकारवचः अभाषि प्रतिपादितम् । पुनः साहिस्तयोस्तद्बो
निश्चेतुं सत्यतया ज्ञातुमात्मना स्वेन स्वयं वा तानपृच्छत् प्रश्नयति स्म श्रीमद्भिर्मदीय
पुस्तकं गृहीत न वेति स्वयं पुनः पृष्टवान् । अपि पुनर्गणैन्द्रो गच्छनायकोऽपि तं भू-
पातिं तथेति मया श्रीमत्पुस्तकं गृहीष्यते गृहीतं वा इत्येवमवदत् जगाद । उत्प्रेक्ष्यते—
अवनीमणेरकच्चरस्य मुदमानन्द द्विगुणां प्रणेतुं विधातुमिव ॥ इति शेखथानसिंहवि-
ज्ञपनात्साहिपुस्तकग्रहणम् ॥

दयान्वितं धर्ममवाप्य सद्गुरोरिवार्णवात्कृष्णलताङ्कविद्रुमम् ।

स थानसिंहं यवनावनीघनस्ततः समाह्वय गिरं गृहीतवान् ॥ ११५ ॥

सूरिणा ततः पुस्तकादानस्त्रीकारकथनश्रवणानन्तरं वा सोऽकच्चरसाहिः यवनाखु-

रुक्माः प्रस्थानालभपुरीयाद्यस्तथा मुद्रलाः काविल्लुहारासानादिजनपदजन्मानो
 न्लेच्छास्तोषामवनीधनो राजा थानसिंह समाहूय आकार्यं गिर वार्णां गृहीतवान् जल्पति
 स्म । किं कृत्वा । सद्गुरोः । श्रीहीरविजयमूरिसकाशाह्वान्वितं कृपाकलितं धर्ममवाप्य
 लब्ध्वा । कमिव । कृष्णलताङ्गविट्टमसिव । यथा कश्चिदर्णवाञ्जलनिधेः कृष्णलता 'का-
 लीवेलि' इति लोके प्रसिद्धा । सा अङ्गे हृदये मय्ये यस्य तादृशं प्रवाल लभते ॥

मदीयतूर्यादिनिनादसादरं जगज्जनानन्दिमहेन मेदुरम् ।

त्वमालयं लम्भय साधुसिन्धुरं तटं शशीवामृतवाहिनीवरम् ॥ ११६ ॥

हे थानसिंह, त्वं साधुसिन्धुरं श्रीगुरु मदीयानि तूर्याणि मम सवन्धीनि वादित्राणि
 तेषां निनादैर्घांघेः सहादैरैर्वर्तन्ते एव स्यात्तथा आलयं स्वावाससुपाश्रयं वा लम्भय
 प्रापथ । क इव । शशीव । यथा चन्द्रमा अमृतवाहिनीवरं सुधासिन्धुधव क्षीरसमुद्र
 तटं वेलावर्त्तनी लम्भयति । ध्यन्तात्महृदयम् । पुनः कथम् । जगतां भुवनानां जनान्
 सुरसुरनरानानन्दयति प्रमोदयतीत्येवशीलेन महेनोत्सवेन कृत्वा मेदुरं स्यादेवम् ॥

प्रमाणमाज्ञा जगतीवसन्तिका सृजामि निःशेषमिदं नियोगिवत् ।

पुरा मदीहा पुनरीशशासनं पयस्तदेतत्सितया करम्बितम् ॥ ११७ ॥

हे प्रभो, जगतीवसन्तिका समस्तश्लोर्णाचकशिरःशेखराचमाणा । 'आपीडशेखरोत्तंसा
 वतंसाः शिरसः सृजि' इति हैन्याम् । 'विदमेधुभ्रूश्रवणावतसिका' इति नैषधे । आज्ञा
 श्रीमदादेवः प्रमाणं शिरस्यारोपयामि । हे स्वामिन्, इदं श्रीमत्प्रसादितं निःशेषं समस्त-
 मपि सृजामि करोमि । किं वत् । नियोगिवत् । यः कश्चित्स्वस्य सुकरे दुष्करेऽपि कार्यं
 आप्रयुक्तः स वनिजजीवमपि दुःखात्कृत्स्नकृत्स्नं कुरुते स नियोगी सेवक इव ।
 यद्यप्यहं श्रीमत्सेवकोऽस्मि परं नियोगिवत्कार्यकर्ता नास्मि केवलं सेवकाथेव ।
 यथा परे नियोगिन आश्रवाः श्रीमद्द्वारताकारकाः श्रीमन्निर्दिष्टं कार्यं कुर्वन्ति तथाह-
 मपि करोमीत्यर्थः । पुनर्हे प्रभो, पुरा पूर्वं मदीहा मम वाञ्छा आसीत् । यदेतान्महा-
 महेन खालय नयामि । पुनस्तदुपरि ईशस्य पृथ्वीनाथस्य पातिसाहेः शासनं
 आदेशः तदेतत्सितया शर्करया करम्बितं मिश्रितं पयो दुग्धं दुग्धपानमिव
 सजातमिति ॥

अथैनमापृच्छच्च स भूमिभूषणं प्रदाय धर्माशिवमात्मना पुनः ।

सहानगारैर्निरगात्समाजतः शशीव तारैः शरदभ्रगर्भतः ॥ ११८ ॥

अथ थानसिंहस्य साहेत्स्वदानायादेशानन्तरं स मूरिरनगारैः सहगतसाधुभिः
 सह समाजतः सभामध्वान्निरगात् निर्जगाम । क इव । शशीव । यथा कौमुदीपतिस्त्वारै-
 स्त्वारकैरुपलक्षाद्बहुहोद्धमिः । 'प्रथममुपहृत्यार्थं तारैरखण्डिततन्दुलिः' इति नैषधे । तार-
 शब्दोऽकारान्तः । सर्वज्योतिर्भिः साधं शरदभ्रस्य शारदीयघनाघनस्य गर्भत उदरात्
 निर्गच्छति । किं कृत्वा निर्गतः । एतन्मकच्चरं भूमिभूषणं क्षीर्णमण्डलमातंष्टमापृच्छय

वय वसतौ व्रजाम इत्युक्त्वा पुनरस्य साहेरात्मना खेन धर्माशिषं धर्मलामं प्रदाय
दत्त्वा ॥ इति साहिना गोष्ठीकरणानन्तरं सभावहिः पादावधारण प्रभोः ॥

तदा चक्रोरायितमर्णवायितं रथाङ्कितं कैश्चन कैरवायितम् ।

स्रवन्मुदस्रैश्च विधूपलायितं विलोक्य यद्वक्रभृगाङ्कमङ्गिभिः ॥ ११९ ॥

तदा तस्मिन्नकञ्चरसभाया बहिः प्रभोरागमनावसरे यस्य गुरोर्वक्रं मुखमेव भृगाङ्क
चन्द्रं विलोक्य कैश्चनान्निभिर्जनैश्चक्रोरायितं सूरिमुखलावण्यामृतपानकारिभिर्ज्योत्स्ना-
प्रियैरिवाचरितम् । पुनः कैश्चनार्णवायितं प्रोलसितप्रह्लादकल्लोलपटलीप्रवर्धमानाङ्ग-
रोमाश्चक्षललालिचापरितसमुद्रैरिवाचरितम् । समुद्रा हि चन्द्रमालोक्य प्रवर्धन्ते इति
जगत्स्वभावः । कल्पसूत्रेऽपि क्षीरसमुद्रे कल्लोलोर्मयोऽपि दृश्यन्ते । तथा 'वेलावनीव-
नततिप्रतिविम्बनुम्बिकिर्मारितोर्मिचयचारिमन्चापलाभ्याम्' इति नैपथे क्षीरसमुद्रवर्णने ।
पुनः कैश्चन रथाङ्कितम् । तादृशं जगज्जनैरभिनन्द्यमानं प्रभुहृदयमालोक्य । हृदयेऽभ्य-
सूयाद्वैतदुःखं दधानैः कुपाक्षिकैः चक्रवाकैरिवाचरितम् । चन्द्रोदये हि चक्रवाकानां
दुःखमित्यपि जगत्स्वभावः । यदुक्तम्—'कथय किमपि दृष्टं स्थानमत्र श्रुतं वा व्रजति
दिनकरोऽयं यत्र नास्ति कदाचित् । इति विहगसमूहं नित्यमापृच्छयमानो रजनिविरह-
भीतश्चक्रवाको वराकः ॥' इति चक्रवाकाष्टके । पुनः कैश्चिकैरवायितं विकसितनयनैः
कुमुदैरिवाचरितम् । पुनः कैश्चन । स्रवन्ति निःसरन्ति यानि हर्षाश्रूणि प्रमोदवाष्पाणि
तैः कृत्वा विधूपलायितं चन्द्रकान्तरलैरिवाचरितम् । चन्द्रोदये हि चन्द्रकान्तमणयो हि
अमृतं क्षीरं वमन्तीति लोकरुढिः कविसमयश्च । तथा 'यद्गारघटाट्टकट्टिमस्रवदिन्दु-
पल्लुन्दिलापया' इति नैपथेऽपि ॥

तदामवद्भूमिनभःप्रचारिणां जयारवो भूपुरहृतवर्त्मनोः ।

समीक्ष्य सूरैर्महिमानमुत्तमं हृदा दधाने इव रोदसी स्तुतः ॥ १२० ॥

तदा तस्मिन्नवसरे भूर्भूमी पुरहृतवर्त्म नभोङ्गणः । 'बहुवगाढसुरेश्वराध्व' इति नै-
पथे । 'सुरेश्वरस्य शक्रस्य अध्वा मागः' इति तदर्थः । तयोर्विषये भूमिनभःप्रचारिणा
भूचराणां समस्तमानवानां खेचराणामदद्यान्तरिक्षचारिणा सिद्धगन्धर्वविद्याधराणां
जिनशासनाधिष्ठायकसुराणां वा यानानां विविधगजवाजिशिविकासुखासनस्पन्दानाम् ।
उपर्यारोहकत्वेनान्तरिक्षचारिता । तेषामुच्चैःस्थितत्वेन खेचराणां नराणां जयारव-
जयजयेति निनादः अमवत्संजायते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सूरैर्भूमीन्दोर्महिमानं मा-
हात्म्यं समीक्ष्य सम्यगवलोक्य हृदा मानसेन कृत्वा अद्भुतमाश्चर्यं दधाने विभ्राणं
रोदसी भूमीनभसी दिवस्पृथिव्यौ वा स्तुतः स्तुतिं कुरुतः ॥

मित्पयोवाहपयोधिर्गर्जितैरिवाहतातोद्यनिनादसान्द्रितैः ।

प्रमोदमाद्यत्तुमुलैस्तनूमतां जगत्तदा शब्दमयं स्म जायते ॥ १२१ ॥

तदा तस्मिन्वसतिसमागमनसमये तन्मतां भविकजनानां प्रमोदेन प्रोहस्तत्प्रबलप्र-
ह्लादेन माद्यन्तो बहुलीभवन्तो ये तुमुला व्याकुलशब्दाः 'अध्वं धावत यात मुखत पुरः
पन्थानम्' इत्यादिकोलाह्लासैः कृत्वा जगद्विश्व शब्दमयं केवलं नादस्वरूपं जायते
स्व । किंभूतः तुमुलैः । आहृतानि हस्तदण्डादिभिस्ताडितानि उपलक्षणाण्युच्चैर्वादितानि
च परस्परं दण्डैर्वा घर्षितानि आतोद्यानि नानाविधानि वादित्राणि तेषां निनादैर्निर्घोषैः
सान्द्रितैर्नारन्ध्रीभूतैः । उत्प्रेक्ष्यते—मिलन्तः श्लिष्यन्तः दिग्दिग्भ्यः आगल्य एकीम-
वन्तो वा अविरलसलिलपटलैः पयुंनमन्तो वा पयोवाहाः प्रबलजलश्रुतगर्भधना यत्र
तादृशस्य पयोधैर्गर्जितैर्गम्भीरधीरारवैरिव ॥

कुलाङ्गनाभिः प्रभुमूर्ध्नि हैमनप्रसूनमुक्ताफललाजराजिभिः ।

ववाधिरे प्रावृषि मेघपङ्क्तिभिस्तदाम्बुधारा शिखरे गिरेरिव ॥ १२२ ॥

तदा तस्मिन्व्यतिकरे प्रभुमूर्ध्नि हीरसूरेर्मस्तकोपरि कुलाङ्गनाभिः सुकुलोद्भवसधवव-
धूमिहैमनानि हेमामिमानि सुवर्णसंघन्धीनि । 'हीराङ्कुरश्चाक्षि हेमनीव' इति नैषधे ।
'हैमः अकारान्तः पुंनपुंसके नकारान्तस्तु नपुंसके एव' इति लिङ्गानुशासनावच्छर्णां । प्रसू-
नानि कुमुमानि । उपलक्षणात् रूप्यपुष्पाणि च । तथा मुक्ताफलानि मौक्तिकानि ।
तथा लजा अक्षता उपलक्षणादक्षततन्दुलाश्च तेषां राजयः श्रेणयो ववाधिरे वृष्टाः ।
काभिरिव । मेघपङ्क्तिभिरिव । यथा प्रावृषि वर्षाकाले धाराघरघोरणीभिर्गिरेः पर्वतस्य
शिखरे शृङ्गोपरि अम्बुधाराः पयःप्रवाहाः वर्च्यन्ते । 'वर्षं वर्षणे' घातुः । यदु-
क्तम्—'गर्जति शरदि न वर्षति वर्षति वर्षासु निःखनो मेघः' इति वचनात् ॥

परार्ध्यसंख्यैः पुरुषैः परिष्कृतः प्रभुर्महे विभ्रति मेदसां भरम् ।

चतुर्निकायप्रभवैरिवामरैः प्रतिष्ठते स्व त्रिजगत्पुरंदरः ॥ १२३ ॥

प्रसुहार्सुरैः प्रतिष्ठते स्व । राजद्वाराद्वर्षति प्रति प्रचलति स्व । कस्मिन् सति । महे
थानसिंहादिभ्राद्भजननिमित्तमहोत्सवे मेदसां पुष्टीनां भरमतिशयं विभ्रति धारयति
सति । 'तपुर्तुपूर्तावपि मेदसा मरा विभावरीभिर्बिभरां वभूविरे' इति नैषधे । किंभूतः
पुरुषैः । परार्ध्याः सर्वोत्कृष्टाः लौकिकसंख्याः । यथा 'एकं दश शतं सहस्रमयुतं लक्षं
प्रयुतं कोटी अर्बमब्जं खर्वं निखर्वं महाम्बुजं शङ्कु वाधिरेरन्त्यं मध्यं परार्ध्यमेतत्प्रभा-
णैर्गणनातीतैर्मनुष्यैः प्रकृष्टा वा संख्या प्रमाणमुत्तमो विचारो धर्मतत्त्वादिको चैतर्को
येषाम् । 'संख्यैकादौ विचारे च' इत्यनेकार्थः । 'परार्ध्यं च प्रकृष्टे स्यात्संख्यायामपि' इति
अनेकार्थः । परिष्कृतः परीतः परित्यक्तः । क इव प्रतस्थे । त्रिजगत्पुरंदर इव । यथा
जगन्नयीनायकस्तीर्थकरः चत्वारो निकाया नराणि भवनानि ज्योतिर्विमानानि कल्पवि-
मानानि च गृहाणि येषां चत्वारो निकायाः संघाः समुदाया वा येषाम् । अथ वा
व्यन्तरभवनपतिज्योतिष्कर्ममानिकलक्षणा निकाया वैक्रियशाक्तिकामचारिदेवत्वेन स-
मानधर्मिकजातिप्रभवैः । 'निकायस्तु सवर्मिणाम्' इति हैम्याम् । 'निकायः सप्रसं-

धयोः । परमात्मनि लक्ष्ये च' इत्यनेकार्थः । तादृशैरमरैः । 'चतुर्विधामर्त्यैर्निकायकोटिर्ज-
घन्यभावादपि पार्श्वदेशे' इति ह्यम्बाम् । परिवारितः प्रतिष्ठते । पथीत्यध्याहारः ॥

निपीयमानो नयनैर्भृङ्गीदृशाभिवाच्यमानो विकचाम्बुजन्मभिः ।

प्रणूयमानः कविभिर्नवस्तवैर्जगत्पृष्णन्वीर्यगुणैश्च वास्तवैः ॥ १२४ ॥

मृगारिरद्रेरिव कंदरोदरे कृशोदरीणां मनसीव मन्मथः ।

अमर्त्यदन्ती चतुरे हरेरिव त्रितिक्षितीन्द्रो वसतौ विवेश ॥ १२५ ॥

स त्रितिक्षितीन्द्रः हीरविजयमूरिराजो वसता उपाश्रये विवेश प्रविष्टवान् । क इव ।
मृगारिरिव । यथा कण्ठीरवः अद्रेः पर्वतस्य कंदरोदरे गुह्यामध्ये प्रविशति । पुनः क इव ।
मन्मथ इव । यथा मनोभवः कृशोदरीणा तरुणीना मनसि चित्ते प्रविशति । पुन क
इव । अमर्त्यदन्तीव । यथा मुरगज ऐरावणगजः हरेरिन्द्रस्य चतुरे हस्तिशालाया
प्रविशति । 'हस्तिशाला तु चत्वरम्', 'वाजिशाला तु मन्दुरा' इति ह्यम्बाम् । स किं क्रिय-
माणः । मृगोदृशा सारङ्गीलोचनानाम् । 'सारङ्गी सिंहशाव सृशति सुतयिया नन्दिनी
व्याघ्रपोतम्' इत्यादि समवसरणवर्णने । नयनैर्नैर्त्रैर्निपीयमानः सादर निरीक्ष्यमाणः ।
उत्प्रेक्ष्यते—विकचाम्बुजन्मभिरुन्निद्रनीलोत्पत्तिरिवाच्यमान पूज्यमान इव । पुनः किं
क्रियमाणः । कविभिः काव्यकर्तृभिः पण्डितैर्वा नवस्तवैः सद्यस्कं काव्यैः स्तुतिभिर्वा
प्रणूयमानो वर्ण्यमानः स्तूयमानः । स किं कुर्वन् । वास्तवैः स्वाभाविकैः जिनवज्रमका-
लोत्पन्नैः स्त्रीयगुणैः कृत्वा जगद्विश्वलोकं पृष्णन् आनन्दयन् ॥ इति मूरे समह
वसतावागमनम् ॥

प्रतापदेवीतनयस्तदुत्सवे समर्थयज्जार्थिततेर्मनोरथान् ।

दरिद्रमुद्रामभिनत्तमा तटी प्रवाहवत्प्रावृषि वार्धियोपितः ॥ १२६ ॥

तस्मिन् सूरेरुपाश्रयसमागमनमहामहे प्रतापदेवीतनयः स्थानसिंहः अर्थिततेर्याचकथं-
णेर्मनोरथानभिलाषान् समर्थयन् दरिद्रमुद्रा दुःखावस्थामभिननमामतिशयेन भिनत्ति न्य ।
किंवत् । प्रवाहवत् । यथा प्रावृषि बहुसलिलभरनिर्भरातिसमुन्नमननिरन्तरनिपतनीर-
धाराधोरणीबन्धुरधाराधरसमये वार्धियोपितः नमुद्रमहिलाया नद्याः प्रवाहः पानीयपूर'
तटी सरिद्रुमयसमीपौचभर्मा । तीरभित्तिमित्यर्थः । भिनत्ति पाटयति ॥

तडिद्वता तस्य निजातिपातुकां समीक्ष्य सर्वाधिषु कामवर्षिताम् ।

शितीकृतास्येन पदं मुरद्विषो निपेव्यते तत्तुलनाकृते किमु ॥ १२७ ॥

तडिद्वता विद्यद्वनितानुपद्रभाजा मेघेन तत्तुलनाकृते तदवसरदानशौण्डीभवत्स्थान-
सिंहसमाननाप्राप्तये । उत्प्रेक्ष्यते—मुरद्विषः पद निपेव्यते विष्णुपद व्योम समुपास्यते
इव । किंभूतेन तडिद्वता । शितीकृत कृष्ण विहितमास्य वदन येन । किं कृत्वा । नन्य
थानसिंहस्य निजमात्मानमतिपतति अतिक्रामतीत्येवंशीला निजातिपातुका काम-

मतिशयेन कामानभिलाषान् वर्षति संपूरयति इत्येवंशीलः कामवर्षां तस्य भावस्ततां समीक्ष्य दृष्ट्वा । 'सरूपाणामेकशेषः-' इत्येककामशब्दलोपः ॥ इति धानसिद्धकृतसूरिसमागममहोत्सवः ॥

स्वकोशरक्षाधिकृतस्य भूमिमानिवाखिलक्षोणिजयार्जितैर्धनैः ।

विधाय कोशं नृपदत्तपुस्तकैः स स्थानसिंहस्य वशंवदं व्यधात् ॥१२८॥

स हीरविजयसूरिः नृपेणाकञ्चरसाहिना दत्तैरुपदीकृतैः पुस्तकैः कोशं भाण्डागारं विधाय स्वयं निष्पाद्य स्थानसिंहस्य वशवदमायत्तं व्यधाचक्रे । क इव । भूमिमानिव । यथा पृथ्वीपालः अखिलायाः समस्तायाः क्षोणेः पृथिव्या जयेन स्वायत्तीकरणेनार्जितैः संचितैर्धनैः द्रविणैः । इदं तु साधितत्रिखण्डवसुधामण्डलस्यैव मण्डलीकस्य राजाधिराजस्य घटते । कोशं निर्माय स्वस्यात्मनः कोशस्य भाण्डागारस्य रक्षायामधिकृतस्यादत्तस्य सम्भ्यन् नीतिमत्सत्यवाक् स्वामिभक्ततया अङ्गीकृतस्य भाण्डागारिणो वशं विधत्ते ॥ इति पुस्तककोशः ॥

क्रमान्महादेशमिवावनीशितुर्निदेशमासाद्य पयोधरोदये ।

फतेपुरात्स प्रभुरागरापुरं पवित्रयामास पदान्बुजन्मभिः ॥ १२९ ॥

स प्रभुः सूरिः पयोधरोदये वर्षाकालप्रारम्भे क्रमादनुक्रमतः फतेपुरात् श्रीकरीनगरात् उग्रसेनपुरापरपर्यायमागरा इति नाम पुरं पदान्बुजन्मभिः चरणकमलैः कृत्वा पवित्रयामास पावनीकरोति स्म । किं कृत्वा । क्रमात्क्रियद्भिर्वीसैरैरवनीशितुरकञ्चरसाहे-निदेशमाज्ञामासाद्य प्राण्य । कमिव । महादेशमिव । यथा कश्चिद्राजरत्नकः राज्ञः सकाशान्महान्तं जनपदमासादयति लभते ॥ इत्यागरानगरे गमनम् ॥

न राजहंसान्कचन प्रवासयन्वियोगिनोऽपि प्रणयंश्च निर्वृत्तान् ।

न दुर्दिनं कापि सृजंस्तमोद्विषं न च द्विषन्निर्दलयत्नलोदयम् ॥ १३० ॥

मनोभवं वामिभवन्पुरोर्महो न निडुवानः स्थिरतां पुनर्वहन् ।

अभूदपूर्वः प्रभुरम्बुदः पुरे जिनक्रमोपासनकृद्दिवानिशम् ॥ १३१ ॥

प्रभुर्हीरसूरिः पुरे तत्रागरानगरे अपूर्वोऽसाधारणोऽम्बुदो मेघोऽभूद्भूत् । किं कुर्वन् । राजसु नृपेभ्यु हंसाः प्रधानास्तान् प्रवासयन् न पीडयन् । आनन्दयन्त्रिस्यर्थः । 'संहरति निर्दलयति निर्वासयति प्रवासयति' इति क्रियाकलापे हिंसायाः क्रियाः । यदि वा नृपभ्रेष्ठान् प्रकर्षेणातिशयेन वासयन् दयादिघर्मतत्त्वे स्थापयन् वासं कारयन् । अथ वा कृपायर्मसुगन्धवस्तुदीरभेण न सुगन्धीकुर्वन्नपि वासयन्नेव । नकारः काकर्यवाची । मेघस्तु वर्षाकाले हंसान्मानसं प्रति प्रस्थापयति । यथा—'प्रोषितकलहंसवयसि' इति चम्पूकथायाम् । 'प्रोषिता मानसं प्रस्थापिता हंसपक्षिणो येन' इति तद्दृष्टिः । पुनः किंविशिष्टः । विशिष्टः मनोवाक्कायसंचन्धी अथ वा यमाथङ्गयुक्तः प्रज्ञ-

स्तोऽन्यो वा थोग एवमस्तीति । यदि वा सर्वसांसारिकसद्गाद्वियोगो विरहः पृथ-
ग्भावो विद्यते चेपा ते वियोगिनः संयमिनस्तेषां निर्गृह्णितं मोक्षं प्रणयन् कुर्वन्
विरहिणामपि प्राचीनाचीर्णकर्मपरिणतिप्रकटनपूर्वं संसारानित्यतां प्रकटयन् धर्मोपदेश-
प्रदानादिना मुच्यन् । मेघस्तु वियोगिनो व्यथयति । पुनः किभूतः । कापि कुत्रापि
स्थाने दुर्दिनं दुष्टं दिवसं न सृजन् । अपि तु प्रतिबोधप्रदानेन धर्ममाहात्म्यात्सुदिवसाने-
कुर्वन् । मेघस्तु दुर्दिनं घनघटासंघटप्रकटीभवद्विकटान्धकारं करोति । च पुनस्त-
मसामज्ञानानां पाप्माना वा द्विष भेदक ज्ञानिन साधुं वा न द्विषन्न सतापयन् प्रत्युत
प्रीणयन् । मेघस्तु तमोद्विषं भास्करं चन्द्र वा द्वेष्टि धाट्टणोति । पुनः किभूतः । डल-
योरेक्यात् भावप्रधाननिर्देशाच्च जडत्वस्य जाज्यस्योदयमज्ञानप्रादुर्भावं निर्दलयन्
व्यापादयन् । मेघस्तु जलोदयं वर्धते । च पुनर्मनोभवं काममभिवन् पराजयमानः ।
मेघस्तु मदनं मदयति । पुनः किं कुर्वाणः । गुरोः स्वधर्मान्वार्यस्य विजयदानसुरेभ्यः
प्रतापं तेजो वा न निक्षुवानः प्रकटीकुर्वाणः । मेघस्तु वृहस्पतितारकतेजो निक्षुवे
विलुम्पति । पुनः किं कुर्वन् । स्थिरतां संयमधर्मादिषु साहसिक्यात्स्वैर्यं बहन् ।
मेघस्तु चपलाशयत्वाद्गैकत्र कुञ्चित्तिष्ठति । पुनः किभूतः । दिवानिशं दिवसे निशायां
च जिनानां तीर्थकृता क्रमाणां पादारविन्दानामुपासनां स्तुतिध्यानप्रणामादिभिः सेवां
करोति । मेघस्तु जिनक्रमस्य विष्णुपदस्य सेवां वर्षास्त्वेव तत्रापि कदाचिन्न यावद्धर्म-
कालमत एव गुरोर्मेघादसाधारणता ॥ युग्मम् ॥

क्रमाच्चतुर्मासकवासरान्पयोधरे दधाने बहलीभविष्णुताम् ।

निनाय तस्मिन्परिवर्ततां धुनीं धवेऽब्धिशाथीव गणेन्द्रावरः ॥ १३२ ॥

गणेन्द्रावरस्तपागच्छलक्ष्मीपतिः तस्मिन्नागरानगरे क्रमात्पर्युपणादिपरिपाठ्या चतु-
र्मासकवासरान् वर्षाशरदृष्टुदिनान् परिवर्तता क्षयभाव निनाय अतिक्रामति स्म । 'क-
ल्पो युगान्तः कल्पान्तः संहारः प्रलयः क्षयः । संवर्तः परिवर्तश्च' इति हैम्याम् । संपूर्णतां
प्रापयामास । कस्मिन्सति । पयोधरे जलवाहे घने बहलीभविष्णुतां दशभ्योऽपि दिग्भ्यो-
ऽभ्येभ्यः समुद्रम्य समुद्रम्य अखण्डवारिधारावर्षणशीलतां दधाने सति । क इव । अविष-
शाथीव । यथा समुद्रशयनशीलो विष्णुः वर्षासु नारायणः शेषशक्याया समुद्रे शेते इति
लोकरूढिः । यदुक्तं चम्पूकथायां वर्षावर्षणे—'क्षीरसमुद्रनिद्राणवाणवाहुच्छिदि' इति ।
वारिधौ वर्षां वासरान्परिवर्ततां लम्बयति ॥ इत्यागरानगरे चातुर्मासकरणम् ॥

ततोऽल्पकर्मा तपसेव संसृतिं प्रतीर्य पोतेन पतङ्गनन्दनाम् ।

अरिष्टनेमेर्जेनुषा पवित्रितं प्रतस्थिवाञ्छौर्यपुरं प्रति प्रभुः ॥ १३३ ॥

ततश्चतुर्मासा अनन्तरं प्रभुः सूरिः शौर्यपुरं प्रति प्रतस्थिवान् प्रचलितः । किभूतं
शौर्यपुरम् । अरिष्टनेमेर्द्वाविंशतितीर्थकृन्नेमिनाथस्य जनुषा जन्मना पवित्रितं पाव-
नीभूतम् । किं कृत्वा । पोतेन यानपात्रेण कृत्वा पतङ्गनन्दनां सूर्यपुत्रीं यमुना प्रतीर्थ

तीर्त्वा समुल्लङ्घय । क इव । अल्पकर्मैव । यथा लघुकर्मा आसन्नसिद्धिः बहुक्षीणकर्म-
प्रकृतिर्जन्तुस्तपसा संछति संसारं प्रतरति । पाठान्तरे तर्था नावा कृत्वा अर्थम्णो भानो-
नैन्दनां पुत्रीं नदीं यमुनां प्रतीर्ये । क इव । भवीव । यथा भव्यजीवो भरतादिवद्भावतया
शुभाध्यवसायेन संछति प्रतरति ॥

यमीसमीपे रपढीपुरे क्रमात्स संघलोकेन समं समीपिवान् ।

मनोरथाकृष्टमिवागतं पुरो व्यलोकयच्छौर्यपुरं पुरस्ततः ॥ १३४ ॥

स सूरिः क्रमात्प्रयाणपरिपाटीतः यस्या यमुनानद्याः समीपे पार्श्ववर्तिनि रपढीनाम्नि
पुरे समीपिवान् समागतः । कथम् । समं सार्वम् । केन । संघलोकेन आगराप्रमुखनगरश्राद्ध-
समुदायेन । श्राद्धानामस्तु श्राद्धघोऽपि समेता एव । ततः रपढी आगमनानन्तरं पुरो-
ऽपे शौर्यपुरं नाम नगरं 'सोरीपुर' इत्यधुना प्रसिद्धं व्यलोकयत्यप्यति स्म । उत्प्रे-
क्ष्यते—मनोरथेन सूरीशितुरभिलोपेणाकृष्टमाकृष्टधानीतमिव प्रमुपुरः श्राद्धभूतम् ॥

प्रभुः प्रियस्येव सधर्मचारिणीमहर्निशं शौर्यपुराङ्गचारिणीम् ।

च्युतोत्तरीयां कवरीमिवार्णवाम्बरेन्दिराया नवभङ्गसङ्गिनीम् ॥ १३५ ॥

संबन्धस्त्वपे वक्ष्यते । केवलं काठिन्येव वर्ण्यते—यमुनां किंभूताम् शौर्यपुरः सो-
रीपुरस्य अङ्गे समीपे । 'अङ्गः स्थाने कोठेऽन्तिकागसोः' इत्याद्यनेकार्थः । चरति बहती-
त्येवंशीलाम् । कथम् । महर्निशं निरन्तरम् । कामिव । सधर्मचारिणीमिव । यथा प्रियस्य स्व-
वह्नमस्य समानेन धर्मेण चरणशीला पतिव्रता पत्नी नक्तं दिनमङ्गे उत्सङ्गे कोठे वा समीपे वा
चरति प्रवर्तते इत्येवंशीला स्यात्सति व्यतिकरे भर्तृकत्वङ्गे उपविशति । यदुक्तं नेमि-
चरित्रे—'अनुज्ञाप्य स्वपितरो देवदन्तीमुपेयुषीम् । रथमारोपयामास नलोऽङ्गे न न्य-
वीविशत् ॥' इत्युत्सङ्गारोपणम् । तथा 'विना ममोरः कतरत्तवासनम्' इति नैषधे । इति
कोठे । 'अथ सधर्मिणी । पत्नी सहचरी' इति हैम्याम् । सहचरत्वेन समीपचारिणी ।
उत्प्रेक्ष्यते—अर्णवाम्बरेन्दिरायाः समुद्रवसनालक्ष्म्याः क्षोणीप्रियः कवरीं वेणीमिव ।
किंभूतां कवरीम् । च्युतं शिरस्तः सस्तमुत्तरीयमुपर्याच्छादनवसनं यस्याः । पुनः किंभू-
ताम् । नवाः सधस्काः भङ्गास्तरङ्गा रचनाथ विद्यन्ते यस्याम् ॥

व्यवस्थमानामिव जेतुमम्बरापगां तरङ्गैर्गगनावगाहिभिः ।

प्रियेण चाणूरभिदा वियोगिनीं निषेवमानामिव तीर्थमेदिनीम् ॥ १३६ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—गगनावगाहिभिर्नमोऽङ्गणास्तिङ्गनशीलंस्तरङ्गैः कङ्कोलैः कृत्वा अम्बरापगां
स्वर्गगङ्गां जेतुं प्रिया परामवितुं व्यवस्थमानामुद्यमं कुर्वाणामिव । 'प्रगल्भमानाम्' इति
पाठो वा । अर्थः पूर्वोक्त एव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—चाणूरनामानं मङ्गं भिनति स्मेति
चाणूरभित्तेन विष्णुना भर्त्रा समं वियोगिनीं विरहिणीम् । अत एव वैराग्याहुःसो-
त्थिलौ वा । 'जन्मन्तरे न विहृदह उत्तममहिलाणजं किञ्च पित्तम् । काठिन्दिक्कन्द्-
विरहे अन्ववि काठं जलं बहइ ॥' इति वचनात्कृष्णेन कान्तेन वियोगिनीं वियोगवतीम् ।

विद्योगिनां वैराग्यं दुःखोच्छेदकरणं युक्तमेव । तीर्थमेदिनी श्रीमन्नेमिनाथजन्मकल्याणकभूर्मी निधेवमाना भजन्तीसिव ॥

जलावगाहागतदन्तिपङ्क्तिभिर्निलीनशैलाब्धितुलावहामिव ।

भुजामिवाम्भोजमुखीं मृणालिकां हिरण्यवाहुं दधतीं च नाभिवत् १३७

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—जलावगाहार्थं सूर्यातपावितस्रवपुस्तथा वा सातेन वा तरुणकरिणीभिः समं सलिलकेलिकरणायागताभिः समेताभिर्दन्तिपङ्क्तिभिर्गजराजीभिः कृत्वा निलीना वज्रपाणिभयात्प्रणद्यात्यगाधपानीयप्रविष्टाः शैलाः पर्वता यत्र तादृशस्याब्धेः समुद्रस्य तुलावाः साम्यस्य वहां धारिणीमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—किं कुर्वतीम् । दधतीं विभ्रतीम् । काम् । मृणालिकां पद्मनालिकाम् । कामिव । अम्भोजमुखीमिव । यथा पद्मवदना स्त्री कोमलां भुजां बाहुलतां धत्ते । च पुनः स्त्रीनाभिवत्तुन्दकुपिकामिव हिरण्यवाहुं शोणं हृद दधतीम् । अथ चन्द्रमाः । अम्भोजं कमलमेव मुखं वदनं यस्याः ॥

अमुं नमन्तीमिव वीचिसंचयैर्विभावयन्तीं शफरीक्षणैरिव ।

अभिष्टुवन्तीमिव विष्किरकणैर्लुलत्कजैर्नृत्यमिव प्रकुर्वतीम् ॥ १३८ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—वीचिसंचयैः उन्नमन्नमद्भिः परिस्फुरत्तरङ्गणैः कृत्वा अमुं सूरीन्द्र नमन्तीमिव कल्लोलमालानामुन्नम्य नम्रीभवनेन प्रणामं सृजन्तीमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—शफरीं मत्स्या एव ईक्षणानि । अथ वा 'श्रीनलोचनैः' इति पाठे मीना एव लोचनानि नयनानि तैर्विभावयन्तीमिव । सूरीन्द्रं निर्निमेष निरीक्ष्यमाणामिव । तथा 'विस्फुरच्छफरीनेत्रा तत्रापि रणसाक्षिणी । अस्ति ज्योत्स्नासपत्न्याम्युरियमेव सरस्वती ॥' इति पाण्डवचरित्रे । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—विष्किराणां जलचारिणां हंससारसकौञ्चादीनां पानीयपानागतानामपरेषां वा पक्षिणां कणैः शब्दैः कृत्वा मुनीन्द्रममुमभिष्टुवन्तीमिव सूरैः स्तुतिं विदधतीमिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—लुलन्ति प्रचलत्कल्लोलैस्तरलीभवन्ति यानि कजानि कमलानि तैरस्य पुरो नृत्यं ताण्डवं कुर्वतीमिव ॥

निखेलियोषास्तनचन्दनद्रवैः सरिद्धरासंवलितप्लवामिव ।

क्रमात्स तत्राप्यवतीर्य सूर्यजां न्यभालयन्नेमिनिकेतनं पुरः ॥ १३९ ॥

पुनरुत्प्रेक्ष्यते—नितरां स्वस्वकान्तेः समं सखीभिः सार्धं वा खेलन्ति जलक्रीडा कुर्वन्तीत्येवंशीला निखेलिन्यो या योषा विविधभूचरखेचरचक्षुललोचनास्तासां स्नानानां कुचान्तरकुचोपरिविचितविचित्रपद्मवल्लीविलेपनादिसत्कसलिलसंयोगगलचन्दनद्रवैः श्रीखण्डवर्चरसैः कृत्वा सरिद्धरया गङ्गाया संवलितो मिश्रीभूतः प्लवः पयःपुरो यस्यास्तादृशीमिव । तत्रापि गङ्गायमुनाप्रवाहद्वयकलितामिव स प्रमुहंरसूरिः क्रमात्सघ्लोकशिक्ष्याद्युत्तरणानुपूर्वां रपडीपार्श्वे पूर्वव्यावर्णितस्वरूपां सूर्यजां मार्तण्डनन्दना यमुनाभवतीर्याल्लङ्घ्य पुरोऽग्रे नेमिनिकेतनम् । लोकहृदया यत्र स्थाने श्रीनेमेर्जन्मकल्याणकमजायत तस्मिन्नेव पुष्यपृथ्वीप्रदेशे प्रासादः कारितोऽस्तीति श्रूयते । पञ्चानिनो वेद

तं नेमिनाथप्रासादं न्यभालयद्विलोकते स्म ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥ यमुनादर्शनम् । इति
सुरैः शौर्यपुरागमनम् ॥

स तूररावैः कुलशैलकंदरोदरप्रसर्पत्प्रतिनादमेदुरैः ।

निनाय नेमेर्वरातिं प्रदक्षिणां महोदयाम्भोनिधिनन्दनामिव ॥ १४० ॥

स हीरसूरिः तूररावैरनेकवादित्रनिघोपैः सार्धं नेमेः श्रीभरिष्टनेमिनायस्य वसतिं
प्रासादं त्रिवारं भ्रमणीरूपं परितः प्रदक्षिणां निनाय प्रापयति स्म । त्रिः प्रदक्षिणीक-
रोति स्मेल्यथैः । किभूतैः तूररावैः । कुलशैलाः मन्दरमेरुकैलासहिमाचलप्रमुखाः सप्त
कुलपर्वतास्तेषां कंदराणां गुहानामुदरेषु मध्येषु प्रसर्पन्तः प्रवर्तमानाः प्रसरन्तो वा
ये प्रतिनादाः प्रतिशब्दाः 'पञ्चच्छन्दा' इति प्रसिद्धाः तैर्मेदुरैः सान्द्रैः पुष्टीभूतैः ।
उत्प्रेक्ष्यते—महोदयो महानतिशायी अभ्युदयो विशिष्टवैभवप्रारम्भः स एवाम्भोनिधि-
नन्दनां लक्ष्मीं प्रदक्षिणां प्रकषेणातिशयेन दक्षिणां स्वातुकूला निजानुरागिणीमिव
निनाय कृतवान् ॥

निजां तनूजां धरिणीप्रचारिणीमिवाभ्रकेतौ मिलितुं समीयुपि ।

विवेश तस्मिञ्छमिनां शतक्रतुः शिवास्तुतस्यायतने हिरण्मये ॥ १४१ ॥

शमिनां शतक्रतुर्वाचंयमवासवः तस्मिन् प्रह्लादपूर्वं पूर्वमेव दृष्टे शिवायाः समुद्रवि-
जयराजजायायां सुतस्य नेमिनायस्य आयतने प्रासादे विवेश प्रविष्टवान् । किभूते ।
हिरण्मये स्वर्णनिर्मिते सुवर्णप्रधाने । उत्प्रेक्ष्यते—धरिण्यां भूमीमण्डले प्रकषेणं चरति
प्रसरति इत्येवशीलां निजामालीया तनूजां पुत्रीं यमुनानाम्नीं मिलितुं सुतात्वेन लेह-
संबन्धान्मिलनार्थं समागते गगनाङ्गणात्क्षोणीचक्रे संप्राप्ते अत्रकेतौ नभाष्कतेन सूर्ये
इव । 'हरिः शुचीनौ गगनाध्वगाध्वगौ' इति हैम्याम् ॥

जनार्दनान्दोलनकेलयेऽभवत्प्रलम्बदोलेव यदीयदोर्लता ।

य उग्रसेनस्य सुतां प्रभुर्जहौ पतिस्तमीनामरविन्दिनीमिव ॥ १४२ ॥

प्रभुर्हीरसूरिः नेमिं ददर्श इत्यग्रे वक्ष्यते । इति संबन्धः । चच्छब्देन तद्गुण-
माह—यदीयदोर्लता श्रीनेमिनाथसचन्धिनी दक्षिणयाहुवल्ली जनार्दनस्य नारायणस्य
आन्दोलनस्य प्रेङ्गोलनस्य केलये क्रीडार्थं प्रलम्बा अतिव्यायता दोला प्रेक्षा इवामवत् ।
पुनर्यौ भगवान् उग्रसेनस्य भोजकचृष्णः सुतस्योग्रसेननृपतेः सुता नन्दना राजीमती
जहौ तत्त्याज न परिगिन्ये । क इव । पतिरिव । यथा तमीनां पतिः रजनीदयितश्चन्द्रमाः
अरविन्दिनीं कमलिनीं जहाति ॥

तनुश्रिया येन निजौजसा पुनर्जितो हियानन्न इवाङ्गजोऽजनि ।

यदङ्गलङ्घितनीलनीरजैरभाजि दुःखादिव पुष्करे तपः ॥ १४३ ॥

पुनर्थेन नेमिनाथेन तनुश्रिया शरीरशोभया पुनर्निजौजसा स्वचलेन आत्मीयप्रता-

पेन वा जितोऽभिभूतः अङ्गजः कदर्पः । 'अङ्गजः पुत्रकामयोः' इत्यनेकार्थः । तथा 'कमनः कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—हिया मन्दाक्षणेव अनङ्गो सुक्तकाययष्टिरजनि संजात इव । पुनर्थस्य परमेष्ठिनः अङ्गरुचा शरीरस्य मरकतमणिमष्टणकान्त्या निर्जितैः परिभूतैः नीलनीरजैरिन्दीवरैः दुःखात्पुष्करे तीर्थविशेषजले च । 'पुष्करं तु जले व्योम्नि तीर्थे कुण्डे च' इत्यनेकार्थः । तपः अभाजि तपस्तप्यते इव । निर्जितो हि द्विधा तपस्यति पराभवदुःखोद्विग्नो वा तत्तुल्यताद्याप्तये वा ॥

रवेण वाह्याहितजित्त्वरं तरोऽप्यभिप्रपन्नः पुनरान्तरद्विषाम् ।

विघातशक्तिं स्पृहयन्त यत्पदं हरेस्त्रिरेखोऽङ्गमिषान्निषेवते ॥ १४४ ॥

हरेर्विष्णोस्त्रिरेखः पाञ्चजन्यनामा शङ्खः अङ्गमिपालाञ्छनच्छलात् यत्पद नेमिनाथचरणं निषेवते । उत्प्रेक्ष्यते—रवेण निजशब्देन वाह्या भूमिनभःसंचारिणः प्रसङ्गा ये अहिताः प्रतिपक्षास्तेषां जित्त्वरं जयनशीलं तरो बल अभिप्रपन्नः संप्राप्तोऽपि । यदुक्तम्—'अम्मोघेरेव जाता जगति कति न ते हन्त सन्तीह शङ्खा यान्विप्राणा भ्रमन्ति प्रतिभवनममी भिक्षवो जीवनाय । एकः श्रीपाञ्चजन्यो हरिकरकमलकोढहंसायमानो यस्य ध्वनैरमानैरसुरसुरवधूर्वर्गर्भा गलन्ति ॥' इति । पुनरान्तराणामन्तरङ्गनामनन्तकालादात्मना प्रतिवद्धानां द्विषां कर्मशत्रूणां विघातशक्तेर्वापादनसामर्थ्यस्य स्पृहया वाञ्छयेव सेवते ॥

अशीलि शीलेन जितेन येन किं हिया कुमारेण गिरेरधित्यका ।

प्रभुर्जिनं तं यदुवंशमास्करोदयोदयक्षोणिधरं दृशा पपौ ॥ १४५ ॥

येन भगवता शीलेन खड्गद्वयैर्ण जितेन तिरस्कृतेन कुमारेण स्वामिकार्तिकेन । 'षाण्मातुरो ब्रह्मचारी गङ्गोमाकृतिकासुतः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—हिया लज्जया गिरेर्गन्धमादनाभिधानभूधरस्याधित्यका ऊर्ध्वभूमिः शृङ्गमशीलि सेवितम् । तत्र गत्वा स्थित इत्यर्थः । 'सुगन्धिगन्धमादनाधिवासिनः स्कन्ददेवस्य दर्शनार्थमितो गतवानसि' इति चम्पूकथायाम् । तथा पित्रोरपेक्षया तु कैलासाचलचूलिकायां स्थानम् । तथा 'स्कन्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पर्श श्रियाः शङ्कितः' इति खण्डप्रज्ञप्तौ । प्रभुः सूरिस्त पूर्वव्यावर्णितं जिनं नेमिनार्थं दृशा नेत्रेण पपौ सादर पश्यति स्म । किंभूतः । यद्वा यादवानां वंशोऽन्ववायः स एव मास्करः सूर्यस्तस्योदयार्थमुद्गमनाय उदयक्षोणिधरः । पूर्वपर्वत इत्यर्थः ॥ चतुर्भिः कलापकम् । नेमिनाथवर्णनम् ॥

जय त्रिलोकीजनकल्पपादप पुनर्भवश्रीपरिरम्भोलुप ।

जय प्रमोदाङ्कुरकोटिवारिसुक् जय प्रभामार्त्सितनीलरत्नरुक् ॥ १४६ ॥

१. 'विघातशक्तेः स्पृहया वाञ्छयेव सेवते' इति टीकादर्शनात् 'विघातशक्तेः स्पृहयेव यत्पदम्' इति पाठो भवेत्.

तरीव वाधौ तमसीव शारदारविन्दिनीशः सरसीव धन्वनि ।

दरिद्रतायामिव शेषधर्मया कलौ जिनेन्दो त्वमलम्भि दुर्लभः ॥ १४७ ॥

हे त्रिलोक्या जयत्रयस्य जनानां सुरासुरनराणां कामितानां मनोभिलाषाणां पूरणे प्रदाने कल्पपादप सुरतरो । पुनर्हे पुनर्भवश्रिया मोक्षलक्ष्म्या सार्धं परिरम्भे गाढालिङ्गने लोलुप अतिशयेन लोल चञ्चल हे नेम, त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । पुनर्हे प्रमोदा आनन्दाः । यद्दर्शनात्पुत्रकलत्रमित्रघनधान्यराज्यैश्वर्यादयः सर्वेऽप्यानन्दकारिणः पदार्थाः प्रादुर्भवेयुः, तस्मात्तेऽपि प्रमोदा एवोच्यन्ते । तत्र च बहुत्वम् । प्रमोदा एवाङ्कुरः प्ररोहास्तेषां कोटयस्तेषां वृद्धिकरणे इत्यर्थः । वारिमुक्त्वा वार्षिकवारिवाह । पुनर्हे प्रभया नीलोत्पलदलदयामलदेहदीप्त्या भस्तिता तिरस्कृता नीलरत्नाणां हरिन्मणीनां रक्कान्तिर्येन तादृक् शिवानन्दन, त्वं जय । हे जिनेन्दो हे नेमिनाथ, मया कलौ कल्पियुगे पञ्चमे अरके दुःखेन महाकष्टेन कृत्वा लभ्यते इति दुर्लभः दुःप्रापस्त्वमलम्भि प्राप्तः । केव । तरीद । यथा प्रलयकालोद्दामदावानलज्वालायमाना माननिदाघसमयोद्भवन्मध्यंदिनदीप्तदिनकरधोरधर्मसचिचयसंतापितालानीभूतसिकतभूमण्डलमस्थले सच्छायपत्रच्छन्नानेककारखरकोटिशिशिरीकृतसलिलशालिमहापत्रसरवरं लभ्यते । पुनः क इव । शेषधरिव । यथा दुःखावस्थायां निधानमासाद्यते ॥

तमित्यभिष्टुत्य हृदा दधन्मुदं चकार पञ्चाङ्गनतिं यतीशिता ।

विचक्षुरेतत्किमु पञ्चमीं गतिं दिश प्रभो पञ्चमकेरकेऽपि मे ॥ १४८ ॥

यतीशिता सूरिः तं नेमिनाथमिति पूर्वोक्तप्रकारेणाभिष्टुत्य स्तुत्वा हृदा मनसा कृत्वा मुदमाह्लादं दधद्धारयन् सन् पञ्च अङ्गानि प्रकृतानि यत्र सा पञ्चाङ्गा । पञ्चानामङ्गानां समाहारो वा इति पञ्चाङ्गी । द्वौ जानू द्वौ करौ एकं शिरः इति पञ्चाङ्गी । तथा भूः स्पृश्यते इति पञ्चाङ्गनतिं चकार कृतवान् । उत्प्रेक्ष्यते—एतदुच्यमानं जिनेनेमिनाथं प्रति विवक्षुः किमु वक्तुमिच्छुरिव । एतत्किम् । हे प्रभो, मे मम पञ्चमकेरके कलिकालेऽपि पञ्चमीं नरकतिर्यङ्गनुष्यदेवगतिभ्य उपरितनीं सुक्लिलक्षणां पञ्चानां संख्यापूर्णां गतिं दिश प्रदेहि । चतुर्थारके तु तव सुक्तिदातृत्वमस्त्येव । परं पञ्चमे त्वरके सुक्तिप्राप्तैरभावात्तस्याः प्रार्थनाया उत्प्रेक्षा ॥

मुनीन्दुना शौर्यपुरे पदान्मुजैर्विभूष्य दृष्टी इव तत्पुरश्रिया ।

वृषाङ्गनेमिप्रतिमे पुरातने प्रतिष्ठते तत्र सनेमिपादुके ॥ १४९ ॥

मुनीन्दुना हीरसूरचन्द्रेण तत्र शौर्यपुरे पुरातने जीर्णं पूर्वं केनापि कारिते न परं प्रतिष्ठापिते कथञ्चिदप्रतिष्ठिते एव स्थिते वृषाङ्गस्य श्रीऋषभदेवस्य नेमेररिष्टनेमिनाथस्य प्रतिमे मूर्त्तां प्रतिष्ठते अङ्गनगलाक्यादिकरणेन स्थापिते । किं च श्रीहीरघीहविमलगणपितामहसोहिलसधपतिकारिते इति मूलशौर्यपुरलोके किंवदन्ती इति । उत्प्रेक्ष्यते—तत्पुरश्रिया शौर्यपुरलक्ष्म्या दृष्टी नेत्रे इव । किंभूते प्रतिमे । सहनेनेः शैवेयस्य पादुकाभ्यां

पदद्वन्द्वप्रतिविम्बाभ्यां वर्तते ये । किं कृत्वा । पदाम्बुजैः । पूज्यत्वाद्बहुवचनम् । चरण-
कमलैर्जाणं शौर्यपुरं विभूष्यालंकृत्य ॥

दिनद्वयीं तद्यदुवंशनाहुजत्रजान्कृपाधर्मधियो विधाय सः ।

ततो मुनिक्षोणिमणिर्नवीवृतत्तटात्पयःपूर इवापगापतेः ॥ १९० ॥

स मुनिक्षोणिमणिर्ह्रीरविजयनामा साधुवसुधारज्ञं सूरीन्द्रः ततः शौर्यपुराभ्यवीवृ-
तत् निवर्तते स्म पश्चाद्बले । क इव । पयःपूर इव । यथा आपगापतेर्नदीनाथस्य
समुद्रस्य पानीचप्लवः तटातीरान्निवर्तते । 'जयीं महीमानिव वार्धिरोघसः' । क इव ।
महीमानिव । यथा दिग्जैत्रयात्रासु अप्रतिहतशक्तित्वेन जयी राजा अर्थाच्चतस्रो दिशो
विजित्य वार्धिरोघसः पयोनिधिप्रतीरान्निवर्तते । किं कृत्वा । दिनद्वयीं वासरयुगलम् ।
यावत्कालाध्वनोर्नैरन्तये द्वितीयावत् । तस्मिन् शौर्यपुरे यदुवदयान्यादवकुलोत्पन्नान्
बाहुजानां राजपुत्रसुभटानां व्रजान् गणान् । 'राजन्यो बाहुसंभवः' इति हैम्याम् ।
'संध्याधियेवास्तं यान्ति समस्तबाहुजभुजातेजःसहस्रांशवः' इति नैषधे । कृपा जीवाहिंसा
सर्व धर्मस्तत्र धीर्बुद्धिः परिणामो येषां तादृशान् विधाय कृत्वा ॥

गते प्रिये कापि निजे जनार्दने किमेत्य नेमिप्रभुदेवरान्तिके ।

स्थितां समुत्तीर्य यमीं शमीश्वरः पुरं प्रयातः पुनरागराभिधम् ॥ १९१ ॥

शमीश्वरो मुनिनाथकः सूरीः पुनर्व्याघ्रव्य आगरा इत्यभिधा नाम यस्य तादृशं पुरं
नगरं प्रयातो गतवान् । किं कृत्वा । यमीं यमुनां समुत्तीर्य नावा लहयित्वा । किंभूतां
यमीम् । उत्प्रेक्ष्यते—निजे आत्मीये प्रिये भर्तारं जनार्दने कृष्णे क्वापि कुत्रापि निजा-
भिलषिते स्थाने गते प्रयाते सति नेमिप्रभुः अरिष्टनेमिनाथः स एव देवरो निजम-
तुल्येषुभ्राता तस्यान्तिके पार्श्वे किमेत्य स्थितः वसन्तीमिव ॥

मणिं सुराणां तनुमत्समीहितं प्रदित्सयेव त्रिदिवादुपागतम् ।

स तत्र चिन्तामणिपार्श्वतीर्थपं महामहेन प्रतितस्थिवान्प्रभुः ॥ १९२ ॥

स प्रभुर्ह्रीरविजयसूरीस्त्रागरानगरे चिन्तामणिः इति नामानं पार्श्वे एव तीर्थपत्थी-
नाथस्तं महामहेनाधिकोत्सवेन प्रतितस्थिवान् । उत्प्रेक्ष्यते—तनुमतां जगज्जनानां
अमीहितानां मनसां सम्यक्कामितानां प्रदित्सया प्रदातुमिच्छया त्रिदिवादेवलोकादिह
भूगण्डले उपागतं संप्राप्तं सुराणां मणिं चिन्तारत्नमिव ॥

स उग्रसेनाद्यपुरात्फतेपुरं यशस्करं स्वस्य विभुर्व्यभूषयत् ।

इवान्यराशेः शशिसौधमुच्चतापदप्रदं चित्रशिखण्डिनन्दनः ॥ १९३ ॥

स विभुर्ह्रीरसूरीः स्वस्यात्मनो यशस्करं कीर्तिविधायकं पुनरित्यध्याहार्यम् । उग्रसेन
इति पदमाद्यं प्रथमं यस्य तादृशात्पुरात् । आगरादित्यर्थः । फतेपुरं साहिनगरं व्यभूषय-
दलंकरोति स्म । श्रीकर्यां जग्मिवानित्यर्थः । क इव । चित्रशिखण्डिनन्दन इव । यथा बृह-

स्पतिः स्वस्यात्मन उच्चतायाः उच्चत्वस्य पदं स्थानं प्रददातीति प्रदम् अन्यराशेः पूर्व-
स्मान्मिपुनराशेः शशिनः शशाङ्कस्य सौव गृह कर्कराशिम् । 'प्रोक्तः कर्कस्य चन्द्रमाः' इति
वचनात् । विभूषयति । कर्कराशिगतो गुरुश्चः प्रतिपाद्यते ॥ इति पुनः फलेपुरागमनम् ॥

महीहिमज्योतिरियेष खञ्जनो घनात्ययस्येव तदास्य दर्शनम् ।

अमुं स गोष्ठीप्रविधित्सया पुनर्निकेतने शेखमणेरजूहवत् ॥ १९४ ॥

तदा तस्मिन् सूरैः फलेपुरे समागमावसरे महीहिमज्योतिरकञ्चरसाहिः अस्य हीर-
सूरेदर्शनमित्येष अभिलषति स्म । क इव । खञ्जन इव । यथा खञ्जरीदो घनात्ययस्य
शरत्कालस्य दर्शनमिच्छति । पुनर्दर्शनेच्छानन्तरं द्वितीयवारमसु सूरिं शेखमणेरव-
लकैजनाम्नो यवनगुरुरत्नस्य निकेतने भवने अजूहवत् आकारयामास । कया । गोष्ठी-
प्रविधित्सया धर्मवार्तां कर्तुं काङ्क्षया ॥

क्रमेण वाचंयमयामिनीमणिर्विभूष्य शेखप्रमुखस्य मन्दिरम् ।

शिरोगृहं तस्य पुनः पवित्रयांचकार जन्मारिरिव त्रिविष्टपम् ॥ १९५ ॥

वाचंयमयामिनीमणिः श्रमणशर्वरीरत्न सूरिः पुनर्गृहागमनादसु शेखगृहस्य शिरो-
गृह चन्द्रशालामुपरितनपिष्टनिकां पवित्रयांचकार पावनीकृतवान् । किं कृत्वा । क्रमेण
आगमनाकञ्चरकारणपरिपाठ्या तस्यावलकैजनात्नः शेखप्रमुखस्य यवनगुरुमुख्यस्य
मन्दिर निवाससौधं विभूष्यालंकृत्य । यत्र पूर्वं साहिमिलनसमये समेख गोष्ठी अनुष्ठिता
आसीत्, तदलंकृत्य तस्य सद्गनः चन्द्रशालामलकरोति स्म । क इव । जन्मारिरिव ।
यथा पुरंदरः कुञ्चिद्रत्ना गतः सन् त्रिविष्टपं स्वर्गं पवित्रयति ॥ इति पुनर्गुरोः शेख-
गृहागमनम् ॥

अथात्मघाम्नीव स शेखमन्दिरे समेत्य भूमीतलशीतलद्युतिः ।

इवाङ्कुरान्कल्पतरोर्मुनीशितुर्मुनीनिह प्रेक्ष्य हृदा मुदं दधौ ॥ १९६ ॥

अथ सूरैः शेखमन्दिरे समागमनानन्तरमकञ्चरनामा भूमीतलशीतलद्युतिः मेदि-
नीमण्डलशीतकान्तिः राजा पातिसाहिः इह शेखमन्दिरे कल्पतरोः सुरद्रुमस्य अङ्कुरा-
न्बरोहानिव मुनीशितुः सूरैः मुनीन् वाचंयमान्प्रेक्ष्य विलोचनगोचरीकृत्य हृदा हृदयेन
मनसा कृत्वा मुदमानन्दं दधौ । किं कृत्वा । शेखस्य मन्दिरे सद्गनि समेखागस्य ।
कस्मिन्निव । आत्मघाम्नीव निजवेद्मनीव ॥

क्रमादमीपामभिधाः सुधारसद्भवानिवापृच्छच्च पिवञ्छ्रवःपुटैः ।

प्रमोदवांस्तद्रुहचित्रशालिकां ततः स्वयं क्षमारमणोऽधिरूढवान् ॥ १९७ ॥

ततः सूरिस्ताशुनाधूना वृषङ्नामप्रश्रतदाकर्णनानन्तरं स्वयमात्मना क्षमारमणो
भूमीगृहम्: तद्रुहस्य शेखसौधस्य चन्द्रशालिकामुपरितनी भूमिकानास्वडवान् अधि-
रोहति स्म । किंभूतः क्षमारमणः । प्रमोदवानानन्दकलितः । किं कुर्वन् । क्रमाद्गुरुलघुप-
रिणप्या अमीषां सूरिस्ताधूनामभिधा नामानि आपृच्छच्च पृथक् पृथक् दृष्ट्वा ततः

सुधारसद्रवानमृतनिःस्पन्दान् च श्रवःपुटैः कर्णपुटकैः श्रवणनामदुन्दुकैः पिबन्नास्त्रादयन्
सादरं शृण्वन् ॥

मघामुवेवासुरशीतमानुना विधाय गोष्ठीं सदसद्विचारणा ।

मुनीश्वरेणाम्बुधिनेमिमानुना स्थिरीकृताहंन्मतसंप्रधारणा ॥ १९८ ॥

मुनीश्वरेण सूरीन्द्रेण सच्च असच्च सदसती तयोर्विचारणा इदं सत् इदमागमविरुद्ध-
मिदं च लोकविरुद्धमिदमुभयाभिमतमिति विमर्शो यस्यां तादृशी अहंन्मतसंप्रधारणा
जिनशासनसमर्थना सर्वेष्वपि शासनेषु विचार्यमाण सर्वकोटिविशुद्ध जिनशासनमेव
दृश्यते इति संप्रधारणा स्थिरीकृता । सत्या चक्रे इत्यर्थः । किं कृत्वा । मघामुवेव
भार्गवेनेव असुरशीतमानुना दैलेन्द्रेणैव अम्बुधिनेमिमानुना जलधिमेललाभास्करेण
साहिना सार्धं गोष्ठीं धर्मतत्त्वविचारवार्तां विधाय कृत्वा ॥

तदिष्टगोष्ठीसमये महीहरेर्हृदन्तरानन्दरसः स कोऽप्यभूत् ।

गिरां हि पारेऽजनि यो गिरां पतेर्न यत्र काव्यं न च काव्यचातुरी १९९

सैव साहिसूरिद्वन्द्वसंबन्धिनी इष्टा मनसोऽभिप्रेता साहिहृदयगमा गोष्ठी खतन्त्रवार्ता
तस्याः समये प्रस्वावे स कोऽप्यद्वैताश्वर्यकारी वाचामगोचरो महीहरेर्भूमीन्द्रस्य हृद-
न्तरा मनोमध्ये आनन्दरसः प्रह्लादास्वादः । 'रसः स्वादे जले वीर्यं शृङ्गारादौ' इत्यने-
कार्थः । अभूद्भूव । य आनन्दरसो गिरां पतेः सुराचार्यस्य हि निश्चित गिरां पारे
वाचां परतीरवर्तां वक्तुमशक्योऽजनि संजायते स्म । 'गिरां हि पारे निषधेन्द्रैर्भवम्'
इति नैषधे । च पुनर्यत्रानन्दरसे काव्यस्य शुकस्य काव्यानां कवित्वानां चातुरी नाजनि
वाचस्पतिर्वाचा वक्तुं न शक्नोति । शुकोऽपि काव्यरचनां रचयितुं नालं भवतीत्यर्थः ॥
इति सूरिणा समं साहेद्वितीयवारं गोष्ठी ॥

ततः प्रदित्सुर्युरवे स किंचनात्मनो घनो भूभवनाय नीरवत् ।

प्रणीतवान्सप्रणयं गिरां गृहं मुखारविन्दं वसुधावधूवरः ॥ १६० ॥

ततो गोष्ठीकरणोद्गतानन्दरसानन्तरं सोऽकच्चर एव वसुधावधूवरः भूमीभामिनी-
भर्ता सप्रणयं सल्लेह आच्चासहितं वा । 'प्रणयः स्नेहयाचनयोः' इत्यनेकार्थः । यथा स्या-
त्तथा मुखारविन्दं वदनकमल गिरा वाचां गृह वासस्थान प्रणीतवान् चकार । वृषः
किं कर्तुमिच्छुः । गुरवे हीरविजयसूरये आत्मनः स्वस्य किंचन आत्मीयं वस्तु किमपि
प्रदित्सुः प्रदातुमिच्छुः । किंवत् । नीरवत् । यथा घनो धाराधरो भूभवनाय पृथ्वी-
लोकाय जलं दातुमिच्छति तथा अकच्चरोऽपि प्रभवे वाजिवारणादि दातुमुत्कण्ठितो
वभूवेत्यर्थः ॥

परश्रुताः कौतुकिना पयोनिधिं प्रमथ्य कृष्टा इव जहुना पुनः ।

स्फुरन्ति तेऽभी मम मत्तकुम्भिनः प्रभोऽम्रमूवल्लमलक्षिमलम्भिनः १६१

हे प्रभो, ते प्रसिद्धाः प्रबलप्रत्याधिपृथिवीपालदलविदलनेषाजितानेकविहदा मद्दो-
द्धता मे मम अश्रमूः नामा हस्तिनी तस्या वल्लभ ऐरावणः । 'अश्रमूवल्गमाल्डं निचाः
शेषे कदाचन । स्वप्ने महेन्द्रमद्राक्षीत्पृथा प्रथुमनोरथा ॥' इति पाण्डवचरित्रे । तथा 'गजा-
नामश्रमूतिः' इति काव्यकल्पलतायां च । तस्य लक्ष्मीं शोभां लभन्ते इत्येवशालाः ।
'लक्ष्मिलक्ष्मी हरेः स्त्रियाम्' इति । तथा 'चरणलक्ष्मिकरप्रहणोत्सवे' इति जिनप्रभसू-
रिक्तकृपभनभ्रस्तवेऽपि च । तथा 'स्वस्थानात्पदमात्रमप्यचलतो विन्द्यस्य चानेकशो
जायन्ते मदपालित'.....श्रीलम्बिनः कुम्बिन' इति सूक्ते लम्बितः 'लभेर्धातोः
सान्निधातुकपरोक्षार्थवर्जं यथाप्रयोग जुम् इत्यनुस्वारः' इति प्रक्रियायाम् । गजा हस्तिनः
स्फुरन्ति स्फूर्तिं दधते । उत्प्रेक्ष्यते—कैतुकिना कुतूहलाकलितेन जहुना नारायणेन
चतुर्दशरत्नकर्षणाह्लाखादतथा पुनर्द्वितीयवारं पयोनिधिं समुद्रं प्रमथ्य विलोडयित्वा
परश्वताः गतात्परे सहस्रशः कृष्टा लिष्काशिता इव ऐरावतभ्रातरः ॥

यतीन्द्र यत्पञ्चमचङ्कनोपमामवासुकामेन महीविहायसोः ।

अमी समीरेण किमु प्रणीयते तिरस्कृतोच्चैःश्रवसश्च ते हयाः ॥१६२॥

हे यतीन्द्र, तिरस्कृतः स्वशोभया धिक्कृतः उच्चैःश्रवा इन्द्राश्चो यैस्ते विविधजातीयाः
मम हयास्तुरङ्गाः सन्ति । ते के । येषां हयानां पञ्चमचङ्कमस्य उत्तेरितनाम्न्याः पञ्चम्या गतेः
उपमानं साम्यमवासुकामिना लब्धुमिच्छता । शिक्षित्वा काहतेत्यर्थः । समीरेण वायुना
महीविहायसोर्ध्रनीं भ्रमण प्रणीयते किमु । 'अपि अनीमदिभिरावृताद्गम्' इति नैरघं ॥

रथाः सरथ्या मम कामगामिनो सुसुकुमार्तण्ड मरुद्रथा इव ।

पुनः कृतारातिचमूविपत्तयः कृतान्तदूता इव सन्ति पत्तयः ॥ १६३ ॥

हे सुसुकुमार्तण्ड सूरै, मम रथाः शताङ्गाः सन्ति । किभूताः । सह रथ्यं रथपुरागु-
रीर्गर्भमैस्तुरर्गर्वा वर्तन्ते ये ते । पुनः किभूताः । कामगामिनः काममतिशयेन इच्छया
वा गच्छन्तीत्येवशीलाः । के इव । मरुद्रथा इव । यथा सुरस्यन्दना देवानामिच्छर्थेव
गमनशीला भवेयुः । पुनरर्थान्तरन्यासे । पुनर्मम पत्तयः सन्ति । किभूता । कृता नि-
ष्पारिता धरातिचमूना वरिर्धन्याना विपत्तयो भद्रमारणानि नानानिष्टानि यैस्ते । उत्प्रे-
क्ष्यते—कृतान्तदूता इव चण्डमहाचण्डाया अमस्य क्रिकरा इव ॥

जनादिनस्यैव नभेयमिन्दिरा सुरेश्वरस्यैव च राज्यमूर्जितम् ।

इदं तथान्यद्यदभीप्सितं हृदो सुनीन्द्र तन्मामनुग्रह गृह्यताम् १६४

हे सुनीन्द्र, इह मम हृदे इन्दिरा धनरत्नसर्पदप्यादिभ्यर्जितं । अन्ते । जना-
देश्वरस्यैव । यथा नारायणस्य मन्दिरे प्रलक्षा लम्बोर्जन । च पुनः उचितं प्रथम
राज्यं हस्त्यश्वरराज्यं दुर्गवत्स्वर्गं वर्तते । अन्ते । सुरेश्वरस्यैव । यथा पुनः उन्नतं प्रथम
राज्यं वर्तते । हे प्रभो, जद् अन्मया विनासं गजाभ्यादत् तथा धन्तपशुनाधि यत्पुनाधि

हृदो मनसोऽभीष्टितं वाञ्छितं भवेत् तद्वस्तु मामनुगृह्य ममोपरि अनुग्रहं कृत्वा गृह्यतां स्वीक्रियताम् ॥

स्वचेतसो गोचरयत्रपि क्षमाक्षपापतिर्निःस्पृहतां मुनीशितुः ।

इवान्यपुष्टः सहकारकोरकैः प्रवर्तितो भक्तिभरैरदोऽवदत् ॥ १६५ ॥

क्षमाक्षपापतिः अवनीरजनीनायकः अकञ्चरसाहिर्मुनीशितुः सुरैर्निःस्पृहता निरीहभावं स्वचेतसो निजहृदयस्य गोचरयन् गोचरीकुर्वन् । मनसि जाननपीत्यर्थः । भक्तेभरैरतिशयैः प्रवर्तितः प्रेरितः सन्नदो गजाश्वादि गृह्यतामिति अवदद्भाषे । क इव । अन्यपुष्ट इव । यथा कोकिलः सहकारकोरकैः आश्रतरोः कलिकाभिः मञ्जुमञ्जरीद्रजास्वादैः प्रवर्तितः शब्दायते मधुरध्वनिं विधत्ते । 'प्रेरणं प्रवर्तनमिति आशीःप्रेरणयोः' इत्यर्थः सारस्वतव्याकरणे ॥ इति सूरीणां गजाश्वादिप्रदाने साहिविज्ञप्तिः ॥

निःश्याम्य सूरिर्नृपतेरिमां गिरं न किञ्चिदेभिर्मम कृत्यमित्यवक् ॥

मदोद्धता दुर्नृपवद्गजा अमी वशास्पृशः प्रौढकरप्रवृत्तयः ॥ १६६ ॥

नृपतेरकञ्चरस्य इमां पूर्वोक्तां गिरं वार्णां निशाम्याकर्ण्य सूरिर्मुनीन्द्र इत्यमुचा प्रकारेणावक् वदति स्म । इति किम् । हे साहे, एभिः श्रीमत्प्रदीयमानकरितुरगादिभिः मम किञ्चित्किमपि कृत्यं कार्यं नास्ते । यत्कारणादमी गजा दुर्नृपवदुष्टभूपतय इव । मानदाहकारेण क्षीबतया वा मदेन मद्यपानेन च राज्यमान्यताकृते हस्तिपालका मदिरापानं कारयित्वोन्मदीकुर्वन्तीति स्थितिः । तत्त्वतस्तु मदेन दानप्रवाहेण उद्धता उत्कटाः सन्निवादीनामप्यकथितकारिणो दुर्नराधिपाः । करिणस्तु महामात्राणामवशाः सर्वेऽपि कृत्याकृत्यविचारणान्धबधिराश्च । वशाः करिण्यः । 'इमः करेणुर्गजोऽस्य वी धेतुका वशापि च' इति हैम्याम् । अथ च वशाः त्रियः अर्थान्परदारस्ताः स्पृशन्ति स्पर्शाख्यकामगुणैर्वशीकृताः सन्तः आश्लिष्यन्तीति वशास्पृशः । तथा प्रौढा अतिशायिनः प्रबलाः करा राजदेयांशाः शुण्डादण्डास्तेषां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं येषु । पक्षे प्रौढाः पर्वतप्रायाः अथ वा प्रौढोऽतिलम्बः करः शुण्डादण्डः । तथा प्रौढा अतिशायिनी प्रकर्षणोढा तादृशी प्रवृत्तिर्दानवारिधारा येषाम् । 'मदो दान प्रवृत्तिः' इति हैम्याम् । कलियुगदुष्टनृपतुल्यत्वमर्थोत् ॥

अतिप्रमाणा नृप जिह्मगामिनोऽप्यमर्षणाः सुप्तपुत्रश्च सप्तयः ।

रथाश्च खिन्ना इव कामचारिणः स्ववाहिनीत्रन्धविधायिनः पुनः १६७

हे नृप, च पुनरमी सप्तयस्तुरङ्गा अतिप्रमाणा अतिक्रान्त भावप्रधाननिर्देशात्प्रामाण्यमादेयता यैस्ते सर्वत्राप्यप्रमाणा न क्वचिदपि मान्या वर्तन्ते । तत्त्वतस्तु अतिक्रान्त प्रमाणं पुरुषमानं चैरत्युच्चत्वान् । यदुक्तं नैषधे—'जवेऽपि मानेऽपि च पौरुषाविकम्' इति । पुनः जिह्मं वक् गच्छन्तीति । यदुक्तम्—'कुटिलगतिः कुट्टिलात्मा कुटिलशीलचपलः' इति श्रीलाथे । कुटिल चक्रमणा । यदुक्तम्—'जडकिन्मेकम्मह्वमद् सल्लसपयपामति । त

चतुरंग तुरंगजिम वंकापायठवंति ॥' इति । जात्यश्वा हि सदश्वारे समाख्ये अतिचञ्चलकुटिलगामिनो भवन्तीति ख्यातिः । पुनः किभूताः । अमर्षणाः कोपनाः । कस्यापि वचनमात्रमपि न सहन्ते । अमर्षभाजः परोपरीर्ष्याञ्जुषः । तत्त्वार्थे कोपकलिताः । यदुक्तम्—'दुज्वलकन्नावकमुह बहुभोज्या सरोस । जेता तुरियां होइ गुण ते ता नरवइ दोस ॥' इत्युक्तेः । सुप्त निद्रां प्रमादमज्ञान परोपकारादिकरणे निद्रां विभ्रतीति । तत्त्वार्थे बहुप्रमिला रणतूररावाकर्णने जाग्रतीति जनप्रसिद्धिः । अतः कारणाखलोपमाः सन्ति । च पुनः रथाः कामचारिणः अतिशयेन वाताधिकवेगेन चरन्ति प्रचलन्तीत्येवंशीलाः । के इव । खिङ्गा इव । यथा विटाः कामं स्वेच्छया अथ वा कामेन कंदर्पचेष्टया मदविद्वलत्वेन वा चरन्ति व्यवहरन्तीत्येवशीला भवन्ति । पुनः किभूताः । स्वमात्मानं वहन्ति शुभस्थानं सुमार्गं वा नयन्तीति स्ववाहिनो वृषभास्तेषां बन्धविधायिनः योक्तु(रय)बन्धकारिणः । तथा खिङ्गा स्ववाहिनीमाजीविकादिकारिणां कुकर्मरतत्वेन बन्धवधाथवस्थायां स्वदानादिना मोचयितृणामपि ऋणप्रत्यर्पणानध्यवसायेन कथंचिदभ्याख्यानप्रदानादिना अनार्थत्वात्तेषां साधूनामुपकारिणामपि निदम्न्यां निर्मापयन्तीत्येवंशीलाः ॥

अर्मा नृशंसाः परघातिनः क्षितेः शतरुतो शल्यजुषः पदांतयः ।

इयं च लक्ष्मीः करिकर्णतालवच्चलानिलान्दोलितकेतुवत्पुनः ॥ ११८ ॥

हे क्षितेः शतरुतो भूजन्भारे, अमी पदांतयो वृशंसाः क्रूराः । तथा परान् शत्रून् खल्वतिरिक्तान्यान्वा धातयन्तीत्येवशीलाः । शल्यानि शस्त्राणि कुन्तान्वा । 'पर-स्पोल्लासितशल्यपल्लवे । मृषा मृधे सादिबले कुतूहलात्प्रलस्य नासीरगते वितेनतुः ॥' इति नैषधे । 'शल्य शल्लं कुन्तश्च' इति तद्रुतिः । तथा समरावसरे शरीरान्तःप्रविष्टानि लोहशल्यानि वा । तथा रागद्वेषद्रोहादिशल्यानि वा जुषन्ते भजन्तीति शल्यजुषो वर्तन्ते । च पुनरिय लक्ष्मीः चला चपला वर्तते । किञ्च । करिणां दान्तिनां कर्णतालवत् । पुनरन्तिलेन प्रबलपवमानेनान्दोलितो वेल्लितस्तरलीकृतो यः केतुः प्रासादशिरःशिलरस्थायुकध्वजस्तद्वत् ॥

इदं च राज्यं नरकप्रतिश्रुतेः सुभूमभूमर्तुरिवास्ति लग्नम् ।

परं पुनः कारणमस्ति संसृतेर्नभोम्बुदाम्भोऽङ्कुरसंततेरिव ॥ ११९ ॥

हे वृष, च पुनरिदं श्रीमदादिमहामण्डलीकैः सम्राड्भिः भुज्यमानं राज्यं समप्रदिगन्तभूमण्डलप्रभुता सुभूमनाम्नो भूमर्तुर्भूमीसावैभौमस्य चक्रवर्तिन इव नरकस्य सप्तमदुर्गतेः प्रतिश्रुतेरङ्गीकारस्य लग्नं प्रतिभूःसाक्षिकमिवास्ति । च पुनरिदं राज्यं राज्ञो भावो राज्यं भूपतित्वं संसृतेः संसारस्य परं प्रकृतं कारणं हेतुरस्ति । किमिव । नभोम्बुदाम्भ इव । यथा श्रवणवारि अङ्कुरसंततेर्बान्धवृणादिप्ररोहपरम्परायाः परमं कारणं विद्यते ॥

भवन्ति योग्या विभवा भवाद्दशां न काविलक्ष्माधव मादशां पुनः ।

यदन्तरायं प्रणयन्ति मुक्तिपूःप्रयायिनां दुःशकुना इवाङ्गिनाम् १७०

हे काविलनाम्नो मुद्गलमण्डलस्य श्रीमञ्जन्मजनपदस्य क्षमाध्व चक्रवर्तिन्, अमी विभवा विशिष्टराज्यादिलाभाकलिताः भवा उत्पत्तय इत्यर्थध्वनिरपि । विभवा विभूतयः धनधान्याद्विपदन्तुष्पदसंपदः भवादृशां सांसारिकसुखाभिलाषिणां युष्मादृशमेव योग्या उचिताः । न पुनर्मादृशां विमुक्तसर्वसङ्गानां निवृत्तिनिताम्बिनीविनिर्मिताविरलविलासाखादरसिकायितभनसां साधूनाम् । यत्कारणादमी विभवा विशिष्टा विरुद्धा वा भवाः जन्मपरम्पराः भव वा धनधान्याद्युपरि अतिमूर्खवत्तया विशेषेण सूक्ष्मवाद्रादिभेदभिन्नपृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिनिगोदाधिक्येन भवः संसारो येभ्यस्ते विभवा मुक्तिपुरि सिद्धिनगर्यां प्रयान्ति गच्छन्तीत्येवशीलानामङ्गिणां भविकजनानां दुःशकुना इव प्रतिकूलविहगा इव विघ्नमन्तराय कुर्वन्ति । यतः सप्रन्थाः मोक्ष गन्तुमशकास्ततो निर्ग्रन्थत्वमेव दरं शिवपदप्राप्तिसाधनम् ॥

शिखामणोस्तस्य निरीहताजुषां बलाहकस्येव निशम्य निःस्वनम् ।

मुदाविरासीदवनीशमानसे विदूरभूमाविव बालवायुजम् ॥ १७१ ॥

अवनीशस्य विश्वभरामर्तुरकब्दरसाहेर्मानसे हृदये मुद् प्रमोद आविरासीत्प्रकटीभवति स्म । किमिव । बालवायुजमिव । यथा विदूरनाम्नो भूधरस्य भूमौ रत्नोत्पत्तिप्रधिव्यां बालवायुजं वैदूर्यरत्नमाविभेवति । किं कृत्वा । निरीहताजुषां निर्गता इहा सर्वेष्वपि पुत्रकलत्रधनप्रमुखसासारिकाजुषक्षेत्रेषु स्पृहा वाञ्छा येषां ते निरीहास्तेषां भाव जुषन्ते सेवन्ते इति निरीहताजुषस्तेषां निःस्पृहत्वभाजा वशिना शिखामणोः च्छामणोः शिरोरत्नस्य सूरैर्निःस्वन पूर्वोक्तवस्तुपादाननिषेधसूचकवाचं निशम्य श्रुत्वा । कस्येव । बलाहकस्येव । यथा मेघस्य निःस्वन बालवायुज शृणोति । वर्षाकाले हि सजलजलदगजितमाकर्ष्य विदूरपर्वतक्षितौ वैदूर्यरत्नशलाकाः प्रादुर्भवन्तीति ख्यातिः । अयुनापि यथा अर्जुदायकलवंशभूमौषु प्रथमवृष्टिजलक्लिन्नभेदिनीषु वंशाङ्कुरा मुव निर्भिय निर्गच्छन्तः श्रूयन्ते हृदयन्ते च कैश्चित्तद्वदिति ॥ इति साहिदीयमानवस्त्वनुपादाने सूरिप्रत्युत्तरवचः ॥

शशंस सूरिं कमिता ततः क्षितेः किमप्युपादाय कृतार्थ्यतामहम् ।

न यत्करः पात्रकरोपरि स्म भूत्स मोघजन्मा विपिनप्रसूनवत् ॥ १७२ ॥

ततो मुदाविभवनानन्तरं क्षितेः कमिता भूमीकायुको वसुधाधवोऽकब्बरः । 'इत्यमी वसुमतीकमितारः' इति नैषधे । सूरिं प्रति शशंस शंसति स्म वभाषे । किमुवाच । हे प्रभो, किमपि किंचिदपि मदीय मामकीनं वस्तु पदार्थसुपादाय गृहीत्वा प्रमुणाह कृतः सिद्धोऽर्थः कार्यं यस्य स कृतार्थः कृतकृत्यः कृतार्थं करोतीति कृतार्थ्ययति ततः कर्मोक्तौ कृतार्थ्यता सफलः क्रियताम् । हि यस्मात्कारणात् यत्करो यस्य पाणिः पात्रस्य साधो-

दानार्हस्य दानावसरे करस्य हस्तस्योपरिष्टान्न स्म भूत् नाजलि न संजातः । स पुमान् विपिनप्रसूनवल्कान्तारकुसुममिव मोघजन्मा निष्फलावतारो जातः ॥

नवोद्धृतं दध्न इवाम्बुधेः सुधां मृदश्च हेमोपकृतिस्तनोरिव ।

श्रियस्तथा सारमिदं मुनीन्द्र यत्क्रियेत सा पात्रकराब्जसङ्गिनी ॥१७३॥

हे मुनीन्द्र, तथा तेन प्रकारेण श्रियः लक्ष्म्या इदमेतत्सारं वर्तते । यत्सा श्रीः पात्रस्य साधोः कराब्जस्य पाणिपद्मस्य सङ्गोऽस्ति अस्याः इति पात्रकराब्जसङ्गिनी क्रियेत विधीयेत । तथा कथम् । यथा दध्नः पयःसुतस्य सादरं नवोद्धृतं नवनीतं म्रक्षण-मारते । पुनर्यथा अम्बुधेः क्षीरसमुद्रस्य सारं सुधां पीयूषम् । नवीनघञ्चिनिर्माणमसुरजाभ्य-वहारेषु धान्येषु अगुप्सां कुर्वाणैर्वाणैः खाशानार्थमभ्यर्थितो मधुमयनः प्रथमतः पीयूषार्थमेव पयोनिधिं मथितवानिति श्रुतिः । पुनर्यथा मृदो घातुमृत्तिकायाः सारं हेम स्वर्णम् । पुनर्यथा तनोः शरीरस्य सारमुपकृतिरुपकारः । यदुक्तम्—‘दानवित्तादृतं वाचः कीर्तिषर्मा तथासुपः । परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥’ इत्युक्तेः ॥ इति गुरोर्वानाथपुनराग्रहः ॥

ततो बभाण प्रसुरब्धिनन्दना स्वतन्त्राचार व्यभिचारिणीव या ।

श्रयेत तां गन्धकलीमलीव को वृणोमि किं चान्यदहं महीमणे १७४

ततो नृपवाक्यानन्तरं प्रभुर्हीरसूरिवभाण भाषते स्म । हे महीमणे रत्नगर्भारत्न, या अब्धिनन्दना क्षीरनीरनिधितनया श्रीर्ब्यभिचारिणीवासतीव स्वतन्त्र स्वेच्छया चरति आन्यतीत्येवंशीला स्वतन्त्रं चारो विचरणं भ्रमण यस्याः सा स्वतन्त्राचारा आस्ते । ततः कारणात् तां पांसुलामिव श्रियं को महात्मा उत्तमः पुमान् श्रयेत मजेत । अपि तु न कोऽपि । कामिव । गन्धकलीमिव । यथा अली शृङ्गो भ्रमरः गन्धकर्ली चम्प-ककलिकां नाश्रयेत् । ‘न घटपदो गन्धकलीमजिग्रत’ इति सूक्ते । किं च मत्कथितमव-धार्यताम् । एतेषु भवत्कथितपदार्थेषु मम प्रयोजनं नास्ति । अहं किंचिदन्यत् वृणोमि भवत्यार्थं याचे ॥

निवेशिता ये नरकेषु नारका इवाङ्गिनो गुप्तिषु सन्ति ते विभो ।

विसुञ्च तानित्थमुदीर्य तस्थुषि व्रतीश्वरेऽभाषत भूवृषा पुनः ॥ १७५ ॥

पुनः प्रमुयाच्छोपरि भूवृषा भूमीन्द्रोऽभाषत । कस्मिन् सति । इत्यममुना प्रकारेण उदीर्य उक्त्वा याचनां कृत्वा व्रतीश्वरे सूरीन्द्रे तस्थुषि स्थिते सति मौनमवलम्बमाने सति । इत्य कथम् । हे साहे, नरकेषु दुर्गतिषु नारका इव ते तव गुप्तिषु कारागारेषु ये अङ्गिनः प्राणिनो जना निवेशिताः क्षिप्ताः सन्ति तान् विसुञ्च स्वैरचारिणो मुक्कलान् कुरु ॥ इति गुरोर्वेन्द्रमोचनार्थं याचना ॥

पृषत्सपत्नैरिव वन्यजन्तवः शकुन्तपोता इव वा शशादनैः ।

विसारवारा इव देव धीवैरमीभिरुद्वेगमवापिता जनाः ॥ १७६ ॥

हे देव भद्ररक्त, अमीभिः कारागारवाचिभिः अन्यायाजन्त्यकारिभिः नृशैर्जनाः प्रजा लोकाः उद्वेगं संतापमकराकरदण्डादिकरणैर्नहोपद्रवमवापिता लम्बिताः । कैरिव । पृषत्सपन्नैरिव । यथा पृषतां मृगविशेषाणां सपन्नैः प्रत्यर्थिभिः केसरिभिः । 'पृषत्कि-शोरी कुशतामसंगतम्' इति नैषधे । वन्या वने भवाः मृगशशशम्बरादयो जन्तवः प्राणिनः काननसत्त्वाः संताप्यन्ते । पुनः कैरिव । शशादनैरिव । यथा इयैः शकु-न्तानां विहंगमानां पोता बालाः शकुन्ताः पोताश्च लघुद्वृद्धपक्षिण उद्विज्यन्ते । 'श्वेनः पत्री शशादनः' इति हैम्याम् । तथा च—'नभस्ति महसा ध्वान्तध्वान्नुप्रभापणपत्रिणामिह विहरणैः श्यैतां पातां रवेरथ धारयन् । शशविशशानत्रासादाशामयाच्चरमां शशी तद-धिगमनात्तारापारापतैरुदडीयत ॥' इति नैषधे । पुनः धीवरैरिव । यथा कैवर्तकैर्विचार-वारा मत्स्यगणा उद्वेगं प्राप्यन्ते । 'विसारः शकली शङ्गी शम्बरोऽतिमिषस्तिमिः' इति हैम्यां मीननामानि ॥

अमी प्रजाम्भोजरमा हिमागमा मुनीन्द्र नीतेः परिपन्थिका इव ।

पचेलिमेनेव निजांहसा मया निगृह्य तच्चारकगोचरीकृताः ॥ १७७ ॥

हे मुनीन्द्र, यत्कारणादमी वन्दिजनाः नीतेर्न्यायस्य शिष्टाचारस्य परिपन्थिकाः प्रतिपक्षा इव वर्तन्ते । किलक्षणाः । प्रजाः प्रकृतयः नगरग्रामजनपदादिवात्तिजना ए-वाम्भोजानि पद्मानि बुद्धकारत्वात्कमलतुल्यात्तेषां रसा लक्ष्यः तासु हिमागमाः हेम-न्तशिशिरसदृशाः । यथा हिमागमेन लक्ष्मीरादाय । विच्छायांकृत्येत्सर्धः । कमलाणि गाल्यन्ते, तथा एभिरपि श्रीणां ग्रहणे कथैव का जीवा अभिगृह्यन्ते जनानां तस्मा-त्कारणात्नीतिविदा न्यायनिष्ठेन मया निगृह्य निग्रहं कृत्वा निगृह्यित्वा च चारकगोचरी-कृताः कारागारनिवात्तिनो विहिताः । उत्प्रेक्ष्यते—पचेलिमेन परिपाकं प्राप्तेनोदयाव-निकायामागतेन निजांहसा स्वकीयपापेनेव । 'अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमाप्यते' इति वचनात् ॥

अगण्यपुण्यादिव पक्त्रिमान्निजात्तथापि वाक्याद्यतिजन्मविद्विषाम् ।

समुद्धृता दुःखमहान्धकूपतो यदृच्छ्यामी विचरन्तु वन्दिनः ॥ १७८ ॥

हे प्रभो, अमी वन्दिनो वन्दिजनाः कारागारीभूताः अपि यदृच्छ्या स्वतन्त्रं वि-चरन्तु स्वस्वस्थाने गत्वा सैरं क्रीडन्तु । किंभूताः । यद्यप्यमी हिंसा इवानेकसत्त्वोद्दे-जकाः सन्ति, तथापि यतिजन्मविद्विषां वाच्यमवाचषानां तत्रभवतां भवतां वाक्या-न्मदनुग्रहकारिवचनात् दुःखमेव महानतियुरुः पातालविवरोपमो योऽन्धकूपो शोरा-न्धकारनिचितावदत्तस्मादुद्धृता अर्थात्तत्र पूर्वं पतिताः पश्चान्निष्काशिताः । उत्प्रेक्ष्यते—निजादात्मनैव प्राचीनजन्मन्याचीर्णादत एव स्वकीयात्तथा पक्त्रिमात्परिपाकभावं प्राप्ता-दुदयावलिकायामायातात् तथा अगण्याद्गणचितुमद्यक्यादतिबहुलात्पुण्यात्सुद्धृतादिव ॥ इति सूरिवाक्याद्वन्दिमोचनम् ॥

इयं तु पूज्येषु परोपकारिता प्रसादनीयं निजकार्यमप्यथ ।

तमूचिवानेषु यदङ्गिनोऽखिलानसूनिवावैमि ततः परोऽस्तु कः॥१७१॥

हे सूर्यः । तु इति विशेषद्योतकम् । अवधारयन्तु वा । 'तु विशेषेऽवधारणे' इत्यनेकार्थः । इयं वन्दिजनमोचनलक्षणा पूज्येषु भुवनजनाभ्यर्चनीयेषु श्रीमत्सु केवलपरोपकारिता परेषु आत्मव्यतिरेकेषु जीवेषु उपकारिता उपकारकरणशीलता परोपकर्तृत्वमेव । अपि पुनर्निजकार्यं स्वकृत्यमपि प्रसादनीयं प्रसाद्य सद्योवाच्यम् अथ इत्युक्तेरनन्तरमेष मूर्खस्तमकच्चरं प्रति ऊचिवान् कथयति स्म । हे साहे, अहमखिलान् समस्तानपि अङ्गिनो जन्तून् असून् स्वप्राणानिवावैमि निजजीववन्वानामि । ततः तर्हि परः कोऽस्तु । न कोऽपीत्यर्थः ॥

सुखं निखेलन्तु विलासविष्किरास्त्वया विमुक्ता निजपङ्करात्पुनः ।

निरोधदुःखं स्वगृहैर्वियोगिनस्तुदत्यनून्यत्तुहिनं तरुनिव ॥ १८० ॥

हे साहे, निजपङ्करात्स्वकीयकाष्ठकोष्ठात्त्वया विमुक्ताः श्रीमता निष्कास्य रोधा-
न्मुक्ता मुक्ताः स्वेच्छाचारिणः कृताः विलासविष्किराः क्रीडाविहंगमाः पुनः पूर्वव-
त्सुखं सुखेन निखेलन्तु रमन्ताम् । यत्कारणात्स्वेषामात्मनां गृहैर्दारैर्वियोगो विरहोऽस्त्ये-
षामिति वियोगिनस्तानमून्विहगान्निरोधो निरुध्य रक्षणं पङ्करक्षेपणं च तस्य दुःख-
मसातं बुद्धति पीडयति । किमिव । तुहिनिव । यथा तुहिनि हिमं हिमानीव तरु-
न्पीडयति दहति ॥

नभश्चराम्भश्चरभूमिचारिणां वपुष्मतां स्वैरसुखप्रचारिणाम् ।

निभालयन्नीतिदृशा चराचरं भवानिंशं साधुरिवाभयप्रदः ॥ १८१ ॥

हे साहे, नभस्याकाशे चरन्तीति नभश्चराः पक्षिणः, तथा अम्मसि पानीये चरन्तीति
अम्मश्चारिणो मत्स्या मकरादयः, तथा भूमौ पृथिव्यां चरन्तीत्येवंशीला भूमिचारिणः
शशशम्बरवराहहरिणादयो वन्या गोमहिपपथेडकादयो ग्रामीणास्तेषां वपुष्मता देहिनां
जन्तूनां त्व नीतिदृशा न्यायचक्षुषा चराचरं स्थावरजङ्गमरूप जगन्निभालयन् स्वात्मव-
त्सर्वेषु सत्त्वाः पालनीया इति बुद्ध्या पश्यन्ननिशं निरन्तरं साधुरिव पृथिवीजलानल-
वायुवनस्पतित्रसामिधानानां पण्णा कात्यानां पालयितेव अभयं जीवितदानं प्रददाती-
त्यभयप्रदो भव एषि । किं च । वपुष्मता स्वैरं स्वेच्छया सुखेन मनसा तेन च प्रचर-
न्तीत्येवशीलास्तेषाम् ॥ इति पङ्करपक्षिमोचनमार्गणम् ॥

इति निशम्य दयोदयगर्भितं क्षितिपतिर्यतिशीतरुचेर्वचः ।

कवितृकाव्यमिवाप्रतिमं गुणैर्भनसि तं प्रशशंसं चमत्कृतः ॥ १८२ ॥

क्षितिपतिरकच्चरसाहिः चमत्कृतः आश्चर्यं प्राप्तः सन् मनसि चित्ते एव गुणैः श-
मदमरुपासत्वादिभिरप्रतिनमसाधारणं तं सूरिं प्रशशंसं श्लाघते स्म । किं कृत्वा । य-

तिशीतरुचेर्मुनिमृगाङ्गस्य इत्यमुना वन्दिविहगादिमोचनद्वारा दद्याया थावजगजन्त्परि
कृपाया उदयः प्रादुर्भावः गर्भे मध्ये जातोऽस्येति तद्द्वयोदयगर्भित करुणाकलित वचो
विभुवाक्यं निशम्य श्रुत्वा । वचोऽपि किंभूतम् । गुणैर्निःस्पृहताशान्तरसादियुक्त-
तापरोपकारितादिभिरप्रतिममनुपमम् । किमिव । कवितृकाव्यमिव । यथा कवितुः कवे
काव्यं कवित्वं गुणैरुपमोत्प्रेक्षाप्रसादकान्तिश्लेषालकारादिभिरप्रतिमं न विद्यते प्रतिमा
प्रतिविम्ब यस्य तादृश स्यात् ॥

मनसा साहिः किं प्रशशस । तदेवाह—

प्राचीप्यमन्यहितकर्मणि पश्यतैषां

तथ्यं यतो व्यवसितिर्महतां परार्था ।

विश्वं शशीव धवलत्यखिलं कलाभि-

रम्मोभरैर्जलधरोऽपि धरा धिनोति ॥ १८३ ॥

मूर्धा दधाति वसुधां भुजगाधिराजो

नैःस्थ्यं निहन्ति मणिरध्वरभागभाजाम् ।

आमोदयन्ति हरितो हरिचन्दनानि

भिन्दन्ति संतमसमम्बरकेतवोऽपि ॥ १८४ ॥

साला दिशन्ति च फलानि पचेलिमानि

वार्धेर्वशा अपि वहन्ति पयःप्रवाहान् ।

विश्वोपकारकरणैकनिबद्धकसै-

रेभिर्बभूव वसुधा किमु रत्नगर्भा ॥ १८५ ॥

एषाममीषा सूरीणामन्येषा स्वव्यतिरिक्तानां जन्तूना हितकर्मणि इष्टनिर्माणे प्रा-
चीप्यं चातुर्यं पश्यत भो लोकाः, विलोकयत । यतः कारणान्महतामुत्तमाना व्यवसिति-
व्यापारः प्रयत्नो वा परेषामेवार्थं प्रयोजन यस्यास्तादृश्य इति । तथा सत्यां तदेव दर्श-
यति—शशी चन्द्रमाः कलाभिश्चन्द्रिकाभिः कृत्वा विश्वं जगद्धवलत्युज्ज्वलीकरोति ।
किंभूतं विश्वम् । अखिलं समस्तमपि । अपि पुनर्जलधरो मेधोऽपि अम्मोभरैर्दृष्टिरूपैः पयः-
समूहैः कृत्वा घरां वसुधां मूर्धा धिनोति निदाघदाघनिवारणनवाङ्कुरनिकुरम्बकरणदिना
प्रीणयति । पुनर्भुजगाधिराजः शेषनागेन्द्रो मूर्धा मलकेन वसुधां दधाति विभर्ति । पुन-
रध्वरभागभाजामध्वराणां यज्ञाना भागमश्न भजन्तीति देवाः ऋतुभुक्त्वाद् । 'स्वाहा-
स्वधाकृतुसुधाभुज आदितेया.' इति हैम्याम् । 'मखाशमाजा प्रथमो निगद्यसे' इति
रघौ । 'मुखं मखास्वादविदां वदन्ति' इति नैषधे । मखास्वादविदा देवाना मुख व-
दिरित्यर्थः । 'बर्हिर्मुखा निमिषदेवतनाकिलेखा.' इति हैम्याम् । तेषा सुराणा मणि-

विन्दारत्नम् । नैःस्थं दारिद्र्यं विद्वन्ति नाशयति । पुनर्हरिचन्दनानि श्रीखण्डपादपाः
हरितो दिश आमोदयन्ति सौरभयन्ति सुरभीकुर्वाणाः सन्त आमोदयन्ति सप्रमोदान्
कुर्वन्ति हर्षयन्ति पुनरम्बरक्रेतवो भास्कराः संतमसमन्त्रकारं भिन्दन्ति निर्दलयन्ति ।
च पुनः साजाः सर्वजातीयाः पादपाः पचेल्मानि फलानि दिशन्ति यच्छन्ति । तथा
वार्धेः समुद्रस्य वक्षाः पत्न्यो नद्योऽपि पयःप्रवाहान् पानीयपूरान् वहन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—
विशेषां जगतां समस्तजन्तुजातानां वा य उपकारः समीहितकरणं तत्र एका ज-
द्वितीया निवद्धा रचिता कक्षा स्त्रीकारो यैस्तादृशैरेभिश्चन्द्रादिपदार्यैः सूरिभिर्वा वसुधा
एषा विश्वभरा रत्नगर्भा वभूव रत्नानि मणयो रत्नपुरुषा वा गर्भे मध्ये यस्याः तादृशी
जातेव । रत्नगर्भेलाभिधानमेभिर्भूयैरभूदिव ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

शशंस साहिर्जनयन्ति मन्मनोविनोदमेते विवुषा इव प्रमो ।

अमून्यरं नाहमवैमि विभ्रतः शमीद्रुमान्वह्निमिवातिमन्तरा ॥ १८६ ॥

साहिरकचवरः शशंस कथयति स्म । हे प्रमो, एते विहंगमा मन्मनोविनोदं मम
मनसश्चित्तस्य विनोदं क्रीडां जनयन्ति । के इव । विवुषा इव । यथा पण्डिता विवि-
षशास्त्रगोष्ठीकाव्यादिरसैः मनोविनोदमुत्पादयन्ति । यदुक्तम्—‘गीतशास्त्रविनोदेन
कालो गच्छति धीमताम्’ इति । परं पुनरहममून् विहगान् अन्तरा मनोमध्ये वातिं
पीडाश्रितां वा विभ्रतो धारयतो नावैमि न जाने । कानिव । शमीद्रुमानिव । यथा श-
मीशृङ्गाः ‘खेजडी’ इति प्रसिद्धाः अन्तरा मध्ये वह्निमनलं विभ्रति । ‘शमीमिवाभ्यन्तर-
लीनपावकाम्’ इति रघुवंशे ॥

शापेन कस्यापि मुनेरिवानिशं निरुध्यमाना विविधाः खगा मया ।

निर्मुक्तिमाजो भवदीयभाषितैरेते स्वतत्रं विचरन्तु सत्वरम् ॥ १८७ ॥

हे प्रमो, एते विविधा नानाजातीया अनेकजातिजन्मानो मयूरशुकसारिकाकाकपि-
कचकोरप्रमुखाः खगाः विहंगमाः भवदीयैः श्रीमत्संबन्धिमिः भाषितैः कथितैः निर्मुक्ति
बन्धनं परेभ्यो मोक्षं मज्जन्तीति निर्मुक्तिमाजः मया विमुक्ताः सन्तः सत्वरं शीघ्रं
स्वतत्रं स्वेच्छया विचरन्तु सुखं स्वैरमितस्ततो व्रजन्तु विशिष्टां मनोमिलयितां वा
चूर्णं कुर्वन्तु । खगाः किं क्रियमाणाः । मया अनिशं निरन्तरं निरुध्यमानाः पञ्च-
रादिषु प्रक्षिप्य संरक्ष्यमाणाः रोषं प्राप्यमानाः । उत्प्रेक्ष्यते—कस्यापि कोपनस्य
दुर्वारः प्रमुखस्य कस्यचिदनिर्दिष्टनाम्नो मुनेस्तापसस्य आक्रोशवाक्येनेव अनिष्टवद्वसेत् ॥

भास्करा इव सुदूरमुवः समेता

गृहीत दन्तिहयहेममुखं न किञ्चित् ।

तेन प्रसाद्य किमपि स्वविधेयमेष

प्राप्यः कृतार्थपदवीमिति मूसुजोचे ॥ १८८ ॥

भूमिजा साहिना इत्यमुना प्रकारेण ऊचे कथ्यते स्म । इति किम् । हे श्रीसूरयः, यूयं सु अतिशयेन दूरभुवः दविष्टस्थानाद्गन्धारपुरान्मदाकरणवशात्समेताः इह पादा-
वधारिताः । के इव । भास्वत्करा इव । यथा सूर्यकिरणा अतिदूराद्देशाधिकाष्टयोजनश-
तस्थायुकार्कमण्डलादायान्ति । अथ वा गमनानन्तरं मया प्रदीयमानं दन्तिनो मदी-
द्दुरगन्धसिन्धुराः, इया जात्यानेकजातीयोत्तुङ्गतरंगमाः, हेम स्वर्णम्, तत्प्रमुख तदादिक
किञ्चिन्न गृह्णीत नादध्वम् । तेन कारणेन किमपि स्वविधेयमात्मीयकार्यं प्रसाद्य प्रसन्नी-
भूय कथयित्वा एषोऽहं कृतार्थपदवीं कृतकृत्यतां प्राप्यो लम्बयितव्यः ॥

सम्यग्विबुद्धयः गुरुणा निजभूमिभर्तु-

रामुष्मिकैहिकसुखप्रतिभूभविष्णुः ।

क्षीराब्धिसूनुरिव पर्युषणाष्टसंख्य-

घक्षेण्वमारिमवनीरमणाद्ययाचे ॥ १८९ ॥

गुरुणा हीरविजयसूरिणा सम्यक् चित्तावधानदानपूर्वकं विचारयित्वा अवनीरमणा-
दकञ्चरसाहिपार्श्वोत्पर्युषणायां सावस्परिकपर्वणः वसुमिता अष्टसंख्या प्रमाण येषां
तेऽष्टसंख्या घना वासररस्तेषु अमारिं जगन्नीवामयप्रदानं ययाचे अभ्यर्थयामासे । का
इव । क्षीराब्धिसूनुरिव । यथा केनचित्पुत्रा वदान्यनृपपार्श्वोत्पाथोधिनिन्दना श्रीर्वाञ्छते ।
किं लक्षणाममारिम् । निजस्य सुरेरात्मनः भूमिभर्तुरकञ्चरस्यात्मनश्च आमुष्मिक स्व-
र्गापवर्गभव तथा ऐहिक पुत्रकलत्रधनधान्यमाण्डलीकसार्वभौमादिपदवीसम्भव च य-
त्सुखे साते तयोः प्रतिभूभविष्णुः साक्षिणीभवनशीला ॥

उद्वेलिताखिलशरीरिक्कृपापयोधी-

न्प्रेक्ष्य प्रभून्हृदि चमत्कृतिमादधानः ।

चत्वार्यहान्युपरि सन्तु भवद्वृत्तानां

चूलावदन्न मम तं नृप इत्यवादीत् ॥ १९० ॥

नृपः साहिस्त्वं सूरिं प्रति इत्यवादीत् इदं वदति स्म । इति किम् । हे प्रभो, भव-
द्भिर्द्वृताना श्रीमद्याचितानां पर्युषणाष्टदिनानामुपरि अधिकानि मम पुण्यार्थं चत्वारि
अहानि दिनानि सन्तु भवन्तु । किञ्चत् । चूलावत् । यथा दशवैकालिकादिकानां केना-
चिच्छान्नाणामुपरि चूला भवति, यथा वा सप्तदशसहस्रयोजनप्रमाणलवणसमुद्रजला-
नामुपरिष्टालशिखा जायते, तथैवैते वासराः श्रीमद्वृत्तेभ्यो दिवसेभ्योऽभ्यधिकं
भूयासुः । नृपः किं कुर्वाणः । वेला कूलभूमीमतिक्रान्त उद्वेल उत्कण्ठः । उद्वेलता
संजाता अस्मिन्नित्युद्वेलितः । अखिलानां समप्राणा शरीरिणा जलस्थलाम्बरचारिणा
प्राणिनामुपरि कृपा दयोदयः तद्रूपः पयोधिः समुद्रो येषां तादृशान्प्रभूत् हीरसूरीन्प्रेक्ष्य
दृष्ट्वा चमत्कृतिं यत्र तत्राप्येतेषां केवलं सर्वप्राणिषु करुणापरिणाम एव तदहो

महानुमाना एवेत्याश्चर्यम् । आ सामस्त्येन सर्वाङ्गीणोलघद्रोमाश्चकञ्जुक्त्वेन दधानः
विभ्राणः ॥

प्रारभ्यमेव कनभोदशमीं शमीश

यावन्नभस्य बहुलेतरषष्टिका स्यात् ।

तावच्चरन्तु सुखमङ्गिगणाखिलोकी-

जीवातुनेव भवतां वचसेत्युदित्वा ॥ १९१ ॥

स्वाह्वाङ्कितं कजसुहृन्मितवासराणां

विभ्राद्विचित्ररुचिकाञ्चनचारिमाणम् ।

अम्भोनभोवनतनूमदारिसत्कं

प्रादायि तेन गुरवे फुरमानषट्कम् ॥ १९२ ॥

तेनाकञ्चरसाहिना स्वाह्वाङ्कित निजनामकलितम्, तथा कजसुहृदः कमलवान्धवाः
सूर्याः तैर्मितानां प्रमाणीकृतानां द्वादशसंख्याकानां वासराणां दिवसानाम्, तथा अम्भसां
पानीयानाम्, तथा नभसाम् । विद्यचराणामित्यर्थः । तथा वनानामुपलक्षणान्जनपदनगरपु-
र्यामाणां ये तनूमन्तः अम्भश्चरा मत्स्यकच्छपादयः नभश्चरा मयूरशुककलिबिड्वाद्यः
वनचराः शशशम्बरहरिणादयः ग्रामादीनां महिषभेपादयः एतेषां जीवानाममारिः
जीववत्पालनदया तत्सत्कं तत्संबन्धि स्फुरन्मानानां साहिनामसुद्राङ्कितलेखविशेषाणां
षट्कं गुरवे हीरविजयसूरये प्रादायि प्रदत्तम् । किं कुर्वत् । विशिष्टानि विचित्राण्याले-
ख्यानि यत्र रुच्या स्फुरज्ज्योतिषा युक्तस्य काञ्चनस्य । अथ वा विविष्टा मनोज्ञा चित्रा
विस्मयकारिणी । अथ वा विचित्रा नानाप्रकारा रुचिः कान्तिर्यस्य तादृशस्य काञ्चनस्य
कनकस्य चारिमाणं मनोहरतां विभ्रद्धारयत् । दत्तं किं कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेणो-
दित्वा कथयित्वा । इति किम् । त्रिलोक्याखिभुवनस्य जीवातुना जीवनीषधिनेव । आका-
शेन खला ऊर्ध्वलोकः, विलादिना अधोलोकः, भूमिर्मध्यमलोकः, इति त्रिलोकी जाताः ।
भवतां श्रीपूज्यानां वचसा अङ्गिगणा जन्तुव्रजाः तावत्तावन्तं समयं सुखं सातेन चरन्तु
पर्यटयन्तु भक्षयन्तु वा यदृच्छया । 'चर गतिभक्षणयोः' अर्थत्वात् । किं यावत् हे
शमीश उपशामवतामवतंस, मेचकनभोदशमीमारभ्य श्रावणवहुलदशमीदिनमादौ कृत्वा
इदं तु गुर्जरमण्डलानुगतं वचः अन्यदेशापेक्षया तु भाद्रपदकृष्णदशमी स्यादिति
श्रावणकृष्णदशमीं प्रथमं संस्थाप्य यावत् यावता कालेन नभस्य भाद्रपदमासस्य
बहुलेतरा शुक्ला अथ वा बहुलः कृष्णपक्षः तस्मादितरोऽन्यः शुक्लपक्षस्तस्य षष्टिका
पष्टौ तिथिः स्याद्भवेत् ॥ युगलम् ॥

व्यक्तिर्यथा प्रथममार्यत गुर्जराणां

सौराष्ट्रमण्डलफतेपुरदिल्लिकानाम् ।

द्वैतीयिकं सदजमेरुकृते तृतीयं

तुर्यं पुनर्निखिलमालवमण्डलस्य ॥ १९३ ॥

.....

..... ।

.....

..... ॥ १९४ ॥

तेषां षण्णामपि फुरमानानां व्यक्तिः पृथक् पृथक् कथनं यथेति ग्रन्थकृता प्रोच्यते । प्रथमं फुरमानं ग्रामनाम्नोः संस्काराभावः । क्वचित्कथयते क्वचनापि न । तेनात्रापि संस्कारो न कृतः । इति शुर्जराणां धरित्रीमण्डलस्य । सु शोभनो भरतसार्वभौमप्रदत्त-देवदेशनामत्वात् राष्ट्रः सुराष्ट्रः, सुराष्ट्रः एव सौराष्ट्र इति सौराष्ट्र एव मण्डलः । अथ वा सौराष्ट्रनाम्नो युगादिदेवनन्दनस्य मण्डलो देशः सौराष्ट्रमण्डलः । तथा फतेपुरं साहिराजधानी तदाश्रयेण भेवातमण्डलमागतम् । तथा दिल्लीका दिल्लीनामनगरी तत्कथनेन तत्पार्श्ववर्तिनोऽन्येऽपि मण्डलाः समायाताः । एतेषां मण्डलानां द्वितीयमेव द्वैतीयिकम् । स्वार्थं इकण् । तथा सन् प्रघानो योऽजमेरुदेशः तेन वनवकोटीकामरु-स्थलीनागपुरादिदेशा लभ्यन्ते । तत्कृते तदर्थं तृतीयम् । पुनर्निखिलः समग्रोऽपि मालवमण्डलोऽवन्तिदेशस्तस्य । तद्ग्रहणेन निखिलापि दक्षिणदिक् तुर्यं चतुर्थम् । तथा त्रिया लक्ष्म्या लाभः प्राप्तिसर्वत्र तादृशेन लाभपुरेण लाभपुरदेशेन पञ्जापनाम्ना । मण्ड-लेनेत्यर्थः । तत्समीपस्था अपि तद्ग्रहणेन ज्ञेयाः । युनक्तीति तादृक् मुलताननामा नीबृज्वनपदः तयोर्द्वयमुच्चमुलतानादिभेदाद्युगमं तस्य कुसुमाशुगः स्मरस्तस्य वाणाः शारास्तेषां संख्या यस्य । पञ्चममित्यर्थः । पुनः सावुषु मुनिषु सिन्धुः समुद्रः स एव रसना मेखला यस्याः सा पृथ्वी तस्या रजनीश्वरश्चन्द्रः तस्य । एतावता यतिराजस्य हीरसूरेः स्वस्यात्मनः सवेशदेशे समीपे रक्षणकृते कदाचित्कस्याप्याकस्मिकागतस्य प्रस-यकृते दर्शनार्थं स्वपार्श्वे स्थापनार्थं षष्ठं स्फुरमानमाप्येत अर्पितम् ॥ युगमम् ॥ इति पुरुषणाद्वादशदिनामारिफुरमानप्रदानम् ॥

नैकक्रोशमितं न हृग्विषयभाक्पारं पयोरशिष-

त्कीडत्कुञ्जरवाजिराजिवनितामर्त्यत्रजभ्राजितम् ।

नानानीडजमीननीरभरितं तड्डामराख्यं सर-

स्तेभ्योऽदत्त निषिद्धमीननिधनं तद्विशवाग्निमर्तृपः ॥ १९५ ॥

नृपोऽकम्बरस्तेषां सूरीणां विज्ञाः पण्डितशान्तिचन्द्रगणयस्तेषां वाग्मिः डाम-रसरो मत्सीविज्ञस्त्युपदर्शकश्लोकोक्तियुक्तिभिः निषिद्धं निवारित मीनानां मत्स्याना निधनं वधो यत्रैवंविधं तत्स्वयं साहिना खानितत्वान्महत्त्वा प्रसिद्ध डामर इत्याख्या

नाम यत्र तादृशं सरो महातटाकं तेभ्यो हीरविजयसूरिभ्यः भदत्त ददिवान् । किं-
भूतम् । नैके बहवः क्रोशा गन्धूतानि तैर्मायते स्म प्रमाणीक्रियते स्मेति द्वादशक्रो-
शप्रमाणम् । पुनः किंभूतम् । दशां चक्षुषां विषयं गोचरीं भजतीति तादृक् पारं पर-
तटं यत्सैवंविधं न । अहमगोचरपारमित्यर्थः । किंवत् । पयोराशिवत् समुद्रमिव ज्ञायते ।
पुनः किंभूतम् । क्रीडन्तो जलकेलीं कुर्वाणा ये कुञ्जरा हस्तिनस्तथा वाजिनस्तुरङ्गमा-
स्तेषां राजयः श्रेणयस्तथा वनिता युवतयस्ताभिर्युक्ता मर्त्या मानवाः सतरूपीकाः
तरुणास्तेषां व्रजा गणास्त्वैर्भ्राजित भूषितम् । पुनः किंभूतम् । नाना विविधजातिज-
न्मानो ये नीलजाः पक्षिणः तथा मीना मत्स्या जातयो यत्र तादृशेन नीरेण भरितं
संपूर्णम् ॥ इति ङामरतटाकार्पणम् ॥

भूजानिरित्यालपति स्म सूरयः श्रीमद्गिरा मे न्यवसद्वया हृदि ।

हंसी पयोदध्वनिनैव मानसे पृच्छामि किं त्वेतदहं गुरुप्रति ॥१९६॥

भूर्भूमी जाया यस्यासौ भूजानिः पृथ्वीपतिरित्यग्रे वक्ष्यमाणमालपति स्म कथया-
मास । हे सूरयः, श्रीमद्गिरा युष्माकं वाचा मे मम हृदि हृदये दया सर्वसत्त्वोपरि कृपा
न्यवसन्निवासं कृतवती । केव । हंसीव यथा पयोदध्वनिना पर्जन्यगर्जारवेण मराठी
मानससरसि निवसति । मेघागमे हि राजहंसा कलुषजलत्वादितो मानससरसि यान्तीति
कविसमयः । चम्पूकथायामपि 'प्रोषितकलहंसवयसि' । 'वर्षावर्णने प्रोषिता मानवं प्रति
प्रस्थापिता हंसपक्षिणो येन' इति तद्वृत्तिः । किं तु परं विशेषः प्रश्नो विद्यते । अहं
गुरुन् युष्मान्प्रति पृच्छामि ॥

कः प्रश्नस्तमेवाह—

अनेहसीव युग्मिनां न कोऽपि कं हनिष्यति ।

कदाचिदीदृशं दिनं समेष्यति क्षितौ प्रभो ॥ १९७ ॥

हे प्रभो, कदाचित् कस्मिन्नपि प्रस्वावे क्षितौ पृथिव्यामीदृशं दिनमेवंविधो वासरः समे-
ष्यति समायास्यति । यस्मिन् समये दिवसे वा कोऽपि लघुबृहोऽपि सिंहव्याप्रादिहिं-
सकोऽपि कसुत्तुङ्गमपि जन्तुं न हनिष्यति नैव व्यापादयिष्यति । कस्मिन्निव । अनेह-
सीव । यथा युग्मिनां युगलिकानां समरे अवसर्पिण्याः प्रथमद्वितीयद्वितीयारकलक्षणे
काले कोऽपि न हन्ति ॥ इति सर्वजगज्जन्तुकृपाविषयः प्रश्नः ॥

कलौ युगे पाप्मपूर्णे दुर्लभं दिनमीदृशम् ।

इत्युक्ते गुरुणा किञ्चिद्विचिन्त्येत्यब्रवीन्नृपः ॥ १९८ ॥

पाप्मभिर्दुष्कृतैः पूर्णे भरिते कलौ ईदृशं श्रीमदुक्तं जगज्जन्तुहितावहमहो दुर्लभं
दुःप्राप्यम् । गुरुणा इत्युक्ते कथिते सति किञ्चिद्विचिन्त्य विचारयित्वा नृप इत्यग्रे
वक्ष्यमाणमब्रवीज्जगाद् ॥

पलाशतां विभ्रति यातुधाना इवाखिला अप्यनुगामिनो मे ।

अमारिरेपां न च रोचते कचिन्मलिम्बुचानामिव चन्द्रचन्द्रिका १९९

हे गुरो, मे मम अखिलाः समस्ता अपि अनुगामिनः सेवकाः । 'सहायोऽभिजनोऽथ-
जीविगामिचरः । सेवकोऽथ' इति हेम्याम् । मुद्गलप्रस्थानादयो यवनाः पलाशता
पल मासमध्रन्ति खादन्तीति पलाशास्तेषां भाव मासभुक्त्वं विभ्रति । मासाशिन
सन्तीत्यर्थः । के इव । यातुधाना इव । यथा राक्षसा पलाशता दधते । च पुनरत
एव कारणान्द्रेषामनुचराणां यावद्यवनानाममारिर्जीवदद्या न रोचते न खदते ।
लुब्धकानिवृत्तान् जीवानुकम्पा न प्रीणाति इत्यर्थः । केव । चन्द्रचन्द्रिकेव । यथा
चान्द्रस्य सुधारुचेश्चन्द्रिका कौमुदी मलिम्बुचाना चाराणां न रोचते । दन्तानामपि च-
न्द्रिका स्यात् । यथा 'दशनचन्द्रिकया व्यवभारितम्' इति रघौ प्रोक्तमास्ते । तन्निरा-
सार्थं चन्द्रचन्द्रिकेति ग्रहणमत्र ॥

शनैः शनैस्तेन मया विमृश्य प्रदास्यमानामथ सर्वथैव ।

दत्तामिवैव वयान्तु यूयममारिमन्तर्महतेव कन्या ॥ २०० ॥

हे पूज्या, यस्माञ्जीवदद्या मुद्गलानां म्लेच्छानां न रोचते तेन कारणेन त्रिकरण-
शुद्धयैव दानाभिप्रायेण विमृश्य अमारिप्रदानयोग्यदिवसादीनां विचार विधाय शनै
शनैर्मन्द मन्द मस्तकैरिव दिनैः प्रदास्यमानामेता श्रीमदुक्ताममारिं जीवपालनरूपा
सर्वथा सर्वप्रकारेणैव यूयमन्तश्चित्ते दत्तामेवावयान्तु जानन्तु । कामिच । कन्यामिव ।
यथा महता उत्तमेन । 'अमोघा महता वाणी' इति वचनात् । तथा च 'कूर्मकुलाचलफ-
णिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नमचलमनघां न चलपुसा युगान्तेऽपि ॥'
इत्यपि वचनाच्च प्रदास्यमानां स्वयं मनसि कल्पिता कथिता वा दत्तामिव ज्ञायते-
ऽवश्यम् ॥ इति गुरो पुर इत्यग्रे जीवामारिप्रदावकथनम् ॥

प्राग्वत्कदाचिन्मृगयां न जीवहिंसा विधास्ये न पुनर्भवद्भृत् ।

सर्वेऽपि सत्त्वाः सुखिनो वसन्तु खैरं रमन्ता च चरन्तु मद्भृत् ॥२०१॥

हे गुरो, अहं कदाचित् कस्मिन्नपि समये मृगयामाखेटकं न विधास्ये । किवत् । प्राग्वत् ।
यथा पूर्वं श्रीमन्मिलनात्प्रथमं मृगया कुर्वाणोऽभवत् तद्भृत्पुनर्मृगया विनापि जीवहिंसा
निरपराधवन्यग्राम्यजन्तूनां वधं न करिष्ये । किवत् । भवद्भृत् । यथा भवन्त कदाचिन्मृ-
गयां न कुर्वन्ति, अथ सर्वप्राणातिपातविरतत्वात्सापराधनिरपराधजीववध सर्वथा न
विदधते, अहं तु गृहमेधित्वाद्धरणीधरत्वेन दुष्टादुष्टनिग्रहपालनधर्मत्वान्निरपराधजीववध
न निर्मास्ये । अथ मृगयान्यसत्त्ववधनिषेधानन्तरं सर्वे समस्ता अपि जलजा स्थलजा
वनजा नगरग्रामजाश्च मत्स्यादयो मृगादयः श्वापदा गोमहिषमेषादयश्च सत्त्वाः प्राणिनः
सुखिनः सौख्यभाजः वसन्तु भवन्तु । पुनः खैरं स्वेच्छया रमन्तां क्रौडन्तु । स्त्रीभिः सम

च पुनः खैरं चरन्तु भक्षणसंचरणादि कुर्वन्तु । त्रिष्वप्युक्तिषु मद्भव । यथाहं सुखी
वर्ते खैरं रमे स्वेच्छया चाग्निं चरामि विलसामि च ॥ इति मृगयानिवेषः ॥

प्रागागमे प्राभृतवत्किमेषां कार्यं मया चिन्तयतेति चित्ते ।

प्रवर्तितासौ नवरोजघसामारिः क्षितौ खेलनकौतुकेन ॥ २०२ ॥

हे सूरयः, क्षितौ पृथिव्या खेलनकौतुकेन क्रीडाकुतूहलेन कृत्वा असौ सर्वजनसाक्षा-
त्कारिणी प्रत्यक्षा वा श्रीमदुचिता श्रीमन्निमित्तप्राभृतरूपा मया नवरोजनाम्ना घसामा
दिनविशेषाणाममारिः कोटिकाद्यानामपि जीवानां वधनिषेधः प्रवर्तिता मया कृता
मत्सेवकैश्च कारिता प्रकटीकृता वा । मया किं कुर्वता । एषां जगन्मान्यानां षट्काय-
गोपालानां सूरीणामागमे आगमने मन्त्रगरसमीपे समवसरणे प्राभृतवत् ढौकनमिव
प्राक् पूर्वं किं कार्यं विधेयम् । कर्तव्यमित्यर्थः । इत्यमुना प्रकारेण चित्ते स्वमनसि चिन्त-
यता विचारयता ॥ इति नवरोजनामामारिप्रदाव शुरोः ॥

आघाटनगरक्षोणीशक्रेणैव तपा इति ।

द्वादशाब्दाचाम्लकर्तुर्जगच्चन्द्रनतीशितुः ॥ २०३ ॥

यथा दफरखानेन स्तम्भतीर्थे प्रमोदतः ।

मुनिसुन्दरसूरीन्दोर्वादिगोकुलसंकटः ॥ २०४ ॥

गुणश्रेणीमणीसिन्धोः श्रीहीरविजयप्रभोः ।

जगद्गुरुरिदं तेन विरुदं प्रददे तदा ॥ २०५ ॥

तदा तस्मिन्नवसरे तेन प्रसुदितेनाकम्बरसाहिना शमदमार्जवमार्दवादीनां गुणानां
श्रेष्ठ्य एव मण्यो रत्नानि तथा सिन्धोः समुद्रस्य श्रीहीरविजयाभिधानस्य प्रभोः सूरी-
न्द्रस्य अथ जगद्गुरुरिदं विरुदं प्रसिद्धिं कुन्नामविशेषं प्रददे दीयते स्म दत्तम् । केनेव ।
आघाटनगरक्षोणीशक्रेणैव । यथापुना 'आहू' इति प्रसिद्धस्य भेदपाटमण्डलमण्डन-
साघाटनगरस्य क्षोणीशक्रेण भूमिन्द्रेण राणकेन द्वादशसंख्याकानि वत्सराणि यावत्
आचाम्लाना तपोविशेषाणां कर्तुः कारकस्य जगच्चन्द्रनाम्नो व्रतीशितुः सूरीराजस्य
तथा इति विरुदं ददे । पुनः केनेव । दफरखानेनेव । यथा स्तम्भतीर्थे तन्नगरनाथकेन
दफरनाम्ना खानेन यवनाधिपतिना प्रमोदतो हर्षातिशयतः सहस्रावधानिनो मुनि-
सुन्दरनाम्नः सूरीन्दोराचार्यचन्द्रस्य वादिगोकुलसंकट इति विरुदं दत्तम् ॥ त्रिभिर्विने-
पकम् ॥ इति जगद्गुरुरिदम् ॥

नीत्वास्तोकान्वन्दीलोकाञ्छ्रीमत्सूरेः पादोपान्ते ।

प्रोज्झांचके क्षोणीशको देहीवांहोव्यूहांस्तीर्थे ॥ २०६ ॥

क्षोणीशकोऽकम्बरसाहिः श्रीमान् साहिविहितसंमानदानकुललक्ष्मीकलितो हीर-

विजयनामा सूरिस्तस्य पादोपान्ते चरणसमीपे नीत्वा आनीय अस्तोकान् बहून् वन्दी-
लोकान् कारागारविक्षिप्तजनान् प्रोज्झांचक्रे वन्दीतो विष्करदण्डान् कृत्वा मुक्तजान्
मुञ्चति स्म । क इव । देहीव यथा भव्यजीवस्तीर्थे श्रीशत्रुंजये अन्यतीर्थे वा अंहोव्यूहा-
न्निजदुरितसंघातान्मुञ्चति लिष्पापो भवेत् ॥

प्रणम्य ते प्रभोः पदानवीवदन्निदं मुदा ।

मुनीन्द्र नन्दताचिरं सुवर्णसानुमानिव ॥ २०७ ॥

ते वन्दीलोकाः प्रभोर्हरिसुरैः 'दान् । पूज्यत्वाद्वहुवचनम् । चरणान्प्रणम्य स्वस्वशि-
रसा संस्पृष्ट्वा मुदा प्रभोदेन कृत्वा इदमेवविधमवीवदन् अतिशयेन वादखरेण वा
वदन्ति स्म । इदं किम् । हे मुनीन्द्र चिरादस्माकं कारागारनरकुहकनिपातिनामुद्धार-
कारक त्वं युरो, चिरं गलितावधिसमय यावन्नन्दतात् समृद्धिमान् भव जीव चिरस्थायी
भव । क इव । सुवर्णसानुमानिव । यथा मेरुगिरिः कल्पवृक्षादिसमृद्धिमास्तथा शाश्वत-
स्थायुकोऽस्ति तथा त्वमपि भूयाः ॥ इति वन्दीमोचनम् ॥

उत्थाय निशीथिन्यां प्रभुपार्श्वोत्पक्षिणां विमुक्तिकृते ।

डावरसरसि स गतवान्धनविजयं सार्धमादाय ॥ २०८ ॥

सोऽकञ्चरसाहिः प्रभुपार्श्वोत् श्रीहीरविजयसूरीन्द्रस्य संनिधानादुत्थाय पक्षिणां
केलिकुतूहलकृते स्वयंरक्षितानां विविधविहंगमानां विमुक्तिकृते स्वयमेव विमोचनार्थं
धनविजयनामानं सूरिसचिव सार्धं त्वेन सममादाय सूरीणां विम्बार्थं गृहीत्वा डावर-
नान्नि सरसि तटाके गतवान् जगाम ॥

पक्षिणस्तत्क्षणात्क्षोणिचक्रेन्दुना पञ्जरेभ्यो विमुक्ताः समस्ता अपि ।

प्राप्तवन्तः स्वनीडद्वुमान्धन्विना कार्मुकेभ्यः शरव्यं पृषत्का इव २०९

क्षोणिचक्रेन्दुना भेदिनीमण्डलचन्द्रेण पञ्जरेभ्यः पक्षिरक्षणकाष्ठमयाविस्थानकेभ्यः
तत्क्षणात्सुरोगमनानन्तरकालं निशीथिन्यां वा विमुक्ता मोक्षं प्रापिताः सन्तः मुकुली-
कृताः सन्तः समस्ताः सर्वेऽपि पक्षिणो नैकजातिशकुन्ताः स्वनीडद्वुमान् निजालयकु-
लायस्थानद्वुमान् प्राप्तवन्तः समाश्रितान् केषांचित्स्थानतरव. परेषा तु भाविनः भाविति
भूतोपचारस्तु वर्तते एव । के इव । पृषत्का इव । यथा धन्विना घसुधरेण कार्मुकेभ्यः
कोदण्डेभ्यः पृषत्काः शराः क्षिप्ताः सन्तः शरव्य लक्ष्यं वेध्य प्राप्तवन्ति ॥

तेऽपि पत्नीपरीरम्भिणो भाषितैर्विभ्रतः संमदं सूरिमित्यूचिरे ।

त्वद्गिरास्माभिरापे यथा निर्वृतितस्त्वं लभस्वाशिषा नस्तथा निर्वृतित् २१०

पत्नीं स्वजायां पक्षिणां परीरम्भन्ते आलिङ्गन्ति इत्येवशीलास्ते पक्षिणोऽपि समद
बन्धनागमनात्परमानन्दं विभ्रतो हृदि धारयन्तः सन्तः साषितैः स्वस्वभाषाभिः सूरि
हीरविजययतीन्द्रविल्यमुना प्रकारेण ऊचिरे प्रोक्तवन्तः । इति किम् । हे प्रभो, यथा

येन प्रकारेण त्वद्विरा भ्रमिदीयया वाचा वचनेन अस्माभिर्निर्घृतिं त्वैरं संचारितारूपं सुखमापे प्राप्तं लब्धम् । तथा तेन प्रकारेण अन्माकमाशिषा मद्गलसचक्रुवाचा त्वं निर्घृतिं मानसिकं सौख्यं मुक्तिसुखं च लभस्व प्राप्तुहि । प्रायोऽव्यक्तानामाशीर्वाक् फलेप्रहिभवेतेनावदयं त्वं निर्घृतिं लप्स्यसे ॥ इति पक्षिमोचनम् ॥

त्रिजगज्जनगीयमानयानुगतोऽद्वैतयशःश्रियालये ।

भरतावनिभृज्जयश्रिया पुरि चर्कीव ततः स जग्मिवान् ॥ २११ ॥

ततो वन्दीमोचनानन्तरं स हीरविजयसूरिः आलये वसतां उपाश्रये जग्मिवान् गच्छति स्म । किंभूतः । त्रिजगज्जनः सुरासुरनरनिर्द्वैतगीयमानया गानगोचरं नीचमानया अद्वैतया न विद्यते द्वैत युगलं सदशोपमानं यस्याः सा तथा असाधारणया यशःश्रिया कीर्तिलक्ष्म्या अनुगतः सहितः । क इव । चर्कीव । यथा भरतक्षेत्रस्य भवनिभृता द्वैतशतसहस्रपाषिधाना जयश्रियानुगतः ग्रन्थकर्तुर्भरतक्षेत्रस्थायुक्त्वेन भरतक्षेत्रस्यैव नामानीतम् । चर्की चक्रवर्ती भरतादिसावभौमः पुरि खराजघानीनगरे गच्छति । अत्रापर पाठान्तरमापे—‘त्रिजगज्जनगीयमानयानुगतः सूरिशशी यशःश्रिया । वसतिं सुदृशा नवोढया परिणीतेव ततो व्यभूयत् ॥’ त्रैलोक्यलोकीयमानया यशःश्रिया सहितः सूरिशशी वसतिमालय व्यभूयदलंकरोति स्म । यथा परिणेतो पाषिग्रहणकर्ता नवोढया तत्कालपरिणीतया सुदृशा मृगलोचनया सहितो वसतिं वाससौधं विभूयति ॥

अयमारिप्रवर्तनम्—

प्रावर्तयत्पुनर्भुवो भास्वानमारिमङ्गिनाम् ।

मूर्धाभिषिक्तवन्निजामाज्ञामशेषमण्डले ॥ २१२ ॥

भुवो भास्वान् अन्त्युक्तद्वयतापवत्त्वेन प्रतिपक्षक्षोणीक्षिण्णद्वारा कल्पान्तकालोद्दण्डचण्डमार्तण्डमण्डलवद्भुःसहोऽकव्वरसाहिः पुनर्हीरविजयसुरैरालये पादावधारणानन्तरं स्वयं च अशेषमण्डले स्थायतीकृतसमस्तजनपदत्रजे अशेषाश्च ते मण्डलाश्चाशेषमण्डलाः, अशेषमण्डलानां मण्डलमशेषमण्डलम् । ‘सरूपाणानेकशेषः’, सरूपाणां सदृशानां शब्दानां मध्ये एक एव शिष्यते रक्ष्यते नाम्ना इति एकमण्डलशब्दस्य लोपः । अथ वा नध्यमपदलोपी समासः शाकपाथिग्वदिवत् । अङ्गिना प्राणिनाममारि वयनिपेक्षं प्रावर्तयत् प्रवर्तयति स्म । किञ्च । मूर्धाभिषिक्तवत् । यथा श्रेष्ठिसेनापतिसन्धिवपुरोहितसामन्तादिभिरभिषिक्तः सप्ताङ्गराज्यादिपतिवलन्यायशाक्तिकलितः पृथ्वीनतिरशेषमण्डले तिजामासौचपितृप्रदत्ते निखिले देशे आज्ञा प्रवर्तयति ॥

तत्र च व्यतिकरेऽटवीवियद्वारिचारियुवजानिजन्मिनाम् ।

संकथा विरहदाववारिसुग्मालिका इव मिथोऽत्र जज्ञिरे ॥ २१३ ॥

च पुनरमारिः प्रवर्तिता, अथ च सकलसत्त्वानां मिथश्च वार्ता प्रवृत्ता इति चशब्दार्थः । तत्र च व्यतिकरे तस्मिन्नेवामारिप्रवर्तनसमये अत्राकञ्चरभूपण्डले जगति वा अटव्यामरण्ये । उपलक्षणाद्गुणप्रामादिसग्रहः । तथा वियति आकाशे, तथा वारिणि सलिले चरन्ति पर्यटन्ति इत्येवशीलाः एतावता वनचारिणो मृगदयः श्वापदाः । यदुक्तं पाण्डवचरित्रे—‘कान्तारेऽत्र कृतान्तोऽपि श्वापदानामनापदाम् । त्वत्पुत्रभीतो नैतेषा प्रभवत्यपमृत्यवे ॥’ इति । यद्यपि हैम्याम् ‘पशुस्तिर्यक्चरे हिंसेऽस्मिन्व्यालः श्वापदोऽपि’ इत्युक्तम्, तथापि अन्यत्र वन्यजीवाः सर्वेऽपि श्वापदा एवोच्यन्ते इति । वियचारिणो मयूरादयः पक्षिणः, तथा जलचारिणो मीनादयः, तथा युवतिस्तृणी जाया पत्नी येषाम् । ‘जायाया निड्’ । जायाशब्दस्य निड्प्रत्ययः । तथा ‘लोपो व्योर्वलि’ इति सूत्रेण यकारस्य लोपः । पुंवद्भावः स्त्रीप्रत्ययस्य तेलोपः । युवजानयः तरुणीस्त्रीकाः तादृशा ये जन्मिनो जीवाः अधिकारात्पुमांसः तेषां मिथः परस्पर स्त्रीभिः सार्धं संकथा वार्ताः । ‘त्वत्संकथापि जगतां दुरितानि हन्ति’ इति भक्तामरस्तवे । ‘संकथा वार्ता’ इति तद्दृष्टिः । जज्ञिरे जाताः प्रवृत्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—विरहः स्त्रीमित्रोः इतरैतरं वियोगः स एव दावो दावानलः तत्र वारिसुचां मेधानां मालिका धोरणयः कादम्बिन्य इव ॥

अथ प्रथमं वनचारिणां वार्ता—

काप्याचख्यौ प्रियमिति करिणी किं मत्तो मद्यप इव रमसे ।

नो जानीषे मृगयुमिव नृपं हन्तारं तद्भ्रज गज गहनम् ॥ २१४ ॥

कापि अनिर्दिष्टनामा करिणी हस्तिनी प्रिय करिणमित्यमुना प्रकारेण आचख्यौ वदति स्म । किमाचख्यौ तदेवाह—हे प्रिय हस्तिन्, मद्यपो मदिरापायीव मत्तोऽतिस्त्रीवः सन् रमसे मया सह क्रीडसि यद्यस्मात्कारणात् त्वं मृगयुमिव प्रवलाखेटककारिणममुं नृपमकञ्चरसाहिं ते तव हन्तारं घातकं नो जानीषे नो वैरिस्व काकूचया । तत्तस्मात्कारणात् हे गज ‘जीवन्नरो भद्रशतानि पश्येत्’ इति वचनात् गहनं गिरिगह्वरं प्रति ब्रज मारणभयात्प्रणश्य याहि ॥

सोऽप्यवक्करिणि मा विभीहि नः सूरिशासनवशात् हन्ति सः ।

किं त्वनेकपतयो रणेषु मद्गोत्रिणामुपकृतिस्मृतेरिव ॥ २१५ ॥

सोऽपि गजोऽपि अवक् व्याचष्टे आख्यातवान् । हे करिणि, भीरुत्वात् भीरुकल्पभावत्वात् च मा विभीहि मनसि भयं मा नय । सः अकञ्चरः सूरैर्हारविजयगुरोः शासनस्योपदेशस्य वशादायत्तत्वात्तोऽस्मान्न नैव हन्ति व्यापादयति । उत्प्रेक्ष्यते—अनेकान् बहून् पाति रक्षतीत्यनेकपस्तत्त्वेनेव उताथ वा रणेषु संग्रामाद्गणेषु मद्गोत्रिणां मद्दश्यानां मदेकवंशानां वा गजानामुपकृतेः परदलविदलनाद्युपकारस्य स्मृतैः सस्मरणं दिव ॥ इति गजमिशुनालापः ॥

इति काचिदुवाच ह्यद्विषती प्रमदं प्रिय मुञ्च सचिन्त इव ।

भुजमूर्धनिरोधितयेव यतः प्रणिहन्तुमना अयमेति नृपः ॥ २१६ ॥

काचित् ह्यद्विषती वनखण्डमहिर्षा । 'महिषो यमवाहनः । रजस्वलो वाहरिपुः' इति हेम्याम् । इत्यमुना प्रकारेण उवाच भाषते स्म । इति किम् । हे महिष प्रिय, सचिन्त इवास्मार्तिशुक इव प्रमदमानन्दं मुञ्च त्यज । यतः कारणात् प्रणिहन्तुमनाः त्वा घात-
यितुकामः अयमतिभवात्प्रलक्ष इव लक्ष्यते साक्षादकञ्चरः नृपो राजा समेलायाति ।
उत्प्रेक्ष्यते—भुजमूर्धनिरोधितया स्कन्धश्रीस्पर्धोद्भूतवैरित्वेनेव । 'स्कन्धयो वृपरकाक्ष-
स्कन्धोपमः' इति काव्यकल्पलतायाम् ॥

इत्यवकसोऽपि कान्तेऽधुतिं भूपतेर्मा कृथा यच्चिदेशेन सूरीशितुः ।

सोऽप्यवचेन नश्चक्षुषा नेक्षते यानभावेन विभ्यत्कृतान्तादिव ॥२१७॥

सोऽपि ह्यद्विषन् महिषोऽपि इत्यमुना प्रकारेण अवक् जगाद । हे कान्ते सैरभि,
भूपतेरकञ्चरात्सकाशाद्दृष्टिमस्त्रास्थ्यम् । भीतिमित्यर्थः । मा कृथा मा कुर्वाः । 'माडि
छद्' माङ्योगे छद् स्यात् । 'मा कार्पात् । छद्वाब्देन भूते सिः' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ।
तथा च हेमचन्द्रः—'मा कार्पात्कोऽपि पापानि मा च भूः कोऽपि दुःखितः' इति वच-
नाद्भविष्यदर्शे भूते सिप्रयोगः । यत् यस्मात्कारणात् सूरीशितुः हीरविजयसूरीन्द्रस्य
निदेशेनानुशिष्टया नोऽस्त्यानवचेन पापेनासमीचीनेन चक्षुषा नेत्रेण नेक्षते न पश्यति
किं पुनर्वैच्छया तन्मा शङ्कस्य । उत्प्रेक्ष्यते—यानभावेन वाहनत्वेन कृतान्ताद्वि-
भ्यदिव । स्ववाहनपरिभवं विभाव्य ममोपरि मा कुप्यादित्यन्तकाञ्चय प्राप्नुवन्निव ॥
इति महिषमित्युनालापः ॥

कापि प्रियं वदति वारणवैरिणीति

शेषे सुखं कथमहो गिरिगह्वरेषु ।

हन्ता नृपस्तव कलत्रकलतृलक्ष्मी-

स्पर्धाकृथा निजगजारितयाथ वा किम् ॥ २१८ ॥

कापि वारणवैरिणी गजद्वेषिणी सिंही प्रिय स्वभर्तारं पञ्चाननं प्रति इति वदति ।
इति किम् । अहो कान्त केसरिन्, गिरिगह्वरेषु भूधराणां कदरेषु धननिजुञ्जेषु वा यथा
स्यात्तथा कथं केन प्रकारेण शेषे स्वपिपि । यस्मादित्यधिकारात्प्राक्कनमेव सर्वत्र पृथक्ते ।
भारणाश्रुणोऽकञ्चरो भृगयारसिकतया तव भवतो हन्ता घातको व्यापादयिता वर्तते ।
उत्प्रेक्ष्यते—कलत्राणां स्वपत्नीनां कलत्रलक्ष्म्या कटितटीश्रिया सह स्वर्धा संघर्षस्वस्था-
स्तया वा या कृष् कोपस्तेन किम् अथ वा निजा आत्मीया ये गजा रणकरणधुरीणा
वारणास्तेषामारित्वेन किं शत्रुभावेनेव ॥

सिंहोऽप्याख्यकृत ना भीरु नीति नायं हन्ति त्रिदिशार्दूलशस्त्या ।

यद्वा दौर्थाद्दलितद्वेषिनागान्धल्याऽदुर्ध्वैर्भिरसः संश्रितान्धः ॥ २१९ ॥

सिंहः कर्णकोऽपि काण्डभयम् । हे भीरु हे कान्ते केशरिणि, तं नीतिगण्डं न कुरु । निव बोद्धव वातलोचने यदतीतं वरग त्रे तद्वन्म् । न हि भीरु गतं निवर्तते समुदायनप्रतिदं कलेवरम्(१) ॥' इत्युत्तराध्यायवृत्तौ । यत्नाद्धेतोर्नित्यादूलसुनेत्र-
वमल हारिपुरोः चत्वा कान्या निक्षया वा कथं प्राहि- कल्पान् हन्ति न यदयति ।
यद्वा कथ वा वधविधानान्धवे हेतुन-चाह-ई-अ-त्रिजहू-स्मिन् वलित, कान्दि-
द्वेषिदु विपक्षेदु नग सुख्या ये द्वेषिणे निजलिहन्तवजलिदामिनद्वेषिणेन ईरिणे
नाय हस्तिनो पैलान् तथा सधैर्भिरसो नद्यात्मनो महविहान्वा पर्वदांश्च दुह-
श्रद्धान् दैलांश्च संश्रितान् वृष्टनान् सेवनानात् वा को हन्ताकोऽपि कान्दयेव ।
कानि न कोऽपि । यदुक्तं भक्तानरत्नवे- 'हरि-गणेशोऽपि नाक्रान्ति क्रान्तुगच्छ-
संप्रितं तं ॥

वपुषा कृतमे किनन्धयूयां तपमानासपशाखिनाखया त्वम् ।

किनवैपि न द्यूधैति हस्तु दयितं द्वीपिनमित्पुवाच काचिच्च ॥ २२० ॥

काचिच्चाप्री दयितं सन्तारं द्वीपिनं काप्रनिचुवाच इति जजल्प । इति हिन्द ।
हे नाथ द्वीपिन्, तपमाना भिन्सन्तो ये अस्मदाखिनः नीसाल 'वीर' इति नत्रा
ल्लिह्यत्वरतेषां चाखया सह वपुषा लक्षरीरेण किनन्धयूयानीष्यां कुरये । अस्म-
दाखनां काप्रस्य तुलत्वेनोरमानं इदयते । यद्य खड्गो- 'काप्राननी० । पुष्टसना-
प्रविष्टयातिव' इति । लिलिति श्रे । हे द्वीपिन्, तं कि नावैपि न जानाति । यत्कार-
रगजद्वेषा दृष्णीपुरंदरः साहित्त्वां हस्तुमेलागच्छति ॥

रान्त ससुखं योषे यदस्ताज्ञ हन्ति यतिजन्मरेगिरा सः ।

सुवा यिदति यन्तां पुण्डरीकं सुहादिरिव सैलं पुण्डरीकम् ॥ २२१ ॥

काप्र-देरपि कां द्वीपिनी प्रियां प्रस्तुवाचेति संवन्ध । हे योषे द्वीपिनि काप्रेः
सह सुखेव वन्ते यत्सप्तसुहं सैल्यसहिनें यद्य साक्ष्य रान्त स्वेच्छया न्य सुह
द्विर्लटं विधेहे । यत्कारणतोऽकबरसाहिः यतिजन्मरेदुनिन्धोनः गिरा वाच
कल्पानरानां यदवतीर्णं हन्ति न हिलसि हे काप्रे कान्ते, अर्धं मोनकः
तत्पूरिवान्प्रद्वैककपान्तां पुण्डरीकं सुव हंगं नक्षेत्रदौर्ध्वद्वेषेनोद्भूतननेदिन
यिदति । कथ वा शक्तिदोषन । पुण्डरीकानिब तितान्मोजनिब अतिदिगजनेब लि-
तसहकारनिब वा इदुविशेषनिब वा क्लृप्तकानिप्रथमगणवरत्नेव वा नव्य । सदा
पश्यति । 'पुण्डरीकं तितान्मुजे तितच्छ्रे च भेषजे । 'पुण्डरीकोऽतिदिगले सहदरे
पवरे राजलहौ जगखरे गजखरेऽपि प्रत्यन्तरे' इत्यवचूनां । 'कांगिकान्तरे काप्रे'

इत्यनेकार्यैः । क इव । सुहाष्टिरिव । यथा सम्यग्दर्शवान् श्राद्धः पुण्डरीक शैलं शत्रुंजयं पर्वतं प्रीत्या पिवति गच्छन्नागच्छन् वलितप्रीवं सुहृर्मुहुरजुप्त इव प्रेक्षते । चैत्रपूर्णि-
मायां पञ्चकोटीमुनिपरिवृतपुण्डरीकगणधरस्य मोक्षगमनात् । पुण्डरीक इति नामाद्विरण्या-
सीत् । तथा च हैमनाममालायाम्—‘अथ व्याघ्रो द्वीपो शार्दूलचित्रकौ । चित्रकायः
पुण्डरीकः’ इत्येकार्थान्येव नामानि दृश्यन्ते । वृत्तावपि तथैव व्याख्यानात् । तथा च
शत्रुंजयकल्पे शत्रुंजयनामसु—‘विमलगिरिसुतमिलजसित्तुजोसिद्धखित्तपुण्डरिज’ इति ॥
इति व्याघ्रमिथुनालापः ॥

पोत्रिणी वदति काचन दयितं किं निखेलसि निषद्वर सुखितः ।

रुद्र एष निहनिष्यति मखवत्त्वां विचिन्तय तदायतिकुशलम् ॥२२२॥

काचन पोत्रिणी काननसूकरी दयितं वनसूकरं प्रति वदति । किं वक्ति तदेवाह—
हे वराह निषद्वर जम्बाल, सुखितः सौख्ययुक्तः सन् कथं निखेलसि मया समं खैरं
क्रीडां कुरुष्व । यत्कारणादेष प्रत्यक्षः प्रत्यहमाखेटकागमनेन स्मृतिगोचरीकरणात्प्रत्यक्ष
एव लक्ष्यते । आगतोऽकृन्वरः रुद्रक्षण्डस्त्रा सुखनिखेलिनं भवन्त निहनिष्यति
नितरां घातयिष्यति मृगयाक्रीडारसवेशात्किमप्यगणयन्प्रमथयिष्यति । किञ्च ।
मखवत् । यथा रुद्रेण शंभुना मखो नाम दैत्यविशेषो निहतः । तत्तस्मात्कारणात् त्व-
मायतिकुशलमुत्तरकाले दीर्घदर्शितामाश्रित्वाप्रे आत्मनः कुशल चिरजीवितां निर्बिघ्नता
विचिन्तय विमृश ॥

पातालावटकोटरान्तरपतत्पाथोधिनेमिर्मया

दंष्ट्रायां यदधारि धेनुकभिदो भागीभवद्वर्ष्मणा ।

भ्रूभृत्त्वादिव गोत्रिणं न मिनुयाद्धान्नीधरः पोत्रिणि

श्रीमत्सूरिगिरा शुभंशुरिव तत्स्वैरं चरेत्याह सः ॥ २२३ ॥

स पोत्री पोत्रिणीमित्याह ब्रूते स्म । इति किम् । हे पोत्रिणि वराहि, तत्कारणात्
शुभंशुः शुभसंयुक्ता कल्याणवती त्वं स्वैरं स्वेच्छया चर संचर । इतस्ततो याहि कं-
दान्मुस्ताश्च खाद भक्षय । यद्यस्मात्कारणात् हे पोत्रिणि सूकरि, श्रीमत्सूरिगिरा श्रीही-
रविजयसूरिवाचा घात्रीधरोऽकृन्वरो मान मिनुयात् घातयेत् । उत्प्रेक्ष्यते—भ्रूभृत्त्वात्
धरणीधारकत्वात् गोत्रिण स्वजनमिव । यतो महात्मा सर्वथा स्वशक्त्या स्वजनं
रक्षतीति रीतिः । अथ भ्रूभृत्त्वमेव दर्शयति—यत्कारणात् पातालमधोलोकः स
एवावटः कूपः तस्य कोटरोऽधोभागवतीं महागर्तस्तस्यान्तरे मध्ये पतन्ती यान्ती
पाथोधिनेमिरासमुद्रान्तक्षितिर्धेनुकभिदो विष्णोर्भागीभवत् अंशरूपेण जायमानं
वर्ष्मं शरीरं यस्य तादृशेन मया महीवराहरूपेण दष्ट्या दामाप्त्ये अधारि । श्रूयते च
शास्त्रे—पुरा पाताल प्रविशन्ती क्षितिर्विष्णुना वराहरूपेण स्वदंष्ट्राया घृता इति ॥
इति वराहमिथुनालापः ॥

इति पृषती शंसति दयितं खं किमु जितकासीव विगतभीतिः ।

स्वयुवतिजङ्घाप्रतिभटभावादिव तव हन्ता यदवनिकान्तः ॥ २२४ ॥

पृषती मृगीविशेषा ख दयितं प्रेयांसमात्मीयं पृषत प्रति शंसति कथयति । इति किम् । हे प्रिय, त्वं जितकासीव जिताहवः विजयीव किमु कथं विगतभीतिर्निर्मुक्तमयो वर्तसे । यत्कारणादवनिकान्तोऽकञ्चरसाहिः तव भवतो हन्ता व्यापादयितास्ते । मृगयुत्वेन त्वां हनिष्यतीत्यर्थः । उप्रेक्ष्यते—खस्यात्मनो युवतीना तरुणीनां स्त्रीणां जङ्घानां प्रतिभटभावाद्वैभरवैरित्वादिव । जङ्घयो मृगजङ्घोपमा योगशास्त्रवृत्त्यादिच्वास्ते अतस्तदुत्प्रेक्षा । ‘पृषतीमस्पृशती तदीक्षणै’ इति नैषधे ॥

पृषदिति कान्तां निगदति भूभृद्भ्रतिविभुवाचा व्यथयति नास्मान् ।

निजकजनेत्रानयनसखित्वाच्छरणगतत्वादुत किमु राज्ञः ॥ २२५ ॥

पृषन्मृगविशेषः कान्तां स्वप्रिया पृषतीं प्रति इति निगदति जल्पति । पृषन्मृगच्छन्दोऽपि यथा जलविन्दुवाची ‘पृषत्पृषतविप्लुषः विन्दौ’ इति, तथा मृगवाच्यपि दृश्यते । यथा ‘पृषत्किशोरी कुरुतामसगतम्’ इत्यपि नैषधे । इति किम् । हे प्रिये पृषति, व्रतिविमोर्धुनीन्द्रस्य वाचा वाण्या कृत्वा भूभृद्राजा अस्मान्मृगजातीरपि न व्यथयति नैव पीडयति । उप्रेक्ष्यते । निजकजनेत्राणामात्मीयानां कमलदललोचनानां तरुणीनां नयनकर्णन्तायतानां सखित्वान्मित्रत्वादिव । उताथ वा राज्ञः चन्द्रस्य शरणगतत्वात्किमु राज्ञोऽङ्गस्यायुक्त्वादिव ॥ इति मृगमिथुनाल्पः । इति वनचराः ॥

कापि मयूरी लपति पतिं किं केकाङ्कितताण्डवकेलीम् ।

व्यातनुषे मनुषे नो मानुषपूषणमेनं स्वासहजम् ॥ २२६ ॥

काव्यज्ञातामिथाना मयूरी केकिनी पतिं स्वभर्तारं प्रति वदति । हे केकिन् प्रिय, केकया त्रिखण्डिसंबन्धिशब्दविशेषेणाङ्किता कलिता ताण्डवकेलीं नृत्यविलासं किं कथं व्यातनुषे विस्वारयसि । हे नाथ, एन मानुषपूषणं मनुषेषु प्रतापवत्त्वेन विभाकरं खस्यात्मनोऽसहजं परिपन्थिनं नो मनुषे न जानासि इति काकूफिः । अपि तु जानीहि ॥

विष्टपजीवनवारिधैरिव भैत्र्याद्वा शितिकण्ठतया ।

सूरिगिरा न निहन्ति नृपोऽस्मान्मेचकिनौच्यत कान्तेति ॥२२७॥

मेचकिना मयूरेण कान्ता स्वप्रेयसी मयूरी इत्यौच्यत इदं निगद्यते स्म । हे कान्ते हे क्षिप्रिनि, सूरैर्द्वारविजयगुरोर्गिरा दयोपदेशवाचा नृपः पातिसाहिरस्मात् निहन्ति नैव यमातिथीकरोति । उप्रेक्ष्यते—विष्टपाना जगन्नन्तुनां जीवनेर्जावितव्यहेतुभिर्वात्ति-धरैर्भयैः सह भैत्र्यात्सौहार्दादिव । अथ वा शितिकण्ठतया नीलकण्ठत्वेनेवेश्वरतया इव ॥ इति मयूरमिथुनाल्पः ॥

ऊचे कापि पिकं पिकीति विरहिव्यामोहजेनाहसा
 प्रादुर्भूतमिवावयासि दमनं न क्षोणिसंक्रन्दनम् ।
 स स्माहेति गुरोर्गिरा द्विजतयेवासौ स्वलीलावती-
 लीलापञ्चमर्गातिपाठकतया वास्मान्न हन्ति प्रिये ॥ २२८ ॥

कापि पिकी कोकिला पिक स्वकान्त कलकण्ठमित्यूचे भाषितवती । हे जीवितनाथक पिक, क्षोणिसंक्रन्दन भूमिजन्मारारातिमकच्चरं दमनमात्मानं निवर्हयितारं प्रादुर्भूतं प्रकटं जात नावयासि न वेत्सि । उत्प्रेक्ष्यते—विरहिणा वियोगिनामत्यनुरजात्मयुवतीभिः सम विभ्लेषवता प्रवामिनां जनानाम् । अथ वा प्रवातिप्रियापाशुलामहिलालोकाना वा व्यामोहजेन विरहोत्पादवोद्भूतातुच्छमूर्खसतापजनितेनाहसा । यदुक्तम्— 'कोङ्किलमधुरीमापिअ ववनि कुहु कुहइ । जसकापिउ परदेसकिहि यडाडहकि हइ ॥ भरभादुकीरातिनयनझरलइ तुहइ । दाघाउपरिल्लणववीहादे तुहइ ॥' इत्युक्तेः । पापेनेवागतं नो जानीपे । यत्सैर मत्तो मया रमसे इति प्रायुक्तादध्याहार्यं तत इत्युक्तेरनन्तरं स वनप्रिय आह स्व अत्रवीत् । हे प्रिये, असी साहिर्गुरोर्गिरासुरेर्गिरा वाचा अस्मान्न हन्ति न प्रमापयति । उत्प्रेक्ष्यते—द्विजतया ब्राह्मणत्वेनेव । ब्राह्मणो हि लोकेष्ववध्यः । चतसृषु इत्यासु प्रथमहत्यात्वेनेति । 'द्विजः पक्षी ब्राह्मणश्च' इत्यनेकार्थः । वाथ वा स्वस्यात्मनो लीलावतीनां विलासिनीनां लीलया विलासेन कलितं अत्यक्षमरागोपचितगानं पञ्चमध्वनित तस्य पाठकतया अध्यापकत्वेनेव वा साहिहरिणीदृशः पञ्जरान्तरस्थायुककेलीपिकनिकरमाक्रन्दमकुमञ्जरीत्रजास्वादोद्वटिताकुण्ठकण्ठकुहरसमुच्चरचारुपञ्चमकूजिताकर्णनात्तदनुगुण गायन्तीत्यर्थः ॥ इति कोकिलमिथुनालापः ॥

सां पत्नीं ताम्रचूडो दरतरलदशं हन्तुमभ्येति भूमी-

भास्वांस्त्वां मामपीति प्रकटितवचसं धीरयन्नित्यवादीत् ।

मा भूस्त्वं मूरिभीतेर्भवनामिह जगद्बोधकर्तृत्वशक्ति-

व्यक्तिप्रेमातिरेकादिव विभुवचसा ध्वंसते नायमस्मान् ॥ २२९ ॥

ताम्रचूडः कुक्कुटः स्वा स्वकीयां पत्नीं कुक्कुटा कान्तां धीरयन्नाश्वासयन् सन्नित्यवादीत् निगदितवान् । किभूता पत्नीम् । हे प्राणेश्वर हे ताम्रचूड, भूमीभास्वानकच्चरसाहिः त्वामपि पुनर्मामपि हन्तुं कीनाशसकाश नेतुमभ्येति आगच्छति इत्यमुना प्रकारेण प्रकटितवचस उदीरित भर्तुः पुरः कथितं दीनवचनं यथा । अत एव पुनः किभूताम् । दरेण कृतान्तनिकेतातिथीभवनभयेन तरले चपले दृशौ यस्यास्तादृशम् । धीरा करोति धीरयति इति धीरयन् निर्भया कुर्वन् । तत्कथं तदेवाह—इति किम् । हे प्राणप्रिये हे कुक्कुटि, त्वं मूरिभीतेः प्रवलतमभयस्य भवन स्थानं मा भूर्भव । यतो विभुवचसा जीवदयोपदेशदय भूमान्नास्मान् ध्वंसते न घातयति । उत्प्रेक्ष्यते—

इह भूमिभुवने जगतां विश्वजनानां यो बोधः प्रतिबोधनं सुप्तोत्थापन प्रतिबोधदानं जागरणं सत्यथस्थापन वा तस्य कर्तृत्वं तस्य शक्तिः सामर्थ्यं तस्या व्यक्तिः प्रकटता । अथ वा शक्त्या कृत्वा व्यक्त्या स्फुटतया यः प्रेमातिरेकः ज्ञेहातिशयस्तस्मादिव ॥ इति कुक्कुटमिश्रनालापः ॥

ऊचे हंसीति हंसं किमु तव नृपतेर्मातिरभ्येति नान्त-

हंन्ता ते यन्मृगाक्षीललितगतिपरिस्पर्धिभावादिवसौ ।

सोऽपि स्मित्वा शशंस श्रुतसुरसुदृशो विश्वकर्तुश्च जाने

यानत्वान्मां न कश्चिद्भ्रतिपतिवचनादीश्वरः स्यान्निहन्तुम् ॥२३०॥

हंसी मराली हस सितच्छदमित्यूचे भाषितवती । इति किम् । हे हस प्रियतम मानसवासिन्, तव भवतोऽन्तर्हृदयमध्ये नृपतेः सकाशात् भीतिर्भयमपि नाभ्येति नो-देति । यत्कारणात् असौ साहिस्त्व हन्ता प्रमापचितास्ते । उत्प्रेक्ष्यते—मृगाक्षीणां स्वसारङ्गनयनानां स्त्रीणां लीलाललिताभिर्मन्थरभावमञ्जुलाभिर्गतिभिर्गमनैः सह परिस्पर्धि-भावात्सर्धर्षित्वात् इव । ततः स हसः स्मित्वा किमपि हसित्वा स्वसहचरी चक्रार्द्धी प्रति शशंस अवदत् । हं वारले, त्रतिपतेः सूरीन्द्रस्य वचनाद्वाक्यान्मां प्रति कश्चि-न्निहन्तु घातयितु न ईश्वरः स्यात् न समयो भवेत् । उत्प्रेक्ष्यते—श्रुतसुरसुदृशः सरस्वत्याश्च पुनर्विश्वकर्तुर्ब्रह्मणोऽपि यानत्वाद्वाहचभावादिव । अत्र जाने इत्यर्थे ॥ इति हसमिश्रनालापः ॥

रथाङ्गी रथाङ्गं जगादेति दूरात्प्रयाहि प्रियास्माद्विषत्कालरात्रेः ।

यतो राजविद्वेषितोदीतकोपातिरेकादसौ त्वां हनिष्यत्यवश्यम् ॥२३१॥

रथान्नी चक्रवाकी रथान्गं स्वसहचारिण कोकमिति जगाद कथितवती । इति किम् । हे द्वन्द्वचर प्राणनाथ, द्विपता वैरिणा कालरात्रेः कल्पान्तकालान्त्यनिशासदशात् । यस्या निशाया सुरासुरनरादयः सर्वेऽपि क्षय यास्यन्ति न कोऽपि चराचरेषु स्थाता इति शैवमते । जैनमते तु निखिला भरतभूमिनुष्यरिक्ता भाविनी षष्टारके सर्वेऽपि मनु-ष्यचतुष्पदपक्षिणस्तु बिलवास्तिन- इति बहिर्भुवोऽनुसारिण्यपि कालरात्रिरेवेति । ततो बहुद्विपदचतुष्पदपक्षिक्षयकरादस्मान्नृपतेस्त्व दूरात् दूरं विप्रकृष्टभूभागे प्रयाहि । स्वप्रा-णधारणायैत्यध्याहारः । गच्छ । यतः कारणात् राज्ञा स्वय राजत्वात् स्वेन चन्द्रेण च सह या विद्वेषिता वैरिभावस्तस्याः सकाशाद्दुदीतः प्राडुर्भूतो यः कोपातिरेकः कोपाति-शयस्तस्मादिव त्वा राजनिरोधिनं भवन्त अवश्यं निश्चितं हनिष्यति ॥

प्राहेत्यसौ मां स नृपः कृपावान्न हन्ति जाने निजयौवतस्य ।

रतोत्सवोच्छ्वासितकञ्जुकेषु कुचेपु संचारितचिचवृत्तिः ॥ २३२ ॥

असौ चक्रवाकः स्वा प्रेयसी प्रति विरातङ्गः सन् प्राह वनाण । इति किम् । हे

जीवितवृत्तभे द्वन्द्वचारि चक्रवाकि, कृपावान् श्रीहीरसूरीन्द्रचर्मोपदेशश्रवणात् कृपाक-
लितचेतोभूतः स नृपोऽकञ्जरसाहिः मां नैव हन्ति निञ्जुम्भति । अहमेव जाने वेद्मि ।
उत्प्रेक्ष्यते—इत्यर्थे जाने । निजयौवतस्य स्वतरुणरमणीगणस्य रतस्य संभोगस्थानन्द-
मयसमयत्वादुरसव इवोत्सवः तत्रोच्छ्वासितः उच्चैः कृतो हृदयादुत्तार्यान्वज्र क्षिप्तो वा
कञ्चुको निचोलो येभ्यस्तादृशेषु कुचेषु पीनप्रोत्तुङ्गपयोधरेषु संचारिता संक्रामिता चित्त-
वृत्तिरन्तःकरणव्यापारो वर्तनं वा येन तादृश इव । विगलमिचोलचारुलोचनोचक्रुच-
कलशस्परणात्सुल्यत्वेनास्मान्नायं निहन्तीत्यर्थः । जाने ज्ञानार्थे इवार्थे वा ॥ इति
चक्रवाकमिश्रुनालापः ॥

प्रियाश्चकोरानपि खञ्जरीटान्वदन्त्यदस्तिष्ठथ किं सुखेन ।

पुरा हि वध्नाति वधूविलोचनश्रियोऽधमर्णान्भवतो यतो नृपः ॥ २३३ ॥

चकोरान् ज्योत्स्नाप्रियान् खञ्जरीटान् खञ्जनान् प्रति प्रियास्तेषामङ्गनाः चक्रोर्यः तथा
खञ्जरीटचट्टलोलोचनाः अद् एतद्वदन्ति निर्दिशन्ति कथयन्ति । तदेवाह—हे प्रियाः, सुखेन
शर्मणा निश्चिन्ततया वा किं कथं प्रश्ने तिष्ठथ वसथ वा स्थिता वा । यतः कारणाद्-
धृतां निजयुवतीनां विलोचनानां चारुचञ्चलविचित्रनेत्राणां श्रियो लक्ष्म्या अधमर्णान्
प्राहकान् भवतो युष्मान् नीतिनिपुणो नृपोऽसौ पुरा वध्नाति वन्स्यति वन्धं प्राप-
यिष्यति गृहीतं पश्चादददानोऽधमर्णः समर्थेन उत्तमर्णेनावर्त्यं निगृह्यते इति लो-
कव्यवहारः ॥

इत्थममी प्रति दयिताः प्रोत्तुर्मां स भयं मनसापि जिहीध्वम् ।

येन सपक्षतयेव न पश्येत्सूरिगिराभिमुखं नृपतिर्नः ॥ २३४ ॥

अमी चकोरखञ्जरीटाः पतत्रिणः दयिताः स्वस्वप्रियाः प्रति इत्थममुना प्रकारेण प्रो-
त्तुर्व्याकक्षते स्म । इत्थं कथम् । हे कान्ताः, यूयं मनसापि स्वचित्तेनांशमात्रमपि भयं
साध्वसं मा स्म जिहीध्व मा गच्छत । येन कारणेन सूरिगिरा गुरोर्दयोपदेशप्रदान-
श्रवणेन नृपतिनांस्माकमभिमुखं क्रुद्धया घातवार्तां तु दूरे तिष्ठतु विरुद्धदृशापि संमुखं
पश्येन्नावलोकयेत् । उत्प्रेक्ष्यते—सपक्षतयेव सह पक्षेण परिवारेण वर्तन्ते ये ते सप-
क्षास्तत्तथा । 'जे परिनारइ अगगला ते गञ्जणां न जाइ' इति वचनात् । पक्षैः पक्षक-
क्षाकारिभिर्मित्रादिभिर्वा वर्तन्ते ये अथवा समानः पक्षो गोत्रं येषां ते सगोत्राः । 'पक्षो
गोत्रे परीवारे पक्षतौ च' इत्यनेकार्थः । तेषां भावः सपक्षता तथा पक्षयुक्तत्वेन एक-
गोत्रत्वेन वा । बहुपक्षो हन्तुमशक्य एकपक्षश्च हन्तुमशुक्तः ॥ इति चकोरखञ्जनमिश्रु-
नालापाः । इति खचराः ॥

न्यगददनिमिषीनं मीनमेतत्किमु रमसे रमणीसखः सुखेन ।

अनय नयपयोधिपारदृश्वा किमु कुलवैरितया हनिष्यति त्वाम् ॥ २३५ ॥

अनिमिषी मत्स्यी इन्नं स्वकान्तं मीनं मत्स्यमिति न्यगददाचक्षुः । हे मीन, रमणी-
सखः बहुव्रीकत्वेन स्वान्यनारीकलितं किमु कथं रमसे सलिले स्वेच्छया क्रीडसि बहु-
मत्स्यीभिः सार्धं विलससि । केन । सुखेन शर्मणा । निरपायं क्रीडानिषेधहेतुमाह—हे
अनय, न विद्यते नयो निजकुलक्षयकारित्वेन न्यायो यस्मिन् । ‘मत्स्यगलागलिन्याय
जेह जेह नइ पहुचइ ते हनइ खाथ’ इति लोकवार्ता । तथा न्याय एवागाधत्वात्पयोधिः
समुद्रस्तस्य पारदृश्या पारगामी नीतिभिः रामचन्द्रो भूपतिस्त्वा भवन्तं हनिष्यति कृ-
तान्तनिकेतनातिथेयीं प्राहयिष्यति । उत्प्रेक्ष्यते—कुलस्य स्ववंशस्य वैरितया संहार-
कत्वेन किमु यः कुलसंहारकृत्योऽवश्यं स्वाहसैव निहन्यते । तथा चोक्त नैषधे—‘अ-
बलसुकुलाशिनो क्षात्राजिनोऽद्रुमपीडिनः खगान् । अनवद्यतृणार्दिनो मृगान्मृगया-
घायनभूयतां प्रताम्’ इति शैवपुरोहितमन्त्रिवचसा तृपन्नयाणामपि मृगयां करोति ॥

तिमिरिति कान्तां मदनविनोदी वदति मुनीन्दोर्वचनविलासात् ।

अनिमिषभावादिव विनिहन्तुं धरणिमुधांशुः प्रभवति नास्मान् ॥२३६॥

मदनेन कामेन मदनादनद्गोदयाद्वा विनोदो विलासः स्वेच्छया विविधचेष्टा काम-
क्रीडा दुरतादिर्वा अस्वास्तीति मदनविनोदी तिमिरमत्स्यः कान्तां स्वप्रेमवतीं लीलावतीं
मत्स्यीं प्रति इति वदति जल्पति । हे प्रिये, मुनीन्दोः साधुमुधाकरस्य वचनविलासा-
त्कृपाप्रश्लाषितवाचां वैचित्र्यात् धरणिमुधांशुरचला चक्रचन्द्रमाः साहिरस्मान्विनि-
हन्तु न प्रभवति न समर्थो भवति । धरणिशब्दो ह्रस्वोऽपि दृश्यते नाटकशास्त्रे । यथा—
‘प्राचीमागे धरणिविरहिणि कान्तमुद्रे समुद्रे’ इत्यादि । तथा च वाग्भट्टालंकारे—‘मुदा
यस्योद्गीतं सह सहचरीभिर्विनचरैर्मुहुः क्षुत्वा हेलोद्धृतधरणिभारं भुजबलम् । दरोद्र-
च्छर्माङ्कुरनिकरदम्भात्युलकितश्वमत्कारोद्रेकं कुलशिखरिणस्तेऽपि दधिरे ॥’ इति ।
उत्प्रेक्ष्यते—अनिमिषभावाद्देवत्वादिव । ‘अनिमिषो देवमीनयोः’ इत्यनेकार्थः । देव-
देव्यो हि मनुष्येण हन्तुं न शक्यन्ते ॥ इति मत्स्यमिथुनालापः ॥

व्याधेन वेधीकृतकाययष्टी मृगीव तत्साध्वसधावमाना ।

त्रासातिमात्रास्थिरनेत्रपन्ना वादालबालेत्यलपत्प्रियं स्वम् ॥ २३७ ॥

वादालः सहस्रदंष्ट्रः मत्स्यविशेषस्तस्य बाला स्त्री स्व प्रियमात्मीय वलभमित्यलपन्नि-
गदति स्व । किभूता । धावमाना पलायमाना प्रणश्यन्ती । केन । तत्साध्वसेन तस्मान्प्र-
गयो राज्ञो भयेन कीनाशादासीकरणातङ्गेन । पुनः किभूता । त्रासादाकस्मिकभयादति-
मात्रमतिशयेनास्थिरे चञ्चलतमे नेत्रपन्ने विलोचनदले यस्याः । केव । मृगीव । यथा
व्याधेन लुब्धकेन वेधीकृता शरव्या विहिता । ‘रूपा शरव्याकरणे दिवीकसाम्’ इति
नैषधे । यकारसहितस्यापि च्चिप्रत्ययः । काययष्टी तनुलता यस्याः तादृशी मृगी सारङ्गी
व्याधस्य भयेन प्रणश्यन्ती त्रासान्नितान्तरललोचना स्यात् ॥

वादाली किमाललाप तदेवाह—

वादाल कुदालवदानने कि दंष्ट्राः स्फुटीकृत्य सुखेन शेषे ।

गम्भीरताभिश्च्युलुकीकृताब्धेस्त्वद्भानुसूनुर्यदुपैति भूपः ॥ २३८ ॥

हे बल्लभ वादाल सहस्रदंष्ट्र, आनने स्वमुखे कुदालवद्भ्रूखननोपकरणविशेषानिव । 'को-
दालः' इति लोके प्रसिद्धाः । दंष्ट्रा दाढाः स्फुटीकृत्य विकारय सुखेन जलशयेन किं कथं
शेषे निद्रायमाणो वर्तसे । अकारणात् त्वद्भानुसूनुः तव भवतो भानोरादित्यस्य सूनुर्न-
न्दनो धर्मराजो वर्तते त्वद्बधकः अकञ्चर उपैति समागच्छति । सोऽल्पत्—मद्रे, अहं
समुद्रमध्ये, तन्मां कथं मारयिष्यति । अत एव सा वक्ति । किंभूतः साहिः । गम्भी-
रताभिः स्वगम्भीरैः चुलुकीकृतः गण्डूषमात्राम्भोविहितोऽब्धिः समुद्रो येन । कुम्भो-
द्भवत्पीतपयोनिधिसत्कथमात्मानं रक्षसि ॥ युगं संगत्या न क्रियया ॥

स साहेति सहस्रदंष्ट्रमहिलामालिङ्ग्य लीलालसो

मा गाः साध्वसमध्वराशनपतेः पाथोधिनेभेरतः ।

श्रीमत्सूरिगिरा महाव्रतवपुःपाथोनिशोपासना-

प्रोद्भूतप्रणयादिव प्रियतमे नास्मान्हिनस्ति प्रभुः ॥ २३९ ॥

लील्या विलासेन नर्मणा वा मन्थरोऽपरकर्मण्यलसः सहस्रदंष्ट्रमहिलां स्वां प्रियां
वादालीमालिङ्ग्य स्वहृदयेन दयिताहृदय गाढमाङ्गिष्य स वादाल इति आह स्वभूते स्म ।
हे प्राणितप्रियतमे मीर, अतोऽस्मादकञ्चरात् पाथोधिनेमेर्जलधिचक्रवालाया वसुधाया
अध्वराशनपतेर्यज्ञभोजनप्रभोरिन्द्रस्य अध्वरा यज्ञा अशनं भोजनं येषां तेषां देवानां
पतिः स्वामी तस्माद्भ्रूमीन्द्रात् साध्वसं भयं मा गा मा व्रज । यस्मात् श्रीमत्सूरिगिरा
वाक्यात् स प्रभुः साहिरस्मान्न हिनस्ति नालभते । उत्प्रेक्ष्यते—महान्ति सर्वोत्कृष्टानि
भेरवद्भ्रुमशक्यानि यस्य तादृशस्य सूरैरन्यस्य कस्यापि साधोर्वा नात्रा वशंकरस्य
महाव्रतिनो वपुः शरीरं अत्पाथः पानीय तस्यानिशं निरन्तरं या उपासना सेवा ततः
प्रोद्भूतः प्रकटो जातः प्रणयः ज्ञेहः प्रेमातिरेकस्तस्मादिव ॥ इति वादालमिथुनालापः ॥

नकाद्यानुपसृत्य तत्प्रियतमा इत्युचुरातङ्किताः

कीलालेष्विव लोलुपाशयतया हन्ता नृनेतात्मनाम् ।

तेऽप्यारख्यन्निति वज्रबाहुनृपवद्भोपायति क्षमापति-

र्जन्तुङ्गन्तुपितामहः स करुणाकल्लोलिनीवल्लभः ॥ २४० ॥

नका जलयादोविशेषाः कुम्भीराः मत्स्यजातयस्ते आद्या आदिभूता येषां येषु वा
ते नक्रचक्रपाठीनकुम्भीरालस्यकुम्भीमहामुखप्रभुस्वानुपसृत्य समीपमागल्य आतङ्किता
भूपतेर्भातिव्याकुलीभूतास्तेप्रियास्तेषां नकादीनां पत्न्यः इत्यमुना प्रकारेणोचुः कथयां-
चकृः । इति किम् । हे प्राणवल्लभाः, नृनेता नरपतिरकञ्चरः आत्मना चावदात्मजातिजन्तूनां

हन्ता घातयिता[स्ते] विवृद्धव्यसनवशंवदाना कृत्याकृत्यविवेको न भवत्येव । उत्प्रेक्ष्यते—
 कीलालेषु रुधिरेषु लोलुपो लम्पटो लुब्ध आशयो मनो येषां तत्तयेव रुधिरपानलुब्धम-
 नस्त्वेनेव । 'कीलालं रुधिरे जले' इत्यनेकार्थः । तत्त्वतस्तु जलचरत्वेन जले एव
 लोलुपाशयाः । ततस्ते नकाद्या जलयादोत्रजा अपि निजदयिता. स्वस्वप्रियाः प्रति
 इत्याख्यन् इदमाचख्युः । हे प्रियाः, स क्षमापतिर्नृपः जन्तूनां प्राणभृतां पितामहः
 पितृपिता भवन् सन् जन्तून् सर्वंसत्त्वान् नृमृवद्भोपायति रक्षति । किभूतः । कश्चा
 जगजन्तूपरि कृपा तस्याः कल्लोलिनीवल्लभो नदीनायकः समुद्रः । किंवत् । वज्रवाहुनृपवत्
 श्रीशान्तिनाथपूर्वजन्मवज्रबाहुनहीपतिरिव । पारापतप्रमुखाननेकसत्त्वान् । तथा सूरि-
 गिरा इत्यध्याहारादयमाधीदिति ॥ इति नकादिजलजन्तुमिधुनालापः । इति जलचराः ॥

चौलुक्यावनिजानिनेव निखिलेऽकूपारकाञ्चीतले

श्रुत्वा प्राणिगणैरमारिमवनीकान्तेन संकल्पिताम् ।

गर्जन्तीह गजा हसन्ति हरिणाः कूर्दन्त्यथो कासरा

हृष्यन्ति द्विरदद्विषः सुखमधुर्वाघ्रीणसद्वीपिनः ॥ २४१ ॥

केकायन्ते कलितललनाकेलयो नीलकण्ठा

माकन्दस्था विदधति पिकाः पञ्चमालापलीलाम् ।

शब्दायन्ते शिखरिशिखरस्थायुकास्ताम्रचूडाः

कीरा धीरा इव तरुशिरस्यन्वतिष्ठंश्च गोष्ठीः ॥ २४२ ॥

प्रीतिप्रहां रमयति रहः खां चकोरीं चकोर-

श्वेरुः स्वैरं गृहवलिभुजः खल्लनाः खे विलेसुः ।

लीलायन्ते धवलगरुतः प्रोच्छलन्ति स्म मत्स्या

विश्वस्यासन्निव सुखमया वासरास्ते तदानीम् ॥ २४३ ॥

चौलुक्यावनिजानिना कुमारपालभूपालेनेव निखिले समग्रे भ्रुकूपारः समुद्रः स एव
 काञ्ची मेखला यस्यास्तस्याः तले । भूमण्डले इत्यर्थः । अवनीकान्तेनाऋत्वरणेन संकल्पिता
 प्रवर्तितामारि जीवदयां श्रुत्वा निशम्य इह जगति गजा सर्वेऽपि बन्धुचारिणः
 गर्जन्ति सजलजलधरवद्गम्भीरधीरगंजारवं कुर्वन्ति । पुनर्हरिणा हृष्येण हसन्ति मिथो
 हास्यं कुर्वन्ति । अथ पुनः कासरा महिषाः कूर्दन्ति नभसि फालां ददते । च पुनर्हरि-
 दद्विषः केसरिणः हृष्यन्ति उद्धुपितकेसरसटाटोपः प्रमोदमेदुरी । पुनर्वाघ्रीणसा.
 खद्विषो 'गाढां चावज' इति प्रसिद्धा । तथा द्वीपिनो व्याघ्राः चित्रकाया वा । तथा
 गिरिनारिगिरिगहने व्याघ्रीचित्रकचित्रकीव्याघ्राणां च संयोगे जायमानास्त्रय 'दीपडा'
 इति प्रसिद्धाः सुखं सातमपुर्विभ्रति स्म । सातेन शेरते इत्यर्थः । पुनः कलिता निनिदा

ललाभिमर्षयूरीभिः समं केलयो विलासा चैत्सादृशा नीलकण्ठाः केकायन्ते सताण्डवा-
 डम्बरं केकारवं कुर्वते । पुनर्माकन्दस्थाः स्मितसहकारशाखिशशास्त्रायुकास्तकलिकाकद-
 म्बकास्वादसुन्दरीभूतनूतनाकुण्ठकण्ठाः पञ्चमनाग्नौ रागस्य आलापस्य आलपनस्य धोल-
 नाया लीला विनोदं विदधति । तथा शिखरिणां पत्रलपादपानां शिखरेषु तिष्ठन्तीत्येवं-
 शीलाः स्यायुकाः स्थायिनः सन्तस्ताम्रचूडा कुडुटाः शब्दायन्ते जगत्प्रबोध विदधति ।
 पुनर्धाराः पण्डिता इव । यथा हैम्याम्—‘ज्ञः प्राप्तरूपकृतिकृष्णानिरूपवीराः’ इति ।
 कीराः शुकास्तरुणां पुष्पितफलितद्रुमाणां शिरसि शिखरे उपरिशस्त्रायां गोष्ठीः ‘परस्पर-
 वार्ताः शन्वतिष्ठन् चक्रुः । पुनश्चकोरो ज्योत्स्नाप्रियः प्रीत्या लेहेन कृत्वा प्रदां नप्रीभूतां
 खामात्मीया चकोरो रह एकान्ते रमयति । पुनर्गृह्वलिभुजश्वटकाः स्वैरं स्वेच्छया चेष्टः
 पर्यटन्ति स्म भक्षयन्ति स्म । च पुनः खञ्जना आकाशे विलेपुः विलसन्ति स्म चि-
 क्कीडुवा । पुनर्धवलगस्तो राजहंसा लीलायन्ते मन्थरगमनैर्विचरन्ति । पुनर्मत्स्या मीनाः
 प्रोच्छलन्ति प्रकर्षेणोच्चैरुत्पतन्ति । साहेमृगयानियमनाकर्णनात्सर्वेऽपि प्रमोदभाजो
 जन्तवः स्वतन्त्र क्रीडन्ति ताहिं ते दिनाः [वसा] क्रीडन्ता जाताः तदानीं तस्मिन्प्रस्तावे
 तेऽमारिसक्ता वासरा दिवसा विश्वस्य सर्वस्य जलस्थलमारिचरजन्तुवर्गस्य सुखमयाः
 शर्मप्रचुराः । यदुक्तं रघुवशे—‘क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्त्यदि जन्तुर्वे तु लामवानसौ’
 इति । इति वचनान्तरमानन्दमया इवासन् बभूवुः । परममारिपटहोद्योषणव्यतिकरे
 इत्यर्थः ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

मधुना मञ्जरीमालालंकृताः फलदा इव ।

अमारिमण्डिताः सर्वे कृतास्तेनात्मनीवृतः ॥ २४४ ॥

तेनाकञ्चरेणात्मनीवृतः निजजनपदा अमारिमण्डिता जीवानुकम्पाविभूषिताः
 कृता निर्मिताः । केनेव के । मधुना फलदा इव । यथा वसन्तेन सर्वे महीरहा मञ्ज-
 रीणां कलिकानां उपलक्षणात्पल्लवपुष्पफलानां च मालाभिरावलीभिरलंकृताः क्रियन्ते ।
 यदुक्तम्—‘अर्धो नराणा पतिरङ्गानां वर्षा नदीनामृतराट् तरुणाम् । स धर्मचारी
 नृपतिः प्रजाना गतं गत यौवनमानयन्ति ॥’ इति ॥

प्राचीनापगुदीचीनप्रतीचीनावनीधनाः ।

साहिप्रवर्तितामारिं शेषामिव शिरस्थुः ॥ २४५ ॥

पूर्वेदिग्दक्षिणदिक्पश्चिमदिग्दक्षिणदिक्संवन्विनो भूमीकान्ता राजानश्चतष्टणामपि
 दिशामधीशाः उपलक्षणाद्विदिशामपीशास्ते कर्तारः साहिना प्रवर्तिताममारिं सकल-
 जीवदयां शेषा देवेन खाभिना वा प्रदत्तप्रसादमिव शिरसि मस्तके अशुर्धारयन्ति
 स्म । शेषाः शीघ्रा अपि । ‘सेस’ इति लोकप्रसिद्धा ॥ इति श्रीहीरविजयसूरिवचनादक-
 व्वरसाहिना निखिलमण्डलेश्वमारिः प्रवर्तिता ॥

१. दिनशब्दस्य वस्तुतः पुंस्त्वाप्रसिद्धत्वेन चिन्त्योऽय प्रयोगः, अर्शाद्यजन्त-
 त्वात्पुस्त्वं वा.

श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयैस्तैः स्थानसिंहः स्वयं
निर्माप्यातिमहोत्सवेन भगवद्विम्बप्रतिष्ठामहम् ।

कल्याणश्रियमर्थिसार्थवशगां कुर्वन्नपि प्रीतिमा-
नेतच्चित्रममुत्र तन्निजवशां तां निर्मिमीते स्म यत् ॥ २४६ ॥

अमुत्रास्मिन् जगति तत्प्रसिद्धमेतद्दृश्यमानं चित्रमाश्चर्यमास्ते । तत्किम् । थानसिंहो यत्तां कल्याणश्रियं मुक्तिलक्ष्मीं निजवशां स्वायत्ता निर्मिमीते स्म चकार । किंभूतः । प्रीतिमान् मुक्तिलक्ष्मीं प्रति स्नेहवान् । अन्यत्र प्रमोदभेदुरिताहयष्टिः । पुन किं कुर्वन् । कल्याणश्रियं सुवर्णविभूतिमर्थिना याचकानां सार्थस्य वर्गस्य वशगां वशवर्तिनीं कुर्वन्नपि सजन्नपि । किं कृत्वा । इह फतेपुरमध्ये तैरकब्बरसाहिचिहितसन्मानं, श्रिया द्युद्धावा- रत्वेन यशोलक्ष्म्या युक्तानां सूरीणामपरेपामनूचानाना मध्ये ईश्वराः अधिपतयः ज्ञानव- गादिभिर्महीयांसस्तेषु हीरैश्वर्यामणिकल्पैर्ह्यारविजयसूरिभिः स्वयमात्मना अप्रतिमेना- साधारणेन उत्सवेन महेन भगवतां तीर्थंकृता विम्बानां प्रतिमाना प्रतिष्ठा वा सक्षेपा- ज्ञनशलाकादिकां निर्माप्य कारयित्वा ॥

श्रीमदुर्जरराजवीरधवलाधीशः समुत्कण्ठितः
स्वेन श्रीकरणाभिधानपदवीं श्रीवस्तुपालं यथा ।
सूरिक्षोणिमहेन्द्रहीरविजयस्तस्मिन्महेऽस्याग्रहे-

गौपाध्यायपदं निनाय विबुधं शान्त्यादिचन्द्राभिधम् ॥२४७॥

स जगद्विख्याताकब्बरप्रतिबोधविधाता सूरिष्वनूचानेषु क्षोणिमहेन्द्रः पृथिवीपाक- शासनो राजा श्रीहीरविजयमूरिस्तस्मिन् प्रतिष्ठासंबन्धिनि महे महोत्सवे अस्य थान- सिहस्याग्रहेण शान्तिरिति पदमादौ यस्य तादृशी चन्द्र इत्यभिधा नाम यस्य तादृग्विषय विबुधं प्रज्ञांशमुपाध्यायपदं निनाय प्रापितवान् । शान्तिचन्द्रप्रज्ञाशस्योपाध्यायपदं ददावित्यर्थः । तत्र दृष्टान्तं वक्ति—यथा सम्यगुत्कण्ठा औत्सुक्यं जातमस्येति समु- त्कण्ठितः श्रीमान्मण्डललक्ष्मीकलितः गुर्जराणा राजा स्वामी वीरधवल इति नामा- धीशः प्रभुः स्वेनात्मना श्रिया भाग्यवैभवेन युक्त वस्तुपाल तेजःपालज्येष्ठप्रातर श्रीकरणान्नीं पदवीमधिकारविशेषम् । मित्रित्वमित्यर्थः ॥ इति थानसिंहप्रतिष्ठायां शा- न्तिचन्द्रस्योपाध्यायपदम् ॥

दुर्जनमल्लो दुर्जनमल्ल इव गुणैर्महीपतेर्मान्यः ।

समहं प्रत्यष्टापयदर्हत्प्रतिमा मुनीन्द्रेण ॥ २४८ ॥

दुर्जनमल्लो नाम श्राद्धो मुनीन्द्रेण सूरिपार्श्वे समहं महामहकलितं यथा स्यात्तथा अर्हत्प्रतिमा भगवद्विम्बानि प्रत्यष्टापयत् प्रतिष्ठापयति स्म । किंभूतः । गुणैरौदार्यवर्धन-

णिपरीक्षाकारकादिभिः कृत्वा महीपतेरकम्बरसाहेमान्यो बहुमाननीवः । पुनः शुणैर्दुर्जनानां कर्णेजपानां खलानां वा मल इव मलः प्रतिपक्षः ॥

समहं मथुरापुर्यां यात्रां पार्श्वसुपार्श्वयोः ।

प्रभुः परीतः पौरौषैश्चारणर्षिरिवाकरोत् ॥ २४९ ॥

प्रभुर्होरविजयसूरिः मथुरापुर्यां मधूपन्नगरे समहं सोत्सव चारणर्षिर्विद्याजहात्वारणादिमुनिरिव पौरौषैर्नागरिकनिकरैः परीतः परिवृतः संघेन सहितः पार्श्वसुपार्श्वयोर्लज्यो-विशतितमसप्तमजिनचन्द्रप्रतिमयोर्यात्रामकरोच्च कृतवान् ॥

जम्बूप्रभवसुख्यानां मुनीनामिह स प्रभुः ।

ससप्तविंशतिं पञ्चशतीं स्तूपान्प्रणेमिवान् ॥ २५० ॥

स प्रभुर्होरसूरिरिहैव मथुरानगर्यां जम्बूनाममहावीरदेवस्य द्वितीयपट्टधरः, चरमकेवली प्रभवनामा तृतीयः पट्टधरः, तौ मुख्या प्रकृष्टावायौ वा येषां तेषां मुनीनामुपलक्षणात्साध्वीनामपि परं तन्मध्यवर्तिनामेव सहस्रसप्तविंशत्या वर्तते या तादृशीं पञ्चशतीं स्तूपान् प्रणेमिवान्नमति स्म । पञ्चशती प्रभवस्वामिसहिता चौरसाधूनां जम्बूस्वामियुक्तानामद्यानां कनीनां नवानामपि मातृपितृणां नव त्रिभिर्गुणिताः सप्तविंशतिर्जातं यथोक्तमान सप्तविंशत्यधिका पञ्चशतीस्तूपाः सन्तीति ॥ मथुरायात्रा ॥

गोपालशैलेऽथ सुपर्वसद्वावष्टम्भनस्तम्भ इवान्युपेत्य ।

समं जनौषैर्जिनसार्वभौमं ककुद्भकेतुं नतवान्त्रतीन्द्रः ॥ २५१ ॥

अथ मथुरायात्रानन्तरं त्रतीन्द्रः सूरिः जनौषैर्भविकप्रकरैः समं सार्धमुपेत्यागल्य गोपालशैले 'गवाल्लेरगड' इति लोकोक्त्या तत्र ककुद्भान् वृषभः केतुश्चिह्नं यस्यैतावता ऋषभस्वामिन जिनाः सामान्यकेवलिनः तेषु तेषां मध्ये वा सार्वभौमं चक्रवर्तिनं नतवान् प्रणमति स्म । किभूते गोपालशैले । सुपर्वसद्भनः स्वर्गस्यावष्टम्भनार्थमाधारकृते त्रेथिना विश्वसृजा कृते स्तम्भे स्थूणा वागिव ॥

द्वापञ्चाशद्भजमितवृषभप्रतिमां स सिद्धशैले इव ।

प्रभुरपरं अपि तस्मिन्मूर्तीर्जैनीरनंसीत्सः ॥ २५२ ॥

स प्रभुः सूरिः सिद्धशैले शत्रुंजयपर्वते इव तस्मिन् गोपगिरौ द्वापञ्चाशतो गजावलादिप्रमितिकरणार्थं वृषभस्या काष्ठमया वा चट्टिविशेषात्सैर्द्विपञ्चाशद्भिर्मिता प्रमणीकृता या वृषभस्यादिनायस्य प्रतिमा मूर्तिस्वामाशां बरीयाकृतित्वाद्वासक्षिपपूर्वकमनसीत् प्रणतवान् । अपि पुनरपरं अन्या अपि जैनीर्जिनसंबन्धिनीमूर्तीः प्रतिमाः पञ्चाशच्चत्वारिंशत्यत्रात्रिंशत्त्रिंशत्यादिगजमानास्तथैव पूर्वंप्रतिमावन्नेमिवान् ॥

यात्रां कृत्वात्र सुत्रामा यथा नन्दीश्वरे दिवम् ।

प्रभुर्विभूषयामास पुनरप्यागरापुरम् ॥ २९३ ॥

प्रभुः सूरिरत्र गोपगिरौ यात्रां जिनपादप्रणतिं कृत्वा भावविधिपूर्वं विधाय पुनरपि व्याघ्रव्य तदेवागरानाम नगरं विभूषयामासालकृतवान् । दृष्टान्तमाचष्टे—यथा सुत्रामा सौधमेन्द्रः नन्दीश्वरे जम्बूद्वीपादष्टमे द्वीपे भगवत्कल्याणकादिकाद्याहिकादिषु यात्रां गीतनृत्यकारापणादिमहोत्सवनिर्माप्य पुनरपि दिवं खलोकं भूषयति ॥ इति गोपगिरियात्रा ॥

यः सेरद्विकखण्डलम्भनिकया ख्यातोऽखिले मण्डले

श्रद्धार्वानिह मेदिनीपुरसदारङ्गः प्रभोर्भक्तितः ।

सोऽदान्मूर्तमिवेन्द्रकुम्भिनमिमं लक्षप्रसादं पुन-

र्वाहानां नवतिं च काञ्चनमणीस्वर्णांशुकाद्यर्थिनाम् ॥ २९४ ॥

तस्मिन्नवसरे इहागरानगरे सः दानशक्त्या प्रसिद्धो मेदिनीपुरस्य मेढानगरस्य वास्तव्यः सदारङ्गनामा श्रद्धावान् श्रावकः प्रभोः सूरीन्द्रोरुपरि भक्तितः भक्तिवशाद्वागान्तिशयात् । अर्थिनां थाचकानामिति सर्वत्र योज्यम् । मूर्तं मूर्तिमन्तं भूमावागतमिन्द्रकुम्भिनमैरावणमिव इभं गजोचितपरिकरादिकलितकरणमदाद्दौ । पुनर्लक्षप्रसादं 'लखपसाय' इति जनप्रसिद्धिः च पुनर्वाहानां जात्यतुरङ्गणा नवतिं नवतिप्रमाणान्श्वान् ददिवान् । पुनः काञ्चनैः सुवर्णैर्मणीभिः रत्नैः उपलक्षिता स्वर्णं मुद्रा अङ्गुलीयकानि । 'साक्षराङ्गुली मुद्रा' इति हैम्याम् । 'वेढवीटी' इति प्रसिद्धा । तथा अर्थिना अङ्गुलानि नानाविधवज्राणि । आदिशब्दादुर्णयवः 'सखलातपामरी' इति जनप्रसिद्धाः । दत्ते स्म । श्रूयते हि—कस्मिन्नपि व्यतिकरे पातिसाहिमार्गणेन सूरीन्द्रः करीन्द्रमज्ञानायाचितः । तदवसरे च करिराजसमर्पकं सकलसंघमनुनीय सदारङ्गसाधुः स्वयमेव श्रीहीरविजयसूरीन्द्रोरुपरि न्युच्छन्न निर्माय तस्य साहिङ्गुम्बकस्य सर्वगजोपकरणपरिकलितं गज परसं कस्यापि तादृशस्य लक्षप्रसादमन्येषां च नवतिं तुङ्गसुरङ्गमाना परेषां च वस्त्रस्वर्णमणिभूषणौर्णयुप्रमुखं दत्तवानिति । स कः । यः सदारङ्गश्राद्धः सेरयोर्लोकप्रसिद्धयोर्मानविशेषयोर्द्विकं युगलं तन्मिदानां खण्डानां मद्रुधूलीना लम्भनिकया प्रतिमथनप्रदानेनाखिले मण्डले ख्यातः प्रसिद्धिमान् जातोऽस्ति ॥ इति श्रीहीरविजयसूरिश्राद्धदानम् ॥

मुक्त्वामात्यमिवावनीशसविधे शान्त्यादिचन्द्रामिधो-

पाध्यायं प्रविधाय तत्र विषये वर्षाश्चतस्रः स्वयम् ।

श्रीकम्मातनयत्रतीन्द्रविलसत्संधाग्रहाद्रुर्जरा-

द्रुच्छन्नागपुरे स तिष्ठति चतुर्मासीं स नागेन्द्रवत् ॥ २९५ ॥

स सूरिर्नागपुरे नगरे प्रसिद्धे नगरे चतुर्मासीं वर्षासमयं तिष्ठति स्म । किन्तु नागे-

न्द्रवन् । यथा नागानां राजा नागपुरे भोगवत्या नगर्यां तिष्ठति । किं कुर्वन् । श्रियाः
 आचार्यलक्ष्म्या कलितो यः कम्माख्यसाधोस्तनयः पुत्रो ब्रतीन्द्रः सूरिरेतावता विज-
 यसेनसूरिस्तेन विलसन् शोभमानो यो गुर्जरदेशसंघः साधुसाध्वीश्रावकभ्राविकारूप-
 सनुदायस्तस्याग्रहात्पुरोधाद्गुर्जरानुषरित्रीपद प्रति गच्छन् प्रतिष्ठमानः । किं कृत्वा ।
 अमास्य सचिवमिव अवनीचस्याकन्वरपातिसाहेः सविधे संनिधाने शान्तिरिति पदमादौ
 यस्य तादृश चन्द्रोपाध्यायम् । शान्तिचन्द्रवाचकमित्यर्थः । मुक्त्वा कार्यकरणार्थं संस्थाप्य
 पुनस्तत्र मेवातनान्नि विषये मण्डले खयमात्मना चतस्रश्चतुःसंख्याकाः वर्षाः प्राच्यकाल-
 प्रप्रतिबद्धाश्चतुर्मासीः प्रविधाय कृत्वा । स्थित्वेत्यर्थः ॥ इति मेवातमण्डलादागत्य नागपुरे
 चतुर्मासककरणम् ॥

तस्मिञ्जगन्मल्लमहीन्द्रमन्त्री मेहाजलो नाम वणिञ्जहेन्द्रः ।

भक्ति व्यधात्कृतमहो मुनीन्द्रोः पद्मावतीकान्त इवाहिकेतोः ॥ २९६ ॥

तस्मिन्नागपुरे जगन्मल्लो जगमाल इति नाम्ना महीन्द्रो राजा तस्य मन्त्री प्रधानो
 मेहाजल इति नाम वणिक्चतु नैगमेषु महेन्द्र इन्द्रसदृशः मुनीन्द्रोः सूरिन्द्रस्य भक्ति
 सेवा पशुपासना व्यधात् चकार । किंभूतः । कुतो निष्पादितोऽखिलपुरजन्मार्थानार्थ-
 जनैर्मह उत्सवो येन । क इव । पद्मावतीकान्त इव । यथा धरणेन्द्रः अहिकेतोः श्री-
 पार्श्वनायस्य स्वस्य नागेन्द्रपदप्रदानप्रमोदेनान्यप्रकारेण वा महोत्सवं कुर्वन् भक्ति
 विधत्ते ॥

श्रीमज्जेसलमेरुनामनगरादागत्य संघान्त्रितः

कोष्ठागारिकमाण्डणो मुनिमणिं मौवर्णटङ्कैर्मुदा ।

सिद्धौ स्वर्मणिवत्प्रपूज्य तृणयंलक्ष्मीं पुनस्तपुरे

नानादानविधौचित्तां प्रकटयांचके यथा विक्रमः ॥ २९७ ॥

कोष्ठागारिकः धान्यकोष्ठाध्यक्षः लोकप्रसिद्धया 'कोटरी' माण्डणः । 'श्रामनाम्नोः सं-
 स्काराभावः क्वचित्' इति वचनान्माण्डणः । संस्कारे तु मण्डन इति नाम्ना वणिक् श्राद्धः
 तस्मिन्नागपुरे पुनरित्यन्वयार्थं अन्यानां नानाविधानां दानानां स्वर्णरजताद्युक्तोष्णयुक्त-
 धृत्याद्यनेकप्रकाराणां विश्राणनानां विधा विधयः प्रकारा वा वेपामौचित्यमुचिततामा-
 चित्त्य प्रकटयांचके प्रकाशयामास । दृष्टान्तमाचष्टे—यथा विक्रमो विक्रमादित्यः
 नानादानविधौचित्तां प्रकटीचक्रिवान् । नागण किं कुर्वन् । तस्युरे तस्मिन्नागपुरनगरे
 स्वलक्ष्मीं निजविभव नृणयन् नृणमिव गगयन् । विविधलम्भनिकाभिर्याचकदनाद्यैस्व-
 ध्याहारः । किं कृत्वा । मुदा ह्येण सिद्धर्थं महानन्दप्राप्तये मुनिमणिं हीरविजयसूरिपु-
 रंदर सौवर्णटङ्कैः 'सोनइयाइ' इति प्रसिद्धैः प्रपूज्याच्येत्वा । किंवत् । स्वर्मणिवत् । यथा
 कोऽपि सिद्धर्थं स्वार्थसंप्राप्तये विभवार्थं चिन्तामणिं पूजयति । किं कृत्वा । श्रीमतो
 लम्बोः दुर्गादिशोभा वा विद्यते चास्तितादृश यजेसलमेरुनामाभिधान यस्य तादृशाग्रग-

रात् । जेसलमेरपुरादित्यर्थः । आगत्य । किंभूतो मण्डनः । संघेन । यद्यपि संघशब्देन चातुर्वर्ष्यं गृह्यते, तथाप्यत्राधिकारात् श्राद्धश्राद्धीसार्थेनान्वितः सहितः ॥

..... ।

..... ॥ २५८ ॥

परेऽपि अन्यान्यनगरसंघान्धनः संघाः क्रमात्तत्र नागपुरे उपागत्य समेत्य विमोहो-
रसूरेः पादांश्वरणानभिवन्ध नमस्कृत्य निजं निजं स्वं स्व स्थान नगरग्रामादिकमास्पदं
ययुर्गताः । कानिव । अभिवन्ध तीर्थानिव । यथा संघा विविधग्रामनगरजनपदसंघान्धनः
श्राद्धीसखश्राद्धसार्थाः शत्रुजयोज्यन्तार्हुदाष्टापदसमेतशिखरादिषु विभोर्भगवतः पादात्
जिनविम्बान् जिनपादुकान्वा अभिवन्ध प्रणम्यान्धित्वा च निजनिजस्थानं यान्ति ॥

यदन्यनीवृत्तिसुद्रिकायां विभर्ति माणिक्यमिवात्र लक्ष्मीम् ।

क्रमात्प्रतिक्रम्य स तत्पुरे चतुर्मासी विहारं विदधे व्रतीश्वरः ॥ २५९ ॥

स सूरिः क्रमात्पर्युषणापरिपाद्या तत्पुरे तस्मिन्नागोरनगरे चतुर्मासी प्रतिक्रम्य
अथ वा कार्तिकचतुर्मासकं प्रतिक्रम्य व्रतीश्वरो यतिराजो हीरसूरिर्विहारं विदधे वि-
हितवान् प्रतिष्ठते स्म । तत्किम् । यत्पुरम् अन्येऽपरे ये नीवृतो जनपदास्तेषा ततिः
श्रोणिः सैव सुद्रिका अङ्गुलीयक तस्यां माणिक्यं महर्ष्यमणिरिवात्र भूमण्डले लक्ष्मीं
शोभां विभर्ति धत्ते । 'और देस सब सुदडी उर नागोर नगीना' इति तत्रत्यजनैः
प्रसिद्धिरयथावत् श्रूयते ॥ इति नागपुरचतुर्मासकम् ॥

पीपाढिनाम्नि स्वपुरे प्रभोर्मरुत्पुरोपमे नागपुरादुपेयुषः ।

तालाहसाधुर्व्यधिताधिकोत्सवं तदा प्रदेशीव मुदान्तिमार्हतः ॥ २६० ॥

तदा तस्मिन्सूरिसमागमनावसरे पीपाढि इति नाम यस्य तस्मिन् पीपाढिनान्नि
स्वपुरे आत्मीयनिवसननगरे ताला इत्याह्वा नाम यस्य तादृशः साधुर्वणिक् । तालोसाह
इत्यर्थः । प्रभोहीरसूरेरधिकमतिशायिनमुत्सवं व्यधित कृतवान् । प्रभोः किं चकुष' ।
नागपुरादुपेयुषः आजगमुष । किंभूते स्वपुरे । मरुत्पुरोपमे मरुतो देवास्तेषा पुरं पत्तन-
ममरावती तस्योपमा सादृश्य यस्य तादृशे । क इव । प्रदेशीव । यथा केशीप्रतिबोधित-
प्रदेशी नामा नृपतिः अन्तिमार्हतश्वरमतीर्थकृतः श्रीमहावीरस्वामिनः छद्मस्थावयाम-
प्रतिबद्ध विहरतः स्वपुरं स्वकीयश्वेताम्बीनगर्था समागतस्यात्यभ्यधिकमहोत्सव विधत्ते
स्म । किं च श्रीसूरीणामागमनावसरे आजगमुषे तालाह्वा आसीत् । तदवसरे तु पाति-
साहेरायत्तत्वात्पीपाढिनगरे निवसतीति तात्पर्यम् ॥

ग्रामाश्चद्विपतात्रखान्यधिपतिः सामन्तबधोऽजनि

श्रीमालान्वयभारमल्लतनयः श्रीइन्द्रराजस्तदा ।

आहातुं सुगुरुन्वकीयसचिवास्तेनाथ संप्रेषिताः

प्रासादे निजकारिते भगवतां मूर्तिप्रतिष्ठाकृते ॥ २६१ ॥

तदा तस्मिन् पीपाडिपुरपादावधारणप्रस्तावे श्रिया युक्त इति नामा वणिक् वर्तते । किंभूतः । श्रीमाल इत्यन्वयो वशो यस्य तादृशो यो भारप्रलस्यस्य तनयः पुत्रः । पुनः किंभूतः । ग्रामाणां पञ्चशतीजिनानां संनिवेशानां तथा अश्वानां तुरंगमाणां तथा द्विपाना हस्तिना तथा ताम्राणां खानेराकरस्थाधिपतिः स्वामी । किंनद । सामन्तवत् । यथा सामन्तः सीमालभूपालः कनिचिद्ग्रामपुराधिपतिः सामान्यनृपः ग्रामाश्वद्विपखान्यधिपतिः स्यात् । राजन्यानां तु 'वगिख' इति, यवनानां तु 'वंवरो' इति प्रसिद्धस्तुल्य इति । अथ प्रभोर्महदेशे समागमनानन्तरं तेनेन्द्रराजेन सुगुरुन् हीरविजयसूरीन् आहातुं स्वविराटनगरे आकारयितुं स्वकीयसचिवा निजप्रधानपुरुषाः संप्रेषिताः प्रस्थापिताः । किमर्थम् । निजेनात्मना कारिते निर्मापिते प्रासादे विहारे भगवतां तीर्थकृतां मूर्तिप्रतिष्ठाकृते प्रतिमा प्रतिष्ठापयितुम् ॥

ज्ञात्वा शक्ति.....

..... ।

.....

..... ॥ २६२ ॥

अथ विज्ञप्तेरनन्तरं सूरिवरः अभ्यर्णनं समीपस्थायिनं श्रीद्वर्षाङ्गजवाचकं श्रिया वाचकलक्ष्म्या युक्तं हर्षा इति नाम्नो वणिजः अङ्गज नन्दनं कल्याणविजयनामानं वाचकेष्वनिमणिमुपाध्यायराजं प्रैषीत् तत्र प्रख्यापयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अपरामर्त्यां स्त्रीयामात्मीयां मूर्तिं किं तन्नूमिव स्वप्रतिमामिव । किं कृत्वा । स्वामात्मीयामर्शिक शरीरासामर्थ्यं ज्ञात्वा भवधार्यं । किं कर्तुम् । इतः पीपाडिपुरात् मेवातमण्डलस्थविराटनगरे गन्तुं प्रयातुम् । ततः प्रेषणानन्तरं सोऽपि वाचकेन्द्रोऽपि सपदि शीघ्रमनविच्छिन्नप्रयाणैः क्रमाद्ग्रामानुग्रामविहारपरिपाठ्या तत्पुरं विराटनगरं प्राप्यासाद्य कुसैर्निर्मितैरसाधारणस्तस्य लेन च महामहैः प्रतिष्ठां विरचयांचके हृतवान् ॥

रत्नस्वर्णसुवर्णकोपलमयासार्चाप्रतिष्ठाक्षणे

हस्त्यश्वंशुकभूषणाशनमुखानेकप्रकारैस्तदा ।

भोजेनेव पुनर्गृहीतवपुषा विश्वाथिदौस्थ्यच्छिदे

चत्वारिंशदनेन रूपकसहस्राणि व्ययीचक्रिरे ॥ २६३ ॥

तदा तस्मिन् रत्नानि स्फटिकादीनि स्वर्णं काञ्चनं सुवर्णकं पित्तलम् । यदुक्तं हैम्याम्—'सीरीरीरीवरीतिश्च पित्तलोहं सुवर्णकम्' इति । उपलः मन्मानीखनिजन्मा पापाणस्त एव स्वरूप चासां तादृशा आप्तानां जिनानामर्चाः प्रतिमाः तासां प्रतिष्ठाक्षणे

स्थापनमहोत्सवे इन्द्रराजेन हस्तिनां गजाः अश्वा वाजिनः अशुकानि वज्राणि भूषणान्याभरणानि अश्रनानि जेमनवरा मुखानि आद्यानि येषु तादृशैरनेकैर्बहुविधैः प्रकारैः कृत्वा चत्वारिंशन्मितानि रूपकाणां रूप्यदङ्कानां 'रूपया' इति प्रसिद्धानां सहस्राणि व्ययीचक्रिरे व्ययीकृतानि । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वेश भवेषामर्थिना याचकानां दौस्थ्यच्छिदे दारिद्र्यच्छेदनाय पुनर्द्वितीयवारं गृहीतवपुषा उपानदेहेन भोजेनेव धाराधिराजमोजदेवेनेव ॥ इति विराटनगरप्रतिष्ठा ॥

श्रीरोहिण्याः प्रतिष्ठायै संश्रुतायै स्वयं प्रभुः ।

ततः प्रतस्थे यत्साधोः स्थितिर्नैकत्र भृङ्गवत् ॥ २६४ ॥

प्रमुहूर्त्तसूरिस्ततः पीपादिपुरतः प्रतस्थे प्रचलितः । कस्येव । श्रीरोहिण्याः शिवपुर्यां प्रतिष्ठायै शिवपुरीश्राद्धकारितचतुर्मुखप्रासादतद्विम्बानां च प्रतिष्ठाकृते । किंभूतायै प्रतिष्ठायै । संश्रुतायै इन्द्रराजसचिवागमनात्प्रथममङ्गीकृतायै स्वयमात्मनैव प्रस्थाने । युक्तोऽयमर्थः—यद्यस्मात्कारणात् साधो संयमिनः स्थितिर्वास एकत्र न स्यात् एकस्मिन्नेव स्थाने न स्यादेव नैव भवेत् । किंवत् । भृङ्गवत् । यथा भ्रमरस्य एकत्र स्थितिर्न स्यात् । यत उक्तम्—'सममाणं सडण्णं भ्रमरकुलाणं गोकुलाणं च । अणियाउवसहीउसारयाणं च मेहाणम् ॥' इति ॥

वरकाणकमागत्य पुरं सूरिपुरंदरः ।

वरकाणकपार्श्वेशं साक्षात्पार्श्वमिवानमत् ॥ २६५ ॥

सूरिपुरंदरो हीरविजयसूरिः वरकाणकनान्ना पार्श्वयक्षस्य ईशं स्वामिन पार्श्व एवेशो विश्वनाथकः तमनमन्नमस्करोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—साक्षात्प्रत्यक्षं स्वयमेवमुक्तेरजायात् श्रीपार्श्वनाथमिव । किं कृत्वा । वरकाणकमित्यभिधानं पुरमागत्य समेत्य ग्रामनाम्नं श्रीपार्श्वनाथाभिधानम् । श्रीब्रह्मेश्वरपार्श्वनाथवत् ॥

आगादथाभिमुखमस्य पुरादमुष्मा-

दागच्छतो विजयसेनगुरुर्गणेन्दोः ।

विश्वोपकारकृतिनौ मिलितौ मिथस्तौ

तीर्थाधिभूगणधराविव दिद्युताते ॥ २६६ ॥

अथेत्सपराधिकारे अस्माद्भ्रमरकाणकपुरादागच्छतः शिवपुर्यां समवमरतः अन्य गण-न्दोर्हीरविजयसूरेर्विजयसेननामा गुरुराचार्यः अभिमुखं मुखमागादावर्यां तथा तौ भट्टारकाचार्यां मिथः परस्परं मित्तिं संगतां दिद्युताते राजतः । किंभूतां । विश्वेषां जगतां समस्तभव्यजीवानां वा उपकारो बोधिबीजदानादित्यत्र कृतिर्ना चतुरां । उत्प्रेक्ष्यते—तीर्थाधिभूस्तार्थंकरस्तथा गणधराविव ॥

उत्सैरिव पत्कजैः शिवपुरीं संप्राप्य भूषां परां
 प्रासादे च चतुर्मुखे ध्रुव इव श्रीमन्महोक्षध्वजम् ।
 चैत्येऽन्यत्र पुनर्गजध्वजजिनं विम्बैरनेकैः समं
 प्रत्यस्थापयदासपालविलसन्नेताप्रणीतोत्सवैः ॥ २६७ ॥

स हीरसूरिः ध्रुव इव ब्रह्मणीव चत्वारि मुखानि आननानि यस्य तादृशे प्रासादे
 विहारे श्रीमन्त त्रैलोक्यलक्ष्मीकलित महोक्षध्वजं वृषभकेतनमादिनाथ पुनरन्यत्र चैत्ये
 जिनगृहे गजध्वज हस्तिलाञ्छनमजितनाथं जितं तीर्थकरं प्रत्यस्थापयत्प्रसातिष्ठिपत् ।
 कथम् । समं सार्धम् । कैः । अनेकैः शतसंख्यैर्विम्बैर्जिनप्रतिमाभिः । कैः । आसपालनाम्ना
 संघपतिना तथा विलसता शोभमानेन नेतानामसाधुना प्रणीतैः कृतैरुत्सवैः महामहैः ।
 आसपालसंघपतिना चतुर्मुखप्रासादे आदिनाथस्य प्रतिष्ठा कारिता, नेताकेन श्रीभजि-
 तनाथचैत्ये श्रीभजितनाथस्य प्रतिष्ठा निर्मिता इति तत्त्वम् । किं कृत्वा । उत्सवैः शेषैः
 इव पत्कजैः चरणारविन्दैः शिवपुरीं श्रीरोहिणीनगरीं पदा प्रकृष्टां भूषां शोभां संप्राप्य
 लम्भयित्वा । प्यन्तत्वाद्विकर्मकत्वम् ॥

आरुह्यार्जुदभूधरं जिनपतीन्नत्वा पुनर्गुर्जरा-
 न्प्रस्थातुं स्पृहयन्महीपतिसुरत्राणेन मन्त्रीश्वरैः ।
 आगृह्यायममारिर्निर्मितिकरव्याप्तुक्तिपूर्वं समा-
 हृतो भूषितवांस्ततः शिवपुरीं वर्षागमे सूरिराट् ॥ २६८ ॥

ततः प्रतिष्ठाकरणानन्तरमय सूरिराट् हीरविजयसूरीन्द्रो वर्षागमे चतुर्मासके शिवपुरीं
 पुनर्भूषितवानलं करोति स्म । किंभूतः । महीपतिना सुरत्राणनाम्ना वृषेण मन्त्रीश्वरैः स्वमु-
 ख्यप्रधानपुरुषैः सकलेऽपि स्वमण्डले अमारिर्निर्मितिर्जाविदयापालनं तथा करणं राजदे-
 याशाना जनदण्डानां च व्याप्तुक्तिर्भोचनं पूर्वं यथा स्यात्तथा । यावन्तं समयं श्रीपूजः
 मन्त्रगरीमलंकरिष्यन्ति तावत्कालं मदीचाखिलमण्डले अमारिं तथा जनेषु करदण्डदो-
 चनं करिव्यामीति वाग्वन्धपूर्वकमित्यर्थः । आगृह्याग्रहं कृत्वा मन्त्रीश्वरैः स्वप्रधानपुरुषैः
 समाहृतः सम्यक्प्रकारेण संमानदानपूर्वकमाकारितः । सूरिराट् किं कृवंन् । अर्जुदभू-
 धरं हिमाद्रिनन्दनशैलाधिस्य कामारुह्याध्यास्य पुनर्जिनपतीन् चैत्येषु भगवत्प्रतिमां नत्वा
 प्रणम्य पुनर्गुर्जरान् गुर्जरजनपदं प्रति प्रस्थातुं स्पृहयन् । पुनःशब्दो घण्टालालान्या-
 येनोभयत्रापि योज्यते ॥ इति शिवपुरीं प्रतिष्ठाद्वयपूर्वकं चतुर्मासकम् ॥

हेमसूरीश्वरेणेवाणहिलपुरपत्तनम् ।

क्रमाद्विहरता तेनालं चक्रे त्रितिचक्रिणा ॥ २६९ ॥

क्रमाच्चतुर्मासिकप्रतिक्रमणानन्तरं पारणके विहरता क्रमाद्भ्रामानुप्रार्भं सुखं सुखाद्वा

विहारं कुर्वता तेन त्रितचक्रिणा सूरीन्द्रेणाणहिल्लपुरं नाम पत्तनमल्लं चक्रे । केनेव । हेम-
सूरीश्वरेणेव । यथा हेमचन्द्रसूरिपुरदरेण पत्तनमल्लं क्रियते ॥ इति गुर्जरदेशागमनम् ॥

निःशेषोचितकर्मकर्मठधियं वाचैव वाचस्पातं

मुक्त्वा तत्र च भानुचन्द्रविबुधावीशं गुरुणां गिरा ।

श्रीमद्वाचकशान्तिचन्द्रगणित्याख्यायि साहेः पुरः

शिष्टिः स्याद्यदि वः प्रयामि तदहं नन्तुं गुरुनुत्सुकः ॥२७०॥

श्रीमान् शोभाकलितो वाचक उपाध्यायः शान्तिचन्द्रगणिना शान्तिचन्द्रोपाध्यायेन
साहेरकच्चरस्य पुरोऽपे इत्याख्यायि प्रोक्तम् । इति किम् । यदि वो युष्माकं विशिराज्ञा
स्यात् तदा उत्सुक उत्कण्ठितोऽहं गुरुन् हीरसूरीनन्तुं नमस्कर्तुं गच्छामि । किं कृत्वा ।
गुरुणां सूरीणां गिरा शासनेन भानुचन्द्रनामान विबुधाधीशं प्राज्ञपातं तत्र फतेपुरे
साहिपार्श्वे वा मुक्त्वा संस्थाप्य । किंभूतं भानुचन्द्रविबुधाधीशम् । निःशेषाणि सम-
स्त्वामि उचितानि साहिकथनयोग्यानि यानि कर्माणि कार्याणि तेषु कर्मठा कार्यश्रमा
प्रतिभा प्रज्ञा मतिर्यस्य । पुनः किंभूतम् । वाचा वाग्विवासेन कृत्वा वाचस्पातं बृह-
स्पतिमिव ॥

प्रह्लादेन ततो गुरुन्प्रति निजात्पाश्चात्स जेजीयका-

मारीणां फुरमानढौकनकरः संदेशवाचो वहन् ।

श्रीमत्सूरिसितांशुशासनकृपाकोशानिश्रावण-

च्छेकः प्रैषि नृपेण वाचकवरः शान्त्यादिचन्द्रामिधः ॥२७१॥

तत आदेशमार्णानन्तरं नृपेणाकच्चरेण निजात्स्वकीयात्पाश्चात्समीपात्प्रह्लादेन
शान्त्यादिचन्द्रामिधः वाचकेषु विबुः शान्तिचन्द्रोपाध्यायः गुरुन् श्रीहीरविजयसूरी-
न्द्रान् प्रति प्रैषि प्रस्थापितः । किंभूतः । जेजीयकाख्यो गौर्जरकरविशेषस्तन्मोचन-
युक्तामारीणां फुरमानं खनाममुद्राङ्कितलेखः स एव ढौकनं प्राभृत नृपोपदा करे हस्ते
यस्य । किं कुर्वन् । संदेशवाचः साहिना संदिधान् कथितान् वाग्विवासान् वहन्
विभ्रत् । पुनः किंभूतः । सूरिसितांशोर्हीरविजयसूरिचन्द्रस्य शासनादादेशात्कृपासकोश-
खकृतकाव्यग्रन्थविशेषस्तस्यानिशं निरन्तरं श्रावण साहेः कर्णप्राधुणकीकारकत्वं तत्र
छेकश्चतुरः ॥

हमाउंसूनोः फुरमानदानाद्युदन्तमुद्वेलकृपापयोधेः ।

प्रीत्या समेत्यास इवात्र सोऽपि न्यवेदयत्सूरिपुरंदरस्य ॥ २७२ ॥

सोऽपि शान्तिचन्द्रवाचकेन्द्रोऽपि अत्र गुर्जरमण्डले पत्तने वा समेत्यागस्य प्रीत्या
मुदा । 'मुत्प्रीत्यामोदसंमदः' इति हैम्याम् । हमाउंसूनोरकच्चरपातिसाहेः फुरमानस्य
खमुद्राङ्कितलेखस्य दानं विश्राणनं गुरुन्प्रति प्रेषणं यत्र तादृशमुदन्तं वृत्तान्तं सूरिपुरं-

दराय न्यवेदयत्कथयान्कार । क इव । भास इव । यथा विश्वस्तः केनचित्कथितं सर्वं
वृत्तान्तं निवेदयति । किभूतस्य हमासंसूनोः । उद्वेलो वेलामतिक्रान्तोऽतिप्रवृद्धः
कृपारूपः पयोधिः समुद्रो यस्य यस्मिन्वा ॥ इति शान्तिचन्द्रोपाध्यायगुर्जरागमनं फु-
रमानदानं च ॥

श्रीभक्त्यर्युषणादिना रविमिताः सर्वे रवेर्वासराः

सोफीयानदिना अपीददिवसाः संक्रान्तिघन्ताः पुनः ।

मासः स्त्रीयजनोर्दिनाश्च मिहिरस्यान्येऽपि भूमीन्दुना

हिन्दुम्लेच्छमहीषु तेन विहिताः कारुण्यपण्यापणाः ॥ २७३ ॥

तेन भूमीन्दुना वसुधासुधांशुना अकवरेण हिन्दुम्लेच्छमहीषु राजपुत्राणां यव-
नानां च भूमीषु आर्यानार्यदेशेष्वपि एते प्रोच्यमाना दिना कारुण्यपण्यानां कृपाक्रयाण-
काणामापणा विपणयो ह्येव विहिताः कृताः । तानेव दिनान्दर्शयति—रविभिर्मिताः
सूर्यप्रमाणा द्वादश श्रीमत्याः पर्युषणायाः सांवत्सरिकपर्वणः । पुनः सर्वे समस्ता अपि
रचेरादित्यस्य वासराः । द्वादशमाससंबन्धिनो निःशेषा आदित्यवारा इत्यर्थः । अपि
पुनः सोफीयानदिना यवनजातिप्रसिद्धाः । अपि पुनरीदस्य दिनास्तेऽपि यवनेष्वेव
प्रसिद्धाः । पुनः संक्रान्तीनां मेपादिकानां सूर्यसंक्रमणानां घन्ता दिवसाः । पुनः स्त्रीय-
जनेः स्त्रीयजन्मनः संबन्धी मासः । तथा मिहिरवासरास्तेऽपि यवनजातिष्वेव वि-
ख्याताः । अपि पुनरन्ये अपरेऽपि दिना वासराः ॥

तेन नवरोजदिवसास्तनुजजन् रजवमासदिवसाश्च ।

विहिता अमारिसहिताः सलतास्तरवो घनेनेव ॥ २७४ ॥

तेनाकवरेण नवरोजस्य क्रीडाविशेषस्य दिवसाः, तथा तनुजानां पुत्राणां जनुपां
जन्मनां मासाः, तथा रजवमासस्य दिवसाः । नवरोजः रजवमासस्य यवनेष्वेव प्रसिद्धौ ।
अमारिसहिता विहिताः जीवदयाकलिताः कृताः । केनेव । घनेनेव । यथा वार्षिकवा-
रिदेन तरवः पादपाः सलता वल्लीसमालिङ्गिता विधीयन्ते ॥

गुरुवचसा नृपदत्तासाधिकषण्मास्यमारिरभवदिति ।

तत्तनुजैरपि दत्ताधिकवृद्धिं व्रततिवद्वेजे ॥ २७५ ॥

गुरोर्हीरविजयसूरेर्वचसा स्वर्गकुसुमापवर्गफलप्रदायिदयालताद्वैतमाहात्म्योपदेशक-
वाक्येन नृपेणाकवरेण दत्ता स्वदेशेषु च प्रवर्तिता सायिका पङ्क्तिर्वासरैरधिकं षण्मासीं
यावदमारिरिति दिनानुक्रमेणाभवद्भ्रूषपी । अपि पुनस्तस्य तनुजैर्नन्दनैः सलेमसाहिनु-

१. दिनशब्दस्य नित्यनपुंसकत्वेन पुंस्त्वघटितोऽयं प्रयोगश्चिन्त्यः, अर्शाद्यजन्त-
त्वात्पुंस्त्वं वा कल्प्यम्.

रादिसाहिप्रमुखेदंता स्वखजन्ममासादिका प्रवर्तिता व्रततिवद्वलीवाधिकशुद्धि मेजे ॥
इत्यमारिदिनव्यक्तिः ॥

येनोद्वेगमवापितो जनपदः स्वक्षीणताकारिणा

तूर्णं त्याजयता निजं पुरमपि प्राणित्रजान्यक्षमवत् ।

शंभोर्देशनया भवस्तनुमतेवाशंसुनां श्रेयसे

जेजीयाख्यकरो व्यमोचि च महीशक्रेण सुरैर्गिरा ॥ २७६ ॥

सुरैर्ह्युरोर्गिरा वाङ्मात्रेण स गुर्जरादिजनपदप्रसिद्धो जेजीया इत्याख्या यस्य तादृङ्गामा करो दण्ड एव महीशक्रेण भूमिन्द्रेण साहिना व्यमोचि सर्वेष्वेव निवारितः । केनेव । तनुमतेव । यथा शंभोस्तीर्थकरस्य देशनया व्याख्यानश्रवणेन प्राणिना भवः संसारो मुच्यते त्यज्यते । नृपेण प्राणिना च किलक्षणेन । श्रेयसे कल्याणाय मोक्षाय वाशंसुना अभिलाषुक्रेण । स कः । येन जेजीयाभिधकरणेन जनपदो गुर्जरमण्डलमुद्वेगं क्लेशमवापितो नीतः । किभूतेन । स्वस्य देशस्यात्मनः क्षीणताया दारिद्र्यस्य कारिणा करणशीलेन । पुनः किं कुर्वता । प्राणित्रजान् जननिकराभिजमपि पुर स्वकीयमपि निवासनगरं तूर्णं द्रविणाभावाद्वातुमशक्ततया शीघ्रं त्याजयता मोचयता । किवत् । यक्षमवत् । यथा राज्यक्षमणा क्षयरोगेण जनपदो देशः कदाचिद्बहुव्यापको भवेत् । अथ वा धर्मचारिनिष्पुत्रनृपाङ्गे भाविना देश उद्वेगमवाप्यते । किभूतस्य । स्वस्य रोगिण आत्मनः शरीरस्य शनैः शनैः क्षीणतां दुर्बलतां करोतीत्येवशीलस्य । किं कुर्वता । तूर्णं रागोत्पत्तेरनन्तरं त्वरितमेव पुरं देहं त्याजयता । 'यदा जठरे अश्वः पुमान् छत्रं सपूर्णं याति तदा देहं त्यजेजन्तुः' इति चिकित्सकशास्त्रे । 'पुरं तु नगराद्रयोः' इत्यनेनकार्थः ॥ इति जेजीयाकरविमुक्तिः ॥

कश्मीराध्वनि पल्वलो जयनलक्षोणीभृताखानि यः

संख्यातो दशयोजनैर्जयनलप्रोह्लासिलङ्काभिधः ।

यूथाधीश्वरसिन्धुराधिपतिवत्पोतव्रजैर्भ्राजित-

स्तं कौतूहलतो निरीक्षितुमिव प्राप्तं सरो मानसम् ॥ २७७ ॥

जयनल इति नाम्ना क्षोणीभृता राज्ञा कश्मीर इति नाम्नो देशस्याध्वनि मार्गे पल्वलस्तटाकः अखानि खानितः । किभूतः पल्वलः । जयनलेनाद्यभूतेन प्रोह्लसनशीला लङ्गा इत्यभिधा नाम यस्य । जयनललङ्काभिधसर इत्यर्थः । पुनः किभूतः । दशयोजनैर्धत्वा-रिशत्क्रोशैः संख्यातः प्रमाणीकृतः । पुनः किभूतः । पोतव्रजैर्भ्राजितः यानपात्रप्रकरैः शोभितः । किंवत् । यूथाधीश्वरसिन्धुराधिपतिवत् । यथा यूथनाथगजेन्द्रः पोतानां दशवर्षदेशीयानां कारकिशोराणां ब्रजैर्गणैः भूपितो भवेत् । 'पञ्चवर्षां गजो बालः स्वात्पोतो दशवर्षिकः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—कौतूहलतः कौतूहात् जयनलनृप तद्वत्सरे चाकचरसाहिमिव वा निरीक्षितुं द्रष्टुं प्राप्तं समागतं मानसं हृत्वा वास सरं द्रव ॥

प्रालेयेन खिलीकृते शिखरवत्प्रालेयभूमीभृतः

शीतार्तिं प्रविषह्य वस्त्रवियुजां संवर्तरात्रीमिव ।

क्षोणीपालनिभालिताखिलमहाभीलोपलम्भः पथि

श्रीवाच्यमशर्वरीवरयितुः संदेशवाक्प्रेरितः ॥ २७८ ॥

श्रीशत्रुंजयभूभृतस्तनुमतां यात्रां विनिर्मित्सतां

मूलान्मोचयितुं स्वयं करमथो श्रीभानुचन्द्रः सुधीः ।

तत्सारस्वतवर्त्मभूषणसरोवोहित्थसंस्थायिनो

विज्ञप्तिं कृतवानकञ्चरधरापाथोजिनीप्रेयसः ॥ २७९ ॥

अथो सूरिसंदेशलेखगमनानन्तरं भानुचन्द्रनामा सुधीर्विद्वान् । भानुचन्द्रप्रज्ञांश इ-
त्यर्थः । तत्पूर्वव्यावर्णितस्वरूपं यत्सारस्वतानां कदमीराणां वर्त्मनो मार्गस्य भूषणम-
लकारभूतं सरो जयनललङ्काख्यस्तटाकः तत्र बोहित्ये बहूने संस्थायिनः तिष्ठतीत्येवं-
शीलस्याकञ्चरनामधरापाथोजिनीप्रेयसः पृथिवीपद्मिनीपतेर्भूमीभानोः विज्ञप्तिम् । यवन-
जातिं प्रसिद्धां अरजीमित्यर्थः । कृतवान् चकार । किं कर्तुम् । श्रीशत्रुंजयभूभृतो वि-
मलाचलस्य यात्रां विनिर्मित्सतां कर्तुमिच्छतां श्रीशत्रुंजयशैलमधिस्थं ऋषभदेवं नन्तुं
पूजयितुं वा काङ्क्षां तनुमतां भव्यजनानां करं राजदेयांशं मूलादादितः सर्वथैव
स्वयमात्मनैव मोचयितुं स्थाजयितुम् । किंभूतो भानुचन्द्रः । श्रीवाच्यमानां मध्ये
शर्वरीवरयितुः निजानाथस्य संदेशवाचा उदन्तप्रेषणेन प्रेरितः । पुनः किभूतः । पथि
मार्गे क्षोणीपालेन पृथिवीपतिना साहिना निभालितो दृष्टः अखिलः समस्तः महानति-
शायी आभीलस्य पीढायाः शीतव्यथायाः उपलम्भः प्राप्तिर्यस्य अत एव पथि मार्गे
शीतार्तिं शीतोद्भूतां पीडा प्रविषह्य मर्षयित्वा । सत्प्रेक्ष्यते—वस्त्रैर्वसनैर्वियुक्तान् पृथ-
ग्भवन्ति तेषां वस्त्ररहितानां संवर्तरात्रीं कालरात्रीमिव क्षयकारिणीम् । पथि किलक्षणे ।
प्रालेयेन हिमेन खिलीकृते विषमे निष्पादिते । किं वत् । शिखरवत् । यथा प्रालेयभू-
मीभृतः तुहिनाचलस्य शिखरं शृङ्गं प्रालेयेन हिमेन स्थपुटोक्रियते विषमं विधीयते ॥
युगम् ॥

भूभृत्कूकुद एष जेजियकरव्यामुक्त्यलंकारितां

योऽमारिं स्वकुमारिकामिव मुदा पूर्वं प्रदाय प्रभोः ।

निःशुल्कां पृथिवीं पुनर्जिनमतं निर्माय नित्योत्सवं

श्रीमत्सिद्धधराधरं प्रददिवांस्तद्यौतके युक्तकृत् ॥ २८० ॥

‘सत्कृत्कृतता कन्यां चो ददाति स कूकुद.’ इति हैम्याम् । एष भूभृदकञ्चरं
एव कूकुदः स्वस्वात्मनः कुमारिकां कन्यामिवामारिं जीवदद्यां सूरिभिरमारिमार्गितां

नृपेण प्रदत्ता अत एव दान पूर्वं प्रथमतः प्रभोर्हारसूरेः प्रदाय दत्त्वा तद्यौतके तयोः
सूरीजीवदययोर्वरवध्वोर्युवतयोर्देये दातव्ये श्रीमन्तमनेकरत्नस्रग्णरजतरचनाक महा-
नन्देन्द्रिरामन्दिरं सिद्धधराधरं शत्रुंजयशैलं प्रददिवान् निष्कर कृतवान् विश्राण-
यामास । किभूताममारिकुमारिकाम् । जेजीयाख्यो यः करो जनदण्डस्तस्य या व्यासु-
किर्मोचनं सैवालंकारो भूषणगणः संजातोऽस्याः । किं कृत्वा ददौ । पृथिवीं स्वस-
धितसर्वैवसुधां निःशुल्कां व्यापारादावपि प्रदेयद्वय्यरहिताम् । शुल्क लोकाभाषया
'दाण' यवनभाषया तु 'जगातिः' इत्युच्यते । पुनर्जिनमतमर्हच्छासनं निस्त्रोत्सव
निरन्तरमहामहं विधाय । नृपः किंभूतः । युक्तमुचितं वेत्तीति विदित्वा च करोतीति
युक्तकृत् । 'यौतकं श्रुतयोर्देयम्' इति हैम्याम् ॥

निजनामाङ्गं कृत्वा फुरमानं प्राहिणोन्नृपः प्रभवे ।

इदमप्यलमकृत ततः करकमलं हंस इव सूरेः ॥ २८१ ॥

नृपः पातिसाहिर्निजस्यात्मनो नामाङ्के उत्सङ्गे मध्ये यस्य तादृश फुरमान कृत्वा विधाय
प्रभवे सूरीन्द्राय प्राहिणोत्प्रेषयामास । ततः प्रेषणानन्तरमिदमपि फुरमान सूरेः कर-
कमलं पाणिपद्मं हंस इवालमकृत भूषयति स्म ॥

यः पूर्वं कलिकालकेलिकलनालीलालयश्रीजुषा

म्लेच्छक्षोणिभुजां वशंवदतया जज्ञे नृणां दुर्लभः ।

तिग्मज्योतिरखण्डचण्डिममहःसंदोहदूरीकृत-

ज्योत्स्नारम्भविभावरीशविभवः सौगन्धिकानामिव ॥ २८२ ॥

सौवर्णेन ततो बभूव भविकैर्लभ्योऽत्र गोशीर्षव-

जातः साधिकरूपकेण तदनु प्राप्यः कथंचिज्जैः ।

साहिश्रीमदकब्बरेण यवनक्षोणीभुजा संमदा-

त्तोऽपि श्रीविमलाचलो मुनिमणेश्चक्रे शयालुः शये ॥ २८३ ॥

यः श्रीशत्रुंजयशैलः पूर्वं प्रथमं म्लेच्छानामागमनसमये म्लेच्छक्षोणिभुजां यवन-
पातिसाहीनां वशंवदतया आयत्तत्वेनाधीनभावेन यात्रिकजनानां दुर्लभो दुःप्रापो जज्ञे
जातः । पूर्वं म्लेच्छा हि चदितु यात्रामपि कर्तुं न ददुः । किंभूतानाम् । कलिकालस्य
कलियुगस्य केलिकलनायै क्रीडाकरणार्थं लीलालयः क्रीडासदनं तस्य श्रियं लुपन्ते
भजन्ते । केषामिव दुर्लभः । सौगन्धिकानामिव । यथा तिग्मज्योतिषो श्रीधमानोर-
खण्डोऽविच्छिन्नो निस्त्रुषो वा चण्डिमा अतितीव्रता यत्र तादृशेन महसा भूयसः
प्रतापानां संदोहेन समुदायेन दूरीकृतो निरस्तो ज्योत्स्नानां चन्द्रिकाणामारम्भोऽभ्यु-
दयो यस्य तादृशस्य विभावरीशस्य चन्द्रमसः विभवः शोभाभरोऽत्र कङ्काराणां दुर्ल-
भो भवेत् । कङ्कारं चन्द्रविकाशि । यथा नैषधे—'कङ्कारमिन्दुकिरणा इव हासभासम्'

इति । 'सौगन्धिकं तु कल्लारम्' इति हैम्याम् । ततोऽप्राप्तेरनन्तरं कियता कालेनात्र काले भूमौ वा सौवर्णेन सुवर्णदङ्केन । सुवर्णविकारः सौवर्णं तेन 'सोढइयो' इति लोक-प्रसिद्धेन । 'दीनारेण' इति पाठो वा । भविकैर्यात्रिकजनैर्लभ्यः प्राप्यो वभूव । किञ्च । गोशीर्षवत् । यथा चन्दनं सौवर्णेन स्वर्णमूल्येन लभ्यते, तदनु हेमदङ्केन प्राप्तेरनन्तरं पद्मसुत्रिकाभिर्महमुदीभिः, तदनु च कथंचिन्महत्कठेन विज्राप्तिभिः साधिकरूपकेण तिस्रभिर्मुद्रिकाभिः कृत्वा कथंचिन्नैः प्राप्योऽभूत् । सोऽप्येवंविधदुष्प्रापोऽपि श्रीविमलाचलः श्रीशत्रुञ्जयपर्वतः चवनक्षोणीभुजा मुद्गलभूमण्डलाखण्डलेन पातिसाहिना श्रीमता चतुर्दिवक्कलक्ष्मीवता अकम्बरेण मुनिमणेः श्रीहीरविजयसूरेः शये शयालुः पाणौ स्थाता चके । गुरुकरकमलवर्तीकृत इत्यर्थः । कस्माद् । संमदाङ्कहृत्परे गुरुश्रीत्या ॥

प्राचीनजैननरपतिवारक इव निष्करे विमलशैले ।

विदधुर्विधिना यात्रां तत्र मनुष्याः परोलक्षाः ॥ २८४ ॥

परोलक्षा लक्षसंख्या मनुष्या यात्रिकास्तत्र विमलशैले शत्रुञ्जयपर्वते विधिना शास्त्रोक्तप्रकारेण यथा 'एकाहारी भूमिसंस्तारकारी पद्म्यां चारी शुद्धसम्यक्त्वधारी । यात्राकाले सर्वसच्चित्तधारी पुण्यात्मा स्यात्सक्रियो ब्रह्मचारी ॥' इत्युक्तविधिना संघपतिमवनविधिना वा यात्रां विदधुः चक्रुः । किंभूते । विमलशैले निकरे कररहिते । कस्मिन्निव । प्राचीनजैननरपतिवारके इव । यथा प्राचीनाः पूर्वकालोत्पन्नास्तथा जैना जिनशासनरक्षितमनसः ये नरपतयो भरताद्या भूपालास्तेषां वारके । तद्राज्यसमये विमलाग्निनिर्गतः करो यस्मात्तादृश आसीत् ॥ इति शूरोविमलाचलार्पणम् ॥

वर्षाकाले व्रतीन्द्रौ तौ राजधान्यपुरेऽन्यदा ।

जम्बूद्वीपे पयोजन्मवान्धवाविव तस्थतुः ॥ २८५ ॥

अन्यदा अन्यस्मिन् कस्मिंश्चिद्वर्षाकाले प्रावृत्समये चतुर्मासके तौ व्रतीन्द्रौ श्रीहीरविजयसूरिविजयसेनसूरी राजधान्यनाम्नि पुरे नगरे तस्थतुः स्थितौ । अर्थाच्चतुर्मासकम् । काविव । पयोजन्मवान्धवाविव । यथा जम्बूद्वीपे द्वौ भास्करौ तिष्ठतः ॥

श्रीमत्सूरिपतिः प्रसन्नहृदयः सन्मानुचन्द्रामिध-

प्राज्ञेन्दोरथ वाचकाह्वयपदं दत्ते स वाचैव सः ।

संस्थास्रोरतिदूरतोऽपि कुमुदां पङ्केरिव ज्योत्स्नया

प्रोद्यत्पार्षणज्ञर्वरीवरयिता प्रोज्ज्मतावैमवम् ॥ २८६ ॥

अथ राजधान्यपुरागमनचतुर्मासकस्थितिकरणानन्तरं प्रसन्नं शत्रुञ्जयकरमुक्तिसत्क-पातिसाहिपुरमानप्रेषणेन कृत्वा प्रसादोपेतं हृदय मनो यस्य तादृशः स जगद्गुरुवि-रदतया ख्यातः श्रीमत्सूरिपतिः श्रीहीरविजयसूरिरतिदूरतो लामपुरे लार्हीरनगरे

साहिपार्श्वे संस्थाभ्योः स्थितवतोऽपि भानुचन्द्र इत्यभिधा नाम यस्य तादृशस्य प्राग्नेन्दो-
र्विवुधविधोः प्रज्ञांशस्य वाचक इत्याह्वयं नाम यस्य तादृश पदम् । उपाध्यायपदमित्यर्थः ।
दत्ते स्म । कथा । वाचा । कथमेव । वचनमात्रेणैव न तु वासक्षेमपूर्वमिति । क इव ।
प्रोद्यत्पार्वणशर्वरीवरयितेव । यथा उदयं प्राप्नुवन् पूर्णिमाचवन्धी शर्वर्याः निशाया वरयिता
भर्ता अतिशयेन दूरतोऽपि भूमण्डलकमलाकरमध्ये गगनापेक्षया क्षोणी दूरत्यायिनी ।
कुमुदां कैरवाणां पङ्केः श्रेण्या ज्योत्स्नया चन्द्रिकयेव प्रोज्जम्भतावैभवं विकाशभाव-
लक्ष्मीं दत्ते ॥ इति भानुचन्द्रस्योपाध्यायपदम् ॥

विजयसेनविभोर्हृदि दर्शनं वसुमतीकमिता चकमे क्रमात् ।

विदलित्ताखिललोकतमस्ततेः शुचिरुचेश्चलचञ्चुरिवाचिरात् ॥ २८७ ॥

क्रमादनुक्रमेण हीरविजयसूरिभ्यां भानुचन्द्रस्य वाचकपद प्रदत्त तदाकर्णनान्तर
वसुमतीकमिता भूमीपतिरकञ्चरसाहिः हृदि मनोमध्ये विजयसेननाम्नो विभोर्गुरोर्दर्शन
चकमे काङ्क्षति स्म । क इव । चलचञ्चुरिव । यथा चकोरः शुचिरुचेश्चन्द्रमसो दर्शन
कामयते । किंभूतस्य विजयसेनविभोः शुचिरुचेश्च । विदलितानि अखिललोकस्य सम-
स्तजगतः सर्वभविकानां च तमसामज्ञानानामन्धकाराणा च तति. पङ्क्तिर्नेन ॥

प्रेषीत्ततः प्रेष्ययुगं सलेखमानेतुमाचार्यसुधामरीचिम् ।

अकञ्चरः सिन्धुमिवात्र चक्री सुमित्रभूः सुस्थितमादितेयम् ॥२८८॥

ततो दर्शनाकाङ्क्षानन्तर अकञ्चरः पातिसाहिः आचार्यसुधामरीचिं विजयसेनसूरीन्दु-
मानेतु स्वदेशे समाकारयितु सह लेखेन फुरमानेन वर्तते यत्तत्सलेखं प्रेष्ययुग मेवडाद्वन्द्व
प्रेषीत्प्रस्थापयति स्म । क इव । सुमित्रभूरिव । यथा सगरचक्रवर्ता सिन्धु समुद्रमानेतु
लवणसमुद्राधिष्ठायक सुस्थितनामानमादितेयं देव प्रेषयति स्म ॥

लेखं न्यासमिवापितं क्षितिपतेर्दूतद्वयेनादरा-

दादायाथ विभाव्य तस्य बुबुधे हार्द मुनीन्द्रोऽखिलम् ।

द्रष्टुं काङ्क्षति मामिवैष कथमप्याचार्यमप्यात्मना

संतर्क्येति ततो न्यवेदयदनुचानाय सर्वं स तत् ॥ २८९ ॥

मुनीन्द्रो हीरविजयसूरिस्तस्य फुरमानरूपलेखस्य अखिल समग्र हार्दं रदस्य बुबुधं
जानाति स्म । किं कृत्वा । विभाव्यावलोक्य । कथम् । अथ पद्मात् । किं कृत्वा । आदरा-
द्बहुमानादादाय गृहीत्वा । कम् । लेखं फुरमानम् । कमिव । न्यासमिव निक्षेपमिव । यथा
'पणि' इति लोकप्रसिद्ध्या । किंभूतं लेखम् । क्षितिपतेरकञ्चरसाहेर्दूतद्वयेन मेवडायाम-
लेभ संदेशहारकयुगलेन अपितं स्वस्य प्रदत्तम् । ततो लेखादानवाचनरहस्यज्ञानानन्तर
स सूरिस्तसर्वं भूपाकारणवाचिकमनुचानाय विजयसेनमूरये न्यवेदयत्कथयाचकार । किं
कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेण संतर्क्यं विचार्यं । इति किम् । यत्नेप पातिसाहिः कथमपि

केनापि प्रकारेण आत्मना स्वेन मामिव आचार्यमपि द्रष्टुं विलोकयितुं काङ्क्षति कामयते वाञ्छति ॥

गुरोरुपादाय रहस्यविद्यां शिक्षां च साक्षात्किमुदकंसिद्धिम् ।

कम्माङ्गजातव्रतिचक्रवर्ती क्रमाच्चलंछामपुरं वभाज ॥ २९० ॥

कम्मानात्रः साधोरङ्गजातो नन्दनः स एव व्रतिषु साधुषु मध्ये चक्रवर्ती सार्वभौमो विजयसेनसूरीन्द्रः क्रमादनुक्रमेण ग्रामानुग्रामदेशानुदेशविहारपरिपाठ्या चलन् प्रतिष्ठमानः लामपुरं लाहोरनगरं वभाज भजते स्म । लामपुरनगरं गतवानित्यर्थः । किं कृत्वा । गुरोर्हीरविजयसुरे रहस्यस्योपनिषदो विद्यां पराज्ञातजैनमन्त्रान् च पुनः शिक्षां हितमतित् । उत्प्रेक्षयते—साक्षात्प्रत्यक्षेण किमुदकंसिद्धिसुत्तरकालोत्पन्नसिद्धिमिव ॥

निर्ग्रन्थनाथः स विधाय गोष्ठ्यां संप्रीणयामास महीमहेन्द्रम् ।

वाङ्मामपीयूषरसाभिवर्षी नाह्लादकः कस्य कुमुद्वतीशः ॥ २९१ ॥

स निर्ग्रन्थनाथो विजयसेनसुरिः महीमहेन्द्रमकञ्जरं संप्रीणयामास प्रह्लादयांचकिवान् समतोपयत् । 'प्रीणाति प्रीणयति घृणातीति प्रीणनार्थाः स्युः' इति क्रियाकलापे । समुपसर्गः । पञ्चमीस्तुतो यथा—'संप्रीणन्सचकोराञ्चिन्नावतिलकसमः कौशिकानन्दमूर्तिः' इति । किं कृत्वा । गोष्ठ्यां धर्मतत्त्ववार्तां विधाय कृत्वा । किंभूतः सः । वाग्वाण्येव नाम यस्य तादृशो यः धीयूषरसः सुधाद्रवजल वा अभिवर्षतीत्येवशीलः । युक्तोऽयमर्थः । कुमुद्वतीश्वन्द्रः कस्य नाह्लादकः स्यात् । अपि तु सर्वस्यापि प्रमोदकारी भवत्येव ॥

श्रीमत्सूरिवरो व्यधत् वसुधावास्तोष्पतेराग्रहे-

गोपाध्यायपदस्य नन्दिमनघां श्रीभानुचन्द्रस्य सः ।

शेखो रूपकपटशर्ती व्यतिकरे तत्राश्वदानादिभि-

र्भक्तः श्राद्ध इवार्थिनां प्रमुदितो विश्राणयामासिवान् ॥ २९२ ॥

स सुरिष्वाचार्येषु वरः प्रधानो विजयसेनसूरिर्वसुधावास्तोष्पतेर्महीन्द्रस्याग्रहेणोपरोधेन उपाध्यायपदस्य नन्दि विभिविशेष व्यधत् चक्रे । तत्र व्यतिकरे तस्मिन्नन्दि-विधानावसरे शेखः अवलोकननामा रूपकाणां 'रूपया' इति प्रसिद्धानां पटशर्ती पटशर्ताणि रूप्यटङ्गानां प्रमुदितो हृष्टः परस्परमैत्र्यात् अश्वदानमादौ येषां तेऽश्वदानादयः प्रकारास्तेः कृत्वा अर्थिनां याचकाना विश्राणयामासिवान् प्रददाति स्म । किंभूतः शेखः । भक्तः । क इव । श्राद्ध इव । यथा भक्तश्राद्धोऽपि कस्याचित्खेटस्य योग्यस्य साधोरुपाध्यायपदतन्नन्दिंकरणादिमहोत्सवे स्वधनमर्थिनां विश्राणयति स्म ॥

साहेः पर्षदि शेखादिपार्षद्यजुषि स प्रभुः ।

अजैषीद्वादिनो वादे मुनिसुन्दरसूरिवत् ॥ २९३ ॥

प्रभुर्विजयसेनसूरिः साहेरकञ्जरघरणीरमणस्य पर्षदि सभावात् । किंभूतार्थां पर्षदि ।

शेखः अवलफैजनामा साहिसामन्तः स एवादौ येषां तादृशान्पार्षद्यान् सभ्यान् जुषं
भजते तद्विघायां वादिनस्त्रिपष्टिनिशतीं ब्राह्मणान् वादविधायिनः प्रतिवादीभूतान् सम-
स्तानपि अजैषीत् पराजयति स्म । उक्तियुक्तिप्रत्युक्तिभिर्निरुत्तरीकृतवानित्यर्थः
किवत् । मुनिसुन्दरसूरिवत् । यथा श्रीमुनिसुन्दरसूरिस्त्रैरभुकीयं पण्डित शताष्ट-
केन क्वचिदष्टाधिकसहस्रेण बर्तुलिकावधानेन अजयत्पराबभूव ॥

साहिः सवाईविजयसेनसाधुविधोरिदम् ।

विरुदं हीरसूरीन्दोर्जगद्गुरुरिवाद्दात् ॥ २९४ ॥

साहिरकब्बरो विजयसेनसाधुविधोः सूरीन्द्रस्य सवाईविजयसेनसूरेरिदं विरुद-
मददाद्दत्तवान् । कस्येव । हीरसूरीन्दोरिव । यथा श्रीहीरविजयसूरेर्जगद्गुरिदं साहिः
प्रददौ ॥

वादिनां विजयोदन्तं श्रुत्वा तं मुमुदे गुरुः ।

तस्य विष्णोरिवाशेषद्विषामानकदुन्दुभिः ॥ २९५ ॥

गुरुर्हीरविजयसूरिस्तस्य विजयसेनसूरेस्तं वादिना विजयस्य निरुत्तरीकरणस्योदन्तं
वृत्तान्तं श्रुत्वा मुमुदे जहर्षे । क इव । आनकदुन्दुभिरिव । यथा विद्याधरान्वशीकृत्य
वैताल्यादागतो वज्रदेवो विष्णोर्नारायणस्य अशेषद्विषां समग्रशिष्टपालजरासंधप्रमुक्त-
विद्वेषिणां पराभवनोदन्तमाकर्ष्य मोदते स्म ॥ इति विजयसेनसूरेर्वादे विजयाः स-
वाईविरुदं च ॥

सूरिर्दीक्षयति स्म सक्षणमिहानेकान्महेभ्याङ्गजा-

न्मूर्तीनां च सहस्रशो भगवतां चक्रे प्रतिष्ठाः स्वयम् ।

एकच्छत्रमिव व्यधत् भुवने स्वायंभुवं शासनं

प्रज्ञाधःकृतगीष्पतिः क्षितिपते राज्यं पुरोधे इव ॥ २९६ ॥

सूरिर्हीरविजयगुरुरिहास्मिन्महीमण्डले सक्षणं समहोत्सवं यथा स्यात्तथा अनेकान्
बहून् महेभ्याङ्गजान् व्यवहारिनन्दनान्दीक्षयति स्म प्रनाजयामास । च पुनः स्वय-
मात्मना सूरिः सहस्रशो बहुसहस्रसंख्यानां भगवतां तीर्थकृतां मूर्तीनां प्रतिमानां
प्रतिष्ठाश्चक्रे । पुनर्भुवने विश्वे स्वायंभुवं जैनं शासनमेकच्छत्रमद्वितीयात्पत्रमिव व्यधत्
विदधे । किंभूतः । प्रज्ञया स्वजुष्टया अधःकृतस्तिरस्कृतो गीष्पतिर्वृहस्पतिर्येन । क
इव । पुरोधे इव । यथा पुरोहितो बुद्धिमत्तया मन्त्रविद्यादिशक्तिमान् क्षिते पतेः
स्वगृहस्य मन्त्रतन्त्रादिशक्त्या राज्यमेकच्छत्रं विधत्ते सोऽपि प्रतिभापराभूतपुष्ट-
तसूरिः स्यात् ॥

सानन्दं ससुरासुरोरगनरत्रातैः स्वकान्तायुतैः

श्रोतृश्रोत्ररसायनैर्धनरवैर्जैगीयमानां रसात् ।

तद्विश्वत्रयचित्रकृद्गुणगणैरागत्य कर्णान्तिकं
गीतेर्गोचरताममेयसमयं नेतुं प्रणुन्नैरिव ॥ २९७ ॥

सूरेर्भूधनबोधनादिचरितप्रोद्भूतकीर्तिप्रथां
प्रीत्याकर्ण्य शिरोविघूर्णनपरे जातेऽखिले विष्टपे ।

श्रोतुं सोत्सुकमानसो दशशतीमक्षणामिवाखण्डलः

कर्णानाममरावतीविरचितावासाद्गृणीते विधेः ॥ २९८ ॥

आखण्डलः पुरंदरः अमरावत्यां स्ननगयां विरचितः कृत आवाचो एहं येन तादृशा-
द्विधेर्विधातुः सकाशात् कर्णाणां श्रवणानां दशशतीं सहस्रं वृणीते याचतीव । केषामिव ।
अक्षणामिव । यथा मम नयनानां दशशती वर्तते तथा श्रुतीनामपि दशशतीं कुरु ।
कस्मिन् सति । सूरेर्हृत्पुरोर्भूधनोऽकम्बरसाहिस्तस्य बोधनं प्रतिबोधविधानं तत्प्रसुखं
चरितं चरित्रं तस्मात्प्रोद्भूतां प्रकटा जाता कीर्तिप्रथा यशोविस्तारं प्रीत्या प्रमोदेना-
कर्ण्य श्रुत्वा । अखिले समस्तेऽपि विष्टपे विश्वे शिरोविघूर्णनपरे चेतश्चमत्कारितया
स्वमूर्धविधूननतत्परे जाते सति । कीर्तिप्रथां किं क्रियमाणाम् । रसाद्वागत् । रसो रागे-
ऽनेकार्थ्याम् । स्वेषामात्मनां कान्ताभिः स्त्रीभिर्युतैः सहितैः सुरसहिता ये असुरा दानवा
उरगा नागा नरा मनुष्यास्तेषां व्रातैर्द्वन्दैः सानन्दमानन्दकलितं यथा स्यात्तथा श्रोतॄणां
श्रोत्रेषु कर्णेषु रसायनसदृशैर्धनैर्निदिष्टैस्वारतरैर्वा रवैर्जैगीयमानामतिशयेन गीतां नर-
व्रातैः । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वत्रयस्य त्रैलोक्यस्य चित्रकृद्भिरतिशयाश्चर्यविधायिभिर्गुणानां
गणैः कर्णान्तिक भागस्य श्रवणसमीपे समेस्य मातु योग्यो मेयो न मेयोऽमेयो गलित-
वधिसमयं यावद्गीतेर्गानस्य गोचरतां नेतुं प्रापयितुं प्रणुन्नैरिव प्रेरितैरिव ॥ युग्मम् ॥

सूर्याचन्द्रमसौ पुनर्दिनतमीनिर्माणदम्भादिदं

शुश्रूषारसिकायितानिशमनोवृत्ती इव आम्न्यतः ।

भर्ता भोगभृतां तदाश्रयभवन्निर्वेदमेदस्विह-

न्मन्दं स्वश्रुतिनिर्मितावपि शतानन्दं निनिन्दात्मना ॥२९९॥

पुनरपरायें सूर्याचन्द्रमसौ भानुविधू दिनानां तमीनां रात्रीणां निर्माणं करणम् । सूर्यो
दिनान् चन्द्रो रात्रीः कुरुते । तस्य दम्भात्कपटाद्भ्राम्यतः पर्यटतः । उत्प्रेक्ष्यते—इदं
शुश्रूषाया कीर्तिप्रथां श्रोतुमिच्छायां रसिकवदाचरिते अनिशं निरन्तरं मनसो वृत्तिर्व्या-
पारो यथोक्तादशाविव । अपि पुनस्तदाश्रवणेन भवन्नृत्पद्यमानो यो निर्वेदः खेदस्तेन
मेदस्वि मेदुरं पुष्टं भूतं हृत् हृदयं यस्य तादृशो भोगभृतां नागानां भर्ता स्वामी ना-
गेन्द्रः स्वस्यात्मनः श्रुतीना कर्णाणां सहस्रफणत्वात्कर्णवाहुल्यस्य निर्मितौ विधाने
मन्दमलत्वं मूर्खे वा शतानन्दं जगत्कर्तारमात्मना स्वैनैव निनिन्द पप्रदि गर्हणामकरोत् ॥

विद्यो मन्दरकंदरैः प्रतिरवैः प्रोत्साहिताः किनराः

यत्कीर्तिं युवतीकृतानुवदनाः प्रीतेरुपावीणयन् ।

सिद्धा रोधसि सिद्धसिन्धुसुदृशो योषानुषङ्गा जगू

रङ्गलुङ्गतरङ्गसङ्गजरवैः स्थानं ददत्या इव ॥ ३०० ॥

युवतीभिः स्वकान्ताभिः किनरीभिः कृतमनुवदनं समं गान येषां तादृशाः किनराः पुरुषाः प्रीतेः स्वतन्त्रानन्दाद्यत्कीर्तिमुपावीणयन् वीणया वादनपूर्वकं गायन्ति स्म तत्र वयमेवं विद्यो जानीमः । उत्प्रेक्ष्यते वा—मन्दरकंदरैर्मंदरीभिः प्रतिरवैर्जगज्जन-गानतारतरन्ध्वनिप्रतिध्वनितैः कृत्वा प्रोत्साहिता गातुमुत्कण्ठां प्रापिता इव । 'मन्दर-कंदरास्तु शयितानुत्थापयन्किनरान्' इति चम्पूकथायाम् । पुनः सिद्धा देवविशेषान्ते सिद्धानां सिन्धुसुदृशः समुद्रपत्न्या नद्या एतावता गङ्गायाः । 'सिद्धस्व-स्वर्गिस्त्रापणाः' इति हैम्याम् । रोधसि तीरे जगुर्गायन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—रद्दन्तश्चलन्तो ये तुङ्गा अत्युच्चतमास्तरङ्गाः कल्लोलास्तेषां परस्परं सङ्गाज्जाता ये रवाः कोलाहलाकलितगम्भीर-धीरध्वनयस्तैः कृत्वा स्थानं ददत्याः स्वरं पूरयन्त्या इव । जिगासता हि प्रथमं स्थानं दीयते, रागाद्यालपः वादित्रादिध्वनिश्च विधीयते, ततस्थानम्, तदनु च गायनो गायति इति गीतिरीतिः । सिद्धाः किभूताः । योषानुषङ्गाः स्त्रीणामनुषङ्गे येषाम् । सञ्जीका इत्यर्थः ॥

तद्गङ्गागिरिराजयत्पिबजनानुर्व्याः स्तुवन्त्यो मुहुः-

स्वर्गे स्वर्गिमृगीदृशो निजजर्नि निन्दन्ति मन्दाशयाः ।

मोहात्प्राक्परिकल्पितप्रियतमार्धाङ्गानुषङ्गादिमां

श्रोतुं कापि न गन्तुमीश्वरतया स्वं शैलजाक्रोशति ॥ ३०१ ॥

सैव कीर्तिप्रथैव गङ्गा मन्दाकिनी तस्या गिरिराजो हिमाचल एवोत्पत्तिस्थानं यः सूरिस्त पिबन्ति सादरं पश्यन्ति तादृशान् जनान् भूमण्डलजन्मनो लोकान् मुहुर्वारवारं स्तुवन्त्यः प्रशंसन्त्यः श्लाघमानाः स्वर्गिमृगीदृशः सुराङ्गनाः स्वर्गे देवलके निजजर्नि स्वावतारं नि-न्दन्ति तद्दर्शनाभावाद्गृह्णन्ति । किभूताः । मन्दाशयाः प्रभोरन्यमुबनस्थापुक्त्वेन दर्शनमल-भमाना अत एव मन्दीभूतमनसो जडभावमुपगताः । तथा मोहादज्ञानान् । 'सोऽहं हंसायितुं मोहात्' इति चम्पूकथायाम् । मोहशब्देनाज्ञानम् । अथ च मोहात्प्रेमातिरे-कात्प्राक् प्रथमं परिकल्पितः कृतः प्रियतमस्य अतीष्टस्य भर्तुश्च हरस्याधोङ्गेन सामिश-रीरेण समप्रलुपङ्गः सबन्धः तस्मात्स्वाधेशरीरमीश्वरान्ने स्यूतमतोऽर्धाङ्गी गीरीति प्र-सिद्धिः । तत्कारणादिमां सूरिकीर्तिं कापि श्रोतुं कर्णगोचरीकर्तुं नेश्वरतया न समर्थत्वेन स्वमात्मानं शैलजा पार्वत्यपि स्वमोहमाक्रोशति धिक्कुरुते । हा मया अविचारचतुरया वृ-थैव हाराङ्गेन स्वाङ्गं स्यूतम्, गीतिप्रीतिमत्तापि कापि हरेण विना हन्तुं न शक्तेति ॥

यत्कीर्तिं नरनिर्जरीरगवधूप्रारब्धनूतस्तुतिं

श्रुत्वास्यामनुरागितां त्रिभुवने त्रिभ्रत्यदभ्रां हृदा ।

शर्वाणीरमणस्तदश्रवणतो मूर्धस्थसिद्धापगां

कुर्वाणां वधिरत्वमुद्धररवैस्तारङ्गजैर्गर्हते ॥ ३०२ ॥

शर्वाणीरमणः पार्वतीपतिर्ह्यारस्वस्याः सूरिकीर्तेरश्रवणतः अनाकर्णनात्तारङ्गजैः तर-
ङ्गाणां समूहास्त्वारङ्गाः, तारङ्गेभ्यो जायन्ते स्मेति तारङ्गजास्तैः । यथा पद्मसुन्दरकविकृत-
भारतीस्त्वेषु—‘वारं वारं तारतरस्वरनिर्जितगङ्गातारङ्गाः’ इति । उद्धररवैरत्युद्धरध्व-
निभिर्बधिरत्व कर्णयोर्बाधियै कुर्वाणां मूर्धस्थसिद्धापगां स्वमस्तकस्थायुकभागोरथीं
गर्हते । अस्या जडाशयायाः प्रोल्लसत्कल्लोलकोलाहलपुरः किमपि क्वापि श्रोतुं न श-
क्यते इति निन्दति । कस्मिन्सति । त्रिभुवने जगत्रये सति । किं कुर्वति त्रिभुवने ।
अस्यां सूरिकीर्तेः हृदा मानसेन कृत्वा अदभ्रामतिशायिनीमनुरागितां रागयुक्त्वता
विभ्रति दधाने । किं कृत्वा । नरा नागराः, निर्जराः सुराः, उरगा नागाः, तेषां बधूभिः
अङ्गनाभिः प्रारब्धाः प्रमोदाद्गुपकान्ताः । ‘प्रारम्भः श्रोतः क्रमः’ इति हैम्याम् । नूता
अभिनवाः सुतयः स्तवनानि यस्यां तादृशीं यस्य हीरपुरैः कीर्तिं श्रुत्वा श्रवणगो-
चरीकृत्य ॥

नैतां श्रोत्रवतंसिकां विरचयन्सृष्टैर्विनिर्माणतो

वैयग्र्येण कुलालमेव मनसा मेने निजं नाभिभूः ।

त्रैलोक्यस्तुतिपारवर्तिविभवां संस्तोतुमेतां गुरुः

संजज्ञे गतगौरवः कविरपि प्रापाकवित्त्वं पुनः ॥ ३०३ ॥

सृष्टैर्विश्वसर्गस्य निर्माणतः करणाद्वैयग्र्येण व्यग्रभावेन एतां सूरिकीर्तौ श्रोत्रचोरात्म-
कर्णयोरवतंसिका कर्णपूरताम् । ‘विदर्भसुभ्रश्रवणावतंसिका’ इति नैषधे । न विरचयन्न
कुर्वाणः । न शृण्वन्नित्यर्थः । नाभिभूर्जज्ञा निजमात्मानं कुलालं कुम्भकारमेव मेने ।
कुम्भकारो हि भाण्डकरणव्यग्रतया किमपि श्रोतुं न शक्नोति । पुनत्रैलोक्यस्य त्रिभुव-
नस्यापि सुतेः स्तवनस्य पारे अगोचरे वर्तते इत्येवंशीलो विभवो यस्य । विश्वत्रयस्यापि
सुतिगोचराभिस्यर्थः । एतां सूरिकीर्तिं संस्तोतुं वर्णचित्तं गुरुः बृहस्पतिर्गतं गौरवं माहात्म्यं
वाचस्पतिता वा यस्य तादृशः संजातः । तथा कविः शुक्रोऽपि काव्यकर्तापि
अकवित्वं मूर्खत्वं न काव्यकर्तृत्वं प्राप ॥

निर्विण्णा इव जज्ञिरेऽश्रवणतस्तस्या मदप्रोद्धुर-

स्ताशासिन्धुररुन्धनादहरहः स्वान्ते महेन्द्रा दिशाम् ।

निद्रामुद्रितलोचनं जलनिधौ निध्याय तादृश्यध्वजं

स्वच्छन्देन्दुमुखीत्र तां प्रतिगृहं शुश्राव सिन्धोः सुता ॥ ३०४ ॥

दिशां महेन्द्राः दिक्पालाः । 'पतिः प्रतीच्या इति दिव्यहेन्द्रैः' इति नैषधे । अहरह-
निरन्तरं मदेन प्रोदुराणां मदोन्मत्तानां स्वाशासिन्धुराणां निजनिजदिग्गजानां रुन्ध-
नास्वस्थीकरणादेकत्र स्थाने रक्षणाद्वा तस्याः सूरिकीर्तेश्रवणतोऽनाकर्णनात्त्वान्ते
मनसि निर्विण्णाः खेदखिन्नाः इव जज्ञिरे जाताः । पुनः सिन्धोः सुता समुद्रस्य
पुत्री लक्ष्मीस्तां कीर्तिं प्रतिगृह्य सर्वेष्वपि मन्दिरेषु शुश्राव शृणोति स । यदु-
क्तम्—'साथर वप्प मुरारिपिय चंदसरीसा भाउ । लच्छी हींढइ घरघरिं महिला
एह सहाउ ॥' केव । स्वच्छन्देन्दुमुखीव । यथा स्वच्छन्दचारिणी विलासिनी प्रतिगृह्य
वार्तादिकं श्रुतिविषयीकुरुते । किं कृत्वा । जलनिधौ पारावारे निद्रया स्वापेन मुद्रिते
मीलिते लोचने नयने यस्य तादृश तादर्थ्यध्वज गरुडकेतु कृष्ण कान्तं निध्याय दृष्ट्वा ॥

स्वच्छन्दं त्रिजगद्विलासरसिकां कीर्तिं त्रितिक्ष्मापतेः

संहब्धोद्भुरतानगानवनितावक्रामृताचिःसुधाम् ।

सोत्कण्ठं पिवतामकुण्ठमनसां विश्वत्रयीजन्मिनां

प्राप्तानुत्तरसंमदा इव तदा संजज्ञिरे वासराः ॥ ३०९ ॥

तदा तस्मिन्नवसरे विश्वत्रयीजन्मिनां स्वर्लोकं पाताललोकं भूलोकं च जन्मास्त्ये-
षामिति विश्वत्रयीजन्मिनां सुरासुरनराणां वासरा दिवसाः प्राप्तो लब्धो न विद्यते
उत्तरोऽप्रेतनः पदार्थः कोऽपि यस्मादसाधारणः संमदो नन्दो येषु तादृशा इव संजज्ञिरे
संजाताः । किंभूतानां विश्वत्रयीजन्मिनाम् । अकुण्ठमनसा तदेकतानचित्ताना च ।
किं कुर्वताम् । त्रितिक्ष्मापतेः हीरविजयसूरिराजस्य कीर्तिमेव सदृशानि विरचितानि
उद्भुरानि अतिशायीनि तानानि आलापविशेषा येषु तादृशानि गानानि यासा तान्यु-
क्तगानानि याभिर्वा तादृशीनां वनितानां निजयुवतीना वक्राणि वदनानि एवामृताचिपां
चन्द्राणा सुधा पीयूषरसं सोत्कण्ठं सह उत्कण्ठया वर्तते यत्तत् पिवतामास्वादयतां सादर
शृण्वताम् । किंभूता कीर्तिम् । स्वच्छन्दं स्वेच्छया निरङ्कुश त्रिजगति त्रिमुवनमध्ये
यो विलासो विविधकेलीकरणं तत्र रसिकां सरसामुत्सुका वा ॥ इति सूरिकीर्तिवर्णनम् ॥

यं प्राप्तुं शिवाह्वसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

पुत्रं क्रोविदसीहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्वाह्वीक्रमसेविदेवविमलेनानन्दतो निर्मिते

वृत्ते हीरगुरोश्चतुर्दशमितः सर्गो बभूवानसौ ॥ ३०६ ॥

पण्डितदेवविमलगणिना आनन्दतः आह्लादान्निमित्ते विरचिते हीरगुरोः श्रीहीरवि-
जयसूरेर्दृष्टे चरिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये असी पूर्वेव्यावर्णितस्वरूप एव चतुर्द-
शत्वेन चतुर्दशसंख्यया वा मितः प्रमाणता प्रापितः गणितः सर्गः काव्यरचनमयाधिका-
रविशेषः बभूवान् । कस्यप्रयोगः । संजात इति ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौमा-
ग्यनाम्नि महाकाव्यवृत्तौ अकञ्चरगोष्ठीत्रान्दिपञ्जरपक्षिमोचनमृगयानियमनसकलजन्तुजा-
तसिद्धोभयनिर्भयकथनालापसुखानुभवनसौरीपुरसधुरागोपगिरियात्रानागपुरशिवपुरीप्रत्ति-
ष्ठापूर्वकचतुर्मासककरणगुर्जरागमनजेजीयाकरभोचनामारिप्रवर्तनशत्रुंजयपर्वतार्पणपुर-
भानादिप्रदानकीर्तिवर्णनादिवर्णनो नाम चतुर्दशः सर्गः ॥

पञ्चदशः सर्गः ।

अथ सुहृद् इव स्वं सारवस्तु प्रदत्तं
प्रमुदितहृदयेनाकञ्चरोर्वामघोना ।

श्रमणधरणिभृत्तल्लभमादातुकामो
विमलशिखरिरत्नं प्रेक्षितुं काङ्क्षति स्म ॥ १ ॥

अथ शत्रुंजयप्रदानस्फुरमानागमनानन्तरं श्रमणधरणिभृत्सूरिराजः विमलनामा श्री-
शत्रुजयाभिधानः स एव शिखरिषु सर्वपर्वतेषु रत्न सकलतीर्थधिाराजत्वात् । यथा
वातस्यास्तुतौ—‘मन्दररत्नशिखरे’ इति । प्रेक्षितुं दृग्गोचरीकर्तुं काङ्क्षति स्म वाञ्छति
स्म । रत्नस्य हि प्रेक्षणं युक्तमेव । किं कर्तुकामः । तस्माद्विमलाचलात्सकाशाल्प्रभमधि-
कफलं यात्रया कृत्वा सुकृतोपार्जनात्कर्मक्षयाद्वा मोक्षप्राप्तिरूपं च आदातुकामो गृही-
तुमनाः । किंभूतं विमलशिखरिरत्नम् । प्रमुदितहृदयेन हृष्टमानसेन अकञ्चरोर्वामघोना
अकञ्चरपातिसाहिना स्व स्वकीय तस्य सौराष्ट्राधिपतित्वात्सारवस्तु सम्यक्पदार्थं वन-
रूपं वा प्रदत्तमर्थात्सूरीन्द्राय विश्राणितम् । कस्येव । सुहृद् इव । यथा केनापि सौहा-
र्दभाजा सुहृदः स्वमित्रस्य सारवस्तु प्रदीयते ॥

विदलयितुमिवान्तर्वैरिषड्वर्गमुच्चै-

र्विधिवदुपचरद्भिः षड्विधीन्ब्रह्ममुख्यान् ।

प्रतिविमलगिरीन्द्रं भव्यलोकैः परीतो

व्रतिपतिरथ यात्रा कर्तुकामः प्रतस्थे ॥ २ ॥

अथ दर्शनाकाङ्क्षानन्तरं व्रतिपतिर्हारविजयसूरिः विमलगिरीन्द्रं प्रति श्रीशत्रुजय-
शिलोचयसंमुखं प्रतस्थे प्रतिष्ठते स्म प्रचलति स्म । किंभूतः । भव्यलोकैः विमला-
द्रियात्रामिलायुक्तमविकजनैः परीतः परिश्रुतः परिवारितो वा । भव्यलोकैः किं कुर्वद्भिः ।
विधिवदामोक्तप्रकारेण ब्रह्म शील मुख्य प्रकृष्टमादिर्वा येषु तादृशान् षट्सख्याकान् ।
‘एकाहारी भूमिसंस्कारकारी पद्मधां चारी शुद्धसम्यक्त्वधारी । यात्राकाले सर्वसच्चित्त-
हारी पुण्यात्मा स्वात्सक्तियो ब्रह्मचारी ॥’ इति । विधीनाचारविशेषान् उपचरद्भिः सेव-
मानैः कुर्वद्भिर्वा । उत्प्रेक्ष्यते—उच्चैरतिशयेन । मूलादित्यर्थः । अन्तरित्यव्ययम् । मध्य-

स्थायुकानामन्तरद्वाणामित्यर्थः । वैरिणां शत्रुभूतानां परमप्रत्यर्थिनामनर्थकारित्वात् ।
क्रोधमानमायालोभरागद्वेषरूपाणां षड्वर्गं षण्णां वर्गं देहिनां महादुःखदायित्वात्सर्वेषा-
मपि सादृश्यम् । 'वर्गस्तु सदृशाम्' इति हैमीवचनात् । विदलयितुमिव ॥

नगरनिगमदुर्गग्रामसारामसीमा-

गहनगुरुगिरीन्द्रालङ्घ्यमानः क्रमेण ।

किममृतकमलायाः केलिशैलं क्षमायां

श्रमणधरणिशक्रः सिद्धिशैलं ददर्श ॥ ३ ॥

श्रमणानां तपस्विनां मध्ये वरणिशक्रो राजा । धरणिशब्दो दीर्घो हस्तोऽप्यस्ति ।
पूर्वं लिखितोऽस्ति ग्रन्थोक्तेन । सूरिराजः सिद्धिशैलं शत्रुजयगिरिं ददर्श पश्यति स ।
उत्प्रेक्ष्यते—क्षमायां भूमौ अमृत मुक्तिः सैव कमला लक्ष्मीः तस्याः केलिशैलं क्रीडा-
करणार्थं पर्वतमिव । अत्र सिद्धिश्रीः स्वैरं रमते । सूरिः किं कुर्वणः । क्रमेण विहार-
परिपाठ्या नगराणि महत्पुराणि देशेषु मुख्यपुराणि राजधानीरूपाणि वा, निगमा नगर-
स्थानविशेषा बृहद्वणिक्स्थानकानि वा, दुर्गा दुःखेन गम्यन्ते अध्यास्यन्ते इति दुर्गाः
कोट्टाः विषमस्थानानि वा, ग्रामा अल्पचातुर्याणि लघुपुराणि सनिवेशा वा, सहाराभिः
कृत्रिमवनैरुद्यानैरुपवनैर्वा वर्तन्ते यास्तादृश्यः सीमा पुरवाह्यपरिसरभूमयो नगयो वि-
भागकृद्भूवो वा, गहनानि शैलसमीपविषमप्रदेशागतवनानि संकीर्णानेकपादपटलशाखा-
विशेषा प्रविष्टार्ककिरणदुःसंचारकान्तारा वा, गुरवोऽतितुङ्गशृङ्गा गिरीन्द्राः महाशैलास्तां-
लङ्घ्यमानः अतिक्रामन् ॥

अथ सिद्धिशैलं विशिनष्टि—

नयनपुटनिषेयामाश्रयन्काययष्टीं

किमु सुकृतसमूहो भारतक्षेत्रभाजाम् ।

निखिलविषयभूषामोषिसौराष्ट्रलक्ष्म्या

यदवनिधरदम्भाच्चारुचूडामणिर्वा ॥ ४ ॥

उत्प्रेक्ष्यते—यदवनिधरदम्भाद्यस्य श्रीशत्रुंजयशैलस्य व्याजाद्भारत नाम जम्बूद्वी-
पमध्यभागस्यमन्दरगिरिदक्षिणदिक्प्रान्तविभागवतिलवणाम्भोत्रिसनिधिवर्ति च क्षेत्र
वर्षं भजन्ते जन्मना श्रयन्ते इति भरतक्षेत्रोत्पन्नानां नराणामित्यर्थः । सुकृतसमूहः
किमु पुण्यराशिरिव । किंभूतः सुकृतसमूहः । नयनानि भविकलोकलोचनानि एव पुटः
पर्णभाजनानि तैर्निरन्तरं पेर्यां पातु सादरमवलोकयितुं योग्या काययष्टीं तनुलताम् ।
'स्याहोर्भूयः कणसमुचितः काययष्टीनिकायः' इति नैषधे । आश्रयन् विभ्रत् वा । अथ
वा निखिलाः समस्ता ये विषया देशाः । 'विषयस्तूपवर्तनम् । देशो जनपदो नीच्यत्'
इति हैम्याम् । तेषां भूषां शोभां मुष्णाल्यपहरतीत्येवंशीलः सौराष्ट्रनामा देशः शत्रुंजय-

थात्रासमागतभरतचक्रवर्तिप्रदत्तापरनामधेयो देवदेव इति तस्य लक्ष्म्याः श्रियः यद्वि-
मलशैलच्छलाच्चारुः सर्वालंकारेभ्यो विशेषभूतश्चूडामणिः शिरःशिखानर्णिरिव ॥

अमितरजतरङ्गस्वर्णशृङ्गैरसंख्या-

निमिषशिखरिखण्डैः स्वःसदां सद्मभिश्च ।

त्रिजगदुपरिभूमीलम्भना येन मेरु-

विजित इव बभूव व्रीडयानक्षिलक्ष्यः ॥ ५ ॥

येन शत्रुञ्जयगिरिणा विजितः पराभूतः सन् । उद्वेक्ष्यते—मेरुः सुवर्णाचलो व्री-
डया लज्जया कृत्वा न अक्ष्णोर्नयनयोर्लक्ष्यो निरीक्षितु योग्योऽनक्षिलक्ष्योऽदृश्यो बभूव
जायते स्म । क इव । येन । किभूतेन । त्रिजगता त्रयाणां पातालभूमिस्वर्गलक्षणानां
भुवनानामुपरिभूमीं लोकाग्रवर्तिस्थानं मुक्तिलक्षणं लम्भयति प्रापयति इत्येवंशीलस्तेन ।
'सर्वेषामपि शैलानामुन्नतो विमलाचलः । यदारोहेण लोकाग्र प्राप्यते वालकैरपि ॥' इति
पूर्वाचार्यस्तुतिवचनात् । विजितः । कैः कृत्वा । न मीयन्ते प्रमाणीक्रियन्ते स्वतुद्धया वि-
दग्धैरपीत्यमितानि । गणनातीतानीत्यर्थः । रजतानां रूप्यरत्नानां विविधमणीनां स्व-
र्णानां काञ्चनानां शृङ्गाणि शिखराणि तैः । पुनर्न विद्यते संख्या गणना मानं येयां तान्य-
सख्यानानि अनिमिषाणां देवानां शिखरिणा वृक्षाणां खण्डानि काननानि तैः । 'स्यात्ख-
ण्ड काननं वनम्' इति हैम्याम् । पुनः स्वःसदां सुराणां सद्मभिर्नगरैर्मेन्द्रैश्च । 'गौ-
त्रिदिवमूर्धलोकः सुरालयः' इति हैम्याम् । मेरुस्तु स्वप्रमाणोच्चप्रदेशे प्रापयति नोप-
रितनविभागे । तथा मितान्येव शृङ्गाणि विभर्ति तान्यपि रत्नानामेव रत्नघातुत्वाद् ।
तथा भद्रसालनन्दनसौमनसपाङ्ककनामानि चत्वार्येव वनानि घत्ते । तथा एकमेव सुरगृहं
कलयति । यदुक्तम्—'दिवमङ्गादमराद्रिरागताम्' इति नैषधे । अथः शत्रुञ्जयाद्रिणा
स्वाभ्यधिकवैभवेन मेरुर्निजितस्तद्युक्तमेव ॥

शिखरिमाणिविनिर्यञ्ज्योतिरुज्ज्वलभमाणा-

ञ्जनविपिनविनीले व्योम्नि यस्यावभासे ।

अतुलचट्टलभावं स्वं परित्यज्य नित्यं

तडिदिव निवसन्ती वल्लभाम्भोधराङ्के ॥ ६ ॥

उज्ज्वलभमाणा पुष्पपट्टवादिभिर्विकसितभावं भजन्ते येऽञ्जनाः अञ्जननामानो वृक्षवि-
शेषाः । 'केचित्प्रभञ्जना इव पापधिकजनाः खण्डिताञ्जनाधरप्रवालाः' इति चम्पूकथा-
याम् । 'अञ्जना सुन्दरी पत्नी अञ्जनद्रुमश्च । अधरोष्टपल्लवः अधस्तनकिसलय च' इति
तद्वृत्तिः । तेषां विपिनानि तद्वद्विनीले अतिशयामले व्योम्नि नभस्सले यस्य शत्रुञ्जयाद्रेः
शिखराणामुत्तुङ्गशृङ्गाणां मणिभ्यो रक्तपीतरत्नेभ्यो विनिर्यन्निःसरद्भ्रदिगद्गणानि व्यामूच-
ञ्च्योतिः कान्तिरावभासे शोभते स्म । उद्वेक्ष्यते—खमात्मीयमनुलमतिशयितमतिधनं

चटुलभावं चापलं परित्यज्य विहाय वल्लभस्य स्वभक्तुः अम्भोधरस्य प्रावृषेण्ययोदस्य अङ्गे उत्सङ्गे । 'चिरविलसनान्विलन्नविद्युत्कलत्रः' इति मेघदूतकाव्यम् । विद्युतो मेघकलत्रत्वमुक्तम् । तथा 'प्रिये मदुत्सङ्गविभूषण भव' इति नैषधे । वल्लभाया वल्लभस्य क्रोडे उपवेशन इत्यते । निवसन्ती वाल्भ्येन वित्तिष्ठमाना तडिद्वियुदिव ॥

क्वचिदपि कलधौतप्रस्थसंस्थानगाहि-

प्रवहदविरलाम्भोनिर्झरस्फारधारा ।

तुहिनशिखरिशृङ्गोत्सङ्गरङ्गत्प्रवाह-

द्युसदधिपनदीवाद्द्वैतशोभां वमार ॥ ७ ॥

क्वचिदपि शत्रुंजयशैलस्य कुत्रापि स्थानके कलधौतस्य रजतस्य प्रस्थ शिखर तदेव संस्थान सम्यगाधयस्तदवगाहन्ते अधितिष्ठन्तीत्येवशीलाः, तथा प्रकर्षेण वहन्ति प्रसर्पन्ति, तथा अविरलानि अविच्छिन्नधाराधोरणानि अम्भांसि जलानि येषु तादृशानां निर्झराणां स्फारा अत्युदारा इत्यमाना नयनानन्ददायिन्यो धारा महत्प्रमाणाघोनिष्पत्तयःप्रवाहाः अद्वैतामसाधारणां शोभां वमार धत्ते स्म । केव । तुहिनशिखरिणो हिमाचलस्य शृङ्गस्य शिखरस्य उत्सङ्गे क्रोडे मध्ये वा रङ्गप्रसर्पन् प्रवाहो निरन्तरपथःपूरो यस्यास्तादृशी । दिवि सीदन्त्यवतिष्ठन्ते इति द्युसदो देवास्तेषामधिपः पुरंदरस्तस्य नदी सरिदङ्गेव । यथा देवनदी तथा देवेन्द्रस्यापि नदी । यदुक्तम्—'पुरेन्द्रतटिनीतीरेषु सिद्धाङ्गनाः' इति भोजप्रवन्दे ॥

जलधिभवनजम्भारातिसारङ्गचक्षु-

र्दिगवनिधरमूर्धालम्बिविम्बौ दिनादौ ।

रजतकनकराजत्कर्णपूराविचैत-

द्विमलगिरिरमायाः पुष्पदन्तौ विभातः ॥ ८ ॥

जलधौ सागरे भवनं गृहं यस्य स वरुणः । 'वरुणस्त्वर्णैवमन्दिरप्रचेताः' इति हैम्याम् । जम्भस्य दानवविशेषस्य अरातिः शत्रुरिन्द्रस्तयोः सारङ्गचक्षुषी प्रिये तादृश्यौ दिशौ प्रतीचीप्राच्यौ । 'वरुणगृहिणीमाशामासादयन्तममुं रुची-,' तथा 'निजमुखमित स्मेर धत्ते हरेर्महिषी हरित्' इति पदद्वयमपि नैषधे । तयोर्दिशोरवनिधरौ पर्वतौ अस्ताचलोदयाद्री तयोर्मूर्धानौ मस्तकशिखरे आलम्बेते आश्रयेते तादृशौ विम्बौ मण्डलौ ययोस्तादृशौ पुष्पदन्तौ शशिभास्करौ । 'पुष्पदन्तौ पुष्पवन्तावेकोचया शशिभास्करौ' इति हैम्याम् । दिनादौ पूर्णिमादिके क्वापि प्रातःकाले विभातः । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्य विमलगिरेः शत्रुजयाद्रे रमायाः लक्ष्म्याः रजतेन रूप्येण तथा कनकेन काञ्चनेन कृत्वा राजन्तौ रूप्यस्वर्णनिर्माणेन शोभमानौ दीप्यमानौ कर्णपूरौ श्रवणौ पूर्वैते आभ्यासिति कुण्डले इव ॥

निखिलभुवनभारोद्धारनिर्वेदभाजा

भुजगपरिवृष्टेनानेकविज्ञसिकाभिः ।

भरभरणधुरीणोऽशेषनीरेशनेमेः

किमयमिह महीध्रः कारितो विश्वकर्त्रा ॥ ९ ॥

भुजगानां नागानां परिवृष्टेन स्वामिनः शेषनागेन अनेकाभिर्विचित्रप्रकाराभिर्विज्ञसि-
काभिरश्वलप्रसारेण दीनतादर्शनमुत्साह्नुलीप्रेक्षणचटुभाषणप्रमुखविज्ञपनैः कृत्वा । उत्प्रे-
क्ष्यते—विश्वकर्त्रा जगन्निष्पादकेन धात्रा पार्श्वे इह जगति पृथिव्या अयं महीध्रः एष
शत्रुजयाद्रिः । किं कारितः । निर्मापित इव । किंभूतेन । निखिलस्य समप्रस्य भुवनस्य
भूलोकस्य भारो वीचषस्त्रस्योद्धारणोद्दहनेन कृत्वा निर्वेदं मनसि विपाद खेदं वा भजतीति
तेन । अयं किंभूतः । अशेषायाः समस्ताया नीराणां जलनामीशः स्वामी समुद्रः ।
'ध्वोतोवार्नदीशः सरस्वान्' इति हैम्याम् । नेमिश्चक्रघारावद्यस्याः परिधीभूतो यस्या-
स्तादृश्याश्चतुरर्णवपथ्यन्तपृथिव्या भरस्य भरणे धारणे । 'हृभृन् धारणपोषणयोः' इत्यस्य
प्रयोगः । धुरीणी धुर्यो धौरैयः ॥

सुरपथपथिकैतत्प्रस्थसंस्थानभोगाः

शशभृदपरभागं प्रेक्ष्य साक्षान्निरङ्गम् ।

किमयमिदमुपास्ते नित्यमभ्येत्य कुर्व-

न्नजनि विगतलक्ष्मेत्यन्तरध्याहरन्ति ॥ १० ॥

सुरपथस्याकाशस्य पथिकेषु पान्थेषु । अन्नं कपेध्वित्यर्थः । एतस्य शत्रुं जयाद्रिः प्रस्थेषु
श्वेदेषु संतिष्ठन्ते इति संस्थाः । क्विबन्तः । तिष्ठन्तीत्यर्थः । नभस्याकाशे गच्छन्तीति
नभोगाः सिद्धगन्धर्वविद्याधरसुराः अन्तश्चित्तमध्ये इत्यमुना प्रकारेणाध्याहरन्ति
विचारयन्ति । किं कृत्वा । निर्गतोऽङ्गः कलङ्को यस्मात्स निरद्वस्त लाञ्छनरहितं
शशभृदश्वन्द्रस्यापरभागं यस्मिन्नघस्तने भागे लाञ्छन लक्ष्यते तस्मादन्यम् । उपरित-
नभागमित्यर्थः । साक्षात्प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्य व्यालोक्य । एतावता चन्द्रलोकादप्युच्चतमानि
श्वेदाणि तेषूपविष्टा नभोगाश्चन्द्रस्योपरितनं भागं दृशा व्यालोक्य नितर्कयन्ति । इति
किम् । यदयं चन्द्रो नित्यं सदा अभ्येत्यात्रागत्य इदमुपास्ते श्रीशत्रुंजयाद्रिः सेवां कुर्वन्
सन् । उत्प्रेक्ष्यते—विगतं प्रयातं लक्ष्म लाञ्छनं यस्य तादृशः किमजनि संजात इव ॥

भुजगभवनमध्यं व्याम्बुवन्तधूलमूलै-

र्दिवमपि शिस्रैः स्वैर्भूघनेनापि भूमीम् ।

इति विमलमहीभृद्भूर्भुवःस्वच्छयी यो

हरिरिव निजपादैः स्वात्मनाक्रम्य तस्थौ ॥ ११ ॥

यो विमलनामा महीशूत शत्रुंजयाचलः स्वात्मना निजस्वरूपेण कृत्वा भूर्भुवःस्वप्नार्थं पातालभूमण्डलस्वर्गलोकत्रिक्रमाक्रम्याभिव्याप्य तस्थौ स्थितवानास्ते । क इव । हरिरेव । यथा नारायणो निजैः स्वकीयैः त्रिभिः पादैः क्रमैः कृत्वा त्रैलोक्यमाक्रम्य तिष्ठति स्म । बलिवन्धावसरे वामनरूपेण बलेः सकाशात्क्रमत्रिकमिता क्षिति याचितवान्, तस्मिन्व्यतिकरे अतिगद्गद्रूपमाधाय क्रमत्रयेण त्रिजगदाक्रान्तम्, तदा बलिर्वद्ध्वा पाताले क्षिप्तः । तदंशो नैपथे यथा—‘हरैर्यदक्रामि पर्दककेन ख पदैश्चतुर्भिः क्रमणेऽपि तस्य नः । त्रया हरीणामिति नम्रिताननैर्न्यवर्ति तैरर्धनमःकृतक्रमैः ॥’ ‘यत्स्वमाकाश हरैरेककेन पदाद्दिणा अक्रामि तस्य नभसश्चतुर्भिः पर्दराक्रमणे नोऽस्माक हरीणा त्रया लजा इति नम्रितं नीचैः कृतमानन येस्तादृशैः । नामसादृश्यादुत्प्रेक्षा । हरिभिरश्वैरर्धा न सपूर्णा नभसि गगने कृताः क्रमाः फला चैर्न्यवर्ति । नभःक्रमणादित्यर्थः ।’ इति तद्वृत्तिः । यथैकेन क्रमेण खम्, तथा द्वितीयेन पदेन भू, तृतीयेनाद्दिणा पाताल चेति । अथ गिरे-राक्रमणं दर्शयति—यः किं कुर्वन् । स्थूलैरतिपुष्टैः पृथुलैर्वा मूलैरधोभागवर्तिस्वप्रदेशैः कृत्वा भुजगानां भवनं गृहं पाताल तस्य मध्य पातालमूलम् । कैलाश इत्यभिधानत्वात् । अपि पुनर्दिवमाकाशां स्वर्गं वा खैरात्मीयैरभ्रलिहैः शिखरैः श्रेणैः अपि पुनर्भूषणेन स्वशरीरवाहुल्येन देहस्थाल्येन पृथ्वीं व्यापुवन् ॥

बहलसलिलपूर्णातूर्णयानात्रिकाभिः

स्फुरति शिखरमालालम्बिकादम्बिनीभिः ।

विधुमणिरविदीपाञ्जेतुमभ्यागतैर्यैः

किमभिलषितदायी सेव्यमानस्तमोभिः ॥ १२ ॥

यो विमलाद्रिः शिखरमालां श्रेणीमालम्बन्ते समाश्रयन्ते इत्येवशीलाभिः कादम्बिनीभिर्धनघटाभिः कादम्बिनीमेघमालाभिर्वहल नीरन्ध्र सर्वेष्वपि वर्दलेषु विद्यमानत्वेनातिघनं यत्सलिल पानीयं तेन पूर्णा निर्भरभृता अत एवातूर्ण मन्दसत्वरित यान गमनं यासां तादृश्योऽत्रिका वर्दलानि यासु ताभिः । उत्प्रेक्ष्यते—अभिलषितानि निजमनःकामितानि ददातीत्येवशीलो यः शैलो विधुश्चन्द्रो रविः सूर्यः मणयो रत्नानि कर्केतनादीनि प्रमंकरादिमानि वा दीपास्तान् जेतुमर्थात्त्वप्रतिपक्षान् पराभवितुं यदेते तमसामुच्छेदविघाथिनस्ततस्तेषामभिभवनमुचितमेव । अभ्यागतैर्महात्मनः समीपे समेतैस्तमोभिरन्धकारैरिव सेव्यमानः किमुपास्यमानः ॥

जडिमशितिमवर्षायुष्कलोलस्वभावो-

दुरसमिरविरोधोदन्वदभ्यर्थनाद्यम् ।

निजमखिलमसातं हातुमव्दैः समेत्या-

निशनिवसनदम्भात्किं तपस्तप्यतेऽस्मिन् ॥ १३ ॥

अव्दैर्मैधैः समेत्य अत्रागत्य अलिश निरन्तरं यन्निवसन निवासः स्थितिकरणम् ।
वर्षानन्तरं हि वारिदाः कापि गिरौ वसन्तीति कविसमयः । तस्य दम्भात्कपटात् ।
उत्प्रेक्ष्यते—अस्मिन् शत्रुजये तप उपवसनदि तप्यते किं क्रियत इव । किं कर्तुम् ।
निजमात्मीयमखिल समस्तमप्यसात दुःख हातुम् । 'ओहाक् त्यागे' इत्यस्य प्रयोगः ।
ल्लुम् । किभूतमसातम् । जडिमान जाज्जमज्ञान डलयोरैक्यात् जलमयतां जडा-
शयताम्, तथा शितिमानं निन्द्यकृष्णभावम्, तथा वर्षायुष्क वर्षाकाले यावज्जीवितव्य-
ताम् । 'शरद्वनात्ययः' इति वचनात् । तथा लोलस्वभावतामस्थिरत्व चञ्चलाशयत्वम् ।
यदुक्तम्—'क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्पर्जन्यश्चपलाशयः स्वयमिहा-
ददयः सुवर्णाचलः । काष्ठ कल्पतरुर्दृषत्पुरमणिः स्वर्धामधेनुः पशुः.....त-
त्केन साम्य सताम् ॥' इति लोकोक्तेः । तथा उदुरा उत्कटा प्रबला ये समिराः पव-
नास्तैः सह विरोधो वैरम् । यदुक्तम्—'सज्जन सावन मेहृज्युं उन्नहिण् गहगह । पिशु-
नपचनभद्रसंचो मारिक्विण्दहवट ॥' इति । पुनरप्युक्तम्—'विलपति कृषा सारङ्गोऽयं
व्यमुन्नतिमानहो जलमपि च ते सयोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः । उपकृतिकृते प्रहं चेतः
कुरुष्व यदप्रतो भ्रमति पवनः कस्तव कोऽय क्व ते जलविन्दवः ॥' तथा 'अहह'...समीरण
दारुण किमिदमाचरितं चरितं त्वया । यदिह चातकचत्रुपुटोदरै पतति वारि तदेव
निवारितम् ॥' इत्यापि सूक्तोक्तेः । समुद्रात्सकाशादभ्यर्थना प्रतिवर्षपानीययाञ्छा परस्मा-
दभ्यर्थदानम् । यदुक्तम्—'अव्दैर्वारिजिघृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः' इति
खण्डप्रशास्त्रौ । तथा मेधा हि समुद्रात्सलिल याचित्वा भूमण्डले वर्षन्तीति जनश्रुतिः ।
एते प्रकारा आधाः प्रथमा यत्र तत् ॥

त्रिदिवसदनमार्गोत्सङ्गरङ्गचरङ्गै-

र्मणिचित्तचयचञ्चद्रोचिषां संचयैर्यः ।

द्युनिशमिह निजाङ्गस्थायुकानां चिकीर्षुः

किमु शरणधुरीणः शाश्वतं सुप्रभातम् ॥ १४ ॥

यः शत्रुजयादिर्मणिभिराभङ्गरप्रभङ्गरादिरत्नैश्चितो व्याप्तो रत्ननिर्मितो यश्चयो वप्रः
प्राकारस्तस्य चक्षतां दीप्यमानानां रोचिषां कान्तीनां संचयैः सद्दोहैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—
इह विश्वे द्युनिशं नित्य निजस्यात्मनः अङ्गे उत्सङ्गे स्वसमीपे वा स्थायुकानां निवसन-
शीलानां स्वापत्नानामिव भविकजनानां शाश्वतमनश्चरं सुप्रभातं शोभनालोकं सिद्ध-
शैलत्वाच्चिकीर्षुः कर्तुं सिच्छुरिव । किभूतैः संचयैः । त्रिदिवे स्वर्गे सदनं गृहम्, अथ
वा त्रिदिव द्यौरैव सदनं येषां ते देवास्तेषां मार्गः पन्था आकाशास्तसोत्सदने क्रोडे र-

न्नन्तः प्रसर्पन्तः तरङ्गाः प्रसारा येषां तैः । यः किंभूतः । शरणे स्वसमीपागतरक्षणे
धुरीणो बलवान् वत्सलः आश्रितपालकः शरणागतवज्रपञ्जरो वा ॥

धनलसदुपकण्ठा रुक्मरूप्यद्विभागा

पतदुपरिझराम्भा भाति कुत्रापि भित्तिः ।

तनुरिव पुरदस्योः स्यूतगैलाङ्गजाङ्गा

श्रितशितिगलनाला स्वःस्ववन्ती श्रयन्ती ॥ १५ ॥

यत्र शत्रुजयाद्रौ कुत्रापि कस्मिंश्चित्प्रदेशे कौतुकाकलितशितिपकल्पिता भित्तिः
कुञ्चं भाति दीप्यते राजते वा । किंभूता । घनेन मेघेन कृत्वा । 'गिरो वर्षन्ति माघवाः'
इति वचनात् । लसत् शोभमानमुपकण्ठ कण्ठस्य समीपमुपकण्ठ समीप वा यस्याः ।
पुनः किंभूता । रुक्म स्वर्णं रूप्यं रजतं तयोर्द्वौ पूर्वांपरौ भागावशाप्रदेशौ यस्याः ।
एकस्मिन् भागे स्वर्णेन, अपरस्मिन् भागे च रजतेन घटिता इत्यर्थः । पतत्रिर्माणवि-
शेषादागच्छदुपरि शिरःप्रदेशे झरस्य शिखरनिर्झरस्य अम्भ. पानीय यस्याः । केव
भाति । तनुरिव । यथा पुरदस्योरीश्वरस्य तनुः वपुर्यष्टी शोभते । किंभूता । धनवन्नेष
इव नीलत्वात्कण्ठस्य समीपं यस्याः । पुनः किंभूता । स्यूतं प्रोक्तम् अर्धाङ्गीकरणात्
शैलस्य हिमाद्रेरङ्गजायाः पार्वत्या भङ्गं शरीरं यस्याम् । शंकरः श्वेतवर्णः, पार्वती तु कन-
ककेशकी पीतवर्णा । पुनः किंभूता । श्रितं शिति श्यामवर्णं गलनालं कण्ठपीठं यथा ।
पुनः किं कुर्वन्ती । स्वःस्ववन्ती गगनगद्गा श्रयन्ती शिरसि सिद्धधुनीं दधती ॥

स्फटिकघटितशृङ्गोत्सङ्गसङ्गी तरङ्गी-

भवदलिकुलशाली चम्पकः पुष्पपीतः ।

दशशतनयनस्याध्याश्रितस्वःकरेणोः

कलितकनककान्तेः कान्तिमादान्मघोनः ॥ १६ ॥

यत्र शत्रुजये कचन प्रदेशे चम्पको हेमपुष्पकः मघोनः पुरंहरस्य कान्ति शोभा-
मादान्मग्राह । शकसदृशः संजायते स्मेत्यर्थः । 'कान्तिर्द्युतिभूषेच्छाद्यु' इत्यनेकार्थः ।
किंभूतश्चम्पकः । स्फटिकैः श्वेतरत्नैर्घटितं निष्पादितमर्थाद्विरञ्चिना विरचितं यच्छृङ्ग शि-
खरं तस्योत्सङ्गं कोटो मध्यं तत्र सङ्गोऽस्यास्तीति स्फटिककूटोपरिप्ररूढः । पुनः किं-
भूतः । तरङ्गीभवद्विः अनेकश्रेणीवन्धागमनात्कल्लोललीलां कलयद्भिरमन्दमकरन्दाखादो-
न्मदिष्णुभावं विभ्रद्भिरलिनां भ्रमराणां कुलैर्वृन्दैः शालते शोभते इत्येवशीलः ।
यद्यपि च लोकोक्त्या 'वहिरइनपुण्यो गीतभमरचंपइनवद्दो । सोलकलासपुत्रचन्दन
धलइ न दिदो ॥' इत्यादि श्रूयते । तथापि 'विचिन्वती पान्यपतद्दहिसनैरपुण्यकर्माप्पलि-
कजलच्छलात् । व्यलोकयचम्पककोरकावलीः स शम्बरारेर्वलिदीपका इव' इति नैष-
धोक्त्या चम्पकेऽपि शृङ्गागमनसंभवो दृश्यते । पुनः किंभूतः । पुर्यार्थिकसत्कृद्युमैः पीतो

हारिद्रवर्णः । मधोनः किभूतस्य । दशशतानि सहस्र नयनानि नेत्राणि यस्य । पुनः कि-
भूतस्य । अध्याश्रितः स्वकीयारोहेण पृष्ठे प्रतिष्ठा प्रापितः स्वःकरेणुरैरावणो येन ।
एतावता अभ्रमूवल्लभाह्वः । पुनः किभूतस्य । कलिता धृता कनकवस्त्रर्णस्येव कान्ति-
र्देह्युतिः शोभा वा येन । 'वन्पकोऽस्मिन्सपुष्पः' इति पाठे अस्मिन् शत्रुंजये सपुष्पः
स्मेरत्प्रसूनपरिचितश्चम्पकद्रुमः ॥

अपि धृतसुरसिन्धुर्नागरङ्गी सदुर्गः

सवृषमुषितकालः केकियानं दधानः ।

धृतशशधरचूडो नीरमुड्डीलकण्ठः

शिव इव धनयानो भाति मृत्युंजयाद्रिः ॥ १७ ॥

अद्रिः शत्रुजयशैलः शिव ईश्वर इव भाति । किभूतः । धृता कलिताः सुरा विवि-
धस्थानस्थातारोऽनेककपर्दियक्षप्रमुखा अधिष्ठातारो देवाः, तथा सिन्धवः शत्रुजया-
ऐन्द्री-साभ्रमती-त्राक्षी-प्रमुखाश्चतुर्दश महानथो येन । शिवस्तु श्रितदेवनदीको गङ्गाध-
रत्वात् । पुनः किभूतः । नागरङ्गा वृक्षविशेषा 'नारङ्गा' इति लोके प्रसिद्धाः सन्त्यस्मिन् ।
पक्षे नागेषु भुजगमेषु विषये रङ्ग-नेहोऽस्त्यस्येति । 'पाणौ फणीन् भजति कङ्कणभूय-
मैत्रे नोऽय मनोहरमणीरमणीयमुच्चैः । कोटीरवन्धनधनुर्गुणयोगपटव्यापारपारगमसुं
भज भूतमर्तुः ॥' इति नैषधे । पुनः किभूतः । सह दुर्गैर्विषमस्थानकैः कोटैर्वा वर्तते यः ।
पक्षे पार्वतीयुक्तः अर्थात् इत्वात् । पुनः किभूतः । सह वृषेण धर्मेण । 'पुण्यराशिः श्रिय-'
इत्यभिधानत्वात् । पक्षे वृषभेण वाहनवलीवर्देन वर्तते यः । तथा मुषितो निर्दलितः
कालः कलिर्यमो वा अजरामरपददायकत्वात् । पक्षे कालनामा दैत्यो येन । पुनः किभूतः ।
केकिना मयूराणां यानमितस्ततो गमनम् । पक्षे स्वामिकार्तिकं च दधानः । पुनः किभूतः ।
धृतः कलितः शशधरश्चन्द्रो यथा तादृशी चूडा शिखरशिखा अभ्रकपत्वात् म-
स्तकोपरितनभागश्च येन । पुनः किभूतः । नीरमुच्चा मेघेन तद्वच्च नालः कृष्णः कण्ठः
कधरा गलनाल यस्य । 'दधदम्बुदनीलकण्ठताम्' इति नैषधे राजगृहवर्णनम् । अम्बु-
देन मेघेन नीलः कण्ठः उपत्यकाभागो ग्रीवा चेति उपत्यकायाः कधरेति प्रतिपादनम् ।
'यदनेककसौधकंधराहृतिभिः कुक्षिगतीकृता इव' इत्यपि नैषधे । पुनः किभूतः । ध-
नानां मेधानां यानानि गमनानि संचारा यत्र । पक्षे धनवाहन इत्यभिधानः । यानशब्दे-
न वाहनम् । पुनः किभूतः । मृत्युं मरणं यम जयतीति मृत्युंजयो जन्मजरामरणपा-
हारकः सिद्धिदातृत्वात् । पक्षे मृत्युंजयो नाम्ना ॥

स्वकशिखरशिखाङ्गस्थायुकान्स्वैकताना-

न्क्रमलमृदुलदेहांस्तापितांस्तापनेन ।

सुखयितुमिव शैलैः सिद्धशैलोऽङ्गभाजो

वहलजलमुचोच्चैरातपत्रं तनोति ॥ १८ ॥

सिद्धशैलः शत्रुंजयाद्रिवहलेन नीरन्ध्रेण सान्द्रेण जलमुचा नीरदेन कृत्वा । उप्रे-
क्ष्यते—अद्भुतभाजो यात्रिकजनान् शैलैः शीतलताभिः सुखयितु सुखीकर्तुं शीतलान्वि-
धातुमिवातपत्रं मायूरपिच्छच्छत्र तनोति विस्तारयति । शिरसि धत्ते इत्यर्थः । किभू-
तानद्भुतभाजः । स्वकान्यात्मीयानि शिखराणि शृङ्गाणि तेषां शिक्षानामप्राणामङ्के उत्सङ्गे
स्थायुकान् संस्थागिनः उपविशनशीलान् । पुनः किभूतान् । स्वस्मिन्नात्मनि विषये
एकतानानेकाग्रचित्तान् । पुन किभूतान् । कमलवन्द्यदुलः सुकुमारो देहः शरीरं ये-
षाम् । पुनः किभूतान् । तापनेन सूर्येण तापितान् संतप्तीकृतकायान् ॥

स्वभवविभवभूम्ना लम्बितेनाभिभूर्ति

त्रिदशशिखरिमुख्याशेषशैलव्रजेन ।

किमु विमलगिरीन्दो रूप्यरत्नार्जुनाङ्गा

निजनिजशिखरौघाः प्रापिताः प्राभृतत्वम् ॥ १९ ॥

त्रिदशशिखरी मेरुमुख्यः प्रकृष्टो येषु तादृशा अशेषाः समस्ता ये शैलाः पर्वतास्तेषां
व्रजेन समूहेन विमलगिरीन्दोः श्रीशत्रुजयशैलशकस्य । उप्रेक्ष्यते—निजस्य शिखरौघाः
शृङ्गगणाः । ‘निजस्य तेजः शिखिनः परश्शताः’ इति नैषधे । प्राभृतत्वमुपदाभावं प्रा-
पिताः । ढौकिता इत्यर्थः । किभूताः । रूप्य रजतं रत्नानि मणयः अर्जुनं स्वर्णं तेषामद्भु-
तशरीरं येषां ते । रजतरत्नहेममया इत्यर्थः । किभूतेन । त्रिदशशिखरिमुख्याशेषशैल-
व्रजेन । स्वस्माद्धिमलशैलात्मनो भव उत्पत्तिर्येषां तादृशानां विभवानां शोभासंपदा
भूम्ना बाहुल्येन । अभिभूर्ति परामवं लम्बितेन प्रापितेन ॥

विमलशिखरिकुण्डा वल्लरीः शैवलाना-

मुपरि बहलितानामुद्ग्रहन्तो विभान्ति ।

प्रवसितदयितानां कामिनीनां कपोला

इव लुलदलकाङ्काः पाण्डिमानं दधानाः ॥ २० ॥

विमलशिखरिणः श्रीशत्रुजयगिरेः कुण्डा जलस्थानानि विभान्ति शोभन्ते । कि
कुर्वन्तः । उपरि स्वसलिलोर्ध्वभागे बहलितानां निच्छिन्नीभूतानां सान्द्राणां शैवलानां
शेवाखानां वल्लरीर्मञ्जरीः । ‘मञ्जरी वल्लरीश्च सा’ इति हैम्याम् । उद्ग्रहन्तो धारयन्तः । के
इव । कपोला इव । यथा प्रवसिताः पथिकीभूताः परदेशं प्राप्ता वा दयिता भर्तारो वासां
तादृशीनां कामिनीनां विरहविपुरवधूनां कपोलाः गण्डा गल्ला राजन्ते । किभूताः । कुलन्तः
पतिव्रता व्रततया प्रियप्रवासवासरादारभ्य अबद्धत्वादुपरि पतन्तो गण्डस्थले मिलन्तः
अलकाः केशा अङ्गे उत्सङ्गे येषाम् । पुनः कि कुर्वाणाः । पाण्डिमान पाण्डुरभावं
दधानाः । विरहे हि प्रायः पतिव्रतानां कपोला धवलीभवन्ति । यदुक्तं नैषधे—‘विर-
हपाण्डुकपोलतले विधुः’ इति ॥

विविधनवचिरत्नायत्नदत्तात्मरत्नै-

निखिलमपि निहत्याकिंचनत्वं जनानाम् ।

मणिशिखरिणमद्भिर्दीनवाक्कारिणं यो

बहु तृणमिव चक्रे किंपचानं वदान्यः ॥ २१ ॥

अद्भिः श्रीशत्रुजयपर्वतः मणिशिखरिणं रोहणाचलम् । 'श्रेणीवर्जनदुर्घशोनिविशित-
ब्रीडस्तु रत्नाचलः' इति नैषधे । तथा 'ये रत्नाचलवासिनो हि मनुजास्तेषां न रत्नो-
यमः' इति सूक्ते । यथा रत्नाचलस्तथा मणिशिखरी । त बहु धनं यथा स्यात्तथा तृण
तृणप्रायमकिंचित्करमिव चक्रे कृतवान् । किं कृत्वा । जनानां स्वाश्रितभविकलोकाना
निखिल समस्तमपि अकिंचनत्वं दरिद्रभाव निहत्य मूलदुच्छेद्य । कैः कृत्वा । विवि-
धानि नानाप्रकाराणि 'वज्र-वैडूर्य-लोहिताक्ष-मसारगल-हंसगर्म-पुलक-सौगन्धिक-
ज्योतीश्वर-अञ्जन-अञ्जनपुलक-जातरूप-सुभग-अङ्क-स्फटिक-कर्केतन-मरकत-प्रवा-
ल-इन्द्रनील-चन्द्रप्रभ' इति सिद्धान्तोक्तानि, 'पद्मराग-गरुडोद्धार-राजपट्ट-चन्द्र-
कान्त-सूर्यकान्त-माणिक्याद्यानि नवानि नवीनोत्पन्नानि चिरत्नानि चिरकालोद्भू-
तानि । 'चिरत्नरत्नाचितमश्वितं चिरात्' इति नैषधे । 'चिरत्नानि चिरकालजातानि'
इति तद्दृष्टिः । अयत्नदत्तानि प्रयासं विनैव प्रकटस्थितत्वेन खननाद्युपक्रममन्तरेण वि-
ध्राणितानि यान्यात्मनः स्वस्य स्वस्मिन्नुत्पन्नत्वेन निजस्यैव रत्नानि माणिक्यानि तैः ।
अद्भिः किभूतः । वदान्यो दानशीलः । किभूतं मणिशिखरिणम् । दीनां कृपणाम् ।
'कृपाश्रये यः कृपणे पतत्रिणि' इति नैषधे । 'कृपणे दीने' इति तद्दृष्टिः । 'कृपणः
कदर्थं दीने च' इत्यनेकार्थः । हस्ताभ्यां भालमास्फाल्य हा तात हा मातः इति वाचं
वाणी कारयतीत्येवंशीलम् । यदुक्तम्—'हा दैवेति वचो विना न ददते वज्राणि
वज्राकराः' इति सूक्ते । तथा 'दैन्योचया रोहणाद्भिः खरमुखरतरं पुच्छरावर्तमेघाः'
इति सोमसुन्दरसूरिकृतकृषभदेवस्तवे । तथा 'धिग्रोहणं गिरिं दीनदारिद्र्यत्रणरोहणम् ।
दत्तं हा दैवमित्युक्ते रत्नान्यर्थिजनाय यः ॥' इति विक्रमादित्यादिभिरुक्ते । अत एव
पुनः किभूतम् । किंपचानं कदर्थम् ॥

विदलितदलमालाशालिलीलातमालः

कनकशिखरसंस्थस्तच्छविच्छन्नवर्ष्मा ।

मुररिपुरिव पीतस्फीतवासोवसानो

विहगविसुविहारी यत्र शत्रुजयेऽमात् ॥ २२ ॥

यत्र यस्मिन् श्रीशत्रुजयघात्रीधरे विदलिताभिर्विकसिताभिर्दलानां मरकतमणि-
गणाच्छन्नच्छविच्छायानां पत्राणां मालाभिः श्रेणीभिः श्यालते शोभते इत्येवंशीलो
यो लीलातमालः विद्याभृद्भिर्मानवैर्वाडा(?)कृते रोपितस्वापिच्छतरुः । अथ वा स्वयमेव

कथंचिदुद्धतः विलासविधायकस्तमालद्रुमः अभाद्रभौ । किंभूतस्तमालः । कनकस्य का-
चनरचिते शिखरे श्यङ्गे संतिष्ठते इति कनकशिखरस्थः । पुनः किंभूतः । तस्य कनक-
शिखरस्य छविर्ज्योतिस्त्वया छन्नं व्याप्तं वर्षमं शरीरं यस्य । क इवाभात् । सुररिपुरिव ।
यथा नारायणो भासते । किंभूतः । पीतं हारिद्रवर्णं स्फीतं मनोज्ञं वासो वल्लं वसानः
परिदधानः । वस्ते इति वसानः । 'गुणिप्रायाणि वस्त्राणि भूषणानि तव प्रभो । वसानश्च
दधानश्च सत्कविर्द्वारि तिष्ठति ॥' इति भोजप्रबन्धे । पुनः किंभूतः । विहयानां पक्षिणा
विभुः स्वामी गरुडस्तेन विहरति विचरतीत्येवंशीलः ॥

उपरिपरिसरद्भिः पद्मरागाश्मगर्भ-

स्फटिकघटितशृङ्गनातजातांशुपूरैः ।

अपि नभसि भुवीव ब्रह्मभूमानुपुत्री-

त्रिदशजलधिगानां यस्तनोतीव सङ्गम् ॥ २३ ॥

यः श्रीशत्रुंजयशैलः भुवि पृथिव्यामिव नभस्याकाशेऽपि ब्रह्मभूः सरस्वती. भानुपुत्री
यमुना, त्रिदशजलधिगा गङ्गा, तासां सङ्ग संगमनं मेलनम् । त्रिवेणीसङ्गमित्यर्थः । तनोति
करोतीव । कैः कृत्वा । उपरि नभोङ्गणे परिसरद्भिः परि समन्तात्परिसरद्भिः पद्मरागा रक-
मणयः, तथा अश्मगर्भाः मरकतरत्नानि, तथा स्फटिकाः श्वेतमाणिक्यानि तैः कृत्वा ।
'रत्नं वसुमतीमाणिक्यमपि' इति हैमीवृत्तौ । घटितानां नाकिना शिल्पिना वा संक-
ल्पितानां शृङ्गाणां शिखराणां प्रातादृन्दाब्जाताः प्रकटीभूता येऽशुपूराः किरणगणालैः
कृत्वा । पद्मरागरुचिभिर्द्विरश्विमुता सरस्वती हि कविसमये किञ्चिदरुणा वर्णते । रुधि-
रप्रवाहस्य त्वस्या उपमानत्वेन मरकतमणिकान्तिभिर्वसुना तस्याः श्यामवर्णत्वेन स्फ-
टिकरत्नज्योतिषा गङ्गा तस्या उज्ज्वलत्वेन । इति त्रिवेणीसंगमः ॥

कचिदपि सुचक्रुन्दोऽमन्दनिस्यन्दवृन्द-

स्मितसुमविशदश्री राजतप्रस्थसंस्थः ।

समदसुरभिसूनोः पृष्ठचधिष्ठानभाजो

भसितलसितमूर्तेः प्राप शंभोर्विभूषाम् ॥ २४ ॥

कचिदपि श्रीशत्रुंजयस्य कुत्रापि प्रदेशे सुचक्रुन्दो सुचक्रुन्दनामा पुष्पजातिवृक्ष-
विशेषः शंभोरीश्वरस्य विभूषां शोभां प्राप लेभे । किंभूतः । अमन्दा अतिप्रसुरा ये नि-
स्यन्दास्तेषां वृन्दानि पटलानि येषु तादृशानि स्मितानि विकसितानि सुमानि पुष्पाणि
तैः विशदा उज्ज्वला श्रीः शोभा यस्य सः । पुनः किंभूतः । राजते रूप्यसवन्धनि
प्रस्थे शिखरे संतिष्ठते इति संस्थः । शमोः किंभूतस्य । समदो मदमेदुरो यः सुभि-
सूदः अर्जुनीनन्दनो वृषभस्तस्य पृष्ठे 'पुठि' इति लोके प्रतिद्रा तत्राधिष्ठानमाश्रय म-

जते । पृष्ठे चङ्घितः । पुनः किंभूतः । मसितैर्भस्मभिर्लसिता मनोज्ञीभूता मूर्तिर्यस्य ।
यस्योद्भूतशालिनः ॥

अनणिममणिमालाशालिनी यस्य सिन्धुः

प्रतिफलितविवस्वहीसिदुःप्रेक्षणीया ।

सुकृतभरितजन्तोर्गर्भमन्तर्वहन्ती

युवतिमनुकरोति स्मेरदम्भोरुहास्या ॥ २५ ॥

यस्य श्रीशत्रुजयस्य सिन्धुः काचित्तरत्निणी युवतिं तरुणीमनुकरोति । युवतीसदृशी भवतीत्यर्थः । किंभूता सिन्धुः । न विद्यते मूल्यापेक्षया महिम्ना वा अणिमाला लघिमा अल्पत्व येषु एतावता बहुमूल्यानामप्रतिमप्रभाप्रभाववतां च मणीनां रत्नानां मालाभिः श्रेणीभिः शालते शोभते इत्येवशीला । गिरिनदीषु मणिसद्भावः किराताञ्जुनकाव्ये कथितोऽस्ति । किंभूता । प्रतिफलितः अन्तर्जलं प्रतिविम्बितो यो विवस्वान् सूर्यः तस्य दीप्त्या कान्स्या दुःखेन प्रेक्षितु योग्या द्रष्टुमर्हा । किंभूता युवतीम् । सुकृतेन प्राचीनजन्माचीर्णेन पुण्येन भरितस्योपचितस्य पूर्णस्य जन्तोर्जीवस्य गर्भे दोहदलक्ष-णमन्तः कुक्षौ वहन्तीं धारयन्तीम् । पुनः किंभूता । स्मेरद्विनिद्रद्यदम्भोरुहं कमलं तद्रूपं विकसितसरोजवद्वा आस्य मुखं यस्याः । 'स्मेरदम्भोजखण्डाभिः' इति पाण्डव-चरित्रे । तथा युवत्यपि पुण्यप्राग्बद्धर्मानुभावाहुःप्रेक्षणीया । यथा 'धामैकधाम गङ्गाया इव भारुकरं गर्भमन्तर्दयाना वा दुरालोकमभूद्रूपः' इति पाण्डवचरित्रे ॥

वृषभजिनगुणौघान्गायतः स्वकणस्या-

नुगुणरणितवीणान्किनरेन्द्रान्गिरिन्द्रः ।

क्वचन विकचमोचाचारुपत्रैर्धवित्रै-

रिव पवनविलोलैर्वीजयामास मन्ये ॥ २६ ॥

गिरिन्द्रः शत्रुजयपर्वताधिपतिः क्वचन कस्मिन्नपि कदलीसदनलतामण्डपादौ प्रदेशे किनरेन्द्रान्किपुरुषराजान् । उत्प्रेक्ष्यते—अहमेवं मन्ये वा । पवनविलोलैर्वातवेगान्दो-लनचञ्चलोभूतैर्विकचानां विकसितानां मोचानां रम्भाडुभाणां चारुभिर्मनोहरैः पत्रैः म-हद्वैवीजयामास निरन्तरगण्डवहुलीतिजमितध्रमापनोदायं वीजयति स्मेव । कैरिव । धवित्रैरिव । यथा मृगचर्मव्यजनैः कश्चित्पार्थिवादीन् प्रोष्मसमये त्वेदविन्दुफितका-यान् वीजयति । 'व्यजनं तालवृन्दं धवित्रं मृगचर्मणि' इति द्वैम्याम् । किनरेन्द्रान् किं कुर्वतः । वृषभजिनस्य विमलाचलकमलाशृङ्गारहारस्य युगादिदेवस्य गुणानामोधान् गणान् गायतो गीतिगोचरीकुर्वतः । पुनः किंभूतान् । स्वकणस्य निजमधुरध्वनेरनु-गुणा अनुगतः सदृशीभूतो गुणो निःक्वणरूपो यस्याः या तादृशी रणिना वाङ्मिता नोणा विपत्रिका यस्यान् ॥

गलदमलमरन्दोन्मादिरोलम्बरावा-
 कुलकलदलमालोन्निद्रसान्द्रद्रुमौषः ।
 रणरणकितचेता वेश्मनीवात्र तस्यौ
 मुदिर इव रिरंसुर्विद्युतात्मीयपत्न्या ॥ २७ ॥

गलद्भिः सर्वत्रुनिवासवत्त्वेन समकालविकसितसकलकुसुमसमूहेभ्यो निःसरद्भिः अ-
 मलैर्विशदैः सुखाद्भिर्मरन्दैः कुसुमरसैरुन्मादिनां मकरन्दविन्दुपानोन्मत्तीभूता-
 रोलम्बानां मधुकराणां रावैशुञ्जारवैराकुला विहस्ता निर्झरश्रुताः शब्दायमानाः । त-
 कलानां मनोज्ञानां दलानां पत्राणां मालाः श्रेणयो येषु तादृशास्तथोन्निद्रा विकसिताः
 पल्लवपत्रपुष्पफलकलिताः जाता अत एव सान्द्राः स्नेहलच्छाया ये द्रुमा वृक्षास्तेषामोषः
 समूहोऽत्र शत्रुजयाद्रौ तस्यौ स्थितिमातनुते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मुदिरो मेघ इवागल्य
 स्थितवान् । कुत्रात्र कस्मिन्निव । वेश्मनीव यथा कश्चिद्गृहे गत्वा तिष्ठति । मुदिरः
 किभूतः । रणरणकमौत्सुक्यं जातमस्मिन्निति रणरणकितं तादृशं चेतो यस्य । अत
 एव पुनः किं कर्तुमिच्छुः । रिरंसुः रन्दुमिच्छुः । कया । विद्युता सौदामिन्या । किल-
 क्षणया । आत्मीयया निजसंवन्धिण्या पत्न्या सहचर्या स्त्रिया । 'चिरविलसनात्स्त्रिभविशु-
 त्कलत्रः' इति मेघदूते ॥

मदमुदितमृगेन्द्रारब्धरावाः प्रतिश्रु-
 न्मुखरितशिखरौघा मेघघोषं द्विषन्तः ।

विमलघरणिभर्तुर्विश्वतीर्थेश्वरत्वा-

भ्युदितहृदवलेपैर्हुंकृतानीव भान्ति ॥ २८ ॥

मदेन क्षीयतया मुदितैः प्रहृष्टमनोभिः मृगेन्द्रैः कण्ठीरवैः आरब्धा उपक्रान्ताः
 स्वेच्छया शयनसमये पार्श्वपरावर्तने विहिता रावाः क्ष्वेडितानि सिंहनादाः भान्ति
 शोभन्ते । स्वतन्त्रं निद्रा विरामे कृतत्वात् शोभनं तेषाम् । किंभूताः । प्रतिश्रुति प्रतिशब्दे ।
 'प्रतिश्रुत्तु प्रतिध्वनिः' इति हैम्याम् । मुखरिता वाचालीकृताः शिखराणां शृङ्गाणा-
 मोघाः समूहा यैस्ते । पुनः किं कुर्वन्तः । मेघानां प्रवलयलघराणां घोषं धीरगम्भीरग-
 जारव प्रति द्विषन्तः स्पर्धमानाः । उत्प्रेक्ष्यते—विमलघरणिभर्तुः श्रीशत्रुञ्जयशैलस्य
 तथा विमलनाम्नो राजविशेषस्य वा विश्वेपा समस्तानां जगतां वा तीर्थानां मुक्ति-
 स्थानानां मागधप्रसादादीनामीश्वरत्वेनाधिपत्येनाभ्युदिताः प्रादुर्भूता ये हृदवलेपा अह-
 कारास्तैः कृत्वा हुंकृतानीव हुंकारशब्दा इव । चक्रवर्त्यादयः केनिद्विधाधिपत्याहंकरते-
 हुंकृतीः कुर्वन्ते ॥

निकटविटपिपत्रिन्नातवातप्रपाति-

स्मितकिसलयपुष्पाङ्कूततल्पानिवात्र ।

सुखमनिमिषलेखाः संनिषण्णैणनाभी-

सुरभिमणिशिलाङ्गान्साङ्गनाः संश्रयन्ते ॥ २९ ॥

अनिमिषाणां देवानां लेखाः पङ्क्तयः सुखं सातं यथा स्यात्तथा अत्र शत्रुजयाद्रा सं-
निषण्णाः सम्यगुपरि उपविष्टा ये एणां कस्तूरिकासृगास्तेषां नाभीभिल्लुन्दकूपिकाभिः
सुरभयः कस्तूरिकोत्पत्तिस्थानसंपर्काल्लुगन्धा या मणीनां रत्नमयाः शिलास्तासामङ्गा-
जुत्सङ्गान् संश्रयन्ते । किंभूताः । अनिमिषाः साङ्गनाः स्वस्वयुवतीसखाः । उत्प्रेक्ष्यते—
कुप्तान् रचितान् पुष्पपल्लवादिविच्छित्तिकलितान् तल्पान् पल्लङ्गानिव । किंभूतान् ।
निकटयोरुभयोः पार्श्वयोर्विंटपिनोर्विनिद्रद्रुमास्तेषु पत्रिणां विविधविहगमानां त्राताः
प्रकारास्तेषां वाताः उड्डयनोपवेशनगमनागमनसमयविधूतपक्षपवनैः प्रकर्षेण पतन्ती-
त्येवंशीलानि । तथा स्मितानि विकसितानि किसलयानि पल्लवाः पुष्पाणि कुमुमानि येषु
तान् । अन्येऽपि तरुणीसहितास्तरुणाः पुष्पपल्लवरचनाश्रिते पर्यङ्के सुखं भजन्ते ॥

क्वचिदपि सरिदम्भो गाहितुं साग्रहेण

द्विरदसमुदयेनोन्मादिनास्मिन्दिदीपे ।

कुलिशशयभयोर्वीनष्टवार्धिप्रविष्टा-

खिलशिखरिभिभूषामिच्छताछेतुमूहे ॥ ३० ॥

अस्मिन् श्रीशत्रुंजये क्वचिदपि कुत्रापि स्थाने द्विरदसमुदयेन विन्ध्यावतत्र कथ-
चित्तुत्पन्नेन राजादीनां स्वेच्छया चरणार्थं सुक्तेन वा गजयूथेन दिदीपे । किंभूतेन ।
उन्मादिना मदोदयमत्तीभूतेन । पुनः किंभूतेन । सरितः शत्रुंजयाप्रमुखचतुर्दशमहान-
दीषु कस्याश्चिन्नद्याः अम्भो जलं गाहितुं मध्ये प्रविश्य सलिलकेलिं कर्तुं साग्रहेण
सहठेन निर्बन्धवता । तत्राहमेवमूहे वितर्कयामि । कुलिशं वज्रं शये पाणौ यस्य स
शकलस्य भयेन भीत्तेर्वशेन उर्व्याः पृथिव्याः सकाशात्तथाः पलायिताः सन्तो वार्धौ
स्वप्राणतादृगपरस्थानाभावात्तद्वात्सुकल्लोकपालकपुरुषोत्तमनिवासस्थाननीरनिविमध्ये
प्रणश्य प्रविष्टाः अखिलाः समग्रा ये शिखरिणः शैलास्तेषां विभूषां शोभामाच्छेतुं हठा-
द्दीप्तुमिच्छता वाञ्छतेषु ॥

क्वचिदुदरशयाल्लून्प्रौढगर्भान्महेला

इव दधति धरेन्दोः कंदराः सिंहशावान् ।

अपि वपुरिहं नागाः प्रेषिता यत्प्रसस्यै

निजगरिमजितेनेवाञ्जनेनात्मशृङ्गाः ॥ ३१ ॥

क्वचित्कुत्रापि प्रदेशे धरेन्दोः शत्रुजयशैलराजस्य कंदराः गुहाः सिंहशावान् केसरि-
किसोरान्दधति विप्रति । का इव । यथा धरेन्दोः पृथिवीनिशीथिनीनायस्य महैला नित-

म्बिन्यः उपलक्षणान्निखिला अपि योषितः श्रौढान् प्रगल्भान् संपूर्णनिष्पन्नान् गर्भान्
 भ्रूणान् विभ्रति । किंभूतान् । उदरेषु कंदरामध्येषु कुक्षिषु च शयाङ्गान् शयनशीलान्
 निद्रामुद्रितलोचनान् स्थायुकांश्च । अपि पुनरिह श्रीशत्रुंजयाचले नागाः गन्धसिन्धुराः
 वसुभान्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्य विमलशैलात्मनो गरिम्णा गुरुतया तुङ्गत्वेन जिते-
 नाभिमूतेनाङ्गनेनाङ्गननाम्ना पर्वतेन यस्य पुण्डरीकाद्रेः प्रसक्त्यै प्रसन्नीकरणार्थमनुकूली-
 करणाय प्रेषिताः प्रस्थापिता आत्मनोऽङ्गनगिरिसंचन्धिनः शृङ्गाः शिखराणीव ॥

कचन करिणि मग्ने केलिलोले हृदिन्यां
 तदुपरिसरवेणाभ्रान्यत आमरेण ।

क नु गत इह हस्ती(?)स्ताष आस्ते नवान्त-

स्तमनु पुनरयेऽहं पृच्छतातीव सिन्धुम् ॥ ३२ ॥

हृदिन्यां नद्यां कचन कापि स्थानके केल्यां जलक्रीडायां लोले चक्षले करिणि कुङ्करे
 कपोलयुगलनिर्गलद्रहलमदजलप्रवलप्रवाहस्यामलीभूतभूयस्तरतरलजले दन्तावले मग्ने
 जलमध्यप्रविष्टे सति तदुपरि गजमन्वनस्थाननीरोपरिष्ठात् सरवेण सशब्देन गुञ्जारव-
 भाजा आमरेण मधुकरनिकरेण । अमराणां समूहो आमरम् । यथा 'बहुलभ्रामरमेचक-
 तामसे' इति वृत्तरत्नाकरवृत्तौ काव्यकल्पलतायां च । अभ्रान्यत भ्रान्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—
 सिन्धुं नदीं प्रति इत्यमुना प्रकारेण अतीव पृच्छता भ्रंशं कुर्वता इव । इति किम् । तु
 प्रश्ने । हे सिन्धो, इहासिन्धुप्रदेशे मग्ने हस्ती महानृपः क कुत्र स्थाने गतः प्रविष्टस्तिष्ठति
 वा । पुनरिह त्वज्ज(?)मध्ये स्ताषो गाधाम्बु खल्पजलमास्तेन वा अगाधोदकं वर्धते ।
 यद्यल्पपयः स्यात्तदाहं तं हस्तिनमत्तु पृष्ठे अये गच्छामि मदपानार्थमिति शेषः ॥

किमखिलकुलशैलाङ्गेतुकामः स्वलक्ष्म्या

तरुण इव शृगाक्षीः किं दिशः प्रेक्षितुं वा ।

किमुत निखिललोकालोकनोत्कण्ठिचेता

विमलवसुमतीभृत्प्रोन्नतिं संतनोति ॥ ३३ ॥

विमलनामा वसुमतीभृत्पर्वतः प्रकर्षणोन्नतिमुच्चैस्तरत्वं संतनोति सम्यक्तया वृद्धिं
 विदधाति किमु । उत्प्रेक्ष्यते—स्वलक्ष्म्या निजवैभवेन कृत्वा अखिलानष्टावपि कुलशैला-
 न्मन्दरप्रमुखान् गिरीन् जेतुकामः किं पराभवितुमिच्छुरिव । वा अथ वा । उत्प्रेक्ष्यते—
 दिशो दशापि हरितः प्रेक्षितुमिव । क इव । तरुण इव । यथा युवा शृगाक्षीः सारङ्ग-
 न्दरलोचनास्तारुणीः प्रेक्षितुमुन्नतीभवति । उताथ वा । उत्प्रेक्ष्यते—निखिलस्य समप्रस्य
 सचराचरस्य लोकस्य त्रिभुवनस्यापि आलोकने दर्शने उत्कण्ठा औत्सुक्य विद्यते
 यस्मिन् तादृशं चेत्ते मानसं यस्यैवविधं किमुच्चैस्तरः संजातः ॥

उदयदरुणविम्बेनैकतो नैशानिर्य-

त्तिमिरपरिकरेणाप्यन्यतः पर्वतेन ।

कलितनिलयरत्नः पृष्ठतिष्ठत्तमिखो

दिननिघननिकेतापातिलोकोऽनुचक्रे ॥ ३४ ॥

पर्वतेन श्रीशत्रुञ्जयाद्विणा दिग्गज वासरस्य निघनं नाश एतावता संध्यासमयस्त-
स्मिन्निकेतं निजवासासौधमापतत्यागच्छतीत्येवंशीलो लोको जनो येनानुचक्रे अनुकृतः
स्वसदृशो विहितः । केन कस्मिन् । पूर्वदिग्गजमागवर्तिपार्श्वप्रदेशे उदयदुद्रच्छदुदयाच-
लचूलिकामलंकुर्वत् अरुणस्य भास्करस्य विम्बं मण्डलं तेन । अपि पुनः केन । अन्यतः
अपरस्मिन् प्रदीचीदिग्गवर्तमानपार्श्वे नैशानां निद्यासंघन्धिनां निर्यतां खद्रोहिष्वान्तारा-
तिभीतेर्निःसरतां तिमिराणामन्वकाराणां परिकरेण परिवारेण । अकरेणेत्यर्थः । किंभूतो
लोकः । कलितं भूरितमानुच्छेद्यभूच्छायाच्छादितनिखिलपुरस्यपदार्थसार्थप्रकटीकरणप्र-
गुणघृणिगणं स्वहस्ते एहीतं निलयरत्नं प्रदीपो येन । पुनः किंविशिष्टम् । पृष्ठे खनिर्मु-
क्तपश्चात्प्रदेशे तिष्ठद्वर्तमानं तमिस्रमन्वकारं यस्य ॥

क्वचिदपि कमलानामात्मनोऽक्षीणभावं

त्रिजगदनिशदानेनाप्ययाच्यत्वमन्यत् ।

किमु विवरिधुरेष प्रावृषेण्यान्बुवाहो

वशदविमलशैलं शीलति स्माञ्जनौषः ॥ ३५ ॥

अज्ञानामज्ञानाभिधानातिनीलवर्णवृक्षविशेषाणामोषः समुदयः शत्रुञ्जयशैलं शीलति
सेवते । निकुरन्वेण समुद्रताः सन्तीत्यर्थः । उत्प्रेद्यते—एषः अज्ञानपादपवपुः प्रत्यक्ष-
लक्ष्यः प्रावृषेण्यान्बुवाहः किमु वर्षाकालसंबन्धी वारिवाह इव भजते । किं कर्तुमिच्छुः ।
त्रिजगतां त्रयाणामपि भुवनानामनिशं निरन्तरमविच्छेदं दानेन विभ्राणनेनापि स्वस्य
कमलानां लक्ष्मीणां जलानां च क्वचिदपि कुत्रापि स्थाने क्षीणत्वं न सर्वत्राप्यक्षी-
णभावं शाश्वतत्वम् अन्यत्पुनः अयाच्यत्वमनर्थिमावम् । मेघा हि क्षीरसमुद्राद्याचित्वा
जलमादाय वर्षन्ति इति कविसमयो लोकरुडिश्च । कस्यापि याच्यां न कुर्म इत्ययाच्यत्वं
किमु विवरिधुर्यांचितुमिच्छुरिव । कम् । वशं कामितं ददातीति । 'तृष्णा लिप्सा वेशः
स्पृहा' इति हैम्याम् । वशदः समीहितदायकं तादृशं विमलशैलं शीलति । किं चा-
क्षीणलक्ष्मीकस्य याचनीयमेव न भवेत्, तर्हि किमर्थमयाच्यत्वयाच्यायुक्तं परं कि-
ंचिद्वस्तु लक्ष्म्यापि दुःप्राप्यं स्यात्, तथाच्याया केनचित्कृतायां तदपि अविद्यमानतया
कुतोऽप्यानीयान्मघ्यांदाय वा दातव्यं भवेत्, अत एव विश्वविश्वपदार्थेश्वरत्वमया-
च्यत्वमिति ॥

असुरसुरनराणां श्रेणिभिः सप्रियाणां
 स शिखरिपृतनाषाड् भूष्यते निर्विशेषम् ।
 भुजगभवनदेवावासविश्वंभराणां
 सममखिलविभूषादित्सयेवोत्सुकामिः ॥ ३६ ॥

स शत्रुंजयः शिखरिणां समस्तपर्वतानां पृतनाषाडिन्द्रः सप्रियाणां साङ्गानामसुराणां दानवानां नागानां वा सुराणां देवानां नराणां मनुष्याणां श्रेणिभिर्घोरणीभिर्निर्गतो विशेषः सेवाविधौ यत्र तथा भूष्यते अलंक्रियते । उत्प्रेक्ष्यते—सममेककालं भुजगभवनं पाताललोकस्तथा देवावासः स्वर्गलोकः तथा विश्वभरा भूलोकः एतासाम् । त्रिजगतामित्यर्थः । अखिलानां समप्राणा विभूषाणां शोभानां दित्सया दातुमिच्छया उत्सुकामिरुत्कण्ठिताभिरिव ॥

मरकतशिखराणां पद्मरागोदराणां
 दिशि दिशि जलधारोद्धारिर्निर्यञ्जराणाम् ।
 क्वचिदुपरि नमन्तश्चञ्चलाकेलिमन्तो
 ध्वनिभिरिह पयोदा जज्ञिरे वृष्टिमन्तः ॥ ३७ ॥

इह शत्रुंजये क्वचिच्छुत्रापि स्थले मरकतशिखराणामदमगर्भमणिमयशृङ्गाणामुपरि ऊर्ध्वंशिरःप्रदेशे नमन्तः मिलित्वागल्य संस्पृशन्तः पयोदा मेघाः ध्वनिभिर्गजारवैरेव जज्ञिरे कथमपि ज्ञायन्ते स्म । शिखराणां किभूतानाम् । पद्मरागा. लक्ष्मीपुष्पाणि रक्तमणयः उदरे गर्भे मध्ये येषाम् । पुनः किभूतानाम् । दिशि दिशि सर्वास्त्रपि दिक्षु । 'दिशि दिशि किमिमानि प्रच्यवन्तेऽन्तरिक्षात्' इति चम्पूकथायाम् । जलानां पानीयानां धाराणां वृष्टीरुद्गिरन्ति सुञ्चन्तीत्येवंशीलं निर्यान्तः शिखरमध्याग्निःसरन्तो झरा निक्षरप्रवाहाः येषु तेषाम् । किभूताः पयोदाः । चञ्चलाया विद्युतः केलयो विलसन्तानि विद्यन्ते येषु । 'चिरविलसन्तस्त्रिभुक्तकलत्रः' इति मेघदूतकान्ये । पुनः किभूताः । वृष्टिमन्तो निष्पन्ननीरधाराः ॥

क्वचिद्वहदपाचीवीचिमालीव सेतुं
 क्वचिदपि वसुराजीमिम्यधामेव धत्ते ।
 अपि दुरधिगमत्वं ब्रह्मवत्काप्यधत्त

व्यधृत कनकसालं कापि लङ्केव शैलः ॥ ३८ ॥

शैलः शत्रुंजयाचलः क्वचित्कचन प्रदेशे अपाच्या दक्षिणस्या दिशो वीचिमाली समुद्र इव सेतुं पयामवहद्दहति स्म । रावणापहतसीताप्रत्यायनार्थं लङ्कागमनावसरे रामेण दक्षिणार्णवे सेतुर्बद्ध इति श्रुतिः । 'सेतुयैर्न महोदधौ विरचितः कासौ दगास्थान्तकः' इति

भोजप्रबन्धे । क्वचित्कुत्र च स्थाने इभ्यधाम व्यवहारिवेदमेव वसूनां मणीनाम् । 'रत्नं वसुमणिः' इति हैम्याम् । खर्णानां च । 'खर्णं हेमहिरण्यहाटकवसून्वस्थापदं काञ्चनम्' इत्यपि हैम्याम् । राज्ञीं ध्रेणीं धत्ते दधाति । अपि पुनः कापि शिखरादिप्रदेशे ब्रह्म-
वन्मोक्ष इव दुःखेनाधिगम्यते इति दुरधिगमं तस्य भावो दुरधिगमत्त्व दुरारोहतामवत्त
विमर्ति स । पुनः कापि ऋषभकूटादौ लङ्केव दत्तकंधरनगरीव कनकसालं काञ्चनप्रा-
कारं व्यवृत्त धरति स ॥

स्फुटकटतटनिर्यद्दानपाथःप्रवाहैः

शिशुशिखरिसमूहान्निस्त्रदञ्चद्वानन्तः ।

क्वचिदपि करियूथं विन्ध्यघात्रीभृतीव

प्रणयति रतिकैर्लीं यत्र सत्रा कलत्रैः ॥ ३९ ॥

यत्र शत्रुजये क्वचिदपि कुत्रचनापि वनगह्वरप्रदेशे करियूथं गजवृन्द कलत्रैः स-
करिणीभिः सत्रा सार्धं रत्या मनसुष्टया रागेण च कैर्लीं विविशक्रीडा सुरतविलासं वा
प्रणयति करोति । कस्मिन्निव । विन्ध्यघात्रीभृतीव । यथा खोतपतिस्थाने विन्ध्यशैले
गजघटा स्ववशाभिः । 'गजोऽस्य स्त्री धेनुका वशापि च' इति हैम्याम् । खैर रमते ।
किं कुर्वन् । स्फुट प्रकटं जननयनगोचरं यथा स्यात्तथा कटतटाभ्यां कपोलस्थलाभ्यां
सकाशाभिर्यद्भिर्निःसरद्भिर्दानपाथसां मदोदकानां प्रवाहैर्धाराप्रवहणैः कृत्वा शिशुनां
बालानां नवप्रकृडानां शिखरिणां वृक्षाणां समूहान् गणान् सिञ्चत् पानीयं पायन् ।
पुनः किं कुर्वन् । वनान्तर्विपिनमध्ये अब्धत् चरत् ॥

त्रिदिवसदनभूभृत्सार्वभौमाध्वरोधो-

दुरशिखरसहस्रैः पुण्डरीकावनीभृत् ।

धरणिमिव फणाभिश्चक्रिणां चक्रवर्ती

त्रिदिवमिव दिधीषुर्लक्षकैर्लक्ष्यते स ॥ ४० ॥

पुण्डरीकावनीभृद्विमलाचलः त्रिदिवं स्वर्गलोकं दिधीषुः धर्तुमिच्छुरिव लक्षकैर्दंयि-
तभिरवलोककलोकैर्लक्ष्यते ज्ञायते । कैः । त्रिदिवे खर्णं सदनं गृहं येषां ते त्रिदिवसदना
देवास्तेषां भूभृत्पर्वतो मेरुः । 'स्व.खर्णिकाञ्चनतोगिरिः' इति हैम्याम् । सुराचलन्तस्य
सार्वभौमश्चक्रवर्ती शक्रः । 'जाम्बूनदोर्वीधरसार्वभौमः' इति नैपथे इन्द्राभिधानम् ।
तस्येन्द्रस्याध्वा मार्गां गगनम् । 'बहुविगाढसुरेश्वराध्वा' इति नैपथे च । तस्याध्वनो नभसो
रोधे रुन्धने उद्गुरैरुत्कटैः शिखराणां शृङ्गाणां सहस्रैर्भूयस्तरदशावातीभिः प्रसितैः । कृत्वा
इत्यर्थः । क इव । चक्रवर्तीव । यथा चक्रिणां नागानां सार्वभौमः शेषनागः सहस्रफणाभिः
कृत्वा धरणिं भूमिं धत्ते । 'धरणिविरहिणिं ह्यान्तमुद्रे समुद्रे' इति नाटकशास्त्रे धरणि-
शब्दो ह्यस्योऽप्यस्ति । 'धुदा यस्योद्गीतं सह सहचरीभिर्वनचरैर्मुहुः ध्रुत्वा हेलोऽवृत्तव-
रणिभारं मुजवल्म' इति वाग्भट्टालंकारेऽपि ॥

विदलितदल्लीलाश्यामलीभूतभूमी-

रुहनिवहनितम्बालम्बिजाम्बूनदल्लुः ।

प्रसृतज्ञरपयस्कः प्रावृषेण्याम्बुवर्षि-

स्फुरदशनिपयोदं योऽनुयातीव कान्त्या ॥ ४१ ॥

यः शत्रुंजयाद्रिः प्रावृषेभ्यं वर्षाकालसंवन्धिन अम्बु पानीचं वर्षतीत्येवशीलः, तथा स्फुरन्ती विद्योतमाना प्रतिदिश चमत्कार कुर्वती वा अशनिर्विशुद्यत्र तादृश पयोदं मेघं कान्त्या शोभया कृत्वा अनुयातीव आत्मना अनुकरोतीव । यः किभूतः । विदलितानां विशेषेण विकाशं प्राप्तानामुन्मिषितम् । 'विकसित दलित स्फुटित स्फुटम्' इति हैम्याम् । दलानां पत्राणां लीलया विलासेन श्यामलीभूतानां कृष्णच्छवीभूताना भूमोरुहाणा इमाणां निवद्धाः समूहा यत्र तादृशं नितम्बमालम्बते श्रयतीत्येवशीलम् । 'मेखलामध्यभागोऽद्रेर्नितम्बः कटकश्च सः' इति हैम्याम् । जाम्बूनदं काञ्चनमय लुः शिखरं यस्य । पुनः किलक्षणः । प्रसृतानि दिशि दिशि विस्तारं गतानि ज्वालानि वा झराणां निर्झराणा पयोसि जलानि यस्मिन् सः । 'लुः प्रस्य सातु' इति हेम्याम् ॥

क्वचिदपि लसदाभ्रस्फाटिकोत्तुङ्गशृङ्गा-

ङ्गणधरणिचरिष्णूः श्मास्पृशां प्रेक्ष्य लक्षाः ।

इति मतिरुदयासीघन्नितम्बस्थितानां

किमिह चरति पङ्क्तिः स्वैरमेवा सुराणाम् ॥ ४२ ॥

यस्य शत्रुंजयाद्रेर्नितम्बे मेखलायां स्थितानामुषितानां वा पुंसामित्यमुना प्रकारेण मतिरुदयासीदाविर्भूता । इति किं का बुद्धिः । यदेषा प्रत्यक्षलक्ष्या सुराणा देवाना पङ्क्तिः धोरणी इह विमलाचले स्वरं स्वेच्छया चरति विहरति भ्राम्यति वा । किं कृत्वा । क्वचिदपि कुत्रापि प्रदेशे-विशेषे । 'लस श्लेषणक्रीडनयो' इति धातुः । लसता श्लिष्यतामर्थोत्परस्परं शिखरापेक्षया आभ्रस्फाटिकानामाकाशस्फाटिकरत्नानामिमानि आभ्र-स्फाटिकानि । क्वचिद्भयोः पूर्वोत्तरपदयोर्बुद्धिर्भवति । 'आश्रितारुत कर्म सौहार्दम्' इति सारस्वतव्याकरणे, तद्वदत्राप्युभयत्र बुद्धिः । आकाशस्फाटिकमयानि क्रीडया कृतहलेन वा देवैर्विरचितानि स्वामाधिकानि वा तथा उत्तुङ्गानि गगनाद्गणालिङ्गानि शृङ्गाणि शिखराणि तेषामङ्गणान्यजिराणि अधिल्यका वा तेषां तासा वा धरणां भूमौ चरिष्णूः संचरणशीला श्मास्पृशां यात्रिकमानवानां लक्षाः शतसहस्राणि प्रेक्ष्य दृष्ट्वा दृग्गोचरी-कृत्य । आकाशस्फाटिकमणीनां चर्मचक्षुरलक्ष्यत्वात्सुराणा चाम्बरचारित्वादेया घटना ॥

मलयगिरिरिवासौ कापि काकोदराली-

कलितमलयसालैर्निर्यद्गामोदित्वातैः ।

गलदमलमदाम्भःपङ्क्तिंसंसिक्तवृक्षैः

क्वचिदपि गजयूथैर्विन्ध्यवद्यो विभाति ॥ ४३ ॥

असौ शत्रुजयाचलः कापि कुत्रचन प्रदेशे मलयगिरिरिव दक्षिणाचल इव विभाति । 'अथ मलय आषाढो दक्षिणाचलः' इति मलयाद्रिनामानि हैम्याम् । कैः । काकोद्राणां भुजगानामालीभिः राजीभिः कलितैरामूलचूल वैष्टितैर्मलयसालैश्चन्दनद्रुमैः । किभूतैः । निर्यान्तः श्रीखण्डवनखण्डेभ्यो निर्गच्छन्तः प्रसरन्तः आमोदाः परिमला विद्यन्ते येन तादृशा वाता वायवो येभ्यस्तैः । अपि पुनः क्वचित्कस्त्रिंशदपि स्थाने गजयूथैर्मत्तगजपुङ्गैः विन्ध्यवनलवालकशैल इव विभाति । किभूतैः गजयूथैः । गलन्तीभिः कपोलपालिभ्योऽविरलप्रवाहैः निष्पतन्तीभिः अमलाभिः अनाविलाभिर्मदाम्भसा दानजलाना पङ्क्तिभिर्धोरणीभिः संसिक्ताः सम्यक्प्रकारेण उद्यानपालवत्सेकं तिब्बन प्रापिता वृक्षा बालसालः श्रौढपादपा वा वैः ॥

करिकदनकपर्दक्रोडलीलायमान-

त्रिदिवसदनपाथोनाथपद्माननेव ।

क्वचन कनकशृङ्गोत्सङ्गरङ्गरङ्गा-

वलिललितविलासा कापि कुल्योल्लासा ॥ ४४ ॥

यत्र शत्रुजये काप्यनिर्दिष्टाभिधाना चतुर्दशसु नदीषु अन्यतमा कापि काचित्कुल्ला कल्लोलीना उल्लास शोभते स्म । किभूता कुल्या । कनकस्य काश्चनमयस्य शृङ्गस्य शिखरस्योत्पद्मे क्रोडे रङ्गन्ती प्रचलन्ती तरङ्गाणां कल्लोलानामावलिः श्रेणिः तथा ललितो मनोसो विलासो विलसन यस्याः सा । उत्प्रेक्ष्यते—करिणो गजासुरस्य कदनं हननं यस्मादिति कृत्वा शंकरः । 'गजपुष्पपुरानङ्गकालान्धकमखासुहृत् । हरः', तथा 'निप्रयनं प्रमथनं कदनं निवर्हणम्' इति हनननामानि । इदं द्वयमपि हैम्याम् । तस्य शिवस्य कपर्दो जटाजूटः । 'कपर्दसु जटाजूट ईश्वरस्य' इत्यपि हैम्याम् । तस्य क्रोडेऽङ्गे लीलायमाना लीलया चलन्ती विलसन्ती वा त्रिदिवः स्वर्गस्तत्र तदेव वा सदन गृह येषां तादृशा देवास्तेषां पाथसा पानीयानां नाथः स्थानी । 'यादःस्रोतोवानर्दीशः सरस्वान्' इति हैम्याम् । समुद्रस्तस्य कमलमुखी पत्नी । 'समुद्रदयिताधुन्यां' इत्यपि हैम्याम् । नदी । एतावता देवनदी गद्गव स्फुरति स्म ॥

क्वचन कनकरत्नाधित्यकादीप्रदीप्तिं

दिनकरकरसङ्गाद्गाहमानां विहायः ।

सकलकुलगिरीन्द्रान्यः पराभूय भूत्या

कलयति किमु शैलः स्वेन मूर्ते प्रतापम् ॥ ४५ ॥

यो विमलाद्रिः क्वचन क्वापि प्रदेशे कनकानां काञ्चनानां रत्नानां रक्तपीतमणीनां वा अधिल्लका ऊर्ध्वभूमिस्तस्या दीप्रा दीपनशीलां दीप्तिं कान्तिं कलयति धत्ते । किभूता दीप्तिम् । दिनकरस्य सूर्यस्य करणां किरणानां सङ्घातसंपर्कोदाश्लेषाद्विहाय आकाश गार्हमानानां निर्भरं भरन्तीनाम् । गगनप्रण्डलं यावत् प्रस्रमराणामित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते— सकलान् समग्रान् कुलगिरीन्द्रान् भूत्या आत्मलक्ष्म्या पराभूय जित्वा शैलो विमलशैलो-
च्चयः स्वेनात्मना मूर्तं तनूमन्त सकललोकलोचनगोचरं तन्मन्दरमेरुकैलाशादिशैला-
भिमवोद्भव प्रतापमिव विमर्ति ॥

वलिनिलयनिकेतैरात्मनः स्थूलमूलै-

र्धरणिधरतया यो भूभृतां सार्वभौमः ।

निखिलजलधिनेमीभारभुग्नाङ्गभाजो

दिशति किमु कृपालुर्विश्रमं भोगिभर्तुः ॥ ४६ ॥

भूभृतां समस्तपर्वतानां सार्वभौमश्चक्रवर्ती नगाधिराजाभिवानत्वात् शत्रुंजयाद्रिः धरणिधरतया भूभृत्त्वेन । उत्प्रेक्ष्यते—भोगिभर्तुः शेषनागस्य विश्रमं प्रयासापनोद किमु दिशति ददातीव । कै. । आत्मनः स्थूलमूलैः पुष्टैः पदैः अथः प्रविष्टप्रदेशैः । कि-
भूतैः । वलिनिलये पाताले निकेतो निवासो येषाम् । 'पातालमूलकैलाशः' इत्यभिधानत्वाच्च ।
किभूतस्य भोगिभर्तुः । निखिला समग्रा या जलधिनेमिः सप्तद्वीपसमुद्रपर्यन्ता पृथिवी
तस्या भारो बीवधत्त्वेन भुम वकीभूतमद्ग वपुर्भजतीति तस्य ॥

गगनगतयदग्रस्फारकासारफुल्ल-

त्कुमुदकुवल्याङ्गाद्भृङ्गरिञ्छोलिकाभिः ।

निशि शशिनमवेक्ष्याधावि मुग्धाभिरूर्ध्वं

सुरसरिदलिलीलापुण्डरीकभ्रमेण ॥ ४७ ॥

भृङ्गाणां भ्रमराणां रिञ्छोलिकाभिर्देशीभापया श्रेणीभिर्निशि रात्रौ शशिन शशला-
ञ्छन चन्द्रमवेक्ष्य दृष्ट्वा ऊर्ध्वमुच्चैर्गगन प्रत्यधावि उड्डीनम् । केन । सुराणां देवानां सरि-
न्द्रदी गङ्गा तस्या अलिभिर्मधुपानागतमधुकरैर्युक्त यल्लीलापुण्डरीक क्रीडाकरणाहं तिता-
म्भोज तस्य भ्रमेण भ्रान्त्या । कस्मादधावि । गगने आकाशे गत प्राप्त यद्यस्य शत्रु-
जयस्याप्रमुपरितनशिखर तस्मिन् स्फारो मनोज्ञः पानीयपूर्णो यः कासारः पद्मवर्णच-
न्द्रिकाविकाशिसूर्यविकागिकमलाकरस्तडागस्तत्र फुल्लता निशाकरकरसंपर्कोद्विकसरीभ-
वता कुमुदानां करवाणां कुवलयानामुत्पलानामद्गात्क्रोढात् । किभूताभिः भृङ्गरिञ्छो-
लिकाभिः । मुग्धाभिः अज्ञानाभिः सदसद्विवेकविकलभिर्विचाराचतुराभिः सार्धपशुभि-
रिव । यदुक्तम्—'हे मालति म्लायति किं यदेप चुचुम्य तुम्बी कुसुम पटद्भिः ।
प्राणी चतुर्भिश्चरणैः पशुश्चेत्स पद्भिरिद्यर्धपशुर्न किं स्यात् ॥' इति ॥

विकसितकुसुमालीकर्णिकालीनपीन-
ध्वनदनयनपेयामेयरोलम्बरावः ।

क्वचन रजतशृङ्गे चम्पकद्रुश्चकासे
कविरिव कृतवेदोद्गारहंसार्थिरूढः ॥ ४८ ॥

क्वचन कुत्रापि शत्रुंजयस्थानकविशेषे रजतशृङ्गे रूप्यशिखरे चम्पकद्रुहैमपुष्पपादपः
चकासे दिदीपे । किंभूतश्चम्पकद्रुः । विकसितानां विकासं प्राप्तानां कुसुमानां चम्पकपु-
ष्पाणामालीनां श्रेणीनां कर्णिकासु बीजकोशेषु लीना मकरन्दपानार्थं मध्ये प्रविश्य निश्च-
लीभूय स्थितास्तथा पीना यथेच्छाहारप्राप्त्या पुष्टास्तथा ध्वनन्तः शब्दायमाना गुञ्जारवो-
र्जितास्तथा अनयनपेया कर्णिकासु प्रविष्टत्वेन लोचनाभ्यां पातुं योग्याः । अदृश्या
इत्यर्थः । तथा अमेयाः प्रमाणातीता ये रोलम्बास्तेषा रावो गुमगुमायमानध्वनिर्यसिन्
सः । क इव । कविरिव । यथा घाता चकास्ति । किंभूतः । कृतो निर्मितो वेदाना-
शृङ्गामयजुषामथर्वणानामुद्गार उद्गिरणमुच्चारो येन हंसे सितच्छदे अथिरूढः अध्या-
श्रितः राजमरालपृष्ठस्थायुकः ॥

खकशिखरसरःस्थां शृङ्गरङ्गकटाक्षां
विदलितदलनेत्रीं रागमन्तर्दधानाम् ।
परमसुहृदिनाद्रिः पद्मिनीं यो विविक्ते
समगमयद्भीशुस्वामिना कामिनेव ॥ ४९ ॥

योऽद्रिः शत्रुंजयगिरिः परमः सर्वोत्कृष्टः सुहृदिव मित्रमिव पद्मिनीं पद्मपरिणलां
कामिनीं कमलिनीं च कामिना कामुकेनेव अभीशुस्वामिना ज्योतिःपातिना भासुना
समं विविक्ते विजने एकान्ते समगमयत्सगम कारयति स । किंभूतां पद्मिनीम् ।
खकस्य शैलसंचन्धिः शिखरं शृङ्गं निजं वा कूटं तत्र यत्सरः पद्माकरस्तत्र तिष्ठतीति
तादृशीम् । 'शिरःस्थाम्' इति पाठे शृङ्गमस्तके जलार्द्रप्रदेशे स्थायिनीम् । स्थलेऽपि
पद्मिन्याः संबन्धो दृश्यते । यथा नैषधे—'ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नलः' इति । तथा
चम्पकथायामपि 'उत्कृष्टस्थलपद्माभभवचरणभूपिता' इति । पुनः किंभूताम् । शृङ्गा
भ्रमरा एव मधुकरैः कृत्वा रङ्गन्तः पति सूर्यं तिर्यक्सर्पन्तः कदाक्षा अक्षिविक्रमिताति
यस्याः सा । पुनः किंभूताम् । विदलितानि दलानि पत्राण्येव नेत्रे नयने यस्याः । पुनः
किं कुर्वाणाम् । अन्तर्मध्ये मानसे च रागं रक्तिमानमनुराति ज्ञेहं च दधानां विभ्राणाम् ॥

विलिखितगगनाङ्कुप्रस्थकण्ठावलम्ब-
द्विजपरिवृढविम्बालम्बिनक्षत्रमाला ।

तरलकलितमुक्तामालिकाशालिशोभां
प्रतिरजनि विधत्ते सिद्धभूभृन्मघोनः ॥ ५० ॥

विलिखितो निजाप्रेण घृतो गगनस्य नमसः अङ्ग उत्सङ्गो येन तादृशं प्रस्थ सानु
शिखरं तस्य कण्ठोऽधित्यका तस्य समीप किञ्चन शिखाघःप्रदेश उपकण्ठस्त्रावल्ग
मिलितं यद्विजपरिवृढस्य चिम्बं मण्डलमालम्बते आश्रयते इत्येवशीला नक्षत्राणामु-
पलक्षणाद्बह्वक्षत्रतारकाणां माला श्रेणी सिद्धनामा भूश्रुतां पर्वतानां पार्थिवानां च
मधोनः पुरंदरस्य प्रतिरजनि निशां निशां प्रति तरलेन नायकेन हारमध्यमणिना क-
लितायाः सहिताया मुक्तामालिकाया हारलतायाः शालिनीं दीपनशीलां शोभा विभूषां
विधत्ते करोति ॥

अविरलमणिशृङ्गैर्नैकनाकिद्रुमैश्च

त्रिदशमिथुनवृन्दैर्जातरूपश्रिया च ।

विविधसुरनिकुञ्जैः सिद्धसौवैर्गुणां यः

श्लथयति सुरशैलप्रेक्षणोत्कण्ठि चेतः ॥ ५१ ॥

यः शत्रुंजयाद्रिः नृणां भरतक्षेत्रभूचरनराणां सुरशैलस्य मेरोः प्रेक्षणे विलोकने उ-
त्कटा औत्सुक्यं विद्यते यस्मिन् तादृशं चेतो मनः श्लथयति शिथिलयति मेरुदर्शनोत्कण्ठां
श्लथीकरोति । स्वर्णाचलविलोकनहृल्लेखविमुखं मानसं स्रजतीत्यर्थः । कैः कृत्वा । अवि-
रलान्यनेकानि मणीनाम् । रत्ननिर्मितानीत्यर्थः । शृङ्गाणि शिखराणि तैः । च पुनः कैः ।
नैकैर्नानाप्रकारैर्लौकिकैः कल्पपारिजातादिपञ्चप्रकारैर्जिनशासनोक्तमङ्गादिदशप्रकारैर्वा ना-
किभिर्देवैः स्वक्रीडाकृते छायायार्थं वा प्ररोपितैः द्रुमैर्वृक्षैः कल्पतरुभिर्वा । च पुनः कैः ।
त्रिदशानां चतुर्निकायसुराणां मिथुनानां यात्रार्थांगतानामधिष्ठातृतया वा स्थायुकाना
युगलानां दम्पतीरूपाणां वृन्दैः समूहैः । च पुनर्जातया सम्यक्समुत्पन्नया रूपस्य सं-
स्थानविशेषस्य स्वर्णस्य वा श्रिया शोभया लक्ष्म्या । च पुनः कैः । विविधा भवनपति-
व्यन्तरवैमानिकाः सुरा येषु तादृशैर्निकुञ्जैः काननैरथ वा विविधा नानाप्रकाराः सुरनि-
कुञ्जा नन्दनवनरूपा देवारामास्तैः । पुनः कैः । सिद्धानां देवविशेषाणा गानरसिकाणां
सौवैर्गुहैः सिद्धायतनैश्च ॥

कचन करटियाना मेखलाशालमानाः

कनककटकभाजो वारिसुकेशपाशाः ।

विविधमणिविभूषाः पद्मिनीनालबाहाः

विकचकुसुमनेत्रा बिम्बदन्तच्छदाश्च ॥ ५२ ॥

बहलमलयजन्मामोदिता मञ्जुपादा

गुरुतरकुचकूटाः स्फारमुक्तावलीकाः ।

मदपट्टपिकवाचश्चम्पकश्रेणिगौरा

युवतय इव यस्मिन्भूमयो विस्फुरन्ति ॥ ५३ ॥

यस्मिन् श्रीशत्रुंजये युवतयस्तरुण्यः स्त्रिय इव भूमयः पृथिव्यः क्वचन क्वापि प्रदेशे विस्फुरन्ति दीप्यन्ते । भूमयो युवतयश्च किंभूताः । क्वचन कुत्रापि स्थाने करटिनां गलद्दानजलगजानामिव च यान गमन स्वेच्छया परिभ्रमण लीलामन्यरगतिश्च यासु यासां वा । पुनः किंभूताः । मेखलया गिरिमध्यभागेन स्वर्णमणिवैचितकाश्या च कृत्वा शालमानाः शोभमानाः । पुनः किंभूताः । कनकस्य स्वर्णमयं काञ्चनस्वनीयुक्तं वा कटकं कमपि मध्यप्रदेशविशेष हेमवलयं च भजन्तीति । पुनः किंभूताः । वारिसुचा शिखरोपरिसंचरज्जलदेन कृत्वा मेघवच्च केशपाशः कुन्तलहस्तो यासाम् । पुनः किंभूताः । विविधानामनेकप्रकाराणां मणीनां कर्कतनचन्द्रकान्तादीना रत्नाना विभूषाः शोभा विशिष्टा भूषा अलंकारा यासु वा यासाम् । पुनः किंभूताः । पद्मिनीनां कमलानां नालानि मृणालान्येव तत्तुल्या वाहा भुजा यासाम् । 'पद्मिनी कमलिन्यां कमले प्रधानस्त्रियां च' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूताः । विकचानि विकसितानि कुसुमान्येव कुसुमतुल्यानि वा नेत्राणि नयनानि यासाम् । पुनः किंभूताः । विम्बानि पद्मगोल्हकानि एव तद्गद्वा दन्तच्छदा अधरा यासाम् । पुनः किंभूताः । वहलाः सान्द्राः दढा वा ये मलयजन्मानः श्रीखण्डतरवः तेषामामोदाः परिमलाः संजाता आसु । पक्षे सान्द्रवदनविलेपनेन सुगन्धीभूताः प्रमोदकलिता वा जाताः । आमोदः परिमलः प्रमोदश्च । पुनः किंभूताः । मञ्जुषो मनोज्ञाः पादाः पर्यन्तपर्वताः स्त्रीयोग्यलक्षणोपेताश्वरणाश्च यासाम् । पुनः किंभूताः । गुरुतराण्यभ्रलिहानि अत्युन्नतानि पर्वतलक्ष्म्याः कुचरूपाणि स्तना एव वा कूटानि शिखराणि यासाम् । पुनः किंभूताः । स्फाराः स्फुरन्तः जनगणैः श्रवणैराकर्ष्यमाना मुक्ता अनेकानगरकोटीकलितपुण्डरीकगणिद्रविडवालिखिलरामशाम्बप्रद्युम्नपाण्डवादिका मुक्तात्मानः सिद्धास्तेषामावलयः श्रेणयो यासु । मुक्ताशब्देन मुक्तात्मानः प्रोच्यन्ते । यदुक्तं चम्पूकथायाम्—'ता एव निर्द्वैतिस्थानमहं मन्ये मृगेक्षणाः । मुक्तानामास्पद येन तासामेव स्तनान्तरम् ॥' इति । 'निर्द्वैतिमोक्षः सुख च मुक्तानां मौक्तिकानां च' इति तद्विष्णवे । अस्याद्रेरपि सिद्धक्षेत्रामिधानात् । 'कर्करकर्करेवन्ताः सिद्धाः' इति श्रुतेश्च । पक्षे दीप्यमानमौक्तिकमालाकलिताः । पुनः किंभूताः । मदेन क्षीवतया सुरखेचरप्रकरप्रकारोऽपि तत्सर्वतुं कस्मितयत्सहकारसरसमञ्जरीपुञ्जाश्वोद्वटिताकुण्डकण्डकुहरोदितामन्दानन्दोन्मदतया वा पटवः प्रगल्भा ये पिकाः क्रौकिलास्तेषां तद्गद्वाचो मधुरपञ्चमालापलितगिरो यासु यासां वा । पुनः किंभूताः । चम्पुकाना विकसितकुसुमपुञ्जपिञ्जरीभूतनूतनहेमपुष्पकतरुणां श्रेणीभिः पद्मिद्वा गौराः काञ्चनरुचः । 'गौर तु पीतश्वेतयोः' इत्यनेकार्थः । पीतवर्णाः ॥ युग्मम् ॥

विकचकुसुमपीतस्फ्रीतिमज्जातिजातो-

परिपरिमल्लुभ्यल्लोलमत्तालिमाला ।

खगपरिवृढपृष्ठाधिष्ठितारिष्टदस्यो-

रुपमितिमिह शैलाखण्डलेऽलं चकार ॥ १४ ॥

इहास्मिन् शत्रुंजयनाम्नि शैलाखण्डले गिरीन्द्रे विकचानि विनिद्राणि कुसुमानि पुष्पाणि यस्मिन् तथा पीतत्वेन स्फीतिमहीप्यमानमथ वा पीत हारिद्रवर्णे काश्चिज्जातयः श्वेताः काश्चिच्च पीता अपि स्युरिति स्फीतिमत्प्रवर्धमानं यज्जातीना मालतीनां जातं वृन्द तस्योपरि परिमले सुरभितायां लुभ्यतां लोभं प्राप्नुवतां लोलानां चञ्चलानां मत्ताना मकरन्दपानेनोत्कटानामलीनां भ्रमराणां माला श्रेणी सा कर्त्री । खगानां परिवृढः पक्षिणां स्वामी नायको गरुडः स्वर्णकायस्तस्य पृष्ठं ततः पश्चिमो भागस्तमधिष्ठितस्य स्थितस्थान्धारुदस्य वा अरिष्टनामासुरस्तस्य दस्योवैरिणः कृष्णस्य उपमितिमुपमानमलंचकार भूषितवान् । विष्णोरुपमां प्राप्तवतीत्यर्थः ॥

लिखितसुरपथाङ्कप्रस्थपुञ्जप्ररोह-

न्मसृणसरसघासग्रासवृत्तिं सृजन्तः ।

क्षुधितमृगतुरङ्गाः खेदयन्ति स्म नक्तं-

दिनमिदमुपरिष्टात्संचरच्चन्द्रसूर्यौ ॥ ११ ॥

क्षुधिता नक्तंदिनाविश्रान्तिपरिभ्रमणप्रादुर्भवद्बहुमुक्षाक्षामकुक्षयः मृगश्चन्द्रोत्सङ्गत-
कुरङ्गस्तुरङ्गाः सूर्यरथरथ्याश्वाः कर्तारः नक्तदिनं रात्रौ दिवा च इदमुपरिष्टाद्विमलच-
लोपरिप्रदेशे संचरन्तौ प्रचलन्तौ चन्द्रसूर्यौ शशिभास्करौ प्रति कर्मणी खेदयन्ति वि-
षादमापादयन्ति । दुःखीकुर्वन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । लिखितो निघृष्टः सुरपथस्याका-
शस्य अङ्कः क्रोडो हृदय येन तादृशो यः प्रस्थाना सावृतां पुञ्जः तत्र प्ररोहन्त्युद्गच्छ-
न्तस्तथा मष्टणाश्विक्वणाः सुकुमारास्तथा सरसाः सान्द्राः स्नेहलाः सुखादा वा ये घासा-
त्तृणानि तेषां प्रासैः कबलनैर्वृत्तिमाजीविका प्राणाधारं सृजन्तः कुर्वन्तः ॥

क्वचन कनकशृङ्गे रङ्गिभृङ्गानुषङ्गि-

क्षरदमितमरन्दस्पन्दसंदोहसान्द्रा ।

अलभत वयसीत्वं जृम्भमाणा तमाला-

वलिरिह यमुनाया भास्वदङ्के स्थितायाः ॥ ११ ॥

इह शत्रुजयाद्रौ क्वचन कुत्रचन स्थानके कस्मिन्नपि वा कनकशृङ्गे सुवर्णशिखरे जृ-
म्भमाणा विकसन्ती तमालानां तापिच्छद्बुमाणामावलिः श्रेणी भास्वदङ्के सूर्योत्सङ्गे स्थि-
तायाः पितुः सवितुस्तदङ्गे खेलन्त्या यमुनाया यममगिन्या नयाः वयसीत्वं सखीभाव-
मलभत प्राप्नोति स्म । किंभूता । रङ्गो रङ्गणं पर्यटनम् । 'अगिरगिलगि गत्यर्थाः' इत्यय-
धातुः । तथा रञ्जन रङ्गो रागः । 'रञ्ज रागे' इत्यस्य प्रयोगश्च विद्यते । येषां ते रङ्गि-
स्तेषा भृङ्गाणां भ्रमराणामनुषङ्गः सङ्गो विद्यते येषु तादृशाः क्षरन्तो निःसरन्तोऽमिता-
मानातीता ये मरन्दा मधूनि त एव स्पन्दा रसास्तेषा संदोहा राशयस्तैः सान्द्रा-
नीरन्ध्रा पूर्णा ॥

मरकतकटकस्फाटिकानुच्चकूटो-

दरविदलितपुष्पप्रस्फुरच्चम्पकद्रुः ।

नरकदमननामीपुण्डरीकाङ्कनिर्य-

जलजतनुजलीलामालम्ब्ये कदम्बे ॥ ९७ ॥

कदम्बे शत्रुञ्जयाचले मरकतानामदमगर्भमणीनां कटकस्य क्वापि नीलरत्ननिर्मितगिरि-
नितम्बस्याद्रिमध्यभागस्य अङ्कः क्रोडस्तत्र स्फाटिकं स्फटिकमणिसंबन्धि यदनुचं ना-
त्युन्नत नोत्तुङ्गम् । लघु इत्यर्थः । कूट शिखरं किञ्चिदुच्चगिरिप्रदेशस्तस्योदरे मध्ये गर्भे वा
विदलितैर्विनिर्द्गीभूतैः पुष्पैः कुसुमैः प्रस्फुरद्दीप्यमानश्चम्पकद्रुर्हेमपुष्पकपादपः कर्ता । नर-
कनाम्नोऽसुरस्य दमनो हन्ता नारायणस्तस्य नाभ्यां तुन्दकूपिकाया यत्पुण्डरीक श्वेता-
म्भोजं तस्याङ्गात् हृदयात् । उदरादित्यर्थः । निर्यतो निर्गच्छतो जलजतनुजस्य कमलभुचो
ब्रह्मणो लीला विलासमालम्ब्ये आश्रयते स्म । इति गर्भितोपमा ॥

रसिककरिविलोत्कर्णतालौघतूर-

ध्वनिमधुकरराजीगुञ्जितोदाचगीतौ ।

कचिदिह गुरुणेव प्रेरिता मारुतेन

स्त्रिय इव वनवल्लयः पत्रहस्ता अनृत्यन् ॥ ९८ ॥

इह श्रीसिद्धशैले क्वचित् कुत्रापि प्रदेशे स्त्रियो नृत्यकृतकामिन्यो नर्तक्य इव वनवल्लयः
काननोद्गतलता अनृत्यन् नृत्यन्ति स्म । किभूताः । मारुतेन वायुना प्रेरिताश्चपलीकृताः ।
उत्प्रेक्ष्यते—गुरुणेव । यथा नाटकाचार्येण सूत्रधारेण प्रेरिताः प्रवर्तितास्ताण्डवकारिकाः
पात्राणि नृत्यन्ति । किंभूतानि । पत्राणि पर्णान्येव पवनचञ्चलत्वात् हस्तकाः पाणिर्विक्षे-
पा यासा ताः । नृत्यन्ति कस्या सत्याम् । रसिकाः स्त्रैरं स्ववशाभिवेनद्रुमेषु सल्लकीकाननेषु
क्रीडारसकलोलितचेतसो ये करिणो गजेन्द्राः तेषा सशब्द चञ्चलीभवतामितस्तत् संजाय-
मानानां कर्णतालाना श्रोत्रपत्राणाम् । 'उषसि गजयूथकर्णतालैः' इति रघुवंशे । ओषा-
समूहास्त एव तूराणां वादित्राणां ध्वनयो निर्घोषास्तथा मधुकराणां विकसितकुसुमारवि-
न्दवृन्दमकरन्दविन्दुमदोन्मदवन्धुरगन्धसिन्धुरकपोलस्थलगलन्मदोदकपानमेदुरीभूताना
भ्रमराणा गुञ्जितानि गुञ्जारवा एव उदात्ता मनोज्ञा गीतिर्गानं तस्यां सत्याम् ॥

लुलितगगनगङ्गासीकरासारवन्तः

स्मिततरुवनमालामन्दमान्दोलयन्तः ।

विकचकुसुमपद्माभोदमेदस्विनो यं

प्रभुमिव पवमानाः सेवकाः शीलयन्ति ॥ ९९ ॥

पवमाना मारुताः यं पुण्डरीकाचलं शीलयन्ति । के इव । सेवका इव । यथा अनु-

चराः प्रभु स्वामिन सेवन्ते । वायुस्त्रिधा वर्ण्यते । शीतो मन्दः सुरभिश्च । तदेव त्रै-
विध्य दर्शयति—किंभूताः पवमानाः । छलिता' पवनवेगेनान्दोलिता अतिचपलीकृता
या गगनस्य गगनवर्तिनी वा आकाशे प्रवहमाना भूमिगतवत् या गङ्गा सिद्धधुनी देवनदी
तस्याः सीकराणां जलकणानामासारो वेगवती वृद्धिर्विद्यते येषु । इति शीतलत्वम् । पुनः
किंभूताः । स्मिता विनिद्रास्तरवो द्रुमा येषु तादृशानि वनानि काननानि तेषां मालाः
श्रेणीः मन्दं शनैः शनैरान्दोलयन्तस्तरलीकुर्वन्तः । इति मन्दत्वम् । पुनः किंभूता ।
विकचानां विकसितानां कुसुमानां विविधजातीयतरुपुष्पाणां तथा पद्मानां कमलानां वा
मोदैः परिमलैः मेदस्त्रिनः पुष्पाः । इति सुरभित्वम् ॥

प्रतिशिखरममुष्मिन्निःसरन्निर्झरौघा

असुरसुरपुरंश्रीकेलिनीरन्ध्रनीराः ।

नभसि निरवलम्बप्रस्खलन्नाकिनद्याः

शतश इव भवन्तो वाःप्रवाहाः स्फुरन्ति ॥ ६० ॥

अमुष्मिन् सिद्धपर्वते प्रतिशिखरं निखिलशिखरैर्भ्यो निःसरन्तो निर्गच्छन्तो ये
निर्झराणामोघाः संघाताः स्फुरन्ति दीप्यन्ते । विभान्तीत्यर्थः । किंभूताः । असुराणां
पातालवासिनां सुराणां स्वर्गगह्वानां पुरेभ्यः कामिन्यस्ताभिः केलिभिः जलविलासैः
कृत्वा नीरन्ध्रं निर्भरं शृतं नीरं पानीयं येषु ते । उत्प्रेक्ष्यते—निर्गतः अवलम्ब
आश्रयणं यस्मात्तादृशे नभसि आकाशे निराधारत्वेन प्रस्खलन्त्या प्रकर्षेण स्खलित्वा
निष्पतत्या नाकिनद्याः स्वर्गगङ्गायाः शतशः शतसहस्रसंख्याका भवन्तः वाःप्रवाहाः
पयःपूरा इव ॥

स्फटिकघटनमन्तः पद्मरागप्रगल्भं

मरकतमयशृङ्गं निर्झरै राजमानम् ।

कलितकलबलाकाकालिकीवारिधारं

ध्वनिजितमिव सार्वं शीलदभ्रं वभासे ॥ ६१ ॥

क्वचित्कस्मिन्नपि गिरेः प्रदेशे मरकतानि अद्मगर्भा नीलमणय एव रूप यस्य
इन्द्रनीलरत्नघटितं शृङ्गं शिखरं वभासे शुशुभे । किंभूत शृङ्गम् । स्फटिकानां क्षीरतैल-
स्फटिकरत्नानां घटना रचना यत्र तत् । पुनः किंभूतम् । अन्तर्मध्ये क्वापि स्थाने
पद्मरागा अरुणमणयसैः प्रगल्भ पटुशोभम् । पुनः किंभूतम् । निर्झरैर्निःसरन्नीरधा-
राधोरणीमी राजमानम् । उत्प्रेक्ष्यते—ध्वनिना गम्भीरशब्देन जितमभिभूत सत्सर्वं
ऋषभदेवं शीलत् सेवमानमभ्रं मेघ इव । 'मेघगम्भीरघोषत्वम्' इति हैम्याम् । किंभू-
तमभ्रम् । कलिता शृता कला मनोहा बलाका बलाका गता । मेघसमये हि बलाकानां
गर्भावानं जायते । अत एव मेघदूतकाव्ये प्रोक्तम्—'गर्भोधानक्षणपरिचयात्वे भवन्तं

बलाकाः सेविष्यन्ते' इति । तथा वर्षासु बका नीलवृक्षादावेवोपविश्य तिष्ठन्ति, बला-
काश्च तेषां मध्यमानीय ददते । 'बगला पावसवद्गटा' इति लोकवृत्तावपि श्रूयते
प्रसिद्धिः । तस्माद्बलाकापदोपादानम् । तथा आकालिकी विद्युत् । तथा वारिधारा
जलवृष्टयो येन ॥

क्वचिदपि रुचिचञ्चत्पद्मरागप्रगल्भं

मरकतमणिचङ्कोत्तुङ्गशृङ्गं चकासे ।

विजितमृषममत्रां धीरगम्भीररावै-

स्तप इव तनुतेऽस्मिस्तचुलास्यै तडित्त्वान् ॥ ६२ ॥

क्वचिदपि कुत्रापि स्थाने शत्रुजयपर्वतोपरिभूमौ मरकतमणीनां महेन्द्रनीलरत्नानां
चङ्गप्रधान मरकतमणित्रयैर्वा चङ्गचाव तथोत्तुङ्गमप्रलिहं शृङ्गं चकासे दीप्यते
स्म । किंभूतम् । रुचिमिनिर्नैर्ज्ज्योतिःपुञ्जैश्चन्द्रिदीप्यमानैः पद्मरागैः लक्ष्मीपुष्परत्नैः
प्रगल्भं आजमानम् । वत्प्रेक्ष्यते—ऋषममत्रां विमलाचलकमल्यलंकारद्वारेण श्रीवृषभ-
देवस्वामिना आदिनाथेन धीरैरमद्गाधुधुरैः गम्भीरैर्मन्द्रैः मध्यमानपाथोनाथनिर्घोषानु-
कारिभिः रावैः स्वशब्दैः जितः पराभूतः सन् तडित्त्वान् विद्युद्वलयालंक्रुतो जलधरस्ते-
षां जैनधीरगम्भीरारावाणां तुलायाः सादृश्यस्य आस्यै प्रास्यै किं तपस्तनुते उपवासादि-
कष्टं करोतीव ॥

चपलशफरनेत्रा वन्धुरावर्तनाभी

मधुपपटलकैश्या मानसावासहासाः ।

कनककमलगौर्यो वीचिमालावलीकाः

स्त्रिय इव रसभाजो भूमृतापो ध्रियन्ते ॥ ६३ ॥

भूमृता शत्रुजयाद्रिणा स्त्रियो वन् इव आपो जलानि ध्रियन्ते । किंभूता आपः
स्त्रियश्च । चपलाश्चक्षलाः शफरा मत्स्या एव तद्बद्धा नेत्राणि नयनानि यासाम् । तथा
वन्धुरो मनोज्ञ आवर्तो दक्षिणावर्तो भ्रमिविशेषः पयसा भ्रमो भ्रमण यासा तादृशो
नाभ्यो मध्य तुन्दकूपिकाश्च यासा तथा मधुपानां भ्रमराणां पटलानि सण्डलानि एव
तद्बद्धा कैश्य केद्यानां समूहो यासाम् । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूताः । मानसा-
वासा हंसास्त एव तद्बद्धा विशदो हासो यासाम् । पुनः किंभूताः । कनकस्य स्वर्णस्य
कमलानि तैस्तद्बद्धा गौर्यैः गौराह्वयः । पुनः किंभूताः । वीचीनां कलोलानां माला श्रेणी
सैव तद्बद्धा बली उदरे मासत्तंकोचलक्षणा यासाम् । पुनः किंभूताः । रसं जलं शृङ्गा-
रादिकं च भजन्ते इति रसभाजः ॥

क्वचन जिनगृहान्तर्दक्षमानागुरुभ्यः

प्रसरदमरमार्गप्रस्फुरद्वायुवाहम् ।

सजलजलदबुद्ध्या वीक्ष्य वप्पीहवालाः

कृतपट्टचट्टवाचो यत्र धावन्ति मुग्धाः ॥ ६४ ॥

यत्र शत्रुजये कचन कुत्रचन प्रदेशेषु मुग्धा अज्ञाना बप्पीहानां चातकाना बालाः शिशवः अह्ना वा सजलानां पानीयपूर्णानां जलदानां मेघानां बुद्ध्या धिया भ्रान्त्या वा धावन्ति संमुख पार्श्वे वा यान्ति । किभूताः । कृता विहिताः पटवः प्रवणाश्चटवः प्रियप्राया वाचो वाप्यो यैर्याभिर्वा । किं कृत्वा । जिनगृहाणां जैनप्रासादानामन्तर्मध्ये दक्ष्यमाना भगवत्पुरो धूपोत्क्षेपणार्थं धूपाधानाग्नौ प्रज्वाल्यमानाः । उत्क्षिप्यमाना इत्यर्थः । ये अगुरवः काकतुण्डास्तेभ्यः प्रसरन्त विस्तरन्तं तथा अमरमार्गे आकाशे प्रस्फुरन्तमितस्ततो भूत्वा दशदिग्गृहाङ्गणानि व्याप्नुवन्त वायुवाहं धूम वीक्ष्य दृष्ट्वा ॥

स्वकरेनिकरसङ्गश्चोतदिन्दूपलाम्भो-

भरमिदमचलोचैरन्नशृङ्गादृहीत्वा ।

स्वयममृतमरीचिर्मैत्र्यतः कैरवाणां

किमु दिशति तमेव प्रश्निपीयूषदम्भात् ॥ ६५ ॥

अमृतमरीचिश्चन्द्रः कैरवाणां स्वबन्धुकुमुदाना मैत्र्यतः परस्परसंख्यात् प्रश्नीनां पीयूषस्य कान्तिद्वारा अमृतस्य प्रश्निरूपस्य पीयूषस्य वा दम्भात्कपटात् तमेव चन्द्रकान्ताम्भोभरमेव स्वयमात्मना दिशति ददातीव । किं कृत्वा । इदमचलस्य अस्य शत्रुंजयाद्रेरुच्चैः ऊर्ध्वमधिकायां यद्ब्रह्मना चन्द्रकान्तककेतनादिमणीना शृङ्ग शिखरं तस्मात्स्वस्य कराः किरणास्तेषां निकरो राशिस्तस्य सङ्गः सपर्कस्तेन श्वेतन्तं धरन्तो गलन्तो ये इन्द्रपलाश्चन्द्रकान्तमणयस्तेषामम्भोभरं जलपटल गृहीत्वा आदाय ॥

यस्मिन्नुरोद्वयसनिःसृतसिन्धुरङ्ग-

क्रीडन्सुरासुरपुरंघ्रिपयोधराणाम् ।

कस्तूरिकामलयजद्रवसान्द्रपूरा

रेजे यमीसलिलसंवलितेव गङ्गा ॥ ६६ ॥

यस्मिन् शत्रुंजयाद्री उरोद्वयसंहृदयप्रमाण निःसृता निर्गता सिन्धुर्वदी यस्या यमुनायाः सलिलैः संवलिताना मिश्रितजला गङ्गेव रेजे विभाति स्म । किभूता सिन्धुः । अङ्गे जलोत्सङ्गे क्रीडन्तीनां जलक्रील कुर्वाणाना सुराणा देवानामसुराणा दानवाना पातालवासिनां प्रथमनिकायभवनयतिनिर्जराणां वा पुरप्रीणां वधूनां पयोधराणा विविधपत्रलताकलिनस्तनकलशाना कस्तूरिकाणां गन्धधूलीनां मलयजन्मनां चन्दनाना द्रवैः जम्बालिनीजलसङ्गात्पङ्कैः सान्द्रं करम्बित पूर जलप्रवाहो यस्याः ॥

यत्रोन्मदैः परिणतैर्हरितां करीन्द्रै-

रुत्वात्तगौरिकभरैर्नभसि भ्रमद्भिः ।

संध्याधियेव गलितावधिवेलमत्र

विश्रान्तिमाप न महानटनाट्यरङ्गः ॥ ६७ ॥

अत्र जगति महानटस्य शंभोर्नाट्यरङ्गः नाटकस्य रङ्गः स्नेहक्रीडा गलितो निर्गतोऽवधिः सीमा यत्र तादृग्वेला वारः । काल इत्यर्थः । निरवधिसमयं यावत् । 'शंभोर्भा वत् सांध्यवेलनटनं भाजि व्रत वाक्' इति नैषधे । विश्रान्ति विभ्रममाप लेभे । न नाटक-रङ्गाद्विररामेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—संध्याधिया पितृसूत्रमेणेव । कैः कृत्वा । यत्र शत्रुंजये हरितां दिशां करीन्द्रैः गजरार्जः । दिग्गजैरित्यर्थः । उत्खातैस्त्रयाघातक्रियायां दत्तमुस-लैरुत्पाद्य क्षिप्तैः वैरिकानां धातूनां भरैः प्रकरैः । किभूतैः करीन्द्रैः । उन्मदैः क्षीब-तयोद्धतीभूतैः । पुनः किभूतैः । परिणतैस्त्रिर्यकप्रवादिषु प्रदत्तप्रहारैः । भरैः किं कुर्वद्भिः । नभसि आकाशे भ्रमद्भिः पर्यटद्भिः । विस्तरद्भिरित्यर्थः ॥

यस्मिन्ननन्यमणिघोरणिक्कृतस्तुङ्गा

शृङ्गाङ्गणैर्दलितसंतमसप्रचारैः ।

पूषा मयूखमुषितोत्सहस्रलक्ष्मीः

खद्योतपोत इव किञ्चिदधत्त शोभाम् ॥ ६८ ॥

यस्मिन् शत्रुंजये विमलाचलोपरि वर्तमानः पूषा सूर्यः खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः 'खज्जल' इति लोकप्रसिद्धः । तस्य पोतो बालकः खद्योत एव विशुः तद्वर्तिकचिक्किमपि खल्पमात्रं शोभामधत्त दधाति स्म । किभूतः । पूषा मुषिता आच्छिद्य गृहीता उत्स्राणां किरणानां सहस्रं दशशती तस्य लक्ष्मीः श्रीर्यस्य । कैः । अनन्याभिरसाधारणाभिः मणीनां नानाविधरत्नानां घोरणीभिः श्रेणीभिः कुसानि घटितानि तथा तुङ्गान्यभ्रंकपाणि शृङ्गाणि शिखराणि तेषामङ्गणैरजिरैः । सद्भूमीभिरित्यर्थः । किभूतैः । दलितो व्यापादितः संतमसानामन्वकाराणां प्रचारः प्रसारो वैः ॥

अहोरात्रस्थाखूदयदमितभास्वद्भ्रमकर्त्री

मणीशृङ्गश्रेणीं हततमसमभ्राध्वपथिकीम् ।

विलोक्यैतत्पद्माकरकमलिनीराजिरनिशं

गलन्निद्रामुद्रां कलयति समुद्रोपकमलाम् ॥ ६९ ॥

एतस्य शत्रुंजयद्रेः पद्माकराणां कमलमण्डलशालिसरसां कमलिनीनां राजीविनीनां राजिरनिश निरन्तरं नचंदिनमपि समुद्रोपस्य सम्यग्विक्काशस्य कमलां लक्ष्मीं कल-यति घत्ते । किभूतां कमलाम् । गलन्ती निर्यान्ती निद्रासंकोचलक्षणा तन्ना तस्या मुद्रा मुद्रणं स्थापावस्था यस्याः सा ताम् । कि कृत्वा । मणीनामभ्रकरप्रभंकरादीनां मणि-क्यानाम् । देदीप्यमानमणिमथानामित्यर्थः । शृङ्गाणां शिखराणां श्रेणीं घोरणीं विलोक्य दृष्ट्वा । किभूताम् । अहोरात्रं दिक्ते निशाया च निरवधिसमयं यावन्नित्यं स्थातूनां

वसनशीलाना तथा उदयतामभ्युद्गम भजता तथा अमितानां प्रमाणरहितानां सत्या-
तीतानां भाखतां भास्कराणां भ्रमकरीं भ्रान्तिविधायिकाम् । पुनः किंभूताम् । हृतालि
ध्वस्तानि गले गृहीत्वा निष्काशितानि तस्मांति ध्वान्तानि यथा ताम् । पुनः किंभूताम् ।
अभ्राणां भेषानामध्वनो मार्गस्य गगनपद्मतेर्वा पथिकीं पान्थीम् । अत्रकषामित्यर्थः ।
'अत्र व्योमपयोदयोः' इत्यनेकार्थः ॥

यस्मिन्नुद्धृता कनीमिव लतां यूनेव भूमीरुहा
स्वामोदैः खजनैरिव सितसुभैः पात्रैरिवोद्यन्मधु ।
ग्रीत्या भोजयितुं वराशनमिवानेके द्विरेफाः समं
स्त्रीभिर्नागरिका इवोन्नततयामञ्चयन्त मन्यामहे ॥ ७० ॥

यस्मिन् शत्रुंजये यूनेव तरुणेनेव भूमीरुहा विनिद्रद्वयेण अथ च भूमीजन्मना व्यव-
हारिणा नागरिकाः पौरजना इव अनेके बहवो द्विरेफा भ्रमरा भृङ्गाः आमञ्चयन्त आकार्य-
न्त । कथम् । समं सार्धम् । कामिः । स्त्रीभिः नागरीभिरिव भ्रमरीभिः सह । कया । उन्नत-
तया महत्त्वेन उच्चैःशिरस्त्वेन महातरुत्वेन अथ महाव्यवहारित्वेन चेत्यत्राय हेतु । कैः
कुत्वा आह्वयन्ते स्म । स्वामोदैः परिमलैः । कैरिव । खजनैरिव खगोत्रजातैरिव । भूमीरुहा
किं कुर्वता । उद्धृता उत्प्राबल्येन बहता विभ्रता अङ्गीकुर्वता षण्णामपि ऋतूनां सर्वदा
तत्राद्रौ स्थायुकत्वेन पाणिग्रहणं कुर्वता च । काम् । लतां वनवल्लीम् । कामिव । कनीमिव
कुमारिकामिव । किमर्थं सामञ्चयन्त । भोजयितुं भोजनं कारयितुम् । कया । ग्रीत्या ।
खोत्सङ्गलेहेन स्थायुकत्वेन किं कर्मतापन्नम् । उद्यन्मधु प्रकटीभवन्मकरन्दम् । किमिव ।
वराशनमिव षड्ससररीकृतप्रधानभोज्यास्वाथलेखचोष्यभोजनमिव । कैः । सितैः
विकसितैः कुसुमैः पुष्पैः । कैरिव । पात्रैरिव स्वर्गाद्यमत्रैरिव ॥

सिन्धुः सुता इव पिता त्वरमाणभावाः
प्रोत्कण्ठिताः प्रदधतीः सरसीजभूषाः ।
प्रास्थापयत्प्रति पतिं जलधिं तरङ्गैः
सत्राङ्गरक्षकभटैरिव सिद्धशैलः ॥ ७१ ॥

सिद्धशैलः श्रीशत्रुंजयाचलः सिन्धुश्चतुर्दशापि महानदीः सर्वतुंस्वान्तत्वेन जलधरका-
लबहलीभवजलदजलप्राबल्यकल्लोलितकल्लोलिनीः जलधिं समुद्रं भर्तारं प्रति प्रास्थापय-
त्प्रेषयति स्म । कथम् । सत्रा सार्धम् । कैः । तरङ्गैः गगनाङ्गणालिङ्गनलोलकल्लोलैः । कैरिव । अथ
वा उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गरक्षकभटैः शरीरयत्नविधायकनीरैरिव । क इव प्रास्थापयत् ।
पितेव । यथा जनकः स्वस्वतातः सुताः आत्मपुत्रीः पतिं पाणिगृहीतारं प्रति प्रस्थापयति ।
किंभूताः सिन्धुः सुताश्च । त्वरमाणः शीघ्रतमे भावः । भूयते उत्पद्यते कर्मवशतया
भूयो भूयः संसारः अनेनेति भावः आत्मा चित्ताभिप्रायश्च यासाम् । प्रायो वर्षाकाले

नद्यस्तरित नलन्ति । स्त्रियोऽपि पतिमिलनार्थं स्त्रियता अत्युत्सुकाश्च भवन्ति । पुनः किमूताः । प्रोत्कण्ठिताः प्रकर्षेण उत्कृष्टः कण्ठः उपकण्ठः संनिधानं संजात आशय उभौ कण्ठौ पानीयपूर्णौ संजातानासासिति प्रोत्कण्ठिताः कण्ठादूर्ध्वमूढा वा । 'कण्ठो ध्वनौ संनिधाने ग्रीवायां मदनद्रुमे' इत्यनेकार्थः । तथा प्रकर्षेणोत्कण्ठा औत्सुक्यं नर्तुंसंगमे जातमासाम् । पुनः किं कुर्वतीः । सरसीजानि विविधकमलानि तैः कृत्वा भूषा शोभा यासाम् । पक्षे पद्मानामुपलक्षणात्कुसुमानां भूषा हारादिभरणानि यासाम् । अथ वा कमलकुसुमानि हाररूपाणि तथा भूषा विविचामरणानि यासाम् । 'भावोऽभिप्रायवस्तुनोः । स्वभावजन्मसत्तात्मकियालीलाविभूतिषु ॥ चेष्टायोन्योर्द्वेषे जन्तौ शृङ्गारादेश्च कारणे । शब्दवृत्तिहेतौ च' इत्यनेकार्थः ॥

शशाङ्करसंगमक्षरदमन्दपाथःप्लवैः

कचिद्विधुसणीमयः कलयति स सालः श्रियम् ।

प्रचण्डतरचण्डरुक्मिरणतापसंतापितः

प्रतिक्षिपति वामृतैः प्रविदधन्निजेनाप्लवम् ॥ ७२ ॥

कचित्कुत्रापि शत्रुंजये विधुमणीमयश्चन्द्रकान्तरत्नघटितः सालः प्राकारः श्रियं शोभां कलयति धत्ते । कैः । शशाङ्कस्य चन्द्रस्य करणां किरणानां संगमेन संपर्केण क्षरतां निःसरताममन्दानां भूषसा पाथसां पानीयानां प्लवैः प्लवैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—प्रचण्डतरण अतिशयेन तीव्रेण चण्डरुचः सूर्यस्य किरणाना ज्योतिषां तापेनोष्मणा संतापितो व्याकुलीकृतः सन् प्रतिक्षिप रात्रीं रात्रीं प्रति अमृतनौरैः कृत्वा निजेनात्मना आप्लवं स्नानं प्रविदधत् कुर्वन्निव ॥

लीलायमानान्निजमौलिदेशे केशानिवोच्चैःप्रसरत्पयोदान् ।

धूपायतीवाप्तनिकेतधूपधूमैर्विलासीव स सिद्धशैलः ॥ ७३ ॥

स भिजगद्विख्यातः सिद्धशैलः शत्रुजयाद्रिः निजस्थाल्मनो मौलिदेशे शिरःस्थानीय-शिखराप्रभागे लीलायमानान् लीलयाम्चरतो विभ्रम भजन्तः क्रीडया आचरतो वा केशानिव कुन्तलानिव मस्तकोपरि शोभा विभ्रतः उच्चैर्लव्धं प्रसरतो विस्तारं प्राप्नुवतः पयोदान् जलधरान् । उत्प्रेक्ष्यते—आप्तानामर्हतां निकेतेषु गृहेषु प्रासादेष्वित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यमानागुह्यनातधूपानां धूमैः कृत्वा धूपायतीव । सुगन्धीकरोतीव । क इव । विलासीव । यथा हयादिभोगासक्तत्वेन विलासवान् पुमान् हृष्णागुदप्रसुखधूपधूमैर्निज-केशान्पुरमचति ॥

अर्कोशुसंपार्कपतङ्गकान्ताभितोविनिष्पातिहुताशहेतिभिः ।

मणीविहाराः प्रणयन्ति यस्मिन्पञ्चाग्निकर्षं कचनापि योगिवत् ॥ ७४ ॥

यस्मिन्विमलाचले कचनापि कुञ्चिदपि प्रदेशे मणीनामन्तःसंदग्धाकंकान्तमा-

णिक्यानां विहाराः प्रासादाः योगिवत्तापसा इव पञ्चामिकष्टं चतस्रुषु दिक्षु चत्वारः
प्रज्वालितकाष्ठाग्रयः पञ्चमो भास्वांश्चेति पञ्चामिसाधनं कृच्छ्रं प्रणयन्ति कुर्वते इति
गर्भितोत्प्रेक्षा । कामिः कृत्वा । अर्कस्य सूर्यस्यांशुभिः किरणैः समं संपर्कः संयोगो-
ऽस्त्येषां तादृशा ये भास्करमणयस्तेभ्यः अभितश्चतुर्दिक्षु विशेषेण निष्पतनशीलाना
हुताशनानामनुच्छिष्टवह्नीनां हेतिभिर्ज्वालाभिः ॥

निर्गतत्वरप्रसृमरद्युतिवारिपूर-

पूर्णान्तरस्फटिककल्पितकूटकोटीम् ।

जज्ञे किमु प्रतितटं तटिनी विपाशा

प्रेक्ष्येत्यबुध्यत विमुग्धजनेन यस्मिन् ॥ ७५ ॥

यस्मिन् शत्रुंजये विमुग्धजनेनाज्ञानलोकेन इत्यमुना प्रकारेणाबुध्यत ज्ञातम् । विवा-
रितमित्यर्थः । कि कृत्वा । निर्गेलरा निःसरणशीलाः प्रसृमरा युतयः किरणास्ता एव वारिणां
नीराणां पूराः प्लवाः प्रवाहास्तैः पूर्णं संपूरितं श्रुतमन्तरं मध्यं यस्यास्तादृशीं स्फटिकैः
श्वेतोपलैः कल्पितां रचितां कूटानां शिखराणां कोटीं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । इति किम् । प्रतितट
शिखरं शिखरं प्रति विपाशा तटिनी अनुसर्पिणी नदी किमु जज्ञे संजाता । 'उत्सर्पिणी न
खलु तत्र तरङ्गिणी या लत्रेत्रयोरहह तत्र विपाशि जाता । नीराजनाय नवनीरजरा-
जिरास्तामत्राञ्जसानुरजराजनि राजमाने ॥' इति नैषधे । तत्र द्वीपे विपाद् नदी न प्रसर-
णशीला आविर्भवति किल तत्र जातत्वात् अन्यत्र द्वीपेषु यथा सरित्प्रसरन्ती दृश्यते
तथा तत्र विपाद् नेति पुराणप्रसिद्धिः । 'तत्र तस्यां विपाशि जाता नवपद्मपङ्क्तिः लत्रे-
त्रयोर्नीराजनायास्ताम् । अहहेत्याश्चर्यं । अत्रास्मिन् राजनि साकल्येनाचुरज अनुरका
भव । 'अज्ञेश्व' इत्यनुनासिकलोपः । 'विपाशा तु विपाद् स्त्रियाम्' इत्यमरः ।' इति
नैषधवृत्तौ ॥

गुहागृहशयानानां खगसारङ्गचक्षुषाम् ।

राजी जागरयन्तीव स्तनितैः स्तनयिन्नवः ॥ ७६ ॥

यत्र पुण्डरीकपर्वते स्तनयित्त्वो वारिवाहाः स्तनितैर्निजगर्जारवैः । 'जलदस्य तु ।
स्तनितं गर्जितं गर्जः स्तनितं रसितानि च ॥' इति हैम्याम् । मेघगर्जाभिधानानि
कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—गुहाः शत्रुंजयकदरा एव गृहा रमणीयत्वान्मणीगणसोद्योतत्वाच्चाल-
यतुल्यास्तेषु शयानानां बहुदेवगृहगमनसंजातपरिश्रान्तिवशात्सुखसुप्तानां खगसार-
ङ्गचक्षुषां विधाधरहरिणीनयनानां खे नभसि गच्छन्तीति खगाः सुरास्तेषामपि भृगोक्षणा-
नाम् । देवीनामित्यर्थः । राजी श्रेणी जागरयन्तीव देववन्दनपूजनायै प्रबोधयन्तीव ॥

स्वभक्तभव्यजन्तूनामन्तरङ्गविरोधिनाम् ।

योऽरुंतुदानां संदोहं स्पृहयन्हन्तुमात्मना ॥ ७७ ॥

नाराचोपचिता विश्वजैत्रीश्रापलता इव ।

भृङ्गालिसङ्गिनीधत्ते पद्मिनीः प्रतिपत्न्यलम् ॥ ७८ ॥

यः शत्रुजयादिः प्रतिपत्न्यलं पद्माकरं पद्माकरं प्रति भृङ्गाणां मधुकराणामालिभिः श्रेणीभिः सह सहोऽनुपङ्ग आसकिरस्त्रासां तादृशीः पद्मिनीः कमलिनीः कमलानि वा धत्ते धारयति । उत्प्रेक्ष्यते—यः शैलः विश्वानां जगतां जैत्रीर्जयनशीलास्तथा नाराचै-
ल्लोहमयवाणेः सर्वायसशरैरुपचिताः सधानसहिताः कृता धत्ते इव धारयतीव । किं कुर्वन् । हन्तुं निहन्तु स्पृहयन् काङ्क्षन् । केन । आत्मना स्वयमेव स्वभक्तलप्रीत्या । कम् । संदोहम् । केषाम् । अन्तरङ्गा मध्ये वर्तमाना अष्ट कर्माण्येव अथ वा क्रोधमान-
नमायालोभरागद्वेषादद्या एव विरोधिनः प्रतिपक्षास्तेषाम् । किभूतानाम् । अस्तुदानां मर्मव्यथकानाम् । केषाम् । स्वस्मिन् स्वस्य वा भक्ताः सेवासक्तास्तादृशा ये भव्याः सिद्धिगमनयोग्या जन्तवः प्राणिनस्तेषाम् ॥

स्वस्मिन्नस्वरचारिणां प्रतिपदं कृत्वैकतानं मनो

विद्याः साधयतां स्वपुण्यमिव यः सिद्धीर्विधत्ते धरः ।

यस्मिन्कापि च योगिनामहरहृज्योतिः परं ध्यायतां

हृत्पद्मे परमात्मना प्रकटितं पूष्णेव पूर्वाचले ॥ ७९ ॥

यो धरः शत्रुजयादिः । 'श्रावापर्वतभृङ्गभूधरधराः' इति हैम्याम् । एकतानमेकाग्रं विद्याध्यानलीनं मनो मानसं कृत्वा विधाय प्रतिपदं स्थाने स्थाने आत्मशिखरकदरा-
शिलातलोद्यानकुण्डतटभूमिपीठेषु स्वस्मिन्नात्मनि विषये विद्या गोचरीप्रज्ञप्तिप्रमुखा विद्याधिष्ठायिका देवता मन्त्रान् साधयतांभाराधनं कुर्वतामम्बरचारिणां विद्याधराणां सिद्धीः कार्यनिष्पत्तीर्विधत्ते कुरुते । विद्यादेवतास्तत्प्रत्यक्षीकरोतीत्यर्थः । केमिव । स्वपुण्यमिव । यथा निजप्राचीनसुकृतं सिद्धीदत्ते । च पुनर्यस्मिन्निवमलाचले कापि प्रदेशे अहरहः प्रतिवासरम् । नित्यमित्यर्थः । परं परममुत्कृष्टं ज्योतिर्ब्रह्म परमेष्ठिलक्षणं ध्यायतां ध्यानगोचरीकुर्वतां योगिनां मनोवाकाययोगवतामष्टाङ्गयोगमाजां वा योगी-
न्द्राणां हृत्पद्मे हृदयकमले परमात्मना ब्रह्मस्वरूपेण प्रकटितं प्रादुर्भूतम् । योगिनो हि ध्यानं कुर्वाणा हृदयकमलकर्णिकायां परमात्मस्वरूपमालोक्य ध्यानाद्विरमन्तीति श्रुतिः । 'योगात्स चान्तः परमात्मसंज्ञं दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम' इति कुमारसंभवे । केनेव । पूर्णेव । यथा पूर्वाचले सहस्ररदिमना प्रकटीभूयते ॥

तावलीलाविलासं कलयति-मलयो विन्ध्यशैलोऽपि ताव-

द्धत्ते मत्तेमगर्वं तुहिनधरणिभृत्तावदेवाभिरामः ।

तावन्मेरुर्महत्त्वं वहति हरगिरिर्गाहते तावदासां

यावत्तीर्थाधिराजो न नयनपुटैः पीयते पर्वतेन्द्रः ॥ ८० ॥

मलयो दक्षिणाचलः गोशीर्षचन्दनोत्पत्तिस्थानं मलयगिरिस्तावत्प्रमाणमस्येति सम-
यप्रमाणं लीलया खरसेन स्थानवैशिष्ट्येन वा विलासं विभ्रमं कलयति विभर्ति । अपि
पुनर्विन्ध्यशैलो जलवालकाचलः मत्तैभानां मदोदयोद्धतानां मतङ्गजेन्द्राणां गर्वमहकारं
यत्ते धारयति । विन्ध्याद्रौ हि भद्रमन्दमृगमिश्रजातयो गजा उत्पद्यन्ते तदभिमानः ।
पुनस्तु हि नधरणभृत् हिमाचलस्तावदेवाभिरामः कस्तूरिकाभृगौषधीप्रस्थचमरगोप्रमुञ्चै-
र्मनोहः । तथा मेरुः सुपर्वपर्वतः तावन्महत्त्वं महिमानं गरिमाणं वहति । पुनर्ह-
रगिरिः कैलाशस्तावन्तं कालमाभा शोभा गाहते 'आलम्बते यावत् यावता समयेन स
त्रिभुवनप्रसिद्धः पर्वतेन्द्रः शत्रुञ्जयशैलाखण्डलः नयनपुटैः नेत्रपत्रामत्रैर्न पीयते सादरं
खटशा नावलोक्यते । किभूतः । तीर्थानां पुण्यस्थानानां भोक्षगमनक्षेत्राणां वा अधिरा-
जश्चक्रवर्ती तीर्थाधिराजः पर्वतेन्द्रः । 'श्रियः पदम्' इति शत्रुञ्जयमाहात्म्योक्त्याभि-
धानत्वात् ॥

विविधकमलाकेलीगेहं क्षमाक्षणदापते-

गृहमिव महीकान्तारत्नावतंसमिवोन्नतम् ।

सफलमखिलं कर्तुं काङ्क्षन्नुर्गिरियात्रया

त्रतिवसुमतीशक्रः शत्रुञ्जयं खटशा पपौ ॥ ८१ ॥

व्रतिनां संयमिनां मध्ये वसुमतीशक्रो राजा । 'राजा राट् पृथिवीशक्रः' इति हैम्याम् ।
हीरविजयसूरीश्वरः शत्रुञ्जय विमलाचल खटशा निजनयनेन पपौ सादरमवलोकयति
स्म । प्राक् सर्गस्य तृतीये 'सिद्धिशैलं ददर्श' इत्युक्तमास्ते तत्र तु दूरत्वेन दृष्टान्नावलोक-
नम् । इदानीं तु शनैः शनैः संनिधानागमनेन सम्यगवेषणत्वेन शिखरादिस्थानविशेष-
विभूषितं पुण्डरीकपर्वतं खलोचनाभ्या सादरं दृष्टवानिति विशेषः । किं कर्तुमिच्छन् ।
शत्रुञ्जयशैलारोहणप्रासादप्रतिमादर्शनसर्वतः स्पर्शनादिभिरखिलमशेषमपि जसुर्जन्म
स्वावतारं सफलं फलेग्रहिं कृतार्थं फलकलितं कर्तुं विधातुं काङ्क्षन् वाञ्छन् । किभूत
शत्रुञ्जयम् । विविधानां कमलानां केलीगेहं क्रीडासदनम् । 'केलीभिरुद्धरं कृशोदरि' इति
नैषधे । किमिव । गृहमिव । यथा क्षमाक्षणदापतेर्वसुधासुधाकरस्य आससुदान्तभूमी-
भर्तुर्मदनं भाण्डागारगेहमन्यद्वा सौधं विविधश्रीणां स्थानं भवेत् । शत्रुञ्जयसुल्लेखे—
महीकान्ताया भूमीभामिन्या रत्नावतंसं मणिमयशेखरमिव । किभूतम् । उन्नतं उन्नतम् ॥

यं प्रासूत शिवाहसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामभिमम् ।

तद्भाक्षीक्रमसेविदेवविमलेनानन्दतो निर्मिते

वृत्ते पञ्चदशोऽत्र हीरचरिते सर्गो वभूवानसौ ॥ ८२ ॥

आनन्दतः सकलतीर्थाधिराजस्मरणवर्णनोद्भूतनूतप्रमोदादेवविमलेन निर्मिते विर-

चित्ते हीरस्य हीरविजयसुरेश्वरितं यत्पावारादिना सिद्धिगमनादिकं चरित्रं यत्र तादृशे
वृत्ते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये असौ पूर्वाक्तलक्षणः पञ्चदशः पञ्चदशानां संख्यापूरणः
अत्र हीरचरित्रे सर्गोऽधिकारविशेषः बभूवान् संजातः ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितार्था खोपज्ञहीरसौ-
भाग्यमहाकाव्यवृत्तौ गुर्जरदेशात्प्रस्थानशत्रुंजयसमीपागमनतद्दर्शनतद्द-
र्शनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।

षोडशः सर्गः ।

समीपमुपजग्मिवानथ गिरीशितुः श्रीगुरुः

प्रभावमतिशायिनं त्रिभुवने समाकर्णयन् ।

सुरद्रुमसमुल्लसत्कनककान्तकायद्युति-

लेशूकृततनुः समीक्षितुमिवोत्सुकः स्वर्गिरिः ॥ १ ॥

अथ दर्शनसम्यग्गवलोकनानन्तरं श्रीगुरुः हीरविजयसूरिर्गिरीशितुः शत्रुंजयशैलश-
क्रस्य समीप पार्श्वमुपजग्मिवान् समाजगाम । सप्तम्यर्थे द्वितीया । उत्प्रेक्ष्यते—समी-
क्षितुं सम्यक्तया विलोकयितुमुत्सुक उत्कण्ठितः स्वर्गिरिर्मेरुरिव समीपे समेतः । किं
कुर्वन् । त्रिभुवने त्रैलोक्येऽपि अतिशायिनमत्यभ्यधिक प्रभावमर्याद्विमलाद्रेर्माहात्म्यं
समाकर्णयन् सम्यगोकाग्रमनसा शृण्वन् । महिमानं श्रुत्वा तं द्रष्टुमागत इत्यर्थः । किंभूतः
श्रीगुरुः स्वर्गिरिश्च । सुरद्रुमाः पश्चापि कल्पवृक्षाः तद्गद्गाहृतया निरुपरुपवत्तया च तैश्च
समुल्लसन्दीप्यमानः । तथा कनक सुवर्णं तद्गद्गा तेन च कान्ता मनोज्ञा कायस्य शरीरस्य
द्युतिर्यस्य । पश्चात्कर्मचारयः । किंभूतः स्वर्गिरिः । लघूकृता खल्पा विहिता तनूः शरीरं येन ॥

तदद्रितलहट्टिकाप्रथितपादलिप्ताभिधं

पपौ पुरमपश्रमः श्रमणशर्वरीवल्लभः ।

उपेतमिह पूर्ववत्पुनरुपान्तमानन्दयु-

क्पुलं प्रथमहार्दतः किमतिदूरभावं त्यजन् ॥ २ ॥

श्रमणशर्वरीवल्लभः तस्य शत्रुजयनाम्नोऽद्रेः पर्वतस्य तलहट्टिका परिसरभूमिः 'तल-
हटी' इति प्रसिद्धा तस्या प्रथित भुवि विख्यात तथा पादलिप्तमिस्त्रभिधा नाम
यस्य तादृश पुर नगरं 'पालीताणु' इति लोके प्रसिद्ध पपौ सादरभवलोकितवान् ।
मार्गश्रान्तस्य नगरस्य प्रमोदकृदित्यादरपूर्वकप्रेक्षणम् । अत एव सूरिः किंभूतः । अप-
गतः श्रमो मार्गप्रयासखेदो यस्य सोऽपश्रमः । उत्प्रेक्ष्यते—इह तलहट्टिकायां पूर्वव-
त्प्रथमामित्र पुनर्व्याधुष्य द्वितीयवारम् । पूर्वं भरतचक्रिणा शत्रुंजयदर्शनादानन्दसमुत्पादा-
त्तलहट्टिकाया वासितमासीत्, बहुकालातिक्रमवशात्कालानुभावेन च गिरिवटनात्तदतिद-
रीभूतम् । अत एव प्रथमहार्दतः पूर्वल्लेहादुपान्ते शत्रुंजयसमीपे उपेतमागतमानन्देन
९९

युनक्तीत्यानन्दयुक् तादृश पुरम् । आनन्दपुरमित्यर्थः । तदायातमिव । किं कुर्वेत् ।
अतिदूरभावमतिशयेनात्यन्तं विप्रकृष्टतां त्यजन् सुञ्चन् ॥

नभोगमनभेषजव्रजविधेरनुग्राहिणा

गुरोरभिधया पुरं गृहमिव त्रिलोकीश्रियाम् ।

सुवर्णरससिद्धिमान्विविधसिद्धविधान्वितः

स वासयति संनिधौ नगवरस्य नागार्जुनः ॥ ३ ॥

नागार्जुनो नाम योगीन्द्रः पादलिप्तसूरैरभिधया नाम्ना नगेषु सर्वपर्वतेषु वरः सि-
द्धिदायकत्वात्प्रधानः शत्रुजयशैलेन्द्रस्य संनिधौ समीपे पुरं पादलिप्तनगरं वासयति स
निवेशितवान् । उत्प्रेक्ष्यते—त्रिलोकीश्रियां त्रैलोक्ययावत्क्षमीणा गृहं निवाससौधमिव ।
गुरोः किभूतस्य । नभसि आकाशे गम्यते पादलेपप्रमाद्व्यभ्रम्यते अनेनेति नभोगमन भेष-
जाना सप्रभावाणां सौषधानां व्रजः अष्टोत्तरशतसङ्ख्यः समूहास्तस्य विधेः प्रकारस्थानु-
गृह्णाति स्वभक्तीभवनात्प्रसादं करोतीत्येवंशीलस्य । किभूतो नागार्जुनः । सुवर्णस्य
सार्धषोडशवर्णिकाभाजो हेमः कोटीवेधीति नाम्नो रसस्य जलरूपस्य सर्वधातुभेतुः
सिद्धिनिष्पादनं विद्यते अस्थेति सुवर्णरससिद्धिमान् । नवीन सुवर्णरसं स्वयं निष्पादय-
तीत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टः । विविधा नानाप्रकाराः सिद्धाः परिपाक प्राप्ताः कार्य-
कारिणः । अथ वा प्रत्यक्षीभूततदधिष्ठायकदेवतास्तादृश्यो विद्या आन्नायमन्त्रास्त्राभि-
रन्वितः । नागार्जुनयोगी श्रावकीभूय श्रीपादलिप्तसूरीशितुः सकाशात् गगनगमनदा-
यकभेषजान्नायमग्रहीदिति श्रूयते ॥

यदीयविभवैर्जगन्नयपुरीपराभावुकैः

पुरी त्रिदिवसन्नानां परिभवं भरालम्बिता ।

उपास्तिमतनोन्निजाश्रयजुषस्त्रिलोकीसृजः

सरोजवसतेरिवाकलयितुं स्वयं तत्तुलाम् ॥ ४ ॥

त्रिदिवसन्नानां देवानां पुरी नगरी अमरावती नाम्नी निजमात्मैवाश्रयं स्थानं जुषते
भंजते स्वस्वाश्रये स्थानं सेवते वा तादृशस्य सरोजवसतेः । 'ताम्यंस्तामरसान्तरालवस-
तिर्देवः स्वयभूरभूत्' इति खण्डप्रशस्तौ । तथा 'नाभिपद्मात्मभूतिः' इति हैम्याम् । ब्रह्मणः ।
उत्प्रेक्ष्यते—उपास्ति सेवामतनोन्वकारेव । किभूतस्य सरोजवसतेः । त्रिलोकीसृजः
जगतां त्रयीं सृजति करोतीति । किं कर्तुम् । स्वयमात्मना तस्य पादलिप्तपुरस्य तुल्यं
साम्यमाकलयितुं प्राप्तुम् । किंभूता अमरावती । जगतां पातालभूमिस्वर्गाणां त्रयस्य ।
त्रिभुवनस्थेत्यर्थः । पुरीणां समग्रसुरासुरनरनगरीणां पराभावुकैरभिभवनशीलैर्यदीयैः
पादलिप्तपुरसंबन्धिभिर्विभवैः शोभातिशयैर्भरादाधिक्यान्परिभवमभिभूतिं लम्बिता
प्रापिता ॥

सुरादिपरिवारिता किममरावती स्वर्गतः
क्षितौ किमुपजग्मुषी विमलशैल्यात्राकृते ।
द्विजिह्वनिचिताश्रयं किमु विहाय गेहं बले-

रुतागतमिह श्रिया स्फुरति पादलिप्तं पुरम् ॥ ५ ॥

इह शत्रुजयशैलतलहट्टिकायां णदलिप्तं पादलीताणामिधानं पुरं श्रिया शोभया लक्ष्म्या वा स्फुरति दीप्यते । उत्प्रेक्ष्यते—विमलशैलस्य पुण्डरीकद्वैर्यात्राकृते स्पर्शन-
देवदर्शनपूजाकार्यं स्वर्गतो देवलोकाक्षितौ वृथिव्यामर्थाद्विमलाचलसंनिधौ सम्यक्प्रका-
रेण महर्ष्या उपजग्मुषी समागता किममरावती इन्द्रनगरीव । किंभूता । सुरा देवाः ।
आदिशब्दाद्देव्यः इन्द्राण्यः मन्दिराणि कोट्टवाप्यः वनानि सरांसि पुरीपरिकरादि सर्वमपि
संगृह्यते । सुरादिभिः परिवारः संजातोऽस्या इति परिवारिता परिच्छदकैलता । उताथ
वा इह गिरेरुपान्ते आगतं संग्राप्तं बलेर्गेहमिव नागलोक इव । किं कृत्वा । द्विजिह्वैः
मुज्जगमैः पिशुनैर्वा निचितं व्याप्तमाश्रयं स्वस्थानं विहाय त्यक्त्वा । यदुक्तम्—‘शृङ्गिणं
दशभिर्हस्तैः शतहस्तैर्हयं त्यजेत् । गजं हस्तसहस्रेण देशस्यागेन दुर्जनम् ॥’ इति ॥

भवाहितभिदोदयत्परमसातमाशंसतां

पुरी निजनिवासिनामसुमतां समूहानसौ ।

महोदयमहापुरं विमलशैलमूलाध्वना

निनीधुरमुना किमु स्थितवती समेत्यान्तिके ॥ ६ ॥

असौ पादलिप्तामिधाना नगरी अन्तिके शत्रुंजयाद्रिसमीपे समेत्यागल्य स्थितवती
उवास स्थितिं कृतवती । उत्प्रेक्ष्यते—निजनिवासिनां स्वस्थां नितरां सातेन वचनशी-
लानाम् । ‘निजनिषेविनाम्’ इति पाठे तु निजमात्मानं नितरामतिशयेन सेवन्ते इत्येवंशी-
लानामसुमतां प्राणिनां समूहान् गणान् अमुना प्रत्यक्षलक्ष्येण विमलशैलरूपो यो मूलः
अध्वरोऽध्वा मार्गस्तेन कृत्वा महोदयो मोक्षः अथ वा महानतिशायी उदयः मानसस-
मीहित सर्वसंपत्प्राप्तिर्यसिन् तादृशं महापुरमनन्तमुखविधायकत्वात्सर्वनगराभ्यधिक-
पत्तनं किमु निनीधुरनेतुमिच्छुरिव । असुमतां किं कुर्वताम् । भवः संचारः स एवाहितः
शत्रुर्न विद्यते हितं शुभोदकं यस्मात्सोऽहितः केवलानिष्ठतरायतिफलप्रदस्तस्य मिदा
व्यापादनं तथा कृत्वा उदयत्प्रकटीभवत्परममुत्कृष्टं सातं शर्म आशंसतां काङ्क्षताम् ॥

विजित्य निजवैभवैः सुरनरोरगास्त्रामिनां

स्फुरत्पुरपरम्परा जगति पादलिप्तं वरम् ।

परश्शतजिनेश्वराश्रयशिखाङ्गणालिङ्गिनी-

द्विपद्विजयनोधिकां व्यधृत वैजयन्तीरिव ॥ ७ ॥

पादलिप्तं पुरं नाम नगरं द्विपतां ध्रिया कृत्वा स्वप्रतिमहानां विजयस्य परामवस्य
वोधिकां कथयित्रीम् । 'निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम्' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—वैज-
यन्तीर्महापताका व्यधृत धारयति स्मेव । किभूता वैजयन्तीः । परशताः शतसहस्रस-
ख्याकाः ये जिनेश्वराणा तीर्थकराणामाश्रया गेहाः । प्रासादा इत्यर्थः । तेषां शिक्षाङ्ग-
णानि शृङ्गाजिराणि आलिङ्गन्त्याक्षिप्यन्तीत्येवशीलाः । किं कृत्वा व्यधृत । जगति
त्रैलोक्येऽपि सुरा देवाः नरा मानवा उरगा असुरनागास्तेषां स्वामिना नायकाना
सुरेन्द्रनरेन्द्रनागेन्द्राणां स्फुरतां लक्ष्म्या दीप्यमानानां पुराणां नगराणां परम्पराः श्रेणी-
निजवैभवैः स्वकीयसमृद्धिश्चोभातिशयैर्विजित्य परिभूय ॥

नृशंसनिकपात्मजत्रजनिवासतो विभ्यती

पयःप्रकटसंकटाज्जलधिजाच्च निर्वेदभाक् ।

अपास्य पदमात्मनः किमियमत्र लङ्कागता

पुरी पुरजनोत्सवैरलमकारि सूरीन्दुना ॥ ८ ॥

सूरीन्दुना हीरविजयसूरिचन्द्रेण पुरजनानां नगरलोकानामुत्सवैर्महामहैर्जायमानै
सद्भिः पुरी पादलिप्तनाम्री नगरी अलमकारि भूष्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र शत्रुजय-
समीपे तलहट्टिकाप्रदेशे आगता समागता लङ्का दशकंधरनगरीव । किं कृत्वा । आत्मनः
स्वस्वा पदं जलधिमध्यगत स्थानमपास्य त्यक्त्वा । किभूता । नृशंसाना निर्दयाना नि-
कपात्मजानां राक्षसानाम् । 'कीनाशरक्षोनिकपात्मजाश्च' इति हैम्याम् । ब्रजाना कुलक-
लापाना निवासतोऽनिशं स्वस्वा निवसन ततो विभ्यती भीति प्राणुवती । च पुन किभू-
ता । निर्वेदभाक् खेदोपगता । कस्मात् । जलधिजात्समुद्रोत्पन्नात् । परिखास्थाने परितः
पयोधिमध्ये लङ्का तादृजलमध्यस्थितिलक्षणात्पयसा पानीयाना प्रकटादुल्बणात्संक-
टात्लेशात् । 'स्थानं त्रिकूटः परिखा समुद्रो रक्षालि योधा धनदाच वित्तम् । सर्जा-
विनी यस्य मुखे च विद्या स रावणो दैववशाद्दिनष्टः ॥' इत्युक्तेः ॥ इति पादलिप्तपुरम् ॥

अशेषविषयान्तराद्यतिकरेऽत्र संघाधिपाः

समं मनुजराजिभिर्जायिमहीमहेन्द्रा इव ।

भगीरथगिरीश्वरं प्रति शताङ्गमातङ्गयु-

क्त्वरङ्गशिविकामुखप्रमुखयानभाजोऽब्रजन् ॥ ९ ॥

अत्र व्यतिकरे पादलिप्तपुरे सूरिसमागमनप्रस्तावे अशेषविषयान्तरात्समस्तजनपद-
मध्यात्संघाधिपाः सघपतयः मनुजाना मनुष्याणां राजिभिः श्रेणिभिः समं भगीरथ-
गिरीश्वरं विमलाचलेन्द्रं प्रति अब्रजन् प्रतिष्ठन्ते स्म । 'बाहुवलिर्मरुदेवो भगीरथः सह-
स्रपत्रशतपत्रः' इति शत्रुजयकल्पे । के इव । जयिनो विजयकरणशीला महीमहेन्द्रा
महामण्डलीकमहीपाला इव । तेऽपि मानवमण्डलीभिः प्रतिष्ठन्ते । अर्थात् दिग्विजयाय ।
किभूताः संघाधिपाः नृपाश्च । शताङ्गा रथा मातङ्गा हस्तिनः । तैर्युजन्ति युक्ता भवन्ति ।

तत्सहिता इत्यर्थः । तुरङ्गा अश्वस्तया शिविका चाप्ययानानि 'पाल्खी' इति प्रसिद्धाः मुखानि येषु तादृशानि प्रमुखानि प्रकृष्टानि यानानि वाहनानि भजन्ते संश्रयन्ते इति ॥

अगाधभववारिधेरभिलषद्भिरेतुं वहिः

समुद्धरणधुर्यतां प्रदधदन्तरीपं किमु ।

ब्रजद्भिर्हि यात्रिकैः प्रति सहस्रपत्राचलं

तदा विदधिरेऽखिला अपि निजावशेषा दिशः ॥ १० ॥

तदा हीरविजयसूरियात्रासमये इह जगति सहस्रपत्राचलं शत्रुजयशैलोच्चय प्रति ब्रजद्भिः प्रतिष्ठमानैयात्रिकैर्यात्राकारकैलोकैरखिलाः समस्ता अपि दिशः हरितः निज आत्मा एव अवशेषोऽवशिष्टो यासां तादृशो विदधिरे विहिताः । दिशः केवल स्वचमेव स्थिताः, जनास्तु सर्वेऽपि प्रस्थिता इत्यर्थः । यात्रिकैः किं कुर्वद्भिः । अगाधोऽलब्ध-मध्यपूर्वपरपारो यो भवः ससारः स एव वारिधिः समुद्रस्तस्माद्दिशिः पारे मोक्षलक्षणे वाह्यप्रदेशे एतुमागन्तुमभिलषद्भिर्वाञ्छद्भिः । अत एवोत्प्रेक्ष्यते—समुद्धरणे भवसमुद्र-मध्ये मञ्जता जन्तूना सम्यग्द्वारकरणे धुर्यतां प्रकृष्टधौरेयतां प्रदधत् प्रकर्षेण धार-यत् । अत एवान्तरीप किमु अन्तर्जले तटमिव ॥

महोदयविधायिना विमलभ्रूताहूतव-

त्स कोऽप्यजनि नो जनोऽगमि न येन यात्राकृते ।

न काचिदचलाभवत्पथि च या न तद्यात्रिकै-

रनीयत पवित्रतां त्रिपथगाप्रवाहैरिव ॥ ११ ॥

स कोऽपि तत्तद्गुत्तमजातिजनितः कश्चिदनिर्दिष्टनामा जनो लोको नाजनि नो सजा-तः । स कः । येन जनेन यात्राकृते शत्रुजययात्रार्थं नागमि नागतम् । किंवत् । विमल-भ्रूता शत्रुजयशैलेनाहूतवदाकारितेनेव । 'निहोत्रो' इति लोकप्रसिद्धया । यथा क-श्चित्संमानपूर्वकमाकारित आगच्छति । किंभूतेन विमलात्रिणा । महोदयो मोक्षः महान् त्रिभुवनजनतामिषेव्यलक्षणोऽभ्युदयस्तं विदधाति करोतीत्येवंशीलेन च पुनः सा का-चिदचला पृथिवी नामवन्न बभूव । याचला पथि मार्गे तद्यात्रिकैः शत्रुजययात्राकारकैः पवित्रता पावनीभावं नानीयत न प्रापिता । कैरिव । त्रिपथगाप्रवाहैरिव । यथा गङ्गाया ओर्धः सहस्रसत्त्वाभिर्वेगिभिः पयःपुरैः पवित्रता नीयते प्राप्यते ॥

शिवश्रिय इवावनीवलयशालिलीलाचलं

जनैः प्रचलितैः समं परिजनेन शत्रुंजयम् ।

स्ववर्तिविविधासुमत्प्रकरक्रीलनाविश्रमा-

द्दधुः सुखमिहाखिला अपि दिशां प्रदेशास्तादा ॥ १२ ॥

तदा तस्मिन् संघप्रस्थानावसरे इह जगति अखिलाः समस्ता अपि दिशां हरितां प्रदेशाः भूमिभागाः सुखं शर्मातिशयं दद्युर्दृत्वन्तः । कुतः । स्वास्मिन्नात्मनि विषये वर्तन्ते तिष्ठन्तीत्येवशीलास्तथाविधा अनेकजातीया ये अमुमन्तः प्राणिनः जनाः सखज-नगजवाजिकरभमहिषवृषभप्रमुखास्तेषां प्रकाराः समुदायास्तैः कृत्वा कीलनास्ताडनाः पीडाः ताम्ब्यो विध्रमः क्षणमात्रं स्वस्वीभवनं ताडनाद्विरमणं तस्मात्सकाशात्कैर्विध्रमः शत्रुजयाचलं प्रति परिजनेन खखसमस्तपरिवारेण समं प्रचलितैः प्रस्थितैर्जनैः धार्मिकलोकैः । उत्प्रेक्षते—शत्रुंजयम् । शिवश्रियो मोक्षलक्ष्म्या अवनीवलये भूमीमण्डले शालते शोभते इत्येवशीलं लीलाचलं कीडाकरणार्थं पर्वतमिव ॥

महेन्द्रमिहिराङ्गजाम्बुनिधिधामपौलस्त्यदि-

क्वथेषु पृथु पप्रथे प्रथितजन्तुसार्थैस्तथा ।

तिलैर्न जगतीतलं कचिदलम्भि कीर्णैर्यथा-

वसानमिव मानसैर्जनमनोरथस्फूर्जितैः ॥ १३ ॥

प्रथितैः सकर्तव्यैः सद्गुणैर्वा जगति विख्यातिमद्भिर्जन्तूनां भविकप्राणिनां सार्थैः । 'संघ-सार्थौ तु देहिनाम्' इति हैम्याम् । वृन्दैः 'पान्थसार्थैः' इति पाठे तु पान्याः विमलगिरिर्माणं प्रति स्यायुकास्तेषां प्रकरैरिति । महेन्द्रः शक्रः मिहिरः सूर्यः तस्याङ्गजो नन्दनो यमस्त-थाम्बुनिधिधामा वरुणस्तथा पौलस्त्यो धनदस्तेषां दिशो हरितः पूर्वा, पश्चिमा, दक्षिणा, उत्तरा, तासां पथेषु मार्गेषु पृथु विस्तीर्णं विपुलं यथा स्यात्तथा तेन प्रकारेणातिबाहुल्येन पप्रथे विस्तृतम् । यथा येन प्रकारेण विकीर्णैर्विक्षिप्तस्त्रिलैः स्नेहधारिधान्यविशेषैः कचिच्छ-त्रापि स्थाने जगतीतलं भूमण्डलं नालम्भि न प्राप्तम् भूमेरुत्सङ्घो न लेभे जनमस्तके-ष्वेवातिष्ठत् । विक्षिप्तास्त्रिलाः क्षितौ नापतन्नित्यर्थः । किमिव । अवसानमिव । यथा मानसैर्जनैः संबन्धिभिर्जनानां मनोरथानामभिलाषाणां स्फूर्जितैर्विलसितैरवसानं प्राप्नोति न प्राप्यते संसारिणां प्राणिनामवसानमेव नास्ति । 'इच्छा हु आगाससमा अनन्तया' इत्युत्तराध्ययनोक्तेः ॥

चलत्सु विमलाचलं निखिलयात्रिकेष्वोजसा

पुरस्त्वरितमैयरुः कचन केचिदुत्कण्ठिताः ।

गृहीतुमनसः शिवश्रियमिवागमेनाग्रतः

स्वयं प्रथमतः परेष्विव धनार्थिनोऽर्थप्रथाम् ॥ १४ ॥

कचन कुत्रचित्स्थाने उत्कण्ठिताः श्रीशत्रुंजययात्राजिनदर्शनोत्सुकितचेतसः केचन पुरुषा ओजसा बलेन कृत्वा त्वरितं शीघ्रं पुरः संघजनाग्रे केषाञ्चिज्जनानामपेक्षया वा ऐयरुः आगताः । केषु सत्सु । क्रमादनुक्रमेण श्रेण्यादिपरिपाठ्या निखिलेषु सर्वेषु या-त्रिकेषु जनेषु विमलाचलं शत्रुंजयशैलं प्रति चलत्सु प्रतिष्ठमानेषु सत्सु । उत्प्रेक्ष्यते—

अग्रतः पुरस्तादागमेन आगमनेन कृत्वा प्रथमतः पूर्वमेव स्वयमात्मना शिवश्रयं
सुक्तिवर्ष्मीं गृहीतुमनसः आदातुकामा इव । के इव । धनार्थिन इव । परेषु अन्येषु
द्रव्याभिलाषिषु विगतो मलः किट्टो रलोत्पत्या यस्यास्तादृशमचलम् । रोहणाद्रिमिस्त्रयः ।
परदेशं वा प्रति ब्रजत्सु अलौत्सुक्यादतिशायितृष्णाभाजो धनार्थिनः बहुलामाभिला-
षिणः अतिघनलुब्धाः नि.प्रत्युहमाजन्मसुखकारकत्वेन शिवश्रयं कल्याणकृद्ब्रह्मादिमसं-
पदं गृहीतुकामा अग्रे गच्छन्ति ॥

पुरःप्रचलितैर्जनैर्धननिरुद्धवर्त्मन्तरः

पुनः प्रणुदितस्तमां द्रुतमुपेत्य पश्चात्तनैः ।

अमन्यत तदा हृदा कचन यात्रिकैः स्वं भ्रम-

द्धरदृघटितं क्षणं कृणमिवातिसंघट्टितः ॥ १५ ॥

तदा संघप्रस्थानसमये कचन कुत्रचित्स्थानके कश्चिद्यात्रिकजनो भ्रमति भ्रमणीं
कुर्वाणे घरदृके कृणचूर्णीकरणोपवृत्तपाषाणयुगलरूपे घटितं योजितं तदन्तर्निक्षिप्तं कृणं
धान्यमिव क्षणं निमेषमात्रं हृदा स्वमनसा स्वमात्मानममन्यत जानाति स्व । किंभूतो
यात्रिकः । अत्यधिकं संघट्टितः बहुजनसंमर्देन पश्चादागच्छद्भिः पुरश्चलद्भिश्च जनैरति-
संकीर्णतया निष्पीडितः । अत एव पुनः किंभूतः । पुरोऽग्रे प्रचलितैः क्रमाक्रमान्भ्यां
प्रस्थितैर्जनैर्लोकैर्धनं बहु निविडं वा नीरन्म्रमन्तरारलहितं वा निरुद्धमतिसंकीर्णतया
कयमप्यग्रे गन्तुमशक्तीकृतं पुरस्तात्प्रचलल्लोकमध्ये प्रवेष्टुमशक्यं कृतं वर्त्मनो मार्गस्य
अन्तरं मध्यं यस्य वर्त्मन्तरः अपरमार्गो वा यस्य सः । पुनः किंभूतैः । पश्चात्तनैः पृष्ठे
समागतैर्जनैर्दुष्टं शीघ्रमुपेत्यागल्य तमामतिशयेन प्रणुदितः अग्रे गमनाय प्रेरितः वा-
क्यरीरादिभिस्त्वरितीकृतः ॥

चतुर्जलधिमेखलावननिकेतलोकैस्ततः

समीपमवनीभृतः सममलम्भि शोभां पराम् ।

पुरंदरगिरेरिवाखिलचतुर्निकायामरै-

जिनेन्द्रजननाभिषिञ्चनमहोत्सवप्रक्रमे ॥ १६ ॥

ततः खखदिग्भ्यः प्रस्थितेरनन्तरं चत्वारः पूर्वापरदक्षिणोत्तरलक्षणाश्चतुःसंख्याका
जलवयः समुद्रा एव मेखला काञ्ची यस्यास्तादृश्यामवनी निकेतं गृहं येषां तादृशैर्लौ-
कैर्यात्रिकजनैः सममेककालमवनीभृतः अर्थाधिकाराद्यात्रासमत्वाच्च श्रीशत्रुंजयगिरेः
समीप तलहट्टिकारूपपार्श्वं परां प्रकृष्टां शोभामलम्भि प्रापितम् । कैरिव । अखिलचतुर्नि-
कायामरैरिव । यथा जिनेन्द्रस्य तीर्थकरस्य जननस्य जन्मनोऽभिषिञ्चनस्याभिषेकस्य ।
जन्माभिषेकस्येत्यर्थः । प्रक्रमे प्रस्तावे । 'वेलावाराववसरः प्रस्तावः प्रक्रमोऽन्तरम्' इति
हैम्याम् । अखिलैः समसौख्यत्वानो निकाया उत्पत्तिगतिसाधन्येण सादृश्यं येषां ते ।

‘निकायस्तु सधर्मिणाम्’ इति हैम्याम् । भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकलक्षण-
श्रुतिनिकायास्तादृशा अमरा देवास्तैः पुरंदरगिरेर्मैरोः समीपं श्लोभां लभ्यते । यथा
सुरगिरिः तथा सुरेन्द्रगिरिरपि । यथा सुराचार्यस्तद्वत्पुरंदरगुहरपि । यथा नैषधे—‘द्वैश-
वावधि गुरुर्गुहरस्य’ । अस्य शक्रस्य । तथा श्रीपालचरित्रे—‘सकगुरुचेवसके इ’ इति ।
तथा नैषधे—‘जाम्बूनदार्यां धरस्यैवभौमः’ । यथा शक्रनामेदं तथा शक्रस्यायमपि
शैल इति ॥

धराधिविबुधेरिता किमु सहैव संकेतभा-

किमत्र सुकृतैरुत व्रतिपतेरिवाकर्षिता ।

शताङ्गमुखवाहनानुगतयौवतभ्राजिना

यदेकसमये ततिस्तनुमतामुपेता गिरौ ॥ १७ ॥

शुभौ शत्रुंजयाचले तनुमतां प्राणिनां यात्रिकजनानां ततिः श्रेणी यद्यस्मात्कारणात्
एकसमये एकस्मिन्नेव प्रस्तावे उपेता समकाल समागता । किंभूता । शताङ्गाः स्यन्दना
रथा मुखे आदौ येषां तादृशानि वाहनानि यानानि तैरनुगतानां युक्तानां यौवतैर्युवती-
समूहैर्भ्राजन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलास्तेषां द्वयोरपि कर्मधारयः । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—धरस्य
विमलाद्वैरधिविबुधैरधिष्ठायकसुरैः ईरिताः प्रणुन्ना किमु । अथ वा सहैव एककालमे-
केन वारेणैव संकेतं परस्परसंगमस्थानं भजतीति तादृशी किमु । उताथ वा व्रतिपते-
र्होरविजयसुरैः सुकृतैः पुण्यैराकर्षिता अत्र शत्रुजये आकृष्यानीतेषु वा कश्चिदाकर्ष-
यति । स्वार्थे विप्रत्ययः । आकर्ष्यते स्तेत्याकर्षिता ॥

तुरङ्गममतङ्गजाग्रिमशताङ्गरङ्गन्मरु-

प्रियोक्षतरवेसरोत्करपुरःसरप्राञ्चिता ।

पुरीपरिसरावनी समजनिष्ठ संघागमे

तदा विजयिमेदिनीरमणराजधानीव सा ॥ १८ ॥

तदा तस्मिन् यात्रिकजनत्रजागमनसमये पुर्याः पादलिप्तनगर्थाः परिसरस्य समी-
पप्रदेशस्य अवनी भूमी कत्र्यां विजयिनो विजयकरणशीलस्य मेदिनीरमणस्य राहो
राजधानी स्कन्धावतार इव समजनिष्ठ संजाता । किंभूता । तुरङ्गमा अथा मतङ्गजा
हस्तिनः तथा अग्रिमाः प्रकृष्टाः शताङ्गाः रयास्तथा रङ्गन्तो मरुप्रियाः करमाः तथा
उक्षतरा महोक्षः पुष्टबलीवर्दास्तथा वेसरा अश्वतराः लोके ‘खचर’ इति प्रसिद्धास्ते-
षामुत्कराः समूहास्तथा पुरःसराः पादचारिणः तैः प्राञ्चिताः परिपूर्णं निभृतं श्रुताः ॥
इति संघागमनम् ॥

जडीकरणभीतितो हिमगिरेः प्रणश्यागतं

सरः किमिह मानसं सकुलराजहंसाकुलम् ।

समग्रसुखसंपदम्युदयसिद्धगोत्रान्तिके

व्यभूषि ललिताभिधं सर उपेत्य संघैः समम् ॥ १९ ॥

संघैर्यात्रिकपान्यसाधैः उपेत्य समीपे भागस्य ललित इत्यभिधा नाम यस्य तादृशं सरः । ललितसरोवरमित्यर्थः । समं समकालं व्यभूषि अलंकृतम् । उत्प्रेक्ष्यते—जडीकरणस्य । 'जडो मूर्खं हिमाघाते मूकेऽपि च' इत्यनेकार्थः । मूर्खीकरणस्य मूकीकरणस्य वा हिमांशानीकरणस्य वा यो बहुना दुहिनेनाप्रातो निविडीभूतः स्यात्तस्य प्राणस्यापि संशयः स्यात्ता मूर्खमूककरणादपि भीतिर्भयं ततः कारणात् हिमगिरेस्तु हिनाचलात्प्रणय प्रपलाय्य । नेष्टेत्यर्थः । इहास्मिन् समप्राणां समस्तानामैहिकासुष्यिकाणां सुखानां शर्मणां संपदां विभूतीनां वा अभ्युदय आविर्भावो यस्मात्तादृशस्य सिद्धगोत्रस्य सिद्धाचलस्य शत्रुजयशैलस्य मन्त्रतन्त्रविद्यौषधीरसादिभिः सिद्धानां पुरुषाणां गोत्रस्य वंशस्य अन्तिके यत्र गोत्रे सर्वेऽपि सिद्धतरास्तेषां संनिधौ आगतं मानसं नाम सरः पद्माकर इव । किंभूतम् । सह कुलैः पुत्रपौत्रप्रपौत्रभ्रातृभ्रातृव्यस्वजनादिवंशैर्वैतंते ये तादृशानां हंसानां सितच्छदानां मालाभिर्धोरणीभिराकुलं व्याप्तम् । हिमाचले मानसं सरोऽस्ति । यदुक्तं चम्पूकथायाम्—'सदाहंसाकुलं विभ्रन्मानसं प्रचलजलम् । भूभृन्नाथोऽपि नायाति यस्य सान्धं हिमाचलः ॥' इति । तत आगमनं युक्तमेव ॥

गजा इव जनास्ततः सलिलकेलिमातन्वते

पिबन्ति च पिपासिताः सलिलमत्र पान्था इव ।

विजृम्भिजलजावलिं कुसुममालिकां मालिका

इवावनिरुहे पुनः क्वचन केचिदुच्चिन्वते ॥ २० ॥

तरन्ति च सितच्छदा इव परे मृगाक्षीसखा

विशन्ति रसिकाः पुनस्तिमिगणा इवान्तर्जलम् ।

तपत्पुर्वितापिता इव मुदा भ्रवन्ते परे

चिरेण मिलितेष्टवज्जहति नास्य पार्श्वे पुनः ॥ २१ ॥

ततः ललितसरःसमीपागमनोत्तरणानन्तरम् अत्र ललितसरोवरे केचित्केऽपि जना गजा इस्तिन इव सलिलकेलिं जलमजनादिकां क्रीडामातन्वते कुर्वते । च पुनरत्र सरसि पान्थास्तपागमतीव्रतपनतापसंशुष्यद्रलताङ्कुरसनोष्ठपुटसंकटविधुराः पथिका इव पिपासितास्तृपातरलिताः सन्तः केचिज्जनाः सलिलं पानीयं पिबन्ति । पुनः क्वचन कुत्रापि सरःप्रदेशे केचन जनाः विजृम्भिणीं विकसनशीलां जलजानां पद्मानामावलीं मालिकासुच्चिन्वते उच्चित्य गृह्णन्ति । के इव । मालिका इव । यथा मालाकारिका अव-
निरुहे वृक्षे कुसुममालिकां पुष्पपरंपरामुच्चिन्वन्ति च । 'मालतीपु कुसुमश्रदालवो मा-

लिकाः' इति चम्पूकथायाम् । पुनः परे धन्ये जनाः सितच्छदा राजहसा इव तरन्ति । किंभूताः । मृगाक्ष्यो निजनिजयुवस्यः सखायो येषाम् । पुनः रसिका विविधजलक्रेलिकरणरसभाजो जनास्तिमिगणा मत्स्यप्रजाः इवान्तर्जलं पानीयमध्ये विशन्ति । 'द्वक्लि' इति लोकप्रसिद्धा । परे जनास्तपतीर्षोष्मकालस्य रविणा सूयेण तापितास्तीव्रतापेन क्लेशिताः संतापिता इव मुदा ह्येण प्रवन्ते क्षान्ति क्षान्ति कुर्वते । पुनः केचिदन्ये जनाधिरेण बहुकालेन मिलितः संगतो य इष्टः स्वमनसोऽतिवल्लभस्तद्वत्तयेवास्य ललितसरोवरस्य पार्श्वे न जहति नो त्यजन्ति ॥ युग्मम् ॥ इति ललितसरोवरे यात्रिकज्ञनविषयकीटा ॥

प्रमोदभरमेदुरः प्रथममेव संघस्तदा

स हीरविजयन्नतिक्षितिपतेः पदाम्भोरुहम् ।

अचुम्बदलिवन्महोदयमरन्दपानाभिको

गुरुक्रमविलङ्घनं यदुदयेत न श्रेयसे ॥ २२ ॥

तदा तस्मिन् पादलिप्तपुरे समागमनावसरे प्रमोदाना स्यावरजद्रमतीर्थानमधिकी-
र्षोद्गतहर्षाणां भरेणातिशयेन मेदुरः पुष्टः स तत्तद्देशगतः सधो यात्रिकलोकप्रकरः
प्रथमं पूर्वं शत्रुंजययात्रायाः प्रागेव हीरविजयनाम्नो व्रतिनां साधूनां मध्ये क्षितिपते
राज्ञः पदाम्भोरुहं चरणारविन्दमचुम्बयुम्बति स्म । वधन्दे इत्यर्थः । किंवत् । अलिवत् ।
यथा भ्रमरः कमलं चुम्बति । किंभूतः संघः । महोदयो महानतिशायी उदयो जगद्-
श्वर्यलक्षणो मोक्षश्च स एव मरन्दो मधु तस्य पाने अभिक्तः अभिलाषुकः । प्रथम-
वन्दने हेतुमाह—यद्यस्मात्कारणात् गुह्यक्रमाणां पूज्यपादचरणानामतिक्रमणमर्हणोत्सहं
श्रेयसे कल्याणाय नोदयेत नो जायेत । 'प्रतिवभ्राति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः'
इति रघुवशे ॥

वशारसिकगीतिभिर्विषयवाद्यमाद्यद्रवै-

रखण्डकृतताण्डवैर्विदुरवन्दिवृन्दस्तवैः ।

समं प्रमुदितैर्जनैः प्रसुरितः प्रतस्थे गिरिं

सुरासुरनरोत्करैरिव जिनावनीवासवः ॥ २३ ॥

तत इत्यध्याहार्यम् । संधागमनान्तरं प्रमुहोरविजयसूरिरितः पादलिप्तपुरात् गिरिं
शत्रुंजयशैलं प्रति प्रतस्थे प्रचलति स्म । कथम् । समं सार्धम् । कैः । प्रमुदितैरानन्द
प्राप्तैर्जनैः संघलोकैः समम् । पुनः कामिः । वशानां तरुणीनां रसिकामिः सरसामिः
श्रवणयोः सुधारसवर्षिणीभिः विविधरसललिताभिर्गीतिभिर्गीनैः । पुनः कैः । विविधाति
बहुप्रकाराणि वाद्यानि मृदङ्गमुरजपटहृद्गङ्गरीनिःस्नानभेरीनफेरीदुन्दुभिडक्तातालकसाल-
वीणावंशादिमवादित्राणि तेषां माद्यद्भिः सागरगिरिगह्वरादिषु प्रतिशब्देन मदमेदुरीम-

वद्विः उद्भट्टे रवैर्विधौषैः शब्दैः उद्भतध्वनिभिः । पुनः कैः । अखण्डं विच्छेदविरहितं
 कृतैः प्रारब्धैः विरचितैस्ताण्डवैर्नाटकैः । पुनः कैः । प्रमुदिता अनर्गलदानप्राप्त्या प्रमो-
 दकलिता जाता अथ वा विदुराः प्राज्ञा ये बन्दिनो मङ्गलपाठका मागधास्तेषां वृन्दानि
 संदोहान्तेषां स्ववाः स्तुतयस्तैः । अमूनि सर्वाण्यपि विशेषणानि जनविशेषणीक्रियन्ते
 वा बहुव्रीहिणा च व्यज्यन्ते । क इव । जिनावनीवासव इव महोक्षलक्ष्मेव वा । यथा
 जिनराज. अथ वा वृषभध्वजो युगादिदेवः सुरा देवा असुरा दानवा नरा मनुष्याः
 तेषामुत्करैर्गणैः सार्धं शत्रुञ्जयं प्रति प्रतिष्ठते । त्रयोविंशतिरपि तीर्थकराः शत्रुञ्जये
 समवष्टता, तेषु ऋषभदेवो नवनवतिपूर्ववारान्समागतः । यदुक्तम्—‘नवनवतिपूर्ववा-
 रान् यस्मिन् समवसद्युगादिजिनः । राजादनीतरुतले विमलगिरिरचं जयति तीर्थम् ॥’
 इति पूर्वोच्यते । तथा श्रीमन्नेमिनाथोऽपि शकस्तुतिमसहमानैः सुरैः परिक्षिस्तास्त-
 दवसरागतपुरद्वरप्रार्थनाप्रक्रमे गृहमेधित्वे यावदेवेन्द्रो देवेन्द्रैः सम शत्रुञ्जये समाज-
 गमन्ति शत्रुञ्जयमाहात्म्ये ॥

तदा मुदितमानसा निखिलयात्रिकाणां गणा

उपेत्य तलहट्टिकां शिवपुरस्य सीमामिव ।

प्रसूनमणिमौक्तिकैर्धरमवर्धयन्विन्दुभि-

स्तटावनिधरं पयोनिधिविवृद्धवेला इव ॥ २४ ॥

तदा हीरसूर्योयात्राकृते श्रीशत्रुञ्जयशैलं प्रति प्रस्थानसमये निखिलाः समस्ता या-
 त्रिकाणां विमलाचलोद्गोहणार्थमागताना भविकाना गणाः समूहा धरमर्यात्सुण्डीरुपर्वतं
 प्रसूनानि पुष्पाणि स्वर्णरूप्यमयानि स्थलजलजातानि कुसुमानि, मणयो रत्नानि, मौ-
 क्तिकानि मुक्ताफलानि, तैः कृत्वा सममेककाल सर्वेऽप्यवर्धयन् वर्षोपयन्ति स्म ।
 किं कृत्वा । तलहट्टिकामर्याद्विमलाचलोपान्तपृथिवीमुपत्यकामघोभागे उपेत्यागत्य ।
 उत्प्रेक्ष्यते—शिवपुरस्य मुक्तिनगरस्य सीमासुषशाल्यामिव परिसरभूमीमिव । किभूता
 गणाः । मुदितं यात्राचिकीर्षया शत्रुञ्जयाभ्यर्णागमनेन हृष्टं मानसं मनो येषां ते । अव-
 र्धयन्कथम् । सममेकस्मिन्नेव समये यात्रिका धरं विमलाद्रिमवर्धयन् । का इव । वेला
 इव । यथा पयोनिधेः समुद्रस्य विवृद्धा चन्द्रोदयदर्शनाद्भीष्मर्तुप्रादुर्भावाद्वा वृद्धिं प्राप्ता
 वेलास्तटावनीधरं वेलातीरगिरिं विन्दुभिर्जलकणैरवकिरन्ति ॥

निपीय नगपुंगवं विकचनेत्रपत्रैर्भव-

स्वितैर्भविककुञ्जरैरपि तनूलतालम्बिभिः ।

व्यपेतभवविग्रहैरिव समग्रलोकाग्रगै-

रलम्भि भुवि निर्वृतिर्यदिह तत्र चित्रं महत् ॥ २५ ॥

इह तलहट्टिकायामुपत्यकायां वा विकचैर्गिरिगवेषणोद्भुषितहृत्प्रकर्षाद्विस्मेरैर्नेत्रपत्रै-

लोचनदलैर्नगपुंगवं समग्रगिरिगिरिष्ठं शत्रुजयं निपीय सादरभवलोक्य भविककुञ्जरेः
प्रधानभव्यजनैः भुवि पृथिव्या यन्निर्वृतिरलम्भि संप्राप्ता । किमूतैः । भवे संसारे
स्थितैर्वसद्भिरपि । संसारस्थैर्हि कदापि निर्वृतिर्नाप्यते । पुन. किमूतैः । तनूलां शरी-
रयष्टिमालम्बन्ते श्रयन्ते इत्येवंशीलैरपि । शरीरं विभ्रद्भिरपि मुक्तिर्नो लभ्यते ।
कैरिव । व्यपेतभवविप्रहैरिव । यथा व्यपेतो निष्ठितो भवः संसारः गतोभवः शिवो वा
तथा विग्रहः शरीरं संप्राप्तो वा येभ्यस्तादृशैर्मिध्यादृशां सिद्धेरभावः तथा समप्राणां
समस्तानां लोकानां त्रयाणां सप्तानां चतुर्दशानां वा भुवनानामग्रे उपरितनभागे
गच्छन्ति तिष्ठन्तीति कृत्वा तादृशैः । 'लो अगगमुवगगयाणम्' इति वचनात्सिद्धैरिव
निर्वृतिर्लब्धा । 'निर्वृतिः शिवशर्मणोः' इत्यनेकार्थः । इति जगति तत्र निर्वृतिप्राप्ति-
प्रकारे महद्गुरु चित्रमाश्चर्यं वर्तते ॥

ततः श्रमणशर्वरीपतिरुपत्यकायां गिरे-
गिरीशसदनान्तरे सह महेश्वरैर्भावुकैः ।

चरन्नमृतपत्तनं किमतिदूरभावात्पथो

निशि न्यवसदन्तराप्रमितसार्थसार्थेशवत् ॥ २६ ॥

ततस्तलहट्टिकागमनानन्तर श्रमणशर्वरीपतिः साधुसुधाशुः सूरिन्द्रो गिरेः शत्रु-
जयाद्रेरुपत्यकायामथोभूमिभागप्रदेशे अन्तरा पादलितपुरशत्रुजयादिमार्गमध्ये यद्दि-
रीशस्य शंभोः सदनं गृहं शिवप्रासादस्तस्यान्तरं मध्यं तत्र निशि रात्रौ न्यवसन्निवासं
कृतवान् वासक वसति स्म । तिष्ठति स्मेत्यर्थः । कथम् । सह । कैः । महेश्वरैर्भावुकैर्महेश्वरैः
श्राद्धैः जिनश्रावकैः । अथ च शिवसदने महेश्वरजनैः कश्चिद्वसति । उत्प्रेक्ष्यते—अमृत-
पत्तनं मुक्तिनामपुटभेदने प्रति चरन् गच्छन् पथो मार्गस्यातिशयेन दूरभावाद्दृवीयस्तथा
किमन्तरा निवसति स्म । किंवत् । अप्रतिमसार्थसार्थेशवत् । यथा अप्रमितः प्रमाणर-
हितः सार्थः मनुष्यसघो यस्य तादृशः सार्थपतिः । किमपि नगरं गन्तुमिच्छन्मार्ग-
स्यातिदूरत्वेन अन्तरा मार्गमध्ये एव निशायां निवसति ॥

हरेर्मृगदृशामिचोत्पलदृशां लसद्गीतिभिः

पुनर्मुदितनाट्यकृद्दटितताण्डवाडम्बरैः ।

निनाय निखिलां निशां वशिशशीं स धर्मक्रिया-

विनिर्मितिभिराश्रये रजनिजानिचूडामणेः ॥ २७ ॥

स वशिशशी हीरविजयसूरिचन्द्रः रजनी रात्री जाया पत्नी यस्य । 'जायाया निद'
इति निप्रत्ययः । 'लोपो व्योर्वलि' इति यकारस्य लोपः । रजनिजानिरिति सिद्धम् ।
रजनिजानिश्चन्द्रः चूडामणिः शिरोरत्नं यस्य । एतावता ईश्वरस्तस्याश्रये वसतौ शक-
प्रसादे धर्मस्य स्वान्तरलक्षणस्य क्रिया अनुष्ठानं सम्यक्तया प्रतिक्रमणादिकरणं तस्य

विनिर्मितिभिर्विधानैः कृत्वा निखिलां समस्तां चतुर्योमवतीं निशां रात्रीं निनाथातिच-
क्राम । यथा स्वधर्मासुष्ठानैस्त्वया । पुनः कामिः । लसन्तीभिश्चेतोहराभिर्गीतिभिर्गीतिः ।
कासाम् । उत्पलदशां कुचलयलोचनानां तरुणीनाम् । उत्प्रेक्ष्यते—हरेरिन्द्रस्य मृगदशा-
मिन्द्राणीनामिव । पुनः कैः । मुदितैर्यथेप्सितदानाधिगमादानन्दमेदुरैर्नाम्ब्यङ्गिर्नर्तकैर्ध-
टितैर्निर्मितैस्ताण्डवाना नाटकानामाहम्बदैः ॥ इति शत्रुञ्जयान्तिकशिवप्रासादे वासका-
वस्थानम् ॥

गते तमसि तद्दिरेरिव निरीक्षणात्तत्क्षणा-

त्स्वर्गैर्गुरुजयारवे किमु कृतेऽथ साराविणे ।

समीयुषि खरत्विषि द्विषि निशां नमोमण्डले

विधित्सति सहामुना विमलशैल्यात्रामिव ॥ २८ ॥

सुधाशनपथातिर्थं शिवनिकेतनिःश्रेणिका-

मिव त्रतिशतक्रतुर्विमलशैलपथां ततः ।

सवालवरवर्णिनीनिवहनैकतौर्यत्रिका-

नुयातजनसंयुतः समधिरोढुमारब्धवान् ॥ २९ ॥

स त्रतिशतक्रतुर्हारविजयसुरीन्द्रः विमलशैलस्य शत्रुञ्जयाद्रेः पथा सेतुं लोकप्रसिद्ध्या
'पाज' इति समधिरोढुमारब्धवान् प्रारम्भे । किभूतः सः । सह वालाः कुमाराः कुमा-
रिकाश्च तैस्वामिभ्यः । 'स्रूपाणामेकशेषे' । वर्तन्ते यास्तादृश्यो वरवर्णिन्यः प्रधानत्रियः ।
तीर्थयात्रादिधर्मकारकत्वात् प्राधान्यम् । अथवा उत्तमा स्त्री जाल्या गुणैर्वा । 'उत्तमा
वरवर्णिनी' इत्यमरः । तासां निवहाः प्रकराः । तथा नैकानि बहूनि अनेकजातीयानि वा
तीर्थत्रिकाणि गीतनृत्यवाद्यानां त्रिकाणि तैरनुयाताः सहिता ये जना यात्रिकसंघलोकास्तैः
संयुतः परिकल्पितः । किभूता विमलाचलपथाम् । सुधाशनानामा देवानां पन्था मार्गो
गगनं तस्यातिर्थं प्राप्नुणिकीम् । गगनावगाहिनीवित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—शिवनिकेतनिःश्रे-
णिकामिव शोक्षप्रासादे अबिरोहणार्थमधिरोहणिकामिव 'नीसरणी' इति लोकप्रसि-
द्धाम् । कस्मिन् सति । तत्क्षणात्तत्कालात् शीघ्रमेव तमसि अन्धकारे गते सति
लोकान्निःसृते सति । उत्प्रेक्ष्यते—तद्दिरेः स चासौ विमलाचलनामा गिरिः पर्वतश्च
तस्य निरीक्षणार्हशान्तिदिव पापे याते । 'तमोऽज्ञानेऽन्धकारेऽधे' इत्यनेकार्थः । अथ
पथात्तमोगमनानन्तरं स्वर्गैः प्रातःप्रबुद्धविहंगमैः साराविणे मिथ्यास्पष्टशब्दे कृते सति ।
अथ वा समन्ताद्भवैः । यदुक्त नैपथ्ये—'तदतरुवेगश्रेणीसाराविणैरिव सांप्रतं सरसि
विगलत्रिद्रामुद्राजनिष्ठ सरोजिनी' इति । 'संपूर्वाद्वातेरभिषिषौ भावे इत्युष्' । तस्मा-
दिनुगः साराविणानि तैः' इति तद्वृत्तौ साधना । उत्प्रेक्ष्यते—गुरोर्होत्रविजयसुरैर्जया-
रवे विहिते सति किमु पुनः कस्मिन् सति खरत्विषि भास्करे नमोमण्डले गगनाद्गणे

समीयुषि सति संप्राप्तवति । किभूते । निशा रात्रीणा द्विषि वैरिणि तद्विनाशकत्वात् ।
उत्प्रेक्ष्यते—अमुना मूरीन्द्रेण सह सार्धं विमलशैलस्य शत्रुजयाद्रेयोत्रा विधित्सतीव ॥
युग्मम् ॥

क्रमादचलचक्रिणः श्रमणपुंगवः पद्यया

रुरोह भवसागरं किमु तितीर्षुभिः क्लृप्तया ।

निबद्धमिव शृङ्खलां हृदयदन्तिनो मेखलां

सुपर्वतरुनन्दनामिव सुमेरुभूमीभृतः ॥ ३० ॥

श्रमणपुंगवः सूरीन्द्रः क्रमादनुक्रमेण पद्यया सेतुना प्रस्तरनिवद्धमार्गेण 'पाज'
इति प्रसिद्धेन कृत्वा अचलचक्रिणो गिरीन्द्रस्य । सर्वतीर्थोधि राजत्वात्पर्वतसर्वभौमत्वम् ।
तथा जैनमते ग्रातः प्रतिक्रमणप्रान्तप्रत्याख्यानकरणसमयादौ 'सकलतीर्थोधि राजश्री-
शत्रुंजयाय नमः' इत्युच्चार्य प्रत्याख्यान क्रियते इति । मेखलां मध्यभागमारोहाख्या-
सामास । किभूतया पद्यया । क्लृप्तया रचितया । उत्प्रेक्ष्यते—भवसागरं ससारसमुद्र
तितीर्षुभिस्तरितुमिच्छुभिरिव कृतया रामचन्द्रादिवत्सेतुना समुद्रः समुत्तीर्यते । किभूता
मेखलाम् । हृदयानि मनासि । 'हृद्येतो हृदयं चित्तम्,' तथा 'स्वनान्तरं हृद्दयम्'
इति द्वयमपि हैम्याम् । अत एवानेकार्थः—'हृदयं मनो वक्षश्च' । तान्येवोन्मत्तत्वाद्गन्तिनः
करिणः तन्निवद्धं नियन्त्रयितुं शृङ्खलां निगडमिव । शृङ्खलशब्दत्रिलिङ्गः । 'शृङ्खला
निगडोऽन्दुकः' इति हैम्याम् । तथा 'नालप्रणालपटलार्गलशृङ्खलकंदलाः' इति लिङ्ग-
जुज्ञासने स्वतत्रिलिङ्गे । तथा मेखलां मुञ्जदोरिकामिव । दोरिकया हि करिणो निय-
च्यन्ते । यथा चम्पूकथायाम्—'ब्राह्मीव दौर्जनी समेखला समेभिन्ने । अमिन्ने च
समभावभाजि सार्धौ विषये वेला मत्सरवती दौर्जनी श्रेणी ब्राह्मी तु सह मेखलया
मौञ्जीदोरिकया वर्तते या' इति चम्पूटिप्पनके । इति गमितोत्प्रेक्षा । पुनः किभूताम् ।
सु शोभनानि पर्वणि शाखादिनिर्गमस्थानानि येषां येषु वा तादृशैर्दृक्षैस्तरुभिः नन्दयति
श्रीणाति समृद्धिं प्राप्नोतीति वा । उत्प्रेक्ष्यते—सुमेरुभूमीभृतो मन्दरमहीधरस्य मेखला
नितम्बमिव । किभूताम् । सुपर्वतरुभिः कल्पवृक्षैर्नन्दयति समृद्धिं प्राप्नोति । अथ वा
कल्पद्रुकलितनन्दनवती । एतावता प्रथममेखलामारूढवान् ॥ इति पद्यया प्रथममेख-
लारोहणम् ॥

प्रपासु गिरिपद्धतेरभृतपानवद्यात्रिकै-

रपीयत सितोपलाकलिततोयमावृत्तितः ।

पुनर्मुनिमहीन्दुनावनिधराधिरोहोदय-

त्प्रमोदरसमिश्रिता शमसुधा तदास्वाद्यत ॥ ३१ ॥

तदा शत्रुंजयप्रथममेखलाधिरोहणसमये गिरेर्विमलचलस्य पद्मतेर्नागस्य पद्मती

मार्गे वा वर्तमाना याः प्रपाः पानीयशालास्तासु यात्रिकैः श्रीशत्रुञ्जययात्राकारकैलौ-
कैरमृतस्य पीयूषस्य पानवद्भीतिरिव । 'धीतिः पाने' इति हैम्याम् । 'धेत् पाने' । धयनं
धीतिरिति व्युत्पत्तिः । अथ वा मुक्तिरसास्वादवत् । 'अमृत मुक्तिपानीयपीयूषेषु'
इत्यनेकार्थः । आनुसितस्तृप्ति मर्यादीकृत्य । आडादियोगे पञ्चमी । तितोपलाभिः
शर्कराभिः कलित करम्बितं बहुव्याप्त तोयं पानीयमपीयत पीतम् । पुनर्हीरविजय-
सूरिणा तु शमसुधा उपशान्तरसनान्नी सुधा समास्वाद्यत सम्यक् पीयते स्म । किंभूता
शमसुधा । अवनिधरे शत्रुञ्जयशैले यदधिरोहणं चढनं तेनोदयत्प्रकटीभवन् यः प्रमो-
दाभिघरसो हृषीकेशः आनन्दातिरेकलिस्पन्दस्तेन मिश्रिता करम्बिता व्याप्ता ॥

स्फुरत्स्वरकरोद्गुरद्भुत्तिवितानसंतापिता-

ञ्जनाञ्जनितनिर्झरोत्स्करजलाप्लवा वायवः ।

भवार्तिविद्युरीकृतानिव महात्मनां संगमाः

सृजन्ति शिशिरान्गिरौ क्षणमपास्य तापं तनौ ॥ ३२ ॥

गिरौ पुण्डरीकपर्वते वायवः पवनाः जनान्यात्रिकलोकान् क्षणं क्षणमात्रं शिशिरान्
शीतलान् सृजन्ति कुर्वन्ति । किं कृत्वा । निमेषमात्रं च तनौ शरीरे तापं धर्ममपास्य
निचार्य । जनान् किंभूतान् । स्फुरन्दीप्यमानस्तीव्रं तपन्वा खरकस्थम्बस्त्रिमः सूर्यस्त-
स्योद्गुराणामुत्कटाणां शुचीना कान्तीनां वितानेन समूहेन संतापितान्पीडितान् अति-
तप्तीकृतान् । किंभूता वायवः । जनितो निर्मितो निर्झराणां शिखरान्तरनिःसरत्यवः-
प्रवाहाणामुत्कराणां संदोहानां जलेषु पानीयेषु आप्तवः स्नानं यैस्ते । के इव शिशिरय-
न्ति । संगमा इव । यथा महात्मनां साधूना संगतयः भवस्य ससारस्यार्तिविधिधाधिव्या-
धिदुःखपीडा तथा ताभिर्बहुत्वं वा विद्युरीकृतान् व्याकुलान् विहितान् मविकान् संसा-
रासारतोद्भावनविधिधर्मोपदेशप्रदानादिना शीतलयन्ति ॥

झरञ्जरपयःप्लवप्रसरशीतलोर्वीतले

सहस्ररुचिसंचरद्भुचिचयस्य दुःसंचरे ।

विलासिकदलीगृहे भुजगगुल्मिनीमण्डपे

स्फुरद्विबिधविष्टरे पृथुलशैलतल्पाङ्किते ॥ ३३ ॥

सितद्रुमगलन्मणीचकचयोपचाराञ्चिते

द्विरेफरवगानितानिललुलल्लताताण्डवे

जनान्भवनवद्वने श्रमचुदेऽतिघर्मान्भुभिः

सविन्दुकितवक्षसो ह्वयति लोलशास्त्रशयैः ॥ ३४ ॥

शत्रुञ्जयाचलः जनान् यात्रार्थमाधिल्यकामधिरोहते लोकान् लोलैश्चपलैः शास्त्रारूपैः

शयैः हस्तैर्वने स्वनिकुञ्जे ह्यत्याकारयतीव । इति गर्मितोत्प्रेक्षा । किंभूतान् जनान् । अतिघर्मांभ्रुभिः अत्यभ्यधिकप्रस्वेदसलिलैर्विन्दुकितवक्षसः विन्दुभिः श्रसोदककणगणैर्भुक्तं जातम् । स्वार्थं के जातार्थे इतप्रत्यये । विन्दुकितं वक्षो हृदय येषाम् । अत एव कस्मै हेतवे । भ्रमनुदे मार्गङ्गमापनोदाय । 'खेदविन्दुकितनासिकाशिखा' इति नैपथे । किवन् । भवनवत् । यथा कश्चित्पुजनः कमपि मार्गङ्गमप्राप्तं निजनिक्तेने समाह्वयति । किंभूते वने । क्षरन्तो निःसरन्तो ये क्षरा निर्झरास्तेषां पयःप्लवाना वारिपूराणां प्रसरैर्विस्तारैः कृत्वा शीतलं शिशिरीभूतमुर्वीतल भूमीमध्ये यस्य । पुनः किंभूते । सहस्ररुचेः सूर्यस्य संचरन्तीनामितस्ततो दशदिक्षु प्रसरन्तीनां रुचीनां कान्तीनां वितानं समुदायस्तस्य दुःखेन संचरः प्रसरणं प्रवेशो वा यत्र । पुनः किंभूते । विलासिनः शोभनशीलाः कदलीगृहा रम्भाभवनाणि यस्मिन् । पुनः किंभूते । भुजगगुल्मिनीनां नागवल्लीनां ताम्बूलवल्लीनाम् । 'ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागपर्यायवलययि' इति हैम्याम् । मण्डपा यस्मिन् । पुनः किंभूते । स्फुरन्तो विकसन्तः प्रकटीभवन्तो वा दृश्यमाना वा विविधा विष्टरा वृक्षा आसनानि वा यस्मिन् । 'क्षितिर्हः कारस्करो विष्टरः', तथा 'विष्टरः पीठमासनम्' इति द्वयमपि हैम्याम् । विष्टरः पुंसि । पुनः किंभूते । पृथुलानि विस्तीर्णानि शैलानि शिलासमूहा वा । यथा ज्ञातस्यास्तुतौ 'मन्दररत्नशैलशिखरे' एतस्यार्थद्वयम् । यथा मन्दरेषु पक्षसु सुमेरुषु मध्ये रत्नं श्रेष्ठो यः सुदर्शनाढ्यो मेरुः शैलः पर्वतस्तस्य शिखरे शृङ्गे । अपरोऽप्यर्थः—यथा मन्दरस्य मेरो रत्नानां शैलाः शिलासमूहा यस्मिंस्तादृशे इति । ततो पृथुलानि विपुलानि शैलानि एव तल्पानि पल्पङ्काः शय्यास्तैरङ्किते कलिते युक्ते । पुनः किंभूते । स्मिता विकसिता ये इमा वृक्षास्तेभ्यो गलन्ति वातादिवशात्स्वभावपरिपाकाद्वा निष्पतन्ति यानि मणीचकानि कुसुमानि तेषामुपचारः प्रकरः 'पगर' इति लोकप्रसिद्धः रचनाविशेषस्तेनाश्रिते सहिते । पुनः किंभूते । द्विरेफाणां भ्रमराणां रवा गुञ्जितानि त एव गानित गीतिर्जातं यस्मिन् तादृशमनिलेन पद्मानेन लुलन्तीनां चपलीभवन्तीनां लतानां विविधजातिवल्लीनां ताण्डव नाटक यन्मिन् । सर्वाण्यप्येतानि चित्रेषणानि भवनेष्वर्थात्संबध्यन्ते । किं चात्र भवनशब्देन राजमन्दिरादि ग्राह्यम् । तत्र सर्वेऽप्यर्थाः संभवन्त्येव दृश्यन्ते च । अथ वा पुण्याब्दानामाब्धानामपि भवने भवन्ति शालिभद्रादिमन्दिरवत् इति ॥ सुरमम् ॥

कचिद्विकचकानने मधुपगीतिमिश्रां गिरं

जगुर्मुदु फलादनाः श्रुतिसुखां विदग्धा इव ।

कचिच्च ननृत्तुर्नटा इव शिखण्डिनां मण्डला

जगर्ज जलदः कचित्कारिघटेव भूमीभृतः ॥ ३९ ॥

कचित्कुत्रापि शत्रुंजयमेखलाशालिप्रदेशे विकचे विकसितकुसुमितान्द्रहमद्रोणीके कानने वने फलादनाः शुकाः मधुपाना कुसुममकरन्दपानोन्मादमेदुरन्नन्त्या गीतिभि-

शुंजारवैमिश्रां करम्बीकृतां गिरं वाणीं मृदु सुकुमारं मधुरमत्पृत्वेन श्रवणपुटकनिपी-
यमानं यथा स्यात्तथा जगुर्वेदन्ति स्म । के इव । विदग्धा इव । यथा छेका लोका
गीतिमिश्रां वाणीं वदन्ति । किंभूताम् । श्रुत्योः श्रोतुश्रवणयोः सुखां सातोत्पादकत्वेना-
मृतायामानाम् । च पुनः क्वचिद्भवनने शिखण्डिनां परिपूर्णकलापकलितानां मयूराणां
मण्डलाः संततयो नमृतुर्नृस्यन्ति स्म । च पुनः क्वचित्प्रदेशे जलदो मेघो जगज्जं
गर्जति स्म । गिरौ मेघाना सद्भावो वर्ण्यते । उत्प्रेक्ष्यते—भूमीभृतः शत्रुजयाद्रे राज्ञो
वा करिषटेव गजराजीव । 'बहुना घटना घटा' इति हैम्याम् ॥

मरुन्मिथुनमण्डिता खगविनोदसान्द्रीकृता

मरुत्तरुपरंपरा विविधसिद्धसौघान्तरा ।

मणीशिखरशालिनी पुनरनिन्दिताष्टापदा

नितम्बविलसद्द्वनी भगवताल्लोके गिरौ ॥ ३६ ॥

भगवता हीरसूरिणा गिरौ शत्रुंजयशैले नितम्बे मेखलाया विलसन्ती स्फुरन्ती
शोभमाना वनी काननमाल्लोके निरीक्षिता । तीर्थस्थान्यपि सर्वाणि स्थानानि पावनान्येव ।
वनीशब्दोऽन्यत्रापि दृश्यते । यथा 'यवनी नवनीतकोमलाङ्गी शयनीय यदि पाव-
नीकरोति । अवनीतलमेव माननीयं न पुनर्माघवनीवनीविनोदः ॥' इति कविकल्लोले ।
तथा 'खवनीं संप्रवदल्पिकापि का' इति नैषधे । किंभूता वनी । मरुतां देवाना मिथुनानि
देवदेवीयुगलानि तैर्मण्डिता अलकृता । पुनः किंभूता । खगानां विविधजातीयविहग-
मानां खकामिनीकलितविद्याघराणां वा विद्यासाधकखेचराणा वा विनोदः क्रीडातिरेकः
रसैर्विशिष्टैर्गुहप्रमुखैः साधनोपायकरणादिषु नोदैः प्रेरणैः सान्द्रीकृता ज्ञेहलीकृता निविडा
विहिता वा । पुनः किंभूता । मरुद्भिर्यक्षादिदेवैः अधिष्ठितानाम् । 'गुह्यको वटवास्यपि'
इति हैम्याम् । तरूणा द्रुमाणां देवद्रुमाणां वा परंपराः श्रेणयो यत्र । पुनः किंभूता । वि-
विधानि नानाप्रकाराणि स्वर्णरूप्यरत्नमयानि वा सिद्धानामर्हतां पुण्डरीकादिसुनीनामेव
सिद्धाना वा सौघानि चैत्यानि सिद्धायतनानि । अथ वा विविधमन्त्रतन्त्रौपधीरससिद्धि-
भाजा सिद्धाना गृहाणि । तत्रस्था हि केचिन्मन्त्रादिसाधनां विदधतो विविधौषधीजि-
घृक्षवोऽपि सौघमाधाय तिष्ठन्तीति तानि अन्तरे मध्ये यस्याः सा । पुनः किंभूता ।
मणीना शिखरैः शृङ्गैः शालते इत्येवशीला । पुनः किंभूता । अनिन्दिता श्लाघनीयास्ती-
र्थास्तुभावैनाकूरत्वात्प्रवांस्याः अष्टापदाः शरभा उपलक्षणादन्येऽपि इनापदा अष्टापदानि
खानौ स्वर्णानि वा यस्याम् । अत्रापि मेरुमेखलाया अप्यर्थध्वनिः, तत्रापि सुरयुग्मानि
खेचराणां विविधमिथुनविनोदैः सान्द्रीकृतकंदरान्तराः कल्पद्रुमाश्च सिद्धायतनानि
रत्नशिखराणि स्वर्णमया च ॥

प्रभोः शिरसि भूरुहैर्विदधिरे छदैश्छायिका

निरुद्धरविरन्मिभिः सहचरैरिव खांशुकैः

अवीज्यत पुनर्जनः क्वचन तालवृन्तैरिव

प्रसारिञ्जरसीकराकलितलोलरम्भादलैः ॥ ३७ ॥

क्वचन कुत्रापि गिरिमेखलायां भ्रूणैः सच्छायतरुभिः कर्तुभिः निरुद्धाः पिहिता
आच्छादिता रवेर्मासुमालिनो रश्मयः किरणा यैस्त्वाहशैरुद्धैः स्वपर्णैः साधनैः कृत्वा
प्रभोः सूरीन्द्रस्य शिरसि मस्तके छायिका भास्करातपावृत्यतः 'छाहवा' इति जनप्र-
सिद्धाः विदधिरे कृताः । कैरिव । सहचरैरिव । यथा सेवकलोकैः प्रभोः स्वस्वामिनः
शिरसि स्वाशुकैः स्वकीयवसनैः कृत्वा छायिकाः क्रियन्ते । पुनः क्वचन कुत्रापि
स्थाने प्रसारिभिर्विस्तरणशीलैः झराणां शिखरान्तरनिःसरत्पयःप्रवाहाणां सीकरैर्वा तास्वा
वारिविन्दुभिः कलितैर्मिश्रीभूतैस्तथा लोलैः पवनान्दोलनचपलीभूतै रम्भाणां कदलीहृ-
माणानां दलैः पृथुलपर्णैः कृत्वा जनः अवीज्यत । अर्थोद्गिरिणैव । कथम् । पुनर्वारं वारम् ।
कैरिव । तालवृन्तैरिव । यथा व्यजनैर्वाज्यते ॥

विदग्धविहगा जयारवमुदीरयन्त्यध्वनि

स्तुतिव्रतजना इवान्तरभिमातिभेतुः प्रभोः ।

क्वचिन्निचितमारुतोपचितकीचकानां कणै-

गुरोर्गुणगणः पुनर्गिरिसुरैरिवोद्गीयते ॥ ३८ ॥

क्वचित्क्वपि प्रदेशे विदग्धाः कौतुकक्रीडाकृते अध्याप्य पश्चात् धीभूतमहेभ्यैः पञ्ज-
रेभ्यो निजेच्छया गमनाय विमुक्ताः । 'तदर्थमध्याप्य जनेन तद्वने शुक्ला विमुक्ता'
पटवन्तमस्तुवन्' इत्यपि नैपघादी दर्शनादिदमपि युक्तिमदेवेति । तथा थावकसगत्या
ध्राद्धत्वं च प्रपन्नाः । अत एव तीर्थाधिराजं स्वतिर्थकृतपयोहाय सेवमानाः पण्डिता
विहगाः शुकसारिकादयः पक्षिणः अध्वनि शत्रुजयाचलारोहणमार्गे प्रभोः सूरीन्दोर्ज-
यारव जयजयेति शब्दमुदीरयन्ति कथयन्ति । किंभूतस्य प्रभोः । अन्तर्मध्ये स्वात्मनि
वर्तमानानामभिमातीनां रागद्वेषकषायादिविद्विषा भेतुर्हन्तुः । के इव । स्तुतिव्रतजना इव ।
यथा स्वामी प्रमुखाणां पूर्वपुरुषकर्तव्यादिषु प्रवर्तमाननृपादिमानां वैरिजयधर्मकार्यदा-
नप्रमुखे विधेये सत्त्वेन व्रत नियमो येषां तादृशा जना वन्दिलोका वैरिचिजेतुः स्वामिनो
मङ्गलपाठकाः जयजयारवमुदीरयन्ति । पुनः क्वचिद्भूमिभागे निचितैरन्तःप्रविष्टत्वा-
न्निभृतैर्निर्वलीभूतैः अथ वा निभृतं परिपूर्णं यथा स्यात्तथा मारुतैः पवनैरुपचितः
पुष्टः कृताः । समस्त्वावयवेषु पूरिता इत्यर्थः । ये कीचकाः सकीचकाः सच्छिद्रवशाः ।
'स कीचकैर्मास्तपूर्णरन्ध्रैः' इति रघुवशे । तेषां क्रणैः शब्दैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—गिरि-
सुरैः श्रीशत्रुंजयाचलाधिष्ठायकदेवैः कपर्दिचकेश्वरीगोमुखप्रमुखैर्गुरोर्होरसुरैर्गुणानां श-
मदमसंयमादीनां गणं समूहं उद्गीयते उत्प्रावत्येन गानविषयीक्रियते इव ॥

स्वचैत्यचटुलध्वजोपधिकरैरिवाकारय-

न्प्रभञ्जननमद्भूमैः किमतिगौरवं कल्पयन् ।

मनीषिशुकभाषितैरिव सुखागमं प्रश्नय-

ञ्जरञ्जरमुदश्रुमागिरिरभूद्गुरोरागमे ॥ ३९ ॥

गुरोः सूरीन्द्रस्य आगमे गिरिर्विमलाचलः अद्वैतमोदप्रादुर्भावादेवविधः अभूद्भूय ।
 क्रिभूतः । झरन्तो निष्पतन्तो ये झरा निर्झरवारिधारास्त एव मुदश्रूणि हर्षवाष्पान्
 भजतीति । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनश्चैत्याना परमेश्वरप्रासादानां चटुला. पवनान्दोलनवि-
 लोला ये ध्वजा वैजयन्त्यस्त एवोपधिः कपटं येषा तादृशैः करैर्हस्तैः किमाकारयन्नाह-
 यन्निव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—प्रभञ्जनेन वायुवेगेन नमन्तो नम्रीभवन्तो ये द्रुमाः पादपाखैः
 कृत्वा अतिगौरवमतिशायिनीं मांक्ति नमनचरणलगनलक्षणां कल्पयन् कुर्वन्निव ।
 ‘अनुतिष्ठति विदधाति रचयति कल्पयति चेति करणार्थे’ इति क्रियाकलापे । पुनरु-
 त्प्रेक्ष्यते—मनीषिणा विविधचाह्वाच्येतुर्णां शुकानां क्रीराणां भाषितैरुक्तिभिर्वचनचातु-
 रीभिः कृत्वा । सुखागमं यूयमत्र सुखेन समाधिना चागता इत्यादि स्वागतप्रश्नयन्निव
 पृच्छन्निव । अन्यो महात्मा कमपि स्वामीष्टमभ्यागच्छन्तं विभाव्य चञ्चलकरैराकारयति ।
 तथा नमनपदलगनादिमिगौरवं कल्पयति । तथा मञ्जुरया गिरा सुखागमनप्रश्नं
 कुरुते । तथा हर्षाश्रूष्यपि भजते ॥ इति गुरोर्विमलाचलपट्यारोहणे गिरिमेखला-
 वर्णनम् ॥

क्रमेण धरणीभृतः समधिगत्य सोऽधित्यकां

ददर्श वशिनां शशी चरणमम्बरालम्बिनम् ।

धृतं विमलभूमृतोद्भटमवाभिमातेर्भया-

ञ्जनं स्वशरणागतं किमिह रक्षितुं काङ्क्षता ॥ ४० ॥

स वशिनां वशात्मनां जितेन्द्रियाणां मध्ये शमाभृतैरतिशीतलत्वेन विश्वाह्लादकत्वेन
 च शशी । अत्र षष्ठया अल्लुङ्गसमासे एकमपि पद प्रणीयते वा । सूरीन्द्रः अम्बरमाका-
 शमालम्बते संभ्रयत्कलिङ्गति इत्येवंशीलं वरणप्राकारं बाह्यसालं ददर्श पद्यति स्म ।
 किं कृत्वा । क्रमेण प्रथमद्वितीयतृतीयादिमेखलारोहणपरिपाट्या धरणीभृतः श्रीशत्रुंजया-
 द्वेरधित्यकामूर्ध्वभूमौ समधिगत्य प्राप्य । ‘अधिगत्य जगत्क्षीश्वरादथ मुक्तिं पुरुषोत्त-
 मात्ततः’ इति नैषधे । ‘अधिगत्य आसाद्य’ इति तद्गतिः । उत्प्रेक्ष्यते—उद्भटः अत्यु-
 ल्कटो वारयितुमशक्यो यो भवः ससारः स एवाभिमातिः शत्रुस्तस्य भयाद्भ्रातेः स्वस्या-
 त्मनः शरणे आगतं संप्राप्तं जन्मं भविकलोकं रक्षितुं त्रातुं पालयितुं निर्भयं कर्तुं का-
 ङ्क्षता वाञ्छता विमलभूमृता शत्रुजयाद्रेणा किमु धृतं कृतं वा ॥

विवेश चशिशर्वरीवरयिता नृणां श्रेणिभिः

समं वरणगोपुरं पुरमिवावनीवासवः ।

स धर्मघरणीपतेरिव निवासत्रेष्माचलीं

व्यलोकत पुरःस्फुरज्जिननिकेतपङ्क्तिं पुनः ॥ ४१ ॥

स त्रिगिना संयमिना मध्ये शर्वर्यां निशाया वरयिता भर्ता चन्द्रो हीरविजयसूरिर्गुणा यात्रिकसंघलोकाना श्रेणिभिः समं वरणं वात्रुजयशिखरत्राण्यप्राकारस्तस्य गोपुरं प्रतीलीं विवेश प्रविष्टवान् । क इव । अवनीवासव इव । यथा विजयी राजा दिग्जैत्रयात्रा प्रणीय पुरं खां राजवानां नगरां प्रविशति । पुनरन्यायौपन्यासे । स हीरसूरिः पुरोऽग्रे वरणप्रवेशानन्तरमेवाग्रत एव स्फुरन्तीं प्रकटीभवन्तीं दीप्यमानां वा जिनाना तीर्थ-कृतां निकेतानां मन्दिराणाम् । प्राप्तादानामित्यर्थः । पङ्क्तिं मालिका व्यलोकत निरीक्षते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—धर्मेनामा यो घरणीपतिस्तस्य निवासार्थं वासकृते चैद्भावलीं भवन-राजीमिव ॥ इति शत्रुंजयतीर्थे प्रथमप्राकारे प्रवेशः ॥

मृगेन्द्रशरमाङ्कुशाः परिभवन्ति मां निर्दया

इमां जहि जगत्पतेर्जननि दुःखितामुल्बणाम् ।

इतीव गदितुं गजो भजति यानदम्भेन यां

वृषध्वजजिनप्रसूः प्रथममेव नेमेऽमुना ॥ ४२ ॥

अमुना सूरिचन्द्रेण प्रथमप्राकारप्रवेशे पूर्वमेव सातात्कालिकोत्पन्नकेवळज्ञानेन चतुर्निर्मितसमवसरणमध्ये सिंहासनमाधितस्थुषा चतुर्विधसंघस्थापनकृते भरतभूपागमन प्रतीक्षयाणिन श्रीशुभभदेवेन तीर्थस्थापनसमयात्प्राक् सिद्धिगामुकत्वेन अतीर्थसिद्धत्वेन च अस्यामवसर्षिण्यां भरतक्षेत्रे प्रथमसिद्धत्वेन वा प्रसिद्धा वृषो वृषभो ध्वजशिवमू-रुलाञ्छन यस्य स युगादिदेवः स एव जिनः प्रथमतीर्थकृतस्य प्रसूर्माता मरुदेवा नेमे नमस्कृता प्रणता । सा का । यां मरुदेवा यानदम्भेन वाहनच्छलेन गजो हस्ती भजते सेवते । उत्प्रेक्ष्यते—इति गदितुं कथयितुमिव । इति किम् । हे जगत्पतेर्लोकियनायकस्य जननिर्माता निर्दया निर्याता दया करुणा चेभ्यस्तादृशा मृगेन्द्राः केसरिणः तथा शरमा अष्टापदाः । 'हर्षकः केसरी इमारिः' तथा 'शरभः कुञ्जरातिः' इद द्वयमपि हैम्याम् । तथा शिरसि घातदायकत्वादङ्कुशाः घणयः एतत्प्रमुखा मृगयादिधाविद्या-धभूपादिकाः मा परिभवन्ति यावद्भजजातिमपि निम्रन्ति । इमासुल्बणामुल्कटा घातन-लक्षणा दुःखिता दुःखिनो भाव जहि विनाशव निवारय । हन्तेर्घातोर्हि विषये जहि-रादेशः । यदुक्त मारस्वते—'जघोविशाधिः, हन्तेर्जहिशाब्दोऽस्तेरेभिः शास्तेः शावि-शाब्दो निपाल्यते हि विषये' इति वक्तुमिव ॥

यदीक्षणजितो मृगः श्रित इवाङ्गकायः क्रमं
मृगध्वजजिनं ततः प्रमुदितः स तं नेमिवान् ।

जिनेन्द्रमजितं पुनर्नजितमान्तरैर्वैरिभिः

कदाचिदपि पद्मिनीप्रियतमस्तमिश्रैरिव ॥ ४३ ॥

म सूरिस्ततो मरुदेवीनमस्कृतेरनन्तरं त शान्तिकारकत्वेन सर्वत्रापि प्रसिद्धं मृगो हरिणो ध्वजश्चक्र यस्य तादृशं जिनं षोडशतीर्थनाथं श्रीशान्तिनाथं नेमिवान् प्रणमति स्म । अयं कसोः प्रत्ययस्य प्रयोगः । स च णवादिबत् ज्ञेयः । किभूतः सूरिः । प्रमुदितो हृष्टमानसः । यत्तदोर्नित्यसचन्वात् यस्य श्रीशान्तिनाथस्य क्रमं चरणं मृगः सारङ्गः श्रितः समेत्य सेवते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यदीक्षणाभ्यां यस्य नयनाभ्यां जितः श्रिया पराभूत इव अङ्गोऽभिज्ञानमेव कायो वपुयस्य तादृशः सन् श्रित इव । पुनरपरविहारे अजित द्वितीय जिनेन्द्र परमेष्ठिनं नेमिवान् प्रणनाम । किभूतम् । नेति लिषेधे । जित पराभूतं न जितमजितम् । कैः । आन्तरैरन्तरैः कर्माद्यैर्मावैरिभिः । कथम् । कदाचिदपि कस्मिन्नपि काले प्रस्तावे । कैरिव । तमिश्रैरिव । यथा अन्यकारैः कदाचिदपि पद्मिनी-प्रियतमो मानुमान्न जीयते ॥

स सिद्धगृहवज्जिनं प्रणमति स्म पृथ्वीधर-

प्रणीतजिनमन्दिरे मुनिपुरंदरः संमदात् ।

प्रधान इव पर्वदं क्षितिपतिं स छीपाभिधां

समेत्य वसतिं पुनर्जिनसुधांशुमाराधयत् ॥ ४४ ॥

शत्रुजयोजयन्तादितीर्थानां करमोचयित्वा मुनीनां तपागच्छभ्रमणानां पुरंदरः अ-
तिशाखिलकर्माचरत्वेन वासवसदृशः सूरिः संमदादानन्दात् पृथ्वीधराभिधेन मण्डपाचल-
पातिसाहिमाञ्जिणा पेशडदेसाशुना निर्मापिते जिनमन्दिरे प्रासादे जिनं भगवन्तं प्रण-
मति स्म । किवत् । सिद्धगृहवत् । यथा कश्चिद्विद्याचरो लब्धिमन्त्रा साधुः सिद्धायतने
शाश्वततीर्थंकरं नमस्करोति । पुनस्तस्मादन्यत्र म्याने छीपा इत्यभिधा नाम यस्य
तादृशां वसतिम् । अत्र तीर्थीदां वसतिशब्देन केवलं चैत्यमेव प्रतिपाद्यते न गृहादि
प्रासादं समेत्य जिनाशुसुधाशुमंदरद्वारकमारोधयत् भजते स्म । 'वरिवत्सल्यन्वास्ते
सुवते शुश्रूषतेऽनुकूलयति । आराप्रोत्साराध्वत्साराधयतीति सेवायाम् ॥' इति क्रिया-
कलापे । क इव । प्रधान इव । यथा सत्त्विवः पर्वदं सभा समागत्य क्षितिपतिं स्वस्वामि-
नृपतिमाराधयति ॥

अबन्दत स टोटराभिधविहारतीर्थेश्वरं

पुनः प्रमुमवीभजद्दसत्तिमेत्य मौल्हाभिधाम् ।

त्रिलोक्य च कपर्दिनं सकलसंघविघ्नच्छिदं

परंगिरिमिवार्जुदादिमविभुं स्तवैरस्तवीत् ॥ ४५ ॥

स सूरिः श्रेयसा इत्यभिधा नाम यस्य तादृशे विहारे प्रासादे तीर्थेश्वरं जिनमवन्द-
नमस्कुर्वते स्म । पुनरन्यत्र प्रदेशे मौल्हा इत्यभिधा नाम यस्यास्तादृशी वसति चैव
समेत्य प्रभु परमेश्वरमत्रीमजद्रुपास्ते स्म । च पुनः स सूरिः । उत्प्रेक्ष्यते—परमन्व गिरिं
पर्वतमिव तादृशमर्जुदनामानमादिमविभुमादिनाथं स्वयं स्तोत्रैः कृत्वा अस्तवीत् स्तौति
स्म । किं कृत्वा । सकलानां विविधदेशागतत्वेन बाहुल्यात्समस्तानां संघानां यात्रिकले-
कानां विघ्नानामन्तरायाणां छिद विघातकं कपर्दिनामानं शत्रुंजयस्यादिदेवस्य चाधि-
ष्टायकं यक्षं त्रिलोक्य दृग्गोचरीकृत्य ॥ इति बाह्यप्राकारप्रासादेषु सकलजिनप्रणमनम्
इति मरुदेवीशिखरवर्णनम् ॥

सरस्यनुपमाभिधे शिखरिशेखरे मानसा-

ह्वये तुहिनमेदिनीघर इव क्षिपन्नक्षिणी ।

ततः समधिरूढवान्स शिखरं खरारोहणा-

भिधं धृतमिवामुना खरधिरोहणायाङ्गिनाम् ॥ ४६ ॥

ततो मरुदेवीशिखरादवतरणानन्तरं सूरैराजहंसः खरधिरोहणाभिधमर्थत्सर्गा-
रोहणं नाम । अथ वा अक्षरच्युतकप्रदानालकारेणाधिकारोऽपनीयते गकारश्च प्रदीयते
तदा च खरारोहणाभिधानं शृङ्ग समधिरूढवान् चठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गिनां
भक्तिकानां खरधिरोहणाय स्वर्गे अधिरोहणार्थममुना शत्रुंजयगिरिणा धृतमिव । सूरिः
किं कुर्वन् । शिखरिणां सर्वपर्वतानां शेखरे अवतसभूते शिखरिणो विमलाद्रेः शेखरे
वा तेजःपालपत्न्या अनुपमदेव्या खानिते कारिते तदभिधेये वा उपमनाम्नि सरसि तटाके
अक्षिणी निजनयने क्षिपन् किरन् । पश्यन्नित्यर्थः । कस्मिन्निव । मानसाद्ध्ये इव । यथा
तुहिनभूधरे हिमाचले किमपि शिखरमारोहन् हसो मानसमित्याद्वयं नाम यस्यैतावता
मानसनाम्नि सरसि तटाके दृशो क्षिपति । हिमाचलोपरि मानससरसः सद्भावः प्रो-
क्तोऽस्ति । यथा चम्पूकथायाम्—‘सदा हंसाकुलम्’ इति प्राक् प्रोक्तमस्ति ॥

समेत्य मणिसेतुना वृषभकूटमग्रं कषं

विवेश वरणान्तरे किमपवर्गपूर्गोपुरे ।

त्रिलोक्य स तदन्तिके सचिववस्तुपालेन चो-

ज्यन्तमवतारितं प्रणमति स्म तत्रार्हतः ॥ ४७ ॥

स हीरसूरिः वरणस्थान्तरे मध्यतनप्राकारमध्ये विवेश प्रविष्टवान् । उत्प्रेक्ष्यते—
अपवर्गो भोजः स एव पूर्णगरी तस्या गोपुरं प्रतोलीमिव प्रविशति स्म । किं कृत्वा ।
मणिसेतुना विविधरत्ननिर्मापितपथया अग्रं कषं गगनमुल्लिखत् वृषभकूटं मूलप्रासादस-

बन्धि शिखरं समेत्य समागत्य । च पुनस्त्वस्य चरणस्यान्तिके सचिवो वीरघवलधरा-
धवप्रधानो यो वस्तुपालस्तेनावतारितं रचनया नवीनं निष्पादितमुज्ज्वलन्तं गिरिनारि-
गिरिप्रपञ्चं विलोक्य । 'प्रणीय नयनातिथिं स च कुमारदेवीमुवा' इत्यपि पाठः । तत्र च
पुनः कुमारदेवीसाथो रासराजस्य पत्नी तस्यां भूरुत्पतिर्यस्य तादृशेन वस्तुपालेनाव-
तारितं प्रतिरूपं कृतमुज्ज्वलन्तं रैवताचलं नयनयोरतिथिं प्राशुणिकं प्रणीय विधाय ।
लोचनगोचरीकृत्येत्यर्थः । स सूरिस्त्रोत्रोच्चयन्तावतारे वस्तुपालविहारे अहंतः श्रीनेमि-
नाथप्रमुखान् जिनेन्द्रान्ममति स्म ॥

ततः खरहताभिधां वसतिमभ्युपेत्य प्रभुः

ख्वासत इवागतं रचनयात्र नन्दीश्वरम् ।

सराजिमतिकां स्फुरच्चतुरिकां पुनर्नेमिनो

निभात्य जिनपुंगवानिह तमामनंसीन्मुदा ॥ ४८ ॥

प्रमुहूर्त्सूरिः इह खरहतवसतीं मुदा हर्षेण जिनपुंगवान् तमामतिशयेन पञ्चाङ्ग-
पतिनमस्तवादिना अनसीन्नतवान् । किं कृत्वा । ततो रैवतावतार-वस्तुपालवसति-जिन-
पति-नमनानन्तरं खरहत इत्यभिधा यस्यास्तादृशीं वसतिं खरहतनाम्ना व्यवहारिणा
स्वनाम्नैव कारितप्रासादमभ्युपेलागत्य । पुनः किं कृत्वा । नन्दीश्वरमभ्युपेत्य । चल्ने-
त्यते—रचनया शिल्पघटनाविशेषेण कृत्वा इह शिखरवसतीं ख्वासतो निजवसन-
स्थानात् अष्टमद्वीपभूमेरागतं संप्राप्तं नन्दीश्वरमष्टमद्वीपलक्षणं द्विपं वा सप्तसादलक्षण-
मिव । पुनः किं कृत्वा । अत्र खरहतवसतीं नेमिनो द्वाविंशतितमतीर्थकृत्रेमिनाथस्य
स्फुरन्तीं रचनाचतुर्थेण शोभमाना चतुरिका 'चउरी' इति लोकप्रसिद्धां पाणिग्रहण-
स्थान निभात्य दृष्ट्वा । किंमूर्तां चतुरिकाम् । सराजिमतिकां सह राजीमत्या वर्तते या
सा सराजिमतिका । राजिमतीत्यत्र जिकारो इत्योऽपि दृश्यते श्रेण्यामिव राजिः
राजी । तथा च 'खामिन्मासुप्रसेनक्षितिपकुलभवां सानुरागा सुरुपा बाला त्यक्त्वा
कथं त्वं बहुमनुजरतां मुक्तिनारीमरूपाम् । तृद्धां मूकामकृत्यां करपदरहितामीहृष्टेऽशो-
पविच्छ्रागिस्त्युक्तो राजिमत्या यदुकुलतिलकः श्रेयसे सोऽस्तु नेमिः ॥' इति पूर्वसूरिप्र-
णीतस्त्वै । तथा 'काप्यत.' इति सारस्वतसूत्रेण कापि परे हस्त्रे राजिमतिका ॥

स घोटकचतुष्किकादिमगवाक्षजैनालये

चकार च नमस्कृतिं चरणयोर्जिनोर्वीभृताम् ।

गिरेरिव विशेषके तिलकतोरणे श्रीजिना-

न्युनर्मुनिमतङ्गजो नवनवैः स्तवैरस्तवीत् ॥ ४९ ॥

स सूरिघोटकचतुष्किका इति आदौ नवमादिमं पदं यत्र तादृशो गवाक्ष इत्यभि-
धानो 'घोडाचोकी गढख' इति नाम्नि जैनालये तीर्थकृतस्वबन्धिनि मन्दिरे । प्रासादे

इत्यर्थः । च पुनर्जिनोर्वाभृतां जिनराजानां चरणयोः पादयोः नमस्कृतिं प्रणाम
चकार । पुनरपि मुनिमतङ्गजः साधुतिन्धुरः तिलकतोरणे 'तिलकुंतोरण' इति
नाम्नि विहारे श्रीजिनान् श्रीमत्तीर्थकृतो नवनवैर्नूतनैर्नूतनैः तात्कालिकैः स्वकृतैः
स्तवैः स्तोत्रैः अस्तवीचुष्टाव । उत्प्रेक्ष्यते—गिरेः श्रीशत्रुजयाद्रैस्तिलके विशेषके इव ॥

जिनाधिपसभाजनाप्लवविधानवद्भादरा-

रविन्दनयनाजनैः सममलंकृतं सर्वतः ।

जलाधिसुरयौवतैः प्रमुनिनंसयेव स्फुटी-

भवद्विरमुना न्यभाल्यत पतङ्गकुण्डं तनः ॥ ५० ॥

ततस्तत्र तिलकतोरणे जिननमनानन्तरममुना सूरीन्द्रेण पतङ्गकुण्डं सूर्यकुण्डम् ।
कुण्डशब्दलिङ्गः । 'पेटो मठः कुण्डनीड-' इति लिङ्गानुशासने । न्यभाल्यत ददौ ।
किंभूतम् । सर्वतः सर्वेष्वपि प्रदेशेषु सममेव एककालं समलंकृतं सम्यक्प्रकारेण
शोभितम् । कैः । जिनाधिपानामृषभदेवतीर्थकृतां सभाजनार्थं पूजाकृते । 'सभाजने प-
श्यति विस्मिते सा सभाजनं तत्र ससर्ज तेषाम्' इति नैषधे । 'तेषां देवानां सभाजन
पूजां ससर्ज चकार' इति तदृत्तिः । यः आप्लवः स्नानम् । 'स्नानं सवनमाप्लवः' इति
हैम्याम् । तस्य विधाने करणे वद्ध आदरो बहुमानं चैसाहसैररविन्दनयनारूपैर्जनैः ।
स्त्रीसमूहैरित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रभोर्हारविजयपुरेनिनंसयानन्दुमिच्छया स्फुटीभवद्विः
प्रकटैर्जायमानैः जलाधिसुराणां सलिलाधिष्ठायकदेवानां जलदेवतानां यौवर्तैर्युवतीसमू-
हैरिव ॥ इति द्वितीयप्राकारप्रासादेषु देववन्दनम् ॥

विजित्य कलिना समं दुरितदुर्धरद्वेषिणः

सुखं स्थितिमुपेयुषः शिखरिमण्डलाखण्डले ।

ससालमणिमन्दिरं किमिह धर्मभूमीभुजो

न्यभालयदयं पुरः प्रवरवप्रवेशमार्हतः ॥ ५१ ॥

अयं हीरविजयसुरिः पुरोऽप्रतः अर्हतः ऋषभदेवतीर्थकृतः सक्तः प्रवरः प्रकृष्टः
वप्रः प्राकारो यत्र तादृग्वेदम भवनं ससालं युगादिजिनविहारं न्यभालयत्यपश्यति स्म ।
उत्प्रेक्ष्यते—इहात्मिन् शिखरिणां सर्वपर्वतानां मण्डलानां समूहानां मध्ये आखण्डलः
शक इवाखण्डले सुखं सातं यथा त्यात्तथा स्थितिं निवासलक्षणासुपेयुषः प्राप्तवतो
धर्मनाम्नो भूमिभुजः भूपालस्य सह सालेन प्राकारेण वर्तते यत्तत्ससालं तादृशं मणिम-
न्दिरं किं रत्नगेहमिव सुखं स्थितस्य । किं कृत्वा । कलिना कलिकालेन समं सार्धं दुरिताणि
पापान्येव दुर्धरास्तुक्तान् दुष्टत्वात् द्वेषिणः सपत्नान् विजित्य सर्वात्मना पराभूय ॥

स्फुरत्करतरङ्गितां स्फटिककल्पितारोहणा-

वलीमयममार्गयद्वरणगोपुराभ्यन्तरे ।

विमुच्य मृडमद्रिजापरिभवेन सापत्न्यतः

किमम्बरतरङ्गिणीं विदधतीं विरक्तेस्तपः ॥ ५२ ॥

मलीमसजनाप्लवैर्निजमपावनीभावुकं

पवित्रयितुमीयुषी किमथ वात्र शत्रुंजये ।

मुरारिमथनोदितस्वतनुजादिविश्लेषजा

सुखादुत सुधाम्बुधिः किमु तनोति तीर्थे तपः ॥ ५३ ॥

अथ सूरिवरणस्य प्राकारस्य गोपुरं प्रतोली तस्याभ्यन्तरे मध्ये स्फुरद्भिः करैः किरणैः कृत्वा तरङ्गाः कल्लोलाः संजाता अस्यामिति तरङ्गिता तादृशीं तथा स्फटिकैः श्वेतरङ्गैः कल्पितां निर्मितामारोहणाना सोपानानामावलीं श्रेणीममार्गयत्पद्यति स्म । 'मार्गयति मृगयतेऽपि च मार्गति चेत्याहुरीक्षार्थे' इति क्रियाकलापे । उत्प्रेक्षयते—समान एकः पतिर्यस्याः सापत्नी तस्याः भावः सापत्न्य ततः कारणादद्रिजायाः पार्वत्याः परिभवेन संतापेन । उद्विभ्रेत्यध्याहार्यम् । मृडमीश्वरं विमुच्य त्यक्त्वा विरक्तेर्वैराग्यात्पतो विदधतीं तीर्थे तपस्वन्तीमम्बरतरङ्गिणीं गङ्गामिव । अथ वा पुनस्तप्रेक्षयते—मलीमसा जाल्या भन्त्य-जाः कर्मणा महाकूरकर्मणो जीवादिघातनान्महापापिनो मलिनजनास्तोषामाप्लवैः स्नान-करणादिभिः कृत्वा अपावनीभावुकमपवित्रीभवनशीलं निजमात्मानं पवित्रयितु पावनी-कर्तुम् । तीर्थसेवया इत्यध्याहार्यम् । अस्मिन् सर्वतीर्थाधिराजे सौराष्ट्रमण्डलकमलाचूडामणौ श्रीशत्रुजये ईयुषी समागतवती किमु । अर्थात्पूर्वप्रतिपादिता गङ्गे च वा । उताथ वा मुरारिणा नारायणेन चन्मथन मन्दरगिरिणा कृत्वा आमूलद्विलोडन तस्मादुदितः प्रादुर्भूतो यः स्वस्य क्षीरसमुद्रस्यात्मनः तनुजानां 'लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्व-न्तरिक्षन्द्रमाः धेनुः कामदुषा सुरेश्वरगजो रम्मादिदेवाङ्गना । अश्वः सप्तमुखोऽमृत हरिधनुः शङ्खो विषं चाम्बुधे रत्नानीति चलुदंशापि कविभिः संकीर्तितानि स्फुटम् ॥' एषां चलुदंशानां मध्ये केचित्सुत्रा आदिशब्दात्काश्चित्सुत्र्यस्तासा विश्लेषो वियोगः तस्मात्वात यदसुख सुखादन्यत् विरुद्धं वा सुखस्याभावो वासुखम् । 'तदन्यत्तद्विरुद्ध-तदभावेषु नभो वर्तमानत्वात् त्रयोऽप्यर्थाः संगच्छन्ते' इति सारस्वतव्याकरणासुसा-रिवचः । एतावता दुःखं तस्मात्कारणात्सुधाम्बुधिः क्षीरसमुद्रो महानन्दपदप्रापकास्प-देऽत्र शत्रुंजयतीर्थे तपस्तनोति किमु । अज्ञानादित्यागलक्षण नियमविशेषं करोतीव ॥ सुग्मम् ॥ इति सर्वाभ्यन्तरप्राकारप्रतोलीसोपानानि ॥

स हीरविजयप्रभुर्वरणगोपुरं प्राविश-

त्पवेशनमिवर्षभध्वजजिनावनीवज्रिणः ।

सुराम्बुधिवधूष्वेऽम्बुजपरागपिङ्गीभव-

त्सितच्छद इव व्यभासत ततोऽस्य सोपानके ॥ ५४ ॥

अकम्बरसाहिसंमानितो हीरविजयनामा प्रभुस्तपागणश्रमणखानी अर्थात्सूरिः वर-
णस्य मूलप्रासादप्राकारस्य गोपुरं प्रतोली प्राविशत् प्रविशति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—ऋषभो
वृषभो ध्वजश्विहमूरुविषयलाञ्छनं यस्य युगादिरेव जिनानां सामान्यकेवलानां मध्ये
अवन्या भूमेर्वज्रिणः पुरंदरस्य । राज्ञ इत्यर्थः । प्रवेशनं सिंहद्वारमिव । ततो गोपुरप्रवे-
शानन्तरमस्य सर्वाभ्यन्तरवरणगोपुरस्य सोपानके आरोहणगणे सोपानानां समूहः
सोपानकं तस्मिन् । समूहार्थे कप्रत्ययः । हास्तिकादिवत् । सूरिर्व्यभासत सशोभते स्म ।
क इव । सुराणां देवानामम्बुधेः समुद्रस्य वधूः पत्नी एतावता देवनदी तस्याः प्लवे पूरे
गङ्गाप्रवाहे । स्वभावेन पद्मानि पीतकमलानि इत्युच्यन्ते । यथा ज्ञातस्यास्तुतौ—‘हंसांसा-
हतपद्मरेणुकपिशाक्षीराणवाम्भोभृतैः’ इति । तानि च हेमसूरिणा नामप्राह हैम्यामा-
नीतानि न सन्ति, यथा पराणि वर्णभेदोच्चारणप्रोक्तानि । यथा—‘रक्तोत्पलं कोकनदं
श्वेते तु तत्र कुसुदं नीले तु स्यादिन्दीवरम् । इयामे तूत्पलं स्यात्कुवलयम्’ इति । तस्मा-
त्तेषां स्वभावात्पीतिमैवावसीयते । ततोऽत्रापि अम्बुजानि पीतपद्मानि अथ वा
कनकमयानीत्यध्याहार्यम् । तेषां पराणा रजांसि तैस्तत्संगमात्पद्मीभवन्पीतो जायमानः
सितच्छदो राजहस इव ॥

चतुष्कमधिरोहणात्कमविहारयोरन्तरा

व्यलोकत समाजवत्सुकृतभूमिभर्तुः प्रभुः ।

पुनर्मणिहिरण्मयं जिननिकेतनं तत्पुरः

सुधाशवसुधाधरोलसितचूलिकाचैत्यवत् ॥ ५५ ॥

प्रभुर्हीरविजयसूरिः अधिरोहणादधस्तनसोपानात्कमादुपरितनसोपानागमनान् सोपा-
नक एव स्थितः । यत्र विहारयोर्मूलप्रासादप्राकारयोरन्तरा मध्ये चतुष्कं ‘चौक’ इति
प्रसिद्धम् । प्रासादाङ्गणभूमिमित्यर्थः । व्यलोकतं दृष्टवान् । किं वत् । समाजवत् । उत्प्रेक्ष्यते—
सुकृतभूमिभर्तुः धर्माभिधानपार्थिवस्य समाज सभामिव । पुनरन्यत्तत्पुरः तस्य चतु-
ष्कस्याग्रे मणयः कर्केतनचन्द्रकान्तादिकास्तेर्युक्तं हिरण्मय स्वर्णप्रधानं रत्नकाञ्चनरचितं
जिननिकेतनमृषभदेवप्रासादं व्यलोकतं ददर्श । किं वत् । सुधाममृतमश्रन्तीति सुधाशां
देवास्तेषां वसुधाधरः पर्वतो मेरुगिरिस्तस्योलसिता उल्लासं प्राप्ता शोभासंयुक्ता जाता
या चूलिका शिखा अधिल्यका वा तस्याश्चैत्यवत्तिद्गायतनमिव ॥

अथैकविंशतिकाव्यैर्मूलप्रासादवर्णनम्—

तमीश इव तारकैर्ग्रहपतिर्ग्रहौघैरिवा-

सुरेश्वर इवासुरैरिव सुरैः सुरेशः पुनः ।

नरेन्द्र इव मानवैर्वृषभकेतनार्हद्गृहं

गत्रैर्घण्डिर्नानां स्फुरति मर्त्तोऽङ्कतम ॥ ५६ ॥

सर्वतः सर्वास्वपि दिक्षु अर्हतां भगवता लघुभिरल्पप्रमाणैर्गृहैर्देवकुलिकाभिरलंघ्यतं शोभितं वृषभकेतनार्हतः वृषभदेवस्य गृहं चैव स्फुरति दीप्यते । कैः क इव । तारकैर्ज्योतिर्मिलनीश्वन्त्र इव । पुनर्ग्रहाणां मङ्गलादीनामोषैः समूर्द्धैर्ग्रहपतिः सूर्य इव । पुनरसुरैः दानवैरसुरेश्वरो दानवेन्द्रवत् । पुनः सुरैर्देवैः सुरेशो देवेन्द्र इव । पुनर्मौनवै-
र्भक्त्यैः नरेन्द्रो राजेव ॥

क्षयं प्रलयकालजं निजमवेक्ष्य साक्षान्मरु-

त्सरिज्जलरथैरिवाक्षयपदोदयाकाङ्क्षया ।

उपासितुमुपागतैरिह पदारविन्दं प्रभो-

र्व्यलासि सदने वृषध्वजजिनस्य सोपानकैः ॥ ९७ ॥

वृषध्वजजिनस्य युगादिदेवस्य सदने गृहे मूलप्रासादे प्रवेजनमार्गं सोपानकैरारो-
णैर्ल्यलासि शृणुभे । अत्र कः स्वार्थे । उत्प्रेक्ष्यते—न विद्यते क्षयो विनाशो चत्र
त्राहशस्य पदस्य स्थानस्य संपदो वा उदय आविर्भावः तस्याकाङ्क्षया वाञ्छया इह
शत्रुजये प्रभो ऋषभस्य युगादिदेवस्य पदारविन्दं चरणकमलमुपासितुं सेवितुमुपागतैः
समीपे समेतैर्मरुत्परितो गङ्गाया जलरथैः पयःप्रवाहैरिव । किं कृत्वा उपागतैः । प्रलय-
कालः कल्पान्तपष्टारकलक्षणः तस्माज्जातं निजमात्मीयं स्वसंबन्धिन क्षयं विनाशं पष्टा-
के क्रमाद्विश्लेष्यजला रथचक्रमार्गमात्रप्रवाहा गङ्गा भविष्यतीति श्रुतिः । सार्धद्विपष्टि-
योजनमानजलप्लवो विबोधय द्विहस्तप्रमाणप्रवाहो भविता इति । अल्पशब्दस्याभाववा-
चेत्वाक्षय एव साक्षादागमोक्तवाक्यात्प्रत्यक्षेणैवावेक्ष्य दृष्ट्वा । ज्ञात्वा इत्यर्थः ॥

इमा अनिशनिम्नगा वत जडाशया चक्रतां

वहन्त्यहरहस्तथा सप्रतिकूलवृत्तिप्रथाः ।

श्रितोत्पलमधुव्रतान्कृतकुलक्षयैराश्रिता

धरन्ति च पदे पदे भुवनमङ्गरङ्गं पुनः ॥ ९८ ॥

ममन्निकटवर्तिनामवनिजन्मनां धातुकाः

स्वकीयवचनीयतामिति जिघांसुभिः सिन्धुभिः ।

निषेवितुमिव प्रभोः पुर उपागताभिर्विभे

यदाप्तसदनाप्रतो विविधरत्नसोपानकैः ॥ ९९ ॥

सस्य श्रीशत्रुंजयसंबन्धिनः आप्तसदनस्य मूलजिनगृहस्याप्रतः पुरस्ताद्विघ्नानां ना-
नाप्रकाराणां रत्नानां मणीनां सोपानकैः । स्वार्थे कप्रत्ययः । आरोहणैर्वा वने शृणुभे । उत्प्रे-
क्ष्यते—निषेवितुमर्थात् युगादिजिनमुपासितुं प्रभोः ऋषभदेवस्य पुरोऽप्रे उपागताभिः
उप्राप्ताभिः सिन्धुभिर्नदीभिरिव । किं कर्तुकामाभिः । इत्यमुना प्रकारेण स्वकीयामा-

त्नीयां वचनीयतामपवादं जननिन्दां जिघांसुभिर्हन्तुमिच्छुभिरिव । इति किम् । यत् इमाः सिन्धवः अनिशं निरन्तरं निम्नगा नीचगामिन्यः । वत इति खेदे । पुनर्जहाश्या मन्दमनस्काः जडिमाञ्चितचित्ताः डलयोरैक्याज्जलभृताः । तथा अहरहः प्रतिवासरं वक्रा कुटिलभाव वहन्ति धारयन्ति । तथा पुनरर्थे सप्रतिकूलवृत्तिप्रथाः सह प्रतिकूलवृत्तेः प्रति-लोभवर्तनस्य प्रथया विस्तारेण वर्तन्ते याः । तत्त्वतस्तु कूलं कूलं प्रति मर्यादामेदिनौ प्रवृत्तेः प्रवर्तनस्य पयःप्रवहणस्य प्रथाभिः सह वर्तन्ते । हादिसंयोगे क्वचिद्भुवे गप्यते । यथा—‘बहुलभ्रामरमेचकतामसे’ इति वृत्तरत्नाकरवृत्तौ काव्यकल्पलताया च । इति न दोषः । पुनरिमाः श्रितमद्गीकृतमुत्कृष्टं पल मासं चैस्तादृशान्मांसखादकान् मधु मद्यमेव व्रत मद्य विना वयं नान्यल्पिवाम इति नियमो येषां तान् । तत्त्वतस्तु से-वितकुवलयान् भ्रमरान् । पुनः कृतो विहितः कुलानां स्वान्वयानां क्षयो विनाशो वैस्त्रै-मेत्स्यैराश्रिताः । पुनरिमाः पदे पदे स्थाने स्थाने भुवनानां जगता भङ्गे विनाशो रङ्ग राग श्रयन्ति । तत्त्वतस्तु भुवनानां पानीयानाम् । ‘नीरं वारि जलं दलं कमुदकं पानीयमममः कुशं तोयं जीवनजीवनीयसलिलार्णोत्स्यन्तु वाः शंवरम् । क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यावः पयःपाथसी कीलालं भुवन वनं घनरसो यादोनिवासोऽमृतम्’ ॥ इति हैम्याम् । भङ्गाः कल्लोलाः । ‘तरङ्गे भङ्गवीच्युर्मिः’ इत्यपि हैम्याम् । तरङ्गं श्रयन्ति । पुनरिमा न-मन्तो नम्रीभवन्तः पादयोर्लग्नन्तः तथा निकटे समीपे वर्तन्ते आजीविकां कुर्वन्तीत्येव-शीलास्तादृशानामवर्जान्जन्मानामवन्त्यां भूमावेव जन्मावतारो येषां त्रसाना द्वित्रिचतुःपञ्चे-न्द्रियाणां तिरश्चां तथा । खेचरजलचरभूचराणामवन्त्यामेवोत्पत्तिर्न तु देवशृङ्गादौ, स्था-राणां तूमयत्रापि दृश्यमानलात्रसानामुपादानम् । तत्त्वतस्तु अवनिजन्मना वृक्षाणाम् । घा-तुका हननशीला इति इवापदं निराकर्तुकामाभिः ॥ युगम् ॥ इति मूलप्रासादसोपानानि ॥

जिनेन्द्रसदनप्रतोऽद्युतदनल्पशिल्पोल्लस-

त्सुवर्णमणितोरणं शिवसुधाब्धिजाकार्मणम् ।

निवद्धमपवर्गपूः प्रथमसाधनप्रक्रमे

जिनावनिविडौजसः किमिह मुक्तिगेहे गिरौ ॥ ६० ॥

जिनेन्द्रस्य ऋषभस्वामिनः सदनस्य प्रासादस्याप्रतः पुरस्तात् द्वाराग्रे अनल्पैर्बहुभिर-नेकजातीयैः शिल्पविज्ञानै रचनाविशेषैरुल्लसद्दीप्यमानं सुवर्णानां मणीनां सुवर्णमणिभिर्वा घटितं स्वर्णमणिकयमथ वा तोरणमद्युतत् द्योतते स दिदीपे । किंभूत तोरणम् । शिवं मुक्तिरेव सुधाब्धिजा क्षीरसमुद्रपुत्री लक्ष्मीस्तस्याः कामेण संबननम् । वशिक्रिया-करणमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इहास्मिन्मुक्तिगेहे गिरौ शत्रुजयशैले ‘विमलगिरिसुति-निलउ’ इति शत्रुजयकल्पे । तथा ‘मुक्तिगेहः श्रियः पदम्’ इति शत्रुजयमाहात्म्ये । जिनावनिविडौजसः श्रीजिनराजस्य अपवर्गो मोक्षः स एव पूर्णगरी तस्याः प्रथमनादित एव साधनं स्वायत्तीकरण तस्य प्रक्रमे प्रारम्भे निवद्धं रचितमिव । राजा हि नवीनग-रग्रहणे पृवं तत्र तोरणं वक्ष्यते इति रीतिः ॥

निजस्य बहलीभवत्यपि महोत्सवे द्वारि मां
 जना असहजा इव प्रतिपदं निवध्नन्त्यमी ।
 जहीति मम दुःखितां किमिति वक्तुकामं प्रभोः
 पुरः स्थितमुपेत्य यज्जिननिकेतने तोरणम् ॥ ६१ ॥

यद्यस्मिन् जिनस्यार्हतो निकेतने गृहे मूलविहारे उपेत्य कुतश्चिदागस्य तोरण
 स्थितं तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—प्रभोः ऋषभदेवस्य पुर इत्यमुना प्रकारेण वक्तुकामं
 कथयितुमीहमानं किं स्थितमिव । इति किम् । हे प्रभो, निजस्यात्मनः निजस्यात्मीयस्य
 वा कस्यचिन्महोत्सवे अतिशायिनि महे बहलीभवति सान्द्रे निविडे निरन्तरं जायमाने
 सति असहजा वैरिण इवामी भूमीलोकवर्तिनो लोका मां तोरण प्रतिपदं स्थाने स्थाने
 गृहद्वारि बहिस्तान्मागें वा निवध्नन्ति इत्यमुना प्रकारेण विद्यमाना मम दुःखमस्यास्तीति
 दुःखी दुःखिनो भावो दुःखिता तामसुखवत्तां जहि व्यापादय । निवारयेति यावत् ॥
 इति तोरणम् ॥

यदीयविभवैः पराजितजगन्नयस्पर्धिभिः
 स्वकीयमुपदीकृतं विजितवैजयन्तेन किम् ।
 दधार मणिमण्डपं किरणखण्डिताखण्डरू-
 वप्रचण्डरविमण्डलं वृषभतीर्थकुन्मन्दिरे ॥ ६२ ॥

वृषभतीर्थकृतो युगादिदेवस्य मन्दिरं कर्तुः किरणैः प्रतिदिशं प्रसरज्योतिर्दण्डैः
 खण्डित तिरस्कृतमखण्डाभिरक्षताभिः क्वचिदप्यप्रतिहताभिः रुग्भिः प्रचण्ड दुरालोकं
 रवेर्भास्करस्य मण्डलं विम्बं येन तादृशं मणिमण्डपं विविधरत्नघटितजनाश्रवं दधार
 धत्ते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पराजिताः पराभवं लम्बिता जगन्नय्यास्त्रैलोक्यस्य त्रिभुवनसं-
 वन्धिनः स्वधिनस्तुल्यविभवत्वेन संघर्षणशीला यैस्तादृशैर्यदीयविभवैः ऋषभदेवप्रा-
 सादसंबन्धिभिर्विभ्रमैः शोभातिशयैर्विजितेन परिभवं नीतेन वैजयन्तेन इन्द्रप्रासादेन
 उपदीकृतं ढौकितं स्वकीयमात्मसंबन्धिनमर्थार्थिक मणिमण्डपमिव ॥

अनन्यशिवकन्यकां मनसि धर्मभूमीभृता
 प्रदातुमिह काङ्क्षतोचितवराय कस्यैचन ।
 स्वर्थंवरणमण्डपं मणिसुवर्णचित्रश्रिया-

ञ्चितः किमु विधापितः स्फुरति यन्महामण्डपः ॥ ६३ ॥

यस्य मूलप्रासादस्य महान् गगनाङ्गणालिङ्गी मण्डपः स्फुरति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—
 अनन्यामसाधारणीं सर्वोतिशयिनीं शिवकन्यका मुक्तिङ्गुमारिका कस्यैचनानिर्दिष्टनात्रे
 उचिताय भव्यादिसामग्रीभृते योग्याय वराय प्रधानाय परिणयनकामाय पुरुषाय इह

सिद्धशैले प्रदातुमिच्छता पाणिं प्राहयितु वाञ्छता धर्मेनाम्ना भूमीभृता राज्ञा मणीनां
रत्नानां चन्द्रकान्तादीनामुपलक्षणत्कैतनादीनां सुवर्णानां काञ्चनानां चित्राप्यालेह्यानि
तेषां श्रिया अथ वा चित्रकारिण्या आश्चर्यविधायिन्या शोभयाञ्चितः कलितः स्वयं-
वरणमण्डपः स्वयं स्वेच्छया, न तु पित्रादिपारतन्त्र्यात्, वरणमर्थोत्खात्रीप्सितवरयितुः
कण्ठपीठे वरमालाक्षेपणेन स्वीकरणं यत्र तादृशो विधापितः किमु शिल्पिना निर्मा-
पित इव ॥

अवेत्य कलितौकसं नमसि सिंहिकानन्दनं

वनान्मिलितुमागताः किमिह गोत्रहार्दादमी ।

यदाप्तगृहकंधरास्फुरदमानपञ्चाननाः

परां श्रियमशिश्रियन्नमृतकान्तिकान्तद्विषः ॥ ६४ ॥

यस्य विमलाचलशिखरिशेखरस्याप्तगृहस्य जैनप्रासादस्य कंधरायां शिखरोपत्यकायां
स्फुरन्तो दृश्यमानाः शोभमाना वा अमानाः प्रमाणात्तीताः अतिबहवो ये पञ्चानना
भृगेन्द्राः । 'यदनेककसौधकंधराहरिभिः कुक्षिगतीकृता इव' इति नैषधेऽपि । परां प्रकृष्टां
श्रियं शोभामशिश्रियन् लभन्ते स्म । किभूताः । अमृतकान्तिकान्ताश्चन्द्रमणयस्तेषां द्विषः
श्वेतमविभ्रमवैरिणः । उत्प्रेक्ष्यते—नमसि आकाशे कलितौकसं निर्मितनिकेतनम् ।
गगनस्थाधिनमित्यर्थः । सिंहिकानन्दनं स्वर्भाणुं केसरिणं वा अवेत्य ज्ञात्वा गोत्रस्य
ज्ञातेर्हार्दात् । जेहला हि स्वजनाः स्वजनं प्रस्तावे मिलितुमायान्त्येवेति प्रथमव्यवहारतः
वनात्स्वकाननात्सकाशात् अमी प्रत्यक्षलक्ष्याः पारीन्द्राः मिलितुं मिलनार्थमिह प्रासा-
दोपरितनप्रदेशे आगताः समेता इव ॥

वने वसतिरेकिका जनुषि नः प्रसूतिः परि-

च्छदो न कदमं सदा पुनरनेकपानां हहा ।

जहीत्यसुखमाशु नः किमिति भाषितुं नाभिजं

भजन्ति गृहकंधरागतभृगेश्वराः श्रीजिनम् ॥ ६५ ॥

गृहकंधरायामर्थाजिनसदनशिखरोपत्यकायां गताः शिल्पेन स्थिताः भृगेश्वराः केस-
रिणः नाभेर्नाम्नो नृपाज्जायते स्म इति नाभिजः अथ च नाभेस्तुन्दकूपिकाया जायते
स्मेति नारायणनाभिपुण्डरीकोत्पन्न ब्रह्माणं श्रिया भतिशायलक्ष्या युक्तो जिनस्तीर्थकृत
तथा श्रिया समुद्रनन्दिन्या युतो जिनो नारायणस्तं भजन्ते सेवन्ते । इत्यसुना प्रकारेण
नोऽस्माकमसुखं दुःखं जहि घातय । इति किम् । हे जगन्नाथ, नोऽस्माकं वसति-
र्चासो वने न च नगरादौ । पुनर्जनुषि अखिलेऽप्यवतारे एकैव प्रसूतिः संतानमेकमेव
नान्यत् । 'एकेनापि सुपुत्रेण सिंही खपिति निर्भयम्' इति वचनात् । पुनः परिच्छदः
परिवारोऽपि न स्ववपुःसहायत्वमेव । पुनर्हहा इति खेदे । सदा सर्वकालमपि अनेका-

न्बहुन् लोकान् पान्ति आजीविकाभिः रक्षयन्ति पालयन्तीत्यनेकपाः । 'वन्धनस्थोऽपि मातङ्गः परेषा मरणक्षमः' इति सूक्तवचनात् । सन्तो हस्तिनश्च तेषां कदनं व्यापादनं मारणम् । 'निर्ग्रन्थन प्रमथनं कदनं निवर्हणम्' इति हैम्याम् । घातनाभिधानानि ॥ इति चैत्यकधरामृगेन्द्राः ॥

युगादिजिनमन्दिरे शिखरमम्बराडम्बरं
विडम्बयति चण्डरुक्मिरणमण्डलं वैभवैः ।
पुनर्निजसपक्षतामिव समीहमानो जिनं
भजन्नभरभूधरो भुवनकामितस्वरुम् ॥ ६६ ॥

युगादिजिनः प्रथमतीर्थैकरस्तस्य मन्दिरं गृहं प्रासादस्तत्राम्बरे आकाशे आडम्बरः शोभातिशयो यस्य तादृक् शिखरं शृङ्गं वैभवैः सुषमाभिः कृत्वा चण्डरुचः सूर्यस्य किरणमण्डलं ज्योतिःपुञ्जं विडम्बयति धिक्करोति अनुकरोति वा । यदुक्तम्—'विकलयति कलाकुशलं हसति शुचिं पण्डितं विडम्बयति । अधरयति धीरपुरुषं क्षणेन मकरध्वजो देवः ॥' इति चम्पूकथायां विडम्बनार्थः । 'पुण्डरीकात्पत्रस्त विकसत्कासन्धारः । ऋतुर्विडम्बयामास न पुनः प्राप तच्छ्लयम् ॥' इति रचौ । अनुकरणाद्योऽत्र । इत्यर्थद्वयमपि । सत्प्रेक्ष्यते—'पुनर्द्वितीयवारमिन्द्रेण छिन्नपक्षत्वात् अपरवेलाया निजस्यात्मनः सपक्षतां पक्षयुक्तम् । पूर्वं सर्वेऽपि पर्वताः सपक्षा आसन् । तत स्वेच्छयोद्भियोद्भियो यत्र तत्रान्यकाण्ड एवातर्किता आगत्य पतन्तः सन्तः पृथिवीमतीव व्याकुलीकुर्वन्ति स्म । ततः पृथिवी स्वलोके पुरंदरपुरो गत्वा मुत्करोति स्म । तदनु दम्भोलिपाणिना सादरं सल्लहं पृष्ट्वा सती लोचनयुगलगलद्वाष्पपयःप्लवा सगद्गदस्वर कथकथमपि कथयामास । यत् 'मध्यमलोके समग्रा अपि गिरयः सपक्षत्वाद्यथाकाममुत्पत्योत्पत्य स्वरचितस्थाने निपतन्तो मामतिभारभङ्गरगात्री कुर्वाणाः खेदखिन्नमनस्कां विदधते । तस्माद्गह तदतिगरिमोद्गारिस्फारभारासासहितया पातालमूलं प्रवेक्ष्यामि ।' इति वसुधावचनश्रवणानन्तरं संजातातिक्रोपेन पुरहूतेन स्वपाणिप्रज्वलज्जोतिर्ज्वालाकरालदम्भोलिना कृत्वा सर्वेषामपि पर्वतानां पक्षाः क्षणाच्छेदिताः—इति पुराणोक्तिः श्रूयते । अथ पुनः पक्षाभ्यां सहितत्वं समीहमानो वाञ्छन् भुवनानां तात्स्थ्यास्तद्द्वयपदेशात्रिभुवनजनानां सुरासुरजराणां कामिते वाञ्छितप्रदाने स्वस्वहं कल्पयुक्तं तादृशं नामेव देवं भजन् सेवमानः अमरभूधरो मेहरिव ॥

अवेत्य जगदीहितं प्रददत्तं कदम्बाचलं
द्विधापि वसुधातलेऽखिलमहाभयालम्बिनम् ।
दरेण धरवैरिणः किमु भजन्ति यं भूधरा
यदल्पशिखरच्छलात्पिततनूलतालम्बिनः ॥ ६७ ॥

यस्य प्रासादस्य अल्पानि मूलशिखरापेक्षया लघूनि यानि शिखराणि शृङ्गाणि तेषां छलेन कपटेन अल्पिता अल्पाः कुर्वन्तीति अल्पयन्ति अल्प्यन्ते स्मेत्यल्पिताः अल्पाः कृताः । 'मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां नृपः' इति नैषधे । यास्तनूल्ताः शरीरयष्टीरालम्बन्ते आश्रयन्ते इत्येवंशीला भूधराः पर्वताः कदम्बाचलं शत्रुजयशैलम् । 'लोहिव्वउ तालज्जउ कयंडुत्ति' इति शत्रुजयकल्पे कदम्ब इत्यभिधानम्, तथा एकचत्वारिंशदभिधानेष्वपि कदम्बाभिधास्तीति । यं कदम्बाचलं भजन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—धराणां गिरीणां वैरेणः शत्रोरिन्द्रस्य दरेण किमु भयेनेव । किं कृत्वा । वसुधातले भूमण्डले द्विघापि द्वाभ्यां प्रकाराभ्याम् ऐहिकामुष्मिकमेदात् जगता भुवनानामीहितमभीप्सितं प्रददत् प्रकर्षेण सर्वोत्कृष्टतया विश्राणयन्तम् । अर्थात्स्ते-वाकारिणं शत्रुंजयाद्रिमवेत्य ज्ञात्वा । तथा अखिलानां समस्तानां महाभयानां रोगगज-मृगेन्द्रदवानलविषधरचंयामसमुद्रवैरशत्रुप्रभृतीनां प्रबलभीतीनामालम्भो व्यापादनम-स्यास्तीति अर्थात्स्वाश्रितानां तादृशं भयमवेत्य ज्ञात्वा वचसा लोकपरंपरया वा ज्ञात्वा ॥

जगद्गिरिविजित्त्वरं महिमभिर्महीभृद्भरै-

रवेत्य भुवि भूधराभिनवसार्वभौमं नगम् ।

स्वबालशिखरैरमुं किमु न सेवितुं प्रेषितैः

कुमारशिखरैर्वभे यदतितुङ्गशृङ्गाश्रयैः ॥ ६८ ॥

यदतितुङ्गे यस्य प्रासादस्य अतिशयेन गगनालिङ्गित्वेन अत्युच्चैस्तरे महति शृङ्गे मूल-शिखरे आश्रयो निवासो येषाम् । मूलशृङ्गे लगन्ति अनेकानि अन्यानि अल्पानि शिख-राणि भवन्तीति प्रत्यक्षमपि लक्ष्यते । तादृशैः कुमारशिखरैर्लेघुशृङ्गैः वभे शुशुभे । कुमारशब्दोऽत्र केवलं लघुत्वमेव वक्ति । यथा नैषधे—'रचयति रुचिः शोणीमेतां कुमारितरा रवेः' । अत्र तु कुमारितरा रवेः । कुमारितरा प्रथमनिर्गतत्वेन लक्ष्मी रुचिः कान्तिः । तथात्रापि महच्छिखरापेक्षया लघूनि अत एव कुमाराणि शृङ्गाणि इति । उत्प्रेक्ष्यते—महीभृतां भौरीगिरीणां गणैः राज्ञा चक्रेष्व भुवि पृथिव्यां भूधराणा शैलानां भूपतीनां च मध्ये अभिनवं नवीनं प्रादुर्भूतं सार्वभौम चक्रवर्तिनमसु नगं शत्रुजयाच-लमवेत्य विज्ञाय तं सेवितुमुपासितुं प्रेषितैः स्वबालशिखरैः किमु निजनिजडिम्भशृ-ङ्गैरिव । राजानो हि चतुर्दशस्वससूचितनवीनोत्पन्नचक्रवर्तिनं विज्ञाय स्वस्वकुमारनन्द-नांस्तत्सेवार्थं प्रेषयन्तीति स्थितिः । यथा कल्पसूत्रव्याख्याने महावीरचरित्रे—'गजग-धमपञ्चाननादिमचतुर्दशस्वससूचितमहावीरदेवजन्म ज्ञात्वा श्रेणिकचण्डप्रयोतादय कुमारः सेवार्थं स्वपितृभिः प्रहिताः । इति किम् । नगं महिमभिस्तुङ्गताभिः । यदुक्तम्—'सर्वेषामपि शैलानामुन्नतो विमलाचलः । यदारोहेण लोकाग्रं प्राप्यते बालकैरपि ॥' इति वचनात्तुङ्गिमा । माहात्म्यमस्य तु सर्वेभ्योऽभ्यधिकं प्रसिद्धमेवास्ति । जगत्सु विश्वेषु ये गिरयः पर्वताः पर्वतप्रायाः उच्चैस्तरत्वेनाभिमानिनया वा तुङ्गा । यथा—'त मानु-

चैत्यशिखरे दण्डो भातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—अमुना ऋषभकूटकमलामौलिचू-
डामणिना जिनेशितुर्वृषभदेवस्वामिनः सद्गना मन्दिरेण ऋषभचैत्येन शिरःशिखरे
उपरितनश्ट्रे संस्फुरत् वज्ररत्ननिमितत्वात् दीप्यमानं दृश्यमानं वा निविडं दृढमभेद्य
दण्डरत्नं दधे किमु घृतमिव । किंभूतम् । सपत्नानां वैरिणां निवहस्य गणस्य च स्मयः
अहंकारः स एवाम्बुनिधिः समुद्रः तस्य भाये मथने मन्थाचलं क्षुब्धपर्वत मन्दरगिरिम् ।
'पायोधिमाश्रयसमयोत्थितसिन्धुपुत्रीपत्पङ्कजार्पणम्' इति, तथा 'मन्थानगः स भुजगप्रमु-
वेष्टिषृष्टिः' इति द्वयमपि नैषधे । किंभूतेन सद्गना । विजेतुमनसा पराभवितुकामेन ।
अर्थात्स्वस्पर्धितभुवनत्रये नाकिनागगेहमहीश्रितये स्वेषामात्मीयाना विभवानां शोभा-
तिशयानामङ्गकाराणां जैत्रप्रतिमल्लानां ब्रजान् समूहान्विभाभ्य विलोक्य विज्ञाय वा ।
'दूरं गौरगणैरहकृतिभृतां जैशङ्कारे चरत्' इति नैषधे ॥

निभात्य नलिनीधवं स्वविभवेन संस्पर्धितां

दधानमधिकं कुधोद्धुषितवर्ष्मणार्चिर्मिषात् ।

जिनाधिपतिवेश्मना सुरपथे स्वदण्डस्फुर-

त्करः परिवुभूपया द्विष इवैष ऊर्ध्वाकृतः ॥ ७२ ॥

निभात्य नलिनीधव दण्डो दीप्यते । जिनाधिपतेर्वृषभस्वामिनो वेश्मना मन्दिरेण
विहारेण एष सर्वजनप्रत्यक्षः स्वस्यात्मनो यो दण्डः स एव स्फुरन् प्रकटीभवन्करो
हस्तः द्विषो भास्वलक्षणवैरिणः परिवुभूपया चपेटामुष्टिप्रहारादिभिः पराभवितुमिच्छया
सुरपथे आकाशे ऊर्ध्वाकृत उन्नतो विहित इव । किंभूतेन वेश्मना । अर्चिर्मिषात्सर्वतः
स्फुरत्कान्तिकपटात् अधिकं यथा स्यात्तथा कुधा कोपेन कृत्वा उद्धुषितमुत्कण्टकित
प्रोचैर्भूतरोमराजि वर्ष्मं शरीरं यस्य । किं कृत्वा । स्वेनात्मीयेन विभवेन शोभासमुदायेन
सार्धं संस्पर्धितां सम्यक् मनसा वचसा कायेन च स्पर्धनशीलता दधान विभ्राण नलि-
नीधवम् । 'नन्दिर्नाप्रेमनिवद्धो मानसगमनाय सत्त्वरो हसः । न च गच्छति न च तिष्ठति
उभयरसव्याकुलीभूतः ॥' भास्करं निभात्य दृष्ट्वा ॥ इति चैत्यश्टदण्डः ॥

विजित्वरविभूतिभिः प्रतिपदं परिस्पर्धिनो

विजित्य जिनसद्गना जगति वैजयन्तादिकान् ।

द्विषद्विजयबोधिकाध्रियत मूर्ध्नि मन्येऽमुना

विहारशिखरे मरुत्तरलवैजयन्ती व्यभात् ॥ ७३ ॥

विहारस्य ऋषभचैत्यस्य शिखरे उच्चश्टे मरुता पवनवेगेन तरला चञ्चला अन्दो-
लायमाना वैजयन्ती महापनाका व्यभाद्भासते स्म । तत्राहमेवं मन्ये विचारयामि ।
उत्प्रेक्ष्यते वा—अमुना सर्वप्रासादमूलभूतेन जिनगृहेण युगादिजिनचैत्येन प्रतिपद
पाताललोके स्वलोके भूलोके च स्थाने स्थाने क्रम क्रमं वा । निजेनात्मना सह स्पर्धिनः

स्पर्धाविधायिनः विरोधिनो वा जगति विश्वे वैजयन्त इन्द्रप्रासाद आदौ येषां ते । स्वार्थे
के । आदिकास्तान्विजित्वरीभिः प्रतिस्पर्धिनां विशेषेण जयनशीलाभिः पुंनद्रावै विभू-
तिभिः स्वश्रीभिर्विजित्य पराभूय द्विषतां सर्ववैरिणां विजयस्य परामर्शनस्य बोधिकां
ज्ञापयित्री परेषां कथनशीलां मूर्ध्नि निजमस्तके वैजयन्ती ध्वजोऽप्रियत धृतेव ॥

दिनं दिनमुदीत्वरद्युमणिचण्डिमाडम्बरो-

द्भुरप्रसृमरप्रभाप्रकरतापसंतापितः ।

रसं रसितुमम्बराम्बुधिवधूप्रवाहान्तरे

दिवि प्रकटितो ध्वजः खरसनेव जैनौकसा ॥ ७४ ॥

ध्वजो राजते इति संवन्धः । जैनौकसा अर्हत्प्रासादेन भगवत्संवन्धिविहारेण
अम्बरस्याकाशस्य वा अम्बुधेः समुद्रस्य वधूः पत्नी नदी एतावता गगनापगा स्वर्गज्ञा
तस्याः प्रवाहस्य पथः पूरस्थान्तरे मध्ये रसं पानीचं रसितुं पातुम् । 'क्षारं जलं जलनिधे
रसितु क इच्छेत्' इति मत्कामरस्तोत्रे । दिवि आकाशे । उच्चैरित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—
प्रकटिता स्फुटीकृता वक्राद्बहिर्विहिता ध्वजरूपा पताका काया खरसना आत्मजिह्वेव ।
कृतः कारणात् । दिनं दिनम् । अत्र प्रातरध्याहारः कार्यः । प्रतिवासरम् । 'दिनेश्वरश्रीरुदयं
दिने दिने' । अत्रापि सप्तमी वा । उदीत्वरस्योदयनशीलस्य द्युमणेर्भास्करस्य चण्डि-
मन्त्रीप्रताया आडम्बर आटोपो बाहुत्वं तेनोदुरा असह्यास्तया प्रसृमरा प्रसरणशीला
या प्रभाः कान्तयस्त्रासां प्रकरः सहस्रसंख्यत्वेन समूहस्तस्य तापः संज्वरः ऊष्मा-
तिरेकः तेन सतापितः ॥ इति पताका ॥

न कश्चिदुपलब्धिमात्र जनसंशयच्छेदक-

न्न कोऽपि च शिवंगमी जगति पूर्ववद्दृश्यते ।

महोदयविधायकोऽर्हति निषेव्यतां सांप्रतं

मही महिमसंपदां तदयमेक एवाचलः ॥ ७५ ॥

सदाकृतिवपुः पदं परिचरामि यस्य प्रभोः

प्रकाशितमिदं स्वयं जगति नेन मत्त्वामिना ।

पटु प्रकटयाम्यहं गणिवत्स्य तीर्थस्य त-

त्रभावमतिशायिनं त्रिभुवनाद्विचिन्त्येति किम् ॥ ७६ ॥

जिनेन्द्रसदनाम्बरान्तरनुषङ्गि शृङ्गाङ्गणा-

निलप्रचलकेतनस्फुरदकुण्ठकण्ठीरवः ।

पुरास्त्रिजगदङ्गिनामिति निजान्तिकावासमा-

अगज्जाणिति किङ्किणीकणामिषेण किं भाषते ॥ ७७ ॥

जिनेन्द्रस्य मातृदेवस्य सदन गृहम् ऋषभचैत्य तस्याम्बरस्य गानस्य अन्तर्मध्ये अनु-
पद्मः संगमो मिलनमस्यास्तीति तादृश शृङ्गाङ्गण शिखरोपरितनप्रदेशस्तत्रानिलेन पवनेन
प्रचल यत्केतन ध्वजस्तत्र स्फुरत् अकुण्ठः अमन्दो दुर्धर्षो वा कण्ठीरवः केसरी स कर्ता ।
निजस्यात्मनः अन्तिके समीपे आवास निरन्तरवसति भजन्तीति तादृश्यो रणज्जगिति
शब्द कुर्वाणाः किङ्किण्यो लघुघुर्घुरिकास्तासां कणस्य शब्दस्य मिषेण कपटेन त्रिजगदङ्गिनां
सुरासुरनराणां पुरः किम् । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण विचिन्त्य विचार्य विमृश्य विचार
कृत्वेव भाषते ब्रवीति । इति किम् । आकृतिराकार एव वपुः शरीरं यस्य तादृशः सन् अह
यस्य प्रभोर्महावीरस्य भगवतः पद चरणं सदा सर्वकालं परिचरामि सेवे, तेन मत्स्वामिना
मम प्रभुणा वीरेण स्वयमात्मनैवेद पूर्वेकाव्यप्रतिपादित श्रीशत्रुजयमाहात्म्य जगति विश्वे ।
जगज्जनानामग्रे इत्यर्थः । प्रकाशित प्रकटतया कथितम् । यस्मादिति गम्य तस्मात्कार-
णादहं तच्चरणपरिचारकः अस्य मद्रसतिभूमेस्तीर्थस्य लोकोत्तरपुण्यस्थानस्य प्रभाव महि-
मान पटु स्पष्टं यथा स्यात्तथा प्रकटयामि प्रकटीकरोमि । किवत् । गणिवत् । यथा गण-
धरो भगवतार्थात्प्रतिपादित सूत्र पटु सहेतु युक्तिकं विस्तारयति, तथा श्रीमन्महावी-
रार्हत्प्रकाशिनमहमपि विमलाचलस्याद्वैतमाहात्म्य प्रकाशयामीत्यर्थः । इदं किम् । यद्य-
स्मात्कारणात् एतस्मिन्कलिकाले जगति विश्वेऽखिले । भरतक्षेत्रे इत्यर्थः । कश्चित्कोऽपि
मुनिप्रमुखः उपलब्धिमान् मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानयुक्तः पूर्ववच्चतुर्थारक इव न
दृश्यते न चक्षुषा लक्ष्यते न च श्रवसा श्रूयते च । पुनर्जनानां भारतभूमिजन्मनां
लोकाना संशयाना मानसिकाना शास्त्रसम्बन्धिनां वा संदेहानां छेदकृन्निवारकः कोऽपि
कश्चिदपि पूर्ववत्प्रदेशिराजस्य केशिगणधर इव नैव विभाव्यते नाकर्ण्यते च । च पुनर-
नुना कोऽपि कश्चनापि शिवंगमी चरमशरीरत्वेन केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं गमिष्यतीति ।
'यथा विदूराद्विरद्वरतागमी' इति नैषधे । तादृशोऽपि लोचनाभ्यां न विलोक्यते नापि
च श्रुतेर्गोचरीक्रियते । तत्तस्मात्करणात् साप्रत पञ्चमे दुःखमानान्नि अरके लोकोक्त्या
कलिकाले च महिमसंपदा मानातीतमाहात्म्यसपत्तीनां मही स्थानमाधारः । तथा महो-
दयस्य राज्याद्वैताभ्युदयस्य मोक्षस्य च विधायकः । एकोऽद्वितीय एवायं न चारणः ।
अयं प्रत्यक्षलक्ष्यस्ताथा निश्चयेनाचलः श्रीशत्रुजयशैलः निषेव्यता सेवनीयत्वमर्हति
चोग्यो भवति । सर्वेषामपि भव्यानामयमेव सेवाया उचितोऽस्तीत्यर्थः ॥ त्रिभि-
र्विशेषकम् ॥

स्वमौज्ज्व्य भुवि निर्वृतौ गतमवेत्य सिंहध्वजं
यियासुरनु तं स्वयं द्यनिशसेविता खेहतः ।

इतः प्रचलितोऽम्बरोपगतचैत्यशृङ्गाध्वना

ध्वजाङ्गतकेसरी कलयति स्स लक्ष्मीमिह ॥ ७८ ॥

इह मूलप्रासादस्य शिखरे ध्वजस्य पताकाया अङ्के उत्सङ्गे गतः प्राप्तः स्थितो वा

केसरी मृगेन्द्रः लक्ष्मीं शोभां कलयति भगवच्चरणे ध्वजे वा कृत्यैव न तु मूर्तिमान् ।
 भतएवोत्प्रेक्षणम् । उत्प्रेक्ष्यते—द्वयनिशमहोरात्रं सेवन्ते इत्येवशीलः सेवी तस्य भावः
 सेविता तथा सेवनशीलत्वेन यः ज्ञेहः प्रेमातिरेकः तेन कारणेन स्वयमात्मनापि तं
 भगवन्तमनु पश्चात्पृष्ठे वा विययासुगन्तुमिच्छुः किमु । इतो भूमिसकाशादम्बरमाकाश-
 मुपगत प्राप्त यच्चैत्यस्य प्रासादस्य शृङ्गं शिखरं तस्याध्वना मार्गेण कृत्वा प्रचलितः किमु
 प्रस्थित इव । इति गर्भितोत्प्रेक्षा । कि कृत्वा । स्वमात्मानमर्थाच्छाञ्छन्पद्माननं भुवि पृथि-
 व्यामिधौज्ज्य मुक्त्वा च पुनः स्वयमात्मना निर्वृतावनन्तसुखस्थाने मोक्षे गतं यात्वा च
 निरवधिसतिष्ठमान सिंहध्वजं श्रीमन्महावीरदेवमवेत्य ज्ञात्वा ॥ इति पताकापद्माननः ॥

मृगाङ्ककरसंगमक्षरदमन्दपाथःप्लवै-

र्यदुच्चशिखरात्तमीमणिमणीगणैर्निर्मितात् ।

रजोभिरवगुण्ठितं प्रबलगन्धवाहन्नजै-

र्वपुः पवितुमात्मनो जिनगृहं निशि स्नाति किम् ॥ ७९ ॥

तमीमणिमणीनां चन्द्रकान्तनाम्ना रहानाम् । 'निशारलकरौ चन्द्र.' इति, तथा
 'चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिः' इति द्वयमपि हैम्याम् । गणैर्निवहैर्निमितान्निष्पादितात् घटितात्
 प्रासादस्य उच्चाद्गगनसङ्गिनः शिखरात् मृगाङ्कस्य चन्द्रमसः कराः किरणास्तोषां संगमेन
 संपर्केण क्षरन्तो निःसरन्तो ये अमन्दा अविरलाः पाथसां पानीयाना प्लवाः पूराः । प्रवाहा
 इत्यर्थः । तैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—जिनगृहं भगवत्प्रासादः निशि स्नाति किं स्नानं करोतीव ।
 किभूतम् । प्रबलैः प्रचण्डैर्गन्धवाहन्नजैर्महावातैः कर्तृभिः रजोभिरसङ्घीनधूलीभिरवगुण्ठितं
 धूसरितं मलिनीकृतमात्मनः स्वस्य प्रासादसंबन्धिनो वपुः शरीरं पवितु पवित्रीकर्तुम् ।
 निर्मला कर्तुमित्यर्थः ॥

स्फुटस्फटिककल्पिता कचन जाह्नवीवाचनी

कचिन्मरकताङ्किता स्थिरजला यमीवाजनि ।

कृतारुणमणीगणैः किमुत कुङ्कुमैरर्चिता

कचिद्विकचचम्पकैः परिचितेव चन्द्राञ्चिता ॥ ८० ॥

कचन कुत्रापि प्रदेशे अवनी प्रासादमेदिनी स्फुट प्रकटं यथा स्यात्तथा स्फटिकैः
 श्वेतरत्नैः कल्पिता रचिता अजनि । उत्प्रेक्ष्यते—स्थिर कथञ्चिद्द्वैवयोगादुग्रगमना स्थाना-
 भावाद्वा अप्रवहमान जल सलिलं यस्यास्तादृशी जाह्नवी गङ्गेव । पुनः कचित्प्रदेशे
 मरकतैः अदमगभरत्नैर्नालमणीभिरङ्किता केलिता भूरजनि सजाता । उत्प्रेक्ष्यते—स्थिर-
 जला केनचिद्द्वैवेन दानवेनाकुत्तह्लात्कृतमप्रचलत्पथो यस्यास्तादृशी यमी यमुनेव । कचि-
 त्कुत्रचित्स्थाने अरुणमणीनां पद्मरागापरामिधानां रक्तरत्नाना गणैः पुञ्जैः कृता निर्मिता
 भूमिरजनि । उत्प्रेक्ष्यते—कुङ्कुमैः केसरीरर्चिता पूजितेव । पुनः कचित् कापि स्थानके

च चन्द्रेण काञ्चनेन । 'तपनीयचामीकरचन्द्रभर्म' इति हैम्याम् । तथा 'चन्द्रोऽम्बुका-
म्यत्रोः । स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे कपिले मेचकेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । अश्विता सहिता
भूमिका अजनि भवति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विकचचम्पकैर्विकचचम्पककुसुमोपचारैः
परिचिता सहितेव ॥ इति शिखरपार्श्वप्रदेशाः ॥

सुरासुरनरस्फुरन्मिथुनचारुचित्रव्रजः

पुपोष सुधमां जिनावसथमण्डपस्यान्तरे ।

जगन्नयमिवागतं विमलशैलयात्राकृते

स्थितं किमतिभावतः पुनरिहार्हतः संनिधौ ॥ ८१ ॥

जिनावसथस्य ऋषभचैत्यस्य मण्डपस्य रत्नमण्डपस्यान्तरे मध्ये सुरासुरनराणां देव-
दानवमानवानां स्फुरतां शोभां लभमानानां मिथुनानां दम्पतीसंबन्धियुगलानां चारुणि
विलोकमनोहराणि यानि चित्राणि आलेख्यानि तेषां व्रजः सुधमां सातिशायिशोभां
पुपोष पुष्पाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विमलशैलस्य शीशानुंजयाद्रेयोत्राकृते यात्राकरणार्थ-
मागतं स्वस्वस्थानात्समायातं सत् अतिभावतो वासनाधिकयात्पुनरर्हतः श्रीऋषभदेवस्य
संनिधौ समीपे किमु स्थितं निरन्तरमुषित जगन्नयं त्रैलोक्यमिव ॥

वरीतुममृताह्वयामिह पतिवरां कन्यकां

स्वयंवरणमण्डपे किमुपजग्मिवांसः समम् ।

जिनेन्द्रगृहमण्डपे लसदनल्पशिल्पीकृताः

सुरासुरधरास्पृशा समुदया ददन्ते मुदम् ॥ ८२ ॥

जिनेन्द्रगृहस्य प्रासादस्य मण्डपे जनाश्रये लसन्ति परस्परं श्लिष्यन्ति क्रीडन्ति वा
शोभमानानि वा । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' अयं धातुः शोभार्थेऽपि दृश्यते । तथा अन-
ल्पानि बहूनि विविधजातीयानि वा शिल्पानि चित्रविज्ञानानि । त्रिष्वपि कर्मधारयः ।
लसदनल्पशिल्पानि कृता लसदनल्पशिल्पीकृताः तादृशाः सुरा देवाः, असुरा दानवाः,
धरास्पृशो मनुष्यास्तेषां समुदाया गणा मुद प्रमोद ददन्ते यच्छन्ति । आनन्दयतीत्यर्थः ।
'दद दाने' आत्मनेपदी । अत्र बहुवचनम् । उत्प्रेक्ष्यते—अमृतं मुक्तिस्तदेवाह्वयो नाम
यस्याः । 'अयाह्वयोऽभिधा गोत्रं संज्ञानामधेयाः' इति हैम्याम् । तादृशीं पतिवरां
स्वेच्छया स्वाभिलषितयोग्यवरस्य वरयित्रीं स्वयवरां कन्यकां क्रुमारिकाम् । कन्यैव पतिं
वृणोति नान्येति रीतिनीतिधर्माः । इत्याशयाद्वरीतु परिणेतुम् । अत्र द्वु मुक्तेः कनीत्व
कविसमयानुसारेणैव । केवलं स्वयंवरणमण्डपे समं समकालमेकसमय एव देवदानवमा-
नवव्रजाः किमुपजग्मिवांसः समागता इव ॥

भवच्चरणसेवनैरधिगता चुलोकेन्द्रा

विनैव नरजन्मना दिश शिवश्रियं श्रीप्रभो ।

उपेत्य जिनमन्दिरान्तरमितीव विज्ञीप्सया

भजन्ति सुरसुभ्रुवः प्रभुमनन्यचित्रोपधेः ॥ ८३ ॥

जिनमन्दिरान्तः श्रीऋषभचैत्यमध्ये उपेत्य अर्थात्स्वर्गलोकादागत्वा अनन्यानामसा-
धारणानां चित्राणामुपधेशलेख्यानां छलात्सुरसुभ्रुवः अप्सरसः । 'स्वःस्वर्गिवध्वोऽप्सरसः'
इति हैम्याम् । प्रभुं भगवन्तं भजन्ति सेवन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण किं विज्ञी-
प्सया विज्ञप्तिं कर्तुमिच्छयेव । इति किम् । हे श्रिया चतुस्त्रिंशद्दुदयलक्ष्म्या त्रैलोक्या-
धिपत्यलक्ष्म्या वा लक्षितविभो स्वामिन् परमेष्ठिन्, भवच्चरणसेवनैः श्रीमत्पदपरि-
चरणैरस्माभिर्दुर्लोकैर्निद्रा स्वर्गलोकलक्ष्मीमधिगताः प्राप्ताः । अथ नरजन्म विना
मनुष्यावतारं विनैव नोऽस्माकं पुराङ्गनाना शिवश्रिय मोक्षलक्ष्मीं सिद्धिसंपातिं दिश
प्रदेहि ॥

प्रयोजयति नः सदा स्वपदसामिलाषीभव-

त्तपस्वितपसां व्ययीकृतिविधौ विभो जम्भमित् ।

इमां जहि विडम्बनां किमिति भाषितुं मण्डपे-

ऽथ वाप्सरस आगताः परिचरन्ति चित्रोपधेः ॥ ८४ ॥

हे विभो स्वामिन्, स्वस्यात्मनः पदे स्थाने इन्द्रैश्वर्यप्राप्तौ सहाभिलाषेण कामेन व-
र्तन्ते ये तादृशा भवन्तः संपद्यमाना ये तपस्विनस्तापसास्तेषां तपसां घोरानुष्ठानोपवा-
सादिकष्टानां व्ययीकृतिविधौ नाशनिर्माणप्रकारे जम्भभिद्रासवः सदा चतुर्ध्वपि
युगेषु नः अस्मान्स्वरसः प्रयोजयति प्रयुक्ते प्रेषयति । तथा च इन्द्रपदप्राप्त्याभिलाषेण
तपः कुर्वन्तस्तापसान् कष्टध्यानतपोभ्यः पातयितुं पुरंदरेण प्रेषिता अप्सरसः प्रेक्ष्य
तद्रूपलावण्यमोहिता विस्मृतस्वतपोध्यानानुष्ठानास्ते ता एव कामयमानास्तद्भोगसक्ति-
भाजो भूताः सन्तस्ततः सर्वे स्वकीय पुराचीर्णतपोमूलदेव हारयन्ति—इति परशासन-
कविसमयः । तत्कारणात् हे विभो त्रिभुवनजननाथ, त्वं नोऽस्माकमिति गम्यम् । इमां
येषां तेषां बालयुववृद्धकृशाजातिजातिप्रमुखाणां तपसामद्भुसंगमाख्यमिषादप्सरसः सर्व-
वनिता उर्वशीमेनकाधृताचौरम्भादिकाः प्रासादमण्डपे आगताः सत्यः किमु प्रभु परिच-
रन्ति भजन्तीव ॥ इति मण्डपमध्यचित्राणि ॥

कुतूहलिकृतासितोपलतलोर्ध्वमध्या कचि-

न्महारजतनिर्मिता जिननिकेतनस्तम्भकाः ।

विचित्रसुरविभ्रमं प्रदधतः श्रियं विभ्रते

तलोपरि विचालभाग्वनभृतः किमु स्वर्नगाः ॥ ८५ ॥

कचिच्छुभ्रचित्तपदेशे महारजतैः काञ्चनैर्निर्मिता विरचिता जिननिकेतनस्य मूलच-
स्यस्य स्तम्भकाः । पादपुरे स्तार्ये कप्रस्यचः । स्तम्भाः एव स्तम्भकाः प्रासादमण्डपाद्याघा-

रस्थूणाः श्रिय शोभां विभ्रते कलयन्ति । किभूताः । खण्घटितत्वेऽपि विशेषमाह—कु-
तूहलिभिः कैश्चित्कौतुकवद्भिः शिल्पिभिः कृतानि असितोपलानामिन्द्रनीलमणीना तलं
स्तम्भाघो विभागः ऊर्ध्वं स्तम्भोपरितनप्रदेशः मध्ये स्तम्भान्तराले तत्र प्रदेशद्वये ।
कर्मधारये । मध्यानि येषां ते । कि कुर्वन्तः । विशिष्टचित्ररूपाः सुरा देवा अथ वा
विचित्रा विविधजातीयाश्चतुर्निकायिका देवतास्तेषां विभ्रममन्तःकल्पितशिल्पत्वेन
विलासं विभूषां भ्रान्तिं वा प्रदधतो धारयन्तः । उत्प्रेक्ष्यते—तलमघोवर्ती भूमिभागः
भूमीप्रदेश एव विवक्षया न तु भूमध्यगो विभागः तथा उपरिशिखरोच्चचूलिका मध्ये
स्तम्भविलासे एतावता मध्ये भागद्वयं तानि भजन्ति इति तलोपरि विचालभाजि तादृ-
शानि वनानि अधोभूमौ भद्रसालवनं शिखरचूलिकाया पाण्डुकवनं विचालभागद्वये तु
नन्दनं सौमनसं चैत्याख्यानि चत्वारि काननानि विभ्रतीति श्रुतः तादृशाः खनंगा मेरु-
पर्वता इव । 'रत्नसानुः सुमेरुः स्वःस्वर्गिकाञ्जनतो गिरिः' इति हैम्याम् ॥

हरिर्यं इह सेवकस्तव जिनेन्द्र सोऽस्मद्विष-

न्विधापय मिथस्ततस्त्वदमुना समं सौहृदम् ।

इतीव गदितुं वृषध्वजजिनालयस्तम्भको-

पधेरखिलभूमृतः प्रभुमुपेत्य शीलन्त्यमी ॥ ८६ ॥

वृषो वृषभो ध्वजश्चिह्नं लाञ्छन यस्य तादृशो जिनो युगादिदेवस्तस्यालय गृह कृ-
षभविहारस्तस्य स्तम्भका आधाररस्थूणास्तेषामुपधेर्व्याजादमी प्रत्यक्षलक्ष्या मन्दरादयः
अखिलाः समस्ताः भूश्रुतः पर्वता उपेत्य अत्र प्रासादे समागत्य प्रभु श्रीऋषमस्वामिन
शीलन्ति भजन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण गदितुं कथयितुमिव । इति किम् । हे
जिनेन्द्र युगादिप्रभो, इह जगति यो हरिरिन्द्रस्तव भवतः सेवकस्त्वत्पादपद्मसेवाविधा-
तास्ते सोऽस्माकं द्विषन् शत्रुः पक्षच्छेदकर्तृत्वेन प्रबलप्रतिपक्षो वर्तते ततस्तस्मात्कार-
णात् हे प्रभो, त्वदमुना त्वद्भक्तिभाजा हरिणा सममस्माकं मिथः परस्परं सौहृदं मैत्र्यं
सखिभावं विधापय कारय । महात्मना प्रभुणा च स्वयमन्तरा भूयः कृतः सधिः
कदाचिदपि न विघटते इति वक्तुमिव ॥ इति प्रासादमध्यस्तम्भाः ॥

अनन्यगुणवाहिनीशितुरनन्तसातैकभूः

कृते तव निरीक्षितात्मज मया शिवस्मेरदृक् ।

तदेहि वृणु तां कनीमिति समेत्य वक्तुं पुरः

स्थितेव मरुदेव्यभात्करिवशांसमासेदुषी ॥ ८७ ॥

यस्मिन् प्रासादे करिणो हस्तिनो वशा पत्नी हस्तिनी । यद्यपि वशाशब्देन करिणां
कथ्यते । 'इभः करेणुर्गजोऽस्य स्त्री घेनुका वशापि च' इति हैमीवचनात् । तथापि
वशाशब्दो नायोमेव प्राचो वर्तते । तत्कारणादेव मनुष्यजातिस्त्रीभ्रमनिवारणार्थं च क-

रिवशेति प्रतिपादितम् । तस्या अंसं स्कन्धमासेदुषी आश्रितवती मरुदेवी नातिनृप-
पत्नी ऋपनदेवजननी अभाद्रभौ । उप्रेक्ष्यते—इति वक्तु निवेदयितु समेल कुतश्चि-
त्स्थानादागल्य पुरो युगादिदेवस्याग्रे तिष्ठति स्मेव । इति किम् । हे आत्मज आंरसपुत्र,
अनन्यानामसाधारणानां गुणाना शौर्यादायैर्धैर्यगाम्भीर्यशौर्यैर्गर्भीर्यैर्जवमार्दवादीनामीशि-
तुर्भूतुः समुद्रस्य तव भवतः कृते अर्थाय अनन्तानां प्रमाणातीताना ज्ञातिवचनगोचरा-
तिक्रान्तावसानाना सातानां महासुखानामेका अद्वितीया भूः स्थान शिवस्मेरदक् मुक्ति-
रूपा कामिनी । पाणिग्रहणकर्णात्सुक्याद्रुच्यहृद्यान्वान विलोकयतीत्यत एव स्मेरदक्त्व
प्रोक्तम् । मुक्तिमामिनी मया तन्नन्या निरीक्षिता नितरा सर्वगुणाधारतया प्रथिता
विलोकितान्ति । तत्तस्मात्कारणान् त्वं वृषभ, एहि त्वरितमागच्छ । आगल्य च ता निर्वृ-
तिनाम्नी कनीम् अष्टदशकोटाकोटीसागरोपमप्रमितकालोऽभूत् कोऽपि भारतीयक्षेत्र-
सत्कपुमान् वृतो नास्ति, अत एव प्रौढा कुमारिका वृषु वरय परिणयेति ॥

अयं श्रयति मां सदा तनय वाहनव्याजत-

स्तदुद्धरतमामसुं श्रितहितो महान्यद्भवेत् ।

इतीव गदितुं मुदा भगवतः पुरस्तस्थुषी

समेत्य मरुदेव्यसौ गजपतेरुतांसासिता ॥ ८८ ॥

असौ मूलप्रासादगर्भाग्रे दृश्यमाना मरुदेवी भगवन्माता उत गजपतेर्द्विपराजस्य असे
स्कन्धे आसिता उपविष्टा सती समेल्य ऋपभाभ्यर्णोऽभ्यागल्य मुदा हृषेण भगवतः
स्वपुत्रस्य परमेष्ठिनः पुरोऽग्रे पुरस्तात् तस्थुषी स्थितवती । उप्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण
गदितु कथयितुमिव । इति किम् । हे तनय ऋषभदेव, अथ द्विपपतिर्गजेन्द्रो वाहनव्या-
जतो याननिभात्सदा सर्वदापि मा तव मातरं मरुदेवीं श्रयति सेवते । तत्तस्मात्कार-
णादसुं करीन्द्रं जगदुद्धरणधीर, उद्धरतमा सर्वथा सर्वप्रकारेण तिर्यक्त्वदूपितात्ससारा-
न्मोचय । यद्यस्मात्कारणान्महासुत्तमः पुरुषः श्रिते स्वभक्तीभूते हितो वत्सलो भवेत् ।
निजस्य पुत्रः समीहितमवश्यं करोत्येव । यदुक्तम्—‘विहलं जो अवलवइ आवय पडिय
च जो समुद्धरइ । सरणागयं च रक्खइ तिसु तैहि अलकिया पुहवी ॥’ तथा—‘म-
रुदेवा मरुदेव्यपि’ इति आकारान्तभीकारान्त च नामद्वय हेमनाममालावृत्तौ । तथा
केन्द्रकारिणीस्कन्धाहवा केचिच्च गजराजासाध्याश्रितेति च प्रतिपादयन्ति । ततो द्वे
अपि पृथगुल्लेखे इत्युत्तशब्दः ॥ इति गजस्कन्धाविरुद्धा मरुदेवी ॥

महोदयमृगीदृशा सह विनोदनिर्मित्सया

विलासमणिमन्दिरं विमलशैलचूलोपरि ।

अकारि वृषकैतुना स्वयमिवात्र नाभीभुवा

युगादिजिनसद्धानि श्रयति गर्भगृहः श्रियम् ॥ ८९ ॥

युगादिजिनसद्गानि विमलाचलमूलप्रासादे गर्भगेहः गर्भागारः श्रियं शोभां श्रयति ।
उत्प्रेक्ष्यते—वृषकेतुना जातोक्षध्वजेन ऋषभदेवेन कर्त्रा स्वयमात्मना अत्र विमलशैलस्य
शत्रुंजयाद्रेश्चूलिकायां पर्वतोपरिविभागे अधित्यकोर्ध्वप्रदेशे नाभीमुवा सृष्टिकर्त्रा । वि-
द्यातुः पार्श्वे इत्यर्थः । विलासार्थं क्रीडाकृते मणिमयं मन्दिरं रत्नमन्दिरमकारि कारि-
तमिति । प्यन्तप्रयोगः । कया । महोदयनाम्न्या मृगीदृशा सिद्धिवध्वा सह सार्धं विनो-
दस्य विविधविलासस्य निर्मितसया निर्मातुं काह्वया ॥

अनेकनरनिर्जरोरगपुरंदरोपासितं

सदःसदनमुन्नये विमलशैलभूमीभुजः ।

वृषाङ्गजिनवासवौकसि विचित्रतौर्यत्रिक-

प्रपञ्चपट्टमण्डपे श्रियमुवाह गर्भालयः ॥ ९० ॥

वृषाङ्गो युगादिदेव स एव जिनानां सामान्यकेवलानां मध्ये वासवः पुरंदरस्तर्स्याको
मन्दिरं तस्मिन् गर्भालयो गर्भागारः श्रियं लक्ष्मीं शोभामुवाह धारयति स्म । किंभूते
ओकसि । विविष्टानि चित्राण्यालेख्यानि येषां विविधप्रकाराणि वा विशेषाश्चर्यकार-
काणि वा तौर्यत्रिकाणि गीतवृत्तवादित्राणां त्रयाणि त्रित्वसंख्याकानि तेषां प्रपञ्चो वि-
स्तारस्तेन पट्टः प्रकटः स्पष्टभूतो मण्डपो यत्र तत् । तत्र गर्भागारवर्णने अहमेवमुन्नये
विचारयामि । 'वितर्कः स्यादुन्नयनम्' इति हैम्याम् । विमलशैलः श्रीशत्रुजगद्रिः स
एव भूमीभुक् राजा अथवा विमलनाम्नः शैलानां सर्वपर्वतानां भूमीभुजो राज्ञः सदः-
सदनं सभागृहमिव । 'नृपस्य नातिप्रमनाः सदोऽग्रहम्' इति रघुवशे । किंभूत सद-
नम् । अनेके बहवो ये नराणां मनुष्याणां निर्जराणां देवानामुरगाणां नागानाम्पल-
क्षणादसुराणां पुरंदरा इन्द्रास्वीरूपासितं सेवितम् ॥ इति गर्भागारः ॥

सुरासुरनरेन्दिरादिमसमग्रकामप्रदा

कृताम्बुजभुवा लता ऋतुभुजामपूर्वा किमु ।

रसायनभिवान्तरामयजुषां च सम्यग्दृशां

दृशां किममृताञ्जनं वृषभमूर्तिरत्रावभौ ॥ ९१ ॥

अत्र मूलप्रासादगर्भागारे वृषभमूर्तियुगादिजिनप्रतिमा आवभौ शोभते स्म । उ-
त्प्रेक्ष्यते—अम्बुजभुवा पद्मजन्मना जगत्सृष्टिविधाधिना विधिना सुरासुरनराणां देवदा-
नवमानवानामिन्दिरा आधिपत्यलक्ष्मीः आदौ प्रथमं येषां ते समग्राः सर्वेऽपि कामा
मनसामभिलषितानि तान्प्रकर्षेणातिशयेन ददातीति तादृशी । अत एवापूर्वा नान्यस-
दृशी किंत्वसाधारणा ऋतुभुजां देवानां लता वीरत् कल्पवल्लीव कृता किमु निर्मितेव ।
च पुनः भान्तरामयान् अन्तरा अष्टकर्माण्येव रोगास्तान् लुपन्ते भजन्ते तादृशानां पु-
रुषाणामन्तरङ्गरेगोच्छेदनाय रसायनं पारदरजतस्वर्णाद्यौषधपाचिन महाभेषजमिव

विधिना विहिनम् । अथवा सम्यग्दशां सुदृष्टीनां भव्याना दशां नेत्राणां शीतलताकृते
अमृताञ्जनं सुषासंबन्धि कञ्जलमिव वेधसा छद्मम् ॥

युगादिसमये यथा भुवनमुद्धृतं संसृते-

स्तथैव पुनरुद्धराम्यहमवद्यकाले कलौ ।

विचिन्त्य किमिदं हृदा वृषभकेतुरत्रात्मना-

वतीर्य कुरुते स्थितिं स्थिरतयात्ममूर्तिच्छलात् ॥ ९२ ॥

वृषभकेतुर्युगादिदेवः आत्मना स्वयमेवात्र शत्रुजयमूलविहारे अवतीर्य मोक्षादा-
गस्य आत्मनो निजस्य वृषभस्यैव मूर्तेः प्रतिमायाश्छलात्कपटात् स्थिरतया अव्यग्रचित्त-
त्वेन न तु गमनौत्सुक्येन स्थितिं निवासं कुरुते । उट्टेक्ष्यते—हृदा स्वमनसा कृत्वा इदं
वक्ष्यमाणं किं विचिन्त्य विचार्येव । इति किम् । यथा युगस्य लक्षणया चतुर्थारकस्यादे-
स्तृतीयारकस्य पर्यन्तसमयस्तास्मिन्प्रस्तावे संसृतेः संसारात्सकाशाद्भुवनं विश्वमुद्धृत
मिस्वारित पुनर्द्वितीयवारं तथा तेनैव प्रकारेणाहमृषभः अवद्यकाले प्रवलपापोपचित्तसमये
कलौ कलियुगे पद्मवारकेऽपि भुवनं जगदुद्धरामि संसारकारागाराद्बुद्धस्य सुखेन म-
हानन्दपुरं प्रापयामीति ॥ इति ऋषभप्रतिमा ॥

चतुष्कपृथिवीं ततः परिचरन्स विस्मेरिता-

रविन्दसवयविलोचनयुगेन योगीश्वरः ।

जगद्विजयिनीं जिनाधिपतिवैश्वलक्ष्मीं पिब-

न्हृदा त्रिजगदिन्दिरां करगतामिवामन्यत ॥ ९३ ॥

योगिना मनोवचनकाययोगवता वशीकृतेन्द्रियाणा वा ईश्वरः स्वामी स ह्रीरविज-
यसूरिः हृदा स्वमनसा कृत्वा त्रिजगदिन्दिरा त्रैलोक्यलक्ष्मीं करगतां हस्तप्राप्तमि-
वामन्यत जानाति स । यथा कश्चित्पुमान् जगदाधिपत्यं कथमप्यधिगस्य परमानन्दं
विन्दति तथा सूरिन्द्रोऽपि प्रासाददर्शनानन्तरमद्वैता मुदमालोकयाचकार । स किं
कुर्वन् । पिबन् सादरमवलोकयन् । काम् । जगद्विजयिनीं त्रिभुवनप्रासादपरम्परवि-
भवपराभवित्रीं जिनाधिपतिवैश्वलक्ष्मीं शोभाम् । केन । विस्मेरत्वं
सजातमस्मिन्निति विस्मेरितं सूर्येण विकामितं यदरविन्दं कमलं तस्य सवयसा मित्रेण ।
तनुत्वेनेत्यर्थः । विलोचनयोर्नयनयोर्द्वेन द्वन्द्वेन कृत्वा । पुनः स किं कुर्वन् । ततः
प्राकारमध्ये आगमनानन्तरं चतुष्कपृथिवीं प्रासादाग्नेतनभूमिकाम् 'चउक' इति लोकप्र-
निद्वाम् । 'नारीमनासीव चतुष्कमन्तः' इति रघुवशे । परिचरन् सेवमानः । प्रासादा-
प्रचतुष्के समेत इत्यर्थः ॥

जिनेन्द्रभवनं शिखोदयनभःपरीरम्भणं

प्रतिक्षितिशतक्रतुः स शमपद्मया सगतः ।

प्रदक्षिणयितुं मुदारभत गीतिभिः सुभ्रुवा

सुमेरुमुडुमालयेव सममौषधीनायकः ॥ ९४ ॥

स व्रतिक्षित्तिशतक्रतुः हीरविजयसूरिराजः सुभ्रुवां स्त्रीणां गीतिभिर्मङ्गलगानैः सम जिनेन्द्रभवन भगवत्प्रासादं मुदा हर्षेण प्रदक्षिणयितुं त्रिः प्रदक्षिणागोचरीकर्तुमारभत । प्रारब्धवानित्यर्थः । किभूतो व्रतिपतिः । शमः शान्तिर्नाम तस्य वा पद्मा लक्ष्मीस्तया सगतः सहितः । किभूतं जिनेन्द्रभवनम् । शिखायाः शिखरस्य उदयेन उच्छ्रयेन । 'उच्छेद उदयोच्छ्रयौ' इति हैम्याम् । उच्चत्वेन कृत्वा नभ आकाश परीरम्भते आलिङ्गतीत्येवशीलम् । भवनशब्दः पुनर्पुंसकलिङ्गे । 'भवनभुवनयानोद्यानवातायनानि' इति लिङ्गानुशासने । तेन पुलिङ्गविशेषणम् । क इव । औषधीना नायक इव । यथा औषधीनाथश्चन्द्र उडुमात्त्या नक्षत्रश्रेण्या सम सुमेरु स्वर्णाचलं प्रदक्षिणयति प्रदक्षिणीकृत्य आम्रयति दक्षिणपार्श्वे प्रणीय पर्यटति ॥

स देवकुलिकान्तरे जिनपुरंदरान्संमदा-

दवन्दत तदा जिनोधिपतिकेतनस्याभितः ।

मरुद्वसतिवत्ततः सुरपरम्परोपासिता

व्यलोकि विभुना पुरः प्रमुदितेन राजादनी ॥ ९५ ॥

तदा प्रदक्षिणादानन्दधरससूरिर्जिनोधिपतिकेतनस्य मूलचैत्यस्याभितः परितश्चतुर्दिक्षु देवकुलिकाना लघुदेवगृहाणा 'देहरी' इति प्रसिद्धानामन्तरे मध्ये जिनपुरंदरान् भगवत्प्रवरप्रतिमाः संमदादानन्दादवन्दत नमस्करोति स्म । ततः कतिचिद्देवकुलिकासु जिनविम्बवन्दनानन्तरं प्रमुदितेन हृष्टमनसा विभुना गणस्वामिना गुरुणा पुरोऽग्रे राजादनी क्षीरिका 'शायिणि' इति प्रसिद्धा । 'नवनवति पूर्ववारान् यस्मिन्समवसरय-युगादिजिनः । राजादनीतरुतले विमलगिरिरयं जयति तीर्थम् ॥' इति पूर्वसूचित-स्तुतौ । व्यलोकि दृष्टा । किभूता । सुराणां चतुर्निकायिकदेवाना परम्पराभिः श्रेणीभिरुपासिता सेविता । केव । मरुतां भवनपतिव्यन्तरज्यौतिष्कविमानिकानां वसतिनिवास-स्थानमिव । यथा मरुद्वसतिः सुराढीभिः परिशीलिता आस्ते ॥

अवर्धयत स मौक्तिकै रजतहेमपुष्पत्रजै-

र्जगद्गुरुरिवाङ्गिभिः सुमनसां समूहैः श्रिता ।

गिरेरिव घनागमोन्नमदमन्दकादम्बिनी

ववर्ष पयसां भरैः शिरसि संघर्तुश्च या ॥ ९६ ॥

या राजादनी अङ्गिभिर्यात्रिकसंघलोकैः सह मौक्तिकैर्मुक्ताफलैर्वर्तन्ते ये तादृशा रजतानां रूप्यसंबन्धिनां हेम्रां सुवर्णसंबन्धिना पुष्पाणि कुसुमानि अथ वा रजतानि

स्वर्णानि पुष्पाणि जलस्थलजातानि कमलमालतीप्रमुखाणि तेषां व्रजाः समूहाः तेरव-
ध्वत् वर्धिता । क इव । जगद्गुरुरिव । यथा तीर्थनाथः अङ्गिभिर्भव्यजनैः सुरासुरनरैर्मौक्तिक-
कालेतरजतमहारजतमयसुमैः स्वाभाविककुसुमैश्च वर्धते । किभूतानाम् । सुयनसां
पुष्पाणां देवानां च । 'प्रतिशास्त्र प्रतिपन्न प्रतिफलं देवैरधिष्ठिता' इति शत्रुंजयमाहात्म्ये ।
समूहैः श्रिता । जगद्गुरुरपि समवसरणे जानुप्रमाणपुष्पैश्चतुर्निकायनाकिनिकरैश्च से-
वितः स्यात् । च पुनर्या संघमर्तुः संघपतेः शिरसि मस्तके पयसां क्षीरशृङ्खलात्क्षीराणां
भरैर्धाराभिर्वर्षं वृष्टिं कृतवती । केव । घनागमोन्नमदनन्दकादम्बिर्वाव । यथा घनानां
मेघानामागमे प्रावट्समये । 'वर्षास्तपालयः प्रावट्मेघात्कालागमौ क्षरिः' इति हैम्याम् ।
उजमन्ती जलभरैर्वैश्रीभवन्ती तथा अमन्दा मिलददभ्राभ्रिकाभिर्वहला जायमाना का-
दम्बिनी मेघमाला गिरेः पर्वतस्य शिरसि शिखरे पानीयाना व्रजैर्वर्धति ॥

असावपि किमक्षयाजनि न सिद्धशैलाश्रया-

दनन्तयतिनः शिवश्रियमवापुरस्यास्तले ।

युगादिजिनपादुका किमधिदेवतास्या मरु-

द्धवीव विहितेहिता श्रियमुवाह राजादनी ॥ ९७ ॥

मन्त्रतन्त्रयन्त्रविद्यानां विविधाः सिद्धयो यस्य स सिद्ध उच्यते । तादृशश्चासौ शैलश्च
शैलनामा कश्चित्सिद्धपुरुषः शत्रुंजयपर्वतश्च तस्याश्रयो नित्याद्गुह्यस्थायुक्त्वेन संश्रयस्त-
स्मात्कारणादसावपि राजादन्यपि । उत्प्रेक्ष्यते—अक्षया सर्वदैव विद्यमानत्वाद्वा क्षयर-
हिता किमजनि जातेव । पुनरस्या राजादन्यास्तले मूलसनिधौ भूमिभागे अनन्ता
अन्तातीता यतिनः साधवः । मत्वर्थाय इन्प्रत्ययः । 'ब्रह्मचर्यमभरचारुयतीव' इति नै-
षधे । शिव मोक्षमवापुर्लेभिरे । पुनरस्यास्तले अधोभूमिभागे युगादिजिनपादुका ऋष-
भदेवपादद्वन्द्वप्रतिमा आस्ते । उत्प्रेक्ष्यते—अस्या राजादन्या अधिदेवता किमधिष्ठात्री
देवीव । पुनर्या विहित निष्पादितम् । पूरितमित्यर्थः । ऐहिकमिहलोकसंबन्धि पुत्रकलत्रवै-
भवादिकमासुभ्रिकं परलोकसंबन्धि स्वर्गपवर्गादिमभीहितं यथा तादृशीव वर्तते । केव ।
मरुद्धवीव । यथा कामधेनुः कृतजनाभिलषिता भवति तादृशी सा राजादनी शोभासु-
वाह वहते स्म ॥

विहारमिव संमदाद्रतिवसुंधरावासवः

प्रदक्षिणयति स्म तत्प्रथमतीर्थकृत्पादुकाम् ।

जिनाधिपमिवाध्वनि द्रुमपरम्परा तं तदा

ननाम किमु भक्तितः फलभराच्च राजादनी ॥ ९८ ॥

प्रतिवसुंधरावासवो मुनीना मध्ये मेदिनीन्द्रो राजा हीरसुरिर्विहारं जिनप्रासादमिव
सा चासौ प्रथमतीर्थकृतो नामेवदेवस्य पादुका च तत्पादप्रतिकृतिं प्रदक्षिणयति स्म

प्रदक्षिणीचकार । च पुनस्तदा तस्मिन् सुरेः प्रदक्षिणादनावसरे फलाना सस्याना भराद्भारादतिशयाद्वा राजादनी ननाम नम्रावभूव । उत्प्रेक्ष्यते—भक्तितो गुरौ सेवास-
क्चिवादिव नमति स्म । केव । द्रुमपरम्परेव । यथा पादपाना पटली अध्वनि भगवति
विहारं कुर्वणे सति मार्गे जिनाधिपं नमति तीर्थनाथं प्रति प्रह्वीभवति ॥ इति राजादनी ॥

समीक्ष्य शिखिभोगिनौ स सखिवन्मिथः संगतौ

ततो यमिमतङ्गजो जिननिशीथिनीनायकान् ।

जसूप्रथमठकुरप्रवररामजीकारितो-

ल्लसज्जिनविहारयोखिचतुरास्ययोर्नेमिवान् ॥ ९९ ॥

ततो राजादनीऋषभपादुकाप्रदक्षिणाप्रणमनानन्तरं यमिमतङ्गजो वाच्यमङ्कुरः मू-
रिजिननिशीथिनीनायकान् जिनचन्द्रविम्बान् नेमिवान् नतिगोचरीचक्रिवान् । कथोः ।
जसू इति शब्दः प्रथमं पूर्वं यत्र तादृगठकुरः एतावता लोकप्रसिद्धया जसूठार इत्यभि-
धानः, तथा प्रवरो धर्मकर्मदात्तादियुगप्रधानो वो रामजी नामा व्यवहारी ताभ्या कारि-
तयोः शिल्पिभिर्निर्मापितयोः । तथा उल्लसतो विविधरचनाचारुशोभाभि स्फुरतोस्तादृ-
शयोर्जिनविहारयोस्तीर्थकृत्प्रासादयोः । किंभूतयोः । त्रिचतुरास्ययोः त्रीणि तथा चत्वारि
आस्यानि द्वाराणि ययोः । त्रिमुखचतुर्मुखयोरित्यर्थः । किं कृत्वा । समीक्ष्य दृग्गोचरी-
कृत्य । कौ शिखिभोगिनौ मयूरमुजंगमौ । किंभूतौ । मिथः परस्परं संगतौ मिलितौ ।
किं च । सखिवत् सखायाविव मित्रे इव ॥

स भक्तमिव नाभिभूप्रसुपुरोऽनिशस्थायिनं

प्रणम्य गणधारिणं तदनु पुण्डरीकाभिधम् ।

जिनेन्द्र इव देशनासदनमादिदेवालयं

समं मनुजराजिभिः श्रमणपुंगवः प्राविशत् ॥ १०० ॥

श्रमणेषु साधुषु पुंगवः प्रधानः श्रेष्ठः । 'स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुगवर्षभङ्कुराः' इति है-
म्याम् । तथा 'पुंगवो गवि भैषज्ये प्रधाने चोत्तरस्थितः' इत्यनेकार्थः । अथ वा श्रम-
णानां मध्ये पुंगवो वृषभो गणभारधुरंधरत्वात् सूरिभेनुजराजिभिः भव्यलोकमालिकाभिः
सममादिदेवालयमृषभप्रासादं प्राविशत्प्रविनाति स्म । क इव । जिनेन्द्र इव । यथा तीर्थ-
करः सुरासुरनरैः सार्थं देशनासदनं समवनरणं प्रविशति । किं कृत्वा । तदनु जसूठार-
रामजीसाहिविहारयोर्भगवद्विम्बप्रणमनादनु पश्चात्पुण्डरीक इत्यभिधा नाम तादृश
गणधारिणमृषभजिनप्रथमगणवरम् । यदुक्तम्—'ऊसृष्टिणीण पढम सिद्धां इह पढम-
चक्रिपढमसुड । पढमजिणस्सपपढमो गणहीरोजच्छपुण्डरिड ॥' इति ऋतुजल्पकल्पे ।
प्रणम्य नमस्कृत्य । किंभूतम् । नाभिनाम्रः कुलकराद्भूतपतिर्यस्य तादृशो मासुदेवदेवः
स एव प्रभुः स्वामी जगन्नायकस्तस्य पुरोऽग्रे दृग्गोचरे अनिशमहोरात्रं तिष्ठतीत्येवर्षा-

रुम् । कमिव । भक्तमिव । यथा सेवासक्तः पुमान् स्वामिपुरस्तात्प्रासादने नातिदूरे तिष्ठति ॥

प्रणम्य जननीं जिनेशितुरिभांसमासेदुषीं

स गर्भभवने पुनः किमु न देवयुक्छन्दके ।

जिनं स्वयमिव स्थितं विकचनेत्रपत्रैः पिव-

त्रवाङ्मनसगोचरां मुदमविन्दत श्रीगुरुः ॥ १०१ ॥

स हीरविजयसुरैरेति नाम्ना प्रसिद्धः धिया गणभृद्भूम्या युक्तो गुरुस्तत्त्वज्ञः जैन-
श्राद्धाग्ना धर्मोपदेष्टा जिन श्रीकृष्णभतीर्थकरं विकचैर्विनिर्द्रेनेत्रपत्रैः । पूज्यत्वाद्वहुत्वम् ।
नयनकमलदलैः पिवन् सादरमवलोकयन् सन् अवाङ्मनसयोर्न वचनचेतसोगोचरं
विषयातीतम् । वाचा वक्तुं न शक्यते चेतसा च ज्ञातुं न पार्यते इत्यर्थः । तादृशीं मुद-
मानन्दमविन्दत प्राप्नोति स्म । किंभूतं जिनम् । स्थितं स्थिति कृतवन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—
स्वयमान्मनैव मोक्षादागत्यात्र तस्थिवांसमिव । क्व स्थितम् । गर्भभवने भवनस्य गर्भो गर्भ-
भवन' । 'क्वचिदमाद्यन्तस्य परत्वम्' इति सूत्रेण भवनस्य परत्वम् । तस्मिन् गर्भागारे ।
उत्प्रेक्ष्यते—देवेत्यादिपदेज युनक्ति योगं प्राप्नोति संवन्धं लभते इति देवयुक् तादृश-
इच्छन्दकः । स्वार्थे कः । एतावता देवच्छन्दकस्तस्मिन्निव । प्रागपि समवसरणे मध्ये
प्राकारान्तर्देवच्छन्दक आसीत्, तत्र च मुखं तिष्ठन्नासमानः शयान आसीत्तद्वत् । किं
कृत्वा मुदमविन्दत । जिनेशितुः श्रीवृषभध्वजस्य जननीं मातरं प्रणम्य मरुदेवीं प्रणाम-
विषयीकृत्य । किं चकृषी । इमस्य गजराजस्य अंसं स्कन्धमासेदुषीमाश्रितवतीम् । आरुढा-
मित्यर्थः । यदुक्तं स्थानाङ्गे चतुर्यस्यानकचतुरन्तक्रियाधिकारे—'मरुदेवा हि स्थावर-
त्वेऽपि क्षीणप्रायकर्मत्वेनाल्पकर्मा अविद्यमानमानतपोवेदना च सिद्धा गजवराहृल्ढाया
एवायुःसमाप्तौ सिद्धत्वात् ।' इति ॥

जिनानननिशीथिनीमणिनिरीक्षणप्रोक्षस-

द्भृदन्तरमुदम्बुविस्फुरदमङ्गमङ्गैरिव ।

स गौतमगणीन्द्रवच्चरममादिमं श्रीजिनं

सुधामधुरिमाङ्कितैरभिनवैः स्त्वैरस्तावीत् ॥ १०२ ॥

स सूरैरादिमं प्रथमं श्रीजिनमृषम सुधावत् पीयूषैरिव मञ्जुरिम्णा माधुर्येण अङ्कितैः
कलितैस्त्वया अभिनवैर्नवीनैः स्वयं विहितैः स्तवैः स्तोत्रैः अस्तवीत् तुष्टुवे । 'मृक् सुतौ'
धातुरुभयपदी । किंवत् । गौतमवद्गणीन्द्रवत् । यथा गौतमनामा गणिनां साङ्गे प्रवचने
अधीतानां मध्ये इन्द्रो गणधरश्चरमं श्रीजिनं महावीरं मगवन्तम् अथ वा शत्रुंजये
यात्रार्थे समेतो जगच्चिन्तामणिः इति नमस्कारो नाभिनविन्दमहार इति स्तवनमित्यादि
प्रयोगान् स्तवैश्च स्तौति स्म । अथः स्तवैः । उत्प्रेक्ष्यते—जिनस्यादिदेवस्य आननं मुखं

तदेव निशीथिनीमणिध्वन्द्रः । 'निशारलकरी च चन्द्रः' इ । हेम्याम् । तस्य निरीक्षणेन दर्शनं प्रोक्षसद्गुह्यलीभवन् यो हृदन्तरे मनोमध्ये सुदानन्दरूप एवाम्बुधिः समुद्रस्तस्य स्फुरन्तो विस्तरन्तो ये अभङ्गाः भङ्गाः कल्लोलास्तैरिव ॥

जय त्रिदशशेखरोन्मिषितपुष्पमालागल-

न्मरन्दकणमण्डलीस्त्रपितपादपद्मद्वय ।

जयामृतनितम्बिनीहृदयतारहारो जग-

त्रयीजनसमीहितं त्रिदशसालवत्पूरयन् ॥ १०३ ॥

हे जिन, त्वं जय विजयस्व सर्वोत्कपेण प्रवर्तस्व । हे त्रिदशा देवास्तेषां शेखरा अव-
तंसाः । 'आर्पाडशेखरोत्तसावतसा शिरसः स्रजि' इति हेम्याम् । तेषामुन्मिषितानि
विकसितानि यानि पुष्पानि कुसुमानि तेषां माला माल्यानि श्रेणयो वा ताभ्यो गलन्तो
निष्पतन्तो ये मरन्दाः पुष्परसाः तेषां कणा विन्दवस्तेषां मण्डलीभिः स्त्रपित प्रक्षा-
लितं धौतं पादौ चरणवेव पद्मौ कमलौ तयोर्द्वयं युगल यस्य स तस्य सवोधनम् ।
पुनः हे जिन, त्वं जय । त्वं किभूतः । अमृतं महानन्दस्तदेव नितम्बिनी दुर्वरारोहा
महिला तस्या हृदये स्नानान्तरे उज्ज्वलः । अथ वा ताराणां निर्मलमौक्तिकानां हारो
मुक्तावली । हारोपम इत्यर्थः । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थः । हे पूरयन् संपूर्णकु-
र्वन् हे विश्राणयन् । सवोधने 'शत्रानशौ' इति प्रक्रियासूत्रेण संबोधने शत्रुप्रख्यः ।
तथा च 'गतिस्तत्रंशेष जनस्तमर्दयन्' इति नपथे संबोधने पदं वृत्तौ व्याख्यातमस्ति ।
किभूतः । जगतां विश्वेषां त्रयीनां स्वर्गपातालभूमीनां जनानामेतावता सुरासुरदानव-
मानवानां समीहितं मनसामभिलषितम् । किवत् । त्रिदशसालवद्यथा कल्पद्रुमः सर्वेषां
समीहितं पूरयति ॥

जयोः श्रांसनकेवलामलतमात्मदर्शोदरा-

नुविम्बितजगत्रयाखिलपदार्थसार्थं प्रभो ।

जय त्रिभुवनाद्भुतातिशयपद्मिनीसद्मना

विनिद्रवन्वीरुधा विटपिवत्समालिङ्गित ॥ १०४ ॥

हे प्रभो स्वामिन्, हे उल्लसितमाचरणापगमात्प्रकटीभावं प्राप्तं यत्केवलं लोकालोकप्र-
काशनप्रगुणपद्ममज्ञानम् । 'केवलं त्वेककृतलयो । निर्णोते कुहने ज्ञाने' इत्यनेकार्थः । तदे-
वामलतमः अतिशयेन विशुद्धो य आत्मदर्शो दर्पणस्तस्योदरे मध्ये अनुविम्बिता प्रति-
विम्बयुक्ता जाताः सक्रान्तं नागलोकस्वर्लोकभूलोकानां त्रयस्याखिलाः समस्ताः पदार्था
यावद्भूस्तानि तेषां सार्था समूहा यस्य तस्य सवोधने त्वं जय । हे समालिङ्गितं सम्य-
क्प्रकारेण कृताक्षेपकं, या त्रिभुवने त्रैलोक्येऽपि अद्भुताश्चर्यकारिणी अतिशयरुपा
स्वाभाविका आजन्मजाताश्चत्वारस्तथा कर्मणा घाताज्जाता एकादश तथा देवनिर्मिता

एकोनविंशतिः एवं चतुर्विंशत्तदतिशयरूपा पद्मिनीसद्मा पद्मवासा लक्ष्मीः । पद्मिन्यां कमले सद्म गृहं यस्याः सा । एतावता । 'श्रीहृरिप्रिया । पद्मवासा' इति ह्यैस्याम् । तथा 'पद्मिनी योपिदन्तरे । अञ्जेऽञ्जिन्यां सरसां च' इत्यनेकार्थः । तथा । किञ्चत् । विटपिवत् । यथा विटपी पादपः विनिद्रया विकसितया वनवीरथा विपिनवलय्या समालिङ्गयते ॥

जय प्रकटयन्पथो रविरिवाथ मशंस्तमः

कुट्टगिभरिव कौशिकैर्जगति दुर्निरीक्ष्यः पुनः ।

गजेन्द्र इव वज्रिणः स्फुरदखण्डशौण्डीरिमा

मृगारिरिव निर्भयः परिभवन्कुरङ्गानुपुनः ॥ १०५ ॥

हे ऋषभ, त्वं चिरं जय । किं कुर्वन् त्वम् । प्रकटयन् । कान् । पथो मार्गान् । धर्मकर्म-संबन्धिनः स्वर्गापवर्गनरकादिकान्वा । क इव । रविरिव भास्वानिव । यथा भास्करः पथो भ्रुवो मार्गान् प्रकाशयति स्पष्टान् दर्शयति । अथ पुनः रविरिव तमोऽज्ञानं पापं वा ध्वान्तं च मग्ननिर्दलयन् । पुनः रविरिव कौशिकैर्भूकैरिव जगति विश्वे कुट्टगिभः कुपाक्षिकैः दुःखेन कष्टेन निरीक्षितुं द्रष्टुं शक्यः । पुनर्वज्रिणो वासवस्य गजेन्द्र इव ऐरावण इव । स्फुरन् स्फूर्तिं प्रापुवन् अखण्डः परैः सुरासुरनरैरप्रतिहतः शौण्डीरिमा पराकमो यस्य । पुनर्मृगारिरिव निर्भयो देवमनुजतिर्यकृतोपसर्गपरिहृद्वादिभ्यो भीतिरहितः । पुनः कुरङ्गः कुमत्तकुदर्शनमिथ्यात्वादिषु रङ्गो रागो वासना येषां तान् । 'रङ्गः स्यान्नृत्तयु-ज्जुवोः । रागे' इत्यनेकार्थः । मृगांश्च परिभवन्मग्नत् ॥

जयानिभिषसानुमानिव सुजातरूपः पुनः

प्रमज्जनभरैः कथंचन न कम्प्रभावं भजन् ।

सुधांशुरिव बोधयन्कुवलयं विलासैर्गवां

समुल्लसितगौरिमाः कलितशीतलेभ्यः पुनः ॥ १०६ ॥

हे युगादिदेव, त्वं जय चिरं विजयवान् भव त्रिभुवनोपकारं कुर्वाणः प्रवर्तस्व । किं-भूतः । अनिमिषाणां देवानां सानुमान् शैलः सुमेहरिव सुष्ठु शोभनं त्रैलोक्यातिशायि जातमुत्पन्नं प्रादुर्भूतं वा ह्यं यस्य मेरुं तु प्रकृष्ट जातरूपं स्वर्णं यस्मिन् । पुनः किं-भूतः । प्रकर्षणातिशयेन भजता उपमर्दनाव्याघातादिकारिण उपसर्गाः प्रतिकूलदेवादयो वा तेषां भरैर्गणैः कथंचन कम्प्रभावं कम्पनशीलता कातरतया मग्नपरिणामता न नैव भजन् । मेरुस्तु वातवेगैश्चावलित्वं न भजते चालयितुमशक्यः । पुनः सुधाशुशुभ्र इव गवा विलासैः पञ्चत्रिंशद्गुणाकलितयोजनविस्तरद्वान्वां चातुरीभिश्चन्द्रिकाप्रचारैश्च कुवलयं मेदिनीमण्डलं तत्र स्थायुकत्वेन उपलक्षणत्वाज्जगत्रयमपि उत्पल च बोधयन् प्रतिबोधं प्रापयन् प्रतिबोधकलितं कुर्वन् विकाशयंश्च । पुनः किंभूतः । समुल्लसितां स्फूर्तिमत्तां प्राप्तः चतुरलोचनपुटकपेयतां प्राप्तो वा गौरिमेव विकचचम्पककाञ्चनवद्वपुःपीतिमा

श्वेतिमा च यस्य । 'गौरः श्वेतपीतयोः' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । कलिता धृता शीतलेदया शीतलता च येन ॥

जय प्रशमयन्मनोभवभटं महाबोधिव-

त्कुट्टकमलकाननोन्नमदकाण्डचण्डाम्बुदः ।

सलीलदलिताखिलप्रबलदोषदोषातमः-

स्फुरद्विमलकेवलाम्बुरुहवन्धुविम्बोदयः ॥ १०७ ॥

हे नाभेय देव, त्वं जय चिरकाल जीयाः । किं कुर्वन् । प्रशमयन्निघ्नन् । 'प्रोन्नासन प्रशमनं प्रतिघातनं वधः' इति हैम्याम् । तथा 'वत्स्यति शमयति च दमयति च' इति क्रिया-कलापे हिंसायै । कम् । मनोभवः कदर्पः स एव भटः वीरस्तम् । किंवत् । महाबोधिवत् । यथा बुद्धः स्मरशूरं प्रशमयामास । 'बोधिसत्त्वो महाबोधः', तथा 'भारलोकरवज्रित्' इति हैम्याम् । द्विक्रमपि । पुनः किंभूतः । कुट्टकः कुपाक्षिकाः अन्यदर्शनेन एव कमलकान-नानि पद्मवनखण्डानि तेषु उन्नमन् साडम्बरीभवन् जलभरेण भवन् वा महीं स्पृशन्ना अकाण्डे अप्रस्तावे प्राट्टपं विनैव चण्डः कठिनः मुशलप्रमाणजलधारावर्षां अम्बुदो मेघः । 'बालातपसिवाब्जानामकालजलदोदयः' इति रघां । 'निद्राणपङ्कजसरसि जलदा-नेहसि' इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभूतः । सलील लीलासहितं यथा स्यात्तथा प्रयासं विनैव दलितानि विध्वस्तानि चूर्णीकृतानि अखिलानि समस्तान्यपि प्रबन्धप्रसवानि अष्टादशसंख्यकाः प्रबला अनुकूलबलत्वात्परैर्मोहमूढतया कातरिभूतैरन्यैर्मतुंमशक्या दोषा दानान्तराय-लाभान्तराय-वीर्यान्तराय-भोगान्तराय-उपभोगान्तराय-हास्य-रति-अरति-अभय-अगुप्सा-शोक-काम-सिध्यात्व-अज्ञान-निद्रा-अविरति-राग-द्वेषरूपा अपगुणा एव दोषातमांसि निशान्धकाराणि तैः कृत्वा स्फुरन्दीप्यमानो विमलो हिमाम्बुदापग-माद्विशदः केवलमनन्यापेक्षं लोकालोकप्रकाशकारकमनुत्तरं पञ्चमज्ञानं तदेवाम्बुदह-बन्धोः कमलसुहृदो दिनकरस्य विम्बोदयः प्रादुर्भावो यस्य ॥

जयामृतविभूतिभागधन इवातिधीरध्वनि-

निरञ्जनतयोदितो जलजवद्विशुद्धाशयः ।

सुधारस इव प्रभो सकलजन्तुजीवातुकौ

भवाद्भवमृतोऽम्बुधेर्जगति पोतवत्तारयन् ॥ १०८ ॥

हे मारुदेवदेव, त्वं जय । त्वं किंभूतः । घन इव मेघवत् अमृत निःश्रेयस सलिल च तस्य तेन वा विभूतिं सपत्तिं शोभां वा भजतीति । चिण्प्रत्यये भाक् । तथा अ-तिशयेन सर्वेभ्यश्चाराचरेभ्योऽभ्यधिकतया धीरो देशनासमये गम्भीरो वा ध्वनिर्वानि-लासो गर्जितं गर्जोरवो यस्य । पुनः किंभूतः । जलजवत् शङ्ख इव । 'ततः प्रियोपात्-रसेऽधरोपे निवेश्य दध्मौ जलज कुमारः' इति रघुवशे । निर्गतमन्नन रागद्वेषोपलेषो

रजोवशुष्कन वा यस्माद्यस्य वा तत्त्वेनोदित' कथितः प्रादुर्भूतो वा । पुनः किभूतः । जलजवत् शङ्खवन्निरेख इव विशुद्धो निष्पापो निर्मलश्च आशयो मनो मध्य च यस्य सः । पुनः किभूतः । सुधारसः पीयूषमिव सकलानां त्रिभुवनभवनोदरघर्तिनां जन्तूनां प्राणिनां जीवातुको जीवनौषधम् । पुनः किभूतः । जगति विश्वे भवभृतो भविकजीवान् भवात्संसारात्तारयन् संसारपरपारवर्तिमुक्तिनगरीं प्रापयन् । किवत् । पोतवत् । यथा पोतो यानपत्रमम्बुधेः समुद्रमध्याज्जनान् सायात्रिकलोकात्रित्सारयति ॥

जयेश इव कालभिच्छ्रितशिवश्च मृत्युंजयो

वह्निरवलम्बतां गगनवत्पदं ज्योतिषाम् ।

युगादिसमये पुनर्जगदशेषसृष्टिं सृज-

न्सरोजतनुजन्मवत्कलमरालीलागतिः ॥ १०९ ॥

हे सुरभीनन्दनकेतन जिन, त्व जय सर्वेभ्योऽप्युत्कृष्टतया प्रवर्तस्व । त्व किभूतः । कालमित् कालं कलियुगं भिनत्तीति । क्लिप्प्रत्यये । पुनः किभूतः । श्रितं शिवं कल्याणं महानन्दश्च । पुनः किभूतः । मृत्युं मरण जयतीति जरामरणरहितत्वात्सिद्धत्वाच्च । क इव । ईश इव । यथा शंभुरपि कालनामान दानवं भिनत्तीति । तथा श्रिता अर्धाङ्गीकृता शिवा पार्वती येन । तथा मृत्युंजयनाम लोके अनाद्यन्तत्वात् वर्तते । पुनः कि कुर्वन् । गगनवदाकाशवत् निर्गतः अवलम्ब आधार आश्रयो वा यस्मात्तस्य भावस्तत्ता वहन्धारयन् । पुनर्ज्योतिषा तेजसां पृष्ठवर्ति भामण्डलभावाद्ब्रह्मक्षत्रतारकाणां च पदं स्थानम् । पुनः कि कुर्वन् । सृजन् विदधत् । काम् । जगदशेषसृष्टिं जगतां भुवनजना-नामशेषां समस्तां कुलशिल्पशिक्षकादिकां सर्गरचनाम् । कः । युगस्यादीं सर्वैकैकव्यवहार-प्रकटीकरणप्रथमसमये । पुनः किभूतः । कलो मनोज्ञो यो मरालो राजहंसस्तद्ब्रह्मी-लया मन्थरत्वेन न त्वौत्सुक्येन त्वरिततया वा चापत्येन वा गतिर्गमन यस्य । किवत् । सरोजतनुजन्मवत् । यथा पद्माङ्गजन्मा विधाता । 'पद्मनन्दनसुतारिरं सुता' इति नैषधे । युगानां कृतद्वापरत्रेताकलिनान्ना कालविशेषाणामादिसमये जगता सुरासुरनरनारक-तिरश्चा समग्रा गृहाहननगरादिका सृष्टिं सृजति स्म । कलमरालेन कृत्वा क्रीडया गमन यस्य हंसवाहनत्वात् ॥

शरत्समयपङ्कजाकर इव प्रसन्नाशयः

कुशेशयपलाशवन्निरुपलेपमावं भजन् ।

प्रमद्वरपदं दधन्न च कदापि भारुण्डव-

द्विशेषक इवालिकं विमलभूषणं भूषयन् ॥ ११० ॥

हे शृषभध्वज जिनेन्द्र, त्व जयेति सबन्धः । त्व किभूतः । शरत्समयो जलवाहवि-रामकालस्तस्य तस्मिन्वा यः पङ्कजाकरस्तटाकः तद्वत् प्रसन्नः प्रसादोपेतः अन्धोऽना-

विल आशयो हृदयं मध्यं यस्य । पुनः किं कुर्वन् । कुशेशयं कमलं तस्य पलाश पत्रं
तदिव निर्गतं उपलेपः संसाराभिष्वङ्गः लिम्पनं च यस्मात्तस्य भावस्तत्ताम् । निर्लेपतामि-
त्यर्थः । भजन्नाश्रयन् । च पुनः कदापि कस्मिन्नपि समये भारुण्डवद्भारुण्डपक्षीव प्र-
मद्वरपदं प्रमादस्थानम् । प्रमत्ततामित्यर्थः । 'जनैव दधत् मा भूः कापि प्रमद्वरः' इति
पाण्डवचरित्रे । पुनः किंभूतः । विमलभूधरं शत्रुजयशैल भूषयन्नलकुर्वन् । क इव ।
विशेषक इव । यथा तिलको ललाट भूषयति ॥ इति हीरसूरिकृता ऋषभदेवस्तुतिः ॥

इत्यभिष्टुत्य सूरेश्वरः श्रीजिनं भालविन्यस्तहस्तद्वयाम्भोरुहः ।

इष्यशाखी फलासेरिवामोदवान्प्राणमद्भूतलालम्बिमौलिस्थलः ॥ १११ ॥

भूतल पृथ्वीपीठमालम्बते इत्येवंशील मौलिस्थल मस्तक यस्य तादृशः सन् सूरी-
श्वरो हीरविजयसूरिवासवः श्रीजिनमृषभदेवं प्राणमत्प्रणामनाम नमस्करोति स्म । किं
कृत्वा । भाले ललाटे विन्यस्तं स्थापितं हस्तयोर्द्वयं करयोर्युगलमेवाम्भोरुह कमलं येन
तादृशः सन् इति पूर्वांशकाव्यैरभिष्टुत्य स्तुतिं कृत्वा । किंभूतः सूरिः । फलासेः श्रीश-
त्रुंजययात्राऋषभदेवदर्शनादिरूपफलस्य प्राप्तेः सकाशादामोदवान् परमानन्दकन्द-
कन्दलितहृदयः । क इव । इष्यशाखीव । यथा वसन्ततरुभूतले मेदिनीमण्डले मिलन्त्यो
मस्तकस्य शिखरस्य शाखा यस्य तादृशः फलानामुपलक्षणात्पल्लवपत्रकुसुमाना च ल-
भादामोदवान्परिमलकलितः प्रकर्षेण नमति ॥

निववृते प्रमदेन्दिरयान्वितः स जिनगर्भगृहान्तरतस्ततः ।

चतुरिकोदरतोऽभिनवोढया वर इवामृतदीधितिक्वत्रया ॥ ११२ ॥

ततो जिनस्तुतिस्तुतिकरणानन्तरं स सूरिजिनस्य ऋषभदेवस्य यो गर्भगृहो गर्भा-
गारस्तस्यान्तरतो मध्यान्निववृते निवृत्तः पश्चाद्भवले । 'निववृते स महार्णवरोधसः'
इति रघौ । बहिराजगामेत्यर्थः । किलक्षणः । प्रमदेन्दिरया प्रमोदलक्ष्म्या अन्वितो
युक्तः । क इव । वर इव । यथा वरयिता परिणेत्य अभिनवोढया तात्कालिकपरि-
णीतया अमृतदीधितिक्वत्रया चन्द्रमुख्या आह्लादकृद्द्वन्दया सहितः । चतुरिकोदरतः
'चरुरी' इति प्रसिद्धाया मध्यतः गर्भान्निवर्तते वहिरागच्छति ॥

शांभवाह्नहिरुपेत्य सन्ननः पर्षदो वसुमतीपतेरिव ।

द्वारि धीसख इव प्रवेशने धर्मकृत्यविधये स आसितः ॥ ११३ ॥

स हीरसूरिः द्वारि प्रासादद्वारदेशे आसित उपविष्टः । कस्मै । धर्म्याणि धर्मसवन्वीनि
दीक्षोपस्थापनात्रतोच्चारादीनि कृत्यानि कार्याणि तेषां विधिः शास्त्रोक्तप्रकारेण करण
तदर्धम् । क इव । यथा सन्निवः प्रधानः धर्म्याणां न्यायव्यवहारोपलक्षितकार्याणां राज-
प्रजासबन्धिनां विधये प्रवेशने आसितो भवति । किं कृत्वा । शांभवाचार्यकरसव-
न्धिनाः सन्ननः मन्दिराह्नहिर्वाह्यप्रदेशे उपेत्यागत्य । कस्या इव । पर्षद इव । यथा धी-
सखो वसुमतीपतेः पर्षदः सभाया बहिरेत्य सिंहद्वारे राजप्रजाकार्यार्थमुपविशति ॥

अदीक्षयत्तत्र स कांश्चिदिभ्यतनूमवान्गौतमवद्गुण्डीन्द्रः ।

कांश्चित्ककुश्रेष्ठिमुखाङ्गभाजस्तुर्यत्रतोच्चारमकारयच्च ॥ ११४ ॥

तत्र प्रासादद्वारे गणिनमनूचानानानिन्द्रः पुरंदरः गणनायको वा कांश्चिदिभ्यतनू-
भवान् व्यवहारिनन्दनानदीक्षयत्प्राज्ञाजयद्दीक्षां ददाति स्म । किञ्चत् । गौतमवत् । यथा
गौतमस्वामी इभ्याद्यङ्गजान् दीक्षयति स्म । पुनः कांश्चित् अपहिल्लपाटकपत्तनसत्ककुनाम
श्रेष्ठी प्रमुखो मुख्यो येषां तादृशानङ्गभाजो भव्यास्तुर्यत्रतं ब्रह्मचर्यं तस्योच्चारं प्रत्या-
ख्यानमकारयत् ब्रह्मचर्यमुच्चारयति स्म ॥

पुण्डरीकान्तिकस्यासुरथोद्दिश्य वशीव सः ।

श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यं वृषाङ्कवदभाषत ॥ ११५ ॥

अथ दीक्षादानानन्तरं पुण्डरीकनामा ऋषभदेवप्रथमभृत्तन्मूर्तेरन्तिके समीपे तद्देवकु-
लिकामागस्य तत्पार्श्वे एव स्थास्तुस्तिष्ठतीति एवशील एतावता मूलप्रासादद्वारादुत्थाय
पुण्डरीकमूर्तेः पार्श्वे आगत्योपविष्ट इत्यर्थः । तादृशो वशी जितेन्द्रियः सूरिर्विशो या-
त्रिकलोकासुद्दिश्य श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यं विमलचलमहिमानमभाषत कथयति स्म । किं-
वत् । वृषाङ्कवत् । यथा ऋषभदेवः पूर्वं सिद्धशैलमाहात्म्यं भाषते स्म ॥

यत्तीर्थेऽन्यत्र शुद्धाध्यवसितिविशदध्यानतः पूर्वकोट्या

प्राणी वध्नाति पुण्यं भवति भवभृतां तत्क्षणेनाप्यमुष्मिन् ।

भेतव्यं पातकेभ्यो भुवि न भविजनैर्भेद्यनिर्भेददक्षे

क्षमाभृत्यस्मिञ्शरण्ये पुनरहिमरुचीवान्धकारोत्करेभ्यः ॥ ११६ ॥

अन्यत्र अपरस्मिन्तीर्थे शुद्धा निष्पापा या अच्यवसितिरध्यवसायः शुभपरिणामस्तेन
कृत्वा यद्विशदं शुल्कध्यानं तस्मात्सप्ततिवर्षकोटिलक्षषट्षश्रावत्कोटिसहस्रवर्षमानपू-
र्वाणां कोट्यां शतलक्षैः कृत्वा यत्पुण्यं शुभकर्म प्राणी वध्नाति जन्तुरुपार्जयति तत्पुण्यं
तावत्प्रमाणं सुकृतममुष्मिन् शत्रुञ्जये तत्क्षणात्स एव क्षणस्तत्क्षणस्तस्मात् । तत्काल
एवेत्यर्थः । अष्टादशनिमेषैरेका काष्ठा, द्वाभ्यां काष्ठाभ्यामेको लवः, पञ्चदशमिल्लैर्वैरेका
कला, द्वाभ्यां कलाभ्यामेको लेशः, पञ्चदशमिल्लैश्चैरेकः क्षणः, षड्भिः क्षणैरेका घटिका,
द्वाभ्यां घटिकाभ्यां सुहूर्तम्, इत्यादिकालमानम् । भवभृतां भविनां भवति जायते ।
पुनर्भुवि पृथिव्यां शरणागतवज्रपञ्जरे अस्मिन् शत्रुञ्जयनाम्नि पर्वते पृथ्वीपती च सति
भविजनैर्भेदिकलोकरान्तदुःखदातृत्वाद्द्वैरिभूतेभ्यः पातकेभ्यः कथञ्चित्प्रमादात्पापानि
कृत्वा न नैव भेतव्यं न भयमानेयम् । किंभूते । भेद्यानि भेतुं योग्यानि दुःकर्माणि तेषां
निर्भेदे घातने निवारणे दक्षे निपुणे । यदुक्तं शत्रुञ्जयमाहात्म्ये—‘न भेतव्यं पातकेभ्यः
प्रमादिभिः । श्रयतामेकवेले श्रीसिद्धक्षेत्रकपालकम् ॥’ कस्मिन्निव । अहिमरुचीव । यथा
अभ्युदिते सहस्रकिरणे अन्धकाराणां ध्वान्तानां भयं नानांयते । हिमादन्या अ-

हिना उष्णा रजः क्षिरा यस्य । चतुष्कं माघे—‘सद्यन्महिमरादिभ्यांति शोकांशुरलं
 इमुदवननपथि श्रीमदम्भोजकन्दम् । त्यजति नन्दुल्लङ्घः प्रीतिमांश्चन्द्राब्जो हृत्विधि-
 कलितानां ही दुरन्तो विपाकः ॥’

अहंद्भेगनवेदमनीच तततं संत्यज्यतेऽस्मिन्मिथः

पारिन्द्रद्विरदादिजन्मिनिवहैराजन्मिद्वैपिता ।

राज्ये नीतिमतः क्षितेरधिपतेर्नाता इवोर्वीत्पृष्ठां

सर्वे सन्त्यज्यतोभया यदचलोत्सङ्गे पुनः स्थायुकाः ॥ ११७ ॥

भो भव्याः, अस्मिन् शत्रुंजये सततं निरन्तरं पारिन्द्रद्विरदादिभिः सिंहहस्तिप्रमुदं ।
 आदिशब्दाध्याप्रधेदुवित्रपृष्ठाणां नारमूपकनचूरनागाद्यैः । अन्यैरपि बहुभिरहिभिः प्राणि-
 पैर्भ्यः परस्परं जन्म मर्यादीकृत्याजन्म अवतारसुत्पत्तिमारभ्य । मरणान्तं चावदित्यर्थः ।
 आजन्मने विद्वैपिता वैरिभावः संत्यज्यते मुच्यते । कस्मिन्निव । अहंद्भेगनवेदमनीच ।
 यथा जिनेन्द्रसनवसरणे सर्वैः प्राणिभिर्निधो वैरं संत्यज्यते । चतुष्कम्—‘साराही
 सिंहशावं स्पृशति सुतपिया नन्दिनी व्याग्रणेत्तं माजारी हंसवालं प्रणयपरवशा मेदि-
 कान्ता भुजङ्गम् । वैराभ्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽप्ये त्यजन्ति शि-
 त्वाभ्यान्वैकहृदप्रणमितकहृषं योगिनं क्षीप्नोहम् ॥’ पुनर्यदचलोत्सङ्गे चस्य शत्रुंजयस्य
 पर्वतस्योत्सङ्गे कोडे स्थायुका वसनशीलाः सर्वे स्वपरजातीयाः प्राणिनः न विद्यते कुर-
 क्षित्कलाक्षनापि मयं येषां ते सद्युतोभया निर्माका अज्ञातभयाद्भानाः सन्ति विद्वन्ते ।
 कस्मिन्निव । राज्य इव । यथा नीतिमतो न्यायवतः क्षितेरधिपते राज्ञो राज्ये उर्वीत्पृष्ठा
 मानवानां प्राताः सन्नुहा अक्रुतोभया भवन्ति ॥

स्वर्णोदयार्जुदद्भ्रह्मगिर्याद्यष्टशतोन्नितैः ।

सुतैरिचोत्तुङ्गशृङ्गैः परितः परिवारितः ॥ ११८ ॥

यः श्रीशत्रुंजयपर्वतः सचुर्ङ्गगनावगाहिभिः शृङ्गैः शिखरैः परितः सर्वैश्चतुर्द्वि-
 व परिवारः परित्च्छेदः संजातोऽस्येति परिवारितः । परिवारयुक्तो जात इत्यर्थः । कि-
 भूतैः शृङ्गैः । स्वर्णगिरिः-उदयगिरिः-अर्जुदगिरिः-ब्रह्मगिरिः एते चत्वारः शैला अर्द्ध
 प्रथमं यस्य तादृशेन अष्टाभिरधिकेन शतेन उन्मितैः प्रमणीकृतैः । उन्नतैश्च—उर्वैः
 शिरोभिः अथ वा उत्क्रान्त्येन तुङ्गेभ्योऽपि महद्भ्रधोऽपि तुङ्गैर्नहन्ति । ‘तं मानसुङ्गवदा
 चतुर्पति लक्ष्मीः’ इति मज्जानरत्तवे । मानेन तुङ्गे महान् इति मानदुःखः । उर्व-
 नन्दनैरिव परिवारकलितः ॥

तीर्थमास्ते न विश्वेऽप्यदःसंनिभं विश्वकर्त्रेति रेखा किमेषा कृता ।

स्वर्गिणां निम्नगावत्पुनानां जनान्यत्र शत्रुंजये भाति कल्लोलिनी ॥ ११९ ॥

यत्र शत्रुंजये शैले शत्रुंजयनाम्नी कल्लोलिनी भाति नदी शोभते । किं दुर्गना ।

जनान् भविकलोकान् पुनाना पवित्रीकुर्वाणा । किञ्चत् । निम्नगावत् । यथा स्वर्गिणां देवानां निम्नगा गङ्गा परशासनलोकप्रसिद्धया लोकान्पुनीते । उत्प्रेक्ष्यते—त्रैलोक्येऽपि विश्वत्रयेऽपि अदःसंनिभम् अस्य विमलद्रेः संनिभं तुल्यमन्यतीर्थं नास्ते लोकान् जगज्जनाति वक्तु वा विश्वकर्त्रा जगत्प्रकारकेण विधिना एषा प्रत्यक्षलक्ष्या शत्रुंजया नदी किमु रेखा कृता विहितेव ॥

केवलज्ञानितीर्थेशतीर्थे पुरा स्नात्रनिर्मित्सयेज्ञानजम्भद्विषा ।

सिद्धसिन्धोर्मुदानायि यस्मिन्नसौ जह्नुनेव प्रवाहो नगेऽष्टापदे ॥ १२० ॥

पुरा पूर्वं गतचतुर्विंशत्यास्तृतीयारकसादिसमये केवलज्ञानिनामा प्रथमतीर्थकरस्तस्य तीर्थं शासने चारके वा तस्मिन् जिते विश्वमाने वा यस्मिन् शत्रुजयनात्ति नगे गिरौ प्रथमस्थापितप्रासादे स्नात्रनिर्मितसया अर्थोत्केवलज्ञानितीर्थकृन्मूर्तेरेव स्नात्रस्य कर्तुमिच्छया ईशाननाम्ना द्वितीयपदे लोकनायकेन जम्भद्विषा इन्द्रेण सिद्धसिन्धोर्वेताब्ज-शैलान्तर्वर्तिन्या गङ्गाया मध्यादसौ शत्रुजयाभिधाना सिन्धुरा नायता आनीता वा इत्येया कथा शत्रुंजयमाहात्म्येऽस्तीति । केनेव । जह्नुनेव । यथा सगरचक्रिणः षष्टिसहस्रसुतेषु ज्येष्ठेन नन्दनेन अष्टपदाभिधाने नगे भूषरे अर्थात्काश्चनप्रासादमणिमयप्रतिमारक्षाकृते । दण्डरत्नकारितसहस्रयोजनोद्वेषकैलाशशैलपरितः खातिकाखातपूरणार्थमित्यर्थः । सिद्धसिन्धोः संनिधिवातिमन्दाकिन्या एव प्रवाहो दण्डरत्नेनैव पानीयोऽय आनायि इत्येषामपि कथा शत्रुंजयमाहात्म्ये एवास्ते ॥

रसकूपीदिव्यौषधीसुवर्णमणिरत्नभूमिरेष गिरिः ।

शिव इव सकलाः सिद्धीः पुनर्दधानः श्रियं श्रयते ॥ १२१ ॥

एष शत्रुंजयाख्यो गिरिः पर्वतः श्रियमद्वैतवैभवत्वेन शोभां श्रयते घत्ते । किंभूतः । रसकूपीनां लोहताम्रादीनां हेमविधायकै रसैः परिपूर्णानां लघुकूपानां तथा दिव्यानां देवाधिष्ठातृत्वेन मह्यप्रभावाणामौषधीनां सुवर्णरजतकारकाष्ठमहाभयस्त्रन्मकरोगविनाशकनिधिद्रव्यादिदर्शकाखिलकामितकारकादीनां विविधजटिकानां सुवर्णानामुपलक्षणाद्रूप्यत्रपुषीसकताम्रलोहादीनां मणीनां चन्द्रकान्तादीनां रत्नानां कर्कतनप्रमुखानां भूमिरथास्त्र-र्णादिखनीनामुत्पत्तिस्थानम् । पुनः किं कुर्वाणः । सकलाः सर्वजातीयाः सिद्धीर्दधानो धारयन् घत्ते । धारणं तु युक्तमेव । यतः स्वस्मिन् स्वस्य वा यद्भवति तत्परस्मै दीयते परं स्वस्मिन्नेव यन्न भवति तत्परस्मै कृतो दीयते । अथै तु एकतानो भवन्मानसानिश्चस्वाराधकानामैहिकामुष्मिकाः सर्वाः सिद्धीः प्रदत्ते । क इव घत्ते । शिव इव । यथा ईश्वरोऽखिला लघिमा-वशिता-ईशिता-प्राकाम्यं-महिमा-अणिमा-व्यत्रकामावसायसाथित्वं-प्राप्तिः इत्यष्टसिद्धीर्दधाति ॥

सूर्योद्यानं सुरेन्दोर्दिशि विपिनमिव स्वःसदां भाति यस्मिन्-

न्सर्गोद्यानं त्वपाच्यां दिशि गिरिकमलानीलचेलं किमेतत् ।

चन्द्रोद्यानं प्रतीच्यां विविधसुमभरैर्भूषितं भूषणैः किं

लक्ष्मीलीलाविलासं धनददिशि पुनः किं तदीयं निकुञ्जम् ॥ १२२ ॥

यस्मिन् शत्रुंजये सुरेन्दोरिन्द्रस्य दिशि पूर्वस्या सूर्योद्यानं भाति । उत्प्रेक्ष्यते—स्व-
सदा देवानां विपिनं काननं नन्दनवनमिव । पुनः अपाच्यां दक्षिणस्या दिशि
स्वर्गोद्यानं राजते । उत्प्रेक्ष्यते—गिरिकमलाया विमलाचललक्ष्म्याः नीलं मरकतच्छवि
चेलं वल्लमिव । पुनः प्रतीच्यां पश्चिमायां दिशि चन्द्रोद्यानं आजते । किंभूतम् ।
विविधानि नानाप्रकाराणि रक्तपीतनीलकृष्णश्वेतादिवर्णानि सुमानि पुष्पाणि तेषां ररि-
समूहैर्भूषितं शोभितम् । उत्प्रेक्ष्यते—किंभूतः । भूषणैरभरणैरिवालकृतम् । पुनर्धनद-
दिशि उत्तरस्यां लक्ष्मीलीलाविलासं नाम वनं शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—तदीयमुत्तरदिक्पते-
र्धनदस्य संवन्धि निकुञ्जमुद्यानं चैत्ररथं वनमिव । 'विमानं पुष्पकं चैत्ररथं वनं पुरी
प्रभा' इति हैम्याम् । निकुञ्जशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः । इदं वर्णनमग्रेऽपि प्रोच्यमानं
शत्रुंजयमाहात्म्यादितो ज्ञेयम् । अद्युना तु तेषामलक्ष्यत्वेनेति ॥

राकामृगाङ्गा इव यत्र पद्माकरा रमां कांचन चिन्वते स्म ।

कुण्डान्यखण्डान्यपि नागगेहात्पीयूषकुण्डानि किमुद्धृतानि ॥ १२३ ॥

यत्र शत्रुंजये राकाणां यः सुपूर्णः षोडशकलाकलितश्चन्द्रो भवेत् । 'राका पूर्णं
निशाकरे' इति हैम्याम् । पूर्णिमासीनां मृगाङ्गाश्चन्द्रा इवामृतपूरिताः पद्माकरास्तटाकाः
कांचन वचनविषयातीतां रमां लक्ष्मीं चिन्वते पुष्पन्ति । पुनर्यत्र गिरौ अखण्डानि अ-
भद्रानि अक्षतानि कुण्डानि हृदयेदा जलाशयविशेषाः शोभन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—नागगे-
हात्पातालादुद्धृतानि गृहीत्वा आनीतानि किं पीयूषकुण्डानि अमृतकुण्डानीव । पाताले
हि नव सुधाकुण्डानि सन्ति । चदुक्तं पञ्चमीस्तुतौ—'यात्वा देवाधिदेवागमदशमसु-
धाकुण्डमानन्दहेतुः' इत्यागमरूपं दशमं सुधाकुण्डम् । तथा नैषधवृत्तौ—'क्षिति फणाम-
ण्डले रक्षन्ति धारयन्तीति क्षितिरक्षिणो नागाः । यथा यत्क्रयाश्रवणात् पूर्वं फणिप्रभृ-
तयो नवसुधानां कुण्डानां रक्षिता कुण्डानि नामृतरोऽभूवत्तथा रक्षयन्ति' इति ॥

कलितललितरङ्गचुङ्गतारङ्गसङ्गी-

मिलद्वलिकुलकेलीस्मेरदम्भोजपुञ्जः ।

श्रियमयति तटाकश्चिल्लणारख्योऽत्र नन्दी-

सर इव दनुजारिश्रेणिभिः सेव्यमानम् ॥ १२४ ॥

अत्र शत्रुंजयशैले चिल्लण इति आख्या नाम यस्य तादृशः तटाकः श्रिय शोभाम-
यति गच्छति । प्राप्नोतीत्यर्थः । किंभूतः । कलितं ललितं गमनागमनादिविलासो वैस्ता-
दृशाः तथा रङ्गन्तश्चलन्तस्तुङ्गा उच्चैस्तरा गगनावगाहिनस्तारङ्गाः कल्लोलसमूहा । अत्र
समूहार्थेऽणप्रत्ययः । तथा 'वारवारं तारतरस्वरनिर्जितगङ्गातारङ्गाम्' इति पद्मसुन्दर-

तभारतीस्तोत्रे । तेषां सङ्गोऽस्वस्थास्मिन्वा । पुनः किंभूतः । मिलन्तो मकरन्द-
पानार्थं लोलुपतया व्यागल एकत्रावस्थितिं कुर्वन्तो ये अलिनो भ्रमरास्तेषां कुल
सजातीयवृन्दानि । 'कुल तेषां सजातीनाम्' इति हैम्याम् । तेषां केली कीडा यत्र
तादृशः स्मेरन्विकाश प्राप्नुवन् । 'स्मेरदम्भोजखण्डाभिः' इति पाण्डवचरित्रे ।
अम्भोजानां कमलानां पुञ्जो व्रजो यत्र । उत्प्रेक्ष्यते—नन्दीसर इव । यथा पूर्वोक्तवि-
शेषणविशिष्टमिन्द्रसरोवरं श्रियं श्रयति । एतद्वयमपि किंभूतम् । दनुजानां दान-
वानामरयो वैरिणो देवास्तेषां श्रेणिभिर्धोरणीभिः सेव्यमानम् । मोक्षार्थं क्रीडार्थं च
चिह्नणनन्दीसरसोर्विशेषणम् ॥

कचिदुपरिकर्पदिंप्राक्सरः पालिशालि

स्मितशिखरिशिखाप्रस्थायुकानेकपक्षि ।

विलसति विमलाद्रौ खां जडाधारभावा-

भ्युदितजगदकीर्तिं हन्तुमेत्य स्थितं किम् ॥ १२५ ॥

विमलाद्रौ शत्रुंजयशैले क्वचित्कुत्रापि स्थानके उपरि अधिल्लकाप्रदेशे कर्पदिं इति
शब्दः प्राक् पूर्वं यस्य तादृशं सरो विलसति शोभते । किंभूतम् । पाली सेतौ जलवा-
रणके क्षालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलाः, तथा सिता विकसिताः कुसुमिताश्च ये शिखरिणः
पादपास्तेषां शिखानां शाखानामग्रेषु उपरितनप्रदेशेषु स्थायुका वसनशीलास्त्रिष्टन्ती-
लेखशीला उपविष्टा अनेके विविधजातीचः पक्षिणो विहंगमा यत्र तत् । उत्प्रेक्ष्यते—
खां खकीर्त्यां डलयोरैक्याद्भावप्रधाननिर्देशाच्च जलाधारत्वेन अथ वा भावप्रधानत्वेन
विना जडानामाधारत्वेनाभ्युदिता प्रकटीभूतासुत्पन्नां वा जगति विश्वे अकीर्तिमपयशो
हन्तुं किं निवारयितुमिवैस्वागल स्थितम् ॥

स्फुटमिव घटितानां वेधसा स्फाटिकानां

क्वचन खनिरपूर्वा तण्डुलानां विभाति ।

उदयति किल दृष्टेः सादिमालुः पुरस्ता-

दिव शतधृतिपुञ्ज्याः केसराङ्कुरराजी ॥ १२६ ॥

शत्रुजये क्वचन वह्निःप्राकारप्रतोलीप्रवेशानन्तरमेव पुरो भूमौ स्फाटिकानां स्फटि-
कोपलमयाना तण्डुलानां चोक्षानामपूर्वा असाधारणा खनिराकरो विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—
वेधसा दृष्टिकर्त्रा घटितानामिव निष्पादितानामिव । कथम् । स्फुटं प्रकटं यथा स्यातथा ।
किलेति श्रूयते निश्चितं वा । यदेतदित्यमेव दृश्यते च । सा चोक्षकखविरादिमालुः युगा-
दिदेवजनन्या लोकेऽप्यादिमाता देवीविज्ञेया सैव मरुदेवा तस्या दृष्टेः पुरस्तादेवोद-
यति प्रादुर्भवति । केव । केसराङ्कुरराजीव । यथा शतधृतेर्ब्रह्मणः पुञ्ज्या नन्दिन्याः सर-

खल्या दृष्टेरग्रे कुङ्कुमप्ररोहमण्डली प्रादुर्भवति । कार्दर्भरजनपदे सरस्वतीदृष्टेः पुरो धुम-
णमुद्गच्छति, अन्यत्र कुसुम्भक इति श्रूयतेऽद्यापि ॥

हृदभिलषितसिद्धीरैहिकामुष्मिकाद्या-

स्त्रिजगति ददतो मे के पुरो यूयमाध्वे ।

इति किमु सुरवृक्षानैहिकार्थान्ददानां-

स्तृणयति खगरावैर्यद्वटः सिद्धनामा ॥ १२७ ॥

सिद्ध इति नाम यस्य तादृशो यो वटः न्यग्रोधः यस्य शत्रुजयस्य वटो यद्वटः
प्लक्षः । 'सिद्धवट' इति प्रसिद्धः । स खगानां पक्षिणा रावैर्विरुतैः इह लोके भवा ऐहिकास्ते
च ते अर्था अभिलाषास्तान्ददानान्पूरयतः सुरवृक्षान् कल्पद्रुमान् तृणयति तृणप्रायान्
कुरुते । अवगणयतीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः किमु । इति किम् । त्रिजगति त्रैलो-
क्येऽपि । त्रिभुवनजनानामित्यर्थः । ऐहिका इहलोकसबन्धिनीः आमुष्मिकाः परलोकसं-
बन्धिनीः हृदभिलषिता हृदयेन मनसा कामिताः सिद्धीर्ददतो यच्छतो मे मम पुरोऽप्ये-
भोः कल्पवृक्षाः यूय के वराका आध्वे वर्तध्वे । अकिञ्चित्करत्वेन न केऽपीत्यर्थः ॥

यस्मिन्नित्थमशापि पात्रसलिलक्षेपात्क्रुधा साधुना

काकः कोऽपि कदापि मास्त्वह नगे जातप्रवेशः क्वचित् ।

मातङ्गो महतामिवौकसि ततस्तत्राप्यभूदक्षयं

स्थाने तद्वचसाम्बु पद्मनदवद्विश्वैकमाहात्म्यभृत् ॥ १२८ ॥

यस्मिन्नगे विमलाद्रौ पात्रान्नालिकेरामत्रात् 'उलषो' इति प्रसिद्धात्सलिलस्य ज-
लस्य क्षेपात्क्षेपणाल्लोकोक्त्वा डोलणात् क्रुधा कोपेन केनापि अनिर्दिष्टनाम्ना साधुना
मुनिना कोऽपि स्वपात्रपानीयक्षेपकः काकः इत्थममुना प्रकारेणाशापि शतः । इत्थं कथम् ।
यदिह नगे अस्मिन् शत्रुजये क्वचित्क्रुत्रापि शैलसबन्धिनि प्रदेशे स्थानके कदापि कस्मिन्नपि
प्रस्तावे कोऽपि कश्चिदपि लज्जातीयः काको वायसो जातो भूतः प्रवेशः समागमो यस्य
तादृशो मा भूत् मास्वाम् । कोऽपि काको मात्रागच्छत्वित्यर्थः । क इव । मातङ्ग इव ।
यथा चाण्डालो महतामुत्तमजातीयानामोक्त्सि गृहे जातप्रवेशो भवेत् । ततः सापदाना-
नन्तरं मध्यदिनदिनकरप्रसरत्करनिकरप्रवलतापोद्भूतप्रभूतदृषाशुष्यन्मुखोष्ठताड्यसना-
स्याकुलबालवृद्धादिसंप्रजनार्थार्थान्भ्यर्थनोत्पन्नानुकम्पाद्भीषन्मनस्तथा तद्वचसा तस्मैव
साधोगिरौ तत्रापि स्थाने तस्मिन्नेव पानीयक्षेपणप्रदेशे तीर्थातिशयप्रकटनार्थमक्षयं न
विद्यते क्षयो रिक्तीभावो यस्य तादृशमम्बु पानीयमभूत् जातः । अमुनाप्यक्षीगमेव
वारि वर्तते । 'उलखाश्लो' इति नाम्ना प्रसिद्धमास्ते । किं वत् अक्षीणम् । पद्मन-
दवत् । यथा पद्महृदे अक्षयमम्बु वर्तते । किंभूतमम्बु । विश्वे त्रैलोक्येऽप्येकमद्वैत मा-
हात्म्य महिमानं विभतीति ॥

महीपालभूभृन्मुखाणामिवैतन्नृणां कुष्ठकष्टादिनिर्घातनिष्णम् ।

मरुल्लोककल्लोललीलायमानारविन्दव्रजं सूर्यकुण्डं विभाति ॥ १२९ ॥

एतत्प्रत्यक्षं पार्श्ववर्ति सूर्यकुण्डं विभाति । किंभूतम् । मरुता वायुवेगेन लोला-
श्चलीभूता ये कल्लोलस्तरदास्तेषु लीलायमानो लीलया आचरन् अरविन्दानां कम-
लानां व्रजो यत्र । पुनः किंभूतम् । नृणां सर्वजनानां कुष्ठान्यष्टादशजातीयमहारोगविशेष-
पास्तेषां कष्टानि अद्वादिगलनादिकृच्छ्राणि तान्यादौ प्रथमं येषां तादृशानि शोकापत्प्र-
खटुःखानि तेषां निर्घातो मूलोच्छेदनं तत्र निष्ण निपुणम् । केषामिव । महीपालभूभृत्प्र-
मुखाणामिव । यथा साधिताप्रतिहतखड्गायनेकविद्यासिद्धस्य स्वयवरपरिणीतगुणमुन्दरी-
मर्तुं, रोगाकुल्येऽपि विजितप्रतिपक्षक्षमाभृलक्षस्य महीपालनाम्नो राज्ञः कुष्ठकष्टनि-
र्भेदकमासीत्तथा परेषामपीति बोध्यम् । महीपालकथा तु शत्रुजयमाहात्म्येऽस्तीति ॥

पुण्डरीकाचलोर्वीव महिमैकनिकेतनम् ।

राजादनी विभात्येषा मुषिताशेषकल्मषा ॥ १३० ॥

एषा प्रत्यक्षकथा राजादनी क्षारिका 'रायणि' इति प्रसिद्धा विभाति । किं-
भूता । मुषितानि मूलाहुच्छिन्नानि अशेषाणि समस्तानि कल्मषाणि पापानि यथा ।
पुनः किंभूता । महिम्नां माहात्म्यानामेकमद्वैतं निकेतनम् । केव । पुण्डरीकाचलस्य
शत्रुंजयादेरुर्वी भूमीव ॥

ऐहिकामुष्मिकानल्पसंकल्पितान्यङ्गभाजां सृजन्ती त्रिलोकीभुवाम् ।

वेधसा स्वर्गिणां गौरपूर्वव या निर्मिता राजते यत्र राजादनी ॥ १३१ ॥

यत्र शत्रुजये राजादनी राजते । उत्प्रेक्ष्यते—या राजादनी वेधसा सृष्टिकर्त्रा अ-
पूर्वान्याभ्यः कामधेनुभ्यो लक्षणरसाधारणा गीर्धेनुः कामदुधा निर्मिता निष्पादिता ।
किं कुर्वती । त्रिलोकीभुवां जगत्रितयजन्मना अङ्गभाजां देहभाजां सुरासुरनराणां प्रा-
णिनामैहिकानि इहलोकभवानि रोगापनयनसंपत्करणादिमानि आमुष्मिकाणि परलोकभ-
वानि स्वर्गपवर्गादिकानि यान्यनल्पानि भूयासि । समस्तानीत्यर्थः । संकल्पितानि मनः-
कामितानि । मनोरथानित्यर्थः । सृजन्ती कुर्वन्ती । संपूरयन्तीत्यर्थः ॥

वर्षत्यसौ शिरसि संघपतेः पयोभि-

जम्भारिराजिरिव जन्ममहे जिनेन्दोः ।

मुक्त्यङ्गना पुनरियं वयसीव रङ्गा-

त्पुंसानुषङ्गयति संगमकामुकेन ॥ १३२ ॥

असौ राजादनी संघपतेः संघनायकस्य 'सघवी' इति लोकप्रसिद्धस्य शिरसि मस्तके
क्षीरवत्त्वेन पयोभिः क्षीरैर्वर्धति । जम्भारिराजिरिव । यथा जन्ममहे जननमहोत्सवं

जम्भारीणामिन्द्राणां राजिः श्रेणीः जिनेन्दोः जिनचन्द्रस्य उत्तमाहोपरि एककोटिषष्टि-
लक्षप्रमितपक्षविंशत्योजनोत्तुहद्वादशयोजनपृथुलकलशयोजनोन्मितनालनिर्मुक्तविधिधती-
र्योदकैर्वर्षति । पुनरियं राजादनी संगमकामुकेन मिलनामिलापुकेण पुंसा पुरुषेण
सार्धं मुक्त्वङ्गनां सिद्धवधूमनुषङ्गयति संगम कारयति । केव । वयसीव । यथा प्रियसखी
संगम कर्तुं काङ्क्षता मनोमिलयितेन केनचित्तरुणेन समं तत्तरुणाङ्गसंगमकृते सुचिरमु-
त्कण्ठितां स्वां सखीमनुषङ्गयति मेलयति ॥

संप्राप्तः पूर्ववारान्नवनवतिमितानादिदेवस्तलेऽस्या-

स्तत्रार्चैर्वार्चनीयास्त्यसुरनरमरुत्पुंगवैः पादुकास्य ।

अश्रयत्पर्णादिचूर्णैर्भुवनतनुभृतां भूतचेतालरक्षो-

यक्षाद्याशेषदोषानपहरति पुनर्या च रोगान्सुधेव ॥ १३३ ॥

अस्या राजादन्यास्तले अधःप्रदेशे मूलपार्श्वे छायायां वा नवनवस्या मितानेकोनश-
तप्रमाणीकृतान् पूर्ववारान् पूर्वाणां वर्षवासरसंख्याका वेला आदिदेवो वृषभस्वामी
संप्राप्तः समवसतः । यदुक्तम्—‘नवनवतिपूर्ववारान् यस्मिन् समवसरयुगादिजिनः ।
राजादनीतस्तले विमिलगिरिरय जयति तीर्थम् ॥’ इति पूर्वार्चार्थप्रणीतस्तवे । पुनस्तत्र
राजादन्यास्तले अर्चैव अर्हत्प्रतिमेव । अर्चाशब्देन पूर्वसूरिभिः प्रतिमा प्रोक्तास्ति ।
यथा—‘अवनितलगतानां कृत्रिमाकृत्रिमाणां वरभवनगतानां दिव्यवैमानिकानाम् । इह
मनुजकृताना देवराजाचितानां जिनवरभवानाना भावतोऽर्चा नमामि ॥’ इति । अस्या-
दिदेवस्य पादुका पदप्रतिमा । पदद्वन्द्वप्रतिकृतिरित्यर्थः । अस्ति वर्तते । किंभूता । अ-
सुरा दानवा नरा मानवास्तथा मरुतो देवास्तेषां पुंगवैः प्रधानैरिन्द्रादिभिरर्चनीया
पूजयितु योग्या पूजिता च । पुनर्अश्रयतां स्वयं निपतता भूपीठे वातादिना न तु क-
राकर्षणादिना पर्णादीना पल्लवपुष्पपत्रकलिकाफलशाखाच्छलिप्रमुखाणां चूर्णैः क्षोदैः
कृत्वा भुवनतनुभृतां जगज्जनाना भूतचेताला देवविशेषा रक्षांसि रात्रिचरा मनुष्या
सिद्धराक्षसादिविद्या देवजातीया वा इति द्विधा यक्षा वटवासिनस्त्वे आद्याः प्रथमा
येषां ते पिशान्च्रेतव्यन्तरयोगिनीशाकिन्यादयस्तेषामशेषाः समस्ता दोषा उपहवास्तान्
या अपहरति निर्णाशयति । च पुनर्या रोगान् समस्तानप्यामयानपाकरोति । केव ।
सुधेव । यथा पीयूषं देवभोज्य पीतं सन्निःशेषान् गदानपनयति ॥

श्रीवाचंयमपञ्चकोटिकलितः श्रीपुण्डरीको गणी

चैत्र्यामत्र दिने महीमिव जयी सिद्धिं मुदासाधयत् ।

यत्किञ्चित्क्रियते जनैरिह नगे दानोपवासादिकं

तत्स्यात्तेन दिनेऽत्र कोटिगुणितं दानं सुपात्रे यथा ॥१३४॥

श्रीभिज्ञानदर्शनचारित्रलक्ष्मीभिरुता वाचंयमा महामुनयस्तेषां पञ्चसंख्याकभिः को-

टिभिः शतलक्षाभिः कलिजः सहितः । तथा कोटिशब्दो इत्यः स्त्रीलिङ्गाचिवदाकारान्तः । यदुक्तम्—'क्रियती पञ्चरहस्री क्रियती लक्षा च कोटिरपि क्रियती । औदार्योन्नतमनसां रत्नवती वसुमती क्रियती ॥' इति सूक्ते लक्षाशब्दः । तथा लिङ्गानुवाचने—'मानो लक्ष माने वाच्यं लक्षशब्दः स्त्रीलिङ्गयोः लक्ष लक्षा च' इति लिङ्गानुवाचने । श्रिया प्रथमचक्रिप्रथमपुत्रप्रथमतीर्थतृप्रथमगणभृद्भूम्या युतः पुण्डरीकनामा गणी श्रीऋषभदेवचतुरशीतिगणभृत्समुद्ध्यो गणधरः अत्र शत्रुजयाद्रौ चैत्र्याम् । चैत्रेण मासेन युक्ता पौर्णमासी चैत्रीत्युच्यते । चैत्रपौर्णमास्यामित्यर्थः । मुदा अनन्तानन्दसदोद्देहेदुरतया मोक्षमसाधयत्साधयामास । मुक्तिं जगामेत्यर्थः । क इव । जयीव । यथा जयनशीलो राजा प्रभोदेन महीमासमुद्रान्तमेदिनीं सावयति । तत इह नगे श्रीशत्रुंजयपर्वते यत्किञ्चिद्दानोपवासादिकमत्र दिने अस्या चैत्र्या पूर्णिमाया जनैर्भविकलोकैः क्रियते विधीयते । तत्साधुसाध्वीविश्राणनोपवसनादिकमत्र चैत्रपूर्णमावासरे एकस्मिन्नेवाहनि पञ्चकोटिमुनीनां मुक्तिगमनकारणेन कोटिभिः शतलक्षाभिः गुण्यते इति कोटिगुणितं स्यात् । किमिव । दानमिव । यथा सुपात्रे दानं कोटिगुणं भवेत् । यदुक्तम्—'दानपात्रमधमर्णमिहैकप्राहिकोटिगुणितं दिवि दायि' इति नैषधे ॥

शाश्वताद्रिरिवानन्तसमयस्थायुकोऽस्त्ययम् ।

कालक्रमात्पुनर्वर्त्ते शशीवोपचयक्षयौ ॥ १३५ ॥

अयं शत्रुंजयाद्रिर्न विद्यते कदाप्यन्तोऽवसानं यस्य तावन्त समयं काल यावत्तिष्ठतीत्येवंशीलः स्थायुकः । क इव । शाश्वताद्रिरिव । यथा अनश्वरो मेरुप्रमुखशीलः । जातिवाचित्वादेकवचनम् । अनन्त कालं यावत्स्थालुरास्ते । परमस्मिन् शत्रुजये एकोऽयं विशेषः । कालक्रमादुत्सर्पिष्यवसर्पिणी समयपरिपाठ्या उपचयक्षयौ वृद्धिः क्षीणभावौ असौ धत्ते । क इव । शशीव । यथा चन्द्रः शुक्लकृष्णपक्षक्रमादुपचयक्षीणते धत्ते । यथा शशी शुक्ले पक्षे वर्धते कृष्णे च हीयते, तथा शत्रुंजयोऽप्युत्सर्पिष्यां वृद्धिं भजते अवसर्पिष्यां क्षणं क्षयमयते । किं च यथा कलावान्कलमात्रमेवावशिष्यते तथा विमलद्रिरपि सप्तहस्तप्रमाणो मुण्डकमानोऽवशिष्यते ॥

तालध्वजदङ्काभिघकदम्बलौहित्यरैवताद्यचलाः ।

विलसन्महिमानोऽमी यत्प्रतिकाया इवामान्ति ॥ १३६ ॥

अमी प्रलम्बाः संनिचौ निरीक्ष्यमाणाः तालध्वजः, तथा दङ्क इत्यभिधा ययोस्तौ 'तस्तास्तौ लंको' इति नाम्ना प्रसिद्धौ, तथा कदम्बः, तथा लौहित्यः, तथा रैवत्य उज्जयन्तः कोलम्बो लोहिचो गिरिनारि इति नाम्ना लोकप्रसिद्धाः । एते पञ्चापि पर्वता आदौ कृत्वा येषां ते अचलाः 'दृक्' इति ख्याताः पर्वता यत्प्रतिकाया यस्य शत्रुजयाद्रेः प्रतिविम्बानीवामान्ति आ सामस्त्येन शोभन्ते । किंभूताः' विलसन् त्रैलोक्ये रूढिर्तिमत्तां कलयन् महिमा माहात्म्यं येषामेते पञ्चापि गिरयः शत्रुंजयाद्रेः सुख्यशिखराणि विमलाचलतुल्यमाहात्म्यानि सन्ति ॥

माहात्म्यमेतस्य समग्रमेकैकस्यापि शृङ्गस्य कदापि वक्तुम् ।

प्रभुर्भवेत्कोऽपि तदाप्त एव तरीतुमब्धेरिव वारि पोतः ॥ १३७ ॥

एतस्य शत्रुजयस्य एकैकस्यापि शृङ्गस्य शिखरस्य समग्रं समस्त माहात्म्य महिमानं वक्तुं कथयितुं यदि चेत्कदापि कस्मिन्नपि समये कोऽपि पुमान् प्रभुः समर्थो भवेत्तदा स आप्तः सर्वज्ञ एव नान्य सर्वज्ञं विना अस्य महिमानं भाषितुं कोऽपि नालम् । क इव । पोत इव । यथा अब्धेर्महाणवस्य वारि पानीयं यदि कदाचित्कोऽपि तरीतुमलं तदा स पोतो यानपात्रमेव न तारकादिः ॥

तदत्र प्राप्यतेऽनल्पं यद्वस्तु कापि नाप्यते ।

मेरौ न सन्त्यदभ्राः किं दुःप्रापाः स्वर्दुमा मरौ ॥ १३८ ॥

अत्र शत्रुंजये तत्तत्प्रसिद्धमप्रसिद्धं वा निधिदर्शनकृत्तनरजतकनककारिचित्रकमोहनवल्लीप्रमुखानेकौषधीरसकूपिकास्वर्णरत्नाकरादिकमनल्पं बहु । पदे पदे इत्यर्थः । वस्तु प्राप्यते लभ्यते भाग्यवद्भिः । अथ वा अत्र गिरौ बालवृद्धैरपि सिद्धिरासाद्यते । यदुक्तम्—‘सर्वेषामपि शैलानामुन्नतो विमलाचलः । यदारोहेण लोकत्रयं प्राप्यते बालकैरपि ॥’ इति पूर्वसूरिस्तवे । तत्किम् । यद्वस्तु अन्यत्रान्यस्मिन् स्थाने महायासोऽपि कापि कुत्रापि नाप्यते न लभ्यते । युक्तोऽयमर्थः—ये स्वर्दुमा कल्पवृक्षा मरौ मरुस्थल्या दुःप्रापाः । यदुक्तम्—‘पातु वाञ्छति चातकस्य रुदतो नेत्रान्दु यत्राम्बुदादृष्टायामिच्छति निदृष्टदक्षितिरुहः प्रत्याशया धावताम् । अन्तर्गूढजलाशया श्रमजलं नेतुं नदी काहति प्राप्तास्व मरुनीश्रुतं वयमितो दूरेण वाराणसीम् ॥’ इति मरुमण्डललक्षणम् । तत्र ये दुर्लभास्ते कल्पशास्त्रिनो मेरौ सुवर्णाचले अदभ्रा गणनातीताः किं न सन्ति न विद्यन्ते अपि त्वसंख्या आसते ॥

षष्ठैः सप्तभिरष्टमाष्टमयुतैर्यस्मिन्कृतैर्निर्जलै-

स्तार्तीयीकतया मिते किल भवे प्राप्नोति सिद्धिं सुधीः ।

यस्मिन्चार्षभिकारितां मणिमयीं मूर्तिं जिनेन्दोर्नम-

स्कुर्वन्स्वर्णगुहागतामपि भवेदेकावतारी भवे ॥ १३९ ॥

किलेति पूर्वाचार्यपरम्परया श्रूयते बृहद्ब्रह्मेषु च दृश्यते । यस्मिन् शत्रुजये तृतीय एव तार्तीयिकः । ‘तीयादीकणं स्वार्थं वा वक्तव्यं’ । तस्य भावस्तार्तीयिकता तया तार्तीयिकतया । यदुक्तम्—‘तार्तीयिकतया मितोऽयमगमत्तस्य प्रबन्धे महाकाव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सगो निसर्गोज्ज्वलः’ इति नैषधे । मिते प्रमाणीकृते भवे जन्मनि सुधीर्धीमान् सिद्धिं मोक्षं प्राप्नोति । किं । षष्ठ्यरुपवासद्वयमार्गः ‘छद्म’ इति लोकप्रसिद्धः । किंभूतैः । सप्तभिः सप्तसख्याकैः मार्तण्डतुरगप्रमाणैः । पुनः किंभूतैः । अष्टमेन अष्टमनाम्ना उपोषणत्रिकेण ‘अष्टम’संज्ञेन प्रसिद्धेन युतैः सहितैः । पुनः किंभूतैः ।

कृतैर्विहितैः । कीदृशैः कृतैः । निर्जलैः पानीयरहितैः चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानरूपैः । अत्र ये निर्जलान् सप्तपष्ठानष्टमं चाष्टमं कुर्वन्तीति ते तृतीये भवे मोक्षं यान्तीत्यर्थः । अपि पुनर्वसिन् शत्रुजये आर्षभिगा ऋषभस्यापत्यनार्षभिर्भरतचक्रवर्ती तेन कारितां वार्षकिना निर्मापितां जिनेन्दोः खतातस्य ऋषभदेवस्यैव मूर्तिं प्रतिमां नमस्कुर्वन् प्रत्यक्षलक्ष्मीकृत्य प्रथमन् सन् भवे संसारे एक एव नापरोऽवतारो जन्म अस्यास्तीति एकावतारी भवेत्स्यात् । मूर्तिं किभूताम् । मणिमयीं रत्नस्वरूपाम् । पुनः किंभूताम् । स्वर्णगुहागताम् ऋषभगित्तरात्पश्चिमप्रदेशे स्वर्णान्द्र्यां गुहायां कदरायां गता प्राप्ताम् । आगमिष्यन्मन्दकालवशाद्भोलुपलोककृताद्यातनाभयादिन्द्रवचसा सगरचक्रिणा स्वर्णगुहाया स्वयं गुप्तोक्त्य स्थापितामित्यर्थः ॥

अत्रानन्तजिना अनन्तमुनिभिः सिद्धा विशुद्धाशया

ध्यानैर्वह्निभिरिन्धनप्रकरवन्निर्दह्य कर्मव्रजम् ।

सिद्धक्षेत्रमतो निगद्यत इदं चेदीहते मानसं

सिद्धिं वस्तदिह स्वयं वसति सा सत्संगमाकाङ्क्षिणी ॥ १४० ॥

अत्र शत्रुजये शैले न विद्यतेऽन्तोऽवसानं येयां तादृशैर्मुनिभिः साधुभिः सार्धमनन्ताः प्रान्तातीताः कालस्थानन्त्याज्जिनास्तीर्थकराः सिद्धाः मोक्ष प्राप्ताः । किभूताः । विशुद्धो निर्मल आशयोऽध्यवसायः परिणामो येयां ते । किं कृत्वा । निर्दह्य नितरां ज्वालयेत्वा । कम् । कर्मणा ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय-मोहनीय-अन्तराय-वेदनीय-नाम-गोत्र-आयुः-प्रमुखानामनेकजातीयानां प्राचीनाचीर्णेशुभाशुभपरिणतीना व्रजं समूहम् । कैः । ध्यानैः धर्मेशुक्रप्रणिधानैः कृत्वा । क्विप् । इन्धनप्रकरवत् । यथा वह्निभिर्हुताशनैः काष्ठकलापो निर्दह्यते । अतः अनन्तानन्तभेदभिन्ना नगरे गणपरिकलिततीर्थकृतां सिद्धिगमनकारणादिदमपि तीर्थं सिद्धक्षेत्रं निगद्यते कथ्यते । ततो भो भव्याः, चेद्यदि वो युष्माकं मानसं मनः सिद्धिं चनीहते, तत्तर्हि सा सिद्धिः स्वयमात्मनैव इह शत्रुजये वसति वारं विधत्ते । किभूता सा । सद्भिदत्तमैः सप्तं संगम संयोगमा सामस्त्वेन काङ्क्षतीत्येवंशील ॥ इति शत्रुंजयाद्रिमाहात्म्यवर्णनम् ॥

इत्यद्वैतप्रभावं विमलशिखरिणो भाषमाणो विशिष्य

श्रीमत्प्राचीनसूरीश्वर इव भगवानङ्गभाजां समाजे ।

सिद्धक्षेत्रेऽवतस्थे कतिचन दिवसान्क्रि न सिद्धो भविष्युः

स्वेन श्रीतीर्थभर्तुः पदपरिचरणानन्दसान्द्रो मुनीन्द्रः ॥ १४१ ॥

मुनीन्द्रो हीरविजयसूरिः कतिचन क्रियत्संहयान्क्रान् दिवसान् यावत्सिद्धक्षेत्रे श्रीशत्रुजयशैलोपरि विमलगिरिम् । 'उत्तिनिसुड सिन्नुजो सिद्धस्त्रिचपुंडरीड' इति शत्रुंजयकल्पेऽभिधानानि । अवतस्थे अवस्थित कृतवान् । वारंवापुनः पुनश्चदितुमुत्तरीतुं

शक्यभावात्तदधित्यकायामेव तस्थिवानित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वेनात्मनापि सिद्धानां क्षेत्रत्वेन सिद्धो मुक्तात्मा भविष्णुर्न भवनशीलेन अपि तु काकूचथा सिद्धो भवितव्यः । अथ वा विद्यामन्त्रतन्त्रौषधीविधिषड्विभिः कृत्वा सिद्धपुरुषो बुभुक्षुर्न अपि तु सर्वसिद्धिमान् भवितुमिच्छुरेव । यद्यपि विद्यामन्त्रादीनां साधूना प्रयोजन नास्ति, तथापि कदाचिदपि समयानुसारेण प्रयोजनमपि भवेत् । अथ वा पूर्वादिषु सर्वस्यापि सद्भावात् ज्ञेयस्वरूपमपि सर्वं भवेत् । किंलक्षणो मुनीन्द्रः । श्रीभित्तैलोक्यैश्वर्यलक्ष्मीभिः कलितस्य तीर्थभर्तुः ऋषभदेवस्य पदयोश्चरणयोः परिचरणा उपासना तथा हेतुभूतया य आनन्दः परमाह्लादस्तेन सान्द्रो मेदुरः । निग्ध इत्यर्थः । किंभूतः पुनः । भगवान् जगत्पूज्यः । पुनः किं कुर्वाणः । श्रीमान् सातिशयज्ञानाश्चर्यकृत्कृत्स्निलक्ष्मीयुतः प्राचीनः प्राक्तनः सूरीश्वर इवाङ्गभाजां यात्रिकजनानां समाजे सभायां विमलशिखरिणः पुण्डरीकाद्रेरिति पूर्वव्यावर्णितप्रकारेण प्रभाव महिमानं विशिष्य विशेषप्रकारेण भाषमाणः प्रकाशयन् ॥

यं प्राप्त शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी च यं
श्रीमत्क्रोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्भाह्वीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-

क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽभवत्षोडशः ॥ १४२ ॥

पण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये षोडशानां संख्यापूरणः
द्विरष्टसंख्यः सर्गोऽधिकारविशेषः अभवत्संजातः ॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिताया स्तोपज्ञहीरसौ-
भाग्यनाममहाकाव्यवृत्तौ संघागमनचैत्यपरिपाटीपूर्वकयात्राकरणप्रासादा-
दिवर्णनशत्रुञ्जयमाहात्म्यप्रकाशनो नाम षोडशः सर्गः ।

सप्तदशः सर्गः ।

अथ व्रतीन्द्रोऽभ्युदयं दधाने विम्बे नभस्यम्बुजवान्धवस्य ।

मूर्ध्ना धृते पूर्वदिशेव भद्रकुम्भे स नामेयजिनं ननाम ॥ १ ॥

अथ शत्रुञ्जये यात्रा कृत्वा कतिचिद्दिनान्यधित्यकायामेव स्थितेरनन्तरं सोऽकम्बर-
साहिमाननीयो व्रतीन्द्रो हीरविजयसूरिः कदाचित्कस्मिन्नपि दिवसे गिरेरुत्तितीर्षुः
नामेयजिन श्रीऋषभतीर्थनाथं ननाम प्रणमति स्म । कस्मिन् सति । नभसि गगनम-
ण्डले अम्बुजवान्धवस्य सूर्यस्य विम्बे मण्डले अभ्युदय संमुखान्नमनं दधाने विप्राणे
सति । प्रातःकाले सूर्योऽभ्युदिते सतीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—पूर्वदिशा प्राचीहरिता स्वम-
स्तकेन कृत्वा धृते अधिरोपिते भद्रकुम्भे मङ्गलकलशे इव ॥

अन्याननन्यां मुदमादधानः पुनर्व्यनंसीत्स जिनावनीन्द्रान् ।

शत्रुंजयाद्रेरिव भूषणेषु शेषेषु चैत्येषु हिरण्मयेषु ॥ २ ॥

पुनरित्यपरायं । यथा ऋषभदेवं प्रणतवांस्तथैव अन्यानपरानपि जिनावनीन्द्रानर्ह-
द्भ्रष्टारकान् स सूरिव्यनंसीत् विशेषेण नमस्यति स्म । स किं कुर्वाणः । अनन्या न
विद्यते अन्या अधिका अपरा अस्याः सकाशादित्यनन्यामसाधारणीं मुद प्रीतिं प्रह्ला-
दमादधानः कुर्वाणः । अथ वा आ सामस्येन मनोवाकायैर्दधानो विभ्राणः । क्वचिच्च
कुमारसंभवादिषु धरणाथेऽप्यादधान इति दृश्यते । केषु । जिनराजान् व्यनंसीत् । शेषेषु
मूलचैत्यतिरिक्तावशिष्टेषु चैत्येषु प्रासादेषु । किंभूतेषु चैत्येषु । हिरण्मयेषु काञ्चनर-
चितेषु । उत्प्रेक्ष्यते—शत्रुंजयाद्रेर्विमलाञ्चलस्य भूषणेष्विव सुवर्णवर्णामरणेष्विव ॥

शत्रुंजयोर्वीधरसार्वभौममौलेर्दधानो विशदाशयत्वम् ।

अवातरन्नर्जरनिर्झरिण्या इव प्रवाहो मिहिकाद्रिशृङ्गात् ॥ ३ ॥

स सूरिः शत्रुजयनाम्नः उर्वीधराणां सर्वपर्वतानां सार्वभौमस्य चक्रवर्तिनः मौलेर्म-
स्त्रकात् । अधिल्लकाथाः सर्वोपरितनशिखरादिल्लथः । अवातरत् उत्तरति स्म । क इव ।
प्रवाह इव । यथा निर्जराणां देवानां निर्झरिण्या नद्या गङ्गायाः प्रवाहः पयोधारा मिहि-
काद्रिशृङ्गात् तुहिनाचलशिखरात् हिममहीधरशृङ्गादवतरति । किंभूतः स प्रवाहश्च ।
विशदं विमल निष्पापमुज्ज्वलं च आशयं मनोमन्थं च दधानो विभ्राणः । हिमा-
द्रिरप्यचलचक्री ॥

अलंकरोति स्म स पादलिप्तपुरं पुरंभ्रीगणगीयमानः ।

सहस्ररश्मेरिव रश्मिराशिरुदीयमानद्विजराजबिम्बम् ॥ ४ ॥

स हीरसूरिः पादलिप्तपुरं कथंचिद्गुरुचनतः श्रावकीभवाननन्तरमवाप्तगगनाङ्गणवि-
चरणप्रवणशक्तिप्रदायिपादलेपोऽद्योत्तरशतभेषजसंलुष्टचेतसा वभृतयाराधितनागेन्द्रवि-
श्राणितवरप्रसादाधिगतसततानेकजातीयौषधीसंदोहमाहात्म्येन सिद्धसहस्रलक्षकोटिवैधे-
स्वर्णरसेन नागार्जुनयागिना उदयदतिभक्तिशक्तिवशवदीभवन्मानसेन स्वपादलिप्तगु-
रोर्नाम्ना वासितं पादलिप्ताभिधानं नगरम् अश्रुना तु 'पालीताणुं' इति लोके प्रसि-
द्धम् अलंकरोति स्म भूषयामास । किंभूतम् । पुरंभ्रीणां विविधजनपदागतानां मृगाक्षी-
णाम् । पुरंभ्रीशब्दो हस्तो दीर्घोऽप्यस्ति । यथा नैषधे—'अखिलपुरपुरंभ्रीनेत्रनीलोत्प-
लानि' इति । गणैर्वृन्दैर्गायमानः गानगोचरीक्रियमाणः । क इव । रश्मिराशिरिव । यथा
सहस्ररश्मेर्दिनकरस्य किरणनिकरः रुदीयमानमभ्युदयं गच्छत् द्विजराजबिम्बं चन्द्र-
मण्डलमलंकुरुते । सहस्रकिरणात्किरणगणमादाय चन्द्रोऽभ्युदयतीति कविसमयः ।
'पुपोष वृद्धि हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव वालचन्द्रमाः' इति रघुवंशे ॥

स प्रार्थितो द्वीपजनव्रजेन स्वपत्तनं पावयितुं व्रतीन्द्रः ।

चित्रादिना सारथिनेव केशी वशीशिता श्वेतविकाभिधानम् ॥ ५ ॥

स व्रतीन्द्रो हीरसूरिः द्वीपजनव्रजेन द्वीपवन्दिरसत्कसंघलोकनिकरेण स्वपत्तन सामान्यतो नगराभिधान पत्तनम् । यथा हैम्यां समुदितान्येव नगरनामानि—‘नगरी पूः पुरीद्रङ्ग पत्तनं पुटभेदनम्’ इति । विशेषतस्तु ‘पत्तन रत्नयोनिः’ इति द्वीपाभिधानं निजनगरं पावयितुं पवित्रीकारयितुं प्रार्थितो याचितः । आगृहीत इत्यर्थः । क इव । केशीव । यथा चित्रमिति पदमादौ घुरि यस्य तेन चित्रादिना सारथिना श्रावस्थ्यां नगर्या राजकार्यार्थं गतेन तस्यैवोपदेशात् श्राद्धीभूतेन चित्रसारथिना केशीनामा वशीशिता मुनीन्द्रो गणधरः श्वेतविका इत्यभिधानं नाम यस्य तादृशं स्वपत्तन पावयितुं पावनं निर्मापयितुं प्रार्थितः । आगृहीत इत्यर्थः ॥

निश्चिन्व्य चित्तेऽजयपार्श्वभर्तुर्यात्रां स शत्रुंजयवद्भतीन्द्रः ।

कथंचिदप्याग्रहमस्य मेने सेनेशवत्सोऽपि ततः प्रतस्थे ॥ ६ ॥

स यतीन्द्रो हीरसूरिः कथंचिन्महता कष्टेन अस्य द्वीपवन्दिरस्य संघस्याग्रह मेने मानयति स्म । किं कृत्वा । अजयनाम्ना दशरथनृपित्रा राज्ञा स्थापितस्याजयनाग्रः अनुना ‘अद्गरा’ इति प्रसिद्धस्य पार्श्वभर्तुः श्रीपार्श्वनाथस्य यात्रा प्रणमनं चित्ते स्वमनसि निश्चिन्व्य अवश्यं मया अजयपार्श्वनाथयात्रा कार्येति निश्चयं कृत्वा । किं वत् । शत्रुजयवत् । यथा मया शत्रुंजययात्रा कृता, तथा अद्गरापार्श्वनाथस्य मया यात्रा कर्तव्येति विशेषः । अपि पुनः स सूरिरपि सेनेशवत्सेनापतिरिव राजेव वा ततः पादलिप्तपुरात्प्रतस्थे द्वीपवन्दिरं प्रति प्रचलति स्म ॥ इति पादलिप्तपुरात् द्वीपवन्दिरं प्रति प्रस्थानम् ॥

तत्प्रक्रमोपस्थितयात्रिकाणां तदावलीभिर्ववले गिरीन्द्रात् ।

अम्भोधिवेलाभिरिवोपकण्ठगिरेर्गभीरारवन्धुराभिः ॥ ७ ॥

स चासौ प्रक्रमश्च प्रस्तावस्तत्प्रक्रमः शत्रुंजयाद्रियात्राकरणसमयः । ‘वेला वाराववसरः प्रस्तावः प्रक्रमान्तरम्’ इति हैम्याम् । तत्रोपस्थितानामागतानाम् । ‘उपस्थिता शोणितपारणा मे’ इति रघौ । तथा ‘आगमने गमनार्थाः समभ्युपाङ्म्यः पराः कथिताः । आपतति चोपतिष्ठत्युपनमति तथोपसीदति च ॥’ इति क्रियाकलापे । यात्रिकाणां शत्रुजययात्राकारकाणांमावलीभिः श्रेणीभिस्तदा हीरसूरेद्वीपवन्दिरं प्रति प्रस्थानावसरे गिरीन्द्राद्विमलाचलाद्ववले पश्चाद्वावुटितम् । स्वस्वपुरं प्रति प्रस्थितमित्यर्थः । काभिरिव । अम्भोधिवेलाभिरिव । यथा समुद्रस्य प्रवृद्धपथः कल्लोलमालाभिरुपकण्ठगिरेः समीपपर्वतात्पश्चाद्बलित्वा गम्यते । किंभूतः । गभीरैर्मधुरैरारवैस्तरङ्गध्वनितैर्वन्धुराभिर्मनोज्ञाभिः यात्रिकश्रेणिभिरपि श्रीशत्रुंजयाद्गिरीहीरसूरिमहिमगुणप्रशंसासस्तवनार्थिगम्भीरनिनादैरभिरामाभिः ॥

मुहुः प्रसर्पन्पथि कण्ठपीठं विभुज्य पारीन्द्र इवाल्लुलोके ।

उवाह सौहित्यमसौ न दर्श दर्श पुनः सिद्धधराधरं तम् ॥ ८ ॥

असौ सूरिः पथि श्रीशत्रुञ्जयशैलसंबन्धिवर्तिमार्गे प्रसपन् प्रचलन् मुहुर्वारंवारं कण्ठपीठं गलकंदल विभुज्य वकीकृत्य । 'गिरा विमुह्वारि विभुज्य कण्ठम्' इति नैषधे । आल्लोके । अर्थाद्विमलाचलं विलोकयति स्म । क इव । पारीन्द्र इव । यथा केसरी अग्रे गच्छन् मुहुः पश्चात्कण्ठं वलयित्वा विलोकते । पुनरन्यार्थे असौ सुरिस्तत्रैवालोक्त्येऽप्यद्वैततीर्थतया प्रख्यातं पूर्वव्यावर्णितं वा सिद्धधराधरं शत्रुञ्जयादिं दर्शं दर्शं पुनः पुनर्दृष्ट्वा दृष्ट्वा सौहित्यं तृप्तिम् । 'तृप्तिः सौहित्यमाप्राणः' इति हैम्याम् । न उवाह न वहते स्म न प्राप । सरागं सरणरणकं च लोचनाभ्यां सादरमवलोकयन्नेव तृप्तिं प्राप्नोति स्म ॥

षड्भिः काव्यैः क्रियापदेषु सत्स्वपि सूरैर्मानसविकल्पानामेकार्यनिष्ठतया कुलकमे-
वावधीयते—

एतां धरित्रीं त्रिजगत्पवित्रीकत्रीं सवित्रीमिव शर्मदात्रीम् ।

स्वजन्मभूमीमिव भूस्पृशो मे मोक्षं मनो नोत्सहते कथंचित् ॥ ९ ॥

एतां श्रीशत्रुञ्जयसंबन्धिनीं धरित्रीं पृथिवीं मोक्षं विहातुं मे मम मनो मानसं कथ-
चित्केनापि प्रकारेण महता कष्टेन वा नोत्सहते नोत्साहं कुरुते न प्रगल्भते । नोद्यम
निर्मातीत्यर्थः । 'उत्साहः प्रगल्भता । अभियोगोद्यमौ प्रौढिः' इति हैम्याम् । इमां भूमीं
मोक्षं न शक्नोमीत्यर्थः । कामिव । स्वजन्मभूमीमिव । यथा भूस्पृशो मनुष्यस्य निजज-
न्मसंबन्धिनीमवनीं स्पृशुं चेतो नोद्यच्छते । किंभूतां धरित्रीम् । त्रिजगतां तात्स्थ्यात्त-
द्यप्यदेशत्रैलोक्यलोकानां पवित्रीकत्रीं पावनीकारिकाम् । पुनः किंभूताम् । सवित्रीं जन-
नीमिव । शर्मणां निःशेषसुखानां दात्रीं दायिकाम् ॥

कदम्बलौहित्यकदङ्कतालध्वजादिकूटैः कटकैरिवैषः ।

सर्वगन्धर्वगजेन्द्रगर्जैः श्रितोऽस्ति शत्रुञ्जयभूधरेन्द्रः ॥ १० ॥

श्रीशत्रुञ्जयनामा भूधराणां पर्वतानां भूपानामिन्द्रः स्वामी त्रिभुवनभवनप्रवर्तमा-
नसमस्तप्रशस्तमहातीर्थधिराजत्वाच्चक्रवर्तित्वाच्च अस्ति विद्यते । साक्षात्प्रकारेण
दृश्यते इत्यर्थः । किंभूतः । सर्वा अद्वैतगीतकलाभिः पवनातिपातिगतिवेगा-
तिशयवशेन साहंकाराः गन्धर्वाः देवगायनाः । गन्धर्वजातिदेवविशेषाः स्वर्गम-
णिमण्डितशिखरोदारकंदरोदरनिषण्णाः स्वशशिमुखीसखा हाहादयः पारवासुरा यद्ग-
पान् गायन्तीत्यर्थः । तथा गन्धर्वा वन्यवाजिनश्च येषु शिखरेषु तथा गजेन्द्रा
गन्धर्हस्तिनो भद्रादिजातिगजा वा तेषां गर्जा वृहत्तानि सजलजलदधीरगम्भीरध्वनयो
येषु तादृशैः कदम्बनामा तथा लौहिसाहस्तया कदङ्गाख्यस्तया तालध्वजाभिधानाः शै-
लास्ते आदौ प्रथमं येषां तादृशैरद्योत्तरशतमिर्तः कूटैः शिखरैः श्रितः सेवितः ।
उत्प्रेक्ष्यते—कटकैः सैन्यैरिव शत्रुञ्जयाभिधानः सार्वभौमोऽपि बलैः कलितो भवेत् ।
सैन्यैरपि धामिमानः नुरङ्गमगजगर्जोर्जितैः भूयते अथ वा कटकैरिवैसभिधेयम् ॥

प्रपूज्य पुषैः किसलैः फलैश्च यो वृक्षलक्षैः क्षितिभृन्महेन्द्रः ।

उपास्यते त्यक्तुमिवात्मवानस्पत्यं गति वल्गुमिवाधिगन्तुम् ॥ ११ ॥

यो विमलाभिधानः क्षितिभृन्महेन्द्रः गिरिराजः वृक्षाणां द्रुमाणां लक्षैः शतसहस्र-
संख्यैः उपास्यते सेव्यते । किं कृत्वा । प्रपूज्य प्रकर्षेण भावशुद्ध्या पूजयित्वा । कैः । पुषैः
स्वकीयकुसुमैः । च पुनः कैः । किसलैः पल्लवैः । च पुनः फलैः आत्मीयशस्यैः । स्वजा-
तीयप्रवालपत्रप्रसूनफलैरभ्यर्च्यैत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—स्ववानस्पत्य निजां वनस्पतितां
स्वकीयतरुभावम् । काष्ठत्वमिति यावत् । सक्तु विहातुमम् । अथ पुनरुत्प्रेक्ष्यते—वल्गु
मनोहरां स्वर्गादिकां गतिमधिगन्तुं प्राप्तुमिव । ‘अधिगत्य जगत्सर्वीश्वरादथ मुक्तिं पुरु-
षोत्तमात्ततः’ इति नैषधे । ‘अधिगत्य प्राप्य’ इति तद्वृत्तौ ॥

एते मिथः प्रीतिपरीतचिन्ताः सिंहेभमुख्या अपि मुक्तवैराः ।

तिर्थग्भवेऽपि स्पृहयेव सिद्धेः सिद्धाचलेन्द्रं परिशीलयन्ति ॥ १२ ॥

एते प्रत्यक्षसूरिणा दृग्गोचरीक्रियमाणाः सिंहेभमुख्याः केसरिकुञ्जरादिकाः अर्धा-
इनजीवाः सिद्धाचलेन्द्रं परिशीलयन्ति सेवन्ते शत्रुजयपर्वतपुरदरं तथा सिद्धो मन्त्र-
न्त्रादिसिद्धिमानचलेन्द्रनामा कोऽपि पुरुषस्तमपि सिद्धयभिलाषुकाः भजन्ते । किभूताः ।
मिथः परस्परमाजन्मप्रतिचद्धमपि मुक्त सर्वथापि मनोवाक्कायैस्त्वक्तं वैर विरोधो यैः ।
अत एव पुनः किभूताः । मिथोऽन्योन्यं प्रीत्या ज्ञेहेन परीतं व्याप्तं चित्तं मनो येषाम् ।
सिद्धानां तपस्विनां च प्रभावादिदमपि घटते । यदुक्तम्—‘सिंही सारङ्गशावं स्पृशति
सुतधिया द्वीपिनी तर्णकं गौर्माजारी मूषकामं रमयति नकुली व्यालवाले प्रमोदात् ।
मातङ्गी कुञ्जरारिं चटकशिष्टमथो पत्रिणी यत्र सत्त्वा आजन्मद्वेषिणोऽपि प्रदयति
सखितां तीर्थराजप्रभावात् ॥’ इति । उत्प्रेक्ष्यते—तिर्थग्भवेऽपि तिरश्चामप्यवतारे ज-
न्मनि सिद्धेर्मांक्षस्य स्पृहया वाञ्छयेव एवमन्यापि सेवनं सिद्धेः काङ्क्षया ॥

धात्रात्र विश्वाचलचारिमश्रीः पिण्डीकृतैकत्र दिदृक्षतेव ।

इत्यूहमानेन गिरीन्द्रलक्ष्मीं समीक्षमाणेन मुनीश्वरेण ॥ १३ ॥

शत्रुंजयोर्वीधरसंनिधाने शत्रुंजया शैवलिनी न्यभालि ।

परांहसा स्वं मलिनं विभाव्य पुत्रीव जह्वोः पवितुं समेता ॥ १४ ॥

मुनीश्वरेण हीरसूरिणा शत्रुजयोर्वीधरस्य विमलाचलस्य संनिधाने समीपप्रदेशे
शत्रुंजया नात्री शैवलिनी नदी न्यभालि विलोकिता दृष्टा । उत्प्रेक्ष्यते—परांहसा
समागतापरपापीयोजनसंगमाज्जातपापेन मलिनं पातककलुषीकृतम् । यदुक्तम्—
‘महापातककल्लोकैर्निस्त्रानविधानतः । मुक्त्वा पापं गतैः स्थानं तदादि मलिनास्प-
हम् ॥’ तदुपरि च गङ्गोक्तश्लोकः—‘परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराद्भुखः । गङ्गाप्याह कदा-
भ्येत्य भास्यं पावयिष्यति ॥’ इति परसमयोक्तानुसारेण परपातकागमनाद्गङ्गाया अपि

मालिन्यं प्रसिद्धमास्ते तदुपरीयसुत्प्रेक्षा । स्वमात्मानं विभाव्य दृष्ट्वा । ज्ञात्वैत्यर्थः । तं पवित्रं पवित्रीकर्तुं समागता जहोः पुत्री गद्ग्वे । 'तीर्थे तोयव्यतिकरमवे जहुकन्या-सरस्योः' इति रघुवंशे । अथ वा 'मलिनीभविष्णु' इति पाठः । तत्र कल्मषेण कच्छ-धीमवनशीलं स्वमात्मीयमात्मानं पावनीकर्तुम् । मुनीश्वरेण किं कुर्वाणेन । समीक्षमाणेन विलोकमानेन । काम् । गिरीन्द्रलक्ष्मीं वनकुण्डशिखराणां सुषमाम् । पुनः किं कुर्वाणेन । इत्य-मुना प्रकारेण ऊहमानेन वितर्कं कुर्वता । इति किम् । धात्रा स्रष्टिकर्त्रा अत्र सौराष्ट्रमण्डले शत्रुञ्जयमूलधारिण्यां वा विश्वेषां त्रयाणां सप्तानां चतुर्दशानां वा एकविंशतिसंख्याकानां वा जगताम् । 'मुवनानि निवप्रीयात्रीणि सप्तचतुर्दश' इति वाग्भट्टालंकारे । वृत्तौ एक-विंशतिरपि । सर्वेषां वा चतुर्दशकोटीब्रह्माण्डाधिपतिः पार्वतीपतिः इति प्रसिद्धः । अच-लानां पर्वतानां चारिमश्रीर्मनोज्ञलक्ष्मीः पिण्डीकृता पुण्डरीकाचलरूपे पिण्डता प्रापिता । उत्प्रेक्ष्यते—सर्वपर्वतानां श्रियमेकत्र पृथक् पृथक् अवतिष्ठमानामेकस्मिन्नेव स्थाने दिदृक्षता द्रष्टुमिच्छतेव पिण्डीकृता ॥ युगमान्तभूतघटकुलकं तुल्यम् । शत्रुञ्जयपर्वताप्र-स्थानावसरे शत्रुञ्जयस्वरूपविचारणम् ॥

पद्यानि यस्यां व्यलसन्मुखानि पयःसुरीभिः प्रकटीकृतानि ।

अमानमाहात्म्यमहीधरेन्द्रदिदृक्षयेव स्मितनेत्रपद्मैः ॥ १९ ॥

यस्यां शत्रुञ्जयाभिधानतरङ्गिण्या पद्यानि कमलानि व्यलसन् विमान्ति स्म । उत्प्रे-क्ष्यते—अमानं प्रमाणातीत माहात्म्यं महिमा यस्य तादृशस्य महीधरेन्द्रस्य शत्रुञ्जयशै-कराजस्य दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव पयःसुरीभिः जलदेवताभिः प्रकटीकृतानि जनलोचन-गोचराणि निर्मितानि स्मितानि विकसितानि नेत्राणि नयनान्येव पद्मणि दलानि येषु तादृशानि स्ववदनानि निजमुखानीव ॥

नेद्वक्परं तीर्थमुदेति मुक्तिक्षेत्रं त्रिलोक्यामपि तत्समीपे ।

शत्रुञ्जयासिन्धुमिषेण रेखाचिख्यासयेतीव कृता विधात्रा ॥ १६ ॥

त्रिलोक्यां जगत्रये ईदृक् ईदृशं शत्रुञ्जयशैलसदृशं मुक्तिक्षेत्रं मोक्षगमनस्थानं ना-माख्यानपूर्वकानन्तानन्तकोटिकोटिमिततीर्थकृद्गणधरसाधुपृष्टभेधिना सिद्धिसाधनपद्म-अन्यतीर्थमतादृग्विषय नैवोदेति जागर्ति । विद्यते इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेणा-चिख्यासया अर्थान्जगत्पुर आख्यातुमिच्छयेव विधात्रा विश्वस्रष्टिकर्त्रा तस्य शत्रुञ्जयस्य समीपे पार्श्वप्रदेशे शत्रुञ्जया नाम सिन्धुस्तस्या मिषेण कपटेन रेखा कृता चिह्नितेव । एतस्य तुल्यमपरं किमपि तीर्थं नास्तीत्यतोऽयमेव रेखाभाक् । तस्मादस्य पार्श्वे शत्रु-जया सरिद्रूपा रेखा कृतास्तीत्यर्थः ॥

पयःप्लवक्रीडदनेकपौरपुरंभिपुञ्जः सरिति व्यराजत् ।

नमश्चिकीर्षुः श्रमणावनीन्दोः पादाम्बुजं वारिसुरीभरः किम् ॥ १७ ॥

सरिति शत्रुञ्जयायां नद्यां पयसां पानीयानां प्लवे पूरे क्रीडन्तीनां जलक्रीडा कुर्वा-

णानामनेकानां विविधजातीयानां बहूनां वा पौराणानां नागरिकलोकानां पुरेष्ठीणां कामिनीनां पुञ्जो व्रजो व्यराजद्भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—श्रमणानां साधूनां मध्येऽवनीन्दोः क्षोणीयचन्द्रस्य राज्ञः हीरसुरीश्वरस्य पादाम्बुजं चरणारविन्दं नमश्चिकीर्षुर्नमस्कर्तुमिच्छुः । 'तावदेव ऋषिरिन्द्रदिदृच्छुः' इन्द्रं द्रष्टुमिच्छुः इति नैषधे । वारिसुरीभरः किं जलदेवतासंदोह इव ॥

पतिव्रतापीश्वरवार्धिभर्तृद्वयेति कौलीनमपाचिकीर्षुः ।

शत्रुञ्जयं सेवितुमात्मनागान्मिषेण यस्या हरशेखरे ॥ १८ ॥

या सरित् भातीति संवन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्याः शत्रुञ्जयाया नद्या मिषेण कपटेन आत्मना स्वकीयरूपेणैव शत्रुञ्जयं महातीर्थोधिाराजं सेवितुं हरशेखरा गङ्गा इवागदागता । किं कर्तुमिच्छुः । इत्यमुना प्रकारेण कौलीनं स्वकीयापवादम् । 'जनप्रवादः कौलीनं विगानं वचनीयता' इति हैम्याम् । अपाचिकीर्षुः निराकर्तुमिच्छुः । इति किम् । स्वकान्तं विना परं पुमांसं मनसा वचसा कायेन स्वप्नेऽपि कदाचिदपि न कामयते इति सा पतिरेव व्रतं सतीत्वव्यञ्जको नियमः शीलं यस्याः सा पतिव्रता सती ईदृश्यतोऽपि सार्धाङ्गहारिपार्वतीतोऽपि अतिप्रमाधिक्येन स्वशिरस्यारोपितापि मन्दाकिनी ईश्वरः शंभुः वार्धिं समुद्रः एतल्लक्षणं भर्तृद्वयं बलभद्रन्दं यस्याः सा द्वयोः पुरुषयोः पार्श्वे था वनिता व्रजति सा असती व्यभिचारिण्येव भवति सा सती सर्वथापि नोच्यते । अथ ईश्वरं भिक्षुकं मुक्त्वा समुद्रं रत्नाकरं भजते । तदियं पुंश्लो एव न पतिव्रता इति खनिन्दां निराकर्तुम् ॥

या शान्तनोर्वीमघवाङ्गजानां महामयापायवतां चतुर्णाम् ।

चिकित्सकीवात्र महीन्द्रमुक्तिश्रीसंगमेऽपि प्रतिभूरिवाभूत् ॥ १९ ॥

या शत्रुञ्जया नदी अत्र जगति महान्तः अतिशायिक्लेशापवादायशोविधायिनो ये आमयाः कुष्ठादिदुष्टरोगास्त एवापायाः कष्टानि विद्यन्ते येषां ते महामयापायवन्तस्तेषां चतुर्णां चतुःसंख्याकानां शान्तनुर्नामा इक्ष्वाकुवंशीय उर्वामघवा महीमहेन्द्रत्तसाङ्गजानां पुत्राणां चिकित्सकीनागदंकारिकेव अखिलव्याधिमूलोच्छेदकारिणीवामूत् जायते स्म । अपि पुनस्तेषां शान्तनुनन्दनानां महीन्द्रमुक्तिश्रीसंगमे राज्यलक्ष्मीस्तथा मोल्लक्ष्मीस्तयोः संगमे मिलन्ते अङ्गीकरणे प्रतिभूः साक्षिणीव संजाता । अयं संवन्धः शत्रुञ्जयामाहात्म्ये सचिस्तरौऽस्तीति ॥

तीर्थेषु पाथःप्रथितेषु गत्या पृथक्पृथक्स्वयति लोक एषः ।

शत्रुञ्जयेतीव विचिन्त्य सर्वतीर्थावतारा विधिना व्यधायि ॥ २० ॥

सर्वेषां भूर्भुवःस्वस्त्रयीभवानां नदीनदीपतिकूपपुष्करिणीदीधिकाद्वद्वृण्डतटागणपुष्करप्रभृतीनां तीर्थानां पुण्यस्थानकानामवतारोऽवतरणमसुप्रवेशो यस्यां तादृशी शत्रुञ्जया-नाम्नी निर्भरिणी विधिना प्रजापतिना व्यधायि विहिता । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यत्रैव शृते

प्रोच्यमानं विचिन्त्य प्रजापतित्वात्प्रजायाः खेदकारणं करुणया हृदये विचार्येव । इति किम् । यत्पाथःशु तदीयकुण्डसरःपुष्करप्रमुखेषु जलस्थानकेषु प्रथितेषु तीर्थतया विख्यातिं प्राप्तेषु सिद्धिसाधनस्थानकेषु लोकप्रसिद्धेषु पृथक् पृथक् गत्या इतस्ततः पर्यटनेन भिन्नभिन्नप्रदेशपरिभ्रमणेन कृत्वा एष मद्दुपक्रमलोको मध्यमलोकसंज्ञातो जनः खिद्यति । पादचारित्वेन पर्यटने दुष्करदुःखितया खेदं प्राप्नोति इत्येष विमर्शः ॥

शत्रुंजयाद्रेर्महिमैकसिन्धोः सांनिध्यतोऽसावपि सिन्धुरासीत् ।

माहात्म्यभूमिः किमु किं न गङ्गासङ्गेन गङ्गीयति सिन्धुरन्या ॥२१॥

महित्रामद्वैतमाहात्म्यानामेकस्याद्वितीयस्य सिन्धोः समुद्रस्य विमलाद्रेः पुण्डरी-
कगिरैः सानिध्यतः सामीप्यात्पार्श्वे स्थित्या । उत्प्रेक्ष्यते—असी शत्रुजया सरिदपि
माहात्म्यानामसाधारणप्रभावाणां भूमिः स्थानं किमु आसीज्जातेव । दृष्टान्तेनार्थं स्प-
ष्टयति—युक्तोऽयमर्थो वा । गङ्गासङ्गेन मन्दाकिनीसंपर्केण अन्या परा यमुनाप्रमुखा
सिन्धुर्नदी किमिति वितर्कं प्रश्ने वा नैव गङ्गीयति गङ्गेव नाचरति । अपि तु गङ्गेव
भवति ॥

उत्तीर्णवांस्तां सरितं व्रतीन्दुः सिन्धुं सुराणामिव चक्रपाणिः ।

ईर्यापथिक्याश्च कृते तटे स्थाद्भृष्टं क्षणं तामिव कल्मषघ्नीम् ॥ २२ ॥

व्रतीन्दुः सावुसुधाकरः सूरिः तां शत्रुंजयानात्रीं नदीमुत्तीर्णवान् 'एकं पाद जले
कृत्वा' इति सिद्धान्तोक्तविधिना उत्तार । क इव । चक्रपाणिरिव । यथा नारायणो धातुकी-
खण्डभरतक्षेत्रमण्डनामरकामिधराजधानीनायकं पाण्डुघात्रीपतिपुत्रकल्मषाह्वरकर्म-
नरसिंहरूपेण पद्मोत्तरपृथिवीपतिं परिभूय द्रौपदीं चादाय षड्भी रथैः सुस्थितसुरानुभा-
वाल्लवणार्णवमप्यवगाह्य पूर्वोत्तीर्णपाण्डवाप्रतिहतवहनाभावात्सुराणां सिन्धुं देवनदीं
गद्गां स्वयमुत्तरति स्म । अत्रागमविधेः किमपि प्रयोजनं न, किं तु केवलं नद्युत्तरणमे-
वोपमानम् । च पुनः सूरिरीर्यापथिक्या ईर्यापथिकीप्रतिक्रमणस्य कृते कार्याय तटे शत्रुं-
जयसरित्तरे क्षणं क्षणमात्रं तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कल्मषाणि पापानि हन्तीति क-
ल्मषघ्नीं शत्रुंजयां द्रष्टुं दृग्गोचरीकर्तुं क्षणं तस्थिवानिव । यतः सा पापहन्त्री ततस्वदृश-
नमपवर्गजिगमिषया पापप्रह्ननोद्यतानां यतीनामप्युचितमेव दुरितघातसाधनत्वादिति ॥

पुंनागनारङ्गरसालसालप्रियालहन्तालतमालतालैः ।

कदम्बजम्बीरसनिम्बजम्बूसर्जार्जुनैरञ्जनवज्जुलैश्च ॥ २३ ॥

कङ्कलिभिर्भूषिततीरभूमिर्यावन्मनोभीप्सितदानदक्षा ।

स्वसालतायाः स्पृहयात्मनीव सर्वैर्द्रुमैः सिन्धुरुपास्यतेव ॥ २४ ॥

पुंनागाः सुरपणिक्काः पादपविशेषाः, नारङ्गाः प्रसिद्धाः, रसालाः सहकाराः इक्ष-
वोऽपि, साला असनाः, प्रियाला राजादनाः, हन्ताला नाम देशविशेषप्रसिद्धदृक्षाः,

तमालास्तापिच्छाः, येषां तमालपत्राणि भवन्ति यत्पत्राणि पूर्वदेशे दक्षिणदेशे कर्णाम-
रणीभवन्ति वा । यदुक्तं नैषधे—‘श्रवणतमालदलाङ्कुरं शशिकुरङ्गमुखे सखि निक्षिप ।
किमपि तुन्दलितः स्थगयत्यमुं स यदि तेन तदुच्छ्वसिमि क्षणम् ॥’ इति विरहा-
वस्यायां चन्द्रोदये दमयन्तीवाक्यम् । तालास्ताडतरवो गुर्जरैषु प्रसिद्धाः । दक्षिणदिशि
च राजताला अपि भवन्ति येषां पत्रैः पुस्तकानि लिख्यन्ते तैः । तथा कदम्बनीषा
धाराकदम्बा धूलीकदम्बा वा । द्वये अपि चम्पूटिप्पनके प्रोक्ताः सन्ति । जम्बीराः प्रसिद्धाः॥
सह निम्बेन पित्रुमन्देन ‘नींबडा’ इति प्रसिद्धेन वर्तन्ते यास्तादृश्यः, जम्बू श्यामफलाः
प्रसिद्धाः । अथ वा निम्बजम्बूभिः सहितैः सर्जा देवदारवः । अर्जुनाः शाले देवविशेषे
वार्धुदसमीपे च प्रसिद्धाः तैः, तथा अञ्जना वृक्षविशेषाः, वज्रुला वानीराः, तथा कङ्कल्यः
अशोकाः केसरा नागकेसरा एतैर्दृक्ष्ययां शत्रुंजया सरित् उपास्यते सर्वकालं सेव्यते ।
किंभूता । यावन्ति त्रैलोक्यलोकवर्तीनि सर्वजातीयानि वा मनसामभीक्ष्णितानि कामि-
तानि तेषां दाने प्रपूर्णे दक्षा कुशला । कामितकामधेनुरित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मसुखेषु
विषये स्वःसालतायाः कल्पद्रुमभावस्य स्पृहया वाञ्छया वृक्षलक्षैः संसेव्यते । कामि-
तकामदुर्गा शत्रुंजया सरितं संसेव्य वयं कल्पवृक्षभावं भजाम इतीच्छयैव ॥ युगम् ॥

कदा पुनर्दर्शनमस्य भावि ध्यायन्निदं स्वीयहृदा मुनीन्दुः ।

तीर्थं स तीर्थेशमिव प्रणम्य पथि प्रतस्थे प्रथितावदातः ॥ २५ ॥

स मुनिर्हृरसूरीन्द्रस्तीर्थेशं जिनमिव शत्रुजयाद्रिं प्रणम्य ललाटघटितकुब्जलीकृत-
करकमलो नमस्कृत्य पथि द्वीपोन्नतपुरपद्धतीं प्रतस्थे प्रचंचाल । स किंलक्षणः । प्रथितो
जगद्विख्यातोऽवदातः अकञ्चरसाहिप्रतिबोधनलक्षणं चरितं यस्य । स किं कुर्वन् । इ-
दमत्रैव वृत्ते प्रोच्यमानमेतत्स्वहृदा निजमनसा ध्यायन् चिन्तयन् । इदं किम् । अदस्य
तीर्थाधिराजस्य पुनर्द्वितीयवारं कदा कस्मिन्काले मम दर्शनमवलोकनम् । यात्रा इत्यर्थः ।
भावि भविष्यति ॥

मेरूनिव कापि सुवर्णवर्णान्कुत्रापि रौप्यानिव शर्वशैलान् ।

अप्याश्मगर्भानिव विन्ध्यमूत्रान्निस्त्राद्रिकूटान्पथि दृष्टवान्सः ॥ २६ ॥

पथि मार्गे सिद्धाद्रेः पुण्डरीकपर्वतस्य कूटान् शिखराणि । कूटशब्दः पुनपुंसकलि-
ङ्गयोः । यथा—‘ध्वजमलयजकूटाः कालकूटारकूटा’ इति लिङ्गाजुच्चासने । दृष्टवान्प-
श्यति स्म । किंभूतान् कूटान् । कापि कुत्रापि प्रदेशे सुवर्णैः शोभनवर्णैर्वर्णान् वर्णनी-
यान् । कानिव । मेरूनिव । मेरुवः किंभूताः । सुवर्णैः काञ्चनैः वर्णान् प्रशस्त्याः । पुनः
कुत्रापि स्थाने रौप्यान् रूप्याणामिमे रौप्याः । रजतमयानित्यर्थः । कानिव । शर्वशैलानिव ।
यथा कैलाशाः कलधौतस्वरूपा भवन्ति । ‘रजताद्रिस्तु कैलाशः’ इति हैम्याम् । अपि
पुनः क्वचन भूभागे आश्मगर्भान् अश्मगर्भानां हरिन्मणीनामिमे । मरकतमणिमयानि-
त्यर्थः । कानिव । विन्ध्यमूत्रानिव । विन्ध्योपमानं श्यामवर्णत्वात् । श्यामनीलवर्णयोः

शास्त्रैक्यमेव दृश्यते । यथा—‘नीली विनीलं नमः’ । तथा—‘जमतणुकतिकडप-
सिण्णद्वय । सोद्दृ फणमणिकिरणालिद्वय नेत्रवजलहरतडिलयलंछित ॥’ इति । अत्र पार्श्व-
नाथो मरकतवर्णः, जलधरः श्यामवर्णः, अनयोरुपमेयोपमानता जाता इति ॥ इति
शत्रुजयपरिसरभुवं विहायाप्रे प्रस्थानम् ॥

कुत्रापि बन्धूनिव नन्दनस्य निकुञ्जपुञ्जान्सुमनोभिरामान् ।

वैणीरिव व्योमपयोधिपत्न्याः कूलंकपाः कापि विशुद्धवारः ॥ २७ ॥

इवात्मदर्शान्धरणीन्दिरायाः क्वचित्ताकांश्च पयःप्रपूर्णां ।

मित्राणि सुत्रामपुरः किमत्र श्रीवासवेश्मानि पुनः पुराणि ॥ २८ ॥

हृल्लोखितामाकलयद्भिरात्मावतंसतां नेतुमिदं पदाब्जम् ।

श्राद्धैरिवानेकजनैः प्रणम्यमानः स पश्यन्पुरतोऽजिहीत ॥ २९ ॥

स प्रभुः सूरिः पुरतः वाञ्छुंजयादिकृदाणि निरुञ्च्यप्रेतनमार्गे अजिहीत । ‘ओहाद्
गतौ’ धातुः । अद्यतनप्रयोगः । गच्छति स्म प्रचलितवान् । स किं क्रियमाणः । श्राद्धैः
श्रावकैरिवाभेकैर्विधिजातीयैर्वहुभिर्वा जनैः सौराष्ट्राष्ट्रजन्मभिलोकैः प्रणम्यमानो न-
मस्क्रियमाणः । जनैः किं कुर्वद्भिः । हृल्लेखा उत्कण्ठा अस्त्वेषामिति हृल्लेखिन उत्कण्ठा-
वन्तस्तेषां भावो हृल्लेखिता औत्सुक्यम् । ‘रणरणकोत्कण्ठे आयलकारतीहृल्लेखोत्क-
लिके’ इति हैम्याम् । आकलयद्भिर्विभागैः । किं कर्तुम् । इदं पदाब्जं सूरिचरणारवि-
न्दमारमनः स्वस्य अर्थान्मस्तके अवतसता शेखरत्वं नेतु आपयितुम् । पुनः स किं कुर्वन् ।
पश्यन्विलोकयन् । कान् । कुत्रापि प्रदेशे निकुञ्जपुञ्जान् वनप्रकरान् । उत्प्रेक्ष्यते—नन्दनस्य
मन्दराद्विद्वितीयमेखलावतिवासववनस्य बन्धून् सोदरान् इव । तत्सुत्यानित्यर्थः । किं-
भूतान् । सुमनोभिर्विधिजातिकुसुमैरभिरामान् देवैश्च रमणीयान् । पुनः कापि भू-
मिमागे कूलंकपाः अभङ्गरङ्गुत्तरङ्गसंगमागाहप्रवलप्रसरत्पयःपूररंद्भोनिष्पातिततटी-
स्तदिनीः पश्यन् । उत्प्रेक्ष्यते—व्योमपयोधिपत्न्याः गगनापगायाः गङ्गायाः वैणीः
प्रवाहानिव । ‘प्रवाहः पुनरोद्यः स्याद्वैणीधारारयश्च’ इति हैम्याम् । किभूताः । विशुद्ध-
वारः विशुद्ध निर्मलमुच्चलं च वाः पानीय यस्याम् । पुनः कान् । तटाकान् सरोवराणि
पश्यन् । उत्प्रेक्ष्यते—धरणीन्दिराया भूमिश्रिय आत्मदर्शान्दर्पणानिव । किभूतान् ।
पयोभिः पानीयैः प्रकर्षेण कण्ठ यावत्पूर्णां निर्भरभृतान् । पुनः कानि पुराणि नगराणि
पश्यन् । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र मेदिनीमण्डले सौराष्ट्रमण्डले वा सुत्रामपुर इन्द्रनगरस्यामरा-
वत्याः मित्राणीव । किभूतानि पुराणि । श्रीवासवेश्मानि श्रीणां धनधान्यादिलक्ष्मीणां
श्रियो हरिप्रियाया वा वासार्थं निवसनकृते मन्दिराणीव ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

क्रमद्वयीचङ्गमणक्रमेणातिक्रम्य शक्रो व्रतितानं स मार्गम् ।

वस्त्रोकासारावरजामिवात्राजयामिधानां पुरमाससाद ॥ ३० ॥

स त्रतिनां ऋको मुनीन्द्रः हीरसूरिः अजय इत्यभिधानं यस्यास्तादृशीं पुरं नगरी-
माससाद प्राप । ऋत्नेष्वयते—अत्र द्वीपोन्नतनगरोपकण्ठे मूपीठे वंशोक्तसाराचा घनद-
नगर्थाः अवरजां लघुमगिनीमिव । किं कृत्वा । क्रमद्वयी चरणयुगली । ‘उच्चै राज्यप्रदाना-
त्कलिकल्लवमलक्षालनात्, तामसानामुच्छेदात्, त्रिदशपतिकरस्पर्शनात्, दर्शनस्य ।
हेतुत्वात्, सस्य सूर्वाशुदयफलपदस्वर्जनज्ञानभूत्वात् घत्ते नामेयदेवप्रमुपदयुगलीगौरवं
गौरिवेह ॥’ इति श्रीसोमसुन्दरसूरिकृतस्तवे युगलीशब्दः । तथा चञ्चङ्गमणं चलनं तस्य
ऋमेण परिपाठ्या मार्गं पन्यानमतिक्रम्योल्लङ्घ्य ॥ इति मार्गोल्लङ्घनम् ॥

तत्राजयोर्वारमणस्य पिण्डीभवद्यशः किं शशित्वरिश्चि ।

सूरीन्दुरालोकयति स्म चैत्यमचिन्त्यमाहात्म्यजिनाङ्किताङ्कम् ॥ ३१ ॥

सूरीन्दुर्हीरसूरिसोमः तत्राजयपुरे चैत्यं प्रासादमालोकयति स्म ददर्श । किंमूर्तं
चैत्यम् । अचिन्त्यं विन्तयितुमशक्यं विचारगोचरातीतं माहात्म्यं प्रभाचो यस्य तादृ-
शेन जिनेनाजयपार्श्वनाथप्रतिमारूपेण अर्हता अङ्कितं कालित उत्सहो मध्य यस्य तत् ।
उत्नेष्वयते—चैत्यम् । अजयो नामा डर्वारमणो राजा दशरथनृपस्य जनकस्तस्य । ‘अधु-
नाजयभूपालमार्येण यमिहागता’ इति शशुंजयमाहात्म्ये । पिण्डीभवत्पिण्डतां प्राप्नु-
वद्यशः किं कीर्तिरिव । किंमूर्तं यच्चः । शशिनश्चन्द्रस्य जित्वरी जयनशीला श्रीः श्वेति-
मलङ्घनीयस्य ॥

प्रीत्या प्रणत्याजयपार्श्वमत्राभिष्टुत्य वृत्रारिरिव त्रतीन्दुः ।

अकीर्तयत्काप्युपविश्य तस्य माहात्म्यमित्यङ्गभृतां पुरस्तात् ॥ ३२ ॥

त्रतीन्दुर्वाचंयमचन्द्रमाः सूरिः कापि कुत्रापि स्थाने तदेवगृहवहिर्धर्मशालायामुप-
विश्यासित्वा अङ्गभृतां भविकजन्तूनां पुरस्तादग्रे इत्यमुना प्रकारेणाग्रे वञ्चमाण तस्या-
जयपार्श्वनाथविम्बस्य माहात्म्यं प्रभावमकीर्तयत् विस्तारयति स्म । ‘कीर्तणं यशसि वि-
स्तारे’ इति वातुः । उक्तवान् । किं कृत्वा । अत्र प्रासादे प्रीत्या प्रमोदेन । ‘सुत्प्रीत्यामो-
दसंमदाः । आनन्दानन्दधू’ इति हैम्याम् । अजयपार्श्वमजयपार्श्वनाथप्रतिमां प्रणत्य
नमस्कृत्य । व्यवस्थितविकल्पत्वान्मितानिटां वा तुक् । ‘आगम्यागल्य प्रणम्य प्रणल्य’
इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । च पुनः किं कृत्वा । अभिष्टुत्य स्तुत्वा । क इव । वृत्रारिरिव ।
यथा इन्द्रः शक्रः स्ववादिना जिनं स्तौति ॥

कश्चिन्महेभ्यो व्यवहर्तुमन्विमध्याध्वना प्रास्थित सागराहः ।

कास्त्यत्र पुत्री जलधेर्निभाल्य गृह्णाम्यहं तामिति किं वितर्क्य ॥३३॥

कश्चित्कोऽप्यज्ञातपूर्वस्वरूपः सागर इत्याह्ना नाम यस्य तादृशो महेभ्य इमप्रमाणं ध-
नमस्तीति इभ्यस्ततोऽप्यविक्रय्यो महेभ्यो व्यवहारी व्यवहर्तुम् । ‘जहालहैतहालोहो
लहो ओहो पवट्टे’ इति वचनात् । अधिकघनाकाङ्क्षा व्यापारं कर्तुमन्विमध्याध्वना
समुद्रान्तरालयाधिना मार्गेण प्रास्थित प्रस्थितवान् । समुद्रे यानपात्रे चढति स्मे-

स्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—इति किं वितर्क्यं विचारयित्वेव । इति किम् । यदत्राम्भोपेर्जलधे-
र्वांगिराशोः पुत्री नन्दना लक्ष्मीः कास्ति कुत्र विद्यते निभाल्य सन्त्यङ्गिरास्य तां समु-
द्रसुतां श्रियमहं गृह्णामि ॥

दुर्दैवयोगाज्जलधौ जजृम्भे तदा कुतश्चिज्जलदस्तमोवत् ।

चिखेल योषेव तडित्तदङ्गे जगर्ज मत्तेभ इवोत्कटं सः ॥ ३४ ॥

तदा तस्मिन् सागरव्यवहारिणः वारिधिमध्यगमनसमये दुर्दैवयोगादभाग्योदयात्
प्रभावाञ्जलधौ पयोधेरपरि गगनभागे जलदोऽतिप्रबलपयोधरः कुतश्चित्कस्माच्चन स्था-
नादागस्य जजृम्भे नभोमण्डले परितः प्रससार । क्विवत् । तमोवत् । यथान्धकारं कुतश्चि-
द्विरिगङ्गादिभ्य आगस्य जृम्भति यावाम्भूयोः प्रसरति । पुनस्तस्य जलदस्याङ्गे उत्सङ्गे ।
मन्ये इत्यर्थः । तडित्तदङ्गे चिखेल चिक्रीड चमत्कारं कुरुते स्म । केव । योषेव । यथा
वाग्निनी नाथिका खनाथकाङ्गे वैलायति । पुनः स जलदो मत्तेभ इव । वारुणीयाधिमदो-
द्वीतीमृतनूतगन्धसिन्धुर इव उत्कटं कर्णकटुकं यथा स्यात्तथा भैरवं जगर्ज गर्जाव चकार ॥

ततोऽहिकान्तः परिवर्तवात इव प्रवृत्तः परितः पयोधौ ।

ऋपोतपोता इव तस्य पोता निपेतुरुत्पत्य नभस्यधस्तात् ॥ ३५ ॥

ततः प्रबलपयोधिपटलप्रसरणानन्तरं परिवर्तवातः कल्पान्तकालसंबन्धी समीरण
इव । 'कल्पो युगान्तः कल्पान्तः संहारः प्रलयः क्षयः । संवर्तः परिवर्तश्च' इति द्वै-
न्याम् । अहिकान्तः प्रचण्डपवनः । 'वातोऽहिकान्तपवमानमरुत्कम्पनाः' इत्यपि
द्वैन्याम् । परितः समुद्रमध्ये सर्वत्र प्रवृत्तः प्रवर्तते स्म । प्रसरति स्पेल्यर्थः । ततः
पवनप्रवृत्तेरनन्तरं तस्य सागरव्यवहारिणः पोता बहूनानि नभसि उत्पत्य अत्युद्भटवि-
कटप्रमञ्जनबहिर्ग्रहः संदोहोच्छालितानि गगनाङ्गणान्तरुद्दीयोद्दीय अधस्तात्पुनः पयो-
धिमध्ये निपेतुः पतन्ति स्म । के इव । ऋपोतपोता इव । यथा पारावतप्रुथुका व्योमन्यु-
द्दीयावस्ताद्धरणीपीठे निपतन्ति ॥

रक्ततरङ्गावलिरम्बुराशेरालम्बमानाम्बरमन्बुपुरैः ।

राजी गिरीणामिव तुङ्गिमानमाविभ्रती प्रादुरभूत्तदानीम् ॥ ३६ ॥

तदानीं निखिलाम्बरमण्डलास्रण्डाडम्बरितदुर्धरवारिधराविर्भवाद्दनुपरितः प्रवृत्त-
परिवर्तपवमानसमानामानाकाण्डप्रकटीभवत्प्रचण्डपवनप्रसरणसमये अम्बुराशोः ससुद्रस्य
रहन्ती दशदिग्विभागेषु प्रचलन्ती तरङ्गाणां कलोलानामावलिः श्रेणिः प्रादुरभूत्प्रकटी-
भवति स्म । किं कुर्वाणा । अम्बुपुरैः पयःप्लवैः । जलमरैरित्यर्थः । कृत्वा अम्बरमाकाश-
मालम्बमाना आश्रयन्ती । प्रौढा पवनप्रोच्छलजलकलोलैर्जलविद्योममण्डलावेकीभूता-
विव लक्ष्येते । किं कुर्वती तरङ्गावलिः । गिरीणां राजिः पर्वतानां पङ्क्तिरिव तुङ्गिमानम-
त्युच्चभावमाविभ्रती धारयन्ती ॥

पाठीनपीठाण्डजनकृचक्रकुम्भीरपुञ्जैः प्रकटीभवद्भिः ।

वन्यैरिवारण्यमगण्यहिंसैर्भयानकोऽम्भोधिरभूत्तदास्य ॥ ३७ ॥

तदा तस्मिन्नेषागमप्रक्रमे तस्य सागरमहेभ्यस्य अम्मोधिः समुद्रो भयानको भय-
करो बभूव । कैः । प्रकटीभवद्भिः दृग्गोचरीभवद्भिः दृग्गोचरमागच्छद्भिः पाठीनपीठा
मत्स्यविशेषा अण्डजाः सामान्यमत्स्याः नकाश्रकास्तथा कुम्भीराणां पुञ्जा व्रजा मकरजा-
तिविशेषास्तैः कृत्वा भीमन् । किमिव । अरण्यमिव । यथा वन्यैः काननजन्मभिः अग-
प्यैर्गणयितुमशक्यैर्गणनातीतीर्हिंसैः हिंसनशीलैः श्वापदैर्व्याघ्रसिंहाद्यापदादिकैर्जन्तुघात-
कसंततिभिरटवी भयकारिणी भवेत् ॥ इति जलदोदयः ॥

क्रोधोद्धतं व्यालमिवोपयान्तं प्रकोपितं दुष्टमिवाथ चण्डम् ।

स सागरो भैरवसागरं तं द्रष्टुं न दृष्ट्यापि तदा शशाक ॥ ३८ ॥

स यानपात्रेण समुद्रमध्ये समेतः सागरनामा व्यवहारी यदा यस्मिन् समये तं स्फु-
रदमन्दमेदुरमुदिरमण्डलाकलितं प्रचण्डप्रभञ्जनप्रधुभ्यत्पयःप्रसरत्प्रतिदिगन्ततुङ्गतर-
ङ्गभरं भैरवं भयावह सागरं समुद्रं दृष्ट्वापि लोचनेनापि द्रष्टुं विलोकयितुं न शशाक नैव
समर्थो बभूव । कस्मिव । व्यालमिव । यथा क्रोधेन कोपाटोपेन कृत्वा उद्धतमुत्कट सुभटको-
ट्यापि कलयितुमाकस्मितुमशक्यं तथा उपयान्तं संमुखमागच्छन्तं व्याल दुष्टगज
'धुनी' इति प्रसिद्धम् । अथ वा पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं गारुडिकैरपि कलयितुम-
शक्यं दुष्टसर्पमिव । अथ वा वन्यजीवैराकस्मितुमशक्यं श्वापदमिव । अथ वा
चित्रकव्याप्रादिभिरनाक्रमणीयं कण्ठीरवमिव । अथ वा गन्धसिन्धुरादिभिरनाकलनीयं
शरममिव । 'व्यालो दुष्टगजे सर्पे खले श्वापदसिंहयोः' इत्यनेकार्थः । अथ पुनः
कस्मिव । प्रकोपितं केनापि प्रकारेण प्रकोपितं महाकोप प्रापितम् । तथा चण्डं दुष्टावायं
दुर्दन्तिनं वा दुष्टं दुर्जनमिव ॥

संवर्तवत्तत्र तदा स्वपोतलोकक्षयं प्रेक्षितुमक्षमः सन् ।

विलासवाप्यामिव वार्धिमध्ये यावत्स झम्पां प्रगुणः प्रदत्ते ॥ ३९ ॥

स सागरश्रेष्ठी यावत् यावत्प्रमाणेन समयेन प्रगुण उत्साहवान् सन् वस्त्रायत्नलसंभ-
रणेन बद्धकच्छो वा वार्धिमध्ये समुद्रान्तः झम्पां संपातपाटवम् । जले निपतनमित्यर्थः ।
प्रदत्ते । कस्यामिव । विलासवाप्यामिव । यथा कश्चिज्जलकेलिकरणप्रवणः क्रीडादीधिकार्यां
झम्पां दत्ते । किभूतः सन् समुद्रसलिले पतति । तदा तस्मिन्नेघोत्पातसमये तत्र
क्षुब्धपयोधिमध्ये संवर्तवत्कल्पान्तकाल इव स्वपोतलोकानां जिनयात्रारूढानेकसाया-
त्रिकजनानां क्षयं संहारं प्रेक्षितुं स्वयमालोकितुमक्षमः असमर्थः सन् । मया कथ
कथंचिन्मद्यानपात्रमध्येऽधिवोपिता एतावन्तो लोका एककालं प्रलयं लप्स्यन्ते । तदे-
तेषां मदाश्रितानां लोकानां क्षयमहमात्मदृष्ट्या द्रष्टुं नालमिति तत्प्रथममेव मर्तुकामो
यावज्जलवौ झम्पां प्रदत्ते इत्यर्थः ॥ इति सागरस्य सागरे पिपतिषा ॥

कृष्टेव तद्भाग्यभरैस्तदाविर्भूयात्रमार्गेऽब्धिगभीररावा ।

पद्मावती वाचमिमासुवाच मा वत्स कार्षीरिह साहसं त्वम् ॥ ४० ॥

तदा तस्मिन् सागरव्यवहारिणः सागरमध्ये पतनसमये अत्राणां रेघानां मार्गे वत्सनि अभ्र एव मार्गे गगनाध्वनि वा आविर्भूय प्रकटीभूत्वा पद्मावती पार्श्वनाथशासनाधिष्ठायिका यक्षिणी धरणेन्द्राग्रमहिषी वा अनयोरन्यतरा वा इमां वक्ष्यमाणां वाच वाणीसुवाच वदति स्म । किभूता । अचिधवजलधिधीरध्वनितमिव गभीरो गम्भीरो रावो ध्वनि-यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—तद्भाग्यभरैः सागरव्यवहारिणा प्राचीनाचीर्णमहासुकृतसंदोहैरिवा-कृष्टो वा आकृष्यानीतेवात्र । इमां काम् । हे वत्स हे पुत्र सागरमहेभ्य, इहागावप-योधिमध्ये साहसं हम्पालक्षणम् अतलस्पृकृजलमध्यनिपतनरूपं सत्त्व मा कार्षीः । मा इति निषेधे । सर्वथा मा कुर्वीथाः । चिरं जीव । ‘मा कार्षीत्कोऽपि पापानि मा च भू-त्कोऽपि दुःखितः’ इति हेमाचार्यकृतयोगशास्त्रे ॥

मध्येऽम्बुधरेस्ति समस्तदुःखपाथोधिमन्थावनिभृत्प्रभावम् ।

निधानमम्भोनिधिमेखलाया इवान्तरे पार्श्वजिनेन्द्रविम्बम् ॥ ४१ ॥

हे वत्स, मध्येऽम्बुधेः समुद्रसलिलान्तराले पार्श्वजिनेन्द्रस्य त्रिम्बं मूर्तरस्ति विद्यते । किमिव । निधानमिव । यथा अम्भोनिधिमेखलायाः समुद्रः काञ्चीरूपो वृत्ताकारः परितो-र्वर्तित्वाद्यस्यास्तादृश्याः क्षोण्या अन्तरे मध्ये रूप्यसुवर्णमणिमणिक्वयमण्डितं निधानं भवति । किंलक्षणं विम्बं निधानं च । समस्तानि ऐहिकामुष्मिकाणि दुःखानि सकलानि दौष्ट्यश्लथभावादीनि क्लेशानि । यदुक्तं भर्तृहरिकाव्ये—‘सेवाधर्मः परमगहनो योगि-नामप्यगम्यः’ इति । परलोके देवादिषु परप्रेक्ष्यभावो महद्दुःखं तान्मेव बहुत्वात्पयोधिः पारावाररूप्य मन्थने विलोढने मन्थावनिभृत् मन्दरगिरिस्तत्तुल्यः प्रभावो माहात्म्यं यस्य तत् ॥

जलात्तदानाय्य जनैः प्रपूज्य संस्थापितं स्वे वहने धनेश ।

उत्तालवातूलमिवार्कतूलं विभ्रं पुरैतद्धरति त्वदीयम् ॥ ४२ ॥

हे धनेश धनपते व्यवहारिन्, जनैर्निजनाविकलोकैर्जलाजलधिसलिलात् आनाभ्या-कर्षयित्वा पुनः प्रपूज्य प्रकर्षेण चन्दनसुमकूर्पूरागुरुभिरभ्यर्च्य तन्मयोक्तम् श्रीपार्श्व-विम्बं स्वे आत्मीये अर्थात्त्वत्संबन्धिनि वहने यानपात्रे संस्थापितं सत् एतत्प्रत्यक्षम-विरलजलदपटलप्रचण्डपवनवेगवहनोद्भयनप्रवर्तनरूपं त्वदीयं तव संबन्धनं विभ्रं प्रत्यह्व्यूहमनिसर्गोद्गतोपसर्गे पुरा हरति अवश्यं हरिष्यतीति । ‘यावत्पुरानिपातयो-यौंगे भविष्यदर्थं वर्तमाना’ इति सूत्रेणात्र पुरा हरति इति हरिष्यतीत्यर्थः प्रयोगः । तथा ‘पुरैर्दमूर्ध्वं भवतीति वेवसा पद किमस्याद्धितमूर्ध्वरैखया’ इति नैषधे । किमिव । अर्कतूलमिव । यथा उत्तालवातूलं त्वरिततरं प्रवर्तमान एव मानसमूहोऽर्कतूल हरति उद्गीय क्वचिदपि क्षिपति तथैतत्त्वद्विभ्रं हरिष्यति ॥

मोद्धाटयेः स्वस्तरूपत्रपेटां संप्रापयेद्द्वीपपुरं पुनस्ताम् ।

परस्य पृथ्व्या इव वासवस्य तत्राजयोर्वीशितुरपयेस्त्वम् ॥ ४३ ॥

हे वत्स हे सागरव्यवहारिन्, मयोच्चां पयोविषयोमन्वर्तिनीं स्वस्तरुः कल्पद्रुमस्य पत्राणां दलानाम् । स्वर्द्धमपणैर्विमिताभिर्यः । पेटां मञ्जुषां मोद्धाटयेः त्वं भाविकाशी-
कुर्याः । 'हुं म उषादीश' इति ज्येष्ठायाः । पुनस्तां कल्पपादपत्रपेटां द्वीपनाशि-
पुरे नगरे संप्रापयेः अनुद्धाटितद्वारकषाद्यमेव एतां द्वीपवन्दिरे त्वं नयेः । गृहीत्वा यायाः
इत्यर्थः । पुनस्तत्र द्वीपपुरे अर्थाद्दिग्जैत्रयान्त्रार्थं समेतस्याजयनात् सर्वांशितुः पृथ्वीपतेः
राज्ञः अर्पयेः विभ्राणयेः दद्याः । उत्प्रेक्ष्यते—पृथ्व्या भूमेः परस्य अन्यस्य वासवस्य
पुरंदरस्यैव एकः स्वर्गवासनो वर्तते-अयमन्यो मेदिन्या वासव इव ॥

उद्धाट्य पेटां प्रकटां प्रणीय चित्रादिवल्लीमिव पार्श्वमूर्तिम् ।

छिनत्विदं सान्नजलामिषेकान्शतं सप्तोत्तरमङ्गरोगान् ॥ ४४ ॥

हे सागरेभ्य, अजयो नाम राजा इदं सान्नस्य अस्याः श्रीपार्श्वनाथमूर्तेः सान्नस्य
क्षपनस्य जलस्य सलिलस्यामिषेकान्छिनत्विदं सप्तोत्तरमङ्गरोगान् उत्तरे अग्रे यस्य तादृशं शत-
मेतावता सप्तोत्तरं शतमङ्गरोगान् स्वक्षरीरमद्यान् छिनत्तु निराकरोतु । 'स दिशः
सकल जिष्णुर्जयन्ग्राहकर्मणः । सप्तोत्तरशतेनाथ व्याधिना परिपीडितः ॥ आ-
कामन्निति भूपालान् वलत्सौराष्ट्रमण्डलम् । क्रमात्प्रापद्वण्डाक्षस्त्रिसण्डावनिमण्डनः ॥'
इति शत्रुंजयमाहात्म्ये । किं कृत्वा । पेटां कल्पद्रुदलमण्डलघटितां मञ्जुषामुद्धाट्य द्वार-
द्वयं विकारीकृत्य । अपावृतद्वारां विषायेत्यर्थः । पुनश्चित्रमिति पदमादौ यस्यास्तादृशीं
वल्लीमिव चित्रकवल्लीमिव 'चित्रावेति' इति प्रसिद्धां द्रव्याद्यक्षयकारिकां पार्श्वमूर्तिं
श्रीपार्श्वनाथप्रतिभां प्रकटां लोचनगोचरां प्रणीय कृत्वा ॥ इति पद्यावत्यादेशः ॥

आसादितप्राणितवत्युनः स्वं विद्वन्निशम्येति गिरं त्रिदश्याः ।

आनाययन्नीरघिनीरमध्याज्जनैः स्वपोते जिनमूर्तिपेटाम् ॥ ४५ ॥

स सागरव्यवहारी जनैः खनाविकल्पकैः नीरघिनीरमध्यात्समुद्रसलिलान्तरालाजिनमू-
र्तिपेटां त्रयोविंशतिरमभयवत्प्रतिभापवित्रितमध्यमञ्जुषां स्वपोते स्वयानपात्रमध्ये आना-
ययत् । किं कृत्वा । निश्चम्य श्रुत्वा । काम् । त्रिदश्या पद्यावत्या देवताया गिरं
वाणीम् । स सागरः किं कुर्वन् । पुनर्द्वितीयवारमासादितं संप्राप्तं प्राणितं जीवितव्यं येन
तद्गत्वमात्मानं विदन् जानन् ॥

क्षणददृश्योऽभवदिन्द्रजालमिवोपसर्गोऽथ प्रमोः प्रमावात् ।

चमत्कृतस्तल्पविलोक्य पेटामभ्यर्च्य भोगादि पुरो व्यधत् ॥ ४६ ॥

अथ पोते पार्श्वनाथप्रतिभासमाभवनानन्तरमुपसर्गो गर्जोर्जिततडिज्जालकारितनू-
त्तजीमूतवातादिज्वलितोपद्रवः क्षणत्क्षणात्प्रादृश्यो दृग्गोचरातीतः क्षणदृष्टनष्टः अज-

निष्ट । क्रमात्प्रभोः प्रभावात् श्रीमत्पार्श्वनाथमाहात्म्यातिशयान् । किमिव । इन्द्रजाल-
मिव । यथा कुहक क्षणाद्दृश्योभावं भजेत् । 'इन्द्रजालं तु कुहकम्' इति हैमनाम् ।
स सागरधनी पेटां पार्श्वनाथप्रतिमासत्कमञ्जूषां चन्दननृगमदवनसारादिभिरभ्यर्च्य
पूजयित्वा पुरः पेटाया अग्रे भोगादि कृष्णागुरुकुन्दरुष्कतुरुष्काद्युत्क्षेपणमादिशब्दाद्वलि-
वाकुलादिकं च व्यथत विदधाति स्म । कृतवानित्यर्थः । स किलक्षणः । चमत्कृतः
जलदानिलाद्युपसर्गविलयादि विलोक्य स्वहृदये विस्मितः ॥ इत्यकाण्डोद्भूतोपसर्ग-
प्रशमनम् ॥

ततोऽनुकूलैः पवनैः पयोनिधौ प्रवर्तितस्तद्यवहारिपोतः ।

मत्तद्विपः सादिभिरध्वनीवालानं सुखं द्वीपपुरं प्रपेदे ॥ ४७ ॥

ततो विघ्नापगमनानन्तरं तद्व्यवहारिपोतः तस्य सागरनाम्नो व्यवहारिणो महेश्वरस्य
पोतो यानपात्रं सुखं यथा स्यात्तथा द्वीपपुरं द्वीपनाम नगरं प्रपेदे प्राप प्रातः द्वीपव-
न्दिरे सुखेनागतः । किलक्षणः पोनः । पयोनिधौ स्वस्थीभूते समुद्रे अनुकूलैः सुखप्रवृत्ति-
कारिभिः पवनैर्वातैः प्रवर्तितः प्रेरितः । 'प्रेरणं प्रवर्तनम् । तत्र तुवाद्यः' इति सारस्व-
तव्याकरणम् । क इव । मत्तद्विप इव । यथा मदोद्धतो हस्ती सादिभिराघोरैः अध्वनि
मार्गं प्रवर्तितः सुखमालानं प्रपद्यते ॥

उत्तीर्य तर्याश्च वलिं विकीर्याप्येतामुपादाय सुतामिवाब्धेः ।

इहाह्वयान्किं हरितां महेन्द्रान्पार्श्वं प्रणन्तुं घनतूररावैः ॥ ४८ ॥

भजनृपाभ्यर्णमथार्णवीर्यं वस्तूपदीकृत्य निवेद्य वृत्तम् ।

पेटां डुडौके स पुरः क्षितीन्दोः रुजां चिकित्साभिव तां द्विधापि ॥ ४९ ॥

अथ द्वीपवन्दिरे समागमनानन्तरं स सागर आल्यः क्षितीन्दोरजयगतीर-
जनिजानेः पुरः पुरस्तादग्रे पेटां कल्पपादपपूर्णचिर्मितां मञ्जूषां डुडौके प्राभृतीचकार ।
उत्प्रेक्ष्यते—द्विधापि द्वाभ्यां वाह्यान्तरङ्गलक्षणाभ्यामपि रुजामन्तरङ्गरोगाणामष्टकर्मणां
वाह्यरोगाणां ज्वरादीनां चिकित्सा रुक्प्रतिक्रियाभिव रोगापहारिणी औषधादिविधा ।
किं कृत्वा डुडौके । आर्णवीर्यमर्णवसंघन्धि पयोधिमध्यगतद्रोपोत्पन्नं वस्तु समुद्रान्तर्जातं
च वस्तु मुच्चाफलादिकमुपदीकृत्य डौकयित्वा । च पुनः वृत्त पद्मावतीप्रकाशितश्रीपार्श्व-
प्रतिमाया यानपात्रान्तरानयनानन्तरं स्वोपसर्गमनादिचित्रं निवेद्य कथयित्वा ।
सागरः किं कुर्वन् । नृपाभ्यर्णमजयराजसमीपं भजन्नाश्रयन् । कैः । घनतूररावैः घना-
नामनेकजातीयानां तूरणां वादित्राणां रावैः शब्दैः । अथ वा शब्दाद्वैतीभावं विद-
वानैः सान्द्रैरातोयनादैः । उत्प्रेक्ष्यते—विधिवाचनादैरिह द्वीपवन्दिरे पार्श्वं प्रणन्तु
भविष्यदजयाभिधानपार्श्वनाथप्रतिमां नमस्कर्तुम् हरितां महेन्द्रान्दशदिवपालकान् किमा-
ह्वयनाकारयन्निव नृपान्तिकं श्रयन् । किं कृत्वा । तर्था वेदाया उत्तीर्य स्वयानपात्रा-
दवस्था तीरभूमावागत्य । पुनर्वलिं दशदिक्षु कूरूपिकाचणककुल्पापादिकं विक्रीर्यं

क्षित्वा । अपि पुनरैतां पश्चात्स्याः पूर्वं नृपायं प्रकाश्य प्रेषितां मङ्गुषासुपादाय गृहीत्वा ।
उत्प्रेक्ष्यते—अन्वयेः समुद्रस्य सुतां नन्दिनीं लक्ष्मीमिवादाय ॥

प्रणीय पूजां क्षितिपेन पूर्वं प्रोद्धाटितायाः प्रमदेन तस्याः ।

पार्श्वप्रभुः प्रादुरभूत्तमोभिद्भास्वानिव प्राग्विकंदरायाः ॥ ९० ॥

तस्याः पेटायाः । पद्ममीप्रयोगः । मङ्गुषामध्यात्पार्श्वप्रभुः श्रीपार्श्वस्वामिनः प्रतिमा
प्रादुरभूत्प्रकटीभवति स्म । क इव । भास्वानिव । यथा प्राग्विकंदरायाः पूर्वंपर्वतगुह्य-
मध्यात् भास्करः प्रकटीभवति । किभूतः । तमोभित् तमोऽज्ञानं पाप वा अन्वकारं च
भिनन्ति विदारयति इति । तस्याः किभूतायाः । क्षितिपेनाजयपृथ्वीपतिना प्रमदेन रोग-
विनाशकोपायत्वाद्भ्राविभगवद्विम्बत्वान्महानन्दसंदोहपुलकितकाययष्टिना प्रोद्धाटितायाः
स्वयमेव विकाशीकृतमनपिधानं विहितं वा द्वारं कपाटो वा यस्याः । किं कृत्वा । पूर्वं
प्रथमं स्वयमात्मना चन्दनकर्पूरकस्तूरिकाकुसुमादिभिः कृष्णागुरुप्रमुखसुगन्धद्रव्योत्प्रेष-
पूर्वं पूजामर्चां प्रणीय विधाय ॥

पार्श्वेशितुः स्नात्रजलाभिषेकाकृतोऽजयोर्वीन्द्रतनूलतायाः ।

महामयोत्थः प्रशशाम तापो भूमेरिव ग्रीष्मभवोऽब्दवर्षात् ॥ ९१ ॥

ततो मङ्गुषामध्यात् श्रीपार्श्वनाथप्रतिमाप्रकटीभवनानन्तरं पार्श्वेशितुः पार्श्वप्रभुप्रति-
मायाः स्नात्रजलस्य क्षपनसलिलस्य अभिषेकात्सिद्धनात् अजयो नामा उर्वीन्द्रः वसुधा-
सुधानाधीशः तस्य तनूलतायाः वपुर्यष्टैर्महान्तोऽत्युत्कृष्टा ये आमया कुष्ठज्वरादयो
रोगास्तेभ्य उत्या उत्थान यस्य तादृशस्तापो निदाषज्वरः प्रशशाम शान्तिं प्राप्नोति
स्म । कस्या इव । भूमेरिव । यथा पृथिव्या ग्रीष्मान्निदाषकृतोर्भवो जनितः संतापः
अब्दवर्षान्मेघवर्षणात्प्रशाम्यति ॥

महामहः कोऽपि महीहिमांशौ प्रावर्ततानामयतामवासे ।

मेने जनो यत्र निजं प्रपन्नस्वःप्राज्यसाम्राज्यमिव प्रमोदात् ॥ ९२ ॥

महीहिमांशौ अजयाभिधानवसुधासुधाकरे अनामयतां नीरोगतां समाधिं अवासे
प्राप्ते सति कोऽप्यद्भुतवैभवो महामहः अर्थाजनानामत्युत्सवः प्रावर्तत संजायते स्म ।
यत्र यस्मिन्नतिशायिनि उत्सवे प्रवर्तमाने सति जनस्तदजयराजपरिजनसेवकलोकः प्रमो-
दान्निजमात्मानं प्रपन्नमासादितं स्वः स्वर्गस्य प्राज्यं प्रभूतं साम्राज्य मण्डलकपदलक्षण-
धिपस्यं येन तादृशं मेने मन्यते स्म जानीते स्म ॥

तदोपतापप्रकरैर्वियुक्तः साकेतनेताभ्यधिकं दिदीपे ।

घनात्ययन्यकृतनीरवाहोपरोधनिर्मुक्त इवामृतांशुः ॥ ९३ ॥

तदा न केवलं सेवकलोकानां प्रमोदः समजनि, अपि पुनः पार्श्वनाथस्नात्रजलाभिषेकना-
नन्तरमुपतापानां कुष्ठज्वरादिसप्तोत्तरघातरोगाणां प्रकरैर्दुन्दैः वियुक्तो विरहितः । 'आम

आमय आकल्पमुपतापो गदः समाः' इति हैम्याम् । साकेतस्य कोशलानगर्या अयो-
ध्याराजधान्या नेता अधिपतिरजयनृपोऽपि अधिकमतिशायितया दिदीपे शोभते स्म ।
के इव । अमृतांशुरिव । यथा घनाल्पयेन शरत्कालेन न्यकृतो विश्वस्तो निराकृतो निर्वा-
सितो यो नीरवाहो मेघस्तस्योपरोधः संरोधनं तस्मान्निर्मुक्तः पृथग्भूतश्चन्द्र आश्विनपू-
र्णिमाकौमुदीपतिरधिकं दीप्यते ॥ इत्यजयराजस्य रोगोपशमः ॥

ततोऽजयाख्यं नगरं निवास्य पुरीमयोध्यामपरामिवात्र ।

केनापि सिद्धायतनं सुरेण मुक्तं किमस्मिंश्च विधाप्य चैत्यम् ॥ १४ ॥

संस्थाप्य तं तत्र जिनेन्द्रविम्बं सिद्धिश्रिया वोपयमं स्वकीयम् ।

काङ्क्षन्निव द्वादशसूर्यतेजा दत्त्वाचिंतुं द्वादश शासनानि ॥ १५ ॥

भूमीभुजां शेखरयञ्छिरःसु स्वाज्ञां सुमानामिव मालिकां सः ।

स्वर्गां व नीरोगतनुः क्रमेण स्वां राजधानीं पुनरध्युवास ॥ १६ ॥

ततो रोगापगमनानन्तरं सः अजयभूपालः पुनर्दशसाधनानन्तरं द्वितीयवारं स्वामा-
त्मीया तातसंबन्धिनीं राजधानीमयोध्यानाम्नीं नगरीमध्युवास आश्रयति स्म । केन ।
क्रमेण पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्वर्तिदेशसाधनानमनस्यपरिपाठ्या । स किभूतः । स्वर्गां देव
इव नीरोगतनुर्विबिधामयरहितशरीरः । स कि कुर्वन् । भूमीभुजा वैताड्यभूधरपर्यन्त-
चतुर्दिग्भूपान्मलमण्डलानां शिरःसु मौलियु सुमानां मालिकामिव स्वां स्वकीयामाज्ञां
शासनं शेखरयन्वतसीकुर्वन् मुकुटमिवापादयन् । 'आपीडशेखरोत्तंशवतंसाः शिरसः
स्रजि' इति हैमीवचनात् । कि कृत्वा राजधानीमधिवसति स्म । अत्र रोगनिर्मुक्तिस्थाने
द्वीपसमीपे अजय इति स्वनामसमाना आख्या अभिधान यस्य तादृशं नगरं महत्पु-
रं निवास्य वासयित्वा संस्थाप्य । उत्प्रेक्ष्यते—अपरामन्या द्वितीयमयोध्यां कोशलापुरीमिव
स्वकुलकमायातां साकेतनीनाम्नीं राजधानीमिव । 'साकेत कोशलायोध्या' इति हैम्याम् ।
च पुनरस्मिन्नजयनामनगरे चैत्यं श्रीपार्श्वनाथप्रासादं विधाप्य शिल्पिभिर्निर्माप्य । उत्प्रे-
क्ष्यते—केना निर्दिष्टनाम्ना सुरेण देवेन अस्मिन्नजयपुरे मुक्तं कुतश्चित्प्रदेशात्स्वयमानीय
संस्थापितं सिद्धायतनं शाश्वतजिनचैत्यमिव । पुनः कि कृत्वा । तत्र स्वनिर्मापितप्रासादे
तं पद्मावतीप्रकटितमाहात्म्यं सागरमहेभ्यमहामहानीतपार्श्वनाथं संस्थाप्योपवेशयित्वा ।
उत्प्रेक्ष्यते—सिद्धिश्रिया मोक्षलक्ष्म्या समं स्वकीयमात्मसंबन्धनमुपयमं विवाहमिव मं-
स्थाप्य स्थापयित्वा । 'पाणिप्रहणमुद्राह उपायामयमावपि' इति हैम्याम् । उपयाम
उपयमाविति शब्दद्वयं पुनरचित्तु श्रीअजयपार्श्वनाथप्रतिमां पूजयित्वा द्वादशसंख्याकानि
शासनानि श्रीमान् दत्त्वा स्वैर्नर्पयित्वा । 'दीयता दशलक्षाणि शासनानि चतुर्दश ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोकौ यद्वा गच्छतु गच्छतु ॥' इति । अथ धूतकेशागतसिद्धसेनविवाक-
रागमनसमये एव अदृष्ट एवैकश्लोकप्रेषणे विक्रमाकंदानपत्रे दानश्लोके दानम् । तत्र दश-
सौवर्णकलधाणि शासनानि ग्रामाश्च दत्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—द्वादशानां सूर्याणां तेजः प्रताप

काङ्क्षन् वाञ्छन्निव । तेजःशब्देन प्रतापोऽप्युच्यते । यथा नैषधे—‘एतस्योत्तरमथ नः समजनि त्वत्तेजसां लङ्घने—’ ‘त्वत्प्रतापानामतिक्रमेण’ तद्गुतिः ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥ इत्यजयराजरोगापहारकाजयपार्श्वनाथप्रस्तावनम् ॥

नामैव तस्यावनिवल्लभस्य पार्श्वप्रभोस्तस्य बभूव नाम ।

तद्वासितस्येव पुरस्य वाराणस्या इवैतस्य निवासभूमेः ॥ १७ ॥

तस्यावनिवल्लभस्य तस्य पूर्वकथितस्याजयस्य राज्ञो नामैवाभिधानेनैव पार्श्वप्रभोः श्रीपार्श्वनाथस्य नाम बभूव । अजयपार्श्वनाथ इति संजातम् । कस्येव । तेनाजयराजेन वासितस्य निवेशितस्य स्थापितस्य अजयपुरमिव । किभूतस्य पुरस्य । अजयपार्श्वनाथस्य निवासभूमेः स्थितिस्थानकस्य । कस्या इव । वाराणस्या इव । यथा वाराणसी भगवतः श्रीपार्श्वनाथस्य जन्मभूमित्वाद्वासस्थानम् ॥ इति पाठान्तरम् ॥

ध्यातोऽधुनाप्येष पयोधिमध्ये प्रयाति वाते प्रतिकूलभावम् ।

निर्विघ्नयन्पोत इवाङ्गभाजः प्रभुः सुखं लम्भयति प्रतीरम् ॥ १८ ॥

भो भव्याः, अधुनापि पद्ममारके अस्मिन्कलौ प्रवर्तमानेऽपि वा पयोधिमध्ये जलधि-जलान्तराले ध्यातोऽर्थोल्लोकैर्ध्यानगोचरीकृतः स्मृतोऽपि वा वाते प्रचण्डप्रवने प्रतिकूलभावं प्रतिकूलतां याति गच्छति सति एष प्रभुरजयपार्श्वनाथः अङ्गभाजः पार्श्वनाथ-स्मरणप्रवणाः प्राणिनः निर्गता विलय प्राप्ता विघ्नाः प्रत्यूहा येभ्यस्ते निर्विघ्नान्करोतीति । ‘तत्करोति तदाचष्टे’ इति प्रक्रियासूत्रेण विः । ‘निर्विघ्नकरणे’ इति सारस्वते इति सारस्वतसूत्रेण जिप्रत्ययः । निर्विघ्नयति निर्विघ्नयतीति निर्विघ्नयन् । विघ्नरहितान्कुर्वन्निवर्त्यः । निरन्तरायान् छजन् सुखं यथा स्यात्तथा कुण्डलेनेत्यर्थः । प्रतीरं तटभूमीं स्वस्ववेलाकूलावनीं लम्भयति प्रापयति । क इव । पोत इव । यथा निर्वेहान्वोहित्यरहितास्तथाम्मोधिमध्ये पतितान्नान् यानपात्रे स्वस्मिन्नधिरोप्य सुखेन तीरं नयति ॥

बहूदितैः किं भवदीयभाग्यैरारोपितस्तेन महीधनेन ।

सुपर्वेशास्वीव समीहितानि यच्छंश्चिरं नन्दतु पार्श्वनाथः ॥ १९ ॥

भो भव्याः, किं बहूदितैः बहुभिरनल्पैश्चदितैः कथितैः किमस्तु । एषोऽजयपार्श्वनाथः वो युष्माकं समीहितानि सम्यगैहिकानि पुत्रकलत्रद्रविणादीनि आमुष्मिकाणि स्वर्गापवर्णादिकानि कामितानि मनोरथान् यच्छन् पूरयन् चिरं बहुसमयमाकल्पान्तकालं यावन्नन्दतु विजयवान् प्रवर्तताम् । किभूतः । तेन महीधनेनाजयराजेन आरोपितः स्थापितः । उत्प्रेक्ष्यते—भवदीयभाग्यैः युष्मत्सवन्धिभिः सुकृतैः सुपर्वेशास्वी कल्पवृक्षा इवारोपितः ॥ इत्यजयपार्श्वनाथप्रबन्धः । विस्तरतस्त्वेतद्व्यतिकरः शत्रुजयमाहात्म्यादवसेयः ॥

तत्रोपदिश्येति जगन्मुमुक्षुक्षोणीऋमुक्षा क्षणमशिलक्ष्यम् ।

प्रणीय नत्वा च तमात्मना तत्पुरं पवित्रीकृतवान्म तद्वत् ॥ ६० ॥

स हीरविजयनामा सुमुख्यां मुनीनां मध्ये क्षोण्या भूमेः ऋक्षुक्षा इन्द्रः । सूरीन्द्र इत्यर्थः । तद्दृजयपार्श्वनाथ इव तत्पुरमजयपुरमधुना तु अञ्जारप्रामः ग्रामनाम्ना च 'अञ्जारोपार्श्वनाथ' इति प्रसिद्धिः । आत्मना स्वैवैव पवित्रीकृतवान् पावनीचकार । किं कृत्वा । तत्र चैत्ये वहिःप्रदेशवर्तिन्यां धर्मशालायां जनान् भविकलोकान् प्रति इति पूर्वोक्तप्रकारेण अजयपार्श्वनाथनादिवत्सुपदिश्य उपदेश देशानां दन्त्वा च पुनः क्षणं क्षणमात्रं तं जिनमङ्गणोर्द्वैत्रोर्लक्ष्यं गोचरं प्रणीय निर्माय पुनस्त पार्श्वनाथ नत्वा प्रणम्य ॥

द्वीपस्य संघोऽप्यखिलो मुनीन्दोरभ्यागमत्तत्र सहाङ्गनाभिः ।

माहात्म्यमद्वैतमवेत्य तस्य शुश्रूषया लेखगणः किमेषः ॥ ६१ ॥

तत्राजयपुरे अङ्गनाभिः स्वकीयपरकीयपुरं पुरंभीभिः सह सार्धमखिलोऽपि समस्तोऽपि द्वीपस्य द्वीपबन्दिरस्य संघः श्रावकसमुदायो मुनीन्दोर्हीरविजयसुरेरभ्यागमत्संमुखमाजगाम । उत्प्रेक्ष्यते—तस्य सूरीशितुः अद्वैतमनन्यमसाधारण माहात्म्यं वाक्यनसगोचरातीतं महिमानमवेत्य विज्ञाय शुश्रूषया सेवां कर्तुमिच्छया एव संघरूपो लेखगणः सुरसमूहः समेतः समागत इव ॥

लोकंपृणान्वीक्ष्य गुणान्गणेन्दोः प्रीता प्रणीयागणितात्ममूर्तीः ।

नम्रागतस्त्रैणमिषेण लक्ष्मीर्नमस्यती स्तौति च गायतीव ॥ ६२ ॥

गणेन्दोः सुरैर्लोकंपृणान्विश्राह्यादकान् गुणान् शमदममाद्वैतसंयमनिष्ठत्वादि-कान् वीक्ष्य स्वदृग्गोचरीकृत्य प्रीता संतुष्टचित्ता सती नम्रं नमनशीलं तथा आगतं भगवद्बन्दनार्थमायातं यत्त्रैण स्त्रीणां समूहः सीमन्तिनीसमुदायस्तस्य मिषेण कपटेन अगणिता गणनातीता आत्मनः स्वस्य मूर्तीः शरीराणि प्रणीय लक्ष्मीर्जलधिनन्दना । उत्प्रेक्ष्यते—नमस्यतीव अर्थाङ्गणघरं नमस्करोतीव । च पुनः स्तौतीव स्तुतिगोचरीकरोतीव । च पुनर्गायतीव गानविषयीकरोतीव । वार्धेः मामीप्यात्तत्रन्दनाया आगमनमुचितमेव । पितुः पार्श्वं कदाचिदुत्कण्ठिता पुत्री मिलनार्थमागच्छतीति समुद्रे त्रिया सज्जवोऽप्युचित एव ॥ इति द्वीपबन्दिरे संघागमनम् ॥

ततः प्रतस्थे प्रभुरुन्नताख्यं पुरं प्रति प्रीतमना मुनीन्द्रः ।

मेघागमे मानसमभ्रमार्गवहाप्रवाहादिव राजहंसः ॥ ६३ ॥

ततो द्वीपोन्नतदंबलपाटकसत्कसंघसमागमनानन्तर हीरविजयसूरिः ततोऽजयपुरा-नुन्नतमिखाद्या नाम यत्स्य तादृशं पुरं प्रति प्रतस्थे । उन्नतनगराभिसुखं प्रचलति स्म । किभूतः । प्रभुः सर्वधर्मकार्यकरणप्रवणः समर्थः । पुनः किभूतः । प्रीतमनाः श्रीपार्श्वनाथ-यात्रया कृत्वा हृष्टमानसः । क इव । राजहंस इव । यथा मेघागमे अत्रमार्गो मेघाधवा गगनम् । 'पुराश्रोडुमरुत्वयोऽम्बरम्,' तथा 'अत्र धूमयोनित्स्तनयित्तुमेघाः' इति द्वयमपि हेम्याम् । तस्य बहा नदी । गङ्गैत्यर्थः । 'सिद्धस्वःस्वर्गिस्त्रापगाः' ऋषिकृत्या हेमवती इत्यपि हेम्याम् । तथा 'सिन्धुः शैबलिना बहा च इदिनी स्रोतस्त्रिनी नित्रगा' इत्यपि

हैम्याम् । तस्याः प्रवाहाद्गङ्गापयःपूरान्मानसं नाम राजहसनिवाससरोवरं प्रति प्र-
तिष्ठते । यदुक्तम्—‘मेधागमं दिवि विभाव्य परापगाम्भ.पूरागमैर्जलमथाविलमभ्र-
सिन्धोः । भातीति चेतसि विचिन्त्य च हसमालास्य मानसं प्रति ततस्त्वरित प्रतस्ये ॥’
इति । तथा ‘गङ्गानीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम्’ इत्यपि सूक्ते ॥

अथ द्वीपोन्नतपुरादिसंघसंमुखगमनवर्णनप्रस्तावः—

शिरोधृतश्वेतसुवर्णकुम्भाः काश्चिच्छसन्ति स्म विलासवत्यः ।

श्यामादिवालक्ष्म्य इवोद्ग्रहत्यः संपूर्णचन्द्राम्बुजबन्धुविम्बान् ॥ ६४ ॥

हीरसुरैः संमुखागमने काश्चिदनिर्दिष्टनामानः विलासवत्यः विलासो हंसहस्तिगम-
नादिकः श्चद्वारादिविभ्रमो वा विशते यासां ता लीलावत्यो वनिता लसन्ति शोभन्ते ।
किभूताः । शिरसि स्वमौलौ धृता आरोपिताः श्वेता उज्ज्वलस्तथा सु शोभनो वर्णो जे-
षाम् । अथ वा श्वेतानां रूप्याणाम् । ‘स्याद्दूष्यं कलघौतताररजतश्वेतानि’ इति है-
म्याम् । तथा सुवर्णानां काञ्चनानां कुम्भाः कलशा याभिस्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—श्यामादि-
वालक्ष्म्य इव रजनीदिवसस्य श्रिय इव । किं कुर्वत्यः । उद्ग्रहत्यः विभ्रत्यः । कान् ।
संपूर्णा अखण्डाश्चन्द्रास्तथा अम्बुजबन्धवो भास्करास्तेषां विम्बान्मण्डलान् । अखण्ड-
चन्द्रमण्डलानादाय निशाश्रियः सूर्यमण्डलान् गृहीत्वा दिवसलक्ष्म्य इव भगवत्संमुखं
समेता इत्यर्थः ॥

अवाकिरन्काश्चन मुक्तिकाभिरम्येत्य वाचंयमसार्वभौमम् ।

क्षीरोर्मयो मेरुमिव प्रमाथकालोच्छलद्भूरिपयःपृषद्भिः ॥ ६५ ॥

अभ्येत्य संमुखमागत्य काश्चन संघमध्यात्क्रियत्यः तं हीरविजयनामानं वाचंयमानां
साधूनां सार्वभौमं चक्रवर्तिनं मुक्तिकाभिर्लघुमुक्ताफलैः । ‘सिता धमन्यः खलु कीर्ति-
मुक्तिकाः’ इति नैषधे । का इव । क्षीरोर्मय इव । यथा क्षीरसमुद्रवीचयः प्रकर्षेण सुरासु-
रादिभिः सर्वोजसा माथस्य मथनस्य काले समये उच्छलद्भिः उच्चैरुत्पतद्भिः तथा भूरि-
भिरनल्पैः पयःपृषद्भिः जलकर्णैर्मैदं काश्चनाचलम् । किं च परसमये मन्दरशब्देन
मेरुर्नोच्यते किं तु मन्दरशब्देन इन्द्रकीलनामा शैलः । जैनमते तु मन्दरो मेरुरेव ।
मन्दरनामगिरिं चर्षयन्ति ॥

मुक्ताफलैः काश्चिदवाकिरंस्तं नवोपयन्तारमिवात्र लाजैः ।

सिद्धाद्रियात्रोद्भवपुण्यलक्ष्म्या नवोदयालंक्रियमाणपार्श्वः ॥ ६६ ॥

काश्चिदपराः सीमन्तिन्यः तं सूरिम् अत्र संघसंमुखगमनसमये मुक्ताफलैर्मौक्तिकैः
अवाकिरन् वर्षयन्ति स्म । कसिव । नवोपयन्तारमिव । यथा अत्र भूमिशुक्ने देवलोके
नागलोके देवासुराणां परिणयनाभावाद्भवो ग्रहणम् । सद्यस्कपरिणेतारं चारं पुमांसं का-
श्चित्तद्गर्गसंबन्धिन्यो वर्णिन्यः लाजैरक्षतैर्वर्षयन्ति । किभूतः सूरिः वरश्च । सिद्धाद्रेः शत्रु-
जयशैलस्य यात्राया दर्शनस्पर्शनभावाच्चाया उद्भव उत्पत्तिर्यस्यास्त्वादस्या पुण्यलक्ष्म्या

सुकृतत्रिया अलंकृत्यमाणं भूष्यमाणं पार्श्वं जीवान्तिकं यस्य । परिणेतोपि तत्कालपरे-
णीयतया अलंकृत्यमाणवामाङ्गान्तिकः ॥ इदं तु पाठान्तरम् ॥

गीति जगुर्नागरिकाः किरन्तीं सुधां सुधादीधितिमण्डलीवत् ।

यां श्रोत्रपत्रैर्विनिपीय चित्रार्पितैरिवाभूयत मार्गमार्गैः ॥ ६७ ॥

काश्चन नागरिका द्वीपोन्नतपुरपुरेभ्यो गीतिं सूतिगुणगानं जगुर्गयन्ति स्म । किं
कुर्वतीम् । गीतिं किरन्तीं विस्तारयन्तीम् अर्थात्कर्णयोर्वर्षन्तीम् । काम् । सुधाममृतम् ।
किंवत् । सुधादीधितिमण्डलीवत् । यथा आश्विनमाससंवन्धिराकाश्टुगाङ्गमण्डल्यः पीयूषं
किरन्ति, तथा नागरिका कर्णांमृतवर्षिणीं गीतिं गायन्ति । यां गीतिं श्रोत्रपत्रैः कर्णपणैः
कृत्वा विनिपीय सादरं निशम्य मार्गस्य अजयोन्नतपुरपुरोरन्तरालाध्वनः मार्गैर्मृगण्यै-
श्चित्रार्पितैरालेख्यस्थापितैर्लिखितैरिवाभूयत संजायते स्म ॥

गजाधिरूढा व्यरुचन्कुमारा विभूषिता भूषणधोरणीभिः ।

प्रवालपुष्पावलिशालमानाः प्रस्थप्ररूढा इव बालसालाः ॥ ६८ ॥

भूपणानां मणिस्वर्णभरणानां धोरणीभिः श्रेणीभिः विभूषिता अलङ्कृताङ्गाः । तथा
गजाधिरूढाः सिन्दुरस्कन्धाध्यासिनः केचन कुमाराः व्यरुचन् श्लथुभिरै । उत्प्रेक्ष्यते—
प्रवालानां पल्लवानां पुष्पाणां कुसुमानामावलीभिर्मालिकाभिः शालमानाः शोभमानाः
प्रस्थेषु सातुषु प्ररूढा उन्नता बालसालाः लघुपादपा इव ॥

काश्चित्कुमार्यः शिबिकां श्रयन्त्यो माणिक्यभूषा वपुषा वहन्त्यः ।

कुतूहलाद्भ्रूवलयं भजन्त्यो विमानयाना इव नाकिकन्याः ॥ ६९ ॥

काश्चित्कुमार्यो लघुकन्यकाः भान्ति तदवसरे शोभन्ते । किं कुर्वन्त्यः । शिबिकां
याप्ययानं श्रयन्त्यः परिचरन्त्यः । शिबिकाधिरूढा इत्यर्थः । पुनः किं कुर्वन्त्यः । माणि-
क्यानां रत्नविशेषाणां भूषा अलंकारान् वपुषा स्वचारीरेण वहन्त्यो धारयन्त्यः । 'इता
विभूषामणिरदिमकार्मुकैः' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—कुतूहलात्कौतुकान्भ्रूवलयं मेदिनीम-
ण्डलं भजन्त्यः सेवमाना आश्रयन्त्यः । विमानेन देवयानेन यानं गमनं यासां ता-
दृश्यो नाकिकन्या देवकुमारिकाः इव । यथा इन्द्रस्य । 'तनयस्तु जयन्तः स्यान्वयदतो
जयश्च सः । सुता जयन्ती तविषी तगविष्युच्चैः श्रवा हयः ॥' इति हैय्याम् ॥

गत्या जितोऽनेन किमभ्रकुम्भी द्रष्टुं तमीत्युत्सुकितोऽब्धिमध्यात् ।

किमीयिचानेष तदन्ववायः शृङ्गारितास्त्र गजा विरेजुः ॥ ७० ॥

तत्र तस्मिन् संमुखगमनसमये शृङ्गारिताश्च शृङ्गारभूषणतैलचामरायाहम्बैरलङ्कृताः
गजा हस्तिनो विरेजुः शोभन्ते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण इति हे-
तोर्वा त सूरिं द्रष्टुं प्रेक्षितुमुत्सुकित उत्कण्ठितः सन् अब्धिमध्यात्समुद्रान्तरालादेष प्र-
त्यक्षं लक्षमाणः तस्यैरावणस्य अन्ववायो गजघटारूपो वंशः किमीयिचान् आगत इव ।

ऐरावणस्य समुद्रमध्यादुत्पन्नविनिःसृतत्वेन तद्वशास्यापि सद्भावः संभाव्यते एव । यदुक्तं नैषधेऽपि—‘पयोनिनीनाऽप्रसुकासुकावलीरदाननन्तोरगपुच्छमृच्छवीन्’ इति । तथा समुद्रस्यापि अत्र रागीप्यादियमुत्प्रेक्षा घटत एव । अयं प्रस्तुतम् । इति किम् । यदनेन सूरिणा गत्या पुरतो युगप्रमाणां धरणीं चक्षुषा प्रेक्षमाणा । ईर्यासमिति पूर्वकं मन्यर-गमनेन अभ्रकुम्भी ऐरावणः । ‘ऐरावणोऽभ्रमातद्भ्रतुर्दन्ताकंसोदरे’ इति हैम्याम् । किं कथं कया रीत्या जितोऽभिभूतः ॥

पर्याणितास्तत्र तुरङ्गमास्ते रेजुर्जवाधःकृतवातवेगाः ।

यैर्निर्जिता भानुमतस्तुरङ्गा हियेव नाद्यापि भुवं स्पृशन्ति ॥ ७१ ॥

तत्र संसुखागमनसमये ते तादृशा ये अग्रे स्वगुणोत्कृष्टप्रेक्षा प्रापिताः । अथ वा ते काम्वोजकामरूपकच्छसिन्धुदेशोद्भवा विविधजातीयाः प्रसिद्धास्तुरङ्गमाः अश्वाः । यदुक्तं प्राकृतवाक्ये—‘ये गंगाजलनीभटा हरिभटा कालाकिहावापुरा साणीसिंघल-धिधु आकलहला कस्मीरियां कुंकुणा । डुकेकानि अनेकवानिपिहुला पीठे पगे नीसला ते हेप्यत्रियकुं अरा जिमसुरा ते जीतुपरिवटा ॥’ इति । पर्याणिताः पल्ययनकलिताः कृताः । ‘पर्याणं तु पल्ययनः’ इति हैम्याम् । रेजुः विभान्ति स्म । किंभूताः । जचेन मानसातिपातिगतिरंहसा अधःकृतो निरस्तो वाताना पवनानां वेगो रयो वैस्ते । ते के । यैस्तुरङ्गभैर्भानुमतो भास्वतस्तुरङ्गा वाजिनः निर्जिता गतित्वराभिः परा-भूताः सन्तः । उत्प्रेक्ष्यते—अद्याप्यद्यतनं वर्तमानं वासरं प्रभृति यावन्मण्डयित्वा हिया लजयेव कृत्वा भुवं क्षोणीं न स्पृशन्ति । लजिता हि स्वं मुखं दर्शयितुमनलंभू-ष्णवः पृथिव्यां नायान्तीत्यर्थः ॥

रथाङ्गभाजस्त्वरमाणताक्षर्याः सुजातरूपा धननन्दकाश्च ।

अन्मोजनाभा इव कामरोमशोभाः शताङ्गाः शतशः प्रचेष्टुः ॥ ७२ ॥

शतशः शतसहस्रसंख्याकाः शताङ्गा रथाः । ‘शताङ्गः ख्यन्दनो रथः’ इति हैम्याम् । प्रचेष्टुः सुरेरभिमुखं प्रचलन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अन्मोजनाभाः कृष्णा इव । किंभूता रथाः कृष्णाश्च । रथाङ्गं रथपादं चक्रं ‘पङ्क’ इति प्रसिद्धं सुदर्शनं चक्रं भजन्ति इति रथाङ्गभाजः । पुनः किंभूताः । त्वरमाणाः शीघ्रगामिनस्ताक्षर्यास्तुरङ्गमा गच्छाश्च येषां ते । च पुनः किंभूताः । शोभनं जातरूपं सुवर्णं काञ्चनजटितत्वेन । पक्षे जातमुत्पन्न रूपसति-शायिसुन्दरशरीराकारविशेषो येषाम् । पुनः किंभूताः । घनान्वहुजनान्न्दयन्ति प्रह्लाद-यन्ति । तथा घनो निबिडोऽपराप्रतिहतो नन्दकनामा खड्गो येषां ते । च पुनः किंभूताः । काममतिशयेन रामा मनोज्ञा शोभा येषां ते । तथा कामः प्रधुन्नः रामो बलभद्रः ताभ्यां शोभा येषां ते ॥

तूरस्वरैश्चित्कृतिभी रथानां ह्यालिहैषागजगर्जितैश्च ।

नृणां स्तवादिध्वनितैर्ब्रतीन्दोः श्लोकैरिवापूरि समग्रलोकः ॥ ७३ ॥

तूरखरैर्विधवादित्रनिघोषैश्च पुनः रथानां स्यन्दनानां चित्कृतिभिस्त्वरितगमना-
वसरोद्भवचित्कृतिसंश्रवणितविशेषैः च पुनर्हयानामश्वानामालिः श्रेणिस्तस्य हेपाभिर्हिं-
सारव इति प्रसिद्धैः तथा गजानां मदोद्धतसिन्धुराणां गर्जितैर्वृह्णितैस्तथा नृणां ब्राह्ममाह-
गायनादिजनानां स्ववादिध्वनितैः स्तुतिच्छन्दोगानादिभणितिभिः कृत्वा समग्रोऽपि दश-
दिक्पर्यन्तं यावन्नोको भुवनमपूरि निर्भरं भृतः पूरितः । कैरिव । श्लोकैरिव । यथा व्रती-
न्दोर्हौरसुरैर्यशोभिः समग्रोऽपि लोकः पूर्यते स्म । 'श्लोकः कीर्तिर्यशः' इति हैम्याम् ॥

स्त्रीभ्यस्तदा तद्गुणगायनीभ्यः पैङ्गुषपीयूषरसाभिषेकाम् ।

वाणीमधीत्याभ्यसितुं वनस्थाः शिष्या इवासन्कलकण्ठकान्ताः ॥ ७४ ॥

तस्य सूरैर्गुणान् गायन्तीत्येवंशीलाभ्यः स्त्रीभ्यः पौरपुरंध्रीभ्यः सकाशात्तदा त-
स्मिन् संघागमनमहोत्सवव्यतिकरे पैङ्गुषयोः श्रोतृजनश्रवणयोः पीयूषरसस्य सुवानि-
स्यन्स्य अभिषेकोऽभिषिञ्चन तत्तुल्यां वाणीं वाग्विलासमधीत्य पठित्वा कलकण्ठ-
कान्ताः कोकिलकामिन्यः । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्यसितु सम्यगभ्यासं विधातुमित्थं वनस्था
वनवासिन्य आसन्नैव संजाता इव । का इव के इव वा । शिष्या इव । यथा विनेयाः
कुतश्चिद्गुरोः सकाशात्किमप्यधीत्य एकान्ते वनादिषु गत्वा स्थिता वा तदभ्यसन्ति ॥

ध्वनन्नफेरीसखभूरिभेरीभाङ्गारारवैः प्रतिशब्दितेन ।

नन्तुं सवेशाम्बुधिशायािशौरिः प्रबोध्यते सूरिसमागमे किम् ॥ ७५ ॥

ध्वनन्त्यः शब्दायमाना नफेर्यः पित्तलमय्यः वदनेन वादनीया वाद्यविशेषाः प्रसि-
द्धाश्च ता एव सख्यः सहाया यासां तादृश्यो भूरयः शतसंख्याका भेर्यो दुन्दुभय-
स्वासां भाङ्गारारवैः भाङ्गुतिध्वनिभिः कर्तुंभिः प्रतिशब्दितेन अर्थात्संनिधिवर्तिसागरम-
ध्यप्रतिनादितेन । 'पयोधिमध्यप्रतिनादमेदुरः' इति नैषधे । कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—सवेशे
समीपे योऽम्बुधिः समुद्रस्वत्र तन्मध्ये शेते इत्येवंशीलो यः गौरिनैरायणः स
सूरैरुन्नतपुरप्रवेशोत्सवे नन्तुमर्थात्सूरिन्द्र नमस्कृतुं किं प्रबोध्यते निनिंद्रीक्रियते
जागर्यते इव ॥

तदाद्रिमध्यप्रतिशब्दसान्द्रैः स्वरध्वजौघध्वनिपूर्यमाणैः ।

प्रमोदमाद्यत्तुमुलैर्जनानां व्योमेव भूः शब्दगुणा किमासीत् ॥ ७६ ॥

तदा तस्मिन् सूरिप्रवेशोत्सवे जनानां संसुखागतसकललोकानां प्रमोदेन हर्षातिश-
येन माद्यद्भिर्मेद प्राप्नुवद्भिस्तुमुलैरतिबहुलव्याकुलताकलितकोलाहलैः । अथ वा 'अध्वं
धावत यात मुन्नत पुरः पन्थानम्—' एवंविधचम्पूकथाकथितकेवलव्याकुलशब्दैः कृत्वा
व्योमेव गगनमिव भूरपि पृथिव्यपि शब्द एव गुणो यस्यास्तादृशी किमासीन्नातेव ।
किंभूता । तुमुलैर्द्रीणा समीपभाजां नन्दीवेलकप्रसुखाणा स्वभावतस्तु शत्रुंजयाचलशि-
खराणा परं कालानुभावद्भिरेषटनाद्य दूरीभूतानां पर्वताना मध्ये कंदरोदरे प्रतिशब्दाः
प्रतिध्वनयस्तैः सान्द्रैर्निविडीभूतैः । पुनः किभूतैः । स्वरध्वजानां नानाविधवाद्यानाम् ।

‘तूये तूरं स्वरध्वजः’ इति हैम्याम् । ओषाः सगूहास्तेषा ध्वनिभिर्नानाप्रकारप्रसरन्नि-
र्घोषैः पुर्यमाणैः वहलीक्रियमाणैः ॥ इति द्वीपोन्नतपुरसंमुखगमनवर्णनम् ॥

तदुत्सवे मूर्च्छति भूर्भुवःस्वस्त्रयीप्रसत्तिं प्रदिशत्यपूर्वाम् ।

अलं चकार प्रभुरुन्नताख्यां पुरं हरिर्द्वारवतीमिवासौ ॥ ७७ ॥

प्रभुर्द्वारविजयसूरः व्रतमिति आख्या नाम चत्वास्तादृशीं पुरं नगरीमलचकार भूष-
यामास । क इव । हरिरिव । यथा नारायणो धनदनिर्मितां द्वारवतीं द्वारकां नगरीमल-
करोति । कस्मिन् सति । तदुत्सवे स चासाञ्जित्वश्च तदुत्सवः द्वीपोन्नतादिसंघप्रारब्धसू-
रिप्रवेशमहामहस्वस्मिन्मूर्च्छति वृद्धिमतिशायिता श्रयति प्राप्नुवति सति । किं कु-
र्वति तदुत्सवे । भूर्भुवःस्वस्त्रय्या नागलोकनाकिलोकभूमिलोकानां त्रिकस्य अर्थाञ्जिजगत्-
नानां प्रसत्तिं मनःप्रसन्नतां प्रमोदप्रकर्षं प्रदिशति प्रयच्छति ददति ॥

तस्मिन्नतेर्गोचरयांचकार चैत्येषु तीर्थाधिपति मुदा सः ।

कण्ठीरवः शैलगुहामिवाथानैषीद्विभूषां वसतिं व्रतीन्द्रः ॥ ७८ ॥

स हीरसूरिस्तस्मिन्ननुन्नताभिधाननगरे चैत्येषु ऋषभदेवप्रमुखजिनप्रासादेषु तीर्था-
धिपतिं जिनाधि राजप्रतिमां मुदा हर्षेण नत्तेः प्रणामस्य गोचरयांचकार विपयीक-
रोति स्म । नमस्कृतवानित्यर्थः । अथानन्तरं देववदनात्पश्चात् व्रतीन्द्रः सूरिः वसति-
मुपाश्रय विभूषां शोभामनैषीत्प्रापयति स्म । क इय । कण्ठीरव इव । यथा पारीन्द्रः
शैलगुहां गिरिकंदरां विभूषां नयति ॥ इत्युपाश्रयागमनम् ॥

ततः समुद्दिश्य महेभ्यसभ्यान्धर्मोपदेशं स वशी दिदेश ।

पीयूषवत्तेऽपि निपीय वत्सा इवावहन्संमदमेदुरत्वम् ॥ ७९ ॥

ततो वसतावुपाश्रये आगमनानन्तरं स वशी जितेन्द्रियः सूरिर्महेभ्या व्यवहारि-
णस्ते एव सभ्याः सदस्याः सभाजनास्तानुद्दिश्य उद्देशं कृत्वा धर्मोपदेशं धर्मदेशनां
दिदेश ददाति स्म । तेऽपि महेभ्यसभ्याः पीयूषवत्सुधारसमिव निपीय पीत्वा तद्दे-
शनां सादरं श्रुत्वा संमदैरानन्दैः कृत्वा मेदुरत्वं पुष्टतामवहन्धधत्ते स्म । के इव । वत्सा
इव । यथा गवां तर्णका पीयूषं स्वस्वमातुरुधोमध्यविनिःसरदभिनव पयो दुग्ध पीत्वा
प्रमोदादास्वाद्य मेदुरत्वमुपचयभावं वहन्ते । ‘पीयूषोऽभिनव पयः । पीयूषमपि’ इति
हैमीसूत्रवृत्त्याः ॥

क्षेत्रेष्विवाम्बूनि नभोम्बुवाहा द्युम्नांशुकान्यर्थेषु ते ववर्षुः ।

प्रभावनां श्रीफलपूगपूगैश्चक्रुस्ततो रूपकनाणकैश्च ॥ ८० ॥

ते सभ्यजना अर्थेषु तत्समयागतानेकयाचकविषयेषु शुकान्शुकानि द्रव्यवस्त्रादीनि
ववर्षुः । प्रददुरित्यर्थः । क इव । नभोम्बुवाहा इव । यथा श्रावणमेघाः क्षेत्रेषु विषयेषु अम्बू-
नि पानीयानि वर्षन्ति । वर्षाऋतोरतिपूतत्वानभोमासोपादानम् । ततो याचकदानानन्तरं

श्रीफलानि नालिकेराणि तथा पूगानि क्रमुकाणि 'सोपारी' इति प्रसिद्धानि तेषां
पूर्वैः समूहैः कृत्वा प्रभावनां संमुखगतानामुपाश्रयागतानां च सकलजालद्वजना-
नामनिवारितदानं ददते स्म । च पुनः रूपकाणां नाणकैर्त्यारीमहमुंदीप्रमुखैः प्र-
भावना व्यधुः ॥

अन्येऽपि संघाः पुरपत्तनेभ्योऽभ्येत्याभजन्सूरिसहस्ररश्मिम् ।

अश्वादिदानानि ददुर्महेन्द्रा इव प्रमोदाद्वयवादसान्द्राः ॥ ८१ ॥

अन्ये परेऽपि पुरपत्तनेभ्यः नवीननगरजीर्णदुर्गमङ्गलपुरवेलाकुलदेवपत्तनप्रमुखेभ्यो
नगरेभ्यः संघाः श्राद्धवर्गा अभ्येत्यागत्य प्रमोदात्प्रसुपार्थं समेत्य सूरिषु सहस्ररश्मि
दिवाकरमभजन्संसेवन्ते स्म । पुनर्महेन्द्रा नृपा इव ते अश्वास्तुरङ्गा आदौ येषां तानि
द्रव्याशुकादीनि दानानि ददुर्ददते स्म । किभूताः । प्रमोदानामानन्दानामद्रव्यवादेन
असाधारणत्वेन सान्द्रा उपचिततनूलतिकाः ॥

आगृहृतस्ताननुगृह्य लोकांस्तत्रांशुसंघोऽशुमतीव तिष्ठन् ।

पर्जन्यकालोऽत्रमिवोन्नताख्यं व्यातन्तनीदुन्नतिमत्पुरं सः ॥ ८२ ॥

स सूरिरुन्नताख्यं पुरम् उन्नानामनगरसुन्नतिमत् शोभासंपन्नमयं व्यातन्तनीद्वितनोति
स्म विशेषेण कृतवान् । क इव । पर्जन्यकाल इव । यथा वर्षासमयः अत्र मेघमुन्नतिम-
त्समुन्नतं नीरभरैर्वर्षीभूतं व्यातनुते । स किं कुर्वन् । तत्रोन्नतनगरे तिष्ठन् स्थितिं
कुर्वन् । क इव । अशुसंघ इव । यथा किरणगणोऽशुमति भास्करे तिष्ठति । तत्र तिष्ठन् किं
कृत्वा । तान् द्रौपद्योन्नतनगरसवन्धिनो लोकान् श्राद्धजनाननुगृह्य तेषानुपरि अनुग्रहं
कृत्वा । तान्किं कुर्वतः । आगृहृतः श्रीपूज्या अस्मदुपरि प्रसादं प्रणीय अत्रैव चतुर्मांघीं
कुर्वन्तु इत्यमाग्रहं कुर्वतः ॥ इत्युन्नतनगरे चतुर्मांसवस्थानम् ॥

घोरामनुष्ठानविधां विधातुरुग्रं तपस्तेज उदीयते स्म ।

दोषालिमालम्भयतो व्रतीन्दोरिवोत्तराशां भजतो गभस्तेः ॥ ८३ ॥

व्रतीन्दोर्हीरसूरेण परपाक्षिकैरसह्य तपसां तेजो ज्योतिः प्रतापश्च उदीयते स्म
प्रकटीभवत् । किभूतस्य व्रतीन्दोः । घोरामपरेया मन्दसत्त्वाना भयंकरामनुष्ठानविधां
किचाप्रकारं विधातुः विदधातीत्येवंगीलस्य । शीले तृन् कतुर्वां तृवर्णां । कि कुर्वतः ।
दोषाणामपगुणानां दान-लाभ-वीर्य-भोग-उपभोगाख्या नाम पञ्चान्तरायकर्माणि हास्य-
रति-भरति-भय-शुभुप्सा-शोक-काम मिथ्याज्ञान-निद्रा-विरति-राग-द्वेषा इत्येतेषामष्टदश-
सख्याकानां दोषाणामालिं पङ्क्तिमालम्भयतो मूलादुच्छिन्दतो निघ्नतः । पुनः किभूतस्य ।
उत्तरामप्रिमा मोक्षलक्षणमाशां वाञ्छा भजतः श्रयतः । तेजः कस्येव । गभस्तेरिव ।
यथा उत्तराशा कौशेरीं दिशं भजतः सेवमानस्य दिवसपतेरुग्रं जनैरसह्य तपोवत्तेजः ।
अथ वा तपते सतापयति जनमथ ऊर्ध्वं चेति तपस्तादृशं तेजो ज्योतिः प्रतापो वा
उदीयते प्रकटीभवति । किभूतस्य । घोरा दैत्यैरसहनीयामनुष्ठीयते स्ववल्द्वर्धुत्तरुपाकारैः

क्रियते इत्यनुष्ठानं किञ्चिदधृष्यमनधृष्य वा कार्यादिनिर्माणं तस्य विधा प्रकारः एतावता मन्देहा नाम राक्षसास्तैः सार्धमुद्धतयुद्धक्रिया कर्म विदधाति करोतीत्येवशौलस्य । यदुक्त नैषधे प्रातर्वर्णने—‘इह हि समयेषु ब्रजन्त्युदवज्रतामभिरविमुपस्थानोत्क्षिप्ता जलाञ्जलयः किल’ अथ तद्दृष्टिः । अस्मिन्प्रातःसमयेऽवसरे सूर्यमुद्दिश्य उपस्थानोत्क्षिप्ता उपासनायामुद्धृता जलाञ्जलयः उदवज्रता जलरूपाशानित्वं प्रपद्यन्ते । एतावता ‘आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहान् अरुणद्विषे क्षिपन्ति’ इति श्रुतेः । ‘तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च मन्देहा नाम राक्षसाः । उदयन्त सहस्राश्रमभ्ययुध्यन्त ते सदा ॥’ इत्युक्तेः । अथ वा घोरं घृकान्धकारैः सोढुमशक्यामनुष्ठानविधां दिवसकिरणलक्षणं क्रियां कर्तुः । पुनः किं कुर्वतः । दोषाणां रात्रीणां घोरणी घातयतो निर्णाशयतः । ‘प्रवासनोद्वासनघातनिर्वासनानि संज्ञप्तिनिष्ठम्बहिसानिर्वापणालम्बानिसूदनानि’ इति हैम्याम् ॥

स्वश्राद्धसौधाहृतभक्तभोगाद्यभिग्रहान्साग्रहमग्रत्सः ।

श्रीवप्यभट्टिन्नतिशीतकान्तिरिव क्षितीन्द्रप्रतिबोधधुर्यः ॥ ८४ ॥

स सूरिः स्वश्राद्धानां निजश्रावकाणां तपापक्षीयगृहमेधिनां सौधाङ्गेहादाहृतस्यानी-
तस्य भक्तस्य आहारस्य भोगो भोजनमादिर्येषां तादृक्षानभिग्रहान्निषेधरूपान्निघमान्
भक्तं भक्तस्य नो कल्प्युत इत्यादिकान् प्रत्याख्यानविशेषान् साग्रहमपरैर्वाचकप्रज्ञाश-
साधुभिरतिविज्ञप्तोऽपि निर्वन्धादप्रहीज्यग्राह । क इव । श्रीवप्यभट्टिन्नतिशीतकान्तिरिव ।
यथा श्रीधाममहेन्द्रप्रतिबोधविधायकवप्यभट्टिसूरिः स्वश्रावकनिकेतनानीतभक्तभोगनिषे-
धादिकानभिग्रहान् गृहीतवान् । किंभूतः । क्षितीन्द्रोऽकञ्चरपातिसाहिरामनृपश्च । तस्य
प्रतिबोधे स्वभक्तीकरणे धुर्यो धुरीणः । प्रतिबोधविधातेत्यर्थः ॥

जिनं हृदम्भोजविलासराजहंसायमानं प्रणयन्कदाचित् ।

विधाय बाह्वेन्द्रियमौनमुद्रां ध्यानं स योगीन्द्र इव व्यधत् ॥ ८५ ॥

स सूरिः कदाचित्कस्मिन्नपि समये योगीन्द्रो मनोवचनकाययोगानां निरोधो विद्यते
येषाम् । अथ वा यम-नियम-करण-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाधि-लक्षणना-
मभिरष्टभिरङ्गैर्योगोऽस्त्येषामिति वा योगिनस्तेषामिन्द्रः सर्वोत्कृष्टयोगिराजस्तद्बोधयोगम-
गाधिरूढवद्वयान कस्मिन्नपि चेतश्चिन्तिते विषये एकप्रत्ययसंततिकरणं प्रणिधानं व्यधत्
चकार । किं कृत्वा । बाह्यानां स्पर्शन-रसन-घ्राण-नयन-श्रवणाख्याना पञ्चानामिन्द्रि-
याणां मौनेन स्वस्वव्यापारनिषेधेन मुद्रां चित्तैकाग्र्यं विधाय । किं कुर्वन् । हृदम्भोजे
हृदयकमलकर्णिकायां विलासे क्रीडाकरणे राजहंसमिवाचरन्तं जिनं वीतरागं प्रणयन्
कुर्वन् ॥

नीरन्ध्रपाथःपरिपूर्यमाणपर्जन्यपुञ्जोर्जितगर्जितं किम् ।

कदापि रुच्यश्चरणेन्दिरायाः स्वाध्यायसान्द्रध्वनितं दधार ॥ ८६ ॥

क्रदापि कस्मिन्नपि अवसरे अस्वाध्यायनिर्मुक्तविकालवेगारहितसमये वा चरणेन्द्रियाश्चारित्रलक्ष्म्या रुच्यो भर्ता । 'विबोढा रमणो भोक्ता रुच्यो वरयिता धवः' इति हैम्याम् । स्वाध्यायस्य प्रोक्षेःश्वरेण सिद्धान्तादिगणनरूपस्य सान्द्र धीरगम्भीरं ध्वनितं दधार । ध्वनिं विश्रुते स्मेत्यर्थः । 'ध्वनिमावभार' इत्यपि पाठः । बाढध्वनिना सिद्धान्ताद्यगणयदित्थैः । उत्प्रेक्ष्यते—नीरन्त्रं सर्वतोऽपि निर्गतं रन्त्रं छिद्रं रिक्तस्थानं यथा स्यात्तथा पयोभिः पयोभिः परिपूर्णमाणस्य निर्भरं त्रियमाणस्य पर्जन्यानां प्रावृषेण्यपयोवाहानां पुञ्जस्य घटाया ऊर्जितं प्रोद्दामं गर्जितं किं गर्जिरिव ॥ इत्यभिप्रहृष्टानस्वाध्यायादि ॥

तत्र प्रतिष्ठात्रितयीमतुच्छोत्सवोच्छलच्छेकमनःप्रमोदाम् ।

चक्रे मुनीन्द्रो भुवनत्रयस्याधिपत्यलक्ष्मीं स्पृहयन्निवान्तः ॥ ८७ ॥

तत्रोन्नतनगरे मुनीन्द्रो हीरसूरिः प्रतिष्ठात्रितयीं शतसहस्रसो भगवत्प्रतिमाप्रतिष्ठापनरूपाणां प्रतिष्ठानां त्रिकं चक्रे व्यधत् । किभूताम् । अतुच्छोऽस्यभधिको यत्र उत्सवो महामहास्तेन उच्छलन्वर्धमानः छेकाना विदग्धाना मनसि स्वान्वे प्रमोदो हर्षो यस्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—अन्तः स्वचित्ते भुवनत्रयस्य त्रैलोक्यस्याधिपत्यलक्ष्मीं राज्यप्रियं स्पृहयन् वाञ्छन्निव ॥

उग्रं तपो धन्य इवानुतिष्ठन्नाद्यं चतुर्मासकमाततान ।

अपाटवार्त्किचन काययष्टेः पुनर्द्वितीयं कुरुते स्म तस्मिन् ॥ ८८ ॥

स सूरिस्तस्मिन्नतनगरे आद्य विमलाचलयात्रा कृत्वा तत्र गमनानन्तरं प्रथमं चतुर्मासक वर्षारात्रमाततान करोति स्म । किं कुर्वन् । उग्रमत्युत्कट घोरं पष्टाष्टमादिभमतिशायि विकृष्ट तपोऽनुतिष्ठन् विदधत् । क इव । धन्य इव । यथा काकन्दीसक्तो द्वात्रिंशत्कनकोटीकामिनी द्वात्रिंशत्सिकप्रासादमौक्ता धन्यनामानगारः उग्रं पष्टाचामाम्लनि अनुतिष्ठति स्म । पुनर्द्वितीयवारं काययष्टेः शरीरस्य किचन किमपि अपाटवादपदुत्वात्प्रबलरोगादिना मन्दत्वादिकारणात् द्वितीय द्वयोः संख्यापूरणम् । कम् । चतुर्मासकं तस्मिन्नेवोन्नतपुरे कुरुते स्म ॥

अथ सूरैर्दीक्षादानदिनादारभ्य यत्किञ्चित्तपो विहितं तदुच्यते परिवारश्च—

अथ व्रतादानदिनात्तपो यत्तीव्रं व्रतीन्द्रेण विधीयते स्म ।

बभूव यस्तस्य परिच्छदश्च श्रीवीरवत्किञ्चिदिहोच्यते तत् ॥ ८९ ॥

अथेत्सधिकारान्तरकथनम् । तस्य व्रतस्य दीक्षाया आदानं ग्रहणं तस्य दिनादिवसादीक्षाग्रहणदिन मर्यादीकृत्य व्रतीन्द्रेण हीरसूरिणा यत्किञ्चिदल्पमनल्प वा तन एकाशुनकादिकं तथा तीव्रं पष्टाष्टमादिम घोर कठिनं विधीयते स्म कृतं च । पुनस्तस्य प्रमोदो यावत्संख्याकः परिवारो बभूव संजातः । किंवत् । श्रीवीरवत् श्रीमन्महावी-

रदेवस्येव तपस्तथादुष्टानादिकमासीत् । तत्किञ्चिदिह ग्रन्थे देशमात्रं यथाश्रुतं स्यात्
ग्रन्थकर्त्रोच्यते कथ्यते ॥

सूरीन्दुरेकाशनकं न यावज्जीवं जहौ न्यायमिव क्षितीन्द्रः ।

पञ्चापि चासौ विकृतीरहासीद्गुणान्स्मरस्येव परादुभूयुः ॥ ९० ॥

सूरीन्दुर्युनिचन्द्रो यावदिति यावन्त समय जीव्यते प्राणा धार्यन्ते इति यावन्जीव
संयमजन्म मर्यादीकृत्य एकवारमशनमेकाशनं सकृद्भोजनं वा यत्र । एकाशनके स्वार्थकः ।
न नैव जहौ तस्याज । सकृदेव भुक्तवानित्यर्थः । क इव । क्षितीन्द्र इव । यथा धर्मप्र-
धानो राजा न्याय नीतिं न जहाति । च पुनरसौ सूरिः दधिदुग्धपक्वान्तैलपुढघृताभि-
घाना पञ्चसंख्याका विक्रियते विकारयुक्तो जीवः क्रियते एभिरिति विकृतयः सा
विकृतीरहासीदत्याक्षीन्मुञ्चति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्मरस्य कंदर्पस्य पञ्चप्रमाणान् शब्दरूप-
गन्धरसस्पर्शाभिधान् गुणान् परादुभूयुः पराभवितुमिच्छुरिव ॥

द्रव्याणि वल्भावसरे त्रतीन्द्रः सदादेदे द्वादश नाधिकानि ।

किं भावना पोषयितुं विशिष्य भवाच्छिपारप्रतिलम्भयित्रीः ॥ ९१ ॥

त्रतीन्द्रः सदा सर्वकालं सूरिपदप्राप्तिं मर्यादीकृत्य वल्भावसरे आहारकरणतमये
द्वादश सूर्यसंख्ययैव द्रव्याणि धान्याना नामग्राहं विकृतेस्त्वैकैव शाकान्यपि नामग्राहं
पानीयं च सर्वाण्यपि द्वादशान्तर्भावानि आदेदे जग्राह नाधिकानि द्रव्याण्यग्रहीत् । कदा-
चिदपीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अनित्यता—अशरणात्—संसारत्वं—एकत्वं—अन्यत्वं—अशुचित्वं-
आश्रय—संवर—निर्जरा—धर्म—लोक—बोधिसंज्ञा द्वादश भावनाः पोषयितुं पुत्राः क-
र्तुमिव । कथम् । विशिष्य विशेषप्रकारेण कृत्वा । किभूता भावनाः । भवः ससारः स
एवाच्छिः समुद्रस्तस्य पारस्य परतीरस्य मोक्षवेलाकूलस्य लम्भयित्रीः प्रापयित्रीः ।
'अन्यथा कथमदः प्रतिलम्भः' इति नैषधे । 'प्रतिलम्भः प्राप्तिः' इति तद्वृत्तौ ॥

त्रतिक्षितीन्द्रेण स सप्तपञ्चत्रिंशन्मिताः कातरितान्यसत्त्वाः ।

आहारदोषाः कृतपापपोषा द्वेष्या इव द्वेषजुषा निषिद्धाः ॥ ९२ ॥

त्रतिक्षितीन्द्रेण सूरिराजेन सह सप्तभिर्वर्तते । सप्तयुक्ता इत्यर्थः । तादृशाः पञ्चत्रिंशत्
तैर्मिताः प्रमाणीकृताः । एतावता सप्तान्विताः पञ्चत्रिंशत् द्विचत्वारिंशद्भवन्ति । द्वाचत्वा-
रिंशत्संख्याकाः । 'सोलस उगमदोसा सोलस उपायणाय दोसाय । दस एषणाइ दोसा मि-
लीय सन्वे विवायाला ॥' इति वचनात् । अथैतानेव पृथक् विवृणोति । आश्रयदोषाः
षोडश दोषाः समुत्पद्यन्ते । तानेव दर्शयति—आश्रयधर्मिक—औद्देशिक—पूतिकर्म-
मिश्रकर्म—स्थापनाकर्म—प्राभृतिकर्म—प्रादुःकरण—क्रीतदोष—प्रामित्य—परावृत्तत्वं—अभ्या-
हृत—उद्भिन्नक—मालापक—आच्छेद्यक—अनिसृष्ट—अध्यवपूरकाः । अथ साश्रुसाश्रीभ्यः
षोडश दोषा जायन्ते । तानेव दर्शयति—धात्रीदोष—द्वितीदोष—निमित्तदोष—आजीवक-
वनोपक—चिकित्सा—क्रोधदोष—मान—माया—लोभ—पूर्वसंस्तव—पश्चात्संस्तव—विद्यादोष—

मन्त्रदोष-चूर्णदोष-योगदोषाः । अयैषणादोषा दश साधुभ्राद्देश्यः समुत्पद्यन्ते । तानपि दर्शयति—शङ्कितदोष-मक्षितदोष-वह्निनिक्षिप्त-पिहितदोष-संहतदोष-दायकदोष-उन्मिश्रदोष-अपरिणत-लिप्तदोष-छदितदोषाः । तथा प्रभोजनं कुर्वतां साधूनां प्रसङ्गात्पञ्च दोषा भवेयुः । तेऽप्युच्यन्ते—संयोजन-अप्रमाण-इह्नाल-धूमसामान्य-अकारणदोषाः । केचित्सप्तचत्वारिंशदपि दोषान्प्रतिपादयन्ति । तस्मात्तेऽपि प्रोक्ताः । परं मौलास्तु द्विचत्वारिंशत्संख्याका एव । आहारस्य भोजनस्य दोषा अप्युणास्ते निषिद्धाः निवारिताः । एतावता मूर्ध्नि(रयो) द्वाचत्वारिंशदोषनिर्मुक्तामहारमभ्यवहरन्ति । किंभूता दोषाः । कातरं क्लीव ततः शुद्धिविमुखं कुर्वन्तीति कातरयन्ति । कातरयन्ते स्मेति कातारिताः । 'तत्करोति तदाचष्टे' इति प्रक्रियामूर्त्रेण जिप्रत्ययः । 'अन्तन्तात् कः' इति क्तप्रत्ययः । जिलोपे इट्प्रत्ययश्चेति सिद्धम् । उदाहरणं यथा नैषधे प्रथमकाव्ये—'नलः किंभूतः । सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः पूर्वोक्तयुक्तिरेव । सितं च छत्रं च सितच्छत्रं करोतीति सितच्छत्रयति सितच्छत्र्यते स्मेति सितच्छत्रिता कीर्तिमण्डले देशे येन' इति नरहयाम् । कातरीकृता हीनसत्त्वा विहिता अन्ये अपरे सत्त्वाः कर्मपरिणतिवशाच्चारित्रपालनासमर्थाः प्राणिनो यैस्ते । पुनः किंभूताः । कृत निर्मितं पापस्य दुःकृतस्य पोषः पुष्टियैः । पापोपचयकारिभिरित्यर्थः । केनेव निषिद्धाः । द्वेषजुषेव । यथा विरोधवता अतीववैरमाजा भूमुजा द्वेष्याः स्ववैरिणः पराक्रमेण निषिध्यन्ते मूलतोऽप्युच्छिद्यन्ते ॥

अहोद्गुहामाभरणानि भिक्षोः किं द्वादशानां प्रतिभारमाणाम् ।

तपांसि यो द्वादशभेदभिन्नान्यपूपुपत्कायमशूशुषच्च ॥ ९३ ॥

यो भगवान् अनशन-मूनोदरिका-वृत्तिसंज्ञेय-रसत्याग-कायक्लेश-संलीनताः इति-पद्विधं बाह्यं तपः । तथा प्रायश्चित्त-विनय-वैचावृत्त्य-स्वाध्याय-ध्यान-कायोत्सर्गाः इति षोढा आभ्यन्तरं तपः । षट् बाह्यानि षडाभ्यन्तराणीति द्वादशभिर्भेदैः प्रकारैः भिन्नानि पार्थक्यभाजि तपांसि अपूपुषत् पुष्णाति स्य । उत्प्रेक्ष्यते—भिक्षोः साधोः प्रति अलेपाहारैकभक्तपानसत्का प्रथमा एकमासस्य, द्वितीया द्विमास्याः, तृतीया त्रिमास्याः, चतुर्थी चतुर्मास्याः, पञ्चमी पञ्चमास्याः, षष्ठी षण्मास्याः, सप्तमी सप्तमास्याः । पूर्वविधिः सर्वोत्सर्गि ग्राह्याः । अष्टमी सप्तरात्रिका । तत्र चतुर्विधाहारनिषेधकचतुर्थीः । तथा ग्रामाद्दहिः कायोत्सर्गकरणम् । नवमी सप्तरात्रिकी । उत्कटिकासनेन दण्डासनेनावस्थानम् । दशमी सप्तरात्रिकी । साष्टमभक्ता चतुर्विहारप्रत्याख्यानं च गौ-दुहिकासनेनावस्थानम् । एकादशी एकरात्रिकीत्युच्यते । परममष्टमभक्तेन पूर्यते चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं च तृतीये दिने । ग्रामाद्दहिः कायोत्सर्गकरणम् । द्वादश्यपि एकरात्रिकी । परं चतुर्विधाहारत्यागाष्टमभक्तेन पूर्यते तत्रानिमेषनेत्राभ्यां कायोत्सर्गकरणम् । इत्थं सूत्रोक्तविधिविधानात्प्रतिमाना द्वादशसंख्याकानां प्रतिभारमाणां श्रमणानुष्ठानविशेषलक्ष्णानामाभरणानीव भूषणानीवापूपुषत् । किंभूतानां प्रतिभारमाणाम् ।

अंहोद्ग्रहामहसां दुरन्तदुरितानां दृहां द्रोहकारिकाणां मूलादुच्छेदविधायकानां च पुनर्यो मुनीन्द्रः काथं स्वशरीरमशूषत् विकटोत्कटतपोभिः कृत्वा शोपयति स्म । कृशीकृतवानित्यर्थः ॥

गुरोः समीपे विजयादिदानवाच्यमेन्द्रोर्विधिना व्रतीन्द्रः ।

आलोचनां द्विर्ग्रहयांबभूव लोकद्वयस्येव विशुद्धये सः ॥ ९४ ॥

व्रतीन्द्रो हीरसूरिगुरोः स्वधर्माचार्यस्य तपस्यादातुर्वा विजय इति पदमादौ यस्य तादृशस्य दाननाम्न एतावता विजयदानसंज्ञस्य वाच्यमेन्द्रोः सूरैः समीपे पार्श्वे विधिना शास्त्रोक्तप्रकारेण द्विर्वारद्वयमालोचनां निःशक्त्यत्वेन निजाशेषपापप्रकाशनपूर्वकप्रायश्चित्तविशेष ग्रहयावभूव गृह्णाति स्म । 'गृह्णाति ब्रह्मयते लाति' इति क्रियाकल्पे । उत्प्रेक्ष्यते—लोकयोरिहलोकपरलोकयोर्वर्तमानामुक्तभवयोर्द्वयस्य युगलस्य विशुद्धये निर्मलीकरणायेव ॥

उपोषणानां त्रिशतीं व्यतानीत्सूरीन्दुरालोचनयोर्द्वयोः सः ।

समीहमानो मनसाधिगन्तुं पदं त्रिलोकाग्रभवं किमेषः ॥ ९५ ॥

यः पातिसाहिसंमानितः स जगद्विख्यात एष प्रत्यक्षलक्ष्योऽस्मदादीना इग्वोचरीभ-
वन् सूरीन्दुर्हीरसूरिचन्द्रो द्वयोरुभयोरालोचनयोर्द्विर्वारविहितदुःकृतालोचनप्रायश्चित्त-
योरुपोषणानामुपवसनानां त्रिशतीं त्रयाणां शताना समाहारस्त्रिशती ता सर्वोपेति
संभाव्यते । व्यतानीत्करोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—त्रिलोकस्य । 'त्रिलोकनाथेन सता मन्त्र-
द्विषः' इति रघौ । 'त्रिलोकनाथास्त्रिलोकपूज्यास्त्रिलोकेश्वरा इति बृहच्छान्ता । त्रिलोक्य-
स्याग्ने उपरितनप्रदेशे भवसुत्पन्नं यत्पद यत्स्थान मनसा अधिगन्तुं प्राप्तुं मोक्षस्थानं
लब्धुमधिगस्य प्राप्येत्यर्थः' इति तद्वृत्तिः । मनसा स्वचित्तेन कृत्वा समीहमान एष
वाञ्छन्निव ॥

षष्ठात्सपादां द्विशतीं शमीन्द्रो व्यातन्तनीति स्म स नीतिचन्द्रः ।

साम्रेऽपि गव्यूतिशतद्वये स्वमाहात्म्यमिच्छञ्जिनवत्किमुर्व्याम् ॥ ९६ ॥

शमीन्द्रः शमवतां साधूना मध्ये इन्द्रः पुरंदरो द्वयोरलोचनयोस्तथा अन्येऽपि सर्वे
भूपतयः सपादां द्विशतीं पञ्चविंशत्यधिकशतद्वयां षष्ठानामुपवासद्वयलक्षणाना व्यातन्त-
नीति स्म कृतवान् । स किलक्षणः । नीती न्याये चन्द्रः । अथ वा 'सान्द्र' इति पाठः ।
दृढः अतिशयान्यायविधाता । तत्र विषये वयमेवं विद्मः । उत्प्रेक्ष्यते वा—गव्यू-
तीनां क्रोशानां साम्रे पञ्चविंशत्यधिके शतद्वये । सपादक्रोशशतद्वयप्रमाणे इत्यर्थः । इति
हैमनाममालानुगतव्याख्यानम् । 'तस्या यथा साम्रे च गव्यूतिशतद्वये—' इति । जिनवर्ती-
र्थंकरस्येव स्वस्य माहात्म्यं निजस्य तप्तानामीतीना प्रशमनरूपादिक महिमानमुर्व्यां
पृथिव्या किमिच्छन् काङ्क्षन्निव ॥

द्वासप्ततिं सूरिसहस्ररश्मिः स निर्मिमीते पुनरष्टमानाम् ।

विद्यश्चतुर्विंशतिकारिकस्य प्रसत्तिमाधातुमना जिनानाम् ॥ ९७ ॥

सूरिषु सहस्ररश्मिः अधिकप्रतापत्वेन भासुमाली पुनर्द्वयोरालोचनयोरन्येषां च अष्टमानामुपवासत्रिकक्षणानां द्वासप्ततिं निर्मिमीते स कृतवान् । उप्रेक्ष्यते—चतुर्विंशतिकानामतीतानागतवर्तमानरूपाणां त्रिकस्य त्रितयस्य जिनानां तीर्थकृताम् । चतुर्विंशतिस्त्रिभिर्गुणिता सती द्विसप्ततिर्भवेत् । एतावता द्वासप्ततिमेतार्हद्भ्रश्रकाणाम् । केवलज्ञानि—निर्वाणि—सागर—महायवाः—विमल—सर्वातुभूति—श्रीधर—दत्त—दामोदर—सुतेजः—स्वामि—सुनिसुव्रत—सुमति—शिवगति—अस्ताघ—नमि—अनिल—यशोधर—कृतार्थ—जिनेश्वर—शुद्धमति—विवेक—स्यन्दन—संप्रतिनामान एतेऽतीतचतुर्विंशतिजिनाः । ऋषभ—अजित—शंभत्र—अभिनन्दन—सुमति—पद्मप्रभ—सुपार्थ—चन्द्रप्रभ—सुविधि—शीतल—श्रेयांस—वासुपुत्र्य—विमल—अनन्त—धर्म—ज्ञान्ति—कुन्धु—अर—मल्लि—सुनिसुव्रत—नमि—वैमि—पार्थ—वर्धमानाभिधा एते वर्तमानचतुर्विंशतितीर्थकराः । पद्मनाथ—सुरदेव—सुपार्थक—स्वयंप्रभ—सर्वातुभूति—देवश्रुत—उदय—पेढाल—पोट्टिल—शतकीर्ति—सुव्रत—असभ—निष्कपाय—निष्कुलाक—निर्मम—चित्रगुप्त—समाधि—संवर—यशोधर—विजय—मल्ल—देव—अनन्तवीर्य—भद्रकृत्संज्ञा एते त्वनागतचतुर्विंशतिरहन्तः । एतेषां चतुर्विंशतित्रितयजिनानां प्रसतिं स्वविषये प्रसन्नभावमाधातुमनाः कर्तुकाम इव विद्य इवाथेऽत्र ॥

चक्रे य आचाम्लसहस्रयुग्मं स्वयं जिनं स्तोतुमवेक्षितुं वा ।

पृथक्सहस्रे रसनेक्षणानां विद्यः फणीन्दोरिव लिप्समानः ॥ ९८ ॥

यो भगवान् आचाम्लानां सहस्रस्य दशशत्या युग्मं द्रष्टुं चक्रे विंशतिशर्त्तुं विषते स तत्र विषये वयमेव विशो जानीमः । उप्रेक्ष्यते वा—जिनं वीतरागं स्वयमात्मनैव स्तोतु स्तवनगोचरीकर्तुं पुनरवेक्षितुं विलोचनविषयं विधातु द्रष्टुं रसनेक्षणानां जिहानयनानां पृथक्पृथक् सहस्रे लिप्समानः काङ्क्षन्निव । भगवन्तं स्तोतुं रसनानां द्विसहस्रं तथा अनियेष विलोकयितुं लोचनानां विंशतिशतीमीहमान इव । केषामिव । फणीन्दो रसनेक्षणानामिव । यथा शेषनागस्य रसनानां तथा ईक्षणानां सहस्रे स्तः । तस्य नागराजस्य सहस्रफणत्वेन द्विजिह्वत्वेन द्विनेत्रत्वेन सहस्रफणेषु रसज्ञानां नयनानां च द्विसंख्याभाक्त्वेन द्विसहस्री स्यात् । तथा चम्पूकथायाम्—‘यस्यास्त्रिभुरराग्रभोरिव भवेज्जिह्वासहस्रद्वयम्’ इति ॥

आचाम्लकैर्विंशतिसंमितानि यः स्थानकान्यातनुते स सूरिः ।

निजस्य विंशत्यसमाधिपूर्वस्थानान्यपाकर्तुमना इवैषः ॥ ९९ ॥

यः सूरिराचाम्लकैराचाम्लनामतपोविशेषैः कृत्वा विंशतिसंख्यया संमितानि प्रमाणीकृतानि स्थानकानि—‘अर्हति सिद्धे प्रवचनसूरि स्थविरेषु वाचके सार्धौ । ज्ञाने भक्तिर्दर्शनशुद्धिः सहिनयसंपन्नाः ॥ संख्याद्वयेऽप्यवश्यावश्यककरणेन शुद्धचारित्रम् ।

ब्रह्मन्तधारिवशः क्रियारताः पूर्णपौषधतः ॥ नवतपसा च तपस्वी सुसंविभागेन गौत-
मस्वामी । वैद्यावृत्त्येन जिनाः समताभावाच्च चारित्र्यम् ॥ ज्ञानं नूतनपठनात्संघात्तद्विर-
चितैः श्रुतज्ञानम् । जिनशासनोन्नतिकृतेस्तीर्थं त्वेभिभवेदर्हन् ॥' एतदभिव्यानानि विंश-
तिस्थानकानि आतनुते स्म विदधे । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनः विंशतिसंख्याकानि
असमाधिरिति पदं पूर्वं येषां तादृशानि स्थानानि । तानि यथा—अतित्वरितं प्रचलति,
अप्रमार्ज्यं स्थानकं कुरुते, दुःप्रमार्ज्यं स्थानकं कुरुते, अन्यजनैः सह नारदवक्त्रेण का-
रयति, पीठशय्यापट्टकादीनि अधिकानि रक्षयति, आचार्योपाध्यायरत्नाधिकानां संमुखं
वक्ति, स्थविरादीन् घातयति, भूतानि विनाशयति, पुनः पुनः क्रोधं कुरुते, सर्वं
क्रोधतो भाषयितुमपि न शक्यते, पृष्ठे गुणवता विरुद्धं भाषते, सुहृंसुहृर्निश्चयभाषां
भाषते, अधिकरणान्युदीरयति, अकाले स्वाध्यायं कुरुते, अस्थण्डिलात्स्थण्डिलं गच्छन्
पादौ न प्रमार्जयति स्वयं च खण्डितहस्ताभ्यां विहरति, अकाले दीर्घं ब्राह्मणेण
भाषते, स्वयं निःप्रयोजनं क्लेशं कुरुते, गच्छभेदं स्वयं करोति पराश्वं कारयति
परैर्वा, यावद्वास्वानुदयस्यस्त्रमयति च तावद्भुक्ते, अशुद्धमानमप्याहारं न मुञ्चति,
एवविधानि विंशत्यसमाधिस्थानकानि अपाकर्तुमना निराकर्तुकाम इवैषः ॥

चक्रे पुनर्निर्विकृतीः सहस्रे द्वे सूरिरद्वैतधृतिं दधानः ।

किं संसृतिं निर्विकृतिं विधातुं हृषीकपाङ्के किमुत स्वकीयाम् ॥१००॥

सूरिः पुनर्यथा चाम्लानि तथैव द्वे सहस्रे सहस्रयोर्द्वयीमेतावता विंशतिशर्ता दधि-
दुग्ध-पक्वान-तैल-गुड-घृतरूपषट्द्विकृतिपरित्यागरूपा निर्विकृतीस्तपोब्रह्मविशेषाथके
कृतवान् । किलक्षणः । धृतिं रसनारसलाम्पव्यपरित्यागरूपी संतोषं दधानो विभ्राणः ।
उत्प्रेक्ष्यते—संसृतिं संसारं भूयो भूयो दोषोत्पादकत्वेन अनन्तजन्मरणोपचयका-
रणलक्षणा विकृतिर्विकारस्तद्विहितम् । विरलमित्यर्थः । कर्तुं विधातुमिव । उताथ वा
स्वकीयां स्वात्मसंबन्धिनीं हृषीकपाङ्कमिन्द्रियश्रेणीम् । पञ्चाक्षीमित्यर्थः । निर्विकृतिं
विकारविकलां स्पर्शन-रसन-घ्राण-नयन-श्रवणानामिन्द्रियाणां स्पर्श-रस-गन्ध-
रूप-शब्देषु प्रवृत्तिकरणलक्षणेषु तत्तद्व्यापारेषु मन्दीभवनात्रिवृत्तिकारिका कर्तुमिव वा ॥

स एकदन्तिस्फुरदेकसिक्थमुखानि तीव्राणि तपांसि चक्रे ।

प्रभुः प्रणेतुं स्पृहयन्निवैकभवामनन्तामपि संसृतिं स्वाम् ॥ १०१ ॥

स सूरिरेकदन्तिरेकस्मिन्वारके पात्रे । यत्रानवच्छिन्नं पानीयात्नादिकं पतेत्सा एकद-
न्तिरुच्यते । अस्मिन्वैकमेव सिक्थं भुज्यते नान्यत्तदेकसिक्थमेकदन्त्या स्फुरद्दीप्यमानम् ।
युक्तमित्यर्थः । एकसिक्थं तत्प्रमुखमाद्यं येषु तादृशानि तीव्राणि अतिकठिनानि
तपांसि चक्रे विनिर्मितवान् । उत्प्रेक्ष्यते—अनन्ता स्वभावपरिणामेन न विद्यते अन्तो-
ऽवसानं यस्यास्वादर्शां स्वां स्वकीयां संसृतिं संसारमेक एव भवोऽवतारो यस्यास्तादृशी
प्रणेतुं निर्मातुं स्पृहयन्निव ॥

उपोषणानामपुषत्सहस्रत्रयं स तस्योपरि षट्शतीं च ।

सरोजजन्मा धरणीधरेन्द्रं सुधाशनानामिव चारूचूलाम् ॥ १०२ ॥

स सूरिरुपोषणानामुपवासानां सहस्राणां दशशतीनां त्रयं त्रिकं त्रिसहस्रीमपुषत्सु
पुष्पाति स्म । चकारेत्यर्थः । च पुनस्तस्य सहस्रत्रयस्य उपरि षट्शतीं षट्शताति
उपवासान् चकार । क इव । सरोजजन्मेव । यथा कमलभूर्ज्ज्वा सुधाशनानां देवानां
धरणीधरेन्द्रं मेरुं व्यधात् । पुनस्तस्योपरि चावीं प्रकृष्टां चूलां विधत्ते स्म । यद्यपि धरणी-
धरेन्द्र इति नाम्ना मेरुरायातस्तथापि धरणीधरेन्द्रो हिमाद्रिरप्युच्यते । तस्यापि
नगाधिराजत्वं वर्तते । परं तस्मिन् चूला नास्ति, तन्निरासार्थं सुधाशनानामित्युक्तम् ।
सुराद्रिमैरुवे नापरः ॥

एकाशनान्चाम्लयुतैर्यतीन्दुरुपोषणैर्निर्गलितान्तरायम् ।

त्रयोदश व्यातनुते स मासाञ्जिज्ञासामि वः स्वीयगुरोस्तपोऽसौ ॥ १०३ ॥

असौ यतीन्दुः सूरिः स्वीयगुरोः विजयदानसुरैः तपोऽनुष्ठानविशेषं व्यातनुते स्म
निर्ममे । कान् । मासान् । त्रिंशद्वासराभ्यावत् । किंभूतान् मासान् । त्रयोदश विश्वेदेव-
प्रमितान् त्रयोदशसंख्याकान् । कथम् । निर्गलितान्तरायं विगतविगतविग्रम् । कैश्चके ।
उपोषणैरुपवासैः । किंभूतैः । एकाशनान्चाम्लयुतैः प्रथममुपवासः, तत एकाशनकर्मकभ-
क्तम्, तत आचाम्लं केवलं जलेन रुक्षाभ्राशनम्, पुनरुपवासः, अनया रीत्या विविन्नं
त्रयोदशमासं यावद्विजयदानसुरैस्तपो विदधे । उत्प्रेक्ष्यते—स्वीयगुरोरासेवनाप्रहणा-
दिकां शिक्षामिवातनुते स ॥

त्रिधा समाराद्धुमनाः समभ्रजानानि चैकादशयुग्ममासान् ।

तपांसि तीत्राणि चकार योगैः परीषद्वाञ्छेतुमिवेहमानः ॥ १०४ ॥

स सूरिरेकादशानां युग्मं येषु । एकादश द्वाभ्यां गुणिता द्वाविंशतिर्जाता । तादृगान्मा-
सान् द्वाविंशतिमासान्वाचयोगैरहोपाह्नादिसूत्राणां योगवहनैः कृत्वा तीत्राण्युपवासः चा-
म्लादिरूपाणि तपांसि चकार कृतवान् । किं कर्तुमनाः । त्रिधा त्रिभिर्मनोवाकायलक्षणैः
कृत्वा समप्राणि भस्त्रिभुतावधिमनःपर्यवकेवललक्षणानि पश्चापि ज्ञानानि समाराद्धुमनाः
सम्यगाराधयितुं कामः । उत्प्रेक्ष्यते—क्षुधा-तृषा-शीत-उष्ण-दशमगक-अचेल-
अरति-स्त्री-चर्या-निषद्या-शय्या-आक्तोच-वध-याचन-अलाभ-रोग-तृण-मल-स-
त्कार-प्रज्ञा-अज्ञान-सम्यक्त्व रूपान् द्वाविंशतिसंख्याकान् परीषद्वाञ्छेतुमीहमान इव ॥

उत्रैस्तपोभिर्द्युनिशं त्रिमासीं यत्सूरिमन्नं विधिनारराध ।

श्रीशासनाधिन्दिशैर्वशीन्द्रः स्वयं स्वयंभूरिव सेव्यमानः ॥ १०५ ॥

यो वशीन्द्रो योगीश्वरः उत्रैः पारणकेष्वाचाम्लयुक्तैश्चतुर्थपञ्चाष्टमादिरूपैस्तपोभिरभि-
प्रहविशेषैः कृत्वा त्रिमासीं मासत्रयीं यावत् द्युनिशमहोरात्रं सूरमन्त्रमाचार्यपद-

स्थापनगौतमविद्यां विधिना सम्यक् तत्कल्पशास्त्रपूर्वाचार्येप्रोक्तप्रकारेणाराध साधयति स्म । किं क्रियमाणः । स्वयंभूर्जिनेन्द्र इव श्रिया युक्तैरनेकदेवदेवीवृन्दाधिपत्यकलितैः शासनस्य जिनमतस्थाधिनिदशैरधिष्ठायिकैर्देवैर्वाग्वादिनी-त्रिभुवनस्वामिनी-श्रीदेवी-यक्षराज-गणपितकप्रमुखधुरासुरैः स्वयमात्मना सेव्यमान उपास्यमानः ॥

सूरीन्दुरेकाग्रमनाश्चतस्रः स्वाध्यायकोटीर्गणयांबभूव ।

निर्वेदिताशेषशरीरभाजां चतुर्गतानामिव जैत्रमन्त्रान् ॥ १०६ ॥

सूरीन्दुरेकाग्रमेकतानं मनश्चेतो यस्या व्यग्रान्तःकरणः सन् स्वाध्यायानां सिद्धान्तप्रकरण-परिवर्तन-गणन-चिन्तनरूपाणां चतस्रः चतुःसंख्याकाः कोटीः शतीशतसहस्राणां गणयांबभूव गणयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—निर्वेदं खेदं प्रापिता नीता अशेषाः संसारवर्तिनः समस्ताः शरीरभाजाः प्राणिनो यामिस्तादृशीनां नरकतिर्यङ्मनुष्यदेवल्क्षणानां चतस्रणां गतीनां जैत्रान् जयनशीलान्मन्त्रानिव गणयांचकार ॥

ग्रन्थावलीं निर्मितवान्विशुद्धां निजां मनोवृत्तिमिव व्रतीन्द्रः ।

अदीक्षयद्यः शतशो वशीशः शिष्यान्स्वशिष्यीकृतशक्रसूरिः ॥ १०७ ॥

यो व्रतीन्द्रो ग्रन्थावलीं शास्त्रश्रेणीमशुद्धां विशुद्धां कूटवर्णविरहितां निर्मितवान् शोधयामास । कामिव । निजामात्मीया मनोवृत्तिमिव स्वान्तव्यापृतिमिव विशुद्धां निष्पापां निर्मितवान् । पुनर्यो वशीशः जितेन्द्रियेन्द्रः योगिजम्भारातिः शतशः शतसंख्याकान् शिष्यान् विनेयान् अदीक्षयत् दीक्षां प्राहयति स्म । किंभूतः । शिष्यीकृतो बुद्धथा शास्त्रपरिज्ञानेन च निजान्तेवासिविहितः शक्रसूरिः पुरंदरान्वार्यैः बृहस्पतिर्येन । 'ईदृशीं गिरमुदीर्य विडौजाः जोषमासनविशिष्य वभाषे । नात्र चित्रमभिघाकुशलत्वे शैशवावधि गुरुर्गुरुस्य' ॥ इति सूरेरातपस्यासमयं तपःक्रियानुष्ठानादिवर्णनम् ॥

यत्पण्डिताः सार्धशतं बभूवुः संप्राप्तसिद्धान्तपयोधिपाराः ।

दिवेर्व्ययैकं धिषणं दधत्या वागीश्वराः किं विधृता धरित्र्या ॥ १०८ ॥

यस्य सूरेः पण्डिताः प्रज्ञांशपदधारिणः सार्धशतमेकपञ्चाशदुत्तरं शत संख्या येषां तादृशा बभूवुः संजाताः । किंभूताः । संप्राप्तोऽधिगतः सिद्धान्तस्यागमस्य उपलक्षणात् स्वसमयपरसमयप्रवर्तमानशास्त्रसंदोहस्वरूपस्य पयोधे. समुद्रस्य पारो यैस्ते । उत्प्रेक्ष्यते—एकमेव धिषणं बृहस्पतिम् । 'वाचस्पतिर्द्वादशाधिधिषणः फाल्गुनीभवः' इति हैम्याम् । दधत्या धारयन्त्या दिवा स्वर्लोकैर्न अमरावत्या वा सममीच्यया स्पर्धया धरित्र्या धरित्रीशुवा सार्धशतं वागीश्वराः सुराचार्या विधृताः किं धियन्ते स्म इव ॥

सप्ताभवन्वाचकवारणेन्द्रा यस्योल्लसद्वाग्लहरीविलासाः ।

गाम्भीर्यभाजो गुणरत्नपूर्णास्तरङ्गिणीनामिव जीवितेशाः ॥ १०९ ॥

यस्य भट्टारकस्य सप्तसंख्याका वाचकेषु उपाध्यायेषु विषये क्रमतिमतप्रबलबलि-

दलेन वारणेन्द्राः कुञ्जरराजाः अभवन् संजायन्ते स्म । के इव । तरङ्गिणीना जीवि-
तेषा इव । यथा नदीनां नाथाः सप्तसंख्याका भवन्ति । यदुक्तं हैम्याम्—‘द्वीपा-
न्तैरसंख्यास्ते सप्तैवैते तु लौकिकाः’ इति द्वये अपि । किंभूताः । उल्लसन्तः स्फुरन्तो
वाचो वाप्य एव लहर्यः कल्लोलस्तेषां विलासा विभ्रमा वैचित्र्यो येषु तेषां वा । पुनः
किंविशिष्टाः । गाम्भीर्यं गम्भीरिमाणमलञ्चमध्यत्वं भजन्तीति । पुनः कर्मभूताः । गुणा
एव रत्नानि मणयस्तेः पूर्णा निर्भरभृताः ॥

क्षमां दधानस्य च गौरिमाणं पदाब्जभृङ्गायितचक्रिणश्च ।

द्वे यस्य जाते यतिनां सहस्रे विलोचनानामिव भोगिभर्तुः ॥ ११० ॥

यस्य सूर्येयतिनां साधूनाम् । ‘ब्रह्मशर्मभरत्वास्त्यतीव’ इति नैषधे । अतो यतिशब्द
इकारान्तो नकारान्तश्च । द्वे सहस्रे विंशतिशती जाते । कस्येव । भोगिभर्तुरित् । यथा
नागराजस्य विलोचनानां चक्षुषा द्वे सहस्रे स्तः सहस्रफणत्वात् । किंभूतस्य यस्य भोगि-
भर्तुश्च । क्षमां क्षान्तिं सर्वसहता धरित्रीं दधानस्य विभ्राणस्य । च पुनर्गौरिमाणं सुवर्ण-
वर्णता श्रेतिमान् च । ‘गौरः श्वेतपीतयोः’ इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतस्य । पदाब्जयो-
श्चरणारविन्दयोः भृङ्गायिता अमरवदाचरिताश्चक्रिणः चक्रवर्तिनो महाराजा नागाश्च
यस्य । ‘दर्वाकरः क्रञ्चुकिक्रिगूढपाद’ इति हैम्यां गुरुनागेन्द्रयोर्विशेषणानि ॥

शीलं परिष्कारमिवोद्ग्रहन्त्यः सर्वानुवादा इव चन्दनायाः ।

यस्यासवाञ्चानसराजहंस्यः साध्व्यो बभूवुस्त्रिशतीमिताश्च ॥ १११ ॥

यस्य सूरैत्रयाणां शतानां समाहारत्रिशती त्रीणि शतानि तथा मिताः प्रमाणीकृताः
साध्व्यो यतिन्यो बभूवुः संजाताः । किंभूताः । आप्तानां तीर्थकृतां वागवाणी सिद्धान्तः ।
‘आप्तोक्तिः समयागमौ’ इति हैमीवचनात् । सैव मानस राजहंसनिवाससरस्वर खेले
राजहंस्यः । सिद्धान्तस्त्राध्यायध्यानपरा इत्यर्थः । किं कुर्वस्यः । उद्ग्रहन्त्यः उत्प्रावत्येव
वहन्त्यो धारयन्त्यः । किम् । शीलं त्रिधापि ब्रह्मचर्यम् । कसिव । परिष्कारमिव आभ-
रणमिव । ‘परिष्काराभरणे च’ इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—चन्दनायाः चन्दनवाल्यायाः
सर्वानुवादा इव सर्वशीलागमादिकमनुवदन्ति अनुकुर्वन्तीति । चन्दनातुल्या इत्यर्थः ॥

ब्रजे यतीनां विजयाद्यसेनप्रभोर्देदी सूरिपदं य एकम् ।

नक्षत्रताराग्रहमण्डलेऽपि वेद्या यथा राजपदं सुधांशोः ॥ ११२ ॥ -

यः सूरिर्वेदीनां ब्रजे श्रमणानां गणे सत्यपि विजय इति पदमार्थं प्रथम यत्र
तादृशः सेन एतावता विजयसेननामा प्रभुर्भूतिः स्वामी तस्य नान्यस्य एकं सूरिपदमाचा-
र्यपदं देदी दत्तवान् । यथा इवार्थे । क इव । वेद्या इव । यथा ब्रह्मा जैनमते नक्षत्राणाम-
ष्टाविंशतिसंख्यानां ताराणां षट्षष्टिसहस्रकोटिकोव्यस्त्या पञ्चसप्ततिकोव्य एतावत्प्रमा-
णानां तारकाणां तथा ग्रहाणामष्टाशीतिप्रमितानां कलिकालनाम्नि पञ्चमरके नराणाम-

ल्पायुद्वाप्रवानामेव सूर्यादिकानां मण्डले समूहे सत्यपि सुधांशोश्चन्द्रस्यैव एकं राजपद
ददिवान् ॥ इति परिवारः ॥

यस्योपदेशाद्ब्रह्मवो विहाराः संजज्ञिरे मन्दिरचैत्ययुक्ताः ।

त्वष्ट्रा क्षितौ वस्तुमिवामृतस्त्रःश्रीभिर्व्यधाप्यन्त विलाससौधाः ॥११३॥

यस्य प्रभोरुपदेशाद्ब्रह्मवोऽनल्पसंख्याका विहारा जिनप्रासादाः संजज्ञिरे । किंभूताः ।
मन्दिरचैत्ययुक्ताः गृहदेवतावसरसहिताः । 'देहरासर' इति प्रसिद्धिः । एतावता गृहचै-
त्यान्यप्येकान्यासन् । उत्प्रेक्ष्यते—अमृतस्त्रःश्रीभिरपवर्गस्वर्गलक्ष्मीभिः कर्त्रीभिः क्षितौ
भूमण्डले वस्तु निवासं कर्तुं त्वष्ट्रा विश्वकर्मणा कर्त्रा विलाससौधा लीलागृहा व्यधाप्यन्त
कारिता इव ॥

पञ्चाशदर्हत्प्रतिमाप्रतिष्ठाः प्रभुः पृथिव्यामनुतिष्ठति स्म ।

दिशश्चतस्रोऽप्यपुनाद्विहारैः प्रभाप्रसारैरिव भानुमाली ॥ ११४ ॥

प्रभुः सूरिः अर्हत्प्रतिमानां शतसहस्रसंख्याकानां जिनविम्बानां प्रतिष्ठा वाससेपाञ्जन-
शलाकादिकादिक्रियाभिः प्रतिष्ठापनानि पञ्चाशत्संख्याकाः पृथिव्यां गुर्जरसौराष्ट्रमरुमे-
दपाटलाटमेवातकुशावर्तादि मण्डलभूमण्डलमध्ये अनुतिष्ठति स्म कृतवान् । पुनश्चत-
स्रश्चतुःसंख्याकाः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरसंज्ञा दिशो हरितो विहारैः स्वविचरणैः कृत्वा
अपुनात् पवित्रीचकार । क इव । भानुमालीव । यथा भास्वान् प्रभाप्रसारैः स्वकिर-
णविस्तारैः कृत्वा चतस्रोऽपि दिशः पुनीते ॥

यस्मिन्पुनाने भुवमर्बुदाद्रिसमेतसिद्धाचलरैवतेषु ।

संघाधिपाः पाण्डववच्छतानि त्रीणि त्रिकेणाभ्यधिकान्यभूवन् ॥११५॥

यस्मिन् सूरिशक्रे भुवं पृथिवीपीठं पुनाने पवित्रीकुर्वाणे सति अर्बुदाद्रिः हिमा-
चलनन्दनगिरिः वृषभदेववासुपूज्यारिष्टनेमिमहावीरवर्जं विंशतितीर्थकृतां निवोणभूमाक-
ल्याणकपावनीकृतं संमेताचलः शत्रुंजयो विमलाचलः रैवतो गिरिनारगिरिः एतत्प्रमुखेषु
तीर्थेषु पाण्डववत्पाण्डुनन्दना इव त्रिकेण त्रयेणाधिकानि न्युत्तराणि त्रीणि शतानि
संघाधिपाः संघपतयः अभूवन् समजायन्त ॥

आत्मा भृतो येन जिनेश्वराद्रितीर्थीदियान्नोद्भवपूर्णपुण्यैः ।

प्राक्शृङ्गिशृङ्गागमनोद्भृतांशुभारैरिवाम्भोरुहिणीचरेण ॥ ११६ ॥

येन भगवता जिनेश्वराद्रिः शत्रुंजयशैलः । 'पञ्चाशदादौ किल मूलभूमेर्दशाध्वंभूमेरपि
विस्तरोऽस्य । उच्चत्वमष्टैव तु योजनानि मानं वदन्तीह जिनेश्वराद्रिः ॥' इति नगरपुराणो-
क्तमन्तर्वाच्यान्तर्गतमत्र लिपीकृतमस्ति । स एव तीर्थः सिद्धिगमनस्थानम् । तीर्थवाक्यः
पुनंपुंसकलिङ्गे । स एव तदेव वा आदौ येषां तेषां यात्रा दर्शनं स्पर्शनं तदर्हतां द्रव्य-
भावस्तवाचर्चनातपोविधानादिकाः क्रियास्ताभ्यः उद्भव उत्पत्तिर्येषां तादृशैः पूर्वैरन्यैः

पुण्यैः सुकृतैः कृत्वा आत्मा स्वप्राणी भृतः संपूरितः । केनेव । अम्मोरुहिणीवरेणैव । यथा भातुमालिना प्राक्शृङ्गी पूर्वाचलः तस्य शृङ्गे शिखरे आगमनेनोपममनेन उद्गताः प्रकटीभूताः अंशुभाराः किरणनिकराः सहस्रसंख्यकराः ऋतुभरात्पोदशशतकरा अपि यैस्तैः आत्मा भ्रियते । उदयानन्तरमेव किरणवाहुल्यदर्शनादिज्ञयमुख्येक्षोपमा वा ॥

घात्रीं पवित्रां सृजतोऽस्य पादन्यासे दुकूलान्यभ्रियन्त भव्यैः ।

तीर्थाधिराजस्य चतुर्निकायसुरैरिव स्वर्णसरोरुहाणि ॥ ११७ ॥

घात्रीं वसुधरा पवित्रां पावनां सृजतः कुर्वतः पादचारेण चरतः अस्य सुरैः पाद-
न्यासे चरणयुगलस्थापनस्थाने प्रायो बाहुल्येन भव्यैः श्राद्धवर्गैः दुकूलानि क्षौमानि वि-
विधदेशवासोसि वा अभ्रियन्त पादाथः स्थाप्यन्ते स्म । कस्येव । तीर्थाधिराजस्येव । यथा
घरित्रीं पवित्रा विदधानस्य भूमण्डले विहारं कुर्वतः श्रीभगवत्तत्त्वतुर्निकायसुरैः भवन-
पति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-विमानवासि-देवैः स्वर्णसरोरुहाणि कनकमलानि पादन्यासे
चरणारविन्दयोस्तले विधीयन्ते ॥

स्तम्भादितीर्थे जलदागमेऽस्मिन्स्थिते कदाचिद्भविकव्रजेन ।

कोटिर्व्ययेऽसृज्यत टङ्ककानां श्रीविक्रमाम्भोरुहवन्धुनेव ॥ ११८ ॥

कदाचित्कस्मिन्नपि जलदागमे वर्षाकाले स्तम्भ इति पदमादी यस्य तादृशे तीर्थे
स्तम्भादीर्था 'खभाति' इति लोकप्रसिद्धनामानि अस्मिन् मुनीन्द्रे चतुर्निकायसुते सति
भविकव्रजेन अर्थात् स्तम्भतीर्थादिसंघलोकनिकरेण टङ्ककानां गुर्जरजनपदप्रसिद्धानां
नाणकविशेषाणां कोटिरेका कोटिर्व्यये दानेऽसृज्यत व्यचीक्रियते स्म । केनेव । श्रीविक्र-
माम्भोरुहवन्धुनेव । यथा श्रीमद्विक्रमादित्येन एकस्मिन् वारके दाने वा कोटिः कनकट-
ङ्ककानाम् । सुवर्णकानामित्यर्थः । दाने दीयमाना आसीत् । प्रतिश्लोकं काव्यं गाथा
च प्रायो जनानां कोटिदातासीत्, न न्यूनमाधिकं बहु ॥

प्रेक्ष्य प्रियं शक्रवशा अहिल्यासक्तं क्षितावक्षमया किमेताः ।

मृगीदृशो न्युञ्जन्कानि यस्य प्रायो व्यधू रूपकनाणकेन ॥ ११९ ॥

मृगीदृशो निखिलमेदिनीमण्डलसम्यङ्मृगलोचनाः प्रायो बाहुल्येन यस्य प्रमोन्वुञ्ज-
नकानि निर्मितसतानि रूपकनाणकेन । जातिवाचित्वेनैकवचनम् । रजतसंवेन्विमहसुदी-
त्यारिका-आसेरी-सुदुष्परिका-रूपकादिकेन उपलक्षणादभिरामिकासुवर्णकार्येनापि व्यधुः
कुर्वन्ति स्म । मृगीदृश उदप्रेक्ष्यन्ते—प्रियं भर्तारं शक्रमहिल्यायां गौतमपिपरन्या
तपस्विन्यामासक्त मोगलम्पटीभूतं प्रेक्ष्य हृगोचरीकृत्य अक्षमया अस्मात्सर्वोत्तमरूपल-
वण्यसौभाग्यवपुर्विमवशीलशालिनीर्विहाय वल्कलमुज्जदोरिकाजटादिरुपनिकरालां तापि-
सोमसौ सेवते इति भर्तरि विषये रुषा ईर्ष्याया क्षितौ क्षोण्यां किमेताः शक्रवशा इन्द्राय
इवायाताः ॥ इति माहात्म्यम् ॥

पुरीमपापामिव पञ्चवक्रध्वजो जिनेन्द्रः पुनरुत्थताहाम् ।

..... ॥ १२० ॥

स जिनेन्द्रः सूरिरन्तिममायुरपेक्षया चरमं चतुर्मासकं तत्र चक्रे कृतवान् । किं कृत्वा । अजयपुरदेवलपाटकादिषु विहारैः कृत्वा । पुनरपरवारमुन्नत इत्याहा नाम यस्यास्तादृशीं पुरीं नगरीं चरणारविन्दैः निजपादपद्मैः पवित्रा पावनीं कृत्वा । क इव । पञ्चवक्रध्वज इव । यथा केशरिकेतनो महावीरो जिनानां सान्मान्यकेवलिनं मध्ये तीर्याधिपत्तादिन्द्रः पुरंदरः अपापां पुरीं स्वीयपदपद्मैः पवित्रीकृतान्तिभं पश्चिमं चतुर्मासकं कृतवान् ॥

[वाचंयमेन्दुर्निजमायुरल्पं] विदांचकाराथ हृदा तदानीम् ।

स्वेनोपचेतुं पुनरेष पुण्यमगण्यमैच्छद्विविणं धनीव ॥ १२१ ॥

अथ चतुर्मासकस्थितेरनन्तरं तदानीं तस्मिन् प्रस्तावे तद्यतुर्मासक एव वाचयमे-
न्दुर्हारविजयसूरिः हृदा कुशाप्राग्निमतज्ञानवता हृदयेन कृत्वा निजमात्मीयमा-
युर्जीवितकालमल्प स्तोत्रं विदाचकार अज्ञासीत् ज्ञातवान् । पुनरित्थन्योक्तिः । एष
सूरिः स्वेनात्मना अगण्यमपरिमितं स्वर्गापवर्गसाधक पुण्यं सुकृतमुपचेतुं पुष्टं कर्तुमैच्छ-
द्वाञ्छति स्म । क इव । धनीव । यथा व्यवहारी अगण्य गणयितुमशक्य गणित
द्विविणं धनमुपचेतुमिच्छति ॥

संलेखनां तत्र तपोविचित्रां स वृत्रशत्रुर्त्रतिनां वितेने ।

विधित्सयेवोत्सुकितोत्तरात्मशुद्धेर्बहिःज्ञानमिवाङ्गशुद्धेः ॥ १२२ ॥

तत्रोन्नतनगरे स त्रतिनां वृत्रशत्रुर्वाचंयमवासवो हीरविजयसूरिस्तपोभिरेकाशननि-
विकृतिकाचाम्लचतुर्थपष्टाष्टमादिभिः कृत्वा विचित्रां नानाविधां सलिल्यन्ते सतस्यन्ते
तुच्छीक्रियन्ते स्वकर्माण्यनयेति संलेखना तपोनुष्ठानविशेषत्वां वितेने करोति स्म । उत्प्रे-
क्ष्यते—अन्तरात्मनो जीवस्य शुद्धेर्निर्मलतायाः कर्मराहित्यस्य विधित्सया कर्तुमिच्छया
उत्सुकित उत्कण्ठित इव । किमिव । बहिःज्ञानमिव । यथा कश्चिदङ्गस्य बाह्यशरीरस्य
शुद्धेर्विशुद्धताया विधित्सया विधातुमिच्छत्योत्सुकितो बहिःज्ञान जलादिभिस्त्वञ्जलापह-
सेवनं वितनुते ॥ इति संलेखना ॥

प्राचीनसूरीन्द्र इव प्रणीय संलेखनामेष विशिष्य सूरिः ।

आराधनां प्रारभतेति शान्तरसारविन्दैकविलासहंसः ॥ १२३ ॥

एष सूरिः इत्यग्रे वक्ष्यमाणप्रकारेण आराध्यन्ते सर्वव्यापारपरित्यागेन पुराकृतदु-
ष्कृतमिथ्यादुष्कृतप्रदानेन च त्रिधापि अर्हदादयः सेव्यन्ते यस्यां सा आराधना ता
प्रारभत प्रारब्धवान् । किंभूतः । शान्तनामा नवमो रसः उपशमलक्षणः स एवारविन्द
विकसितकमल तत्रैकोऽद्वितीयो विलासः क्रीडा तत्राद्वैतखेलनविषये इंसो राजमरालः
दुस्रोपमः आराधनां प्रारभत । किं कृत्वा । प्राचीनसूरीन्द्रो वज्रखानीप्रमुखपूर्वाचार्य

इति विशेषप्रकारेण प्राकृतेभ्यस्तपोभ्योऽत्यभ्यधिकविषयां दुष्करतपोविशेषरूपां सले-
खनां कृत्वा ॥

अम्भोजनाभा इव ये त्रिलोक्याः सिधेविरे नीरधिनन्दनाभिः ।

भूता भविष्यन्ति वसन्ति सार्वस्ते मे शरण्याः शरणीभवन्तु ॥१२१॥

ते सर्वे सार्वस्तीर्थकरा भशरण्याः शरणा भवन्त्विति शरणीभवन्तु त्राणाय जाय-
न्ताम् । ऋष । मे मम संसारभीष्टः तस्य । किंभूताः । शरण्याः शरणागतवत्सलाः । पुनः
किंभूताः । अतीतायामुत्सर्पिण्यां केवलज्ञानिप्रमुखाः अथ वा अस्यामेवावसर्पिण्यामत्र भर-
तक्षेत्रे ऋषभदेवादिकाः पञ्चमारकापेक्षया चातुर्यारके पूर्वजातत्वादतीता एवोच्यन्ते ।
अनन्ताः संजाताः पुनर्ये भविष्यन्ति । अनागतकाले पद्मनाभादिमा उत्पत्स्यन्ते पुनर्ये
सन्ति सीमंघरस्वामिप्रमुखा इदानींतने काले विहरमाना विद्यन्ते । यत्तदोर्नित्याभिसंब-
न्धात्ते के । ये सार्वे अम्भोजनाभा नारायणा इव । 'यत्कमाब्धक्रिणो वा' इति जिनशतके
बहुत्वम् । त्रिलोक्या जगन्नयस्य नीरधिनन्दनाभिर्लक्ष्मीभिः सिधेविरे सेविताः ॥

यैरन्तरे ध्यानधनंजयस्य प्रज्वाल्य दुःकर्ममलं विशुद्धः ।

असर्जि जाम्बूनदवन्निजात्मा ते सन्तु सिद्धाः शरणं शरण्याः ॥१२५॥

ते सिद्धा मुक्तात्मानो निर्वाणं प्राप्ताः सत्त्वाः शरणमर्थान्मम त्राणाः सन्तु भवन्तु
संसारद्रक्षका भवन्तु । किंभूताः । शरण्याः शरणे साधवः । 'तत्र साधौ हिते च यः'
इति यप्रत्ययः । ते के । यैः सिद्धैर्ध्यानं तदेव धनजयो बहिस्तस्यान्तरे मध्ये दुष्टानि
दुरन्ताधिब्याधियुगीतिरूपविपाककारित्वादद्युभानि नृशंसानि कर्माणि तान्येव मल किटं
तं प्रज्वाल्य भस्मीकृत्य निजस्यात्मन आत्मा जीवो विशुद्धो निर्मलः कर्मरहितः अ-
सर्जि सृष्टः कृतः । किंवत् । जाम्बूनदवत् । यथा दृषदादेर्मलं कृशानुना प्रज्वाल्य सुवर्णं
दृश्यते ॥

वितन्वते ये भ्रमरा इवात्मवृत्तिं स्मरं भ्रन्ति च शंभुवधे ।

ते साधवः स्युः शरणं तपस्याधुरं धुरीणा इव धारयन्तः ॥ १२६ ॥

ते साधवः भ्रमणाः । ममेति शेषः । शरणं स्युर्मवेद्युः । किंभूताः । धुरीणा धौरेयकाः
वृषभा इव । तपस्याधुरं दीक्षायाः सर्वात्मना समग्रं क्रियाकलापदिप्रकारकरणरूपधुर्वी
धारयन्तः विभ्रतः । ये साधवो भ्रमरा मधुकरा इव आत्मवृत्तिं निजजीविकां माधुकरा
वृत्तिं वितन्वते कुर्वते । च पुनर्ये शंभुवदीश्वर इव जगद्विह्वम्बकं स्मरं भ्रन्ति । मदनं
व्यापादयन्ति ॥

मज्जज्जनस्यास्ति करावलम्बं इवातिभीमे भववारिधौ यः ।

भूयात्स धर्मः शरणं सुधांशुः सुधामिवान्तः करुणां दधानः ॥ १२७ ॥

स धर्मः शरणं भवभीतस्य मम रक्षको भूयात् । किंभूतः । अन्तर्मध्ये करुणां सर्व-

तत्त्वेषु कृपां दधानः । अजिनानापूर्वकदवामयो धर्मे इत्यर्थः । क इव । सुधांशुरिव । यथा चन्द्रो मध्ये निजमण्डलान्तराले सुधाममृतं घत्ते । यो धर्मेः अतिमीने अतिशयेन भीतिकारिणि भववारिधा संसारसमुद्रे मज्जजनस्य बुद्धतो, लोकस्य करावलम्बो हृत्वा-वलम्बनमेवास्ति । इस्ते गृह्णात्वा कर्मतीत्यर्थः । यथा कश्चिद्गावजलानेधिमज्जन्तं कंचिनन्तुं हत्वाभ्यां गाटभादाय बहिः कर्षति तद्वदास्ते ॥ इत्यर्हत्सिद्धसाधुवर्माणां चतुर्णां चरणम् ॥

ज्ञाने ममाष्टौ समयादिकातीचाराः प्रमादा इव शुद्धधर्मे ।

शङ्कादिका अष्ट च दर्शनेऽतीचारा मदा देहमृतीव जाताः ॥ १२८ ॥

कर्माणि जन्ताविध ये ममातीचाराः पुनर्मातृगताश्चरित्रे ।

मिथ्यासतां ते बहुगर्हवाचो व्याहारवन्मे निखिला इदानीम् ॥ १२९ ॥

ये ममाष्टौ अष्टसंख्याकाः ज्ञाने ज्ञानाचारे अतीचाराः संजाताः । क्रिभूताः । समयः कालः आदौ येषां कालविनयबहुमानोपधानहीननिद्रव्यज्जगार्थतदुभयहीना एतेऽष्ट ज्ञाना-तीचाराः । के इव । प्रमादा इव । यथा शुद्धे जिनभाषिते धर्मे नद्य-विषय-क्रोध-मान-मा-या-लोभ-निद्रा-विकथानामानोऽष्टप्रमादाः स्युर्धर्मविषयेऽनी प्रमादा भविनां भवेयुः । च पुनर्ये मम दर्शने सन्यक्त्वे दर्शनाचारे शङ्का-आकाङ्क्षा-विचित्रित्वा-मूढदृष्टता-अनुपम-वृंहणा-अस्थिराकरण-असाधनिकवात्सल्य-अप्रभावना इत्यभिधाना अष्टौ अष्टप्रमाण अतीचाराः संपन्नाः । के इव । यथा जने जाति-कुल-बल-ज्ञान-ऐश्वर्य-रूप-तपो-सन्धि-रूपा अष्टौ मदा भवन्ति । पुनर्ये चरित्रे चारित्राचारे अनिर्वासमिति-अभाषासमिति-अनेषणासमिति-अनादानविक्षेपासमिति-अपारेष्टापनिकासमिति-अमानागुप्ति-अवच-नगुप्ति-अकायगुप्तिः इति संज्ञा नातृगता अष्ट प्रवचनमातृसंबन्धिनोऽतीचारा जाताः । कानीव । कर्माणीव । यथा जन्तौ प्राणिनिविषये ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय-मोह-नीय-वेदनीय-अन्तराय-नास-गोत्र-आयुः इत्यष्टौ कर्माणि जायन्ते । सांसारिके जीवे इति शेषः । ते निखिलाः सर्वेऽपि चतुर्विंशतिरतीचाराः इदानीमस्मिन्नायुरन्तसमये मम ते ममातीचारा मिथ्या नृषा आसतां भवन्तु । किंवत् । व्याहारवत् । यथा बहुगर्हवाचो वाचालस्य । 'त्याब्जल्पाकलु वाचालो वाचाटो बहुगर्हवाक्' इति हैन्याम् । व्याहारा वचांसि मिथ्या जायन्ते । 'व्याहारो साधितं वचः' इत्यपि हैन्याम् ॥ सुरमम् ॥

तपःसु ये द्वादशभेदभिन्नेष्वहर्मणीनामिव मण्डलेषु ।

वीर्येऽभवन्त्येऽत्र भवे ममातीचारप्रचाराश्च नृषासतां मे ॥ १३० ॥

द्वादशभिर्भेदैः प्रकारैः भिन्नेषु पृथक्पृथग्भूतेषु । अज्ञानम्, ऊनोदरिका, दृष्टित्तत्त्वेषु, सत्यागः, कायश्लेषः, संछेदता, इति षड्विधं बाह्यतपः । तथा प्रायश्चित्तम्, निवचः, वैवाहृत्यम्, स्वाध्यायः, ध्यानम्, कायोत्सर्गश्च इति षड्विधं बाह्यतपः । संभूतं द्वादशश-कारेषु तपःसु तपसाचारेषु समये अतीचाराणां प्रचारा विस्तारा लगनानि वा जनवद्

तपःशु । उत्प्रेक्ष्यते—द्वादशभेदभिन्नेषु द्वादशसंख्येषु अहर्मणीनां सूर्याणां मण्डलेषु विम्बे-
ष्विव । यथा भास्कराणां तेजो दुःसह तथैव तपसामपि । तथा च यथा कर्मणां प्रभा-
वस्तथा तपसामपीति । च पुनरत्र भवे अस्मिन् जन्मनि उपलक्षणादन्यस्मिन्नपि भवे ये
मम वीर्यं वीर्याचारविषये अतीचारा अभवन् ते अतीचारा मे मम मृषा मिथ्या भासतां
भवन्तु । सर्वेषामप्यतीचाराणां मम मिथ्यादुःकृतमस्त्वित्यर्थः ॥ इति पञ्चज्ञानाचारादि-
पञ्चाचारातीचारालोचनम् ॥

एकेन्द्रिया भूजलवह्निवायुवनान्यहन्यन्त मयाङ्गिनो ये ।

विभ्राम्यता भूरिभवेषु कर्मवशेन देशेष्विव दैशिकेन ॥ १३१ ॥

ये भुवः पृथिवीकायिका, जलान्यप्कायिका वह्नयस्तेजस्कायिका वायवो वायुका-
यिका वनानि वनस्पतिकायिका एकं स्पर्शनं शरीरं तल्लक्षणमिन्द्रियम् हृषीक येषां ते
एकेन्द्रिया अङ्गिनः पूर्वोक्ताः पञ्च स्थावराः प्राणिनः मया अहन्यन्त हताः । अत्र भवे
अन्यत्र भवे वा इति शेषः । मया किं कुर्वता । कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनामष्टसंख्याकानां
वशेनायत्तत्वेन भूरिष्वनन्तेषु भवेष्ववतारिषु विभ्राम्यता विशेषेण एकद्वित्रिचतुःपञ्चे-
न्द्रियसंश्लेषित्वेन चतुरशीतिलक्षजीवयोगेषु भ्रमणीं कुर्वता । केनेव । दैशिकेनेव ।
यथा पान्थेन कर्मणा स्वपरकार्याणां वशेनाधीनतया देशेषु विविधजनपदेषु पर्यटनं
प्रणीयते ॥

संध्ये दिनानामिव जन्मिनां द्वे येषां हृषीके भवतो हतास्ते ।

मया जलौकःकृमिशुक्तिशङ्खमुखाः प्रमादैकवशंवदेन ॥ १३२ ॥

येषां जन्मिनां जन्तूनां द्वे द्विसंख्ये हृषीके स्पर्शनरसनलक्षणे शरीरजिह्वारूपे इन्द्रिये
भवतः । केषामिव । दिनानामिव । यथा दिवसानां द्वे संध्ये दिनाननदिवसावसानल-
क्षणे पितृसौ स्याताम् । 'संध्या तु पितृसु' इति हैम्याम् । ते जलौकसो जलसर्पिण्यः
कृमयः क्रीटका गण्डोलका वा शुक्रयो मुक्तास्फोटः । 'मुक्तास्फोटोऽश्विमण्डकी ।
शुक्तिः' इति हैम्याम् । मुक्ताफलोत्पत्तिभुवोऽन्या वा । शङ्खाः कम्बवः ते मुखा मुखे
वा भादौ येषां तादृशा द्वीन्द्रिया जीवा मया हता विरोधिताः । किंभूतेन मया । प्रमा-
दोऽन्वेषणता तस्य एकमद्वितीयतया वशवदेनाधीनेन । प्रमादिना इत्यर्थः ॥

विशां वयांसीव भवन्ति येषां त्रीणीन्द्रियाणीह शरीरभाजाम् ।

गोपालिकामत्कुणक्रीटिकाद्या व्यापादितास्ते तु मया कथंचित् १३३

येषां शरीरभाजां जीवानामिह संसारे जगति वा तिर्यग्गतौ वा त्रीणि स्पर्शन
शरीरं रसनं जिह्वा प्राणं नासिकालक्षणानि त्रिसंख्याकानि इन्द्रियाणि करणानि अव-
न्ति । कानीव । वयांसीव । यथा विशां मनुष्याणां त्रीणि वात्यचौवनवाधैक्यलक्षणानि
वयांस्ववस्थाविशेषाः स्युः । ते गोपालिका घनेडिकानि धान्यक्रीटका मत्कुणकाः क्रीटि-

काश्च प्रसिद्धाः ते आद्याः पूर्वं येषां तादृशास्त्रीन्द्रिया जन्तवो देहिनो मया कथंचित्केन-
चन प्रकारेण जानता अजानता वा प्रमादिना सता व्यापादिताः ॥

चत्वारि येषां पुनरिन्द्रियाणि नाभीभवस्येव मुखानि सन्ति ।

ते मक्षिकाभृङ्गपतङ्गकर्णकीटोर्णनाभप्रमुखा हताश्च ॥ १३४ ॥

पुनर्येषाममुभयां चत्वारि स्पर्शनरसनप्राणनयनलक्षणानि शरीरजिह्वानासिकालोचन-
रूपाणि चतुःसंख्याकानि इन्द्रियाणि अक्षाणि सन्ति । कानीव । मुखानीव । यथा
नाभीभवस्य ब्रह्मणः । 'नाभीमयैष श्लथवाससोऽस्याः' इति नैषधे दीर्घोऽपि नाभिशब्दः ।
प्राची—अपाची—प्रतीची—उदीचीलक्षणचतुर्दिकसमुखानि वर्तन्ते । शक्रेण पथिसहस्रवर्ष-
कृततपःप्रभावात्स्वपदाभिकवेधसस्तपोभ्रंश विधातु प्रहिताप्सरोभिश्चतुर्दिकप्रारब्धास्वण्ड-
ताण्डवाढम्बरविलोकनकौतुकोत्कण्ठितचेताश्चतुर्दिक्षु चत्वारि वदनानि विदधाति सेति
शीलतरङ्गिण्याम् । ते मक्षिका मधुवननीलसामान्याः प्रसिद्धाः । यदुक्तम्—'सरधा
मधुमक्षिका । वर्वणा मक्षिका नीली पुत्तिका च पतङ्गिका ॥ वनमक्षिका तु दशो दशी
तन्वातिरल्पिका । तैलाटी वरटी गन्धोली' इति हैम्याम् । भृङ्गा भ्रमरा, पतङ्गाः
शलमाः 'टील' इति लोके प्रसिद्धाः, कर्णकीटाः शतपथः खर्जूरकाः, ऊर्णनाभाः जाल-
कारकाः 'कालियावडा' इति प्रसिद्धाः, ते प्रमुखा आदिमा येषु तादृशाश्चतुरिन्द्रियाः
पुनर्मया हता व्यापादिताः ॥

महाव्रतानीव मुनीश्वराणां पञ्चेन्द्रियाणीह भवन्ति येषाम् ।

पापधिकेनेव महीचरास्ते संप्रापिताः प्रेतपतेनिकेतम् ॥ १३५ ॥

इह जगति संसारे वा येषां जन्तूनां पञ्च स्पर्शनरसनप्राणचक्षुःश्रवणलक्षणानि श-
रीरजिह्वानासिकानयनकर्णरूपाणि पञ्चसंख्याकानीन्द्रियाणि भवन्ति । कानीव । महाव्रता-
नीव । यथा मुनीश्वराणां साधुसिन्धुराणां महान्ति कातरैरल्पसत्त्वैः सत्त्वैः मेरुवदुद्धर्तुम-
शक्यानि सर्वप्राणातिपातविरमण—सर्वमृषावादविरमण—सर्वादत्तादानविरमण—सर्वमधु-
नविरमण—सर्वपरिग्रहविरमणलक्षणानि व्रतानि नियमविशेषाः पञ्च भवन्ति । ते च
पञ्चेन्द्रियास्त्रिविधाः सन्ति । एके स्थलचराः, एके जलचराः, तृतीयाः खेचराः । तानेव
प्रतिपादयति—महीचरा गोमहिषाजमृगशशम्बरादिकाः स्थलचराः पञ्चेन्द्रिया
जीवा मया भवान्तरे प्रेतपतेयमस्य निकेतं मन्दिरं संप्रापिता गमिताः । केनेव ।
पापधिकेनेव । यथा आखेटिकेन लुब्धकेन मृगाद्याः पञ्चेन्द्रियाः सर्वाः कृतान्तनिकेतन
नीयन्ते ॥

जीवान्तिकेनेव वियद्विहारा आलेख्यशेषत्वमवापितास्ते ।

कैवर्तकेनेव पयश्चरास्ते कथासु शेषत्वमवापिताश्च ॥ १३६ ॥

जीवान्तिकेन शङ्कनिको विहगमघातुकः तेनेव वियति आकाशे विहारो विहरण
गतिर्येषां ते खचराः । कलविङ्कुकुङ्कुटशुकसारिकाकाककपिलजलचापखजानशिलपिडकयो-

ताद्याः पञ्चेन्द्रिया जीवा आलेख्ये चित्रे शेषत्वमवशिष्टतां न तु प्राणेनतामवापिता मारिताः । तथा कैवर्तकेनेव धीवरेणेव पयश्चरा जलचारिणो जीवास्ते पञ्चेन्द्रिया मत्स्य-वक्रचक्रपाटीनपीठप्राहमकराद्याः कथासु वातासु आख्यानसंबन्धेषु शेषत्वमवशिष्टतामवापिता लम्बिताः । निहता इत्यर्थः । हिंसायां सर्वत्र जन्मान्तरापादनम् । अस्मिन् जन्मनि तु संयतत्वात्तदभाव एवेति तात्पर्यम् ॥

अर्हन्निदेशादितसान्द्रचन्द्रचन्द्रातपोद्वैलकृपापर्योधौ ।

मीनायमानेन मुनीन्दुनेव स्वात्मेव नामानि गणोऽङ्गमाजाम् ॥ १३७ ॥

पुनर्मया अङ्गमाजां प्राणिनां गणः समूहः स्वात्मेव निजजीव इव नामानि न गणितः । इदमपि प्राग्जन्मापेक्षयैव नास्मिन्नन्मनीति शेषः । तदेव वक्ति—केनेव । मुनीन्दुनेव । यथा वैराग्यरङ्गतरङ्गितात्मना सासुसुधाकरणे अन्यतनूमन्निकरः निजजीवसदृशो गण्यते । किंभूतेन । मुनीन्दुना अर्हतां सर्वतीर्थकृतां निदेश आज्ञा स एवोदित उदयं प्राप्तः सान्द्रलेहलोऽमृतवर्षा आश्विनपूर्णिमासंबन्धी चन्द्रः अखण्डमण्डलेन्दुस्तस्य चन्द्रातपश्चन्द्रिका तेनोद्वेले वेलासुलङ्घय यात उद्वेल उत्कण्ठितो यः कृपारूपः पयोधिस्तत्र मीनो मत्स्य इवाचरितस्तोन । दयार्द्रहृदयेनेत्यर्थः ॥ इति प्रथमव्रते प्राकृतजीवहिंसालोचनम् ॥

अमर्षणेनेव रुषा हसेन वैहासिकेनेव च भीरुणेव ।

भयेन लोभेन च गृध्रुनेव मया यदप्यल्पमजल्प्यलीकम् ॥ १३८ ॥

यन्मया इह भवे परमचे वा यदल्पं स्तोकमप्यलीक मिथ्यावाक्यमजल्पि भाषितम् । कथा । रुषा रोपेण । केनेव । अमर्षणेनेव क्रोधनेनेव । यथा क्रोधातुरेण क्रोधनालीक जल्प्यते । पुनः केन । हसेन हास्येन । केनेव । वैहासिकेनेव । यथा स्रभावातिभीरुकेण मृषा भाष्यते । च पुनः केन । लोभेन तृष्णया । केनेव । गृध्रुनेव । यथा लोभुमेन लोभाभिभूतेनासखं निगद्यते ॥ इति द्वितीयव्रते मृषावादालोचनम् ॥

ऋक्थं परेषां परिमोषिणेव मया कथंचिद्यददत्तमात्तम् ।

प्रयोजने सत्यपि यत्तृणाद्यं क्वचिद्विनादेशमुपाददे च ॥ १३९ ॥

यन्मया कथचित्केनापि प्रकारेण अदत्त केनापि स्वामिना अविश्राणितं परेषामन्येषामृक्थं द्रविणं धनमात्तं गृहीतम् । केनेव । परिमोषिणेव । यथा तस्करेणादत्तं परद्रव्यग्रान्दीयते । च पुनः प्रयोजने कार्ये सत्यपि विद्यमानेऽपि कृष्ये आदेशं स्वाम्यस्वामिचोर्वा-अनुज्ञा विना तृणाद्यं तृणशलाकाप्रसुखं क्वचित्कृत्रापि स्थाने उपाददे जगृहे खवं स्वीकृतम् ॥ इति तृतीयव्रते अदत्तादानालोचनम् ॥

मरुन्मृगाक्ष्या मरुतेव दिव्यं नार्यां नरेणेव च मानवीयम् ।

मया तिरश्चेव पुनस्तिरश्चा तैरश्वमाचर्यत मैथुनं यत् ॥ १४० ॥

मरुन्मृगाक्ष्या देवाङ्गनया समं दिव्यं देवतासंबन्धि यन्मया मैथुनमाचर्यत भोगः
कृतः । केनेव । मरुतेव । यथा चतुर्निकायादिदेवेन देव्या सार्धं निधुवन विधीयते । पुन-
नार्या मनुष्ययोषिता साकं मानवीयं मानवसंबन्धि मैथुनं कामकेलिराचर्यत आचीर्णा ।
केनेव । नरेणेव । यथा नरेण नार्यां समं कन्दर्पक्रीडा क्रियते । पुनस्तिरश्वा तिर्यग्जाती-
यया स्त्रिया सत्रा तैरश्चयं तिर्यक्संबन्धि मैथुनं ग्राम्यधर्म आचर्यत विहितम् । केनेव ।
तिरश्चेव । यथा तिर्यग्जातीयेन पुरुषेण तिरश्चा समं मैथुनं पशुक्रिया क्रियते । सर्वत्र
इह भवेऽन्ये भवेऽपीति योज्यम् ॥ इति चतुर्थव्रते मैथुनालोचनम् ॥

सखीमिव स्वःशिवपद्मधाम्नोर्निरीहतां मुग्धतया विहाय ।

दूतीमिवाहत्य च दुर्गतीनामृद्धिं मयादायि परिग्रहो यत् ॥ १४१ ॥

यन्मया परिग्रहो धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिक आदायि स्वीकृतः । किं कृत्वा । स्वःशि-
वपद्मधाम्नोः स्वर्गापवर्गलक्ष्म्योः सखीं वयसीमिव निरीहतां निःस्पृहभाव विहाय वि
मुच्य । कथा । मुग्धतया मीगधयेनाज्ञानेन । च पुनर्दुर्गतीनां दुष्टानां महाभिव्याधिविधा-
त्रीणां नारकतिर्यङ्कुदेवकुमनुजलक्षणानां गतीनां दूतीमाकारणसंदेशहारिकामिव ऋद्धि
प्राप्ताप्राप्तेषु वस्तुषु सर्वेष्वैहलौकिकपदार्थेष्व्वाप्तिकिमाहत्याङ्गीकृत्य । तस्याभादरपरिभूये-
त्यर्थः ॥ इति पञ्चमव्रते परिग्रहालोचनम् ॥

मरुद्भुमान्मेरुरिवेन्द्रियाणि प्राणीव बाणानिव पञ्चबाणः ।

मुखान्यथा पञ्चमुखश्च सम्यङ्गाधारयं पञ्चमहाव्रतान्यत् ॥ १४२ ॥

यदह पञ्चमहाव्रतान् मेरुपमान्त्रियमविशेषान् । व्रतशब्दः पुनपुंसके । सम्यक् त्रि-
करणशुद्ध्या नाधारयं न धृतवान् । क इव । मेरुरिव । यथा काक्षनाचलः कल्पपारिजातम-
न्दारहरिचन्दनसंतानाभिधानान्पञ्चसंख्याकान्मरुद्भुमान् कल्पवृक्षान् धारयति । पुनः
क इव । प्राणीव । यथा जन्तुः शरीररसनानासिकानयनध्रवणलक्षणानि पञ्चेन्द्रियाणि
धत्ते । पुनः क इव । पञ्चबाण इव । यथा मदनः संमोहन-उन्माद-तापन-शोषण-
भारण-इति नाम्नः । तथा क्वचित् 'दिद्वीहिं दिद्विपसरो दिद्विपसारणभाव अशुराभो ।
अशुराएणं विनेहो वाणा मयणत्स पञ्चे ॥' एतेऽपि पञ्च वाणाः प्रोच्यन्ते । पञ्चप्रमा-
णान्बाणान् सायकान्दधाति । पुनः क इव । पञ्चमुख इव । अत्र यथा इवार्थे । यथा
नीलकण्ठः कण्ठीरवो वा पञ्चमुखान् धरति । मुखशब्दोऽपि पुनपुंसके । एवं यथा
मेरुमनुष्यमदनपारीन्द्रपिनाकिनः कल्पद्रुमेन्द्रियमार्गेणमुखानि धारयन्ति तथा अहं
पञ्च महाव्रतान्नाधारयमित्यर्थः ॥ इति पञ्चव्रताधारणलोचनम् ॥

निशाचरेणेव निशाशनं यन्मया कथंचित्प्रविधीयते स ।

कौसीद्यमाद्यन्मनसेव किंचिच्छैथिल्यमालम्ब्यत यत्क्रियासु ॥ १४३ ॥

मया कथंचित्केनचिन्मिथ्याज्ञानमूढतादिप्रकारेण निशाचरेणेव राक्षसेनेव निशाशन
रात्रिभोजनं प्रविधीयते स । पुनर्यत्क्रियासु चारित्रानुष्ठानकरणेषु शैथिल्य विधि-

कृता किंचित्कृतं किंचित् कृतं किंचिदित्यते किंचिच्च क्रियते इत्याद्य ऋष्यलमालम्ब्यत ।
केनेव । कौसीयेनालम्बेव माद्यदुन्मत्तमिवन्मनश्चेतो यस्य तादृशेन पुंसेव । यथा अलम्बेन
सर्वं कार्यं ऋषीक्रियते ॥ इति षष्ठमते रात्रिमोजनक्रियाशैथिल्यालोचनम् ॥

प्रमादभाजा नियमा मया ये वभञ्जिरे भ्रान्तिमृता भवेषु ।

छायाद्भ्रमं गण्डगलन्मदान्धं भविष्युनेवोद्धुरसिन्धुरेण ॥ १४४ ॥

प्रमादमालम्ब्यं शिथिलतां वा अनवधानतां वा मन्दभावं वा मज्जतीति प्रमद्वरेण
प्रमत्ततायुक्तेन मथा नियमा अभिग्रहविशेषा वभञ्जिरे भ्रमः गृहीत्वा मुक्ताः । किम्-
तेन मया । भवेषु कर्मवैचिन्त्यान्नाविधजन्मपरम्परासु भ्रान्तिं प्रमर्षां विभर्तांति भ्रा-
म्यतेत्यर्थः । केनेव । उद्धुरसिन्धुरेणेव । यथा गण्डयोः कपोलस्यल्योर्गलद्भिरनवरतनि-
-द्विर्भेदैः दानवारिसिरन्धं भविष्युनागतनयनीभवनशिलेन विचेतनीभासुकेन मधुदो-
द्धुरसिन्धुरेण उन्मादोक्तकरटिना गम्भीरवेदिद्विरदेन छायाया उपलक्षितास्त्रयो येषां
कदाचिदपि पराश्रुतं न भजते, पूर्वस्यां पश्चिमायां दक्षिणस्यासुत्तरस्यां च नायाति,
यथास्थानमवस्थितैव तिष्ठति । अथ वा पल्लवपत्रपुष्पफलप्रसुखसुषमाविभूषितास्ते छा-
याद्भ्रमा भज्यन्ते ॥ इति सर्वनियमविरोधनालोचनम् ॥

अपेक्षया पञ्चमहाव्रतानां स्वभूधराणामिव भूषरेषु ।

अगुण्णहर्षेण्डुमितव्रतेषु मया विराड्ङ्गं गृहमेधिना यत् ॥ १४५ ॥

गृहमेधिना गृहस्थेन सत्ता मया यदहर्षेण्डुः सूर्या द्वादशादित्याः तैर्मितानि प्रमाणी-
कृतानि व्रतानि द्वादशव्रतानि । स्थूलप्राणातिपातविरमणम्, स्थूलमृषावाद्दविरमणम्,
स्थूलादत्तादानविरमणम्, स्वदारसंतोषपरक्रीविधवावेत्याकन्याभिगमनादिविरमणम्, इ-
च्छा-परिग्रहः-परिमाणम्, सर्वदिग्गमनादिविरमणं प्रमाणं च, भोगोपभोगप्रमाणम्,
अनर्थदण्डविरमणम्, सामायककरणम्, प्रतिदिनं निशा च देशावकासिकं दिगवकास-
करणम्, पर्वादिसु पोषधौपवासविधानम्, अतिथिसंविभागविधानम्, इत्यभिधानेषु
गृहस्थानां पञ्चागुव्रतानि । त्रीणि गुणव्रतानि । चत्वारि शिक्षाव्रतानि । इति द्वादशसु
व्रतेषु अर्किचिन्मया विराड्ङ्गं अतिक्रम-व्यतिक्रम-अतीचार-अनाचाराचरणादिना
विराषना कृता । किंभूतानाम् । पञ्चानां महाव्रतानामपेक्षया । पञ्चमहाव्रतेषु हि सर्वथैव
सर्वेभ्योऽपि श्रेष्ठवस्तुभ्यो विरमणम् । द्वादशव्रतेषु तु देशत एव न सर्वतः । इत्यपे-
क्षया अगुण्डु इत्येषु लघुषु । केचिन्व । भूषरेण्विव । यथा स्वभूधराणां मेखणां लक्षयो-
जनप्रमाणत्वेन महत्त्वं महत्त्वाच्च बहुवचनम् । अपेक्षया अपरेषु भूषरेण्वुत्वं लघुतात्वे
सुदर्शनमेवं विना केचपि गिरिषु लक्षयोजनप्रमाणता नास्ति ॥

संसाधकेषु त्रिदिवापवर्गदुर्गस्य योगेभ्विह योगिनेव ।

वीर्यं प्रयुक्तं न मया कथंचित्प्रमादमन्दीकृतमानसेन ॥ १४६ ॥

इह भवे मया योगेषु यम-नियम-आसन-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समा-
धिनामाष्टाङ्गवस्तु योगेषु । अथ वा मनोयोग-वचोयोग-काययोगलक्षणेपु विविधेषु । अथ
वा सत्यमनोयोग-असत्यमनोयोग-मिश्रमनोयोग-सत्यासत्यमनोयोग-सत्यवचनयोग-
असत्यवचनकाययोग-मिश्रवचनयोग-सत्यासत्यवचनयोग-औदारिककाययोग-औदारि-
कमिश्रकाययोग-विक्रियकाययोग-वैक्रियमिश्रकाययोग-आहारकाययोग-आहारमिश्र-
काययोग-कर्मणयोग इत्यपि मनोवाक्यायैः कृत्वा पञ्चदशधापि योगा योजनानि । युज्यन्ते
घावनवल्गनक्रियासु व्यापार्यतेऽसाविति वा युज्यन्ते संबध्यन्ते चलनक्रियया जीव ए-
भिरिति वा न्युत्पत्तिमात्रं योगो वीर्यं शक्तिः । उत्साह इति यावत् । योगेषु मोक्षप्राप्तिकर-
णीभूतेषु ध्यानविशेषेषु च मया वीर्यं पुरुषकारो न प्रयुक्तः सम्यगुद्यमो न विहितः । केनेव ।
योगिनेव । यथा योगभाजा आसन्नोत्पत्त्यमानकेवलज्ञानेन क्षपकश्रेणिमाहूडेन योगेषु यत्नः
क्रियते । किंभूतेषु योगेषु । त्रिदिवं स्वर्लोकस्तद्युक्तोऽपवर्गो मोक्षः स एव दुर्गः दुःखेन
गम्यते प्राप्यते गृह्यते वा पर्वतादिविपमस्थानस्थकोटस्तस्य संसाधक्रेषु आत्मायत्तीका-
रकेषु मया कथंचित् गुर्वादिप्रेरणया पञ्चेन्द्रियपाटवशरीरसामर्थ्यसहायकरणनामध्यापि
प्रमादेन अनवधानतया आलस्येन वा नन्दीकृतं क्रियासुष्ठानकरणेषु कृष्ठीकृतं मानसं
मनो येन यत्न वा ॥

एतच्चदन्त्यच्च मयार्जि पापमस्मिन्भवेऽन्येषु पुनर्भवेषु ।

अधर्मिणानर्थ इव त्रिधापि निन्दामि सम्यक्तदहं समग्रम् ॥ १४७ ॥

अस्मिन् वर्तमाने भवे जन्मनि पुनरन्येष्वतिकान्तेष्वनन्तेषु भवेष्ववतारेषु मया
प्रान्तावस्थास्थायुकेन एतत्पूर्वोक्तमन्यदितरद्विस्मृतमविस्मृतं वा यत्पापं दुष्कृतमार्जि
उपार्जितं स्यात् । केनेव । अधर्मिणेव । यथा अधर्मकारिणा पापिना पुंसा अनर्थः परघात-
परदारगमनपरद्रव्यापहारादिरुपातः क्रियते तत्समग्रं सर्वमपि पापं दुष्कृतं त्रिधापि
मनोवाक्यायैरपि त्रिकरणशुद्ध्या इदानीं निन्दामि आत्मसाक्षिकं गर्हामि देवगुणसाक्षिक
व्युत्सजामि ॥ 'एकेन्द्रियाः-' (१७।१३१) इत्यत आरभ्य 'एतद्यत्-' (१७।१४७) इति
पर्यन्तं निन्दनादिना सप्तदशभिः कुलकम् ॥

अष्टादशात्रह्वदहंसां तु स्थानानि यान्याचरितानि पूर्वम् ।

तान्यप्यशेषाणि मृषा भवन्तु क्षणाद्यथा द्यूतकृतां वचांसि ॥ १४८ ॥

तु पुनरष्टादशसंख्याकानि अहंसा पापानां स्थानानि प्राणातिपात-मृषावाद-अद-
त्तादान-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभ-राग-द्वेष-कलह-अत्याख्यान-प-
शुन्य-रत्नरति-परपरीवाद-मायानृषा-मिध्यात्वशत्य इत्यष्टादश पापस्थानानि । पूर्व-
मस्मात्प्रस्तावान्मयाचरितानि यानि स्वयंकृतानि परैर्वा कारितानि अष्टादशसंख्याकानि ।
क्रिवत् । अत्रह्ववत् । यथा मनसादारिकात्रह्व न करोमि, वचनादारिकात्रह्व न करोमि,
कायेर्नदारिकात्रह्व न करोमि, मनसादारिकात्रह्व न कारयामि, वचनादारिकात्रह्व न कार-

यामि, कायेनौदारिकाब्रह्म न कारयामि, मनसौदारिकाब्रह्म नाजुमोदे, वचसौदारिकाब्रह्म नाजुमोदे, कायेनौदारिकाब्रह्म नाजुमोदे, इत्थौदारिकेन मनोवाक्कायैः करणकारणाजुमो-
दनेनैव भेदाः । तथैव वैक्रियेण सममनया रीत्या नव भेदा भवन्ति । संघीभूय सर्वेऽप्य-
ष्टादश जाताः । एवमष्टादश ब्रह्मस्थानानि । अथ तान्यशेषाणि समस्तान्यपि अष्टादश
पापस्थानानि क्षणाग्निभेषमात्रादपि मृषा मित्या भवन्तु । कानीव । वचासीव । यथा
शूतकृतां दौरोदरिकाणां वचनानि क्षणान्मिथ्या भवन्ति ॥

क्रोपं हृदः शल्यमिव प्रहाय सत्त्वानशेषान्क्षमयामि सम्यक् ।

मयादिताः प्रागिह वैरिणोव क्षाम्यन्तु ते मय्यनुदीतवैराः ॥ १४९ ॥

एतस्याभवस्थायामहमशेषान् समस्तान् सप्त लक्षाः पृथ्वीकाययोनयः, सप्त
लक्षाः अप्काययोनयः, सप्त लक्षाः तेजस्काययोनयः, दश लक्षाः प्रत्येकवनस्पति-
काययोनयः, चतुर्दश लक्षाः अनन्तवनस्पतिकाययोनयः, द्वे लक्षे द्वीन्द्रियाणां योनयः,
द्वे लक्षे त्रीन्द्रिययोनयः, द्वे लक्षे चतुरिन्द्रिययोनयः, चतस्रो लक्षाः पक्षेन्द्रियतिरश्वां
योनयः, चतस्रो लक्षाः नारकाणां योनयः, चतस्रो लक्षाः देवानां योनयः, चतुर्दश
लक्षा मनुष्याणां योनयः । एवं सर्वा अपि संमिलिताः सन्त्यश्वतुरशीतलक्षजीवयोनयो
भवन्ति । एतांश्वतुरशीतलक्षयोनिसत्त्वान् सत्त्वान् जीवान् सम्यक् मनोवाक्कायैः कृत्वा
क्षमयामि पादयोर्लंगिला ममापराधं तितिक्षे विनयामि । किं कृत्वा । हृदो हृदया-
त्क्रोपं क्रोधं प्रहाय संत्यज्य । किमेव । शल्यमिव । यथा केनापि प्रकारेण केनचिद्द्वै-
रिणा परमवैरेण कृत्वा हृदि विषये निक्षिप्तमायसबाह्नं नाराचं वा शङ्कुं वा काष्ठचटित-
कीलिकां वा लद्धियते । तथा ये सत्त्वा मया प्राप्तुं जन्मनि इहास्मिन् भवे वा वैरिणेव शत्रु-
णेव अदिताः पीडिताः ते सर्वे मां क्षाम्यन्तु मयि विषये क्षमां कुर्वन्तु । उपशाम्यन्ति-
त्यर्थः । किमूताः । अनुदीतवैराः मयि विषये अप्रकटितविरोधाः मुक्चिद्वेषाः क्षाम्यन्तु ॥

मैत्री मम स्वेष्विव सर्वसत्त्वेष्वास्तां क्षितिस्वर्वलिवेदमजेषु ।

धर्मोऽर्जितो वैभववन्मया यस्तं प्रीतचेता अनुमोदयामि ॥ १५० ॥

क्षितिः भूलोकः, स्वदेवलोकः, बलिवेदम पाताललोकः, तेषु जायन्ते स्मेति क्षितिस्व-
र्बलिवेदमजास्तेषु त्रिजगज्जन्मसु सर्वतिर्यङ्करनागासुरव्यन्तज्योतिर्वैमानिकनाकिनामसक-
लसत्त्वेषु समस्तजन्तुजातेषु विषये मम मैत्री सखिता आस्ताम् । केष्विव । स्वेष्विव । यथा
आत्नीयजनेषु सख्यं स्यात् । अथवा 'मैत्री मम स्वैरिव सर्वसत्त्वैरास्तां क्षितिस्वर्वलिवेदम-
जातैः' इति पाठः । तत्र स्वर्वलिवेदमजातैः सर्वसत्त्वैः सार्धं स्वैरिव मम मैत्री अस्तु ।
पूर्वपाठसु 'मिती मे सव्वभूदसु' इति अतिक्रममूत्रानुसारेण । अथ पुनरर्थः—यो
मया वैभववत् संपत्तिरिव धर्मोऽर्जितः संचितः । प्रीतचेताः हृष्टमनाः सन् तं धर्मं पुण्यं
सुकृतमनुमोदयामि प्रशंसामि ॥

वृन्दं द्रुमाणामिव पुष्पकालाद्यस्मादृतेऽन्यद्विफलं व्रतादि ।

शुभः स भावोऽस्तु ममापवर्गमार्गानुलम्बाङ्गभृतां सहायः ॥ १५१ ॥

यस्मात् शुभभावादृते विना अन्यदितरद्भ्रतादि सर्वनियमचारित्रादिपालनप्रसूक्षं सकलमपि विफलं वन्ध्यमेव । किमिव । वृन्दमिव । यथा पुष्पकालाद्भ्रसन्तसमयादृते समस्तं द्रुमाणां पादपानां वृन्दं कदम्बक निष्फलं भवेत् । स शुभो भावो ममास्तु निर्मलपरि-
माणो मम भवतु । किंभूतः । अपवर्गो मोक्षः अर्थात्तरं तस्य मार्गः पन्थाः तत्रानुलम्बा-
स्तमनुप्रस्थिता येऽङ्गभृतो मन्व्यजनास्तेषां सहायः ॥

भुक्तेन येनात्र कदाचिदात्मा न दारुणा वह्निमिवाप तृप्तिम् ।

शिवंगमीव स्वजनानुषङ्गं कृत्स्नं तमाहारमहं जहामि ॥ १५२ ॥

अहं तं त्रिजगत्प्रसिद्धं यच्छब्दसंबद्धं च कृत्स्नम् अनशनपानखादिमखादिमरूपं सर्व-
जातीयं चतुर्विधाहारं जहामि । अत्र पानशब्देनापरपानकादि गृह्यते । जलमुत्कलं
स्यजामि । क इव । शिवंगमीव । यथा मोक्ष गमिष्यतीत्येवशीलो नीरागः पुसात्
सर्वस्वजनानां निजकृदुम्भानामनुषङ्गं निजपरिजनवर्गस्य संबन्धं जहाति । स कः ।
अत्र जगति संसारे वा येनाहारेण भुक्तेन भक्षितेन कृत्वा कदाचित्कस्मिन्नप्यतीता-
नागतवर्तमानलक्षणे काले आत्मा जीवस्तृप्तिं संतोष नाप न लेभे । क इव । वह्निरिव ।
यथा दारुणा काष्ठेन । जातावेकवचनम् । हुताशो न तृप्यति । यदुक्तम्—'नाग्निस्तृ-
प्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः' इति ॥

सप्तास्ति यः पद्ममिवाष्टसिद्धिश्रीणां जगत्कल्पितकल्पसालः ।

अलीव पद्मे रमतां मदीये चित्ते चिरं श्रीपरमेष्ठिमन्त्रः ॥ १५३ ॥

स श्रीपरमेष्ठिमन्त्रः श्रीमन्मस्कारश्चिरमासंसारं यावन्मदीये चित्ते रमतां मम मानसे
हंसवत्खिलतु । क इव । अलीव । यथा शृङ्गो अमरः पद्मे विकसितकमले सुचिरं रमते ।
स कः । यः श्रीमन्मस्कारः अष्टानाम् अणिमा-वशिता-ईशित्वं-प्राकान्ध-महिमा-लधि-
मा-कामावसायित्वं-प्राप्तिः इत्याभिधानामपरासां वा मनःकल्पितानामष्टानां महासिद्धी-
नामेव श्रीणां लक्ष्मीणां पद्ममिव स्मेरत्कमलमिव सद्य वाससौधमस्ति । पद्मवासेति
लक्ष्म्या अभिधानत्वात् । परमेष्ठिमन्त्रो जगतां त्रिभुवनजनानां कल्पितेषु कामितेषु
कल्पसालः वाञ्छितसंपूरणे कल्पद्रुमोऽस्ति ॥

वाध्रीणसस्येव विषाणमेको वर्तेत मे कश्चन वर्ततेऽन्यः ।

पुनर्वरिन्त्या इव वृत्रशत्रुः कस्यापि न स्यामहमत्र विश्वे ॥ १५४ ॥

अत्र विश्वे अस्मिन्नगति अहमेको वर्ते । किमिव । विषाणमिव । यथा वाध्रीणसस्य
खन्निनः गण्डको वन्यजीवविशेषजीवविशेषं तस्य विषाण शृङ्गमेकमेव भवति । यदुक्तं
कल्पसूत्रे—'खरिगसिगच्चणगे' इति । तथा मे मम कश्चन कोऽप्यन्यः परो न वर्तते नास्ति ।

पुनरत्र भुवने अहं कस्यापि न स्यां भवेयम् । अहं कस्यापि नास्तीत्यर्थः । क इव । वृत्र-
शत्रुरिव । यथा धरित्र्या भूमेः शक्रो राजा कस्यापि न स्यान्न भवेत् । 'काके शौक्त्यं
दूतकारेषु सत्यं संपे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः । क्लीबे ष्टे मयपे तत्त्वचिन्ता
राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥' इति वचनात् ॥

भवेन्मदीयेन्द्रियमन्दिरस्य यदि प्रमादोऽधसरेऽत्र दैवात् ।

त्रिधापि देहादिममात्मनाहं परिग्रहं बाह्यमिव त्यजामि ॥ १५५ ॥

यदि अत्रावसरे अस्मिन् प्रस्तावे दैवात्कर्मयोगादायुःकर्मणक्षुटेः क्षयान्मदीयेन्द्रिय-
मन्दिरस्य मत्संबन्धिनः क्षरीरस्य । 'जुहाव यन्मन्दिरमिन्द्रियाणाम्' इति नैषधे । प्रमादो
नाम जीवेन समं, द्वियोगो भवेत् । मरणं स्यादित्यर्थः । तदाहमात्मना स्वयमेव देहादिम
कायप्रमुखप्रन्तरङ्गपरिग्रहं क्रोधमानमायालोभादिपरीवारोपध्यादिकं सर्वमपि त्रिधा
मनोवाक्यैः कृत्वा त्रिकरणशुद्धयै त्यजामि मुञ्चामिव । कमिव । बाह्यमिव । यथा
बहिर्भावो बाह्यः स चाद्यौ परिग्रहश्च पुत्रकलत्रभ्रातृधनधान्यादिपरिग्रहः सर्वस्वक्षो-
ऽस्ति, तथा वपुराद्यपि व्युत्क्षजामीति ॥ इत्याराधनाविधानम् ॥

शमी शमीगर्भमिवैकतानमना दधानः प्रणिधानमन्तः ।

अर्हत्समक्षं दशमी दशम्यां व्यधाद्विधिशोऽनशनं शमीशः ॥ १५६ ॥

शमिनां प्रशमवता योगिनामीशः स्वामी यतिपतिर्दशम्यां तथैव यावज्जीवं त्रिविधा-
हारपरित्यागरूपमनशनं व्यधाच्चकार । कथम् । अर्हत्समक्षं भगवत्प्रत्यक्षं प्रति पुरस्तात्प्र-
त्याख्यानोच्चारपूर्वम् । दशमी वर्षीयान् प्रान्तावस्थ्यावस्थितान् । 'निशि दशमितामालिङ्ग-
न्या विबोधविधित्सुभिः' इति नैषधे । निशाया अवसानसमये दशमितेति पद दृश्यते ।
पुनः किभूतः । विधिशः शास्त्रोक्तप्रकारवेत्ता प्रान्तसमये अनशनं विहितं विलोक्यते इति
वा विधिः । कि कुर्वाणः । अन्तर्मनोमध्ये प्रणिधानं पञ्चपरमेष्ठिध्यानं दधानो विभ्राणः ।
किलक्षणः सन् । एकतान लयानुगं मनो मानसं यस्य तादृशः सन् । कमिव । शमीगर्भमिव ।
यथा शमीद्रुमः खेजडिकाभिधानपादपः शमीगर्भं पावकमन्तर्धत्ते । 'अग्निः शमीगर्भत-
मोम्रशुक्राः' इति हैम्यामग्निनामसु । तथा 'शमीसिवाभ्यन्तरलीनपावकाम्' इति रघौ ॥

अथ सप्तमिः कुलक प्रारभ्यते—

भोक्तुं भुवं धां च समं मघोनो द्वितीयरूपादिव विक्रमार्कात् ।

नेत्रत्रिनेत्राननकेकियानवक्रत्रियामापतिसंमितेऽब्दे ॥ १५७ ॥

तत्र पञ्चमीमक्षमालां गणयितुमारभतेति सवन्धः । आदित एव काव्यानि पृथक्
पृथक् व्याख्यायन्ते । नेत्रे द्वे चक्षुषी, त्रिनेत्रस्येश्वरस्याननानि मुखानि पञ्च । 'पथमुखो-
ऽष्टमूर्तिः' इति हैमीवचनात् पञ्चसख्याकानि वदनानि, तथा केकियानस्य मयूरवाहनस्य
स्वामिकार्तिकस्य वदनानि वक्राणि षट् । षण्मुखत्वात् । तथा त्रियामापतिश्चन्द्र एकः । एभिः
पदार्थैः संमिते सम्यक्प्रमाणीकृते अब्दे वर्षे । कस्मात् । विक्रमार्कात् विक्रमादिसनान्नो

नृपात् । उत्प्रेक्ष्यते—मघोन इन्द्रस्य द्वितीयरूपादिव अपरशरीरादिव । किं कर्तुम् । वां देवलोकं च पुनरुत्तुं भूमण्डलं समं सार्धमेककाल भोक्तुं पालयितुं मुक्तिविषयीकृतुं वा । एतावता विक्रमार्त्तं द्विपञ्चाशदधिकषोडशशतप्रमाणे वर्षे संवत् १६५२ वर्षे इत्युक्तम् ॥

नभस्यमासस्य नमत्पयोदकदम्बकाडम्बरिणो नभोवत् ।

प्रभोः प्रभावादिव शुभ्रितायां तिथौ सुरद्वेषिनिषूदनस्य ॥ १९८ ॥

पुराणां देवानां द्वेषिणो वैरिणो दानवाः । 'असुरा दितिदुजाः पातालैकैःपुरारयः' इति हैम्याम् । तेषां निषूदनस्य उच्छेदकस्य हरैः । 'दैत्यारिश्च पुराणयज्ञपुराणस्ताक्षर्यध्वजः' इति हैम्याम् । तिथौ दिवसे एकादशीदिने । किंभूतायां तिथौ । शुभ्रितायामुज्वलीभूतायाम् । अर्थाच्चन्द्रमसश्चन्द्रिकाभिर्धवलितायाम् । तिथिशब्दः 'पुञ्जीलिङ्गे । उत्प्रेक्ष्यते—प्रभोर्हौरविजयसूरेः प्रभावान्महिम्नो माहात्म्यात् शुभ्रितायामिव । तिथिः कस्य । नभस्यमासस्य नभस्मे भाद्रपदसंज्ञो मासस्तस्य । 'श्रावणिकोघनभस्यः प्रोष्ठभाद्रपदः' इति हैम्याम् । किंभूतस्य । नमन्तः पयोभरैर्वप्रीभवन्तो भूमौ लगन्तो ये पयोदा मेघास्तेषां कदम्बकानि पटलानि तेषामाडम्बरः आटोपः अस्वस्मितस्य किंवत् । नभोवत् श्रावणमासस्येव । श्रावणभाद्रपदमासौ वर्षा ऋतुः । यथा श्रावणे तथा भाद्रपदे यथा भाद्रपदे तथा श्रावणे मेघः स्यादिति । तथा 'नभोनभस्यत्वमलम्भयदृशौ' इति नैषधे । सेवनावसरे दमयन्त्याः खटशौ श्रावणभाद्रपदीकृते । अयं तु वर्षाऋतुत्वान्मासस्वभावः । एकादशी तु खभावनेनोज्वला । तत्रेयसुत्प्रेक्षा । अथ वा नभोवद्भगनस्येव । यथा प्राष्टदकाले नभो व्योम घनघनाघनमण्डलाडम्बरित भवेत् ॥ एतावता भाद्रपदमाससितैकादशीतिथौ निशासमये ॥

कान्ते तमीनामुदिते मुनीन्दोस्तत्प्रक्रमे वक्रदिदृक्षयेव ।

स्फुरत्सु तारेषु गुरोः पथीव यातुर्दिवं क्षिप्तसुमेषु देवैः ॥ १९९ ॥

पुनस्तमीनां रात्रीणां कान्ते बह्वभे चन्द्रे उदिते सति उदय प्राप्ते सति । उत्प्रेक्ष्यते—तत्प्रक्रमे तस्मिन्नवसरे अनशनिनो मुनीन्दोर्हौरविजयसूरेर्वकस्य वदनस्य दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव । पुनस्तारेषु उपलक्षणाद्ब्रह्मनक्षत्रतारकेषु स्फुरत्सु दीप्यमानेषु क्षणक्षणमिति कुर्वत्सु । उत्प्रेक्ष्यते—दिवं स्वर्गलोकं यास्यति गमिष्यतीत्येवशीलस्य यातुर्गुरोर्हौरसूरेः पथि मार्गे देवैः क्षिप्तसु विकीर्णेषु सुमेषु पुष्पेष्विव पुष्पप्रकरेष्विव ॥ घनोपरोधनिर्मुक्तप्रह्वनक्षत्रतारकलितकौमुदीकान्तोदये जाते ॥

महेभ्यवत्संनिधिशालमानानाकार्यं कार्यञ्जतयानगारान् ।

तदैहिकासुष्मिकसर्वशर्मनिर्माणदक्षाः प्रवितीर्य शिक्षाः ॥ १९० ॥

एवंविधे व्यतिकरे सति । किं कृत्वा । कार्यं ज्ञातावसरे कृत्वाकृत्यविधिं जानातीति कार्यज्ञस्तस्य भावस्तया शिक्षाप्रदानादिषु निपुणत्वेन संनिधौ समीपे शालमानान् शोभ-

नानान् । किंवत् । महेभ्यवत् यथा महाव्यवहारिणः सद्भिर्विद्यमानै रत्नादिभिः शोभ-
मानैर्वा निधिभिर्निधानैः शालन्ते राजन्ते तान् तादृशाननगारान् निजपारिपार्श्वका-
न्मुनीनाकार्याहूय पुनस्तेषामाकारितयतीनामैहिकानीहलोकसंबन्धीनि आमुष्मिकाणि
परलोकसंबन्धीनि सर्वाणि समस्तानि शर्माणि सुखानि तेषां निर्माणे करणे दक्षाः कु-
शलाः शिक्षा अशुशास्त्रीः प्रवितीर्य दत्त्वा ॥

अहो युवाभ्यां विजयादिसेनव्रतिक्षितीन्द्रान्प्रति वाच्यमेतत् ।

युष्माकमङ्गेऽस्ति गणोऽखिलोऽपि स शासनीयः शिशुवत्स्वकीयः ॥ १६१ ॥

अहो इति संबोधने । विमलहर्षसोमवाचकौ युवाभ्यां संभूष विजय इति पदमादौ
यस्य तादृशः सन् एतावता विजयसेनान्नः व्रतिक्षितीन्द्रान् सांशुवसुधाधिपान् प्रति
एतदुच्यमानः, वाच्य कथनीयम् । तदेवोच्यते—अखिलोऽपि समस्तोऽपि गणस्तपागच्छो
युष्माक श्रीमतामङ्गे उत्तरेऽस्ति वर्तते । स तपागच्छभ्रमणगणः शासनीयः सम्यक्
पालनीयः । किंवत् । शिशुवत् । यथा स्वकीयो बालः पाल्यते । गणः किभूतः । स्व-
कीयो गुरुपरम्परया आगतः । आत्मीयः अथ श्रीमदीयः ॥

श्रीवाचकेन्द्रौ विमलादिहर्षसोमादिराजद्विजयाभिधानौ ।

सदाश्रवौ स्वौ सचिवाविवाथ संयोज्य वाचेति निजं मुखाब्जम् ॥ १६२ ॥

अथ पुनः किं कृत्वा । विमल इति पदमादौ यस्य तादृशो हर्षः, तथा सोम इति
पदमादौ यस्य स सोमादिः, तेन राजत् शोभमानं विजय इति पदं यस्य एतावता
विमलहर्षसोमविजय इत्यभिधाने ययोस्तौ । किभूतौ । श्रीवाचकेन्द्रौ श्रीमदुपाध्यायाधि-
राजौ प्रति इति पूर्वोक्तेन गणशासनलक्षणविजयसेनसूरिक्षिप्रादानरूपप्रकरणवाचा
वाण्या समं निजं मुखाब्जं वदनकमलं संयोज्य योजयित्वा । उक्त्वेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्येते—
वाचकौ स्वौ सचिवाविवा आत्मीयामास्याविवा । किभूतौ । सदा सर्वदा कालमाश्रवौ
वचनस्थितौ निजकथनकारकौ ॥

प्रणीय पूर्णाश्चतुरक्षमालाश्चतुर्गतीनामिव वारयित्रीः ।

गन्तुं गतिं पञ्चमिकामिवाथो स पञ्चमीं प्रारभताक्षमालाम् ॥ १६३ ॥

पुनः किं कृत्वा । चतुरक्षमालाश्चतस्रो जपमालिकाः पूर्णाः समाप्तिं प्राप्ताः संपूर्णाः
संजाताः प्रणीय कृत्वा आदितो गणयित्वा । उत्प्रेक्ष्येते—चतस्रणां नरकतिर्यङ्गुरसुरलक्ष-
णानां गतीनां कुत्सितानां स्थानकानां वारयित्रीनिषेधयित्रीनिषेधिका इव । अथो पुनः स
सूतिः पञ्चमीं पञ्चानां संख्यापूर्णीमक्षमालां प्रारभत । गणयितुमिति शेषः । उत्प्रेक्ष्येते—
पञ्चमिका पञ्चानां गतीनां पूर्णां पूरका गतिमनन्तसुखावावलक्षणां गतिं गन्तुं यातु-
मिव ॥ सप्तभिः कुलकम् ॥

अथोन्नताख्यस्य पुरस्य पार्श्वे ग्रामे सपद्मे सरसीरुहिव ।

समुद्रशायीव युतोऽङ्गजेन द्विजाग्रणीः कोऽपि वभूव भट्टः ॥ १६४ ॥

अथापराधिकारे एतस्मिन् समये च कोऽपि कश्चिदनिर्दिष्टनामा भट्टः । स्वयमप्येतुः पराध्यापयितुश्च विद्वद्भिजस्य भट्ट इति नामोच्यते । स भट्टो बभूव । किलक्षणः । द्विजाप्रणीर्ब्राह्मणमुख्यः । पुनः किंभूतः । अङ्गजेन खनन्दनेन युतः । क इव । समुद्रशा-यीव । 'दासार्हः पुरुषोत्तमोऽन्विशयनः' इति हैम्याम् । यथा नारायणः अङ्गजेन लक्ष्मी-तनुजेन प्रयुक्तेन सहितः क्रमनः । 'कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः' इत्यपि हैम्याम् । भट्टः कुत्रस्थाने । उन्नत इत्याख्या नाम यस्य तादृशस्य पुरस्य पार्श्वे समीपभाजि कापि सं-निधिवर्तिनि ग्रामे । किंभूते । सपञ्चे सह पद्मया लक्ष्म्या वर्तते यः सः । कस्मिन्निधे । सरसीरुहीव । यथा कमलं लक्ष्मीकलितं भवेत् ॥

दिव्यं विमानं पवमानमार्गे नक्तं दृशा विम्बमिवैन्दवीयम् ।

सनन्दनो मन्दिरचन्द्रशालामालम्बमानः स विलोकते स्म ॥ १६५ ॥

स भट्टो नक्तं प्रथमरात्रिसमये दृशा खलोचनेन पवमानमार्गे गगनाद्गणे दिव्य देव-तासंबन्धि विमानं देवानां गमनगमनासनयानं विलोकते स्म दृष्टवान् । उत्प्रेक्षयते— ऐन्दवीय चन्द्रसंबन्धि विम्बं मण्डलमिव । किंभूतो भट्टः । सनन्दनः तत्रावसरे पुत्र-युक्तः खाङ्गजेन सहोपविष्टोऽस्ति । किं कुर्वाणः । मन्दिरस्य खगृहस्य चन्द्रशालां शिरोगृहसुपरितनभूमिकामालम्बमान आश्रयन् ॥

परस्परं वार्तयतां सुराणां तदा नराणामिव देवमार्गे ।

इदं तदन्तर्ध्वनितं तमायां शुश्राव स श्रोत्रपुटेन भट्टः ॥ १६६ ॥

स पूर्वकथितो भट्टस्तमाया रजन्यां श्रोत्रपुटेन निजश्रवणपुटकेन इदमप्ये प्रोच्यमान तस्य विमानस्यान्तर्मध्ये ध्वनितं शब्दं शुश्राव आकर्णयामास । केषाम् । सुराणां देवानाम् । किं कुर्वताम् । परस्परं मिथो वार्तयतां किंवदन्तीं कुर्वताम् । क्व । देवमार्गे आकाशे । कदा । तदा सूरैर्निर्वाणसमये । केषामिव । नराणामिव । यथा मानवा अन्योन्य वार्तयन्ति तथा वार्तयतां मनुष्याणां शब्दः श्रूयते ॥

सौमङ्गलाद्या इव नाभिसूनोर्वक्त्रं व्रतीन्दोरिह जीवतोऽस्य ।

विलोकयामश्च यथा कृतार्थाः स्यामः सुरास्तत्त्वरितं चरन्तु ॥ १६७ ॥

यद्यस्मात्कारणादिहोन्नतनगरे इह सूरिभवे वा जीवतः प्राणान्धारयतोऽस्य व्रतीन्दो-रेतस्येव हीरविजयसूरेः वक्त्रं वदनं विलोकयामः पश्यामः । के इव । सौमङ्गलाद्या इव । यथा खनिर्वाणसमयमवसायानशनं निर्मातुमष्टापदपर्वते निवेदिते समवद्यतस्य नाभि-सूनोः श्रीऋषभदेवस्य अष्टापदादिरक्षकैर्भरतचक्रिणः पुरस्तात्तदुदन्ते जीवतो भगवतः पितुः पितामहस्य स्वामिनो वदनारविन्दं विलोकयाम इति कृत्वा गलद्बहुलवाष्पप्लवङ्ग-वित्तविलोचनयुगला भरतचक्रितदङ्गजप्रसुखा इक्ष्वाकुवंशोद्भवा बहवो जना भोजाय-माना अष्टापदाचल प्रचेष्टुः—इति शत्रुंजयमाहात्म्ये विस्तारोऽस्ति । पुनर्यथा येन प्रका-

रेण सूरिवक्त्रवीक्षणविधिना कृतार्थाः कृतकृत्वाः स्यामो भवामः । तन्स्मात्कारणात् हे
 आतरः सुरा देवाः, त्वरितं शीघ्रतरं चरन्तु प्रचलन्तु ॥

एवं सुराणां वदतां तदानीं क्षणाद्दृश्यं तदभूद्विमानम् ।

सौदामिनीमण्डलमम्बुदानामिवातिगर्जां सृजतां गभीराम् ॥ १६८ ॥

तदानीं तस्मिन्नेव वार्ताकरणसमये एवममुना पूर्वोक्तप्रकारेण वदतां परस्परं वातेयतां
 प्रवृत्तिं विदधता सतां सुराणां देवानां तद्भट्टेन तत्स्वयं दृष्ट्वा दृष्टं विमानं क्षणामिमेष-
 षमात्राद्दृश्यं दृष्टेरगोचरमभूदजायत । किमिव । सौदामिनीमण्डलमिव । यथा गभीरां
 मन्त्रामतिशयेन गर्जारवं सृजतां कुर्वतां सतामम्बुदाना जलदानां विबुद्धितानं क्षणाद्दृश्यं
 दृग्गोचरातीतं भवति ॥ इत्युन्नतपुरपार्श्वग्रामस्थभट्टस्य दिव्यविमानदर्शनम् ॥

सूरिस्ततः संश्रयति स्म शुक्लध्यानं दधानः स सुघाशसौधम् ।

काङ्क्षन्महानन्दपुरे प्रयातुं प्राक्तस्य मार्गस्य दिदृक्षयेव ॥ १६९ ॥

ततो विमानागमनानन्तरं सूरिर्हीरविजयसूरिः सुधामसृत्तमश्रन्ति भजन्तीति सु-
 धावा देवास्तेषां सौधं गृह्णम् । देवलोकमित्यर्थः । संश्रयति स्म भजते स्म । स्वर्गं गत
 इत्यर्थः । किं कुर्वाणः । शुक्लध्यानं दधानः धारयन् । ध्यायन्नित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—
 महानन्दपुरे मोक्षनगरे प्रयातुं गन्तुं काङ्क्षन् सन् प्राक् पूर्वं तस्य मोक्षनगरस्य मार्गस्य
 समीचीनताशालितस्य मार्गस्य पथो दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया । अथ वा कीदृक् प्रध्वरो
 वा वक्रो वा समो वा विषमो वा, कथं कथा रीत्या गन्तव्यमित्यादिदर्शनेच्छया इव ॥
 इति हीरविजयसूरिसुरोः स्वर्गमनम् ॥

अस्तं गभस्तेरिव कोकलोकः शोकाकुलो वाष्पजलाविलाक्षः ।

श्रुत्वा सुरोः स्वर्गमनं निशायां जनन्नजो द्वीपपुरादुपागात् ॥ १७० ॥

जनन्नजः श्राद्धवर्गो निशाया रजन्यामेव त्वरितं द्वीपपुराद्वीपवन्दिरादुपागादुन्नत-
 पुरे समेतः । किं कृत्वा । निशायामेकादशीरजन्या सुरोः सूरैः स्वर्गमनं देवलोकं पा-
 दावधारणं श्रुत्वा आकर्ष्य । किलक्षणो जनः । वाष्पजलैरतिदुःखनिपतन्नयनाश्रुसलिलै-
 राविले व्याप्ते अक्षिणी नेत्रे यस्य । पुनः किभूतः । शोकेन खेडेन आकुलः उरियञ्जल' ।
 क इव । कोकलोक इव । यथा गभस्तेर्मास्करस्यास्त द्वीपान्तरगमनं श्रुत्वा चक्रवाकचक्र
 शोकाकुल वाष्पजलाविलाक्ष भवेत् । 'आलोकतालोकमुल्लकलोकः' इति नैपथे । उल्ल-
 लोक्तथा कोकलोकः । तथा 'आकाशे सावकाशे तमसि समसिते कोकलोकैः सशोके'
 इति नाटककाव्ये ॥

त्यारीसहस्रद्वयसंगृहीतकथीपकाख्यादिमदिव्यवस्त्रैः ।

श्राद्धा व्यधुर्मण्डपिकां मुनीन्दोरिवाप्तभर्तुः शिविकां महेंद्राः ॥ १७१ ॥

शलाककाराणां द्विपुटीकृतानां क्लर्घातमयानां त्यारिका इति नाम्नां नाणकविशे-

पाणां सहस्रद्वयेन विंशतिशत्या व्ययेन संगृहीतरानीतैः कथीपका इत्याख्या नामवि-
शेषा येषाम् । 'कथीपो' इति प्रसिद्धाः । ते आदिमाः प्रथमा येषा तादृशैर्दिव्यैर्देवदुक्-
लोपमैर्वैल्लः कृत्वा धाद्वा द्वीपोन्नतपुरधावकाः मुनीन्दोर्हारसुरैर्मण्डपिकां 'भाडसे'
इति प्रसिद्धां व्यधुश्चकिरे । के इव । महेन्द्रा इव । यथा पुरदरा आसभर्तुः तीर्थकरस्य
शिविकां याप्ययान विदधते ॥

ते ल्यारिकाभिर्ब्रतिपस्य सार्धसहस्रयुग्मप्रमिताभिरङ्गम् ।

अपूपुजन्भक्तिभरोल्लसन्तो जिनेशितुर्मूर्तिमिव प्रसूनैः ॥ १७२ ॥

ते धाद्वाः सहाधेन वर्तते तत्सार्धम्, सहस्रयोर्दशशत्योर्युग्म युगलम्, सार्धं च तत्सह-
स्रयुग्मं च । तेन प्रमिताभिः प्रमाण प्रापिताभिः पञ्चविंशतिशतप्रमाणाभिल्यारिकाभिः
कृत्वा ब्रतिपस्य सुरैः अङ्ग शरीरमपूपुजन्नर्चयन्ति स्म । कामिव । मूर्तिमिव । यथा धाद्वा
जिनेशितुस्तीर्थकरस्य प्रतिमा प्रसूनैः कुसुमैः पूजयन्ति । किंभूताः । भक्तेः सेवासक्तेः
भरेणातिशयेनोल्लसन्तः रोमाञ्चकञ्चुकीभवन्तः ॥

नभोनभस्याविव निःसरद्भिः पयःप्रवाहैर्नयने वितन्वन् ।

यावज्जो मण्डपिकामसुष्यालंकारयामास शरीरयष्ट्या ॥ १७३ ॥

जनः धाद्बलोकः यावद्यावता समयेन अथवा यस्मिन् समये अमुष्य स्वर्गतस्य सुरैः
शरीरयष्ट्या तनूलतया कृत्वा मण्डपिकामलंकारयामास भूषयति स्म । वसनावैर्भूषि-
तायां मण्डपिकायां सूरिशरीरं शाययति स्मेत्यर्थः । जनः किं कुर्वन् । नयने खनेत्रे
नभोनभस्याविव श्रावणभाद्रपदाविव वितन्वन् विदधत् । कैः । निःसरद्भिर्दुःखप्रकर्षा-
विरलधारनिवहनिःसरद्भिः पयःप्रवाहैर्वाष्पजलप्लवैः ॥

विमानघण्टापटुनादसान्द्रध्वनत्सुधोषेव गभीररावा ।

घण्टावली तावददृश्यमानाप्यध्वानितादिध्वनदभ्रमार्गे ॥ १७४ ॥

तावता समयेन तस्मिन् समये वा अध्वानिताः कैश्चनापि मानवैरवादिताः कैरपि
जनमात्रैरताड्यमानापि स्वयमेवादृश्यमाना नापि केषाञ्चिच्छुर्गोचरे भवन्ती तादृशी
घण्टानामत्र मण्डले देवगृहे वादनवाद्यविशेषाणां द्वीपबन्दिरादी च घटिकायामादिमा-
नविशेषकृत्ये धादनीयाना 'घांट' इति प्रसिद्धनाम्नाम् आवली श्रेणी अदिध्वनत् गाढं
शब्दाद्यते स्म । क्व । अभ्रमार्गे मेघाध्वनि व्योमाङ्गणे । किंभूता । गभीरो मन्द्रो रावो
ध्वनिर्गत्याः । केव । विमानाना सौधमंदेवलोकसंबन्धिना द्वात्रिंशलक्षौर्मिताना देवनिव-
सनकृते नगरूपाणां घण्टानामेकसमयदध्वनन्महद्घण्टिकानां पटुभिरतिपक्षविषयसुखसं-
लीनतया किमप्यन्यत्कृत्याकृत्येष्वदत्तावधानानां देवाना स्वस्वामिकार्यनिर्माणप्रगुणीकार-
णप्रवर्णैः नादैः निःकाणैः प्रकटध्वनिभिः सान्द्रध्वनत् बहलीभूतशब्दायमाना सुधोषा
घण्टेव ॥ इति मण्डपिकाकरणसूरिशरीरशायनम् ॥

वाद्यौघमाद्यन्निनदैर्जिनस्येवामुप्य निर्वाणमहं प्रणेतुम् ।

किमाह्वयन्तस्त्रिदशानशेषानादाय तां श्राद्धजनाः प्रचेलुः ॥ १७५ ॥

श्राद्धजनाः श्रावकत्रजाः तां मण्डपिकामादाय स्कन्धेषु समविरोप्य प्रचेलुः संस्कारभूमिं प्रति प्रचलन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—वाद्यौघानां वादित्रसंदोहानां माद्यद्विर्बह्वली-भवद्भिर्निनदैः शब्दैः कृत्वा अशेषान् सर्वानपि महेन्द्रप्रमुखान् त्रिदशान् देवान् किमाह्वयन्त आकारयन्त इव । किं कर्तुम् । अमुष्य सूरैर्जिनस्य तीर्थकरस्येव निर्वाणमहं परलोकगमनमहोत्सवं प्रणेतुं विधातुम् ॥

ध्वजत्रजैरुर्जितसांध्यरागोपयुक्तवद्विष्णुपदं सृजन्तः ।

आदाय तां मण्डपिकां मुनीन्द्रोः संस्कारभूमीमनयज्ञनास्ते ॥ १७६ ॥

ते जना द्वीपोन्नतनगरश्राद्धलोका मुनीन्द्रोर्हीरसूरेर्मण्डपिकामादाय गृहीत्वा संस्कारस्य परलोकोपगतशरीरिशरीरस्य कृशानुना संस्कृतिकरणस्य भूमौ स्थानकमगमन् गच्छन्ति अनयन् प्रापयन्ति स्म वा । किं कुर्वन्तः । सृजन्तः विदधतः । किम् । विष्णुपदं हरिचरणमाकाशम् । किं चत् । ऊर्जितेन प्रबलेन संध्यायां दिवसावसाने भवः सांध्यः स चासौ रामश्च सार्यतनसंध्यासंबन्धिरक्तिष्णा युक्तवत्कलितमिव । कैः । ध्वजत्रजैः पताकाप्रकारैः । विविधवर्णवैजयन्तीराजिभिः संध्यायामनेके नीलपीतरक्तादिका रक्षा भवेयुः ॥

महीन्दिरायाः शिरसीव नीलमणीप्रणीतातपवारणस्य ।

रसालसालस्य तलेऽखिलास्ते स्वांसस्थलान्मण्डपिकाममुञ्चन् ॥ १७७ ॥

अखिलाः समस्ता अपि श्राद्धजना द्वीपोन्नतपुरलोकाः स्वांसस्थलान्निजस्कन्धदेशात् । आत्मीयस्कन्धेभ्य इत्यर्थः । रसालसालस्य सहकारमहीरहस्य तले अधःप्रदेशभूमौ मण्डपिकाममुञ्चन् शुद्धधरणीमण्डले स्थापयन्ति स्म । कथंभूतस्य रसालसालस्य । नीलमणीप्रणीता-तपवारणस्य ..... उत्प्रेक्ष्यते—महीन्दिरायाः ..... ॥

अथोपस्कारमेलनम्—

संस्कारोपस्करमथ तत्रानिन्युर्जना गतोत्साहाः ।

चन्दनदलिकादिममिव गीर्वाणाः सार्वनिर्वाणे ॥ १७८ ॥

अथ संस्कारभूमौ मण्डपिकाया आनयनानन्तरं गतोत्साहाः शिथिलोद्यमा उद्यमर-हिताः । 'उत्साहः प्रयत्नता । अभिचोगोद्यमौ प्रौढिः' इति हैम्याम् । जनास्तत्र संस्कारोचितसहकारतरुसमीपभूमौ संस्कारोपस्करं सूरिशरीरसंस्कारकरणसमुदायमानि-न्युरानयन्ति स्म । संस्कारोपस्करं किंभूतम् । चन्दनदलिकादिमं श्रीखण्डकाष्ठप्रमुखम् । क इव । गीर्वाणा इव । यथा देवा विगतोद्यमा मन्तः सार्वस्य जिनस्य निर्वाणे सिद्धिवि-धाने तदहैतमसंस्कारोपस्करं मेरुभूमेश्चन्दनादिक्रमानयन्ति ॥

व्यालानुषङ्गवशतो वसतेर्वचान्ते
पुष्पश्रिया फलभरैरपि बन्ध्यभावात् ।

आगान्मुमूर्षुरतिदुःखगणेन गन्ध-

सारः किमत्र तिथिसंख्यमणप्रमाणः ॥ १७९ ॥

अत्र संस्कारभूमौ तिथीनां पञ्चदशकर्मवादिनां संख्या मानं येषां तादृशानां चत्वारि-
शत्सेरप्रमाणानां मणानां मानविशेषाणां प्रमाणं यस्य । पञ्चदशमणा इत्यर्थः । गन्धसारश्चन्दन
आगात् । उत्रेक्ष्यते—अतिदुःखगणेन अत्यभ्यधिकानां हृदरुतुदानां दुःखानामसातानां
गणेन भरेण कृत्वा मुमूर्षुर्मर्तुमिच्छुरिव । दुःखं कुतः । व्यालानां दुष्टद्विजिह्वानामनुषङ्ग-
स्य सर्वदा सङ्गस्य वशत आद्यतत्वात् । पुनः कस्य । वचनानामन्ते काननानां प्रान्ते मध्ये
वा वसतेर्निवासात् च । अपि पुनः पुष्पश्रिया कुसुमलङ्घन्या अथ च पुष्पवद्दशादिषु वि-
कसन्त्या व्यापारव्यवहारैः सर्वत्र जनस्थलदेशेषु विस्तृतया इन्दिरया समृद्धया । अपि
पुनः फलानां सस्यानां पुत्रपौत्रादीनां भरैर्द्वारिकाप्राप्तयादववंशवद्द्वन्द्वैर्बन्ध्यभावान्मो-
घत्वात् । 'यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलपुष्पवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषा
तथापि संतापमपनयति ॥' इति सूक्तवचनात् । इत्यादिकारणात्संजातमुपूर्णा ॥

घृतमिव पितृनिधनभवोऽगुरुद्रवस्तत्र पञ्चसेरमितः ।

सुहृदिव सखेहोऽगुरुरप्यानीतो मणान्नितयः ॥ १८० ॥

तत्र संस्कारोपस्करे संस्कारभूमौ वा अगुरुद्रवः 'चूओ' इति प्रतिद्वनामा पञ्चभिः
सेरैर्मितः प्रमाणीकृतः पञ्चसेर आनीतः । किंभूतः । पितृर्गुरोर्निधनात् मरणात् निदाघाद्भव
उत्पत्तिर्यस्य । किमिव । घृतमिव । यथा आज्यं पितुर्दधौ मयनानाशात् अथ वा प्रमणस्य
विनाशात्तापनगालनात्संजातम्, तथा चूआकोऽपि तातस्य कृष्णागुरोर्गालादुत्पन्नः । अपि
पुनः सुहृदिव सखेव सह स्नेहेन प्रेम्णा चूआनामर्तलद्रवेण च युक्तः कलितः । मणानां
न्नितयं त्रिकं यस्य तादृशोऽगुरुः काकतुण्डः समानीतः ॥

श्यामत्वमात्मपितृघातजपातकं च

गौरीशविग्रहहुताशनसेवनाभिः ।

सारङ्गनाभिनिवहः प्रणिहन्तुकाम-

स्तत्राजगाम किमु सेरयुगप्रमाणः ॥ १८१ ॥

सारङ्गनाभिनिवहः कस्तूरीप्रकरः सेरयोर्युगं द्वन्द्वं प्रमाणं यस्य स सेरयुगप्रमाणः
तत्रोपस्करे संस्कारभूमौ वा आजगाम आगच्छति स्म । उत्रेक्ष्यते—श्यामत्वमात्मका-
लिमानं च पुनः पितुः कस्तूरिकामृगस्य घातान्मारणाज्जातमुत्पन्नं पातकं दुःकृतं गौरी-
शस्य पार्वतीभर्तुः शिवस्य विग्रहः शरीरं यो हुताशनः कृशाशुन्वस्य सेवनाभिर्भक्तिभिः

परिचर्याभिः । 'क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्याया । अद्यै शिवमूर्नेय.'
इति वचनात् वदित्सेवाभिरभिमध्ये प्रवेशः प्रणिहन्तुकामः किमु निवारयितुमिच्छुरिव ॥

दिवं गतस्यापि विभोरमुष्य श्लोकस्त्रिलोक्यामपि पोस्फुरीति ।

विवक्षयेतीव पुरो नराणामागात्रिसेरीप्रमितः सिताम्रः ॥ १८९ ॥

त्रयाणां सेराणां समाहारत्रिसेरी तथा प्रमितः प्रमाणीकृतः सेरत्रयमानः सिताम्रः
कर्पूरः समागात् । उत्प्रेक्ष्यते—नराणा समभजनाना पुरोऽप्रे इति विवक्षया वक्तुमिच्छ-
येव । इति किम् । दिवं गतस्यापि स्वर्गं यातस्यापि अमुष्य विभोः सुरोः श्लोकं यश-
स्त्रिलोक्यामपि पोस्फुरीति जगन्नयेऽपि स्फूर्तिमियति इति हेतोस्त्रिसेरीमितः ॥ इति
संस्कारोपस्करमेलनमानयनं च ॥

ज्योतिःकुमारा इव तीर्थमर्तुः प्रज्वाल्य पूर्वं ज्वलनं चितायाम् ।

सूरैः शरीरस्य शरीरिणस्ते संस्कारमातन्वत चन्दनाद्यैः ॥ १८३ ॥

ते शरीरिणः भ्रातृजनाः सूरैः शरीरस्य चन्दनाद्यैः श्रीस्रग्भ्रातृगुरुचूआककर्पूरक-
स्त्रिकामिः कृत्वा संस्कारं वदिना सस्करण भस्मसाद्धिधानमातन्वत चक्रुः । किं
कृत्वा । पूर्वं प्रथमं चितायां ज्वलनमभि प्रज्वाल्य संधूप्योद्दीप्य वा । क इव । ज्योतिः-
कुमारा इव । यथा अभिङ्गुमारास्तीर्थमर्तुश्चितायां पुरं प्रदत्तादेशा नयननिःपतद्बहल-
बाष्पप्लवाः पूर्वंज्वलनं प्रज्वालयन्ति ॥

सप्तसहस्राः सर्वाः संभूय ल्यारिका इह व्ययिताः ।

सप्तापि दुर्गतीरिव निषेद्धुमेतैः समुत्सुकितैः ॥ १८४ ॥

तैः भ्रातृः पूजादीनां वस्त्रादीनां सर्वाः समस्ता अपि संभूय मेलयित्वा इह मूर्ति-
शरीरसंस्कारसमये सप्तसहस्रप्रमाणा ल्यारिका व्ययिता व्ययीकृताः । उत्प्रेक्ष्यते—
सप्तसहस्रा अपि दुर्गतीः नरकान्निषेद्धु निवारयितुं समुत्सुकितैरुत्कण्ठितैरिव ॥ इति सू-
रिशरीरसंस्कारकरणम् ॥

चैत्ये श्रीफलतन्दुलाञ्जिनपुरस्ते ढौकयित्वा ततः

संस्तुत्य प्रणिपत्य भक्तिभरिता जग्मुर्गृहानात्मनाम् ।

गीर्वाणा इव वासवप्रभृतयो नन्दीश्वरेऽष्टाहिकां

निर्माणानुसमेतयौवतयुता निर्वाणकल्याणके ॥ १८५ ॥

ते समस्ता अपि सस्कारकारिणः उपलक्षणात्परेऽपि द्वीपोन्नतादिनगराभावकास्ततः
संस्कारकरणानन्तरं चैत्ये जिनप्रासादे श्रीजिनपुरस्तीर्थकृतप्रतिमाना पुरस्तात् श्रीफ-
लानि नालिकेरानि तथा नन्दुलाश्वोक्षा उपलक्षणादपरगोधूमयुगधरीप्रमुखधान्यध्रेणी
ढौकयित्वा ततस्तदनन्तरं च सल्लुत्याष्टल्लुतिभिर्देववन्दना विधाय मध्ये अजितशान्ति-

स्तवं प्रान्ते च वृहच्छान्तिप्रमुखस्तुतिं कृत्वा ततस्तस्मादनु पश्चात् प्रणिपत्य । प्रणामस्तु भक्तिसेवातः । अत एव कारणात्ते किभूताः । भक्तिभरिताः सेवासक्त्या व्याप्ताः सन्तो नमस्यित्वा आत्मनां स्वेषां स्वेषां गृहान् जग्मुर्गताः । ते किभूताः । अनु पश्चात् देव-गृहागमनानन्तरं समेतं समागत यद्यौवत युवनीसमूहस्तेन युताः सहिताः । के इव । भीर्वाणा इव यथा वासवप्रभृतयः पुरंदरप्रमुखाश्चतुर्निकायामराः निर्वाणनाम्नि तीर्थकृतं मोक्षगमनाभिधाने कल्याणकसमये नन्दीश्वरेऽष्टमद्वीपे अष्टाहिकां स्वखजनरतिकरदधि-मुखप्रमुखपर्वतप्रासादेष्वष्टाहिकामष्टवासरीं यावन्महोत्सवसतिशायिन मह निर्मायं व्यात्मनां नगरभवनज्योतिर्विमानान् धानव्यन्तरभवनवासिज्योतिष्कविमानवासिनश्चतु-र्निकायिकाः सर्वे सुरा गच्छन्ति । तेऽपि किविशिष्टाः । अनु पश्चात्पृष्ठे समेत समायातं ऋष्यभवंतं स्वस्वनिकायकामिनीकदम्बकं तेन कलिताः ॥ इति सूरिनिर्वाणप्रस्तावनम् ॥

तस्मिन्नेव निशावसानसमये दिव्यश्रियं संश्रय-

न्साहिश्रीमदकञ्चरावनिपतेः श्रीहीरसूरीश्वरः ।

प्राग्वाग्बद्ध इवाभ्युपेत्य सविधे प्राचीनरूपाञ्चितो

मिन्नस्येव निजं द्युलोकगमनं प्राक्लेहतः प्रोचिवान् ॥ १८६ ॥

श्रीपार्श्वदेवलोकलक्ष्म्या कलितो हीरविजयनामा सूरीणामाचार्यमद्यरकाणां मध्ये इष्टे झञ्जिता ऐश्वर्यवान् भवतीति ईश्वरः प्राक् लेहतः प्राचीनमिलनसंजातप्रीतिप्रकर्षात् पा-तिसाहेः श्रीमतश्चतुर्दिगन्तदेशाधिपत्यहस्त्यश्वरथपदातिपुरनगरग्रामकोट्टहेमरूप्यमणिमौ-क्तिकप्रमुखाशेषसंपच्छालिनः अकञ्चरनाम्नोऽवनिपते राज्ञः निजमात्मीयं द्युलोकगमन स्वर्लोके यानं प्रोचिवान् । कस्येव । मिन्नस्येव । यथा प्रियसुहृदः स्वेप्सितप्रामनगरादिगमनं प्रोच्यते । किं कृत्वा । अभ्युपेत्य समेत्य । क्व । सविधे समीपे अर्थात् साहेः पार्श्वे । क इव । प्राग्वाग्बद्ध इव । यथा कश्चित्सुरः प्राक् पूर्वजन्मनि दत्तया वाचा बद्धो नियत्रितः कस्य-चित्पार्श्वे समायाति । कदाभ्युपेतः । तस्मिन्नेव निशावसानसमये । यस्या निशायां स्वर्लो-कमलंकृतवान् तस्या एव निशाया अवसान प्रान्तः स एव समयः कालः पाश्चात्यरात्रि-प्रस्तावे समेत्य । प्रोक्तवानित्यर्थः । किविशिष्टः सूरिः । प्राचीनेन हीरसूरिसंवन्यिनो रूपे-णाश्रितः वपुषा तत्स्वरूपेणैव वर्तमानः दृश्यमानः । च पुनः किंलक्षणः । दिव्यां दिवि-भवां देवतासंबन्धिनीं श्रियं वपुःशोभां संश्रयन् भजन् ॥ इति पातिसाहेः स्वप्न स्वसं-स्वर्लोकगमनकथनम् ॥

तन्मूर्तिसंस्कृतिपदे सुरसृष्टनाट्य-

मालोक्य तीर्थ इव नागरनैगमेन ।

तत्संनिधिस्थकृषिरक्षणदीक्षितेन

प्रातः पुरीजनपुरस्तदुदीर्यते स्म ॥ १८७ ॥

नागरजातीयेन नगमेन वणिजा प्रातस्त्रयोदशीवासरस्य विभात्ते दिवसप्रारम्भसमये पुरीजनानामुन्नतनगरलोकानां पुरोऽग्रे तत्राटकदर्शनादिकमुदीर्यते स्म प्रोवाच । किं कृत्वा । तस्य मूर्तेः शरीरस्य सस्कृतिपदे संस्कारकरणस्थानके नक्त सुरस्रष्टं देवैर्निर्मितं नाभ्यं नाटकमालोक्य दृष्ट्वा तस्मिन्निव तीर्थ इव । यथा शत्रुंजयादितीर्थभूमौ सुरकृतं ताण्डवम् । केनचिद्भाग्यवता इति शेषः । विलोक्यते । किभूतेन नागरनैगमेन । तस्य सूरिश्शरीरसंस्कारस्थानकस्य संलिधौ सनीपे तिष्ठतीति तादृशी कृषिः कर्षणं तस्या रक्षणे पालने दीक्षितेन गृहीतप्रतिज्ञेन । नक्त कृषिरक्षकेणेत्यर्थः । स्वस्य वान्यस्य वा ॥ इति नागरनैगमस्य नक्तं नाटकदर्शनकथनम् ॥

दिव्यविमानविलोकनवार्तां पुनरेत्य स त्यवाग्विप्रः ।

न्यगदन्नगरजनानां स्वप्नविदां स्वप्नमिव पुरतः ॥ १८८ ॥

सत्या अविनथा वाग्वाणी यस्य तादृशो विप्रः पूर्वप्रोक्तमद्भ्यः पुनरेत्यागल्योन्नतनगरे समेत्स नगरजनानां पुरतः अग्रे दिव्यविमानविलोकनवार्तां यन्मया नक्त हीरविजयसूरिनिर्वाणगमनरजनीप्रथममन्वतुर्घटिकासमये दिव्यविमानं देवतासंबन्धिं यान् निजनयनाभ्यां दृष्टं तन्मध्ये च देवानां 'हीरविजयसूरिवदनं विलोकयामस्तस्वरितं चलन्तु' इति वार्तापि श्रवणाभ्यां श्रुता चेति न्यगदद्वदति स्म । कमिव । स्वप्नमिव । यथा कोऽपि स्वप्नदृष्टा पुमान् स्वप्नविदां स्वप्नाध्यायपाठकानां पुरतः स्वस्वप्नं निगदति ॥ इति विमानदर्शनवार्ताकथनम् ॥

तस्यामेव त्रियामायां स माकन्दो वसन्तवत् ।

पूर्वं मञ्जरितोऽनल्पैः फलैः संपूरितस्ततः ॥ १८९ ॥

यदधोभूमिभागे सूरिश्शरीरं सस्कृतं स एव माकन्दः सहकारतरुस्तस्यामेव गुरुगात्र-संस्कारकरणदिवसस्यैव त्रियामायां विभावर्षमेव पूर्वं प्रथमसमये एव मञ्जरितः मञ्जरीभिः कलिकाभिः कलितो जातः ततो मञ्जरीणां 'मउर' इति प्रतिद्धानां पूरणानन्तरमनल्पैः संह्यातीतैः फलैराम्रसस्यैः संपूरितः पूरणीभूतः । यथा पत्राभ्यपि चक्षुषा नेक्षन्ते तथा फलावलीभिरलकृतो जातः ॥

चित्रीयमाणैश्चित्तान्तर्यात्रायामिव यात्रिकैः ।

समाजग्मे समं तत्र नागरैर्नागरीसस्यैः ॥ १९० ॥

तत्र हीरसूरिश्शरीरसंस्कारस्थाने सहकारसालसमीपे नागरीसस्यैः पारपुरेप्रीपरपरापरीतैर्नागरैर्नागरलोकैः सममेककालं तदाम्रमञ्जरीसहकारिकाप्रादुर्भाषप्रवणानन्तरमेवातु पथात्समाजग्मे समागतम् । कैरिव । यात्रिकैरिव । यथा यात्राकारकैलोकैः यात्रायां शत्रुंजयादितीर्थयात्राकृते चैत्रीपूर्णिमादिवासरे । किभूतैः । चित्तान्तर्यमनोमध्ये चित्रीयमाण-राथर्थं विस्मयं प्राप्नुवद्भिः । मञ्जरीफलदर्शनादिति शेषः ॥

शेषा इव त्रिभुवनाधिपतेः प्रमोदा-

श्लोकाः सहैव जगृहुः सहकारिकास्ताः ।

प्रास्थापयन्पुनरकञ्चरपातिसाहे-

रद्वैतविस्मयकरीरुपदा इवैताः ॥ १९१ ॥

ते लोकाः श्रावका अपरेऽपि च नगरग्रामलोका यवनाश्च सहैव समकालमागस्य गुह-
माहात्म्यादिककालोत्पन्नास्ताः मञ्जरीः सहकारिकाश्च 'कइरी' इति प्रसिद्धाः जगृहुर्गृह्णन्ति ।
कस्तात् । प्रमोदात् हर्षात् । का इव । शेषा इव । यथा त्रिभुवनाधिपतेः त्रैलोक्यना-
यकस्य परमेश्वरस्य शेषाः 'सेख' इति प्रसिद्धाः गृह्णन्ते । पुनस्ते तन्नगराविपयवना
अकञ्चरपातिसाहेरेताः सहकारिकाः प्रास्थापयन् प्रेययामासुः । किंभूताः । अद्वैत न
विद्यते द्वैतं द्वैतयं यत्र तदद्वैतमसाधारणं मनस्यसामान्यं विस्मयमाश्चर्यं चित्रं कुर्व-
न्तीति ता अद्वैतविस्मयकरीः । उत्प्रेक्ष्यते—उपदा ढाँकानिका इव । अथ घोषमानम् ।
का इव । उपदा इव प्राश्रुतानीव । 'भेट' इति प्रसिद्धाः ॥ इति माकन्दस्य फलन तत्फल-
ग्रहणं साहेः प्रेषणं च ॥

लाडकीति प्रिया यस्य मूर्ता श्रीरिव वेश्मनि ।

स्वर्गवी किमुत स्वर्गाद्भूमण्डलमुपागता ॥ १९२ ॥

स द्वीपवन्दिरश्रेष्ठी मेघनामा परीक्षकः ।

आर्षभिवृषभस्येव सूरेः स्तूपमकारयत् ॥ १९३ ॥

मेघनामा परीक्षकः मेघपारिखनामा सूरेर्हौरविजयव्रतीन्द्रस्य स्तूपमकारयत्कारया-
मास । क इव । आर्षभिरिव । यथा ऋषभस्यापत्य नन्दनः आर्षभिर्भरतचक्री वृषभस्य ऋष-
भदेवस्य अष्टापदपर्वते ऋषभदेवदेहसंस्कारस्थाने स्तूपं कारितवान्, तथा वृषभसा-
मिप्रतिमां च तथा भ्रातृणा नवनवतिप्रतिमा च आत्मप्रतिमां च स्तूपशत च मा
कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति तत्रैकं भगवतः स्तूपं शेषाण्येकोनशतभ्रातृणाम्—इति
हारिमथ्या मलयगिर्यां चावश्यवृत्तौ । किंभूतः । द्वीपवन्दिरस्य । यत्र द्वीपान्तरेभ्यो
यानपात्राः समायान्ति तेषु यान्ति च तद्वन्दिरमित्युच्यते । द्वीपान्तो नगरस्य श्रेष्ठी
नगरमध्ये सुख्यपदमाक् । स कः । यस्य लाडकी नाप्ती प्रिया पत्नी वर्तते । उत्प्रेक्ष्यते—
वेश्मनि मेघपरीक्षकस्यैव मूर्ता मूर्तिमती लाडकीशरीरिणी श्रीलक्ष्मीरिव । उतायवा
असौ लाडकीरूप स्वर्गाद्देवलोकाद्भूमण्डले पृथिवीपीठे उपागता समायाता स्वर्गवी काम-
धेनुरिव ॥ सुरमम् ॥

आकृष्टा इव तिष्ठन्तः प्रभावैस्तत्प्रभोरिह ।

अर्हन्मूर्तेरिवैतस्य सुराः सांनिध्यमादधुः ॥ १९४ ॥

सुरा देवास्तस्य गुरुपादुकापवित्रीकृतस्तूपस्य संनिध्य संनिधित्ता पार्श्ववर्तिकताम् ।
आराधकानां कामितपूरकतामिति यावत् । आदधुश्चक्रुः । लोकरक्षासमीहितपूरणादिकं
सानिध्यं विदधते । कस्या इव । अर्हन्मूर्तेरिव । यथा भगवत्प्रतिमायाः सुराः सानिध्यं
कुर्वते । सुराः किं कुर्वन्तः । तिष्ठन्तः । कुत्र । इह सूरिस्तूपे । उत्प्रेक्ष्यते—तस्य प्रभोः
हीरसुरैः प्रभावमोहात्न्यैराकृष्टा इव आकृष्यानीता इव ॥

तत्रार्चितुं स्तूपमकव्वरेण समीपभूमी कियती वित्तीर्णा ।

सिद्धाचले सिद्धनृपेण नाभिभवं यथा द्वादश संनिवेशाः ॥ १९९ ॥

तत्रोन्नतनगरसीमभूमिमण्डले स्तूपं तात्स्थ्यात्तद्यपदेशात्सुरिपादुका गुरुपादुकाधि-
ष्ठानमर्चितुं पूजायेतुमकव्वरेण पातिसाहिना कियती कियत्प्रमाणा द्वाविंशतिवीधाप्र-
मिता । क्षेत्रादिषु मानविशेषे वीधा इत्युच्यन्ते । ते च सीराष्ट्रगुर्जरजनपदेषु प्रतिष्ठाः ।
समीपस्य अर्थास्तूपस्य पार्श्ववर्तिनी भूमी वित्तीर्णा प्रदत्ता । केनेव । सिद्धनृपेणेव । अत्र यथा
सिद्धाचले श्रीशत्रुंजयपर्वते नाभिभव श्रीऋषभदेवमर्चितुं सिद्धराजजयसिंहदेवेन समी-
पभूमौ विमलचलसमीपवर्तिनो द्वादश संनिवेशा प्रामा वित्तीर्षन्ते स्म । 'देवकपत्तने
स्वनिर्मापितप्रासादपूर्णाभवनानन्तरं सोमेश्वरयात्रानिमित्तप्रस्थितेनाध्वनि स्वसार्धे स-
मानीतमाननीयश्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रेणार्धमार्गायान्तातीततीर्थकृन्मुनिजनसिद्धिगमनक्षेत्रा-
दिमाहात्म्यकथनादत्युन्नतरागेण प्रच्छन्नमागस्य विमलगिरियात्रां विधायादिदेवपूजाकृते
द्वादश प्रामान्दत्त्वा स्थानीकमलंकृतवान् ।' इति कुमारपालप्रबन्धचरित्रादिषु
श्लोकमस्तीति ॥

माकन्दमोचावकुलप्रियालकङ्कैलिकुन्दादितरूपयुक्तम् ।

तस्याभितोऽभूत्सुमनोद्भुमाङ्गं वनं सुमेरोरिव भद्रसालम् ॥ १९६ ॥

तस्य स्तूपस्याभितः परितो वनं काननमभूत् । किभूतं वनम् । माकन्दाः सहकाराः,
मोचाः कदल्यः, वकुलाः केसराः 'वज्रलसिरी' इति प्रचिद्धाः, प्रियाला राजादनाः, कङ्कै-
ल्यः अशोकाः, कुन्दा सुचकुन्दाः, ते आदौ येषां तादृशैस्त्वर्भिरुर्मैः उपयुक्तम् । किमिव ।
भद्रसालमिव । यथा सुमेरोः सुवर्णचलस्याभितः परितो भूमौ भद्रसालं नाम वनमभूत् ।
किभूतम् । सुमनोद्भुमाः कल्पवृक्षाः अङ्गै उस्तङ्गै मध्ये यस्य । तथा माकन्दादिपार्श्वैः
कलितं च । स्तूपवनं तु अर्थात्किभूतम् । सुमनोभिः कुसुमैरुपलक्षणात्पत्रपल्लवफलैर्ललिता
इमाः पूर्वोक्ता इतरे च तरवः अङ्गै मध्ये यस्य तत् ॥

अन्वतिष्ठंश्चतुर्दिग्विभागगता यात्रिकास्तत्र यात्रां जिनेन्द्राद्रिवत् ।

कामिकस्वर्गिणेनामुना कामितं पूर्यतेऽन्यच्च सेवासु हेवाकिनाम् ॥ १९७ ॥

चतस्रणां चतुःसंख्याकानां पूर्वा-दक्षिणा-पश्चिमा-उत्तरानात्रां दिवां हरितां विमा-
नेभ्यः प्रदेशेभ्यः आगताः आयाता यात्रिका यात्राकारका जनास्तत्र स्तूपे यात्रा प्रभु-

पादुकाप्रणतिलक्षणामन्वतिष्ठन्कुर्वन्ति स्म । क्विवत् । जिनेन्द्रादिवत् । यथा शत्रुजयशैले यात्रिकजनो यात्रां करोति । 'मान वदन्तीह जिनेश्वराद्रे.' इदं काव्यं पूर्वंलिखितमन्ति पुराणान्तर्गतं च । पुनरन्यदपि अमुना गुरुपादुकाङ्कितस्तूपेन सेवासु खसेत्रनाकरणेषु हेवाकिनां हेवा स्वभावः स एव शीलमस्त्येषामिति हेवाकिनस्तेषां भक्तिभरनिर्भरभावानां यात्रिकजनानां कामितं वाञ्छितं पूर्यते पूर्णाक्रियते । केनेव । कामिकस्त्वर्गिणेव । यथा कामितपुरकेण गीर्वाणे भक्तकामितं पूर्यते ॥-इति-स्तूपकरणनन्माहात्म्यं च ॥

तत्प्रक्रमे विजयसेनविभुर्हमाञ्ज-

सूनुं पृणन्सदसि लामपुरे वभूव ।

धर्मावनीप्रियतमं पुरि लक्षणाद्य-

वत्यामिव त्रतिपुरंदरवप्पभट्टिः ॥ १९८ ॥

तत्प्रक्रमे तस्मिन् हीरविजयसूरेरुन्नतनगरे द्वितीयचतुर्मासकरणावसरे विजयसेननामा विभुर्गच्छपतिर्लामपुरे 'लाहोर' इति प्रसिद्धे नगरे वभूव । किं कुर्वन् । सदसि सभायां सर्वसामन्ताद्यनेकपार्षधभूषितपर्वन्मध्ये हमाञ्जसूनुमकम्बरपानिसाहिं पृणन् सन्तुष्टिमुत्पादयन् । क इव । वप्पभट्टिरिव । यथा त्रतिपु साधुपु पुरंदरो वासवो वप्पभट्टिनामा सूरिः सदसि धर्मेनामा अवनी गौडजनपदमेदिनी तस्यां प्रियतमं भर्तारं धर्मनृपतिं प्रीणन् लक्षणा इति पदमाद्य यस्यां तादृशी वती एतावता लक्षणावती गौडमण्डलमण्डनं नृपराजघान्यां लक्षणावतीनामनगर्यां भवति स्म ॥

वादे वादिगणान्विजित्य समरे दैत्यानिव श्रीपतिः

कीर्तिस्तम्भमिवात्मनो नृपपुरः संस्थाप्य धर्मं पुनः ।

श्यामीकृत्य मुखान्यशेषकुट्टशां पूषेव काकद्विषां

सूरिः कारयति स्म भूमिवलये स्वीया जयोद्धोपणाम् ॥१९९॥

सूरिर्विजयसेनान्नाथः भूमिवलये अखिलक्षोणीमण्डले स्वीयामात्मीयां जयोद्धोपणां कारयति स्म सर्ववादिबृन्दविजयदक्कां वादयति स्म । किं कृत्वा । नृपपुरः पातिसाहेऽग्रे आत्मनो निजस्य प्रत्यर्थिभूतानां वादिनां पण्डितमन्यानां गणान् वादे युक्तिप्रतियुक्तिस्थापनसमये विजित्य सर्वानपि पराभूय कैश्चित्कुमतिभिः कांक्षिकैरिव रवेस्तस्योदयससद्विष्णुभिः अतिद्विष्टतया बहुद्रविणप्रदानपूर्वकं विभेद्यातीव त्रेरितान् त्रिपष्टधधिकत्रिंशतीमितद्विजातीन्निरुत्तरीकृत्य । क इव । श्रीपतिरिव । यथा कृष्णः समरे दैत्यान्दानवान्विजयते स्म । पुनः किं कृत्वा । नृपपुरः पातिसाहेः पुरस्तात् आत्मनो निजस्य धर्मनिजकीयजैनधर्मं संस्थाप्य जगति जैन एव धर्मः सत्यो नान्य इति स्थापयित्वा । कसिव । कीर्तिस्तम्भमिव । यथा कश्चिद्विजयी राजा रिपून्निर्जित्य स्वकीर्तिस्तम्भं स्थापयति । पुनः किं कृत्वा । अशेषकुट्टशां समस्तपरवादिनां मुखानि श्यामीकृत्य सकलकुपादिकान्

कृष्णसुखाभिर्माय । क इव । पूषेव । यथा भासुमान् काकद्विषां कौशिकानां श्यामामि
वक्रामि कुरुते ॥ इति वादे विजयसेनसूरिविजयः ॥

तस्य स्फुरन्मानमकव्वरेण प्रीत्या स्फुरन्मानमिवापैथित्वा ।

स बन्धुवत्स्वीयजनैरुपेतः संप्रेषितो हीरगुरोः समीपे ॥ २०० ॥

स विजयसेनसूरिः बन्धुवत् प्रातेव स्वीयजवैरात्मीयमनुजैरुपेतः सहितः सन् गुरोः
स्वर्गमनात्प्राक्समये हीरगुरोः समीपे संप्रेषितः पातिसाहिना प्रहितः । किं कृत्वा ।
प्रस्थापितः स्फुरद्दीप्यमानं जगन्नेतृत्वमकारकारि मानं संमानमित्थं स्फुरन्मानम् सहिषी-
महिषगोत्रेणमा एते चत्वारोऽपि कदापि केनापि न हन्तव्याः तथा केनापि मदाज्ञावशव-
र्तिनां मत्सेवकेन जना बन्दीकर्तव्या न नैवावश्यम् इति स्वहस्तमुद्राङ्कितलेखमर्पयित्वा ।
कस्य । तस्य विजयसेनसुरैः । कथा । प्रीत्या केहेन प्रमोदेन वा ॥ इति साहिना विजय-
सेनसुरैरुपसमीपे प्रेषणम् ॥

सोऽप्यार्कणितहीरसूरिमघवाङ्गापाटवः संचर-

न्यावद्गुर्जरदेशालदिमतिलकं संप्राप्तवान्पत्तनम् ।

संतप्तपुराशिसिञ्चनमिव श्रुत्योरशार्मावहं

स्वर्लोकोपगमं गुरोर्गणधरस्तावत्समाकर्णयत् ॥ २०१ ॥

सोऽपि विजयसेनसूरिरपि तावद्गुरोः हीरसुरैः स्वर्लोकोपगमं देवलोके पादावधारणं
समाकर्णयत् सम्यक् ससत्त्वेन श्रुतवान् । स किंभूतः । गणधरो गुराडुपरते स एव ग-
च्छधारकः । किम् । श्रुत्योः श्रवणयोर्वहुजनस्य मिथ्यादशामपि धशार्मावहं दुःखविधाय-
कम् । किमिव । संतप्तानामुष्णीकृतानां रसीभूतानां च त्रपुणां राशिर्नजस्तस्य सिञ्चनं निर्भ-
रतया मध्येऽभिवेचनमिव । तावत्किम् । यावत्सोऽपि सूरिरपि आर्कणितं लोकप्रवृत्ति-
परम्परया लेखोदन्तावगमनेन श्रुतं हीरसूरिमघोनः श्रीहीरविजयसूरीन्द्रस्याद्दे शरीरे
ष्यपाटवं रोगादभिरपट्टतामसमाधिरेन । अत एव संचरन्नवच्छिन्नप्रयाणैश्वतुर्मासकम-
ध्येऽपि त्वरिततरं पथि प्रतिष्ठमानः प्रचलन् सन् गुर्जरदेशस्य तिलके लदिमतिलको-
पमानं पत्तनमणहिल्लपाटकपुटमेदनं यावता कालेन यस्मिन् समये वा संप्राप्तवान् ।
यावता पत्तने समेत इत्यर्थः ॥

श्रुत्वा तद्गज्राहत इवाभवद्वाष्पपूर्णनयनयुगः ।

एष पुनर्दुःखादिदमजीगदद्गदध्वनितः ॥ २०२ ॥

एषः विजयसेनसूरिः तद्गुरोः स्वर्लोकागमनं श्रुत्वाकर्ष्यं वाष्पैरश्रुजलैः पूर्णं निर्मर-
श्रुतं नयनयुगं लोचनद्वन्द्वं यस्य तादृशः सन् वज्रेण पुरंदरदम्भोलिना चरसि वक्षसि
वा आहतस्ताडित इवाभवत्संजातः । पुनः श्रवणानन्तरमेष सूरिः दुःखादसातोदयाद्-

द्रदः अपद्वरस्पष्टक्षरमुपविष्टकण्ठपीठं वा यत्र तादृक् ध्वनितं शब्दो यस्य तादृशः
सभिदममे वक्ष्यमाणमजीगदद्वदति स्म ॥

उच्छिन्नः सुरभूरुहोऽप्यपगता स्वर्धामधेनुः पुन-

र्भमः कामघटो मणिः सुमनसां चूर्णीचभूव क्षणात् ।

दग्धा चित्रलता गतः शकलतां हा दक्षिणावर्तमृ-

त्कम्बुः स्वर्गिगृहं गते त्वयि गुरौ श्रीहीरसूरीश्वरम् ॥ २०३ ॥

हे श्रिया गणलक्ष्म्या शोभया वा युक्त हीरविजयसूरीश्वरगुरो, त्वयि धीमति ख-
र्गिणां देवानां गृहं गते देवलोक प्राप्ते सति अत्र जगति सुरभूरुह उच्छिन्न उच्छेद प्रातः
पुनर्न भविता । हा इति खेदे । सर्वत्र योज्यम् । अपि पुनः स्वर्धामानो देवस्तेषां धेनुः
गौः । कामधेनुरित्यर्थः । अपगता मृता । 'व्यापन्नोऽपगनो मृतः' इति ह्यभ्याम् । हा इति
खेदे । कामघटः कामकुम्भो भमः विक्रीभूतः । पुनर्हा दक्षिणदेशे भावर्त वलयाकारं
विभर्तीति तादृशः कम्बुः दक्षिणावर्तशङ्खः शकलतां खण्डभावं गतः प्राप्तवान् ॥

हा हा भूधनवोधनैकविविध श्रीसूरिचूडामणे

हा सिद्धान्तसमुद्रमन्दरगिरे हा शासनाहर्मणे ।

हा हा यौक्तिकवाक्पुरंदरगुरो वैराग्यवारांनिधे

हा कारुण्यनिधे विधेर्वशतया त्वं कुत्र यातः प्रभो ॥ २०४ ॥

हा हा इति पुनः पुनः खेदवाक्ये । यथा नाचराजकविकृतायां भोजमुक्तराजादिप्रतिमानां
पुरो दुःखोद्गारस्तुतां 'हा हा हालनितान्तकान्तकवितालंकार हा मा .....क्षोणीनायक-
मुञ्जपुञ्जयशसां हा भोज भूवल्लभ' इत्यादि । हे भूधनस्य राज्ञः सुद्रलपातिसाहेरकम्बरस्य
बोधने प्रतिबोधविधाने एकविविध अद्वैतनैपुण्यवान् । तथा श्रिया ज्ञानवैराग्यप्रतिरूपा-
दिलक्ष्मीकलिता ये सूरयो भट्टारकास्तेषां चूडामणे । हा इति दुःखबाहुल्यात्पुनर्हाशब्दो-
च्चारणम् । हे सिद्धान्तः समग्रजैनागमः स एव दुरवगाहत्वाद्वहुत्वाच्च समुद्रस्तस्यावगा-
हने मध्यप्रवेशनागाघतापरिच्छेदपरिच्छेदरहस्यामृतप्रहणे मन्दरगिरे । पुनर्हा शासन
जैनदर्शन तत्राहर्मणे सहस्रकिरण । पुनर्हा इत्यनन्यसामान्यदुःखशोके । यौक्तिक
सम्यक्सिद्धान्तानुगतकुमृतनिराकरणादियुक्त्या उपेता । अथ वा परकृतपूर्वपक्षनिराक-
रणैकप्रणल्मा या सिद्धान्तरूपा सिद्धान्त उत्तरपक्षः प्रतिपक्षकृतपूर्वपक्षनिराकरणं
संदेहनिराकरणं च । यथा 'अनुरूपमिदं निरूपयन्नथ सर्वेष्वपि पूर्वपक्षताम् । सुवसु
व्यपनेतुमक्षमस्त्वपि सिद्धान्तविषयं न्यवेशयम् ॥' इति नैपथे । यौक्तिका चासौ वाक् तत्र
पुरंदरगुरो वाचस्पते । पाठान्तरे सिद्धान्तिकवाक् इति । तथा वैराग्य ससारविरक्तताया
वारांनिधे समुद्र । हा इति शोचने । कारुण्यस्य कृपाया निधे निधान । एतानि सर्वा-

ष्यपि संबोधनानि । विधेदैवस्य वशतया आयत्तत्वात् हे प्रभो, त्वं कुत्र कस्मिन् स्थाने ।
अस्मान्प्रियविनेयान्मुक्तत्वेत्यध्याहार्यम् । यातोऽसि गतवानसि ॥

अद्यास्तं गतवान्सहस्रकिरणश्चन्द्रोऽपि तन्द्रां गतः

शुष्कः क्षीरनिधिर्विधेर्विलसितैर्मेरुर्विलीनः पुनः ।

भूमौ श्रीजिनसार्वभौमविभवभ्राजिष्णुतां विभ्रति

श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजये गीर्वाणगेहं गते ॥ २०९ ॥

भूमौ निखिले मेदिनीमण्डले जिनाः सामान्यकेवलिनस्तेषां सार्वभौमाश्वक्रवर्तिनस्ती-
र्यकरास्तद्विभवो मतिमाहात्म्यलक्ष्मीस्तेन भ्राजिष्णुतां शोभनशीलताम् । 'तिच्छयरस-
भोसूरी' इति वचनात् । विभ्रति धारयति श्रिया सूरिलक्ष्म्या युक्ता ये सूरय आचार्या-
स्तेयानीश्वराः स्वामिनः भट्टारकाः । एकेषां भट्टारकाणां बहवः सूरिपदधारिणो भवेयुरिति
अतिशोभाभाजो वा भट्टारकास्तेषु हीरे रत्नमुख्यायमाने नायकमणौ 'नगीना' इति प्र-
सिद्धे हीरविजयसूरीन्द्रे गीर्वाणगेहं स्वर्गं गते सति एवविधः समयः संजातः । अथ वा
एवं ज्ञायते अस्मद्विधैः । अथैव सहस्रकिरणः सूर्योऽस्त गतवान् जिनशासनदिवाकरो-
ऽस्तमितः । तथा चन्द्रोऽपि सुधाकरोऽपि तन्द्रां निद्रां प्रमादम् । अत्र दीर्घनिद्रामित्यर्थः ।
गतः । 'जइ भेहु जम्पमाळ इमस्स देहस्स इमाइ रयणीए' इति संस्कारकविधिवचनात् । तथा
'तन्द्रा निद्राप्रमादयोः' इत्यनेकार्थतिलके । सर्वेषामन्याह्लादकत्वेन जिनशासनचन्द्रः काल-
धर्ममुपेतः । पुनरथ क्षीरनिधिः दुग्धार्णवः शुष्कः शोष प्राप्तः । असाधारणसिद्धान्तरह-
स्यक्षीरसमुद्रो निर्नीरीभूतः । कैः । विधेदैवस्य विलसितैर्विजृम्भितैर्देवनिमाणैः । एतत्पदमत्र
काव्ये चतुर्ष्वप्यर्थेषु योज्यम् । पुनर्मेरुर्लक्ष्योजनमितो मन्दरगिरिविलीनो गलित्वा गतो
विलयं क्षय वा प्राप्तः । माहात्म्यमेरुपर्वतोऽपि विलीय गतः ॥

गर्जन्ति प्रतिमन्दिरं प्रमुदिता मिथ्यादृशः कौशिकाः

श्रीमत्संधसरोजकाननमिदं म्लानि च धत्तेऽधुना ।

संप्राप्तप्रसराः स्फुरन्ति परितो नक्तंचरा दुर्दृशो

यातेऽस्तं गवि हीरसूरितरणौ स्फूर्तिं तमः शीलति ॥ २०१ ॥

गवि पृथिव्यां गगने च हीरसूरिर्हीरविजयसूरिरेव तरणिः सहस्रकिरणस्तस्मिन्नस्त
निधनं द्वीपान्तरं च । यदुक्तं सूक्तम्—'तेजोवसाने व्रजति द्वीपान्तरमहर्मणिः' इति । याते
प्राप्ते सति प्रतिमन्दिरं गृहं गृह प्रति प्रमुदिताः प्रमोदं प्राप्ताः सन्तः कौशिकाः पूका इवेति
गमितोपमा । उत्प्रेक्ष्यते वा—उलूका इव । मिथ्यादृशो मिथ्यात्वभाजो गर्जन्ति गर्जारवं
कुर्वन्ते । यदयास्मन्मतोच्छेदकः कोऽपि नास्तित्यु(?)नाट्यन्ति । च पुनरधुना इदानीत-
नसमये इदं प्रलक्षं श्रीमन्धरणावरिन्दचक्षरीकोपमं श्रीमत्पद्ममहाप्रताणुव्रतप्रमुखपुणल-

क्षमीकलित शोभायुक्त वा साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपचातुर्वर्ण्यसंघः स एव सरोज-
काननं कमलवनं म्लानि संक्रोचं धत्तेऽञ्चति विच्छायाभीतमास्ते । पुनः संप्राप्तप्रसरा आसा-
दितावकाशा लब्धप्रस्तावा नक्तचरा राक्षसा इव चौरा इव वा कदाचारा दुर्दृशो दुष्ट-
दर्शनाः कृपाक्षिकाः कुमतानि परितश्चतुर्दिक्षु प्रसरन्ति सर्वतो भ्राम्यन्ति । पुनस्तमः
शोकोऽज्ञानं पापं च । 'तमो गुणोऽपि ध्वान्त तमः शोके तमिले च । गुणभेदे विध्वान्तं
पापे च' इत्यनेकार्थतिलके । स्फूर्तिं बलवत्तां प्रकटीभावं च शीलति भजते । रजनीवि-
लसितमासीदिति श्रीमत्सु सत्सु चतुर्थारक एव केवलं संजातोऽभूत्, अधुना पुनः
पञ्चमारकः प्रादुरासीदिति ॥ इति विजयसेनसूरेर्गुरौ दिवं गते खेदवाक्यानि ॥

कातर्यमुत्सृज्य विधाय धैर्यं दुःखं तनूकृत्य स कृत्यविज्ञः ।

गणं गणेन्द्रो गुणिनां वरेण्यः प्राचीनसूरीन्द्र इवावति स्म ॥ २०७ ॥

स गणेन्द्रो विजयसेनगणनायकः प्राचीनसूरीन्द्रः पूर्वार्चार्थ इव गण तपागच्छम्
अवति स्म पालयामास । किंभूतः । गुणिनां गुणवेतां वरेण्यः श्रेष्ठः । किं कृत्वा । कातर्यं
कातरत्वं श्रीगुरुविरहेण विधुरीभावमुत्सृज्य त्यक्त्वा । च पुनः किं कृत्वा । धैर्यं धीरभाव
विधाय आलम्ब्य । पुनर्दुःखं गुश्विरहासादित तनूकृत्य स्वल्पं प्रणीय । किंभूतः । कृत्येण
धर्मादिकार्येषु विज्ञश्चतुरः ॥

श्रीसूरिहीरविजये भजति द्युलोक-

मभ्युद्गते विजयसेनगणावनीन्द्रे ।

प्रीतिं जना दधति शीतरुचौ प्रयाते

क्षेत्रान्तरं समुदितैःऽशुमतीव कौकाः ॥ २०८ ॥

श्रिया युक्तः सूरिहंरविजय एतावता हीरविजयसूरिवरे द्युलोकं स्वर्गं भजति तथा
विजयसेननाम्नि गणावनीन्द्रे गणनायके अभ्युद्गते उदय भजमाने सति जना भविक-
लोकाः प्रीतिं धर्मज्ञेहं प्रमोदं वा दधति विभ्रति । के इव । यथा शीतरुचौ चन्द्रे क्षेत्रा-
न्तरमन्यक्षेत्र पश्चिममहाविदेहक्षेत्रं प्रयाते । तथा अंशुमति भानुमालिनि समुदिते
मति कौकाः चक्रवाकाः प्रीतिं परस्परवियोगापगमादान दधते ॥

तत्पट्टोदयभूधरभास्वान्श्रीविजयदेवसूरीन्द्रः ।

भजते तपगणराज्यश्रियमुर्वीसार्वभौम इव ॥ २०९ ॥

तस्य विजयसेनसूरैः पट्टः पदं स एवोदयभूधर उदयाचलस्तत्र भास्वान् सहस्रकि-
रणः श्रिया तपागणलक्ष्म्यान्वितो विजयदेवसूरीन्द्रः अधुना इदानींतनसमये वृत्तिवि-
धानावसरे तपगणस्य तपागच्छस्य राज्यश्रिय भजते । क इव । उर्वीसार्वभौम इव ।
यथा चक्रवर्ती उर्वी भजते पालयति ॥

सीहगिरैरिव वज्रस्वामी तस्यैष पदपयोषिविधुः ।

श्रीविजयदेवसूरिसोणीन्द्रः पर्वतायुः स्यात् ॥ २१० ॥

श्रीसीहगिरिसूरैरिव श्रीमान् वज्रस्वामी तस्य विजयसेनसूरैः पदं पद्मः स एव प-
योषिः समुद्रः तद्गुह्यसविधाने विधुः शारदीयशर्वरीवरयिता एष सकलकुवलयप्रतिबो-
धविधायकः श्रीमान् सर्वत्र शोभाविभ्राजिष्णुः विजयदेवसूरिः पर्वतायुः पर्वताना
महागिरीणामिवासंख्यवर्षायुस्तस्याद्भवतात् ॥

अथाशीवचनम्—

यावन्मार्तण्डमुख्यग्रहगणकलितो भूसृतां चक्रवर्ती

प्रीतिं पीयूषपूरैः सृजति जनदृशां शार्वरीसार्वभौमः ।

यावत्पाथोजपाणिर्हरिदलसदृशामास्यपद्मप्रकाशी

यावद्भूपीठमारं भजति निजफणामण्डलैः कुण्डलीन्द्रः ॥ २११ ॥

तावदिति काव्यसंबन्धोऽग्रे वक्ष्यते । यावन्तं समयं भूयतां सर्वपर्वतानां सर्वोन्न-
तलात् लक्ष्योजनमितत्वातीर्थकृतां जन्माभिषेकस्थानत्वाच्च परशासनेऽपि 'दिवमङ्गा-
दमरादिरागताम्' इत्युक्त्वेन स्वर्गाधारत्वाच्च चक्रवर्ती सुमेरुः । अथ वा 'सातकुम्भाव-
नीश्वर' इति पाठः । सुवर्णाचलो वर्तते । किंभूतः । मार्तण्डो भास्करो मुख्योऽग्रणीः
प्रधानो येषु तादृशाः ग्रहाः सोममङ्गलाद्या अष्टाश्रीतिसंख्या उपलक्षणाभक्षत्रतारकास्तेषां
गणाः समूहास्तैः कलितो युक्तः । तथा यावन्तमनेहसं शर्वरीसार्वभौमश्चन्द्रमाः । कि-
भूतः । जनदृशां लोकलोचनानां पीयूषपूरैः सुधारसप्रसरैः प्रीतिं सृजति । श्रीणातीत्यर्थः ।
तथा यावत्पाथोजपाणिः सहस्रकिरणो विद्यते । किंभूतः । हरितो दिश एवालसदृशो मृ-
गाक्ष्यस्वासामास्थानि मुखान्येव पद्मानि विकाशयतीत्येवंशीलः । तथा यावत्कुण्डलीन्द्रो
नागराजः शेषनागः भूपीठमारं मेदिनीमण्डलमारं भजति । वहतीत्यर्थः । कैः । निजैरा-
सौम्यैः फणामण्डलैः सहस्रफणैः ॥

यावज्जम्भारिधूमध्वजजलजसुहृत्सुनुरक्षःस्रवन्ती-

कान्तावासाहिकान्तत्रिनयनसवयःपार्वतीशा दिगीशाः ।

यावत्पाथोषिष्ठ्वीधरगुरुगुरुतां विभ्रती रत्नगर्भा

जन्तूत्यावत्पुनाति त्रिसुवनभवनान्भारती विश्वभर्तुः ॥ २१२ ॥

यावन्तं काल जम्भारिः पुरंदरः, धूमध्वजो वह्निः, जलजानां पद्माना सुहृन्मित्र
भास्वानं, तस्य सुसुर्गन्दनो यमः, रक्षो नैर्कृतिः, स्रवन्तीकान्तो नदीपतिः समुद्रः तत्र वासो
वैश्यं यस्मिं सोऽर्णवमन्दिरो वरुणः, अहिकान्तो वायुः, त्रिनयनस्य सवया मित्रभीशसखा
वनदः, पार्वत्या गौर्या ईशो वरुणः शंभुः । 'दण्डवरोऽर्कसुहृत्', तथा 'वरुणस्त्वर्णवमन्दिर

प्रचेताः', तथा 'वातोऽहिकान्तपवमानमरुत्प्रकम्पनाः', तथा 'पञ्चप्रमथभूतोमापतिः', एतानि चत्वार्यप्युक्तपदानि हैम्याम् । एते सर्वेऽपि दिगीशा दिक्पाला वर्तन्ते । तथा यावद्रत्नगर्भा भूरास्ते । किं कुर्वती । पाथोधीनां सर्वेऽसुद्राणां तथा यावद्रसुधावल्यव-
तिनां पृथ्वीधराणां मेरुप्रमुखपर्वतानां च गुरुमतिशायिनीं गुरुतां गरिमाणं भारभरं
विभ्रती धारयन्ती । तथा यावद्विश्वभर्तुंल्लौक्यनायकस्य तीर्थंकरस्य भारती सिद्धान्त-
रूपा वाणी त्रिभुवनभवनान् स्वर्गपातालभूमिषु गृहाणि येषां तादृशान्कानिनागनागराञ्च-
न्नुन् प्राणिनः पुनाति पवित्रयति तारयति ॥

स्थेमानं गाहमानो बलमथनपथे यावदौत्तानपादि-

यावत्कल्लोलमालाविलिखितदिविपत्पद्धतिः सिन्धुकान्तः ।

यावत्सिद्धस्रवन्तीतपनतनुरुहाभारतीसंगमश्च

श्रीमत्पार्श्वप्रसादाज्जगति विजयतां हीरसौभाग्यकाव्यम् ॥ २१३ ॥

यावत्समयं बलमथनपथे गगनाङ्गणे उत्तानपादस्य राज्ञोऽपत्यमीत्तानपादिः ध्रुवः स्थे-
मानमतिशयेन स्थिरतां गाहते अवलम्बते । च पुनर्यावत् कल्लोलमालामिस्तरङ्गराजीभिः
विलिखिता स्पृष्टा व्यासा दिविपदां देवानां पद्धतिर्भागो व्योम येन तादृशः सिन्धुकान्तः ।
तथा च पुनर्योवत्सिद्धस्रवन्ती गङ्गा, तथा तपनतनुरुहा सूर्यपुत्री यमुना, तथा भारती
सरस्वती, तासां तिष्ठणां संगमो वर्तते । तावन्तं समयं श्रीमत्तल्लौक्यलक्ष्मीकलितस्य
पार्श्वस्य श्रीपार्श्वनाथस्याथात् श्रीमच्चिन्तामणिपार्श्वनाथस्य प्रसादाज्जगति महीमण्डले इदं
हीरसौभाग्यं काव्यं विजयतां सर्वोत्कृष्टत्वेन प्रवर्तताम् ॥ इति प्रन्यावसाने श्रीमत्पार्श्व-
इति महलाभिधानम् ॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमधवा सौभाग्यदेवी पुनः

श्रीमत्कोविदांसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तद्वाह्वीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते संमदा-

त्सर्गः सप्तदशो बभूव चरिते श्रीहीरसूरिप्रभोः ॥ २१४ ॥

अत्र हीरसौभाग्यनामकाव्ये संमदादानन्दाद्देवविमलेन व्यावर्णिते श्रीहीरसूरिप्रभोः
श्रीहीरविजयसूरीश्वरस्य चरिते गुणोत्कीर्तनरूपे चरित्रे सप्तदशः सर्गो बभूव संजातः ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां खोपज्ञहीरसौ-
भाग्यकाव्यवृत्तौ श्रीशत्रुंजयोत्तरणप्रस्थानशत्रुंजयासिन्धूत्तरणाजयपार्श्वनाथयात्राकरण-
तदागमागतमहिमवर्णनद्वीपसंघसंमुख्यागमनोन्नतनगरपवित्रीकरणसंलेखनाराघनाविराष-
नाभिधाननशनपूर्वकस्वर्लोकगमनविजयसेनसूरिगणैश्वर्यकथनविजयदेवसूरिपुरंदरसंज्ञि-
राज्यप्रवर्तनो नाम सप्तदशः सर्गः ॥

प्रशस्तिसूत्रम् ।

श्रीपतिरिव संपद्भिः श्रीपतिनामा विशारदेन्दुरभूत् ।
 दिक्कुम्भिवद्धभूर्वुर्यस्याष्टौ पण्डितोत्तंसाः ॥ १ ॥
 वैराग्यैर्लब्धिविरपि भाग्यैः सौभाग्यवैभवैरधिकैः ।
 यस्य समो न परोऽभूद्भानोरिव कोऽपि तेजोभिः ॥ २ ॥
 यन्मनुजशिष्यवृषभस्त्रिजगद्धिद्वत्पुरंदरः समभूत् ।
 चतुरास्यः कविरगणितयद्गुणगणनाचिकीरासीत् ॥ ३ ॥
 श्रीमज्जगर्षिविवुधो जम्बुरिव शीललीलया जज्ञे ।
 यत्तपसस्तेजोरविरसासार्हिरगन इव गतवान् ॥ ४ ॥
 षट्पायानामिव यो विराधनाः प्रोज्झति स्म षड्विक्रुतीः ।
 निर्विकृतिकान्यदेषाण्यपि विजहौ दुःकृतानीव ॥ ५ ॥
 यावज्जीवं गौतम इव षष्ठैः पारणां विभुर्विदधे ।
 पुनरेकस्मिन्स्थाने भक्तजले विरचयांचक्रे ॥ ६ ॥
 लुम्पाकैर्लुण्टकैरिव लुण्ठितनिखिलबोधिबीजधनम् ।
 व्यासं तद्वर्गेण च तमोगुणेनेव भूतपतिम् ॥ ७ ॥
 सौराष्ट्रजनपदं यः प्रतिबोधितवाननन्यमहिमनिधिः ।
 वज्रस्वामी सौगतजनैर्यथा बौद्धधरणिधवम् ॥ ८ ॥ (युग्मम्)
 प्रसवणममृतमिव गदगणान्गुरोः शमयति स्म मूर्तिमताम् ।
 देवा अपि यत्सेवां भक्ता इव कुर्वते तपसा ॥ ९ ॥
 नृपमालदेवपृष्ठे प्रविष्टवान्यद्विवाददरितमनाः ।
 योधपुरे किल पाशादिनचन्द्रो वाचकः सुचिरम् ॥ १० ॥
 विष्णोः श्रीरिव हृदये रमते सैकादशाङ्गि(ङ्गि)कायस्य ।
 भेजुरनेके मुनयोऽप्युपकारिणामिव गणाधीशम् ॥ ११ ॥
 श्रीसीहविमलविबुधस्तस्य विनेयोऽजनिष्ट शिष्टबुधः ।
 यद्विषणान्जितधिषणोऽभ्येतुं दिवि कविसमीपेऽगात् ॥ १२ ॥

यो गौतमनामानं सभासमक्षं जिगाय वादीन्द्रम् ।
 श्रीदेवसूरिविरिच कुमुदादिमचन्द्रदिग्वसनम् ॥ ११ ॥
 नारायणदुर्गाद्या भूमीन्द्रा येन रञ्जिताः स्वर्गे ।
 राजसिंहदेवमुख्या हेमादिमचन्द्रगुरुणेव ॥ १४ ॥
 यश्चन्द्रभाणसंज्ञं कायस्थं मण्डलीकमिव भूमौ ।
 निजमक्तं शिष्यामिव प्रणीतवान्वचनचातुर्यात् ॥ १५ ॥

मिथ्यात्व मनसो निरस्य विलसद्वाचां विलासैर्निजै-

स्तस्मिन्स्थापयति स धर्ममनघं स्थानादिसिंहस्य यः ।

दाघं घोरनिदाघधर्मघटितं प्रावृद्ध्योदन्नजो

दृष्टीनां पटलैरिवामृतरसं भूमण्डलस्यान्तरा ॥ १६ ॥

जिनवृषभसमवसरणप्रकरं यः कारयांचकार जनैः ।

सूर्याभदेव इव निजयज्ञाभ्यवहारनिवहेन ॥ १७ ॥

योऽर्चा भागवतीया भविकप्रकरेण कारयांचक्रे ।

आर्यसुहस्तिव्रतिपतिरिव संप्रति वसुमतीविधुना ॥ १८ ॥

तच्चरणकमलमानससन्नोपमविबुधदेवविमलेन ।

निरमायि काव्यमेतत्प्रमोदतो हीरसौभाग्यम् ॥ १९ ॥

तस्य स एव व्यदधात्सुखावबोधाभिधां पुनर्वृत्तिम् ।

श्रीहेमचन्द्रगुरुरिव निजनिर्मितनाममालायाः ॥ २० ॥

कल्याणविजयवाचकवासवशिष्येण काव्यमिदमखिलम् ।

समशोध्यत धनविजयाभिधवाचकवसुमतीपतिना ॥ २१ ॥

यत्किंचिदप्यवघं भवेदिहानुग्रहं प्रणीय मयि ।

संशोध्यं तद्विबुधैः साधिमसुखगुणमणीनिधिभिः ॥ २२ ॥

इति ग्रन्थप्रशस्तिः ।

॥ शुभं भूयात् ॥

